Lietuvių literatūros istorija

XIX AMŽIUS

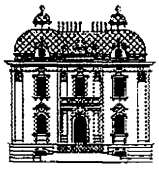

LIETUVIŲ
LITERATŪROS IR
TAUTOSAKOS
INSTITUTAS

Knygos leidimą parėmė
Pirmosios lietuviškos knygos
450 metų sukakties minėjimo
valstybinė programa

Sudarytojas ir vyriausiasis redaktorius
JUOZAS GIRDZIJAUSKAS

Redaktorė
LAIMA ARNATKEVIČIŪTĖ

Knygos dailininkas
ALFONSAS ŽVILIUS

© Eligijus Daugnora, Vita Gaigalaitė,
Juozas Girdzijauskas, Algis Kalėda,
Regina Mikšytė, Reda Pabarčienė,
Gražina Pranckietytė, Rita Repšienė,
Irena Skurdenienė, Paulius Subačius,
Jonas Šlekys, Vanda Zaborskaitė,
Janina Žėkaitė, Audronė Žentelytė, 2001
© Alfonsas Žvilius, 2001
© Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001

Išleido LIETUVIŲ LITERATŪROS IR
TAUTOSAKOS INSTITUTAS
2055 Vilnius, Antakalnio g. 6
tel. (+370 2) 225 332
fax (+370 2) 616 254
el. paštas knyga@llti.lt
svetainė internete www.llti.lt
Spausdino AB VILSPA
2056 Vilnius, Viršuliškių skg. 80

Printed in Lithuania
ISBN 9986-513-69-3

Turinys

Pratarmė. *Juozas Girdzijauskas* xi

I SKYRIUS

Bendra amžiaus charakteristika. *Juozas Girdzijauskas*

Tautos situacija 3. VOKIETINIMAS 3. LENKINIMAS 4. RUSINIMAS 4. NYKSTANTI TAUTA 5. NUTAUTĖJIMO PRIEŽASTYS 6. NUTAUTĖJIMO PADARINIAI 6. TAUTA IR VALSTYBĖ 6. TAUTOS PASIPRIEŠINIMAS 6

Socialiniai procesai 7. BAJORAI 7. VALSTIEČIAI IR BAUDŽIAVA 8. BAUDŽIAVOS PANAIKINIMAS IR JO PADARINIAI 9

II SKYRIUS

Kultūrinis literatūros kontekstas. *Juozas Girdzijauskas*

Kultūrinis gyvenimas 13

Švietimas 13. ŠVIETIMO PASKATOS 13. ŠVIETIMO MASTAS 14. EDUKACINĖ KOMISIJA 15. EDUKACINĘ KOMISIJĄ KEIČIA VILNIAUS UNIVERSITETAS 16. UŽDARIUS UNIVERSITETĄ 16. PRADINĖS (PARAPINĖS) MOKYKLOS 17. VIDURINĖS MOKYKLOS 19. KELIAS Į LIETUVIŠKĄJĄ MOKYKLĄ 22

Kultūros židiniai 23. VILNIAUS UNIVERSITETAS 23. VILNIAUS UNIVERSITETAS IR LIETUVIŲ KULTŪRA 31. KARALIAUČIAUS UNIVERSITETAS 35. ARCHEOLOGIJOS KOMISIJA IR SENIENŲ MUZIEJUS VILNIUJE 37. PETERBURGAS 38. MASKVA 41. ALSĖDŽIAI–VARNIAI 43. BARDŽIAI–BIJOTAI 47. BAUBLYS 49. VILNIUS 53. KRAŽIAI 53. KRETINGA 54. VARNIAI–RIETAVAS 54. JAUNSVIRLAUKA (SVIRLAUKIS) 57. VILNIUS 1859–1863 m. 58. VARŠUVA 58. TARTU (DORPATAS) 59. MARIJAMPOLĖ–PLOKŠČIAI 59. KITI KULTŪROS ŽIDINIAI (ŠIAULIUOSE, PANEMUNĖLYJE, GRIEŽIONĖLĖSE, LATVIJOJE, KAZANĖJE) 60. KULTŪROS ŽIDINIŲ EVOLIUCIJA 62

Draugijos 63. MASONŲ DRAUGIJA 63. NENAUDĖLIŲ DRAUGIJA (TOWARZYSTWO SZUBRAWCÓW) 64. FILOMATŲ DRAUGIJA 65. „SPINDULINGŲJŲ" („PROMIENNIŚCI") DRAUGIJOS ATSIRADIMAS 66. FILARETŲ DRAUGIJOS GIMIMAS 67. FILADELFISTŲ (FILADELFŲ) DRAUGIJA 68. SUSIDOROJIMAS SU SLAPTOMIS DRAUGIJOMIS 68. KITOS DRAUGIJOS 1831 m. SUKILIMO IŠVAKARĖSE (KARINIŲ BIČIULIŲ DRAUGIJA,

„SARMATŲ PADERMĖ“, MNEZERIŲ (MĄSTYTOJŲ) DRAUGIJA 69. DRAUGIJŲ VEIKLOS REIKŠMĖ. SANTYKIS SU LIETUVIŲ KULTŪRA 69. DRAUGIJOS XIX a. ANTROJOJE PUSĖJE 70. MOKSLO DRAUGIJOS 71. LIETUVIŲ LITERATŪROS DRAUGIJA (LITAUISCHE LITERARISCHE GESELLSCHAFT) 71. LIETUVIŲ FILOLOGIJOS DRAUGIJA 71. LIETUVIŲ MOKSLO DRAUGYSTĖ 71. STUDENTŲ DRAUGIJOS 72. MOKYTOJŲ IR MOKSLEIVIŲ DRAUGIJOS 72. „LIZDO“ DRAUGIJA 72. „DAUKANTO MANTOS“ DRAUGIJA 72. MARIJAMPOLĖS GIMNAZIJOJE 72. VEIVERIŲ MOKYTOJŲ SEMINARIJOJE 72. SUVALKŲ GIMNAZIJOJE 72. JELGAVOS (MINTAUJOS) GIMNAZIJOJE 72. LIEPOJOS GIMNAZIJOJE 73. KAUNO KUNIGŲ SEMINARIJOJE 73. SEINŲ KUNIGŲ SEMINARIJOJE 73. UKMERGĖJE 73. KNYGNEŠIŲ (BEI LIETUVIŠKOS SPAUDOS RĖMĖJŲ) DRAUGIJOS 73. VALANČIAUS VADOVAUJAMA DRAUDŽIAMOS SPAUDOS RĖMĖJŲ BEI PLATINTOJŲ ORGANIZACIJA 73. DRAUDŽIAMOS SPAUDOS RĖMIMO BEI PLATINIMO ORGANIZACIJA SUVALKIJOJE 73. „AUŠROS“ PLATINTOJŲ ORGANIZACIJA 74. GARŠVIŲ DRAUGIJA 74. „ATGAJOS“ DRAUGIJA 75. KAIMIŠKA ARTOJŲ DRAUGIJA 75. „ATŽALOS“ DRAUGIJA 75. NEMUNĖLIO IR APAŠČIOS SUSIVIENIJIMAS 75. „AUŠRINĖS“ DRAUGIJA 75. „SIETYNO“ DRAUGIJA 76. ARTOJŲ DRAUGIJA 77. „SAULĖS“ DRAUGIJA 77. LIETUVOS MYLĖTOJŲ DRAUGIJA 77. SUSIVIENIJIMAS LIETUVOS ŪKININKŲ 77. „VIENYBĖS“ DRAUGIJA 77. „ŽVAIGŽDĖS“ DRAUGIJA 78. „AUŠRELĖS“ DRAUGIJA 78. KULTŪROS DRAUGIJŲ EVOLIUCIJA 78

Spauda 78. LENKIŠKOJI LIETUVOS PERIODIKA 78. LIETUVIŲ PERIODINĖS SPAUDOS IŠTAKOS 82. NEĮGYVENDINTI SUMANYMAI LEISTI LIETUVIŠKUS LAIKRAŠČIUS DIDŽIOJOJE LIETUVOJE 83. PIRMOSIOS KREGŽDĖS: RANKRAŠTINIAI, HEKTOGRAFUOTI, VIENKARTINIAI LAIKRAŠČIAI 84. LAURYNO IVINSKIO KALENDORIAI – LIETUVIŲ PERIODIKOS PIRMTAKAI 85. LIETUVIŲ PERIODIKOS ATSIRADIMAS DIDŽIOJOJE LIETUVOJE 89. *AUŠRA* 90. *VARPAS* 104. *TĖVYNĖS SARGAS* 116. KITI PERIODINIAI LEIDINIAI 119. SPAUDOS DRAUDIMAS IR KNYGNEŠIAI 122

Kultūros barai 133

Gimtoji kalba 133. KALBOS IR TAUTOS SANTYKIS 133. ROMANTINĖ KALBOS SAMPRATA 133. KALBA – TAUTOS DVASINĖS KULTŪROS PAGRINDAS 134. LIETUVIŲ KALBOS REIKŠMĖ MOKSLUI 135. KALBA IR TAUTOS KILMĖS VERSIJOS 136. LIETUVIŲ KALBA KAIP „SĄMĖŽINIS VISOKIŲ KALBŲ“ 137. KALBOS TEISIŲ GYNIMAS 138. LIETUVIŲ KALBOS AUKŠTINIMAS 142. KALBOS GAIVINIMO VEIKSNIAI 143. KALBOS UGDYMO KELIAI IR ŠALTINIAI 143. BENDRINĖS KALBOS REIKALINGUMAS 146.

KALBINĖS SAVIMONĖS BRENDIMAS 148. ŽODYNAI 148. GRAMATIKOS 150. KALBOS UGDYMO REIKŠMĖ LITERATŪRAI 152. GIMTOJI KALBA POEZIJOJE 152
Tautosaka 163. SUSIDOMĖJIMO PRADŽIA 163. DOMĖJIMASIS MAŽOJOJE LIETUVOJE 165. DOMĖJIMASIS DIDŽIOJOJE LIETUVOJE 167. VERTINIMAS BEI TYRINĖJIMAS 171. POVEIKIS LITERATŪRAI 173
Tautos praeitis 174. DOMĖJIMOSI PASKATOS 174. DOMĖJIMOSI MASTAS 174. METODOLOGINĖS KRYPTYS 174. IDEOLOGINĖS KRYPTYS 175. POLITINĖS KRYPTYS 175. RAIDOS TENDENCIJOS 176. ISTORIJA VILNIAUS UNIVERSITETE 177. JOACHIMAS LELEWELIS 177. IGNACAS ONACEWICZIUS 178. IGNACAS DANIŁOWICZIUS 179. JÓZEFAS JAROSZEWICZIUS 179. IVANAS LOBOIKA 179. VILNIAUS UNIVERSITETO IŠUGDYTIEJI ISTORIKAI 179. ANTONIS BOLESŁAWAS HLEBOWICZIUS 179. MICHALAS BALIŃSKIS 180. JÓZEFAS IGNACAS KRASZEWSKIS 180. TEODORAS NARBUTAS 180. JUSTINAS NARBUTAS 180. LEONAS ROGALSKIS 181. LIETUVOS ISTORIJA IMA DOMĖTIS PATYS LIETUVIAI 181. DIONIZAS POŠKA 181. SIMONAS DAUKANTAS 182. PO SIMONO DAUKANTO 193. MOTIEJUS VALANČIUS 195. JONAS BASANAVIČIUS 196. JONAS MAČIULIS-MAIRONIS 198. ISTORIJA IR LITERATŪRA 205
Literatūros savimonė 206. LIUDVIKAS RĖZA 206. SIMONAS STANEVIČIUS 210. J.J.V. LIETUVIS NUO ŠVENTOS UPĖS KRAŠTO 211. JURGIS PLIOTERIS 212. LIUDVIKAS ADOMAS JUCEVIČIUS 213. SIMONAS DAUKANTAS 214. JUOZAS ČIULDA 216. JONAS KONCEVIČIUS 217. STANISLOVAS DAGILIS 217. JONAS ŠLIŪPAS 218. STASYS MATULAITIS 219. POVILAS VIŠINSKIS 221. VINCAS KUDIRKA 223. ALEKSANDRAS BURBA 226. KAZIMIERAS PAKALNIŠKIS-DĖDĖ ATANAZAS 226. ANTANAS KAUPAS 227. ANTANAS MILUKAS 228. MAIRONIS 229. JUOZAS ADOMAITIS-ŠERNAS 230. MOTIEJUS JUODIŠIUS 230

III SKYRIUS

Estetinis literatūros kontekstas. *Juozas Girdzijauskas*

Švietimo epochos literatūros srovės bei kryptys 235. BAROKAS 235. KLASICIZMAS 236. ŠVIEČIAMASIS KLASICIZMAS 240. ŠVIEČIAMASIS REALIZMAS 241. ROKOKAS 242. SENTIMENTALIZMAS 243. PREROMANTIZMAS 244. ŠVIEČIAMOJI LITERATŪRA 246

XIX amžiaus literatūros srovės bei kryptys 246. ROMANTIZMAS 246. REALIZMAS 249. NATŪRALIZMAS 251
Estetinių idėjų sklaida Lenkijoje. Lenkakalbė literatūra Lietuvoje *Juozas Girdzijauskas* ir *Algis Kalėda* 254. ADOMAS MICKEVIČIUS 257. JULIUSZAS SŁOWACKIS 266. WŁADYSŁAWAS SIROKOMLĖ 267. JÓZEFAS IGNACAS KRASZEWSKIS 267
Srovių bei krypčių problema lietuvių literatūroje 269

IV SKYRIUS

Bendrieji literatūros raidos bruožai. *Juozas Girdzijauskas*

Ideologija 273
Žanrai 274. Poezija 274. POEZIJOS ŽANRAI 274. RYŠYS SU TAUTOSAKA 279. STILIUS IR POETIKA 280. STILISTINĖS KRYPTYS 281. Proza 282. Drama *Reda Pabarčienė* 284

V SKYRIUS

Literatūros žanrai ir jų kūrėjai

Poezija 291

Amžiaus pradžios (1800–1831) poezija *Juozas Girdzijauskas* 291.
Antanas Klementas 291. Antanas Strazdas 295. Silvestras Valiūnas 305

Amžiaus vidurio (1831–1863) poezija *Juozas Girdzijauskas* 322.
Jurgis Ambraziejus Pabrėža 323. Pranas Savickas 327. Kiprijonas Zabitis-Nezabitauskis 329. Antanas Savickis 335. Kajetonas Aleknavičius 339. Ansgaras Rožėnas 350. Valerijonas Ažukalnis-Zagurskis 353. Juozapas Želvys-Želvavičius 358. Karolina Praniauskaitė 361. Klemensas Kairys 366. Edvardas Jokūbas Daukša 373

Amžiaus antrosios pusės pradžios (1863–1883) poezija *Paulius Subačius* 382.
Antanas Vienažindys 383. Anupras Jasevičius 393. Julius Anusavičius 395. Petras Rimkevičius 398. Andrius Barkauskas 399. Adolfas Lapinskas 400. Uršulė Tamošiūnaitė 400. Jonas Užupis-Šerenga 401. Silvestras Gimžauskas 403

Amžiaus pabaigos (1883–1900) poezija *Irena Skurdenienė* 413.
Andrius Vištelis 413. Juozapas Miliauskas-Miglovara 419. Mečislovas Davainis-Silvestraitis 425. Tomas Žičkus 431. Jurgis Zauerveinas 434. Simonas Norkus 438. Matas Slančiauskas 439. Augustinas Baranauskas 441. Vincas Vaičaitis 443. Zoryna Grot 443. Aleksandras Burba 445. Juozas Šnapštys-Margalis 446. Petras Arminas-Trupinėlis 451. Stanislovas Dagilis 455. Liudvika Malinauskaitė-Eglė 461. Jonas Užupis-Šerenga 465. Povilas Matulionis 468. Kazys Bukaveckas 469. Stasys Homolickis 470. Juozas Andziulaitis-Kalnėnas 471. Ksaveras Sakalauskas-Vanagėlis 475. Jonas Mačys-Kėkštas 480. Pranas Vaičaitis 486

Mažiau žinomi poetai *Juozas Girdzijauskas* 496. TADAS JUREVIČIUS 496. ŠIMKEVIČIUS 496. PETRAS RAPOLAS ALEKNAVIČIUS 497. JONAS KOBECKIS 498. JUOZAPAS VARKULEVIČIUS 499. FELICIJONAS BUNOKAS 499. Simono Daukanto tautosakos rinkinių poetai 499. LAURYNAS GRIKŠA 499. FABIJONAS BARKAUSKAS 499. JUOZAPAS KRIŽANAUSKIS 499. JAUNAS ŽEMAITIS 500. Lauryno Ivinskio kalendorių poetai 500. JOKŪBAS KURMAVIČIUS 500. KAROLIS BRUNONAS RIMAVIČIUS 501. JUOZAPAS RIMKEVIČIUS 501. PRANAS ANDRIUŠKEVIČIUS 502. MOTIEJUS ŽUTAUTAS 502. JUOZAPAS LUKAVIČIUS 502. MIKALOJUS GADLIAUSKAS 502. PRANAS GIRDVAINIS 503. VIENAS LIETUVININKAS 503. JUOZAPAS ČERKELIAUSKAS 504. Kiti minėtini poetai 505

Anoniminė poezija *Juozas Girdzijauskas* 507

Proza 509

Ankstyvoji didaktinė proza *Vanda Zaborskaitė* 509
Antanas Tatarė *Eligijus Daugnora* 518. Petras Gomalevskis *Eligijus Daugnora* 520. Juozapas Silvestras Dovydaitis *Eligijus Daugnora* 521. Mikalojus Akelaitis *Eligijus Daugnora* 523. Jonas Goštautas *Juozas Girdzijauskas* 526

Brandžioji didaktinė proza *Juozas Girdzijauskas* 531

Iš didaktinės prozos į meninę *Eligijus Daugnora* 531
Aleksandras Fromas-Gužutis 531. Antanas Kriščiukaitis-Aišbė 538. Jonas Gaidamavičius-Gaidys 541. Liudvika Didžiulienė-Žmona 542. Keturakis *Eligijus Daugnora* ir *Reda Pabarčienė* 546. ANTANAS VILKUTAITIS 546. JUOZAS VILKUTAITIS 547. Keturakio kūryba 548. Stasys Matulaitis 550. Jonas Grinius 553. Gabrielė Petkevičaitė-Bitė 554. Kazimieras Pakalniškis-Dėdė Atanazas 563

Drama *Reda Pabarčienė* 565

ALEKSANDRAS FROMAS-GUŽUTIS 565. VILKUTAITIS-KETURAKIS 570. ŽEMAITĖ 573. DVI MOTERYS 575. GABRIELĖ PETKEVIČAITĖ-BITĖ 577. KONSTANTINAS JASIUKAITIS 577. BRONIUS LAUCEVIČIUS-VARGŠAS 577. VAIŽGANTAS 577. PETRAS PUNDZEVIČIUS-PETLIUKAS 577. JURGIS SMALSTYS-SMOLSKIS 578. GABRIELIUS LANDSBERGIS-ŽEMKALNIS 578. MARCELINAS ŠIKŠNYS-ŠIAULĖNIŠKIS 579

VI SKYRIUS

Kultūros ramsčiai

Liudvikas Rėza *Juozas Girdzijauskas* 585. Dionizas Poška *Juozas Girdzijauskas* 603. Simonas Stanevičius *Juozas Girdzijauskas* 624. Simonas Daukantas *Juozas Girdzijauskas* 637. Liudvikas Adomas Jucevičius *Juozas Girdzijauskas* 653. Laurynas Ivinskis *Juozas Girdzijauskas* 672. Jonas Basanavičius *Rita Repšienė* 681. Jonas Šliūpas *Gražina Pranckietytė* 691. Aleksandras Dambrauskas-Adomas Jakštas *Jonas Šlekys* 696

VII SKYRIUS

Literatūros aukštumos

Antanas Baranauskas *Regina Mikšytė* 707. Motiejus Valančius *Vanda Zaborskaitė* 726. Maironis *Vanda Zaborskaitė* 739. Vincas Kudirka *Vita Gaigalaitė* 757. Vincas Pietaris *Audronė Žentelytė* 780. Žemaitė *Janina Žėkaitė* 798

Priedai

Iliustracijų sąrašas 821

Rinktinė bibliografija. Parengė *Juozas Girdzijauskas* ir *Audronė Žentelytė*, redagavo *Virginijus Gasiliūnas* 823

Asmenvardžių rodyklė. Sudarė *Laima Arnatkevičiūtė* 883

Pratarmė

Nesiginčysime su tais, kurie sako, kad literatūros istorijos (tokios knygos) nereikalingos. Jei išvis galima kokia nors istorija, tai kodėl literatūros istorija turėtų būti išimtis?

Esama įvairių laiko ir istorijos sampratų, bet neabejojama, kad egzistuoja laikas ir istorija. Akivaizdu ir tai, kad skiriasi įvairių laiko tarpsnių literatūra, kaip ir visa kultūra. Laiko sąlygojamas kultūros kitimas ir yra istorija. Pastangos apmąstyti kurio nors laiko tarpsnio kultūros procesą irgi yra istorija (istoriografija). Taigi istorija yra ir pats kultūros procesas, ir mėginimas tą procesą suprasti bei paaiškinti. Istorija visados reikalinga dabarčiai, todėl niekada negali išnykti istoriografijos (istorijos aprašymų bei tyrinėjimų) poreikis. Nuo kultūros istorijos pažinimo priklauso kiekvieno žmogaus ir visos tautos dvasinė branda. Toks galėtų būti trumpas atsakymas literatūros istorijos skeptikams.

Prieš gerą dešimtmetį, kada kilo Atgimimo sąjūdis ir norėta staiga atsikratyti visko, kas buvo sovietiška, imta galvoti ir apie naują lietuvių literatūros istoriją. Kaip Adolfo Šapokos Lietuvos istorija, pakartotinai leidžiama, turėjo nuskaidrinti sudrumstą istorinę žmonių sąmonę, taip ir nauja literatūros istorija turėjo pasakyti neiškreiptą tiesą apie lietuvių literatūrą. Tiesos kriterijus turėjo būti tauta – tautinės kultūros ugdymo interesai.

Telkti jėgas naujos literatūros istorijos rašymui ėmėsi Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas. Buvo sumanyta išleisti istoriją trimis tomais: pirmą tomą skirti senajai literatūrai, antrą – XIX amžiaus literatūrai ir trečią – XX amžiaus literatūrai. Tačiau darbas labai užsitęsė. Vytautas Kubilius, aplenkdamas visus, vienas parašė XX amžiaus literatūros istoriją (išleista 1995 m.), viso projekto įgyvendinimą pradėjęs iš kito galo. XIX amžiaus lietuvių literatūros istorijos projektas buvo daug kartų keičiamas, kol įgavo dabartinį pavidalą. Norėta aprėpti visą XIX amžių – to amžiaus lietuvių kultūros visumą ir tos visumos kontekste supažindinti su literatūra. Nors literatūros sąvoka įvairiai suprantama, bet kai kalbama apie XIX amžių Lietuvoje, literatūra laikytina viskas, kas parašyta. Tąja literatūra daugiausia ir reiškėsi tautos dvasinė kultūra. Tai, kas vadinama grožine literatūra, buvo neatsiejama nuo literatūros visumos. Išimta iš kultūros konteksto, XIX amžiaus lietuvių grožinė literatūra atrodo nuskriausta – tarsi medis nukapotomis šaknimis. Dėl to knygoje mažai vietos skirta apžvelgti politiniams įvykiams ir socialiniams procesams, bet jos negailėta kultūriniam gyvenimui, kultūros barams, estetiniam kontekstui nušviesti.

Profesorius Jurgis Lebedys sakydavo: kai kas į mūsų didžiuosius žmones žiūri tarsi nuo kalno – iš viršaus žemyn, o aš žiūriu į juos užvertęs galvą. Užvertus galvą į XIX amžiaus mūsų didžiuosius žiūrima ir šioje knygoje. Pagarba kiekvienam, kas nors kiek padėjo saugoti ir ugdyti mūsų tautos kultūrą, būdinga visiems knygos autoriams. Toks pozityvus nusiteikimas aprašomo objekto atžvilgiu nulėmė ir knygos pobūdį. Norėta, kad joje daugiausia

kalbėtų patys anų laikų žmonės, o ne vėlesni jų vertintojai bei kritikai. Todėl knygoje daug cituojama, perpasakojama, parafrazuojama, stengiantis kaip galima tiksliau suprasti kiekvieną autorių, iš kiekvieno atrinkti, kas būdingiausia bei svarbiausia.

Sunku buvo suderinti knygoje apžvalgas su personalijomis. Iš pradžių galvota atskirai aptarti tik šešis žymiausius rašytojus (čia jie aptariami septintame skyriuje), o kitus paskirstyti po apžvalginius skyrius. Tačiau pasirodė, kad praktiškai to padaryti neįmanoma, nes vieno autoriaus raštus reikėtų išskaidyti dalimis, ir neliktų visumos supratimo. Todėl tie autoriai, kurie reiškėsi daugiausia kaip rašytojai, buvo suskirstyti į poetus ir prozininkus (dalis pastarųjų buvo ir dramaturgai), o tie autoriai, kurie reiškėsi daugiašake kultūrine veikla, buvo sutelkti į atskirą (šeštąjį) skyrių. Tačiau kada tas pats autorius patenka į apžvalginį skyrių ir yra aprašomas atskirai, neįmanoma išvengti pasikartojimų. Tokiais atvejais stengtasi (nors gal ne visada sėkmingai), kad pasikartojimai nebūtų mechaniški, kad jie vieni kitus kuo nors papildytų.

XIX amžius Lietuvoje, kaip ir kiekvienas ilgas laikotarpis, yra sudėtingas. Apie jį pareikšta ir tebereiškiama daug įvairių ir viena kitai prieštaraujančių nuomonių. Tačiau jas išryškinti ar su jomis polemizuoti – ne vadovėlinės knygos uždavinys. Kaip minėta, šioje knygoje siekta daugiau supažindinti, referuoti, remtis tuo, kas kitų padaryta, o ne analizuoti ar polemizuoti. Kartu norėta išlaikyti kiek galima vieningesnę XIX amžiaus lietuvių dvasinės kultūros, jos kūrimosi proceso ir evoliucijos sampratą, išvengti loginių prieštaravimų. Tačiau nesistengta vienodinti knygos autorių nuomonių, kada jie kiek skirtingai suvokia ir vertina tą patį dalyką.

Knygos istoriografinė bazė matyti iš pridėto literatūros sąrašo, tačiau autoriai, kurių darbais daugiausia pasiremta rašant įvairias temines apžvalgas bei pateikiant duomenis, yra šie: istorikai bei kultūros istorikai EGIDIJUS ALEKSANDRAVIČIUS, VACLOVAS BIRŽIŠKA, PRANAS ČEPĖNAS, IGNAS JONYNAS, MEČISLOVAS JUČAS, JUOZAS JURGINIS, ANTANAS KULAKAUSKAS, MEILĖ LUKŠIENĖ, VINCAS MACIŪNAS, VYTAUTAS MERKYS, ADOLFAS ŠAPOKA, ANTANAS TYLA, RIMANTAS VĖBRA, EDVARDAS VIDMANTAS; literatūros tyrinėtojai JURGIS LEBEDYS, REGINA MIKŠYTĖ, DANUTĖ PETKEVIČIŪTĖ, VYTAUTAS VANAGAS, VANDA ZABORSKAITĖ; kalbininkai JONAS PALIONIS, ALGIRDAS SABALIAUSKAS, GIEDRIUS SUBAČIUS, ZIGMAS ZINKEVIČIUS.

Knygą parašė šie autoriai:

ELIGIJUS DAUGNORA (V sk. posk. *Proza*).

VITA GAIGALAITĖ (VII sk. posk. *Vincas Kudirka*).

JUOZAS GIRDZIJAUSKAS (I sk. *Bendra amžiaus charakteristika;* II sk. *Kultūrinis literatūros kontekstas;* III sk. *Estetinis literatūros kontekstas*; IV sk.

Bendrieji literatūros raidos bruožai, išskyrus posk. *Drama*; V sk. posk. *Amžiaus pradžios poezija; Amžiaus vidurio poezija; Mažai žinomi poetai; Anoniminė poezija, Jonas Goštautas*; VI sk. posk. *Liudvikas Rėza, Dionizas Poška, Simonas Stanevičius, Simonas Daukantas, Liudvikas Adomas Jucevičius, Laurynas Ivinskis*).

ALGIS KALĖDA (III sk. posk. *Lenkakalbė literatūra Lietuvoje*).

REGINA MIKŠYTĖ (VII sk. posk. *Antanas Baranauskas*).

REDA PABARČIENĖ (IV sk. posk. *Drama*; V sk. posk. *Keturakis, Dramaturgija*).

GRAŽINA PRANCKIETYTĖ (VI sk. posk. *Jonas Šliūpas*).

RITA REPŠIENĖ (VI sk. posk. *Jonas Basanavičius*).

IRENA SKURDENIENĖ (V sk. posk. *Amžiaus pabaigos poezija*).

PAULIUS SUBAČIUS (V sk. posk. *Amžiaus antrosios pusės pradžios poezija*).

JONAS ŠLEKYS (VI sk. posk. *Aleksandras Dambrauskas-Adomas Jakštas*).

VANDA ZABORSKAITĖ (V sk. posk. *Ankstyvoji didaktinė proza;* VII sk. posk.: *Motiejus Valančius, Maironis*).

JANINA ŽĖKAITĖ (VII sk. posk. *Žemaitė*).

AUDRONĖ ŽENTELYTĖ (VII sk. posk. *Vincas Pietaris*).

Knygoje, be abejo, neišvengta klaidų, netikslumų, nevienodumų, kitokių negerovių. Dėl to šią pratarmę norėtume baigti Martyno Mažvydo žodžiais skaitytojui:

Tadrin iei raſſy kaky paklidima
Pataiſik, bewyſakia vßwidegima.

JUOZAS GIRDZIJAUSKAS

I SKYRIUS

Bendra amžiaus charakteristika

Tautos situacija

Po trečiojo valstybės padalijimo (1795) Lietuva prarado nepriklausomybę. Ji buvo atgauta tik 1918 m. Tie 123 metai – tai vieninga lietuvių kultūros epocha. Įvairių pilietinių ir kultūrinių pastangų tikslas tuo metu buvo išsaugoti tautą ir parengti ją sąmoningam nepriklausomam gyvenimui.

XIX amžiuje nuėjo į praeitį senoji – kunigaikščių, bajorų Lietuva ir gimė nauja, moderni – jaunoji Lietuva, kurią vėliau Maironis apdainavo savo poemoje. Jaunąją Lietuvą sukūrė ne bajorai, kurių dauguma buvo nutautėję, o valstiečiai, žemdirbiai ir iš jų kilę inteligentai, kurie buvo išsaugoję etninę lietuvių kultūrą.

XIX amžius – tai tolydaus lietuvių tautos sąmonėjimo laikas. Šiuo metu brendo ir subrendo lietuvių tautinė sąmonė bei savimonė. Lietuvių tauta pamažu išsigrynino, pagaliau suvokusi save kaip lietuviškai kalbančią tautą.

Senoji lietuvių literatūra buvo daugiakalbė, kurta Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje gudų, lotynų, lenkų, lietuvių kalbomis, o Mažojoje Lietuvoje – vokiečių, lotynų ir lietuvių kalbomis. Lietuvių kalba buvo vartojama tik religinėje raštijoje ir su ja susijusioje filologinėje literatūroje (žodynuose). Pasaulietinės grožinės literatūros lietuvių kalba buvo tik užuomazgos. XVIII a. antroje pusėje K. Donelaitis sukūrė *Metus*, bet šio kūrinio tikroji vertė buvo suvokta tik XIX a. pradžioje, naujomis kultūrinėmis sąlygomis.

Buvusią daugiakalbystę XIX amžiaus lietuvių literatūroje pakeitė dvikalbystė (lietuvių ir lenkų kalbų – Didžiojoje Lietuvoje, lietuvių ir vokiečių kalbų – Mažojoje Lietuvoje), tačiau dviejų kalbų vartojimas nebuvo lygiavertis: lietuvių kalbos pozicijos buvo nuolat sąmoningai stiprinamos.

Istorijos procese kito tautos supratimas. XIX amžiuje įsitvirtino nuomonė, kad svarbiausias tautos atributas yra kalba, kuri sudaro tautos etninės kultūros pagrindą. Kartu, plintant Lietuvoje šviečiamosioms idėjoms, buvo sekuliarizuojama žmonių sąmonė, ugdomi pasaulietiniai interesai. Dėl to XIX amžiuje ima jau nenutrūkstamai plėtotis pasaulietinė literatūra lietuvių kalba, vis labiau nustelbdama kitakalbę ir religinę literatūrą.

Visa toji 123 metų epocha gali būti suskirstyta į trumpesnius laikotarpius: 1) 1795–1831 m., 2) 1831–1863 m., 3) 1863–1883 m., 4) 1883–1904 m., 5) 1904–1918 m. Mums rūpės keturi pirmieji laikotarpiai, kurių pirmasis sąlygiškai vadinamas XIX a. pradžia, antrasis – XIX a. viduriu, trečiasis – XIX a. antrosios pusės pradžia, ketvirtasis – XIX a. pabaiga. Penktasis laikotarpis visas priklauso jau XX amžiui.

Visą tą laiką (1795–1918) lietuvių tauta gyveno okupacijos sąlygomis. Ji turėjo atlaikyti tris pagrindines priešiškas jėgas: Mažojoje Lietuvoje – vokietinimą, Didžiojoje Lietuvoje – lenkinimą ir rusinimą.[1]

VOKIETINIMAS. Vokietinti vakarines baltų gentis, iš kurių vėliau, XV–XVI a., susiformavo lietuvininkai, jau XIII a. pradėjo jų užkariautojai kryžiuočiai. XVII a. pabaigoje – XVIII a. pradžioje galutinai suvokietėjo prūsai. Tarp lietuvininkų buvo apgyvendinami kitataučiai kolonistai, daugiausia vokiečiai (ypač XVIII a. pirmojoje pusėje, po maro), o lietuvininkai prievarta germanizuojami. Vis intensyviau jie buvo vokietinami visą XIX amžių. Daugumas lietuvininkų, gyvenusių kairiajame Nemuno krante, XIX a. ir XX a. pradžioje visiškai suvokietėjo. Nežiūrint to, priešindamiesi svetimųjų priespaudai, lietuvininkai sukūrė ryškią savo kultūrą, kurią XIX amžiuje, prasidėjus tautos atgimimui Didžiojoje Lietuvoje,

[1] Čepėnas 1977, 1:59–82, 101–127. Leidinių, įtrauktų į knygos pabaigoje pateiktą sąrašą, bibliografinė nuoroda prie teksto pateikiama sutrumpintai: Autoriaus pavardė/-ės arba kolektyvinio leidinio pavadinimas, publikacijos metai, puslapiai; jei leidinys daugiatomis, pirmiausia nurodomas tomas, o po dvitaškio puslapiai.

imta integruoti į bendrąją lietuvių kultūrą. XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje nenutautę lietuvininkai aktyviai dalyvavo visos lietuvių tautos kovoje dėl savo teisių.

LENKINIMAS. Lietuviai lenkėti ėmė po Krėvos (1385) ir ypač po Liublino (1569) unijos ir po to, kai buvo apkrikštyti (1387, žemaičiai – 1413). Sparčiausiai lenkėjo Lietuvos aukštuomenė, lėčiau žemesnieji visuomenės sluoksniai – smulkieji bajorai ir ypač valstiečiai. Pagrindiniai lenkinimo židiniai buvo dvaras, bažnyčia ir mokykla. XIX amžiuje daugumas Lietuvos bajorų jau buvo sulenkėję. Nežiūrint to, lietuviai buvo ir toliau lenkinami. Lenkai norėjo konsoliduoti buvusios LDK gyventojus kovai prieš carizmą, todėl į lietuvių savarankišką veiklą žiūrėjo kaip į kenksmingą jėgų skaldymą.

Lenkėjimui mažiausiai pasidavė žemaičiai, kurie atkakliai laikėsi savo gimtosios kalbos, savų tradicijų ir papročių. Dėl to ir tautinio kultūros sąjūdžio dalyviai XIX a. pradžioje daugiausia buvo žemaičiai. Tik XIX a. pabaigoje, sustiprėjus Užnemunės ūkininkams, tą iniciatyvą perėmė suvalkiečiai.

Daugumas sulenkėjusių bajorų buvo unijinių pažiūrų. Dalis jų laikė save lietuviais, bet kalbėjo ir rašė lenkiškai, o kai kurie daugiau ar mažiau mokėjo ir lietuviškai. Kita vertus, daugelis lietuvių, ypač prasilavinusių, mokėjo lenkiškai, kalbėjo ir rašė abiem – lietuvių ir lenkų – kalbomis. Todėl XIX amžiaus (ypač pirmosios pusės) lietuvių literatūrai būdinga dvikalbystė.

RUSINIMAS. Prijungus Lietuvą prie Rusijos, buvo vis labiau siekiama ją surusinti. Tačiau tam labiausiai priešinosi sulenkėjusi Lietuvos bajorija. Todėl caro valdžia stengėsi sunaikinti Lietuvos bajorus ir savo pusėn palenkti valstiečius. Buvo skleidžiama mintis, kad Lietuva istoriškai priklauso Rusijai, kad ji tėra sulenkintas rusų kraštas. Nustota minėti net Lietuvos vardą: iš prijungtų žemių sudarytos gubernijos (Vilniaus, Kauno, Gardino) nuo 1840 m. vadintos Rusijos šiaurės vakarų kraštu.

Okupavus Lietuvą, ji buvo vis daugiau kolonizuojama. Valstybiniai ir konfiskuoti dvarai buvo atiduodami rusų didikams. Vėliau buvo visaip stengiamasi, kad daugumą (nors du trečdalius) Lietuvos dvarų valdytų rusai. Į Lietuvos kaimus buvo siunčiami rusų sentikiai, kaip atsparesni asimiliavimuisi su vietos lietuviais negu rusai pravoslavai. Kolonizacija ypač sustiprėjo po 1863 m. sukilimo, kada ne tik konfiskuotuose dvaruose, bet ir į Rusijos gilumą iškeldintuose kaimuose buvo apgyvendinti rusai.

Rusiška krašto administracija kiek galėdama rusino švietimą. Po karo su Napoleonu bandyta rusinti Vilniaus universitetą, kuris dėl nepalankumo caro valdžiai po 1831 m. sukilimo buvo uždarytas. Imta rusinti ir vidurines mokyklas, gimnazijas, kurios iki to laiko buvo lenkiškos, o nuo 1864 m. ir lietuviškų pradinių (parapijų) mokyklų vietoje imta steigti rusiškas. Rusų mokytojams rengti Molodečne (1864), vėliau Panevėžyje (1872) buvo įsteigtos mokytojų seminarijos.[1]

Kadangi su lenkiškumu buvo tapatinama katalikybė (vadinama „lenkų religija"), todėl imta vis labiau persekioti Katalikų Bažnyčią ir Lietuvos gyventojus norėta supravoslavinti. Iš Katalikų Bažnyčios buvo atiminėjami dvarai, draudžiama be specialių leidimų statyti naujas ir remontuoti senas bažnyčias, statyti kryžius, rengti procesijas, sakyti valdžios neaprobuotus pamokslus. Bažnyčios ir vienuolynai buvo uždarinėjami, daugelis bažnyčių paversta cerkvėmis. Be specialių leidimų jaunuoliai negalėjo stoti į kunigų seminarijas, kunigai – išvykti iš savo parapijos, kunigų

[1] Aleksandravičius ir Kulakauskas 1996, 84.

paskyrimui turėdavo pritarti gubernatoriai, o vyskupus, susitaręs su popiežiumi, skirdavo pats caras. Bažnyčiai, kaip ir kitoms institucijoms, buvo visaip brukama rusų kalba: reikalaujama rusiškai rašyti metrikacijos knygas (surusinant lietuviškas pavardes), katalikiškus maldynus spausdinti rusiškomis raidėmis arba versti į rusų kalbą, mokyklose reikalaujama rusiškai dėstyti katalikų tikybą. Kadangi norėta rusinti ir kartu pravoslavinti, pravoslavų knygos buvo verčiamos į lietuvių kalbą. XIX a. pabaigoje per caro ir jo šeimos šventes katalikai mokiniai buvo prievarta vedami melstis į cerkvę, o katalikų bažnyčiose pageidauta laikyti pamaldas rusų kalba. Rusinimo tikslais buvo uždraustos visos neoficialios draugijos, nutraukta vyskupo M. Valančiaus blaivybės akcija. Tuo pačiu tikslu 1864 m. uždrausta spausdinti lietuviškus tekstus lotyniškomis raidėmis. Jie turėjo būti spausdinami rusiškomis raidėmis – kirilica.

NYKSTANTI TAUTA. Maža lietuvių tauta, sukūrusi didelę valstybę ir po pusšešto šimto metų ją praradusi, XIX amžiuje pasijuto atsidūrusi prie pražūties ribos. Didžiųjų kaimynų spaudžiamai, savo valstybės netekusiai, jai grėsė realus pavojus išnykti. A. Mickevičius ją lygino su upeliu, pernelyg ištvinusiu, o po atoslūgio labai susiaurėjusiu. Nykstančia tauta ją laikė daugelis vokiečių, lenkų ir rusų apsišvietusių žmonių. Lietuvių tauta jiems buvo daugiausia mokslinio tyrinėjimo objektas. K. Bogušas mato lietuvių kalbą ir tautą kasdien menkėjančią ir gęstančią. Kai kas lietuvių tautos nelaikė savarankiška, o manė ją esant įvairių tautų mišiniu (kaip sakė S. Daukantas, „sąmėžiniu visokių tautų ir kalbų"). Tokiu būdu patiems lietuviams buvo diegiamas nepilnavertiškumo jausmas. K. Bogušo tvirtinimu, XIX a. pradžioje lietuviai jau gėdijosi viešai prabilti lietuviškai. Grėsminga situacija tautai išliko visą XIX amžių, o „XIX ir XX amžiaus sąvartoje lietuvių tauta išgyveno sunkiausius laikus, nes tuo metu rusų valdžia Lietuvoje buvo sudariusi politines ir ekonomines sąlygas tautai savaime sunykti".[1]

Paplitęs požiūris į lietuvių tautą kaip nykstančią paliko pėdsakų ir pačių lietuvių mąstysenoje, neretai (ypač pirmoje amžiaus pusėje) nudažydamas ją elegiškais atspalviais, supindamas joje viltis ir abejones. Jei žus tauta, tegu nors lieka garbingas jos atminimas, – tokią daugelis matė savo darbų ir kūrybos prasmę. A. Strazdas stengėsi išleisti antrąjį savo eilėraščių rinkinį (1824), „norėdamas išsaugoti atminimą apie tokią seną tautą ir lietuvių žemaičių kalbą"[2], L. Rėza *Lietuvių liaudies dainų tyrinėjimą*, pridėtą prie pirmojo lietuviškų dainų leidimo (1825), baigia žodžiais: „Tautos daina yra tyriausias tautos sielos perlas, ir jei tauta žūna, dažnai ji dar gyvena savo dainose."[3] S. Daukantą „meilė ir gailesys taip garbingos lietuvių tautos gundino ir skatino <...> jei ne būtinai tobulai lietuvių veikalus išguldyti, tačiau bent vieną jų dalį dėl užlaikymo pačios jų kalbos parašyti".[4] Paplitusį požiūrį į lietuvius kaip išmirštančią tautą užfiksavo ir S. Stanevičius savo „aukštoje dainoje" – odėje „Šlovė Žemaičių" (1823).

Nuomonė, kad lietuvių tauta neišvengiamai išnyks ir kad dėl to būtina kuo greičiau fiksuoti įvairias lietuvių kultūros apraiškas, XIX amžiuje ypač buvo paplitusi ir įsitvirtinusi Mažojoje Lietuvoje. Domėtis lietuvių tauta ir jos kultūra ten daugiausia skatino moksliniai interesai. Didžiojoje Lietuvoje – priešingai: tolydžio stiprėjo patriotinės nuotaikos, didėjo viltis atgaivinti ir išsaugoti tautą, plito optimistinis požiūris į jos ateitį.

[1] Čepėnas 1977, 1:5.

[2] Strazdas 1974, 72.

[3] Rėza 1958, 1:363.

[4] Daukantas 1976, 2:7.

NUTAUTĖJIMO PRIEŽASTYS. Mažojoje ir Didžiojoje Lietuvoje jos buvo skirtingos. Mažoji Lietuva buvo užkariauta vokiečių. Jie šeimininkavo krašte ir lietuvininkus vokietino įvairiausiais būdais. Juo toliau, juo labiau buvo stengiamasi sudaryti tokias sąlygas, kad lietuvininkai patys susilietų su vokiečiais. Tuo tarpu Didžiojoje Lietuvos Kunigaikštystėje niekas lietuvių prievarta neasimiliavo. Patys lietuviai, užėmę naujas slavų žemes, perimdavo vietos žmonių kalbą, tikėjimą, papročius, kultūrą ir tokiu būdu suslavėdavo. Kai kas (pvz., Mickevičius) tai aiškino kaip aukštesnės civilizacijos pergalę prieš žemesniąją. Užkariautieji slavai, nuo seno krikščionys, buvę aukštesnės kultūros žmonės negu jų užkariautojai lietuviai – nekultūringi pagonys. Todėl slavai taip prariję savo užkariautojus lietuvius, kaip kinai prarijo savo grobikus mongolus.[1] Vėliau, sudarius uniją su Lenkija ir Lietuvą apkrikštijus, savaime vis labiau lenkėjo Lietuvos bajorija, kuri visokiais būdais lenkino ir žemesniuosius visuomenės sluoksnius. Taigi pagrindinė lietuvių nutautėjimo priežastis buvo jų kultūrinis atsilikimas, tautinės savigarbos stoka, tautinės sąmonės silpnumas. Dėl to XIX a. pirmiausia ir buvo siekiama ugdyti lietuvio dvasinę kultūrą, žadinti jo tautinę sąmonę ir savimonę, kelti jo savigarbą, kad jis galėtų ginti ir savo tautos teises, darbuotis dėl jos pilnavertiškumo.

[1] Mickevičius 1975, 241–242 (*Konrado Valenrodo* pratarmė).

Emilija Pliaterytė, 1831 metų sukilimo dalyvė

NUTAUTĖJIMO PADARINIAI. Dėl Lietuvos bajorijos nutautėjimo labai nukentėjo lietuvių kultūra. Didžioji Lietuvos aukštuomenės dalis įsiliejo į kitų tautų (vokiečių, rusų, daugiausia lenkų) kultūrą. Todėl tautinės lietuvių kultūros pagrindus ir kartu tautos atgimimo prielaidas išsaugojo tik žemesnieji visuomenės sluoksniai – valstiečiai ir iš dalies smulkieji bajorai.

Kita vertus, lietuviai, gyvendami kitatautėje (Mažojoje Lietuvoje – vokiečių, Didžiojoje Lietuvoje – lenkų) kultūrinėje aplinkoje, stengėsi perimti savo kaimynų kultūrinę patirtį, jų kultūros vertybes ir panaudoti jas savosios kultūros ugdymui. Taigi lietuvių santykis su didžiaisiais savo kaimynais buvo dvilypis: reikėjo nuo jų atsiriboti, kad būtų išsaugotas tautos identitetas, ir kartu iš jų mokytis, kad nebūtų atsitverta nuo bendrosios kultūros ir civilizacijos pažangos.

TAUTA IR VALSTYBĖ. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė buvo daugiatautė, o nuo XIV a. pabaigos – dar ir unijinė valstybė. Toje Lietuvos valstybėje atsirado lenkiškos kultūros lietuviai. Jie kalbėjo lenkiškai, bet laikė save lietuviais, skelbėsi unijinės valstybės piliečiais, bet Lietuvos patriotais. Unijinėje valstybėje jie gynė ir saugojo Lietuvos savarankiškumą, buvo pagrindinė politinė Lietuvos valstybės atrama. Valstybei žlungant, jie ryžosi ją gelbėti (1794 m. sukilimas), o sužlugus, stengėsi atkurti (1812 m. karas, 1831 ir 1863 m. sukilimai).[2] Tačiau atkurti buvo norima unijinę valstybę, kartu išsaugant Lietuvos savarankiškumą. Galima tik spėlioti, ar lietuvių tauta būtų išlikusi, ar visiškai sulenkinta ir sulenkėjusi, jei toji unijinė valstybė būtų buvusi atkurta. Tačiau istorija susiklostė taip, kad laimėjo ne unijinės valstybės šalininkai, o lietuviškosios kultūros puoselėtojai ir vėliau – tautinės Lietuvos valstybės kūrėjai.

[2] Aleksandravičius ir Kulakauskas 1996, 107–162.

TAUTOS PASIPRIEŠINIMAS. Pirmiausia buvo priešinamasi ginklu, stengiantis išvaduoti išdraskytą ir okupuotą valstybę (minėtieji 1794, 1831 ir 1863 m. sukilimai). Tačiau ir numalšinus sukilimus, kai dar labiau sustiprėdavo priespauda, laisvės mintis neužgesdavo. Ji būdavo puoselėjama įvairiose slaptose draugijose bei organizacijose. XIX a. pradžioje ji buvo gaivinama ir palaikoma Vilniuje (masonai, kariniai bičiuliai) ir Vilniaus universitete (filomatai ir filaretai, spindulingieji,

„Sarmatų padermė“, mnezeriai), kai kuriose gimnazijose (Kražiuose – „Juodieji Broliai“, Kaune, Kėdainiuose), vėliau, po 1831 m. sukilimo, Vilniaus Medicinos ir chirurgijos akademijoje (Demokratinė draugija), brolių Dalevskių įkurtoje „Lietuvos jaunimo brolybės sąjungoje. Nepakankamai radikaliai panaikinus baudžiavą, 1861 m. vyko gausios politinės manifestacijos, kūrėsi slapti politiniai būreliai (Vilniuje, Kėdainiuose, Trakuose, Panevėžyje), kurie rengė naują, 1863 m. sukilimą. Šiam pralaimėjus ir po to uždraudus spaudą, sustiprinus rusinimą per mokyklas, ėmus dar labiau persekioti Katalikų Bažnyčią, lietuviai priešinosi leisdami ir platindami slaptą lietuvišką spaudą, steigdami slaptas lietuviškas mokyklas ir draugijas, slaptus chorus ir dramos būrelius, rengdami lietuviškus vakarus, gindami savo teisę išpažinti katalikų tikėjimą ir kitokiais įvairiausiais būdais. Po sukilimų ryškiausias aktyvaus pasipriešinimo atvejis buvo Kražių skerdynės 1893 m. lapkričio 23 d., kada su savo bažnyčią gynusiais žemaičiais žiauriai susidorojo policija, žandarai ir kazokai. Apie tas žudynes buvo plačiai informuotas pasaulis, kuris pasmerkė caro valdžios žiaurumus Lietuvoje. Po to liautasi joje uždarinėti bažnyčias.

Antanas Mackevičius

Socialiniai procesai

Feodalinę visuomenę Vakaruose sudarė trys pagrindiniai luomai: du privilegijuoti (bajorų ir dvasininkų) ir trečiasis – neprivilegijuotas (miestiečių). Pastarasis luomas siekė panaikinti kilmingųjų privilegijas, reikalavo teisinės visų žmonių lygybės. Įvykdęs Prancūzijoje 1789 m. revoliuciją, jis skatino tolesnį visuomenės demokratėjimą. Tuo tarpu Lietuvoje nei dvasininkai, nei miestiečiai nesudarė savarankiškų luomų, gyventojų dauguma buvo pasiskirsčiusi į bajorus (privilegijuotus) ir valstiečius (neprivilegijuotus).

BAJORAI. Vakarų Europos valstybėse (Prancūzijoje, Austrijoje) privilegijuoti žmonės sudarė 2–3 proc. gyventojų, o Lietuvoje – apie 6,5 proc. (Žemaitijoje – 10 proc.)[1]. Tačiau Lietuvoje apie 70 proc. viso privilegijuoto luomo sudarė neturėjusi baudžiauninkų smulkioji bajorija. Padalijus valstybę, Rusijai atiteko apie pusė milijono Lenkijos ir Lietuvos bajorų. Iš jų tik maža dalis buvo dvarininkai, o daugumas – bežemiai šlėktos. Nors iki 1841 m. Lietuvoje galiojo Trečiasis Lietuvos Statutas (1588), tačiau Lietuvos bajorų teisės buvo nuolat siaurinamos. Iki 1863 m. iš bežemių bajorų buvo reikalaujama įrodyti savo bajorystę. Neįrodę buvo įrašomi į vienkiemininkus arba (miestuose) į piliečius. Jie neprarasdavo asmens laisvės, bet buvo apmokestinami ir turėjo atlikti karo prievolę.[2] Kol egzistavo Lietuvos valstybė, bajorai sudarė jos kariuomenės pagrindą. Smulkiesiems barojams karo tarnyba buvo pagrindinis pragyvenimo šaltinis. Prijungus Lietuvą prie Rusijos, situacija pasikeitė. Rusijos kariuomenė buvo formuojama iš rekrūtų – prievarta imamų karo tarnybai baudžiauninkų sūnų (rekrūtų prievolė pakeista visuotine karo tarnyba tik 1874 m.). Smulkieji Lietuvos bajorai tam tikslui tapo nereikalingi (juos tik vėliau pradėta imti į kariuomenę puskarininkiais). Netekę pagrindinio pragyvenimo šaltinio, jie ėmė lavintis, kad, baigę mokslą ir įsigiję kokią nors profesiją, galėtų gauti tarnybą ir atitinkamą algą. Smulkieji Lietuvos bajorai XIX a. turtiniu atžvilgiu nesiskyrė nuo prasigyvenusių valstiečių, o kartais nuo jų net atsilikdavo. Smulkieji bajorai buvo pagrindinė jėga visuose sukilimuose. Jie, ypač žemaičiai, dar nebuvo ir taip nutautę, sulenkėję, kaip didikai. Nors ir mokėjo lenkiškai, bet gimtąja kalba

[1] Aleksandravičius ir Kulakauskas 1996, 196–197.

[2] Ibid., 207.

laikė lietuvių kalbą ir ją vartojo savo aplinkoje. Todėl iš to socialinio sluoksnio kilę šviesuoliai pirmiausia ir pradėjo skleisti tautos atgimimo idėjas.

Po 1863 m. sukilimo Lietuvos bajorija, iki tol puoselėjusi valstybės atkūrimo vilti, kaip politinė jėga buvo sunaikinta. Į politinio gyvenimo areną tada išėjo iš valstiečių kilusi inteligentija, kuri, perėmusi dar XIX a. pirmojoje pusėje paskleistas tautos atgimimo idėjas, toliau tęsė kovą už tautos išsaugojimą, o vėliau – ir už nepriklausomos valstybės atkūrimą.

VALSTIEČIAI IR BAUDŽIAVA. Lietuvos valstietija XIX amžiuje buvo labai nevienalytė. Rusijai okupuojant Lietuvą, daugiau kaip pusė (56 proc.) visų valstiečių priklausė privačių dvarų savininkams (kiti 27 proc. buvo valstybiniai, 6 proc. – karališkieji, 10 proc. – bažnytiniai).[1] Daugiau kaip trečdalis (33 proc.) valstiečių buvo „laisvieji žmonės", kurie turėjo kilnojimosi teisę, paveldėtą iš tėvų arba suteiktą dvarininko. Jie galėjo keisti savo gyvenamąją vietą ir išeiti iš dvaro. Prijungus Lietuvą prie Rusijos, išnyko karališkieji valstiečiai – jie buvo išdalinti užkariautojams. Tuo tarpu valstybinių valstiečių po 1831 m. sukilimo ir kiek vėliau po bažnytinių žemių sekuliarizavimo, kada valstybei atiteko konfiskuoti sukilėlių dvarai ir bažnyčių bei vienuolynų žemė, net trigubai padaugėjo. „Laisvųjų žmonių" sparčiai mažėjo (1816 m. jų liko tik 14 proc., o 1858 m. – 5 proc.)[2], kadangi jie būdavo priskiriami valstybiniams valstiečiams arba per revizijas dvarininkai užrašydavo juos kaip savo. Visų tų kategorijų valstiečiai turėjo nevienodas gyvenimo sąlygas ir buvo nevienodai turtingi. Tie, kurie nėjo lažo, o mokėjo činšą (mokestį pinigais), taip pat „laisvieji žmonės" turėjo daugiau galimybių praturtėti negu valstiečiai lažininkai. Tokių pasiturinčių valstiečių tuo metu daugiausia buvo Vakarų Lietuvoje – Žemaitijoje, ypač jos Šiaurės vakarų dalyje. Jie drauge su nenutautusiais smulkiaisiais bajorais kaip tik ir sudarė XIX a. pradžios lietuvių tautinio kultūrinio sąjūdžio socialinį ekonominį pagrindą, juose pirmiausia ėmė busti žmogiškoji savigarba ir pilietinė sąmonė, jie stengėsi išmokslinti savo vaikus, kurių dalis baigdavo ne tik pradines, bet ir vidurines bei aukštesniąsias mokyklas ar net universitetą. Tai sudarė prielaidas formuotis tautinei lietuvių inteligentijai. Pirmoji tokios inteligentijos karta subrendo tuo metu klestėjusiame Vilniaus universitete.

Didžiausia socialinė blogybė, varžiusi valstiečio asmens laisvę ir ūkio pažangą, buvo baudžiava. Dėl to baudžiavos klausimas buvo gyvai svarstomas XVIII a. pabaigos ir XIX a. pradžios publicistikoje, baudžiava buvo viena pagrindinių temų ir XIX a. pirmosios pusės lietuvių literatūroje. Konservatyvieji dvarininkai stengėsi išlaikyti baudžiavą, o liberalieji norėjo suteikti valstiečiams pilietinių teisių: paskelbti juos laisvais, leisti jiems kilnotis iš vieno dvaro į kitą arba palikti žemę ir persikelti į miestą. Lietuvoje buvo ypač išplitusios liberalios pažiūros į baudžiavą. Jos buvo skleidžiamos XIX a. pradžios lenkiškoje Vilniaus periodikoje (*Vilniaus dienraštyje, Gatvės žiniose*), atskiruose leidiniuose, Vilniaus universiteto auditorijose. Jas skleidė įvairios tuo metu veikusios draugijos (masonai, nenaudėliai, filomatai bei filaretai ir kt.). Jų pirminis šaltinis buvo Šviečiamojo amžiaus idėjos, kurios iš Vakarų Europos pasiekdavo Lietuvą daugiausia per Lenkiją, o Lietuvoje pirmiausia sklisdavo iš Vilniaus. Buvo įrodinėjama, kad baudžiava žlugdo krašto ūkį, kad laisvo samdinio darbas yra našesnis už priverstinį baudžiauninko darbą, todėl baudžiavą reikia panaikinti.[3]

[1] Aleksandravičius ir Kulakauskas 1996, 213.

[2] Ibid., 214.

[3] Jučas 1972, 210–241.

BAUDŽIAVOS PANAIKINIMAS IR JO PADARINIAI. Baudžiava pirmiausia (1807) buvo panaikinta Užnemunėje, kuri po trečiojo valstybės padalijimo buvo atitekusi Prūsijai, ir Klaipėdos krašte, nuo seno priklausiusiame Prūsijos valstybei. Po 1819 m. ji buvo pradėta naikinti Kuršo gubernijoje, į kurią įėjo ir dalis Lietuvos (tarp Palangos ir Šventosios). Tačiau didžiojoje Lietuvos dalyje baudžiava išsilaikė dar kelis dešimtmečius. Demokratinės idėjos ir liberalinės pažiūros į baudžiavą ypač išryškėjo 1817 m. Vilniaus gubernijos bajorų seimelyje. Jame labai susikirto konservatyviosios jėgos, kurioms atstovavo Ašmenos apskrities bajorų maršalka M. Paszkowskis, ir liberaliosios, kurių atstovas – Upytės (Panevėžio) apskrities bajorų maršalka S. Zaviša pasiūlė atleisti Lietuvos valstiečius nuo baudžiavos.[1] Liberaliąsias jėgas karštai palaikė Vilniaus miestiečiai ir studentai. Paszkowskiui ant nugaros jie priklijavo užrašą „Į kartuves!" ir reikalavo išmesti iš posėdžių salės. 1818 m. caro pageidavimu buvo apklausinėjami Lietuvos dvarininkai, kurie iš jų už ir kurie prieš baudžiavos panaikinimą. Tuomet Vilniaus gubernijoje už baudžiavos panaikinimą pasisakė 1469 dvarininkai, o prieš – tik 80.[2] Caras, išsigandęs tokių nuotaikų, Vilniaus bajorų seimeliui pareiškė griežtą papeikimą ir apskritai uždraudė svarstyti baudžiavos klausimą.

[1] Jučas 1972, 219–220.

[2] Ibid., 224.

Po Krymo karo (1853–1856), kada Rusijos imperiją ištiko visuotinė krizė, iškilo reikalas naikinti baudžiavą. 1857 m. gruodžio 2 d. caras Aleksandras II savo reskripte išdėstė baudžiavos naikinimo programą, pagal kurią baudžiauninkams turėjo būti suteikta asmens laisvė, tačiau dvarininkams palikta tėvoninės policijos teisė ir visa žemė, kurios sklypai galėjo būti skiriami už činšą arba lažą, o valstiečiai galėjo palaipsniui išsipirkti tik savo gyvenamas sodybas.[3] 1858 m. pabaigoje Rusijos vyriausybė paskelbė naują, valstiečiams kiek palankesnę, reformų programą, tačiau ir ji baudžiauninkų nepatenkino. 1858–1860 m. Vilniaus ir Kauno gubernijų privačiuose dvaruose kilo valstiečių bruzdėjimai, kuriuos dažnai teko slopinti karine jėga.[4] Kad išvengtų revoliucijos, caras Aleksandras II 1861 m. kovo 3 (vasario 19) d. pasirašė *Nuostatus dėl valstiečių, išeinančių iš baudžiavinės priklausomybės*. Tie nuostatai buvo skirti tik privačių dvarų baudžiauninkams. Jais buvo panaikinta baudžiava ir valstiečiams suteiktos piliečių teisės. Taip pat buvo sudaryta valstiečių savivalda: kaimai suburti į seniūnijas, o šios – į valsčius. Iki metų pabaigos Vilniaus gubernijoje buvo įsteigtos 1479 seniūnijos ir 181 valsčius, Kauno gubernijoje – 1033 seniūnijos ir 153 valsčiai.[5] Valstiečiai galėjo besąlygiškai išsipirkti tik savo sodybas, o sklypus – tik dvarininkui sutikus ar pareikalavus. Neišsipirkę sklypų liko laikinaisiais prievolininkais (lažininkais arba činšininkais), o išsipirkę tapdavo valstiečiais savininkais. Tokios sąlygos valstiečių nepatenkino: jie tikėjosi gauti ne tik asmens laisvę, bet veltui (be išpirkos) ir visą turimą žemę. Todėl vėl kilo valstiečių bruzdėjimai, kuriuos dažnai slopindavo kariuomenė.

[3] *Lietuvos TSR istorija* 1985, 1:270.

[4] Ibid.

[5] Ibid.

Pagaliau valstiečių socialinis protestas, susiliejęs su bajorijos ir dalies miestiečių politiniu judėjimu, prasiveržė 1863 m. sukilimu. Sukilimas vertė caro valdžią Lietuvos valstiečiams daryti nuolaidų. Imta naikinti lažą, mažinti činšą ir žemės išpirkimo kainą. Išsipirkti žemę leista ne tik privačių dvarų valstiečiams, bet ir laisviesiems žmonėms, taip pat (lengvesnėmis sąlygomis) ir valstybiniams valstiečiams. Tokiu būdu buvo suvienodintos įvairių kategorijų valstiečių teisės. Reforma, apėmusi visas valstiečių kategorijas, 1864 m. kovo 2 d. įstatymu buvo įvykdyta ir Lenkijos Karalystėje, kuriai tuo metu priklausė Užnemunė.[6] Čia visiems

[6] Ibid., 1:283.

valstiečiams be išpirkos perleista jų naudota žemė, panaikintos jų prievolės ir įsiskolinimai dvarui. Taip Užnemunėje susidarė palankesnės sąlygos ekonomiškai stiprėti ūkininkams. Dėl to šis kraštas XIX a. pabaigoje davė Lietuvai daugiausia šviesuolių, panašiai kaip XIX a. pradžioje daugiausia jų buvo išugdžiusi Žemaitija.

Panaikinus baudžiavą ir valstiečiams tapus piliečiais bei žemės valdytojais, susidarė dvilypė žemėvalda: šalia privačios dvarininkų žemės atsirado skirtinė valstiečių žemė.[1] Būdami juridiškai vienodi, valstiečiai vis labiau skyrėsi ūkiniu bei ekonominiu pajėgumu. Pilietines teises įgiję ir ekonomiškai sustiprėję, jie galėjo realiai mokslinti savo vaikus, iš kurių kilo nauja, valstietiškoji, lietuvių inteligentijos karta, tęsusi, plėtusi ir stiprinusi kovą už tautos išsaugojimą ir išvadavimą. Iki 1863 m. sukilimo Lietuvos bajorija, saugojusi istorines, kultūrines LDK tradicijas, neleido faktiškai integruoti Lietuvos į Rusijos imperiją. Tačiau po sukilimo Lietuvos bajorija buvo pašalinta iš aktyvaus visuomeninio gyvenimo, ją pakeitė iš valstiečių kilusi inteligentija. Inteligentija dabar susiformavo kaip atskiras socialinis sluoksnis.[2] Nors valstiečiai negalėjo naudotis visomis aukštesniųjų luomų teisėmis (net iki 1903 m. juos buvo leidžiama plakti rykštėmis), tačiau įgijusieji aukštąjį arba specialųjį vidurinį mokslą ir turintieji valstybinę tarnybą iš valstiečių luomo buvo „išregistruojami".[3] Taigi XIX a. paskutinieji dešimtmečiai buvo Lietuvos bajorijos saulėlydis ir Lietuvos valstietijos aušra.

[1] *Lietuvos TSR istorija* 1985, 1:283.

[2] Aleksandravičius ir Kulakauskas 1996, 224–227.

[3] *Lietuvos TSR istorija* 1985, 1:283.

II SKYRIUS

Kultūrinis literatūros kontekstas

Kultūrinis gyvenimas

Kultūriniame gyvenime vadovautasi tokiu principu: žlugo valstybė, tai neleiskime žūti tautai, o tautą gali išgelbėti jos kultūra. Todėl visomis galiomis stengiamasi ugdyti tautos kultūrą. Savaime aišku, kultūros problemos susipynusios su aptartomis politinėmis, ideologinėmis, socialinėmis problemomis. Kultūros darbas suprantamas kaip kiekvieno piliečio patriotinė pareiga. Kultūros poslinkiams didžiausią reikšmę turėjo švietimo reforma, pradėta vykdyti dar XVIII a. pabaigoje.

Švietimas

ŠVIETIMO PASKATOS. Iki XVIII a. pabaigos švietimas buvo prieinamas tik privilegijuotiems luomams. Liaudies švietimas buvo labai siauras ir ribotas, daugiausia religinis. Tuo tarpu dėl ekonominių ir ideologinių paskatų XVIII a. pabaigoje ir XIX a. pradžioje buvo susirūpinta platesniu liaudies švietimu.[1]

[1] Maciūnas 1939, 87.

Pirmiausia, šviesti liaudį skatino ekonominės priežastys. Tuo atžvilgiu didelį vaidmenį atliko vadinamieji fiziokratai (gr. *physis* – gamta, *kratos* – valdžia), kurie žemę ir žemdirbystę pripažino vieninteliu turto šaltiniu, o žemės ūkio darbą laikė vieninteliu gamybiniu darbu. Pasak jų, valstybės visokeriopos gerovės, materialinių ir dvasinių turtų pagrindas esąs žemės ūkis, kuris labiausiai priklauso nuo žemdirbio, todėl jį reikia šviesti, lavinti, suteikti jam daugiau laisvės, asmeninės iniciatyvos, kad galėtų geriau, našiau ūkininkauti. Fiziokratai kėlė mintį, jog liaudies švietimas vien religiniais sumetimais, koks jis anksčiau buvo, yra nepakankamas. Mokyklos uždaviniai pirmiausia turi būti praktiniai, utilitariniai. Mokykla turinti išmokyti valstiečių vaikus ne tik skaityti, rašyti, skaičiuoti, bet ir ūkininkauti: verstis daržininkyste, sodininkyste, bitininkyste, namudine pramone ir t.t.[2] Tokios fiziokratų pedagoginės idėjos skatino šviesti liaudį pirmiausia ekonominiais, ūkiniais sumetimais. O fiziokratai kaip tik turėjo didelę įtaką Edukacinei komisijai, kuri vykdė švietimo reformą Lietuvoje paskutiniais XVIII a. dešimtmečiais. Fiziokratų idėjos buvo gyvos ir XIX a. pradžioje Vilniaus universitete, kuris tęsė švietėjiškas Edukacinės komisijos tradicijas.

[2] Ibid., 88.

Kitos liaudies švietimą skatinusios priežastys, kaip minėta, buvo ideologinės. Tai Šviečiamojo amžiaus idėjos, plitusios į Lietuvą iš Vakarų Europos, daugiausia per Lenkiją. Jų pagrindą sudarė prigimtinės žmonių lygybės idėja, luominėje santvarkoje suvaidinusi revoliucingiausią vaidmenį. Kartu subrendo įsitikinimas, kad žmogų formuoja visuomenė – socialinė aplinka. Todėl reikia taip sutvarkyti visuomenę, kad ji nežalotų sveikos žmogaus prigimties. O pagrindinis būdas tai pasiekti yra mokslas, švietimas. Taip galvodami švietėjai demokratino visuomeninę mintį, sekuliarizavo (pasaulietino) žmonių pasaulėžiūrą. Jie pasikliovė gamta ir žmogaus proto galia. Viena konkrečių švietėjų ideologijos apraiškų buvo ir minėtų fiziokratų idėjos.

Visa, kas XIX a. pirmosios pusės lietuvių literatūroje susiję su valstiečio darbo aukštinimu, jo gyvenimo poetizavimu, buvo vienaip ar kitaip paveikta švietėjiškų fiziokratinių idėjų. Ryškiausi tokios ideologijos, išreikštos to meto literatūroje, pavyzdžiai yra kai kurie A. Strazdo eilėraščiai („Strazdas", „Aušra"), D. Poškos *Mužikas Žemaičių ir Lietuvos*, S. Stanevičiaus pasakėčia „Aitvarai". Švietėjiška fiziokratų ideologija taip pat skatino leisti valstiečiams atitinkamą literatūrą – vadovėlius, ūkinius patarimus. Tokios literatūros leidimu XIX a. pirmojoje pusėje labiausiai pasižymėjo S. Daukantas.

ŠVIETIMO MASTAS. Liaudies švietimas buvo skatinamas ir kartu ribojamas. Dvarininkai ir bajorai, suinteresuoti valstiečio kultūringumu, išprusimu, sugebėjimu našiau ūkininkauti, anaiptol nenorėjo matyti jį nepriklausomą ar nepaklusnų. Bajorų pažiūros į liaudies švietimą ryškiai atsiskleidė jau Ketverių metų seime (1788–1792). Jame Trakų vaivadijos atstovas Ignacas Sawickis kalbėjo: „Koks gi turi būti liaudies švietimas? Kas atidžiai apie tai pagalvos, tas įsitikins, jog visuotinis švietimas ir mokslinimas yra kenksmingas: tai rodo Prancūzijos pavyzdys. Pakaks, jei prasčiokėliai mokės skaityti ir jei nieko daugiau neskaitys, kaip tiktai maldaknyges ir ekonominės praktikos straipsnius, kuriuos išmintingi leidėjai gali rašyti metiniuose kalendoriuose. Kai liaudis įgis pamėgimo mokslui, nusibos jai žemę dirbti ir atsiras rašytojų, bet nebus ūkininkų; verčiau mažiau tebūnie išmokslintų žmonių, bet daugiau gerų piliečių."[1] Ir XIX a. pradžioje valstiečiams skirtuose leidiniuose buvo nuolat primenama, kad jų lavinimas turėtų baigtis pradine mokykla. „Ūkininkų vaikams parapinė mokykla turi būti mokslo pradžia ir pabaiga"[2], – rašė J. Chodźka. Jo knygoje *Jonas iš Svisločės*, kuri 1823 m. buvo išleista ir lietuvių kalba, sakoma, jog „prasčiokėliams nereiktų geisti išsimokyti didesnio mokslo ir vyresnybei nereiktų daleisti dėl jų mokytis, nes per didį mokslą apleistų gaspadorystę ir ant nieko gero neišeitų".[3] Mokykla taip pat turėjo įrodyti luominės santvarkos būtinumą, įskiepyti mokiniams prisirišimą prie savojo luomo, kad jie ne tik nenorėtų jo pakeisti, bet dargi didžiuotųsi, jog yra gimę žemdirbiais.[4] Mokykloje valstiečio vaikas turįs pažinti, „dėl ko iš tų pačių žmonių vieni yra karaliais, kiti ponais, kiti bajorais, o kiti prastais artojais ir dėl ko žmogus vienas kito turi klausyti"[5], – rašoma toje pačioje J. Chodźkos knygoje. Panašiai samprotauja ir I. Czartoryska lenkų kalba parašytoje didaktinėje apysakoje *Piligrimas*, išleistoje 1818 m.: „Nereikia jums žinoti, – sakoma baudžiauninkui, – kokias pareigas turi kiti luomai. Pasvarstykite, kokios yra jūsų pareigos savo ponui, kuriam priklausote. To nepakanka, kad jo kaime gyvendami, nepadeginėjate, nekeliate maištų ir ramiai ar veikiau niekingai gyvenate; negana to, kad nieko blogo prieš jį nerengiate; reikia dar, kad dėl jo ir su juo gera darytumėte; reikia, kad padorus kaimietis, greitai savo pareigas vykdydamas, būtų klusnus be prievartos."[6]

Baudžiauninkų vaikams buvo draudžiama lankyti aukštesnes – apskritines, vidurines mokyklas. Jeigu jie įvairiais nelegaliais keliais ten pakliūdavo, dvarininkai, sužinoję apie tai, juos susigrąžindavo arba atiduodavo į rekrūtus.[7] Juo labiau buvo stengiamasi užkirsti valstiečių vaikams kelią į aukštąją mokyklą – į universitetą. Tuo klausimu XIX a. pradžioje buvo išleisti net trys vienas už kitą griežtesni įsakai. 1813 m. Rusijos švietimo ministras atsiuntė Vilniaus universitetui įsakymą, pagal kurį stojantieji į universitetą turi pateikti bajorystės įrodymo dokumentus; priešingu atveju jie laikomi ne studentais, o klausytojais (auditoriais). Pagal kitas, 1819 m., taisykles nė vienas baudžiauninkas negali įsigyti universitete mokslo laipsnio, kol nebus paleistas į laisvę. Pagaliau 1827 m. buvo kategoriškai uždrausta priimti valstiečių kilmės asmenis į universitetą.[8]

Apriboti baudžiauninkų švietimą pradine bei parapine mokykla stengėsi ne tik dvarininkai, bet ir bajorai, net kai kurie smulkieji bajorai, nes ekonomiškai stiprėjančiuose valstiečiuose jie įžvelgė savo konkurentus.

Toks buvo oficialus požiūris į liaudies švietimą, kuriam nepritarė demokratiškai nusiteikusi inteligentija. Pasisakydama už visų žmonių teisinę lygybę, ji kartu

[1] *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai* 1955, 1:283.

[2] Cit. iš: Maciūnas 1939, 90–91.

[3] *Lietuvių didaktinė proza* 1982, 95–96.

[4] Maciūnas 1939, 91.

[5] *Lietuvių didaktinė proza* 1982, 95.

[6] Cit. iš: Maciūnas 1939, 92.

[7] Maciūnas 1939, 89–90.

[8] Ibid.

reikalavo ir liaudies švietimo. Pvz., Vilniaus universiteto rektorius Janas Śniadeckis, 1813 m. gavęs minėtą švietimo ministro įsakymą, kad stojant į universitetą reikia įrodyti savo bajorystę, pasipiktinęs rašė universiteto kuratoriui, jog toks įsakymas prieštarauja įstatymams, jog įsigijęs mokslo laipsnį asmuo tampa laisvas ir nuo baudžiavos, jog talentingų žmonių reikia ieškoti visuose luomuose.[1]

Pribrendusį reikalą reformuoti švietimą pradėjo spręsti Edukacinė komisija.

EDUKACINĖ KOMISIJA. Iki XVIII a. 8-ojo dešimtmečio pradžios (pirmojo valstybės padalijimo 1772 m.) švietimą Lietuvoje tvarkė bažnyčios ir vienuolynai, daugiausia jėzuitų ordinas. Atvykęs į Lietuvą 1569 m., jis ėmė steigti kolegijas (1570 m. Vilniuje, 1614 m. Kražiuose, 1648 m. Kaune, 1655 m. Pašiaušėje). Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje jų buvo įsteigta apie 20. Kolegijos buvo dviejų tipų: nepilnos (5 klasių), turėjusios 3 gramatikos klases, 1 poetikos ir 1 retorikos klasę, ir pilnos (7 klasių), turėjusios 3 filosofijos ir 4 teologijos klases. Panašių mokyklų buvo įsteigę kiti katalikų vienuoliai – pranciškonai, dominikonai, bernardinai, trinitoriai, pijorai, taip pat evangelikai reformatai, unitai.[2] XVIII a. jėzuitų ordino žinioje buvo apie 2/3 visų Lietuvos mokyklų. Nuo 1726 m. jis turėjo išimtinę teisę mokyti.[3] Tačiau 1773 m. jėzuitų ordinas popiežiaus įsakymu buvo panaikintas[4], savo veiklą turėjo nutraukti ir jų kolegijos. Todėl 1773 m. Seime buvo įsteigta bendra Lietuvos ir Lenkijos švietimo institucija – Abiejų Tautų edukacinė komisija, vėliau pavadinta Tautos edukacine komisija (Komisja Edukacji Narodowej).[5] Ji perėmė panaikinto jėzuitų ordino turtą, mokyklas, išnuomojo jų dvarus, o lėšos turėjo būti skiriamos švietimui. Tačiau iš daugiau nei 32 milijonų guldenų vertės jėzuitų turto Edukacinė komisija tegavo vos pusę milijono, nes visa kita buvo išgrobstyta.

Pagrindiniai Edukacinės komisijos nuopelnai buvo du – organizacinis ir ideologinis. Jos pastangomis švietimas tapo valstybės rūpesčiu, buvo įvesta vieninga švietimo sistema. Edukacinė komisija leido programas, vadovėlius, sudarinėjo mokymo planus, kontroliavo mokyklų darbą. Ji taip pat įsteigė daugiau pradinių (parapinių) ir vidurinių mokyklų, pertvarkė vienintelę Lietuvos aukštąją mokyklą – Vilniaus akademiją, pavertusi ją LDK vyriausiąja mokykla, kuri turėjo prižiūrėti visas kitas (pradines ir vidurines) Lietuvos švietimo provincijai priklausiusias mokyklas (apie 200 pradinių ir 32 vidurines mokyklas). Pradinių (parapinių) mokyklų mokytojams rengti 1775 m. Vilniuje buvo įsteigta pirmoji Lietuvoje mokytojų seminarija, kurią 1780 m. nutarta uždaryti (bet ji veikė, kaip spėjama, iki 1782 m.). Uždarius seminariją, pradinių mokyklų mokytojai buvo rengiami vidurinėse mokyklose.[6] 1783–1797 m. Lietuvos vyriausiojoje mokykloje buvo rengiami ir vidurinių mokyklų mokytojai. Per tą laiką čia mokėsi 68 studentai pasauliečiai, turėję mokytojauti Edukacinės komisijos išlaikomose vidurinėse mokyklose.[7] Edukacinės komisijos reformos paspartino ir pirmojo lietuviško elementoriaus *Mokslas skaitymo rašto*, išleisto XVIII a. viduryje ir skirto parapinėms mokykloms, išplitimą (1761 m. jo buvo parduota 100 egz., 1776 – 560 egz., 1790 – jau 2800 egz.). Tai rodo, kad parapinėse mokyklose gausėjo lietuviškai besimokančių vaikų. „Nuo XVIII a. vidurio, – rašo M. Lukšienė, – galime kalbėti apie naują elementorinį mokymo etapą lietuviškoje mokykloje ir kartu apie lietuviškos pradinės mokyklos organizavimo pradmenis, tegu kol kas ir stichiškai besireiškiančius."[8]

[1] Maciūnas 1939, 89–90.

[2] *Tarybų Lietuvos enciklopedija* 1986, 1:354.

[3] *Tarybų Lietuvos enciklopedija* 1986, 2:119.

[4] Račkauskas 1994, 59–63. Jėzuitų ordinas buvo atkurtas 1814 m., o 1820 m. išvarytas iš Rusijos imperijos. Grįžo Lietuvai atgavus nepriklausomybę, 1930 m. įsteigta Lietuvos jėzuitų viceprovincija. Po II pasaulinio karo tęsė savo veiklą emigracijoje, o po antrojo nepriklausomybės atkūrimo – vėl Lietuvoje.

[5] Ibid., 63–66; *Lietuvos mokyklos ir pedagoginės minties istorijos bruožai* 1983, 86–88; Lukšienė 1985, 57.

[6] *Lietuvos mokyklos ir pedagoginės minties istorijos bruožai* 1983, 102.

[7] Ibid.

[8] Ibid., 82.

Ideologiniu požiūriu svarbu tai, kad Edukacinė komisija stengėsi sekuliarizuoti švietimą ir mokslą. Vadovaudamasi fiziokratų idėjomis, ji įvedė į mokyklas tiksliuosius ir gamtos mokslus, išplėtė parapinių mokyklų programą praktinėmis disciplinomis, o tikybos mokymą perkėlė į bažnyčias. Mokykla turėjo formuoti mokslo pasiekimais paremtą žmonių pasaulėvaizdį. Ji taip pat stengėsi ugdyti jaunimo pilietiškumą, patriotiškumą, formuoti naują, tautiškai ir kultūriškai vienalytę visuomenę.[1]

[1] Lukšienė 1970, 25; Lukšienė 1985, 64–65.

Tačiau lietuvių tautinės kultūros atžvilgiu Edukacinės komisijos vaidmuo buvo dvilypis. Ji veikė Varšuvoje, buvo bendra Lietuvai ir Lenkijai. Visa Žečpospolita buvo suskirstyta į dvi švietimo provincijas – Lenkijos ir Lietuvos. Lietuvos švietimo provincija, kurios mokykloms vadovavo LDK vyriausioji mokykla Vilniuje, buvo padalyta į 4 apygardas, visiškai neatsižvelgiant į tautinius gyventojų skirtumus: Lietuvos švietimo provincijai priskirta didelė Vakarų Baltarusijos dalis. Visų vidurinių ir daugelio pradinių mokyklų dėstomąja kalba vietoj lotynų kalbos tapo lenkų kalba. Keldama bendrą švietimo lygį, Edukacinė komisija kartu spartino gyventojų, tarp jų ir lietuvių, polonizavimą. Tačiau tiems lietuviams, kurie atsispyrė lenkinimui, lenkiškoje mokykloje įgytos žinios buvo pagrindas darbuotis lietuvių tautos naudai.

1792 m. Targovicos konfederatai sudarė atskirą Lietuvos edukacinę komisiją, tačiau tais pačiais metais įvykęs antrasis valstybės padalijimas tos komisijos veiklą sutrukdė. Po trečiojo valstybės padalijimo (1795) švietimui tvarkyti 1797 m. buvo vėl įsteigta Lietuvos edukacinė komisija, kuriai priklausė tiek Targovicos konfederacijos šalininkai, tiek ankstesni (abiejų tautų) Edukacinės komisijos veikėjai. Ji buvo pavaldi generalgubernatoriui. Caro valdžia Lietuvos mokykloje įžvelgė nepageidautinų tendencijų, ir Rusijos mokyklų kūrimo komisija iškart ėmė siūlyti rusinimo projektus: istorijos ir geografijos vadovėlius versti iš rusų kalbos, kai kuriose klasėse rusų kalbą paversti dėstomąja kalba.[2] Visos vidurinės mokyklos (išskyrus Vilniaus gimnaziją) dabar vėl atiteko vienuolynams, o parapinės mokyklos liko pavaldžios bažnyčiai.

[2] Lukšienė 1985, 65–67.

EDUKACINĘ KOMISIJĄ KEIČIA VILNIAUS UNIVERSITETAS. Lietuvos edukacinė komisija egzistavo iki 1803 m., kol buvo paskelbtas įsakas dėl Visuotinio mokymo pagrindų ir LDK vyriausioji mokykla pertvarkyta į universitetą, kuris toliau vykdė Edukacinės komisijos funkcijas. 1803 m. buvo įsteigta Vilniaus (arba Vilniaus universiteto) švietimo apygarda, kuriai priklausė 8 gubernijos (Vilniaus, Gardino, Minsko, Mogiliovo, Vitebsko, Kijevo, Volynės ir Podolės) su 9 milijonais gyventojų (1810 m. prijungta dar Baltstogės sritis, o 1815 m. – Latvijos Ilūkstės kraštas).[3] Apygardos mokyklų priežiūra buvo pavesta Vilniaus universitetui, kurio vadovybė buvo pavaldi Vilniaus švietimo apygardos kuratoriui. Vilniaus universitetas, tvarkydamas švietimą, daugiausia vadovavosi Edukacinės komisijos programomis ir vadovėliais, tęsė mokyklų pasaulietinimo ir mokinių pilietinimo tradiciją. Tačiau 1824 m. vidurinės mokyklos jau buvo pertvarkytos luominiu principu: aukštajam luomui skiriamos gimnazijos, žemesniesiems – apskričių mokyklos.[4]

[3] *Vilniaus universiteto istorija, 1803–1940* 1977, 10; Lukšienė 1970, 36.

[4] Lukšienė 1970, 189.

UŽDARIUS UNIVERSITETĄ. Po 1831 m. sukilimo, uždarius Vilniaus universitetą, švietimas Lietuvoje buvo pertvarkomas pagal 1828 m. Rusijos mokyklų sistemos nuostatus, kurie Lietuvoje įsigaliojo nuo 1834 m. Nuo to laiko Lietuvos mokyklas imta vis labiau rusinti. Vilniaus švietimo apygarda buvo iš

pradžių sumažinta, o netrukus ir visai panaikinta. Lietuvos teritorija atsidūrė Baltarusijos švietimo apygardoje, kuriai „nebuvo leista turėti nė to trupučio visuomeninės savivaldos, kurią turėjo kitos apygardos".[1] Mokyklas čia praktiškai tvarkė generalgubernatorius, kurio valią vykdė apygardos kuratorius. Pradėta steigti valdines pradines mokyklas su rusų dėstomąja kalba. Dalis parapinių mokyklų buvo uždarytos, o kitos turėjo vadovautis valdinių mokyklų programomis. Lietuviškos pradinės bei parapinės mokyklos galėjo veikti su sąlyga, kad jose bus mokoma rusų kalbos. Vidurinės mokyklos buvo skirstomos luominiu principu (vienos – bajorams, kitos – miestiečiams), kliudoma mokytis jose valstiečiams ir smulkiesiems bajorams, reikalaujama mokėti už mokslą (anksčiau vidurinis mokslas buvo nemokamas), iš programų pašalinta lenkų kalba ir literatūra, Lenkijos ir Lietuvos istorija, atsisakyta gamtos mokslų, visų dalykų imta mokyti rusų kalba. 1850 m. buvo vėl atkurta Vilniaus švietimo apygarda, kuriai priskirtos Vilniaus, Kauno, Gardino ir Minsko gubernijos.[2] Joje taip pat faktiškai tvarkėsi generalgubernatoriai.

[1] Lukšienė 1970, 201.

[2] Ibid., 200.

Po 1863 m. sukilimo rusinimas dar labiau sustiprėjo. Buvo pašalinti iš mokyklų ir suimti sukilime dalyvavę mokytojai ir mokiniai. Nevaldinės pradinės ir daugelis vidurinių mokyklų buvo uždaryta. Uždrausta mokyti lietuvių kalba ir mokytojauti lietuviams. Buvo steigiamos rusiškos valdinės mokyklos. Vietinių pradinių ir vidurinių mokyklų mokytojai pakeisti pravoslavais. Stengtasi nepriimti į gimnazijas nekilmingųjų ir nestačiatikių vaikų, padidintas mokestis už mokslą. Vilniaus švietimo apygardos kuratorius I. Kornilovas buvo įsitikinęs, kad auklėjimas yra stipresnis už kardą, todėl jis turįs Šiaurės Vakarų kraštą apsaugoti nuo katalikybės ir lenkiškumo įtakos.[3]

[3] *Lietuvos mokyklos ir pedagoginės minties istorijos bruožai* 1983, 182.

Taigi oficialioji mokykla visą XIX amžių be atodairos slopino lietuviškumą: vienais atvejais ji lietuvius lenkino, kitais – rusino (o Mažojoje Lietuvoje vokietino). Lietuviškumui tarpti palankesnės sąlygos buvo tiktai pradinėse (parapinėse), o po 1863 m. sukilimo – ir kai kuriose vidurinėse mokyklose.

PRADINĖS (PARAPINĖS) MOKYKLOS. Iki XIX a. vidurio pradinės mokyklos dažniausiai buvo vadinamos parapinėmis, kadangi jos veikdavo prie parapijų bažnyčių arba būdavo jų globojamos. Mažojoje Lietuvoje tokių mokyklų jau buvo XIII a., o Didžiojoje Lietuvoje jas imta steigti XIV a. pabaigoje (Vilniaus katedros mokykla) ir XV a. pradžioje (Trakuose). XVI–XVIII a. jose pagal situaciją buvo dėstoma įvairiomis kalbomis (lietuvių, lenkų arba vokiečių), mokoma tikybos, giedoti ir skaityti iš maldaknygių, kai kuriose dar – rašyti ir skaičiuoti, taip pat lotynų, o kai kur ir vokiečių kalbos. Edukacinės komisijos veiklos laikotarpiu jos buvo pasaulietinamos pagal plačią programą, apimančią tiek humanitarinių, tiek tiksliųjų bei gamtos mokslų žinias. Jas lankė daugiausia miestiečių ir valstiečių vaikai. Mokoma buvo iš lenkiškų vadovėlių, o lietuviški leidžiami tik privačia iniciatyva. 1773–1803 m. Žemaičių vyskupijoje tokių mokyklų buvo 90, Vilniaus vyskupijoje – 178 ir Klaipėdos krašte – 84.[4] Mokytojus toms mokykloms rengė minėtoji Vilniaus mokytojų seminarija.

[4] *Tarybų Lietuvos enciklopedija* 1987, 3:425–426, 304.

Po 1803 m. švietimo reformos pradžios mokyklos atsidūrė Vilniaus universiteto dispozicijoje, bet jas turėjo prižiūrėti bažnyčios. Tuo metu labiausiai buvo paplitusios vienaklasės 2–3 metų pradinės mokyklos, kuriose buvo mokoma skaityti, rašyti, aritmetikos, tikybos, o kartais – ir giedoti. Dviklasėse 4–5 metų mokyklose

(žymiausia buvo Kretingoje) dar buvo mokoma lotynų, rusų (kai kur vokiečių) kalbų ir geografijos. Jų programos atitiko pirmųjų vidurinės mokyklos klasių programas. Mokoma buvo lenkų kalba, bet daugelyje mokyklų, ypač Žemaitijoje, viskas buvo dėstoma lietuviškai (žemaitiškai). XIX a. taip pat buvo paplitę mergaičių pensionai, kuriuose mokytasi tų pačių dalykų, kaip ir pradinėse ar apskričių mokyklose (išskyrus lotynų kalbą), be to, dar muzikos, piešimo, darbelių, prancūzų kalbos, o kai kur ir pedagogikos. XIX a. pabaigoje jų vietoj imta steigti valdines mergaičių vidurines mokyklas. XIX a. įsteigta ir specialios paskirties pradinių mokyklų, kurių žymiausia buvo Joniškėlyje. Dvarininko Igno Karpio lėšomis 1810 m. čia buvo atidaryta dviklasė 4 metų parapinė mokykla, kuri veikė pagal Vilniaus universiteto parengtus nuostatus. Joje buvo mokoma bendrojo lavinimo dalykų, gamtos mokslų, gyvulininkystės, žemdirbystės, sodininkystės, daržininkystės, laukų matavimo, ūkio sąskaitybos, daug dėmesio skiriama praktikai. Čia 1860–1864 m. vyresniuoju mokytoju dirbo Laurynas Ivinskis. Vėliau mokykla buvo kelis kartus pertvarkyta ir veikė ligi 1917 m. Joje buvo ryškiausiai realizuotos fiziokratų pedagoginės idėjos.

Šalia oficialiai veikusių pradinių bei parapinių mokyklų jau nuo XVIII a. Lietuvoje buvo paplitusios bakalorijos – pačių valstiečių išlaikomos pradinės kaimo mokyklos. Užnemunėje oficialiai jos buvo vadinamos „pakampių mokyklėlėmis".[1] Bakalorijos buvo labai populiarios ir XIX a. pirmojoje pusėje. Jose mokydavo bakalorius, arba direktorius (XIX a. antrojoje pusėje – daraktorius). Buvo mokoma elementarių dalykų: tikybos, skaityti, rečiau – rašyti, kai kada – skaičiuoti. Dažniausiai mokytasi žiemą arba tik gavėnios metu. Mokymo lygis priklausė nuo mokytojo pasirengimo. Kadangi bakalorijos konkuravo su oficialiomis pradinėmis mokyklomis (nes valstiečiams buvo patogiau turėti mokytoją savo kaime negu siųsti vaikus į tolimesnę parapinę mokyklą) ir kadangi jų mokymo turinys nebuvo oficialiai kontroliuojamas, jas stengtasi uždrausti, o jų mokinius perkelti į parapines mokyklas. Tačiau tos pastangos buvo bevaisės – XIX a. antrojoje pusėje, spaudos draudimo metais, bakalorijos tapo slaptosiomis mokyklomis.

[1] Lukšienė 1970, 87.

Pradinių mokyklų XIX a. pirmame ketvirtyje daugiausia buvo Vakarų Lietuvoje (Raseinių, Telšių, Šiaulių apskrityse), mažiausiai – Rytų Lietuvoje. Žemaičių pradinėse mokyklose ir ypač bakalorijose daugiausia buvo mokomasi lietuvių (žemaičių) kalba, o Rytų Lietuvos mokyklose gimtąją vaikų kalbą dažnai pakeisdavo lenkų kalba. Be to, Žemaitijoje pradinis švietimas tuo metu buvo ne tik masiškesnis, lietuviškesnis, bet ir demokratiškesnis. 1822 m. Žemaičių krašte buvo 4680 mokinių, iš jų – 2427 valstiečių vaikai, tuo tarpu kitoje Vilniaus gubernijos dalyje – 2484 mokiniai, iš jų – tik 284 valstiečių vaikai.[2] Taigi Žemaitijoje beveik pusė mokančiosi jaunimo buvo valstiečių vaikai, kai kitur jie tesudarė apie dešimtadalį.

[2] Maciūnas 1939, 78.

Po 1831 m. sukilimo senosios pradinės bei parapinės mokyklos buvo uždarinėjamos arba pertvarkomos į valdines mokyklas su rusų dėstomąja kalba. Valdinės mokyklos buvo dviejų tipų: valdinės parapinės mokyklos (vienaklasės ir dviklasės) ir Valstybės turtų ministerijos mokyklos (nuo 1843 m. steigiamos valstybiniams valstiečiams). Taip pat prie bajorų apskritinių mokyklų ir gimnazijų veikė parengiamosios klasės, kurios atstojo pradines mokyklas. 1841 m. buvo gautas leidimas išlaikyti lietuviškas pradines mokyklas Žemaičių vyskupijoje, jeigu jose mokoma rusų kalbos. Taip Žemaitijoje buvo legalizuotos lietuviškos pradinės mokyklos, kurių tinklą ypač išplėtė vyskupas Motiejus Valančius (dėl to jos paprastai vadi-

namos valančinėmis). Kai kur tose mokyklose buvo mokomi ne tik berniukai, bet ir mergaitės, tik atskirose klasėse, kuriose mokydavo moterys. Valančinėse mokyklose (pagal 1841 m. patvirtintą programą) turėjo būti mokoma tikybos, liturgijos, skaityti lietuviškai (žemaitiškai) ir rusiškai, tačiau praktiškai dažnai buvo mokoma dar lenkų kalbos ir aritmetikos, kai kada – lotynų kalbos pradmenų ir kitų dalykų. Rusų kalbos mokyta anaiptol ne visur, nes neužteko mokytojų. Valančius rūpinosi taip pat suaugusiųjų švietimu. Valančines mokyklas papildė tradicinės privačios kaimo mokyklos, bakalorijos, kurių valdžia nepajėgė sukontroliuoti. Užnemunėje valdinės mokyklos nebuvo steigiamos, išliko buvusios pradinės mokyklos, tačiau 1833 m. buvo išleistas potvarkis, pagal kurį „jokios pakampių mokyklos", nei dvasiškos, nei pasaulietinės, be aukštesnio leidimo negalėjo būti toleruojamos.[1] 1841 m. nurodymu, nelegaliai dirbę vietinės kilmės mokytojai turėjo būti tremiami į Rusijos gilumą. Caro valdžia visaip stengėsi izoliuoti nuo mokyklų katalikų dvasininkus ir stiprinti švietime pravoslavų pozicijas. Mokymasis valdinėse mokyklose buvo nemokamas, o parapinės, kunigų prižiūrimos, dažniausiai turėdavo pačios išsilaikyti. Lietuvių kalbos vartojimas valdžios išlaikomose pradinėse mokyklose buvo nuolat varžomas; gimtoji kalba jose „tebuvo retas svečias".[2] Tik nevaldinėse parapinėse mokyklose Valančius stengėsi įtvirtinti lietuvių kalbą, kuri privačiose kaimo mokyklose ir toliau tebegyvavo. „Kaimo mokyklėlė bakalorija ir valančinė parapinė mokykla, nors ir buvo patys populiariausi mokyklos tipai, neturėjo nei pakenčiamos materialinės bazės, nei paruoštų mokytojų. Šios mokyklos negalėjo praplėsti savo mokymo turinio, turėjo tenkintis žinių minimumu. Bet jos saugojo gimtosios kalbos tradiciją ir tuo būdu atliko didelį vaidmenį Lietuvos švietime."[3]

[1] Lukšienė 1970, 232.

[2] Ibid., 256.

[3] Ibid., 262.

Po 1863 m. sukilimo visos pradinės nevaldinės (valančinės) mokyklos buvo uždarytos, o steigiamos „liaudies mokyklos" ir cerkvinės parapinės mokyklos su rusų dėstomąja kalba. Nuo 1872 m. pradėta steigti aukštesnio tipo pradines – šešerių metų – miesto mokyklas (jų buvo Vilniuje, Kaune, Ukmergėje, Telšiuose, Seinuose ir kt.). Visiškai išstūmus lietuvių kalbą iš oficialiosios mokyklos, valstiečiai steigė slaptas pradines mokyklas, kurios veikė visą spaudos draudimo laikotarpį. Tuo metu susipynė ir sutapo lietuviškos mokyklos ir lietuvių spaudos interesai. Slaptųjų mokyklų mokytojai (daraktoriai) palaikydavo ryšius su knygnešiais, o kartais ir patys platindavo draudžiamąją spaudą. Užtat slaptosios mokyklos buvo persekiojamos, o daraktoriai, kaip ir knygnešiai, baudžiami. XIX a. pabaigoje daraktoriais yra dirbę ir žymūs rašytojai – G. Petkevičaitė-Bitė, P. Višinskis, J. Biliūnas ir kt.

VIDURINĖS MOKYKLOS. Edukacinės komisijos buvo sudaryti du vidurinės mokyklos tipai: žemesnioji – apygardėlės (pavieto) mokykla (3 klasių, 6 metų, visos klasės dvimetės) ir aukštesnioji – apygardos (vaivadijos) mokykla (6 klasių, 7 metų, V klasė – dvimetė). Jas baigus, buvo galima stoti į aukštąją mokyklą. Nuo 1803 m. apygardėlės mokyklos buvo vadinamos apskrities mokyklomis, o apygardos mokyklos – gimnazijomis. Klasių skaičius ir mokymo trukmė jose buvo nevienoda. Ilgainiui Vilniaus švietimo apygardoje nusistovėjo keturklasė apskrities mokykla ir šešiaklasė gimnazija, bet abejose mokytis reikėjo 6 metus. Šešiaklasės buvo Vilniaus, Kolainių, Telšių, Troškūnų, Barūnų ir Kražių mokyklos, penkiaklasė – Dotnuvos, o visos kitos – keturklasės. Edukacinės komisijos išlaikomos mokyklos buvo vadinamos akademinėmis, o kitos – neakademinėmis, arba „viešosiomis ordino mokyklomis". Jos irgi buvo pavaldžios Edukacinei komisijai, bet išlaikomos

vienuolynų. 1804 m. bernardinai turėjo Telšių, Troškūnų ir Dotnuvos mokyklas, pijorai – Raseinių, Ukmergės ir Panevėžio, dominikonai – Žemaičių Kalvarijos ir Merkinės, pranciškonai – Kauno ir Kaltanėnų, bazilijonai – Barūnų ir Padubysio, reguliarieji Laterano kanauninkai – Vidžių, karmelitai – Kražių. Vėliau Kaltanėnų vidurinė virto parapine, Kauno apskrities – akademine, Kražių karmelitai atidarė vidurinę Kolainiuose, o Kražių vidurinė, gavusi gimnazijos vardą, tapo akademine. Pusiau pasaulietine virto ir Kėdainių apskrities mokykla, kurią anksčiau prižiūrėjo evangelikų sinodas. „Taigi apie 1820 m., laikotarpiu, kada 1803 m. nuostatais pagrįsta švietimo sistema buvo labiausiai suklestėjusi, Vilniaus gubernijoje buvo šios pasaulietinės vidurinės mokyklos: Vilniaus ir Kražių gimnazijos, Kauno ir Kėdainių apskritinės mokyklos <...>."[1] Visos kitos vidurinės mokyklos priklausė vienuolių ordinams. Daugiausia vidurinių mokyklų buvo Žemaitijoje ir vidurio Lietuvoje, o mažiausiai – rytinėje ir pietinėje Lietuvos dalyje. Valstietiškiausia vidurinė mokykla buvo Žemaičių Kalvarijoje, o gausiausiai lankoma ir žymiausia – Kražių gimnazija.[2]

[1] Lukšienė 1970, 262.

[2] Ibid., 116–117.

Tiek pradines, tiek ir vidurines mokyklas Edukacinė komisija pasaulietino: reikalavo mokyti gamtos bei tiksliųjų mokslų, mokymą sieti su praktika. Dėstomoji lotynų kalba buvo pakeista lenkų kalba. Tik Mažojoje Lietuvoje kai kuriose vidurinėse mokyklose (Tilžės, Klaipėdos gimnazijose) buvo dėstoma ir lietuviškai. XIX a. ten buvo steigiamos ir mergaičių vidurinės mokyklos – licėjai (Gumbinėje, Karaliaučiuje, Įsrutyje, Klaipėdoje, Tilžėje).

Vidurinis išsilavinimas buvo įgyjamas ne tik apskričių mokyklose ir gimnazijose, bet ir dvasinėse seminarijose. Jos buvo dviejų tipų: diecezinės (vyskupijų) ir vienuolynų (naujokynai). XIX a. pradžioje Žemaičių vyskupija diecezinę seminariją turėjo Varniuose, o Vilniaus vyskupija – dvi Vilniuje (prie Šv. Jurgio bažnyčios ir misionierių) ir trečią – Ilūkstėje.[3] Užnemunėje veikė Seinų dvasinė seminarija (įsteigta 1826) ir Marijampolės marijonų naujokynas. Į seminarijas dažnai būdavo priimami baigę pradinę mokyklą, bet daugelis stodavo ir mokęsi vidurinėje arba studijavę universitete. Seminarijose buvo mokomasi nuo 2 ligi 4 metų (dažniausiai 3 metus). XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje dvasines seminarijas irgi buvo pasiekusios švietėjiškos idėjos. Pvz., 1820 m. Vilniaus diecezinėje seminarijoje, kurioje mokslas trukdavo dvejus metus, be teologinių bei specialiųjų dalykų, buvo mokoma lotynų, prancūzų, rusų kalbų, logikos, prigimtinės teisės. Naujokynai rengė mokytojus vienuolių ordinų išlaikomoms mokykloms. Jų seminarijose taip pat turėjo būti mokoma visų tų bendrojo lavinimo dalykų, kurių buvo mokoma ir to meto vidurinėse mokyklose, tačiau seminarijų programos neretai pranokdavo vidurinių mokyklų programas.[4] Dvasinėse seminarijose (ypač Varnių diecezinėje) daugiausia mokydavosi valstiečių vaikai, kadangi čia jie galėjo lavintis nemokamai ir buvo viskuo aprūpinti. Valstiečio vaiko kelias į mokslą paprastai ir ėjo per pradinę mokyklą į dvasinę seminariją. Todėl kai kurios pradinės mokyklos (pvz., Varnių parapinė) stengdavosi taip išplėsti mokymo programą, kad jų auklėtiniai galėtų stoti į dvasinę seminariją. Aukščiausia dvasinių seminarijų pakopa buvo Vyriausioji dvasinė seminarija Vilniuje. Į ją būdavo priimami diecezinių seminarijų auklėtiniai. Joje šalia teologinių dalykų privaloma buvo graikų kalba, lotynų ir lenkų literatūra, gamtos mokslas, botanika, fizika, žemdirbystė, higiena, logika. Neprivalomos disciplinos buvo hebrajų kalba, prigimtinė ir tautų teisė, politinė

[3] Ibid., 120.

[4] Ibid., 121.

ekonomija, medicina, chemija, matematika, architektūra, piešimas. Neteologinių kursų buvo klausomasi Vilniaus universitete drauge su studentais pasauliečiais. Vyriausioji dvasinė seminarija faktiškai buvo aukštoji mokykla, rengusi dvasininkus Katalikų Bažnyčios hierarchijai.

Po 1831 m. sukilimo caro valdžia nutarė visas vidurines mokyklas atimti iš vienuolynų ir suvalstybinti, o vienuolynus uždaryti. Be to, buvo mažinamas vidurinių mokyklų skaičius: uždarytos Merkinės, Dotnuvos, Barūnų, Padubysio, Kolainių, Žemaičių Kalvarijos ir kt. vidurinės mokyklos. Įsteigtos dvi naujos vidurinės mokyklos – Švenčionyse ir Vilniuje. 1838 m. Vilniaus II gimnazija pavadinta Vilniaus bajorų institutu, kuris 1863 m. buvo uždarytas. 1843 m. nutarimu Kražių gimnazija perkelta į Kauną, o Kauno apskrities mokykla – į Raseinius. Apskrities mokyklos buvo pertvarkytos į triklases nepilnąsias vidurines mokyklas, kurias baigę negalėjo stoti į aukštąsias. O iš apskrities mokyklos patekti į gimnaziją pasidarė neįmanoma be papildomų egzaminų. Tai kliudė siekti aukštesnio mokslo mažiau pasiturintiems žmonėms, tarp jų ir smulkiesiems bajorams, kurių caro valdžia labiausiai nemėgo. 1860 m. etnografinėje Lietuvoje (be Užnemunės) buvo 1 (Vilniaus) bajorų institutas, 6 gimnazijos (Vilniaus, Kauno, Šiaulių, Kėdainių, Panevėžio ir Švenčionių), 2 penkiaklasiai skyriai (Vilniuje ir Telšiuose) ir 3 triklasės apskričių mokyklos (Raseiniuose, Ukmergėje ir Lydoje).[1] Po 1831 m. sukilimo mokyklų skaičių Žemaitijoje imta mažinti, o Rytų Lietuvoje – didinti. XIX a. viduryje Žemaitijoje jau nebebuvo nė vienos pilnos vidurinės mokyklos. Užnemunėje šiuo metu veikė Seinų gimnazija, 1835 m. buvo įsteigta Suvalkų apygardos mokykla. Seinų gimnazija 1839 m. perkelta į Suvalkus, o Seinuose palikta keturklasė apskrities mokykla. Ją 1840 m. iškėlus į Marijampolę, Seinuose liko tik parapinė mokykla.[2] 1867 m. įsteigta Marijampolės gimnazija.[3] Nuo 1846 m. buvo reikalaujama nepriimti į diecezines seminarijas nebaigusių vidurinės mokyklos keturių klasių. Pagal 1843 m. katalikų seminarijų nuostatus teologiniai dalykai jose turėjo būti dėstomi lotyniškai, pasaulietiniai (rusų kalba bei literatūra ir Rusijos istorija) – rusiškai, o homiletika – vietos kalba. Tačiau toji „vietos kalba" praktiškai būdavo lenkų.

[1] Lukšienė 1970, 263–269.

[2] Ibid., 273.

[3] *Lietuvos mokyklos ir pedagoginės minties istorijos bruožai* 1983, 209.

Vidurinių mokyklų programos po sukilimo buvo pertvarkomos pagal 1828 m. Rusijos mokyklų nuostatus. Tiktai vienuolynų mokyklos, veikusios ligi 1835 m., laikėsi dar universiteto nustatytos programos.[4] Tačiau jas likvidavus, programos buvo suvienodintos, nors ir dažnai kaitaliojamos. Buvo mokoma iš visoje Rusijoje priimtų vadovėlių. Vidurinė mokykla buvo tolydžio sistemingai ir intensyviai rusinama.

[4] Ibid., 280–281.

Po 1863 m. sukilimo daugelis vidurinių mokyklų (Kėdainių, Panevėžio, Švenčionių, Telšių gimnazijos, Vilniaus bajorų institutas) buvo uždarytos. Raseinių ir Ukmergės vidurinės mokyklos paverstos dviklasėmis. Penkiaklasės apskrities mokyklos pertvarkytos į dvimetes ir trimetes, o šios suskirstytos į bajorų ir miestiečių mokyklas.[5] 1864 m. buvo patvirtinta nauja mokyklų sistema: klasikinė progimnazija ir klasikinė gimnazija, realinė progimnazija ir realinė gimnazija. Pastaroji praktiškai buvo vadinama realine mokykla. Baigę klasikinę gimnaziją galėjo stoti į visas aukštąsias mokyklas, o baigę realinę – tik į specialiąsias.[6] Pirmosios realinės gimnazijos buvo įsteigtos Vilniuje (1868) ir Panevėžyje (1882). XIX a. pabaigoje visos Vilniaus gubernijos vidurinės mokyklos buvo susitelkusios Vilniuje: 3 gimnazijos (2 berniukų ir 1 mergaičių), realinė mokykla ir aukštesnioji

[5] *Tarybų Lietuvos enciklopedija* 1988, 4:504.

[6] Lukšienė 1970, 270.

mergaičių mokykla. Kauno gubernijoje tuo metu veikė 4 gimnazijos (berniukų ir mergaičių Kaune ir Šiauliuose) ir viena realinė mokykla (Panevėžyje).[1] Kiek kitokia situacija buvo Užnemunėje, kuri priklausė Lenkijos karalystei. Po 1863 m. sukilimo caras čia ėmė vykdyti lankstesnę ir gudresnę švietimo politiką negu Lietuvoje. 1864 m. jis rašė savo vietininkui Varšuvoje: „Leidžiant lenkų jaunimui mokytis jų pačių kalba, reikia atminti, kad Karalystės gyventojus sudaro įvairių tautybių ir tikybų žmonės. Visi jie turi būti apdrausti nuo bet kurio spaudimo ir todėl, tarp kita ko, būtinai reikia stengtis įvesti kiekvienai tautybei atskiras mokyklas, o bendrose mokyklose, būtent žemesnėse, įvesti dėstymą gyventojų daugumos kalba, t.y. arba lenkų, arba rusų, arba vokiečių, arba pagaliau lietuvių kalba, prisitaikant prie vietos ir gyventojų kilmės. Rusijos uždavinys santykiuose su Lenkijos Karalyste turi būti visiškas objektyvumas visiems ją sudarantiems elementams."[2] Todėl Suvalkų gubernijos vidurinėse mokyklose, kuriose visi dalykai turėjo būti dėstomi rusiškai, norintiems galėjo būti dėstoma kaip atskiras dalykas ir lietuvių kalba. XIX a. pabaigoje Suvalkų gubernijai priklausiusioje Užnemunėje veikė 3 gimnazijos (berniukų ir mergaičių Suvalkuose ir berniukų Marijampolėje) ir 1 progimnazija (Seinuose). Jose buvo dėstoma lietuvių kalba, leidžiama mokytojauti lietuviams. Brandos atestate turėjusiems lietuvių kalbos pažymį buvo skirta keletas metinių stipendijų Maskvos ir Peterburgo universitetuose ir nereikėjo mokėti už mokslą. Marijampolės gimnazijoje mokytojavo Petras Arminas, Petras Kriaučiūnas, ją baigė Jonas Basanavičius, Vincas Kudirka, Jonas Jablonskis, Stasys Matulaitis, Juozas Adomaitis-Šernas ir daugelis kitų tautinio sąjūdžio veikėjų. Šiaulių gimnazijoje, įsteigtoje 1851 m., mokėsi daugiausia miestiečių ir valdininkų vaikai. Ją taip pat baigė įžymių žmonių būrys: Petras Vileišis, Aleksandras Dambrauskas-Adomas Jakštas, Vladimiras Zubovas, Andrius Domaševičius, Povilas Višinskis, Jonas Baronas, Marcelinas Šikšnys, Vincas Čepinskis, Mykolas Biržiška ir kt. Po 1863 m. sukilimo daug lietuvių mokėsi ir už Lietuvos ribų – Mintaujos, Liepojos, Rygos gimnazijose, Daugpilio realinėje mokykloje.

Po 1863 m. sukilimo mokytojams rengti buvo įsteigtos Molodečno (1864), Panevėžio (1872) ir Veiverių (1872, pedagoginiai kursai – nuo 1866) mokytojų seminarijos, Vilniaus žydų mokytojų (1873) ir Vilniaus mokytojų (1875) institutai. Į Molodečno ir Panevėžio mokytojų seminarijas bei Vilniaus mokytojų institutą buvo priimami tik pravoslavų tikėjimo jaunuoliai.[3] Tuo tarpu Veiverių mokytojų seminarijoje (kaip ir Marijampolės, Suvalkų gimnazijose bei Seinų progimnazijoje) kaip atskiras dalykas buvo dėstoma lietuvių kalba. Seminarijoje dėstė Tomas Žilinskas, joje mokėsi daug būsimų pedagogų: Petras Arminas-Trupinėlis, Juozas Damijonaitis ir kt.

KELIAS Į LIETUVIŠKĄJĄ MOKYKLĄ. Lietuviškoji mokykla – tokia, kurioje visi dalykai yra dėstomi lietuvių kalba. Nei tokios aukštosios, nei vidurinės mokyklos lietuviai neturėjo iki XX a. Tik 1904 m. panaikinus spaudos draudimą, vidurinėse mokyklose leista dėstyti lietuvių kalbą kaip neprivalomą dalyką, o 1907 m. įsteigta Marijampolės „Žiburio" mergaičių progimnazija su dėstomąja lietuvių kalba. Pirmosios gimnazijos su dėstomąja lietuvių kalba įsteigtos 1915 m. Vilniuje, Kaune ir Panevėžyje, o 1920 m. pradėjo veikti Aukštieji kursai Kaune.

Tačiau visą XIX amžių lietuviai puoselėjo viltį turėti lietuvišką mokyklą. Kol oficialioji mokykla Lietuvoje buvo lenkinama ir rusinama, o Mažojoje Lietuvoje vokietinama, lietuviai valstiečiai steigė privačias kaimo pradines mokyklas, kuriose buvo

[1] *Tarybų Lietuvos enciklopedija* 1988, 4:504.

[2] Cit. iš: Lukšienė 1970, 288.

[3] Aleksandravičius ir Kulakauskas 1996, 281.

mokomasi gimtąja kalba. Ten, kur gyventojai buvo lietuviai, lietuviškos buvo ir daugelis pradinių bei parapinių mokyklų (ypač Žemaitijoje). Lietuviškas parapines mokyklas XIX a. viduryje intensyviai steigė vyskupas Motiejus Valančius. Valdines rusiškas mokyklas lietuviai boikotavo steigdami slaptas „daraktorių" mokyklas, kurios tęsė lietuviškosios pradinės mokyklos tradiciją. Spėjama, jog spaudos draudimo laikais Vilniaus ir Kauno gubernijose galėjo būti apie 4800 „daraktorių".[1] Todėl XIX a. 7-ajame dešimtmetyje, kai Rusijoje buvo tik 5–6 (daugiausia 8) proc. raštingų žmonių, etnografinėje Lietuvoje jų buvo 30 proc., o kai kur Žemaitijoje – daugiau kaip 50 proc.[2] Slaptosios lietuviškos mokyklos, nors valdžios persekiojamos (už jas grėsė bauda nuo 200 iki 600 Rb)[3], išmokė lietuvius skaityti ir lietuviškas knygas, ir lietuvišką periodinę spaudą, kuri pradėjo plisti XIX a. pabaigoje. O atsiradus lietuviškai spaudai ir jos skaitytojams, susidarė sąlygos subręsti ir lietuvių valstiečių tautinei savimonei.

[1] Merkys 1982, 166.

[2] Aleksandravičius ir Kulakauskas 1996, 274.
[3] Ibid., 279.

Dėl to didelė XIX a. lietuvių literatūros dalis yra susijusi su lietuviškosios mokyklos reikmėmis. Elementoriai, vadovėliai, gramatikos, žodynai, skaitiniai, didaktiniai pasakojimai ar net eilėraščių rinkiniai – tokios ir panašios knygos buvo skiriamos visų pirma esančiai arba įsivaizduojamai lietuviškai mokyklai. Valdžia niekad nesistengė aprūpinti mokyklų lietuviškomis knygomis, todėl jas privačiai rašė patys apsišvietę lietuviai, nors dažnai buvo neleidžiama ar visaip kliudoma jas išspausdinti.[4]

[4] Plačiau žr.: Lukšienė 1970, 337–349; *Lietuvos mokyklos ir pedagoginės minties istorijos bruožai* 1983, 227–239.

Kultūros židiniai

Didžiausias kultūros židinys Lietuvoje nuo XVI a. pabaigos iki XIX a. 4-ojo dešimtmečio buvo Vilniaus universitetas. Lietuvininkų gyvenamame krašte – Mažojoje Lietuvoje – lituanistikos židinys buvo Karaliaučiaus universitetas.

VILNIAUS UNIVERSITETAS. Pasikvietus į Lietuvą jėzuitus (1569) kovoti su reformacija, 1570 m. Vilniuje buvo įsteigta jėzuitų kolegija, o 1579 m. aukštoji mokykla – akademija (*Alma academia et universitas Vilnensis Societatis Jesu*). Vilniaus akademiją sudarė kolegija (parengiamasis skyrius) ir du fakultetai (skyriai) – filosofijos ir teologijos. Moksleiviai iš pradžių baigdavo tris gramatikos klases (dėstoma lotynų ir graikų kalbos), paskui dvi humanitarines klases (dėstoma poetika, retorika ir romėnų literatūra). Tuomet galėjo pereiti į filosofijos skyrių, kuriame studijos trukdavo trejus metus. Čia buvo dėstoma logika, psichologija, Aristotelio fizika ir metafizika. Baigę filosofijos mokslus galėjo stoti į teologijos skyrių, kuriame per ketverius metus būdavo parengiami dvasininkai – vienuoliai jėzuitai arba parapijų kunigai. Akademija prilygo Europos universitetams. Joje profesoriavo iš Europos pakviesti mokslininkai ir pačios akademijos auklėtiniai, studijavo įvairiausių tautybių jaunuoliai, dėstoma buvo lotynų kalba, bet kartu domėtasi „vietinėmis kalbomis", veikė rusų, vokiečių, lietuvių kalbų seminarai. Studentai, mokėjusieji lietuvių kalbą, ir pamokslus akademijoje turėdavo sakyti lietuviškai. Kovodama su reformacija, akademija skatino lietuvių literatūros ugdymą. Laikotarpis nuo XVI a. pabaigos iki XVII a. vidurio, kada akademija klestėjo, buvo ir senosios lietuvių literatūros „aukso amžius". Šiuo laikotarpiu buvo išleistas Mikalojaus Daukšos katekizmas (1595) ir postilė (1599), Konstantino Sirvydo žodynas (iki XIX a. – 5 leidimai) ir pamokslų rinkinys (d. 1 – 1629, d. 2 – 1644), Saliamono Slavočinskio giesmynas (1646) – knygos, kurioms, visų pirma Daukšos *Postilei*,

[1] Stanevičius 1967, 508.

XIX a. pradžioje Simonas Stanevičius skyrė „pirmiausią vietą ir didžiausią vertę".[1] Akademijoje klestėjo ir lotyniškoji Lietuvos literatūra. Žymiausias lotyniškai rašęs poetas ir poezijos teoretikas XVII a. pirmojoje pusėje buvo akademijos profesorius Motiejus Kazimieras Sarbievijus. Kitas akademijos profesorius Albertas Vijūkas-Kojelavičius lotyniškai parašė *Lietuvos istoriją* (d. 1 – 1650, d. 2 – 1669). Tai buvo antroji Lietuvos istorija po lenkiškai parašytosios Maciejaus Stryjkowskio *Kronikos* (1582). 1644 m. akademijoje buvo įsteigtas trečias – Teisės mokslų fakultetas. Nuo to laiko iki vakarietiško universiteto modelio jai stigo tiktai medicinos fakulteto, kuris buvo suformuotas XVIII a. pabaigoje.

XVII a. antroje pusėje, kai jau buvo nugalėta reformacija, o Lietuva nualinta karų su Rusija ir Švedija, Vilniaus akademija ėmė smukti. Ji pamažu vėl pradėjo atsigauti tik nuo XVIII a. 3-iojo dešimtmečio, kada prasidėjo jos konkurencija su 1722 m. įsteigta Vilniaus pijorų kolegija. Pastarojoje buvo mokoma rūpestingiau negu jėzuitų akademijoje, todėl bajorai ir turtingieji miestiečiai į ją mieliau leido savo vaikus. Jėzuitai tokiai konkurencijai labai priešinosi, ir jie pasiekė, kad pijorams būtų leista laikyti tik nedidelę mokyklą 24 bajorų ir 6 neturtingųjų vaikams. Tačiau pijorai, nors ir suvaržyti, visiškai reformavo savo mokyklą: atsisakę scholastikos, jie ėmė mokyti fizikos, istorijos, geografijos, prancūzų ir vokiečių kalbų ir susilaukė dar didesnio populiarumo bajorijoje. Tos varžybos su pijorais privertė ir jėzuitus reformuoti savo kolegiją, o iš dalies – ir akademiją. Vieną mokinių bendrabutį 1742 m. jie pavertė turtingųjų vaikams skirta vidurine mokykla – bajorų kolegija (*Collegium nobilium*), kurioje, be lotynų kalbos ir scholastikos, buvo mokoma matematikos, astronomijos, geografijos, prancūzų kalbos, šokių, fechtavimo. Iki 1751 m. toji kolegija priklausė akademijai, o vėliau buvo savarankiška mokykla. Akademijoje buvo taip pat imta plačiau dėstyti matematiką, eksperimentinę fiziką, astronomiją. Tačiau pagrindinis dėmesys ir toliau buvo skiriamas filosofijai ir teologijai. Akademija iš esmės pasikeitė tik tada, kai ją ėmė tvarkyti Edukacinė komisija.

Panaikinus jėzuitų ordiną (1773), Edukacinė komisija perėmė savo žinion Vilniaus akademiją 1774 m. Kai kuriems dalykams dėstyti buvo palikti buvę jėzuitai (eksjėzuitai), tačiau dėstyti biologiją, mediciną, pasaulietinę teisę, mechaniką buvo kviečiami pasauliečiai iš kitų šalių. Pavyzdžiui, dėstyti anatomiją ir chirurgiją buvo pakviestas prancūzas Nicolaus Régnier, vėliau Jakóbas Briôtet, kurie padėjo pagrindus ketvirtajam – Medicinos fakultetui, įsteigtam 1781 m.

Akademijos rektoriumi 1780 m. buvo paskirtas eksjėzuitas ir žymus astronomas, akademijos observatorijos vedėjas Poczobuttas (Marcin Poczobutt-Odlanicki). Jo rūpesčiu Vilniaus akademija buvo pertvarkyta ir 1781 m. pavadinta Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vyriausiąja mokykla (*Schola Princeps Magni Ducatus Lithuaniae*; sutrumpintai vadinama Lietuvos vyriausiąja mokykla). Ji turėjo prižiūrėti kitas (vidurines ir pradines) LDK mokyklas. Akademijos pertvarkymas buvo patvirtintas 1783 m. statutu. Filosofijos, teologijos ir teisės fakultetai buvo perorganizuoti į dvi kolegijas: 1) fizikos mokslų kolegiją ir 2) moralės mokslų kolegiją. Atsisakyta dėstyti filosofiją. Fizikos mokslų kolegijoje buvo dėstomi tikslieji ir gamtos mokslai (aritmetika, geometrija, aukštoji matematika, fizika, mechanika, astronomija, chemija, medicina), o moralės mokslų kolegijoje – humanitariniai bei socialiniai mokslai (dogmatinė ir moralinė teologija, Šv. Raštas, Bažnyčios istorija, kanonų,

prigimtinė, tautų ir kt. teisės, visuotinė istorija, retorika, poetika). Vėliau moralės mokslų kolegijoje imta dėstyti logiką, o fizikos mokslų kolegijoje įsteigtos architektūros (1793), piešimo ir tapybos (1797) katedros, kurios davė pradžią Vilniaus dailės mokyklai. Architektūros katedroje dėstė ir kurį laiką jai vadovavo įžymus lietuvių architektas Laurynas Stuoka-Gucevičius, suprojektavęs ir rekonstravęs Vilniaus rotušę ir arkikatedrą, Verkių rūmų ansamblio pagrindinę dalį ir daugelį kitų pastatų. Piešimo ir tapybos katedros steigėjas ir vadovas buvo dailininkas Pranciškus Smuglevičius. Gamtos mokslus Vyriausiojoje mokykloje dėstė Lietuvos botanikos tėvas prancūzas Jeanas Emmanuelis Gilibertas, taip pat gamtininkas, keliautojas ir rašytojas Johannas Georgas Forsteris ir jo mokinys Stanisławas Bonifacas Jundziłłas. Aukštąją matematiką dėstė profesorius Pranciškus Norvaiša, prigimtinę teisę – Hieronimas Stroynowskis, visuotinę istoriją – Tomaszas Hussarzewskis. Vyriausioji mokykla buvo atvira Vilniaus miesto visuomenei: karininkai čia ateidavo klausytis fizikos, geometrijos paskaitų, amatininkai chirurgai – medicinos paskaitų.

Laurynas Stuoka-Gucevičius

Literatūriniu atžvilgiu svarbu tai, kad 1783/1784 mokslo metais moralės mokslų kolegijoje pradėjo veikti Literatūros ir retorikos (faktiškai – poetikos ir retorikos) katedra. Pirmasis jos profesorius buvo Dawidas Pilchowskis. Antikinės retorikos programą jis pritaikė savo meto klausytojams, siekdamas išmokyti juos taisyklingai ir stilingai versti antikos autorius į lenkų kalbą ir sakyti lenkiškai kalbas. Skaitomą kursą jis tolydžio plėtė ir tobulino, vis daugiau dėmesio skirdamas lenkų kalbai ir lenkų rašytojams. Taip pamažu jis suformavo pirmąjį užuomazginį tautinės literatūros kursą Vyriausiojoje mokykloje. Posūkį nuo antikos į naujuosius laikus ir į tautiškumą dar labiau sustiprino Filipas Nereuszas Golańskis, nuo 1793/1794 mokslo metų pradžios perėmęs katedrą iš Pilchowskio ir visą dešimtmetį jai vadovavęs. Jis dar labiau išplėtė dėstomus dalykus, įtraukė į programą daugelį kitų tautų (italų, prancūzų, anglų, vokiečių, kinų) autorių, vis daugiau vietos skyrė lenkų rašytojams. Jis išleido pirmąjį nuoseklų retorikos ir poetikos vadovėlį lenkų kalba *Apie retoriką ir poeziją* (1786). Vadovėlyje atsiskleidžia švietėjiškos ir patriotinės autoriaus pažiūros. Pabrėžiama, kad retorikos gyvavimas nesuderinamas su despotizmu, kad retorikai vienodai tinkančios visos kalbos, nes nesą tokios kalbos, kuri neturėtų iškalbai reikalingos ekspresijos. Todėl, be antikinių ir naujųjų Vakarų Europos autorių (P. Corneille'o, J. Racine'o, Molière'o, Voltaire'o, J. Miltono), jis dažnai mini lenkų rašytojus (J. Kochanowskį, I. Krasickį, A. Naruszewiczių ir kt.), pateikia jų kūrybos pavyzdžių.

Pranciškus Smuglevičius

Labai svarbu ir tai, kad apie 1782–1785 m. LDK Vyriausiojoje mokykloje studijavo būsimasis poetas Antanas Strazdas. Manoma, kad jis čia klausėsi H. Stroynowskio, T. Hussarzewskio, D. Pilchowskio paskaitų. Tų profesorių švietėjiškos pažiūros, istorijos ir retorikos bei poetikos dėstytojų tautinė orientacija greičiausiai turėjo reikšmės ir Strazdo pasaulėžiūrai.

Prijungus Lietuvą prie Rusijos, 1797 m. buvo patvirtintas naujas Vilniaus aukštosios mokyklos statutas, kuriame ji buvo pavadinta Vilniaus vyriausiąja mokykla (*Schola Princeps Vilnensis*). Buvusios kolegijos pertvarkytos į tris fakultetus: 1) moralės mokslų, 2) fizikos mokslų ir 3) medicinos mokslų. Vyriausioji mokykla atleista nuo kitų mokyklų priežiūros. Jomis dabar turėjo rūpintis performuota Lietuvos edukacinė komisija, pavaldi Lietuvos generalgubernatoriui. Oficialiąja

Vilniaus universitetas, Šventų Jonų bažnyčia XIX amžiuje

dėstomąja kalba šioje mokykloje paskelbta lenkų kalba, tačiau profesoriai, gerai nemokėję tos kalbos, ir toliau dėstė lotyniškai.

XIX a. pradžioje caras Aleksandras I ėmėsi pertvarkyti visą Rusijos valdymo sistemą, taip pat ir švietimą. 1802 m. buvo įsteigta Liaudies švietimo ministerija, sudaryta Mokyklų komisija. 1803 m. Rusijos imperija suskirstyta į 6 švietimo apygardas (kiekvienai jų turėjo vadovauti universitetas), nustatyta mokyklų hierarchija ir tarpusavio priklausomybė. Sudarius Vilniaus švietimo apygardą, 1803 m. balandžio 4(16) d. aktu buvo reformuota ir Vilniaus vyriausioji mokykla. Ji pavadinta Vilniaus imperatoriškuoju universitetu (*Imperatoria Universitas Vilnensis*). Universitetas vėl atgavo Edukacinės komisijos funkcijas: jam pavesta prižiūrėti Vilniaus švietimo apygardos mokyklas. Universitetui buvo suteikta plati savivalda, jis turėjo teisę rinkti rektorių, dekanus, profesorius, adjunktus, teikti visus akademinius laipsnius. Universitete veikė teismas, kuris galėjo teisti universiteto profesorius, dėstytojus, studentus ir tarnautojus. Iki 1805 m. universitetas turėjo savo spaustuvę (veikusią nuo 1586 m.), kuri vėliau buvo perduota knygų leidėjui Juozapui Zawadskiui. Iki 1826 m. veikė cenzūros komitetas (po to – Vilniaus cenzūros komitetas), turėjęs teisę cenzūruoti visus Vilniaus švietimo apygardoje leidžiamus spaudinius. Universitetui vadovavo rektorius, renkamas trejiems metams, o visą universiteto veiklą prižiūrėjo tiesioginis caro atstovas – švietimo apygardos kuratorius (globėjas). Vėliau universiteto savivalda buvo vis labiau varžoma.

Reformuoto universiteto istorijoje skiriami trys trumpesni tarpsniai, kurių kiekvienas truko maždaug po dešimtmetį.

Pirmasis tarpsnis – tai 1803–1813/1814 m., kada universitetas organizavosi naujais pagrindais. Šiuo metu ir vėliau (1803–1823) universiteto kuratorius buvo asmeninis caro Aleksandro I draugas, liberalių pažiūrų lenkų magnatas kunigaikštis Adamas Czartoryskis, kuris skyrė pakankamai lėšų universitetui aprūpinti.

Universiteto rektoriai buvo H. Stroynowskis (iki 1806) ir J. Śniadeckis (iki 1815) – abu švietėjiškų pažiūrų mokslininkai. Darnų universiteto darbą buvo kiek sutrikdęs Napoleono žygis į Rusiją, tačiau rektoriaus ir kitų profesorių pastangomis buvo išsaugotas universiteto turtas ir buvo galima tęsti darbą.

Antrasis tarpsnis – 1814–1823 m., kada universitetas subrendo ir suklestėjo. Jo kuratoriumi tebebuvo A. Czartoryskis, o rektoriais išrinkti Szymonas Malewskis (1816–1822) ir Józefas Twardowskis (1823–1824). Tuo metu universitetas ir mokslo lygiu, ir dėstytojų kadrais, ir studentų skaičiumi pirmavo Rusijos imperijoje, prilygo geriesiems Europos universitetams.

Trečiasis tarpsnis – 1823–1832 m., kada universitetas tolydžio smuko. Jo smukimą nulėmė caro valdžios represijos prieš universiteto dėstytojus ir studentus, kada buvo išaiškintos slaptos politinės jaunimo organizacijos (filomatų bei filaretų ir kt.). Šiuo metu universiteto kuratoriai buvo grafas K. Livenis (1824–1826) ir senatorius, caro slaptosios žvalgybos narys N. Novosilcevas (1826–1832), o rektoriumi (1824–1832) – carizmui pataikavęs medikas Wacławas Pelikanas.

Reformuojant universitetą, jame buvo sudaryti keturi fakultetai: 1) fizikos ir matematikos, 2) medicinos, 3) moralės ir politikos mokslų ir 4) literatūros ir laisvųjų menų. Veikė 32 katedros, buvo dėstoma iki 55 disciplinų. 1809 m. universitete buvo 366 studentai, o 1830 m. – jau 1321.[1]

[1] *Vilniaus universiteto istorija, 1803–1940* 1977, 26.

Universitete pirmavo fizikos ir matematikos fakultetas, apėmęs tiksliuosius ir gamtos mokslus. Šiame fakultete labiausiai pasižymėjo broliai Janas ir Andrzejus Śniadeckiai, enciklopedinio išsilavinimo profesoriai, propagavę gamtamokslines idėjas. Profesorius Liudvikas Bojanus dėstė tuo metu naują mokslo šaką – lyginamąją anatomiją, formavo gyvosios gamtos evoliucijos teoriją. Paskirtas komisijos slaptai studentų veiklai tirti nariu, jis įvairiais būdais gelbėjo studentus, slėpė juos kompromituojančius dokumentus. Gamtininkas Stanisławas Bonifacas Jundziłłas, jau pasižymėjęs Vyriausiojoje mokykloje, šiuo metu parašė veikalų apie Lietuvos augmeniją, zoologijos vadovėlių, įrengė turtingą botanikos sodą, kurį laiką redagavo universiteto leidžiamą *Vilniaus dienraštį* (*Dziennik Wileński*).

Medicinos fakultete garsėjo iš Vienos atvykęs anksčiau buvęs Paduvos universiteto profesorius Johanas Peteris Frankas ir jo sūnus Jozefas Frankas. Jie sukūrė čia savitą medicinos mokyklą, daug nusipelnė medicininiam žmonių švietimui ir aptarnavimui.

Ideologiniu atžvilgiu svarbiausias buvo moralės ir politikos mokslų fakultetas, o jame – visuotinės istorijos katedra. Jos profesoriai buvo Joachimas Lelewelis, Ignacas Onacewiczius, prie jų pritapo ir kitoje katedroje dėstęs istorikas Ignacas Daniłowiczius. Šie profesoriai savo paskaitomis ir veikalais sukėlė platų susidomėjimą gimtojo krašto praeitimi, išjudino kraštotyros darbą, teikė įkvėpimo, temų ir idėjų būsimiesiems rašytojams (A. Mickevičiui, J. Słowackiui, J.I. Kraszewskiui ir kt.). Universitete studijavusius lietuvius jie paskatino domėtis ir Lietuvos istorija, išugdė tautinės istoriografijos pradininką Simoną Daukantą.

Literatūros ir laisvųjų menų fakultete iš pradžių buvo penkios katedros: 1) Retorikos ir poezijos, 2) Graikų kalbos ir literatūros, 3) Lotynų kalbos ir literatūros, 4) Rusų kalbos ir literatūros, 5) Piešimo ir tapybos. Vėliau buvo įsteigtos dar keturios: 6) Vakarų kalbų, 7) Slavų kalbų, 8) Bibliografijos ir 9) Bendrosios gramatikos. Šiame fakultete svarbiausios buvo Graikų kalbos ir literatūros bei Lotynų kalbos ir

Gottfriedas Ernestas Groddeckas

literatūros katedros, kuriose ryškiausia figūra buvo Gottfriedas Ernestas Groddeckas. Jis buvo baigęs Göttingeno universitetą, o nuo 1804 m. iki mirties (1825) dirbo Vilniaus universitete. Visą tą laiką buvo fakulteto dekanas, universiteto bibliotekos direktorius (prefektas), dėstė graikų ir lotynų kalbas, antikinę literatūrą. Ypač reikšmingas buvo 1810–1817 m. jo vestas klasikinės filologijos seminaras, skirtas būsimiesiems antikinių kalbų ir literatūrų mokytojams. Seminaras buvo labai populiarus, jį lankė J. Lelewelis, A. Mickevičius, T. Zanas, taip pat universitete studijavę lietuviai: S. Daukantas, S. Stanevičius, S. Valiūnas. Groddeckas buvo enciklopedinio išsilavinimo, propagavo antikinio humanizmo idealus. Jam, kaip ir įžymiajam J. Winckelmannui, būdingas švietėjiškas antikos kultūros suvokimas ir traktavimas. Su Groddecko veikla susijęs klasikinės filologijos suklestėjimas Lietuvoje.

Rusų kalbos ir literatūros katedroje nuo 1821 m. dėstė iš Ukrainos kilęs Ivanas Loboika. Jis skaitė rusų kalbos ir literatūros, Rusijos istorijos kursus, laikėsi M. Lomonosovo estetinių pažiūrų, propagavo kalbos bei stiliaus grynumą, aiškumą, paprastumą. Loboika palaikė ryšius su dekabristais ir filomatais, su universitete studijavusiais žemaičiais, kitais lietuviais (M. Chlevinskiu, D. Poška, S. Stanevičiumi, L. Uvainiu), skatino juos rinkti kraštotyros medžiagą. Jo vadovaujami studentai aprašė 80 Lietuvos, Latvijos ir Baltarusijos miestų.

Retorikos ir poezijos katedroje 1811–1814 m. dėstė Euzebiuszas Słowackis, poeto Juliuszo Słowackio tėvas, o po jo mirties iki 1832 m. Leonas Borowskis. E. Słowackis vertė į lenkų kalbą romėnų ir prancūzų rašytojų kūrinius (Cicerono, Livijaus, Tacito, Voltaire'o), rašė tragedijas Lietuvos istorijos temomis (*Mindaugas*, *Vanda*). Vėliau išleistas jo vadovėlis *Poezijos ir iškalbos taisyklės* (1826). L. Borowskis dalyvavo masonų ir nenaudėlių veikloje, išvertė į lenkų kalbą Molière'o kūrinių, parašė traktatą *Pastabos apie poeziją ir retoriką* (1820). Jis buvo universiteto cenzūros komiteto narys, priešiškai žiūrėjo į lietuvius ir jų kultūrą, sukliudė pasirodyti ne vienam lietuviškam leidiniui.

Po reformos universitetas praturtėjo naujomis dailės katedromis: šalia Architektūros, Piešimo ir tapybos katedrų, įsteigtų dar Vyriausiojoje mokykloje, buvo įsteigtos Skulptūros (1803) taip pat Grafikos ir raižybos katedros (1805). Architektūros katedrai po L. Stuokos-Gucevičiaus mirties 1798–1812 m. vadovavo Michałas Schulcas, savitai tęsęs Lietuvoje klasicistinės architektūros tradicijas. Piešimo ir tapybos katedrą po P. Smuglevičiaus mirties (1817) perėmė talentingas dailininkas Janas Rustemas, savo psichologiniais portretais ilgam laikui nulėmęs tapybos kryptį Lietuvoje. Jo padėjėju katedroje dirbo gabus batalistas Janas Kristupas Damelis, pagarsėjęs savo paveikslu *Sumušta Napoleono armija Vilniuje 1812 m.* Skulptūros katedrai vadovavo prancūzas André Le Brunas (de Bruyn), o šiam mirus, 1811–1826 m. skulptūrą dėstė jo mokinys Kazimierzas Jelskis. Jis sukūrė universiteto profesorių, įvairių didikų biustų, pastatų eksterjero ir interjero skulptūrų, reljefinių kompozicijų, antkapinių paminklų, medalionų, parašė studiją *Apie architektūros, skulptūros ir tapybos ryšį* (1822). Raižybą universitete 1810–1821 m. dėstė anglas Jamesas Saundersas, jis skaitė taip pat meno istorijos ir meno filosofijos kursus. Taip galutinai susiformavo Vilniaus dailės mokykla, kurią sudarė universiteto dailės katedros ir kuri buvo ryškus savitas etapas Lietuvos meno istorijoje.

Reformuotas universitetas pirmiausia turėjo būti lenkų kultūros židinys. Tačiau iš pradžių universitete buvo dėstoma lotyniškai, jame neturėta net lenkų kalbos ir

literatūros katedros. Tik 1811 m. visuomenės reikalavimu Retorikos ir poezijos katedroje buvo suorganizuoti lenkų kalbos ir literatūros kursai, o lenkų kalba dėstomąja oficialiai paskelbta 1816 m. Tačiau ir po to daugelis kursų buvo skaitomi lotynų arba prancūzų kalba, o magistrų ir daktarų disertacijos visą laiką buvo rašomos lotyniškai.

Lietuvių kalba universitete nebuvo dėstoma. Vienu metu buvo stengiamasi įsteigti jame lietuvių kalbos katedrą, tačiau tas sumanymas nebuvo įgyvendintas. Užtat nuo 1822 m. imta dėstyti arabų kalbą, nuo 1826 m. – persų kalbą, ir universitetas ėmė garsėti savo orientalistais (Michałas Bobrowskis, Józefas Senkowskis, Józefas Kowalewskis).

Vilniaus universitetas buvo labai margas ir įvairus luominiu, tautiniu ir ideologiniu atžvilgiu. Daugiausia čia studijavo bajoraičiai iš Vilniaus gubernijos ir artimesnių sričių (Minsko, Gardino, Volynės), šiek tiek iš Lenkijos ir vienas kitas iš tolimesnės Europos. Valstiečiams ir miestiečiams patekti į universitetą, o juo labiau jį baigti, buvo sunku, nes mokslo laipsniui gauti reikėjo dokumentais įrodyti savo kilmingumą. Tačiau vyraujanti bajoriškoji studentijos dalis irgi nebuvo vienalytė. Be bajorų dvarininkų, buvo ir tokių, kurie neturėjo nei žemės, nei baudžiauninkų ir nuo valstiečių skyrėsi tik savo asmens laisve ir apdaru. Turtingųjų bajorų vaikams, turėjusiems geras gyvenimo sąlygas, mokslas buvo kartu ir pramoga, bajoriškos garbės dalykas, jie daug laiko praleisdavo aristokratų salonuose. Neturtingieji studentai visas jėgas skirdavo mokslui, o atliekamu laiku, kad galėtų pragyventi, dirbdavo korepetitoriais, guverneriais, versdavosi kitokiais uždarbiais.

Studentų, kurie atvirai pasiskelbtų esą lietuviai (žemaičiai), iš pradžių buvo nedaug. Tačiau nuo 1819/1820 mokslo metų jų ėmė gausėti. Jie pradėjo tarp savęs bendrauti, intensyviai dirbti, rūpintis savo tautos likimu. Taip gimė žemaičių kultūrinis sąjūdis, kurio branduolį sudarė Vilniaus universiteto auklėtiniai.[1] To sąjūdžio aspiracijas 1823 m. odėje „Šlovė Žemaičių" poetiškai išreiškė Simonas Stanevičius – pirmą kursą baigęs universiteto studentas.

[1] Lebedys 1955, 139–161.

Studijos universitete trukdavo 3–4 metus, jų trukmė priklausydavo nuo studento pajėgumo. Išlaikę baigiamuosius egzaminus ir parašę specialų darbą gaudavo mokslų kandidato laipsnį, o viešai apgynę disertacijas – magistro ir daktaro laipsnius. Universitete buvo griežta akademinė drausmė. Studentai turėjo laikytis griežtos dienotvarkės (net ir sekmadieniais), o norėdami joje ką nors pakeisti (pvz., nueiti į teatrą), kiekvieną kartą turėdavo gauti fakulteto dekano leidimą. Studentus kontroliavo specialūs tarnautojai (bedeliai), kurių buvo po vieną visuose keturiuose fakultetuose ir dar penktas, jų vyresnysis – inspektorius. Jiems padėti iš stropesniųjų aukštesnių kursų studentų buvo skiriami prižiūrėtojai, kurie lankydavo studentų butus, bendrabučius, bažnyčias, balius, teatrus, paskaitas ir periodiškai raportuodavo rektoriui apie studentų gyvenimą, jų nuotaikas ir nusižengimus. Už sunkius nusikaltimus (dvikovas, muštynes, antivalstybinę veiklą) studentai būdavo šalinami iš universiteto ir atiduodami gubernatoriaus teismui, o už menkesnius baudžiami papeikimais, paprastu arba sunkiuoju areštu karceryje arba laikinai šalinami iš universiteto.

Nepaisant griežtos priežiūros, studentų buvo neįmanoma įsprausti į akademinės drausmės rėmus. Jie aktyviai dalyvavo visuomenės gyvenime, būrėsi į įvairias draugijas, kurias pagal universiteto statutą buvo leidžiama steigti mokslo ir švieti-

mo tikslais. Tačiau ne viena tų draugijų greit įgaudavo politinį pobūdį, nes pernelyg dinamiškas buvo metas, kad jaunimas būtų galėjęs apsiriboti vien moksline akademine veikla.

1823–1824 m. susekus ir išardžius slaptas studentų ir jaunimo draugijas, pašalinus įtakinguosius profesorius, universitetas, kaip minėta, pradėjo smukti, o po 1831 m. sukilimo, kurį labai rėmė universiteto dėstytojai ir studentai, jį nutarta likviduoti. 1832 m. gegužės 1 d. caro Nikolajaus I aktu Vilniaus imperatoriškasis universitetas buvo uždarytas. Tuo pačiu aktu buvo panaikinti ir universiteto padaliniai – Vyriausioji dvasinė seminarija, Mokytojų seminarija, Medicinos institutas. Vilniaus švietimo apygarda prijungta prie Baltarusijos švietimo apygardos. Taip pat pažadėta uždaromo universiteto pagrindu įkurti dvi aukštąsias specialiąsias mokyklas.

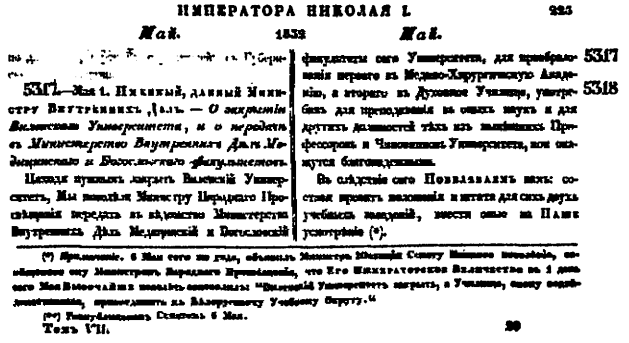
ИМПЕРАТОРА НИКОЛАЯ I. 225

Май. 1832 Май.

5317 5318

Universiteto uždarymo aktas

Vykdant tą pažadą, ankstesnysis universiteto medicinos fakultetas buvo pertvarkytas į Vilniaus medicinos ir chirurgijos akademiją, kadangi caro kariuomenei labai trūko gydytojų. Tačiau studentai medikai tęsė filomatų tradicijas. Pranas Savičius 1836 m. įsteigė slaptą Demokratinę draugiją, kurią vėl susekė caro valdžia. 1839 m. Vilniuje buvo sušaudytas revoliucionierius Simonas Konarskis. Nepaisant to, maištingi studentai tęsė nelegalią veiklą. Todėl, nors caro valdžia ir pripažino, kad Medicinos ir chirurgijos akademija yra geriausia visoje Rusijoje, bet dėl „netikusios dvasios" nusprendė ir ją likviduoti. 1842 m. Medicinos ir chirurgijos akademija buvo uždaryta, o vietoj jos įsteigtas medicinos fakultetas Kijevo universitete.

Uždarius universitetą, Vilniuje buvo paliktos ir teologijos studijos – 1833 m. įsteigta Vilniaus Romos katalikų dvasinė akademija, kuri užėmė buvusios Vyriausiosios dvasinės seminarijos patalpas. Tačiau ir Vilniaus dvasinė akademija veikė neilgai – 1842 m. ji buvo perkelta į Peterburgą (uždaryta 1917), ir ten tapo nauju kultūros židiniu. Rusijos imperijoje ji buvo vienintelė aukštoji mokykla, kurioje buvo rengiami katalikų dvasininkai. Joje studijavo ar dirbo įžymieji mūsų rašytojai bei kultūros veikėjai M. Valančius, A. Baranauskas, A. Dambrauskas-A. Jakštas, P.P. Būčys, Maironis, B. Čėsnys, V. Mykolaitis-Putinas, kalbininkai P. Kriaučiūnas, K. Jaunius.

Tokiu būdu nuo 1842 m. Lietuvoje nebuvo jokios aukštosios mokyklos. Lietuvos jaunimas buvo priverstas studijuoti kituose Rusijos (daugiausia Maskvos ir Peterburgo) universitetuose arba visai atsisakyti aukštojo mokslo.

Vilniaus universitetą keletą kartų (1834, 1855, 1858) stengėsi atkurti Lietuvos bajorija. Po 1863 m. sukilimo caro valdininkai jį siūlė atgaivinti ir paversti rusinimo ir pravoslavinimo židiniu. XIX a. pabaigoje jo atkūrimu ėmė rūpintis inteligentija. 1905 m. grupė mokslo ir kultūros žmonių (J. Baudouinas de Courtenay, A. Dambrauskas-A. Jakštas, J. Jablonskis, K. Jaunius, Maironis, P. Vileišis, J. Zawadskis ir kiti) pasirašė ir įteikė valdžiai deklaraciją pranešdami, jog įkurta „Liuoso universiteto Vilniuje įsteigimo draugija su mokslo išguldymu lietuvių, lenkų, rusų ir kitų tautų kalbomis". Nors draugijai atkurti universitetą nepavyko, bet buvo gautas

leidimas įsteigti lenkų Vilniaus mokslo bičiulių draugiją ir Lietuvių mokslo draugiją. Abi draugijos buvo įsteigtos 1907 m., tačiau universitetas atgaivintas tik vėliau – po I pasaulinio karo. 1919–1939 m. lenkų okupuotame Vilniuje veikė Stepono Batoro universitetas, o Kaune 1920 m. buvo suorganizuoti Aukštieji kursai; 1922 m. jie paversti universitetu, kuris vėliau (1930) pavadintas Vytauto Didžiojo vardu.

VILNIAUS UNIVERSITETAS IR LIETUVIŲ KULTŪRA. Universitetui labiausiai rūpėjo lenkų tautos interesai, todėl į lietuvius ir jų pastangas rūpintis savąja kultūra dažniausiai buvo žiūrima nepalankiai ar net priešiškai. Tai rodo pirmiausia universiteto cenzūros komiteto veikla. Cenzorius profesorius Leonas Borowskis 1824 m. uždraudė spausdinti antrąjį A. Strazdo eilėraščių rinkinį, kadangi jame radęs „nesąmonių kalbos skonio ir minties atžvilgiu". Poetas dėl to rinkinio atkakliai bylinėjosi ketverius metus.[1] Byla buvo pasiekusi net Rusijos Vyriausiąjį cenzūros komitetą, kuris nerado nieko tokio, dėl ko rinkinys turėtų būti uždraustas. Tačiau Vilniaus universiteto rektorius W. Pelikanas pritarė ne Rusijos vyriausiojo cenzūros komiteto nuomonei, o Vilniaus cenzūros komiteto priekaištams, dėl kurių uždrausta spausdinti rinkinį: jis esąs pilnas „grubių tiek kalbos, tiek ir prasmės klaidų", o daugelyje vietų parašytas išvis „be prasmės", todėl nenaudingas. Jame maišomos šventos giesmės su pasaulietinėmis, minimi asmenys, kurie galbūt nenorėtų būti minimi „tokiame kvailame kūrinyje", todėl tų asmenų reikėtų atsiklausti. Pagaliau „toks beprasmiškas kūrinys, turėdamas cenzūros pritarimą, patarnautų pavyzdžiu kitiems, o todėl padarytų žalos pamėgdžiotojams".[2]

[1] Plačiau žr. *Literatūra ir kalba* 1961, 5:435–464.

[2] Ibid., 459.

Panašus likimas ištiko Aleksandro Butkevičiaus lietuvių kalbos gramatiką, kurią jis įteikė Vilniaus universiteto cenzūros komitetui net du kartus. Pirmą kartą, 1811 m., buvo leista ją spausdinti, tačiau tuoj pat paaiškėjo, kad dingo gramatikos rankraštis. Tuomet autorius ją iš naujo parašė ir 1824 m. vėl įteikė universiteto cenzūrai. Byla buvo atnaujinta, bet gramatika neišspausdinta.[3]

[3] Kaupuž ir Lukšaitė 1965, 122–161.

Lietuvių kalbos gramatiką 1825 m. buvo įteikęs universitetui cenzūruoti ir Dominykas Mogenis, bet ji taip pat buvo pradanginta.[4]

[4] Ibid., 128.

Poetas Petras Rapolas Aleknavičius buvo sudaręs du eilėraščių rinkinius: vieną religinių (*Darželis naujas*, prieš 1823 m.) ir kitą pasaulietinių (*Saujelė... giesmių... svietiškų*, prieš 1827), tačiau ir tie rinkiniai nebuvo išleisti.[5]

[5] Ibid., 127–128, 144, 145.

Vilniaus universiteto auklėtinis Jeronimas Stanevičius 1830 m. įteikė cenzūrai pirmąjį lietuvių kalba parašytą aritmetikos vadovėlį. Vilniaus gubernijos mokyklų direktorius jį nusiuntė recenzuoti Kražių gimnazijos matematikos mokytojui A. Dambrauskui, o šis taip apie jį atsiliepė: „Žemaičių kalbos įvedimas yra priešingas ir kaimiečių norui, ir jų labui, be to, priešingas ir bendram mokslo planui, priimtam mūsų mokslo apygardoje; kaimiečių vaikai, atvykstantieji iš parapinių mokyklų į apskritines, neturės naudos iš mokslų, dėstomų lenkiškai, jei nė kiek nemokės lenkų kalbos. Iš to nebus jokios naudos mokomiesiems dalykams, jei, užuot juos dėstę visuotinai vartojama krašto [t.y. lenkų] kalba, garsių autorių išdailinta, imsime naudoti provincinius dialektus."[6] Visų minėtų knygų neišliko net rankraščių.

[6] Lebedys 1955, 91–92.

Apie Vilniaus universiteto santykį su lietuvių kultūra daug pasako ir lietuvių kalbos katedros jame likimas. 1822 m. Vilniaus universiteto darbuotojas (bibliotekininko padėjėjas) Kazimieras Kontrimas įteikė universiteto kuratoriui A. Czartoryskiui memorandumą, kuriame siūlė įvesti lietuvių kalbos paskaitas į

Vilniaus universiteto programą, nes: 1) lietuvių kalba plačiai vartojama, 2) ji reikalinga bažnyčiai, 3) būtina istorijos mokslui, 4) reikalinga praktiniame visuomenės gyvenime, 5) dėstyti lietuvių kalbą Vilniaus universitete jau seniai pageidauja visuomenė. Faktiškai tai reiškė siūlymą įsteigti universitete lietuvių kalbos katedrą. Lietuvių kalbos profesoriumi Vilniaus universitete K. Kontrimas siūlė Leoną Uvainį, D. Poškos kaimyną ir bičiulį, Raseinių teismo raštininką, eruditą, poliglotą (be lietuvių ir lenkų, mokėjusį hebrajų, graikų, lotynų, vokiečių, prancūzų, ispanų, rusų kalbas). Jis turėjo didelę biblioteką, rašė etimologinį lietuvių kalbos žodyną, domėjosi istorija. Be to, K. Kontrimo teigimu, buvęs „malonaus ir draugiško būdo" žmogus, ir jis nežinąs kito, tinkamesnio kandidato.[1]

[1] Projektas įvesti lietuvių kalbos paskaitas į Vilniaus universiteto programą (parengė Juozas Tumelis), *Mūsų kalba*, 1978, 6:34–39.

K. Kontrimo projektui iš pradžių buvo pritarta: 1825 m. dėstyti Vilniaus universitete lietuvių kalbą Rusijos švietimo ministerijai pasiūlė universiteto literatūros ir laisvųjų menų fakultetas, o 1828 m. – universiteto kuratorius.[2] Tačiau į tuos siūlymus nebuvo atsižvelgta, ir lietuvių kalbos katedra nebuvo įsteigta. Ją ištiko toks pat likimas, kaip ir A. Strazdo eilėraščių rinkinį bei kitas lietuviškas knygas. Taip atsitiko dėl to, kad daugelis universiteto vadovaujančių asmenų buvo prolenkiškų arba unijinių pažiūrų žmonės, kurie lietuviams nenorėjo pripažinti jokio, netgi kultūrinio, savarankiškumo.

[2] Merkys 1991, 39–40.

Nežiūrint nepalankumo ir visokių trukdymų, Vilniaus universiteto poveikis lietuvių kultūrai buvo žymus ir vaisingas. Pirmiausia dėl to, kad oficialus ir įsisenėjęs požiūris į lietuvių tautą ir jos kultūrą nesutapo su atskirų profesorių bei dėstytojų pažiūromis. Įvairiais, daugiausia moksliniais, sumetimais universitete buvo domimasi lituanistika, skatinami lituanistiniai darbai ir tyrinėjimai.

Lituanistika XIX a. pradžioje susidomėjo Varšuvos mokslo bičiulių draugija. Ji kreipėsi į Vilniaus universitetą, ragindama tyrinėti lietuvių kalbą, istoriją, etnografiją. Tuo tikslu 1804 m. universitete buvo sudaryta profesorių komisija, į kurią įėjo fizikas Józefas Mickiewiczius, teisininkas ir ekonomistas S. Malewskis, architektas M. Szulcas ir literatas F. Golańskis. Jie atsakė į Mokslo bičiulių draugijos 27 klausimus apie lietuvių kalbą: nurodė jos vartojimo ribas, konstatavo žemaičių, lietuvių ir latvių kalbų giminingumą, paaiškino lietuviškų žodžių, paimtų iš įvairių kalbos vartojimo sričių, reikšmes.[3] Komisijos atlikto darbo rezultatas buvo labai kuklus (joje tebuvo tik vienas filologas), tačiau svarbi buvo pati intencija, skatinimas domėtis lituanistiniais dalykais. Raginimo paveikti, mokyklų vizitatoriai, tarp jų ir F. Golańskis, skatino mokytojus rinkti žinias apie lietuvių kalbą, tautosaką ir literatūrą. Neatsitiktinai tas pats F. Golańskis 1805 m. iškėlė mintį, kad Lietuvos vidurinėse mokyklose vertėtų dėstyti lietuviškai.[4]

[3] Augustaitis 1921, 32–35.

[4] Lukšienė 1970, 92.

Kitas Vilniaus universiteto profesorius, žemaitis Zakarijus Nemčevskis, tobulindamasis Paryžiuje, suteikė žinių apie Lietuvą, lietuvių kalbą ir žemaičių tarmę geografui Malthei Conradui Bruunui, kuris panaudojo jas savo knygoje *Senosios ir naujosios Lenkijos paveikslas*, išleistoje prancūzų kalba 1807 m. Į to paties profesoriaus Nemčevskio rankas buvo patekęs pluoštas D. Poškos poezijos. Jos daugumą sudarė romėnų autorių ir lenkų poetų (I. Krasickio, T. Węgierskio) kūrinių vertimai. Nemčevskis 1810 m. juos pateikė skaityti ir svarstyti universiteto mokslinėje sesijoje. Joje buvo išklausyta Poškos poezija ir nutarta ją grąžinti autoriui su sesijos protokolo ištrauka, kurioje pasakyta: „Profesoriai, kuriems ši [lietuvių] kalba buvo

žinoma, tvirtino, kad autorius daugelyje vietų gana vykusiai išreiškęs poetų klasikų mintis."[1] Taigi net universiteto mokslo taryboje būta žmonių, kurie mokėjo lietuviškai, galėjo vertinti lietuvių kalba skambančią poeziją.

Ukrainiečių kilmės universiteto profesorius Ivanas Loboika bendravo su lietuviais studentais, ragino juos rinkti žinias apie savo kraštą. Jis apkeliavo Lietuvą, susipažino su D. Poška, Kipr. Nezabitauskiu. Žemaičių širdingumas jį taip paveikęs, kad jis ketinęs mokytis lietuvių kalbos. Viename laiške rašė: „Pradėsiu mokytis lietuviškai; prisijaukinsiu jaunuosius lietuvių mokytus vyrus ir kartą per savaitę paskirsiu pas save namie laiką pasišnekėjimams."[2] I. Loboika netgi tarėsi su kancleriu N. Rumiancevu leisti lietuvišką laikraštį. Periodinis leidinys lietuvių kalba, jo nuomone, būtų turėjęs ir rašytojų, ir skaitytojų.[3] Su Loboika intensyviai susirašinėjo D. Poška.

Poška palaikė ryšius ir su universiteto profesoriumi Joachimu Leleweliu. 1810 m. jis parašė eiliuotą literatūrinį laišką, skirtą K. Bogušui ir J. Leleweliui. Vėliau Valiūnas išvertė tą laišką į lenkų kalbą, ir 1829 m. originalas ir vertimas buvo išspausdinti *Varšuvos dienraštyje* (*Dziennik Warszawski*) ir tais pačiais metais perspausdinti Poškos knygoje *Kaimiečio artojo mąstymai...* Parašyti tą laišką Pošką paskatino dvi 1808 m. išleistos knygos: Bogušo *Apie lietuvių tautos ir kalbos kilmę* ir Lelewelio *Žvilgsnis į lietuvių giminių senovę ir jų ryšius su heruliais*. Savo laiške Poška džiaugiasi tomis knygomis, propaguoja jų autorių idėjas, žadina lietuvių patriotinius jausmus, deklaruoja lietuviškųjų giminių vienybę, smerkia bajoriją už lietuvių kalbos išsižadėjimą, ragina pažinti „išmintingas knygas, kurias rašė mozūras [Lelewelis] ir mūsų kunigas [Bogušas]".[4] 1824 m. Poška nusiuntė Leleweliui privatų laišką, kuriame gėrisi iš profesoriaus gautais senienų rinkiniais, jo veikalais apie istorijos šaltinius, apie lietuvių tautos senovę. Poška tikisi, kad Lelewelis bus kaip tik tas mokslininkas, kuris parašys tautiečių labai laukiamą Lietuvos istoriją.[5] Laiške taip pat suteikiama žinių apie lotynų ir lietuvių kalbų panašumus[6], nes kalba tuo metu buvo laikoma svarbiu istorijos mokslo šaltiniu. Tais pačiais 1824 m. Leleweliui iš Vilniaus išvykus į Varšuvą, Poška ir toliau su juo susirašinėjo, keitėsi senienomis ir retenybėmis, istoriografinėmis pastabomis.

Lelewelio paskaitų Vilniaus universitete 1822–1824 m. klausėsi S. Stanevičius, literatūros ir laisvųjų menų fakulteto pirmųjų kursų studentas. Kiekvieną semestrą jis laikė pas Lelewelį visuotinės istorijos egzaminą, buvo klausinėjamas ir iš Lietuvos istorijos.[7] Lelewelis, matyt, buvo viena tų asmenybių, kurios imponavo Stanevičiui, kai jis savo odėje „Šlovė Žemaičių", sukurtoje 1823 m., aukštino mokslais išgarsėjusį Vilnių, patetiškai sveikino pagoniškosios Lietuvos kunigaikščius. Vėliau, prieš 1838 m., Stanevičius ėmėsi rašyti lenkų kalba traktatą *Lietuvių mitologijos aiškinimas*, kuriame, kaip ir Lelewelis savo darbuose, stengėsi objektyviai ir kritiškai vertinti šaltinius. Dėl to kritiškumo S. Stanevičių galima laikyti J. Lelewelio mokiniu.

Lelewelio paskaitas Vilniaus universitete lankė ir Daukantas, nuo 1816 m. studijavęs literatūros ir laisvųjų menų fakultete, o po poros metų perėjęs į moralės ir politikos mokslų fakultetą. Kai 1822 m. Daukantas gynė teisių magistro traktatą, tarp jo oponentų buvo ir profesorius Lelewelis. Profesoriaus darbais rėmėsi Daukantas ir savo istorijos veikaluose, nors buvo nepatenkintas dėl unijinių autoriaus tendencijų.[8]

[1] Lukšienė 1970, 92–93.

[2] Cit. iš: Kaupuža 1967, 176.

[3] Ibid., 181.

[4] Poška 1959, 49.

[5] Ibid., 554–561.

[6] Ibid., 563–589.

[7] Lebedys 1955, 101–102.

[8] Daukantas 1996[b], 509; Merkys 1991, 49–50, 107; Maciūnas 1939, 195.

Daukantas labiausiai suartėjo, o vėliau ir susibičiuliavo su kitu Vilniaus universiteto profesoriumi – istoriku Ignacu Onacewicziumi, kuris pirmą kartą universitete šalia visuotinės istorijos kurso pradėjo skaityti ir Lietuvos istoriją (vadinamąją „krašto istoriją"). Daukantas išklausė visą Onacewicziaus skaitytą istorijos kursą. Profesorius Daukantui visą gyvenimą liko didžiausias istorijos mokslo autoritetas. Kai 1835 m. Daukantas nuvyko dirbti į Peterburgą, jis ten vėl susitiko su Onacewicziumi, daug su juo bendravo, globojo jį senatvėje, drauge su kitais pasirašė jo testamentą. Laiškuose istorikui Teodorui Narbutui Daukantas vadina Onacewiczių ištikimiausiu ir širdingiausiu savo bičiuliu.

Taigi lietuvių kultūros žmonių ryšiai su atskirais Vilniaus universiteto profesoriais buvo labai prasmingi. Tačiau svarbiausia Vilniaus universiteto reikšmė lietuvių kultūrai yra ta, kad jame XIX a. pradžioje jau studijavo nemažai lietuvių. Čia jie išsilavino, išsimokslino, išsiugdė pilietiškumo jausmą, estetinę nuovoką, čia susiformavo jų pasaulėžiūra, švietėjiška orientacija. Tais visais dvasios lobiais, įgytais universitete, jie paskui rėmėsi savarankiškoje veikloje ir kūryboje, rašydami daugiausia jau nebe lotynų ar lenkų, o gimtąja – lietuvių kalba. Tokiu būdu Vilniaus universiteto skleistos idėjos, skelbtos svetimomis kalbomis, buvo perkeltos į lietuvių tautinę kultūrą, kuriamą gimtosios kalbos pagrindu.

Vilniaus universitete XIX a. pradžioje studijavo apie 30 lietuvių, kurie išleido arba parašė knygų lietuvių kalba. Daugelis jų pasižymėjo perspektyviais darbais. Universitetas išugdė Simoną Daukantą – tautinės lietuvių istoriografijos pradininką. Universitete subrendo Simonas Stanevičius – pirmasis lietuvių filologas profesionalas. Čia mokslus baigė Jurgis Plioteris – vienas lietuvių literatūros istoriografijos ir mokslinės bibliografijos pradininkų. Universiteto auklėtiniai buvo Jeronimas Stanevičius – pirmojo lietuviško aritmetikos vadovėlio autorius; broliai Kiprijonas ir Kajetonas Nezabitauskiai-Zabičiai – vienas poetas, kitas švietėjas, išleidęs naujovišką lietuvišką elementorių; plataus masto kultūros veikėjai Liudvikas Adomas Jucevičius ir Jurgis Ambraziejus Pabrėža. Prie universiteto veikusioje Vyriausiojoje dvasinėje seminarijoje, kuri buvo savotiškas moralės ir politikos mokslų fakulteto padalinys, studijavo Silvestras Valiūnas, Kajetonas Aleknavičius, Motiejus Valančius. Universitete arba seminarijoje ėjo mokslus kalbiniais darbais (gramatikomis, žodynais) pasižymėję Kalikstas Kasakauskis, Juozas Čiulda, Karolis Nerlichas, Dominikas Sutkevičius, Aleksandras Varkulevičius. Na o anksčiau dar Lietuvos vyriausiąją mokyklą buvo baigęs poetas Antanas Strazdas.

Tai buvo pirmoji lietuviškosios inteligentijos karta, pradėjusi suvokti savo interesų bendrumą, savo atsakomybę prieš visą tautą, savo veikla ir darbais nužymėjusi tolesnes lietuvių kultūros plėtojimosi perspektyvas. Tų žmonių dėka ėmė nors ir lėtai, bet jau nenutrūkstamai vystytis grožinė lietuvių literatūra, brendo teorinė ir kritinė mintis, klostėsi sava tautos istorijos samprata, buvo toliau ugdoma folkloristika, kaupiami ir sisteminami gimtosios kalbos turtai, norima apibendrinti visą tautos nueitą kelią. Jų dėka lietuvių dvasinėje kultūroje ėmė vis labiau įsitvirtinti pasaulietiniai ir pilietiniai interesai, o dėl to labai išsiplėtė ir praturtėjo visa dvasinės kultūros sfera. Todėl ir grožinė to meto lietuvių literatūra stengėsi sintetinti ir estetiškai įprasminti aktualiąsias tautos gyvenimo problemas. Jai rūpėjo baudžiava, valstiečio buitis, žmogaus pilietinės teisės, tautos situacija. Ji taip pat ieškojo gyvo ryšio su praeitimi, su tautosaka, su kitų tautų menine patirtimi, su

natūralia gimtosios kalbos stichija. Tai buvo pirmas tautos savimonės formavimosi etapas, kuriam atstovavo Vilniaus universiteto išugdyti lietuviai šviesuoliai.

Uždarius Vilniaus universitetą – pagrindinį kultūros židinį, lietuvių kultūrinė mintis buvo išblaškyta, susiskaidė mažais žiburėliais, kol XIX a. pabaigoje vėl susitelkė ir pakėlė tautą į naują žygį.

KARALIAUČIAUS UNIVERSITETAS. Karaliaučiaus universitetas, įsteigtas 1544 m., buvo pagrindinis protestantiškosios lietuvininkų kultūros židinys Mažojoje Lietuvoje. Jame buvo mokoma lietuvių kalbos, nuo XVIII a. pradžios veikė lietuvių kalbos seminaras (nuo XX a. pradžios – katedra), buvo turtinga lituanistinė biblioteka. Daugelis universiteto auklėtinių buvo įžymūs lietuvių literatūros ir kultūros kūrėjai. Jame XVI a. studijavo pirmosios lietuviškos knygos autorius Martynas Mažvydas, jo darbų tęsėjas Baltramiejus Vilentas, pirmasis visos Biblijos vertėjas į lietuvių kalbą Jonas Bretkūnas, jo išverstų *Dovydo psalmių* leidėjas Jonas Rėza. Vėliau, XVII a., čia studijavo pirmosios spausdintos lietuvių kalbos gramatikos autorius Danielius Kleinas, garsus etnografas Matas Pretorijus. XVIII amžiuje universiteto auklėtiniai buvo: žymiausias XVIII a. pirmosios pusės lietuvių filologas Pilypas Ruigys; Jokūbas Brodowskis, parašęs didelį vokiečių–lietuvių ir atvirkštinį žodyną, pasižymintį įvairia leksika, turtinga sinonimika, gausia smulkiąja tautosaka; Adomas Fridrichas Šimelpenigis, religinės literatūros puoselėtojas ir vienas pasaulietinės lietuvių literatūros pradininkų; tėvo darbų tęsėjas, lietuvių kalbos gramatikos autorius Povilas Ruigys; lietuvių literatūros klasikas Kristijonas Donelaitis; žymiausi XVIII a. antrosios pusės lietuvių filologai Gottfriedas Ostermeyeris ir Kristijonas Gotlybas Milkus.

Lituanistika Karaliaučiaus universitete suklestėjo XIX a. pradžioje, kada čia dirbo jo auklėtinis profesorius Liudvikas Rėza. Jis kelis kartus buvo universiteto prorektorius, nuo 1818 m. vadovavo lietuvių kalbos seminarui. Tuo metu tai buvo vienintelis tokio išsimokslinimo lituanistas ir dėl to didžiausias autoritetas kitiems lietuvių kultūros darbininkams. Rėza pirmasis paskelbė Donelaičio kūrinius (*Metus*,

Karaliaučiaus universitetas XIX amžiuje

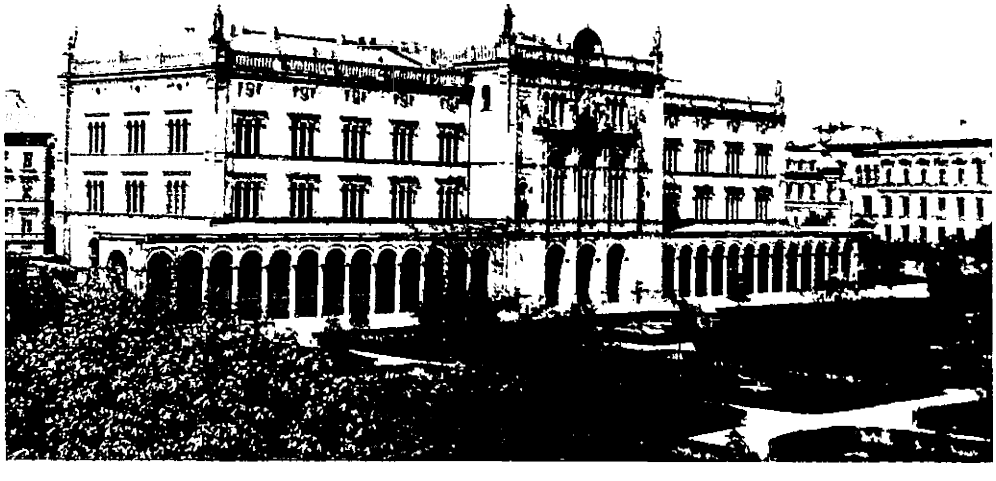

pasakėčias), išleido pirmąjį lietuvių tautosakos rinkinį *Dainos*. Tais leidiniais jis atskleidė pasauliui individualųjį (Donelaitis) ir kolektyvinį (dainos) lietuvių tautos genijų, davė stiprų impulsą plėtotis pasaulietinei dvasinei lietuvių kultūrai, grožinei literatūrai. Rėzos leidiniai greitai pasiekdavo Didžiąją Lietuvą, Vilnių, čia iš jo buvo mokomasi, juo sekama, iš čia buvo vykstama pas jį tartis bei konsultuotis, pasidarbuoti turtingoje lituanistinėje lietuvių kalbos seminaro bibliotekoje. Rėzos darbai Karaliaučiaus universitete buvo tenykštės patriotinės kultūrinės veiklos apogėjus; vėliau patriotinius kultūros darbo motyvus nusvėrė moksliniai bei akademiniai interesai.

Po L. Rėzos mirties lietuvių kalbos seminarui Karaliaučiaus universitete 1841–1883 m. vadovavo Fridrichas Kuršaitis, perspausdinęs Rėzos *Dainas*, leidęs savaitraštį *Keleivis*, perredagavęs lietuvišką Biblijos vertimą, pasižymėjęs reikšmingais kalbiniais darbais (dviejų dalių *Lietuvių kalbos tyrinėjimai*, didžiulis *Lietuvių kalbos žodynas*). Universitete 1825–1839 m. profesoriavo kalbininkas, lietuvių kalbos ir sanskrito giminystės tyrinėtojas ir lietuvių tautosakos rinkėjas Peteris Bohlenas. Nuo 1843 m. universiteto profesorius buvo žymus filologas Georgas Heinrichas Ferdinandas Nesselmannas, aktyvus Lietuvių literatūros draugijos veikėjas, išleidęs lietuvių liaudies dainų rinkinį (1853), K. Donelaičio raštus su vertimu į vokiečių kalbą (1869), reikšmingų kalbinių darbų (prūsų ir lietuvių kalbų žodynus ir kt.). Universiteto profesorius Richardas Garbe 1884 m. pakartotinai išleido K. Sirvydo *Punktų sakymų* 1-ą dalį ir plačioje įžangoje pirmą kartą išsamiau tyrinėjo šio autoriaus raštų kalbą. Nuo 1880 m. Karaliaučiaus universitete profesoriavo Adalbertas Bezzenbergeris. Jis padėjo steigti Tilžėje Lietuvių literatūros draugiją (1879), vadovavo Prūsijos senovės draugijai (nuo 1891), įkūrė Rytų Prūsijos buities muziejų, rinko archeologinę medžiagą, išleido kalbinių, tautosakinių, etnografinių darbų. Jis palaikė ryšius su K. Būga, buvo išrinktas Lietuvių mokslo draugijos garbės nariu, vėliau Kauno universiteto garbės profesoriumi.

Minėtieji Karaliaučiaus universiteto profesoriai (ypač Kuršaitis, Nesselmannas, Bezzenbergeris) padėjo pagrindus moksliniam lietuvių kalbos tyrinėjimui, kai XIX a. Didžiojoje Lietuvoje visa lietuvių filologija dar buvo daugiau mėgėjiško pobūdžio.

Bendram lietuvių kultūros ūgiui buvo svarbūs ir Karaliaučiaus universiteto istorikų darbai. Dar XVIII a. čia profesoriavo Danielius Heinrichas Arnoldtas, išleidęs kapitalinę *Karaliaučiaus universiteto istoriją* (1746–1769), taip pat Prūsijos bažnyčios istoriją ir persbitereologiją, kurią XIX a. tęsė Rėza. Profesorius Friedrichas Samuelis Bockas, be daugelio kitų darbų, išleido penkiatomę *Studiją apie Rytų ir Vakarų Prūsijos ūkinę gamtos istoriją* (1782–1784). George'as Christophas Pisanskis, profesoriavęs universitete 1773–1790 m., suorganizavo *Prūsijos Archyvo* leidimą, parašė šalia kitų darbų *Prūsijos literatūros istorijos apybraižą* (išleista 1791 ir 1886). Universiteto auklėtinis ir vėliau istorijos dėstytojas Ludwigas Baczko, literatūros ir istorijos žurnalų leidėjas, išspausdino šešiatomę *Prūsijos istoriją* (1792–1800), romaną *Vytautas, Lietuvos didysis kunigaikštis* (du tomai, 1786–1796). Visų tų istorikų darbuose apstu lituanistinės medžiagos, kuria vėlesniais laikais naudojosi tyrinėtojai, lietuvių kultūros veikėjai. XIX amžiuje Karaliaučiaus universiteto profesorius ir Karaliaučiaus archyvo direktorius (nuo 1823) Johannas Voigtas daug istorinės medžiagos apie prūsų ir lietuvių kovas su kryžiuočiais surinko Kryžiuočių ordino

archyvuose. Jis išleido devynių tomų *Prūsijos istoriją* (1827–1838) ir šešių tomų istorinių dokumentų rinkinį *Codex diplomaticus Prussicus* (1836–1861). J. Voigto paskelbta medžiaga savo istorijos veikaluose daug rėmėsi S. Daukantas. J. Voigtas padėjo gauti istorinių šaltinių iš Karaliaučiaus archyvo ir Teodorui Narbutui, rašiusiam tuo metu daugiatomę Lietuvos istoriją.

Taigi sužlugdžius Vilniaus universitetą, toliau tebeveikė Karaliaučiaus universitetas, kuriame buvo tęsiamos lituanistikos studijos, kuriame brendo europietiška mokslo mintis, vertusi ir Didžiosios Lietuvos mokslo bei kultūros žmones, susirūpinusius pirmiausia tautos likimu, savo veikloje ir darbuose siekti aukštesnio intelektualinio lygio, profesionalumo.

ARCHEOLOGIJOS KOMISIJA IR SENIENŲ MUZIEJUS VILNIUJE. Vilniaus universiteto netektį iš dalies kompensavo kurį laiką veikusios Medicinos ir Labdarybės draugijos, o ypač Vilniaus laikinoji archeologijos komisija. Eustachijaus Tyszkiewicziaus iniciatyva ji buvo įsteigta 1855 m., o 1865 m. Vilniaus generalgubernatoriaus M. Muravjovo įsakymu uždaryta. Komisijai, turėjusiai apie 200 narių, priklausė ir Senienų muziejus, įsteigtas 1856 m. buvusio Vilniaus universiteto patalpose. Prie muziejaus veikė mokslinė biblioteka, turėjusi vertingos archyvinės medžiagos. Savo lėšomis komisija kasinėjo archeologijos paminklus, rusų ir lenkų kalbomis leido *Vilniaus archeologijos komisijos darbus* (rus. *записки*, lenk. *pamiętniki*), kurių išėjo 2 sąsiuviniai. Komisija buvo „pusiau valstybinė draugija"[1], jos veikloje dalyvavo ir caro politikos Lietuvoje vykdytojai (ministrai, senatoriai, generolai, generalgubernatoriai, krašto administracijos atstovai), ir Lietuvos didikai, turtingi dvarininkai (Plioteriai, Tyszkiewicziai, Römeriai, R. Tyzenhauzas, I. Oginskis), katalikų bažnyčios hierarchai (Vilniaus vyskupas A. Krasińskis, Žemaičių vyskupas M. Valančius), ir pagaliau anticarinio nusiteikimo inteligentai, kilę iš neturtingų bajorų ar net valstiečių (L. Kondratowiczius-W. Syrokomlė, W. Pszybilskis, W. Korotińskis, M. Akelaitis). Senienų muziejaus archeologijos rinkinius tvarkė Adamas Honoris Kirkoras, apie kurį telkėsi demokratiškai nusiteikę komisijos nariai. Jis 1859 m. įsteigė Vilniuje spaustuvę, tvarkė leidinius *Teka Wileńska* ir *Kurjer Wileński*, kuriuose buvo spausdinama ir komisijos narių pateikta medžiaga. Komisijos posėdžiuose apsvarstyti 95 moksliniai referatai bei straipsniai. Komisija sutelkė daugelio profesijų inteligentus, ją rėmė kitos mokslo ir kultūros draugijos bei įstaigos. Amžiaus viduryje ji buvo „stambiausias meno mecenatas, daugiausia prisidėjęs prie Lietuvos dailės ugdymo".[2] Komisijai priklausė tapytojai A. Žametas, E. Römeris, A. Zaleskis, skulptoriai H. Dmochowskis, O. Sosnowskis, K. Jelskis, architektas J. Łepkowskis, o kiti dailininkai (J. Zenkiewiczius, A. Straussas, J. Kozłowskis) atlikdavo įvairius komisijos užsakymus. Dailės rinkinį kurį laiką tvarkė *Vilniaus albumo* leidėjas Janas Kazimierzas Wilczyńskis, knygų rinkinius – buvęs universiteto bibliotekininkas Adamas Jocheris. Archeologijos komisija visokiais būdais stengėsi tęsti Vilniaus universiteto tradicijas, norėjo įsteigti Vilniaus mokslo draugiją, viešuosius kursus ir pagaliau atgaivinti patį universitetą.

Archeologijos komisijos branduolį ir jos daugumą sudarė unijinių pažiūrų žmonės, kuriuos pirmiausia domino aristokratinė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūra (kunigaikščių ir didikų gyvenimas, bažnyčios veikla). Tačiau komisijai priklausė ir kai kurie lietuvių tautinės kultūros kūrėjai. Jos tikruoju nariu 1858 m. buvo išrinktas Žemaičių vyskupas Valančius, vėliau – M. Akelaitis, o

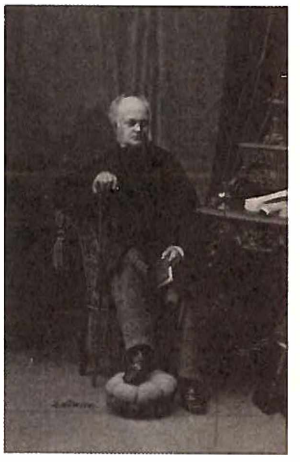

Eustachijus Tyszkiewiczius

[1] Aleksandravičius 1989, 48.
[2] Ibid., 51.

1862 m. komisijos nariais bendradarbiais – L. Ivinskis ir A. Kašarauskas.[1] S. Daukantas, nors nebuvo komisijos narys, rėmė jos veiklą istorinių dokumentų nuorašais, tikėdamasis, kad ji bus objektyvi ir skelbs tik tokius dokumentus, kurie „yra reikalingiausi teisingiems istorijos faktams išaiškinti".[2] Pritardamas komisijos plėtojamiems Lietuvos praeities tyrinėjimams, Daukantas kartu baiminosi, kad juose nebūtų toji praeitis tendencingai, lietuviams nepalankiai nušviesta.

Taigi Archeologijos komisija lietuvių tautinės kultūros atžvilgiu suvaidino dvilypį vaidmenį: ji skatino mokslinius tyrinėjimus, ugdė mokslinę mintį, bet savo unijinėmis tendencijomis varžė natūralią ir laisvą lietuvių tautinės kultūros plėtotę.

PETERBURGAS. Jame nuo XIX a. vidurio ėmė kurtis vis daugiau lietuvių. Jų kultūrinis gyvenimas nuo 1835 m. iki 1850 m. čia telkėsi apie S. Daukantą, kuris tuo metu dirbo Valdančiajame senate ir galėjo tyrinėti vieną svarbiausių Lietuvos istorijos šaltinių – Lietuvos Metriką. Apkaltintas dalyvavimu slaptos draugijos „Sarmatų padermė" veikloje ir dėl to pašalintas iš universiteto, po to kelerius metus tardytas, pagaliau į Peterburgą atvyko ir pradėjo dirbti Rumiancevo muziejuje Vilniaus universiteto profesorius I. Onacewiczius.[3] Čia jis vėl sutiko savo buvusį studentą Daukantą, kurį supažindino su Vasilijumi Anastasevičiumi, anksčiau dirbusiu Vilniaus universiteto kuratoriaus A. Czartoryskio sektoriumi. V. Anastasevičius, kilęs iš Kijevo, tarnavo kariuomenėje, išmoko daug kalbų (buvo pramokęs ir lietuviškai), bendravo su dekabristais ir filomatais (Mickevičiumi), rinko medžiagą Ukrainos istorijai. Netekęs tarnybos, jis, kaip ir Onacewiczius, gyveno Rumiancevo muziejaus namuose, kuriuose lankydavosi S. Daukantas. Taip susidarė trijų bičiulių ir bendraminčių būrelis, prie kurio prisijungė jaunesnis Vilniaus universiteto auklėtinis, vėliau Peterburgo universiteto profesorius, tikrasis Vilniaus archeologijos komisijos narys orientalistas A. Muchlińskis. Daukanto bičiuliai buvo kilę iš LDK teritorijos, domėjosi Lietuvos istorija. Daukantas juos, „skirtingai nuo „tikrųjų lietuvių" („rodowitych litwinów"), vadino lietuviais, pamiršusiais protėvių kalbą, bet geranoriškai nusiteikusiais lietuvių kultūrinio judėjimo atžvilgiu".[4] Tačiau 1845 m. abu artimiausi Daukanto bičiuliai – Onacewiczius ir Anastasevičius – mirė, ir nuo to laiko jis daugiau bendravo su Peterburgo dvasinės kolegijos lietuviais.

Peterburgo Romos katalikų dvasinėje kolegijoje, kuri atstovavo katalikų bažnyčiai santykiuose su vyriausybe, dirbo Jonas Krizostomas Gintila, Antanas Gabonskis, Antanas Lendzevičius, Juozapas Kryžanauskas ir kiti žemaičiai, kalbėję ir susirašinėję lietuviškai, o kai kurie iš jų (pvz., Kryžanauskas) rašę ir eilėraščius lietuvių kalba. Perkėlus į Peterburgą Vilniaus dvasinę akademiją, 1842–1845 m. jų gretas papildė akademijos dėstytojas Motiejus Valančius. Su jais visais bendraudamas, S. Daukantas vykdė savo kultūrinę programą: rūpinosi lietuvių kalbos ugdymu, tautosakos rinkimu, Lietuvos istorijos tyrinėjimu, telkė kultūriniam darbui (daugiausia per Kretingos vienuolį bernardiną Jurgį Pabrėžą) Lietuvos gyventojus. Lietuvoje tautosaką S. Daukantui užrašinėjo didelis talkininkų būrys – daugiau kaip 50 žmonių. Gyvendamas Peterburge, S. Daukantas su savo bendraminčiais padėjo legalizuoti ir steigti Lietuvoje pradines lietuviškas mokyklas, stengėsi parūpinti joms lietuviškų vadovėlių. Čia išleisti kone visi spausdinti S. Daukanto darbai: *Prasmas lotynų kalbos* (1837), Ch.F. Lhomondo *Epitome historiae sacrae* (1838), *Abėcėlė lietuvių – kalnėnų ir žemaičių kalbos* (1842), *Būdas senovės lietuvių kalnėnų ir žemaičių*

[1] Aleksandravičius 1989, 31.

[2] Daukantas 1976, 2:776 (1858 IX 25 laiškas E. Tyszkiewicziui).

[3] Merkys 1991, 75–81.

[4] Aleksandravičius 1989, 69.

(1845), *Dainės žemaičių* (1846), *Pasakos Fedro* (1846), K. Nepoto *Gyvatos didžiųjų karvaidų senovės* (1846), B. A. Grunardo *Parodymas kaip apynius auginti* (1847), D. Strukovo *Pamokymas apie auginimą tabokų* (1847), *Pamokymas kaip rinkti medines sėklas* (1849), *Ugnies knygelė* (1849), J.H. Zigros *Pamokslas apie sodnus arba daigynus vaisingų medžių* (1849). Daugumą jų (sprendžiant iš knygų tituliniuose puslapiuose nurodyto leidėjo – dešimt) išleido Ksaveras Kanapackis.[1] Peterburge „S. Daukanto aplinkoje subrendo ne tik pradinės lietuvių mokyklos sukūrimo idėja, bet ir vidurinio mokymo bei savos „žemaičių akademijos" planas".[2] Tokiu būdu Daukanto bičiulių būrelis Peterburge per keliolika metų „suformulavo svarbiausias kultūrinės veiklos kryptis, padėjusias pagrindus nacionalinės lietuvių kultūros plėtotei".[3]

[1] Aleksandravičius 1993, 104–118.

[2] Aleksandravičius 1989, 75.

[3] Ibid., 76.

Valančiui (1845) ir Daukantui (1850) persikėlus į Lietuvą, į Varnius, lietuvių kultūrinis gyvenimas Peterburge telkėsi daugiausia Romos katalikų dvasinėje akademijoje. Čia kurį laiką veikė slapta organizacija „Baublio Respublika" („Rzeczpospolita Baublisowa"), įsteigta dar prieš 1850 m., o 1862 m. akademijos rektoriaus A. Beresnevičiaus įsakymu uždaryta.[4] Ji leido lenkų kalba rankraštinį laikraštį *Literatų žirgas* (*Biegun literacki*), kurį redagavo Klemensas Kairys, o vėliau Antanas Baranauskas (studijų metu vadovavęs visai organizacijai) ir kuriame buvo skelbiama „Baublio Respublikos" literatų kūryba. Laikraštis pasirodydavo nesistemingai: kartais net kelis kartus per savaitę, o kartais labai retai.[5] *Baublio Respublikos* karnavaliniuose renginiuose buvo imituojamas žlugusios valstybės gyvenimas: vaidinami jos karaliai, ministrai, generolai, didvyriškos kovos su priešais. Dėl to 1863 m. organizacija susidomėjo žandarai, buvo iškelta byla. Kratos metu rastas rankraštinis laikraštis su Kairio eilėraščiu, kuriame raginama vienytis, skelbiamas auštantis rytas. Tardytojai tai suprato kaip „lenkų patriotizmo" išraišką. Be to, prasidėjus sukilimui, į Mintaujos žandarų rankas pateko Kairio laiškų, kuriuose buvo aprašinėjama „Baublio Respublikos" veikla.[6] Iš jų nuspręsta, jog toji veikla buvusi nukreipta prieš caro valdžią. K. Kairys, baigęs Peterburgo dvasinę akademiją, tuo metu gyveno Kaune (buvo gimnazijos kapelionas ir bernardinų bažnyčios prižiūrėtojas), o A. Baranauskas tebestudijavo Peterburge. Kairio bute buvo padaryta krata ir rastas Baranausko 1862 m. rašytas laiškas, kuriame, be kita ko, keliamos kovos už laisvę idėjos. K. Kairys buvo suimtas, o laiškas atsidūrė pas M. Muravjovą, kuris jį persiuntė Vidaus reikalų ministrui, o šis – Kitatikių dvasinių reikalų komitetui. Muravjovas įžvelgė laiške „žalingas politines pažiūras", jo autorius apibūdintas kaip „nepatikimas ir pavojingas žmogus".[7] 1863 m. Kairiui, Baranauskui ir dar dviem kunigams buvo iškelta byla. Kairys tais pačiais metais ištremtas į Permės guberniją, kur 1864 m. mirė, o Baranauskas liko nesuimtas todėl, kad tuo metu jau gilino studijas Vokietijoje. Taigi „Baublio Respublika", veikusi daugiau nei dešimtį metų po S. Daukanto išvykimo iš Peterburgo ir uždaryta prieš pat sukilimą, toliau skleidė patriotines nuotaikas (nors greičiausiai dar sumišusias su unijinėmis idėjomis) jaunojoje lietuvių kunigijoje.

[4] Mikšytė 1993, 142; Aleksandravičius 1989, 78.

[5] Aleksandravičius 1989, 78.

[6] Mikšytė 1993, 176–177.

[7] Ibid., 177.

XIX a. pabaigoje lietuviai Peterburgo dvasinėje akademijoje daugiausia telkėsi apie ten studijavusį (1888–1892) ir vėliau (1894–1909) profesoriavusį Joną Mačiulį-Maironį.[8] Jam atvykus, „lietuviai susiorganizuoja į kultūrinį vienetą".[9] „Mačiulis griežtai pareikalavo, kad ir lietuvių grupės tautinės teisės Akademijoje būtų privalomai pagerbiamos, kad jos mūruose būtų duodama pilietybės teisių ir lietuvių kalbai. Ir laimėjo."[10] J. Tumo-Vaižganto nuomone, „Mačiulis Petrapiliui tiek pat

[8] Zaborskaitė 1987, 72–88, 226–233.

[9] Tumas 1924, 51.

svėrė, kiek V. Kudirka lygiai tuo pat laiku Varšuvai".[1] Maironio dėka akademijoje ėmė plisti „lietuviškojo susipratimo dvasia", bandyta išplėsti lietuvišką veiklą ir už akademijos sienų, susisiekta su *Varpo* iniciatoriais.[2] Vėliau, atvykęs akademijon jau profesoriauti, Maironis dalyvavo Peterburgo lietuvių draugijų veikloje, plačiu frontu kovojo prieš spaudos draudimą, 1900 m. padėjo įsteigti Lietuvių kalbos teisių atkūrimo sąjungą.[3]

Uždarius Vilniaus universitetą, vis daugiau lietuvių studijavo ir Peterburgo universitete, kuriame 1860–1861 m. klausydavosi paskaitų ir Dvasinės akademijos auklėtiniai.[4]

Nuo 1872 m. Peterburgo universitete veikė lietuvių studentų būrelis, kuriam priklausė Petras Vileišis, J. Brazaitis, J. Grigiškis, S. Lukša, Adolfas ir Feliksas Murzos, broliai Plepiai, V. Stulginskis ir kt. Būrelio tikslas buvo „čekų pavyzdžiu ugdyti lietuvių literatūrą, kelti liaudies švietimą, legaliu būdu išsikovoti lietuvių spaudos draudimo panaikinimą".[5]

1875 m. Peterburgo universitete studijavę Česlovas Pancežinskis ir Stasys Lukša įsteigė slaptą lietuvių studentų būrelį.[6] Į jį įsijungė ir ką tik baigęs universitetą Petras Vileišis. Jis 1875–1876 m. leido nelegalų hektografuotą laikraštį *Kalvis melagis* (išėjo apie 10 numerių), kuriame buvo spausdinami apsakymai (P. Vileišio *Jons ir Aniuta*), eilėraščių vertimai, publicistiniai straipsniai.[7] 1877–1878 m. P. Vileišis, apeidamas spaudos draudimą, legaliai išspausdino keletą lietuviškų knygų. Jis padėjo leisti ir platinti draudžiamą spaudą, dėjo daug pastangų, kad spaudos draudimas būtų panaikintas. Atgavus spaudos laisvę, jis 1904–1907 m. leido pirmąjį legalų lietuvišką dienraštį *Vilniaus žinios*.

1892 m. buvo įsteigta Peterburgo lietuvių studentų draugija, kurioje aktyviausi buvo lietuviai, studijavę Peterburgo universitete. XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje įvairiose Peterburgo aukštosiose mokyklose studijavo apie 100 lietuvių. Peterburgo universitete gamtos mokslus 1882 m. ėjo vienas *Aušros* steigėjų Jonas Šliūpas, o teisės fakulteto studentas 1895–1900 m. buvo poetas Pranas Vaičaitis.

Spaudos draudimo sąlygomis XIX a. 2-ojoje pusėje Peterburge buvo išleista reikšmingų lituanistikos veikalų: Antano Juškos *Lietuvių liaudies dainos* (1867) ir *Lietuviškos svotbinės dainos* (1883), Silvestro Baltramaičio lituanistikos bibliografija (1891–1892). XIX a. pabaigoje Peterburge kūrėsi įvairios lietuvių, ne vien studentų, kultūrinės draugijos. 1892 m. buvo įsteigta pirmoji Rusijoje legali lietuvių organizacija (veikusi ligi 1918) – „Petrapilio labdaringoji lietuvių ir žemaičių draugystė", kuriai ligi 1895 m. vadovavo Petras Vileišis, o vėliau Vincas Matulaitis.[8] 1896 m. ji turėjo 60, o 1899 m. – jau 100 narių (1917 – apie 300). Draugija rūpinosi savo narių materialiniais ir kultūriniais reikalais, šelpė moksleivius (jos stipendininkai jau XX a. pradžioje buvo broliai Mikas ir Kipras Petrauskai, Stasys Šimkus, Juozas Tallat-Kelpša ir kt.). Ji suorganizavo chorą, rengė koncertus, 1895 m. pastatė pirmąjį Peterburge viešą spektaklį lietuvių kalba – J. Blizińskio pjesę *Žentas parodai*.[9] Žinoma, jog „uolus šios draugijos narys ir rėmėjas" buvo Maironis.[10] Nuo 1845 m. Peterburge veikė Rusijos (nuo 1850 m. Rusijos imperatoriškoji) geografų draugija, kurios etnografijos skyriuje dirbo lietuvių bei latvių komisija. Jos veikloje aktyviai dalyvavo Peterburgo universiteto profesorius Eduardas Volteris, to paties universiteto studentai Povilas Višinskis, Pranas Vaičaitis, tuo metu Joniškėlyje gyvenusi Gabrielė Petkevičaitė-Bitė. Volterio namuose rengiamus lietuviškus subatvakarius

[1] Ibid., 50.

[2] Zaborskaitė 1987, 75.

[3] Ibid., 228–230.

[4] Mikšytė 1993, 143.

[5] Vidmantas 1987[a], 146.

[6] Petronis 1992, 18–26.

[7] Ibid., 21; *Lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimas* 1987, 146–147.

[8] *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija* 1981, 8:583.

[9] Ibid.

[10] Zaborskaitė 1987, 228.

lankydavo Maironis, P. Vaičaitis, K. Jaunius, K. Būga.[1] Taigi XIX a. pabaigoje lietuvių kultūrinis gyvenimas Peterburge buvo jau intensyvus ir turiningas. Vėliau, XX a. pradžioje, lietuvių kultūrinė veikla ten tapo dar gyvesnė ir įvairesnė (prieš I pasaulinį karą Peterburge jau buvo apie 30 000 lietuvių).

MASKVA. XIX a. 3-iajame dešimtmetyje lietuviai pradėjo studijuoti Maskvoje, daugiausia Maskvos universitete. Jų ten dar pagausėjo uždarius Vilniaus universitetą. „Pats didžiausias lietuvių pasaulietinės inteligentijos būrys XIX a. viduryje išsilavinimą gavo Maskvos universitete"[2], į kurį kiekvienais metais įstodavo kelios dešimtys lietuvių. 1840 m. iš Vilniaus čia persikėlė 72 studentai, 1849–1853 m. įstojo 75[3], o 1861–1862 mokslo metais jų buvo jau 154.[4] Maskvos universitete studijavusiems lietuviams 1838–1862 m. kasmet buvo skiriamos 5 stipendijos po 142,8 Rb, o 1862–1866 m. – 11 stipendijų. Vėliau, 1866 m., buvo įsteigta 10 stipendijų po 360 Rb baigusiems Marijampolės ir Suvalkų gimnazijas ir turintiems atestate gerus lietuvių kalbos pažymius.[5]

Istorikas E. Aleksandravičius, lietuvių kultūros tyrinėtojas, XIX a. vidurio Maskvos lietuvių kultūrinėje organizacinėje veikloje skiria du etapus: 1) iki šeštojo dešimtmečio vidurio ir 2) iki 1863 m. sukilimo.[6] Pirmuoju etapu lietuviai studentai koncentravęsi apie Juozą Želvį-Želvavičių, kuris, baigęs Peterburgo dvasinę akademiją, 1847–1857 m. gyveno Maskvoje (buvo katalikų vikaras ir kadetų korpuso kapelionas). Jis susirašinėjo su Valančiumi, Daukantu, išspausdino porą lenkiškų katekizmų, homilijas, leido lenkišką ir vokišką parapijos kalendorių. Vėliau, ligi mirties 1866 m. būdamas Saratovo dvasinės seminarijos rektoriumi, Želvys išleido du lietuviškų eilėraščių rinkinius: *Giesmės*, arba *Poezija* (1858) ir *Pasakos* (1863; 25-ių I. Krylovo pasakėčių vertimas). Jo knygas Vilniuje leido J. Zawadskis, su kuriuo autorius taip pat susirašinėjo. Kol Želvys gyveno Maskvoje, jo bute rinkdavosi lietuviai.[7] Veikliausias iš jų buvo žemaitis Vladimiras Andriejauskis, nuo 1854 m. studijavęs mediciną Maskvos universitete. Jo bičiulių būrį sudarė daugiau kaip šimtas maskviškių lietuvių. Jie kalbėdavosi „apie lietuvių tautos likimą, jos ateitį ir savo vietą tą ateitį kuriant".[8] Lenkiškai rašytame dienoraštyje Andriejauskis įrašė tokią lietuvišką frazę: „... ir gyvendamas tarp gudų visada mylėjau šalį savo ir savo kalbą".[9] Neatsitiktinai jis atsisakė pelningos tarnybos Rygos karo ligoninėje ir 1857 m. Valančiaus rūpesčiu persikėlė į Varnius.[10] Taigi pirmajame etape pagrindinės figūros tarp Maskvos lietuvių buvo J. Želvys ir V. Andriejauskis. Želvys „visomis išgalėmis stengėsi parengti Maskvoje studijuojančius tautiečius kultūriniam – švietėjiškam darbui Lietuvoje"[11], o Andriejauskis juos telkė ir organizavo.

Išvykus iš Maskvos Želviui ir Andriejauskiui, Maskvos universiteto studentų gretas papildė nauji atvykėliai iš Lietuvos: Edvardas Jokūbas Daukša, Dominykas Bociarskis, Bonaventūras Andriejauskis (Vladimiro brolis).[12] Antrojo etapo pradžioje jie sudarė lietuvių studentų grupės branduolį. Pagrindinis lietuvių studentų organizatorius Maskvoje šiuo metu buvo Bociarskis. Šeštojo dešimtmečio viduryje Maskvos universiteto studentai iš buvusios LDK ėmė burtis į žemietijas (gminas), kurias vienijo bendrija „Ogół" („Visetas"). Vienas aktyviausių jos steigėjų buvo Boleslovas Dluskis, vėliau dalyvavęs 1863 m. sukilime. 1861 m. bendrija jungė jau 10 žemietijų: Vilniaus, Kauno, Žemaitijos, Minsko, Naugarduko, Rusinų, Gardino, Mogiliovo, Slucko ir Dauguvos, turėjo 350 narių.[13] Lietuviai sudarė tris pirmąsias žemietijas; 1862–1863 m. Vilniaus žemietijoje buvo 73 studentai,

[1] Zaborskaitė 1987, 229.

[2] Aleksandravičius 1989, 78.

[3] *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija* 1981, 7:296.

[4] Tyla 1974, 37–38; Aleksandravičius 1989, 79.

[5] *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija* 1981, 7:296.

[6] Aleksandravičius 1989, 79.

[7] Ibid., 80.

[8] Ibid.

[9] Ibid.

[10] Ibid., 80–81.

[11] Ibid., 79.

[12] Ibid., 81.

[13] Ibid., 79.

Kauno – 50, Žemaičių – 48 (iš jų apie 10 buvo kilę iš valstiečių).[1] Bendrija skirstėsi ne tik teitoriniu principu, bet ir ideologine bei politine orientacija: joje susidarė aristokratų ir demokratų, monarchistų ir respublikonų grupuotės, išsiskyrė katalikiškoji ir pozityvistinė (o šiose – dar ir ateistinės) grupės.[2] Lietuvių žemietijų branduolį sudarė minėtieji D. Bociarskis, B. Andriejauskis, taip pat Saturninas ir Ildefonsas Jokubauskai, Teodoras Vrublevskis, Henrikas Bukauskas.[3] Jie pavyzdžiu laikė čekų tautos atgimimą, svajojo apie nepriklausomos Lietuvos – „Telšių karalystės" – įkūrimą[4], šlovino lietuvių tautos praeitį, didžiavosi senoviška lietuvių kalba. Didėjantis lietuvių savarankiškumas nepatiko lenkų studentams, tačiau jų „nepasitenkinimas baigdavosi tik kandžiu pasišaipymu".[5] Svarbiausiu savo veiklos uždaviniu maskviškiai lietuviai laikė „pasirengimą savarankiškai dirbti kultūrinį darbą Lietuvoje. Jie tokiu būdu tenkino sparčiai augančius Varnių kultūros židinio poreikius, vykdant M. Valančiaus kultūrinę programą. Pagrindinė studentų darbo forma buvo savišvieta ir įvairios neoficialios diskusijos savitarpyje ir su lenkais."[6] Pagrindinis šio etapo lietuvių studentų organizatorius Maskvoje D. Bociarskis pasekė V. Andriejauskiu: baigęs universitetą, nuo 1861 m. jis dėstė rusų kalbą ir Rusijos istoriją Varnių dvasinėje seminarijoje, padėjo rengti 1863 m. sukilimą.[7] Vėliau su kitais sukilėliais buvo suimtas ir ištremtas į Tobolską, kur vadovavo slaptai tremtinių organizacijai, o grįžęs nuo 1876 m. buvo advokatas Kaune.[8]

Maskviškių studentų lituanistinę veiklą dar toliau pastūmėjo Jono Koncevičiaus grupė, kurią sudarė apie 20 narių (jai priklausė Pranas Lipštas, Leonas Daraškevičius, Juozas Savickas ir kt.).[9] Koncevičius, kilęs iš Šeduvos, baigęs Šiaulių gimnaziją, Antano Juškos paskatintas rinko tautosaką, užrašinėjo lietuviškus žodžius ir visą medžiagą perdavė Jonui Juškai. Nuo 1858 iki 1862 m. jis studijavo Maskvos universiteto istorijos ir filologijos fakultete. Nuo ankstesnių (J. Želvio ir V. Andriejauskio bei D. Bociarskio) grupių J. Koncevičiaus sambūris labiausiai skyrėsi tuo, kad perėjo „nuo savišvietos prie savarankiško švietėjiško darbo".[10] Jis leido rankraštinį laikraštį, rengė liaudžiai švietėjišką literatūrą. Tačiau jų veiklą nutraukė po 1863 m. sukilimo prasidėjusios represijos. Jų parengti leidiniai, J. Koncevičiaus išsaugoti, pasirodė tik XIX a. pabaigoje. Tuo metu buvo paskelbta L. Daraškevičiaus *Lietuvos geografija, Apie gaspadorystę, Ką tėvas mano tėvui pasakojo*, J. Savickio *Kada šventieji po žemę vaikščiojo*, P. Lipšto *Mineralogija*.[11] Grupės veiklą yra aprašęs J. Koncevičius savo atsiminimuose.[12] Toji veikla jau turėjo pozityvizmo bruožų[13], kurie ryškiai atsiskleidė lietuvių kultūriniame gyvenime XIX a. pabaigoje.

Daug Maskvos universiteto auklėtinių (V. Andriejauskis, L. Daraškevičius, E. Daukša, B. Dluskis, B. Koliška, P. Lipštas, A. Medekša ir kt.) dalyvavo 1863 m. sukilime. Po sukilimo susilpnėjusi lietuvių kultūrinė veikla Maskvoje vėl suaktyvėjo aštuntuoju ir ypač dviem paskutiniais XIX a. dešimtmečiais. Apie 1869–1871 m. Maskvos universitete susitelkė lietuvių studentų būrelis, kuriam priklausė Vincas Pietaris, Andrius Botyrius, Petras Markūza, Gabrielius Petrulis, Pranas Šimkevičius, Augustinas Paškevičius ir kt., kiek vėliau prie jų prisidėjo Jonas Basanavičius.[14] Būrelio didžiausias autoritetas iš pradžių buvo Botyrius. „Kol Botyrius buvo Maskvoje, – rašo Pietaris, – visas mūsų pulkelis pripažino jam vyriausybę".[15] Tuo metu A. Botyrius savo gimtajame krašte – Suvalkijoje buvo jau surinkęs pasakų ir padavimų apie Perkūną ir Maskvos universiteto leidinyje

[1] Aleksandravičius 1989, 82; Mikšytė 1993, 143.

[2] Aleksandravičius 1989, 81; Mikšytė 1993, 143.

[3] Aleksandravičius 1989, 82.

[4] Mikšytė 1993, 144.

[5] Aleksandravičius 1989, 82.

[6] Ibid., 82–83.

[7] Ibid., 82.

[8] Mikšytė 1993, 145.

[9] Aleksandravičius 1989, 83; *Lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimas* 1987, 144.

[10] Aleksandravičius 1989, 83.

[11] Aleksandravičius 1989, 83; *Lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimas* 1987, 144.

[12] Koncevičius 1910, 3–7.

[13] Aleksandravičius 1989, 83.

[14] Pietaris 1973, 491 ir tolesni; Pasak Edvardo Vidmanto, būrelis susitelkė 1869 m. (*Lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimas* 1987, 145).

[15] Pietaris 1973, 493.

paskelbęs ta tema straipsnį, kuris labai sudomino V. Pietarį. Būrelio dalyviai polemizavo su lenkais ir sulenkėjusiais lietuviais gindami lietuvybės teises, ketino leisti lietuvių kalba švietėjiškos bei ūkiškos literatūros, savo susirinkimuose dažniausiai svarstė savosios tautos problemas: „Lietuva ir lietuviai. Ot tai buvo alfa ir omega mūsų kalbų."[1] Pietaris, prisimindamas savo bičiulystę su Basanavičiumi, taip apibūdina būrelio veiklos įtaką:

> Ilgai mudu, likę du vienu, užsisėdėjome mano vargingam, gelsvu popierium išmuštame kambarėlyje. Mušė ir dvyliktą, ir pirmą valandą nakties, o mudu dar vis kuždenomės. Ne sykį po tų gadynių tas gelsvas kambarėlis matė mudu, besikalbančiu arba besėdinčiu ir taip beniūniuojančiu tolimoje šalyje dainas lietuviškos dirvos...
>
> Metai lėkė, mudu brendome <...>. Ranka į ranką, širdis į širdį ėjom ilgą amžių mudu... Garbė jam, mielam bendrui mano jaunystės!
>
> Daugumas mūsų šnekų jau įsikūnijo, dėkui jam ir kitiem lietuviam...
>
> Į Maskvą vis daugiau rinkosi lietuvių iš mūsų krašto ir iš Kauno rėdybos. Mūsų kuopelė vis augo ir augo. Ant galo pasirodė lietuviai ir Varšuvoje, ir Peterburge... Atžalos mūsų pasirodė ir Lietuvoje...
>
> Kunigija, ilgai su nenumanymu į mus žiūrėjusi ir persekiojusi, ant galo liovėsi sekti lenkomanais... Tarpu jaunųjų kunigų ir čion, ir ten atsirado prielankūs mums...[2]

[1] Pietaris 1973, 495.

[2] Ibid., 505.

Kiek vėliau, 1880 m., įsisteigė nelegali Maskvos lietuvių studentų draugija (veikusi iki 1910), kurios branduolį sudarė taip pat Maskvos universitete studijavę lietuviai. Draugija 1880–1882 m. turėjo 23, o amžiaus pabaigoje apie 30 narių, leido V. Pašukanio redaguojamą hektografuotą laikraštį *Aušra* (1880.XII.21 – 1881.I.22).[3] Draugija palaikė ryšius su kitų Rusijos universitetų studentais lietuviais, su Maskvos latvių studentų draugija, minėjo svarbių politinių įvykių (Prancūzijos revoliucijos, baudžiavos panaikinimo) sukaktis. Draugijos nariai turėjo parašyti kasmet bent po vieną referatą ir perskaityti draugijos susirinkime. Referatai buvo siunčiami draudžiamai lietuviškai spaudai (skelbiami leidiniuose *Aušra*, *Varpas*, *Ūkininkas*, *Lietuviškasis balsas* ir kt.). Veikliausi draugijos nariai buvo Jonas Jablonskis, Kazys Grinius, Pranas Mašiotas, Stasys Matulaitis, Liudas Vaineikis. Lietuvius į Maskvos universitetą traukė ir tai, kad jame nuo 1883 m. buvo skaitomas lietuvių kalbos kursas, vykdomi lituanistiniai tyrinėjimai (F. Fortunatovas, F. Koršas, W. Porzezińskis, N. Sokolovas, A. Šachmatovas, G. Uljanovas).

[3] *Lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimas* 1987, 147; Biržiška 1937, 134.

Peterburgas XIX amžiaus Lietuvai davė daugiau išsilavinusios dvasininkijos, o Maskva – pasaulietinės inteligentijos.

ALSĖDŽIAI–VARNIAI. Dar iki Vilniaus universiteto uždarymo lietuvių kultūros globėjas buvo Žemaičių vyskupas Juozapas Arnulpas Giedraitis. Nors tikrasis Žemaičių vyskupijos centras buvo Varniai (Medininkai), tačiau faktiškai vyskupai daugiausia gyvendavo Alsėdžiuose, kur ant gražaus piliakalnio buvo įsikūrusi Žemaičių vyskupų rezidencija. Giedraitis, 1801 m. paskirtas Žemaičių vyskupu, konsistoriją perkėlė iš Alsėdžių į Varnius, ten ir pats apsigyveno, tačiau gyvenimo saulėlydį vėl praleido Alsėdžiuose.[4] Vyskupas buvo plataus akiračio žmogus. Jis studijavo Romoje ir Neapolyje, apkeliavo Italiją, gyveno Paryžiuje, lankėsi Olandijoje ir Vokietijoje, buvo gerai susipažinęs su tų kraštų politiniu ir

[4] Biržiška 1963, 2:209, 211.

Vyskupas Juozapas Arnulpas Giedraitis

kultūriniu gyvenimu.[1] Garsėjo nesavanaudiškumu, teisingumu ir gailestingumu, steigė parapines mokyklas, globos namus. Kaip rašo Valančius,

> Taip buvo žmoniškas, jog namai jo Alsėdžiuose buvo atidaryti dėl kožno vieno. Kas dieną virdino pietus ne vien namiškiams, bet ir svetimiems, atvažiavusiems ar atvažiuoti galintiems. Kiekvienas svetimas žmogus, pažįstamas ir nepažįstamas vyskupui, kiekvienas kunigas, nelaukdamas pakvietimo, valgio laikui atėjus, galėjo sėsti už stalo, valgyti ir gerti kiek norįs, o prisisotinęs niekam nė galvos nelinkterėti. Tai matydamas, ištikimas tarnas vyskupo tarė jam vieną sykį: „Šviesus kunigaikšti, per daug žmonių nereikalingų Alsėdžiuose peni." Atsakė jam vyskupas: „Teisybė, jog anie man nereikalingi, bet aš jiems reikalingas." Išgirdęs tai, tarnas nebdrįso daugiau niekados ant svečių besiskųsti.[2]

1812 m. vyskupas rėmė Napoleoną, paskelbė kelis atsišaukimus, kuriuose ragino savo vyskupijos žmones palaikyti prancūzus. Prancūzų kariuomenei pasitraukus iš Lietuvos, jis sėkmingai užtarinėjo prieš rusų valdžią prancūzus rėmusius kunigus.[3] Per 1831 m. sukilimą vyskupas „vėl paskelbė lenkų kalba atsišaukimą į kunigus, ragindamas juos palaikyti sukilimą, atvirai skyrė į sukilėlių būrius kapelionus, net buvo leidęs Varniuose įtaisyti patrankų liejyklą ir tam reikalui panaudojo bažnyčios varpus".[4] Po sukilimo vyskupo sekretorius prelatas Juozapas Kryžanauskas buvo ištremtas į Mogiliovo guberniją, pats vyskupas atleistas iš pareigų, o vietoj jo paskirtas vyskupas sufraganas Simonas Giedraitis.[5] Tuomet J. A. Giedraitis persikėlė į Alsėdžius ir ten gyveno iki mirties (1838).[6]

Iki XIX a. Lietuvos katalikai neturėjo lietuvių kalba Šv. Rašto, kai protestantai jau buvo išspausdinę du pilnus Biblijos leidimus (1735 ir 1755). Parūpinti lietuvišką Šv. Raštą katalikams ėmėsi vyskupas J.A. Giedraitis. 1812 m. Britų ir užsienio šalių biblijos draugijos iniciatyva Peterburge buvo įsteigta Rusijos Biblijos draugija, kuri numatė išleisti visą Šv. Raštą visomis Rusijos imperijoje gyvenusių tautų kalbomis.[7] Draugijai priklausė katalikų bažnyčios hierarchai, tarp jų ir Žemaičių vyskupas J.A. Giedraitis. Jis tais pačiais metais sudarė komitetą, kuris turėjo parengti Šv. Rašto vertimą į lietuvių kalbą. Komitetui vadovavo pats vyskupas, jam priklausė prelatas Bonaventūras Gailevičius, kanauninkas Dominykas Mogenis, Žemaičių kunigų seminarijos regentas Ignas Paškevičius, kunigai Juozapas Januškevičius, Stanislovas Ovsianas, Emerinas de Eredanas (vengras, pramokęs lietuviškai).[8] Trys iš jų (Gailevičius, Mogenis ir Januškevičius) buvo Vilniaus universiteto auklėtiniai. Be to, komitetui priklausė du pasauliečiai – Leonas Uvainis ir Dionizas Poška, kurie taisė bei redagavo vertimo kalbą.[9] 1816 m. Vilniuje pasirodė darbo rezultatas – pirmas lietuviškas katalikiškas Naujojo Testamento leidimas: *Naujas Įstatymas Jėzaus Christaus, Viešpaties mūsų, lietuvišku liežuviu išguldytas par Juozapą Arnulpą kunigaikštį Giedraitį, vyskupą Žemaičių...* Pats vyskupas rūpinosi knygos spausdinimu ir platinimu, apmokėjo leidybos išlaidas.[10]

J.A. Giedraitį su lietuvių kultūros veikėjais siejo ne vien tikybiniai, bet ir pasaulietiniai interesai. Jis domėjosi kalbos dalykais, literatūra, poezija, vertė ir rašė eilėraščius. Išliko jo iš italų kalbos versta ištrauka iš Torquato Tasso pastoralinės dramos *Aminta*.[11] Ištrauka (96 eilutės), pavadinta *Kupidinas piemenų rūbuose*, buvo duota peržiūrėti ir pataisyti Poškai, kuris ta proga 1809 m. parašė vyskupui eiliuotą

[1] Biržiška 1963, 2:207.

[2] Valančius 1972, 2:186–187.

[3] Biržiška 1963, 2:210.

[4] Ibid.

[5] Ibid., 211.

[6] Ibid.

[7] Prašmantaitė 1992[b], 10–11.

[8] Ibid., 11–12.

[9] Ibid., 12; Prašmantaitė 1992[a], 70–73.

[10] Prašmantaitė 1992[b], 12; su vertimu susijusių šaltinių publikaciją žr.: Prašmantaitė 1994, 172–340.

[11] Kaupuža 1965, 233–236, 242–248, 248–250.

literatūrinį laišką „Šviesiai Skaistus Kunigaikšti Geradėji". Iš laiško matyti, jog vyskupas buvo atsiuntęs Poškai tekstą trimis kalbomis – itališką originalą ir jo vertimą į lenkų ir žemaičių kalbą, prašydamas žemaitiškąjį vertimą sklandžiai sueiliuoti:

Atsiuntei su grometa man vaikelį mažą,
Did puikiai parėdytą, malonų ir gražų.
Pirmus rūbus jam siuvo Tasas itališkai,
Antrus Tu, Kunigaikšti, padarei lenkiškai,
O trečius mani davei labai gerai kirptus,
Norėdams, jogei būtų žemaitiškai dirbti.[1]

[1] Poška 1959, 47.

Tačiau Poška nesiryžo vertimo iš naujo eiliuoti, o tik kuklindamasis, kaip jam būdinga, pataisė vyskupo atsiųstąjį tekstą:

Pagal norą aš siūčiau rūbą šiokį tokį,
Bet kas bus, kada mane nieks siūti nemokė?
Vienok, kad liepei siūti, pasakysiu tiesą –
Naujo rūbo nedirbsiu, seną pataisysiu.
Bet rūbas kaip sermėga, taip bus padarytas –
Lops ant lopo, ir tas lops lopu užlopytas.
O jei mano lopijims Tavie nepatiko,
Gal gausi ir geresnį kitą lopinyką.[2]

[2] Ibid.

Poška, matyt, dažnai ir artimai bendravo su vyskupu, drauge su juo iš rievių skaičiavo Baublio amžių, padovanojo jam vieną to ąžuolo atpjovą[3], skolindavosi iš jo knygų (tarp jų – tai matyti iš laiško T. Czackiui – K. Sirvydo žodyną), siuntinėdavo jam pasirodžiusius lietuviškus leidinius (Kaj. Zabičio-Nezabitauskio elementorių[4]), rašė jam lietuvių (žemaičių) kalba ne tik eiliuotus, bet ir prozinius dalykinius laiškus.[5]

[3] Vanagas 1994, 104.

[4] Poška 1959, 547.

[5] Ibid., 438–439.

Eiliuotą laišką „Donis priedero" 1810 m. Juozinių proga įteikė vyskupui Alsėdžiuose Antanas Klementas.[6] Laiške plačiai apibūdinama lietuvių kalbos situacija, nusiskundžiama sunkumais, su kuriais susiduria autorius rašydamas lietuviškai, iškeliami Giedraičių giminės ir ypač vyskupo Juozapo Arnulpo nuopelnai lietuvių kultūrai. Vyskupas šlovinamas dėl to, kad jis reikalauja, jog jo vyskupystės gyventojai („visi pulkai mokytojų ir mokytinių") neprarastų savo gimtosios kalbos („neperstotų liežuvio, lopišėj atrasto"), kurią kiti laiko prasta ir išjuokia. Jis ne tik neleidžia niekinti tos kalbos, bet dar ją šelpia ir gaivina. Vyskupas esąs visų žmonių (žmonijos) bičiulis („žmonystės prietelis"), todėl jį gerbs ne vien žemaičiai, minės ne tik kaimyninės šalys („šalys susiedišķės"), bet ir tolimesnės – italai, prancūzai:

[6] Klementas 1972, 39–46.

Nes tokios nėra žemės, ant anos – žmogelio,
Kad negarbintų stipriai žmonystės prietelio.[7]

[7] Ibid., 45.

Vyskupas Juozapas Arnulpas Giedraitis buvo didžiausias autoritetas ir poetui Antanui Strazdui, kuris XVIII a. priešpaskutiniajame dešimtmetyje mokėsi Varnių kunigų seminarijoje. Ten jis ir suartėjo su lietuvių kultūros mecenatais Giedraičiais. Baigęs seminariją, Strazdas visą laiką dirbo Aukštaitijoje, bet jo simpatijos žemaičiams ir jų

vyskupui niekad neišblėso. Pirmąjį savo eilėraščių rinkinį *Giesmės svietiškos ir šventos*, išleistą 1814 m., jis dedikavo Gasparui Giedraičiui, Žemaičių kapitulos kanauninkui. Antrąjį rinkinį, dėl kurio bylinėjosi 1824–1828 m. ir kuris nebuvo išleistas, buvo paskyręs vyskupui Juozapui Arnulpui Giedraičiui. Vyskupas minimas ir autobiografiniame Strazdo eilėraštyje „Ei Dieve Dievulaitis" („Ey Diewe Diewulaytis").[1] Jame poetas užsimena apie tai, kaip XVIII a. devintajame dešimtmetyje jis, dvasiškai pralobęs ir kupinas jaunatviškų jėgų, išvyko iš Žemaičių į Lietuvą:

[1] Strazdas 1974, 43–44.

Devyniasdešimtuos metuos –
Kaip esmi iš tos vietos, –
Lietuvon iš Žemaičių
Ėjau su didžiu kraičiu;

Su didžiu razumėliu,
Su jauniausiu viekeliu,
Su šviesiausiom akelėm,
Su greičiausiom kojelėm.[2]

[2] Ibid., 43.

Tačiau Lietuvoje jis rado visai kitokią aplinką: piktus, nemalonius žmones, neturinčius „mielaširdystės, o labiausiai žmonystės". Todėl poetas pasiryžęs grįžti į Žemaičius, į savo dvasios tėviškę, ir prašytis Žemaičių vyskupo – visų žmonių tėvo – globos:

Sugrįšiu ing Žemaičius,
Palikęs brangius kraičius,
Palikęs jauną vieką,
Visą mano patieką.

Šauksiuosi ant Giedraitį,
Tėvą visų žemaitį,
Šauksiuosi ing tėviškę,
Palikęs žvėris miške.[3]

[3] Ibid., 44.

Strazdas, nors ir būdamas toli nuo Alsėdžių ir Varnių, palaikė su Žemaičių vyskupu ryšius, matyt, neretai su juo susirašinėjo. Tai rodo Vilniaus vyskupui Andrzejui Kłągewicziui poeto siųsti raštai iš Pažaislio vienuolyno. 1829 m. gegužės 12 d. rašte, turint galvoje vyskupą J.A. Giedraitį, sakoma: „Šviesiausias kunigas vyskupas dažnai primena, kodėl kunigas Drazdauskas negrįžtąs namo, ar jam nepakyrėję tokios ilgos misijos svetimoje diecezijoje tarp mažiau pažįstamų žmonių. Ar ne geriau dirbti namie ir gausinti žemaitišką literatūrą, negu trinti svetimas pakampes be mažiausio atpildo."[4] Vyskupas jau seniai turįs „moralines giesmes žemaičių kalba" (t.y. A. Strazdo rinkinį *Giesmės svietiškos ir šventos*), o dabar gavęs du egzempliorius jo išversto Bellarmino katekizmo. Tarp kitų A. Strazdo dainelių vyskupas labiausiai mėgstąs „Ei Dieve Dievulaitis" (taigi eilėraštį, kuriame jis minimas). A. Strazdas nuolankiausiai prašo vyskupą Klągewiczių atsiųsti jam leidimą išvykti į Žemaičius, kadangi Varnių seminarijai esąs skolingas 150 sidabro talerių.[5] Taigi rašte tokios pačios mintys ir nuotaikos, kaip ir eilėraštyje „Ei Dieve

[4] Ibid., 80.

[5] Ibid., 81.

Dievulaitis": Žemaičiai – tai poeto dvasios namai, kuriuose gali laisvai skleistis jo kūrybinės jėgos, o kraštas, kuriame gyvena, – tai „svetimos pakampės". Žemaičių ilgesys pasiekė kulminaciją po kelių mėnesių (1829 m. rugpjūčio 5 d.) tam pačiam vyskupui Klągewicziui Strazdo rašytame rašte.[1] Jame poetas praneša, kad jau užbaigęs paskirtas rekolekcijas ir apibūdina savo apgailėtiną padėtį. Jo kentėjimas pasiekęs ribą. Akys taip nusilpusios, jog vos bematąs kelią prieš save. Greitai galį reikėti vedlio, kuriam neturįs lėšų. Likęs visų užmirštas, atskirtas nuo pažįstamų, bičiulių, geradarių. Poetas vėl pabrėžia, kad kraštas, kuriame gyvena, jam yra svetimas, kad čia jo niekas nepripažįsta ir nevertina: „Nublokštas į svetimą kraštą *quasi ignotus* [tarytum nežinomas], nebeturiu nei dalelės savo gero, pasiekto per karčią kančią *ex sudore vultus* [savo veido prakaitu]."[2] Pagaliau Strazdas maldauja vyskupą Klągewiczių: „Jūsų Ganytojo Malonybės nieko daugiau neprašau, tiktai patvirtinti, kad buvau šioje diecezijoje, ir nors kėliais vilksiuosi elgetaudamas į savo diecezijį, į Žemaičius."[3] Iš to matyti, koks savas Strazdui visą gyvenimą liko Žemaičių kraštas ir kaip jį visą laiką traukė žemaičių vyskupas J.A. Giedraitis. Todėl ir Strazdo tautinė orientacija neatsiejama nuo to meto žemaičių kultūrinės veiklos.

[1] Strazdas 1974, 82–83.

[2] Ibid., 82.

[3] Ibid., 82–83.

BARDŽIAI–BIJOTAI. Kas buvo vyskupas J.A. Giedraitis Alsėdžiuose ir Varniuose, tas pat tuo metu buvo Dionizas Poška Bardžiuose–Bijotuose. Jis telkė kiek galėdamas apie save visus, kas domėjosi Lietuva ir lietuviais, labiau negu kuris kitas iš to meto lietuvių kultūros žmonių buvo žinomas platesniame pasaulyje.

Poškai labiausiai imponavo pagrindinis to meto kultūros židinys – Vilniaus universitetas. Jis, kaip jau minėta, susirašinėjo su to universiteto profesoriais – J. Leleweliu, I. Loboika. Pastarasis ne kartą svečiavosi pas Pošką Bardžiuose.[4] Poška tikėjosi, kad būtent Vilniaus universitetas bus tas mokslo centras, kuris padės pagrindus ir lietuvių tautos kultūros – jos istorijos ir kalbos – studijoms. Poška susirašinėjo ir su istoriku Tadeuszu Czackiu, kuris domėjosi lituanistiniais dalykais, steigė mokyklas, padėjo įkurti Varšuvos mokslo bičiulių draugiją, tyrinėjo Lietuvos ir Lenkijos istorijos šaltinius, išspausdino pirmuosius darbus, kuriuose tyrinėjama Lietuvos teisės istorija – *Apie lietuvių ir lenkų teises Lietuvos statute, išleistame 1529 metais* (1800 ir 1801) ir studiją *Ar romėnų teisė buvo lietuvių ir lenkų teisės pamatas* (1809).[5] Poška, nuvažiavęs į Raseinius užsimokėti mokesčių ir ten iš valdininko sužinojęs, jog T. Czackis ieško K. Sirvydo žodyno ir teiraujasi apie žemaičių žemėje esančius suakmenėjimus, parašo jam eiliuotą laišką „Grometa pas Tadeušą Čackį"[6], kuriame žavisi jo teisingumu („kaipo teisiai rašo, taipo teisiai daro"), pavyzdingu gyvenimu („dėl paveikslo žmonėm gimė ir gyvena"), gailestingumu („sau nedaug palikdams, pavargėlius peni"), pasiaukojimu žmonių švietimui („vargšams duonos davė ir anuos pats mokė"). Papilėje gavęs „daugel daiktų akmeningų", kuriuos kone visus iš jo atėmę mėgėjai („meilininkai"), o paskutinius jų likučius Poška sakosi siunčiąs Czackiui. Jeigu šis norįs „daugesniai tokių akmenaičių", tegu rašąs „pas kunigaikštį vyskupą Žemaičių": jo žemėje Papilėje esą „akmenų visokių", ir jis „anų, kiek norėsi, tiek gal liept pririnkti". Tačiau pats Poška neapsiima to padaryti: esąs jau senas ir luošas, negalįs paslinkti, „ant senatvės toli nusivilkti". Sirvydo žodyno irgi negalįs atiduoti, nes jį pasiskolinęs „nuog kunigaikščio vyskupo Žemaičių", taigi teks sugrąžinti, o be to, reikią žinoti,

[4] Vanagas 1994, 59.

[5] Poška 1959, 695.

[6] Ibid., 54–59.

> Jog tų knygų nedaug yr: visos jau iššuvo,
> Kaipo nė viens neskaitė, užpečkiuos supuvo,

Nes liežuviu prigimtu visi kalbėt gėdis,
Svečiopai jau ževerno', kitaip pasirėdęs,
O kiti didžiai juokias iš kalbos tėviškos
Ir nenori girdėti mūsų lietuviškos.[1]

[1] Poška 1959, 59.

Tik vien Czackis, „turėdams tikrą malonę tėvišką", „pradžios lietuvių kalbos prapuolusios" ieškąs. Laiško pabaigoje Poška apgailestauja, kad toli nuo Czackio gyvena ir, būdamas senas, negali pas jį nuvažiuoti. Tačiau jis neveidmainiaudamas norįs parodyti savo meilę Czackiui ir įsitikinimą, kad ne tik jis garbins jį „per amžius", bet dar ir „šlovės dievaitė, kaip mūsų Bogušo", ant jo „garbios galvos dės vainikų krušą". Taigi laiške kultūriniais ryšiais susiejami keli asmenys: iš praeities – Sirvydas, iš dabarties – Poška, Czackis, Giedraitis, Bogušas. Rusų muziejininkui N. Rumiancevui per Loboiką Poška siuntė iš savo Baublio senienų rinkinį (nors adresato toji siunta nepasiekė)[2], rusų mokslininkui P. Köppenui suteikė žinių apie lietuvių literatūrą, kurias jis panaudojo savo studijoje *Apie lietuvių tautų kilmę, kalbą ir literatūrą*, išleistoje Peterburge rusų kalba 1827 m.

[2] Vanagas 1994, 113–114.

Poška intensyviai bendravo ir su savo aplinkos žmonėmis – „mokytais žemaičiais". Be vyskupo Juozapo Arnulpo Giedraičio, jis susitikinėjo ir susirašinėjo su Antanu Klementu, Leonu Uvainiu, Silvestru Valiūnu, Simonu Stanevičiumi, Kajetonu Zabičiu-Nezabitauskiu, Jokūbu Šimkevičiumi ir kt. Su Klementu Poška buvo artimai pažįstamas nuo jaunystės.[3] Uvainis buvo netolimas Poškos kaimynas, Žemygalos dvaro savininkas, eruditas, poliglotas, kurį K. Kontrimas siūlė Vilniaus universitetui lietuvių kalbos profesoriumi. Uvainis turėjo turtingą biblioteką, iš kurios Poška skolindavosi knygų (tai rodo jo laiškas Bogušui ir Leleweliui). Poška 1825 m. paskyrė jam vardinių proga (birželio 18 d.) eiliuotą laišką „Pas Leoną Uvainį".[4] Jame Uvainis vadinamas „išmintingu ir mokytu", iškeliamas jo atsparumas (jis tarsi uola marių vilnis atlaiko, kaip šimtametis ąžuolas stovi nepajudinamas ir vėjų nenulaužiamas), pabrėžiamas jo supratingumas (jis atskiria didžius dalykus nuo smulkių, žino, kas naktis ir kas diena, „pažįst grūdus tarpe dulkių"), linkima jam gyventi bent „šimtą metų", būti sveikam kaip rusų pėstininkai (nes „gyvenims be sveikatos, taip kaip be stebulės ratas") ir pelnyti lenkų raitininkų šlovę.

[3] Ibid., 58.

[4] Poška 1959, 60–63.

Pas Pošką lankydavosi Valiūnas.[5] Jis išvertė į lenkų kalbą D. Poškos eiliuotą laišką Bogušui ir Leleweliui, kuris buvo paskelbtas abiem kalbomis *Varšuvos dienraštyje* 1829 m. ir pakartotas tais pačiais metais išėjusiame Poškos leidinyje *Kaimiečio artojo mąstymai*. Atsiliepdamas į Poškos rašomą žodyną, Valiūnas 1826 m. parašė eiliuotą laišką „Pas Jo Mylistos D. Poškos"[6], kuriame svarstomi svarbūs lietuvių literatūrinės kalbos klausimai. Tuo tarpu Poška savaip suredagavo ir papildė Valiūno „Birutą".[7] Taigi šių dviejų žemaičių bendradarbiavimas buvo literatūrinis ir abipusis.

[5] Vanagas 1994, 59.

[6] Valiūnas 1976, 206–209.

[7] Ibid., 34–36.

Stanevičius su Poška susirašinėjo. 1826 m. laiške jis ragina D. Pošką mirusio caro Aleksandro I garbei parašyti ką nors (elegiją ar panegiriką) lietuviškai (eilėmis arba proza), ir tai, susitarus su profesoriumi I. Loboika, esą būtų galima išspausdinti Vilniaus laikraštyje *Kurjer Litewski*.[8] Matyt, tai paskatino D. Pošką šalia eilėraščio „Balsas Dievo dėl užlaikymo dienų Aleksandro imperatoriaus"[9] parašyti dar vieną, skirtą caro mirties progai, – „Rauda (elegija) po gailingo smerčio

[8] Stanevičius 1967, 414–415.

[9] Poška 1959, 74–75.

Aleksandro Pirmo, Imperatoriaus visos Rosijos"[1] (eilėraštis tuo metu nebuvo paskelbtas). Kaj. Zabitis-Nezabitauskis, kaip ir Stanevičius, buvo vienas iš jaunųjų Poškos bičiulių. Jis 1821–1824 m. studijavo Vilniaus universitete, 1824 m. išleido naujovišką elementorių *Naujas mokslas skaitymo* su pirmąja lietuviškų knygų bibliografija ir pirmąja smulkiosios tautosakos publikacija Lietuvoje. Vėliau dirbdamas Varšuvoje, 1829 m. ten išleido Poškos lenkų kalba parašytą darbą *Kaimiečio artojo mąstymai apie lietuvių ir žemaičių tautos istoriją ir jos kalbą*. Poška 1824 m. Kaj. Zabičiui-Nezabitauskiui rašytame laiške sako, jog už išleistą ir jam atsiųstą „puikų elementorių priklauso nemirtinga visų tautiečių padėka".[2] Iš laiško matyti, kad Kaj. Zabitis-Nezabitauskis D. Poškai buvo patikimas tarpininkas jam bendraujant su Vilniaus kultūrininkais, su universiteto profesoriais ir studentais.

Išlikusi *Gromata Šimkevičiaus prie Dionizo Paškevičiaus*[3] rodo Pošką palaikius bičiuliškus santykius greičiausiai su Jokūbu Šimkevičiumi, Vilniaus vyriausiosios mokyklos auklėtiniu, veikliu mediku ir švietėju, masonų ir nenaudėlių draugijų nariu.

Kultūros židinys Bardžiuose–Bijotuose ima ryškėti nuo 1808 m. Tais metais pasirodo dvi svarbios knygos – Bogušo *Apie lietuvių tautos ir kalbos kilmę* ir Lelewelio *Žvilgsnis į lietuvių giminių senovę ir jų ryšius su heruliais*. Poška, išgirdęs apie jų pasirodymą, iškart jomis susidomi ir pradeda jų ieškoti, pagaliau gauna jas pasiskolinti iš savo kaimyno (greičiausiai Uvainio). Jas perskaitęs, 1810 m. rašo eiliuotą laišką knygų autoriams, abiem vienodai žavėdamasis, nors Lelewelis 1809 m. savo recenzijoje Bogušo knygą buvo labai sukritikavęs. 1809 m. Poška rašo laiškus vyskupui Giedraičiui: vieną eilėmis (dėl T. Tasso vertimo), kitą – proza (apie įvairius literatūrinius reikalus). 1810 m. sutvarkomas sąsiuvinis, į kurį surašytas Giedraičio atliktas ir Poškos taisytas T. Tasso dramos *Aminta* prologo vertimas.* Tais pačiais 1810 m. Poškos verstų eilėraščių sąsiuvinį prof. Z. Nemčevskis įteikia svarstyti Vilniaus universiteto mokslinėje sesijoje. Apie 1811 m. Poška siunčia eiliuotą laišką Czackiui. Taip įsibėgėjama, kol pagaliau 1812 m. Poška žengia dar vieną žingsnį – įsteigia pirmąjį Lietuvoje senienų muziejų Baublį, tapusį jo kultūrinių interesų ir Lietuvos dvasinio atsparumo simboliu.

BAUBLYS. Baublio istoriją pats Poška plačiai aprašė savo laiške Ivanui Loboikai, rašytame po 1823 m.[4] Bardžių dvaro lauke, vadinamame Vyšnių kalne (Vyšniakalnyje), už varsto nuo D. Poškos namų, augęs didžiulis ąžuolas. Iš seno jis buvęs vadinamas Baubliu. Poška tikrai nežino, bet mano, kad pavadinimas kilęs iš medaus dievaičio Bubilio vardo. Dar 1811 m. ąžuolas buvęs su lapais, bet jau gerokai apvytęs ir apdžiūvęs. Vis dėlto D. Poška nedrįsęs jo kirsdinti, nes „tokį didį veteraną, kurį amžiai gerbė", gerbęs ir jis. Tačiau po ąžuolo šaknimis apsigyvenusios lapės, o kaimyno berniokas, norėdamas jas dūmais išbaidyti, ąžuolo vos nesudeginęs. Tuomet D. Poška, pabūgęs, kad Baubliui vėl kas nors neatsitiktų, 1812 m. jį nukirsdino, ketindamas pasidaryti iš jo altaną.

D. Poška didžiuojasi, kad Baublio metus skaičiavo drauge su „šviesiai skaisčiu kunigaikščiu J.A. Giedraičiu, Žemaičių vyskupu".

[1] Poška 1959, 76–79, 700.

[2] Ibid., 54.

[3] *Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija* 1957, 494–495.

* *Rymy z Włoskiego Języka Autora Torkwatta Tassa na Język Polski i Żmudzko-Litewski przetłómaczone przez Józeffa Xiążęcia Giedroycia Biskupa Żmudzkiego J. Kawalera Orderowego akademye Żmudzko Litewskie przez WJP – a Dyonizego Paszkiewicza Regentta Grodzkiego Powiatu Rosienskiego dobrane. Roku 1810.* Žr. Kaupuža 1965, 233.

[4] Poška 1959, 507–543.

Dionizo Poškos Baublys

Poška sprendžia „be perdėjimo ir melo, taip pat be jokios poezijos", jog ąžuolas turėjęs ne mažiau kaip tūkstantį metų, o gal ir mūsų protėvių herulių, arba gerulių, su jų vadu Odoakru amžininkas buvęs.

Ąžuolas buvo labai storas. Jokiu pjūklu jo nebuvo galima nupjauti, reikėjo kirsti kirviais. Per visą kovo mėnesį prie jo plūkėsi dešimt vyrų, kol pasiekė ąžuolo vidurį. Pamatęs, kaip Baublys skiriasi nuo kelmo, Poška atsidusęs tardamas (lenkiškai):

Tu jau miršti, nors tūkstantį metų lapojai.
Toks likimas ištiko ir Romą, ir Trojį!
Nugriuvai, tavo šakos drūzgais subyrėjo,
Sudejavo Žemaičių laukai, suvirpėjo.[1]

Vertė A. Žukauskas

[1] Poška 1959, 519.

Išskobus Baublio vidų, 40 vyrų visą dieną ritino jį ant rąstų į Poškos sodybą. Baublio viduje, viršum durų, Poška lietuviškai užrašė jo biografiją:

Bardžiuose kaip užgimiau, jau tūkstantis metų,
Parnešts iš ąžuolyno, čion esmi padėtu;
Tikras vards mano Baublys, dievu garbints buvau,
Nuteriojęs tėvystę, suvytau, sudžiūvau.
Ties manim Perkūnasui degė avys, ožkos,
O dabar many gyven Dionizas Poškas.[2]

[2] Ibid., 521.

Baubliui papuošti Poška paskyrė „visus savo ir naujuosius, ir senuosius paminklus", kuriuos „kaip darbšti skruzdėlė" per savo amžių rinko.

Daug teko patirti Baubliui 1812 m., kai kraštą užplūdo Napoleono kariuomenė. Bemaž visi kareiviai jį gerbę ir stebėjęsi, kad savo šalyse, šiltesnėse už mūsiškę, tokio dydžio ąžuolo nebuvę matę. Tik du prūsų karininkai buvę nemandagūs: vienas pasiglemžęs Poškos tabokinę su kunigaikščio Juozapo Poniatovskio atvaizdu, o kitas – jo sodininkišką peilį. Pasipiktinęs Poška užrašė (lenkiškai) ant staliuko, nuo kurio buvo paimti tabokinė ir peilis:

Svečių ir draugų, atsilankančių gausiai,
Prašyčiau neimti, kas Baubliui priklauso.
Ir netgi ranka užkariavusio kario
Tegu nepaliečia šio svetimo gero.[3]

Vertė A. Žukauskas

[3] Ibid., 561.

Poškos namus užplūdo keli tūkstančiai kareivių ir juos gerokai nusiaubė.

Baublys buvo Poškai nusiraminimo ir paguodos vieta. Jo sienoje poetas įrašė lenkišką ketureilį:

O ąžuole mielas, brangus tik tu vienas,
Už rūmus mielesnės man tavosios sienos,
Tu – liūdesio valandą mano paguoda,
Tik tavo pastogė man atvangą duoda.[4]

Vertė A. Žukauskas

[4] Ibid.

Pirmieji muziejaus lankytojai Poškos nenudžiugino. „Kai pasklido žinia apie mano Baublį ir jo rinkinius, pasakojimų dar padidintus (kaip visada būna), pirmiausia

atsilankė kai kurios ponios ir panos, iš tokių, kokias „grandesomis" vadiname, ir, nematydamos toje mano kolekcijoje nei ant portretų rėmų, nei ant kitų daiktų aukso bei sidabro blizgesio ir kitokių cackių, bet tik kone kiaurai surūdijusius šarvus, šalmus, pakaklinius, antpetinius, pirštines, taip pat kardus, kovos kirvius, saidokus, strėles, ietis, dar senų ginklų nuotrupas, iškastas senkapiuose, pas mus Žemaičių kunigaikštijoje milžinkapiais vadinamuose, <...> ėmė tarpusavy tyčiotis: „Buvę čia ką rodyti! Ąžuolas – tarsi kas ąžuolo nebūtų matęs!" Po to ėmė ir prie manęs kabinėtis: „Kodėl neliepi tų gelžgalių nuvalyti? Juk nuo rūdžių ir purvo kvapas negeras. Kodėl portretų rėmai tokie prasti? Kodėl knygų apdarai tokie skurdūs" ir t.t., ir t.t. Aš, į visa tai atsakęs tylėjimu, išėjau. Tada, vienos pasilikusios, ėmė balsu kvatotis. Kai jos išvažiavo, aš, užsidegęs teisinga rūstybe <...>, ant durų iš kiemo pusės užrašiau [lenkiškai]:

Vaistinė proto yra po tuo stogu,
Gal palinksminti su nuomone žmogų,
Išmintingas ir mokytas atras ką matyti,
Bet jau durnius ateis – netur ką daryti."[1]

Vertė A. Žukauskas

[1] Poška 1959, 533.

Skaudino D. Pošką ne tiktai „grandesos": „kai kurie iš pamaldžiųjų kalbėjo, kodėl aš nepadaręs koplytėlės ir joje altorėlio nepastatęs? Taupūs miško ekonomikai priekaištavo, kodėl aš nepadaręs iš ąžuolo bulvėms aruodo arba šuliniui rentinio? O žydai kalbėjo: och, kokia tai būtų graži kučka! Žodžiu, įvairioms reikmėms mano ąžuolas būdavo skiriamas, o aš visiems atsakydavau tylėjimu."[2]

[2] Ibid., 541.

Tiktai kai 1818 m. Vilniaus nenaudėlių laikraštis *Gatvės žinios* (*Wiadomości Brukowe*) išspausdino satyrą „Apie Iszkalba Sudine Moksłas", kurioje užkliudė Baublį, Poška nebeišlaikė ir ketino rašyti atsakymą. Tačiau jį nuramino geras kaimynas (Juozapas Rodzevičius), primindamas Adamo Naruszewicziaus patarimą:

Jei Katonas, Maronas, Ciceronas peiktų,
Gal tada susigėsti ar supykti reiktų!
Bet kai pusgalviai ims paskvilius rašinėti, –
Tris valandas leidžiu kasdien jiems plepėti![3]

Vertė A. Žukauskas

[3] Ibid.

Poškai, įkūrusiam originalų muziejų, teko nugalėti aplinkos abuojumą, patirti nuoskaudų, skriaudų, pažeminimo. Tačiau jis buvo tvirtas, nes suvokė savo veiklos prasmę, kurią nusakė XVI a. lenkų poeto Jano Kochanowskio žodžiais, užrašytais Baublio sienoje (lenkiškai):

Toli jūs nutolot nuo protėvių savo,
Sunaikinot Lenkiją jūs, nugalavot,
Iš skydo noragą jums kalvis išploja,
Ir ietis kaip iešmus virtuvėj naudojat.
O šalmus paskyrėt abrakui seikėti,
Arkliams pasišerti, viščiukams perėti.
Todėl atminimui šitie seni ginklai
Čionai surinkti kaip senovės paminklai.[4]

Vertė A. Žukauskas

[4] Ibid., 537.

Poškos Baublys yra iš dalies ir jo paties autobiografija, ir jo svajotoji, bet neparašytoji Lietuvos istorija, ir XIX a. pradžios lietuvių kultūrinio gyvenimo išraiškingas paminklas, kalbantis apie ano meto lietuvių šviesuolių – „mokytų žemaičių" – interesus ir polėkius, apie jų darbus savo tautai.

Baublys buvo ne tik muziejus, bet ir D. Poškos darbo kabinetas: kaip bitės triūsia avilyje, taip jis darbavosi Baublyje. Todėl ir savo rankraščių knygą jis pavadino „Pszczołka w Baublu", („Bitelė Baublyje") ir tas pasakymas tapo jo mėgstama metafora (pvz., eiliuotame laiške Bogušui ir Leleweliui sakoma: „Vaikai mano! Mokykit lietuvių pasauly, / Maloniai surokuokit kaip bitelės auly"[1]). Poškos laiško I. Loboikai, kuriame papasakota Baublio istorija, sutrumpintas variantas 1826 m. buvo išspausdintas *Varšuvos dienraštyje* (*Dziennik Warszawski*), o tai padėjo Baubliui išpopuliarėti ir už Lietuvos ribų.

[1] Poška 1959, 51.

Nors lenkiškoje Vilniaus periodikoje Baublys buvo pašiepiamas (kaip buvo pašiepiama tais laikais ir lietuvių kalba, ir visokios lietuvių kultūrinės pastangos), tačiau kai kurie ir lenkiškos orientacijos inteligentai suprato jo kultūrinę reikšmę. Aiškiausiai tai rodo Vilniaus universiteto bibliotekos filomatų fonde išlikęs rankraštinis eiliuotas kūrinys „Baublys".[2] Jis pavadintas „Powieść Zmuydzka" („Žemaičių apsakymas"), parašytas 1823 m. rugpjūčio 24 d. Kernavėje, o paraštėje pažymėta: „Tai eilės, parašytos kai kieno pageidavimu pagerbti Paškevičiui, kuris iš seno ąžuolo (Baublio) kamieno įsirengė lietuvišką literato kambarėlį". Kūrinys yra eiliuotas pasakojimas apie Baublio atsiradimą, primenantis Vilniaus įkūrimo legendą. Jame vaizduojama grėsmingo stumbro medžioklė, kurioje dalyvauja valdovas Ringaudas su savo sūnumi Mindaugu. Sužeidęs stumbrą, Mindaugas vos pats nuo jo nežūsta, bet savo sūnų išgelbsti Ringaudas. Jisai su kuoka staiga puola ir suskaldo stumbro kaktą. Po to sukuriamas laužas, Krivis-Krivaitis garbina stumbrą ir uždeda jį ant laužo, o Ringaudas kuoką, kuria užmušė žvėrį, įsmeigia į žemę ir kreipiasi į Perkūną:

[2] Riškus 1991, 12–27.

> Tau pašvenčiu šitą ginklą,
> Kurs išgelbėjai man sūnų,
> Mūsų priešams rūstus būki,
> O malonus mano tautai.
> Gink ir saugoki lietuvį.[3]

[3] Cit. iš: Ibid., 26.

Tuomet pasigirsta stiprus griausmas – taip prabyla Perkūnas, kuris žaibu smogia į laužą, ir auka kaipmat sudega. O iš žemėn įsmeigtos kuokos ilgainiui išauga „miško karalius" ąžuolas Baublys, kurį globoja pats Perkūnas, kad mums primintų Ringaudo žygdarbį. Poškos Baublys kūrinyje įprasminamas kaip tautos gyvybingumo, valstybės tvirtumo ir tęstinumo, vyriškos garbės ir tėviškos meilės simbolis.

Kad kai kurie filomatai pagarbiai žiūrėjo į Baublį, o kartu ir į Poškos kultūrinę veiklą, rodo ir tai, jog vėliau A. Mickevičius paminėjo jį savo poemoje *Ponas Tadas*, išleistoje Paryžiuje 1834 m.:

> Ar gyvas dar Baublys, kurio liemens drūtumas
> Senatvėj taip išpurto, lyg erdviausias rūmas?
> Ten dvylika žmonių prie stalo sėst galėjo.[4]
>
> Vertė V. Mykolaitis-Putinas

[4] Mickevičius 1978, 108.

(Czy żyje wielki Baublis, w którego ogromie
Wiekami wydrążonym, jakby w dobrym domie,
Dwunastu ludzi mogło wieczerzać za stołem?)

XIX a. pradžioje Alsėdžiuose bei Varniuose ir Bardžiuose–Bijotuose susiformavę kultūros židiniai buvo pirmieji atgimstančios lietuviškosios dvasios žiburiai, inspiravę ir absorbavę žemaičių kultūrinį sąjūdį, padėjusį pagrindus tolesnei tautinės lietuvių kultūros plėtotei.

VILNIUS. XIX a. trečiajame dešimtmetyje lietuvių kultūros židinys buvo susidaręs Vilniuje. Apie jį kalba Simonas Stanevičius „aukštoje dainoje" (t.y. odėje) „Šlovė Žemaičių", parašytoje 1823 m. Joje sakoma, kad Vilnių apsėdę žemaičiai, sutartinai veikdami, atgaivino tėvų garbę ir gimtąją kalbą, pradžiugino lietuvius ir taip išgelbėjo senas Lietuvos gimines nuo pražuvimo. Veikliausi lietuvių kultūros darbininkai Vilniuje tuo metu buvo Simonas Daukantas, Simonas Stanevičius, Kajetonas Nezabitauskis. Lietuvių kultūros naudai darbavosi taip pat Jurgis Plioteris, Kiprijonas Protasevičius, Pranas Zatorskis, Adolfas Przeciszewskis ir kiti, daugiausia Kražių gimnazijos auklėtiniai.[1]

[1] Lebedys 1955, 139–161.

KRAŽIAI. Senas kultūros tradicijas XIX a. pradžioje tęsė Kražiai. Čia dar 1614 m. buvo įsteigta jėzuitų kolegija, kurios vienas pirmųjų mokytojų buvo europinio masto poetas Motiejus Kazimieras Sarbievijus. Kolegija turėjo savo teatrą, turtingą nuolat papildomą biblioteką. 1773 m. Edukacinė komisija kolegiją pertvarkė į apygardos mokyklą (nuo 1797 m. ji priklausė Kolainių karmelitams), o 1817 m. ją perėmė Vilniaus universitetas ir pavertė gimnazija. Kražių gimnazija buvo geriausia mokykla Lietuvoje. Ji palaikė glaudžius ryšius su Vilniaus universitetu. Gimnazijos mokytojai (I. Bartoszewiczius, S. Małcużyńskis, J. Norkewiczius, J. Sobolewskis ir kt.) buvo Vilniaus universiteto auklėtiniai, kurie parengdavo daug moksleivių universitetui. Gimnazijos mokytojai ir mokiniai bendravo su Vilniaus universiteto filomatais ir filaretais. 1823 m. gimnazijoje veikė anticarinė moksleivių organizacija „Juodieji broliai", su kuriais, kaip ir su filomatais, buvo žiauriai susidorota. Kražių gimnazijoje mokėsi daug žymių kultūros žmonių – Dionizas Poška, Simonas Stanevičius, Jurgis Plioteris, Liudvikas Adomas Jucevičius, Antanas ir Jonas Juškos, Aleksandras Fromas-Gužutis. Paskutiniaisiais gimnazijos gyvavimo metais joje darbavosi Motiejus Valančius. 1834–1840 m. jis buvo gimnazijos kapelionas, jos bibliotekininkas ir metraštininkas. Jo mokiniai buvo Andrius Morkus Ugianskis (vėliau Kazanės universiteto profesorius), broliai Jonas ir Antanas Juškos, kunigai Ambraziejus Pranciškus Kašarauskas, Jeronimas Kiprijonas Račkauskis, tapytojas Jonas Zenkevičius (nutapęs S. Daukanto ir M. Valančiaus portretus), gydytojas Vladimiras Andriejauskis (1863 m. sukilimo dalyvis ir tremtinys), kultūros mecenatai Vladislovas Narbutas, Adolfas Erdmanas, Juozapas Valavičius.[2] M. Valančiui 1840 m. persikėlus į Vilniaus dvasinę akademiją, Kražių kultūrinė reikšmė sumažėjo, o 1844 m. Kražių gimnazija buvo perkelta į

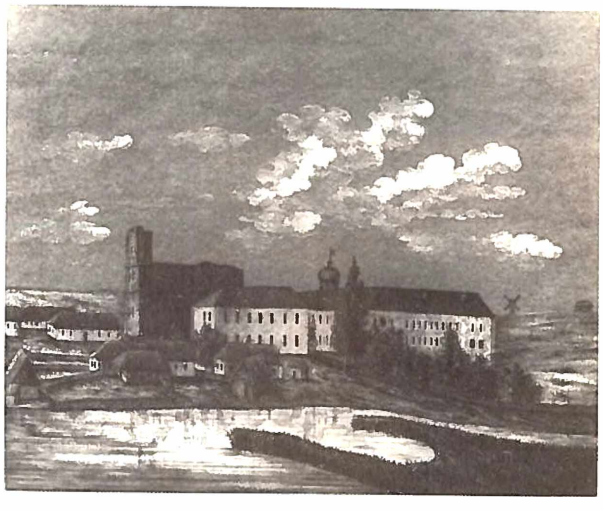

Kražių mokykla XIX amžiuje

[2] *Žemaitijos istorija* 1997, 239–245.

Kauną. XIX a. pabaigoje Kražiai išgarsėjo savo politine akcija, palikusia ryškius pėdsakus ir lietuvių kultūroje: 1893 m. įvyko Kražių skerdynės, kuomet žemaičiai ryžtingai gynė nuo caro valdžios užmačių savo tikėjimą ir Katalikų Bažnyčią.

KRETINGA. Joje kultūrinis gyvenimas telkėsi apie bernardinų vienuolyną ir bažnyčią, kurių ansamblis Jono Karolio Chodkevičiaus rūpesčiu buvo pastatytas 1617 m. Dar anksčiau, 1610 m., Kretingoje pradėjo veikti pradžios mokykla, 1774 m. įsteigta šešiaklasė mokykla, kuri 1793 m. buvo perkelta į Telšius, o Kretingoje 1803 m. vėl ėmė veikti dviklasė parapinė bernardinų išlaikoma mokykla. Vienuolynas turėjo nemažą (apie 1000 tomų) biblioteką, garsėjo švietėjiška veikla.[1] Itin svarbiu kultūros židiniu Kretinga tapo, kai 1816 m. bernardinų vienuolyne įsikūrė Jurgis Ambraziejus Pabrėža. Nuo 1817 m. jis mokytojavo parapinėje mokykloje, kuri buvo viena geriausių (šalia Varnių ir Tytuvėnų) Žemaičiuose. Kiek anksčiau šioje mokykloje savo kelią į šviesą pradėjo Simonas Daukantas (1808 m. buvo antroje klasėje).[2] Apie J. Pabrėžą būrėsi žemaičių kultūrinio sąjūdžio dalyviai: Silvestras Rucevičius, Jonas Krizostomas Gintila, Simonas Grosas, Fabijonas Barkauskis. J. Pabrėža bendravo ir su Motiejumi Valančiumi, bet ypač reikšmingi buvo jo ryšiai su Simonu Daukantu. Subūręs daug talkininkų, Pabrėža padėjo S. Daukantui, tuomet gyvenusiam Peterburge, rinkti tautosaką. Po J. Pabrėžos mirties 1849 m. Kretingos reikšmė lietuvių kultūriniame gyvenime sumenko.

[1] *Žemaitijos istorija* 1997, 246–249.

[2] Merkys 1991, 17.

VARNIAI-RIETAVAS. Naujas kultūros židinys Varniuose susidarė XIX a. viduryje, kada (1845) Motiejus Valančius tapo Varnių kunigų seminarijos rektoriumi, o vėliau (1850) Žemaičių (Telšių) vyskupijos vyskupu. Dėstyti seminarijoje Valančius kvietė lietuvių raštijoje pasireiškusius žmones.[3] Jis bendravo su buvusiais mokiniais Kražių gimnazijoje, kurioje dirbo 1834–1840 m., su savo auklėtiniais iš Peterburgo dvasinės akademijos, kurioje 1842–1845 m. profesoriavo. Kražių gimnazijos auklėtiniai buvo Andrius Ugianskis, Pranciškus Ambraziejus Kašarauskas, Jeronimas Kiprijonas Račkauskis, Vladimiras Andriejauskis, Jonas Juška, Jonas Zenkevičius, kuriems Valančius buvo „mokytojas, patarėjas, kai kada ir mecenatas".[4] Valančiaus pakviesti, Varnių dvasinėje seminarijoje dėstė J.K. Račkauskis, Aleksandras Beresnevičius, Juozapas Silvestras Dovydaitis, Ferdinandas Stulginskis. Kašarauskas buvo paskirtas kunigų pataisos namų prižiūrėtoju, kiti vyskupo nusižiūrėti dvasininkai tapo konsistorijos tarnautojais. M. Valančius stengėsi sutelkti Varniuose ir inteligentus pasauliečius.[5] Minėtasis Maskvos lietuvių studentų organizatorius D. Bociarskis buvo paskirtas Dvasinės seminarijos rusų kalbos ir istorijos dėstytoju, V. Andriejauskis – seminarijos gydytoju.[6]

[3] Aleksandravičius 1989, 84.

[4] Ibid., 84–85.

[5] Ibid., 85.

Buvusi Varnių kunigų seminarija – Žemaičių vyskupystės muziejus, 2001

Prie Varnių kultūros židinio pritapo ir Rietave mokytojavęs Laurynas Ivinskis su savo bendradarbiais.[7] Rietavo šeimininkas tuo metu buvo Irenėjus Oginskis. Įsirengęs čia ištaigingą dvarą, jis „garsėjo kaip pažangus žemvaldys".[8] Savo dvaruose lažą 1835 m. jis pakeitė duoklėmis ir mokesčiais, priklausė Kauno gubernijos

[6] Ibid., 85–86.

[7] Ibid., 86.

[8] Petkevičiūtė 1988, 30.

komitetui, svarsčiusiam baudžiavos panaikinimo klausimą.[1] Oginskis buvo „vieninteli iš didesniųjų dvarininkų, kuris pamėgo žemaičių kalbą, protegavo jos literatus, padėjo pardavinėti Daukanto knygeles".[2] Praturtėję „Rietavo dvaro valstiečiai galėdavo leisti savo vaikus ne tik į vietinę dviklasę Rietavo parapinę mokyklą, bet ir į apskritines mokyklas".[3] „Rietavo valstiečiai, – rašė M. Akelaitis, gerai pažinojęs I. Oginskį, J.I. Kraszewskiui, – šiandien laikomi turtingiausiais ne tik Žemaičiuose, bet ir Lietuvoje bei Karalystėje. Niekur nesu matęs dvaruose tokios tvarkos, tokio švarumo ir turto. Čia valstietis turi iki 10 ir 15 tūkstančių sid[abro] rub[lių] grynais pinigais, elgiasi gerai, degtinės negeria, dirba ir viešpatį Dievą garbina".[4]

Ivinskis į Rietavo apylinkes atsikėlė apie 1842 m. ir dirbo, kaip ir anksčiau, namų mokytoju pas dvarininkus. Laisvu laiku ėmė domėtis gamtos mokslais, liaudies medicina, kalba, pradėjo užrašinėti žodžius, rinkti tautosaką, rašyti eilėraščius. Norėjo gauti jaunesniojo mokytojo vietą Rietavo parapijos mokykloje, bet nepavyko. Valdiškos tarnybos negavo ir įsigijęs miesto mokytojo teises[5], todėl ir toliau teko privačiai mokyti vaikus. Rietave Ivinskis sumanė leisti lietuviškus kalendorius, 1845 m. parengė pirmojo kalendoriaus rankraštį. Pasiskolinęs iš Oginskio pinigų, rankraštį nusiuntė į Vilnių spaustuvininkui A. Zawadskiui, kuris 1846 m. išleido pirmąjį lietuvišką kalendorių (*Metų skajtlus ukiniszkas...*). Nuo to laiko Ivinskiui labiausiai ir rūpėjo rengti ir leisti kalendorius. Šalia to jis toliau rinko tautosaką, tyrinėjo Lietuvos augalus ir vaistažoles, ėmėsi vertėjo darbo (1846 m. išvertė iš lenkų kalbos D. Defoe apysaką *Robinzonas Kruzas*, kuri liko neišspausdinta).[6]

1851 m. išsikėlęs iš Rietavo (iš pradžių į Pavirvytį netoli Tryškių, vėliau į Naciūnus ir Zabieliškį prie Kėdainių), Ivinskis ir toliau palaikė ryšius su Oginskiu, A. Zawadskiu, domėjosi, kas dedasi Varniuose. Ten Valančius, palaikomas Daukanto, rūpinosi, kaip praturtinti (ypač lietuviškomis knygomis) kunigų seminarijos biblioteką. Jai atiteko dalis knygų iš Kražių gimnazijos, kuri 1844 m. buvo perkelta į Kauną. Savo lėšomis rėmė biblioteką Oginskis. Vėliau ji perėmė didelę dalį turtingos J.K. Gintilos bibliotekos.[7] Taip buvo telkiama literatūra švietėjiškam darbui ir lituanistikos studijoms. Be to, 1853 m. Valančiaus iniciatyva Varniuose buvo atidarytas knygynas.[8]

1854 m. Ivinskis vėl atsidūrė Rietave – buvo paskirtas tenykštės parapinės mokyklos jaunesniuoju mokytoju. Dirbdamas Rietave, kartu talkininkavo Varnių knygynui, padėjo įsteigti prie jo skaityklą, kurioje irgi buvo kaupiama vis daugiau lietuviškų knygų.[9] 1858 m. atskiru leidiniu buvo išspausdinta pirmoji lietuviškų knygų bibliografija (*Knigas żemajtiszkas iszduotas kasztu ir spaustuwi Jozapa Zawadzkia Wilniuje, o kurios gal kiekwienas pirkti Warniusie Kniginiczio to paties Jozapa Zawadzkia*), kuri Varnių knygyno lankytojams siūlė 25 naujas lietuviškas knygas.[10] Ivinskis net galvojo atsisakyti mokytojavimo ir, persikėlęs į Varnius, atsidėti knygininko veiklai, kuri būtų buvusi jam „tinkamiausia tarnyba".[11] Tokiam žingsniui skatino jį ir Valančius. Tačiau apie tai sužinojęs Oginskis 1855 m. jį paskyrė Rietavo parapinės mokyklos vyresniuoju mokytoju ir tokiu būdu privertė atsisakyti ketinimo išvykti į Varnius.[12] Pasilikęs Rietave, 1856 m. Ivinskis ėmėsi vykdyti naują sumanymą – leisti pirmąjį lietuvišką laikraštį *Aitvaras*. Remiamas Valančiaus ir Akelaičio, jis sudarė laikraščio programą, parengė jo leidimo projektą (pirmasis numeris turėjo išeiti 1857 m. sausio 1 d.). Laikraštis turėjo būti švietėjiškas leidinys kaimo žmonėms, jame numatyta „skleisti žemės ūkio, mokslo, kultūros naujienas".[13] Tačiau sumanymas

[1] Petkevičiūtė 1988, 30.

[2] Janulaitis 1969, 41.

[3] Petkevičiūtė 1988, 30.

[4] Janulaitis 1969, 35.

[5] Petkevičiūtė 1988, 31–32.

Józefas Zawadzkis

[6] Ibid., 31.

[7] Aleksandravičius 1989, 90–91.

[8] Petkevičiūtė 1988, 37.

[9] Ibid., 40–41.

[10] Ibid., 40.

[11] Ibid., 41.

[12] Ibid.

[13] Ibid., 44.

nebuvo įgyvendintas – laikraštis nepasirodė. Užtat tais pačiais 1856 metais Varšuvoje dirbęs Kajetonas Zabitis-Nezabitauskis per A. Zawadskį atsiuntė Ivinskiui *Varšuvos laikraščio* (*Gazeta Warszawska*) 310 numerį, kuriame buvo labai palankiai atsiliepta apie jo leidžiamus kalendorius. Apie Ivinskio kultūrinę veiklą Kaj. Zabitis-Nezabitauskis sužinojo per Tučiuose gyvenusį Feliksą Kontrimą, Daukanto globėją, vėliau 1863 m. sukilimo dalyvį. Tokiu būdu Ivinskio veikla darėsi žinoma ir už Lietuvos ribų, o tai skatino jį naujiems sumanymams ir darbams. Ivinskis vėl norėjo liautis mokytojavęs, įsidarbinti J. Zawadskio leidykloje ir atsidėti vien mokslinei veiklai[1], tačiau ši svajonė neišsipildė. Rietave Ivinskis turėjo galimybę pabendrauti su Akelaičiu, kuris apsigyveno čia 1859 m., tikėdamasis su Oginskio parama čia arba Varniuose įsteigti spaustuvę, pradėti leisti lietuvišką laikraštį *Pakeleivingas*, kurio sumanymą rėmė Valančius ir Daukantas.[2] Su Ivinskiu palaikė ryšį Žemalės dvarininkas, Vilniaus laikinosios archeologijos komisijos narys Severinas Grosas. Jo tarpininkavimu ir Ivinskis 1862 m. buvo išrinktas tos komisijos nariu kaip „talentingas gamtos srities darbuotojas ir lietuviško kalendoriaus leidėjas".[3] Gyvendamas Rietave, Ivinskis jau palaikė ryšius su daugeliu mokslininkų, tarp jų su latvių kalbininku ir etnografu A. Bilenšteinu, Kazanės universiteto profesoriumi A. Ugianskiu, kuriuos domino lietuvių kalbos ir tautosakos tyrinėjimai.[4]

1862 m. pradėjęs dirbti vyresniuoju mokytoju Joniškėlio parapinėje mokykloje, Ivinskis tęsė savo mokslinę ir literatūrinę veiklą, jo darbai susilaukė vis platesnio pripažinimo.[5] Ivinskio kultūrine veikla, ypač jo kalendoriais, visą laiką domėjosi Valančius. Jis peržiūrėdavo kalendorių rankraščius, patardavo jų leidėjui. Kalendorių bendradarbiai daugiausia irgi buvo dvasininkai – Valančiaus kultūrinių akcijų dalyviai.[6]

Pas Valančių Varniuose, išėjęs į pensiją ir sugrįžęs iš Peterburgo, 1850–1855 m. gyveno Daukantas. Dar Peterburge Daukantas su Valančiumi artimai bendravo. Daukantas paskatino Valančių lietuviškai rašyti *Žemaičių vyskupystę*, kuri buvo išspausdinta Vilniuje 1848 m. Valančius savo knygoje naudojosi Daukanto istorijos darbais, jo pasidarytais Lietuvos Metrikos nuorašais.[7] 1845 m. Valančiui išvykus iš Peterburgo ir tapus Varnių kunigų seminarijos rektoriumi, „Daukantas manė, kad ši seminarija gali tapti meilės savo istorijai ir kalbai ugdytoja".[8] Todėl jis visaip rėmė Valančiaus kultūrinę veiklą: padėjo jam turtinti seminarijos biblioteką lietuviškomis ir lituanistinėmis knygomis, siuntinėjo Peterburge išleistas savo paties knygas, skatino jį pakartotinai išspausdinti M. Daukšos postilę.[9] Valančiaus prikalbintas persikelti pas jį į Varnius „dėl smagesnio darbštumo ant lietuvystės lauko"[10], Daukantas čia baigė rašyti paskutinį (ketvirtąjį) savo istorijos darbą (*Pasakojimas apie veikalus lietuvių tautos senovėje*), tikėdamasis, kad vyskupas padės jį išleisti. Daukantui 1855 m. išvykus iš Varnių, „pagrindiniu lituanistinių studijų organizatoriumi"[11] čia tapo P.A. Kašarauskas, kuris sutelkė didelį tautosakos užrašinėtojų būrį.[12] Su Valančiumi ir kitais Varniuose gyvenusiais kultūros veikėjais susirašinėjo Peterburge ir Maskvoje studijavę lietuviai, taip pat už Lietuvos ribų atsidūrę J. Čiulda, Kaj. Zabitis-Nezabitauskis, A. Ugianskis.[13]

Taigi XIX a. viduryje, palyginti su amžiaus pradžia, lietuvių kultūrinė veikla, nors ir visaip varžoma, išsiplėtė ir sukonkretėjo, kartu tapo labiau organizuota. Tuo metu vyksta blaivystės sąjūdis, steigiamos lietuviškos parapinės mokyklos, leidžiama lietuviška praktinė literatūra valstiečiams, spausdinami lietuviški kalendoriai, rūpinamasi lituanistine biblioteka, įsteigiamas lituanistikos knygynas ir

[1] Petkevičiūtė 1988, 45.

[2] Ibid., 58.

[3] Ibid., 59.

[4] Ibid., 60.

[5] Aleksandravičius 1989, 86.

[6] Ibid.

[7] Merkys 1991, 155.

[8] Ibid., 156.

[9] Ibid., 156–157.

[10] Šliūpas 1977, 63; Merkys 1991, 158.

[11] Aleksandravičius 1989, 88.

[12] Ibid., 89.

[13] Ibid., 87.

skaitykla, norima įrengti spaustuvę lietuviškoms knygoms leisti, suprojektuojami pirmieji lietuviški laikraščiai pačioje Lietuvoje (*Aitvaras*, *Pakeleivingas*), puoselėjama viltis įkurti Žemaičių akademiją. Visos tos akcijos ir pastangos tarp savęs susijusios, nukreiptos į vieningą tikslą – visokiais būdais šviesti tautą, ugdyti jos dvasinį atsparumą krikščioniškosios katalikiškosios pasaulėžiūros pagrindu. Varnių kultūros židiniui šviesti sudarė sąlygas Valančiaus sėkmingai vykdyta blaivybės akcija. Ji atpratino žmones nuo svaigalų ir pamažu pratino prie knygos. O knyga, kad būtų skaitoma, turėjo atitikti to meto kaimiečio žemdirbio gyveniškąsias ir kultūrines reikmes, jo intelekto galimybes ir jo pasaulėjautą. Valstietis buvo mokomas krikščioniškojo gyvenimo būdo, skatinamas laikytis katalikiškosios dorovės principų; jam buvo teikiama įvairių gamtamokslinių žinių ir praktinių patarimų; tautosakos publikacijomis jam buvo primenama savosios tautos išmintis, kūrybingumas ir meninis pasaulėvaizdis, o įvairiais didaktiniais pasakojimais ir eiliavimais jis buvo pratinamas skaityti jau pasaulietinio turinio grožinę literatūrą. Tokiu būdu Varnių kultūros židinys, jo veikla, XIX a. viduryje paskatino krikščioniškosios katalikiškosios lietuvių kultūros pakilimą ir lėmė didaktinės lietuvių literatūros suklestėjimą.

Varnių kultūros židinį išardė dėl 1863 m. sukilimo prasidėjusios caro valdžios represijos. Veiklieji to židinio kurstytojai (Dovydaitis, Kašarauskas, Andriejauskis, Bociarskis) buvo ištremti iš Lietuvos[1], o Žemaičių vyskupystės centras su Valančiumi 1864 m. perkeltas į Kauną, kur vyskupą stropiai sergėjo valdžios pareigūnai.

[1] Aleksandravičius 1989, 94.

JAUNSVIRLAUKA (SVIRLAUKIS). Lietuvių inteligentų būrelio susitelkimas XIX a. viduryje Jaunsvirlaukos dvare (prie Jelgavos, Kuršo gubernijoje) susijęs su Petro Smuglevičiaus, įžymiojo dailininko Pranciškaus Smuglevičiaus giminaičio, vardu.[2] Kilęs iš Vandžiogalos ir baigęs Kauno apskrities mokyklą, Smuglevičius studijavo Vilniaus medicinos ir chirurgijos akademijoje, kur 1840 m. jam buvo suteiktas gydytojo vardas.[3] Tais pačiais metais už dalyvavimą politinės organizacijos veikloje jis atsidūrė kalėjime, o 1841 m., paleistas į laisvę, persikėlė į Peterburgą, kur „buvo įtakingas lietuvių inteligentijos ir studentijos organizatorius“.[4] Manoma, kad Peterburge jis susipažino ir su S. Daukantu. XIX a. 5-ojo dešimtmečio pabaigoje Smuglevičius pradėjo rūpintis finansine parama lietuvių inteligentams pasauliečiams. Išsinuomojęs valstybinį Jaunsvirlaukos dvarą, jis „demonstravo altruistinį mecenavimo būdą, nereikalaudamas atlikti jokių protinio darbo prievolių už suteiktą pastogę ir kasdieninę duoną“.[5] 1858 m. Jaunsvirlaukoje apsigyveno M. Akelaitis, kurį Smuglevičius išlaikė ir žadėjo savo lėšomis paskelbti jo parašytus darbus. 1855–1859 m. Jaunsvirlaukoje gyveno Daukantas, matyt, irgi tikėdamasis, jog dosnusis mecenatas padės išspausdinti kurį nors jo istorijos veikalą.[6] Jaunsvirlaukoje lankydavosi Petro Smuglevičiaus brolis tapytojas Feliksas Smuglevičius, taip pat dailininkas ir gydytojas, 1863 m. sukilėlių vadas Boleslovas Dluskis, dailininkas ir sukilėlių būrio organizatorius Eliziejus Liudkevičius, jo būryje kovojęs poetas Edvardas Jokūbas Daukša, Dorpato (Tartu) universitete studijavę lietuviai.[7] Jaunsvirlaukoje „brendo mintis paremti iš smulkiosios bajorijos ir valstietijos kilusios inteligentijos poreikius“[8], nesitenkinta religiniais interesais ir elementariu liaudies švietimu, o „siekta moksliškesnių tyrinėjimų“.[9] Manoma, jog „P. Smuglevičiaus užsibrėžta darbo kryptis buvo nuosekli S. Daukanto kultūrinės

[2] Ibid.

[3] Ibid., 95.

[4] Ibid.

[5] Ibid., 96.

[6] Ibid., 97.

[7] Ibid., 97–98.

[8] Ibid., 98.

[9] Ibid.

veiklos tąsa".[1] Tačiau 1859 m. iš Jaunsvirlaukos nežinia kodėl išvyko Daukantas ir Akelaitis, ir tas besiformuojąs kultūros židinys užgeso, nespėjęs realizuoti vertingų sumanymų.

VILNIUS 1859–1863 M. Sutelkti lietuvių inteligentus pasauliečius mėgino 1859 m. į Vilnių persikėlęs M. Akelaitis. Prieš tai jis buvo jau pabuvojęs Varniuose, Rietave, Jaunsvirlaukoje, susipažinęs su S. Daukantu, M. Valančiumi, L. Ivinskiu, A. Kašarausku, puoselėjęs neįgyvendintas viltis įsteigti spaustuvę, leisti lietuvišką laikraštį. Į Vilnių jis atvyko tikėdamasis įgyvendinti Liaudies bibliotekos leidimo planą.[2] Kadangi buvo Vilniaus archeologijos komisijos narys, tikėjosi tos komisijos (pirmiausia A.H. Kirkoro) paramos. Akelaičio pastangomis buvo įsteigtas Lietuviškų knygų leidimo fondas[3] ir 1860 m. Vilniuje (daugiausia Kirkoro spaustuvėje) išspausdinta lietuviškų knygų. Tarp jų buvo išleista paties Akelaičio didaktinė apysaka *Kvestorius*, J. Chodźkos apysakos *Jonas iš Svisločės* sulietuvintas variantas *Jonas Išmisločius* (Juro Varnelio slapyvardžiu, bet manoma, jog tai Akelaičio darbas), *Lamentorius, arba Pradžia mokslo, sudėta mažiems vaikeliams* (pažymėta, jog išleista „kasztu kunigajkszczia Ireneusza Oginskia isz Rytava"), du *Lietuviško elementoriaus* leidimai, *Sveika Marija ir Gyvenimas Panos Švenčiausios*, trys *Tėve mūsų. Malda Viešpaties Išganytojaus* leidimai.[4] Vilniuje Akelaitis bendradarbiavo Kirkoro redaguotame laikraštyje *Kurjer Wileński* (*Vilniaus kurjeris*), dalyvavo Archeologijos komisijos posėdžiuose, lankė Kirkoro literatūrinius šeštadienius, į kuriuos susirinkdavo mokslininkų, literatų, muzikų, dailininkų.[5] Čia jis artimai bendravo su L. Kondratowicziumi-W. Syrokomle, galėjo palaikyti ryšius ir su dailininku J. Zenkevičiumi, poetu E. J. Daukša, galbūt ir su poetu V. Ažukalniu, kuris tuomet taip pat gyveno Vilniuje. Artėjant 1863 m. sukilimui ir norint patraukti lietuvius į lenkų pusę, bajorų tarpe „buvo mada broliautis su valstiečiais".[6] Todėl kai kurie to meto lietuvių kultūros veikėjai, taip pat ir Akelaitis, politikoje „deklaravo vienybę su lenkais", pasisakė už federacinę Lietuvos, Lenkijos ir Gudijos (Baltarusijos) valstybę, tačiau kultūros srityje jie buvo „už savarankiškos, etniniu požiūriu savitos lietuvių demokratinės kultūros vystymą".[7] Akelaičio veikla Vilniuje, kaip ir J. Koncevičiaus Maskvoje, jau turėjo pozityvizmo bruožų, kurie lietuvių kultūriniame gyvenime dar labiau išryškėjo devintajame XIX a. dešimtmetyje.[8]

Vilnius liko lietuviškos spaudos židinys ir po 1863 m. sukilimo.[9] Vilniaus spaustuvininkai Juozapas, Adomas ir Feliksas Zawadskiai, stengdamiesi išparduoti jų išleistas lietuviškas knygas, priešinosi spaudos draudimui. Zawadzkių pastangomis „buvo leista parduoti daugiau kaip 50 tūkst. lietuviškų knygų".[10] Tokiu būdu Vilnius nuo 1870 m. „vėl kuriam laikui tapo lietuviškų knygų platinimo centru".[11] Tiktai kai 1874 m. lietuviškų knygų cenzūra iš Vilniaus buvo perkelta į Peterburgą, kur buvo Vyriausioji spaudos reikalų valdyba, tvarkiusi ir spaudos draudimo reikalus, Vilniaus reikšmė lietuvių kultūriniame gyvenime kurį laiką sumažėjo.[12]

VARŠUVA. Jau XIX a. pradžioje Varšuvos mokslo bičiulių draugija palaikė ryšius su Vilniaus universitetu, domėjosi lituanistika. Su draugijos nariais bendravo L. Rėza, D. Poška, J. Lelewelis, I. Loboika. Vienas steigėjų T. Czackis 1802 m. informavo draugiją apie K. G. Milkaus žodyną ir G. Ostermeyerio gramatiką. Draugijos narys K. Bogušas 1806 m. posėdyje perskaitė pranešimą *Apie lietuvių tautos ir kalbos kilmę*, kuris 1808 m. buvo išleistas atskira knyga. 1824–1876 m. Varšuvoje darbavosi Kaj. Zabitis-Nezabitauskis. Tačiau savarankiškas lietuvių kultūrinis

[1] Aleksandravičius 1989, 99.

[2] Ibid., 101.

[3] *Lietuvos TSR bibliografija*. Serija A: *Knygos lietuvių kalba*, 1969, 1:6.

[4] Ibid., 6–9.

[5] Aleksandravičius 1989, 101.

[6] Ibid., 100.

[7] Ibid., 102.

[8] Ibid., 103.

[9] Vėbra 1992, 75.

[10] Ibid.

[11] Ibid.

[12] Ibid., 75, 78.

gyvenimas šiame mieste pradėjo klostytis tik dviem paskutiniais XIX a. dešimtmečiais. Tuo metu jau nemaža lietuvių vyko studijuoti į Varšuvos universitetą, dailės mokyklą, muzikos institutą. Varšuvos universitete studijavo Vincas Kudirka, Jonas Gaidamavičius-Gaidys, Juozas Kaukas, Jonas Seniūnas, Juozas Bagdonas, Jonas Staugaitis, Baltrus Vabalas, Jonas Kaskaitis, Jonas Byla ir kt. Gaidamavičiaus-Gaidžio ir Kudirkos iniciatyva 1888 m. čia buvo įsteigta slapta draugija „Lietuva". Į jos valdybą, be Gaidamavičiaus-Gaidžio (pirmininko) ir Kudirkos, įėjo dar Kaukas. Draugija turėjo 22 narius: daugiausia studentų, taip pat mokytojų, tarnautojų, dvasininkų.[1] Ji ėmėsi vykdyti plačią patriotinę programą: gaivinti lietuvių periodinę spaudą, telkti įvairių profesijų ir pažiūrų lietuvius bendram kultūriniam darbui, kelti tautos dvasią, skleisti mokslo žinias, ugdyti literatūrą ir meną, gerinti ūkio būklę, platinti lietuvystės sienas, remti mokslus einantį jaunimą ir t.t. Draugija užmezgė ryšius su J. Basanavičiumi Bulgarijoje, su Maskvoje studijavusiais lietuviais (P. Leonu, A. Kriščiukaičiu-Aišbe, P. Mašiotu ir kt.), su J. Šliūpu Amerikoje, norėdama suburti bendram tikslui po įvairius kraštus išsisklaidžiusią lietuvių inteligentiją. Norėta įsteigti bendrą Rusijos lietuvių studentų draugiją su keliais skyriais[2], leisti nelegalų laikraštį. Tuo tikslu 1888 m. birželio 29 d. Marijampolėje buvo sukviestas studentų atstovų pasitarimas, kuris yra laikomas pirmuoju varpininkų suvažiavimu. Nesusitarus dėl bendros draugijos ir jos laikraščio, 1889 m. Varšuvos studentai patys ėmė leisti nelegalų žurnalą *Varpas*.[3] Kudirkai ir Kaukui išvykus iš Varšuvos, draugija iširo. Draugijos veikla XIX a. pabaigos lietuvių kultūriniame gyvenime suformavo ryškią pozityvistinę kryptį.

[1] *Lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimas* 1987, 151.

[2] Ibid., 151–152.

[3] Ibid., 152.

TARTU (DORPATAS). Nelegali lietuvių studentų draugija 1895 m. buvo įsteigta Dorpato universitete, į kurį buvo leidžiama priimti iš kitų Rusijos universitetų už politinę veiklą pašalintus studentus.[4] Draugijos iniciatoriai buvo P. Jakubėnas ir V. Juška, 1898–1900 m. jai vadovavo medikas P. Avižonis. Kiti nariai – P. Nastopka, D. Aleksandravičius, J. Čegis, R. Žakevičius-Žekonis, P. Vanagas, P. Mironas. Draugija „siekė šviesti savo kraštą, apsirūpinti lietuviška spauda, platino hektografuotą K. Jauniaus gramatiką".[5]

[4] Ibid.; Tyla 1973, 115.

[5] *Lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimas* 1987, 152.

MARIJAMPOLĖ–PLOKŠČIAI. Į Marijampolę 1840 m. iš Seinų buvo atkelta keturklasė apskrities mokykla, kuri po sukilimo, 1867 m., pertvarkyta į gimnaziją (papildyta trimis aukštesnėmis klasėmis). Joje, kitaip negu Vilniaus švietimo apygardos gimnazijose, buvo leidžiama dėstyti lietuvių kalbą (1–2 pamokas per savaitę), nedraudžiama mokytojauti lietuviams. Ją baigę ir turintys atestate lietuvių kalbos pažymį galėjo tikėtis stipendijos studijuoti Maskvos universitete. Lietuvių kalbą spaudos draudimo metais čia dėstė Petras Arminas-Trupinėlis, Petras Kriaučiūnas, Juozas Jasiulaitis, Vincas Staniškis. Gimnazijoje mokėsi visas būrys jaunuolių, kurie vėliau tapo tautinio sąjūdžio vadovais, visuomenės ir kultūros veikėjais, aukšto rango dvasininkais, mokslininkais, įžymiais rašytojais. Marijampolės gimnazijos auklėtiniai buvo *Aušros* ir *Varpo* steigėjai Jonas Basanavičius ir Vincas Kudirka, rašytojai Antanas Kriščiukaitis-Aišbė, Pranas Mašiotas, Jonas Mačys-Kėkštas, Pranas Vaičaitis, Motiejus Gustaitis, arkivyskupas Jurgis Matulaitis-Matulevičius, vyskupai Justinas Staugaitis, Petras Pranciškus Būčys, Vincentas Borisevičius, profesoriai Matas Bagdonas, Petras Leonas, Pranas Kuraitis, daktarai Kazys Grinius (vėliau Lietuvos Respublikos prezidentas), Jonas Staugaitis, Pijus Grigaitis, Antanas Civinskas, istorikas kunigas Jonas Totoraitis, skulptorius Pijus

Velionskis-Veliuoniškis, inžinierius Petras Vitkauskas, kalbininkas Jonas Jablonskis, pedagogas Petras Kriaučiūnas ir daugelis kitų.

Ypatingą vaidmenį Marijampolės gimnazijoje suvaidino Petras Kriaučiūnas. Baigęs šią gimnaziją 1871 m., jis mokėsi Seinų kunigų seminarijoje, studijavo Peterburgo dvasinėje akademijoje. Atsisakęs kunigystės, 1881 m. Varšuvos universitete įsigijo lotynų kalbos mokytojo teises ir nuo to laiko iki 1887 m. Marijampolės gimnazijoje dėstė lotynų ir lietuvių kalbą. Už *Aušros* platinimą atleistas iš mokytojo pareigų, 1889–1899 m. jis dirbo teisėju Plokščiuose (Šakių raj.), 1900–1905 m. advokatu Marijampolėje, o 1906–1914 m. vėl mokytojavo Marijampolės gimnazijoje. 1915 m. kartu su gimnazija išsikėlęs į Jaroslavlį, ten mirė 1916 m. Kriaučiūnas buvo plataus kultūrinio akiračio žmogus, rinko tautosaką, rašė lietuvių kalbos žodyną, domėjosi lietuvių mitologija, vertė į lietuvių kalbą rusų (M. Lomonosovo, G. Deržavino, I. Krylovo, A. Puškino, M. Lermontovo), lenkų (J. Kochanowskio), vokiečių (F. Schillerio), prancūzų (V. Hugo) poeziją. Jo dėka Marijampolės gimnazija, o ypač vėliau Plokščiai buvo virtę ryškiais lietuvių kultūros židiniais, draudžiamos lietuviškos spaudos platinimo centrais. Dar mokydamasis Marijampolės gimnazijoje, Kriaučiūnas pasižymėjo kaip sąmoningas lietuvių kalbos teisių gynėjas, dėl to vienų buvo vadinamas „litvinu", o kitų – „litvomanu".[1] Vėliau, kada atvykdavo į Marijampolę, „kur užeidamas, gatvėse ir krautuvėse, jis garsiai jau kalbėdavo lietuviškai ir gindavo kur reikiant lietuvių kalbos dalyką".[2] Kriaučiūnas dalyvavo lietuvių inteligentų susirinkime Marijampolėje 1888 m. birželio 29 d. (per Petrines), kada buvo nutarta leisti *Varpą*.[3] Vėliau, teisėjaudamas Plokščiuose, telkė ir globojo tautinio atgimimo veikėjus. Plokščiai buvo virtę įprastine jų pasitarimų vieta. Lenkai vadindavę Plokščius lietuviškąja Meka.[4] Gyvendamas Šakiuose (20 km nuo Plokščių), čia dažnai lankydavosi ir darbuodavosi Kudirka. 1895 m. pavasarį grįžęs iš Sevastopolio, kur gydėsi, ir apsigyvenęs Naumiestyje, vasarą jis nuvyko pailsėti į Plokščius, kur susidraugavo su ten viešėjusia suomių rašytoja Maila Talvio. Ten jis buvo suimtas ir uždarytas į Kalvarijos kalėjimą, už draudžiamą veiklą jam iškelta byla, kuri nutraukta tiktai kitų metų rudenį.[5] Plokščiuose pas Kriaučiūnus lankydavosi taip pat J. Tumas-Vaižgantas, V. Juška, A. Sabaliauskas, kalbinių studijų reikalais čia buvojo A. Baranauskas, K. Jaunius, J. Jablonskis. Kitataučiai mokslininkai atvykdavo pas Kriaučiūnus mokytis lietuvių kalbos, susipažinti su lietuvių tautosaka ir papročiais. Tokiais tikslais čia lankėsi danas A. Benedictsenas, suomiai A. Niemis, J. Mikkola su savo žmona Maila Talvio, lenkas J.I. Baudouin de Courtenay, rusas A. Aleksandrovas, latvis E. Volteris ir kt. Mišku apaugusiame piliakalnyje buvo įrengta lietuviškų raštų slėptuvė.[6] Labai pagarbiai apibūdino Kriaučiūną V. Mykolaitis-Putinas savo atsiminimuose.[7]

KITI KULTŪROS ŽIDINIAI. **Šiauliai.** Iškėlus į Kauną Kražių gimnaziją (1844), o vėliau (1864) ir Varnių dvasinę seminariją bei Žemaičių vyskupijos centrą, ryškiu kultūros židiniu tapo Šiauliai. Prijungus Lietuvą prie Rusijos, Šiauliai virto apskrities (pavieto) miestu (šalia Raseinių ir Telšių). Čia darbavosi Jonas Prekeris, žemesniojo žemės teismo asesorius, kuris, anot L.A. Jucevičiaus, buvo „apdovanotas nepaprastu mokslumu". Jo „biblioteka ir dokumentų rinkiniai anuomet buvo plačiai pagarsėję ir traukė praeities tyrinėtojų dėmesį".[8] Apskrities bajorų maršalkos raštininkas ir sekretorius Aleksandras Mora domėjosi kraštotyra, kaupė biblioteką, kolekcionavo senienas, bendravo su S. Daukantu, M. Valančiumi, L. Ivinskiu, padėjo leisti kalendorius.[9]

[1] Gustaitis 1926, 7, 8; Būtėnas 1988, 21.

[2] Jono Jablonskio prisiminimai (*Varpas: Vinco Kudirkos jubiliejinis numeris* 1924, 144–145); Būtėnas 1988, 46.

[3] Būtėnas 1988, 74.

[4] Mykolaitis-Putinas 1968, 7:345.

[5] Būtėnas 1988, 122–150.

[6] Kviklys 1991, 3:318.

[7] Mykolaitis-Putinas 1968, 7:356–362.

[8] *Žemaitijos istorija* 1997, 256.

[9] Ibid., 266

Mauricijus Griškevičius parašė Šiaulių ekonomijos istoriją (apie 1860), išvertė į lenkų kalbą M. Valančiaus *Žemaičių vyskupystę* (vertimas išleistas Krokuvoje 1898 m.). Jo brolis Aleksandras Griškevičius 1851 m. Kaune paskelbė traktatą apie garlėkį (garu varomą skraidytuvą). Šiaulių kultūrinis gyvenimas tapo intensyvesnis 1839 m. įsteigus penkiaklasę apskrities mokyklą bajorų vaikams, o ypač 1851 m. atidarius septynių klasių gimnaziją. 1860 m. Šiauliuose buvo įsteigta viena pirmųjų viešųjų bibliotekų Lietuvoje, kuri po sukilimo buvo uždaryta, o 1900 m. vėl atgaivinta. Šiaulių gimnazijoje mokėsi daug būsimų tautinio sąjūdžio veikėjų: broliai Mykolas, Vaclovas ir Viktoras Biržiškos, broliai Antanas, Jonas ir Petras Vileišiai, Povilas Višinskis, Aleksandras Dambrauskas-Adomas Jakštas, Mykolas Krupavičius, Stasys Šalkauskis ir kt. Šiaulių kultūriniame gyvenime reikšminga buvo grafų Zubovų veikla. Nikolajus Zubovas nuo 1870 m. buvo Šiaulių apskrities bajorų maršalka, valdė Šiaulių ekonomiją, jo žmona Aleksandra 1898 įsteigė ir globojo mergaičių gimnaziją, labdaros įstaigų. Švietėjiška veikla pasižymėjo ir vėlesni Zubovai: Dmitrijus, Vladimiras, jo žmona Sofija ir kt. Nuo 1894 m. Aleksandrijoje ir kituose Zubovams priklausiusiuose aplinkiniuose dvaruose buvo rengiamos gegužinės, kurios nuo 1899 m. tapo lietuvių inteligentų susibūrimų vietomis. 1900 m. Augustinas Janulaitis sutelkė Šiauliuose gimnazistų vaidintojų būrelį.[1] XIX a. 8-jame dešimtmetyje Šiauliuose buvo susidaręs draudžiamos lietuviškos spaudos platinimo židinys.

[1] Ibid., 269.

XIX a. pirmojoje pusėje kultūrine veikla pasižymėjo **Tučių dvaro** (netoli Viekšnių) savininkas Feliksas Kontrimas, kuris buvo siūlomas lietuviško laikraščio (deja, neišėjusio) redaktoriumi.[2] Alberto Gorskio valdomas **Salantų dvaras** „buvo virtęs išsilavinusių žemaičių sueigų vieta".[3] A. Gorskis 1824 m. į Salantus pasikvietė Stanislovą Čerskį, kuris čia įrengė medžio raižinių spaustuvę (vienintelę Žemaičiuose), kurioje buvo gaminamos knygų iliustracijos, spausdinami šventųjų paveikslėliai. **Ketūnų dvaro** (netoli Kuršėnų) savininkas Vladislovas Narbutas rinko žymiųjų žmonių (popiežių, karalių, karvedžių) portretus. Jo prašomas mokslo draugas tapytojas Jonas Zenkevičius nutapė Simoną Daukantą ir Motiejų Valančių. V. Narbuto portretų kolekcija buvo išsaugota iki XX a. pradžios, kuomet Ketūnuose kunigavusio Juozo Tumo-Vaižganto rūpesčiu buvo padovanota Lietuvių mokslo draugijai.[4] Kultūros židinys XIX a. antrojoje pusėje buvo susiformavęs **Panemunėlyje** (Rokiškio raj.), kur 36 metus (1872–1908) klebonavo Jonas Katelė, pasižymėjęs plačia ir intensyvia švietėjiška veikla. Jis steigė slaptas mokyklas, rūpinosi vadovėliais, organizavo daraktorių kursus, lietuviškus spektaklius, mokė vaikus giedoti ir dainuoti, palaikė ryšius su knygnešiais, platino draudžiamą lietuvišką spaudą, parašė A. Strazdo biografiją, kuri buvo paskelbta laikraštyje *Tygodnik Powszechny* (1877, Nr. 30), vėliau perspausdinta *Aušroje* (1883, Nr. 8/10). Kultūros židiniu buvo tapusi taip pat Didžiulių sodyba **Griežionėlėse** (Anykščių raj.). Stanislovas Didžiulis vienas pirmųjų ėmė platinti draudžiamą lietuvišką spaudą, kurioje ir pats bendradarbiavo (*Aušroje, Žemaičių ir Lietuvos apžvalgoje*). Jis rinko tautosaką, sukaupė didelę lituanistinę biblioteką, pats sudarinėjo bibliografijos rodykles ir teikė žinių kitiems bibliografams (K. Estreicheriui, S. Baltramaičiui, M. Stankevičiui, E. Volteriui). Jo žmona Liudvika Didžiulienė, pasirašinėjusi Žmonos slapyvardžiu, taip pat platino draudžiamą lietuvišką spaudą, rinko tautosaką, užrašė žmonėse paplitusių kitų poetų (A. Strazdo, V. Ažukalnio, A. Vienažindžio) eilėraščių, pati rašė apsakymus, apysakas, pjeses.

[2] Ibid., 262.

[3] Ibid.

[4] Ibid., 263–264.

Už Lietuvos ribų lietuvių kultūros židinių buvo susikūrę **Latvijoje** – Mintaujoje, Rygoje, Liepojoje. Ten veikė draugija „Aušra", buvo bandoma leisti lietuviškus

Mintaujos lietuvių kolonijoje: stovi (iš kairės) J. Jablonskis, J.Tumas-Vaižgantas, V. Kudirka; sėdi (iš kairės) M. Lozoraitis, M. Čepas, G. Landsbergis-Žemkalnis

laikraščius (Mintaujoje – *Lietuvos žinias*, Rygoje – *Aušrinę*, Liepojoje – *Žemaitišką gazetą*).[1] Lietuvių kultūros židinys buvo taip pat **Kazanėje**. Kazanės universitete 1875–1883 m. profesoriavo kalbininkas Janas Baudouinas de Courtenay. Jis darė žygių, kad būtų panaikintas lietuviškos spaudos draudimas. Jo rūpesčiu Kazanės universiteto spaustuvėje buvo lotyniškomis raidėmis išspausdintos A. Juškos *Lietuviškos dainos* (3 tomai, 1880–1882) ir vestuvių aprašas *Svotbinė rėda veliuoniečių lietuvių* (1880). Vėliau jis redagavo A. Juškos *Svotbinės rėdos* vertimą į vokiečių kalbą (1889–1891) ir lietuvių liaudies melodijų rinkinį (1900), su K. Būga išleido lietuvių–rusų kalbų žodynėlį (1912), parašė straipsnių apie brolius Juškas, kalbininką K. Jaunių. Kazanės universiteto Istorijos ir filologijos fakultete 1841–1845 m. studijavo Kražių gimnaziją baigęs Andrius Matas Ugianskis. Paskui jis buvo vyresniuoju graikų kalbos mokytoju Simbirsko ir Kazanės gimnazijose, o nuo 1861 m. profesoriavo Kazanės universitete, kur dėstė graikų, vėliau ir lotynų kalbą. Kazanėje jis ir mirė 1870 m.[2] A. Ugianskis apie 1856 m. pradėjo rašyti lietuvių kalbos žodyną, kurį rašė lig savo mirties. Žodynui iš literatūros buvo surinkta daugiau kaip 100 000 žodžių. A. Ugianskis susirašinėjo su L. Ivinskiu, kuriam siūlė savo ir jo žodynus sujungti ir išleisti abiejų vardu.[3] Vėliau (1904) Kazanės universitetas suteikė lyginamosios kalbotyros garbės daktaro laipsnį K. Jauniui.

Mažesnių kultūros židinių vaidmenį atliko ir kitos bažnyčios, mokyklos, sodybos – vietovės, kuriose gyveno ir darbavosi tautiškai nusiteikę lietuviai.

KULTŪROS ŽIDINIŲ EVOLIUCIJA. Kultūros židinių pobūdis keitėsi kartu su lietuvių tautinės sąmonės brendimu. XIX a. pradžioje pastebimos ryžtingos lietuvių inteligentų pastangos gelbėti tautą ugdant jos kalbą ir kultūrą, tuo tikslu atsiriboti nuo kitataučių (lenkų, rusų, vokiečių), atsispirti asimiliacijai. Tačiau šitaip nusiteikusi to meto lietuvių inteligentija dar buvo negausi, ji veikė sudėtingų unijinių tradicijų apsuptyje, jos idėjos ir darbai negalėjo plačiai pasklisti lietuvių visuomenėje. XIX a. viduryje lietuvių kultūrinė veikla išplinta, darosi vis savarankiškesnė ir labiau organizuota. XIX a. antroje pusėje (po 1863 m. sukilimo) labai sumažėja bajorijos ir tolydžio didėja valstietijos vaidmuo lietuvių kultūriniame gyvenime. Į kultūros darbą ir tautinį sąjūdį vis labiau įsitraukia katalikų dvasininkija, sudariusi lietuvių inteligentijos daugumą. Tuo pat metu gausėja lietuvių inteligentų pasauliečių, kurie nuo 8-ojo dešimtmečio vidurio pradeda organizuotą visuomeninę bei kultūrinę veiklą.[4] Vis labiau atsiribodami nuo dvasininkų, amžiaus pabaigoje jie ir patys ima idėjiškai diferencijuotis, paskatindami įvairių ideologinių krypčių plėtotę lietuvių kultūroje. XIX a. pirmojoje pusėje lietuvių kultūrinė veikla intensyviausia buvo Žemaičių krašte, vėliau, XIX a. antrojoje pusėje, ji susitelkė Suvalkijoje.[5] Iš Suvalkijos ūkininkų kilę inteligentai susibūrę pakėlė tautą naujam gyvenimui.

[1] Vėbra 1992, 78.
[2] Biržiška 1965, 3:251–253.
[3] Ibid., 252.
[4] Vėbra 1992, 80.
[5] Ibid., 79.

Didžiuosiuose kultūros židiniuose (pvz., Vilniaus universitete) veikė įvairios draugijos, daugiau ar mažiau susijusios ir su lietuvių kultūra, o mažesnieji lietuvių kultūros židiniai (ypač amžiaus pabaigoje) dažnai formavosi įvairių draugijų pagrindu. Su kultūros draugijomis siejosi ir daugelio rašytojų gyvenimas bei veikla.

MASONŲ DRAUGIJA. Tai buvo viena populiariausių to meto draugijų. Masonai reguliariai pradėjo veikti Anglijoje, Londone, 1717 m. Jų įstatus 1723 m. parengė J. Andersonas. Organizacinę struktūrą masonai paveldėjo iš viduramžių mūrininkų cechų. Iš to kilo ir jų pavadinimas: *france maçon* prancūziškai reiškia „laisvas mūrininkas". Viduramžiais mūrininkų cechų susivienijimai laikėsi bendrų nuostatų, griežtai saugojo savo profesines paslaptis, o darbo įrankius laikė bendrose patalpose, vadinamose ložėmis. Jose mūrininkai organizuodavo ir savo susirinkimus. Masonai ložėmis pavadino savo organizacinius vienetus ir susirinkimų vietas. Ložėms vadovaudavo tam tikram laikui išrinktas ložės magistras (meistras). Kelios ložės jungdavosi į vieną – didžiąją ložę, kuriai vadovaudavo didysis magistras. Ložių nariai, kaip ir viduramžių mūrininkai cechuose, sudarydavo tris pagrindines pakopas: mokiniai, pameistriai (meistro padėjėjai) ir meistrai (magistrai). Vėliau masonų organizacija pasidarė labai sudėtinga: kai kurios ložės turėdavo ne 3, o 33 pakopas.

Masonai vieni kitus vadindavo broliais. Nauji nariai būdavo priimami atsargiai ir paslaptingai. Juos rekomenduodavo jau esantys ložės nariai. Naujokai į ložę būdavo priimami slaptu balsavimu, per specialias misterines apeigas. Jie būdavo visaip išbandomi, gąsdinami; būdavo išmėginama jų drąsa, patikrinamas jų fizinis ir psichinis atsparumas. Tik išlaikę tokius paslaptingus egzaminus galėdavo tapti ložės nariais.

Masonai nešiodavo slaptus atpažinimo ženklus. Susirinkimuose jie ryšėdavo specialias prijuostes, mūvėdavo specialiomis pirštinėmis, turėjo ir savo simboliką, perimtą iš mūrininkų – svambalą, kaltą, plaktuką, mentę, skriestuvą, taip pat avilį, žibintą, žvaigždę arba mirtį primenančius ženklus – karstą, kaukolę, kaulus. Turtingos susirinkimų apeigos, apgaubtos paslaptingumu, simbolika, mistika, magija, darė masonų draugiją mįslingą ir viliojančią.

Masonų ložėms iš pradžių priklausė daugiausia privilegijuotų sluoksnių viršūnės – pasaulietiniai ir dvasiniai aristokratai. Vėliau, ypač XIX a. pradžioje, masonų ložės pasidarė demokratiškesnės. Jose atsirado daugiau trečiojo (neprivilegijuotojo) luomo žmonių: miestiečių, kariškių, valdininkų, gydytojų, mokytojų ir kitokių profesijų atstovų.

Savo ideologija masonai buvo religinė etinė draugija. Jie norėjo išgyvendinti visuomenės ydas skatindami dorovinį žmonių tobulėjimą. Pagrindinis jų principas buvo: pažink save ir tobulinkis. Jie ragino visus žmones, nepaisant jų luomo, tautybės, religijos, profesijos, susijungti broliškos meilės, lygybės, ištikimybės, tarpusavio pagalbos pagrindais.

Masonų sąjūdis atitiko Švietimo epochos dvasią. Skleisdami filantropines idėjas, masonai demokratino visuomeninę mintį, griovė tarp žmonių religinius, tautinius, socialinius barjerus. Daugelis masonų rėmė Didžiąją prancūzų revoliuciją, matė joje savo idealų įsikūnijimą. Dėl to jų ložės greitai pasklido po visą Europą, pasiekė net Ameriką. Jos tebeegzistuoja ir šiandien. Dabar pasaulyje yra apie 8 milijonus masonų. Tačiau vėlesnė masonų istorija yra labai sudėtinga, ir į ją čia nebus gilinamasi.

Lietuvoje masonai pasirodė XVIII a. 8-jame dešimtmetyje. Vilniuje 1776 m. buvo įsteigtas Lenkijos ir Lietuvos masonų organizacijos padalinys – Šventojo Karolio kavalierių komandorija. 1778 m. ji buvo paversta lože „Gerasis ganytojas" (arba „Gerasis piemuo"), kuri 1780 m. pasiskirstė į 3 ložes: „Uolusis lietuvis", „Gerasis ganytojas" (prancūziškoji) ir „Išminties šventovė" (vokiškoji). 1781 m. Lietuvos masonų organizacijoms vadovauti buvo įsteigta didžioji provincijos ložė – „Didžioji Lietuvos Sąjunga", kurią sudarė 12 narių. Visos trys žemutinės ložės („Uolusis lietuvis", „Gerasis ganytojas" ir „Išminties šventovė") turėjo 43 meistrus, 14 pameistrių ir 14 mokinių. Kilus prancūzų revoliucijai, masonų veikla Lenkijoje ir Lietuvoje buvo pakrikusi, bet vėl atsigavo XIX a. pradžioje. Lenkijoje 1810 m. buvo atkurta centrinė masonų organizacija „Didieji Rytai". Jos rūpesčiu 1812 m. Vilniuje buvo atgaivinta ložė „Uolusis lietuvis". Iš pradžių ji turėjo tik 24 narius, o 1816 m. – jau 114. Be to, 1816 m. buvo įsteigta Lietuvos provincijos ložė „Tobuloji vienybė". Ėmė taip pat veikti žemutinės ložės Vilniuje: 1818 m. „Sokrato mokykla", 1819 m. – „Slavų erelis" (rusiškoji). Labai veikli masonų ložė „Palemonas" nuo 1817 m. buvo Raseiniuose. Ložė „Dorovės triumfas" 1821 m. įsteigta Ukmergėje. Visose Lietuvos masonų ložėse tuo metu jau buvo apie 700 narių.[1]

[1] Maciūnas 1939, 55.

Lietuvos masonų principai buvo tokie patys kaip ir Vakarų Europos masonų. Jiems irgi rūpėjo religinė tolerancija, asmenybės tobulinimas, žmonių laisvė ir lygybė, tautų brolystė, artimo meilė, labdarybė. Lietuvoje masonai ypač išplatino liberalias pažiūras į baudžiavą. Daugumas tų dvarininkų, kurie XIX a. pradžioje pasisakė už baudžiavos panaikinimą (tarp jų broliai Mykolas bei Liudvikas Plioteriai), buvo masonai. Tai rodo minėtasis 1817 m. Vilniaus bajorų seimelis. Masonai buvo kone pusė jo narių (27 iš 56), masonas buvo ir Upytės (Panevėžio) apskrities maršalka S. Zaviša, kuris tame seimelyje pasiūlė panaikinti baudžiavą.[2]

[2] Ibid., 56.

Masonams priklausė ir kai kurie Lietuvos kultūros veikėjai: universiteto profesoriai L. Stuoka-Gucevičius, J. Rustemas, J. Damelis, G.E. Groddeckas, J. Šimkevičius, A. Daugirdas, adjunktas K. Kontrimas ir kt. Raseinių masonų ložei „Palemonas" priklausė L. Uvainis, su ja glaudžius ryšius palaikė D. Poška.

XIX a. pradžioje masonai ėmė bendrauti su radikalesnėmis organizacijomis, su rusų dekabristais, todėl caro valdžia, pajutusi, kad masonų veikla darosi pavojinga, 1822 m. kovo 1 d. uždraudė visas Lietuvos masonų organizacijas.

Masonų veikla Lietuvoje buvo atgaivinta XX a. pradžioje, 1910 m. Veikliausias masonas nepriklausomoje Lietuvoje buvo Kauno universiteto rektorius M. Römeris, masonai buvo to universiteto profesoriai V. Krėvė, V. Čepinskis, visuomenės veikėjai M. Šleževičius, V. Bielskis, D. Malinauskas.

NENAUDĖLIŲ DRAUGIJA (TOWARZYSTWO SZUBRAWCÓW). Tai savotiška masonų atskala[3], įsteigta 1817 m. vasario 11 d. Jos steigėjai buvo masonai – Vilniaus universiteto profesoriai ir kiti inteligentai (J. Šimkevičius, K. Kontrimas, M. Balińskis, J. Śniadeckis), nepatenkinti daugumos masonų atitrūkimu nuo tikrovės, nuo aktualiųjų kultūros uždavinių. Draugija turėjo daugiau kaip 30 narių. 1816 m. pradėtas leisti laikraštis *Gatvės žinios* (*Wiadomośći Brukowe*) nuo 1817 m. tapo draugijos leidiniu. 1819 m. buvo išleistas *Nenaudėlių kodeksas*. Draugiją sudarė dvi grupės narių: pagrindiniai – urbanai (miestiečiai) ir žemesnieji – rustikanai (kaimiečiai). Abiejų grupių nariai buvo suskirstyti į kategorijas: urbanai – į dignito-

[3] Ibid., 57.

rius ir valdininkus, rustikanai – į garbės narius ir klientus. Iš urbanų valdininkų buvo renkami prezidentas, sekretorius ir redaktorius, o nenaudėlių, ypač rustikanų, elgesiui stebėti – cenzoriai. Nenaudėliams buvo privaloma literatūrinė veikla, jie turėjo materialiai remti ir draugijos leidinį *Gatvės žinios*.

Nenaudėlių draugijos programa buvo plataus švietėjiško pobūdžio. Jos nariai buvo liberalių pažiūrų racionalistai, patriotiškai nusiteikę lenkų kultūros puoselėtojai arba LDK kultūros tradicijų tęsėjai. Jų ginklas buvo satyra. Laikraštyje *Gatvės žinios* spausdinamose satyrose jie smerkė baudžiavą, kritikavo obskurantizmą, prietaringumą, išjuokė visokiausias to meto bajorijos ydas: pasipūtimą, dvasinį tuštumą, didžiavimąsi titulais, bylinėjimąsi, girtuokliavimą, mokslo nemėgimą, prancūzų mėgdžiojimą, lenkų kalbos niekinimą, nesidomėjimą savo krašto kultūra.

Nenaudėliai tikėjosi padėti pagrindus ir lietuvių mitologijos istorijai. Jie kiekvienas turėjo pasirinkę slapyvardį iš lietuvių mitologijos.[1] Pvz., A. Śniadeckio slapyvardis buvo Sotvaras, J. Chodźkos – Vaižgantas, L. Borowskio – Pergrubius, M. Balińskio – Aušlavis, J. Šimkevičiaus – Perkūnas, K. Kontrimo – Poklius ir t.t. Nenaudėlių kodeksas reikalavo, kad kiekvienas draugijos narys surinktų visas galimas žinias apie tą mitinę būtybę, kurios vardą pasirinko slapyvardžiu. Toks nenaudėlių dėmesys lietuvių mitologijai atitiko bendrąsias to meto kultūros raidos tendencijas. Kita vertus, nenaudėliams, racionalistams, buvo svetimas diletantiškumas, naivus lietuvių senovės, lietuvių kalbos idealizavimas. Jie šaipėsi iš K. Bogušo samprotavimų apie senovės lietuvių literatūrą, iš D. Poškos Baublio.[2] Be J. Šimkevičiaus ir K. Kontrimo, nenaudėlių draugijai priklausė Adomas ir Leonas Rogalskiai, galbūt dar A. Klementas ir S. Valiūnas. Nenaudėliai savo satyromis tiek įdilgino visuomenę, kad 1819 m. buvo įsisteigusi net antinenaudėlių draugija.[3] Nenaudėlių draugiją ištiko toks pat likimas, kaip ir masonų organizacijas. 1822 m. caro valdžia draugiją likvidavo ir uždarė jos laikraštį *Gatvės žinios*.

[1] Maciūnas 1939, 58; Mikšytė 1978, 64.
[2] Maciūnas 1939, 58–59.
[3] Mikšytė 1978, 66.

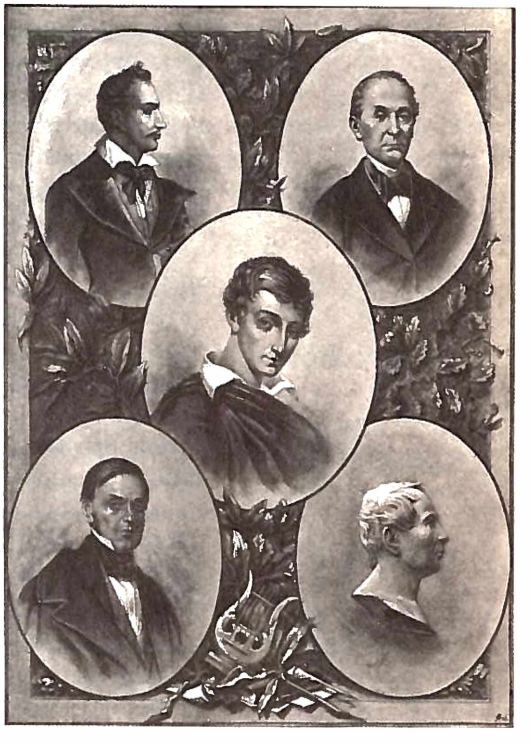

Filaretai A. Mickevičius, E. Odyniecas, J. Czeczotas, T. Zanas, I. Domejko

FILOMATŲ DRAUGIJA. Filomatų draugija buvo radikaliausia ir įtakingiausia. Steigti savišvietos draugiją 1816 m. sumanė keturi Vilniaus universiteto studentai: A. Mickevičius, T. Zanas, J. Jeżowskis ir O. Pietraszkiewiczius. 1817 m. Zanas ir Mickevičius parašė tokios draugijos statuto projektą ir pavadino ją Filomatų (mokslo mėgėjų) draugija. Tie metai ir laikomi Filomatų draugijos įsteigimo data. Nauji draugijos nariai iš pradžių buvo priimami korespondentais ir tik vėliau pilnateisiais nariais. Draugija iš viso turėjo apie 20 studentų, kurių veikliausi buvo A. Mickevičius, T. Zanas, J. Jeżowskis, O. Pietraszkiewiczius, J. Czeczotas, F. Malewskis, T. Lozińskis, K. Piaseckis, vėliau S. Kozakiewiczius, M. Rukiewiczius. Filomatų idėjinis vadovas buvo Vilniaus universiteto profesorius – istorikas J. Lelewelis.

Pirmaisiais savo veiklos metais (1817–1818) Filomatų draugija tenkinosi savišvieta. Draugijos posėdžiuose, kurie vykdavo kiekvieną sekmadienį, būdavo skaitomi ir aptarinėjami jos narių referatai ir poezijos kūriniai. Kiekvienas draugijos narys per mėnesį turėdavo parašyti po kokį nors darbą (referatą arba kūrinį).

Draugija norėjo plėsti savo veiklą, didinti narių skaičių, apimti įvairesnius jaunimo sluoksnius, todėl 1818 m. pavasarį (gegužės–birželio mėn.) buvo priimtas naujas draugijos statutas. Pagal jį draugija buvo suskirstyta į du skyrius – humanitarinių mokslų (literatūros, istorijos, teisės) ir tikslių jų mokslų. Taip pat atskirti dvejopi posėdžiai – administraciniai ir dalykiniai. Dalykiniai posėdžiai, skirti mokslui ir literatūrai, turėjo būti šaukiami rečiau – kartą per dvi savaites, bet jiems reikėjo rimčiau pasirengti.

Nuo 1819 m. Filomatų draugijos veikla įgavo dar platesnių užmojų. Joje imta atvirai reikšti patriotines nuotaikas. Filomatų kelrodžiu tapo šūkis: „Dorovė, mokslas, tėvynė!" („Cnota, nauka, ojczyzna!"). Orientacijos pasikeitimą gerai parodo A. Mickevičiaus kalba, pasakyta draugijos posėdyje 1819 m. sausio 12 d., priimant į draugiją tikruoju nariu jo bičiulį J. Czeczotą. „Mūsų draugija, – sakė Mickevičius, – susiorganizavo, pasiryžusi kilniausiu būdu tarnauti kraštui, tėvynainiams ir mums patiems; pasirinko gražiausią kelią – švietimo kelią. Bet kartais iškyla abejonės, ar mes, eidami vien tiktai tuo keliu, pasieksime užsibrėžtus tikslus. Nelaimingos aplinkybės, kuriose kenčia mūsų kraštas, daro ir darė baisų poveikį tėvynainių niekšėjimui. Protai, anksčiau užimti rimtais dalykais, šiandieną besirūpina savais interesais, šliaužioja prieš pelną ir teieško savo malonumų <...>, dėl to, kaip sakydavo Homeras, dievai iš kiekvieno vergo atima pusę sielos. Pirmiausia tu turi siekti, kad <...> pats išsigelbėtum iš tos prapulties, o taip pat padėtum kitiems išsigelbėti."[1] Taip buvo išreikštas nepasitenkinimas vien švietėjiška draugijos veikla, noras atsispirti įsigalėjusiam tautiečių pragmatizmui ir hedonizmui, dvasiniam servilizmui, pastangos ieškoti naujų tikslų ir metodų.

[1] Adam Mickiewicz, *Dzieła*, Warszawa, 1955, 5:26.

Plėsdami savo įtaką, filomatai ėmė steigti naujas sau pavaldžias studentų organizacijas, reguliuoti savarankiškai susikūrusių draugijų veiklą. Jie norėjo vadovauti visam demokratiniam studentų ir jaunimo sąjūdžiui. Jiems nepalankias draugijas jie išardydavo, o iš savo šalininkų steigdavo naujas. Jų pastangomis buvo likviduota 1819 m. įsisteigusi Literatų draugija, o įsteigtos filomatams palankios draugijos: 1819 m. – Bičiulių draugija, 1820 m. – Mokslo draugija.

„SPINDULINGŲJŲ" („PROMIENNIŠCI") DRAUGIJOS ATSIRADIMAS. 1820 m. pavasarį, gegužės mėnesį, filomatai surengė už Vilniaus miesto, Belmonto miške, tris studentų gegužines, kuriose dalyvavo apie 200 žmonių (tuo metu visose filomatų draugijose buvo 45 nariai). Tose gegužinėse buvo ne tik linksminamasi, bet ir sakomos kalbos, deklamuojami eilėraščiai, raginama rimtai mokytis, kilniai gyventi, mylėti savo tėvynę ir gimtąją kalbą. Gegužinėse buvo propaguojama T. Zano sukurta „spinduliavimo" teorija. Ji skelbė, jog kiekvienas doras ir išsilavinęs žmogus skleidžia dvasinius spindulius, kurie veikia aplinką, artimuosius, draugus, ir tokiu būdu tobulėjanti visuomenė. A. Mickevičius tokio spinduliavimo idėją išreiškė savo eilėraštyje „Keturi tostai" („Cztery Wiwaty; Toasty").[2] Kas būtų, klausia poetas, jeigu pasaulyje, kuriame gyvena žmonės, nebūtų šviesos, šilumos, magneto ir elektros? Atsakyti lengva: būtų tamsu, šalta, grynas chaosas. Todėl pirmą tostą poetas kelia už saulę, jos spinduliuojamą šviesą. Tačiau šviesa, kaip ir širdis, gali būti šalta. Todėl antras tostas – už šilumą! Šviesos ir karščio pilnus dažnai stiprus vėjas išblaško. Todėl, kad kūną suartintų su kūnu, yra magnetas. Taigi trečias tostas – už magnetą! Magnetas sutelks visus į didelį būrį, o tada bus pakeltas

[2] *Pisma Adama Mickiewicza*, Paryż–Leipzig, 1861, 1:266–267.

ketvirtas tostas – už elektrą. Tokiu būdu eilėraštyje skatinamas žmonių susitelkimas, jų bendravimas, kuris juos apšviečia ir sušildo.

Iš filomatų surengtų gegužinių dalyvių gimė nauja – „Spindulingųjų" draugija, turėjusi 168 narius. Ji buvo legalizuota kaip Naudingų pramogų bičiulių draugija, kurios tikslas esąs kelti studentų mokslinį lygį ir dorovę. Tačiau po kelių savaičių, kai pasklido M. Rukiewicziaus sukurti „spindulingųjų poteriai", pašiepiantys kunigus, pasipiktinę dvasininkai privertė universiteto rektorių tą draugiją paleisti.

FILARETŲ DRAUGIJOS GIMIMAS. Likvidavus Naudingų pramogų bičiulių draugiją (faktiškai „Spindulingųjų" draugiją), filomatai, atrinkę iš buvusių jos narių keliasdešimt patikimiausių draugų, 1820 m. įsteigė slaptą Filaretų (dorovės globėjų) draugiją, kuri greitai išaugo – turėjo 176 narius.

Filomatų draugijai vadovavo T. Zanas. Ji buvo suskirstyta iš pradžių į 7, vėliau – į 5 kuopas, o šios savo ruožtu – į ratelius. Taip buvo daroma dėl konspiracijos, kad draugiją būtų sunkiau susekti. Draugijos nariai nuolat plėtė savo darbą visuomenėje, jos vadovai stojo į legalias ir slaptas nestudentiškas organizacijas bei draugijas, stengdamiesi jas palenkti savo įtakai. Pvz., T. Zanas buvo įstojęs į masonų ir nenaudėlių draugijas, į Lenkų patriotų draugiją, T. Lozińskis – į masonų ir karbonarų draugijas. Filomatų patriotinių nuotaikų skatinami, ėmė burtis į slaptas draugijas ir provincijos gimnazijų moksleiviai. Kražiuose įsisteigė „Juodieji Broliai", Balstogėje ir Svisločėje – „Aušrininkai". Slaptos moksleivių draugijos įsikūrė Kaune ir Kėdainiuose.

Taip filomatų veikla gangreit įgavo aiškų politinį kryptingumą. Galutinis filomatų tikslas buvo atkurti savarankišką Lenkijos ir Lietuvos unijinę valstybę demokratiniais pagrindais. Tam tikslui pasiekti pirmutinis uždavinys buvo kovoti prieš carizmą ir baudžiavą.

Filomatų ir filaretų principus, užmojus ir nuotaikas išreiškė A. Mickevičius 1820 m. pabaigoje sukurtuose eilėraščiuose „Odė jaunystei" ir „Filaretų daina". „Odėje jaunystei"[1] niekinama bedvasė ir beširdė minia, siauras nusenusiųjų akiratis, negyva žemė, pelėsių privisę slėniai, rutinos ir tingių vandenų dengiami plotai, o šlovinama sparnuota jaunystė, kuri, įkvėpimo pagauta, kuria stebuklus. Ji skleidžia gyvenimo džiaugsmą, sėja šviesią viltį, ji dosniai dalija kitiems savo jėgas, ji suburia draugus į bendrą žygį už šviesią žmonijos ateitį. Jaunystė siekia to, kas nepasiekiama, įveikia tai, kas nepajėgiama. Kaip Dievas iš chaoso sukūrė pasaulį, taip jaunystė savo meilės ugnimi sukurs naują žmoniją – išsklaidys tamsą, sutramdys stichijas, išlaužys ledus, sutrupins prietarus. Laisvės aušrinė jau nušvito, taigi greit patekės ir išganymo saulė.

[1] Mickevičius 1975, 41–43.

Prie „Filaretų dainos"[2] A. Mickevičius pridėjo paaiškinimą, kad jos „pirmoji strofa yra vokiečių buršų [t.y. buršų draugijai priklausiusių studentų] dainos sekimas":

[2] Ibid., 44–46.

Linksmybe, kunkuliuoki!
Šalin mintis niūrias!
Lai šiandien vynas kliokia
Į spindinčias taures!

Eilėraštyje palaikoma „daina gimta" ir atmetama „svetima šnekta". Jame kreipiamasi į filologus, juristus, oratorius, alchemikus, astronomus, fizikus. Jie raginami

neužsidaryti savo specialybės kiaute, o būti atviri gyvenimui – spontaniškam džiaugsmui, draugystei, meilei. Mokslui prieinamas tiktai mechaniškas, negyvas pasaulis, kurio nepakanka jaunatviškoms sieloms:

Dangaus negyvą plotą
Matuokim skriestuvu,
Bet mintį nežabotą –
Vien užmoju savu.

Tenai, kur neužgęsta
Vienybė ir drąsa,
Nėra geresnio masto,
Kaip gėris ir tiesa.

Vertė A. Churginas

FILADELFISTŲ (FILADELFŲ) DRAUGIJA. Filomatas M. Rukiewiczius 1821 m. pasiūlė Filomatų draugiją reorganizuoti ir pradėti aktyviau kovoti prieš caro valdžią. 1821 m. spalio 21 d. Filomatų draugija buvo paleista, o vietoj jos įsteigta T. Zano vadovaujama Filadelfistų draugija, kurios ratelių tinklas turėjo apimti visą kraštą ir įvairius socialinius sluoksnius. 1822 m. į Lietuvą atvyko gvardiečių pulkai, kuriuose buvo maištingai nusiteikusių rusų karininkų. Vilniuje apsilankė dekabristų Pietų draugijos atstovas M. Bestuževas. Tai dar labiau sustiprino anticarines nuotaikas Lietuvoje.[1]

[1] Lietuviškoji enciklopedija 1940, 8:210.

SUSIDOROJIMAS SU SLAPTOMIS DRAUGIJOMIS. Caro valdžia jautė slaptą Vilniaus studentų veiklą ir ją sekė, tačiau ilgai nerado oficialaus preteksto užgniaužti jaunimo sąjūdį. Tokių paskatų atsirado tik 1823 m., kada buvo priminta Gegužės trečiosios konstitucija, kurią Ketverių metų seimas buvo priėmęs prieš 32 metus (1791 m. gegužės 3 d.). Tos konstitucijos priminimas okupacijos sąlygomis buvo politinis aktas, nukreiptas prieš krašto pavergėjus. 1823 m. gegužės 3 d. Vilniaus gimnazijos V klasės mokinys parašė lentoje šūkį lenkų kalba: „Tegyvuoja Gegužės trečiosios konstitucija!" („Niech żyje Konstytucja trzeciego maja!"). Keli draugai apačioje dar pridūrė: „Malonu ją prisiminti, tik niekas jos nereikalauja." Po kelių dienų ant dominikonų vienuolyno sienos vėl buvo prirašinėta šūkių tos konstitucijos garbei, tarp jų ir šūkis „Mirtis despotams!" Tuo susidomėjo Vilniaus karo gubernatorius Korsakovas, Varšuvoje buvę senatorius Novosilcevas ir caro brolis Konstantinas. Vilniaus universiteto rektorius, Vilniaus gimnazijos direktorius ir keli mokytojai buvo uždaryti į kalėjimą, o nusikaltę moksleiviai išsiųsti į Varšuvą, kur juos tardė speciali Novosilcevo sudaryta komisija. Ji gavo iš moksleivių pirmąsias žinias apie Vilniuje veikusias draugijas. Tuomet į Vilnių atvyko pats Novosilcevas, jis paleido iš kalėjimo universiteto rektorių ir sudarė vietoje tardymo komisiją. Buvo suvežti į Vilnių ir uždaryti į kalėjimus visi įtariami asmenys ir per keletą mėnesių išaiškinta slapta jaunimo veikla. Tardomi filomatai laikėsi didvyriškai, bet moksleiviai ne visi pajėgdavo iškentėti kankinimus. Jie gaudavo po 150 rykščių ir dar priedą: „сечь до тех пор, пока в нем душа отзываться будет!" („plakti tol, kol kvapo neatgaus"). 1823 m. rugpjūčio 14(26) d. caras patvirtino bylos sprendimą, pagal kurį

108 asmenys buvo apkaltinti priklausymu filomatų ir filaretų draugijoms. Tuomet tai buvo stambiausias studentų politinis procesas Europoje.[1]

10 filomatų (A. Mickevičius, T. Zanas, J. Czeczotas, J. Jeżowskis, P. Malewskis, T. Lozińskis, J. Sobolewskis, J. Kowalewskis, O. Pietraszkiewiczius ir V. Budriewiczius) ir 10 filaretų buvo ištremti iš Lietuvos. Be to, T. Zanas, kaip draugijų steigėjas, turėjo atsėdėti vienerius metus tvirtovės kalėjime. J. Czeczotas ir A. Suzinas už antivalstybinius eilėraščius ir prakalbas buvo nuteisti po 1/2 metų tvirtovės kalėjimo. Kiti apkaltintieji buvo pavesti policijos priežiūrai ar kitaip nubausti. Gimnazijų moksleivius 1824 m. teisė kariuomenės teismas. Vienus jų pasmerkė mirti, kitus atidavė į kareivius, dar kitus nuteisė kalėti arba ištremti iki gyvos galvos. Tačiau mirties nuosprendis nebuvo vykdomas. 1824 m. rudenį, spalio mėnesį, caro žandarai išvežė iš Vilniaus tremtinius T. Zaną, J. Czeczotą, A. Suziną, vėliau, lapkričio mėnesį, Mickevičių, J. Sobolewskį ir kitus. Ištremti į Peterburgą, filomatai A. Mickevičius, J. Jeżowskis, P. Malewskis buvo šiltai sutikti rusų dekabristų, ypač artimai jie bendravo su A. Bestuževu ir K. Ryliejevu.

Susidorojus su filomatais ir filaretais, iš Vilniaus universiteto buvo pašalinti profesoriai istorikai J. Lelewelis ir I. Daniłowiczius, filosofas J. Gołuchowskis. Universitete ir gimnazijose buvo sugriežtinta policinė priežiūra, studentams įvesta privaloma uniforma, gimnazijose sustiprintas rusų kalbos dėstymas, pakeisti kai kurie vadovėliai, įvesta griežta cenzūra, įspėta, jog ateityje už slaptas jaunimo draugijas turės atsakyti dėstytojai bei mokytojai.

KITOS DRAUGIJOS 1831 M. SUKILIMO IŠVAKARĖSE. Jaunimo sąjūdis buvo prislopintas, bet nenumarintas. Buvęs filomatas M. Rukiewiczius su savo draugais 1825 m. vasarą Atskiro Lietuvos korpuso daliniuose, kurie stovėjo Gardino gubernijoje, įsteigė **Karinių bičiulių draugiją**, kuri užmezgė ryšius su rusų dekabristais.[2] Filomatų tradicijas bandė tęsti ir kita nedidelė organizacija „**Sarmatų padermė**", veikusi 1827 m. Vėliau per tardymą studentai aiškinosi, jog tą organizaciją jie įsteigę paveikti patriotinių I. Onacewicziaus istorijos paskaitų. Studentai buvo išplakti rykštėmis ir atiduoti į kariuomenę, o Onacewiczius pašalintas iš universiteto.[3] 1830 m. trumpai veikė studentų anticarinė **Mnezerių (Mąstytojų) draugija**, kuriai vadovavo tuometinis Vilniaus universiteto studentas, o vėliau garsus rašytojas ir istorikas J. I. Kraszewskis. Už tai jis taip pat turėjo atsėdėti kalėjime.[4]

Taigi filomatų idėjos ir toliau buvo gyvos, jos atvedė žmones ir į 1830–1831 m. sukilimą. Neatsitiktinai tame sukilime dalyvavo daug Vilniaus universiteto studentų. 1831 m. gegužės mėn. pradžioje universitete buvo nutrauktas mokslas, jame apgyvendinta kariuomenė. Tuomet didelė dalis studentų patraukė pas sukilėlius, kur jie sudarė atskirą akademinį būrį. Jis kovėsi Lydos ir Trakų apskrityse, o paskui įsijungė į A. Gelgaudo vadovaujamą sukilėlių kariuomenę kaip atskiras batalionas. 1830 m. Vilniaus universitete buvo apie 1 320 studentų, iš jų apie ketvirtadalį kovėsi sukilėlių gretose.[5] Sukilime žuvo ir vienas žymiausių XIX a. pradžios lietuvių poetų – Silvestras Valiūnas.[6]

DRAUGIJŲ VEIKLOS REIKŠMĖ. SANTYKIS SU LIETUVIŲ KULTŪRA. Jaunimo draugijų, ypač filomatų, veikla turėjo didelę reikšmę visuomeniniam ir kultūriniam gyvenimui. Filomatai skleidė tais laikais pažangiausias visuomenines pažiūras. Jie kovojo už socialinę pažangą, buvo nusistatę prieš baudžiavą, siekė

[1] *Vilniaus universiteto istorija, 1803–1940* 1977, 31.

[2] *Tarybų Lietuvos enciklopedija* 1985, 1:53–539.

[3] *Vilniaus universiteto istorija, 1803–1940* 1977, 31.

[4] Sliesoriūnas 1974[a], 77; Sliesoriūnas 1974[b], 66–67.

[5] *Vilniaus universiteto istorija, 1803–1940* 1977, 32; Sliesoriūnas 1974[b], 262–279, 302.

[6] Mikšytė 1978, 216–219.

politinio tautos savarankiškumo, nepriklausomos valstybės atkūrimo. Taip jie progresyviai paveikė visuomeninės minties raidą. Filomatų demokratinės idėjos atsiliepė ir kultūrinėje veikloje. Savo plačiais užmojais ir giliais interesais jie skatino įvairiopą kultūros darbą: krašto praeities tyrinėjimą, kalbos puoselėjimą, liaudies kultūros, jos meno, tautosakos studijavimą, grožinės literatūros ugdymą. Pačioje grožinėje literatūroje filomatai irgi tiesė naujus kelius: jie įtvirtino čia naują kryptį – romantizmą.

Filomatų veikla turėjo didelę skatinančią, nors daugiausia netiesioginę, reikšmę ir lietuvių kultūrai bei literatūrai. Turbūt neatsitiktinai gyviausios filomatų veiklos metais suintensyvėjo ir lietuvių kultūrinis gyvenimas. Antai 1822 m. siūloma dėstyti Vilniaus universitete lietuvių kalbą (K. Kontrimo projektas), S. Daukantas rašo *Darbus senųjų lietuvių ir žemaičių* – pirmąją Lietuvos istoriją lietuvių kalba. 1823 m. S. Stanevičius išspausdina savo vertimus (apie valgio gaminimą iš islandiškų kerpių, šventosios istorijos vadovėlį), propaguoja patriotines M. Daukšos idėjas (išleidžia jo postilės ištraukas su „Prakalba į malonųjį skaitytoją"), sukuria odę („aukštą dainą") „Šlovė Žemaičių", rašo pasakėčias. Tais pačiais metais išleidžiama į lietuvių kalbą išversta J. Chodźkos didaktinė apysaka *Jonas iš Svisločės*, paskatinusi originalios lietuvių didaktinės prozos atsiradimą; knygoje išspausdinamas ir anoniminis eilėraštis „Giesmė mužikėlio". Tais pačiais 1823 m. nežinomas filomatas sukuria D. Poškai dedikuotą poemą *Baublys*. 1824 m. pasirodo Kaj. Zabičio-Nezabitauskio elementorius *Naujas mokslas skaitymo* su pridėtu lietuviškų knygų sąrašu, A. Strazdas įteikia cenzūrai antrąjį savo eilėraščių rinkinį, A. Butkevičius atnaujina bylą dėl lietuvių kalbos gramatikos. Tai rodo paralelę tarp lenkų ir lietuvių kultūrinio gyvenimo pakilimo. Filomatų idėjomis gyveno, be abejo, S. Daukantas, S. Stanevičius ir kiti Vilniaus universitete studijavę lietuviai. S. Daukantas buvo įtrauktas į pažangiųjų studentų sąrašus (jie buvo rasti kratos metu), iš kurių buvo verbuojami žmonės į Filomatų draugiją.

Tačiau filomatų požiūris į savarankišką lietuvių kultūrinę veiklą, į jų pastangas gaivinti lietuvių kalbą ir tokiu būdu gelbėti tautą, buvo nevienodas ir sudėtingas. Daugumas filomatų buvo unijinių pažiūrų, jiems atrodė, jog savarankiška lietuvių veikla kenkia bendram reikalui, skaldo ir silpnina jėgas kovoje prieš carizmą. Jie norėjo matyti bendrą lenkų ir lietuvių tėvynę, kurioje gimtoji kalba būtų lenkų, kurioje ta kalba būtų puoselėjama ir visa krašto kultūra. Filomatas J. Czeczotas, A. Mickevičiaus artimas draugas, yra taip atsiliepęs apie lietuvių kalbą: „Pirmą kartą nuoširdžiai apgailestavau, kad senųjų mūsų krašto gyventojų kalba nyksta ir ilgainiui gali visiškai išnykti; kad rūpintis jos išlikimu, ją tobulinant, ir negalima, ir nepritinka; noras ją palaikyti būtų žala mūsų tėvynei, nes tai reikštų vienos motinos sūnus, brolius skaldyti ir, žalojant bei gadinant lenkiškumo grynumą, gimtajai kalbai [t.y. lenkų kalbai] taikomą smūgį [t.y. carizmo taikomą smūgį] nukreipti būsimiems amžiams."[1] Tačiau filomatas, sukūręs poemą *Baublys*, giliai įprasmino ir D. Poškos lietuviškąją kultūrinę veiklą. Todėl, kalbant apie filomatų santykį su lietuvių kultūra, reikia atsižvelgti į kiekvieną konkretų atvejį.

[1] Mykolaitis-Putinas 1955, 10.

DRAUGIJOS XIX A. ANTROJOJE PUSĖJE. Po 1831 m. sukilimo uždarius Vilniaus universitetą, lietuvių kultūros draugijos ėmė burtis tiktai XIX a. antrojoje pusėje, ypač dviem paskutiniais amžiaus dešimtmečiais. Sąlygiškai jas galima

suskirstyti į kelias grupes: 1) mokslo draugijos, 2) studentų draugijos, 3) mokytojų ir moksleivių draugijos, 4) knygnešių (bei lietuviškos spaudos rėmėjų) draugijos.

MOKSLO DRAUGIJOS. Jų bandyta steigti kelias, tačiau tik viena pasižymėjo konkrečia veikla.

LIETUVIŲ LITERATŪROS DRAUGIJA (LITAUISCHE LITERARISCHE GESELLSCHAFT). Ji išaugo iš 1873 m. Tilžėje įkurto Lietuvių ratelio. Buvo įsteigta taip pat Tilžėje 1879 m. (veikė iki 1923). Draugijai vadovavo Mažosios Lietuvos filologai lituanistai: Karolis Rudolfas Jacoby (iki 1881), Maximillianas Voelkelis (iki 1882), Woldemaras Hoffheinzas (iki 1889), T. Preussas (iki 1898), Aleksandras Teodoras Kuršaitis (iki 1923). Draugijai priklausė taip pat kiti žymūs vokiečių, rusų, lenkų mokslininkai – lietuvių kultūros (kalbos, tautosakos, etnografijos, archeologijos) tyrinėtojai: Adalbertas Bezzenbergeris, Ferdinandas Nesselmannas, Christianas Bartschas, Eduardas Gizevijus, Ludwigas Passarge, Filipas Fortunatovas, Janas Baudouinas de Courtenay, Janas Karłowiczius ir kt. Draugijos nariai buvo ir lietuvių rašytojai bei kultūros veikėjai S. Baltramaitis, A. Baranauskas, J. Basanavičius, E. Volteris ir kt. Draugija 1880–1912 m. leido tęstinį leidinį *Lietuvių literatūros draugijos pranešimai* (*Mitteilungen der litauischen literarischen Gesellschaft*), kuriame buvo spausdinami įvairūs lituanistiniai tyrinėjimai (kalbos, tautosakos, etnografijos, raštijos, istorijos). Draugija turėjo turtingą (apie 2 500 tomų) biblioteką, kurioje buvo retų senųjų lietuviškų knygų ir rankraščių. Draugijos sukauptų etnografijos, tautosakos, tautodailės, numizmatikos rinkinių pagrindu 1905 m. Tilžėje buvo įsteigtas etnografijos muziejus. Lietuvių literatūros draugijos veikla buvo mokslinio pobūdžio. Ji pakėlė į aukštesnį profesinį lygmenį lietuvių kultūros tyrinėjimus, padėjo pagrindus naujųjų laikų lituanistikai.

Panašią mokslo draugiją, tiktai ryškesnės patriotinės orientacijos, bandyta steigti Maskvoje.

LIETUVIŲ FILOLOGIJOS DRAUGIJA. Apie 1881 m. Maskvoje apsigyvenęs P. Vileišis drauge su J. Šliūpu ir J. Spuduliu sumanė steigti legalią draugiją, kurios tikslas – sutelkti prasilavinusius lietuvius bendram kultūros darbui: užrašinėti lietuvių tautosaką, rinkti kalbinę, etnografinę, istorinę ir kitokią lituanistinę medžiagą.[1] Draugijos skyrius numatyta steigti Lietuvoje. J. Šliūpas, J. Spudulis ir P. Vileišis parengė draugijos įstatus, su kuriais supažindino Maskvos universiteto profesorius F. Fortunatovą, F. Koršą, V. Milerį, Peterburgo universiteto profesorių V. Jagičių, Kazanės universiteto profesorių J. Baudouiną de Courtenay. Profesorių pasirašyti įstatai buvo įteikti Liaudies švietimo ministerijai, bet nebuvo patvirtinti. Profesoriams papriekaištauta, kad jie „kelia iš miego lietuvius ir komplikuoja padėtį".[2]

„LIETUVIŲ MOKSLO DRAUGYSTĖ". Ją 1882 m. Mažosios Lietuvos spaudoje ragino steigti J. Zauerveinas.[3] Jo sumanymui pritarė J. Basanavičius, J. Šliūpas, Maskvoje studijavę lietuviai. Draugijos veiklą manyta išplėsti ir Didžiojoje Lietuvoje. Pagrindinis draugijos tikslas buvo „suvienytomis jėgomis atremti nacionalinę priespaudą, išsaugoti gimtąją kalbą ir savo tėvų papročius bei tradicijas".[4] Šliūpas draugijos idėjoms propaguoti siūlė leisti lietuvišką savaitraštį, su bendraminčiais rengė draugijos nuostatus. Tačiau toms viltims taip pat nebuvo lemta išsipildyti.

[1] *Lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimas* 1987, 148–149.

[2] Ibid., 149.

[3] Ibid., 149–150.

[4] Ibid.

STUDENTŲ DRAUGIJOS. Gausėjant lietuvių studentų įvairiuose Rusijos imperijos universitetuose, juose ėmė kurtis ir slaptos studentų draugijos. Jos buvo kartu ir didesni ar mažesni lietuvių kultūros židiniai. Todėl, aptariant tuos židinius (žr. sk. „Kultūros židiniai"), pagrindinės jų jau buvo trumpai paminėtos. Tai: 1) MASKVOS LIETUVIŲ STUDENTŲ DRAUGIJA, įsteigta 1880 m.; 2) DRAUGIJA „LIETUVA", įsteigta 1888 m. Varšuvoje; 3) PETERBURGO LIETUVIŲ STUDENTŲ DRAUGIJA, įsteigta 1892 m.; 4) TARTU (DORPATO) LIETUVIŲ STUDENTŲ DRAUGIJA, įsteigta 1895 m.

MOKYTOJŲ IR MOKSLEIVIŲ DRAUGIJOS. Lietuvių studentų tautinis sąjūdis rado atgarsį ir paramą Lietuvos vidurinėse mokyklose. Jose irgi ėmė burtis slaptos mokytojų bei moksleivių draugijos (dažniausiai be pavadinimo, neįforminti sambūriai). Inteligentų ir moksleivių būreliai ir draugijos nuo XIX a. paskutiniojo dešimtmečio vidurio darėsi vis atviresnės ir „vienu svarbiausių uždavinių laikė nacionalinių idėjų propagavimą liaudžiai".[1]

[1] *Lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimas* 1987, 133.

„LIZDO" DRAUGIJA. Įsteigta ne vėliau kaip 1895 m. pradžioje, buvo viena pirmųjų švietėjiškų patriotinių lietuvių inteligentų organizacijų. Ji buvo pasiryžusi darbuotis valstiečių tarpe, parūpinti jiems tinkamos literatūros, kelti jų tautinį sąmoningumą.[2]

[2] Ibid.

„DAUKANTO MANTOS" DRAUGIJA. Ją 1900 m. įsteigė Vilniaus inteligentai Jonas, Antanas ir Petras Vileišiai. Draugija ėmėsi remti lietuvių raštiją, mokslą, meną, leisti originalius ir verstinius veikalus, kūrybinį darbą skatinti premijomis, platinti spaudą.[3]

[3] Ibid.

MARIJAMPOLĖS GIMNAZIJOJE nuo devintojo dešimtmečio moksleiviai telkėsi apie savo mokytoją – P. Kriaučiūną, kuris drauge su kitais mokytojais – P. Arminu, J. Jasiulaičiu, V. Staniškiu – priešinosi lietuvių rusinimui ir lenkinimui, platino draudžiamą lietuvišką spaudą.[4]

[4] Ibid., 152–153.

VEIVERIŲ MOKYTOJŲ SEMINARIJOJE nuo 1882 m. moksleivius tautiniam darbui telkė mokytojai P. Arminas, J. Mačys, T. Žilinskas. Iš pačių moksleivių veikliausiai darbavosi J. Andziulaitis ir K. Sakalauskas. Moksleiviai leido rankraštinį laikraštį *Naudingos Veiverių seminarijos valandos*, kuriame skelbė savo straipsnius, surinktą tautosaką. Seminarijoje taip pat platinta nelegali lietuviška spauda.[5] 1896 m. seminarijos moksleiviai įsteigė **„Lietuvos tarnų draugiją"**, kuri palaikė ryšius su Marijampolės gimnazija, tikėjosi išplėsti savo veiklą visoje Suvalkijoje.[6] Draugija telkė tautą kovai dėl savo teisių, priešinosi spaudos draudimui, platino tarp valstiečių nelegalius leidinius.

[5] Ibid., 153.

[6] Ibid., 134.

SUVALKŲ GIMNAZIJOS moksleiviai užmezgė ryšius su Maskvos lietuviais studentais, iš kurių gaudavo jų leistą hektografuotą *Aušrą*, S. Gimžausko knygą *Lietuvos bičiuolis*. Devintojo dešimtmečio pradžioje glaudžią tautiškai nusiteikusių moksleivių grupę čia sudarė Jonas ir Antanas Kriaučiūnai, J. Karūža, M. Guoga, S. Puida, A. Staniukynas, A. Spurga, J. Krokininkas, K. Liudžius.[7]

[7] Ibid., 153.

JELGAVOS (MINTAUJOS) GIMNAZIJOJE 1886 m. įsisteigė **„Jelgavos lietuvių draugystėlė"**. Jos atsiradimą paskatino *Aušros* skleistos idėjos. Draugijos pirmininkas buvo L. Vaineikis. Kiek vėliau, 1890–1891 m., čia įsisteigė J. Jablonskio, P. Avižonio ir kitų lietuvių inteligentų globojama **„Kūdikio" draugija**, turėjusi 18 narių ir veikusi iki XX a. pradžios. Moksleiviai, draugijos nariai, savo referatuose svarstė įvairius lietuvių kultūros klausimus, buvo pasiryžę, baigę mokslą, dirbti

Lietuvoje. J. Jablonskio namuose Jelgavoje lankydavosi A. Kriščiukaitis, M. Davainis-Silvestraitis, V. Mačys, P. Mašiotas, J. Tumas-Vaižgantas, J. Koncevičius, M. Lozoraitis, A. Sketeris, G. Landsbergis, L. Didžiulienė, kartais čion atvykdavo V. Kudirka ir P. Kriaučiūnas. V. Kudirkos iniciatyva 1890 m. čia buvo sudaryta **„Literatiška komisija"**, veikusi iki 1895 m.[1] Komisija lėšomis ir straipsniais rėmė žurnalus *Varpas* ir *Ūkininkas*.

[1] *Lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimas* 1987, 153–154, 127.

LIEPOJOS GIMNAZIJOJE lietuvių moksleivių būrelis įsteigtas 1894 m. Jo vadovas XIX a. pabaigoje buvo J. Biliūnas, kiti nariai – M. Bliūdžius, P. Bugailiškis, P. Mažylis, A. Purėnas, A. Rucevičius. Liepojos, kaip ir Jelgavos, būreliai „siekė kovoti prieš nacionalinį engimą, gimtosios kalbos varžymą viešajame gyvenime, platino nelegaliąją spaudą vietoje ir gimtosiose apylinkėse, klijavo atsišaukimus". Vieną atsišaukimą – „Lietuviai ir lietuvaitės!" parašė J. Biliūnas.[2]

[2] Ibid., 135.

KAUNO KUNIGŲ SEMINARIJOJE 1884 m. sumanyta leisti rankraštinį laikraštį *Lietuva*. Redakcinę grupę sudarė A. Dambrauskas, J. Žebrys, M. Jurgaitis ir kt. Grupės tikslas buvo intelektualiai pasirengti kovai su ryškėjančia antikatalikiška pakraipa lietuvių spaudoje. Seminarijos inspektoriui A. Baranauskui šios grupės veiklą uždraudus, 1888 m. čia susitelkė didesnis ir patriotiškesnis nelegalus būrelis (turėjęs apie 20 narių), kuriam priklausė J. Tumas-Vaižgantas, J. Stakauskas, F. Lelis, P. Pakalniškis, J. Mačiulis-Maironis, P. Urbonavičius, A. Kaupas ir kt.[3]

[3] Ibid., 154.

SEINŲ KUNIGŲ SEMINARIJOJE, kurioje mokėsi daugiausia Marijampolės gimnazijos auklėtiniai, 1888 m. įsisteigė būrelis, kuris platino draudžiamą spaudą ir ragino joje bendradarbiauti, propagavo lietuvių kalbą, ugdė gyventojų patriotizmą. Būrelio pirmininkas buvo T. Žilinskas, aktyviausi nariai – J. Sutkaitis ir A. Milukas. Du pastarieji už dalyvavimą būrelio veikloje buvo pašalinti iš seminarijos.[4]

[4] Ibid., 154–155.

UKMERGĖJE 1899 m. ėmė telktis kuopelė iš vietos inteligentų ir miesto mokyklos moksleivių. Ją susekus, buvo sudaryta byla, atskleidžianti „inteligentų, moksleivių ir paprastų valstiečių ryšius rūpinantis nelegaliąja spauda"[5], apkaltinta 13 asmenų.

[5] Ibid., 134.

KNYGNEŠIŲ (BEI LIETUVIŠKOS SPAUDOS RĖMĖJŲ) DRAUGIJOS. Slaptų draugijų steigimąsi Lietuvos kaime ypač paskatino spaudos draudimas. Reguliariai leisti nelegalią lietuvišką spaudą ėmėsi M. Valančius. 1867–1869 m., be savo beletristinių kūrinių, vyskupas išleido politinių brošiūrų, kuriose kritikavo caro valdžios politiką Lietuvoje, ragino lietuvius visokiais būdais jai priešintis. Vienas veiksmingiausių pasipriešinimo būdų buvo draudžiamos spaudos leidimas ir platinimas.

VALANČIAUS VADOVAUJAMA DRAUDŽIAMOS SPAUDOS RĖMĖJŲ BEI PLATINTOJŲ ORGANIZACIJA buvo suburta 1867–1870 m.[6] Jos veikloje dalyvavo kunigai (daugiausia jauni), valstiečiai, kaimo amatininkai. Lietuviškas knygas Tilžėje leido Jonas Zabermanas. Ryšiams su juo palaikyti ir leidiniamas per sieną gabenti buvo įrengtas tarpinis punktas. Jis buvo Ropkojuose (dab. Šilutės raj.), Prūsijos pusėje, pasienyje. O nuo Jurbarko kone iki pajūrio buvo išsidėstę leidinių pergabenimo punktai, kur dirbdavo dažniausiai paties vyskupo paskirti jauni kunigai. Kartu su nelegalia spauda per juos buvo gabenami ir Valančiaus raštai.

[6] Ibid., 122; Merkys 1982, 69–83.

DRAUDŽIAMOS SPAUDOS RĖMIMO BEI PLATINIMO ORGANIZACIJA SUVALKIJOJE ėmė veikti nuo 1873 m.[7] Jai vadovavo M. Valančiaus pažįstamas

[7] *Lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimas* 1987, 123; Merkys 1982, 83–87.

Sudargo klebonas Martynas Sederavičius, taip pat palaikęs ryšius su J. Zabermanu. Jis pats gabeno draudžiamą spaudą, subūrė daug padėjėjų, kurie ją platino kone visoje Suvalkijoje. Jo talkininkas buvo S. Kušeliauskas, kuris lietuviškų knygų leidimui paaukojo savo turtą, taip pat tam tikslui panaudojo „Knyginį lietuviškos rašliavos banką", veikusį 1887–1889 m.[1]

„AUŠROS" PLATINTOJŲ ORGANIZACIJA buvo pirmoji, kuriai parūpo pasaulietinė spauda. Ji platino *Aušrą* (daugiausia tarp inteligentų), jos kalendorius ir pasaulietinę šviečiamąją literatūrą (daugiausia tarp valstiečių).[2]

Tuo pačiu metu, kada kūrėsi „Aušros" platinimo organizacija, daugelis kitų knygnešių susibūrė į Garšvių draugiją.

GARŠVIŲ DRAUGIJA. Garšvių knygnešių draugija būrėsi 1882–1883 m., o įsteigta 1885 m. ir veikė visą dešimtmetį – iki 1895 m.[3] Jos centras buvo Kazio Ūdros sodyba Garšvių kaime (Naujamiesčio vls., Panevėžio apskr.). Draugijos iniciatoriai buvo Vincas Kazanauskas (iš Raseinių vls. Plauginių k. kilęs daraktorius), Kazys Ūdra (Garšvių k. valstietis), Jurgis Bielinis (iš Purviškių nuo Biržų kilęs knygnešys profesionalas), Juozas Neteckis (nuo Viduklės), Juozas Sakalauskas (gyvenęs Viduklėje ir jos pašonėje – Kanopėnuose), Jonas Račiūnas. Jie sudėjo po 200 Rb draudžiamai literatūrai pirkti ir platinti. Be to, K. Ūdra paaukojo draugijai pusę savo ūkio, kurį iš pusės dirbo kaimynystėje gyvenęs jo brolis Juozas. K. Ūdros sodyboje apie 5 metus gyveno J. Bielinis, čia rinkdavosi kiti knygnešiai tartis, skirstyti atgabentos literatūros. Draugijos vadovas buvo greičiausiai J. Bielinis („ministras"), o artimiausias jo padėjėjas („viceprezidentas") – K. Ūdra. Draugijos veikloje dalyvavo ir kiti knygnešiai profesionalai: Jurgis Baranauskas iš Debeikių, Juozas Baranauskas iš Čyžiškių k. (Užpalių vls.), Kazys Gumbelevičius iš Pasvalio, Juozas Otonas Širvydas iš Dauliūnų k. (Jūžintų vls.). Draugijos filialas buvo ir Stanislovo Didžiulio sodyba Griežionyse (Griežionėlėse) prie Anykščių. Nemažai literatūros J. Bielinis palikdavo pas M. Katkų Ažytėnuose. Draugijos platinami leidiniai pasiekdavo J. Jablonskį Mintaujoje, J. Tumą-Vaižgantą Mosėdyje. Yra žinomi 54 draugijos bendradarbiai ir rėmėjai, iš kurių 47 buvo valstiečiai. Draudžiama literatūra daugiausia buvo perkama ir gabenama į Garšvius iš O. Mauderodės Tilžėje ir (kiek mažiau) iš M. Jankaus Bitėnuose. K. Ūdra į Tilžę eidavęs dvi savaites, o vienas krovinys kainuodavo apie 120 Rb. Knygnešių tykodavo įvairiausi pavojai, juolab kad Prūsijos policija juos išdavinėdavo caro valdžios pareigūnams. Spaudinius reikėdavo nupirkti Tilžėje arba Bitėnuose, samdyti vežiką, kad nugabentų juos iki sienos, čia samdyti žmones, kad perneštų per sieną, pagaliau vėl turėti vežiką, kuris pristatytų krovinį į Garšvius. Draugija gabeno ir platino laikraščius ir žurnalus[4], istorinio turinio knygas (S. Daukanto, J. Basanavičiaus, Maironio, J. Šliūpo, P. Vileišio ir kt.)[5], grožinius kūrinius (K. Donelaičio, M. Valančiaus, S. Gimžausko, A. Burbos, M. Jankaus, P. Armino, S. Dagilio, P. Vileišio, J. Miglovaros, J. Kraszewskio ir kt.).[6] Buvo platinami elementoriai ir vadovėliai, ūkio, medicinos knygelės, kalendoriai, o daugiausia pelno duodavo maldaknygės.[7] Pažymėtina, jog „nemažą draugijos platinamų knygų dalį sudarė pasaulietiniai leidiniai, tarp kurių vyravo istorinė, švietėjiška ir grožinė literatūra, kuri drauge su periodika supažindino gyventojus su krašto praeitimi, jo tuometine politine ir socialine padėtimi, liaudies kova su politiniais ir socialiniais engėjais Lietuvoje ir kituose kraštuose. Tarp draugijos leidinių buvo daug caro valdžios oficialiai vadinamų

[1] *Lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimas* 1987, 123; Merkys 1982, 88–90.

[2] Merkys 1982, 90–96.

[3] Tyla 1991; Merkys 1982, 96–106; *Lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimas* 1987, 124–126.

Kazys Ūdra

[4] Tyla 1991, 26, 28.

[5] Ibid., 35.

[6] Ibid., 36.

[7] Ibid., 34–37.

antivyriausybiniais, t. y. kuriuose buvo kritikuojama ar smerkiama Rusijos vyriausybės vidaus politika, niekinamas caras ir pan."[1]

Draugijos veikla aprėpė ne tik Vidurio ir Rytų Lietuvą, jos platinami leidiniai pasiekdavo Kauną, Mintaują, Rygą, Gardino apylinkes, Peterburgą, Maskvą, Ameriką.[2] Garšviuose buvo pradėta rūpintis ir spaustuve, bet jos įrengti nesuspėta.[3]

1894 metais įkliuvo pirmieji draugijos nariai. 1895 m. byloje apkaltinti septyni knygnešiai, iš kurių šeši buvo suimti, nuteisti kalėjimu ir tremtimi. 1898 m. byloje apkaltinti devyni knygnešiai, kurių tarpe buvo keturi broliai Baranauskai. Garšvių draugijos narių ir Baranauskų bylomis buvo likviduoti du glaudžiai susiję draudžiamos literatūros platinimo židiniai, kurie daugiau kaip dešimtmetį skleidė šviesą po visą kraštą, ypač Vidurio ir Šiaurės rytų Lietuvoje.

Nors Garšvių draugija neturėjo tiesioginių politinių tikslų, tačiau ji švietė tautą, ugdė jos savimonę ir atsparumą, todėl caro valdžios buvo laikoma politine organizacija, norinčia atkurti savarankišką Lietuvos valstybę. Antai rotmistras Ševiakovas taip apibūdino K. Ūdros, A. Bružo ir J. Bielinio kaltę: „jie tai darė [t.y. platino knygas] vadovaudamiesi kenksmingu patriotiniu siekiu, veikiami šiuo metu pastebimo Lietuvos gyventojų judėjimo atstatyti savarankišką Lietuvą".[4] O A. Ladukas kaltintas tuo, kad „laikė knygelę <...>, t.y. nuostatus draugijos, kurios veikla siekiama <...> padėti platinti tarp Lietuvos gyventojų spausdintus antivyriausybinius žemaitiškus–lietuviškus leidinius, turinčius tikslą auklėti lietuvių ryžtą pasiekti savarankiškumą bei atsiskyrimą nuo Rusijos ir nurodančius būdus užsibrėžtam tikslui pasiekti".[5]

„ATGAJOS" DRAUGIJA veikė šiaurinėje Šiaulių apskrities dalyje.[6] Pagrindinis jos steigėjas buvo siuvėjas, kartu poetas ir tautosakininkas M. Slančiauskas. Jam padėjo Maskvos universiteto studentas medikas L. Vaineikis, Žeimelio gydytojas A. Sketeris. Vienas veikliausių draugijos narių buvo vargonininkas Augustinas Baranauskas. Jis 1885 m. išleido du numerius hektografuoto laikraščio *Dainų nešėjis*. Draugijos statutas įpareigojo savo narius rinkti tautosaką, rūpintis kalbos grynumu, žadinti tautinę sąmonę, kelti krašto kultūrą. Buvo numatyta steigti biblioteką, apsirūpinti spauda. Draugijos nariai siuntinėjo laikraščių redakcijoms surinktą tautosaką, informacijas apie savo apylinkę. Draugijos veikla buvo laisvamaniškos krypties.

„KAIMIŠKA ARTOJŲ DRAUGIJA", įsteigta 1891 m. ir veikusi greičiausiai Šiaulių apskrityje, buvo laisvamaniškos Lietuvių mokslo draugijos (veikusios JAV) padalinys (kuopa) Lietuvoje.[7] Laisvamaniško pobūdžio buvo taip pat apie 1892 m. Panevėžio apskrityje veikusi draugija[8] bei **„Teisybės" draugija**, įsteigta 1893 m.[9]

„ATŽALOS" DRAUGIJA, įsteigta, kaip spėjama, gydytojo M. Kuprevičiaus iniciatyva 1894 m., platino draudžiamą spaudą, rinko tautosaką, kurią perdavinėjo Jelgavoje veikusiai „Literatiškai komisijai".[10]

„NEMUNĖLIO IR APAŠČIOS SUSIVIENIJIMAS" platino draudžiamą spaudą, rinko tautosaką, kraštotyrinę medžiagą. 1893 m. draugija Nemunėlio Radviliškyje leido hektografuotą laikraštį *Palemonas*, kurį redagavo J. Paliukas (išėjo, spėjama, 3 numeriai).[11]

„AUŠRINĖS" DRAUGIJA buvo sumaniusi steigti knygyną, apsirūpinti spauda.[12]

[1] Tyla 1991, 38.
[2] Ibid., 43.
[3] Ibid., 44.
[4] Ibid., 78.
[5] Ibid.
[6] Merkys 1982, 106–113; *Lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimas* 1987, 126.
[7] Merkys 1982, 116.
[8] Ibid., 116–117.
[9] Ibid., 117.
[10] Ibid.
[11] *Lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimas* 1987, 127.
[12] Ibid.

Didesnės slaptos draugijos veikė Suvalkų gubernijoje. Žymiausia iš jų buvo „Sietynas".

„SIETYNO" DRAUGIJA. Steigti šią draugiją buvo bandyta 1892 m., bet įsteigta ji buvo 1894 m.[1] Draugijos centras buvo Marijampolėje. Draugijai vadovavo Mokolų kaimo (prie Marijampolės) gyventojas V. Šlekys, o jam 1896 m. išvykus į JAV, – gretimo Bliūdžiškių kaimo valstietis Juozas Bliūdžius. 1896 m. draugija turėjo 8 kuopeles ir arti 70 narių. Stebuliškių kaimo (prie Liudvinavo) kuopelėje veikliausiai darbavosi Andrius, Sergijus ir Pranas Matulevičiai. Pilviškių kuopelę įsteigė Juozas Kačergis, ją rėmė gydytojas Stasys Matulaitis, 1895 m. persikėlęs iš Balbieriškio į Pilviškius, čia redagavęs *Varpą* ir *Ūkininką*. Bartininkų kuopelei vadovavo valstietis Juozas Bulvičius. Jis įsteigė kuopelę ir Gražiškių miestelyje. Sūsninkų kaime (netoli Kalvarijos) kuopelę buvo įsteigęs Ksaveras Svetlauskas. Draugijos vadovų ir centrinės (marijampoliečių) kuopelės susirinkimai vykdavo Marijampolėje – „Palermo" viešbutyje ir Felikso Vitkausko kolonijinių prekių parduotuvėje, kurioje buvo prekiaujama ir lietuviškomis knygomis bei laikraščiais. Panašiais tikslais buvo įrengta Valerijos Kraševskos ir Malvinos Kšivoblockaitės parduotuvė Naumiestyje, J. Kačergio kolonijinių prekių parduotuvė Pilviškiuose.[2] Draugijos tikslas buvo „šelpti lietuvystę" – įsigyti ir platinti lietuvišką spaudą, įsteigti knygyną, užrašinėti ir publikuoti tautosaką (dainas, pasakas, mįsles, patarles, priežodžius), rinkti senovės liekanas, fiksuoti įvairias žinias ir atsitikimus. Draugija propagavo blaivybę, draudė savo nariams visokius alkoholinius gėrimus.[3] „Sietynas" palaikė glaudžius ryšius su knygnešiais. Draugiją spauda daugiausia aprūpindavo Vilkaviškio, vėliau Sintautų klebonijos vežėjas Juozas Kancleris, o iš Marijampolės ją skleisdavo Jurgis ir Petronėlė (vyras ir žmona) Lietuvninkai. Spaudos pergabenimu per sieną ties Naumiesčiu arba Virbaliu rūpindavosi Naumiesčio gydytojas Juozas Bagdonas. Svarbus spaudos pergabenimo punktas buvo Vilkaviškis. „Sietyno" knygnešiai aprūpindavo draudžiama literatūra ne tik Suvalkiją – ji patekdavo taip pat į Vilnių, Peterburgą, Maskvą.[4] Sietyniečiai platino *Varpą, Ūkininką, Žemaičių ir Lietuvos apžvalgą, Tėvynės sargą*, Amerikos savaitraščius *Vienybė lietuvninkų, Lietuva* ir kt., tačiau labiausiai domėjosi varpininkų spauda. Daugelis „Sietyno" vadovų palaikė ryšius su varpininkais, kai kurie (V. Šlekys, J. Čėsnas) bendradarbiavo jų spaudoje. Keturi varpininkų komiteto nariai (Petras ir Stasys Matulaičiai, Juozas Bagdonas, Kazys Grinius) tiesiogiai palaikė ir skatino draugijos veiklą.[5] „Sietyno" veikloje dalyvavo ar ja domėjosi kai kurie Peterburgo ir Maskvos universitetų studentai (ypač kilę iš Suvalkų gubernijos), Seinų kunigų seminarijos auklėtiniai. Kai kurie draugijos globėjai (S. Matulaitis, J. Bagdonas, K. Grinius) suartėjo su Lietuvos socialdemokratais ar net tapo jų partijos nariais (S. Matulaitis). Vėliau kai kurie draugijos nariai ir knygnešiai (J. Navickas, J. Luobikis, J. Kancleris, S. Matulaitis) dalyvavo 1905–1907 m. revoliucijoje, dalis jų (J. Kačergis, A. Matulaitis, J. Rimša, M. Baltūsis) priklausė Lietuvos socialdemokratų partijai.[6] Tačiau „Sietynas" iš esmės buvo valstietiška draugija, kuriai labiausiai rūpėjo švietėjiška bei kultūrinė veikla Lietuvos kaime. Ji neturėjo kokios politinės programos ir netapatino savęs su konkrečia ideologine kryptimi ar partija.[7] 1897 m. pradžioje žandarai aptiko pirmuosius „Sietyno" draugijos pėdsakus. Imta tardyti ir kratyti įtariamuosius. Po draugijos pamatais įnirtingai rausėsi Marijampolės ir Naumiesčio

[1] *Iš lietuvių kultūros istorijos* 1975, 8:9–36; Merkys 1982, 119–128; *Lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimas* 1987, 127–128.

[2] *Iš lietuvių kultūros istorijos* 1975, 8:14–16.

[3] Ibid., 16–17.

[4] Ibid., 17–20.

[5] Ibid., 20–21.

[6] Ibid., 22–23.

[7] Ibid., 23.

apskričių žandarų valdybos viršininkas rotmistras Andriejus Vonsiackis. Tarp kitų buvo kratomas ir tardomas atostogavęs Peterburgo universiteto studentas poetas Pranas Vaičaitis.[1] Buvo sudaryta byla, apkaltinti 34 asmenys.[2] Įtariamas tapo net Peterburgo universiteto docentas Eduardas Volteris, kuris „įtartinais tikslais" vasarą ištisus mėnesius praleidžiąs Suvalkų gubernijoje ir viešįs pas „litvomaną" Petrą Kriaučiūną Plokščiuose.[3] 1899 m. pradžioje caras įsakė labai griežtai nubausti kaltinamuosius. Dalis jų buvo įkalinti ir keleriems (3–1) metams ištremti (daugiausia į Viatkos guberniją), kiti turėjo trumpiau išbūti arešte arba kalėjime, kai kurie palikti policijos priežiūrai. Vienu mėnesiu kalėjimo buvo nubaustas ir poetas P. Vaičaitis.[4] Tačiau žandarams tepavyko susekti ir suimti tik apie dešimtadalį draugijos narių, todėl likę laisvėje kurį laiką dar tęsė savo veiklą. Dėl valdžios represijų „Sietyno" draugija iš esmės nustojo egzistuoti 1897 m. pabaigoje.[5]

ARTOJŲ DRAUGIJA, įsteigta 1901 m., tęsė „Sietyno" tradicijas.[6] Ji veikė toje pačioje teritorijoje, jos nariai buvo valstiečiai ir moksleiviai. Vienas jos vadovų buvo A. Rucevičius. Draugija steigė savo kuopeles parapijose, stengėsi suartėti su tolimesnių apylinkių draugijomis. Vienas svarbiausių draugijos uždavinių buvo platinti draudžiamą spaudą. Knygos ir laikraščiai dažniausiai buvo perkami iš M. Zauniūtės knygyno Tilžėje ir gabenami iki sienos. Čia spaudą perimdavo valstietis J. Mickevičius (V. Kapsuko brolis) ir atveždavo į Marijampolę, kur ją A. Rucevičius paskirstydavo draugijos nariams. Po to spauda buvo gabenama tolyn – į Kauną, Šiaulius, Vilnių, siuntinėjama į Jekaterinoslavą, Odesą, Varšuvą. Kartu su spauda buvo platinami atsišaukimai, nukreipti prieš tautinę priespaudą. Artojų draugija pamažu kairėjo, vis labiau pritardama socialdemokratų idėjoms. Įsisteigė A. Baltrušaičio vadovaujama kuopelė, kuri prenumeravo LSDP žurnalą *Darbininkų balsas*, o 1902 m. pasivadino Lietuvos socialdemokratų partijos Zanavykų kuopa. Tais pačiais metais caro policija pradėjo suiminėti draugijos narius, bet ji nesiliovė veikusi. 1903 m. Artojų draugijos kuopelė buvo įsteigta Naumiestyje (Suvalkų gub.), jai vadovavo stalius P. Penčyla. Tų pačių metų vasarą per Petrines (birželio 29 d.) draugija surengė mitingą prie P. Armino kapo Marijampolėje, kur pagerbė rašytoją, paminėjo *Aušros* dvidešimtmetį, protestavo prieš spaudos persekiojimą. Artojų draugijos veikla nutrūko tiktai per 1905–1907 m. revoliuciją, kurioje dalyvavo daugelis jos narių. Caro valdžia draugijos veiklą suprato kaip politinę antivyriausybinę akciją, kaip pastangas iškovoti Lietuvai teisinio savarankiškumo. Varšuvos teismo rūmų prokuroro nuomone, Artojų draugijos nariai turėję tikslą „siekti, kad būtų visiškai panaikintas lietuvių spaudos draudimas, o paskui įvestas konstitucinis Lietuvos valdymas, kuriam liaudį numatyta paruošti, platinant nelegalias knygas ir brošiūras, klijuojant atsišaukimus ir naikinant krašte vyriausybinius skelbimus bei iškabas".[7]

Artojų draugijos šaka buvo **„Saulės" draugija**, o joms artima – **Lietuvos mylėtojų draugija**.[8]

Kelios draugijos XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje veikė Kauno gubernijoje.

SUSIVIENIJIMAS LIETUVOS ŪKININKŲ Aukštaitijoje siekė „kovot už tiesas tautos ir kalbos, platint tautišką apšvietimą ir keldint miegančius sąbrolius".[9]

„VIENYBĖS" DRAUGIJOS Šiaulių apskrityje steigėjas 1903 m. buvo, kaip manoma, poetas J. Krikščiūnas-Jovaras.[10]

[1] *Iš lietuvių kultūros istorijos* 1975, 8:28–29, 34.
[2] Ibid., 30–34.
[3] Ibid., 30.
[4] Ibid., 35.
[5] Ibid., 36.
[6] Merkys 1982, 128–137; *Lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimas* 1987, 128–131.
[7] Cit. iš: Merkys 1982, 132.
[8] *Lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimas* 1987, 129.
[9] Cit. iš: Merkys 1982, 137; *Lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimas* 1987, 131.
[10] Ibid.

„ŽVAIGŽDĖS" DRAUGIJĄ Panemunėlio apylinkėse (Zarasų aps.) padėjo steigti J.O. Sirvydas. 1894–1895 m. gimtajame kaime (Dauliūnuose prie Jūžintų) jis leido rankraštinį laikraštėlį *Triūsas mužikėlio*, kaupė lietuviškų knygų biblioteką, užrašinėjo tautosaką, o 1900 m. apsigyvenęs Panemunėlyje ir klebono Jono Katelės įdarbintas prie statomos bažnyčios padėjo suburti draugiją, veikusią iki 1902 m. Draugijos tikslas buvo mokyti lietuviško rašto, rinkti tautosaką, platinti spaudą, kurti liaudies teatrą. Surinkta tautosaka buvo siunčiama į Bulgariją J. Basanavičiui.[1]

„AUŠRELĖS" DRAUGIJA taip pat veikė Panemunėlio apylinkėse apie 1900–1903 m. Ji buvo, kaip manoma, „Žvaigždės" draugijos atšaka, kuriai priklausė laisvų pažiūrų žmonės, įsitikinę, kad Lietuvos atgijimas remiasi „ant prasčiokėlių ir varguolių".[2]

Nuo 1899 m. kurį laiką veikė draugija, vienijusi nelegaliosios spaudos skaitytojus, 1900–1901 m. – Lietuviškos jaunuomenės draugija, nuo 1902 m. – valstiečių draugija gimtosios kalbos teisėms ginti.[3]

Su slaptų draugijų veikla buvo susijęs ir valstiečių bibliotekėlių steigimasis Lietuvos kaime. Yra žinomos 38 bibliotekėlės, įkliuvusios valdžiai 1892–1904 m., turėjusios 1178 lietuviškus leidinius. Daugiausia jų būta tose vietovėse, kuriose labiausiai plito nelegalioji spauda.[4]

KULTŪROS DRAUGIJŲ EVOLIUCIJA. Kultūros draugijos evoliucionavo panašiai kaip ir kultūros židiniai. Amžiaus pradžioje jose vyravo lenkai ir sulenkėję unijinių pažiūrų lietuviai, amžiaus viduryje lietuviai vis labiau stengėsi atsiriboti nuo lenkų, o amžiaus antrojoje pusėje ir ypač pabaigoje jos tapo grynai lietuviškomis patriotinėmis organizacijomis – draugijomis, būreliais ar kitokiais sambūriais, kurių pagrindinis tikslas buvo kultūrinti ir išsaugoti tautą, vėliau perauges į tikslą atkurti savarankišką Lietuvos valstybę.

[1] Merkys 1982, 138–139; *Lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimas* 1987, 131.

[2] Merkys 1982, 139–140; *Lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimas* 1987, 131.

[3] Merkys 1982, 140–141.

[4] *Lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimas* 1987, 131–132.

Spauda

Lietuviai ilgai neturėjo periodinės spaudos gimtąja kalba. Iki jos atsiradimo Lietuvoje buvo leidžiami laikraščiai ir žurnalai lenkų kalba.

LENKIŠKOJI LIETUVOS PERIODIKA. XIX a. ji buvo jau gausi ir įvairi, tačiau suminėsime tik pirmuosius leidinius ir tuos, kurie glaudžiausiai susiję su lietuvių kultūra.

Kurier Litewski (*Lietuvos kurjeris*) buvo pirmasis Lietuvos laikraštis (savaitraštis), ėjęs Vilniuje lenkų kalba 1760–1763 m. Jame buvo informuojama apie Lietuvos ir Lenkijos, taip pat kitų kraštų politinį gyvenimą. Buvo leidžiami ir savaitraščio priedai, tarp jų *Wiadomości Literackie* (*Literatūros žinios*). Savaitraštį leido Vilniaus akademija, redagavo P. Paprockis, A. Januszkewiczius, W. Wiażewiczius. 1764 m. šį leidinį pakeitė savaitraštis *Gazety Wileńskie* (*Vilniaus laikraščiai*).

Vėliau tuo pačiu pavadinimu buvo leidžiamas politinis informacinis laikraštis Gardine (1796–1797) ir Vilniuje (1797–1840). Išeidavo 2–3 kartus per savaitę, iš pradžių (iki 1834) tik lenkų, o vėliau dar ir rusų kalba (pavadinimu *Литовский Вестник*). 1813–1830 m. jį leido Vilniaus universitetas. Vilniuje laikraštį redagavo J. Jasińskis, F. Serafinowiczius, E. Słowackis, A. Marcinowskis. Po to jo vietoj buvo leidžiamas *Kurier Wileński*.

Kurier Wileński (*Vilniaus kurjeris*) ėjo Vilniuje 1841–1865 m. lenkų ir rusų kalbomis, o vėliau tik rusų kalba (pavadinimu *Виленский вестник* iki 1915 m. ėjo Vilniuje, 1915–1916 m. Gomelyje). Buvo leidžiamas 2–3 kartus per savaitę, kai kuriais metais kasdien, vėliau (nuo 1871) paverstas dienraščiu. Šis laikraštis turėdavo literatūros priedų, jį kurį laiką tvarkė A.H. Kirkoras, jame buvo spausdinama Vilniaus archeologijos komisijos narių pateikta medžiaga.

Literatūriniu atžvilgiu reikšmingesni buvo toliau minimi periodiniai leidiniai.

Wiadomości Brukowe (*Gatvės žinios*, 1816–1822) nuo 1817 m. buvo Nenaudėlių draugijos leidinys. Išėjo 287 to laikraščio numeriai. Jame buvo skleidžiamos švietėjiškos idėjos, spausdinama daug satyrų, kuriose buvo kritikuojama lėbaujanti, kortuojanti, tinginiaujanti ir savavaliaujanti bajorija. Dalis satyrų buvo tiesiog nukreipta prieš baudžiavą. 1817 m. išspausdinta satyra „Mašina valstiečiams plakti".[1] Joje ironiškai sakoma, kad valstiečių nebausti negalima, o jiems bausti sugaištama daug brangaus laiko. Todėl reikia, kad valstiečius plaktų ne dvaro pareigūnai, o speciali mašina. 1818 m. išspausdinta satyra apie tai, kaip šlėkta gali pralobti. Jam patariama: „Išsinuomok kasmet didelius dvarus su turtingais valstiečiais, o per metus juos nualink, didindamas prievoles, ir prisiekiu, jog pirksi dvarą, jau nesiskolindamas pinigų"[2]. 1819 m. išspausdintoje satyroje rašoma apie šlėktą, kuris savaitę serga dėl to, jog supykęs negali sumušti valstiečio.[3] Laikraštyje atsiskleidžia ir nenaudėlių požiūris į kai kuriuos to meto lietuvių kultūrinio gyvenimo bruožus. Nenaudėliai, kaip minėta, domėjosi lietuvių mitologija, lietuviškų dievų vardus rinkosi savo slapyvardžiais, ketino parašyti ir išspausdinti „lietuvių tautos mitologinę istoriją".[4] Todėl ir straipsnyje „Nowinki z pod strzechy szebaramiczney" („Žinutės iš šnabždesių palėpės", 1820) viliamasi kada nors „iš senovės pilių bokštų ištraukti lietuvių mitologinių palaikų, kurie būtų labai naudingi krašto istorijai".[5] Kitame straipsnyje (1817) gėrimasi Lietuvos kunigaikščiais, senovės lietuvių dorumu ir drąsa.[6] Tačiau laikraštyje buvo šaipomasi iš tokių samprotavimų apie Lietuvos senovę, kurie nenaudėliams atrodė nepagrįsti, diletantiški. Daugiausia čia kliuvo K. Bogušui ir D. Poškai. Bogušas knygoje *Apie lietuvių tautos ir kalbos kilmę* (1808) įrodinėjo, kad senovės lietuviai buvę aukštos kultūros, turėję įvairią ir gausią literatūrą lietuvių kalba, tik ji dėl karų, gaisrų, sumaiščių, nepalankių klimato sąlygų dingusi. Tokiems tvirtinimams pritarė daugelis to meto lietuvių inteligentų, taip pat Poška. Jo Baublys kaip tik ir buvo skirtas kaupti įvairioms lietuviškoms senienoms, keliančioms pagarbą Lietuvos praeičiai. Atsižvelgiant į tai, laikraštyje (1818) buvo išspausdintas straipsnis „Skrzynia żelazna z manuskryptami" („Geležinė dėžė su rankraščiais"), kuriame šaipomasi iš pastangų ieškoti senoviškų rankraščių.[7]

Kitame straipsnyje „Apey iszkałba sudyne moksłas" (1818), kurio autoriumi linkstama laikyti istoriką M. Baliński[8], pašiepiamas D. Poška ir jo Baublys.[9] D. Poška satyroje parodytas kaip uolus senienų mėgėjas, naivus patriotas diletantas, kurio pažiūros tolimos moksliniam pasaulėvaizdžiui.

Lietuvių tautos kilmingumo teorijos, K. Bogušo teiginiai ir D. Poškos Baublys pašiepiami taip pat satyroje „Naujausioji kelionė į Babiloną" (1819).[10]

Laikraštyje komiškais sumetimais buvo operuojama lietuviškais vardais ir vietovardžiais. Pvz., pasirašoma: *Dziemian Kirs-pirs-pilwas* (1819, Nr. 121), *Szepetulis*

[1] Jučas 1972, 241.

[2] Cit. iš: Ibid.

[3] Ibid., 242.

[4] Maciūnas 1938, 5.

[5] Ibid., 6.

[6] Ibid.

[7] Ibid., 8, 11–12.

[8] Ibid., 4.

[9] Ibid., 12–17.

[10] Ibid., 17–19.

(1821, Nr. 226), *Sweczpuńscynis* (1821, Nr. 229); minimi: parapinis mokytojas mokytasis *Jodas*, daržininkas *J. Pan Kaskitas*, knygininkas *Wydury*, audėjas *Giełumby*, turtingų miestiečių *Budasa, Gaydysa i Kurkla* bibliotekos (1821, Nr. 221, 239, 244), miestas *Puros-Mieros* (1820, Nr. 171), oratorius *Burbulis* (1821, Nr. 226), pašiepiami lietuviai, netaisyklingai kalbantys lenkiškai (1819, Nr. 112; 1820, Nr. 171).[1]

[1] Maciūnas 1938, 9.

Dziennik Wileński (*Vilniaus dienraštis*, 1805–1806 ir 1815–1830). Jame amžiaus pradžioje buvo sistemingai spausdinami rašiniai, kuriuose kritikuojama baudžiava, įrodinėjama, jog ją panaikinti būtų naudinga ir dvarininkams, ir baudžiauninkams. Prieš baudžiavą daugiausia buvo pasisakoma 1817–1818 m., kai dvarininkai svarstė Vilniaus bajorų seimelyje iškeltą baudžiavos panaikinimo klausimą. Baudžiavą dienraštyje kritikavo W. Stroynowskis (1808), P. Paszkewiczius (1815), I. ir I.E. Lechnickiai (1817), I. Szydłowskis, F. Grzymała, M. Oczapowskis (1818). Jie smerkė dvarininkų savavaliavimą, skatino norminti dvarininkų ir valstiečių santykius. Jų nuomone, baudžiava neigiamai veikia civilizaciją, gyventojų gausėjimą, žemdirbystę. Todėl jie siūlė dvarininkams atleisti valstiečius iš baudžiavos, nustatyti žemės kainą ir valstiečių prievoles. Dvarininkams būsią naudinga atsisakyti prievartinio lažo.[2]

[2] Jučas 1972, 242–244.

Dienraštyje, kaip ir *Gatvės žiniose*, buvo pasišaipoma iš lietuvių kultūros veikėjų – K. Bogušo, D. Poškos ir kt. Čia išspausdinta *Pono Gulbi* (I. Szydłowskio), Nenaudėlių draugijos antrojo laipsnio vitainiko, kalba, pasakyta iškilmingai priimant naują narį (1817). Jos komentare, kurį parašė *Zywibund Mingayło*, sakoma, jog esą žinoma, kad gilioje senovėje būta daugybės lietuvių mokslininkų, kurių veikalai buvo suslėpti medžių drevėse. Atrodę, kad tie turtai buvo kirminų sugraužti ar supuvo. Bet štai praeitą rudenį, Kražantės krantuose kertant liniją per girią, nukirstame ąžuole rasti 34 didesni ritiniai ir 41 mažesnis, kurių raštas sunkiai paskaitomas. Vieną ritinį pavykę išvynioti ir perskaityti. Tai esąs, rodos, Kęstučio laikų nuorašas, o originalas turėjęs būti daug senesnis. Nenorėdamas būti toks, kaip pinskiečiai, kurie balose randa laivus, o laikraščių redaktoriams apie tai nepraneša, autorius skubąs pasiųsti *Vilniaus dienraščiui* žinią apie tą radinį, kuris būsiąs tikrai svarbus lietuvio K. Bogušo, mozūro J. Lelewelio, švedo J. Thunmanno ir prūso L. Rėzos tyrinėjimams, o taip pat galėsiąs praturtinti Baublio rinkinius. Kitus ritinius jis pasistengsiąs išvynioti ir perskaityti, po to visus atiduosiąs Kražių mokyklos bibliotekai; gal koks nors filologas rasiąs ką nors panašaus į sanskritą.[3]

[3] Maciūnas 1938, 9–11.

Dienraštyje buvo paskelbta ir reikšmingų lituanistinių dalykų: A. Hlebowicziaus monografija apie Didįjį Lietuvos kunigaikštį Vytautą (1821), I. Loboikos straipsnis apie Žemaičių milžinkapius (1823), Kaj. Zabičio-Nezabitauskio lietuviškų knygų bibliografija (1824), P. Köppeno rašinys „Apie lietuvių giminių kilmę, kalbą ir literatūrą", kurį L. Rogalskis iš rusų kalbos išvertė į lenkų kalbą (1828).

Tygodnik Wileński (*Vilniaus savaitraštis*, 1815–1822) – šiame leidinyje 1818 m. buvo paskelbtas plataus atgarsio sulaukęs Vladimiro Gadono eilėraštis apie sunkų valstiečių gyvenimą. Gadonas buvo Žemaitijos dvarininkas, masonas, aktyvus 1794 ir 1830–1831 m. sukilimų dalyvis. Jo eilėraštis sukonstruotas kaip seno valstiečio pasakojimas savo vaikaičiui. Čia vaizduojama, kaip iš tolimų kelionių grįžta namo išsimokslinęs jaunikaitis. Tačiau senas dvaro inventorius parodo, kad jis yra pabėgęs baudžiauninko sūnus. Todėl ponas liepia jį sukaustyti ir tyčiojasi iš jo, vadindamas jį „bėgliu – mokslininku".[4]

[4] Jučas 1972, 244.

Savaitraštyje buvo išspausdinta D. Poškos laiško ištrauka apie Birutės ir kitus Žemaičių kalnus (1818), keli T. Narbuto straipsniai iš Lietuvos istorijos.

Labai svarbu tai, kad savaitraštyje pradėta skelbti lietuvių liaudies dainas. L. Rogalskis 1819 m. išspausdino vienos lietuviškos dainos vertimą į lenkų kalbą su savo komentaru, o 1820 m. – dar vieną dainą abiem (lietuvių ir lenkų) kalbomis. Juo pasekė Emerikas Stanevičius, kuris 1819 m. paskelbė 2 dainas, o 1820 ir 1822 m. – dar 13 lietuviškų dainų abiem kalbomis.[1] Taigi 1819–1822 m. laikotarpiu čia paskelbta 17 lietuvių liaudies dainų. Tai buvo pirmosios lietuvių dainų publikacijos Didžiojoje Lietuvoje (Mažojoje Lietuvoje lietuvių dainų pirmasis paskelbė Pilypas Ruigys 1745–1747). Tos publikacijos rodė bręstantį tautosakos sąjūdį Lietuvoje. Netrukus po to pasirodė pirmieji lietuvių tautosakinių dainų rinkiniai: Mažojoje Lietuvoje – L. Rėzos (1825), Didžiojoje Lietuvoje – S. Stanevičiaus (1829).

[1] Maciūnas 1939, 290–291.

Po 1831 m. sukilimo leisti Lietuvoje periodinę spaudą pasidarė beveik neįmanoma. Valdžia duodavo leidimus tik vienkartiniams leidiniams – almanachams, kurių keletas tuo metu pasirodė Vilniuje. Tų almanachų prototipas buvo E. Odynieco, A. Mickevičiaus draugo, dvitomis almanachas *Melitele* (pavadinimas paimtas iš lietuvių mitologijos), išleistas Varšuvoje 1830 ir 1831 m.[2]

[2] Jucevičius 1959, 23.

Biruta buvo J. Krzeczkowskio redaguotas almanachas, išleistas Vilniuje dviem tomais 1837 ir 1838 m. (pakeitęs to paties redaktoriaus 1834–1835 m. leistą *Zniczo*). Almanache gausu medžiagos apie Lietuvą – eilėraščių, straipsnių. Vienas produktyviausių almanacho autorių buvo L. A. Jucevičius. Antrame almanacho tome jis paskelbė lenkų kalba S. Valiūno eilėraštį „Birutė", kelias lietuvių liaudies dainas, ilgą eiliavimą „Pranašo paskirtis", straipsnelį apie mirusį jauną literatą Juozą Šemešą.[3]

[3] Ibid., 22.

Linksmynė – L.A. Jucevičiaus 1841 m. Vilniuje išleistas almanachas. Norėta išleisti ir antrą tomą, bet jis nepasirodė. Daugelis almanacho bendradarbių buvo Vilniaus universiteto auklėtiniai: J.I. Kraszewskis, A. Penkewiczius, F. Maruszewskis ir kt. Almanache paskelbta poezijos ir prozos kūrinių (originalių ir verstinių), įvairių straipsnių. Jucevičius čia išspausdino savo poezijos, pasakojimą „Baltija", straipsnį „S. Valiūnas", į lenkų kalbą išverstų lietuvių liaudies dainų, A. Puškino eilėraščių. Almanache įdėtas F. Maruszewskio ir L. Kopańskio apsakymas „Geras sūnus", paremtas lietuvių liaudies padavimais, taip pat kitų bendradarbių išverstų Dante's, J.W. Goethe's, F. Shillerio, G. Byrono, I. Krylovo kūrybos ištraukų. Lietuvių literatūrai ir tautosakai almanache skirta daugiau dėmesio negu kituose lenkų kalba Vilniuje spausdintuose leidiniuose.[4]

[4] Ibid., 24.

Athenaeum – neperiodinis žurnalas, ėjęs Vilniuje lenkų kalba 1841–1851 m. Išėjo 66 tomai. Žurnalą leido ir redagavo Vilniaus universiteto auklėtinis, istorikas ir rašytojas J.I. Kraszewskis, tuo metu gyvenęs Volynijoje. Spausdinamas buvo T. Glücksbergo, o nuo 1849 m. J. Zawadskio spaustuvėje Vilniuje. Žurnalas buvo bajoriškos liberalios krypties. Jame buvo skelbiami istorijos, literatūros, meno tyrinėjimai, filosofijos straipsniai. Išspausdinta ir darbų apie Lietuvą: J.I. Kraszewskio *Lietuva Vytauto laikais* (*Vytauto Lietuva*), *Dajny, lietuviškos dainos*, L.A. Jucevičiaus *Žemaitijos prisiminimai* ir kt.

Teka Wileńska (*Vilniaus aplankas*) – tęstinis leidinys, ėjęs Vilniuje lenkų kalba 1857–1858 m. Išėjo 6 numeriai. Leido A.H. Kirkoras. Leidinyje paskelbta straipsnių

literatūros ir istorijos klausimais. Vėliau, 1859 ir 1862 m., vietoj šio leidinio ėjo straipsnių rinkinys *Piśma Zbiorowe Wileńskie* (*Rinktiniai Vilniaus raštai*).

Lenkiškoji Vilniaus periodika tęsė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūros tradiciją, formavo kultūrinę aplinką, kurioje skleidėsi lenkiškai apie Lietuvą rašiusių autorių (A. Mickevičiaus, J. Czeczoto, J.I. Kraszewskio, L. Kondratowicziaus-W. Syrokomlės ir kt.) kūryba, kėlusi ir pačių lietuvių patriotines nuotaikas.

LIETUVIŲ PERIODINĖS SPAUDOS IŠTAKOS. Iki XIX a. lietuviai savo periodinės spaudos neturėjo. Pirmieji lietuviški laikraščiai pasirodė tik XIX a. trečiajame dešimtmetyje Mažojoje Lietuvoje.

Nusidavimai Dievo karalystėje ėjo Tilžėje 1823–1825 m. Jo redaktorius buvo Gottfriedo Ostermeyerio vaikaitis Natanielis Friedrichas Ostermeyeris, evangelikų kunigas ir filologas, religinių knygų autorius, palaikęs ryšius su L. Rėza. Jo redaguoto leidinio per metus išeidavo vienas sąsiuvinis. Leidinio turinį sudarė Karaliaučiaus misijų draugijos (įsteigtos 1823 m.) leisto vokiško *Karaliaučiaus misijų laikraščio* (*Königsberger Missionsblatt*) kompiliacijos. Nors ir nedidelio (300–500 egz.) tiražo, skaitytojai neišpirkdavo, todėl nuostolingą leidinį teko uždaryti. Tačiau Karaliaučiaus misijų draugijos pastangomis 1832 m. jis vėl buvo atgaivintas kiek pakeistu pavadinimu.[1]

[1] Kaunas 1991, 25–28, 48.
[2] Ibid., 29.
[3] Ibid., 28–48.
[4] Petkevičiūtė 1988, 112.

Keleivis, *1849*

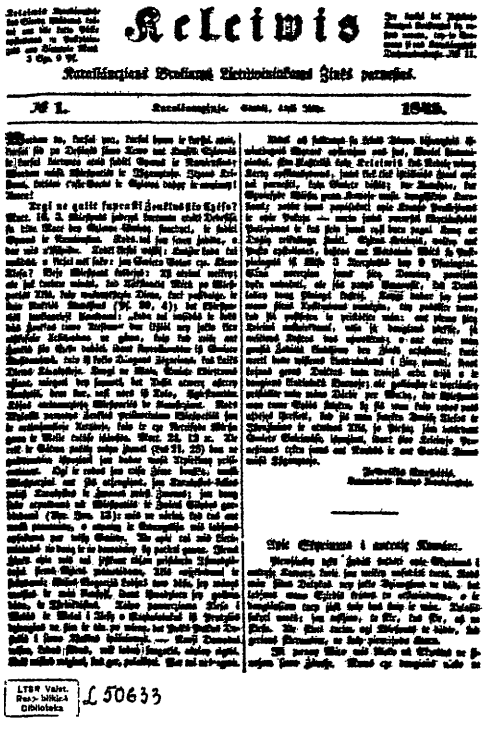
Keleivis

Nusidavimai apie evangelijos praplatinimą tarp žydų ir pagonių ėjo vietoj *Nusidavimų Dievo karalystėje* Karaliaučiuje 1832–1834 ir nuo 1837 m. (buvo leidžiamas ligi 1914 ir dar 1921). Manoma, kad išspręsti leidimo problemas padėjo L. Rėza.[2] Pirmasis leidinio redaktorius buvo Johannas Ferdinandas Kelkis, tvarkęs *Nusidavimus* apie 35 metus. Jis buvo parapinės mokyklos mokytojas (precentorius), rūpinosi protestantiškosios lietuvininkų raštijos ugdymu, bendradarbiavo su įvairiomis leidyklomis. Rašė taip pat patriotinius eilėraščius, užrašinėjo žodžius A. Schleicherio ir F. Kuršaičio žodynams, padėjo redaguoti 1863 m. Biblijos leidimą, sudarė lietuvišką kalendorių. Vėliau pats įsteigė ir redagavo (1875–1877) periodinį leidinį *Pasiuntinystės laiškelis*, 1851–1871 m. išspausdino straipsnių F. Kuršaičio leistame *Keleivyje*.[3]

Keleivis buvo savaitraštis, ėjęs 1849–1880 m. Karaliaučiuje, vėliau Ragainėje ir Priekulėje. Jį redagavo ir leido Fridrichas Kuršaitis, o subsidijavo Prūsijos valdžia. Savaitraštis propagavo vokiečių valdžiai palankias idėjas, bet kartu palaikė lietuvininkų prisirišimą prie gimtosios kalbos.

Mažojoje Lietuvoje XIX a. viduryje pasirodė ir daugiau leidinių, ketinusių tapti periodiniais (1848 m. E. Šesnako *Nauji įstatymų davadai mūsų prūsiškos tėviškės*, 1851 m. M. Puco *Lietuviškas prielaiškis*, R. Zippelio *Lietuvininkų prietelis*, *Klaipėdos ceitungos*), bet jie gyvavo labai trumpai ir didesnės įtakos kultūriniam gyvenimui neturėjo.[4]

XIX a. antroje pusėje, 9-ojo dešimtmečio pradžioje, Mažosios Lietuvos lietuvišką spaudą patriotinėms idėjoms skleisti bandė panaudoti Didžiosios Lietuvos lietuviai.

Klaipėdoje 1878 m. buvo pradėta leisti *Lietuviška ceitunga*, kurią redagavo M. Šernius, Rytprūsiuose taip pat ėjo *Naujasis keleivis* (F. Kuršaičio leistojo *Keleivio* tęsinys), redaguojamas A. Einaro. Tuose laikraščiuose 1880–1882 m. savo straipsnių paskelbė J. Basanavičius, J. Šliūpas, J. Zauerveinas. *Naujajame keleivyje* 1880 m. buvo išspausdinti Basanavičiaus straipsniai „Rubežiai ir skaitlius Lietuvos tautos", „Kam teks tėvynė mūsų", „Kur dingo, Lietuva, tavo didybė" ir kt., 1881 m. „Apie kryžiuokus", „Apie įsteigimą Ragainės pilies", o *Lietuviškoje ceitungoje* – apie Lietuvos pilis. Tačiau abu laikraščiai greitai liovėsi spausdinę patriotinius rašinius, nes suvokietėjusiems lietuvininkams buvo nepriimtinos jų „antiprūsiškos mintys".[1]

[1] Dainauskas 1985, 672.

NEĮGYVENDINTI SUMANYMAI LEISTI LIETUVIŠKUS LAIKRAŠČIUS DIDŽIOJOJE LIETUVOJE. Leisti lietuvišką periodinį leidinį 1824 m. buvo sumanęs Vilniaus universiteto profesorius I. Loboika. Tuo reikalu jis tarėsi su Maskvos muziejaus steigėju grafu N.P. Rumiancevu. Laiške grafui Loboika rašė, kad Žemaitijoje ir dvasininkų, ir dvarininkų tarpe esą daug žmonių, tobulai mokančių lietuvių kalbą, todėl liaudžiai skirtas žurnalas turėtų skaitytojų ir rašytojų.[2] Tačiau apie tolimesnį to sumanymo likimą nieko nežinoma.

[2] Kaupuža 1967, 181.

Leisti laikraštį „žemaičių kalba" ketino ir Žemaitijoje gyvenę broliai Juzumai, tačiau ir apie tą ketinimą konkretesnių žinių neišliko.[3]

[3] Petkevičiūtė 1988, 113–114.

Aitvaras (*Ajtwaras*) – taip pavadintą lietuvišką laikraštį norėjo leisti L. Ivinskis. Jis sudarė detalų lietuviško laikraščio projektą. Leidinyje buvo numatyta 10 teminių skilčių, kuriose turėjo būti spausdinami valdžios įsakymai ir potvarkiai, tautosaka (pasakos, dainos, priežodžiai ir kt.), istorijos ir geografijos dalykai, gamtos mokslo straipsniai, žinios apie išradimus, amatus, žemės ūkio darbus, veterinarijos ir gyvulininkystės patarimai, populiari medicina, apybraižos iš pavyzdingų ūkininkų gyvenimo ir satyros apie įvairius nedorėlius, naujų žemaitiškų knygų ir lituanistinės literatūros sąrašai, orų prognozės. Laikraščio (savaitraščio) pirmas numeris turėjo išeiti Vilniuje 1857 m. sausio 1 d. ir vėliau – kiekvieną šeštadienį. Tačiau caro valdžia neleido tokiam leidiniui pasirodyti.[4]

[4] Ibid., 114–119.

Pakeleivingas – laikraštį tokiu pavadinimu XIX a. 6-tojo dešimtmečio pabaigoje (1859) norėjo išleisti grupė lietuvių inteligentų. Laikraščio redaktoriumi buvo numatytas M. Akelaitis. Tuo tikslu M. Valančius kreipėsi į Rusijos švietimo ministrą, S. Daukantas – į N. Praniauską Peterburge. Tačiau ir to sumanymo nepavyko įgyvendinti – nebuvo gautas leidimas.[5]

[5] Ibid., 58.

XIX a. viduryje lietuviško laikraščio idėją savais sumetimais palaikė ir caro valdininkai. Jai pritarė, pvz., Vilniaus generalgubernatorius V. Nazimovas, o carui sutikus, tam tikslui buvo skirta lėšų.[6]

[6] Vėbra 1992, 65.

1863 m. caro valdžia paskyrė 6000 Rb leisti Vilniuje laikraščiui baltarusių ir lietuvių kalbomis. Lietuviškosios dalies redaktoriumi buvo pasiūlytas Joniškėlio parapinės mokyklos mokytojas Laurynas Ivinskis, o baltarusiškosios – Minsko gubernijos mokytojas Antonas Šumovičius. „Lietuviškoji dalis turėjo būti laikraščio formos, pusės spaudos lanko ir išeiti kas dvi savaitės. Joje buvo numatyta šalia valdžios potvarkių, tikybinių skaitinių skelbti straipsnius apie žemės ūkį, vietinę pramonę, prekybą, Lietuvos ir Rusijos istorijos pasakojimus, žymių žmonių biografijas, taip pat tautosaką."[7] Pirmas laikraščio numeris, pavadintas *Друг народа* (*Liaudies draugas*), turėjo pasirodyti 1863 m. spalio 1 d. Laikraštis turėjo propaguoti caro valdžios

[7] Petkevičiūtė 1988, 73.

Spauda

politiką lietuvių tarpe. Tačiau L. Ivinskis atsisakė jam siūlytų pelningų pareigų, todėl laikraštis nebuvo leidžiamas, o jam skirti pinigai atiteko švietimo reikalams.

Tuo metu taip pat buvo siūloma laikraštį *Виленский вестник* (*Vilniaus žinios*) leisti rusų ir lietuvių kalbomis arba bent spausdinti lietuvių kalba atskirą to laikraščio lapą.[1]

Tačiau įvairios priežastys, daugiausia susijusios su 1863 m. sukilimu, tokius planus sužlugdė.

Po 1863 m. sukilimo, 9-tojo dešimtmečio pradžioje, vėl buvo stengiamasi gauti leidimą leisti lietuvišką periodinę spaudą.

1881 m. J. Šliūpas tarėsi Kaune su A. Baranausku leisti lietuvišką laikraštį.[2]

Lietuvos žinios – 1881 m. tokio laikraščio projektą (pirmąjį po sukilimo) buvo sudaręs E. Zislakas Mintaujoje (Latvijoje).[3]

Aušra – 1882 m. J. Šliūpas Maskvos, Peterburgo ir Varšuvos lietuvių jaunimo vardu siūlė J. Mikšui taip pavadinti sumanytą steigti Mažojoje Lietuvoje draugiją ir jos laikraštį. Vėliau įsteigtoji draugija buvo pavadinta „Birutės" vardu. Šliūpas siūlė ir kitokius draugijos laikraščio pavadinimus: *Lietuvis, Kova už laisvę, darbą ir apšvietą*.[4]

Lietuvis – taip turėjo vadintis periodinis leidinys, kurį 1882 m. P. Vileišis, J. Šliūpas ir J. Spudulis norėjo leisti Peterburge.[5]

Mūsų amžius – tokio pavadinimo savaitraštį galvota leisti Vilniuje.[6] Tuo reikalu 1882 m. Maskvoje P. Vileišis, J. Šliūpas ir J. Spudulis buvo įteikę valdžiai prašymą.[7]

Aušrinė – tokio pavadinimo savaitraštį 1883 m. norėjo pradėti leisti J. Jacevičius ir J. Miliauskas-Miglovara Rygoje.[8]

Žemajtyszkas Gazetas (*Žemaitiškas laikraštis*) – periodinis leidinys, kurį 1883 m. V. Nimanas buvo sumanęs leisti Liepojoje.[9]

Taigi iki *Aušros* pasirodymo (1883) būta bent 10 sumanymų leisti lietuviškus periodinius leidinius, skirtus pirmiausia Didžiajai Lietuvai (5 sumanymai iki sukilimo ir 5 po sukilimo). Keli tų sumanymų savaime sužlugo, o kitų (daugumos) neleido įgyvendinti caro valdžia.

PIRMOSIOS KREGŽDĖS: RANKRAŠTINIAI, HEKTOGRAFUOTI, VIENKARTINIAI LAIKRAŠČIAI. Lietuviškos periodikos trūkumą iš dalies kompensavo įvairūs rankraštiniai ir hektografuoti laikraščiai, kuriuos parengdavo kai kurie lietuvių (daugiausia studentų bei moksleivių) sambūriai. Iki 1863 m. sukilimo tokius laikraščius leido Peterburge ir Maskvoje studijavę lietuviai.

Nors leistas lenkų kalba, bet lietuviškos dvasios buvo *Literatų žirgas* (*Biegun literacki*). 1858 m. jį leido „Baublio Respublika" („Rzeczpospolita Baublisowa"), kurią buvo įsteigę Peterburgo katalikų dvasinės akademijos studentai (tarp jų A. Baranauskas).[10]

J. Koncevičiaus redaguojamą rankraštinį laikraštį (pavadinimas nežinomas) XIX a. šeštojo ir septintojo dešimtmečio sandūroje leido Maskvos universiteto studentai lietuviai.[11]

Žinios apej Lenku wajna su Maskolejs – tokiu pavadinimu lietuviškas sukilimo vadovybės leidinys buvo išspausdintas 1864 m. pradžioje (išėjo 2 numeriai).[12] Jį parengė ir suredagavo Mikalojus Akelaitis. Analogiškas leidinys buvo išleistas ir lenkų kalba.

[1] Vėbra 1992, 65.

[2] Dainauskas 1985, 673.

[3] Vėbra 1992, 68.

[4] Dainauskas 1985, 673.

[5] *Iš lietuvių kultūros istorijos* 1972, 7:48; Vėbra 1992, 70; Dainauskas 1985, 673.

[6] *Iš lietuvių kultūros istorijos* 1972, 7:48; Vėbra 1992, 70.

[7] Dainauskas 1985, 673.

[8] Vėbra 1992, 68.

[9] Ibid., 69.

[10] Mikšytė 1993, 142; Aleksandravičius 1989, 78.

[11] Aleksandravičius 1989, 83.

[12] Vėbra 1992, 66.

Po 1863 m. sukilimo, aštuntajame ir devintajame dešimtmetyje, rankraštinės lietuviškos periodikos buvo parengta Peterburge, Maskvoje, Veiveriuose, Kaune, Griežionėlėse (prie Anykščių).

Kalvis melagis 1875–1876 m. buvo leidžiamas Peterburge, išėjo apie 10–12 numerių.[1]

Aušra 1880–1881 m. hektografuotiniu būdu buvo leidžiama Maskvoje, išėjo 4 numeriai.[2]

Lietuvos bičiulis 1881 m. buvo leidžiamas Veiverių mokytojų seminarijoje.[3]

Lietuva 1883 m. buvo leidžiama Kauno kunigų seminarijoje.[4]

Rašliavos paštas (*Raszliawos pacztas*) – 1883 m. jį pradėjo leisti (išėjo tik vienas numeris), susirašinėdamas su Rygoje gyvenusiu J. Miliausku-Miglovara, Stanislovas Didžiulis Griežionėlėse, savo sodyboje prie Anykščių.[5]

Taigi iš viso pasirodė 8 leidiniai (2 rankraštiniai ir 1 spausdintas iki 1863 m. sukilimo bei 5 rankraštiniai po sukilimo), kurie brandino lietuvių norą ir viltį turėti savo periodinę spaudą. Tokios spaudos reikalavo vis intensyvėjusi lietuvių visuomeninė bei kultūrinė veikla. Tik periodinė spauda galėjo sutelkti tautą bendram tikslui, suburti išsisklaidžiusią inteligentiją, operatyviai skleisti visiems reikalingas žinias, svarstyti visiems rūpimas problemas, – taigi sudaryti sąlygas visų lietuvių dvasiniam bendravimui. O kol tokios spaudos nebuvo, ją iš dalies atstojo L. Ivinskio leisti kalendoriai.

LAURYNO IVINSKIO KALENDORIAI – LIETUVIŲ PERIODIKOS PIRMTAKAI. Lietuviškų laikraščių leidimu Mažoji Lietuva gerokai aplenkė Didžiąją Lietuvą. Tačiau lietuviški kalendoriai abiejose Lietuvos dalyse pasirodė beveik tuo pačiu metu. 1846 m. Klaipėdoje buvo išspausdintos E. Šesnako *Prūsiškos kalendros* (1847 metams) – ir tai buvo pirmas lietuviškas kalendorius Mažojoje Lietuvoje. Vilniuje pirmuosius kalendorius lenkų kalba išleido J. Kulmus (1730), J. Poszakowskis (1737), A. Aleknavičius (1746).[6] Iš Vilniuje leistų kalendorių XIX a. pirmoje pusėje populiariausias buvo A. Lisowskio *Kalendarz gaspodarski* (*Ūkininko kalendorius*). Jis ir paskatino L. Ivinskį leisti lietuvišką kalendorių.[7]

1845 m. rudenį lietuviško kalendoriaus rankraštį L. Ivinskis nusiuntė cenzūros komitetui ir gavo leidimą jį spausdinti. Kalendorius buvo išspausdintas 1846 m. ir vadinosi *Metu skajtlus ukiniszkas* <...>. Tačiau 1847 m. jis pavadintas *Kalendorius arba Metu skajtlus ukiszkas*, o 1852 m. *Kalendorius arba Metskajtlus ukiszkas*. Toks dvigubas (kalendoriaus ir metskaitlio) pavadinimas išliko iki 1865 m., kai kalendorių imta spausdinti rusų spaudmenimis.

Nuo 1851 m. L. Ivinskio kalendoriai turėjo nuolatinį literatūrinį priedą, kuriame buvo spausdinami grožiniai kūriniai, vertimai, skelbiama tautosaka. Kalendoriai taip pat turėjo istorinių įvykių lentelę („Atsitikimai ant žemės garsesnieji“, nuo

[1] Dainauskas 1985, 665–666.
[2] Ibid., 666.
[3] Vėbra 1992, 67.
[4] Ibid.
[5] Ibid.; Dainauskas 1985, 668.
[6] Petkevičiūtė 1988, 119.
[7] Ibid., 120.

METU SKAJTLUS
UKINISZKAS
ANT METU WIESZPATIES
1846.
Kursaj tur sawieje Szwentes Rima-Katalikų pagal senos gadines su dienomis naujos gadines, didesniunsius atsidikimus, Rodikła Saules tekiejima ir užsilejdima, atmajnas mieneśia ir ora, Žiniaš reikalingesnes diel ukininku, ir suraszima Atpusku, Jomarku ir Kiarmoszių Žiamajczių szalieje.
WILNUI.
Spaustuwej' Jozupa Zawadzki.
1846.

Pirmasis lietuviškas Lauryno Ivinskio kalendorius, 1846

1860 m. – „Atsitikimai ir išradimai garsesnieji"). Lentelė buvo 3 dalių, vienoje iš jų buvo surašyti Lietuvos istorijos įvykiai (pvz., 1846 m. kalendoriuje iškeliami Lietuvos kunigaikščių žygiai, jų nuveikti darbai, nurodomos jų mirties datos). Nuo 1850 m. istorijos įvykių sąrašas buvo praplėstas ir padalytas dar į 3 poskyrius. Papildytoji lentelė (1850) visiškai nepakeista buvo perspausdinėjama kitų metų kalendoriuose, o nuo 1860 m. greta jos buvo spausdinamas tęstinis straipsnis „Kaunas nuog jo pradžios iki dienų mūsų gadynės".

Kalendorius L. Ivinskis siųsdavo didikams, bajorams, inteligentams. Vienas aktyviausių jo talkininkų buvo M. Valančius (Varnių kunigų seminarija kasmet apsiimdavo išplatinti po 2000 egzempliorių). Valančiaus dėka kalendorius pasklisdavo po visą Žemaitiją.

Kalendoriai ėjo pamečiui 1846–1852 ir 1855–1864 m. Tik 1853 ir 1854 m. dėl cenzoriaus Antano Petkevičiaus nepalankių recenzijų jie buvo uždrausti.[1] Ivinskis padėjo sudaryti ir 1865–1867 m. kalendorius rusų spaudmenimis. Vėliau, 1872 m., parengė kalendorių lotynišku šriftu, bet negavo leidimo spausdinti. Tačiau 1878 m. jam pavyko išleisti kalendorių lotyniškais spaudmenimis, ir tai buvo paskutinis oficialus Ivinskio leidinys.[2] Po to, 1879 m., dar išėjo L. Ivinskio parengtas kalendorius Tilžėje, jam priskiriami Tilžėje išleisti 1869, 1870, 1873, 1874, 1876, 1877 m. lietuviški kalendoriai. Taip pat buvo parengęs kalendorių ir 1888 m., bet jis nebuvo išleistas.[3] Taigi Ivinskis 22 kalendorius išleido Didžiojoje Lietuvoje (Vilniuje) ir 7 kalendorius Mažojoje Lietuvoje (Tilžėje) – iš viso 29 lietuviškus kalendorius.

[1] Petkevičiūtė 1988, 126–127.

[2] Ibid., 127.

[3] Ibid., 131–132.

Kalendorių rankraščius Ivinskis kiekvienais metais siųsdavo M. Valančiui, kad šis, kaip bažnytinės valdžios atstovas, juos aprobuotų, pasirašytų spaudai. Po to juos tikrindavo caro valdžios cenzoriai. Ypač priekabūs buvo A. Petkevičius, lietuviškų raštų cenzoriumi dirbęs 1852–1857 m., ir jį pakeitęs Viktoras Aramovičius. Dėl jų priekabių neišėjo du kalendorių numeriai, iš vieno (1855) išmestas literatūrinis priedas, iš kitų kalendorių prozos ir poezijos išbrauktos visos nepageidaujamos vietos.[4]

[4] Ibid., 165, 169–170.

Ivinskio kalendoriai atliko didelį švietėjišką vaidmenį. Juose buvo lietuviškai skleidžiamos įvairios mokslo žinios: astronomijos, geografijos, medicinos, veterinarijos, žemės ūkio, istorijos; rašoma apie amatus, namų priežiūrą, maisto produktų saugojimą, valgių ir gėrimų gaminimą, informuojama apie įvykius ir muges, prognozuojamas oras ir derlius. Medicinos žinios kalendoriuose buvo skelbiamos su rubrika „Gydymas žmonių nuog nekurių ligų". Pats Ivinskis buvo parengęs veikalą apie žmonių ir gyvulių gydymą, kurio ištraukas spausdindavo kalendoriuose.[5] Tokiu būdu jis tęsė Jurgio Pabrėžos pradėtą darbą – stengėsi aprūpinti žmones lietuviška medicinine literatūra. Deja, nei Pabrėžos, nei Ivinskio parengtos medicinos knygos nebuvo išleistos, ir kalendoriai ilgą laiką buvo pagrindiniai medicinos žinių populiarintojai lietuvių kalba. Kalendoriuose taip pat gausu žinių iš astronomijos: apie Visatą, jos sandarą, apie Saulę, Mėnulį ir kitas planetas bei jų palydovus (Venerą, Saturną, Marsą, Jupiterį, Merkurijų, Neptūną, Uraną ir kt.), apie kometas, Saulės ir Mėnulio užtemimus, Mėnulio atmainas, Saulės tekėjimo ir leidimosi laiką ir kt. Astronomijos, kaip ir medicinos, žinios daugiausia buvo paremtos ano meto mokslo duomenimis, jos ugdė naują žmonių pasaulėvaizdį. Ta prasme Ivinskio kalendoriai tęsė Lietuvos vyriausiosios mokyklos ir Vilniaus universiteto pradėtą lietuvių dvasinės kultūros pasaulietinimo tradiciją.

[5] Ibid., 138–139.

Kalendorių patrauklumą ir populiarumą didino juose skelbta (nuo 1851) tautosaka bei mitologija (pasakos, sakmės, dainos, patarlės, priežodžiai, mįslės) ir grožinė literatūra (apsakymai, eilėraščiai). Čia išspausdintos 7 pasakos, iš jų dvi stebuklinės – „Trys juodvarniai" (1861) ir „Apie pavargusį liuosininką, kurs palaimints pastojo" (1866), dvi melų – „Du melagiu" (1862) ir „Trys broliai ir melagystė" (1863), dvi buitinės – „Vaišinimas" (1863) ir „Pasigobėjimas" (1863), viena gyvulinė – „Lapė" (1861).[1] Jas papildo mitologinė sakmė „Pramžinas. Senovės gadynės lietuvių ir žemaičių dievaitis pirm krikščionystės amžių" (1859), kurią Ivinskis išvertė iš T. Narbuto istorijos I tomo (1835), skirto lietuvių mitologijai. Buvo paskelbtas ir dievų bei deivių sąrašas „Dievaičiai lietuvių ir žemaičių pirm krikščionystės amžiaus" (1864). Kalendoriuose (1861, kirilica – 1865 ir 1866) buvo išspausdinta ir liaudies dainų (iš viso 9): humoristinės dainos „Žvirblis ir pelėda" ir „Kuiselio smertis" (1861), „Oi, kas tenai bildėjo" (1865), istorinės dainos „Oi, broli, broleli mano" ir „Per tiltą jojau" (1865), jaunimo daina „Daina mergelės" (1866), vestuvių dainos „Krinta rytą raselė" ir „Siuntė mane motušėlė" (1865), vaišių daina „Plungėj gėriau, Plungėj šokau" (1865).[2] Kalendoriuose (1851, 1852, 1858, 1860, 1866, 1867) paskelbti 376 vienetai smulkiosios tautosakos: 355 patarlės bei priežodžiai ir 21 mįslė. Dalis jos autentiška, tačiau didesnė dalis (243 vienetai) Ivinskio stilizuota (surimuota dvieiliais). Vėliau Ivinskis sudarė rinkinį *Priežodžiai ir mįslės*, kurį nusiuntė į Peterburgą Rusijos geografų draugijai. Jame surašyti 2486 smulkiosios tautosakos vienetai (2133 patarlės bei priežodžiai ir 353 mįslės). Ne visi Ivinskio tautosakos rinkiniai išliko. Tačiau ir tai, kas išliko, „rodo jį buvus vienu iš pačių našiausių XIX a. vidurio tautosakos rinkėjų".[3] Kalendoriuose skelbiama tautosaka skatino pačius jos kūrėjus ir saugotojus labiau branginti savąją (liaudies) kūrybą, giliau suvokti jos prasmę. Ji psichologiškai parengė kaimo žmones domėtis ir grožine literatūra.

Kalendoriuose (1846–1864 ir 1878) buvo išspausdintas 21 didaktinis apsakymas (6 iš jų – trumpi „pamokymai").[4] Vieną jų grupę sudaro „vaizdeliai – savotiški moraliniai pasakojimai, propaguojantys paklusnumą, pamaldumą ir kitus su religiniu mokymu ir dorovinėmis nuostatomis susijusius dalykus".[5] Kitai grupei priklauso ilgesni kūrinėliai, parašyti tautosakiniais siužetais.[6] Pagaliau trečią grupę sudaro „labiausiai pasakojimo žanrą atitinkantys pasakojimai", daugiausia verstiniai[7], kai kurie sulietuvinti. Kalendoriuose paskelbtų apsakymų „Medinis kryželis" (1856), „Ir ant jaučio skūros nesurašytumei griekų" (1858), „Netvojimas nedoro vaiko" (1864) ir „Budrys ir jo priepuoliai" (1877) siužetai yra panašūs į Valančiaus apsakymų „Mielaširdinga ponia", „Dievobaimingas vaikelis" (iš *Vaikų knygelės*), „Nedoras Endriukas" ir „Šeškus bajoras" (iš *Pasakojimo Antano Tretininko*) siužetus.[8] Tai rodo, kad „M. Valančiaus kūrybai turėjo įtakos L. Ivinskio kalendorių didaktiniai siužetai. Bet ir L. Ivinskis, ir M. Valančius galėjo žinoti ir kitus bendrus šaltinius, iš kurių sėmėsi sau medžiagos".[9] Kalendoriuose taip pat išspausdinti (Silvestravičiaus ir Šiaulėniškio Senelio slapyvardžiais) du Juozapo Silvestro Dovydaičio vaizdeliai – „Kalba ant vyrų ulyčios", „Šitai kas man atsitikę" (1863) ir jo straipsnis „Girtybė" (1860). Ivinskio kalendorių leidimas sutapo su didaktinės prozos įsigalėjimu lietuvių literatūroje. Kalendoriai pratęsė buvusias negausias tos prozos (J. Chodźkos, A. Tatarės, K. Aleknavičiaus kūrinių) tradicijas, ją dar labiau išpopuliarino (kalendorių leidimo metais buvo atskirai išspausdintos P. Gomalevskio, J. Dovydaičio,

[1] Petkevičiūtė 1988, 151.

[2] Ibid., 156.

[3] Ibid., 160.

[4] Ibid., 161.

[5] Ibid.

[6] Ibid., 162.

[7] Ibid., 163.

[8] Ibid., 165.

[9] Ibid., 167.

Spauda

M. Akelaičio apysakos), kol pagaliau ji pasiekė meninį brandumą M. Valančiaus kūryboje. „Per M. Valančių įsitvirtino L. Ivinskio paskelbti didaktiniai siužetai, plitę liaudyje ir kitų tautų literatūroje. Savaip perdirbti ir naujai atkurti, jie skatino augti lietuvių grožinę prozą."[1]

[1] Petkevičiūtė 1988, 168.

Ivinskio kalendoriai populiarino ir lietuvių poetų kūrinius. Daugumas jų čia buvo pirmą kartą publikuoti. Kalendoriuose pasirodė S. Valiūno eilėraščiai „Rašančiam lietuvišką žodinį" (1851) ir „Birutė" (1852), K. Praniauskaitės „Žalčio motė" (vertimas iš J.I. Kraszewskio *Vitolio raudos*, 1859), A. Baranausko *Anykščių šilelis* (1860–1861), „Dievo rykštė ir malonė", „Sueiga girtuoklių" (1861), „Giesmė padėkavonės už blaivystę" (1863), A. Strazdo „Kiškis" (1861), D. Poškos „Mano darželis" ir „Gromata pas Tadeušą Čackį" (1863), J. Pabrėžos „Artojas" (žinomas pavadinimu „Esu sau žmogelis", 1861). Autorių pavardės (išskyrus K. Praniauskaitės) nebuvo nurodomos (*Anykščių šilelis* paskelbtas Jurkšto Smalaūsio slapyvardžiu), todėl mažiau žinomų poetų kūrinių autorystė ilgai liko neatskleista. Tik D. Petkevičiūtė, daugelį metų tyrinėjusi L. Ivinskio gyvenimą ir veiklą, nustatė dar kelis kalendorių poezijos autorius. Kalendoriuose išspausdintas Mikalojaus Gadliausko ilgas (82 dvieilių) eilėraštis „Laikas ir darbai visų metų" (1862), Jokūbo Kurmavičiaus eilėraštis (61 ketureilis) „Atsižegnojimas ir barnė Mykolo su Arielka" (1860), Karolio Brunono Rimavičiaus paplitęs žmonėse eilėraštis „Balius ubagų" (1858), daina virtęs Motiejaus Žutauto eilėraštis „Piemenėlis" (1860).[2] Iki šiol nenustatyta, kas parašė kalendoriuose paskelbtus eilėraščius „Vanagėlis" (1858), „Persergėjimas" ir Juodrubio slapyvardžiu pridengtą „Dąjna ūkininko" (1864).[3] Dar keli autoriai tikėjosi kalendoriuose paskelbti savo kūrybos, bet Ivinskis jos nespausdino. Toks likimas ištiko P. Girdvainį, F. Andruškevičių, K.J. Rimkevičių, J. Lukavičių, nežinomą autorių iš Vadžgirio.[4] Taigi Ivinskio kalendoriuose reprezentuotas keliolikos lietuvių poetų būrys. Juose aktualizuoti kai kurių XIX a. pradžios poetų (A. Strazdo, D. Poškos, S. Valiūno) kūriniai, atskleista platoka XIX a. vidurio poezijos panorama, kurioje centrinę vietą užima pirmąkart paskelbtas A. Baranausko *Anykščių šilelis*.

[2] Ibid., 179–185.

[3] Ibid., 185.

[4] Ibid., 185–187.

Kalendoriuose Ivinskis spausdino ir savo paties kūrinius – išleisti jų atskiromis knygomis jam nepavyko. 1851 m. jis įteikė spaudai prozos rinkinį „Pasakos", kuris nebuvo išleistas (neišliko nė rankraštis), o kalendoriuose buvo paskelbtas apsakymas „Apgynėjimas" (1858), keturi blaivybę propaguojantys vaizdeliai (1860), trumpi pasakojimai „Amatininkas ir čebatorius", „Turtingas ir menkas kaimynas", „Pasigodėjimas", „Susimokymas" (1878).[5] Ivinskio didaktinei prozai artima ir jo publicistika, kuriai būdingi „moraliniai etiniai pamokymai, estetikos pradai, valstiečių dvasinės kultūros ugdymas ir gyvulių globa bei apsauga".[6] Minėtini jo straipsniai, mokantys kultūringo elgesio: „Apie padorų užlaikymą kūno" (1859), „Apie padorų ėjimą" (1860), „Apie padorų apsiėjimą su kitais" (1861), „Apie prideranti kalbos vedimą draugystėje" (1862), taip pat 5 straipsniai apie arklius.[7] Vėliau, 1876 m., Ivinskis parengė atskirą leidinį apie gyvulių globą *Pasauga kiekvieno gyvo sutvėrimo*, bet jis nebuvo išspausdintas. Ivinskis savo straipsniais „padėjo atsirasti ir formuotis vėlesniam lietuvių publicistikos žanrui, o jo prozos bandymai dėjo būsimo didaktinio apsakymo pamatus".[8] Kalendoriuose išspausdinta ir kone visa Ivinskio poezija: eiliuota pasaka „Voras, kuris žmogų apskundė" (1861), pasakėčios

[5] Ibid., 188.

[6] Ibid., 190.

[7] Ibid., 191–192.

[8] Ibid., 195.

„Vilkas ir avinas", „Skruzdis ir juodvarnis" (1878), eilėraščiai „Smetona" (1862), „Nekiškis, kur nereikia" (1878), lenkų poezijos sekimai (eiliuota pasaka „Kartėk nekartėk – medus esi" išliko tik rankraščiu).[1] Iš F. Dmochowskio lenkiškų vertimų rinkinio Ivinskis išvertė anglų poetų E. Youngo ir J. Miltono kūrybos: tris giesmes iš E. Youngo poemos *Paskutinis teismas* ir vieną (pirmąją) giesmę iš poemos *Nakties mintys*, taip pat J. Miltono poemos *Prarastasis rojus* pirmųjų keturių giesmių ištraukas. Vertimų rinkinį jis pavadino *Sudna Diena ir Naktis pirmoje par Edwarda Yunga ir Rojus Pragajszintas par Miltona, isz lenkiszka liežuwia iszgulditi par L. Ivinski, 1860*. Rinkinyje buvo įdėta dedikacija I. Oginskiui ir straipsnis apie E. Youngo kūrybą. Tai buvo pirmieji anglų poezijos vertimai į lietuvių kalbą. E. Youngo poemos *Paskutinis teismas* ištraukos buvo išverstos jau 1848 m., tačiau išspausdinti jas atskiru leidiniu Ivinskiui nepavyko.[2] Tuomet savo vertimus jis ėmė skelbti kalendoriuose (dalis ištraukų iš E. Youngo *Paskutiniojo teismo* išspausdinta 1849, 1861 ir 1862 m. kalendoriuose, o JAV 1897 m. buvo išleista *Sūdna diena* ir 1898 m. – *Naktys*). Ivinskis išvertė ir prozos kūrinių. 1858 m. jis išleido iš lenkų kalbos išverstą vokiečių rašytojo Christopho Schmido apysaką *Genovaitė* (vertimas įteiktas cenzūrai dar 1855 m.)[3], kuri vėliau buvo keliolika kartų perspausdinta. Pagal ją G. Landsbergis-Žemkalnis 1914 m. parašė to paties pavadinimo dramą, dažnai vaidintą mėgėjų teatruose. Daug anksčiau už *Genovaitę* (1846–1847 m.) Ivinskis buvo išvertęs D. Defoe *Robinzono Kruzo* lenkišką sutrumpintą variantą, tačiau tas vertimas liko neišspausdintas.[4]

[1] Petkevičiūtė 1988, 196–197.

[2] Ibid., 207, 212–214.

[3] Ibid., 219, 223–225.

[4] Ibid., 225–226, 230.

Lauryno Ivinskio kalendoriai buvo unikalus reiškinys lietuvių kultūros istorijoje. Būdami „XIX a. liaudies dvasinės ir materialinės patirties enciklopedija"[5], jie buvo reikšmingi ir lietuvių literatūrai. Kalendoriai reprezentuoja švietėjiškos didaktinės lietuvių literatūros suklestėjimą. Juose suartėjo tautosakinis ir autorinis pasakojimas, mokslo žiniomis buvo praturtintas liaudiškasis pasaulėvaizdis, suaktualinta liaudies kultūra pagal krikščioniškosios (katalikiškosios) dorovės principus.

[5] Ibid., 231.

LIETUVIŲ PERIODIKOS ATSIRADIMAS DIDŽIOJOJE LIETUVOJE. Yra pastebėta, kad „L. Ivinskio bendradarbiavimas slaptuose Tilžės kalendoriuose, kaip ir visas jo leidybinis darbas, padėjo praskinti takus *Aušrai* ir *Varpui* ir po jų atsivėrusiai gaiviai ir plačiai lietuviškos spaudos versmei".[6] Taigi L. Ivinskio kalendoriai padėjo pasirodyti lietuviškai periodinei spaudai Didžiojoje Lietuvoje. Ji čia atsirado, išsišakojo ir sparčiai išplito dviem paskutiniais XIX a. dešimtmečiais. Tuo metu, kada valdžia ją draudė ir persekiojo, ir kartu tuomet, kai tauta turėti tokią spaudą jau buvo pasirengusi: buvo pakankamai įvairius mokslus išėjusių (ar einančių) inteligentų, apsisprendusių dirbti savo tautos labui, pagrindinių periodinės spaudos organizatorių, ir kartu buvo užtektinai raštingų, apsišvietusių ir tautiškai susipratusių kaimo žmonių – ūkininkų, valstiečių, pagrindinių tos spaudos skaitytojų. Periodinė spauda, kurios atsiradimas rodė išaugusį visos tautos sąmoningumą, savo ruožtu padėjo tautai toliau konsoliduotis ir dvasiškai bręsti.

[6] Ibid.

Gausėjanti lietuvių inteligentija ėmė vis labiau ideologiškai diferencijuotis, o tai lėmė ir įvairių krypčių išsiskyrimą to meto lietuvių periodikoje. Jau XIX a. viduryje A. Baranauskas savo kūrinyje *Pasikalbėjimas Giesminyko su Lietuva* (parašytame 1859 m., paskelbtame 1895 m.) poetiškai apibendrino tris pagrindinius tautos gaivinimo ir gelbėjimo kelius: romantinį, pozityvistinį ir krikščioniškąjį (katalikiškąjį). Tais plačiausiais keliais ir nuėjo lietuvių inteligentija į XIX a. pabaigą, kada pasirodė

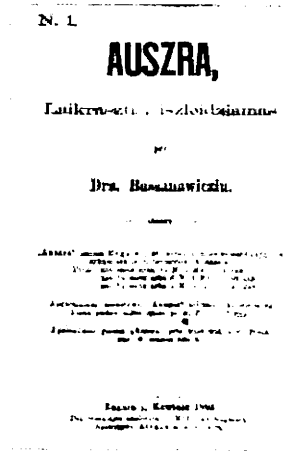
N. 1.

AUSZRA,

Dr. Basanawiczių.

Pirmasis Aušros *numeris, 1883*

ir atitinkama, tuos kelius ryškiausiai reprezentuojanti periodinė spauda: romantinės krypties *Aušra*, pozityvistinės – *Varpas* ir katalikiškosios – *Tėvynės sargas*.

AUŠRA. Rūpintis lietuvišku laikraščiu, skirtu tautos atgimimui, XIX a. 9-ojo dešimtmečio pradžioje suskato būrys lietuvių inteligentų, gyvenusių skirtinguose kraštuose: Rusijos imperijoje – J. Šliūpas, P. Vileišis, Mažojoje Lietuvoje – A. Vištelis (paragintas Drezdene gyvenusio J.I. Kraszewskio), J. Mikšas, J. Zauerveinas, Bulgarijoje, Serbijoje ir Čekijoje – J. Basanavičius.[1] Mažojoje Lietuvoje leisti lietuviški laikraščiai tam tikslui netiko, nes „Prūsijos lietuviai jautėsi lojaliais Prūsijos valstybės pavaldiniais ir nepalankiai žiūrėjo į patriotinį savo tautiečių sąjūdį, besireiškiantį Didžiojoje Lietuvoje".[2] J. Basanavičius ieškojo galimybių spausdinti lietuvišką laikraštį Bulgarijoje (Sofijoje), Serbijoje (Belgrade) ir Čekijoje (Prahoje), tačiau galiausiai savo viltis sutelkė į Mažąją Lietuvą. 1883 m. sausio 23 d. jis nusiuntė J. Mikšui laikraščio programos apmatus, pratarmę ir kelis rašinius.[3] J. Mikšas, iki tol gyvenęs pas tėvus Sauguose (į šiaurę nuo Šilutės, prie Tilžės–Klaipėdos plento), 1883 m. pavasarį išvyko į Ragainę mokytis raidžių rinkėjo amato, kad „naudingesnis lietuviams būtų".[4] Lėšų laikraščiui leisti pirmieji davė M. Šernius, A. Vištelis ir J. Basanavičius. Tokiu būdu ankstyvą 1883 m. pavasarį (faktiškai balandžio mėnesį) pasirodė pirmasis laikraščio numeris.

Antrojo numerio leidėju nurodytas jau ne J. Basanavičius, bet „keli Lietuvos mylėtojai", o nuo trečiojo numerio – „Lietuvos mylėtojai". Iš pradžių (Nr. 1–5) laikraštis buvo spausdinamas Ragainėje, vėliau Tilžėje (O. von Mauderodės spaustuvėje, o nuo 1885 m. Nr. 9 – J. Mikšo spaustuvėje ir jo lėšomis).[5] Laikraštį faktiškai redagavo 4 redaktoriai: Jurgis Mikšas, Jonas Šliūpas, Martynas Jankus ir Juozas Andziulaitis.[6] 1886 m. pavasarį (birželio pabaigoje) bankrutavus J. Mikšo spaustuvei, laikraštis nustojo ėjęs, nes nebuvo kam rūpintis tolesniu jo leidimu (J. Basanavičius tuo metu sunkiai sirgo, o A. Vištelis išvyko į Pietų Ameriką). *Aušros* buvo išleista 40 numerių (29 sąsiuviniai), kuriuose yra 1294 puslapiai rašinių teksto.[7]

Aušros pasirodymas atitiko lietuvių, ypač inteligentų, daugumos lūkesčius, todėl buvo sutiktas kaip nepaprastas įvykis tautos gyvenime. Jonas Juška rašė iš Kazanės džiaugdamasis, kad *Aušra* prikėlė „iš miego, arba letargiško sapno" Lietuvą ir lietuvius ir kad jam teko tai nors gyvenimo pabaigoje regėti. Jis nė sapne nesapnavęs skaityti žodžius, parašytus tokia gražia lietuvių kalba. Dabar galįs mirti „pamatęs aušrą mūsų atsigaivinimo", apie kurį galvojęs 25 metus.[8] M. Davainis-Silvestraitis atsiuntė laišką, pasirašytą kelių Raseinių krašto ūkininkų, kurie „meldė Dievo palaiminimo" leidėjų darbui ir „ragino tolyn jų gerovei trūstis".[9] Laikraščio pasirodymą sveikino M. Akelaitis iš Paryžiaus, Petras Vileišis iš Belgijos, S. Dagilis iš Sumų (Ukrainoje) ir daugelis kitų. *Aušra* paskatino atgimti savo tautai ne vieną sulenkėjusį ar lenkėjantį lietuvį (pvz., V. Kudirką), paakino ryžtingiau apsispręsti (pvz., J. Jablonskį). V. Kudirka *Varpe* (1893, Nr. 3) išspausdino „Iš mano atsiminimų keletas žodelių, kuriuos, kaipo liudijimą padėkavojimo, iš tikros širdies mūsų vyrui J. Basanavičiui, pirmajam redaktoriui „Aušros", aukauju".[10] V. Kudirka rašo:

> <...> patekau į M[arijampolės] gimnaziją (Lietuvoj) tame laike, kada jau mokslo institucijose įvesta buvo vieton lenkiškos priverstina maskoliška kalba, bet da įsibėgėjusi lenkų šlėktiška dvasia negalėjo susilaikyti ir apsiaubdavo kiekvieną lietuvį, patekusį į gimnaziją. Vos spėjau apsivilkti mėlyną mandieraitę su baltais sagučiais ir susimaišiau su draugais

[1] Dainauskas 1985, 674.

[2] Ibid., 672.

[3] Ibid., 675.

[4] Ibid.

[5] Ibid., 677.

[6] Ibid., 720.

[7] Ibid., 719.

[8] Basanavičius 1997, 81.

[9] Ibid., 82.

[10] Kudirka 1990, 2:540–543.

mokintiniais, pajutau, kad mano dvasioje kaszin kas dedasi. Kas dedasi, numanyti ir išreikšti negalėjau, tik jaučiau, kad man gėda atsiminti, kuomi aš buvau, o ypač bauginausi, kad draugai nepatirtų, jogei aš moku *lietuviškai*. Tas dalykas galėjo mane išduoti artojaus sūnum esant. Žinoma, išlikimo instinktas liepė man niekad neatsiliepti lietuviškai ir saugotis, idant nieks nepamatytų, kad mano tėvas dėvi sermėginę ir moka tik lietuviškai. Dėl to gi stengiausi kalbėti nors blogai, bet lenkiškai, o nuo tėvų ir giminių, kurie atvažiuodavo manęs atlankyti, šalindavausi iš tolo, jeigu tik patėmydavau, kad kas iš draugų ar ponų mato. Šnekėdavau su jais ramiau tik pasislėpęs kur užkampyje. Tapau mat *lenku* ir sykiu *ponu* – tekau lenkiškai dvasiai. Pagedęs buvau, bet aš nekaltas, aš pats to nesupratau, kūdikiu da bebūdamas, o tie, ką suprato, manęs nepersergėjo, nepamokino...[1]

[1] Kudirka 1990, 2:540–541.

Taigi psichologinė lietuvio būsena amžiaus pabaigoje buvo panaši, kaip ir amžiaus pradžioje, kada K. Bogušas savo knygoje *Apie lietuvių tautos ir kalbos kilmę* (1808) rašė, jog ir tie, kurie moka lietuviškai, gėdisi kalbėti ta kalba. Iš to matyti, kaip tvirtai buvo įsišaknijęs tautoje nepilnavertiškumo jausmas. V. Kudirka ilgainiui įsitikinęs, kaip baisiai kenkia žmogaus dorovei, jeigu jis „išsineria" dėl kokių nors priežasčių „iš lukšto savo tautystės ir patenka praryjančiai įtekmei svetimos tautos" ir „kaip galingas tautystės pamatas – prigimtoji kalba".[2] Toliau V. Kudirka aprašo, kokią įtaką jo tautiniam apsisprendimui turėjo J. Basanavičius ir jo *Aušra*:

[2] Ibid., 541.

Paleido ant Velykų. Keletas mokintinių susitarėme pasisamdyti arklius ir keliauti drauge namon. Tarpu mūs buvo Basanavičius, mokintinis iš vyriausios kliasos. Bevažiuojant jis atsiliepia „Panowie, zaśpiewajmy!" Aš turėjau gerą balsą ir tikrai buvau paketinęs prisidėti. Tik štai Basanavičius užvedė lietuviškai: *Augin tėvas du sūneliu...* Rodos, kad man kas gerklę užėmė iš gėdos. „Chłop", – pamislijau sau *lenkiškai* ir nuleidęs nosį tylėjau...

Buvau jau 5 kliasoje. Sykį ant lekcijos lietuviškos kalbos (lankydavau tas lekcijas kaip ir kiti – net patys lenkai – tik dėl to, idant turėčiau tiesą ant lietuvių stipendijos universitete) ateina Basanavičius, jau tada studentas Maskvos universiteto. Įėjęs pasisveikino su mokintoju ir prakalbėjo į mus *lietuviškai*. Parodė gražumą lietuviškos kalbos ir atkartojo keletą vietų iš eilių, kur lietuviška kalba tiesiog perima gamtos skambėjimus, paukščių balsus: *Ieva, Ieva, neganyk po pievą...* arba *Jurgut, kinkyk, paplak, nuvažiuok...* Atkartojo ir daugiaus vietų, tik visų nepamenu. „*Komedyant*" – pamislijau sau *lenkiškai* ir apkaitęs nusikreipiau į šalį ir ėmiau sau skaityti visai ką kitą...

Pabaigiau gimnaziją su ta mislia ir jausmu, kad lietuviu būti lyg nepritinka, ypač jog tada visi tyčiojosi iš kokių ten *litvomanų* ir drabstydavo į akis su Muraška.* Sakydavau, kad aš sykiu lietuvis ir lenkas, nes istorija sujungė lenkus su lietuviais. Mat prisipažinimu *pusiau* prie lenkystės tariau

* Muraška – sumaskolėjęs lietuvis (pirm sumaskolėjimo jis jau išpažino lenkystę), kurs, prisišliejęs prie Katkovo, lenkams didei įsipriklino savo raštais, siundančiais maskolius ant lenkų [Varpo *redakcijos paaiškinimas*].

Spauda

atpirksiąs nors pusę tos *kaltės*, kad aš lietuvis. O veidmainingas besiteisinimas pagedusio jauno vaikino! To paviršutinio teisinimosi prieš kitus ir prieš patį save man išteko, ypač jogei nepasitaikė nė vienos apystovos, kuri būtų privertusi mane dirstelti į tuos dalykus giliau.

Su tokiomis nuomonėmis apie mano tautystę įstojau į universitetą, vieną iš tų, kur lietuvių buvo labai mažai, o ir tie beveik nepasipažinojo vienas su kitu. Žinoma, nuovoka *Lietuvos, lietuvystės* vis labyn ir labyn dilo iš mano proto...

Parvažiavau iš universiteto ant vasaros į Lietuvą. Vienas kunigas papasakojo man, kad išeisiąs *lietuviškas* laikraštis, parodė savo *lietuviškai* rašytas eileles ir Basanavičiaus laišką apie aną laikraštį. Perskaičiau laišką ir... smilktelėjo lyg širdyje. Smilktelėjo ir vėl, rodos, nieko. *„Bawią się dzieci"*, – pamislijau sau *lenkiškai*. Tik nuo tos valandos gana tankiai pradėjo skraidyti po mano galvą mislys apie Lietuvą, lietuvius, lietuvystę, širdis vienok ant tų mislių neatsiliepdavo...

Potam, ar į pusmetį, gavau Nr. 1 „Aušros". Žiūrau, ant pirmutinio puslapio stovi Basanavičius. *„Pranašas"*, – pamislijau tada apie Basanavičių *jau lietuviškai*. Ėmiau skubiai vartyti „Aušrą" ir... neprimenu jau visko, kas su manim paskui darėsi... Tiek pamenu, kad atsistojau, nuleidau galvą, nedrįsdamas pakelti akių ant sienų mano kambarėlio... rodos, girdėjau Lietuvos balsą, sykiu apkaltinantį, sykiu ir atleidžiantį: „O tu, paklydėli, kur ikšiol buvai?" Paskui pasidarė man taip graudu, kad, apsikniaubęs ant stalo, apsiverkiau. Gaila man buvo tų valandų, kurios nesugrąžintinai išbrauktos tapo iš mano gyvenimo, kaipo lietuvio, ir gėda, kad taip ilgai buvau apgailėtinu pagedėliu... Potam pripildė mano krūtinę rami, smagi šiluma ir, rodos, naujos pajiegos pradėjo rastis... Rodos, užaugau išsyk ir ta pasaulė jau man per ankšta... Pajutau save didžiu, galingu: *pasijutau lietuviu esąs...*

Ta valanda antrojo užgimimo perdaug yra svarbi mano gyvenime, kad galėčiau ją užmiršti. Negaliu taipogi užmiršti, kad ir nepripažinti, kad už tą valandą esu kaltas Basanavičiui.

Neužilgo susižiedavau su Lietuvos literatūra ir iki šiai dienai savo sužieduotinės neapleidžiu.[1]

[1] Kudirka 1990, 2:541–543.

Taigi J. Basanavičiaus *Aušra* pasiekė savo tikslą: susijaudinusių, tautos likimu susirūpinusių žmonių parašyta, ji atitinkamai jaudino kitus. J. Basanavičius irgi prisimena, kaip jis reagavo, parašęs pirmajam *Aušros* numeriui programinę prakalbą: „Parašęs ją, skaitydamas žodžius „Kaip aušrai auštant nyksta ant žemės nakties tamsybė, o kad taip jau prašvistų ir Lietuvos dvasia!" graudžiai apsiverkiau ir iš akių byrančiomis ašaromis sušlapinau rankraštį. Tarytum aš tuomet prajaučiau, kad šitie iš gilumos širdies kilusieji žodžiai užgaus jautresnių lietuvių širdis ir sukels juose tėvynės ir savo kalbos meilę, be kurios nė koks tautos atsigaiveliavimas negalimas – taip ir atsitiko."[2]

J. Jablonskis, Marijampolės gimnazijoje mokęsis drauge su V. Kudirka ir taip pat gerokai aplenkėjęs (paskutinėje klasėje jau buvęs „tikras lenkas"), vėliau rašė: „Kad ne Basanavičiaus „Aušra", kad ne jos drąsus žingsnis, būčiau, gali būt, ir visai dingęs naujajam darbui."[3]

[2] Basanavičius 1997, 77.

[3] Cit. iš: Piročkinas 1977, 38.

Tačiau *Aušra* buvo ne tik šlovinama, bet ir nuo pirmojo numerio kritikuojama. A. Baranauskas įžvelgė katalikų tikybos įžeidinėjimą J. Mikšo recenzijoje, kurioje A. Vištelio išversta J.I. Kraszewskio *Vitolio rauda* buvo prilyginta Naujajam Testamentui, taip pat J. Šliūpo straipsnyje apie S. Daukantą. S. Gimžauską papiktino, kad S. Raila straipsnyje „Į darbą kas lietuvis" (1883, Nr. 6) prasitarė, jog jėzuitai, kovodami su evangelikais reformatais, kurie palaikė lietuvybę, kenkė Lietuvos švietimui. J. Šliūpas priekaištavo, kad *Aušra*, užuot ėmusi „į nagą vokiečius, maskolius ir kitus, kurie mumis slogina", nuolaidžiauja rusų valdžiai. Taigi *Aušra* iškart „susilaukė daugiau priekaištų, puolimų nei (ypač masinio) pritarimo".[1] Tų priekaištų dar padaugėjo, kai *Aušrą* redagavo J. Šliūpas, kuris ėmė skleisti joje liberalines, pozityvistines ar net socialistines idėjas, o pats buvo laikomas bedieviu. Prieš *Aušrą* ypač sukilo katalikų kunigai (A. Dambrauskas, J. Lideikis ir daugelis kitų), taip pat kai kurie pasauliečiai (A. Vilkutaitis, P. Vileišis ir kt.), kurie baiminosi papiktinti caro valdžią, tikėdamiesi iš jos palankumo legaliam tautiniam darbui.

[1] Dainauskas 1985, 679.

Aušrininkai norėjo prikelti tautą ugdydami jos kultūrą ir viešai atsiribojo nuo politikos: „Mes, lietuviai, negalvojome veltis į politiką" (J. Šliūpas); „mes nekliudėme ir neketinome kliudyti kokią nors politiką" (J. Basanavičius); „politika mums nerūpi ir rūpėti neprivalo" (S. Raila).[2] Jie skelbėsi esą lojalūs caro valdžiai, tačiau, ugdydami tautinę lietuvių savimonę, kartu brandino ir politinę jų sąmonę. Todėl caro valdžia laikė *Aušrą* priešvalstybine literatūra ir ją, kaip ir visą draudžiamą spaudą, persekiojo. Be to, rusų spaudoje buvo skleidžiamas gandas, kad tas leidinys esąs Prūsijos valdžios įrankis, nukreiptas prieš Rusiją, ir kad jį finansuojąs Reicho kancleris O. Bismarckas.[3]

[2] Ibid., 696.

[3] Ibid.

Aušrininkai, norėdami „tarnauti visos lietuvių tautos reikalui", stengėsi suburti įvairių pažiūrų, luomų, skirtingo tikėjimo ir išsilavinimo lietuvius: „Mūsų geismas yra su kunigais, ponais ir ūkininkais iš vieno eiti <...>. Mums nerūpi nei politikos, nei vieros platinimas <...>."[4] Jie norėjo įtraukti į kultūrinį lietuvių sąjūdį ir sulenkėjusius Lietuvos ponus bei bajorus, kurie, būdami labiau apsišvietę, galėtų skleisti tą šviesą visai tautai. S. Raila minėtame straipsnyje „Į darbą kas lietuvis!", bendrais bruožais nušvietęs Lietuvos bajorų lenkėjimo procesą, tikina, jog tie bajorai, nors ir kalba lenkiškai, yra išlaikę lietuvišką dvasią:

[4] Cit. iš: Ibid., 697.

> Pradėjo tada mokintiesi lenkiškai, netapdami vienok lenkais, kaip netampa ir šiandien ponai viso svieto prancūzais, nors visi šneka savitarpe prancūziškai, ir kaip lenkai, vingrai ir kiti netapo lotynais, nors pirm nutaisymo savosios kalbos visi rašė lotyniškai. Prie to ponai Lietuvos savitarpe lenkiškai kalbėdami, ilgai neužmiršo, kas jie esą, ir rūpinosi apie dvasiškus reikalus lietuvių <...>. Ir šiandien lietuvį labai yra lengvu atskirti nuo lenko pagal jo būdą, įpročius, pobūdį, norint jisai kalbėtų kaip tikrasis varšuvietis.
>
> Ir taip matome, jog mūsų poneliai neliovėsi, kalbėdami lenkiškai, būti lietuviais, nes užlaikė savitarpe visas mūsų žymes, su tąja tik atmaina, kad kalbantiejie lietuviškai išlaikė tas žymes senoviškame būde, o ponai ir kiti lenkininkai pritaikino jas prie reikalų savo varsnos.

Tačiau atėjęs laikas, „kad svietas pažintų, kokios liko pas juos dvasiškos lietuviškos pajėgos; atėjo laikas pažinti, katrie iš gyvenančių ant mūsų senoviškos

žemės, aplaistytos krauju ir prakaitu mūsų senelių, esame tikraisiais jos vaikais ir galime naudoti jų palikimus, o katrie nesame to verti". Dabar nesą reikalo su kuo nors kariauti, esanti taika – tinkamas laikas rūpintis lietuvių dvasios reikalais. Kadangi „apsireiškimas žmogaus dvasios" yra raštas, siūloma, kiek kas išgali, kiekvienam darbuotis mūsų raštijos labui („imtiesi dirbinėti apie mūsų rašėjystę"), nes „toks darbas jam atneš daugiau garbės, negu mūsų seneliai jos gavo ant lauko mūšių". Straipsnio autoriaus nuomone, klysta tie sulenkėję lietuviai, kurie sakosi esą lenkai, kaip ir tie, kurie laiko juos Lietuvos priešais. Mūsų priešas yra „tamsybė", o ją naikinti lengviau gali tie, kurie labiau apsišvietę, kurie gyvena „šviesiuose dvaruose", o ne „tamsiose grinčiose".

M. Davainis-Silvestraitis straipsnyje „Ar pritinka mūsų bajorams būti lenkais" (1883, Nr. 8–10), pripažindamas vis intensyvėjantį Lietuvos bajorų lenkėjimą ir lenkinimą („skaitlius mūsų bajorų, kalbančių lietuviškai, kasmets mažinasi, norint jie save laiko už lietuvius"), laikydamas kalbą tautiškumo pagrindu („O kuomi yra lietuvis be lietuviškos kalbos? N'ėsant kalbos, vargiai bebus Lietuva"), ragina tuos, kurie laiko save lietuviais, remti „raštišką kilimą Lietuvos": „Visame sviete mokslesni ir turtingesni žmonės yra vadovais savo tamsesnių ir bėdnesnių brolių ir tėvynininkais. O kuomi yra mūsų bajorai reikaluose giminės, kalbos, apšvaistos ir t.t.? Galiu atsakyti <...> – „vangiais" (*ociężałemi*). Bet dar yra laikas, dar gali jie savo turtu ir protu nešti pagalbą nuvargusiai Lietuvai. Meilu mums bus matyti, kada mūsų bajorai ne tiktai dangstysiesi vardu lietuvių, bet ir darbais pasirodys esą tikrais lietuviais."

Tačiau tokios aušrininkų viltys greitai sužlugo. A. Dambrauskas-A. Jakštas 1902 m. išleido lenkų kalba brošiūrą *Lietuvių balsas į Lietuvos didikų, ponų ir bajorų jaunąją kartą* (*Głos litwinów do młodej generacji magnatów, obywateli i szlachty na Litwie*), kurioje kvietė Lietuvos bajorus bendradarbiauti. Tuomet Aleksandras Michaelis Marianas Meysztowiczius, kilęs iš Pajuostės dvaro nuo Panevėžio, drauge su keliais kitais bendraminčiais išspausdino brošiūrą *Niekados* (*Przenigdy*), kurioje tokį kvietimą kategoriškai atmetė. Lenkai laikė lietuvius tik „kitaip kalbančiais lenkais", taip manė ir didžioji dalis sulenkėjusių Lietuvos bajorų. *Aušra* paskatino juos viešai apsispręsti ir tokiu būdu padėjo lietuvių tautai išsigryninti.[1]

[1] Dainauskas 1985, 698–699.

Aušros ideologijos programą suformulavo J. Basanavičius savo „Priekalboje" (1883, Nr. 1), kuria pradedamas pirmasis leidinio numeris. Joje suaktualinamos idėjos, kurias jau anksčiau skelbė S. Daukantas ir jo bendraminčiai savo veikaluose. „Priekalbos" epigrafu paimtas lotyniškas posakis, kad žmonės, nežinantys istorijos, visuomet esti vaikai (*Homines historiarum ignari semper sunt pueri*). Todėl ir pagrindinis autoriaus tikslas yra priminti savo vargstančiai tautai jos garbingą praeitį. O tautiškumo pagrindas yra kalba. Atsisakydami gimtosios kalbos, lietuviai atitenka kitoms tautoms, kurių kalbą pasisavina:

> Per ilgus tuos amžius mūsų giminė taip buvo paniekinta ir prispausta, jog už tiesą dyvytis reikia, kad tik per Viešpaties malonę jiji iki šiai dienai dar gyva liko! Senovės gadynėse apgyvenus kone dvigubą žemės plotą, ji šiandie taip didei visose šalyse susimažino, jog prilygsta tiktai šešėliui senosios mūsų Lietuvos! Tas sunykimas mūsų tautos nusidavė ypačiai dėl to, jog daugumas lietuvių, parubežiuose su kitomis tautomis gyvenančių,

> pasisavino per ilgus amžius svetimas kalbas. Žmonės patys neišmirė drauge su išmirimu tose šalyse lietuviškos kalbos – jie liko, tik priėmę kitą, svetimą kalbą tapo ar vokiečiais, ar slovėnais. <...> Mes vėl gerai žinome, jog daugybė šios dienos vokiečių Prūsijoj paeina iš lietuvių, kurie atsižadėję nuo savo gražiosios kalbos svetimai tautai teko. Taip lyginai einasi Lietuvoj ir kituose parubežiuose: Lietuva pamaželiu nyksta, nes nyksta jos kalba.

Lietuva nyksta dėl to, kad lietuviai negali šviestis savo gimtąja kalba, nes niekas tuo nesirūpina. „Šiandien visi mokinti vyrai, kurie mūsų gyvenimą ir jo sunkumą pažinsta, vienu balsu sako, jog tie mūsų kaimynai, po kurių valdžia mūsų giminė yra, varą ant to, idant mes ne šiandien, tai už metų kitų pavirstumėm ar in vokiečius, ar vėl in slovėnus (lenkus ir gudus)." Tačiau tie kaimynai „negalėtų duoti mums nė išmintingo, nė teisingo atsakymo", kokia būtų nauda vokiškumui ar slaviškumui, jei mes atsižadėtume „savo numylėtos kalbos lietuviškos ir garbingos mūsų praeitinės". Vartoti gimtąją kalbą – prigimtinė žmogaus ir tautos teisė: „Juk ir mes esame tokie pat žmonės, kaip ir mūsų kaimynai, ir norime visomis teisybėmis, prigulinčiomis visai žmogystei, lygiai su mūsų kaimynais naudoti[s]. Tarp tokių teisybių pirmutinė būtų ta, kad Lietuvoj lietuviai mokslą ir apšvietimą lietuviškose mokslinyčiose gautų. Šiandie mes visi gana gerai numanome, jog iškalos (šuilės) su svetimomis mokslo kalbomis daugiausiai lietuvius paverčia in svetimus ir atskiria vaikelius nuog jų gimdytojų." Todėl „turime mes patys rūpintisi apie savo dabarnykščius reikalus: ką mokslinyčios nedaro, tai mes patys atlikti turime. Kūniško maisto nestokuodami, pirmučiausiai turime rūpintis apie dvasišką šviesą". Suminėjęs jau anksčiau Mažojoje Lietuvoje pradėtus leisti lietuviškus laikraščius (*Lietuvninkų prietelius, Keleivis, Lietuviška ceitunga* ir kt.), J. Basanavičius *Aušros* programą sukonkretina. Mažosios Lietuvos laikraščiams jis palieka „triūsą apie Lietuvos apšvietimą per dvasišką mokslą" ir pasižada nekliudyti „iš pradžių ir užrubežinės politikos". *Aušra* būsianti pasaulietiška ir pagal išgales skleisianti visuotinio mokslo žinias („laikraštis mūsų bus tik svietiškas ir pagal išteklių ir pajėgas mūsų atgabe[n]s žinias tik iš visatinio mokslo"). Tos žinios būsiančios dvejopos: tautos gyvenimas senovėje ir dabartyje. Dabarties gyvenimo šaknys glūdi senovėje, praeityje, todėl, norėdamas pažinti dabartį, suvokti, kas esi, turi pažinti praeitį, suprasti, kas buvo tavo tėvai ir protėviai:

> Kaip kiekvienas žmogus, atsimindamas visą savo gyvenimo bėgį, atsižiūrėdamas atgalios, mato ir numano, kas jis yra buvęs ir kuomi tapęs, supranta, kokių savo inpatybių dėlei jis tapęs toks, o ne kitoks, taip ir visa mūsų giminė (tauta) turėtų atminti ir pažinti praėjusį laiką, kurį yra gyvenus ant šios Lietuvos žemės, ir visus laimingus ir nelaimingus atsitikimus, kurie šiokiu ar tokiu būdu padarė mūsų giminę tokią, kokią šiandie regime, ir pavedė ją tiems vargams, kuriuose mes gyvename.

Senovės lietuvio gyvenimas užmirštas, apie jį gali rasti tik retą užuominą kokioje dainoje ar pasakoje; išlikęs tik vienintelis tautos turtas – kalba, kuri yra ir mūsų istorija ir kuri, deja, taip pat nyksta:

> Jau daug šimtų metų praėjo, kaip paliovė Lietuvos giedrotose padangėse spindėjus žvaigždelė, kuri mūsų tėvų tėvams švietė; tamsi, neperregima

ūkana apsiautė mūsų linksmą senovėje žemę; visokie vargai ir sunki, o ilga verguvė išdildė iš atminties mūsų paminėjimus laimingesnio ir nevargingo gyvenimo; užmiršome, kuomi mes senovėje buvome, ir tik retoj jau dainoje ar pasakoje randi paminklą minavotą iš praeitinės mūsų... Liko dar kalba mūsų garbinga, apie kurią mes galime drąsiai su mokintu vyru ištarti: „Die Sprache ist unsere Geschichte" [Kalba yra mūsų istorija]. Šiaip – viskas pragaišo, o ir tas mūsų vienutėlis skarbas – kalba teipogi nyksta.

Todėl tik prikėlę iš užmaršties senovę, galėsime patys prisikelti, tik pažinę sentėvius, galėsime save atpažinti ir iš jų mokytis:

> Mūsų tad ypatingiausias ir didžiausias rūpestis bus – duoti pažinti mūsų broliams Lietuvoj nusidavimų senovės gadynės ir veikalų mūsų garbingų sentėvių, kurių darbus ir tėviškės meilę užmiršę nežinome patys, kurių tėvų esame sūnūs bei nepočiai (anūkai, vaikų vaikai). Jei kožnas geras ir patogus sūnus guodoja savo tėvus ir tėvų tėvus, tai ir mes, lietuviai šios gadynės, turime sekti pavyzdį gerų sūnų senovės Lietuvos; todėlei pirmių pirmiausiai turime pažinti jųjų senovišką gyvenimą, būdą, dabą ir tikybą, jųjų darbus ir rūpesčius; nes jų gyvenimą pažinę, pažinsime geriaus juos, o juos pažinę ir patys pasižinsime.

Aušroje žadama „rinkti ir aprašinėti visokius lietuviškus senovės paminklus ir liekanas (kas liko), iš kurių galima pažinti gyvenimą, būdą, dabą, senovišką tikybą mūsų senelių", skelbti dainas, pasakas ir kt. paminklus. Kartu žadama kalbėtis su skaitytojais ir „apie reikalus mūsų tautos šioje gadynėje", skelbti pamokymus (patarimus) ir žinias iš gamtos mokslo, ūkininkavimo (agronomijos), medicinos (daktarystės) ir t.t. Tokiu būdu J. Basanavičius „Priekalboje" dar kartą išryškino būdingiausias XIX a. lietuvių kultūros veikėjų pastangas: prikelti ir suaktualinti tautos senovę ir kartu duoti žmonėms praktinių patarimų, paremtų mokslo išvadomis, – taigi suderinti romantizmą ir fiziokratizmą, idealizmą ir pozityvizmą. Tuo keliu buvo einama nuo amžiaus pradžios: S. Stanevičiaus „Šlovė Žemaičių" ir *Apie darymą valgio iš kerpių islandų*, S. Daukanto istorijos veikalai ir gausios praktinių patarimų knygelės, L. Ivinskio kalendoriai, skelbę straipsnius iš Lietuvos istorijos, tautosaką ir skleidę gamtos mokslų žinias, ir kt. *Aušroje* vyravo J. Basanavičiaus nurodyta orientacija į praeitį, kalbą, tautosaką. Kaip ir S. Daukanto istorijos veikaluose, čia „buvo sukurta pagoniškos Lietuvos apoteozė".[1]

[1] Dainauskas 1985, 692–693.

Taigi *Aušroje* būta ir pozityvistinių nuostatų, ypač sustiprėjusių po to, kai ją ėmė redaguoti J. Šliūpas. Recenzuodamas S. Gimžausko kūrybos rinkinį *Lietuvos bičiulis* (1883, Nr. 3, 4), J. Šliūpas polemizuoja su jo autoriumi ir kitais, kurie kelia tik protėvių karo žygius ir rūpinasi vien lietuvių kalbos išsaugojimu. Tai esąs vienpusiškas požiūris į tautos praeitį. Reikią ieškoti gilesnių tautos, o kartu ir kalbos sunykimo priežasčių: „kalba yra ypatybe neatmetama nuo būvio kiekvienos giminės, bet ant to negaliu sutikti, kad pražūtis savotiškosios kalbos viena būtų giliausia priežasčia nuskendimo į prapultį lietuvių". Kova už būvį tiek žmogų, tiek tautą kartais užgrūdina ir sustiprina, o kartais susilpnina ir išsekina – ir „giminė suklumpa muštynėje už savo gyvenimą". Pakilimo ir nuopuolio priežasčių (šaknų) būna daug (švietėjiškų, mokslinių, politinių), ir vien kalba jų negalima paaiškinti: „Niekaip už

tai netikiu, kad kalba panykusi mumis pražudo arba kad kalba gyvuojanti ir žaliuojanti mumis išgydo nuo ligų, įsimerkusių į giminės kūną." Kalba priklauso nuo tautos fizinės, dvasinės bei moralinės būklės, o ne atvirkščiai:

> Kada <...> kūnas bus sveikas, kada jo dvasė <...> mokės palengvinti kūnui kovą už būvį ir kada jame išdygs dorinė spėka (syla), tada tai ir mūsų kalba žydės ir valiuodama gyve[n]s; o jeigu kūnas, dvasė ir dora bus nušlikę, tai tas suvargimas atsispindės ir ant kalbos. <...> kalba yra itin jautri ant sveikatos kūno ir dvasės kaip žmogystės povienam, teip ir visos giminės. Jei užtatai lietuviai nyksta kovoje už būvį kaip medegišką, teip dvasišką ir dorišką, tai jų ir kalba irsta. Šaukiant ant irimo kalbos, reikia šaukti dar daugiaus ant priežasčių to irimo; nės sakau, negana regėti vien „išgamas" tuose, kurie pametė savo kalbą. Nebūvis dvasiško peno, žemumas mūsų ūkės palyginant su kitų kraštų ūkėmis, panykimas dorinės tvarkos rodo, kad mes gyvename labai kritiškoje valandoje, ir jei nepamatysime to ojumo (priegados), tai ir nepasijusime amžinai nugarmėję į pragaištį.

Todėl ir Lietuvos istorikus Šliūpas ragina kitaip žvelgti į praeitį. Negana didžiuotis lietuvių karo žygiais, reikia tyrinėti Lietuvos vidaus gyvenimą, atskleisti giliąsias tautos iškilimo ir nuopuolio priežastis. Istorikui turi rūpėti „papročiai sentėvių, ūkės pasitura, gyventojų daugis, turtų paskaida, prietikis žmonių ir ponų, pobūdis valdžios krašto". O dabar: „Karės, karės – ir karės!" Taigi

> Jūs istorikai! pratrinkite taką tikrajai istorijai gentės, parodykite verpetą, pačią gelmę kilties ir puolio mūsų gentės, parodykite jos kultūrą, įtekmę lietuvių, padarytą į svetimas gentes ir antraip, parodykite ekonomišką būvį, įtekmę tikėjimo ir kitų daiktų į gyvenimą ir jo sudilimą – tai tada skaitytojas turės gražų vaizdą anuometinio gyvenimo ir palygins jį tykiai su šiąja diena ir mokės pasinaudoti paduotas žinias. Kas iš apsakinėjimų vien apie kares ir parbloškimą šimtų tūkstančių priešininkų, jeigu mūsų Lietuva sužuvo ir jeigu šiandien mes nei kokios naudos iš jų neturime? Gal jūs mokate užgauti jausmus skaitytojų naikindami virtines priešgynių, o keldindami savuosius, bet tas graudinimas šiand[ie] mus nei šildo, nei šaldo. Juk jau seniai praėjo viduramžis ir jo karinės lenktynės. Šiand[ie] mes gyvename gadynę ekonomiškų sujudinimų, už tai mes laukiame, kad jūs, tirdami praeigį laiką, parodytumėte, kaip kitąkart tokiuose atsi[ti]kimuose žmonės save gelbėjo ir šelpė – už tokias žinias mes jums galvą žemai nulenksime. O juk jūsų darbas turės ir tikrą moksliską vertį!

J. Andziulaitis-Kalnėnas straipsnyje „Ką daryti?" (1885, Nr. 12), parodęs pražūtingus besaikio girtavimo padarinius kaime, taip pat ragina pirmiausia susirūpinti ekonominiu žemdirbių švietimu:

> Negalėdami prieiti prie žmonių ir stoti į jų tarpą, kurių tamsybė sargiai dabojama, galime tiktai per knygas plėsti šviesą. Knygos turi būti parašytos suprastina kalba, pigios ir, kas svarbiausiai, naudingos. Šerti sustambėjusius ir atbukusius jausmus mužiko patriotiškomis giesmėmis

yra vis tiek, kaip dainuoti dainą kelmui medžio. Tas nė jokios naudos nedaro, nės mūsų mužikas yra taip pavargęs ant dvasės dėlei skaudžiųjų istoriškųjų sutarmių, kad nesupranta save ėsant žmogumi. Dėl to reikia jam duoti tokias knygas, kurios pamokytų jam gyvenimą pageryti, t.y. ekonomiškos įturties – apie žemės išdirbimą, gyvuolių auginimą, amatus, prekionę ir t.t. Šitos knygos jam atgabens naudą, o kada jis tą patirs, tai ir guodos knygas, o turėdamas jas prigimtoje kalboje, ir jas ims mylėti. Tuomi pasikels turtas šalies, ir tik tada galimas platus praplėtimas patriotizmo, nes be turto nėra šviesos, o be šviesos patriotizmo.

J. Mačys-Kėkštas straipsnyje „Dvasė ir medega" (1886, Nr. 6), atsakydamas J. Zauerveinui (Silvaticui) į priekaištą, kad tie, kuriems labiausiai rūpi ekonominė tautos gerovė, yra materialistai, rašo:

> Berods labai būtų smūtna, jeigu dirvoje lietuviškos tėvynainės nečiulbėtų balsai poetų ir giesmininkų, bet pripažinti poeziją beveik vienatiniu padaru bestumiant pirmyn gentę – bus manding perviršįsibėgėjęs įmilimas ir vienpusiavimas. Poezija reikalinga, bet dusyk reikalinga – rūpinties apie draugijišką ir ūkišką būvį tautos. O tuo tarpu ar daugelis supranta nevat įtarmes lietuvių gyvenimo? Jei kas iš lietuviškos inteligencijos darbavosi iki šiolei, tai pervis ant poėtiškos, lingvistiškos, arkeologiškos ir siaurai – tautiškos dirvos, o apie pačią draugiją – pamatą visko – nelabai kas rūpinos (išskiriant Šliūpo raštus). Tai išrodo, lyg Lietuva tai būtų koks paukštis, skrydaująs padangėse, kurį kiekvienas laiko savo pareiga šūkauti vardu „Lietuvėle – tėvynėle!"

Panašių minčių *Aušroje* paskelbė S. Raila, M. Davainis-Silvestraitis, J. Jablonskis ir kt.; pozityvistinę programą *Aušros* redakcijai buvo įteikęs P. Vileišis.[1] Taigi aušrininkų tarpe jau išryškėjo tos idėjos, kurios vėliau sudarė *Varpo* ideologijos pagrindą.

Aušra sutelkė būrį rašytojų, daugiausia poetų, taip pat literatūros kritikų, publicistų. Iš viso *Aušroje* bendradarbiavo 95 autoriai (iš jų 21 slapyvardis neišaiškintas).[2] Apie 40 procentų *Aušros* bendradarbių buvo kilę iš Suvalkijos, 40 procentų – iš Žemaitijos ir po 10 procentų – iš Vilniaus krašto ir Mažosios Lietuvos.[3] Produktyviausi *Aušros* poetai buvo Mečislovas Davainis-Silvestraitis (išspausdino 12 eilėraščių), Juozas Andziulaitis-Kalnėnas (11 eilėraščių), Liudmila Malinauskaitė-Eglė (Šliūpienė) (9 eil.), Tomas Žičkus-Linkis (9 eilėraščius bei vertimus), Jurgis Zauerveinas-Silvaticus (7 eilėraščius bei vertimus), Ksaveras Sakalauskas-Vanagėlis (7 eil.), Petras Arminas-Trupinėlis (7 eilėraščius bei vertimus), Augustinas Baranauskas (7 eil.), Andrius Vištelis (5 eil.), Juozas Miliauskas-Miglovara (4 eil.), Jonas Mačys-Kėkštas (4 eil.), Simanas Norkus (2 eilėraščius ir vertimą), Jonas Užupis-Šerenga (2 eil.), Martynas Jankus (2 eil.). Po vieną eilėraštį paskelbė Silvestras Gimžauskas, Uršulė Tamošiūnaitė, Aleksandras Burba, Vincas Vaičaitis, Adomas Sketeris, Jonas Koncevičius, Vilius Bruožis, Antanas Kriščiukaitis-Aišbė. *Aušros* pirmajame numeryje po J. Basanavičiaus „Priekalbos" įdėtas Antano Baranausko „Lietuvos senovės paminėjimas" („Dainu dainelę"); poetas priekaištavo redakcijai, kam išspausdino eilėraštį jo neatsiklaususi. *Aušroje* pradėjo skelbti savo poeziją Maironis: 1885 m. Zvalionio slapyvardžiu išspausdino eilėraštį

[1] Dainauskas 1985, 693–696.

[2] Ibid., 721–737.

[3] *Lietuvių tautos praeitis* 1983, 6:ix.

„Lietuvos vargas" („Miszkas užia, girė gaudžia"). Vėliau savo kūryboje Maironis talentingiausiai išreiškė aušrininkų ideologiją. *Aušroje* poeto kelią pradėjo ir Vincas Kudirka, 1885 m. Kapso slapyvardžiu paskelbdamas eilėraštį „Dėl ko žydai nevalgo kiaulienos".

Originaliąją *Aušros* poeziją papildė vertimai. Daugiausia buvo verčiami iš lenkų kalbos kūriniai, kuriuose vaizduojama Lietuvos praeitis. Populiariausias verčiamas autorius buvo Ludwikas Kondratowiczius-Władysławas Syrokomla (aušrininkų vadinamas Kundraičiu). Aleksandras Dambrauskas-Adomas Jakštas išvertė jo „Giesmė prasčiokėlio nemokančio rašyti" ir „Piastų duktė", Simanas Norkus – poemą *Margyris* (*Margis*). Vertimui buvo atsidėjęs ir Tomas Žičkus-Linkis. Jis išvertė J.I. Kraszewskio (aušrininkų vadinto Krašiumi) „Iš Vytauto mūšių", Seweryno Goszczyńskio „Nadomas". Aušrininkai domėjosi ir kitų tautų (anglų, vokiečių, čekų, ukrainiečių) poezija, kai ką iš jos vertė. J. Andziulaitis-Kalnėnas, sekdamas T. Ševčenka, parašė baladę „Ieva", išvertė škotų poeto Roberto Burnso eilėraštį „Pirmiaus visko". J. Zauerveinas straipsnelyje apie W. Shakespeare'ą įdėjo paties verstą „Hamleto pasikalbėjimą su savimi".

Aušra, domėdamasi tautos praeitimi, domėjosi ir senaisiais lietuvių rašytojais, kai ką paskelbė arba perspausdino iš jų kūrybos. Daug dėmesio buvo skirta D. Poškai: perspausdinta „Grometa T. Czackiui", „Mano darželis", antkapio įrašas, paskelbtas „Mužikas Žemaičių ir Lietuvos". Išspausdinti ir D. Poškai skirti kūriniai: Silvestro Valiūno „Rašančiam lietuvišką žodyną", taip pat „Gromata Szymkiewiczios pry Dyoniza Paszkiewiczios". Apgraibomis pradedama atrasti Simono Stanevičiaus kūryba: publikuojami du literatūriniai ir vienas tautosakinis „Arklio ir meškos" variantas, skelbiama „Žemaičių šlovė" (su Gadliausko parašu). Su *Aušra* į literatūrą įžengė ir Valerijonas Ažukalnis: pirmą kartą išspausdinta baladė „Ant širmo žirgelio", eilėraščiai „Rytas vasaros", „Draugėj su vėversėliu".

Kaip *Aušros* ideologijoje idealizmą blaivino pozityvistinės idėjos, taip ir *Aušros* poezijoje vyraujančią romantinę kryptį atmiešė realistinio pobūdžio eilėraščiai. Ryškiausi poetai romantikai buvo A. Vištelis, J. Zauerveinas, J. Miliauskas-Miglovara, L. Malinauskaitė-Eglė, M. Davainis-Silvestraitis, K. Sakalauskas-Vanagėlis. Į realizmą linko J. Andziulaičio-Kalnėno, J. Mačio-Kėkšto poezija, švietėjiškas realistines tradicijas palaikė P. Armino-Trupinėlio ir kitų autorių pasakėčios. Nevienodą poezijos pobūdį atitiko ir skatino skirtingos autorių pažiūros, kurios atsiskleidė literatūros kritikoje.

Aušroje kilo polemika tarp romantinės poezijos šalininkų ir jos priešininkų.[1] Jau pirmajame numeryje J. Mikšas išspausdino recenziją apie A. Vištelio išverstą J.I. Kraszewskio *Vitolio raudą*, išleistą Poznanėje 1881 m. Tai buvo romantinio kūrinio pašlovinimas. Kas graikams esanti *Odisėja* su *Iliada*, romėnams – *Eneida*, žydams – Senasis Testamentas, krikščionims – Naujasis Testamentas, tas lietuviams esanti *Vitolio rauda* (didžiosios epopėjos *Anapielas* pirmoji dalis). Tai esą „tikri Lietuvos padavimai", kuriuos J.I. Kraszewskis „iš lietuvių burnos surinkęs, lenkiškai surašęs ir savo kaštu spausdinęs". Tai „šventi ir gyvi mūsų giminės padavimai", kuriuos skaitant „vietomis taip smūtna, jog raudoti gali". Jie „išreiškia mums sentėvių mūsų senovišką vierą, dabą, būdą", o nesą gražesnio būdo kaip senovės lietuvio. Todėl recenzentas ragina kūrinį skaityti, kad jis stiprintų silpną lietuvių dvasią, kad abejojančius padrąsintų prisipažinti, jog lietuvių kalba yra jų gimtoji kalba, kad

[1] Dainauskas 1985, 706–709.

„atšalusiuose Lietuvos vaikuose uždegtų meilę dėlei mūsų garbingosios praeitinės". Gal jokios kitos knygos nesančios taip vertos būti priimamos „in kerčią lyg koks mylimas svečias", kaip ši. Recenzijos pabaigoje pabrėžiama: „Ne vien duona juk žmogus gal gyvas būti ant žemės, reikia jo dūšiai n'atbūtinai ir dvasiško peno."

Tokios poezijos nepakankamumą bei vienpusiškumą nurodė jau minėtoje recenzijoje J. Šliūpas, aptardamas S. Gimžausko eilėraščių rinkinį *Lietuvos bičiulis* (1883, Nr. 3, 4). Jis skatino ir istorikus, ir poetus giliau suvokti tautos problemas. Pagyręs S. Gimžausko rinkinį, kad „tai labai graži knygutė", kad „teisingumu jausmų, gražumu kalbos jinai sugraudina širdį", J. Šliūpas konstatuoja: „bet protas negauna ganėtinai peno, protas išsiviepęs laukia atsako ant savopų klausimų ir niurni negavęs". Tai spraga, kurią reikią užpildyti kitais tokiais pat patriotiškais, bet svaraus turinio kūriniais („veikalais teip labai patrijotiškais, bet ir svariais savo įtalpa").

Tiesioginė polemika kilo tarp J. Mačio-Kėkšto ir J. Zauerveino. Mačys-Kėkštas išspausdino straipsnį „Mūsų vargai" (1885, Nr. 9), kuriame konstatavo menką žmonių išsilavinimą, priekaištavo inteligentijai, kuri „mažai tesirūpina apie reikalus žmonių". Kitose tautose civilizacija toli nužengė į priekį, todėl ir lietuviams reikia stengtis neatsilikti: „Ne kiekvienas žmogus arba tauta gali žingsnis į žingsnį žengti pirmyn sykiu su kitais, bet kiekvienas būtinai turi skubintiesi paskui sandraugių, jei nenor įkristi į bedugnę nelaimių." Išmintingi žmonės ir tautos ištyrę viską, mums lieka tik tapti jų pasekėjais: įgyti mokslą ir pažinimą ne patirtimi, o iš knygų. Todėl „dėl apsipažinimo su naujais išradimais ir datyrimais mokslo bei doros neatbūtinai reikalingos esti knygos, įvairūs spaudimai [spaudiniai] ir laikraščiai. Tik turėdami juos mes apsipažinsime su visu kuomi, ką žmonių protas išrado gero, ir, priėmę tą viską, galėsime paspėti paskui kitų tautų žengime pirmyn." Tuo tarpu lietuviai, užuot rūpinęsi praktiškai naudingomis knygomis, pirmiausia „griebiasi už eilių", leidžia tik dainų ir giesmių knygeles, tarsi jiems dabar „toks linksmas laikas, kad tik giedoti ir dainuoti". Kad ir geriausias eiles perskaitęs, žmogus iš jų turės labai mažai naudos, kai tuo tarpu „knyga rūsčios įtalpos pamokins jį, kaip kovoti už būvį ir pasiekti laimę kaip iš medegiškos pusės, taip ir iš doriškos". Žmones reikia mokyti, „kaip gyventi, kaip išnaikinti tas ydas jųjų, kurios apsupusios yra mūsų kraštą, kaip atsikratyti nuo įtekmės svetimtaučių, atvykusių nusiaubtų mūsų krašto", „kaip kovoti su vargu, neišmone, suktumu atslinkūnų". Kitaip „atėjūnai išguis mus iš tėvainės ir įgrobs mūsų valdžią, o mes galutinai išsigiminiuosime [ištautėsime], – atėjūnai nusmelks mūsų tautą visai, prislėgs ir tuos pačius progiedrulėlius šviesos, kurie duostiesi matyti dvasioje lietuvių gentės". Negalima esą „nei valandėlę laiko užmiršti tos teisybės, kad ne vien audrose mūšių su ginklu rankose žūsta gentės", kad yra „myrius nelemtas" – tai ekonominė ir visuomeninė suirutė („kruša"). Todėl reikia versti ir patiems rašyti bei leisti knygas, kurios padėtų žmonėms gyventi, ir žiūrėti, „idant jos būtų pigios ir lengvai suprantamos".

Į šį J. Mačio-Kėkšto straipsnį atsiliepė J. Zauerveinas savo straipsniu „Medega ir dvasė" (1886, Nr. 1). Pasiremdamas istorijos (Graikijos ir Romos) pavyzdžiais, garsiais rašytojais ir filosofais, Šventuoju Raštu, autorius įrodinėja, kad „jei nebūtų giesmininkų, kurie tautišką *dvasę* atgaivina, nei joks rūpestis už grynai *medegišką* gyvastį jo tautą gyvą išlaikyti negalėtų". Jis pripažįsta, kad „kūniškoji sveikata", paremta medžiaginių reikalų patenkinimu, „tur pamatu būti visos dvasiškos

sveikatos ir sylos". Dėl to negalį būti „nei jokio abejojimo". Juk „visur tikra ūkininkystė viso sveiko tautiško gyvasties tvirtas pamatas tur būti ir pasilikti". Savaime suprantama, „duonos reikia – duonos, medegiškų sylų parūpinimas yra labai svarbi pareiga valdžios ir tėviškumo, bet tik ne vienintelė". Išganytojas sako: „Ne viena duona minta žmogus." Duona maitina kūną, o poezija gaivina ir žmogaus, ir tautos dvasią. „Gyvastis" ir „poezija" sutampa. „Kur tautiškas *gyvastis* yra, ten yra ir tautiška *poėzija*. Ir kur *poėzijos* nėra, ten ir tautiško *gyvasties* jau bus galas." Dar daugiau: „rūsčiausiejie čėsai vis ir apstingiausiąją [gausiausiąją] ir aukščiausiąją poėziją pagimdo". F. Schilleris sako: „dvasė sav savo kūną pasibudavoja". „O dvasės gyvoji *elastiškoji plunksna*, su kuria ji lyg pasikelia ir pašoka, tai yra poėzija" – tas „tikrasis, gilusis ir aukštasis širdies sujudinimas", tas „dyvinasis visos mislies, viso vidutinio žmogaus būk į padengą pakėlimas". Tokia poezija „ir didžiausiame kūniškame arba medegiškame vargingume, ar *žmonių*, ar *tautų*, tikrus dyvus ištaisyti įstengia". Kūnas, tas „medegiškas gyvastis", kad ir daug pasiekė, „kad ir gražiausiai žydėjo, tik sykį tur pragaišti. Ale *dvasė* ir jos darbai pasiliekti ant amžių. *Kūno* ir kūniško bagotumo reikia ant *čėso, dvasės* ir dvasiško bagotumo *ant amžių amžių*." Todėl „ir mes nepykime ant kitas kito, bet kožnas darykime savo darbą be panėkinimo kitų. Ans, kuriam duota yra savo giesmėmis tautišką gyvastį bei dvasę atgaivinti, tas tai tedaro be pasididžiavimo. O ans, kuriam duota yra savo gaspadoravimu <...> ūkininkystę šelpti ir tokiu būdu tautiškojo gyvasties *kūną* išlaikyti, tas tai ir tedaro be pasididžiavimo." Jis „teatsimena, kad ne tiktai *jis* krečia *savo* lauką mėšlais, bet kad ir *mes* giesmininkai *savo* lauką, t.y. *dvasę visos tautos* tikrai krečiame *savo* mislimis ir jausmais, o ir jai tokiu būdu gelbame, kad savo vaisius neštų". Laikai esą rūstūs, bet poezija „tikru krikščionišku ir poetišku linksmumu ir aną čėsų rūstumą pergalės". Poezija yra dangaus dovana: „dangiškasis Dievas mums teduoda tikrą „dvasę iš aukštybės", kuri taip pat yra „poėzijos bei giesmininkystės dvasė". Straipsnis užbaigiamas apaštalo Povilo žodžiais: „daug yra sąnarių, o vienas yra kūnas. Negal akis sakyti rankai: aš tavęs neprivalau, nei vėl galva kojoms: aš jūsų neprivalau." Taigi tautai irgi reikalingi visi „sąnariai", o tarp jų – ir giesmininkai, ir ūkininkai.

J. Zauerveinui vėl atsakė J. Mačys-Kėkštas straipsniu „Dvasė ir medega" (1886, Nr. 6). Sutikdamas, kad poezija daro galingą įtaką doroviniam tautų tobulėjimui, kad poezija „tai yra gaivestis, kurs aptildo, išgydo širdies ir dvasės ronas, užduotas nemaloningo gyvenimo", autorius tvirtina, kad tautai reikia ne bet kokios, o geros poezijos – tokios, kaip paties Zauerveino „Lietuvninkai mes esam gimę", kaip J. Andziulaičio-Kalnėno „Ieva", „trykštanti gyvasčia ir nepagadinta statybe išsireiškimo". Žmonėms dar daraą įspūdį ir žadinąs jausmus D. Poškos „Žemaičių mužikas", kai kas iš M. Davainio-Silvestraičio kūrybos („nekurios ištraukos iš eilių Vėversio, arba Vyturio"), o visa kita, net ir tikra poezija – tai „dykaduonių darbas". Gera poezija reikalinga, bet daug naudingesni būtų „raštai rūsčios įtalpos", gvildenantys ekonomines ir socialines dabartinio gyvenimo problemas. „Tegul mūsų gentė turės tvirtą pamatą po kojomis, tada galėsim pašnekėt ir apie poeziją." O dabartinėmis sąlygomis „poėzija mažiaus išgali padaryti, negu rūpesnis apie kitas puses tautiško būvio". Laisvalaikiu rašinėdami eiles „arba rūpindamies apie lietuviškas pravardes, lapines kepures [užuomina į J. Basanavičiaus straipsnį] ir tolygius

dalykus, o tikrus reikalus gentės ir draugijos palikdami užpakalyje", liksime vieni „bevadaują savo šešėlius". Taigi „jeigu apsiėmėm tarnauti draugijai, kalbėkim apie jos reikalus, apie jos vargus ir pilką ritimąsi už būvį, palengvinkim jai tas ristynes, parodykime kelią – o tada galėsim pasididžiuodami tarti, jogei esame tikrais draugijininkais ir tėvynainiais. O tuo tarpu naujai kilusioji lietuviška inteligencija iki šiolei vienpusiauja – ir stipriausios spėkos neatlieka savo darbą." Priminęs patarlę, kad jėga yra vienybėje (*l'union fait la force*), autorius ragina: „užmirškime tą mažą skirtumą pažvilgių ir susiėmę rankas eikime visi vienu keliu, kurs yra gana platus dėl visų". Kartu pageidauja, „idant skiltys Auszros atsivertų plačiaus dėl svarbesnių raštų apie draugijos reikalus", antraip ji negalės įtikti visiems – „ir turtingiems, ir vargužiams, ir mokytiems, ir nemokytiems".

Smulkesnių bei konkretesnių pastabų apie lietuvių literatūrą *Aušroje* dar yra parašę J. Šliūpas, J. Basanavičius, M. Akelaitis, J. Andziulaitis-Kalnėnas ir kiti autoriai.

Aušroje paskelbta ir pora straipsnių iš literatūros teorijos. J. Koncevičius straipsnyje „Apgulmi raštų skyriai" (1883) bando klasifikuoti raštiją bei literatūrą. S. Dagilis nebaigtame straipsnyje „Keli žodžiai apie poeziją abelnai, o ypačiai apie sudėjimą eilių" (1886) ieško grožinės literatūros (poezijos) prigimties, aptaria mokslo ir meno specifiką.

Daug dėmesio skyrė *Aušra* lietuvių literatūros istorijai, praeities rašytojams. Apžvalginį straipsnį apie lietuvių literatūrą („Lietuvos raszliava") paskelbė S. Dagilis (1884). Jame įrodinėjo, kad senovės lietuviai, nors ir pagonys, buvę aukštos kultūros, turėję savo raštą, turtingą kalbą; vėliau, apkrikštyti, jie ėmę spausdinti lietuviškas knygas kur kas anksčiau negu pasirodė M. Mažvydo ir M. Daukšos katekizmai.

J. Šliūpas (J.S. Kůksztis) išspausdino straipsnį „Simanas Daukantas" (1883), kuriame supažindino su Daukanto biografija, daugiausia vietos paskyręs jo konfliktui su M. Valančiumi, paminėjo kai kuriuos jo darbus, pasižadėjo išleisti jo Lietuvos istoriją. Straipsnyje reiškiama užuojauta ir pagarba užmirštam istorikui, norima atgaivinti ir paskleisti jo idėjas. „Nieks nemylėjo daugiaus tėvynę Lietuvą už Daukantą; visi jo raštai kvėpuoja tąja meile <...>", – rašo Šliūpas; Daukantas atspėjęs „ateities dvasią", jo darbai jau ėmę nešti vaisių.

M. Davainis-Silvestraitis (Vėversis) straipsnyje „Apie Dionizą Pošką" (1884) glaustai aptarė Poškos veiklą, iš L. Ivinskio kalendoriaus perspausdino D. Poškai skirtą S. Valiūno eiliuotą laišką, taip pat D. Poškos eiliuotą laišką T. Czackiui ir eilėraštį „Mano darželis". D. Poškos kūriniu jis palaikė ir S. Stanevičiaus pasakėčią „Arklys ir meška" (tą klaidą išnašoje ištaisė redaktorius Šliūpas).

Aušroje (1883) buvo paskelbtas M. Davainio-Silvestraičio (Vėversio) ir J. Mikšo (Parplio) iš lenkų kalbos išverstas Jono Katelės straipsnis „Kun. Antanas Strazdelis (Drozdowski)", kuris buvo išspausdintas laikraštyje *Tygodnik Powszechny* (*Savaitraštis visiems*, 1877). Tai buvo antras (po L.A. Jucevičiaus) straipsnis apie šį poetą ir pirmas, paskelbtas lietuvių kalba. Straipsnyje glaustai papasakojama Strazdo biografija, labai šiltai apibūdinama jo asmenybė, iškeliama jo kūrybos vertė. Strazdelis labiausiai gerbiamas dėl to, kad sukūrė giesmę „Pulkim ant kelių": „ir kad nieko daugiaus nebūtų parašęs, kaip tą vieną giesmę, užsipelnytų vainiką garbės, neužmirštinos Lietuvoje". Tačiau jo reikšmė kur kas platesnė: „Kuom' yra Beranžeras dėl prancūzų, Karpinskis dėl lenkų, Padura dėl Ukrainos, tuom' yra

Strazdelis dėl Lietuvos." Strazdelis meistriškai pajudinęs „visus šešėlius pajautimo, visus balsus dūšios". Po jo daug kas ėmė plunksną į ranką, kai kurie net pralenkė Strazdelio dainas savo eilėraščių forma ir turiniu, tačiau „vieno daikto jiems nepriteko – nesuėmė ir nepermatė dvasės ūkininkų; jų dainose tuojaus gali pažinti, kad žiedus dėl jų rinko iš svetimų laukų, o ne nuo pievų giminiškų; dėl to gi ūkininkai jas padainavo, pasidžiaugė jomis kaipo nauju daiktu ir... užmiršo". Tuo tarpu Strazdelio dainos išreiškė pačią žemdirbio dvasią: „įturį jo dainų kožnas savo širdyje ras sudėtą". Viena jo eilutė, vienas taiklus žodis daug daugiau pasakąs, negu kitų prirašyti lapai. Kadangi A. Strazdas neturėjo kuo remtis, išskyrus verstines religines giesmes, liaudies dainas ir K. Donelaičio *Metus*, jis laikomas tikruoju lietuvių poezijos pradininku: „Kalbą ir pavidalą dėl giesmių, teisybę sakant, jis pirmasis sutvėrė – ir turi nuopelną pradėtojo ir išrodytojo dėl įpėdinių kelio ant lietuviško Pranašų (Parnaso) kalno." Strazdas buvęs ne tik originalus poetas, bet ir modernus kunigas: „Meilę dėl ūkininkų ir senovės lietuviškų liekanų sujungė kn. Strazdelis su meile kunigo naujosios gadynės, o tiedvi meili apsireiškė per visą jo amžių." Tai demokratiškas kunigas, kuris „ant prastų lietuviškų ratų, o tankiaus dar pėsčias eidamas iš kaimo į kaimą, mokino katekizmą ir kitus mokslus, davė patarmę, linksmino ir stiprino dvasę dainelėmis; geru ir blogu atsitikimu visados ir visur dalinosi su žmonėmis". Kadangi mėgo sakyti tiesą į akis, viską vadinti tikru vardu, nepasidavė laikinoms vilionėms ir tvirtai žengė pasirinktu keliu, nuteikė prieš save „daugel neapkenčiančių žmonių", susidūrė „su kerštu ir visokiais žmogiškais geiduliais, skersai kelio stovinčiais", o „daugumas, neturėdamas drąsos priešyties' aiškiai, iš užkertės mėtė į jį akmenimis". Tačiau „jie negalėjo numesti nuo jo kaktos trigubą vainiką kunigo, dainiaus ir tėviškainio; tik jam` gyvenimą surūstino". Nepripažintas gyvas, Strazdelis „auga meilėje tarp įpėdinių", ir ilgai reikėsią laukti, kol lietuvių širdyse pritemdys jo atminimą kas nors kitas „su aukštesne tverme žodžių ir dvasės".

Aušroje buvo paskelbtos pirmosios žinios apie Valerijoną Ažukalnį. Jonas Spudulis (Gailutis) išspausdino straipsnelį „Ažukalnis, lietuvių raštininkas" (1884), kuriame paskleidė žiupsnelį žinių apie šį rašytoją, paskelbė jo verstą baladę, pageidavo, „kad kas suieškotų veikalus Ažukalnio ir duotų platesnę žinią apie jį". Į Spudulio pageidavimą atsiliepė Stanislovas Didžiulis (Peliksas Mažutis) straipsneliu „Dar apie Ažukalnį" (1885), kuriame pasisakė turįs Ažukalnio rinkinio rankraščio nuorašą, išdėstė turinį ir paskelbė du eilėraščius, jo nuomone, iš visų geriausius („Rytas vasaros" ir „Draugėj su vėversėliu"). Ažukalnis mylėjęs „savo tėvynę ir šventą lietuvišką kalbą", tačiau reikią pripažinti, kad „nedailiai giesmeles rašė".

J. Koncevičius minėtą straipsnį „Apgulmi raštų skyriai" (1883) užbaigė trumpomis biografinėmis žiniomis apie K. Donelaitį, paimtomis iš A. Schleicherio parengto *Metų* leidimo (1865).

Aušroje buvo propaguojama ir lietuvių tautosaka: spausdinama liaudies dainų, supažindinama su tautosakos rinkėjais ir rinkiniais. J. Koncevičius (J.K.Sz.) išspausdino pranešimą, skaitytą Rygos giedotojų draugystėje, „Dainos ir jų literatūra" (1884), kuriame tvirtinama, jog „dainose ir pasakose, kaip palikusiose nuo senų senovės, taip ir kilusiose naujesnioje gadynėje, galime išvysti visą dailumą mūsų kalbos", labai reikalingos lyginamajai kalbotyrai, tautų giminystės supratimui.

Senovės istorinėse (deja, neišlikusiose, tik iš užuominų žinomose) dainose buvusi užfiksuota visa Lietuvos istorija, o „šios gadynės dainos apdainuoja visus atsitikimus lietuvių gyvenime ir visus jų darbus". Dainos esančios „turtai didelės prekios, skarbai brangūs, buvę ilgai paslėpti prastose surūkusiose grįčiose, kol garbintojai tautinių daiktų neparodė svietui tikro jų vertumo". Straipsnio autorius paminėjo G.E. Lessingo ir J.W. Goethe's atsiliepimus apie lietuvių dainas, suminėjo, ką iš jų paskelbė J.A. Brandas, P. Ruigys, L. Rėza, S. Stanevičius, K. Brzozowskis, S. Daukantas, G.H.F. Nesselmannas, A. Schleicheris, broliai J. ir A. Juškos, F. Fortunatovas ir V. Milleris, A. Leskienas ir F.K. Brugmannas, A. Bezzenbergeris, M. Jankus ir kt. (iš viso 17 pozicijų).

Į A. Juškos mirtį (1880) jautriai atsiliepė A. Dīrikis (Andrējus Latvis), išspausdinęs „trumpą paminėjimą" – „Kuningas Antanas Juškevičius" (1883). Jo nuomone, A. Juška „gali būti statomas prieš akis daugumai kaipo paveikslas tikro kuningo – lietuvio, kursai, karštai numylėjęs savo prigimtą kalbą ir savo sentėvių praeigos garbingas liekanas, parodė Lietuvai visą savo gyvenimą. Ant savo naudos neveizėdamas, trūsėsi jisai vienat dėl mokslo ir savo mylimos tautos." Lietuvių ir latvių kalbos jam buvusios kaip prie širdies priaugusios: „Kad jis pradėdavo šnekėti apie jiedvi, tada žilgalvis Juškevičius pavirsdavo į jaunikaitį; jo akys žibėte žibėdavo ir jo stuomuo ištįsdavo, tarytum jis norėtų sušukti: „kas dar beturi tokią bagotą kalbą?"."

Aktyviausi *Aušros* bendradarbiai buvo J. Šliūpas (paskelbė 101 rašinį), M. Davainis-Silvestraitis (82 rašinius), J. Basanavičius (66), J. Mikšas (30), J. Andziulaitis (16).[1] Ryškiausias buvo Basanavičiaus balsas – jo rašiniai ilgiausi (apima apie 205 p.), jie formavo savitą leidinio veidą. Per daugelį numerių ėjo Basanavičiaus straipsnis „Apie senovės Lietuvos pilis", per du numerius – „Vardas senovės Lietuvos valdovų", išspausdinta „Senatvė lapinės kepurės". Tie ir kiti Basanavičiaus straipsniai stiprino romantines tendencijas lietuvių literatūroje.

Aušra, sutelkusi intelektualines tautos pajėgas, suformavo ir bendrinę literatūrinę lietuvių kalbą. Toji kalba susiklostė vakarų aukštaičių (suvalkiečių) tarmės pagrindu ir iki šiol tebėra bendrinė tautos kalba.

Aušra turėjo ir savo priedą – *Lietuvišką Aušros kalendorių*, kuris išėjo 1883, 1884 ir 1885 m. Jame taip pat buvo paskelbta rašytojų kūrinių, tarp jų J. Zauerveino eilėraštis „Lietuvninkai mes esam gimę" (1883), kuriam Stasys Šimkus sukūrė muziką, ir jis tapo tarsi antruoju tautos himnu.

Aušra pradėjo naują etapą lietuvių kultūros ir literatūros istorijoje. Ji rodė ir kartu skatino lietuvių tautinės sąmonės ir savimonės subrendimą, kuriuo buvo grįstas tolesnis tautos kelias į politinį išsivadavimą, į nepriklausomos valstybės atkūrimą, taip pat padėjo pagrindus moderniajai lietuvių kultūrai.

Po *Aušros* vienas po kito ėmė rodytis nauji lietuviški laikraščiai bei žurnalai, išreiškę įvairėjančias visuomenės pažiūras, skirtingus žmonių interesus. Iš jų didžiausią reikšmę lietuvių kultūrai turėjo *Varpas*.

VARPAS. Kaip *Aušra* neatsiejama nuo J. Basanavičiaus, taip *Varpas* – nuo V. Kudirkos. Šį periodinį leidinį (mėnraštį) pradėjo leisti draugija „Lietuva", įsteigta Varšuvoje 1888 m. J. Gaidamavičiaus-Gaidžio ir V. Kudirkos iniciatyva.[2] Tais pačiais metais buvo išleistas *Varpo* prospektas, o 1899 m. pradžioje išėjo pirmas *Varpo* numeris.

[1] Dainauskas 1985, 721.
[2] Žr. šią kn., 59.

Pirmasis Varpo *numeris, 1899*

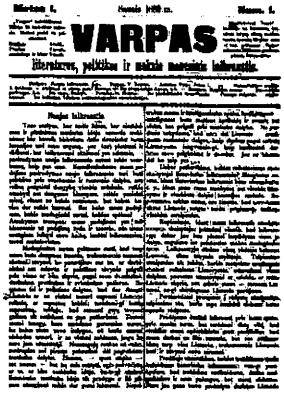
VARPAS

Varpas iš pradžių buvo redaguojamas Varšuvoje, spausdinamas Ragainėje, vėliau Tilžėje, E. Weyerio spaustuvėje. Kaip atsakingasis redaktorius („atsakantis rėdytojis") pasirašinėjo M. Jankus (iki 1892), K. Voska (iki 1895), J. Lapėnas (po 1895). Tačiau tikrasis *Varpo* redaktorius buvo V. Kudirka. Vėliau *Varpą* tvarkė J. Adomaitis-Šernas (1890), J. Kriaučiūnas (1891–1894), S. Matulaitis (1895), J. Bagdonas (1899–1902), J. Šaulys (1903–1904), P. Višinskis (1905). *Varpas* sutelkė apie 150 bendradarbių – daugiausia inteligentų pasauliečių ir kelis kunigus.

Nuo 1890 m. *Varpo* leidėjai leido kitą, žemdirbiams skirtą mėnraštį *Ūkininkas*. Jo oficialiais redaktoriais irgi pasirašinėjo M. Jankus, K. Voska, J. Lapėnas, o iš tikrųjų jį tvarkė tie patys *Varpo* redaktoriai ar bendradarbiai (J. Adomaitis-Šernas, J. Kriaučiūnas, S. Matulaitis, K. Grinius, J. Bagdonas, J. Šaulys, J. Vileišis, J. Gabrys-Paršaitis).

Varpas ir *Ūkininkas* ėjo be pertrūkio iki 1905 m. pabaigos – taigi iš viso 17 metų. Vėliau buvo išleisti atskiri *Varpo* numeriai (1913 m. – 2 nr., 1917 m. – 1 nr., 1920 m. 1–9 nr., 1921 m. – 1–3 nr., 1924 m. – Kudirkos jubiliejinis nr. ir 1926 m. – Griniaus jubiliejinis nr.).

Varpas tęsė *Aušros* pradėtą darbą ir kartu subrandino naują, pozityvistinę kryptį lietuvių kultūroje. Toji kryptis savo ruožtu toliau diferencijavosi, iš jos išaugo pirmosios politinės lietuvių partijos. *Varpo* steigėjai ir jų bendraminčiai jau 1888 m. sudarė politinę grupuotę, pasivadinusią varpininkais. Iki 1895 m. varpininkams priklausė ir kunigų: Pranciškus Petras Būčys, Aleksandras Burba, Antanas Milukas, Juozas Tumas-Vaižgantas ir kt. Tačiau kai po Kražių skerdynių (1893) popiežius savo 1894 m. enciklika paragino tikinčiuosius klausyti pasaulietinės valdžios ir kai Kudirka su savo bendraminčiais jį už tai pasmerkė, kunigai iš varpininkų pasitraukė. Jie susitelkė apie 1896 m. pradėtą leisti *Tėvynės sargą* ir sudarė sargiečių politinę grupuotę. Nuo varpininkų atskilo ir socialdemokratai: 1893 m. Vilniuje susibūrė Lietuvių socialdemokratų grupė, kuri 1896 m. įsteigė Lietuviškąją socialdemokratų partiją (vėliau tapusią Lietuvių, pagaliau Lietuvos socialdemokratų partija). Tos partijos pirmajame suvažiavime (1896) dalyvavo varpininkai J. Bagdonas ir K. Grinius. Nuo varpininkų atsiskyrė ir nuoseklūs *Aušros* tradicijų tęsėjai – „laisvieji tautininkai". Vėliau, 1902 m., varpininkai K. Grinius, J. Vileišis, P. Višinskis, J. Šaulys ir kt. įsteigė Lietuvių demokratų partiją (nuo 1906 m. Lietuvos demokratų partija).

Varpo programa buvo suformuluota įvadiniame pirmojo numerio straipsnyje „Naujas laikraštis", kurį parašė J. Gaidamavičius-Gaidys. Pagrindinis leidinio tikslas – „aiškinimas ir platinimas tautiškų idėjų". Siekiant tokio tikslo, tenka eiti „ne keliais nutrintais, bet keliais, kuriuos dar reikia išvesti". Lietuvių „padėjimas" esąs „toli bjauresnis už padėjimą žydų ir totorių, nes tiems neužginta laikyti savo kalbą, išduoti laikraščius, turėti mokslavietes". Medžiagiškus turtus laikraščiui leisti būtų galima rasti, jei „tarp mūsų būtų daugiaus žmonių, trokštančių tarnauti abelnai tėvynei", nepaisant skirtingų pažiūrų. Tuo tarpu „daugel lietuvių ar su visuomi nenori suprasti Lietuvos reikalų, ar supranta kebliai; turėdami gi keblų supratimą, mislija, kad atnešti gera tėvynei galima tik sutinkant su jųjų pažiūromis". Taigi *Varpas*, kaip ir *Aušra*, kviečia bendradarbiauti visokių pažiūrų lietuvius. Skleisti grupines idėjas dar ne laikas, kadangi „lietuviška tautiška idėja tik pradygo ir iki pilnam užaugimui reikia dar gerai lukterėti". Konstatuojamas lietuvių inteligentų

abejingumas tautos likimui: „Nepritrūktų mums ir inteligentiškų spėkų, kad lietuviai – inteligentai būtų mažiaus apsileidę ir atšalę ant visko, kas priguli prie tautiškų dalykų. Neperdėsiu sakydams, kad nėra dėl lietuvių – inteligentų sunkesnio daikto, kaip elgtiesi pagal reikalą lietuvystės, lengvesnio gi, kaip išsižadėti darbuose savo prigimimo ir dvasios." Daugumas skaitytojų norėtų, kad lietuviškas laikraštis būtų universalus („visuotiniškas"), kad jame būtų atsakyta į visokius visų mokslų klausimus. Tačiau taip plačiai užsimoti neleidžia „medegiškų turtų" stoka. Todėl „laikraštyje duosime vietą visiems balsams lietuvių, tikrų tėvynės mylėtojų. Talpinsime straipsnius tik tokius, kuriuos matysime naudingais abelnai reikalams lietuvystės, atmesdami visus dalykus, pavestus užmanymui ar šiokio, ar tokio lietuvių skyrio, nės mieris mūsų – tarnauti Lietuvai, ne gi skirtingoms lietuvių partijoms." Pradėję leisti laikraštį turėdami mažai jėgų ir menkai turtų, leidėjai tikisi, kad bendradarbių skaičius greitai padidės, kad jų darbas neliks tuščias, bet ras atgarsį „tarp visų lietuvių, trokštančių lietuviais būti ir tėvynei savo tarnauti". Tautiška dvasia dar nepražuvusi, vietoj nusišalinusių nuo darbo stoja nauji – su naujomis jėgomis ir nauja viltimi. Tikint savo darbo prasmingumu, raginama: „Meskime grūdą po grūdui ant tautiškos dirvos, o nors negreit ir palengva, išaugs gražūs, sveiki javai, nės dirva yra išsigulėjusi ir seniai jau sėklos laukia." Pagaliau suformuluojami *Varpo* tikslai: „Išmokinti lietuvius lietuviškai mislyti, sujudinti ir sutraukti juos į darbą, papratinti kaip pridera lietuviams elgtiesi, išaiškinti kelius, kuriais eidami garsiai galėtų pasakyti: „Lietuviais ėsame!", pakelti dvasišką ir medegišką Lietuvos būtę, nukrėsti nuo lietuvių nesuprantamą lipnumą prie svetimų tautų, uždegti širdyje brolių nors mažą kibirkštį meilės tėvynės – tai yra mūsų mieris, tai užduotė „Varpo"." O atpildas už darbą bus, jei *Varpe* keliamos mintys bus suprastos, ir jis taps reikalingas kiekvienam lietuviui, jei matysime lietuvius „suprantančius savo spėkas ir keliančius aukštyn galvas". Kaip *Aušroje* po J. Basanavičiaus „Priekalbos" ėjo A. Baranausko „Lietuvos senovės paminėjimas", taip *Varpe* po J. Gaidamavičiaus-Gaidžio įvadinio straipsnio įdėtas V. Kudirkos eilėraštis „Varpas". Eilėraščiuose poetiškai išreikštos idėjos, kurios logiškai suformuluotos pratarmėse.

Apie tai, kaip buvo sutiktas *Varpas*, J. Gaidamavičius-Gaidys rašė kitame straipsnyje „Pro domo sua" (1889, Nr. 4). Lietuva čia palyginama su sunkiu ligoniu, kuris, pakilęs iš patalo, viskuo džiaugiasi: „Jam rodosi, ir saulė karščiaus kaitina, ir oras tyresnis, ir žemė gražesnė, ir žmonės geresni." Tačiau „kasdieniniai rūpesčiai ir reikalai palengva nustumia tą jo linksmą būdą ir paragina žiūrėti į svietą blaiviaus". Taip ir lietuviai, atgaudami sveikatą, kaip tas žmogus, pradėję džiaugtis ir „džiaugiasi ligšiol, o jų džiaugsmo nematyt nei galo, nors jau seniai perbėgo linksmybės dienos ir prisiartino darbų laikas". Vos tik išleidę pirmuosius *Varpo* numerius, tuojau pamatę, kad „tūli apšviesti lietuviai", iš kurių tikėtasi daugiausia „dvasiškos ir protiškos pašalpos", vis dar tebesidžiaugia po persirgtos ligos ir „išskyrus rėksmą: „Lietuva tegyvuoja!" nesirūpina nieko daugiaus dirbti, lyg norėdami tik vienu rėksmu nubaidyti nuo Lietuvos visus jos vargus ir nelaimes". Natūralu džiaugtis dvasiniu tautos atgimimu, tačiau „ėsame ligšiol taip mažai padarę, taip nedaug suteikėme naudos tėvynei, kad tuom tarpu per daug džiaugtis nepridera, nes džiaugsmas labiaus pritinka gražiai ir laimingai pabaigai, o mes ėsame tik pradžioje darbo". Prisiųstuose redakcijai laiškuose ir straipsniuose esą „per daug visko

nereikalingo, o suvis nematyti to, ko reikia". Eilės taip ir plaukiančios iš visų kraštų: „Žinoma, kas linksmas – tas gieda, ir turbūt dėl to ėsame apturėję tokią daugybę eilių, garbinančių Lietuvą, lietuvišką kalbą, lietuvius, mergaites ir berniukus; aprašančių vasaros ir žiemos vakarus ir naktis, žvirblių, veversių ir lakštingalo čiulbėjimus, vandenio bėgimą, miškų ūžimą, šunų staugimą... žodžiu sakant, jau turime apdainuotus visus daiktus, iš kurių taip džiaugiasi, grįždamas į sveikatą žmogus." Tai tokie eiliadirbių rankraščiai, ir „prie šalto dabar oro ne iš kelio būtų jais pečių pakurti". Iš kelių dešimčių prisiųstų laiškų ir straipsnių vos galima būsią tik keletą sunaudoti. Leidėjai laukę rimtos jų pažiūrų ir spausdinamų darbų kritikos, „programiškų straipsnių", o tapę „apkrauti giesmelėmis ir laiškais", kaltinančiais juos „už stoką „Varpe" „gyvybės" ir didį jo „specijališkumą"". Vietoj „naudingų žinių, kurias galima būtų „Varpe" patalpinti", redakcija gaunanti tik daugybę eilių, kurių daugiau kaip pusę tenka atmesti. Juokinga esą matyti kai kuriuos lietuvius, tikinčius „rasti dainose Lietuvos išganymą". Prisiųsdami netikusias eiles, jie dar reikalauja, kad jos visos ir nė kiek nepakeistos būtų išspausdintos, nes tik tokiu atveju jie ir toliau rašysią. *Varpe* taip pat nesą tokių specialių dalykų, kurių nesuprastų žmogus, baigęs nors keturias klases. *Varpas* esąs skirtas ne tiems, kurie moka tik maldaknyges skaityti, bet apšviestiems. Jis leidžiamas ne tam, kad spausdintų eiles apie lakštingalų čiulbėjimą, o tam, kad skelbtų straipsnius, „iš kurių galima būtų ištraukti nors truputį reališkos naudos". Lietuviai dar gerai nesupranta tėvynės reikalų. Beveik kiekvienas apšviestas lietuvis į tuos reikalus skirtingai žiūri, o kai kurie neturi jokių pažiūrų, išskyrus tai, jog prisipažįsta esą lietuviai. Dėl to „kalti mes visi, nės sykį supratę, kad lietuviais ėsame, ir pradėję iš to džiaugtis, nesirūpinome pajudinti smagenis ir pamislyti, ką galime sulaukti mūsų ateitėje ir ką turime daryti norėdami atgal į ligą nepapulti ir neišnykti be pagrįžimo". Blogiausia tai, kad „negalime suprasti svarbumo talkiško darbo, o kad ir suprantame, tai dažnai nenorime ir pirštu pakrutinti, kad galėtume tą supratimą į gyvenimą įvesti". Ankstesni lietuviški laikraščiai daugiausia darbavosi siekdami „pakelti mūsų gentišką dvasią", o *Varpas* norįs užmegzti ryšį tarp mylinčių tėvynę lietuvių ir išmokyti juos elgtis visokiais atvejais. Tačiau jis negalės atlikti savo užduoties, jeigu vietoj programiškų straipsnių ir laikraščio turinio kritikos susilauks tik priekaištų už korektūros klaidas, jeigu „vieton straipsnių, sprendžiančių apie šiandienišką ir ateities Lietuvos padėjimą", gaus „nuo apšviestų lietuvių blogas eiles". Straipsnio autorius stebisi: „Nejaugi dėl apšviestų lietuvių viskas baigiasi ant grynumo lietuviškos kalbos ir dailaus skambėjimo sustatytų eiliose žodžių? Ar tai apšviesti lietuviai nesupranta, kad nėra laiko dėl ausų raminimo ir vos tik lieka valandėlė dėl gyvo darbo?" Toliau raginama: „Pameskime skraidymą padangėse ir, nusileidę ant žemės, griebkimės prie darbo, kuriame galima būtų rasti daugiaus proto, nei tuščio skambėjimo. Pradėkime kelti klausimus, aiškinančius mums kelius, kuriais eitume visi išvien, nės nesupratus gerai, ko reikia mums ir ko turime toliaus laukti, nebus Lietuvai naudos ir prie geriausių mūsų norų. Eidami mažai žinomais takais, išgaišinsime daugel dvasiškų ir medegiškų spėkų, darbas mūsų nepasijudins iš vietos ir pirmyn nežengsime." Pasitelkus kitų mažųjų tautų pavyzdžius ir tikintis didelių perversmų Europoje, rašoma: „Neužmirškime, kad mūs, neskaitant latvių, yra daugiaus nei 2 000 000; atminkime, kad tūlų karalysčių gyventojai nesiekia pusės lietuvių skaitliaus, vienok užlaiko savo gentystę; supraskime, kad netoli

laikas didžiausių persimainymų Europoje ir kad neatbūtinai reikia iš to laiko mums, lietuviams, išgauti kuo didžiausią dėl savęs naudą; o kas svarbiausias – tikėkime, kad Lietuva nėra dar suvis pražuvus, kad visados atsiras gana žmonių, dėl kurių Tėvynė – Lietuva bus brangiausia gėrybė." Lietuviai, kurie užsiima „mažai reikalingais darbais", kurie gaišta laiką lipdydami netikusias eiles, skatinami imtis „reikalingesnių darbų". Būsią geriau, jei galintys rašyti, bet nesugebantys sudėti gerų eilių, aprašys kokius nors atsitikimus iš savo apylinkės.

Panašias mintis kelia J. Gaidamavičius-Gaidys ir straipsnyje „Keletas žodžių apie lietuviškas draugystes" (1889, Nr. 5). Jame rašoma:

> Kaip ėsančios, taip ir buvusios lietuviškos draugystės, turėdamos ir geriausias užduotes, nenori ar negali suvis nusikratyti nuo ištisai teorėtiškų kelių prie vedimo darbo. Gan tankiai priseina matyti lietuvius, susirinkusius į draugystę vien tik dėl ištyrinėjimo lietuviškos istorijos, kalbos, žodžių, papročių, giesmių, pasakų, senoviškų daiktų ir t.t. <...> Neprieštarausime – tas dalykas yra svarbus, vienok ant jo viską remti – būtų ne tik juokinga, bet ir suvis neprotinga. Kiekvienas pripažins, kad būtų labai negerai, idant išsimokinę kalbos, pažinę savo istoriją, supratę papročius ir surinkę krūvą senoviškų daiktų, nežinotume, ką su tuom daryti, nės gali taip atsitikti, kad laike rinkimo dalykų, turinčių pakelti lietuvišką dvasę, pati dvasia pranyks, ir prireiks jau ne kelti ją, tik jos ieškoti. Viskas tas tiek yra reikalingas ir svarbus, kiek jame atrasi s a v y s t ė s. Dėl to gi neprilyginamai auksčiaus stovi tos draugystės, kurios šiandieniškame mūsų padėjime mažiaus atideda laiko ir vietos dėl teorėtiškų dalykų, o griebiasi prie išgavimo rėališkos naudos <...>. Dėl to gi norėdami, idant prie mūsų darbų daugiaus žmonių prisitrauktų ir prisitraukus smagiaus dirbtų, turime atmesti vienluomiškumą darbuose ir triūstis apie jų spartumą, ką niekad negalėsim dasiekti, atsispirdami tik ant teorėtiško pamato. <...> Tegul teorėtiškais darbais užsiima žmonės, kurie ar nemoka, ar negali kitaip dirbti; draugystės gi visados turi laikytis reališkų darbų, palikdamos teorėtiškiems tiek vietos ir laiko, kiek reikalauja vietinės išlygos. – Dėl apturėjimo geidžiamų vaisių mūsų darbų reikia mums daugiaus rėališko, g y v o darbo. Dasieksime šitą tiktai tada, kada mūsų užduotė bus – darbas ne tik lietuvių, bet v i s o s L i e t u v o s; kada visos ėsančios šiandien lietuviškos draugystės susilies; kada pasididins skaitlius sąnarių draugysčių, pritraukiant į anas ne tik apšviestesnius (kaip suligšiol buvo) žmones, bet ir prastus ūkininkus, darbininkus ir amatininkus, nės didžiausia pajėga juose guli; kada lietuviškos draugystės tvirčiaus bus susirišusios su Lietuva, o netarnaus vien tik užduotėms skirtingų partijų, nės jeigu ir naudingu esti darbas skirtingų žmonių, vienok niekad negali būti prilygintu prie darbo visos gentės, ir kada visados mislysime apie tą, idant nuo įpėdinių mūsų negautume vardo neprotingų arba blogų patrijotų, nemokėjusių pagerinti tėvynės padėjimą.

Iš tų J. Gaidamavičiaus-Gaidžio programinių straipsnių matyti, kurlink ėjo *Varpas*: jis pradėjo tuo, kuo baigė *Aušra*, ir žengė žingsnį į priekį. Varpininkams

atrodė, kad lietuvių tautinė savivoka jau pakankama: daugelis jaučiasi esą lietuviai, myli savo kalbą, savo tautą, savo Tėvynę Lietuvą, savo patriotinius jausmus daugiausia reiškia eilėmis. Tą „gentišką dvasią" pakėlė anksčiau leisti lietuviški laikraščiai. Tačiau to negana: reikia konkrečių problemų, konkrečių idėjų ir programų, kaip realiai stiprinti fizinį ir dvasinį tautos atsparumą, kaip rengti ją savarankiškam gyvenimui. Tiek *Aušra*, tiek ir *Varpas* norėjo sutelkti bendram darbui visokių politinių pažiūrų lietuvius. Tik *Varpe* labiau akcentuojama „talkiško darbo" būtinybė: visokių pažiūrų, visų politinių partijų lietuviai turi pakilti virš savo grupinių interesų ir savo veiklą nukreipti Tėvynei naudinga linkme. Tačiau tas darbas ėjo sunkiai. Įvadiniame straipsnyje „Perkratymas mūsų darbų" (1889, Nr. 6) vėl rašoma, kad „šiandien jau daugelis lietuvių supranta ir jaučia tautišką savo skirtybę nuo aplinkinių kaimynų", bet jie nežino, ką toliau daryti: „Dėl užlaikymo ir stiprinimo mūsų tautiško padėjimo mes neturime ligšiolaik tvirto pamato, bet ir aiškių programatų dėl darbų neišdirbome. Juk paskui programatus seka darbai ir vaisiai!" Programos buvusios abstrakčios, neaiškios, prieštaringos: „Programatai mūsų ne sykį buvo labai platūs ir migloti, ne sykį patys sau priešinosi. Jų išdirbėjai, rodos, niekada nepasiklausė, ar užduotės išpildomos ir kaip jas galima pildyti. Užsiimant per daug, ne tik užimto darbo negalima prigulinčiai atlikti, bet, žiūrint per toli, reikia kartais apleisti artesnius, išpildomus dalykus." Lietuvių „krutėjimą" trukdo įvairūs nesutarimai: užuot ieškojus santarvės, rodos, tyčia ieškoma „takų, kuriais galima sueiti į nesutikimą". Užuot kritiškai vertinę kitų darbus, „vadai pagimdė skundus, o kaip kur pasisavino bažnytišką interdiktą, <...> smagiai auginantį partišką nesutikimą". Klausant tokių nesutarimų, „lietuviai turėtų pasidalinti į tiek priešingų sau tautų su priešingais siekimais, kiek yra luomų ir profesijų". O „kada tos partijos tarp savęs kariautų, kam gi patektų apgynimas užgimusios tautiškos skirtybės? Kas gelbėtų lietuvystę nuo paskendimo svetimose upėse?" Straipsnyje konkrečiais pavyzdžiais parodoma, kaip „puola lietuviški laikraščiai, ardosi lietuviškos institucijos, platinasi neužsitikėjimas tautiškais vadovais", ir klausiama: „dėl ko taip yra? kieno tai kaltė?" Taip esą todėl, kad „tarp daugumo lietuvių tautiški jausmai da miega", o „laikraščiai platinsis ir ras paramą pas tuos, dėl kurių yra paskirti, jeigu tiks jų padėjimui ir jausmams; institucijos gi visur laikosi supratimu jų naudingumo". Straipsnis baigiamas elegiška gaida: „Kuom suligšiol užsiėmėme, tas liko nepabaigtu – namai pradėti, sustatytos sienos riogso ant lytaus ir vėjų be stogo, pūva be naudos. Ar neišpuola mums, pasižiūrėjus ant mūs ligšioliškų darbų, sušukti: *oleum et laborem perdidimus*! [Sunaikinome alyvą ir darbą.] Darbavomės karštai, ne viens dirbo atsidėjęs ir apie save užmiršęs, bet kur vaisiai? Pulkelis klausančių savo mokintojų prikalbinėjimų ir pamokinimų, iš pat pradžių ne per didelis, vis mažinasi, taip kad svarbiausi ir naudingiausi pamokinimai stojosi panašiais į varpą, gaudžiantį tuščiuose laukuose: nors tas varpelis gaustų ir graudžiai – kas iš to, kad nėr kam jo balso klausyti! Dėl ko gi taip? Turbūt mokinti nemokėjome arba mokinant prisilaikėme netinkančių tam rodyklių..."

Ir vėliau *Varpe* ne kartą buvo raginama vienytis bendram darbui visus lietuvius, nes kitaip neužteks jėgų tikslui pasiekti. Įvadiniame straipsnyje „Reikia sutarties" (1890, Nr. 2) rašoma: „tiktai vienybėje ir sutartyje apsaugosime save nuo nuskendimo svetimose ryjančiose vilnyse – be jos darbas mūsų dėl užlaikymo lietuvystės turės būti <...> darbu visai nereikalingu"; „mūsų partijos, šnairuojančios viena ant

kitos, tai skirtingos rykštės, kurias <...> sulaužys galingi ir stiprūs nedraugai lietuvystės"; „broliškos sutarties ar nemokame, ar nenorime išdirbti; šitame dalyke jau nemokame mėgdžioti galingų tautų"; „Dėl išdirbimo kokios nors stiprybės reikalinga yra šalta, viską aprokuojanti išmintis, <...> vienok to nepadarysime, varinėdami kerštus vieni prieš kitus"; „Susirišus visiems darbiniķams į vienybę, ir pats darbas būtų naudingesnis dėl tų, dėl kurių paskirtas"; „idant duoti kokią paramą ir stiprybę lietuvystei, reikia pirmiausiai susitarti darbiniķams be nesutikimo ir pavydėjimo vieni kitiems"; „tegul visi mylintiejie Lietuvą darbiniķai nepradeda darbo be susikalbėjimo tarp visų darbiniķų".

Varpas norėjo ne tik sutelkti lietuvius bendram darbui, bet ir pakelti jų dvasinę kultūrą į aukštesnę pakopą, išugdyti įvairių kultūros sričių profesionalų, įvairių mokslų specialistų. Įvadiniame straipsnyje „Moksliški mūsų siekimai" (1889, Nr. 8) sakoma, jog „be tam tikrų moksliškų pajėgų negalima yra tikrai tvirtai statyti savišką lietuvišką kultūrą", o „galima tiktai prisavinti svetimus darbus". Norint „taisyti kelius lietuviškai kultūrai", reikia „dauginti moksliškas mūs pajėgas, arba, teisingiaus sakant, surėdyti, pagal reikalą, profesijas". Lietuviai daugiausia studijuoja mediciną ir teisę, bet mažai gamtos ir matematikos mokslus. Vienas kitas dar studijuoja žemdirbystę, teologiją, o „filologų skaitlius beveik visai susimažino", kadangi lietuviams sunku gauti mokytojo vietą vidurinėse mokyklose. Visa tai „tautiškumui naudos neduoda". Nuo bendro tautos kultūrinio lygio, nuo žmonių išsimokslinimo priklauso ir literatūra: „Neturime mes tam tikrų specijalistų dėl atlikimo daugelio dalių kultūriško darbo, pakėlimo mokslo ir mūs literatūros. <...> Be visatiniškai moksliškų pajėgų ir mūsų literatūra priverstinai turi būti arba vienpusiška, arba daugelyje dalių visada taip šlubuoti, kaip ir dabar." Mūsų poetai dažnai be pašaukimo, nesupranta poezijos paskirties, „idėališko poėzijos siekimo". O „dramaturgų, pasakorių nesuieškotume šiandien – keletas atspausdintų neva pasakų netoli pralenkia eilėraščius". Panaši situacija ir moksle: „Moksliškoje rašliavoje taipgi neaukštai ėsame pasikėlę: čia rodosi užtenka mums ištraukos iš svetimų darbų. Jeigu kas užsiima originališku darbu, tai sumindžioja mokslo tiesas, dėl to, kad rašėjai ne visada gerai pažįsta tą mokslą, kurio pranašu save apskelbia. Gydytojai rašo apie tėologiją, tėologai apie teoriją evoliucijos, perkupčiai apie estetiką ir t.t., o darbą, žinoma, atlieka, jaip tik atlikti." Mažiausiai turime muzikų profesionalų, „dėl to mūs melodijos nesurinktos, niekur nesunaudotos ir nepažinstamos platesniam svietui", iš amatininkų yra „tiktai vieni beveik šiaučiai ir kriaučiai", netinkantys miestams, o „prekystės nesuprantame visai". Visa tai „iš priežasties vienpusiško supratimo mokslo": „Naujų profesijų mes ieškome tik tokių, kurios nereikalauja ilgo mokslo ir tuojaus atneša pelną."

Varpo užmojai buvo kur kas didesni ir konkretesni negu *Aušros*. *Varpe* lietuvių tautos situacija buvo vertinama plačiame tarptautiniame kontekste. Buvo nuolat supažindinama, kas dedasi kitose tautose ir valstybėse, iškeliama tai, kas galėtų būti aktualu lietuviams. Lietuvos gyvenimo apžvalgas V. Kudirka spausdino specialiame skyriuje „Tėvyniški varpai", vėliau (1893) pavadintame „Tėvynės varpais". Buvo kategoriškai nusiteikta prieš caro valdžią ir jos vykdytojus, taip pat nusistatytas aiškus santykis su Lietuvoje gyvenusiais kitataučiais – rusais, lenkais, žydais, įvairių politinių pažiūrų sulenkėjusiais lietuviais. Lietuviai buvo raginami įsitvirtinti ne tik Lietuvos kultūroje, bet ir ekonomikoje: žemės ūkyje, pramonėje, preky-

boje, versluose. Tauta turi brėsti kaip sudėtingas ir kartu vieningas organizmas – ir fiziškai, ir dvasiškai drauge. *Varpas* nuosekliai vedė tautą į savarankišką, nepriklausomą gyvenimą. Jame buvo smerkiamas bet koks nuolaidžiavimas, o juo labiau pataikavimas caro valdžiai. Kai katalikiškuose laikraščiuose (*Tėvynės sarge, Žinyčioje*) buvo paskelbta straipsnių, kuriuose taikstomasi su esama politine tautos padėtimi („Mes neužsiimame klausimu, kaip Lietuvai būtų geriaus: po lenkų, po maskolių valdžia, ar nė nuo vieno neprigulinčiai"; „politišką Lietuvos neprigulmystę skaitome už tuščią svajonę ir prieš aną <...> atvirai protestuojame"; „Jei pykstame ant valdžios ir protestavoti siundžiame, tai ne dėl to, kad valdžia yra „ruska", bet kad mus skriaudžia <...>" ir pan.), *Varpas* atsakė įsakmiu apsisprendimu (1901, Nr. 10):

> Kas stebuklų laukia, lai sau ramiai laukia ir miega, bet šalin nuo mūsų!
> <...>
> Kas įtiki į caro malonę, – laimingas, nes tiki, – bet šalin nuo mūsų!
> <...>
> Mūsų pačių rankose mūsų likimas! Jei mes snausime, tai ir Dievas mums nepadės! Mes atbusime, – pražys mūsų tėvynė! Mes patys savo spėkomis mums prigulinčias tiesas atgausime; taip pat kaip kitos tautos savo spėkomis atgavo ir atgauna savo tiesas.
>
> Kas nežino, ar žinodamas negali suprasti galingos spėkos žmonių, suvienytų karštais jausmais meilės tėvynės ir savo nuskriaustų brolių vientaučių, – tas negali ir mūsų suprasti!

Varpas turėjo didelę reikšmę brėstančiai lietuvių literatūrai. *Aušroje* vyravo poezija, kuri geriausiai atitiko romantinius jos polėkius. Tuo tarpu *Varpas* savo pozityvistinėmis nuostatomis labiausiai skatino ugdyti prozą. Prozos stygiumi, kaip matėme, buvo nusiskundžiama ir publicistiniuose *Varpo* straipsniuose. Jau pirmaisiais leidimo metais (1889) buvo spausdinama ilga J. Gaidamavičiaus-Gaidžio apysaka *Antanas Valys*, kuri liko nebaigta. Vėliau (1890) paskelbti jo *Pašauktieji*. Paskui pasirodė L. Didžiulienės-Žmonos originalūs apsakymai bei apysakos: „Tėvynės sūnus" (1892), „Dėl tėvynės" (1893). Savo prozos kūrinius pradėjo spausdinti G.Petkevičaitė-Bitė: apysakos „Vilkienė" (1894), „Piešinys" (1898), „Nutrūko styga" (1900), „Žemaitė" (1900), „Krislai" (1901), „Kodėl tavęs čia nėra?" (1902), „Iš gyvenimo verpetų" (1903). V. Kudirka paskelbė visas keturias savo satyras: „Viršininkai" (1895), „Lietuvos tilto atsiminimai" (1896), „Cenzūros klausimas" (1897), „Vilkai" (1898). Buvo išspausdinti Šatrijos Raganos „Margi paveikslėliai" (1896), „Dėl ko tavęs čia nėra?!" (1898), „Jau vakaruose užgeso saulėlaida" (1900), „Vasaros naktis" (1902). Pasirodė Lazdynų Pelėdos „Kas priešas" (1900), „Proklamacijos" (1900), „Vienas iš daugumo" (1900), Žemaitės apsakymas „Ties uždaryta langinyčia" (1898) ir „paveikslai": „Marti" (1899), „Petras Kurmelis" (1901). Tai buvo ryškiausios originaliosios lietuvių prozos publikacijos žurnale.

Prozą papildė kitataučių autorių kūrinių vertimai bei sekimai. Iš lenkų kalbos buvo išversti Brolio slapyvardžiu pridengti „Jurgis Durnelis" (1890), „Pagieža" (1891). A. Lingis (A. Veliuoniškis) pagal E. Orzeszkowos apysakos *Niziny* siužetą paskelbė apysaką „Vargaitienė" (1891). Sekdamas lenkų autoriumi, A. Milukas (Prasčiokėlis) parašė „Tamošiuką" (1891). M. Rodziewiczównos apysaką *Rusva dulkė* (*Rusvos dulkės*) „lietuviškai sutaisė" kunigaikštis Jonas Beržanskis (J.G.B. Klausutis,

1892, 1893) su savo „užvaduotoju". H. Sienkiewicziaus indų legendą „Būk palaiminta" išvertė J. Tumas-Vaižgantas (1895). Paskelbti A. Dygasińskio „Žvirbliai" (1897), B. Pruso „Per vakacijas" (1900), H. Sienkiewicziaus „Jūrėjų legenda" (1902), J. Korzeniowskio „Šiaučius ir jo šeimynykštis" (1890).

Pasirodė ir rusų prozos vertimų: V. Korolenkos „Miškas ūžia" (vertė F. Janušis, slapyvardžiu P. Jogvilietis, 1891), I. Turgenevo „Eilėraščių proza" (vertė A. Kriščiukaitis-Aišbė, 1893), „Miško sargas" (vertė M. Čepas, slapyvardžiu Greitakojis (L), 1895). Mykolaičio slapyvardžiu prisidengęs autorius (galbūt M. Venclovas) išspausdino pagal V. Nemirovičių-Dančenką parašytą kūrinį „Kunigaikštis Gintauta miršta" (1894). Paskelbti E. Cirikoro „Keleivis" (vertė K. Sketerytė-Jablonskienė, slapyvardžiu S.O.(L.), 1895), M. Ščedrino pasaka „Velykų naktis" (vertė F. Janušis, slapyvardžiu P. Jogvilietis, 1895), V. Garšino „Keturios dienos" (vertė K. Sketerytė-Jablonskienė, slapyraidėmis S.O., 1894), „Signalas" (vertė C.Š., 1896), Kiseliovo „Keliauk sau sveikas" (vertė P. Avižonis, slapyvardžiu Atgalainis, 1902), I. Naživino „Beprotė" (vertė K. Jasiukaitis, slapyvardžiu Artojo Vaikas, 1902), V. Veresajevo „Žvaigždė" (1903), M. Gorkio „Sakalo giesmė" (vertė V. P., 1904), „Skaitytojas" (vertė V. P., 1904), Onino „Laimės, laimės!" (1904), O. Avilovos legenda „Laimės tarnai" (vertė Jar., 1904).

Išspausdinta ir kitų slavų rašytojų prozos: Gr. Mačteto „Badas" (vertė A. Lingis, slapyvardžiu A. Veliuoniškis, 1893), „Mikė" (vertė M. Čepas, slapyvardžiu Greitakojis, 1895), Pranciškaus Mažuraničo „Smulkmenos" (vertė G. Petkevičaitė-Bitė, 1893), serbų rašytojo L.K. Lazarevičiaus „Mano tėvas" (vertė K. Sketerytė-Jablonskienė, slapyraidėmis S.O.L.; 1895), kroatų rašytojo Liubomiro Babičiaus „Gai'us" (vertė J. Rugys, slapyvardžiu Juozapas Švėkšnys, 1895), Povilo Mervarto „Dvi ypatos" (vertė galbūt P. Žitkevičius, slapyraidėmis Pr. Ž., 1900).

Paskelbta E. Bellamy „Užsimerkus" (vertė V. K., 1892), pagal H. Ch. Anderseną Aišbės pasaka „Ką žmogus kartais gali pramanyti" (1893) ir vaizdelis „Erškėčių kelias" (1902), Ch. Dickenso „Tiroliaus mergaitė" (vertė Biruta; 1894), F. Coppée „Žiburėlis lange" (vertė J. Žilinskas, slapyvardžiu Jons, 1894).

Pagrindinis *Varpo* poetas buvo V. Kudirka. Be programinio eilėraščio „Varpas" (1889), leidinyje paskelbti ir kiti jo eilėraščiai bei vertimai: 1889 m. – „Žvirbliai ir kaliausė", „Nemunui" (pagal A. Mickevičių), „Samsonas", „Šiaučius ir gizelis", „Ponia Tvardauskienė" (pagal A. Mickevičių); 1890 m. – „Labora!", „Kas yra didis?"; 1893 m. „Joja karan pats karalius" (pagal M. Konopnicką); 1895 m. – „Dievuli mano, ko gi tu leidi", „Žagrę į ranką tas tik teima", „Trys takai iš buto eina" (visi pagal M. Konopnicką), „Valerijai"; 1896 m. – „Maniemsiems", „Vilija" (pagal A. Mickevičių). Pagaliau 1898 m. buvo su natomis išspausdinta „Tautiška giesmė" („gaidą ir žodžius sudėstė V. K."), vėliau tapusi valstybiniu Lietuvos himnu.

Kitas *Varpe* daugiausia eilėraščių išspausdinęs poetas buvo J. Mačys-Kėkštas: „Pašaukimas" (1891), „Bausmas" (1891), „Kur?" (pagal F. Rückertą, 1891), „Mano turtai" (iš Georgo Herwegh'o, 1892), „Atskeliaudra" (iš G.G. Byrono pagal M. Lermontovą, 1894), „Tav žemės šios nebepakanka" (pagal M. Lermontovą, 1894), „Kankintinių motinai" (1900), „St. Maironiui" (1900), „Negyvėlė" (iš A. Apuchtino, 1900), „„Ūkininko" sukaktuvėms" (1900), „Viltis" (1900), „Kariška kiniečių giesmė" (pagal F. Rückertą, 1900), „Darbo žmonių giesmė" (1901), „Apleistasis" (1901), „Lassal'io dvasios priminimas" (pagal A. Geibą, 1901), „Mano turtas" (1901), „Niapykanta" (pagal W. Hasencleverį; 1901).

Varpe P. Višinskis (A-s) paskelbė P. Vaičaičio eilėraščius „Kad pažinti miestą blogą", „Pūskit, vėjai, pūskit šiaurūs", „Vargdienėlis" (1896). M. Šikšnys Šiauliniškio slapyvardžiu išspausdino eilėraščius „Ateitis" (iš S. Nadsono, 1896), „Jonas Žiška" (iš Lenan, 1897), „Arakso ašaros" (iš armėnų k.), „Nemunas", „Dainius" (visi 1900), Tarno slapyvardžiu – „Ant jūros" (atminčiai *Aušros*, 1903). A. Bulota (A.B.P.) paskelbė eilėraščius „Nekirstas rėžis" (1893), „pagal gudišką" – „Jau mėnuo plaukia per padangę", „Lietuviška daina", „pagal lenkišką" – „Lietuviška dainelė" (1896). P. Arminas išspausdino A. Mickevičiaus baladės „Trys Budriai" vertimą (1892), J. Biliūnas (Jonas Barzdyla) – eilėraščius „Į Draugą", „Lakštingalas, pelėda ir paukščiai" (1901), J. Baltrušaitis (J. Mėmelė) – „Apie Muravjovo paminklą Vilniuje" (1902), „Broliai, į darbą!" (1903). J. Mačys (kriptonimu J.M.) paskelbė eilėraštį „Vincui Kudirkai", (slapyvardžiu K-o šešėlis) eilėraštį „Petrui Matulaičiui". J. Zubrickas (Justins iš Turčinų) paskyrė eilėraštį „Daukanto atminčiai" (1893), A. Lingis (A. Veliuoniškis) išvertė lordo Byrono „Atsišaukimą į Graikų žemę" (1893). I. Bitaitis išspausdino eilėraštį „Lietuva dar nepražuvo" (1894), J. Žilinskas (Jons) – „Paguoda" (1894), U. Tamošiūnaitė (Urszula isz Kupiszkes) – „Būdas Lietuvos" (1890), J. Merkevičius (Merk.) – „Piemenėlis" (1891), V. Palukaitis (Sp-s) – „Atminčiai Vinco" (1900), P. Vileišis (V. Gintautis) – „Žemaičių karės daina" („pagal lenkišką", 1903), S. Petrulis (Gylys) – „Maskolijoj gyvenantiems lietuviams" (1903), Suproša – „Pavasaris" (1889), V. Ps. – „Visi ant lietuvių" (1890).

Varpe buvo paskelbtas Maironio 16 posmų eilėraštis „Lietuvos grožybė" (1891), sukomponuotas iš jo rankraštinės poemos „Lietuva" atskirų posmų. Vėliau (1920) jis buvo sutrumpintas, suredaguotas ir tapo populiariuoju eilėraščiu bei daina „Lietuva brangi" („Graži tu, mano brangi tėvyne").

Varpui rūpėjo ugdyti ir lietuvių dramaturgiją. Iš originalių dramų jame buvo išspausdinta G. Petkevičaitės-Bitės *Kova* (1900), Dviejų Moterų (Bitės ir Žemaitės) komedija *Kaip kas išmano, taip save gano* (1904) ir drama *Litvomanai* (1905). Buvo taip pat paskelbti V. Kudirkos draminių bei dramatizuotų kūrinių vertimai: G.G. Byrono misterija *Kainas* (1894), A. Asnyko *Keistutis* (1896), Teklės Wrublewskos *Narimantas, Didis Lietuvos Kunigaikštis* (1897), A. Mickevičiaus *Vėlinės* (1899).

Nemaža dėmesio *Varpas* skyrė literatūros istorijai ir kritikai. Iš praeities jame buvo išspausdintas straipsnis (spėjama, jog P. Mašioto) „Seniausia lietuviška knyga" (1892) apie M. Mažvydą ir jo katekizmą. K. Grinius (P. Puskunigis) išvertė į lietuvių kalbą ir paskelbė („Iš kun. M. Daukšos pamokslų") lenkiškąją M. Daukšos postilės „Prakalbą į maloningą skaitytoją" (1900). Buvo paskelbti A. Vienažindžio (Vainužio) eilėraščiai „Persiskyrimas" (1891), „Jau žvaigždė vilties žibėt nustojo" (1896). V. Kudirka recenzavo A. Vienažindžio (Antano Vienožinskio) rinkinį *Lietuvos tėvynės dainos* (1898). Jis pažymėjo, kad „ne visos dainos lygiai poetiškos", kad „jų paviršiui galima būtų šį ir tą užmesti", bet reikia atsiminti, kad jos rašytos ne deklamacijai, o dainavimui, ir todėl „negalima prie jų kreiptis su oficijališkomis eiliavimo tiesomis". Jei „nori pažinti jų grožybę, tai pritaikyki gaidą ir dainuok, o sykiu išnyks ir prasižengimai formoje". A. Vienažindžio dainos esančios „prastos sau dainelės, be didelio užsikėsinimo, bet tikros dainos, užgimusios pilnoje jausmo širdyje ir tiesiog iš tos širdies išlietos ant popieros".

Išspausdintas F. Janušio (kriptonimu D. pasirašytas) straipsnis „Kun. Jurgis Ambrožiejus Pabrėža ir jo raštai (1771–1849)" (1898), K. Griniaus (Kalvio) straipsnis

apie L.A. Jucevičių ir tris brolius (Tamošių, Vincą ir Antaną) Juzumavičius „Keletas žodžių apie nekuriuos Lietuvos raštininkus" (1901). V. Kapsukas paskelbė straipsnius „Žemaičių vysk. Motiejus III Valančius" (1901), „Jonas Mačys-Kėkštas (1867–1902)" (1904). Neseniai mirusio poeto atminimui J. Vileišis (Petraitis) paskyrė straipsnį „A.a. Antanas Baranauskas, Seinų vyskupas" (1903). Galbūt K. Grinius (pasirašęs kriptonimu K.L.) publikavo išsamų straipsnį „Petras Arminas-Trupinėlis (1853–1885)" (1903), pateikdamas gausių šio poeto kūrybos pavyzdžių.

Varpininkai suvokė save kaip S. Daukanto idėjų tęsėjus ir įgyvendintojus. S. Matulaitis (Dr.) Daukanto mirties 25 metų sukakties proga jam paskyrė straipsnį „Atminimas apie Daukantą" (1890). E. Volteris (Varnalėša) išspausdino straipsnį „Trumpa žinia apie Simano Daugkantos „Istoriją Žemaytišką"" (1894).[1] Daukanto gimimo šimtmetis (1893) pažymėtas keliais straipsniais. Viename jų (nepasirašytame) – „Simano Daukanto jubiliejus" (1893, Nr. 8) nurodoma, kad „šis šimtmetinis jubilėjus gimimo dienos S. Daukanto pridera mums atšvęsti su ypatinga iškilmybe ir pagarba. Atmintis to vyro turi mums būti ypatingai šventa ir garbinga. Nuo to karžygio ir „mučelninko" dvasios mes galime daug pasimokinti, nėsa tai yra paveikslas visiško pasišventimo tėvynei. Mes šiandien rasi kelintas priderančiai nė nepermanome galingos to didvyrio dvasios, kuri ragino ir vertė jį dirbti ant naudos tėvynei be atvangos, be perstagio, be užmokesčio, be kokios matomos naudos ir be kitų šiek ar tiek egoistiškų motyvų. <...> Taigi pasirūpinkime <...> priderančiai paminėti tą Lietuvos milžiną ir pasirūpinkime įsigilinti į jo dvasią; pasisemkime iš tos versmės stropumo, kantrybės, vilties, o ypač meilės Lietuvos, kad galėtumėm ir mes atrasti nusiraminimą ir džiaugsmą dirbti ant naudos ateisiančioms kartoms <...>." Kriptonimu P.A. pasirašytame vedamajame straipsnyje „Simanas Daukantas (1793–1893)" (1893, Nr. 11) rašoma: *„Sugrąžinti Lietuviams tautos vardą – tai buvo Daukanto idealas*, kuriam jis tarnavo per visą savo pilną vargo ir sunkaus darbo gyvenimą. Šių dienų „litvomanai" eina taku, Daukanto pramintu, taku, kuris vienok per kelias dešimtis metų niekeno nelankomas, suspėjo diktai žolėms apželti. Jeigu atsiminsime, kad ir šiandien da ne kiekvienas drįsta įstoti į minėtąjį taką, tai lengva bus suprasti, kiek reikėjo drąsos, dvasiškų spėkų, meilės savo tautos tam takui išvesti pirm 50 metų!..

Ilsėkis ramiai, narsus kareivi, amžinu atilsiu. Tavo pramintas takas atrastas; juo eina nedidelis, bet tvirtos dvasios tautiečių būrelis; tavo galinga dvasia stiprina juos jų kelionėje." Tame pačiame numeryje J. Lozoraitis (A. Gerulaitis) išspausdino informatyvų straipsnį „S. Daukanto gyvenimas ir raštai", kuriame irgi pabrėžiamas Daukanto pasiaukojimas savo tėvynės apšvietai, kad tokiu būdu „nors mažumą palengvintų jai kelią prie laisvės ir geresnės ateities". Daukanto raštų įvairumas rodąs, kad jis buvo „nepaprastas enciklopedistas", tačiau „dvasia ir kūnu jisai buvo istorikas", o kitokias (neistorines) knygas rašė tik todėl, kad maža buvo rašytojų „ant tos dirvos, kuri arti sodžiaus ir žemininkų". M. Lozoraitis (Joniškis) straipsnyje „Simano Daukanto „Būdas senovės Lietuvių Kalnėnų ir Žemaičių"" (tame pačiame numeryje) pažymi, jog šiame veikale Daukantas „užkabina svarbiausius klausimus mūsų draugijos istorijos ir išriša juos, pasiremdamas ant literatūros ir daugybės šaltinių". Straipsnio autorius abejoja, ar Daukantas teisingai aiškina lietuvių atsiradimą prie Baltijos jūros, jų ekonomiką bei žemės valdymą, jų tikėjimą, bet straipsnio pabaigoje sako: „nors negalima sutikti su daugeliu S. Daukanto nuomonių, vienok jo

[1] Dainauskas 1985, 2:453.

„Būdas", be abejojimo, yra svarbus pamatas tolesniems tyrinėjimams mūsų draugijos istorijos, ir mylėtojai senovės ras jame kelią, kuriuo reiktų eiti dirbant savo darbą". Paskutiniame tų pačių metų numeryje J. Zubrickas (Justins iš Turčinų) paskelbė eilėraštį „Daukanto atminčiai", kuriame iškėlė jo pasiaukojimą dėl tėvynės:

Daukanto vardas teskamb' iškilmingai,
Atbalsiu lėkdams per Lietuvą seną!
Jis, numylėjęs tėvynę širdingai,
Suteikė gausų jai dvasišką peną...
Uždegtas meile tėvynės karščiausia,
Visko ant svieto jis išsižadėjo,
Ir, apsirinkęs sav darbą sunkiausią,
„It pelė vargo per amžį triūsėjo."

Mirus Kudirkai, *Varpe* (1899, Nr. 6) K. Grinius (Vargėla) paskelbė nekrologą ir Kudirkos raštų bibliografiją. Nekrologe supažindino su Kudirkos biografija, apibūdino jo asmenybę, iškėlė jo nuopelnus *Varpui*. Tame pačiame numeryje *Varpo* redakcijos vardu J. Bagdonas išspausdino straipsnį „Atminčiai Dr. Vinco Kudirkos", J. Vileišis (J. Berželis) – straipsnį „D-ro Kudirkos atminimui", o J. Lozoraitis (Pilvytė) – eilėraštį „„Varpas" ir Dr. V. Kudirka". Abiejuose straipsniuose akcentuojamas taurus V. Kudirkos idealizmas, jo susitapatinimas su *Varpu*, o eilėraštis baigiamas šitaip:

Mylėdams „Varpą", kaip tikrą vaiką,
Priglaudęs laikė per visą laiką...
Ir švelniai glostė ir smarkiai barė, –
Vis tai iš meilės Tėvynės darė...
Tai buvo Jojo brangus troškimas,
– Tėvynės labui pasišventimas!

Mirus A. Fromui-Gužučiui, P. Višinskis (pasirašęs kriptonimu V.) paskelbė nekrologą (1901, Nr. 6), kuriame pateikė šio rašytojo biografijos žinių ir jo kūrinių sąrašą. Nekrologe rašoma, kad Fromas „Raseiniuose gyvendamas apie 1834–1835 metuose pasižino su Vilniaus akademiku, lietuvišku raštininku Stanevyčia, su kurium vienoje troboje gyveno. Tas skaitė jam nekurias savo eiles, iš kurių kuogeriausiai patiko „Arklys ir meška po Raudondvariu". Ponai bajorai ir kiti lenkai skaitė tada Stanevyčią už sublūdusį, kad anas lietuvystę platino ir per naktis knygas skaitė."

Varpe buvo plačiai ir prasmingai paminėtas *Aušros* dvidešimtmetis. Tai progai skirtas kone visas 1903 metų *Varpo* numeris. Jame spausdinamas redakcijos straipsnis „Pirmasis lietuvių laikraštis", kuriame išsamiai išdėstoma *Aušros* programa, apibūdinama aušrininkų veiklos taktika, aptariami kilę nesusipratimai ir ginčai. *Aušra* buvusi „pirmas *tautiškas* lietuvių laikraštis, ką prikėlė lietuvių tautą iš mirties patalo, pastatė ją ant kojų, įkvėpė dvasią ir ragino eiti pačiai kultūros keliu". Esą mes „da nė dabar ne tik nesame pasiekę „Auszros" idealo, bet nesame įgiję nė tų mažų tiesų, kurias norėjo įgyti „Auszra". Lietuva nors ir atgijo tautiškai, bet procesas jos atgijimo da nepasibaigė: da ne *visa* Lietuva mano ir jaučia lietuviškai!" Nors lietuvio dvasios reikalai oficialiai tebėra ignoruojami, bet užtat „dabar plačia srove eina slaptas darbas: ką nedavė lietuviams valdžia, tai jie pats pasėme, jie knisasi,

kaip kurmiai po žeme, rausia tą žemę, purina ją ir... silpnina tą pamatą, ant kurio pasiremia valdžios galybė.

Autoritetas maskolių valdžios mets už meto puola, apleisdamas vietą autoritetui lietuviškųjų raštų, lietuviškųjų partijų."

Tarp *Aušros* darbininkų pirmą vietą užimąs daktaras J. Basanavičius, kuris „pirmas pakėlė lietuvystės papartį, pirmas pakėlė balsą, gindamas „Lietuvą ir brangią lietuvišką kalbą nuo prapulties", pirmas ėmė skelbti garsingus veikalus mūs „garbingų senelių""... Tame pačiame numeryje išspausdintas M. Šikšnio (Tarno) eilėraštis „Ant jūros" (atminčiai *Auszros*), paskelbtas pluoštas atsiminimų, jų tarpe J. Basanavičiaus „Iš istorijos musų atsigaiveliavimo (1873–1883)", J. Šliūpo „Minės apie mano prietikius prie „Auszros"", M. Jankaus „Šis-tas apie „Auszros" išleidimą ir platinimą", o numerio priedu pateiktas visas *Aušros* turinys.

S. Daukanto veikalai ir *Aušra* buvo toji ideologinė dirva, kurioje išaugo *Varpas*.

Varpe buvo nuolat spausdinama „literališka peržvalga", arba „peržvalga raštų", – anotuojamos ir recenzuojamos lietuviškos ir lituanistinės knygos. Tose recenzijose, kurių daug parašė V. Kudirka, reiškėsi ir literatūros kritinė mintis. V. Kudirka recenzavo A. Fromo-Gužučio dramą *Ponas ir mužikai* (1893), S. Matulaičio (Šventmikio) dramą *Parmazonas, arba baisumas Dievo rūstybės* (1897), I. Bitaičio (Kaltunio) rinkinį *Laukinis kvietkelis* ir jau minėtą A. Vienažindžio rinkinį *Lietuvos tėvynės dainos* (abu 1898). S. Matulaitis (Sėbraitis) recenzavo Adomo Jakšto rinkinį *Dainų skrynelė* (1894); tas pats autorius (kriptonimas S.) recenzavo Maironio (St. Garnio) poemą *Terp skausmų į garbę* (1895) ir (kriptonimas N.) Maironio eilėraščių rinkinį *Pavasario balsai* (1898); J. Vileišis (Beržynas) recenzavo S. Matulaičio (Šventmikio) „daktaro pasakojimą" *Smertis* (1901).

[1] Ignatavičius 1991, 66–72.
[2] Merkelis 1989, 59.

Varpe buvo išspausdinta pirmoji lietuviška poetika – V. Kudirkos „Tiesos eilėms rašyti" (1898).

Varpas supažindino ir su kitų tautų rašytojais bei įžymiais žmonėmis – būtent tokiais, kurie susiję su Lietuva arba iš kurių lietuviams būtų ko pasimokyti. M. Davainis-Silvestraitis (Cirulis) išspausdino straipsnį „Tadeuszas Czackis" (1891), V. Mačys (Balandis) – „Björnstjörne-Björnsonas, garsus Norvegų raštininkas" (1893), A. Kriščiukaitis-Aišbė (A-iš-B) – „Armėnų beletristai" (1894), P. Leonas (Girininkas) – „Armėnai ir lietuviai" (1895), Su-aitis – „Rusinai ir Jonas Franko" (1898), G. Petkevičaitė-Bitė – „Kaip Petöfi tarnavo tėvynei" (1898), J. Basanavičius (Dr. B-s) – „Apie Immanuelių Kantą" (1900), J. Vileišis (B.) – „Tigrane Yergate. Vaizdelis iš armėnų kilimo" (apie rašytoją Garabed Bilėkizdij, 1902).

Varpo publicistikoje plačiausio atgarsio susilaukė Kražių skerdynės.[1]

Pirmasis Tėvynės sargo *numeris, 1896*

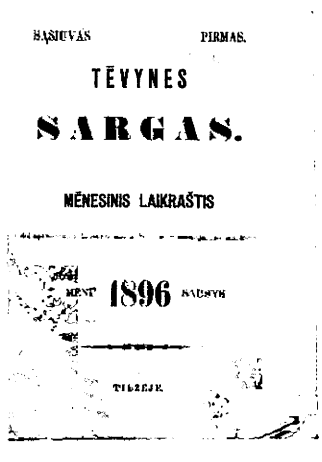
BAŠIUVAS PIRMAS.

TĖVYNES

SARGAS.

MĖNESINIS LAIKRAŠTIS

1896

TĖVYNĖS SARGAS. Leisti inteligentiškesnį ir tolerantiškesnį katalikišką periodinį leidinį negu tuo metu ėjusi *Žemaičių ir Lietuvos apžvalga* buvo susirūpinta jau 1893 m.[2] Tačiau toks leidinys *Tėvynės sargo* pavadinimu pasirodė tik 1896 m. ir ėjo iki 1904 m. Mėnraščio krikštytojas ir pagrindinis jo ideologas buvo Juozas Tumas-Vaižgantas, artimiausi bendradarbiai Adomas Dambrauskas-Aleksandras Jakštas ir Dominikas Tumėnas. Leidinį redagavo kunigai Felicijonas Lelis (1896, Nr. 1 – 1897, Nr. 6), D. Tumėnas (1897, Nr. 7 – 1897, Nr. 11), J. Tumas (1897, Nr. 12 – 1902, Nr. 4/5), Antanas Milukas (1902, Nr. 6 – 1904). *Tėvynės sargas* buvo spausdinamas Tilžėje ir slapta gabenamas į Lietuvą.

Tėvynės sarge buvo derinama katalikybė su tautiškumu. Pirmaisiais leidimo metais kiekviename numeryje buvo spausdinamas šūkis: „Ne katalikybė dėl Tėvynės, bet patriotizmas iš Dievo meilės". Vėliau (nuo 1896, Nr. 11) jis buvo sukonkretintas: „Mylėk V. Dievą už visa labiaus, / Artimą kaipo pats save, o / Tėvynę už save daugiaus."

Taigi buvo sudaryta aiški vertybių hierarchija: žmogus, Tėvynė, Dievas. „Žmogus, kuris myli V. Dievą, klauso Jo prisakymų, turi mylėti ir tėvynę – nes tai tokia Dievo valia", – rašoma straipsnyje „Ir vėl tėvynės meilė" (1896, Nr. 11). Jame taip pat sakoma, jog „Lietuvai terūpi dabar tiktai užlaikyti savo dvasią, t.y. Š. Katalikų Tikėjimą, savo kalbą ir papročius ir visa tai, ką gero ji gavo nuo savo senolių. Lietuvos užduotis iš vienos pusės daboti, idant nesiplatintų jos krašte gudiška dvasia ir kreivatikystė, o iš antros pusės rūpintis, idant žmonės taptų kaskart šviesesni mokslu, o per tai būtų tvirtesnio tikėjimo ir patogesnio gyvenimo ir gautų geresnį duonos kąsnį. Su ginklais rankose prieš gudų valdžią nesišiaušti, bet vienok nepasiduoti pavertimui į gudus ir kreivatikius, yra tai tėvynainių lietuvių pamatas, ant kurio stovi tikra tėvynės meilė." J. Tumas-Vaižgantas, atsakydamas į nuomonę, jog sargiečiai neturėję tautinės ideologijos, rašė: „Mes ją turėjome visi įgimtą ir sustiprintą, jai dirbome iš tikrųjų daugiau, kaip religinei. Dievui tarnavome per Tėvynę ir mielai atidavinėjom jai, Tėvynei, visas savo pajėgas ir resursus, net laisvę. Jei būtų reikėję, būtume ir galvas dėję."[1] Iš tikrųjų *Tėvynės sargo* tautinė ideologija „augo draug su lietuvių tautinės sąmonės kilimu. Nors tautinė idėja ir nebuvo aiškiai suformuota, tačiau ji draug su religine idėja sudarė sargiečių visuomeninio veikimo pagrindą."[2]

Tėvynės sargas į religiją ir tautybę žiūrėjo kitaip negu *Varpas* (ir *Ūkininkas*), todėl tais klausimais mėnraščiai daug polemizavo. Kartu *Tėvynės sargas* pratęsė ir praplėtė pozityvistinę *Varpo* tradiciją, daug dėmesio skirdamas ekonominiam Lietuvos gyvenimui: prekybai, amatams, ypač žemės ūkiui. *Tėvynės sarge* buvo „kur kas daugiau rašoma apie ūkio dalykus, negu kituose ano meto laikraščiuose".[3]

Didžiausiais tautos priešais *Tėvynės sargas* laikė vietinius caro valdininkus, žydus ir parsidavėlius lietuvius. Jame daug rašoma apie spaudos draudimą, raginama ignoruoti valdžios leidžiamas lietuviškas knygas rusiškomis raidėmis. J. Tumas-Vaižgantas rubrikoje „Mūsų mokslavietės", remdamasis korespondentų suteiktomis žiniomis, periodiškai apžvelgdavo Lietuvos mokyklų reikalus, protestavo prieš jose vykdomą lietuvių vaikų rusinimą ir pravoslavinimą. Buvo pageidaujama, kad mokyklose visų dalykų būtų mokoma lietuviškai, o rusų kalba liktų tik vienas iš mokomų dalykų. Kadangi mokyklos vis labiau rusinamos ir pravoslavinamos, vaikus patariama slapta mokyti ir auklėti namuose, apsčiai duodama pedagoginių patarimų.

Rusų valdžiai panaikinus M. Valančiaus „blaivybės brolijas", Lietuvoje vėl ėmė sparčiai plisti girtavimas, todėl *Tėvynės sarge* buvo plačiai rašoma apie jo daromą žalą. J. Tumas-Vaižgantas netgi norėjo atgaivinti „blaivybės brolijas". Girtavimas žlugdė tautą ir fiziškai, ir dvasiškai, girtuokliai dažnai susibičiuliaudavo su rusų valdininkais, už degtinę įdavinėdavo lietuvių veikėjus. Tokią „judošystę" ir tokius „išgamas" *Tėvynės sargas* negailestingai demaskuodavo.

Tėvynės sargas buvo nusiteikęs prieš Lietuvos bajorų ir kai kurių kunigų sulenkėjimą, patarė „gydyties nuo lenkiškų ligų, kurioms taip lig šiol serga ir kitus užkrečia", ragino lietuvius išstumti žydus iš prekybos ir amatų.

[1] Cit. iš: Merkelis 1989, 64.

[2] Ibid.

[3] Ibid., 70.

Pagrindiniai mėnraščio publicistai buvo J. Tumas-Vaižgantas, A. Dambrauskas-A. Jakštas, K. Pakalniškis-Dėdė Atanazas, P. Lelis-K. Paistrietis, žymiausi poetai – Maironis, A. Jakštas, M. Dagilėlis, Margalis. Maironis čia paskelbė eilėraščius „Aš norėčiau prikelti nors vieną senelį", „Ant Neapolio užtakos", „Žiemos rytas" ir kt. Pasakėčių lietuvių mitologijos siužetais išspausdino J. Lydeikis-Aldonas, eilėraščių – J. Anusavičius ir kt. Paskelbta nemažai prozos kūrinių. Dėdė Atanazas išspausdino apsakymus „Kaip Vargaitis pavirto į vagį – razbaininką ir nukeliavo į Siberiją" (1887), „Santaika" (1899), „Amerikietis" (1900), „Kaimynai" (1900), atskira knygute išleisti jo *Obrusiteliai* (perspausdinti iš *Žemaičių ir Lietuvos apžvalgos*). Paskelbtos V. Pietario-Savojo apysakos *Anuo metu, Kelionė*, atskiru leidiniu – *Keidošių Onutė*. J. Tumas-Vaižgantas išspausdino monologą „Negryna sąžinė", scenos vaizdelius *Nepadėjus nėr ko kasti, Tiktai niekam nesakyk*, P. Matulionis-V. Bevardis – dramą *Laimė iš svetur* (1901), P. Pundzevičius-Petliukas – komediją *Neatmezgamas mazgas* (1901). M. Pečkauskaitė-Šatrijos Ragana paskelbė patriotinių straipsnių („Apie Tėvynę", 1903), noveles „Barbelė", „Agnieška", „Kalėdų vakaras" ir kt. *Tėvynės sargo* literatai buvo taip pat M. Tiškevičiūtė-Lelivaitė, J. Jasienskis-Uosis, Sakalas, Skruzdėlė, Ekėtis, Vytautas ir kt., kurių slapyvardžiai kol kas neatskleisti.

Tėvynės sargas buvo reikšmingas lietuvių literatūros istorijai bei kritikai. Jame ypač daug dėmesio skirta vyskupui Motiejui Valančiui – jo asmeniui ir veiklai. Buvo paskelbtas jo „Atminimas apie mokslą Kalvarijoje" (1899), J. Tumo „Medžiaga Vyskupo Valančiaus biografijai" (1900), „Margumynai. Parašė kun. Motiejus Valančius, Žemaičių Vyskupas" (1900), J. Račkauskio „Aprašymas gyvato Žemaičių Vyskupo a.a. Motiejaus Valančiaus" (1901). K. Svetlauskas (S-tis) nekrologe „A.a. Vyskupas Antanas Baranauskas" (1903) plačiai aprašė Baranausko gyvenimą ir aptarė jo kūrybą. A. Alekna (A. Kurietis) paskelbė du straipsnius apie J. Dovydaitį: „Kunigas Juozapas Dovidaitis (Dovidovič)" (1896) ir „Kunigas Juozapas Dovidaitis, autorius „Šiaulėniškio senelio"" (1902). Buvo išspausdinta apžvalginių straipsnių: Ū. Juškytės „Lietuvystė XIX-me amžyje iki lenkmečiui, arba uždraudimui spaudos" (1902), kuriame apžvelgiama XIX a. pirmosios pusės lietuvių literatūra (S. Stanevičiaus, A. Strazdo, D. Poškos ir kt. rašytojų kūryba), V. Pietario (Savojo) „Padėjimas mūsų tautos XIX amžiuje" (1903), kuriame irgi minimi žymieji to amžiaus lietuvių rašytojai (S. Daukantas, M. Valančius ir kt.). V. Pietariui mirus, A. Dambrauskas paskelbė nekrologą „A.a. D-ras Vincas Petter'is (Savasis)" (1902), jame aptarė velionio darbus, suminėjo laikraščius, kuriuose jis bendradarbiavo. Paskelbtas ir J. Basanavičiaus raginantis straipsnis „Rinkime senovės dainas ir pasakas" (1900). Tačiau daugiausia literatūros klausimais rašė pats J. Tumas (Vaižgantis, Vaišgantas, Vaižgantas). Jis išvertė ir paskelbė J. Katelės straipsnį (išspausdintą *Tygodnik Powszechny*, 1877) „Kunigas Antanas Strazdas" (1896), išspausdino straipsnį „Apie „Komediją" ir „teatrą"" (1897), kuriame aptarė teatro paskirtį, scenos veikalų rūšis, pagyrė Keturakio komediją *Amerika pirtyje*. Mirus *Tėvynės sargo* bendradarbiui J. Lydeikai (Lydeikiui), J. Tumas išspausdino nekrologą (1898), aptarė jo kūrybą (1899). V. Kudirkai skirtame nekrologe (1900) supažindino su Kudirkos gyvenimu, veikla ir darbais. Recenzavo Adomo Jakšto rinkinį *Dainų skrynelė* (1898), A. Vienažindžio rinkinį *Lietuvos Tėvynės dainos* (1898), A. Tatarės *Pamokslus išminties ir teisybės* (1900), J. Margalio eiles *Volungė* (1900) ir kt. Straipsnyje „Mūsų raštai"

(1899) ragino iš naujo išleisti M. Daukšos postilę; kitame straipsnyje iš užmaršties iškėlė poetą Anuprą Jasevičių (1899). Straipsnių *Tėvynės sarge* išspausdino ir kalbininkai – K. Būga, J. Jablonskis.

„Nors sargiečiams ir miglota atrodė mūsų tautos nepriklausomybė, tačiau jie, kad ir nesąmoningai, į ją tikėjo, dėl jos dirbo, vargo, o kai kurie net ir skaudžiai nukentėjo."[1]

[1] Merkelis 1989, 72.

KITI PERIODINIAI LEIDINIAI. *Aušra, Varpas* ir *Tėvynės sargas* XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje buvo reikšmingiausi periodiniai leidiniai, atstovavę trims pagrindinėms to meto lietuvių kultūros kryptims – romantinei, pozityvistinei ir krikščioniškajai (katalikiškajai). Tačiau tuo metu buvo leidžiama ir daugiau laikraščių bei žurnalų, kurie padėjo bręsti lietuvių visuomeninei minčiai ir skatino ją vis labiau diferencijuotis. Kai kurie iš tų periodinių leidinių daugiau ar mažiau dėmesio skyrė ir grožinei literatūrai.

Garsas – laikraštis, kuris 1886–1887 m. gotišku šriftu buvo leidžiamas Tilžėje. Jis turėjo pakeisti nustojusią eiti *Aušrą*. Laikraščio redaktorius ir leidėjas buvo M. Jankus. Išleista 11 numerių. *Garse* buvo išspausdintas A. Kriščiukaičio (A-iš-B) straipsnis „Jonas Juškevičius" (1887), kuriame supažindinama su J. Juškos gyvenimu ir darbais, iškeliami jo nuopelnai lituanistikai.

Šviesa – žurnalas, kuris 1887.VIII–1888.VIII ir 1890. I–VIII Maskvos lietuvių studentų ir jaunų kunigų rūpesčiu buvo leidžiamas Tilžėje. Oficialūs redaktoriai buvo Ernestas Vejeris (iki 1890) ir Jurgis Brošaitis, faktiškai redagavo Antanas Vytartas ir (1890) Jonas Kriaučiūnas. Išėjo 40 numerių. Žurnale bendradarbiavo Petras Leonas, Pranas Mašiotas, Vladas Mačys, kurie vėliau perėjo į *Varpo* bei *Ūkininko* pusę. Žurnale buvo paskelbta Maironio, Aišbės ir kitų rašytojų kūrinių. Išspausdinta plati M. Valančiaus biografija „Gyvenimas amžiną atilsį Žemaičių vyskupo Motiejaus Valančauskio" (1890).

Žemaičių ir Lietuvos apžvalga (*Apžvalga*) – žurnalas, leistas Tilžėje 1889–1896 m. Tai *Tėvynės sargo* pirmtakas. Jis buvo aiškios katalikiškos krypties, jame daugiausia bendradarbiavo kunigai. Žurnalą redagavo J. Angrabaitis, K. Pakalniškis ir P. Urbonavičius. Du pastarieji drauge su A. Dambrausku buvo ir pagrindiniai leidinio publicistai. Žurnale savo kūrinius spausdino K. Pakalniškis-Dėdė Atanazas, A. Dambrauskas-A. Jakštas, A. Fromas-Gužutis, A. Baranauskas, Maironis, Vaižgantas, V. Pietaris, M. Davainis-Silvestraitis, S. Gimžauskas, K. Sakalauskas-Vanagėlis, A. Sabaliauskas ir kiti rašytojai. Leidinys padėjo pagrindus lietuviškai katalikiškai periodinei spaudai. Jis ėmėsi aktyviai „ginti katalikybę nuo pravoslavijos, o lietuvybę nuo sumaskolėjimo" (1895), todėl jam teko kovoti tiek su rusų valdžia, kuri lietuvius norėjo supravoslavinti ir surusinti, tiek su bedieviais bei socialistais, kurie, išsižadėdami katalikų tikėjimo, savaime atitrūksta nuo savo tautos šaknų, tiek pagaliau su lietuvių lenkinimu bažnyčiose. Būdama „ankstybųjų „Aušros" tradicijų paveldėtoja ir tęsėja", *Apžvalga* skelbė „visų luomų vienybę" ir šaukė į darbą ne tik kunigiją, bet ir bajoriją, kuri turinti atlikti savo pilietines pareigas, nors ir neišsižadėdama savo skirtingos kultūros".[2] Šio leidinio „reikšmė yra ta, kad ji liaudyje žadino pasipriešinimą rusams ir lenkams, kėlė patriotinius jausmus ir pratino žmones skaityti savus laikraščius".[3] Tuo metu tai buvo „plačiausiai Lietuvoje skaitomas laikraštis".[4] Jame buvo išspausdintas išsamus tautosakinis S. Didžiulio (M-ž-s) straipsnis „Dėl ko ir kaip turime rankioti savo tautos dvasiškus

[2] Mykolaitis-Putinas 1936, 1:184.

[3] Ibid.

[4] Ibid.

veikalus?" (1892). J. Mačiulis-Maironis (Garnys) straipsnyje „Rašliaviška peržvalga" (1895) plačiai atsakė į jo poemos *Tarp skausmų į garbę* kritiką, išspausdintą *Varpe* (1895). K. Pakalniškis savo recenzijose teigiamai atsiliepė apie A. Gužučio dramą *Ponas ir mužikai* (1893), Adomo Jakšto eilių rinkinį *Dainų skrynelė* (1894), M. Saltykovo-Ščedrino apysaką *Pragaištinga siela* (1892), L. Tolstojaus komediją „Pirmutinis degtinės varytojas" (1893). Tačiau lietuviškai A. Kriščiukaičio (A-isz-B) perpasakota M. Jokay'aus apysaka *Pajudinkime, vyrai, žemę!* (1892), K. Pakalniškio nuomone, esanti ne visai krikščioniška ir todėl nereikalinga.

Žinyčia – tokio pavadinimo inteligentijai skirtą žurnalą 1900–1902 m. leido Tilžėje *Tėvynės sargo* redakcija. Jį redagavo J. Tumas-Vaižgantas, buvo išleisti penki numeriai. Juose paskelbta straipsnių „religijos, katalikybės, Lietuvos istorijos, kultūros, literatūros, kalbotyros, tautosakos klausimais. Beveik kiekviename numeryje buvo spausdinami A. Jakšto, M. Dagilėlio ir J. Margalio eilėraščiai bei poezijos vertimai, Šatrijos Raganos ir kitų autorių apsakymai, vaizdeliai, literatūros kritikos straipsniai."[1] *Žinyčioje* J. Tumas (Vaižgantas) paskelbė platų straipsnį apie A. Pabrėžos gyvenimą ir veiklą „Medžiaga kunigo A. Pabrėžos biografijai" (1900), K. Mačius (Samogita) išspausdino studiją „Prasmė ir gražumas Lietuvos dainų" (1900), kurią papildė A. Dambrauskas (Adomas Jakštas) (1900) ir V. Pietaris (Savasis) (1902). A. Dambrauskas paskelbė straipsnį „Lotyniškas periodas lietuviškoje literatūroje" (1901), kuriame aptarė XVII a. lotyniškąją religinę raštiją Lietuvoje. Jis taip pat teigiamai įvertino V. Pietario (Savojo) apysaką *Keidošių Onutė* (1901), kadangi joje reiškiamas rūpestis lietuvaičių švietimu bei auklėjimu. Vėliau *Žinyčia* buvo sujungta su A. Miluko Amerikoje leista *Dirva* ir pavadinta *Dirva-Žinynu*, kuris savo ruožtu buvo *Draugijos* pirmtakas.[2] *Dirva-Žinynas* paskelbė reikšmingų literatūros istorijos publikacijų: K. Būgos „Ką Fromas (A. Gužutis) parašė?" ir „Seniausi lietuviški spausdiniai" (abu 1903), J. Basanavičiaus „Medega d-ro V. Pietario biographijai" (1903), J. Balvočiaus (Geručio) „Medžiaga kun. A. Vienožinskio biografijai" (1904). Čia labai palankiai buvo sutikta Šatrijos Raganos novelė „Viktutė" (1903), A. Kaupas kritiškai atsiliepė apie Žemaitės apsakymus „Prie dvaro" (1904), „Kunigo naudą velniai gaudo" (1904), santūriai įvertino P. Vaičaičio (Sekupasakos) eiles (1904).

Saulėteka – kultūros, mokslo, literatūros, visuomenės ir politikos žurnalas, 1900–1902 m. leistas Mažojoje Lietuvoje, Bitėnuose. Jį redagavo M. Jankus.

Naujienos – tokį mėnesinį žurnalą 1901–1903 m. leido Tilžėje *Varpo* ir *Ūkininko* redakcijos, redagavo J. Bagdonas. Jame savo kūrinius bei straipsnius spausdino Žemaitė, Lazdynų Pelėda, P. Višinskis, J. Biliūnas, K. Jasiukaitis, J. Krikščiūnas-Jovaras, P. Avižonis.

Kryžius – mėnesinis žurnalas, ėjęs Tilžėje 1903–1904 m. Religinio pobūdžio leidinyje buvo svarstomi ir kultūros bei visuomenės gyvenimo klausimai.[3]

XIX a. paskutiniajame dešimtmetyje, ėmus plisti Lietuvoje socializmo idėjoms, įsisteigus Lietuvos socialdemokratų partijai (1896), pasirodė ir socialistinės krypties periodinių leidinių: *Lietuviškas darbininkas* (1894–1895), *Lietuvos darbininkas* (1896–1899), *Aidas Lietuvos darbininkų gyvenimo* (1899), *Kauno darbininkas* (1897), *Darbininkų balsas* (1901–1906), *Draugas* bei *Darbininkas* (1904–1906).[4] Iš jų reikšmingiausi buvo *Darbininkų balsas* ir *Draugas*. *Darbininkų balsą* nuo 1902 m. (Nr. 4) redagavo A. Janulaitis, jame savo kūrinius spausdino K. Jasiukaitis, Žemaitė, J. Biliūnas,

[1] Urbonas 1995, 28.

[2] Mykolaitis-Putinas, 1936, 1:188.

[3] Urbonas 1995, 29–30.

[4] Ibid., 29–30.

P. Višinskis, S. Matulaitis, J. Šaulys, K. Stiklius, V. Mickevičius-Kapsukas, M. Biržiška, A. Rucevičius ir kiti. *Draugą* (vėliau *Darbininką*) redagavo V. Mickevičius-Kapsukas, jo bendradarbiai buvo J. Šaulys, J. Biliūnas.[1]

XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje (iki 1905 m.) per 30 lietuviškų periodinių leidinių ėjo JAV.[2] Pirmasis tenykščių lietuvių periodinis leidinys buvo *Gazieta lietuviška* (1879–1880), kurį leido ir redagavo spaudos darbuotojas Mykolas Tvarauskas. Laikraštyje buvo skleidžiama Liublino unijos dvasia, skatinama lietuvių ir lenkų katalikiškoji vienybė. JAV lietuvių spaudą labai pagyvino J. Šliūpas. 1884 m. atvykęs į Niujorką, jis drauge su Tvarausku leido savaitraštį *Unija* (1884–1885). Šliūpas jį pavertė antiunijinės krypties leidiniu, skatino lietuvius atsiriboti nuo lenkų, skleidė laisvamaniškas mintis. Iš rašytojų *Unijoje* daugiausia reiškėsi poetė L. Malinauskaitė-Eglė. Dėl nesutarimų su Tvarausku pasitraukęs iš *Unijos*, Šliūpas, remiamas Lietuvos mylėtojų draugystės, įsteigė laikraštį *Lietuviškasis balsas* (1885–1889), kurį pats leido ir redagavo. Leidinys buvo platinamas ir Lietuvoje, dauguma jo straipsnių buvo skirti Lietuvos skaitytojams. Aktyviausi laikraščio publicistai buvo J. Andziulaitis-Kalnėnas, M. Andriukaitis, J. Adomaitis-Šernas. Jame nuo 1888 m. eilėraščius spausdino V. Kudirka (V. Kapsas). Savo kūrinių čia paskelbė L. Malinauskaitė-Eglė, J. Andziulaitis-Kalnėnas, J. Mačys-Kėkštas, K. Bukaveckas, J. Užupis (Šerenga), P. Matulionis (V. Bevardis). J. Šliūpas čia išspausdino straipsnius apie XVI–XIX amžių lietuvių raštiją bei literatūrą, kuriuos vėliau sudėjo į knygą *Lietuviškieji raštai ir raštininkai* (1890). A. Kriščiukaitis (Antanas iš Būgnų) paskelbė platų straipsnį „Jonas Juškevičius" (1887), kuriame iškėlė jo nuopelnus kalbotyrai ir folkloristikai, Šliūpas supažindino su P. Arminu ir jo kūryba (1885).

Vėliau „Lietuvių mokslo draugystė" Amerikoje leido žurnalą *Apšvieta* (1892–1893), kurį taip pat redagavo J. Šliūpas. Jame daugiausia reiškėsi jis pats ir J. Andziulaitis-Kalnėnas, bendradarbiavo J. Basanavičius, V. Pietaris, A. Fromas-Gužutis, L. Vaineikis, V. Dembskis. Žurnale buvo išspausdinta plati (158 pozicijų) S. Jurjevičiaus sudaryta lenkiškų knygų apie Lietuvą ir lietuvių literatūrą bibliografija „Lituanica lenkiškoje kalboje" (1892), to paties autoriaus straipsniai „Liudvikas Adomas Jucevičius" (1893), „Jonas Jaknavičius" (1893), „Pranciškus Ksaveras Bagužas" (1893). J. Šliūpas palankiai įvertino A. Kriščiukaičio (A. iš B.) lietuviškai perpasakotą M. Jokay'aus apysaką *Pajudinkime, vyrai, žemę!* (1892), A. Gužučio dramą *Ponas ir mužikai* (1893), tačiau sukritikavo A. Burbos (Lakūno) eiles *Senkaus Jurgis* (1893), S. Gimžausko (Mainionio) rinkinį *Metinė dovanėlė antra...* (1893).

„Lietuvos mylėtojų draugystė" leido taip pat J. Šliūpo ir S. Homolickio redaguojamą savaitraštį *Nauja gadynė* (1894–1896), skleidusį laisvamaniškas ir socialistines idėjas.

Daug grožinės literatūros buvo spausdinama savaitraštyje *Vienybė lietuvninkų* (1886–1920, vėliau – *Vienybė*), kurį redagavo D. Bačkauskas, A. Turskis, J. Andziulaitis-Kalnėnas, A. Milukas ir kt., o jo bendradarbiai buvo J. Šliūpas ir A. Burba – taigi labai įvairių pažiūrų žmonės. Savaitraštyje buvo išspausdinta A. Fromo-Gužučio ir J. Griniaus dramų, A. Fromo prozos kūrinių, V. Pietario „Iš mano atsiminimų", kone visi P. Vaičaičio eilėraščiai, daug vertimų. Paskelbta vertingos medžiagos apie *Aušrą*: J. Basanavičiaus „Iš „Aušros" gyvenimo" (1903, 1904), M. Jankaus „Šis tas iš Aušros pradžios" (1903); apie V. Kudirką: J. Basanavičiaus „Prie biografijos d-ro Kudirkos" (1900), A. Janulaičio (P. Daujoto) „Mūsų reikalai" (1902), kur raginama

[1] Mykolaitis-Putinas 1936, 1:189.

[2] Urbonas 1995, 35.

išleisti V. Kudirkos raštus, K. Griniaus (Vargėlos) „Biografija Dr. Vinco Kudirkos" (1900), perspausdinta iš *Ūkininko*. Išspausdintas E. Volterio straipsnis „Simanas Daukantas" (1891), nežinomo autoriaus „Simanas Daukantas" (1893), J. Žebrio straipsnis apie A. Vienažindį ir jo kūrybą (1894), nežinomo autoriaus „Jonas Mačys. Jo gyvenimas ir darbai" (1903). Palankiai atsiliepta apie M. Valančiaus *Vaikų knygelę* (1891), P. Vaičaičio (Sekupasakos) *Eiles* (1903), Žemaitės *Kunigo naudą velniai gaudo* (1904). A. Milukas (Dzūkelis) teigiamai įvertino A. Kriščiukaičio (Aišbės) *Kas teisybė tai ne melas* (1892), A. Kaupas (Antanas K.) – jo lietuviškai perpasakotą M. Jókay'aus apysaką *Pajudinkime, vyrai, žemę!* ir L. Tolstojaus komediją *Pirmutinis degtinės varytojas* (1893), P. Mikolainis – Lazdynų Pelėdos *Kas priešius* (1900), J. Mačys(?) – Dviejų Moterų (Žemaitės ir Bitės) *Velnias spąstuose* (1902). P. Mikolainis sukritikavo G. Petkevičaitės-Bitės dramą *Kova* ir J. Margalio eiles *Volungė* (1901). Prieštaringai įvertinta J. Šliūpo knyga *Lietuviškieji raštai ir raštininkai*: J. Basanavičius ją išgyrė (1891), o A. Burba supeikė (1892).

Nemažai grožinės literatūros kūrinių buvo paskelbta savaitraštyje *Garsas* (1892–1894), kurį leido ir redagavo Tomas Astramskas, taip pat laikraščio *Garsas Amerikos Lietuvių* (1894–1899) priede *Lietuviškas knygynas* (1897), kuris 1898 m. virto savarankišku žurnalu *Dirva*, redaguojamu A. Miluko.[1] Grožinės literatūros spausdino ir Čikagoje leistas savaitraštis (nuo 1918 m. dienraštis) *Lietuva* (1892–1920), kurį ilgai (1895–1917) redagavo J. Adomaitis-Šernas. Iš kitų XIX a. pabaigoje ir pačioje XX a. pradžioje JAV lietuvių leistų ar pradėtų leisti periodinių leidinių paminėtini dar *Saulė* (1888–1959), *Tėvynė* (1896–1901 ir vėliau), *Viltis* (1899–1901), *Katalikas* (1899–1914–1917), *Žvaigždė* (1901–1923 ir vėliau).

Spaudos draudimo dokumentas

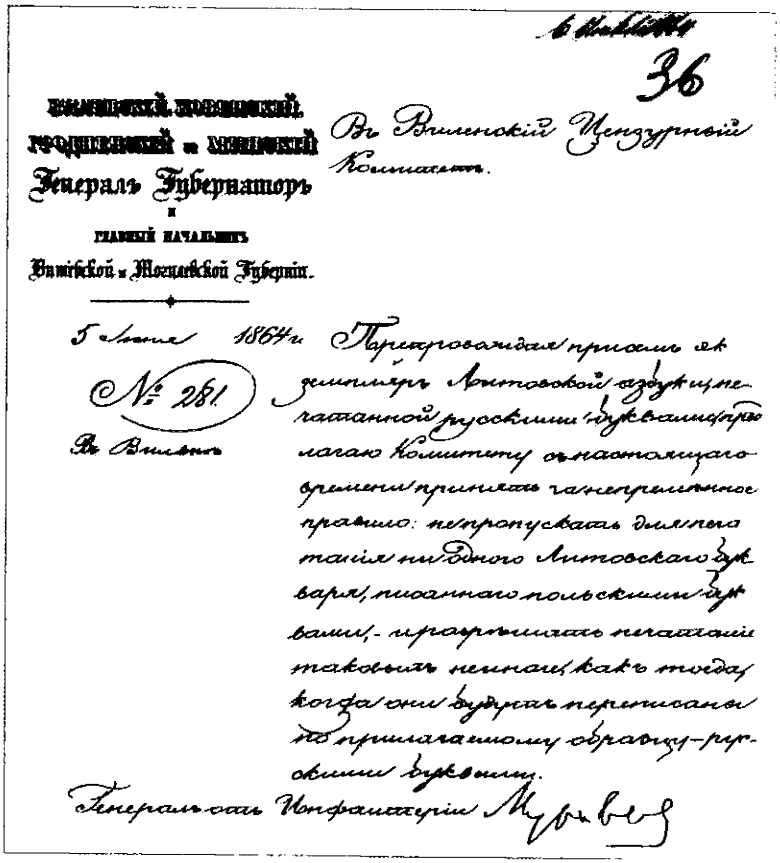
6 Іюня
36
Виленскій, Ковенскій, Гродненскій и Минскій Генералъ Губернаторъ и Главный Начальникъ Витебской и Могилевской Губерніи.
Въ Виленскій Цензурный Комитетъ.
5 Іюня 1864 г.
№ 281
Въ Вильнѣ
Препровождая при семъ экземпляръ Литовской азбуки, напечатанной русскими буквами, предлагаю Комитету съ настоящаго времени принять за непремѣнное правило: непропускать для печатанія ни одного Литовскаго букваря, писаннаго польскими буквами, - и разрѣшать печатаніе таковыхъ не иначе, какъ тогда, когда они будутъ переписаны по принятому образцу русскими буквами.
Генералъ отъ Инфантеріи Муравьевъ

SPAUDOS DRAUDIMAS IR KNYGNEŠIAI. Lietuvių periodinė spauda atsirado, brendo ir plito tuo metu, kada ji buvo rusų valdžios draudžiama. Keturiasdešimtmetis nuo 1864 iki 1904 m. lietuvių kultūros istorijoje vadinamas spaudos draudimo, knygnešių, vargo mokyklos epocha (gadyne).

Draudimo motyvai. Lietuvių spaudą pradėta visaip varžyti, drausti ir persekioti po 1863 m. sukilimo. Visų tokių valdžios pastangų pagrindinis tikslas buvo lietuvius surusinti ir supravoslavinti, paversti Rusijos imperijos piliečiais. Caro valdžia tą patį norėjo padaryti ir su kitomis pavergtomis tautomis – latviais, suomiais, baltarusiais, ukrainiečiais, lenkais. Rusijos imperijoje „buvo represuojama visų nerusų tautų spauda, kuri buvo laikoma rimta kliūtimi rusifikacijai".[2] Okupantai lietuvių net nelaikė tauta.[3] Tokios išvis nesą, o esančios

[1] Urbonas 1995, 33.
[2] Merkys 1994[b], 65.
[3] Ibid., 112.

tik atskiros lietuvių gentys (žemaičiai, latviai ir kt.), todėl nesą ir jokio būtino reikalo pripažinti atskirą lietuvių kalbą. Lietuviai neturį nei savo literatūros, nei savo raidyno, o dėl jo kovodami pamirštą, jog „neturi ko spausdinti".[1] Kauno gubernijos mokyklų inspektorius N. Novikovas 1866 m. rašė: „žemaičiai niekad nelaikė ir nelaikys savo tarmių tinkamomis raštui. Jei jiems ir reikia rašto, tai jokiu būdu ne žemaitiško, nes žemaičių tarmės per daug skurdžios mintims raštu reikšti."[2] Toks pat menkinantis ar net niekinantis požiūris į lietuvių tautą, jos kalbą ir kultūrą buvo būdingas ir lietuvių lenkintojams. Taigi dėl lietuvių varžėsi dvi didelės kaimyninės tautos: lenkai norėjo juos sulenkinti, rusai – surusinti. O lietuvių vienas svarbiausių lenkiškumo požymių, rusų valdžios nuomone, buvo senasis lietuviškas raidynas. „Lotyniškas raidynas artinąs lietuvius su lenkais, esąs svetimos kultūros įrankis."[3] Lietuvių protėviai lotyniško raidyno visiškai nežinoję, jį tik vėliau primetę jėzuitai ir Lietuvos lenkintojai.[4] Iš tikrųjų Lietuvą apkrikštiję stačiatikiai, kurie kartu įtvirtinę joje rusų kalbą, rusišką raštiją ir kultūrą. „Todėl Lietuvoje ir rusiškas raidynas esantis tradicinis bei pirmapradis."[5] Vadovaujantis tokiais bei panašiais sumetimais ir buvo nutarta uždrausti lietuvių spaudą lotyniškomis raidėmis. Lietuviškos knygos turėjo būti spausdinamos rusiškomis raidėmis (kirilica). N. Miliutinas (Valstybės tarybos valstybės sekretorius Lenkijos Karalystės reikalams) 1864 m. rašė Vilniaus generalgubernatoriui M. Muravjovui: „Jei tik Jūsų mintis [keisti lotyniškus lietuvių rašmenis į rusiškus] ras uolių vykdytojų, jei ji bus įgyvendinama nuosekliai keletą metų visame lietuvių genties gyvenamame krašte, tai Jūs atliksite tvirtą užkariavimą: rusų raidės baigs tą, ką pradėjo rusų kardas."[6]

Draudimo iniciatoriai. Lietuvių spaudos draudimo pradžia laikomi 1864 m., tačiau draudimo įtvirtinimas truko iki 1872 m. Spaudos draudimo sumanytojai buvo Aleksandras Hilferdingas ir Stanislovas Mikuckis. A. Hilferdingas, mokslininkas istorikas bei filologas ir kartu aukštas valdžios pareigūnas, buvo slavofilų šalininkas. Slavofilai tuo metu „puoselėjo idėją suvienyti visą slavų pasaulį, vadovaujantį vaidmenį skirdami Rusijai".[7] Hilferdingas savo gausiuose straipsniuose (vienas jų – „Keletas pastabų apie lietuvių ir žemaičių gentį", 1864) įrodinėjo, jog didžiausias slavų vienybės priešas yra Lenkija, kuri nori atsiskirti nuo Rusijos. Slavams artimiausia gentis esą lietuviai, patekę lenkų bajorų įtakon. Todėl lietuvius reikią pažinti domintis jų kalba, tautosaka, etnografija ir tokiu būdu juos „susigrąžinti" – surusinti ir supravoslavinti. Tą tikslą pasiekti trukdą lenkų bajorai, tačiau dabar, kai panaikinta baudžiava ir valstiečiai tampa piliečiais, „valstybinė administracija turinti ugdyti lietuvių tautinę sąmonę ištikimybės Rusijos imperijai bei rusų tautai ir svetimumo „lenkų stichijos moraliniam viešpatavimui" dvasia".[8] Tuo tikslu ir oficialioje mokykloje esą galima toleruoti lietuvių kalbą, kad „Prūsijos pavyzdžiu, kur mokykloje mokoma lietuviškai", būtų „ugdomi ištikimi Rusijos valdiniai, administracijos pareigūnai, pažįstą Lietuvos krašto ypatybes".[9] Tokios A. Hilferdingo idėjos skatino uždrausti ir lietuvių spaudą, kadangi jis buvo įsitikinęs, jog vienas svarbiųjų slavų tautas vienijančių veiksnių „turėjo būti ir bendras raidynas".[10] A. Hilferdingo mintims pritarė S. Mikuckis, iš smulkių Mozūrijos bajorų kilęs filologas, domėjęsis lietuvių kalba, lankęsis (1853–1856) Lietuvoje, vėliau Varšuvos universiteto docentas. Jis, „neturėdamas rimtų mokslininko duomenų, karjeros siekė visomis išgalėmis, mielai tapdamas caro politikos vykdytojų Lietuvoje ir Lenkijoje talkininku".[11]

[1] Merkys 1994[b], 112.

[2] Cit. iš: Ibid., 82.

[3] Ibid., 113.

[4] Ibid.

[5] Ibid., 112–113.

[6] Cit. iš: Ibid., 37.

[7] Ibid., 32.

[8] Ibid.

[9] Ibid.

[10] Ibid.

[11] Ibid., 33.

Mokyklų reformos vaidmuo. Lietuvių spaudos draudimas buvo susietas su tuo metu caro valdžios vykdyta pradinio švietimo reforma. 1863 m. kovo 23 (balandžio 4) d. buvo caro patvirtintos „Laikinosios taisyklės Vilniaus, Kauno, Gardino, Minsko, Mogiliovo ir Vitebsko gubernijų liaudies mokykloms". Tomis taisyklėmis „buvo įvesta nauja valstybinio pradinio mokymo sistema Lietuvoje, nuo 7-ojo dešimtmečio pabaigos įsigaliojusi ir Suvalkų gubernijoje".[1] Visos ir visokios privačios pradžios mokyklos buvo likviduotos, jas pakeitė valdinės mokyklos, kuriose visų dalykų turėjo būti mokoma rusiškai. Gimtąją kalbą, kaip pagalbinę, leista vartoti tik pirmaisiais mokslo metais Kauno gubernijos mokyklose. Užnemunėje (Marijampolės, Suvalkų gimnazijose ir Veiverių mokytojų seminarijoje) leista mokyti pradinėse klasėse lietuvių kalbos tik iš valdiškų rusiškomis raidėmis spausdintų vadovėlių.[2] 1863–1865 m. Kauno gubernijoje buvo intensyviai steigiamos rusiškos valdinės mokyklos lietuvių valstiečių vaikams. Vietiniai mokytojai katalikai buvo keičiami iš centrinių Rusijos gubernijų pakviestais stačiatikių šventikais arba stačiatikių dvasinių seminarijų auklėtiniais, kurie „ne tik nemokėjo lietuvių kalbos, bet negalėjo nė paskaityti lietuviško elementoriaus, rašyto lotynišku raidynu".[3] Taigi pati mokyklų reforma reikalavo keisti lotynišką lietuvių raidyną rusišku, ir abi šios priemonės (per mokyklą įtvirtintas rusiškas raidynas) turėjo užtikrinti lietuvių surusinimą. Dėl to ir spaudą drausti pradėta nuo vadovėlių (elementorių).

Pirmieji nurodymai. Pirmuosius nurodymus uždrausti lietuvių spaudą lotyniškais rašmenimis davė aukštieji caro valdžios pareigūnai Lietuvoje – Vilniaus generalgubernatorius M. Muravjovas ir Vilniaus švietimo (mokslo) apygardos globėjas I. Kornilovas. Nurodymai duoti po to, kai jau buvo parengti ir spausdinami pirmieji lietuviški leidiniai rusiškomis raidėmis. Pritaikę lietuvių kalbai rusišką raidyną (kirilicą), tuos leidinius parengė S. Mikuckis ir L. Ivinskis.[4] Vienas leidinys buvo elementorius (*Абецеле жемайтишкай-лѣтувишка. Ишдота пар исакима іо милестас виряўсіоя редитоя Шяўрес-вакаро шалѣс М.Н. Муравьева*, Вильнюс, спаўстувее А. Киркора, 1864),* kitas – vienoje knygoje įrišti trys 1864 m. valdžios įsakai: 1) «Указас (ужсакимас) апе иредима вальщіоню (содишкю, укининку); 2) Ужсакимас апе иредима содишку гмину (висотиню, вальщю)»; 3) «Ужсакимас апе ишпильдима наую вальщіонишку истатиму»). Turėdamas galvoje tuos leidinius, M. Muravjovas 1864 m. gegužės 14(26) d. rašė carui apie savo sprendimą: „Įvesti visose Žemaitijos mokyklose žemaitiško rašto mokymą rusiškomis raidėmis. Šitokie elementoriai dabar spausdinami, ir dėl jų platinimo bus duoti atitinkami nurodymai."[5] M. Muravjovo pasiūlymui pritarė aukštoji Peterburgo valdžia ir pats caras, todėl tuoj pat imtasi jį įgyvendinti administracinėmis priemonėmis. 1864 m. birželio 5(17) d. M. Muravjovas raštu nurodė Vilniaus cenzūros komitetui: „<...> siųsdamas lietuviško elementoriaus egzempliorių, spausdintą rusiškomis raidėmis, siūlau Komitetui nuo šio laiko būtinai laikytis taisyklių: nepraleisti spaudai nė vieno lietuviško elementoriaus, rašyto lenkiškomis raidėmis, ir leisti juos spausdinti tik tada, kai jie bus perrašyti rusiškomis raidėmis pagal pridedamą pavyzdį."[6] Kartu buvo įpareigota išspausdintąjį elementorių išsiuntinėti liaudies mokykloms, kur jis turėjo pakeisti seniau išleistus lietuviškus elementorius. Tai buvo spaudos draudimo pradžia. Seniau išleisti elementoriai tada dar nebuvo išiminėjami iš knygynų ir nenaikinami.

[1] Merkys 1994[b], 293.

[2] Ibid.

[3] Ibid., 34.

[4] Ibid., 38–43.

* Dėl kalbos netikslumų kai kurie elementoriaus puslapiai netrukus buvo perspausdinti. Kartu perspausdintas ir titulinis puslapis – jame praleista Muravjovo pavardė.

[5] Merkys 1994[b], 43.

[6] Ibid.

Draudimo griežtinimas. Vėliau spaudos draudimas buvo „tolydžio plečiamas ir stiprinamas".[1] 1864 m. liepos–gruodžio mėn. L. Ivinskis rusišku raidynu parengė 1865 m. kalendorių, kurio išleidimas „padarė pradžią visų pasaulietinio turinio skaitinių, rašytų tradiciniu raidynu, draudimui".[2] 1864 m. spalio 14(26) d. M. Muravjovas parašė gubernatoriams ir Vilniaus cenzūros komitetui įsakymą, kuriuo vietos spaustuvėms leista spausdinti tik Vilniaus cenzūros komiteto aprobuotus leidinius.[3] Tuo tarpu Vilniaus cenzūros komitetas lietuviškų knygų lotynišku raidynu leidimą pradėjo riboti. 1864 m. rugpjūčio–gruodžio mėn. komitetui buvo įteikta 19 lietuviškų knygų, iš kurių trys nepraleistos, o septynios „nespėtos perskaityti".[4] Visos tos knygos buvo religinio turinio. Iš pasaulietinės literatūros buvo įteiktas tik vienas spaudai parengtas leidinys – V. Ažukalnio eilėraščių rinkinys *Raštai lietuviški*. Rinkinio rankraštį cenzūros komitetas persiuntė M. Muravjovui, kuris 1864 m. lapkričio 11(23) d. cenzūros pribraukytą leidinį leido spausdinti, bet tik rusiškomis raidėmis. Tikriausiai dėl to Ažukalnio eilėraščių rinkinys tuo metu ir nebuvo išspausdintas.[5] Toji data – 1864 m. lapkričio 11(23) d. – laikytina lietuviškų pasaulietinio turinio leidinių lotynišku raidynu draudimo pradžia.[6] Toks pat likimas ištiko ir religines knygas: 1865 m. sausio 20 (vasario 1) d. Vilniaus cenzūros komiteto pirmininkas P. Kukolnikas „aprobavo paskutinį lietuvišką leidinį tradiciniu raidynu"[7] – J. Jaknavičiaus *Ewangelje polskie i źmudzkie...* Vėliau lietuviškų leidinių lotynišku raidynu cenzūros komitetas, atrodo, nepriiminėjo.[8]

Netrukus po to buvo žengtas dar vienas žingsnis. 1865 m. vasario 3(15) d. M. Muravjovas savo rašte cenzūros komitetui uždraudė perspausdinti bei versti šešias anksčiau cenzūros aprobuotas ir išleistas lietuviškas knygas, kaip turinčias „kenksmingų tautai pradų", o kitos dienos aplinkraščiu įpareigojo gubernatorius išimti jas iš prekybos.[9] Tos knygos buvo V. Valmiko *Kantičkos žemaitiškos* (1844), P. Šrubauskio *Balsas širdies pas poną Dievą* (1818, 1852), J. Kasakauskio *Rožančius* (1853, 1864), *Garbė Dieva* (1855?), M. Valančiaus *Istorija šventa senojo Įstatymo* (1852) ir *Žemaičių vyskupystė* (2 d., 1848).[10] Jų „išėmimas iš apyvartos turėjo įtaką ir kitų panašių leidinių likimui".[11]

Draudimo įforminimas. M. Muravjovas Vilniaus generalgubernatoriumi buvo ligi 1865 m. balandžio 17(29) d., po to jį pakeitė K. Kaufmanas, tačiau „generalgubernatorių pasikeitimas neturėjo jokios esminės įtakos tolesnei lietuvių spaudos draudimo eigai".[12] Skirtumas tik tas, kad „K. Kaufmano vadovaujamos administracijos pareigūnai skubėjo lietuvių spaudos draudimą įforminti ir raštiškais patvarkymais".[13] I. Kornilovas 1865 m. rugpjūčio 10 d. rašė, jog „atėjo laikas ne tik visiškai ir formaliai uždrausti leisti žemaitiškas ir latviškas knygas lenkiškais-lotyniškais spaudmenimis, bet ir sunaikinti spaustuvėse bei knygynuose esančias šių knygų atsargas".[14] Atsiliepdamas į I. Kornilovo raginimą, K. Kaufmanas sudarė komisiją Vilniuje pardavinėjamoms lenkiškoms ir žemaitiškoms knygoms tirti[15] ir 1865 m. rugsėjo 6(18) d. parašė slaptą aplinkraštį (Nr. 96) Vilniaus, Gardino, Kauno, Minsko, Vitebsko ir Mogiliovo gubernatoriams.[16] Aplinkraštyje apibūdinama vyriausybės politika Šiaurės vakarų krašte, akcentuojamas siekimas „grąžinti" tą kraštą į pravoslavų tikėjimą ir surusinti. Artimiausias Rusijos civilizacijos uždavinys esąs „apsaugoti liaudies mases nuo polonizacijos, jas apšviesti, padaryti visiškai raštingas, išmokyti rašyti savo gentinėmis tarmėmis ir rusų kalba".[17] Tuo tikslu didelis uždavinys skiriamas valdinei švietimo sistemai ir lietuvių bei latvių senojo raidyno

[1] Merkys 1994[b], 46.
[2] Ibid., 47.
[3] Ibid., 46–47.
[4] Ibid., 47.
[5] Ažukalnis 1968, 311–312.
[6] Merkys 1994[b], 47. Cenzūros komiteto 1964.XI.20 posėdžio protokole ir cenzūruotame Ažukalnio rankraštyje nurodomos skirtingos datos: protokole – lapkričio 11, o rankraštyje – lapkričio 13.
[7] Merkys 1994b, 49.
[8] Ibid.
[9] Ibid., 48.
[10] Ibid., 49.
[11] Ibid.
[12] Ibid., 53.
[13] Ibid., 57.
[14] Ibid.
[15] Ibid.
[16] Ibid., 58.
[17] Ibid.

keitimui. Vilniaus cenzūros komitetui įsakoma visą laiką „būtinai vykdyti atitinkamą M. Muravjovo žodinį įsakymą“, o Vilniaus švietimo apygardos vadovybei – „pasirūpinti, kad būtų kuo daugiau leidžiama lietuviškų knygų ir vadovėlių rusišku raidynu“.[1] Gubernatoriai įpareigojami: „1) uždrausti visiems spaustuvių, litografijų ir chromolitografijų savininkams spausdinti savo įmonėse bet kokius leidinius lotyniškomis–lenkiškomis raidėmis lietuvių ir žemaičių tarmėmis, 2) panaudoti visas <...> priemones, kad būtų uždrausta įvežti, pardavinėti ir bet kokiu būdu platinti visus leidinius šiomis tarmėmis lotyniškomis-lenkiškomis raidėmis.“[2] Pažeidus aplinkraštį, leidiniai būsią konfiskuoti, o nusikaltusieji atiduoti generalgubernatoriaus teismui. Tą pačią dieną K. Kaufmanas raštu įsakė Vilniaus cenzūros komitetui ir Vilniaus apygardos globėjui lietuviškas ir lenkiškas knygas leisti tik rusišku raidynu, apie savo aplinkraštį painformavo Pabaltijo generalgubernatorių ir Lenkijos Karalystės vidaus ir dvasinių reikalų vyriausybinės komisijos pirmininką, prašydamas juos neleisti spausdinti maldaknygių ir mokymo knygų žemaičių ir lietuvių tarmėmis lenkiška abėcėle, taip pat įvežti tokių knygų iš kitur, be to, pasiuntė raštą Vidaus reikalų ministrui P. Valujevui, kuriame prašė, kad aplinkraštyje išvardytos priemonės „būtų išplėstos likusioms imperijos dalims“ ir „tuo būtų visiškai panaikinta galimybė leisti žemaitiškas-lietuviškas knygas lenkiškomis raidėmis“.[3] P. Valujevas, atsiliepdamas į K. Kaufmano raštą, 1865 m. rugsėjo 23 (spalio 5) d. pasirašė aplinkraštį (Nr. 141), kuriame liepiama vykdyti K. Kaufmano įsakymą. Aplinkraštis buvo išspausdintas 75 egz. tiražu ir išsiuntinėtas „45 Europinės Rusijos gubernatoriams, Kerčės-Jenikalės bei Taganrogo miestų-sričių ir Besarabijos srities viršininkams, taip pat 8 aukštiesiems Vidaus reikalų ministerijos, žandarmerijos, policijos pareigūnams“.[4] Tokiu būdu K. Kaufmano aplinkraštis ir su juo susiję raštai „įtvirtino lietuvių spaudos tradiciniu raidynu draudimą visame Šiaurės vakarų krašte“, taip pat rodė jo norą „pasiekti, kad lietuvių spaudos draudimas apimtų visą Rusijos imperijoje lietuvių gyvenamą plotą“, o P. Valujevo aplinkraščiu „lietuvių spauda lotynišku raidynu buvo uždrausta <...> didelėje Rusijos imperijos dalyje“.[5]

Caro pritarimas. Spaudos draudimą dar labiau sustiprino caro Aleksandro II 1866 m. sausio 30 (vasario 11) d. slaptas žodinis įsakas, pareikštas po to, kai Rusijos mokslų akademija išleido A. Schleicherio parengtus K. Donelaičio raštus (*Litauische Dichtungen*, 1865). Kadangi leidinys (jį sudarė *Metai*, šešios pasakėčios ir du laiškai) buvo išspausdintas lotynišku raidynu, jį užsipuolė spaudos draudimo šalininkai (Peterburgo universiteto istorikas V. Lamanskis, S. Mikuckis ir kt.). Mokslų akademija dėl to turėjo teisintis pačiam carui. O S. Mikuckio inspiruotas N. Miliutinas išgavo iš caro žodinį paliepimą, apie kurį 1866 m. sausio 30 (vasario 11) d. raštu pranešė A. Golovninui. Jame rašoma, jog imperatorius „malonėjo įsakyti, kad ateityje visi valdiniai leidiniai lietuvių tarmėmis būtų spausdinami būtinai rusiškomis raidėmis, kaip jau pastaruoju laiku daroma ne tik vyriausybiniuose, bet ir privačiuose lietuviškuose leidiniuose“.[6] O turėdamas galvoje K. Donelaičio raštus, išleistus lotyniškais spaudmenimis, pridūrė, kad „spausdinti Rusijoje valstybės lėšomis ištisus lietuviškus kūrinius lotyniška abėcėle dabartinėmis sąlygomis neturi būti leidžiama“ ir kad Mokslų akademija „tuo vadovautųsi“.[7] Caras taip pat nurodė, kad rusišku raidynu turėtų būti išleista lietuvių kalbos gramatika ir lietuvių–rusų bei rusų–lietuvių kalbų žodynai.[8] Šiuo caro įsaku „lietuvių spaudos draudimas buvo

[1] Merkys 1994[b], 58.

[2] Ibid.

[3] Ibid., 58–60.

[4] Ibid., 60.

[5] Ibid., 59, 61.

[6] Ibid., 62.

[7] Ibid., 62–63.

[8] Ibid., 63.

išplėstas ir sutvirtintas", tačiau jis nebuvo viešai paskelbtas ir todėl neturėjo įstatymo galios.[1]

Gotiško raidyno uždraudimas. Draudžiant lietuvių spaudą, buvo užmirštas gotiškas raidynas, kuriuo buvo leidžiamos (ypač Mažojoje Lietuvoje) ir lietuviškos knygos, todėl valdžia, nenorėdama, kad „per gotišką raidyną „žemaičiai" vokietėtų", nutarė uždrausti įvežti į Lietuvą ir šiuo raidynu spausdintas lietuviškas knygas. Tuo tikslu 1872 m. gruodžio 20 (1873 m. sausio 2) d. gubernatoriams buvo išsiuntinėtas aplinkraštis (Nr. 5907), kaip 1865 m. aplinkraščio (Nr. 141) papildymas, kuriuo buvo uždrausta įvežti iš užsienio „žemaitiškus" leidinius gotišku šriftu. „Spaudos gotišku raidynu uždraudimas buvo lietuvių spaudos draudimo priemonių apogėjus."[2]

Knygų naikinimas. Uždraudus spaudą, visos lietuviškos knygos, spausdintos lotynišku raidynu, turėjo būti sunaikintos[3], tačiau tas ketinimas nebuvo nuosekliai vykdomas. Lietuviški leidiniai buvo suskirstyti į dvi kategorijas: liaudies švietimui skirtos knygos (elementoriai, vadovėliai, „istoriško bei pasakojamojo turinio raštai") buvo visiškai uždraustos, o cenzūros aprobuotas religinio ir mokslinio turinio knygas leista išparduoti.[4] Pirmosios kategorijos knygos buvo atimtos iš knygynų ir sudegintos. Sunaikinta 14 355 egzemplioriai įvairių elementorių. Antrosios kategorijos knygos praktiškai vėl buvo dvejopos: vienos draudžiamos, kitos leidžiamos (legalios). Draudžiamųjų sąrašą sudarė 10 knygų. Sąraše atsidūrę 5 elementoriai, priklausę pirmajai knygų kategorijai, buvo sunaikinti, o „iš uždraustų religinių knygų bent pusė buvo išparduota".[5] Antrosios kategorijos legaliosios knygos, kurias leista pardavinėti, buvo religinės, jų skaičius „daugiau kaip trigubai prašoko pirmosios ir antrosios kategorijos uždraustųjų leidinių skaičių".[6] Vilniaus knygynuose jų buvo likę 85 991 egz.[7] Valdžios pareigūnai pripažino, kad, leidus išparduoti „lenkišku" raidynu spausdintas „žemaitiškai" knygas, „lietuvių spaudos draudimas buvo paralyžiuotas",[8] kadangi tai sudarė sąlygas plisti kontrafakciniams leidiniams. Į kontrafakcines lietuviškas knygas buvo atkreiptas specialus dėmesys tik 1880 m. balandžio 6(18) d. įsakymu. Gyventojai, galėdami legaliai įsigyti lietuviškų knygų, įsigydavo ir kontrafakcinių leidinių, todėl jiems buvo „lengviau boikotuoti valdinius leidinius, priešintis spaudos draudimui".[9]

Taigi spaudos draudimo laikotarpiu Lietuvoje buvo platinamos dvi pagrindinės lietuviškų leidinių rūšys: 1) valdžios cenzūruojami valdiniai leidiniai, spausdinami rusišku raidynu, ir 2) draudžiamoji spauda lotynišku raidynu, spausdinama užsienyje (daugiausia Mažojoje Lietuvoje) ir slaptai skleidžiama Lietuvoje.

Valdinių leidinių didžiausią grupę sudarė vadovėliai, po to ėjo religinės knygos, kalendoriai, grožinės literatūros ir kitokie spaudiniai. Per visą spaudos draudimo laikotarpį (1864–1904) kirilica buvo išleista 17 vadovėlių, 15 religinių knygų, 10 kalendorių, 6 grožinės literatūros knygos, 6 kitokio turinio leidiniai (iš viso 54).[10] Lietuviai tuos leidinius boikotavo, dėl to jie „nepasiekė savo tikslo ir neturėjo jokios kultūrinės reikšmės".[11]

Mokslininkų privilegija. Spaudos draudimo laikotarpiu, be K. Donelaičio raštų, parengtų A. Schleicherio ir išleistų Rusijos mokslų akademijos (1865), buvo išspausdinta ir daugiau legalių lietuviškų mokslinių leidinių lotyniškais spaudmenimis. Kazanės universiteto profesorius Janas Baudouinas de Courtenay stengėsi paskelbti A. Juškos surinktas lietuvių liaudies dainas. To paties universiteto profesorius

[1] Merkys 1994[b], 63.

[2] Ibid., 65.

[3] Ibid., 68.

[4] Ibid., 71.

[5] Ibid., 74–75.

[6] Ibid., 76.

[7] Ibid.

[8] Ibid., 77.

[9] Ibid.

[10] Ibid., 82.

[11] Ibid., 101.

Nikolajus Budičius, remdamasis tuo, kad universitetams buvo leidžiama spausdinti knygas be cenzūros leidimo, 1878 m. gegužės 22 d. pasirašė spaudai A. Juškos keturių dainų rinkinėlį lotynišku raidynu (A. Juškevičė *Lietuviškos dajnos*. Kazanė, 1878).[1] Netrukus šis universitetas pradėjo spausdinti A. Juškos kelių tomų dainų rinkinį (A. Juškevičė *Lietuviškos dainos*), kurio 1880–1882 m. buvo išleisti 3 tomai. Nuo 1876 m. J. Juška rūpinosi, kad Rusijos mokslų akademija išleistų A. Juškos lietuvių–lenkų (vėliau dar ir rusų) kalbų žodyną, taip pat padėtų išleisti jo surinktas dainas. Sumanymui realizuoti buvo pasitelkti akademikai – Peterburgo universiteto profesorius Izmailas Sreznevskis, Rusijos mokslų akademijos Rusų kalbos ir literatūros skyriaus vadovas Jakovas Grotas, Charkovo universiteto profesorius Aleksandras Potebnia.[2] Grotas kreipėsi į liaudies švietimo ministrą D. Tolstojų, prašydamas pasirūpinti, kad akademijai vėl būtų leista spausdinti „moksliniu lotynišku šriftu (daugiausia pagal A. Schleicherio sistemą) mokslinio ir literatūrinio pobūdžio lietuvių veikalus, nepriklausančius prie vietos liaudies literatūros <...>".[3] D. Tolstojus dėl to atsiklausė vidaus reikalų ministro, kuris neatmetė akademijos prašymo, tačiau perspėjo, jog „neleistina šiuos leidinius lietuvių kalba platinti lietuvių gyvenamoje teritorijoje – Šiaurės vakarų ir Pavyslio kraštuose".[4] 1880 m. balandžio 22 d. caras, D. Tolstojaus prašomas, su tokia pataisa patenkino Rusijos mokslų akademijos pageidavimą. Tokiu būdu „J. Groto išrūpintas lietuvių rašto legalus įsileidimas į mokslo veikalus pramušė šiokią tokią spragą lietuvių spaudos draudimo sistemoje".[5] Kazanės universitetas galėjo nesibaimindamas leisti A. Juškos *Lietuviškas dainas*. Rusijos mokslų akademija pradėjo leisti A. Juškos surinktas vestuvines dainas (A. Juškevičė, *Lietuviškos svotbinės dajnos*, Petropylė, 1883). Peterburgo universiteto profesorius Vatroslavas Jagičius, Tartu universiteto profesorius J. Baudouinas de Courtenay ir Maskvos universiteto profesorius Filipas Fortunatovas padėjo akademijai spausdinti A. Juškos lietuvių–rusų–lenkų kalbų žodyną, kurio iki spaudos draudimo panaikinimo buvo išspausdintos A–D raidės.[6] *Imperatoriškosios mokslų akademijos užrašuose* (*Записки Императорской Академии наук*) buvo paskelbtos lietuviškos 1651 m. (1884) ir 1705 m. bei 1750 m. (1896) priesaikos. Peterburgo universiteto Slavistikos katedros privatdocentas ir Mokslų akademijos bibliotekos darbuotojas Eduardas Volteris, Vilniaus viešojoje bibliotekoje aptikęs M. Daukšos verstą J. Ledesmos *Katekizmą*, 1886 m. jį perspausdino akademijos spaustuvėje.[7] Ištraukų iš lietuvių kalbos bei literatūros paminklų (M. Daukšos *Postilės*, S.B. Chilinskio Biblijos vertimo, M. Valančiaus *Pasakojimo Antano Tretininko*, S. Daukanto *Istorijos žemaitiškos*) 1887 m. Volteris paskelbė akademijos išleistame jo mokslinės kelionės aprašyme (*Об этнографической поездке по Литве и Жмуди летом 1887 года*, СПб., 1887).[8] 1898 m. Volteris pasiūlė akademijai perspausdinti visą M. Daukšos postilę. Jos leidimą, numatytą realizuoti per dvejus metus, turėjo prižiūrėti akademikai Filipas Fortunatovas ir Aleksejus Šachmatovas, tačiau pirmasis jos sąsiuvinis buvo pasirašytas spaudai tik 1904 m. Peterburgo universiteto Istorijos ir filologijos fakultetas išleido E. Volterio *Lietuvišką chrestomatiją*, kurios pirmąją dalį akademijos spaustuvė išspausdino 1901 m., o antrąją – 1904 m. Pirmojoje chrestomatijos dalyje buvo paskelbta ištraukų iš lietuviškų 1547–1724 m. raštų bei tautosakos kūrinių, taip pat K. Donelaičio, S. Stanevičiaus, S. Daukanto, M. Valančiaus, A. Baranausko, A. Kriščiukaičio-Aišbės kūrybos pavyzdžių, antrojoje dalyje – S. Dagilio, V. Kudirkos, P. Armino, Žemaitės, P. Vaičaičio kūrinių, verstinių ištraukų

[1] Merkys 1994[b], 101.

[2] Ibid., 103.

[3] Ibid., 104.

[4] Ibid.

[5] Ibid., 105.

[6] Ibid.

[7] Ibid., 106–107.

[8] Ibid., 107.

iš rusų ir lenkų literatūros. 1904 m. buvo pasirašytas spaudai E. Volterio parengtas rusų literatūros vertimų į lietuvių kalbą rinkinys, skirtas P. Vaičaičio atminimui (*Пушкин в литовском переводе. С краткими примечаниями и предисловием Э.А. Вольтера*, СПб., 1904). Jame paskelbti P. Vaičaičio išversti A. Puškino kūriniai *Šykštusis riteris* ir *Undinė*, S. Dagilio išverstos ištraukos iš *Eugenijaus Onegino*, M. Lermontovo „Trys palmės", A. Kolcovo „Tinginiui".[1] „Iš viso akademija spaudos draudimo metais išleido 6 ir pradėjo spausdinti vieną knygą, kuriose dominavo lietuviški tekstai. Visi jie buvo pateikti tradiciniu raidynu. Be to, akademijos spaustuvė, turėdama šriftą, dar išspausdino 2 ir pradėjo spausdinti 1 lietuvišką knygą, leidžiamas Peterburgo universiteto. Be Mokslų akademijos, legalių mokslinių lietuviškų knygų išleido Kazanės ir Peterburgo universitetai, Rusijos geografų draugija."[2] Tie „legalūs lietuviški leidiniai, patekę į pačią Lietuvą, bent kiek prisidėjo prie krašto švietimo, prie inteligentijos paruošimo", kartu jie „buvo tam tikra atrama, patiems lietuviams rūpinantis legalizuoti spaudą".[3]

[1] Merkys 1994[b], 108.

[2] Ibid.

[3] Ibid., 109.

Draudimo nušvietimas periodikoje. Apie lietuvių spaudos draudimą buvo daug rašoma rusų periodinėje spaudoje. Dalis autorių palaikė caro valdžios politiką, pritarė spaudos draudimui, tačiau daugiau buvo tokių, kurie įvairiais sumetimais spaudos draudimą kritikavo. Daugiausia tai darė patys lietuviai. Prieš spaudos draudimą rusų periodikoje rašė J. Šliūpas, J. Basanavičius, J. Mačiulis-Maironis, J. Jablonskis, A. Vilkutaitis-Keturakis, M. Lozoraitis, K. Prapuolenis, E. Volteris (jam duomenų teikė M. Davainis-Silvestraitis, J. Adomaitis-Šernas), M. Gaufmanas, P. Vileišis ir kt.[4] Buvo suabejota, ar lietuvių spaudos draudimas yra teisėtas: „1897 m. randame bene pirmąją pastabą, kad lietuvių kalba ir spauda persekiojama ne caro įsaku, o Vyriausiosios spaudos reikalų valdybos potvarkiais. Šiuo atveju tik caro įsakas galįs turėti įstatymo galią."[5] Straipsniais apie lietuvių spaudos draudimą, išspausdintais rusų periodikoje, domėjosi draudžiamoji lietuvių spauda: *Varpas*, *Ūkininkas*, *Žemaičių ir Lietuvos apžvalga*, *Vienybė lietuvninkų*, *Lietuva*, *Garsas Amerikos lietuvių*, *Tėvynės sargas*, *Kryžius*, *Žvaigždė* ir kt.[6] „Rusų kritikos straipsnius lietuvių publicistika vertino kaip priemonę, padedančią griauti valdžios ir apologetinių autorių argumentus, palaikančius spaudos draudimą."[7]

[4] Ibid., 115–117.

[5] Ibid., 122.

[6] Ibid., 124–127.

[7] Ibid., 127.

Legalizavimo pastangos. Legalizuoti lietuvių spaudą lotynišku raidynu iš pradžių stengėsi pavieniai asmenys: M. Valančius (1867), M. Miežinis (1868), L. Ivinskis (1872 ir 1875), V. Zawadska (1872) ir F. Zawadskis (1875).[8] Vėliau rūpintis lietuvių spaudos legalizavimu ėmė Peterburgo ir Maskvos universitetų studentai lietuviai. Peterburgo universiteto studentai P. Vileišis, J. Kymantas, A. Murza ir kt. 1875–1876 m. leido laikraštį *Kalvis melagis*, o Maskvos universiteto studentai J. Basanavičius, V. Pietaris, J. Spudulis, J. Šliūpas, J. Jablonskis ir kt. 1880–1881 m. leido laikraštį *Aušra*. Daugiausia iniciatyvos rodė Peterburgo lietuviai, o Maskvos studentai jiems talkininkavo. Jų ir kitų asmenų pastangomis „1875–1882 m. į aukštąsias vyriausybės įstaigas paduotais prašymais buvo norima gauti leidimą spausdinti 29 lietuviškas knygas senuoju raidynu".[9] Iš jų „1876 ir 1877 m. Peterburge legaliai buvo išspausdintos 5 lietuviškos knygos".[10] Buvo bandoma legalizuoti ir religinę lietuvių spaudą lotynišku raidynu. „1876–1882 m. laikotarpiu <...> buvo prašyta išleisti 19 religinių knygų", iš jų per „cenzorių neapsižiūrėjimą iš spaudos legaliai išėjo 3".[11] „Nuo spaudos draudimo pradžios per du dešimtmečius pavyko legaliai išspausdinti 8 <...> lietuviškas knygas, neskaitant tų, kurias išleido Kazanės universitetas

[8] Ibid., 127–129.

[9] Ibid., 129.

[10] Ibid., 130.

[11] Ibid., 133–134.

ir Mokslų akademija (iš viso ligi 1883 m. – 6). Visos 8 knygos pasirodė 1876–1879 m."[1] Buvo norima legaliai leisti lotynišku raidynu ir periodinę lietuvių spaudą. Ligi *Aušros* pasirodymo (1881–1883 m. laikotarpiu) žinomi penki tokie sumanymai, kurių autoriai buvo E. Zislakas (1881), V. Nimanas (1883), J. Jacevičius (1883), P. Vileišis, Šliūpas ir Spudulis (1882).[2] Taip pat keletą kartų bandyta legalizuoti *Aušrą*.[3] Tačiau „viltys paveikti carą bei vyriausybės pareigūnus žlugo, ir liberalioji inteligentija visą kitą dešimtmetį prašymų dėl lietuvių spaudos legalizavimo nebesiuntinėjo".[4] Prašymai buvo atnaujinti tiktai paskutiniuoju spaudos draudimo dešimtmečiu. 1891–1893 m. buvo įteikti trys prašymai dėl lietuviškų knygelių leidimo, o „1895–1904 m. norėta legaliai išleisti 60 lietuviškų leidinių tradiciniu raidynu, iš jų 7 laikraščius".[5] Tuo pačiu laikotarpiu (1895–1904) norėta pakartotinai išleisti 20 religinių lietuviškų knygų.[6] Nuo XIX a. paskutiniojo dešimtmečio vidurio legalizuoti lietuvių spaudą prašė evangelikai liuteronai ir evangelikai reformatai, o tai „rodė, kad lietuvių tautinės kultūros klausimas ėmė vienyti skirtingų konfesijų žmones".[7] Tačiau, nepaisant gausių pastangų legalizuoti spaudą, legalių lietuviškų leidinių nepagausėjo. Be minėtų Mokslų akademijos ir universitetų spaudinių, legaliai tebuvo išleista viena brošiūra – vienos Peterburgo lietuvių draugijos įstatai (1903).[8]

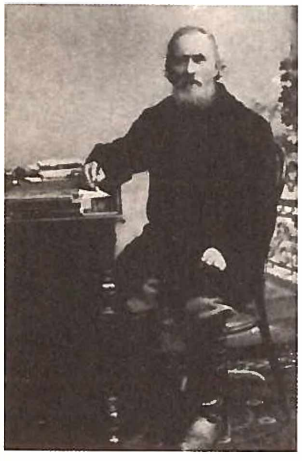

Knygnešys Jurgis Bielinis

Kovoje dėl spaudos laisvės aktyviai dalyvavo valstiečiai. Jie rašė kolektyvinius prašymus, kad būtų panaikintas lietuvių spaudos draudimas. Žinomi 87 tokie prašymai, rašyti 1881–1904 m.[9] Be jų, šaltiniuose minima dar 11, kurių tekstai nesurasti.[10] Taigi „kolektyvinių prašymų leisti spaudą buvo ne mažiau kaip 98".[11] Jie buvo paduoti 4644 žmonių vardu, juos pasirašė daugiau kaip 2386 raštingi asmenys.[12] Prašymų organizatoriai daugiausia buvo draudžiamos periodinės spaudos darbuotojai: J. Basanavičius, J. Šliūpas, A. Burba, S. Gimžauskas, J. Adomaitis-Šernas, S. Matulaitis, J. Tumas-Vaižgantas, S. Didžiulis, J. Jablonskis, L. Vaineikis, M. Slančiauskas ir kt.[13] Buvo platinami ir atitinkami atsišaukimai: J. Mačio-Kėkšto parašytas ir K. Griniaus redaguotas „Broliai! Jieškokime, reikalaukime šviesos ir mokslo" (1890), V. Kudirkos „Broliai lietuviai!" (1897).[14] Prašymus „buvo stengiamasi pagrįsti: 1) tautiniais, 2) kultūriniais moraliniais, 3) ekonominiais ir 4) politiniais argumentais".[15] Gausūs valstiečių prašymai skatino caro valdžią susimąstyti, ar tikslingas yra lietuvių spaudos draudimas. Legalizuoti lietuvių spaudą padėjo ir kai kurios laimėtos bylos: A. Maciejausko (1901–1904), P. Višinskio (1900–1903 ir 1904–1905) ir kt.[16]

Leidyba. Draudžiamos lietuviškos knygos daugiausia buvo leidžiamos Mažojoje Lietuvoje – Tilžėje, Priekulėje, Bitėnuose, Klaipėdoje, Karaliaučiuje, Šilutėje, Ragainėje. 1865–1904 m. išėjo 3 953 lietuviški leidiniai (be periodinių), spausdinti lotyniškais ir gotiškais rašmenimis, iš jų Mažojoje Lietuvoje išleisti 2 687, kurių apie pusę buvo skirta Didžiajai Lietuvai.[17] Nuo 1874 m. lietuviškos knygos buvo leidžiamos ir JAV – Plimute, Mahanoi Sityje, Šenandore, Niujorke ir Brukline, Čikagoje. Ligi 1904 m. čia išėjo 712 leidinių (be periodinių).[18] Tolydžio gausėjo pasaulietinio turinio leidinių, iš kurių populiariausia buvo grožinė literatūra ir tautosaka, kalendoriai, elementoriai bei vadovėliai, mokslo populiarinimo leidiniai, politinės brošiūros.[19] Vis daugiau buvo leidžiama periodinių leidinių, atstovavusių įvairioms visuomeninio judėjimo kryptims.[20]

[1] Merkys 1994[b], 135.
[2] Ibid., 138–139.
[3] Ibid., 142.
[4] Ibid.
[5] Ibid., 145.
[6] Ibid., 152.
[7] Ibid., 155.
[8] Ibid., 157.
[9] Ibid., 162–163.
[10] Ibid., 161.
[11] Ibid., 166.
[12] Ibid., 167.
[13] Ibid., 168–172.
[14] Ibid., 169, 170.
[15] Ibid., 173.
[16] Ibid., 178–184.
[17] Ibid., 185.
[18] Ibid.
[19] Ibid., 186.
[20] Ibid., 187.

Knygnešiai. Visus tuos leidinius gabendavo į Lietuvą ir čia platindavo knygnešiai. Juos persekiodavo valdžios pareigūnai. 1865–1904 m. dėl lietuviškos spaudos įkliuvo 2 854 asmenys, kai kurie iš jų po kelis kartus (iš viso užfiksuota 3 090 įkliuvimų).[1] Spaudos draudimas „daugiausia išjudino žemutinius Lietuvos gyventojų sluoksnius, tuo prisidėdamas prie esminės lietuvių tautinio judėjimo demokratizacijos".[2] 1897 m. Lietuvoje (be Klaipėdos krašto) 73,3 proc. visų gyventojų buvo valstiečiai, 19,9 proc. miestiečiai ir 5,3 proc. bajorai. O tarp įkliuvusiųjų dėl lietuviškos spaudos 1865–1904 m. valstiečių buvo 79,6 proc., miestiečių 7,4 proc., bajorų 5,1 proc., inteligentų ir moksleivių 3,2 proc., atsargos kareivių 2,1 proc., dvasininkų 1,4 proc., Prūsijos piliečių 1,2 proc.[3] Knygnešių dėka draudžiama spauda pasklido ne tik po visą Lietuvą, jos kaimus ir miestus, bet pasiekdavo ir Latviją (Rygą, Liepoją, Jelgavą), Estiją (Taliną, Tartu), Peterburgą, Maskvą, Odesą, Mogiliovą ir kitas Rusijos imperijos vietoves, kuriose gyveno lietuvių.[4] Steigėsi gausios draudžiamos spaudos gabentojų, platintojų ir skaitytojų organizacijos (M. Valančiaus, M. Sederavičiaus, S. Kušeliausko, *Aušros* platintojų, Garšvių bendrovė, „Atgajos", „Sietyno", Artojų ir kt. draugijos, slaptos moksleivių bei inteligentų draugijos).[5] Įkliuvę dėl lietuvių spaudos 1866–1904 m. buvo nubausti: areštu valsčiaus daboklėje – 219 asmenų; areštu policijos areštinėje – 647; kalėjimu – 37; atidavimu policijos priežiūrai – 73 ir kalėjimu – 35; ištrėmimu už savo ir kaimyninių gubernijų – 117 ir kalėjimu – 50; ištrėmimu į europinės Rusijos šiaurės gubernijas – 30 ir kalėjimu – 6; ištrėmimu į Sibirą – 10 ir kalėjimu – 1; pinigine bauda – 21; išteisinti – 478; bylos, nutrauktos dėl caro manifestų, – 78; nežinoma, kaip baigėsi byla, – 1189.[6] Taigi represuotas buvo 2 991 knygnešys.

[1] Merkys 1994[b], 197.

[2] Ibid., 201.

[3] Ibid., 200.

[4] Ibid., 202–234.

[5] Ibid., 235–292.

[6] Ibid., 334.

Rusijos ir Prūsijos valdžios sandėris. Persekioti knygnešius caro valdžios pareigūnams padėjo ir tuometinė Prūsijos valdžia. Nuo 1898 m. kovo 1 d. Rusijos ir Prūsijos pasienio sargybiniai gavo teisę šaudyti į asmenis, nelegaliai einančius per sieną, taigi ir į knygnešius.[7] Rusijos valdžios pareigūnai siekė, kad Prūsijos valdžia lietuviškos spaudos leidėjus persekiotų kaip savo valstybinius nusikaltėlius.[8] Prūsijos policija sulaikydavo lietuviškų knygų siuntas, areštuodavo knygnešius, juos pačius ir kaltinamąją medžiagą perduodavo Rusijos policijai. Dėl Prūsijos valdžios persekiojimų iš Mažosios Lietuvos turėjo pasitraukti *Aušros* redaktorius J. Šliūpas, *Varpo* redaktorius J. Adomaitis-Šernas, *Varpo* ir *Ūkininko* redaktoriai J. Kriaučiūnas ir J. Bagdonas, *Žemaičių ir Lietuvos apžvalgos* redaktorius J. Angrabaitis.[9] Knygnešius ypač skaudžiai paveikė 1894 m. sausio 29 d. Rusijos ir Vokietijos vyriausybių konvencija, kuri nustatė politinių emigrantų suėmimo tvarką, nurodė punktus, kuriuose Vokietijos policija turėjo perduoti suimtuosius Rusijos piliečius.[10] Apie knygnešių areštus, Prūsijos ir Rusijos policijos bendradarbiavimą juos persekiojant, buvo daug rašoma 1894–1895 m. lietuvių periodinėje spaudoje.[11] „Kadangi visa lietuvių spauda, skirta Didžiajai Lietuvai, tuomet buvo nelegali, tai knygnešių persekiojimas, įdavinėjimas Rusijos policijai trukdė plisti <...> draudžiamajai lietuvių spaudai Rusijos imperijoje. Vokietijos ir Rusijos bendradarbiavimas kenkė visam lietuvių tautiniam judėjimui."[12]

[7] Ibid., 333.

[8] Ibid., 345.

[9] Ibid., 348, 352–353.

[10] Ibid., 349.

[11] Ibid., 353–357.

[12] Ibid., 357.

Spaudos atgavimas. Svarstyti lietuvių spaudos draudimo klausimą aukščiausiu valstybiniu lygiu pradėta 1896 m. „1897–1901 m. tarp vietos administracijos pareigūnų išryškėjo dvi visiškai skirtingos nuomonės dėl lietuvių spaudos. Vienos iš jų atstovai visiškai palaikė spaudos draudimą, o antrosios – siūlė spaudą tradiciniu

raidynu legalizuoti. Abiejų nuomonių šalininkai buvo rusifikacijos politikos rėmėjai, jų nuomonės skyrėsi dėl šios politikos realizavimo taktikos."[1] Vėliau išryškėjo dar ir trečia nuomonė, kad „legalizuotina tik privačiomis lėšomis leidžiama lietuviška spauda" („išskyrus Vilniaus švietimo apygardos mokyklose naudojamus vadovėlius").[2] Lietuvių spaudos legalizavimą radikaliai pastūmėjo į priekį reformų šalininkas P. Sviatopolkas-Mirskis, 1902 m. rugsėjo 17 d. užėmęs Vilniaus generalgubernatoriaus postą. Jis „lietuvių spaudos draudimą siūlė naikinti be jokių išlygų ir išimčių": esą „ne tik laikas, bet ir būtinai reikia išlaisvinti lotynišką-lietuvišką raidyną nuo bet kokių draudimų ir suvaržymų, leidus Rusijoje šiuo raidynu spausdinti visų rūšių lietuviškas knygas ir periodinius leidinius".[3] Sviatopolkas-Mirskis „lietuvių spaudos legalizavimą laikė viena iš būtinų priemonių imperijai stiprinti".[4] Legalizuoti lietuvių spaudą padėjo ir Rusijos mokslų akademijos pozicija. Panaikinti spaudos draudimą siūlė Rusijos geografų draugijos etnografijos skyriaus nariai E. Volteris, Julijus Kuznecovas, Mokslų akademijos Azijos muziejaus direktorius tiurkologas akademikas Vasilijus Radlovas, Peterburgo universiteto profesorius istorikas V. Lamanskis ir kt.[5] Pirmajame rusų spaudos darbuotojų suvažiavime Peterburge 1895 m. buvo skaitomas J. Mačiulio-Maironio ir kitų parengtas pranešimas apie lietuvių spaudos draudimą, taip pat buvo priimtas ir įteiktas Vidaus reikalų ministerijai nutarimas, kuriame siūloma lietuvių spaudą legalizuoti.[6] Mokslų akademijos Rusų kalbos ir literatūros skyrius 1898 m. savo leidinyje išspausdino A. Baranausko straipsnį „Pastabos apie lietuvių kalbą ir žodyną" («Заметки о литовском языке и словаре»), kuriame autorius įrodinėjo spaudos draudimo žalą „ne tik tautos švietimui, bet ir pačiam mokslui", prašė rusų mokslininkų padėti „teisingai išspręsti lietuvių raidyno klausimą".[7] Vėliau į lietuvių spaudos legalizavimo akciją buvo įtraukti akademikai F. Fortunatovas, A. Veselovskis, prof. K. Jaunius.[8] Pagaliau 1903 m. pabaigoje – 1904 m. pradžioje Vidaus reikalų ministerija lietuvių spaudos klausimu parengė tekstą, kurį įteikė svarstyti Ministrų komitetui. Ministrų komiteto posėdis įvyko 1904 m. balandžio 13 d. Jame buvo vienbalsiai nutarta „panaikinti visus anksčiau priimtus vyriausybės nutarimus ir potvarkius dėl lietuvių bei žemaičių rašto ir leisti šiuose leidiniuose vartoti, be rusiškojo, taip pat lotynišką arba kitokį raidyną".[9] 1904 m. balandžio 24 d. Ministrų komiteto nutarimą patvirtino caras Nikolajus II. 1904 m. gegužės 16 d. buvo nutrauktos bylos asmenų, kaltintų už lietuvių spaudos gabenimą bei laikymą.[10] Spaudos grąžinimą gyventojams buvo įsakyta aiškinti kaip caro malonę.[11] 1904 m. lapkričio 18 d. Peterburge išėjo pirmas legalus lietuviškas periodinis leidinys *Lietuvių laikraštis*, o 1904 m. gruodžio 10 d. pasirodė pirmas toks leidinys Lietuvoje – *Vilniaus žinios*.[12] Tačiau „legaliosios spaudos teisė lietuviškiems leidiniams galutinai ėmė galioti tik nuo 1905 m. pradžios".[13]

Spaudos laisvės grąžinimas nebuvo jokia caro malonė: „lietuvių spaudą legalizuoti vyriausybę visų pirma privertė pati lietuvių tauta".[14] „Sąjūdis dėl savosios spaudos taip plačiai išsiplėtojo ir buvo toks veiksmingas todėl, kad jis rėmėsi visų lietuvių tautos sluoksnių, visos inteligentijos – konfesinės ir pasaulietinės – suinteresuotumu. Nors ilgainiui ėmė ryškėti visuomeninės idėjinės katalikiškosios demokratijos, liberalų ir socialdemokratų kryptys, tačiau spaudos atgavimo procese matyti tik taktiniai veiksmų skirtumai."[15] Kovos dėl spaudos laisvės intensyvumas sutapo su pagrindiniais tautinio judėjimo etapais: pirmasis truko ligi 9-ojo dešimt-

[1] Merkys 1994[b], 366.
[2] Ibid., 369.
[3] Ibid., 374.
[4] Ibid., 375.
[5] Ibid., 376–377.
[6] Ibid., 377–378.
[7] Ibid., 379.
[8] Ibid., 379–380.
[9] Ibid., 384.
[10] Ibid., 385.
[11] Ibid., 384.
[12] Ibid., 385.
[13] Ibid., 386.
[14] Ibid., 398.
[15] Ibid., 397.

mečio pradžios (kone ligi *Aušros*), antrasis – ligi paskutinio dešimtmečio vidurio ir trečiasis – visą tolesnį dešimtmetį.[1]

[1] Merkys 1994[b], 398.

Kultūros barai

Lietuvių XIX amžiaus dvasinė kultūra buvo sinkretiška. Atskiros kultūrinio darbo sritys buvo glaudžiai susijusios, neišsikristalizavusios. Viskas buvo daroma tuo pačiu tikslu – parodyti, kad tauta tebėra gyva, kad joje glūdi įvairios kūrybinės galios, kad ji, kaip ir kitos pasaulio tautos, turi teisę savarankiškai egzistuoti. Tuo tikslu buvo ugdoma kalba, skelbiama tautosaka, tyrinėjama istorija, rašomi eilėraščiai ar poemos. Grožinė šio amžiaus literatūra buvo bendro kultūrinio darbo dalis, nekėlė sau specialių estetinių uždavinių. Tokie buvo ir to amžiaus lietuvių kultūros veikėjai – universalių interesų žmonės. Tie patys asmenys dažniausiai buvo ir kalbininkai, ir tautosakininkai, ir istorikai, ir rašytojai. Kiekvienas apsišvietęs ir tautiškai susipratęs lietuvis stengėsi dalyvauti visose kultūrinio darbo srityse, užpildyti visokias kultūrinio gyvenimo spragas. Ryškūs šie pagrindiniai kultūros barai, kurie turėjo daugiausia reikšmės ir grožinės lietuvių literatūros brendimui: 1) rūpinimasis gimtąja kalba; 2) tautosakos branginimas; 3) domėjimasis tautos praeitimi; 4) literatūros mokslo bei kritikos radimasis.

Gimtoji kalba

XIX a. lietuvių kultūros veikėjams svarbiausia buvo apginti ir išsaugoti gimtąją kalbą. Kalba buvo laikoma tautos gyvybės sąlyga, visos jos dvasinės kultūros pagrindu. Jei nyksta ir žūsta kalba – nyksta, žūsta ir pati tauta. Tokia nuomonė buvo gyva visą XIX amžių, ir tik to amžiaus pabaigoje kai kurie autoriai ją ėmė laikyti vienpusiška.

KALBOS IR TAUTOS SANTYKIS. Praktiškai jis gali būti trejopas. Galima prarasti kalbą, bet neprarasti tautos (tautiškumo, tautinės savimonės, tautinio identiteto). Taip atsitiko su didžiąja dalimi Lietuvos bajorų, kurie, praradę kalbą, ilgai išlaikė tautinę savimonę, kuri buvo gyva ir XIX amžiuje (specifinis lietuviškumas be lietuvių kalbos). Taip yra ir šiandien su daugeliu lietuvių emigrantų, kurie jau nebemoka lietuviškai, kalba angliškai, bet laiko save lietuviais.

Galima neprarasti kalbos, bet prarasti tautą (tautiškumą, tautinę savimonę, tautinį identitetą). Jei lietuvis, kalbantis lietuviškai, tampa nuolankiu okupanto (kaizerio ar caro) tarnu, jis praranda ir tautinę savimonę. Taip atsitiko XIX amžiuje su daugeliu lietuvininkų, taip buvo naikinama lietuvių tautinė savimonė sovietmečiu. Tačiau tautinės savimonės praradimas sudaro prielaidas pamažu prarasti ir kalbą.

Galima (ir reikia) išsaugoti ir tautą, ir kalbą kaip adekvačiausią tautos dvasios išraišką.

Taigi kalba nėra tautai koks buvęs nebuvęs dalykas. Lietuviškumas be lietuvių kalbos galėjo sukurti naują tautą, kurią sudarytų žmonės, kilę iš lietuvių, kai kuo panašūs į lietuvius, bet jau nebe lietuviai. Tą tiesą suvokti ir įsisąmoninti XIX amžiuje padėjo romantinis požiūris į kalbą.

ROMANTINĖ KALBOS SAMPRATA. Jau pačioje XIX a. pradžioje ir Mažojoje, ir Didžiojoje Lietuvoje klasicistinį racionalistinį požiūrį į kalbą ėmė keisti romantinis intuityvistinis. Racionalistiniu požiūriu kalba yra garsinė loginio mąstymo

išraiška. Kadangi visi žmonės, kad ir kokia kalba jie kalbėtų, mąsto vienodomis kategorijomis, todėl kalbų skirtumas esąs formalus. Kalba yra minties drabužis, kurį visados galima pakeisti. Tačiau ne visos kalbos yra tobulos – ne visos vienodai tinka mintims reikšti. Tobuliausiomis laikytos antikinės (graikų, lotynų) kalbos, o iš naujųjų laikų – prancūzų kalba, kuri buvo paplitusi daugelyje Europos tautų bei valstybių (Vokietijoje, Lenkijoje, Rusijoje ir kt.). Taigi racionalistiniam požiūriui į kalbą buvo būdingas ir kalbų skirstymas pagal jų tobulumą bei vertingumą.

Tuo tarpu romantikai, intuityviai ir sintetiškai suvokdami pasaulį, atitinkamai suprato ir kalbos prigimtį. Jų nuomone, kalba išreiškia ne vien loginį mąstymą, bet ir jausmus, emocijas, nuotaikas, išgyvenimus. Kalba išreiškia visą sintetišką žmogaus dvasios turinį. Tai jos individualioji reikšmė, kuri neatsiejama nuo jos vaidmens tautos gyvenime. Išreikšdama sintetišką žmogaus dvasios turinį, kalba išreiškia ir tautos dvasią – būdinguosius tautos charakterio, jos mąstysenos ir pasaulėjautos bruožus. Todėl kiekviena kalba, kaip ir tauta, yra individuali, ir tuo atžvilgiu visos kalbos, kaip ir tautos, yra vienodai vertingos. Taigi romantikai susiejo kalbą su pačia tautos esme – jos dvasia, jos charakteriu. Jei nyksta kalba, žūsta ir pati tauta su visomis savo nepakartojamomis dvasinėmis vertybėmis, o žmonija patiria dėl to nepataisomą nuostolį. Toks romantikų požiūris į kalbą padėjo pavergtosioms tautoms kovoti dėl savo kalbos pilietinių teisių ir kartu dėl savo tautinės kultūros. Romantinė kalbos samprata lietuvių literatūroje pirmą kartą buvo aiškiai išreikšta K.G. Milkaus žodyno, išleisto Karaliaučiuje 1800 m., pratarmėse, kurias parašė D. Jenischas, C.F. Heilsbergas ir I. Kantas. Vėliau tokia kalbos samprata vis labiau įsitvirtino lietuvių kultūrinėje sąmonėje.[1] S. Daukantas *Darbuose senųjų lietuvių ir žemaičių* (1822) rašė: „<...> kalba atskiria pačias gimines vienas nuo antrų, dėl to gi yra visų didžiausia žmogaus privilija, kurios nė koksai kraugerys negali jam išplėšti, negut vienkartu tiktai su jo gyvyba. Kaipogi giminė viso gali nustoti – turtų, namų, pačios tėvainės, bet kalba jos visuomet su ja paliks: kentės vargus, vergystė novys, bet kalbos savo niekuomet neužmirš."[2] *Istorijoj Žemaitiškoj* (1836–1837) S. Daukantas panašiai sako: „Visų didžiausia tautos liecyba, arba privilija, ir nuo paties Dievo leista dovena yra jos kalba."[3]

Kalbos savybes su tautos prigimtimi ir jos gyvenimo būdu siejo L.A. Jucevičius savo rašinyje „Keli žodžiai apie lietuvių kalbą ir literatūrą" (1837). Jo nuomone, lietuvių kalba esanti „skambi ir laukinė, kaip skardas tų miškų, kuriuose yra gimusi, vyriška, kaip tie galiūnai, kur, išėję iš gūdžių girių, savo rago aidais gąsdino klastingus kaimynus vokiečius ir kėlė siaubą tolimose Perekopo ordų stovyklose, tranki, kaip tos puotos prie užkurtų laužų, priešą nugalėjus!"[4]

KALBA – TAUTOS DVASINĖS KULTŪROS PAGRINDAS, JOS PATVARUS PAMINKLAS. Tokia mintimi vadovavosi daugelis XIX a. lietuvių rašytojų. Amžiaus pradžioje, nematydami aiškių realių tautos išsivadavimo perspektyvų, jie dažnai rašė bei kūrė lietuviškai tam, kad paliktų ateičiai svarbiausią tautos kultūros paminklą – kalbą. A. Strazdas prisipažino (1827 m. rugpjūčio 15 d. skunde Vilniaus cenzūros komitetui), kad jis savo dainas bei giesmes rašė „norėdamas išsaugoti atminimą apie tokią seną tautą ir lietuvių žemaičių kalbą".[5] S. Daukantas *Pasakojimo apie veikalus lietuvių tautos senovėje* (1850) pratarmėje irgi sakosi norėjęs „jei ne būtinai tobulai lietuvių veikalus išguldyti, tačiau bent vieną jų dalį dėl užlaikymo pačios jų kalbos parašyti".[6] Panaši mintis pasakyta jau pirmajame S. Daukanto istorijos

[1] Milkus 1990, 25–26.

[2] Daukantas 1976, 2:65.

[3] Daukantas 1995, 1:117.

[4] Jucevičius 1959, 62.

[5] Strazdas 1974, 72.

[6] Daukantas 1976, 2:7.

veikale *Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių* (1822): „<...> noris pačios giminės išgaišta, vienok jų raštai palieka, o anuose jų amžina garbė užrašyta, kurios nė kokia galybė šio pasaulio negali išnaikinti."[1]

[1] Daukantas 1976, 1:35.

LIETUVIŲ KALBOS REIKŠMĖ MOKSLUI. XIX amžiuje buvo vis labiau keliama lietuvių kalbos reikšmė mokslui – ypač lyginamajai kalbotyrai ir istoriografijai. Pirmieji įžymūs lyginamosios kalbotyros atstovai R. Raskas, F. Boppas, A. Pottas ir kt. labai vertino lietuvių kalbą dėl jos senoviškumo. Lygindami indoeuropiečių kalbas, jie rėmėsi ir lietuvių kalbos duomenimis. R. Raskas vienas pirmųjų nustatė indoeuropiečių kalbų giminystę, lyginamuoju istoriniu metodu tirdamas įvairias (tarp jų lietuvių bei latvių) kalbas. F. Boppas 1833–1852 m. išleido šešių tomų *Sanskrito, zendo, armėnų, graikų, lotynų, lietuvių, senovinės slavų, gotų ir vokiečių kalbų lyginamąją gramatiką*, kurioje moksliškai lyginami lietuvių ir kitų indoeuropiečių kalbų faktai. A. Pottas lietuvių kalbos duomenimis daugiausia rėmėsi veikale *Apie prūsų ir lietuvių kalbų giminystės santykius su slavų ir latvių kalbomis* (1837–1841). Mokslininkų kalbininkų dėmesys lietuvių kalbai kėlė jos prestižą, padėjo kovoti ir dėl jos pilietinių teisių.

Kalba buvo laikoma ir svarbiu istorijos mokslo šaltiniu. Lyginant kalbų duomenis, dažniausiai naiviai etimologizuojant, buvo sprendžiama apie tautų praeitį, jų kilmę, giminystę, tarpusavio santykius. Lietuvių kalbos reikšmę istorijos mokslui kėlė D. Jenischas ir I. Kantas (K. Milkaus žodyno prakalbose), C. Malte-Brunas, J. Lelewelis, P. Köppenas, T. Narbutas, Varšuvos mokslo bičiulių draugija. K. Bogušas studijoje *Apie lietuvių tautos ir kalbos kilmę* (1808) tvirtino, kad kalba yra tautų paminklas ir gali padėti ten, kur istorikai yra bejėgiai. K. Kontrimas lietuvių kalbos katedros steigimo Vilniaus universitete projekte (1822) pabrėžė, kad lietuvių kalba – buvusios galingos tautos kalba – yra būtinai reikalinga paaiškinti daugeliui dalykų iš senosios lietuvių, lenkų, prūsų, rusų, totorių istorijos. S. Daukantas *Darbuose senųjų lietuvių ir žemaičių* (1822) rašė: „Linkėti dar reikia, idant ta [lietuvių] kalba aiškiai būtų išguldyta dėl aiškesnio pažinimo atmainų giminių vidutinių amžių <...>. Kalba <...> paduoda ateinančioms kartoms <...> kares, galžudes, laimes ar nelaimes, pirm 1000 metų buvusias."[2] *Istorijoj Žemaitiškoj* (1836–1837) S. Daukantas irgi laiko kalbą praeities liudytoja: „kaipogi tauta gal veikiai nuo savo rėdos, arba tvarkos, atlikti, vienok palaikai jos kalbos rodys kiekvienam dar didžiai vėlybuose laikuose jos rūstas iras, noris į svetimas tautas įnertas. Tą teisybę aiškiai gal regėti šiandien Lietuvos ir Žemaičių tautoj, kaipogi noris jos ūkėj seniai jau svetimos tautos įsikūrė, noris iras jos rūmų bei pilių seniai jau žemė užgulėjo, o jos raštus ir minavones skaugingi laikai pagavo, vienok jos kalba tebrodo dar iki šiai dienai jos kiltį, jos galybę ir būdą senovės."[3] Panašiai ir veikale *Būdas senovės lietuvių kalnėnų ir žemaičių* (1845) S. Daukantas iš kalbos sprendžia apie tautos praeitį. Lietuvos – kalnėnų ir žemaičių – tauta turinti „sau ypatingą kalbą, būtinai įvairią nuo kitų kalbų, o aiškesnę ir skaistesnę už visas šiandien kalbamas, kurioje visa gal permanyti ir visa apreikšti". Iš tokios jos kalbos kiekvienas galįs aiškiai numanyti, jog toji tauta „yra turėjusi savo ypatingą tikybą, rėdą, vyresnybę ir diduomenę". Jos valdovai ir kunigaikščiai kalbėję viena kalba su prastuomene („su svietu"). Tauta plačiai gyvenusi ir glaudžiai bendravusi su tolimais kraštais, kurių pirmieji vardai, lietuvių sugalvoti, išlikę ligi šiol. „Vienok viso to šiandien nebėra: kaipogi pati aptvinusi svetimomis tautomis, jos viešpačiai, karaliai, kunigaikščiai ir patys jos

[2] Ibid., 64–65.

[3] Daukantas 1995, 1:117.

kunigai kalbantys jau svetima kalba, svetimą rėdą, svetimą tiesą sekanti, trumpai sakant, savo pavasario žalių lapelių nieko nebturinti, tiktai vienus minavojamus savo veikalus senovės raštuose, it giria žiemos laiku savo stagarus rodanti, tarp kurių tiktai viena pati jų kalba it žalia bruknelė, nuo speigų apšarmojusi, lig šiai dienai tebžaliuoja, kaipo ženklas viso to buvusio." Tą „prasenovę mūsų kalbos ne raštai mūsų kunigų užlaikė per tūkstančius metų iki šiai dienai", o „mūsų išmintingos kalnėnų ir žemaičių motinos savo apkerpėjusiuose tarp girių nameliuose". Jos „šiandien dar, išleisdamos savo vaiką į svietą ir įduodamos jam laimės ženklą, sako: „Mirk, vaikeli, ar doru žmogum būk ir namų savo neužmiršk", – tos, sakau, užlaikė mūsų senovės kalbą, kuria mes šiandien, jų vaikai, galim didžiuotis ir girtis, jog nė viena kalba šiame pasauly nėra taip aiški, kaip mūsoji".[1] D. Poška rašinyje *Kaimiečio artojo mąstymai apie lietuvių-žemaičių tautą ir kalbą* (1829) pažymėjo, kad mokslininkai, etimologizuodami lietuviškus žodžius, galėtų išaiškinti daug svarbių dalykų. Taigi kaip kalbininkai, taip ir istorikai laikė lietuvių kalbą reikalingą mokslui, dėl to brangintiną ir saugotiną. Juolab kad XIX a. pradžioje vyravo nuomonė, jog lietuvių kalba, kaip ir pati tauta, yra nykstanti bei mirštanti.

[1] Daukantas 1976, 1:408–409.

Suprasdami lietuvių kalbos mokslinę reikšmę ir patys jos nemokėdami, kitataučiai mokslininkai dažnai kreipdavosi į lietuvių literatus, prašydami žinių ir patarimų. Antai rusų mokslininkas P. Köppenas gavo žinių apie lietuvių literatūrą iš D. Poškos, kurį jam rekomendavo Vilniaus universitetas. Lietuvių kalbos ir literatūros klausimais D. Poška susirašinėjo su J. Leleweliu, I. Loboika, T. Czackiu. Grafas N. Rumiancevas domėjosi Lietuvos istorija, lietuvių kalba. I. Loboika rekomendavo jam L. Uvainį, kaip labai gerą kalbininką ir lietuvių kalbos mokovą. N. Rumiancevo pavedimu, Kaj. Zabitis-Nezabitauskis 1823 m. važinėjo po Žemaitiją apžiūrinėti senovės paminklų ir tyrinėti lietuvių kalbos tarmių. Tokiu būdu XIX a. pradžioje mezgėsi lietuvių literatų ir kitataučių mokslininkų bendradarbiavimas, skatinęs pačius lietuvius geriau pažinti savo gimtąją kalbą, padėjęs suvokti jos vertę.

KALBA IR TAUTOS KILMĖS VERSIJOS. Jų buvo dvi pagrindinės: 1) romėniškoji ir 2) heruliškoji. Remiantis lietuvių ir lotynų kalbų (taip pat papročių, religijos) panašumu, buvo aiškinama, kad lietuviai kilę iš romėnų. Pirmą kartą tokią nuomonę pareiškė XV amžiuje J. Długoszas savo Lenkijos istorijoje, bet ji ypač išpopuliarėjo XVI a. per Lietuvos metraščius. Tuo metu jai taip pat pritarė M. Stryjkowskis, Mykolas Lietuvis ir kt. Toji lietuvių kilmės versija kėlė lietuvių bajorų tautinę savigarbą jų politinėje kovoje su kitataučiais, ypač lenkais. Vėliau ši versija buvo įvairiai modifikuojama ar net griežtai kritikuojama, bet XIX a. ji vėl išplito tarp Lietuvos istorikų ir ypač lietuvių literatų. Palemono legendos tikrumu neabejoja T. Narbutas, D. Poška, S. Daukantas, S. Valiūnas ir kt.

Kartu XIX a. pradžioje išpopuliarėjo kita – lietuvių kilmės iš herulių – versija. Pretekstas jai atsirasti buvo XVI a. paskelbta malda *Tėve mūsų*. Maldos tekstas iš tikrųjų buvo latviškas, bet tuo metu buvo manoma, kad jis parašytas herulių kalba. O kadangi latvių kalba panaši į lietuvių, imta manyti, kad malda parašyta lietuvių protėvių – herulių – kalba, ir lietuvius kildinti iš herulių. Heruliai buvo germanų gentis, kuri V a. drauge su gotais, Odoakro vadovaujama, puldinėjo Romos imperiją. Lietuvius kildino iš herulių jau XVII a. A. Vijūkas-Kojelavičius savo *Lietuvos istorijoje*. Jo nuomone, Lietuvos didikų protėviai buvę ne senovės romėnai, o suromanėję germanų kilmės Italijos gyventojai heruliai, kurie apie 900 m. atvykę į

Lietuvą. Jų vadas buvęs Palemonas. XIX amžiuje tą lietuvių kilmės versiją atgaivino K. Bogušas savo studijoje *Apie lietuvių tautos ir kalbos kilmę* (1808). Jai pritarė Vilniaus universiteto istorikai J. Lelewelis, I. Onacewiczius, I. Daniłowiczius, J. Jaroszewiczius. Ją perėmė ir to meto lietuvių literatai (A. Strazdas, D. Poška, Kaj. Zabitis-Nezabitauskis, S. Valiūnas, S. Daukantas), nes jiems atrodė garbinga giminiuoti savo tautą su Romos nukariautojais. Kartu buvo siekiama abi lietuvių kilmės versijas – romėniškąją ir heruliškąją – suderinti. Abi tos versijos turėjo rodyti senas ir garbingas lietuvių tautos istorijos tradicijas. Vėliau J. Basanavičius kildino lietuvius iš trakų bei frygų.[1]

[1] Jurginis 1971, 131–154.

LIETUVIŲ KALBA KAIP „SĄMĖŽINIS VISOKIŲ KALBŲ". Jau nuo Renesanso laikų buvo įrodinėjamas lietuvių kalbos panašumas ne tik su lotynų, bet ir su kitomis – graikų, slavų – kalbomis, sanskritu. Pagaliau XVIII amžiuje buvo paskleista nuomonė, kad lietuvių kalba nėra savarankiška, kad ji yra įvairių kalbų mišinys. Tokią nuomonę ypač išplatino švedų kilmės mokslininkas, Halės universiteto profesorius J. Thunmannas, kuris 1772 m. Berlyne išleido knygą *Kai kurių Šiaurės tautų senovės istorijos tyrinėjimai*. Joje įrodinėjama, kad lietuviai esą slavai, sumišę su suomiais ir gotais (3/4 lietuviškų žodžių esą slaviškos kilmės, o kiti pasiskolinti iš suomių ir gotų). Lietuvių kalbą kitų kalbų mišiniu XVIII a. laikė Rusijos istorikas N. Karamzinas, XIX a. – C. Malte-Brunas, L. Surowieckis, I. Onacewiczius, K. F. Vatsonas ir kt. Tokia nuomonė buvo itin kenksminga politiniu atžvilgiu: jei lietuvių kalba nėra savarankiška, vadinasi, nėra ir pačios lietuvių tautos, todėl nepagrįstos ir lietuvių pretenzijos į kultūrinį, o juo labiau politinį savarankiškumą. Su tokia nuomone, įžeidžiančia tautinę lietuvių savigarbą, Mažojoje Lietuvoje kovojo Gottfriedas ir Siegfriedas Ostermeyeriai. Didžiojoje Lietuvoje jai nepritarė K. Bogušas, ja piktinosi S. Daukantas ir kt. S. Daukantas *Darbuose senųjų lietuvių ir žemaičių* (1822) rašė:

> Vienok yra ir tokių mokytų, kurie stigavoja, jog Lietuvos kalba būk esanti sąmėžiniu visokių kalbų, bet tie vyrai tą stigavoja, patys nemokėdami gerai tos kalbos, bet perskaitę nekuriuos išguldymus iš vokiškos arba lenkiškos kalbos, kuriuose radę tiktai kelis žodžius svetimus ir dėl tų kelių žodžių vadina Lietuvos kalbą nuošlavomis visokių kalbų. Vienok tų vyrų stigavojimas nieko nedarodys, gaila tiktai yra veizint į jų raštus, jog anie kitose žiniose perdaug didžiais, o toje didžiai mažais vyrais rodos. Jei anie patys mokėtų tą kalbą, kitaip sakytų <...>.[2]

[2] Daukantas 1976, 1:64.

Panašiai sako S. Daukantas ir savo *Istorijoj Žemaitiškoj* (1836–1837):

> Tūli mokyti vyrai, rasdami lietuvių Rašte Šventame daug žodžių gudų, lenkų, vokyčių, vadina Lietuvos kalbą sūmėžiniu, nemindami, jog tą Raštą Šventą išguldė ne patys lietuviai, bet prašaliečiai, tai yra: gudai, lenkai ir vokyčiai, nemokantys tos kalbos ir dar tame amžiuj, kuriame ne čystumu kalbos, bet vienu tikrumu išguldymo žodžių terūpinos, dėl to gi jie, kaip prašaleičiai, įuršė svetimais žodžiais tą kalbą. Nes jei tie patys mokytieji ne į Raštą Šventą veizėtų, bet pažvelgtų ant tų žodžių, kuriais išreiškia lietuviai ir žemaičiai nuo neatmenamų laikų iki šiai dienai savo gyvenime trūsinėdami tuos žodžius, kuriais patys sau apdarą tiekia, patys javus sėja, namus strūnija, padargą tiekia ir gyvolius veisia, tikrai, sakau, nedrįstų

[1] Daukantas 1995, 1:118.

> Lietuvos kalbą mėžiniu vadinti, bet dar stebėtųsi, jog ta tauta, tiek nelaimių prityrusi, dar šiandien savo čystumą ir būdą senovės tebturi.[1]

Lietuvių kalbos savarankiškumą pripažino ir gynė kai kurie įžymūs kitataučiai istorikai ir kalbininkai: XVIII a. istorikai A. Schlötzeris, J. Potockis, XIX a. kalbininkai R. Raskas, W. Humboldtas ir kt.

KALBOS TEISIŲ GYNIMAS. Lietuvių kalbos teises XIX a. faktiškai gynė visi lietuvių kultūros darbuotojai: tie, kurie lietuviškai mokė mokyklose, kurie leido lietuviškas knygas, kalendorius, žurnalus bei laikraščius, kurie kalbėjo lietuviškai įvairiuose susibūrimuose, kurie meldėsi lietuviškai namie ir bažnyčioje, kurie kovojo prieš lietuvių spaudos draudimą ir t.t. Tačiau kai kurie išsiskyrė tuo, jog raštu pareiškė minčių arba parašė specialių darbų, nukreiptų prieš lietuvių kalbos diskriminavimą ir lietuvių nutautinimą. Mažojoje Lietuvoje tuo atžvilgiu labiausiai pasižymėjo L. Rėza ir S. Ostermeyeris, o Didžiojoje Lietuvoje – K. Bogušas.

[2] Plačiau žr.: Zinkevičius 1990, 4:301–305.

Mažojoje Lietuvoje XIX amžiuje lietuvininkai buvo vis labiau vokietinami.[2] Buvo imta atvirai ir įžūliai (spaudoje, mokymo planuose) reikalauti, kad būtų išnaikinta lietuvių kalba, nes kalbų dvilypumas trukdąs kelti krašto kultūrą. Tokius vokietintojų kėslus atrėmė **Liudvikas Rėza**. 1809 m. jis apgynė Karaliaučiaus universitete veikusį lietuvių kalbos seminarą, kurį norėjo uždaryti universiteto kuratorius. Vėliau, 1816 m., vokiečių kalba išleistoje *Lietuviškosios Biblijos istorijoje* (*Geschichte der littauischen Bibel*) Rėza vėl ryžtingai kritikavo tuos, kurie patarinėjo „išstumti lietuvių kalbą". Jis rašė:

> Reikia norėti, kad mūsų giliai gerbiama krašto valdžia <...> susirūpintų didžiausia lietuvių tautos brangenybe, jos kalba, mokyklose Lietuvoje! Tautos aukštesnis lavinimas ir dvasinis kilninimas gali būti įgyvendinti tik gimtąja kalba, nes ji yra tartum vartai, pro kuriuos visos didžios ir vaisingos idėjos pasiekia tautos sielą. Tvirtinimas, kurį mes skaitėme viešojoje spaudoje <...>, kad patartina ir esąs laikas išstumti lietuvių kalbą, rodo menką žmogaus psichologijos pažinimą. Tai reikštų uždaryti duris visoms vertingoms žinioms ir užmušti tautos charakterį, jeigu jos neatimamą nuosavybę (kurią jai davė Dievas), jos kalbą, būtų norima išplėšti. Ar iš tikrųjų būtų įmanoma išnaikinti kokiomis nors priemonėmis kalbą, kurią šiandien vartoja milijonas žmonių? Juk Napoleono tironija to nepajėgė padaryti vokiečių tautai. Ir kaip būtų buvę skaudu kilniesiems vokiečiams, jei būtų reikėję brangųjį savo tėvų palikimą, savo tvirtą ir didvyrišką kalbą, pakeisti lepia ir puošeiviška prancūzų kalba. Pati mintis yra tokia žema ir taip neverta humaniškai išauklėto žmogaus, kad visiškai nenusipelno tolesnio atrėmimo.[3]

[3] Cit. iš: Jovaišas 1969, 170.

Kalbėdamas apie lietuvių kalbos seminarą Karaliaučiaus universitete, Rėza pažymi, kad jis

> <...> kaip taurus protėvių palikimas nusipelno būti išsaugotas savo paskirčiai. <...>. Betgi niekada nebus pateisintas pirminis lietuvių kalbos seminaro Karaliaučiuje tikslas, jeigu lietuvių kalba nebus Lietuvoje – Tilžėje, Gumbinėje, Įsrutyje ir kitose vietose – įvesta į gimnazijas ir mokyklas kaip dėstomasis dalykas greta kitų mokslų ir ypač jeigu nebus atsižvelgta į lietu-

vių kalbos mokėjimą per universitetinius ir tarnybinius egzaminus. Šis klausimas yra pirmaeilės svarbos. Juk gali ir turi taip atsitikti, kad nebebus kalbą mokančių asmenų mokykloms ir bažnyčioms, ir kraštas dėl mokytojų stokos paskęs buvusioje barbarybėje. Iš svetimtaučių, kurie nemyli liaudies kalbos ir nuo kurių nusigręžia tautos širdis, maža ko tegalima tikėtis dvasiniam liaudies auklėjimui.[1]

[1] Cit. iš: Jovaišas 1969, 190.

Rėza gina lietuvių kalbos teises, remdamasis romantine (herderiška, humboltiška) kalbos samprata: kalba – Dievo duota didžiausia tautos brangenybė, ja reiškiasi tautos dvasia, jos charakteris, tautą kultūrinti, ją šviesti, lavinti ir kilninti galima tik jos gimtąja kalba.

Siegfriedas Ostermeyeris (Gottfriedo Ostermeyerio sūnus) 1817 m. išleido traktatą vokiečių kalba *Ar patartina išstumti lietuvių kalbą ir lietuvius sulieti su vokiečiais* (*Ist es anzurathen die litthauische Sprache zu verdrängen und die Litthauer mit den Deutschen zu verschmelzen*). Panašiai kaip ir L. Rėza, Ostermeyeris tvirtina, kad kalba yra Dievo dovana tautai, jos neatimama nuosavybė. Kiekviena tauta žiūrinti į savo kalbą kaip į šventenybę, lygiavertę su religija ir pačia gyvybe. Kalbos atėmimas esąs toks pat neteisingas, kaip ir kiekvienas plėšimas ar vogimas. Pageidautina, kad tie, kurie gauna Lietuvoje prieglobstį, išmoktų lietuviškai. Tačiau jiems yra maloniau naudotis Lietuvos pajamomis, valgyti lietuvišką duoną ir, nesimokant lietuviškai, niekinti lietuvių kalbą ir reikalauti, kad lietuvių tauta ir jos kalba būtų išnaikintos. Bet tiems ponams būtų galima teisingai pasakyti: jei jums šita kalba ir tauta nepatinka, ko jūs čia atsikraustot, nes mes ir be jūsų galime apsieiti.[2]

[2] Maciūnas 1939, 131.

Tos atskirų šviesuolių pastangos negalėjo sustabdyti nuolat stiprėjusio lietuvininkų vokietinimo. Jos tiktai rodo, kad Mažosios Lietuvos lietuvių rašytojai bei literatai, kurie iki XIX a. domėjosi lietuvių kalba daugiausia religinės raštijos arba mokslo ugdymo interesais, dabar pažvelgė į ją patriotų akimis, stojo ryžtingai ginti nuo pražūties.

Didžiojoje Lietuvoje ryškus lietuvių kalbos ir tautos gynėjas buvo **Ksaveras Bogušas**. Jis buvo kilęs nuo Ukmergės, gimęs 1746 m. Mokėsi Vilniaus jėzuitų mokykloje, įstojo į jėzuitų ordiną. Vėliau studijavo Vilniaus akademijoje, Romoje. 1773–1780 m. buvo karaliaus dvaro iždininko A. Tyzenhauzo sekretoriumi ir patarėju. Su juo 1777–1778 ir 1790–1791 m. keliavo po Europą, kelionės įspūdžius aprašė dienoraštyje. 1780–1782 m. buvo Lietuvos civilinio tribunolo pirmininku, 1784 m. išrinktas LDK vyriausiosios mokyklos moralės mokslų kolegijos nariu ir mokyklų vizitatoriumi. Už ryšius su 1794 m. sukilėliais buvo kalinamas Smolenske. Reformavus Vilniaus aukštąją mokyklą, 1803 m. Vilniaus universiteto išrinktas generaliniu mokyklų vizitatoriumi, o vėliau ir universiteto garbės nariu. 1804 m. jis išsikėlė į Varšuvą, kur buvo veiklus Varšuvos mokslo bičiulių draugijos narys. Ten mirė 1820 m.

K. Bogušas buvo švietėjiškų pažiūrų, nusistatęs prieš baudžiavą, rūpinosi sudemokratinti mokyklas. Jis buvo parašęs 3 tomų Baro konfederacijos istoriją, kurios rankraščiai dingo. Nespausdintas liko jo vertingas Lietuvos mokyklų vizitacijos aktas. Tačiau lietuvių kultūrai svarbiausias jo darbas yra lenkų kalba parašyta studija *Apie lietuvių tautos ir kalbos kilmę* (*O początkach narodu i języka litewskiego rozprawa*). 1806 m. studija buvo referuota Varšuvos mokslo bičiulių draugijos posėdyje, o 1808 m. išleista Varšuvoje atskira knyga. 1811 m. ji buvo išversta į rusų,

vėliau į prancūzų ir vokiečių kalbą. Nors pats Bogušas, manoma, lietuviškai gerai nemokėjo, tačiau jo studija ilgą laiką buvo populiarus žinių apie lietuvių tautą ir kalbą šaltinis. Savo knygoje Bogušas rėmėsi įvairių istorikų, taip pat P. Ruigio, K. Sirvydo ir kitų senųjų lietuvių autorių darbais.

Knygą sudaro pratarmė ir 3 dalys. Pratarmėje Bogušas nurodo, kad lietuvių kalba „kasdien menkėja ir gęsta".[1] Paprasta liaudis priversta mokytis lenkiškai, kad ją suprastų jos ponas, kuris lietuviškai jau nebemoka. Kai kaime žmonės tarpusavyje kalbasi lietuviškai, o su ponu ar jo ekonomu dvare yra priversti kalbėti lenkiškai, tai iš tų dviejų kalbų pasidaro trečia, kuri jau nebėra nei lenkų, nei lietuvių. Tokiu būdu Bogušas paaiškino, kaip formavosi lietuvių–lenkų šnekamosios kalbos žargonas. Jis nurodo ir kitą anuo metu jau paplitusį reiškinį – lietuviams įdiegtą menkavertiškumo jausmą, kadangi „net tie, kurie lietuviškai moka, gėdisi viešai prakalbėti ta kalba".[2] Lygindamas lenkų ir lietuvių kultūros situaciją, Bogušas konstatuoja, kad lenkai savo kalba turi neišmatuojamus literatūros lobius. Lietuviams tų lobių stingą todėl, kad jų rašytojai rašę ne lietuvių, o lotynų arba lenkų kalba. Taigi lietuvių literatūros atsilikimo priežastis yra lietuvių šviesuomenės nutautėjimas. Bogušas siūlo Vilniaus universitetui įsteigti draugiją iš žmonių, žinomų meile savo kraštui ir nors kiek mokančių lietuviškai. Toji draugija turėtų rinkti žodžius, patarles, padavimus, senienas ir leisti knygas, skirtas prastuomenei ir klebonams. Tokiu būdu esą būtų galima lietuvių kalbą nuo netolimo išnykimo išgelbėti.

Pirma knygos dalis skirta lietuvių tautos kilmei, o antra ir trečia – lietuvių kalbai aptarti. Pirmoje dalyje Bogušas svarsto, ar toji žemė, kur dabar Lietuva, buvo lietuvių gyvenama nuo giliausios senovės, ar lietuviai čionai iš kur kitur atsikraustę. Autoriui taip pat rūpi, iš kurių tautų susidarė Lietuva. Pagrindiniai šaltiniai, kuriais remiasi Bogušas įrodinėdamas savo teiginius, yra vietovardžiai, žemės turtai ir kalba. Bogušas lietuvius kildina iš senovės germanų genties – herulių. Heruliai, kurie pirmaisiais amžiais po Kristaus drauge su kitais barbarais griovė Romos imperiją, buvę dabartinių lietuvių protėviai. Gausios gentys, įsikūrusios tose žemėse, kur Bogušo laikais buvo Lietuva, Kuršių kraštas, Palenkė ir senoji Prūsų kunigaikštystė, nuo neatmenamų laikų sudariusios vieną galingą lietuvių tautą. Bogušui svarbiausia yra įrodyti, kad lietuviai yra autochtonai, t.y. senbuviai, pirmykščiai krašto gyventojai, teisėti savo žemės šeimininkai.

Antroje dalyje svarstomas klausimas, ar lietuvių kalba yra pirminė, ar kilusi iš kurios kitos kalbos. Bogušas tvirtina, kad lietuvių kalba nėra kilusi nei iš graikų, nei iš lotynų kalbos. Lotyniškus ir graikiškus žodžius, įsimaišiusius į lietuvių kalbą, parsinešę iš Romos grįždami lietuvių protėviai heruliai. Lietuvių kalba nesanti kilusi ir iš kurios kitos kalbos, juo labiau ji nesanti kitų kalbų mišinys. Lietuvių kalba esanti pirminė, ji – kitų kalbų motina. Ji esanti istorijoje žinomos jafetų kalbos atšaka (kaip ir skitų, keltų, graikų, lotynų, slavų kalbos) ir kartu esanti kamienas, iš kurio išaugo kitų kalbų šakos, kaip iš lotynų išaugo prancūzų, italų, ispanų kalbos, iš slavų – rusų, lenkų, čekų ir kitos. Lietuvių kalba, kaip ir pati tauta, Bogušo nuomone, yra visai savarankiška, taigi lygiavertė ir lygiateisė su kitų pasaulio tautų kalbomis.

Trečioje dalyje aptariamos lietuvių kalbos ypatybės. Esą manoma, kad lietuvių kalba yra skurdi, tačiau taip galima manyti pasiklausius kunigų, kurie sugeba tiktai

[1] Cit. iš: Punytė 1981, 19. (Knygos ištraukų vertimų yra: *Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija* 1957, 491–493.)

[2] Cit. iš: Ibid., 20.

prie lenkiškų žodžių prikergti lietuviškas galūnes. Tvirtinama, kad lietuviai neturį metafizinės, abstrakčios reikšmės žodžių. Iki unijos su lenkais lietuviai nežinoję laisvųjų mokslų, menų, amatų, neturėję patogių drabužių, buities įrankių. Visa tai kartu su pavadinimais jie pasiėmę iš lenkų. Bogušas tokius priekaištus atremia gausiais lietuviškos leksikos pavyzdžiais iš įvairių gyvenimo sričių. Jis pateikia 594 žodžių žodyną, parodydamas, kad lietuviai turi užtektinai savų žodžių karo reikalams, įvairioms profesijoms, namų apyvokos daiktams, valgiams, spalvoms, veiksmams, charakterio ypatybėms, žvėrims, medžiams, paukščiams, metalams, mokslui, menui, mitologijai įvardyti. Taigi lietuvių kalba yra leksiškai turtinga. Tobula esanti ir jos sandara – visai tokia pati, kaip ir graikų kalbos, o graikų kalba – visų kitų kalbų pavyzdys. Tikrai turtinga kalba yra ta, kuri kiekvienam daiktui, kiekvienam veiksmui pavadinti turi savo žodį, nesiskolina jo iš kitų ir nevartoja to paties žodžio pavadinti dviem panašiems, bet vis dėlto skirtingiems daiktams. Būtent tokia ir esanti lietuvių kalba. Ji turtingesnė už vokiečių, o kai kuriais atvejais ir už lenkų kalbą.

Taip išgyręs lietuvių kalbą, Bogušas daro išvadą, kad tokia turtinga, panaši į graikų, išraiškinga ir lanksti kalba negalėjusi priklausyti barbarams, ir ima spėlioti apie aukštą senovės lietuvių kultūrą ir gausią bei įvairią jų literatūrą. Lietuviai net trejopu būdu rašydavę eilėraščius: 1) silabinėmis baltosiomis eilėmis, 2) silabinėmis rimuotomis eilėmis ir 3) metrine eilėdara. Kaip pirmojo eiliavimo būdo pavyzdžius Bogušas perspausdino 3 dainas iš Pilypo Ruigio lietuvių kalbos tyrinėjimo: „Anksti rytą rytužį", „Aš turėjau žirgužėlį" ir „Aš atsisakiau savo močiutei". Antrąjį eiliavimo būdą iliustravo eilėraščiu „Vanda buvo graži merga, lankų karalaitė", o trečiąjį – vertimais iš Vergilijaus *Eneidos* (4 eilučių) ir Ovidijaus *Metamorfozių* (30 eilučių). Nežinia, kas parašė eilėraštį apie Vandą ir kas išvertė Vergilijaus ir Ovidijaus kūrinių ištraukas; Vaclovas Biržiška spėja, jog tai padarė poetas Tadas Jurevičius[1], tačiau Bogušas tvirtina, kad tie vertimai esą laimingai išsaugoti iš gilios senovės, kada „tie abu poetai ir kiti klasikai" turėję būti išversti į lietuvių kalbą.[2] Rankraščiuose galbūt buvę ir originalių kūrinių, kurie neišliko. Lietuvai nuo neatmenamų laikų užtekę mokytų žmonių, tačiau lietuvių literatų rankraščius sunaikinęs laikas: ko nesugraužė kandys ir pelės, pražudė viską nusiaubiantys karai, gaisrai ir kitokios negandos. Lietuvių kalbos tobulumas rodąs, kad ji priklausė mokytiems žmonėms, nes „vien tik mokyti žmonės sukuria žodyno turtus, ir tik jie gali suteikti kalbai blizgesį, glaustumą, harmoniją".[3] Lietuvių kalba jau buvusi visiškai susiformavusi tuo metu, kada kitos tautos apie tai dar nė negalvojo, tačiau buvo nuolat stumiama iš viešojo gyvenimo. Prūsijoje nuo XIV a. pradžios buvo draudžiama lietuviškai kalbėti ir reikalaujama kalbėti vokiškai. Lietuvių kunigaikščiai, užkariavę rusų žemes, savo dvaruose ir teismuose ėmė vartoti rusų kalbą. Lietuvoje nuo Jogailos laikų lenkų dvasininkai, užuot patys išmokę lietuviškai, vertė žmones kalbėti lenkiškai. Galingi ponai, unijos aktu pašaukti spręsti bendrų krašto reikalų, turėjo iš reikalo mokytis lenkiškai. Visi, kurie ieškojo dvaro malonių, ir patys pradėjo, ir vaikus leido mokytis madingos lenkų kalbos. Buvo atsisakoma lietuviškai kalbėti ir rašyti, ir dėl to lietuvių kalba ėmė nykti. Jei lietuvių rašytojai savo knygas būtų rašę lietuviškai, jie savo darbu ir talentu būtų apsaugoję lietuvių kalbą nuo nykimo. Bet jie sekė mada: kad būtų ne tik savųjų, bet ir svetimšalių suprasti,

[1] Biržiška 1963, 2:147–150.

[2] Punytė 1981, 117.

[3] Cit. iš: Ibid., 119.

rašė lotyniškai arba lenkiškai. Dėl to lietuvių kalba išliko tik prastuomenės lūpose ir gali visiškai išnykti.

Pasirodžius Bogušo knygai, J. Lelewelis 1809 m. paskelbė jos recenziją, kurioje knygos autorių labai sukritikavo. J. Leleweliui, kritinės istoriografijos kūrėjui, nepatiko nepagrįsti Bogušo išvedžiojimai. Tais pačiais metais kaip ir Bogušas jis išleido savo knygą panašia tema *Žvilgsnis į lietuvių giminių senovę ir jų ryšius su heruliais* (*Rzut oka na dawność litewskich narodów i związki ich z herulami*, 1808). Gavęs abi (Bogušo ir Lelewelio) knygas, D. Poška 1810 m. parašė eiliuotą laišką, skirtą abiem autoriams, kurių darbus jis laiko vienodai vertingais. K. Bogušo knygos idėjos ryškios ne tik D. Poškos, bet ir A. Strazdo, S. Daukanto, S. Valiūno ir kitų lietuvių literatų raštuose. A. Mickevičius poemos *Gražina* pastabose rašė, jog neturėtų kelti šypsenos „Kocebu ir Bohušo tvirtinimai, kad lietuvių poezijoje turėjo būti apstu herojinių ir istorinių dainų, nors iki mūsų laikų ir maža jų tėra išlikę".[1]

[1] Mickevičius 1959, 362.

LIETUVIŲ KALBOS AUKŠTINIMAS. Lietuvių kalbos teisių gynėjams teko kartu įrodinėti, kad toji kalba tinka meninei kūrybai, poezijai, kad savo tobulumu ji nenusileidžia geriausioms, labiausiai išdailintoms kalboms, svarbiausia antikinėms – graikų ir lotynų. Kaip priešybė lietuvių kalbos menkinimui ar niekinimui kilo jos aukštinimas bei poetizavimas, turėjęs savo tradicijas ir senojoje lietuvių literatūroje. Jau nuo XVII a. įvairias teigiamas lietuvių kalbos ypatybes (jos leksikos turtingumą, gramatinės ir sintaksinės sandaros tobulumą, jos švelnumą, skambumą, tinkamumą įvairiems jausmams ir mintims reikšti) Mažojoje Lietuvoje kėlė D. Kleinas, M. Pretorijus, M. Merlinas, J. Šulcas, P. Ruigys, D. Jenischas, G. Ostermeyeris, K. Milkus, L. Rėza. XIX a. pradžioje pirmąjį impulsą aukštinti lietuvių kalbą davė Bogušas savo studija *Apie lietuvių tautos ir kalbos kilmę* (1808). Paskui ta tradicija tęsėsi iki XIX a. pabaigos. Dažnai buvo pabrėžiama ir didžiuojamasi (A. Strazdo, D. Poškos, S. Valiūno, Kaj. Zabičio-Nezabitauskio raštuose), kad lietuvių kalba turi labai senas istorines tradicijas, kad ja šnekėję didieji Lietuvos kunigaikščiai – Mindaugas, Gediminas, Algirdas, Kęstutis, Vytautas ir „visa saldaus atminimo Jogailaičių giminė", kad ji jau gilioje senovėje pasiekusi tobulumo viršūnę, kad senovės lietuviai turėję net savo raštą, vadinamą runų raštu. S. Daukantas *Darbuose senųjų lietuvių ir žemaičių* (1822) rašė: „Gražumas ir dailumas kalbos lietuvių, žemaičių rodo aiškiai, jog ana yra tikra viena ir pirmąja kalba šiaurės giminių nuo neatmenamų amžių senovės, ir taip išdailinta yra buvusi kitą kartą, jog šiandien dar, kas turi proto ir aukso plunksną Homero ar Vergilijaus, tas, sakau, ką norėdamas, tą gali gudriai gudresniai rašyti toj kalboj. Tą teisybę pagirtinas dainius K. Donelaitis darodė savo garbingoj dainoj „Metų laikai"."[2] Tokį tikslą turėjo ir pats S. Daukantas, lietuviškai rašydamas Lietuvos istoriją: „Norėjau vėl mano raštu parodyti neprieteliams Lietuvos ir Žemaičių kalbos, jog kiekvienas norįs gali rašyti lietuviškai, jei turi spėko, lygia dalia kaip ir kita išdailinta jau kalba."[3] Jis neabejojo, kad lietuviai turėjo runų raštą. Vėliau T. Wolańskis sudarė senovės lietuvių abėcėlę, kurią pripažino T. Narbutas, paskui ir J. Basanavičius. D. Poška irgi buvo įsitikinęs, kad senovėje įvairūs aktai ir dekretai Lietuvoje buvo rašomi ir skelbiami lietuvių kalba. Vienas svarbiausių lietuvių kalbos tobulumo argumentų buvo tas, kad ja galima eiliuoti graikų ir romėnų metru – hegzametru (K. Bogušas, S. Daukantas, Lietuvis nuo Šventos upės krašto ir kt.).

[2] Daukantas 1976, 1:64.

[3] Ibid., 39–40.

KALBOS GAIVINIMO VEIKSNIAI. Romantinė kalbos samprata, lietuvių kalbos reikšmės mokslui (lyginamajai kalbotyrai, istoriografijai) suvokimas, atskirų asmenų pastangos ginti lietuvių kalbos prestižą stiprino lietuvių kalbos pozicijas. Tačiau pagrindinis veiksnys, gelbėjęs lietuvių kalbą nuo išnykimo, buvo XIX a. Lietuvoje vykę socialiniai procesai: lietuvių kalbą išsaugojusių luomų (iš pradžių smulkiųjų bajorų ir valstiečių, vėliau iš baudžiavos išsivadavusių valstiečių) sąmoningas įsijungimas į visuomeninį ir kultūrinį gyvenimą. Reikalaudami savo pilietinių teisių, jie kartu reikalavo ir savo gimtosios kalbos teisių, jas ryžtingai gynė ir apgynė.

KALBOS UGDYMO KELIAI IR ŠALTINIAI. Gimtąją kalbą reikėjo ne tik išsaugoti, bet ir toliau ugdyti, o ne vien didžiuotis jos tobulumu. Tą būtinybę pabrėžė S. Daukantas *Darbuose senųjų lietuvių ir žemaičių* (1822): „Tebturi dar lietuviai ir žemaičiai visų brangiausią palikimą savo bočių prabočių, tai yra savo kalbą, kurią idant išplėštų iš nasrų visa rynančio laiko ir pastatytų šalip kalbų mokytų, turi aną šiandien dailinti."[1] Kalbos ugdymo keliai buvo du pagrindiniai: kalbos a) švarinimas ir b) turtinimas. Šaltiniai – irgi du: 1) geriausi lietuviški raštai ir 2) gyvoji šnekamoji kalba.

[1] Daukantas 1976, 1:36.

Didžiausią pavojų lietuvių kalbai kėlė jos užteršimas svetimybėmis (Mažojoje Lietuvoje daugiausia germanizmais, Didžiojoje – polonizmais). Svetimybių buvo apstu lietuviškuose raštuose, jos vis labiau brovėsi ir į šnekamąją kalbą. Jau K. Bogušas savo traktate *Apie lietuvių tautos ir kalbos kilmę* (1808) parodė, kaip lietuvių baudžiauninkų šnekoje formavosi lietuvių–lenkų kalbų žargonas. Svetimybėmis buvo ypač perkrautos kai kurios bažnytinės (daugiausia XVIII a. Didžiojoje Lietuvoje išleistos) knygos. Iš jų kai kurie mokslininkai ir susidarė nuomonę, kad lietuvių kalba yra įvairių kalbų mišinys. Todėl jau XIX a. pradžioje susirūpinta lietuvių kalbos švarinimu bei gryninimu, ypač rašomosios kalbos ugdymu.

Lietuvių rašomosios kalbos nuosmukį ir jo priežastis, susidomėjimo lietuvių kalba pobūdį ir motyvus, lietuvių kalbos ugdymo šaltinius XIX a. pradžioje sistemiškiausiai išdėstė S. Stanevičius. Jis pirmas XIX a. pradžioje atgaivino M. Daukšos idėjas, išreikštas J. Wujeko postilės vertimo prakalboje (1599). Būdamas Vilniaus universiteto pirmo bei antro kurso studentas, jis 1823 m. perspausdino M. Daukšos postilės prakalbą ir jos ištraukas, pavadintas *Ištrauka iš žemaitiškų pamokslų* (*Wyjątek z kazań Źmudzkich*). Ilgai studijavo M. Daukšos postilės kalbą, turėtame postilės egzemplioriuje paliko įrašą:

> Kurs mani raši, jau seniai supuva,
> Ale jo vardas lig šiol nepražuva.

M. Daukša Stanevičiui visą gyvenimą liko didžiausias lietuvių rašomosios kalbos autoritetas.

1829 m. Stanevičius perspausdino lotynišką anoniminę 1737 m. lietuvių kalbos gramatiką *Universitetas linguarum Litvaniae*, davęs jai lietuvišką pavadinimą: *Trumpas pamokymas kalbos lietuviškos, arba žemaitiškos*. Gramatikon įdėjo pratarmę lietuvių („Skaitysiantiems") ir lotynų („Lecturis") kalbomis. Toji pratarmė, kaip ir kiti Stanevičiaus raštai, pasižymi glaustumu ir konceptualumu, vertybiniu ir kritišku požiūriu į lietuvių kultūrą. Pratarmėje pirmiausia konstatuojamas plintantis susidomėjimas lietuvių kalba ir nurodomi du pagrindiniai to susidomėjimo motyvai –

patriotiniai („iš meilės kalbos tėviškės") ir moksliniai pažintiniai („iš noro viską žinoti").[1] Stanevičius žvelgia į savo darbą – perspausdinamą gramatiką – mokslo žmogaus akimis. Jis sako, jog „nė vienas mokslo žmogus <...> nieko nepraleidžia, kas gali jį mokslingesniu padaryti arba ant naudos jam išeiti".[2] Todėl tikisi, kad ir perspausdinamoji gramatika „vieniems gali džiaugsmą atnešti, antriems kelią pažinimop kalbos pravesti, kitiems priduoti našumą ir norą ant jos taisymo ir platinimo".[3] Stanevičius įžvelgė skirtingas lietuvių literatūros plėtojimosi sąlygas Mažojoje ir Didžiojoje Lietuvoje, pabrėžė Mažojoje Lietuvoje leidžiamų lietuviškų knygų pranašumą. Jo leidžiama gramatika neprilygstanti G. Ostermeyerio, K. Milkaus ir kitoms vokiškai rašytoms lietuvių kalbos gramatikoms, kaip ir Vilniuje leidžiamos bažnytinės knygos neprilygstančios Mažojoje Lietuvoje išeinantiems lietuviškiems leidiniams: „Juk ligšiolei taip destis ir su visais lietuviškais raštais, jog tie, kurie Karaliaučiuje, Tilžėje, Klaipėdoj ir Gumbinėj išeina, toli geresni yra, nekaip mūsų maldų arba giesmių knygos, Vilniuje spaudžiamos."[4] Tų leidinių skirtumą Stanevičius išryškina taikliu metaforiniu palyginimu. Mažosios Lietuvos raštai – tai lyg dailiai sutvarkyti sodai, o Didžiosios Lietuvos knygos – savaime ir be jokios priežiūros augantys miškai: „Anie prilygsta sodnams, kur medžiai ranka žmogaus po tiesuma ir patogiai susodinti yra; o šios tolygios yr miškams, per save augantiems be sargo ir be jokio pridabojimo."[5] Stanevičius nurodo ir bažnytinės raštijos nuosmukio priežastis. Jo nuomone, dėl to kalti tų raštų rengėjai. Jie manė, kad galima rašyti kaip pakliuvo, kadangi nebus kam lietuviškus raštus kritiškai vertinti. Leisdami knygas, jie nesiekė kokio aukštesnio, kultūrinio, tikslo, o tik norėjo kaip nors susišnekėti su tikinčiaisiais. Stanevičiui rūpi, kad visi lietuviški raštai būtų estetiški (puikūs), turiningi (išmintingi), pasižymėtų gražia ir tikslia kalbine raiška. Jis rašo: „Nėr ko tame dalyke stebėtis, kadangi mumus rodos, jog be jokio pasirūpinimo gana gerai lietuvišką kalbą mokėti galime ir jog niekas mokytas negali atsirasti, kursai lietuviškus raštus skaityti ir anuos peikti arba girti prasimanytų; rašome taigi taip, kaip mokame, idant tik nuo avių savo, apie kurių išganymą rūpinamės, suprantami būtumėm. Ta yra priežastis, dėl kurios kalba lietuviška Žemaičiuose, o dar didžiaus Lietuvoje, taip nupuolė, jog nė jokiu puikiu ir išmintingu raštu, nei gražia ir taikia iškalba pasigirti negalime."[6] Stanevičius pirmas ėmė taikyti lietuvių literatūrai bei raštijai estetinius vertinimo kriterijus, susiedamas juos pirmiausia su kalbos grynumu bei taisyklingumu, turtingumu bei turiningumu. Jis nori „šelpti savo kalbą, surasti jos pamestus ir užmirštus žodžius", ragina „rūpesningai ieškoti senovės lietuviškų raštų, o darbume ir gražume darbo imti paveikslą nuo lietuvininkų Prūsų".[7] Stanevičius sumini „geriausias knygas lietuviškas, iš kurių mokytis kalbos galime; o tos juo senesnės, tuo vertesnės yra".[8] Pagal kalbos vertingumą senąsias lietuviškas knygas jis suskirsto į tris kategorijas. Pirmajai kategorijai priskiria M. Daukšos *Postilę* (jai „pirmiausią vietą ir didžiausią vertę" duoda). Esanti tai „knyga labai sena ir reta" ir tikrai verta, „idant dėl kalbos ir krikščioniško pamokslo iš naujo spausdinta būtų".[9] Po Daukšos „nemažos vertės" esą K. Sirvydo raštai, tarp jų *Punktai sakymų*. Antrajai kategorijai priskiria Mažosios Lietuvos lietuvių liuteronų raštus (jiems „antrą vietą" duoda). Išskiriamas „mokslingas vyras" L. Rėza, išleidęs Bibliją ir K. Donelaičio *Metus*. Jo išleistos knygos esančios „vertos, idant nuo visų lietuvininkų skaitomos ir mylimos būtų." Kitas „minėtinas vyras ir kalbos lietuviškos tikras žinovas" esąs K. Milkus, kurio *Mišknygos* galinčios būti

[1] Stanevičius 1967, 507.
[2] Ibid.
[3] Ibid.
[4] Ibid.
[5] Ibid.
[6] Ibid., 507–508.
[7] Ibid., 508.
[8] Ibid.
[9] Ibid.

„paveikslu rašantiems lietuviškai". Taip pat geras esąs *Išguldymas evangelijų* ir 1701 m. Karaliaučiuje išspausdintas *Naujas Testamentas*, kuris praskynęs kelią ir Žemaičių vyskupo J. Giedraičio *Naujam Įstatymui*. Pagaliau trečiajai kategorijai priskiria Lietuvos reformatų („žemaičių kalvininkų") raštus – 1660 m. Londone išspausdintą S.B. Chilinskio verstos Biblijos dalį ir 1653 m. Kėdainiuose išleistą *Knygą nobažnystės* (jiems „trečią vietą" palieka). Norėdami pažinti visą lietuvių kalbos apimtį ir bendrąją jos prigimtį („visą platybę ir visotimą apgimimą kalbos lietuviškos"), turime pradėti skaityti tas knygas, rašytas skirtingu laiku įvairiose vietose („ne viename amžiuje ir tūlose šalyse žemės"). Stebėsimės radę jose „tiek nusidavimų visokių, tiek giesmių puikiausių apie garbę Dievo, tiek išmintingų pamokslų, šviesiai ir aiškiai kalboj lietuviškoj aprašytų." Tačiau „nė vieno iš tų raštų nei raštininkų įkandine sekti negalime, kadangi nė vienas iš jų nėra taip tobulas, kas darbuose žmogaus niekada nesiranda, idant visokiam amžiui ir kožno luomo žmonėms, lietuviškai kalbėti ar rašyti norintiems, paveikslu būtų". Todėl tos knygos „yra dėl mūsų kaip girios kokios arba medžiai liemeningi, kur kožnas reikalui savo tam tikrą medžiagą rasti ir pagal savo tikslą rūmą surėsti galėsi".[1] Taigi vienas svarbiausių lietuvių kalbos ugdymo šaltinių Stanevičiui yra lietuviški raštai, kuriais remtis reikia kritiškai ir kūrybiškai.

[1] Stanevičius 1967, 509.

Neatsitiktinai XIX a. pradžioje imta intensyviai ieškoti senųjų lietuviškų knygų, sudarinėti jų sąvadus (Kaj. Zabitis-Nezabitauskis), rašyti jų apžvalgas (L. Rėza, S. Stanevičius, J. Plioteris), remtis jomis turtinant ir tobulinant savąją kalbą (A. Klementas ir kt.).

Kitas rašomosios kalbos ugdymo šaltinis buvo gyvoji šnekamoji kalba. Joje rašytojai irgi stengėsi atsirinkti tai, kas yra tikrai lietuviška, atsijoti svetimybes. Kaj. Nezabitauskis rašė S. Daukantui apie savo elementorių *Naujas mokslas skaitymo*: „<...> stengiaus kiekvieną žodį rašyti liaudies kalba, arba viską imti iš jos kalbos, atmesdamas pasitaikančias makaronybes, įsimaišiusias arba iš lenkų kalbos per ponus, arba pasieniuose per vokiečius ir kitus kaimynus."[2] Į gyvąją kalbą orientavosi ir S. Daukantas, džiaugdamasis, kad „ana lig šio laiko taip gražia, taip teisinga perbuvo", ir primindamas, kad ją „ne raštai užlaikė, bet motinos, ant kurių kaulų seniai jau spindi saulė su žvaigždėmis"[3] Panašiai rašė S. Daukantas ir *Istorijoj Žemaitiškoj* (apie 1836–1837 m.):

[2] Nezabitauskis 1940, 3(1):147; Lebedys 1955, 173.

[3] Daukantas 1976, 1:64–65.

> Skaidriai gal sakyti, jog derlingumas bei garbė kalbos eina greta su galybe tautos; jei kokia tauta tapsta nuogąsti savo apytautoms, jos kalba bus godojama ir giriama, noris jos būdas niekam nederėtų, bet jei pati giminė apvergta irose tėvainės gulės, iš jos kalbos, noris visų gerosios, pamėtosis alvienas aplamis, nuokarta ir mulkis. Tą teisybę regim Lietuvos ir Žemaičių tautoj, iš kurios kalbos šiandien ne vien diduomenė, bet ir kunigai patys per savo nežinojimą tyčiojas, nemindami ant to, jog ta kalba yra ne vien visų gražiausia, bet dar visų brangiausiu palikimu jų bočių prabočių, kurį išmintingos motinos iki šiol, noris aplūžusiose trobalėse, užlaikė.[4]

[4] Daukantas 1995, 1:120.

Lygindamas bažnytinių raštų ir šnekamąją kalbą, S. Daukantas pastarąją mano esant pranašesnę:

> Veizint į bažnyčios raštus tos kalbos, rodos ji esanti didžiai įuršta svetimais žodžiais, bet, girdint dar šiandien lietuvį žemaitį kalbant, gal manyti,

jog taip yra čysta ir derlinga, jog, ją apgrandžius nuo svetimų žodžių, kiekvienas, kas turi proto ir mokslo, tas gal šiandien dar visą pasaulį aukso žodžiais toj kalboj aprašyti.[1]

[1] Daukantas 1995, 1:121.

Ieškant tarmės rašomajai kalbai, taip pat pirmiausia buvo rūpinamasi, kad ji būtų gryna, mažiausiai užteršta svetimybėmis.

BENDRINĖS KALBOS REIKALINGUMAS. Ėmus pamažu bręsti tautinei sąmonei ir savimonei, formuotis tautinei inteligentijai, iškilo reikalas turėti bendrinę rašomąją kalbą. Buvo suvokta, kad tokia padėtis, kada kiekvienas rašytojas rašo savo tarme, yra nenormali, nes kitų tarmių atstovai jo nesupranta. Daugumas XIX a. pradžios rašytojų kiekvienas gyrė savo gimtąją tarmę ir siūlė imti ją rašomosios kalbos pagrindu. Poetas A. Klementas jau minėtame eiliuotame laiške „Donis priedero"[2], parašytame 1810 m. ir adresuotame Žemaičių vyskupui J.A. Giedraičiui, pirmiausia ir konstatuoja, „<...> jog kiekvienas savo / Gir pusę tą, kur gimęs, kur tėviškę gavo." Suvokdamas, jog „kitoniški yra žodžiai raseiniškių, / Kitoniški šiaulyčių, o kiti telšiškių", autorius renkasi tą tarmę, kuri yra „viduj Žemaičių". Klementui „tikroji kalba" – tai žemaičių, varniškių ir telšiškių, kalba. Ji geriausia todėl, kad yra krašto vidury, vadinasi, mažiausiai paveikta sąlyčių su kitomis kalbomis, neužteršta svetimybėmis. Klemento nuomone, negalime gerai nei kalbėti, nei rašyti todėl, kad neturime nei gramatikų („teisyklų"), nei žodynų („rodyklų"), kuriuos turi kitos kalbos. Kalba turinti žmones ne skaldyti, o vienyti („Vieniems antruosius nereik per žodžius niekinti, / Jog visi mes žemaičiai esma, reik atminti").

[2] Klementas 1972, 39–46.

Bendrinė rašomoji kalba rūpėjo ir D. Poškai. Savo požiūrį tuo klausimu jis aiškiausiai išdėstė 1824 m. laiške I. Loboikai.[3] Pirmiausia jis konstatavo realią padėtį, kad „kiekvienas taip rašo, kaip jo krašto kampe kalbama". Tačiau kalbos nevienodumas esąs krašto kultūros stabdys. Be to, niekas tobulai rašyti negalės, „kol nebus tikslaus žodyno ir gramatikos", o „negalima pirma geros gramatikos parašyti, kol nėra išleista tikslaus žodyno, nes tai būtų sienų statymas be pamato". Taigi pirma reikia užfiksuoti ir sutvarkyti kalbos leksiką, o paskui, ja remiantis, formuluoti kalbos taisykles – rašyti gramatiką. Poška skiria tris pagrindines lietuvių kalbos tarmes ir svarsto, kuri iš jų yra geresnė ir turi būti pavyzdinė lietuvių kalbos žodynui. Tarmes jis vertina klasicistiniu požiūriu, grynai pagal išorinį estetinį kriterijų – kalbėjimo bei skambėjimo dailumą. Pirmoji esanti lietuvių (t.y. aukštaičių rytiečių) tarmė, kimšte prikimšta *ła, łe* skiemenų. Ji niekad negalinti būti pavyzdinė, nes „rėžia ausį ir klausyti nemaloni". Antroji – Pakuršės ir Paprūsės (t.y. suvalkiečių) tarmė. Ji taip pat negalinti būti pavyzdinė, nes ištariant žodžius (pvz., mergėlė, panėlė) „reikia labai išsižioti, kas vėl ne tik klausančiam, bet ir žiūrinčiam į kalbantį sukelia tam tikrą atgrėsį ir pasibjaurėjimą". Tik trečioji, Žemaičių kunigaikštijos vidurio, tarmė esanti geriausia ir turinti būti pavyzdinė, nes žodžių tarimu ji panaši į lotynų, net į prancūzų kalbą. Tos trečiosios tarmės centras esanti Viduklė – miestelis, teisingą lietuvių kalbos tarmę, pasieniuose nesudarkytą, išlaikęs.[4] Taip Poška argumentavo savo gimtosios tarmės pranašumą ir jos tinkamumą savo rašomam žodynui. Tačiau jam oponavo S. Valiūnas, išreiškęs tuo metu blaiviausią ir priimtiniausią požiūrį į bendrinę literatūrinę kalbą.

[3] Poška, 1959, 473–485.

[4] Ibid., 479–481.

Žinodamas, kad D. Poška rašo trikalbį (lenkų–lotynų–lietuvių kalbų) žodyną, Valiūnas 1826 m. paskyrė jam savo eiliuotą laišką „Pas Jo Mylistos D. Poškos".[1] Laiške Poška vadinamas „tėvų kalbos" prieteliu, kuris ryžosi savo raštais gelbėti nuo prapulties „žemaičių liežuvį". Valiūnas įspėja Pošką, kad Paprūsėje jis nerasiąs tikros lietuvių kalbos, „Katra Ringolds, Utenis ir Vitolds bylavo, / Kad vedė ant kryžiokų kariauninkus savo".

[1] Valiūnas 1976, 206–209.

„Tos kirmėlės vokiečiai", kurie šimtus metų „žemę mūsų krimto", nesiliauja „lig šio laiko pikta mums daryti" – prikaišioja į lietuvių kalbą gausybę vokiškų žodžių, pvz.: *štrikis* (virvė), *keleris* (rūsys), *žaks* (maišas), *šnaps* (degtinė), *štarkus* (stiprus), *poderis* (tetušis). Poška gerai pažįstąs tikrą žemaičių kalbą – jis ne kartą savo kaimynams parodęs, „kur tikri, mūsų žemės, o kur vogti žodžiai". Tačiau Valiūnas žodyno autorių perspėja, kad jis būtų išmintingas ir negalvotų, jog jo gimtoji tarmė yra geriausia. Viduklės tarmėje irgi gausu lenkiškų žodžių, iš kurių „ligi žarnų Telšių pliumpis juoktųs", pvz.: *večerė* (vakarienė), *kazilai* (gegnės), *lotos* (kartelės), *grebėstai* (sijos). Žodyno autoriaus uždavinys – atsijoti svetimybes, įsimaišiusius kitų kalbų žodžius, nustatyti, kada jie pateko į lietuvių kalbą. Žodynas taip pat turįs būti toks, kad juo galėtų naudotis visų tarmių lietuviai. Jis turi būti paremtas bendratautine leksika, visuotine vartosena, o jo naujadarai turi atitikti kalbos dvasią:

> Taipogi, kad lietuvis ir žemaitis rastų
> Visus žodžius toj knygoj ir radęs suprastų,
> Kad tie žodžiai nebūtų iš naujo praminti,
> Bet ant visos Žemaičių pasaulės aptrinti;
> Jei kur naujai sutverti, tegul nežnyb ausis, –
> Tokias knygas žemaičiai ir skaitys, ir klausys.
> O kitaip, – jei persargos tos neužlaikysi, –
> Sau pats skaityti knygą storą parašysi.[2]

[2] Ibid., 207–208.

Į Poškos darbą žiūrįs „ne tiktai Viduklės pasaulis, / Trakai, Telšiai, Vilkmergė, rudsermėgis Šiaulis", bet ir „latviai, prūsai ir užnemuniškiai" – taigi visa Lietuva ir visi lietuviai bei artimiausi jų giminaičiai. Valiūnas nori, kad Poškos žodynas būtų sudarytas pagal bendrinės literatūrinės kalbos principus.

Tarsi atsiliepdamas į Valiūno raginimą, Poška savo žodyną skyrė visiems lietuviams: „Dėl jūsų, broliai, rašau žodininką – / Ir dėl žemaičio, ir lietuvininko."[3]

[3] Poška 1959, 109.

Po 1831 m. sukilimo buvo atkreiptas dėmesys į aukštaitiškų raštų stygių. V. Ažukalnis parengė spaudai savo eilėraščių rinkinį, kuris dėl prasidėjusio spaudos draudimo neišleistas. Rinkinio prakalboje Ažukalnis sumini jam žinomus lietuviškus raštus (J. Giedraičio, M. Daukšos, K. Sirvydo, K. Donelaičio, S. Stanevičiaus, D. Poškos, J. Rupeikos) ir skundžiasi, kad daugumas jų yra žemaitiški, o aukštaičiai jų nesupranta ir neskaito. Vienas tiktai A. Strazdas rašęs suprantamai, tikrai lietuviškai, taigi aukštaitiškai. Ažukalnis nesiima spręsti, kuri tarmė geresnė, jis tik nori, kad atsirastų „daugiau lietuviškų rašytojų" (aukštaičių).[4] Kitas rytų aukštaitis, K. Aleknavičius, išleidęs eilėraščių rinkinį *Pasakos, pritikimai, veselios ir giesmės* (1861), aukštaičių tarmę laikė pranašesne (gramatiškesne ir poetiškesne) už žemaičių ir tikėjosi, kad ji įsitvirtins raštų kalboje.[5]

[4] Ažukalnis 1968, 194.

[5] Aleknavičius 1971, 201.

S. Daukantas norėjo žemaičių ir aukštaičių tarmes derinti. Tuo tikslu jis vartojo polifonetinius rašmenis, kuriuos savaip galėtų skaityti įvairių tarmių atstovai.[6]

[6] Palionis 1995, 200.

Polifonetiniais rašmenimis rėmėsi ir kiti autoriai, jų tarpe K. Daukša savo gramatikoje, J. Juška savo studijoje *Kalbos lietuviško liežuvio* (1861). Tarmių derinimą ypač propagavo A. Baranauskas.[1] 1857 m. jis lenkiškai parašė straipsnį „Apie žemaičių ir lietuvių žmonių kalbą" („O mowie ludu żmudzkiego i litewskiego"), kuris tik 1913 m. buvo išspausdintas žurnale *Litwa* (Nr. 11–12). Jau šiame straipsnyje Baranauskas pageidavo, kad smulkios lietuvių kalbos atšakos (tarmės) būtų sujungtos į vieną visumą ir tokiu būdu sukurta bendrinė lietuvių kalba. Nuo 1871 m. dėstydamas lietuvių kalbą Kauno kunigų seminarijoje įvairių tarmių klausytojams, Baranauskas vėl susidūrė su bendrinės kalbos problema. Jos kūrimo principus jis išdėstė laiškuose H. Weberiui (1875–1898) ir kituose nespausdintuose darbuose – gramatikoje „Mokslas lietuviškos kalbos" ir rusų kalba parašytame straipsnyje „Apie lietuvių žodyną ir rašybą" («О литовском словаре и правописании», apie 1878 m.). Baranauskas norėjo nustatyti tai, kas yra bendra ir kas skirtinga įvairių tarmių kalboje, ir visas tarmes suvesti į „žodžūgį", iš kurio išaugusios tarmių šakos.[2] Baranausko idėjas bandė sukonkretinti K. Jaunius, jomis rėmėsi kai kurie kiti kalbininkai. Tačiau tarmių derinimo polifonetiniais rašmenimis principas rašomosios kalbos praktikoje neįsigalėjo. XIX a. pabaigoje bendrinės rašomosios kalbos pagrindu tapo vakarų aukštaičių pietiečių (suvalkiečių) tarmė, kadangi tuo metu iš Suvalkijos (Užnemunės) buvo kilusi dauguma lietuvių inteligentų. Jie, įvairiais motyvais vadovaudamiesi, ir įtvirtino savąją tarmę rašomosios kalbos praktikoje.[3] Lietuvių periodikoje toji tarmė pirmiausia buvo įtvirtinta *Aušroje*, vėliau jos tradiciją tęsė kiti laikraščiai bei žurnalai, taip pat neperiodiniai leidiniai. Vakarų aukštaičių pietiečių tarmės pagrindu susiformavusią bendrinę rašomąją kalbą teoriškai apibendrino J. Jablonskis Petro Kriaušaičio slapyvardžiu 1901 m. išleistoje *Lietuviškos kalbos gramatikoje*.

[1] Palionis 1995, 202–205.

[2] Ibid., 203.

[3] Ibid. 224–230.

KALBINĖS SAVIMONĖS BRENDIMAS. Jį rodė ne tik pastangos kurti bendrinę rašomąją kalbą, bet ir tolydžio gausėjantys kalbiniai darbai (daugiausia žodynai ir gramatikos), kurie, kaip sakė Stanevičius, buvo kilę arba „iš noro viską žinoti", arba „iš meilės kalbos tėviškės". Pirmasis atvejis buvo labiau būdingas Mažajai Lietuvai, antrasis – Didžiajai Lietuvai.

ŽODYNAI. Mažojoje Lietuvoje iki XIX a. jau buvo parašyta ir išleista nemažai žodynų: F. Hako, J. Brodovskio (nespausdintas), Pil. Ruigio, K. Milkaus ir kt. Didžiojoje Lietuvoje vienintelis spausdintas žodynas XVII–XVIII a. buvo K. Sirvydo *Dictionarium trium linguarum*, kurio penktas (1713) leidimas buvo žinomas ir XIX a. pradžios lietuvių literatams. Tuo tarpu jau vien XIX a. 1-ojoje pusėje vienokius ar kitokius žodynus rašė keliolika autorių: Kajetonas (ar Kiprijonas) Zabitis-Nezabitauskis, Aleksandras Butkevičius, Dionizas Poška, Jurgis Pabrėža, Dominikas Sutkevičius, Simonas Daukantas, Leonas Uvainis, Aleksandras Varkulevičius, Simonas Grosas, Andrius Ugianskis, Laurynas Ivinskis, Mikalojus Akelaitis, Ambraziejus Kašarauskas ir kt.[4] Tačiau nė vienas tų žodynų nebuvo išspausdintas.

[4] Sabaliauskas 1979, 33–42.

Literatūriniu atžvilgiu reikšmingas yra trikalbis D. Poškos žodynas. Tai didžiulis dviejų tomų (daugiau kaip 2000 puslapių) veikalas, kuriame žodžiai pateikiami lenkų, lotynų ir lietuvių kalbomis. Žodynas nebaigtas (parašytas iki žodžio *sianie – sėja*). Poška rėmėsi lenkų leksikologo S.B. Lindės lenkų kalbos žodynu, todėl savo žodyno pradžioje įrašė:

Lindė parašė lenkams puikų žodininką,
Vertas garbingo vardo gero raštininko,
Bet ant dabar rašomo tars ne vienas vaikis:
„At, nei šiaip, nei taip paišė žemaitis palaikis."[1]

[1] Poška 1959, 85.

Lietuviškų žodžių šaltiniai D. Poškai buvo gyvoji šnekamoji kalba, jo paties raštai ir kiti lietuviški leidiniai: J. Rėzos psalmynas (1625), K. Sirvydo žodynas (1677 ir 1713), K. Milkaus žodynas (1800), K. Bogušo studija *Apie lietuvių tautos ir kalbos kilmę* (1808), J.A. Giedraičio verstas Naujasis Testamentas (1816), J. Rupeikos versta J. Chodzkos apysaka *Jonas iš Svisločės* (1823), Kaj. Nezabitauskio elementorius *Naujas mokslas skaitymo* (1824).[2] S.B. Lindė žodžių vartoseną dažnai iliustravo ištraukomis iš lenkų poetų kūrinių (I. Krasickio, A. Naruszewicziaus, P. Dmochowskio, J. Niemcewicziaus, S. Rysińskio ir kt.).[3] Poška dalį tų eiliuotų tekstų išvertė į lietuvių kalbą, kai kuriuos perfrazavo, kai kuriuos trumpus eilėraščius sukūrė pats, kartais pasiremdamas ir liaudies dainomis.[4]

[2] Ibid., 702–703.

[3] Ibid., 702.

[4] Ibid., 84–253, 703–707.

Didele apimtimi ir gera leksikografine technika pasižymėjo D. Sutkevičiaus žodynai: dvikalbis lietuvių–lenkų kalbų žodynas (1835, 1048 psl. rankraštis, 17 924 žodžiai) ir trikalbis lietuvių–lotynų–lenkų kalbų žodynas (1848, apie 19 150 žodžių).[5] S. Daukantas rašė lenkų–lietuvių kalbų žodyną (po 1820 m., apie 24 000 žodžių), didįjį lenkų–lietuvių kalbų žodyną (1850–1864, per 37 000 žodžių), lietuvių–lotynų kalbų žodyną (parašė A–G raides).[6] Pirmąjį etimologinį lietuvių kalbos žodyną, deja, neišlikusį, rašė L. Uvainis. Pirmas žodynininkas, turėjęs filologinį išsimokslinimą (klasikinės filologijos specialistas, Kazanės universiteto profesorius), buvo A. Ugianskis, savo žodynui (taip pat neišlikusiam) surinkęs apie 100 000 žodžių.[7] Nebaigti liko stambūs L. Ivinskio žodynai: lietuvių kalbos žodynas (2688 p., iki raidės *S*), rusų–lietuvių kalbų žodynas (1193 p., iki raidės D), rusų–lietuvių–lotynų–lenkų kalbų žodynas ir kt.[8]

[5] Sabaliauskas 1979, 35–36.

[6] Ibid., 36. Vienas Daukanto žodynas jau baigtas publikuoti: žr. Daukantas 1993–1996[a].

[7] Sabaliauskas 1979, 38.

[8] Ibid., 38–39.

XIX a. antrojoje pusėje leksikografiniais darbais pasižymėjo broliai Juškos. Jonas Juška rašė lietuvių–rusų–lenkų kalbų žodyną (parašė iki žodžio *marnastis*)[9], Antanas Juška apie 1853–1854 m. – lenkų–lietuvių kalbų žodyną (apie 7000 žodžių). Vėliau, sukaupęs daug žodžių iš šnekamosios kalbos (apie 30 000 vienetų su sakiniais), M. Valančiaus raginamas, A. Juška pradėjo rašyti didelį lietuvių–lenkų kalbų žodyną, kurį 1884 m. jau po autoriaus mirties lotyniškais spaudmenimis pradėjo leisti Rusijos mokslų akademija. Žodyną redagavo J. Juška, F. Fortunatovas, J. Jablonskis, K. Būga, J. Šlapelis, jį rengti vienaip ar kitaip padėjo V. Jagičas, V. Juška, G. Uljanovas, J. Baudouinas de Courtenay, A. Aleksandrovas, G. Iljinskis.[10] Žodyno buvo išleistos trys dalys – apie pusę teksto (d. 1 – 1897; d. 2 – 1904, d. 3 – 1922). Likusią nespausdintą žodyno medžiagą K. Būga sunaudojo savo paties rengtam žodynui, iš kurio ilgainiui išaugo didysis akademinis lietuvių kalbos žodynas. A. Juškos žodynas buvo „XIX a. antrosios pusės šnekamosios lietuvių kalbos veidrodis"[11], jis davė pradžią aiškinamiesiems lietuvių kalbos žodynams. Apie 1875 m. A. Juška parašė latvių–lietuvių–lenkų kalbų žodyną (apie 6000 žodžių), kuris liko nespausdintas.

[9] Ibid., 163.

[10] Ibid., 165; Zinkevičius 1990, 4:217–218.

[11] Sabaliauskas 1979, 164; Zinkevičius 1990, 4:218.

XIX a. pabaigoje (1894) Tilžėje jau po autoriaus mirties buvo išleistas Mykolo Miežinio lietuvių–latvių–lenkų–rusų kalbų žodynas. Jurgis Gylius parašė lietuvių–rusų kalbų žodyną, kuris nebuvo išleistas. Lietuvių kalbos žodyną rengė Petras Kriaučiūnas. XX a. pradžioje Juozas Ambraziejus išleido lenkų–lietuvių–rusų kalbų

žodyną (1907), Antanas Lelys JAV išspausdino lietuvių–anglų (1903), anglų–lietuvių (1905) ir lenkų–lietuvių (1912) kalbų žodynus.[1]

Mažojoje Lietuvoje 1851 m. G.H.F. Nesselmannas išleido lietuvių–vokiečių kalbų žodyną (apie 35 000 lietuviškų žodžių), kuris kelis dešimtmečius „Europos kalbininkams buvo pagrindinis lietuvių kalbos leksikos šaltinis".[2] Tačiau vienas žymiausių leksikografų XIX amžiuje buvo F. Kuršaitis. 1870–1874 m. jis išleido didelį (daugiau kaip 1000 psl.) dviejų tomų vokiečių–lietuvių, o 1883 m. mažesnį (apie 20 000 antraštinių žodžių) lietuvių–vokiečių kalbų žodyną. Visą žodyno tekstą F. Kuršaitis sukirčiavo. Šis žodynas yra „pats reikšmingiausias Rytų Prūsijos lietuvių kalbos leksikos paminklas"[3], kurio beveik visa medžiaga patenka į akademinį lietuvių kalbos žodyną.

[1] Sabaliauskas 1979, 178–180.
[2] Ibid., 61.
[3] Ibid., 158.
[4] Ibid., 22–23.
[5] Žr. Čiulda 1993.
[6] Subačius 1993, 5.

GRAMATIKOS. Mažojoje Lietuvoje iki XIX a. buvo išleistos D. Kleino, K. Sapūno-T. Šulco, F. Hako, P. Ruigio, G. Ostermeyerio, K. Milkaus lietuvių kalbos gramatikos, rašytos lotynų (Kleino, Sapūno-Šulco) arba vokiečių (visos kitos) kalbomis. Didžiojoje Lietuvoje tebuvo išleista (1737 m.) vienintelė nežinomo autoriaus lotyniškai parašyta lietuvių kalbos gramatika *Universitas linguarum Litvaniae*. Užtat jau XIX a. pirmojoje pusėje Didžiojoje Lietuvoje parašoma keliolika lietuvių kalbos gramatikų. Vienų gramatikų (A. Butkevičiaus, D. Mogenio, J. Giedraičio, Kaj. Zabičio-Nezabitauskio, J. Plioterio, K. Nerlicho, F. Cechanovskio, A. Prekerio ir kt.) rankraščiai dingo, kitų (S. Groso, J. Čiuldos, K. Daukšos) išliko, išspausdintos buvo tik dvi (S. Stanevičiaus ir K. Kasakausko) gramatikos. S. Stanevičius 1829 m. išleido jau minėtą gramatiką *Trumpas pamokymas kalbos lietuviškos, arba žemaitiškos* (1737 m. lotyniškos lietuvių kalbos gramatikos paredaguotą bei papildytą variantą). Kultūrologiniu atžvilgiu svarbi tos gramatikos pratarmė (datuota 1827 m.), kurioje apibūdinama lietuvių kalbos situacija, apžvelgiama ir suaktualinama senoji lietuvių literatūra. Kitą lietuvių kalbos gramatiką, parašytą lenkiškai, 1832 m. išleido K. Kasakauskas. Ji vadinasi *Grammatyka języka żmudzkiego <...> Kalbrėda liežuvio žemaitiško*. Autorius mano, kad kalbos, kurios neturi gramatikos, „yra panašios į laukinę dirvą, kur dygsta kas nori, auga kaip nori". Savo gramatiką jis skyrė kaip žemaičiams, taip ir lietuviams, nes tai esą „vienas ir tas pats".[4] J. Čiulda 1854–1855 m. lenkiškai parašė darbą *Trumpi samprotavimai apie žemaičių kalbos gramatikos taisykles* (*Krótkie pomysły o prawidłach grammatycznych języka żmudzkiego*).[5] Šis darbas yra „rimčiausia iki šiol žemaičių kalbos gramatika", galėjusi „tapti formuojančiosi žemaičių bendrinės kalbos pamatu".[6] Tačiau, likusi nespausdin-

Simono Stanevičiaus lietuvių kalbos gramatika, 1829

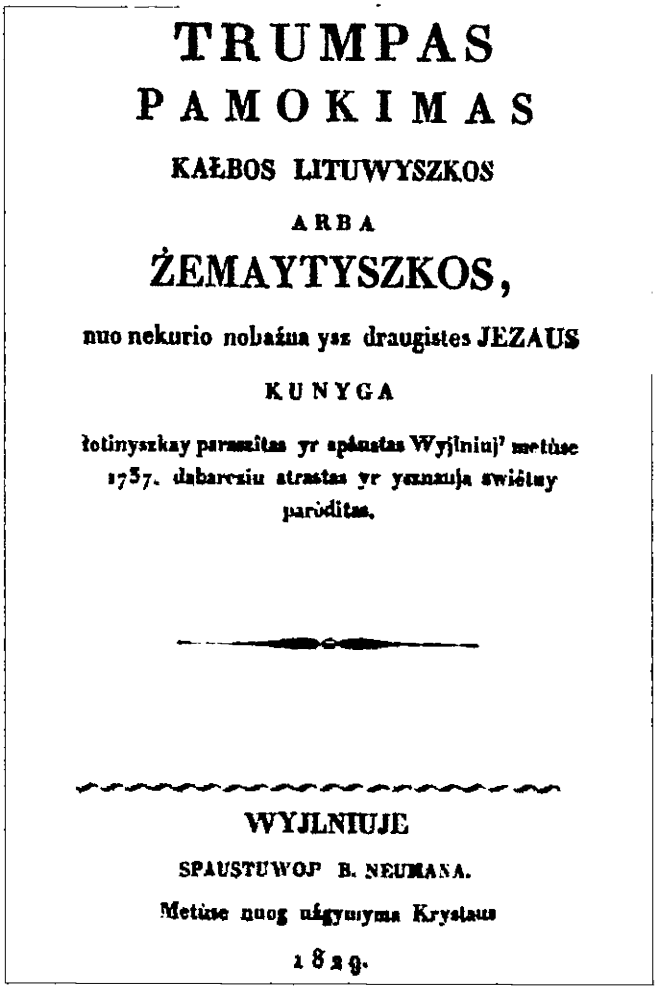
TRUMPAS
PAMOKIMAS
KAŁBOS LITUWYSZKOS
ARBA
ŻEMAYTYSZKOS,
nuo nekurio nobażna ysz draugistes JEZAUS
KUNYGA
łotinyszkay paraszitas yr apáustas Wyjlniuj' metúse 1737. dabareziu atrastas yr ysznauja swiétuy paróditas.
WYJLNIUJE
SPAUSTUWOJ B. NEUMANA.
Metúse nuog użgymyma Krystaus
1829.

ta, ji negalėjo atlikti savo paskirties. Literatūriniu atžvilgiu gramatika svarbi tuo, kad joje yra skyrius „Apie žemaičių eilėdarą“[1].

1863 m. J. Juška Rusijos mokslų akademijai įteikė lietuvių kalbos gramatiką rusų kalba (*Учебная грамматика литовского языка – Lietuviška kalbrėdė*), tačiau ji liko nespausdinta. A. Baranauskas, lietuviškai dėstydamas homiletiką ir lietuvių kalbą Kauno kunigų seminarijoje, 1870 m. išsivertė į lietuvių kalbą A. Schleicherio lietuvių kalbos gramatiką, o 1875–1878 m. pats parašė gramatiką, kurią diktuodavo savo klausytojams.[2] Nenurodęs autoriaus ir be jo žinios tą gramatiką pagal savo užrašus 1896 m. Tilžėje išleido P. Sereika. Moksliniu atžvilgiu ji buvo „daug vertingesnė už anksčiau išėjusias lietuviškas gramatikas“.[3] Kitas Kauno kunigų seminarijos profesorius K. Jaunius lietuvių kalbos gramatiką parašė apie 1885–1892 m. Ji taip pat buvo skaitoma klausytojams, perrašinėjama ir tokiu būdu plito. 1897 m. ji buvo hektografu išspausdinta Dorpate (Tartu) pavadinimu *Lietuviškas kn. Jauniaus kalbomōkslis Baltiko padangėse*. Rusijos mokslų akademija 1911 m. ją vėl išleido lietuvių kalba (*Lietuvių kalbos gramatika*), o 1916 m. – rusų kalba (vertė K. Būga). K. Jauniaus gramatikoje pateikiama daugiau žinių apie lietuvių kalbos tarmes, kirčiavimą bei priegaides, sukurta gramatikos terminų, prigijusių lietuvių kalbotyroje (*priegaidė, priesaga, priešdėlis, prieveiksmis, veiksmažodis, asmuo, dalyvis, linksnis, kamienas* ir kt.).[4] 1886 m. Tilžėje trumpą lietuvių kalbos gramatiką išleido M. Miežinis. P. Avižonis, studijuodamas Peterburgo universitete, parašė praktinę lietuvių kalbos gramatiką. J. Jablonskis ją pataisė ir 1899 m. išleido šapirografu (*Lietuviška gramatikėlė*). Jos pagrindu 1901 m. Tilžėje buvo išleista Petro Avižonio ir Jono Jablonskio (Kriaušaičio) parengta ir hibridiniu Petro Kriaušaičio slapyvardžiu pasirašyta *Lietuviškos kalbos gramatika*. Šiai gramatikai „lietuvių kalbos norminimo istorijoje tenka panaši vieta, kaip A. Schleicherio gramatikai lietuvių kalbos mokslo raidoje“.[5] Nuo jos prasideda naujųjų lietuvių kalbos gramatikų epocha.

Pirmąją mokslinę lietuvių kalbos gramatiką 1848–1855 m. parašė žymiausias XIX a. vidurio vokiečių kalbininkas indoeuropeistas Augustas Schleicheris. Medžiagą savo gramatikai jis rinko ne tik iš raštų, bet ir iš gyvosios kalbos, tuo tikslu keliavo po Mažąją Lietuvą, lietuvių kalbos konsultantu turėjo mokytoją Kumutaitį. Schleicherio gramatika buvo išleista Prahoje 1856 m. vokiečių kalba (*Litauische Grammatik*). 1857 m. išleistas jos priedas – chrestomatija *Lietuvių kalbos skaitiniai ir žodynas* (*Litauisches Lesebuch und Glossar*). Tos dvi knygos sudaro Schleicherio *Lietuvių kalbos vadovėlį* (*Handbuch der litauischen Sprache*). Gramatikoje Schleicheris pirmą kartą išsamiai ir sistemingai aprašė lietuvių kalbos struktūrą[6], padėdamas tvirtą pamatą moksliniam jos tyrinėjimui. O jo kelionė į Lietuvą užkrėtė kitus pasaulio indoeuropeistus: „tyrinėti lietuvių kalbą pačioje Lietuvoje indoeuropeistams pasidarė beveik mados dalykas“.[7] Kitą labai reikšmingą lietuvių kalbos gramatiką parašė Fridrichas Kuršaitis. Jo gramatika (*Grammatik der litauischen Sprache*) išėjo Halėje 1876 m. Iki J. Jablonskio gramatikų, pasirodžiusių jau XX a., tai buvo „pats išsamiausias lietuvių kalbos struktūros aprašas“,[8] iki šiol nepraradęs didžiulės reikšmės. Kuršaičio gramatikos santrauką mokykloms išleido E.J. Schiekoppas (*Litauische Elementar-Grammatik*, t. 1 – 1879, t. 2 – 1881). Ji buvo išleista rusiškai ir lenkiškai, o V. Kudirka ragino ją išversti į lietuvių kalbą.[9]

Be žodynų ir gramatikų, XIX a. buvo parašyta ir kitokių darbų, skirtų įvairiems specialiems lietuvių kalbos klausimams.

[1] Čiulda 1993, 343–357.

[2] Sabaliauskas 1979, 168.

[3] Ibid.

[4] Ibid., 174.
[5] Ibid., 195.
[6] Ibid., 68.
[7] Ibid., 70.
[8] Ibid., 156.
[9] Ibid., 157.

Augustas Schleicheris

KALBOS UGDYMO REIKŠMĖ LITERATŪRAI. Sąmoningos pastangos ugdyti gimtąją kalbą, ypač rašomąją, teigiamai atsiliepė visai XIX a. lietuvių literatūrai. Šio amžiaus grožinės literatūros kalba yra daug grynesnė, taisyklingesnė, lankstesnė ir turtingesnė negu senosios lietuvių literatūros. Poezija ypač praturtėjo liaudies dainų leksika, joms būdinga sintakse, eilėdara, intonacijomis. Amžiaus pabaigoje subrendusi proza ir pradėjusi formuotis dramaturgija daugiausia orientavosi į šnekamąją kalbą. Kartu žymiausių rašytojų kūryboje išryškėjo individualūs kalbos stiliai. Tautosaka ir šnekamoji kalba buvo pagrindiniai šaltiniai, iš kurių formavosi originali meninė kiekvieno rašytojo kalba.

GIMTOJI KALBA POEZIJOJE. Be A. Klemento ir S. Valiūno eiliuotų laiškų, skirtų bendrinės rašomosios kalbos problemai, XIX amžiuje gimtosios kalbos tema, vienaip ar kitaip įprasminta, skambėjo ir kitų poetų eilėraščiuose. Ypač daug dėmesio gimtajai kalbai skyrė savo poezijoje D. Poška. Jis karštai gynė lietuvių kalbos teises, kandžiai šaipėsi iš jos niekintojų. Eiliuotame laiške „Pas Ksaverą Bogušą, lietuvį, ir Jokimą Lelevelį, mozūrą" (1810) šlovės dievaitės lūpomis Poška prikiša lietuviams, kurie gėdisi kalbėti savo tėvų ir protėvių kalba ir kurie šaiposi iš tikrų savo brolių, šnekančių lietuviškai. Kitame eiliavime „Grometa pas Tadeušą Čackį" (1811) Poška aiškina, kodėl nedaug teišliko senų lietuviškų knygų, šiuo atveju K. Sirvydo žodyno. Kadangi jų niekas neskaitė, jos „užpečkiuos supuvo", „Nes liežuviu prigimtu visi kalbėt gėdis."[1]

[1] Poška 1959, 59.

Gimtajai kalbai skirtų eilių yra ir Poškos žodyne. Čia išverstas F. Dmochowskio dvieilis, kuris originalo (lenkų) kalba išspausdintas ir Kaj. Zabičio-Nezabitauskio elementoriuje *Naujas mokslas skaitymo dėl mažų vaikų Žemaičių ir Lietuvos* (1824):

Garbink tėvišką kalbą ir anos kalbrėdą,
Nes prigimto liežuvio nemokėti gėda.

A nadewszystko szanuy mowę Twą oyczystą,
Nieznać języka swego, hańba oczewista.[2]

[2] Ibid., 133; Nezabitauskis 1996, 2.

Poška išvertė ir L. Osińskio ketureilį, kuris taip pat išspausdintas J. Chodźkos apysakos *Jonas iš Svisločės* lietuviškame vertime (1823) ir tame pačiame Kaj. Zabičio-Nezabitauskio elementoriuje:

Ai Dieve! Vis atėmei, ašaras reik pilti,
Likai mums viežlyvystę ir širdį su viltim;
Dėl ko kalbos prigimtos palikt nenorėjai –
Kaip tai saldu ištarti: „taip tėvai kalbėjo".[3]

[3] Poška 1959, 103; *Lietuvių didaktinė proza* 1982, 24; Nezabitauskis 1996, 2.

Elementoriuje pažymėta, jog ketureilis paimtas „Ysz Rankas-Rasztu garsinga wira yr Rasztynika Žemaycziu Dioniza Paszkiewiczes".[4] Žodyne priekaištaujama tiems, kurie rūpinasi tik savo turtais ir užmiršta gimtąją kalbą: „Namie pūnant, rūp nauda ir turtų daugystės, / O nebnorim atminti ant kalbos tėvystės."[5] Kartais Poška prabyla aistringai ir tiesmukai: „Lietuviai ir žemaičiai, ar galvijai esme? / Argi tėviškos kalbos niekad nebmokėsme?"[6]

[4] Nezabitauskis 1996, 2.

[5] Poška 1959, 127.

[6] Ibid., 87.

Su viltimi žvelgiama į lietuvių kalbą S. Stanevičiaus odėje „Šlovė Žemaičių" (1823). Joje džiaugiamasi, kad užmiršta lietuvių kalba vėl atsigauna:

Daugel metų sviets rokavo,
Mūsų žemė kaip pražuvo,
Kaip užmiršo kalbą savo
Ir užmiršo, kuomi buvo.

Tarp žemaičių vis atgijo
Garbė tėvų ir liežuvis,
Meilė tarp jų išsiliejo,
Prasidžiugo ir lietuvis.[1]

[1] Stanevičius 1967, 61–62.

XIX a. viduryje dėl gimtosios kalbos likimo sielojosi savo poezijoje A. Baranauskas, kuris 1876 m. rugpjūčio 25 (rugsėjo 6) d. laiške Hugo Weberiui taip rašė apie savo įgimtą lietuvių kalbos jausmą:

> Nei jums seserys, nei tetulės, nei jaunos gražios, meilios mergaitės jūsų kūdikystėje ir jaunystėje lietuviškai nečiulbėjo. Pirmieji tiesos spinduliai mano prote lietuviškai praspindo; pirmieji širdies jausmai lietuviškai man krūtinę sukaitino, sudrebino. Mane motutė lietuviškai supdama lyliavo, auklėtoja lietuviškai pasakas sakydavo. Pirmosios dainos lietuviškai man širdin kliudė. Vaikščiodamas mokslinyčion, ką tiktai nuo mokytojų ar rusiškai, ar lenkiškai girdėdavau, arba patsai po knygas skaitydavau, vis tai savo tėveliams potam lietuviškai apsakinėdavau. Lenkiškos kalbos neveikiai išmokau; 17 metų turėdamas, dar netikusiai lenkiškai kalbėdavau. Seminarijoje ir potam akademijoje būdamas daugiaus daiktų sau lietuviškai nekaip lenkiškai užsirašydavau. Gromatų gyvenime mano daugiaus lietuviškai nekaip lenkiškai esmu parašęs. Pamokslų žmonėms daugiaus lietuviškai nekaip lenkiškai esmu pasakęs. Mokslą šventosios iškalbos ir lietuviškos kalbos jau septinti metai kaip lietuviškai apsakinėju. Man ir dabar lietuviškai kalbėties ir rašyti kone lengviaus nekaip lenkiškai.[2]

[2] Baranauskas 1970, 2:197.

Mokydamasis Varnių kunigų seminarijoje, Baranauskas 1858 m. birželio 12 d. eilėraščiu „Geražodis" pasveikino savo draugą Antaną Valentą vardinių proga. Eilėraščio turinį nusako jo dedikacija: „K[unigui] Antanui Valentui, mylasnykui lietuviškos kalbos, dienoj vardinėj. Su padrąsinimu, kad nepaturotų kai kurių gudų, šią kalbą niekinančių, ant ąžuolo supuvusį stuobrį lyginančių, ė kitas kalbas ant jaunus žalius naudingus alksnius ir beržus." O pačiame eilėraštyje rašoma:

Kalba mūsų tėvynės,
Ilgą metą gadinta,
Trejas amžių dėvynes
Visa graži iščinto.
Ir teip graži, teip miela
Išbus tikra ir čiela
Kitas trejas dėvynes.[3]

[3] Baranauskas 1994, 121.

Kelionėje Petaburkan (1858–1859) Baranauskas apgailestauja, kad lietuviai pamynė po kojom savo tėvų ir senelių tradicijas: „Ir užmiršo kalbą – kalbą savo tėvų, / Ir užmiršo vierą, meilą, tikrą Dievą."[4]

[4] Ibid., 63.

Panašiai ir *Pasikalbėjime Giesminyko su Lietuva* (1859) Lietuva skundžiasi:

Mylimieji mano vaikeliai lietuviai
Nebeklauso mano balso ir žabangos' lenda.
Meta mano kalbą, ė svetimų tverias,
Meta mano nešenėlę, ė vokiškai puošias.[1]

[1] Baranauskas 1994, 71.

Gimtoji kalba buvo svarbiausias rūpestis Silvestrui Gimžauskui, pradėjusiam spausdinti savo poeziją dar iki *Aušros* pasirodymo. Gimtajai kalbai skirti gražiausi Gimžausko posmai. Jis gerai suprato elementarią tiesą: jeigu išnyksta kalba, išnyksta kartu ir tauta:

Nėr tėvynės be liežiuvia,
Kiekviens šitų gal suprasti:
Atimk kalbų nuo lietuvia,
Tai Lietuvos jau ir nesti.[2]

[2] Gimžauskas 1996, 106.

Visos tautos didžiuojasi savo kalbomis, o lietuvis, peržengęs savo namų slenkstį, gimtosios kalbos gėdisi, nedrįsta ja prabilti. Jis nesupranta, kad kalba yra didžiausias tautos turtas, į jokį auksą neišmainomas:

Kad auksa man kalnus kas nors davinėtų,
Ir už tą tik kalbą atiduot raikėtų,
Spjaučiau ant ta auksa, prasmeg jisai suvis,
Man už jį brungesnis prigimtas liežiuvis.[3]

[3] Ibid., 99.

Daugiausia pavojų kalbai kelia negeros valios kaimynai, norintys pasiglemžti ir pražudyti lietuvių tautą, taip pat pačių lietuvių apsnūdimas ar net piktavališkas bendravimas su savo tautos priešais:

Turim susiedus negero troškimo,
Kurie tik laukia mūsų pražuvimo;
Iš trijų šonų kalbą mūsų spaudžia,
Kasa jai duobes, o lietuviai snaudžia!

Ne tiktai snaudžia, bet ir tokių asti,
Kurie ir duobes dar padeda kasti!
Ne tik ką suvis nenor kalbos ginti,
Bet dar susiedams padeda naikinti![4]

[4] Ibid., 139.

Pavojingiausiu lietuvių tautos kaimynu Gimžauskas laikė carinę Rusiją, kuri faktiškai buvo jau nebe kaimynė, o brutali įsibrovėlė į svetimus namus, norėjusi įvesti juose savo tvarką ir vykdyti savo valią – visokeriopai rusinti lietuvių tautą:

Girdite, kad gudas nori mus praryti!
Lietuvius burliokais tikrais padaryti.
Griauna mums bažnyčias, savo cerkves stato,
Gaudo mūsų knygas, kur tiktai pamato,
Lietuviškai spausti todėl tikt užgynė,
Kad veikiaus pražūtų Lietuva tėvynė!

Mokyklų savųjų pristatė daugybę
Ir per jas jie sėja savo maskolybę.
Dūsauna jie nuolat į tuos gerus laikus,
Kada ruskai kalbant užgirs mūsų vaikus.[1]

[1] Gimžauskas 1996, 178.

Išsižadėdamas gimtosios kalbos, lietuvis išsižada ir savo tautos, o kartu praranda ir žmogiškumą, pasidaro nevertas žmogaus vardo:

Kas negludnus dėl Tėvynės,
Tas nevertas ir rudinės;
Kas Lietuvą niekia, ardo,
Gailu tam ir žmogaus vardo![2]

[2] Ibid., 126.

Ragindamas mylėti „drauge Dievą ir tautą", būti „tikrais tėvynainiais", ginti Katalikų Bažnyčią kaip lietuvybės atramą, Gimžauskas skatina imti pavyzdį iš Kražių gynėjų:

O broliai lietuviai, kaip Kražiai darykim:
Už savo bažnyčias kriūtis pastatykim
Ir Lietuvos šneką mylėkim, guodokim,
Kaip lietuviais buvom ir būt nenustokim![3]

[3] Ibid., 173–174.

Aušroje (1884) buvo išspausdintas ilgas Gimžausko eilėraštis „Nemenčinas", ištisai skirtas gimtosios kalbos temai. Eilėraštyje peikiamas „Nemenčinas, / Kad prigimtos kalbos ginas'".[4] To krašto senoliai savo šneką dar tebemoka, bet jų vaikai jos jau išsižada. Jiems įkalbėta, kad ta kalba yra pagonių, kad ji negraži ir šiurkšti. Jie net nežino, kad juos apkrikštijęs karalius Jogaila „kur žengė, kur tik ėjo, / Vis lietuviškai kalbėjo". Taip darė visi Lietuvos karaliai, visi ponai ir ponios – jie kalbėjo, kaip ir visi žmonės. Tačiau, įsimaišius svetimšaliams, sugedo ir Lietuvos ponai: jų tarpe nyko „močios meilė", jiems patiko „kitos šnekos". Kito kraujo ponai neša į šalį ir naują būdą, kad pražudytų Lietuvą, nori sunaikinti jos kalbą. Tačiau ne jie yra tikrieji Lietuvos ponai. Tikrieji ponai – tai patys lietuviai, kurių yra trys milijonai. Ponų (tokių kaip D. Poška) turtingi Žemaičiai. Nemenčino klebonas Kitkevičius, nors ir ne ponas, bet jei būtų lig šiolei gyvenęs, tai to krašto žmonės būtų „šneką nepamynę, / Bet kaip močią vaikai gynę". Kad atbaidytų nuo gimtosios kalbos, buvo paleistas gandas, jog nemenčiniečių kalba yra pagoniška ir dėl to ją reikia ištrinti. Bet juk visi esame kilę iš pagonių:

[4] *Aušroje* spausdinti eilėraščiai cituojami iš: *Lietuvių tautos praeitis* 6–7, nurodant metus.

Kristus žmones tik išganė,
Naujų šnekų nepramanė;
Kokias rado, ir paliko:
Šnekos visos jam patiko.

Visos tautos savo kalbą gavo iš Dievo, todėl jei „kas kokią šneką griauna, / Pačiam Dievui prieštarauna" ir dėl to bus nubaustas. Netiesa, kad mūsų kalba negraži. Be to, kad suprastum kalbos grožį, reikia išsimokslinti, mokėti daug kalbų. Dėl mūsų kalbos gražumo ir jos svarbumo mokslui ja domisi ir ją vertina „šviesūs vyrai kitų šonų". Lenkai „rauda, graudžia, / Kad kas nors jų šneką spaudžia", o patys skriaudžia lietuvių kalbą. Tą teisybę pripažįsta ir J.I. Kraszewskis savo knygoje *Litwa*. Todėl

Reiktų lenkams pas'taisyti,
Mūsų kalbą neardyti.

Argi tam pažinome lenkus, kad džiaugtumės savo močiutės Lietuvos pakasynomis? „Turim lenkus mes mylėti, / Kaipo artimus turėti", bet būtų nedora dėl to artumo užmiršti savąją šneką. Paskutiniu eilėraščio posmu raginama:

Pataisykit, mano broliai,
Ką suardėt tik lig šiolei!
Užgi šneką priegimtinę
Pastatykit' ir krūtinę!..

Aušra ir aušrininkai, ypač J. Basanavičius, lietuvių tautos atgimimo viltį betarpiškai siejo su gimtosios kalbos atgaivinimu. Todėl ir *Aušros* poetai šlovino gimtąją kalbą savo eilėmis. Iš jų ypač išsiskyrė A. Vištelis, jau pirmame *Aušros* numeryje išspausdinęs eilėraštį „Lietuviškoji kalba":

O brangi lietuviškoji
Šventa kalba prigimtoji!
Už žemčiūgus tu brangesnė
Ir už viską meilingesnė.

Lietuviškai prabilęs pats pasaulio Sutvėrėjas, todėl lietuvių kalba karaliaujanti danguje. Mūsų protėviai, Rytų žemės gyventojai, kalbėjo lietuviškai. Lietuvių kalba gyvuoja tūkstančius metų „vis tuos' pačiuos rūbuose". Versmės, upės, pilys, kalnai, kloniai, plynios byloja apie kalbos senovę. Jos žodžiais mūsų sentėviai garbino savo tėvus ir dievus, meldėsi, giedojo ir dainavo, su ja linksminosi ir verkė, ji ir laimėje, ir bėdoje, ir maldoje – visur pasirodė esanti „šaunesnė / Ir žodžiuose gausingesnė". Lietuvių kalba užburia savo dangišku skambėjimu, bet kartu gąsdina neteisiuosius ir priešus. Šiuo metu „Daugel kalbų jau pražuvo, / Daug suiro ir sugriuvo; / Kitos kitaip apsirėdė – / Ir jaunos senas suėdė." Jau ir lietuvių kalbą – „senutėlę, / Mūsų brangią motinėlę", – jaunosios kalbos „gyvą in grabą varo". Priešas jos vaikus pagadino, jaunas širdis pripildė neteisybių ir visokių baisybių. Savo gimtąją kalbą „Jau vieni seniai pavarė, / Kiti peikė, keikė, barė, / Treti suvis užsigynė / Ir po kojomis pamynė." Lietuvių kalba, „pašaliais drebėdama", meldžiasi „Dievop dūsaudama" už savo vaikus, paklydusius, piktus ir paikus.

Daugiausia eilėraščių gimtajai kalbai paskyrė *Aušroje* M. Davainis-Silvestraitis (Vėversys). Eilėraštyje „Brangioji Lietuva" (1883) tautos išlikimo ir jos atgimimo viltį poetas mato „po šiaudiniu stogu", kur tebėra gyvas gimtasis žodis:

Tėvų mano žeme, brangioji Lietuva!
Nedaug tavo vaikų – maža jųjų krūva;
Nors daugel iš jųjų jau susilenkavo,
Po šiaudiniu stogu gyvuoj' žodis tavo!
– –
Norints tau kaimynai grabą nor priskirti,
Aš neduosiu kalbai prigimtai numirti.

Straipsnyje „Ar pritinka mūsų bajorams būti lenkais“ (1883) Davainis-Silvestraitis cituoja „dainelę mūsų šulno dainiaus“, kurią siūlo išmokti nutautusiems lietuviams. Dainelėje sakoma:

Kožnas žmogus išmintingas
Savo bočių kalbą myli,
Bus vargdienis ar turtingas –
Su tėvyne šneka, tyli.

Eilėraščiu „Garbė prieteliaus“ (1883) M. Davainis-Silvestraitis pašlovino Jurgį Zauerveiną už tai, kad jis, mokėdamas daug kalbų, rašo lietuviškai ir kovoja už lietuvių kalbos ir tautos būvį:

O kaipgi mumis jis pritrauk',
Kad ant kalbos pagelbos šauk',
Kuri jau rodės', kad sugrius.
Pon's Sauerveins tai garbė mūs!
– – – – – – – – – – – – – – – –
O būkgi ir tarp mūsų, būk!
Drąsos bajorams mūs priduok:
Kad „tarp priegados, tarp bėdos
Garbintų kalbą motinos“.

Eilėraštyje „Mūsų darbai“ (1884) poetas įsitikinęs, jog

Mūsų kalba tur būt pirma ant prigimtos žemės,
Nors prieš jąją ir kaimynai, ir bajorai remias!

Eilėraštyje „Lietuva ir jos sūnūs“ (1885) Davainis-Silvestraitis klausia, ar vertas bajoro vardo tas, kuris išguja gimtąją kalbą iš savo namų:

Kam yra duotas vards bajorystės
Dėl mūsų ponų, kurie iš dvaro
Lietuvių kalbą laukan išvaro?

Eilėraštyje „Gentės giesmė“ (1885) Davainis-Silvestraitis džiaugiasi lietuvių ryžtu gimtąją kalbą apginti:

Ui lietuviai, juk dar mūsų kalba nesukrušo,
Pakol mūsų tikra širdis už mūs gentę muša.
Dar gyven lietuvių dvasė, niekad nežad mirti,
Norins tie, kur ją žavina, baisūs yr ir tvirti.
Kalba leista mums nuo Dievo, reik ją prilaikyti.
Eina tie prieš mus ir Dievą, kur ją nor varyti.
Kad velnių kiek yr pragare, eitų ant mūs tautos,
Dievs su mumis, kas prieš mumis, tą Perkūns nušautų.
Norins audros kuo baisiausios antgalviais gulėtų,
Uola plyštų, anžuols lūžtų, žemė sudrebėtų,
Mes stovėsim drąsiai, tvirtai, kaipo mūrai pilies,
Juoda žemė teprarytų tą, kurs būt privylęs.

Eilėraštyje „Į albumą lietuvio, lenkiškai rašančio, p-o P." (1885) Davainis-Silvestraitis kreipiasi į lenkuojančius lietuvius, ragindamas juos rašyti lietuviškai:

Ir tu, guodotinas rašėjau,
Prie lenkų save nerokuok,
Ir dabar kalbu, kaip kalbėjau:
Dėl mūs lietuviškai giedok.

„Vyturio sesuo" eilėraštyje „Tėvynė" (1885) gimtąją kalbą laiko pirmutine tautos gyvavimo sąlyga ir ragina ją saugoti:

Savo kas nemyl tėvynę,
Tegul atmen tas gadynę,
Kad čia pradžią amžiaus gavo,
Kad jos kalbą širdyj savo
Ligi smerčio tur žinoti,
Ligi grabo tur nešioti
Širdies savo atminime,
Kad nebūtų užmiršime.

Keletą eilėraščių gimtajai kalbai paskyrė *Aušroje* K. Sakalauskas-Vanagėlis. Eilėraštyje „Laimės valanda", skirtame „mylimam bendrui Juozui Kalnėnui" (1884), jis supriešina ištikimus tėvynės sūnus ir atskalūnus:

Kad būrys gerų lietuvių
Kupeton suseina,
Tai vargai mūs kasdieniniai
Tad šalin sau eina.
Mes susėdę visi ratan
Saviškai bylojam,
Vis tėvynę savo menam
Ir vis ją guodojam.
– – – – – – – – – – – – – – –
Atmename priešius savo,
Kokius šiandien matom;
Brolius, ką nuog mūs atskilo,
Ant juokų pastatom,
Nes jau jie tėvų nemyli;
Jiemsiems jau ne gėda
Peikti savo gentę, kalbą,
Nors mūs duoną ėda.
– – – – – – – – – – – – – – –
Kalbam apie naują laiką:
Kaip kalba atgijo...
Apie „Aušrą"... giriam brolius,
Kurie ją įgijo;
Apie sandarą, draugystę
Mūs mielų dirbėjų,

Kurie rodo kelią tiemsiems,
Ką ein sau su vėju.

Tame pačiame *Aušros* numeryje Sakalauskas-Vanagėlis tam pačiam „mielam bendrui Juozui", „mylėtojui prigimtos kalbos", linki:

Lietuvoj
Būt tokiu,
Kaip Adomas – brolis mūsų
Ar kaip Puškins, raštninks rusų,
Tiktai savo prigimtoj,
Lietuviškoje kalboj
Dirbkie, bendrai, netingėk
Ir tarp brolių sėklas sėk.

Sakalauskas-Vanagėlis eilėraštyje „Abejojantiems!" (1885) tiki, jog lietuvių kalba skambės ir po pasaulio pabaigos – ja bendrausime danguje su savo mirusiais tėvais.

O tame pačiame *Aušros* numeryje išspausdintame eilėraštyje „Šauksmų aidas" (1885), apdainuodamas čekų atgimimą, poetas rodo jį kaip pavyzdį lietuviams, niekinantiems savo kalbą:

„Ak, Lietuva! Dėl ko tokių – Vaikų tu negauni?!.
Tavo vaikai nebežino, – Kas jie... kur gyvena...
Kiekviens peikia, kiekviens niekin – Tavo kalbą seną!"
– –
Broliai mieli, ko mes snaudžiam?! – Eikim pėdom jųjų,
Vardan senos gentės savo, – Brolių skęstančiųjų!
Laiks lietuviams išsilukštint – Iš lukšto aklybės,
Laiks pavyti kitas gentes, – Eit takais šviesybės,
Mokslas, šviesa ir liuosybė, – Be jo nėra nieko;
Plėskim mokslą tarp lietuvių, – Nesgailėkim vieko!..

Apie kalbos diskriminavimą užsimena J. Zauerveinas eilėraštyje „Saugoties reik" (1885). Eilėraštyje „Dievui dėkui, dar gyvi mes esam" (1885) jis pamini įvairius nepalankius požiūrius į lietuvių kalbą, bet tiki jos išsaugojimo galimybe:

Sako vyras permeilingas:
„Norim kalbą numarint;
Aps'ėmimas neteisingas
Būtų dar ją atgaivint."
– – – – – – – – – – – – – – –
Mes tačiaus gyvi dar ėsam,
Ir gyvi dar norim būt,
Mes linksmai dar išsitiesiam
Ir nenorim taip pražūt!

Eilėraštyje „Lietuvininkas svetimoje kalnų šalelėje" (1885) J. Zauerveinas sugretina laisvą kalniečių ir pavergtų lietuvių gyvenimą, užsimindamas ir apie kalbą:

Kalnininkai čion valnai
Kožnas kalba savo kalba;

Prieš neprietelius kalnai
Atneša žmonėms pagalbą.
Tai matydamas meldžiu;
Ak, kad ir pas mus taip būtų!
Mums, Dieve, būk kalneliu,
Kad kalba mums nepražūtų!

T. Žičkus-Linkis P. Armino-Trupinėlio atminimui skirtoje „Raudoje" (1885) pabrėžia velionio ištikimybę gimtajai kalbai:

Taip ik myrio liko
Tuom, kuom buvo gimęs,
Kalbą jis mužiko
Skelbė, nors užkimęs.

Tas pats Linkis eilėraštyje „Lietuvių skundas" (1885) protestuoja prieš lietuvių spaudos draudimą kaip lietuvių kalbos naikinimo ir lietuvių nutautinimo priemonę:

Ar jis nor mus šituom į gudus paversti,
Drausdamas už jųjų knygų tvert priversti?
Ne, tai šitoks siekis per vėlai yr daroms;
Dartės mūs liežuvis negal būt išvaroms.

J. Miliauskas-Miglovara išspausdino eilėraštį „Lietuva" (1883), kuriame tautos likimas siejamas su gimtosios kalbos likimu:

Kur Dauguva, kur Nevieža, Jūra, Nemuns teka,
Viens gudžiuoja, kits lenkuoja, kits vokiškai šneka.
Kurs paniuręs arti tavo šaltos širdies kenčia,
Tas teb'kalba lietuviškai, tavo vardą švenčia;
Nors tamsi jin naktis siaučia, nors nepažinst savęs,
Jis neieško svetur šviesos, jam gerai prie tavęs.
Kaip tu šildei savo vaikus, taip jis tave šildo:
Pasilikdams lietuvninku tavo valią pildo
Ir lauk, kolei nušvis dangus, nusiblaivys oras,
Kol nustos baisia smarkybe pūst vėjas nedoras;
Kol prašvis balta dienelė, papūs drungni vėjai
Ir nuvirs nuo mūsų žemių visi privertėjai.

L. Malinauskaitė-Eglė eilėraštyje „Broliams lietuviams" (1883) apgailestauja, kad „Jau užsimiršta mūsų prigimtoji / Kalba mieliausia plačioj Lietuvoje".

J. Andziulaitis-Kalnėnas eilėraštyje „Tarp savųjų" (1884), sugretinęs „dyviną šalį" su savaja, kaip brangiausią tėviškės turtą mini gimtąją kalbą:

Bet išgirdęs tėviškės miškų ošimą,
Lėtą ir nedrąsų upių mūs bėgimą,
Mūsų prigimtos kalbos žodžius brangiausius
Ir tuos balselius jaunystės kai mieliausius,
Negailiuos suvis šalelių tų puikiųjų,
Nės aš čion save jaučiuosi tarp savųjų.

A. Jakšto „Giesmė prasčiokėlio, nemokančio rašyti", sukurta pagal L. Kondratowiczių-W. Syrokomlę (1884), skelbia, „Juog vėra Rymo yr' apgintuvė / Mūsų tėvynės, mūsų liežuvio...".

J. Užupis-Šerenga epiniame humoristiniame eilėraštyje „Artojas ir jo sūnus" (1885) vaizduoja Paryžiuje pagyvenusį sūnų, kuris, grįžęs namo, gėdisi net savo lietuviškos pavardės, sudarytos su priesaga *-aitis*. Tėvo išbartas už išponėjimą, sūnus palieka tėvų namus: „Norints badą kitur kęsiąs, / Betgi -evskio – jau nemesiąs."

A. Kriščiukaitis (Antanas iš Būgnų) eilėraštyje „Pas mus" (1885) pažymi jaunimo polinkį mėgdžioti svetimas (lenkų) madas, nenorą savo tėviškę mylėti.

Kalba siejama su žmogaus ir visos tautos dorove Viliaus Bruožio eilėraštyje „Lietuviška tu giminėlė" (1885):

Lietuviška tu giminėlė,
Apreikškie savo mums bėdas;
Mokink, už ką tavo dukrelė
Mokinas svetimas šnektas.
– – – – – – – – – – – – – – – – – –
Tevirb lietuviški balseliai
Apie ausis mums visados,
Tai vėl pastosim kaip karveliai,
Žmogus vėl žmogų pilniavos.

M. Jankus eilėraštyje „Lietuviams" (1886) grasina „maskoliui":

Jei neduosit mums valnybę
Mūs kalboj skaityt knygas,
Eisim ten, kur žyd liuosybė
Po valdžia Amėrikos;

Kur jau daug mūs iškeliavo
Į valnybės ten lankas,
Kur liuosybę, žemę gavo,
Saviškoj kalboj knygas.

Šie žodžiai cituojami leidinio „Lietuviškos ir seniausios dainų kningelės, išleistos nuo M. Jankaus" (1882) recenzijoje:

Mieliejai broliai, lietuvininkai,
Apmislikit bent kartą tikrai,
Kaip kartą buvo mus' kalba meilinga,
Žemė Lietuvos pagirta, turtinga.

Vincas Vaičaitis (V. V.) eilėraštyje „Garbstymas lietuvio" (1884) tėvynės nykimą sieja su kalbos žūtimi:

Ar nematot, mūsų kalba žūsta,
Kuri Lietuvą palaiko;
Drauge su kalba tėvynė nyksta,
Kad lietuviai per niek' laiko.

Aleksandro Burbos (A.B.) eilėraščio „Lūkokim" paaiškinime (1884) užsimenama apie J.I. Kraszewskį, kuris rašė: „Nežinau kada, bet kada nors tikriausiai gims lietuvis, kuris Donelaičio kalba uždainuos apie Lietuvą, ja giliai persiėmęs, bet nieko nemėgdžiodamas". Pačiame eilėraštyje sakoma:

Argi nekelsis iš brolių mūsų
(Kaip tar Krasziauskis, kaimynas mūsų),
Kurs Duonelaičio šneka prakalbtų,
Dainas rašydams, aiškiai apskelbtų,
Kad nuog kaimynų negeidž gudrybės,
Nės savo krašte randa linksmybės:
Miškuose, laukuos, piliakalnėliuos
Irgi senučių žemos trobelios.

„Prasto lietuvininko" eilėraštyje (1883) skundžiamasi, kad mokyklose liepiama rašyti rusiškai, nors mokiniai tos kalbos nemoka. Dėl to „maišosi jų raštai", nė vienas jų lietuviškai „nei literos" nepažįsta.

Adomas Sketeris (A. Sket.) eilėraštyje „Lietuvėlė" (1883) nugaili, kad tie, kurie užmiršta gimtąją kalbą, tampa svetimi ir savo tautai:

Daug dabar iš mūsų aina iškalosna,
Kurie paskui, būvant svetimuos' kraštuose,
Užmiršt' jau kalbą ir savo tėviškę,
Pasiliekt svetimais dėl savųjų vis'szkai.
Blogai anie daro, o blogiaus dar šitie,
Kurie gėdijasi savųjų dėl kitų.

Augustinas Baranauskas (A.B. Sziurpulys) eilėraštyje „Atsibuskim!" (1885) ragina lietuvius nepamesti savo kalbos, o nutautėjusius atsibusti:

O lietuviai, atsibuskim!
Savo kalbą nepameskim!
Židinėlį sau papūskim
Irgi malkos ten užmeskim!
– – – – – – – – – – – – – – – – – –
Kas jau lenkais, gudais virtot,
Dar jums laikas atsibusti;
Kad jūs močiai ausin kirtot,
Pas'taisykit – nepražūste.
Laikas kilo datyrimo:
Lietuvos kalbelė graži;
Svies kaimynai paklydimą,
Seni, jauni, didi, maži.
O lietuviai mylimiausi!
Dirbkim visi dėl tėvynės;
Mūsų kalba juk švelniausia,
Nors užliko prie milinės.

Naujieji 1885 metai buvo pasveikinti eilėraščiu „„Auszra" skaitytojams". Jame smerkiami lietuviai, susidedantys su „rusofilais", kurie, „mūs' nekenčia", „mūs' kalbą varo".

1884 m. *Aušroje* paskelbtoje dainoje „O bėda, vargai..." pasakojama, kaip „dideli pulkai svetimų žmonių / Įpuolė tėviškėlėn", sudegino pilis, „Praliejo kraują senų ir jaunų", kaip jie „Paniekin kalbą, prarij' algą, / Mus vargina baudžiavoj."

Korespondencijoje iš Kaukėnų (1886) cituojami tokie vieno kalbėtojo „Birutės" draugijos susirinkime posmai:

Leisdamas žmones Dievs ant svieto
Įdalijo daug kalbų;
Tarp visų šlovnai dabyta
Est kalba mūs lietuvių.

Kalba mūsų lietuvystės,
Kuri taip šlovna yra,
Ragin visus ant darbystės,
Ją mylėti visada.

Aušroje (1883) išspausdintas B. (greičiausiai J. Basanavičiaus) straipsnis „Mezzofanti ir prigimta kalba". Jame pasakojama, kaip italas kardinolas Mezzofanti, mokėjęs penkiasdešimt kalbų, įkalbinėjo poetą žydą Dr. A. Franklį, savo gimtąja kalba laikiusį čekų kalbą, bet rašiusį vokiškai, kurti gimtąja čekų kalba. Straipsnelis baigiamas tokia pastaba apie lietuvių požiūrį į savo kalbą:

> O ką toks garbingas vyras [Mezzofanti] sakytų pamatęs, kaip lietuviai savo brangią tėvų kalbą niekina, keisdami ją ant žydiškos ir cigoniškos? Šiandien, kada ir neprieteliai Lietuvos pripažinti pradeda mums tą teisybę, kad ant svieto ne esanti puikesnės ir senesnės kalbos, kaip lietuviška, mes patys tik ją niekiname, nenorėdami pažinti jos didę vertybę. Kada gi atsiras Lietuvoje kits Mezzofanti, kursai žodžiu ir darbu prašviestų akis apspangusių lietuvių ir įkurtų širdyse jųjų meilę dėl savo kalbos?

Visą XIX amžių trukusią kovą dėl gimtosios kalbos teisių, jos reikšmę pačiai tautos gyvasčiai ir visai tautinei kultūrai, pastangas ją išsaugoti, ugdyti bei tobulinti, apibendrintai įprasmina J. Basanavičiaus žodžiai, iškalti jo antkapiniame paminkle Vilniaus Rasų kapinėse: „Kada mes jau in dulkes pawirsim, jei Lietuwiszka kalba bus twirta pastojus, jei per musu darbus Lietuwos dwase atsikwoszes – tasik mums ir kapuose bus lengweu smageu ilsetis. D-ras Jonas Basanavičius 1882 metais."

Tautosaka

SUSIDOMĖJIMO PRADŽIA. Tautosaka visais laikais buvo liaudies balsas, nekilmingų žmonių kūryba. Ji daugelį amžių funkcionavo ir vystėsi atsiribojusi nuo profesinio meno. Kilmingieji žmonės (ypač klasicizmo laikais) tautosaką niekino: laikė ją vulgaria, neskoninga, neverta dėmesio.[1] Todėl kiekvienas tautosakos ir meno bei literatūros suartėjimas rodė visuomenės kultūros demokratėjimą.

[1] Maciūnas 1939, 265.

Vakarų Europoje tautosaką jau imta vertinti Renesanso epochoje. Pvž., XVI a. prancūzų filosofas Montaigne gėrėjosi brazilų ir gaskomų dainomis, laikė jas tobulais meno kūrybos pavyzdžiais.[1] XVII amžiuje tautosaka pradėjo skverbtis į viešąjį kultūrinį gyvenimą Anglijoje.[2] Tačiau plačiai ir prasmingai ja buvo susidomėta tiktai XVIII a. antrojoje pusėje, kada Vakarų Europoje kilo preromantizmo sąjūdis. Tuomet išgarsėjo senųjų anglų baladžių rinkinys, išleistas vyskupo T. Percy'o 1765 m., ir III amžiaus legendinio škotų bardo Ossiano giesmės, kurias, prisidengęs Ossiano vardu, sukūrė ir išleido poetas Jamesas Macphersonas 1760–1765 m. Tai buvo meistriškos galų tautosakos imitacijos, sukėlusios didžiulį susidomėjimą ir suformavusios tų laikų literatūroje, ypač poezijoje, vadinamąjį osianizmą, pasižymintį didingais senovės vaizdais, įspūdingais gamtos išgyvenimais, melancholiška nuotaika ir „pasaulio sielvartu". Daugelis patikėjo, jog senovėje tikrai gyveno liaudies dainius Ossianas, kurio kūriniai kelia susižavėjimą ir daro įtaką poetams. Ypač didelį poveikį tariamasis Ossianas turėjo vokiečių preromantizmo atstovams – audrininkų (*Sturm und Drang*) sąjūdžiui ir jo žymiausiam ideologui J. Herderiui, kuris 1773 m. paskelbė rašinį „Ištraukos iš susirašinėjimo apie Ossianą ir senųjų tautų dainas" („Auszug aus einem Briefwechsel über Ossian und die Lieder alter Völker"). Taigi, bręstant preromantizmo idėjoms, XVIII a. antrojoje pusėje, liaudies kūrybą imta branginti ir Vokietijoje.

[1] Maciūnas 1939, 266.
[2] Ibid.

Preromantikai stojo prieš racionalistinę filosofiją ir klasicistinį meną. Poezijoje jie labiausiai vertino gaivališką, spontanišką jausmų bei emocijų prasiveržimą. J. Rousseau idėjų veikiami, jie supriešino dirbtinumą ir natūralumą, kultūrą ir gamtą, civilizaciją ir prigimtį. Klasicistinė poezija, sukurta pagal apriorines taisykles, jiems atrodė dirbtinė, bedvasė, negyva. Klasicistiniai eilėraščiai esą „dailiai iškoreguoti mokykliniai pratimai".[3] Visai kitokia – kupina gyvybės – liaudies daina. Dainos kūrėjas, nevaržomas knyginių taisyklių, nuoširdžiai išreiškia savo mintis ir betarpiškai atveria emocijas. J. Herderis, rašydamas apie Pilypo Ruigio 1745 (1747) m. paskelbtą nuotakos dainą, tikina, jog lietuvių mergina, atsisveikindama su savo namais ir „piešdama iš akies ir širdies visą nuotakos pasaulį", yra didesnė poetė už juokingą kokios nors atsisveikinimo kalbos fabrikuotoją.[4] Panašiai galvojo ir jaunasis J.W. Goethe, 1772 m. klausdamas: „Kodėl senųjų skaldų ir keltų ir senųjų graikų, net ir rytiečių dainos tokios stiprios, tokios ugningos, tokios didžios? Gamta juos spyrė dainuoti, kaip paukštį ore, [o] mus [verčia rašyti] dirbtinis jausmas."[5] Taigi gyvo, nuoširdaus jausmo poezija – liaudies daina buvo priešinama išgalvotai, knyginei – klasicistinei poezijai.

[3] Ibid., 267.
[4] Ibid., 268.
[5] Ibid.

Tačiau liaudies dainos buvo vertinamos ne vien dėl jų natūralumo – jos reiškė kai ką daugiau. Liaudies daina preromantikų buvo suprasta kaip geriausia tautos dvasios išraiška. J. Herderiui dainos yra ir „tautos archyvas", jos mokslo, religijos, teogonijos ir kosmogonijos šaltinis, tėvų žygių ir istorijos įvykių lobynas, namų paveikslas „gyvenimo džiaugsme ir kančioje", prie vestuvių guolio ir karsto. Dainose tautos pačios pavaizduoja save. Todėl J. Herderio sudarytas dainų rinkinys vėliau buvo pavadintas *Tautų balsai dainose* (*Stimmen der Völker in Liedern*).[6]

[6] Ibid.

Tokiu būdu preromantizmo epochoje, XVIII a. antrojoje pusėje, buvo giliai suvokta tautosakos vertė, filosofiškai įprasmintas domėjimasis liaudies kūryba. Tautosaka – tai tautos dvasios, jos pasaulėžiūros ir pasaulėjautos išraiška. Todėl tautosaka turi būti ir profesinės kultūros, profesinio meno pagrindas.

Preromantikai, ypač J. Herderis, sukėlė visuotinį susidomėjimą liaudies kūryba. To susidomėjimo rezultatas buvo XIX a. pradžioje pasirodę pirmieji stambūs įvairių tautų liaudies dainų rinkiniai. Vokietijoje tokius rinkinius išleido L.A. von Arnimas ir C. Brentano (1806–1808), Serbijoje – V. S. Karadžićius (1814, 1822–1823), Čekijoje – F. Čelakovsky (1822–1827). Lenkijoje tuo metu įvairių tautų dainas spausdino žurnaluose K. Brodzińskis.[1]

[1] Maciūnas 1939, 269.

DOMĖJIMASIS MAŽOJOJE LIETUVOJE. Iki XIX a. lietuvių tautosaka daugiausia buvo domimasi Mažojoje Lietuvoje. Ten galima skirti tris pagrindinius to domėjimosi etapus, kurių kiekvienas užima po pusę šimtmečio: 1) XVII a. antroji pusė; 2) XVIII a. pirmoji pusė; 3) XVIII a. antroji pusė.[2]

[2] Žr. Jurgio Lebedžio įžangos str. knygoje *Smulkioji lietuvių tautosaka XVII–XVIII a.: Priežodžiai, patarlės, mįslės* 1956, 5–40. Čia etapai nurodomi tiksliau: „1) XVII a. vidurio, 2) XVII a. pabaigos–XVIII a. pirmosios pusės ir 3) XVIII a. pabaigos" (7).

Pirmuoju etapu (XVII a. antrojoje pusėje) domėtasi vien tik smulkiąja tautosaka – mįslėmis, patarlėmis, priežodžiais. Domėtasi dviem pagrindiniais sumetimais – kalbiniu ir etnografiniu. Kalbininkams smulkioji tautosaka buvo geriausias natūralios ir grynos, taisyklingos lietuvių kalbos pavyzdys. Neatsitiktinai jos esama D. Kleino gramatikoje (1653), F. Pretorijui priskiriamame rankraštiniame žodyne *Clavis Germanico-Lithvana* (1675), kurio pabaigoje pridėta apie 90 priežodžių ir mįslių. Etnografai smulkiąją tautosaką panaudodavo lietuvių charakteristikai. Pvz., T. Lepneris savo veikale *Prūsų Lietuvis* (1690), pasiremdamas priežodžiais ir mįslėmis, sprendžia apie lietuvių sąmojingumą bei išmintį. Etnografinei lietuvių charakteristikai panaudojo smulkiąją tautosaką ir J.A. Brandas savo veikale *Kelionė* (1674). Tačiau daugiausia smulkiosios tautosakos tuomet panaudojo etnografas Matas Pretorijus (J. Bretkūno vaikaitis). Savo veikale *Prūsijos įdomybės* jis pirmasis pabandė, remdamasis smulkiąja tautosaka, parodyti lietuvių kūrybingumą, jiems būdingą grožio jausmą, meninę išmonę.

Antruoju etapu (XVIII a. pirmojoje pusėje) toliau buvo domimasi smulkiąja tautosaka, o kartu imta domėtis ir liaudies dainomis. Šio etapo pradžia buvo polemika dėl lietuviškų tikybinių raštų kalbos, kuri vyko jau 1702 m. Tuo metu buvo parašyti trys poleminiai traktatai, kurių autoriai – Michaelis Mörlinas, Jokūbas Perkūnas ir Jonas Keimelis. Išliko iki II pasaulinio karo pabaigos tik Mörlino lotyniškai parašytas traktatas *Pagrindinis lietuvių kalbos principas* (*Principium primarium in lingva lituanica*), išleistas 1706 m.[3] Jame svarstoma, kaip reikia kalbėti ir rašyti liaudžiai: ar paprasta, kasdieniška kalba, ar „išdailinta ir pataisyta". Mörlinas siūlė literatūrinės kalbos pagrindu imti gyvąją žmonių kalbą ir šalinti iš jos svetimybes. Geriausias grynos lietuvių kalbos pavyzdys ir šaltinis jam buvo tautosaka, todėl jis ragino rinkti dainas, priežodžius, patarles, idiomas, pats žadėjo išleisti lietuviškų posakių rinkinį. Mörlino traktatas padarė didelį poveikį visai XVIII a. pirmos pusės lietuvių filologijai. Vadovaudamasis traktato idėjomis, Johannas Schultzas parengė ir 1706 m. išleido Ezopo pasakėčių rinkinį (*Die Fabuln Aesopi*) – pirmąją pasaulietišką knygą lietuvių kalba.[4] Pilypas Ruigys traktato idėjas įgyvendino rengdamas lietuvių kalbos tyrinėjimus.[5] Apie 1708 m. jis parašė, o 1735 m. įteikė spaudai lotyniškai parašytą darbą *Lietuvių kalbos meletema* (*Meletema <...> sistens lingvam lituanicam*), kuriame buvo įdėtos trys lietuvių liaudies dainos: „Aš turėjau žirgužėlį", „Aš atsisakiau savo močiutei" ir „Šelmiai lenkai į krygę jojo". Šio darbo nepavykus išleisti, Ruigys parengė jo vokiškąjį variantą, pavadintą *Lietuvių kalbos <...> tyrinėjimu* (*Betrachtung der littauischen Sprache*), kurį išspausdino 1745 m., o išleido 1747 m. viena knyga kartu su savo žodynu ir sūnaus Povilo gramatika.[6] Jame pirmą kartą paskelbė tris

[3] Jonikas 1937, 74–83.

[4] Maciūnas 1935[b], 134–138.

[5] Ruigys 1986, 5–18.

[6] Dėl to nevienodai nurodomos tyrinėjimo leidimo datos: kartais 1745, kartais 1747 m.

lietuvių liaudies dainas: „Aš atsisakiau savo močiutei", „Anksti rytą rytužį" ir „Aš turėjau žirgužėlį". Ta publikacija atkėlė lietuviškai dainai vartus į platųjį pasaulį. Lietuvių dainomis susidomėjo G.E. Lessingas, J. Herderis, J.W. Goethe, A. Chamisso.[1] Apie jas palankiai atsiliepė D. Jenischas ir C.F. Heilsbergas K. Milkaus žodyno (1800) prakalbose.[2] Lietuvių dainas gražiai apibūdino J. Kroicfeldas, F. Bockas, L. Baczko, J.F. Gervaisas, K.E. Nankė ir kt.[3] Lietuviškų priežodžių rinkinį buvo sudaręs ir M. Mörlino priešininkas J. Perkūnas, rinko tautosaką ir Ezopo vertėjas J. Schultzas, tačiau nė vienas jų rinkinys nebuvo išleistas.[4] Iš to laikotarpio išliko tik defektuotas anoniminis smulkiosios tautosakos rinkinys[5] ir didžiulis Jokūbo Brodovskio vokiečių–lietuvių ir lietuvių–vokiečių kalbų žodynas su gausia smulkiąja tautosaka.[6] Be to, daug smulkiosios tautosakos paskelbė Pilypas Ruigys lietuvių–vokiečių ir vokiečių–lietuvių kalbų žodyne, išleistame 1747 m. Tai buvo pirmas spausdintas žodynas su tautosakine medžiaga. J. Brodovskio ir P. Ruigio dėka smulkioji tautosaka tapo esminė kalbinių veikalų dalis.[7]

Trečiuoju etapu (XVIII a. antrojoje pusėje) lietuvių tautosaka imta domėtis dar intensyviau. Smulkiosios tautosakos panaudota G. Ostermeyerio gramatikoje (1791), jos gausu K. Milkaus žodyne (1800).[8] Šiuo laikotarpiu imama remtis tautosaka ir originalioje kūryboje, grožinėje literatūroje. Tai rodo K. Milkaus ir ypač K. Donelaičio kūriniai.[9] Daugumos K. Donelaičio pasakėčių siužetai sutampa su antikinės literatūros ir lietuvių liaudies pasakų siužetais.[10] K. Donelaičio *Metuose* panaudoti mitiniai padavimai (sakmės) apie Bilduką, deives, Giltinę, Perkūną, apstu liaudiškų meniškai transformuotų patarlių, priežodžių; yra tautosakinių raudų motyvų, liaudiškų onomatopėjų.[11] Pagaliau liaudiškas (būdingas ir tautosakai) yra to kūrinio pasaulėvaizdis, jo kalba ir stilius.[12]

Lietuvių folkloristikos pasiekimus ir tendencijas Mažojoje Lietuvoje apibendrino Liudvikas Rėza XIX a. pradžioje. Jis 1809 m. išleido vokiškų eilėraščių rinkinio *Prūsija* (*Prutena*) I dalį, kur išspausdino lietuvių liaudies dainų sekimų, 1818 m. paskelbė straipsnį „Apie lietuvių tautos poeziją", o 1825 m. išleido pirmąjį lietuviškų dainų rinkinį *Dainos*, paskatindamas tautosakinį sąjūdį ir Didžiojoje Lietuvoje. L. Rėzos rinkinyje išspausdintos 85 dainos lietuvių ir vokiečių kalbomis ir 7 dainų melodijos, įdėtas platus „Lietuvių tautos dainų tyrinėjimas" („Betrachtung über litauischen Volkslieder"). L. Rėzos paskelbtos dainos buvo verčiamos į lenkų, čekų, rusų ir kitas kalbas, jo rinkinį 1843 m. pakartotinai išleido F. Kuršaitis.[13]

XIX a. viduryje didžiausius lietuvių tautosakos rinkinius Mažojoje Lietuvoje išleido G. Nesselmannas ir A. Schleicheris. Nesselmannas daug smulkiosios tautosakos ir dainų panaudojo *Lietuvių kalbos žodyne* (1851), o 1853 m. išleido rinkinį *Lietuvių tautos dainos* (*Littauische Volkslieder*), į kurį sudėjo visas L. Rėzos ir S. Stanevičiaus bei kai kurias kitų paskelbtas dainas (iš viso 410 dainų lietuvių bei vokiečių kalbomis ir 55 melodijas). Tai buvo savotiška lietuviškų dainų antologija, kuria ilgai naudojosi tiek lietuviai, tiek kitų tautų mokslininkai. A. Schleicheris chrestomatijoje *Lietuvių skaitiniai ir žodynėlis* (*Litauisches Lesebuch und Glossar*, 1857) išspausdino kone visų pagrindinių lietuvių tautosakos žanrų pavyzdžių: 63 dainas, 40 pasakų, apie 1500 smulkiosios tautosakos kūrinių.

XIX a. antrojoje pusėje Mažojoje Lietuvoje lietuvių tautosaka moksliniais sumetimais domėjosi 1879 m. Tilžėje įsteigta Lietuvių literatūros draugija (Litauische

[1] *Lietuvių tautosakos apybraiža* 1963, 30–32.
[2] Milkus 1990, 327, 332.
[3] *Lietuvių tautosakos apybraiža* 1963, 31–32.
[4] *Smulkioji lietuvių tautosaka XVII–XVIII a.* 1956, 14.
[5] Ibid., 14–17.
[6] Ibid., 20–28.
[7] Ibid., 28.
[8] Ibid., 30.
[9] Ibid.
[10] *Literatūra ir kalba* 1965, 7:102–110.
[11] Ibid., 110–115.
[12] Ibid., 115–127.
[13] Trečią Rėzos sukauptų dainų leidimą parūpino Mykolas Biržiška (I d. 1935, II d. 1937), ketvirtą – Juozas Jurginis, Bronius Kmitas (I d. 1958) ir Albinas Jovaišas (II d. 1964).

literarische Gesellschaft), 1883–1912 m. leidusi tęstinį rinkinį *Lietuvių literatūros draugijos pranešimai* (*Mitteilungen der Litauischen literarischen Gesellschaft*), kuriame skelbta daug tautosakinės medžiagos. Gyvas lietuviškų dainų tradicijas palaikė nuo 1885 m. Tilžėje veikusi „Birutės" draugija, kuri išleido ir kelis dainų rinkinius. Lietuvių dainas rinko Eduardas Gizevijus. F. Kuršaitis, parengęs antrąjį L. Rėzos dainyno leidimą (1843), į savo lietuvių kalbos gramatiką (1876) įdėjo 25 dainas lietuvių ir vokiečių kalbomis, su melodijomis. Augustas Leskienas ir Karolis Brugmannas 1882 m. išleido rinkinį *Lietuvių tautos dainos ir pasakos* (*Litauische Volkslieder und Märchen*). Pirmoje rinkinio dalyje sudėtos Leskieno užrašytos 143 dainos ir 2 pasakos, antroje dalyje – Brugmanno surinktos 106 dainos, 47 pasakos ir 2 vestuvinės oracijos, o trečioje dalyje – Brugmanno surinktų pasakų vertimai į vokiečių kalbą ir Wilhelmo Wollnerio pastabos apie lietuvių ir slavų pasakų bendrumus bei skirtumus. Adalbertas Bezzenbergeris savo knygoje *Lietuviški tyrinėjimai* (*Litauische Forschungen*) 1882 m. išspausdino 67 dainas ir 34 jų melodijas, pluoštą smulkiosios tautosakos. Christianas Bartschas dviem dalimis (1886 ir 1889) išleido lietuvių dainų melodijų rinkinį *Dainų balsai. Melodieen litauischer Volkslieder*, kuriame yra per 450 dainų, išverstų į vokiečių kalbą (lietuviškai duodamas tik pirmasis dainos posmas). Tai stambiausias ir vertingiausias lietuvių dainų melodijų rinkinys Mažojoje Lietuvoje. Bartschas taip pat išvertė į vokiečių kalbą ir paskelbė 27 A. Juškos užrašytas lietuvių raudas. Savo pažiūras į lietuvių tautosaką Bartschas išdėstė rinkinio *Dainų balsai* pratarmėje. Lietuvių dainas tyrinėjo taip pat Richardas Löbellis, 1884 m. paskelbęs straipsnį „Apie lietuvių tautos poeziją" („Über litauische Volkspoesie"), ir Lui Nastas, 1893 m. išleidęs studiją *Lietuvių tautos dainų turinys ir muzika* (*Die Volkslieder der Litauer inhaltlich und musikalisch*).[1]

[1] *Lietuvių tautosakos apybraiža* 1963, 65–69.

DOMĖJIMASIS DIDŽIOJOJE LIETUVOJE. Didžiojoje Lietuvoje lietuvių tautosaka šiek tiek domėtasi Renesanso epochoje. Daugiausia žinių apie ją esama M. Stryjkowskio *Kronikoje* (1582).[2] Tačiau XVIII amžiuje, kada Vokietijoje ir Mažojoje Lietuvoje liaudies daina jau buvo entuziastingai įvertinta, Didžiojoje Lietuvoje, kaip ir Lenkijoje, ji buvo ignoruojama. Čia tebevyravo klasicistinė poezija, kurios atstovai liaudies kūrybą niekino.[3] Tik kai kurių sentimentalistų (F. Karpińskio, F. Kniaźnino) kūriniuose pasigirsdavo liaudies dainų motyvų, kurie XIX a. pradžioje, bręstant romantizmui, vis labiau plito ir intensyvėjo.

[2] Ibid., 22–24.

[3] Maciūnas 1939, 277–278.

Liaudies dainomis Didžiojoje Lietuvoje pirmiausia buvo susidomėta ne kaip nauja kūrybos versme, ne kaip estetine vertybe, o kaip svarbiu istorijos mokslo šaltiniu.[4] Kad senoviškų dainų rinkinys labai praverstų istorikui, dar 1781 m. pripažino vienas žymiausių lenkų klasicistų I. Krasickis. Vėliau, jau XIX a. pradžioje, teisės šaltinių liaudies dainose ieškojo T. Czackis. Rinkti dainas praeičiai pažinti ragino Varšuvos mokslo bičiulių draugija, Vilniaus lenkiškoji periodika, Vilniaus universiteto kuratorius A. Czartoryskis, rektorius S. Malewskis. Vilniaus universiteto profesoriai istorikai I. Onacewiczius, J. Lelewelis, I. Daniłowiczius liaudies dainas laikė svarbiu istorijos mokslo šaltiniu. Vilniaus universiteto studentus Kaj. Zabitį-Nezabitauskį ir S. Stanevičių rinkti lietuvių liaudies dainas ragino to universiteto profesorius I. Loboika.[5] Taigi Vilniaus universiteto kultūrinė aplinka skatino domėtis liaudies dainomis pirmiausia istorijos mokslo naudai. Toks požiūris į tautosaką buvo būdingas ir universiteto auklėtiniui S. Daukantui. *Darbuose*

[4] Ibid.

senųjų lietuvių ir žemaičių (1822) jis rašė: „Lygia dalia senų dienų dainos gali daug atminimų ir palaikų senovės rodyti, kurias dar šiandien, noris retai, bet daugioj vietoj tebdainuoja."[1] Vėliau rinkinio *Dainės Žemaičių* (1846) pratarmėje S. Daukantas sakė, jog dar dabar dainose skaitytojas „regės šašuolėtį gilios senovės".[2]

Tačiau XIX a. antrojo dešimtmečio pabaigoje ir ypač trečiajame dešimtmetyje, tarp jaunimo plintant romantinėms nuotaikoms, imta kitaip suprasti bei vertinti ir liaudies dainas. Jaunimas jau domėjosi tautosaka ne tiek dėl jos mokslinės vertės, kiek dėl jos literatūrinių bei meninių savybių. Liaudies dainas imta laikyti nesenkančiu poetinio įkvėpimo ir poetinės kūrybos šaltiniu. Taip domėjosi tautosaka jau Vilniaus filomatai. Susirinkę jie mėgdavo dainuoti liaudies (daugiausia baltarusių) dainas, skaityti jų sekimus bei stilizacijas.[3] Tuo atžvilgiu ypač pasižymėjo A. Mickevičiaus draugas Janas Czeczotas, 1837–1846 m. išleidęs šešis *Kaimietiškų dainelių* (*Piosnek wieśniaczych*) rinkinius, kuriuose buvo sudėti baltarusių liaudies dainų vertimai į lenkų kalbą ir originalūs poeto eilėraščiai, sukurti liaudies dainų motyvais. Liaudies dainomis domėjosi, jomis rėmėsi savo kūryboje ir A. Mickevičius.[4] Daugiausia tautosakinių elementų yra jo baladėse ir *Vėlinių* antroje dalyje. Mickevičius buvo susipažinęs ir su lietuvių dainomis. Prie baladės „Marilės kalnelis" jis pažymėjo, kad to kūrinio mintis paimta iš lietuvių dainos. *Vėlinėse* Mickevičius sakosi vertęs iš lietuvių kalbos liaudies būrimų formules. Būdamas emigracijoje, jis savo ranka užrašė trijų lietuvių liaudies dainų fragmentus.[5] Tokiu būdu XIX a. pradžioje, domintis tautosaka dviem pagrindiniais aspektais – moksliniu ir literatūriniu, buvo atkreiptas dėmesys į lietuvių liaudies dainas ir Didžiojoje Lietuvoje.

Populiarinti lietuvių liaudies dainas Didžiojoje Lietuvoje pirmiausia pradėta lenkiškoje Vilniaus spaudoje. Pirmieji lietuviškų dainų propaguotojai čia buvo Emerikas Stanevičius ir Leonas Rogalskis. *Vilniaus savaitraštyje* (*Tygodnik Wileński*) Rogalskis 1819 m. išspausdino suliteratūrintą lietuviškos dainos vertimą į lenkų kalbą ir trumpos dainelės lietuvišką tekstą su vertimu, o 1820 m. paskelbė vieną vestuvinę dainą lietuvių ir lenkų kalbomis. Tame pačiame savaitraštyje E. Stanevičius 1818–1822 m. išspausdino dar 15 lietuviškų dainų su laisvais vertimais į lenkų kalbą. Tarp jų buvo ir literatūrinės kilmės kūrinių (pvz., „Daina apie linksmą pavasarį"). Tai buvo pirmosios lietuviškų dainų publikacijos Didžiojoje Lietuvoje, suvaidinusios panašų vaidmenį kaip ir P. Ruigio paskelbtosios dainos Mažojoje Lietuvoje. *Vilniaus savaitraštyje* išspausdintos lietuviškos dainos sudomino lenkų literatus bei rašytojus, tarp jų ir įžymųjį romantiką, literatūros kritiką Mauricijų Mochnackį. Lietuviškų dainų ir L. Rėzos tautosakinių darbų propagavimu Lenkijoje ypač išsiskyrė žymiausias lenkų preromantizmo atstovas Kazimierzas Brodzińskis.[6]

Po *Vilniaus savaitraščio* publikacijų, 1824 m., Kaj. Nezabitauskis elementoriuje *Naujas mokslas skaitymo* paskelbė 53 patarles ir priežodžius, o netrukus pasirodė ir pirmieji lietuvių tautosakos rinkiniai Didžiojoje Lietuvoje. Simonas Stanevičius Vilniuje 1829 m. išleido pirmąjį lietuviškų dainų rinkinį *Dainos žemaičių*, o 1833 m. Rygoje išspausdino visų trisdešimties dainų melodijas *Pažymės žemaitiškos gaidos, pridėtinos prie dainų žemaičių*. Lenkų kalba jis parašė studiją *Lietuvių mitologijos aiškinimas* (*Wyjaśnienie mytologii litewskiey*), kurioje kritikavo T. Narbuto svarstymus

[1] Daukantas 1976, 1:39.
[2] Daukantas 1984[a], 2:370.
[3] Maciūnas 1939, 287–288.
[4] Ibid., 289.
[5] Brensztejn ir Otrębski 1927; Piročkinas 1980; Zinkevičius 1982.
[6] Maciūnas 1939, 290–291.

apie pagoniškuosius lietuvių dievus. Studija išliko rankraščiu, kurio santrauka buvo paskelbta tik 1967 m.[1]

Teodoras Narbutas 1835–1841 m. išleido lenkų kalba 9 tomų *Lietuvių tautos senovės istoriją* (*Dzieje starożytne narodu litewskiego*), kurios pirmas tomas skirtas lietuvių mitologijai.[2] Jo sukurti lietuvių mitologijos vaizdai turėjo įtakos lietuvių poezijai ir lietuviškos tematikos lenkakalbei literatūrai, stiprino mitologinį požiūrį į lietuvių tautosaką.[3]

Simonas Daukantas buvo sukaupęs apie 800 dainų, 17 raudų, 96 pasakas, daugiau kaip 1250 patarlių bei priežodžių. 1835 m. jis įteikė spaudai pirmąjį lietuviškų pasakų rinkinį *Pasakos masių* (t.y. šiaurės vakarų žemaičių), kuris tuo metu nebuvo išleistas (išspausdintas tik 1932 m.). 1846 m. Peterburge Daukantas išleido lietuviškų dainų rinkinį *Dainės žemaičių*, kuriame paskelbė 118 dainų. Daug smulkiosios tautosakos (apie 900 patarlių bei priežodžių) jis išspausdino kituose savo leidiniuose.[4]

Lietuvių tautosakos populiarinimu lenkų kalba pasižymėjo Liudvikas Adomas Jucevičius. Jis išleido tautosakos rinkinius *Lietuvių liaudies priežodžiai* (*Przysłowia ludu litewskiego*, 1840 m., 44 priežodžiai lietuvių ir lenkų kalbomis) ir *Lietuvių dainos* (*Pieśni litewskie*, 1844 m., 35 dainų vertimai į lenkų kalbą). Etnografiniuose darbuose *Žemaitijos prisiminimai* (*Wspomnienia Żmudźi*, 1842) ir *Lietuva* (*Litwa*, 1846) Jucevičius pirmasis paskelbė lietuviškų sakmių, padavimų, stebuklinių pasakų. Jis išspausdino ir padavimą apie Jūratę ir Kastytį, pagal kurį vėliau Maironis sukūrė savo baladę.[5]

Lietuvių tautosaka, ypač dainomis, domėjosi ir J.I. Kraszewskis. Pasakos apie Eglę, žalčių karalienę, motyvus jis panaudojo savo poemoje *Vitolio rauda*. Žurnale *Athenaeum* 1844 m. išspausdino straipsnį „Dainos. Pieśni litewskie" (1847 m. perspausdino veikale *Litwa*), kuriame įdėjo apie 50 dainų, per 400 patarlių bei priežodžių, kelis padavimus. Straipsnis buvo išverstas į lietuvių kalbą ir 1921 m. išleistas atskiru leidiniu.

K. Brzozowskis 1844 m. išleido rinkinį *Panemuniečių liaudies dainos iš Aleksoto apylinkių* (*Pieśni ludu nadniemieńskiego z okolic Aleksotu*), kuriame įdėjo 51 dainą, išverstą į lenkų kalbą (iš jų 8 su melodijomis ir lietuviškais tekstais). P. Zatorskis knygoje *Vytautas prie Vorsklos* (*Witold nad Worskłą*, 1844) paskelbė straipsnį apie lietuvių dainas ir didžiąją dalį L. Rėzos rinkinio dainų, išverstų į lenkų kalbą.

XIX a. antrojoje pusėje (1870–1890) daug lietuvių tautosakos sukaupė 1845 m. įsteigta Rusų geografinė draugija, kurios skyrius kurį laiką (1867–1876) veikė ir Vilniuje. Lietuvių tautosakos buvo paskelbta P. Kukolniko straipsnyje „Lietuvių papročiai, tikėjimai, prietarai, žaidimai, apeigos, dainos ir patarlės" (1854) ir draugijos nario A.H. Kirkoro darbe „Vilniaus gubernija etnografiniu požiūriu" (1857).

Tačiau žymiausi tautosakininkai šiuo metu buvo broliai Antanas ir Jonas Juškos. A. Juška surinko apie 7 000 dainų (iš jų apie 5 000 Veliuonos apylinkėse). Spaudos draudimo sąlygomis jas skelbti lotyniškais rašmenimis padėjo Rusijos mokslų akademija ir kai kurie mokslininkai.[6] 1867 m. Rusijos mokslų akademijos spaustuvėje Peterburge buvo išleistas 33 dainų rinkinys *Lietuvių liaudies dainos* (*Литовские народные песни*) lietuvių ir rusų kalbomis. Vėliau Kazanės universiteto spaustuvė brolių Juškų lėšomis išleido tritomį *Lietuviškos dainos* (t. 1 – 1880, t. 2 – 1881,

[1] Stanevičius 1967, 216–303.

[2] Narbutas 1992.

[3] *Lietuvių tautosakos apybraiža* 1963, 43.

[4] Žr. Daukantas 1983, 1984[a].

[5] Žr. Jucevičius 1959, 430–434.

[6] Žr. šią kn., 127–128.

Antanas Juška

Jonas Juška

t. 3 – 1882), kuriame įdėtos 1586 dainos. 1880 m. Kazanėje buvo išleista ir *Svotbinė réda veliuoniečių lietuvių, surašyta per Antaną Juškevičią 1870 metuose.* Rusijos mokslų akademijos spaustuvėje 1883 m. išleistas rinkinys *Lietuviškos svotbinės dainos*, kuriame įdėta 1111 dainų. Krokuvos mokslų akademija 1900 m. išleido A. Juškos užrašytas *Lietuvių liaudies melodijas* (*Melodje ludowe litewskie*, 1711 vienetų), kurias redagavo O. Kolbergas ir I. Kopernickis, o galutinai spaudai parengė Z. Noskowskis ir J. Baudouinas de Courtenay. Rinkdamas tautosaką, A. Juška atrado apie 140 dainininkų. Kai kurie iš jų pasižymėjo ypatingu talentu (pvz., Bakšaitienė padainavo 410 dainų).

Tautosaka rūpėjo M. Valančiui, kuris 1867 m. išleido rinkinį *Patarlės žemaičių* (jame daugiau kaip 1 300 patarlių bei priežodžių), o per 30 dainų (tarp jų ir vestuvinių) įdėjo į *Palangos Juzę* (1869). Įvairių žanrų tautosaką (dainas, pasakas, patarles, priežodžius) rinko ir skelbė savo kalendoriuose L. Ivinskis.

Lietuvoje 1860 m. liaudies dainas rinko lenkų tautosakininkas muzikologas Oskaras Kolbergas. Jau anksčiau (1846) jis buvo paskelbęs 15 lietuvių dainų su melodijomis (žurnale *Dzwon Literacki*, t. 3), o 1879 m. Krokuvoje išleido rinkinį *Lietuvių liaudies dainos* (*Pieśni ludu litewskiego*), kuriame iš 76 dainų, išspausdintų lietuvių ir lenkų kalbomis, 58 taip pat su melodijomis. Rinkinyje įdėtas platus įvadinis straipsnis.

Lietuvių tautosaka šiuo metu domėjosi ir kai kurie rusų mokslininkai. Istorikas Nikolajus Kostomarovas lietuvių dainomis operuodavo savo paskaitose Peterburgo universitete. Kalbininkai Filipas Fortunatovas ir Vsevolodas Mileris 1871 m. Lietuvoje tyrinėjo lietuvių kalbos tarmes, užrašė 150 dainų, iš kurių 100 lietuvių ir rusų kalbomis paskelbė rinkinyje *Lietuvių liaudies dainos* (*Литовския народныя песни*, 1872).

Lenkų filologas ir etnologas Janas Karłowiczius 1887 m. išleido rinkinį *Liaudies padavimai ir pasakos, surinkti Lietuvoje* (*Podania i bajki ludowe zebrane na Litwie*), kuriame išspausdino 84 pasakas, užrašytas įvairiose Lietuvos vietovėse. Aktyviausias Karłowicziaus talkininkas Lietuvoje buvo Mečislovas Davainis-Silvestraitis, nuo 1867 m. rinkęs tautosaką gimtosiose Kalnujų (prie Raseinių) apylinkėse. 1890 m. jis jau turėjo surinkęs apie 700 pasakų, apie 1000 dainų ir apie 3000 patarlių bei priežodžių.[1] Dalis jo surinktos tautosakos (apie 300 pasakų) 1894 m. buvo išspausdinta lenkų kalba dviejų tomų rinkinyje *Žemaičių padavimai* (*Podania Żmujdzkie*), dalis atiteko Rusų geografinei draugijai, o didelė dalis dingo.

Latvių kilmės mokslininkas Eduardas Volteris 1883 m. rinko tautosaką Mažojoje Lietuvoje, o 1884–1887 m. Didžiojoje Lietuvoje, populiarino ją savo paskaitose Peterburgo universitete, jos dalį paskelbė M. Daukšos katekizmo (1595) naujame (1886) leidime, Lietuviškoje chrestomatijoje (kn. 1 – 1901, kn. 2 – 1904). Straipsnį „Apie lietuvių mitologijos tyrinėjimą" («Об изучении литовской мифологии») išspausdino leidinyje *Kauno gubernijos 1887 m. informacinė knyga* (*Памятная книжка ковенской губернии на 1887-й год*).

XIX a. pabaigoje tautosaka (daugiausia dainos) buvo spausdinama draudžiamoje lietuvių periodikoje (leidiniuose *Aušra*, *Varpas*, *Garsas* ir kt.). Joje buvo recenzuojami tautosakos rinkiniai, minimi tautosakininkai, aiškinama tautosakos reikšmė, skatinama ją rinkti.[2] Aktyviausias lietuvių tautosakos propaguotojas tuo metu buvo J. Basanavičius.

[1] *Lietuvių tautosakos apybraiža* 1963, 70.

[2] Brūzgienė 1998, 26.

XIX a. pabaigoje lietuvių tautosakos rinkinių buvo išleista ir JAV. 1889 m. čia pasirodė J. Paukščio *Dainos lietuviškos iš visur surinktos* (1893 m. papildytą rinkinį išleido A. Burba), 1899 m. J. Čapliko-Šimtakojo *Trakiečių dzūkų dainos, užrašytos Merkinės parapijoje*. JAV buvo išleisti ir J. Basanavičiaus sukauptų dainų bei pasakų rinkiniai, kuriais lietuvių folkloristika jau įžengė į XX amžių.

J. Basanavičius tautosaka domėjosi nuo pat jaunumės, ją pats užrašinėjo ir ragino rinkti kitus. Uoliausiai jam talkininkavo brolis Vincas, Matas Slančiauskas ir Vilius Kalvaitis. Dainas Basanavičius iš pradžių skelbė Lietuvių literatūros draugijos, kuriai pats priklausė, pranešimų rinkinyje (1880). Vėliau, 1884 m., Tilžėje jas išleido 45 dainų rinkiniu *Ožkabalių dainos*, o 1902 m. JAV pasirodė du *Ožkabalių dainų* tomai, kuriuose jau buvo 420 dainų. Gimtajame kaime J. Basanavičiui jas surinkti padėjo brolis Vincas ir Vincas Vaičaitis. To rinkinio dainų 238 melodijas vėliau užrašė J. Narjauskas. Spaudoje keletą kartų (1892, 1899, 1900) Basanavičius ragino rinkti ir jam siuntinėti pasakas. JAV buvo išleisti septyni pasakų tomai: *Lietuviškos pasakos* (t. 1 – 1898, t. 2 – 1902), *Iš gyvenimo vėlių bei velnių* (1903), *Lietuviškos pasakos įvairios* (t. 1 – 1903, t. 2 ir 3 – 1904, t. 4 – 1905). Juose sudėta apie 2000 pasakų, anksčiau išspausdintų įvairiuose leidiniuose ir naujai užrašytų. Basanavičius domėjosi ir kitais tautosakos žanrais – mįslėmis, raudomis (1926 m. išleido rinkinį *Lietuvių raudos*). Iš jo tautosakos studijų stambiausia yra „Levas lietuvių pasakose ir dainose", skelbta *Aušroje*, vėliau (1919) išleista atskiru leidiniu.

Lietuvių ir latvių tautosakos ryšius tyrinėjo Jekabas Lautenbachas savo rusų kalba išleistoje knygoje *Apybraižos iš lietuvių–latvių liaudies kūrybos istorijos* (d. 1, 1896), dainų žanrines ypatybes apibūdino K. Mocius (Samogita) 1900 m. *Žinyčioje* išspausdintame straipsnyje „Prasmė ir gražumas Lietuvos dainų".

VERTINIMAS BEI TYRINĖJIMAS. Iki XIX a. buvo suvokta bendra kultūrinė (etnografinė, kalbinė) lietuvių tautosakos (daugiausia jos smulkiųjų žanrų) reikšmė. Lietuvių dainų poetinę vertę pirmieji iškėlė G.E. Lessingas ir J. Herderis, lietuvišką dainą originaliame kūrinyje pirmasis panaudojo J.W. Goethe. Tai skatino ir pačius lietuvius labiau branginti savo tautos poetinę kūrybą.

Naują lietuvių folkloristikos etapą XIX a. pradžioje pradėjo L. Rėza. Kaip leisdamas K. Donelaičio *Metus* jis norėjo parodyti pasauliui individualųjį lietuvių tautos genijų, taip skelbdamas dainas – iškelti kolektyvinį tautos genijų. Ir Donelaitis, ir dainos demonstruoja kūrybines tautos galias. Dainos yra tautos dvasios išraiška, ir jei miršta tautos kūnas, lieka jos dvasia – ji dar ilgai gyvena dainose. Lietuvių tauta yra tauraus būdo, kilni ir dorovinga – tai rodo jos dainos, kuriose nėra vietos šiurkštumui ar vulgarumui. Dvasios subtilumą, dorovinį jautrumą geriausiai atskleidžia sugebėjimas mylėti. Lietuviai turi daugiausia erotinių dainų, kurios yra gilaus turinio, turtingos emocijų, kuriose meilės jausmas, apgaubtas paslaptingu liūdesio šydu, švyti šventumo aureole. Natūralų, švelnų ir pagarbų išgyvenimą atitinka dainų poetika, kurioje nėra jokių dirbtinumo žymių, kuri labiausiai išsiskiria maloninių žodžių gausa. Taigi Rėzai esmingiausios lietuvių dainų ypatybės yra jų natūralumas, jų dvasinio turinio taurumas ir turtingumas, jose reiškiamų išgyvenimų kilnumas ir subtilumas. O kokios dainos – tokia ir jas sukūrusi tauta.[1] Rėza norėjo, kad tautosaka būtų ir tautos profesinės kultūros pagrindas, kad iš dainos natūraliai išaugtų ir originalus eilėraštis. Jo vokiško eilėraščių rinkinio *Prutena* paantraštė (*oder preussische Volkslieder – arba prūsų tautos dainos*) ir pats

[1] Rėza 1958, 1:327–363.

rinkinys rodo išdilusią ribą tarp tautosakinės dainos ir autorinio eilėraščio: rinkinyje yra ir dainų vertimų, sekimų bei imitacijų, ir nieko bendra su tautosaka neturinčių eilėraščių, bet ta visa stilistinė įvairovė sudaro meninę rinkinio vienovę. Vertindamas lietuvių tautosaką, Rėza kartu ugdė ir lietuvių literatūros tautiškumą. Hegzametrą jis laikė vienintele svetimybe Donelaičio *Metuose* ir manė, kad būtų geriau buvę, jei tas kūrinys būtų sueiliuotas ne hegzametru, o kuria nors ilgesne lietuvių dainos eilute, taigi lietuviškuoju hegzametro ekvivalentu.[1] Lietuvišką kūrinio dvasią turi atitikti ir lietuviška jos išraiška. L. Rėzos požiūris į lietuvių dainas, į jų vaidmenį tautos gyvenime ir kūryboje liko vyraujantis visą XIX amžių.

[1] Rėza 1958, 1:354–355.

S. Stanevičius, kaip ir L. Rėza, savo skelbiamas dainas skiria mokslo pasauliui, nori, kad jos „mokslingą apsūdijimą atlaikytų ir mokytiems patiktų".[2] Tos dainos atskleidžia „protą ir širdį žemaičių"[3], taigi išreiškia tautos pasaulėžiūrą (protą) bei pasaulėjautą (širdį) – ir tai yra didžiausia jų vertė. Tokios Stanevičiaus mintys apie dainos esmę primena klasikinės vokiečių estetikos kūrėjų idėjas apie sintetinę meno prigimtį. Būtent proto ir širdies sinteze laikė meną J. Fichte.

[2] Stanevičius 1967, 139.
[3] Ibid., 143.

XIX a. pradžioje brendo sintetiška ir kartu kritiška lietuvių literatų mąstysena, sintetiškas ir kritiškas pasaulio, kultūros, taip pat tautosakos suvokimas bei vertinimas. Tik sintetiškai aprėpus visumą, buvo galima ją kritiškai vertinti, įžvelgti joje vertybes, galvoti apie jų vertingumo laipsnį. Stanevičiui kaip tik būdingas aksiologinis (vertybinis) požiūris į visą lietuvių kultūrą (raštiją, mitologiją) ir kartu į tautosaką. Ne kiekvienas net mokytų galvų darbas būna vertas pagirti, tai juo labiau nėra ko norėti, kad paprastų žmonių dainos būtų vienodai vertingos. Todėl Stanevičius, skelbdamas dainas, atrenka vertingiausias (iš 150 paskelbia 30). Jis atmeta kelių kategorijų dainas. Jam nepatinka sukompiliuotos („iš dviejų ir trijų dainų sudėtos"), naujoviškos ir barbarizmais užterštos („perdaug naujos ir svetimais žodžiais perpildytos"), stačiokiškos, lėkšto turinio dainos („dėl savo statumo nieko sumaningo neturinčios").[4] Vertindamas dainas, Stanevičius vadovaujasi estetiniais kriterijais, aiškiai prabyla apie dainos grožį („nekurios yra gražios ir vertos" išspausdinti).[5] Kartais jis būna pernelyg kritiškas – kada kalba apie dainų amžių ir tvirtina, kad seniausioms iš jų ne daugiau kaip šimtas metų. Daina Stanevičiui yra sinkretiškas kūrinys, kuriame tekstas ir gaida yra kaip kūnas ir dūšia.[6] Melodija yra dainos siela. Todėl Stanevičius išspausdino ne melodijų pavyzdžius, o visų paskelbtųjų dainų melodijas. Kiekvienos tautos dainos yra savitos, turi savo žemėje gimusią gaidą, žadinančią ypatingas emocijas bei išgyvenimus.[7]

[4] Ibid., 139.
[5] Ibid.
[6] Ibid., 143.
[7] Ibid.

L. Rėza žvelgė į lietuvių tautosaką psichologiniu, S. Stanevičius – estetiniu, o S. Daukantas – kultūrologiniu žvilgsniu. Jis ieškojo analogijų tarp antikos kultūros ir lietuvių tautos kultūros. Fedro pasakėčių išminčiai jam atrodė analogiška lietuviškų pasakų išmintis, todėl ragino jas branginti ir užrašinėti[8], pats parengė pirmąjį jų rinkinį. Lietuvių dainos jam atrodė panašios į senovės graikų ir romėnų eilėraščius, kadangi, kaip ir šie, nerimuotos. Nerimuotos eilės atitinka lietuvių kalbos dvasią, jos būdą, kuris yra panašus į graikų ir lotynų kalbos būdą. Lietuvių kalbos būdas yra kitoks negu lenkų kalbos, todėl lietuviams netinka iš lenkų pasiskolintos rimuotos eilės.[9] Lietuvių dainose matyti tolimos praeities atspindžiai („šašuolėtis gilios senovės"[10]), jose sutelkta emocinė tautos patirtis, gyvenimo išmintis. Daukantas, kaip ir Rėza, norėjo, kad lietuvių poetai poezijos meno mokytųsi iš savo tautos dainų.

[8] Daukantas 1984[b], 37.
[9] Daukantas 1984[a], 2:371.
[10] Ibid., 2:370

Liudvikas Adomas Jucevičius priežodžių rinkinio pratarmėje nurodė, kad tautosaka (dainos, patarlės, priežodžiai) seniai kelia visuotinį susidomėjimą. Nemokytos liaudies kūriniais gėrisi kiekvienas mokslingas istorikas ir filosofas. Tautosaka – tai prosenolių palikimo lobis. Ji vertinga todėl, kad joje „atsispindi originali, be jokios svetimos priemaišos, be sekimo, savosios tautos fantazija". Dėl to kiekvienas, kas gali, „turi darbuotis, keldamas aikštėn ir aiškindamas liaudies kūrybos tradiciją".[1] Taigi Jucevičiui tautosaka irgi yra originali tautos dvasinio pasaulio išraiška.

[1] Jucevičius 1959, 503.

J.I. Kraszewskis, remdamasis tautosaka, sprendė apie senąją, pagoniškąją lietuvių kultūrą. Dainos rodančios, kad senovės lietuviai buvę aukštos ir savitos dvasinės kultūros žmonės. Neteisūs tie, kurie juos laikė barbarais. Tik vėliau, įvedus krikščionybę ir ėmus naikinti senąjį lietuvių tikėjimą, ėmė nykti ir toji kultūra. Kraszewskiui savotiškai vertingas kiekvienas tautosakos žanras: padavimuose atsispindi istorija, dainose atsiskleidžia šeimos gyvenimas, patarlėse išryškėja tautos išmintis.[2]

[2] *Lietuvių tautosakos apybraiža* 1963, 49–50.

Mažojoje Lietuvoje F. Nesselmannas, A. Schleicheris, F. Kuršaitis, A. Leskienas, K. Brugmannas, A. Bezzenbergeris ir kt. lietuvių tautosaka domėjosi grynai moksliniais sumetimais, laikė ją nykstančios tautos kultūros paminklu, svarbiu šaltiniu lingvistinėms, etnografinėms, etnologinėms studijoms. Jie dėjo pamatus mokslinei lietuvių folkloristikai, prie kurios artėjo ir Didžiojoje Lietuvoje pasirodę fundamentalūs tautosakos rinkiniai (brolių Juškų, vėliau J. Basanavičiaus ir kt.).

POVEIKIS LITERATŪRAI. Visuotinis domėjimasis tautosaka darė didelį poveikį visai XIX a. lietuvių literatūrai. To domėjimosi dėka lietuvių literatūra suartėjo su sodiečių dvasine kultūra (jų pasaulėvaizdžiu, etika, estetika), geriausiai reprezentuojančia visos tautos dvasinę kultūrą. Sąmoningai ieškant kultūros bei literatūros tautiškumo, tautosaka buvo pirmoji atrama. Orientavimasis į tautosaką vienaip ar kitaip paveikė ir literatūros stilių. Lietuvių literatūra, ypač poezija, vystėsi vis labiau persiimdama liaudies kūrybos dvasia ir pasiremdama tautosakinės stilistikos bei poetikos patirtimi. Literatūros ryšys su tautosaka buvo įvairus ir dinamiškas, kiekvieno rašytojo kūryboje savotiškas, individualus. Vienus rašytojus labiau veikė dainuojamoji, kitus – pasakojamoji tautosaka, dar kitus – glausta patarlės ar priežodžio išmintis. Iš dainuojamosios tautosakos žanrų savo poveikiu poezijai išsiskyrė lyrinė daina. Ji padėjo subręsti lietuvių poezijoje originaliam lyriniam eilėraščiui. Jos įtakos sferoje pirmiausia atsiduria gražiausi A. Strazdo eilėraščiai, po to – XIX a. vidurio, ypač A. Baranausko, poezija, dar vėliau – A. Vienažindžio lyrika, pagaliau – didžioji XIX a. pabaigos (ypač aušrininkų) poezijos dalis. Kur kas epizodiškesnis buvo humoristinės dainos poveikis. Jis ryškus kai kuriuose A. Strazdo eilėraščiuose, anoniminėje poezijoje, K. Aleknavičiaus eilių rinkinyje, kai kurių amžiaus pabaigos poetų kūryboje. Pasakojamosios tautosakos siužetais paremtos geriausios S. Stanevičiaus pasakėčios. Pasakojamoji ir smulkioji tautosaka sudaro S. Daukanto istorijos veikalų pasakojimo podirvį. Tautosakos panaudojimas M. Valančiaus kūryboje suteikė naują kokybę lietuvių didaktinei prozai. Pasakojamosios tautosakos žanrų išlavintais epinio pasakojimo įgūdžiais rėmėsi amžiaus pabaigos realistinė proza.

Tautos praeitis

DOMĖJIMOSI PASKATOS. Domėtis savo tautos praeitimi, tyrinėti istoriją skatino a) to meto politinė situacija, b) plintančios romantizmo idėjos ir c) bundanti tautinė sąmonė.

Žlugus valstybei, reikėjo išsiaiškinti, kodėl taip atsitiko. Reikėjo suvokti valstybės stiprumo ir silpnumo priežastis, ieškoti būdų, kaip gelbėti valstybę ir tautą. Principas buvo toks: žlugo valstybė, bet neleiskime žūti tautai, o tautą gali išgelbėti tik jos kultūra. Tautai susivokti savyje labiausiai padeda istorija. „Nelaimingai tautai, – rašoma 1813 m. kraštotyros anketoje, – niekas labiau netinka, kaip domėtis <...> krašto istorija. Kur ieškoti paguodos, kur pasisemti patvarumo dabartinėse nelaimėse, jeigu ne buvusio spindėjimo prisiminimuose. Kas tautą stipriau pririš prie savo papročių, kas jos senovinį charakterį nelaimėse iškels ir išlaikys, kas parodys mūsų bočių gerąsias savybes <...>, protėvių ydas ir mūsų trūkumus, jei ne savoji istorija?“[1] Todėl pažinti gimtojo krašto praeitį buvo kiekvieno piliečio patriotinė pareiga.

[1] Cit. iš: Maciūnas 1939, 176.

Domėtis istorija skatino ir romantinė tautos samprata. Romantikams kiekviena tauta buvo savitas individas, egzistuojantis tol, kol išskleidžia visas savo kūrybines galias, kol išeikvoja gyvybines jėgas. Kiekvienos tautos istorija ir yra jos galių realizavimo, jos negalių atsiskleidimo kelias. Iš praeities išauga dabartis, iš dabarties – ateitis, todėl praeities pažinimas padeda orientuotis dabartyje ir projektuoti ateitį. Tokią romantinę laiko ir istorijos sampratą, būdingą XIX amžiui, poetiškai išreiškė A. Baranauskas *Pasikalbėjime Giesminyko su Lietuva* (1859):

Senobiniai amžiai – šito medžio šaknys:
Mūsų amžiai – liemuo, šakos, ė rytdiena – lapai.
Liemuo šaknis žinda ir žaliuoja lapais,
Visa krūvoj žiedus krauna ir sirpina vaisių,
Be lapų – nežydi ir vaisiaus neduoda,
Ė be sulos neišsprogsta, ė be šaknių – griūva.
Visa saulės giedra, visa dangaus liūtis
Neduos vaisių be lapelių, nei lapų be šaknių.[2]

[2] Baranauskas 1994, 75–76.

Domėtis istorija skatino vis labiau bundanti tautinė lietuvių sąmonė bei savimonė, kurią tas domėjimasis savo ruožtu vis labiau brandino.

DOMĖJIMOSI MASTAS. Lietuvos istorija XIX a. domėjosi kelios kategorijos žmonių: a) lenkai, b) sulenkėję lietuviai – unijos šalininkai, c) sulenkėję lietuviai – unijos priešininkai, d) lietuviai. Visų šių kategorijų atstovai buvo nevienodų politinių požiūrų ir skirtingai traktavo Lietuvos praeitį (artimesni vieni kitiems buvo *a* su *b* ir *c* su *d*).

METODOLOGINĖS KRYPTYS. XIX amžiuje Lietuvoje tebebuvo gyva senoji, metraštinė istoriografija, kurioje tikri praeities asmenys ar įvykiai buvo supinti su pramanytais, autentiškas istorinis pasakojimas atmieštas padavimais bei legendomis. Ryškus tokios istoriografijos pavyzdys buvo K. Bogušo knyga *Apie lietuvių tautos ir kalbos kilmę* (1808). Tačiau XVIII a. pabaigoje ir XIX a. pradžioje jau formavosi nauja istoriografijos kryptis – kritinė istoriografija. Buvo įsisąmoninta, kad, tyrinėjant tautos istoriją, reikia remtis pirminiais šaltiniais, autentiškais dokumentais, patikimomis žiniomis. Todėl tuo metu Lenkijoje ir Lietuvoje imta kruopščiai rinkti istorinę medžiagą, skelbti istorijos šaltinius.

Supratus pirminių šaltinių svarbą istoriografijoje, imta kelti naujus reikalavimus ir praeities tyrinėtojui – istorikui. J. Lelewelis, vienas žymiausių kritinės istoriografijos atstovų, 1815 m. išleido rašinius *Istorika* (*Historyka*) bei *Koks turi būti istorikas* (*Jakim ma być historyk*), kuriuose apibūdino naujojo istoriko uždavinius. Jo manymu, istorikas pirmiausia turi būti kritiškas. Jam nevalia pasikliauti svetima nuomone, jis pats turi pažinti šaltinius ir juose ieškoti tiesos. Šaltinius irgi reikia vertinti kritiškai. Istorijoje viskas turi būti aprašyta nešališkai, visapusiškai ir teisingai. Istorikui reikia vengti visko, kas gali tiesą iškreipti arba susilpninti. Reikia viską svarstyti šaltakraujiškai, be aistrų. Istorijoje neturi būti jokio pataikavimo, jokios pašaipos, jokio šališkumo.[1]

[1] Maciūnas 1939, 193.

Su kritiškumu buvo derinama auklėjamoji istoriografijos paskirtis. Tarp istorikų vyravo Cicerono pažiūra, kad istorija yra gyvenimo mokytoja. Teisingai nušviesdama praeitį, ji nurodo kelius į ateitį. Todėl istorijos žinias stengtasi visaip populiarinti, padaryti jas prieinamas platiesiems visuomenės sluoksniams, ypač jaunimui. Su tokiomis pastangomis buvo susijęs ir romantinės istoriografijos bei romantinės grožinės literatūros (ypač poezijos) suartėjimas.

IDEOLOGINĖS KRYPTYS. Jos išryškėjo aiškinant valstybės žlugimo priežastis. Visi to meto istorikai ir publicistai sutiko, kad unijinė Lenkijos ir Lietuvos valstybė nusilpo ir sužlugo dėl vidaus anarchijos. Tačiau tos anarchijos priežastys buvo aiškinamos nevienodai, ir pagal tai išsiskyrė dvi istoriografijos kryptys – monarchistinė ir respublikoniškoji. Monarchistinės istoriografijos autoriai manė, kad anarchija valstybėje atsirado todėl, jog per daug buvo suvaržyta karaliaus valdžia ir valstybės valdyme buvo pernelyg įsigalėjusi bajorija. Jie buvo monarchijos šalininkai, galvojo, jog valstybės gyvenime viskas priklauso nuo valdovo politikos, todėl jai skyrė pagrindinį dėmesį. Žymiausias monarchistinės istoriografijos atstovas buvo Adamas Naruszewiczius. Respublikoniškosios istoriografijos autoriams labiausiai rūpėjo ne valdovas, o tauta, nuo kurios priklausė ir valstybės likimas. Anarchijos įsigalėjimą valstybėje jie aiškino tuo, kad nebuvo konstitucijos, kuri sutramdytų savanaudišką bajorijos ir bažnyčios politiką. Žymiausias respublikoniškosios istoriografijos atstovas buvo Joachimas Lelewelis. XVIII a. pabaigoje vyravo monarchistinė istoriografija, XIX a. pradžioje įsigalėjo respublikoniškoji, o vėliau vėl buvo grįžtama prie monarchistinių pažiūrų.[2]

[2] Ibid., 175.

POLITINĖS KRYPTYS. Jos išsiskyrė pagal tai, kaip buvo vertinama Lietuvos ir Lenkijos unija. Išryškėjo unijinė ir antiunijinė istoriografija. Abiejose kryptyse buvo akcentuojami skirtingi istorijos laikotarpiai bei momentai, keliami skirtingi istoriniai asmenys – kunigaikščiai bei didikai.

Unijinės istoriografijos autoriai atskirą Lietuvos istoriją pripažino tik iki Krėvos (1385) arba, geriausiu atveju, iki Liublino (1569) unijos. Didžiausia istorinė asmenybė jiems buvo Jogaila. Jis buvo laikomas Lenkijos galybės kūrėju, nuo jo prasidėjusi tikroji Lenkijos istorija. Apkrikštijęs Lietuvą, jis įjungė lietuvius į krikščioniškąją kultūrą ir abi tautas – lietuvių ir lenkų – sulydė į vieną organizmą. Unijos šalininkai nepritarė pastangoms išsaugoti valstybinį Lietuvos savarankiškumą, smerkė Vytauto sumanymą vainikuotis Lietuvos karaliumi. Unijos šalininkai buvo J. Lelewelis, A. Mickevičius, istorinių dainų kūrėjas J. Niemcewiczius. J. Lelewelis rašė, kad nuo Jogailos sutuoktuvių „dvi broliškos tautos, Lietuva ir Lenkija, kaip vienintelis istorijoje pavyzdys amžinai surištos, drauge į vieną kūną suvienytos ir net į

vieną tautą sulietos".[1] Panašiai manė ir A. Mickevičius: „Ir apdovanojo juos [lenkus] Dievas, nes didelė tauta, Lietuva, susijungė su Lenkija, kaip vyras su žmona, dvi sielos viename kūne. Ir nebuvo niekada prieš tai tokio tautų susijungimo."[2]

Antiunijinės istoriografijos autoriai kėlė daugiausia ikiunijinį, pagoniškosios Lietuvos istorijos laikotarpį ir tuos kunigaikščius, kurie unijai priešinosi, ypač Vytautą ir Švitrigailą. Iš lenkiškai rašiusių autorių griežčiausias unijos priešininkas buvo T. Narbutas. Jo nuomone, Lietuva prieš galutinį susijungimą su Lenkija klestėjusi, o po unijos atsidūrusi lenkų anarchijos klampynėje ir tapusi kaimynų grobiu.[3] Unijos priešininkas buvo istorikas ir rašytojas J.I. Kraszewskis, taip pat istorikas A. Kotzebue, kuriuo dažnai rėmėsi S. Daukantas. Tačiau nuosekliausias unijos priešininkas buvo pats S. Daukantas, kuris su unija siejo didžiausias lietuvių tautos gyvenimo blogybes.

RAIDOS TENDENCIJOS. XIX amžiuje švietėjišką istoriografiją pakeitė romantinė, o šią – pozityvistinė. Švietėjų istoriografija, kaip tvirtina istorikas J. Jurginis, buvo paremta prigimtinės teisės idėja:

> Šviečiamosios epochos racionalistai į žmoniją žiūrėjo kaip į individų visumą ir tikėjo, kad teisinga visuomenės santvarka gali būti pasiekta tik švietimo, tiesos suvokimo ir sąmonėjimo keliu. Į praeityje buvusius visuomenės santvarkos trūkumus ir susidūrimus jie žiūrėjo kaip į neišmanymo ir klaidų vaisių. Tokia pažiūra skatino mintį, kad progreso varomoji jėga yra nedidelis ratas apsišvietusių žmonių, galinčių perimti ir įgyvendinti naujausius mokslo laimėjimus <...>. Į liaudies kūrybą, į pasakas, mitus ir legendas šviečiamosios epochos racionalistai žiūrėjo kaip į primityvo pasireiškimą. Jie niekino tradicijas, metė lauk iš istorijos stebuklus, mistiką ir visa kita, kas buvo nesuderinama su blaiviu protu. Mitų, pasakų, legendų jie nepripažino istorijos šaltiniais.[4]

Tuo tarpu romantikų istoriografija buvo paremta istorine teisės samprata. Romantikai suabejojo galimybe sukurti tobulą visuomenės santvarką vadovaujantis universaliomis teisingumo idėjomis. Jiems prasmingas ir pamokantis buvo kiekvienos tautos istorinis likimas. Įstatymai ne išminčių valią išreiškia, o „sankcionuoja natūraliai susiklosčiusius santykius".[5] Istorijos individas yra tauta; tautos istorija yra „vienintelis kelias dabarčiai pažinti".[6] Tikroji istorijos kūrėja yra tautos dvasia, kuri atsiskleidžia tautos kultūra. Romantikai atmetė švietėjišką racionalistinį kultūros supratimą, „apimantį tik mokslo, dailės ir literatūros pažangą".[7] Jų nuomone, tautos dvasią, jos savitumą geriausiai išreiškia liaudiškoji kultūra, ypač tautosaka. Todėl, norint „pažinti ir suprasti tautą, reikia atrasti jos genezę, susekti jos evoliuciją ir išaiškinti kūrybines jėgas".[8] Vėliau romantizmą pakeitė pozityvizmas, „tyrinėtojų dėmesį atkreipęs į socialinius ir ekonominius klausimus".

> Pozityvistinė istorikų mokykla, remdamasi evoliucijos teorija, progresą laikė svarbiausiu istorijos objektu. Progreso pagrindas – materialinės sąlygos. Pozityvistų manymu, aplinkos reikšmė mažėja, didėjant žmonių išminčiai ir kylant jų moralei. Progresą skatinančių faktų aprašymas, atsisakymas nuo abstrakčių spekuliacijų, neparemtų tikrove, šios krypties tyrinėtojus artino prie materialistinio istorijos supratimo.

[1] Cit. iš: Maciūnas 1939, 175.

[2] Cit. iš: Ibid., 257.

[3] Ibid.

[4] Basanavičius 1970, ii–iii.

[5] Ibid., ii.

[6] Ibid., iii.

[7] Ibid.

[8] Ibid.

> Pozityvizmas kai kuriais savo teiginiais buvo artimas racionalizmui, kuriuo bodėjosi romantikai. Pavergtoms tautoms jis mažiausiai tiko, nes nežadino tautinio jausmo ir istorijos vyksmą vaizdavo be šuolių ir staigių posūkių. Romantizmas buvo daug palankesnis tautai ir savaimingai jos dvasiai interpretuoti. Jis leido pateisinti net atsilikimą. Romantikai tautos dvasiai suteikė mistinį pobūdį. Ja pasiremiant, galima atmesti visokias reformas ir ginti konservatyvias institucijas.[1]

[1] Basanavičius 1970, xx–xxi.

Taigi visai suprantama, kodėl XIX a. Lietuvoje vyravo būtent romantinė tautos istorijos samprata.

ISTORIJA VILNIAUS UNIVERSITETE. Vilniaus universiteto vadovybė nesirūpino nei Lenkijos, nei Lietuvos istorijos dėstymu. Universitete ne tik nebuvo tokios katedros, bet nebuvo skaitomas ir tokios istorijos kursas. Veikė tik viena visuotinės istorijos katedra, istoriją dėstė tik vienas profesorius. Bendrame visuotinės istorijos kurse jis savo nuožiūra paliesdavo ir Lenkijos bei Lietuvos istorijos klausimus. Vilniaus universitete istoriją dėstė šie profesoriai: 1783–1805 m. T. Hussarzewskis, 1805–1815 m. katedra neturėjo dėstytojo, 1815–1818 m. J. Lelewelis, 1818–1821 m. I. Onacewiczius, 1821–1824 m. J. Lelewelis, 1825–1831 m. P. Kukolnikas.[2] Be to, 1814–1824 m. teisės dalykus universitete dėstė I. Daniłowiczius, kuris tyrinėjo Lietuvos teisės istoriją, skelbė vertingus archyvinius dokumentus. Specialų Lietuvos istorijos kursą (krašto istoriją) pirmasis ėmė dėstyti Onacewiczius. 1819–1821 m. jis skaitė tą kursą be atlyginimo po pusantros valandos per savaitę. Vėliau, dėstydamas statistiką ir diplomatiką, 1827 m. per atliekamas tų disciplinų valandas jis perskaitė studentams specialų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos kursą, kuris buvo išspausdintas 1849 m. (leid. *Pamiętnik Naukowo-Literacki*).[3] Taigi domėjimasis Lietuvos istorija ir jos propagavimas daugiausia priklausė nuo pačių profesorių iniciatyvos. Žymiausi universiteto istorikai buvo Lelewelis, Onacewiczius ir Daniłowiczius.

[2] Maciūnas 1939, 189.

[3] Ibid., 189–190.

JOACHIMAS LELEWELIS (1786–1861) buvo kilęs iš sulenkėjusios vokiečių Loelhoeffelių giminės, gimęs Varšuvoje, laikęs save mozūru. 1804–1808 m. jis studijavo Vilniaus universitete. Jį baigęs, Kremenčino licėjuje dėstė geografiją ir istoriją, o 1815 m. konkurso keliu užėmė profesoriaus pavaduotojo vietą Vilniaus universiteto visuotinės istorijos katedroje. Ta dingstimi, kad tada dar neturėjo mokslinio laipsnio, o iš tikrųjų dėl to, kad palaikė ryšius su slaptomis studentų draugijomis, 1818 m. buvo priverstas universitetą palikti. Išvykęs į Varšuvą, dirbo bibliotekininku, 1820 m. Krokuvos universitete gavo daktaro laipsnį. 1821 m. konkurso keliu vėl buvo išrinktas Vilniaus universiteto Visuotinės istorijos katedros profesoriumi ir 1822 m. pradžioje grįžo į Vilnių. Kadangi palaikė ryšius su filomatais bei filaretais, 1824 m. vėl buvo atleistas iš pareigų. Po to gyveno Lenkijoje, dalyvavo lenkų išsivadavimo judėjime, sukosi 1830–1831 m. sukilimo verpetuose. Nuslopinus sukilimą, gyveno užsienyje (Paryžiuje, nuo 1833 m. Briuselyje), kur toliau tęsė mokslinę veiklą. Mirė Paryžiuje. Lelewelio palaikai 1929 m. buvo perkelti į Vilnių ir palaidoti Rasų kapinėse.

Joachimas Lelewelis

Savo paskaitose Lelewelis aptardavo Lietuvos istorijos dalykus, jiems skyrė specialų dėmesį ir savo darbuose. 1808 m. jis išleido studiją *Žvilgsnis į lietuvių giminių senovę ir jų ryšius su heruliais* (*Rzut oka na dawność litewskich narodów i ich związki z*

herulami). 1809 m. atskiru leidiniu paskelbė K. Bogušo knygos *Apie lietuvių tautos ir kalbos kilmę* (1808) recenziją. Lelewelio studija ir Bogušo knyga paskatino D. Pošką 1810 m. sueiliuoti abiem autoriams skirtą literatūrinį laišką. *Vilniaus savaitraštyje* 1815 m. išspausdintame strapsnyje „Wilnuska słowiańszczyzna" Lelewelis lygino slavų ir lietuvių papročius, rašė apie lietuvių mitologiją, komentavo Johano Eriko Thunmanno paskelbtą tariamai lietuvišką įrašą runų rašmenimis. Tame pačiame savaitraštyje 1817 m. jis išspausdino straipsnį apie lietuvių giminių (tautų) istoriją. Leisdamas 1824 m. naują T. Wagos Lenkijos istorijos vadovėlio laidą, ją papildė Lietuvos istorijos duomenimis. Būdamas emigracijoje, 1839 m. išleido veikalą *Lietuvos ir Rusios istorija iki unijos su Lenkija*, 1859 m. – Ghilleberto de Lannoy kelionių po Lietuvą (1413–1414) užrašus, 1861 m. – Lietuvos istoriją prancūzų kalba.

Lelewelio kritiškos demokratiško turinio paskaitos ir veikalai darė didelį poveikį visuomenei, ypač jaunimui, studentijai. Lelewelio paskaitų klausėsi Vilniaus universitete studijavę lietuviai: S. Stanevičius, S. Daukantas ir kt. Su Leleweliu susirašinėjo Bardžiuose–Bijotuose gyvenęs D. Poška. Dėl kritiško kultūros vertinimo ryškiausiu Lelewelio mokiniu iš lietuvių tarpo laikomas Stanevičius. Tuo tarpu Daukantas į Lelewelio Lietuvos istoriją žiūrėjo nepalankiai.[1]

[1] Maciūnas 1939, 192–195.

Ignacas Onacewiczius

IGNACAS ONACEWICZIUS (1780–1845) buvo kilęs nuo Gardino. Jis studijavo Karaliaučiaus universitete, vėliau jame dėstė. Išmokęs daug svetimų kalbų, rinko medžiagą Lietuvos istorijai Karaliaučiaus archyvuose. Labai gabiu jaunu istoriku susidomėjo mokslo mecenatas Rusijos kancleris grafas N. Rumiancevas. Jis pasikvietė Onacewiczių į Peterburgą dirbti jo bibliotekoje. 1811 m. Onacewiczius įsigijo magistro laipsnį Vilniaus universitete, po to kurį laiką mokytojavo Balstogės gimnazijoje. 1818 m. jis buvo pakviestas į Vilniaus universiteto Visuotinės istorijos katedrą užimti atleisto J. Lelewelio vietos. Čia jis pirmasis išskyrė Lenkijos ir Lietuvos istoriją (krašto istoriją) iš visuotinės istorijos kurso. Į visuotinės istorijos katedrą grįžus J. Leleweliui, Onacewiczius dėstė statistiką ir diplomatiką, kartu toliau tyrinėjo Lietuvos istoriją. 1828 m. už ryšius su „Mnezerių" draugija buvo pašalintas iš universiteto ir iki 1835 m. kalintas Gardine. Paleistas iš kalėjimo, išvyko į Peterburgą ir dirbo N. Rumiancevo muziejaus bibliotekininko padėjėju.

Onacewiczius visą gyvenimą rinko medžiagą Lietuvos istorijai. Jis darbavosi muziejuose, bibliotekose, archyvuose, ragino kitus rinkti senus rankraščius ir dokumentus. Ypač daug svarbios medžiagos Lietuvos istorijai jis surado Karaliaučiaus archyvuose ir Peterburgo bibliotekose.

Dėstydamas Vilniaus universitete, Onacewiczius iš Jano Albertrandi rankraščių išleido knygas: *Henriko Valua ir Stepono Batoro viešpatavimas* (2 tomai, 1823) ir *Kazimiero, Jono Alberto ir Aleksandro Jogailaičių viešpatavimas* (2 tomai, 1827). Pastarojoje knygoje įdėjo trumpą Lietuvos istorijos apžvalgą. 1840 m. periodikoje buvo išspausdintos jo *Pastabos apie visuotinę istoriją*, o po mirties paskelbti du darbai iš Lietuvos istorijos: *Žvilgsnis į Lietuvos istorijos pradžią* (1846) ir *Žvilgsnis į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istoriją* (1849). Onacewicziaus rašytos Lietuvos istorijos rankraščiai yra dingę.

Onacewiczius kritiškai vertino senuosius istorikus (Długoszą, Stryjkowskį, Kojelavičių ir kt.) dėl to, kad jie, būdami katalikų bažnyčios dvasininkai, žemino lietuvius kaip pagonis, o kryžiuočius ir popiežių laikė kultūros skleidėjais. Jis

pageidavo, kad istoriją tyrinėtų patys tautiečiai, nes svetimtaučiai dėl įvairių priežasčių ją neteisingai nušviečia. Turėdamas galvoje ne tik slavus, bet greičiausiai ir lietuvius, 1822 m. rašė: „Jau laikas, kad slavų tautų istoriją rašytų patys slavai, o ne vokiečiai, tie amžinieji slavų tautų garbės, gerovės ir nepriklausomybės plėšikai, prispaudėjai ir pikčiausi priešai."[1] Tokius pačius reikalavimus Lietuvos istorikui kėlė D. Poška. Onacewiczius buvo labai iškalbingas, mokėjo vaizdingai perteikti istorijos žinias, sudominti klausytojus, įdiegti jiems meilę savo kraštui, norą jį pažinti ir tyrinėti. Poetizuodamas praeitį, apgaubdamas ją romantiška nuotaika, Onacewiczius darė didelį poveikį būsimiems rašytojams, pvz., A. Mickevičiui, kuris mini jį poemos *Gražina* prierašuose.[2] Su Onacewicziumi ypač glaudžiai bendravo S. Daukantas, kuris, studijuodamas Vilniaus universitete, buvo jo mokinys, o vėliau, gyvendamas Peterburge, jį globojo ir karšino. Daukantas laiškuose T. Narbutui vadina Onacewiczių patikimiausiu savo bičiuliu.[3] Onacewicziui buvo žinoma ir Poškos veikla, jo domėjimasis Lietuvos istorija. Manoma, kad greičiausiai Onacewiczius rekomendavo Pošką kaip lietuvių literatūros žinovą P. Kepenui, rašiusiam darbą apie lietuvių kilmę, kalbą ir literatūrą.[4]

IGNACAS DANIŁOWICZIUS (1787–1843) buvo unitų šventiko sūnus, kilęs iš Gardino gubernijos. Studijavo Vilniaus universitete. 1814 m. buvo pakviestas į Vilniaus universitetą dėstyti teisės dalykų, o 1824 m. drauge su J. Leleweliu dėl filomatų bei filaretų bylos iš universiteto pašalintas. Iš visų to meto Lietuvos istorikų Daniłowiczius buvo kritiškiausias. A. Janulaičio nuomone, „nuo jo ir prasideda mokslinis Lietuvos praeities tyrinėjimas".[5] Daniłowiczius daugiausia tyrinėjo Lietuvos metraščius, statutą, senąsias kronikas, paskelbė daug vertingų archyvinių dokumentų. Jis sugriovė kai kurias senovės Lietuvos legendas (pvz., paneigė kunigaikščio Rimgaudo, kuris buvo laikomas Mindaugo tėvu, egzistavimą), todėl nepatiko S. Daukantui.[6]

JÓZEFAS JAROSZEWICZIUS (1793–1860), 1815 m. baigęs Vilniaus universitetą, nuo 1826 m. iki uždarymo dėstė jame teisės dalykus. Jis tyrinėjo senąjį lietuvių tikėjimą, išleido Lietuvos kultūros istoriją *Lietuvos švietimo ir civilizacijos bruožai nuo seniausių laikų iki XVIII a. pabaigos* (*Obraz Litwy pod względem jej oświaty i cywilizacji od czasów najdawniejszych aż do końca wieku XVIII*; 3 tomai, 1844–1845).[7]

IVANAS LOBOIKA (1786–1861) nuo 1822 m. Vilniaus universitete dėstė rusų literatūrą, bendravo su jame studijavusiais lietuviais, skatino juos tyrinėti savo tautos istoriją, domėtis lietuvių literatūra, rinkti tautosaką, plėsti kraštotyrą. Jo vadovaujami studentai aprašė apie 80 Lietuvos miestų ir miestelių. Pats Loboika parašęs platų Lietuvos tyrinėjimą, bet jis nebuvo išspausdintas. Su Kaj. Nezabitauskiu 1823 m. Loboika važinėjosi po Žemaitiją, tyrinėjo lietuvių kalbą, senovės paminklus, aplankė D. Pošką. Grįžęs iš kelionės, remdamasis Poškos suteiktomis žiniomis, paskelbė straipsnį apie Žemaičių milžinkapius. 1828 m. vėl apsilankė pas Pošką. N. Rumiancevui kaip labai gerą kalbininką Loboika rekomendavo L. Uvainį.[8]

VILNIAUS UNIVERSITETO IŠUGDYTIEJI ISTORIKAI. Vilniaus universitetas išugdė daug naujų Lietuvos praeities tyrinėtojų.

Universiteto auklėtinis ANTONIS BOLESŁAWAS HLEBOWICZIUS 1821 m. išleido monografiją: *Trumpa Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto gyvenimo apybraiža*

[1] Cit. iš: Maciūnas 1939, 177–178.

[2] „Esu girdėjęs, – rašo Mickevičius, – iš p. Onacevičiaus, pažįstančio tautos istoriją, kad Volynės kronikininko rankraštyje esąs paminėtas garsus kažin kokio lietuvių miesto moterų žygis, kurios, vyrams išėjus į karą, pačios gynė miestą, bet, negalėdamos priešams atsispirti, mieliau pasirinko savo noru mirtį, negu nelaisvę" (Mickevičius 1975, 387).

[3] Daukantas 1996[b], 509.

[4] Maciūnas 1939, 199.

[5] Janulaitis 1932, 1:198.

[6] Maciūnas 1939, 200–201.

[7] Ibid., 201.

[8] Ibid., 201–202.

[1] Jonynas 1984, 141.
[2] Ibid., 161.
[3] Kraševskis 1984.
[4] Beresnevičiūtė 1995, 19–42.
[5] Žr. Daukantas 1996[b].
[6] Jonynas 1984, 148.
[7] Ibid., 153.
[8] Ibid., 154.

Józefas Ignacas Kraszewskis

Teodoras Narbutas

(*Krótki rys życia Witolda, w. x. litewskiego*). Monografijai pabaigos žodį parašė buvęs Hlebowicziaus mokytojas profesorius I. Onacewiczius.[1]

MICHAŁAS BALIŃSKIS (1794–1864), baigęs Vilniaus universitetą 1815 m., paskelbė daug istorijos veikalų, iš kurių reikšmingiausi yra *Vilniaus miesto istorija* (*Historya miasta Wilna*, 1836–1837) ir *Vilniaus akademijos istorija* (*Dawna Akademia Wileńska: Próba jej historii od założenia w roku 1579 do ostatecznego jej przekształcenia w roku 1803*, 1862). Balińskio darbai to meto istoriografijoje išsiskyrė liberalizmu ir labai kritišku jėzuitų veiklos Lietuvoje vertinimu.[2]

JÓZEFAS IGNACAS KRASZEWSKIS (1812–1887), Vilniaus universiteto auklėtinis ir M. Balińskio amžininkas, žymus rašytojas, išleido veikalų, skirtų Lietuvos istorijai. Vertingiausias jo darbas yra keturių tomų Vilniaus miesto istorija *Vilnius nuo savo pradžios ligi 1750 m.* (*Wilno od początków jego do roku 1750*, 1836–1842). Pasirodžius T. Narbuto *Lietuvių tautos istorijos* pirmam tomui (1835), skirtam lietuvių mitologijai, Kraszewskis jį labai sukritikavo, o pats parašė dviejų tomų veikalą *Lietuva: Senovės istorija, įstatymai, kalba, tikėjimas, papročiai, dainos, patarlės, padavimai* ir t.t. (*Litwa: Starożytne dzieje, ustawy, język, wiara, obyczaje, pieśni, przysłowia, podania i t.d.*, 1847–1850). Jame, remdamasis daugiausia tautosaka, nušvietė senąją lietuvių tautos kultūrą. Kitame veikale *Vytauto Lietuva* (*Litwa za Witolda*, 1850) pamečiui aprašė politinius įvykius nuo 1386 m. iki Vytauto mirties (1430).[3] Lietuvos istorija nušviečiama ir trijų tomų veikale *Lenkija trijų padalijimų metu: Dvasios ir papročių istorijos studija* (*Polska w czasie trzech rozbiorów: Studya do historyi ducha i obyczaju*, 1873–1875).[4]

Universiteto nuotaikų veikiamas darbavosi TEODORAS NARBUTAS (1784–1864), tarp lietuvių pagarsėjęs devynių tomų *Lietuvos istorija*, išleista 1835–1841 m. Narbutą labai vertino ir su juo susirašinėjo S. Daukantas.[5] Narbutas „beveik iki XIX a. pabaigos buvo laikomas autoritetingiausiu Lietuvos istoriku".[6] Pirmas Narbuto istorijos tomas skirtas lietuvių mitologijai, kurią jis tapatina su senovės graikų ir romėnų mitologija. Antrame ir trečiame tome aiškinama lietuvių tautos kilmė. Atmetęs romėniškąją lietuvių kilmės versiją, Narbutas juos kildina iš Azijos, seniausiais jų protėviais laiko gelonus ir budinus. Nuo ketvirto tomo dėstoma politinė Lietuvos istorija, pradedant XIII a. (penktame tome aprašomi įvykiai nuo Gedimino mirties iki mūšio prie Vorsklos, šeštame – Vytauto valdymas, septintame – Švitrigailos ir Žygimanto politika, aštuntame ir devintame – laikotarpis nuo Kazimiero iki Žygimanto Augusto mirties). Savo veikalą Narbutas baigia žodžiais: „Aš privedžiau savo rašinį iki tos epochos, kuria baigėsi tautos savarankiškumas. Nuo čia turiu perduoti šį darbą tęsti lenkų istorikams. Paskutinis savarankiškas Lietuvos valdovas ir paskutinis vyriškasis Jogailos palikuonis Žygimantas Augustas mirė, ir aš laužau plunksną prie jo karsto."[7] Narbutas buvo paveldimos patriarchalinės monarchijos šalininkas, griežtas Lietuvos unijos su Lenkija priešininkas. Jis apkaltino Lenkiją „dėl prievartinio lietuvių tautos sulenkinimo po krikščionybės priėmimo bei visų tautinės kultūros paminklų sunaikinimo".[8] O sunaikinus tautinės kultūros paminklus, istorikas netekęs šaltinių lietuvių praeičiai atkurti.

Teodoro Narbuto pusbrolis JUSTINAS NARBUTAS (1776–1845) 1820 m. Gardine išspausdino Lietuvos istorijos konspektą, o 1842 m. Vilniuje išleido knygą

Lietuvių tautos vidaus istorija lenkų karalių Jono Sobieskio ir Augusto II laikais (*Dzieje wewnętrzne narodu litewskiego z czasów Jana Sobieskiego i Augusta II*).[1]

LEONAS ROGALSKIS, vadinęs lietuvių literatus „užkietėjusiais provincialinių svajonių šalininkais", mokslo reikalams ketino dviem tomais išleisti *Lietuvos paminklus* (*Pamiętniki litewskie*), bet savo sumanymo neįvykdė.[2]

LIETUVOS ISTORIJA IMA DOMĖTIS PATYS LIETUVIAI. Nors A. Mickevičius poemos *Gražina* komentaruose (1823) gėdijo lietuvius, kam jie mažai tesidomi savo tėvynės istorija, vis dėlto XIX a. pradžioje pačių lietuvių dėmesys Lietuvos praeičiai tolydžio didėjo. Daugelis iš jų rašė istorinio pobūdžio darbus arba ragino kitus rašyti. Kajetonas Nezabitauskis, dar būdamas Vilniaus universiteto studentas, 1823 m. per viešuosius egzaminus skaitė rašinį apie lietuvių mitologiją, keliavo po Lietuvą tyrinėdamas lietuvių kalbą ir lietuviškas senienas. Vėliau jis rengėsi trimis tomais išleisti Lietuvos ir Žemaičių istoriją, bet ji nebuvo išleista, ir jos rankraštis dingo.[3] S. Stanevičius teikė istorijos žinių M. Balińskiui[4], pats parašė darbą *Lietuvių mitologijos aiškinimas* (lenkų k.), kuriame sukritikavo T. Narbuto samprotavimus apie senąjį lietuvių tikėjimą.[5] Lietuvos istorija XIX a. pirmojoje pusėje taip pat domėjosi ar ją tyrinėjo J. Plioteris, L. Uvainis, M. Gadonas, V. Gadonas, T. Ciškevičius, J. Bialozoras, E. Volmeris, S. Laurinavičius, J. Gintila, K. A. Lenartavičius, S. Prekeris, Mažojoje Lietuvoje – L. Rėza, E. Budrius ir kt.[6] Vis labiau brendo noras ne tik turėti Lietuvos istoriją, bet ir turėti ją parašytą lietuvių kalba. Reikalavimus Lietuvos istorikui aiškiausiai suformulavo D. Poška, o juos įgyvendino S. Daukantas.

DIONIZAS POŠKA būsimajam Lietuvos istorikui paskyrė savo darbą „Kaimiečio artojo mąstymai apie lietuvių ir žemaičių tautos istoriją ir jos kalbą", parašytą lenkų kalba, 1829 m. išspausdintą *Varšuvos dienraštyje* (*Dziennik Warszawski*) ir tais pačiais metais išleistą atskiru spaudiniu*. Čia buvo paskelbtas ir Poškos laiškas J. Leleweliui bei K. Bogušui (lietuvių ir lenkų kalbomis). Poška taip pat parašė (irgi lenkiškai) darbą iš lietuvių mitologijos „Apie senoviškas pagoniškas religines apeigas Lietuvos ir Žemaičių kunigaikštijose"**, kuris tuo metu nebuvo išspausdintas. Abu tuos darbus per I. Loboiką jis siuntė J. Leleweliui, tikėdamasis, kad tai paskatins Vilniaus universiteto profesūrą parašyti Lietuvos istoriją, lietuvių kalbos žodyną ir gramatiką. Poškos nuomone, to padaryti negali nei kaimietis artojas, nei kamendorius arba vikaras, nei klebonai, prelatai ar kanauninkai, nei ką tik mokyklą baigęs jaunuolis; to darbo imtis nenori nei didžiais mokslais užsiėmę literatai. Todėl „mes, nelaimingi lietuviai ir žemaičiai, be tautinės lietuvių kalbos, be tikslaus žodyno, be jokios gramatikos, be jokios tikros istorijos, esame panašūs į tą perkrikštą, kuris senas žydiškas knygas sudegino, o naujų krikščioniškų ne tik skaityti neišmoko, bet net neturi vilties kuriuo nors būdu jų įsigyti".[7] Poška viliasi, kad tai padarys „šviesusis Vilniaus universitetas", kurie nors iš jo profesorių arba emeritų, mokytų lietuvių ar lenkų.[8] Reikalavimus Lietuvos istorikui Poška išdėstė savo rašinyje „Keletas įžanginių žodžių bet kam, žadančiam rašyti Lietuvos ir Žemaičių istoriją" (taip pat parašytas lenkiškai ir išspausdintas kaip įvadas į „Kaimiečio artojo mąstymus <...>")***. Čia Poška reikalauja dviejų pagrindinių dalykų: 1) kad Lietuvos istoriją rašytų ne dvasininkas, o pasaulietis ir 2) kad ją rašytų lietuvis, ne kitatautis. Visi Lietuvos istorikai iki pat XVIII a. (J. Długoszas, M. Stryjkowskis, A. Kojelavičius ir kt.) buvę katalikų dvasininkai, todėl pagonis lietuvius

[1] Jonynas 1984, 162.

[2] Maciūnas 1939, 208.

[3] Ibid., 205–206.

[4] Lebedys ir Milius 1970, 183–218.

[5] Stanevičius 1967, 216–303.

[6] Maciūnas 1959, 222–223.

* ROZMYŚLANIA / WIEŚNIAKA ROLNIKA / (Dionizego Paszkiewicza byłego Pisarza P.R.) / O Narodzie i języku Litewsko–Żmudzkim poprzedzone wierszem do X. Bohusza i Joachima Lelewela / Podane do Dziennika Warszawskiego / przez Współ-rodaka i Przyjaciela Żmudzinów / W Warszawie / W drukarni M.W.R. i O.P. / 1829

** „O starożytnych obrządkach religijnych / pogańskich w xistwach litewskim / i żmudzkim"

[7] Poška 1959, 269.

[8] Ibid., 271.

*** „Kilka słow przedwstępnych do kogobadź / mającego zamiar pisać dzieje Litwy / i Żmudzi"

visaip žeminę. Lietuviai buvo žiauriai puldinėjami, kadangi buvo pagonys, o kai jie gynėsi, buvo vadinami barbarais ir niekšais. Vėlesni autoriai lietuvių gimines irgi visaip šmeižė ir niekino. Patys būdami lenkai, jie „norėjo ir Lietuvą matyti sarmatų giminių bėglių apgyventą, o todėl Lenkijai tariamai teisėtai priklausančią".[1] Net istorikas A. Naruszewiczius, „toks šviesus literatas", vien dėl to, kad buvo kunigas, nenorėjęs keisti savo pirmtakų, istorikų dvasininkų, minčių, nuomonių ir žodžių, todėl lietuvius, žemaičius, prūsus dažnai vadina barbarais, laukiniais, latrais, plėšikais, maištininkais ir pan. Todėl nėra ko norėti, kad kitų tautų – vokiečių ar rusų – istorikai lietuviams būtų palankesni. Jie rašė, kaip norėjo ar ką buvo skaitę lenkų istorikų dvasininkų veikaluose. Taigi tik „civilis pilietis", rašydamas Lietuvos istoriją, panašių titulų lietuvių giminėms nebedavinės.[2] Poška nori, kad Lietuvos istoriją rašytų pasaulietinio išsilavinimo lietuvis, bet neatrodo, kad jis pageidautų, jog toji istorija būtų būtinai rašoma lietuviškai. Poškos iškeltus reikalavimus Lietuvos istorikui tobulai atitiko Simonas Daukantas, gryniausias lietuvis žemaitis, specialiai išėjęs istorijos mokslus ir visą gyvenimą paskyręs Lietuvos istorijos tyrinėjimui. Jis ne tik parašė Lietuvos istoriją, bet ir pirmas parašė ją lietuvių kalba.

[1] Poška 1959, 259, 261.

[2] Ibid., 261.

SIMONAS DAUKANTAS parašė keturis istorijos veikalus. Pirmoji lietuviškai parašyta Lietuvos istorija buvo jo *Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių* (parašyta 1822, išleista 1929). Šis veikalas, rašytas Vilniuje, apima Lietuvos istoriją nuo „seniausių laikų" (VII a. pr. Kr.) iki XV a. vidurio (Vytauto ir Jogailos viešpatavimo pabaigos). Antrajame veikale – *Istorija Žemaitiška* (parašyta Rygoje ir Peterburge 1836–1837 m., išleista dviem tomais Amerikoje 1893 ir 1897 m. pavadinimu *Lietuvos istorija*) Lietuvos istorija dėstoma iki lietuviškųjų valdovų Jogailaičių dinastijos pabaigos – Žygimanto Augusto mirties (1572). Trečias veikalas, parašytas ir išleistas Peterburge 1845 m. – *Būdas senovės lietuvių kalnėnų ir žemaičių* (perspausdintas dar 1892, 1935), neturi aiškių chronologinių ribų, jame sintetiškai nupieštas senovės lietuvio gyvenimo paveikslas. Ketvirtas veikalas buvo parašytas Varniuose 1850 m. – tai *Pasakojimas apie veikalus lietuvių tautos senovėje* (dalis išspausdinta 1893, visas neautentiškas tekstas 1899). Jame naujai perpasakota *Istorijos Žemaitiškos* dalis iki Vytauto mirties.

Tarp visų Daukanto istorijos veikalų yra glaudus ryšys. *Darbus* jis panaudojo rašydamas *Istoriją*, o šia rėmėsi rašydamas *Būdą* ir *Pasakojimą*. Juos visus jungia ta pati istoriosofija, tas pats istoriko pasaulėvaizdis.

Daukantas džiaugėsi, kad „pirmasis tarp lietuvių gudresniems vyrams, norintiems rašyti", kelią praskynė.[3] Jis pats rašęs „ne dėl mokytų vyrų ir galvočių, bet dėl tų motinų <...>, kurios geba savo vaikams darbus jų bočių prabočių pasakoti, o be raštų daug kartų apsirinka".[4] Tokia Daukanto istorinių veikalų paskirtis daugeliu atžvilgių sąlygojo jų pobūdį ir stilių. Juose Daukantas taip pat suderino moksliškumą bei kritiškumą su auklėjamaisiais istorijos uždaviniais.

[3] Daukantas 1976, 1:40.

[4] Ibid., 1:39.

Pagrindinė Daukanto istorijos veikalų tema yra laisvė, pagrindinė idėja – laisvas žmogus laisvoje tautoje. Daukanto parašytoji istorija – tai laisvo žmogaus ir laisvos tautos pavergimo istorija. Sąlygiškai galima skirti tris tos istorijos epochas: 1) idiliškąją, 2) tragiškąją bei herojiškąją ir 3) elegiškąją.

Šaltiniai, kurie formavo Daukantą kaip istoriką, kurių pagrindu klostėsi ir jo kaip rašytojo pasakojimo menas, yra: 1) antikos literatūra, 2) Švietimo ir preroman-

tizmo literatūra, 3) jo naudota istoriografinė literatūra, 4) lietuvių kaimiečių dvasinė kultūra (ypač pasakojamoji ir smulkioji tautosaka).

Orientacija į antiką būdinga visai XIX a. pradžios lietuvių literatūrai. Tai orientacijai didelės reikšmės turėjo to meto Vilniaus universitetas, puoselėjęs klasikinės filologijos tradicijas, čia veikęs Gottfriedo Groddecko seminaras, kurį lankė universitete studijavę lietuviai. Todėl ir Daukantas turėjo sąlygas gerai pažinti antiką, jos kultūrą ir literatūrą. Daukanto simpatijos antikai labai ryškios. Jis verčia į lietuvių kalbą Fedro pasakėčias, Kornelijaus Nepoto didžiųjų karvedžių biografijas. Lietuvių kalbą jis laiko panašia į senovės graikų ir lotynų kalbą, lietuvių tautosakines dainas – panašiomis į antikinę poeziją. Leisdamas Fedro pasakėčias, jis ragina surinkti ir analogiškus lietuvių tautos pasakojimus. Antikinės pasakėčios ir kalnėnų bei žemaičių pasakos Daukantui yra tos pačios prasmės ir tokios pat vertės dalykai. Ir Daukanto istorijos veikaluose antika iškyla kaip siektinas tautos idealas. *Darbuose* Daukantas rašo:

> <...> noris pačios giminės išgaišta, vienok jų raštai palieka, o anuose jų amžina garbė užrašyta, kurios nė kokia galybė šio pasaulio negali išnaikinti. Dėl to gi linksminas dar šiandien šviesus graikas, jog yra mokytoju pasaulio, o didžiuojas stiprus rymionis, jog parašė įstatymus visam svietui! Taigi, kad mokslas ir gudrybė giminės yra amžina ir visų didžiausia garbe, dėl ko gi lietuviai ir žemaičiai negali stengti, idant dasiektų tą laiptą šviesybės, ant kurio išsikėlė kitos giminės? Užvis jog kiekviena gali pelnyti garbę ne tiktai vienu kardu, bet ir pačiu mokslu: kaipogi Atėnai ne dėl to vien yra garbinami, jog Kserkso galybę sutrėmė, bet jog iškala buvo gudrybės viso svieto.[1]

[1] Daukantas 1976, 1:35–36.

Taigi garbę tauta gali vienodai pelnyti narsumu, kardu – ir mokslu, išmintimi. Tačiau pirmasis kelias laikinas, nepastovus, nes ilgainiui „giminės išgaišta", ir tik antrasis veda į „amžiną garbę", kurios niekas negali sunaikinti. Senovės graikai ir romėnai, kaip ir senovės lietuviai, buvo karingi ir narsūs, bet jų karinė šlovė jau seniai išblėso. Tačiau graikai ir romėnai iki šiol tebėra garsūs, kadangi sukūrė aukštą kultūrą, o lietuviams tokią kultūrą dar reikia pasiekti lygiuojantis į labiau apsišvietusias tautas.

Daukantui būdinga švietėjiška, demokratiška, vinkelmaniška antikos kultūros samprata. Jis orientuojasi į sokratiškąją antikos kultūrą, pagrįstą teleologine pasaulėžiūra, blaivia išmintimi, visapusiška pusiausvyra ir harmonija, kūno ir sielos sveikata, aukso vidurio dėsniais. Ta prasme senovės lietuvio – kalnėno ir žemaičio – būdas yra panašus („būtinai pavėdus") į senovės graiko ir romėno būdą. Kokia buvo klasikinė antikos kultūra, tokia buvo, tokia vėl turi būti ir lietuvių kultūra, – toks bendriausias Daukanto požiūris į tų kultūrų santykį. Daukantui turėjo poveikio tiek antikos rašytojų kūriniai, tiek antikinės retorikos bei poetikos. Jo istorinis pasakojimas savotiškai paklūsta antikinės retorikos „reguloms".

Daukanto aprašytas senovės lietuvis panašus ne tik į senovės graiką ar romėną, bet ir į J.J. Rousseau „natūralų žmogų". Apibūdindamas senovės lietuvį, Daukantas sulydė antikos klasikinei kultūrai būdingą harmoningo žmogaus idealą su rusoistiniu „natūralaus žmogaus" idealu. Daukanto idėjos yra rusoistinės iš esmės, o kokiais keliais jos prasismelkė į Daukanto sąmonę – tai konkretesnis klausimas.

Daukantas galėjo su jomis susipažinti tiek betarpiškai iš Rousseau raštų, tiek ir iš preromantikų (pvz., iš J. Herderio) veikalų, juolab kad vokiečių audrininkams Rousseau buvo didžiausias autoritetas.

Rousseau, kaip ir daugeliui švietėjų, būdingas tikėjimas žmogaus prigimties gerumu. Dievas sukūrė gamtą, o gamtos dalis yra žmogus, todėl žmogus iš prigimties linkęs į tai, kas dieviška – į gėrį, grožį, teisingumą. Žmogui yra įgimtas moralinis jausmas – svarbiausias jo gyvenimo orientyras. Gamta ir žmogaus prigimtis yra dieviškos kilmės, todėl labiausiai reikia saugoti sveiką, nesužalotą žmogaus prigimtį, nes ji yra pilnaverčio gyvenimo laidas, laimingo gyvenimo pagrindas. Visa gera išeina iš Dievo rankų ir sugenda žmonių rankose, todėl prigimties gėrį reikia tausoti, žiūrėti, kad jis nesugestų.

Analogiškai žiūri į žmogaus, gamtos ir dievybės santykį ir Daukantas, kalbėdamas apie senovės lietuvį. *Istorijoje Žemaitiškoje* sakoma, kad su senovės lietuvio būdu, jo charakteriu buvo „stipriai suaugusi" ir jo religija, kurioje „kas žemingas, o kas dievingas yra, nebgal išskirti".[1] Taigi kalbama apie žemės, gamtos, žmogaus prigimties dieviškumą. Žemė, gamta, prigimtis byloja apie dievybės buvimą, per gamtą atrandamas Dievas, todėl ir pati gamta atrodo dieviškos kilmės. Gamta teikia žmogui džiugius išgyvenimus, todėl ir senovės lietuviui, suaugusiam su gamta, yra būdinga optimistinė pasaulėjauta. Tą optimizmą ugdė ir palaikė senovės lietuvio tikėjimas, kuris buvo ne kas kita, kaip džiaugsmingas pasaulio dieviškumo jutimas. Daukantas sako, jog „tikyba senovės lietuvių buvo džiaugsmu, o džiaugsmas – tikyba".[2]

[1] Daukantas 1995, 1:142–143.

[2] Ibid., 1:143.

Gamta – natūrali dieviškoji žmogaus aplinka, todėl harmoningas, išmintingas ryšys tarp žmogaus ir gamtos laiduoja fizinę ir dvasinę žmogaus sveikatą. Iš tokio ryšio kyla visokios natūralaus žmogaus dorybės: darbštumas, savarankiškumas, pasitikėjimas savimi, drąsa, narsa. Jis santūrus ir saikingas, kantrus ir ištvermingas. Jis doras, teisingas ir tiesus. Jam būdingas dvasios tvirtumas, sielos pusiausvyra. Tarp tokių žmonių klesti lygybė, vienybė, artimo meilė. Jie gerbia vieni kitus, vieni kitiems padeda. Tokie žmonės labiau už viską brangina laisvę. Tai – piliečiai, kuriems vienodai rūpi šeima, giminė, valstybė.

Darbuose pasakojama, jog senovės lietuviai ir žemaičiai gyveno tamsiose giriose, kurios „iš tolo it kalnai trakšojo", kuriose „eglynai, pušynai, beržynai liemenimis mušės į padanges", žaliavo pašlaitės, „sriautingomis upėmis išvagotos". Ten lietuvės ar žemaitės, it rožės ar lelijos, snieginais nuometais apsigaubusios, grėbė šieną, baltais marškiniais it gulbės svyravo. Ten ir vyrai, baltais kobotais apsitaisę, meškeną per pečius persisvėrę, vebro kapūzu apsimovę, darbavosi. Jų veidas, figūra, žiburiuojančios akys, drąsūs žvilgsniai „rodė aiškiai, jog niekam nevergavo". Žmonės patys sau dirbo, patys vyriausybę rinkosi, nežinojo nei lažo, nei prievolių, nei mokesčių. Vyrai

> <...> dieną arė ar medžiojo, naktį tarp grakščių žmonų ilsėjo, niekas jų saldžių valandų negaišino, skaudūs balsai vagorių, dešimtininkų, šaltyšių, launinkų širdies jų negildė, kits kitą mylėjo ir šelpė, vienybė ir meilė tarp visų buvo, visko pertekę, midų ir alų puotose nusimyluodami gėrė, turtai, gėrybės klėtis laužė, visi liuosi, nežinojo gelžinių nei šiekštų ant kojų, ir pirmiau kiekvienas būt miręs ant vietos, nei vergu kieno tapęs.[3]

[3] Daukantas 1976, 1:97–98.

Tokį idilišką senovės lietuvių gyvenimo paveikslą, apmestą *Darbuose*, Daukantas išplėtojo ir sukonkretino *Būde*. Ten sakoma, kad lietuviai, ilgus amžius taip laimingai gyvendami, neišlepo „drabužy ir valgy". Jei kas į tai buvo linkęs, „tą ištižiu vadino; varguose kantrybę ir stangybę (ištvermę), o dūmoje išmintį rodė: vilty neguro, paskutinėj nenusiminė, o žadėtojo nenusigando, nelaimėj neįsipylė, laimėje nesididžiavo". Dėl to

> <...> karėj narsybė, ūkėj dorybė ir teisybė per amžius tarp jų klestėjo.
>
> Ką širdy turėjo, tą ir žodžiu reiškė; ne kiltis, ne turtai, bet išmintis ir dorybė <...> kiekvieną į vyresnybę kėlė, nesgi visi lygūs buvo; ir taip, kas narsesnis karėj, tas ir vyresnis, kas doresnis, išmintingesnis ir teisesnis, tas tiesos suole sėdėjo.
>
> <...> Atlikimas darbo ar reikalo jų džiaugsmu buvo, o pailsis po vargų linksmybe, nesgi veja paklote, dangus apklote, o alkūnė ar akmuo pagalve buvo kruviną prakaitą nubraukus, girioj vargus, keliavus, kariavus ar sunkų darbą po žiauriu oru nubengus, visų didžiausiu buvo džiaugsmu prie šventos ugnies pasišildyti ir tuo save ant didesnių vargų pastiprinti.
>
> <...> Vienybė, teisybė ir meilė artimo tarp visų klestėjo, broliais viens kitą vadino.
>
> <...> Liuosybę savo pervis mylėjo ir godojo, už kurią viso pasaulio aukso nebūt ėmę.

„Vergybos", priešingai, „neapvežėjo ir už velnių darbą turėjo, tardami: „Velnias tau, – sako, – tevergauja, ne žmogus"."[1]

[1] Daukantas 1976, 1:446–448.

Kaip sunyko toksai senovės lietuvio būdas, o su juo – ir visa senovės lietuvių kultūra, analogiška klasikinei antikos kultūrai, pagrįsta natūralaus žmogaus dorove, Daukantas irgi aiškina remdamasis rusoistinėmis idėjomis. Tolstant nuo gamtos ir sveikos prigimties, pamirštant tėvų ir protėvių papročius ir gyvenimo būdą, smunka žmonių dorovė ir kartu viskas žlunga – giminės, tautos, valstybės.

„Eruliai" po ilgų klajonių ir karo žygių svetimuose kraštuose pagaliau sugrįžo į Lietuvą. Bet sugrįžo jau ne tokie, kokie buvo. Vieni grįžo turtingi, kiti varguoliai, bet abeji buvo „užmiršę tikėjimą ir įstatymus ūkės [valstybės] savo". „Algaudami rymionų ciesoriams, įgudo tinginėti ir plėšti." Grįžę namo, jie ir čia norėjo, kad jiems kiti „dirbtų ir algautų". Iš pradžių jie baugino, paskui jėga vertė dirbti „vargdienius žmones". Tačiau „vargdieniai, nenorėdami liuosybės savo paduoti, raginami dirbti, priešingavo, vaidijos, kas dieną paskui kariavos su turtingais". Ir tarp pačių turtingųjų nebuvo nei vienybės, nei taikos: gentys puldinėjo gentis, vaikai – tėvus, „kiekvienam rados pavoju begyventi".[2] Tuomet išsirenkamas kunigaikštis – „išmintingas, buklus ir gudrus" vyras Vaidevutis, kuris turi palaikyti tvarką ir teisingumą. Bet jam nesiseka, kadangi

[2] Ibid., 1:56.

> <...> diduomenė visuomet novijo vargdienius žmoneles, kurie, nebsulaukdami atlydos savo vargų, tame širdgėle grobė į ginklą diduomenės naikinti; daug krito dorų ir nedorų tame namkare. Paskui žmonės vargaliai, gavę viršų ir pažinę savo galią, nebnorėjo niekaip beklausyti paties viešpaties ir patys save ėmė rėdyti.[3]

[3] Ibid., 1:57.

Pagaliau pavyksta kriviui krivaičiui Vaidevučiui sutaikyti vargdienius su diduomiais. Buvo susitarta, kad

> <...> nė viensai diduomis nesididžiuos ir nesunks (nesuoks, nešauks) nė vieną žmogų be noro veltui prie darbo, bet kiekvienas diduomis, norėdamas darbėjo, meilaus vargdienį bendringai (prieteliškai) ir jam užmokesnį teisingai už jo darbą duos. Ant galo tie tebus diduomiais, kurie gerais darbais ir dorybe už visus didžiau atsiženklins, vienok nė kokios viršutinės perskyros tarp jų, žmonių vargdienių ir diduomių, daugiau nebebus. Taip vargaliai žmonės, savo liuosybę užstiprinę, gyveno paskui ilgus amžius laimingai.[1]

[1] Daukantas 1976, 1:58.

Taigi idiliškąją senovės lietuvio gyvenimo epochą kartais sudrumsdavo visokios sumaištys, bet jos būdavo laikinos ir gyvenimo būdo iš esmės nepakeisdavo.

Pirmas lietuvių dorovės nuosmukis, iš kurio dar sugebėta pakilti, buvo tada, kai „eruliai" sugrįžo namo jau nebe tokie, kokie išvyko. Jie jau buvo užmiršę savo tikėjimą, savo valstybės įstatymus. Jie jau nebebuvo lygūs ir teisingi: vieni buvo turtingi, o kiti varguoliai. Tarnaudami romėnams, buvo įpratę tinginiauti, plėšti, prievartauti. Šitaip į lietuvio būdą įsibrovė svetimi papročiai ir įpročiai. Tos ydos ir nedorybės vėl atgijo ir dar labiau išplito, kai lietuvius ėmė valdyti ne savi, o svetimi – iš pradžių kryžiuočiai, o vėliau lenkai.

Su kalavijuočių ir kryžiuočių ekspansija į lietuvių žemes prasidėjo nauja – tragiškoji bei herojiškoji Lietuvos istorijos epocha. Lietuviai mūru stojo ginti brangiausią savo turtą – laisvę:

> <...> reta giminė su tokia kantrybe ir narsybe gynė savo liuosybę, su kokia senų dienų lietuviai ir žemaičiai, kurie rūpesny niekuomet nenusiminė, kartais rūstose dienose braidydami kraujuose savo brolių, dar ant jų kūnų savo liuosybę gynė ir ne kartą pelenuose savo namų pačius neprietelius laidojo. Daug kartų patys, apgulti pilyse, nebstengdami atremti neprietelių galybės, velijos irose pilies užsirausti, nekaip jų vergais tapti.[2]

[2] Ibid., 1:36.

> Kas aprašys tenai tą meilę, vienybę, kantrybę ir drąsybę, kurią žemaičiai toj rūstoj dienoj rodė, regėdami užsileidžiančią savo liuosybę it aną šviesią saulę. Nė viensai nesigailėjo savo turtų: davė pinigus, kurs tiktai beturėjo. Žambrius, dalgius, akėčias kalė į kardus ir ragotines, palikdami dirvas medėms augti; pačios motriškosios, savo perlus, žemčiūgus, nuo galvos nusisegusios, į pinigus kaldino, idant tiktai ūkę [valstybę] savo išgelbėtų; visi ir vienas antram prisiekavo, jog pirmiau mirs, nekaip vergais taps.[3]

[3] Ibid., 1:359.

> Ant to garso visi žemaičiai kėlęsi grobė į ginklą ir prisiekė ar liuosais dar gyventi, ar iromis savo tėvainės užsirausti.[4]

[4] Ibid., 1:366.

> Žmonės žuvo tose karėse, ugny ir kraujuose skendo; [žmogus taip darė] ne kito ko geisdamas, kaip tiktai liuosybę, nuo paties Dievo žmogui duotą, gyniodamas kaipo visų didžiausią laimą savo gyvenimo, kurią kryž[eiviai] ir me[ldžionys] norėjo jam išp[lėšti].[5]

[5] Daukantas 1995, 1:431.

Taigi laisvė ir gyvenimas Daukantui yra identiškos sąvokos. Laisvas gyvenimas – natūrali žmogaus teisė. Nelaisvas žmogus negali būti pilnavertis.

Daukantui nei politika, nei ekonomika neatsiejama nuo dorovės. Dorovinga turi būti visokia žmogaus veikla. Tuo tarpu kryžiuočių politika buvo veidmainiška: jie viena sakė, kita darė. Jie sakėsi einą lietuvių krikštyti, o iš tikrųjų ėjo jų pavergti. Jie liepė klausyti išmintingų ir protingų įstatymų, o patys jų nesilaikė. Jie liepė mylėti artimą savo kaip save patį, o patys kitų kruvinas ašaras ir kruviną prakaitą gėrė. Jie skriaudė ir liepė kentėti, džiugindami antru gyvenimu, o patys to antrojo gyvenimo nepaisė. Jie paniekino lietuvių tikėjimą, įstatymus, papročius, kalbą, o lyg šaipydamiesi vadino juos savo krikščioniškais broliais. Jie – tinginiai, slinkiai, palaidūnai, norėję pasiglemžti svetima gera. Taigi kryžiuočių politika amorali ir dėl to pražūtinga. Daukantas tokią politiką smerkia ir dėl to taip pasiaiškina:

> Ne vienas skaitytojas, sklaidydamas mano raštus, rūgos, jog aš anuose lietuvius ir žemaičius daugioj vietoj giriu, o darbus ir kares krikščionių peikiu, kaipo neteisingai daromus. Bet jei rymionys ir graikai, noris pagonys, taip šiandien yra garbinami nuo visų krikščionių už savo dorybę ir kantrybę, dėl ko gi žemaitis arba lietuvis negali būti giriamas, jei kantriai gynė savo namus ir liuosybę nuo neprietelių, mylėjo dorybę, o neapkentė nedorybės. Aš tam nekaltas, jei krikščionys tų amžių buvo užmiršę tą prisakymą Viešpaties Išganytojo: „Mylėk artimą savo kaipo patsai save."[1]

[1] Daukantas 1976, 1:39.

Vaizduodamas lietuvių kovas su pavergėjais, Daukantas aukština, poetizuoja lietuvių ryžtą, didvyriškumą, pasiaukojimą, besąlygišką gimtojo krašto meilę. Jis tvirtina, jog lietuviai „tuo kartu tiktai teapsikrikštijo, kad patys norėjo".[2]

[2] Ibid., 1:99.

Lietuvių tautos nelaimes, prasidėjusias su kryžiuočių užkariavimais, dar labiau padidino unija su Lenkija. Stojo elegiškoji Lietuvos istorijos epocha. Svetimšaliai atnešė į Lietuvą baudžiavą, lažą – didžiausią ekonominę ir socialinę blogybę. Protingą, saikingą, teisingą senovės lietuvio gyvenimo būdą pakeitė prabanga ir skurdas. Prabangos siekimas vertė savanaudiškai niokoti gamtą – natūralią dieviškąją aplinką. Nykstant tai aplinkai, žmogus ėmė vis labiau skursti dvasiškai. Lietuvos didikai dvasiškai „ištižo" todėl, kad dabar „kūno geiduliai, ne dvasios tamprybė rėdė jų darbus".[3] O lietuviai artojai tapo prislėgti, nukamuoti, sukumpę po vargų našta. Turtuoliai dvasiškai išglebo ir degradavo lėbaudami, o vargšai ėmė dvasiškai skursti dėl nepakeliamos fizinės priespaudos. Taigi, juo toliau nuo gamtos ir sveikos prigimties – juo toliau nuo žmogaus esmės. Tokia logika būdinga rusoistams – ji būdinga ir Daukanto istorijos veikalams. Daukantas, kaip ir švietėjai ar rusoistai, susirūpinęs savo visuomenės, savo tautos dvasine degradacija. Todėl jis negali kalbėti ramiai, objektyviai. Jis nori sujaudinti, įkvėpti, paveikti žmones, prikelti juos iš dvasinio snaudulio. Emocinis patosas ir jo mentalinis turinys susieja Daukanto stilių, jo istorinio pasakojimo meną su rusoistinių veikalų stiliumi.

[3] Ibid., 1:639.

Liūdną pavergto lietuvio dalią Daukantas pavaizdavo jau *Darbuose*:

> Kas gali išguldyti, kokia toj tautoj atmaina rados tuo kartu, kad neb patys jau besirėdė, nes svetimi ėmė aną rėdyti ir įsakymus savo duoti. Tuojau nauji rėdytojai, idant aptvirtintų savo valdystę, dirbino pilis, o idant apvergtų ūkininkus, padėjo lažus. Reikėjo žemaičiams kirsti šventus

lieknus, kuriuose daug kartų, išjodami į karę, žmonas su kūdikiais buvo palikę, tuos ąžuolus amžiais nurumbėjusius, po kuriais ne kartą jų bočiai prabočiai ir anie patys meldėsi, reikėjo, sakau, tas ragotines, kardus, bardišius, su kuriais tiek kartų neprietelius savo ūkės graudino, kalti į žambius, dalgius, ir savo žydinčias lankas (pievas) plėšti jiems į dirvas; nes to tuojau negana buvo: turėjo dar keres svarstyti, balas ir versmes džiovinti, dieną ir naktį kruviną prakaitą liedami, ne dėl savo labo, nes dėl tų dirbti, kurių nei kalbos, nei apsiėjimų, nei tikėjimo neišmanė. Kas gali tas rūstas dienas aprašyti! Mano plunksna iš gailesio linksta ir neišgali vieno šašuolėčio užbrėžti galžudžių tų laikų <...>. Žaliūkai vyrai sudžiūvo nuo darbų, jaunikaičių liemenys sukumpo ant žambių ir dalgių, kas dar yra gailingiau, supūtė žiaudūs šiauriai laukuose skaisčius veidelius grakščių mergaičių, o kaitros saulės išdildė jų paskutinius mėgus.[1]

[1] Daukantas 1976, 1:368.

Tuos vaizdus Daukantas dar labiau išplėtojo ir sukonkretino *Istorijoj Žemaitiškoj*:

> Toksai buvo pirmasis pamatas vergybos Lietuvos tautos, kursai išnaikino liuosybę, rėdą, dobę, apsiėjimus, tikybą senovės; krikščionys vokyčiai, negėdėdamos nei svieto, nei palakūnės, nei Dievo, nekaltiems žmonėms atėmę nuo amžių amžiais užgyventą žemę, kalbą jų paneikę ir apjuokę, idant amžinai tamsybėj būtų, dykdami užkakinti savo lobį sukepusiu jų krauju nuo kruvinų vargų ir ašarų, nekaltus žmones į gyvolius savo paskaitė ir juos lygia dalia pardavojo, dovenojo, nuo vienos vietos į kitą it galvijus pagal savo norą varinėjo, amžinai juos nuvergę, dar pasakojos svietui juos palaiminę, kaipogi visa, kas vokyčių buvo, tas geras ir viežlybas, o kas lietuvių ir žemaičių, tas menkas ir neapvežamas. Atkaliai vėl lietuviai ir žemaičiai, kas buvo vokyčių, peikė ir niekino, o savo apdarą, kalbą, apsiėjimus ir dobę už šventus turėjo ir su gyvyba teapleido. Taip Lietuvos tauta, grūmusis ilgus amžius ir gyniojusi savo aukso liuosybę su visų didžiausia garbe, ilgainiui užslygo irose namų savo neteisybėmis ir apgaunėmis kraugerių, krikščionimis vadinančių, vienok ateis amžiai, ateis kartos, kurios gėdėsis tokių neteisybių ir stebėsis į aklybę svieto tų amžių.[2]

[2] Daukantas 1995, 1:285–286.

Su širdgėla dėstydamas priespaudos atsiradimą, laisvųjų žmonių įbaudžiavinimą, Daukantas daug karčių žodžių pasako nutaustantiems lietuvių didikams ir bajorams. Naujosios, pounijinės, bajorijos gyvenimo būdas, papročiai, interesai ryškiausiai pavaizduoti *Būde*:

> Diduomenė, viso pertekusi, nebnorėjo vargų bekentėti; kas pikčiau, ilgainiui slinkaudama išlepo valgy, gėry ir apdare, nesgi įprotis jos tėvų, bočių, probočių niekam nebtiko, kaipogi jų valgis ir gėrimas nebskanus, o drabužis nepadorus bebuvo, rūgštą sulą ir girą šeimyna begėrė, o vergai jų putrą besrėbė. Kas kokį šaldrą kame pamatė, tas jam tuojau apdaru pavėdauti norėjo; ir taip, rankoves savo koboto perskėlę, ant pečių susvarstė, galvą sau nuskuto it bepročiai, kelnes it dumples antsimovę, dažytais batais apsiavė, it tarsi ketėdami iš trobos neišeiti, o idant prikimštas jų skilvis visokiais skaniniais neperplyštų, minkšta šilkų juostele pajuosė, nesgi briedinis diržas su vario sagčiais, pirma goda ir

gašumas senovės Lietuvos vyro, nugis išjuoktas ir lauko žmogui paliktas, o meškena, taurena ar briedena neb kyriejum bebuvo. Lietuvos senovės kardas, kalavijas ir ragotinė sunkiomis rodės tiems vyrams, kurie šoblelę it skalelį ant šilkelio pajuosę, vieni tarškino po pilių gasus, žvirblius ūlyčioj gandindami, kiti midaunyčių užstalėse sirpo, uostus sukdami, it tarsi minėdami savo senovę ir norėdami dar vyrais, ne mergomis būti, į kuriuos prašaleičiai veizėdami vypsojo, o pačių žmonės antžvelgę mielių verpelėmis vadino.[1]

[1] Daukantas 1976, 1:636–637.

Taip išlepus lietuviams, „grūdos į Lietuvą nuo visų pusių" svetimi pirkliai, dailidės, amatininkai, paimdami į savo rankas visus krašto ekonominius svertus. „Visiems išlepusiems pinigų reikėjo", todėl kirsdino šventas girias, pardavinėjo medieną ir pelenus, „išbaidė iš savo girių brangius brangesnius žvėris", išnaikino bites. Gautus pinigus leido „ant lepumų ir lėbausenos". O „ištižę lepumuose, nebturėjo nei dvasios tamprybės, nei aitros liuosybės, goda jų širdy buvo išdilusi".[2] Dar didesnei nelaimei, 1569 m. jie „pasidavė į lenkų valdžią", kurie, panašiai kaip kryžiuočiai, „įsiveržę į Lietuvą, norėjo lietuvius būtinai paniekti ir vergais savo padaryti".[3] Anksčiau iš valstiečių surenkamų duoklių bei pinigų dabar „nebkako ant skaninių ir lepumų, tad prasimanė laukus prie savo dvarų tiekti, kuriuos liepė žmonėms veltui savo duona nudirbti". Tą darbą, „iki šiol Lietuvoj negirdėtą neregėtą, nuo lenkų įvestą, lažu vadinamą", lietuviai „iš apmaudo baudžiava pramanė; trumpai sakant, didžturčiai pasidarė gaspadoriais, o jų gyventojai nudriskusia šeimyna".[4] Žmonės, „dieną ir naktį dvaruose dirbdami", tiktai „nuogį, alkį ir vargą" nepabaigiamą teregėjo, vien mirties telaukė. „Kas Lietuvoj lenkiškai nekalbėjo, tas neb žmogum bebuvo, nes vergu to, kurs lenkiškai kalbėjo." Lietuvos artojas, it jautis, ant sieto pririštas vienoje vietoje mėšlui minti, turėjo tą pačią dirvą ne sau, o svetimam visą gyvenimą arti.[5] Tokiu būdu Lietuvos bajorija asimiliavosi su Lenkijos bajorija ir visais atžvilgiais atsiribojo nuo baudžiauninku paversto lietuvio artojo.

[2] Ibid., 1:638–639.

[3] Ibid., 1:639–640.

[4] Ibid., 1:640.

[5] Ibid., 1:641.

Žvelgdamas į savo gyvenamąjį metą, Daukantas mato, į kokią sunkią padėtį yra patekusi jo tauta. Labiausiai jam gaila priespaudos nukamuoto beteisio žmogaus:

> Žmonės nuvargę, kaip pilelėse, arba miestuose, taip ir kiemuose ar sodose gyvenantys, didžiai sunkia vergyba nunovyti, nesgi kožnas gyventojas yra prie žemės prikaltas. Į namus gyventojo įėjęs, gali kaip tinkamas lėbauti, valgomą daiktą ar drabužį neklausdamas paimti ir patį iki smerčio primušti; vargšas niekame paguodos neras ir niekas jo neužstos, ir piktadėjas paliks nesudraustu. Gyventojai prie savo pono dėl kokio norint lyčiaus be kukulio [be kyšio] negali pasirodyti, kursai, jei ir prileis prie savęs, kukulius atims ir, nieko gero nepadaręs, pas storastą arba tėvūną jį nusiųs teisybės sau melsti; tie vėl, noris antrus kukulius priims, teisybės vienok nepadarys, nesgi Lietuvoj kožnas žodis teisybės nuo sūdžios yra auksu sveriamas. Gyventojai penkias dienas, o kartais ir šešias, dvare dirba, panedėlį tiktai savo darbui teturi, didžiai tankiai nedėlios dienomis (nesgi svietas švenčių nešventina) visus darbus dirba, beje: aria, sėja, šieną pjauna, javus nuo lauko vokia ir kulia. Tas dar yra stebuklingesniu, jog klausiant, dėl ko šventą dieną darbą dirba, atsako:

„Ar nereikia ir nedėlios dieną valgyti?“ Duokles, arba rinkliavas, dvejas, trejas į ūkės skarbą moka, ponai vėl pramanytais mokesniais didžiai žudo. Duona juoda ir prasta minta, rugių varpas sumaltas valgo.[1]

[1] Daukantas 1976, 1:483–484.

Priespaudos sąlygomis išnyko ir gražūs senovės lietuvių papročiai, pvz., vaišingumas:

> Šiandien nabagai nuvargę, žudomi vis nori dar žmonysta pasielgti, tankiai išmintingam svečiui, į jų namus įėjusiam, neturėdami kuo jo pamylėti, pradeda verkti ir jam guostis prispaudimais ir neteisybėmis, to vien dėjęsi, idant svetys neturėtų jo už piktos širdies žmogų ir netartų jį paiku gaspadorium esant.[2]

[2] Ibid., 1:472.

Daukantas, didžiausia žmogaus brangenybe laikydamas laisvę, pateisina net kukliausią laisvo žmogaus buitį ir smerkia išlepusio parsidavėlio dvasinę vergystę. Aprašydamas lietuvių valgius ir gėrimus, sako:

> Čia ne vienas rasi lepnis, skaitydamas apie tokį jų valgį, švypterės, bet jei primins sau, jog senieji lietuviai, kalnėnai ir žemaičiai, tokiu valgiu misdami, per 500 metų su kardu guldami ir keldami, ne vien mokėjo ir stengė nuo kruvinų neprietelių savo liuosybę ginti, bet dar gandinti visą pasaulį savo narsybe ir kantrybe, tas aiškiai susigės, save regėdamas šiandien ištižusiu vergu, noris sukrus sulpiančiu ir skaninius laižančiu, nesgi visados godos vyras velijas noris šaknelėmis misti, jeib tiktai liuosu gyventi, nekaip šešku būti, svetimus kiaušius gerti, vištas ėsti ir tamsiame urve smirdėti.[3]

[3] Ibid., 1:451–452.

Daukantui darė įtakos tie istorijos šaltiniai, tų istorikų darbai (A. Kotzebue, M. Stryjkowskio, A. Kojelavičiaus, N. Karamzino, T. Narbuto, A. Schlötzerio, J. Voigto ir kt.), kuriais jis tiesiogiai rėmėsi: kai ką vertė, kai ką perpasakojo, kai ką pakeitė ar papildė, savaip interpretavo. Tačiau jis nieko mechaniškai nekopijavo, kiekvienu atveju kūrė originalų istorinio pasakojimo tekstą.

Daukantas rašo turtinga, žodinga, vaizdinga žemaičių kalba. Jo pasakojime gausu patarlių, priežodžių, frazeologizmų, kasdieninės šnekamosios kalbos posakių, sintaksinių darinių ir intonacijų. S. Daukantas gerai žinojo lietuviškas pasakas (pirmas sudarė jų rinkinį), todėl jo istorijos darbuose galima rasti ir lietuviško liaudiško pasakojimo bruožų.

Daukantas turėjo savą pasakojimo meno sampratą, kurią yra išdėstęs Fedro pasakėčių leidimo (1846) pratarmės pagrindinėje dalyje, pavadintoje „Pasakos būdas“.[4] Jo supratimu, pasakos esmę sudaro pasakojimas, o pasakoti galima trejopai: 1) apie tai, kas tikrai buvo; 2) apie tai, kas galėjo būti (nors iš tikrųjų gal ir nebuvo); 3) apie tai, ko tikrai nebuvo ir negalėjo būti, bet kas alegoriškai primena žmones ir jų santykius. Atitinkamai trejopa būna ir pasaka: 1) veikalinė pasaka, arba istorija (tokia „pasaka“ yra paties Daukanto istorijos veikalai, kurių du taip ir vadinasi: *Istorija žemaitiška, Pasakojimas apie veikalus lietuvių tautos senovėje*); 2) mokslinė (pamokomoji) pasaka (tokios „pasakos“ yra literatūros kūriniai); 3) žebelė, arba zauna (tokia „pasaka“ yra pasakėčia). Daukanto istorijos darbai yra dviejų pirmųjų pasakojimo variantų derinys. Juose susipina faktinė tiesa ir galima tiesa, tai, kas

[4] Girdzijauskas 1993, 60–66.

tikrai buvo, su tuo, kas galėjo būti, susijungia veikalinė pasaka, arba istorija, su moksline pasaka.

Idiliškoje lietuvių tautos istorijos epochoje nusveria galima tiesa – tai, kas galėjo būti, mokslinė pasaka. Herojiškoje ir elegiškoje epochoje keliama daugiau tai, kas buvo, ryškinama faktinė tiesa, bet ja neapsiribojama. Faktinė tiesa ir čia yra tiktai pretekstas prabilti apie gilesnę tiesą – apie tai, kas galėjo būti, nors iš tikrųjų gal taip ir nebuvo. Daukantui rūpi pagrįsti ir įrodyti savąją tiesą, atskleisti savo požiūrį į lietuvių tautą, į jos istorijos vingius, išryškinti gyvybingąsias tautos jėgas, suprasminti jos gyvenimą, įžiebti joje pasitikėjimą savimi ir viltį. Dėl to koks nors istorinis faktas čia dažnai peržengia fakto ribas, sužadindamas kūrybinę vaizduotę ir iš tikrovės pereidamas į galimybės sferą. Kai kalbama apie galimą tiesą, ieškoma faktų (tikrų ar išgalvotų) jai iliustruoti. O kai kalbama apie tikrą faktą, ieškoma jo gilesnės bendrosios prasmės. Todėl Daukanto darbuose susipina faktai (tikri ir išgalvoti) ir idėjos; bet lemiamas vaidmuo čia priklauso idėjoms. Taigi jo istorijos darbai yra dviejų žanrų – veikalinės ir mokslinės pasakos – sintezė. Jiems būdinga tikrų ir išgalvotų faktų bei idėjų organiška vienybė. Toji sintezė sudaro Daukanto istorijos darbų gyvybės pagrindą ir lemia jų poveikio galią. Dėl tos sintezės Daukanto parašytoji Lietuvos istorija yra ne tik praeities liudytoja, bet ir gyvenimo mokytoja.

Daukantas savo istorijos veikaluose sukūrė poetišką senosios, pagoniškosios, Lietuvos ir senovės lietuvio viziją, tautos laimingos vaikystės mitą, kuris buvo gyvas lietuvių kultūrinėje sąmonėje visą XIX amžių. Dėl to ir visą tą amžių lietuvių tautos istorijos požiūriu galima sąlygiškai laikyti Simono Daukanto amžiumi. Tai buvo daukantiškųjų idėjų gimimo, plitimo ir įsitvirtinimo metas.

Daukanto veiklos ir darbų reikšmė buvo gerai suvokta XIX a. pabaigoje – *Aušros* ir *Varpo* epochoje. Jau pirmame Aušros numeryje (1883) buvo pradėtas spausdinti J. Šliūpo (J.S. Kuokščio) straipsnis „Simanas Daukantas, Lietuvos raštininkas". *Varpe* S. Matulaičio (Dr.) straipsniu „Atminimas apie Daukantą" (1890) buvo paminėtos 25-osios istoriko mirties metinės. Daukantas, rašoma straipsnyje, „per visą savo gyvenimą be paliovos dirbo dėl gero lietuvių".[1] Dėl to jis yra varpininkų pirmtakas:

> Pamatą dėl pakėlimo taip karštai mylimos Lietuvos Daukantas matė užlaikyme lietuviškos kalbos ir platinime apšvietimo tarpe prasčiokų, kuriems ir pašventė visą savo gyvenimą. Užtai taip brangus mums Daukantas, užtai mes taip noriai jį minavojame, kad jis norėjo ir geidė to, ko norime ir geidžiame mes šiandien eidami keliais, kuriuos su tokiu vargu jis pramynė. Eikime jo pėdomis, sekime jo paveikslą, dirbkime taip, kaip jis dirbo, ir mes be abejonės datirsime tai, ko taip troško Daukantas kelias dešimtis metų atgal, ko ir mes šiandien trokštame. Darbštumas Daukanto tegul esti mums paveikslu, tegul kiekvienoje valandoje ragina mus dirbti tiek, kiek jis dirbo dėl gero savo tamsesniųjų brolių.

1893 m. *Varpe* vėl buvo išspausdinta straipsnių apie Daukantą, plačiai paminėtas jo gimimo šimtmetis. Nežinomo autoriaus straipsnyje „Simano Daukanto jubiliejus" (1893, Nr. 8) Daukantas vadinamas garbinguoju Lietuvos vyru, Lietuvos milžinu, kurio jubiliejų

[1] *Varpo* tekstai cituojami iš: *Lietuvių tautos praeitis* 9–13, nurodant metus.

> <...> pridera mums atšvęsti su ypatinga iškilmybe ir pagarbà. Atmintis to vyro turi mums būti ypatingai šventa ir garbinga. Nuo to karžygio ir „mučelninko" dvasios mes galime daug pasimokinti, nėsa tai yra paveikslas visiško pasišventimo tėvynei. Mes šiandien rasi kelintas priderančiai nė nepermanome galingos to didvyrio dvasios, kuri ragino ir vertė jį dirbti ant naudos tėvynei be atvangos, be perstagio, be užmokesčio, be kokios matomos naudos ir be kitų šiek ar tiek egoistiškų motyvų.

Todėl

> <...> pasirūpinkime įsigilinti į jo dvasią; pasisemkime iš tos versmės stropumo, kantrybės, vilties, o ypač meilės Lietuvos, kad galėtumėm ir mes atrasti nusiraminimą ir džiaugsmą dirbti ant naudos ateisiančioms kartoms.

1893 metų 11-as *Varpo* numeris pradedamas P.A. straipsniu „Simanas Daukantas", kuriame apgailestaujama, kad jo „vardas tarp lietuvių vos težinomas. Daugumas gal nė negirdėjo, ką a.a. Daukantas gero padaręs, kiti vėl nenori pripažinti ar nemoka permanyti visos svarbos jo trūso, jo darbų." Autoriaus nuomone,

> <...> *sugrąžinti lietuviams tautos vardą – tai buvo Daukanto idealas*, kuriam jis tarnavo per visą savo pilną vargo ir sunkaus darbo gyvenimą. Šių dienų „litvomanai" eina taku, Daukanto pramintu, taku, kuris vienok per kelias dešimtis metų niekeno nelankomas, suspėjo diktai žolėmis apželti. Jeigu atsiminsime, kad ir šiandien da ne kiekvienas drįsta įstoti į minėtąjį taką, tai lengva bus suprasti, kiek reikėjo drąsos, dvasiškų spėkų, meilės savo tautos tam takui išvesti pirm 50 metų!..

Straipsnio pabaigoje rašoma:

> Ilsėkis ramiai, narsus kareivi, amžinu atilsiu. Tavo pramintas takas atrastas; juo eina nedidelis, bet tvirtos dvasios tautiečių būrelis; tavo galinga dvasia stiprina juos jų kelionėje.

Tame pačiame *Varpo* numeryje išspausdintas J. Lozoraičio (A. Gerulaičio) straipsnis „S. Daukanto gyvenimas ir raštai". Jame, pasiremiant E. Volterio, M. Davainio-Silvestraičio ir kt. žiniomis, supažindinama su Daukanto biografija, skelbiamas jo testamentas ir darbų sąrašas. Daukantas esąs „visų garbinamas rašytojas", jis „padėjęs visas savo spėkas, paskyręs visą savo amžį, kad tik apšviestų savo tėvynę ir tokiu keliu nors mažumą palengvintų jai kelią prie laisvės ir geresnės ateities." Tame pačiame *Varpo* numeryje išspausdintas ir M. Lozoraičio (Joniškio) straipsnis apie Daukanto *Būdą senovės lietuvių kalnėnų ir žemaičių*, kuriame kritiškai ir kartu tolerantiškai vertinamas tas veikalas:

> <...> nors negalima sutikti su daugeliu S. Daukanto nuomonių, vienok jo „Būdas", be abejojimo, yra svarbus pamatas tolesniems tyrinėjimams mūsų draugijos istorijos, ir mylėtojai senovės ras jame kelią, kuriuo reiktų eiti dirbant savo darbą.

J. Zubrickas (Justins iš Turčinų) *Varpe* (1893) paskelbė eilėraštį „Daukanto atminčiai", kuriame apie Daukantą kalbama kaip apie garsų Lietuvos sūnų, galingos dvasios vyrą, kuriuo drąsiai galima didžiuotis:

> Daukanto vardas teskamb' iškilmingai,
> Atbalsiu lėkdams per Lietuvą seną!
> Jis, numylėjęs tėvynę širdingai,
> Suteikė gausų jai dvasišką peną...
> Uždegtas meile tėvynės karščiausia,
> Visko ant svieto jis išsižadėjo
> Ir, apsirinkęs sav darbą sunkiausią,
> „It pelė vargo per amžį triūsėjo."
> Jis neieškojo, ko trokšta kiekvienas,
> Pagarbių, turtų, šeimyniškos laimės,
> Bet užsidaręs darbavos sav vienas,
> Vargui į veidą žiūrėdams be baimės.

E. Volteris (Varnalėša) straipsnyje „Trumpa žinia apie Simano Daugkantos „Istoriją Žemaytišką"" (1894) aprašė šio Daukanto veikalo suradimo, rengimo spaudai ir spausdinimo istoriją, sukritikavo *Vienybėje lietuvninkų* skelbiamą tekstą:

> Jau kad užsiimti tokį svarbų dalyką, kaip išleidimas Daugkantos „Istorijos", tai reikia priderančiai jį ir atlikti, o nedaryti tokio jovalo, kokį „Vienybė" padarė iš „Būdo senovės Lietuvių", kur ant kiekvieno puslapio po kelias dešimtis klaidų, ir tai daugiausia tokių, kad skaitydamas žmogus tiktai krūpčioji.

Straipsnio autorius siūlo kitaip rašyti ir istoriko pavardę; jo nuomone, „rašyti Daukanta arba Daukantas vietoje Daugkanta yra grynas absurdas".

Daukanto istorijos veikalų poetiškumas, į kurį buvo atkreiptas dėmesys jau XIX a. pabaigoje, lėmė tai, kad jie turėjo didesnį poveikį lietuvių poezijai negu prozai. Daukantiška yra miško ir žmogaus, miško ir tautos likimo paralelė, būdinga XIX a. lietuvių poezijai, ypač A. Baranausko, vėliau Maironio kūrybai. Daukantiškas graudulys nuspalvino lietuvių poetų emocijas. Daukantiška ironija atsijojo melą nuo tiesos. Daukantiškas pasididžiavimas teikė tautai stiprybės. Daukantišką jauseną ir mąstyseną įvairiausiomis gijomis galima atsekti lietuvių literatūroje iki šių dienų.

PO SIMONO DAUKANTO. Domėjimasis Lietuvos istorija buvo ypač išaugęs XIX a. viduryje. Tuo metu pasirodė jau minėti I. Daniłowicziaus, J. Jaroszewicziaus, M. Balińskio, J.I. Kraszewskio, T. Narbuto, S. Daukanto leidiniai. Be jų, minėtini dar grafo **Kazimierzo Stadnickio** darbai, skirti Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino vaikų ir anūkų genealogijai: *Gedimino sūnūs* (*Synowie Gedymina*, 2 tomai, 1849–1853), *Vladislovo Jogailos broliai* (*Bracia Władysława Jagiełły*, 1867, papildymai ir pataisos 1873), *Algirdas ir Kęstutis* (*Olgierd i Kiejstut*, 1870). Remdamasis vokiečių, lenkų, rusų istoriografijos šaltiniais, Stadnickis išsamiai nušvietė XIV a. antrosios pusės ir XV a. pradžios politinę Lietuvos istoriją.[1] **Eduardas Kotłubajus** išleido Vilniaus vaivados ir Lietuvos didžiojo etmono Jonušo Radvilos biografiją (*Życie Janusza Radziwiłła*, 1859).

[1] Jonynas 1984, 159.

Po baudžiavos panaikinimo ir 1863 m. sukilimo „dėl susiklosčiusių politinių aplinkybių ilgam nutilo istorikų, gyvenusių Lietuvoje, balsas, bet kitur domėjimasis jos istorija ne tik neišblėso, bet dar sustiprėjo".[1] Ypač daug prisidėjo Kijevo istorikai. **Vladimiras Antonovičius** parašė daktaro disertaciją *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos iki XV a. vidurio apybraižos* (*Очерки истории Великого княжества Литовского до половины XV столетия*, 1878), kurioje nušvietė Lietuvos istoriją ligi Algirdo mirties. Antonovičiaus istoriografiją kritikavo Kijevo universiteto profesorius **Nikolajus Daškevičius** savo veikale *Pastabos iš lietuvių ir rusų valstybės istorijos* (*Заметки по истории Литовско-русского государства*, 1885), taip pat straipsniuose „Kultūrų ir tautybių kova lietuvių ir rusų valstybėje Lietuvos ir Lenkijos dinastinės unijos laikotarpiu" („Борьба культур и народностей в Литовско-русском государстве в период династической унии Литвы с Польшею", 1884) ir „Liublino unija ir jos pasekmės" („Люблинская уния и ее последствия", 1885). Daškevičiaus nuomone, „iki XIV a. pabaigos Lietuvoje nebuvo tautybių kovos", o unija, kuri pirmiausia buvo naudinga Lenkijai, „kone visiškai pakeitė Lietuvių ir rusų valstybės vidaus santykius", „kurstė vidaus nesutarimus", „rusų ir lietuvių antagonizmą".[2] Unija sugriovusi lietuvių tautos pagrindus, sunaikinusi jos savarankiškumą, rusų ir lietuvių šviesuomenė pasidavusi lenkų bajorų įtakai, dėl to lietuvių ir rusų valstybė praradusi nepriklausomybę. „Daškevičiaus pažiūros turėjo didžiulę įtaką vėlesnei lenkų ir iš dalies lietuvių istoriografijai."[3] Jos paskatino lenkų istorikus įrodinėti priešingai – jog „unija palankiai veikusi ne tik Lietuvos ir jai priklausomos Rusios, bet taip pat visos Rytų Europos kultūrą bei visuomenės raidą".[4] Lenkijos ir Lietuvos unijai buvo skirta **Augusto Mosbacho** knyga *Liublino unijos genezė* (*Początki Unii Lubelskiej*, 1872). **Stanisławas Smołka** išleido knygas *1386 metai* (*Rok 1386*, 1886), *Kęstutis ir Jogaila* (*Kiejstut i Jagiełło*, 1889), *Lietuvos unija su Karūna* (*Unia Litwy z Koroną*, 1903). **Feliksas Koneczny** išleido studiją *Jogaila ir Vytautas* (*Jagiełło i Witold*, 1893). Tie autoriai (kaip ir vėliau rašę Stanisławas Kutrzeba, Oswaldas Balzeris, Oskaras Haleckis, Stanisławas Zakrzewskis ir kt.) kėlė unijos reikšmę Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės stiprėjimui Rytų Europoje, bet nesvarstė jos vaidmens pačios Lietuvos gyvenime. Tuo tarpu kiti autoriai „stengėsi pabrėžti didžiulį unijos nuopelną ne tik apkrikštijant Lietuvą, bet ir keliant visos Rytų Europos kultūros bei visuomeninio gyvenimo lygį".[5] Vienas tokių autorių buvo **Anatolijus Levickis**, išleidęs knygą apie Švitrigailą (*Powstanie Świdrygiełły: Ustęp z dziejów unii Litwy z Koroną*, 1892). Joje tvirtinama, jog Lenkijos ir Lietuvos unija į atkariautus iš Azijos plotus atnešusi „vešlią Vakarų Europos kultūrą", kuri čia, sumišusi su rytietiškąja kultūra, atgaivinusi Rytuose civilizaciją ir turėjusi didelį poveikį ateityje. „Per Lenkijos ir Lietuvos uniją pirmąkart pasaulyje pasireiškęs naujas principas, nauja tautų švietimo forma – ne jas pajungiant, o puoselėjant brolišką sąjungą, patraukiant į savo pusę barbarus, pakeliant juos iki savo lygio, kiekvienu požiūriu sulyginant juos su savimi."[6] Vėliau panašių pažiūrų buvo Janas Fijalekas, Aleksandras Brückneris, Antonis Prochaska ir kt. lenkų istorikai.

Rimčiausias Lietuvos istorijos tyrinėtojas XIX a. pabaigoje buvo **Matvejus Liubavskis**, išleidęs veikalus *Lietuvių ir rusų valstybės sritinis suskirstymas ir vietinis valdymas iki pirmojo Lietuvos Statuto pasirodymo* (*Областное деление и местное управление Литовско-русского государства. Ко времени издания Первого Литовского*

[1] Jonynas 1984, 164.

[2] Ibid., 169.

[3] Ibid., 166.

[4] Ibid., 170.

[5] Ibid., 183.

[6] Ibid.

Статута, 1892), *Lietuvių ir rusų seimas* (*Литовско-русский сейм*, 1900). Vėliau savo tyrinėjimus jis susintetino veikale *Lietuvių ir rusų valstybės istorijos iki Liublino unijos apybraiža* (*Очерк истории Литовско-русского государства до Люблинской унии включительно*, 1910). Liubavskis Lietuvos istoriją aiškina nuo XII a. pradžios, kada jau galima remtis autentiškais šaltiniais. Liubavskio darbai, pasižymintys kruopščiu archyvinių šaltinių (ypač Lietuvos Metrikos) panaudojimu, laikomi „parankinėmis kiekvieno Lietuvos istorijos tyrinėtojo knygomis".[1] Lietuvos istoriją tyrinėjo Charkovo universiteto profesorius **Nikolajus Maksimeika**, išleidęs monografiją *Lietuvių ir rusų valstybės seimai iki 1569 m. Liublino unijos* (*Сеймы Литовско-русского государства до Люблинской унии 1569 г.*, 1902). Lietuvos istoriją po Liublino unijos tyrinėjo profesorius **Ivanas Lappo**, išleidęs veikalus *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė nuo Liublino unijos iki Stepono Batoro mirties* (1569–1586) (*Великое княжество Литовское за время от заключения Люблинской унии до смерти Стефана Батория (1569–1586)*, 1901) ir *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVI a. antrojoje pusėje. Lietuvių ir rusų pavietas ir jo seimelis* (*Великое княжество Литовское во второй половине XV столетия: Литовско-русский повет и его сеймик*, 1911). 1933–1940 m. jis buvo Kauno universiteto profesorius, tuomet jo darbų išleista Kaune.[2] Lietuvos ekonomiką tyrinėjo profesorius Mitrofanas **Dovnaras-Zapolskis** disertacijoje *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybinis ūkis Jogailaičių laikais* (*Государственное хозяйство Великого княжества Литовского при Ягеллонах*, 1901). Valstiečių padėtį Lietuvos valstybėje (daugiausia teisiniu požiūriu) tyrinėjo savo darbuose Fiodoras Leontovičius, Ivanas Novickis, Michailas Vladimirskis-Budanovas. Žygimanto Augusto agrarinę reformą jau kiek vėliau, XX a. pradžioje, nušvietė profesorius **Vladimiras Pičeta**, išleidęs dviejų tomų disertaciją *Žygimanto Augusto agrarinė reforma Lietuvių ir rusų valstybėje* (*Аграрная реформа Сигизмунда-Августа в Литовско-русском государстве*, 1917).

[1] Jonynas 1984, 170. Lietuviškai buvo išleista jo *Lietuvos istorija ligi Liublino Unijos* (d. 1 1920, d. 2 1922).

[2] *Istorinė Vytauto reikšmė* (1930), *Iš Vyriausiųjų Lietuvos suvažiavimų istorijos XVI amž.* (1932), *Lietuva ir Lenkija po 1569 m. Liublino unijos* (1932), *Iš Vyriausiojo Lietuvos Tribunolo istorijos XVI amž.* (1932), *1588 metų Lietuvos Statutas* (d. 1 1934, d. 2 1936).

Rusų istorikų darbai išplėtė Lietuvos istoriografijos problematiką, paskatino ir lenkų istorikus nesiriboti vien unijos tema. XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje pasirodė reikšmingų lenkų istorikų darbų apie Lietuvą. **Józefas Bielińskis** išleido stambų veikalą – Vilniaus universiteto istoriją (*Uniwersytet Wileński 1579–1831*; 3 tomai, 1899–1900). **A. Mierzyńskis** dviem tomais paskelbė *Lietuvių mitologijos šaltinius* (*Źródła do mitologii litewskiej*, 1892–1896). **J. Latkowskis** išspausdino studiją apie Mindaugą (*Mendog, król litewski*, 1892). Kiek vėliau pasirodė **L. Krzywickio** *Senovės Žemaitija* (*Żmudź starożytna*, 1906).

Iš pačių lietuvių po S. Daukanto Lietuvos istorija labiausiai domėjosi M. Valančius, J. Basanavičius ir J. Mačiulis-Maironis.

MOTIEJUS VALANČIUS išleido dviejų dalių veikalą apie Žemaičių vyskupiją: *Žemaičių vyskupystė, aprašė K. Motiejus Volončevskis, dalis I–II, Vilniuj, spaustuvėje Juozapo Zavadzkio, 1848*. Žemaičių vyskupija čia „aprašyta nuo apskelbimo Žemaičiuose krikščioniško tikėjimo lig mūsų gadynės, tai yra nuo 1413 lig 1841 metų".[3] Veikalo idėja subrendo Peterburgo dvasinėje akademijoje 1842–1845 m. laikotarpiu, kada Valančius bendravo su Peterburge dirbusiu S. Daukantu ir jo bičiuliais (J.K. Gintila, A. Gabonskiu, A. Lendzevičiumi).[4] Daukantas prikalbino Valančių rašyti tą veikalą lietuviškai. 1845 m. grįžęs iš Peterburgo ir tapęs Varnių kunigų seminarijos rektoriumi, Valančius 1847 m. veikalą užbaigė, o kitais metais jis buvo išspausdintas. Neseniai (1845) buvo išleistas Daukanto *Būdas senovės lietuvių kalnėnų*

[3] Valančius 1972, 2:25.

[4] Ibid., 2:9.

ir žemaičių. Tų dviejų istorijos mokslo knygų „pasirodymas lietuvių kalba anuomet buvo tikra sensacija“.[1] Niekas nenorėjo tikėti, kad tie veikalai buvo iškart parašyti lietuviškai, galvota, jog iš pradžių jie buvo parašyti lenkiškai. Lenkų kalba juos norėjo išleisti Kajetonas Zabitis-Nezabitauskis. Valančiaus *Žemaičių vyskupystę* dar prieš 1860 m. ėmė versti į lenkų kalbą Mauricijus Griškevičius (1801–1864). Vertimas su Stanisławo Smołkos pratarme buvo išleistas Krokuvoje 1898 m.

Leisdamas spausdinti Valančiaus *Žemaičių vyskupystę*, bažnytinės cenzūros cenzorius D. Pacevičius išbraukė tik vieną (114) paragrafą „Didžiūnų Pšecišević nedorybė“, tačiau caro valdžiai knyga greitai ėmė nepatikti. 1852 m. A. Petkevičius, iš naujo cenzūruodamas knygą, rašė, kad „šis kūrinys savo dvasia ir kryptimi turi aiškų tikslą palaikyti žemaičių tautybę“, kad „autoriaus samprotavimai apie Žemaitiją politiniu atžvilgiu <...> yra netinkami ir išdėstyti be reikiamos pagarbos ir palankumo teisėtai vyriausybei“.[2] 1865 m. karo lauko teismas Vilniuje pažymėjo, kad knyga turėjusi tikslą įskiepyti skaitytojui neapykantą vyriausybei ir „net sužadinti mintį apie sukilimą“.[3] Autorius, pavaizdavęs pagonišką Žemaitiją bei jos religines apeigas, kalbąs apie nepaprastą žemaičių narsumą, parodytą kovose su vokiečiais. Taip drąsiai gindamiesi nuo priešų, žemaičiai buvę laisvi, o šiandien to narsumo „vos šašuolietis“ belikęs. Paskutiniuosius (1794, 1812, 1831) politinius įvykius Valančius aprašinėjąs priešiškai Rusijos vyriausybei ir kaltinąs ją engimu.[4] Pagaliau 1865 m. vasario 4(16) d. aplinkraščiu M. Muravjovas *Žemaičių vyskupystę* (kartu su dar penkiomis prieš 1864 m. išleistomis lietuviškomis knygomis) uždraudė platinti.[5] Taigi caro valdžia Valančiaus *Žemaičių vyskupystėje* įžiūrėjo tuos pačius pavojus, kaip ir Daukanto *Būde*.[6]

Žemaičių vyskupystėje Valančius panaudojo daug spausdintos literatūros (42 leidinius) ir archyvinių šaltinių. Jis naudojosi ir Daukanto išrašais iš Lietuvos Metrikos, taip pat jo *Istorijos žemaitiškos* rankraščiu. Valančiaus knyga vietomis „tiek perkrauta vardais, datomis, glaustais įvykių aprašymais, kad ji atrodo kaip grynai faktografinis veikalas“.[7] Kadangi vėliau daug Valančiaus panaudotų archyvų žuvo, jo knyga vertinga ir kaip istoriografijos šaltinis.

Nors Valančius pats buvo Žemaičių vyskupas ir rašė savo vyskupijos istoriją, jis visais atvejais stengėsi būti objektyvus, viską aiškinti nuosekliai ir logiškai. Jam būdinga tolerancija kitatikiams ir kritiškas požiūris į katalikų dvasininkus (ypač jėzuitus). Vyskupijos istoriją Valančius parašė „kaip pasaulietinį istorijos veikalą“.[8] Dėl to 1849 m. prelatas Benediktas Smigelskis paskelbė platų straipsnį, kuriame Valančiaus knygą labai sukritikavo. Straipsnis, išverstas iš lenkų kalbos ir pavadintas „Kritika vysk. Valančiaus „Žemaitiu wiskupistes““, 1911 m. buvo išspausdintas žurnale *Draugija*. Tačiau Valančius, atskleisdamas visokias bažnytinio gyvenimo ir kunigų bei vienuolių ydas, siekė Katalikų Bažnyčią ne silpninti, o stiprinti.

JONAS BASANAVIČIUS istorija domėjosi nuo jaunumės. Autobiografijoje rašo, jog jau nuo pat mažų dienų jo akis ir širdį prie savęs traukę piliakalniai. „Ant šitų kalnų, galiu drąsiai sakyti, susitvirtino mano lietuviškumas.“[9] 1873–1874 m. jis studijavo Maskvos universiteto Istorijos ir filologijos fakultete, kur ypač mėgo Rusijos istorijos profesoriaus S. Solovjovo paskaitas, rinko medžiagą Kęstučio biografijai.[10] Vėliau, perėjęs į Medicinos fakultetą, toliau domėjosi istorija. „Ypač

[1] Valančius 1972, 2:10.

[2] Ibid., 2:18.

[3] Ibid.

[4] Ibid.

[5] Ibid., 2:18–19.

[6] Merkys 1991, 162–165.

[7] Valančius 1972, 2:13.

[8] Ibid., 2:15.

[9] Basanavičius 1997, 19.

[10] Ibid., 38; Basanavičius 1970, i.

lietuvių tautos praeitis, kurios pažinimui jau nemaža laiko buvau pašventęs, ir mediku tapus, man iš galvos išeiti negalėjo", – rašė autobiografijoje.[1]

Basanavičius neparašė ištisinės Lietuvos istorijos, savo pažiūras į lietuvių tautos praeitį išdėstė gausiose studijose ir straipsniuose. Jam labiausiai rūpėjo lietuvių kilmės (etnogenezės) problema. Didžiausiu ir svarbiausiu savo gyvenimo uždaviniu jis laikė nutiesti neišgriaunamus pamatus „artimai giminystei ir neabejotinai tapatystei tarp Trakų ir šios dienos lietuvių" ir aiškiai įrodyti, „jog mes lietuviai – išeiviai iš mažosios Azijos ir pietinės Europos, o ainiai senovės Trakų <...> – esame seniausia kultūriška tauta Europoje <...>".[2] Susižavėjęs H. Schliemanno darbais, Hetitų imperijos atradimu, lyginamosios kalbotyros idėjomis, indoeuropiečių prokalbės atskleidimu, Basanavičius lietuvius ir ėmė kildinti ne iš romėnų ar herulių, kaip anksčiau, o iš senovės trakų bei frygų, kurie gyveno Balkanų pusiasalyje. Kai romėnai ėmė puldinėti Trakiją, dalis jos gyventojų persikėlė per Dunojų į Dakiją (dabartinę Rumuniją). Persikėlę trakai bei frygai suskilo į tris grupes: vieni priėmė romėnų (lotynų) kalbą ir pavirto rumunais, kiti susimaišė su slavais, o treti nuo Dunojaus ir Karpatų kalnų nusikėlė į šiaurę prie Baltijos jūros. Juos K. Tacitas (I a.) ir pavadino aisčiais. Jie ir buvę lietuvių protėviai, atsikraustę čionai „ne Marijaus ir Sulos, ne Julijaus Cezario ir Pompėjaus ir ne Nerono ar Atilos laikais, kaip buvo spėjama, o daug anksčiau, kada romėnai, įsiveržę į Balkanų pusiasalį, pradėjo karą su makedonais".[3] Savo hipotezei paremti Basanavičius pririnko gausiai kalbos, tautosakos, mitologijos ir kt. duomenų. Kadangi hetitai buvo labai aukštos kultūros, kuri turėjo įtakos Mesopotamijos ir Egipto, vėliau ir graikų kultūrai, o Hetitų imperiją ilgainiui sugriovė frygai, todėl kildinti lietuvius iš frygų buvo taip pat garbinga, kaip ir iš Romos užkariautojų herulių. Basanavičius įrodinėjo, kad lietuvių kultūra (kalba, mitologija, tautosaka, vietovardžiai, papročiai ir kt.) yra panaši į senovės Balkanų tautų trakų bei frygų kultūrą. Pvz., lietuvių pasakų ir dainų gamta visai nepanaši į Lietuvos gamtą. Joje daug gyvulių ir augalų, kurių nebuvo Lietuvoje. Pasakos rodo, kad lietuviai gerai pažino liūtus, laikė juos stipriausiais žvėrimis, su jais grumdavosi, juos medžiodavo, mokėdavo juos sugauti ir auginti. Prijaukintus liūtus didikai laikydavo savo dvaruose. Lietuvių tautosakoje veikia sakalai, gulbės, beždžionės, drambliai. Lietuvių dainose dažnai minimas Dunojus ir dunojėliai, aukšti kalnai ir kalneliai, dainuojama apie mėlynas marias. Net Nemunas kartais vadinamas Dunojumi. Dainose apstu vario – vario kibirėlių, varinių varpelių. Pasakose minimi šilkų kuodeliai, mergelės žalius šilkus verpia. Dainose minima rūta, lelija, diemedis, alyva, radasta, levanda, rožė. Dainose ir pasakose daug marmurinių rūmų. Basanavičiaus nuomone, visa tai rodo, jog lietuviai kitados gyveno pietuose. Kalnuotoji žemė – tai Balkanų pusiasalis, marios – Egėjaus jūra; marmuro gausu Karpatų kalnuose, Dakijoje; rožė atkeliavusi iš Persijos per Mažąją Aziją į Trakiją ir Makedoniją; iš pietų atkeliavusi ir rūta, lelija, diemedis. Kitaip tariant, lietuvių tautosakos geografinis pasaulis esąs pietietiškas, panašus į tą, kuriame senovėje gyveno trakai bei frygai. Panaši esanti lietuvių ir trakų bei frygų mitologija. Frygų dievų motinos Rėjos vardą jis sieja su lietuviškais veiksmažodžiais „rėti", „rėkauti", deivės Kybelės vardą – su pavardėmis „Kybelis", „Kybelius", „Kybelka". Orfėjo vardas kildinamas iš lietuviško „virpti" ir „varpas", Olimpo – iš „uola", „ola", Spartako – iš „spartus", „spartokas". Mažosios Azijos

[1] Basanavičius 1997, 39.

[2] Cit. iš: Mykolaitis-Putinas 1936, 1:113.

[3] Jurginis 1971, 138.

vietovardžiuose turį savo atitikmenis Kaunas, Trakai, Lyda, Prienai, Balbieriškis. Taigi Basanavičiaus išvedžiojimai daug kur remiami naiviu etimologizavimu arba išoriniu žodžių panašumu. Jo sukurtą lietuvių kilmės iš trakų bei frygų versiją kritikavo P. Klimas ir ypač K. Būga. Basanavičius labiausiai vertino senąją, pagoniškąją, lietuvių kultūrą, kurios pagrindas buvo savita tikyba. Pagoniškoji tikyba dariusi lietuvius narsius ir vieningus, pasiduodančius kunigaikščių valiai. „J. Basanavičiui tikyba – neatskiriama tautybės dalis."[1] Įvedus Lietuvoje krikščionybę, kada fanatikai ėmė persekioti viską, kas buvo „pagoniška", tautiška, turėjusi žlugti ir žmonių dvasios kultūra. Tautos kultūringumą pirmiausia rodąs kalbos tobulumas ir gražumas, taip pat tautosaka, mitologija, papročiai. Basanavičius smerkia krikščionybę kaip senosios lietuvių kultūros naikintoją. Panašiai kaip ir S. Daukantui, jam atrodė, kad baudžiavą ir kitas socialines bei politines blogybes į Lietuvą atnešė užkariautojai ir krikščionybės skleidėjai – svetimšaliai vokiečiai ir lenkai.[2] „J. Basanavičiaus raštai apie Lietuvos krašto ir lietuvių tautos praeitį, papročius, kalbą, apie žodinę liaudies kūrybą skatino romantines tendencijas grožinėje lietuvių literatūroje."[3] „Jono Basanavičiaus raštai tiesiogiai maža ką turi bendra su dailiąja literatūra, bet netiesiogiai jų įtaka buvo gana žymi. Basanavičius juk savo raštais pagrindė ir pratęsė romantinį patriotinį sąjūdį, kuriuo taip ilgai maitinosi mūsų literatūra, ypač poezija. Garbingos senovės ir lietuvių kalbos aukštinimui Basanavičiaus teorija sudarė stipresnius ir moderniškesnius pagrindus, negu Daukanto ir kitų priešaušrinės gadynės istorikų raštai."[4]

[1] Basanavičius 1970, xvi.

[2] Ibid., xxi.

[3] Ibid., xxiv.

[4] Mykolaitis-Putinas 1936, 1:113.

JONAS MAČIULIS-MAIRONIS. XIX a. pabaigoje, įsisiūbavus tautiniam sąjūdžiui, buvo būtinai reikalinga ištisinė Lietuvos istorija lietuvių kalba. Jos negalėjo atstoti nei S. Daukanto veikalai, nespausdinti arba sunkiai prieinami, nei Konstancijos Skirmuntaitės *Istorija Lietuvos*, išversta iš lenkų kalbos ir išleista 1887 m., bet neturėjusi pasisekimo. Tą spragą užpildė Kauno kunigų seminarijos klierikas Jonas Mačiulis. Stanislovo Zanavyko slapyvardžiu 1886 m. jis parašė, o 1891 m. Tilžėje išspausdino leidinį *Apsakymai apie Lietuvos praeigą*. Tai buvo „pirmoji ištisinė Lietuvos istorija, parašyta lietuvių kalba".[5] Ji buvo perspausdinta 1903 ir 1906 m.; iš naujo peržiūrėta ir gerokai pertvarkyta, pavadinta *Lietuvos praeitis*, buvo paskelbta Maironio *Raštų* rinkinyje (1926). 1906 m. leidime buvo pridėta „Trumpa lietuvių rašliavos apžvalga" – konspektyvi ištisinė lietuvių literatūros istorija. Šis Maironio darbas ilgą laiką buvo geriausias Lietuvos istorijos vadovėlis. Tik nuo 1911 metų vis populiaresnė darėsi A. Aleknos *Lietuvos istorija*, kurią 1936 metais pakeitė Adolfo Šapokos redaguotoji *Lietuvos istorija*.

[5] Zaborskaitė 1987, 46.

Maironis rašė Lietuvos istoriją patriotiniais tikslais – norėdamas ugdyti gimtojo krašto meilę. Pratarmėje jis sako:

> Žemė, kur mes gimėme, augome ir pasenome, yra mums brangi ir miela; mylime ją kaipo vaikai savo motyną, o jei kartais atsitinka persiskirti su jąja ir išvažiuoti į tolimąją šalį, tai sunku užturėti krintančias ašaras ir nuraminti suspaustą širdį. Kiekvienas, rodos, žmogus turi tartum įgimtą tą meilę, kiekvienam yra brangi tėvynė, bet negalime tikrai ir išmintingai mylėti savo žemės, nežinodami jos praeigos ir istorijos.[6]

[6] Maironis 1992, 3(2):437.

Lietuviai negali pažinti savo tautos praeities, nemokėdami svetimų kalbų, o lietuviškai Lietuvos istoriją rašė tik vienas Daukantas, kurio darbai tebėra nespausdinti,

be to, „parašyti nepragmatiškai", „yra medžiaga istorijai, bet ne pati istorija". Todėl „suprasdamas, kaip yra reikalinga Lietuviui žinoti savo istoriją", Maironis ir norėjęs „supažindinti savo brolius su jų praeiga ir parodyti Lietuviams, jog jų istorija yra verta pažinimo". Dėstydamas jis rūpinęsis „kiek galint prisitaikinti prie išgalių ir išmonės paprastų žmonių ir nelakioti aukštai". „Pratarmėje" Maironis perspėja, kokia bus jo darbe Lietuvos istorijos samprata. Ji būsianti krikščioniška – katalikiška:

> Tėvynės meilė negali būti be Dievo meilės, taip jog žmogus, kurio nejaudina ančprigimtiniai jausmai, negali tikrai ir išmintingai mylėti savo tėvų žemės. Todėl klysta labai tos karštos jaunos galvos, kurios sako, jog Lietuviams užtenka vieno moksliško apšvietimo. Šviesos reikia, bet mokslas be religijos vienas dar neišaukština žmogaus, neįkvepia dorų ir aukštų jausmų, nepastiprina ir nepakelia nupuolusios dvasios, nesušildo užšalusios širdies. Patys tėvynės mylėtojai, jei išsižada tikros religijos, tai neturėdami po savimi tikro pamato, neužilgai nustoja ir meilės tėvų žemės, nes nemato tikros saulės, kuri duoda šilimą. Nenoriu pasakyti, jog mes turime tikėti dėl to tiktai, kad mūsų tėvynės geras to reikalauja, bet jog ir tuose dalykuose šventas tikėjimas yra mums lenta išgelbėjimo nuo paskandos.[1]

[1] Maironis 1992, 3(2):440.

Taip, ne kitaip suprasdamas „mūsų žmonių reikalus", Maironis rašęs savo *Apsakymus*. Tai rodo, kad Maironis tęs daukantiškąją Lietuvos istorijos tradiciją, bet jau pakoreguotą Antano Baranausko požiūrio į Lietuvos praeitį.

Rašydamas Lietuvos istoriją, Maironis naudojosi trejopais šaltiniais: 1) rusų, 2) lenkų ir 3) lietuvių istorikų darbais.[2] Remdamasis Kijevo istorikais, kurie savo pažiūromis atstovavo oficialiajai carinei istoriografijai, neigusiai „bet kokias lietuvių tautos nacionalinio ir valstybinio savarankiškumo aspiracijas", Maironis „pabrėžia faktus, rodančius senosios Lietuvos didybę, kovų prieš kryžiuočius heroiką, siekdamas įteigti mintį, jog carinės imperijos galybė neamžina: ji turėjo savo pradžią, turės ir pabaigą; lygiai neamžina ir lietuvių tautos silpnybė, jos paniekinimas ir prispaudimas".[3] Lenkų XIX a. pradžios istoriografijoje „pateikiama gausi medžiaga apie Lietuvos praeitį, kultūrą, mitologiją traukė ir žavėjo lietuvių inteligentiją per XIX amžių".[4] Tos istoriografijos romantinė dvasia labai artima ir Maironiui. Tačiau Maironis yra nuosekliai nusistatęs prieš unijines tendencijas, tolydžio pabrėžia lietuvių tautos savarankiškumą. Lietuvos istoriją nušviečia ne iki krikšto (kaip, pvz., J.I. Kraszewskis) arba Liublino unijos (kaip T. Narbutas ir S. Daukantas), o iki savo gyvenamojo meto. Lietuvių tauta buvo ir tebėra gyva, ji visą laiką turėjo ir toliau kuria savo istoriją. Pagaliau iš lietuviškai rašiusių Lietuvos istorikų pagrindinė atrama Maironiui buvo S. Daukantas. Giliąją Lietuvos senovę, senovės lietuvio gyvenimą, jo „būdą" Maironis aprašo ne tik Daukanto supratimu, bet ir jo stiliumi, pvz.:

[2] Zaborskaitė 1987, 47–55.

[3] Ibid., 48.

[4] Ibid.

> Lietuviai buvo užgyvenę kraštą, traškančiomis girėmis apaugusį, tarp kurių tviksojo versmės, balos ir ežerai; visas kraštas buvo gana tankiai išvagotas upėmis ir upeliais; miškai buvo teip tankūs ir didi, jog teisingai vadinos neįžengiami; buvo girios, kurios nuo visuotinio tvano nebuvo mačiusios kirvio.[5]

[5] Maironis 1992, 3(2):442.

Arba:

> Vyrai vieni dieną ir naktį su meškomis ir vilkais grūmės, kiti ežeruose su tinklais žvejojo. Jaunuomenė taip pat nelepinos ir neslinkiavo, bet nuo jaunų dienų į vargus pratinos: basi, puspliki, lyjant ir sniegtant į pastogę nelindo, bet per pusnis brisdami ir dainuodami keliavo, kur tėvai siuntė, pratinos medžioti, meškas smaugti ir briedį paristi, to tiktai geisdami, kad būtų vadinami vyrais, ne vaikais. Pavasarį bėginėdami palangiais vilyčias drožė, saidokus dirbo, pratindamies į karę; didesni paaugę mokinos nuo tėvų, kaip mešką ar šerną vienu bloškimu nudžiauti; tinginio mažo ir didžio neapkentė; pačios moteriškės buvo pripratusios prie visokių darbų ir ne kartą didžiame reikale stojo kartu su vyrais į kovą arba mūšį.[1]

[1] Maironis 1992, 3(2):454.

Maironis kitaip negu Daukantas vertina pagonybės ir krikščionybės vaidmenį lietuvių tautos gyvenime. Daukantas tikrąjį lietuvių tautos „būdą" sieja su pagonybe; krikščionybė tą „būdą" tik padėjo sunaikinti. Tuo tarpu Maironiui „krikščionybė iš esmės aukštesnė, palyginti su pagonybe, religijos forma. Krikščionybės priėmimą jis suvokia kaip būtiną ir, deja, lietuvių tautai pavėluotą istorinės raidos žingsnį, suteikiantį pagrindus formuoti aukštesnei kultūrai, įsijungti į bendrą Europos tautų istorijos srautą."[2] Skirtingas pagonybės ir krikščionybės vaidmens lietuvių tautos gyvenime traktavimas nulėmė ir kitus šių dviejų autorių istoriografijos skirtumus (pvz., požiūrį į socialines problemas, į baudžiavą ir kt.).

[2] Zaborskaitė 1987, 52.

Kalbėdamas apie lietuvių kilmę, Maironis pritaria Basanavičiaus nuomonei, jog „Lietuviai gyveno kanakados ties Dunojumi", bet neatmeta ir jų kilmės iš herulių versijos, kurios laikėsi Lelewelis ir Kraszewskis.[3] Kiekvienos tautos istorijos pradžia esanti tamsi ir klaidinga, todėl autorius, nenorėdamas nei pats klaidžioti, nei kitų klaidinti, savo nuoseklų pasakojimą pradeda nuo XIII amžiaus, o ankstesnius laikus tik trumpai pamini. Iki XI a. lietuvius dažnai lankydavę „atėjūnai iš Skandinavijos", po to lietuviai pradėję susipažinti su lenkais ir gudais, nuo XII a. vidurio ėmę tapti ir gudų valdovais. Tačiau „tuokart paprastai užmiršdavo apie savo tėvų žemę, prisiimdami tikėjimą ir papročius savo naujos tėvynės". Tokie svetimų kraštų užvaldymai lietuviams mažą naudą teatnešdavę. Pati Lietuva, padalyta į daugybę labai mažų kunigaikštysčių, neturėjusi jokio politinio ryšio. Tik XII a. pradžioje kryžiuočiai („kryžokai") ir kalavijuočiai („kardininkai") sukelia „miegtančius lietuvius" ir priverčia juos vienytis. Rimgaudas išsisklaidžiusius lietuvius ima rinkti po viena valdžia ir pirmas pradeda vadintis didžiuoju kunigaikščiu. Nuo jo prasideda naujas lietuvių tautos gyvenimas. Lietuviai 300 metų kone be perstojo kariauja su kryžiuočiais bei kalavijuočiais. Kryžiaus karus Maironis smerkia taip pat, kaip ir Daukantas. Jis pabrėžia, kad krikščioniškas tikėjimas Latvijoje ir Lietuvoje buvo platinamas „ne žodžiu, bet kardu", kad žmonės buvo krikštijami „ne vandeniu, bet kardu ir ugnimi" ir kad „toksai Vokiečių pasielgimas buvo labai nekrikščioniškas".

[3] Maironis 1992, 3(2):459–460.

> Nors jų pašaukimas buvo – silpnus šelpti, šv. tikėjimą platinti, prispaustus gelbėti, bet jie, užmiršę apie tai, visą savo galybę apvertė ant to, idant užvaldytų Lietuvių pasvietį ir pamuštų liuosą giminę į vergybą. Iš

to kilo didžiausė neapykanta Vokiečių, kuri mažką ne lig šiol užsilaikė, po tiek šimtų metų.[1]

[1] Maironis 1992, 3(2):459–460.

Kalbėdamas apie kryžiuočius, pakviestus kariauti su prūsais, Maironis pažymi, kad „valdžios ir viešpatavimo geidulys ištrynė juose visai pirmutinį aukštą pašaukimą – tarnavimo artimiems ir gynimo šv. Bažnyčios; jie geidė tikt žemės uždėti savo svietišką valdžią".[2] Kaip S. Daukantas, taip ir Maironis tvirtina, jog lietuviams didžiausia gyvenimo vertybė buvo laisvė – ją brangino labiau už gyvybę: „Žemaičiai jau buvo pripratę kariauti ir į karą ėjo kaip ant medžioklės; karė jiems rodės įgimtas darbas; vargai, karės, rūpesčiai ir pati gyvybė nieku jiems rodės, jei tiktai savo liuosybės pavojų regėjo."[3] Maironio supratimu, Lietuva ir anksčiau „jau buvo turėjusi gerus kariautojus, bet tikru rėdytoju pirmasis buvo Gediminas; nuo jo prasideda Lietuvos galybė, kuri kas kartą didinas, kol Vytautui viešpataujant pasiekia aukščiausio laipsnio".[4] Gediminas suprato, jog „reikėjo Lietuvai dvasiško apšvietimo, krikščioniško tikėjimo", tačiau kryžiuočiai „jokio šviesos spindulėlio nenorėjo praleisti į Lietuvą, bijodamies per tai pragaišinti kariavimo priežastį".[5] Todėl pasiuntinys „Gedimino vardu atsisakė ant galo priimti krikščionišką tikėjimą, išmetinėdamas, jog Kryžokai ieško tiktai pragumo nuvergti Lietuvius, nesirūpindami apie praplatinimą Dievo žodžio. Teip ant nieko nuėjo Gedimino noras priimti krikščionišką katalikų tikėjimą per Kryžokų atkaklybę, kursai jei būtų įvykęs, būtų atnešęs Lietuviams nesuskaitomas laimes ir kiteip būtų gal virtusi Lietuvių tautos ateiga."[6] Kalbėdamas apie Krėvos uniją, Maironis pirmiausia pabrėžia jos neigiamas pasekmes Lietuvai ir tik po to nurodo kai kurias teigiamybes. Jis rašo:

[2] Ibid., 3(2):461.

[3] Ibid., 3(2):477.

[4] Ibid., 3(2):480.

[5] Ibid., 3(2):484.

[6] Ibid., 3(2):485.

> Pirm susivienijimo su Lenkais Lietuva buvo tris kartus platesnė už jų karalystę, todėl vienybė su Lietuviais jiems buvo labai naudinga ir susilpnėjusiai jų ūkei [valstybei] davė nemenką paspirtį. Vienok Lietuviams toksai susivienijimas atnešė nemažai nelaimių <...>. Būdami kultūriškai daugiaus apšviesti, Lenkai ėmė viršų ant Lietuvių, nesirūpindamis tiek apie jų tikrą apšvietimą, kiek ieškodami tikt savo gero ir pašalindami mūsų tautos būdą, papročius ir kalbą. Lenkų ligos pamažu užsikrečia Lietuviams, nes ir čia atsiranda žmonių prispaudimai, netaikos tarp paduotųjų, diduomenės kerštai ir barnės; sulig susivienijimu su Lenkais Lietuva, kuri lig šiol ėjo vis didyn, tuojau pradeda nupulti, viena šalis už kitos tenka Maskoliams ar tiems pačiams Lenkams, kol ant galo kartu su Lenkais nepakliuvo į Maskolių rankas.[7]

[7] Ibid., 3(2):505–506.

Kartu unija turėjo teigiamos reikšmės lietuvių tautai trimis aspektais:

> išmintingas ir teisingai padarytas su Lenkais susivienijimas buvo tuomet reikalingas Lietuviams dėl įvedimo katalikiško tikėjimo ir pažinimo vieno tikro Dievo, dėl sutrupinimo pavojingos Vokiečių galybės ir dėl pašalinimo Gudų įtekmės ant mūsų tautos.[8]

[8] Ibid., 3(2):506.

Kad lenkų karalaitė Jadvyga „davės perkalbėti ir pažadėjo tekėti už Jaugielos", tai tas „žemiškos meilės išsižadėjimas dėl naudos savo tautos ir dėl aukšto krikščioniško tikslo yra labai pagirtinas ir aukštos garbės vertas".[9] Jogaila buvęs „kunigaikštis netvirtos galvos, nenusimanąs karėje ir ūkėje ir pasiduodąs įkalbinėjimams

[9] Ibid., 3(2):507.

kitų, tankiai piktų žmonių, kurie nerūpinos apie tėvynės reikalus, bet apie savo gerą."[1] Jadvyga dorino Jogailą, bet jo esmės nepakeitė:

> Artimybė dievobaimingos Jadvygos morališkai buvo labai naudinga Jaugielai: perdirbo jį ant žmogaus labai širdingo, nužeminto ir padoraus; vienok ir dabar Jaugiela proto daugiaus neįgijo; kaip pirmu buvo pasiduodąs kitų įkalbinėjimams, teip ir dabar pakliuvo visai į Lenkų nagus, kurie jį už nosį visur vedžiojo; per tai ne kartą jisai eina prieš Lietuvius ir, užmiršdamas apie savo gimtinę, žiūri Lenkų akimis; tuokart lietuvių užtarytoju stojas Vytautas, tvirtos galvos vyras ir tikrai mylįs savo tėvų žemę.[2]

Lietuvius apkrikštijus, pagaliau „išspindo linksma saulė švento katalikiško tikėjimo ant Lietuvių žemės, o Kryžokams pragaišo viltis kada nors užkariauti Lietuvių kraštą".[3] Vis pažemindamas Jogailą, Maironis uoliausiu lietuvybės sargu ir narsiausiu bei sumaniausiu Lietuvos valstybės gynėju laiko Vytautą: „Vytauto viešpatavimas yra visų garbingiausia Lietuvių istorijoje: niekados Lietuva nei pirmiau, nei paskui nebuvo taip tvirta, garsi ir galinga <...>."[4] Vytautas „yra tai paskutinis iš garbingų Lietuvos valdonų, kurie teip išaukštino mūsų tėvynę".[5] Vytauto „smertis buvo mums per ankstybas, ir Lietuvos nelaimė, jog ji neturėjo Vytautui įpėdinio, kurs būtų sekęs jo pėdas ir nors pusę jo proto turėjęs".[6]

Po Vytauto mirties „didžiausiais apgynėjais Lietuvos reikalų buvo Vilniaus Vyskupas Motiejus ir Jonas Goštautas, tikri savo tėvynės mylėtojai".[7] O jiems mirus, „vietos jų nebuvo kam užstoti; Lietuvos didžiūnai pradeda eiti menkyn; mažai tesirūpina apie tėvynės garbę ir reikalus, o paskendę goslybėje ir lepume, išdildo širdyse savo paskutinę tėvynės meilės dalelę".[8] Nuo Liublino unijos (1569) „pradeda Lenkai užsigyventi tarp Lietuvių ir platinti tarp jų savo kalbą, būdą, apdarą, apsiėjimus, papročius, o kas buvo lietuviška, peikti ir išjuokti".[9] Mirus Žygimantui Augustui (1572), paskutiniam lietuvių kilmės valdovui, gediminaičių bei jogailaičių giminės atstovui, prasideda „Lietuvos iros (griuvėsiai)." Lietuvą ima valdyti svetimšaliai „rinktiniai karaliai", jų valdžia vis labiau ribojama, seimuose įsigali *veto* teisė (nuo 1652). Steponas Batoras XVI a. pabaigoje (1576–1586) dar norėjo „tikrai suvaržyti irstančią Lenkų ir Lietuvių karalystę", bet ankstyba mirtis neleido jam to padaryti.[10] O po jo mirties „Lenkų karalystė kas kartą pradeda irti ir silpnėti; karalystės viduryje kyla visokie vaidai ir kerštai tarp didžiūnų ir karaliaus. Ūkininkų prispaudimas kas kartą daugiaus didinas, <...> turtingi ir didi miestai per prekikų persekiojimą nupuolė ir sumažėjo. Lietuvoje kas tiktai buvo lietuviška, buvo niekinama ir persekiojama. Lietuvių būdas, papročiai, apsiėjimai ir kalba pradeda žymiai nykti. Prie tų netaikų prisidėjo barnės dėl tikėjimo <...>."[11] XVII–XVIII a. Lietuvą alino ilgi ir nesėkmingi karai, o

> <...> ko nedabaigė karės, tai pribaigė namų vaidai ir kerštai. Tikrų suėjimų (seimų) mažne jau nebebuvo, nes buvo pertraukiami per „veto". <...> netaikos iš tikėjimo priežasties vis didinos, o tuo tarpu miestai virto, kaimos ir sodžiai išneturėjo <...>. Mokslai taip pat nyko, o tamsybės vis daugiaus platinos. Didžiūnuose jau nebebuvo nė kibirkšties tėvynės meilės, o tos vietoje išsiplatino saunorystė (egoizmas); kiekvienas rūpinos tiktai apie savo turtų padidinimą; vietoje prigimtos kalbos

[1] Maironis 1992, 3(2):498.
[2] Ibid., 3(2):508.
[3] Ibid., 3(2):510.
[4] Ibid., 3(2):513.
[5] Ibid., 3(2): 516–517.
[6] Ibid., 3(2):517.
[7] Ibid., 3(2):537.
[8] Ibid., 3(2):538.
[9] Ibid., 3(2):555.
[10] Ibid., 3(2):560.
[11] Ibid., 3(2):563.

išsiplatino lotyniška, iškreipta ir daugumui nesuprantama. Girtuoklystė ir kiti netikę papratimai dauginos; bajorai įgijo didžią valdžią, o iš antros pusės didžiausi ūkininkų prispaudimai. Pats karalius [Pridrikis Augustas II, 1697–1733] turėjo gerus norus ir daug gerų privalumų, bet nieko negalėjo padaryti turėdamas surištas rankas.[1]

[1] Maironis 1992, 3(2):570.

XVIII a. viduryje (viešpataujant Augustui III, 1734–1763),

> <...> karalystė nekariavo nei su kuo, bet per savo nerėdą buvo jau teip silpna, jog neprieteliai per ją skrajojo, nieko nesiklausdami ir ūkininkus plėšdami. Buvo tai laikas didžiausio karalystės apsileidimo, tingėjimo ir užmigimo. Retai jau kas besirūpino apie tikrus ūkės [valstybės] reikalus, daugiausia leido laiką tiktai ant barnių ir kerštų. Visi sakė, jog Lenkai yra paskendę vidurinių amžių tamsybėse. <...> Tamsybė, girtuoklystė ir nepriderą apsielgimai platinos tarp Lenkų ir Lietuvių. Karalystės silpnybė taip buvo didi, jog jau ne patys Lenkai ir Lietuviai rinko sau karalių, bet aplinkinės karalystės, kurios sodino ant jų sosto tartum savo urėdus.[2]

[2] Ibid., 3(2):570–571.

Tačiau kartu „valdant Augustui III atsiranda tarytum persilaužimas ant geresnio": prasideda pijorų ir jėzuitų varžybos švietimo sistemoje, o tai „išbudino tarp jų daug užkastų ir miegančių talentų", komplektuojamos knygos ir senovės rankraščiai, apskritai, tarp „nekurių, daugiaus išmanančių randas gyvybė ir noras krutėti dėl tėvynės gero".[3] Pagaliau, valdant paskutiniam Lenkijos karaliui ir Lietuvos didžiajam kunigaikščiui (Stanislovui Augustui IV Poniatauskiui, 1764–1795), nors įvyko visi trys valstybės padalijimai (1773, 1793 ir 1795), bet kartu kilo švietimas, posėdžiavo Ketverių metų seimas (1788–1792), numatęs reikšmingas valstybės reformas, buvo priimta demokratiška 1791 m. gegužės 3 d. konstitucija, įsižiebė T. Kosciuškos vadovaujamas 1794 m. sukilimas.

[3] Ibid., 3(2):571.

> Stanislovo viešpatavimas yra žinomas kaipo laikas Lenkų atsibudimo iš ilgo miego ir širdingo darbavimos apie tėvynės reikalus. Atsiranda tikri tėvynės mylėtojai, garsūs poetos, vadovai, sakytojai ir kiti mokslo vyrai.[4]

[4] Ibid., 3(2):574.

Po Stanislovo Augusto mirties „nei Lietuviai daugiaus savo tikro didžio kunigaikščio, nei Lenkai savo karaliaus nebeturėjo".[5] Patekus „į geležines Rusų rankas", „prasideda kas kartą daugiaus vargingas ir verksmingas Lietuvių ir Lenkų gyvenimas. Žinoma, tautos istorija nesibaigia sulig išgaišimu savųjų valdovų ir karalių: ji tveria, kolei gyvas nors vienas tautos sąnarys, užlaikęs tėvynainę kalbą, jos dvasią ir jos žadą."[6] Maironis baigia Lietuvos istoriją „Stanislovo Poniatauskio smerčiu", nors „tolesnieji atsitikimai" esą „daugiaus žinomi", o kita vertus, jie esą per daug *„res odiosa"*.[7] „Užbaigoje" Maironis suglaudžia Lietuvos valstybės ir lietuvių tautos kelio apmąstymus:

[5] Ibid., 3(2):575.

[6] Ibid.

[7] Ibid.

> Lietuva, viešpataujant Vytautui Didžiajam pasiekusi aukščiausio savo laipsnio, paskui kas kartą pradeda silpnėti ir nykti: ne tiktai siaurinas jos kitą kartą plačiausi rubežiai [ribos], ne tiktai trūni jos ginklų garsas, bet jos dvasia regimai gęsta, pasidavus Lenkų kultūrai ir jų įtekmei. Tėvynainis liežuvis – tas didžiausis kiekvienos tautos turtas, be kurio ji kaipo atskira tauta negali nei vadinties gyva, žūva ir nyksta ne tiktai tarp kunigaikščių, bet ir tarp bajorijos. Jaugiela ir Vytautas dar šnekėjo tarp

savęs lietuviškai, bet jų įpėdiniai kas kartą aiškiaus persiima Lenkų dvasia, o jų pasielgimas tame dalyke randa daug sekančių jų pėdas. Jau XVI amžiuje pusė Vilniaus gyventojų nekalba lietuviškai. Užmirštas kasdieniniame pagyvenime, lietuviškas liežuvis nedaugiaus buvo vartojamas ir po raštus.[1]

[1] Maironis 1992, 3(2):575–576.

Tik XVI a. religinės kovos pagimdo raštiją lietuvių kalba. Joje išsiskiria M. Daukšos ir K. Sirvydo darbai: „Lietuviškas jų liežuvis yra grynas – be svetimų žodžių, aiškus ir gražus." Tuo tarpu daugumos kitų raštų pasirodymą lemia „daugiaus dvasiški dalykai", o ne „tikras supratimas savo liežuvio verčios, jo meilė ir noras jo palaikymo". Tuose raštuose „liežuvis palieka išmargintas vienais barbarizmais", todėl „XVII, XVIII ir pirmoji pusė XIX amž. gali teisingai vadinties makaronizmo laiku". „Tokie raštai, o ypatingai maldų kningos nemažai prisidėjo prie sudarkymo ir gyvos kalbos. Kada tėvynainė kalba paliko teip paminta, o XIX amžiuje ir mažką ne visai pašalinta iš bajorų namų, išrodė, jog jai lieka tiktai eiti į archyvą; vienok Dievo Apveizda skyrė kiteip."[2] XVIII a. viduryje „pradeda pabusti iš miego nuvergti, prispausti ir be mažo ką neištautinti vakariečiai Slaviai, ypatingai Serbai ir Čekai. Jie pradeda darbuoties apie pakėlimą savo tautos dvasios ir apie savo liežuvį." Antroje XVIII a. pusėje ir lietuviai bei lenkai „iš visos galės stengias sulaikyti savo griūvančią tėvynę nuo nuopuolio".[3] XIX a. pradžia – didžiausio lenkų literatūros žydėjimo metas. Vilniaus universitetas tuomet garsėjo visoje Europoje „savo mokslo vyrais: poetomis (Mickevyčė), istorikais (Lelevelis), gamtos ir dangaus tyrėjais (Jundzilos, Počiobutas)". Jis „traukia iš visur mokslo trokštančią jaunuomenę", platina „po visą Lietuvą tėvynės meilę", suprantamą vien kaip „lenkystę".[4] Tuo metu „lietuviška dvasia buvo per daug silpna, idant būtų galėjusi platinties".[5] Kiek kitokia buvo vakarų lietuvių padėtis. Arčiau susisiekdami su Vakarų Europa, jie „anksčiaus pakilo iš miego, ir XVIII amž. lietuvystė čia gana žymiai pradeda apsireikšti. Kalba po raštus atsiranda dailesnė, grynesnė ir jau gana moksliškai išdirbta. Čia tai išvydo saulės šviesą ir didžiausis mūsų poeta Kristijonas Donelaitis <...>."[6] Antrame XIX a. ketvirtyje „lietuviška dvasia pradeda aiškiaus apsireikšti ir rytinėje Lietuvoje".[7] Kadangi žmogaus prigimtis nemėgsta staigių pasikeitimų, „todėl ir dabar garsingiausieji lietuvybės mokytojai ar visai nemoka lietuviško liežuvio, kaip istorikas Teodoras Narbutas, ar labai mažai, kaip Prl. Bohuš'as, ar jei ir moka, tai visgi dar rašo lenkiškai, kaip Liudvikas (Jucevyčė) iš Pakievės".[8] Tačiau „jau atsiranda vis kas kartą daugiaus ir grynai nepusėtinai lietuviškų savo tėvynės mylėtojų", kurių garsiausieji yra „vysk. Giedraitis, vysk. Valančauskis ir Daukantas".[9] Lietuviams pradėjus vis daugiau „darbuoties ant savo dirvos", XIX a. viduryje „prasideda naujas prie to darbo pobūdžis": apie tą laiką iškyla nauja mokslo šaka – lyginamoji kalbotyra. Lietuvių kalba „užima dabar labai aukštą vietą, ir jos mokėjimas stojas būtinai reikalingas". A. Schleicheris „rašo lietuvišką kalbamokslį, kokiu mažai kas gali pasigirti". Iš pačių lietuvių iškyla mokslo vyrai (A. Baranauskas, F. Kuršaitis, K. Jaunius), kurie taip giliai ištiria mūsų kalbą, „jog jau galima ją vartoti po visus mokslus". Iš tarmių pasirenkama kauniškė, kuri yra „dailiausė" ir kuria „daugumas šneka". Pabusti iš miego padėjo ir žmonių išvadavimas nuo baudžiavos 1861 m., „kad turtingesnieji galėjo jau leisti į mokslą savo sūnus ir kad iš jų stojo nauji darbininkai ant lietuviškos dirvos. Nuo to tai laiko

[2] Ibid., 3(2):576.

[3] Ibid.

[4] Ibid., 3(2):576–577.

[5] Ibid., 3(2):577.

[6] Ibid.

[7] Ibid.

[8] Ibid., 3(2):577–578.

[9] Ibid., 3(2):578.

lietuvystė per 20 metų tiek jau pašoko į priešakį, jog ir negalima buvo daugiaus vilties."[1] Naujos eros lietuvių tautos gyvenime pradžia Maironis laiko A. Baranausko *Anykščių šilelio* ir *Aušros* pasirodymą: „atspausdinimas gi vysk. Baranausko „Anykščių Šilelio" yra tartum pradžia naujos eros arba laiko; tada tai pasirodė ir pirmas lietuviškas laikraštis „Aušra". Nuo to jau laiko negana yra jeib kaip rašyti, bet jau reikalaujas nuo rašytojo pažinimo moksliškos rašybos ir kalbos grynumo."[2] Baigdamas dėstyti Lietuvos istoriją, Maironis pabrėžia, kad „jau dabar galima neabejoti, jog Lietuviai su Dievo pagalba kaipo tauta vėlei atgys ir išdirbs savo kultūrą, o tie spaudos užgynimai (Rusijos pusėje) ir visokie nežmoniški kliūdinimai niekados neatneša paskirto vaisiaus, tiktai priduoda daugiaus ugnies persekiojamiemsiems, prikeldami iš miego atšalusius ir užmigusius".[3]

[1] Maironis 1992, 3(2):578.

[2] Ibid.

[3] Ibid.

ISTORIJA IR LITERATŪRA. XIX amžiui būdingas istoriografijos ir poezijos bei beletristikos artimumas. Istorikai kalbėjo apie tautos praeitį vaizdžiai, emocingai ir sugestyviai, o poetai ir rašytojai domėjosi istorija, studijavo jos šaltinius, ėmė iš jų savo kūriniams temas, veikėjus, siužetus, motyvus. Lietuvos istorijos temas ypač buvo pamėgę lenkiškai rašę poetai ir beletristai. Jos pamažu vis labiau plito ir lietuvių literatūroje. Jau XIX a. pradžioje istorinės tematikos eilėraščių parašo ir išverčia D. Poška. Savo žodyne jis įrašo eilėraštį „Gerardas Ruda" su paantrašte „Sena daina istorinė žemaičių". Remdamasis A. Naruszewicziaus ir M. Stryjkowskio istorijos darbais, pavaizduoja kryžiuočių vado likimą – jį žemaičiai paaukoja Perkūnui, sudegindami gyvą su žirgu. Praeities ir dabarties kontrastais paremtas Poškos eilėraštis „Kitą kartą ne taip buvo". Poška išvertė į lietuvių kalbą F. Sokóło-Szahino eilėraštį „Dūmojimas ant senos pilies Vilniuje" („Duma nad rozwalinami murów Jagiellońskich w Wilnie"). D. Poška ir A. Klementas abu savarankiškai išvertė kitą F. Sokóło-Szahino eilėraštį „Ant bažnyčios katedralnos Vilniuje metuose 1801 pašventintos" („Na Kościół Katedralny Wileński Roku 1801 Poświęcony"). Maironiškas intonacijas pranašauja kai kurie Poškos žodyno dvieiliai, pvz.:

> Čion Kernavs, sosts lietuvių, kur tu pasidėjai?
> Laikas mane sugriovė, trupinius neš vėjai.

S. Valiūnas, remdamasis plačiojoje Lietuvos metraščių redakcijoje užfiksuotu siužetu apie Kęstutį ir Birutę, sukuria baladę „Birutė". Pagoniškosios Lietuvos kunigaikščius sveikina S. Stanevičius savo odėje „Šlovė Žemaičių".

XIX a. viduryje Lietuvos istorijos temos bei motyvai buvo giliausiai įprasminti A. Baranausko kūryboje. Jo eilėraštyje „Dainu dainelę" matome daukantišką senovės Lietuvos viziją ir kartu krikščioniškojo (katalikiškojo) tautos kelio rėmimą bei propagavimą. Daug istorinių aliuzijų yra ciklo *Kelionė Petaburkan* eilėraščiuose. *Anykščių šilelyje*, vaizduodamas miško likimą, poetas atskleidžia ir tautos istorinę lemtį. *Pasikalbėjime Giesminyko su Lietuva* bandymas prikelti senovę laikomas neįmanomu ir netinkamu būdu gelbėti tautą.

XIX a. antroje pusėje vienas ryškiųjų tautos istorinės atminties gaivintojų buvo poetas S. Gimžauskas. Didingoji Lietuvos praeitis buvo jo dvasios stiprybės ir poetinio įkvėpimo šaltinis. Savo eilėraščiuose jis apdainavo didžiuosius Lietuvos kunigaikščius (Gediminą, Algirdą ir Kęstutį, Jogailą ir Vytautą), griūvančias pilis (Trakų, Lydos).

XIX a. pabaigoje istorijos temos ir motyvai įsitvirtino poezijoje, ėmė plisti ir kituose literatūros žanruose – dramoje, prozoje. Istorijos temas ypač mėgo poetai aušrininkai, giliausiai ir meniškiausiai jos buvo įprasmintos Maironio kūryboje. Istorinių dramų tuo metu parašė A. Fromas-Gužutis (*Išgriovimas Kauno pilies 1362 m.* ir kt.), J. Grinius (*Kova po Griunvaldu* ir kt.). V. Pietaris sukūrė pirmą lietuvių romaną *Algimantas*, taip pat priklausantį istorinio romano žanrui (išspausdintas 1904).[1]

[1] Žr. dar: Maciūnas 1939, 215–219.

Literatūros savimonė

Ją atskleidžia tai, kaip literatūra suvokiama ir vertinama. Sąmoningos pastangos kurti bei ugdyti grožinę lietuvių literatūrą skatino ir literatūros mokslo bei kritikos formavimąsi. Iki XIX a. tokio pobūdžio darbus gimdė noras ugdyti ir tobulinti religinę lietuvių literatūrą, ypač giesmynus ir Biblijos leidimus. Reikšmingiausi šios srities darbai buvo D. Kleino giesmyno (1666) pratarmė, Biblijos 1755 m. lietuviškojo leidimo pratarmė, G. Ostermeyerio gramatikos (1791) skyrius „Apie prozodiją", jo *Pirmoji lietuviškų giesmynų istorija* (1793) ir K. Milkaus gramatikos (1800) skyrius „Trumpas lietuvių poezijos vadovas".

XIX amžiuje literatūros mokslo bei kritikos darbų pagausėjo, jie pasidarė įvairesni, pagrindiniu jų rūpesčiu tapo ugdyti pasaulietinę tautinę lietuvių literatūrą. Tie darbai daugiausia buvo sinkretiški, juose esama ir literatūros teorijos, ir literatūros istorijos, ir literatūros kritikos pradmenų. Vieni jų skirti tautosakai, kiti – senajai lietuvių literatūrai, treti – XIX a. lietuvių literatūrai. Parankiausia juos suminėti ir glaustai chronologiškai apžvelgti pagal atskirus autorius.

XIX a. pradžioje žymiausias lietuvių literatas buvo LIUDVIKAS RĖZA. Jis parengė trečią (1816) ir ketvirtą (1824) lietuviškąjį Biblijos leidimą ir parašė su tais leidimais susijusias studijas: *Lietuviškosios Biblijos istorija* (*Geschichte der litauischen Bibel*, 1816) ir *Filologinės kritinės pastabos* (*Philologisch-kritische Anmerkungen*, d. 1 – 1816, d. 2 – 1824). Tais darbais Rėza pratęsė G. Ostermeyerio pradėtus istoriografinius senosios lietuvių literatūros tyrinėjimus. G. Ostermeyeris savo *Pirmojoje lietuviškų giesmynų istorijoje* (1793) chronologiškai apžvelgė senąją religinę lietuvių poeziją, o Rėza *Lietuviškosios Biblijos istorijoje* analogiškai apžvelgė senąją religinę lietuvių prozą, kurios didžiąją dalį sudarė Biblijos ir atskirų jos dalių vertimai į lietuvių kalbą. Tos dvi – G. Ostermeyerio ir Rėzos – studijos, kartu sudėtos, sudaro pirmąją senosios lietuvių literatūros istoriją.

1818 m. Rėza pirmą kartą išleido K. Donelaičio *Metus*. Leidinį pavadino *Metai keturiomis giesmėmis* (*Das Jahr in vier Gesängen*), paantraštėje paaiškino kūrinio žanrą: „krašto epas" („ein ländliches Epos"). Įdėjo vokišką hegzametru sueiliuotą dedikaciją W. von Humboldtui, plačią pratarmę vokiečių kalba, kūrinio tekstą išspausdino dviem – lietuvių ir vokiečių – kalbomis, pridėjo vokiškus paaiškinimus. Taigi Donelaičio kūrinys čia atsidūręs vokiškų tekstų apsuptyje. Tai todėl, kad leidinys skirtas anaiptol ne lietuvininkams būrams. Jo paskirtis – reprezentuoti individualųjį lietuvių tautos genijų pasaulio šviesuomenei. Kitas Rėzos leidinys, taip pat skirtas „mokytajam pasauliui" ir turėjęs reprezentuoti kolektyvinį lietuvių tautos genijų, buvo liaudies dainų rinkinys (1825). Tie abu leidiniai turėjo „įvairiopai praversti" kalbotyrai (gramatikams ir leksikografams), istorijai, geografijai.[2]

[2] *Lietuvių poetikos pradmenys* 1985, 256, 257.

Donelaičio *Metų* pirmojo leidimo pratarmė, parašyta Rėzos, yra pirmoji šio poeto biografijos, asmenybės ir kūrybos studija. Joje iškeltos ir glaustai aptartos pagrin-

dinės donelaitianos problemos. *Metai* čia vertinami pasaulio literatūros ir lietuvių raštijos kontekste. Konstatuojama, jog lietuvių literatūrą sudaro daugiausia vertimai. Viena kita originali religinė giesmė ar pasaulietinė daina negalinti būti tvirta literatūros atrama. Tuo tarpu Donelaičio kūrinys „gali būti laikomas sektinu lietuvių poezijos ir iškalbos pavyzdžiu".[1] Tai tautinis veikalas – „tautos kalbos, papročių, dvasinės kultūros ir buities" nesenstantis paminklas.[2] Jis „pasižymi originalumu ir jame nieko nėra skolinta iš svetimų literatūrų".[3] Lietuvių tautai jis turi „nenykstančią reikšmę". Jo galbūt negalima lyginti „su Homero, Vergilijaus ir Horacijaus šedevrais, jau dariusiais poveikį pasaulio kultūrai", bet jį galima drąsiai skirti prie „naujosios klasikinės literatūros paminklų – slavų, germanų ir keltų originalių kūrinių", kurie taip pat turi toms tautoms „nenykstančią reikšmę".[4] Būtų klaidinga dėl panašaus pavadinimo Donelaičio *Metus* lyginti su J. Thomsono poema *Metų laikai* (*The Seasons*, 1726–1730) arba dėl kiek panašaus turinio – su Vergilijaus poema *Georgikos* (39–29 m. pr. Kr.). Taip pat nesą kokio nors *Metų* panašumo su originaliais vokiečių kūriniais – su J. H. Voßo poema *Luizė* (1795) arba su J. W. Goethes poema *Hermanas ir Dorotėja* (1797). Tie kūriniai esą sumanyti pagal „graikų literatūros mastelį" ir skirti „mokytiems ir meną išmanantiems žmonėms", o „mūsų lietuvis yra pats sau originalas, neturėjęs prieš akis jokio graikiško ar romėniško pavyzdžio".[5] Vokiečių literatūra Donelaitis dar mažiau tegalėjęs remtis, kadangi tuo laiku, kai rašė *Metus*, ji „dar nebuvo pasiekusi savo aukso amžiaus".[6] Joje, išskyrus A. Halerį, parašiusį poemą *Alpės* (1729), ir F. von Hagedorną, kūrusį pasakėčias ir anakreontinius eilėraščius, nebuvo dar iškilęs nė vienas klasikinis autorius. Todėl juo labiau reikėtų stebėtis Donelaičiu, kad jis, „neturėdamas jokio pavyzdžio, tegalėjo iškilti vien savo talento jėga ir turėjo pats prasiskinti kelią".[7] Taigi parodomas Donelaičio *Metų* originalumas pasaulio literatūros kontekste ir pabrėžiama jų išskirtinė reikšmė lietuvių literatūrai. O *Metų* originalumo pagrindas yra jų tautiškumas ir liaudiškumas: „Lietuvių tautai šis kūrinys ypač vertingas ne tik dėl to, kad poetas yra kilęs iš liaudies gelmių, bet ir dėl to, kad tai nesenstantis kalbos paminklas <...>. Mat lietuviška išraiška čia yra gryna, liaudiška ir klasiška."[8] Rėza nurodo *Metų* meninį vientisumą, to kūrinio minčių, jausmų ir išraiškos organišką vienybę, kuri pasiekiama tiktai „laimingomis įkvėpimo akimirkomis, kai poeto genijus drąsiais mostais pakilo į tiesos ir grožio karalystę".[9] „Mintys čia teisingos ir gilios, jausmai, kurie čia glūdi, alsuoja tyro moralumo, šeimyninio dorovingumo ir tėviškės meilės dvasia, palyginimai natūralūs ir taiklūs, aprašymai gyvi, visas pasakojimas vaizdingas, įterpti pamokymai trumpi ir taiklūs."[10] *Metų* žanras esąs ne idilė ir ne epas, o greičiausiai „vidurys tarp aprašomosios ir pamokomosios epinio pobūdžio poezijos".[11] Todėl kūrinys galėtų būti vadinamas „didaktiniu epu".[12] Tačiau jį „reikia laikyti visiškai liaudišku, nes jo personažai priklauso vien žemesniajam kaimo gyventojų sluoksniui".[13] Poetas „buvoja vien valstiečių trobelėse ir tik retkarčiais dėl kontrasto užkliudo aukštesniųjų luomų papročius".[14]

Donelaičio tikslas nebuvęs „išsamiai aprašyti atskirus metų laikus". Jis tenorėjęs „pavaizduoti lietuvių valstiečių papročius ir įpročius, gyvenimą ir darbą".[15] Autorius sąmoningai nusistatęs ankštas ribas – jo personažai veikia tik viename valsčiuje, smarkiai atmieštame svetimšaliais kolonistais. Taip daręs todėl, kad „juo labiau galėtų įsigilinti į detales ir iškelti daugiau savo tautos savitumo".[16] Taigi tikroji kūrinio tema yra „vien valstietis baudžiauninkas ir jo anuometinė būklė".[17]

[1] *Lietuvių poetikos pradmenys* 1985, 257.
[2] Ibid., 256.
[3] Ibid., 257.
[4] Ibid.
[5] Ibid., 258.
[6] Ibid.
[7] Ibid., 257.
[8] Ibid.
[9] Ibid.
[10] Ibid.
[11] Ibid., 257–258.
[12] Ibid., 258.
[13] Ibid.
[14] Ibid.
[15] Ibid., 258–259.
[16] Ibid., 259.
[17] Ibid.

Juk būtent „tie valstiečiai ir sudaro tautos daugumą ir liko ištikimiausi tėvų papročiams“.[1] Todėl vien valstietį poetas „norėjo pavaizduoti kaip individualybę, kaip visos lietuvių tautos reprezentantą“, vien jį norėjo „pamokyti, kaip reikia dirbti žemę, sodinti sodą“.[2] Poetas jį „primygtinai graudena: likti ištikimam tėvų dorybėms, rimtai saugotis, kad svetimi nesugundytų ištvirkauti, girtuokliauti, kortuoti ar kaip kitaip nedorai elgtis“.[3] Poetas nori, kad valstietis „galėtų savo trobelėje – šeimos aplinkoje ir pamaldžiai nusiteikęs – patenkintas gyventi“.[4] Turėdamas tokį tikslą, Donelaitis ir sukūręs „liaudišką idilę, arba kaimišką kūrinį, apie artojo darbą ir šeimininkavimą“.[5]

[1] *Lietuvių poetikos pradmenys* 1985, 259.

[2] Ibid.

[3] Ibid.

[4] Ibid.

[5] Ibid.

Rėza aptarė *Metų* kompoziciją (vidinę kūrinio sąrangą ir atskirų giesmių sutvarkymą):

> Paprastai kiekvienos giesmės pradžioje vaizduojamas tas metų laikas, kuriam giesmė skirta. Lakoniškais bruožais nupiešiama, kaip kinta augalų karalystė ir gyvūnija keičiantis pavasariui, vasarai, rudeniui ir žiemai. Po šitokio įvado, kuris „Vasaros darbuose“ trumpiausias (kadangi autorius ilgiau užtruko vaizduodamas pavasario gamtą, o abiejų metų laikų paveikslas iš tikrųjų yra vienodas), poetas ima iš eilės vaizduoti kiekvieno metų laiko darbus, bara, kai jie apleidžiami, ir giria, kai rūpestingai nudirbami. Tarp darbų įtaigiai kaitaliojasi gamtos vaizdai ir pamokymai. Giesmė paprastai užbaigiama kreipimusi į vyrus ir moteris, kad jie liktų ištikimi tėvų dorybėms ir, pamaldžiai žvelgdami į didįjį viso pasaulio šeimininką Dievą, tinkamai pasiruoštų ateinančiam metų laikui.[6]
>
> Visame kūrinyje vyrauja dialoginė forma, ir tik vietomis, kur kalba pats poetas, pereinama į grynai epinio pobūdžio pasakojimą. Visi aprašymai, pamokymai ir pasakojimai įdėti į besikalbančių personažų, kurie yra vieni valstiečiai, lūpas. Ši pokalbio forma suteikia pasakojimui gyvumo ir dinamikos.[7]

[6] Ibid., 259–260.

[7] Ibid., 260.

Aiškiai kaimiškas bei valstietiškas vaizdinis kūrinio koloritas:

> Palyginimai ir vaizdai visi paimti iš kaimo gyvenimo aplinkos. Tik retkarčiais kūrinyje pasitaiko užuominų į pagonišką (šiaurės tautų) mitologiją ir senovės istoriją. Svetimtaučiai ateiviai dažnai minimi dėl to, kad <...> dėl jų pablogėjo tautos papročiai.[8]

[8] Ibid.

Apibūdinama bendra kūrinio nuotaika, atliepianti tautiniam lietuvio charakteriui ir atskleidžianti poeto dvasią:

> <...> visame kūrinyje vyrauja romi kaip kūdikio jausena, atitinkanti lietuvio charakterį, tauri mąstysena, kuri bjaurisi visokia priespauda ir nedorybe, tyra tėviškės meilė ir neveidmaininga Dievo baimė. Mes poetą dėl šitų dorybių, dėl jo sielos paprasto tiesumo ir tyrumo, tiesiog pamilstame.[9]

[9] Ibid.

Rėza plačiai aptaria *Metų* kalbinę išraišką, kirčiavimą bei eilėdarą. Donelaitis „sugeba panaudoti visus lietuvių kalbos resursus“, jis „stebina kalbos žinovus išraiškos dailumu, jėga ir žodingumu“.[10] Tuo atžvilgiu *Metai* turi „klasikinę vertę ir yra tobulas pavyzdys lietuvių tautai“.[11] Donelaičio „kalba kaip upė išsilieja galingu

[10] Ibid.

[11] Ibid., 260–261.

srautu <...> ir nejučiomis pagauna skaitytoją. Kas užgimė dvasios gelmėje, lengvai ir maloniai sklinda iš lūpų. Viskas mąstyta ir pasakyta grynai lietuviškai <...>. Autoriui labai sekasi kurti naujus žodžius bei posakius, kuriais jis praturtina kalbą. Todėl jo išraiška kur kas turtingesnė už esamų žodynų kalbos lobį."[1] Poetui „puikiai sekasi imituoti gamtos garsus <...>, kurti tapybiškus epitetus <...>, sąmojingai žaisti žodžiais <...>, sugalvoti charakterizuojančias pavardes. Visuose šiuose subtiliuose kalbos niuansuose slypi originalumas, kurio iš tikrųjų neįmanoma pamėgdžioti."[2]

Vienintelė svetima kūriniui uždėta grandinė esąs „graikiškas eiliavimo hegzametru būdas".[3] Tačiau toji grandinė Donelaičio rankose tapo „tarsi gėlių pynė, kuria jis grakščiai apjuosė lietuvišką išraišką".[4] Čia gelbėjo pati lietuvių kalba. Turtinga spondėjų, ji, atrodo, „kaip tik ir sukurta rimtam ir iškilmingam šito metro gausmui".[5] Jokia kita iš naujųjų Europos kalbų „negalima taip tobulai atkurti hegzametro ir kitų graikiškų metrų, kaip lietuvių kalba".[6] Donelaitis „pirmasis pabandė įvesti hegzametrą į lietuvių poeziją" tuo metu, kai Friedrichas Gottliebas Klopstockas dar nebuvo sukūręs savo poemos *Mesiada* (1751–1753).[7]

Rėza pirmas išvertė Donelaičio *Metus* į svetimą (vokiečių) kalbą, vertimo principus ir sunkumus aptarė taip pat pratarmėje. Versti lietuvių hegzametrą esą sunku, „jei norima ne tik perteikti prasmę, bet ir atkurti originalą su visais jo niuansais".[8] Lietuvių kalba esanti kompaktiška ir glausta, todėl sunku buvo „ne tik perteikti originalo eilučių skaičių, bet ir kur galima išlaikyti teksto pauzes ir cezūras".[9] Vertėjas stengėsi, „kad lietuviškos eilutės mintis išsitektų vokiškoje hegzametro eilutėje", kad „eilutės pabaiga kartu būtų ir minties pabaiga".[10] Įvaizdžių, palyginimų ir savitų posakių nesiryžęs keisti kitais, kad nenutrintų „lietuviškų spalvų".[11] Kai kurie neišverčiami žodžiai (pvz., *alus, marginė*) palikti neversti ir paaiškinti pastabose. Vertėjas stengęsis perteikti netgi Donelaičio garsinę tapybą ir gamtos garsų imitavimą.

Pratarmę Rėza baigia „pastaba apie lietuvių tautą".[12] Donelaitis laiške vienam savo bičiuliui Įsrutyje įrašęs šias įsidėmėtinas eilutes: „Aš prašau, kad kiekvienas, kuris ateityje nori Lietuvoje tarnauti bažnyčiai ar dirbti teisme, tvirtai įsisąmonintų, jog lietuvių skonis iš tikrųjų yra neprastas ir kad jie menkiausią konstrukcijos ar kirčiavimo ydą arba palyginimų netinkamumą tuojau pajunta, tuo aš daug kartų galėjau įsitikinti."[13] Ir liaudies dainos patvirtinančios „tautą esant gero skonio ir švelnių jausmų".[14] O Donelaitis tą tautos skonį teisingai supratęs ir pavaizdavęs savo kūrinyje: „Niekur jo stilius nepraranda taurumo, ir nors jis dažnai vaizduoja sutirštintomis spalvomis ir kalba apie žemus dalykus, tačiau ir tokiais atvejais jis moka pasakyti padoriai ir grakščiai, taigi ir šiuo atžvilgiu jo kūrinys nusipelno būti padėtas ant gracijų aukuro."[15] Rėza, gyvai jausdamas vertimo trūkumus, nedrąsiai leidžiąs Donelaičio kūrinį į platesnį pasaulį, todėl linki: „Tepriima jį žinovai tėvynėje atlaidžiai, Lietuvos draugai palankiai, o mokslo pasaulis, kaip pirmąjį lietuvių nacionalinio poeto bandymą, teisingai įvertindamas!"[16]

Taigi Rėza pratarmėje iškelia Donelaičio *Metų* originalumą, tautiškumą ir liaudiškumą – organiškai susijusias pagrindines to kūrinio savybes. Rėzai poezija yra kūryba. Ne žinomų dalykų perpasakojimas, ne ko nors sekimas, mėgdžiojimas, o sukūrimas to, kas yra visiškai nauja ir originalu. Poezijos originalumą laiduoja tai, kad ji atskleidžia tautos dvasią, išreiškia savitą jos charakterį, kurį išsaugo liaudis.

[1] *Lietuvių poetikos pradmenys* 1985, 261.
[2] Ibid.
[3] Ibid.
[4] Ibid.
[5] Ibid.
[6] Ibid.
[7] Ibid., 261–262.
[8] Ibid., 265.
[9] Ibid., 266.
[10] Ibid., 266, 267.
[11] Ibid., 267.
[12] Ibid., 268.
[13] Ibid.
[14] Ibid., 269.
[15] Ibid.
[16] Ibid.

Atskleisti tą savitumą, įžvelgti liaudies (kartu ir tautos) gyvenimo tiesą ir išreikšti ją kaip grožį geriausiai gali labai talentingas poetas – genijus, kilęs iš liaudies gelmių. Todėl tikrai originalus tautiškas kūrinys būna kartu ir liaudiškas. Liaudiškumo esmė yra ne kūrinio tema, o visas jo turinys bei forma ir paskirtis. Kaip tik liaudiškumas išskiria *Metus* iš kitų analogiškos tematikos kūrinių.

1824 m. Rėza pirmą kartą paskelbė ir Donelaičio pasakėčias kartu su savo verstomis Ezopo pasakėčiomis (*Aisopas, arba Pasakos, iš grykonų kalbos perguldytos*). Tas leidinys – kitokios paskirties ir visai kitokio pobūdžio negu *Metų* ar *Dainų* leidimai. Jis skirtas lietuvininkams, jame įdėta lietuviška pratarmė, kurioje supažindinama su pasakėčios žanru, žymiausiais pasakėtininkais, užsimenama apie Donelaitį. Taikantis prie skaitytojo, populiariai paaiškinama pasakėčios žanro kilmė: tai seniausia žmonijos filosofija, atstojusi vėliau atsiradusius „išminties ir teisybės" mokslus.[1] Jos ištakos glūdi Šventajame Rašte (Biblijoje), kadangi Kristus savo mokymą dažnai skelbdavo palyginimais bei alegorijomis. Tokiu būdu skaitytojas per Šventąjį Raštą pratinamas prie pasaulietinio teksto – pasakėčios. Tikrasis pasakėčios tėvas buvo Ezopas, todėl plačiai papasakojama jo biografija.

[1] *Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija* 1957, 242.

Rėzos straipsnio apie Donelaitį principus paryškina jau aptartasis jo „Lietuvių tautos dainų tyrinėjimas". Be to, Rėza savo eilėraščių rinkinio *Prutena* pirmoje dalyje (1809) išspausdino straipsnį-komentarą „Daina", 1817 m. paskelbė atsišaukimą „Lietuvių literatūros bičiuliams" („An die Freunde der Lithauischen Literatur"), 1818 m. – straipsnį „Apie lietuvių tautos poeziją" („Über Litthauische Volkspoesie").

Savo straipsniais, svarstymais apie poeziją Rėza klojo teorinius tautinės lietuvių literatūros pagrindus. Jo idėjos atitiko epochos dvasią, lietuvių tautos lūkesčius bei interesus, todėl jos buvo gyvybingos ir įtakingos. Rėzos vardas skambėjo visur šalia Donelaičio ir lietuvių tautosakinių dainų. *Metai* ir *Dainos* darėsi visos lietuvių dvasinės kultūros simboliu, o Rėzos straipsniai apie Donelaitį ir dainas mokė suvokti to simbolio prasmę ir vertę. Rėzos idėjų poveikį tuoj pat pajuto Stanevičiaus ir Donelaičio pasakėčių leidėjas *Lietuvis*, L. Jucevičius, Daukantas ir kiti to meto kultūros žmonės.

Didžiojoje Lietuvoje savo glaustais turiningais rašiniais apie lietuvių literatūrą ir tautosaką išsiskyrė SIMONAS STANEVIČIUS. Jis buvo pirmas lietuvių filologas profesionalas, baigęs filologijos studijas Vilniaus universitete, vadinęs save „mokslininku literatūros ir gražiųjų prityrimų". Jo profesionalumas, kritiškumas, aksiologinis požiūris į kultūrą, estetinių vertybių išmanymas pasireiškia jo darbuose. Stanevičius viešą literato veiklą pradėjo atgaivindamas M. Daukšos idėjas – 1823 m. išleisdamas jo postilės ištraukų su „Prakalba į malonųjį skaitytoją". Tai buvo netiesioginis ir savo paties pažiūrų deklaravimas. Stanevičiui, kaip ir Daukšai, labiausiai rūpėjo gimtoji kalba, su kuria jie siejo ir visos tautos likimą. Stengdamasis ugdyti lietuvių rašomąją kalbą, Stanevičius 1829 m. perspausdino lotynišką lietuvių kalbos gramatiką (1-as leid. 1737), pavadinęs ją *Trumpas pamokymas kalbos lietuviškos, arba žemaitiškos*, ir pridėjęs savo pratarmę lietuvių („Skaitysiantiems") ir lotynų („Lecturis") kalbomis. Pratarmėje apžvelgė lietuvių kalbos situaciją (domėjimosi priežastis, rašomosios kalbos nuosmukį), nurodė skirtingas lietuvių literatūros plėtojimosi sąlygas Mažojoje ir Didžiojoje Lietuvoje, pagal kalbos kultūros lygį įvertino senąją lietuvių raštiją, suskirstydamas ją į tris kategorijas, ragino kritiškai ir kūrybiškai remtis senaisiais raštais, mokytis dirbti iš

lietuvininkų. Tais pačiais 1829 m. Stanevičius išleido *Dainas žemaičių*, o 1833 m. – jų melodijas (*Pažymes žemaitiškos gaidos*), tuose leidiniuose irgi įdėjo glaustas pratarmes. Jose atsiskleidė Stanevičiaus tautosakinės pažiūros, kurios nesiskyrė nuo jo požiūrio į senąją lietuvių literatūrą. Kaip literatūrą, taip ir tautosaką Stanevičius vertina kritiškai, atrenka joje tai, kas vertingiausia, kas estetiškai bei meniškai reikšminga. Tautosaką jis, kaip ir Rėza, laiko tautos pasaulėžiūros bei pasaulėjautos išraiška, pabrėžia kiekvienos tautos liaudies kūrybos savitumą.

Su Stanevičiaus vardu siejasi J. J. V. LIETUVIS NUO ŠVENTOS UPĖS KRAŠTO, parašęs prakalbą (datuotą 1828 m. Ukmergėje) Stanevičiaus ir Donelaičio pasakėčių leidimui (*Šešios pasakos Simono Stanevyčios, žemaičio, ir antros šešios Krizo Donelaičio, lietuvininko prūso*, 1829). Kai kas mano, jog tai tas pats S. Stanevičius[1], tačiau įtikinamai tikrasis prakalbos autorius tebėra neišaiškintas. Prakalboje pirmiausia džiaugiamasi originaliosios lietuvių literatūros gimimu: „Šitai, mieli žemaičiai, jums pasakas į rankas duodame, ne iš kitos kokios kalbos perguldytas, bet prigimtoj mūsų kalboj surašytas."[2] Glaustai supažindinama su pasakėčia ir jos pradininku Ezopu, paminimas Fedras, Jeanas de La Fontaine'as, I. Krasickis. Autorius prisipažįsta, jog, kalbėdamas apie pasakėčią, daug kur remiasi L. Rėza, pasakoja „gyvais jo žodžiais".[3] Su patosu prabylama apie tuos (apie Stanevičių ir Donelaitį), kurie rašo kūrinius (pasakas) gimtąja lietuvių (žemaičių) kalba:

> Rados vienok vyrai, kurie, neužmiršdami ir neniekindami prigimtos savo žemaitiškos kalbos, bandė ir joj rašyti pasakas ir tame daikte juk paskutiniais nepasiliko; nesang jie dar darodė, jog lygiai, tai yra taip gražiai ir dailiai, gali žemaitiškoj kalboj ką nors rašyti ir aukštas giesmes ir dainas dainuoti, kaip ir kitose jau išdailintose kalbose. Negana to, dar anie savo raštais patvirtino, kad mes žemaitiškoj kalboj, taip kaip senų dienų grykonai ir rymionys savo kalbose, eiles *pėdomis*, tai yra mieromis, galime rašyti.[4]

[1] Lebionka 1992.

[2] Stanevičius 1967, 33.

[3] Ibid., 43.

[4] Ibid., 35.

Taigi vėl tam laikui labai būdingas lietuvių noras prilygti kitoms, kultūringesnėms, tautoms ir džiaugsmas, kad jau matyti tokių pastangų. Donelaitis, „dievotarnis ir dievobaimingas, ir pilnas teisingos dvasios vyras", sukūręs („išmislijęs") ne tik pasakėčias (pasakas), bet ir kitas „aukštas giesmes" (apie pavasario linksmybes, vasaros darbus, rudenio gėrybes ir žiemos rūpesčius), kurios „vertos yra, kad kožnas lietuvininkas ar žemaitis, savo tėviškę mylįs, jas skaitytų".[5] Tas „aukštas giesmes su vokišku išguldymu" išleido L. Rėza, kuris „ilgą ir labai mokytą pratarimą yra vokiškai rašęs, kur plačiai apie Donelaičio gyvatą ir darbus, kaipo didį ir mažne pirmą dainuotoją Lėtų žemės, pasakoja".[6] Norėdamas supažindinti su Donelaičio hegzametru, autorius pacituoja 14 eilučių iš „Rudenio gėrybių". Pamini L. Rėzos leidinį *Aisópas* (1824), iš kurio perspausdina Donelaičio pasakėčias ir kurio gražia lietuviška prakalba remiasi. Žemaičiuose irgi esą daug rašytojų („raštininkų"), kurie „gražiai visokias eilutes surašė", bet mažai tokių, kurie „pasakas žemaitiškai rašytų".[7] Nežinia, ar rašė pasakėčias „garsingas per visus Žemaičius ir garbingas, kaipogi mokytas vyras", D. Poška.[8] „Pažįstami iš garso Žemaičių raštininkai" esą J. Kobeckis ir S. Valiūnas, bet jų raštų niekur nepavykę gauti. Tokiu būdu „tie visi garbingi vyrai, netrokšdami teisingos šlovės ir tuščio garso šio pasaulio, slėpdami savo darbus, didžią mokslams Žemaičių žemės atneša

[5] Ibid., 37.

[6] Ibid.

[7] Ibid., 43.

[8] Ibid.

iškadą".[1] Į rankas patekusios šešios S. Stanevičiaus pasakėčios, „kaipo dailios plunksnos vaisius", buvusios vertos „apreiškimo šalip pasakų K. Donelaičio".[2] Tačiau leidinyje pirma eina Stanevičiaus, po to – Donelaičio pasakėčios, kadangi Stanevičius yra „mūsų žemės rašytojas", o Donelaitis – „nors lietuvininkas, bet prūsas".[3] Po Stanevičiaus pasakėčių spausdinama jo „aukšta daina", pavadinta „Šlovė Žemaičių", „kurią, – sako autorius, – ir man, lietuviui, skaitant, saldu rodės ir teisingai, kaip ten parašyta yra, prasidžiugau".[4] Tai užuomina į odės žodžius: „Prasidžiugo lėtų šalys..." Autorius dar nebuvęs tolimuose Žemaičiuose, todėl negalįs pasakyti, ar Stanevičius turi daugiau parašęs pasakėčių, ar ir toliau vis teberašo. Tačiau jis tikisi, kad jaunas rašytojas „ir toliaus bengs savo šlovingą darbą <...> ir daugiaus galės išdūmoti ir surašyti".[5]

Taigi *Lietuvis* džiaugiasi originaliosios lietuvių literatūros gimimu, kurį rodo jo skelbiamos Stanevičiaus ir Donelaičio pasakėčios. Jis didžiuojasi vyrais, kurie stengiasi ugdyti gimtąją kalbą kurdami originalią poeziją. Tai aiškus L. Rėzos idėjų atbalsis. Kartu *Lietuvis* žavisi graikais ir romėnais, orientuoja į išdailintas jų kalbas, skatina joms prilygti. Tai tarsi K. Bogušo balsas. Tai, ką L. Rėza vertino santūriai ar net kritiškai (Donelaičio hegzametrą), *Lietuvis* palaiko ir nori įtvirtinti. Antikinių tautų ir kalbų idealizacija, būdinga klasicizmui, jo pratarmėje pinasi su gimtosios kalbos ir tautinės literatūros ugdymo interesais, kuriuos žadino romantizmas.

Lietuvio pratarmė yra pirmas su poetika susijęs tekstas, parašytas lietuvių kalba. Anksčiau poetikos dalykai Lietuvoje buvo svarstomi kitomis kalbomis – vokiškai, lotyniškai, lenkiškai. Tuo tarpu šioje pratarmėje autorius ima formuoti lietuviškas poetikos sąvokas. Pagal seną tradiciją pasakėčią jis vadina „pasaka". Vartoja sąvoką „surišta kalba", arba „eilės" (eiliuota kalba), ir jos priešybę „liuosa kalba" (proza). Eiliuotos („surištos") kalbos pagrindu laikomos „pėdos", arba „mieros" (matai, metrai). Donelaičio *Metai* vadinami „aukštomis giesmėmis", Stanevičiaus „Šlovė Žemaičių" – „aukšta daina", taigi „aukšta giesmė" yra epas, poema, o „aukšta daina" – odė, himnas.

Palyginti neseniai surasti ir 1962–1964 m. paskelbti S. Stanevičiaus bendražygio JURGIO PLIOTERIO darbai. Vienas jų, parašytas lietuviškai (o tai itin įdomu ir reikšminga), skirtas S. B. Chilinskio Biblijos vertimui, vadinasi *Trumpa žinia apie tą išdavimą lietuviškos Biblijos Londone*. Tai studija apie 1660 m. Londone spausdintą lietuvišką Biblijos vertimą. Imtis tokio tyrinėjimo Plioterį paskatino L. Rėzos *Lietuviškosios Biblijos istorija* (1816). Rankraštį Plioteris užbaigė 1831 m. Karaliaučiuje, kur lankėsi drauge su S. Stanevičiumi, rengė spaudai, bet dėl sukilimo kilusi sumaištis sutrukdė išleisti. Studijoje Chilinskio vertimas apibūdinamas istoriniu, bibliografiniu ir kalbiniu požiūriu. Autorius neabejoja labai didele tos knygos verte mokslui ir lietuvių kalbai. Joje esą „daug užmirštų, o tikrųjų žodžių lietuviškų", kurie, reikia tikėtis, „keldamiesi kaip iš numirusių, raštuose tėviškės vyrų pamažu sugrįš atgal į savo senąjį tėviškės gardą, o kalba lietuviška jau jau kaip žolynas pavasarėje žaliuoti iš naujo pradės".[6]

Kitas Plioterio darbas, parašytas lenkiškai, yra „Medžiaga lietuvių literatūros istorijai" („Materiały do historyi literatury języka litewskiego").[7] Jis irgi rašytas (bet nebaigtas) apie 1830–1831 m. Karaliaučiuje ir Rygoje. Tai senosios lietuvių literatūros bibliografija, kurią sudaro dvi dalys: chronologinis bibliografinis sąrašas

[1] Stanevičius 1967, 43.
[2] Ibid., 45.
[3] Ibid.
[4] Ibid.
[5] Ibid.
[6] *Lietuvių literatūros chrestomatija* 1986, 97; Jurgutis ir Žukas 1964, 193–203.
[7] Žukas 1962, 95–110.

ir rašytojų bei kalbos tyrinėtojų biografijos. Pirmojoje dalyje medžiaga suskirstyta „epochomis": 1) iki M. Mažvydo (prūsų leidiniai), 2) nuo Mažvydo iki D. Kleino, 3) nuo Kleino iki 1831 m. Antroje dalyje pateikiama žinių apie M. Mažvydą, J. Bretkūną, L. Zengštoką, J. Jaknavičių, K. Sirvydą, D. Kleiną. Iš viso suregistruota apie 200 įvairių lietuviškų ir lituanistinių spaudinių lietuvių, latvių, prūsų, lotynų, vokiečių, lenkų, rusų, prancūzų kalbomis.

Po 1831 m. sukilimo apie lietuvių literatūrą ir tautosaką rašė LIUDVIKAS ADOMAS JUCEVIČIUS. 1837 m. jis išleido rinkinį *Ištraukos iš šiuolaikinių lenkų poetų* (*Wyjątki z nowoczesnych poetów polskich*). Tai buvo lenkų poetų Adomo Mickevičiaus, Edwardo Odynieco ir Bogdano Zaleskio kūrinių vertimai į lietuvių kalbą. Rinkinyje įdėtas įvadinis straipsnis „Keli žodžiai apie lietuvių kalbą ir literatūrą" („Kilka słów o języku i literaturze litewskiej").Vėliau straipsnis buvo pakartotas knygoje *Lietuva* (*Litwa*, 1846). Strapsnyje Jucevičius pabrėžia sunkią lietuvių kalbos ir literatūros būklę, iškelia originaliąją tautinę poeziją, atrenka ir glaustai apibūdina žymiausius poetus. Lietuvių rašytojų esą mažai, bet jie yra „aukščiau už savo miegančius tautiečius"; jie puoselėja gimtąją kalbą, kaip kad „švelnios ir rūpestingos motinos" globoja kūdikius.[1] Jucevičiui rūpi tie poetai, kurių „kanklės skamba garsiausiai"[2]: K. Donelaitis, S. Stanevičius, D. Poška, A. Strazdas. Donelaitį autorius laiko didžiu tautiniu poetu. Jo kūrinys *Metai* esąs teisingiausias kaimo žmonių papročių, gyvenimo būdo ir triūso paveikslas. *Metuose* it veidrodyje matome tautos charakterį, jos moralinį ir fizinį išsivystymą. Šiame kūrinyje nukylame į dorų kaimiečių tarpą. Tai gimtinės laukų ir pievų, gimtinės upelių poezija – tikra originali kūryba. *Metuose* poetas susilieja su savo veikėjais: su jais gyvena, bendrauja, dirba, ilsisi, puotauja.[3] Taigi Donelaičio kūrybą Jucevičius, kaip ir Rėza, labiausiai vertina už tautiškumą ir originalumą. Poeziją jis irgi laiko tautos dvasios, jos charakterio išraiška. Užsimindamas apie tautos moralinį ir fizinį išsivystymą, jis kartu pasako, kad ir tautos charakteris nėra pastovus, o keičiasi, todėl kinta ir jį išreiškianti poezija. Tokiu būdu tautiškumą Jucevičius labiau negu Rėza susieja su istoriškumu. Jucevičiui rūpi ir gyvenimo vaizdavimo teisingumas (poetinė tiesa), ir poezijos etinė prasmė (vaizduojamų kaimiečių dorumas), ir poeto pozicija, vaizdavimo perspektyva (kūrėjo santykis su vaizduojama tikrove).

Panašias ypatybes Jucevičius iškelia į pirmą vietą ir kitų poetų kūryboje. Jo nuomone, Stanevičius, siela ir širdžia lietuvis, visų geriausiai supratęs tautos dvasią ir būdą, Poška – uoliausias tautos garbės kėlėjas. Strazdo vieta – neeilinė tautinių poetų rikiuotėje.[4] Taigi vėl akcentuojamas tautiškumas. Tačiau tautai gali atstovauti tik originalus ir labai talentingas poetas, gerai pažįstantis savo tėvynės gamtą ir žmones, sugebantis kurti išraiškingus vaizdus. Tokiu išraiškingumu pasižymi Stanevičiaus pasakėčios „Aitvarai", „Arklys ir meška", kurios galėtų būti pripažintos visose civilizuotosios Europos literatūrose.[5] Poška turėjęs didelį talentą, ypač satyroms ir epigramoms, o Strazdo jėga – jo poezijos liaudiškumas.

1838 m. Jucevičius išspausdino straipsnį apie lietuvių liaudies dainas, kurį pakartojo 1844 m. rinkinyje *Lietuvių dainos* (*Pieśni litewskie*). 1840 m. savo knygoje *Žemaitijos bruožai* (*Rysy Żmudzi*) jis įdėjo straipsnį apie S. Valiūną, o 1841 m. žurnale *Krašto raštija* (*Piśmiennictwo krajowe*) paskelbė straipsnius apie K. Sirvydą, D. Pošką, A. Strazdą.[6] Ypač reikšmingi Jucevičiaus darbai apie savo amžininkus – Strazdą, Pošką, Valiūną. Jie parašyti gyvu eseistiniu stiliumi, juose gerai perteikta laiko

[1] Jucevičius 1959, 63.
[2] Ibid., 65.
[3] Ibid., 65–66.
[4] Ibid., 66–69.
[5] Ibid., 66–67.
[6] Ibid., 547–565.

atmosfera, patraukia subtilios tų rašytojų psichologinės charakteristikos. Šiais darbais Jucevičius pasireiškė kaip pirmas ryškus lietuvių literatūros kritikas.

Jucevičius ilgai rinko duomenis apie lietuvių rašytojus ir 1840 m. parengė spaudai darbą *Biografinės ir literatūrinės žinios apie mokytus žemaičius* (*Wiadomości biograficzne i literackie o uczonych Żmudzinach*). Darbas tuo metu nebuvo išspausdintas, išliko rankraščiu, vėliau išverstas į lietuvių kalbą ir 1975 m. išleistas pavadinimu *Mokyti žemaičiai*.[1] Lietuvių kultūros istorijoje tai pirmas enciklopedinis biobibliografinis lietuvių rašytojų žodynas. Jame abėcėlės tvarka pateikiamos 184 asmenų biografijos, nurodomi jų nuveikti darbai, išleisti veikalai. Taip buvo toliau pamažu kaupiama medžiaga lietuvių literatūros istorijai.

[1] Jucevičius 1975.

Dar 1824 m. SIMONAS DAUKANTAS parengė spaudai Fedro pasakėčių vertimų rinkinį *Pasakos Fedro*, kurį išleido tik 1846 m. Į rinkinį įdėjo pratarmę ir studiją „Pasakos būdas", kurioje, pasiremdamas S. Czerskio analogiška studija, išspausdinta lenkiškai 1815 m. Fedro pasakėčių leidime, išdėsto labai plačiai suprantamos pasakos teoriją. Tai pirmas teorinės poetikos darbas lietuvių kalba. Daukantas čia apibrėžia ir aiškina sąvokas, pagrindžia visą jų sistemą, laikosi griežto loginio nuoseklumo. Pradėjęs nuo seniausios ir plačiausios sąvokos *pasaka* reikšmės, Daukantas toliau vis labiau tą sąvoką skaido ir konkretina, baigdamas pagaliau pasakėčia, suformuluodamas šio žanro principus bei taisykles.

Seniausia ir plačiausia reikšme pasaka yra ne raštu užfiksuotas, o žmonių atminties saugomas pasakojimas, einantis iš lūpų į lūpas. Tai ne individualus, o kolektyvinis kūrinys, egzistuojantis šimtmečiais ar net tūkstantmečiais. Daukantas pabrėžia pasakos apskritai (o ypač tokios senovinės pasakos) etinę bei moralinę vertę. Pasakos moko, kaip elgtis, kaip „gudriu ir bukliu vyru tapti".[2] Jos ugdo „gudrybę ir išmintį". Atsiradus raštui, taip pat „išminties bei dorybės mokslui" (filosofijai), pasaka netekusi tokios rimtos paskirties, tapusi įdomiu žaismu („išvirto į masinimą, arba zabovą").[3] Užrašyta pasaka jau yra padavimas (lotyniškai *tradicija*).

[2] Daukantas 1984[b], 31.

[3] Ibid., 33.

Pasakos esmę sudaro pasakojimas – nesvarbu apie ką. Visa, kas yra pasakojama apie būtus ir nebūtus dalykus, vadinama pasaka. Taigi joje tikrovė ir išmonė turi vienodas teises.

Tačiau pasakų būna įvairių, kadangi jose nevienodai santykiauja tikrovė ir išmonė. Dalykai, apie kuriuos pasakojama, gali būti trejopi: a) tikri (būti dalykai), b) abejotini ir c) netikri (nebūti dalykai). Atitinkamai skiriamos: 1) *veikalinė pasaka, arba istorija*; 2) *mokslinė pasaka*; 3) *žebelė, arba zauna*.[4]

[4] Ibid., 31–32.

Antros ir trečios pasakų rūšies esmę sudaro pamokymas, jose glūdinti didaktinė prasmė. Taigi pasakomis Daukantas laiko ir istorijos veikalus (pirma rūšis), ir didaktinius literatūros kūrinius (antra rūšis), ir pasakėčias (trečia rūšis). Jis taip pat pažymi, jog esą ir tokių pasakėčių (zaunų), kurios nė kiek nemoko, bet savo išmone džiugina. Taigi pripažįstama pasakėčios (ir pasakos apskritai) ne tik moralinė, bet ir estetinė vertė.

Dėstydamas pasakėčios žanro teoriją, Daukantas pirmiausia skiria tris pagrindinius dalykus, be kurių ji negalėtų egzistuoti. Pasakėčia (žebelė, zauna) turi: 1) veikėjus (*moninykus*), 2) užuomazgą ir atomazgą (*sumezgimą* ir *išsimezgimą*), 3) atitinkamą *kalbą*.[5] Taigi būtini pasakėčios elementai yra veikėjai, siužetas (fabula) ir kalba. Kiekvieną elementą Daukantas aptaria atskirai.

[5] Ibid., 33.

Pasakėčios veikėjai gali būti gyvos būtybės ir negyvi daiktai ar net abstrakcijos (žmonės, žvėrys, paukščiai, gyviai, žuvys; vandenys, kalnai, medžiai, akmenys; giltinė, dorybės, nedorybės, nuodėmės).[1]

Pasakėčios siužetui (fabulai) būtinos užuomazga ir atomazga. Nuo jų priklauso pasakėčios poveikis. Todėl reikia, kad siužetas: 1) atitiktų žanro esmę („iš pat reikalo būtų paeinančiu"); 2) būtų netikėtas („nepriprastas"); 3) atitiktų veikėjų prigimtį („būtų pagal gymę") ir turėtų moralą (*pamokslą*).[2]

Pirmuoju reikalavimu nurodomas epinis pasakėčios pobūdis: veikėjai čia elgiasi ir veikia visai savarankiškai, pagal bendrąją kūrinio prasmę.

Antrasis reikalavimas sako, kad klausytojas (arba skaitytojas) neturi iš anksto nujausti, kuo viskas baigsis. Tuo remiasi psichologinis pasakėčios paveikis: ji žadina smalsumą, intriguoja, pagaliau padaro netikėtą įspūdį.

Trečiuoju reikalavimu pabrėžiama, jog veikėjai pasakėčioje turi elgtis pagal savo prigimtį, kad klausytojas ar skaitytojas patikėtų tikrai taip buvus arba galėjus būti. Nors pasakėčioje viskas būna aiškiai pramanyta (joje pasakojama iš esmės apie nebūtus dalykus), bet ji įtikina.

Tačiau galutinis pasakėčios tikslas yra ne vien įtikinti, bet ir „ką noris papeikti, pamokyti".[3] Taigi pasakėčios tikslas yra moralas, kuris vėl būna dvejopas: regimas (įduotas į burną veikėjui) arba suvokiamas (iš viso pasakėčios turinio). Daukantas pažymi, jog žmonės nemėgsta būti mokomi tiesmukai. Tam geriausiai tinkanti pasakėčia, nes ji remiasi ne tiesioginiu pamokymu, o žmonių ir žvėrių (arba paukščių) būdo sugretinimu.[4]

Pasakėčios *kalbos būdas*, Daukanto supratimu, turįs būti: 1) lakoniškas ir paprastas (*sukrus* ir *prastas*); 2) atitinkantis veikėjų prigimtį (sekąs *gymę*); 3) paremtas patarlėmis ir žodžiais, paimtais iš šnekamosios kalbos.[5] Kalbinė išraiška turi atitikti žanro esmę, pasakėčiai būdingą turinį. Jai nepritinka iškilminga ir puošni kalba, kokios reikia, sakysim, vaizduojant kilnius dalykus.

Pradžioje pasakėčia buvusi pasakojama proza (*priprastine kalba*), vėliau eiliuota (*dainine*) ir įvairiai suposmuota kalba. Dabartinė pasakėčia esanti posmuojama daugiausia pagal veikėjų būdą – taigi jai būdinga įprasminta strofinė polimetrija.[6]

Daukanto svarstymai apie pasakos ir pasakėčios prigimtį turi bendrą teorinį pagrindą, nusakantį literatūros ir meno esmę apskritai. Tai tikrovės ir galimybės ypatingo santykio mene samprata, susijusi dar su Aristotelio poetikos tradicija. Kūrinio esmę sudaro ne tikrovės, o galimybės vaizdavimas. Tikrovė – realizuota galimybė, bet menininkui ji svarbi būtent kaip galimybė. Galimybė – ne kas kita, kaip tikrovės galimybė; bet ji reiškia ne atsitiktinę, empirišką tikrovę, o būtiną arba tikėtiną. Galimybės vaizdavimu kaip tik ir remiasi visuotinis kūrinio poveikis, jo bendražmogiškoji prasmė. Kūrinys iš esmės vaizduoja ne tai, kas iš tikrųjų atsitiko konkretiems asmenims, o tai, kas gali atsitikti kiekvienam žmogui. Galimybės vaizdavimas kaip tik sudaro moralinę kūrinio jėgą, kurią Daukantas tolydžio akcentuoja.

Pasakėčios teorija Daukantas atsiliepė į populiariausią ano meto pasaulietinės lietuvių poezijos žanrą, kuriam pradžią davė dar 1706 m. J. Schultzas savo verstomis Ezopo pasakėčiomis, kurį vėliau kultivavo K. Milkus, K. Donelaitis, S. Stanevičius, pats Daukantas ir daugelis kitų XIX a. lietuvių rašytojų.

[1] Daukantas 1984[a], 33–34.

[2] Ibid., 34–36.

[3] Ibid., 33.

[4] Ibid.

[5] Ibid., 36.

[6] Ibid.

Rinkinio *Dainės žemaičių* (1846) pratarmėje Daukantas kalba apie lietuvių tautosakines dainas, jas klasifikuoja, apibūdina, nupasakoja jų rinkimo bei tyrinėjimo istoriją, remdamasis, kaip pats pasisako, L. Rėza. Tačiau kalbėdamas apie dainas, jis pirmą kartą teoriškai svarsto klausimą, kaip santykiauja kūrinyje (šiuo atveju dainoje) turinys ir išraiška (šiuo atveju mintis, emocija ir balsas, melodija). Tarp turinio ir išraiškos būtinas atitikimas („žmogus, ką junta savo širdy, tą ir balsu reiškia"[1]). Turinys nulemia išraišką, nuo turinio įvairumo priklauso išraiškos įvairumas („kaip jutimas yra įvairus, pagal tą ir balsas įvairauja"[2]). Pagrindinės žmogaus emocijos yra džiaugsmas ir liūdesys; pagal tai, kuri iš jų reiškiama ir kaip ilgai trunka, pasiskirsto ir dainos. Pvz., *auda*, arba *alda*, yra linksmo balso trumpas gaudimas, *dainė*, *giesmė*, *rauda* – ilgesnis balso (linksmo arba liūdno) gaudimas. Taigi dainų klasifikacijos pagrindas yra emocijos pobūdis ir trukmė. Kartu Daukantas pažymi, kad dainos emocinis turinys, reiškiamų jausmų intensyvumas priklauso nuo gilesnio – idėjinio turinio („didumas džiaugsmo – pagal didumą laimos, liūdnumo didumas – pagal didumą nelaimos"[3]). Tokie Daukanto svarstymai vėl primena Aristotelio poetiką. Joje sakoma, kad žmogaus gyvenimo tikslas yra vienokia ar kitokia veikla. Kai veikla sekasi, žmogus būna laimingas, kai nesiseka – nelaimingas. Laimės bei nelaimės istorija ir sudaro tragedijos fabulos esmę. Laimė ar nelaimė lemia ir atitinkamą žmogaus dvasios būseną.

Taigi Daukantas gerai suvokė dainos meninės struktūros principus: ryšį tarp idėjinio, emocinio turinio ir išraiškos. Nuo idėjinio turinio (laimės ar nelaimės pobūdžio) priklauso emocinis turinys (džiaugsmas arba liūdesys), o nuo šio – konkreti jutiminė išraiška (atitinkamas balso gaudimas). Visai tokia yra ir eilėraščio, ir bet kurio meninio teksto struktūra. Skirtumas tik toks, kad žodžio mene muzikos melodiją pakeičia kalbos intonacija.

Daukantas norėtų, kad lietuvių poetai nemėgdžiotų rimuotos lenkų poezijos, nepertaisinėtų ir negadintų lietuvių senovės dainų. Lietuvių kalbos ir dainų būdas esąs panašus į graikų ir romėnų; jį reikėtų suprasti ir juo remtis savo kūryboje. Daukantas pageidauja, kad lietuvių poetai eiliuotų taip, kaip eiliavo tautos dainiai, kad jie, kaip ir tie dainiai, kaip ir antikos autoriai, savo eilių nerimuotų.[4] Daukanto požiūris į galimą tautosakinių dainų reikšmę originaliajai poezijai iš esmės sutapo su L. Rėzos požiūriu.

Amžiaus viduryje (1854) JUOZAS ČIULDA lenkų kalba parašė darbą apie žemaičių kalbą ir lietuvių mitologiją (*Pomysły o prawidłach gramatycznych języka Żmudzkiego i nad Mytologiją Litewską*). Darbas išliko rankraščiu, buvo paskelbtas su vertimu į lietuvių kalbą 1993 m. pavadinimu *Trumpi samprotavimai apie žemaičių kalbos gramatikos taisykles*.[5] Jame pagal seną gramatikų tradiciją Čiulda įdėjo skyrių „Apie žemaičių eilėdarą".[6] Čiulda, kaip ir K. Bogušas, skiria tris lietuvių (žemaičių) eilėdaros sistemas: 1) silabinę nerimuotą, 2) silabinę rimuotą ir 3) metrinę, kurias iliustruoja liaudies dainomis, anoniminiu eilėraščiu ir K. Donelaičio *Metų* ištraukomis.

Šiek tiek žinių apie lietuvių literatūrą XIX a. viduryje paskelbė M. Valančius *Žemaičių vyskupystėje* (1848), L. Ivinskis savo kalendoriuose (1859, 1860), taip pat kitataučiai (lenkų, rusų) autoriai J. I. Kraszewskis, M. Balińskis, L. Lipińskis, L. Potockis, D. Afanasjevas.[7] J. Želvavičius išvertė į lietuvių kalbą I. Krylovo pasakėčių ir išleido jas rinkiniu *Pasakos* (1862). Rinkinio prakalboje, remdamasis K. Bogušo

[1] Daukantas 1984[a], 2:369.

[2] Ibid.

[3] Ibid.

[4] Ibid., 2:371.

[5] Čiulda 1993.

[6] Ibid., 343–357.

[7] *Lietuvių literatūros kritika* 1971, 1:54.

studija *Apie lietuvių tautos ir kalbos kilmę*, aukštino lietuvių kalbą, smerkė jos išsižadėjusią bajoriją. Suminėjęs žymiausius pasakėtininkus (Ezopą, Fedrą, J. de La Fontaine'ą, I. Krasickį, I. Krylovą), autorius skundėsi, kad lietuviai tokių rašytojų dar neturį. Prakalboje glaustai aptariamas pasakėčios žanras, pabrėžiama didaktinė jo prigimtis. J. Katelė (laikraštyje *Tygodnik Powszechny*, 1877, Nr. 30) išspausdino straipsnį, kuriame „atskleisti svarbiausi A. Strazdo gyvenimo, asmenybės, jo veiklos ir kūrybos bruožai".[1] Dalis to meto literatūros kritikos liko nespausdinta, pvz., Kaj. Nezabitauskio laiškas S. Daukantui (1853), kuriame aptariama *Būdo* kalba; M. Akelaičio įvadas K. Donelaičio *Metų* vertimui į lenkų kalbą (prieš 1861 m.), V. Ažukalnio eilėraščių rinkinio pratarmė (apie 1850–1860 m.) ir kt.[2]

Literatūros teorinė bei kritinė mintis gerokai ūgtelėjo XIX a. pabaigoje, kada kilo lietuvių tautinio išsivadavimo judėjimas, atsirado periodinė lietuvių spauda, suintensyvėjo literatūrinis gyvenimas. Per pirmąjį lietuvių periodinės spaudos gyvavimo dvidešimtmetį pasirodė apie 400 kritikos rašinių literatūros, kalbos ir tautosakos klausimais, ir pusė jų buvo išspausdinta *Aušroje* (40), bei *Varpe* (160).[3] Kadangi žurnalai ir laikraščiai spausdino grožinius kūrinius, reikėjo turėti nors minimalius kriterijus, kurie padėtų atrinkti, kas verta rodyti žmonėms. Meniniai kriterijai ėmė pintis su ideologiniais. *Aušroje* kilo diskusija tarp Jurgio Zauerveino ir Jono Mačio-Kėkšto, kurioje karštai ginčytasi dėl literatūros paskirties gyvenime, norėta nustatyti poezijos vietą žmonijos ir tautos materialinių ir dvasinių vertybių sistemoje. Tai buvo pirmoji literatūrinė polemika naujųjų laikų literatūroje.[4] *Aušroje* jau išryškėjo dvi pagrindinės literatūros kritikos kryptys – romantinė ir realistinė. Romantinei krypčiai atstovavo J. Mikšas, J. Zauerveinas, realistinei – J. Šliūpas, J. Mačys-Kėkštas, J. Andziulaitis-Kalnėnas.[5]

Rašant vis įvairesnėmis literatūros temomis, reikėjo kurti ir atitinkamas lietuviškas sąvokas bei terminus, o norint juos įtvirtinti, reikėjo aiškinti jų reikšmę. Tie visokeriopi plėtojančiosi lietuvių literatūros ir jos kritikos poreikiai skatino svarstyti ir vienokius ar kitokius poetikos klausimus. Jau pirmaisiais *Aušros* leidimo metais (1883) septintame jos numeryje JONAS KONCEVIČIUS išspausdino straipsnį apie K. Donelaitį, skaitytą dar tų pačių metų pradžioje Rygos giedotojų draugijoje. Įvadinėje straipsnio dalyje autorius svarsto ir kai kuriuos literatūros mokslo bei poetikos terminus. Visoje Europoje priimtas žodis *literatūra* lietuviams esąs nepažįstamas, todėl vietoj jo vartojamas žodis *raštai*, kurie pagal kilmę skirstomi į *tautinius* ir *dailius* raštus (į tautosaką ir grožinę literatūrą).[6] Tačiau Koncevičius tautosaką siūlo vadinti ne „tautiniais raštais", o *žodynyste*, nes ji kilusi iš gyvo žodžio. Tuo tarpu *dailūs raštai* esą „mokytų vyrų sudėti". Tautosaką (*žodynystę*) Koncevičius vėl skirsto į *pasakas* ir *dainas*, o grožinę literatūrą (*dailius raštus*) – į *prozą* ir *poeziją*. Kuriančiam poeziją neužtenka mokėti ir suprasti kalbą, reikia dar turėti poeto talentą. Kas sudėlioja (sukrapalioja) eiles, skaičiuodamas skiemenis ant pirštų ir lygiais atstumais išskirstydamas sąskambius, yra ne poetas, o *eiliakrapalius*. Poetais (*dailių eilių tvertojais*) vadinami tiktai tikri (t.y. talentingi) poezijos kūrėjai.

Koncevičiaus straipsnis yra pirmas kuklus mėginimas klasifikuoti literatūrą, suvokti visą jos sistemą, rasti poezijos vietą žmogaus kūrybinėje veikloje.

Pastaroji problema rūpėjo ir STANISLOVUI DAGILIUI, kuris taip pat *Aušroje* (1886, Nr. 1) išspausdino straipsnį „Keli žodžiai apie poeziją abelnai, o ypačiai apie sudėjimą eilių".[7] Jis nesutinka su pasenusiu literatūros (raštų) skirstymu į

[1] *Lietuvių literatūros kritika* 1971, 1:55.

[2] Ibid., 1:54–55.

[3] Ibid., 1:138.

[4] Žr. šios kn. p. 100–102.

[5] *Lietuvių literatūros kritika* 1971, 1:108–114.

[6] *Aušros* redaktorius J. Šliūpas J. Koncevičiaus straipsnio pastabose (išnašoje) ne visur su autoriumi sutinka. Leidinio *Lietuvių poetikos pradmenys* (1985) įvadiniame straipsnyje (p. 38–39) J. Šliūpo pastabos, išspausdintos išnašoje, priskirtos J. Koncevičiui.

[7] *Lietuvių literatūros kritika* 1971, 1:156–160. Žr. dar: *Lietuvių poetikos pradmenys* 1985, 319–323.

prozą ir poeziją pagal jų išorinius požymius. Poezija gali būti ir neeiliuota, o prastos eilės toli gražu nevertos tokio vardo. Poezija jis laiko grožinę literatūrą, proza – mokslinę literatūrą, publicistiką.

Poezija – tai tobulo grožio (*idealo, ieškinio*) išraiška. Idealas yra poeto dvasioje susiformavęs tobulybės vaizdas (*paveikslas*). Idealas yra tai, ko nėra tikrovėje, bet kas, poeto supratimu, galėtų ir turėtų būti. Tačiau poezija išreiškia ir tai, kas priešinga idealui, kas kliudo pasireikšti tiesai, gėriui ir grožiui. Taigi ji parodo ir tai, ko, poeto nuomone, neturi būti. Todėl esminis skirtumas tarp prozos ir poezijos toks: proza parodo daiktus tokius, kokie jie tikrai yra, poezija – tokius, kokie jie turi arba neturi būti.

Mokslininkas siekia kuo teisingiau suprasti ir paaiškinti tikrovę. O poetas nėra tikrovės vergas. Tikrovė tėra jo kūrybos medžiaga. Iš tikrovės jis paima tik tai, kas tinka jo sumanymui, o kas nereikalinga – atmeta, ko stinga – prideda. Tokiu būdu poetas išreiškia grožio idėją (*mislį grožybės*), kuri kūrinyje jau tampa nebe vien mąstoma, bet ir regima, juntama visais pojūčiais.

Poetas tuo pranašesnis už mus, kad jis sugeba geriau matyti ir jausti tikrovę. Tai supratę, mes pasiduodame jo kūrinio sugestijai, neklausdami, kas jame tikra ir kas pramanyta; mums užtenka ir to, kad visa, kas vaizduojama, galėjo būti.

Išmonė (*išmislas*) nebūna be jokios tvarkos. Išmonė irgi turi savo dėsnius, savo ribas, kurių poetas negali peržengti, neprarasdamas poveikio skaitytojams. Poetas visiškai laisvas vartoti medžiagą pagal savo norą, bet jis negali leisti nieko, kas būtų priešinga poetinei tiesai.

Poetinė tiesa yra tai, kas atitinka tikrovę (*tikra tiesa*), ir tai, ko tikrovėje nėra, bet kas gali būti (*galima tiesa*). Taigi poetinė tiesa yra platesnė negu gyvenimo (*būties*) tiesa, kuri yra ne kas kita, kaip tikrove virtusi galimybė.

Tačiau poezija ne visada išreiškia vien galimybę. Ji sukuria idealą, kuris, nepasiekiamas dėl savo tobulumo, kartais iškyla taip aukštai, jog visai atitrūksta nuo žemės ir nuo visko, kas žemiška, ir toks vaizdas, jeigu jis paveikia ir įtikina, yra poetiškai teisingas.

Dagilio supratimu, mokslinis pažinimas ir meno kūryba, santykiaudami su tikrove, eina priešingomis kryptimis. Mokslinis pažinimas tikrovę suidealina (pačią tikrovę paverčia mintimis apie ją), o meno kūryba idėjas sutikrovina (mintis padaro juntamas, regimas). Todėl mokslinio pažinimo (prozos) valdovas yra protas, o meno kūrybos (poezijos) – jausmas.

Autorius savo samprotavimus taip reziumuoja. Proza paverčia daiktus mintimis, poezija – mintis daiktais. Proza duoda darbo protui, poezija – jausmui. Proza parodo tikrą tiesą (kas yra), poezija – išgalvotą, poetinę tiesą (kas galėtų būti, nors iš tikro nėra).

Dagilio straipsnyje buvo pirmą kartą iškelta ir lakoniškai, bet nuosekliai ir logiškai aptarta svarbių teorinių meno problemų: idealo, meninės išmonės, poetinės tiesos samprata, meno ir mokslo santykis su tikrove, meno ir mokslo specifika, meninio mąstymo ir meno kūrinio ryšys, kūrinio suvokimo bei poveikio prielaidos. Iš esmės tai buvo imitacinė (aristoteliškoji, realistinė) meno teorija, suponuojanti kritišką menininko santykį su tikrove.

Aušros redaktorius, vėliau jos bendradarbis JONAS ŠLIŪPAS, išvykęs į JAV, 1890 m. Tilžėje Lietuvos Mylėtojo slapyvardžiu išleido pirmąją lietuviškai

parašytą lietuvių literatūros istoriją *Lietuviškieji raštai ir raštininkai*. Joje apžvelgė lietuvių literatūrą nuo XVI a. iki XIX a. pabaigos. Glaustai aptaręs senąją (XVI–XVIII a.) lietuvių literatūrą, autorius plačiausiai aprėpė XIX a. lietuvių literatūrą. Knygoje apibūdinamas D. Poška, A. Strazdas (Drazdauskas), L. Rėza, S. Stanevičius, S. Daukantas, L. Ivinskis, F. Kuršaitis, M. K. Valančius (Valančiauskas), A. Baranauskas, A. Juška (Juškevičius), J. Juška (Juškevičius), P. Vileišis (Nėris), P. Arminas, J. Zauerveinas, A. J. Vištelis (Višteliauskas), M. Jankus, A. Burba. Knygos pabaigoje rašoma:

> <...> XIX šimtmetis yra pilnas gaivumo, iš ko gali širdis kožno tėvynainio linksmai plasnoti. <...> Juk patėmyti reikia ir tai, kad, augant svietiškai mūsų rašliavai, kyla ir dvasiškoji beveik lygia pėda <...>. Žodžiu sakant, reikia būti aklam, idant nepamatyti ūmo ir plataus didėjimo mūsų rašliavos ne tik apimtyje, bet ir įturyje jos. Ir tegul tik sykį grius ana „kiniškai mongoliškoji siena" ant rubežiaus tarp Maskolijos ir Vokietijos, Lietuva susilauks gadynės, kuria gėrėsis gal ne vieni lietuviai, bet ir parubežinės tautos. Taigi į darbą ir tie, kurie miega ar abejoja apie ateitę lietuvystės! Jei ausimis nebuvome girdėję, tai pamatykime akimis tą visą būrį mokintų vyrų, kovojančių už tautos mūsų tiesas, ir ar ne gėda mums būtų toliaus abejingai rangytiesi, ažuot ką su kitais drauge eitumėme į garbingą karę už dvasišką pasikėlimą lietuviškosios tautos?[1]

[1] Šliūpas 1977, 166–167.

Realistinė literatūros kritika, gimusi *Aušroje* polemizuodama su romantine kritika, savo pozicijas dar labiau sustiprino *Varpe*, ypač S. Matulaičio, P. Višinskio, V. Kudirkos darbuose.[2]

[2] *Lietuvių literatūros kritika* 1971, 1:114–131.

STASYS MATULAITIS *Varpe* ir *Ūkininke* paskelbė apie 20 kritikos straipsnių, kuriuose „griežtai pasmerkė daugelį A. Jakšto, Maironio, Šatrijos Raganos kūrinių už tai, kad juose gausu religinių idėjų".[3] Matulaitis labai sukritikavo Maironio (Garnio) poemą *Terp skausmų į garbę*, išleistą 1895 m. Savo recenzijoje *Varpe* (1895) jis labiausiai užsipuolė Maironį už tai, kad šis „visas 9 giesmes poemoje pripildo pagyrimu kunigystės, parodydamas, kad kunigystė yra tai idealas pasišventimo tėvynei"[4], kad autorius nori atgrasinti jaunuomenę nuo pasaulietinių mokslų, kad niekina bedievius. „Autorius, kad įmanytų, visus į seminarijas sukištų, ir nė vienam neduotų aukštesnius mokslus eiti. O mums iš to viso aišku, kad autorius yra tikras obskurantas (tamsūnas), nes nesupranta vertės mokslo, ir nuodais jį vadina."[5] Maironis žiūrįs „ant svieto <...> per klerikališkus stiklus", nesuprantąs didžių Prancūzų revoliucijos idėjų, kurios „beveik visur anksčiaus ar vėliaus sugriovė senus surėdymus".[6] „Laimė ir garbė tėvynės, – rašo kritikas, – ne karalių malonėje, ne garbėje kelių žmonių, nors jie būtų ir aukštai pakilę, ne! laimė ir garbė mūs' iškovojime kuonoplačiausios laisvės, kuonodidžiausiame išsiplatinime šviesos ir mokslo tarpe mūs prasčiokų, o teipgi ir tokiame ekonomiškame ir draugiškame surėdyme, kuris netrukdytų nė vieną būti žmogum, kuris visus padarytų lygiais ir broliais. Mūs poemos autorius apie tokią laimę ir garbę nė sykį neužsiminė, jam rūpi ne žmonių laimė, bet kas žin kokia ten abstraktiška tėvynės garbė."[7] Kritiko nuomone, „visi klerikalai yra bedievėdros, <...> visi jie, kad įmanytų, priraišiotų bedieviams akmenis prie kaklo ir į aketes sumestų, kad tik dievuotiejie galėtų ramiai kvėpuoti".[8] Tie, „kurie nori iš Lietuvių avis padaryti, o patys būti avių

[3] Ibid., 122.

[4] *Lietuvių tautos praeitis* IX 1/4 (31–34) / *Varpas* 1895, 8:134.

[5] Ibid.

[6] Ibid., 135.

[7] Ibid., 134.

[8] Ibid., 135.

vadovais, niekad tėvynės neišgelbės". Tai įvykdys tik tie, „kurie padarys iš Lietuvių ne avis, o tik žmones; kurie stos vadovais žmonių, paduos jiems vaisius mokslo, kurio bijosi mūs poetas, įkvėps laisvės geismą ir pajautimą savo žmogiškumo".[1] Ateitis priklausanti ne kunigams, o energingiems išsimokslinusiems pasauliečiams. Maironio poemoje nesą jokio poetiškumo, autorius nekiek nusimanąs apie poeziją, pusėtinai nusisekusios tik dainelės. Kritikas pataria autoriui, užuot buvus „eiliadirbiu", geriau rašyti proza. Prozoje irgi esą „daug niekam netikusių raštų, bet visgi jų tik mažuma. Už tai iš visų per 5 paskutinius metus išleistų poetiško turinio knygučių vos tik viena „Petro Armino raštai" yra gera; kitos gi kaip „Senkaus Jurgis", „Ponas Bartkus", „Dainų skrynelė" ir „Terp skausmų į garbę" priguli prie tokių, kurios nė kokio procento atnešti negali; yra tai kapitalas į purvus įmestas."[2] Maironio poemoje „eilės ir netikusios, ir sunkios, ir nuobodžios, jausmo mažai, vervos nėra, – nors ir rašė jas, kaip pats autorius mano, „poetas – galiūnas"."[3]

Po kelerių metų (1898) Matulaitis daug palankiau įvertino Maironio eilėraščių rinkinį *Pavasario balsai* (irgi išleistą 1895 m.). Dabar kritikas pripažįsta, kad „Maironis turi neabejotiną poetišką talentą; eilės skambios, skaitosi lengvai, rodos, jauti, kad autorius nekalė jas, bet, kaip tai yra sakoma, eilės pačios per save išsiliejo iš poeto širdies".[4] Maironis „karštai myli tėvynę Lietuvą ir savo meilę nori parodyti ne jautrumu eilių, ne sentimentališku dūsavimu apie pražuvimą senovės didybės, bet pats nori kovoti kaipo tvirtas kareivis ir kitus ragina į kovą, žada statyti krūtinę už tėvynės gerą".[5] Iš eilėraščių esą „galima nuspręsti apie prakilnumą Maironio idealo, apie tikrai poetiškus jausmus, apie lengvą jų išreiškimą eilėmis".[6] Tačiau Matulaitis vėl sukritikuoja rinkinyje išspausdintą libretą *Kame išganymas*, kur Maironis „stengiasi parodyti, kad išganymas yra vien maldoje".[7] Kai kurios vietos dramoje esančios „puikiai poetiškai perstatytos", tik „apskritas autoriaus užmanymas" esąs „klaidingas, vienpusiškas".[8] Kritikui labiausiai nepatinka tai, kaip autorius žiūri į mokslą, filosofiją ir darbininkus. Dramoje Maironis užsimanęs

> <...> rašyti apie tai, ko jisai pats gerai nesuprato. Pakol jis rašė apie tėvynę ir jos vargus, apie kovą ir darbą ant naudos broliams, aprašė mintis ir jausmus, kuriuos pats pergyveno, pats perjautė, tai ir eilės išėjo geros, gražios, bet kada užmanė parodyti menkumą svietiško mokslo, užsigeidė perstatyti netikumą svietiškos filosofijos, panorėjo išrišti darbininkų klausimą, neturėdamas apie tai priderančio supratimo, vietoje rimtos dramos, parašė parodiją.[9]

Autorius turįs „klaidingą numanymą apie mokslą":

> <...> mokslas ne nuodus, bet balsamą šviesos pila į širdį; jis išaukština tai, kas yra šventa ir gera; jis ir protą apšviečia, ir širdį ramina, nes suteikia jai tvirtus, mokslu paremtus, doriškus pamatus; <...> jis suteikia mokslišką pamatą ir tuo sutvirtina geras, prakilnias jaunystės mintis ir idealus, kurie be mokslo ant visados pasiliktų sapnais; jis nesigaili sugriauti tai, kas netikę, o stato, kas verta statyti; jis patiria giliausias gamtos paslaptis ir sunaudoja jas žmonių gerovei; jis nurodo žmonijai naujus geresnius kelius. Per tai nelaimingi tie „bedūšiai", kurie, užtemdę akis sofizmais ir prietaromis, šalinasi nuo mokslo, šaltinio šviesos ir laimės, dvigubai „prakeikti" tie, kurie, nesuprasdami mokslo, drįsta jį niekinti.[10]

[1] *Varpas* 1895, 8:135.

[2] Ibid., 133.

[3] Ibid., 136.

[4] *Varpas* 1898, 1:9.

[5] Ibid.

[6] Ibid.

[7] Ibid.

[8] Ibid.

[9] Ibid., 10.

[10] Ibid., 11.

Mokslo pasiekimus įprasminanti filosofija, kuri nėra

> <...> koks atskiras mokslas, kaip tai išrodo Maironiui; tai yra, taip sakant, mokslo viršūnė. Ji, pasiremdama ant mokslo patyrimų, daro išvedimus, apimančius platesnį horizontą. Per tai nesupranta nė mokslo, nė filosofijos tasai, kuris, žemindamas mokslą, aukština filosofiją <...>.[1]

[1] *Varpas* 1898, 1:11.

Maironis neišmanąs ir darbininkų klausimo, kurį užkliudo savo kūrinyje:

> Galima nesutikti su darbininkų pažiūromis, galima nesimpatizuoti su jų programu, bet apkalbėti, tyčia kaltinti už tai, ko jie nepasakė ir nedarė, tai jau neleistina, nepadoru.[2]

[2] Ibid.

Maironis taip pat labai klystąs, libreto veikėjo Zonio lūpomis tvirtindamas,

> <...> būk tas, kuris gyvena be tikėjimo, gyvena vien tik dėl to, kad pakakinti žemus norus, nes be tikėjimo, anot jo, nėra aukšto siekio ant žemės.[3]

[3] Ibid.

Tačiau tai prieštaraują faktams. Pasaulietiškieji lietuvių inteligentai, kuriuos visus *Tėvynės sargas* ir jo bendradarbiai (jų tarpe ir Maironis) laiko bedieviais,

> <...> nelenkdami pečių po naštos sunkumu dirba tėvynei, kenčia persekiojimus, aukauja turtą, atsižada daugelio ypatiškų mėgumų, kad pakakinti norus aukštus, kad išpildyti savo idealus.[4]

[4] Ibid.

Taigi ir vadinamieji „bedieviai" galį būti „žmonės juo doriausi, juo ideališkiausi", galį „pasišvęsti idėjai ne blogiaus už dievuotuosius".[5] Baigdamas recenziją, Matulaitis daro išvadą, „jog „Pavasario Balsuose" turime du Maironiu: vieną Maironį pirmoje knygelės pusėje, kitą Maironį aname „libretto". Pirmasis Maironis simpatiškas ir brangus, nes pilnas energijos ir aukštų, prakilnių idealų; antrasis gi Maironis negali patikti, nes užkliudo klausimus, apie kuriuos neturi rimto supratimo, ir per tai „kalba neteisiai prieš artimą savo", apskųsdamas nekaltuosius."[6] Panašiai ir kitose savo recenzijose Matulaitis gynė pozityvistines ir demokratines idėjas ir smerkė tai, kas literatūroje joms prieštaravo.

[5] Ibid.

[6] Ibid.

POVILAS VIŠINSKIS „daug dėmesio, laiko ir jėgų skyrė naujų lietuvių rašytojų iškėlimui bei jų talento ugdymui. Višinskis į literatūrą atvedė Žemaitę, P. Vaičaitį, Jovarą, daug kuo prisidėjo prie Lazdynų Pelėdos, Šatrijos Raganos literatūrinių užmojų skatinimo. Jis ne kartą yra nurodęs, kaip reikia atidžiai ir kantriai ugdyti naujas literatūrines pajėgas."[7] Straipsnyje „Reikaluose lietuviškos poezijos", kuris buvo išspausdintas *Varpe* (1896), Višinskis (A-s) ragina *Varpą* jautriau žiūrėti į pradedančius rašyti poetus, neatgrasinti jų nuo poezijos. Esą „mes nežinome nė vieno poeto, kuris iš pat pirmo sykio būtų parašęs amžiną veikalą".[8] Pradėję menkos vertės eilėmis, tik paskui ėmę rodytis su geresnėmis. Lietuvių poetai taip pat nesą išimtis.

[7] *Lietuvių literatūros kritika* 1971, 1:123; apie Višinskį žr.: Sprindis 1978.

[8] *Varpas* 1896, 6:88.

> Parašė kas mažos vertės eiles, mes jam turime nurodyti, jog jos menkos ir dėl ko, nurodyti silpnas puses jo eilių, bet jokiu būdu negalime prisakyti: „nerašyk eilių!" Tuos pačius žodžius būtų reikėję atkartoti ir Mickevyčiai, Puškinui ir kitiems, jeigu jie būtų paklausę tų žodžių, mes dabar neturėtumėm puikių jų poetiškų veikalų. Jeigu kas palinkęs yra prie eilių, tegul sau ir rašo, gal jis ir neparašys per savo amžį gerų eilių, kad ne tas, tai kits

parašys ir mes sulauksime savo Mickevyčią. Norim pakelti, sutverti mūsų literatūrą; prisakydami kožnam vienam, pradedančiam rašyti, kad jis mestų rašęs, mes niekad nesulauksime savo literatūros poezijos. Mes turime ne ginioti nuo rašymo, bet kaip galima raginti prie rašymo ir nurodyti, kiek galima, kelią, ir kožnas vienas tegul sau rašo, kas jam labiau patinka. Mes iš to galime tik naudą apturėti: turėsime visokeriopų raštų daugybę, iš kurių galėsime skirti geresnius ir juos spausdinti. Iš pradžios gal iš 100 prisiųstų raštų galima bus vieną atspausdinti, paskui gi galima bus ir iš 10 vieną. Tokiu būdu tik mūsų literatūra augs ir bujos.[1]

[1] *Varpas* 1896, 6:89.

Prie straipsnio Višinskis pridėjo (nenurodęs autoriaus) tris Prano Vaičaičio eilėraščius („Kad pažinti miestą blogą", „Pūskit vėjai, pūskit šiaurūs", „Vargdienėlis"), kurie *Varpo* redaktoriams atrodė silpni, nors ir daug geresni už daugybę kitų jiems prisiųstų eilių, o straipsnio autoriaus nuomone, tos eilės „beveik visos geros, nekurios tikrai puikios poetiškos". *Varpas* tuos eilėraščius išspausdino kartu su Višinskio straipsniu, ir tai buvo pirmosios P. Vaičaičio poezijos publikacijos.

[2] Sprindis 1957, 221.

[3] Višinskis 1964, 239–596.

Vėliau Višinskis paskelbė kelias nedideles recenzijas[2], tačiau aiškiausiai savo pažiūras į literatūrą jis išdėstė gausiuose laiškuose to meto rašytojams.[3] Jis yra vertinęs Žemaitės apsakymus „Petras Kurmelis", „Sučiuptas velnias", „Pragerti balakonai", „Piršlybos", „Sutkai", „Bičiuliai" ir kt., Šatrijos Raganos kūrinius „Viktutė", „Aukso valandėlė", „Jau vakaruose užgeso saulėlaida", davęs patarimų Lazdynų Pelėdai.[4] Savo estetines pažiūras, kritikos principus bei kriterijus aiškiai atskleidė 1901 m. laiške Šatrijos Raganai. Geranoriška literatūros kritika esanti tokia, kada žmogus nesako užsimerkęs:

[4] Sprindis 1957, 227; *Lietuvių literatūros kritika* 1971, 1:124.

> „Tai geras, tai blogas darbas", bet žiūri, ką autorius duoda, ar sutinka su žinomu mums gyvenimu, ar tipai, asmenys teisingai ir aiškiai nupiešti, ar viskas surišta viena idėja ir kas ta per idėja, kokią įtaką gali padaryti žmonėms, tokio rašto skaitytojams, ir kokiems žmonėms gali jisai būti prieinamas, kokius jausmus, kokias mintis gali jisai sukelti; ar sužadina, ar prislegia žmogų ir daug panašių klausimų stato ir pagal savo nuomonę atsako.[5]

[5] Višinskis 1964, 407.

Višinskis įsitikinęs, kad literatūra, vaizduodama tai, kas istoriškai konkretu bei individualu, turi atskleisti tai, kas bendražmogiška, tipiška ir amžina:

> Kiek jau tat amžių prašoko, – sako anuomet neskelbtame rašinyje, – o žmogus vis toks ir toks; apdaras mainosi, o pamatas, koks buvo pirm amžių, toks ir dabar. Gerai Baironas savo veikale „Kainas" perstato ypatas tokiomis, kokiomis jos dabar yra! tiktai tokiose apylinkėse, kokios tada buvo. Šekspyro veikaluose mums rūpi ne anglai ar jų karaliai, mes to kaip ir nematome, mus pritraukia prie savęs žmonės kaipo žmonės, ir tiek (nežiūrint ant jų padėjimo). <...> Beletristika yra veidrodis žmonijos gyvenimo. Kaipo veidrodis rodo viską, kas prieš jį stovi, taip ir bel[etristika] turi mums rodyti gyvenimą, nieko neužslėpdama, nemažindama ir neaukštindama; kaip yra visokie veidrodžiai: vieni geriau rodo, kiti blogiau, taip ir beletristikos veikalai; vieni geriau išpildo savo užduotį, kiti blogiau. <...> Bel[etristikai] rūpi paveikslas žmogaus paimtose sąlygose. Juo geriau

bus nupieštas paveikslas žmogaus, juo aiškiau nurodytos apystovos, kuriose jis randasi, įtekmės, kurios prisidėjo prie formacijos tokio žmogaus, tuo aukščiau stovės veikalas, geriau išpildys savo užduotį. Juo daugiau veikale gerų paveikslų, juo aukščiau jis stovi, juo mažiau – žemiau stovi; jų nėra – nėra ir bel[etristikos].[1]

[1] Višinskis 1964, 115–117.

Žymiausias tiek *Varpo*, tiek apskritai XIX a. pabaigos lietuvių publicistas ir literatūros teoretikas bei kritikas buvo VINCAS KUDIRKA. „Amžininkai laikė jį geriausiu lietuvių kritiku, didžiausiu autoritetu."[2] Kritikos esmę bei uždavinius Kudirka taip suprato:

[2] *Lietuvių literatūros kritika* 1971, 1:121.

> Kritika yra tai vienpusis apsvarstymas svetimų nuomonių *sine ira et studio*, surinkimas visų argumentų *pro et contra*, o ant galo išvedimas nuomonės paties kritiko, paremtos taip pat ant argumentų. Kritika be argumentų, susidedanti tik iš grynų žodžių papeikimo ar pagyrimo, neturi jokios vertės.[3]

[3] *Varpas* 1896, 12:177.

Kudirka *Varpe* recenzavo A. Fromo-Gužučio dramą *Ponas ir mužikai* (1893). Teigiamai įvertinęs kūrinio fabulą („įtalpą"), iš kurios „autorius galėjo nulipinti dramą", recenzentas apgailestauja,

> <...> kad visoje dramoje beveik nerandame dramatizmo, kovos jausmų, palinkimų, pajunkų. Žmogystos neturi dūšios, kalba, lyg molio Motiejukai, vienokiu balsu, vienokiu liežuviu. Kalba nesutinka su veikiančiųjų stoviu, per aukšta, per daug mokslinga. O beveik visos žmogystos kalba arba lenkiškai, arba maskoliškai, o autorius tik verčia žodis į žodį lietuviškai. Da, kur autorius leidžia išsireikšti žmoniškai, paprastai – ten kalba lietuviškai, o kur tik kilstelėjo išsireiškimą į padanges – lietuviškos kalbos nežymu.[4]

[4] *Varpas* 1893, 5:77.

Sukritikavęs dramos veikėjus kaip neįtikinančius, recenzentas viliasi iš autoriaus geresnių kūrinių:

> Ne visai pasisekė Gužučiui ši drama, gali būti dėl tų pat priežasčių, kaip paprastai *pradžia*. Vienok, jeigu Gužutis norės toliaus lavinti savo dovaną prie dramos dalykų, kurią turime jam pripažinti, ir nepatingės remti ją ant artesnio įsižiūrėjimo į gyvenimą, tikimėsi sulauksią tikros literatūros kvietkos.[5]

[5] Ibid., 78.

Recenzijoje Kudirka vertina dramą pagal tai, kiek ji yra gyvenimiška, įtikinanti, dramatiška, kiek jos veikėjai yra psichologiškai ir kalbiškai individualizuoti.

Vėliau Kudirka recenzavo *Varpe* S. Matulaičio (Šventmikio) satyrą *Parmazonas, arba Baisumas Dievo rūstybės* (1897).

> Ši knygelė, – rašoma recenzijoje, – priskiriama prie tų, apie kurias sakoma: parašytos su tendencija. Jos siekinys – apgynimas vargdienių žmonių, kurių tamsumas yra priežastimi jų vargo ir beginklystės, nes duodasi save siurbti turintiems ant jų valią, bet neturintiems sąžinės, nelabėliams. Kaipo įrankį apgynimui tamsuolių autorius sunaudojo satyrą ir jos smūgiais pliekia skriaudikus. Šiuo žygiu pliekimui pateko

kunigai, tiesiog sakant, prabaščiai, kurie, rūpindamiesi vień apie savo gerovę, teip persisunkia egoizmu, jog netenka pagalios nė meilės artimo, nė sąžinės, nė pajautimo savo pareigų šventumo, tik lupa be mielaširdystės tamsuolius parapijonis, pavertę bažnyčią į prekyvietę, o doros pamokslus į graudenimą nešt aukas.[1]

[1] *Varpas* 1897, 2:25.

Recenzentas supažindina su satyros turiniu, jos veikėjais, pažymi, jog pirmoje kūrinio dalyje „randame keletą kunigų tipų"[2], o baigdamas konstatuoja:

[2] Ibid.

> Toks knygelės turinys. Ar jis patiks kam, ar nepatiks, bet turime pripažinti, kad paveikslai imti iš gyvenimo. Daugumas iš mūs yra matęs tokius kunigų tipus, o panašaus persekiojimo „parmazonų" turime taip gi gana pavyzdžių.[3]

[3] Ibid., 26.

Kudirka vertina ne tik kūrinio turinį, bet ir jo kalbą bei stilių:

> Pasakojimas lengvas, skaitosi smagiai. Kalba nebloga, nors ne visur lygi, ir pasitaiko žodžiai su visa kalba nesigiminiuojantiejie <...>. Stilistikai paskirta nedaug rūpesties ir tai priguli prie silpnųjų knygelės pusių.
>
> Satyrą rašytojas valdo mikliai, pataiko, kur reikia, tik vietomis per toli pasitraukia į šalį <...>, o kartais net pereina rubežius satyros, suteikdamas jai trivišališką ypatybę. Tokiame, pvz., sakinyje „...nusitvers Dievą už žilos barzdos" du paskutiniu žodžiu atsiliepia labai nesmagiai.[4]

[4] Ibid.

Taigi ir šioje recenzijoje Kudirka vertina kūrinį pagal tai, kiek jis gyvenimiškas, kiek tipiški jo veikėjai ir situacijos, kiek jis stilistiškai vieningas ir kalbiškai apdorotas.

Kudirka parašė ir pirmąją poetiką lietuvių kalba „Tiesos eilėms rašyti", kuri buvo išspausdinta *Varpe* 1898 m. (Nr. 1–3).[5] Poetikoje apibendrino visos lietuvių eilėdaros raidos tendencijas ir, remdamasis daugiausia savo meto poezija, skatino tolesnį meninį jos tobulėjimą. Traktate autorius apibrėžė eilutę (*eilę*), ritmą, rimą (*atsiliepimą*), cezūrą (*perkirtimą*), nurodydamas analogijas tarp muzikos melodijos, šokio takto ir eilių ritmo, tarp harmonijos muzikoje ir rimo poezijoje.

[5] *Lietuvių poetikos pradmenys* 1985, 338–358.

Kudirka išskyrė tris pagrindines eilėdaros sistemas: antikinę kiekybinę (*metriškas ritmas*), silabotoninę (*toniškas ritmas*) ir silabinę (*silabiškas ritmas*). Aptardamas antikinę eilėdarą, jis apibrėžė pėdą, lietuviškais žodžiais iliustravo 28 pėdų variantus, išsamiai paaiškino hegzametrą, pažymėjęs, kad naujųjų laikų kalbose (pvz., lenkų, rusų), neturinčiose grynų spondėjų, juos pavaduoja chorėjai. Autorius įsitikinęs, kad ši eilėdara tinka lietuvių kalbai, turinčiai ilgus ir trumpus skiemenis, nors iki šiol dar niekas nebandęs ja rašyti.

Silabotoninės eilėdaros pagrindu Kudirka faktiškai laiko natūralių kalbos kirčių taisyklingą kaitaliojimąsi (pagal analogiją su skiemenų kiekybės taisyklinga kaita antikinėje eilėdaroje). Silabotonikoje kirčiuotas skiemuo būnąs ilgas, nekirčiuotas – trumpas, bet kirtis visuomet turįs „būti ten, kur jo gramatiška vieta". Iš silabotoninių metrų Kudirka aptarė chorėją, jambą, amfibrachį, daktilį, anapestą, nurodė įvairius mišriųjų metrų (*maišytų eilių*) variantus, išskyrė izosilabines (*ištisines*) ir heterosilabines (*perpintines*), vyriškas ir moteriškas, laisvąsias (*liuosas*) ir baltąsias (*baltas*) eiles. Tokiu būdu buvo aprėptas visas iki to laiko praktiškai pasiektas lietuvių silabotonikos metrinis įvairumas. Prie silabotoninės eilėdaros Kudirka priskyrė

ir K. Donelaičio hegzametrą, konkrečiu pavyzdžiu (ištrauka) parodęs, kad *Metai* rašyti „pagal tonišką ritmiką".

Glaustai aptaręs silabinę eilėdarą, Kudirka pabrėžė, kad „lietuviškos eilės lengvai rašomos ir šiuo ritmu".

Taigi Kudirka labai blaiviai žiūrėjo į įvairių eilėdaros sistemų galimybes lietuvių poezijoje. Nė vienos sistemos jis nesuabsoliutino, o konkrečiai nurodė tas lietuvių kalbos ypatybes, kuriomis gali remtis vienoks ar kitoks eiliavimas.

Kudirka suformulavo tikslaus rimo principą: nuo kirčiuoto priešpaskutinio (moteriškas rimas) arba paskutinio (vyriškas rimas) eilučių skiemens, pradedant jo balsiu arba dvibalsiu, visi tolimesni eilučių garsai turi būti tie patys. Moteriškam rimui tokio tikslumo visados pakanka (pvz., *aruodu–paduodu*), o atviras vyriškas rimas (užsibaigiantis balsiu arba dvibalsiu) geresnis, kai vienodai skamba visas paskutinis eilučių skiemuo (pvz., au*dra*–skie*dra*). Taigi Kudirka propagavo vyriškus rimus su remiamaisiais priebalsiais, reikalavo derinti vienodas priegaides, peikė tokius rimus, kurių priegaidės skirtingos (pvz., *žaĩbas–ráibas*), skatino siekti kuo didesnio rimų leksinio ir morfologinio įvairumo. Lietuvių eilėdaros teorijoje tai buvo visai nauji reikalavimai, nes ankstesniuose lietuvių poetikos darbuose (pvz., G. Ostermeyerio, K. Milkaus) rimai buvo traktuojami vien fonetiniu (garsų tapatumo ar skirtingumo) aspektu.

Traktate Kudirka taip pat paaiškino, kas yra strofa (*posmas*), kokie joje galimi rimavimo variantai, kas yra strofinė polimetrija. Visa tai buvo irgi nauji, ankstesnėse poetikose nesvarstyti dalykai.

Kudirka nurodė, koks yra galimas ryšys tarp eilėraščio metro ir juo reiškiamo emocinio turinio, skatindamas poetus ne tik mokytis eiliuoti, bet ir siekti turinio ir formos vienovės, pripažino *licentia poetica* (*poetų liuosybę*), bet manė, jog ja reikia naudotis saikingai.

Būtina poetinės kūrybos sąlyga Kudirka laikė talentą, meninio įkvėpimo, dvasinio praregėjimo dovaną. Tačiau vien to neužtenka: kad gimtų pilnavertis kūrinys, poetas privalo tobulai valdyti kūrybos techniką, o tam reikia mokytis, lavintis, pažinti tiek pačios kalbos, tiek poezijos kūrybos dėsnius (ritmikos, rimavimo principus). „Pirmiau reik išmokt, o paskui dirbt", kad galėtum „dailinti kalbą, o ne darkyti ją". Tokias mintis Kudirka yra išreiškęs *Varpe* paskelbtame „Atvirame laiškelyje eiliarašiams" (1895)[1] ir I. Bitaičio (Kaltunio) eiliuotos apysakos *Laukinis kvietkelis* recenzijoje (1898)[2].

Kudirka savo kritiniu žvilgsniu aprėpė pagrindinius literatūros žanrus – dramą, prozą, poeziją. Jis stiprino realizmo pozicijas, bet jam labiausiai rūpėjo ugdyti lietuvių literatūrą kaip meną.

Šalia romantinės ir realistinės XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje intensyviai reiškėsi ir katalikiškoji literatūros kritika. Ji buvo spausdinama laikraščiuose *Šviesa* (1887–1890), *Žemaičių ir Lietuvos apžvalga* (1890–1896), *Tėvynės sargas* (1896–1904), žurnaluose *Žinyčia* (1900–1902), *Dirva-Žinynas* (1903–1904). Tuose periodiniuose leidiniuose buvo paskelbta apie 150 kritikos rašinių.[3] Katalikiškosios kritikos išplitimą lėmė Katalikų Bažnyčios vaidmens lietuvių visuomeniniame ir kultūriniame gyvenime, lietuvių tautos išsivadavimo kovoje didėjimas. Dievo ir Tėvynės, katalikybės ir lietuvybės sąjunga buvo tolydžio stiprinama, prie to turėjo prisidėti ir literatūros kritika. Ji norėjo toliau ugdyti religinę bei sureligintą didaktinę lietuvių literatūrą,

[1] *Varpas* 1895, 6:99–100.

[2] *Varpas* 1898, 6:92–93.

[3] *Lietuvių literatūros kritika* 1971, 1:132.

paremtą A. Tatarės, J. Dovydaičio, M. Valančiaus kūrybos tradicija, kurią XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje tęsė S. Gimžauskas, A. Burba, A. Dambrauskas-A. Jakštas, K. Pakalniškis, iš dalies Maironis, V. Pietaris, Šatrijos Ragana. Kartu ji kritikavo viską, kas literatūroje neatitiko krikščioniškosios moralės normų bei principų. Ją ypač skaudino tai, kad daugelis lietuvių, studijuodami pasaulietiškus mokslus, atitolsta nuo Bažnyčios, praranda tikėjimą, tampa laisvamaniai, paskui savo raštuose skleidžia bedieviškas bei ateistines idėjas, užgaulioja kunigus. Jie buvo įsitikinę, kad tik tvirtas tikėjimas, patriotiškai nusiteikusi Bažnyčia ir jai ištikimi tikintieji gali vesti tautą teisingu keliu.

ALEKSANDRĄ BURBĄ įžeidė J. Šliūpo knygoje *Lietuviškieji raštai ir raštininkai* (1890) pasitaikantys išpuoliai prieš Katalikų Bažnyčią ir kunigus. Knygos recenzijoje, kuri (pasirašyta kriptonimu K. A. B.) buvo išspausdinta laikraštyje *Vienybė lietuvninkų* (1892), Burba rašė, jog Šliūpo „knygutė, parodžiusi tiek daug literatiškų darbininkų ant tautiškos dirvos, gal ne vieną atšalusį ir užmigusį lietuvį tėvyniškuose reikaluose atgaivins, padrąsindama jį žengti Lietuvos sandarbininkų skaitliun", tik esanti „nelaimė, kad ji yra parašyta antikrikščioniškoje dvasioje".[1] Recenzentas klausia ir kartu, remdamasis knygos autoriaus pateiktais faktais, atsako:

> <...> ar lietuviškoji kunigija niekuo nėra prisidėjusi prie savo tautos apšvietimo, kad šios knygutės rašytojas taip labai yra įtūžęs ant jos ir jos reprezentavojamo tikėjimo? Su atida perskaičius tą pačią knygutę, randame dikčiai kunigų, dirbusių ir tebedirbančių ant tautiškos dirvos.[2]
>
> Jeigu pagal romišką pasaką žąsys, kurios savo gagenimu ir riksmu išgelbėjo Romą nuo pražūties, užsipelnė godonę nuo Romos gyventojų, kodėl gi, – klausia recenzentas, – Lietuvos ponai ir kunigai už lietuvystės darbštumą turi ieškoti savo *išganymą tiktai išnykime*?[3]

Autorius rašydamas galvojęs ne tiek „apie lietuvystės labą, kiek apie supjudymą lietuvių vienų prieš kitus, t.y. apie skaldymą jųjų į partijų partijas,

> <...> apie išjuokimą tikėjimo <...> ir apie antkrovimą savo asabiškų samprotavimų, arba idėjų, visai Lietuvai ant sprando. Juk lietuviai ir be to moka tarp savęs pjautis, kodėl gi lietuviškas inteligentas dar labiau nor juos suerzinti? Argi lietuviškam raštininkui nėra platus laukas, nekliudant tikėjimo, sąžinės ir žmogaus privatiškumo, dirbti dėl lietuvystės sužadinimo ir žmonių apšvietimo? Jeigu mes visi tokiu keliu eisime, parodydami svietui net mūsų naminio išauginimo stoką, tai mes nuo savo ainių vieton godonės užsipelnysime tiktai papeiką ir pagailestavimą, kadangi savas pajėgas galėjome sunaudoti dėl žmonių apšvietimo, o ne dėl jųjų supjudymo. Argi neturi mūsų širdys peršėti, kada mes nors menkiausiu savo krisleliu prisidedame prie supjudymo lietuvių? <...> Argi ne laikas mums susiprasti, jeigu tikrai mylime savo tėvynę ir dėl jos labo trokštame nuoširdžiai dirbti?[4]

Panašiai, tik dar atlaidžiau KAZIMIERAS PAKALNIŠKIS-DĖDĖ ATANAZAS vertina A. Kriščiukaičio-Aišbės lietuviškai perpasakotą M. Jókay'aus apysaką *Pajudinkime, vyrai, žemę!* (1892). Recenzijoje, kuri (pasirašyta kriptonimu S.) buvo išspausdinta laikraštyje *Žemaičių ir Lietuvos apžvalga* (1892), Pakalniškis rašė:

[1] *Lietuvių literatūros kritika* 1971, 1:276.

[2] Ibid., 1:277.

[3] Ibid., 1:278.

[4] Ibid., 1:278–279.

> Autorius ir išguldytojas prakalboje <..> sako, jog iš originalo „surinkęs tiktai gražiausias daleles ir sudėjęs jas į daiktą". Tos „surinktosios, į daiktą sudėtosios dalelės" išeina savo prasmėje gana gražiai, bet tik gaila, kad išguldytojas nekurias „daleles", labiausiai atsitinkančias tikėjimo dalykų, nepasirūpino ar visiškai perdirbti arba paaiškinti.[1]

[1] *Lietuvių literatūros kritika* 1971, 1:287.

Savo pageidavimą recenzentas taip motyvuoja:

> Mes šiandieną visi lietuviai esame krikščionys ir beveik visi katalikai, mūsų šios dienos vienutinis ginklas ir ryšys yra – tikėjimas, kurs mus visus suveda į vienybę ir priduoda mums toje tautiškoje karėje stiprybės. Gerai apie tą supranta mūsų priešai maskoliai, kurie, norėdami mus išnaikinti, kuo smarkiausiai kerta ant mūsų tikėjimo ir kunigijos, kuri tuos tautos ryšius nori užlaikyti. Bet jeigu šiandieną atsiranda tarp mūsų tokie „patriotai" (!), kurie užpuldinėja tikėjimą ir kunigiją, tad galime pasakyti, jog tai jie yra lygūs aniems maskoliškiems šunlupiams ir gaila tik, jog tie mūsų „mokslinčiai" nešioja dar vardą lietuvio.[2]

[2] Ibid., 288–289.

Recenzentas visiškai neketinąs prie „maskoliškųjų šunlupių" priskirti Aišbę, jis tik norėjęs pasakyti mūsiškiams „Amerikos išgamiams", jog jie, „leisdami savo nuodus" (skleisdami antikrikščioniškas idėjas), „stumia į pragariškus nasrus Lietuvą".[3] Aišbės „apsirikimus sulyginus su kitais naudingais toje knygelėje dalykais", esą galima „pasakyti, jog tie pirmieji [t.y. apsirikimai] visiškai prapuola. Abelnai sakant, ta knygelė ne vieną lietuvį, tautiškai numirusį arba užmigusį, gali sujudinti ir prikelti <...>."[4]

[3] Ibid., 289.

[4] Ibid.

A. Fromo-Gužučio dramą *Ponas ir mužikai*, kurią gerokai kritikavo V. Kudirka, Pakalniškis vertina labai palankiai. Recenzijoje, išspausdintoje (be parašo) *Žemaičių ir Lietuvos apžvalgoje* (1893), jis rašo: „Su tikru širdies džiaugsmu reikia pasakyti, kad jau ir mūsų svietiška literatūra kaskart aukštyn pradėjo keltis".[5] Gužučio dramą irgi reikią „priskaityti pagal įtalpą prie prakilnesnių mūsų dvasiškame judėjime veikalų". Autorius rodąs mums „morališką sukirmėjimą, arba sutrinėjimą, mūsų to laiko ponijos", o ūkininkų, pono tarno ir mylimosios paveikslais rodąs „idealus dorybės, pasišventimo, artimo meilės", rodąs „žmones su stipria ir tvirta valia, nesiduodančius pergalėti nei visų didžiausiais kankinimais ir prispaudimais arba paniekinimais".[6] Autoriui reikią „pripažinti nemažą išsilavinimą, jog, užgaudamas nekuriuos tikėjimo dalykus, visados atsiliepia su paguodojimu ir ištikimybe (pavoga), kas tai tarp mūsų inteligentų retai teatsitinka, nes tankiausiai tie apšviestūnai, rodydami savo „didį (?) mokslą", jei tikėjimo visai neišdergia, tad kur ne kur rūpinas „įkąsti"."[7]

[5] Ibid.

[6] Ibid., 290.

[7] Ibid.

Tendencingu kunigijos vaizdavimu ANTANAS KAUPAS apkaltino Žemaitę, *Dirvoje-Žinyne* (1904) išspausdinęs jos apsakymo Kunigo naudą velniai gaudo (1903) recenziją. Tas apsakymas padidinęs *Ūkininko* redakcijos išleidžiamų „naudingų ir smagių pasiskaityti" knygelių skaičių. „Pagal ūkininkiečių nuomonę, – sako recenzentas, – juo kuri knygelė daugiau priešinas katalikų tikėjimui ir labiau terlioja katalikiškąją dvasiškiją, juo „smagesnė" esti pasiskaityti ir žmonėms „naudingesnė" turi būti."[8] Žemaitės paveikslėlis turįs būti „smagus" ūkininkiečiams skaityti, nes „nepigu rasti kitą tokį, kuriame daugiau būtų sutalpinta dailiai aprėdytų sofizmų krikščioniškam savasties supratimui ir skaudžiau būtų apjuoktas

[8] Ibid., 303.

katalikiškasis kunigas".[1] Atsiminus, jog Žemaitės veikalėlis skirtas visų pirma sodiečiams, esą „lengva suprasti visą begėdišką tendenciją, kuri kaip balti siūlai visur žymiai kyši ir gadina visą artistišką veikalėlio vertę".[2] Galbūt Žemaitė turėjusi aukštesnį tikslą – gal ji norėjusi „nugrasinti kunigus nuo turtų prilaikymo", bet viską sugadinęs kaip yla iš maišo netikėtai išlindęs „antiklerikališkas rašytojos temperamentas".[3] Užuot nupiešusi savo paveikslėlį „natūrališkomis varsomis" ir išlaikiusi „temos perstatyme dailią proporciją", Žemaitė „tyčiomis karikatūrališkai nuliejo nelaimingą kunigo padėjimą po smerčio, sušvelnindama ir vienkart lig dorišku principų iškeldama bjaurius godulystės instinktus. Kad taip tendenciškai karikatūrinis piešinys galėtų pasiekti sau paskirtą tikslą, sunku tikėtis."[4] Recenzento nuomone, „Žemaitės teorija apie „turtų suvartojimą" galima pritaikinti ne tik prie vienų kunigų, bet su lygia tiesa prie daktarų, advokatų, inžinierių, ant galo ir prie rašėjos p. Žemaitės, – jogei ir jiems visiems ne aitvaras naudą suneša, bet, jei ką turi, taipgi yra nuo kitų žmonių gavę".[5]

> Apsukti gudriais sofizmais galvą žmogui prasčiokėliui, – rašo toliau recenzentas, – ir jo dorišką pamatą pajudinti suvis nėra sunku, kaip tai labai aiškiai parodė pati p. Žemaitė savo paveikslėlyje, – bet čia drįsčiau jos paklausti, ar toks besąžiniškas pasielgimas inteligento su prasčioku gali derėti etikai... net ūkininkiečių pagaliau? Ar gali tikras artistas, o už tokį norėtumėme paskaityti p. Žemaitę, save nužeminti sulig paprastuoju diendirbiu ir vietoje dailinti žmonių jausmus ir skonį – dar labiau juos gadinti savo triviališkomis karikatūromis?[6]

Recenzentas neabejoja Žemaitės talentu, stato ją į gretą su žymiaisiais pasaulio rašytojais, bet jam atrodo, jog jai stinga platesnio akiračio ir jos kūrybai kenkia vienpusiškas tendencingumas:

> Jos neabejotinas talentas, kurio aiškios žymės matyti perkratinėjamame veikalėlyje, tiktų geresniems darbams, negu triviališkos karikatūros, kad tik rašėja panorėtų plačiau į gyvenimą pažvelgti, o ne vien per „Ūkininko" akinius. Žemaitę užvis patogiau būtų pavadinus mūsų Čechovu. Moka ji puikiai gyva lietuviška kalba perstatyti žmonių būdą ir jų psichologišką momentą sugauti, bet kad pas tikrus jumoristus per juoką, anot Gogolio betariant, visuomet regimos yra ašaros, – mūsų autorkos paveiksluose matyti vien piemenų kvatojimas, kad pasisekė svetimą žmogų gerai su purvais apdrėbti!
>
> Gaila, kad p. Žemaitė nė biskį nesirūpina praskėsti ribų savo regėjimo apskričio, o semia įkvėpimą vien tik „Ūkininko" redakcijoje. Perdaug ilgas galandymas rašliaviškų pajėgų ant vienpusės tendencijos pustyklės niekuomet neišeina ant sveikatos net labai prakilniems talentams. Įgauna jie per tat bjaurią ligą, vadinamą maniera, kuri pirm laiko prie negalės privarė tokius rašliavos korifėjus, kaip George Sande, Hugo ir net patį Zola. Gaila būtų, kad ir p. Žemaitės talentas turėtų nepribrendęs nuvysti troškios tendencijos atmosferoje.[7]

[1] *Lietuvių literatūros kritika* 1971, 1:304.

[2] Ibid.

[3] Ibid.

[4] Ibid., 304–305.

[5] Ibid., 305.

[6] Ibid.

[7] Ibid., 306.

ANTANAS MILUKAS *Vienybėje lietuvninkų* (1892) išspausdintoje (Dzūkelio slapyvardžiu) recenzijoje labai palankiai įvertino A. Kriščiukaičio-Aišbės apsakymų rinkinį *Kas teisybė – tai ne melas*. Recenzento nuomone, rašytojas mokąs

> <...> ne tik žmogų sugraudinti, nulinksminti, bet kartkartėmis pataiko įskverbti gana gilias mislis ir pamokinimus į savo pasakojimą. Pažino gerai jis mūsų žmonelių gyvenimą, įsigilino į to gyvenimo dvasią ir dabar kuonoteisingiausioje šviesoje parodęs mums mūsų gyvenimą, duoda progą pamatyti mums mūsų klaidas, prasižengimus, o pamačius ir pažinus, pataisyti savo gyvenimą. Mes, lietuviai, galime tik dėkavoti Dievui, jog suteikė mums tokį raštininką. Mokėkime tik pažinti jo vertę ir nors kuomi parodyti, jog esame dėkingi tokiems darbininkams ant tėvyniškos dirvos.

Tegu kiekvienas lietuvis rūpinasi „suprasti stengimus ir mislis autoriaus ir pagal jas elgtis savo gyvenime".[1]

[1] *Lietuvių literatūros kritika* 1971, 1:282–283.

Katalikiškai kritikai būdingas idėjas išreiškė ir MAIRONIS, atsakydamas į S. Matulaičio recenziją (išspausdintą *Varpe* 1895 m.), kurioje buvo supeikta poemos *Tarp skausmų į garbę* ideologija ir poetika. Maironio atsakymas buvo paskelbtas *Žemaičių ir Lietuvos apžvalgoje* (1895). Atremdamas Matulaičio priekaištus dėl mokslo ignoravimo poemoje, Maironis rašo:

> <...> kritikas baisiai kariauja už mokslą ir iš tos priežasties kaip mokslo reprezentantas autorių išvadino obskurantu. Bet kokio geidžia kritikas mokslo, tai sunku suprasti. Poemoje labai tankiai yra sakoma apie mokslo reikalingumą; pats Juozas, poemos didvyris, pabaigė visuotinyčios mokslus. <...> Kritikas negali man atleisti, kad neįkalbu to tamsaus mokslo, iš kurio jaunuomenė vien tik nuodus geria, kurs atveda prie bedievystės. Ant bedievystės atveda nesirūpinimas apie gilesnį pažinimą ir supratimą tikėjimo dalykų, nors nuo to gal daugel prigulės po smerčio; ant bedievystės atveda nemorališkas gyvenimas, kada reikia išrasti kokį nors pamatą savo nepagirtinam pasielgimui. Ant bedievystės atveda ant galo pseudomokslas su savo kasdien mainančiomis rūbą hipotezėmis, kurios pūna greit, kaip grybai prieš saulę. <...> Tokio mokslo arba kreivo mokslo poetas nepagiria ir iš to viso kritiko neapykanta kilo.[2]

[2] Ibid., 293–294.

Maironiui svarbu, kad būtų laikomasi krikščioniškosios etikos, už kurios pažeidimų priminimą pyksta jo recenzentas:

> Bedievis, kuriam nėra Dievo, o kartu ir krikščioniškos etikos, vienas gali sau elgtis pagal Spenserio etiką, antras – pagal Kondilako, trečias – pagal Epikūro, ketvirtas – kaip sau patinka, nes kas gali priliepti to, o ne kito klausyti; ir taip ant galo bedievis, jei norės, tai ras išteisinimą ir vagystės, ir girtuoklystės, ir paleistuvystės. Tai už ką pykti, jei žmogus, tikįs į Dievą, juos visus į vieną eilę suveda.[3]

[3] Ibid., 295.

Dėl recenzento priekaištų, kad poemoje neteisingai nušviečiama darbininkų problema, Maironis atsako:

> Kritikai turi ant mislies sociališką klausimą, bet nenori žinoti, kad Bažnyčia ne mažiau už kitus užsiima tuo klausimu vakarinėje Europoje <...>. Bet Bažnyčia, užsiimdama su sociališku klausimu, atskiria jį nuo socialistiško, ir tas nepatinka raudoniems radikalams <...>.[1]

[1] *Lietuvių literatūros kritika* 1971, 1:295–296.

Recenzento priekaištai su tikra poemos kritika neturį jokio ryšio.

> Poemos kritika žiūri, kokia poemos idėja, ar ji gerai išvesta, kokie ypatų (personų) būdai, ar iš tikro gyvenimo paimti, ar iš svetimos rašliavos parkelti vergiškai, koksai liežuvis, koksai ritmas, rimas, ar yra tikra poezija, ar vien sueiliuota proza ir t.t.
>
> Apie tai kritikas labai trumpai: apie idėją kaip kirviu nukirto dviem žodžiais – nėra idėjos; apie poetiškumą sako, jog autorius nieko nenusimano, ir kelias vietas iš poemos išrašo, išrinkęs, žinoma, ne geriausias; apie eiliavimą sako, jog sunkus, kelis kartus susijuokė, nusišypsojo ir – po kritikos![2]

[2] Ibid., 296.

Tuo tarpu Maironis poemos idėją taip paaiškina:

> Poemos „Tarp skausmų į garbę" idėja yra tai apgiedoti jaunos Lietuvos kilimą iš tautiško miego, Lietuvos vargus, skausmus, per kuriuos tiktai įgis garbę, ir per tai prikelti dar miegančius. Toliau poemos idėja yra parodyti, jog žmogus turi Dievo paskirtą pašaukimą, kurio painijos neišdildo, bet tiktai lig laiko kliudo (Juozas), iki žmogaus tvirtas būdas visko nepargalės.[3]

[3] Ibid., 296–297.

Kiek vėliau, jau XX a. pradžioje, pradėjo formuotis ir marksistinė lietuvių literatūros kritika, kuriai pagrindus dėjo Vincas Mickevičius-Kapsukas.[4]

[4] Ibid., 141, 357–366.

Poetikos klausimais XIX a. pabaigoje, be jau minėtų autorių (J. Koncevičiaus, S. Dagilio, V. Kudirkos), rašė taip pat J. Adomaitis-Šernas, M. Juodišius ir kt.

JUOZAS ADOMAITIS-ŠERNAS JAV leistame *Lietuviškajame balse* (1886) išspausdino straipsnį „Apie mūsų poeziją", kuriame trumpai aptarė „sutartinumą eilių", pasitelkęs pavyzdžių iš įvairių tautų literatūros.[5] Adomaičio-Šerno straipsnelis padėjo orientuotis eilėdaros sistemose, o jo kritiškas atsiliepimas apie neišradingus, monotoniškus rimus buvo itin aktualus eiliavimo praktikai.

[5] Žr.: *Lietuvių poetikos pradmenys* 1985, 324–326.

JAV lietuvių spaudos darbuotojas MOTIEJUS JUODIŠIUS *Vienybėje lietuvninkų* (1887) paskelbė straipsnį apie K. Donelaitį, kurio įvadinėje dalyje „Keli žodžiai apie supratimą poezijos" išdėstė savo požiūrį į poetinę kūrybą.[6] Žmogus, autoriaus supratimu, yra dvilypė būtybė, turinti kūną ir sielą. Pasaulio Kūrėjas apdovanojo žmogaus sielą išmintimi ir laisva valia. Žmogaus dvasia veržiasi aukštyn – į absoliutų gėrį ir grožį, trokšdama juos pažinti ir amžinai pamilti. Tačiau kūnas ją laiko pririštą prie žemės, užtemdo jos išmintį, neleidžia jai pažinti tikros tiesos, o valia linkusi tenkinti vien kūno poreikius. Vis dėlto, nors ir retai, atsiranda žmonių, kurie, nusimetę žemės rūpesčių naštą, lyg ant sparnų pakyla prie savo Sutvėrėjo, supranta Jo galybę ir su džiaugsmu Jį garbina. Tokio pakilimo valandos yra tikra laimė žmogaus sielai, o žmonių, galinčių tai patirti, pasirodymas yra tikra laimė pasauliui ir ypač tautai. Poetinio įkvėpimo apimtas žmogus jaučiasi tarsi atsidūręs ant aukšto kalno, nuo kurio žvelgdamas aiškiai mato pasaulį, kuriame jis

[6] Ibid., 327–331.

gyvena, geriau supranta Dievo galybę ir savo paskirtį žemėje. Atsidavęs grožio apmąstymui, poetas ne tik pats nusiramina, tarsi iš naujo atgyja, bet ir, jeigu tik turi tikrą talentą, suteikia džiaugsmo kitiems. Poetas, kaip ir kiekvienas menininkas, iš kasdieninio gyvenimo pelenų iškasa auksą ir brangakmenius, kuriais, gražiai apdorotais, suramina mūsų širdis. Straipsnio pabaigoje autorius trumpai aptaria K. Donelaičio hegzametrą, laiko jį kiekybiniu, analogišku antikiniam, paremtu ilgų ir trumpų skiemenų tvarkingu kaitaliojimusi. Kurti tokias gražias ir puikias eiles reikią talento ir didelio darbo. Tuo tarpu atsirandą daug tokių, kurie rašo ir spausdina sujauktas eiles, neturinčias „nė už gražį" minties, manydami, kad ir tokios tiks nemokytiems žmonėms. Tokios eilės ne tik nenaudingos, bet ir žalingos. Kaip stipraus spirito išgėręs nejunta skonio geriausio vyno, taip ir tokių eilių prisiskaitęs praranda meninį skonį.

Senajai (XVII–XVIII a.) lietuvių poetikai pirmiausia rūpėjo elementarūs eilėdaros, poetinės kalbos kultūros dalykai, pagrindiniai poezijos vertimo principai. Tuo tarpu XIX a. lietuvių poetika jau stengėsi suvokti ir skatinti tautinį literatūros savitumą, akcentuoti jos humanistinę paskirtį, ėmė svarstyti literatūros ir tikrovės santykių problemas, ieškoti literatūros, kaip meno šakos, specifikos, siekė plačiau aprėpti ir apibendrinti lietuvių eilėdaros patirtį, pradėjo kurti lietuvišką poetikos terminiją. XIX a. pabaigoje išryškėjo trys pagrindinės literatūros kritikos kryptys (romantinė, realistinė, katalikiškoji), pasirodė pirmoji lietuviškai parašyta lietuvių literatūros istorija (J. Šliūpo), pirmoji lietuviška poetika (V. Kudirkos).

III SKYRIUS

Estetinis literatūros kontekstas

Lietuvių literatūra XIX amžiuje formavosi ir plėtojosi veikiama tų estetinių idėjų, tų literatūros srovių bei krypčių, kurios buvo būdingos Vakarų Europos ir ypač didžiųjų kaimyninių tautų – lenkų, vokiečių, rusų – literatūrai. Didžiojoje Lietuvoje visą amžių stipriausia buvo lenkų literatūros įtaka, tik amžiaus pabaigoje, kada vis daugiau lietuvių ėmė studijuoti Rusijos universitetuose, sustiprėjo rusų literatūros poveikis. Mažojoje Lietuvoje visą laiką reiškėsi vokiečių literatūros trauka.

Vakarų Europos literatūroje XVII a. pirmojoje pusėje vyravo barokas, o antrojoje – klasicizmas. Švietimo epochoje, XVIII amžiuje, barokas peraugo į rokoką, o klasicizmas – į šviečiamąjį klasicizmą bei šviečiamąjį realizmą. Be to, XVIII a. viduryje susiformavo sentimentalizmas, o antrojoje amžiaus pusėje – preromantizmas, kuris pačioje amžiaus pabaigoje peraugo į romantizmą. Nuo XIX a. trečiojo dešimtmečio romantizmą keitė realizmas, vėliau realizmą – natūralizmas. Antrojoje XIX a. pusėje, ypač amžiaus pabaigoje, ėmė formuotis modernistinės literatūros srovės bei kryptys (impresionizmas, simbolizmas ir kt.). Visos tos srovės bei kryptys turėjo savo ištakas žmonių pasaulėžiūroje bei pasaulėjautoje, buvo susijusios su atitinkamomis filosofijos kryptimis. Švietimo epochoje vyraujančios filosofijos kryptys buvo racionalizmas ir sensualizmas (empirizmas). Racionalistinės filosofijos pagrindu tarpo visokios klasicizmo atmainos, sensualistinę filosofiją atitiko sentimentalizmo principai. Preromantizmas ir romantizmas rėmėsi intuityvistine bei subjektyvistine filosofija. Realizmas atgaivino ir toliau brandino švietėjų inicijuotą socialinę žmogaus sampratą. Natūralizmas rėmėsi pozityvistine naujųjų laikų (A. Comte'o) filosofija. Modernistinės kryptys buvo vienokia ar kitokia romantizmo principų transformacija.

XIX a. lietuvių literatūrą daugiau ar mažiau paveikė ikimodernistinės literatūros srovės bei kryptys. Iš pradžių lietuvių literatūrą daugiausia veikė Švietimo epochos literatūra, po to išryškėjo romantizmo, dar vėliau – realizmo bei pozityvizmo poveikis. Modernizmo poveikis pasireiškė vėliau – jau XX a. pradžioje.

Švietimo epochos literatūros srovės bei kryptys

Pagrindinės Švietimo epochos literatūros srovės ir kryptys buvo šios: barokas; klasicizmas; šviečiamasis klasicizmas; šviečiamasis realizmas; rokokas (pseudoklasicizmas); sentimentalizmas; preromantizmas.

BAROKAS. Vakarų Europoje (Italijoje, Ispanijoje) susiformavo XVI a. viduryje, vėliau (XVI a. pabaigoje – XVII a. pradžioje) paplito po visą Europą. Jo tradicijos buvo gyvos ir Švietimo epochoje. Anksčiausiai (XVII a. pirmojoje pusėje) jis išblėso Prancūzijoje, užleisdamas vietą klasicizmui, kitur (pvz., Lenkijoje) laikėsi iki XVIII a. vidurio ir net ilgiau. Barokas atskleidė prieštaringą, konfliktišką, besiblaškančią žmogaus asmenybę, todėl jis kartais apibūdinamas kaip tragiškasis humanizmas. Šio pasaulio ir žemiškojo gyvenimo beprasmybės jausmas (*vanitas vanitatum*), mirties apoteozė čia grumiasi su spontanišku hedonizmu – galingu geismu gyventi ir džiaugtis. Todėl baroke susipina įvairiausios priešybės: religingumas ir pasaulietiškumas, racionalumas ir sensualumas, dieviškoji (dangiškoji) ir žmogiškoji (žemiškoji) meilė, fantastika ir realybė, pagoniškoji (antikinė) mitologija ir krikščioniškoji simbolika, sąlygiškumas ir natūralumas, naivus paprastumas ir rafinuotas sudėtingumas. Barokui būdingas savitas kosminis pasaulėvaizdis, pagrįstas mokslinio ir meninio pažinimo vienybe, „naujas stilius", paremtas stebinimo bei stulbinimo principu. Jame

siekiama „naujos harmonijos", įvairių menų sąveikos (dėl to ugdoma opera ir baletas, mokyklinis teatras). Atsisakoma renesansinio formų harmoningumo, aiškumo, funkcionalumo, dėmesys sutelkiamas į ornamentiką, puošnumą, įvairumą, judesį, siekiama emocinės ir intelektualinės įtampos. Mėgstamas teatriškumas, iliuzionizmas, egzotiškumas – viskas, kas negirdėta, neregėta. Kultivuojama alegorika, emblematika. Dinamiškas, afektuotas, patetiškas stilius sukuriamas antitezėmis, hiperbolėmis, sudėtinga metaforika, gausiomis inversijomis, ryškiais anžambemanais – turtinga ir puošnia poetine kalba. Eilėraščio pagrindą sudaro konceptas – netikėta antitezių (priešingų idėjų bei vaizdų) sampyna, pajungta atvirai konglomeratiškai kompozicijai bei architektonikai. Baroko alegorijų repertuaras ir visas stiliaus priemonių arsenalas buvo perimtas iš vėlyvosios antikos, viduramžių ir Renesanso meno; baroke apstu tradicinių siužetų, vaizdų ir motyvų, stilistinių klišių; kartu siekiama individualumo bei originalumo. Baroke tebėra gyva klasikinė trijų stilių teorija, bet stiliai praktiškai visaip maišomi, be to, mėgstama makaroninė kalba. Barokas atsiribojo nuo neoplatonizmo, kuris buvo filosofinis renesansinio meno pagrindas ir rėmėsi Aristotelio logika bei retorika. Todėl baroko poetikoje logika kontroliavo pagrindinį stilistinį principą – konceptizmą. Rėmimasis logika pagimdė ir baroko retorikos racionalizmą, kuriuo vėliau buvo grindžiamos ankstyvosios Švietimo idėjos. Žymiausi baroko literatūros teoretikai Italijoje buvo E. Tesauro, Ispanijoje – B. Graciánas, Lenkijoje ir Lietuvoje – M.K. Sarbievijus.

Lietuvių literatūroje (daugiausia religinėje) barokas plačiai reiškėsi XVII–XVIII a.[1] Vėlesnę (XIX a.) lietuvių literatūrą jis paveikė jau transformuotu pavidalu – kaip rokoko literatūra.

[1] Žr.: Gineitis 1972, 33–207; Kuolys 1992, 130–252; Ulčinaitė 1997, 53–87; Tereškinas 1992, 104–163.

KLASICIZMAS. Ši meno bei literatūros srovė vyravo Vakarų Europoje nuo XVII a. pabaigos iki XVIII a. vidurio. Pirmiausia (dar XVII a. pirmojoje pusėje) susiformavo Prancūzijoje, paskui pasklido po kitas šalis. Brandusis klasicizmas (P. Corneille'o, J. Racine'o, N. Boileau-Despréaux'o kūryba) buvo aristokratinis, absoliutinės monarchijos menas. Tuo metu Prancūzija iškilo kaip galinga centralizuota valstybė, kurios monarchas buvo absoliutus valdovas. Viskas valstybėje, taip pat ir menas, turėjo jam tarnauti. Meno uždavinys buvo šlovinti ir stiprinti monarchinę valstybę. Klasicistiniuose kūriniuose keliama tautinio valstybingumo idėja, akcentuojamas patriotizmas, visuomeninė pareiga. Juose vaizduojamas žmogus, kovojantis už kilnius tikslus, visuomeninių idealų vardan nugalintis asmeninius interesus. Klasicizmas tenkino aristokratijos estetinius poreikius, buvo griežtai atsiribojęs nuo žemesniųjų visuomenės sluoksnių – nuo trečiojo (neprivilegijuotojo) luomo. Tokios buvo klasicizmo gyvavimo socialinės bei politinės premisos ir sąlygos.

Klasicizmas turėjo ir savo filosofinius pagrindus. Jis rėmėsi racionalistine R. Descartes'o filosofija, kuri dualistiškai aiškino pasaulį ir žmogų. Pagal Descartes'ą pasaulį sudaro du savarankiški pradai – dvasia ir materija. Dievas sukūrė materiją, davė jai dėsnius, kurie nuo žmogaus nepriklauso, bet kuriuos žmogus gali pažinti. Žmogus irgi yra toks pat dvilypis, kaip ir šalia jo egzistuojantis pasaulis. Jis irgi turi du priešingus pradus – sielą ir kūną. Kūnas yra ne kas kita, kaip sudėtingas mechanizmas, sudarytas iš materialių elementų ir paklūstantis visiems materijos dėsniams. O siela yra visai kas kita, iš esmės su kūnu nieko bendro neturi. Jos savybės yra valia ir mąstymas. Tuos du savarankiškus žmogaus pradus – kūną ir sielą – į

vieną visumą sujungia Dievas. Žmogaus jausmų, afektų, aistrų vaidmuo yra tas, kad jie skatina sielą norėti to, ko reikia kūnui.

Taigi žmogaus esmę pagal Descartes'ą sudaro siela, o sielos esmę – protas, loginis mąstymas. Pats žmogiškumo principas išreiškiamas posakiu *Cogito ergo sum* (*Mąstau, taigi esu*). Žmogaus protui Dievo duota prigimtinė galia pažinti pasaulį ir save, tačiau tai įmanoma tiktai logiška mąstant, vadovaujantis dedukcinio protavimo principais, kuriuos kadaise pagrindė Aristotelis. Dedukcinis protavimas remiasi aksiomomis, apriorinėmis idėjomis, nekvestionuojamais teiginiais bei prielaidomis. Svarbiausios idėjos žmogui yra įgimtos. Tokios įgimtos bendriausios idėjos yra Dievas, dvasia ir kūnas. Žmogus, nepripažindamas Dievo buvimo, dvasios ir kūno savarankiško egzistavimo, negali nieko rimtai mąstyti ar įrodinėti, negali pažinti tiesos. O tų bendriausių įgimtų idėjų (ar Dievas yra, ar jo nėra; ar dvasia be kūno egzistuoja, ar ne; ar materija yra, ar jos nėra) negalima logiškai pagrįsti ir įrodyti. Tai aksiomos, kuriomis reikia besąlygiškai pasitikėti, tai prielaidos, būtinos loginiam mąstymui. Protaujant reikia vadovautis taisyklėmis, kurių laikomasi matematikoje (ypač geometrijoje): pirmiausia, teisingais reikia laikyti tokius teiginius, kurie yra savaime aiškūs ir niekam nekelia jokių abejonių; paskui kiekvieną sudėtingą problemą reikia suskaidyti į mažesnes ir konkretesnes, nebe taip sudėtingas problemas; po to reikia metodiškai eiti nuo to, kas žinoma ir jau įrodyta, prie to, kas nežinoma ir dar neįrodyta; pagaliau nepalikti mąstyme jokių spragų, jokių nežinomųjų. Tokiu būdu pagrindinis tiesos kriterijus yra aiškumas: teisinga tai, kas savaime aišku arba kas aiškiai pagrįsta bei įrodyta.

Racionalistinė Descartes'o filosofija davė metodologinius pagrindus klasicizmo estetikai, o šioji reglamentavo klasicistinį meną ir literatūrą. Pagal tokią filosofiją menas negalėjo plėtotis savaime, spontaniškai, nevadovaujamas ir nekontroliuojamas apriorinių proto nustatytų taisyklių. Tokias taisykles, apimančias pagrindines literatūros rūšis – poeziją, prozą ir dramą, imta kurti Prancūzijoje XVII a. pirmojoje pusėje, o jas susintetino bei apibendrino N. Boileau eiliuotame traktate *Poezijos menas*, išleistame 1674 m. Traktatas tapo klasicizmo manifestu, buvo verčiamas į kitas kalbas, perdirbinėjamas net iki XIX a. pradžios. Jį XVIII a. pabaigoje (1788) laisvai išvertė į lenkų kalbą poetas Franciszekas Ksaweras Dmochowskis. Jo knyga *Eiliavimo menas* (*Sztuka rymotwórcza*) 1820 m. buvo išleista ir Vilniuje. Tokiu būdu Boileau idėjos buvo gerai pažįstamos ir XIX a. pradžios Vilniaus universitete, kuriame kaip tik vyko intensyvi polemika tarp klasicistų ir romantikų.

Pagal racionalistinį klasicistų pasaulėvaizdį, pasaulis, gamta ir žmogus yra sukurti vadovaujantis nekintančiais dėsniais, kuriuos žmogus savo protu gali pažinti ir kuriais turi remtis. Dieviškoji Visatos harmonija yra kartu ir pagrindinis grožio šaltinis. Menininkas, kad sukurtų grožį, kad įžvelgtų ir atskleistų visuotinę harmoniją, turi protingai imituoti gamtą, žmonių gyvenimą, pačius žmones. Ir Boileau poetikoje nuolat akcentuojamas proto, minties, prasmės pagrindinis vaidmuo kūrinyje: „Pirmiausia privalai visur žiūrėt prasmės tu"; „Tad prasmei būkite visur ištikimi"; „Svarbiausias daiktas, mat, prasmė"; „Pirma išmok mąstyt – ir tik po to rašyk".[1] Meno kūrinys turi būti prasmingas ir kartu harmoningas, nes harmonija yra grožis, kurio siekia menininkas. O kūrinys bus harmoningas, jei bus kondensuotas, nuoseklus, sistemiškas, aiškus ir paprastas: „Išmokit pasakot glaustai ir paprastai", „Nesileiskite į smulkmenas niekingas"; „Poemoj pavyzdingoj viskas

[1] Cit. iš: Nikola Bualo, *Poezijos menas*, iš prancūzų k. vertė Aleksys Churginas, Vilnius, 1981, 80.

nuoseklu: / Tai ne kaprizo vaisius, nėr čia plepalų"; „Tad neikit pėdomis tų negrabių tauškalių, / Kaip maro venkite beprasmiškų detalių"; „Išmokit pasakoti paprastai, gyvai, / Be puošmenų tuščių, didingai, bet lengvai". Taigi literatūros kūrinyje klasicistai pirmiausia ieško harmoningos loginės konstrukcijos, daug dėmesio skiria kūrinio formai, vaizdavimo technikai. Jie žiūri, kad būtų simetriška kūrinio architektonika, darni kompozicija, paprastas siužetas, aiški ir tiksli kalba ir kad tokia aiškia sistema kuo įspūdingiau atsiskleistų žmogaus minčių ir aistrų grožis. Jiems labiausiai rūpi minties jėga ir išraiškos tobulumas. Vertimas ir sekimas jiems buvo geriausia stiliaus ir literatūrinio skonio mokykla. Ir pats klasicizmo manifestas – Boileau traktatas nėra originalus kūrinys, o romėnų poeto Horacijaus *Poezijos meno* sekimas. Tai atitiko pačią klasicizmo prigimtį. Sekant Horacijaus mintimi, kad naujas senos temos traktavimas yra tobulesnis menas, negu nauja tema parašytas kūrinys, klasicizmo epochoje ypač išplito tradicinių, daugiausia antikinių, siužetų, personažų, žanrų sekimai, perkūrimai, transformacijos. Tačiau, imdami savo kūriniams temas ir siužetus iš antikos, vaizduodami panašius kaip ir antikos rašytojai konfliktus ir charakterius, klasicistai suteikdavo jiems naują istorinį turinį ir tokiu būdu antikinį meną suaktualindavo, priderindavo prie savo epochos problemų ir reikalavimų.

Racionalistinis klasicistų pasaulėvaizdis lėmė, kad ir klasicistiniame mene vyrauja racionalistinė žmogaus samprata. Žmogus čia vertinamas pirmiausia pagal jo intelektą – pagal tai, kiek jis yra išsilavinęs, išsimokslinęs, kiek jis supranta valstybės ir visuomenės reikalus, kiek jis sugeba visas dvasios galias (emocijas, aistras, valią) pajungti proto disciplinai. Vienas pagrindinių klasicistų vaizduojamų konfliktų kaip tik yra pareigos ir jausmo susidūrimas. Valstybės interesai reikalauja pasielgti taip, kaip liepia pareiga, o asmeniniai interesai (pvz., meilės jausmas) skatina elgtis priešingai. Tokiu atveju moraline vertybe visados laikoma proto, valios, pareigos, o ne jausmo pergalė.

Racionalistinis požiūris į žmogų lėmė ir vaizduojamų personažų bei charakterių ypatybes. Klasicistai iš antikos ir Renesanso epochų perėmė imitacinės meno prigimties sampratą. Kaip ir antikos arba Renesanso menininkai ar teoretikai, Boileau pabrėžia, kad menininkas visur ir visuomet turi būti ištikimas gamtai ir žmogaus prigimčiai, labai gerai pažinti tikrovę, žmonių charakterius, jų psichologiją, kad galėtų juos teisingai ir įtikinamai pavaizduoti. Dėl to būtina ne tik suvokti įgimtus vaizduojamo charakterio bruožus, bet ir atsižvelgti į jo amžių, socialinę padėtį. Klasicistai buvo įsitikinę, kad žmogaus prigimtis yra pastovi, ir žmogus iš esmės nesikeičia. Todėl ir vaizduojami charakteriai, Boileau supratimu, turi būti įvairūs ir kartu pastovūs – dinamiški, bet nesikeičiantys. Įvairūs, dinamiški jie turi būti todėl, kad būtų nenuobodūs, įdomūs, įtikinantys, gyvenimiški, bet jie negali keistis iš esmės, nes turi atitikti savo prigimtį. Taip pat ir charakterių bei personažų būsenos, jų išgyvenimai ir emocijos turi būti natūralios, autentiškos, ne apsimestinės, nes nuo to priklauso kūrinio poveikis. Charakteris turi įkūnyti kokią nors pastovią, dažniausiai dorovinę idėją (kilnumą, drąsą, ištikimybę arba bailumą, melą, veidmainystę ir pan.). Boileau sako: „Charakterį kiekvieną autorius privalo / Vaizduoti nuosekliai ir išlaikyt lig galo"; „Tegu jis būna toks, koksai yra išties, / Lig pabaigos nekeičia savo prigimties". O žmogaus prigimtis, kaip ir visa gamta, suprantama racionalistiškai ir dualistiškai. Racionalumas pasireiškia tuo, kad žvilgs-

nis nukreipiamas į abstrakcijas, bendrybes, atsisakoma visko, kas konkretu ir individualu. O dualizmas pasireiškia tuo, kad žmogaus prigimtyje, į kurią raginama orientuotis, atskiriami du nesuderinami pradai: materialusis ir dvasinis pradas, aistrų pasaulis ir proto pasaulis, žemoji, gyvuliškoji, egoistinė ir aukštoji, dieviškoji, intelektualinė stichija. Tokiu būdu atsiranda nesuderinamas konfliktas tarp proto ir aistrų, tarp asmeninio jausmo ir viršasmeninės pareigos. Tokio konflikto nežinojo Renesansas, jis atsirado klasicizmo epochoje, kada monistinį panteistinį pasaulėvaizdį pakeitė racionalistinis ir dualistinis.

Klasicistai atgaivino trijų vienumų – veiksmo, vietos ir laiko – reikalavimą dramoje. Veiksmas turįs būti aiškus ir vieningas, be jokių painiavų ir digresijų, jis turįs vykti vienoje ir toje pačioje vietoje, o vaizduojami įvykiai negalį užsitęsti ilgiau kaip vieną dieną. Tik tokiu atveju kūrinys bus tikroviškas ir įtikinantis. Veiksmo, vietos ir laiko vieningumą turi atitikti veiksmo, charakterių ir kalbos vienovė, kadangi veiksmas atskleidžia charakterius, o charakteriai atsiskleidžia iš kalbos.

Kaip atskirame kūrinyje, taip ir visame mene, visoje literatūroje, klasicistų supratimu, turi būti tvarka ir harmonija. Todėl griežtai reglamentuojami literatūros žanrai ir stiliai. Reikalaujama, kad būtų aiškus, tiksliai apibrėžtas kūrinio žanras. Skiriami aukštieji ir žemieji žanrai. Aukštieji žanrai (tragedija, odė, himnas, elegija) turėjo specialią poetiką ir stilistiką. Juose buvo vartojamas aukštasis stilius – išdailinta saloninė kalba. Žemasis stilius, pagrįstas šnekamąja kalba, buvo vartojamas žemuosiuose žanruose (komedijoje, pasakėčioje, satyroje), kur dėl komiško efekto buvo galima pavaizduoti ir paprastą žmogų – miestelėną ar valstietį, kuriam kelias į aukštuosius žanrus buvo uždarytas. Ir Boileau poetikoje nurodoma, kas tinka ar netinka įvairiems literatūros žanrams, kokia turėtų būti idilė, ekloga, elegija, odė, sonetas, epigrama, madrigalas, poema, rondò, baladė, satyra, taip pat tragedija ir komedija.

Racionalistiškai žiūrėjo klasicistai ir į kūrybos procesą. Boileau ragina rašytojus viską gerai apgalvoti, kurti pagal planą, neskubėti (vadovautis principu *festina lente – skubėk pamažu*), parašius daug šlifuoti, tobulinti, pagaliau atiduoti kūrinį kritikos teismui ir laukti iš jos ne pagyrų, o protingo patarimo. Įgimtas talentas, kruopštus savikritiškas darbas ir protingos kritikos pagalba nulemia kūrybos sėkmę. Tačiau kūrybos pagrindas yra talentas, ir „Jeigu kas nėra iš prigimties poetas / Ir talento žyme nėr aiškiai pažymėtas, / Tai Apolonas jam vis viena kurčias liks, / Ir nešti jo ilgai Pegasas nesutiks."

Rašytojams keliami Boileau reikalavimai buvo nukreipti prieš preciozinę ir burleskinę to meto literatūrą. Preciozinė literatūra buvo įmantraus stiliaus, bet lėkšto turinio, burleskinė – miestietiška, demokratinė, bet žemojo stiliaus. Todėl nei viena, nei kita Boileau nepatenkino. Jis aukština ir propaguoja klasicizmo atstovų – Francois de Malherbe'o, Pierre'o Corneille'o, Jeano Racine'o, iš dalies Moliére'o – kūrinius. Boileau pabrėžia svarbų literatūros vaidmenį, jos aukštą paskirtį visuomenės gyvenime, stoja už ryškių talentų kuriamą meną, kuris keltų rimtas žmonių gyvenimo problemas, padėtų jiems morališkai tobulėti. Menas – ne žaislas, ne pokštas, ne smulkmena, jo paskirtis kilni ir atsakinga – tarnauti monarchinės valstybės interesams. Boileau šlovina Liudviką XIV, laiko jį menininkų globėju ir meno puoselėtoju, kuriam rašytojai turį būti pagarbos kupini ir savo kūriniuose apdainuoti jo didžius žygius.

Nors įvairių tautų klasicizmas gerokai skiriasi, turi savitų bruožų, bet iš esmės tai buvo kosmopolitinis menas, kaip kosmopolitiška ir neistoriška buvo klasicistinė estetika ir meno teorija. Klasicistai manė, kad jų nustatyti grožio dėsniai vienodai tinka visoms tautoms ir visiems laikams, kad jie galioja visur ir visados, ir kad tai, kas prasilenkia su tais dėsniais, kartu išeina už meno ribų. Su klasicizmu baigėsi įsitikinimas, kad galima nustatyti amžinas, pastovias, visur ir visados tinkančias meno kūrybos taisykles. Vėliau, gimstant romantizmui, į žmonių mąstyseną ėmė vis labiau skverbtis istorizmo idėjos, kurios tokį įsitikinimą galutinai sugriovė.

Juo toliau, juo labiau klasicizmas diferencijavosi, virsdamas šviečiamuoju klasicizmu ir šviečiamuoju realizmu, o kita vertus, rokoku (pseudoklasicizmu).

ŠVIEČIAMASIS KLASICIZMAS. Šiai literatūros srovei bei krypčiai, įsitvirtinusiai XVIII a. (ypač antrojoje pusėje), būdingas švietėjiškas, demokratiškas kūrinių turinys ir tradicinė, klasicistinė jų forma (žanrai, stilius, poetika). Kitaip tariant, klasicistinė literatūra ėmė skleisti švietėjiškas idėjas, propaguoti švietėjų ideologiją. Švietėjai, kaip jau buvo kita proga minėta, pradėjo formuoti socialinę žmogaus sampratą, kritikuoti luomų privilegijas, kelti prigimtinės žmonių lygybės idėją, reikalauti socialinio teisingumo, visiems vienodų įstatymų ir tokiu būdu ideologiškai rengti dirvą demokratiniams perversmams, kuriuos pradėjo Didžioji prancūzų revoliucija (1789). Švietėjų ideologijoje išsiskyrė liberalioji ir radikalioji kryptis. Liberalai galvojo pataisyti socialinę aplinką valstybės valdymo reformomis ir švietimu, o radikalai kvietė į revoliuciją. Vienų politinis idealas buvo apsišvietęs ir teisingas monarchas, kitų – demokratinė respublika. Švietėjų ideologija turėjo ir savo filosofinius principus. Didelė jų dalis rėmėsi racionalistine dekartiškąja filosofija, ją kiek pakeisdami bei modifikuodami (atmesdami, pvz., mintį apie žmogaus įgimtas idėjas). Kita švietėjų dalis rėmėsi racionalizmui priešinga – sensualistine bei empirine – filosofija, kuri Švietimo epochoje suklestėjo Anglijoje ir buvo sentimentalizmo pasaulėvokinis pagrindas. Racionalizmas ir sensualizmas buvo pagrindinės Švietimo epochos filosofinės kryptys, įprasminusios ir skatinusios atitinkamas meno bei literatūros raidos tendencijas.

Tipiškas šviečiamojo klasicizmo atstovas Vakaruose buvo prancūzų rašytojas Voltaire'as. Aštuonioliktasis amžius ten kartais ir vadinamas Voltaire'o amžiumi. Gausiais įvairiausių žanrų kūriniais Voltaire'as griežtai kritikavo savo meto visuomenę, skleidė švietėjiškas demokratines idėjas, bet pats laikėsi ir kitus ragino laikytis griežtų kūrybos taisyklių, kurios iš esmės nesiskyrė nuo klasicistinių. Dramaturgijoje jis reikalauja trijų vienumų (vietos, laiko ir veiksmo), epinėje poezijoje pageidauja vieningo ir paprasto veiksmo, o mene apskritai ieško amžino ir tobulo grožio, kurį gali sukurti ir atpažinti išlavintas „geras skonis". Pripažindamas W. Shakespeare'o talentą, Voltaire'as priekaištauja, kad tas rašytojas neturėjęs nė kruopelės gero skonio ir visai nežinojęs meno taisyklių. Voltaire'o traktatas *Skonio šventovė* (1733), jo *Filosofinis žodynas* (1764) ir kiti darbai bei kūriniai propagavo švietėjišką ir kartu klasicistinę meno ir literatūros sampratą.

Švietimo epochoje keitėsi ir požiūris į antiką, kuri klasicistams buvo kelrodė žvaigždė. Plintant švietėjiškoms idėjoms, įsigalėjo demokratiškas antikinio meno supratimas ir traktavimas. Tuo atžvilgiu ypač pasižymėjo vokiečių ankstyvojo Švietimo atstovas Johannas Joachimas Winckelmannas. Pagrindiniame savo veikale *Senovės meno istorija* (1764) jis antikinio graikų meno suklestėjimą susiejo su

demokratijos įsitvirtinimu tautos gyvenime, o to meno sunykimą – su demokratijos žlugimu ir despotizmo įsigalėjimu. Senovės graikų meno istoriją jis suskirstė į tris pagrindinius – seniausiojo, aukštojo ir dailiojo stiliaus – etapus, meninio tobulumo viršūne laikydamas aukštąjį stilių, suklestėjusį Atėnų demokratijos laikais, pasižymintį tauriu paprastumu ir ramiu didingumu, vidinės jėgos ir išorinio santūrumo vienybe. Aukštojo stiliaus kūriniais reiškiasi laisva, harmoninga ir pilnavertė žmogaus asmenybė. Winckelmanno idėjos padėjo pagrindus vadinamajai vokiečių klasikai (arba Veimaro klasikai), kurios atstovai buvo J.W. Goethe, F. Schilleris, J.G. Herderis, F. Hölderlinas, J.P. Richteris. Lietuvoje XIX a. pradžioje panašiu švietėjišku antikos traktavimu išsiskyrė Vilniaus universiteto profesorius Gottfriedas Ernestas Groddeckas, išleidęs lotynų kalba vadovėlį *Graikų literatūros istorijos pagrindai* (*Initia historiae Graecorum litterariae*, 1811; 2-as leid., t. 1–2, 1821–1823).

Lenkijoje klasicizmo teorinę mintį aiškiausiai suformavo F.N. Golańskis (vėliau profesoriavęs Vilniaus universitete) pirmajame lenkų kalba parašytame retorikos ir poetikos vadovėlyje *Apie iškalbą ir poeziją* (1786) ir F.K. Dmochowskis minėtame traktate *Eiliavimo menas* (1788), o žymiausi šviečiamojo klasicizmo atstovai literatūroje buvo I. Krasickis, S. Trembeckis, A. Naruszewiczius, F. Bohomolecas, iš dalies F. Zabłockis, T. Węgierskis. Jų mėgstami žanrai buvo odė (Naruszewiczius, Trembeckis), literatūrinis laiškas (Trembeckis, Krasickis), pasakėčia (Krasickis, Trembeckis), satyra (Krasickis, Naruszewiczius), istorinis epas (Krasickis), aprašomoji poema (Trembeckis). XIX a. pradžioje (iki trečiojo dešimtmečio vidurio) lenkų šviečiamasis klasicizmas reiškėsi kaip Varšuvos klasicizmas (pseudoklasicizmas), kurio atstovai polemizavo su kylančiais romantikais.

ŠVIEČIAMASIS REALIZMAS. Šviečiamuoju realizmu kartais laikoma tokia šviečiamosios literatūros atmaina, kuriai būdingas ne tik švietėjiškas kūrinių turinys, bet ir pastangos sudemokratinti jų formą: nesilaikyti klasicistinių kanonų, naikinti ribas tarp aukštųjų ir žemųjų žanrų bei stilių, priartinti poetinę kalbą prie šnekamosios. Kai kurie švietėjai (D. Diderot Prancūzijoje, G.E. Lessingas Vokietijoje) klojo teorinius realistinio meno pagrindus. Diderot, kaip ir klasicistai, meną laiko gamtos imitacija[1], tačiau ją supranta kitaip negu klasicistai. Klasicistai ieškojo gamtoje griežtų dėsnių, nepripažino jokių atsitiktinumų, tuo tarpu Diderot ragino vaizduoti gamtą tokią, kokia ji yra iš tikrųjų, kadangi „visokia forma, graži ar bjauri, yra vienodai teisėta, ir viskas, kas egzistuoja, yra toks, koks ir turi būti". Diderot tvirtina, kad gamta yra galingesnė ir sudėtingesnė už žmogaus protą, todėl ir menas esąs menkesnis už gamtą, kurią jis imituoja, nes kopija niekad negalinti prilygti originalui. Diderot, kaip ir kitiems švietėjams, būdingas įsitikinimas gamtos ir žmogaus prigimties gerumu. Jo nuomone, galingiausios žmogaus prigimties jėgos yra tiesa ir dorybė. Kartu tiesa ir dorybė yra menų bičiulės. Vadinasi, menas siejasi su mokslu, kurio uždavinys – atskleisti tiesą, o kita vertus, menas siejasi su morale – su praktiniu žmonių gyvenimu. Diderot aiškina, jog žmogaus meninė veikla yra analogiška moksliniam pažinimui. Grožis mene turįs tuos pačius pagrindus, kaip ir tiesa filosofijoje. Tiesa yra gamtos sandaros ir mūsų sprendimų apie ją atitikimas. O meninis (imitacinis) grožis yra vaizdo ir juo imituojamo daikto atitikimas. Filosofas, norėdamas likti ištikimas tiesai, turi derinti savo žodžius su daiktų prigimtimi, o rašytojas, imituodamas žmones, turi derinti savo žodžius su vaizduojamų charakterių prigimtimi. Tačiau reikia, kad tas vaizdo ir juo imituojamo objekto atitikimas

[1] Žr.: *Poetika ir literatūros estetika: Nuo Aristotelio iki Hegelio*, sudarė Vanda Zaborskaitė, Vilnius, 1978, 163–201.

būtų ne pasyvus, kad kūrinys išreikštų ir kūrėjo estetinį idealą. Taigi, Diderot nuomone, ir mokslas, kuriam rūpi tiesa, ir menas, kuriam rūpi grožis, leidžia pažinti pasaulį. Akcentuojama pažintinė mokslo ir meno reikšmė. Tačiau moksle pasaulis pažįstamas sąvokomis, o mene – vaizdais. Be to, mene atsiskleidžia ne tik objektyvusis pasaulis, bet ir paties menininko asmenybė – įsikūnija jo estetiniai idealai. Jie verčia transformuoti ir vaizduojamą tikrovę. Todėl tiesa gyvenime (gyvenimiškoji tiesa) ir tiesa mene (meninė tiesa) yra du skirtingi dalykai. Gyvenimiškąją tiesą verčiant menine tiesa, menas tampa sąlygiškas. Sąlygiškumas būtinas menui net tuo atveju, kai menininkas ryžtasi betarpiškai išreikšti savo jausmus ir išgyvenimus. Tarp tikroviško išgyvenimo ir meninio išgyvenimo būtina laiko distancija. Ji leidžia rašytojui savo išgyvenimus objektyvizuoti, juos kritiškai vertinti, iš gyvenimiškų įspūdžių kurti naują – meninę – realybę. Tokiu būdu iš antikos per Renesansą ir klasicizmą perimtą imitacinės meno prigimties aiškinimą Diderot priartino prie realistinės estetikos principų.

Panašia linkme kreipė meną ir G.E. Lessingas. Jis irgi laiko meną gamtos imitacija. Tačiau menas, kaip ir mokslas, sutelkia žmogaus dėmesį į esminius ir dėsningus tikrovės bruožus, kurie šiaip nepastebimi slypi margoje atsitiktinėje gyvenimo įvairovėje. Menas padedąs ne tik pažinti pasaulį, bet ir jį taisyti – tobulinti žmonių moralę. Veikale *Laokoonas* (1766), skirtame tapybos ir poezijos riboms, jų galimybėms apibrėžti[1], Lessingas ragino poetus atsisakyti išorinio aprašinėjimo, būdingo klasicistinei poezijai, ir sutelkti dėmesį į dvasinius procesus, vykstančius žmogaus sieloje. Lessingas kritikavo klasicistus už estetinių principų normatyvumą, vaizduojamų žmonių abstraktumą ir schematizmą. Jis įrodinėja, jog praktiškai žmonių charakterių įvairumas yra begalinis, ir rašytojas pirmiausia turįs vaizduoti gyvus, konkrečius, individualius žmones, bet vaizduoti taip, kad jie turėtų ir apibendrinamąją prasmę. Tokiu būdu imta reikalauti realistiniam menui būdingos individualizavimo ir tipizavimo dermės.

[1] Gotholdas Efraimas Lesingas, *Mina fon Barnhelm. Emilija Galoti. Laokoonas*, Vilnius, 1968, 171–286.

Vakarų literatūroje šalia Diderot ir Lessingo žymiausi šviečiamojo realizmo atstovai buvo anglų rašytojai D. Defoe, H. Fieldingas. Vėliau, XIX amžiuje, švietėjų inicijuota socialine žmogaus samprata ir švietėjų estetika rėmėsi realistinio meno (vadinamojo kritinio realizmo) kūrėjai ir propaguotojai (H. Balzacas, Stendhalis, V. Belinskis, N. Černyševskis ir kt.)

ROKOKAS (pseudoklasicizmas). Ši srovė bei kryptis pirmiausia susiformavo plastiniuose menuose ir architektūroje 1720–1780 m. laikotarpiu, o paskui pasireiškė ir literatūroje. Rokoko susiformavimą sąlygojo dvaro aplinkos papročių pasikeitimas, ypač Liudviko XV laikais Prancūzijoje. Buvo atsisakyta iškilmingo ceremonialo, pasinerta į kameriškumą, erotizmą, juslingumą, subtilų komfortą. Filosofinis tokių nuostatų pagrindas buvo atgijęs epikūrizmas. Rokoko menas neteko tų idealų, kurie buvo būdingi XVII a. klasicizmui. Pareigos jausmą, didvyriškumą pakeitė hedonizmas – nerūpestingo gyvenimo šlovinimas. Nuo valstybinių reikalų, filosofinių problemų poetai pabėgo į nuošalius gamtos kampelius – į „meilės salas" su besišypsančiomis Afroditėmis, kur jų laukė visi erotinio gyvenimo malonumai. Jie gyvena šia akimirka, nesvajoja apie amžinybę, apie žygdarbius ir garbę. Jie kuria užstalės dainas, eiliuotus laiškus, romansus, sonetus, epigramas – visa tai, kas tinka šios dienos pomėgiams patenkinti. Tai buvo rafinuotas, prašmatnus, bet seklus menas – „barškaliukas, skirtas guosti žmonėms jų nelaimėse", – taip

apibūdino jį to meto prancūzų poetas Claude'as Jozephas Dorat. Rokoko mene labiausiai vertinamas rafinuotas žaismingumas. Iš klasicizmo rokokas perėmė mitologinius motyvus, suteikdamas jiems ornamentinę funkciją, iš sentimentalizmo – juslinį subtilumą bei rafinuotumą, dažnai susietą su pastoraliniais motyvais.Tokiu būdu lenkų poezijoje susiformavo savitas žanras – „sielianka", turintis ir baroko, ir sentimentalizmo bruožų. Lenkų literatūroje rokokas suklestėjo XVIII a. 8-ajame dešimtmetyje. Czartoryskių dvare Pulavuose kūręs J. Szymanowskis savo *Laiškuose apie skonį* suformulavo rokoko principus. Vėliau, XIX a. pirmajame ketvirtyje, kai kurie rokokinės meno teorijos bruožai atgijo Varšuvos klasicistų raštuose. Rokoko poetai (Prancūzijoje – C.J. Dorat, E.D. Parny de Forges, Vokietijoje – F. von Hagedornas, J.W.L. Gleimas, J.P. Uzas, J.N. Götzas ir kt.) labai ištobulino mažuosius lyrikos žanrus, eiliavimą, sukūrė subtilią poetinę kalbą, ažūrinę eilėraščio stilistiką, bet jie atitraukė literatūrą nuo didžiųjų filosofinių, socialinių, etinių epochos problemų.

SENTIMENTALIZMAS. Ši srovė bei kryptis, gyvavusi Vakarų literatūroje XVIII a. antroje pusėje, konfrontavo su literatūra, pagrįsta racionalistine pasaulėvoka, su visokiomis klasicizmo atmainomis. Sentimentalistinės pasaulėvokos pagrindas buvo racionalizmui priešinga filosofija – sensualizmas bei empirizmas. Sensualizmo pagrindėjas buvo anglų filosofas Johnas Locke'as, kurio pagrindinis veikalas – traktatas *Apie žmogaus protą* – pasirodė XVII a. (1690). Locke'o filosofijos principas, priešingas Descartes'o filosofijos principui *cogito ergo sum* (*mąstau, taigi esu*), buvo toks: *Nihil est in intellectu, quod non prius fuerit in sensu* (*Nieko nėra prote, ko anksčiau nebūtų buvę juslėse*). Toks požiūris priartino žmogų prie gamtos, prie savo prigimties. Su racionalistine žmogaus samprata, būdinga klasicizmui, buvo supriešinta sensualistinė žmogaus samprata, būdinga sentimentalizmui. Žmogus pirmiausia traktuojamas ne kaip abstrakčiai protaujanti, o kaip jaučianti būtybė. Jausmas yra žmogiškumo pagrindas ir tikroji žmogaus vertybė. Meno uždavinys irgi yra vaizduoti žmogaus jausmų pasaulį. Sentimentalistai savo dėmesį sutelkė į asmeninį, intymųjį žmogaus gyvenimą, propagavo žmonių santykių paprastumą, nuoširdumą. Klasicistams pasaulis atrodė iš esmės darnus, harmoningas; vadovaudamiesi protu, jie norėjo apšviesti ir sukultūrinti žmogų. Tuo tarpu sentimentalistams pasaulis atrodė pilnas konfliktų, emocinės įtampos, o protas – žmogaus klaidų ir nelaimių šaltinis. Visuomenė išgyvenanti gilią moralinę krizę dėl to, kad nutolusi nuo gamtos, nuo pirmykščio būvio. J.J. Rousseau įrodinėjo, kad juo labiau progresuoja civilizacija bei kultūra (mokslas, menas), – juo labiau genda papročiai ir degraduoja žmogus. Žmogus iš prigimties yra linkęs į gėrį, grožį, teisingumą, jam yra įgimtas moralinis jausmas, bet jį sugadino civilizacija, atribojusi jį nuo gamtos ir sužalojusi sveiką jo prigimtį. Todėl kviečiama grįžti į gamtą, įsiklausyti į prigimties balsą, idealizuojama pirmykštė visuomenė, poetizuojamas natūralus žmogus. Sentimentalistai subjektyvizavo meninį vaizdą, išplėtė ir pagilino literatūros emocingumą, psichologizmą. Jausmingumas sieja sentimentalizmą ir su rokoku, ir su preromantizmu. Tačiau sentimentalizmui nebūdinga antikinė ornamentika (kaip ji būdinga rokokui) ir nebūdingas iracionalizmas (kaip jis būdingas preromantizmui).

Sentimentalizmas pirmiausia pasireiškė Anglijoje, iš pradžių J. Thomsono, E. Youngo, T. Gray'aus, vėliau O. Goldsmitho, W. Cowperio, G. Crabbe'o poezijoje,

S. Richardsono romanuose. Nuo L. Sterne'o romano *Sentimentali kelionė* (1768) pavadinimo gavo vardą ir visa literatūros kryptis. Prancūzijoje žymiausias sentimentalizmo atstovas buvo Rousseau, padaręs didžiausią poveikį Europos dvasinei kultūrai. Vokietijoje sentimentalizmui atstovauja poetai J.H. Voßas, Ch.F. Gellertas, S. Gessneris. Rusijoje labiausiai išgarsėjo N.M. Karamzino sentimentalistinis romanas *Vargšė Liza* (1792). Lenkijoje ryškiausias sentimentalistas buvo poetas F. Karpińskis, išleidęs traktatą *Apie iškalbą proza arba eilėmis* (1782), kuriame teoriškai pagrindė sentimentalistinės poezijos principus. Kiti lenkų sentimentalistai buvo F.D. Kniaźninas, J. Bykowskis, J. Jasińskis, F.S. Jezierskis, W. Bogusławskis. Kiek transformuotu pavidalu sentimentalizmas buvo atgijęs XIX a. pradžios lenkų literatūroje (C. Godebskio, W. Reklewskio, F. Bernatowicziaus ir kitų rašytojų kūryboje).

PREROMANTIZMAS. Preromantizmas, gyvavęs Vakarų literatūroje XVIII a. antrojoje pusėje ir pačioje XIX a. pradžioje, buvo pereinamasis tarpsnis iš sentimentalizmo į romantizmą. Su sentimentalizmu preromantizmą sieja emocingumas bei jausmingumas, stiprus gamtos išgyvenimas, natūralaus žmogaus šlovinimas. Tačiau sentimentalistai natūralaus žmogaus ieškojo neapibrėžtoje pirmykštėje visuomenėje, o preromantikai jo ieško savo tautos istorijoje ir liaudies kultūroje. Todėl preromantikų kūryboje ryškus tautinis koloritas, kurio nėra sentimentalistų kūriniuose. Kita vertus, preromantizmas savo pasaulėvokos principais (iracionalizmu, subjektyvizmu, kūrybingumo bei originalumo ir tautiškumo akcentavimu, genijaus kultu, istorine laiko ir kultūros samprata) parengė dirvą romantizmui, kuris suklestėjo XIX a. pradžioje.

Preromantizmas, kaip ir sentimentalizmas, pirmiausia pasireiškė Anglijoje, ypač T. Chattertono, J. Macphersono poezijoje, taip pat vadinamajame „gotikiniame romane" (arba „juodajame romane", „siaubo romane"), kurio autoriai buvo A. Radcliffe, W. Beckfordas, H. Walpole'as ir kt. Tačiau suklestėjo preromantizmas Vokietijoje XVIII a. 8-ajame ir 9-ajame dešimtmetyje, „Sturm und Drang" sąjūdžio metu. Audrininkai toliau plėtojo vokiečių švietėjų idėjas. Jie irgi buvo nusistatę prieš luominę santvarką, norėjo sudemokratinti meną, susieti jį su savo tautos gyvenimu, su neprivilegijuotųjų žmonių interesais. Tačiau kita vertus, audrininkai rodė ir prasidėjusią Švietimo epochos krizę. Jie godžiai gaudė visokias idėjas, susiklosčiusias XVIII amžiuje ir nukreiptas prieš racionalistinę filosofiją ir estetiką. Jiems imponavo J.J. Rousseau, kuris nepasitikėjo racionaliu mąstymu ir aistringai kritikavo visą civilizaciją. Juos žavėjo anglų poetas E. Youngas, aukštinęs kūrybinį genijų ir originalų meną. Jie pritarė vokiečių filosofui J.G. Hamannui, propagavusiam netarpišką intuityvųjį pažinimą. Jiems patiko šveicaras J.K. Lavateris, aiškinęs žmonių charakterių įvairumą skirtinga jų kūno konstitucija. Taip formavosi iracionalistinė audrininkų pasaulėvoka.

J. Herderis kartu su J.W. Goethe 1773 m. išleido straipsnių rinkinį, pavadintą *Apie vokiečių charakterį ir meną* (*Von deutscher Art und Kust*), kuris buvo teorinis audrininkų manifestas. Jame buvo suformuluoti vokiečių preromantizmo principai. Audrininkai pasaulį suvokė kaip audringą vyksmą – nesiliaujantį kūrybos procesą. Jų nuomone, tiesą galima atrasti tik aktyviai, kūrybiškai santykiaujant su tikrove, o ne abstrakčiai protaujant. Žmogus, kuris kopijuoja gamtą vadovaudamasis amžinomis taisyklėmis, jų supratimu, nėra iš tikrųjų kūrėjas. Tikrasis kūrėjas – tai

originali asmenybė, genijus, kuriam aistringo įkvėpimo valandą savaime atsiveria tiesa. Genijui nereikalingos jokios taisyklės: priešingai – jis pats diktuoja taisykles gyvenimui ir menui. Genijus tepripažįsta savo dvasios laisvę, savo galingą jausmą, savo išgyvenimų pilnatvę.

Audrininkai, kitaip nei švietėjai racionalistai, etinių ir estetinių vertybių ieškojo liaudies mene, ypač liaudies dainose, kurios ryškiausiai sintetina natūralaus žmogaus (žemdirbio) etinius ir estetinius idealus. Audrininkai taip pat įrodė, kad įvairios tautos, atskiros epochos turi savus estetinius idealus, priklausančius nuo gamtos, klimato, istorijos, religijos, nuo ypatingos žmonių psichologinės struktūros. Grožio supratimą ir meninį skonį išugdo konkrečios istorinės-visuomeninės ir kultūrinės sąlygos.

Švietėjai (ir racionalistai, ir sensualistai) įrodinėjo, kad žmogų suformuoja socialinė aplinka. Tuo tarpu audrininkai tvirtino, kad žmogus santykiauja su pasauliu kaip vieninga visuma – kaip veikli, kūrybinga būtybė. Žmogus nėra pasyvus gamtos ar aplinkos produktas – žmogus yra aktyvus savo istorijos, savo kultūros kūrėjas. Pabrėždami žmogaus kūrybingumą, audrininkai pagrindine pažintine galia laikė ne protą, kaip racionalistai, ir ne jutimus (jusles), kaip sensualistai, o intuiciją, kurią vėliau romantikai pavadino „sielos instinktu".

Audrininkų ideologas buvo Herderis. Savo gausiuose veikaluose jis originaliai išaiškino meno kilmę, senovės meno sinkretiškumą. Herderis atskleidė istorinį meno kintamumą, parodė, kad kiekvienos epochos menas priklauso nuo tos epochos gyvenimo būdo, buities, kultūros, sąmonės ypatybių. W. Shakespeare'as iš esmės skiriasi nuo Sofoklio. Todėl iš principo neįmanomas estetiškai prasmingas antikos mėgdžiojimas. Menininkas turi ieškoti įkvėpimo dabarties gyvenime, dabarties kultūroje. Savo kūriniais jis turi išreikšti tą epochą, kurioje pats gyvena. Herderis taip pat atskleidė meno tautiškumą. Nuo Herderio prasidėjo Europos šalyse didysis profesionaliosios kultūros posūkis į liaudies kultūrą ir tautosaką. Herderis filosofiškai pagrindė tokio posūkio būtinumą ir savo veikla bei kūryba jį įgyvendino, kartu paskatindamas kitus. Herderio istoriosofinės idėjos padėjo pagrindus romantinei literatūros istoriografijai, kuri traktuoja meną ir literatūrą kaip tautos dvasios išraišką. Istoriškai vertindamas visų tautų ir visų laikų literatūrą, Herderis davė impulsą formuotis visuotinei ir lyginamajai literatūros istoriografijai. Kūrinį laikydamas natūralia, spontaniška iracionaliųjų kūrėjo dvasinių galių išraiška, Herderis davė pradžią romantinei – organinei psichologinei – literatūros kritikai. Audrininkai parengė dirvą klasikinei vokiečių filosofijai ir estetikai, kuria rėmėsi romantikai. Vokietijoje preromantizmas reiškėsi ir „Getingeno giraitės" („Göttinger Hain") rašytojų kūryboje. Šis sambūris, įsteigtas 1772 m., buvo savotiška audrininkų sąjūdžio atšaka, susiformavusi F.G. Klopstocko idėjų pagrindu. „Getingeno giraitės" rašytojų – J.H. Voßo, L.H.Ch. Hölty, brolių (Friedricho ir Christiano) Stolbergų, kaip ir kitų preromantikų, kūrybai būdingas gamtos kultas, draugystės poetizavimas, domėjimasis senovės germanų mitologija, viduramžiais, liaudies poezija.

Lenkų literatūroje preromantizmo bruožai ėmė ryškėti praradus nepriklausomybę (po 1795 m.). Tuomet buvo susidomėta tautos likimu, krašto praeitimi, imta reikšti patriotines nuotaikas. Preromantizmo atstovai čia buvo J.U. Niemcewiczius,

J.P. Woroniczius, A.J. Czartoryskis, A. Mostowska. Žymiausias lenkų preromantikas buvo K. Brodzińskis.

ŠVIEČIAMOJI LITERATŪRA. Taip vadinama literatūra, Švietimo epochoje skleidusi švietėjiškas idėjas. Ji nesudarė atskiros srovės ar krypties ir estetiniu požiūriu funkcionavo kaip klasicistinė, sentimentalistinė, preromantinė literatūra. Šių literatūros srovių bei krypčių demokratiniai bruožai kartais yra apibendrinami šviečiamojo (arba apšvietos) realizmo sąvoka. Dažniau šia sąvoka apibendrinami tik švietėjiški bei demokratiški klasicistinės literatūros bruožai. Tačiau iš esmės „šviečiamoji literatūra" yra ne estetinė, o ideologinė kategorija.

XIX amžiaus literatūros srovės bei kryptys

Lietuvių XIX a. literatūrą paveikė romantizmas, realizmas ir iš dalies natūralizmas.

ROMANTIZMAS. Ši srovė bei kryptis Vakaruose (Vokietijoje, Anglijoje, Prancūzijoje) reiškėsi nuo XVIII a. pabaigos (maždaug nuo 1794 m.) iki XIX a. vidurio (maždaug iki 1848 m.). Iš pradžių romantizmas rungėsi su klasicizmu, o vėliau, jį nugalėjęs (maždaug nuo 1830 m.), gyvavo drauge su kylančiu realizmu.

Vokietijoje pagrindinės romantikų grupuotės buvo: Jenos romantikų ratelis (1798–1801), kuriam priklausė broliai Augustas ir Friedrichas Schlegeliai, Novalis, jiems pritarė filosofas ir estetikas F.W.J. Schellingas; Heidelbergo romantikų grupė (1805–1808), kuriai priklausė L.A. von Arnimas, C. Brentano, prie jų jungėsi broliai (Jacobas ir Wilhelmas) Grimmai; kiti įžymūs vokiečių romantikai buvo E.T.A. Hoffmannas ir H. Heine. Anglijoje romantizmo pradininkai buvo „Ežero mokyklos" (1798) poetai W. Wordsworthas, G.T. Coleridge'as, R. Southey, o jo korifėjai – G.G.N. Byronas, P.B. Shelley's, J. Keatsas, iš dalies W. Scottas. Prancūzijoje – G. de Staël, F.R. Chateaubriandas, vėlesnieji – A. de Lamartine'as, A. de Vigny, A. de Musset, G. Sand, žymiausias – V. Hugo. Didieji rusų romantikai buvo V.A. Žukovskis, jaunasis A.S. Puškinas, M.J. Lermontovas. Lenkų literatūroje romantizmas formavosi XIX a. pradžioje (iki trečiojo dešimtmečio vidurio) veikiamas Vakarų, ypač audrininkų, preromantizmo, vokiečių klasikinės bei romantinės filosofijos. Pirmieji romantikai čia buvo filomatai ir filaretai, iš kurių iškilo A. Mickevičius. Susiformavo dvi pagrindinės romantikų mokyklos – Vilniaus ir Varšuvos. Romantikai karštai polemizavo su Varšuvos klasicistais. Po 1831 m. sukilimo literatūrinio gyvenimo židiniu tapo Didžioji Emigracija, kurioje atsidūrė ne tik A. Mickevičius, bet ir kiti žymieji romantikai – J. Słowackis, Z. Krasińskis, C. Norwidas. Romantinė buvo kone visa lenkiškoji XIX a. Lietuvos literatūra (J.I. Kraszewskio, W. Syrokomlės ir kt. rašytojų kūryba).

Romantizmo socialinis ir psichologinis pagrindas buvo nusivylimas Didžiosios prancūzų revoliucijos padariniais ir kartu švietėjų idėjomis – laisvės, lygybės, brolybės lozungais. Romantizmas buvo naujos, porevoliucinės, civilizacijos kritika, protestas prieš ją. Romantikai niekino naująją visuomenę, jos gyvenimo būdą ir pasaulėžiūrą. Švietėjų optimizmas jiems atrodė nepagrįstas, jų racionalizmas lėkštas, jų ideologija nesugebanti paaiškinti gyvenamosios epochos. Romantikus ypač skaudino žmonių egoizmas, dvasinis nuskurdimas, prakticizmas, pilietiškumo nuosmukis. Tačiau romantikų politiniai bei socialiniai idealai buvo labai skirtingi, ir dėl to įvairios jų grupuotės bei atskiri rašytojai tarp savęs nesutarė, polemizavo. Didelę ideologinę reikšmę romantizmas turėjo šalyse, kurios buvo pavergtos sve-

timšalių ir kovojo dėl savo išsivadavimo (pvz., Vengrija, Lenkija, Lietuva). Kai kuriais atžvilgiais nevieningus romantikus siejo bendri estetiniai principai, panaši pasaulėvoka bei pasaulėjauta.

Romantizmo estetikos filosofinis pagrindas buvo agnosticizmas ir subjektyvizmas bei individualizmas, atstovaujamas I. Kanto, J. Fichtes, F.W.J. Schellingo. Tai buvo filosofija, pasaulį suvokusi kaip kūrybą ir kartu išaukštinusi žmogaus kūrybingumą. Švietėjai tikino, kad žmogų suformuoja aplinka. O romantikai buvo įsitikinę, kad pats žmogus kuria savo pasaulį ir tai tėra visuotinio kūrybingumo tąsa. Aukščiausias kūrybingumo pasireiškimas yra dvasingoji gamta. Gamta nėra bedvasių, nekintamų daiktų sankaupa, o gyvas, organiškas visetas, kuriam būdingas begalinis tapsmas, nuolatinis atsinaujinimas, amžina kūryba – savo dvasinės esmės atskleidimas materialiais, jutiminiais pavidalais. Taigi pati gamta yra menas, o menas yra gamtos esmės pratęsimas, nes visa, kas egzistuoja, yra nesiliaujantis kūrybos procesas. Romantikų nuomone, pasaulį žmogus pažįsta ne protu, ne intelektu, kaip manė racionalistai, ir ne juslėmis, ne pojūčiais, kaip tvirtino sensualistai, o nuojauta, intuicija. Tikrovės esmę žmogus sučiuopia iškart, spontaniškai, jos neskaidydamas ir neanalizuodamas. Vadovaudamasis intuicija, kuria ir menininkas, tik jo intuicija galingesnė negu šiaip žmonių. Todėl menininkas yra išmintingiausias žmogus, daugiausia išmanantis apie pasaulio paslaptis. Menininkas tarp žmonių – tai kaip žmogus tarp kitų žemės tvarinių, – taip mano F.W.J. Schlegelis. Menas yra tikroji filosofija, – taip mano J. Fichte ir F.W.J. Schellingas.

Romantikai įtvirtino sintetišką žmogaus dvasios supratimą. Žmogus jiems yra ne vien mąstanti, bet ir savitai jaučianti, savotiškai suvokianti pasaulį, originali individualybė. Tasai žmogaus savitumas, originalumas, individualumas ir yra tikroji jo vertė. Didžiausias žmogaus individualybės priešas, niveliuojantis ir žudantis visas gerąsias jo savybes, yra gyvenamoji tikrovė, kasdienybė. Todėl svajonės ir tikrovės susidūrimas, idealų ir gyvenimo principinė priešprieša yra pagrindinis romantinio meno konfliktas. Lenkų romantikas Mauricijus Mochnackis įsitikinęs, jog poezija negali vaizduoti objektyviai egzistuojančios socialinės tikrovės, kurią suformavo šiuolaikinė civilizacija, nes žmogus čia, lyg trapi dalelė, yra laužomas didelės pasaulinės mašinos, praranda individualias savybes, o tuo tarpu jis juk yra „atskira vertybė". Žmogus, kaip individualybė, stengiasi išsivaduoti iš visuomenės varžtų, niveliuojančių jo prigimtį, stengiasi išsiveržti iš „gyvenimo prozos" į tokias veiklos sferas, kuriose pajustų savo būties pilnatvę, įveiktų savo ribotumą ir taptų iš tikrųjų didis. Sutelkę dėmesį ne į išorinį pasaulį, ne į žmogaus ir aplinkos santykį, o į patį žmogų, į jo vidinio gyvenimo pilnatvę, romantikai labai sudvasino meną. Tobuliausiu menu jie laikė muziką, kurios medžiaga geriausiai paklūsta sielos atodūsiams, emocijų ir nuotaikų bangavimui. Romantinio meno psichologinis turinys yra gilus, sudėtingas, niuansuotas ir dramatiškas arba svajingas, kontempliatyvus.

Romantikai pakeitė požiūrį į laiką ir istoriją. Iki romantizmo epochos laikas daugiausia (antikos, Renesanso, klasicizmo epochose) buvo suprantamas ciklišk ai. Manyta, jog pasaulis sutvarkytas pagal amžinus nesikeičiančius dėsnius ir jame viskas tolydžio kartojasi: paros tarpsniai, metų laikai, gimimas, gyvenimas ir mirtis ir t.t. Tokia ciklišk a laiko samprata būdinga ir minėtų ikiromantinių epochų menui. Tuo tarpu romantikai laiką supranta kaip begalinį ir istorinį. Laikas jiems – viską

keičianti jėga. Romantikams būdingas begalybės jausmas, sužadintas kosminės jų pasaulėjautos.

Sutelkę dėmesį į tai, kas individualu, suvokę laiko istoriškumą, romantikai išugdė ir patį istorijos jausmą. Švietėjai suprato istoriją kaip paprastą laiko nuoseklumą, kaip nuolatinį amžinojo proto tobulėjimą, kaip įžymių asmenybių veiklos rezultatą. Švietėjams atrodė, jog žmogaus prigimtis ir protas iš esmės nesikeičia. Todėl, remdamiesi protu, jie ir norėjo nustatyti amžinas, pastovias, visados ir visur tinkančias etikos bei moralės normas, valstybės valdymo principus, meno kūrybos taisykles. Tuo tarpu romantikai parodė, kad istorijoje, kaip ir gamtoje, nieko nėra amžino. Istorijos procesas nesugrąžinamas ir nepakartojamas. Atskiri to proceso tarpsniai, įvairios civilizacijos ir kultūros, atskiros tautos tuo ir yra vertingos, kad jos vienintelės – kad jos individualios ir savitos. Nėra išrinktųjų tautų, kultūrų, epochų, – visos jos lygiavertės, visos egzistuoja tol, kol visiškai realizuoja savo esmę, kol išsenka jų kūrybingumas. Romantikai labai domėjosi praeitimi – visa žmonijos dvasinės kultūros istorija. Jie pirmieji pradėjo sistemingai tyrinėti viduramžius, Renesansą, Rytų (ypač Indijos) kultūrą, naujai interpretavo antiką – ieškojo joje ne įvairiausių normų bei kanonų, kaip klasicistai, o tiesiog žavėjosi pirmaprade žmogaus kūrybingumo stichija.

Ieškodami, kas geriausiai išreiškia kiekvienos tautos esmę, kas sudaro jos dvasinės kultūros savitumo pagrindą, romantikai dėsningai atkreipė dėmesį į liaudies kūrybą. Jie rinko, skelbė, tyrinėjo tautosaką, rėmėsi ja savo kūryboje, paskatino visos liaudies kultūros studijavimą ir jos integravimą į profesionaliąją kultūrą.

Romantikai pakeitė požiūrį ir į kalbą – taip pat į meninę bei poetinę. Racionalistai galvojo, kad kalba tėra minties išraiška, kad kalbų skirtumai tėra formalūs, nes žmonės mąsto tomis pačiomis sąvokomis, vienodomis loginėmis kategorijomis. Tuo tarpu romantikai parodė, kad kalba atskleidžia visą sintetišką žmogaus dvasios turinį – ne tik loginį mąstymą, bet ir jausmus, išgyvenimus, emocijas, nuotaikas. Kiekvienos tautos, kaip ir kiekvieno individo, kalba yra savita, nes ji išreiškia originalią dvasią. Tautos kalba reiškiasi visa tautos dvasinė kultūra. Kalba išreiškia tautos dvasią, jos charakterį, būdinguosius žmonių mąstysenos ir pasaulėjautos bruožus. Romantinė kalbos samprata skatino lyginamosios kalbotyros formavimąsi ir plėtojimąsi, taip pat padėjo pavergtoms tautoms kovoti už savo kalbos teises ir savo tautinę kultūrą.

Romantikams būdingas savotiškas požiūris į tikrovę – romantinė ironija. Genijui tikrovė atrodo pilka ir niekinga, žmonės riboti ir lėkšti, todėl į juos negalima žiūrėti rimtai ir patikliai. Į juos žiūrima iš aukšto. Tačiau genijus supranta ir savo paties ribotumą. Joks kūrinys negali adekvačiai išreikšti turtingos genijaus dvasios, todėl ir kūrinys vertas tik ironiško žvilgsnio. Ironiškasis genijus, pasak Schlegelio, iš aukštybių žvelgia į visus daiktus, nuolat pakildamas virš visko, kas yra ribota, taip pat virš savo meno, savo dorybių ir savo genialumo.[1] Romantiniuose kūriniuose sudėtingą jausmų gamą, kilnius polėkius, skaidraus lyrizmo versmes dažnai perskrodžia skvarbi ironiška mintis, kuriai negana to, kas pasiekta, sužinota, išgyventa, kurios nesiliauja kankinusios abejonės, kuri mato visokių žmogaus pastangų reliatyvumą ir ribotumą. Romantikas ironiškai žvelgia į aplinką ir pats į save, suderina ironiją su autoironija.

[1] Žr.: *История эстетики: Памятники мировой эстетической мысли*, Москва, 1967, 3:253.

Kadangi pagrindinis romantiko tikslas – vaizduoti vidinį asmenybės pasaulį, žmogaus minčių, jausmų, išgyvenimų visumą, jis nepaiso nusistovėjusių kūrybos taisyklių, žanrų ribų, tradicinių estetinių kategorijų: supina grožį ir bjaurumą, tragiką ir komiką, poeziją ir prozą, sugriauna visokias formalias užtvaras. Romantikai ne tik sulydė įvairius žanrus – jie stengėsi nutrinti ribas tarp meno ir gyvenimo. Jų nuomone, menas turi būti konstruktyvi paties gyvenimo jėga, jis turi padėti nugalėti kasdienybės prozą. Visus, kurių nepatenkina tikrovė, priglaudžia menas. Tik mene žmogus randa tokį pasaulį, kokio jisai ilgisi.

Romantikai išaukštino kūrėjo – genijaus – vaidmenį. Romantinis menas labai emocingas ir ekspresyvus. Tačiau romantikų sukurti vaizdai tebeklauso natūralių žmogaus jutimo bei suvokimo dėsnių. Iracionaliai aiškindami kūrybos procesą, jie nepavertė kūrinio chaotiška vaizdų sankaupa. Romantikų kūriniuose tebėra gyva konstruktyvi, formuojanti, valinga mintis. Tačiau teoriniai romantizmo principai jau pranašavo naujo, modernistinio meno ateitį.

REALIZMAS. Ši srovė bei kryptis, vėliau pavadinta realistine (kritinio, arba klasikinio, realizmo) kryptimi, ėmė formuotis Vakarų Europoje XIX a. trečiajame, o suklestėjo – ketvirtajame ir penktajame dešimtmetyje. Realizmas buvo opozicija romantizmui mene ir voliuntarizmui filosofijoje bei estetikoje. Realistų nepatenkino abstraktūs, neįgyvendinami, su tikrove nesuderinami romantikų idealai. Iš svaiginančių idealo aukštumų jie nusileido į žemę, iš praeities persikėlė į dabartį, iš arčiau ir įdėmiau pasižiūrėjo į žmogų, į jo realų kasdieninį gyvenimą. Romantikams atrodė, kad žmogaus gyvenimas priklauso arba nuo jo paties, nuo jo laisvos valios, arba nuo nesuprantamų išorinių jėgų. Jei žmogus nelaimingas, tai kaltas arba jis pats, jo bloga valia, arba iracionalus pasaulyje viešpataujantis blogis. Tuo tarpu realistai toliau gilino socialinę žmogaus sampratą, prie kurios tuomet vis labiau artėjo gamtos ir visuomenės mokslai, filosofinė mintis. XIX a. viduryje buvo paskelbta gyvosios gamtos evoliucijos teorija, imta analizuoti turtinius visuomenės santykius, skelbti klasių kovos idėjas, pradėjo plisti marksizmas. Visa tai skatino ir rašytojus pasikliauti mokslu ir gilintis į objektyviąją tikrovę.

Taip tikrovę vertino H. de Balzacas. Norėdamas suvokti visuomenėje vykstančius procesus, jis studijuoja gamtos mokslus, save vadina „socialinių mokslų daktaru", savo laikų prancūzų visuomenės „istoriku", jos „sekretoriumi". *Žmogiškojoje komedijoje* (sumanytoje 1841 m.) Balzacas ryžtasi pavaizduoti visą visuomenės gyvenimą, nepraleisti nė vienos reikšmingos situacijos, nė vieno būdingo charakterio, pateikti ne „išgalvotus faktus", o „tai, kas dedasi visur".[1] „Svarbiausia rašytojui, – pabrėžia Balzacas, – analizės būdu prieiti sintezę, aprašyti ir surinkti į vieną visumą pagrindinius gyvenimo elementus, kelti svarbias problemas ir nužymėti jų sprendimą, trumpai tariant, atkurti savo amžiaus grandiozinio paveikslo bruožus, vaizduojant būdinguosius jo atstovus." Savo laikų literatūroje Balzacas skiria tris pagrindines kryptis: 1) idėjų literatūrą, švietėjiškų tradicijų tęsėją (jos atstovais laiko Stendhalį, P. Mérimée ir kt.), 2) vaizdų literatūrą, romantinių tradicijų tęsėją (jos atstovai – V. Hugo, F.R. Chateaubriand'as, Th. Gautier ir kt.), 3) eklektinę literatūrą, kurios atstovais laiko W. Scottą ir save. Eklektine (tiksliau – sintetine) literatūra Balzacas laiko iš esmės realistinę literatūrą, kurios uždavinys – „vaizduoti pasaulį tokį, koks jis yra". Realistui turi rūpėti „vaizdai ir idėjos: idėja vaizde arba

[1] Žr.: *История эстетики* 1967, 3:602–620.

vaizdas idėjoje, tikrovė ir svajonė". Vaizdą ir idėją literatūroje atitinka spalva ir piešinys tapyboje, harmonija ir melodija muzikoje. Meno pažanga, Balzaco supratimu, turi remtis tų pagrindinių elementų sinteze. Idėjų literatūra (švietėjiškoji) esanti panaši į piešinį, kuris atkuria tiktai daiktų kontūrus, bet ignoruoja jų gyvąjį kūną. Toje literatūroje veiksmai ir idėjos dažnai išreiškiami ne vaizdais, o grynai loginiais samprotavimais. Todėl ta literatūra dėl savo sausos ir griežtos formos nepajėgi atskleisti visuomenės gyvenimo įvairumą ir dramatizmą. Vaizdų literatūra (romantinė) esanti panaši į tapybą, kuri atkuria tiktai daiktų spalvą, bet spalvų spindėjime ištirpdo piešinį – daiktų kontūrus, jų formą. Romantikų lyrizmas, jų žavėjimasis viskuo, kas kilnu ir nepaprasta, neleidžia jiems pastebėti baisių tikrovės prieštaravimų, nugręžia jų žvilgsnius nuo niūrios gyvenimo prozos, o jų emocingas subjektyvumas nepalieka vietos analizei, be kurios neįmanoma atskleisti visuomenės gyvenimo tiesos. Todėl savo paties kūryboje Balzacas stengiasi pasiremti tiek idėjų, tiek vaizdų literatūra ir kartu išvengti jų ribotumo. Jis nori vaizduoti pasaulį „tokį, koks jis yra" šiuo metu, kada „viskas analizuojama ir viskas studijuojama", kada „poezija negalima" neaprašius „socialinės ligos", o tos ligos diagnozė negalima nepavaizdavus visuomenės, kadangi ligonis – tai pati liga. Balzacas nori aprėpti visą socialinę tikrovę, atskleisti pačius visuomenės pagrindus, nes atskiri epizodai, atskiros scenos ir detalės, atsietos nuo visumos, negali parodyti tiesos. Genialus literatūros kūrinys esąs ir „pilnas savo laiko atvaizdas", ir kartu savo epochos mokslinis tyrinėjimas, jos „istorijos filosofija". Rašytojas turi ne tik pavaizduoti tikrovę, bet ir ją paaiškinti, atskleisti jos reiškinių priežastis. Kartu jis privalo tikrovę teisti, parodyti, kaip ji tolsta nuo „didžiojo įstatymo" – nuo tiesos ir grožio – arba kaip prie jo artėja. Tiktai aiški nuomonė apie žmonių reikalus, visiška ištikimybė principams daro menininką didį, paverčia jį „žmonių mokytoju". Rašytojo principai kaip tik skatina siekti kūrinyje idealaus grožio, kuris turįs glūdėti kūrinio vaizduose būtent kaip siekimas, o ne kaip „melagingas patosas", arba „kilni apgaulė". Taip Balzacas nusakė savo *Žmogiškosios komedijos*, kurią turėjo sudaryti 143 romanai bei novelės (parašyti buvo 98), pobūdį ir tikslą, kartu aiškiai išdėstydamas realistinę literatūros sampratą.

Panašiai apie literatūros prigimtį bei paskirtį samprotavo ir Stendhalis, kurį Balzacas laikė „vienu nuostabiausių savo meto protų".[1] Stendhalis irgi studijavo savo laikų filosofiją, psichologiją, norėdamas geriau suprasti žmogų ir teisingiau jį pavaizduoti. Jis sakosi niekada neskyręs mokslininko nuo mąstytojo. Žmogaus vidinį pasaulį jis tyrinėja su mokslininko psichologo kruopštumu ir įžvalgumu. Stendhalio supratimu, žmogus yra gamtos dalis, ir jis nori būti laimingas. Tai natūraliausias žmogaus siekimas. Tačiau kelią į laimę pastoja įvairiausios kliūtys: valstybės institucijos, įstatymai, prietarai ir pan. Kaip ir Balzacas, Stendhalis stengiasi visapusiškai ir sintetiškai aprėpti tikrovę, monumentaliai ir teisingai pavaizduoti gyvenamąją epochą. Žmogus individualus, jis, pagal Stendhalį, yra neišsemiamas visokių galimybių šaltinis. Žmogus gali būti geras ir blogas, išmintingas ir neišmanėlis, socialus ir antisocialus, o tai, kuo jis taps, nuspręs visuomenė ir istorija. Visuomenės pobūdis, jos socialinė ir politinė sistema sąlygoja gyvenimo vertybių supratimą, laimės idealus ir kovos už laimę būdus. Tiktai valstybėje, kurioje karas yra egzistencijos pagrindas, žmogus svajoja apie kario šlovę kaip didžiausią laimę. Tiktai demokratinėje valstybėje, kurioje kiekvienas ar bent dauguma gali dalyvauti

[1] Žr.: *История эстетики* 1967, 3:635.

jos valdyme, svajojama apie visuomeninę veiklą – apie reformatoriaus, politiko, liaudies vadovo laimę. Taigi pats laimės supratimas, taip pat žmogaus fizinio bei dvasinio grožio idealas priklauso nuo istoriškai kintančių socialinių sąlygų. Menininko uždavinys yra taip įkūnyti žmogiškojo grožio idealą, kad jis atitiktų kintantį laimės supratimą. Menas ne tik pavaizduoja, bet ir išreiškia visuomenę, ir tiek meno turinys, tiek forma kinta kartu su istorija. Būtina meno sąlyga yra gamtos imitacija, tikrovės atkūrimas, bet kūrinys tik tada tampa meniškai reikšmingas, kai jame įkūnijamas idealas – kai sukuriamas laimės ir grožio vaizdas. Idealo išraiška kūrinyje lemia jo ekspresyvumą. Tačiau idealas nėra gryna išmonė: jis egzistuoja pačiame gyvenime, pačioje tikrovėje, kaip visuomeniškai sąlygota žmogaus elgesio tendencija. Menininkas turi atrinkti ir apibendrinti idealiuosius savo epochos siekimus ir kartu būti „aiškiu gyvenimo veidrodžiu".

Tokiu būdu XIX amžiaus (kritinis) realizmas pagilino XVIII amžiaus (šviečiamąjį) realizmą. Naujasis (kritinis) realizmas perėmė iš senojo (šviečiamojo) realizmo socialinę žmogaus sampratą, iš romantizmo – istorinę visuomenės sampratą ir ėmė traktuoti žmogų kaip konkrečią istorinę socialinę būtybę. Dabar rašytojams parūpo ne nuo visuomenės izoliuotas ar su visuomene supriešintas žmogus, o konkretus, istoriškas žmogaus ir visuomenės ryšys. Atsisakę tiesioginės didaktikos, realistai gilino psichologinę žmogaus analizę. Psichologiškumas buvo būdingas ir romantizmui. Tačiau romantinis psichologizmas buvo abstraktus. Romantikus domino žmogus kaip individas, kaip unikali asmenybė, egzistuojanti savaime, savo pačios valia ir galia kovojanti prieš destruktyvias jėgas. Tuo tarpu realistai atskleidė organišką žmogaus dvasinio gyvenimo ryšį su aplinka, parodė žmogaus sielos dialektiką, pavaizdavo žmogaus charakterio raidą. Žmogus vaizduojamas ne tam, kad skleistų kokias pastovias filosofines, dorovines ar kitokias autoriaus idėjas, jis traktuojamas kaip savaiminė vertybė. Jis neišvengiamai keičiasi veikiamas kintančių istorinių sąlygų ir kintančios socialinės aplinkos. Žmogus čia reprezentuoja visuomenę, o visuomenė lemia atskiro žmogaus likimą.

NATŪRALIZMAS. Realizmui netrukus pradėjo oponuoti natūralizmas, kuriam filosofinius pagrindus padėjo pozityvizmas. Pozityvizmo pradininkas – prancūzų filosofas Auguste'as Comte'as skyrė tris pagrindines žmogaus mąstymo raidos stadijas: teologinę, metafizinę ir pozityviąją.[1] Teologinėje stadijoje žmogus stengiasi suvokti visų reiškinių pirmapradę priežastį ir randa, kad tokia priežastis yra dieviškoji jėga. Metafizinėje stadijoje žmogus jau domisi pačia reiškinių prigimtimi ir pastebi, kad visų reiškinių pagrindą sudaro abstrakčios metafizinės esmės. Todėl metafizinė pasaulėžiūra tėra teologinės pasaulėžiūros atmaina. Pozityviojoje stadijoje žmogus suvokia tikrąsias savo pažintines galimybes ir jų ribotumą. Jis atsisako ieškoti pirmapradžių priežasčių bei esmių ir atsideda jam prieinamų reiškinių bei faktų stebėjimui, jų lyginimui ir sisteminimui. Comte'o nuomone, žmonija turi kelti sau tik tokius uždavinius, kuriuos ji gali sėkmingai išspręsti. Reikia užsiiminėti ne tuščiomis abstrakcijomis, o remtis jutimine patirtimi ir jos pagrindu suformuluotais ir patikrintais dėsniais. Neginčijamai tikra yra tik tai, ką nustato konkretūs mokslai (matematika, astronomija, fizika, chemija, biologija). Tais mokslais ir reikia apsiriboti. Filosofija, ieškanti aukštesnių tiesų, gilesnės reiškinių ir procesų esmės, nereikalinga, nes ji nieko tikra negali pasakyti. Filosofiją turi pakeisti gerai apgalvota konkrečių mokslų sistema. Pažinimo procesas turi eiti nuo

[1] Žr.: *История эстетики* 1967, 3:725–732.

matematikos per gamtos mokslus prie visuomenės mokslų. Visuomenės mokslai turi perimti tiksliųjų mokslų patirtį ir metodologiją, turi remtis tais pačiais pagrindimo ir įrodinėjimo principais ir pasiekti tokį patį tikslumą. Comte'as stengėsi sukurti socialinę fiziką (arba sociologiją), su gamtos mokslams būdingu tikrumu nustatyti visuomenės raidos dėsnius. Jis įtvirtino ir patį sociologijos, kaip visuomenės mokslo, terminą.

Tris minėtas mąstymo raidos stadijas, Comte'o supratimu, atitinka trys žmonijos istorijos periodai: teologinę stadiją atitinka karinis periodas, metafizinę – pereinamasis, o pozityviąją – mokslinis pramoninis. Trečiuoju periodu įsigali pozityvusis mąstymas, atsisakęs nepagrįstų pretenzijų ir visiškai pasikliovęs tiksliųjų mokslų galia. Mokslais paremta technikos pažanga padarys perversmą visuomenės gyvenime, atras neišsemiamus turtus, sukurs visokių gėrybių perteklių ir sudarys sąlygas idealiai visuomenės santvarkai. Tuomet pasikeis žmonių moralė: egoizmą pakeis altruizmas – gyvenimas kitų labui, atsisakymas savanaudiškų interesų. Žmonių gyvenimo principas bus meilė, jų veiklos pagrindas – tvarka, o tikslas – pažanga. Menas irgi turi tapti sociologijos dalimi – konstruktyvia visuomenės jėga. Remdamiesi gamtos mokslų metodais, menininkai turi studijuoti žmonių prigimtį, jų gyvenimą, vaizduoti taikų kūrybingą darbą, mokslo laimėjimus, žmogaus kovą prieš stichines gamtos jėgas.

Remdamasis Comte'o pozityvistine filosofija, meno sociologiją tyrinėjo Hippolyte'as Adolphe'as Taine'as.[1] Pagrindiniame savo veikale *Meno filosofija*, parašytame 1865–1869 m., jis pagrindė pozityvizmo estetiką ir paskatino natūralizmo atsiradimą prancūzų literatūroje. Taine'as pabrėžia visuomeninę meno prigimtį ir imasi jį tyrinėti su mokslininkui būdingu objektyvumu. „Mūsų estetika, – sako jis, – šiuolaikinė ir, skirtingai nuo ankstesnių estetikų, ne dogmatinė, bet istorinė. Tai reiškia, kad ji neprimeta taisyklių, o aprašo dėsningumus." Estetika esanti toks pat objektyvus mokslas, kaip ir gamtos mokslai. O mokslas nieko nesmerkia ir nieko neteisina – jis tik „aprašinėja ir aiškina". Visuomenė su visomis savo institucijomis sudaro vieningą nedalomą visumą, o menas yra sudėtinė visos civilizacijos ir kultūros dalis. Kadangi visuomenė, jos civilizacija ir kultūra, vystosi – neišvengiamai vystosi ir menas. Kiekviena visuomenės epocha turi savo būdingą kultūrą ir atitinkamą meną. Pvz., senovės Graikijoje visuomenės idealas buvo fiziškai tobulas žmogus, „šlovinamas žemėje ir dievinamas danguje". Tokį idealą gyvenime geriausiai atitiko skulptūra mene. Todėl Graikijoje skulptūra buvo pagrindinis ir labiausiai ištobulintas menas. Feodalizmo epochoje vyraujantį skulptūros vaidmenį pakeitė architektūra. Absoliutizmo epochoje visuomenės skonį geriausiai atitiko tragedija, todėl tuomet suklestėjo teatro menas. Pagaliau pramoninėje epochoje (XIX amžiuje) nervingą žmogaus tipą tobuliausiai atitiko muzika. Taigi kiekviena meno šaka išreiškė būdinguosius savo epochos žmonių bruožus, jų meninį skonį ir idealus. Visuomenė ir menas susiję taip, kaip gamtoje dirva ir augalas. Kaip augalas išauga iš dirvos, taip menas – iš visuomenės. Todėl meno istoriko uždavinys esąs toks pat, kaip ir botaniko. Kadangi gyvojoje gamtoje galioja natūralios atrankos dėsnis, jis turįs galioti ir visur kitur: jis vienodai tinkąs moralei kaip ir fiziniam pasauliui; istorijai kaip ir botanikai arba zoologijai; talentams bei charakteriams kaip ir augalams arba gyvūnams. Kaip dirvoje susidaro sąlygos, palankios vieniems augalams ir nepalankios kitiems, taip ir visuomenėje susidaro kultūrinis klimatas,

[1] Žr.: *История эстетики* 1967, 3:733–741.

moralinė temperatūra, palanki vienokiems meno kūriniams ir nepalanki kitokiems. Kiekvienas kūrinys susijęs su visa menininko kūryba, o šioji – su menininko gyvenamąja aplinka, su jo epocha. Aplinka yra svarbiausias kultūrą ir meną formuojantis faktorius. Kitas faktorius yra rasė – savitas tautos charakteris, paveldimų įgimtų polinkių ir savybių visuma, suformuota konkrečios geografinės aplinkos. Trečias (šalia aplinkos ir rasės) kultūrą ir meną determinuojantis veiksnys yra momentas – konkretus istorinis laikas ir vieta. Menininkas visuomet ieško dominuojančio epochos tipo, kurį suformuoja tie patys trys faktoriai: aplinka, rasė ir momentas. Tokiu būdu menas išreiškia būdinguosius visuomenės dvasinio gyvenimo bruožus. Taigi, pagal Taine'ą, menas yra griežtai sociališkai determinuotas. Tačiau visuomenės gyvenimo, jos kultūros ir meno determinuotumą jis tapatina su determinuotumu gamtoje – augalų ir gyvūnų pasaulyje. Taip meno sociologija pavirsta biologija.

Pozityvizmo idėjas literatūroje propagavo prancūzų rašytojas Émile'is Zola – žymiausias natūralizmo atstovas.[1] Kaip meno ir literatūros srovė bei kryptis natūralizmas susiformavo Prancūzijoje XIX a. 7-ajame dešimtmetyje, o vyravo 8-ajame ir 9-ajame dešimtmetyje. Įsitvirtinti natūralizmui literatūroje labiausiai padėjo Zola teoriniai darbai – traktatas *Eksperimentinis romanas* (1879) ir straipsniai apie teatrą.

[1] Žr.: *История эстетики* 1967, 3:700–708; P. Koganas, *Vakarų Europos literatūra*, vertė Tomas Stonis, Vilnius, 1948, 2:353–397.

Zola taip atsiribojo nuo realizmo: „Manęs klausinėja, – sako Zola, – kodėl aš nepatenkintas žodžiu *realizmas*, kuris buvo populiarus prieš 30 metų. Aš taip padariau tik todėl, kad *anuometinis realizmas siaurino meninį bei literatūrinį akiratį*; man rodėsi, kad žodis *natūralizmas* praplečia stebėjimo akiratį <...>. Aš nenoriu, kaip O. de Balzacas, spręsti, kokia turi būti žmonių gyvenimo santvarka, nenoriu būti politikas, filosofas, moralistas. Aš pasitenkinsiu mokslininko vaidmeniu, vaizduosiu tikrovę, ieškodamas jos vidinių, paslėptų pagrindų <...>. Aš neliečiu politinės santvarkos vertingumo klausimo, aš nenoriu ginti kurią nors politiką arba religiją. Mano piešiamas paveikslas – tai paprasta tikrovės atkarpos analizė, tokios tikrovės, kokia ji yra." Taigi menininkas pasiskelbia esąs mokslininkas, o ne pranašas. Zola stengiasi perkelti į meną tiksliųjų (gamtos) mokslų metodus. Jam atrodo, kad „vienodas determinizmas valdo ir akmens gabalą, ir žmogaus smegenis".[2] Mokslas įrodęs, kad dvasios gyvenimas yra ne kas kita, kaip materijos savybė. Todėl ir dvasinio gyvenimo tyrimo metodai turį būti tie patys, kaip ir gamtos tyrimo metodai. Rašytojas tęsiąs iš esmės fiziologo darbą. Eksperimentuodamas su žmogaus psichika, jis padedąs ją pažinti ir tuo pačiu pertvarkyti visuomenę moksliniais pagrindais. „Mes, – sako Zola, – stengiamės ištirti žmogaus protines ir asmenines savybes, kad galėtume jas reguliuoti. Mes <...> rodome bandymais, kuriuo būdu aistra pasireiškia visuomenėje. Kai mes pažinsime kurios nors aistros mechanizmą, galima bus susivokti ir ją suvaržyti arba bent padaryti ją kiek galint mažiau kenksmingą. Štai kame glūdi mūsų natūralistinių kūrinių nauda ir aukšta moralinė vertė."[3] Taigi natūralistai neieško giliųjų priežasčių, nenori užsiiminėti tuščiais dalykais – svajoti arba spėlioti, o stengiasi aprašinėti ir sisteminti betarpišką savo patirtį. Natūralistiniam menui būdinga biologinė žmogaus samprata. Žmogus čia traktuojamas ne kaip socialinė, o kaip biologinė būtybė. Visas žmogaus gyvenimas, visas jo dvasinis pasaulis priklausąs nuo jo prigimties, o ne nuo socialinės aplinkos. Žmogų blaško ir kankina jo įgimtos aistros, o ne jo padėtis visuomenėje, ne jo santykis su

[2] Cit. iš: Koganas 1948, 2:376.

[3] Cit. iš: Ibid., 2:377.

kitais. Todėl natūralistiniame mene ypač daug dėmesio skiriama paveldėjimui, gilinamasi į biologinę žmogaus kilmę, aprašinėjami jo tėvai ir protėviai, plačiai vaizduojami fiziologiniai procesai, ypač žemesnieji žmogaus instinktai.

Natūralistų pastangos buvo nukreiptos prieš romantikų subjektyvizmą ir subjektyvizmo tradicijas realistiniame mene. Savo mokytojais jie laikė Gustave'ą Flaubert'ą, G. de Maupassant'ą, – tuos menininkus, kurie reikalavo iš kūrėjo visiško nešališkumo, maksimalaus objektyvumo. Vėliau natūralizmo sąvoką imta taikyti tokiems kūriniams, kuriems būdingas smulkmeniškas gyvenimo paviršiaus, ypač tamsiųjų jo pusių, kopijavimas.

Estetinių idėjų sklaida Lenkijoje. Lenkakalbė literatūra Lietuvoje

Estetinės idėjos, literatūros srovės bei kryptys, literatūrinių stilių naujovės XIX amžiuje pasiekdavo Lietuvą daugiausia per Lenkiją. Tik Mažojoje Lietuvoje daugiau reiškėsi vokiečių estetinės minties įtaka. Ryšiai su rusų literatūra ilgą laiką buvo silpni, jie pasidarė glaudesni tik XIX a. pabaigoje.

Artimiausias lietuviškos literatūros kontekstas buvo literatūra, kuriama Lietuvoje lenkų kalba. O lenkų kalbą vartojo ir ja rašė įvairios tautinės bei kultūrinės orientacijos žmonės. Tarp jų buvo ir tokių, kuriems nerūpėjo jokie lietuvių tautos interesai. Jie laikė lietuvius žemesnės rūšies žmonėmis, žiūrėjo į juos iš aukšto, niekino jų kalbą, nepripažino jiems jokių kultūrinių teisių, sąmoningai žlugdė bet kokią jų tautinę iniciatyvą. Tačiau buvo ir tokių lenkų arba sulenkėjusių ir jau lietuviškai nebemokančių lietuvių, kurie nepritarė unijai, pripažino, o kartais ir gynė lietuvių tautos teisę į savarankišką gyvenimą. Buvo ir sulenkėjusių lietuvių – unijos šalininkų, kurie kalbėjo ir rašė lenkiškai, bet Lietuvą laikė savo tėvyne ir patys save kartais vadino lietuviais, bet nepritarė savarankiškam lietuvių kultūriniam darbui, nes suvokė jį kaip vieningų jėgų, nukreiptų prieš carizmą, skaldymą. Buvo lietuvių, iš mažens dvikalbių (kalbėjusių lietuviškai ir lenkiškai), kurie rašė daugiausia lietuviškai, tačiau laikėsi unijinių pažiūrų. Buvo lietuvių, kurie rašė daugiausia lenkiškai, bet mokėjo ir lietuviškai, kurie gynė Lietuvą ir jos kultūrą. Pagaliau buvo lietuvių, kurie iš principo rašė lietuviškai, bet lenkų kalbą vartojo susirašinėjimui arba lietuvybės propagavimui. Taigi Lietuvoje lenkų kalba sukurtos literatūros ideologija labai sudėtinga. Lietuvių kalba viena reiškė A. Mickevičiui ar J.I. Kraszewskiui – ir visai ką kita A. Baranauskui ar Maironiui. Viena reiškė rašytojams, kūrusiems tik lenkų kalba, ir kita – kūrusiems abiem (lietuvių ir lenkų) kalbomis. Tačiau apskritai lenkakalbė Lietuvos literatūra yra svarbi Lietuvos kultūros dalis, labiausiai įtakojusi lietuvių kalba sukurtąją literatūrą. Didžiajai daliai lenkakalbės literatūros būdinga lietuviška tematika. Joje herojiškomis spalvomis vaizduojama Lietuvos istorija, žavimasi Lietuvos gamta, lietuvių papročiais. Toji literatūra padėjo ugdyti tautinę lietuvių savimonę, žadinti patriotizmą.

Lenkijoje tuometinis meninis gyvenimas buvo labai margas: pynėsi įvairios srovės, kryptys, mokyklos. Tačiau ir ten ryškėjo didieji literatūriniai poslinkiai, kurių esmė buvo perėjimas iš klasicizmo į romantizmą.[1]

Atkakliausias klasicizmo principų gynėjas lenkų literatūroje tuomet buvo Kajetanas Koźmianas, manęs, kad kūryboje reikia vadovautis blaiviu protu, griežtomis taisyklėmis, neigiamai vertinęs originalumą, rašęs progines eiles, odes, kuriose šlovino Napoleoną, o kai šis pralaimėjo, – carą Aleksandrą I. Jis labai nemėgo

[1] Lenkų romantikų ir klasicistų polemikos apžvalgą žr. Stefano Kawyno įvadiniame straipsnyje: *Walka romantyków z klasykami*, Kraków, 1960, iii–xci. Iš šios antologijos cituojami ir poleminiai tekstai.

romantikų, ypač Mickevičiaus, vadino jį „pusgalviu", „nevala", „smuklininku" ir pan. Romantikus kaltino dėl revoliucinio judėjimo Lenkijoje, dėl 1830–1831 m. sukilimo.

Klasicistinių, nors ir ne tokių ortodoksiškų, pažiūrų buvo Liudwikas Osińskis. Jis taip pat manė, kad klasicistų sukurtos poezijos taisyklės yra absoliučios, nepriklauso nuo vietos ir laiko, vienodai tinka visoms tautoms ir visoms epochoms. Jis irgi nemėgo romantikų, rezgė visokias intrigas prieš A. Mickevičių, parašė jo *Vėlinių* parodiją.

Labai nenuosekliai klasicistus palaikė Franciszekas Morawskis. Jis kritikavo kai kuriuos romantinės literatūros bruožus (subjektyvizmą, individualizmą), bet nesutiko su klasicistams būdingu formaliu kūrinių traktavimu, žavėjosi W. Shakespeare'u, vertino F. Schillerį, G.G.N. Byroną, Mickevičių, pritarė patriotiniams motyvams jų kūryboje. Kompromisines savo pažiūras jis išdėstė dviejuose literatūriniuose laiškuose *Lenkų klasikai ir romantikai* (1829).

Dar labiau tarpinę padėtį tarp klasicistų ir romantikų užėmė Franciszekas Salezas Dmochowskis, Franciszeko Ksawero Dmochowskio sūnus. F. K. Dmochowskis 1788 m. išleido populiarųjį *Eiliavimo meną* (*Sztuka rymotwórcza*), N. Boileau *Poezijos meno* sekimą, kurio pataisytas leidimas išėjo 1826 m. Tuo tarpu sūnus F.S. Dmochowskis recenzavo Mickevičiaus *Krymo sonetus*, pripažino didžiulį poetinį jo talentą, bet priekaištavo jam, kad nesilaiko klasicistinių kalbos ir stiliaus taisyklių.

Taigi daugumas lenkų klasicistų XIX a. pradžioje jau nebuvo nuoseklūs. Naujų estetinių idėjų skatinami, naujoviškos kūrybos veikiami, jie keitė griežtai klasicistines pažiūras, taikėsi prie naujų meno tendencijų.

Lietuvos literatai nuolat jautė stiprią pietinių kaimynų įtaką, – tai lėmė glaudžios sąsajos su Lenkijos (Karūnos) kultūra, estetinėmis idėjomis, sąlyčiai su Varšuvos ar Krokuvos literatūriniu gyvenimu. Parankinėmis knygomis, įėjusiomis į mokyklų lektūrą, buvo I. Krasickio, A. Naruszewicziaus, S. Trembeckio, K. Koźmiano, J. U. Niemcewicziaus bei kitų lenkų klasicizmo atstovų kūriniai. Su pagrindiniais žodžio meno principais, retorikos ir poetikos taisyklėmis jie irgi susipažino iš tų pačių autorių veikalų, visų pirma – iš F.N. Golańskio (*Apie iškalbos meną ir poeziją – O wymowie i poezji*, 1786) ir F.K. Dmochowskio (*Eiliavimo menas – Sztuka rymotwórcza*, 1788). Pažymėta, kad šie darbai, pagrįsti normatyvizmu (trijų stilių teorija, griežta žanrų sistema, pabrėžtos literatūros didaktinė, šviečiamoji funkcijos ir kt.), buvo išleisti ir Vilniuje (Golańskio 2-asis papildytas leidimas – 1788 m., Dmochowskio – 1820 m.).

Lenkų klasicizmo (daugiausia šviečiamojo) idėjų pamatas buvo vienas esmingiausių estetinių inspiracijų šaltinių XIX a. pradžios Lietuvos literatams. Vilniaus intelektualai (visų pirma broliai Janas ir Jędrzejus Śniadeckiai, D.B. Tomaszewskis, E. Słowackis, A. Goreckis, „Vilniaus Franklinu" vadinamas K. Kontrimas ir kt.) savo leidybine, moksline veikla smarkiai išplėtė šviečiamojo klasicizmo akiratį, dėl to Vilnius laikomas vienu iš dviejų lenkų „postanisloviškojo klasicizmo" („klasycyzm postanisławowski") centrų. Tuo pat metu vis labiau stiprėjo sentimentalizmo bei įvairių preromantizmo srovių (jungizmo, goticizmo, osijanizmo) atgarsiai Lietuvoje.

Romantiniai literatūros bruožai lenkiškoje Lietuvos rašytojų kūryboje ėmė ryškėti jau XIX a. pradžioje. Leono Unickio eilėraščių rinkinys *Mano mūzos pradai* (*Pierwiastki mej muzy*), išleistas Vilniuje 1805 m., išprovokavo Vilniaus klasicistų

kritišką recenziją, kuri buvo paskelbta 1806 m. *Vilniaus literatūriniame laikraštyje* (*Gazeta Literacka Wileńska*). Tai buvo „romantizmo kovos su klasicizmu lenkų literatūroje pradžia".[1] Romantizmui būdinga istorinė tema (apie Lietuvos praeitį bei Vilniaus pilį) jau kiek anksčiau suskambo Franciszeko Szahino Sokóło poezijos rinkinyje *Lenkų mūza* (*Muza polska*), išleistame Vilniuje 1804 m. To rinkinio eilėraštį apie Vilniaus pilies griuvėsius D. Poška laisvai išvertė į lietuvių kalbą („Dūmojimas ant senos pilies Vilniuje"). Lietuvos ir Vilniaus praeitį pavaizdavo taip pat Tadeuszas Lityńskis savo kūrybos dvitomyje *Įvairūs raštai eilėmis ir proza* (*Pisma różne wierszem i prozą*), kuris buvo išleistas Vilniuje 1808 m. Kiti romantizmo pradininkai Lietuvoje (preromantikai), rašę lenkų kalba, buvo poetai Onufras Pietraszkiewiczius, Antonis Goreckis, prozininkė Ona (Anna) Radvilaitė-Mostowska, kurios septynias apysakų knygas vien 1806 m. išleido Vilniuje J. Zawadskis.[2]

[1] *Senoji Lietuvos literatūra* 1994, 3:45.

[2] Ibid., 3:42–64.

Atvira ir intensyvi teorinė polemika su klasicizmu lenkų literatūroje prasidėjo 1816 m. Mickevičius tada dar buvo Vilniaus universiteto pirmo kurso studentas, teberašė gimnazistiškus klasicistinius eilėraščius, bet jau brandino Filomatų draugijos idėją. Tačiau tais metais Poznanės licėjaus mokytojas Janas Samuelis Kaulfusas išleido studiją vokiečių kalba: *Kodėl vokiečių kalba ir literatūra, kaip auklėjimo priemonė, yra pranašesnė už prancūzų (Warum ist die deutsche Sprache und Literatur als Hilfsmittel zur Fortbildung der Französichen vorzuziehen?)*. Toje studijoje Kaulfusas aukštino ir propagavo vokiečių preromantinę literatūrą (jaunojo J.W. Goethe's, F. Schillerio kūrybą), kėlė ją kaip kontrastą klasicistinei prancūzų literatūrai.

Kaulfuso knygą 1818 m. labai sukritikavo savo recenzijoje, išspausdintoje leidinyje *Pamiętnik Warszawski* (*Varšuvos dienraštis*) Stanislovas Kostka Potockis. Jis įrodinėjo, kad vokiečių preromantinė literatūra lenkams kaip tik yra žalinga. Tai literatūrai trūkstą gero skonio, joje esą pilna visokių svaičiojimų, ji kvailinanti žmonių galvas. Ji esanti ypač kenksminga jaunimui: vedanti jį klystkeliais, daranti amoralų, asocialų, pesimistišką. Tokia literatūra, paskleista Lenkijoje, Potockio nuomone, sukeltų didžiulį gaisrą. Potockio recenzija irgi buvo vienas pirmųjų balsų, nukreiptų prieš romantines tendencijas, besiskverbiančias iš vokiečių literatūros į Lenkiją.

Prasidėjusią polemiką tučtuojau pratęsė Kazimierzas Brodzińskis, kuris laikomas žymiausiu lenkų preromantizmo atstovu – lenkų romantizmo Jonu Krikštytoju. Mickevičius jį pavaizdavo savo *Vėlinėse* (III dalyje kaip IV literatą). 1818 m. (periodiniame leidinyje *Pamiętnik Warszawski*) jis išspausdino studiją „Apie klasiškumą ir romantiškumą, taip pat apie lenkų poezijos dvasią" („O klasyczności i romantyczności tudzież o duchu poezji polskiej"). Studijoje Brodzińskis pasisakė prieš neistorišką (klasicistinį) literatūros vertinimą.[3] Jis teigė, kad literatūra vystosi ir kad jos raida priklauso nuo politinių ir religinių santykių kitimo. Kiekviena tauta turinti savitą prigimtį ir papročius, o literatūra esanti „epochos ir tautos veidrodis" – „tautos dvasios", jos charakterio išraiška. Todėl rašytojai turį būti originalūs, nemėgdžioti svetimų pavyzdžių. Jie turį įsiklausyti į savo tautos balsą. Medžiagos savo kūrybai jie pakankamai rasią tautos istorijoje, tautosakoje, ypač liaudies dainose. Pagrindinis rašytojo uždavinys – atskleisti istorinę tiesą. Brodzińskis griežtai pasisakė prieš literatūros luominį uždarumą. „Literatūra, – teigė jis, – skirta ne atskirai klasei, kuri prisiskiria sau gerą skonį, o visai visuomenei." Didelę reikšmę Brodzińskis skyrė gimtajai (lenkų) kalbai, laikė ją didžiausiu tautos dvasiniu turtu,

[3] *Walka romantyków z klasykami* 1960, 10–14.

ragino ją branginti ir puoselėti. Visais tais atžvilgiais Brodzińskis palaikė ir propagavo naujas, romantines idėjas.

Kartu Brodzińskis dar buvo saikingas romantikas ir lenkų literatūrai siūlė kompromisinį kelią. Jis ragino romantinei poezijai būdingą dvasios polėkį, jausmų gilumą, platų minties bei idėjos užmojį derinti su klasicistų išdailinta forma, jų „skoniu ir blizgesiu".

Brodzińskis susijęs ir su lietuvių kultūra. Jis domėjosi lietuvių literatūra, propagavo Lenkijoje lietuvių tautosaką. Jis palankiai atsiliepė apie S. Valiūno „Birutės dainą", L. Rėzos išleistą lietuvių liaudies dainų rinkinį, perspausdino Lenkijoje Rėzos 1818 m. parašytą straipsnį apie lietuvių liaudies dainas.

Daugelis minčių ir formulavimų Brodzińskio studijoje nepatiko Vilniaus universiteto profesoriui, matematikui, astronomui ir filosofui Janui Śniadeckiui. Jis 1819 m. *Vilniaus dienraštyje* (*Dziennik Wileński*) išspausdino straipsnį „Apie klasikinę ir romantinę literatūrą" („O piśmach klasycznych i romantycznych"), kuriame Brodzińskį sukritikavo. Tokiu būdu polemika tarp klasicistų ir romantikų buvo perkelta į Lietuvą – į Vilnių. Śniadeckis buvo švietėjiškos racionalistinės filosofijos šalininkas. Jo nuomone, romantikai remiasi daugiausia vokiečių agnosticistine arba subjektyvistine filosofija, kuri kenkia tiek mokslo, tiek literatūros raidai. Toji filosofija subjektyvias svajas apie pasaulį pateikianti kaip objektyvią tiesą. Todėl pritarti romantikams esą reikštų grįžti į obskurantizmą, iš kurio neseniai buvo išvadavusi žmoniją šviečiamoji filosofija. Straipsnyje Śniadeckis pritarė iš esmės šviečiamojo klasicizmo principams.

Į polemiką su Śniadeckiu įsitraukė ne tiktai romantikai, bet ir kai kurie klasicizmo šalininkai, pvz., Vilniaus universiteto profesorius Leonas Borowskis, parašęs studiją *Pastabos apie poeziją ir retoriką jų panašumo ir skirtingumo požiūriu* (*Uwagi nad poezją i wymową pod względem ich podobieństwa i różnicy*; 1819–1820). Su Śniadeckiu polemizavo taip pat Franciszekas Wężykas, Janas Królikowskis ir daugelis kitų.

Intensyvėjant polemikai tarp klasicistų ir romantikų, į literatūrinio gyvenimo areną jau žengė nauja karta su savo estetine koncepcija. Iškiliausias tos kartos atstovas buvo ADOMAS MICKEVIČIUS. Gimęs 1798 m. Kūčių naktį greičiausiai Zaosės dvarelyje (Baltarusijoje), jis nuo 1806 m. gyveno su tėvais Naugarduke. Jo tėvas kildino save iš lietuviškos Mickevičių-Rimvydų giminės, jautėsi esąs Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pilietis, dalyvavo T. Kościuszkos sukilime. Adomas mokėsi dominikonų vidurinėje mokykloje, o ją baigęs 1815 m. iš Naugarduko atvyko studijuoti į Vilniaus universitetą. Čia gabus, darbštus ir išpruses jaunuolis su įkarščiu gilinosi į literatūros, istorijos, filosofijos veikalus, mokėsi kalbų (gerai išmoko lotyniškai, prancūziškai, skaitė vokiškai, angliškai). Nuodugnios įžymių profesorių paskaitos, platus naujausių knygų pasirinkimas bei judri mokslo ir meno idėjų apykaita padėjo jam tapti visapusiškai išsilavinusiu eruditu bei išsiugdyti nepaprastai jautrią estetinę nuovoką. Vilniuje Mickevičius gangreit pasinėrė į kultūrinio gyvenimo sūkurį, įsitraukė į anticariškai nusiteikusios jaunuomenės sąjūdį – netrukus tapo bendraamžių dvasiniu vadovu bei vienu iš Filomatų draugijos lyderių.

Adomas Mickevičius

Filomatų ir filaretų veikla buvo labai reikšminga poeto dvasinei brandai, – jos poveikį jis jautė visą gyvenimą. Šiame sambūryje puoselėti tautos išsivadavimo projektai, gilus patriotizmas, pagalba tautinei kultūrai bei išsiugdyta demokratinė

mąstysena formavo vėlesnės Mickevičiaus kūrybos akiratį. Draugijos nariai, paskatinti savo profesorių, svarstydavo referatus politiniais, socialiniais, kultūriniais klausimais, skaitydavo ir recenzuodavo savo literatūrinius bandymus.

Be Mickevičiaus, jau pradėjusio aktyvų literatūrinį darbą (jis vertė Voltaire'o filosofines apysakaites, rašė poemėles, sukūrė filomatų himną, daug proginių eilėraščių), plunksną miklino ir nemaža jo bičiulių. Spaudoje įvairaus žanro kūrinių (daugiausia Lietuvos istorijos tema) paskelbė ar rankraščiuose paliko jo mokyklos bičiulis J. Czeczotas („Giesmelės apie žymias lenkes ir lietuves" – „Śpiewki o sławnych Polkach i Litwinkach"; „Giesmelės apie senovės lietuvius iki 1434 metų" – „Śpiewki o dawnych Litwinach do roku 1434", daug eilių), O. Pietraszkiewiczius („Svajojimas prie Gedimino pilies griuvėsių" – „Dumanie u rozwalin zamku Giedymina"), T. Zanas ir kt.

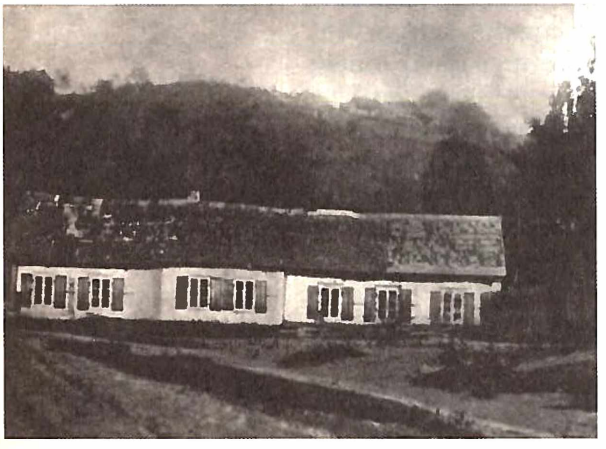

Namas Kaune, kuriame gyveno A. Mickevičius, XIX amžius

Pirmuosius savo kūrinius Mickevičius rašė iš esmės pagal klasicistinius pavyzdžius, – tokia stilizuota tonacija sukurtas ir pirmasis spaudoje paskelbtas jo eilėraštis „Miesto žiema" („Zima miejska", 1818). Tačiau jau poetinėje sakmėje apie narsiąją lietuvių kunigaikštytę – „Živilė" („Żywila"), kurią jis perskaitė savo bičiuliams 1819 m. sausio mėnesį, aiškiai parodė naują kūrybos linkmę. Ją žymėjo ir kiti kūriniai, sukurti Vilniuje ir Kaune (ten 1819–1823 m. Mickevičius dirbo mokytoju).

Tuo metu, 1822 m., Vilniuje pasirodė Mickevičiaus *Poezijos* 1-mas tomas su plačiu įvadu („Apie romantinę poeziją"), kuriame buvo išsamiai išdėstyta romantinė literatūros (poezijos) samprata. Tai buvo Vilniaus romantikų teorinis manifestas. Mickevičius atskleidė istorišką požiūrį į literatūrą. Poezijos istorijoje jis ieško „paprastos įvykių priklausomybės ir paprasto pasekmingumo – kaip, pasikeitus tautos jausenai, charakteriui, mąstysenai, kinta pati poezija, kuri kaip niekas kitas gerai atskleidžia amžiais susiklosčiusį tautų charakterį".[1] Kalbėdamas apie antikinį graikų meną, kurį klasicistai laikė savo sekimų objektu ir nepralenkiamu pavyzdžiu, jis parodė, jog tas menas buvo susijęs su savo epocha: „graikų poetai savo meno didžiausio klestėjimo laikotarpiu visuomet dainavo liaudžiai, jų dainas sudarė tautos jausmai, pažiūros ir prisiminimai", jos „turėjo didelės įtakos tautos charakteriui išlaikyti, stiprinti ir net formuoti". Vėliau, helenizmo epochoje, pasikeitus aplinkybėms, prasidėjus svetimšalių antplūdžiams, praradus laisvę, sunykę ir poetiniai talentai, poezija netekusi savito charakterio ir kilnios paskirties; anksčiau buvusi tautos nuosavybė, vėliau tapusi „eruditų arba dykūnų žaidimu".

Lygiai taip pat istoriškai Mickevičius apžvelgia lotyniškąją romėnų ir viduramžių poeziją, pirmuosius mėginimus sekti antikinio meno pavyzdžiais Renesanso epochoje (Trissino, Ariosto, Tasso kūrybą), klasicizmo įsigalėjimą prancūzų literatūroje, argumentuotai įrodydamas, kad poezijos konkrečios formos yra istoriškai nepakartojamos. Romantizmas taip pat nėra koks naujas savavališkas išsigalvojimas, o yra reiškinys, parengtas visos pasaulinės literatūros raidos. Romantizmo ištakas Mickevičius mato viduramžių trubadūrų ir minezingerių dainose,

[1] Įvadas cit. iš: Mickevičius 1998, 123–144.

Renesanso rašytojų R. Chaucerio, W. Shakespeare'o kūryboje. Shakespeare'ą Mickevičius vadina žmogaus širdies gelmių žinovu, kuris savo dramose drąsiais ir tiksliais štrichais vaizdavo žmogaus prigimtį, jame vykstančias grumtynes tarp aistros ir pareigos, sudarančias vieną iš romantinio pasaulio ypatybių. G.G.N. Byronas, poezijos vaizdus atgaivinęs betarpišku jausmu, galinga aistra ir turtinga vaizduote, padaręs tai, ką dramaturgijoje jau seniai nuveikęs Shakespeare'as. Iš vokiečių rašytojų Mickevičius palankiausiai įvertino „didįjį Schillerį". Romantizmas Mickevičiui yra gyvenamosios epochos menas. Romantine literatūra jis laiko tokią literatūrą, kuri išreiškia epochos dvasią, tautos jausmus, mintis ir papročius. Norint panaikinti naujos, romantinės, literatūros bruožus esą reikėtų pirma pakeisti tautų charakterį, o to negali padaryti jokie teoretikai.

Mickevičius taip pat suformulavo naujus literatūros kūrinių vertinimo principus, būdingus romantinei organinei kritikai. Kritikas visą laiką turi matyti „kūrinio ryšį su epocha ir žmonėmis, atsižvelgti į kintantį meno kūrinių pobūdį". Kūrinys turi būti vertinamas sintetiškai ir visapusiškai – „ne tik estetiškai, bet ir istoriškai, filosofiškai ir morališkai".

Poezijos 1-me tome, kurio pagrindą sudarė „baladės ir romansai", buvo paskelbti tokie reikšmingi Mickevičiaus poezijos kūriniai, kaip „Odė jaunystei" („Oda do młodości"), baladės „Marilės kalnelis" („Kurhanek Maryli"), „Svitezis" („Świteź"), „Lelijos" („Lilie"), o ypač programinė baladė „Romantika" („Romantyczność") – tiesioginis atsakas į J. Śniadeckio priekaištus romantinei poezijai. Kaip aistringas romantizmo manifestas į kultūrinę atmintį visiems laikams įsmigo šios baladės eilutės:

Man regis –
Jausmas pasako žymiai daugiau čia
Nei akiniai arba akys.

Tu juk negyvą tiesą tegynei.
Ji ir neleidžia patirti
Tau šio stebuklo, pažįstamo miniai.
Žvelk širdimi tik į širdį!

Vertė E. Mieželaitis

Czucie i wiara silniej mówi do mnie
Niż mędrca szkieźko i oko.

Martwe znasz prawdę, nieznane dla ludu,
Widzisz świat w proszku, w każdej gwiazd iskierce.
Nie znasz prawd żywych, nie obaczysz cudu!
Miej serce i patrzaj w serce!

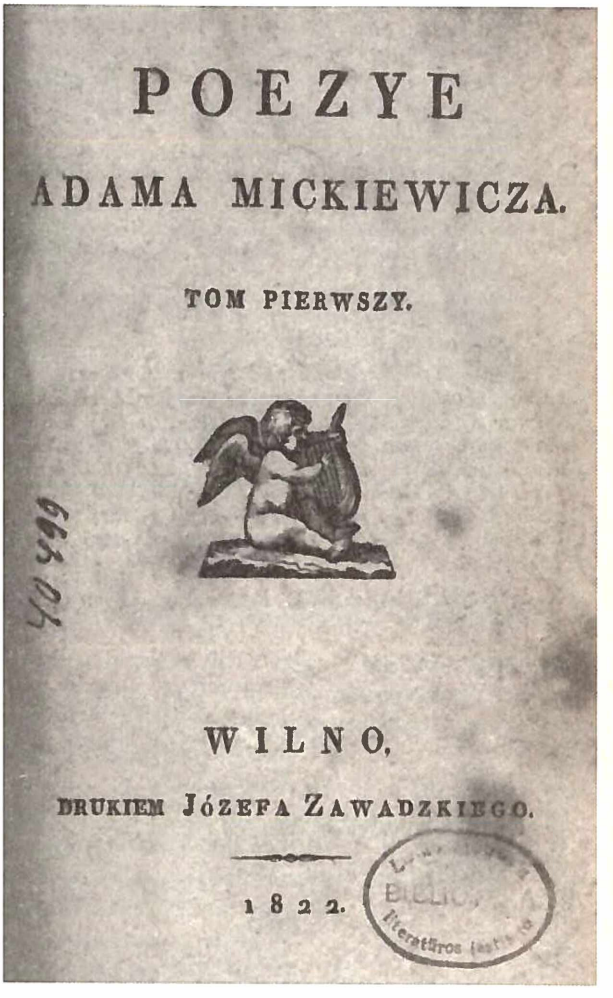
POEZYE
ADAMA MICKIEWICZA.
TOM PIERWSZY.
WILNO,
DRUKIEM JÓZEFA ZAWADZKIEGO.
1822.

A. Mickevičiaus Poezijos
I tomas, 1822

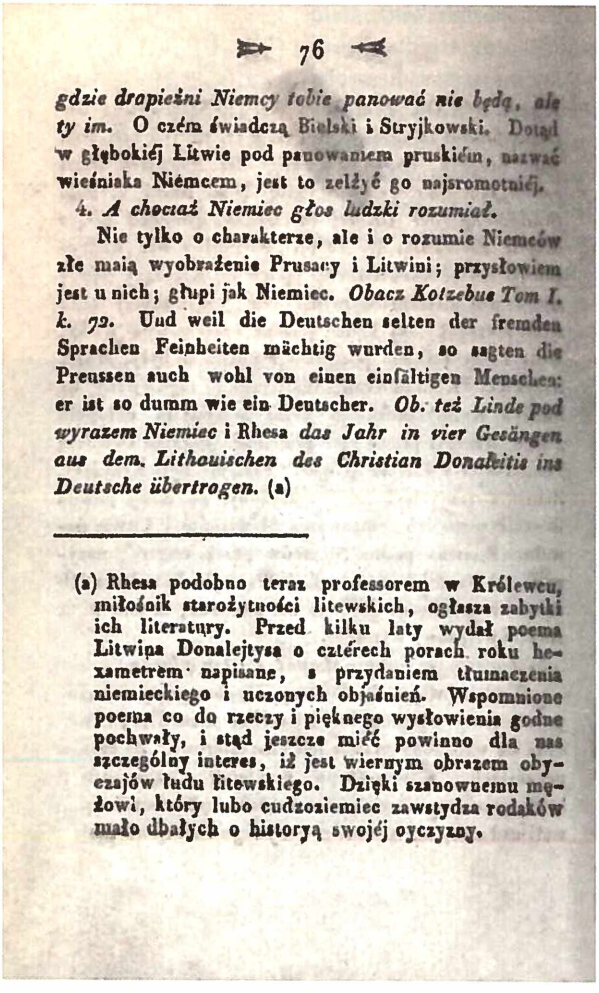

76

gdzie drapieżni Niemcy tobie panować nie będą, ale ty im. O czém świadczą Bielski i Stryjkowski. Dotąd w głębokiéj Litwie pod panowaniem pruskiém, nazwać wieśniaka Niemcem, jest to zelżyć go najsromotniéj.

4. *A chociaż Niemiec głos ludzki rozumiał.*

Nie tylko o charakterze, ale i o rozumie Niemców złe maią wyobrażenie Prusacy i Litwini; przysłowiem jest u nich; głupi jak Niemiec. *Obacz Kotzebue Tom I. k. 72.* Und weil die Deutschen selten der fremden Sprachen Feinheiten mächtig wurden, so sagten die Preussen auch wohl von einen einfältigen Menschen: er ist so dumm wie ein Deutscher. *Ob. też Linde pod wyrazem Niemiec* i Rhesa *das Jahr in vier Gesängen aus dem Lithauischen des Christian Donaleitis ins Deutsche übertragen.* (a)

(a) Rhesa podobno teraz professorem w Królewcu, miłośnik starożytności litewskich, ogłasza zabytki ich literatury. Przed kilku laty wydał poema Litwina Donalejtysa o czterech porach roku hexametrem napisane, z przydaniem tłumaczenia niemieckiego i uczonych objaśnień. Wspomnione poema co do rzeczy i pięknego wysłowienia godne pochwały, i stąd jeszcze mieć powinno dla nas szczególny interes, iż jest wiernym obrazem obyczajów ludu litewskiego. Dzięki szanownemu mężowi, który lubo cudzoziemiec zawstydza rodaków mało dbałych o historyą swojéj oyczyzny.

A. Mickevičiaus Poezijos *II tomas, 1823. Atsiliepimas apie Kristijoną Donelaitį*

Baladėse ir romansuose, kuriuos autorius pratarmėje pavadino liaudies poezijos formomis, ryškus nusiteikimas remtis folkloru. Tai patvirtina ir prierašai prie kūrinių: „Žuvelė" – „iš liaudies dainų", „Marilės kalnelis" – „sumanymas pagal lietuvių dainą", „Lelijos" – „iš liaudies dainų" ir pan. Šiame cikle be užuolankų skelbiamas laisvos vaizduotės, intuityvaus mąstymo triumfas. Meninis baladžių pasaulis prisodrintas fantastiškų, „keistų" dalykų, kūriniai sąmoningai stilizuojami pagal lietuvių ir gudų folklorą, jų veiksmas dažniausiai plėtojamas slėpiningoje prieblandoje, gūdžioje girioje, miglotose pakrantėse. Personažų ir lyrinio subjekto balse tvyro nerimas, pagaulus vidinis dramatizmas, fatališkos netekties ir metafizinio skausmo atbalsiai, tokie būdingi romantizmo herojams. Analogiškas nuotaikas skatino ir asmeniniai poeto išgyvenimai, meilė Maryliai Wereszczak (ji 1821 m. ištekėjo už grafo W. Puttkamerio).

Mokytojaudamas Kaune, Mickevičius parengė ir *Poezijos* 2-ą tomą, išėjusį 1823 m. Jame paskelbta: „lietuviška apysaka" – poema *Gražina*; *Vaiduoklis* – savotiška poetinė įžanga į *Vėlines*; poeto pratarmė apie Vėlinių apeigas bei II ir IV *Vėlinių* dalys. Nors pagal tematiką ir žanrą tai yra skirtingi kūriniai, tačiau juos sieja aukšta emocinė įtampa, paslapties dvelksmas.

Mickevičius tarsi tęsia ir jau išryškėjusias savo kūrybos tematines gijas: *Gražinoje*, kaip ir „Živilėje", vaizduojama Lietuvos praeitis (veiksmas vyksta Vytauto Didžiojo laikais), poetizuojamas vienišo didvyrio žygdarbis, o *Vėlinėse* ataidi mistiniai baladžių motyvai: begal reikšmingą vietą tarp veikėjų užima dvasios, bendraujančios lygiomis teisėmis su žmonėmis, o kūrinio centre – nelaimingas įsimylėjėlis Gustavas, kuris blaškosi tarp gyvybės ir mirties. Su šiuo veikėju į Mickevičiaus kūrybos pasaulį ateina ryškiausias lenkų romantizmo herojus, III dalyje virtęs tragiškuoju Konradu, kuris dėl tėvynės laisvės išdrįsta mesti iššūkį Dievui.

Reikšminga ir tai, kad Kaune sustiprėjo poeto dėmesys lietuvių etnokultūrai. *Gražinos* komentaruose jis nuolat mini įvairius duomenis apie senovės lietuvius, rašo apie jų tėvynės meilę ir neapykantą pavergėjams kryžiuočiams, aptaria kai kuriuos gyvenimo, laidotuvių papročius, nurodo populiariausius patiekalus, pateikia žinių iš pagonių mitologijos.

Aiškindamas poemoje pavartotą posakį „Kvailas kaip vokietis", Mickevičius šalia kitų šaltinių (A. Kotzebue istorijos, S.B. Lindės žodyno) nurodo ir L. Rėzos išleistus K. Donelaičio *Metus*. Manydamas, jog Rėza yra ne lietuvis, o vokietis, Mickevičius rašo: „<...> Karaliaučiaus profesorius Rėza tarp kitų lietuvių literatūros paminklų paskelbė lietuvio Donelaičio hegzametru parašytą poemą apie keturis

metų laikus, pridėdamas vokišką vertimą ir mokslinius paaiškinimus. Minėtoji poema dėl turinio ir gražios išraiškos verta pagyrimo ir yra tikras lietuvių liaudies papročių paveikslas. Šlovė atminimui garbingojo vyro [Rėzos], kuris, nors svetimtautis, sugėdina tautiečius, maža dėmesio tekreipiančius į savo tėvynės istoriją."[1]

Poemos prierašuose, apibūdindamas žemaičių žirgus (žemaitukus), Mickevičius pateikia „senovinę lietuvių dainelę apie Kęstučio žirgą", kurią greičiausiai pats sukūrė.[2]

Pasibaigus filomatų-filaretų procesui, Mickevičius, kaip ir jo bičiuliai, 1824 m. spalį buvo ištremtas į Rusijos gilumą. Taip pasibaigė devynerius metus trukęs vadinamasis Vilniaus–Kauno laikotarpis, kurio metu išryškėjo svarbiausi poeto romantiko kūrybos metmenys. Nuo šiol romantizmo literatūros srovė su įžymiuoju pradininku ir pagrindiniu „lietuviškosios mokyklos" atstovu besąlygiškai nulėmė tolesnę XIX a. lenkų literatūros plėtrą. Milžiniškas taip pat Mickevičiaus bei visos Vilniuje subrandintos romantizmo mokyklos indėlis į lietuvių literatūrą, tautinės sąmonės, valstybingumo idėjų plėtrą. Nors parašytas lenkiškai, aistringas, laisvės siekius ir meilę gimtajai tautai žadinąs žodis nesunkiai rado kelią į lietuvių šviesuolių širdis.

Vėliau – Rusijoje parašyti *Odesos sonetai*, *Krymo sonetai* (kartu išleisti 1826) ir *Konradas Valenrodas* (1828), Drezdene sukurta *Vėlinių* III dalis (1832), Paryžiuje atgimusi Tėvynės vizija – stambiausias veikalas *Ponas Tadas* (1834) ir kiti kūriniai dar labiau išryškino poeto talentą.

Lietuvių literatūrai, kultūrai svarbi visa vėlesnė Mickevičiaus kūryba, bet labiausiai savo sugestijomis ir tautine ištarme išsiskiria dvi poemos.

Pirmoji – tai „lietuvių ir prūsų žygių istorinė sakmė" apie kovas su kryžiuočiais *Konradas Valenrodas*. Dėl skelbiamų idėjų šis kūrinys laikytinas savotiška pasipriešinimo galingesniam pavergėjui programa, kuri ilgainiui įėjo į lenkų ir lietuvių kultūrą kaip „valenrodizmo" koncepcija. Poemos pratarmėje Mickevičius atskleidė savo požiūrį į Lietuvos valstybę ir lietuvių tautą, bendrais bruožais nušvietė ir valstybės, ir tautos istorinį likimą. Lietuvos valstybės iškilimą Mickevičius laiko neįspėta paslaptimi. „Istorija dar nepakankamai išaiškino, – rašo jis, – kokiu būdu tokia silpna ir taip ilgai svetimiems paklusni tauta sugebėjo iš sykio atsispirti ir pasidaryti pavojinga visiems savo priešams."[3] Lietuva vedė „nuolatinį kruviną karą" su Kryžiuočių ordinu, kartu niokojo Lenkiją, ėmė duoklę „iš Didžiojo Naugardo" ir prasiskverbė „netg ligi Volgos krantų ir Krymo pusiasalio". Garsingiausia Lietuvos epocha buvę Algirdo ir Vytauto laikai. Tuomet jų valdžia siekusi „nuo Baltijos ligi Juodųjų

[1] Mickevičius 1975, 380.

[2] Ibid., 384–385.

[3] Pratarmė cit. iš: Mickevičius 1975, 241–242.

Kondrado Valenrodo *pirmojo leidimo titulinis puslapis, 1828*

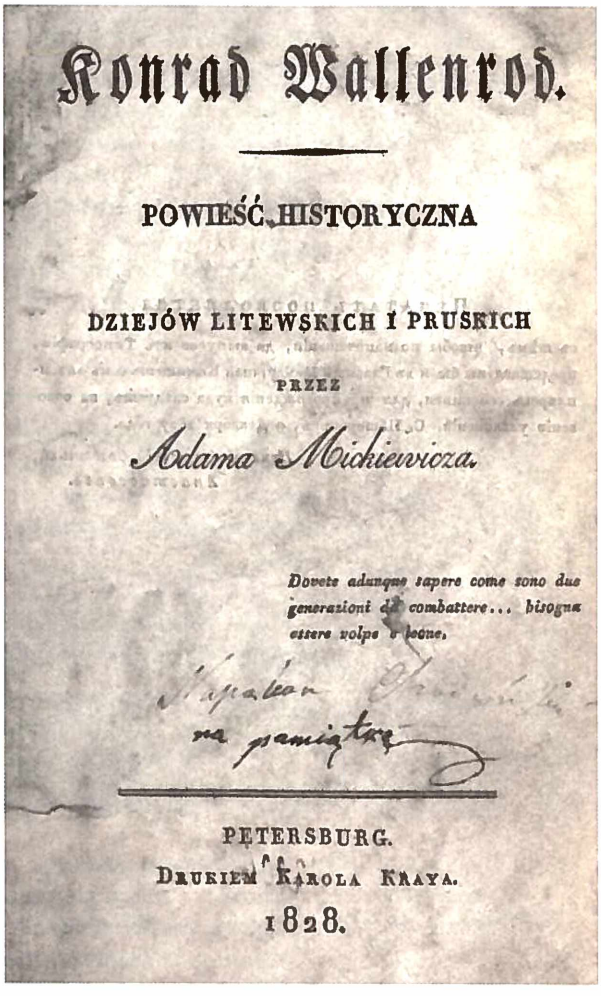
Konrad Wallenrod.

POWIEŚĆ HISTORYCZNA

DZIEJÓW LITEWSKICH I PRUSKICH

PRZEZ

Adama Mickiewicza.

Dovete adunque sapere come sono due generazioni da combattere... bisogna essere volpe e leone.

na pamiątkę

PETERSBURG.
Drukiem Karola Kraya.
1828.

jūrų". Toliau Mickevičius aiškina tos staiga iškilusios valstybės nusilpimo ir sunykimo priežastis. Didžiulė valstybė, perdaug staiga augdama, nesugebėjusi sukurti savyje „vidinės galios, kuri būtų siejusi ir gaivinusi skirtingas jos dalis". Lietuvių tautybė, išsiliejusi perdaug plačiose šalyse, pametusi savo „tikrąją spalvą". Lietuvių pavergti slavai, jau seniai krikščionys, buvę „aukštesnio civilizacijos laipsnio". Būdami morališkai bei kultūriškai pranašesni už „stiprų, bet nekultūringą pavergėją", jie prariję jį „kaip kinai totorius [iš tikrųjų mongolus] grobikus". Jogailaičiai ir galingesnieji jų vasalai virtę lenkais. Daugelis lietuvių kunigaikščių Rusijoje priėmę rusų tikėjimą, kalbą ir tautybę. „Tokiu būdu, – reziumuoja Mickevičius, – Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė jau nebebuvo lietuviška, *tikroji lietuvių tauta* atsidūrė vėl savo senose ribose; jos kalba liovėsi buvusi dvaro ir galingųjų kalba ir išliko tiktai liaudyje" (išskirta cituojant). Taigi Mickevičiui „tikroji lietuvių tauta" – tai lietuviškai kalbanti tauta. Lietuva esanti „įdomus pavyzdys tautos, kuri po didžiulių savo laimėjimų išnyko, kaip upelis po per gausaus potvynio nuslūgsta ir plaukia jau siauresne negu pirmiau vaga". Lietuva jau esanti „visiškai praeityje". Tik jos istorija teikianti „dėkingos poezijai medžiagos". Poetas, apdainuojąs ano meto įvykius, galįs „rūpintis vien tik pačiu istoriniu objektu, pagilinimu dalyko ir menine išraiška, visiškai nepaisydamas skaitytojo interesų, aistrų bei madų". Tokių būtent objektų liepęs ieškoti Schilleris sakydamas: „Was unsterblich im Gesang soll leben, / Muss im Leben untergehn" („Kas nemirtingas turi gyventi giesmėje, privalo išnykti gyvenime"). Vėliau, emigracijoje, Mickevičius ėmė kiek viltingiau žvelgti į „tikrosios lietuvių tautos" ateitį.

Konrado Valenrodo veiksmas, pagrįstas Lietuvos metraščiais ir poetinę laisvę teikiančiais istorinių faktų kontūrais, plėtojamas keliais lygmenimis. Tiesioginė intriga, kurią užmezga mįslingas kryžiuočių magistro Konrado elgesys, įrašomas į meilės (Aldonos siužetinė gija), vaidilos poeto, tautos dvasios ugdytojo (Albanas) ir emocinių lyrinių refleksijų (pvz., daina apie Nerį) motyvų kontekstą. Potekstėje glūdi ganėtinai aiškiai suformuluota kovos su priešais taktika: „Betaig tu esi vergas, vergo ginklas – tai klastos". Šis iš italų mąstytojo N. Machiavellio paimtas principas (moto įrašyta mintis – „reikia būti lape ir liūtu") negali vis dėlto teikti dvasios ramybės, tad Konrado paveikslas yra ataustas tragiškomis spalvomis: herojus jaučiasi atlikęs pareigą tėvynei, bet dėl to paaukojęs savo ir savo mylimosios laimę.

Poema sukurta subrendusio talento, kupina meninės įtaigos, raiškių vaizdų. Itin įdomi įvairuojanti eilėdaros struktūra. „Vaidilos sakmėje" Mickevičius (kai kas mano, jog paveiktas Donelaičio) panaudojo stilizuotą hegzametrą:

> Kur žygiavo lietuviai? Baigę naktinį puolimą,
> Iš pilių bei bažnyčių išgrobtą lobį gabeno.
> Stipriai suraišiotom rankom vilkosi vokiečių minios
> Ar su virvėm ant kaklo paskui žirgus skubėjo.
>
> Vertė V. Mykolaitis-Putinas

> Skąd Litwini wracali? Z nocnej wracali wycieczki,
> Wiezli lupy bogate, w zamkach i cerkwiach zdobyte.
> Tłumy brancow niemieckich z powiązanymi rękami,
> Ze stryczkami na szyjach, biegą przy koniach zwycięzców.

Antrasis kūrinys – stambi 12 knygų epopėja *Ponas Tadas, arba Paskutinis antpuolis Lietuvoje* – į lietuvių kultūrą įėjo pirmiausia dėl įžymiosios invokacijos: „Tėvyne Lietuva, mielesnė už sveikatą! / Kaip reik tave branginti, vien tik tas pamato, / Kas jau tavęs neteko" (vertė V. Mykolaitis-Putinas) („Litwo, ojczyzno moja! ty jesteś jak zdrowie; / Ile cię trzeba cenić, ten tylko się dowie, / Kto cię stracił"). Šie Mickevičiaus žodžiai, paliudijantys jo etninę tapatybę, daug sykių cituojami ir parafrazuojami lietuvių kultūros puoselėtojų; žymiausia parafrazė – tai V. Kudirkos „Tautiška giesmė".

Pono Tado *pirmojo leidimo titulinis puslapis, 1834*

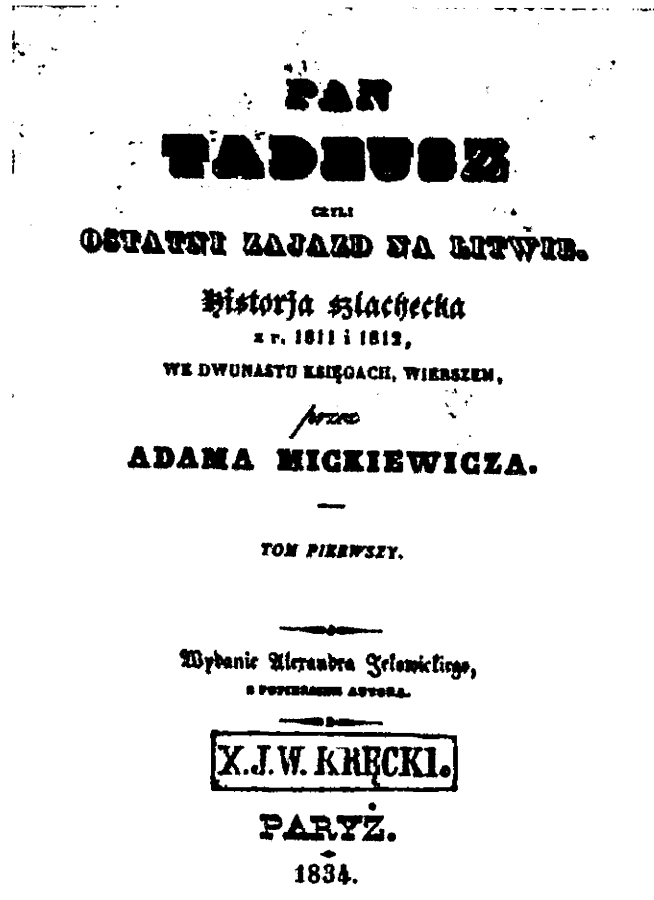
PAN
TADEUSZ
CZYLI
OSTATNI ZAJAZD NA LITWIE.
Historja szlachecka
z r. 1811 i 1812,
WE DWUNASTU KSIĘGACH, WIERSZEM,
przez
ADAMA MICKIEWICZA.
—
TOM PIERWSZY.
Wydanie Alexandra Jełowickiego,
X.J.W. KRĘCKI.
PARYŻ.
1834.

Ponas Tadas yra unikalus kūrinys, gimęs iš skausmingos nostalgijos ir apoteoziško bandymo prikelti bei įamžinti didžios valstybės – Lietuvos ir Lenkijos Respublikos – palikimą, kasdieninio smulkių bajorų (pagrindinių Žečpospolitos piliečių) gyvenimo, papročių, buities vaizdus. Poema yra prisodrinta lietuviškų realijų (dažnai minimi Lietuvos kunigaikščiai, pasakojama Vilniaus įkūrimo legenda, įterptas D. Poškos Baublio aprašymas, ataidi lietuvių tautosakos motyvai), nuostabiai aprašytų gamtovaizdžių, lyrinių refleksijų.

Epinės poemos žanras iš autoriaus reikalavo naujų meninių registrų, tad Mickevičius, tarsi atidavęs duoklę ekspresyviai tonacijai *Vėlinėse*, siekė harmoningos pusiausvyros tarp lyriškumo ir epiškumo. Ramiai, bet kryptingai tekanti fabula (prasidėjusi Tado ir Zosės meilės gijos užuomazga) savęsp įtraukia vis daugiau veikėjų ir reiškinių: nuo pagrindinio intrigos mazgo (Soplicų ir Horeškų giminių nesantaikos) einama prie politinio gyvenimo realijų, vaizduojami santykiai su rusų valdžia, lūkesčiai, laukiant išvadavimą atnešančios Napoleono armijos. *Pono Tado* erdvė labai plati – kūrinį galima laikyti visos tautos gyvenimo ir vilčių modeliu, savotišku apibendrintu kvazimitu.

Įkvėptomis *Pono Tado* eilutėmis trisdešimt šešerių metų autorius įrodė, kad jis yra talentingiausias lenkų poetas. Ši poema epopėja buvo tarsi jo gulbės giesmė: vėlesni metai buvo veikiau paženklinti visuomenine veikla, siekiant tautos laisvės.

1839–1840 m. Mickevičius buvo lotynų literatūros profesorium Lozanoje (Šveicarijoje), o 1840–1844 m. dėstė slavų literatūrą Prancūzų koledže (Collège de France) Paryžiuje. Čia 1843 m. kovo 24 d. jis skaitė ir specialią paskaitą apie Lietuvą.[1] Joje aptarė lietuvių mitologiją, kalbą, lietuvių tautos kilmę ir istoriją, dabartinę situaciją. Mickevičiaus nuomone, aprėpti „slavų religijų visumą" galima tiktai ištyrinėjus „lietuvių senovę ir tradicijas". Mokslininkai neginčijamai nustatę, jog „lietuvių kalba yra seniausia iš kalbų, kuriomis kalbama Europos žemyne", jog „tai yra seniausia po sanskrito kalba, mažiausiai paveikta pokyčių". Tarp lietuvių

[1] Paskaitos vertimą žr.: Mickevičius 1998, 185–194.

esą „sutinkame pirmykštį mąstymą, visokių tradicijų dvasią", niekur kitur „religiniai vaizdiniai nesusiklostė į tokią plačią ir tokią pilną visumą". Lietuvių mitologijoje „atrandame indų brahmanizmą, graikų ir romėnų tradicijas, visus prietarus ir visas apeigas, būdingas seniesiems Europos stabmeldžių tikėjimams". Pagarba protėviams ir mirusiesiems esanti bendra lietuviams kaip ir kitoms senosioms tautoms; tačiau niekur kitur neišlikusi taip giliai įsišaknijusi ir tokia tyra, kaip lietuvių gentyje. Lietuviai „mano esantys seniausia pasaulio tauta; todėl kitos tautos, jų jaunesnieji broliai, neapkenčia jų, persekioja juos ir engia". Toks padavimas esąs išlikęs pasakojimuose ir kronikose. Lietuvos istorija prasidedanti „nuo dviejų mitinių vardų: Brutenio ir Vaidevučio. Brutenis, didis žynys, pirmasis skelbia mokymą apie religijos paslaptis, dievų kilmę ir gamtos slėpinius; Vaidevutis buria tautą, ją valdo ir sukuria savotišką karalystę". Iš Brutenio kilę arkižyniai („lietuvių popiežiai"), iš Vaidevučio – karo vadai. Taigi buvusios ir dvi pagrindinės kastos – žynių ir karių (riterių). Kariauti skatinęs ne gobšumas, noras praturtėti, o „religijos pradmuo", troškimas „išplėsti savus tikėjimus, ar bent – atremti sau priešingas tautas". Tokie „karingosios kastos religiniai vaizdiniai" ir teikę „tą milžinišką galią, kuri šiuos žmones gaivino". Ringoldo, Vytenio ir Gedimino ainiai „iki pat Jogailaičių" ėję „protėvių takais" ir rodę „tą patį, nuotykių trokštantį ir savimi pasitikintį charakterį". Lietuvių kunigaikščius lygindamas su lenkų kunigaikščiais, Mickevičius rašo: „Tarp lenkų didvyrių nerandame nė vieno nusikaltimo pavyzdžio, žudynių šeimoje, tuo tarpu lietuvių kunigaikščių istorija, atvirkščiai, yra viena išdavysčių ir žudynių tąsa. Tai žiaurūs ir negailestingi žmonės, nejaučią prieraišumo žemei kaip lenkų kunigaikščiai, žmonės, nežinantys tėvynės. Panašūs į vakariečių normanų valdovus, jie visur, kur tik apsistoja, jaučiasi kaip namie; kur tik įbes vėliavą, ten pradeda dinastiją ir istoriją. Užuot primetę savo tautybę, patys noriai priima rusų ar lenkų tautybę, tačiau visur diegia savo galybės ir karingumo vaizdinius." Tokia esanti „karingosios lietuvių kastos istorija". Toji šalis, „tokia maža žemėlapyje", esanti „begal svarbi istorijoje": „Karingoji lietuvių kasta savo kunigaikščius įkurdino visoje Šiaurėje: Polocke, Novgorode, Tverėje, Tuloje, Kijeve, Volynėje. Pagaliau ji davė dinastiją Lenkijai. Rusijoje šios karių kastos kunigaikščiai, netrukus nuengti Riurikaičių, įsteigė politinę partiją. Valdant Ivanui Rūsčiajam ji išnyko drauge su Glinskiu." Tačiau „lietuvių tauta iš savo grobio nepraturtėjo, visai nesustiprino savo galybės, o ir toliau užima tą pačią erdvę". Jos „buitis, namų gyvenimas labai panašūs į slavų". Nors namų apeigos, papročiai esą bendri ir lietuviams, ir slavams, bet lietuviai juos išsaugoję nepažeistus. „Niekur kitur kaip šiose tautose nėra taip dievinamas svetingumas. Ir vieni, ir kiti lygiai taip pat myli gamtą, tačiau slavai žavisi veikiau išorinėmis jos apraiškomis. Tuo tarpu lietuviai giliau ir jautriau išgyvena gamtos gyvastingumą." Lietuvių tautai esą „būdinga ypač gerbti gėles. Kiekvienoms religinėms apeigoms, kiekvienai šeimos šventei skirtos gėlės. Yra padavimų ir dainų, kur atsispindi gėlių kilmė bei jų reikšmė." Mickevičius, panašiai kaip ir L. Rėza, pabrėžia lietuviškų dainų ir net lietuvių kalbos moralumą. Lietuviai nusipelną išskirtinės pagarbos dėl to, kad „milžiniškuose jų liaudies dainų rinkiniuose nerasi nė vienos ne tik kad vulgarios, bet net nepadorios ar pernelyg laisvos. Ši kalba nepažįsta netgi storžieviškų arba šlykščių posakių. Turinti kažką iš pakilios, sakralinės žynių kalbos, ši kalba atmeta tuos posakius, o juos atstoja atitinkami slavų žodžiai, kurių niekada nevartoja padori lietuvių šeima." Aiškin-

damas lietuvių tautos „kilmę ir jos vaidmenį", Mickevičius tvirtina, jog „lietuviai yra išimtis Šiaurės istorijoje ir jog lietuviai – tai indų kolonija su visa savo sankloda". Lietuviai turėję ne kokią vieną kastą, o „visą indų atskalą su savo žyniais, kariais ir liaudimi". „Šitokiu būdu sudaryta ši bendruomenė, turinti visas sudedamąsias organizmo dalis, geriau nei kokia kita atsispyrė visokiems antpuoliams. Tad dėl to lig šiolei ji išsaugo savas tradicijas, nepaliovė šnekėti sava kalba, kuri pačių Indijos tautų buvo pamiršta ir sutinkama tiktai jų šventose knygose. Taip pat ji išlaikė savuosius bendruomeninio ir šeimyninio gyvenimo papročius." Ilgai buvę manoma, kad lietuvių kalba yra „germanų ir slavų žodžių samplaika", bet pagaliau pripažinta, jog tai „pirminis gaivalas, nieko bendra neturintis nei su suomių, nei su slavų, nei su germanų kalbomis". Būdama seniausia, ji tinkama aiškintis filologinėms kitų kalbų problemoms. Nors lietuvių tauta „turi raktą aiškinti visų slavų problemas", bet ji pati „neturi tautinio išskirtinumo pojūčio, neturi savo valstybingumo, tokių jausmų netgi nepuoselėja; jos kalboje neegzistuoja tautos ir tėvynės samprata. Beveik nieko nežino apie kitų tautų būtį." Vis dėlto „ši tauta jau dusyk savo vidiniu gyvenimu šviesiai sublizgėjo istorijoje. Šiaurėje įskiepijo judėjimą, nusitęsusį iki Ivano Rūsčiojo, o Lenkijoje – iki pat paskutiniojo Jogailaičio mirties." Paskaitos pabaigoje Mickevičius aptaria savo meto lietuvių tautos situaciją. Turėdamas galvoje 1831 m. sukilimą, jis rašo: „Ši tauta ir per pastarąjį lenkų–rusų karą yra aktyvi ir kyla į kovą prieš Rusiją, į išties tautinę, žūtbūtinę kovą. Ji sukilo, net neparaginta savo ponų – lenkų." Mickevičius susimąsto, kodėl lietuviai palankūs lenkams, o ne rusams: „Kas gi buvo bendra tarp lietuvių ir lenkų, kurių nei istorijos, nei kalbos nepažįsta? Kodėl gi lietuvių tauta sukilo prieš rusus? Štai vienas iš klausimų, rėpiančių didžiąją slavų problemą. Nežinome, kodėl lietuvių dainose lenkas visuomet yra kilnus ir narsus riteris, ir kodėl lietuviai visada atstumia gudų įtakas." Lietuvių tauta esanti „susijusi su Lenkija vidiniais ryšiais, kažkokia didele paslaptimi, kurios istorija nesugebėjo lig šiolei paaiškinti". O išoriškai tas dvi tautas sieja tik katalikų tikėjimas. Tačiau lietuvių katalikybė išaugusi iš senojo tikėjimo pagrindų. Pagarba mirusiems protėviams susiliejo su pagarba šventiesiems, ir Vėlinių šventė liko garsiausia lietuvių šventė. Slavai senąją religiją perkėlę „į privatų gyvenimą, į namų gyvenimą, kaimo gyvenimą", o lietuviai ją „pernešė taip pat į politinį gyvenimą". Slavai negalėję sukurti „politinės bendruomenės", tai buvusi „atskirų, dalinių sambūrių samplaika". Tuo tarpu lietuviai „žynių, karių bei liaudies kastas suliejo vienovėn ir sukūrė labai rišlią visuomeninę politinę organizaciją, prisodrintą gilaus ir išplėtoto religinio gyvenimo". Lietuvių tauta „niekada negalėjo aktyviai kištis į karus, krauju užliejusius slavų žemes. Kurį laiką ji veikė, kad į Rusijos ir Lenkijos sostus pasodintų dvi savo kunigaikščių giminės dinastijas. Tačiau kai tik šios dvi dinastijos nutautėjo, lietuvių tauta į juos ėmė žiūrėti kaip į svetimus." Vėliau lietuvių tauta buvusi „veikli tik tam, kad parodytų savo palankumą lenkų tautai". Paskaita baigiama tokia išvada: „ši tauta yra viena iš tų, kurios gyvuoja laukdamos". Taigi ir šioje paskaitoje Mickevičius nuo nutautėjusių lietuvių aiškiai atskiria tikrąją lietuvių tautą, kuriai, skirtingai negu *Konrado Valenrodo* pratarmėje, suteikia šiek tiek vilties.

Mickevičiaus sūnus Władysławas papasakojo, jog Paryžiuje pas jo tėvą lankydavosi Ludmilewas Korylskis (greičiausiai tai buvo telšiškis emigrantas Liudvikas Kobeckis). Vakarais jie žaisdavo šachmatais, dainuodavo lenkiškas ir lietuviškas

[1] Brensztejn ir Otrębski 1927, 1–3; apie Korylskį – 6–9.

[2] Ibid., 13; 22, 23–24; taip pat žr.: Piročkinas 1980, 22–23; Zinkevičius 1982, 14–15.

dainas. Kartą (tai atsitiko 1851 ar 1852 m. Batignol rue de la Santé), kai buvo dainuojama lietuviškai, Mickevičius nutraukė dainavimą pastebėdamas, jog dainuojama netaisyklingai, ir, paėmęs popieriaus lapelį, užrašė, kaip turėtų būti. Mickevičiaus duktė Marija Gorecka tą lapelį išsaugojo, ir jis vėliau buvo paskelbtas.[1] Tai vienintelis žinomas Mickevičiaus lietuviškas autografas. Mickevičius užrašė trijų lietuviškų dainų fragmentus:

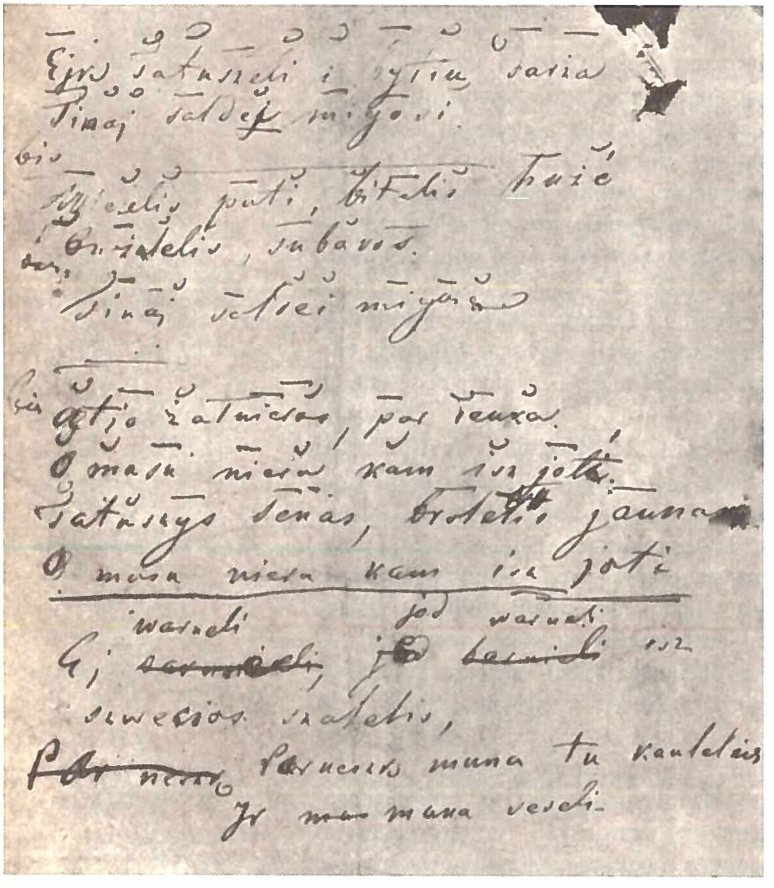

Adomo Mickevičiaus užrašytų lietuviškų dainų autografas

*

Ejk Tatuszeli i bytiu darża
Tinaj saldei migosi.
bis
Wieielis puti, bitelis hużé
Ożalelis subavos.
bis
Tinaj saldei migoie.
bis

*

Atjo żałnieros par łauka.
O musu niera kam isz joti.
Tatuszys senas, brolelis jaunas
O musu niera kam isz joti.

*

Ej warneli, jod warneli isz
szwecios szalelis,
Parneszk muna tu kaulelus
Ir muna seseli.

Autografo tyrinėjimai parodė, jog Mickevičius lietuviškai greičiausiai nemokėjo, bet lietuvių kalba jam nebuvo visai svetima.[2]

1855 m., kilus Krymo karui, Mickevičius išvyko į Konstantinopolį telkti lenkų legionų kovai prieš Rusiją. Tačiau ten susirgo užkrečiama liga ir 1855 m. lapkričio 29 d. mirė. Vėliau jo palaikai buvo perkelti į Krokuvą ir palaidoti Vavelio katedroje.

Mickevičius savo kūryba ir teorine mintimi padėjo susiformuoti Vilniaus romantikų mokyklai. Nuo Varšuvos romantikų mokyklos ji skiriasi glaudžiais ryšiais su Lietuva – su jos istorine praeitimi, jos gamta, žmonių buitimi, papročiais, vietine tautosaka. Vilniaus romantikų kūryboje ryškus lietuviškas koloritas.

Greta Mickevičiaus žymią vietą užima ir kiti Lietuvoje brendę garsūs lenkų rašytojai romantikai. Tarp jų ryškiausias – JULIUSZAS SŁOWACKIS, sukūręs ir lietuviškos tematikos kūrinių („Lietuvos legiono giesmė" – „Pieśń legionu litewskiego", 1831; dramos *Mindaugas – Mindowe*, 1832; *Horsztyńskis*, 1835). Jo talentinga

metafizinė poezija, dramos *Kordianas* (1834), *Balladyna* (1839), *Lila Weneda* (1840), didžiulė epinė poema *Beniowskis* (1841), mistinė poema *Karalius Dvasia* (*Król Duch*), išleista po mirties, ir kai kurie kiti kūriniai priklauso aukščiausiems lenkų literatūros pasiekimams.

Romantizmo idėjų kontekste brendo WŁADYSŁAWAS SYROKOMLĖ (Syrokomla), kurio tikroji pavardė – Ludwikas Kondratowiczius. Tai labai populiarus anuomet kūrėjas, aktyvus kultūrininkas, savo poezijoje aukštinęs Lietuvos praeities žygius, poetizavęs kasdieninės, ramios buities grožį. Jo eilėraščiai, sakmės, poemos (*Janas Demborogas – Urodzony Jan Dęboróg*, 1853; *Margiris*, 1855) persunkti folkloro stilizacijomis, jaudina atvirais emocijų proveržiais.

Antrajai romantizmo bangai priskiriamas ir JÓZEFAS IGNACAS KRASZEWSKIS, nepaprastai produktyvus rašytojas ir istorikas, parašęs daugybę romanų ir istorinių veikalų, veiklus kultūrinio gyvenimo dalyvis, leidėjas, publicistas. Lietuvių literatams, kultūrininkams jis imponavo daugeliu savo kūrinių – ypač poema *Anafielas* (1840–1846), kuria bandė sukurti lietuviškąjį epą, romanais *Vilniaus šv. Mykolo bažnyčia* (*Kościół Świętomichalski w Wilne*, 1833); *Kryžiuočiai* (*Krzyżacy 1410*, 1874); *Kunigas* (1882) ir kt., istoriniais ir etnografiniais veikalais apie Lietuvą, Vilniaus istorija.

Lenkakalbė Lietuvos literatūra, įžymiausieji jos atstovai, darė įtaką visai XIX a. lietuvių kultūrai.

Klasicizmą lenkų literatūroje galutinai nugalėjo Varšuvos romantikų grupė XIX a. trečiojo dešimtmečio viduryje. Į ją buvo susibūrę įvairių sričių specialistai: poetai, kritikai, literatūrinių žurnalų redaktoriai, muzikai. Jai priklausė ir kompozitorius Frédéricas Chopinas. Pagrindinis grupės įkvėpėjas buvo talentingas muzikas pianistas ir aktyvus literatūros kritikas Maurycy Mochnackis. Savo požiūrį į poeziją Mochnackis išdėstė dviejuose straipsniuose, paskelbtuose tais pačiais 1825 m.: „Apie lenkų poezijos dvasią ir šaltinius" („O duchu i źródłach poezji w Polsce") ir „Kai kurios pastabos apie romantinę poeziją" („Niektóre uwagi nad poezją romantyczną").[1] Mochnackio straipsnių pasirodymas reiškė galutinę romantizmo pergalę lenkų literatūroje.

Mochnackis kritikavo filosofinius klasicizmo pagrindus – būtent racionalizmą, kuris kaustęs kūrybinio genijaus laisvę, vertęs aklai sekti antikiniais arba prancūzų klasicizmo pavyzdžiais. Jo nepatenkino ir sensualistinė (empirinė) XVIII a. anglų filosofija ir su ja susijusi sentimentalistinė literatūra. Racionalizmą ir empirizmą jis laiko ribotais pasaulio pažinimo metodais. Tos filosofijos kryptys neatitinkančios naujų meno uždavinių. Jos neleidžiančios suvokti savo epochos, atskleisti tautos dvasios esmės. Tikras, esminis, pasaulio pažinimas turįs remtis ne protu ir ne jutimais, o intuicija, kurią esą galima vadinti „sielos instinktu". Vadovaudamasis intuicija, žmogus spontaniškai ir sintetiškai suvokia daiktų esmę. Intuicija vairuoja ir meno kūrybos procesą, o menas yra giliausia filosofija. Mochnackis ragino poetus sutelkti dėmesį į žmogaus individualybę, kadangi ji yra didžiausia vertybė. Jis skatino atskleisti dramatišką žmogaus situaciją pasaulyje, rodyti jo pastangas išsivaduoti iš niveliuojančių aplinkos varžtų. Mochnachis nurodė tris pagrindinius lenkų poezijos atgimimo šaltinius. Tie šaltiniai yra: 1) begalybės jausmas, 2) slavų senovė ir 3) viduramžių dvasia. Pirmas šaltinis apibūdina romantiko pasaulėjautą, jo filosofinį žvilgsnį į gyvenimą. Antras šaltinis nurodo, kur poetas turi ieškoti savo

Władysławas Syrokomlė

[1] Žr.: Maurycy Mochnacki, *Pisma. Po raz pierwszy edycyą książkową objęte*, Lwów, 1910, 1–47; 54–71.

kūrybai medžiagos – temų, motyvų, siužetų. Trečias šaltinis sako, kad poeto uždavinys yra kilti į aukštąsias būties sferas. Mochnackis įsitikinęs, kad tik romantizmas padės išugdyti tikrai tautinę literatūrą.

Mochnackis pataikė į skaudžiausias klasicistinės meno teorijos vietas. Jo nuomone, poetas ir kritikas turi vadovautis ne „amžinomis taisyklėmis", o istoriškumo principu ir prisiderinti prie naujų laiko reikalavimų. Poetas turi ne sekti kitų epochų ir kitų tautų meną, bet būti originalus kūrėjas, ne tiesmukiškai mokyti, moralizuoti, o išreikšti idealistinį dvasios užmojį. Tikroji literatūra yra ne kosmopolitinė, o grynai tautinė literatūra.

Tiek klasicizmas, tiek romantizmas lenkų literatūroje nebuvo vienalyčiai: ir vienoje, ir kitoje srovėje bei kryptyje reiškėsi įvairios modifikacijos. Kai kurie klasicistai, šviečiamųjų idėjų veikiami, ėmė atlaidžiau žiūrėti į literatūros žanrams keliamus reikalavimus, laisviau rinktis savo kūrybai temas, kelti joje svarbius visuomeninius klausimus, skleisti švietėjišką ideologiją. Kartu jie stengėsi išlaikyti klasicizmui būdingas formos bei stiliaus ypatybes, kultivuoti pasakėčią, satyrą, epigramą, literatūrinį laišką, didaktinį apsakymą bei apysaką. Tai buvo šviečiamojo klasicizmo kryptis lenkų literatūroje.

Greta egzistavo priešinga – pseudoklasicizmo (rokoko) kryptis, kuriai buvo būdingas kūrinių tematikos susmulkėjimas, apsiribojimas siaurais asmeniniais bajorijos interesais, paskvilių, panegirikų, lėkštų proginių eilėraščių rašinėjimas.

Kai kurie lenkų rašytojai, nepritardami griežtiems klasicizmo kanonams, literatūroje įsigalėjusiam racionalizmui, XVIII a. antrojoje pusėje ėmė skelbti jausmų laisvę, idiliškai vaizduoti neprivilegijuotųjų sluoksnių gyvenimą, reikšti paprastų žmonių emocijas bei išgyvenimus. Tokiu būdu formavosi sentimentalizmas. Žymiausi lenkų sentimentalistai buvo F. Karpińskis ir F.D. Kniažninas, rašę daugiausia „sieliankas" ir „fraškas" (tai savotiški idilės žanrai).

Lenkų romantikai taip pat ne iš karto surado savitą kelią. Pradžioje, reikšdami originalų turinį, jie dar dažnai rėmėsi klasicizmo žanrais ir klasicistine stilistika, bet vėliau ėmė laužyti visokius klasicizmo kanonus, kultivuoti originalius žanrus – rašyti balades, lyrines bei lyroepines ar epolyrines poemas, lyrinius eilėraščius. Romantikų kūryboje atsivėrė visiškai nauja lyrizmo versmė, pakeitusi visų tradicinių žanrų pobūdį.

Tarp sentimentalistų, preromantikų ir romantikų buvo ir nesutarimų. Romantikams nepatiko sentimentalistų pastangos suidilintai vaizduoti gyvenimą, preromantinė tautos charakterio samprata. Pvz., 1827 m. Varšuvos mokslo bičiulių draugijos posėdyje preromantikas K. Brodzińskis perskaitė savo studiją apie sentimentalistą Karpińskį. Brodzińskis skelbė, jog vienintelis lenkų poezijos tikslas esąs „vaizduoti tyrus ir švelnius jausmus", nes tai geriausiai atitinką lenkų tautos charakterį. Brodzińskis sakė: „Jų [lenkų] žemė neturi vulkanų, kaip ir jų širdys didelių aistrų."[1] Tokį Brodzińskio požiūrį labai sukritikavo romantikas Mochnackis. Jis rašė: „Ne tik gražiausius gojus ir ąžuolynus turi lenkų žemė, bet ir granito uolas ir bedugnes, o jos klimate siaučia smarkios audros ir griaustiniai – kaip ir istorijoje."[2]

[1] *Walka romantyków z klasykami* 1960, 363.

[2] Ibid., 389.

Srovių bei krypčių problema lietuvių literatūroje

Susiformuoti estetinėms srovėms bei kryptims XIX a. lietuvių literatūroje nebuvo sąlygų. Tauta buvo pavergta, diskriminuojama, jos kultūrinis gyvenimas visaip varžomas. Pirmiausia reikėjo rūpintis, kad lietuvių literatūra būtų, o kokia ji bus, buvo nebe taip svarbu. Norėta, kad ji būtų kuo nors naudinga žmogui, tautai. Tačiau lietuvių rašytojai kiekvienas brendo vienokioje ar kitokioje literatūrinėje aplinkoje, skaitė kitų tautų rašytojų kūrinius, turėjo savo estetinius pomėgius – ir visa tai atsiliepė jų pačių kūriniuose. Todėl suprantama, kad to paties lietuvių rašytojo kūryboje galima rasti bruožų, būdingų įvairioms literatūros kryptims.

Europos literatūros srovės bei kryptys lietuvių literatūrą veikė tuo metu, kada ji dar nebuvo pasiekusi būtinos aukštumos, nepradėjusi normaliai funkcionuoti. Todėl ir jų poveikis lietuvių literatūrai turėjo daugiau ideologinę ir apskritai kultūrinę, o ne literatūrinę stilistinę reikšmę. Lietuvių literatūra dar nebuvo pajėgi visiškai išskleisti to, ką pasaulinei literatūrai davė, pvz., romantizmas. Lietuvių rašytojus daugiausia veikė romantikų ideologija, bet visos romantinės pasaulėjautos jie dar nesugebėjo tobulai meniškai išreikšti, nes romantinis išgyvenimas buvo dar nebrandus, o poetinis žodis – pernelyg neklusnus.

Tačiau ir stilistinė lietuvių literatūros pažanga, jos grynai meninis ūgis būtų buvęs neįmanomas be to meto filosofinių, socialinių, kultūrinių, estetinių idėjų ir pastangų jas realizuoti. Neteisinga būtų galvoti, kad pirma formuojasi ir tobulėja poetinė kalba, o paskui ta ištobulėjusia kalba jau kylama į naujas meno aukštumas. Pačios poetinės kalbos tobulėjimo prielaidos yra turiningos – dvasinės prielaidos. Kad būtų pasiektas vienoks ar kitoks poetinės kalbos tobulumo lygis, reikia, jog pirma dvasiškai išaugtų bei subręstų pati visuomenė ir kūrėjo individualybė. Tokią visuomenę ir tokį kūrėją kaip tik ir ugdė XIX amžius Lietuvoje. O kartu brendo ir to amžiaus lietuvių literatūra.

Iš seniausių literatūros srovių bei krypčių XIX a. pradžios lietuvių literatūrą veikė rokokas bei pseudoklasicizmas. Rokokas Vakarų Europos (prancūzų, vokiečių) poezijai davė daug gero bei pozityvaus. Rokoko poetai, kaip jau minėta, išdailino poetinę kalbą, ištobulino mažuosius lyrikos žanrus, sukūrė subtilią ažūrinę eilėraščio stilistiką. Tačiau lietuvių poezija iki stilistinių subtilybių tuomet dar nebuvo priaugusi, mėginimas apdainuoti intymius dalykus dažniausiai baigdavosi nesėkmingai – naiviai, primityviai ar net banaliai. Rokoko idėjos traukė lietuvių literatūrą nuo aktualiųjų gyvenimo problemų, o stilistiniai rokoko privalumai jai buvo neprieinami. Rokoko bruožų yra A. Klemento poezijoje, kai kuriuose L. Rėzos vokiškuose eilėraščiuose.

Labai teigiamą poveikį lietuvių literatūrai turėjo švietėjų ideologija, skleista tiek klasicistinėje, tiek sentimentalistinėje, tiek preromantinėje literatūroje. Švietėjų ideologija skatino lietuvių rašytojus domėtis aktualiausiomis gyvenimo problemomis: baudžiava, valstiečio buitimi, tautos likimu – jos kultūra, jos ateitimi. Tos ideologijos veikiami, lietuvių rašytojai daugiausia ir kovojo už savo tautos visuomeninę ir kultūrinę pažangą. Tačiau pačios klasicistinės, sentimentalistinės literatūros formos, žanrai, stilistika pasaulinėje literatūroje jau buvo nuėjusios į praeitį ir todėl negalėjo ilgesniam laikui paveikti lietuvių literatūros raidos. Stilistiniu požiūriu klasicizmo ir sentimentalizmo poveikis lietuvių literatūrai buvo rezervuotas, apribotas neilgu laiko tarpu, konkrečiais autoriais ir kūriniais. Šviečiamojo

klasicizmo bruožų daugiausia yra D. Poškos kūryboje, sentimentalizmo – A. Klemento, A. Strazdo kūriniuose.

Vaisingiausią poveikį XIX a. lietuvių literatūrai turėjo romantizmas, kuris iš esmės keitė žmonių galvoseną ir jauseną – jų pasaulėžiūrą ir pasaulėjautą. Jis paskatino gyvai ir prasmingai domėtis tautos praeitimi, gimtąja kalba, tautosaka. Tai buvo apskritai kultūrinė jo reikšmė. O literatūrai romantizmas davė naują dvasinį turinį – išugdė joje (pirmiausia poezijoje) lyrizmą ir dramatizmą. Ryškėjantis naujas, lyrinis bei dramatinis, poezijos turinys pamažu keitė ir jos stilistiką bei poetiką, darė ją lankstesnę ir turtingesnę, adekvatesnę meniniam išgyvenimui. Kitaip negu ankstesnių srovių bei krypčių, romantizmo poveikis lietuvių literatūrai buvo gilus ir ilgalaikis, nusitęsė iki pat XIX a. pabaigos, o XX amžiuje peraugo į neoromantizmą. Tačiau romantizmas XIX a. lietuvių literatūroje buvo specifiškas, labai tautiškas ir švietėjiškas. Tai priklausė nuo ypatingų tautos gyvenimo sąlygų.

Šalia romantizmo kita perspektyviausia XIX a. lietuvių literatūros raidos tendencija buvo realizmas. Romantizmas daugiausia reiškėsi poezijoje, realizmas – prozoje. Realizmo ištakos buvo visa ankstesnė švietėjų ideologiją skleidusi literatūra, paremta imitacine meno samprata, ugdomaisiais tikslais ir didaktika. Vaduodamasi iš didaktikos, ji artėjo prie realizmo. Elementarius pagrindus tokiai literatūrai padėjo didaktinė proza. Vėliau M. Valančiaus kūriniai sudarė pereinamąjį tarpsnį iš didaktinės į realistinę prozą. O XIX a. pabaigoje realizmas lietuvių prozoje įsitvirtino. Realistinėje prozoje pasitaikydavo ir natūralizmo apraiškų.

Tokiu būdu XIX a. pabaigoje jau išryškėjo dvi pagrindinės lietuvių literatūros raidos kryptys – romantizmas (daugiausia poezijoje) ir realizmas (daugiausia prozoje). Krypčių išsiskyrimą skatino išplitusi periodinė spauda: *Aušra* palaikė romantizmo kryptį, *Varpas* – realizmo.

IV SKYRIUS

Bendrieji literatūros raidos bruožai

Ideologija

XIX a. pirmojoje pusėje didžiausias lietuvių literatūros pakilimas buvo antrąjį ir trečiąjį amžiaus dešimtmetį. Antrąjį dešimtmetį pasirodė A. Strazdo eilėraščių rinkinys *Giesmės svietiškos ir šventos* (1814), K. Donelaičio *Metai* (1818) – epochinės reikšmės leidiniai lietuvių literatūroje. Trečiąjį dešimtmetį buvo išleisti ar bent parašyti pagrindiniai D. Poškos ir S. Stanevičiaus darbai ir kūriniai, dalis S. Daukanto veikalų, įteiktas cenzūrai antrasis Strazdo eilėraščių rinkinys, paskelbtos Donelaičio pasakėčios, išspausdintas naujas lietuviškas (Kaj. Nezabitauskio) elementorius, pasirodė pirmoji lietuviška didaktinės prozos knyga (J. Chodźkos *Jonas iš Svisločės*). Šio laikotarpio lietuvių literatūra buvo ryškiai sekuliarizuota. Jos kūrėjai daugiausia buvo Vilniaus universiteto auklėtiniai, domėjęsi aktualiomis gyvenimo problemomis – socialinėmis, politinėmis, dorovinėmis. Jie skleidė daugiausia švietėjiškas, demokratiškas idėjas.

Pralaimėjus 1830–1831 m. sukilimui ir uždarius Vilniaus universitetą, lietuvių literatūrinis gyvenimas buvo labai prislopintas. Šiuo metu ideologiškai išsiskyrė spausdinta ir nespausdinta literatūra. Spausdintoji literatūra buvo ryškiai christianizuota. Jos didžiąją dalį sudarė didaktinė proza. Iš poezijos pasirodė vienintelis reikšmingesnis – K. Aleknavičiaus eilėraščių rinkinys, taip pat didaktinio pobūdžio. Didaktinių kūrinių autoriai daugiausia buvo katalikų kunigai (A. Tatarė, P. Gomalevskis, J. Dovydaitis, K. Aleknavičius). Lietuvių kultūriniam gyvenimui tuo metu toną davė Peterburgo dvasinės akademijos auklėtiniai ir Varnių kunigų seminarija, ypač Žemaičių vyskupas M. Valančius. Brendo katalikų kunigų tautinis sąmoningumas, Katalikų Bažnyčia Lietuvoje darėsi vis tvirtesnė atrama kovoje prieš lietuvių rusinimą ir lenkinimą. Katalikybė turėjo išgelbėti tautą, todėl visokiais būdais, taip pat ir literatūroje, buvo diegiama krikščioniškoji dorovė: skatinamas žmonių pamaldumas, paklusnumas, nuolankumas, padorumas, darbštumas, blaivus gyvenimas, o kartu – socialinis ir politinis konservatizmas (ginama baudžiava, palaikomas carizmas).

Švietėjiškas pasaulietiškas amžiaus pradžios kultūros tradicijas tęsė S. Daukanto veikla (pasirodė jo *Būdas*, dainų rinkinys, vertimai) ir nespausdintoji literatūra. Daugelis šiuo metu parašytų reikšmingų kūrinių neišvydo dienos šviesos. Kiprijono Zabičio-Nezabitauskio eilėraščių rinkinys buvo surastas ir paskelbtas tik XX amžiuje. Panašus likimas ištiko Valerijono Ažukalnio eilėraščių rinkinį, Prano Savicko, Klemenso Kairio eilėraščius, dalį Antano Baranausko kūrinių. Veiksminga lietuvių literatūros kūrybine jėga jie tapo daug vėliau, kilus tautinio išsivadavimo judėjimui, o iki tol buvo žinomi tik siauram bičiulių ratui.

Po 1863 m. sukilimo pirmuoju dvidešimtmečiu (iki *Aušros* pasirodymo) ryškiausios figūros lietuvių literatūroje buvo M. Valančius (prozoje) ir A. Vienažindys (poezijoje). Abu jie buvo katalikų dvasininkai – vienas vyskupas, kitas kunigas. Dėl to ir šiuo laikotarpiu lietuvių kultūroje bei literatūroje vyravo katalikiškoji ideologija.

Amžiaus pabaigoje (dviem paskutiniaisiais dešimtmečiais), vis labiau įsisiūbuojant tautiniam sąjūdžiui, plintant lietuviškai periodikai, ir lietuvių literatūra ėmė ideologiškai diferencijuotis. To meto lietuvių literatūra pirmiausia turėjo formuoti ir skleisti vienokias ar kitokias pažiūras bei idėjas. Diferencijuojantis lietuvių inteligentijos pasaulėžiūrai, atitinkamai diferencijavosi periodinė spauda, publicistika ir iš dalies grožinė literatūra.

Pirmiausia išsiskyrė lietuvių inteligentų požiūris į religiją: „su religija, be religijos ar prieš religiją?" „Išsiskyrimas dėl religijos" ilgą laiką buvo „esminis taškas, ties kuriuo šviesuomenė dalijosi srovėmis pačioje Lietuvoje ir emigracijoje Amerikoje".[1] Taigi XIX a. pabaigos lietuvių inteligentijoje visų pirma išsiskyrė tikintieji (daugiausia katalikai), indiferentai (laisvamaniai) ir ateistai (bedieviai). Daugumai lietuvių, kurie studijavo Maskvoje ar Peterburge, buvo būdingas religinis liberalizmas. Jie atmetė bažnytines dogmas, atsisakė tradicinės religinės praktikos, pasisakė prieš kunigų autoritetą. Tačiau tik nedidelė jų dalis susižavėjo filosofiniu materializmu ir virto ateistais.

[1] *Lietuva* 1968, 609.

Nesutapo lietuvių inteligentų pažiūros ir į tai, kokiu būdu reikia tarnauti savo tautai, kuriais keliais siekti jos kultūrinės ir ūkinės pažangos. Tuo atžvilgiu vėl išryškėjo dvi pagrindinės ideologinės kryptys, kurių viena propagavo „kultūrinį evoliucingumą", o kita – „politinį revoliucingumą".[2] Kultūrinės evoliucijos keliu ėjo aušrininkai, dalis varpininkų, dauguma kunigų. Revoliucinį veiklos kelią pirmiausia pasirinko socialdemokratai, 1896 m. įsteigę Lietuviškąją (vėliau Lietuvos) socialdemokratų partiją. Varpininkai, iš pradžių užsiėmę pozityvia kultūrine veikla, paskui irgi pasuko į politiką ir 1902 m. įsteigė Lietuvių (vėliau Lietuvos) demokratų partiją. Artėjant Didžiajam Vilniaus Seimui (įvykusiam 1905 m. gruodžio 4–5 d.), kuriame pareikalauta Lietuvai politinės autonomijos, kunigai susibūrė į Lietuvių krikščionių demokratų sąjungą (vėliau partiją). Tokiu būdu lietuvių visuomenės gyvenimas buvo vis labiau politizuojamas, kartu be pertrūkio tęsiant ir plėtojant aktyvią kultūrinę veiklą. Nuo rašytojų ideologinės bei politinės orientacijos priklausė ir jų kūrybos pobūdis.

[2] Ibid.

Žanrai

Visą XIX amžių lietuvių literatūroje vyravo poezija. Grožinės prozos iki amžiaus pabaigos (paskutinio dešimtmečio) buvo tik užuomazgos. Ją sudarė S. Daukanto istorijos veikalai, paremti beletrizuotu pasakojimu, ir didaktinė proza, kurios viršūnė buvo M. Valančiaus kūryba. Daukanto proza daugiau poveikio turėjo romantinės lietuvių poezijos, o Valančiaus kūryba – realistinės lietuvių prozos brendimui. Lietuvių dramaturgija ėmė formuotis tik XIX a. pabaigoje kartu su lietuviškojo (klojimų) teatro atsiradimu.

Poezija

POEZIJOS ŽANRAI. Amžiaus pradžioje poezijos žanrai buvo aiškiai diferencijuoti. Juos dažnai apibrėždavo patys poetai. Pvz., D. Poška savo eilėraštį „Gerardas Ruda" vadina „istorine daina", T. Czackiui skirtą eiliuotą laišką – „gromata", P. Sokółło-Szahino eilėraščio apie Vilniaus pilį vertimą – „dūmojimu", caro Aleksandro I mirtį nugailintį eilėraštį – „rauda" bei „elegija". A. Strazdas eilėraštį apie siratas vadina „giesme", piemenų giesmę – „pasterka", o eilėraštį apie aušrą – „sielianka". S. Stanevičius žemaičius šlovinantį eilėraštį vadina „aukšta daina", kai kurias savo pasakėčias – „žemaičių pasakomis". Nuo amžiaus vidurio poezijos žanrai ėmė vis labiau niveliuotis, kol pagaliau įsivyravo žanriškai neapibrėžtas lyrinis eilėraštis. Tačiau kai kurių poezijos žanrų tradicija liko gyva visą XIX amžių.

Patvarus poezijos žanras buvo **pasakėčia**, turėjusi seniausias tradicijas lietuvių literatūroje. Pasakėčių rinkinys buvo pirmoji pasaulietinė (ne religinė) lietuviška

knyga. Tai 1706 m. Karaliaučiuje išėjęs J. Schultzo parengtas rinkinys (*Die Fabuln Aesopi...*), kuriame įdėta 10 išverstų į lietuvių kalbą Ezopo pasakėčių. Vėliau pasakėčias vertė A. F. Šimelpenigis, K. G. Milkus, E. Budrius, originalias pasakėčias rašė K. Donelaitis. XIX a. pradžioje 102 Ezopo ir 7 Ch. Gellert'o pasakėčių rinkinį (jame buvo pirmąkart paskelbtos ir Donelaičio pasakėčios) išleido L. Rėza 1824 m. Netrukus po to (1829) Vilniuje išėjo rinkinys *Šešios pasakos Simono Stanevyčios žemaičio ir antros šešios Krizo Donelaičio lietuvininko prūso*. S. Daukantas 1824 m. parengė ir 1846 m. išleido Fedro pasakėčių rinkinį, į kurį įdėjo ir teorinę pasakėčios studiją. A. Savickis parengė 120 pasakėčių rinkinį (*Baikos, arba pasakos, lygios teisybei*), kurios liko nespausdintos. Porą pasakėčių 1835 m. įdėjo į savo eilėraščių rinkinį *Eiliavimas...* (taip pat neišspausdintą) Kipr. Zabitis-Nezabitauskis. Pasakėčių, originalių ir verstinių, esama V. Ažukalnio rinkinyje (tuomet irgi neišleistame) *Raštai lietuviški*. Pasakėčios sudarė A. Tatarės *Pamokslų išminties ir teisybės*, išleistų 1851 m., pagrindą. Antrojoje XIX a. pusėje pasakėtininkų dar pagausėjo. 1863 m. J. Želvavičius išleido *Pasakų* rinkinį, kuriame sudėta 50 I. Krylovo pasakėčių. Amžiaus pabaigoje Krylovo pasakėčias vertė P. Arminas-Trupinėlis, V. Kudirka. Tradicines pasakėčias perdirbinėjo ir lietuvino A. Jasevičius, J. Miglovara, J.S. Dovydaitis, T. Žičkus-Linkis, J. Užupis-Šerenga, S. Dagilis, V. Šliogeris. Originalių pasakėčių sukūrė J. Anusavičius, A. Vištelis, P. Matulionis. Remdamiesi tautosakiniais pasakojimais, pasakėčių parašė L. Ivinskis, J. Lideikis.

Žymiausi lietuvių pasakėtininkai XIX amžiuje buvo S. Stanevičius, P. Arminas-Trupinėlis ir V. Kudirka. S. Stanevičius, sukūręs 6 pasakėčias (iš jų 3 pavadinęs „žemaičių pasakomis"), tapo pirmuoju šio žanro klasiku lietuvių literatūroje. Arminas-Trupinėlis sukūrė 14 pasakėčių (daugiausia I. Krasickio ir I. Krylovo pasakėčių siužetais), pasižyminčių poetine įtaiga. Kudirka parašė 13 aukšto meninio lygio pasakėčių, iš kurių 11 pagal Krylovo pasakėčių siužetus ir dvi originalias („Žvirbliai ir kaliausė", „Šiaučius ir gizelis").

Vėliau, XX a., pasakėčia darėsi nebe tokia populiari. „Anksčiau kultivuota stiprių poetų, užėmusi žymią vietą literatūros procese, dabar ji teko mažesnių užmojų rašytojams ir pasitraukė į šio proceso periferiją."[1]

[1] *Lietuvių pasakėčia* 1978, 16.

Senas tradicijas lietuvių literatūroje turėjo kitas poezijos žanras – **epigrama**, tebevyravęs ir XIX a. pradžios lietuvių literatūroje. Jo atmainos buvo sentencija, maksima, aforizmas, dedikacija, epitafija. Dažniausiai epigrama laikomas trumpas satyrinis eilėraštis. XIX a. pradžioje buvo parašyta apie 400 epigramų. Daugiausia jų (lietuvių ir lenkų kalbomis) parašė A. Klementas (107) ir D. Poška (apie 280).[2] Klemento epigramoms labiau būdinga moralinė problematika (išjuokiamas girtuokliavimas, paleistuvavimas, melavimas, vagiliavimas, pašiepiami valdininkai, dvasininkai, kunigai, iškeliamos įvairios dorybės). Poškos epigramoms būdingesnė socialinė problematika (akcentuojamas sunkus baudžiauninkų gyvenimas, jų beteisiškumas), jose taip pat išreikštas autoriaus susirūpinimas tautos reikalais (tautinio sąmoningumo, lietuvių kultūros, gimtosios kalbos, Lietuvos istorijos klausimais). Didelę to meto epigramų dalį sudaro žaismingo turinio ir anekdotinio pobūdžio eiliavimai („juokeliai"), kurie rodo rokoko poveikį XIX a. pradžios lietuvių literatūrai.

[2] Domskytė 1984, 92.

XIX a. pabaigoje „lietuvių epigrama išėjo į viešą literatūrinę areną. Dabar ji buvo kuriama spaudai, o ne bičiulių rateliui ir ėmė itin narsiai, kaip nė vienas kitas

poezijos žanras, dalyvauti antagonistinių klasių ir besiformuojančių politinių partijų grumtynėse."[1] Tuo metu ir XX a. pradžioje epigramas rašė V. Kudirka („Mįslys"), J. Mačys-Kėkštas („Kaip tarpais dedasi"), P. Vaičaitis („Girdėtos ir datirtos mislys senio Krakuso"), A. Jakštas („Dangus", „Didvyris"), Margalis („P. Eduardui Sem..."). Epigramos buvo spausdinamos periodikoje, ypač humoristiniuose žurnaluose (*Ežys*, *Šakė*, *Garnys*, *Sūkurys*).

[1] *Lietuvių epigrama ir parodija* 1983, 8.

Epigramai gimininga, tačiau didesnės apimties **eiliuota satyra** lietuvių literatūroje pasirodė XVIII a. pabaigoje. Mažojoje Lietuvoje satyrai artimas buvo A. Šimelpenigio eilėraštis „Karaliaučiaus studentas", Didžiojoje Lietuvoje – M. Požėros eilėraščiai „Išpažinimas sunkybės" ir „Aš, Lučinskas benderdarbis". XIX a. pradžioje eiliuotų satyrų (lietuvių ir lenkų kalbomis) sukūrė A. Klementas („Rūpesčiai, kylą seimeliuos Vilniuje"), A. Strazdas („Pagrabas Palšio") ir kt. poetai. Iš jų ypač išsiskyrė S. Valiūno satyros. Lenkų kalba Valiūnas sukūrė didelės apimties eiliuotą satyrą „Plungės–Telšių kontubernija", satyrą (mąstymą) „Apie poetų skurdą" (abi tuo metu nebuvo paskelbtos), 1817 m. *Vilniaus dienraštyje* (*Dziennik Wileński*, t. VI) išspausdino satyrą „Pareiškimas". Valiūnui priskiriamos ir lietuviškai parašytos satyros „Šlovė Bachuso", „Telšių miestas yr ant kalno", „Eilos apie sprovą...", „Kalėdos". Vėliau satyroms artimų eilėraščių (eiliuotų feljetonų) išspausdino K. Aleknavičius savo poezijos rinkinyje *Pasakos, pritikimai, veselios ir giesmės* (1861). Satyra suklestėjo XIX a. pabaigos – XX a. pradžios lietuvių literatūroje. Tuomet šalia prozinių V. Kudirkos, Žemaitės, S. Matulaičio, J. Gurauskio satyrų buvo kuriamos ir eiliuotos. Įtaigių eiliuotų satyrų parašė Maironis („Skausmo balsas", „Tautos pabėgėliams", „Mano moksladraugiams", „Spjauki į viską"), P. Vaičaitis („Prisėskie, vaikeli", „Neveskie, vaikine", „Padainuosiu gražią dainą", „Bažnyčioj", „Daina girtuoklėlio"), A. Jakštas („Litvomanai", „Aidas", „Senovės patarimai", „Didvyris").

Amžiaus pabaigoje atsirado satyros atmaina – **parodija**. „Parodija užsimezga nacionalinėje literatūroje, kai čia jau yra susiklosčiusios tam tikros kalbos ir stilistikos normos, o visuomenėje gyvuoja literatūrinės kultūros atmintis."[2] Pirmąsias lietuviškas parodijas parašė A. Jakštas (*Šviesa*, 1884), J. Mačys-Kėkštas („Nelaimės dainiaus", 1885), P. Vaičaitis („Man vis taip pat", 1901).

[2] Ibid., 14–15.

XIX a. pradžioje populiarus lietuvių poezijos žanras buvo **eiliuotas literatūrinis laiškas**. Pagrindinis šio žanro atstovas – D. Poška, parašęs 5 literatūrinius laiškus, skirtus vyskupui J. A. Giedraičiui, T. Czackiui, K. Bogušui ir J. Leleweliui, L. Uvainiui, M. Zaleskiui. Svariu kultūrologiniu turiniu išsiskiria jo laiškai Czackiui ir Bogušui bei Leleweliui. Poškai skirtų literatūrinių laiškų parašė J. Šimkevičius („Gromata Šimkevičiaus prie Dionizo Paškevičiaus"), S. Valiūnas („Pas Jo Mylistos D. Poškos"), A. Savickis („Prie Dionizo Poškos"). Ypač svarbus Valiūno laiškas, kuriame svarstoma bendrinės rašomosios lietuvių kalbos problema. Ta problema aptariama ir A. Klemento laiške „Donis priedero", skirtame vyskupui J.A. Giedraičiui. Iš viso XIX a. pradžioje parašyti 34 eiliuoti literatūriniai laiškai lietuvių ir lenkų kalbomis.[3] Vėliau tas žanras nebuvo praktikuojamas.

[3] Domskytė 1984, 71.

XIX a. pradžios lietuvių poezijoje populiari buvo **idilė** ir jos atmaina **pastoralė**. A. Klementas parašė idilių bei pastoralių ciklą „Sodžių darbai". A. Strazdas sukūrė idilę („sielianką") „Aušra", pastoralę („pasterką") „Piemenų giesmė"; idilės ir pastoralės derinys sudaro jo sudėtingos kompozicijos eilėraščio „Strazdas" pagrindą.

Idilei artimas D. Poškos „Mano darželis", kai kurie A. Savickio, V. Ažukalnio eilėraščiai, dalis anoniminių kūrinių („Pavasaris", „Jau saulelė šviečia", „Lietuvos grožybės"). Idiliška nuotaika būdinga daugeliui vėlesnių lietuviškų eilėraščių, nors idilės kaip žanro specifiniai bruožai ilgainiui išdilo.

Panašiai evoliucionavo **odė**, kurią XIX a. pradžioje mėgo daugelis poetų. Vilniaus universiteto studentų tarpe buvo populiari A. Mickevičiaus „Odė jaunystei" („Oda do młodości"). Lietuvių jaunimo idealus išreiškė S. Stanevičiaus odė („aukšta daina") „Šlovė Žemaičių". Odėms artimi kai kurie D. Poškos kūriniai – „Mužikas Žemaičių ir Lietuvos", literatūriniai laiškai. A. Strazdas lenkiškai parašyta ode pašlovino Rygos miestą („Kant na pochwałę miasta Rygi"). Vėliau patetiškas, iškilmingas odės stilius įsiliejo į lyrinį eilėraštį. XIX a. pabaigoje odės bruožų žymu daugelyje Maironio kūrinių, kai kuriuose V. Kudirkos, P. Vaičaičio ir kitų poetų eilėraščiuose.

Gilias šaknis lietuvių pasaulėjautoje, religinėje poezijoje ir dainuojamoje tautosakoje turėjo **elegija**. XIX amžiuje pirmąsias lietuviškas elegijas klasicistiniu stiliumi sukūrė D. Poška. Tai buvo iš lenkų kalbos išverstas F. Sokóło-Szahino eilėraštis „Dūmojimas ant senos pilies Vilniuje" ir originali „Rauda (elegija) po gailingojo smerčio Aleksandro I, Imperatoriaus visos Rosijos". Sentimentalinio stiliaus elegijų sukūrė A. Strazdas („Giesmė apie siratas", „Gegužėlė", „Ei Dieve Dievulaitis"), A. Klementas („Valstiečio balsas, arba dainelė"). Romantinės elegijos pirmieji pavyzdžiai buvo S. Valiūno lenkų kalba parašyti mąstymai „Apie žmogaus menkybę" ir „Skroblynas Aušbikavio girioj". Vėliau jau lietuviškų romantinių elegijų sukūrė Kipr. Zabitis-Nezabitauskis („Vaitojimas lenko, nustojusio tėviškės"), A. Baranauskas („Ko gi skaudžia man širdelę?"). Elegija – pagrindinis A. Vienažindžio poezijos žanras („Oi, dainos dainelės, jūs mano patieka!", „Sudie, kvietkeli tu brangiausias!", „Kur prapuolė tas kelelis", „Kas suskaitys skausmus ir ašaras mano", „Ilgu ilgu man ant svieto", „Jau žvaigždė vilties žibėt nustojo", „Oigi, gražus gražus tolimasis dangus"). Amžiaus pabaigoje meniškomis elegijomis sušvito P. Vaičaičio talentas. Elegijas jis rašė 1896–1897 m. („Pūskit, vėjai, pūskit, šiaurūs!", „Jau vagą po vagai", „Jau pajėgos mažinas", „Geltonas lapas susitraukęs", „Išvažiuojant iš tėvynės") ir 1900–1901 m. („Kada nelaimių, rūpesčių nagai", „Norėjau aš deimanto grūdus pagriebti", „Gaila!", „Gyvenimo mano saulutė jau leidžia"). Elegija „Gyvenimo mano saulutė jau leidžia" yra vienas gražiausių šio žanro pavyzdžių visoje lietuvių poezijoje. Daug elegijų sukūrė Maironis. Dalis jų yra visuomeninio patriotinio turinio („Taip niekas tavęs nemylės", „Miškas ūžia", „Jei kada pančiai nukris", „Senatvė", „Skausmo skundas", „Kam širdį davei?"). Kitose elegijose reiškiami individualūs išgyvenimai („Užmigo žemė", „Vasaros naktys", „Nuo Birutės kalno", „Išvažiuojant", „Liūdesys", „Išnyksiu kaip dūmas", „Skurdžioj valandoj", „Ne vienas metas, riščia prabėgęs", „Smuikui griežiant", „Saulei leidžiantis", „Troškimai", „Varpai", „Vakaro mintys"). Eleginių nuotaikų yra ir kitų XIX a. pabaigos – XX a. pradžios poetų kūryboje (pvz., J. Mačio-Kėkšto eilėraščiuose „Pažįstu verksmą", „Apleistasis", „Sunkioj valandoj").[1]

[1] Rasiukevičiūtė 1972, 13–51.

XIX amžiuje pradėjo formuotis naujas lietuvių poezijos žanras – literatūrinė **baladė**. Ji turi bendrų bruožų su dūma („dūmojimu"), istorine daina ir kitais senesniais poezijos žanrais. Baladiškas yra D. Poškos eilėraštis „Gerardas Ruda", taip pat jo „Dūmojimas ant senos pilies Vilniuje". Amžiaus pradžioje baladžių vokiečių

kalba parašė L. Rėza. Jas paskelbė rinkinyje *Prutena* (d. 1 – 1809, d. 2 – 1825). Rėzos baladės paremtos baltų tautų istorija, mitologija, tautosaka. Jose poetizuojama Lietuvos praeitis, smerkiama svetimšalių agresija, aukštinamas lietuvių narsumas kovoje su kryžiuočiais. Patriotizmas dažnai susiejamas su pagrindine baladžių tema – meile, kuri vaizduojama „skaisti, ištikima, amžina".[1] Remdamasis metraščiuose užfiksuotu siužetu, Rėza sukūrė klasikinę baladę „Ona ir Vytautas" (tik joje Vytauto drabužiais persirengia ne tarnaitė, o žmona). Sekdamas G. Bürgerio balade „Leonora", parašė balades „Sigalas ir Ina", „Elva ir Selmis" (su paantraštėmis „lietuviška daina"). Pagal siužetą, žinomą antikinėje Graikijoje ir lietuvių tautosakoje, sukūrė baladę „Dainuojanti jūrų mergelė". Padavimu iš pagoniškosios prūsų senovės paremta baladė „Baltijos sakmė". Stebuklo (lemtingo Dievo Motinos pasirodymo) aprašymui skirta baladė „Liepa prie Raselio". Rėzos baladės, nors sukurtos vokiečių kalba, rengė dirvą ir lietuviškai literatūrinei baladei. Kitas, dar svarbesnis šaltinis, skatinęs šio žanro atsiradimą lietuvių literatūroje, buvo lenkų poetų, ypač A. Mickevičiaus, baladės bei baladiniai eilėraščiai (eiliuotos legendos, istorinės dainos bei giesmės, „dūmos"). Pirmoji lietuvių kalba parašyta literatūrinė baladė buvo S. Valiūno „Birutė". Ji sukurta apie 1823 m., pirmąkart paskelbta žurnale *Kolumb* 1828 m.[2], vėliau tapo populiaria daina, buvo išversta į lenkų ir vokiečių kalbą. 1837 m. L. A. Jucevičius išleido rinkinį *Ištraukos iš šiuolaikinių lenkų poetų* (*Wyjątki z nowoczesnych poetów polskich*), kuriame buvo paskelbta į lietuvių kalbą išverstų baladžių: A. Mickevičiaus „Trys Budriai" („Trins Budrisaj"), „Svitezietė" („Switezine"), A. Odynieco „Belaisvė lietuvinyko" („Bełajswe Lietuwynika"), B. Zaleskio „Kas man darbs! Arba rytas senio medžiotojo" („Kas man darbs! Arba ritas senia medžiotoja"). Jucevičius pirmas lietuviškai pavartojo ir patį baladės terminą („ballada"). 1840 m. Jucevičius išleido rinkinį *Lietuvių liaudies priežodžiai* (*Przysłowia ludu litewskiego*). Jame, aiškindamas vieną priežodį („Neša kaip numirėlis savo meilingą"), papasakojo siužetą, pagal kurį vokiečių poetas Gottfriedas Augustas Bürgeris 1773 m. buvo sukūręs savo garsiąją baladę „Lenora" („Leonora"). Lietuvoje pagal panašaus siužeto lenkiškai dainuojamą dainą esanti sukurta baladė „Pabėgimas" („Ucieczka"). Tą Mickevičiaus baladę (neminėdamas autoriaus pavardės) Jucevičius išspausdino priežodžių rinkinyje, o vėliau K. Bukaveckas ją išvertė į lietuvių kalbą (pavadinimu „Baltas karžygis"). Baladžių sekimų ir vertimų buvo įdėjęs į savo rinkinį *Raštai lietuviški* (sudarytą greičiausiai 1863 m. sukilimo išvakarėse, bet tuo metu neišspausdintą) V. Ažukalnis. Jis parašė Mickevičiaus baladės „Panicz i dziewczyna" sekimą „Jaunikis ir mergelė", išvertė jo balades „Svitezinė" („Switezianka"), „Sugrįžimas tėvo" („Powrót taty"), Odynieco baladę „Elmužna" („Jałmużna"). XIX a. pabaigoje baladžių sekimų ir vertimų pagausėjo. S. Dagilis išvertė M. Lermontovo baladę „Trys palmos" («Три пальмы»), G. Norkus – L. Kondratowicziaus (W. Syrokomlės) baladę „Kranklys" („Kruk"), V. Kudirka – Mickevičiaus baladę „Ponia Tvardauskienė" („Pani Twardowska"), P. Arminas-Trupinėlis – Mickevičiaus baladę „Tėvo sugrįžimas" („Powrót taty") ir A. Puškino baladę „Skendinys" («Утопленник»). J. Zauerveinas (Silvaticus) parašė baladę „Macilėnas ir Gražina", išversta Zorynos Grot baladė („žmonių padavimas") „Baltoji motina". Tačiau žymiausias baladžių sekėjas ir vertėjas XIX a. pabaigoje buvo J. Andziulaitis-Kalnėnas. Jį domino T. Ševčenkos baladės. Sekdamas Ševčenkos balade „Šalia miško vidur lauko" («Коло гаю в чистом полі»), jis parašė

[1] Antanaitytė 1976, 80.

[2] Mikšytė 1978, 186–187; Žalys 1988, 44.

baladę „Dvi ievos", išvertė šio poeto balades „Ieva" («Тополя»), „Nuskendėlė" («Утоплена»), „Undinos" («Причинна»), sukūrė baladę „Pasaka" apie tai, kaip Traidenis išvaduoja pagrobtą savo mylimąją. Andziulaičio-Kalnėno imituotos ir verstos baladės yra vaizdžios ir įtaigios, sklandžiai sueiliuotos. Jos yra aukščiausia šio žanro pakopa lietuvių poezijoje iki pasirodant klasikinėms Maironio baladėms jau XX amžiuje („Čičinskas" – 1919, „Jūratė ir Kastytis" – 1920).

XIX a. lietuvių literatūroje formavosi ir stambiausias poezijos žanras – **poema**. 1818 m. L. Rėza paskelbė K. Donelaičio *Metus*, parašytus dar XVIII a. 7-ajame dešimtmetyje. Tai buvo tautos epas, savo turiniu, struktūra ir prasme atitinkantis senąsias epopėjas. Jame sukurtas universalus lietuvininkų gyvenimo paveikslas. Vėliau iš odės išugdyta poema buvo D. Poškos *Mužikas Žemaičių ir Lietuvos*, parašyta 1815–1825 m. (pirmą kartą paskelbta *Aušroje* 1886 m.). Šis aukštuoju (odės) stiliumi parašytas kūrinys atveria plačią gyvenimo panoramą, išryškina pagrindinį epochos socialinį konfliktą, turi visus vaizdus vienijančią idėją, todėl laikomas (ir laikytinas) poema. XIX a. viduryje įspūdingiausią poemą sukūrė A. Baranauskas. Jo *Anykščių šilelis* (parašytas 1858–1859 m., paskelbtas 1860–1861 m.) po Donelaičio *Metų* buvo antroji lietuvių poezijos (ir visos lietuvių literatūros) viršukalnė. Donelaitis savo poema išreiškė Švietimo epochos lietuvininkų lūkesčius, Baranauskas – romantizmo epochos žmogaus pasaulėvaizdį. XIX a. pabaigoje Baranausko tradiciją į naują pakopą pakėlė Maironis. Jis sukūrė poemą *Tarp skausmų į garbę* (paskelbta 1895), kuri vėliau buvo perkurta į poemą *Jaunoji Lietuva* (išleista 1907). Tame kūrinyje Maironis romantinę pasaulėjautą sulydė su tautinio sąjūdžio idėjomis. *Jaunoji Lietuva* poetiškai išreiškė ir apibendrino viso XIX amžiaus lietuvių viltis ir pastangas išsaugoti tautą ir prikelti ją naujam – sąmoningam gyvenimui.

Donelaičio *Metai*, Poškos *Mužikas Žemaičių ir Lietuvos*, Baranausko *Anykščių šilelis*, Maironio *Tarp skausmų į garbę* (*Jaunoji Lietuva*) ryškiausiai reprezentuoja poemos žanrą lietuvių literatūroje iki XX a. Be šių, pagrindinių, buvo sukurta daug kitokių, taip pat poemomis laikomų kūrinių.[1]

[1] Žr.: Pakalniškis 1981.

Perspektyviausias poezijos žanras XIX a. lietuvių literatūroje buvo **giesmė** bei **daina**. Lyrinė tautosakinė daina buvo pagrindas, iš kurio išaugo originalus lyrinis eilėraštis. A. Strazdas rašė „giesmes svietiškas ir šventas", Petras Rapolas Aleknavičius buvo sudaręs *Saujelę... giesmių patogiai svietiškų*, S. Stanevičius sukūrė „aukštą dainą", A. Baranauskas dainavo „dainelę" ir jo Giesminykas kalbėjosi su Lietuva, A. Vienažindys („Vienužis, Pakuršėj prisigūžęs") sudarė rinkinį *Dainos lietuvininko Žemaičiuose*. Daugelis XIX a. poetų giedojo, dainavo, bet ne deklamavo. Tai rodo jų poezijos ryšį su meline tradicija, ypač su tautosakine daina.

RYŠYS SU TAUTOSAKA. Lietuvių poezijos kelyje iki XX amžiaus, ir ypač XIX amžiuje, yra du svarbūs posūkiai: 1) eilėraščio suartėjimas su tautosakine daina ir 2) eilėraščio atsiribojimas nuo tautosakinės dainos. Pirmojo posūkio pagrindinė gairė – A. Strazdas, antrojo – Maironis.

XIX a. pradžioje (veikiama preromantizmo bei osianizmo) originalioji poezija kartais taip suartėdavo su folkloru, kad išnykdavo riba tarp individualaus eilėraščio ir tautosakinės dainos. Tai ryškiai matyti vokiškoje L. Rėzos, lenkiškoje J. Czeczoto, lietuviškoje A. Strazdo ir gausioje anoniminėje „strazdiškoje" poezijoje. Amžiaus pradžioje originalioji poezija sekė, stilizavo, imitavo, citavo tautosakinę dainą. Dažniausiai būdavo individualizuojama ir vienaip ar kitaip suaktualinama poetinė

idėja, o išraiška likdavo tautosakiška – dainiška. Individualizuoti išraišką sunkiai sekėsi – neklausė kalba, neturėjusi gilesnių poetinių tradicijų. Dėl to tautosakinė daina kaip estetinė vertybė dažnai lenkė originalų eilėraštį. Tačiau originalioji poezija davė lietuvių literatūrai naujų žanrų, naujų temų ir idėjų – tokių, kokių nežinojo nei senoji literatūra, nei tautosaka. Originalioji poezija diegė lietuvių literatūroje europinės profesionaliosios poezijos patirtį – ir tai buvo tikroji jos vertė. Tarp poeto ir folkloro nebuvo didesnės distancijos. Tautosakinė daina buvo poeto kasdienybė. Vienaip ar kitaip suaktualinta, ji pakankamai išreikšdavo poeto išgyvenimus.

Vėliau poetų sielose ėmė stiprėti ir gilėti dvasingumo stichija. Aprašomąją poeziją pamažu ėmė keisti išgyvenimo poezija. Eilėraštis darėsi lyriškesnis ir dramatiškesnis. Išaugo distancija tarp poeto individualybės ir tautosakinės dainos. Daina savo grynu, netransformuotu pavidalu ėmė nebepatenkinti išlavintos ir turtingos poeto dvasios. Todėl, prisiliesdamas prie dainos, poetas praturtina ją nauju dvasiniu turiniu – individualesnėmis ir stipresnėmis emocijomis, subtilesne nuotaika, taip pat tikslingesne kompozicija, įtaigesne stilistika bei poetika. Išorinė tautosakinės dainos atributika išsilydo lyriniame išgyvenime, ir eilėraštis primena dainą tik savo nuotaika, dvasine atmosfera. Tokia linkme ėjo jau V. Ažukalnis, vėliau ypač A. Vienažindys. Vidinis, giluminis dvasinis ryšys tarp originaliosios poezijos ir lyrinės tautosakinės dainos XIX a. viduryje tobuliausiai pasireiškė A. Baranausko poezijoje – pirmiausia poemoje *Anykščių šilelis*, taip pat eilėraščiuose „Dainu dainelę", „Ko gi skaudžia man širdelę", kai kuriose *Kelionės Petaburkan* dalyse ir kituose kūriniuose.

Eilėraščio folklorizavimas buvo būdingas ir XIX a. pabaigos poezijai, tačiau kartu tuo metu buvo būdingos ir pastangos kurti originalų eilėraštį atsiribojus nuo tautosakinės dainos. Tai ryšku V. Kudirkos, J. Mačio-Kėkšto, P. Vaičaičio bei kitų poetų ir ypač Maironio kūryboje.

STILIUS IR POETIKA. Lyrizmas ir dramatizmas buvo perspektyviausi XIX a. lietuvių poezijos bruožai. Jie keitė lietuviško eilėraščio stilių ir poetiką. Poezija tolydžio vadavosi iš aprašinėjimo ir su juo susijusios poetikos. Poetinė kalba darėsi natūralesnė, lankstesnė, įtaigesnė. Ji praturtėjo nauja leksika, orientuota į tautosaką ir gyvąją šneką. Eilėraščio sintaksė ir intonacija vis geriau pakluso reiškiamų išgyvenimų dinamikai.

Iki amžiaus pabaigos vyravo silabinė eilėdara – jos astrofiniai ir strofiniai variantai. Jau buvo susiformavęs tikslus izosilabizmas, nusistovėjusios cezūros, susiklosčiusi moteriškų rimų sistema. Geriausi poetai (A. Strazdas, S. Stanevičius, V. Ažukalnis, A. Baranauskas, A. Vienažindys) daugeliu atvejų išvengė metrinės transakcentacijos, pasiekė intonacinės išraiškos plastiką ir įtaigumą. Silabinėje eilėdaroje gausėjo silabotonikos pradmenų. Daugiausia jų yra A. Strazdo, V. Ažukalnio, K. Aleknavičiaus, A. Baranausko, A. Vienažindžio kūryboje. Eiliavimo sudėtingumu išsiskyrė A. Strazdo poezija, kurioje susilydė silabinės eilėdaros tradicija, lenkų ir lietuvių dainuojamosios tautosakos poveikis ir paties poeto kūrybingumas. Silabotonikos pradmenų pagausėjo amžiaus vidurio poezijoje. Baranauskas, labiausiai ištobulinęs silabinę eilėdarą, pirmas sukūrė ryškų silabotonikos pavyzdį – jo eilėraštis „Ko gi skaudžia man širdelę" parašytas jau taisyklingu chorėju. Lietuvių eilėdarą silabotonikos link dar labiau pastūmėjo Vienažindys, ėmęs vartoti jambus ir vyriškuosius rimus. Amžiaus pabaigoje silabotonika pakeitė silabiką. *Aušroje* dar vyravo silabinė eilėdara

(ja parašyta ar išversta apie 86 proc. eiliuotų kūrinių). Tačiau poetai tuomet jau arba lygiagrečiai vartojo silabiką ir silabotoniką (V. Kudirka), arba nuo silabikos perėjo prie silabotonikos (Maironis), arba vartojo vien silabotoniką (J. Mačys-Kėkštas, P. Vaičaitis). Silabotoniką lietuvių poezijoje galutinai įtvirtino Maironis, o ją teoriškai įteisino V. Kudirka savo studijoje „Tiesos eilėms rašyti" (1898).

STILISTINĖS KRYPTYS. Jas galima skirti chronologiškai pagal ryškiausius autorius. Amžiaus pradžioje (iki 1831) ryškios 3 kryptys:

A. Strazdo (rinkinys *Giesmės svietiškos ir šventos*, 1814). Tai sentimentalistinės ir tautosakinės poezijos bei individualių išgyvenimų originalus lydinys.

D. Poškos (*Mužikas Žemaičių ir Lietuvos*, 1815–1825). Tai šviečiamojo klasicizmo aprašomosios oratorinės poezijos ryškiausias pavyzdys.

S. Stanevičiaus (*Šešios pasakos...*, 1829). Tai tobuliausias anuo metu epo ir lyrikos derinys (epolyrinės poezijos pavyzdys), pratęsiantis šviečiamosios donelaitiškosios literatūros tradiciją, kartu sulydantis klasikinę formą su romantiniu pasaulėvaizdžiu.

Amžiaus viduryje (tarp 1831 ir 1863 m. sukilimų) galima skirti šias kryptis:

V. Ažukalnio (*Raštai lietuviški*, sudaryti prieš 1863, išleisti tik 1968). Tai pereinamoji grandis iš klasicistinės į romantinę poeziją. Palyginti su Strazdo eilėraščiais, Ažukalnio poezijoje yra sustiprėjęs ir pagilėjęs lyrizmas, labiau niuansuota nuotaika, daugiau išdailinta poetinė kalba. Dėl to L. Gira yra pavadinęs Ažukalnį „pirmuoju mūsų stilistu".

Kipr. Zabičio-Nezabitauskio (*Eiliavimas liežuvyje lietuviškai žemaitiškame*, sudarytas 1835, paskelbtas 1930). Tai lietuvių politinės bei filosofinės lyrikos pradžia, sutapusi su emigranto nuotaikomis, nostalgijos, tėvynės ilgesio motyvais.

K. Aleknavičiaus (*Pasakos, pritikimai, veselios ir giesmės*, 1861). Tai didaktikos ir tautosakinės lyrikos bei liaudiško humoro derinys, apibūdinamas eiliuoto feljetono žanru. Autorius laikomas to žanro pradininku lietuvių literatūroje.

A. Baranausko (*Anykščių šilelis*, parašytas 1858–1859, paskelbtas 1860–1861, ir kiti kūriniai). Tai gilaus ir subtilaus jausmo, galingos lyrinės stichijos poezija, išreiškusi romantinę pasaulėjautą ir atvėrusi naujus kelius tolesnei lietuvių poezijos raidai.

Antrosios amžiaus pusės pradžioje (1863–1883) labiausiai išsiskyrė dvi stilistinės kryptys:

A. Vienažindžio (*Dainos lietuvininko Žemaičiuose*, pirmąkart išleistos 1894 m. pavadinimu *Dainos*). Ji ryškiausiai reprezentuoja „liaudiškąjį romantizmą" lietuvių literatūroje.

S. Gimžausko (*Lietuvos bičiuolis*, 1881, ir kiti rinkiniai). Tai „patriotinio romantizmo" poezija, dvasiškai parengusi *Aušros* pasirodymą.

Amžiaus pabaigoje (nuo 1883 m.) į lietuvių literatūrą atėjo didelis naujų poetų būrys. Šiuo metu poetai telkėsi apie pagrindinius periodinius leidinius (*Aušrą, Varpą, Apžvalgą, Tėvynės sargą* ir kt.) pagal savo dvasinę giminystę su jais. Todėl pagrįstai kalbama apie aušrininkų, varpininkų poeziją. Kadangi *Aušra* ir *Varpas* atstovavo dviem pagrindinėms tuo metu išryškėjusioms literatūros kryptims – idealistinei-romantinei ir pozityvistinei-realistinei, tai ir to meto poezija paprastai skirstoma į romantinę ir realistinę. Tačiau aušrininkai ne visi ir ne visais atvejais buvo romantikai, o varpininkai buvo ne vien realistai. Rašytojų ideologijos ir estetinės orientacijos sudėtingai susipynė, ir susiformavo individualūs poezijos variantai.

Ryškiausios kūrybinės asmenybės, sukūrusios savitą poezijos stilių, buvo V. Kudirka, P. Vaičaitis ir Maironis.

Žemesnio rango, bet irgi talentingi poetai buvo J. Miliauskas-Miglovara, P. Arminas-Trupinėlis, S. Dagilis, J. Andziulaitis-Kalnėnas, J. Mačys-Kėkštas, K. Sakalauskas-Vanagėlis.

Po jų eina poetai, sukūrę vieną kitą poetišką posmą, bet netesėję poetiškos kūrinio visumos: A. Vištelis, J. Zauerveinas, L. Malinauskaitė-Eglė.

Pagaliau poetai ne tiek „iš Dievo malonės", kiek laiko dvasios skatinami: M. Davainis-Silvestraitis, T. Žičkus-Linkis, S. Norkus, M. Slančiauskas, A. Burba, J. Šnapštys-Margalis, J. Užupis-Šerenga, K. Bukaveckas, S. Homolickis, P. Matulionis ir kt. Eiliavimas gamtiniais, tautosakiniais ir ypač patriotiniais motyvais buvo tapęs mada, ir *Varpas* ne kartą skundėsi eilėraščių pertekliumi ir geros poezijos stoka.

Visos XIX a. lietuvių poezijos pasiekimus apibendrino ir ją į naują pakopą pakėlė Maironis, kurio lyrika atskleidė jau subrendusią lietuvių tautos savimonę. Maironio lyrika sutelkė lietuvius į vieną šeimą, išmokė mylėti Tėvynę: Lietuvos gamtą, žmones, kultūrą, istoriją. Ji išreiškė per visą šimtmetį rusenusią ir brendusią lietuvių viltį išeiti „iš nelaisvės namų", išugdė tautinio solidarumo ir tautinio pasididžiavimo jausmus. Tai jos didžiausia visuomeninė istorinė reikšmė. Kartu Maironio lyrika atvėrė gilią ir turtingą, prieštaringą ir dramatišką žmogaus sielą, per kančias ieškančią tiesos, siekiančią tobulybės. Maironio lyrikos žmogaus dvasios turtingumas yra jos didžiausia psichologinė bendražmogiškoji reikšmė. Dėl to Maironio lyrika gali jaudinti visus – visų laikų ir tautų, visokių pažiūrų žmones. Pagaliau Maironis sukūrė klasikinę lietuvių lyrikos kalbą, klasikinį poezijos stilių, kuris buvo atrama tolesnei lietuvių poezijos kūrybai. Tai jos didžiausia literatūrinė meninė reikšmė. Visos tos reikšmės – istorinė, psichologinė, estetinė – yra susipynusios vieningame Maironio poezijos pasaulyje, kuriame kelrodė žvaigždė yra Tėvynė – Dievo laiminama Tėvynė.

Proza

Pirmas prozos veikalas lietuvių kalba pasirodė 1823 m. Tai buvo iš lenkų kalbos išversta J. Chodźkos apysaka *Jonas iš Svisločės* (išvertė J. Rupeika). Tačiau originali lietuvių proza pasirodė tiktai apie XIX a. vidurį. Visa ji buvo didaktinio pobūdžio. Jos pagrindiniai kūrėjai buvo: Antanas Tatarė, išleidęs prozinių pasakėčių ir apsakymų rinkinius *Pamokslai išminties ir teisybės* (parašyta 1836, išleista 1851) ir *Pamokslai gražių žmonių* (parašyta 1849, išleista 1900); Petras Gomalevskis, išleidęs apysaką *Aplankymas Seniuko* (1853); Juozapas Silvestras Dovydaitis, išleidęs 3-jų dalių apysaką *Šiaulėniškis Senelis* (1860, 1861, 1864), po autoriaus mirties išleista ketvirta dalis – *Gyvenimas Stepo Raudnosio* (1895); Mikalojus Akelaitis, išleidęs apysaką *Kvestorius* (*Kvestorius, po Lietuvą važinėdamas, žmones bemokinąsis*, 1860), sulietuvinęs Chodźkos apysaką *Jonas iš Svisločės* ir ją išleidęs pavadinimu *Jonas Išmisločius krominkas* (1860). Didaktinės prozos kūrinių taip pat parašė ar išvertė S. Daukantas, L. Ivinskis ir kt.

Visi žymieji didaktinės prozos kūrėjai (Tatarė, Gomalevskis, Dovydaitis) buvo katalikų kunigai, išskyrus Akelaitį, iš valstiečių kilusį inteligentą, 1863 m. sukilimo dalyvį. Didaktinė proza buvo skirta valstiečiams ir paremta katalikiška ideologija. Jai būdingas socialinis konservatizmas, siekimas sutvirtinti žmonių religingumą bei

pamaldumą, paklusnumą Bažnyčiai, sutaikyti valstiečius su ponais, samdinius su šeimininkais. Antai Dovydaičio Šiaulėniškis Senelis moko, kad „šeimynykščiai" savo „gaspadorius" turi laikyti tėvais arba giminėmis. Jis giria „šeimynykščių" gyvenimo sąlygas ir ragina klausyti „gaspadorių". 1863 m. „sumišimas" buvusi Dievo bausmė už žmonių nuodėmes: už girtavimą, paleistuvavimą, giminaičių santuokas. O baudžiava buvusi panaikinta ponų geraširdiškumo dėka. Panašiai moralizuoja ir Gomalevskio Seniukas, ragindamas neturtinguosius susitaikyti su savo padėtimi. Jis kritikuoja žemaičių bajorus, kad jie pasipūtę, girtuokliai, „nors išalkę, bile pasirėdę". Seniukas sakosi, kad jis pats, norėdamas, būtų galėjęs tapti laisvas ir bajoras. Tačiau toks bajorų gyvenimas jį atstūmęs, ir jis taręs savo ponui: „Kam man ta valnastis? Kam man ta bajorystė, kada Dievas man mužiku užgimti daleido." Apysakoje primygtinai įkalbinėjama, kad kiekvienas turi pasilikti prie savo „stono", kad ponai turi valdžią „ant mužikų", nuog Dievo duotą. Baudžiauninkai raginami atiduoti dvarui skolas, apmokėti „činšių ir padotkus", nes iš ponų žemės jie patys mintą. Raginami taip pat mylėti „Tėvą Ciesorių", kuris esąs Dievo pastatytas už valdovą ir „sūdžią" žemišką. Tatarės *Pamoksle gražių žmonių* „Iš ko dideli ponai?" pasakojama apie Morkų Grudaitį, kuris savo sąžiningumu nusipelnė pono malonės. Ponas ne tik aprūpino jo sergančią motiną, bet ir jį patį su savo vaikais į mokslus išleido. „Didžiausia jo dorybė buvo, jog buvo teisingas ponui ir ištikimas."

Tuo metu, kada klestėjo didaktinė proza, vyko vyskupo M. Valančiaus inicijuota ir jo palaikoma blaivybės akcija. Dėl to didaktinėje prozoje daug vietos skiriama kovai su girtuokliavimu. Dovydaičio Šiaulėniškis Senelis visokiais būdais ir šiurpiais pavyzdžiais stengiasi įgąsdinti girtuoklius: jie miršta, žūsta, paskęsta, susižaloja, nelaimės apsėda jų namus ir t.t. Girtuoklio gyvenimo istorija nuosekliausiai papasakota *Šiaulėniškio Senelio* 4-oje dalyje – *Gyvenimas Stepo Raudnosio*. Iš girtuoklių tėvų gimęs Stepukas nuo pat vaikystės visą gyvenimą geria, kol pagaliau prigeria dvokiančioj duobėj. Taigi: koks gyvenimas – toks ir mirimas. Girtavimą peikia ir Gomalevskio Seniukas. Šiauliečiai, joniškiečiai esą todėl turtingi, gerai gyveną, kad negeria. Tuo tarpu paprūsėj ir panemuniais gerią net per šermenis. Mergaitės ten, esą, be jokios gėdos drąsiai eina į karčemą, drauge su berniukais geria, „uliavoja, tanciavoja".

Tatarė *Pamoksluose išminties ir teisybės* ragina žmones šviestis, pamėgti įvairaus (ne vien religinio) turinio knygas, mokytis „suprasti kalbas mokyto svieto", nepasitikėti prietarais. Akelaitis apysakoje *Kvestorius* pateikia žinių iš Lietuvos istorijos, geografijos, gamtos mokslo. Taigi didaktinėje prozoje katalikiškoji orientacija kartais susipina su švietėjiška ideologija.

Didaktiniai kūriniai konstruojami pagal kokią nors apriorinę (dažniausiai dorovinę) idėją. Jais siekiama skatinti žmonių pamaldumą, paklusnumą, sąžiningumą, darbštumą, savarankiškumą ir pan., norima ugdyti vienokias ar kitokias dorybes ir atgrasinti nuo visokių ydų bei nedorybių. Toks yra pagrindinis didaktinio pasakojimo tikslas. Pasakojimo vaizdumas bei vaizdingumas atlieka tik pagalbinį – iliustracinį vaidmenį, neturi savarankiškos reikšmės. Jis tik konkrečiais pavyzdžiais, akivaizdžiais epizodais patvirtina tai, kas jau buvo iš anksto sugalvota ir žinoma. Jo uždavinys – sudominti skaitytoją, jį emociškai paveikti, kad jis geriau patikėtų skelbiama idėja. Tokia racionalistinė nuostata, aprioriška nuomonė apie tai, ką imamasi vaizduoti, lemia pagrindinę didaktinių kūrinių sandaros savybę –

schematizmą. Schematiški tų kūrinių veikėjai, šabloniški siužetai, konfliktai, kompozicija. Kartu didaktinėje prozoje pamažu formavosi epinio pasakojimo įgūdžiai. Klostėsi dialogas, kartais tinkamai pasiremdamas gyvos šnekamosios kalbos ypatybėmis. Nors dar ir gožiama abstraktaus moralizavimo, ėmė įsitvirtinti meninė buitinė detalė. Tai, kas ankstyvojoje didaktinėje prozoje buvo perspektyviausia, vėliau sutelkė savo kūryboje Motiejus Valančius.

Valančius parašė apie 70 didaktinių pasakojimų bei apsakymų ir vieną apysaką. Išleido apsakymų rinkinius *Vaikų knygelė*, *Paaugusių žmonių knygelė* (abi 1868), apysaką *Palangos Juzė* (1869), *Pasakojimą Antano Tretininko* (parašyta 1872, išleista 1891). Valančiaus pasakojimo konkretumas ir gyvumas, kalbos turtingumas ir ekspresyvumas, ryškus etnografinis koloritas lietuvių didaktinę prozą pakreipė vaizdaus ir išraiškingo meninio pasakojimo linkme.

Vėliau lietuvių proza tobulėjo, tolydžio vaduodamasi iš didaktikos ir vis labiau sureikšmindama pasakojimo vaizdumą bei objektyvumą. Blankstant didaktinei vaizdo prasmei, ryškėjo savarankiška meninė jo reikšmė. Tokiu keliu į prozos meną žengė XIX a. pabaigos rašytojai:

Antanas Kriščiukaitis-Aišbė, išleidęs apsakymų rinkinį *Kas teisybė – tai ne melas* (1892);

Aleksandras Fromas-Gužutis, parašęs apysakas *Patėviai* (1895), *Vargdieniai* (1906) ir daug apsakymų;

Vincas Pietaris, išspausdinęs daugiau kaip 10 apsakymų XIX a. paskutiniojo dešimtmečio periodikoje, paskelbęs apysaką *Keidošių Onutė* (1897), sukūręs pirmąjį lietuvių romaną *Algimantas* (1904);

Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, išspausdinusi apysaką *Vilkienė* (1894), vėliau išleidusi apsakymų rinkinį *Krislai* (1905);

Vincas Kudirka – žymiausias satyrinės prozos kūrėjas, išspausdinęs satyras *Viršininkai* (1895), *Lietuvos tilto atsiminimai* (1896), *Cenzūros klausimas* (1897), *Vilkai* (1898);

Žemaitė, 1894 m. parašiusi apsakymą „Piršlybos" (išspausdinta 1895 m. pavadinimu „Rudens vakaras"), o 1895–1898 m. sukūrusi apsakymų ciklą *Paveikslai*, vėliau pavadintą *Laimė nutekėjimo* (apsakymai „Topylis", „Marti", „Neturėjo geros motinos", „Petras Kurmelis", „Sutkai", „Sučiuptas velnias");

Lazdynų Pelėda, paskelbusi apysakas *Našlaitė* (1898), *Klajūnas* (1902), įvairios tematikos apsakymų.

Prozos kūrinių XIX a. pabaigoje parašė taip pat Jonas Gaidamavičius-Gaidys, Liudvika Didžiulienė-Žmona, Stasys Matulaitis ir kt.

Drama

Turtingas XVI–XVIII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teatrinis gyvenimas, susitelkęs pilies, didikų rūmų, mokyklinėse jėzuitų scenose, orientavosi į populiariaus Vakarų Europos meninius stilius ir žanrus, perėmė viduramžių misterijų, farsų, moralitė, renesanso *commedia erudita*, klasicizmo ir baroko estetiką, bet nesukūrė tautinės dramaturgijos ir lenkiškuose ar lotyniškuose vaidinimuose tenkinosi tik viena kita lietuviškos temos užuomina, įterptine scenele vietine kalba.

Lietuvių dramaturgijos istorija prasideda XIX a. pabaigoje, ir drama yra pati jauniausia mūsų literatūros rūšis. Dažnoje tautoje dramos genezė siejama ne tik su

maginiais ritualais, etnografiniais žaidimais, apeigomis, teatro gimimu, bet ir su kitų literatūros rūšių – epo bei lyrikos suklestėjimu, o jos raidos dinamikoje įžvelgiama paralelių su visuomeninių pakilimų ir atoslūgių kreive. Pastebėta, kad neramiausi istorinių krizių, lūžių, naujų idėjų ir pajėgų telkimosi momentai kartu yra ir aukščiausi dramaturgijos suklestėjimo taškai.

Pirmieji lietuviški draminės formos kūrinėliai ėmė rodytis aštuntajame ir devintajame XIX a. dešimtmetyje (P. Vileišio *Nelaimingieji*, *Anglijoje*, *Kalvarija Žemaitiška*, 1877; A. Baranausko-Špoko *Ant piliakalnio nakvynė*, 1887; A. Turskio *Be sumnenės, arba Kaip tai ant svieto einasi*, 1889). Tačiau stiprų dramaturgijos proveržį paskatino įvairius visuomenės sluoksnius – liaudiškos kilmės inteligentiją, valstietiją, kai kada ir tautiškai atbundančią bajoriją – apėmęs kultūros judėjimas, vadinamas lietuviškaisiais vakarais, arba kluono, klojimo teatru. Anksčiausiai, jau nuo 1885 metų, tokius renginius pradėjo organizuoti JAV miestuose Niujorke, Plimute, Čikagoje gyvenę lietuviai. Netrukus ši tradicija persimetė į Mažąją Lietuvą – Tilžę, Karaliaučių, į Rusijos imperijos miestus, kuriuose telkėsi didesnės lietuvių kolonijos – Peterburgą, Maskvą, Odesą, Rygą, Liepoją, taip pat į Varšuvą, o iš ten atostogų grįžtąs besimokantis jaunimas ją išplatino Lietuvos kaimuose ir miesteliuose. Iki spaudos legalizavimo tie vakarai buvo slapti, dėl to retesni ir mažiau garsinami, o po 1904 metų tapo kone kiekvienos parapijos garbės reikalu. V. Maknio skaičiavimu, Lietuvoje vaidinta dviejuose šimtuose vietų, o iki Pirmojo pasaulinio karo surengta apie keturis penkis tūkstančius vakarų.[1] Kaip rašė M. Yčas, „niekur, net ir šviesesniųjų už mus tautų tarpe, nerandame taip plačiai vaidinant sodžiuose".[2]

Pirmasis viešas spektaklis Lietuvoje – Vilkutaičio-Keturakio komedija *Amerika pirtyje* įvyko 1899 m. rugpjūčio 20 d. Kuršo gubernijai priklausiusioje Palangoje, kur negaliojo spaudos draudimas, ir ši data laikoma tautos teatro gimtadieniu. Viena jo organizatorių G. Petkevičaitė-Bitė rašė: „dailės švente to vaidinimo negalima buvo pavadinti, nes tuomet dailės dar beveik visai nebuvo. Buvo tai tikrąja to žodžio prasme tautos šventė, ir tai tautos, kuri džiaugėsi išlikusi gyva ir drauge su džiaugsmu pakėlė didelį protestą prieš ją varžančius pančius."[3]

Lietuviškieji vakarai buvo mėgėjiško, liaudiško, archaiškai „sinkretiško" teatro forma. Pirmiausia jie kėlė sau ne meninius, o visuomeninius – tautiečių telkimo, lietuviško žodžio išlaisvinimo, lietuvybės propagavimo, kultūringos pramogos tikslus. Mėgėjų teatras neturėjo nei tinkamų patalpų, nei pastovesnės trupės, nei išmanančių režisierių, o vaidino jame,

[1] Maknys 1972, 1:95–96.

[2] *Viltis*, 1911, rugsėjo 2(15).

[3] Petkevičiūtė-Bitė 1966, 1:659–660.

Pirmojo lietuviško spektaklio afiša

anot B. Sruogos, „nemokėliai, nežinantys, kur kojas, kur rankas padėti, nesugebantys žodžio padoriai ištarti".[1] Po vaidinimo dar pasirodydavo iš kelių muzikantų sudarytas orkestrėlis, choras su liaudiškomis dainomis, deklamatoriai, jaunimas šokdavo ir žaisdavo, o emocinis viso renginio pagrindas „buvo daugiau muzikinis negu draminis".[2]

[1] Sruoga 1930, 7.

[2] Lankutis 1988, 36.

Mėgėjiško teatro dramaturgija irgi buvo mėgėjiška, ir jos meninė vertė gerokai nusileido lietuviško vakaro visuomeninei svarbai. Pirmieji scenos veikalai nedidelės apimties, naiviai didaktiško ar pramoginio turinio, neišplėtoto siužeto ir konflikto, gerokai primenantys etnografinio vaidinimo situacijas ir personažus, veikiau vadintini draminiais eskizais, dialogais, scenos vaizdeliais negu dramomis tikrąja to žodžio prasme. Daug autorių atėjo į šį žanrą iš prozos (Žemaitė, G. Petkevičaitė-Bitė, Vaižgantas), patriotinės pareigos, savo pačių veiklos, draugų skatinami, teturėdami menką supratimą apie teatrą, ir kurdami tuo pat metu mokėsi šio meno pradmenų. Daug kam drama ir liko periferinis žanras (būdinga, kad monografinėse studijose jai skiriamas kur kas mažesnis dėmesys negu prozai). Susidaro įspūdis, kad didžiąją pirmųjų dramaturgų energijos dalį pasiglemždavo siužeto konstravimo, formos įvaldymo uždaviniai, ties kuriais ir išsekdavo jų kūrybiniai resursai. Prozoje įgyta pasakojimo laisvė, kalbos spontaniškumas, pastabumas realybės detalėms čia prarandami, o dramai būtinas aukštesnis minties koncentracijos lygmuo, struktūros logiškumas ir nuoseklumas dažnai nepasiekiami. Kartais net kyla abejonių, ar kai kurie dramaturgai sąmoningai nesirinkdavo primityvizmo kelio, kurį diktavo mėgėjiško teatro suformuoti ir įsitvirtinę dramos stereotipai (ji turinti būti trumpa, juokinga, liaudiškos tematikos), ir tai ypač pasakytina apie stambiųjų miestų vaidintojams rašiusius autorius, kuriems buvo geriau prieinami profesionalaus teatro ir klasikinės dramaturgijos pavyzdžiai.

Tačiau ankstyvoji drama, kaip reta kiekybiškai gausi, veržli, glaudžiai susijusi su scena. Daug dramaturgų, be minėtų A. Baranausko-Špoko ir A. Turskio, atsirado tarp JAV gyvenančių lietuvių (J. Grinius, V. Nagornoskis, P. Augustaitis ir kt.).[3] Mažojoje bei Didžiojoje Lietuvoje ir įvairiose Rusijos imperijos vietose pjeses rašė A. Fromas-Gužutis, Vilkutaitis-Keturakis, Žemaitė, G. Petkevičaitė-Bitė, Vaižgantas, Vydūnas, L. Didžiulienė-Žmona, J. Smalstys-Smolskis, P. Pundzevičius-Petliukas, M. Šikšnys-Šiaulėniškis, G. Landsbergis-Žemkalnis, Šatrijos Ragana, K. Jasiukaitis, V. Pietaris ir kt. Visokiais būdais buvo skatinamas teatrinis sąmoningumas, žadinama dramaturgų iniciatyva, ir čia ypač dideli V. Kudirkos, P. Višinskio, P. Vileišio, P. Avižonio nuopelnai. 1893 m. *Varpas* paskelbė originaliosios dramos ar komedijos konkursą ir paskyrė šimto rublių premiją. 1900 m. peterburgiečiai organizavo pjesių konkursą, tik valdžia neleido jo skelbti. Grąžinus spaudą, kasmet atskiromis knygelėmis pasirodydavo net iki dešimties anksčiau parašytų dramos kūrinių. Be abejo, daug jų žuvo beslapstant, bekeliaujant per įvairių leidėjų rankas, daug buvo kuriama net ir nemanant spausdinti. Pasirodė pirmieji dramos kritikos straipsniai (juos rašė Vaižgantas, Kudirka). Višinskio, Žemaitės, Petkevičaitės-Bitės korespondencijoje formuluojami žanro estetikos pagrindai. Imami skelbti klasikinės ir populiariosios dramaturgijos vertimai, sekimai, lietuviški perdirbimai iš lenkų, prancūzų, vokiečių kalbų. 1887 m. J. Šliūpas JAV išleido vokiečių rašytojo K. Gutzkowo dramos *Patkulis* sulietuvintą variantą, 1890 m. *Varpas* publikavo iš lenkų kalbos K. Aleksandravičiaus išverstą J. Korzeniowskio komediją *Šiaučius ir jo*

[3] Plačiau žr.: Ibid., 27–28.

šeimynykštis, Vilkutaitis išspausdino L. Tolstojaus dramos *Tamsos karalystė* du veiksmus (pavadintus *Prilips ožys liepto galą*). Nuo 1894 m. pradėjo rodytis V. Kudirkos vertimai (G. Byrono *Kainas*, F. Schillerio *Orleano mergelė*, *Vilius Telis*, J. Słowackio *Mindaugis*, A. Mickevičiaus *Vėlinių* III dalis). Scenoje populiari lenkiška J. Blizińskio komedija *Žentas dėl parodos*, *Dumblynė* (pagal E. Orzeszkową), J.R. Chociszewskio apysakos *Genovaitė* inscenizacijos.

Kaip pastebėjo J. Lankutis, mėgėjų teatro laikotarpiu ėmė formuotis „du pagrindiniai struktūriniai lietuvių dramaturgijos tipai: romantinis patetinis ir realistinis buitinis", kurie „abu pasirodė vienodai veržlūs, vienodai gyvenimo aplinkybių skatinami ir pateisinami".[1] Tačiau jų literatūrinis svoris ir perspektyvumas buvo skirtingi. Romantinė drama, kiekybiškai daug menkesnė, labiau atsijusi nuo utilitarinių scenos uždavinių, turėjo kur kas didesnes literatūriškumo ambicijas ir perspektyvas. Ji pasirodė dar iki lietuviškųjų vakarų paplitimo (A. Fromas-Gužutis), su ja buvo siejamos pirmosios teatrinio atsinaujinimo viltys (G. Landsbergio-Žemkalnio *Birutė*, *Blinda, svieto lygintojas*), pirmasis bandymas sukurti tragediją (M. Šikšnio-Šiaulėniškio *Pilėnų kunigaikštis*) bei didelė dalis vėlesnės filosofinės, psichologinės, poetinės dramos nuo Vydūno ir V. Krėvės iki J. Grušo ir Just. Marcinkevičiaus. Romantinė drama plėtojo aušrininkų pamėgtas istorines ir etnografines temas, dažnai gręžėsi į lietuvių kovų su kryžiuočiais laikus, o siužetus skolino iš lenkų romantikų bei romantinės krypties istoriografų T. Narbuto, L. Jucevičiaus, J.I. Kraszewskio, L. Kondratowicziaus, A. Mickevičiaus veikalų. Ją įtakojo įsitvirtinusi rusų, lenkų, vokiečių teatro trupėse melodeklamacinė vaidybos maniera, siekianti išorinio raiškumo, patetikos, jausmų egzaltacijos. Į sceną ji išvedė aukštakilmius, didelių aistrų ir nepalaužiamos valios herojus – karalius, kunigaikščius, karius, bajorus, žynius, vaidilutes, bajorų mergaites, leido jiems prabilti apie riteriškąsias dorybes – garbę, ištikimybę, pasiaukojimą, tėvynės meilę. Ji diegė idealizuotą istorijos sampratą, sutaurinančią savuosius jos veikėjus, o dramaturgams teikė galimybę praturtinti veiksmą svarstymais apie politines, religines, likimines tautos kelio peripetijas.

[1] Lankutis 1988, 98.

Realistinė drama, kuri „globoja" komediją ir naujųjų laikų žanrą – dramą siauraja prasme, buvo glaudžiau susijusi su praktiniais to meto scenos bei visuomenės gyvenimo uždaviniais. Mėgėjiškame teatre ypač mėgstama liaudiškai pasaulėjautai artima komedija. Komedijas rašė Vilkutaitis-Keturakis, Žemaitė, Vaižgantas, P. Pundzevičius, J. Smalstys, G. Landsbergis-Žemkalnis ir net tie, kuriems šis žanras buvo gana svetimas – A. Fromas-Gužutis, G. Petkevičaitė-Bitė, Vydūnas. Net romantinėse herojinėse dramose neretai būdavo įterpiama komiškų dialogų ir scenelių. Neabejotina, kad ankstyvasis teatras buvo linksmas ir šmaikštus. Jame vyravo farsai (juos rašė Žemaitė, Vaižgantas, Pundzevičius ir kt.), būta pastangų kurti intrigų, charakterių, papročių, net saloninę komediją. Dramaturgai jau gana meistriškai panaudodavo anekdotines situacijas, šelmiškus pokštus, išorinę ekspresiją, geraširdiškai, o kartais ir piktokai pašiepdavo savo meto ydas. Komedijose veikia šio žanro klasiką primenantys išdaigininko, sukčiaus, apgaviko, dviejų ponų tarno tipai. Populiariausios jų lietuviškos versijos – svieto perėjūnas kriaučius, samdinys, žydas smuklininkas ir palūkininkas, turį neabejotinų sąsajų su etnografinių vaidinimų personažais.

Drama siaurąja prasme (Dviejų Moterų *Parduotoji laimė*, *Litvomanai*, G. Petkevičaitės-Bitės *Kova*, K. Jasiukaičio *Alkani žmonės*, B. Laucevičiaus-Vargšo *Žmonės*, *Penktas įstatymas* ir kt.) pasižymi aukštu idėjiniu tonusu ir siekia gilesnio dramatizmo, kurį kildina iš socialinės aplinkos, neteisingos pasaulio sąrangos. Ji atsigręžia į pusbadžiaujančių studentų, kumečių, bedarbių lūšnas, kalėjimų vienutes, viešnamius ir sugniuždytų liumpenų, marginalų vardu prabyla apie badą, šaltį, skurdą, alkoholizmą, smurtą, prostituciją, o pagrindinio herojaus linija neretai atvedama iki savižudybės. Būdama atvirai tendencinga, drama prisiėmė atsakomybę už visuomenę ir skleidė tautinio susipratimo, revoliucinio maišto idėjas, protesto ir neapykantos dvasią. Tačiau jos užmojai reikalavo labiau išplėtotų sceninių situacijų, gilesnio psichologizmo, įtikinamesnio likimo lūžių motyvavimo, negu leido jos autorių talento ištekliai. Dėl to dauguma pirmųjų dramų yra naivios, dirbtinės, skęsta štampuose ir meniniu požiūriu šiandien atrodo kur kas menkesnės už „beidėjinius" farsus.

V SKYRIUS

Literatūros žanrai ir jų kūrėjai

Poezija

Amžiaus pradžios (1800–1831) poezija

Šio laikotarpio poezijai atstovauja dvi poetų kartos. Senesniajai priklauso Antanas Klementas, Dionizas Poška, Antanas Strazdas, jaunesniajai – Liudvikas Rėza, Silvestras Valiūnas, Simonas Stanevičius. Abi kartos formavosi kiek skirtingomis visuomeninėmis bei kultūrinėmis sąlygomis, todėl ir jų kūryba šiek tiek skiriasi. Pirmoji karta daugiau susijusi su klasicizmo ir sentimentalizmo estetika, antrosios kartos kūryboje jau yra romantizmo bruožų. Pagrindinė šio laikotarpio lietuvių poezijos figūra buvo Antanas Strazdas. Kai kurie kiti poetai (Poška, Rėza, Stanevičius) pasižymėjo plačia kultūrine veikla, todėl jie aptariami skyriuje „Kultūros ramsčiai".

Antanas Klementas (1756–1823)

BIOGRAFIJA. Antanas Jackus (Hiacintas) Klementas gimė apie 1756 m. Laumių dvare (dab. Skuodo raj., 14 km nuo Sedos) vidutinių bajorų šeimoje. Vėliau gyveno su tėvais Rietave. Būdamas 13 metų, atsidūrė Vorobine prie Pinsko, kur tėvas stojo dirbti Antano Plioterio dvaro prievaizda, o jis pats mokėsi Dombrovicos pijorų mokykloje. 1777 m. grįžęs į Žemaitiją, dirbo Raseinių ir Telšių teismuose. Buvo aktyvus visuomeninio bei politinio gyvenimo dalyvis. Mirė Telšiuose 1823 m. birželio 4(16) d.

KŪRYBA. Klementas rašė lietuvių ir lenkų kalbomis, bet savo kūrybos niekur nespausdino. Išlikusią jo raštų dalį sudaro trys stambūs (po 1000 puslapių) tomai, apimantys laikotarpį nuo paskutinio XVIII a. dešimtmečio ligi 1810 m. Tuos tomus apie 1900 m. aptiko J. Tumas-Vaižgantas pas kunigą A. Lenkevičių (buvusį Plungės kleboną) ir perdavė Lietuvių mokslo draugijai (dabar jie saugomi Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto rankraštyne). Visuose trijuose tomuose yra apie 61 000 eilučių, iš jų apie 46 000 lenkų kalba ir apie 1500 lietuvių kalba. Dalį raštų (šalia korespondencijos, kelionių užrašų, visokių išrašų ir pastabų) sudaro poezija. Lietuviškai sueiliuota 156 kūriniai (1494 eilutės). Eilių rinkinėlį (laišką „Donis priedero" ir visas 10 idilių) Klementas buvo pasiuntęs vyskupui J.A. Giedraičiui. Vėliau tą rinkinėlį turėjo M. Valančius, po to Žemaičių kunigų seminarijos biblioteka (dabar jis saugomas M. Mažvydo bibliotekos rankraštyne). Dauguma lietuviškos Klemento poezijos ir dalis lenkiškos paskelbta V. Vanago sudarytu rinkiniu *Žemaitiška giesmelė* (1972).

Klemento eilėraščiai lietuvių kalba parašyti daugiausia 1808–1810 m. laikotarpiu – taigi dar iki A. Strazdo rinkinio pasirodymo (1814). Klemento reikšmė ir yra ta, kad jis vienas pirmųjų lietuvių kalba ėmė eiliuoti pasaulietinėmis temomis ir taip pradėjo ugdyti pasaulietinę lietuvių poeziją. Lietuviškus Klemento eilėraščius sudaro trys pagrindinės žanrinės grupės: 1) idilės, 2) epigramos ir 3) proginiai laiškai.[1]

Klemento idilių ciklą *Sodžių darbai* sudaro 10 eilėraščių, kurių yra trys pagrindinės žanrinės atmainos: a) gamtinės: „Labas rytas", „Gojelis", „Miškelis", „Kalnelis", „Klonis", „Upalis", b) pastoralinės: „Iškalbėjimas per vaikelį Agnikei", „Pasigailėjimas Antės" ir c) erotinės: „Lakštingala", „Šienelis". Idilės yra pirmieji mėginimai Lietuvoje lietuviškai apdainuoti gamtą, atskleisti jos grožį, išreikšti jos keliamą nuotaiką. Populiariausia idilė yra „Upalis" (kitas pavadinimas: „Tekla, arba Upalis"), kurios du pirmieji posmai gana sklandžiai sueiliuoti:

[1] Klementas 1972, 14–15. Toliau Klemento tekstai cit. iš šio leidinio.

Teki, upaliau, lašais krištolo,
Iš lango girdžiu tave iš tolo.
Kartais žadini per savo balsą,
Kartais man miego priduodi skalsą.

Kožną rytelį stebiuos į tavęs,
Kaip neši laužus, kur norint gavęs,
Kaip ten žuveles spindinčias varai,
Kur per galybę gilumą darai.

Epigramose Klementas šaiposi iš žmogaus silpnybių bei ydų, pajuokia įvairių luomų ir profesijų žmones. Pvz., pašiepiamas teisėjų kyšininkavimas:

Išklausymo pas sūdžių, žinok, neturėsi,
Jei ką į delną aniems tvirtai neįdėsi.

Sena moteris nori būti jauna:

Visad sako, jog turi metų dvidešimti.
Tiesa! Tą girdim viršiaus metų trisdešimti.

Pamokslininkas pasako „įspūdingą" pamokslą:

O! Kaipo savo kalba žmones pajudino:
Staiga išbėgo visi žmonelės lig vieno.

Gėrimo „į sveikatą" padariniai:

Ant sveikatos kad gerčiau, vakar priragino,
Bet vietoj sveikatos skaust galva man šiandieną.

Proginiai Klemento laiškai daugiausia skirti Telšių vienuoliams, kunigams, kaimyniniams bajorams. Juose prašoma grąžinti skolas, kviečiama apsilankyti, skundžiamasi pagiriomis, kalbama apie kitus kasdieniškus dalykus. Labiausiai žinomas pramoginio pobūdžio eilėraštis yra „Kairy, Kairy, duok tabokos" („Giesmelė, arba dainelė žemaitiška, žodžiu, fraškelė"):

Kairy, Kairy, duok tabokos,
Jei neduosi, bus tau striokas.

O Kairiene, duok arielkos,
Pilk į čėrką iš butelkos.

Pana Ona, dukterele!
Duok užkąsti mums biškelį.

Jūs, Kairūčiai, vaikai maži,
Pagiedokit giesmę gražią.

O jūs, viešnios ir sveteliai,
Gerkit saldžią arielkelę.
– – – – – – – – – – – – – – –

Muzikantai pjaun kazoką,
Jons su One dailiai šoka.
– – – – – – – – – – – – – – –

O mes paskui paskubėsma,
Veltu vietoj nesėdėsma,

Patrumpinsma ilgą dieną,
Kaip adyna pereis viena.

Šokim dabar, uliavokim,
Čia linksmintis neperstokim.

Lietuvių kultūros istorijai ypač svarbūs du Klemento eilėraščiai. Vienas („Žemaitiška dainelė, revoliucijos laikais rašyta <...>"), prasidedantis žodžiais „Klausyk tu, vaikuti mano", kursto lietuvius (žemaičius) dėtis prie 1794 m. Tado Kościuszkos sukilimo. Taigi jis parašytas dar XVIII a. pabaigoje, kada LDK literatūroje lietuvių kalba tebuvo vos vienas kitas pasaulietinis eilėraštis. Tai pirmas lietuvių pilietinės bei agitacinės poezijos pavyzdys ir vienas pirmųjų pasaulietinių kūrinių, sukurtų lietuvių kalba. Eilėraštyje raginama visus žmones, senus ir jaunus, vyrus ir moteris, tuoj pat imtis ginklo ir ginti nuo priešo savo religiją ir visą siaubiamą kraštą, tikėti Dievo pagalba ir galutine pergale:

Klausyk tu, vaikuti mano,
Kas gyvą dar turi kūną!

Už ginklo imkis spėriai –
Ratavok savo vierą.

Ratavok, kožnas žmogelis, –
Ar sens vyrs, ar jauns vaikelis,

Ratavok, motriškelė,
Nuog zlasties neprietelio.

Jog žinot visi, ką daro, –
Bažnyčios neliekt nė dvaro,

Nė sodos, nė miestelio,
Kur užein neprieteliai.

Jau čia kito būdo nėra –
Reik gintis nuo anų spėriai,

Reik šalin išvaryti,
Žemaičius užlaikyti.

Stipruokit tiktai, vaikeliai,
Matysit – bėgs neprieteliai.

Bėgs iš žemės, sakau, mūsų,
Padirbsit aną liuosą.

Tikėkit – jums Pondievs padės,
Anie daugiaus nepasėdės.

Matysit, kad išginsit,
Lig vieno išnaikinsit.

Kitas visuomeniškai reikšmingas lietuviškas Klemento kūrinys yra eiliuotas laiškas, skirtas Žemaičių vyskupui Juozapui Giedraičiui, parašytas 1810 m. pavadinimu „Donis priedero" (t.y. savo priedermę suprantančiojo duoklė, dovana). Jame svarstomi bendrinės lietuvių literatūrinės kalbos klausimai, bendrinės kalbos pagrindu siūloma vidurio žemaičių – telšiškių ir varniškių – tarmė. Tas eilėraštis jau buvo plačiau komentuotas, aptariant kultūros židinius ir lietuvių kalbos problemas XIX a. pradžioje.*

* Žr. šią kn., 45, 146.

Klementas buvo gerai susipažinęs su XVIII a. lenkų poezija (I. Krasickio, A. Naruszewicziaus, F. Karpińskio ir kt. poetų kūryba), todėl ir jo paties lenkiškoji poezija „atitinka XVIII a. lenkų poezijos modelį", joje „girdimi klasicizmo, sentimentalizmo su jo polinkiu į rokokinę poetiką ir net baroko atgarsiai", joje sutinkami kone „visi ano meto lenkų poetams žinomi žanrai (aprašomoji poema, eiliuotas dienoraštis ir laiškas, refleksinis eilėraštis, daina, odė, idilė, pasakėčia, epigrama, anekdotas, mįslė, laiškelis)", remiamasi lenkų poetų vartota eilėdara.[1] Daugeliu tų ypatybių (tik kur kas mažesniu mastu) pasižymi ir lietuviškoji Klemento poezija.

[1] Klementas 1972, 8, 12.

Klemento ideologija buvo prieštaringa, jo socialinės bei politinės pažiūros labai nenuoseklios. Atskiruose eilėraščiuose jis visai priešingai vertina tuos pačius dalykus (baudžiavą, istorines asmenybes, valstybės žlugimą ir kt.). Tačiau jo požiūris į lietuvių kultūrą nuosekliai evoliucionavo. Iš pradžių „eiliavimas lietuvių kalba, kurią tada daug kas laikė nepoetiška ir poezijai netinkama, jam tebuvo žaidimas. Tačiau vėliau Klemento pažiūra į kūrybą lietuvių kalba pasikeitė. Rašymas žemaitiškai jam ėmė darytis programiniu dalyku, pilietine ir kultūrine pareiga. Unijinio nusistatymo, lenku save laikęs žmogus, jis vis labiau jaučiasi esąs žemaitis, krašto, kur gimė ir gyvena, vaikas, jo žmonių kalbą ima vadinti „kalba žemaitiška mūsų". Tokia Klemento orientacija susijusi su XIX a. pradžioje kilusiu kultūriniu bei literatūriniu žemaičių judėjimu", ypač su Žemaičių vyskupo J. Giedraičio veikla.[2]

[2] Ibid., 13.

> Pirmieji lietuviški K[lemento] eilėraščiai ne kartą yra makaroniški, t.y. juose tyčia maišomi lietuviški žodžiai su lenkiškais; panašiai kaip lenkų literatūroje anais laikais mėgta maišyti lenkiškus žodžius su lotyniškais. Betgi vėlesniuose K[lemento] eilėraščiuose pastebimas vis didėjęs rūpestingumas lietuvių kalbai, pastangos gryninti ir tobulinti savo raštų kalbą. Čia atsiliepė anas XIX a. pradžioje bestiprėjęs dėmesys lietuvių kalbai, kurio įtakingas reiškėjas šalia D. Poškos ir kitų buvo Žemaičių vysk[upas] kunigaikštis J.A. Giedraitis. <...> Seniau pats rašęs maka-

roniškas eiles, K[lementas] dabar jau piktinosi, kad „lenkiškais žodžiais žemaičiai prikaišė ir taip jau tikrą kalbą suvisu sumaišė".[1]

[1] *Lietuvių enciklopedija* 1957, 12:102.

Augęs Gudijoje, Klementas menkai temokėjo lietuviškai, vėliau, kaip sakoma laiške J.A. Giedraičiui, mokytis lietuvių kalbos jam daugiausia padėjo K. Sirvydo žodynas:

Aš pats, idant knygelės ano neturėčiau,
Nėmaž parašydinti dabar negalėčiau.

Antanas Strazdas (1760–1833)

Antanas Strazdas šalia Kristijono Donelaičio yra vienas didžiųjų pasaulietinės lietuvių poezijos pradininkų. Jo *Giesmės svietiškos ir šventos*, išleistos 1814 m., yra pirmas originalių lietuviškų eilėraščių rinkinys. Donelaičio *Metai*, nors sukurti XVIII a. septintajame dešimtmetyje, išleisti buvo daug vėliau – tik 1818 m. Donelaičio kūryba veiksmingesnė buvo Mažojoje Lietuvoje, o Didžiojoje Lietuvoje, ypač Rytų Aukštaitijoje, buvo labiausiai paplitusi Strazdo poezija. Strazdas ilgą laiką buvo populiariausias Lietuvos poetas. Jo „giesmes svietiškas" giedojo visa – ypač Rytų Lietuva, o jo „Giesmė prieš Mišią" – „Pulkim ant kelių..." – iki šiol tebegiedama Lietuvos bažnyčiose. Strazdas sukūrė savo poetinę mokyklą, kuri buvo gyva visą XIX šimtmetį, kol amžiaus pabaigoje ją pakeitė Maironio poetinė mokykla. Paskui, XX amžiuje, abi tos mokyklos susilydė ir įsiliejo į moderniosios poezijos kryptis. Keturvėjininkai laikė Strazdelį savo dvasios tėvu – tikru menininku gyvenime ir dainose. Vėliau Strazdo asmenybę ir kūrybą ypač suaktualino kai kurie rašytojai ir aktoriai – K. Plačenis savo romanu *Pulkim ant kelių* (1936), Juozas Petrulis savo pjese *Prieš srovę* (pastatyta 1936, išleista 1938), Sigitas Geda savo poema *Strazdas* (1967), Juozas Glinskis savo drama *Grasos namai* (pastatyta 1970, išleista 1971), Algirdas Latėnas savo deklamacijomis. Vytautas Vanagas išleido pirmąją šiam poetui skirtą monografiją (*Antanas Strazdas*, 1968).

BIOGRAFIJA. Antanas Strazdas gimė 1760 m. kovo 9 d. Astravo (dab. Margėnų) kaime, Kriaunų parapijoje, prie Sartų ežero (dab. Rokiškio raj.).[2] Jo tėvai – Andrius ir Sofija Strazdai – buvo baudžiauninkai kampininkai, padieniai darbininkai. Vėliau jie įsikūrė didesniame ūkyje Kriugiškyje, kur prabėgo ir būsimo poeto vaikystė.

[2] Strazdo biografijos duomenys pateikiami pagal: Vanagas 1968.

Kada ir kur Strazdas mokėsi, tiksliai nežinoma. Spėjama, kad XVIII a. 7–8-ajame dešimtmetyje jis lankė Kriaunų parapinę mokyklą. Vėliau mokėsi daugelyje jėzuitų kolegijų: Kražių, Skaistkalnės (Šenbergo), Daugpilio, Polocko, Ilūkstės. Vidurinį mokslą baigė turėdamas per 20 metų, kai kiti jį baigdavo būdami 16-os ar 17-os. Kadangi mokydamasis dažnai kilnojosi iš vietos į vietą, greičiausiai kam nors tarnavo. Vidurinėje mokykloje, kurios dar nebuvo palietusios Edukacinės komisijos reformos, turėjo progos susipažinti su antikine poezija (ypač Horacijaus lyrika), su lenkų literatūra, pratintis eiliuoti.

Vėliau, apie 1782–1785 m., Strazdas studijavo Lietuvos vyriausiojoje mokykloje Vilniuje. Jis pats pasisako anketoje (1824), kad mokslus baigęs „Vilniaus akademijoje filosofija". Šioje aukštojoje mokykloje Strazdas galėjo daug plačiau ir giliau susipažinti su antikine ir lenkų literatūra, kuriai vis daugiau dėmesio skyrė prof. D. Pilchowskis, su fiziokratų idėjomis, kurias intensyviai skleidė prof. H. Stroynowskis, su švietėjiška istoriografija, kuriai atstovavo prof. T. Hussarzewskis (vėliau J. Lelewelio mokytojas). Manoma, jog tie profesoriai turėjo įtakos ir Strazdo pasaulėžiūrai.

Nuo 1786 m. pabaigos (ar 1787 m. pradžios) iki 1789 m. pradžios (taigi apie dvejus metus) Strazdas mokėsi Varnių kunigų seminarijoje. Baigęs aukštąjį mokslą, rinkosi seminariją todėl, kad kunigo profesija garantavo pragyvenimą. O iš Vilniaus, kuriame irgi buvo kunigų seminarija, vyko į Varnius dėl to, kad, stojant į tenykštę seminariją, tuo metu dar nebuvo reikalaujama bajorystės dokumentų, kurių Strazdas, be abejo, neturėjo. Varnių kunigų seminarijoje Strazdas turėjo progos pastudijuoti muziką, prancūzų kalbą, logiką (pagal garsaus prancūzų filosofo sensualisto É.B. Condillaco vadovėlį, parašytą specialiu Edukacinės komisijos užsakymu). Manoma, kad Varniuose galutinai susiformavo ir subrendo Strazdo kultūriniai interesai, jo tautinės aspiracijos. Čia jis suartėjo su plačia ir įtakinga didikų ir dvasininkų Giedraičių gimine. Vienam – Gasparui Giedraičiui, Žemaičių katedros kanauninkui – vėliau Strazdas dedikavo pirmąjį savo eilėraščių rinkinį, o kitam – vyskupui Juozapui Giedraičiui – buvo paskyręs antrąjį (neišėjusį) rinkinį.

Tolesnis Strazdo gyvenimo dešimtmetis – nuo 1790 iki 1800 metų – buvo pirmasis jo kunigavimo laikotarpis. Tuo metu jis vikaravo Kupiškyje, Subačiuje, dirbo dvarų bažnyčiose Karsakiškyje ir Jurgiškyje.

Kitas Strazdo biografijos tarpsnis – nuo 1801 iki 1814 metų. Tuo laiku jis daug klajojo, gyveno pusiau kunigiškai, pusiau pasaulietiškai, vertėsi atsitiktiniais uždarbiais, nuolat konfliktavo su dvarininkais, su pasaulietine ir bažnytine valdžia.

Tik 1814 m. rudenį Strazdas liovėsi klaidžiojęs. Netoli Šimonių jis išsinuomojo miško tuštynę ir pradėjo laisvo valstiečio bei žemdirbio gyvenimą. Kartu atsidėjo literatūrai, išleido pirmąjį savo eilėraščių rinkinį. Tačiau ramybė truko neilgai.

1816 m. kilo nauja Strazdo persekiojimų banga, kuri aprimo tik 1820 m. Per tuos ketverius metus poetas bylinėjosi su reformatų Sinodu dėl eilėraščio „Pagrabas Palšio", 1819 m. parašė savo garsiąją eksplikaciją – pasiaiškinimą bažnytinei vyresnybei, kuriame atskleidė savo etikos principus ir estetines bei literatūrines pažiūras.

1820 m. Strazdas nusipirko trobą Kamajuose, kur pragyveno iki 1828 m. Tuo laikotarpiu jis vėl bylinėjosi su dvarininkais, su cenzūra, stengėsi išleisti antrąjį savo eilėraščių rinkinį.

1828 m. Strazdas, jau 68-erių metų senelis, bažnytinės ir pasaulietinės valdžios buvo uždarytos į Pažaislio vienuolyną. Po metų iš vienuolyno pabėgo ir grįžo į Kamajus. Čia rado išvaržytą savo turtą. Tuomet važiavo į Vilnių pas vyskupą ieškoti teisybės ir užtarimo, bet vyskupas jį tik išbarė. Sugrįžęs iš Vilniaus, jau sunkiai sirgdamas, vėl klajojo, glaudėsi kaip įnamis klebonijose, kurį laiką gyveno Skapiškio dominikonų vienuolyne. Po to vėl važiavo į Vilnių pas vyskupą šauktis pagalbos, bet ir vėl buvo išbartas ir suspenduotas. Sugrįžęs iš Vilniaus jau neilgai ir begyveno: 1833 m. balandžio 11(23) d. Antanas Strazdas mirė Kamajuose. Buvo palaidotas ne šventoriuje, kaip visi kunigai, o naujose parapijos kapinėse.

ASMENYBĖS BRUOŽAI. Antanas Strazdas visą gyvenimą ieškojo tiesos ir teisingumo, nuolatos kovojo dėl teisės būti savimi. Gniuždančioje aplinkoje jis stengėsi išsaugoti orumą, švarią sąžinę, kūrybos dovaną. Tos pastangos jam labai daug kainavo. Įgimtas talentas, šviesos troškimas jį atplėšė nuo gimtosios baudžiauninko aplinkos, atvedė net į aukštąją mokyklą, į kunigų luomą, į privilegijuotų žmonių pasaulį. Buvo visos sąlygos asimiliuotis, pritapti ir patenkintam gyventi, tačiau jis pasirinko kitokį kelią – kryptį prieš srovę, prieš kurią irdamasis, dažnai pavargdavo, bet nepalūžo. Jis išsiugdė valingą, stiprų charakterį,

užsigrūdino, subrandino savo pasaulėžiūrą, kūrybines galias. Teisingumo Strazdas reikalavo ne tik sau, bet ir savo tautai, visuomenei, norėjo, kad teisingi būtų jo luomo žmonės – kunigai. Tiesa ir teisingumas buvo Antano Strazdo gyvenimo kelrodė žvaigždė. Apie tai kalba daug įvairių dokumentų. Toks poetas iškyla žmonių pasakojimuose, anekdotuose. Toks jis pasirodo oficialiuose raštuose – skunduose, pasiaiškinimuose. Toks jis atsiskleidžia ir savo kūriniuose.

Strazdo gyvenimas pilnas dramatiškų istorijų. Plačiai išaiškintas (daugiausia Vytauto Vanago dėka) jo bylinėjimasis (tiesiog dėl žmogiškosios savigarbos) su dvarininkais I. Petraszewskiu ir M. Harasimowicziumi, jo persekiojimas dėl eilėraščio „Pagrabas Palšio", jo karas su cenzūros komitetu dėl antrojo eilėraščių rinkinio. Ieškodamas teisybės, Strazdas buvo atkaklus, su niekuo nesitaikstė. Viename skunde rašė: „Esu visada įsitikinęs, jog papročiai, įstatymai ir jų šventumas visuomenėje gerbiami tiek, kiek jų gerbimą ir neliečiamumą saugo vyresnybė."[1] Tačiau įstatymas paprastai būdavo ne teisiojo, bet galingesniojo pusėje. Todėl Strazdas, kada jo neapgindavo įstatymas, apsigindavo arba atkeršydavo pats: šautuvo šūviu, lazda arba prakeikimu iš sakyklos.

[1] Strazdas 1974, 57.

Tarp gausių dokumentų ypač svarbi yra 1819 metų Strazdo eksplikacija Vilniaus Romos Katalikų Dvasinei Konsistorijai, kuria atsakoma į Visos Rusijos Valdovo 1819 m. birželio 23 d. įsakymą Strazdą išegzaminuoti (pagal 5 punktus).[2] Pasiaiškinime, parašytame ironišku, vietomis net sarkastišku tonu, Strazdas atskleidė savo dorovinius principus, glaustai išdėstė savo požiūrį į literatūrą ir į poezijos vaidmenį jo paties gyvenime. Iš pasiaiškinimo matyti, kad Strazdo elgsena yra paremta Šventojo Rašto tiesomis. Strazdas daro viską, ką turi daryti visi uolūs kunigai. Skirtumas tik toks, kad Strazdas viską daro veltui, nes šventa Evangelija sako: „Dovanaĩ gavote, dovanaĩ ir duokite!" Strazdas gyvenąs iš savo rankų darbo ir galįs kartu su šventuoju Paulium pasakyti: „Aš negeidžiu niekieno sidabro ir aukso, kaip jūs patys žinote, kadangi tam, kas man buvo reikalinga, tarnavo šitos rankos." Strazdas niekada nesiekęs jokių privilegijų, visada buvęs toli nuo visokių pinigų, kurių ir neturįs, taigi Bažnyčios duonos nevalgąs. Būdamas Adomo sūnus, vykdąs jam duotą įsakymą: „Iš savo veido prakaito valgysi duoną." Todėl sau peno ieškąs žemės gelmėse – išsinuomotoje dykynėje. Jis pildąs pareigas pagal pašaukimą, tik nežinąs, ar tie jo darbai įrašyti gyvenimo knygose. Į klausimą, ką gera ar bloga padarė, Strazdas atsako: „Sunkius klausimus užduodi, Šviesioji Konsistorija, išspręsti – ką gera ar bloga kunigas Drazdauskas padarė. Sunki yra ši kalba. Linkėčiau, kad tas dalykas paliktų Aukščiausiajam Teisėjui, kuris svarstys tiek prelatų, tiek paprastų kunigų reikalus." Taigi Strazdas tame pasiaiškinime pasirodo kaip teisingumo apaštalas, ne tiktai skelbęs, bet ir šventai vykdęs Dievo žodį žemėje. Jam rūpėjo ne išorė, o esmė, ne formalumai, postai, privilegijos, patenkinta buitis, o gilioji krikščioniškojo gyvenimo tiesa.

[2] Ibid., 60–64. Šv. Rašto lotyniškos citatos toliau pakeičiamos lietuviškais jų vertimais.

Iš pasiaiškinimo taip pat matyti, kad žmoguje Strazdas labiausiai vertino išmintį. Tik išmintis leidžia žmogui pažinti tiesą ir būti teisingam. Branginti išmintį Strazdą vėlgi išmokė Šventasis Raštas, kuriame sakoma: „Kas rado išmintį, rado turtą." Išminties šaltinis yra knygos, literatūra. Todėl Strazdas pasiaiškinime rašo: „Gerbiu tą brangų turtą [t.y. išmintį], o žinodamas, kad jį galima įsigyti tiktai skaitant knygas, nuo minėtų [t.y. kunigo] užsiėmimų atliekamą laiką paskiriu literatūrai. Ji parodo pasaulio menkumą ir tiesos kelią, ji pasaldina kartybes, kurių patiriu šioje ašarų

pakalnėje, ji sustiprina manyje viltį sulaukti atpildo už <...> skriaudas ir persekiojimus <...>. Literatūra išmokė mylėti artimuosius, apšvietė paskendusius tamsybėse, tai jos nuopelnas, jei išverčiau į lietuvių kalbą <...> katekizmą, išleidau giesmes ir šventus himnus." Tokia nuomonė apie literatūrą rodo, kad Strazdui poezija buvo ne pramoga, o esmingiausia jo veiklos sritis, pagrindinis jo humanistinių tikslų realizavimo būdas.

Strazdas buvo poetas ir kunigas, arba kunigas ir poetas. Jo poezija ir kunigystė rėmėsi tais pačiais – krikščioniškojo humanizmo – principais. Visa savo veikla ir kūryba jis norėjo atgaivinti pirmapradę krikščioniškąją tiesą, įgyvendinti neiškreiptą krikščioniškąjį teisingumą. Nuoseklumas ir atkaklumas kovoje už savo tiesą buvo jo dramatiško gyvenimo priežastis, lėmė jo asmenybės unikalumą.

Pirmasis Strazdo eilėraščių rinkinys, išleistas 1814 m., buvo atiminėjamas iš žmonių ir deginamas. Matyt todėl tėra išlikę vos pora jo egzempliorių.[1] Vėliau, nuo 1824 metų, Strazdas net ketverius metus atkakliausiai kovojo su cenzūra dėl antrojo savo eilėraščių rinkinio. Cenzoriai visaip menkino jo kūrinius, šmeižė autorių. Strazdas, esą, neturįs meninio skonio, maišąs šventas giesmes su pasaulietinėmis. Jo eilėraščiuose esą pilna kalbos ir minties nesąmonių. Ir apskritai jo visas rinkinys esąs „kvailas". Tačiau Strazdas, užuot rezignavęs, ėmė pulti pačius cenzorius: kam jie piktnaudžiauja valdžia, kam savavaliauja, vilkina, tyčiojasi; kam nemoka gimtosios kalbos, kurią turėtų puikiai mokėti. Strazdas dėl savo rinkinio net tris kartus keliavo į Vilnių. Dėl netinkamo elgesio su autoriumi jis reikalavo nubausti cenzorius. Tačiau jų niekas nenubaudė, o Strazdo rinkinys buvo pražudytas. Bylinėdamasis dėl rinkinio, viename skunde, rašytame 1827 m. rugpjūčio 15 d.[2], Strazdas atskleidė savo tautines pažiūras. Čia jis kalba apie labai seną lietuvių ir žemaičių tautą, kuri buvusi žinoma 2500 metų prieš Kristaus gimimą. Visi tos tautos valdovai per visus amžius kalbėję gimtąja lietuvių kalba. Lietuviškai jie mokę ir tikėjimo dalykų. Dėl to Strazdas, „norėdamas išsaugoti atminimą apie tokią seną tautą ir lietuvių žemaičių kalbą", sudėjęs lietuviškai „moralines giesmes". Po tokių prisipažinimų Strazdo kūryba įgauna dar vieną dimensiją – ji įprasminama istorinėje perspektyvoje. Ji susisieja su istoriškai mąsčiusių to meto autorių – Ksavero Bogušo, Dionizo Poškos, Simono Daukanto – idėjomis. Iš to matyti, kad Strazdas buvo ne šiaip sau talentingas gamtos gaivalas. Jis buvo ir ne vien socialinio teisingumo apaštalas. Strazdas kartu buvo ir tautiškai susipratęs poetas. Jo tautinė sąmonė subrendo greičiausiai Žemaičiuose, besimokant Varnių kunigų seminarijoje ir bebendraujant su vyskupu Giedraičiu bei jo aplinkos žmonėmis.[3] Taigi Strazdas, aukštaitis, tačiau dvasiškai subrendęs žemaičių aplinkoje, buvo žemaičių kultūrinio sąjūdžio dalyvių bendramintis.

[1] Žr.: Strazdas 1991.

[2] Strazdas 1974, 72–73.

[3] Vanagas 1968, 64.

KŪRYBOS APIMTIS. Rinkinyje *Giesmės svietiškos ir šventos* (1814) buvo 9 pasaulietiniai eilėraščiai ir 2 religinės giesmės – iš viso 11 kūrinių: „Giesmė apie siratas", „Gegužėlė", „Kiškis", „Rudenėlis", „Priečastis mergos", „Strazdas", „Pasterka, arba Piemenų giesmė", „Pagrabas Palšio", „Giesmė apie Vardą Marijos", „Giesmė prieš Mišią", „Sielianka Aušra".

Apie antrą eilėraščių rinkinį, kuris buvo įteiktas cenzūrai 1824 m., mažai kas žinoma. Žinoma, kad jame buvo „Kant na pochwałę miasta Rygi" („Giesmė Rygos miestui pagerbti"), kurios cenzorius L. Borowskis neleido spausdinti „dėl nesąmo-

nės kalbos skonio ir minties atžvilgiu". Tas eilėraštis – vienintelis iš viso rinkinio – tais pačiais (1824) metais išėjo atskiru leidiniu. Jo pasirodymo aplinkybės tebėra neišaiškintos. Ilgą laiką buvo nežinomas ir pats leidinys. Atrodo, kad jį turėjo Strazdo biografas J. Katelė, iš kurio jis pateko į Lietuvių mokslo draugiją ir 1910 m. buvo perspausdintas leidinyje *Lietuvių tauta* (kn. I, d. 2). Nuo tada jis įėjo į Strazdo kūrybinę biografiją.

Spėjama, kad antrajame rinkinyje buvo ir lietuviškas eilėraštis „Ei Dieve Dievulaitis". Tą eilėraštį mini pats poetas (vadindamas jį „Ey Diewułaytis") savo rašte, pasiųstame iš Pažaislio vyskupui A. Klongewicziui 1829 m. gegužės 12 d. Ten poetas rašo, jog tą eilėraštį iš visų jo „dainelių" labiausiai mėgstąs Žemaičių vyskupas J. Giedraitis. Eilėraščio tekstas buvo surastas archeologo E. Tyszkiewicziaus archyve ir paskelbtas 1948 m. balandžio 11 d. laikraštyje *Tiesa*. Nežinomo užrašytojo jis buvo pavadintas „Kun. Drazdausko, išsiilgusio gimtinės, dūma" („Duma X. Drozdowskiego, tieskniącego do oyczyzny"). Vėliau, 1950 m., išaiškinta, jog tas eilėraštis buvo įtrauktas į 1855 m. nežinomo autoriaus sudarytą rankraštinį rinkinį „Giesmės ir dainos svietiškos lietuvių ir žemaičių".[1] Ten jis buvo pavadintas „Barnis Drazdausko ant lietuvių". Dabar jį priimta vadinti pagal autentiškiausią šaltinį – paties Strazdo žodžius („Ei Dievulaitis") arba pirmąją eilutę („Ei Dieve Dievulaitis").

Antrajame rinkinyje buvo dar du eilėraščiai, kurie neišliko, bet kurių žinomi pavadinimai. Tai „Giesmė apie 1812 metų revoliuciją", kuri, anot cenzoriaus L. Borowskio, „neatitiko vyriausybės dvasios", ir lenkiška dedikacija vyskupui J. Giedraičiui, kuri, cenzūros komiteto manymu, įžeidusi joje paminėtų asmenų garbę, o dėl alegorinio turinio galėjusi skatinti neleistinas aliuzijas.

Be šių kūrinių, Strazdas dar yra išvertęs į lietuvių kalbą ir išleidęs italų vyskupo jėzuito Roberto Bellarmino katekizmą (1818). Tą faktą jis pats mini 1819 metų eksplikacijoje ir kituose dokumentuose.

Taigi tikrai autentiški Strazdo kūriniai bei literatūriniai darbai yra šie: 11 išlikusių pasaulietinio turinio eilėraščių; 2 pasaulietinio turinio neišlikę, bet iš pavadinimų žinomi eilėraščiai; 2 religinės giesmės ir katekizmo vertimas.

Ilgainiui Strazdui buvo priskiriama vis daugiau kūrinių. XIX a. viduryje jam buvo priskirti žmonėse paplitę eilėraščiai: „Kaulakys ir kamarnykas", „Ant kalnelio vaikščiodama", „Giesmė senųjų", „Stiprumas berno", „Giesmė gaspadoriška", „Iš taip daugel gaspadinė", „Pripodkas Petrui". Strazdas tuo metu buvo dar neseniai miręs, todėl

[1] Žr. Korsakas 1950, 7.

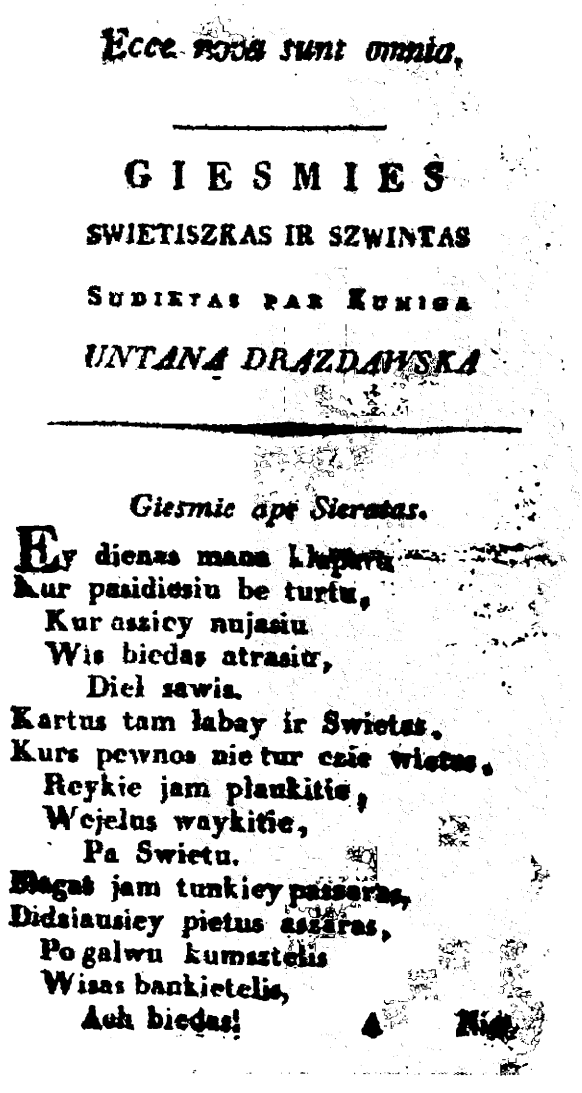
Ecce nova sunt omnia,

GIESMIES
SWIETISZKAS IR SZWINTAS
SUDIKTAS PAR KUNIGA
UNTANA DRAZDAWSKA

Giesmie apie Sieratas.

Ey dienas mana klapavu
Kur pasidiesiu be turtu,
Kur asziey nujasiu
Wis biedas atrasiu,
Diel sawis.
Kartus tam labay ir Swietas,
Kurs pewnos nie tur czie wietas,
Reykie jam plaukitie,
Wejelus waykitie,
Pa Swietu.
Blagas jam tunkiey passaras,
Didziausiey pietus aszaras,
Po galwu kumsztelis
Wisas bankietelis,
Ach biedas!

Antano Strazdo Giesmės svietiškos ir šventos, *1814*

žmonės galėjo atsiminti eilėraščių autorių. Tačiau nėra ko tikėtis, kad buvo išsaugotas autentiškas tų eilėraščių tekstas.

Daugiausia sutautosakėjusių eilėraščių Strazdui priskyrė L. Didžiulienė XIX a. pabaigoje. Ji rėmėsi tik savo tėvo ir senelio tvirtinimu. Strazdo kūrybą ji papildė 20 naujų eilėraščių (jų tarpe eilėraščiais „Varnas", „Ei tu, Dominykai"). Pagaliau jau XX amžiuje Strazdui 7 dainas priskyrė L. Gira, remdamasis grynai stilistiniais motyvais.

Tokiu būdu Strazdo kūryba išaugo keturgubai: nuo 11 autentiškų pasaulietinių ir 2 religinių eilėraščių iki 45. Tačiau dabar jau pagrįstai abejojama, ar vėliau užrašytieji eilėraščiai yra Strazdo kūriniai. Šiaip ar taip, Strazdo poezijos analizę galima grįsti tik autentiškais jo tekstais.

KŪRYBOS POBŪDIS. Strazdo eilėraščiai („giesmės") yra pirmas žingsnis iš tautosakinės dainos į individualiąją bei originaliąją poeziją. Neatsitiktinai jo rinkinys *Giesmės svietiškos ir šventos* pradedamos epigrafu: „Ecce nova sunt omnia" („Čia viskas yra nauja"). Strazdas atspėjo tautos poeto paslaptį. Jis surado subtilią ribą tarp sena ir nauja. Sena todėl, kad būtų visų suprantamas, o nauja – kad praturtintų žmones dvasiškai: naujomis idėjomis bei mintimis, naujais išgyvenimais. Strazdo „giesmė" – tai dar daina ir jau nebe vien daina. Tai iš tautosakinės dirvos, iš žemdirbio pasaulėjautos išdygęs naujas, nematytas augalas. Po Strazdo kiekvienas kūrybingas poetiškos sielos žmogus galėjo sekti jo pėdomis. Neatsitiktinai XIX amžiuje buvo prikurta daug anoniminių „strazdiškų" eilėraščių.

Strazdo kūrybą įtakojo: 1) lenkų klasicistinė, barokinė, rokokinė, sentimentalistinė, iš dalies ir preromantinė poezija; 2) lietuvių eiliuotos kūrybos tradicija; 3) lenkų ir ypač lietuvių tautosaka. Su lenkų poezija Strazdo kūrybą pirmiausia sieja jos žanrai (idilės, pastoralės, elegijos, odės ir kt.). Pats poetas savo eilėraščius vadino „pastoralinėmis arijomis", „moralinėmis giesmėmis", „kaimo giesmėmis", „pasterkomis", „sieliankomis" – taigi suvokė žanrinį savo kūrybos ryšį su to meto lenkų literatūra. Tyrinėtojai yra atkreipę dėmesį ir į tai, kad Strazdo poezijos idiliškumas, elegiškumas primena žymiausio lenkų sentimentalisto F. Karpińskio kūrybą, optimizmas, giedrumas – poeto T. Węgierskio kūrybą, humoristiniai bei satyriniai eilėraščiai – lenkų „pašaipiškąją literatūrą" (*literatura sowizrzalska*) – miestelėnų ir smulkiųjų bajorų poeziją, klestėjusią XVII a. ir ilgainiui sutautosakėjusią. Iš ankstesnės lietuvių poezijos (daugiausia religinės) Strazdas perėmė kai kuriuos poetinės kalbos elementus, eiliavimo įgūdžius. Tačiau gyvybingiausia versmė, gaivinusi Strazdo kūrybą, buvo lietuvių tautosaka, ypač lyrinė daina. Strazdo eilėraščio ryšys su daina labai įvairus: poetas dainą kartais cituoja ar imituoja, kartais remiasi dainų motyvais, situacijomis, veikėjais bei vaizdiniais (našlaitis, gegužėlė, vieversys, kiškis ir pan.), kartais dainą parafrazuoja bei stilizuoja, kartais (dažniausiai humoristiniuose eilėraščiuose) pasiremia dainų poetika.

Tačiau visa Strazdo kūryba yra originali ir stilistiškai vieninga. Jos originalumą ir stilistinį vieningumą lemia meninė poeto pasaulėjauta.

Strazdo kūryboje aukščiausioji, viską lemianti galia yra Dievas. Dievo prieglobsčio sunkiuose varguose šaukiasi našlaitis. Pagal Šv. Rašto priesakus ragina žmones gyventi gegužėlė. Aukščiausiojo valią reiškia savo giesmėmis strazdas. Žemdirbys, sukrovęs į kluonus gausų derlių, linksmindamasis Dievą garbins. Poetas Dievo vardu pasižada papasakoti apie savo gyvenimą. Jis ragina visus krikščionis pulti ant kelių prieš Dievo altorių.

Kita būties sfera yra Dievo sukurta gamta, kurios organiška dalis yra žmogus. Gamta žmoguje reiškiasi per jo prigimtį, kuri linkusi į dieviškas vertybes – gėrį, grožį, teisingumą. Tačiau gerąsias, dieviškąsias žmogaus prigimties savybes žaloja ir žlugdo prastai sutvarkyta visuomenė. Iš prigimties geras žmogus gyvendamas sugenda. Todėl, norint žmogiškai, teisingai gyventi, reikia atsigręžti į gamtą, mokytis iš gamtos, paklusti prigimties balsui. Paklusdamas savo prigimčiai, žmogus paklūsta gamtai ir jos kūrėjui – Dievui. Gamta yra žmogaus veiklos arena, jo darbo laukas, jo turtų skrynia, jo spontaniško džiaugsmo šaltinis. Bendraudamas su gamta, ją išgyvendamas ir apmąstydamas, žmogus atranda ir Dievą. Dievas yra visagalė geroji galia, sukūrusi pasaulį žmogaus laimei ir džiaugsmui. Laimingas tas, kuris klauso Dievo balso, kuris gyvena pagal Dievo įsakymus.

Tokiu pasaulio įsivaizdavimu, tokiu žmogaus, gamtos ir Dievo ryšio suvokimu Strazdas yra Švietimo epochos žmogus. Jo poezija susijusi su fiziokratinėmis ir rusoistinėmis tos epochos idėjomis. Tokia giedra, optimistinė pasaulėjauta, kurios nepajėgia užgožti visokie gyvenimo rūpesčiai, būdinga daugeliui Švietimo epochos rašytojų.

Strazdo poezijos pasaulėvaizdis ir ideologija, taip pat jos ryšių su tautosaka pobūdis ir įvairumas ryškiausiai atsiskleidžia eilėraščiuose „Gegužėlė", „Giesmė apie siratas", „Strazdas".

„GEGUŽĖLĖ". Tautosakinį šio eilėraščio pagrindą sudaro: 1) pavadinimas, 2) nuotaika, 3) žmogaus (numanomo) ir paukščio dialogas, 4) dalis poetikos (ketureilis posmas, deminutyvai, paprasta sintaksė). Gegužėlė dažnai kukuoja dainose. Ir kukuoja ji liūdnai:

Gegute, tu raiboji,
Ko taip liūdnai kukuoji?
Ko taip liūdnai kukuoji –
Ar vargelius rokuoji?[1]

[1] Strazdo tekstai cit. iš: Strazdas 1974.

Taigi Strazdas perėmė pagrindinį dainos įvaizdį ir elegišką nuotaiką (dainoje gegutė kukuoja liūdnai, eilėraštyje ji gieda labai „smūtniai"). Strazdas ir sukomponavo savo „giesmę svietišką" panašiai kaip dainą. Kompozicijos pagrindą sudaro žmogaus ir paukščio dialogas, padalijantis eilėraštį į dvi simetriškas dalis (po 4 posmus) ir užsibaigiantis finaline (išvadine) strofa. Pirmoji dalis – kreipimasis į gegužėlę, antroji dalis – gegužėlės atsakymas. Atsakymas vėl suskyla į dvi dalis (po 2 posmus), kurių pirmoji yra gegužėlės autocharakteristika, o antroji – gegužėlės duota žmonių charakteristika. Pagaliau paskutinis posmas – gegužėlės patarimas žmonėms. Ketureilis, kuriuo parašyta „giesmė", yra populiariausia dainų strofa. Chorėjinio metro tendencija, ryški „giesmėje", yra būdinga ir dainoms. Giesmės ir dainos poetiką taip pat suartina tautosakiniai deminutyvai (*gegužėle, sparneliu, paukštelė*).

Tokie tautosakiniai apmatai yra atausti originaliomis mintimis bei idėjomis ir savita išraiška. Eilėraštyje supriešinami du pasauliai: gamtos ir žmonių. Gamtos pasaulį reprezentuoja gegužėlė. Ji iš prigimties yra graži ir skaisti, ji soti ir linksma, bet svarbiausia – ji visiškai laisva („valnia paukštelė", neturi „ant savęs pono", kur nori, ten nulekia). Gegužėlė tenkinasi tuo, ką jai duoda gamta. Ta mintis išreiškiama aliuzija į Šv. Raštą. „Giesmėje" gegužėlei sakoma:

Nors nesėji, anei pjauni,
Anei sunkiai procavoji,
Vienok valgyt visur gauni,
Kur tik sparneliu užmoji.

Panašiai ir Naujajame Testamente Kristus sako žmonėms: „Įsižiūrėkite į padangių sparnuočius: nei jie sėja, nei pjauna, nei į kluonus krauna, o jūsų dangiškasis Tėvas juos maitina" (Mt 6, 25). Taigi pats Dievas pasirūpino, kad visiems užtektų visko, kas reikalinga. Kas tenkinasi tuo, ką gauna iš gamtos, būna sotus, linksmas ir laimingas. Linksma ir laiminga būtų ir gegužėlė, jei gyventų vien savo pasaulyje – gamtoje. Tačiau ji liūdi. Bet liūdi ji ne dėl savęs, ne dėl savo vargų ar rūpesčių. Jai gaila nelaimingų žmonių. Žmonių pasaulyje keroja blogis („piktas apsėjimas"): nuolatiniai vaidai, barniai, tarpusavis priešiškumas. Dėl to, žiūrėdama į žmonių gyvenimą, ji visuomet gieda verkdama. Tačiau žmonės yra nelaimingi dėl savo pačių kaltės – dėl to, kad nutolo nuo gamtos, nuo savo prigimties. Visa gera išeina iš Dievo rankos ir sugenda žmonių rankose. Todėl žmogus, kad praregėtų, turi atsigręžti į gamtą. Mokytis gyventi jam reikia iš gamtos. Tokia rusoistinė idėja kyla iš dviejų pasaulių – gamtos ir žmonių – sugretinimo. Tokios idėjos nerasime jokioje tautosakinėje dainoje. Taigi rusoistinė idėja Strazdo „giesmėje" sulietuvinama, išreiškiama lietuviškai dainai būdinga poetika, o lietuviška tautosakinė daina praturtinama universalia epochos idėja ir individualia jos raiška. Rusoistinę idėją poetas susieja su Šv. Rašto mintimi, suteikdamas jai gilią istorinę perspektyvą ir sustiprindamas jos sugestiją. Dainos poetiką Strazdas irgi modifikuoja. Jis ištobulina „giesmės" kompoziciją: dvi simetriškas dalis užbaigia išvadiniu finalu, antrąją dalį suskaido į dvi mažesnes simetriškas dalis. Todėl eilėraščio visumos sandara yra ir paprasta, ir sudėtinga: 4 + 4(2+2) + 1 = 9 posmai. Į pirmąją dalį kaip trečiąjį posmą jis įkomponuoja aliuziją į Šv. Raštą, o antrosios dalies ketvirtąjį posmą, kuriame apibūdinamas žmonių pasaulis, perkrauna barbarizmais (*zvodos, razumni, ustavičnos, barnės, zdrodos*), kontrastuojančiais su konteksto deminutyvais. Nerimuotas dainos posmas paverčiamas dainai nebūdingu kryžmiškai surimuotu ketureiliu (žmonės, giedodami šią „giesmę", jos posmą vėl paversdavo gretutinio rimavimo dvieiliu). Taigi ir eilėraščio išraiškoj susilydo tai, kas tautosakiška, ir tai, kas individualu, organiškai susipina daina ir „giesmė".

„GIESMĖ APIE SIRATAS". „Gegužėlė" buvo paremta dialogu, o „Giesmė apie siratas" yra našlaičio monologas. Našlaitis (sirata), kaip ir gegužėlė, yra dainų veikėjas (yra net atskira našlaičių dainų grupė). Našlaitis – nelaimingas žmogus, neturintis pagrindinės atramos gyvenime – tėvų. Dėl to liūdnos našlaičių dainos, ir tą liūdesį perėmė Strazdo elegija. Našlaičio monologas yra jo skundas. Skundo raiška, išgyvenimo dinamika lemia „giesmės" kompoziciją. Giesmė prasideda labai subjektyviu apibendrintu atodūsiu, išreikštu pirmuoju asmeniu, būsimuoju laiku:

Ei, dienos mano klapatų,
Kur pasidėsiu be turtų?
  Kur ašiai nujosiu,
Vis bėdas atrasiu
  Dėl savęs.

Toliau (II–VII posmuose) išgyvenimas objektyvizuojamas, pamažu įsiužetinamas, pirmąjį asmenį pakeičia trečiasis, būsimąjį laiką – esamasis (*tam, jam; yr, netur*). Pasakojimas išsišakoja į našlaičio ir mylimo „sūnelio" kontrastišką sugretinimą, kuris parengia išgyvenimo kulminaciją. Našlaičio skundas VIII posme pasiekia viršūnę, pavirsta skaudžia rezignacija:

Aš vienas biednas nedalioj,
Sunkioj pražuvęs nevalioj:
  Nieks neužjaučia,
Kad ir smertį gaučia, –
  Ach, bėdos!

Po to įtampa atslūgsta, kadangi našlaičiui sušvinta viltis, kuri tuoj pat pasirodo esanti iliuzoriška. Tas vilties nušvitimas ir greitas jos sužlugimas išreiškiamas autentiškais tautosakinės dainos posmais (IX ir X):

Eisiu jau aš ant kapelio
Budinti savo tėvelio;
  Šauksiu motinėlės
Balsu gegužėlės, –
Ar neužgirs?

Ana, ant mano tėvelį
Užžėlė žolės takelį;
  Kapą motinėlės
Užvertė šiekštelės, –
  Nedaisiu.

Sužlugus paskutinei žemiškajai vilčiai, našlaičiui belieka viena išeitis – šauktis pagalbos į dangiškąjį Tėvą.

Intensyvus reljefiškas poetinis išgyvenimas pirmiausia atskiria šią „giesmę" nuo tautosakinės dainos. Individualus išgyvenimas organiškai įlydo į „giesmę" ir autentiškus tautosakinės dainos posmus. Taigi liūdną, elegišką tautosakinės našlaičio dainos nuotaiką Strazdas praturtino individualiu poetiniu išgyvenimu.

Individualų tautosakiškumo ir literatūriškumo lydinį sudaro ir „giesmės" poetika. Staigiai trumpėjančių eilučių penkiaeilis posmas (2+2+1) sąlygoja krintančią, rezignuojančią kalbos intonaciją, kuri darniai atliepia elegiškai „giesmės" nuotaikai. Toks posmas pasitaiko religinėse giesmėse ir tautosakinėse dainose, bet Strazdas jį praturtina eilučių dinaminiais paralelizmais, individualizuojančiais atskirų posmų skambėjimą.[1]

„STRAZDAS". Tai programinis Strazdo kūrinys. Kartu tai pirmas lietuviškas eilėraštis apie poeto misiją bei pašaukimą, apie jo paskirtį ir vaidmenį gyvenime. Nuo seniausių laikų poetas laikomas tarpininku tarp dievų ir žmonių, pranašu, dievų ar Dievo valios vykdytoju žemėje. Ta sena visuotinė idėja originaliai išreiškiama eilėraštyje „Strazdas". Gamtos paukščio (strazdo giesmininko), dainos paukščio (strazdelio), poeto (dainiaus) ir žmogaus (Antano Strazdo) vaizdiniai čia susilydo į vieningą simbolį. Eilėraštis ilgas (24 trieiliai posmai), bet jis labai aiškiai, nors ir sudėtingai, sukomponuotas. Jį sudaro dvi pagrindinės dalys (14+10 posmų).

[1] Plačiau žr.: Girdzijauskas 1966, 150–151.

Antroji dalis yra kondensuotas veidrodinis pirmosios dalies atspindys, be to, trys paskutiniai antrosios dalies posmai sudaro viso eilėraščio finalą. Eilėraštis prasideda autentiška tautosakine daina (I–III posmai), iš kurio toliau išauga visiškai originalus kūrinys. Po tautosakinės įžangos eina poetinė deklaracija (IV–VII posmai), idilė (VIII–XI posmai), kuri pavirsta pastorale (XII–XIV posmai). Tokią pirmosios dalies sandarą suglaustai pakartoja antroji dalis: tautosakinę trijų posmų įžangą atitinka vienas (XV) posmas, keturių posmų poetinę deklaraciją atitinka du posmai (XVI ir XVII), keturių posmų idilę – du posmai (XVIII ir XIX), trijų posmų pastoralę – du posmai (XX ir XXI). Pirmosios ir antrosios dalies pabaigas akcentuoja tiesioginės šnekamosios kalbos frazės („Škin, kur eista, žalamargėlės?" ir „Kur, šio, vaga, žalamargėliai!"). Taigi šiame Strazdo kūrinyje į organišką visumą sulydyti įvairūs poezijos žanrai: tautosakinė daina, manifestinis eilėraštis, idilė bei pastoralė. Kūrinio prasmės branduolį sudaro poetinė deklaracija, kai tautosakinės dainos strazdas pavirsta poetu. Strazdas, kur tik nukanka, reiškia Aukščiausio ranką. Taigi poetas visur vykdo Dievo valią žemėje. Poetas yra išskirtinis žmogus, Dangaus pasiuntinys, jam žinomi Viešpaties keliai. Aukščiausias lapeliais medžius aprėdė. Taigi Dievas sukūrė gamtą, kurios gyvas amžinas grožis yra poeto įkvėpimo šaltinis. Dėl to paskui ir kuriamos idilės bei pastoralės, vaizduojančios gamtos atgimimą pavasarį. Gamta ir yra Dievo regimoji apraiška. Strazdas reiškia, gieda, linksmina, smūtną žmogų ramina, tiešydamas gražiomis giesmelėmis. Taigi poetas reiškia dieviškąją tiesą, ramina ir guodžia nuliūdusį, atkreipdamas jo akis į grožį, tuo pačiu įprasmindamas jo kančią, vargą ir suteikdamas jam džiaugsmą. Strazdas skrenda viršum medžių, tupi pačioj viršūnėj, leidžia balsą per tamsias girias. Gegužėlė irgi tupėjo „aukštam medy". Tai poeto pozicija, jo žiūros taškas – jis pakyla į tokias dvasios aukštumas, iš kurių viskas gerai matyti: keliai ir klystkeliai, takai ir šuntakiai. Tik taip aukštai pakilęs, poetas gali orientuotis gyvenimo brūzgynuose – matyti pasaulio menkumą ir tiesos kelią. Jo balsas, skelbiantis tiesą, praskaidrina tamsą, ir girios atgyja, jose sušvinta viltis, kadangi strazdas, sparniukėliais klėsdamas, brudną žiemą bardamas, pranašauja pavasarėlį. Poeto siela visados atgręžta į šviesą, į saulę, į pavasarį – į gyvybę ir gyvenimą, į laisvę ir teisingumą. Taigi eilėraštyje „Strazdas" tautosakiškais posmais išreikšta tai, kas pasakyta apie literatūrą minėtoje 1819 m. eksplikacijoje.

Strazdo eilėraščiai žadino ano laiko žmonėms prasmingas aliuzijas, guodė ir džiugino jų dvasią, stiprino jų viltį: po brudnos žiemos pranašavo pavasarėlį, po tamsios nakties – aušrą:

Pražuvo,
Pikti čėsai pražuvo,
Vis jau kitaip, neg buvo.
„Sielianka Aušra"

Silvestras Valiūnas (1789–1831)

BIOGRAFIJA. Silvestras Teofilis Valiūnas gimė 1789 m. liepos 11 d. Paūnikiuose (dab. Raseinių raj.). Būdamas keturiolikos metų, įstojo į Raseinių apskrities mokyklą, kuri priklausė pijorų vienuolynui. Pirmoje klasėje drauge su S. Valiūnu mokėsi daugiau kaip 100 mokinių.[1] Mokykloje Valiūnas susipažino su antikine literatūra, pramoko kalbų, išmoko eiliuoti. Buvo vienas geriausių mokinių. 1807 m. baigęs Raseinių apskrities mokyklą, tų pačių metų rudenį Valiūnas įstojo į Varnių kunigų seminariją, tačiau po metų atsidūrė ką tik įsteigtoje Vyriausiojoje seminarijoje prie Vilniaus universiteto. Rusijos imperijoje tai buvo vienintelė aukštoji mokykla, rengusi aukštesnio rango katalikų dvasininkus.[2] Seminarijos klierikai daugelio paskaitų klausydavosi drauge su universiteto studentais. Valiūnas, studijuodamas seminarijoje, dažnai sirgo, bet mokėsi uoliai ir gerai, buvo pakviestas net į G.E. Groddecko seminarą, kurį lankė 1811–1812 m.[3] 1811 m. pabaigoje Valiūnas išlaikė moralinės teologijos egzaminą, o 1812 m. pavasarį – egzaminus subdiakono ir diakono šventimams gauti, bet pavasarį buvo nubaustas už tai, kad bendravo su pašalintais iš seminarijos klierikais.[4] Užėmus Vilnių Napoleono kariuomenei (1812 m. birželio 28 d.), seminarijos auklėtiniai, nespėję išlaikyti baigiamųjų egzaminų, 1812 m. liepos 2 d. buvo paleisti namo, tik kai kuriems vyresniesiems buvo paskubomis rengiami baigimo dokumentai. Tarp jų buvo ir Valiūnas. 1812 m. liepos 17 d. jis baigė Vyriausiąją seminariją teologijos magistro laipsniu, bet kunigu neįsišventė, o įstojo į Napoleono suformuotą ir brigados generolo J. Kanopkos vadovaujamą lengvosios kavalerijos pulką, kurį sudarė 5 eskadronai (2000 karių).[5] 1812 m. spalio 21 d. Slonime pulką sunaikino Rusijos kariuomenė.[6] Napoleonui Rusijoje pralaimėjus, tų pačių metų gruodžio 11 d. į Vilnių atvyko caras ir paskelbė amnestiją Napoleono rėmėjams, kuriems įsakyta grįžti į savo gyventas vietas. Tuomet Valiūnas grįžo į Žemaitiją ir įsijungė į atgijusį po karo dvarų gyvenimą. Dėl savo mokytumo, linksmumo ir įgimto sąmojingumo buvęs „visų draugijų pažiba, siela ir paguoda."[7] Lankydamasis dvaruose, Valiūnas pamilo dvarininkaitę (spėjama, kad mokslo draugo Prano Bilevičiaus seserį).[8] Beviltiška meilė, didikų pasipūtimas, jų niekinantys žvilgsniai į žemos kilmės poetą pastūmėjo Valiūną į vienatvę. Jis pasitraukė iš savo bičiulių namų ir apsigyveno Aušbikavyje, kuris priklausė Steponui Bilevičiui. Spėjama, jog tuo metu Valiūnas daugiausia bendravo su Ezechieliu Stanevičiumi, gyvenusiu Padubysio dvare (netoli Lyduvėnų), vėliau vadovavusiu 1831 m. sukilėliams. Asmeninė ir kūrybinė draugystė siejo Valiūną su D. Poška, kurio rinkinyje *Bitelė Baublyje* yra, kaip spėjama, Valiūno ranka įrašytų tekstų. Tai į lenkų kalbą išverstas D. Poškos eiliuotas laiškas K. Bogušui ir J. Leleweliui, vilniečio poeto A. Goreckio satyra „Dabartiniai laikai" („Terazniejsze czasy"), į lenkų kalbą išversta prancūzo O. Lagardo d'Mesanso (Lagarde Auguste de Messence) poema *Tado Kosciuškos laidotuvės* (*Pogrzeb Tadeusza Kościuszki*) su parašu „T. S. W. Žemaitijoje". Iš Aušbikavio (Aukštbikavos) 1826 m. vasario 10 d. Valiūnas (Valenavičia) nusiuntė eiliuotą laišką „Pas Jo Mylistos D. Poškos". Vėliau, 1830 m. vasario 5 d., jis pasirašė D. Poškos testamentą. Valiūnu domėjosi Kajetonas Zabitis-Nezabitauskis. Elementoriuje *Naujas mokslas skaitymo* 1824 m. jis išspausdino lietuviškų knygų sąrašą, kuriame paminėjo Valiūną tarp „garbingų vyrų" (D. Poškos, Leono Uvainio, Jono Kobeckio ir daugelio kitų), „trokštančių šelpti prigimtą liežuvį ir išliuosuoti aną iš to užmiršimo ir paniekinimo, kuriame lig šiolei buvo."[9] Dirbdamas

[1] Mikšytė 1978, 20.

[2] Ibid., 26.

[3] Ibid., 32.

[4] Ibid., 40–41.

[5] Ibid., 45.

[6] Ibid., 46.

[7] Jucevičius 1975, 174.

[8] Mikšytė 1978, 125.

[9] Nezabitauskis 1996, 55.

Varšuvoje, 1829 m. jis išspausdino kartu su originalu Valiūno į lenkų kalbą išverstą Poškos eiliuotą laišką K. Bogušui ir J. Leleweliui (žurnale ir D. Poškos knygoje *Kaimiečio artojo mąstymai*). Spėjama, jog Kaj. Zabičio-Nezabitauskio rūpesčiu išspausdinta ir Valiūno „Birutė".[1] Valiūnas bendravo su Poškos svainiu Vincentu Sasnauskiu, kuris gyveno netoli Aušbikavio, Stokaičiuose, D. Poškos žmonos Uršulės Sasnauskytės tėviškėje. Lenkų kalba jis parašė eiliuotą laišką „Jo Mylistai Vincentui Sasnauskiui". Laiške poetas sakosi, kad jam „jau eina trisdešimt ketvirtas ruduo", taigi laiškas rašytas 1822 m. Apie tą patį laiką, 1822–1823 m., Valiūnas lenkų kalba sukūrė eiliuotus *Mąstymus* („dūmas"): elegiją „Apie žmogaus menkybę" („Nad nędzą człowieka"), satyrą „Apie poetų skurdą" („Nad nędzą wierszopisów") ir elegiją „Skroblynas Aušbikavio girioj" („Grabówka w Auźbikowskim lesie").[2] Apie 1823 m. jis sukūrė ir žymiausią savo lietuviškąjį kūrinį „Birutė", kuris per neilgą laiką pasklido nuorašais, dainos variantais.

[1] Mikšytė 1978, 148.

[2] Ibid., 167.

Prasidėjus 1831 m. sukilimui, Raseinių apskrities slapto sukilėlių komiteto pirmininku buvo išrinktas Ezechielis Stanevičius. Jis vadovavo sukilimui visoje Žemaitijoje. Balandžio 10 d. jis įsakė Valiūnui tuoj pat atvykti į Raseinius ir prisistatyti sukilėlių vadovybei. Kaip 1812 metų karo dalyvis, Valiūnas buvo mobilizuotas ir paskirtas karininku į pėsčiųjų šaulių pulką, kuriam vadovavo Zenonas Stanevičius (Ezechielio brolio sūnus). 1831 m. balandžio viduryje sukilėliai buvo išvadavę didžiąją Lietuvos dalį, o po mėnesio, gegužės viduryje, jau buvo visai sumušti. Gegužės pabaigoje ir birželio pradžioje Zenono Stanevičiaus pulkas, kuriam priklausė Valiūnas, stovėjo Tenenių ir Švėkšnos apylinkėse. Birželio 4 d. Valiūnas, įvykdęs pulko vado įsakymą, savo ranka parašė ir pasirašė tokį dokumentą: „1831 m. birželio 4 d. du raitus ginkluotus kantonistus Antaną Paulauską ir Izidorių Tumšą iš Žvingių klebonijos fundacinio valako pristačiau J[o] M[ylistos] Zenono Stanevičiaus pėsčiųjų šaulių pulko vadui, apie tai įteikiau šitą raštą vietos klebonui. [Pasirašo] T. Silvestras Valiūnas, J[o] M[ylistos] Zenono Stanevičiaus pėsčiųjų šaulių pulko karininkas." Tai vienintelis žinomas ir galbūt paskutinis poeto ranka pasirašytas dokumentas.[3] Birželio pabaigoje sukilėlių jėgos buvo sukoncentruotos mūšiui ties Tytuvėnais. Birželio 26 d. čia žuvo Zenonas Stanevičius, pateko į nelaisvę jo brolis Ignotas. Liepos mėnesį sukilėliai, rusų kariuomenės persekiojami, traukėsi link Prūsijos sienos. Liepos 16 d. sieną perėjo lenkų kariuomenės korpusai. Spalio viduryje į Tenenius tvarkai palaikyti atvyko kazokų būrys. Lapkričio mėnesį į Prūsiją, iš ten į Prancūziją pasitraukė vyriausias žemaičių sukilėlių vadas Ezechielis Stanevičius. Sukilimui gęstant, Aušbikavio apylinkėse žuvo ir Silvestras Valiūnas.[4]

[3] Ibid., 214.

[4] Ibid., 215.

KŪRYBA. Valiūnas rašė lietuvių ir lenkų kalbomis. Tarp lenkiškosios ir lietuviškosios jo poezijos yra glaudus ryšys.

LIETUVIŠKOJI POEZIJA. Iš lietuvių kalba parašytų Valiūno kūrinių žymiausias yra „Birutė". Sukurta, kaip minėta, apie 1823 m. ir paskelbta 1828 m., ji greitai išpopuliarėjo. Žinomi trys pagrindiniai kūrinio variantai. Vienas jų išspausdintas žurnale *Kolumb* (1828), kitas įrašytas D. Poškos rinkinyje *Bitelė Baublyje* (sudarytame apie 1824), trečias, labiausiai paplitęs, datuotinas apie 1829 m.[5], paskelbtas S. Daukanto išleistame rinkinyje *Dainės Žemaičių* (1846). Pirmąjį kiek pakeistą variantą įdėjo į savo 1835 m. sudarytą (bet neišspausdintą) eilėraščių rinkinį *Eiliavimas liežuvyje lietuviškai žemaitiškame* Kiprijonas Zabitis-Nezabitauskis. Tą patį variantą paskelbė L.A. Jucevičius savo rašinyje „Žemaitijos bruožai" („Rysy

[5] Ibid., 190.

Žmudzi"), kuris 1839 m. buvo išspausdintas žurnale, o 1840 m. Varšuvoje išėjo atskiru leidiniu. Kiek anksčiau, apie 1835 m., Jucevičius išvertė „Birutę" į lenkų kalbą ir vertimą nusiuntė garsiam lenkų literatūros kritikui Kazimierzui Brodzińskiui, kuris apie Valiūną ir jo kūrinį taip atsiliepė: „Jūsų poetas <...>, net jei nieko daugiau nebūtų parašęs, kaip tik šį nedidelį eilėraštuką, vertas garbingos vietos tarp devynioliktojo amžiaus literatūrinių įžymybių."[1] J.I. Kraszewskis 1836 m. pagal tą patį siužetą sukūrė poemą *Biruta*, kurioje kiek kitaip nušvietė Birutės likimą (ištikima duotai priesaikai, po Kęstučio mirties ji grįžta į gimtąjį pajūrį ir čia vėl tarnauja dievams kaip paskutinė Lietuvos vaidilutė).[2] Antrasis „Birutės" variantas, įrašytas D. Poškos rinkinyje *Bitelė Baublyje*, pavadintas „Dūmojimu seno žemaičio ant kalno Birutos". Tai panašu į Poškos išversto P. Sokóło-Szahino eilėraščio pavadinimą „Dūmojimas ant senos pilies Vilniuje". Tokiu pačiu pavadinimu eilėraštis užrašytas ir Daukanto tautosakos rinkinyje. Toliau pateikiamas visas pirmasis variantas:

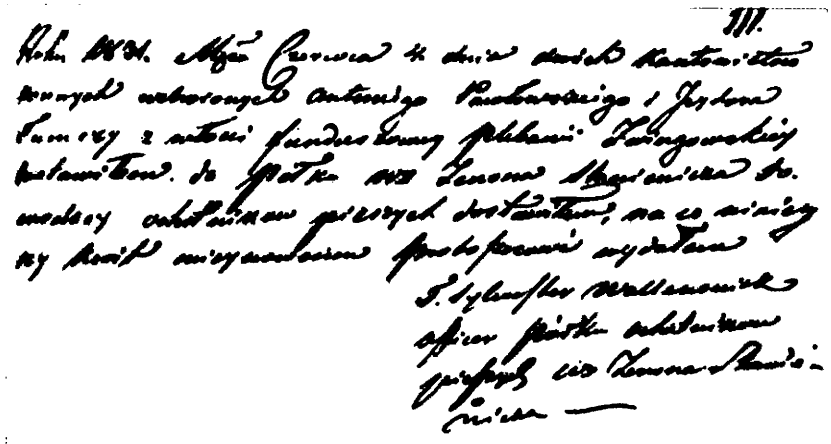

Silvestro Valiūno autografas, 1831

[1] Jucevičius 1975, 177.
[2] Mikšytė 1978, 192.

I 1. Ant krašto marės, Palangos miestelėj,
2. Kurį išplėšė mūsų neprieteliai,
3. Yr didis kalnas, Biruta vadintas,
4. Žalioms pušelėms viršuj apsvadintas

II 5. Ten, kur laiminga žemė buvo mūsų,
6. Kol buvom ponais ir gudų, ir prūsų,
7. Viežlyva, skaisti kaip rožė ir rūta
8. Kunigaikštienė gyveno Biruta

III 9. Nebuvo ana kokia karalaitė,
10. Bet iš Palangos vargdienė mergaitė.
11. Žemčiūgais brangiais ir aukso auskariais
12. Negašavojos vaikščioti pamariais.

IV 13. Su savo darbo marškiniais dėvėjo,
14. Trumpą rainuotą sijoną turėjo,
15. Ant geltų kasų – rūtų vainikėlį,
16. Ant balto kaklo – gintaro šniūrelį.

V 17. Kad vieną kartą broliai susitarę
18. Anksti išjojo žvejoti ing marę,
19. Sesuo, nešdama pietus lauknešely,
20. Sutiko šviesų kunigaikštį kely.

VI 21. Tasai Jogėlos dėdė Keistuts buvo,
22. Kursai Žemaičiais valdė ir Lietuva,
23. Jojo tuo kartu kryžiokus naikinti,
24. Kurie vožijos mumis užkabinti.

VII 25. Ant širvo žirgo, po meškos kalpoku,
26. Su šviesiu ginklu, su rago saidoku,
27. Auksines kilpas su pentinais spardė,
28. O žirgs padkavoms šilo žemę ardė.

VIII 29. Išvydęs tikrą grožybę pamarėj,
30. Jaunai Birutai tokiais žodžiais tarė:
31. „Kas nors tu esi, deivė ar mergelė,
32. Priimk čion ranką mano ant to kelio.

IX 33. Aš visad buvau ponu žemės jūsų,
34. O nuog šio čėso vyru tavo būsiu,
35. Kur tave gavau pirmąkart matyti,
36. Liepsiu palocių puikų pastatyti,

X 37. O kalns, ant kurio pažinai Keistutą,
38. Nuog tavo vardo bus vadints Biruta.
39. Ten tu gyvensi nuog vyro mylėta,
40. Tu, kuri radai širdy mano vietą.

XI 41. Nors daugiaus pačių turėt nėr man grieko,
42. Prieš tave visas laikysiu už nieką.“
43. Tą girdėdama, mergelė gėdinga,
44. Jauna Biruta, skaisti, išmintinga,

XII 45. Žemyn mėlynas akeles nuleido,
46. Atsidūksėjo ir puolė ant veido.
47. „Nors, – sako, – seniai prieš dievą Perkūną
48. Prisiekiau būti čystatoj ant kūno,

XIII 49. Bet kad yr tokia valia tavo, pone
50. Lai išsipildo širdinga malonė“.
51. Vis tai padarė, kaip sakė Keistutas,
52. Ant kalno buvo pastatytas butas.

XIV 53. Biruta pačia, jo dasilytėta,
54. Pagimdė sūnų Vitoldą ant svieto.[1]

[1] Valiūno kūriniai cit. iš: Valiūnas 1976.

Pirmas ir trečias „Birutės“ variantas labai panašūs, nuo jų daugiau skiriasi antras (D. Poškos) variantas. Trečias variantas nuo pirmojo esmingiau skiriasi tik dviem eilutėmis: I posmo 2 eilutė pirmame variante akcentuoja istorinę realiją (Palangos

atskyrimą nuo Vilniaus gubernijos ir prijungimą prie Kurliandijos 1819 m.)[1], o trečiame variante ji suintyminta ir sutautosakinta (Palanga – tai brolių žemaitėlių gyvenama vieta); II posmo 1–2 eilutės pirmame variante pabrėžia valstybinį išdidumą (buvome laimingi, kol valdėme kitus), o trečiame variante („Kur gyven mūsų broliai žemaiteliai") jos akcentuoja laimingą gyvenimą protėvių žemėje ir taikią kaimynystę („Ten, toj laimingoj žemėj bočių mūsų, / Arti susiedų Kuršių, arti Prūsų"). Antras „Birutės" variantas priderintas prie Poškos kūrybos stiliaus, jame prislopinti tautosakiniai kūrinio bruožai. Pirmas ir trečias variantas turi po 54 eilutes (13,5 gretutinio rimavimo ketureilių), o antrasis ilgesnis – 60 eilučių (į IX posmą po pirmųjų dviejų eilučių įterptas dvieilis: „Priimk, Biruta, širdį tau atvirą / Ir visus turtus, kurie didi yra", atitinkamai pastumiantis visą tolimesnį tekstą per dvi eilutes, be to, pridėtas papildomas posmas, todėl iš viso susidaro 15 ketureilių posmų). Antrasis variantas labiausiai skiriasi nuo kitų III posmo 1–2 eilutėmis, kur konstatuojama Birutės socialinė kilmė: „Iš užgimimo ne kunigaikštienė, / Gero bajoro duktė, ne vargdienė". Čia tarsi polemizuojant specialiai pabrėžiama, kad Birutė buvusi „Gero bajoro duktė", o ne „vargdienė mergaitė", kaip teigiama kituose variantuose. Be to, antrojo varianto paskutiniame posme suminimi visi septyni Birutės pagimdyti vaikai – šeši sūnūs ir viena duktė. Kituose variantuose minimas tik vienas, bet žymiausias – Vytautas.

[1] Mikšytė 1978, 186.

Legenda, sudaranti „Birutės" siužeto pagrindą, buvo užfiksuota Lietuvos ir Žemaičių Didžiosios Kunigaikštystės metraštyje (ne anksčiau kaip 1405 m.).[2] Vėliau ją perpasakojo M. Stryjkowskis savo *Kronikoje* (1582). Legenda tokia:

[2] Mikšytė 1978, 179.

> Viešpataudamas Trakuose ir Žemaičiuose, išgirdo Kęstutis esant Palangoje mergaitę, vardu Birutė, kuri pagoniškuoju papročiu pasižadėjo savo dievams išsaugoti skaistybę ir pati buvo žmonių garbinama kaip dievaitė. Ir nuvyko ten pats kunigaikštis Kęstutis, ir didžiai ji jam patiko, nes buvo labai graži ta mergaitė ir protinga. Ir prašė ją, kad būtų jo žmona. Ir ji nenorėjo sutikti, ir atsisakė, [tardama]: „Aš pasižadėjau savo dievams išsaugoti skaistybę iki mirties."
>
> Ir kunigaikštis Kęstutis paėmė ją prievarta iš tos vietos ir su didžia pagarba palydėjo ją į savo sostinę, į Trakus, ir, sukvietęs brolius, pakėlė dideles vestuves su savaisiais broliais, ir paėmė tą panelę Birutę sau žmona. Ir bejodinėjant didžiajam kunigaikščiui Kęstučiui už mylios nuo Trakų patiko labai graži vieta tarp ežerų, ir jis ten apsigyveno, ir įkūrė pilį, ir pavadino ją Naujaisiais Trakais, ir perkėlė savo sostinę į Naujuosius Trakus iš Senųjų Trakų, o jo sūnus Vytautas gimė Senuosiuose Trakuose...[3]

[3] *Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija* 1957, 21.

Valiūnas, kurdamas „Birutę", gana tiksliai laikėsi legendos siužeto. „Birutėje", kaip ir legendoje, tie patys trys veikėjai: Kęstutis, Birutė ir Vytautas. Panaši ir fabula: Kęstutis veda Birutę, kuri pagimdo Vytautą. Tačiau yra ir skirtumų, kurie metraščio legendą paverčia originalia balade. Legendoje Kęstutis išgirsta apie Birutę iš anksto, o baladėje jis susitinka ją netikėtai. Legendoje Kęstutis specialiai vyksta pas Birutę, o baladėje pamato ją pakeliui, jodamas į karą. Legendoje Kęstutis paima Birutę prievarta, o baladėje ji pati paklūsta kunigaikščio valiai. Baladėje Kęstutis giriasi savo teise turėti daug žmonų, nors legendoje apie tai neužsimenama. Legendoje kalbama apie iškilmingas Birutės palydas į sostinę, apie Kęstučio brolius

ir dideles vestuves, o baladėje apie tai nėra nė žodžio. Legendoje pabrėžiama, kad Vytautas gimė ne Naujuosiuose, bet Senuosiuose Trakuose, o baladėje akcentuojamas pats faktas, kad Birutė pagimdė Vytautą. Legendoje Kęstučio paveikslas visai nesukonkretinamas, tik Birutė plačiau apibūdinta (ji prisiekusi dievams ir garbinama kaip dievaitė, ji labai graži ir protinga mergaitė); baladėje Kęstutis lakoniškai, bet ryškiai apibūdintas kaip raitas karys, o Birutė – kaip dora, graži ir kukli mergaitė. Antrame posme ji pavadinama „kunigaikštiene", o trečiame posme tvirtinama, jog „Nebuvo ana kokia karalaitė, / Bet iš Palangos vargdienė mergaitė". Kaip suderinti: „kunigaikštienė" ir „vargdienė mergaitė"? Loginio prieštaravimo nebus, jei pripažinsime, kad kunigaikštienės titulą Birutei poetas čia suteikė retrospektyviai, atsižvelgdamas į tai, kuo ji tapo vėliau. Matyt, norima pasakyti, kad Palangoje gyveno būsimoji kunigaikštienė. Baladėje pabrėžiamas būtent Birutės paprastumas. Ji nesipuošia jokiomis brangenybėmis ir savęs nereklamuoja. Ji dėvi savo darbo marškinius, segi rainuotą sijoną, ant jos geltonų kasų – rūtų vainikėlis, ant balto kaklo – gintaro vėrinėlis. Toks Birutės įvaizdis, susiklostęs dainų poveikyje, tapo lietuvaitės simboliu. Ir pamilsta Birutė taip, kaip pamilstama dainose. Tautosakiška yra Birutės ir Kęstučio susitikimo situacija. Birutė ne viena – jos broliai žvejoja mariose. Ji neša jiems lauknešėlyje pietus. Kelyje sutinka sau skirtąjį, kuris ją pamilsta iš pirmo žvilgsnio ir pasiperša. Kunigaikščio pasipiršimas yra imperatyvus, ir „vargdienė mergaitė" negali nepaklusti. Kęstučiui nesvarbu, ar jo išrinktoji „deivė ar mergelė". Jis iškart nusprendžia įamžinti susitikimo vietą ir vien savo išrinktąją temylėti. Jis pabrėžia savo galią ir ryžtą. Tuo tarpu Birutė, nors kunigaikštis irgi ją sužavėjo, drovisi iškart atverti savo širdį. Jos jausmas panašus į tą, kurį L. Rėza įžvelgė lietuvių dainose: „Pažymėtina, jog dainose vyrauja skaisti dorovė, pagarba moralumui ir padorumui <...>, jose dažnai matyti aukštas moralinis jautrumas, kuris rodo tautos būdo taurumą. <...> Pati meilė vos turi vardą, – ji dar tebėra toji šventa, žodžiais neišreiškiama gamtos paslaptis, kurios nekalta širdis nedrįsta ištarti."[1] Kęstučio ir Birutės santykiai baladėje primena dainų bernelio ir mergelės santykius. Kartu Kęstutis tampa vyriškumo, Birutė – moteriškumo simboliu.

„Birutė" yra pirmoji lietuvių literatūrinė baladė, sukurta lietuvių kalba.[2] Ji turi romantinei baladei būdingus bruožus. Ji „atitinka XIX a. pr. susiklosčiusias baladės žanro ypatybes".[3] Joje susipina tautos istorija ir tautosaka. „Birutės" siužetas paimtas iš istorijos, bet sutautosakintas, baladiškai sukomponuotas. Taip pat ir jos istoriniai veikėjai yra kartu ir tautosakiški, ir baladiški. Baladėje susilydo epiškumas, lyrizmas ir dramatizmas. Tačiau „Birutėje", „kaip būdinga ankstyvajam baladės žanro raidos etapui, vyrauja epiškas pasakojimas; lyriniai ir ypač draminiai elementai joje prislopinti".[4] Baladė pradedama (I–II posmai) legendinės veiksmo vietos vaizdavimu: ant marių krašto, ant didžio kalno kadaise gyveno kunigaikštienė Birutė. Toliau (II posmo 3 eilutė ir III–IV posmai) epinį vaizdą pakeičia lyriškesnė Birutės charakteristika. Po to (V posmas) sudaroma situacija užsimegzti konfliktui ir plėtotis fabulai: Birutės broliai išvyksta žvejoti, ji neša jiems pietus ir susitinka kunigaikštį. Prasideda vidinė drama, bet ji iškart neplėtojama, o pristabdoma Kęstučio charakteristika (VI–VII posmai). Tačiau iš to, kaip reaguojama į situaciją, galima spręsti, jog draminė įtampa auga: raitelis ir žirgas nerimsta (vienas spardo kilpas, kitas žemę ardo). Toliau (nuo VIII posmo) epinis pasakojimas pavirsta dialogu. Pirmasis prabyla Kęstutis. Jis, kaip tikras kunigaikštis jaunikis,

[1] Rėza 1958, 1:336–337.

[2] Žalys 1988, 44.

[3] Mikšytė 1978, 193.

apipila Birutę didžiausiais pažadais. Tuo tarpu įtampa didėja, nes mes nežinome, kaip į Kęstučio žodžius reaguoja Birutė. Vidinė drama pasiekia kulminaciją, kai prabyla Birutė. Mes laukiame jos sprendimo, žinodami, kokia kova vyksta jos viduje: ji turi pasirinkti arba ištikimybę dievams, arba žemiškąją laimę. Prisiekusi dangaus valdovui Perkūnui, ar išdrįs sulaužyti priesaiką ir paklusti žemės valdovui Kęstučiui? Juk Perkūnas gali ją baisiai nubausti! Kulminacinis momentas išreiškiamas akių nuleidimu, atodūsiu ir parpuolimu (XII posmo 1–2 eilutės). Birutės apsisprendimas (XII posmo 3–4 ir XIII posmo 1–2 eilutės) panaikina draminę įtampą ir išsprendžia vidinį konfliktą. Pagaliau epiloge sužinome, kad Kęstutis įvykdė savo pažadus (XIII posmo 3–4 eilutės) ir kad didžiausia tos istorijos prasmė yra ta, jog Birutė pagimdė sūnų Vytautą (tai akcentuojama baigiamuoju dvieiliu – XV posmu, kurį D. Poška nepagrįstai pavertė ketureiliu).

Sulydžiusi baladiškuosius ir tautosakinius bruožus, „Birutė" tapo labai populiari. Ji buvo išversta į lenkų ir vokiečių kalbą, dainuojama pagal kelias melodijas, jos išliko kone šimtas nuorašų.[1] Lietuviai studentai ir emigrantai svetur giedodavo „Birutę" kaip himną, kaimo jaunimas dainuodavo ją kaip meilės dainą. Ji buvo dedama į tautosakos rinkinius nenurodant autoriaus pavardės.[2]

[1] Mikšytė 1978, 186.

[2] Ibid., 199–200.

Kitas labai svarbus lietuviškai parašytas Valiūno kūrinys yra eiliuotas laiškas „Pas Jo Mylistos D. Poškos". Laiškas pradedamas kreipiniu: „Širdingas prieteliau ir geradėjau!", o baigiamas data ir parašu: „1826 metuose mėnesio vasario 10 diena iš Aukštbikavos. Rašo Tavo širdingas prietelius ir tarnas T.S. Valenavičia." Laiškas parašytas tuo metu, kada adresatas Poška viešėjo netoli Aušbikavio Stokaičiuose, savo žmonos tėviškėje, pas svainį Vincentą Sasnauskį.[3] D. Poška tuo metu rašė trikalbį žodyną, ir Valiūnas norėjo patarti, kokiais principais jam derėtų vadovautis. Dėl to laiškas 1850 m. buvo paskelbtas L. Ivinskio 1851 m. kalendoriuje pakeistu pavadinimu: „Rašantem [rašančiam] lietuvišką žodinį". L. Ivinskio nuorašas yra kol kas autentiškiausias šio laiško tekstas, nes autografas neišliko. Laiške keliami aktualūs bendrinės lietuvių rašomosios kalbos klausimai, todėl jis plačiau aptartas atitinkamame šios knygos skyriuje.[4]

[3] Ibid., 201.

[4] Žr. šią kn., 146–147.

Valiūnui priskiriami dar šie lietuviškai parašyti eilėraščiai: 1) „Šlovė Bachuso", 2) „Telšių miestas yr ant kalno", 3) „Eilos apie sprovą", 4) „Kalėdos", 5) „Pasveikinimas valsčionių".

Eilėraštis „Šlovė Bachuso", nežinia kieno nurašytas (po 1829), išliko S. Daukanto tautosakos rinkiniuose. Valiūnui jį priskyrė Vaclovas Biržiška, B. Mituzienė ir V. Jurgutis.[5] Eilėraštis, prasidedantis eilute „Giedosme giesmę karaliaus mūsų...", yra panašus į Valiūno satyrinės poemos *Plungės–Telšių kontubernija*, parašytos lenkų kalba, pirmąją dalį, kuri prasideda kreipimusi į girtuoklių dievaitį Bakchą. Dėl to manoma, jog jo autorius yra Valiūnas.

[5] Žr. Valiūnas 1976, 134–136, 228; Daukantas 1983, 1:338–339, 538.

Eilėraštis „Telšių miestas yr ant kalno", paskelbtas 1940 m. iš XIX a. pabaigos nuorašo[6], laikytas anoniminiu kūriniu, dėl turinio panašumo su *Plungės–Telšių kontubernija* irgi priskiriamas Valiūnui. Tai ryškiausias XIX a. 1-osios pusės eiliuotos lietuviškos satyros pavyzdys. Eilėraštis pasižymi gyvu sąmoju, kandžiu žodžiu, sklandžiu, išradingu ir skambiu eiliavimu. Jame minimi Telšiai su savo palestrantais – teisininkais, advokatais ir jų mokiniais, taip pat kiti Žemaitijos miestai ir miesteliai: Kalvarija, Lieplaukė, Šiauliai, Joniškis, Alsėdžiai, Salantai, Plungė, Pavandenė, Palanga. Taip sudaromas visuotinio pasileidimo įspūdis. Eilėraštyje

[6] Mikšytė 1978, 108; Valiūnas 1976, 137, 228.

pilna aliuzijų į konkrečius asmenis, jame pašiepiami ne tik palestrantai bei advokatai, bet ir vienuoliai (bernardinai), davatkos, klebonai bei kunigai ir pats vyskupas. Visi jie girtuokliauja ir paleistuvauja:

> Telšių miestas yr ant kalno ir toli matyti,
> Ten daug palestrantų, negal suskaityti.
> Anie dieną rašo sprovas, o vakare ant zabovos
> Kur supuolė, ten sugulė į šinkarkų lovas.

Advokatai vaišina panas karšta arbata, o gražesnes paniulaites – saldžia degtine. Jie

> Ragin anas bučiuodami, širdis tapydami.
> –
> Ir telšiškiai bernardinai didžia klasta,
> Atsigėrę arielkelės, atsisagstę laksto.

Vidinių sąskambių gausa pasipila davatkos:

> Kalvarijos visi bijos: visi matė, kad pakratė
> Biesas raišas pilnus maišus davatkų panelių.

Pasirodo kunigai ir vyskupas:

> Šiaulių miestas šiaudais dengtas, o Joniškis gontais,
> Kur gražiausias paniulaites kunigai mylėjo.
> Alsėdiškis ilgakiškis, ten yr ilgos trobos;
> Vyskups rėdo kunigėlius, o vyskupą bobos.

Plungė garsėja girtuokliu ir mušeika klebonu:

> Plungės miestas slaunas yra, slaunesnis klebonas,
> Atsigėręs su panelėms, mušas su ligoniais.

Pagaliau:

> Ant tos dainės ir pabangos neužmirškim ir Palangos:
> Ten panelės ir bobelės riebiomis pagrįžta.

„Eilos apie sprovą", nurašytos J. Pabrėžos, išliko S. Daukanto tautosakos rinkinyje.[1] Pabrėža tekstą kartu su natomis 1835 m. nusiuntė Daukantui su pluoštu kitų dainų.[2] Valiūnui satyra priskiriama remiantis jos turinio panašumu su kitais šio poeto kūriniais, taip pat jam būdingomis to meto realijomis (vietovardžiais, asmenvardžiais ir kt.).[3] Visas satyros pavadinimas toks: „Eilos apie sprovą [bylą] Jo Mylistos Pono Pevcevičiaus su Bereliu, rendoriu kveiliniu, Telšiuose atbūtą". Čia minimas Pevcevičius buvo Burnių palivarko seniūnas, o Berelis – Kveilių palivarko nuomininkas. Žydo Berelio arkliai nuėdė Pevcevičiaus avižas. Šis arklius sugavo ir norėjo jų savininką nubausti. Tačiau „kytrus" Berelis naktį savo žirgus išvogė. Tuomet seniūnas kreipėsi į Telšių teismą. Berelis, iškviestas į teismą, papirko Telšių advokatą Tautkevičių (Ercių Tautkį). Tačiau teismo metu Pevcevičiaus papirktas kitas Telšių advokatas Rubeželis (Rubeževičius) seniūną visiškai išteisina, o Berelį

[1] Valiūnas 1976, 139–146, 230–231. Daukantas 1983, 1:340–347, 538.
[2] Mikšytė 1978, 116.
[3] Ibid., 114; Daukantas 1983, 1:538.

apkaltina. Po to kalba advokatas Ercių Tautkis ir įrodinėja Berelį buvus visai nekaltą. Per pertrauką žydė Strolienė atneša tris krepšius obuolių. Ercių Tautkis ir kiti palestrantai prisikemša obuolių pilnas kišenes, o užmokėti už juos Tautkis paliepia Bereliui. Paskui Tautkis pakviečia Berelį pas Jonkelienę į „traktiernę" užkąsti, o iš paskos suguža dar dvylika aplikantų (plikantelių) – advokatų mokinių. Visi vaišinasi, o užmokėti Tautkis vėl liepia Bereliui. Grįžę į teismą, sužino, kad advokato Rubeželio pastangomis byla atidėta. Bereliui ir vėl tenka mokėti – šį kartą teismo mokestį. Susimokėjęs jis grįžta prie savo arklio, palikto ant kalno prie karčemos. Ten randa už stalo sėdintį savo priešininką Pevcevičių, abu pravirksta ir susitaiko. Taigi teisybės teisme nerasi, tik bylinėdamasis savo gera prarasi. Taip apie teismus atsiliepia D. Poška, J. Goštautas, S. Daukantas ir kiti to laiko lietuvių rašytojai.

Eilėraštis „Kalėdos", nežinomo asmens nurašytas, išliko S. Daukanto tautosakos rinkiniuose. Valiūnui jį priskyrė Vaclovas Biržiška, B. Mituzienė ir V. Jurgutis.[1] R. Mikšytė taip pat mano, jog „bendra jo nuotaika ir kalbinės ypatybės jį leidžia priskirti Valiūnui".[2] Tasai šmaikštus aštuoneilis apie Kalėdas ir kalėdotojus yra pirmas monorimo pavyzdys lietuvių poezijoje. Eilėraštis surimuotas tuo pačiu rimu, tik jo pabaiga akcentuojama kitokio rimo dvieiliu. Manoma, jog eilėraštyje minimas šambelionas gali būti pats Valiūnas, kuris gyveno pas S. Bilevičių Aušbikavyje „galbūt šambeliono teisėmis".[3]

[1] Valiūnas 1976, 147, 232; Daukantas 1983, 1:337–338, 538.

[2] Mikšytė 1978, 119.

[3] Ibid.

„Pasveikinimas valsčionių" irgi išliko anoniminiu autografu S. Daukanto tautosakos rinkiniuose.[4] Eilėraštis skirtas Žemaičių vyskupo J. A. Giedraičio 75 m. amžiaus ir 50 m. kunigystės sukakčiai, taigi turėtų būti parašytas 1829 m. Valiūnui jį priskyrė tie patys tyrinėtojai: Vaclovas Biržiška, B. Mituzienė ir V. Jurgutis, R. Mikšytė. Eilėraštyje ūkininkų atstovai sveikina „šviesų ir linksmą" vyskupą jo sukakčių proga, laiko save Palemono vaikais, o vyskupą vadina Saliamonu ir linki jam būti metropolitu.

[4] Valiūnas 1976, 210, 236–237; Daukantas 1983, 1:337, 538.

Valiūnui priskiriami eilėraščiai „Šlovė Bachuso", „Telšių miestas yr ant kalno", „Eilos apie sprovą", iš dalies ir „Kalėdos" yra eiliuotos satyros, kurios daug kuo siejasi su jo lenkiškai sukurta satyrine poezija.

LENKIŠKOJI POEZIJA. Žinomi šie lenkų kalba parašyti Valiūno kūriniai: 1) satyrinė poema *Plungės–Telšių kontubernija*, 2) eiliuota satyra „Pareiškimas", 3) trijų dalių *Mąstymai* (*Dūmos*), 4) eiliuotas laiškas „Jo Mylistai Vincentui Sasnauskiui <...>".

Plungės–Telšių kontubernija (*Kontubernija Płungiańsko–Telszewska*) sukurta 1817 m. liepos mėnesį.[5] Ją sudaro trys dalys: I. „Plungės kontubernijai" („Do Kontuberniji Płungiańskiej"); II. „Garbingiausiajam Telšių–Plungės kontubernijos Restauratoriui. Tos pačios draugijos nario raportas" („Do Najdostojniejszego Restauratora Kontuberniji Telszewsko–Plungiańskiej. Członka tegoż towarzystwa Raport"); III. „Laiškas Bičiuliui apie jūros maudynes Palangoje" („List do przyjaciela o kąpielach morskich w Pałądze"). Pirmoji satyros dalis, palinodija ir dedikacijos išliko tik L. Ivinskio nuorašais. Antrosios ir trečiosios dalies nuorašus turėjo gydytojas ir bibliofilas V. Andriejauskis, iš kurio juos įsigijo M. Brenšteinas, o su šio archyvu jie pateko į Lenkijos nacionalinę biblioteką Varšuvoje, kur ir dabar tebesaugomi. Dabar žinomas satyros tekstas yra 878 eilučių (Brenšteinas turėjęs 1160 eilučių tekstą).[6]

[5] Mikšytė 1978, 71.

[6] Ibid., 71–72.

Telšiuose 1816 m. buvo įsteigta „Palemono kontubernija". Tai buvo savotiška nenaudėlių (šubravcų) atšaka. Kaip nenaudėliai apskritai parodijavo masonus, taip ir Palemono kontubernija parodijavo Raseinių masonų ložę „Palemonas".

„Palemono kontubernijai" priklausė žymiausi apskrities (pavieto) žmonės: dvasininkai, dvarininkai, palestrantai. Draugija turėjo savo filialus Plungėje, Skuode, Palangoje. Draugijos vadovas buvo Telšių bernardinų vienuolyno gvardijonas A. Graurokas. Kontubernija garsėjo kaip girtuoklių draugija. Jos nariai sutartomis dienomis rinkdavosi bernardinų vienuolyne arba karčemoje ir išgėrinėdami posėdžiaudavo. Pajutę, kad vis labiau plintantis girtavimas darosi žalingas, kontubernijos vadovas su keliais dvarininkais nutarę tą blogą įprotį „viešai pasmerkti ir išjuokti".[1] Jie pasikvietę Silvestrą Valiūną, „savo talentu pagarsėjusį poetą, kad jis parašytų žemaičių kalba buitinę satyrą prieš girtuokliavimą".[2] Valiūnas sutikęs, ir netrukus buvusi sukurta poema *Palemono, arba Plungės–Telšių, kontubernija*.[3] Neaišku, kuria kalba poema buvo parašyta. Vieni mano, kad Valiūnas ją parašė lietuviškai, o paskui pats išvertė į lenkų kalbą. Kitų nuomone, į lenkų kalbą ją išvertė L. Ivinskis, kuris buvo nusirašęs poemos originalą. Treti galvoja, kad Valiūnas poemą parašė lenkiškai, o lietuviškai galėjo sukurti kitą, panašų, variantą.[4] Tačiau išliko tik lenkiškas poemos tekstas.

[1] Mikšytė 1978, 68–69; 16–17.
[2] Ibid.
[3] Ibid.
[4] Ibid., 73.

Pirmoje satyros dalyje „Plungės kontubernijai" poetas kreipiasi į girtuoklių dievaitį, kuris laiko žmones savo galioje, ir prašo dievaitį paremti silpnas jo jėgas.

Apibūdindamas savąją (sarmatų) padermę, poetas sako:

> Lenkai visad buvo garsūs dviem dalykais:
> jie priešus siaubė ir be paliovos gėrė.

Poetui begiedant „nuobodžią giesmę Bakcho garbei", pasirodo pats vyno dievaitis. Bakchas nupiešia poetui visą satyrinių portretų galeriją, į kurią pateko „žymiausi Telšių pavieto žmonės: aristokratai, dvasininkai, dvarininkai, tituluojami teisėjais bei raštininkais, – visa Telšių palestra (14 teisėjų bei advokatų, 6 dvasininkai, 7 kitų profesijų atstovai)".[5] Nors pareigūnų pavardės satyroje neminimos, bet jos nesunkiai atpažįstamos.[6]

[5] Ibid.
[6] Ibid., 73–85.

Pirmoji satyros dalis užbaigiama palinodija ir trimis dedikacijomis (panegirikomis). „Palinodija" – tai kito to paties autoriaus kūrinio atšaukimas, jo paskelbimas negaliojančiu, parašytas tokiu pačiu stiliumi, kaip ir atšaukiamasis kūrinys. Valiūnas savo palinodijoje sako, jog „girtuoklių dievaičio garbei suregztos eilės" esančios „pramoga, plunksnos mėginimas", todėl jos niekam negalinčios pakenkti.

Pirmoji dedikacija skirta „Jo Mylistai Leopoldui Gorskiui, Telšių pavieto maršalkai". Kreipdamasis į maršalką, poetas sako:

> Tu valdydamas pavieto žaizdas užgydei,
> Tačiau visus bajorus išmokei lakti kaip reta.
> –
> Tavo sumanumu pavietas remiasi,
> Tavo namuose kiekvienas vaišinamas.

Antroji dedikacija skirta „Kontubernijos Restauratoriui", t.y. Telšių bernardinų vienuolyno gvardijonui A. Graurokui. Dedikacija trumpa – aštuonių eilučių. Joje iškilmingai kreipiamasi į adresatą.

Trečioji dedikacija (du šešiaeiliai posmai) skirta „Kontubernijos Pirmininkui", kuriuo, manoma, buvo kunigaikštis Juozapas Palubinskis, Telšių apskrities (pavieto) ribų teisėjas. Pripažintas girtuoklių draugijos pirmininku, jis išgarsino Plungę.

Antroje satyros dalyje „Garbingiausiajam Telšių–Plungės kontubernijos Restauratoriui. Tos pat draugijos nario raportas“ (toliau – „Raportas“) poetas vaizduoja savo kelionę į Žemaičių Kalvarijos atlaidus. Keliavęs jis „šių metų [1817][1] liepos mėnesio 8 dieną“. Paklausęs „ne bažnyčios nurodymų“, o „vien papročio ir mados“ ir nudrožęs į Kalvariją „kaip telias su banda“. Manęs, gal pavyks ką nusipirkti ar bent įsigerti. Kelionė jį iškart nustebino:

[1] Mikšytė 1978, 86.

Kokia tai nuostabi kelionė, kad ir ne per tolima!
Kelias pilnas žmonių, nė sprindžio laisvo.
Tas pliekia kuinus, prisisodinęs vežimą bobų ir vaikų,
anas, apvogtas, verkdamas keikia visuotinius atlaidus,
kitas, kelionės ir kaitrų nukamuotas,
laukia su mieliausiąja vakaro ūksmėtoj palapinėj.
Išvien riksmai, giesmės, ratų girgždesys,
ausį rėždamas, su dulkių debesiu į dangų kyla.

Taip „triukšmingai nusigavęs per laukus, per girias, apleistais keliais ir tiltais, kalnais ir smiltynais“ į miestelį „ant erdvių kalnų grandinės“ ir jį vakare „keturiskart aplėkęs“, poetas temstant grįžo užeigon ilsėtis. Tačiau jo užeiga buvo sausakimša. Prigulęs ant suoliuko palei krosnį ir dar nespėjęs užmigti, jau girdi, kaip rėkia po langais, kad kažkas pavogė pinigus ir auksinį laikrodį. Tuo tarpu kitoje pusėje elgetos „gieda litanijas ir šventas Daratas“. Neužmigęs ir nė kiek nepailsėjęs, „keikdamas ir vagis, ir naktinius poteriautojus“, kitą rytą poetas nuskuba į traktierių išgerti puodelio kavos. Čia kortuojama, sukčiaujama, girtuokliaujama, ir poetas nužiūrėjęs bent du šimtus kandidatų į girtuoklių broliją. Liūdnas traktieriaus vaizdas prislėgė poeto sielą, ir jis nuėjo į bažnyčią. Pataikė „į pat švento pamokslo užbaigą“,

<...> kada kunigas ragino laikytis Dievo įsakymų,
grasino pragaru ir visus luomus plūdo iš sakyklos.
Mačiau, kaip liaudis, apsipylusi ašaromis,
sulig šėtonų paminėjimu puldinėjo ant veido;
kaip gražybė ne viena šventykloj tuo metu,
nematydama kavalierių, kreipė akis į panas,
kad anos va suknia nemadinga ir kad ji paniurusi,
apykaklė neišsiuvinėta, skrybėlė be plunksnos...
Mačiau, kaip ne vienas, apgailėdamas nuodėmes,
už pilioriaus su dievaite juokus ir pokštus krėtė;
kaip bobos, atgailos priblokštos prie altoriaus laiptų,
miegojo saldžiai, nosis žemyn nukabinusios.
Mačiau, kaip, rūpindamiesi amžinasties bausmėmis,
dėjo į dėžutę aukas už savo kaltes,
kaip kitas, žvairuodamas į bažnyčios tvarkdarius,
dėjo lėkštėn grašį, o grąžos ėmė berlinką.

Atminęs priežodį, kad „didžiausias gėris – už ilgą liežuvį negauti lazdų“, poetas išsliuogė pamažėle iš bažnyčios ir nutarė aplankyti „Viešpaties kančios kalnus“.

Kadangi nežinojo „nei vietų, nei kelio“, pasisamdė ubagą, kad pavedžiotų. Šis „prie kiekvienos koplyčios liepė poterius kalbėti“:

> Kalbėjau, o jei kur labai daug kalbėti reikėjo,
> tai sakiau, kad jau baigiau, dar nė nepradėjęs.

Ubagas uoliai aiškino šventų vietų reikšmę.

> Bet nors tasai senukas ir šitaip šnekėjo,
> mačiau daugybę šiaip sau vaikštinėjant,
> mačiau, kaip, kančios kelius mindamas, ne vienas
> girtas ramstė kakta patręšusias koplyčių sienas,
> kaip ne viena gražuolė, visa sukvipusi,
> kalbėjo su meilužiu apie savo meilės kančias,
> o kitas, stvėręs porą pagal savo norą,
> vedėsi kur nors, matyt, pakūtos daryti.

„Atbuvęs piligrimo šventąją vaikštynę“, poetas per rinką nuskubėjo „savo užeigon nakvynės“. Pakeliui jis smalsiai stebėjo, kas dedasi aplinkui. Jis matė „prekiautojų suktybes ir elgetų erzelį“, sustojo prie žmonių prisikimšusios palapinės, kurioje

> <...> kažkas su ilgu ir juodu rūbu,
> vos bestovįs ant kojų, keistus daiktus paisto,
> jo plaukai garbiniuoti, ilganosis, rečiuotas,
> jis geria degtinę ir čiulpia senos bobos lūpas.
> Vokietė gudri: bučiuok sau, jei nori,
> kad tik daugiau pinigų pas ją pragertum.

„Raporto“ pabaigoje ironiškai dėkojama dangui, kad vynmedis vis puikiau klesti, kad „mūsų tikyba“ įgauna kaskart daugiau išpažintojų, raginama visus dėtis „prie bendrojo labo“.

Ši Valiūno satyros dalis pradėjo jomarko temą lietuvių literatūroje, kurią vėliau tęsė L.A. Jucevičius, A. Fromas-Gužutis, Žemaitė ir kt.[1]

[1] Mikšytė 1978, 92.

Trečioji satyros dalis „Laiškas Bičiuliui apie jūros maudynes Palangoje“, kaip manoma, skirtas kontubernijos Restauratoriui A. Graurokui.[2] Laiško adresatas prašęs poetą pranešinėti jam „visų visokiausias naujienas“. Poetas praneša, jog

[2] Ibid.

> Viskas pas mus dedasi po senovei:
> algų ėmikai vagia nebaudžiami, kaip vogdavo vagys,
> senos panos nenustoja vilties ištekėti,
> jaunos ieškosi laimės garbintojų gausybėje.
> ---
> Žodžiu, pajūryje yra taip, kaip, tur būt, ir visur,
> kaip seniau būdavo ir kaip visada bus.

Ko per amžius daugelis tautų neišmanę, nūnai esą aptikta ant Baltijos krantų. Seniau nuo įvairių ligų buvę įvairūs vaistai ir įvairūs gydymo būdai, o

> Nūnai, kai su madomis viskas ėmė keistis,
> visas ligas išgydome jūros vandeniu.

Palangos maudyklėse gydosi ne tik žemaičiai, bet ir visa Lietuva:

<...> iš Upytės, iš Kauno, Vilkmergės ir Lydos
maudėsi grafai, ponai, ponios, žydai.

Tos maudynės sėkmingai gydančios dvi ligas:

<...> vyrams, atvažiavusiems su sunkiom kišenėm,
tas nepakenčiamas sunkumas kaip mat dingsta;
moterims, kelis mėnesius ten pabuvusioms,
prisideda daugiau kūno, kaip tenykščiai žmonės sako.

Todėl kaimynų šalys turinčios mums ko pavydėti.

Kita Valiūno eiliuota satyra „Pareiškimas" („Oświadczenie") 1817 m. buvo išspausdinta *Vilniaus dienraštyje* (*Dziennik Wileński*). Visas satyros pavadinimas daug ilgesnis ir informatyvesnis: „Atsiliepiant į Jokūbo Šimkevičiaus veikalo „Girtuoklystė" prospektą, paskelbtą „Kurjer Litewski" laikraštyje, garbingosios Palemono kontubernijos vardu vieno iš tos draugijos narių PAREIŠKIMAS". Taigi pareiškimu atsiliepiama į J. Šimkevičiaus *Veikalo apie girtuoklystę* (*Dzieło o pijaństwie*), išleisto Vilniuje 1818 m., prospektą, kuris dar 1817 m. buvo išspausdintas kaip laikraščio *Kurjer Litewski* priedas. Prospekte minimi tokie būsimos knygos skyriai: 1) Girtavimo istorija, 2) Gėrimų istorija, 3) Karšti gėrimai, 4) Gėrimų falsifikavimas, 5) Girtavimo sukeliamos ligos, 6) Nelaimingi atsitikimai, 7) Girtavimas kitose šalyse, 8) Įpročiai, 9) Kaip atprasti nuo girtavimo.[1] Autorius sakosi parašęs „Pareiškimą" Palemono kontubernijos vardu ir esąs vienas tos draugijos narių. „Pareiškimo" išnašoje paaiškinama, kad „*Palemono kontubernijos* <...> vardu Žemaitijoje veikia tikroji draugija, kurios nariai įpareigoti kasdien gerti nustatytą kiekį degtinės ir alaus; mažiau negalima, o daugiau išgerti ten laikoma uolumu, kuris leidžia tikėtis užsitarnauti garbingą titulą". „Pareiškimo" moto paimta iš *Medicina Salernitana* (*Salerno medicina*): „Vina bibunt homines, caetera animalia fontes" („Vyną geria žmonės, kiti gyvuliai šaltinio vandenį"). Šimkevičius pasakęs, kad „girtuoklystė temdo protą ir ardo sveikatą". Toks drąsus ir akiplėšiškas tvirtinimas jaudinęs kiekvieną draugijos narį. Autorius, nepaisydamas keistos gydytojų nuomonės, geriąs ir esąs geresnės negu jie sveikatos. Jis maldauja vyno dievaitį įkvėpimo, kad galėtų pagarsinti jo šlovę.

[1] Valiūnas 1976, 226.

Tegu Hipokratas ką nori paisto apie blaivybę,
Blaivybė buvo ir bus pasaulyje išimtis.
Bakcho valdžia ir jo galybė
Pasiekia visų žinomų tautų klases, visus laikotarpius.

Nepagrįsta ir neprotinga griauti amžiais nusistovėjusią tvarką, juolab „nuo amžių vaišingoje tautoje". Kol ištikimi Semelės sūnaus (Bakcho) bičiuliai valdė tautą, drąsią ir smagią, tol šalis klestėjo, ir lenkas kėlė siaubą svetimšaliams. Tačiau ilgainiui „dvasią ataušino nereikalinga blaivybės dorybė". Ir šiandien, kada, „senus laikus atsiminus, anūkams sopa širdį",

Nori atimti lenkui paskutinę paguodą,
Išrauti įgimtą tautos bruožą!

Jei būtų atimtas „balzamas, stiprinantis protingus sutvėrimus",

Pasaulis, tūkstančio nelaimių be paliovos kamuojamas,
Netektų vienintelio vaisto.

Degtinė paguodžia darbų nukamuotą artoją ir padrąsina karį. „Stebuklinga sunkelė" reikalinga advokatams, kunigams, jūrininkams, ji padėdavo sėkmingai tartis seimuose.

Mes, žmonės, skiriamės nuo nebylių gyvulių tuo, kad „kalbame, protaujame",

Prie to dar reikia pridurti – kad *geriame alkoholinius gėrimus*.[1]

[1] Čia ir toliau išskirta cituojant.

Eskulapas ir Bakchas – tai dvi nuo amžių sandoroje gyvenusios dievybės. Jie

Visada vienas kitam skuba padėti,
Ton pačion lovon gula ligonis ir girtas.

Gydytojas, kuris Bakcho tarnams neatleidžia, yra neteisus. Drausdamas gerti jis atima pajamas iš dvarininkų ir tų pačių gydytojų.

Todėl J. Šimkevičiui (herulių Eskulapui) patariama:

Tegu *herulių* Eskulapas
Nešdinasi po galais su tokio veikalo prospektais.
– –
Mes tuo tarpu ant marių krašto po maloningu dangumi,
Aprūpinti gėrimais ir skalsia duona,
Dėkodami geresniam nei kitų likimui,
Gersime kaip gėrę linksmi ir sveiki.

Valiūno *Mąstymai* (*Dūmos*) yra trijų dalių: Mąstymas I. „Apie žmogaus menkybę" (Duma I. „Nad nędzą człowieka"); Mąstymas II. „Apie poetų skurdą" (Duma II. „Nad nędzą wierszopisów"); Mąstymas III. „Skroblynas Aušbikavio girioj" (Duma III. „Grabówka w Ażbikowskim lesie"). *Mąstymai* išliko L. Ivinskio nuorašu. Spėjama, jog II „mąstymas" sukurtas apie 1822–1823 m.[2] Kada sukurtos kitos dvi dalys, nežinoma. I ir III „mąstymai" yra elegijos, II „mąstymas" – satyra.

[2] Mikšytė 1978, 161.

Elegija „Apie žmogaus menkybę", panašiai kaip ir A. Strazdo „Gegužėlė", paremta kontrastišku žmogaus ir kitų gyvų gamtos sutvėrimų sugretinimu. Kai poetas susimąsto apie savąją būtį ir žmogaus dalią, jo sielą apninka „begalė liūdnų godų". Vaizduotės sparnai jį nuneša „į klaikios žmogaus niekybės šalį", ir tada jis traukia „liūdnas giesmes, skambindamas juoda gelumbe pridengta lyra." Jis ragina žmogų, žvėrių viešpačiu vadinamą, susimąstyti apie savo menkybę. Iš kur tas tuščiagalvis ištraukė, kad jis yra viešpats? Kas bijo jo įsakymų ir jo paties? Gyvoji ir negyvoji gamta jo visai neklauso:

Organinės būtybės ir nebylės uolos
nieku laiko tavo įsakymus.
Žemė, kurčia tavo balsui, neneša tau pietų.

Gamta ne tik neklauso žmogaus, bet jį dažnai ir gąsdina:

<...> angį šliaužiant pamatęs, drebi, vargšeli.
– –
Tas žvėrių karalius, kur žodžiais slibiną mindžioja,
išblykšta, kai į jį liūtė piktai pasižiūri.

Todėl poetas klausia, konstatuoja ir ragina:

Kurgi tas tavo pranašumas, žmogeli?
Kuo tu skiriesi nuo šliužo, sliuogiančio kaip ir tu?
Tu silpnesnis už bet kurį padarą pasaulyje,
savo silpnumą parodai jau gimimo valandą.
– –
Silpnas tu gimsti, silpnas augi,
kiekvienas menkiausias žvėrelis tave pralenkia.
Ir, kad kvailu išdidumu ilgai nesipūstum,
dar pridursiu, jog esi visų gyvūnų tarnas.
– –
Atverk akis užmerktas, išpuikęs žmogyne!

Žmogų nuo kitų gyvūnų skiria protas, bet žmogus proto neklauso:

Protas liepia gerbti dorą, vengti nedorybės,
o žmogus pirmąją mindžioja, prieš antrąją keliaklupsčiauja.

Žmogus „vengia, kas jam naudinga, o grobia, kas kenkia", jis „nusikaušęs voliojasi it meitėlis purvynėj". Tuo tarpu „gyvulys neprotingas neryja, kas jam kenkia":

Girtuokliui arklys ir asilas teisingai sako:
„Tu pats save nuodiji, mes saugom sveikatą".

Todėl žmogui primenama: „Gėdina tave, vargšeli, kiekvienas gyvas padaras". Žmogaus, to „kvailo sutvėrimo", „ir prigimtis vėjavaikiška":

prieš kurią vakar klaupėsi, šiandien nebemyli.
Kaip aklai įsimylėjo, taip lengvai nustojo mylėti.

Taigi žmoguje „pagret mainosi tūkstantis kvailybių".

Jei proto spindulėlis jame kada ir sušvinta,
lyg jaunas mėnulis pro debesis prasibrauna, –
ar ta būtybė, silpna, niekinga, opi iš visų pusių,
gali būti pasaulyje tikrai laiminga?

Atsakydamas į tą klausimą, poetas konstatuoja:

Laimingesni jūs, žvėreliai ir miško paukšteliai,
nors jums galvoj nešvykso tas išgirtas protas.
Visada vadovaujami prigimto instinkto,
gėritės maloningesne gamtos dalia.
– – – – – – – – – – – – – – – – – – –
Leidžiate dienas linksmai, visokioje laisvėje.

Rusoistinis žmogaus ir gamtos sugretinimas, teigęs gamtos vertingumą ir žmogaus menkumą, baigiamas optimistine išvada. Kreipdamasis į žvėrelius ir paukštelius, poetas sako:

Ir vis dėlto žmogus jums nepavydi jūsų dalios,
giedokit sau, skardenkit savo būklės gyrių,
o aš, nors ir nelaimingas, džiaugiuosi, kad esu žmogus.

Strazdas „Gegužėlėje" ragino žmones gyventi kaip paukšteliams. Gamtos gyvenimas jam buvo pranašesnis už žmogaus gyvenimą. Tuo tarpu Valiūnas eina toliau. Suvokdamas tai, ką suvokė ir Strazdas, jis renkasi ne paukščio, o žmogaus dalią. Žmonių gyvenimas jam prasmingesnis ir vertingesnis už gamtos gyvenimą. Jam būdingos ambivalentiškos emocijos: jis nelaimingas, bet džiaugiasi; džiaugiasi, nors yra nelaimingas. Jį vilioja žmogaus paslaptis, žmonių gyvenimo dramatizmas. Tokia pasaulėjauta jau rodo artėjantį romantizmą. „Valiūno mąstymas „Apie žmogaus menkybę", – rašo R. Mikšytė, – filosofinis kūrinys, savo melancholiška susimąstymo atmosfera, migloto ir neapibrėžto idealo teigimu artimas ankstyviesiems romantikams. Tai elegija, kupina dramatinės įtampos, naujų tolių ieškojimo, anot poeto, juodosios vaizduotės sparnų plazdėjimo. <...> Eleginės bei ironiškos intonacijos S. Valiūno mąstymą apie žmogaus menkybę neabejotinai artina prie europinės ankstyvojo romantizmo poezijos."[1]

[1] Mikšytė 1978, 170, 172.

Satyra „Apie poetų skurdą" pradedama moto – ištrauka iš I. Krasickio eilėraščio, kurioje sakoma:

> <...> kas iš pomirtinės šlovės, jei gyveni alkanas.
> –
> Pegasas, kuris kai kada duodasi užsėdamas,
> laurais vainikuotą plikšį neša į elgetyną.

Tokia pagrindinė mintis toliau ir plėtojama satyroje. Klausiama, „kodėl niekur pasauly laimė ištikimai netarnauja poetui?" Poetai „visuomet pliki, nes už talento vaisius ir kilnų darbą atlygio tegauna vien laurus". Tačiau „nūnai ne vienas vainikuotas jaunikaitis už aukso gabaliuką mielai atiduotų vainiką". Esą „puikus dalykas, kai tu laurais pagerbtas, bet ir tai tiesa, jog laurais sotus nebūsi". Todėl poetas pageidauja: „norėčiau laurų ant galvos ir turtingas būti." Deja,

> Visi amžiai, visos tautos paveldėjo tokią tvarką:
> poezija gardžiuotis, o poetą pliekti.

Visiems poetams „tautiečiai atsilygino elgetynu ir duona su vandeniu". Itin daug „nelaimingų didžiųjų poetų" esą slavų žemėje. Taigi, „kas tik poetu gimsta, jau tuo pat užtveria sau kelią į laimę". Ne vienas poetas yra „vertas tautiečių dėkingumo", bet „gyventi skurde – tai poetų gimtoji nuodėmė".

„Mūzos žyniams siauras kelias į laimę" todėl, kad „neturtas, matyt, glūdi pačioj poeto prigimty", kad „mūza iš prigimties beturtė".

Satyros „Apie poetų skurdą" tema plėtojama ir Valiūno eiliuotame laiške V. Sasnauskiui.

Elegija „Skroblynas Aušbikavio girioj" yra nebaigta (arba nebaigta perrašyti).[2] Joje, kaip ir mąstyme „Apie žmogaus menkybę", keliama žmogaus (šiuo atveju poeto) ir gamtos santykio problema. Tačiau ši elegija „patraukia nauja, lyrine intonacija, kurioje nebėra ironijos, satyros ar patetikos".[3] Pasitraukęs nuo žmonių į gamtą – į skroblų giraitę, poetas paskęsta apmąstymuose apie pasaulį ir save:

[2] Ibid., 173.

[3] Ibid.

> Atsiskyręs nuo žmonių triukšmo,
> nuo pasaulio kraugerių ir jų tarnų,

tavyje suradęs ramybę it danguje,
įsigilinu į pasaulio ir savęs pažinimą.

Poetas mato panašumą tarp gamtos ir žmonių. Žalias miškelis – tai tarsi „pasaulio paveikslas". Miškeliui „žalius lapus ruduo nudrasko", jį „griauna plieno kirvis", jį „laikas naikina, o ir vėl atželdo, panašiai kaip ir žmonių giminę". Nors miškelis yra „pasaulio paveikslas", bet poetas norėtų verčiau gyventi miškelio ūksmėje, negu pasaulyje:

Nes kai įžengiu į tavo viešpatystę,
ir jausti laisvai galiu viską, ir apgiedoti.
Neužčiaupia burnos kruvini įstatymai,
nesiekia budelių rankos.
Neprivalau pataikauti puikybei vergiškomis eilėmis
nei prieš tirono veidą klūpoti.
Vieniši medžiai! Kaip jūs, iškėlę galvas,
viršum žemučių krūmų viešpataujat,
taip aš jūsų prieglobsty, po ošiančiomis šakomis,
esu visiškas savo jausmų viešpats.

Poetas ramios jaukios gamtos prieglobstyje savo apmąstymais ir svajonėmis suvokia pasaulio esmę ir atranda savo būties prasmę.

Valiūnas lenkų kalba parašė eiliuotą laišką „Jo Mylistai Vincentui Sasnauskiui, rusų armijos papulkininkiui ir įvairių ordinų kavalieriui (Do J.W.W.S.P.W.R. i K.Or.Rž.T.S.W.*)". To laiško rankraštis, surastas XX a. antrojoje pusėje, yra „ligi šiol vienintelis žinomas S. Valiūno kūrinio autografas".[1] Laiškas turi 53 aštuoneilius posmus (424 eilutes). Jo adresatas Vincentas Sasnauskis gyveno Stokaičiuose. Jis buvo D. Poškos svainis, jo žmonos Uršulės Sasnauskytės brolis. Stokaičiai buvo netoli nuo Aušbikavio, kur gyveno Valiūnas. D. Poška, V. Sasnauskis ir Valiūnas artimai bendravo. V. Sasnauskis ir Valiūnas pasirašė D. Poškos testamentą. Testamente D. Poška patikėjo V. Sasnauskiui savo Baublių ir bibliotekos likimą. Sasnauskis ėjo pirmojo sargo pareigas Raseinių masonų ložėje „Palemonas", drauge su D. Poška lankydavosi oficialiuose renginiuose Raseiniuose ir Kražiuose. Valiūnas laiške prisipažįsta, kad jam „jau eina trisdešimt ketvirtas ruduo", taigi laiškas turėtų būti rašytas 1822 m. Tačiau popierius, ant kurio jis rašytas, turi vanden-ženklius su 1828 m. data. Belieka manyti, kad jis buvo rašytas anksčiau (1822), o vėliau (po 1828) perrašytas.

Poetas sako, kad pasaulyje nedaug tesą tokių, kaip jo laiško adresatas, kuriame „išmintis, mokytumas ir veikla" derinasi su „širdies gerumu".

Sulaukęs trisdešimt ketvirto rudens, poetas klausia, kaip jam gyventi, kurį luomą pasirinkti, kad būtų laimingas. Jis nenori būti nei kariškis, nei pirklys, nei gydytojas, nei dvasininkas, nei ūkininkas, nei tarnautojas.

Daug luomų perkračius ir nė vieno neišsirinkus,
Vienas belieka – garbingas, naudingas –
Reikšmingas žmonėms,
Iš pažiūros puikus, bet pavojingas.

* Do Jaśnie Wilmożnego Wincenta Sosnowskiego, Podpułkownika Wojsk Rosyjskich i Kawalera Orderów Różnych. Teofil Sylwester Wallenowicz.

[1] Mikšytė 1978, 149.

Tai – literato luomas. Tačiau atsiduoti „visiškai mūzų valiai" gali tik tas, kas „turi pilną dėžutę auksinų",

Nes už rečiausius genijaus kūrinius,
Už išradimus ir dievišką talentą
Šiandien negaus nė menkiausio atlyginimo.

Kartais autoriaus laukia „kalėjimas, tremtis arba cypė". O jei to ir pavyksta išvengti, tai

Kam gi malonu dirbti be atpildo?
Tas, kam trūksta lėšų pragyventi
Ir kurį pašėlusiai traukia knygos ir plunksna,
Turi praskursti gyvenimą ligi grabo lentos,
Arba – dar blogiau, – kaip dažnai pasitaiko,
Nukarusiu Pegasiuku bėdoje
Vargingo amžiaus baigti važiuoja į prieglaudą.

Kokia laimė, šnekant tarp mūsų,

Sėdėti prie knygos, kalbėtis su amžiais
Arba mintimis kilti į padanges,
Kažkokias puošnias eiles apie turtą regzti,
O neturėti ir tam kartui savo duonos,
Skarmalais dėvėti ir alkūnėmis šviesti,
Turėti ant galvos laurus, o kai kur – kandžių gyvių.
Štai literatas! Tai laimingas luomas.

„Išdilusi iš žmonių atminties, nesusilaukusi platesnio atgarsio bei visuomeninio įvertinimo, lenkiškoji poeto kūryba domina mus šiandien ne vien kaip vaizdi ano meto gyvenimo iliustracija, bet svarbi ir tuo, kad ji svariai reprezentuoja S. Valiūną, kaip ankstyvojo romantizmo pradininką."[1]

[1] Mikšytė 1978, 224.

L.A. Jucevičius rašo, kad pirmutinis Valiūno veikalas yra „Sobeskiada" – „dvidešimt keturių giesmių poema iš didvyriškų karaliaus Jono III laikų". Kitas ne mažiau svarbus Valiūno darbas esąs eilėmis rašyti „Pomirtinio laiškai" („Listy Pośmierckiego").[2] Tačiau tie Valiūno kūriniai yra dingę arba nesurasti.

[2] Jucevičius 1975, 175–176.

Amžiaus vidurio (1831–1863) poezija

Daugelis šiuo laikotarpiu parašytų kūrinių ar sudarytų rinkinių nebuvo išspausdinta bei išleista. Tik laikotarpio pabaigoje (1861) pasirodė K. Aleknavičiaus eilėraščių rinkinys, taip pat J. Želvio-Želvavičiaus *Giesmės* (1858) ir *Pasakos* (1863). Didžiausias šio laikotarpio poetas buvo A. Baranauskas, 1858–1859 m. sukūręs poemą *Anykščių šilelis*, kuri 1860–1861 m. buvo išspausdinta L. Ivinskio leistame kalendoriuje (metskaitliuje).

Šio laikotarpio poezija plėtojosi veikiama dviejų pagrindinių priešingų tendencijų – didaktikos ir romantizmo. Tos tendencijos kiekvieno poeto kūryboje buvo susipynusios. Vis dėlto vieni poetai (A. Savickis, J. Pabrėža, J. Želvys-Želvavičius, K. Aleknavičius) buvo labiau linkę į didaktiką, kiti (V. Ažukalnis-Zagurskis, P. Sa-

vickas, A. Rožėnas, E.J. Daukša, K. Kairys, K. Praniauskaitė ir ypač A. Baranauskas) – į romantizmą.

Vieni poetai (J. Pabrėža, P. Savickas, Kipr. J. Zabitis-Nezabitauskis, A. Savickis) buvo gimę dar XVIII šimtmetyje ir šiuo metu jau buvo senyvo amžiaus. Kiti – jaunesni, gimę XIX a. pirmajame (K. Aleknavičius, A.J. Rožėnas), antrajame (V. Ažukalnis-Zagurskis) dešimtmetyje arba trečiojo dešimtmečio pradžioje (J. Želvys-Želvavičius). Pagaliau – jauniausi, sudarę A. Baranausko (gimusio 1835 m.) literatūrinę aplinką, atėję pasaulin trečiojo dešimtmečio pabaigoje (K. Praniauskaitė) arba ketvirtajame dešimtmetyje (K. Kairys, E.J. Daukša).

Eilėraščių rinkinius lietuvių kalba buvo parengę (bet neišleido) K.J. Zabitis-Nezabitauskis, A. Savickis, V. Ažukalnis-Zagurskis, lenkų kalba K. Praniauskaitė, K. Kairys, A. Baranauskas. Pasirodė tik K. Aleknavičiaus ir J. Želvio-Želvavičiaus lietuviški rinkiniai. J. Pabrėža, P. Savickas, A. Rožėnas, E.J. Daukša parašė tik atskirų eilėraščių, kurie irgi nebuvo išspausdinti.

Jurgis Ambraziejus Pabrėža (1771–1849)

BIOGRAFIJA. Jurgis Ambraziejus Pabrėža gimė 1771 m. sausio 15 d. Večių kaime, Lenkimų parapijoje (dab. Skuodo raj.). Buvo pakrikštytas Jurgio vardu. Antrąjį, Ambraziejaus, vardą gavo stodamas į vienuolyną. Ligi 15 metų amžiaus gyveno gimtajame kaime, pamėgo gamtą, augalus. Pasimokęs Kretingos parapijos mokykloje, 1786 m. įstojo į Kretingos gimnaziją, kurią baigė 1792 m. Po to vienerius metus praleido pas tėvus kaime, o 1793 m. išvyko studijuoti į Vilnių. Čia jis įstojo į Lietuvos vyriausiosios mokyklos Medicinos fakultetą. Tačiau 1794 m., prasidėjus T. Kosciuszkos sukilimui, studijas nutraukė ir prisidėjo prie sukilėlių. Jų gretose buvo neilgai, ir jau tų pačių metų vasarą įstojo į Varnių dvasinę seminariją. Joje mokėsi tik pusantrų metų, 1796 m. pradžioje buvo įšventintas kunigu ir paskirtas vikaru. Vikaravo Plungėje, vėliau (ligi 1816 m.) buvo Kartenos altarista. Pagarsėjo kaip talentingas pamokslininkas. Visą laiką domėjosi botanika, ėmė domėtis medicina, gydomaisiais augalais. Palaikė ryšius su Vilniaus universiteto profesoriais J. Jundziłłu ir J.F. Wolfgangu. Jų, ypač J.F. Wolfgango, skatinamas, nuo 1828 m. ėmė moksliškai tyrinėti Lietuvos augmeniją, rašyti botanikos knygas. Norėdamas turėti geresnes sąlygas savo moksliniam darbui, dar 1816 m. jis įstojo į Kretingos pranciškonų vienuolyną. Stodamas gavo pažadą niekur iš vienuolyno jo nekilnoti ir leisti laisvai vykti sakyti pamokslų ir rinkti augalų. Nuo 1817 m. mokytojavo Kretingos pranciškonų mokykloje. Ėmė vis glaudžiau bendrauti su lietuvių kultūros veikėjais S. Rucevičiumi, J.K. Gintila, M. Valančiumi, S. Daukantu ir kt. Kol S. Daukantas gyveno Peterburge ir tik atostogauti atvykdavo į Žemaitiją, Pabrėža platino jo išleistas knygas, buvo jo patikėtinis ir tarpininkas Lietuvoje. 1844 m. Žemaičių vyskupijos nominatas J.K. Gintila norėjo paskirti Pabrėžą savo kapelionu Alsėdžiuose, bet šis nesutiko. Mirė J.A. Pabrėža Kretingoje 1849 m. spalio 30 (lapkričio 11) d. Pats Pabrėža nieko neišspausdino, visi jo rankraščiai liko Kretingos vienuolyne, o vėliau pateko į įvairias Lietuvos bibliotekas. Ant Pabrėžos kapo Kretingos vienuolyno gvardijonas kunigas Peliksas Rimkevičius pastatė antkapį. Lietuvos katalikams buvo kilusi mintis rūpintis, kad Pabrėža būtų pripažintas palaimintuoju.[1]

[1] Biržiška 1963, 2:306–311.

DARBAI. Pabrėža daug nusipelnė tyrinėdamas Lietuvos augmeniją, kurdamas lietuvišką botanikos terminiją. Tai buvo pirmasis botanikas, savo darbus rašęs lietuviškai. Jis parašė botanikos vadovą *Taislius auguminis* (1843, dalis išleista 1900), sudarė lotyniškai lietuvišką botanikos žodyną (apie 1829), augalų morfologijos lietuviškų terminų žodyną, parašė darbų iš medicinos, farmakognozijos, taikomosios botanikos. Pabrėža surinko apie 800 augalų rūšių herbariumą, kurio dalis vėliau pateko į Odesos universitetą, o kita dalis – į Kauno universitetą, aprašė keletą naujų augalų rūšių, daug naujų atmainų, surinko samanų ir kerpių kolekciją, kuri saugoma Vilniaus universitete.

Iš religinių Pabrėžos raštų svarbiausi yra jo pamokslai. Jų žinomi šeši rinkiniai sudaro 5364 rankraščio puslapius.

POEZIJA. Pabrėža rašė eilėraščius – lietuvių ir lenkų kalbomis. Kiek jų ir kuriuos parašė, sunku pasakyti. Neabejojama tik kelių jo lietuviškų eilėraščių autorystė.

Eilėraštis „Esu sau žmogelis šarpus kožname darbe" sutautosakėjo, virto daina (užrašyta apie 50 variantų, daugiausia iš Šiaurės Lietuvos). Eilėraštis išliko tarp S. Daukantui atsiųstos tautosakos. Kartais jis būdavo priskiriamas S. Valiūnui. Kad jį parašė Pabrėža, rodo Daukanto prierašas lenkų kalba prie vieno dainos varianto: *napisana p. X Pabreża* (parašyta kun. Pabrėžos). R. Mikšytė atkreipė dėmesį, kad eilėraštis yra panašus į lenkų tautosakinę dainą, kuri savo ruožtu primena vokiečių dainą, gausiais variantais plitusią XV a. pabaigoje. Lenkiška daina prasideda taip:

Jestem sobie chłopek
zręcznie pługiem orzę,
Wszyśko mi się wiedzię
chwała Tobie Boze.

Vokiškos dainos pradžia:

Ich bin ein freyer Bauers Knecht!
Ob mein Stand gleich ist eben schlecht,
So acht ich mich doch eben so gut,
Als einer, der am Hoffe thut,
Traltiralla.[1]

[1] Mikšytė 1969, 244–245.

K. Moigis (Maigys), atsiuntęs S. Daukantui vieną dainos tekstą, aiškino, kad ji pirma buvo sukurta lietuviškai, tik paskui išversta į lenkų kalbą. Vertimas prasidėjęs žodžiais: „Chłopak cny ja, chłopak w polu wesoł orze..."[2] L.A. Jucevičius veikale *Lietuva* (1846) išspausdino lenkišką eilėraščio tekstą ir spėjo, kad į lenkų kalbą jį išvertė S. Valiūnas.

[2] Daukantas 1983, 1:540.

Eilėraštyje, pasikliaujant Dievo pagalba, džiaugiamasi kuklaus ir paprasto, sąžiningo ir doro gyvenimo teikiama laime:

Esmi sau žmogelis šarpus kožnam darbe,
Vis man pagal noro klojas, Dieve, būk Tau garbė.

Atlikau baudžiavas, kiek uždėjo ponas,
Gir už tat mane urėdas ir kunigs klebonas.

Užmokėjau donį, nors su didžia bėda,
Nebijau dabar nei pono, nė savo urėdo.

Žydui nesu skolings, noris kas nedėlę
Atsigeriu patsai alaus, perku dėl prietelio.

Turiu jungą jaučių, tris žirgus iššertus
Ir namelius neskolingus, dėl kožno atvertus.

Turiu du sūneliu, dvi skaisti mergeli,
Kas tikt anas gaun regėti, sako, kad panelės.

Prie tos mano laimės, kad ir pati ščyra,
Visi turtai ir karūnos dėl manęs nieks yra.

Kas ponui po žvaizdžių, kad pati apgauna,
Vargo mano nemainyčiau į jo didžią naudą.

Nors mažas prūdelis, vienok užmal mierą,
Tankiai, kur dideli turtai, tikros meilės nėra.

Aš visados linksmas, ar ariu, ar sėju,
Būk ir toliau, prašau, Dieve, mano geradėju.[1]

[1] Daukantas 1983, 1:350.

Kitas eilėraštis „Apie pypkininką" irgi virto daina „Nieks man didybės, didžių vyresnybės" (užrašyti 7 variantai Žemaitijoje). Eilėraštį S. Daukantas įdėjo į savo rinkinį „Pasakos masių" (1835), kuris nebuvo išleistas. Kad eilėraštį parašė Pabrėža, sprendžiama iš Daukanto pastabos ant rankraščio: *X. Pabrėža* (kun. Pabrėža). Eilėraščio idėja yra naujas eilėraščio „Esu sau žmogelis..." idėjos variantas, tik čia nuolat kartojasi rūkomos pypkės vaizdinys, eilėraščio pabaigoje įgaunantis filosofinės prasmės: kaip išsisklaido ir išnyksta pypkės dūmai, taip mirties akivaizdoje netenka vertės žemiški rūpesčiai ir žemiškos gėrybės – todėl ir gyventi reikia ramiai ir linksmai, nieko nebijant, niekam nepavydint ir ant nieko nepykstant:

Nieks man didybės, didžių vyresnybės,
Kuriems paklepčiai atim jų ašrybes.

Nėr man ponystės, ir tuomi niekina,
Vienok aš linksmas pypką sau kūrinu.

Sumnenė čysta niekad nesmūtnijas,
Ana nebijo, kad kilst perkūnijos.

Neboju nieko tabokelį trindams,
Stoviu atvožniai, pypką sau kūrindams.

Ansai tirionis, kursai svietą spaudo,
Dreb girdėdamas, kad perkūnai šaudo.

Aš, žaibus mėtant, save pats stiprinu
Ir antrą pypką prikimšęs kūrinu.

Tam neužvydžiu pavadžiaus geriausio,
Kurs prasto stono rand čėstį aukščiausią.

Tegul šlovinas, aš tuomi niekinu,
Stovėdams žemai, pypką sau kūrinu.

Nėra man smūtkų, nežinau, kas bėda,
Ir dėkavoju, kad P[ons] D[ievs] taip rėdo.

Jei man plakai, kad provą niekinu,
Aš jam kloniojuos ir pypką kūrinu.

O dūms regimas, ant oro išnykstąs,
Paduod man misles, kad nebūčiau pykstąs.

Primen man aiškiai, jog, čion gyvendamas,
Turiu veizėti ką rasiu mirdamas.[1]

[1] Daukantas 1983, 1:351.

Mažesnės literatūrinės vertės, grynai didaktiškas yra eilėraštis „Apie neučcyvus apsiėjimus jaunuomenės" („Nu, jūs, mergės, gudriai dirbkit"). Ant šio eilėraščio vienintelio rankraščio Daukantas užrašė: *napisana p. X Pabreża*.[2] Vacl. Biržiška linkęs priskirti Pabrėžai ir daugiau Daukanto tautosakos archyve išlikusių eilėraščių: „Dainė vainos", „Dainė žydų", „Krupniks, trunkas gražiausis", „Gailesys ultojaus", „Dainė apei pijoką, atmetantį arielką", „Apie patiešijimą rūpesnių žmonių", „Eilos apie sprovą... Telšiuose atbūtą", „Służyłem u pana ja pierwsze lato".[3] Iš jų „Eilos apie sprovą..." dabar pagrįstai priskiriamas ne Pabrėžai, o S. Valiūnui. Labiausiai tikėtina, kad Pabrėža parašė eilėraštį „Apie patiešijimą rūpesnių žmonių", kadangi panašaus turinio yra jo eilėraščiai „Esu sau žmogelis" ir „Apie pypkininką". Kitų eilėraščių autorystei nustatyti kol kas trūksta argumentų. Yra išlikęs ir lenkiškas Pabrėžos eilėraštis „Oda druga na Imieniny Prefekta", nurašytas Daukanto.[4]

J.A. Pabrėžos pamokslus, jų ryšį su jo poezija yra tyrinėjęs A. Tereškinas[5], o jo du geriausius eilėraščius („Esu sau žmogelis" ir „Apie pypkininką") – S. Žukas.[6] Tereškino nuomone, Pabrėža „išreiškia vieną ano laiko žmogaus elgsenos bei veiksenos tipą, kuris apibūdintinas kaip asketo ir stoiko derinys".[7] Žukas irgi prieina prie panašios išvados: „Pabrėža nori rasti įmanomą, padorų ir net garbingą gyvenimo būdą duotomis sąlygomis, bet tam reikia sutelkti vidines žmogaus pastangas; šitą pasitempimą galima apibūdinti kaip priklausomybę tretininkams, o galima ir visai abstrakčiai – kaip stoišką laikyseną."[8]

[2] Ibid., 352–353, 541.

[3] Biržiška 1963, 2:315–316; Daukantas 1983, 1:428–429, 549; 465–468, 554; 420–421, 549; 392, 547; 399–402, 547; 420, 549; 340–347, 538.

[4] Biržiška 1963, 2:315.

[5] Tereškinas 1994, 31–41.

[6] Žukas 1995, 111–131.

[7] Tereškinas 1994, 31.

[8] Žukas 1995, 131.

Pranas Savickas (1777–1864)

BIOGRAFIJA. Pranas Savickas gimė 1777 m. gegužės 6 (18) d. Užnemunėje. Baigęs Vilniaus dvasinę seminariją, apie 1810–1811 m. buvo įšventintas kunigu. Kunigavo Dubingiuose, Kuktiškėse ir kitose Vilniaus vyskupijos parapijose. Nuo 1835 m. buvo Aleksandravėlės klebonas. Ten ir mirė 1864 m. kovo 6 (18) d.[1]

KŪRYBA. Buvo žinomas sąsiuvinis antrašte „Poezije Litewskie F. Sawickiego (artykuł nadesłany)" su V. Ažukalnio ranka nurašytais eilėraščiais „Pustymai" ir „Apsakymas". Po „Apsakymu" pridėta pastaba: „1847 metuose 20 dienoj antro mėnesio Kamajuos parašyta". Taigi poetui jau buvo 70 metų, kai jis sukūrė eilėraščius, kurių vienas – „Pustymai" – priklauso prie geriausių amžiaus vidurio lietuvių poezijos pavyzdžių. Tuos eilėraščius pirmą kartą paskelbė J. Tumas-Vaižgantas savo *Raštų* XI tome (1929).

[1] Biržiška 1963, 2:364.

„Pustymai" yra 36 eilučių astrofinis eilėraštis, parašytas 14 skiemenų (4+4+6) chorėjizuotomis eilutėmis, sujungtomis gretutiniais moteriškais rimais (AA). Eilėraštis pradedamas nuotaikingu pūgos vaizdu. Pūgai gamtoje atliepia žmogaus susirūpinimas ir susikrimtimas dėl skurdžios savo buities. Vėjuotas, dinamiškas žiemos peizažas, nyki valstiečio buitis ir rūpesčio kupina jo savijauta susilieja į vientisą meninį išgyvenimą.

Vėjas pučia nuog vakarių, vilnis sniego neša,
Vėjas stiprus, kaip verpetas, triobų dangčius plėšo.
Neša sniegą per laukelius, tarp triobų apstoja,
Pila pusnis prie ulyčiom, suka, verpetuoja.
Vienas žmogus, pažiūrėjęs pro langą, taip sako:
– Baisu išeit ir iš gryčios – niekur nėra tako;
Visos triobos užpustytos, visur pilna sniego.
Kokį rado kur tik plyšį, tai visur įbėgo.[2]

[2] Cit. iš: *Lietuvių poezija* 1967, 1:140–141.

Gamtos stichija, atribojusi žmogų nuo pasaulio, uždariusi jį gryčioje, ima skverbtis į vidų ir verčia susirūpinti namų šeimininką:

Dievas žino, kaip ten mūsų gurbe galvijėliai?
Eik tu, Jonai, pažiūrėti ar tu, Antanėli!
Maž gėriukai ir sušalo? – tegul Dievas myli!
Nuog pusnakties užvien pusto, nė kiek nenutyla.
O tu, Petrai, apsirišęs, apsivilk skrebelius –
Prakaposi pečiun žabų bent penkis glėbelius.
Vaikai rėkia visi gryčioj: – Tėtel, mamul, šalta... –
Anei aš tam esmu kaltas, anei močia kalta.
Vardan Dievo, dvasios šventos – kokia bjauri diena!
Peržiem tokia dar nebuvo, kaip šiandien, nė viena.

Taip „vienas žmogus" tampa pagrindiniu eilėraščio subjektu, centrine figūra, apie kurią telkiasi jo „galvijėliai" ir visa šeimyna: Jonas, Antanėlis, Petras, vaikai, mamulė (močia). Šeimininkui natūraliai pirmiausia parūpsta, kaip laikosi jo galvijai tvarte (ar tik, neduokdie, nesušalo ėriukai), o paskui – ir troboje šąlantys vaikai. Išskirtinė „bjauri diena" verčia susimąstyti apie savo padėtį, suvokti savo, kaip šeimininko, pareigas ir prieiti išvadą, kad dėl skurdžios savo ir savo artimųjų buities jis nekaltas. Toliau konkretinamas buities vaizdas: detaliau vaizduojama gryčia, plačiau apibūdinami vaikai, žmona ir pats šeimininkas:

Gryčia mūsų labai sena, Dievo dėl tik turis,
Langai žemėn jau perėjo, išsikreipė durys.
Dangtis visas jau užlūžęs, viršuj daugel sniego,
O per sienas nuog tirpimo vidun vanduo bėga.
Vaikai badu išmarinti, visi duonos prašo,
O čia duonos anei kąsnio, nėr pieno nė lašo.
Žmona serga nuog nedėlios, badu numarinta,
Vaikas mažas prie krūtinei nedėlia dešimta.
Aš ir patsai trečia diena, kaip nemačiau duonos,
Visas veidas man ištino...

Pamažu tekstas prisodrinamas niūraus kolorito: lūšną gairina vėjai, visa šeima su mažais vaikais ir kūdikiu badauja. Ir staiga mintis nukrypsta į kaltininką:

<...> o bedvasis ponas
Ir dėl savęs zbitkus daro – geria, kortom groja.
Kad mes visi badu mirštam, anei pagraudoja.
Dieve mano, Dieve mano, užu ką koroji?
Dėl ko manęs tam nesčėstyj tu neratavoji?
Iš rudenio ką surinkom nuog savo laukelio,
Visa dvaras tuoj išvežė, neliekant grūdelio.
Nei tau, žmogui, yr akvatos išdirbt žemę savo,
Ką pasėsi ir surinksi – žinok, kad ne tavo.

Taigi eilėraštis baigiamas kraštutine baudžiauninko rezignacija: nėra net prasmės dirbti, nes viskas bus atimta, ir skurdui galo nematyti. Baudžiauninko vargingo gyvenimo tema, būdinga baudžiavos laikų literatūrai, eilėraštyje atskleista sodriais tikroviškais vaizdais, sugestyvia nuotaika, darnia kompozicija, sklandžia įtaigia poetine kalba.

Kitas Savicko 52 eilučių eilėraštis „Apsakymas", parašytas 18 skiemenų eilutėmis (vyraujanti schema: 5+5+8), yra paremtas kontrastišku dviejų kaimynų gyvenimo sugretinimu: „Vienam kieme žmonės badu noko, o kitam viso turėjo."[1] Turtingojo „visos triobos naujos buvo", „vaikeliai gražūs, skaistūs ir sveiki ant kūno". Jis „gyveno su visais zgadoj, loską pas poną turėjo". Jo ūkyje pilna galvijų, gerų padargų. Jo visa šeimyna taikiai sugyveno, gerbė gerą savo šeimininką, neraginama dirbo, dirbdama dainavo. Tuo tarpu jo kaimyno – „triobos suirę, gryčia bemaž negriuvo", vaikai „sutraukti kaltūno". Ant jo „buvo piktas ir ponas", ir kaimynai jo nemėgo. Jo ūkyje – tik keli sumenkę galvijai. Eilėraštyje aiškiai atskleista ir tokio kontrasto priežastis:

Išgert prie procei vieną čerkelę arielkos nigdi neškadys;
Bet kas ją geria dažnai be mieros, tai tokiam piauniai pavodys.

Vienas kaimynas išgerdavo tik „prie procei vieną čerkelę", o kitas gerdavo „dažnai be mieros". Todėl vienas turtingai gyvena, o kitas tėvo paliktą turtingą ūkį apleido ir iššvaistė:

Pirmuosiuos metuos po smerčio tėvo anas, apėmęs valdyti,
Apleido žemę, pradėjo gerti ir pustyt visą gėrybę.

[1] Cit. iš: *Lietuvių poezija, XIX amžius* 1955, 228–229

Blaivybės tema ir jos traktavimas susieja šį eilėraštį su laikotarpiui būdinga didaktine literatūra.

Kiprijonas Zabitis-Nezabitauskis (1779–1837)

BIOGRAFIJA. Kiprijonas Juozapas Zabitis-Nezabitauskis gimė 1779 m. rugsėjo 12 d. Baidotuose, Salantų parapijoje (dab. Skuodo raj.). Nuo 1786 m. ligi 1792 m. mokėsi Kražių kolegijoje, po to studijavo Vilniuje – Vyriausiojoje Lietuvos mokykloje, kurią baigė 1796 m. Pasiryžęs tapti kunigu, šešerius metus (ligi 1802) mokėsi Vilniaus ir vienerius metus (ligi 1803) – Varnių dvasinėje seminarijoje. Sulaukęs 24 m. amžiaus (to reikalavo kanonas), Varniuose 1803 m. buvo įšventintas kunigu ir paskirtas Varnių parapijos administratoriumi. Vėliau, 1804–1805 m., buvo Jurbarko parapijos administratorius, 1806–1815 m. – Varnių parapijos klebonas, o nuo 1808 m. dar ir Varnių katedros mokyklos vedėjas. Nuo 1815 m. klebonavo Veliuonoje. Kartu buvo Minsko vyskupijos garbės kanauninkas, dvasininkijos atstovas įvairiuose teismuose. Veliuonoje Zabitį užtiko 1831 m. sukilimas. Sukilimo metu jis „laikėsi pasyviai, ypatingo uolumo nerodė ir tik grasomas vykdė tiek rusų kariuomenės ir administracijos, tiek sukilėlių reikalavimus".[1] Tačiau, sukilimą numalšinus, jo namuose buvo padaryta krata, nutarta konfiskuoti visą jo turtą, o vėliau jo byla atiduota karo teismui. Todėl Zabitis 1832 m. birželio 14 d. per sieną pabėgo į Mažąją Lietuvą, į Smalininkus. Rusų administracija pareikalavo Zabitį išduoti, tačiau vokiečių policija jam patarė pasitraukti toliau nuo sienos, ir jis išvyko į Tilžę. Tuo metu jis ieškojo tiek rusų, tiek vokiečių valdžios užtarimo. Nežiūrint visų pastangų, 1834 m. pavasarį Šiauliuose posėdžiavęs kariuomenės teismas jį už akių nuteisė mirti, o jo turtą konfiskuoti. Negalėdamas grįžti į Lietuvą, Zabitis išvyko į Strasburgą, kur gyveno Lietuvos kunigų šelpiamas. Už pinigų siuntinėjimą Zabičiui keli Lietuvos kunigai buvo ištremti į Sibirą. 1835 m. Zabitis išvyko į Prancūziją, o 1836 m. pradžioje apsistojo Nancyje. Ten buvo lenkų emigrantų vaikų mokyklos vedėjas, kapelionas ir mokytojas. Mokė vaikus tikybos, moralės mokslų, visuotinės istorijos, aritmetikos. 1837 m. liepos 10 d. Zabitis Nancyje mirė. Vieni tyrinėtojai tvirtina, kad jis nusižudė, kiti – kad mirė natūralia mirtimi.[2]

DARBAI. Gyvendamas Prancūzijoje, 1835 m. Zabitis sudarė lietuviškų eilėraščių rinkinį *Eiliavimas liežuvyje lietuviškai žemaitiškame*.* Rinkinys dedikuotas A. Mickevičiui („Juomilastai Adomui Mickiewicziai Szłuowingam yr Muokintam Eiłuotuojui Liźuwieja Lankiszkamia, Będrui musu Łétuwijninkui"). Rinkinio rankraštį Zabitis 1836 m. liepos 17 d. pasiuntė A. Mickevičiui, prašydamas pasirūpinti jo išleidimu, o kitą nuorašą 1837 m. balandžio mėnesį nusiuntė Paryžiaus lenkų literatūros draugijai, sakydamas, jog „tuo savo rinkiniu norįs palikti ženklą, kad apleistoji lietuvių kalba savo išraiškumu, malonumu ir turtingumu prilygstanti kitas kalbas."[3] Zabičio eilėraščių rinkinį Paryžiaus lenkų literatūros draugijos bibliotekoje 1909 m. surado J. Gabrys-Paršaitis, o 1931 m. paskelbė A. Janulaitis.

Dar 1823 m. Vilniuje Kiprijono Juozapo Zabičio-Nezabitauskio vardu buvo išleista į lietuvių kalbą išversta K. Kluko knygelė *Surinkimas dasiekimų apie bites*. Tai vienintelė spausdinta knyga su šio autoriaus pavarde. Tačiau jo brolis iš tėvo pusės Kajetonas Zabitis tvirtino, kad knygą išvertęs jis, Kajetonas, o brolio pavardę įrašęs norėdamas atsidėkoti už jo materialinę paramą, kurią gavęs eidamas mokslus.[4] Todėl tikroji vertimo autorystė tebėra neaiški.

[1] Biržiška 1963, 2:367.
[2] Ibid., 2:368.
* *Eiławimas Liéżuwiéja Létuwiszkai Żiamaitýszkamie Apei Żijnia arba Istoryia buwimuo, Senuowès łaikuosia Létuwuos, Żiamaicziu, yr Lankų Wiészpatistiés ... dieł Ukininku Żiamaicziu yr Letuwninku Miatuosia 1835 Sudietas Prancuzyjuoja.*
[3] *Lietuvių enciklopedija* 1960, 20:302.
[4] Biržiška 1963, 2:328.

Zabitis domėjosi prancūzų krikščioniškojo filosofo H.F.R. de Lamennais idėjomis ir 1834 m. išvertė į lietuvių kalbą jo knygą *Tikinčiojo žodžiai* (*Paroles d'un croyant*). Vertimas turėjo lenkišką pavadinimą: *Słowa wieszcze de Lamenego z Polskiego na język litewsko-żmudzki przełożone* (*Pranašiški Lamenės žodžiai, išversti iš lenkų kalbos į lietuvių-žemaičių kalbą*). Vertimo ištraukos, pavadintos „Wendraunikas", apie 1835 m. buvo atskirai išspausdintos (išlikęs egzempliorius neturi antraštinio lapo, todėl nenurodytas nei autorius, nei vertėjas, nei data).

Manoma, kad Zabitis buvo išvertęs į lietuvių kalbą A. Mickevičiaus *Lenkų tautos ir lenkų piligrimystės knygas* (*Księgi Narodu Polskiego i Pielgrzymstwa Polskiego*), išleistas Paryžiuje 1832 m. Tos knygos dviejų tekstų (piligrimo maldos ir litanijos) lietuviškas vertimas apie 1836 m. buvo išleistas Paryžiuje pavadinimu *Litania Pakielawinga*. Tai buvo pirmas spausdintas Mickevičiaus vertimas į lietuvių kalbą[1].

[1] *Lietuvos TSR bibliografija. Serija A* 1969, 1:289.

Paryžiaus lenkų bibliotekoje dar buvo Zabičio 1835 m. rankraštis, turintis per pusantro šimto puslapių, „Iszguldimas Priéguliejimu Téisibiuos Dieł Giminiu Swiétuo... Krykszcźiuoniems tuomi Lieźuwiâ Liétuwyszkai Źiamaityszkuoju skaitantiems kningu rasztuo. Metuosia 1835 ysz Lieźuwiuo Prąncuzyszkuo parguldita, yr Drukarnieja N.N. ysz[s]paustas". Tačiau spaudai parengtas vertimas jokioje „drukarnėje" „išspaustas" nebuvo.

Zabitis rašė lenkų–lietuvių kalbų žodyną, kuris seniau buvo ne visai pagrįstai priskiriamas jo broliui Kajetonui.[2] Grafas N.P. Rumiancevas žadėjo pirma išspausdinti D. Poškos, o paskui – ir Zabičio žodyną, bet 1826 m. mirė nespėjęs ištesėti pažado. Dėl to ir žodynas liko nebaigtas (nutrūko ties raide *K*). Žodyno dalį (nuo *A* iki *J*) Zabitis buvo nusiuntęs susipažinti Vilniaus universiteto profesoriui I. Loboikai. Žodynas turėjęs būti „labai pilnas, bet be frazeologijos", jame turėję būti vien dabar vartojami žodžiai, atsisakius senoviškų.[3] Žodyno rankraštis buvo atsidūręs Varšuvos universiteto bibliotekoje, o per Antrąjį pasaulinį karą dingo.

[2] Kaupuža 1967, 166–167.

[3] Ibid., 166.

Zabitis domėjosi taip pat lietuvių dialektologija, 1822 m. paskelbė atsišaukimų dėl lituanistinės medžiagos rinkimo[4], rašė dienoraštį, kuris buvo atimtas per kratą Veliuonoje (1831 m. gruodžio 19 d.).[5]

[4] Каунуж 1963, 207–221.

[5] Biržiška 1963, 2:369.

POEZIJA. Zabičio eilėraščių rinkinį *Eiliavimas liežuvyje lietuviškai žemaitiškame* sudaro 19 ilgų eilėraščių (daugiau kaip 2000 eilučių). Iš rinkinio pavadinimo galima spręsti, kad poetui labiausiai rūpėjo Lietuvos ir Lenkijos unijinės valstybės istorinis likimas (Lietuvos, Žemaičių ir Lenkų Viešpatystės buvimas „senovės laikuose"). Rinkinys skirtas žemaičių ir lietuvninkų ūkininkams. Taip Zabitis norėjo prisidėti prie bendrų to laiko pastangų ugdyti istorinę lietuvių savimonę.

Rinkinys pradedamas eiliuota dedikacija A. Mickevičiui. Daug esą eiliuotojų, trokštančių juo sekti, bet neturinčių Dievo dovanos – poetinio talento. Autorius nelinkęs paskui juos keliauti. Jis imasi ne lenkiškai, o lietuviškai eiliuoti „dėlei nemokytų tėviškės artojų". Poeto tikslas „ieškoti teisybės, / Ieškoti lygybės, ir su ja liuosybės..." Poetas įsitikinęs, kad dėl jo eilėraščių turinio „rūstaus lietuvninkų ponai", „bajorai pakils prieštarauti", piktinsis „despotai valdonys". Dėl to jis ir nerašęs „čionai savo vardo". Jis norėtų savo rinkinį išspausdinti, bet neturi lėšų („mamonos"). Todėl, jeigu A. Mickevičiui rinkinys patiksiąs, jis galįs kokiam dosniam ponui „liept išspausti". Tikėdamasis tokios paramos, poetas iš anksto reiškia savo dėkingumą. Dedikacija baigiama aforistiniu ketureiliu apie švietimo bei mokslo naudą:

Skaitymas knygų atneša mokslumą,
Mokytas mato darbus neteisybės!
Mokytas išminty žadina jautrumą
Pagal teisybės ieškoti liuosybės.[1]

[1] Cit. iš: *Lietuvių poezija, XIX amžius* 1955, 187–206.

Zabičio poezijoje aiškiausiai atsiskleidžia 1831 m. sukilimo nuotaikos. Jo eilėraščiai dvejopi: vieni – protestuojančio politinio, socialinio ar filosofinio turinio, kiti – elegiški, nostalgiški („giesmės", „vaitojimai"), išreiškiantys „po svietą" blaškomų ir vargstančių „brolių" išgyvenimus – tėvynės ilgesį, liūdesį ir skausmą. Taigi Zabitis pradėjo dvi naujas lietuvių poezijos linkmes: jis yra politinės ir egzodinės lietuvių lyrikos pradininkas.

Pirmosios linkmės eilėraščiuose Zabitis pavaizdavo plačią žmonijos, savosios valstybės ir tautos istorinio likimo panoramą. Eilėraštyje „Apie stovį buvimo svieto nuo pradžios" poetas plėtoja būdingą tų laikų mintį – kaip pirmykštis laimingas žmonių gyvenimas suiro ir degradavo. Iš pat pradžios žmonės buvo laisvi, bendrai naudojosi gausiais žemės vaisiais, visi dirbo, rūpinosi vieni kitais – žmonių bendrija, visuomenė, buvo viena darni šeima:

Nebuvo ant žemės dykinių valdonų,
Nesutvėrė Dievas bajorų, nė ponų.
– – – – – – – – – – – – – – – – – – – –
Nekloniojos žmonės pinigui – Mamonai,
Žmogus ir viešpačiai lygūs buvo ponai;
Visi išpažino vieno Dievo garbę,
Nebuvo dykūnų, nebuvo bedarbių,
Kad viens maitint kitą, – visi prakaitavo,
Nebuvo klastorių, žėdnas maisto gavo.
Ten pat, kur negalia arba ubagystė
Sutiko katrąjį, ta pati draugystė
Šelpė ir maitino kaipo lygų žmogų.
Kad šiandien taip būtų! Ak, kaip būt patogu!

Deja, vėliau situacija pasikeitė: atsirado žmonių, kurie ėmė gyventi kitų prakaitu, patys nedirbdami ir spausdami artojus.

Nelaimių priežastis buvo ta, kad žmonės, būdami laisvi, pradėjo „griešyti", pakluso piktai velnio valiai, ėmė kitų sąskaita krautis turtus. Taip prasidėjo karai, susidarė valstybės, o viešpačiai stengėsi „pamuštuosius nevalioj laikyti". Paskui imta statyti vienuolynus („klioštorius"), skelbti Kristaus mokslą. Tačiau kad žmonės nesuprastų esmės, „tironys" suardo religinę santarvę, prisidengdami tikėjimu, sankcionuoja žmonių nelygybę:

Iš krikščionių pirma daro katalikais,
Skir vienus bajorais, kitus liek mužikais,
Ir katras išminty dar ką prieš kalbėjo,
Tokį per bažnyčias iškeikti uždėjo.
Vienus im kamuoti, krikštyt liepia kitus,
Ir kad maišyt protą, parved jėzuitus.

Jėzuitai savo „pamokslų kytrumu"

Sumaišė išmintį žmogaus prigimimo,
Vadindami grieku jų apsiėjimą.

Tai rodo, jog poetas buvo prigimtinių žmogaus teisių šalininkas. Žmogaus prigimtis yra išmintinga, ir elgimasis pagal prigimtį negali būti nuodėmingas.

Atgaivinti prarastą žmoniškumą buvo neįmanoma, kadangi „piktadėjai serg savo buvimą...":

Taip svietas nustojo pirmosios liuosybės.
Dėl to nėr tarp žmonių malonės, teisybės!

Aptarto eilėraščio idėjos sukonkretinamos eilėraštyje „Apie buvimą draugystės lenkų po valdžia maskolių caro". Jame, kaip ir kituose eilėraščiuose, poetas laiko save lenku („mes lenkai") ir pasakoja, kaip jo tauta vargsta „po valdžia tironių". Caras klasta užgrobė kraštą, neteisybėmis „gyventojus spaudė", „į kareivius vaikelius išgaudė", į pavergtą šalį sutraukė maskolius, o ją valdyti paskyrė savo brolius, kurie pradėjo laužyti teisėtus įstatymus, ėmė pravoslavinti ir rusinti gyventojus:

Paniekino vierą, mokslą išnaikino,
Ir ukazais savo lenkais nevadino...

Pavaizdavęs apgailėtiną savo krašto padėtį, poetas kreipiasi į ūkininkus, tikėdamasis visuotinio „subruzdimo", kurį sukels darbininkai, siekdami laisvės, lygybės ir tiesos:

Dėl to, kad išgirsit, jog jau darbininkai
Pradėjo darbuotis dėl jūsų liuosybės,
Dėl lygybės žmogaus ir dėlei teisybės,
Didesniai kaip visad jauskit, ūkininkai,
Jog tas subruzdimas, katro greitai laukiam,
Būsiąs subruzdimu žmonių viso svieto,
Su kuriais liuosybės vienu balsu šaukiam.
Yr jau tame daikte ir sėkla pasėta...

Eilėraštyje „Malda prie Dievo karių" poetas priekaištauja Dievui, kam jis, būdamas visagalis, elgiasi neteisingai: leidžia „tironims" siautėti poeto tėvynėje, žudyti ir persekioti už jos laisvę kovojusius karius, liepia garbinti carą kaip mielaširdingiausią žmonių tėvą. Esą žmonių, kurie Dievo neišpažįsta, o tačiau gyvena laisvi. Jie elgiasi pagal savo prigimtį ir nežino, kas yra nuodėmė. Jeigu Dievas maldos neišklausytų, poetas atramos ieškotų kitur, bet carui vis tiek nepaklustų:

Tuokart nuliūdime, širdies mūsų skausme,
Palikę be tavęs, kitur prisiglausme
Ir ten atsistoję teisybės ieškosim,
Ir lig paskutinio jam nepasiduosim...

Poetui, kalbančiam tautos vardu, brangiausia yra tėvynės laisvė, dėl kurios nesibijoma kentėti ir žūti:

Tarp būgnų ir triūbų geriau mumis būti,
Nebijomės drančių, nebijom pražūti

Dėl tėviškės mūsų, už žmonių liuosybę!
Skubėk, Dieve karių, daryti teisybę.

Radikaliausias mintis Zabitis išreiškė eilėraštyje „Bus kitaip". Čia jis vėl pranašauja „viešpačių" pražuvimą ir „subruzdimą svieto", kuris būsiąs kitoks negu ankstesni, bajorų vadovaujami:

Neb taip kelsis daryt subruzdimo svietas,
Kaip lig šiol bajorai – ponams nebus vietos.

Svietas visas kelsis, kelsis visi žmonės
Daryt broterystę iš tikros malonės!
Jukgi subruzdimai, per bajorus kelti,
Praėjusiu laiku visad buvo velti.
Juk jie neieškojo lygybės žmogystės,
Tiktai vis dūmojo, kaip iš draugystės
Pasėst ronde vietą, apturėti galią,
O paskui kitiems pritaisyt nevalią.

Bajorams nerūpėjęs socialinis teisingumas, jie tik norėję užsigrobti valdžią. Tuo tarpu būsimo „subruzdimo" tikslas – visuotinė žmonių lygybė. Visi gyvens iš savo darbo, nebus dykaduonių nei valdovų, dings sienos tarp valstybių, išnyks karai:

Artinasi laikas, kad artojaus pelną
Nebvartos valdonys savo dyku delnu.
Žėdno kampo žemes dalysis artojai,
Nustos lažai, donys, o išalks ultojai.
Nebebus rubežių tarp draugysčių svieto,
Maitins save žėdnas iš grūdo pasėto
Arba iš pramonio rankomis uždarbės.
Dykūnams valdonams nereiks duoti garbės,
Nebreikės kareivių skaitliaus kaip šiandieną;
Kad bus žemė locna artojaus kiekvieno,
Tuo kartu draugystės, liuosos nuo valdonų,
Neturės reikalo už puikybes ponų
Kariaut tarpu savęs, lieti brolių kraują!
Užvesim rėdymą visur lygų, naują!

Zabičio socialinėms pažiūroms turėjo įtakos minėtasis krikščioniškojo socializmo propaguotojas H.F.R. de Lamennais, kuriam rinkinyje skirtas eilėraštis „Apsireiškimas vienam kunigui Prancūzijoje, dideliai pabažno gyvenimo, vardu Lameneušas, metuose 1833 prisitropijęs" (eilėraštis yra Lamennais knygos *Tikinčiojo žodžiai* 13 skyriaus laisvas vertimas).

Zabitis tiki tėvynės išvadavimu iš carizmo priespaudos, ragina tuo reikalu burtis visus tėvynainius – tiek likusius tėviškėje, tiek išblaškytus ir vargstančius „po svietą". Tų „vargstančiųjų po svietą" brolių „giesmės" sudaro antrąją būdingą Zabičio eilėraščių grupę. Pagrindinis jų motyvas yra tėvynės ilgesys. „Giesmė – atsakymas brolių, vargstančiųjų po svietą" turi dvieilį refreną, kurio antroji eilutė nuolat kartoja tą pačią mintį: „Nustojęs tėviškės, visur esi vienas..." Vienatvė,

ilgesys, liūdesys, svetimo krašto ir prarastos tėviškės kontrastai užvaldę poeto jausmus ir vaizduotę. Tai, kas svečioj šaly gražu, poeto nejaudina, kas žmogiška ir intymu, tik dar labiau padidina jo skausmą, nes primena tai, kas prarasta. Tačiau poetas nepasiduoda kraštutinei rezignacijai, jis pasiryžta toliau siekti laisvės ir tiesos:

Ir taip nuliūdime ašaromis liedams,
Ištariau į save tais žodžiais kalbėdams:
Apvaikščiojau svietą skersai ir aplinkui, –
Nustojęs tėviškės, kitos nesutinku!
– –
Kur aš pasidėsiu? – Spaudž mane rūpesniai:
Taip žūti negaliu, keliausiu tolesniai,
Ieškosiu dar sviete dėl žmonių liuosybės,
Nors didesniai vargsiu, ieškosiu teisybės.

Poetiškiausias tos grupės eilėraštis yra „Vaitojimas lenko, nustojusio tėviškės". Vakare prie jūros, „ant kranto uolų akmeningų", ramdydamas gaudulį, kalbasi su savimi „nuliūdęs senis":

Ak, kaip prigimimas visas jau raminas!
Kodėl tai, jautimai mano taip galingi,
Kada viskas saldžiu atilsiu dabinas,
Draskote man širdį, rūpesniai verksmingi?
– –
Pasiilgims spaudžia, iš niekur pagelba!
Vis, ką tiktai matau – ir turiu prie šono –
Ir smagias vynyčias, svečios žemės kalbą –
Nelengvin gailesčio, ir nieks nemalonu...

Be reikalo stebiuos išminty, jau blaivu
Ant grakščiausių miestų ir tvirčiausių bokštų,
Be reikalo žiūriu jūroje ant laivų –
Nieks man nemalonu – vis tėviškėn trokštu!

Tykiame pavėsy, kur ąžuolų krūmas,
Matau paupėje tinklą pakabintą,
Kur vejas kamuoliais gyventojų dūmas,
Matau ten darželį, rožėm apsodintą.

Girdžiu ir zyzimą grįžtančios bitelės,
Matau čion ant kiemo smagius kūdikaičius,
Girdžiu kregždėjimą žydrios kregždingėlės,
Girdžiu ir dainuojant linksmus jaunikaičius.

Netrokštu gėrimo, nesu silpnas valgio,
Turiu ir kur gulėt, ir ilsėt lig noro,

Girdžiu, kaip tėviškėj, žvangėjimą dalgio,
Nejaučiu atmainos, kaip ir namuos, oro.

Rodosi, jog esmu tėviškės buvime,
Draudžiuosi ramindams, jog aš esmu senis!
Bet čionai perimtas tuo sav atminimu –
Ašaros iš akių plūst kaipo šaltenis...

Zabičio eilėraščių rinkinyje yra ir dvi pasakėčios. Vienoje – „Palyginimas lupenstvų viešpačių su lupenstvomis valdonų", sekant lenkų rašytoju A. Goreckiu, alegoriškai pasmerkiami žmonių engėjai – valdovai ir valdytojai. Vanagas giriasi, kad jis nėra toks, kaip „razbaininks vilkas", kuris be gailesčio aveles terioja. Vilkas atsikerta, kad jis paliekąs gyvus visus karvelius, kuriais minta vanagas.

Kita pasakėčia („kytrybė") „Lapė ir ožys" – apie tai, kaip lapė apgauna ožį. Lapė įkrenta į šulinį ir negali iš jo išsikapstyti. Ją pamato atėjęs atsigerti ožys. Lapė apsimeta tyčia įšokusi į šulinį paragauti saldaus vandens. Ji įsivilioja į šulinį ir ožį, ant kurio ragų pasistojusi išsigelbsti, o ožiui pasako, kad jį tegu ištraukia piemenys.

Zabičio rinkinys baigiamas eilėraščiu „Dėl skaitytojo mielo", kuriame poetas netiesiogiai atskleidžia savo autorystę. Nenorėdamas įkliūti „viešpačiams", jis siunčia skaitytoją į savo gyventąją vietą, duodamas suprasti, kad tai Veliuona, o jis – buvęs Veliuonos klebonas, laiminęs sukilėlius:

Kame Palemonas, nuo rymionų valnas,
Pirmas davė garsą Lietuvai liuosybės,
Kame Gedimino laidojimo kalnas,
Katras žuvo tenai, gindamas teisybę,
Ten aš subruzdime laiminančiu buvau
Lenkų, atėjusių dėl pagalbos mūsų,
Ten viso nustojau, bet dar nepražuvau,
Vis tai darydamas dėl liuosybės jūsų!
Ten visad matrosai, likę upėj eldžias,
Ant šlovingo kalno tos vietos bažnyčioj
Žėdną pavasarį praeidami meldžias.
Ten aš buvau piemuo toje avinyčioj,
Kur lakštingals smagus tarp krantų kavojas,
Tenai aš gyvenau, giesmių sudėtojas.

Antanas Savickis (apie 1782–1836)

BIOGRAFIJA. Apie A. Savickio gyvenimą ir veiklą mažai kas žinoma. Jis gimė apie 1782 m. greičiausiai Kretingos krašte. Galėjo mokytis Žemaičių Kalvarijoje arba Kražiuose. V. Biržiška spėja, kad jis studijavo Vilniaus universiteto Medicinos fakultete, kur 1810 m. gavo medicinos kandidato, o 1812 m. medicinos daktaro laipsnį. Po to „išėjęs su prancūzų kariuomene karo gydytoju". Grįžęs, „vengdamas atsakomybės už tarnavimą prancūzų kariuomenėje", įstojęs į Varnių dvasinę seminariją. Apie 1819 m. buvo įšventintas kunigu ir ligi 1826 m. vikaravo Tirkšliuose, 1827–1828 m. – Gargžduose, 1828–1829 m. – Stulgiuose, 1829–1834 m. – Židikuose, 1834–1836 m. – Žemalėje. Mirė Žemalėje 1836 m. gegužės 11(23) dieną. V. Biržiškos

tvirtinimu, Savickis „labiausiai domėjosi gamta ir literatūra, o mažiausiai savo kunigo pareigomis".[1]

[1] Biržiška 1963, 2:385.

DARBAI. Vikaraudamas Tirkšliuose, 1825 m. Savickis išvertė iš lotynų kalbos Tomo Kempiečio knygą *Apie sekimą Kristaus...*, kuri buvo išleista Vilniuje 1828 m. Be kitų, knygą prenumeravo V. Valmikas (užsisakęs net 10 egzempliorių), S. Stanevičius, M. Valančius ir kt. Tai rodo, kad Savickio darbais domėjosi to meto lietuvių šviesuoliai. Vėliau pasirodė dar keli tos knygos vertimai (jų tarpe ir M. Valančiaus).

Kunigaudamas Gargžduose, 1827 m. Savickis išvertė ištraukų iš šv. Augustino raštų *Kalbos dūšių su Dievu, išimtos iš knygų Švento Augustino;* jos buvo išleistos Vilniuje 1829 m.

POEZIJA. Savickio poetinė kūryba nebuvo išspausdinta. Išliko jo sudaryti rankraštiniai rinkiniai (surašyti vienoje knygoje, saugomi Vilniaus universiteto bibliotekoje). Vienas jų pavadintas „Baikos, arba Pasakos, lygios teisybei". Rinkinyje yra 120 eiliuotų laisvai išverstų pasakėčių ir pratarmė („Kałba pry Skaytytojaus"). Kito rinkinio pavadinimas – „Pradžia visokių satyrų, arba prikalbesių". Jame yra 28 ilgi eilėraščiai. Rinkiniai apima 1825–1835 m. laikotarpio kūrinius (pirmasis rinkinys datuotas 1835 m.). Skelbti Savickio eilėraščius pradėta tik XX a.

Iš Savickio poezijos vertingiausias yra jo eilėraščių ciklas apie keturis metų laikus („Pavasaris", „Vasara", „Ruduo" ir „Žiema"), primenantis K. Donelaičio kūrinį *Metai*.

Eilėraštyje „Pavasaris" kuriamas idiliškas gamtos atgimimo vaizdas. Putodami teka upeliai, džiaugiasi sugrįžę paukšteliai ir „džiaugsmu pripildo laukus, miškus, padanges". Saulė šviečia ir šildo, atgyja vabzdžiai ir vabalėliai, atsigauna žemė, susprogsta ir sulapoja medžiai, dygsta žolė, pasipila žiedai.

Paskui priartėjama prie namų aplinkos – pasirodo „gaspadinė", bandą ganantys piemenėliai, išdykaujantys galvijai ir kiemo paukščiai, dirvą ariantis artojas. Apie namus laksto blezdingos ir kregždės, padangėse „vyturte vytur" vieversys. Senoliai žaidžia su vaikais, moko juos šnekėti ir vaikščioti. Ponai irgi, per žiemą ūžavę rūmuose, „geriau linksminas lauke pavasarį." Džiaugdamiesi pavasariu, pradeda „dūmoti" ir filosofai. Jų nuvargusi mintis „kaip gyte atgyja", ir jie pajėgia aprašyti, ką mąsto. Taigi pavasarį savotiškai džiaugiasi ir žaidžia visi:

> Kitos zabovos seno, o kitos vaiko.
> Vaikai džiaugias, nieko neišmanydami,
> Mokyti – galybę Dievo matydami.[2]

[2] Savickio eilėraščiai cit. iš: *Lietuvių poezija, XIX amžius* 1955, 153–177.

Eilėraštis „Vasara" labiau didaktiškas.

> Kad ir linksmiausi metai ant svieto būtų,
> Be vasaros skarbo visi žmonės žūtų.

Todėl raginama išsijuosus darbuotis, kad būtų sudorotos visos subrandintos gėrybės. Dabar gyventi reikia pagal seną priežodį: „vasarą krut lauke akmuo". Vasaros „turtais džiaugias kaip ponai, taip prasčiokai", o „Kurs daugiau procavojo, daugiau rinko", tas „Žiemą svečius vaišina ir patsai uliavoja." Poetas neabejoja: kas gerai dirbs, tas visko turės ir bus „linksmas kaip didžiausias ponas".

Eilėraštyje „Ruduo" vaizduojamas visa ko perteklius. Rudenį

> Sotūs visi žmonės, paukščiai ir žvėrys.
> ---

Grūdai ant lauko, ant visų kelių barstos,
Agurklai ritinėjas, arbūzai svarstos.
Miške uogos, obuoliai, riešutai svyra...

Perteklius teikia, nors ir kitokį negu pavasaris, džiaugsmą:

Visi žmonės linksmi, nereikalauj duonos.
Pas didį ir mažą prikrauts pilnas kluonas.
Visų pilnos stoginės, daržinės, žardai,
Visokių gyvulių pripildyti gardai.
Visi pastogiai pilni ir kaip mušte primušti.

Šeimininkas rūpestingai apgalvoja, kaip savo gėrybes sunaudos: ką paliks maistui, ką parduos, ką atidės atsargai. Jis neužmiršta ir kaimyno:

O tuos užlaikysim dėl biedno susiedo,
Ratavosim, jei įkris kuomet į bėdą.

Taigi rudenį sotūs ir linksmi visi – ponai ir padonai, gaspadoriai ir samdininkai, vaikai ir tėvai.

Eilėraštyje „Žiema" tas metų laikas visapusiškai apkaltinamas. Žiema

Ne gelbėti, varginti žmones palikta,
Iš prigimimo yra skaudi ir pikta.

Žiema sunaikina viską, kas per visus metus buvo sukaupta:

Ką čieli metai davė ir palaimino,
Vis žiema išplėšė ir nuvargino.
Kad tavęs, žiemele, ant svieto nebūtų,
Nė koks sutvėrimas ant žemės nežūtų.

Juo labiau reikia darbuotis vasarą, kad iškęstum žiemą:

Tai nuo žiemos priespaudžių išsisaugosit,
Kurie tik vasarą prisigatavosit.
Taip buvo, taip yra, taip bus, kaip yra palikta,
Vasara meilinga, žiema kožnam pikta.

Pasakėčių rinkinio pratarmėje („Kalba pry Skaytytojaus") Savickis glaustai paaiškina, kas yra pasakėčia, kaip ji atsirado ir kokia jos reikšmė. Pramanai bei prasimanymai („išmislai arba baikos"), kurie vadinami pasakėčiomis („pasakomis"), prilygsta tiesai („lygios teisybei"). Pasakėčiose kalbasi žvėrys, paukščiai, medžiai, o žmonės iš tų kalbų pasimoko. Nereikią tikėti, kad žvėrys, paukščiai ir medžiai būtų kalbėję. Rašytojai („raštininkai"), nenorėdami užrūstinti asmenų („asabų") arba bijodami galingų ponų bausmės („koronės") už tiesos atskleidimą („už išreiškimą teisybės"), atskleidžia tiesą rodydami piktus žvėris, neteisingai draskančius nekaltuosius. Matydamas tokį vaizdą („paveikslą"), kiekvienas gali aiškiai susiprasti ir pasitaisyti („pasiprovyti"). Tuos „išmislus arba baikas" visų pirma pradėję rašyti pagonių filosofai, o krikščionys jas už gera priėmę ir pagyrę, liepdami („velydami") visiems skaityti. Pratarmės pabaigoje autorius kreipiasi į savo brolius žemaičius, ragindamas atidžiai skaityti jo išverstas pasakėčias, jomis pasidžiaugti ir iš jų pasimokyti: „Dėl to ir aš, žemaičiai, broliai mano,

dėl zabovos ir pamokslo jūsų išguldžiau ant žemaitiško liežuvio eilelėmis, suprastinais žodžiais, kurias skaitydami uvožniai, rasite nuopelną dūšios, saugositės būti piktais žvėrimis, taipogi mokėsite saugotis nuog plėšančių žvėrių. Skaitykite tiktai uvožniai, [o] atradę nuopelną dūšios, [imsite] Dievą garbinti ir man už procę padėkavosite."

Iš pratarmės matyti, jog Savickis greičiausiai vertė antikinių autorių („pagonių filosofų") pasakėčias, išverstas arba perkurtas „krikščionių", kadangi apie kitokias neužsimenama. Antikiniai tradiciniai pasakėčių siužetai kartais užsibaigia originaliais moralais, kurie dažnai glaustai ir taikliai apibendrina alegoriniu siužetu išreikštą mintį:

Susibarė varlė su žiurke prie prūdo,
Prie vandens pagal seną gyvenimo būdą.
Žiurkė tarė: „Tu gali šalin atstoti,
Galiu aš prie vandens kaip tu ponavoti."
Nedarė geruoju tarp savęs sutarties,
Susikibo provotis, muštis ir bartis.
Nesijuto abidvi, kaip smertį įgijo:
Vanags, iš aukšto puolęs, kartu prarijo.
Taip žmonės visi smertį, nuotrotą gauna,
Jei bartis, provotis tarp savęs neliauna.

„Varlė, žiurkė ir vanagas"

Tačiau efektingiausia, kai apsieinama be moralo, kai visa mintis išreiškiama pasakėčios siužetu:

Avis vilką gyrė kaipo geradėją.
Lapė klausė: „Kuom jis tau pagelbėjo?"
Atsakė: „Gers yra, mane gyvą laiko:
Galėjo papjauti, sotinos iš vaiko".

„Avis vilką pagyrė"

Vieną savo satyrų Savickis yra paskyręs D. Poškai („Satyra dewinta del Dyoniza Poszkewiczes"). Autorius ne vieną supykdęs netikėdamas, kad Poška, „ąžuolą didį išdrožęs", jame kaip avily gyvenąs „apsivožęs". Tiktai kai grįždamas iš Girdiškės apsilankęs ir savo akimis pamatęs, tuomet supratęs, kad žmonės sakė tiesą. Autorius priekaištauja Poškai:

Trobą turi, dėl ko gyveni ąžuole?
Tenai sėdi, dūmoji, rašai ir guli.
Ąžuole budinką padaręs, neliovei,
Seno svieto daiktus surinkęs sukrovei,
Kurie nuo protingų papeiktais paliko,
Tie tau kaipo geri surinkti patiko.

Suminėjęs visus matytus senoviškus daiktus, kurie „nuo protingų papeiktais paliko", Baublio šeimininkui pataria:

Ko svietas nemyl, ir tu mylėti pamesk,
Imk kitus būdus, kitaip gyvenimą vesk.
Jei pabaigsi taip gyvenimą neliovęs,

Kaip Diogenas ateisi ant tos šlovės,
Pakol gyvas būsi, daug apkalbų patirsi,
Dėl darbų tokių ir miręs nebnumirsi.
– –
O jei pagal rodos gyvensi ir būsi,
Po smerčio papeikimams nepasiduosi.

Pagaliau autorius eilėmis pasirašo:

Prietelius tikras meilingas, nors ne didis pons,
Pavardė Savickis, vardas mano Antons.
Jei klausysi, tu mano prietelius būsi,
Dabar gyvenims, namai mano Stulgiūse.

Gamtos aprašinėjimas, didaktika, ironizavimas susieja Savickio eilėraščius su švietiamojo klasicizmo literatūrine tradicija.

Kajetonas Aleknavičius (1804–1874)

BIOGRAFIJA. Kajetonas Aleknavičius gimė 1804 m. sausio 14(26) d. Terpeikių kaime, Palėvenės apylinkėse (Kupiškio raj.). Mokėsi Troškūnų apskrities mokykloje, 1827 m. įstojo į Vilniaus lateraninių kanauninkų vienuolyną (noviciatą). 1830–1832 m. studijavo Vilniaus vyriausiojoje dvasinėje seminarijoje, kurią baigė teologijos kandidato laipsniu. 1832 m. įšventintas kunigu, vikaravo Obeliuose, Panemunėlyje, Kėdainiuose, Semeliškėse, administravo Inturkės, Strūnaičio parapijas. Nuo 1848 iki 1867 m., taigi kone dvidešimtmetį, klebonavo Merkinėje. Po to, įskųstas, kad dalyvavęs 1863 m. sukilime, buvo iškeltas į Asavą (Baltarusijoje) ir paskirtas iš pradžių parapijos vikaru, vėliau – klebonu. Mirė Asavoje 1874 m. lapkričio 20 (gruodžio 2) d.

DARBAI. Kunigaudamas Strūnaityje, Aleknavičius 1846 m. Vilniuje išleido elementorių (*Elementorius, arba Lengvas mokslas skaityt Rašto Švento*). Kitas to elementoriaus leidimas irgi išėjo Vilniuje 1858 m. Elementorius savo turiniu pritampa prie to meto didaktinės lietuvių literatūros: jame mokoma ne tik skaityti ir melstis, bet ir gražiai elgtis, papasakojama biblinė pasaulio kilmės istorija. Mokoma dialogais („kalbesiais"), būdingais didaktinei beletristikai.

POEZIJA. Klebonaudamas Merkinėje, Aleknavičius 1861 m. išleido Vilniuje ir savo eilėraščių rinkinį *Pasakos, pritikimai, veselios ir giesmės*. Rinkinio gale įdėtas lenkų kalba žodis „Skaitytojui" („Do czytelnika"). Rinkinį sudaro 61 eilėraštis.

Rinkinio pavadinimas sako, kad jame sudėti tarsi keturių žanrų kūriniai (pasakos, pritikimai, veselios ir giesmės). Epo žanrai (pasakos, pritikimai) čia susipina su lyrikos žanrais (veseliomis ir giesmėmis), todėl visas rinkinys yra epolyrinio pobūdžio, bet nusveria jame epinis pasakojimas. Rinkinio turinį paaiškina jo pabaigos žodis, kuriame aptariama lietuvių kultūros būklė, lietuviams būdinga pasaulėvoka, lietuvių mitologijos tradicija liaudiškoje krikščionybėje ir kt. Autorius sako, kad „kūrinys priklauso man, dalykų turinys ir kalba – lietuvių liaudžiai"[1]. XIX a. pirmojoje pusėje buvo proteguojama žemaičių kalba, jos kuri nors tarmė buvo siūloma imti ir bendrinės kalbos pagrindu. Tuo tarpu Aleknavičius pranašesne laiko lietuvių, ne žemaičių kalbą. Lietuvių kalba iš prigimties ir nuo seno turinti „truputį daugiau <...> gramatikos; truputį daugiau poezijos, daugiau tikslių išsireiškimų", negu žemaičių kalba. Tai „verčia tikėti, kad visi,

[1] Pabaigos žodis ir eilėraščiai cit. iš: Aleknavičius 1971, 201–210.

šiandien <...> prastai ir netaisyklingai rašantys, pereis kada į lietuvių pusę". Kalikstas Kasakauskis, pats žemaitis, parašęs žemaičiams gramatiką lietuviškai. Taip padaręs todėl, kad lietuvių kalba jam atrodžiusi taisyklingesnė. Dėl to ir savo eiles poetas sukūrė ne žemaičių, o lietuvių kalba. Jis taip pat sąmoningai orientuojasi į lietuvių liaudies pasaulėvoką ir kultūrą. Jo rinkinio „kai kurios pasakos, pritikimai, pokštai, giesmės, veselios, naiviai papasakotos, neturėtų stebinti skaitytojo, kadangi ir lietuvių liaudies būdas, nuotaika, daiktų suvokimas, tikėjimas praeitimi visuomet naivus, žaismingas, linksmas". Liaudies pasilinksminimuose, lauke prie darbo, vakarais šeimos ratelyje, kur keletas, juolab keliolika lietuvių, – „ten pokštai, juokai, linksmybė". Lietuviai mėgsta juokingas pravardes, „lietuvis greitai ima šaipytis iš kitų ir pats kito pašaipą neužsigaudamas priima". Jis, „užsidaręs savyje dėl savo kalbos, savitai suvokia daiktus; visur mato dvasias, pasakoja anekdotus, mėgsta klausytis pasakų". Nors lietuviai yra katalikų tikėjimo, bet jų papročiuose, pasakose išlikę daug senovės mitologijos. Jiems esą galima priskirti tai, ko negalėję įrodyti nei žydų filosofas Spinoza, nei vokiečių filosofas Schleiermacheris. „Slaptai lietuviai mano, kad Dievo sūnaus Kristaus gadynė išvarė piktąsias dvasias iš pasaulio arenos, bet jų nesunaikino. Kaipgi, sako, kas gal dvasias sutverti arba sunaikinti?" Taigi visokios dvasios – ir gerosios, ir piktosios – yra amžinos, jos nesutveriamos ir nesunaikinamos. Tik „visos gerosios dvasios imasi jėgos iš Dievo. Piktosios dvasios savo požymius ima iš velnio". Gerosios dievybės „būdavo žmonėms siunčiamos Dievo, blogosios – piktosios dvasios, velnio". Kristus vienas iš tų piktųjų dvasių nugrūdęs į požemius, kitos klaidžiojančios žmonių pavidalais, trečios pasiverčiančios medžiais, gyvūnais, ketvirtos – nakties dvasios – „baldosi numirėlių kapuose". Senovės lietuvių mitologijoje buvusi žinoma „viena aukščiausioji dievybė, vardu *Dievas* arba *Dyvas* – dievybė keista, nesuprantama, galinga". Žmonės, kurie klausė Dievo ir jam pavaldžių dievų ir dievaičių ir kurie padoriai gyveno, „po mirties jungdavosi su Dievu". Tuo tarpu paklususieji velniui ar kuriam kitam piktosios dvasios valdomam dievaičiui patirdavo įvairiausių nelaimių. Tie dievaičiai „savo pokštais suvedžiodavo žmones, o dažnai ir pats vyriausiasis velnias, pasivertęs frakuotu vokiečiu arba kitokiais pavidalais, vaikščiodavęs po pasaulį, darydavęs sandėrius su žmonių sielomis, jiems tarnavęs šiame pasaulyje, o sandėrininkai jam aname turėję tarnauti". Vyriausiojo velnio svitą sudarę *aitivarai, vilkolakiai, velykės, laumės, gavėnai, raganos, giltinės*. Jie „visi, susimokę su velniu, betarpiškai patys arba pasivertę žmonėmis, krečia vargšams lietuviams įvairius pokštus: užžavi, ligas primeta, išima kiaušinius iš po žąsies, naktį kerpa avis, nutraukia karvėms pieną". Aitivarai išnešą turtus, vilkolakiai – avinus ir atiduodą tiems, kuriems tarnauja. Lietuviai tiki daugialype žmogaus prigimtimi, jo galėjimu pavirsti įvairiomis kitomis būtybėmis, bet jie netiki reinkarnacija. Jie nemano, kad, „atsiskyrusi nuo kūno, žmogaus siela turėtų pereiti į gyvūnų kūnus". Lietuvių mitologijoje tas pats žmogus „kartą esti matomas vilku, aitivaru, laumiumi, kitą kartą vėlgi tuo pačiu žmogumi, tartum turėtų dvilypę žmogaus prigimtį ir galimybę būti tuo ar kitu, destis kaip jam tinka". Su mitologija susijusi ir liaudies medicina: „Būdai, kuriais lietuviai gydosi, yra tikslus lietuvių liaudies tikėjimo paveikslas." Laimingas, kam vartojamos žolelės sukelia „staigų vėmulį, antraip pacientas, apipenėtas arba ir apnuodytas, keliauja iš šio pasaulio, palikdamas po savęs gyvųjų barnius, įtarinėjimus, prakeiksmą, neapykantą. Šitai pagoniškosios lietuvių mitologijos *malum necessarium*, trunkanti ilgus amžius su visais savo senoviškais atspalviais ir šiandien šalia mūsų žmonėse gyvuojanti." Esąs „keistas reiškinys – lietuvis valstietis, paklaustas apie

Lietuvos istoriją, apie kunigaikščius, apie lietuvių karus, apie senovės santvarką, apie politikos įvykius, visiškai nieko nežino; atvirkščiai, apie pagoniškąją mitologiją žino labai daug, vardais vadina dievaičius, papasakoja įvykių, nutikimų, tiki ir bijo dvasių. Moka pirmykščių žmonių maldą <...>." Tai rodytų, jog to meto lietuvis valstietis dar neturėjo jokios istorinės savimonės, bet jo sąmonėje tebebuvo gyva senovės lietuvių mitologija. Tačiau „lietuvių liaudis, išsaugodama padavimuose pagoniškąją dvasių mitologiją, stipriai sutapo su Viešpaties Kristaus ir jo šventųjų tikėjimu, išpažįsta katalikų tikėjimą, tvirtai tiki žmogaus sielos nemirtingumu – brangiausiu visais laikais tautų ir žmogiškosios laimės žemėje lobiu". Po įvairių išmėginimų ir sunkiausių pergyvenimų Aukščiausioji Apvaizda palikusi jai, „kas buvo, yra ir bus brangiausia – Dievą ir amžinąjį pomirtinį gyvenimą".

Į lietuvių liaudies kultūrą, buitį, mitologiją, tautosaką, papročius orientuotas ir Aleknavičiaus eilių rinkinys. Eiliuota rinkinio pratarmė pradedama moto: „Ridendo veritatem dicere" („Juokais sakyti tiesą"), o toliau sakoma:

Kas naudos ieško, teisybės žiūria, –
Lygiai ir juokas teisybę turia.
Toj knygoj sveikas rasi dvi naudas:
Pabudins viena ant juokų snaudas,
Antra pamokys čia tavęs, vaike,
Kaip žmonės daro ir daryt reikia.
Kai gerai sveikas įsižiūrėsi,
Ir daugiaus naudų čia sau turėsi.
Pasakos mano daugį čia moko –
Verkia, juokiasi, gieda ir šoka.

Visame rinkinyje didaktinė autoriaus nuostata reiškiasi keliais aspektais: jis ragina žmones šviestis, pamėgti ir vertinti knygą; atprasti nuo girtuokliavimo; atsisakyti su senąja lietuvių mitologija susijusių prietarų; išsiugdyti giedrą pasaulėjautą, sveiką ir dorą gyvenimo būdą.

Apie mokymosi svarbą kalbama daugelyje rinkinio eilėraščių. Kartais tai akcentuojama pačiu eilėraščio pavadinimu, pvz.: „Motka ir reikalas mokslo vaikams". Susirinkę vyrai pasisamdo mokytoją, kuris, eidamas iš kiemo į kiemą, turi visą žiemą mokyti jų vaikus. „Motka" didžiuojasi savo tėveliu, kuris gyvenimo išminties mokėsi iš knygų ir mokė kitus. Tokį patį tėvelį „motka" mato ir sapne.

Eilėraštyje „Kalenda, knygos ir Žvirblis Motiejus" vaizduojamas kalėdojimas. Kunigas barasi dėl to, kad nemokomi vaikai, nebranginamos knygos. Knyga – tai šviesesnio gyvenimo prielaida. Raginama branginti visokias knygas – senas ir naujas, įvairiomis kalbomis parašytas, šventas ir pasaulietiškas. Kunigas sukonkretina knygų duodamą naudą:

– Vienos mokia, – tarė, – knygos,
Kaip gydyti reikia ligos.
Kitos mokia, kaip gyventi,
Mylėt Dievas ir pažinti.
Trečios mokia, kaip tę žmogus
Pamest turia būdus blogus.
Vėl ketvirtos – kalendoriaus –

Rodžia dienas gaspadoriaus,
Kada arti ir akėti,
Kada javai kokie sėti.
Ar pasakas sueiliuoja,
Arba giesmes bedainuoja,
Ar reikalui tavo dūšios
Kaip teisybę kur parušios, –
– – – – – – – – – – – – – – –
Visur knygos graži roda.

Knygos padeda suprasti praeitį ir dabartį, jų tarpusavio ryšį:

Knyga rodžia seną čėsą,
Kas pražuvo, kas tebėsą,
Kokie buvo amžių ženklai,
Kokie liko mum paminklai.

Knyga – žmonių gyvenimo kelrodė:

Neišmanot, – toliaus sakė, –
Šiandien knyga yra žvakė,
Mokslu savo šviečia, veda,
Širdin naudą visiems deda.

Merginos žavisi jaunikaičiu, kuris „bažnyčioj knygą skaito" („Jokūbas ir kepurė"). Vaikui motina žada nupirkti arkliuką, jeigu jis mokysis, o jei tingės ir nesimokys, grasina jį rykšte nuplakti („Motka, vaikas ir vaiko nauda"). Eilėraštyje „Vaikai ir velykė" „bobutė" bara vaikus, kurie nesimoko skaityti. Geriems vaikams velykė atveža „po kiaušinį", o tinginiams – „botagą <...> pintinį". Mokantį skaityti visi myli ir gerbia, už vieną mokantį duoda dešimtį nemokančių.

Girtavimo žala buvo būdinga didaktinės literatūros tema, ji ryški ir Aleknavičiaus rinkinyje. Eilėraštyje „Skrudės ir Petras girtas" kalbasi „skrudė" ir „žmogus". Skruzdės darbščios ir taupios, todėl niekad nebadauja. Tuo tarpu žmogus

Dieną kitą procavoja,
Dvi tris girtas kur ulioja.
– – – – – – – – – – – – – – –
Arba geria, kai papuola,
Arba drybso kai ta uola.

Skruzdės žmogui priekaištauja:

Pernai likai nešienavęs,
Išsidvėsė žiemą avys,
Neturėjai šiaudų, šieno,
Karvės liko tau be pieno.
Kur vasaros dienas dėjai,
Kodėl lauko neapsėjai?

Žmogaus iš tinginio neišvaduoja nė įgytoji laisvė („laiksvė"):

Laiksvė pas mums daiktas naujas,
Pamiegoti mėgia kraujas.

Girtavimas, tingėjimas ir skurdas neatsiejami, girto žmogaus laukia visokios nesėkmės:

Visur girtas, žmogau, pulsi,
Visur puolęs susikulsi.

Kitados lietuviai buvę blaivūs, darbštūs ir turtingi, bet vėliau tas dorybes praradę:

Noriu sakyt tau, susiedai,
Kokiais buvo jūsų diedai:
Jie arielkos neišmanė,
Arė, sėjo, karves ganė.
– – – – – – – – – – – – – – –
Niekas girto nepatiko
Žmogaus jūsų lietuvnyko.
„Girtas“ arba „žmonės girti“ –
Žodžiai buvo nedatirti.

Dabar skruzdžių „susiedas“ kitoks – netekęs savigarbos, girtas. Girtas Petras nugriūva ant skruzdėlyno, susapnuoja pragaro košmarą, todėl jam patariama mesti gerti ir gelbėti savo „dūšią“.

Rinkinyje veikia tos pačios mitologinės būtybės, kurios minimos žodyje „Į skaitytoją“: velniai, raganos, aitvarai, gavėnai, velykės ir kt. Jaunai pačiai jos senas vyras atrodo kaip vaikų padirbtas gavėnas, kuris griūdamas girtai viešniai suknežina nosį, o girtam svečiui praraka kaktą. Autorius pataria:

Jei tu jauna, neik už seno,
Nebijosi ir gavėno.
Jei tu senas, ieškok senos,
Ir gavėnas tau dovanos,
Nesikusins kakton šerti, –
Mesk arielką ėmęs gerti.

„Pati jauna ir vyras senas“

Gaspadinė apkaltina mergą raganavimu – ji nusikirpusi jos avių vilnas („Ragana ir avys be vilnų“). Tačiau urėdas išaiškina, kad vilnų niekas nenukirpo, kad jos nusmuko dėl avių ligos. Iškūrentoje drėgnoje jaujoje „kūma“ randa negyvą tai vieną, tai kitą berną („Kūma su kūmu ir smertis berno jaujoj“). Ji mano, jog tai velnio darbas. Visi ima bijoti piktų velnio išdaigų, o „kūmas“ išaiškina, kad jauja čia nieko dėta, jei bernas nugaravo. Taigi ne velnias kaltas – kalta „durna galva“, kuri

<...> ir be garo
Daugį bloga žmonėms daro.

Žmogus, jei nesisaugo, visur „smertį gauna“: vandeny jis nuskęsta, garuose nugaruoja, ant sniego sušąla.

Kitas kūmas galvoja, kad velnias baigia užjodyti jo arklį. Tačiau klebonas (plebonas), kuris „knygą skaito“, išaiškina, kad arklį vargina ne velnias, o arklio rietuose įsitaisiusi

žebenkštis („Kūmas ir velnias ant arklio"). Pati laukia grįžtant iš turgaus vyro, o šis grįžta be pinigų ir su žydo kepure:

Laukiu ir laukiu, gaidžiai prasigydo,
Še – vyras mano, kepurė – žydo.

Vyras teisinasi, kad jis su „kūmu" išvažiavę namo negirti, kad juos velnias vedžiojęs ir abiem kišenes iškratęs, jo kepurė miške palikusi, o „kūmas" grįžęs raitas, be ratų. Tačiau „kūmo" žmona supranta, kaip buvo iš tikrųjų: vyrai buvo girti, o žydas davė vienam savo kepurę, kad ausų nenušaltų („Velnias ir žydo kepurė"). Velnias padaro „štuką" grįžtantiems iš „kermošiaus": numauna čebatą, nusmaukia vežimo ratą, nutraukia „kvartūką", atima kepurę, nuometą, rave pasilieka kelnės, pagaliau visi atsiduria pabalėj. O kai išaušta, pamato esą netoli namų, savo lauke. Taigi

Te įspėja sau, kas moka,
Ar ne velnio čia taboka.

Tačiau „rašytojis" Baltrui ir jo žmonai pasako teisybę į akis:

– Baltrus geria, tu pijokė, –
Rašytojis marčiai sakė. –
Maklinėjat girti šalty,
Skundžiat velnią – patys kalti.
– – – – – – – – – – – – – – – – –
Pamesk gerti ir bark drauge,
Kad nustotų gerti, daugį.

„Kermošius ir velnio rykštė"

„Kūmas" įsitikinęs, kad aitvaras („aitivaras") ištuštino jo klojimą („Kūmas ir aitivaras"). Bijodamas vienas kluone gulėti, nusiveda ten savo berną. Abu pasirengia sučiupti velnią. Tačiau naktį, lietui lyjant ir žaibuojant, jie primuša ne gavėną, o kampininką, kuris vogė rugius „šinkoriams". „Gaspadinė" skundžiasi užklydusiam kampininkui, kad serga vaikai, apžlibo merga, bernas miegodamas kliedi. Naktį rėkianti pelėda, prie pirkios gegužė kukuojanti. Kampininkas tariasi esąs žiniuonis ir sako, jog gryčia esanti „pagadinta". Tuomet „gaspadinė" pagalvoja, ar ne geriau būtų perkelti gryčią į kitą vietą. Tačiau ją sulaiko „susiedas":

Kuo gi yra gryčia kalta?
Nesupuvus ir nešalta.
Gyvent nori kai seklyčioj –
Tu nelaikyk kiaulių gryčioj.

Jei gryčioj bus neprilieta, švaru ir sausa, jei bus suolai, stalas numazgoti, tai ir patys šeimininkai, ir jų vaikai bus sveiki. O bernas nustos kliedėjęs, jei eidamas gulti nepersivalgys („Gaspadinė, susiedas ir pirkia pagadinta"). „Kūma" skundžiasi kaimynui, kad karvės pieno neduoda. Kūmos vyrui „žiniuonis" pasako, jog tai žmonių darbas. „Vengriai" duoda „kūmai" juodą mazgelį, kurį liepia pakabinti tvarte. Jį pakabinus, nugaišta karvė. „Kūmos" vyrui vėl pakuždama, jog karves nužiūrėjusios blogos akys. „Kūma" nežino, ką daryti, jai kyla mintis, ar ne geriau būtų karves žydams parduoti. Tačiau „susiedė", kuri „razumnesnė buvo", paaiškino:

Dabar karvės zyliojasi,
Sau su veršiais uliojasi,
Ir, nuvargę kokią dieną,
Nusitraukia karvės pieną.
Palik namie ir duok šieno –
Karvės tavo duos tau pieno.

„Kūma, susiedė ir karvės be pieno"

Žmogui prapuolė arklys. Jis išsirengė ilgon kelionėn pas žiniuonį. Daug vargęs, pagaliau randa jį „karčemoj už žydo stalo". Poetas sukuria išraiškingą žiniuonio portretą:

Tiesi ranka jam be pirštų,
Srebia žydo buzą tirštą.
Būta žmogaus kadai tvirto,
Veidas rodžia kaip ir girto.
Nei vokietis, nei tau gudas,
Perpus plikas, perpus rudas.
Nosis ilga kai ta šeiva,
Kairė koja vidun kreiva,
Viena akis labai žvairi,
Visa daro ranka kaire.
Susvoliojęs kai pastolis,
Gyvas, taryt velnio brolis.
Piu, misliju, gal perkūnas.
Subjaurėtas visas kūnas.

Tas „žiniuonis" kortomis „įspėja", koks buvo arklys, kurį greičiausiai pavogęs „susiedas" ir nusivaręs į Rygą. Tačiau grįžęs namo, žmogus randa savo arklį – pasirodo, jis niekur nepražuvo, buvo miške. Žmogus be reikalo užmokėjo žiniuoniui „auksinyką", vos nesusimušė su „susiedu". Taigi:

Durna roda prastą žmogų
Seniai daro jau nabagą.

„Žmogus apvogtas ir žiniuonis"

Susirgus nereikia kreiptis į burtininkus, bet reikia atsakymo, kaip gydyti, ieškoti knygose („Marti, kūma ir liga glistai"). Šundaktarė imasi „išrūkyti" iš savo kaimyno ligą, bet kaimynas dėl to vos nenumiršta. Tuo tarpu „senis", kuris „skaito knygą", nurodo tikrus vaistus, užgesinančius „ligos ugnį" („Marti, senis, liga ir daktarė Brigė"). Apsirijusi šeimyna serga ir vaitoja, nesuvokdama ligos priežasties. O „susiedas" supranta:

Per durnystę savo blogą
Numarina žmogus žmogų.

Jis pataria atsisakyti sunkaus maisto, valgyti kruopas ir gerti vandenį – ir „ligos ugnis" užges („Marti, susiedas ir ligonis").

Rinkinyje pasišaipoma iš žmonių lengvatikystės – pasikliovimo čigonais ir „vengriais". Užklydę čigonai, norėdami išvilioti kuo daugiau gėrybių, išpranašauja šeimininkams visa ko perteklių ir šviesią ateitį: karvės duosiančios daugiau pieno,

uždėrėsią žemės vaisiai, turėsią daug duonos ir mėsos, „gaspadinė" nuolat svočia būsianti, „gaspadorius" jau kitais metais tapsiąs vaitas, o sūnus – „storasta". Patikėję tokiomis pranašystėmis, „gaspadorius" apleido „gaspadorystę" ir galiausiai „bernu liko", o jo žmona „namų nežiūrėjo" ir dabar „žydams miesto karves gano". Išvada tokia:

Kožnas savo testa žiūria:
Kas daug noria, maža turia.

„Žmogus ir čigonai"

Žmogus nusiskundė „vengriui", kad jo namai esą „pilni čerų": jam pačiam gelia akį, sopa kaklas, visi vaikai serga, merga užsigavo koją, bernui labai skauda pilvas. „Vengrys", gavęs rublį, pritaiso „liekarstų" „ligos ugniai" užgesinti. Tačiau

Nuo liekarstų vengrio šitų
Ėmė gelti akį kitą.
Vaikai dujai ūmai mirė,
Mergą karvė nusispyrė.
Pilvas berno tę nabago
Aršiaus šaudė kai iš rago.
Gavę rodą visi gerą,
Rado čerus ir be čerų.

„Žmogus ir vengrys"

Rinkinyje raginama saugoti tėvų tradicijas, gerbti gamtą – augalus ir gyvūnus:

Kas namuose tėvelių
Palikimą senelių
Gyvendamas neužlaiko,
Tas be vardo yra vaiko.

„Vaikas, senis ir medis nukapotas"

Klausyk senio, vaike, klausyk,
Nemušk arklio ir netąsyk.
Geri vaikai Dievo bijo,
Pasigailėk ant galvijo.

„Vaikas ir arklys senas"

Bobutė („motka") bara vaikus, kam išdraskė paukštelių gūžtą („Vaikai ir vaikai paukštės"). Vaikų pagauta lepinama paukštė geidžia prarastos laisvės, ir „motka" ją išvaduoja („Vaikai ir paukštė pagauta"). Sudraudžiami vaikai, svaidantys į varles akmenimis („Vaikai ir varlės").

Iš humoristinių rinkinio eilėraščių sklandžiausias ir populiariausias yra „Senis, vaikai ir pupos":

Sumindytos, sudraikytos
Pupos, pupos nuraškytos.
Senis pyko, vaikus barė,
Kam iškadą darže darė:
– Nu, palaukit, rytoj dieną
Nusitversiu, – tarė, – vieną!

Aš jiems skūrą kai to genio
Nuruožuosiu lazda senio. –
Senas buvo jau senelis,
Tupinėjo kai genelis.
Labai pyko, labai iršo –
Apie pupas užsimiršo.
Ant rytojaus vaikai dieną
Šliaužė pupos' vėl po vieną
Ir už sargo labai baisaus
Nepaliko pupų vaisiaus.

Eilėraščiu „Nuobaigos ir vainikas rugių" pradedamos rinkinio „veselios ir giesmės", kurios tarsi įrėminamos eilėraščiais „Žodis pono, arba gaspadoriaus" (pradžioje) ir „Giesmė gaspadoriaus paginoj veselių" (pabaigoje). Žmonės, suvalę rugius, pagal seną paprotį neša rugių vainiką ponui, kuris ragina laikytis vaikams palikto senelių žodžio:

„Kas procavoja, tam Dievas duoda,
Pas tą ir duona yra nejuoda".

Po to nuskamba „Giesmė nuobaigose rugių":

Pjauti linksmu, pjauti gera,
Kai rugeliai gerai dera.
Užderėjo, Dievas davė,
Mes nubaigiam – mumis šlovė.
Dabar prašom gaspadorių,
Procės mūsų pravadorių:

Duok mums alaus, ne arielkos,
Uždėk sūrio ant torielkos.
Kad tamistai būtų šlovė,
Mes giedosim: davė, davė. (2 k.)

Piršlys išgiria jauniki, kuris esąs „labai bagotas", o po vestuvių pasirodo visai kas kita:

Durni po čėsui jau atsigodo.
Taip ir tę po veselių rado:
Tik viena kiaulė, ožka be rago,
Arklys iš dvaro ir pusė botago.
Višta viena, gaidys be kojos,
Piesta kiaura prie durų voliojos.
Septynius kuolus rado ekėčių,
Du branktu jaučio, be virvės trečią,
Pusantro bliūdo, be dugnio viedrą,
Vežimą mėšlo ir kitų skiedrų.
Ąsiklių sienoj devynios štukos,
Adiklis kaulo ir galvai šukos.
Maišas kazlėkų buvo džiovintų,
Kirbinės vyžų, žiemai pripintų.

Pusantro viedro rado burokų,
Viršuj žibėjo krūvos prūsokų.
Keturi šaukštai, vienas be koto,
Diržas skūrinis, gautas nuo svoto.
Tarba pintinė iš naujos tošies,
Galui kiek rado dvarnos da košės.
Lova priklota buvo bulbienių,
Trys gorčiai miltų dėl savadienių.

„Piršlys, uošvė ir piršlio jaunikis, vergas aklas"

Vestuvėse pasirodo „Jonas iš Svisločiaus". Jis stebi „dūdorius" ir girtus įsisiautėjusius vestuvininkus, mato apgailėtinus tokių triukšmingų vestuvių padarinius:

Buvo, buvo pritikimai,
Buvo dūdos ir šokimai.
Kokis yra žmonių būdas,
Tokias rasi čia ir dūdas.
– – – – – – – – – – – – – –
Da veselių čia ne galas.
Sudaužytas buvo stalas.
Svečiai, labai pagirioti,
Negalėjo jau ulioti.
Šit kai diena prasiaušo,
Dvijai nosys ant Mataušo.
Berno nabago –
Pusantro rago.
Kaktoj Lauryno –
Kai pusė blyno.
Ant kaktos Juzo
Nesmatė guzo,
Bet šit ant Jono –
Kai pusė uzbono.
Atsigauti da ketino –
Abi akys užsitino.
Rėkė, griuvęs nosia:
– Aš nedovanosiu.

Nuėjęs pas kitą kaimyną, „Jonas iš Svisločiaus" rado ir kitokias vestuves: „žmonės tvirti, / Sveiki, gražūs ir negirti", vieni buvę „laisvės stono", kiti – „gero pono", visi pasiturintys. Vestuvės prasidėjo „Skripka ryto":

Ko beliūdi, kai ulioja?
Šit bernelis tau atjoja.
Brangus tavo čia rytelis.
Ar atseina tau bernelis?

Kai da sėdi vainikuota,
Gali būti išvaduota.
Kai da sėdi kasnykuota,
Da tebesi neišduota.

Po to „dieveris" užgeria jaunosios „motutę" alumi ir įteikia jai vainiką, kurį ji prisega dukrai ant galvos. „Motka" pasveikina „svotus". Parvažiavę iš bažnyčios, randa pusę gryčios svečių, pasigirsta „Skripka vakaro":

Ko beliūdi tu, jaunoja,
Visi linksmūs, rankoms ploja.
Linksmus tavo vakarėlis –
Apturėjo tau bernelis.

Šok, sesute, vainikuota,
Šok, sesute, kasnykuota.
Šok, sesute, vainikuota,
Šok, sesute, kasnykuota.

O Jonas vis džiaugiasi, kad „Čia veselia be arielkos":

Visi sveiki, visi tvirti,
Visi gražūs ir negirti.

Piršlys su svotais užtraukia giesmę „Kikilis":

– Kikilis, kikilis laibakojis,
Kur kitkart naktelę pernakvojęs?
– Žaliojoj girelėj, pušynuose,
Aukštame svirnely, pierynuose.
– Ar imsi dukrelę, ar viliosi,
Dukrelės vaikelius ar nešiosi? –
Kikilis svirnely pernakvojo,
Ir niekas nežino, kur išjojo.
– – – – – – – – – – – – – – – – –
Gan mumis kikilių laibakojų,
Dukrelės laukiasi sau artojų.
– – – – – – – – – – – – – – – – –
Lietuvos dukrelių tu nemyli,
Būk sveikas, būk sveikas tu, kikili!

Dieveris rėžia kitą – giesmę „Bitinėlis":

Tai gražiai siaudžia trake bitinėlis,
Tai gražiai joja raitųjų pulkelis!
Atjok, jaunikaiti, pas mano tėvelį,
Gausi sau mergaitę ir aukso žiedelį.

Paskui „muzikantas" ant skripkos groja ir pramainiui gieda", po to giesmę „Buvom buvę miške" pramainiui traukia Jonas ir svotai:

Jonas
Prašom, prašom paklausyti,

Ką mes turiam pasakyti
Arba giesmę pagiedoti,
Kaip atsėjo kur ulioti.

Svotai
(visi gieda)

Gražus miško miške būdas,
Visi groja savo dūdas.
Gražus miško miške būdas,
Visi groja savo dūdas.

O „moterys dėl zabovos" siaudė giesmę „Kūmas tinginys":

Klausyk giesmės, prašom, kūmai.
Dykai graužia akis dūmai.
Likai biednas – duonos nėra,
Užtai gyvent tau negera.

Ark žemę ir ekėk,
Žmonės sėja, ir tu sėk.
Ark žemę ir ekėk,
Žmonės sėja, ir tu sėk.

Pagaliau „Gaspadorius, laukęs galo, / Giedot ėmė galui stalo –" „Giesmę gaspadoriaus paginoj veselių":

Gana gerti ir ulioti,
Pas'uliojus reiks nustoti.
Nuo nedėlios penkta diena
Jums, sveteliai, regias viena.
Ei sveteliai, atsigodot,
Gaspadoriams nusibodot.
Ei sveteliai, atsigodot,
Gaspadoriams nusibodot.

Skaitydami Aleknavičiaus eilių rinkinį, atsiduriame senajame, XIX a. vidurio, Lietuvos kaime, sodiečių tarpe, susitapatiname su jų buitimi ir pasaulėvaizdžiu, drauge su jais mokomės skaityti ir branginti knygą, jos dėka vaduotis iš burtų ir prietarų, vertinti blaivų gyvenimo būdą, dalyvauti jų rūpesčiuose ir džiaugsmuose. Savo rinkiniu poetas padėjo pagrindus eiliuotai humoreskai lietuvių literatūroje. Tą tradiciją vėliau tęsė S. Dagilis, J. Žilius-Jonila, K. Binkis, T. Tilvytis ir kt. rašytojai.

Ansgaras Rožėnas (1808–po 1838)

Ansgaras Juozapas Rožėnas gimė 1808 m. vasario 6 (18) d. Daumėnuose, Biržų raj. Daugiau apie jį kol kas nieko nežinoma. Išliko jo trijų eilėraščių (dainų) nuorašas, pavadintas „Visos trys Ansgaro Rožėno iš Daumėnų Rastauskinės padangės 1838 m." Eilėraščius paskelbė J. Tumas-Vaižgantas savo *Raštuose* (XI tome, 1929 m.).

Visi trys yra meilės eilėraščiai: „Daina apie nekaltą meilę“, „Daina: Ei Doriute, Doriutėle“ ir „Daina: Doriutyte, širdis mano“.

„Dainoje apie nekaltą meilę“ jaunikaitis džiaugiasi augęs be rūpesčių tėtušio prieglobstyje:

Augau pas tėtušį kaipo jovaraitis,
Girios paunksnėly raskažių kvietkaitis.[1]

Tačiau jaunikaitis pamilo, ir viskas pasikeitė:

Tavo zabovėlės, kalbelių saldybė
Įėjo į mano širdelės gilybę;
Koks manimp smūtnumas, niekas to nežino, –
Nieks be tavęs, miela, man nenuramina...

Be tavęs man diena metų tur ilgumą,
Be tavęs ir medus tur savimp kartumą.
Ach, kada ir žingsnį nuo man tolyn esi,
Tamsios dėl man dienos, nors saulelė šviesi...

Tik su mylimąja plaukia laikas kaip perlas, tik su ja būna linksma. Jaunikaitis įsitikinęs, kad jo mylimoji jam ištikima, todėl pasižada mylėti ją „lig smerties adynai“, būti su ja „raskažiuos ir smūtkuos“. Tačiau jei Visagalis mylimuosius išskirtų, jei vienas iš jų numirtų, tuomet ji apraudotų savo mylimąji „kaip lakštingėlė“, „kaip girioj skurdi gegužėlė“, o jis plauktų ašarose, „kaip liekna lendrelė nuo vėjo“ svyruotų, ją gražiai palaidotų, jos kapelį prižiūrėtų, jį „tris kartelius“ kas dieną lankytų.

Dainoje „Ei Doriute, Doriutėle“ „bernužis“ klausia savo „patiekėlę“:

Kada mūsų rankytėlės
Bus surištos baltytėlės?

Nors abu neturtingi, bet su viltimi žiūri į savo ateitį:

Juk aš biednas, tu be turtų, –
Nėr kas spasabą įkurtų.
– – – – – – – – – – – – – – – –
Nodiejį ir visas dalis
Lai mums rėdo Visagalis.

Būkime tvirti bėdose,
Nenuliūdę sielvartuose.
– – – – – – – – – – – – – – – –
Tu plieninę adatėlę,
Aš, valdydams plunksnytėlę,

Užsidirbsim lig davaliai
Savo ubagišką dalį.

Ir mums užaugs plunksnytėlės,
Kaip tur anas paukštytėlės.

[1] Rožėno eilėraščiai cit. iš: *Lietuvių poezija, XIX amžius* 1955, 217–221.

Dainoje „Doriutyte, širdis mano" poetas „pasdabojo" mylimosios *veidą, akeles, kalbeles, dantytėlius, plaukytėlius, antakėlius, juoksmytėlius, krūtytėles, rankytėles,*

Jos drabniuosius pirštelėlius,
Tuos greituosius žingsnelėlius.

Prieš mylimąją blanksta rožės grožis ir lakštingalos balsas, auksas ir žemčiūgas, cukrus ir medus.

Bo man sviete nėr mielesnio
Ir už Doriutę brangesnio.
– – – – – – – – – – – – – – – – –
Ei Doriute, perlas mano,
Padabniai man nebus gana

Apie tave rokavoti,
Apie tave bedūmoti.

Neišaušta aušrytėlė,
Nenusėda saulytėlė, –

Visad tu man ant širdelės,
Visad tu man ant mislelės.

Eilėraščio pabaigoje paaiškėja, kad tai, kas kalbama, tėra mylimo žmogaus prisiminimai („paminklas"). Poetui brangūs visi jo buvusios meilės liudytojai („svietkai"):

Bus už svietką ši šalelė,
Kur blizgėjo kaip aušrelė

Doriutytės skaists veidelis
Ir pūtė saldus vėjelis.

Būkit svietku tie darželiai,
Kur buvojo jos žingsneliai;

O spakainiai plauk, upeli,
Žalias žaliuok tu, gojeli,

Kur Doriutė, žydėdama,
Mane namo parleisdama,

Bučiavo šimtą rozelių,
Grįžo atgal šiuo keleliu.

Savo eilėraščiais Rožėnas iškyla kaip vienas meilės lyrikos pradininkų lietuvių poezijoje.

Valerijonas Ažukalnis-Zagurskis (1816–1874)

BIOGRAFIJA. Valerijonas Ažukalnis-Zagurskis gimė 1816 m. lapkričio 22 (gruodžio 4) d. Gaidamoniuose (Molėtų raj.). Seserėčios teigimu, skaityti jį išmokiusi motina, kurią poetas visą gyvenimą nepaprastai gerbęs. Vėliau jis porą metų pasimokė mokykloje, tačiau, stigdamas lėšų, toliau mokytis negalėjo. Likęs namie, mokė jaunesniuosius savo brolius ir seseris (šeimoje buvo devyni vaikai). Apie 1835–1838 m. jis jau kūrė eilėraščius, kurie vėliau įėjo į pagrindinį jo eilėraščių rinkinį. Prieš 1840 m. pradėjo tarnauti dvaruose raštininku ar net ūkvedžiu. Tarnaudamas Pandėlyje pas pakamores Kosciałkowskius, 1840 m. Ažukalnis susipažino su Kazimiera Dombrowska, kurią pamilo ir su kuria susižiedavo. Galvodamas apie šeimos ateitį, pradėjo ieškoti geresnės tarnybos ir ta dingstimi, palikęs sužadėtinę, atvyko į Vilnių. Vilniuje Ažukalnis dirbo T. Glücksbergo spaustuvėje, buvo laikraščio *Kurier Wileński* korektoriumi, dalyvavo kultūriniame miesto gyvenime. Susipažino su poetu L. Kondratowicziumi – W. Syrokomle, kuris nuo 1853 m. gyveno netoli Vilniaus, Boreikiuose. Šio poeto kūrinius Ažukalnis labiausiai mėgęs. Greičiausiai Vilniuje Ažukalnis sumanė išleisti ir savo eilėraščių rinkinį. Yra išlikę jo rankraščiai (originalūs eilėraščiai ir lenkų poetų kūrinių vertimai), pažymėti 1848, 1855 m. datomis. Poetas turbūt tvarkė tai, ką buvo anksčiau sukūręs, rašė ir vertė naujus eilėraščius. Vilniuje jį pasiekė žinia apie sužadėtinės neištikimybę, kurią jis skaudžiai išgyveno. Nuo to laiko jo gyvenimas pasidaręs „nesibaigiančiu paslėptu skausmu“. Išvykęs iš Vilniaus apie 1856 m., Ažukalnis kurį laiką gyveno Šimonyse, dirbo Onuškio savininko Teofilio Komaro dvarų raštininku, sunkiai sirgo. Vedęs jį slaugiusią Apoloniją Cebrowską, apie 1858 m. persikėlė gyventi į Skapiškį. Greičiausiai 1863 m. sukilimo išvakarėse Ažukalnis galutinai parengė spaudai ir įteikė cenzūrai savo eilėraščių rinkinį. Tuo metu mirė du jauniausi jo sūnūs ir motina, jis pats po sukilimo buvo suimtas ir kalinamas. Paleistas iš kalėjimo, 1864 m. su šeima iš Skapiškio išvyko į Kauną. Kaune tarnavo raštininku bajorų deputacijoje, laisvalaikiu rašė prašymus, vedė bylas. Kartu tyrinėjo lietuvių kalbą, parašė jos gramatiką. Sukūrė prieš ponus nukreiptą satyrą, pagarsėjusią posakiu: „Ponai po savimi turi tūkstančius dūšių, o savyje nė vienos“. Už tai buvęs atleistas iš tarnybos. Po to gyveno tarpais pas žmoną, dirbusią pas Czaplińskius, tarpais Kaune. Apie 1866 m. mirė paskutinis sūnus. Žmona nevertino poeto talento, naikino jo rankraščius. Visa tai didino poeto rezignaciją, ardė jo sveikatą. Į amžiaus pabaigą Ažukalnis skųsdavęsis abejingumu darbui, nepritekliumi, gyvenimo nuovargiu; pasidaręs įtarus, nekantrus, niekuo nepasitikintis. Gyvendamas Kaune, Ažukalnis draugavo su A. Baranausku, kuris suteikė jam ir paskutinius kunigo patarnavimus. Ažukalnis mirė 1874 m. kovo 15(27) d., buvo palaidotas Kauno kapinėse. O A. Baranauskas apie jį taip atsiliepė: „Įžvelgiau iki dugno to žmogaus sąžinę ir mačiau, kokia ji švari: maža taip protingų ir gerų žmonių“.

PALIKIMAS. Ažukalniui nieko nepavyko išspausdinti. Ne viskas, ką buvo parašęs, išliko: dingo apysaka *Uogšilis* (*Jagodbór*), kūrinys (apysaka ar eilėraštis) „Nujautimas“, satyra prieš ponus, gramatika (jei tikrai buvo parašyta) ir kt. Cenzūrai Ažukalnis buvo įteikęs dvi knygas: eilėraščių rinkinį ir lenkiškos didaktinės knygos (K. Antoniewicziaus „Atmintinė jubileušo“) vertimą, tačiau nė viena iš jų neišėjo. Rankraščiais liko įvairių Ažukalnio eilėraščių nuorašų. Visa šiuo metu žinoma Ažukalnio poezija 1968 m. paskelbta leidinyje *Raštai lietuviški*.

* *Rasztej Letuwiszki tikras runkas, Iżguldimey ir Siekioimey, parasze W. Ažukalnis, – kitejp Zagórskis.*

POEZIJA. Ažukalnio eilėraščių rinkinys *Raštai lietuviški** 1863 m. lapkričio 4(16) d. buvo įteiktas Vilniaus cenzūros komitetui, ir lapkričio 23 (gruodžio 5) d. buvo duotas leidimas jį spausdinti. Tačiau po pusmečio – 1864 m. birželio 5(17) d. – buvo uždrausta lietuviška spauda. Pirminis cenzūros komiteto sprendimas buvo pakeistas: 1864 m. lapkričio 13(25) d. rezoliucija rinkinį irgi leista spausdinti, bet jau tik rusiškomis raidėmis. Matyt dėl to knyga ir neišėjo. Rinkinys buvo cenzorių subjaurotas, abi pratarmės ir daug eilėraščių išbraukta. Tai buvo pirmoji spaudos draudimo auka – pirmas uždraustas pasaulietiškas leidinys.

Ažukalnio rinkinį sudaro lenkiška eiliuota pratarmė „Lietuvio balsas" („Głos Litwina"), lietuviška „Prakalba", 9 originalūs eilėraščiai ir 2 sekimai, 2 originalios ir 22 verstinės pasakėčios, 16 verstinių baladžių, eilėraščių, poemų ištraukų, 10 verstinių religinių giesmių – iš viso 61 lietuviškas eilėraštis. Be to, išliko dar 2 lietuviški eilėraščiai: „Dibičius atėjo" ir „Ten pas Dievą eikim kartu" bei 2 lenkiški eilėraščiai: „Prakeikimas" („Przekleństwo") ir „Atsakymas į sesers Rožės laišką" („Odpowiedź na list siostry Róży").

Lenkiškoje eiliuotoje rinkinio pratarmėje Ažukalnis nurodo rinkinio adresatą, o lietuviškoje rinkinio „Prakalboje" savo poezijos tikslą paaiškino konkrečiau: gaivinti užmirštą tėvų kalbą. Tokia intencija darbavosi kone visi to amžiaus lietuvių rašytojai (A. Strazdas, S. Daukantas, S. Stanevičius, A. Baranauskas ir kt.). Ažukalnis džiaugiasi, kad, nežiūrint Lietuvos ponų ir bajorų sulenkėjimo, toji kalba išliko žmonėse nepasikeitusi – tebėra tokia, kokia buvo „pradžioj savo prigimimo"[1]. Savo eilėraščiais jis nori apšviesti Lietuvos vaikus „aušra žinios", nori paskatinti juos mokytis, kad jie pažintų tuos vyrus Lietuvos, kurie, „nuog užgimimo nemokėdami kalbos savo senelių, paliko rašytojais lenkiškais". Ažukalnis apgailestauja, kad mažai tėra lietuviškų raštų, kad rašytojai daugiausia rašo žemaitiškai, o lietuviai jų raštų neskaito, nes nesupranta, ir ta proga šlovina Antaną Strazdą, kuris tik vienas rašęs suprantamai, lietuviškai. Strazdas – „tai tikras brolis mūsų, vaikas tos žemės. Balsas jo giesmių maldingų skamba visose bažnyčiose Lietuvos, o dainos svietiškos, paimtos iš gyvenimo kiemiškų žmonių, bus amžinu paminklu dėl sūnų Lietuvos!" Ir pats Ažukalnis ryžosi grynai lietuviškai, ne žemaitiškai rašyti, norėdamas išugdyti ir daugiau lietuvių kalbos puoselėtojų, daugiau lietuvių rašytojų. Ažukalnio balsas, kaip jis pats tikėjosi, nebuvo „balsu šaukiančio ant girios". Jis skleidė poezijos šviesą tame Lietuvos krašte, kuriam labiausiai tos šviesos reikėjo.

[1] Ažukalnio kūriniai cit. iš: Ažukalnis 1968.

Gyvybingiausi XIX amžiaus lietuvių poezijos daigai augo iš liaudies dainos. A. Strazdas pirmas pamokė, kaip galima įskiepyti ir sukultūrinti laukinę obelį – kaip liaudies dainą paversti originaliu eilėraščiu. Pamokė savitu balsu prakalbinti paukštį – gegužėlę, strazdelį. Iš Strazdo poetinės mokyklos išaugo ir originalieji Ažukalnio eilėraščiai. Ažukalnis irgi moka prakalbinti paukštį, tik kalbina jį kitaip negu Strazdas. Strazdui rūpi siužetas ir idėja, o Ažukalniui – vaizdas, skambesys, nuotaika. Strazdui gegužėlė kukuoja dėl to, kad pamokytų žmones, kaip reikia gyventi, strazdelis tupi lazdynų krūme, kad vykdytų Dievo valią žemėje. Tuo tarpu Ažukalnis verčia įsiklausyti į pačią laikštingalos giesmę, į vieversėlio čirenimą:

Tin ten, tin ten, lakštingėle,
Ten tin, ten tin lazdynuose, –
Ten, kur teka ta upelė,
Vėl tu ten tuoj pagiedosi.
– – – – – – – – – – – – – – – –

Tu tik, tu tik ten ant valios;
Tik tau, tik tau linksma vieta.
Ant šakelės sėdi žalios,
O man vargas ant šio svieto.

„Draugėj su lakštingėle"

Vir-vir, vir-vir! Vieversėli,
Tu su manim giedok kartu!
Tujen anksti mań prikeli,
Tu su manim eini artų.
– – – – – – – – – – – – – – – –
Tuoj ten, tuoj ten pjausma šieną,
Kolei rasa, kolei rytas.
Ten tuoj, ten tuoj grėbs per dieną;
Ten su daina atskris kitas.

„Draugėj su vieversėliu"

Lakštingalos balsas, įvairiai moduliuojamas, skamba per visą eilėraštį, sutapdamas su vargstančio artojo dvasios atvanga. Lygiai taip pat ir vieversėlio čirenimas lydi ariantį ir šienaujantį žemdirbį, skaidrindamas jo nuotaiką. Taip susilydo gamtos gyvybės teikiamas džiaugsmas ir kasdienybės darbai bei rūpesčiai. Kaimiečiui gamtos grožis buvo pagrindinis estetinių išgyvenimų šaltinis, iš kurio tryško ir jo dainos, į kurias taip pat buvo orientuotos originalios poetų eilės. Ažukalnis sukūrė tokių skambių, vidiniais rimais ir onomatopėjomis išdailintų posmų, kurie atgijo lietuvių poezijoje tiktai po daugelio dešimtmečių – XX amžiuje, simbolistinėje lyrikoje. Pvz.:

Gražus r*ytas*, nemat*ytas*!
Skamba vieversėlis.
Ir geg*užė* miške *ūžia*,
Brūkuoja karvelis.

„Rytas vasaros"

Tokie posmai jau pranašavo būsimos poezijos skambėjimą, pvz.: „Anksti r*ytą* auksu l*yta*" (J. Tysliava), „Anksti r*ytą* paraš*yta*" (S. Nėris).

Perspektyviausi lietuvių poezijos bruožai, ėmę ryškėti XIX a. vidurio poetų eilėraščiuose, buvo lyrizmas ir dramatizmas. Pamažu brendo romantinė poetų pasaulėjauta. Gamtos stebėjimą ir aprašymą ėmė keisti jos išgyvenimas – iš pradžių nuotaikingas ir lyriškas, vėliau, jau amžiaus pabaigoje, ypač Maironio poezijoje, dar ir dramatiškas. Ažukalnis buvo vienas pirmųjų tos nuotaikingosios lyrikos kūrėjų. Lyrinę nuotaiką jis sukuria ne tik pasiremdamas dainos poetika, bet ir plačiais panoraminiais vaizdais, pvz., aprašydamas paros tarpsnius:

Naktis giedri ir tyki. Mėnuo sidabrina
Žemę, miškus ir kalnus. Ant dangaus mėlyno
Dega žvaigždės kaip žvakės, liepsnoja ir gęsta,
O mėnuo – kaip karalius ant vidurio miesto.
Tyli lapai ant medžių, tik upelis teka.
Miega darbas ir giesmės, nesigirdi nieko.

Ten vėl vienas debesis, kaip didi eldija,
Pas'klydo ant mėlynės ir tartum kad bijo
Plaukti toliau be kelio, be žinios, be vietos.
Ant žemės jau užmigo privargintas svietas.

„Aprašymas nakties, ryto, dienos ir vakaro"

Tokius kondensuotus sintetiškus vaizdus, tokias gamtos meditacijas sugebėjo kurti tiktai poetai klasikai – A. Puškinas, M. Lermontovas, J.W. Goethe, A. Mickevičius, Maironis. Cituotą Ažukalnio eilėraščio fragmentą galima palyginti su Maironio eilėraščiu „Užmigo žemė", M. Lermontovo eilėraščiu «Утёс».

Dramatizmas ryškus lenkiškuose Ažukalnio eilėraščiuose, sukurtuose po sunkių asmeninių poeto išgyvenimų. Pvz., „Prakeikimas" („Przekleństwo") parašytas sužinojus apie sužadėtinės neištikimybę:

Pasislėpk debesyje, mėnuli, panardink ūkuose veidą,
Čia aplinkui kapų tyla ir liūdesys,
O buvusių laimės akimirkų prisiminti neverta.
Skausmas mane slegia, plyšta iš sielvarto širdis,
Įskaudintoje krūtinėje verda baisus pragaras,
O išblyškusiu veidu rieda paskutinė ašara.

Atsakydamas į sesers Rožės laišką, Ažukalnis vėl atskleidžia skaudžią savo dvasios būseną:

Gaila, kad negaliu šiandieną taip mylėti žmonių, kaip tu.
Širdis mano įskaudinta, gilus joje randas,
Sudraskyta į gabalus, kaip ir mūsų tėvynė.
Šiandien meilės tik glūdi širdy atminimas.
Myliu dabar žemėje gėles ir akmenis,
Miškus, vandenis, kurie monotoniškai ošia,
Tarsi supratę mano širdies paslaptis.
Tenai dažniausiai būnu su savo mintimis;
Nors turiu prie savęs artimųjų, esu vienišas žemėje.

Poeto santykis su gamta šiuose eilėraščiuose yra visai kitoks negu eilėse apie vasaros rytą, vieversėlį ar lakštingėlę. Nuo tokių eilėraščių jau visai netoli iki Maironio atsivėrimo nuo Birutės kalno: skausmas, liūdesys, sielvartas, krūtinėje verdantis baisus pragaras, išblyškęs veidas, riedanti ašara, vienatvė, gamtai patikėtos širdies paslaptys. Savo skausmą poetas išplečia už asmeninių išgyvenimų ribų – juo apima ir savo tėvynės likimą: jo širdis „Sudraskyta į gabalus, kaip ir mūsų tėvynė".

Ažukalnio asmenybėje ir kūryboje matyti aiškių poslinkių romantizmo link. Romantišką poeto prigimtį atitiko ir jo meninis skonis. Vertimams jis daugiausia rinkosi lenkų romantikų kūrinius (A. Mickevičiaus, W. Syrokomlės, A.E. Odynieco, S. Witwickio ir kitų). Ažukalnis yra vienas pirmųjų (po L.A. Jucevičiaus) A. Mickevičiaus poezijos vertėjų į lietuvių kalbą. Jis išvertė A. Mickevičiaus balades „Svitezinė", „Sugrįžimas tėvo", dvi *Konrado Valenrodo* giesmes, *Pono Tado* pradžią. Kartu vertė žymiausio lenkų sentimentalisto Franciszeko Karpińskio religines

giesmes, klasicisto Ignaco Krasickio pasakėčias. Taigi vertė tai, ką manė būsiant reikalinga lietuviui kaimiečiui. Klasicistinė literatūra akcentavo dorovines problemas, moralizavo ir patarinėjo. Sentimentalistai ugdė švelnius jausmus, idilišką gamtos pajautą. Romantikai mokė mylėti tėvynę, įsiklausyti į savo širdies balsą, pakelti akis į žvaigždėtą padangę, susimąstyti apie gyvenimo prasmę. XIX a. vidurio lietuvių poezija buvo tų visų galimybių ir tendencijų lydinys, kuriame ėmė vis ryškiau šviesti romantinės spalvos. Ažukalnio *Raštai lietuviški* buvo tuo atžvilgiu reprezentatyvus rinkinys.

Ažukalnis yra naujo lietuvių poezijos žanro, įsitvirtinusio lietuvių poezijoje tik XX amžiuje – trioleto pradininkas: jis parašė du meilės trioletus, kurių vienas – apie gražią mergaitėlę:

Mergaitėle mano graži,
Tu mań myli tiktai viena!
Sako didi, sako maži,
Kad tu, mergaitėle, graži.
Jauna, skaisti, kaipo rožė,
Kaip lelija, giedri diena;
Mergaitėle mano graži,
Tu mań myli tiktai viena.

Rinkinyje yra ir dvi originalios Ažukalnio pasakėčios: „Dujen šunes dvaro" ir „Vilkas ir piemenys". Dviejų šunų pokalbyje išryškėja, kad

Nedaug dabar teisybės, tie čėsai užstojo, –
Tas dažniausiai geresnis, kurs prieš poną loja.

O vilkas grūmoja piemenims, kam jie, pamatę, kaip jis gaudo jų avis, pjudo jį šunimis. Jis esąs stipresnis ir todėl teisus:

Verkdamas kožnas ėjo, teisybės negavęs.
Reikė buvo mušt vilką, – nebūt avių pjovęs!

Atskirai išliko du Ažukalnio iš lenkų kalbos išversti eilėraščiai: „Dibičius atėjo" ir „Ten pas Dievą eikim kartu". I. Dibičius-Zabalkanskis buvo Rusijos caro kariuomenės generolas feldmaršalas, dekabristų sukilimo (1825) ir 1831 m. sukilimo malšintojas. Patyręs kelis pralaimėjimus kautynėse su sukilėliais, mirė rengdamasis pulti Varšuvą. Eilėraštyje „Dibičius atėjo" pabrėžiamas sukilėlių narsumas ir maskolių bailumas:

Dibičius atėjo,
Varšuvą apstojo;
Poliakai išvarė,
Tuoj juoką padarė.
– – – – – – – – – – –
Kaip ėjo, net dyvas!
Kaip bėgo led gyvas!
Išbėgęs net žiūri,
Kad nieko neturi.
– – – – – – – – – – –

Poliakai papyko,
Ant vietos atliko;
Atlikę sau grojo
Ir nieko nebojo
– – – – – – – – – – –
Maskoliai pabėgo,
Pakinkliai jiem dega;
Paliko armotas,
Net juokas ana tos.
– – – – – – – – – – –

Lietuvnikas mūsų –
Ne maskolis jūsų:
Kur kerta, ten byra,
Kur šauna, ten yra!
– – – – – – – – – – –

Kur tavo barinės?
Ir kur sudarinės?
Kol priėjo rytas, –
Iš miesto išvytas!
– – – – – – – – – – –

Taip daug jų čia buvo;
Kurgi jie pražuvo?
Sukirtom ant šmotų,
Net juokas ana tų!
– – – – – – – – – – –

Varšuvoj sėdėjai,
Vainiką turėjai;
Sulaukėm lapkrito –
Vainikas nukrito!
– – – – – – – – – – –

Maskolius išvijom,
Jau nieko nebijom;
Varšuvoj sėdėsma,
Linksmybę regėsma!
– – – – – – – – – – –

Ažukalnio eilėraščiai paryškino lietuvių poezijos lyrizmą ir dramatizmą, sustiprino romantines tendencijas lietuvių literatūroje.

Juozapas Želvys-Želvavičius (1822–1866)

BIOGRAFIJA. Juozapas Želvys-Želvavičius gimė 1822 m. kovo 25 (balandžio 6) d. Malkarstuose, Telšių parapijoje. 1831–1832 m. mokėsi Platelių parapinėje mokykloje, vėliau Telšių bernardinų mokykloje ir Varnių dvasinėje seminarijoje, kurią baigė 1843 m. Po to buvo pasiųstas į Peterburgo dvasinę akademiją. Ten 1846 m. įšventintas kunigu. Akademiją baigė 1847 m. teologijos magistro laipsniu. Grįžęs į Žemaičių vyskupiją, buvo paskirtas Žvingių vikaru, bet greitai išsiųstas vikarauti į Maskvą. Gyvendamas Maskvoje nuo 1847 m. pabaigos ligi 1857 m., Želvys susirašinėjo su M. Valančiumi, S. Daukantu, Vilniaus spaustuvininku J. Zawadskiu, kuris leido jo knygas. Apie jį telkėsi Maskvoje tuo metu studijavę lietuviai.[1] 1856 m. prašė vyskupo Valančiaus grąžinamas į Žemaičių vyskupiją, bet pakluso vyskupo patarimui likti Maskvoje. Tais pačiais 1856 m. Želvys buvo pakviestas vadovauti naujai įkurtai Saratovo dvasinei seminarijai, paskirtas jos rektoriumi. Gyvendamas Saratove, visą laiką ilgėjosi Žemaitijos, rašė prašymus Valančiui, kad perkeltų į savo vyskupiją. 1865 m. buvo gautas valdžios sutikimas paskirti Želvį Žemaičių vyskupijos prelatu. Tačiau sugrįžti į tėvynę jam nepavyko. Rengdamasis išvykti iš Saratovo, jis staiga susirgo ir 1866 m. kovo 26 (balandžio 7) d. mirė.

DARBAI. Gyvendamas Maskvoje, Želvys 1850 m. parašė lenkišką katekizmą (*Krótki Wykład Katolickiego Katechizmu*), kuris buvo išleistas Vilniuje 1852 m. Vyskupas Valančius pavedė kunigui Juozapui Zenevičiui išversti jį į lietuvių kalbą. Vertimas, skirtas rytinei Žemaičių vyskupijos daliai, buvo išspausdintas Vilniuje 1854 m.* Tais pačiais 1854 m. Vilniuje išėjo *Homilie niedzielne księdza Józefa Żelwowicza*. Be to, 1850–1854 m. Želvys lenkų ir vokiečių kalbomis leido parapinį Maskvos Šv. Petro ir Pauliaus bažnyčios kalendorių (*Kalendarzyk parafialny... Kirchen-Kalender*).

[1] Žr. šią kn., 41.

* *Katekizą kataliku lankiszkaj parasze ir iszspausdino 1852 metosi kunegas Jozapas Żelwowicze, a dabar lietuwiszkaj iszguldże kunegas Jozapas Żeniewicze.*

POEZIJA. Rektoriaudamas Saratove, Želvys išleido du poezijos rinkinius. 1858 m. Vilniuje išėjo jo *Giesmės, arba Poezija**. 1863 m. Vilniuje išleistas jo išverstų I. Krylovo pasakėčių rinkinys***.

Rinkinys *Giesmės, arba Poezija* dedikuojamas lietuviams ir žemaičiams kaip tos pačios tautos žmonėms, vadinamiems viena sudurtine sąvoka: „lietuv-žemaičiams" (*lëtuv-žemajtems*). Eiliuotoje „Pratarmėje" poetas atsiskleidžia kaip žmogus, sutapęs su savo tėvynainiais, pamilęs savo gimtinę:

Tačiau iš tėvo gimiau aš lygus,
Kur Kaunas, Telšiai, taipo Malkarstai;
Dabar, nors tolims, sūnus nepigus
Sodos, pavieto to širdžiai karštai.
Kur ežers, miestas ir bernardinai,
Praėjo mokslas ir mažos dienos,
Užtat ir kūliai brangūs man tenai,
Kaip būtų esąs tas kraštas vienas!

Poetas susirūpinęs, ar patiks jo giesmės „lietuv-žemaičiams". Bet jei ir nepatiktų,

Per daugel metų žmogus gal rasis,
Katram šios giesmės pravirkys akį,
Lakštuose mažą sau naudą kasęs,
Tars: – Dėkui broliui, jis tiesą sakė!

Rinkinį sudaro eiliavimai (giesmės) Šv. Rašto temomis. Jo skyriai (iš viso šeši) pavadinti Šv. Rašto personažų vardais: „Adomas", „Nojus", „Abraomas", „Izaokas", „Jokūbas" ir „Juozapas". Kiekviename skyriuje yra po kelias giesmes, o paskutiniame – keliolika. Iš viso rinkinyje – 28 giesmės. Želvys, matyt, galvojo šį darbą tęsti, nes tarp pratarmės ir pačių giesmių atskirame puslapyje duodama antraštė: „Pirmas Riszis: PATRYARKOS". Kadangi tituliniame rinkinio puslapyje pažymėta, jog tai pirma dalis (apie *Seną Zokaną*), o pats rinkinys laikomas pirmu tos dalies pluoštu (pirmu ryšiu), todėl galima manyti, jog Želvys turėjo platų sumanymą: sueiliuoti įvairias tiek Senojo, tiek Naujojo Testamento temas, suskirstant jas į atskiras grupes. Tačiau sumanymas buvo pradėtas, bet nebaigtas.

Antrasis rinkinys *Pasakos* irgi pradedamas „Prakalba" su moto: „Paukštyčiai senųjų giesmę gieda" („Pauksztitej senujû giesmę gied"). „Prakalba" datuota Saratove 1862 m. kovo 19 d. Kaip *Giesmės*, taip ir *Pasakos* skiriamos Lietuvos ir Žemaičių vaikams. Gryna lietuvių bei žemaičių („lietuv-žemaičių") kalba šneką daugiau nei vienas milijonas gyventojų. Tokiai savo tėviškei jausdamasis skolingas meilės ir sūniškos pagarbos, autorius ir ryžęsis prisidėti prie jos naudos. Tačiau kokia galinti būti iš pasakų nauda, kai nei lietuviai, nei žemaičiai tikro žodžio, ar jis būtų saldus, ar kartus, stačiai pasakyto, iki šiolei nė kiek nevengė? Vis dėlto esą pravartu priminti žmonėms pasakų teisybę, kuri padeda atskirti gerą nuo pikto, vienus užstoti, iškelti, o kitus nužeminti, išjuokti. „Kalbesio ir rašto pasakos" visur paplitusios „iš pat senovės". Graikams daug jų sukūrė Ezopas, romėnams – Fedras (Phedras), vėliau prancūzams – La Fontaine'as, kaip I. Krylovas – rusams ir I. Krasickis bei I. Jakavičius (Jakavycze) – lenkams. O mums dar esą per anksti rasti ką nors panašaus pas save. Mums pirma reikią atsikelti iš kalbos, ypač rašytinės,

* *Gesmes arba poezja, kunigo Józapo Želvovicz. Pirma dalis: ape Seną Zokaną. Vilnuoje, spaustuvije Juzupa Zawadzkie. 1858*

** *Pasakas pardiejo Jozepas Želvovicz. / Namù namuczej norint po smiłga. / Wilniuje. Spaustuwieje Juzapa Zawadzkia. 1863*

nuopuolio. Senovėje turėjusi „būt graži, teipog šviesi kalbelė mūsų, kad ana šnekėjo ant dvarų, miestų, kaipo po sodas, su prasčiokais, kunigai, bajorai, viešpačiai" (Mindaugas, Gediminas, Algirdas, Kęstutis, Vytautas, Jogaila Vladislovas ir kt.). Bet buvę laiks nuo laiko ir nemažai blogio: štai jau penki amžiai, kai kryžiuočių magistras Siegfriedas von Feuchtwangenas uždraudė vartoti prūsų kalbą; po to ir kiti – tiek svetimi, tiek išgamos saviškiai – „yra paniekinę, apleidę ir pametę arba išmainę" lietuvių kalbą, šlovingesnę ir senesnę už pačią slavų ir gal net sanskrito kalbą („žodinėjimą"). Garbė Dievui, kad dabar viskas atsimainę, kad kiek norėdami galime vartoti „savo gi tėvų liežuvį", nelaukdami „persekiojimo ar išdėliojimo". Šiandien, kaip pavasarį iš po sniego pakilusi žolelė, mūsų kalba pradeda žaliuoti, netrukus ji turės pražysti ir vaisius sukrauti. Kol lietuviai bei žemaičiai nemato, iš kur ištraukti tokias saviškes pasakas, tegu naudojasi išverstosiomis. S. Daukantas proza gerai išvertęs Fedro pasakas, o kaip jam, Želviui, pavykę išversti I. Krylovo poeziją, dar nė pats nežinąs. „Krutėjimo ir procios" berods buvę ištisai, o koks „klius vykims", būsią matyti. Esą sakoma: „kaip moku, taip šoku". „Man gana, – sako prakalbos autorius, – jogei veršiu pablioviau, te rasis kits, katras pabaubs jaučiu".

Rinkinį sudaro dvi dalys (vadinamos knygomis) – po 25 pasakėčias kiekvienoje. Į pirmą dalį sudėtos pasakėčios „Čižas ir ežys", „Vasilka", „Varna ir lapė", „Giesmininkai", „Ąžuolas ir nendrė", „Varlė ir jautis", „Vilkas ir ėraitis", „Gojus ir ugnis", „Žiogas ir skruzdė", „Senis ir trys jaunikaičiai", „Beždžionės (Malpos)", „Bačka", „Pustelniks ir meška", „Didžiūnas ir pilozopas", „Kvartetas (Muzika keturiais)", „Upis", „Raudonasis", „Abazas", „Dalyba", „Prošaleiviai ir šunys", „Zuikis ant ablovos", „Lapai ir šaknys", „Būras ir bernas", „Damono sriuba", „Erelis popieriaus". Į antrą dalį pateko pasakėčios „Medis", „Vargdienis ir smertis", „Prūdas ir upė", „Asilas ir lakštingalas", „Gulbis, lydeka ir vėžys", „Varnėnas (Špokas)", „Bezdžionė (Malpa)", „Maišas", „Čižas ir karvelis", „Ūkas", „Žansys", „Kuisis ir piemuo", „Kiaulė", „Būras ir kirvis", „Šuo, žmogus, katė ir sakalas", „Vargdieniai ir upė", „Vilkas ir gervė", „Dvi bački", „Vandenkritis ir upis", „Asilas ir būras", „Meška darbinykė", „Meška pas aulį", „Šluotražis", „Kiaulė po aužuolum", „Du būru".

Visas savo „giesmes" Želvys rašė vienodu silabiniu metru – dekasilabiku (5+5), išlaikydamas cezūrą ir gretutinius moteriškus rimus. Tačiau daugumas puseilių susiklosto jambais, kai kurie daktiliais, ir dėl to silabinis dekasilabikas priartėja prie silabotoninio penkiaskiemenio jambodaktilio:

Nuo savo piršto čia movęs žiedą, ∪ – ∪ – ∪ || ∪ – ∪ – ∪ (j+j)
Duod Paraonas anam ir vėdą, – ∪ ∪ – ∪ || ∪ – ∪ – ∪ (d+j)
Purpuros rūbą brangiausio šilko – ∪ ∪ – ∪ || ∪ – ∪ – ∪ (d+j)
Dėl vyresnybės per petį vilko, – ∪ ∪ – ∪ || ∪ – ∪ – ∪ (d+j)
Ogi ant kaklo lenciūgą dėjo, – ∪ ∪ – ∪ || ∪ – ∪ – ∪ (d+j)
Tasai, iš aukso, žvaizdėts žibėjo. ∪ – ∪ – ∪ || ∪ – ∪ – ∪ (j+j)

– – – – – – – – – – – – – – – – –

Dangaus ir žemės raso tu tvinksi, ∪ – ∪ – ∪ || ∪ – ∪ – ∪ (j+j)
Visos pasaulės žegnonę rinksi, ∪ – ∪ – ∪ || ∪ – ∪ – ∪ (j+j)
Pakalnės, kalnai tau derins vaisį, ∪ – ∪ – ∪ || ∪ – ∪ – ∪ (j+j)
Būt krūties pieną kam laikas taisė. ∪ – ∪ – ∪ || ∪ – ∪ – ∪ (j+j)

Versdamas I. Krylovo pasakėčias, Želvys stengėsi perteikti originalo laisvą silabotoninį (daugiausia jambinį) eiliavimą, moteriškuosius ir vyriškuosius rimus. Didžiojoje Lietuvoje tai buvo pirmoji sąmoninga pastanga rašyti silabotonine eilėdara. Pvz., „Gulbis, lydeka ir vėžys" (skanduojama jambu):

Kad sėbruose nėr vieno noro, ∪–∪–∪–∪–∪
Jų darbs neeis ant doro, ∪–∪–∪–∪
Irgi išeis iš to ne darbs, o tikt mūka. ∪–∪–∪–∪–∪–∪–

Kada tai gulbis ir vėžys ir lydeka ∪–∪–∪–∪–∪–∪–
Vežimą krautą vežt užninka ∪–∪–∪–∪–∪
Ir į aną visi trys įsikinko; ∪–∪–∪–∪–∪–∪
Iš kailio lenda, o vežims nejudinas! ∪–∪–∪–∪–∪–∪–
Šiaip važtą, tartumės, anie turėjo krupią: ∪–∪–∪–∪–∪–∪–∪
Ar jogei gulbis oran nešinas, ∪–∪–∪–∪–∪–
Vėžys tęs atbuls, o trauk lydeka į upę. ∪–∪–∪–∪–∪–∪–∪
Kas kaltas iš anų, kas ne – kiti lai min; ∪–∪–∪–∪–∪–∪–
Bet tikt vežims ir šiandien tin. ∪–∪–∪–∪–

J. Želvys savo giesmes eiliuoja nesklandžiai ir nevaizdingai, bet tiksliai išlaiko pasirinktą metrą, versdamas pasakėčias stengiasi perteikti originalo silabotoniką, todėl jo rinkiniai padeda geriau suvokti XIX a. vidurio lietuvių eilėdaros tendencijas.

Karolina Praniauskaitė (1828–1859)

VAIKYSTĖ IR JAUNYSTĖ. Karolina Ona Praniauskaitė gimė 1828 m. sausio 6(18) d. Padurbinio dvarelyje prie Telšių. Tėvas Teofilis Praniauskas, ilgametis Telšių apskrities (pavieto) teismo asesorius, klausydamasis savo dukros čiauškėjimo, kartodavęs J. Kochanowskio žodžius: „Slaviškoji Sapfo auga tavyje..." Jis mirė, kai Karolinai buvo ketveri metai. Motina Eleonora (mergautine pavarde Dobševičiūtė), mirus vyrui, neturėjo laiko auklėti jauniausio savo vaiko – Karolinos. Šeimoje buvo septyni broliai ir dvi seserys. „Iki dešimties metų mažoji poetė augo palikta savo valiai."[1] Kai po tėvo mirties ūkyje apsigyveno jos vyriausias brolis Vladislovas, Karoliną mokyti ir auklėti ėmėsi brolienė. Tuo tarpu brolis, saugodamas jos sveikatą, uždraudė jai rašyti eiles. Tačiau ji „kūrė slapstydamasi naktimis prie žvakės ir tuo dar labiau ardė sveikatą".[2] Jos kūrinius skaitydavo tik vyresnioji sesuo Teklė, kuri buvo ištekėjusi už Telšių valstybinių turtų rūmų raštininko Platono Borisevičiaus. Pašlijus ūkio reikalams ir likvidavus Padurbinio dvarelį, brolis su šeima išvyko į Peterburgą, o Karolina su motina apsigyveno Telšiuose. Čia ji mokė vaikus, pergyveno pirmąją, bet nelaimingą meilę. Karolinos ramstis buvo brolis Otonas, kuris, baigęs Vilniaus dvasinę akademiją, vikaravo Švėkšnoje, bendravo su netoliese, Stemplėse, gyvenusiu Simonu Stanevičiumi. Vėliau vyskupas M. Valančius jį pasikvietė į Varnius, kur jis buvo Žemaičių vyskupijos kapitulos kancleris, vyskupo sekretorius ir kapelionas, kunigų seminarijoje dėstė dogmatinę teologiją, lotynų ir rusų kalbas, bičiuliavosi su S. Daukantu, M. Akelaičiu, A. Kašarausku ir kitais šviesuoliais.[3] Nuo 1858 m. buvo Utenos klebonas, nuo 1862 m. gyveno

[1] Mikšytė 1986, 167.

[2] Ibid., 168.

[3] Ibid., 166.

Peterburge, buvo arkivyskupo dvasinis sekretorius. Otonas pripažino sesers talentą, skatino ją kurti, rūpinosi kūrinių spausdinimu.[1]

[1] Mikšytė 1986, 169.

PAŽINTIS SU ANTANU BARANAUSKU. 1855 m. gegužės 15 d. į atlaidus Sedoje iš Telšių nuvyko Borisevičiai – Karolinos sesuo Teklė su savo vyru. Ten jie susipažino su Baranausku, kuris tuomet dirbo Sedos valsčiaus raštininko padėjėju. Jie paėmė Baranausko eilėraščių sąsiuvinį parodyti Teklės seseriai Karolinai. Kitą dieną Karolina jau nusiuntė Baranauskui savo eilėraštį „Dvasios atsiuntimas", o po poros dienų – W. Syrokomlės „Pokalbius" ir savo eilėraštį „Jaunajam Poetui". Baranauskas, grąžindamas W. Syrokomlės kūrinį, atsakė eilėraščiu „Puikaus krašto – Žemaičių poetė" („Śpiewaczko Żmudzi, uroczej krajiny"). Greitai po to (gegužės 25 d.) Karolina atsiuntė A. Baranauskui savo eilėraščių sąsiuvinį ir antrą jam skirtą eilėraštį „Už ką man skiri tokį vardą garbingą?" („Za cóż tak chlubnem darzysz mię imieniem"). Poetės daina esanti „ašarota, skausminga", nes ji daugel regėjusi „skausmų ir kančių".

Širdis ir dvasia tiek skausmų iškentėjo,
Pakol po klajojimų tiesą priėjo.

Mane supratai tu – o, kaip man smagu,
Kaip miela dainuoti dėl tavo draugų!
Taip trokšta širdis – ir tegul ji nuo šiolei,
Užmiršus save, dainą paskiria broliui.

Vertė Just. Marcinkevičius

Praniauskaitės ir Baranausko vieno kitam skirti eilėraščiai Otono Praniausko iniciatyva buvo išspausdinti Vilniaus literatūriniame žurnale *Teka Wileńska* (1857, Nr. 2).[2]

[2] Ibid., 170.

BARANAUSKAS APIE PAŽINTĮ SU KAROLINA. Antanas Baranauskas savo pažinties su Karolina Praniauskaite aplinkybes aprašė dienoraštyje.[3] Jis sako, kad galbūt nuo 1850 m., kada atsisveikino su šeima ir, pakeitęs gyvenimo būdą, apleido „visas maldos pratybas", kurių beveik nuo vaikystės rūpestingai laikėsi, „visi likimo ratai ir įvykiai" jį „malė". Reikėjo, kad kas nors stiprus pažadintų „pirmykščiam gyvenimui", kaip kartais reikia „pravėdinti orą nuo troškinančių perkūnijos garų". Aukščiausiasis Viešpats nepasiuntęs jam didelių griausmų sielos gyvenimui pažadinti, kad „staigiai sukrėsta silpna šakelė nenuvystų ir nesusitrintų". Jis „palengva, nežalojant prigimties, kaip pavasariui žadinant gamtą" sudaręs sąlygas „pabusti ir išsiveržti iš sustingimo". Aukščiausiasis su savo bandomuoju elgėsi taip: „Čia leido tokias puikias dienas, kokias tik galima svajonėse sapnuoti, čia vėl ataušindavo, siuntinėjo griausmą po griausmo, bandydamas, kiek gali pakelti mano jėgos". Ir štai tokio neramaus vidinio gyvenimo tėkmę ima keisti nauja galia:

[3] Baranauskas 1970, 2:81–84.

> Šventos dvasios atsiuntimo šventės metu, gegužės 15 dieną, iš Telšių atvažiavo P.P. Borisevičiai ir netikėtai sužinojo apie mano silpnybę eiliuoti. Tokių garbingų žmonių dėmesys privertė mane nors parodyti savo nevykusių eilių rinkinėlį ir pagaliau leisti jį pasiimti su savim, kad parodytų ponios Borisevičienės seseriai Maloningai Panelei Karolinai Praniauskaitei, kaip vėliau sužinojau, apdovanotai tikru poetės talentu.

> Ponas Borisevičius, literatūros mėgėjas, patyręs, kad skaityti knygas man mieliausia pramoga, paskatino ir toliau mokytis bei skaityti ir pažadėjo, kiek galėdamas, siuntinėti knygų iš savo bibliotekos ir kurias galės gauti. Po tokios laimingos dienos atrodo, kad Dievas skleidė mano akims vis nuostabesnius gyvenimo puslapių vaizdus.

Toliau Baranauskas aprašo prasidėjusį bendravimą su Karolina ir kokį įspūdį jam padarė jos eilėraščiai:

> Jiems [Borisevičiams] išvykus, kitą dieną gavau P. K. Praniauskaitės eilėraštį „Dvasios atsiuntimas", jos sukurtą tai šventei, po poros dienų Sirokomlės „Pokalbius" ir pridėtas P. Praniauskaitės eiles, pavadintas „Jaunajam Poetui", prasidedančias žodžiais: „Broli Kristuje, nors tavęs ir nepažįstu". Paprasta eilių intonacija, aukštos krikščioniškos mintys, gilaus tikėjimo, vilties ir meilės žodžiai tose eilėse galingai prabilo į mane, o mielas žodis „Broli", suskambėjęs pirmą kartą išvažiavus nuo Tėvų, šalia tokių rimtų ir kažkokiu šventumu ir paprastumu dvelkiančių minčių, plačiai išsiskleidė, taip sakant, tuščios sielos erdvėse. To paveiktas, grąžindamas perskaitytą Sirokomlę, parašiau atsakymą: „Puikaus krašto – Žemaičių poete". Po kelių dienų į tas eiles sulaukiau atsakymo: „Už ką man teiki tokį garbingą vardą", kur aukšti krikščionybės – tikėjimo, vilties ir meilės – pagrindai išreikšti nepaprastai įdomiai, sunkiai nusakomu paprastumu, ir kartu ji suniekino visą mano nebrendusios vaizduotės nykumą ir labai padėjo man pabusti iš to letargo.

KAROLINA PADEDA BARANAUSKUI. Praniauskaitės užsimezgusi draugystė su A. Baranausku tęsėsi ligi Karolinos mirties. 1855 m. birželio 11 d. Baranauskas iš Sedos atvyko į Skuodą, kadangi prieš jo norą buvo paskirtas Skuodo raštininku. Ten jis pateko į gniuždančią aplinką: „nesuskaičiuojamos aplinkybės tarsi suplaukė į vieną, iš kur audra po audros, smūgis po smūgio daužė mane ir visaip nuodijo man ramybę ir sveikatą". Tačiau Dievas teikęs vilties „greitai nusimesti šią naštą" ir padėjęs „išsipildyti karščiausiam, nuo vaikystės puoselėtam troškimui – patekti į dvasininkų luomą arba į kokį nors vienuolyną". Įgyvendinti didžiausią savo svajonę Baranauskui padėjo Karolina ir jos aplinkos žmonės: „Jis [Baranausko troškimas] sužadino P. P. Karolinos, vėliau Jo Mylistos Kun. Kanclerio Praniausko, P. P. Borisevičių, Žemaičių seminarijos rektoriaus Jo Mylistos Kun. Šukevičiaus ir kitų širdyse užuojautą mano vargui, kurį skaudžiai kenčiau. O patyrę mano troškimus, pažadėjo padėti išsivaduoti iš to kalėjimo ir įstoti į seminariją." 1856 m. liepos 7 ir 8 d. Baranauskas buvo Kalvarijoje atlaiduose, kur uoliai stengėsi „susitaikyti su sąžine ir su pasauliu"[1], o rugpjūčio 11 d. jau vyko į Varnius laikyti stojamųjų egzaminų į kunigų seminariją.[2] Otono Praniausko pastangomis jam pavyko atsistatydinti iš tarnybos ir gauti Telšių bajoriškosios mokyklos keturių klasių baigimo pažymėjimą, kuris leido stoti į seminariją. Rugpjūčio 15 d. į A. Baranausko eilėraščių sąsiuvinį Karolina savo ranka įrašė eilėraštį „Nuostabus vaizdas užburia sielą" („Cudny krajobraz duszę zachwyca"), kuriame ragino, kad poetas kurtų „gimtąja kalba":

> Atmestų niekingas žemės viliones,
> Nuolankiai ištvertų kančios gėlą,

[1] Baranauskas 1970, 2:84.

[2] Mikšytė 1993, 39.

Dievui paskirtų nuoširdžią giesmę –
– – – – – – – – – – – – – – – – – – – –
Žadintų jausmus gimtąja kalba,
Skambančia džiaugsmu ar skausmo dejone.

Tų pačių metų rudenį Karolina išlydėjo Baranauską į Varnių kunigų seminariją.

KŪRYBINGIEJI METAI. 1856 metai Karolinai Praniauskaitei buvo sėkmingiausi. Tais metais ji išvertė į lietuvių kalbą J. Kraszewskio trilogijos *Anafielas* pirmosios dalies *Vitolio rauda* ištrauką „Žalčio motė". Tais pačiais metais brolio Otono pastangomis Vilniaus spaustuvininkas A. Zawadzkis išleido M. Valančiui dedikuotą jos poemėlę apie Žemaičių Kalvarijos atlaidus (*Festyna Wielkiej Kałwaryi na Żmudzi*). Tais metais ji sukūrė apie 20 eilėraščių; rudenį, brolio Otono raginama, ėmė sudarinėti savo poezijos rinkinį, kuris išėjo 1858 m. pavadinimu *Dainelės* (*Piosneczki*). Poetės kūryba buvo palankiai vertinama, pati poetė lyginama su garsia lenkų poete Deotyma (Jadwiga Luszczewska).

1857 m. pavasarį Karolina paprašė Baranauską atsiųsti jai naujų savo eilėraščių. Baranauskas kovo 5 d. nusiuntė jai eilėraščius „Kilnioji Poete" („O Wieszczko Dostojna"), „Žemaičių giesmininkei" („Do Pieśniarki Żmudzkiej"), kovo 19 d. – „Seseriai Dievuje" („Siostrze w Bogu"), birželio 18 d. – „Prierašas puokštelei" („Dopisek do Równianki").

PASKUTINIS PASIMATYMAS. Brolį Otoną paskyrus Utenos klebonu, 1858 m. pavasarį drauge su juo Utenoje apsigyveno ir Karolina su motina. Tą patį pavasarį Otonas aplankęs Baranausko tėvus Anykščiuose ir padovanojęs jiems minėtą žurnalo *Teka Wileńska* egzempliorių (1857, Nr. 2), kuriame buvo išspausdintas „Jaunojo poeto Baranausko eilėraštis Karolinai P." („Wiersz młodego poety Baranauskiego do Karoliny P.") ir „K. Praniauskaitės atsakymas jaunajam poetui" („Odpowiedź młodemu poecie przez K. Proniewską"). Tų metų vasarą Baranauskas sukūrė *Anykščių šilelio* pirmąją dalį. Rugpjūčio mėnesį Vilniuje pasirodė Karolinos *Dainelės* (*Piosneczki*). Autorę jos pasiekė rugsėjo pradžioje. Tuo metu (rugsėjo 5 d.) buvo duotas leidimas platinti ir L. Ivinskio kalendorių 1859 metams, kuriame buvo išspausdintas vertimas „Žalčio motė". Spalio viduryje Baranauskas išvyko į Peterburgo dvasinę akademiją. Pakeliui jis keturias dienas praleido Utenoje, laukdamas iš Varšuvos atvykstančio diližano. Apsistojęs buvo pas Praniauskus. Tą savo gyvenimo momentą aprašė *Kelionėje Petaburkan*:

Utenoj sėdėjau par keturias dienas.
– – – – – – – – – – – – – – – – – – – –
Man ten gera buvo. Pasilsėjau dykas.
Kaip sūnų mylėjo mane kanaunykas!
Ir visi teip meilūs, tartum širdį rodo...
Dėl to gera buvo, nei kiek nenusbodo.

Utenos bažnyčioj Panelė Švenčiausia
Ko tau, sūnau, reikia, – tartum klauste klausia?
Tartum sako: – Šaukis, kai bus širdžiai sunku,
Šaukis, sūnau mano, aš paduosiu ranką.
– – – – – – – – – – – – – – – – – – – –

Skiriantis mum buvo apyverksnės akys,
Ir išvažiavau sau sudiev pasisakęs.[1]

[1] Baranauskas 1994, 45–46.

Tai buvo paskutinis poeto ir poetės pasimatymas. Kitų A. Baranausko vasaros atostogų Karolina nesulaukė.

Karolina Praniauskaitė mirė plaučių džiova 1859 m. gegužės 14(26) d. ir buvo palaidota Utenos kapinėse. Ant kapo kryžiaus buvo parašyta:

Śpiewała piosenki małe,
Bogu Wiecznemu na chwałę,
Jego Świętym i Aniołom,
Na pamiątkę przyjaciołom.

(Giedojo giesmeles trumpas
Dievo Amžinojo garbei,
Jo šventiesiems ir angelams,
Atminčiai bičiuliams).

Prieš mirtį Karolina paprašė motiną sudeginti „visus savo popierius. Motina nedrįso priešintis mirštančiosios valiai. Brolio nebuvo namie, o sesuo T. Borisevičienė atvyko praslinkus trejetui valandų po jos mirties ir rado vos kelis sąsiuvinius, išlikusius nepaisant jos valios."[2]

[2] Mikšytė 1986, 180.

Praniauskaitės mirtį spaudoje paminėjo Vilniaus cenzorius P. Kukolnikas. Jai skirtą elegiją parašė M. Akelaitis (liko nespausdinta). Jis pranešė apie poetės mirtį ir J.I. Kraszewskiui. Kitais metais biografinę apybraižą apie ją parašė Felicijanas Rimkevičius. Jis rėmėsi išlikusiais poetės dienoraščio sąsiuviniais. Apybraiža, patikimiausia poetės biografija, buvo išspausdinta 1861 m. Vilniuje išleistame rinkinyje *Po žiarnie* (*Po grūdą*). Vėliau, 1899 m., poetė buvo paminėta *Tėvynės sarge* (Nr. 4). Po to apie ją rašė V. Kapsukas, V. Abramavičius, A. Vienuolis, R. Šaltenis. Specialią studiją jai paskyrė R. Mikšytė.[3]

[3] Ibid., 165–181.

PALIKIMAS. Iš visų Praniauskaitės kūrinių lietuvių literatūros istorijai reikšmingiausia yra jos išversta J.I. Kraszewskio „Žalčio motė". Tai pasaka apie Eglę, žalčių karalienę, kurią sueiliavęs pirmą kartą literatūroje (trilogijos *Anafielas* pirmojoje dalyje *Vitolio rauda*) panaudojo Kraszewskis. Pati trilogija vėliau *Aušroje* buvo laikoma lietuvių tautos šventraščiu. O Praniauskaitę Kraszewskis vadino „Žemaičių gegute" („Zuzula żmudzka"). „Žalčio motės" vertimas pasižymi taisyklinga ir vaizdinga kalba, sklandžiu eiliavimu, tautosakiniu poetiškumu, kūrybiškumu. Manoma, kad Praniauskaitė buvo susipažinusi su S. Valiūno kūryba[4], kurios atgarsių pasitaiko jos eilėse. Pvz., panašiai pradedama Valiūno „Birutė" ir Praniauskaitės „Žalčio motė". „Birutė":

[4] Ibid., 174.

Ant krašto marės Palangos miestely;

„Žalčio motė":

Ant pačio krašto, kur baigias Lietuva.

„Žalčio motė" (originalas ir vertimas) galbūt paskatino ir A. Baranauską panaudoti pasakos apie Eglę motyvus *Anykščių šilelyje*:

Čia visais lapais dreba epušės nusgandę;
Kožnoj klaiką nekantrios žalktyčios atrandi.

Čia ąžuolai ir uosiai prie eglėm sustojo,
Lyg tartum čia žalktienė patį apraudojo,
Kai pieno putos vietoj kraujo puta plūdo,
Ir su vaikais iš savo motiniško sūdo
Medžian gailysta virto – pati egle tapo,
Jaunučiukus aptaisė vaikus rūbais lapo.

Laiške H. Weberiui, aiškindamas šias kūrinio eilutes, A. Baranauskas nurodė ir tautosakinius, ir literatūrinius pasakos šaltinius:

> Senobės lietuviai, vieros nežinodami, visus medžius sakydavo, kad iš žmonių išaugę arba persimainę. Atamenu gražią pasaką apie mergą, ažu žalkčio ežeran nutekėjusią, kuriai su dviem sūnais ir viena duktere in tėvus pargrįžus pasiūliotų, jos broliai iš dukterės išgavę žodį, kaip jų sesuo žalktį šaukia. Iššaukę žalktį ir su dalgėm sukapoję. Jų sesuo dasižinojus ir iš gailistos egle tapus; sūnai vienas ąžuolan, kitas uosin, duktė epušėn nuo dievų perversti. Kraševskis šitą pasaką žodis žodin indėjo gražion giesmėn apie Lietuvą *Vytuolio rauda*, o Karolina Praniauskaičia žemaitiškai išguldė ir kalendoriun indėjo 1859 m.[1]

[1] Baranauskas 1994, 323.

Klemensas Kairys (1836–1864)

Klemensas Kairys (kairėje) su Antanu Baranausku

TRIUMVIRATAS. Klemensas Kairys gimė 1836 m. vasario 3(15) d. Liudiškių kaime prie Anykščių. Nuo 1848 m. mokėsi Ukmergės apskrities bajorų mokykloje, 1853 m. baigė jos penktąją klasę. 1854 m. įstojo į Varnių dvasinę seminariją, kurioje mokėsi ligi 1857 m. Kai 1856 m. rudenį į seminariją įstojo Antanas Baranauskas, Kairys iškart su juo susidraugavo. Baranauskas labai vertino savo draugo gabumus („nepaprastų įgimtų gabumų dovaną"), išsilavinimą, interesų platumą („be sugebėjimo kurti eiles lenkų, lietuvių ir lotynų kalbomis, <...> su įkarščiu atsideda laisviesiems menams: tapybai ir raižybai"), lietuvių kalbos išmanymą (norėjo „nors dešimtą dalį" išmanyti to, ką išmanė draugas).[2] Netrukus prie Kairio ir A. Baranausko prisijungė Pranciškus Viksva, kuris studijavo seminarijoje nuo 1853 m., domėjosi Lietuvos istorija. Trys draugai, pasivadinę triumviratu, seminarijoje viešai kalbėdavosi lietuviškai. Kairys ir Baranauskas susirašinėjo eilėmis. Jie skyrė eiliuotus laiškus ir savo draugui Viksvai. Baigdamas Varnių dvasinę seminariją, Kairys sudarė savo „Rimų ir poezijos rinkinėlį"[3], kuriame yra 22 eilėraščiai lietuvių, lenkų, lotynų kalbomis (tarp jų šeši A. Mickevičiaus ir du A. Baranausko).[4] Išlikęs Kairio eilėraštis „Ing skaitytoją" leidžia manyti, jog poetas norėjo parengti savo eilėraščių rinkinį ir lietuvių kalba.[5]

AKADEMIJOJE. Nuo 1857 m. rudens Kairys studijavo Peterburgo dvasinėje akademijoje. 1858 m. rudenį ten nuvyko studijuoti ir Baranauskas. Abu mokėsi Varnių kunigų seminarijos rektoriaus J.S. Dovydaičio pastangomis ir jo parūpintomis lėšomis. Kairys, vėliau ir A. Baranauskas, dalyvavo „Baublio respublikos" (veikusios akademijoje 1857–1861 m.) veikloje, domėjosi kultūriniu bei meniniu Peterburgo gyvenimu, bendravo su Peterburgo universiteto studentais. Apgynęs „Disertaciją iš šventosios archeologijos apie Mozės religiją" („Dissertatio ex archeologia sacra de Mosaica religione") ir „Svarstymą apie grožio pamatus"

[2] Mikšytė 1986, 181–182.
[3] Ibid., 183.
[4] Ibid.
[5] Ibid., 190.

(«Рассуждение об основаниях изящного»), 1861 m. birželio 26 d. Kairys baigė Peterburgo dvasinę akademiją teologijos magistro laipsniu.

KAUNE. Baigęs akademiją, Kairys buvo paskirtas vikaru į Rokiškį, greitai po to – Kauno gimnazijos kapelionu, kadangi buvęs kapelionas A. Gabševičius buvo ištremtas. Persikėlęs į Kauną 1862 m. pradžioje, Kairys mokytojavo gimnazijoje, kartu buvo Bernardinų bažnyčios prižiūrėtojas. Tuo metu Kaune vyko politinės manifestacijos bei demonstracijos, kuriose aktyviai dalyvavo moksleiviai. Žandarų viršininkui buvo pranešta, kad „Kauno gimnazistų įžūlumas pranoko visas ribas".[1] Todėl gimnazijoje iki 1862 m. pavasario „prie kiekvienos klasės durų stovėdavo ginkluotas puskarininkis".[2]

1862 m. vasarą Kairys su Baranausku važinėjo į Varnius, gruodžio 12 d. Baranauskas iš Peterburgo išvyko į Miuncheną. Pakeliui jis sustojo ir pernakvojo Kaune pas Kairį, jo bute prie Bernardinų bažnyčios. Tai buvo paskutinis artimiausių draugų pasimatymas.[3]

SUKILIMO VERPETUOSE. 1863 m. sausio 22 d. Lenkijoje prasidėjo sukilimas, kuris netrukus (vasario pradžioje) persimetė ir į Lietuvą. Jau sausio 31 d. iš Kauno gimnazijos buvo pašalinti 16 ketvirtos ir 8 penktos klasės mokiniai. Drauge su jais iš mokyklos išėjo 200 jų klasės draugų. Vėliau apie 50 gimnazistų kovėsi studento Bronislovo Žarskio vadovaujamame sukilėlių būryje. Tvarkai Kauno gimnazijoje palaikyti vėl buvo paskirta ginkluota sargyba. Vasario 2 d. Mintaujoje buvo padaryta krata kunigo V. Šatinskio bute. Kratos metu rasta Kairio laiškų V. Šatinskiui. Juose buvo rašoma ir apie „Baublio Respublikos" veiklą Peterburgo dvasinėje akademijoje. Todėl kovo 3 d. buvo pareikalauta pristatyti į Mintaują Kairį. Kovo 16 d. Kairio bute Kaune buvo padaryta krata, užantspauduoti „visi jo popieriai", o jis pats suimtas ir, žandaro lydimas, nugabentas į Mintaują.[4] Ten Kairiui pavyko įrodyti, kad „Baublio Respublika" nebuvo politinė organizacija, ir jis buvo paleistas. Netrukus Kauno gimnazijos direktorius gavo nurodymą „patikrinti K. Kairio pamokų politinį kryptingumą".[5] Birželio 4 d. buvo neigiamai įvertinta jo pamoka trečios klasės mokiniams apie paklusnumą caro valdžiai. Po kelių dienų jo bute vėl buvo padaryta krata, jis pats „su visais popieriais", dviejų žandarų lydimas, išgabentas į Vilnių. Kratos metu buvo paimtas Baranausko laiškas Kairiui, rašytas 1862 m. kovo 7 d. Jame Baranauskas rašė: „Mane smarkiai paguodė ir nuteikė Tavo susitaikymas su Dievo valia, kad Tu ir sunkiomis aplinkybėmis nepasimetei, nepadėjai ginklo ir tokioje sunkioje kovoje."[6] Birželio 13 d. buvo sudaryta byla „dėl Kairio, Šatinskio, Trečioko, Baranausko ir Duboviko". Birželio 13, 15, 28 d. Kairys buvo tardomas. Remiantis „Baublio Respublikos" narių parodymais, buvo nustatyta, kad jų susirinkimai nebuvo politinio pobūdžio, bet pas Šatinskį rasti laiškai esą aiškiai politinio turinio.[7]

TREMTYJE. 1863 m. liepos 26 d. Vilniaus generalgubernatorius M. Muravjovas pasirašė nuosprendį: „Kairį, leidusį pamokoje, direktoriaus akivaizdoje, pareikšti priešingų aukščiausiai valdžiai minčių, dėl politinio nepatikimumo ištremti į tolimos Permės gubernijos apskritis griežtoje policijos priežiūroje ir uždrausti ateityje auklėti vaikus".[8] Liepos 28 d. Baranausko laiškas, Kairio išverstas į rusų kalbą, buvo išsiųstas vidaus reikalų ministrui, o laiško autorius apibūdintas kaip pavojingas žmogus, „tikrai pritariąs naujosioms neteisingoms pažiūroms".[9] Baranauskas, be abejo, būtų buvęs suimtas, jei nebūtų išvykęs į užsienį. Liepos 30 d.

[1] Mikšytė 1986, 190.
[2] Ibid.
[3] Ibid., 191.
[4] Ibid., 192.
[5] Ibid.
[6] Cit. iš: Ibid., 191.
[7] Ibid., 192.
[8] Ibid.
[9] Ibid.

Kairys buvo geležinkeliu išsiųstas į Peterburgą karo generalgubernatoriui, o iš ten ištremtas į Uralą. 1864 m. gegužės 16(28) d. Klemensas Kairys mirė Verchoturjėje (Sverdlovsko srityje). Baranauskas visą gyvenimą saugojo šviesų savo draugo atminimą.

LIETUVIŠKOJI POEZIJA. Minėtame eilėraštyje „Ing skaitytoją" Kairys sakosi rašąs „iš širdies", ir jam visai nerūpi, ar kas jo žodžius „papeiks", ar jų „negirdės". Svarbu yra eiti tikru keliu, kad ir „per erškėčius". Tuo keliu einama trumpai, bet nueinama

... toli, taip toli,
Net į žemę šventųjų, į dangišką šalį.[1]

[1] Kairio eilėraščiai cit. iš: *Ant upės krašto blindelė auga* 1987, 118–145.

Eilėraštis „Pasveikinimas", rašytas „dienoj Varduvių Tėvo 1856 m. 24 d. gruodžio mėnesio", kupinas šiltų jausmų ir gilios pagarbos savo tėvui:

Ir taip, Tėve mieliausias, duok rankelę savo,
Idant ją pabučiuotų lūpos sūnaus Tavo.

Gyvenk, Tėve, ilgiausiai ant šio žemės šmoto, –
Baisios akys nelaimės tegul Tau nemato,
Ė visad savo ranką sveikata paduoda,
Kad neužpultų diena nerami ir juoda.
Tepagausin ant dirvos Dievas kožną javą
Ir lig juostos priželdžia atolankas pievų, –
Pilnus gurbus galvijų sveikatoj užlaiko, –
Lygiai ir namus saug' nuog visokio klaiko.
Tegul auga pakajus ir meilė tarp savęs, –
Idant visi klausytų – kaip Piemenio avys.

Eilėraštis „Geražodis A[ntanui] B[aranauskui] dienoj varduvių", rašytas „1858 m. Petaburke", birželio 13 d., per šv. Antaną, pradedamas gamtovaizdžiu, kuris tų pačių metų vasarą ras atgarsį Baranausko *Anykščių šilelyje*:

Dienelė brėkšta, ir aušra savo skaistų veidą rodo,
Nakčiai ant vietos nekrutant būti, regis, jau nusbodo.
Nerimasčiuodamas vieversutėlis po linksmai dienelei
Trumpą naktelę trumpyn nutraukė, trupindams giesmelę;
Ir pirma daina dangun nueina kožnądien iš anksto,
Kad kožni metai pirma su vaga artojas išlanksto.
Sušneko žvirblis, sučilbo skregždė, gegužė sukuko,
Ir lakštingėlė viduj krūmelio suskambo tarp rūko.
Kur gręži ausį – iš visų pusių girdi giesmės maldą;
Kožnas paukštelis giedot dėl Dievo žino kaip tai saldu.
Šiltas vėjelis, su žiedų kvapu plaukydams po žemę,
Rugiuos braidžioja, net laukai liula, vilnioms aptemę,
Tada pakalnės ir kalnai čiužant gieda vienu tysu,
Lygiai ir miške, nors ūžia, braška, labai ramu-šviesu.
Da ir kvolduotis rasakylėlis, iškėtojęs naštą,
Skaisčias kaip varis rasos akeles nuleidžia ant krašto.

Šitai pražiūro rytai iš miego akia spindulinga,
Kaip driekt šešėlis nudriekė kalną – medžią pakelingą:
Atėjo diena!..

Toji eilėraščio pradžia buvo virtusi daina, paplitusi visoje Aukštaitijoje.[1]

Lygiai po metų (1859 m. birželio 13 d.) Kairys parašė kitą sveikinimą A. Baranauskui „Tavo šiandieną gražiausia diena". Poetas linki savo draugui Dievo palaimos, sako, jog rytą vakarą mini jį savo maldose:

Vos paskylėjus saulelei ryto
Arba ant dangaus, melsvai dažyto,
Pražibus žvaigždei jau vakarinei,
Duodu atsdusti už Tau krūtinei.

[1] *Ant upės krašto blindelė auga* 1987, 23.

Eilėrašti „Mielas brolau lietuvi kunige Pranciškai", parašytą 1858 m. „Petaburke", Kairys paskyrė savo draugui Pranciškui Viksvai. Eilėraštis pradedamas pasiteiravimu ir susimąstymu, pasvarstymu:

Ar gyvas dogi, ar sveikas esi
Savo šalelėj šiam klaiko čėse?
Seniai besmatėm ramioj trobelėj
Ir kažin kada jau pasmatysma,
Ar kai mum smiltys apguls duobelėj,
Ar kai ant kelio kada paklysma,
Ar maž ir ganant aveles Dievo,
Tam pat kampely – ant vienų pievų.

Poetas pagiria savo draugą už dėmesį gimtajai kalbai, išreiškia jaunatvišką ryžtą darbuotis žmonių labui:

Negaliu tylėt Tau nepagyręs,
Kad myli Lietos gryną liežuvį,
Do mūsų tūlas – do nenumiręs,
Do tvirtos krūtys – širdys nepuvę.
Viso pritenka, ir grūdo yra,
Tegul tik žemėn išdirbton byra.
Sako, nesėjus niekas neaugo,
Vienok gi niekas nesėja spaugo.
Negana sėti – reikia išarti
Ir nuo galvijų uždėti kartį.

Peterburgas (Petaburkas) esąs „didis labai ir garsus", bet ten jam nusibodę, nes „reikia kentėt daug bado", „Kojos nuo vargo nesduod paliesti", negirdėti čižylos, lakštutės, vieversėlio, gegutės, „Vieni tik žvirbliai, varnos, karveliai".

Kur mano linksma dabar šalelė?
Tą Petaburką – tegu jį bala!

Užsimenama apie Baranauską:

Antaniuks mano dažnai atrašo,
Ir aš jam tankiai nuleidžiu raštą

Ant žemaitėlių-kukučių kraštą,
Prašydams sunkos nuo jo nors lašo.

Laiške aprašomi autoriaus įspūdžiai iš apsilankymo Ermitaže ir kitose Peterburgo vietose.

LENKIŠKOJI POEZIJA. Iš lenkiškosios Kairio poezijos minėtini eilėraščiai, skirti Antanui Baranauskui. 1857 m. balandžio 28 d. Varniuose Baranauskas lenkiškai parašė Kairiui skirtą eilėraštį „Pavasaris („Wiosna") su paantrašte „Lakštingalai" („do Słowika"). Eilėraščio pirmoje dalyje vaizduojamas gamtos atbudimas pavasarį, o antrojoje kreipiamasi į Kairį:

Kodėl negiedi, Lietuvos lakštingala,
Džiaugsmo, liūdesio, maldos balsu?[1]

[1] Cit. iš: *Baranauskas* 1995, 1:473.

Paspėliojus, kodėl poetas tyli, tikimasi, kad jisai prabils:

Šiaip, ar taip, tačiau aš viliuosi,
Kad tie srautai, kurie tvenkia krūtinę,
Sugriaus užtvaras, išsiverš iš krantų,
Išplauks kilnia pranašiška giesme.
O jos aidais sugaus girios,
Pragys medžių ir paukščių choras.
Visi laukų ir miškų gyventojai
Užtrauks kartu giesmę:
Erdvėm, giriom ir uolom nuaidės
Dievo galybės ir garbės himnas.

Kairys į tai atsakė Varniuose 1857 m. gegužės 2 d. eilėraščiu „Kun. A. Baranausko dainelės „Pavasaris" (Lakštingalai) aidas" („Echo piosenki „Wiosna" (Do Słowika) pr. X. A. Baranowskiego"), kuriame poeto laurus pranašiškai grąžino savo draugui:

Mūsų krašto miškų giesmininke!
Už ką gi mane vadini Lietuvos Lakštingala?
Juk pats esi vienintelė jos Lakštingala, –
Pats giedi širdies ir maldos balsu.
Akivaizdu, kad tu pralenkei tikrąją lakštingalą,
Ir teisinga, kad Tavo giesmė taip anksti prasidėjo,
Nes Tu pranoksti lakštingalos balsą:
Išgirsiu ją aidint visame pasauly;
Greitai apjuos Tavo kaktą laurai
Iš jaunų lietuviško žilvičio šakelių,
Greitai pažins Tave žymiausi krašto vyrai,
Greitai Tau paspaus ranką mūsų brolių delnas.[2]

[1] Ibid., 478.

Gavęs tokį Kairio atsakymą, Baranauskas 1857 m. gegužės 10 d. Varniuose parašė eilėraštį „Atsiliepiant į pagyrų aidą" („Na pochlebne echo"). Jame rašė:

Ne rojaus paukštis, ne giesmininkė lakštingala,
Kaip kad sidabru skambančiu pavasario aidu skelbi, –

Esu tremtinys, skurdžius, nusidėjėlis.
– – – – – – – – – – – – – – – – – – –
Mano giesmė supinta iš ašarų, skundų, dejonių,
Ir debesiu tvyro prarastos jaunos dienos.
– – – – – – – – – – – – – – – – – – –
Laurai neapvainikuos bejėgės kaktos,
Kurios nebuvo apjuosęs erškėčių vainikas.
Ne kvailiams skirtas geriausių šalies vyrų rankos paspaudimas.
– – – – – – – – – – – – – – – – – – –
Liaukis, Broli, tomis pataikūniškomis giesmėmis
Nežadink mano sieloje maištingų galių,
Kurios Dievo teises niekina ir trypia,
Grįsdamas kelią amžinon pražūtin.
Verčiau nuteik, kad apsiašarojęs ir nusižeminęs
Melsčiausi, budėčiau ir puoselėčiau viltį.
– – – – – – – – – – – – – – – – – – –
Nesiliauk mano sielon diegti
Dangiškų jausmų ir kartu maldauti Dievo,
Kad po išsiskyrimo jie nenuvystų sausroje.[1]

[1] Ibid., 475.

Išvykdamas į Peterburgo dvasinę akademiją, Kairys paskyrė A. Baranauskui eilėraštį „Atsisveikinimas", parašytą Liudiškiuose 1857 m. rugpjūčio 24 d. Eilėraštis rodo, koks tvirtas dvasios ryšys siejo abu draugus:

Sudie, ak sudie, lik sveikas, Broli!
Jau gal paskutinė diena šviečia,
O širdį kausto liūdesys kaip grotom,
Kad Tave turiu apleisti.
– – – – – – – – – – – – – – – – – – –
Sudie, ak sudie tūkstantį kartų,
Nes nuo šiol gal jau neberegėsiu Tavęs.
– – – – – – – – – – – – – – – – – – –
Apkabinu Tave ir lik sveikas,
Tavo vardą išrėš mano širdyje
Atmintis amžinu ženklu be žodžių.[2]

[2] *Ant upės krašto blindelė auga* 1987, 141.

Dar anksčiau, 1857 m. kovo 20 d., Varniuose Kairys buvo parašęs eilėraštį, skirtą ne vienam asmeniui, o visam būriui draugų. Jis vadinasi „Kolegas atsisveikinant" („Na pożegnanie kolegów"). Jame irgi išreikšta elegiška išsiskyrimo su savo bendraminčiais nuotaika:

Burkitės, Broliai, burkitės, mielieji,
Nepraleisdami patogios valandėlės.
– – – – – – – – – – – – – – – – – – –
Baugus nerimas veria kiekvieno mintis.
– – – – – – – – – – – – – – – – – – –
Regim nedrąsius ateities žingsnius.
– – – – – – – – – – – – – – – – – – –

Iš kur imasi tas liūdesys,
Paprastai gaubiantis tiktai kapus?
Iš kur tas nepatirtas ilgesys sieloje,
Tarsi durklu padaryta žaizda?..
Rodos, paskutinį kartą čionai
Susirinko gausus mūsų brolių būrys.
Galbūt ilgam mus išsklaidys likimas –
Tikriausiai ir visai suduš viltys;
Nes šis pasaulis yra banguojanti jūra:
Vienus išmeta ant gyvenimo kranto,
Kitus nubloškia į svetimą šalį
Ir, žinoma, šitaip nugali žmogų.[1]

[1] *Ant upės krašto blindelė auga* 1987, 135, 137.

Jau būdamas Peterburge, eiliuotą laišką lenkų kalba 1857 m. Kairys paskyrė savo buvusiam kolegai Varnių kunigų seminarijoje Juozapui Baranauskui. Jame užsimenama ir apie Antaną Baranauską:

Patyriau daug mielų džiaugsmų,
Kurių vienintelis šaltinis ir siela
Buvo Tavo pažįstamas Antanas.
– –
Buvome abu linksmi ir sveiki
Kaip jaunas dvikamienis medis,
Kupinas syvų ir kvapnių žiedų...
Bet štai nei iš šio, nei iš to Giesminyką
Staiga palieku, užsimojęs atsiskirti,
Ir bėgu, bėgu, kur mane lakiais sparnais
Neša galingas sielos įkarštis
Per vandenų plynes ir siaučiančias bangas...

Tačiau atstumas draugų neišskyrė – „bendras kamienas" liko „stiprus ir galingas",

Nes jo nepalietė jokia suteršta ranka,
Pasišovusi perplėšti išsišakojusį liemenį.

Adresanto tikslas – pasisemti kaip galima daugiau mokslo:

Reikia dėti visokių pastangų,
Kol prisirankioji mokslo – kaip po lašelį rasos,
Dangaus nurausvintos ankstyvą rytą,
Sodrios, pasislėpusios po lapais,
Nes ne kartą labai suspaudžia širdį,
Kad mažai turime mokslo, kokio reikia.[2]

[2] Ibid., 143, 145.

Klemensas Kairys lietuvių literatūros istorijai reikšmingas kaip Antano Baranausko artimiausias bičiulis ir bendramintis, skatinęs jo poetines aspiracijas, o Kairio „Dienelė brėkšta" – pirmasis Baranausko *Anykščių šilelio* želmuo – įsitvirtino tautos atmintyje kaip dainuojamosios poezijos kūrinys.

Edvardas Jokūbas Daukša (1836–1890)

BIOGRAFIJA. Edvardas Jokūbas Daukša (Daukšys) gimė 1836 m. gegužės 1(13) d. Biržuose evangelikų reformatų šeimoje. Jo tėvas Kristupas Kazimieras Daukša buvo Biržų reformatų parapinės mokyklos mokytojas, pirmosios lietuviškos lietuvių kalbos gramatikos ir lietuvių–lenkų kalbų žodyno autorius. Anksti netekęs motinos, Edvardas augo su seserimi Emilija, broliais Adomu, Vladislovu ir dar dviem broliais iš antrosios tėvo santuokos. Mokėsi Biržų evangelikų reformatų parapinėje triklasėje mokykloje. Po to 1848–1852 m. reformatų sinodo lėšomis mokėsi Kėdainių penkiaklasėje mokykloje, o 1852–1855 m. – Slucko gimnazijoje. Baigęs gimnaziją ir gavęs neturto pažymėjimą, 1855–1856 m. studijavo mediciną Maskvos universitete. Ten pradėjo domėtis ir Lietuvos istorija, lietuvių tautosaka. Tikėdamasis gauti stipendiją, 1856 m. jis persikėlė į Dorpato (Tartu) universitetą, kur toliau studijavo mediciną. Tačiau 1858 m. vėl dėl stipendijos perėjo į teologijos fakultetą, kuriame pastudijavo apie pusmetį ir išvyko į Karaliaučiaus universitetą „klausyti lietuvių literatūros", nes norėjęs „geriau susipažinti su lietuvių kalbos ir senųjų rašytojų tyrinėjimu", pasirengti „skleisti švietimą tarp paprastų žmonių".[1] 1860 m. grįžęs iš Karaliaučiaus, apsigyveno Vilniuje, vertėsi privačiomis pamokomis, buvo vadinamas „Berlyno akademiku".[2] Bendravo su L. Kondratowicziumi–W. Syrokomle, su būsimaisiais sukilėliais Jakóbu Gieysztoru, Franciszeku Dalewskiu. Laidojant Syrokomlę (1862 m. rugsėjo 19 d.), pasakė atsisveikinimo kalbą, kuri vėliau buvo nusirašinėjama ir platinama.

> Tamsu, tamsu ir niūru mūsų tautos padangės horizonte, – kalbėjo Daukša. – Šiandien mūsų Lietuvoje nėra tautos genijų, liko tik talentai. Nuėjo nuo šiuolaikinio gyvenimo scenos didieji pranašai, didieji žodžio menininkai, lygiai kaip didieji kalavijo didvyriai. <...> Likimas iš mūsų protėvių atėmė valdžios skeptrą, iš mūsų – jėgą, o pastaruoju metu tarsi skubėjo iš mūsų tautos išplėšti mums brangiausius poetus ir apskritai dorus bei šviesius žmones. Mickevičius, Slovackis, Lelewelis, Čartoriskis ir tiek mūsų universiteto profesorių tarsi vienu mirksniu išnyko iš mūsų tarpo ir nuskurdino taip stipriai juos mylėjusį gimtąjį kraštą <...>.

Konstatavęs negailestingos lemties padarytą skriaudą, kalbėtojas iškėlė Syrokomlės nuopelnus:

> Nutilus Kauno lakštingalai Adomui, iki šiol mums Lietuvoje giedojo Vilniaus vieversys Vladislovas Sirokomlė. Taip, jis buvo tikras vieversys, apdainavęs mūsų laukus ir pievas, jis buvo ir balandėlė, burkuojanti graudžią idilišką meilės dainelę – širdingas, visų suprantamas kaimo dainius, ištikimas ir mylimas mūsų gamtos paslapčių ir kaimo žmonių širdžių patikėtinis.

Jo raštus visi godžiai skaitę,

> <...> nes visi jį, kaip ir jis taip pat visus, suprato. Taip, jis suprato visus, nors ir kitaip negu didysis Adomas. Nepervėrė sielų gelmės jis erelio žvilgsniu, bet nuoširdžios ir tyros meilės kupina širdim atspėjo visas mūsų širdžių paslaptis. Jis išsakė mūsų tautos vargų, nusivylimų ir nelaimių skundą ir širdgėlą.[3]

[1] *Ant upės krašto blindelė auga* 1987, 30.
[2] Ibid., 37.
[3] Ibid., 221–222.

Gyvendamas Vilniuje, Daukša lankydavosi ir Jaunsvirlaukoje (Svirlaukyje) pas gydytoją Petrą Smuglevičių, kur buvo besiformuojąs lietuvių kultūros židinys, kur kurį laiką gyveno S. Daukantas, M. Akelaitis, viešėdavo lietuviai studentai iš Peterburgo ir Dorpato universitetų.

Prasidėjus sukilimui, 1863 m. sausio 25 d. Daukšai, jo prašymu, buvo išduotas tarnybos pažymėjimas, ir jis išvyko į Biržus. Ten gyveno pas tėvą, užmezgė ryšius su sukilėliais. Gegužės viduryje įstojo į E. Liutkevičiaus vadovaujamą būrį, iš kurio grįžo rugsėjo mėnesį. Spalio pabaigoje buvo sunaikintas E. Liutkevičiaus būrys, o lapkričio pabaigoje suimtas Daukša. Karo lauko teismas jį nuteisė 16 metų katorgos. Paskui, atsižvelgiant į tai, kad savanoriškai pasitraukė iš sukilimo, bausmė sumažinta iki 12 metų. Daukša buvo ištremtas į Tobolską, kur dirbo raštinėje. Po 1866 m. amnestijos, kuri perpus sutrumpino katorgos laiką, dirbo valdininku Pavolgio geležinkelyje. 1884 m. grįžęs į Lietuvą, apsigyveno pas brolį Vladą prie Papilės. Tačiau po metų brolis mirė, ir Daukša išvyko gimtųjų Biržų link. Jis „šešerius metus klaidžiojo po Lietuvą" kurstydamas anticarines nuotaikas. Buvo apkaltintas valkatavimu ir uždarytas į Šiaulių kalėjimą. Išleistas vėl klajojo, „buvęs apsikrovęs įvairių kalbų (lietuvių, lenkų, rusų, vokiečių, prancūzų, net hebrajų) knygomis, vis kažką rašinėjęs". 1890 m. žiemą Žardinių kaimo gyventojas Ramutėnas aptiko Daukšą sušalusį pakelėje netoli Biržų. To kaimo kapinėse (netoli Parovėjos) jį ir palaidojo.[1]

[1] Mikšytė 1985, 167.

PAŽIŪROS. Daukša buvo antiunijinių pažiūrų. Jis norėjo matyti Lietuvą nepriklausomą nuo Lenkijos. Jau Dorpato universitete nesutaręs su lenkų studentais „dėl savo lietuvių–slavų idėjų."[2] Kokios buvo tos „lietuvių–slavų idėjos", paaiškino Vidaus reikalų ministrui adresuotame prašyme, kuris buvo persiųstas Vilniaus generalgubernatoriui, po to – Tobolsko gubernatoriui:

[2] Ibid., 151, 166.

> „<...> išstudijavęs lietuvių tautos istoriją ir buitį, priėjau išvadą, kad jos likimas turi būti visiems laikams susietas su Rusija ir kad lietuviai, kaip ir kiti slavai, gali vystyti savo tautiškumą tik kartu su rusų tauta ir žengti pirmyn švietimo keliu, naudodamiesi kartkartėm gyvenime vykdomomis labdaringomis reformomis ir nesistengdami nutraukti ryšių su Rusija, kaip galvojo sukilę lenkai".[3]

[3] Ibid., 166.

Tačiau tai buvo žodžiai, parašyti diplomatiniais sumetimais, siekiant apsiginti. Faktiškai Daukša kovojo prieš carizmą, dalyvavo sukilime. Karo lauko teismas jį apkaltino

> <...> dalyvavus E. Liutkevičiaus būryje adjutantu, saugojus revoliucinį antspaudą, aktyviai susirašinėjus su Centriniu komitetu ir kitais sukilėlių būrių vadais, sudarinėjus mirties nuosprendžius ir juos skaičius žmonėms, E. Liutkevičiaus nuteistiems pakarti ar sušaudyti <...>.[4]

[4] Ibid., 165.

Buvo priskirtas „antrajai politinių nusikaltėlių kategorijai, pabrėžiant, kad jis tardymo metu nepareiškė jokio apgailestavimo".[5] Grįžęs iš tremties ir klajodamas po Lietuvą, Daukša „protestuodavęs prieš maldas už carą bažnyčiose. Vengęs viso, kas buvę pažymėta dvigalviu ereliu: pinigų, pašto ženklų, geležinkelio. Sakydavęs anticarines kurstančias ir „spiritualistines" kalbas."[6] Uždarytas į Šiaulių kalėjimą

[5] Ibid.

[6] Ibid., 167.

už valkatavimą, teisme „kalbėjęs vien lietuviškai".[1] Tokios poeto nuostatos išreikštos ir jo kūryboje:

> E. Daukšos eilėraščiuose atsispindi bręstanti nacionalinio išsivadavimo judėjimo atmosfera 1863 m. sukilimo išvakarėse. Savo visuomeniniais idealais poetas atstovavo šviesiausiai Lietuvos jaunimo daliai, kuriai būdinga blaivi antiunijinė samprata: kovoti ne vien už Lietuvos išvadavimą iš carizmo vergovės, bet ir už jos atsiskyrimą nuo Lenkijos.[2]

Panašios prasmės yra ir Daukšos įrašas jo eilėraščių rinkinyje: „Žymiai naudingiau rašyti atsišaukimą į lietuvius kaip į lietuvius, bet ne lenkus, nes jei lietuviai iki šiol ėjo vedami šūkio „už Lenkiją", tai tik vien siekdami pagerinti savo buitį ir degdami religiniu fanatizmu kitatikiams. Žymiai energingesnė ir naudingesnė būtų tokia lietuvių pagalba kokiai nors tautai ir jai pačiai, jei greta kosmopolitinio klausimo dėl laisvės, lygybės etc. būtų kalbama apie tautos dvasią, [kreipiamasi] į brangiausią šalį, į taip stipriai mylinčią ir giliai jaučiančią lietuvių tautą."[3]

POEZIJA. Daukšos poezija išliko sąsiuvinyje (320 albumo formato puslapių), į kurį jis, dar mokydamasis Slucko gimnazijoje, ėmė nusirašinėti savo mėgstamų poetų eilėraščius, dainas, patarles ir priežodžius, mintis iš perskaitytų knygų, savo paties vertimus, originalius eilėraščius lietuvių ir lenkų kalbomis. Paskutinis Daukšos eilėraštis „Mes vienos puokštės du žiedai" parašytas 1858 m. birželio 10 d. ir skirtas bičiuliui Antanui Valickiui. Daukša jį parašė išvykdamas į Karaliaučiaus universitetą. Vėliau į tą patį sąsiuvinį rašinėjo Valickis, kuris ir anksčiau į jį buvo įrašęs vieną kitą eilėraštį (pasirašinėjo Zaglobos slapyvardžiu). Valickis nurašinėjo eilėraščius lenkų, rusų, vokiečių kalbomis. Jo nuorašai daryti 1858–1903 m. laikotarpiu Rygoje, Dorpate, Pernu ir kt. vietose. Valickis rašė tik lenkiškai. Jis, kaip ir Daukša, dalyvavo 1863 m. sukilime ir dėl to nukentėjo.[4]

Iš LIETUVIŠKOSIOS Daukšos poezijos labiausiai žinomas jo eilėraštis „Ant upės krašto blindelė auga":

> Ant upės krašto blindelė auga,
> Ant tos blindelės balti žiedeliai.
> Niekas blindelės, niekas nesaugo,
> Pučia vėjelis, krinta lapeliai.
>
> Ant krašto sodžiaus, baltam kiemelyj,
> Graži ir skaisti gyven mergelė,
> Niekas nesaugo mergos – gražybės,
> O kasdien jauni, šaunūs berneliai,
>
> Ar vasarėlė, ar tai žiemelė,
> Ant baltų žirgų, pilni puikybės,
> Gražią mergelę kasdien aplanko, –
> Ir ant širdelės o kaip jiem sunku![5]

Tačiau tokie poetiški tėra trys pirmieji eilėraščio posmai. Toliau eilėraštis virsta nesklandžiai sueiliuotu pasakojimu apie tai, kaip ištekėjusi mergelė pagimdė

[1] Mikšytė 1985, 167.

[2] *Ant upės krašto blindelė auga* 1987, 35.

[3] Ibid., 237.

[4] Mikšytė 1985, 176.

[5] Daukšos eilėraščiai cit. iš: *Ant upės krašto blindelė auga* 1987, 147–203.

dvynukus – sūnų, kuris būsiąs kareivis ir labai didis mąstytojas, ir dukrą, kuri būsianti „pirma svieto gražybė".

Graži liaudies dainos stilizacija yra eilėraštis „Žalias lapas...":

Žalias lapas. Sraunios upės.
Balti dobilėliai.
Stov žirgelis pabalnotas,
Kamanom žabotas.

Sėd bernelis ant žirgelio,
Kepurėlė rankoj.
Stov mergelė prie šalelės,
Kieliškėlis rankoj.

Susimilkit, nebepilkit,
Aš daugiau negersiu.
Toli mano tėviškėlė,
Negaliu parjoti.

Gražus tamstos juodžirgelis
Parneš namolėlio,
Siuntė mane motinėlė
Ant girią lapelių.

Aš atnešiau žalių lapų,
Išklojau lovelę.
Aš toj lovoj negulėsiu,
Tamstos nemylėsiu.

Pasiremdamas karo dainos konstrukcija ir stilistika, poetas kuria originalius vaizdus, kupinus rūsčios vyriškos jėgos:

Laukai žaliuoja, miškai puškuoja,
Totoriai joja, jojant kalbėjo:
„Gražūs yr dvarai Lietuvos žemėj,
Nes vyrai stiprūs ir žiobriai piktūs."

Kaip tuos vyrus pergalėti?!
Kaip tuos žiobrius išnaikinti?!

Milžinai vyrai, galiūnai žiobriai,
Niekas su jais nepasiramuosis,
Gana dūmoti, gana kalbėti,
Marias perplauksi, uosį sulenksi,
Bet anų vyrų, nei žiobrių
Niekaip nepergalėsi.

Originalios liaudies dainų stilizacijos yra eilėraščiai „Vieversėlis“, „Daina“, „Kregždūnėl, lakūnėl...“, „Šokinėkim...“. Meilei be atgarsio skirtas eilėraštis „Meilė!..“ O tėviškės ir Tėvynės meilė darniai išreikšta eilėraščiu „Ten, kur tarp girių mūsų Nemuns teka...“, tarsi pranašaujančiu P. Vaičaičio „Yra šalis“:

Ten, kur tarp girių mūsų Nemuns teka,
Kur ant jo vandenio šimtai laivų plauko,
Tenai mielosios mano yr nameliai, –
Ten kožną kartą mąstis mano seka,
Tenai man mano širdies balsas šaukia.
Ten, kur gimtinės slėnės ir kalneliai,
Tenai aš gimęs esu, ten mirt noriu, –
Kur mano tėvas, močia žemėj guli,
Kur užgirdau aš pirmkart kalbą savo,
Kur visi broliais man kapuos ir trobos'.

Daukša išvertė į lietuvių kalbą tris ištraukas iš A. Mickevičiaus *Konrado Valenrodo*, tarp jų ir „Neris, gimdytoja upelių mūsų“, kurią kiek anksčiau buvo pirmąkart išvertęs V. Ažukalnis. Šalia L.A. Jucevičiaus, V. Ažukalnio jis yra vienas pirmųjų A. Mickevičiaus poezijos vertėjų į lietuvių kalbą.

LENKIŠKUOSE Daukšos eilėraščiuose vyrauja patriotinės temos ir idėjos. Eilėraštyje „Pokalbis su tėvu apie vaikystę ir senus laikus ir apie lietuvybę“ („Rozm[owa] z ojcem o dzieciństwie i starych czasach, i o litew[sczyźnie]“) klausiama ir atsakoma:

Pasakyk, Jokūbai, visų brangiausias,
Kas mieliausia, be artimųjų ir Dievo,
Ar kartais ne gimtoji šalis?
Taip, nes kas gi už gimtinės slenkstį
Gali būti mieliau širdžiai ir protui?

Ilgame eilėraštyje „Lietuvai“ („Do Litwy“) poetas siunčia karštą maldą Dievui už savo Tėvynę, žavisi jos gamta ir žmonėmis:

O gimtoji šalie, brangioji Lietuva,
Už tave siunčiu karštą maldą Dievui.
Ant tavo altoriaus lieju graudžias ašaras,
Visagaliui ir tau giedu amžiną šlovę.
Tavo kalvoti laukai javais liūliuoja,
Tavo pušynai, neįžengiamos girios,
Žalios pievos, lietaus ir rasos drėkinamos,
Sodria žolele sužaliavusios, gėlių nusėtos,
Man mieliau už viską, už rojų ir už dangų.
Būti Lietuvoje tarp lietuvių, ko daugiau reikia.
Argi ten ne graži žemė, ar ne gausūs derliai,
Ar ne tėvynės dangus, ar ne brolių gryčios,
Ar tie žmonės, nors paprasti, bet labai dori,
Nesiveržia į šviesą ir visokius mokslus?

Poetas apibūdina tų žmonių charakterį:

Negreitai jie pamils, ilgai nepasitikės,
Ilgai su tavim nesileis į artimą draugystę,
Bet kai pajus tavo sielą ir kai pažins tave,
Gyvybę paaukos, dangum dievagosis.
Toje paprastoje kaimiečio krūtinėje tiek kilnių jausmų,
Kad gera su jais susidurti ir į juos pasinerti.
Arba tos skaisčios sielos dailių lietuvaičių,
Gražių kaip puiki rožė, tyrų kaip žydra žiemė,
Kuklių kaip nuošalėje žydinti žibutė,
Skaisčių ir nekaltų kaip dangaus angelėlis.

Pamilti tokią lietuvaitę ir būti jos pamiltam – neapsakoma laimė:

Taip, visa pasaulyje atiduosi už apkabinimą [...] ilės,
Už jos mielą žvilgsnį, už tą palaimingą rojų.
Apsiimčiau amžius kentėti žiaurią pragaro ugnį,
Tūkstantis kančios metų už mylimos delno paspaudimą
Dosniai atlygintų.

Dori žmonės, jų gražios ir skaičios dukros – tikrasis Lietuvos turtas, ir poetas tvirtai tiki šviesia kilnia savo Tėvynės ateitimi:

Tai sakykit, ar Lietuva, turėdama tokias dukras,
Tuos skaistumo, grožio, kuklumo pavyzdžius,
Ir tokius dorus žmones, nėra pakankamai turtinga?
Tu už visas turtingiausia, brangi tėvyne,
Mano protėvių žeme, nes turi tokius vaikus.
Nes argi lietuvių tauta, nors su sena sermėga
Ir baltais trinyčiais, nėra Dievo vaikas?..
Taip, yra! Ir jos dvasia veltui neišnyks.
Tikiu, brangioji Lietuva, tavo būsimąja galybe,
Tikiu, kad tavo tauta aukštai iškils
Ir sutraukys jai pragaištingų užmačių pančius.
Tą tikėjimą savo krūtinėje puoselėsiu amžinai,
O mano siela išsaugos jį net anam pasauly.
– –
Liautis tikėjus Lietuva, jos šviesia ateitimi,
Būtų sunkiau negu pati nebūtis.
– –
Verčiau nebūties miegui užmerkti akis,
Negu gyventi be tavęs, o mieloji Lietuva,
Švenčiausioji Lietuva, o mūsų Tėvyne.

Poetas išskleidžia visą savo patriotinių jausmų turinį:

Visa tai, kas yra tavo, myliu be galo:
Tavo žmones ir tavo žemę, pievas, laukus, miškus,
Tavo istoriją, Lietuva, senovę ir dabartį,

Padavimus, sakmes, šiaudinį ar skiedrų stogą,
Papročius ir tą kalbą, taip maloniai skambančią,
Kuri išliko neliesta, ištvėrė tiek amžių.
Tuos garsus mūsų brangiausios, nes gimtosios kalbos,
Mūsų protėvių, gediminaičių kalbos,
Kurią šiandien moka tik kaimietis ir nenori žinoti ponai.
Arba tas ilgesingas, tęsiamas mūsų dainelės skambesys...

Lietuviai – drauginga tauta, širdingai priglaudžianti į savo glėbį kiekvieną sugrįžtantį. Tautiečių santykiai – tai draugiški šeimos narių santykiai:

Ar negali sugraudinti jautraus lietuvio,
Kai, ilgai nebuvęs, ant tėviškės žemės
Atsistoja virpančia širdim, o visa šeima –
Tai visa jo tauta, šventa, dora tauta –
Priima jį išskėstom rankom į savo glėbį.
O! Tada jo širdyje išnyksta visas kartėlis.
Taip brolis brolį sutinka, lietuvis – lietuvį,
Tėvai savo vaikus, Lietuva savo sūnų.

Tačiau ne visi nusipelno būti taip priimti, ne visi verti, kad juos tauta priglaustų:

Yra sūnų išgamų,
Be tėvynės meilės vaikais būti nevertų.
Yra tokių, kurie papročių ir gimtosios kalbos
Mielo lietuviško skambesio negirdi, nenori girdėti
Ir gėdisi savo brolių iš tuščio išpuikimo,
O mus, mus, jos sūnus, rakina grandinėmis,
Mūsų laisvę, laimę parduoda už auksą,
Kankina, lakdami kraują, kad galėtų
Patogiai rūmuose gyventi su purvina sąžine.

Jei taip būtų kur kitur, ne Lietuvoje, jų jau nė pusės nebūtų likę, bet čia juos gelbsti lietuvių gailestingumas:

<...> mūsų širdys, doros lietuvių širdys,
Virpa vien nuo minties apie kraujo praliejimą,
Ir verčiau lietuviai kentės, dejuos, gyvi mirs
Negu baus piktadarius. Nukryžiuotas Išganytojas
Jiems pavyzdys, kaip dvasia, paniekinusia kančias,
Ištverti ir nugalėti – priimant smūgį iš jų rankų.

Eilėraštyje „Du debesėliai“ („Dwa obłoczki“) poetas jau pasirengęs kovai dėl Tėvynės laisvės:

O dabar mano šūkis: ištikimybė ir drąsa,
Šiandien sūnaus priedermės
Šaukia mane ten, kur Žemaitija ir Lietuva
Ir kur netrukus dėl jų prasidės kova.

Panašus ryžtas išreikštas ir bičiuliui Antanui Valickiui skirtame eiliuotame laiške „Mes vienos puokštės du žiedai", kurį pasirašė *Lietuvis-Demokratas*. Pagrindinė laiško idėja – laisva Lietuva, nepriklausoma nei nuo Rusijos, nei nuo Lenkijos:

Mes vienos puokštės du žiedai,
Tikri broliai, vienos motinos vaikai.
Puokštė, motina yra šventoji Lietuva,
Mes, jos teisėti vaikai, jos sūnūs.
Ji nelaisvėje, lig šiol prislėgta,
Mes – tarnai ir belaisviai,
Bet kada nors trūks tie nelaisvės pančiai,
Ir patys galėsime laisvai tvarkytis.
O mūsų motinos, šiandien belaisvės,
Skruostus nutvieks laisvės aušra.
Vėliau, mano brangus, mielas Antanai,
Kai išsivadavimo šūkis suskambės,
Ne Maskvos ar Lenkijos vardu,
Bet Lietuvos vardu, būk kovojančių gretose!
Jei tėvynės meilė tavyje neužsnūs,
Jei bus laisva lietuvio širdis
Ir jei tavyje pažangos žiedas prigis,
Aš visada tavo brolis ir draugas visur.

Eilėraštyje „Dainelė apie gimtinę" („Dumka o rodzinie") Tėvynės likimas poetui asocijuojasi su kylančio tamsaus debesies nešama jėga, kuri neatspėjama. Debesis gali prapliupti „šventu lietum" arba „sunkia kruša", jo jėga gali būti išganinga ar žudanti. Tačiau

Kad ir kas būtų, jis man brangus,
Nes jame glūdi slapta jėga,
Kuri mano širdį kaip geležį
Magnetas pritraukia.

Taip poetas savo likimą susieja su Tėvynės likimu, o paslaptingas debesis jam tampa Lietuvos simboliu:

Jo šniokštime man vaidenasi
Visos Lietuvos dejonės.
O tas raudonas pakraštys,
Tarsi kaspinas jį apjuosęs, –
Tai ištryškęs lietuvių kraujas,
Tų Lietuvos skriaudžiamų sūnų.
Jo besikeičiantys pavidalai –
Tai ženklai, iš kurių
Gali puikiai skaityti
Lietuvos nelaimes.

Tačiau poeto vaizduotėje nugali šviesioji Lietuvos ateities vizija:

Tegyvuoja Lietuva, javų turtinga,
Pačių lietuvių mylima,
Ir praslinkus dar tūkstančiui metų,
Ji nebus Viešpaties paniekinta.
Argi tasai, kuris nušvietė ją savo šviesa,
Laimės aukuro jai būtų neįkūręs.

*

Nuplauks amžiai ir tūkstančiai amžių,
Ateis metai, kai šviesos šaltinis saulė
Nušvis Lietuvai laimingesniais laikais,
Jūs, palikuoniai, tą tiesą išvysite.
Kai taip atsitiks, kape mūsų kaulai
Sujudės, sudrebės – iš užplūdusio džiaugsmo.

„Tegyvuoja Lietuva"

Asmeninis emocinis poeto pasaulis būdingas romantikams, jis skaudus, liūdnas ir dramatiškas:

Niūrūs vaizdai ir liūdnos mintys,
Tau, pasauli, visai nepasiekiami, –
Visa mano laimė. Ja mano krūtinė kvėpuoja.

Poetui vaidenasi kapai, naktis, „niūrus ruduo", „stingdanti žiema" – kur jau nėra „nei šviesos, nei šilumos". Jo akys pilnos ašarų, krūtinę varsto nežmoniškas skausmas, jo susikrimtusi siela girdi tik liūdnus, širdį plėšiančius garsus arba dejone gaudžiančius varpus.

<...> dabar pro liūdesio stiklą į viską
Žvelgiu, nes kitaip žiūrėti negaliu,
Nes mano sielą žiaurus skausmas
Sugėlė – tebegelia dabar ir visados gels,
Kol Dievuje užmerksiu ašarotas akis
Amžių amžiams.

„Niūrūs vaizdai"

Liūdesys yra poeto įkvėpimo šaltinis, meilės sąlyga ir laimės pagrindas:

Aš net laimės be ašarų nesuprantu,
Be ašarų, be liūdesio, gailesčio ir ilgesio.
Moku mylėti tik niūrias sielas;
Be liūdesio mano siela nepatiria jokio pakilaus jausmo.
Moteris, nors būtų ir dorybingiausia,
Jei jos lūpose vien juokas ir nėra ašaros akyse, –
Nepripažįstu tokios, ji mano sielos nejaudina.

Mano pasaulis – niūrios nakties ir sutemų pasaulis;
Vidudienio saulė žeidžia man akis.

„Aš net laimės..."

Poetas jaučiasi našlaitis, gyvenąs „neramiais laikais", kai „visur švilpia kulkos", o visi artimieji jau kapuose.

Šiandien aš, vargšas ir našlaitis,
Velkuosi per miškus ir balas
Nudriskusiais nešvariais marškiniais.

„Našlaitis"

Pasaulis poetui svetimas ir atšiaurus, panašus į pamišėlių namus:

Kažko atšiauru šitame pasaulyje,
Kaip pamišėlių namuose,
Vienas pats nežino, kur lekia,
Antras keikia – nežinia ką,
Trečias juokiasi – nežinia iš ko,
Juokiasi, kai kiti verkia;
Anas vėl saviškai verkšlena
Tuo metu, kai kiti šoka.
Taip kažko atšiauru, ir taip beprotiška,
Vien tik šėlas, vien kvaitulys,
Vien tiktai užsimiršimas,
Vaiduokliškas sapnas, tuščios iliuzijos.

„Kažko atšiauru..."

Daukša buvo „poetas, kuriam kūryba nebuvo žaidimas rimais, bet dvasinis atsivėrimas".[1] Jis – vienas iš meilės lyrikos pradininkų lietuvių poezijoje.

[1] Mikšytė 1985, 184.

> Jis pirmasis įtvirtino romantikų požiūrį į eilėraštį, kaip į asmeniško išgyvenimo išraišką. Jo eilėraščiuose atsiveria natūralus žmogus, atviras gyvenimo pilnatvei. <...> Įtikinanti visa jo eilėraščių tauri etinė atmosfera. <...> E. Daukšos eilėraščiams būdingas stiprus autentiškumas ir biografizmas. <...> Aštrūs ir kampuoti, netobuli ir nedekoratyvūs jo eilėraščiai žavi dvasiniu tikrumu ir energija.[2]

[2] Ibid., 183.

Romantines lietuvių poezijos raidos tendencijas, išryškėjusias XIX a. vidurio poetų (K. Praniauskaitės, K. Kairio, E. Daukšos) kūryboje, apibendrino Antanas Baranauskas – antroji po Kristijono Donelaičio lietuvių poezijos viršukalnė.*

* Žr. šią kn., 707–726.

Amžiaus antrosios pusės pradžios (1863–1883) poezija

Dvidešimtmečiu nuo sukilimo iki *Aušros* pasirodymo (1863–1883) žymiausi poetai buvo Antanas Vienažindys (1841–1892) ir Silvestras Gimžauskas (1845–1897), gyvenę kone tuo pačiu metu, sulaukę labai panašaus amžiaus, pirmasis veikęs Šiaurės Lietuvoje, antrasis – Vilniaus krašte. Tarp jų įsiterpia tame pačiame (penktajame) dešimtmetyje gimę, bet ilgiau gyvenę Petras Rimkevičius (1842–1907), Andrius Barkauskas (1843–1897), Adolfas Lapinskas (1844–1909), Uršulė Tamošiūnaitė (1847–1906), Jonas Užupis-Šerenga (1848–1917). Vyresnio amžiaus sukilėliai tremtiniai Anupras Jasevičius (1805–1884) ir Julius Anusavičius (1825–1907) taip pat rašė tuoj po sukilimo, tik toli nuo Lietuvos.

Antanas Vienažindys (1841–1892)

BIOGRAFIJA. Poetas Antanas Justinas Vienažindys gimė 1841 m. rugsėjo 14 (26) d. Zarasų aps., Anapolyje (dab. Rokiškio raj.), kur jo tėvas Justinas, kilęs iš laisvųjų valstiečių, buvo nusipirkęs po 1831 m. sukilimo konfiskuotą Plioterių dvarą. Po pirmgimio Antano jo motina Barbora (mergautinė pavardė – Urbonaitė) beveik pamečiui susilaukė Norberto, Juozapo, Karolinos, Vincento. Staiga mirus tėvui, valdžiusiam Anapolį apie dešimt metų, į dvarą užkuriom atėjo ūkininkas Justinas Stauskas. Gimus Stauskų sūnui Jonui, Vienažindžio vaikai toliau augo pas savo senelį iš tėvo pusės – Juozapą netolimame Gipėnų kaime.

Sėkmingai vertęsis patėvis siekė išmokslinti povaikius ir sūnų. Pasimokiusius pas kaimo mokytoją Gipėnuose bei Dusetų parapinėje mokykloje, Antaną, Norbertą, vėliau Juozapą Vienažindžius J. Stauskas siuntė į Panevėžio bajorų mokyklą. 1727 m. pijorų įkurtos, po 1831 m. uždarytos, o 1840 m. atkurtos mokymo įstaigos pirmąją klasę Antanas pradėjo lankyti 1856 m. Po dvejų metų bajorų mokykla pertvarkoma, ir būsimasis poetas 1861 m. pavasarį gauna jau gimnazijos penkių klasių baigimo pažymėjimą. Tvarkant stojimo popierius, brolių pavardė buvo sulenkinta – iki mirties oficialiuose dokumentuose Antanas rašomas ir pats laiškuose rašosi *Vienožinskiu*. Gimnazijoje visus penkerius metus buvo lenkiškos Šv. Rašto pamokos, rusiškai dėstyta matematika, geografija, gamtos istorija, fizika, istorija, braižyba, mokoma lotynų, vokiečių, prancūzų, o ypač rusų kalbos. Pastarosios disciplinos ir mokyklos biblioteka Vienažindžiui teikė progą susipažinti su grožine literatūra. Spėtina, kad antirusiškas nuotaikas puoselėjusiems mokiniams katalikams didžiausios įtakos turėjo išsilavinę ir energingi gimnazijos kapelionai – Juozapas Silvestras Dovydaitis bei jį pakeitęs Alfonsas Kareiva.

1861 m. rudenį Vienažindys drauge su broliu Norbertu buvo priimtas į Žemaičių kunigų seminariją. Pastarasis po metų grįžo į Panevėžio gimnaziją, šeštąją klasę, o vėliau pasirinko matematikos studijas Peterburgo universitete. Į ten vedė ir teisininku tapusio brolio Juozapo kelias. Tuo tarpu Antanui Varniuose neblogai sekėsi, jis atkakliai siekė kunigystės, lydimas seminarijos vadovybės ir jį aplankančių pažįstamų dvasininkų rūpesčio – pasiturinti Stauskų šeima artimai bendravo su keletu kunigų. Įvairiopos pagalbos ypač prisireikė, kai 1862 m. Vienažindį norėta paimti į kariuomenę. Nuo tarnybos joje išgelbėjo seminarijos sekretoriaus patarimu patėvio duotas kyšis Kauno valdininkams.

1863 m. birželio 14 d. Varnių seminaristų, taigi ir Vienažindžio, akyse sukilėliai miestelyje susirėmė su caro kariuomene. Po dviejų dienų seminarijos vyresnybė, atgrasiusi klierikus nuo minčių imtis ginklo, juos išleido atostogų. Posukiliminių represijų akivaizdoje, iškilus seminarijos uždarymo grėsmei, turintiems pašaukimą trečiakursiams leista ruoštis šventimams. 1864 m. pavasarį Vienažindys tapo diakonu, o 1865 m. vasarį vyskupas Motiejus Valančius, slegiamas prievartinio kraustymosi į Kauną rūpesčių, jį įšventino kunigu. Sumaišties metais kurijai buvo nelengva susigaudyti, kur ir kurie kunigai atsidūrę, todėl primicijantui paskirta tarnystės vieta Panevėžyje pasirodė esanti užimta. Tų pačių metų kovo 24 d. gautas gubernatoriaus leidimas Vienažindžiui eiti Šiaulėnų vikaro pareigas.

Pirmąją parapiją 1866 m. liepą pakeitė Krinčinas, dekanato centras. Senyvas klebonas J. Kobylinskis buvo labai patenkintas vikaru – ne tik patikėjo jam daugelį dekano reikalų, bet ir skyrė savo turto paveldėtoju. Mezgėsi šilti Vienažindžio ir parapijiečių santykiai, kuriuos lėmė tiek jo dainų populiarumas, tiek aktyvi, naujoviška pastoracija. Vikaras subūrė parapijos chorą, nepraleisdavo jokio didesnio

žmonių suėjimo, pasinaudodavo kiekviena proga taikliai, kartais – net eilėtuotai pamokyti tikėjimo bei moralės dalykų.

> Atvažiuos, sako, kunigėlis ant susirinkimo. Tuoj visus sustato, sukomanduoja... „Sustokim dabar ratu ir visi su ukvatu...“ Dainos, bovyklės, juokai... Nusijuokdavom taip, kad net šonus skaudėdavo. O paskui liepdavęs paklausyt, jis pasakysiąs pamokslą... Tai kai jims esą sakyt, e ką gi! ašaros plaukte plaukia. Dainuokite, sakydavęs kun. Antanas, dainuokite dirbdami darbą, kad būtumėte smagesni, dainuokite grįždami iš lauko, tuomi parodysite, kad priimate dalį vargų, paskirtų jums Aukščiausiojo, dainuokite suėjimuose, kad nebūtų laiko ir vietos negeroms kalboms, išsijuokimams, blevyzgojimams.[1]

[1] J. Tilvytis, „Keli žodžiai apie kunigą Antaną Vienožinskį“, *Lietuvių laikraštis* 1905, 23.
[2] Vaižgantas 1998.

Ši būdinga prisiminimų atkarpa ir kiti liudijimai byloja žmones labai mėgus emociškai paveikius Vienažindžio pamokslus. Teisė pamokslauti jam, dekano pagalbininkui, bei dar 26-iems Žemaičių vyskupijos kunigams buvo suteikta išimties tvarka, nes nuo 1868 m. caro valdžia griežtai kontroliavo homilijų turinį, reikalaudama, kad pamokslų sakymas būtų siejamas tik su klebono pareigomis.

Krinčine ir kitose parapijose Vienažindys rėmė pasipriešinimą spaudos draudimui, pats platino religines knygas, paskatino šiai veiklai garsų knygnešį Antaną Krasinską-Voverį. Už pastangas gražiai skaityti poeto dovanojamos knygos ne vienam parapijiečiui tapo svarbiu postūmiu siekti mokslo.

Vyskupo nurodymu įsteigta dekanato bibliotekėlė teikė progos Vienažindžiui toliau lavintis, domėtis filosofija, teologija, ypač mokslo bei religijos santykiu. Jis nuolat kaupė ir nuosavą šios tematikos knygų rinkinį (jį testamentu paliko sesers sūnui Antanui). Kiek vėliau poetas labai domėjosi prancūzų astronomo ir mokslo populiarintojo Camille'o Flammariono veikalais, vaizdžiai kalbančiais apie dievybės apraiškas gamtoje. Mėgo filosofuoti su konfratrais, stengėsi pasirodyti mokytas. Vertindamas išprusimą, ragino lavintis giminaičius, rėmė jų studijas.

Antano Vienažindžio tėviškė

1872 m. kilo Vienažindžio ir naujai paskirto dekano, Pabiržės klebono Tado Lichodziejausko, konfliktas, kurio šaknys – skirtingas požiūris į sielovadą bei kunigo laikyseną. Galimas daiktas, dekano pranešimuose vyskupui buvo atkreiptas dėmesys, kad Krinčino vikaras, artimai bendraudamas su kaimiečiais, nevengia kartu išlenkti taurelės. Šis Vienažindžio biografijos aspektas J. Tumo paliudytas pasakojant apie jo vikaravimą Vainute, kur poetas buvo perkeltas iš Krinčino ir, gerokai nesutardamas su klebonu, gyveno maždaug metus.[2] Nuo 1873 m. rudens jis buvo Breslaujos vikaras, o nuo 1876 m. gegužės pabaigos – klebonas Laižuvoje, Palatvijo parapijoje, šiauriau Mažeikių.

Iš Vainuto metų žinoma Vienažindžio pažintis su knygnešiu Vincu Čižausku bei poetu aušrininku Juozapu Miliausku-Miglovara. O iš Breslaujos laikų išlikusi korespondencijos su Krinčino dainininke Anele Adomonaite nuotrupa – už šios atsiųstą maldą jis atsidėkojo giesmės „Oigi gražus gražus tolimasis dangus“ autografu.

Laižuvoje Vienažindys ėmėsi energingai ūkininkauti, kalėdodamas, anot J. Tumo, „buvo prašus, daug laimėdavo", statė naują klebonijos ūkį. Kasdiene buitimi lygiavosi į turtingesniųjų konfratrų gyvenimą (įsigijo gerą karietą, puošnių baldų), ryžtingai tvarkė savo bei giminaičių finansinius reikalus. Tačiau su jo pagalba pirkusiam dvarelį broliui Vincentui laiške priminė, kad tik darbas ir malda daro žmogų turtingą visais atžvilgiais žemėje ir laimingą po mirties.

Didžiausia parapijos šeimininko atrama buvo zakristijonas Juozapas Ramanauskas, A. Dagio slapyvardžiu siuntinėjęs žinučių į lietuviškus laikraščius ir parašęs atsiminimus apie poetą. Klebonavimo dienų bičiulis – kitas draudžiamos spaudos korespondentas, kaimynas, Akmenės vikaras Juozapas Žebrys. Jo liudijimu, Vienažindys drąsiai laikėsi caro valdininkų akivaizdoje;[1] už ryšius su knygnešiais poetui gresiančią bylą pavyko numarinti kyšiu.

Klebonavimas iki galo neužgožė ankstesnio poeto pomėgio dainuoti savo eiles pačiam pritariant armonika. Jausminga prigimtis reiškėsi tiek sakant pamokslus, tiek draugijoje komentuojant skaitytas knygas. Su amžiumi nesumažėjo ir ūmaus, kartais dargi tūžmingo būdo apraiškų. Krinčine į dekano Tado Lichodziejausko priekaištus reagavęs piktu eiliuotu pamfletu „Kožnas vienas gan per dienas", Vainute jėga išmetęs klebono šeimininkę iš jam patikusio kambario, Laižuvoje Vienažindys botagu plakdavęs pasipainiojusius girtuoklius, su lazda šokdavęs prieš „vakarušninkus". Patikimiausiu liudijimu, „jausmas gerumo viršydavo, nors ir piktumas būdavo didelis".[2]

1891 m. rudenį sunegalavęs, Vienažindys gydėsi Varšuvoje, Tartu, Rygoje, bet tai negelbėjo. Dar 1884 m., per miestelio gaisrą sudegus senajai medinei bažnyčiai, jis buvo užsimojęs telkti lėšas ir rūpintis sunkiai gaunamo carinės valdžios leidimo naujai, mūrinei. Kai 30 tūkstančių aukso rublių kainavęs neogotikinis pastatas[3] 1892 m. gegužės 10 d. buvo šventinamas, poetas, kamuojamas skrandžio vėžio, jau gulėjo mirties patale. Tik svajonė liko pirmasis pamokslas savo statytoje šventovėje – per iškilmę nepajėgęs nueiti iki šventoriaus, klebonas sukniubo po sena liepa, dabar vadinama jo vardu. Antanas Vienažindys mirė 1892 metų rugpjūčio 17 (29) d., palaidotas Laižuvos kapinėse.

KŪRYBA. Atsekama Vienažindžio kūrybos pradžia – mokslo seminarijoje metai. Eiliuodavo pasislėpęs drabužių spintoje, patirdavo sukrečiančias emocines būsenas, kurias pagal prisiminimus J. Tumas rekonstravo taip: „svajoju sau vienas, kartais gailiai verkiu ir dūsauju, kartais dantim griežiu; jausmai šėlsta, iki varpelis pašauks kurio užsiėmimo. Iš kiekvieno tokio lindėjimo spintoje išsinešdavau naują sugalvotą dainą."[4] Beje, panašius religinio jausmo proveržius, jautrios prigimties jaunuolio patirtus per šventimus, liudija epistolinė medžiaga.

Kultūrinė tradicija poeto įkvėpimą sieja su meile Rožei Stauskaitei. Sudėliojus menkas tikrų duomenų nuotrupas, atrodo, kad kaimyne iš Jaskoniškių vienkiemio Vienažindys susižavėjo mokydamasis gimnazijoje, taigi, kai merginai ėjo vos keturiolikti ar penkiolikti. 1863 m. gruody septyniolikmetė Rožė su motina ir broliu buvo ištremta į Samaros guberniją ir, jei pasikliausime tolimų giminaičių pasakojimais, netrukus nutekėjo į Varšuvą.[5] Sielos pirmosios atverties *kitam* potyris, netekimo žemėje sudygęs svajų rožynais, davė pradžią grožio ir tyrumo idealui, nepaliaujamos dvasinės traukos ir artumo motyvui, išsiskleidžiančiam poeto eilėraščiuose.

Kai kurie Vienažindžio gyvenimo tyrinėtojai už miglotų laiškų bei atsiminimų frazių regi dar vienos moters, turėjusios poetui lemtingos įtakos, paveikslą. Spėjama, kad poeto brolis Vincentas vedybomis su Tverų klebono Niūniavos seserimi Liudvika „išgelbėjęs jį

[1] „Prakalba draudžiamojo laiko", *Vienybė lietuvninkų* 1894, 51.

[2] Ibid.

[3] Vienažindžio statytą Laižuvos bažnyčią 1944 m. susprogdino vokiečių kariuomenė.

[4] Vaižgantas 1998, 64.

[5] Bikinaitė 1996, 40–41, 88.

nuo negarbės".[1] Apie šių išgyvenimų atspindį – hipotetinę vėlyvąją lyriko kūrybą, esą sunaikintą to paties Vincento – nėra tikrų duomenų. Nežinia gaubia M. Davainio-Silvestraičio liudijimą, kad po laidotuvių iš Laižuvos varšuviškis profesorius Adomas Jačinauskas išsivežęs arti šimto Vienažindžio dainų.

Tuo tarpu jaunystės eilėraščiai, rankraštiniais nuorašais platinti poeto bei jo pažįstamų, buvo plačiai pasklidę jau vikaravimo Krinčine metais. 1873 m. Varšuvos kultūros savaitraštyje *Kłosy* lenkų etnografas Edwardas Chłopickis anonimiškai apibūdino „vieną kunigą turint didelį poetinį talentą" ir paskelbė Vienažindžio eilėraščio „Pasakyk man, kodėl lakštingėlė" pažodinį vertimą.

Minėtas laiškas Adomonaitei bei paties poeto Laižuvoje parengtas poezijos rinkinys *Dajnas Lëtuwiņko Žemajcziûse. Parasze Wënužis Pakurszej prisigužis* – vieninteliai išlikę autografai. Pastarasis apima 26 nedatuotus eilėraščius, daugiausia jaunystės kūrinius. Bent dalis jų gerokai taisyti, tobulinti. Tai liudija septintojo–aštuntojo dešimtmečio nuorašai, kuriuose užfiksuotos ankstyvosios, meniškai silpnesnės kelių rinkinio „dainų" redakcijos. Dar aštuonis tekstus, gautus iš poetui artimų žmonių, laikyti autentiškais leidžia tekstologinė analizė. Tuo tarpu Vienažindžiui, kaip ir Antanui Strazdui, buvo priskiriama kur kas daugiau eilėraščių – anoniminės bei liaudies kūrybos.

Nėra tikra, ar 1891 m. pabaigoje (kai poetas jau sirgo) – 1893 metais *Varpe, Ūkininke* bei *Vienybėje lietuvninkų* spausdinti Vienažindžio kūriniai į redakcijas pasiųsti jo paties. Pastarojo laikraščio publikacija pasirašyta slapyvardžiu Žemaituks, kuriuo pridengti dar keli to paties meto neautorizuoti eiliavimai. Pirmoji poeto knyga *Dajnos Paraszytos Kun. Antano Vienožinskio* 1894 m. išleista Plimute emigravusio į JAV jo bičiulio kun. J. Žebrio.

Rankraštinis rinkinys *Dainos...* – nuoseklios, apgalvotos struktūros lyrinės bei satyrinės poezijos pluoštas. Jį pradedanti „Daina" (vietoj pratarmos) yra Vienažindžio *credo*, išreiškia jo talento – savaime dainuojančios sielos[2] – esmę. Eilėraštyje atsiskleidžia individuali poeto lemtis, kuri reprezentuoja tautos likimą, o „Dainos" poetinis vaizdinys atveria vienažindiškąją kūrybos sampratą. Poezijos šaltinis yra skausmas: „Rokuodams dejuodams išmokau dainuoti, / Kaip miško gegužė iš skausmo kukuoti." Kentėjimas gimdo dainą, o ši paverčia skausmą paguoda ir laime. Kūryba išvaduoja žmogų, varganos tikrovės potyrius keisdama į džiaugsmingas estetines emocijas:

Oi dainos dainelės, jūs mano patieka!
Visi širdies skausmai pas jumis palieka.
Tada aš laimingas, kada jums dainuoju,
Kada savo vargus verkdams išrokuoju...[3]

Kūrinyje pabrėžiama individuali poezijos prasmė. Kitaip nei A. Strazdo eilėraštis „Strazdas", kuriame poeto balsas guodžia ir linksmina kiekvieną „smūtną žmogų", perteikia jam viltingą Dievo valią, Vienažindžio „Daina" byloja ir suramdo pirmiausia asmenišką kančią. Tos kančios priežastis – valdžios priespauda, kuri atvėrė vienužystės žaizdą:

Aštrūs valdžios peiliai širdį man pervėrė
Ir sunkį lenciūgą ant kaklo užnėrė.
Reik man naštą nešti ir krimst plutą kietą,
Vienam kaip žuvelei gyvenant ant svieto.

[1] Bikinaitė 1996, 54.

[2] Mykolaitis-Putinas 1936, 1:45.

[3] Vienažindžio eilėraščiai cit. iš: Vienažindys 1978.

Nuo tolimos užuominos apie atvertą ir kalavijais persmeigtą Švč. Mergelės Marijos Sopulingosios širdį (XIX a. 2-ojoje pusėje Lietuvoje itin pamėgtą ikonografinį motyvą) pro įprastus kančios ir vargo įvardijimus (*lenciūgas, kieta pluta*) einama iki netikėtą vienišumo būseną liudijančio palyginimo: *vienam kaip žuvelei*. Jame įsispaudusi poetinė individualybė, ryžtingai perkurianti tautosakinį žuvelės – vienišo bernelio žinianešėlės – įvaizdį. Atsiveria liaudies kūryboje slypėjusio paradokso gelmė: ar gali nebylė „lydekėlė" nunešti „mergelei laiškelį", ar beliko kam išgirsti „nebylią" (kad ir įžodinamą daina) sielos audrą? Rokuojanti paukštelė bei tylinti žuvelė – du vienišystės poliai – asimetriškai, peržengiant paprastos folklorinės antitezės ribas, gretinami rinkinyje ir kitais pavidalais.

Dar vienas ryškus Vienažindžio poetikos ženklas, kuriuo varijuojama ne sykį – anapusybės metafora *ant dangiško skliausmo*. „Dainoje (vietoj pratarmos)" ji kontrastuoja su varganu žemiškuoju būviu tiek širdies skausmą liejančio dainuotojo, tiek jo brolių, kuriuos blaško istorijos vėjai:

Toli mano tėvai – ant dangiško skliausmo!
Nėr kam nuraminti mano širdies skausmo.
Toli mano broliai – visur išblaškyti!
Vieni jau užmiršo, greit užmirš ir kiti.

Įgiję poetinio apibendrinimo mastą, nepasiekiamųjų, prarastųjų vaizdiniai aprėpia ir vaikystėje mirusį tėvą, ir iš dangaus žvelgiančius šventuosius užtarėjus, ir Rusijoje po studijų pasilikusius giminaičius, ir luomo sąbrolius, pagaliau visus po pralaimėto sukilimo ištremtus bei dvasiškai pasimetusius lietuvius. Artimųjų ilgesio tyriausia ir skaudžiausia gaida skamba meilės giesmėje, kuria baigiamas eilėraštis:

Toli ir tu esi, o mano gulbele!
Kodėl neatskrendi, tu mano paukštele?!
Kodėl gi tu gaili baltųjų sparnelių?
Kodėl neaplankai ir mano namelių?
Laukiu ašen tavęs, ranka pasirėmęs,
Ašaroms aptvinęs, rūpestį paėmęs...

Paskutinėse cituotose eilutėse itin ryškus atsigręžimas į save. Introspekcijos švystelėjimai, ilgesio, vienatvės, kankinančio dvasinio rūpesčio jausmingas niuansavimas, tikėjimas guodžiančia dainos galia – estetiškai paveikiausių Vienažindžio eilėraščių bruožai. Šiems kūriniams yra bendras išsiskyrimo bei tremties motyvas, siejantis asmeninius išgyvenimus ir Tėvynės likimą. Visas skausmo dainas persmelkia tyrų tyriausias – *gulbelei, angelėliui, kvietkeliui, seselei* skirtas – amžinos meilės išpažinimas:

Sudieu, kvietkeli tu brangiausis!
Sudieu ir laimė... man biednam!
Matau, paskyrė taip Aukščiausis,
Kad vargt ant svieto reiks vienam.
– –
Mylėjau tave ir mylėsiu,
Pakol man' žemėms neužkas,
Su sparnais mislių greit atlėksiu –
Ir krašte svieto širdis ras.

Cituotas eilėraštis „Sudieu, kvietkeli tu brangiausis!" – gailus, bet ir taurus nužemintojo, pasmerktojo vienišystei monologas. Dainoje „Oi tu sakal sakalėli" prabylama ištremtųjų balsu. Kūriniuose „Oi, rūpestis, sunki našta", „Kur prapuolė tas kelelis..." derinami savo ir mylimosios vargų paveikslai. Tačiau toks struktūrinis įvairavimas ir stilistiniai atspalviai skirti vienos centrinės emocijos – skausmingo meilės ilgesio – iškalbėjimui ir jos istoriniam motyvavimui:

Toli mano širdies skarbas – vienut vienas liūst!
Svyruoj gražasis kvietkelis, svyruodamas džiūst...
– –
Dainos mano, dūšia mano, žodžius megzkit, pinkit!
Kregždūnėlės lakūnėlės sparnus pasiimkit.
Skriskit, lėkit, vėju bėkit, gavę sau sparnelius,
Jūs nuneškit meilei mano patiekos žodelius!..
– –
Jūs linksminkit, jūs sakykit: ko verk upės gilios,
Ko taip sunkiai, ko taip liūdniai dūksau žalios girios?

Dainos pavadintos poeto dvasia, sparnais ir ašaromis. Į jas kreipiamasi meldžiant guosti ne vien tolybėje verkiančią mylimąją, bet ir liūstančias Lietuvos upes, miškus, paukščius. „Tu supranti, meile mano, kam verkiančių apsčiai..." – greičiau atodūsiu, nei kreipiniu baigiama daina „Oi, rūpestis, sunki našta".

„Sesė išvaryta", ji „Gal kukuoja ten Samaroj / Kaipo gegužėlė?" Tuo tarpu „Numylėtoj mano vietoj / Gyvena barzdyla". Tai taupūs, bet taiklūs posukiliminių realijų – tremties, ruso kolonisto – štrichai. Socialinį lietuviško kaimo vargą išdejuojančioje dainoje „Karvelėli paukštužėli" nepriteklius aiškinamas istoriškai motyvuota gerklę gniaužiančios caro valdžios metonimija:

Činaunykai, kamarnykai
Vien tikt ir važiuoja,
Visaip žemes išmieravę,
Kišenes mieruoja.

Sakyč daugiaus neteisybių,
Bet užginta yra.
Reik nustoti ir dainuoti,
Nors ašaros byra!..

Talpiausios prasmės – originalus carizmo įvaizdis *Cinakaktis*. Jo semantinė sklaida (cino, t.y. alavo, arba metalinė, kakta) nepadeda paaiškinti stipraus įspūdžio, kuris nulemtas bene paslaptingo skambėjimo ir mitologinių asociacijų (geležinis senis). Glausta naratyvinė frazė: „skaudžiai trėmė Cinakaktis", – motyvuoja psichologiškai tikslų ir subtiliai rimuotą atskirtųjų nuo Tėvynės atsivėrimą:

Sakyk, sakyk, kaip mums liūdna
Sveturmi gyventi,
Kaip mums ilgu, kaip mums nūdna –
Pats savęs nebkenti.

Prašymas, kad sakalėlis nuneštų tremtinių skundą į tėvelių šalį – folkloriškos siužetinės gijos variacija. Tačiau jos plėtotė eilėraštyje įgyja liaudies dainoms nebūdingos emocinių atspalvių gausos bei kontrastiškų savos ir svetimos žemės detalių dinamikos. Vienažindžio poetines išgales liudija estetiškai grakšti, graudžiai nostalgiška ir, sakytume, intymi Lietuvos adoracija, kuri švelniai suasmeninama keleriopai moduliuojamais įvardžiais:

Pas tave linksmi paukšteliai
Mums gražiaus pagieda,
Ir sukraun tavo kvietkeliai
Daug gražesnį žiedą.

Pas tave kvep ir vėjelis,
Saulelė skaistesnė.
Galbūt ant tavo rankelių
Ir smertis lengvesnė.

„Oi tu sakal sakalėli"

Vienažindžiui svetima majestotiška patriotika. Jo poezijoje reti su užmoju deklaruojami tautiniai motyvai. Kreipiniu „Oi Lietuva, tu mieliausia / Mūsų motinėlė" bei plataus mosto verkiančių upių, dūksaujančių girių paveikslais yra parafrazuoti populiariomis dainomis virtę A. Baranausko posmai iš kūrinių *Kelionė Petaburkan* ir „Neramumas". Lietuvių literatūrai poetas suteikė naują, perdėm asmenišką tėvyniškumo raiškos lygmenį, kuris tematizuotas intymiais ištikimybės mylimajai ir nenuslopinamos savigraužos dėl jos praradimo vaizdiniais:

Ir dagis ne visur žaliuoja,
Šaka be rasos neprigis,
Ir medis pakirstas svyruoja –
Kaip širdis mano bepagis?
– – – – – – – – – – – – – – – – – –
Kas dieną ašarinius pietus
Atneš nelaimių debesis;
Ir kryžiai kris kaip smarkus lietus,
Bet meilės nieks nebužgesys.

„Sudiev, kvietkeli tu brangiausis"

Vienažindžio dainų, kuriuose apstu deminutyvų (kai kuriuose eilėraščiuose malonybinių formų yra net po kelias dešimtis), kontekste frazė „kryžiai kris kaip smarkus lietus" – išskirtinė. Ne kasdieniški folkloriniai „vargeliai – kryželiai", bet tikra, nepakeliama Dievo rūstybė. Transformuojant liaudišką Rūpintojėlį, panaši „rūsti" poetika po šimto metų atkartota kito jausmingo aukštaičio A. Miškinio tremties metų psalmėje: „O Dieve, Dieve, didis Rūpintojau".

Spėtinai vėliau parašytuose Vienažindžio eilėraščiuose ilgesys tampa rezignacija, guodžiantis gamtos jaukumas – svetimo, nemielo pasaulio nykybe:

Jau žvaigždė vilties žibėt nustojo –
Viskas ant svieto man juoda!
Ar kas gražybes po kojų kloja,

Ar karčią tulžį gert duoda, –
Man vis tiek pat! Man vis tiek pat!

„Jau žvaigždė vilties žibėt nustojo..."

Tariamu, deklaratyviu abejingumu – „man vis tiek pat" – pabrėžiamas geliantis nerimas, kurį kelia egzistenciniai klausimai, ar pakaks jėgų priešintis žmonių niekšystei ir likimiškai neteisybei. Žemiškojo gyvenimo taurė išgerta iki dugno, tačiau čionykštį ilgesį vargiai numalšina net amžinosios ramybės pažadas:

Ilgu ilgu man ant svieto,
Nors, ko reikia, viskas yr.
Tartum spaudž man ranka kieta,
Verkt nenoriu – aš'ros byr...

Ilgu! Vien ko dūšia laukia –
Prieteliaus? Tas yr, žinau!
Gal prie meilės širdis traukia?
Aš ir meilę pažinau!
– – – – – – – – – – – – – – – – – – –
Žmonės širdį jau užgavo, –
Kur man dūšia beprigus?..
Jei nulėks prie Dievo savo,
Ten tiktai nebilgu bus!..

„Ilgu ilgu man ant svieto"

„Visos A. Vienažindžio kūrybos vainikas yra gilios prasmės eilėraštis „Oigi gražus gražus tolimasis dangus...".[1] Tęsdamas donelaitišką jaukaus pokalbio su dangišku Tėtučiu tradiciją, poetas prabyla nusižeminusio, kenčiančio, tačiau nuoširdžioje maldoje dangaus grožiui visa dvasia atsivėrusio ir maloningą Aukščiausiojo Tėvelio žvilgsnį pagavusio jautriasielio mistiko balsu:

[1] Naujokaitis 1973, 1:333.

Oigi gražus gražus tolimasis dangus –
Kada man' nuvesi ten, Dievuliau brangus?
Kada aštrius takus šios žemės pamesiu?
Kada žvaigždėms grįstu keliu vaikštinėsiu?
– –
Ar priimsi tada, Aukščiausis Tėveli,
Biedną man' vargdienį, nabagą žmogelį?
Mane, menką dulkę, man', saujelę dūmo,
Argi greit įleisi ing dangišką rūmą?..

Šis Vienažindžio kūrinys tapo poetiškumu nepralenkta amžinybės ilgesio bažnytine giesme.

Kiek į kitokį literatūrinės tėkmės verpetą įsilieja trys meniškai silpnesnių, tačiau gyva linksmybe arba šmaikščia ironija sužaižaruojančių poeto kūrinių grupelės. Jas galima skirti pagal dominuojančius gaivališko jaunystės džiaugsmo, socialinės didaktikos ir klerikalinio komizmo motyvus. Visas šias dainas sieja moralinis pamokymas ar bent numanomas dorovinės problemos pamušalas, tačiau įvairuoja jų intonacija.

Bene gimnazijoje ar seminarijoje Vienažindžio parašyta gal sąmoninga, o gal tik atsitiktinė senos studentų išgertuvių dainos, vėliau akademinio himno „Gaudeamus igitur" parafrazė „Linksminkimos, linksminkimos, / Pakol jauni ėsma":

Dabar mūsų aukso dienos,
Kaklo nieks negriaužia.
Daug nerūpi, pakol vienas,
Ir vargai nespaudžia.

„Linksminkimos, linksminkimos"

Lengvas, ritmingas, silabotonikos dėsniams beveik paklūstantis eiliavimas, šviesi tonacija, flirtu dvelktelinti hiperbolė būdinga ir kitiems jaunatviškiems eiliavimams:

Pasakykai, panytėle,
Ar tu mane myli?
Kiek jau kartų tave klausiau,
O tujen vis tyli!..

Pasakyk, nevargink manęs,
Regi – baigiu džiūti.
Kuriądien nematau tavęs,
Tikrai reik pražūti.

„Pasakykai, panytėle"

Panašios nuotaikos daina „Sustokim dabar ratu...", kurioje tiesiogiai perteikiama jauno kunigėlio rikiuojamos kaimo gegužinės situacija, nuskamba jo mintys apie dvasines vertybes. „Tik tuose „pamokinimuose" absoliutiškai nėr pamokančio tono, teišsilieja juose didžiausias pasigėrėjimas, džiaugsmas dėl gražaus „stono panystės", dėl brangaus nelytėto „doros vainikėlio"."[1] Naiviu pasipuikavimu mergystės brangenybėmis, o drauge subtilia tyro jausmo ir nuoširdaus grožėjimosi derme Vienažindžio parapijietes pakerėjo ir ilgainiui bene populiariausia jo daina tapo „Kaipgi gražus gražus rūtelių darželis". Mergaitė džiaugiasi brolelio aptvertu, įvairiausių žolynėlių prisodintu darželiu, pamini net keturiolika gėlių vardų ir pasijunta jų karaliene:

[1] Jurgelionis 1911, 11.

Man ramus vėjelis nuog žolynų pučia, –
Kaipgi gardžiai kvepia mano darželis!
Norens aš nuvargus ar nuliūdus būčia,
Čia mane prakalbin kožnas kvietkelis...

Tiek šviesios jaunimo emocijos, tiek liūdnesni vestuviniai jaunosios dalios apmąstymai („Žirgeliai sukinkyti", „Ar negaili, sesiutėle") reiškiami švelniais, liaudies dainose nugludintais epitetais. Priešingai, moralines ydas pajuokiančioje ar, greičiau, smerkiančioje dainoje „Kas ten šaukia, kas ten rėkia" girtuoklis charakterizuojamas grubia leksika (*sterva, lerva, kalė*) ir aštriais palyginimais (*sučiupo už čiuprynos kaip vanagas vištą*). Šis, priešingas deminutyviniam, liaudiškos frazeologijos sluoksnis išnyra ir klerikalinėje Vienažindžio humoristikoje, kuri nėra dažna lietuvių poezijoje. Keturiose poromis sudėstytose dainose ironiškai vaizduojamas kalėdojimas pas turtingus *senūkininkus* ir vargšus *naujikus* (naujakurius) bei *kamendoriaus* gyvenimas jo paties ir klebono akimis. Pastarasis kūrinėlis – „Daina klebono"

bažnytinių giesmių intonacijomis pašiepia dar ir mūsų dienomis klerui aktualias vikaro „nelaimes“:

Didžiausios jam bėdos ant svieto,
Kad reik permainyti vietą.
Jis pats lūpas stato,
Kad verkiančias mato
Geras bobeles,
Meilias mergeles.
– – – – – – – – – – – – – –
O jei susergsta kaip kada,
Kaip ano gaili jau tada:
Viena bėg slaugyti,
Kita aplankyti, –
Bil tik prisileidž,
Bil tik prisileidž.

Pastarieji eilėraščiai patvirtina įspūdį, kad jausmingas, net verksmingas Vienažindžio lyrizmas yra iš vidaus stiprinamas autoironijos. Tiesa, nerimo ir ilgesio bylojimuose žvilgsnis į save iš šalies labai retas. Vis dėlto tik juo galima paaiškinti folkloriškos stilistikos terpėje netikėtą klausimą: „Ar ir jums, paukšteliai, meilė persekioja?“ – kuris nuskamba gilia ir subtilia gamtos pagava alsuojančioje dainoje „Saulė užsileidė už aukšto kalnelio“.

Liaudies daina buvo pirmasis poeto kūrybos provaizdis ir svarbiausias jos gyvavimo būdas. Muzikinės ir poetinės gyvasčių jungtį liudija daugiau nei trys tūkstančiai užrašytų tautosakinių Vienažindžio eilėraščių variantų. Rankraštiniame rinkinyje kūriniai tiesiog sunumeruoti, nes dainuojamam tekstui pavadinimas nereikalingas. Jo skiriamasis ženklas – melodija ir pirmoji, įsimintiniausia eilutė, kuri paprastai lieka nepakeista net ilgai klaidžiodama iš lūpų į lūpas. Melodija išlygina ritmo nesklandumus, neretus žodžių trumpinimus, kitus eiliavimo riktus. Paralelizmai, žodžių samplaikos, tautologiniai junginiai, perifrazės ir, žinoma, deminutyvai sieja Vienažindžio ir liaudies dainos poetiką.

Vis dėlto net ir tie poeto kūriniai, kurie iš pažiūros artimiausi tautosakai, bent viename struktūros lygmenyje turi ryškų autorystės įspaudą. Pora pavyzdžių: eilėraštyje „Neik už to bernelio“ pasirodo liaudies sąmoningumui nebūdinga žmonos kaip draugės samprata; dainos „Žirgeliai sukinkyti“ žiedinė kompozicija formuojama paskutiniame posme sukeičiant vietomis ir sudėtingai varijuojant pirmosios strofos eilutes, o tai labai reta folkloro tekstuose. Tai sietina tiek su menine individualybe, tiek su Vienažindžio kultūriniu ir literatūriniu išprusimu, sentimentalistinės ir romantinės lenkų poezijos, T. Ševčenkos, A. Kolcovo, o pirmiausia – rusų ir lenkų romanso įtaka. Pastaroji akivaizdi eilėraščiuose „Še, motute, galionėlis“, „Pasakyk man, kodėl lakštingėlė“, o ypač – „Kas suskaitys skausmus“:

Oi tu meile, meile, kam tave pažinau?
Už ką taip puikį vardą tu nešioji?
Dukteria dangaus aš tave vadinau,
O tu man' be meilės visur persekioji!

Vienažindžio poetinės prigimties „moteriškam" minkštumui (jis atvirai iškyla palyginimuose su „moteriška" pasaulio puse: *kaip gegužė, kaip žuvelė*) romansas teikė rafinuotesnio, klero salonų žmogui labiau pritinkančio įsijautrinimo atsvarą. Dainoje „Vaikščiodams keliu žemybės" netikėtai derinama sentimentali stilistika, romansinė jausena ir krikščioniški motyvai. Mylimoji alegorizuojama *aniolėlio* pamestu *kvietkeliu*, kuris negalėjo likti danguje, „Nes savo žaliais lapeliais / Šios žemės dasilytėjo". Biblinei paradigmai priklauso eilėraščiuose pasikartojantis tulžies įvaizdis bei ranką sūnui palaidūnui tiesiančios Tėvynės paveikslas iš dainos „Oi tu sakal, sakalėli" Tai, kad trejeto eilėraščių pabaigoje išsiliejusi emocija kiek dirbtinai suveržiama trumpu žvilgsnio pakylėjimu dangopi, galima paaiškinti homiletiniais autoriaus įpročiais.

Lietuvių eilėdaros raidoje Vienažindys reikšmingas kaip ėmęs plačiau vartoti jambą ir vyriškuosius rimus, įvairesnę strofą su modifikuojamais refrenais. Gausėjančiai patriotinei kūrybai jo eilėraščiai buvo tautos istorijos suasmeninimo pamoka. O svarbiausia – ilgesio ir nerimo pritvinkusios poeto meilės giesmės tapo autentiškos poetinės intymumo raiškos precedentu. Egocentrinei poezijai ūgtelėjus liaudies dainos prieglobstyje, jau imta rašyti ne tik vienužystėje atsirandančius, apie ją bylojančius, bet ir tyliems vienumos skaitymams skirtus lyrinius eilėraščius.

Anupras Jasevičius (1805–1884)

BIOGRAFIJA. Poetas Anupras Jasevičius gimė 1805 m. kovo 7 (19) d. Žostautuose, Pernaravos parapijoje (dab. Kėdainių raj.), valstiečių ūkyje. Mokėsi pas kaimo mokytoją, Ariogalos kunigą Bagdonavičių, Dotnuvos bernardinų mokykloje, iš kurios stojo į Varnių kunigų seminariją. 1833 m. jis buvo įšventintas kunigu ir paskirtas Vilkijos vikaru. 1844 m. tapo Ariogalos administratoriumi, po trejų metų klebonu, pagaliau nuo 1854 m. dar ir dekanu. Pirmosiomis 1863 m. sukilimo dienomis, galbūt sekdamas 1831 m. sukilime dalyvavusio brolio Antano ar netolimos parapijos kunigo A. Mackevičiaus pavyzdžiu, bažnyčioje perskaitė sukilėlių manifestą. Netrukus – kovo 22 d. – buvo suimtas, uždarytas Kauno kalėjime ir nuteistas aštuoneriems metams katorgos. Vėliau ši bausmė Jasevičiui, atėmus iš jo valstybines kunigo teises, pakeista šešeriais metais sunkiųjų darbų, kuriuos atliko Usolėje prie Angaros. Kaip tremtinys poetas gyveno Kamenkoje, Tunkoje prie Baikalo, o 1874 m. persikėlė į Spaską (Tambovo gubernija). 1884 m. gavo leidimą apsigyventi Kuršo gubernijoje. Tačiau apsistojęs Ilūkstėje (dab. Latvija, Daugpilio raj.) pas kun. Juozą Tamulevičių (Dovydaitį), kuris priglausdavo iš Sibiro grįžusius kunigus, po dešimties dienų mirė ir vasario 6 (18) d. buvo ten pat palaidotas.

KŪRYBA. Eilėraščius Jasevičius rašė tiek kunigaudamas Ariogaloje, tiek tremtyje, pasirašydamas bene dešimčia žaismingų slapyvardžių ir kriptonimų variantų: Anupras Žemaitis, Josvainių Pesztukas, Ariogalos skerdžius, K. Anupras Dėdelis ir kt. Nežinia, ar bandė eiles išspausdinti. Penki ikisukiliminės poezijos tomai, saugoti konfratrų, kurie rėmė tremtinį pinigais ir nuolatiniu dėmesiu, pateko į Kauno kunigų seminarijos biblioteką, bet dingo Rusijoje bolševikų revoliucijos metais. Mus pasiekusios kūrybos nuotrupos – tai dvylika eiliavimų iš bičiuliui kun. Samueliui Paškevičiui 1876–1884 m. rašytų laiškų. Juose menišką adresanto prigimtį liudija ne vien eilės, bet ir pieštos spalvotos atsklandos. Laiškus su antrašte „Ištremtojo raštai iš Spasko" 1899–1900 m. *Tėvynės sarge* paskelbė J. Tumas. Dalimis teišliko

ir Jasevičiaus tremties atsiminimai „Išginimas ir sugrįžimas" – pirmieji tokie lietuvių kalba, kurių pilnas pluoštas turėjo daugiau nei penkis šimtus puslapių.

Jasevičiaus memuarams būdingas ramus smulkmeniškas dėstymas, gausu tikslių žinių apie vietas, įvykius, asmenis, su kuriais poetas dalijosi tremtinio likimu. Šen ten pasirodančios autoironiškos gaidelės bei tremties vertinimas (ji, anot poeto, sulygina kunigaikščius ir valstiečius) slepiasi už tankios faktų širmos. Autentiško įspūdžio kontūrai susiklosto kalinio dalios apibūdinimų, raiškių būtent savo „plikumu", dėka. Antai apie gyvenimo Angaros viduryje sąlygas – rūsčias, tačiau kiek palankesnes, nei ankstesnės – poetas pasakoja taip:

> Rudens pirmose dienose spalių mėnesio iš škalos visus parnešė ant salos ing kazarmą, kurioj tiktai viena stancija buvo, sutilpo mūsų ing ją šešiasdešimt <...> Iš pradžios laikė uždarytus dieną i naktį, žiemoj darbo nebuvo, visi lindėjom viduj. Paskui dienoms neuždarinėjo, valna buvo po salą prasivaikščiot, [be] baimės pabėgimo, nes Angara let praėjus Kalėdas, tančiai i po Kalėdų užšąla. Ant salos vaikščiot pazvalijo be lenciūgų, i taj nemaža dėl mūsų vygada.[1]

[1] Vaižgantas 1929[a], 11.

Apskritai „Išginimas ir sugrįžimas" vertas labiau istorikų nei literatų dėmesio. Kas kita – atsiminimuose įterptos 146 Jasevičiaus poezijos eilutės. Stebina išplėtota daugiasluoksne metafora atausta kūrinio pradžia. Subtiliai personifikuoti saulėlydžio vaizdai intonaciškai artimi A. Baranausko *Kelionės Petaburkan* peizažams:

> Debesyse saulė geso ir nusmuko,
> I pazara balzganuota žūt netruko,
> Tik blakstienai balti vakarinio šono
> Po padalkoms tamsos juodo padarmono
> Žibčiodami kaip gęstanti šviesi žvakė
> Tykiai nyko, užmerkdami dienos akį.

Kituose eilėraščiuose gamtos vaizdų poetiškumo laidas – gausiai ir retkarčiais taikliai vartojamas veiksmažodis, įgyjantis suasmeninimo ar onomatopėjos atspalvį. Tai ypač būdinga siužetiniam kūriniui „Tunka ir Irkutas", kurio centre – pastanga perteikti neramių Sibiro vandenų tėkmės ir jėgos įspūdį:

> Prengias, ręžias, pučias, remias,
> Drasko kraštus, šok ant žemės;
> Puikus, karštas ir rūstingas
> Nor parodyt, kad galingas.
> Neapalpo, nors nutirpo,
> Visa skūra ant jo virpa.
> Putos drimba, vidur verda.
> Nusigando apygarda.
> Baltas visas kaipo šarma,
> Ūžia, šlama, kvolduojs, marma.[2]

[2] Čia ir toliau cit. iš: *Lietuvių poezija, XIX amžius* 1955, 381–395.

Beveik visai Jasevičiaus poezijai būdingas toks lengvas, palyginti sklandus chorėjiškas eiliavimas, tačiau judesio „paviršiaus" dinamika tik vienu kitu atveju pridengia vietoje trypinėjantį veiksmą. Dviejų besirungiančių skirtingo „charakterio" Sibiro

upių – ramios Tunkos ir nartaus Irkuto – personifikacija, dramatizuotas jų santakos dialogas iš pradžių perša mintį apie moteriško ir vyriško pradų konfliktą. Tačiau įasmeninimo motyvacija nenuosekli – poetas lieka ištikimas gamtinei tikrovei (abi upes „praryja" Angara) bei iš jos išplaukiančiai patarle reiškiamai moralistinei pabaigai: kur du pešasi, trečias laimi.

Aptartame eilėraštyje ir dar poroje kūrinių dairomasi po atšiauraus svetimo krašto peizažą, tačiau net ir juose labiau nugludintas posmas pasirodo tuomet, kai žvilgsnis užkliūva už tėvynę primenančios detalės. Nuo patvinusios Sibiro upės besigelbstintis gaidys „atplasnoja" iš lietuvių tautosakos:

Gaidys mato, jog bus bloga,
Pasistiepęs lek ant stogo;
Vištas visas suvadinęs,
Aplink save susodinęs
Ir išvydęs, kas ištiko,
Užgiedojo kakaryko.

Panašiu stiliumi parašytos ir Jasevičiaus pasakėčios. Tautosakiškos gaidos ir liaudiški vos vos erotizuoti palyginimai teikia gyvybės ištęstai dviejų gėlių ir dviejų merginų paralelei „Fijolka ir rožė". Rafinuotiems išdidžios dygliuotos rožės įgeidžiams priešpriešinamas fijolkos (našlaitės) nuoširdumas ir kuklus grožis merginai teikia daug žadančių „galių": „Nors netyčia kur pažiūri, / Kožnoj širdy gaisrą kuria" arba „Ko ji tiktai lyštelėja, / Taipo vaškas išsilieja", pagaliau „Kaip nulieta, apskrituli, – / Tykiai verpia savo špulę."

Eilėraštyje apie tremtinių mirtį „Tunkos kapai" svarbesnė ne apčiuopiama tautos ar žmogaus nelaimės konkretybė, o religiniai egzistencijos apmąstymai. Anapusybės alsavimas sulygina vargšus ir turtinguosius, suteikia gilesnės prasmės gyvenimo pasiryžimams ir tremties kentėjimams. Pastaruosius eiliavimuose pridengia apibendrinimai ar autoironija („Molis molį mina, / O kam mina, pats nežino"). Tuo tarpu gimtojo krašto nostalgija atsiveria lyriniais poetinių laiškų kreipiniais:

Su didžiausiu už tai jausmu,
Kad pagrįžti bus man valna,
Ir su tikru širdies džiaugsmu
Tau suspausiu namie delną.

„Su didžiausiu už tai jausmu"

Cituotas eilėraštis – vieningiausios struktūros poeto kūrinėlis – baigiamas iš narvo į laisvę mėginančio ištrūkti paukštelio įvaizdžiu. Ši paralelė – tradicinė, tačiau „stiprokame" posakyje: „Kuo nenusuka sau sprando, / Kad tik pamestų nevalią", – galima įžvelgti autentišką biografijos atšvaitą. Grįžęs iš tremties, poetas pristigo jėgų pasidžiaugti laisve ir pasirūpinti savo kūrybos likimu.

Julius Anusavičius (1825–1907)

BIOGRAFIJA. Poetas Julius Anusavičius (lenkiška pavardės forma *Hanusowicz*) gimė 1825 m. balandžio 12 (24) d. Smilgiuose, Kantaučių parapijoje (dab. Plungės raj.). Jo tėvas Nemezijus buvo kilęs iš smulkių Vilniaus krašto bajorų giminės, kuri XVIII a. ar XIX a. pradžioje įsigijo Daniūnų dvarelį Pabiržės parapijoje. Šeimoje augo trys sūnūs,

jauniausias – Julius. Vyriausias, Nemezijus, paveldėjo Daniūnus, o vidurinysis Ignotas nuėjo užkuriom į Šarkius prie Kantaučių.

Nėra žinoma, kur būsimasis poetas praleido vaikystės ir jaunystės dienas. Jo eilėse dažnesni Tatulos pakrančių ties Daniūnais vaizdai, tačiau minimos ir žemaičių Pavandenės apylinkės. Spėjama, kad pastarosiose didikams Šiukštoms tarnavo, matininkavo Anusavičiaus tėvo brolis Cezaris, Vilniaus universiteto auklėtinis. Šis sūnėną mokė tiek kalbų bei literatūros, tiek žemės matininko amato, kuris tapo poeto pragyvenimo šaltiniu.

Anusavičiui sieksniuojant Pabiržės apylinkių rėžius, prasidėjo 1863 m. sukilimas. Balandžio mėnesį įstojęs į Eliziejaus Liutkevičiaus būrį, Anusavičius vadovavo jo padaliniui, vėliau – savarankiškam junginiui. Po metų pakliuvęs į rankas caro baudėjams, buvo nuteistas šešeriems metams katorgos. Ją atliko Nerčinsko kasyklose Užbaikalėje. Perkeltas į tremtinių kategoriją, gyveno pietinėje Baikalo pakrantėje, vėliau Užkaukazėje, mokėsi prancūzų kalbos. Pasinaudojęs amnestijomis, devintajame dešimtmetyje poetas atsikėlė į Rygą, paskui į Skaistkalnę. Domėjosi lietuviška spauda. Senatvę praleido ir, užsikrėtęs šiltine, 1907 m. vasario 13 (26) d. mirė pas brolio sūnų Daniūnuose. Palaidotas gretimose Daumėnų kapinaitėse (dab. Biržų raj.).

[1] Anusavičius 1980, 28, 31.

KŪRYBA. Išlikę daug – apie 20 000 – Anusavičiaus lietuviškos ir kelios dešimtys lenkiškos poezijos eilučių, keturi rankraščių pluoštai; viename jų eiliuoto laiško nuotrupa, pasirašyta slapyvardžiu Senis. Kai kuriuose autografuose nurodytos tikslios vietos ir datos bei minimos realijos leidžia spręsti jį eiliavus bent jau nuo 1850 m. iki senatvės. Nemažai eilių sukurta tremtyje. Grįžus arčiau gimtinės, parengtas jų švarraštis, kuriame į akį krinta eilėdaros bei kalbos formų vientisumas. Poetikos monotonija liudija, kad jaunystės kūrybą poetas brandžiame amžiuje gerokai redagavo. Anusavičius yra vertęs bei sekęs A. Mickevičių, L. Kondratowiczių – W. Syrokomlę, H. Sienkewiczių.

Pirmoji trijų Anusavičiaus tekstų publikacija, pažymėta kriptonimais Jul. An., Julijus An. bei slapyvardžiu Nežinomasis, pasirodė 1900 m. *Tėvynės sarge*. Ji parengta pagal giminių J. Tumui suteiktus rankraščius. Į *Varpą* bei *Ūkininką* paties poeto siuntinėtas eiles redaktoriai laikė netinkamomis spausdinti. Iki šiol tėra publikuota maždaug pusė poeto rankraščių.

Žanriniu požiūriu Anusavičiaus kūryboje gausiausia ilgo, apimtimi poemai artimo, kiek mažiau – trumpo eiliuoto pasakojimo pavyzdžių. Retesnės pasakėčios, lyriniai ekspromtai, giesmės bei dainos. Ankstyvieji eilėraščiai – ypač gamtinės bei erotinės idilės – gyvai primena XVIII a. lenkų sentimentalistinės poezijos modelį.[1] Viename kitame kūrinėlyje aiški K. Aleknavičiaus žaismingo eiliavimo įtaka. Tautosaka eilėraščiuose paliko pėdsakus romanso gaidų ir motyvų pavidalu. Vėlesnės lyrikos posmuose bukolinius vaizdus trikdo elegiškos intonacijos, gausėja atviro bylojimo – skundo pirmuoju asmeniu.

Teminiu požiūriu Anusavičiaus poezijoje išsiskiria tėvynės meilės persunkti priešinimosi tautinei ir religinei carizmo priespaudai paveikslai, pirmiausia 1863 m. sukilimo bei liūdnos tremtinių dalios vaizdai. Pasakėčiose keliamas vieningo priešinimosi skriaudėjams idealas. Kitų eiliavimų centre – gamta bei kaimo buitis, šen ten teikianti progą moralinei didaktikai, pavyzdžiui, suvedžiotos ir nusižudžiusios merginos temos užuomazgai lietuvių literatūroje („Riešutynai").

Su poemos užmoju parašytame eiliuotame pasakojime „Pavasaris 1863 metų" vaizduojami sukilėlių mūšiai, žavimasi jų drąsa ir pasiaukojimu. Sukilimo priežastis nusakoma glaustai įvardijant tautinį jausmą: „Meilė tėvynės! baisi ugnis esi... / Niekas neužlies, nors kibirkštį mesi." Artėjančius kovų metus šiame ir kituose kūriniuose ženklina stebuklingi gamtos reiškiniai, o griūte užgriuvusius įvykius apibendrina pasikartojantis dvieilis: „Kur pažiūrėsi ar atversi ausį, / Ką nors išvysi ar išgirsti gausi."

„Pavasaris 1863 metų" kupinas romantinio patoso, artimo žlugusios Dviejų Tautų Respublikos patriotų mentalitetui, kurio ištakos – T. Kościuszkos žygdarbių dvasia. Anusavičiaus kūrinyje vietoj kulkos pakirsto mylimojo Mateušo kovon stoja narsuolė Kotryna, kurios paveikslas – pusiau istorinių pasakojimų apie Emiliją Pliaterytę brolis dvynys. Intriga tvenkiasi apie nesudėtingą paslaptį – poemėlės pabaigoje žūstanti Kotryna kaunasi persirengusi vaikinu:

Kiti kad mėsos, pieno reikalauja,
Jis tiktai trokšta neprieteliaus kraujo.
Drąsumas levo, ne tikt tarti vyro,
O vienok kartais ašara išbyra.[1]

[1] Anusavičiaus eilėraščiai cit. iš: Anusavičius 1980.

Kituose kūriniuose apie ginkluotą kovą bei tremtinių gyvenimą („Kas gi išgydys širdį sudraskytą", „Senis, jaunu buvęs", „Ubagas") apstu autobiografinių motyvų, minimi istoriniai asmenys. Sukilimo tema parašyti ir eiliuotos dramos bandymai – bene pirmieji lietuvių literatūroje, kuriems publikaciją rengęs V. Kuzmickas davė sąlyginį pavadinimą „Kotryna". Šis vardas skamba dar keliuose J. Anusavičiaus eiliavimuose, kreipdamas žvilgsnį į asmeninę poeto dramą, kuri vienam tremties eilėraštyje („Argi beišauš dėl mūsų dienos...") atsiskleidžia P. Vaičaičio elegijas pranašaujančiais motyvais:

Argi beišauš dėl mūsų dienos,
Kad susieisim perskirti?
Ar tujen viena ir ašei vienas
Turim gyventi ir mirti?
– – – – – – – – – – – – – – – – – –
Dainelės – mano sūnūs, dukraitės,
Gimdytos skausme, ašaros,
Čionai kaip ašei ir jūs – našlaitės!
Jeigu pakliūtum vakaruos,
Ant skardžių Mūšos, Tatulos krašto,
Tenai, dar tikiu, jog būtų
Žodžiai ir nata gerai suprasta
Ir gal be vaisiaus nežūtų.

Tėvynės nostalgija alsuojantys brandžiausi lyriniai poeto posmai – retoriški, siejantys šnekamosios kalbos intonacijas ir kartkarčiais neįprastą gamtos detalių faktūrą. Eilėraštis „Upe tėvynės, Tatula miela", kurio pabaigoje priešpriešinamas Sibiro ir Lietuvos peizažas, kupinas vaikiškos nuostabos gimtinės upėje regimu dangaus atspindžiu:

Loc lakiojanti prigimtis visa
Su vandens gyviais suvinčiavota;
Vėžys prie varnos artintis drįso,
Lakštutės sparnu raudė užklota.

Gamtinės vaizduotės lakumas – palyginimų gausa, raiškus judesio perteikimas – ypač būdingas ilgai, į poemą panašiai Anusavičiaus kaimiškai idilei „Viena pavasario diena", kurią J. Tumas su atlaidžiu šypsniu pavadino tautiška odisėja.[1] Dirbančius, besilinksminančius ir besimeldžiančius žmones poetas konkretizuoja neišradingais moraliniais vertinimais. Tuo tarpu šiek tiek įasmenintų, tačiau į alegorinę plotmę neperkeltų gyvulių – avinų, kuilių, šunų – būdas kūrinyje atskleidžiamas su epiniu užmoju. Ypač įtikinamos besirungiančių jaučių jėgą ir įnirtimą perteikiančios eilutės:

Pasiskersavo, kaktoms vėl sutrenkė,
Remias, net snukius lig žemės prilenkė.
Pučia abudu, tęsias baltos putos,
Tai kaipo auklas, tai it virvės drūtos.
Žilis ein atgal, šmulis aną varo.
Jau kaip iš pirties leid abudu garą.

Kai kurie idilės fragmentai – unikali lietuvių literatūroje pastanga vaizduoti Daniūnų apylinkėms būdingą karstinių įgriuvų peizažą: „Vietomis siduoklis, o vietomis uola / Iškiša nosį ir baltuoj iš tolo."

Silabinė, dažniausiai vienuolikos skiemenų eilutė atrodė monotoniška jau poeto amžininkams. Eilėdaros nulemti moteriški rimai, normalūs iš galūnės kirtį atitraukiančios autoriaus tarmės požiūriu, kitiems rėžia ausį. Anusavičiaus eiliavimams, ypač ilgesniesiems, labiausiai stinga kompozicinio vieningumo, lyrinio ir epinio prado, detalės ir kūrinio visumos dermės.

[1] Vaižgantas 1929[a], 11:183.

Petras Rimkevičius (1842–1907)

BIOGRAFIJA. Poetas Petras Rimkevičius gimė 1842 m. sausio 1 (13) d. valstiečių šeimoje Naniškiuose (dab. Rokiškio raj.). Mokėsi Panevėžio gimnazijoje, nuo 1862 m. – Varnių kunigų seminarijoje. Būdamas klieriku, carinės administracijos tardytas dėl ryšių su sukilėliais. Kunigu įšventintas 1869 m. Vikaravo Kupiškyje, 1881 m. paskirtas Joniškėlio, o 1886 m. Pušaloto (dab. Pasvalio raj.) klebonu. Poetas pasižino su A. Baranausku (turėjo jo autografų), bičiuliavosi su krašto švietėjais kunigais J. Katele ir K. Kozmianu, globojo daraktorius, knygnešius, platino draudžiamas lietuviškas knygas. Pažintis su A. Juška tapo akstinu tautosakai rinkti. 1896 m. Rimkevičius liko Pušalote altarista ir 1907 m. gruodžio 7 (20) d. ten mirė.

KŪRYBA. Žinoma, kad poeto bendramokslio kun. Izidoriaus Budrio dainų rinkinyje buvo keli Rymkiewiczes eiliavimai, galbūt dar iš Varnių seminarijos laikų. Yra išlikę S. Didžiulio daryti dviejų Rimkevičiaus eilėraščių nuorašai, kuriuos 1938 m. *Mūsų senovėje* paskelbė Vaclovas Biržiška, bei gausūs tų pačių kūrinių ir kitų hipotetiškai poetui priskiriamų dainų sutautosakėję variantai.

Kaimuose labai pamėgtos Rimkevičiaus dainos „Tykus buvo vakarėlis" populiarumo paslaptis – subtiliai erotizuotas mergelės ir bernelio pokalbis. Dainoje išlaikomas tiek folklorinis dialogo prie tiltelio siužetas, tiek tradicinis moralinis imperatyvas – bijanti viena eiti per upę sesutė griežtai atsisako prašalaičio bernelio pagalbos ir sulaukia savo brolių. Tačiau liaudies kultūron ateinančią romansų madą „pranašauja" intensyvesnė nei folklorinio analogo ritminė sandara bei replikos, kuriose pasirodo žaismingo flirto ženklų: „Nors pristosi prie kriaušelio, / Nepasieksi už pirštelių."[2]

[2] *Mūsų senovė* 1938, 2, 3(8):479–481.

Antrasis, iš palyginimų nuaustas Rimkevičiaus kūrinėlis „Širdinga ir laiksvi tur būti giesmėlė", ypač artimas A. Vienažindžio stilistikai. Folkloriškų epitetų ir deminutyvų srautas pasitelkiamas giesmelės – poetinės kūrybos – prigimčiai ir paskirčiai nusakyti. Keturių posmelių eilėraštis nuostabiai simetriškas ir turi aiškią vidinio vyksmo ašį. Du džiugius, „vasariškus" ketureilius keičia rezignacinė nuotaika ir „žiemiški" motyvai. Kūrinėlio pradžioje imperatyviai („tur būti") deklaruotas giesmelės nuoširdumas bei laisvumas neatsiranda savaime, kyla iš nustumto šalin rūpesčio („Kaip lengva širdėlei, kai baimė pragaišta") ir gelbsti sunkią, pralaimėtų sukilimų nuotaikas primenančią valandą:

Graudinga ir opi tur būti giesmelė,
Kaip šalta ir opi gilioji žiemelė,
Griaudėti, kaip griaudžia širdis motinėlių,
Kai jaunus vaikelius lydi ant kapelių.[1]

[1] *Lietuvių poezija, XIX amžius* 1955, 298.

Prasminga, kad iš, spėtina, gerokai gausesnių Rimkevičiaus eiliavimų mus pasiekė būtent tas, kuriame pro tautosakišką bendrumą užčiuopiama ir individualios poetinės galios – jos dėka „siaust širdis" – užuomina.

Andrius Barkauskas (1843–1897)

BIOGRAFIJA. Poetas Andrius Barkauskas (dar vadintas Barkauckiu) gimė 1843 m. lapkričio 15 d. Užnemunėje. Baigęs Seinų kunigų seminariją, po įšventinimo kurį laiką dėstė joje giedojimą. Susirgęs psichine liga, gyveno pas brolį Santakos kaime (dab. Marijampolės raj.) ir ten mirė 1897 m. kovo 24 d..

KŪRYBA. Mokydamasis ir dėstydamas seminarijoje, Barkauskas rašė lietuviškus satyrinius eilėraščius bei dainas, kurių žinomi tik keli pavadinimai („Pusė puodo taukų vuodo", „Zanavykas diktas vyras", „Giesminykai sakalėliai"), vertė G. Byrono *Čaild Haroldą*. Poetas iš lotynų į lietuvių kalbą išvertė brevijoriaus himnus, grynino kitų giedamų maldų kalbą. Jo pataisytas „Šventas Dieve" tekstas apie 1880 m. buvo įvestas Užnemunės bažnyčiose. Giedotas poeto sukompiliuotas lietuviškas rožynas trims balsams bei kelios giesmės („Garbink Dievą ant aukštybių", „Simeon šventasis").

Apie Barkausko pasaulietinių kūrinių stilistiką galima spręsti iš *Lietuviškoje ceitungoje* 1882 m. išspausdinto šešių posmų eilėraščio „Katinėlis", kurį, spėjama, į laikraštį pasiuntė J. Basanavičius:

Vaikščio' katins ant šiaudų
Ieškodamas sau naudų,
Ir pamatė ten peliukę
Siena bėgant mažteliukę,
Sugavo.[2]

[2] *Mūsų senovė*, 2(2):682.

Folklorinio siužeto eiliavimas, kuriam būdinga archajiška giesmių ritminė struktūra, po 1863 m. sukilimo Suvalkijoje buvo kelis kartus užrašytas kaip liaudies daina.

Adolfas Lapinskas (1844–1909)

BIOGRAFIJA. Poetas Adolfas Lapinskas (vadintas ir Lapinskiu) gimė mokytojo šeimoje 1844 m. spalio 29 d. Sintautuose. Čia baigė pradžios mokyklą, kurios vedėjas buvo jo tėvas. Vėliau mokėsi Marijampolės progimnazijoje bei Seinų kunigų seminarijoje. 1868 m. įšventintas kunigu, vikaravo dabar Lenkijai priklausančiose Seinų vyskupijos parapijose – Lomžoje, Kolne, Raigarde, Tikocine, klebonavo Liubotine bei Račkose (dab. Suvalkų vaivadija), kur ir mirė 1909 m. liepos 5 d.

KŪRYBA. Lapinsko dėmesį literatūrai bus paskatinęs jo gimtųjų Sintautų klebonas rašytojas A. Tatarė bei kunigų seminarijos profesorius J. Jamiałkowskis. Pastarojo raginimu klierikai apie 1866 m. sudarė 500 liaudies dainų rinkinį. Stropiausias tautosakininkas pasirodė esąs A. Lapinskas, užrašęs apie 150 dainų ir vėliau, kunigaudamas, rūpinęsis rinkinį paskelbti. Negavus leidimo spausdinti lotyniška abėcėle, reikalas užsitęsė, ir dainų pluoštas dingo.

Bolševikų revoliucijos metais į J. Totoraičio rankas buvo patekęs 1866 m. rudenį baigtas poeto eilėraščių rinkinys *Garsas jaunystės*, turėjęs per keturis šimtus eilučių, kurio vėlesnis likimas nežinomas. J. Totoraičio liudijimu, Lauro Szeksznapelvio slapyvardžiu pasirašęs klierikas sueiliavo savo vaikystės džiaugsmus ir vargus.

Uršulė Tamošiūnaitė (1847–1906)

BIOGRAFIJA. Poetė Uršulė Tamošiūnaitė gimė baudžiauninko šeimoje 1847 m. gruodžio 1 (13) d. Vėžionyse (dab. Kupiškio raj.). Išmokusi rašto Kupiškyje veikusioje švietėjo kun. K. Kozmiano įkurtoje slaptoje mokykloje, šio dvasininko paskatinta eiliuoti ir platinti lietuvišką žodį, ji visą gyvenimą daraktoriavo gimtosiose apylinkėse. Mirė 1906 m. gegužės 13 (26) d. Pajuodupėje (dab. Kupiškio raj.).

KŪRYBA. Šaltiniuose minimi ir kelių kitų savamokslių kupiškėnių, rašiusių eilėraščius, kurie plito liaudies dainų pavidalu, vardai. Tačiau į literatūros istoriją su didesniu kūrinių pluošteliu pateko viena Tamošiūnaitė, atkreipusi Antano Baranausko dėmesį. Aštuntajame dešimtmetyje poetė jam siuntinėjo laiškus su savo dainomis, kurioms šis pritaikė melodijas ir perdavė H. Weberiui (kaip tarmės pavyzdžius paskelbė F. Spechtas rinkinyje *Litauische Mundarten* 1920 m.). Matyt iš Baranausko sužinojęs apie Tamošiūnaitės kūrybą, ja susidomėjo J. Šliūpas, kurio dėka dvi baladės (eiliuoti liaudies pasakojimai apie vaiduoklius) – „Žirgakalnis" ir „Sypsalė" – XIX a. pabaigoje buvo anonimiškai spausdinamos įvairiuose rinkiniuose. Folkloristai užrašė apie dvidešimt Tamošiūnaitės dainų, kurių pateikėjai nurodė savo krašte garsėjusios eiliuotojos autorystę.

Tarmiški poetės eilėraščiai („Vasara dajle dienele", „Raškiau sode obuolėlius, pamačiau bitelę", „Tarp ulyčių yr miškelis") liko labai arti jai pavyzdžiu buvusios tautosakos ir *Anykščių šilelio*. Bene gyviausi keturi kūrinėliai apie metų laikus, ypač „Rudenėlis", arba „1-oji gromata A. Baranauskui":

Jau niabagroja odai unt oro,
Visi sulindo tinklalin voro.

Susikavojo visos musalas,
Džiūsta prilindi pilnas kertalas.[1]

[1] *Litauische Munderten* 1920.

Tamošiūnaitės dainų privalumai – sklandus eiliavimas ir pasakojimas, gamtos ir kaimo buities paveikslų dermė, naivus džiaugsmo ir liūdesio paprastumas, tačiau jos nė

vienu atveju neperžengia elementaraus aprašymo slenksčio. Poetė, neturėjusi įtakos „aukštosios" literatūros raidai, buvo sektinas pavyzdys drauge su raštingumo ir kultūros kilimu sparčiai gausėjančiam Aukštaitijos liaudies eiliuotojų būriui.

Jonas Užupis-Šerenga (1848–1917)

BIOGRAFIJA. Poetas Jonas Užupis-Šerenga gimė valstiečių šeimoje 1848 m. gegužės 24 d. Šunkariuose (dab. Šakių raj.). Baigė Marijampolės gimnaziją ir Seinų kunigų seminariją. 1875 m. įšventintas, kunigavo Seinų vyskupijoje. Seinuose ir kitose parapijose padėjo kurti lietuviškas draugijas, už aktyvią sielovadą ir tautinę veiklą buvo baudžiamas carinės administracijos. Surinko apie 500 liaudies dainų, kurios liko nepaskelbtos. 1917 rugsėjo 26 d. mirė Seinuose.

KŪRYBA. Užupis dar iš seminarijos, kur jau buvo susibūrusi sąmoningų lietuvių klierikų grupė, siuntinėjo lietuviškus eilėraščius buvusiems gimnazijos kolegoms, kurie mokėsi Maskvoje. Didesnė žinomų jo kūrinių dalis parašyta jau devintajame dešimtmetyje, kai Šerengos (tapo nuolatiniu prievardžiu) ir Antano Pledos slapyvardžiais aktyviai bendradarbiavo lietuviškuose to meto laikraščiuose – *Aušroje*, *Lietuviškajame balse*, *Vienybėje lietuvninkų*. Jau po spaudos draudimo panaikinimo Užupis Seinuose atskiromis knygutėmis išleido didžiausią savo kūrinį *Lietuvos Eneida* (2 d., 1913–1914), vienaveiksmę dramą *Čigono prieguoda* bei sueiliuotą Šv. Rašto Pradžios knygos atkarpą *Trys Abraomo svečiai*.

Užupio talentas ir pastangos akivaizdžiai krypo link išplėtotų epinių paveikslų, kurie, bėgant metams, darėsi vis ilgesni. Kelios pasakėčios („Teisybė ir veidmainystė", „Žvėrys ir tauras" ir kt.), turint galvoje užmojo kuklumą ir neįmantrią formą, bus parašytos bene anksčiau, nei kiti skelbti kūriniai. Tradiciniais motyvais poetas sekė gana laisvai. Kūrinėlio „Asilas ir lakštingala" (išspausdintas 1887) moralas, smerkiantis neišmanėlius vertintojus („Laimings tas žmogus, kurs kaip lakštangė / Liuosą nuo jų rand padangę"), aiškiai gynė rašytojo autonomiją, spaudoje vykstant pirmiesiems ginčams dėl poetinės kūrybos meniškumo. Prakilniai lakštingalos giesmei tenka keliolika drąsių, labai skirtingo stiliaus ir net lygiai pusę pasakėčios užimančių apibūdinimų:

> Išsyk balsu taip sučiulbo plonyčiu,
> Tartum rauda šilkas po mažu pirštyčiu;
> Toliau žemyn, silpnyn... tai vėl plonu –
> Šimtais visokių tūkstančiais tonų!
> –
> Kiti aidu gaudomi aplinkės,
> Mišku ir kalnu sukas lyg rinkės,
> Arba ratukai diržais slidyti –
> Vos ką girdėt, bet nematyti.[1]

[1] *Lietuvių poezija, XIX amžius* 1955, 472.

Ilgokame satyriniame eilėraštyje „Artojas ir jo sūnus" (*Aušra*, 1885) pajuokiamas nutautęs valstiečio vaikas, kurį poetas vaizduoja sugrįžusį namo po studijų užsienyje. Kitaip, nei panašių intencijų turėjusioje ano meto publicistikoje bei kitų rašytojų kūryboje, Užupio personažo primityvų „poniškumą" liudija prancūzų, o ne lenkų kalba. Tenka tik spėlioti, ar tai originalia ideologine autoriaus nuostata grįstas sumanymas, ar literatūrinė kalkė iš lenkų spaudos, ironizavusios suprancūzėjusius tautiečius. Nors namiškių pamokslavimai, kuriems tenka didžioji eilėraščio dalis, gerokai ištęsti, kai

kurios moralizuojančios eilutės – sentenciškos. Pavyzdžiui, motina telkė sūnaus mokslui lėšas „Sunkioj procėj, prastam būvy, / Bil duot Lietuvai lietuvį!" Komiško efekto požiūriu ypač pasisekęs kūrinėlio fragmentas, kuriame „ponaitis" gręžia akis į andai jam patikusią tarnaitę. Tačiau norėdamas išlaikyti „paryžiečio" pozą, jis prancūziškai klausia, ką gena laukan Mariukė, ir tėvas neiškentęs pratrūksta:

„O tu, snargliau piemenykšti!
Kiaulių tai tu nepažįsti;
Vienok mergą vardu šauki,
Stubon neini – tik jos lauki."[1]

[1] *Lietuvių poezija, XIX amžius* 1955, 466.

Lietuvos krikšto jubiliejui skirtoje poemoje *Močės vargai ir marčios nedorybės* (1886) visomis lietuvių tautos bėdomis kaltinama lenkų bajorija. *Lietuvos – motinos* personifikacija ir tautinės jos vaikų vienybės šūkis nebuvo ypatinga literatūrinė naujovė. Tiesa, vienu kitu atveju tėvynės pasakojimas pirmuoju asmeniu apie jos sūnų baudžiavinius vargus – gana išraiškingas: „Kožnas, kurs dėvėjo tiktai juodą jupą, / Žiūrėk, jau patikęs mano vyžių lupa". Tačiau istoriškai ar poetiškai vargiai pagrįsta liaudiška šeimyninė analogija, kurią Užupis pasirinko Lenkijai apibūdinti – ji poemėlėje vaizduojama kaip senolę Lietuvą skriaudžianti „marti".

Nelydėjo sėkmė ir poeto užmojo parašyti lietuvių tautos epą. *Lietuvos Eneida, arba Lietuvių Tautos Ineita į Atrastąją Tėvynę* – tai mitologinių, biblinių bei kaimo buities paveikslų koliažas, nedarnus nei kompozicijos, nei stiliaus, nei tuo labiau vidinės veiksmo logikos požiūriu. Poetas, paantraštėje teigdamas, kad medžiaga „semta iš įvairiausių prosenuolių padavimų", supina skirtingas lietuvių kilmės teorijas su savo fantazija, kuri, deja, yra silpniausias Užupio „mito" dėmuo. Ypač naivios ir dirbtinės autoriaus mėgstamos etimologijos. Pvz., šitaip vaizduojami pagrindinio veikėjo Lėto vedamos tautos pirmieji žingsniai būsimoje tėvynėje:

Kart' tų dikt's būrys Baltmarin atklydęs,
Kirmyčio* pradžioj senis Lėt's išvydęs
Daugybę uogų... ką visi tuoj raškė,
Tarp tų ne vieną kaip svogūną braškę;
Tarme romėnų sušunk': „l e t a u v a"!**
Ir visi: „jaugi!*** Teg' gyvuoj Let'uva!"

* Kirmytis – liepos mėnuo
** Tai reiškia: m i e l a (linksma) u o g a
*** Vis tiek ką e u g e

Gyviausi poemoje realistiniai kaimo darbų paveikslai. Pasukus į šalį nuo „pagrindinio" menkiausių etnografinių detalių mitologinio interpretavimo kelio, į tekstą prasprūsta vienas kitas originalus poetizmas, pavyzdžiui, animalistinis dalgio įvardijimas: „Lydekos plieno kaip žaibai tik pliska". Tačiau proziško mąstymo primatas, nederantis prie romantinės poemos ideologijos, kartu su gausiais silabinės eilėdaros riktais verčia Užupį laikyti didelių norų, bet menkų galimybių rašytoju. Šiaip ar taip jo ambicija parašyti tautinį epą sugundė dar ne vieną eiliuotoją.

Silvestras Gimžauskas (1845–1897)

BIOGRAFIJA. Poetas Silvestras Gimžauskas gimė 1845 m. spalio 1 (13) d. Kirdeikių kaime Švenčionių aps. (dab. Utenos raj.) pasiturinčių laisvųjų valstiečių šeimoje. Jo tėvai Liudvikas ir Marijona (mergautinė pavardė Vaitkevičiūtė) Gimžauskai, be vyriausiojo Silvestro, užaugino dar tris sūnus ir bene tris dukteris. Būsimasis poetas augo vaizduotę audrinančioje girių, ežerų bei Linkmenų piliakalnio kaimynystėje.

Neraštingi tėvai nusprendė mokyti pirmgimį, ir septynmetis Silvestras ėmė lankyti parapinę mokyklą Linkmenyse, o 1857 m. įstojo į Švenčionių gimnaziją. Caro valdžiai pradėjus griežčiau varžyti valstiečių vaikų teises į mokslą Kauno ir Vilniaus gubernijose, 1860 m. jis perėjo į Daugpilio realinę gimnaziją ir baigė visą šešių klasių kursą. 1862 m. rudenį Gimžauskas įstojo į Vilniaus kunigų seminariją, tačiau prasidėjus sukilimui bajorų kilmės klierikai išėjo į kovotojų būrius, mokyklos, kurią rengtasi uždaryti, tvarka pairo, tad jis paliko Vilnių.

Apie dvylika tolesnių Gimžausko gyvenimo metų beveik nėra dokumentinių liudijimų. Spėjama, kad jis stojo tarnauti į Švenčionių vaistinę, vėliau Peterburgo medicinos ir chirurgijos akademijoje laikė egzaminus provizoriaus padėjėjo laipsniui gauti, ten kurį laiką dirbo pas profesorių Troppą. Iškalbingesni kultūriniai pėdsakai: poetas tęsė dar seminarijos metais pradėtus archeologinius kasinėjimus gimtojo kaimo apylinkėse (radinius dovanojo Vilniaus senienų muziejui), parengė ir įteikė Peterburgo imperatoriškajai mokslų akademijai lingvistinį darbelį „Drin šlėktų apylinkės mano. Pamokslas apie lietuvišką liežiuvį", užrašė padavimų, patarlių, priežodžių, burtų, papročių, rinko pasakas. Pastarosios pateko į lenkų folkloristo Jano Karłowicziaus rinkinius.

Nėra žinoma, kas Gimžauską paskatino šiai veiklai. Didaktinės ankstyvosios jo poezijos temos, kultūrinių pastangų kryptys bei po M. Valančiaus mirties parašyta asmenišku prielankumu dvelkianti epitafija leidžia daryti prielaidą, kad jis patyrė Žemaičių vyskupo ar bent jo aplinkos poveikį. Pats poetas nenurodė konkretaus tautinio susipratimo postūmio: „Nuog paties lopšelio visados buvau dvasia ir kūnu karštas lietuvys, ir toji karštybė tėviškume nė tiktai ką nesimažin su mano metais, bet vis dar kaskart aukštyn eina."[1]

[1] Gimžauskas 1996, 14.

1876 m. rudenį Gimžauskas vėl išsiruošė į Peterburgą siekti provizoriaus laipsnio, tačiau pakeliui Vilniuje sutiktas ankstesnių studijų draugas, tuomet atsikuriančios kunigų seminarijos rektorius Motiejus Harasimavičius jį prikalbėjo rengtis kunigystei. Seminarijoje vyravo lenkų kalba, tuo tarpu Gimžauskas laisvu laiku kalbėjo vien lietuviškai, gimtąja kalba konspektavo dalį paskaitų. Net atsisakė vartoti žodį „ponas", kaip nelietuvišką, keisdamas jį „viešpačiu", tapusiu poeto pravarde ir vienu iš slapyvardžių. Mokydamas gudų kilmės klieriką, vėliau garsų Bažnyčios istoriką Janą Kurczewskį lietuviškai, jis parengė praktinės gramatikos apmatus, o bendramokslį Aleksandrą Burbą paskatino rinkti tautosaką, platinti draudžiamą spaudą ir kurti eiles. Garsėjančiam poetiniais gabumais Gimžauskui rektorius patikėjo atlikti grafo Reinoldo Tyzenhauzo užsakymą – išversti į lietuvių kalbą M. Haydno oratorijos *Pasaulio sukūrimas*, W.A. Mozarto *Te Deum* ir šešerių R.J.N. Führerio mišių tekstus. 1877 m. vasarą klierikų choras kompozicijas atliko grafo rūmuose Vilniuje bei Rokiškyje.

Baigęs vos du kursus, Gimžauskas buvo įšventintas kunigu ir 1877 m. rugsėjį išsiųstas į Peterburgo dvasinę akademiją. Ten greta teologinių disciplinų klausė klasikinės literatūros kurso, mokėsi lotynų, hebrajų, prancūzų kalbų (vokiečių, lenkų, rusų mokėjo), mėgino versti V. Hugo ir A. de Lamartine'o eilėraščius. Susirgęs džiova, po metų turėjo studijas nutraukti.

Akademijoje poetas bičiuliavosi su Kazimieru Jauniumi ir Petru Kriaučiūnu. „Trijulės supratimai apie gimtosios kalbos reikšmę ir vertybę, apie spaudžiamos ir iš visų šonų naikinamos tėvynės reikalus per šiuos metus tiek sutvirtėjo, jog paskui gyvenime, sugrįžę į Lietuvą, kiekvienas savaip dirbo."[1] Kriaučiūnas apie savo vėlesnes viešnages pas poetą „plačiai papasakodavo [Marijampolės] gimnazijos moksleiviams, statydamas jiems Gimžauską pavyzdžiu"[2], skaitydavo jo eilėraščius. Jaunius supažindino draugus su moksline kalbotyra, paskatino Gimžauską rašyti pirmąjį šnektos žodyną lietuvių leksikografijos istorijoje *Žodžiai iš gyvos kalbos lietuvių linkmeniškių*. Jame yra nuorodų į K. Sirvydo raštus, gramatikos komentarų, etimologizavimo bandymų. Susidūręs su leksikografija, retesnius žodžius bei formas poetas aiškino tautosakos, etnografijos rinkiniuose bei savo kūrinių paraštėse. Į poezijos knygutę *Kelios istoriškos dainos* įdėjo norminamąjį gudų/lenkų – lietuvių kalbų žodynėlį, specialiai pritaikytą Vilniaus krašto gyventojams. Drauge su tautotyriniais aprašais (*Linkmeniškių lietuvių papročiai, burtai, gydymo dalykai*) jis teikė žinių apie konkrečių žodžių vartojimą Eduardui Volteriui, kurio atsiliepimu, „retai kas taip mokėjo ir gerbė savo vietinę Vilniaus tarmę", kaip Gimžauskas.[3] Bažnytinei kalbai švarinti svarbi buvo jo gražiai išversta Antano Vaplerio *Istorija katalikų Bažnyčios*, o ypač knygos pabaigoje įdėtas žodynėlis, siūlantis paplitusių barbarizmų pakaitalus. Dėl menko dėmesio kalbos dalykams laiškuose priekaištavo M. Jankui ir A. Burbai, atkreipdavo dėmesį į *Aušros*, *Vienybės lietuvninkų* riktus. Pastarasis laikraštis 1890 m. išspausdino rašytojo straipsnelį, skirtą keliolikos žodžių bei junginių taisymams – vieną pirmųjų kalbos kultūros pamokų lietuviškoje spaudoje.

Iš Gimžausko straipsnelių „Ar seniai Lietuvos vitingai (bajorai) paliovė lietuviškai šnekėti" ir „Truputis apie garsinguosius lietuviškus raštinykus", papildančių jo poezijos knygutes, aiškėja, kad poetas buvo susipažinęs su garsių to meto lingvistų veikla. Jis bene pirmasis atkreipė dėmesį į T. Kościuszkos universalų lietuviškų variantų reikšmę. Antrajame iš paminėtų straipsnelių išvardyta beveik keturiasdešimt lietuvių kultūros veikėjų – apie šiuos dalykus lietuviškai, valstiečiui suprantamu būdu, jo knygelės prabilo pirmosios.

1878 m. birželį Vilniaus vyskupijos kurija paskyrė Gimžauską vikaru į Želudoką, nedidelį dabartinės Gudijos miestelį, kuriame XIX a. dar buvo lietuviškai kalbančių žmonių. Po pusmečio, 1879 m. vasarį, poetas perkeliamas talkinti klebonui į Žiežmarius. Pasitaisius sveikatai, jis ėmėsi įvairiopos pastoracinės ir tautinės veiklos: lenkėjančioje parapijoje kas antrą sekmadienį sakė lietuviškus pamokslus, mokė lietuviškų poterių. Jo pastangomis suaktyvėjo knygų platinimas – Žiežmariuose jau nuo septintojo dešimtmečio buvo draudžiamos spaudos sandėlys, iš kurio vežti knygas į Utenos ir Švenčionių apylinkes padėjo poeto tėvas. 1880 m. vasarį tapęs Vidiškių filijalistu, Gimžauskas įtraukė į konspiracinę veiklą vietos dvarininką Ignotą Kamieńskį. F. Zawadzkiui 1881 m. pabaigoje gavus leidimą savo knygyne pardavinėti kai kurias kitas anksčiau išleistas knygas, Kamieńskis kunigo prašymu nupirko daugiau nei tūkstantį *Seno aukso altoriaus* egzempliorių bei J. Želvio-Želvavičiaus išverstų I. Krylovo pasakėčių. Į pastarosios knygos viršelius poetas įsiūdavo savo leidinius ir taip palengvindavo jų platinimą. Gimžausko paskatinti jo pagalbininkai valstiečiai knygnešiai Liudvikas Turčinskas, Antanas Petkelis, Petras Vilutis ėmė rinkti parašus po prašymais Peterburgo instancijoms leisti spausdinti lietuviškas knygas. Tai buvo nauja, vėliau *Aušros* girta ir populiarinta legali kovos dėl spaudos draudimo panaikinimo forma.

[1] Tumas 1924[a], 2:250.

[2] Vaišnoras 1965, 125.

[3] *К истории литовской этнографии и письменности* 1898, 580.

Poeto visuomeninė veikla įgavo dar platesnį užmojį, kai 1883 m. gegužę jis buvo paskirtas Kietaviškių klebonu. Šiaudinis klebonijos stogas tapo patikima draudžiamosios spaudos slėptuve, viename kambaryje buvo įsteigta slapta bibliotekėlė, kurioje šviesesni apylinkės žmonės išvydo pirmuosius *Aušros* numerius. Gimžauskas jauno pagalbininko, vėliau elementorių autoriaus Kazimiero Strazdo vardu gaudavo siuntinius su keliolika laikraščio egzempliorių, kuriuos reikėdavo įteikti prenumeratoriams. (Panašiai *Aušrą* platino Juozapas Miliauskas-Miglovara.) „Džiaugdavaus Aušra kaip kažin kuom! <...> visuomet Aušros labai laukdavau, ogi ir jinai vargužė greituoju skubindavosi pas mane, jos tikrą [my]lėtoją", – rašė Gimžauskas knygutėje *Priešaušris*, kurią išleido polemizuodamas su laisvamaniškomis 1885–1886 m. laikraščio publikacijomis. Pasitelkdamas antikinės kultūros, gamtos ir tiksliųjų mokslų, filosofijos žinias, cituotame veikale jis kritikavo primityvų pozityvizmą ir jo vieton siūlė vėliau *Tėvynės sargo* propaguotą programą: „Tik mylėdami draugi Dievą ir tautą būsim tikrais tėvynainiais."

1884 m. birželį Gimžauskas buvo paskirtas Valkininkų klebonu ir Merkinės dekanu. Devynerių jo darbo metų šiose vietose paminklas – dar ir šiandien su tuometinio Merkinės dekanato riba sutampanti lietuvių kalbos ir „po prostu" dialektų izoglosa. Jis ir jo dėka knygnešiais tapę keliolika valstiečių bei amatininkų pavertė miestelį didžiausiu draudžiamosios spaudos platinimo centru Vilniaus gubernijoje. Rašytojo plunksnai priklauso pirmasis lietuviškas patriotinis atsišaukimas, išspausdintas ir platintas 1890 m.: „Broliai Lietuvininkai! Maskolio vyriausybė viską daro, kad Lietuvą kuo greičiausiai išnaikintų ir pravoslaviją terpu jūsų užkrėstų. <...> Mylėkit lietuvišką kalbą, ginkit ir platinkit ją, o tuokart ir šimtas Maskolių jums nieko nepadarys!"[1]

[1] Gimžauskas 1996, 23.

Kaip išradinga reakcija į valsčiuose pakabintas lenteles „Говорить по литовски строго воспрещается" („Šnekėti lietuviškai griežtai draudžiama") Valkininkų šventoriuje ir kitose Dzūkijos parapijose Gimžausko pastangomis atsirado lietuviškų kad ir paprasčiausio turinio („Čia spjaudyti nevalia") užrašų draudžiamu raidynu. Valkininkų bažnyčioje tebesaugomos dvi skardinės lentos su jo lietuviškais eilėraščiais, XIX a. pabaigoje kabėjusios kapinėse ir klebonijos kieme. Poeto įtaisytas užrašas didžiajame altoriuje „Aš esmi duona gyva" tais laikais buvo didelė naujovė.

Gimžausko autoritetas ir veiklos galimybės labai išaugo, Vilniaus vyskupu 1890 m. tapus Pranciškui Audzevičiui. Rašytojas vizitacijos metu jį įtikino, kad pastoracijos reikalai labai prasti dėl lietuviškai nemokančių kunigų kaltės. Dekanas išsirūpino, kad į jam pavaldžias parapijas būtų atkelta jaunų lietuvių dvasininkų, kurių bent dešimtį išugdė žinomais lietuvybės skleidėjais. Jis įtvirtino lietuviškus pamokslus, pridėtines lietuviškas maldas ir lietuvišką giedojimą. 1891 m. birželį jam buvo suteiktas garbės kanauninko titulas.

Išliko atsiminimų apie griežtą Gimžausko kovą su girtuoklyste, apie ugningus jo pamokslus. Dekano įtaka siekė Vilniaus kunigų seminariją. Valkininkų klebonijoje vasarodavo lietuviai studentai, lankėsi E. Volteris, vienas *Varpo* iniciatorių Jonas Gaidys-Gaidamavičius. „Visu[s] myliu žmonis, kaipo Kristaus prisakyta, bet kiekvienas Lietuvos mylėtojas, o dar ypač raštinykas visados buvo, yra ir bus pirmiausėje vietoje mano širdyj, su kuriuome tartum ir paskutiniu duonos kąsneliu pasirengęs esmi pasidalyti"[2], – šie žodžiai nebuvo vien retoriška frazė, nes amžininkai prisimena turtingos parapijos kleboną nuolat išvargusį ir susirūpinusį. „Dainas, brolau, kad surenkąs krūvon išduočiau, dabar sunku, nes ir skatiko neturiu, grynas esmi kaip šuva", – skundėsi laiške

[2] Ibid., 41..

į JAV. Tai liudija ir vienas iš trijų dešimčių poeto slapyvardžių Vargomatis (vargo matęs) bei prisiminimuose pabrėžiamas neturtas.

Puiki konspiracija lėmė, kad Trakų policijos valdyba ilgai laikė poetą politiniu atžvilgiu neįtariamu žmogumi. Gimžauską išdavė jo jaunylis brolis Vladas, kuris, metęs gimnaziją, gyveno pas kleboną, girtuokliavo ir, susipykęs su Silvestru, apskundė jį valdžiai ir pabėgo į Ameriką. Daugiau nei dvejus metus tęsėsi rašytojo ir jo pagalbininkų tardymai bei kratos. Valdžios įstaigos neįstengė surinkti pakankamai anticarinės veiklos įrodymų, todėl Vidaus reikalų ministerija nepritarė Vilniaus generalgubernatoriaus siūlymui uždaryti poetą į vienuolyną. Kurija ir carinė valdžia ilgai nesutarė dėl naujos jo skyrimo vietos. 1893 m. vasario vidury Gimžauskas išvažiavo vikarauti į Giedraičius.

Tėvynės sargo kūrimo reikalu poetą naujoje vietoje aplankęs Pranciškus Būčys atsiminimuose rašo apie aukštą, liesą, stambių kaulų, vaizdžios kalbos žmogų, degantį tvirtu įsitikinimu, kad jo kova yra prasminga. Garbės kanauninkas – vikaras (labai jau neįprastas derinys) atsisakė su nemokančiu lietuviškai klebonu kalbėtis lenkiškai ir perėjo prie oficialios lotynų kalbos. Ten pat užrašytas būdingas atsiliepimas apie poeto lietuvintojo veiklą: „Kun. Gimžauskiui Giedraičiuose esant, papūtė vėjas iš kitos pusės, ir žmonės pradėjo linkti prie lietuvystės."[1] Po metų jis paskiriamas altarista į nuošalų Bagaslaviškį – amžininkai spėjo, kad taip siekta nusikratyti pernelyg aktyviu ir nuolatinių problemų kurijai keliančiu kunigu. Paskutiniai rašytojo gyvenimo metai prabėgo remontuojant sukiužusios bažnytėlės stogą ir rūpinantis slaptu vaikų mokymu. Daraktorinė mokykla jau nuo aštunto dešimtmečio veikė ir jo gimtojo namo seklyčioje Kirdeikiuose.

[1] Adomukas, „Atmenu kun. Gimžauskį", *Aušra* 1914, 14:183.

1897 m. vasarą poetas susirgo akmenlige ir išvyko gydytis į Varšuvą. Ten Kūdikėlio Jėzaus ligoninėje spalio 27 d. mirė. Buvo palaidotas tenykštėse kapinėse, bet karų audros sunaikino kapo žymes. Pagal testamentą jis paliko šimto rublių premiją lietuviškam laikraščiui, kuri atiteko *Tėvynės sargui*. Išsyk po laidotuvių susigriebta domėtis rašytojo veikla. Tačiau anksti miręs bičiulis A. Burba neįgyvendino užmojo parašyti išsamesnės Gimžausko biografijos. Neatsirado pretendentų ir į Susivienijimo lietuvių Rymo katalikų Amerikoje pažadėtą premiją jo gyvenimo tyrinėtojui.

KŪRYBA. Kaip ir kiti to meto rašytojai, poetas nespausdintų savo kūrinių rankraščius dalydavo patikimiems žmonėms, skleisdavo eilėraščius dainų pavidalu; kai kurios jų tautosakos rinkėjų buvo užrašytos net Žemaitijoje. Tačiau jau 1870 m., t.y. 25-aisiais savo gyvenimo metais, Leipcige, Breitkopfo ir Härtelio spaustuvėje, kurioje dirbo iš Linkmenų kilęs raidžių rinkėjas, Gimžauskas išleido poemėlę *Linkmenes*. Tai viena pirmųjų slapta platintų nereliginių lietuviškų knygų.

Poemėlė tęsia M. Valančiaus aplinkoje rašytų didaktinių kūrinėlių blaivybės tema tradiciją. Vaizduodamas pagirių kamuojamų žmonių elgesį per pamaldas, muštynes karčemoje, lygindamas jos šeimininko žydo vaikų pastangas mokytis ir beraščių valstiečių tamsumą, Gimžauskas pamini M. Daukšos, K. Sirvydo, J. Bretkūno, L. Rėzos, A. Strazdo, D. Poškos, J. Pabrėžos ir kitų lietuvių šviesuolių vardus:

Maušas vaikai mažuteliai,
Išniūniavį pinkias knygas,
Jau ir rašyt, mačiau, mygas,
O milžinai, rastum, jūsų
Vargiai maka „Tėve mūsų",
Ė kų rašė Donaleitis,
Vargiai, vargiai jau ar skaitįs![2]

[2] Gimžausko eilėraščiai cit. iš: Gimžauskas 1996.

Moralizavimo būdas, trumpa dinamiška eilutė, taiklus veiksmažodis sieja Gimžausko didaktinius eiliavimus su kito aukštaičio – Kajetono Aleknavičiaus – kūryba. Įvairių komizmo formų, personifikacijų, hiperbolių ir realistinio kasdienybės paveikslo dermė gelbsti nuo tokio pobūdžio literatūrai nesvetimos monotonijos ir trafaretiškumo. Paprastas, beveik anekdotiškas, tačiau taiklus šypsnys, nusakantis girto būseną – tinkama apeliacija į valstietišką auditoriją:

Kliedie, šnapšta priragavęs,
Kopernikas nemelavęs,
Ne tik žemė sukuntisi,
Bet ir dungus – galai visi.

Negailestingas juokas palydi susimušusias girtas moteris, užvaišintą valsčiaus galvą. Paprotys visas ligas gydyti degtine susilaukia vaizdžiais ištiktukais reiškiamo vertinimo:

Ir teip gerai pamylėtas,
Visais galais pripenėtas,
Pirma laika, pirma visa
Brūkšt liganis ir užgisa.

Girtavimo tema parašyti ir keli vėlesni eilėraščiai – dainos, kurių pašaipos objektas buvo smuklių savininkai žydai. Dėl šių kūrinių poetas kaltintas antisemitizmu, nors besiplečiančią blaivybę nusakanti hiperbolė: *bus gal žydam pa visam*, – ir taiklūs žydiškos tarties pamėgdžiojimai skirti ne tautai, o prekiautojams degtine pajuokti.

Gimžausko Medicinos ir chirurgijos akademijos, Dvasinės akademijos ir kunigų seminarijos konspektuose yra ne vienas lietuviškas posmas. Nežinia, ar per paskaitas, ar laisvalaikiu jam šaudavo į galvą eiliuoti pasišaipymai:

Kai šeimyna tik pagirda,
Jag pietauti duosis birda,
Tylams sėdas, luišį raukė,

Visi tylams buzų braukė.
Ir tik viena ūkinyka
Burnaj kalba nepranyka:
Tas, girdamas buzų sava,
Iš linksmuma net dainava.

Bemaž visa buitinė ir religinė Gimžausko moralistika siejama su tikrais įvykiais, vaizduoja realių vietovių – Palūšės, Linkmenų, Valkininkų, Stirnių – žmones. Tačiau ironišką konkretiką pratęsiančios retoriškos pažyminių sekos kartkarčiais įgyja apibendrinančios prasmės, pavyzdžiui, kad ir šiame Palūšės kunigo Žvylausko ir parapijiečių santykius apibūdinančiame posme iš eiliavimo „Palūšės kintėjas Žvylauckas geradėjas“:

Turi vinius, reples, kūjus, ir kryžius rastųsi,
Kad Pilatas prisikeltų, tai un jį mestųsi!

Ir prikaltų tuoj un kryžiaus Žvylauckų Palūšė,
Paleistuvė, bepaterė, bedievė, bedūšė!

Eilėraščio – pamokslo situacija (gal todėl dalis šių kūrinių liko nespausdinti), tradicinio pamokymo gaidos – tai Gimžausko duoklė literatūrai, gyvavusiai jo vaikystės metais. Prie didaktinių eiliavimų šliejasi ir vienintelė žinoma jo humoreska „Pamokslas ant laidotuvių girtuoklio". Prozos meninės ypatybės – ištiktukų ir garsažodžių gausa, ekspresyvus portretas – atliepia raiškesnių posmų stilistiką ir liudija poetą daug pasimokius iš M. Valančiaus. Labai artima kad ir šios „Pamokslo..." atkarpos ir *Palangos Juzės* veiksmo raiška: „Nelaiminga dūšelė, įpuolusi į rankas pekliško žvėrio, čirkšt, čirkšt! pradėjo rėkti, norėdama išsprukti. Kas čia duos!.. Tasai bjaurybė pasižabojęs, apžargu... be balno... be nieko... tabalai, tabalai, tabalai! ir nujojo į peklą."

Gimžausko kaip poeto biografijoje išskirtiniai *Aušros* išvakarių metai: 1879 m. Leipcige *Kiaunėliszkieno* slapyvardžiu pasirodė jo eilėraščių rinkinėlis *Ant Nauju metu Lietuvai dovaniale*, o 1881 m. (manoma, kad Ragainėje) – literatūriniu požiūriu brandžiausia knygelė *Lietuvos Bicziuolis*. Jos buvo ryškus literatūrinio nacionalizmo pradmuo Lietuvoje.

Svarbiausių, rašytojo vardą Gimžauskui pelniusių eilėraščių „Trakėnams", „Pra Lydas mūrus pravažiuojunt" idėja – gimtosios kalbos aukštinimas. Į šiuos programinius tekstus svarbu pažvelgti idėjų sklaidą stebinčia akimi, nes jie buvo novatoriški įtaigiu tautinio jausmo provokavimu, o ne ypatingomis poetikos naujovėmis. Ekspresyviais veiksmažodžiais kalbą priešindamas viso pasaulio turtams, poetas tautines nuostatas išreiškė posmais, kurie yra „geriausi priešmaironinėj patriotinėj mūsų lyrikoj"[1]:

[1] Mykolaitis-Putinas 1936, 1:135.

Kad auksa man kalnus kas nors davinėtų,
Ir už tą tik kalbą atiduot raikėtų,
Spjaučiau ant ta auksa, prasmeg jisai suvis,
Man už jį brungesnis prigimtas liežiuvis.

„Trakėnams"

Eilėraščiuose „Litvomano daina", „Nemenčinas" nesitenkinama abstrakčiomis meilės ir ištikimybės Tėvynei deklaracijomis. Poezija turi atstoti ir agitacinę kalbą, ir pamokslą, ir manifestą, todėl pasitelkiama visa šūsnis loginių ir poetinių argumentų. Gimtoji kalba laikoma nepranokstama vertybe – už ją „nėr gražesnės, apskritesnės ir pilnesnės", – tačiau antikiniu palyginimu atskleidžiama tuometinė jos padėtis: „pražuva čia kalba, kaip ta auksa vilna". Pirmasis lietuvių literatūroje prakalbęs apie opią sostinės lietuviškumo problemą, Gimžauskas liūdnai atsidūsta:

Noris Vilnius sostas buva,
Norints pilnas atminima,
Kaip tik kalba ti pražuva,
Nėr jau tokia patraukima.

„Apleistų" lietuviškų miestų – Trakų, Lydos, Vilniaus – vaizdai akumuliuoja poetinę įtampą, ir ji prasiveržia patarlės variacija išreikštu smerkimo patosu:

Nesupruntu tų lietuvių,
Katrie lizdų tik gadina,
Kitų ieška sau liežiuvių,
O saviškį kojams mina!

„Pra Lydas mūrus pravažiuojunt"

Išmokusių „lenkiškai ternėti ir per nasis šmurkšti" šlėktų panieka lietuvybei atremiama Šventojo Rašto autoritetu ir kandžia ironija:

Jei Dievas parašė žmogui ranka savo:
„Guodok tėvą savo ir motiną savo",
Tai ar yr užginta Tėvynę mylėti
Ir savo tėvelių liežuviu kalbėti?
– – – – – – – – – – – – – – – – – – –
Jei giminę kožną liepė Kristus mokyt,
Tai jūs Jam pravardę litvomano duokit!

„Litvomano daina"

Patriotinio pasididžiavimo akcentai – lietuviški didžiųjų kunigaikščių vardai, senoji toponimika, lyginamosios kalbotyros autoritetai. Prisimenamas A. Mickevičius bei J.I. Kraszewskis, atskleidžiama nutautėjimo istorija. Dažnas eilėraštis grindžiamas romantine *praeities–dabarties* opozicija, suponuojančia istorinius lietuvių kalbos teisių argumentus:

Kai Lietuva viešpatavo,
Visi mėgo kalbą savo,
Ir karūnas ką nešiojo
Kalbėt savaip nenustojo!

„Iš „Aušros""

Poetiškumu išsiskiria žmogaus ir savo giesmę čiulbančio paukščio paralelė, o lemiamas apibendrinimas susiklosto iš biblinio pasaulėvaizdžio detalių: „Visur šviesi žmanes sava kalbu girias, / Ar eina par žemį, ar par jurias jirias" („Trakėnams"). Pagaliau nesitenkinama romantišku kalbos pašlovinimu ar nostalgišku apgailėjimu. Kadangi ji – svarbiausias Lietuvos ženklas ir išlikimo argumentas, Gimžausko eilės kviečia pasipriešinti kalbos niokotojams, konkretizuojama iš Rytų plūstanti grėsmė tautiškumui ir katalikybei. Eilėraštyje „Nekuriam kunigui už nekunigiškus darbus" savųjų papročių išsižadėjimas atskleidžiamas hiperboliškais kontrastais, reikalaujama, kad ryžtingą poziciją pirmasis užimtų dvasininkų luomas:

Kolei lietuviškai mergaitės kalbėjo,
Prieš barzdą burlioko, būdavo, žegnojas;
Dabar apsiprato – jau tekėt pradėjo
Ir pas caro vartus su popu bučiuojas!..
– – – – – – – – – – – – – – – – – – –
Geriaus žemę ariant save išganyti,
Neigu tikt dėl duonos žengus kuniguosna,
Ko geidžia maskoliai, viską jiems daryti
Ir, piktinant žmonis, vesti pragaruosna!

Lietuvių kalbos niekintojų – lenkintojų paveikslų galerija Gimžausko kūriniuose pratęsiama atvira carinės valdžios vykdomo rusinimo kritika. Greta Dievo autoriteto iškeliami kiti, pirmą kartą suvokti Lietuvos išsilaisvinimo lėmėjai: „O šviesi Europa, kur sąjausmas tavo, / Kursai kitkart tankiai varguolius vadavo?" („Kražiečių atminčiai..."). Eilėraštyje „Daina tiems, kurie negrynai kalba" manifestuojamas taikus pasipriešinimas:

Jei iš kviečių mokat pelus išsijoti,
Tai ir kalbant reikia grynumo daboti;
Kiek svetimų žodžių paimsit nuo gudo,
Tiek burliokų gryčion jūsų įsigrūdo.
– – – – – – – – – – – – – – – – – –
Meskit girtuoklystę, taboką rūkyti,
Lietuviškas knygas pradėkit skaityti,
Tenai grynus žodžius atradę vartokit,
Paskolintus gudams atgal atiduokit.

Apie knygutę *Lietuvos Bičiuolis* buvo parašyta viena rimčiausių spaudos draudimo metų literatūrinių recenzijų. Romantiškus Gimžausko vaizdinius jos autorius Jonas Šliūpas (J.S. Kuokštis) užsipuolė iš pozityvistinių pozicijų (*Aušra*, 1883, Nr. 3). Tačiau ir jis pripažino „stamantrumą dvasės rašytojo", kalbėdamas apie „širdies pagavime" parašytus sklandžius bei įtaigius eiliavimo „Pra Lydas mūrus pravažiuojunt" paskutiniuosius posmus:

O Lietuva, motinelė!
Tavi naktyj aš sapnuoju;
Prie tau mano vis širdelė,
Aš tau rašau ir dainuoju!
– – – – – – – – – – – – –
Nėr tėvynės be liežiuvia,
Kiekviens šitų gal suprasti:
Atimk kalbų nuo lietuvia,
Tai Lietuvos jau ir nesti.

Šneku kraštas tiktai gyvas,
Kaip tas kūnas dvasiu sava;
Kaip tas ūkis yr valyvas,
Kur Lietuva meilį gava!

Tokį Lietuvos poetizavimo modelį formavo romantizmo tradicija – V. Hugo ir lenkų rašytojai. Iš pastarųjų poetas perėmė eiliuoto istorinio pasakojimo žanrą, labai populiarų XIX a. pabaigos lietuvių literatūroje. Jis pirmas lietuviškai sueiliavo Pilėnų siužetą, poetinėmis priemonėmis papasakojo Lydos pilies, Kražių skerdynių istorijas. Praeities įvykius stengtasi atkurti tiksliai bei nuosekliai, todėl pasirodė nelengva istorinių faktų virtinėms įkvėpti poetinę gyvybę. Vis dėlto čia nereta reljefiška frazė, epinės panoramos ir taiklių emocinių potėpių dermė. Bene labiausiai vykęs – eiluotas Žalgirio mūšio paveikslas „Preinunt un Grunvaldų, pasiųstas Ulriko...", įterptas į prozinį pasakojimą apie Vytautą Didįjį:

Vienmat vis nutilo, tik žirgai dūsavo,
Ir tiktai karūnas daiktais plavėsavo;
Jau kruvinais saulė spinduliais žibėjo,
Ištraukti iš mauklių ginklužiai tvaskėjo.
Kaip Vytauta žirgų pintinais suspaudė,
Pakila tuo vydras, žaibavo ir graudė.

Svarbi poeto pastanga aktualizuoti praeitį ypač pastebima ilgoje eiliuotoje kunigaikščių laikų Lietuvos istorijos santraukoje, kukliai pavadintoje „Daina". Antai papasakojus apie Kęstučio nužudymą, ieškoma analogijų XIX amžiuje:

Širdis mano plyšta... Akys mano temsta,
Kad lietuvis godžia lietuvišką kraują;
Bet iš to man dūšia dar labiaus nerimsta,
Kad ir šiandien girdim tą daiktą nenaują.
Girdim, kaip lietuvis lietuvį pražudo –
Už meilę tėvynės parduoda maskoliui;
Tiek išgamų šiandien mums viršun užplūdo,
Kad sunku tikėti tankiai tikram broliui!..

Istorinės savimonės brandinimui buvo reikšmingas Gimžausko eilėraštis „Rauda prabočių", parašytas unikalia archeologinių paminklų apsaugos tema. Pakilus, emocingais, laipsniuojamais folkloriniais sušukimais reiškiamas kolektyvinis protėvių balsas gėdija pilkapius suarusius valstiečius:

Vo Dieve, Dievuli, Dievulali baltas!
Kad būtų iš kapa Vytauta prikeltas
Ir kad pamatytų tų darbų nelabų,
Pečiais maigydamas, sugrįžtų in grabų.

Gimžauskas parašė įvairaus žanro patriotinių eilėraščių – pasakėčią, porą poetinių laiškų – viešų apeliacijų, keturias epitafijas. Iš pastarųjų minėtinas nepriekaištingos kompozicijos kūrinys „Iš priežasties Ivinskio mirimo". Taupiu dvieiliu formuluojamas retorinis klausimas: „Kas iš to, kad gentėms daug turtų paliko, / O močiai Lietuvai nei vieno skatiko!", – poeto mėgstamas būdas dramatizuoti Tėvynės mylėtojų (L. Ivinskis) ir savanaudžių tamsuolių antitezę. „Rauda apie Motiejų, Žemaičių Vyskupų, 1875 m. mirusį" sieja metafizinę ir patriotinę dimensijas, glaustai, bet imliai byloja apie Valančiaus nuopelnus:

Beraudodami, Motiejau, tavęs
Tuom vienu asam tik padrūtinti,
Kad ir danguosne Tu nukeliavęs
Mūs nepaliausi laimint ir ginti.
Ir išmaldausi sau įpėdinį
Tokį, kaip Tujai, dėl mūsų krašta,
Kursai mylėtų Dievų, tėvynį
Ir būtų spunda Lietuvos Rašta.

Bičiuliui K. Jauniui rašytojas skyrė nepiktą pagrūmojimą, kuriame ragino greta mokslo nepamiršti ir kasdienių tautos reikalų. Eiliuoto padrąsinimo susilaukė knygnešiai tretininkai bei kovojantys už savo teises kražiečiai. Vis dėlto ryškiausia, poetiniu mitu virstanti tautiškumo figūra Gimžauskui – *Metų* autorius:

Kiti girias pilezopais:
Ir omerais, ir ezopais;
Ir mes turim Donaleitį,
Tiktai asam mažai skaitį.

„Lietuvos pagyrimas"

Su Homeru lietuvių poetus yra išdrįsę lyginti tik du romantikai – Gimžauskas ir J. Lindė-Dobilas. Tarp aktualumo nepraradusio apgailestavimo bei pakilaus išdidumo dažniausiai ir skleidžiasi poeto mintis. Dažną kūrinį šiek tiek slegia pavardžių, faktų, citatų gausa, eiliuotų Tėvynės apologijų, kurios paįvairintos tik retorinėmis bei sintaksinėmis figūromis, monotonija. Kita vertus, Gimžauskui nesvetimas ir aforistinis žodžio taiklumas, liaudiška frazeologija pagrįstas didaktinis eilėraštis: „O jūs viščiai, ne karaliai, / Tiktai gėdą darot šaliai!" („Iš „Aušros""). Paprasto ir nuoširdaus kalbėjimo srovė prasiveržia Tėvynės nostalgija paženklintame eilėraštyje „Lietuvos pagyrimas iš svetimos šalies išdainuotas":

Tinai, tinai, labai toli
Matau ašiai sava brolį:
Ti Lietuva mano brungi,
Myliu ašiai tų padungį!

Juo, galima sakyti, prasidėjo ir šiandien tebesitęsiantys poetiniai mėginimai sukurti sintetišką lyrinį Lietuvos paveikslą. Iš svečių šalių ir gimtinės priešpriešų nunertame kūrinio audinyje patraukia netikėta digresija:

Nepavydim dėl kaimyna
Ananosų, uogų vyna;
Ė dėl mūsų jau tėvynės
Gan žemjuogės ir mėlynės.
Kas man iš tų ananosų,
Kad reik žūti prakaituosu!

Tartum Gimžausko kūrybos periferijoje lieka keli eilėraščiai, kurie tautinio atgimimo asmenybę, imponuojančią valios ir proto galia, kunigo asketo paveikslą papildo trapaus, kenčiančio žmogaus bruožais:

Krinte, gailias ašarałės
Un atšalusias žemelės!
Mėnuo jautrus tiktai šluosta
Akių rasų man nuo bluosta!
– – – – – – – – – –
Nakties tyla, iš to klana
Klaūsai, prašau, sniūpsų mana!
Žmonių veidai apsiblindį –
Man tik danguj žvaigždės spindi.

„Vargo daina" pavadintame kūrinyje pro retorinį susikaustymą personifikuotais kreipiniais ir metaforišku supriešinimu prasiveržia autentiška skausmo pajauta. Tai leidžia spėti Gimžausko talentą brendus ne taip jau atokiai nuo aukštaitiško lyrizmo versmės.

Reikšmingiausia Gimžausko kūrybos dalis jo paties pastangomis ir lėšomis paskelbta iki 1883 m., tačiau ir vėliau poetas bendradarbiavo beveik visoje knygnešių platinamoje spaudoje. Jo kūrybos ir publicistikos randame *Aušroje, Garse, Šviesoje, Žemaičių ir Lietuvos apžvalgoje, Vienybėje lietuvninkų*, kalendoriuose. Rašytojui rūpėjo ne vien poezija, bet ir ekonominė valstiečių būklė, emigracijos priežastys, mokslo bei švietimo reikalai. Plintantį moralinį pakrikimą bei kitas blogybes publicistiniuose rašiniuose jis aiškino

okupacinės administracijos savavaliavimu, tuo tarpu eilėmis vylėsi keliąs ir iš tiesų stiprino tautiečių dvasią.

Eiliuotoje Gimžausko patriotikoje akivaizdūs veiklios tautinės kultūros ženklai, naujo mąstymo daigai. Jie pralaužia folkloriškai rypuojančios arba porinančios lietuviškos visuomeninės kalbėsenos lukštą aistringais ir skambiais Tėvynės meilės išpažinimais. „Priešaušrio" ir „poaušrio" takoskyra eina ne kur nors šalia, o tiesiog per patį poeto kūrybos centrą.

Amžiaus pabaigos (1883–1900) poezija

XIX amžiaus pabaigoje, dviem paskutiniais dešimtmečiais, atsiradus ir išplitus lietuvių periodinei spaudai, labai pagausėjo eiliuotojų. Eilėraščiais buvo užverstos laikraščių redakcijos. *Varpas* ne kartą ragino liautis rašinėjus menkavertes eiles ir imtis rimtesnių darbų – prozos, aktualios publicistikos. Vis dažniau buvo susimąstoma, kas yra poezija ir kas eiliadirbystė ar eiliakalystė, bandoma atskirti meną nuo grafomanijos. Tačiau patriotinės autorių nuostatos, kilnios humanistinės intencijos dažnai nulemdavo, kad būdavo skelbiami meniškai nevertingi eiliavimai. Kartu norėta pakelti eiliuotojų poetinę kultūrą, ugdyti jų profesionalumą – Vincas Kudirka ėmėsi mokyti, kaip reikia rašyti eiles. Taigi XIX a. pabaigos lietuvių poezija meniniu atžvilgiu nelygiavertė, svyruojanti nuo nesklandžių savamokslių iki brandžių kūrinių. Mėgėjiškumas ir profesionalumas matyti ne tik atskirų autorių kūryboje, bet dažnai ir skirtinguose to paties autoriaus kūrybos etapuose ar net atskiruose kūriniuose. Tačiau šiaip ar taip to meto lietuvių poezija siekė tapti menu. Į tikrojo poezijos meno aukštumas iškopė (taip pat ne iš karto) Maironis. Šalia jo atsidūrė Kudirka, Pranas Vaičaitis. Kiti poetai sukūrė atskirų meniškų eilėraščių ar bent pavykusių posmų. Dėl to, skaitydami XIX a. pabaigos lietuvių poeziją, patiriame ryškių estetinių emocijų bei išgyvenimų. Tačiau ne vien todėl ji vertinga. Ji turi taip pat didelę pažintinę bei kultūrinę reikšmę: padeda suvokti to meto žmonių nuotaikas, aspiracijas, nuostatas, pajusti anų laikų dvasią.

Pagal tris pagrindines XIX amžiaus pabaigos ideologines bei kultūrologines kryptis – romantinę, atstovaujamą *Aušros*, pozityvistinę, atstovaujamą *Varpo*, ir krikščioniškąją-katalikiškąją, atstovaujamą *Tėvynės sargo*, – pasiskirsto ir to meto lietuvių poezija, nors nustatyti griežtas ribas tarp tų krypčių būtų neįmanoma. Toliau aptariami romantinės, po to – katalikiškosios ir pagaliau – pozityvistinės krypties poetai. Tačiau tokios tvarkos tam tikrais sumetimais griežtai nesilaikoma.

Andrius Vištelis (1837–1912)

BIOGRAFIJA. Vienas žymiausių *Aušros* poetų Andrius Vištelis-Višteliauskas (pasirašinėjo slapyvardžiu J.A.W. Lietuvis, kriptonimais JAVL, KJAWL) gimė 1837 metų lapkričio 25 dieną netoli Zapyškio (dab. Kauno raj.) karališkųjų valstiečių šeimoje. Tikslią poeto tėviškės vietą sunku nusakyti. Minimas jau nesantis Karališkių kaimas, kurį bandoma tapatinti su dabartiniais Luobinės ir Gaižėnų kaimais. 1996 m. pastarajame kaime pastatytas paminklinis akmuo, ženklinąs poeto tėviškę. Sunkų ir įspūdingą Vištelio gyvenimą detaliai savo apybraižoje aprašė Vincas Kuzmickas.[1] Poeto biografija teikia daug interpretacijos galimybių. Tyrinėtojams jis atrodo „archetipinė asmenybė, kurios pasirodo lemtingais istorijos laikotarpiais".[2] Išskirtinė poeto lemtis palanki meniniams apibendrinimams (Juozo Marcinkevičiaus pjesė *Erelnyčia*, 1985 m. pastatyta Kauno dramos teatre).

[1] Kuzmickas 1971.

[2] Trinkūnas 1997.

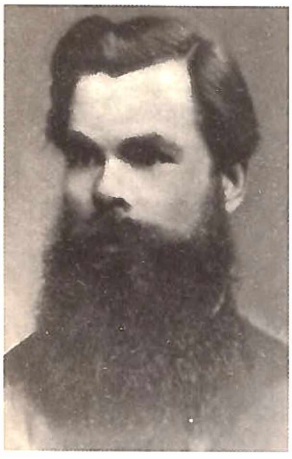

Andrius Vištelis

Nuo pat vaikystės neramią Vištelio prigimtį kaustė grubi kasdienybė. Kadangi būsimo poeto šeima buvo gausi ir neturtinga, jam teko vaikščioti su elgetos krepšiu po visą Lietuvą. Yra žinių, kad žiemos metu Vištelis lankydavo Zapyškio mokyklą. Beviltiškai veržęsis į mokslus jaunuolis ketino tapti kunigu – Zapyškio dekanas jį rengė į Seinų seminariją. Tačiau dėl lėšų stokos ir nemalonaus incidento su savo geradariu šitas siekis liko neįgyvendintas.

Vis dėlto Vištelis nebuvo linkęs pasiduoti. Anot Kuzmicko, jo bijojo trys didžiosios Europos imperijos. Prasidėjus 1863 m. sukilimui, Vištelis įstojo į Balbieriškių miške telkiamą W. Mroczkowskio būrį dalgininku. Dalyvauja keletoje kautynių, pakeliamas į karininkus, sunkiai sužeidžiamas. Sukilėliams sudėjus ginklus, 1864 m. Vištelis emigruoja į Paryžių (pakeliui vasarą pagyvena Drezdene). Negavęs emigracinio lenkų komiteto paramos, poetas išvyksta į Italiją, kur kovoja Giuseppe's Garibaldi būriuose. Manoma, jog jam teko kautis pietų Tirolyje, dalyvauti Venecijos išvadavimo kampanijoje. Vienų kautynių su austrais metu Vištelis patenka į nelaisvę – kalinamas Storo mieste, vėliau išsiunčiamas į Galiciją, kur iš pradžių gyvena Podkamienyje, vėliau – Lvove.

Pasirašęs, kad daugiau neperžengs Austro-Vengrijos imperijos ribų, Vištelis iš nelaisvės buvo paleistas. Kurį laiką pasiblaškęs po Europą (pabuvo Šveicarijoje, Paryžiuje), 1870 m. apsigyveno Prūsijos valdomoje Poznanės kunigaikštystėje. Septynerius metus išdirbęs Lipukovoje prie Dolsko miškininku, nusipirko ūkelį Erelnyčioje (Orlinece) – taip Vištelis lietuviškai pavadino šią vietą, – vedė lenkaitę mokytoją Adolfą, susilaukė trijų vaikų. Šeimyninis Vištelio gyvenimas nebuvo laimingas. Žmona jį pravardžiuodavo pagoniu ir litvinu, draudė mokyti vaikus lietuvių kalbos. Tėvynės ilgesys, romantinės idėjos ir vizijos jį traukė į kalnelį Erelnyčioje, kur, amžininkų liudijimu, buvo įsikūręs pagonišką šventyklą. Nurimus karinėms aistroms, stiprėjo „pranašo, regėtojo" galios, kuriomis jis buvo apdovanotas nuo vaikystės (keistas ilgesys, gamtos išgyvenimas).[1] Tačiau mediuoti, skendėti susikurtame senameldiškame pasaulyje Višteliui nepakako. Jo gyvenimo tikslas tapo „mistiškos dvasinės ugnelės perdavimas".[2] Tą ugnelę poetas sakosi gavęs iš savo tėvų, iš nepažįstamo keleivio, iš J. I. Kraszewskio.

Gyvendamas Erelnyčioje, Vištelis išvertė Kraszewskio *Vitolio raudą* ir 1879 m. savo lėšomis Poznanėje ją išleido. Dvasinės pajautos pynėsi su aktyvia praktine veikla. Pamažu brendo mintis įsteigti lietuvišką laikraštį. Tuo tikslu 1880 m. lankytasi Drezdene pas Kraszewskį, keliauta po Mažąją Lietuvą, kur susitikta su šio krašto šviesuoliais: J. Mikšu, *Naujojo keleivio* leidėju A. Einaru, tautosakininku M. Jankumi, *Lietuviškos ceitungos* redaktoriumi M. Šernium, poetu J. Zauerveinu. Tuoj po šios kelionės Vištelis parašo J. Basanavičiui, netrukus užmezga ryšius su Rygos lietuvių giesmininkų draugija „Aušra", vadovaujama J. Miliausko-Miglovaros. Pamažu formuojasi būsimų aušrininkų branduolys. Korespondencijose, susitikimuose svarstomas laikraščio pavadinimas, turinys, pobūdis. Basanavičiaus teigimu, prie *Aušros* lopšio stovėjo trise: jis pats, Vištelis ir Mikšas.

Vištelio veiklą Poznanės kunigaikštystėje sekė vokiečių žandarmerija. Jis buvo apkaltinas socialdemokratinėmis idėjomis, agitacine propaganda. Jam pasiūlyta parduoti ūkį ir išsikelti iš šalies. 1885 m. Vištelis visam laikui emigravo iš Lietuvos, prieš tai aplankęs draugus Mažojoje Lietuvoje, Smalininkuose susitikęs su artimaisiais. Tolimesniam gyvenimui po ilgų svarstymų buvo pasirinkta Pietų Amerika. Ji tapo poeto dvasinės tremties žeme.

[1] Trinkūnas 1997.

[2] Ibid.

Iš pradžių šeima metus gyveno Brazilijoje. Čia Vištelį ištiko skaudi netektis – vienas po kito mirė du jo vaikai. Skubiai buvo persikelta į Argentiną – į Buenos Airių miestą. Iš pradžių verstasi prekyba, vėliau – žemės ūkiu. Tačiau būdamas nepraktiškas, Vištelis patyrė daug finansinių nesėkmių. Jų, taip pat šeimos problemų išvargintas, poetas susirgo ir 1889 m. buvo nugabentas į Buenos Airių beprotnamį. Ten jis išgyveno keliolika metų. Mirė visų apleistas ir vienišas. Tyrinėtojai nurodo skirtingą mirties datą: J. Tumas-Vaižgantas ir V. Mykolaitis-Putinas – 1902 m., B. Pranskus – 1912 m., Vacl. Biržiška – 1916 m. balandžio 23 d., A. Mažiulis – 1916 m. rugpjūčio 2 d., V. Vanagas – 1912 m. rugpjūčio 2 d. Kapo vieta nežinoma.

Taigi elgetaujantis vaikas, sukilėlis, emigrantas Paryžiuje, legionierius G. Garibaldi būryje, belaisvis, miškininkas, išeivis Pietų Amerikoje, svajojęs čia įsteigti lietuviškąją koloniją, apleistas ir užmirštas vienišius Buenos Airių beprotnamyje – tokius spalvingus vaidmenis poetui pasiūlė lemtis.

KŪRYBA. Turtinga biografija, ryškūs išgyvenimai ir dvasios sukrėtimai netapo pagrindine versme Vištelio dramatinei individualiai poetinei sąmonei. Klajonės, konfliktai, vienatvės jausmas nenutolino poeto nuo pagrindinių visuomeninio pobūdžio nuostatų, Atgimimo epochos idealų. Įvairiapusę Vištelio veiklą skatino patriotizmas, įgavęs apibrėžtą pavidalą 1863 m. sukilimo bei amžininkų sąjūdžio aplinkoje, pasireiškęs Tėvynės istorijos gaivinimu, gimtosios kalbos adoracija, domėjimusi senąja lietuvių religija, mitologija, tautosaka, ateities vilčių reiškimu ir žadinimu. Anot J. Tumo-Vaižganto, Vištelio patriotizmas „ligūstas, nenatūralus, perdėtas, kaip ir visas pradinis patriotizmas".[1] Tačiau jis patrauklus beatodairišku idealizmu, romantizuota tautos kultūros meile. Istorikai pabrėžia, jog romantizmo gajumo XIX a. lietuvių literatūroje paslaptis buvo „literatūrinė kovos dėl laisvės apoteozė". „Net skaudus 1863 metų sukilimo pralaimėjimas, žymintis senosios Lietuvos istorijos pabaigą, negalėjo priversti visiškai išsižadėti romantinių svajonių, o nauja lietuvių tautinio atgimimo karta suteikė romantizmui antrąjį kvėpavimą amžiaus pabaigoje, „Aušros" ir „Varpo" epochoje."[2] Sukilimo dalyvis Vištelis, atsidūręs senosios ir naujosios Lietuvos istorijos sankirtoje, savo prieštaringu gyvenimu, nuolatiniu balansavimu ties realybės ir iliuzijos riba, karšta tautinių vertybių adoracija buvo bene pats „romantiškiausias" aušrininkas. Jo poezijoje, negausioje ir nevienalytėje meniniu požiūriu, aušrininkų idėjos įgavo savičiausią raišką. Jis pajuto poetinio regėjimo galią, jautri prigimtis leido jam išgirsti slėpiningus praeities balsus (eil. „Regėjimas"). Nepraktiškas protas padėjo susikurti savitą realybę kaip atsvarą gyvenimo pragmatizmui, šiurkščiai tikrovei.

[1] Tumas 1924[a], 29.

[2] Aleksandravičius ir Kulakauskas 1996, 272.

Anksti pradėjęs eiliuoti, poetas taip ir neišleido savo originalių eilėraščių, vertimų ir liaudies dainų rinkinio, pradėto rengti tuoj po 1863 m. sukilimo ir vis po truputį papildyto (42 eiliuoti kūriniai). Nemažai poetinių, publicistinių tekstų liko išbarstytų XIX a. pabaigos – XX a. pradžios periodiniuose leidiniuose: *Lietuviškoje ceitungoje*, *Aušroje* (paskelbti 5 originalūs eilėraščiai), *Nemuno sarge*, *Varpe*, *Lietuviškajame balse*.

Neseniai (1996 m.) buvo surastas Olštino bibliotekoje saugomas antrosios 136 puslapių Vištelio knygos *Panemunės Lietuvio Giesmės* rankraštis.[3] Stambiausias kūrinys šioje knygoje – poema *Jereniada*, parašyta lenkų kalba. Joje, sekdamas A. Mickevičiumi, poetas pateikia viltingą ir jaudinančią invokaciją:

[3] Jackiewiczius 1996.

O Lietuva! Motina brangi!
Esi gimdytoja mano.
Spaudžia mane nedalia žiauri.

Apgaubk mane kantrybe savo
kapų kryžiuotų.
Neramiam savo sūnui
įkvėpk spartietiškos jėgos,
kad nesukluptų prieš laimėjimą.

Vertė R. Lazauskaitė

Knygoje yra ir keletas eilėraščių lenkų kalba: „Aleliuja", „Apmąstymai", „Lietuvių vytis", „Ilgesys", „Besiilgintis elnias", „Skausmingas ilgesys". Eilėraščių pavadinimai rodo, kad svetur ilgesys buvo svarbi poetinė būsena, deja, išreikšta ne gimtąja kalba. Tačiau knygoje įdėtos ir trys lietuviškos L. Rėzos dainos, kurias versti į lenkų kalbą autoriui buvę sunku, nes joje esą stinga švelnių ir malonių žodžių. Taigi sudėtingesnis dvasios pasaulis reiškiamas A. Mickevičiaus kalba, o folkloriniam širdingumui ir pakiliai patriotinei raiškai tinka lietuviškas žodis.

Du rankraštiniai rinkiniai, parengti skirtingomis kalbomis, rodo, jog dvikalbystės situacija ir XIX a. pabaigoje net Atgimimo laikotarpio poetui buvo suprantama. Tautiniam kultūriniam darbui jis, kaip pats sako, buvo pabudintas „a. a. gimdytojų savo, o iš dalies skaitydamas raštus, nors ir svetimoj kalboj, minėtinai garbingųjų raštininkų, kaip antai T. Narbuto, A. Mickevičiaus, J. Lelevelio, L. Kondratavičiaus, J.I. Kraševskio ir kelių kitų".[1] Garbingieji lenkiškai rašę gentainiai savo dvasia buvo tikri lietuviai, nors kalbėję kita kalba. Taigi šiuo atveju tautiškumo kriterijai išsiplečia. Todėl keletą kalbų mokėjęs poetas, vertėjas nevengė jausmus ir išgyvenimus reikšti didžiųjų tautos „pranašų" – A. Mickevičiaus, T. Narbuto, J.I. Kraszewskio – gimtąja kalba. Be to, rašyti lietuviškai buvo nelengva – po ranka nuolatos turėjo K. Sirvydo, F. Kuršaičio žodynus.

[1] *Vienybė lietuvninkų* 1903, 23:270.

Ir vis dėlto Atgimimo epochos poetui labai svarbus buvo lietuviškųjų raštų klausimas. Jis suprato *Aušros* atsiradimo svarbą ir aktyviai prisidėjo prie jos leidimo. Norą gausinti lietuviškąją raštiją rodo Vištelio vertimai.[2] Svarbiausio jų – Kraszewskio *Vitolio raudos* – įžangoje poetas, apmąstydamas lietuviakalbės literatūros būklę, rašo, jog „neturi Lietuva tokių rašytojų, kaip kitos žemės ir giminės, norint ji išdavė daugumą aukštai mokytų ir šlovintų vyrų. Ale svetimose kalbose išsimokinę, svetimose kalbose ir knygas pradeda rašyti."[3] *Vitolio raudos* vertimas, pasirodęs dar prieš *Aušrą*, 1881 metais, buvo neeilinis faktas to meto lietuvių literatūroje. Jo intencijos patriotinės – meninį tekstą poetas laiko autentišku protėvių gyvenimo paliudijimu. Vertimas atsiranda „iš didžios meilės praeities ir garbingosios Tėviškės – Lietuvos ir paminėjimo šlovingųjų Bočių ir Sentėvių!" – „Prakalboje" rašo vertėjas. Kūrėjo galia prikelti praėjusius amžius poetizuojama vertimo pradžioje įdėtoje eiliuotoje dedikacijoje Kraszewskiui, pavadintoje „Apieravonė". Nors „Vištelio vertimas nūdien sunkiai bepaskaitomas ir besuprantamas", jis svarbus kaip „pirmas stambaus grynai literatūrinio kūrinio vertimas į lietuvių kalbą".[4] Pabaigos žodyje, pavadintame „Progalis", pats vertėjas reiškia viltį, kad jo darbas bus naudingas „mielam skaitytojui" ir „alpstančiai sielvartuose" „Tėviškei Lietuvai".[5] Ir kitų Vištelio vertimų intencijos dažnai patriotinės. Vertėjas stengiasi gausinti lietuviakalbę literatūrą, nori įtikinti savo gentainius, jog gimtuoju žodžiu galima kalbėti apie tautos praeitį, dvasios kultūrą. Todėl pasirenkami versti tokie kūriniai, kuriuose poetizuojama lietuvių senovė (J.I. Kraszewskio „Vytauto kovų", apysakos „Kunigas" fragmentai, A. Mickevičiaus *Konrado Valenrodo* ištraukos). Švietėjiškais ir kultūriniais tikslais verstos I. Krasickio pasakėčios („Pokarnas liavas

[2] Plačiau žr.: Žukas 1987, 179–180.

[3] Kraszewski 1881, 1:2.

[4] Kraszewski 1977, xvii.

[5] Kraszewski 1882, 2:315.

(lutas)", „Vynas ir vanduo", „Meška ir lapė", „Ponas ir šuva"). Norėdamas gausinti lietuviškus leidinius, Vištelis iš prancūzų kalbos išvertė Jean-Pierre Claris de Floriano pasakėčias „Lapinas paminklininkas", „Pasaka ir tiesa", „Tiesos zerkolas", „Šviesūnas (filosofas) ir pelėda". Pasakėčių vertimais norima pritaikyti jų idėjas vietinėms reikmėms. Autoriui sunku rasti gerus atitikmenis, dažnai išsiplečiama, aprašinėjama, todėl kai kuriuos tekstus galima laikyti sekimais – pasakėčios idėja aktualizuojama, susiejama su gyvenamojo meto problemomis.

Savo poetinėje kūryboje Vištelis mato tokią Lietuvą, kokią pavaizdavo Vilniaus romantikai bei S. Daukantas. Tęsdamas daukantiškąją tradiciją, jis itin svarų vaidmenį tautos gyvenime skiria kalbai. „Visa, ką tik Jonas Andrius Vištelis – Lietuvis daręs, daręs tuo vienu tikslu – išaukštinti lietuvių kalbą," – rašo J. Tumas-Vaižgantas.[1] Jau pirmame *Aušros* numeryje išspausdinamas eilėraštis „Lietuviškoji kalba". Senovės adoravimą pakylėdamas iki neregėtos egzaltacijos, gimtosios kalbos formose poetas girdi protėvių, dievų balsus. Skamba populiarių romantinių kalbos ir tautos kilmės teorijų atgarsiai: lietuvių kalba – pati seniausia, jos žodžiai pirmapradžiai:

Pats Viešpatis kvapu savo
Yr atvėręs žodžius tavo
Iš balso visprigimimo
Prie pasaulių sutvėrimo[2]

Eilėraštyje apibrėžiamos kalbos funkcijos – bendrauti su dievais, bausti ir smerkti neteisybę, agresiją, klastą, skambėti dainose, pasakojimuose – rodo, jog ji susijusi su esminėmis tautos būties, dvasinės kultūros sferomis. Todėl ir „lingvistiniai" Vištelio svarstymai nėra siauri – jie susiję su tautos kilmės paieškomis, jos dvasios adoracija. Patriotizmas ir gimto žodžio nostalgija, gyvenant tarp svetimųjų, jautrioje vaizduotėje kūrė neįtikėtinas teorijas. Vištelis vienas pirmųjų ėmė dėstyti romantinę „Rojaus kalbos" etimologiją, anot J. Tumo-Vaižganto, šį prasimanymą „patylomis pasiskolinęs iš prof. Haase's vokiško 1799 metais išleisto veikalo (*Prūsų, kaip gintaro žemės, tiesa skaitytis senovės rojumi ir žmonijos pratėviške. Iš biblijos, graikų ir lotynų rašytojų.*)"[3] Poetas seka romantinę pasaką, nejučiomis pats ja patikėdamas: „Girdėjau aš pasakojantį seną lietuvninką, jog Viešpats Dievas pirmiev tėvam, t.e. Adomui ir Ievai, Rojuje lietuviškąją kalbą buvęs davęs ir iki pastatant Babilonijos bokštą visi žmonės lietuviškai kalbėję."[4] Primityviai ir naiviai „lingvistas" argumentuoja, jog Rojus buvęs prie „Baltųjų Marių", o pirmieji žmonės kalbėję prūsų (pagal Vištelį, lietuvių) kalba.[5]

Pasinėręs žilon praeitin, poetas nejaučia laiko ir erdvės ribų. Tai išlaisvina kūrybinę vaizduotę. Geriausi Vištelio eilėraščiai pakylėjami iki tautos būties pajautų, persmelkiami neramiu poetiniu jauduliu, todėl nevirsta paviršutiniška patriotine butaforija. Antrame 1883 m. *Aušros* numeryje išspausdintas „Regėjimas" su romantizuotais istorinio ir mitologinio pobūdžio paaiškinimais rodo, kad Tėvynės praeitį poetas suvokė vaizduotės, fantazijos, emocijos galia. Tai iš tiesų Erelnyčios kalnelio regėjimai, pasižymintys laisva kompozicija, emocinę frazės viršūnę ryškinančiais nelauktais nutylėjimais arba nuostabos pilnais retoriniais sušukimais:

Kiek čia genčių ir giminių
Vienu sykiu spiečia!
Kiek čia laiko begalinių
Amžių krūvoj šviečia!

[1] Tumas 1924[a], 18.

[2] *Lietuvių poezija, XIX amžius* 1955, 397.

[3] Tumas 1924[a], 24.

[4] Ibid., 18.

[5] Kraszewski 1882, 2:309.

Kiek čia niekad neregėtų
Vadovų – galinčių!
Kiek užmiršty... negirdėtų
Galvočių – mislinčių!..

Kiek čia meilės, kiek čia dailių
Paveikslų vienybės,
Tarp tų begalinių eilių
Ir pulkų daugybės!

Kokie stuomens milžiniški,
Veidai stebuklingi –
Liūdni ale karžygiški,
Kaip Kovo rūstingi.

Dievai! kokie jų dyvini
Šarvai, ginklai, rūbai
Ak! ak! visi jie kruvini –
Baisingi dvigubai...

Plaukia, plaukia... štai jau stoja
Ties kapais ant tako...
Stebėkis, jie tavęs moja –
Klausyk, ką tau sako![1]

[1] *Aušra* 1883, 2:31–32. Čia ir toliau cituojant iš *Aušros*, rašyba sudabartinama.

Šį sakralizuotą protėvių dvasių kvietimą sudaro 4 dalys ir savotiškas epilogas. Pirmoje dalyje kuriama regėjimo erdvė – išorinė ir vidinė, susijusi su ypatinga dvasine būsena. Ne vienas tyrinėtojas pabrėžė šios dalies („Op! Op! Kas ten... Nemunėli!"), dažnai pateikiamos kaip išbaigtas fragmentas, muzikalumą, artumą liaudies dainai. Galima sakyti, jog pirmiausia akustinės pajautos gimdo viziją. Tai pati lyriškiausia „Regėjimo" dalis. „Bene pirmą kartą lietuvių lyrikoje taip giliai į gamtinį kontekstą įsiliejo vidinė realybė – ilgesys, skaudus širdies skaudėjimas, išreikštas natūralia, gyva forma".[2] Antroje eilėraščio dalyje bandoma atšaukti praėjusį sakralų laiką, pasitikint žodžio galia, kreipiamasi į dievus ir protėvius. Trečioje dalyje pamažu išnyra apčiuopiama senameldiškosios ir herojinės praeities vizija, panardinanti savo maginėn tikrovėn. Grįžimas senovėn – tai visiškas užsimiršimas, noras pajusti dingusio pasaulio pavidalus. Ketvirtoje dalyje dvasinė įtampa slūgsta – regėjimą keičia girdimieji įspūdžiai. Tačiau protėvių balsai iš anapus didaktiškai dėsto aušrininkų meto idėjas. Praeities pavidalai visiškai išnyksta, panašiai kaip A. Mickevičiaus *Vėlinėse*, prieš gaidgystę – pakilų sujaudintą kalbėjimą keičia skaudus nubudimo liūdesys. Pirmoji lietuvių literatūrinė vizija erdvi ir didinga. Jai būdinga ne lyrinė prarastojo laiko melancholija, o skaudus jo išgyvenimas, ne intymus santykis su dingusio pasaulio daiktais, o ryžtingas noras prikelti didingus praeities pavidalus. Tokių pajautų šaltinis – ne individuali patirtis, bet sakralumo įgavusi Tėvynės meilė, savitas poeto religinis jausmas. Regėjimai, anot kito, jau XX a. pabaigos poeto, – „Viešpaties valia".[3]

[2] Daujotytė 1990, 190.

[3] Geda 1984, 109.

Vištelio poetinei raiškai artimesnis tautinės kultūros klodas, pasižymintis dėmesiu žodinei kūrybai, folkloro formomis, daiktiškuoju kalbos pavidalu. Todėl iškyla abstraktesnio kalbėjimo sunkumas (sonetas „Šviesa"), nedaug tėra elitinės kultūros ženklų. Savamokslis poetas, vertėjas ir publicistas save suvokia XIX a. pabaigos inteligentų, atbudusių tautiniam darbui („Šviesorių" V. Kudirkos, J. Basanavičiaus, M. Jankaus), tarpe. Jis stengiasi švelninti kartų konfliktą, akcentuodamas bendro tikslo svarbą: „Brolužiai! Sentėviečiai! Nepaniekinkit mano silpnų žodelių <...>. Kada mūsų garbingoji ir mylimiausioji gimtinė bunda ir kelia iš miego, <...> reikia mums iš visų sylų, kiek kas pajėgia, gelbėt – judint visus sąnarėlius <...>."[1] Nepaprastai blaivios mintys iš Buenos Airių beprotnamio – tebegyvenama *Aušros* idėjomis. Sudėtingame lietuviškosios inteligentijos formavimosi, jos diferenciacijos procese Vištelis yra ypatinga asmenybė: katalikas, tačiau ir senameldystės restauratorius (kartais pasirašydavęs „senas pagonas Vištalius Vanagalius")[2], tautinės mitologijos kūrėjas, tačiau ir „Europos pilietis", galvojęs net apie „Europos uniją".[3]

Ne pavieniu tekstu, dažnai varžomu sunkios kalbinės medžiagos, Vištelis veikė savo amžininkus, bet įspūdinga asmenybės visuma: neramiu gyvenimu, filologiniais interesais (straipsniais periodikoje, turtinga savo biblioteka), estetinės programos pastovumu, altruistiška ištikimybe draugams ir idėjoms.

[1] *Vienybė lietuvninkų* 1903, 39:462.
[2] Trinkūnas 1997.
[3] Ibid.
[4] Žr. Prėskienis 1997[a].
[5] Miliauskas-Miglovara 1925.
[6] Prėskienis 1997[a], 35.

Juozapas Miliauskas-Miglovara (1845–1937)

BIOGRAFIJA. J. Tumas-Vaižgantas, V. Mykolaitis-Putinas žymiausiais aušrininkais laikė J. Miliauską-Miglovarą ir A. Vištelį. Iš tiesų, šių poetų veikla bei kūryba labai susijusi su *Aušros* pasirodymu ir leidimu. Galėtume atrasti ir biografinių paralelių.[4]

Juozapas Miliauskas-Miglovara gimė 1845 m. kovo 12(24) d. Galnės kaime Tauragės aps. (dab. Šilutės raj.) bežemių bajorų šeimoje, kurioje, regis, buvo gerbiamas raštingumas ir apšvieta: brolis Aleksandras baigė Vainuto parapinę mokyklą, savarankiškai pasiruošęs įstojo į Varnių kunigų seminariją, vėliau net rašė latviškas religines knygas. Vyresniojo brolio pavyzdys ir jo parama buvo svarbi Juozapui, taip pat siekusiam šviesos, žinių, visą gyvenimą išlaikiusiam tvirtą religinę pasaulėžiūrą. Aštuonerių metų likęs be tėvų, brolio remiamas, būsimasis poetas baigė Vainuto parapinę mokyklą, mokėsi Šiaulių gimnazijoje. Tačiau, kaip ir bendraminčiui Višteliui, Miliauskui nebuvo lemta gauti bent kiek gilesnio sistemingo išsilavinimo. Du žymieji aušrininkai liko įdomūs ir originalūs savamoksliai, stebinę savo amžininkus intuicija, netikėtais sprendimais. Baigti gimnaziją sukliudė prasidėjęs 1863 m. sukilimas, kuris žadino Šiaulių gimnazistų patriotinį užsidegimą.

Taigi dar viena svarbi biografijų paralelė – 1863 metais Miliauskas, kaip ir aštuoneriais metais už jį vyresnis A. Vištelis, tampa sukilėliu. Jis kaunasi B. Dluskio būryje, dalyvauja trijuose mūšiuose, slapstosi nuo persekiotojų. Vėliau sukilimo atsiminimus jis vaizdžiai aprašys.[5] Pralaimėjus sukilimui, Miliauskas moko bajorų vaikus Žemaitijos dvaruose, pats lavinasi. 1872 m. išvyksta į Rygą ir ten 13 metų dirba policijoje. Kodėl pasirenkama tokia veikla, kodėl tiek ilgai gyvenama latvių žemėje – sunku atsakyti. Jo paties žodžiais tariant, „čia atsiduria <...> ieškodamas išeities iš skurdo".[6] Galbūt tai sietina ir su aktyvia Rygos lietuvių veikla, galbūt konspiracijos sumetimais buvo patogu prisidengti policininko vardu platinant *Aušrą*, atliekant kitokį tautinį darbą. Be to, Kurše nuo 1871 m. darbavosi brolis Aleksandras. Rygoje Miliauskas sukuria šeimą – veda, susilaukia ketverto vaikų (kaip ir Vištelis, sielojasi, kad žmona juos auklėja lenkiška dvasia).

Rygos laikotarpis svarbus tautinių Miliausko nuostatų formavimuisi. Anot J. Tumo-Vaižganto, „tautiškai lietuviškai susiprasti Myliauskio pradėta dar tada, kai kitiems tai dar nesisapnavo".[1] Jis tampa vienu Rygos lietuvių giedotojų draugijos „Aušra" steigėjų. Draugijoje įsigalėjus lenkiškai krypčiai, negavus leidimo steigti čia lietuvišką laikraštį, Miliauskas tariasi su J. Šliūpu, susirašinėja su Višteliu, ragindamas būsimąjį Tilžėje rengiamą leidinį pavadinti *Aušra*. Visai pagrįstai Šliūpas teigė: „Pačioje pradžioje „Aušrai" būtų buvę labai sunku išsilaikyti, jeigu nebūtų panorėję jos palaikyti Petras Kriaučiūnas, Marijampolės gimnazijos mokytojas, ir Juozas Myliauskis, policijos „okolodočnyk" Rygoje".[2] Nors aktyviai bendradarbiavo su *Aušra*, vienerius metus Miliauskas pats leido rankraštinį lietuvišką literatūrinį žurnalą *Rašliavos paštas*. Poeto veikla Rygoje buvo kultūrinio pobūdžio. Jis kvietė ne politikuoti, o kelti dorovinį viengenčių lygį, saugoti tautines vertybes, dorai dirbti savo darbą, laikytis katalikiško gyvenimo normų. Idėjinį abstraktumą, netgi tam tikrą konformizmą lėmė gyvenimas svetur, tiesioginių kontaktų su tautiečiais nebuvimas. Galbūt todėl Rygoje jis išvengė represijų ir galėjo ramiai darbuotis: platinti *Aušrą*, jai siųsti savo eilėraščius, straipsnius, parengti ir išleisti eilėraščių rinkinį *Raštai. Įvairios eilės* (1884). Šio rinkinio paantraštėje pažymėta: „Pirmas pluoštas". Tikėtasi išleisti dar du pluoštus. Tais pat metais pakartotinai išleidžia A. Strazdo rinkinį *Giesmės svietiškos ir šventos*.

[1] Tumas-Vaižgantas 1924ª, 87.

[2] Cit. iš: Ibid., 91.

1886 m. pasitraukęs iš tarnybos Rygos policijoje, Miliauskas grįžta į Lietuvą. Kurį laiką gyvena Akmenėje, pėsčias keliauja po Žemaitijos miestelius, versdamasis homeopatija. Nuo 1887 m. Miliauskas gyvena Šiauliuose. Keliolika metų dirba notaro kontoroje, vėliau vėl verčiasi homeopatija. Šiauliuose parengia rinkinį *Giedmenys* (1914), knygelę *Viduklės kraštas* (1928), išleidžia tautosakos rinkinėlį *Dainos* (1906). Aktyviai dalyvauja kultūrinėje veikloje: palaiko ryšius su Šiaurės Lietuvoje veikusia draugija „Atgaja" (netgi buvo kaltinamas jos byloje), rašo į M. Davainio-Silvestraičio redaguojamą laikraštį *Litwa, Tėvynės sargą, Šaltinį, Žemaičių ir Lietuvos apžvalgą*, siuntinėja Rusijos geografų draugijai kalbinę, etnografinę medžiagą, išleidžia pirmąjį Šiaulių laikraštį.

Kaip ir jo bendramintis Vištelis, Miliauskas sunkiai pakelia naujus visuomeninius, ideologinius, kultūrinius pokyčius. Jis lieka *Aušros* suformuoto idealizmo lygmenyje. Būdamas garbingo amžiaus, naujai visuomenės ir kultūros veikėjų kartai atrodo gyvas XIX a. antrosios pusės judėjimų liudytojas, jau praėjusios epochos žmogus, išore ir vidine laikysena visada pabrėžiąs savo bajoriškumą. Aušrininkų idėjinės, estetinės nuostatos visam gyvenimui įsirėžia romantinio tipo asmenybių sąmonėn. Mirė Juozapas Miliauskas-Miglovara 1937 m. sausio 20 d. savo bute Šiauliuose, palaidotas Šiaulių kapinėse. Surasta ilgą laiką buvusi nežinoma poeto kapo vieta, pastatytas paminklas.

KŪRYBA. Miliausko-Miglovaros kūrybinis palikimas gan įvairus: poezija, publicistiniai straipsniai periodiniuose leidiniuose, filologinio pobūdžio rašiniai, atsiminimai apie 1863 m. sukilimą, knygelė *Viduklės kraštas*, kurioje samprotaujama apie lietuvių ir žemaičių kilmę.

Miglovaros kūryba, spausdinta ir rankraštinė, parašyta lietuvių ir lenkų kalbomis. Į ją reiktų žvelgti kaip į vieningą visumą – tai padėtų suvokti XIX a. pabaigos kūrėjo situaciją, literatūrinę jo savimonę, eilėraščių rašymo intencijas.

Pirmąjį Miglovaros rinkinį *Raštai* sudaro originalūs eilėraščiai, vertimai ir sekimai. Tai yra *Aušros* laikotarpio poezija, susijusi su laikraščio ideologija ir romantinėmis tendencijomis. Į antrąjį rinkinį *Giedmenys*, išleistą tik po trisdešimties metų, pateko kai kurie

eilėraščiai iš dviejų rankraštinių pluoštų. Jame poetas perdirbęs pakartoja keletą pirmojo rinkinio eilėraščių. Tačiau skyrių „Dainos" ir „Giesmės svietiškos" kūrinėliai silpnesni.

LENKIŠKOJI POEZIJA. Miglovara, kaip ir dauguma XIX amžiaus poetų, kūrybinio kelio pradžioje rašė lenkiškai. Tai lėmė skaitomos lenkakalbės literatūros įtaka, susirašinėjimo, lenkiškų eiliuotų sveikinimų ir dedikacijų tradicija. Tačiau ir vėliau Miglovara neatsisakė poetinės dvikalbystės – jo rankraštinį rinkinį lenkų kalba sudaro 42 eiliuoti kūrinėliai. Tai tik dalis lenkiškosios poeto kūrybos. Šia poezija Miglovara praplečia savo kūrybos tematiką (meilės tema, gan reti XIX a. lietuvių poezijoje kaimo–miesto priešpriešos, sapno motyvai), pobūdį (aprašymas, pasakojimas, filosofiškas svarstymas) bei žanrus (eiliuota dedikacija, elegija, pasakėčia). Literatūrologas B. Prėskienis ją priskiria naraciniam meditaciniam tipui.[1] Vištelis lenkų kalba reiškė gilesnius, asmeniškus išgyvenimus, o Miglovara svarsto abstraktesnius, bendražmogiškojo pobūdžio klausimus, interpretuoja religines tiesas („Pamaldumas", „Pažinimo medis", „Dvasios jėga", „Amžinas gyvenimas", „Prašymas Dievo inteikti širdies ramybę"). Apimtimi ir nuoširdumu išsiskiria ilgas, elegija pavadintas eilėraštis „Kelmė". Žemaičių miestelis poetui atrodo civilizacijos mažai paliesta ramybės žemė, kurios ilgėtasi gyvenant svetimame mieste. Idiliška ramybe čia dvelkia natūrali gamta ir poetizuojamas žmogus („Žmonės kaip ir anksčiau laisvais žingsniais / Vaikšto čia iš lėto, kaip po šventą žemę, / Žiūrėdami šiltai akimis mėlynomis").[2]

[1] Prėskienis 1996, 157–159.

[2] Cit. iš: Prėskienis 1997ª, 142.

Su romantinėmis lietuviškosios kūrybos tendencijomis labiausiai susijęs aprašomojo pobūdžio eilėraštis „Senosios Lietuvos prisiminimai". Kaip ir Vištelis, Miglovara prabyla iškilmingomis A. Mickevičių primenančiomis invokacijomis: „Lietuva! O! Lietuva, tėvyne mylima..." Retorinė lenkakalbės poezijos eilutė slopina gyvą poetinį jausmą, abstraktus žodis nevirsta gilesne poetine meditacija – tenkinamasi komentavimu ir svarstymu. Lyrizmo stinga ir lietuviškuose Miglovaros kūriniuose.

LIETUVIŠKOJI POEZIJA. Poezijos pobūdis dažnai priklauso nuo jos paskirties suvokimo. Miglovaros poetinis credo būdingas XIX amžiui. Pirmojo rinkinio prakalboje autorius rašo: „Giesmės ir dainos arba raštai eilomis suguldyti pakel dūšę ir linksmin širdį žmogaus."[3] Eilėraštyje, skirtame J. Zauerveinui, teigiama: „Jau seniai yr pasakyta / Ir knygose užrašyta, / Jog be dainorių miršt gentis".[4] Taigi kūrėjui rūpi ne estetinės kategorijos, ne individualybės raiška, o tautinės, moralinės idėjos atskleidimas, tarnavimas savo krašto žmonėms, tautos gyvybės saugojimas.

[3] [Miliauskas-Miglovara] 1884, 1.

[4] Cit. iš: Prėskienis 1997ª, 162.

Miglovaros eilėraščio idėjinis turinys atitinka *Aušros* programą – žadinti laisvės viltis, gaivinti tautos savigarbą, kelti moralę, dorą, skatinti apšvietą. Tačiau jo poezijoje ryškiau nei kitų aušrininkų kūryboje siekiama jungti tautiškumą ir katalikybę. Ši tendencija matyti ir Tėvynės, tautinių vertybių sampratoje.

Tėvynės sąvoka Miglovaros poezijoje susiformavo ne iš karto. Eilėraštyje „Lietuva" rašoma:

Lietuva! tu brangi žeme senų bočių mūsų.
Miela motina Žemaičių, Kuršiečių ir Prūsų.
Pakol tavo sparnai švelnūs visus mus šildė,
Nieks nuo tavęs mūs neskydo, nieks mūsų nedildė.
Išpenėjai daugel vaikų savo krūte šilta,
Kol gyva, nuo kūdikėlių buvai neužvilta:

Visi dėlei vardo tavo savo galvas guldė,
Nieks iš mūsų savo valia tavęs neprapuldė.[1]

[1] [Miliauskas-Miglovara] 1884, 23.

Tėvynė poetui visų pirma – „senų bočių" žemė. Istorijon žvelgiančiam aušrininkui, kaip ir daugeliui XIX amžiuje, dar sunku teisingai apibrėžti garbingųjų protėvių etninę priklausomybę – žemaičiai (jie atstovauja visiems lietuviams), kuršiai, prūsai laikomi Lietuvos vaikais. Vėlesnėje kūryboje Tėvynės sąvoka aiškesnė, tvirčiau apibrėžta. Knygelės *Viduklės kraštas* pabaigoje spausdinamas eilėraštis „Himnas Tėvynei". Pasirinktas žanras reikalavo gerai suvokti šlovinamą objektą. Konkretesnė ir siauresnė tampa geografinė Tėvynės erdvė – ribojamasi etnografine Lietuva, kaip ir Zauerveino, Maironio poezijoje pažymima pagrindinėmis upėmis.

Pagirta tu, žeme tėvų,
Kvepi žiedais liepų, ievų.
Kur Nemunas, Dubysa, Jūra ir Šešuva,
Ten žydinti, ten gyva šlovinta Lietuva.

Apibrėžęs geografinę lietuvių erdvę, Miglovara poetizuoja gimtąją kalbą, išskirdamas dvi jos atšakas – aukštaičių ir žemaičių:

Širdis ten mūsų tėvynės,
Ten skamb kalba lietuviškai;
Tenai žemaičių krūtinės
Išduod balsus savotiškai.[2]

[2] [Miliauskas-Miglovara] 1928, 11.

Pagarbą gimtajai kalbai, svarbiausiam tautiškumo komponentui, Miglovara ne kartą reiškė emocingu žodžiu. Savo rinkinio pratarmėje rašo: „Džiaukimės, jog tuomi brangiu ir gražiu liežuviu mūsų senolių prosenolių dar tebgalim tarp savęs kalbėtis ir linksmintis ir garbinti savo Sutvertojų".[3] Katalikiškos pasaulėžiūros poetui svarbi atrodo galimybė Dievą garbinti gimtąja kalba.

[3] [Miliauskas-Miglovara] 1884, 4.

Miglovaros „Himne Tėvynei" krikščioniškai paspalvintas ir dar vienas tautiškumo komponentas – senosios giesmės, kylančios dangun. Eilėraštis baigiamas maironišku kreipiniu į Aukščiausiąjį, kudirkišku pageidavimu, kad šviestų Lietuvos saulė.

Miglovaros „Himnas Tėvynei" nėra visai originalus, tačiau jame norima originaliai išskirti Tėvynės branduolį Žemaitiją, ypač jos sritį tarp Dubysos ir Jūros (pagarba Žemaitijai reiškiama ir anksčiau minėtame lenkiškame eilėraštyje „Kelmė"). Knygelėje *Viduklės kraštas* aptariama istorinė šio regiono svarba. Čia apsistojęs legendinis Palemonas, Ariogala buvusi kunigaikščio Gedimino tėvonija. Tai ne tik geografinis krašto vidurys, – tai nuo amžių susiformavęs pasaulietinio ir religinio lietuvių gyvenimo centras.

Ištikimybė XIX amžiaus tradicijai tikrąjį lietuviškumą sieti su žemaitiškumu ypač juntama Miglovaros filologiniuose svarstymuose. Poetą domino gimtosios kalbos vartojimo, jos gryninimo, bendrinimo klausimai. Savamokslis kalbininkas ieško tarmės, kuri skambėtų lietuviškiausiai. Tokia jam atrodo Viduklės tarmė. Dar amžiaus pradžioje šiam regionui pirmenybę teikė D. Poška, nurodydamas estetinio pobūdžio kriterijus, vėliau M. Valančius gyrė žemaičių patarmę tarp Dubysos ir Jūros. Tad nenuostabu, kad ir Miglovarai atrodo, jog lietuviškas žodis čia išlikęs autentiškiausias, gryniausias. Jį reikšti rašto kalba reikia labai tiksliai. Todėl poetas vartoja savo susikurtą rašybą, tuo sukeldamas daug problemų leidėjams, konfliktuodamas su mokytais filologais. Tačiau jo

nuostatos tvirtos: „Ta tarmė bus savo laiku visuotinai priimta, kuri turės visų didžiausią ir atkiliausią rašliavą."[1] Taigi remdamasis istorine praeitimi, kalba, savita rašyba, Miglovara bando įtvirtinti tautiečių sąmonėje žemaičių regiono svarbą.

[1] Cit. iš: Tumas 1924[a], 97.

Daugiausia aušrininkų pamėgtos topikos yra lenkiškame Miglovaros eilėraštyje „Senosios Lietuvos prisiminimai" ir rankraštiniame nebaigto spausdinti rinkinio *Giedmenys* eilėraštyje „Baublys". Tačiau apskritai patriotinėje Miglovaros poezijoje pernelyg nesižavima praeitimi – herojiškais žygiais, senosios religijos ir mitologijos formomis, gimtosios kalbos archajika. Poetui yra svarbiau aptarti tautos būdą, jos moralines savybes, paraginti tautiečius saugoti dorą: „Mes ne lenkai, ne maskoliai, / Ne vokiečiai, ne totoriai: / Mes lietuviai ligi šiolei, / Visad elgiamos padoriai" („Lietuviai").[2] Moralinio tobulėjimo šaltiniai yra du – dangaus malonė („Gera viltė") ir senosios dainos („Gentinės dainos"). Eilėraščių didaktinė mintis grindžiama krikščioniškosios moralės postulatais arba liaudiškąja etika.

[2] [Miliauskas-Miglovara] 1884, 27.

Rašydamas apie senąją tikybą, Miglovara ieško senameldiškos ir krikščioniškos kultūros jungčių. Jis teigia senovės lietuvius išpažinus monoteizmą, savitai tikėjus „į Šventą Traję" ir „į dangų". Taip išvengiama religijų konflikto akcentavimo. Tai tolina nuo A. Baranausko pozicijos ir artina prie amžiaus pabaigos tendencijų (pvz., V. Pietario *Algimanto*).

Tautinės ir katalikiškosios autoriaus intencijos atsiskleidžia ir reiškiant požiūrį į tautos ateitį. Miglovara – tai šviesos, saulės, aušros poetas. Šie įvaizdžiai siejami su svarbia krikščioniškąja vertybe – viltimi. Vienas meniškiausių poeto eilėraščių pavadintas „Gera viltė". Daugiaprasmis aušros įvaizdis jame tampa naujo, šviesaus, doro gyvenimo alegorija: „Prabrėkšk, aušrele, / Tekėk saulele, // Spindėk aušros žvaigždele! // Papūsk, vėjeli, / Varyk miglelę, / Pabudink vieversėlį."[3] Eilėraštis gyvas, nuoširdus ir įtaigus. Spontaniškai pajausta tradicinės kaimiškosios pasaulėjautos versmė, moralinė ir patriotinė idėja išreikšta sugestyvia dainiška poetika. Neatsitiktinai „žmonės dainavo šį kūrinį gerai žinomos liaudies dainos „Oi, eisiu eisiu, aš čia nebūsiu" melodija".[4]

[3] Cit. iš: Tumas 1924[a], 123.

[4] Prėskienis 1997[a], 154.

Krikščioniškosios tendencijos lemia ne vieno Miglovaros eilėraščio, anot J. Tumo-Vaižganto, „kantičkinę pabaigą". Taip baigiami net tie eilėraščiai, kuriuose daugiausia patriotinio idealizmo („Lietuva", „Liga Motušės"). Tačiau kreipimasis į sakraliąją sferą, maldavimas apsaugoti yra suprantamas: Lietuva poetui – tai „šventa žemė". Miglovara šia prasme – jungtis tarp A. Baranausko ir Maironio.

Nutoldamas nuo patriotinės retorikos ir aušrininkų romantizmo, Miglovara kartais pasineria į gerai jam pažįstamą valstietiškojo gyvenimo stichiją. Tada jis tęsia A. Strazdo, kurio eilėraščių rinkinį perredagavęs išleido, tradiciją. Išnyksta abstrakcijos, poetinis vaizdas tampa konkretus, daiktiškas. Gamta, valstietiški darbai, buitis stebima suintymintu, idilišku žvilgsniu. Būdingas valstietiškas dėmesys metų laikų kaitai. Aprašomi pokyčiai gamtoje ir žmogaus gyvenime, jo veikloje. Daugiau dėmesio skiriama šviesiam metų laikui – kaip ir A. Strazdo poezijoje, vengiama žiemos („Pavasario daina", „Vasaros daina", „Rudens daina"). Vėlesniame rinkinyje *Giedmenys* poetas išspausdino eilėraštį „Žiemos vargeliai". Įvairios šių eilėraščių intonacinės priemonės, ritmas, strofika. Kiekvienam metų laikui atskleisti surasta savita forma: ilgų–trumpų eilučių dinamika pavasariui, melancholiška intonacija – žiemai. Savitesni, savo intonacija labiau primenantys žodinę poeziją yra eilėraščiai „Vasaros daina" ir „Rudens daina". Artumą folklorui rodo ir jų pavadinimai, melodingi pakartojimai – poeto norėta, kad tokie tekstai būtų dainuojami:

Saulelė iš kalnų jau tek, jau tek,
Paukšteliai prašneko, oi, šnek, oi, šnek.
Linksmas vieversėlis rylio, rylio,
Į lauką artoją vilio, vilio.

„Vasaros daina"[1]

[1] Cit. iš: Tumas 1924[a], 122.

Ruduo atvyksta,
Puč vėjai šalti.
Linksmybės nyksta,
Jau laukai balti.
Jau jau arti rūstingos dienos,
Jau jau liūsta žmogus kiekvienas.

„Rudens daina"[2]

[2] Cit. iš: Ibid., 110.

Ryšys su tautosaka dar labiau sustiprina valstietiškąją Miglovaros poezijos linkmę. Aušrininkai tęsė literatūrinę XIX a. dainavimo, giedojimo tradiciją, itin akcentuotą A. Baranausko. A. Vištelio atlikto J.I. Kraszewskio *Vitolio raudos* vertimo, Miglovaros pirmojo rinkinio prakalbose pabrėžiamas būtinumas dainuoti. Miglovara stipriausiai reiškė tokį norą: savo eilėraščius vadino dainomis, rinkinį – *Giedmenimis*, juto savo artumą dainingai A. Vienažindžio poezijai, pritarė jo minčiai, jog dainos skirtos žmogaus dvasiai gaivinti, stiprinti. Tačiau Miglovara kalba apie „gentines dainas", ataidinčias iš senovės, jungiančias mus su buvusių tautų patirtimi, su jų etinėmis, estetinėmis vertybėmis. Taigi pabrėžiama visuotinė dainos vertė. Dainos adresatas – bendruomenė, kurios dvasią ji turėtų pažadinti. Neatsitiktinai vieną programinių eilėraščių „Gentinės dainos" Miglovara įdeda į parengtą ir Šiauliuose išleistą rinkinėlį „Dainos". Višteliui stipriausias tautos gyvybės garantas buvo gimtoji kalba, o Miglovarai – dainos. Jos gelbsti nuo nebūties, beprasmės egzistencijos ir individą, ir bendruomenę:

Dainas dainuokim, mūsų tai patieka.
Dainose – mūsų gyvastis ir spėka.
Kas nedainuoja, tas dūšią užmiršta,
Tas tyloj savo be smerčio numiršta.

„Gentinės dainos"[3]

[3] *Lietuvių poezija, XIX amžius* 1955, 459.

Su lyrine tautosakos patirtimi susiję centriniai *Aušros* lyrikos akcentai – Vištelio „Regėjimai" ir Miglovaros „Pabrėkšk, aušrele".[4] Ryšys su liaudies daina dažnai sąlygojo Miglovaros poezijos meniškumą. Daugiausia lyrizmo tuose jo eilėraščiuose, kurie artimi žodinei poezijai.

[4] Daujotytė 1990, 189.

Miglovaros poezijoje juntama gyvo žodžio svarba: dažna kalbinimo, raginimo situacija. Lietuvos kreipiniai primena A. Baranausko „Pasikalbėjimą Giesminyko su Lietuva". Miglovara pratęsia sergančios, prislėgtos, nelaimingos Tėvynės – motinos temą. Vienas svarbiausių „gydymo" būdų – gyvas žodis:

Broliai, seselės! serg mūsų mama,
Nuo ligos blogsta ir nyksta,
Sunkūs jen seniai sopuliai jeama,
Sveikata atgal' nevyksta.
Sueikem drauge, pakelkem rodą,
Motyną gelbėt' mums reikia;

Sušaukem čionai nors visą sodą,
Kas kan įmano, te teikia.
Kas kokiu vaistu, kas žodžiu meiliu
Tegul' pagelba ligoniui;
Gal jen ištrauksem iš ligos peilių
Par savo karštą malonę.

„Liga Matušės"[1]

[1] Cit iš: Tumas 1924[a], 113.

Gerbdamas žodinę tradiciją, Miglovara teigė ir rašto, knygos svarbą tautos gyvenime. Lenkų kalba rašytame laiške A. Baranauskui jis sako, jog žūstant knygoms, žūsta ir tautos dvasia, todėl jis pasirengęs geriau priimti „graždanką", negu visiškai atsisakyti rašto. Dalis Miglovaros poezijos, ypač lenkakalbės, yra knygiška. Poetas rašė dienorašti, archyvuose yra likę nemaža jo laiškų to meto kultūros žmonėms.[2]

Miglovara turėjo daug mokytojų.[3] Aušrininkas labiausiai pasidavė A. Strazdo, A. Baranausko, A. Vienažindžio įtakai, mažiau nei jo bendraminčius jį veikė lenkų romantizmas. Vertingiausi yra tie Miglovaros eilėraščiai, kuriuos poetas parašė nuoširdžiai išgyvendamas tautos lemtį, stengdamasis sklaidyti miglas savo tėvynėje, kad kuo šviesesnė būtų aušra.

[2] Plačiau žr.: Prėskienis 1998, 154–157.
[3] Prėskienis 1997[b].
[4] Tumas 1924[a], 55.
[5] *Aušra* 1883, 8, 9, 10: 231–235.

Mečislovas Davainis-Silvestraitis (1849–1919)

BIOGRAFIJA. Mečislovas Davainis-Silvestraitis (Dovoina-Silvestravičius), pasirašinėjęs slapyvardžiais Vėversys, Vyturys, Cyrulys, buvo Raseinių žemės bajoras, tęsęs lietuviškąsias šio krašto bajorijos tradicijas. Davainio-Silvestraičio gimtinė – Žieveliškė netoli Kalnujų (Raseinių raj.). Iš Kalnujų kilęs kompozitorius J. Tallat-Kelpša, iš netolimo Paserbenčio – poetas Marcelijus Martinaitis, jautriai rašęs apie Kalnujų ir Davainavos likimą istorijos kryžkelėse.

Mečislovas Davainis-Silvestraitis gimė 1849 m. balandžio 8 (20) dieną Žieveliškėje (Raseinių aps.) bajorų šeimoje, kalbėjusioje lenkiškai. Tačiau gana anksti, nepaisydamas saviškių priešiškumo, jis ėmė domėtis lietuvių kultūra ir liko jai ištikimas. Davainis-Silvestraitis jautėsi priklausąs ir savo luomui, ir tautai.

Anot J. Tumo-Vaižganto, nors nebaigęs didelių mokslų – mokęsis tik dvejus metus Kauno gimnazijoje ir beveik metus Kėdainiuose, Davainis-Silvestraitis buvo didelių ambicijų žmogus.[4] Jis didžiavosi esąs bajoras, domėjosi savo genealogija, ieškojo garbingų protėvių, tačiau iš to liko tik šeimos legendos ir ilga pavardė, kurios stengėsi netrumpinti. Atotrūkis tarp bajoriškų ambicijų ir materialinių galimybių Davainį-Silvestraitį lydės visą gyvenimą. Jam nesiseks ūkininkauti paveldėtame Davainavos dvare, kurio dalį perleis broliui, nepavyks prasigyventi Mintaujoje, neatneš pelno ir kelionės po Rusiją su P. Vileišiu, kurio kontoroje teko dirbti. Jam net kils mintis praturtėti, Sibire radus aukso, bet visi realesni ir mažiau realūs sumanymai liks tik svajonėmis, rodančiomis nepraktišką *Aušros* romantiko būdą, dėl kurio kildavo nesutarimai jo šeimoje (1885 m. poetas vedė bajoraitę Julę Malinauskaitę, L. Malinauskaitės-Šliūpienės-Eglės seserį, susilaukė trejeto vaikų). Tačiau ne tik privačiame gyvenime, bet ir visuomeninėje veikloje Davainis-Silvestraitis neatsisakys bajoriškųjų nuostatų. *Aušros* straipsniuose jis akcentuoja apsišvietusio bajoriškojo elito vadovaujantį vaidmenį visuomenėje. Jis kelia šio sluoksnio prestižą, istorijoje ieškodamas garbingų lietuvių bajorų: *Aušroje* rašo apie lietuvišką T. Kościuszkos, J. Lelewelio, rusų caro Petro Didžiojo žmonos kilmę. Jam skaudu matyti sulenkėjusius, nutolusius nuo tautos kamieno savo luomo žmones. „Ar pritinka mūsų bajorams būti lenkais", – svarstoma to paties pavadinimo straipsnyje.[5]

Pabrėždamas LDK bajorijos lietuviškumą, autorius neigiamai vertina jos kontaktus su Varšuva ir abu lenkmečius, kada Lietuvoje plito „lenkiška dvasė". Jis džiaugiasi lietuviška žemaičių bajorų savimone, teigia, jog „ir nesant kalbos, vargiai bebus Lietuva",[1] taip skatindamas bajorijos reintegraciją į savo tautą, pabrėždamas būtinybę „atsiminti savo privalumus, kuriuos jiems [bajorams] suteikė stovėjimas priešakyje draugijos".[2]

Priklausymą savajai tautai pats Davainis-Silvestraitis įrodė gana aktyvia lietuviška kultūrine veikla. Galima skirti tris sritis, kuriose jis sėkmingai darbavosi. Susidomėjusį Lietuvos istorija bajorą traukė kraštotyros darbas. Jis išvertė iš lenkų kalbos M. Griszkewicziaus *Šiaulių pavieto istorijos* rankraštį,[3] galėjo būti susipažinęs su XIX a. viduryje išleistais panašaus pobūdžio darbais – M. Gadono *Telšių pavieto aprašymu*, S. Buszyńskio *Raseinių pavieto istoriniu-statistiniu aprašymu*. *Aušroje* randame nemažai Davainio-Silvestraičio surinktų žinių apie Lietuvos miestus ir miestelius. Bene vienas pirmųjų lietuviškame straipsnyje jis nusako magiško Vilniaus poveikio išgyvenimą: „Kožna bažnyčia, kožna ulyčia, kožna vieta mus priveda atsiminti savo garbingos praeities. Gražumas vėl nekurių dalykų ir vietų yra toks didis, kad žmogus, negalėdamas nuo jų akių atitraukti, stov nei užkeiktas. Atleiskite tuomi tarpu, duokite kvapą atsigauti, ant praeitinės paverkti; rasi bus lengviaus ant širdies!"[4] Vien faktografija žemaičių bajoras nesitenkina ir rašydamas apie Panemunės, Raseinių žemės piliakalnius; su praeities tyrinėtojo smalsumu žvelgia į senas kapavietes, ieško senameldiškų aukurų, žavisi bažnyčių architektūra. Kraštotyrininkas rūpinasi senų rankraščių (D. Poškos, J. Plioterio, S. Stanevičiaus ir kt.) likimu, ragina juos siųsti į *Aušrą*, kad neprapultų. Rašo apie lietuvių išvaizdą, žmonių veiklą, senuosius muzikos instrumentus. Kraštotyrinių Davainio-Silvestraičio tyrinėjimų tikslas – ne tik atkreipti dėmesį į istorijos, kultūros paminklus, bet ir parodyti Lietuvos krašto savitumą, žadinti patriotinius jausmus.

Būdamas tik aštuoniolikos metų, Davainis-Silvestraitis ima rinkti tautosaką. Tai sritis, kurioje daugiausia nuveikta. Žemaičių bajoras surinko 700 pasakų, nemažai sakmių, pasakojimų, oracijų, anekdotų; sukaupė daug dainų, patarlių bei priežodžių, liaudies medicinos žinių, burtų. XIX a. pasirodė pasakojamosios ir dainuojamosios tautosakos rinkinėlis *Patarlės ir dainos* (1889), lietuviškų pasakų, sakmių ir padavimų rinkinys lenkų kalba *Žemaičių padavimai* (*Podania żmudzkie*, 2 d., 1894). Atskiromis knygelėmis buvo išleista *Medžiaga tautiškai vaistininkystei* (1898); *Medžiaga Simono Daukanto biografijai* (1898; A. Burbos parengta pagal Davainį-Silvestraitį). Tautosakinė, etnografinė medžiaga buvo skelbta periodiniuose leidiniuose; daug kas liko rankraščiuose. 1973 m. išėjo B. Kerbelytės ir K. Viščinio parengta knyga *Pasakos, sakmės, oracijos. Surinko Mečislovas Davainis-Silvestraitis*.

Žodinėje liaudies kūryboje Davainis-Silvestraitis, kaip ir dauguma XIX a. tautosakininkų, ieškojo mitologijos, todėl buvo užrašyti tekstai, išlaikę nemažai archajinio mąstymo nuolaužų. Mitologinį sluoksnį kartais pats rinkėjas papildydavo, nekritiškai ieškodamas E. Veckenstedto traktate *Žemaičių mitai* (1883) išgalvotų „žemaičių dievų". Rinkdamas tautosaką, ją publikuodamas, Davainis-Silvestraitis bendravo su J. Basanavičium, J. Šliūpu, S. Gimžausku, lenkų etnografu ir tautosakininku J. Karłowicziumi, E. Volteriu, Rusų geografijos draugija, kurios nariu bendradarbiu jis buvo pripažintas. Buvo užmezgęs ryšius su prancūzų etnografais, aprašė Lietuvos čigonų papročius, vertino kitų tautosakininkų, ypač brolių Antano ir Jono Juškų, darbus.

Antroji Davainio-Silvestraičio veiklos sritis – publicistika, bendradarbiavimas įvairiuose laikraščiuose, leidybinis darbas. Kaip ir dauguma jo amžininkų, Davainis-Silvest-

[1] *Aušra* 1883, 8, 9, 10:234.

[2] *Aušra* 1884, 1, 3:84.

[3] Aleksandravičius 1993, 51.

[4] *Aušra* 1884, 10, 11:376.

raitis entuziastingai sveikina pasirodžiusią *Aušrą*, tampa nuolatiniu jos korespondentu, spausdina joje savo eiles, netgi didžiuojasi prisidėjęs prie aušrininkų grupės suformavimo. 1891 m. apsigyvenęs Mintaujoje, rašo į *Vienybę lietuvninkų*, bendradarbiauja *Varpe*, *Ūkininke*, *Nemuno sarge*. Šeimyniniam gyvenimui visiškai pakrikus (žmona, išvarginta nepriteklių, nebuvo palanki ir lietuviškoms vyro nuostatoms), poetas persikelia į Vilnių ir tampa *Vilniaus žinių* bei Peterburge leidžiamo *Lietuvių laikraščio* korespondentu, pradeda leisti laikraštį *Litwa* (1908–1914) ir žurnalą *Lud* (1912–1914). Šie leidiniai skirti aplenkėjusiems Vilniaus krašto lietuviams – tikimasi, jog jie pažadins tautinę šio regiono gyventojų sąmonę.

Rašyti poeziją Davainis-Silvestraitis pradėjo skatinamas patriotinės pareigos. Tai buvo nelengvas darbas – viename eilėraščių šmaikštaujama: „Bet iš mano tuščios plėčkos perstojo varvėti, / Spausiu, košiu, privarvinsiu norint tą dainelę“[1]. Savo kūrybą poetas siuntė *Aušrai* (joje išspausdino daugiau eilėraščių nei A. Vištelis ar J. Miglovara), kai ką išleido atskiromis knygelėmis: *Tėvynainių giesmė* (1884, 1905), eiliuota apysaka *Palemonas ir Giržduta* (1904), satyros lenkų kalba *Satyry litewskie* (1908).

[1] Cit. iš: Daujotytė 1990, 182.

Trys aptartosios Davainio-Silvestraičio kultūrinės veiklos sritys rodo, jog XIX a. pabaigoje dalis lietuvių bajorijos ne tik suprato, kad atotrūkis nuo tautos kamieno yra pražūtingas, bet ir aktyviai žadino savo luomo žmonių tautinę savimonę, užsiėmė konkrečia veikla labiausiai pažeistame – Vilniaus krašte. Mečislovas Davainis-Silvestraitis, anot J. Tumo-Vaižganto, „ėjęs iki galo pilietines Lietuvio – bajoro pareigas“, mirė 1919 m. gegužės 31 d. Vilniuje, palaidotas Rasų kapinėse.

KŪRYBA. Davainis-Silvestraitis savęs nelaikė dideliu poetu. Rašyti jis pradėjo, veikiamas Aušros patriotizmo. Ne vienam tuo metu atrodė, kad tautai trūksta savų poetų. Ieškodami tvirtesnės atramos, Davainis-Silvestraitis ir J. Mikšas iš lenkų kalbos *Aušrai* verčia J. Katelės straipsnį „Kunigas Antanas Strazdas“. Tačiau nei strazdiškoji, nei liaudies dainos tradicija stipriau nepaveikė ėmusio eiliuoti žemaičių bajoro. Į savo poetinius bandymus Davainis-Silvestraitis sugebėjo žiūrėti su lengvu atlaidžiu šypsniu, suprasdamas jų utilitarinę paskirtį ir meniškumo stoką. J. Tumas-Vaižgantas, vertindamas šio aušrininko poeziją, rašo: „Kartais ir nutylėti kai kas esama nemažo nuopelno, nes kitiems nereikia griebtis už galvos ir šaukti: „Gana, gana“. Taip šaukęs A. Baranauskas, kai M. D.-S. ėmęs jam skaityti savo eiles. Paskui ir pats autorius juokėsi iš to.“[2] Eilėraštyje „Mūsų rūpesčiai“ poetas savikritiškai pastebi:

[2] Tumas 1924a, 72.

> Manyj nieks neatsimaino,
> Koks aš dainius, tokia daina,
> Kokia žagrė, toks artojas,
> Vienok priešai tedabojas.[3]

[3] Davainio-Silvestraičio eilėraščiai cit. iš: [Davainis-Silvestraitis] 1905 (jei nenurodyta kitaip).

Davainio-Silvestraičio poezija – tai bajoro, suradusio kontaktą su gyvybinėmis tautos šaknimis, kūryba. Jis džiaugiasi tuo ryšiu, ragina kitus savo luomo žmones jį pajusti. Dažnai racionaliai sueiliuojamos *Aušros* idėjos, nusakoma kultūrinė situacija. Todėl kai kuriuos tekstus galima vadinti tiesiog eiliavimais, netaikant jiems lyrikos kriterijų. Teisingai pastebi V. Daujotytė: „Su lyrika siejami tie „Aušros“ kūriniai, kuriuose aiškesnė yra lyrinio subjekto pozicija, betarpiškesnis tikrovės vertinimas, ryškesni eilėraščio žanriniai bruožai.“[4] Tokių eiliavimų, griežčiau neapibrėžiamų jokiu poezijos žanru, randame Davainio-Silvestraičio knygelėje *Tėvynainių giesmė*, parašytoje Vyturio slapyvardžiu.

[4] Daujotytė 1990, 185.

Rinkinėlis skirtas „užtarnavusiems Lietuvai vyrams Martynui Jankui ir Jurgiui Mikšui". Aušrininkų idėjas poetas bando aktualizuoti 1905 m. šią knygelę perleisdamas. Tautinė *Aušros* ideologija ir XX a. pradžioje poetui atrodė nepasenusi.

Idėjinė Davainio-Silvestraičio knygelės dominantė – etnocentrizmo skleidimas. Lietuva dar neregima garbingų Europos tautų šeimoje – tai atsiras vėliau Maironio poezijoje. Poetas aušrininkas, etnografas pabrėžia gimtojo krašto savitumą, būtinybę šį savitumą saugoti. Apsupta nieko gero nežadančių kaimynų, Lietuva turi pasikliauti tik savo jėgomis:

Nežiūrėkim į Lenkiją,
Vakarų ir rytų pusę,
Vokietiją nei Gudiją;
Mus nešelps jie reikaluose.

„Tėvynainių giesmė"

Nors eilėraštyje aiškiai jaučiamas savosios žemės kultūrinis integralumas – jungiama tai, kas gero yra Prūsuos, Žemaitijoje, Lietuvoje, vis dėlto Raseinių žemės bajoras linkęs akcentuoti žemaitiškumą. Tada atsiranda ir intymesnis santykis, kalbama nuoširdžiau, įtaigiau:

Prigimtoji Žemaitija,
Šventa žemė pavadinta,
Ir taviejie vaikai gyja,
Ir jautrums tavyje švinta!
Aš čia šviesą apturėjau,
Aš čia augau ir mylėjau,
Tėviškėj drąsaus Keistuto,
Kur ilgiausiai dievų būta.
Žemaitija prigimtoji,
Tu pilna drąsumo esi,
Tu Kryžokus išgainioji,
Tu Lietuvą vest galėsi –
Ne į mūšį, ne į karę,
Kaip tėvai mūs yra darę –
Tavo dvasės bet stiprybė
Ves į mokslą ir vienybę.

Taigi Žemaitija suvokiama kaip dvasinis vienybės siekiančios tautos centras. Tautinė vienybė akcentuojama visuose rinkinėlio *Tėvynainių giesmė* eilėraščiuose. Poetas kviečia peržengti luominius barjerus, kreipiasi į sulenkėjusius bajorus ir ragina juos būti lietuviais. Pagrindine jungtimi laikoma gimtoji kalba. Davainis-Silvestraitis neieškojo tolimų etimologijų, jis, būdamas „nepasirengęs, visai neužsiėmė... filologija", už tai aušrininką gyrė J. Tumas-Vaižgantas.[1] Galbūt todėl ir poeto eilėraštis kalbai – ne ją šlovinantis himnas, o gana žaismingas eiliavimas, skirtas valstiečiui, abiejuose Nemuno krantuose išlaikiusiam gimtąjį žodį:

Juk tai viena gentė mūsų
Po Maskolium ir po Prūsu:

[1] Tumas 1924[a], 71.

Liuteriai ir katalikai –
Tegyvuoj mūsų mužikai!
Ponai štuką mums iškirto,
Kad į Vokiečius pavirto.
Būrs Lietuvis neišnyko –
Tegyvuoj kalba mužiko!

„Tegyvuoj kalba mužiko!"

Kalbos bendrumas siejamas su religine santarve. Eiliuotą polemiką „Mūsų rūpesčiai" Davainis-Silvestraitis pradeda retoriniu klausimu: „Ar tikėjims tur mus skirti...". Tai XIX a. periodinės spaudos idėja, jog doras žmogus gali būti ir nekatalikas. Davainis-Silvestraitis, kaip ir J. Šliūpas, J. Basanavičius, kurie nebaigusiam mokslų bajorui daugeliu požiūrių buvo autoritetai, simpatizavo protestantiškajai Mažosios Lietuvos kultūrai. Poleminės dvasios apstu ir Davainio-Silvestraičio lenkiškose satyrose, skirtose lietuvybės priešininkams, ardantiems tautos vieningumą. Konsolidacijos svarbą, pagal poetą, geriau suvokia jaunimas. Eilėraštyje „Ne dėl visų senių" jis teigia, jog „jaunas tikt gal išmanyti, / ką lietuviai tur daryti". Taip atsisakoma konservatyvumo, reiškiamas atvirumas naujovėms.

Davainiui-Silvestraičiui būdinga bajoriškos praeities nostalgija, dėmesys legendinei tautos senovei, mitologijai, istorijai. Tarsi tęsdamas savo kraštiečio bajoro D. Poškos, kurį didžiai gerbė, kurio veiklą ir kūrybą aptarė *Aušroje*, tradiciją, jis renka akmeninius kirvukus, kitas senienas. Kaip ir daugelis tuo metu, pasigenda herojinio epo. Galbūt todėl prisiminimuose rašo, jog motina jam nuo vaikystės dainavusi „Birutę", žavisi lietuviškosios tematikos Vilniaus romantikų kūriniais. Dėmesį archeologijai, folklorui sieja su pagarba tautos istorijai bei jos tyrinėtojams – parašo straipsnį apie T. Narbutą, išverčia L. Kondratowicziaus jam skirtą eilėraštį. Žemaitį bajorą, kuris didžiavosi riteriška savo kilme, traukė Palemono legenda (nors *Aušroje* jis „polemizavo" su nesamu priešininku, esą jo giminės nereikėtų sieti su legendinio romėno bendražygiais). *Aušroje* jis paskelbė garsiojo kaimyno V. Bakučio talentingai papasakotą „Pasaką apie Palemoną". 1904 m. atskiru leidiniu pasirodė stambiausias poeto kūrinys – *Palemonas ir Giržduta*, autoriaus vadinamas „apysaka eilėmis". Galima ją laikyti eiliuotu istoriniu pasakojimu, bandymu kurti lietuvišką herojinę poemą. Tačiau kūriniui stinga dramatizmo, savitos įvykių interpretacijos. Patraukliausia jame ne legendinė istorija, o nuotaikingas panemunių gamtovaizdis – nuo Palemono kalno matomas gimtosios žemės plotas:

Kas yra matęs tąjį gražų kraštą,
Ten, kur Dubysa į Nemuną bėga,
Ar būt tai naktis, kada žmonės miega,
Ar būt tai diena, – neišreikšt per raštą!
Reikia ten būti, reikia ten matyti, –
Joks iškalbinčius negal apsakyti!

Žemai miestelis senovės Biseno,
O aukštai kalnas Palemono stovi;
Už to gi kalno labai gilus griovys,
Per kurį einant, aš ne kartą vieną

Ant šito kalno užlipęs stovėjau,
Užsižiūrėjęs nulipt negalėjau.[1]

[1] *Lietuvių poezija, XIX amžius* 1955, 451.

Deja, tokie istorinės tematikos kūriniai netapo lietuviškaisiais A. Mickevičiaus poemų analogais. Pristigo gilesnės tradicijos, patirties ir poetinio talento.

Davainio-Silvestraičio eilėraščiai reprezentuoja ne tik būdingąsias *Aušros* poezijos temas, bet ir jos formas. Dominuoja patriotinė deklaracija, pasižyminti tiesioginiu idėjos išsakymu, pakilia retorika. Labiau vykęs tokio pobūdžio eilėraštis – „Brangioji Lietuva", kurio beveik kiekviena strofa baigiama asmeninio santykio pareiškimu. Tikėjimas Lietuvos ateitimi, pasiryžimas ginti gimtąją kalbą, malda už savo kraštą, ištikimybės jam paraiška – tokia poetinė šio eilėraščio deklaracija, grindžiama individualia nuostata:

Tėvų mano žeme, Lietuva brangioji!
Nors tu kaipo gentė sviete negilioji,
Nors tu tarp smagiųjų ašarose viena,
Tikiu, jog dėl tavęs virs geresnė diena.

Norints tavo dalis šiandien yr verksminga,
Laimė praeitinės kažin kur nudingo,
Ir žalios rūtelės dilgėlėms apėjo
Tikiu, jog dar galas tavo neatėjo!

Tėvų mano žeme, brangioji Lietuva!
Nedaug tavo vaikų – maža jųjų krūva;
Nors daugel iš jųjų jau susilenkavo, –
Po šiaudiniu stogu gyvuoj žodis tavo!

Prigimtoji žemė, brangioji Lietuva,
Kaip seneliai sako, daug platesnė buvo.
Norints tau kaimynai grabą nor priskirti,
Aš neduosiu kalbai prigimtai numirti.

Prigimtoji kalba, brangūs žodžiai tavo!
Man prie lopšelio motina liūliavo.
Brangūs tavo žodžiai nuo prastojo tėvo,
Aš už tavo laimę melsiuosi prie Dievo.

O kaip būtų sunku man kuo kitu būti,
Meilę apturėjus per kraują ir krūtį;
Nors svetur norėtų į karalius skirti –
Velyč tarp savųjų varguose numirti...[2]

[2] Ibid., 450–451.

Eilėraštis pagrįstas išplėtota antiteze. Grėsmingoms išorinėms jėgoms, savųjų prisitaikėliškumui poetas atkakliai priešina asmeninę atsakomybę ir iniciatyvą. Didžiosios vertybės – „prigimtoji žemė", „prigimtoji kalba" – tampa paties poeto giliai išgyventos.

Davainis-Silvestraitis, tęsdamas A. Baranausko tradiciją, anksčiau nei J. Miliauskas-Miglovara (eilėraštis „Liga Matušės") parašė poetinį Tėvynės ir jos sūnaus dialogą „Lietuva ir jos sūnus". Jam trūksta dramatinės įtampos, minties ir jausmo dinamikos, jo

poetika primityvoka, kalbinė raiška skurdi, rimo dėlei nevengiama vartoti šiurkštų buitinį žodį. Tačiau toks eiliuotas dialogas padėjo formuotis talpiai sergančios Tėvynės-motinos metaforai XIX a. pabaigos poezijoje, rodė pastangas ieškoti įvairesnių raiškos būdų.

Davainis-Silvestraitis, pateikęs tautosakos, lietuvių mitologijos ir senosios religijos tyrinėtojams labai vertingos autentiškos folklorinės medžiagos, savo poetinėje kūryboje mažai rėmėsi archajinėmis mitinį mąstymą menančiomis formomis, nejuto spontaniškos dainiškojo lyrizmo tėkmės. Jo kūryba – tai dar vienas pavyzdys, rodantis, kaip sunkiai XIX a. poetui sekėsi nugalėti kalbos varžtus ir savo dvasinę patirtį reikšti eiliuotu žodžiu.

Tomas Žičkus (1844–1929)

BIOGRAFIJA. Aušrininkas Tomas Žičkus (daugiausia pasirašinėjo T. Linkio slapyvardžiu) gimė 1844 m. gruodžio 21 dieną Simanėliškiuose (Vilkaviškio aps.) vargonininko šeimoje.

Žičkui bus lemta tapti suvalkiečių krašto švietėju, mokytoju. Jau Zyplių dvaro pradinėje mokykloje tikybos jį moko kunigas rašytojas A. Tatarė. Vėliau jis mokosi Marijampolės keturklasėje mokykloje.

Prasidėjus 1863 m. sukilimui, kartu su kitais bendraklasiais stoja į sukilėlių gretas, yra suimamas, kalinamas. Paskelbus caro amnestiją, sugrįžta, baigia ketvirtą Suvalkų gimnazijos klasę ir gauna teisę dirbti. Prasideda mokytojo kelias.

Žičkus mokytojavo keliose mokyklose: pradžioje, gelbėdamasis iš būtinos tarnybos carinėje kariuomenėje, dirba Krosnos (Lazdijų raj.) rusų mokyklos mokytoju, vėliau 12 metų mokytojauja Marijampolės miesto mokykloje. Ten bendrauja su gimnazijos šviesuoliais, tokiais kaip mokytojas P. Kriaučiūnas, rašo ir verčia vadovėlius, savo mokinius moko lietuvių kalbos lotyniškomis raidėmis. Marijampolėje buvo gyva tautinė kultūrinė mintis, čia lankėsi aušrininkai, buvo susibūręs nemažas laikraščio rėmėjų ir bendraminčių būrelis. Nuo 1884 m. ir Žičkus ima bendradarbiauti *Aušroje*. Kokį poveikį laikraštis padarė provincijos mokytojui, galime spręsti iš jo laiško, parašyto J. Tumui-Vaižgantui.

> Gavęs pirmąjį *Aušros* numerį, taip nudžiugau, lyg brangiu akmeniu apdovanotas. Paslėpęs antyje už marškinių po pažasčia, skubinaus namo. Parvykęs ir duris užsidaręs, godžiai skaičiau. Paskaitęs, rūpestingai paslėpiau, idant kartais žandarai, kratydami, nesurastų. Paskiau, kur tik pasitikau kokį nors savo pažįstamą ir ištikimą žmogų, įkalbinėjau, kad *Aušrą* rūpintųsi gauti ir skaityti.[1]

[1] Cit. iš: Tumas 1924ª, 78.

Vėliau poetas dar bendradarbiavo *Šviesoje*, *Unijoje*. Nors mokytojauti Žičkui sekėsi, dėl įvairių priežasčių jis buvo priverstas keisti mokyklas: kurį laiką dirbo liaudies mokytoju Zubrinkoje, vėl grįžo į Marijampolę ir mokytojavo kursuose suaugusiems, vėliau – „Žiburio" mokykloje. Marijampolės gimnazijoje suorganizavo chorą, kuriame teko dainuoti ir būsimam poetui V. Mykolaičiui-Putinui, šiltai prisiminusiam savo chorvedį.[2]

[2] Mykolaitis-Putinas, 1968, 7:259.

Pirmojo pasaulinio karo metais Žičkus gyvena Rusijoje, dalyvauja lietuvių draugijos nukentėjusiems nuo karo šelpti veikloje. Nuo 1918 m. vėl grįžta į Marijampolę, rašo prisiminimus, anot J. Tumo-Vaižganto, yra seniausias likęs aušrininkas. Poetas mirė 1929 m. liepos 21 dieną, palaidotas Marijampolės kapinėse.

KŪRYBA. Žičkus pradėjo eiliuoti, norėdamas bendradarbiauti *Aušroje*, paskatintas aušrininkų susibūrimo Marijampolėje. Rašydamas, regis, galvojo ir apie auklėjamuosius tikslus. Neatsitiktinai jis pradėjo pasakėčia „Varlė ir jautis", siužetą pasiskolinęs iš I. Krylovo. Vėliau parašys ir daugiau didaktinių humoristinių kūrinėlių, eiliuos patarles. Jaunimo patriotinius jausmus žadins Žičkaus originalūs kūriniai bei vertimai Lietuvos istorijos temomis. Kai kuriuose jų yra tiesioginių kreipinių į jaunąjį skaitytoją – taip derinamas romantinis žvilgsnis į istoriją ir švietėjiškieji interesai.

Žičkus – ilgo eiliuoto istorinio pasakojimo kūrėjas. Žanriniu požiūriu jo tekstus sunku apibrėžti. XIX a. pabaigoje, veikiant Vilniaus romantikų, pirmiausia A. Mickevičiaus, tradicijai, pasirodė nemažai eiliuotų istorinių pasakojimų. Jiems priskirtini ir Žičkaus eiliavimai: „Istoriška daina apie Vilnių ir jo karalius", „Birutė". Šie kūriniai kartais vadinami ilgais istoriniais eilėraščiais, poemomis, poemėlėmis. Susižavėjęs Lietuvos senove, aušrininkas vertė ją vaizduojančius kūrinius (S. Goszczyńskio „Nadomas", F. Bernatowicziaus „Pajauta, duktė Lizdeikos", J.I. Kraszewskio „Birutę", „Iš Vytauto mūšių").

XIX a. susiformavo savotiški poetiniai Lietuvos istorijos kultai. Kai kuriuos jų palaiko ir Žičkaus poezija. Jis tęsia Vilniaus adoracijos tradiciją, XIX a. pradėtą D. Poškos, S. Stanevičiaus, puoselėtą Vilniaus romantikų. Devyniasdešimties strofų Žičkaus kūrinys „Istoriška daina apie Vilnių ir jo karalius" – tai svarbių Lietuvos istorijos įvykių pasakojimas. Patriotinės jo intencijos reikšmingesnės už menines. Kūrinys skirtas jaunimui, į kurį poetas iškart ir kreipiasi:

Mano jaunas broli, argi tu žinai
Veikalus tėvynės, prigimtos šalies?
Ar pažįsti savo kaimus ir piles,
Praeigos paeilį jų ar pažinai?

Ar senų tvirtynių mūrus numanai,
Iš kurių į tave amžiai stačiai žiūr?
Ką pagudrint vierą žmogui galią tur,
Apie jų brangybę ar tu išmanai?[1]

[1] *Aušra* 1885, 10/11:294.

Žičkus skatina pažinti tėvų žemę, pamilti jos praeitį. Atrenkami tie istorijos epizodai, kurie rodytų didžiųjų kunigaikščių narsą (Algirdas „Vos tik Kremlio mūro vartų nesulaužė"), kovą už Lietuvos savarankiškumą (Vytauto veikla). Žečpospolitos atstatymo vilčių jau visiškai atsisakyta – peikiamas „landumas lenkų", kurie be lietuvių „negalėjo rimti". Ši eiliuota kronika baigiama Aleksandro laikotarpiu – tolesnė istorija aušrininkui neatrodo verta tiek pagarbos. XIX a. viduryje J. Czeczotas eiliavo M. Stryjkowskio *Kroniką*, žavėdamasis jos poetiškumu, amžiaus pabaigoje Žičkus pasakoja praeities faktus, remdamasis T. Narbuto istorija, kuri taip pat atrodo poetiška („Narbuts tau dainavo, kur yra tėvynė"). Riba tarp istorijos ir poezijos vis dar nežymi. Žičkui svarbesnis atrodo istorinis faktas nei meninė jo interpretacija. Svarbios ir didaktinės intencijos. Tarsi savotiškas epilogas ar didaktinis moralas kūrinio pabaigoje vėl pateikiamas platus kreipimasis į jaunąjį adresatą, atkakliai raginama domėtis Tėvynės istorija.

„BIRUTĖ". Žičkus tęsia ir savaip interpretuoja Birutės temą, panašiai kaip S. Valiūnas kurdamas baladinio pobūdžio pasakojimą. Išorinių ryšių su valiūniškuoju variantu rastume nemažai: šventojo kalno poetizacija, pušelių ant jo motyvas, Birutės ir Kęstučio portretai. Tačiau Žičkus pateikia savo versiją, rodančią, jog stengiamasi ryškinti dramatinį pasakojimo pradą. Jo poemoje atsiveria šėlstanti „jūra kaip romantinis peizažas".[1] Atsiranda kitas siužeto vingis – Birutė ne savo noru sutinka tekėti už kunigaikščio, o yra jo pagrobiama. Tai ne tik sustiprina nuotykinį elementą, bet ir teikia galimybę kurti įdomesnius charakterius. Stabtelėjama ties pagrobiamos Birutės išgyvenimais, parodomas Kęstučio, galingo, net dievų kerštо nebijančio Lietuvos valdovo, vienišumas. Romantinės įtampos atmosferą kuria kaitaliojami neramios jūros, ošiančių pušų, „juodavarnės" nakties ir paslaptingos šventovės, tyliai rusenančio aukuro, ties juo atliekamo ritualo vaizdai. Birutė persekiojama ir pagrobiama neramią audringą naktį, baugiai skamba jos klyksmai, maldavimai, kreipiniai į dievaičius, tėvą, brolius, naktį, saulę, primenantys panašias tautosakines situacijas.

[1] Kubilius 1993, 79.

Pagrindinė Žičkaus kūrinio veikėja – Birutė, žemaičių bajoro dukra, savo išvaizda ir pasaulėjauta primenanti folkloro mergelę, apsitaisiusią tradiciniais rūbais, pasipuošusią gintarais ir rūtų vainiku, saugančią rūtų darželį, prisirišusią prie tėvų namų ir artimųjų. Jaukus jos pasaulis pamaryje priešinamas svetimai šaliai – vaidilutė atgabenama „laukan tyran". Ir ne Praurimės aukuro, o savojo krašto ji labiausia bijo netekti. Daugiausia poezijos atsiranda perteikiant šią žmogiškąją netektį:

Betgi jos saulė klausyt nenorėjo,
Taipgi neklausė naktis juodavarnė.
Vėtros smiltynų kelius užakėjo.
Šimelis plaukė, kaip gulbė baltsparnė,
Tartum girinė ožka pabaidyta
Kad pasilieka medėjų vaikyta.

Gaikščioja, verkia; namelių nemato
Už sraunių upių, už girių tankiųjų;
Tėvo nei brolių, nei savųjų rato,
Nei aukso krašto, nei jūrių baltųjų...
Nieko nemato. Kitoks čionai būras.
Dingo žinyčia – šventos Praurmės mūras.[2]

[2] *Lietuvių poezija, XIX amžius* 1955, 447–448.

Tačiau ne visur poetas išlaikė jaudinančio, įtempto pasakojimo tonaciją. Atsirado šnekamosios kalbos žodžių ir frazių: „Ve", „Kaip vanagas vištą pagriebęs ją laiko", „žliumbi tarytum esi mažas vaikas". Tai trikdo stilistinį kūrinio vientisumą, blaško jo romantinę nuotaiką ir legendinei fabulai būdingą rimtį.

Žičkaus istorinio pobūdžio kūriniai padėjo įtvirtinti XIX a. lietuvių poezijoje romantinį idealizuojantį žvilgsnį į praeities įvykius. Istorija tuose kūriniuose sužmoginama, joje veikia konkrečios asmenybės – Gediminas, Algirdas, Kęstutis, Vytautas, Birutė, dažniausiai sutinkamos amžiaus pabaigos poezijoje. Žičkaus poezija paliudija, jog XIX a. pabaiga buvo gana paradoksalus laikas, kada, anot A.J. Greimo, lietuvis kaimietis arba iš kaimo kilęs inteligentas sau pavyzdžiu ėmė viduramžių kunigaikščius.[3] Galėtume tokius istorinės tematikos kūrinius laikyti ir tautos sąmoningumo žadintojais, ir herojinio epo bandymais, būdingais XIX a. pabaigos lietuvių poetams.

[3] Algirdas Julius Greimas, *Iš arti ir iš toli* 1991, 332.

Jurgis Zauerveinas (1831–1904)

BIOGRAFIJA. Lietuvių tautos išsivadavimo judėjime, kultūriniame ir literatūriniame gyvenime dalyvavo šviesių altruistiškų pažiūrų, gilios išminties bei didelių gabumų vokietis Jurgis Zauerveinas. Mūsų literatūros istorijoje, antologijose jis vertinamas su tam tikromis išlygomis, tarsi būtų balsas iš šalies. Nors 1937 m. buvo išleista Zauerveinui skirta monografija[1], netgi J. Tumas-Vaižgantas, *Lietuvių literatūros paskaitose* aptardamas aušrininkų grupę, neskiria jam vietos, jo kūrybos šalia kitų aušrininkų neanalizuoja V. Mykolaitis-Putinas. Sovietinės lietuvių literatūros istorijos, trumpai supažindinančios su poeto kūryba, tendencingai vertina kai kurias jo idėjines nuostatas. J. Zauerveinas neįtiko jokiai imperijai – nei Bismarcko, nei caro, nei sovietų, – nes jis buvo žemės pilietis, laisva ir plačiai mąstanti asmenybė, negalėjusi taikstytis su tautos bei individo teisių varžymu. Tai rodo ir poeto biografija.

Zauerveinas (dažniausiai pasirašinėjęs slapyvardžiu Silvaticus ir įvairiais kriptonimais) gimė 1831 m. sausio 15 d. Vokietijoje, Hannoveryje, evangelikų liuteronų pastoriaus šeimoje. Gabus jaunuolis, baigęs Hannoverio licėjų, studijavo Göttingeno ir Vienos universitetuose humanitarinius mokslus bei rytų kalbas, domėjosi gamtos mokslais. Baigęs studijas, kurį laiką dirbo Anglijoje ir Vokietijoje namų mokytoju. Užmezgęs ryšius su Britanijos Biblijos draugija, ėmė versti Šv. Raštą į įvairias kalbas. Daug darbuodamasis ir keliaudamas, Zauerveinas mokėsi vis naujų kalbų. Amžininkai jų priskaičiuoja 43, 46 ar 70–80. Tyrinėtojai pateikia įspūdingą sąrašą. Jame šalia pagrindinių Europos kalbų minimos čiuvašų, egiptiečių, estų, Fidži salų, hebrajų, indų, kabylų, malajų, arabų, sanskrito, turkų, valisų ir kt. pasaulio kalbos.[2]

Nuo 1875 m. Zauerveinas ima dažniau lankytis Mažojoje Lietuvoje ir ilgai gyvena lietuvininkų žemėje. Čia jis pradeda kovoti už slopinamos lietuvių kalbos ir germanizuojamos tautos teises. Jo veiksmus galėtume paaiškinti šviesiu mokslininko humanizmu, tvirtomis moralinėmis nuostatomis, ypatinga meile tautos kultūrai. Užmezgami ryšiai su Mažosios Lietuvos veikėjais M. Jankumi, J. Mikšu, Vydūnu, bičiuliaujamasi su J. Basanavičiumi. Zauerveinas prisideda prie sumanymo leisti pirmąjį lietuvišką laikraštį. Basanavičius rašo: „Rods, pradžią ir progą tai minčiai išplėsti davė mano geras draugas, genialus kalbų žinovas, didžiausias Prūsų lietuvių bičiulis d-ras Jurgis Zauerveinas, kursai 1882 m. padavė Klaipėdos „Lietuviškoje Ceitungoje" sumanymą organizuoti Prūsų lietuvininkams „Lietuvišką draugystę" populiariems raštams leisti su tikslu, kad tuos lietuvininkus nuo germanizacijos pavojaus gelbėti, juos apšviečiant ir tautišką supratimą jų tarpe platinant."[3] Kartu su savo bendraminčiais Zauerveinas bando kurti lietuvių mokslo draugiją. Sumanymui nepavykus, aktyviai dalyvauja Tilžėje įkurtos kultūros ir švietimo draugijos „Birutė" veikloje, kurį laiką jai vadovauja. Tuo metu vietinėje spaudoje pasirodo arba atskiromis knygelėmis išleidžiami svarbūs Zauerveino straipsniai: „Tikrieji uždaviniai vokiškosios kultūros prie Nemuno" (*Nemuno sargas*, 1884–1885), „Medega ir dvasė" (*Aušra*, 1886), brošiūras *Apie atgaivinimą mūsų lietuviškosios kalbos* (1887), *Kelių laikraščių lietuviškasis klausimas su lietuvišku bei vokišku atsiliepimu* (1888). Publicistikoje kritikuojama vokiškoji nutautinimo politika, apeliuojama į sąžinę ir žmogiškumą, reiškiamas tikėjimas kilnių dvasinių vertybių nemarumu. Zauerveinas gina serbų, lietuvių, labiausiai kenčiančių nuo vokiškosios nutautinimo politikos, teises. Autoriaus argumentai, humaniški ir gerai apgalvoti, dera su tauriu jo idealizmu.

Oficialioji vokiškoji opinija buvo priešiškai nusiteikusi savo tautiečio atžvilgiu, germanizacijos procesas lietuvininkų žemėje neslūgo, poeto bandymas kandidatuoti į

[1] Kūjus 1937.

[2] Zauerveinas 1993, 6.

[3] Cit. iš: Skliutauskas 1992, 97.

Prūsijos seimą, kad ten galėtų ginti lietuvininkus, žlugo, ir Zauerveinas, išvargintas nepelnytų užgauliojimų, išvyko gyventi į laisvą kalnų ir fiordų žemę – Norvegiją. Čia tyrinėjo norvegų kalbą, etnografiją, prisidėjo prie bendrinės literatūrinės kalbos kūrimo, išleido norvegiškosios savo poezijos rinkinį *Laisvos dainos iš kalnų*, kuriame randame nemažai lietuviškų motyvų, rodančių, jog poetas ilgėjosi lietuvininkų žemės. Mirė Zauerveinas Norvegijoje, Christianijoje (dab. Oslas), 1904 m. gruodžio 16 d., buvo palaidotas Vokietijoje, Gronau miestelyje.

KŪRYBA. 300 lietuviškų Zauerveino eilėraščių, baladė „Macilėnas ir Gražina" buvo išspausdinta to meto laikraščiuose: *Lietuviška ceitunga*, *Naujoji lietuviška ceitunga*, *Aušra* ir kt. Rankraščiu liko didžiausias Zauerveino kūrinys – epinė poema *Nemunyčiai*. Autorius nesuspėjo išleisti išsamesnio lietuviško savo kūrinių rinkinio (1881 m. išspausdinto rinkinėlio visas tiražas buvo sunaikintas). Poetui mirus, jo nuoširdus bičiulis J. Basanavičius parengė spaudai Zauerveino kūrybos dvitomį, tačiau jis nebuvo išleistas. 1993 m. Vilniuje pasirodė rinkinys lietuvių ir vokiečių kalbomis *Rūgštaus vyno eilėraščiai* su tokia paantrašte: „išranka iš Dr. Jono Basanavičiaus rinkinio, 1922, į vokiečių kalbą išversta Alfredo Franckaičio, su Jokūbo Skliutausko Zauerveino fenomeno aprašymu". Poema *Nemunyčiai* 1986 m. buvo išspausdinta lietuvininkų poezijos antologijoje *Kaip ąžuols drūts prie Nemunėlio*. Pastaruoju metu Zauerveino poezija gana plačiai aptarinėjama.[1]

Poligloto Zauerveino poetinis žodis buvo įvairiakalbis (1898 m. jis parašė eiliuotus sveikinimus Anglijos karalienei 38-iomis kalbomis). Poezija jam buvo būdas parodyti pagarbą šaliai, kurioje gyveno, kovoti dėl kalbų laisvės, reikšti humanistines idėjas, žadinti teisingumo idealus. „Pritariant P. Mietškui, Zauerveino poezijai kitomis kalbomis negalima taikyti „nerealių formalių-estetinių kriterijų", vertinant Zauerveino fenomeną apskritai, kalbinės kokybės klausimas neturėtų būti pagrindinis."[2]

Lietuviakalbiame poeto palikime šalia labiau pavykusių eilėraščių atsiduria eiliuoti svarstymai, pagrįsti nuosekliai reiškiama logine mintimi, publicistine stilistika. Juose svarbiausia ne estetiškumas, o politinė kultūra, pilietinis aktyvumas, tvirtas savo pozicijos pagrindimas. Straipsnyje „Medega ir dvasė" (*Aušra*, 1886, Nr. 1) Zauerveinas teigia, jog poezija yra „tikrasis, gilusis ir aukštasis širdies sujudimas, ans dyvinasis visos mislies, viso vidutinio žmogaus būk į padangę pasikėlimas".[3] Tačiau kelianti, taurinanti kūryba dažniausiai yra visuomeninio, pilietinio, patriotinio pobūdžio. Taip suprasdamas poezijos paskirtį, Zauerveinas tiki meninio žodžio galia daryti moralinį poveikį savo epochai, kovoti už tautos teises. *Aušra* suartina rusinamo lietuvio ir germanizuojamo lietuvininko interesus. Pagrindiniu rūpesčiu tampa gimtoji kalba.

Zauerveino netenkina filologo smalsumas, mokslinis tyrinėtojo interesas. Kalba jam – priemonė pažinti tautą. Galbūt nuostata, jog kalboje slypi tautos dvasia, padėjo garsiam poliglotui mokytis kalbų – tam reikalinga sutelkti įvairius gebėjimus, racionalų supratimą derinti su emociniu reagavimu („Kalbų mokslas"). Zauerveino poezijoje ryškėja savita kalbos filosofija. Kalba siejama su individo prigimtimi: „Motinos tu man įduota, / Krūties pienu žindyta" („Mano motinos kalba"). Vertinamas gaivus, šviežias, nerafinuotas lietuviškas žodis – būriška kalba „paraudonuoja" lyg drovi mergina („Kam ir namie rašysiu"). Kalba sakralizuojama – ji Dievo duota („Žegnonė ant kelionės"), ji skamba maldoje („Lietuvninkai mes esam gimę"). Karštai reikšdamas tikėjimą lietuviško žodžio nemarumu, poetas jį susieja su gamtos pastovumu – amžinu Nemuno tekėjimu („Nemunas ir lietuviškoji kalba"), pavasario atėjimu („Pirm pavasario"). Randamos ir

[1] Tumavičiūtė 1991; Preibys 1992; Skliutauskas 1992; Kaunas 1999.

[2] Tumavičiūtė 1991, 55.

[3] Žr. dar šią kn., 100–101.

intymesnės paralelės – kalba personifikuojama, ji mylimosios vizija iškyla prieš poeto akis. Eilėraštis komponuojamas maironiškuoju principu – tik pabaigoje suprantame, jog regėta mylimoji – „lietuviškoji kalba" („Mylimosios regėjimas"). Filologas Zauerveinas suprato lietuvių kalbos unikalumą ir vertę, poetas Zauervainas mylėjo šią kalbą, todėl taip karštai gynė jos interesus.

Iš meilės kalbai gimė meilė tautai, jos žmonėms, jų papročiams, būdui. Jo baladėje „Macilėnas ir Gražina" skamba folkloro motyvai: ji pavadinama „pasaka senovės", joje tautosakiškai apibūdinama veiksmo vieta:

Stov dvaras ant kalnelio
Prie Nemuno aukštai.
Ant baltojo dvarelio
Tris liepas ten matai.[1]

[1] *Aušra* 1885, 12:387.

Baladėje jaukiai skamba lietuvininkų dainų deminutyvai būdingomis priesagomis (*brolytis, mergytė, tėtatis*). Baladiška istorija apie Nemuno vilnyse žuvusius persekiojamus mylimuosius primena amžiaus pradžioje rašytas L. Rėzos balades, kurių svarbiausia tema taip pat buvo meilė. Zauerveino kūrinyje ji poetizuojama, pasitelkus universalų siužetą (paaiškinimuose pateikiama norvegų dainos paralelė).

Kaip ir daugumą XIX a. vokiečių etnografų, Zauerveiną traukė dvasinė ir materialioji lietuvininkų kultūra. Jis mėgdavo apsilankyti kaimiečių namuose, klausytis lietuviškų dainų ir giesmių, žavėjosi merginų rūbais. Apie lietuvininko būdą dar amžiaus pradžioje rašė L. Rėza. Iš liaudies dainų, K. Donelaičio *Metų* rekonstruotas dvasios pasaulis jam atrodė harmoningas ir idiliškai ramus, tarsi nepaliestas dramatiškų istorijos sukrėtimų. XIX a. pabaigoje lyrinės lietuvių būdo traktuotės nepakanka, atsiranda kiti akcentai. Zauerveinas, žadindamas tautinės savigarbos jausmą, tikėjimą tautos jėgomis, pabrėžia lietuvininko prigimties tvirtumą, atkaklų išdidumą:

Kaip aužuols drūts prie Nemunėlio
lietuvninks nieko tik n'atbos,
kaip eglė ten prie Šešupėlio
ir vėtroj, ir žiemoj žaliuos.

„Lietuvninkai mes esam gimę"[2]

[2] *Kaip qžuols drūts prie Nemunėlio* 1986, 95.

Plačiai lietuvininkus stengtasi pavaizduoti epinėje poemoje *Nemunyčiai*, pirmiausia parašytoje vokiečių kalba, paskui stropiai verstoje į lietuvių kalbą. Antikiniu hegzametru, tarsi tęsdamas K. Donelaičio tradiciją, poetas pagerbia tautą, kurią persekioja žūties šešėlis, senovės prūsų lemtis. Poemoje derinamas platus epinis užmojis, publicistinis problemų svarstymas, atidus žvilgsnis į daiktus, buitines, etnografines detales ir lyrinis mirštančios tautos leitmotyvas.

Lietuvininkų žemė poetui atrodo nuo amžių buvęs civilizacijos mažai sužalotas Rojaus kampelis, kur gyventa jaučiant ryšį su gamta, saugota taikūs senieji papročiai, etikos bei moralės normos. Tačiau naujos epochos vėjas negailestingai griauna tradicinį gyvenimo būdą. Bismarkinė kolonizacijos politika juoda grėsme pakibusi virš lietuviškų sodybų. Poemos fabula pagrįsta darnių, tvirtų Aračių ir Eglinskių šeimų likimu lemtingu Mažajai Lietuvai XIX a. pabaigos laikotarpiu. Pagrindiniai poemos personažai, jaunesnės ir vyresnės kartos žmonės, yra tikri lietuvininkai, prisirišę prie savosios žemės, nuolatos juntą šalia tekantį Nemuną ir senąją girią. Jų namuose saugomi tradiciniai

apdarai, kieme po ąžuolais šokami tautiški šokiai, dainuojamos lietuviškos dainos. Draugiškų kaimynų neskiria religiniai įsitikinimai – katalikai ir evangelikai garbino tą patį Dievą. Idiliška būvį sustiprina pavaizduotas konservatyvus vokiečių baronas, savotiškas K. Donelaičio gerasis amtsrotas, kuris dalyvauja lietuvininkų šventėse, žavisi jų kalba ir papročiais. Tačiau idiliški vaizdai nėra išplėtoti. Jie tarsi liūdnas prabėgusio laiko paminėjimas – naivus, mielas praeities paveikslėlis. Juos keičia negailestingos poetinės diskusijos, Marintojo, atstumiančios alegorinės figūros, siautėjimas, nutautėjusių, pasipūtusių, lietuvių kalbą ir būdą niekinančių ir ją ginančių personažų dialogai. Poemos vaizdai komponuojami kontrasto principu. Baisios kolonizatorių politikos išdava – išdraskyti lietuvininkų namai, liūdnas išeivių būrelis, mirtys. Kokią išeitį poetas siūlo mirštančiai tautai, pasakoma kūrinio pabaigoje jaunojo Danio lūpomis. Netekęs namų, artimųjų, mylimosios, jaunuolis bevelytų hamletiškai mirti (Zauerveinas pirmą kartą į lietuvių kalbą išvertė garsųjį Hamleto monologą), tačiau asmeniniai praradimai gimdo atsakomybės už tautą jausmą, pasiryžimą ją prikelti:

Tik, kol gyvs atsikvėpdams, Lietuvą šelpti galėsiu
tol, kol begyvendams pirmąją meilę kavosiu.
Darsyk, darsyk kelsis tu, giedotoja mano,
dar skambėsi tu, mano kankle, savo styga,
dar skambėsi syk gedulingai mūs giružėlėj
ik dangaus; ar gausi, ar ūši, dangus tik išgirs dar.[1]

[1] *Kaip ąžuols drūts prie Nemunėlio* 1986, 217.

Siūlydamas pasipriešinimo, aktyvaus veikimo kelią, poetas pristinga gilesnio psichologinio įžvalgumo, estetinio subtilumo. Mirusios mylimosios sugretinimas su Tėvyne atrodo paviršutiniškas, dirbtinis.

Nesklandžiai parašyta Zauerveino poema vis dėlto žavi savo humanistine mintimi, nuoširdžiu susirūpinimu mirštančios tautos likimu, gebėjimu jį apmąstyti Europos kultūros kontekste, autoriaus emocija, jo intelektualiu kalbėjimu. Meniškiausi poemos puslapiai yra gamtos aprašymai. Jie nėra savitiksliai, o siejami su poemos idėja, žmogiškaisiais išgyvenimais. Gamta – skaudžių istorinių įvykių liudytoja: „Nemuns čia mums mirštančią tautą apdūsauj." Lietuvos giria vasarą primena tautos žydėjimą, rudenį ąžuolai, nenumetantys lapų, atrodo tarsi „macni tauta, kuri senovės šaknį kavojus, atsiminimą sentėvių bei sylą išlaiko", o žiema tampa „Lietuvos žiema, kuri jau mūs tautą apniko". Gamtos vaizdai sustiprina lyrinį-publicistinį poemos pradą.

Nemunyčiai, sintezuojąs pasakojimas apie lietuvininkų lemtį epiniu, publicistiniu, intelektualiu žodžiu, yra Zauerveino pasirinktas tiesos įrodymo būdas. Apie kūrėjo ištikimybę tiesai kalbama poemos įžangoje. *Nemunyčiai* nėra vien tvarkingas, pagal retorikos taisykles sukonstruotas darinys. Juose gyvas neramus poeto balsas. Poemoje Zauerveinas „galbūt intuityviai apčiuopė ir panaudojo pačius būdingiausius XIX–XX a. lietuvių savimonę formavusius veiksnius bei simbolius".[2]

[2] Kaunas 1999, 302.

Zauerveino poezija nebuvo žvilgsnis iš šalies į Mažąją Lietuvą ir jos kultūrą. Jis tęsė mokytų šio krašto liuteronų K. Donelaičio, L. Rėzos, kuriems vokiškoji kultūra taip pat darė įtaką, tradiciją. Jis pritapo prie *Aušros* romantizmo, intelektualiai jį sustiprindamas. Paklaustas, kur jis gyvenąs, Zauerveinas atsakydavo: „Aš visai negyvenu, aš tiktai būnu."[3] Poeto buvimas aušrininkų tarpe sustiprino jų pasišventimo ir tauraus idealizmo dvasią.

[3] Cit. iš: Basanavičius 1922, 22.

Simonas Norkus (1841–1913)

BIOGRAFIJA. *Aušroje* bendradarbiavęs Suvalkijos krašto poetas Simonas Norkus (Norkevičius) gimė 1842 m. gruodžio 14 d. Santakų kaime Kalvarijos vls. (dab. Marijampolės raj.). Baigęs Seinų dvasinę seminariją, kunigavo Bartininkuose, netoli J. Basanavičiaus Ožkabalių – tai padėjo abiems bendraamžiams susidraugauti. Būsimasis *Aušros* redaktorius tikėjo savo kaimyną tapsiant pajėgiu laikraščio bendradarbiu, aktyviu literatu. Trisdešimt dvejus metus (nuo 1871) Norkus išbuvo Punsko klebonu. Čia baigė statyti bažnyčią, įvedė lietuviškas pamaldas, pastatė kapinių koplyčią. 1913 m. sausio 1 d. Punske poetas ir mirė, savo namus užrašęs „Žiburio" draugijai.

KŪRYBA. Rašyti Norkus pradėjo dar jaunystėje. Vėliau bendradarbiavo Mažosios Lietuvos laikraščiuose *Naujasis keleivis, Lietuviška ceitunga*; pradėjus eiti *Aušrai*, buvo aktyvus jos bendradarbis. Eilėraščius spausdino ir katalikiškos krypties spaudoje: *Lietuvos ir Žemaičių apžvalga, Šaltinis, Nedėldienio skaitymai*. 1905 m. buvo išleista Norkaus knygelė *Maža dovanėlė Lietuvos jaunuomenei*. Kai kurie rašiniai („Gilioji Punsko praeitis", „Apie nedėkingumą") liko rankraščiais („Santakos atminimai" dingo).

Aušrininkų tarpe Norkus visų pirma minėtinas kaip istorinės tematikos kūrinių vertėjas. 1883 m. jo išverstą L. Kondratowicziaus poemą *Margiris* J. Basanavičius spausdino keliuose *Aušros* numeriuose. Garsi Pilėnų istorija, papasakota lietuvių kalba, žadino ne vieno romantinės krypties poeto vaizduotę. Vertimas buvo palankiai sutiktas. Jis tęsė nostalgiškąją *ubi sunt* temą, tokią dažną amžininkų poezijoje, vėliau elegiškai skambėsiančią Maironio lyrikoje ir poemose. *Margirio* pradžios vertimas, kaip ir panaši Maironio poemos *Jaunoji Lietuva* įžanga, yra išbaigtas kūrinys – neatsitiktinai jis buvo spausdinamas Mažosios Lietuvos laikraščiuose:

Kur dingo, Lietuva, tavo didybė,
Kur kunigaikščiai ir dievų daugybė,
Kur garsios pilės darbo vaikų tavo,
Kur giesmininkai su giesmėmis savo?
Tau seniai žmonės šlovės pavydėjo,
Nes plačiai, gražiai – kaip kvietka žydėjo![1]

[1] *Aušra* 1883, 3:65.

Norkaus vertimas padėjo formuotis blėstančio sapno semantikai amžiaus pabaigos poezijoje. Didinga praeitis, kuri „lyg sapnas praslinko", tapo estetiškai vertinga kategorija. Tai ne idiliškas, o rūstus viduramžių epochos grožis. Epochos, kuri turi savo herojus, primenančius herojinio epo galiūnus. Neatsitiktinai J. Basanavičius, rašydamas apie Lietuvos pilis ir užsiminęs apie Margirį, pasikliauja ir grožinio teksto intuicija. Jis pacituoja *Margirio* eilutes:

...Matyt kad Margį Lietuviai godojo,
Nes už jį stipresniu nė viens nepastojo.
Stiprūs aržuolai giriose Ramnavo,
Kur dievams savo Lietuva tarnavo:
Baisu kaip perkuns debesyj pabunda,
Viskas ant žemės tik pleška, tik dunda,
Bet už aržuolą Margis yr stipresnis,
Ir už Perkūno kirvis jo baisesnis...[2]

[2] Ibid., 5:133.

XIX a. nematyta esminio skirtumo tarp originaliosios kūrybos ir verstinės, todėl ir šis vertimas laikomas Norkaus kūriniu. Jis spausdinamas šalia J. Basanavičiaus straipsnio „Apie senovės Lietuvos pilis" – istoriografija ir poezija aušrininkams buvo lygiaverčiai praeities pažinimo šaltiniai.

Populiari greitai tapo ir išverstoji L. Kondratowicziaus baladė „Kranklys", virtusi plačiai dainuojama daina „Už giružės teka upė, prie jos kaimas puikus". Norkaus vertimų kalba gana sklandi ir pakankamai vaizdinga.

Originalioji Norkaus poezija yra patriotinio („Lietuva, mano žemė numylėta", „Nemunas") ir humoristinio didaktinio („Dainos apie arielką", „Girtuoklio dyvai", „Juokų juokai") pobūdžio. Savo tematika ir poetika ji atitinka bendriausias *Aušros* tendencijas. Kai kurie Norkaus kūriniai (eilėraštis „Mislys", išspausdintas *Žemaičių ir Lietuvos apžvalgoje*) atspindi pasaulietinės ir katalikiškosios inteligentijos polemikas spaudoje. Aušrininkams būdingą Nemuno temą savitai papildo Norkaus eilėraštis, J. Mačio cituojamas straipsnelyje apie Ragainę. Galingas Nemunas, kuris „Vasarą irklais duod save raikyti, / O žiemą ledo pančiais surakinti", pavasarį išsilieja baisiu pykčiu:

Apmaudą grieždams, nasrus atidarė;
Bėgdamas krokia, butus žvejų laužo,
Valtis irtojų savo pančiais daužo.

Eilėraštis baigiamas Nemuno ir lietuvio paralele („Lietuvis ir Nemuns vienokio, mat, būdo").[1] Kurdamas tokias paraleles, aušrininkas pats stiprybės sėmėsi ir kitus tarsi ragino semtis jėgų ne tik iš Tėvynės istorijos, bet ir iš gamtos.

[1] *Lietuvių poezija, XIX amžius* 1955, 433–434.

Matas Slančiauskas (1850–1924)

BIOGRAFIJA. Matas Slančiauskas, žymiausias XIX a. pabaigos šiaurės Lietuvos krašto švietėjas, gimė 1850 m. vasario 9 (21) d. Trumpaičių kaime, Šiaulių aps. (dab. Joniškio raj.). Gyvendamas toliau nuo tautinio bei kultūrinio judėjimo centrų, jis savo pastangomis bei iniciatyva gaivino Joniškio, Žagarės, Gruzdžių, Skaisgirio apylinkių žmonių dvasią: platino lietuviškas knygas, mokė vaikus, rinko tautosaką, kalbinę medžiagą, bendradarbiavo spaudoje. Daugiausia darbavosi tautosakos rinkimo baruose. Tačiau didžioji dalis surinktos medžiagos buvo paskelbta tik 1974 m. parengtame rinkinyje *Šiaurės Lietuvos pasakos*. Tais pačiais (1974) metais paskelbtas ir kitas Slančiausko rinkinys *Šiaurės Lietuvos sakmės ir anekdotai*.

Slančiausko gyvenimo būdas buvo palankus tautosakinei veiklai. Gimęs pasakoriaus amatininko šeimoje, jis neprisirišo prie žemės, nes tėvai jos neturėjo. Dėl lėšų stokos galėjo baigti tik Joniškio parapinę mokyklą. Nuo jaunytės iki pat mirties keliavo per kaimus siūdamas ir bendraudamas su žmonėmis. Sukūrė šeimą, turėjo nemažai buitinių rūpesčių, patyrė skaudžių netekčių – mirė du sūnūs, anksti neteko žmonos, kaimuose buvo pravardžiuojamas „bedieviu", „ciciliku". Tačiau visa tai nenuslopino jo visuomeninės veiklos. Subūręs jaunuomenę, su kitais savo krašto šviesuoliais – poetu Augustinu Baranausku, studentu L. Vaineikiu, tautosakos rinkėju J. Trumpuliu ir kt. – įsteigė slaptą draugiją „Atgaja". Jos tikslas buvo platinti lietuviškas knygas, gaunamas iš žinomų knygnešių J. Bielinio, L. Vaineikio, S. Rupšio ir kt., rinkti tautosaką, skleisti tautinę kultūrą, rengti lietuviškus vakarus, kuriems muzikinę dalį paruošdavo vargonininkas ir poetas Augustinas Baranauskas. *Varpe* (1894, Nr. 7) ši veikla buvo pavadinta „judėjimu

iš apačios". Laiške J. Šliūpui Slančiauskas rašė: „Mes pamūšiečiuose du, būdami karštesnės dvasios iš prastų, arba paprastų, lietuviškų artojų (viens artojus, antras kriaučius), sutarėm užsidėti savitarpinę lietuvišką draugystę „Atgaja"."[1] Jausdamas mokytesnių žmonių stygių savuosiuose „pamūšiečiuose", imdamasis iniciatyvos, Slančiauskas dažnai tarėsi su J. Šliūpu, J. Basanavičium, P. Avižoniu, J. Jablonskiu, su jais susirašinėjo, siuntė jiems savo surinktą tautosaką, kalbinę medžiagą. Apie „Atgają" buvo dainuojama (turbūt Slančiausko žodžiais):

Atgyk Atgaja lietuviškoji,
Idėja mūsų tėvyniškoji.
Atgyk mokslinga dvasia jaunoji,
Išauk jauns medi vietoj senoji.[2]

Folklorinę, etnografinę medžiagą rinkti Slančiauskas pradėjo „Atgajos" nuostatų ir *Aušros* skatinamas. Pirmiausia užrašė liaudies medicinos žinių, parengė dainų sąsiuvinį, vėliau – stambius sakmių, pasakų, dainų rinkinius. Šalia tautosakinės veiklos rašė straipsnius *Aušrai*, kūrė eilėraščius. Už lietuvišką kultūrinę veiklą Slančiauskas buvo kalinamas Šiaulių kalėjime, trejiems metams ištremtas iš Lietuvos gyveno Rygoje. Iš tremties grįžo į gimtuosius Trumpaičius; antrą kartą vedęs, persikėlė į Reibonių kaimą. Visą laiką sekamas, nenutraukė kultūrinės veiklos. Bendradarbiavo *Ūkininke, Vienybėje lietuvninkų, Tėvynės sarge, Kovoje, Skarde, Lietuvos ūkininke*. Toliau rinko tautosaką, parengė įdomų rinkinį *Niektikiai iš senovės. Juodosios knygos*, kuriame sudėtos mitologinės sakmės, tikėjimai, užkalbėjimai, burtai, prietarai. Iš viso Slančiauskas surinko 800 dainų, 800 pasakojamosios tautosakos kūrinių, 200 mįslių, apie 100 patarlių bei priežodžių ir kitokios smulkiosios tautosakos, 1 500 įvairios etnografinės medžiagos (žaidimų, liaudies medicinos, oro spėjimų, tikėjimų, burtų ir prietarų).[3] Slančiausko užrašyta medžiaga savo unikalumu ir įvairove prilygsta nebent M. Davainio-Silvestraičio, kuris daugiausia darbavosi pietų Žemaitijoje, surinktiems tekstams.

Gyvenimo pabaigoje likęs vienišas, Slančiauskas mirė 1924 m. kovo 11 dieną Trumpaičiuose, palaidotas Rokiškių kapinėse.

KŪRYBA. N. Vėlius taikliai pavadino Slančiauską „kaimo poetu". Iš tiesų, keliaujančio amatininko eiliavimai buvo mėgėjiško pobūdžio. Jis rašė apie tėviškės gamtą (eilėraščių ciklas „Paslaptiniai mįsliai"), sodžiaus žmonių rūpesčius, vargingą savo paties gyvenimą:

Aš prastas lietuvėlis,
Mano mažas namelis,
Gryčios gale darželis,
Tas pats vaisių sodnelis.

Žaliuoj žalus klevelis
Ir dygliuots jovarėlis,
Šermukšnių keletėlis –
Nu, ir visas turtelis.[4]

Aušros idėjų veikiamas, kuklus eiliuotojas bandė rašyti ir patriotinėmis temomis. Jį ne tiek domino buvusi Lietuvos didybė, kiek skaudi dabartis: spaudos draudimas, rusinimas mokyklose, moralės smukimas. Nuoširdus susirūpinusio paprasto kaimo žmogaus balsas *Aušroje* buvo jautriai sutiktas – jis rodė, kad ne tik inteligentų

[1] Cit. iš: *Šiaurės Lietuvos pasakos* 1974, 14.

[2] Avižonis 1928, 71.

[3] *Šiaurės Lietuvos pasakos* 1974, 29.

[4] Cit. iš: Ibid., 13.

būreliui rūpi tautos reikalai. J. Šliūpas savo straipsnyje „Lietuviai kitą gadynę ir šiandien", apžvelgdamas liūdną mokyklų ir lietuvių kalbos padėtį, rašo: „Skurdu yra skaityti žmonių pačių balsą; tarpu kitų čia priduriu dainelę, kurią mums prisiuntė prastas lietuvininkas." Toliau pateikiamas Slančiausko eilėraštis „Mano tėvynė, Lietuva!" Jame poetas kukliai prisipažįsta:

Ak bėda man vargdienėliui,
Pavargusiam lietuvėliui,
Nemokytam žmogeliui –
Nežinančiam, kaip daryti,
Lietuvos sienas ramstyti,
Ar naujas pradėti. –
Dėl to prašau gerus žmones
Nepasigailėt storonės
Dėlei Dievo malonės:
Mus prašveisti prasčiokėlius
Senų dienų mužikėlius;
Atskinkite mums kelius![1]

[1] *Aušra* 1883, 8/10:227.

Eilėraštyje jaudina šviesaus kaimo žmogaus pagarba mokytiems savo tautiečiams, pasitikėjimas jų išmintimi ir gera valia, kūrėjo kuklumas.

Negausios tematikos XIX a. lietuvių poeziją Slančiauskas praturtino retesnėmis temomis: Rygoje, pajutęs priešiškumą didmiesčio gyvenimui, jis parašė eilėraštį „Buvau Rygoje 1896–1899. Mano nelaisvė 3 metus". Dukroms išvykus į Ameriką, vienišas tėvas aprašė savo išgyvenimus.

Ieškota ir įvairesnės formos. Patikima atrama tautosakos rinkėjui buvo liaudies kūryba. Įdomiau sumanytas gamtinių eilėraščių ciklas „Paslaptiniai mįsliai" – bene pirmas mūsų poezijoje bandymas rašyti išlaikant mįslės struktūrą: sueiliuojamas užminimo tekstas ir pabaigoje pateikiamas įminimas.

Slančiausko kūryba, dažniausiai pasirašinėjama prasmingais, poeto veiklą apibūdinančiais slapyvardžiais Atgajietis, Bernų Dėdė, nebuvo atskirai išleista, pasiliko to meto spaudoje. Pažiūromis, visuomenine ir moksline veikla, anot N. Vėliaus, pranokęs daugelį savo laiko inteligentų, Slančiauskas liko paprastas kaimo amatininkas, išgyvenęs savo krašto vargus, Mūšos pakrančių poetas, nuoširdžiai ir dosniai dalijęs kaimo žmonėms tai, ką pats šviesaus buvo savyje sukaupęs.[2]

[2] *Šiaurės Lietuvos pasakos* 1974, 13.

Augustinas Baranauskas (1861–1923)

BIOGRAFIJA. Aušrininkas, knygnešys Augustinas Baranauskas (dažniausiai pasirašinėjo A.B. Špoko, A.B. Šiurpulio slapyvardžiais) gimė 1861 m. rugpjūčio 1(13) d. Šiupyliuose (dab. Šiaulių raj.) vargonininko šeimoje. Pats tapęs vargonininku, darbavosi Žagarėje, Žarėnuose. Su savo bendradarbiais įkūrė jaunimo draugiją „Atgaja", kurios pagrindinis sumanytojas ir vadovas buvo žinomas šiaurės Lietuvos tautosakininkas M. Slančiauskas. Baranauskas leido hektografuotą laikraštėlį *Dainų nešėjas*, skleidusį draugijos idėjas, platino lietuviškas knygas. Už tautinę, kultūrinę veiklą buvo ištremtas į Liepoją, vėliau kalinamas Smolenske. Mirė Augustinas Baranauskas 1923 m. rugpjūčio 24 dieną Gruzdžiuose, palaidotas gimtuosiuose Šiupyliuose.

KŪRYBA. Savo eilėraščius Baranauskas spausdino *Aušroje*, *Unijoje*, *Lietuvių balse*, *Šviesoje*, *Žemaičių ir Lietuvos apžvalgoje*. 1886–1888 m. leido hektografuotas *Dainų knygeles dėl berniukų ir mergelių*, slapta išleido rinkinėlį *Lietuvai dovanėlė* (1888). Nemaža dalis tekstų liko rankraščiais.

Baranausko poezijoje skamba *Aušros* idėjos. Džiaugdamasis laikraščio pasirodymu, poetas piktinasi tais, kurie nenori įsijungti į bendrą darbą, abejoja jo prasmingumu. Pasitelkęs patetinę retoriką, poetas ragina tautiečius susiprasti ir išvien darbuotis („Atsibuskim!"). Maironiškai skamba eilutė: „Toks, savęs kas nepažįsta, išgams, ne Lietuvis" („Raginimas"). Kviečiama vienytis ir eilėraštyje „Be vienybės sunku". Tvirtas idėjines poeto nuostatas juto ir aušrininkai. M. Davainio-Silvestraičio straipsnio „Ar pritinka mūsų bajorams būti lenkais" redakciniame prieraše Baranauskas vadinamas garbingu dainium, kurį turėtų mokėti sulenkėję bajorai. Pateikiama dainelė „Tasai žmogus besmegenis", kurioje tautosakiškomis intonacijomis reiškiama meilė gimtajai kalbai:

Už jūrių – marių plačiausių,
Už miškų tamsių tamsiausių,
Už kalnų aukštų aukščiausių
Savaip šnekėt nepaliausiu.[1]

[1] *Aušra* 1883, 8/10:234.

Kai kuriems savo tekstams vargonininkas Baranauskas pritaikė melodiją. Populiari buvo jo daina „Ak diena liūdna, diena suraudinta". Tai eilėraštis „Tėvynė", kurio paantraštėje pažymima, jog gaida kaip „Birutės". Tėvynės sąvoką poetas vartoja drąsiai, ją sieja su istorine praeitimi, niekinama kalba. Ne adoracija rūpi aušrininkui, nepabūgusiam pasirašyti vardu ir pavarde: apsakęs savo krašto vargus, eilėraštį jis baigia viltinga invokacija:

Dieve mieliausias, gelbėk tą Lietuvą!
Mūsų tėvynė tegul nepražūva,
Kad galėtum mes, Lietuviai, linksmintis
Ir niekintojų neužsigėdintis.[2]

[2] *Aušra* 1883, 4:107.

Viltis – viena svarbiausių aušrininkų poezijos vertybių. Ją Baranauskas žadina atskleisdamas intymesnį santykį su pavergta tėvyne. Eilėraštį „Viltis" pradėjęs tautosakiniu „saldaus miegelio" motyvu, vėliau jis ryžtingai deklaruoja:

O mylimoji! atiduodu širdį,
At'duodu save, jei tu dar girdi!
Be tavęs sunku gyvent ant svieto,
Negaliu rasti dėl savęs vietą,
Kurioj užmirščiau nelaimes, vargus,
Kokius tur kęsti lietuviai brangūs...
Nebnoriu miego, neigi ilsėti –
Viliuos Lietuvą dar paregėti![3]

[3] *Aušra* 1883, 7:214.

Patriotinius ir sentimentalokus meilės eilėraščius Baranauskas rašė, jausdamas stiprią Antano Baranausko bei A. Vienažindžio įtaką. Jis buvo tikras savojo kampo poetas, veikiamas tautosakinės tradicijos, poreikio gyvu žodžiu skleisti kūrybą.

Be poezijos, Baranauskas (dažnai A. Velėnaičio slapyvardžiu) rašė scenos veikalėlius religinėmis ir pasaulietinėmis temomis (tarp jų – vaizdeliai, iliustruojantys

dešimt Dievo įsakymų ir septynias didžiąsias nuodėmes). 1910 m. Rygoje buvo išspausdintas scenos vaizdelių rinkinys *Čigonė, arba Tamsumas brangiai apsimoka*. Nemažai Baranausko kūrinių buvo platinama jo apylinkėse. Kartu su M. Slančiausku poetas stengėsi gaivinti savo krašto žmonių dvasią; spaudos draudimo sąlygomis jų bei jų bendraminčių dėka ir šiaurės Lietuvoje ruseno lietuviškos kultūros židinėlis. Baranauskas buvo vienas „tų eilinių, bet gana įžymių ir įtakingų provincijos veikėjų, kaimo švietėjų", kurių nepažinę neturėtume pilno *Aušros* laikotarpio kultūrinio gyvenimo vaizdo.[1]

[1] Merkelis 1931.

Vincas Vaičaitis

Biografinių žinių apie Vincą Vaičaitį, *Aušroje* pasirašinėjusį kriptonimais V.V., V. Vaicz., V.Vt., kol kas nesurasta. Sprendžiant pagal publikacijose nurodytas vietas, atrodytų, kad jo gyventa Suvalkijoje.

Aušros numeriuose yra Vaičaičio korespondencijų. Trumpose skyrelio „Iš Lietuvos" žinutėse aprašoma liūtis Kybartų apylinkėse, raginama saugoti ir mylėti gimtąją kalbą, atsisakyti svetimybių. Publikacijų autorius apgailestauja, kad Bartininkuose pinigai išleidžiami alui, o ne knygoms, giria besilaikančius lietuviškų papročių, nešiojančius aušrininkų išpopuliarintas „lapines kepures". Vaičaitis rinko tautosaką. Ožkabalių kaime užrašytomis jo dainomis J. Basanavičius iliustruoja savo teiginius – jose ieško Lietuvos proistorės atgarsių. *Aušra* spausdina ir Vaičaičio atsiųstą pasaką „Bėda", kurios pabaiga aktualizuojama – lietuviai raginami nekasti vienas kitam duobės. Pasakojimuose apie Raudondvario praeitį pateikiamas įdomus Gedimino sapno variantas.

Mielai spausdindama atsiųstą tautosakinę medžiagą, ragindama ją rinkti, *Aušra* nebuvo atvira poetinei Vaičaičio kūrybai – į Ožkabalius rašomi atsiprašymai dėl neišspausdintų eilėraščių.

Atrodo, jog Vaičaičio būta gana jautraus poeto. Elegiškame eilėraštyje „Garbstymas Lietuvio", parašytame Ožkabaliuose, nuoširdžiai liūdima dėl apleistos ir paniekintos Tėvynės:

> Dar tariu: Sudiev, sena Lietuva!
> Ką gi aš veiksiu be tavęs?
> Tegul ir mano dienos pražūva,
> Nes tad nereik ir manęs.[2]

[2] *Aušra* 1884, 10/11:367.

Kitame patriotinių nuotaikų eilėraštyje „Meilė tėvynės" poetas rašo:

> Tada man širdį perstos skaudėt:
> Tėvynės nereiks atsižadėt,
> Jogei ją visi norės mylėt...[3]

[3] *Aušra* 1885, 7/8:236.

Poetas paaiškina, jog širdį jam skauda „žiūrint ant savo viengenčių".

Zoryna Grot

Aušroje (1886, Nr. 2) buvo išspausdinta baladė „Baltoji motina", pasirašyta slapyvardžiu Zoryna Gr. Jos autoriaus ilgai ieškota. J. Dainauskas, tyrinėjęs *Aušros* bendradarbius, linkęs manyti, kad tai galėjusi būti Uršulė Tamošiūnaitė[4], susirašinėjusi su Antanu Baranausku, jam siuntusi savo eilėraščius. L. Gudaitis įrodė, jog Zoryna Gr. – ne slapyvardis, o „pirmosios dvi pavardės raidės". Baladės autorė – „Zoryna Grot <...> nurodyta žymaus lenkų tautosakininko, etnografo ir kompozitoriaus Oskaro Kolbergo

[4] Dainauskas 1983, 736.

lituanistinėje bibliografijoje <...>. Ten pažymėta: „Motina balta (Biała macierz). „Tygodnik Mód i Powieści". 1871 nr. 33."[1] Taigi, anot Gudaičio, belieka išsiaiškinti, kas išvertė Varšuvoje ėjusiame populiariame moterų žurnale išspausdintą baladę į lietuvių kalbą. V. Kubilius baladę laiko S. Gimžausko kūriniu.[2]

„Baltoji motina" atspindi *Aušros* tendenciją remiantis folkoro patirtimi kalbėti apie praeitį. Gimtosios žemės padavimai, legendos žadino romantinę vaizduotę, saugojo nuo pilko arba perdėm deklaratyvaus žodžio. „Baltąją motiną" galėtume sieti su T. Žičkaus „Birute", J. Zauerveino „Macilėnu ir Gražina", J. Andziulaičio-Kalnėno „Ieva" ir panašiais lyroepiniais amžiaus pabaigos tekstais. Tarsi dar labiau siekiant įteisinti kūrinio anonimiškumą, „Baltosios motinos" paantraštėje pažymima, jog tai yra „žmonių padavimas". Taigi pasakojama istorija tarsi atribojama nuo individualių vertinimų ir siejama su folklorinio naratyvo tradicija. Tačiau autentišku padavimo tekstu nesiremta. B. Kerbelytės sudarytame kataloge panašaus siužeto neužfiksuota. Pasakojimas pagrįstas romantikams būdingu tipažu, folklorinių siužetų mitologizacija. Išlaikant liaudies padavimo struktūrą, bandoma paaiškinti, iš kur kilęs kalno pavadinimas. Poetiniame variante aktualizuojama vaidilutės tema, kurios apraiškos dažnai sutinkamos XIX a. pabaigos poezijoje. „Baltosios motinos" fabula pagrįsta savita vestališkosios temos traktuote, stiprinančia baladės dramatizmą. Riterio suviliotą ir ištikimybę dievams sulaužiusią vaidilutę Danutę baudžia jos motina, paskandindama dukrą šventajame ežere. Tokiu baladišku pasakojimu akcentuojama ištikimybė seniesiems papročiams, tvirtoms moralės normoms, savajai kultūrai.

Savo tematika baladei „Baltoji motina" artimiausia T. Žičkaus „Birutė", beveik metais anksčiau pasirodžiusi *Aušroje*. Tačiau Birutė nuo švento aukuro atplėšiama prievarta, o Danutė pati išduoda šventąją žinyčią. Autorius nekomentuoja jos poelgio – pasikliaujame folklorui artimo pasakojimo objektyvumu. Abu kūrinius sieja autorių pastangos kurti neramią, romantinę nuotaiką. „Baltosios motinos" įtampą didina tokie romantiniai įvaizdžiai, kaip pražūtingai liepsnojanti ugnis, šešėliai, tamsybė, klaikūs atodūsiai; panaudojamas sapno motyvas. Šiurpus, baladiškas sunerimusios, blaškančiosi motinos paveikslas. Nuosekliai iki kulminacijos didinti dramatinę įtampą kliudo kompoziciniai nelygumai – įterpiamas gana platus fragmentas, kuriame žavimasi Lietuvos mergelėmis, piešiamas Danutės portretas.

Baladės „Baltoji motina" personažai silpniau charakterizuojami nei T. Žičkaus „Birutės". Apie riterį, suviliojusį vaidilutę, nieko nesužinome, tik pačiais bendriausiais bruožais apibūdinama Danutė – toks santūrumas būdingas padavimo žanrui. Vaidilutės paveikslas primena Maironio pabrėžiamą lietuvaičių išskirtinumą:

Patogios, padorios Lietuvių dukrelės,
Nes davė Dievai joms paveikslą taip skaistų;
Bet tokios nebrasi pasaulėj mergelės,
Kuri prieš Lietuvių vaid'lytę n'užkaistų!

Vienok, kaip sietynas žvaigždžių miglynuose,
Aptemdo vaid'lyčių grožybę Danutė:
Taip lygiai žvaigždelės žydriuos antoriuose
Išblyškę aptemsta, kaip teka saulutė.

[1] Gudaitis 1993, 58.

[2] Kubilius 1993, 62.

Baladės pasakojimas, vietomis virstąs sentimentalia teatralizacija, rodo, jog autoriui stinga folkloro transformacijos patirties, poetinės stilizacijos, kuri tuo metu dažnai gelbėdavo nepatyrusį kūrėją, ar labiau individualizuotų priemonių dramatinei situacijai reikšti. Vis dėlto Zorynos Grot baladė įdomesnė nei daugelio kitų *Aušros* poetų kaltinės eilės.

Aleksandras Burba (1854–1898)

BIOGRAFIJA. Aleksandras Burba (pasirašinėjo kriptonimu A. B., slapyvardžiu Pailius), katalikiškosios krypties aušrininkas, vėliau (iki 1895) varpininkas, gimė 1854 m. spalio 30 d. Pailiuose (dab. Joniškio raj.). Baigęs Vilniaus dvasinę seminariją, kunigavo Žasliuose, Vidiškyje, Labanore. Už lietuvišką veiklą buvo persekiojamas, suimtas ir įkalintas Gardino vienuolyne. Grįžęs darbavosi Adutiškyje, tačiau persekiojimai nesiliovė ir, J. Šliūpo pakviestas atvažiuoti į Ameriką organizuoti lietuviškų parapijų, 1889 m. visam laikui išvyko iš Lietuvos. Šliūpą jaudino ne religiniai, o tautiniai klausimai. Savo nuostatomis jis buvo artimesnis tuo metu Amerikos lietuviškoje spaudoje bendradarbiavusiam J. Andziulaičiui. Su abiem savo tautiečiais Burba gana aštriai polemizavo – išlaikyti pažiūrų vieningumą ir Amerikoje buvo sunku. Konfesinių ir tautinių interesų skatinamas, Burba subūrė keletą lietuviškų parapijų, dalyvavo lietuviškose organizacijose, bendradarbiavo *Vienybėje lietuvninkų*, leido religinį savaitraštį *Valtis*. Įspūdžius, patirtus stebint tautiečių gyvenimą lietuviškose Amerikos parapijose, Burba aprašė knygelėje *Trumpa peržvalga lietuvystės darbų Amerikoje* (1892). Joje griežtai, ironiškai vertinama Šliūpo ir jo bendraminčių veikla bei nuostatos. Mirė Aleksandras Burba 1898 m. kovo 27 d. Plimute (JAV, Pensilvanijos valstija).

KŪRYBA. Savo poeziją Burba spausdino *Aušroje*, *Varpe*, *Lietuviškajame balse*, *Vienybėje lietuvninkų*, *Valtyje*. A. Miluko pastangomis buvo išleistas jo raštų dvitomis *Prozaiški raštai* (1900–1901).

Lietuvoje ir Amerikoje rašyti Burbos eilėraščiai deklaruoja romantines *Aušros* idėjas bei religines autoriaus pažiūras. *Aušroje* išspausdintuose eilėraščiuose poetas sielojasi dėl Tėvynės likimo, reiškia šviesesnių laikų viltį („Viltis"). Pasiremdamas vieversėlio alegorija, ragina darbuotis („Vieversėlio giesmė"), reiškia pagarbą įkvepiančiai J. Basanavičiaus veiklai („Gromata pas J. B.").

J. Tumas-Vaižgantas, vertindamas Burbos poeziją, rašė: „Burba ne tiek talentingas, kiek idėjingas rašytojas proza ir eilėmis."[1] Nors ieškoma įdomesnės eilėraščio kompozicijos („Viltis", „Lietuvio sapnas"), pasitelkiami tautosakiniai motyvai bei įvaizdžiai, vis dėlto išlieka poetinės technikos spragos, meniškumo stygius. Neatsitiktinai ir *Aušra* (1884, Nr. 7/8) autoriui priminė: „... kad kitą sykį daugiaus ant ritmo ir rimo giesmelę rašydamas padabotum". Įtaigesni tie Burbos eilėraščiai, kuriuose reiškiamas Tėvynės ilgesys, vartojama liaudies dainų stilistika:

Čia žalios rūtos ir diemedėliai,
Doros mergelės, vikrūs berneliai;
Čia žmogus virsta į gegužėlę,
Kad apdainuotų savo vargelį.[2]

Burbos poemėlės *Senkaus Jurgis* (1889) ir *Ponas Bartkus* (1890) įdomios autobiografiškumu ir etnosocialinės amžiaus pabaigos situacijos atšvaitais: ūkininko sūnus Jurgis siekia mokslų, sulenkėjęs dvarininkas Bartkus trukdo darbuotis lietuviui kunigui.

[1] *Vaižgantas* 1929[b], 12:240.

[2] Cit. iš: Naujokaitis 1973, 1:409.

Autoriaus patirtis ir intuicija – pagrindinis tų poemėlių šaltinis. Apibendrinimų, giliau įprasminančių autobiografinius faktus, jose nėra. *Senkaus Jurgio* pradžioje Burba sako: „Ką rašyti, kaip dainuoti menkai prots išmano; / Tegul daina ir paveikslai tek iš jausmų mano!“[1] Poemėlė *Ponas Bartkus* gimsta suvokus, jog padaryta klaida: „Kam Lietuvą aš apleidau ir jos tamsius vaikus, / Kur daugiausia reikia dirbti dabartiniuos laikuos.“[2]

Burba plėtojo mūsų poezijoje vis labiau įsitvirtinančią emigracijos temą. Tačiau jam nepavyko giliau atskleisti išeivio jausmų bei būsenų. Atsisveikinimo su Lietuva graudulį nustelbia nuoskaudų ir prozišku realijų paminėjimai („Atsisveikinimas“), tik kai kur prasiveržia nuoširdesnė lyrinė gaida:

Sudeiv, Lietuva brangiausia, jau tave apleidžiu.
Byr man ašaros per skruostus, tarsi alpti geidžiu
Regis tokia mano dalis, kad klajot po svietą,
Už jūrių – marių plačiausių atjieškoti vietą,
Kur galėčiau tarp savųjų darbuotis be baimės
Ir ieškoti tautos darbuos sėkmės irgi laimės.[3]

Darbavęsis toli nuo Lietuvos, Burba svarbus ne tiek savo poetine kūryba, kiek kultūrine veikla. Jis buvo publicistas – aktyvus lietuviškos spaudos bendradarbis ir laikraščio leidėjas. Buvo vertėjas – iš latvių ir lenkų kalbos išvertė grožinės prozos kūrinių, religinių raštų. Su J. Paukščiu parūpino rinkinio *Lietuviškos dainos* antrąjį leidimą (1893). Parengė spaudai S. Daukanto *Būdo* antrąjį leidimą (1893), padėjo rengti spaudai jo *Lietuvos istoriją* (kn. 1 – 1893, kn. 2 – 1897), su M. Davainiu-Silvestraičiu paskelbė „Medžiagą S. Daukanto biografijai“ (1898), su A. Miluku išleido K. Donelaičio *Raštus* (1897).

[1] [Burba] 1889, 3.
[2] [Burba] 1890, 3.
[3] *Vienybė lietuvninkų*, 1889, 41/42.
[4] Mykolaitis-Putinas 1936, 1:280.
[5] Dambrauskas-Jakštas 1930, 119.

Juozas Šnapštys-Margalis (1877–1921)

BIOGRAFIJA. Juozas Šnapštys (slapyvardis – Margalis) – XIX a. pabaigos–XX a. pradžios kunigas ir literatas, rašęs originalių kūrinių bei vertęs. Aktyviau literatūriniame gyvenime jis dalyvavo jau XX amžiuje, vienu metu būdamas gana populiarus. Tačiau savo kūrybos pobūdžiu poetas yra dar XIX a. asmenybė, stipriai jautusi A. Vienažindžio, A. Baranausko, ypač Maironio įtaką.

J. Šnapštys gimė 1877 m. kovo 17 (29) dieną Margių kaime (iš čia ir pasirinktas slapyvardis), netoli Šeduvos (kitur nurodomas Dervelių kaimas Pakruojo raj.). Baigęs Panevėžio realinę gimnaziją, įstojo į Kauno kunigų seminariją. Anot V. Mykolaičio-Putino, aktyvi klieriko veikla bei lietuviškos nuotaikos nepatikę lenkomaniškai dvasinei vyresnybei, ir, gavęs šventimus, jaunas kunigas buvo išsiųstas į Latviją Šimbarkan, vėliau – į Gudiją Braslavon.[4] Grįžęs į Lietuvą, Šnapštys kunigavo įvairiose parapijose: Akmenėje, Rastauskinėje, Tauragnuose, Lauksodėje. 1905 m. už anticarinę agitaciją jam teko sėdėti kalėjime. 1918 m. aktyvus, sumanus kunigas buvo pakviestas į Kauną redaguoti Šv. Kazimiero draugijos leidinių. Darbo ėmėsi entuziastingai, tačiau trūko patirties, geresnio pasirengimo, ir, atsiradus labiau patyrusiems darbuotojams, poetas buvo paskirtas į nuošalius Sudeikius (Utenos raj.) klebonu. Veiklus kunigas ir literatas, atsidūręs toliau nuo kultūros centrų, pritilo ir, netikėtai susirgęs, gana anksti, 1921 m. kovo 24 dieną, mirė.

Margalis buvo savita asmenybė. Anot A. Jakšto, jam „labiau rūpėjo gyvi žmonės, negu knygos, labiau gyvenimas, negu teorijos“.[5] Nors buvo pakankamai išsilavinęs, mokėjo rusų, lenkų, lotynų, vokiečių kalbas, bet netapo kabineto žmogumi. Liaudiška

kilmė, atvirumas žmonėms, noras bendrauti lėmė jo populiarumą – provincijoje jį mylėjo kaip kunigą, jaunuomenė gerbė kaip sau artimą literatą, kaimo žmonės – kaip „cūdauną daktarą". Savo būdu ir poelgiais Margalis kartais priminė kunigą A. Strazdą. Todėl visai nenuostabu, kad Kauno centre jis ėmė auginti porą paršelių, tuo papiktindamas garbingus kaimynus – prelatą A. Dambrauską ir kanauninką A. Alekną.[1]

[1] Vaitkus 1952, 275.

Veikli, gaivalinga prigimtis skatino Margalį aktyviai dirbti kultūrinį darbą. Jis padėjo J. Basanavičiui išversti į lotynų kalbą raštą Šv. Tėvui apie lenkų kalbą Lietuvos bažnyčiose, bendradarbiavo katalikiškoje spaudoje: *Tėvynės sarge, Žinyčioje, Vienybėje*, A. Jakšto leidžiamoje *Draugijoje*. Margalis per daug nesirūpino puoselėti savo gabumus, į juos žiūrėjo natūraliai, kaip į dangaus dovaną, skirtą savaiminei raiškai, todėl iš kolegų bei kritikų susilaukdavo priekaištų dėl nerealizuotų galimybių.

KŪRYBA. Anais laikais Šnapštys-Margalis buvo žinomas, mielai skaitomas poetas. Jis išleido tris poezijos rinkinius: *Volungė* (1900), *Volungė ir vieversėlis* (1907), *Ašarėlės* (1918) ir pasakėčių rinkinį *62 sakmės* (1918). Juose šalia originalių eilėraščių spausdinami I. Krylovo, J. de La Fontaine'o, A. Mickevičiaus, L. Kondratowicziaus vertimai, nemaža lenkų autorių sekimų. Be poezijos, Margalis parašė dramų: 4 veiksmų *Mūsų bajorai* (1904), religinio turinio *Betliejaus stainelė* (1920). *Vienybėje* ir *Kauno kalendoriuje* 1919–1921 m. buvo išspausdinti jo beletristiniai kūrinėliai „Daug išmoko", „Skurdas", „Alenytė", „Motinos kryželis", „Petras Patarška", „Dvidešimtojo amžiaus nelaisvėje".

Vertingiausia Margalio kūrybos dalis – poezija. Reikšmingiausiu laikytinas rinkinys *Volungė ir vieversėlis*. Jame stengtasi pateikti poezijos visumą. Rinkinys pradedamas eiliuota *Įžanga*, kurioje alegoriškai nusakoma poeto–vieversėlio misija. Toliau skelbiami įvairūs eilėraščiai: sonetai, vertimai, sekimai, proginiai ir humoristiniai eilėraščiai, eilėraščiai vaikams, pasakėčios (sakmės), dainos. Rinkinio dainų skyrių vėliau pratęsė *Ašarėlės* (paantrašte „Naujausios dainos"), o pasakėčių skyrių – *62 sakmės*. Taigi rinkinys *Volungė ir vieversėlis* yra tarsi pirmojo rinkinio tąsa, o jį papildo vėlesnieji rinkiniai. *Volungė ir vieversėlis* turi vidines jungtis. Rinkinys pradedamas „Oda į jaunystę" ir baigiamas „Jaunuomenės daina". Savotišku rinkinio leitmotyvu galima laikyti vieversėlio įvaizdį.

Margalio poezija jo amžininkų buvo nevienodai vertinama. J. Tumas-Vaižgantas manė poetą turėjus didelį talentą, kuris liko „neišnaudotas iki galo per valios silpnumą".[2] Palankiai Margalio kūrybą savo publicistikos knygoje *Užgesę žiburiai* vertino A. Jakštas, dėl to vėliau jam teko polemizuoti su B. Sruoga, išspausdinusiu kontroversišką straipsnį *Bare*, bei su P. Vaičiulaičiu, priekaištavusiu kritikui dėl „gan simpatingų" atsiliepimų apie Margalį.[3] Polemizuodamas Jakštas pasirėmė F. Kiršos, kuris esą nepaneigęs Šnapščio gabumų, autoritetu.[4] Griežčiausias Margaliui buvo L. Gira, eiliuojantį kunigą laikęs tik imitatoriumi, „nepajėgiančiu išsivaduoti iš svetimų įtakų".[5]

[2] Cit. iš: Dambrauskas-Jakštas 1930, 113.

[3] Jakštas 1997, 3:286.

[4] Ibid., 232.

[5] [Gira] 1928, 98–134.

Literatūrologijoje nusistovėjo tradicija Margalį priskirti prie gausių Maironio epigonų. Dar V. Mykolaitis-Putinas pastebėjo, jog Margalio raštai turi tik istorinės reikšmės, tačiau jų neatmetė: „Tegu ir netobulais pavyzdžiais jis paryškino maironinės kūrybos pobūdį ir kaip poetas-kunigas davė naujos medžiagos aiškiau suvokti gyvenimiškas, biografines ir idėjines jos priežastis. Palyginę Margalį su vyresniaisiais

Aušros poetais, matome, kad, sekdamas Maironio pėdomis, jis gerokai pažengė priekin ir turinio, ir formos atžvilgiu."[1] Maironio epigonu poetas laikomas lietuvių literatūros istorijose[2], V. Zaborskaitės monografijoje.[3] A. Nyka-Niliūnas pastebi: „Maironis laužėsi pirmyn, o Margalis papildinėjo ir detalizavo."[4] Klasiko epigonu Margalį laiko ir šiuolaikiniai tyrinėtojai.[5] Literatūrologų darbuose minima ir A. Vienažindžio, A. Baranausko įtaka Margaliui.

Svetimų atšvaitų Margalio eilėraščiuose iš tikrųjų yra daug. Kartais atrodo, kad poetas sąmoningai bandė parafrazuoti, interpretuoti XIX a. lietuvių poeziją. Labiausiai į akis krinta maironiška patriotinių motyvų traktuotė bei poetinė raiška: ta pati įvaizdžių sistema, panašios sintaksinės konstrukcijos ir intonacijos, vienoda eilėdara. Net vienas geriausių Margalio eilėraščių „Rauda" nėra išsivadavęs iš maironiškosios patriotikos įtaigos:

Tėvyne! kur tavo garbinga senovė,
Tvirtybė ir garsūs vaikai?
Narsių milžinų kas tas gaujas išgriovė?
Ko tyli jų skardūs ragai?

Man liūdna į kartą veizėt dabartinę,
Jos snaudulį ilgą matyt;
Datirt jos, kaip ledą, jau šaltą krūtinę,
Širdies jos mušimą klausyt.

Lietuvi! atbusk! jau ir laikas atėjo
Pažvelgti, kur tu nubridai,
Suprasti, ką tavo širdis pamylėjo,
Ko ieškai ir ką praradai?..[6]

Margalio eilėraščio kompozicija grindžiama tradiciniais romantiniais praeities ir dabarties kontrastais. Žvelgdamas į savo metą, poetas sielojasi dėl žmonių dvasios netobulumo bei sunykimo („Ant Gedimino kalno", „Daug kartų man buvo ir akys aptemę", „Tėvynė"). Galbūt todėl jis rašo religinio pobūdžio knygelę, stengdamasis nurodyti kelią į „visiems reikalingos prieinamos dorybės ir krikščioniškos tobulybės laipsnį".[7] Taip poetas kunigas tarsi ragina siekti žmogiškojo tobulėjimo, derinant tautinius ir religinius idealus. Tokios pastangos sudaro ir maironiškosios ideologijos branduolį.

Gindamas Margalio kūrybos originalumą, A. Jakštas gynė ir sekimo meną. Jo nuomone, poezijos grožis priklauso ne nuo temos naujumo, o nuo jos „poetiško išreiškimo".[8] Tačiau „poetiško išreiškimo" galios kaip tik ir stinga Margalio poezijai. Jo eilėraštis tampa žinomo kūrinio variantu, ne tik išreiškiančiu tas pačias idėjas, bet ir išlaikančiu tą pačią struktūrą. Margalio „Jaunuomenės daina" nuo Maironio „Jaunimo dainos" skiriasi nebent savo ištęstumu ir poetinės energijos stoka. Savotiška Maironio satyrų parafrazė yra kai kurie satyriniai Margalio eilėraščiai. Juose esama beveik tikslių citatų:

Štai atsargūs draugai greit į vyrus išeis,
Seniai laukiamą laimę atras;
Nebeklaidžios sapnų ir svajonių keliais
Ir jų pliką tuštybę supras...

„Draugams"

[1] Mykolaitis-Putinas 1936, 1:284.
[2] *Lietuvių literatūros istorija* 1958, 2:346, Naujokaitis 1973, 1:589.
[3] Zaborskaitė 1987, 409.
[4] *Egzodo literatūros atšvaitai* 1989, 33.
[5] Jonaitis 1994, 109.
[6] Šnapščio eilėraščiai cit. iš: Šnapštys 1907 ir *Lietuvių poezija* 1968, 1.
[7] *Gegužės mėnuo* 1933, 6.
[8] Dambrauskas-Jakštas 1930, 116.

Nuo maironiškosios sugestijos neišsivaduojama ir reiškiant individualias būsenas: panašiai tramdomas jausmas, kovojama su širdies troškimais („Širdis! Kodėl tu taip jautri?"); žmogiškojo laiko trapumas reiškiamas tais pačiais jaunystės sapnų („Kur tie dingo jausmai"), išsisklaidančių dūmų („Širdis! Kodėl tu taip jautri?") motyvais; vartojama maironiška širdies, apkaltos ledais, metafora („Kad taip mane meiliai pamylėjai"). Tačiau asmeniškesniame eilėraštyje pasitaiko ir originalesnių sprendimų: mylimoji, pasilikusi „ant amžių pana", gali būti mylima kaip šventa idėja. Panašiu sentimentalumu dvelkia ir meilės bei mirties alternatyvos sprendimas („Vakare", „Ak! Tu nekeik gražios, saldžios jaunystės"). Ne tiek Maironio rūstų stoicizmą, kiek liūdną A. Vienažindžio rezignaciją primena elegiškas tremtinio motyvas:

Bet tamsa vakarinė
Kad užkrinta ant žemės,
Vėl man gelia krūtinė,
Vėl aš liūdnas, aptemęs.
Sunku vargti ant svieto!
Vieta čia ištrėmimo...
Čia dalis gniaužia kieta
Žmogų to – pradėjimo...

„Kaip ramu..."

Originalesnė yra Margalio gamtos poezija, nors ir joje pasitaiko svetimų elementų. Eilėraštis „Kaip senovėje būta" pradedamas baranauskiškai:

Žinai tu tą šalį, kur girios šlamėjo,
Kur pušys pasenę braškėjo nuo vėjo,
Kur rėmės į debesis ąžuolai drūti,
Kur neveikė medžiai nulaužti pagriūti?

Toliau, piešdamas konkretesnį vaizdą, poetas geba grožėtis gamtos įvairove, atrinkti tinkamas detales. Eilėraščiui būdingas tikroviškas piešinys, statiškas vaizdas, nuoseklus detalizavimas:

Čia upė rami palengvėliu sau teka;
Tamsoje šaltinis tenai kažką šneka.
Upelis sraunus, ką sugriebia, ten neša;
Čia žolę ir briedis, ir stirnos sau peša.

Ten riešučius raško kabi voverėlė;
Karklynėje čiulba maža lakštingėlė;
Tarp krūmų kažkur volungėlė dejuoja;
Ant ąžulo vargą gegužė rokuoja.

Ten gužas, lizde atsistojęs kalena;
Ten vanagas auką kažin kokią gena;
Ant vidurio upės žuvelė supliauška;
Nežinomas paukštis pakriaušėje čiauška...

Aprašymą derindamas su pasakojimu, poetas išdėsto daukantišką įsikūrimo šimtametėse giriose istoriją.

Mažiau natūralumo ir daugiau poetinių puošmenų yra eilėraštyje „Pavasaris". Jame tarsi prisimenami klasicistiniai „miškų žaidimai". Lyg Panas lietuviškasis Patrimpas žengia per tėviškės žemę. Tokios alegorijos XIX a. pabaigos lietuvių poezijoje nedažnos. Jos rodo, jog Margalis mėgo poetinės raiškos įvairovę. Personifikuota ir klasicistiškai papuošta pavasario gamta eilėraštyje nepraranda natūralumo, matoma kaimo vaiko akimis:

Patrimpas*, galvą apsikaišęs,
Laikydamas rankose rėtį,
Visokias sėklas susimaišęs,
Keliauja pilna sauja sėti.
Kur koja jo užžengti gauna,
Tuoj mainos tamsūs rūbai žemės,
Tuoj veidas jos nebeaptemęs, –
Daigai tuoj veisias, žiedus krauna,
Žaliuoja pievos ir laukai.
Pražydo girioje žibutė;
Gelsvi purienų burbulai
Ant pelkių pūpso pasipūtę.
Fijolkos kvepia ant kalnų;
Lapuoja krūmuose avietės,
Iš žemės lenda susirietęs
Jau apynys tarp kūlynų...

* Patrimpas – tai vienas iš trijų dievaičių, kuriuos garbino lietuvių stabmeldžiai; pagal jų supratimo, šis dievaitis viską užlaikydavo: jo paveikslas, nuduodąs jaunikaitį, būdavo apkaišomas varpų vainiku.

Labiausiai pavykę ir originaliausi yra Margalio eilėraščiai, kuriuose poetiškai suderinami gamtos ir kaimo buities vaizdai. Paprasta valstietiškos aplinkos ar gamtos detalė, jautriai poeto pamatyta, susieta su brangiais vaikystės prisiminimais, kartais virsta įtaigia metafora:

Oi, šaipos, lyg kūdikis, sodžiaus langai
Ir laimę per krikštolą žeria ledinį,
Kad ašarų vargšo pastogės lašai
Sau blizga prieš saulę žvake diemantine

„Žiema"

Arba:

Pritvinko kraujo vakarai,
Į rūką slėnios, pievos skenda;
Žvaigždžių užsidega šimtai.
Per skystus debesius jau brenda
Skaistus mėnulis. Vėjas tyli.
Iš lauko grįžta darbininkai,
Ant saulės kiaurą dieną šilę,
Ir liūdnos rangymu dainos
Liūliuoja snaudulį gamtos.

„Vasaros vakaras"

Artumas valstietiškai kultūrai lėmė, jog daug savo eilėraščių Margalis skyrė dainavimui. Tačiau folkloro įtaka jo dainų poetikai nėra didelė. Dažnai ji reiškiasi per tarpininkus – valstietiškosios linkmės XIX a. lietuvių poetus. Margalio vieversėlis („Vieversėlio daina") labai panašus į A. Strazdo strazdą arba gegužėlę. Išeiviškieji motyvai („Daina iš Tėvynės važiuojančiojo", „Išeivio daina") primena A. Baranausko ir A. Vienažindžio poeziją. A. Jakšto teigimu, išgirdęs gražią melodiją, Margalis versdavo tekstą, kad lietuviai galėtų ta pačia melodija dainuoti.[1] Taip atsirado populiariausia Margalio daina „Leiskit į tėvynę". M. Vaitkus prisimena, jog ją poetas parašė paprašytas draugų, norėjusių lietuviškai dainuoti tuo metu visų pamėgtą, gražia melodija plačiai skambėjusią „Dajcież mi Wolynia".[2] Rinkinyje Margalis pažymi: „imituota". Tai išties pavykęs sekimas. Poetas labai nutolo nuo originalo, paryškindamas kūrėjo ir tėviškės ryšių motyvą. Neatsitiktinai A. Jakštas vadino Margalį simpatingu liaudies dainiumi, „mūsų Syrokomlia".[3] Syrokomliškąsias gavendas primena tėviškės gamtai, žmonėms, jų buičiai skirti poeto kūriniai.

[1] Dambrauskas 1930, 115.

[2] Vaitkus 1952, 275.

[3] Dambrauskas 1930, 120.

Liaudiškos žaismės yra kai kuriuose humoristiniuose Margalio eilėraščiuose. Populiariausias jų buvo „Be apetito" – net kaimuose mėgta kartoti jo pradžią: „Nebtarnauja apetitas, / Nebevalgau taip, kaip kitas..." Poetas kuria gana gyvą lietuviškojo Gargantiua paveikslą:

Trys stiklinės tuoj arbatos
(Tai nedaug! – ir tau taip matos).
Paskui puskapį kiaušinių,
Porą pusbliūdžių virtinių,
Spirgučiukų kokį svarą,
Solcesonams duodu garo;
Iemu žąsį, iemu antį,
Dar ir dešrą kaipo pantį...

V. Mykolaičio-Putino nuomone, Margalis galėjęs humoristiniais eilėraščiais išsiskirti ir nusipelnyti žymesnės vietos lietuvių literatūroje.[4] Margalis sekė ne tik lietuvių poetais, bet ir tais autoriais, kurių kūrinius vertė į lietuvių kalbą. A. Mickevičiaus *Krymo sonetai* perkeliami į lietuvišką aplinką net nepažymint, jog tai sekimas (sonetas „Liekanos Kauno bokšto"). Margalio eiliuotas pasakojimas „Birutė" gamtos vaizdais, bandymu kurti dramatinę įtampą primena to paties pavadinimo T. Žičkaus kūrinį, o eilėraštis „Ant motušės kapo" – aušrininkų pamėgtąjį motyvą. Vėlesnę Margalio kūrybą stipriai veikė rusiškieji romansai.

[4] Mykolaitis-Putinas 1936, 1:283.

Petras Arminas-Trupinėlis (1853–1885)

BIOGRAFIJA. Petras Arminas (pasirašinėjo Trupinėlio slapyvardžiu) – vienas pagrindinių *Aušros* poetų. Trumpas jo gyvenimas susiklostė tragiškai. Poetas gimė 1853 m. birželio 16 d. Deksniškių kaime (dab. Vilkaviškio raj.) neturtingų valstiečių šeimoje. Pasimokė Marijampolės keturklasėje mokykloje, 1871 m. baigė Veiverių mokytojų seminariją ir anksti, artimųjų neremiamas, ėmė verstis savarankiškai – mokytojauti įvairiose Suvalkijos vietose.

Arminas buvo puikus mokytojas, ne tik žinias teikęs, bet ir rūpinęsis dvasiniu, tautiniu savo mokinių ugdymu. Pirmoji jo darbo vieta – Alvito pradžios mokykla. Pareigingas, darbštus, malonaus būdo mokytojas buvo mylimas vaikų, gerbiamas jų tėvų. Kai jį paskyrė dviklasės Naujamiesčio mokyklos vedėju, išlydėti iš Alvito susirinko gražus

vyrų ir moterų būrelis.[1] Neilgai užsibūta ir Naujamiestyje. Čia sutikta būsimoji žmona lenkaitė mokytoja Sofija Zalewska, ištikima jo gyvenimo draugė, supratusi patriotinius vyro jausmus, skatinusi jį literatūrinei veiklai. 1877 m. Arminas vėl savotiškai paaukštinamas – perkeliamas į Marijampolės gimnaziją parengiamosios klasės mokytoju, tuo pat metu dėsto ir neprivalomą lietuvių kalbos kursą. Darbas su vyresniais mokiniais jaunam mokytojui teikė daugiau galimybių panaudoti savo žinias, dalintis patriotinėmis idėjomis. Jo veikla prisidėjo prie tautinio lietuvių moksleivių judėjimo Marijampolės gimnazijoje. Neprivalomų lietuvių kalbos pamokų lankymas lietuviams moksleiviams tapo tautinio susipratimo veiksmu. Vienas pirmųjų čia buvo J. Mačys-Kėkštas, patraukęs ir kitus, redagavęs moksleivišką laikraštėlį *Priešaušris*. Tautiškai nusiteikęs jaunimas kartais rinkdavosi savo mokytojo bute. Mokykloje Arminas galėjo panaudoti ir savo literatūrinius sugebėjimus. Jo mokiniai prisimena, jog per pamokas būdavo skaitomos K. Donelaičio, D. Poškos, A. Baranausko kūrinių ištraukos, paties mokytojo vertimai. Arminas jautė tinkamos literatūros stygių lietuviškose mokyklose, todėl pats ją gausino, parengė skaitinių chrestomatiją, kuri buvo atmesta dėl lotyniško šrifto ir patriotinio turinio.

Visuomeninei Armino veiklai Marijampolės gimnazijoje darė įtaką šviesus jo kolega mokytojas P. Kriaučiūnas, kurio namai Plokščiuose tapo svarbiu kultūros židiniu. „Jo suburtas Marijampolės gimnazijos lietuvių ratelis įtvirtino psichologinį, intymųjį bendrumą, be kurio organizacinio bendrumo formos būna nepatvarios."[2] Bičiuliškumo jausmas, ištikimybė bendraminčiams, susigyvenimas su savo aplinka, jautrumas dvasiniams ryšiams buvo labai svarbus Armino bruožas. Netrukus patriotinė lietuvių mokytojų veikla buvo imta varžyti – caro Aleksandro II nužudymas ir neramumai Rusijoje sustiprino skeptišką valdžios požiūrį į „baudžiauninkų gimnaziją".[3] Bijota augančio tautinio judėjimo, mokinių ir mokytojų tarpe plintančių anticarinių nuotaikų. Arminas labai išgyveno persekiojimus, kurių ėmėsi gimnazijos vadovybė ir apskrities viršininkai – skaudu buvo ne tik duonos kąsnio netekti, bet ir būti atskirtam nuo pamėgtų vietų bei žmonių, ypač nuo pamiltos jaunuomenės. Nerimas, įtampa silpnino nestiprią jo sveikatą.

1883 m. paskyrimą į Augustavą Lenkijoje Arminas sutiko kaip tremtį. Jo būseną atsidūrus toli nuo savųjų atskleidžia Lietuvon atsiųstos eilės „Dūsavimai". Sielvartas ir ilgesys visiškai pakirto jėgas, ir poetas grįžo namo į Marijampolę, neišbuvęs nė metų svetur. Sunkios ligos patale gulėdamas, Arminas ramiai sutinka savo lemtį, iki pat mirties verčia A. Mickevičiaus *Gražiną*. Tik su savo mokiniais, atėjusiais atsisveikinti, negali susitikti: „Numirčiau, – tarė, – akivaizdoje jųjų iš graudumo."[4] Nebaigęs pradėtų darbų, 1885 m. kovo 18 dieną Petras Arminas mirė ir buvo su meile bei pagarba palydėtas į Marijampolės kapines. *Aušroje* T. Žičkus išspausdino eiliuotą nekrologą, rodantį, jog tuodu aušrininkus siejo ne tik formalūs ryšiai, bet ir nuoširdi bičiulystė. Ant kapo draugų pastangomis netrukus atsirado akmeninis paminklas, kuriame iškalta P. Kriaučiūno epitafija:

Viengenti! prie šito kapo atėjęs
Atmink, kad čia ilsis mūs geradėjas,
Kurs Dievą ir brolius savo mylėjo
Ir meilę viengenčių tarpe jų sėjo.
Paliko jis gražų mums atminimą.
Kiekviens už paveikslą jį tegul ima.[5]

[1] [Arminas] 1907, 2.
[2] Jonaitis 1994, 44.
[3] Arminas-Trupinėlis 1970, 9.
[4] Cit. iš: [Arminas] 1907, 5.
[5] Cit. iš: Ibid., 6.

Armino gyvenimas rodo tragišką XIX a. pabaigos Lietuvos inteligentų lemtį. Jis pirmas iš negausaus jų būrio buvo pakirstas džiovos.

KŪRYBA. Rašyti Arminas bandė dar prieš pasirodant *Aušrai*. Savo kūrinių publikacijas pradėjusiame eiti laikraštyje sutiko nuoširdžiai džiaugdamasis, kad ir jis, „nežymi ypata"[1], gali būti naudingas savo tautiečiams. Publikacijos rodo, jog Arminui pirmiausia rūpėjo gimtoji kalba. Mažose žinutėse iš įvairių Suvalkijos vietų jis džiaugiasi kylančiu kaimo žmonių sąmoningumu, inteligentijos darbais. Jį sujaudina lietuviškos giesmės Pajevonio bažnyčioje ir vietos kunigo tautinės nuostatos, kelia nerimą Seinų seminarijos lenkiška dvasia, kuriai priešinama Veiverių mokytojų seminarijos lietuviška veikla.[2] Tai inteligento rūpesčiai, noras matyti išvien darbuojančiųsi įvairių visuomenės sluoksnių žmones.

[1] Cit. iš: [Arminas] 1907, 3.

[2] *Aušra* 1884, 4:140, 148–149.

Aušros raginimas atsiųsti daugiau tekstų, geras jų įvertinimas buvo svarbi paskata provincijos mokytojui. Pagrindiniai jo kūriniai ir išspausdinti *Aušroje*. 1893 m. Tilžėje buvo išleisti *Petro Armino raštai*, o 1907 m. Vilniuje pasirodė papildytas jų leidimas su trumpa poeto biografija. 1970 m. išleistas rinkinys *Eilės* su K. Nastopkos įvadiniu straipsniu.

Originalių kūrinių Arminas parašė nedaug. XIX a. antrosios pusės lietuvių poeziją jis praturtino vertimais iš lenkų, rusų kalbų. Tačiau vertimas amžiaus pabaigoje dažnai prilygo originaliam kūriniui svarbia tematika, aktualiu turiniu ir nauja forma. Skirtumo tarp vertėjo ir poeto beveik nebuvo. Juolab kad dažnai versta labai laisvai, kartais originalo autorius net nebuvo nurodomas.

Arminas vertė dvejopo pobūdžio tekstus – romantinius lenkų poetų kūrinius ir didaktiškas, dažnai švietimo, lavinimo tikslams skirtas pasakėčias. *Aušros* programą labiausiai atitiko lenkų romantinės literatūros vertimai. Keliuose 1884–1885 m. *Aušros* numeriuose publikuojama Trupinėlio išversta L. Kondratowicziaus poema *Piastų duktė*. Ji pasirodė po S. Norkaus išverstos poemos *Margiris*, tad pratęsė istorinio turinio poetinių tekstų publikaciją. Tokie kūriniai ano meto lietuvių literatūros kontekste tiek savo apimtimi, tiek romantiniais vaizdais atrodė išskirtiniai – jų tęsinio laukta, jais žavėtasi. Savo vertimą autorius vadina „apsaka". Tai vienas pirmųjų mūsų literatūroje apysakos žanro įvardijimų.[3] Kūrinyje pasakojama apie LDK kunigaikščio Traidenio žygį į Mozūrus. Nugalėjęs senus savo priešininkus, valdovas pats lieka įveiktas gražiosios Piastų palikuonės – kunigaikštytės Onos. Lietuviškame tekste gana nuosekliai laikomasi originalo, tik vietomis paryškinami kai kurie akcentai. Kūrinio pabaigoje pats vertėjas kreipiasi į skaitytoją, nusakydamas savo darbo intencijas:

[3] Sprindytė 1997, 25.

Broliai mano lietuviai, jei ši pasakėlė
Širdyse jūsų meilę tėvynės pakėlė, –
Taigi meldžiu, skaitykit – daugiaus parašysiu;
Tik Lietuvą mylėkit – širdingai prašysiu.[4]

[4] Toliau Armino eilėraščiai cit. iš: Arminas-Trupinėlis 1970.

Palyginti sklandžia, vaizdinga kalba vertime kuriamas literatūrinis portretas:

Lietuvius veda narsingas Traidenas,
Aprėdyts dailiai ir suvis nesenas.
– –
Liemuo jo laibas – pažym tuo vaikiną:
Aukštas kaupokas jo galvą dabina,
Plunksnos ant viršaus kaupoko styrėjo
Ir dailiai sklaidės ant pečių nuog vėjo;

Apdegęs veidas, sveikas ir raudonas,
Bet susiraukęs, matyt, pikts valdonas;
Juodoms akims kada dirstels tyčia,
Tartum kad žmogų nor perdurt vilyčia.
O kad pažiūri į mergelę jauną,
Jos širdį minkštą kaip gaute pagauna.

Dinamiški susirėmimų, kautynių vaizdai metonimiškai sureikšminami: „Pilėje buvo jau viskas lietuvio", „Rasi, kad smarki atėjo Lietuva", „Po pirmą taurę išgėrė Lietuva / Už savo brolius, kurie kovoj žuvo".

Vertimo pabaigoje pažadėjęs parašyti daugiau kūrinių, žadinančių Tėvynės meilės jausmus, Arminas ieškojo tokių, kurie keltų tautinę savigarbą. Kaip ir daugelį XIX amžiuje, jį žavėjo A. Mickevičiaus poezija. *Aušros* leidėjai laišku dėkoja poetui už atsiųstą baladę „Trys Budriai". Net ir parašęs nemažai kitokio pobūdžio kūrinių, Arminas liko ištikimas romantinei, tada imperijoje uždraustai A. Mickevičiaus kūrybai – vertė poemą *Gražina*. Išversti spėjo nedaug. 1907 m. Armino raštų leidėjai pažymi, jog poetas „šias eilutes rašė sirgdamas prieš mirtį". Romantinių kūrinių vertimai reikalavo grakštesnio žodžio, poetiškesnio vaizdo, emocingesnio pasakojimo.

Atrodo, labai brangus mokytojui Arminui buvo L. Kondratowicziaus poemos *Kaimo mokslinyčia* vertimas. Kūrinys jį iš karto patraukė – drauge su savo bičiuliu P. Kriaučiūnu žavėjosi šviesiu, dvasią keliančiu poemos idealizmu. Arminas sako vertimą pritaikąs lietuviams. Iš tiesų, jame ne tik pakeistas veiksmo laikas (tarsi norima įvykius priartinti prie neramios amžiaus pabaigos), bet ir paryškinama švietimo, inteligentijos pareigos savam kraštui idėja, reiškiama įprastomis krikščioniškosios kultūros alegorijomis („Sėklą šviesybės širdyj pasėkie", sėkla, „pasėta į dirvą gerą <...> laimingai dera"). Švietėjiškasis, patriotinis poemos patosas jaudino – neatsitiktinai ji kartu su Maironio eilėmis buvo deklamuojama 1903 m. Marijampolėje minint *Aušros* jubiliejų.[1]

[1] Arminas-Trupinėlis 1970, 12.

Pedagogines ir švietėjiškąsias Armino intencijas geriausiai parodo jo pasakėčios. *Aušroje* šis žanras buvo mėgstamas. Alegorijų kalba atrodė patogi visuomeninėms, moralinėms idėjoms reikšti. Be to, pasakėčių artumas folklorui užtikrino plataus skaitytojų rato palankumą. Arminas parašė 14 šio žanro kūrinėlių. Jų siužetai nėra originalūs – tai lenkų poetų I. Krasickio, A. Goreckio, rusų – I. Krylovo, A. Izmailovo sekimai, laisvi vertimai, dažnai net nenurodant originalo autoriaus. Arminas rašė Ezopo („Gudrus šuo"), J. de La Fontaine'o („Vilkas ir piemuo") pasakėčių siužetais, pasiekusiais jį per tarpininkus. Tačiau lietuvis pasakėtininkas kūrė savitą variantą – turiniu ir forma lietuvišką pasakėčią. Lygindami I. Krylovo ir Armino pasakėčias, tyrinėtojai pastebi skirtingą jų metrą, įvairuojančius rimavimo būdus, nevienodą šnekamosios kalbos įtaką.[2]

[2] Sideravičius 1971, 191.

Geriausių pasakėčių eiliavimas sklandus, daugiausia silabinis, bet bandoma taikyti ir dviskiemenį (chorėją) ar triskiemenį (amfibrachį) silabotoninės eilėdaros metrą. Taip išvengiama monotonijos, laisviau reiškiama mintis, atsiranda prasmingos pauzės:

Lapė liūtą kaip sutiko,
Vos iš baimės gyva liko:
Baisiai dreba, visa kruta,
Bėga slėpties kaip tik drūta.
Antrą kartą jau jai liūtas
Neišrodė taipo drūtas.

„Lapė ir liūtas"

Pavykusios tos pasakėčios, kurių pasakojimas paprastas ir nuoseklus, moralas trumpas, aiškus, primenąs patarles, kuriose labiau priartėjama prie šnekamosios kalbos intonacijų. Tokia yra ilgą laiką mokyklinėse chrestomatijose išlikusi pasakėčia „Arkliai". Jos populiarumą lėmė vaizduojama situacija, valstietiškos aplinkos natūralumas, žodžio taupumas, stiliaus lakoniškumas.

Įprasta buitinė situacija pasakėčioje teikia galimybę platesniems moraliniams apibendrinimams. Per kaimą eina du keleiviai, ir juos užpuola šunys („Keleiviai ir šunys"). Ramus pasakojimas paįvairinamas keliaujančiųjų dialogu ir baigiamuoju grakščiu patiesvertėjo moralu:

Žmogeli! Jei tavo yr sąžinė gryna,
Nepaisyk, kad šlovę tau plėšo kaimynai,
Teisingu keliu eik – žinokie, jog paikas,
Nors loja – nustoja, kaip pereina laikas.

Toks griežtas moralas atsirado prisiminus konkretų įvykį, minimą pasakėčios prieraše: „Dainius paveda tą pasaką p. Zero, kuris buvo užsipuolęs „Aušrą" ir lietuvius."

Armino pasakėčioms būdinga liaudiška žaismė („Zuikis ant medžioklės", „Sugėdinta lapė"), švelni ironija („Varna ir lapė"), adresato artumas (kreipiniai *vaike, žmogeli, mielas vaike*).

Originalių eilėraščių, kurie atskleistų poeto dvasios pasaulį, Arminas parašė nedaug. Tai eiliavimas „Į savo moterį Sopiją", taip pat „Dieve mano, Dieve brangus, svieto sutvertojau!" Gana asmeniškas eilėraštis neužsisklendžia tik privačioje plotmėje. Bičiulių, artimųjų ilgesys virsta nerimu dėl Tėvynės, noru toliau darbuotis savo krašto žmonėms. Nuoširdi bičiulystė reiškiama P. Kriaučiūnui skirtame eilėraštyje „Bičiuli mano brangus!" Antrajame Armino raštų leidime (1907) prie šio eilėraščio pateikiamas toks prierašas: „Įžanga į rašytų eilių knygutę, pavestą draugui Petrui Kriaučiūnui 1884 m. 24 gruodžio".

Arminui poezija buvo būdas aktyviai dalyvauti tautos gyvenime ir likime. Jis suprato savo poetinių galimybių ribotumą. Eilėraštį P. Kriaučiūnui baigė kukliai pastebėdamas: „Trupinėlis argi gal ką tau daugiaus duoti?" Iš gausaus aušrininkų būrio Armino poezija išsiskyrė sklandžiu eiliavimu, geru kalbos jausmu, natūralia fraze, paprastu žodžiu. Arminas buvo integrali asmenybė, gebėjusi sieti individualų likimą su visuomeniniais, tautiniais interesais. Trumpą Armino gyvenimą, V. Mykolaičio-Putino nuomone, lėmė trys dalykai – „karšta tėvynės meilė, noras dirbti tautinį kultūrinį darbą ir uolus religingumas".[1]

[1] Mykolaitis-Putinas 1936, 1:137.

Stanislovas Dagilis (1843–1915)

BIOGRAFIJA: *Aušra* jungė įvairių ideologinių nuostatų, skirtingo išsilavinimo žmones. Savita vieta tarp jos bendradarbių priklauso S. Dagiliui – protestantiškosios kultūros atstovui, filologui profesionalui. Jautriai poeto aušrininko gyvenimą apžvelgęs J. Tumas-Vaižgantas itin akcentuoja jo religinių pažiūrų nuoseklumą ir svarbą Lietuvos evangelikų-reformatų bendruomenei.[2]

[2] Tumas 1924[a], 195–243.

Stanislovas Dagilis gimė 1843 m. kovo 5(17) d. Mažutiškių kaime, netoli Parovėjos (dab. Biržų raj.), valstiečių evangelikų reformatų šeimoje. Sunku buvo gabiam jaunuoliui atsiplėšti nuo žemės darbų ir prasimušti į mokslus. Baigęs Biržuose pradžios mokyklą,

iki 18 metų jis dirba tėvų ūkyje ir tik vėliau parapijos superintendento pasiunčiamas į Kėdainius mokytis vargonuoti. Čia, savarankiškai pasirengęs, įstoja į 3-ią gimnazijos klasę. Tačiau po 1863 m. sukilimo Kėdainių gimnazija uždaroma, ir Dagilis drauge su kitais bendramoksliais vyksta į reformatų išlaikomą Slucko gimnaziją. Ją sėkmingai baigęs, pasirenka Lietuvoje nepopuliarias filologijos studijas – gavęs valdžios stipendiją, įstoja į Peterburgo istorijos ir filologijos institutą. Studijų pasirinkimą lemia nuo pat vaikystės pasireiškusi meilė knygai, literatūriniai gabumai, gauta finansinė parama, už kurią tenka atidirbti svetimame krašte – 1873 m. jaunas absolventas paskiriamas į Sumų (Charkovo gub.) gimnaziją dėstyti senųjų kalbų. Dvidešimt vienerius metus Dagilis gyvena toli nuo Lietuvos, nuolatos jos ilgėdamasis. Jo neparemia bičiulių ir bendraminčių kolegų aplinka, buvusi tokia svarbi Lietuvoje gyvenusiems mokytojams P. Kriaučiūnui, P. Arminui-Trupinėliui ir kt. Kodėl taip ilgai gyventa svetur, sunku atsakyti. Galbūt norėta užsitarnauti pensiją, kad būtų iš ko gyventi vienišam senatvėje. Tačiau bendrumo su savu kraštu jausmas ir tolimoje Ukrainoje Dagilio neapleido. Jis sekė visuomeninį ir kultūrinį Lietuvos gyvenimą, bendradarbiavo Lietuvių literatūros draugijos Tilžėje leidžiamame žurnale – siuntė tėviškėje surinktą tautosaką, o pradėjus eiti *Aušrai* – joje išspausdino du gana brandžius straipsnius. Toli nuo Tėvynės buvo parengtas ir dviejų dalių poeto rinkinys *Lietuviškas šiupinys*, kuriam neatsitiktinai parinktas ilgesingas moto:

> Nameliai mano brangūs!
> Man visur patogu,
> Bet niekur nėr tiek laimės,
> Kaip po jūsų stogu.[1]

[1] Dagilio eilėraščiai cit. iš: Dagilis 1973.

Svetur nenutautęs, nesukūręs šeimos, Dagilis grįžo namo į Biržus ir gyveno iš kuklios pensijos. Metai Tėvynėje buvo skirti intensyviai visuomeninei veiklai, labdarai, evangelikų reformatų bendruomenės telkimui. Dagilis perredagavo jų giesmyną *Knyga nobažnystės*. Tai buvo nelengvas ir atsakingas darbas, pareikalavęs daug laiko ir pastangų. Jį vertindamas, Dagilis rašė: „Nė kiek neabejojame, didžioji skaitytojų dalis nebus patenkinta naujais įvedimais ir pertaisymais, ypač seneliai, kuriems sunku kas nors pamesti, prie ko nuo mažų dienų buvo pripratę, o mirčiai jau į duris dūzgenant nebėra nei laiko, nei noro ko nauja besimokyti. Bet stipriai tikime, jog neperdaug atsiras tokių tėvų, kurie dėlei asmeninės savo naudos panorėtų sulaikyti savo vaikelius nuo žengimo pirmyn mokslo rodomu keliu."[2] Konservatyvioji evangelikų reformatų bendruomenės dalis sunkiai priėmė lotynišką raidyną, suliteratūrintą, apvalytą nuo svetimybių kalbą. Inteligento mąstysena reikalavo naujos, modernesnės ir taisyklingesnės raiškos. Tolerantiškas katalikų dvasininkas J. Tumas-Vaižgantas pagarbiai įvertino Dagilio atliktą darbą: „Už tą vieną bažnytinę „reformą" Lietuvos reformatai turėjo pareigą pastatyti St. Dagiliui mažutėlį paminklėlį tikybiniame savo centre – Biržyse. Ir Lietuvos visuomenei vien džiaugsmas, kad ta jos mažuma susilaukė pažangos bažnytinėje kalboje, kuri nebesarmata pavartoti, girdint Lietuvos inteligentijai. O suartinimas dviejų literatūrų ar tai ne valstybinis darbas?"[3] Taip vertinamas reformatoriškasis Dagilio pėdsakas tautinio atgimimo sąjūdyje, kuriame Biržų poetas tuo metu buvo ryškiausias savojo krašto reprezentantas, materialiai rėmęs netrukus į lietuvių literatūrą ateisiantį savo kraštietį, tada dar gimnazistą Julių Janonį.

[2] Cit. iš: Tumas 1924[a], 212.

[3] Ibid., 214.

Sunkios buvo Dagilio senatvės dienos. Apkurtęs, mažai su kuo galįs bendrauti, taip ir nesuradęs tinkamos intelektualinės draugijos, Biržuose jis jautėsi vienišas. Prisidėjo dar karo atneštos negandos. 1915 m. lapkričio 19 d. poetas mirė, patyręs stiprų sukrėtimą netoli namų sprogus vokiečių bomboms. Bičiuliai jį palaidojo Pelaniškių kapinėse. Vėliau dėkingas giminaitis Martynas Yčas (ne vieną Yčų Dagilis šelpė, leido į mokslus) netoli jo namų Biržuose pastatė kuklų paminklą, kurio įspūdingą atidengimo ceremonialą *Vaire* (1923, Nr. 1) aprašė J. Tumas-Vaižgantas.

XIX a. pabaigoje individualėjimo procesas paliečia ir iškilesnius lietuviškosios kultūros asmenis. Dagilis čia galėtų būti vienas ryškesnių pavyzdžių. J. Tumas-Vaižgantas išskiria tris šios savitos, inteligentiškos asmenybės klodus: gamtinį, religinį, patriotinį. Jų apraiškas rasime poeto kūryboje. „Savo individualumu jis buvo aukštesnis už visus ir viską; jam buvo savas vidaus kosmosas, kurio jam sočiai pakako ir svetur, kai buvo vienas, ir namie – vėl vienas savųjų būryje, nes buvo kurčias."[1] Savita buvo ir šios individualios natūros kultūrinė bei poetinė raiška.

[1] Tumas 1924[a], 198.

FILOLOGINIAI RAŠTAI. Dagilis spaudoje pradėjo reikštis nuo 1880 m.[2] Pirmieji straipsniai pasirodė rusiškuose leidiniuose. Jų tikslas buvo supažindinti su lietuvių papročiais, tautosaka. 1884 m. *Aušroje* (Nr. 1) publikuojamas pirmas rimtesnis Dagilio filologinis straipsnis „Kada imta spausdinti lietuviškas knygas ir ar stabmeldžiai lietuviai turėjo supratimą apie raštą". Atrodo, jog tai pirmoji sumanytų literatūros istorijos tyrinėjimų dalis (A), tačiau straipsnio pabaigoje autorius nežada tęsinio. Filologo kultūrą ir gerą tyrinėtojo pasirengimą rodo tai, jog Dagilis remiasi pirminiais ir antriniais šaltiniais, pateikia drąsių hipotezių. Iš straipsnio matyti, jog tuo metu buvo tebeieškoma senameldiško lietuvių rašto – runų. Savo hipotezes Dagilis grindžia remdamasis populiariais autoriais – T. Narbutu, T. Wolańskiu. Senųjų lietuviškų įrašų Dagilis ieško ant pinigų, amuletų, karo vėliavų; primena seną laiko skaičiavimą ir žymėjimą. Straipsnyje romantiškai traktuojamas senameldiškojo rašto likimas – senieji įrašai buvę išnaikinti krikščionybės skleidėjų. Mąstydamas plačiau, Dagilis ikikrikščioniškąją Lietuvą mato Europos kultūros kontekste: sudėtinga religinė struktūra, senameldiškasis monoteizmas, tikėjimas sielos nemirtingumu, kalbos turtingumas (rodąs, jog ji buvo plačiai vartojama įvairiose srityse), – visa tai ikikrikščioniškąją lietuvių kultūrą daro panašią į kitų Europos tautų kultūrą. Taigi Dagilis nesitenkina vien kalbos problemomis – jis nori iškelti senameldiškąją lietuvių kultūrą kaip tautos autentiškumo garantą. Tokiu požiūriu Dagilis labiausiai priartėja prie J. Basanavičiaus ir jo pasekėjų. Tačiau straipsnis baigiamas pragmatiškai – nurodoma būtinybė parašyti gramatiką gimtąja kalba. Tad straipsnio intencija tarsi dvejopa: norima reabilituoti senąją kultūrą ir kartu bandoma parodyti, jog vien pakilios adoracijos nepakanka, siekiama pozityvistinių tikslų. Ne veltui šį Dagilio straipsnį J. Tumas-Vaižgantas laikė pačia moksliškiausia *Aušros* publikacija[3], tam pritarė ir V. Mykolaitis-Putinas.[4]

[2] Išsamią jo raštų bibliografiją žr.: Tumas 1924[a], 206–208.

[3] Tumas 1924[a], 206.

[4] Mykolaitis-Putinas 1936, 1:136.

Filologinius Dagilio interesus dar labiau atskleidžia kita jo publikacija *Aušroje* (1886, Nr. 1) – „Keli žodžiai apie poeziją abelnai, o ypačiai apie sudėjimą eilių". Tai teorinio pobūdžio samprotavimas apie literatūros rūšių skirtingumą, poezijos prigimtį. Straipsnis liko nebaigtas – norėta, kaip rodo jo pavadinimas, dar aptarti eiliavimo taisykles. Išspausdintoje bendresnio pobūdžio dalyje, nusakydamas esmingiausius poezijos požymius, Dagilis ją gretina su proza. Jis aptaria pagrindinį šių dviejų literatūros rūšių skirtumą, kylantį iš nevienodo jų santykio su vaizduojamąja tikrove. Straipsnyje

pateikiama tradicinė poezijos samprata, suformuota klasikinės filologinės mokyklos, remiančiosi aristoteliškąja tradicija. Apgalvota rašinio struktūra: nuo bendresnių dalykų einama prie konkretesnių, aiškiai formuluojamos tezės, skirstomi argumentai, pateikiamos lakoniškos išvados.[1]

1 Plačiau žr. šią kn., 217–218.

POEZIJA. Dagilio poezija – tai mokyto literato kūryba. Autorius išmano eiliavimo taisykles, geba rašyti sklandžia kalba. Jam labiausiai rūpi pragmatiškieji tikslai – noras gausinti literatūrą lietuvių kalba. Dagilio intencijos primena kitų švietėjiškai nusiteikusių Aušros inteligentų, visų pirma jo kolegos P. Armino-Trupinėlio, pastangas aprūpinti lietuviškąją visuomenę tinkamais skaitiniais. Savo kūrybos tikslus Dagilis išdėsto eilėraščių rinkinio *Lietuviškas šiupinys* įžanginiame eilėraštyje „Skaitytojui":

Užtaigi nepaniekyk, jei prastas dagilis,
Paukštelis ne miškinis, bebalsis, besylis,
Geisdams naudos tautiečiams, gimtinėj kalboje
Svetimų giesmininkų giesmes atkartoja
Ne lakštingėlės balsu. Ir tokia giesmelė
Galės naudos atnešti nors menką dalelę:
Ji akių nepravirkys, širdies nesujudys,
Tegul spiegiančiu balsu lakštingėlę budys.

Toks kuklumas tapo savotiška mada. Panašiai pilko vieversėlio įvaizdžiu buvo prisidengs Margalis, savo misiją lyginęs ir su lakštingalos giesme (eilėraščių rink. *Volungė ir vieversėlis*). *Aušros* poetai savo kūrybos paskirtimi laikė paruošti dirvą tikriems talentams.

Dagilis – aušrininkas, kurio eilėraščiai nebuvo laikraštyje spausdinami. Tačiau savo straipsniais, idėjinėmis nuostatomis, romantinių kūrinių vertimais jis prisišlieja prie *Aušros* poetų, atstovaudamas pozityviau nusiteikusiems inteligentams, tokiems kaip P. Kriaučiūnas, P. Arminas-Trupinėlis, J. Anziulaitis-Kalnėnas.

Poetinę kūrybą Dagilis išleido keturiomis knygelėmis. 1884 m. Tilžėje pasirodė jo rinkinio *Lietuviškas šiupinys, iš svetimų skanskonių ant naudos broliams Lietuviams pataisytas* pirmoji dalis. Joje buvo išspausdintas L. Kondratowicziaus poemos *Bajoras Jonas Demborugas* pradžios vertimas, pavadintas „Lietuva", bei šio poeto satyros „Epitafija dvarponiui" laisvas perdirbinys „Parašas ant kryžiaus", A. Mickevičiaus baladės „Trys Budriai", M. Lermontovo eilėraščio „Trys palmės" vertimai, laisvas sekimas populiariu siužetu „Senelis ir smertis". 1891 m. išleista antroji rinkinio dalis, kurią sudarė A. Mickevičiaus poemos *Konradas Valenrodas* vertimų fragmentai. Po kelerių metų Dagilis panašiu pavadinimu (*Lietuviškas šiupinys, iš svetimų skanskonių brolių lietuvių naudai pataisytas*) išleido papildytą savo rinkinį: 1906 m. pirmąją, 1910 m. – antrąją dalį. Jame sudėti nauji A. Puškino, G. Deržavino, I. Nikitino, A. Kolcovo kūrinių vertimai, išverstas visas *Konradas Valenrodas*. Be to, rinkinys papildytas naujais originaliais kūriniais. Keletas Dagilio kūrinėlių buvo išspausdinta laikraštyje *Pasiuntinys* ir *Biržų kalendoriuje*.

Dagilio poezijos pasaulis daiktiškas, apčiuopiamas. Poetui būdingas stiprus realybės jausmas. Jam geriausiai pavyksta ir tie vertimai, kuriuose aiškus, tikroviškas išorinio pasaulio piešinys. Kaimo vaikui suprantamas ir brangus gamtos pasaulis, kuriam įvairovę teikia metų laikų kaita. A. Puškino *Eugenijaus Onegino* fragmentai pavadinami „Pavasaris", „Ruduo", „Žiema". Vertėjas geba parinkti vaizdžias, apčiuopiamas detales,

kurti poetišką, bet natūralumo neprarandančią meninę realybę: „Po miglą nardėsi laukai", „Jau šaltis tvorą pyškyt ima, / Šerkšnais sidabrina laukus", „Aplietos vyšnios sidabru", „Miškų nuogystė vis aiškiaus / Pūkuotais pumpurais dabinas". Vertime paryškinamos buitinės detalės: „Žąsis gi leteną raudoną / Ištiesdama į upę brist / Mėgina atsargiai įkrist", „Žiema... Linksmai vikrus seniukas / Roges jau girgždina keliu, / Nušalęs bėga jo bėriukas / Mažu, bet tankiu žingsneliu". Vertimuose keliamos socialinės problemos (Nikitino eilėraščio vertimas „Ant degėsių"), moralizuojama, atskleidžiamos valstiečių ydos (A. Kolcovo eilėraščio vertimas, pavadintas „Tinginys").

Originalių Dagilio kūrinių poetinė erdvė taip pat yra kaimo gamta, valstiečio buitis. Kartais žemdirbio gyvenimas autoriui kelia idilišką nuotaiką, sentimentalų graudulį („Artojas"). Kaimo žmonių gyvenimas plačiausiai pavaizduotas eiliuotame pasakojime „Joninės Parovėjos karčemoje". Tai žaismingas, šmaikštus kūrinys, savotiškas liaudiškų humoristinių K. Binkio poemėlių prototipas. V. Mykolaičiui-Putinui „Joninės" gyvai primena K. Aleknavičiaus „Veselijas". Iš to kylanti ir „Joninių" reikšmė literatūros istorijai: jose – atgaivinta ir pratęsta eiliuoto liaudiško feljetono tradicija.[1]

[1] Mykolaitis-Putinas 1936, 1:137.

„Joninėmis" Dagilis tarsi grįžta į savo jaunystę, kada pats lankydavosi garsioje Parovėjos karčemoje, ten grieždavo jaunimo pasilinksminimuose. Galbūt todėl toks autentiškas atrodo poemėlės pasakojimas. Jis skyla į dvi dalis: pirmoje dalyje Parovėjos apylinkių jaunimas švenčia Jonines, linksminasi, pasirodo svarbesni personažai; antroje dalyje vaizduojami linksmybių padariniai – riedantys į Parovėją vestuvininkų vežimai. Tokia įvykių seka sukelia šelmišką šypseną. Ir nors autorius pabaigoje bando moralizuoti, jo pamokymai lengvi ir žaismingi. Iš viso kūrinio žvelgia į mus geraširdis, atlaidus, linksmai nusiteikęs pasakotojas. Poemėlei būdingi folklorinio komizmo elementai. Pasakojama gyvai, dinamiškai, natūraliai, kartais įtaigiai hiperbolizuojama:

Tuoj visi keliai užtvino,
Tuoj per laukus ir beržynus,
Kas kur tiesų kelią žino,
Kaip prieš lietų skruzdėlynas,
Bėga pėsti, joja raiti,
Šuoliais grūdasi važiuoti,
Kits per kitą visi greiti,
Nieks nenori pasiduoti.

Tautosakiška hiperbolė tampa vienu pagrindinių juoko šaltinių. Ji kuria komišką situaciją:

Žemė dreba, viesuls kėlęs
Suka tirštą dulkių ratą,
Žaibus meta kibirkštėlės
Iš po kaustytų čebatų.

Antroje poemėlės dalyje parodoma, jog „ne prieš gerą" buvo toks šėlimas. Šmaikštus, vietomis paįvairintas šnekamosios kalbos intonacijomis bei frazėmis („kad jie kiaurai", „kur tu baloj") poemėlės stilius. Tikroviškumo įspūdį didina su meile išvardyti biržietiški kaimų pavadinimai, dažnai vartojami metonimiškai, taip pat jaunimo vardai, pavardės tarmiškomis priesagomis. Autorius, gimtosiose apylinkėse rinkęs tautosaką, vengia autentiškų dainų citatų. Pasakojimą paįvairinanti stilizacija „Patogios ir mielos

Lietuvos mergytės" savo naiviu požiūriu, sentimentaliu moralumu dera prie šmaikštaus konteksto, subtili užuomina apie vedybas sieja abi poemėlės dalis:

Laimingas vyras,
Kurs tokią gaus žmoną,
Tokia palengvys
Jo vargingą stoną.

Nuoseklų pasakojimą paįvairina grakštūs ir žaismingi autoriaus pamąstymai apie bėgantį laiką, meilės galybę. Kūrinėlis vieningas savo nuotaika, stilistika bei kompozicija. Pradėjęs A. Mickevičiaus „Ponios Tvardovskos" sekimu, vėliau autorius kūrė savarankišką pasakojimą, į praėjusį jaunystės laiką žvelgdamas ne lyriko, o epiko žvilgsniu.

Kai kuriuose Dagilio kūriniuose, nutolstančiuose nuo daiktiškojo pasaulio ir bandančiuose svarstyti abstraktesnius klausimus („Šviesos" – lenkų poeto A. Asnyko sekimas, „Gyvenimo jūra" – Vaižganto teigimu, lenkiško kūrinio sekimas), atsiskleidžia XIX a. būdinga „pozityvistinė erudicija" (S. Šalkauskio terminas[1]). Tokiu atveju eilėraštis nevirsta gilesne kontempliacija arba estetiškai įprasminta subjektyvaus pasaulio atvertimi. Kai kuriems eilėraščiams būdingas atviras religinis moralizavimas („Čiūčia liūlia varguolėlį"). Universalios krikščioniškosios idėjos reiškiamos Dagilio išverstuose M. Lermontovo eilėraščiuose „Angelas" ir „Trys palmės". Dėmesys tokiems romantiniams, gilaus filosofinio prasmingumo tekstams rodo, jog inteligentinė XIX a. pabaigos lietuvių poeto mąstysena netilpo tik gamtos, valstietiškų rūpesčių ir darbų rate. Senųjų kalbų mokytojas savo rinkinyje spausdina eilėraštį „Įveiktuvės" (su paantrašte: „Pagal F. Šilerį ir V. Žukovskį"). Homero Trojos žlugimas, jos gynėjų lemtis čia papasakota pasitelkiant savo apsiskaitymą.

[1] *Raštai* 1990, 1:317.

Arčiausiai romantinių *Aušros* nuostatų Dagilis priartėjo A. Mickevičiaus ir L. Kondratowicziaus kūrinių vertimais. Jo pasirinkti versti tekstai – L. Kondratowicziaus poemos *Bajoras Jonas Demborugas* pradžia, A. Mickevičiaus *Pono Tado* fragmentas – turi stiprų emocinį patriotinį poveikį. Didžiausias Dagilio nuopelnas, be abejo, – A. Mickevičiaus viso *Konrado Valenrodo* vertimas. J. Tumas-Vaižgantas pabrėžė to vertimo auklėjamąją reikšmę: „Pedagogai turi galų gale pastebėti šitą leidinį ir dešimtį tūkstančių jo atmušti auklėjamajai jaunuomenei."[2] Neatsitiktinai mokytojo vertimai siejami su pedagoginiais tikslais. Juose visų pirma akcentuojama sakralizuota Tėvynės meilė. Iškilmingomis invokacijomis prasideda ne vienas XIX a. pabaigos patriotinis eilėraštis. Dagilio vertimų kreipiniai emocingi, pilni pagarbios adoracijos. Kondratowicziaus poemos fragmento vertimas pradedamas elegiškomis intonacijomis ir originaliu vertėjo palyginimu:

[2] Vaižgantas 1929[b], 12:102.

Žemė mano gimtinė, Lietuva šventoji,
Baltu smėliu ir smulkia žole apdengtoji!
Nemeilingas iš tolo tavo veido būdas,
Tu kaip beržas ant kapo, skurdi ir nuliūdus.[3]

[3] *Lietuvių poezija, XIX amžius* 1955, 426.

Garsioji A. Mickevičiaus *Pono Tado* invokacija vertime įgauna labiau apibendrintą prasmę: „Lietuva mūs tėvyne!". Pavartojęs daugiskaitą („mūs", o ne „mano"), poetas akcentuoja ne individualų lyrinį santykį, o tautinio bendrumo jausmą.

Tačiau ir romantinių kūrinių vertimuose Dagiliui geriausiai pavykusios tos vietos, kur plėtojamas nuoseklus epinis pasakojimas, panyrama į gamtos pasaulį. Palyginti lais-

vai išversti *Konrado Valenrodo* gamtovaizdžiai – daug pridedama, papildoma originaliomis valstietiškomis detalėmis:

Tik vainikuota apynio šakelė,
Patraukta Prūsų žilvičio gražybe,
Be jokios baimės pratiesia rankelę
Ir, persiritus per srovės gilybę,
Žolių viršūnėms ir šakoms karklyno
Savo mieliausį karštai apkabina.
Tik po senovei lakštingėlės Kauno
Dar Prūsuos savo seseres aplanko;
Liuosos ir linksmios, ant medelio jauno,
Meilia vėjelio linguojamos ranka,
Skardina giesme lietuviška gojus
Ir pavergtuosius linksmina artojus.[1]

[1] Dagilis 1973, 83.

Mokytojas filologas gerai įvaldė eiliavimo techniką. Pasak Vytauto Vanago, jam „pakluso tiek silabinė, tiek silabinė toninė, tiek hegzametrinė eilutė. Atrodo, jis labiau mėgo chorėjus ir jambus, tačiau sėkmingai rašė ilgomis silabinėmis eilutėmis."[2] Taigi Dagilis, kaip ir kai kurie kiti XIX a. pabaigos lietuvių poetai, ne tik tęsė silabinės eilėdaros tradiciją, bet ir padėjo įtvirtinti naują – silabotoninę eilėdarą.

[2] Ibid., 15.

Liudvika Malinauskaitė-Eglė (1864–1928)

BIOGRAFIJA. Liudvika (toks vardas pateikiamas šeimos dokumentuose) Malinauskaitė, pasirašinėjusi Eglės (Aglės), Šarkos, Starkos, Lietuvaitės, Lietuvės, Pušės slapyvardžiais, – vienintelė moteris, priklausiusi *Aušros* poetų bendruomenei. Tai ypatingo likimo moteris, viena pirmųjų XIX amžiuje išsiveržusi iš uždaro patriarchalinio šeimos rato į platesnę visuomenės veiklą, kultūros erdvę. Turtingą jos biografiją, remdamasi šeimos archyvo duomenimis, giminaičių ir amžininkų prisiminimais, parašė V. Daugirdaitė-Sruogienė.[3]

Liudvika Malinauskaitė gimė 1864 m. vasario 14 d. Ručinių kaime, Vaškų valsčiuje (dab. Pakruojo raj.), bajorų šeimoje. Nuo vaikystės ją supo tipiška nedidelio Lietuvos dvarelio aplinka: erdvus medinis namas, į jį vedanti liepų alėja, sodas, tvenkinys, svetainėje kabantys šeimos portretai, bajoriškos Malinauskų giminės herbas „ślepowron" (aklas varnas). Veikli, energinga ir sumani Karolina Malinauskienė rūpinosi savo vaikų auklėjimu bei lavinimu. Buvo pasamdyti namų mokytojai, o kai vyriausiajai Liudai suėjo 10 metų, tėvai ją išsiuntė į Biržų evangelikų reformatų mokyklą, nors šeima buvo katalikiška. Čia mokytasi neilgai. Staiga mirė motina, o po kelerių metų ir tėvas – šeši Malinauskų vaikai pasiliko našlaičiai. Liudvika tapo jaunesniųjų brolių ir seserų globėja. Mokslo metu šeima kartu su apylinkės dvarininkų pasamdyta lenke globėja gyveno Mintaujoje. Taip susiklosčiusios gyvenimo sąlygos, atsakomybė už šeimą stiprino būsimosios Eglės savarankiškumą, grūdino charakterį. Altruistiškas noras padėti artimiesiems sukliudė siekti gilesnio išsilavinimo. Liudai tik truputį teko pasimokyti Mintaujos gimnazijoje, kurią lankė jaunesnieji vaikai. Ji lavinosi savarankiškai, daug skaitė, anksti susidomėjo platesniais klausimais, lietuviška veikla. Nuo vaikystės jos aplinka buvo lenkakalbė, nors tėvai, J. Tumo-Vaižganto teigimu, „dailiai" mokėjo lietuviškai. Sunku pasakyti, kas turėjo lemiamos įtakos Malinauskaitės tautiniam apsisprendimui. Iš motinos

[3] Daugirdaitė-Sruogienė 1985.

paveldėjusi energingą, nepriklausomą būdą, paveikta romantinės literatūros bei patriotiškai nusiteikusios lietuvių inteligentijos, Liuda ėjo savu keliu. Ji „virto lietuve, nors kiti šeimos nariai (gal kiek išskyrus Bronislovą) mėgo lenkiškumą..."[1]

[1] Šliūpas 1977, 375.

Mintaujoje susibūrė nemažai lietuvių moksleivių. Vėliau Eglė *Aušrai* (1884, Nr. 4) rašys, jog 1883–1884 mokslo metais buvo apie „300 lietuvaičių, einančių į mokslus vien Jelgavos mieste". Malinauskaitė dalyvavo slapto patriotiškai nusiteikusių moksleivių ratelio veikloje. Čia ji sutiko būsimąjį savo vyrą Joną Šliūpą. Tolesnis Malinauskaitės gyvenimas bus susietas su žymiojo aušrininko likimu. Pati būdama visuomenininkė, laisvesnio ir modernesnio mąstymo, ji pajėgs suvokti vyro veiklos prasmingumą. Aušrininkų biografijose tai buvo nedažnas reiškinys. Kai kurie jų (A. Vištelis, J. Andziulaitis) vedė kitatautes, priešiškas arba abejingas lietuvių kultūrai; M. Davainio-Silvestraičio žmona, Liudvikos Malinauskaitės sesuo, nesuprato lietuviškųjų savo vyro aspiracijų; S. Dagilis, jaunystę praleidęs toli nuo Lietuvos, liko vienišas. Inteligentiškieji aušrininkai susidūrė su rimta kliūtimi: lietuvaitės buvo arba menkai apsišvietusios, arba lenkomaniškai nusiteikusios. Aišku, būta ir kitokių atvejų – tai rodo P. Armino-Trupinėlio biografija. Malinauskaitė bene ryškiausiai įkūnija lietuvę inteligentę, kokią norėjo matyti ūkininkai ir varpininkai, ragindami šviesti moterį, stiprinti jos tautinį sąmoningumą. Eglė, anot J. Tumo-Vaižganto, „iš karto įsimylėjusi Joną, nepabijojo nei jo lietuviškumo, nei radikalumo, nei absoliučio neturto; važiavo į jį ir visus vargus kantriai kėlė drauge, o pasidavusi vyro įtakai, ir pati kibo į lietuvių literatūrą <...>".[2]

[2] Tumas 1924[a], 61.

Malinauskaitė buvo viena pirmųjų savo meto moterų, ėmusių aktyviai bendradarbiauti spaudoje. Ją jaudino inteligentės moters Lietuvoje problema, kurią svarstė savo straipsnyje „Trumpa pažvalga, kodėl mūsų lietuviams vargu yra gauti pačias lietuves". Jame autorė mąsto ne sentimentalių romanų, o laisvų pozityvistinių idėjų veikiama. Ji kalba apie būtinybę apšviesti, lavinti Lietuvos mergaites, kad jos būtų vertos savo išsimokslinusių vyrų ir šie nesižvalgytų žmonų svetur.

Publicistę Eglę jaudina socialiniai, moraliniai, dvasiniai visuomenės klausimai. Gyva, išraiškinga kalba parašytame straipsnyje „Skobi putra iš gyvenimo lietuvininkų" (*Aušra*, 1885, Nr. 1) jauna autorė nerimauja dėl beteisės moterų padėties valstiečių šeimoje, dėl kaimo žmonių tamsumo, jausmų primityvumo, dėl samdytų darbininkų skurdo, nežmoniško dvarininkų elgesio su paprastais kaimiečiais, netinkamai atliekamų bažnytinių apeigų. Idealistė bajoraitė, tarsi sekdama E. Orzeszkowos ir M. Konopnickos švietėjišku altruizmu, matydama moralinę skriaudą, padarytą paprastam kaimiečiui, susijaudinusi rašo: „Dieve, kokie jausmai smaugė mano širdį... O čia medžiai siūbavo, vėjas kaukė, gamta sujudusi dar didesnį liūdnumą kėlė širdyje, gailėjausi nabago, nekentėjau didžturčio. Ak, kad negalima pagelbėti nuskriaustus varguolius! Bet ir negaliu suprasti tų žmonių, kurie puošdami save kankina be reikalo varguolį. Juk ir vargužis vienodai jaučia; o jeigu šviesesni žmonės su vargužiais norint pašnekėti nesigėdintų ir nesigailėtų, liktų ir jie akylesni."[3] Tokie emociniai proveržiai, žmogaus būsenos ir gamtos sugretinimai informatyvų straipsnį artina prie beletristikos. Kitur atpažįstame būsimą JAV lietuvių bendruomenės oratorę: rašoma įtaigiai, kreipiamasi į adresatą, nevengiama retorinių puošmenų.

[3] Cit. iš: Daugirdaitė-Sruogienė 1985, 37.

Savarankiška, stipri ir veikli Malinauskaitė neliko vyro šešėlyje. Jų santuoka buvo dviejų lygiaverčių asmenybių sąjunga. Laiške būsimai žmonai Šliūpas rašė: „Aš tavyje ieškau ir randu taip pat geriausią sau draugę. Mudu riša meilė, ir labai, labai skaisti meilė, be to, esame laisvi ir lygūs." Tekėdama Eglė buvo dvasiškai subrendusi. Baigė

nusistovėti pagrindinės socialinės, tautinės, moralinės, estetinės vertybės. Lietuviškai rašyti ji pradėjo dar prieš pažintį su Šliūpu. O kai išvyko į Ameriką pas sužadėtinį, Lietuvoje jau buvo žinoma poetė. 1885 m. Niujorke ištekėjusi už imperijos persekiojamo, blaškomo bėglio, ji kantriai pakėlė emigracijos sunkumus. Pati dirbo siuvyklose, padėjo vyrui leisti lietuviškus laikraščius, paskatino jį studijuoti mediciną. Šliūpų namai buvo emigrantų susibūrimo vieta, savotiška Meka, kurią aplankyti jautė pareigą atvykusieji iš Lietuvos.

Malinauskaitės-Šliūpienės veikla Amerikoje buvo gana plati. Kaip ir Lietuvoje, ją labiausiai jaudino moters padėtis visuomenėje. Ji prisideda prie pirmosios moterų draugijos įkūrimo Čikagoje, Lietuvos dukterų draugijos įkūrimo Scrantone. Lietuviškoje išeivių spaudoje rašo straipsnį „Mūsų moterys" (*Vienybė lietuvninkų*, 1891, Nr. 12), kuriame ragina moteris šviestis. Nebijo polemizuoti su *Vienybės lietuvninkų* autoriumi 1898 m. paskelbtame straipsnyje „Pasikalbėjimas su moterimis". Ji buvo aistringa kalbėtoja susirinkimuose, mitinguose. Moteriška kultūrinė veikla nesiribojo lietuviškų vakarų, koncertų rengimu. V. Daugirdaitė-Sruogienė Eglę laiko lietuvių teatro pradininke Amerikoje.[1] Ji dalyvauja vaidinimuose, padeda rengti lietuviškų vakarų programas, scenos mėgėjai 1910 m. išleidžia jos komediją *Netikėtai*. Taigi Amerikoje rūpestinga žmona ir trijų vaikų motina neužsisklendžia šeimos rate. Savo gyvenimu ji patvirtina tai, ką teigė strapsniuose – moters savarankiškumą.

[1] Daugirdaitė-Sruogienė 1985, 56–58.

Į Lietuvą Šliūpai grįžo tik 1920 m. Apsigyveno Kaune, vasaras praleisdavo Palangoje. Nuotaikos buvo prieštaringos: džiaugtasi atsikūrusia valstybe, entuziastingai imta darbuotis, nusivilta patyrus ekonominius sunkumus ir jaučiant tam tikrą visuomenės dalies priešiškumą šeimai dėl Šliūpo laisvamanybės.

Liudvika Malinauskaitė-Eglė mirė Kaune 1928 m. balandžio 7 d. Lietuva gražiai palydėjo garsiąją aušrininkę į evangelikų reformatų kapines.

KŪRYBA. Poezijos rinkinio Eglė neišleido. Jos eilėraščiai buvo spausdinami *Aušroje*, *Unijoje*, *Lietuviškajame balse*. Daugiausia bendradarbiauta *Aušroje* – išspausdinti 8 eilėraščiai. Malinauskaitė – tikra aušrininkė, laikraščio poeziją praturtinusi savitesne, moterišku jautrumu ir intuicija pagrįsta kūryba. Patriotinė jos lyrika švelnesnių, kartais idiliškų tonų. Joje nesitenkinama patetine retorika, atviriau reiškiamas asmeninis išgyvenimas:

> Prigimtinę žamę myliu
> Ir jos žmones misliu giliu
> Ir tuos miškus, aglynėlius,
> Smulkius mūsų žolynėlius.
>
> „Mūsų šalelė"[2]

[2] *Aušra* 1883, 8/10. Čia ir toliau, cituojant iš *Aušros*, rašyba sudabartinama.

Aušrininkams būdinga praeities adoracija Eglės poezijoje yra ne tiesioginė, o paremta detaliu aprašymu, konkrečiais vaizdais. Praeities vaizdai yra gražūs, bet statiški, nenušviesti vidinės šviesos. Nėra gyvo vizijos plazdėjimo, gilesnio jausmo tėkmės. Malinauskaitė tęsia moteriškąją XIX a. poezijos tradiciją, pasireiškusią dėmesiu mitologijos, senosios religijos, folkloro formoms. K. Praniauskaitė vertė J.I. Kraszewskio „Žalčio motę", moteriška traktuotė būdinga Zorynos Grot baladei „Baltoji motina", išspausdintai *Aušroje*. Eglę praeityje domina ne aristokratinės kultūros apraiškos, ne kūryba, o dvasinio bendruomenės gyvenimo sankloda. Ji bando kurti senovinės šventės vaizdus („Praeities paminėjimas"), įprastus XIX a. poezijai: šventa giria, kylantys aukuro dūmai,

vaidilos, kriviai ir vaidilutės. Praeities pažinimas siejamas su pačia seniausia proistore, ikikrikščioniškąja kultūra:

Bus aprašyti mūsų miškai žali,
O ir senovės dievai visagali –
Šventas aužuolas, kuriame dievaitis
Buvo Lietuvoj didis Perkūnaitis;
Kaip prieš jin didę ugnę kūrino,
Ne vieną seną Kryvę marino –
Teip pašvenčiami mūsų dievai buvo.

„Broliams lietuviams"[1]

[1] *Aušra* 1883, 3.

Eilėraštyje tarsi sueiliuojamos J. Basanavičiaus įžanginio *Aušros* straipsnio mintys – kviečiama atsigręžti į sentėvių būdą, dabą, tikybą. Bajoraitė Eglė pajėgi suvokti *Aušros* romantizmo esmę. Dėmesys senajai praeičiai, jos tyrinėjimas nėra tik smalsumo patenkinimas. Tai galimybė gyventi prasmingiau ir tauriau, nesitenkinant kasdienybe. Taip formuojama romantinė materijos ir idealo priešprieša. „Širdis negali gyventi duona", – sakoma publicistiškame eilėraštyje „Broliams lietuviams". Daugiausia emocinio nerimo atsiranda tada, kai poetė, sujaudinta žuvusio grožio, pasiduoda romantiniam ilgesiui ir liūdesiui. Tai taurinanti būsena, reiškiama retoriniais pakartojimais:

Nebėra lauke javų brandumo,
Nėra, ui nėra niekur gerumo:
Žalieji miškai seniai nudžiūvo,
Brolių retežiuos daugel nužuvo...

„Praeities paminėjimas"[2]

[2] *Lietuvių poezija, XIX amžius* 1955, 478.

Moteriškasis jautrumas verčia išsisakyti, išsikalbėti. Glaudžiamasi prie Tėvynės gamtos, guodžiamasi Nemunui („Į Nemuną"), miškui („Lietuvos miškai"). Atsiranda intymesnė lyrinė pokalbio intonacija: „Oi Nemunėli, mūsų gražiausias, / Tujen praeitį žinai juk geriausiai", „Oi Nemunėli! Šiandien blogai liko: / Kiekviens mus plėšia – kam tiktai patiko..."[3] XIX a. poezijoje dažnai kreipiamasi į Nemuną, reiškusį amžiną laiko tekėjimą, jungusį dabartį su praeitimi. Savotiškas pavyzdys aušrininkams galėjo būti ir A. Mickevičiaus sonetas „Nemunui", kuriame žmogiškojo laiko drama perkelta į tautos būties plotmę. A. Vištelio dainiškai traktuojamas Nemunėlis („Regėjimas") sujaudino vaizduotę, sužadino poetines praeities vizijas. Tautosakinio deminutyvo forma į Lietuvos upę kreipiasi ir Eglė, retorinį pokalbį vietomis paspalvindama nuoširdžiu lyrizmu.

[3] Ibid., 474–475.

Kai kuriems, ypač vėlesniems, Malinauskaitės eilėraščiams būdinga racionalesnė bei pozityvesnė mintis. Nuo domėjimosi senove, praeities adoravimo pereita prie ateities tikslų, siektinų mokslo keliu, deklaravimo. Apšvieta, pagal poetę, išvaduoja tautą iš jai primetamos prievartos. Eilėraštis grindžiamas logika, jo stiliui būdingas racionalumas:

Imkim patys mokslą šviesų,
Tas praves mums kelią tiesų;
Taip tėvynę išganysim,
Piktus žmones išbaidysim.

„Prasnusim, prasnusim"[4]

[4] *Aušra* 1885, 10/11.

Tėvynės gerovės, kultūros kėlimas apšvietos keliu – dažna XIX a. poezijos idėja. Naujau skamba mintis, jog mokslas naikina ir socialinę neteisybę. Ilgesniame Eglės eilėraštyje „Bajoras ir mužikas" poetizuojamas valstiečių noras šviestis, tikima, kad įgijus „mokslo šviesybę" galima ir socialinė laisvė. Naiviai ir sentimentaliai eilėraščio pabaigoje džiaugiamasi pasiekta gerove; iš valstiečių kilęs gydytojas apsigyvena tėvų namuose ir gydo bei šviečia „vargšus brolius". Taip inteligento misiją supranta dar jauna idealistė.

Nuo patriotinės romantikos ar pozityvesnių *Aušros* nuostatų labiau nutolta eilėraščiuose, skirtuose intymesniems asmenybės išgyvenimams, ypač proginėje poezijoje („Motinos vardo dieną", „Senelės vardo dieną", „Tėvo vardo dieną", „Broliukui vardo dieną", „Mokytojui pasveikinimas" ir kt.). Sugebėjusi trapų moteriškumą derinti su patriotiniu idealizmu, būti tvirta vyro bendraminte, savo intymiojoje poezijoje Eglė lieka sentimentali („Liūdnybė", „Gražioji"), pasakoja naivias, mielas istorijas („Onytė ir Joniukas"). Kartais šioje poezijoje „atpažįstame moterišką asmeninio ir visuomeninio prado dilemos variantą".[1] Straipsniuose keltų moters laisvėjimo, sąmonėjimo problemų eilėraščiuose poetė neaktualizuoja. Jai artimas M. Rodzewiczównos, su kuria susirašinėjo gyvendama Amerikoje, kurios romaną *Žemės dulkė* vertė, sentimentalumas.

Vis dėlto vyrų leistoje ir redaguotoje *Aušroje* Eglės dėka nors ir nedrąsiai nuskambėjo moteriškoji gaida. V. Daujotytė, aptarusi tris XIX a. lietuvių poetes – K. Praniauskaitę, U. Tamošiūnaitę ir L. Malinauskaitę-Eglę, pastarąją laiko pirmąja kūrybinga lietuve inteligente.[2]

[1] Daujotytė 1990, 172.

[2] Ibid., 176.

Jonas Užupis-Šerenga (1848–1917)

BIOGRAFIJA. Kunigas Jonas Užupis (pasirašinėjo slapyvardžiais Šerenga, Antanas Pleda) – poetas, vertėjas, bendradarbiavęs *Aušroje, Vienybėje lietuvninkų, Lietuviškajame balse.*

Jonas Užupis gimė 1848 m. gegužės 24 d. Šunkarių kaime (dab. Šakių raj.), ūkininkų šeimoje. Savo parapijoje pasimokiusį sūnų tėvai, vietos kunigo patarti, nuvežė į Marijampolės gimnaziją, kurią 1870 m. Užupis baigė. Jau gimnazijoje jaunuolis buvo tautiškai susipratęs: atsisakė direktoriaus pasiūlymo sulenkinti „negražiai" skambančią savo lietuvišką pavardę.[3] Vėliau jis platino iš Prūsų gabenamas knygas. Kartu su kitais Marijampolės inteligentais surengė mitingą, kuriame buvo nuspręsta paduoti prašymą Varšuvos generalgubernatoriui, kad grąžintų spaudą.[4] Baigęs gimnaziją, mokėsi Seinų kunigų seminarijoje, 1875 m. įšventintas į kunigus. Savarankiškas jo gyvenimas, kaip pats sakys, tai nuolatinis varymas „per šerengą".[5] Tylus, uždaro būdo, užsiėmęs knygų skaitymu kunigas nelabai pritapdavo prie draugijos, buvo kilojamas iš vienos parapijos į kitą, kol pagaliau apsigyveno Seinuose. Čia 1917 m. rugsėjo 26 d. jis ir mirė. Palaidotas Seinų parapijos kapinėse.

Kunigas Užupis sugebėjo derinti konfesinius ir filologinius interesus. Jau gimnazijoje išryškėjo jo gabumai kalboms. Sulaukęs brandaus amžiaus, skaitė lotyniškai, vokiškai, prancūziškai, angliškai, esperantiškai, graikiškai deklamuodavo Homerą, o hebrajiškai susirašinėdavo su žydais.[6] Apsiskaitymas, filologiniai interesai turės įtakos ir Užupio lietuviškiems eiliavimams.

KŪRYBA. Lietuviškai rašyti eilėraščius Užupis pradėjo dar mokydamasis Marijampolės gimnazijoje ir kūrė su pertraukomis visą gyvenimą. Atskirai buvo išleista *Lietuvos ubagytis* ir stambiausias kūrinys – dviejų dalių eiliuotas pasakojimas

[3] Tijūnaitis 1917.

[4] Vaižgantas 1929b, 12:94.

[5] Tijūnaitis 1917.

[6] Ibid.

Lietuvos Eneida (I d. – 1913, II d. – 1914). Kiti eilėraščiai išspausdinti periodiniuose leidiniuose. Nemaža tekstų liko rankraščiais.

Aušros idealizmą Užupis papildė savita socialinės temos traktuote. Jį, kaip ir daugelį aušrininkų, domino lietuviškosios inteligentijos klausimas. Tačiau, užuot patetiškai kvietęs užsiimti tautine švietėjiška veikla arba kūręs neįtikinamas inteligento grįžimo kaiman istorijas, Užupis pasišaipo iš nutolusio nuo tėvų namų, išponėjusio inteligento (satyrinis eilėraštis „Artojas ir jo sūnus"). Šmaikštūs dialogai, darniai įpinti prancūziški posakiai – „poniškumo" ženklas – daro pasakojimą gyvą, sušvelnina didaktiką:

Svečias, lipdams iš vežimo,
Žąsų gerkle taip prakimo:
„*Bon žur*, mama! *Bon žur*, papa!"
Tėvs tad: „Vaike, nėr dar kapa,
Dar tik metai suėj vieni,
Kaip Paryžiuje gyveni".[1]

[1] *Lietuvių poezija, XIX amžius* 1955, 464–465.

Šitokį „poniškumą" tėvas greitai ima valstietiškai varyt lauk:

„O už tokią širdį, zūbus,
Šalin meskie juodus rūbus;
Skryblių, batus, raikštes dryžas –
Tuojau aukis man į vyžas!
Idant nepažeistum vierą,
Imk sermėgą, mesk mandierą.
Šitai pietūs jau ant stalo,
Pasivalgę kaip privalo,
Po tam greitai tuoj po valgio
Mudu eisiv ir prie dalgio".[2]

[2] Ibid., 466–467.

Sunkiau Užupiui sekėsi rašyti istorinėmis temomis. Krikščionybės 500 metų sukakčiai paminėti skirtas jo eiliavimas „Močios vargai ir marčios nedorybės". Tai alegorinis pasakojimas apie Lietuvos (močios), kurią skriaudžia Lenkija (marti), o vėliau ir carinė Rusija, vargus. Proginiame kūrinyje poetas nesiriboja tik religinio pobūdžio klausimais – užsimoja apžvelgti ilgą istorijos tarpsnį, paliesti socialines, tautines problemas. Tačiau vyrauja ne poetinis vaizdingumas, o samprotavimas – propaguojamos tautinės vienybės, mokslo, švietimo idėjos. Pasakojimas dirbtinai sukomponuotas, parašytas sunkia kalba, kuriai būdingi trumpiniai, kaltiniai naujadarai, netaisyklingas kirčiavimas.

Kitas solidus Užupio bandymas interpretuoti istoriją – jo eiliuotas pasakojimas *Lietuvos Eneida, arba Lietuvių tautos ineita į atrastąją Tėvynę* – yra įdomus literatūros faktas. Senųjų kalbų mokovas imasi darbo ne pagal savo jėgas – bando parašyti tautos epą. J. Tumas-Vaižgantas savo recenzijoje tokį išsišokimą iš karto įvertino kaip tuščiagarbiškumą, pašiepdamas „šedevrą" ir jo autorių, nepelnytai siekiantį Vergilijaus laurų.[3] Žymiai atlaidesnis buvo kitas Užupio amžininkas, jo artimas bičiulis, spaudos darbuotojas ir tautosakininkas S. Tijūnaitis, kuris teigė, jog pats autorius savo darbo spragas jutęs, ilgai šio eiliavimo nespausdinęs.[4] Iš tiesų, kūrinio prakalboje Užupis rašo: „Galop, šį gana menką poetiškos vertės mano tvarinį, kaipo tinkantį pasiskaitymo dėlei, taip sau, tik vaikeliams, tat ir aukoju jį tiemis..."[5] Tad autoriaus pretenzijos nėra tokios didelės, kaip galėtų atrodyti iš pradžių. Paskyręs savo kūrinį jaunimui pasiskaityti, pavadinęs jį

[3] *Viltis* 1914, sausio 14.

[4] Tijūnaitis 1917.

[5] Užupis-Šerenga 1913, 1:vi.

eilėmis, Užupis vis dėlto suprato, kad jis pirmasis bando rašyti mitologinį epą, kurio link XIX a. lietuvių poezija pamažu artėjo platesniais folklorinių siužetų eiliavimais. Amžininkų teigimu, Šerenga sakydavęs, jog savo veikalą palieka „būsimam lietuvių poetui-genijui, kaipo mintį – paraginimą sutaisyti tikrąją Lietuvos Eneidą".[1] Tad drąsų Seinų kunigą galėtume laikyti tegul ir ne genialaus, bet žymiai talentingesnio už jį eiliuotojo A. Šmulkščio-Paparonio (*Pasakų atošvaistos*) pirmtaku.

[1] Tijūnaitis 1917.

Lietuvos Eneidoje Užupis bando, remdamasis legendomis ir savo paties fantazija, papasakoti lietuvių įsikūrimo savojoje žemėje istoriją. Tolimasis protėvis Lėtas, kilęs iš Nojaus giminės, po ilgų klajonių Azijoje atvyksta prie Nemuno, pasveikina jį ir patikusį turtingą kraštą pavadina Lietuva (jos vardas esąs kilęs iš lotyniškų žodžių *leta uva*, reiškiančių *miela uoga*). Toliau apibūdinamos gyvenimo sąlygos atrastoje žemėje, žmonių darbai, dievų garbinimo apeigos. Daug dėmesio skiriama gamtai, kuri aprašoma konkrečiai, akcentuojant ne tik uogų, bet ir kitų gėrybių gausumą, augalijos, gyvūnijos įvairovę. Aprašomi visi metų mėnesiai. Kai kurie vaizdai, ypač darbo (arimo, šienapjūtės, gyvulių ganymo), yra gyvesni, poetiškesni:

Metęs vėl žvilgsnį link dangiško aukščio,
Kiek regis ore paukštukų bei paukščių?
Žąsų laukinių viens bei kits trikampis,
Bei lekiančių gervių, kur plynių – klampis.
Tai vieversėlių, virš galvos artojaus,
Kurie sau drąsiai, be jokio pavojaus,
Sparnyčiais plasnoja ir gied ir virba,
O tam nė motais – sau dirba, tai dirba,
Taip su jauteliais tą juodą žemelę,
Velėnas storas tik velia, o velia.
Ir kregždės vis jam, karts nog kart, krikštuoja,
Nepaisant, jis ką botagu mosuoja.[2]

[2] Užupis-Šerenga 1913, 1:20.

Panašių vaizdų paskirtis patriotinė: siekiama parodyti, „kokia miela Tėvynė, Lietuva".

Autoriui lengviau yra kurti gerai pažįstamus lietuviško kaimo vaizdus negu pasakoti pramanytas istorijas ir narplioti sudėtingas naiviai ir primityviai skambančias etimologijas (*Apeninai – Pieniniai, Sanskritas – Senis Kritas* ir pan.). Šitoje pseudoistorinėje medžiagoje jis pats pasimeta. Vietomis autoriaus, atrodo, galvota apie darnesnę struktūrą. Tai rodo kai kurių skyrelių padalijimai, visumos sandara. Tačiau istorine ir logine įvykių seka autorius mažai rūpinasi. Užupio veikalas įdomus kaip savoje aplinkoje gimęs literatūros faktas, rodąs, jog XIX amžiuje tautos epo ne tik ilgėtasi, bet ir bandyta jį kurti: vaizduoti galimas situacijas, siužetus, suteikti folkloriniams pavidalams arba vaizduotės dariniams kad ir netobulą literatūrinę formą. Gana kukliai Užupis atrodo J. Basanavičiaus ir jo pasekėjų, mėgusių etimologizuoti (V. Pietario, J. Šliūpo ir kt.), kontekste. Mokytieji daktarai buvo nemažai pasiskaitę istorinio ir kalbinio pobūdžio veikalų, pavartę šaltinius, todėl jų teorijos ir etimologijos neatrodo tokios naivios kaip Užupio.

Tinkamos kalbinės raiškos, žodžio natūralumo bei gyvumo pristigo Užupiui ir rašant pasakėčias („Teisybė ir veidmainystė", „Avelė ir kerdžius", „Žvėrys ir tauras").

Įdomesnis tik pasakėčios „Asilas ir lakštingala" siužetas: asilas moko lakštingalą giedoti ir siūlo imti pavyzdį iš seno „kurkino".

Povilas Matulionis (1860–1932)

BIOGRAFIJA. Žinomas prieškario Lietuvos miškininkas, profesorius P. Matulionis buvo aktyvus lietuviškosios spaudos bendradarbis, jaunystėje rašęs eilėraščius Bevardžio slapyvardžiu.

Povilas Matulionis gimė 1860 m. rugsėjo 5(17) d. Kupiškyje. Baigė Daugpilio realinę mokyklą, o 1889 m. – Petrapilio miškų institutą. Devynerius metus išdirbęs urėdo pavaduotoju Pskovo gubernijoje, 1898 m. grįžo į Lietuvą ir rinko medžiagą jos miškų studijoms. Carinei administracijai buvo nepriimtina Matulionio veikla gimtajame krašte. Nuo 1906 iki 1918 m. jam teko darbuotis įvairiose imperijos gubernijose. Sugrįžęs į nepriklausomą Lietuvą, buvo paskirtas miškų departamento vedėju. Vėliau tapo žemės ūkio ir valstybinių turtų viceministru. Nuo 1921 m. dėstė Dotnuvos žemės ūkio technikume, vėliau Lietuvos universitete Kaune, Žemės ūkio akademijoje Dotnuvoje. Paskutiniuosius metus praleido Kupiškyje. Mirė pas savo dukterį Aleksandrijos dvare (Šiaulių raj.) 1932 m. kovo 15 d.

Matulionis buvo aktyvus Atgimimo sąjūdžio dalyvis. Petrapilyje jis priklausė slaptam lietuvių studentų būreliui, leido rankraštinį žurnalą. Persikėlęs į Vilnių, rūpinosi šio krašto tautinės savimonės žadinimu. Tenai jo pastangomis buvo sudaryta dvylikos lietuvių slapta draugija, kuri stengėsi atgaivinti lietuviškas pamaldas, organizavo kultūrinius renginius. Vilniuje jo daug bendrauta su P. Vileišiu, J. Basanavičiumi.

Plačiau lietuviškoje spaudoje (*Lietuviškajame balse*) Matulionis pradėjo reikštis 1887 metais. Bevardžio slapyvardžiu rašė publicistinius straipsnius. Eilėraščius spausdino *Vienybėje lietuvninkų*. Nuo 1890 m. ėmė bendradarbiauti *Varpe*, vėliau – *Tėvynėje*. Atgavus spaudą, rašė įvairaus pobūdžio leidiniams (*Vilniaus žinioms, Lietuviškam laikraščiui, Lietuvos ūkininkui, Draugijai, Vilčiai, Šviesai* ir kt.).

KŪRYBA. Rašymas Matulioniui buvo būdas reikšti patriotines idėjas, nepretenzingo literato (tai rodo ir slapyvardis) saviraiška. 1888 m. Amerikoje J. Šliūpo iniciatyva buvo išleistas poeto rinkinėlis *Margumynai*. Jame, be kita ko, paskelbta pirmoji J.W. Goethe's *Fausto* ištrauka lietuvių kalba.[1] Be poezijos, Matulionis yra parašęs 4 veiksmų dramą *Laimė iš svetur*, kurią J. Tumas-Vaižgantas išspausdino pavadinęs *„Gaila žento, gaila ir varškės"* (*Tėvynės sargas*, 1901, Nr. 4–5).

Matulionio poezija išreiškia dalies lietuviškosios inteligentijos, kuri „dėjos į Vinco Kudirkos krypties demokratus"[2], nuotaikas. Matulionis priklausė tiems, kurie pasižymėjo ideologiniu neapibrėžtumu. Poetas, kaip teigia jo artimas bičiulis J. Tumas, buvo laisvas nuo konkrečių įsipareigojimų partijoms. Skurdo, socialinės neteisybės vaizdai jo kūryboje atsirado vadovaujantis universaliais humanizmo, tiesos ir moralės idealais. Jo paties žodžiai nesiskyrė nuo darbų. „Tautos tradicijas, tad ir konfesines, laikė giliausioje pagarboje"[3], gražiai tvarkė Lietuvos miškus, du jaunus savo sūnus atidavė pirmaisiais savanoriais į kuriančiąsi Lietuvos kariuomenę.[4]

Jaunystėje toli nuo tėvynės rašyti Matulionio eilėraščiai dvelkia rusų demokratinės realistinės poezijos nuotaikomis. Pats autorius, tuo metu apžėlęs neprižiūrima barzda, ilgais plaukais, sekė rusų jaunimu – jo nihilizmu ir proletarizmu.[5] Tad nenuostabu, jog eilėraštis buvo pilkas, šiurkštus, pilnas drastiškų, netgi natūralistinių detalių.

[1] Kubilius 1983, 230.

[2] Vaižgantas 1933, 19:105.

[3] Ibid., 170.

[4] Ibid., 169.

[5] Ibid. 165.

Miškininko, gamtos mėgėjo lietuviškasis sodžius – netradicinis. Jis sustingęs, aprūkęs, apmūsijusiais kryžiais (vertimas „Sodžius"). Tokie vaizdai kalba apie stagnaciją krašte. Lietuvis Matulionio poezijoje – ne taurių etninių vertybių saugotojas, o po darbų našta prislėgtas vargdienis („Giesmininkėms Lietuvos"). Niūrūs atšiaurios gamtos vaizdai padeda atskleisti skaudžią lietuvio dalią:

Aš girdžiu, kaip vėjas tas rauda, dejuoja...
Ant ko jisai skundžias ir kas jį kamuoja?
Jisai nepaveiktas, jo valdžia be krašto:
Apjuosęs sau žemę, kur nori, ten blaškos.
Bet girdžiu jo balse aš raudą vargdienių,
Našlaičių lietuvių, užjungtų varguose,
Kurie neaplenkia vaikų anei senių,
Kurie tepaleidžia juos vargiai kapuose.[1]

[1] *Lietuvių poezija, XIX amžius* 1955, 546.

Dar daugiau socialinio, buitinio konkretumo, šiurkščių natūralistinių detalių yra siužetiniame eilėraštyje „Rudeniop", kurio paantraštė „Paveikslėlis iš tėvynės būdų" rodo, jog siekta platesnio apibendrinimo. Kūrinyje atskleidžiama skaudi socialinė nusenusių, niekam nereikalingų žmonių problema, apie kurią XIX a. pabaigos spaudoje buvo gana dažnai rašoma. Klampūs rudens keliai, atšiaurūs vėjai, varginga vienišos, niekam nereikalingos senelės kelionė – tokia apčiuopiama šio teksto realybė. Realistiniu pasakojimu arba sentimentalokais intarpais teigiama, jog Tėvynė Lietuva nepajėgi pasirūpinti savo vaikais:

Senulyte, motinyte!
Kas atmins vargelius ir sielvartėlius?
Kas išmieruos tavim barstytas
Ašarėles? Kas išbraidys klanus prakaitėlio?
Pilkoji gegutė paminės senelę,
Greitasis vėjelis paplatins garselį.
Sudiev, motute, sudiev, vargdiene –
Tėvynė mūsų sunkiau gyvena! – [2]

[2] Ibid., 556.

Matulionis vienas pirmųjų XIX a. lietuvių poezijoje ėmė vartoti natūralistinius įvaizdžius, griaudamas aušrininkų formuotą poetiškumo sampratą. Tokių įvaizdžių gausa ypač pasižymi pasakėčia „Juodvarnis ir špokas", kurioje, regis, norėta sugretinti dvasininko ir pasauliečio gyvenimo būdą. J. Tumas-Vaižgantas šį kūrinį laikė vienintele „šliūpizmo" apraiška savo bičiulio kūryboje.

Matulionio poezija rodo, jog atrama į realybę nebuvo poetui lengvas kelias. Slėgė medžiagos rupumas, sunku buvo ją paversti meniniu vaizdu, reikšti gilesnį poetinį išgyvenimą.

Kazys Bukaveckas (1855–1940)

BIOGRAFIJA. Kazys Bukaveckas gimė 1855 m. kovo 4 d. Opšrūtų kaime (dab. Vilkaviškio raj.), ūkininko šeimoje. Baigęs Marijampolės gimnazijos 4 klases, raštininkavo Paežerių valsčiuje, 1888–1890 m. išbuvo Amerikoje. Grįžęs gyveno Gižuose, vėliau – Marijampolėje. Mirė 1940 m. gruodžio mėnesį tėviškėje.

Bukaveckas buvo sumanus, praktiškas žmogus. Jis bendravo su kitais amžiaus pabaigos demokratinės poezijos kūrėjais, pozityviau nusiteikusiais aušrininkais – J. Mačiu-Kėkštu, J. Andziulaičiu-Kalnėnu. Pastarasis jam patardavo, kadangi Bukaveckas buvo nedaug mokęsis. Keliuose *Aušros* numeriuose buvo reklamuojami Bukavecko išrasti mechanikos prietaisai, kalbama apie jų naudingumą, raginama juos platinti. *Aušros* redakcija palankiai vertino ir Bukavecko literatūrinę veiklą, manė, „jog to triūsai ir darbai ant dirvos mūsų rašliavos pradės vaisius nešti, kokius jisai nė sapnuose nesapnavo" (1894, Nr. 9).

KŪRYBA. Bukaveckas daugiausia vertė lenkų poetų kūrinius: L. Kondratowicziaus kūrinį „Jonas iš Kempės ir Šilka", A. Mickevičiaus *Pono Tado* dalį, visą *Konrodą Valenrodą*, kurį J. Žilius paredagavęs įdėjo į savo raštus. Tekstų pasirinkimas rodo, jog Bukaveckas pritapo prie Lietuvos praeitį adoravusių amžiaus pabaigos poetų. Tačiau jis buvo ir ateitį poetizuojąs eiliuotojas („Ant naujo meto"). Laisvai sekdamas vokiečių poetu Georgu Herweghu, jis parašė eilėraštį „Į darbininkus", kuriame pranašauja humanizmo, visuotinės lygybės, teisingumo ir apšvietos laiką. Socialinė problematika, demokratinės idėjos jo eilėraščiuose jungiamos su krikščioniškuoju humanizmu.

Stasys Homolickis (1868–1904)

BIOGRAFIJA. Stasys Homolickis, demokratinės krypties XIX a. pabaigos poetas, gimė 1868 m. Rokiškio apylinkėse inteligentų šeimoje. Baigęs Vilniaus gimnaziją, studijavo Peterburgo universiteto Gamtos ir matematikos fakultete. Už ryšius su maištingai nusiteikusiu rusų jaunimu iš universiteto buvo pašalintas ir ištremtas į Sibirą. Iš ten sugebėjo pabėgti į Ameriką, kur, pasivadinęs Malevskiu, Bruklino vakariniuose kursuose dėstė lietuvių kalbą, kurį laiką redagavo *Naujają gadynę*. Bendradarbiavo *Karde*, *Vienybėje lietuvninkų*. Mirė Stasys Homolickis 1904 m. vasario 17 d. Niujorke.

KŪRYBA. Homolickio eilėraščiams būdinga ne tautinė, o socialinė problematika. Juose išlaikoma XIX a. pabaigos visuomeninio pobūdžio poezijai įprasta struktūra bei stilistika: oratorinis kalbėjimas, deklaratyvumas, retoriškumas. Rašoma demokratinei poezijai būdingomis temomis: darbininkijos gyvenimo (kaip ir K. Bukaveckas, sekdamas G. Herweghu, parašė eilėraštį „Į darbininkus"), socialinio skurdo (sekimas N. Nekrasovo „Varguolių daina"). Homolickio „eiliuota publicistika mažai teturėjo poezijos", jam „geriau sekėsi panaudoti gamtos reikšmių įasmeninimą"[1]:

[1] Naujokaitis 1973, 1:418.

Saulytė auksinė, saulelė šviesi, –
Neilgai žmonijai tarnavus esi,
Neilgai šypsojais, kur svietas pabiuręs,
Ir greit nuskendai į banguojančias jūres.

„Saulėleidis"[2]

[2] *Lietuvių poezija, XIX amžius* 1955, 619.

Homolickis praturtino lietuvių literatūrą tuo metu mažai žinomais kūriniais – populiarių to meto dainų lietuviškomis versijomis. 1895 m. buvo išspausdintas jo L. Cladelio vertimas „Vienakis", 1896 m. – V. Hugo „Vaišės Jėzaus Kristaus pas popiežių Pijų IX", 1900 m. – S. Kravčinskio-Stepniako „Olga Liubartovičiūtė".

Juozas Andziulaitis-Kalnėnas (1864–1916)

BIOGRAFIJA. Radikaliau mąstantis *Aušros* poetas, paskutinis jos redaktorius Juozas Andziulaitis (pasirinkęs iškalbingą Kalnėno – t.y. aukštaičio – slapyvardį) drauge su savo bendraminčiais ir bičiuliais K. Sakalausku-Vanagėliu bei J. Mačiu-Kėkštu buvo ryškiausias demokratinės pozityvistinės krypties atstovas daugiabalsiame ir tolerantiškame laikraštyje. Trijų aušrininkų biografijose taip pat esama sąlyčio taškų.

Juozas Andziulaitis gimė 1864 m. gruodžio 13 (ar 12) d. Gaisrių kaime (dab. Marijampolės raj.), ūkininkų šeimoje. Drauge su K. Sakalausku mokėsi Veiverių mokytojų seminarijoje. Abu draugai, jaunatviško idealizmo ir patriotinių nuotaikų pagauti, „pasižadėjo visą gyvenimą likti Lietuvoje ir darbuotis jos naudai".[1] Tai buvo pagrindinė Andziulaičio nuostata iki išvykstant iš Lietuvos. Lietuviškas būsimų mokytojų nuotaikas Veiveriuose žadino jų pedagogai T. Žilinskas ir J. Kairiūkštis bei entuziastingai sutikta *Aušra*. K. Sakalauskas savo „Curriculum vitae" pasakoja, kaip įkvėptai iš Marijampolės grįžęs jaunas seminaristas Andziulaitis prabilo į savo bendraamžius. Jis kalbėjo apie tai, kad laikas lietuviams pabusti, pažinti save, „minėjo Senapilio vyrus, minėjo atgijimą vengrų, čekų ir kitų tautų..."[2] Veiverių seminarija *Aušros* pasirodymo metu buvo svarbus atgimimo židinys Suvalkijoje. Andziulaitis įsijungė į kultūrinę veiklą. Jis rinko tautosaką, platino iš savo giminaičio P. Armino gaunamą spaudą, drauge su K. Sakalausku ir kitais bendraminčiais leido rankraštinį laikraštėlį prasmingu pavadinimu *Naudingos Veiverių seminarijos mokinių valandos*.

J. Tumas-Vaižgantas, rašydamas apie Andziulaitį, supriešina du dalykus: poetas priklausęs kairiajai krypčiai, bet jaunystėje buvęs patriotas.[3] Iš tiesų sunku būtų pasakyti, kas turėjo įtakos Suvalkijos kaimo jaunuolio demokratinėms, vis labiau kairėjančioms pažiūroms, kokią literatūrą jis skaitė. 1883 m. paskirtas mokytoju į Garliavą, jis dar nepasižymėjo radikaliomis socialinėmis nuostatomis, jam labiausiai rūpėjo tautinės problemos. Jis moko lietuvius ir kitataučius iš lotyniškomis raidėmis spausdintų lietuviškų knygų, dėsto gimtąja kalba. Jaunas mokytojas drauge su kitais Garliavos inteligentais, tarp kurių yra ir J. Mačys, skleidžia šiame krašte tautines idėjas, platina spaudinius. Dažnai Garliavoje lankosi ir K. Sakalauskas. Trys demokratiškai nusiteikę poetai sudaro Garliavos literatų būrelio branduolį. Nuo 1884 m. J. Kalnėno slapyvardžiu Andziulaitis pradeda bendradarbiauti *Aušroje*. Jis publikuoja savo eilėraščius, nuo 1885 m. ima spausdinti straipsnius, kurie rodo, jog autoriui daugiau rūpi praktiniai dalykai. Straipsnyje „Veiveriai" (1885, Nr. 7–8) jis svarsto ekonominius klausimus – apgailestauja, jog prekyba Lietuvoje yra žydų rankose, hiperbolizuoja jų keliamą demografinį pavojų. Jam itin svarbūs žinių platinimo, švietimo klausimai. Poleminiame straipsnyje „Ką daryti?" (1885, Nr. 12) autorius ragina duoti ūkininkui „tokias knygas, kurios pamokytų jam gyvenimą pagerinti, t.y. ekonomiškos įturties – apie žemės išdirbimą, gyvulių auginimą, amatus, prekionę ir t.t.". Šviečiamajam darbui, pagal Andziulaitį, pirmiausia reikalinga sutelkti dvasininkų ir pasauliečių pastangas. Žadindamas inteligentijos atsakomybės jausmą bei toleranciją, jis pateikia iškalbingą chorvatų XIX a. politiko ir kultūros veikėjo vyskupo Josipo Jurajso Strossmayerio pavyzdį straipsnyje „Ką vienas žmogus įstengia" (1886, Nr. 2). Švietimo klausimai *Aušroje* bene giliausiai ir išsamiausiai analizuojami Andziulaičio straipsnyje „Apšvaistos dalykuose" (1886, Nr. 5), skirtame kolegai J. Mačiui. Pateikdamas įvairių šalių pavyzdžius, autorius parodo švietimo ir ekonominio krašto gyvenimo sąsajas, kalba apie mažus mokytojų atlyginimus carinėje imperijoje, prastą materialinį mokyklų aprūpinimą, propaguoja mokyklos savarankiškumo, visuotinumo ir altruizmo idėjas. Tokie Andziulaičio straipsniai stiprino

[1] Mykolaitis-Putinas 1936, 1:125.
[2] *Literatūra ir kalba* 1987, 20:391.
[3] Vaižgantas 1933, 19:299.

radikaliąją pozityvistinę *Aušros* kryptį, teikė laikraščiui daugiau poleminės dvasios. Gyvenimas Lietuvoje Andziulaičiui atrodo liūdnas: girtuoklystė, tamsumas, žydų lupikavimas, inteligentijos idealizmo stoka. Todėl jam atrodo svarbiau ne patriotines idėjas deklaruoti, o spręsti praktinius klausimus ir taip pasitarnauti savo žmonėms.

Jaunystės pasiryžimo vargti gimtajame krašte ėmė nebepakakti. Be to, carinė mokyklų administracija nutarė neramų ir veiklų mokytoją iškelti į Lenkiją, kur jis negalėtų plėsti lietuviškos veiklos. Tad 1886 m. Andziulaitis emigravo į Mažąją Lietuvą. Ten M. Jankus jam pavedė suredaguoti du paskutiniuosius *Aušros* numerius. Nors jaunajam redaktoriui buvo tik 22-ieji metai, jis įstengė laikraštį pakreipti labiau pozityvistine linkme. Jam talkino bendraminčiai ir bičiuliai J. Mačys ir K. Sakalauskas, kuriems tuo metu buvo atitinkamai 19 ir 23-ieji metai. Tad *Aušrą* leisti baigė jaunieji jos bendradarbiai, veikiami modernių savo amžiaus idėjų.

1886 m., nustojus eiti *Aušrai*, Andziulaitis, nematydamas prasmės pasilikti gimtajame krašte, emigravo į Ameriką. Ten teko padirbėti angliakasiu, verstis prekyba. Kurį laiką, bendradarbiaudamas su J. Šliūpu ir kunigu A. Burba, jis redagavo *Vienybę lietuvninkų*. Tačiau radikali kryptis nepatiko dvasininkams, ir Andziulaitis buvo atleistas. Nustojus eiti žurnalui *Apšvieta*, kuriame gana aktyviai poetas bendradarbiavo, jis išvyko į Baltimorę, kur baigė universitetą ir likusį gyvenimą vertėsi gydytojo praktika. Vedęs švedę namų savininkę, Andziulaitis, amžininkų liudijimu, visai nutraukė ryšius su lietuvių kultūriniu gyvenimu. Mirė Juozas Andziulaitis 1916 m. vasario 12 d. New Britaine (JAV, Connecticuto valstija).

KŪRYBA. Andziulaičio-Kalnėno poezija liko pasklidusi periodiniuose leidiniuose. Tik 1971 m. buvo išleisti jo *Raštai* (parengė K. Nastopka). Didžioji kūrybinio palikimo dalis – vertimai ir sekimai. Tai įprasta aušrininkams, siekusiems gausinti lietuvių literatūrą kad ir ne originalia, tai nors verstine kūryba – didelio skirtumo tarp jų nematyta. Andziulaitis-Kalnėnas verčia ne tuo metu aušrininkų pamėgtus lenkų autorius, o ukrainiečių tautos dainių Tarasą Ševčenką. Toks pasirinkimas rodo, kad einama savitesniu keliu. Jaunąjį aušrininką kaimyninės tautos poetas traukė visų pirma, matyt, savo asmeniu, aktyviu dalyvavimu ukrainiečių tautiniame judėjime. Andziulaitis *Aušroje* (1886, Nr. 6) džiaugėsi, kad Europos tautos pareiškė savo teises. Vėliau *Vienybėje lietuvninkų* (1891, Nr. 11) jis išspausdino straipsnį „Šis tas apie rusinus", kuriame apžvelgė tautinio ukrainiečių judėjimo etapus. Kalnėnui buvo artimos demokratinės ukrainiečių poeto idėjos, jo dėmesys folklorui.

Ne tik savais poetiniais autoritetais išsiskiria Andziulaitis iš aušrininkų tarpo. Jis savičiau traktuoja jiems būdingus motyvus. Suprasdamas istorinės atminties svarbą, poetas tikslingai mini praeitį, kuri įkvepia giesmę, taurina sielą („Paminėjimas praeities"). Tačiau praeityje ieškoti atitikmenų savo gyvenamajam metui poetui atrodo beviltiška – dabartis menka, istorinė atmintis prarasta („Bitei"). Andziulaitis bene aiškiausiai išreiškė žuvusio, amžinai praėjusio laiko motyvą. Dažni jo įvaizdžiai: *tušti laukai, siaučiantys vėjai, protėvių kapai*. Vienintelį eilėraštį, skirtą kunigaikščiui paminėti, Andziulaitis taip pat grindžia mirties motyvu („Mirus Keistučiui"), akcentuodamas savarankiškos Lietuvos pabaigą. Rinkinio *Birutės dainos* (1886) recenzijoje (*Lietuviškasis balsas*, 1887, Nr. 1) jis išsako savo nepasitenkinimą beatodairiška didžiojo kunigaikščio Vytauto adoracija. 1891 m. išvertęs anglų istoriko E. Frimeno *Europos istoriją* ir taip parūpinęs pirmąjį visuotinės istorijos vadovėlį lietuvių kalba, Andziulaitis siekia Lietuvos praeitį, atskirų iškilių asmenybių vaidmenį vertinti kitų tautų istorijos kontekste ir būti objektyvus.

Dar savitesnis Andziulaičio-Kalnėno žodis, kada jis, veikiamas XIX a. pozityvistinių idėjų, bando vaizduoti savo meto tikrovę. Prozišką leksika poetas sukuria reljefiškus skurdo bei vargo vaizdus:

Troškus oras, dūmai kartūs,
Ant grindų purvai;
Kampuose nei tinklas tankus
Vortinklių pundai.
Apkrekėję suodžiais sienos,
Šaltas kakalys –
Sunkios, sunkios brolių dienos –
Ima kosulys...

„Pas nelaimingą brolį"[1]

Eilių autentiškumą didina jų dedikacijos. Nemaža eilėraščių poetas skiria realiems žmonėms, savo bendraminčiams. Jis gerai jaučia naujoviškai mąstančią savąją kartą ir ieško sektino pavyzdžio – asmenybės, kuri būtų verta dedikacijos. Eilėraštį „Pas nelaimingą brolį" jisai skiria mokytojui T. Žilinskui, „Laukas" – Garliavos literatų kuopelės vadovui K. Aglinskiui, „Pirmiaus visko" – nedaugeliui draugų, parašo eilėraštį „Ks. Vanagėliui". Tačiau ir tokiuose kūriniuose siekia apibendrinti savo meto socialines ar politines problemas. Taip individuali intencija virsta pilietine lyrika su sava topika bei retorika. Meniškesni yra tie eilėraščiai, kurių natūralesnė kalba, ryškesnis individualus išgyvenimas, reiškiamas folklorinio lyrizmo priemonėmis:

Uždainuočiau – buo ir balsas,
Bet nuspaudė vargas...
Štai dėl ko yra taip tamsus
Man svietelis margas!
Ko nerimstu kiauras dienas
Ir vėlek klampoju
Po pusnynus ir niūniuoju:
„Ūžk, gire žalioji!"

„Ks. Vanagėliui"

Kurti politinį eilėraštį Andziulaitis-Kalnėnas mokosi iš skaitomos literatūros. Sekimuose „O liuosybės Maskvužėlė", „Po maskoliaus jungu" atsiranda ironiškas požiūris, alegorinis vaizdas. Originaliajai tokio pobūdžio poezijai būdingas siekis keisti realybę, entuziazmas, energinga minties raiška, dinamiškas eiliavimas („Tėvyniška daina"). Akcentuojama tautos teisė būti savarankiškai ir laisvai. Retorinis įtikinamumas pasiekiamas ne griežta logika, o emocine įtaiga. Gana radikalus darbininkijos gynėjas savo publicistiniuose straipsniuose, ypač rašytuose JAV, poezijoje Andziulaitis vengė konkretesnio socialinio apibrėžtumo. Jo eilėraščių adresatas gana abstraktus, juose derinamos tautinės ir socialinės idėjos. Sunkiai sekasi jas tinkamai išreikšti – revoliucinių dainų patosas užgožia natūralesnį jausmą, individualų požiūrį.

Patikimesnis kelias poezijoje buvo tautosakos formų transformavimas. Andziulaitis pasakoja baladiškas istorijas, kokios buvo mėgstamos *Aušroje*. Tačiau jos pagrįstos ne Lietuvos istorijos ar mitologijos siužetais, o folklorizuotais pasakojimais apie nelaimingą meilę, savo stilistika artimais romansui. Dėmesys ne visuomeniniam turiniui, o žmogaus

[1] Andziulaičio-Kalnėno eilėraščiai cit. iš: Andziulaitis-Kalnėnas 1971.

jausmų pasauliui šiuos kūrinius suartina su L. Rėzos baladėmis. Ilgiausią jų, pavadintą *Ieva* (T. Ševčenkos baladės „Topolis" vertimą), autorius skiria „ant brangios atminties Sofijai A." – savo giminaičio P. Armino žmonai, tarsi pagerbdamas jų ištikimą meilę (*Aušra* 1885, Nr. 7/8). Baladės kulminacija pagrįsta folklorine metamorfoze – iš ilgesio mylimoji pavirsta ieva. Gana autentiškai skamba jos daina:

„Plaukie, plaukie, gulbinėli,
Per jūružę bangią;
Aukie, aukie, ievužėle,
Į pačią padangę!
Vis į viršų, ik pasieksi
Debesį aukščiausią;
Dažinok ten, ar sulauksiu
Aš savo mieliausią."

Šį kūrinį J. Mačys-Kėkštas laiko tikros poezijos pavyzdžiu. Tai rodo, kad pozityvistinės radikaliosios krypties atstovams visuomeniškumas bei socialinis tikslingumas ne visados buvo pagrindinis kūrinio vertinimo kriterijus. Sentimentalus ištęstas pasakojimas apie dviejų jaunuolių meilę neatrodė nereikalingas XIX a. visuomenei. Meilės istorijomis pagrįsti ir T. Ševčenkos baladžių „Dvi ievos", „Nuskendėlė" ir „Undinos" vertimai bei sekimai, originalus nemotyvuoto siužeto eilėraštis „Pasaka". Pozityvistas, akcentavęs utilitarinę poezijos paskirtį, rašęs, jog „šerti sustambėjusius ir atbukusius jausmus mužiko patriotiškomis giesmėmis yra vis tiek, kaip dainuoti dainą kelmui medžio" (*Aušra*, 1885, Nr. 12), nemano, kad dvasingumas, susijęs su meilės išgyvenimais, būtų svetimas paprastam žmogui. Galbūt folklorinė forma atrodė pakankama sąlyga tokių kūrinių demokratiškumui.

Baladėse Andziulaitis tenkinasi aprašymu, fabulos pasakojimu. Jose nėra dramatizmo, ryškių charakterių, individualios pasakotojo reakcijos. Gamtos ir žmogaus paralelės baladėse, kaip ir autentiškuose liaudies padavimuose, kuriuos pats autorius rinko ir skelbė spaudoje, yra neišplėtotos, pagrįstos etimologija. Tikresnis išgyvenimas atsiranda tada, kai atitrūkstama nuo originalo teksto – atsisakoma siužeto ir tenkinamasi tik bendros nuotaikos perteikimu, metro imitacija:

Neklausyk dainužių mano,
Mano mylimoji!
Jos yr liūdnos, jos nuobodžios,
Kaip naktis tamsioji!

Kam klausyti, kaip apuokas
Ant kapų dejuoja,
Kuomet krūmuose lakštangė
Mandagiai dainuoja.

„Iš Ševčenkos"

Pasidavęs natūraliai lietuviškojo folkloro versmei, poetas kuria dainiškus paralelizmus:

Ar ne kalne avietėlė buvau?
Ar ne kalne raudonoji buvau?

Ėmė mane sukapojo
Ir pundeliais išnešiojo.
Tokia dalis mano!
Skaudi dalis mano!

Ar ne kieme mergužėlė buvau?
Ar ne kieme numylėta buvau?
Ėmė mane sužiedojo
Ir jaunystą suteriojo.
Tokia dalis mano!
Skaudi dalis mano!

„Avietė"

Tautosakinė stilistika suintymina ir sušvelnina Andziulaičio eilių radikalumą.

Andziulaitis-Kalnėnas – sunkiai apibrėžiamas poetas. Jis – aušrininkas, daug kuo skyręsis nuo kitų laikraščio bendradarbių, tradiciškai priskiriamas pozityvistinei radikaliajai krypčiai, siejamas su socialinės temos tradicija lietuvių literatūroje. Tačiau šios temos eilėraščių poetas parašė vos vieną kitą. Jam nesvetimos individualesnės poetinės būsenos: savumo, reikalingumo jausmas gyvenant gimtojoje šalyje („Tarp savųjų"), vienišumas ir nesuprasto žmogaus nuoskaudos („Ks. Vanagėliui"), kartus nusivylimas („Vargas tai žemei..."). Mūsų nepasiekė poeto nuotrauka – vienintelio iš aktyviausių *Aušros* bendradarbių. Jo dvasios paslaptis sunku atspėti. Vienoks jis atrodo savo straipsniuose, kitoks – eilėraščiuose. Idealistiniai veiklos aspektai sunkiai suderinami su praktiniais ir visiškai merkantiliais; patriotinis jaunystės entuziazmas – su visiška tyla senatvėje.

Ksaveras Sakalauskas-Vanagėlis (1863–1938)

BIOGRAFIJA. Aušrininko, dainiškos poezijos kūrėjo ir prozininko K. Sakalausko (dažniausiai pasirašinėjo Vanagėlio slapyvardžiu) gyvenimas parodo, kaip lietuvių inteligentija XIX a. pabaigoje kilo tautiniam darbui, kaip formavosi jos savimonė. Poeto biografija autentiškai aprašyta jo „Curriculum vitae"[1] bei autobiografinėje apybraižoje „„Aušros" atminimui"[2].

Ksaveras Sakalauskas gimė 1863 m. balandžio 27 d. Kalesninkų kaime, netoli Simno (dab. Alytaus raj.), ūkininkų šeimoje. Namie buvo kalbama lenkiškai, vaikams mokyti laikomas mokytojas lenkas. Lietuviškai mažasis Ksaveras išmoko iš savo bendraamžių. „Curriculum vitae" poetas rašo, kad jis mokėsi Simne, Vilkaviškyje, Naumiestyje, Krokialaukyje, pagarbiai mini kai kuriuos mokytojus „seminaristus". Taigi būsimasis pedagogas anksti susidūrė su sektinais pavyzdžiais.

1878 m. Sakalauskas įstoja į Veiverių mokytojų seminariją. Čia susiformuoja jo platus požiūris į mokytojo pašaukimą bei pareigas savo tautai. Tuo metu seminarija tampa svarbiu lietuvių kultūros židiniu Suvalkijoje. Patriotines nuotaikas čia gaivina lietuviai mokytojai T. Žilinskas ir J. Kairiūkštis. Seminaristai palaiko ryšius su Marijampolės inteligentais P. Kriaučiūnu, P. Arminu ir kt., iš jų gauna lietuviškų knygelių ir impulsų lietuviškai veiklai Veiveriuose. Kurso draugai Sakalauskas ir J. Andziulaitis yra aktyviausi lietuvybės puoselėtojai bei skleidėjai bendramokslių tarpe. Apybraižoje „„Aušros" atminimui" rašoma: „Petrą [Arminą] draugai mylėjo už gerą širdį ir už jo jautrią muziką. Kalnėną [Andziulaitį] gi – kaipo gabiausią kurso

[1] *Literatūra ir kalba* 1987, 20:390–393.
[2] Sakalauskas-Vanagėlis 1995, 80–88.

mokinį."[1] Taip nusakomi du asmenybės tipai kuriančiuosiuose lietuviškosios inteligentijos sambūriuose. Vieni jų nariai racionalesni, jie generuoja idėjas (toks buvo J. Andziulaitis), kiti – jautria širdimi jas priima ir geba rasti patrauklią formą joms skleisti. Būsimieji mokytojai savo entuziazmu, noru tobulėti ir šviesti kitus, patriotiniu idealizmu atrodo tarsi atgiję filomatai. Jų susirinkimų nuotaikos atskleistos dar seminarijoje parašytame Sakalausko-Vanagėlio eilėraštyje „Laimės valanda". Čia matome dėmesį istorinei praeičiai, jaunatvišką norą tarnauti Tėvynei, bičiulystės jausmą, gebėjimą džiaugtis vienas kitu, idėjine brolybe (eilėraštis skiriamas „mylimam bendrui Juozui Kalnėnui"). Pagrindiniu seminaristų rūpesčiu tampa gimtoji kalba. Jie leidžia laikraštį *Laimės valanda*, skaito lietuviškas knygas, iš karto suvokia pasirodžiusios *Aušros* svarbą. Šio leidinio kūrėjai Sakalauskui atrodo esą „didvyriai", „milžinų dvasios žmonės", savo patriotizmu ir pasiaukojimu ne mažiau jaudiną nei A. Mickevičiaus, J.I. Kraszewskio ar L. Kondratowicziaus sukurti praeities herojai, kurie jaunajam seminaristui ašaras spaudė.[2]

Patriotinių nuotaikų pagautas, Sakalauskas atsisako siūlomų gerų vietų už Lietuvos ribų. Jo tikslas – darbuotis gimtajame krašte, šviesti jaunimą, plėsti kultūrinę veiklą. Jis mokytojauja Pajevonyje, Beržininkuose, stengiasi bendrauti su kitais vietos inteligentais. Dažnai lankosi Garliavoje – priklauso vaistininko K. Aglinskio vadovaujamam literatų rateliui, kurio nariai yra ir J. Andziulaitis-Kalnėnas bei J. Mačys-Kėkštas. Šiuo metu jis veda savo vaikystės draugę. Aktyviai bendradarbiauja *Aušroje*. Jo straipsniuose daugiausia liečiami gimtosios kalbos klausimai. Uždegančiu žodžiu mokytojas kreipiasi į kolegas, ragindamas prisiminti savo pašaukimą ir pareigas: „Guodokime savo pašaukimą; tegul neatsiranda tarp mūsų dvasiažudystės tik dėlei mūsų tingėjimo; lai pražus tarp mūsų nedorybės, o pradėkime, darbuodami savo tamsesniems broliams, tarnauti visai žmogijai. Nesiskųskime dėlei savo 120 rublių, kuriuos gauname už kruviną prakaitą ant metų, bet kantriai mokykime savo vargdienėlius, dvasiškai ir doriškai būdami patys už paveizdą <...>" (*Aušra*, 1885, Nr. 10/11). Tai bene patriotiškiausias spausdintas mokytojo lietuvio žodis XIX a. pabaigoje, išreiškęs ano meto pedagoginio idealizmo esmę.

Už lietuvišką kultūrinę veiklą 1888 m. Sakalauskas ištremiamas į Lomžą, tačiau nenurimsta ir ten – su kunigu V. Aleksandravičiumi įkuria Lomžos lietuvių draugiją. Paskutiniuosius 30 savo gyvenimo metų jis praleidžia Varšuvoje. Gyvendamas svetur, dirba Lietuvai: bendradarbiauja lietuviškuose laikraščiuose, rašo elementorius Lietuvos vaikams. Jo namai Varšuvoje atviri tautiečiams. Didžiausias jau nejauno poeto noras – grįžti į Tėvynę. Apie tai jis rašo laiške K. Būgai, prašydamas rasti tinkamą vietą darbuotis gimtajame krašte. Tačiau tokios vietos neatsiranda. Ksaveras Sakalauskas-Vanagėlis mirė 1938 m. birželio 15 d. Varšuvoje. Palaidotas, atsižvelgiant į jo norą, Vilniuje, Rasų kapinėse.

KŪRYBA. Sakalausko-Vanagėlio kūrybos pradžia sutampa su *Aušros* pasirodymu. Šiame laikraštyje buvo išspausdinti geriausi jo eilėraščiai, visą gyvenimą poetas liko tikras aušrininkas bendriausia šio žodžio prasme. Vėliau savo kūrinius jis spausdino *Šviesoje*, *Apžvalgoje*, *Lietuvių laikraštyje*, *Šaltinyje*, *Viltyje* ir kt. 1921 m. pasirodė paties autoriaus parengti *Raštai*. 1995 m. išleista jo kūrybos rinktinė *Kur banguoja Nemunėlis*. Kūrybinis Vanagėlio palikimas įvairus: eilėraščiai, vaizdeliai, apsakymai, pasakos, eiliuotos ir prozinės pasakėčios. Poeto ir proziniko, suaugusiųjų ir vaikų rašytojo kūryba vieninga savo tikslais bei intencijomis, idėjinėmis nuostatomis.

[1] Sakalauskas-Vanagėlis 1995, 82.
[2] Ibid., 81–84.

Jautraus aplinkai, emocingo bei impulsyvaus poeto gyvenimas ir literatūrinė veikla susipynė. Eilėraštis dažnai gimdavo veikiant tiesioginėms inspiracijoms. Rašydamas poetas rėmėsi dviem savo turtingos prigimties galiomis – meile muzikai ir pedagogo talentu.

Vanagėlis – muzikaliausias *Aušros* poetas. Pradėjęs vaikystėje griežti tėvo dovanotu mažu smuiku, su malonumu muzikavo seminarijoje, mokytojaudamas dainuodavo drauge su jaunimu, Lomžoje skambino akordinėmis kanklėmis, organizavo chorus, bendravo su muzikais, savo poezijoje kėlė taurinančią muzikos galią („Muzika"). *Aušros* leidėjų jis vertinamas kaip „muzikoje mokytas lietuvis", siunčiąs laikraščiui liaudies dainas su natomis (*Aušra*, 1884, Nr. 7/8), originalūs jo kūriniai vadinami „giesmelėmis" (*Aušra*, 1885, Nr. 7/8). Kai kurių eilėraščių Vanagėlis netgi nespausdino, kol nebuvo surasta tinkama melodija. Gražiausias jo kūrinys „Iš tolimos šalies" parašytas 1883 m., o „su gaida" (J. Naujalio muzika) pirmą kartą išspausdintas tik 1887 m. (*Šviesa*, Nr. 5). Iki tol eilėraštis buvo plačiai dainuojamas autoriaus pritaikyta čekų dainos „Horo, horo, vysoká jsi" („Kalne, kalne, aukštas esi") melodija ir, kaip teigia poetas, „daug apmirusių širdžių atgaivino".[1] Pats Vanagėlis buvo jautrus dainos poveikiui. Jis braukė ašaras išgirdęs keliaujančių čekų dainą „Kde domow můj" („Kur mano namai"). Ši daina nuo 1918 m. buvo Čekoslovakijos himno dalis, o nuo 1993 m. – Čekijos himnas. Atgimstančios čekų tautos dainiai įkvėpė Vanagėlio eilėraščius „Šauksmų aidas", „Kur namas mūs?"[2] Siekimas, kad parašytas tekstas būtų dainuojamas, skatino dainos žanro formavimąsi XIX a. pabaigos lietuvių poezijoje.

[1] Sakalauskas-Vanagėlis 1995, 274.

[2] Ibid., 274.

Dainiškoji poezija prislopina intelektą ir verčia pasiduoti jausmingumui. Savo *Raštų* skyriuje, pavadintame „Širdis", Vanagėlis sudeda muzikos tema parašytus eilėraščius ir meilės dainas, tęsdamas liaudies ir A. Vienažindžio poezijos tradiciją. Vienoje dainoje („Mielas karvelėli! Lėk tu ton šalin...") tautosakos motyvas pavartojamas tik pradžioje, o toliau plėtojamas individualizuotas „mieliausios" apibūdinimas. Eilėraštis primena populiarųjį „Karvelėlį", tradiciškai priskiriamą V. Kudirkai. Ta pati pradžios situacija (karvelėlis siunčiamas pas mylimąją), panašiai komponuojamas dialogas (pradžioje kreipinys ir imperatyvas). Tačiau Vanagėlio dainai stinga vidinio nerimo, išgyvenimo natūralumo, kurį pakeičia sentimentalių romansų vaizdiniai, emocinio kalbėjimo štampai (balandis su radasta snape, „akys nei žibuoklės", byrančios ašaros).

Vientisesnė, išlaikanti liaudies dainos stilistiką yra daina „Oi žiba žiburužiai, oi dega liktoružiai..." Autorius paaiškina jos parašymo aplinkybes: „Dainoje „Oi žiba žiburužiai" tik pirmos trys eilutės paimtos iš liaudies dainelės, o toliau aprašytas vakaras, kelias ir kiemas, kai važiavau iš jungtuvių su savo jauna žmonele iš Šventežerio bažnyčios Giraitės kaiman rugsėjo mėnesyje 1886 m."[3] Nors eilėraštyje atsispindi konkreti situacija, jame skamba iš liaudies dainų pažįstami motyvai.

[3] Ibid., 275.

Tautosakinio naivumo beveik nelikę tos pačios temos eilėraštyje „Mylimajai", kuris yra laisvas rusų poeto N. Minskio eilėraščio vertimas.[4] Trys anapestinės strofos, prasidedančios vienodu dvieiliu, jungia mylinčios širdies ir gamtos motyvus į muzikalią melodingą visumą:

[4] Ibid.

Aš bijau pasakyt, kaip tave aš myliu,
Aš bijau prasitart ir išreikšt negaliu,
Nes vėjelis išgirs, laimės man pavydės
Ir pasauliui garsins jausmus mano širdies!

Aš bijau pasakyt, kaip tave aš myliu,
Aš bijau prasitart ir išreikšt negaliu,
Nes aukštybėj dangaus, rodos, žvaigždės pajuos,
Ir tamsioji naktis ilgus amžius skrajos!..

Aš bijau pasakyt, kaip tave aš myliu,
Aš bijau prasitart ir išreikšt negaliu,
Nes jautrioji širdis man krūtinėj sustos,
Trūks pusiau iš kančių ir tos laimės didžios.[1]

[1] Sakalausko-Vanagėlio eilėraščiai cituojami iš: Sakalauskas-Vanagėlis 1995.

Tokios eilės mokė XIX a. pabaigos lietuvių poetus individualios subtilaus išgyvenimo raiškos.

Santūriu liaudies dainos lyrizmu, suintymintu santykiu su aplinka pagrįsta patriotinė Vanagėlio daina „Iš tolimos šalies" („Kur banguoja Nemunėlis..."). Ji primena vėliau sukurtus Maironio eilėraščius „Mano gimtinė", „Kur bėga Šešupė". Tokiais kūriniais lietuvių poetai, kaip ir kitų išsivaduojančių tautų dainiai, aktyviai bendravo su savojo krašto žmonėmis, žadino jų patriotinius jausmus. Vanagėlio dainoje lakoniškai apibrėžiama poetinė erdvė, supriešinamas savas ir svetimas kraštas, švelniu lyriniu tonu, siejant individualiąją ir bendrąją patirtį, nusakomos žmogiškosios ir tautinės vertybės. Eilėraštis ilgas (23 posmų), jame be reikalo kai kas kartojama ir aprašinėjama. Geriausiai pavykę tie posmai, kuriuose poeto ilgesys reiškiamas tautosakinėmis dainiškomis formomis:

Kur banguoja Nemunėlis,
Kur Šešupė miela plaukia, –
Ten Lietuva mano brangi,
Ten širdis vis mane traukia.

Ten darželiuos pinavijos
Ir mergelės kaip lelijos,
Ten šalelė daug geresnė,
Juoda duona ten gardesnė.
– – – – – – – – – – – – – – –
Lėkčiau, lėkčiau, kad galėčiau,
Sparnus paukščio kad turėčiau:
Ten berasčiau tarp savųjų
Daug linksmybių aš saldžiųjų.

Poeto – paukščio paralelę, būdingą XIX amžiaus lietuvių poezijai, Vanagėlis papildė naujomis prasmėmis. Galima kalbėti apie tautosakiškai traktuojamą paukščių leitmotyvą jo eilėraščiuose ir dainose. Pasivadinęs dažnai liaudies dainose minimu Vanagėliu[2], poetas „giedojo" natūraliausiai iš visų aušrininkų, pasirinkusių paukščių vardus.

[2] *Aušroje* (1886, Nr. 5) išspausdinta jo atsiųsta „Daina apie vanagėlį" („Lėk, vanagėli, per ežerėlį") su paantrašte „Gaida ir žodžiai iš Garliavos", pasirašyta: Vanagėlis.

Vanagėlio eilėraščiai yra susiję ir su jo plačiai suprasta pedagogine savivoka. Poetas neskyrė eilėraščių vaikams ir suaugusiems. Ir vienuose, ir kituose juntamos auklėjamosios, švietėjiškosios tendencijos. Tai tikslinga poezija – mokanti, raginanti, ugdanti patriotinius jausmus, dažnai virstanti patetiška publicistika bei deklaracija („Abejojantiems", „Į darbą" ir kt.).

Geriausiuose kūriniuose poetui pavyksta išvengti sausos didaktikos. Ypač tai pasakytina apie vaikų poeziją. Vanagėlis tęsia J. Anusavičiaus tradiciją ir jungia didaktinę mintį su tautosakine raiška. Jis vartoja vaikų tautosakos formas, gamtos personifikacijas. Eilėraščiams gyvumo teikia ir dialogai. Jo kūryboje ryškūs liaudies pedagogikos bruožai, poetizuojama pirkios mokykla („Motina", „Vilniečių mokykla", „Verpėja", „Senelis ir anūkai"). Sklandus eiliavimas, konkretus vaizdas, įprastos detalės ir graži pamokanti mintis lėmė šių kūrinėlių populiarumą bei ilgaamžiškumą. Sukurtas jaukus pirkios vaizdas tarsi priešinamas išorinio pasaulio atšiaurumui:

Smarkiai pučia šaltas vėjas,
Jau purvai, vanduo...
Ilgos naktys, trumpos dienos –
Vėlybas ruduo...

Vargingoje pirkužėlėj
Vakaras tylus,
Tik lengvai ratelis ūžia,
Verpdamas linus.

„Verpėja"

Kartais eilėraštis („Lizdelis") savo didakatine mintimi ir komponavimo principais atrodo tarsi sueiliuotas M. Valančiaus *Vaikų knygelės* apsakymėlis, pagrįstas liaudiškąja etika. Panašios yra ir Vanagėlio pasakėčios, kurių siužetai originalūs, pamokymai įvairūs, reiškiami pasakojimu („Gaidys ir deimantas"), prasmingu dialogu („Obelis ir eglė") ar veikėjų sugretinimu („Genys ir dagilis"). Pedagogo ir kūrėjo gabumai susilieja Vanagėlio pradžiamoksliuose, ypač *Dovanėlėje* (1909), kurios ne tik gerai apgalvotas ir tinkamai išdėstytas užduotis, bet ir visus skaitymų tekstus sukūrė autorius.

Platesni švietėjiški poeto užmojai juntami patriotinėje, *Aušros* idėjas išreiškiančioje jo poezijoje. Jam rūpi apibrėžti Tėvynės sąvoką, kuri dar atrodo reikalinga paaiškinimo, nors vartojama drąsiai, gerai suprantant jos esmę („Kur namas mūs", „Mūsų tėvynė", „Tėvynėj geriausia", „Lietuvoje"). Poetas gėrisi kraštovaizdžiu, reiškia pagarbą gimtajai kalbai, dainoms, tikybai, džiaugiasi dorais žmonėmis. Pagrindinis santykio su tėvyne aspektas – švietėjiškasis. Pozityvistiškai nusiteikusiam poetui atrodo, kad krašto laisvę, gerovę galima pasiekti mokslo, apšvietos keliu („Šauksmų aidas"). Poeto švietėjo misija prasmingiausiai apibendrinama mąslesniame ševčenkiškame eilėraštyje „Mano dalia", kuriame atitrūkstama nuo gyvenamo meto realijų, mąstoma apie žmogaus lemtį, vartojamos krikščioniškosios alegorijos, teikiančios visuotinę prasmę:

Ak, jūs mintys, mano mintys! Sunkios man jūs esat!
Greitai gemat, bet neilgai savo būvį tęsiat!
Mintys mano – šviesios sėklos, nėr jums kur bujoti!
Nors yr dirva, bet jūs turit darganų bijoti!
Rodos, dirvą aš užarčiau, sėklas ten pasėčiau,
O užaręs ir pasėjęs laistyčiau, ravėčiau...

Tokios alegorijos rodo pastangas užčiuopti būties matmenis, mąstyti plačiau ir giliau. Tačiau dažniausiai poetas galvoja apie konkrečią auditoriją, reikalingą tautinio, etinio, estetinio idealo. Tada gimsta tokie eilėraščiai, kaip „Lietuvaitė", apie kurį

A. Maceina rašė: „Tai ištikimas tikrovės vaizdelis: kilnus, idealus, bet... neturįs poezijos nė krislelio. Vanagėlio „lietuvaitė" yra tautinės kasdienybės fotografija. Mes galime ja didžiuotis tautiškai, galime ja džiaugtis doriškai, bet negalime ja gėrėtis estetiškai."[1] Šis apibūdinimas taikytinas didžiajai daliai patriotinių Vanagėlio eilėraščių, nepajėgiančių išsiveržti iš tautinės empirikos. „Tikriausias matas Ksav. Vanagėlio raštams matuoti – tai „Aušros" gadynė"[2], – rašo J. Tumas-Vaižgantas. Tai teisinga ne tik dėl to, kad vėlesni poeto kūriniai buvo silpnesni, bet ir dėl to, kad jis liko ištikimas švietėjiškam, tautiškumo atramas formuojančiam *Aušros* patriotizmui.

[1] *Egzodo literatūros atšvaitai* 1989, 129.

[2] Tumas 1925[a], 138.

Jonas Mačys-Kėkštas (1867–1902)

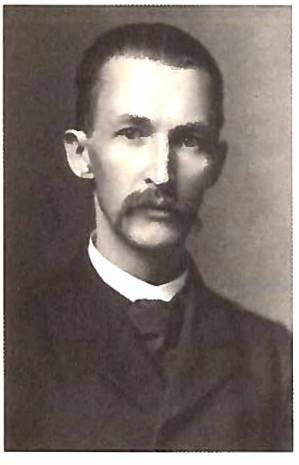

BIOGRAFIJA. Vieno ryškesnių XIX a. pabaigos lietuvių poetų Jono Mačio (pasirinkusio Kėkšto slapyvardį) gyvenimas ir kūryba skirtingai aiškinama. Pirmąją platesnę jo biografiją pateikė F. Matulaitis 1910 m. išleistame poeto kūrybos rinkinyje *Eilės*. Vėlesni tyrinėtojai (G. Petkevičaitė-Bitė, J. Tumas-Vaižgantas, V. Mykolaitis-Putinas, V. Kubilius, A. Rapalavičienė) įvairiai supranta kai kuriuos poeto gyvenimo faktus, jo dvasines priešpriešas, idėjinį kryptingumą.

Jonas Mačys gimė 1867 m. Marijampolės apskrityje, Klebiškio valsčiuje, Ingavangio kaime (dab. Prienų raj.), valstiečių šeimoje. Remiamas dėdės kunigo, mokėsi Marijampolės gimnazijoje, kur, anot J. Tumo-Vaižganto, „tvirtai apsisprendė lietuviu ir tapo patriotu".[3] Jis stropiai lankė P. Armino-Trupinėlio vedamas lietuvių kalbos pamokas, buvo mylimiausias P. Kriaučiūno mokinys, leido lietuviškus laikraštėlius, anksti pradėjo eiliuoti. Dėl ne visai aiškių priežasčių iš šeštos klasės išstojo. Laiške J. Šliūpui jis santūriai užsimena: „Tūlos aplinkybės prispyrė mane pamesti gimnaziją."[4] Vieni (G. Petkevičaitė-Bitė, V. Mykolaitis-Putinas, P. Naujokaitis) šį ryžtingą žingsnį sieja su atsisakymu stoti į kunigų seminariją, sukėlusiu tėvų ir globėjo nepasitenkinimą, kiti (V. Kubilius) – su noru likti Lietuvoje ir dirbti šviečiamąjį darbą (apie tai poetas yra ne kartą rašęs).

Išstojęs iš gimnazijos, Mačys kurį laiką vertėsi privačiomis pamokomis Krosnos dvare, vėliau apsigyveno pas savo draugą J. Andziulaitį-Kalnėną Garliavoje. Anot J. Tumo-Vaižganto, jis buvo darbščiausias ten veikusio literatų būrelio narys: daug skaitė, rašė *Aušrai*. J. Andziulaičiui-Kalnėnui ėmus redaguoti du paskutiniuosius 1886 m. laikraščio numerius, buvo aktyviausias jo pagalbininkas.

Bendradarbiauti *Aušroje* Mačys pradėjo nuo 1884 m. Jo vaidmenį laikraštyje taikliai nusakė Vaižgantas: romantiškoje *Aušroje* Jonas Mačys-Kėkštas buvęs, ko gero, vienintelis „pozityvistas", lyg ir Vinco Kudirkos pirmtakas, jungęs *Aušrą* su *Varpu*.[5] Mačio pozityvizmas reiškėsi jo dėmesiu praktiniams visuomenės gyvenimo klausimams. Jis siūlo Lietuvos ekonomiką, moralę, kultūrą kelti leidžiant švietėjiškas knygeles, suteikiant naudingų žinių „mažesniesiems savo broliams" (*Aušra*, 1885, Nr. 9). Jis pasigenda tikrų visuomenės dvasios vadovų, išmintingų kunigų, piktinasi formalizmu ir obskurantizmu: „J[ėzaus] Kristaus šviesa doriška, bet be šviesos ant proto anoji gali lengvei aptemti, kaip gailystaudami regim <...>" (*Aušra*, 1886, Nr. 6). Kunigo švietėjo bei kultūrintojo pavyzdį jis pateikia straipsnyje „Jonas Oberlenas. Jo garbingas, nenuoalsus veiksmas". Krašto kultūrinimui kviečiama sutelkti visų inteligentijos sluoksnių pastangas.

Visuomeninius tikslus, praktinius interesus išreiškia pozityvistinė Mačio estetika: akcentuojamas dėmesys adresatui, kūrinio tikslingumas, nauda skaitytojui, orientuojamasi į tuos žanrus, kurie gali labiau tikti konkrečioms bendruomenės reikmėms. Todėl *Aušroje* vyravusi poezija atrodo esanti mažiau reikalinga (str. „Mūsų vargai"). Jaunasis

[3] Vaižgantas 1929[b], 12:56.
[4] Mečys-Kėkštas 1982, 142.
[5] Vaižgantas 1929, 12:61.

kritikas išdrįsta polemizuoti su autoritetinguoju J. Zauerveinu apie kūrybos prigimtį ir tikslus (str. „Dvasė ir medega"). Kaip ir kiti pozityviau nusiteikę autoriai (J. Šliūpas, J. Andziulaitis-Kalnėnas, S. Matulaitis), Mačys pažymi per didelį poezijos antplūdį, kviečia atsigręžti į konkrečius klausimus, nes Lietuvoje ne toks laikas, kada tiktų dainuoti ir giedoti. Taip pragmatiniai tikslai iškeliami aukščiau nei estetiniai: „jeigu apsiėmėm tarnauti draugijai, kalbėkim apie jos reikalus, apie jos vargus ir pilką ritimąsi už būvį, palengvinkim jai tas ristynes, parodykim kelią" (*Aušra*, 1886, Nr. 6). Poezija, pagal Mačį, yra išlavintos visuomenės, turinčios tvirtą pamatą po kojomis, menas. Tačiau estetinės Mačio pažiūros nebuvo nuoseklios. Labiausiai jis vertino kūrinius, tolimus pozityvistinei programai – J. Zauerveino „Lietuvninkai mes esam gimę", A. Vištelio „Regėjimą", J. Andziulaičio-Kalnėno „Ievą". Europos klasikus vertęs poetas vadovavosi ne tik visuomeniniais, patriotiniais interesais, bet ir meniškumo kriterijais.*

* Žr. dar šią kn., 100–102.

Nustojus eiti *Aušrai*, prasidėjo naujas Mačio biografijos etapas – valdininkavimas, kuris truko keturiolika metų. Raštininkas Panemunėje, Virbalio burmistras, raštinės sekretorius Vilkaviškyje – tokios pareigybės leido susipažinti su biurokratine carine valdininkija, iš arti pamatyti imperinės sistemos ydingumą, pragaištingą poveikį ne tik tautai, bet ir asmenybei. Lėbautojų draugija įtraukė ir jaunąjį kolegą. Prasidėjęs „doriškas puolimas"[1] kėlė daug vidinių prieštaravimų, gilino dvasinę krizę. Šio laikotarpio pradžioje rašyti laiškai J. Šliūpui, J. Andziulaičiui-Kalnėnui rodo, jog bandoma šileriškai maištauti prieš dvasios sąstingį, stabus ir autoritetus, laisvos minties varžymą. Poetas junta, kad inteligentija skaidosi, ir bodisi tais, kurie nesugeba eiti kartu su gyvenimu. Jis bando kalbėti savo kartos vardu, priešindamas „olimpiškoje didybėje" skendinčiam barzdočių galvojimui naują, jaunatvišką mąstyseną.[2] Aiškiau idėjiškai apsispręsta vėliau – straipsniuose, rašytuose J. Andziulaičio-Kalnėno redaguotai *Vienybei lietuvninkų* (P. Vileišio knygelės *Pamokslai apie triūsą, arba procę* recenzija, straipsnis „Šešėliai ir spinduliai").

[1] [Mečys-Kėkštas] 1910, 9–10.

[2] Mačys-Kėkštas 1982, 146.

Poeto dvasios būseną atskleidžiantys šio laikotarpio laiškai J. Andziulaičiui-Kalnėnui, pasak V. Kubiliaus, yra „vieni geriausių XIX a. pabaigos lietuvių epistoliarinės literatūros pavyzdžių".[3] Juose bodimasi slogia aplinka Tėvynėje, kur „pelėsiuota atmosfera, pilna neregimų nuodų dėl truputį šviežesnės dvasės". Jausdamas, jog gęsta paskutinės „kibirkštys dorybės" ir slopsta jaunatviškas idealizmas, poetas mano galėsiąs „su demonišku juoku" mesti šiam kraštui amžiną „anatema!"[4] Sarkazmą keičia nuoširdus pasiryžimas likti Lietuvoje, kur „nėra darbininkų", nes „visi išlakstė arba apsileido".[5] Apsisprendimą išvykti turbūt pagreitino neramios žinios apie persekiojimus ir represijas.[6]

[3] Mačys-Kėkštas 1961, 9.

[4] Mačys-Kėkštas 1982, 163–164.

[5] Ibid., 174.

[6] Ibid., 169.

1900 m. Mačys patraukė savo draugų J. Andziulaičio-Kalnėno, J. Šliūpo, K. Sakalausko-Vanagėlio keliu – visiems laikams pasitraukė iš Lietuvos. Ne vienas jaunas idealistas, nusivylęs galimybe prasmingai darbuotis gimtajame krašte, vengdamas persekiojimų ir bausmių, jį paliko. Pradžioje Mačys gyveno Mažojoje Lietuvoje – padėjo M. Jankui redaguoti laikraštį *Saulėteka*. Po keleto mėnesių pakviestas perimti *Vienybės lietuvninkų* vairo, išvyko į JAV. „Dar Lietuvoje iš pat jaunystės palinkęs į socializmą, ir čia ėjo ta kryptimi", – taip bendrąją idėjinę poeto linkmę apibūdino V. Mykolaitis-Putinas.[7] Tačiau, kaip ir jo bendramintis J. Andziulaitis-Kalnėnas, Mačys socialistines idėjas derino su tautinėmis. *Vienybėje lietuvninkų* spausdinami jo straipsniai, eilėraščiai skirti darbininkijai; į Lietuvą siunčiamos brošiūros ir socialistų partijos „platforma". Betarpiškiausiai socialistinės idėjos patikrinamos dalyvaujant Pensilvanijos angliakasių rengiamame streike. Čia „dar kartą, ir jau paskutinį", anot Vaižganto, poetas nusivylė, nes darbininkai „neparodė savo pasikliovimo socializmu", pasitenkino darbdavių

[7] Mykolaitis-Putinas 1936, 1:202.

pasiūlytomis nuolaidomis.[1] Veržęsis į laisvą šalį, tikėjęsis, jog galės lengviau atsikvėpti, Mačys rado ne tik erdvę platesnei visuomeninei veiklai, bet ir tuos pačius išorinius bei vidinius konfliktus. Dar kartą pajuto oro stygių, šįsyk fizinį. Su skaudžia autoironija viename paskutiniųjų laiškų į Lietuvą rašė galįs nebent „giesmaitę šermenims" sudėti.[2] 1902 m. gruodžio 15 d., pakirstas džiovos, Jonas Mačys-Kėkštas mirė Niujorke. Kūnas buvo sudegintas, pelenai parvežti į Lietuvą ir palaidoti Prienų kapinėse, kur 1974 m. pastatytas paminklinis akmuo.

POEZIJA. Įvairiai buvo vertinama ir Mačio-Kėkšto poezija, originali bei verstinė. G. Petkevičaitė-Bitė ją gyrė už demokratines nuotaikas[3]; J. Tumas-Vaižgantas jį laikė visų aušrininkų poetų korifėjumi[4]; V. Mykolaitis-Putinas – plačiau mąsčiusiu aušrininku pozityvistu.[5] Po karo Lietuvoje buvo labiau akcentuojamas socialistinių idėjų poveikis Kėkšto kūrybos tematikai ir turiniui, poetas laikomas vienu pirmųjų originaliosios revoliucinės lietuvių poezijos pradininkų.[6] Išeivijos kritikai teigė, jog revoliuciniai motyvai Kėkšto poezijoje yra negausūs ir atsitiktiniai, jog jo kūrybos centras yra „individualių jausmų posmuose".[7] J. Aisčio nuomone, „Mačys buvo didelės dvasios ir nemažų gabumų lietuvis poetas-patriotas".[8]

Iš tiesų, savo straipsniuose Kėkštas radikalesnis nei poezijoje, kurios didžioji dalis išreiškia įdomios ir prieštaringos asmenybės dvasinį pasaulį, atvirą aplinkos poveikiams ir jautrų žmogiškumo idealams. Kėkšto poezija susijusi ir su poeto pastangomis „perkelti į lietuvių dirvą Europos lyrikos idėjas ir formas".[9]

Aušros straipsniuose pozityvistiškai maištavęs prieš eilių perteklių, savo kūryboje Kėkštas plačiai supranta poezijos paskirtį. Pirmiausia jis pabrėžia kūrybos visuomeniškumą, poeto pareigą darbuotis, būti pranašu ir žmonių gynėju („Pašaukimas"). Su pagarba prisimenamas taurus V. Kudirkos idealizmas („Ūkininko sukaktuvėms"). M. Lermontovo eilėraščio vertimas, pavadintas „Atskeliaudra", skiriamas J. Zauerveinui. Poetas maironiškai suvokiamas kaip Tėvynės dainius, sunkią valandą pasiryžęs kankles pakeisti į kalaviją (S. Petőfi'o, G. Herwegh'o eilėraščių vertimai). Nurodoma ir subtilesnė poezijos paskirtis visuomenėje. Sonete „St. Maironiui" kalbama apie įkvėptą kūrybą, poetui suteiktas ypatingas galias, pašaukimą – taigi apie idealiuosius pradus, skeptiškai vertintus straipsniuose. Vokiečių poeto G. Herwegh'o žodžiais deklaruojama kūrybinės laisvės būtinybė („Išsiliuosavęs").

Jaunas, laisvai ir savarankiškai mąstantis poetas maištauja prieš įprastas savo meto poezijos formas, jos inertiškumą. Improvizacinio pobūdžio eilėraštyje „Nelaimės dainiaus" pašiepiama folklorizuota patriotika, įprastos teminės ir vaizdinės klišės, tyčiojamasi iš eiliakalių. Pastarieji ironizuojami ir vėlesniame eilėraštyje „Išsiliuosavęs". Kūrybinis trumparegiškumas, perdėtas keliaklupsčiavimas prieš tai, kas sava, provincialus pasipūtimas dusina lietuvių poeziją:

Apsaugok Dieve! neprivalom
Ieškoti svetimos rūgšties
Mes savo tešlai; mes eiles kad kalam,
Tai kalam saviškai: be baimės, iš peties!
Ik kol jausmuos mes neatšalom,
Ik patriotiškos užtenk ugnies, –
Dėl labo genties (*vigilate, cives!*)
„Klitus baidus" tur užsilikti gyvas.[10]

[1] Vaižgantas 1929[b], 12:65.

[2] Mačys-Kėkštas 1982, 194.

[3] *Lietuvos žinios*, 1912, 130.

[4] Vaižgantas 1929[b], 12:55.

[5] Mykolaitis-Putinas 1936, 1:20.

[6] *Lietuvių literatūros istorija* 1958, 2:114.

[7] Naujokaitis 1973, 1:414.

[8] Cit. iš: Ibid.

[9] Kubilius 1983, 224.

[10] Mačio-Kėkšto eilėraščiai cit. iš: Mačys-Kėkštas 1982.

Neatsitiktinai šių satyrinių Kėkšto eilėraščių forma laisva: žaismingai improvizuodamas, poetas dėlioja žodžius; norėdamas pasišaipyti iš mechaniško rimų rankiojimo, pats sukuria beprasmius naujadarus („klitus baidus"); parenka taiklų moto arba eilėraštį pavadina „fantazija". Kūrybinis procesas desakralizuojamas. Ironija ir autoironija nuspalvina net epitafinio pobūdžio epigramas:

Čia ilsis viens dainius; šiukštu tą tylą ardyti!
Nes, kilęs iš kapo, jis vėl eiles ims rašyti...

Šalia tokių ironiškų ir šmaikščių Kėkšto eilėraščių randame ir visai kitokių. Regis, Kėkštas itin vertino V. Hugo, H. Heinę, M. Lermontovą, t.y. romantinę poeziją, prieš kurios neapibrėžtumą lyg ir kovojo *Aušroje*. Poeto didybei nusilenkiama („Vox populi"), juntama pagarba jo gyvenimui – nuolatinei kančiai ir nerimui („K...ui", vertimai „Poeto kančios, kad jis tveria", „Aš vienas kenčiu..."). Naujai lietuvių poezijoje skambančios tiesos: poetas paženklintas Kaino ženklu, jis plėšia iš savęs gyvybę savajam eilėraščiui – stiprino individualistinę kūrybos sampratą, nepasitenkinimą vien visuomenine poetine programa. Ne viename eilėraštyje nuo visuomeninių problemų poetas bando pabėgti:

Lai įkvėptas dvasėj padangėn iškilsiu
Ir viršum žemės aukštai paskraidysiu:
Tad rasi širdžia vaitojęs nutilsiu,
Gal svieto bjaurybių iš aukšto n'išvysiu!

„K...ui"

Eilėraštyje „Pranciškui Vaičaičiui (Sekupasakai)" poetas žavisi grynojo grožio pasauliu, grynai estetine kūrėjo saviraiška:

Tu – mistras harmonijos rimų gausios –
Mums saldinai gyvastį, tverdamas naują:
Tad rojuj, kur grožė viena viešpatauja,
Tav dvasės bekūnės himnus užgiedos.

Toks tad buvo ankstyvasis lietuvių poezijos estetizuoto pasaulio supratimas, reiškęsis noru susikurti dvasios oazę ir joje tik menu, tik grožiu begyventi.[1]

[1] Jonaitis 1994, 114.

Apčiuopęs meninės kūrybos prieštaras ir paradoksus, Kėkštas savičiau traktavo tradicines amžiaus pabaigos poezijos temas, ypač patriotines. „J. Šliūpas, J. Kėkštas ir J. Andziulaitis buvo pirmieji antiromantikai romantiškame aušrininkų sambūryje – vieninteliai neatsiklaupę prieš A. Mickevičiaus genijų. J. Kėkštas net kandžiai parodijavo jausmingus „Lietuvėlės – mielos žemelės" pašlovinimus ir graudingus jos praeities apraudojimus („Ak, širdis man sopa, plyšta, / Kad senovės garbė nyksta").[2] Patriotinėje Kėkšto poezijoje nuoširdžiu jausmu, poetiniu vaizdingumu, lengvu eiliavimu išsiskiria laisvas M. Konopnickos eilėraščio vertimas „Atsakymas lietuvio":

[2] Kubilius 1993, 159.

Kas gal man atlygint
Už tą rasą tyrą,
Kuri kaip deimantas
Ant žolelių byra?
Už lakštangės dainą,
Už paukščių čiulbėsį,
Už vieversio balsą,
Už garnio klegėsį?

Ar tu užmokėsi
Už Nemuno skardą,
Už jo ramią vilnį,
Kur žuvelės nardo?
Už saulutės šviesą,
Už padangę melsvą,
Už panemunynų
Smiltynėlį gelsvą?
Už švelnų vėjelį,
Vakaro adyną,
Už dainą tėvynės,
Ką širdį ramina?

Patriotiniai Kėkšto eilėraščiai daugiausia rūstūs, juose kalbama savo laikui, paženklintam smurto, prievartos, neteisybės. Šiliriškasis iššūkis tironams skamba eilėraščiuose „Bausmas", „Kankintinių motina", dedikacijoje mirusiam tremtyje P. Matulaičiui. Šiaurės tirono alegorija vaizduojama imperija, pavergusi tautas. Tironiją panaikinti turėtų „dvasė amžiaus", kurios poetas šaukiasi ir kuria pasitiki. Nerami tautinių išsivadavimų, atgimimų ir sąjūdžių epocha kelia dvasią, ragina darbuotis vardan tautos („Sandarbininkiui Jonui V.", I. Omulevskio eilėraščio vertimas „Dirbti!"). Pozityvistinių idėjų raiška neįgauna kudirkiškojo masto ir energijos, tačiau retorinė poetika sustiprina jų įtikinamumą.

Savo poezijoje Kėkštas karštai protestuoja prieš masių skurdą ir beteisiškumą. Pasirinkęs „liaudišką „žemąjį" stilių"[1], poetas perteikia liūdnus skundus („Vargdienių giesmė"), patetiškai, pasitelkęs protestantų giesmės melodiją, bendrauja su plačia savąja auditorija. Į minią kreipiamasi pasitelkus retorinio įtikinimo priemones, orientuojamasi į giesmės, išreiškiančios bendrąją patirtį, žanrą („Darbo žmonių giesmė"). Kėkšto socialiniam kryptingumui darė įtaką ta literatūra, kurią jis vertė (lenkų revoliucinė, vokiečių socialdemokratinė, rusų demokratinė poezija). Jaunas idealistas kalbėtojas kreipiasi į minią, savo adresatą, manydamas, jog įtikinamu žodžiu galima įrodyti tiesą. Taip retorine žodžio galia pasikliaujama ne tik tautinius klausimus svarstant, bet ir sprendžiant savo meto socialines problemas.

[1] Daujotytė 1990, 229.

Tačiau taurūs siekiai, kilnios idėjos susiduria su realybe. Poezijoje atskleidžiamos komplikuotos individo būsenos, dvasiniai prieštaravimai. Anksti patyręs idealo ir tikrovės konfliktą („Kalnėnui"), poetas jį išreiškė ir viename paskutiniųjų eilėraščių „Viomingo klonyj". Visas jo gyvenimas buvo nuolatinis balansavimas tarp gaivinamos vilties („Viltis", „Palaimintas būkie, Lietuvos kamputi!") ir jos neišsipildymo („Sunkioj valandoje"). Jaunas poetas nedainuoja apie gyvenimo grožį, džiaugsmą, meilę. Pagrindinė poetinė jo būsena – vienišumo jausmas: „Paguodos širdžiai jau neieškau – / Jai balsas čia n'atlieps meilus" („Apleistasis"), „Po svietą klaidžioju apleistas" – („Pažįstu verksmą"). Apleistojo savivoka nėra ilgų meditacijų išdava. Ji kyla iš susidūrimo su priešiška tikrove ir reiškiama dramatiniais kontrastais:

Jūs stebitės ir nesuprantat,
O ar pasigailit kada,
Kad man pačiuos jaunystės metuos
Galva nukaršus ir žila?

Štai skliautas – giedras, o apniauki,
Kad užsirūstini, dangau:
Su juoda širdgėla užmigęs,
Su baltu plauku pabudau!

„Apleistasis"

Meilė Kėkšto poezijoje taip pat nėra natūralus ir realus jausmas. Ji įgavusi romansinio dramatizmo, išreiškiamo „Atamano daina" (A. Veltmano eilėraščio vertimas) ar „Don Žuano serenada" (A.K. Tolstojaus eilėraščio vertimas). Lieka tik skaudus tikro jausmo ilgesys:

Meldžiu! aš peršulį ne vieną
Širdies užmiršiu per tave.
Kad negali ateiti dieną,
Lankykis kartais nors sapne.

„Troškimas"

Liūdnas vienišas poetas (išvertęs garsųjį M. Lermontovo „Ir smūtna, ir liūdna") savo sielvartą išgyvena kaip likimo skirtą dalią. Pasauliui nerūpi individuali lemtis: „Tik žemė klausos dūsavimo to, / Gailia rasa dangus aplaisto" („Pažįstu verksmą"). Autobiografinis eilėraštis „Vidur okeano" – tai lyrinis pasakojimas, kurio herojus stovi „ant denio sau vienas prieš rūstų likimą", mintimis vaikydamasis prarastus jaunystės idealus. Eilėraščio pabaigoje nuskamba viltingi tonai, siejami su nauja prasminga veikla, padedančia išvengti rezignacijos.

Dažna ir kita išeitis iš dvasinių konfliktų, būdinga XIX a. poezijai. Ją surasti mokytasi iš romantiko M. Lermontovo (vertimai „Mano likimas", „Tau žemės šios nebepakanka") ir elegiškojo P. Vaičaičio. Tai noras pabėgti nuo žemiškų vargų į amžinos ramybės šalį. P. Vaičaičio elegijų kompozicija pakartota Kėkštui priskiriamame eilėraštyje „Sunkioj valandoje" – tas pats neišsipildžiusių norų, nerealizuotų galimybių jausmas, reiškiamas dramatišku jaunystės idealų ir priešiškos aplinkos susidūrimu. Pabaigoje nuskambėjęs mirties – realiausios išeities iš dvasinių konfliktų motyvas nesiejamas su krikščioniškosiomis vertybėmis. Jis tik paryškina iš P. Vaičaičio kūrybos pažįstamą eleginę rezignaciją: „Ir trokštu, geidžiu atsilsėt nors kape, / Glėbiuos palšos smilties, sargyboje rūtų...". Panašūs išgyvenimai Kėkšto poezijoje turi realią priežastį. Jie nėra savitiksliai, jais nesimėgaujama, nors kartais eilėraščiui suteikia melodramatinį skambesį: „Nereik man svieto meilės – smertis / Vien sužieduotine man bus", – egzaltuotai nusprendžiama („Apleistasis").

Poetui buvo nelengva rasti tinkamą formą sudėtingesnio dvasinio pasaulio raiškai. Jam sunkiai vėrėsi potekstės erdvė, dažnai jis tenkinosi racionaliu būsenos nusakymu. Neblogai mokėjęs naudotis ironijos galimybėmis, jis sugebėdavo karčiai pažvelgti ir į idealiuosius savosios būties pradus. Visuomeninio pobūdžio eilėraščiuose logiškai dėstęs mintį, deduktyviai ieškojęs tiesos, poetas stengėsi svarstymų, analizės dvasią perkelti ir į konfliktišką individo pasaulį.

Kėkšto užsimota plačiai. Bet kalbos netobulumas, netikę naujadarai, dažnai gremėzdiškas sakinys, eilėdaros sutrikimai, komponavimo trūkumai dažnai trukdė pasiekti meninį įtaigumą.

Pranas Vaičaitis (1876–1901)

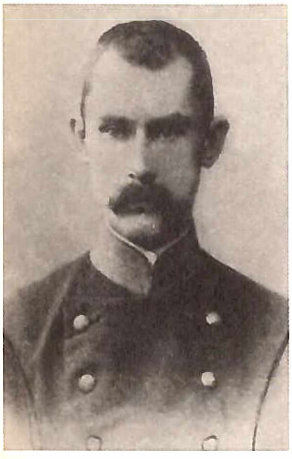

BIOGRAFIJA. Pačioje XIX a. pabaigoje, poaušrio laikotarpiu, skleidėsi tragiškos lėmties kūrėjo Prano Vaičaičio (pasirašinėjo slapyvardžiu Pranciškus Sekupasaka) talentas. Vos 25 metus gyvenusio poeto biografija dėl archyvinių duomenų stygiaus sunkiai restauruojama. Nemažai poeto gyvenimo faktų aptarė bei patikslino, pateikdamas naujų archyvinių duomenų, A. Zalatorius. Gyvenimą ir kūrybą populiariai aprašė Z. Šileris, savitai interpretavo J. Klimaitis.

Vaičaitis buvo tikras Sūduvos krašto vaikas, nuolatos jautęs savo zanavykiškas šaknis. Poetas gimė 1876 m. vasario 10 d. Santakų kaime (dab. Šakių raj.), pasiturinčio ūkininko šeimoje. Jo gyvenamuoju laikotarpiu iš sodžiaus kilę inteligentai ėmė ieškoti savo genealogijos, akcentuodami garsią gimtinės praeitį, garbingą protėvių kilmę. Ši tendencija palietė ir Vaičaitį. Kaip ir J. Basanavičius, V. Pietaris, V. Kudirka, jis rašė apie savo kaimą, o Piliakalnyje rastą kaukolę vežėsi į Peterburgą antropologiniams tyrimams. Istorinė Sūduvos krašto praeitis, tėviškės gamtos grožis, švelnia elegija nuspalvintas namų jausmas jį lydėjo visą neilgą gyvenimą.

Beraštis tėvas ir tik skaityti mokėjusi motina vyriausiąjį iš trijų sūnų Praną stengėsi išmokslinti. Jis lankė Sintautų pradžios mokyklą, o 1887 m. įstojo į Marijampolės gimnaziją. Vaičaičio mokymosi metais ši gimnazija jau nebebuvo toks lietuvybės židinys kaip *Aušros* laikais, kada čia kryžiavosi knygnešių keliai, veikė slapti moksleivių rateliai, kada tautinius jaunimo jausmus žadino mokytojai aušrininkai P. Kriaučiūnas, P. Arminas-Trupinėlis, už tai atleisti iš darbo. Įsivyravęs muštras, kūrybinės minties stygius, dvasinis lėkštumas ir netgi persekiojimai kėlė mokinių vidinį maištą, leido pajusti tyliosios rezistencijos prasmingumą. Vaičaitis drauge su kitais moksleiviais skaitė draudžiamą lietuvišką spaudą, vengdavo pamaldų cerkvėje. Dvasią ugdė skaitoma klasikinė rusų literatūra, lietuviškieji A. Baranausko, S. Daukanto tekstai. Gimnazijoje ėmė ryškėti literatūriniai jo polinkiai. Trylikos metų gimnazistas pats ėmė eiliuoti.

Tolesnis Vaičaičio gyvenimo posūkis būdingas XIX a. pabaigai: tėvų noras matyti sūnų kunigą susikerta su jaunuolio siekiais. Šis konfliktas buvo greičiau nedrąsus pasipriešinimas, o ne sukilimas prieš patristinį autoritetą. Švelnindamas situaciją, sūnus neišdrįsta atvirai pareikšti savo apsisprendimo, o nuvykęs į Seinus rektoriui pasisako nejaučiąs pašaukimo ir į seminariją nepriimamas.[1] Jautrus, melancholiškas, prisirišęs prie artimųjų jaunuolis išgyveno kilusį su namiškiais konfliktą, tačiau valingai veržėsi į mokslus – 1895 m. įstojo į Peterburgo universiteto Teisės fakultetą.

Studijų metais lietuviško kaimo vaikas patyrė akademinio darbo prasmingumą, intelektualinės veiklos poreikį. Jis nesiribojo teisės disciplinomis, kurios gerai sekėsi. Imlus studentas domėjosi lietuvių kultūra ir kalba: išklausė E. Volterio lietuvių etnografijos ir lietuvių kalbos gramatikos kursą, susipažino su K. Jauniaus kalbiniais tyrinėjimais, savarankiškai studijavo T. Narbuto, L. Jucevičiaus, S. Daukanto veikalus. Peterburge atsivėrė galimybė geriau pažinti XIX a. rusų bei lenkų literatūrą. Dvasinei jaunojo poeto brandai svarbi buvo čia surasta inteligentiška aplinka. Sunkiai besiverčiantį privačiomis pamokomis studentą globojo altruistiška Volterių šeima, kurioje jis dažnai lankėsi, o baigdamas studijas pusę metų gyveno, teikdamas profesoriui lietuvių kalbos, etnografijos žinių. Savo geradariui Vaičaitis skyrė tris proginius eilėraščius. Išsiilgęs tinkamos draugijos, jaunuolis galėjo pasinerti į filologinių pokalbių, svarstymų atmosferą, susipažinti su veikliais savo tautiečiais, tokiais kaip P. Višinskis, kuris *Varpe* išspausdino tris jo eilėraščius. Vaičaitis lankydavosi Peterburgo lietuvių inteligentų namuose. Svarbi jam buvo pažintis su kultūringa Pranaičių šeima: kunigu misionieriumi Justinu

[1] Z. Šileris teigia, kad į Seinus su tėvu P. Vaičaitis važiavo jau priimtas į Peterburgo universitetą – taigi net reikalingų stojimui dokumentų neturėjo, kadangi profesorius E. Volteris juos buvo nuvežęs Peterburgan (Šileris 2001, 70–75).

Bonaventūra Pranaičiu, artimu Maironio draugu, jo broliu vargonininku Juozu ir, be abejo, Jule Pranaityte, būsimąja poeto sužadėtine, prisiekusia jam ištikimybę ir duoto žodžio nesulaužiusia iki mirties. Taigi Peterburge, regis, buvo surasta tinkama aplinka protui ir širdžiai ugdyti. Tačiau intelektuali veikla nenuslopino gyvo natūralaus jausmo paliktai tėviškei. Vasaromis poetas grįždavo namo, čia daugiausia kurdavo – įkvėpimas ateidavo savojoje aplinkoje arba jos ilgintis. Atrodo, kad Vaičaičio neslėgė susvetimėjimo jausmas, kurį patirdavo ne vienas, išklydęs iš gimtojo sodžiaus. Poeto sužadėtinė, Peterburgo šv. Kotrynos gimnazijos moksleivė, rašo, kad ji nemėgusi vasaromis svečiuotis tėviškėje, nes kaimo bendruomenė sunkiai priimdavusi į „kliasas" leidžiamą baltarankę.[1] Vaičaičio santykis su tėviške patvirtina teiginį, jog „objektyvų inteligento išėjimo, susvetimėjimo procesą tolydžio komplikavo subjektyvios sugrįžimo emocijos".[2]

[1] Jonaitis 1994, 43.
[2] Ibid.

Tėvų namai buvo vieta, kur traukė ne tik brangūs vaikystės prisiminimai, bet ir buvo saugomos savosios lietuviškos kultūros relikvijos, tokios kaip persirašyta A. Baranausko *Kelionės Petaburkan* giesmė „Nu, Lietuva, nu, Dauguva". Šis nuorašas ir tapo pagrindiniu įkalčiu įtraukiant Vaičaitį į garsiąją „Sietyno" draugijos bylą. Pusantrų metų ypatingai prižiūrėtas policijos, netekęs stipendijos, privačių pamokų, 1899 m. poetas buvo nubaustas mėnesiu kalėjimo. Tai sutrukdė laiku baigti universitetą, pareikalavo daug fizinių ir dvasinių jėgų, silpnino sveikatą.

Gavusiam diplomą absolventui 1900 m. E. Volteris parūpino vietą Peterburgo mokslų akademijos bibliotekoje. Planuodamas savo ateitį, poetas galvojo studijuoti Vakarų Europoje komercijos mokslus. Tačiau sveikata žymiai pablogėjo, ir jis turėjo grįžti į tėviškę. Pranas Vaičaitis, pakirstas džiovos, mirė Santakuose 1901 m. rugsėjo 21 dieną ir buvo palaidotas Sintautų kapinėse.

KŪRYBA. Vaičaičio eilėraščiai buvo spausdinami *Varpe*, *Vienybėje lietuvninkų*, *Ūkininke*. Pirmas rinkinys išleistas 1903 m. Amerikoje (parengė J. Mačys-Kėkštas ir J. Pranaitytė). Pačiam poetui šlovė, regis, mažai rūpėjo. Jis siuntė eilėraščius ten, kur jie buvo spausdinami, kaip ir tautosakos kūrėjai, mažai galvodamas apie save.

VERTINIMAS. Vaičaičio poezija vertinama įvairiai. Dažnai pabrėžiamas jos savitumas XIX a. pabaigos lietuvių poezijos kontekste. V. Mykolaitis-Putinas rašo, kad negausus Vaičaičio kūrybinis lobis „turi savo veidą ir charakterį", kad geresnieji jo eilėraščiai pasižymi „ypatingu paprastumu ir skurdumu [graudumu]".[3] K. Nastopka nurodo, kad Vaičaičio kūrybą, kurioje svarbus fabulos vaidmuo, gausu buitinių detalių ir aprašinėjimo, galima vertinti kaip „kitokios poezijos, kitokio poetinės kalbos būdo" ieškojimą.[4] A. Zalatorius, nusakydamas Vaičaičio vietą XIX a. pabaigos literatūros krypčių raidoje, tvirtina, kad Vaičaitis, kaip menininkas, „stovėjo ant romantizmo ir realizmo susikirtimo ribos".[5] Ne vienas tyrinėtojas, rašydamas apie jaunojo poeto savitumą, jį gretina su Maironiu. Dar S. Kymantaitė-Čiurlionienė teigė, jog Vaičaičio vieta yra greta Maironio[6]. Vėliau poetas S. Geda svarstė: „<...> ar P. Vaičaitis, miręs vos 25-erių, neturėjo didesnių ar bent Maironiui lygių poetinių aspiracijų? Tik nespėjo jų atskleisti <...>."[7] Vieniems atrodo, jog Vaičaitis tolo nuo Maironio lyrizmo[8], kiti rašo: „Kaip lyrikas, P. Vaičaitis visai priartėja prie Maironio. Tiesa, jam trūksta maironiškų minties užmojų, filosofinės gilumos, bet užtat jis turi daugiau žemiško betarpiškumo ir originalaus poetinio konkretumo."[9] Vieni linkę labiau ryškinti abiejų poetų kūrybos paraleles[10], kiti – priešybes.[11]

[3] Mykolaitis-Putinas 1936, 1:219.
[4] Nastopka 1985, 145.
[5] Vaičaitis 1996, 15.
[6] Čiurlionienė 1913, 195.
[7] Geda 1989, 33.
[8] Nastopka 1985, 145.
[9] Vaičaitis 1996, 20.
[10] Jonaitis 1994, 61–75.
[11] Daujotytė 1990, 239.

Beveik visi tyrinėtojai pastebi Vaičaičio poezijos nelygymus bei įvairiai suprantamą kūrybos dvilypumą. V. Mykolaitis-Putinas rašo, jog ji yra „labai nelygi: nuoširdžios

poetinės elegijos, dirbtinės, dažnai neskoningos satyros, sklandžios pasakos ir įmanomi ar net visai geri vertimai".[1] Panašią mintį po kelių dešimtmečių pakartoja ir A. Zalatorius, šalia tikrų „poezijos perlų" atrasdamas silpnus tekstus, parašytus pagal iš anksto susidarytą schemą.[2] Kūrybinį Vaičaičio dvilypumą M. Jonaitis sieja su *homo socialis* ir *homo individualis* susidūrimu jo poezijoje, herojiškomis ir elegiškomis jos linijomis.[3] Kūrybos visumą aprėpti bandė jau V. Mykolaitis-Putinas, išskyręs lyrinę ir epinę poeziją, pirmojoje radęs „individinę ir patriotinę visuomeninę grupę", antrojoje – „istorijos dainas ir hegzametrais rašytas pasakas".[4] Sovietinės kritikos apeitus herojinius ir religinius poeto kūrybos motyvus plačiau aptarė V. Daujotytė.[5]

[1] Mykolaitis-Putinas 1936, 1:219.

[2] Vaičaitis 1996, 19–20.

[3] Jonaitis 1994, 66–67.

[4] Mykolaitis-Putinas 1936, 1:210, 221.

[5] Daujotytė 1990, 239–250.

Savotiška problema tapo Vaičaičio poezijos sąsajos su jo biografija. Daugelio tyrinėtojų (ypač ankstesniųjų) linkę ieškoti autentiškų poeto biografijos ir kūrybos paralelių. Mėgindamas prasiskverbti į poeto kūrybos esmę, S. Geda irgi rašo, jog Vaičaičio poezija galima motyvuoti teiginį, kad literatūra neatskiriama nuo gyvenimo, ir pažymi du jo kūrybos determinatus – sunkią istorinę situaciją ir trumpą, tragišką gyvenimą.[6] Tačiau A. Zalatorius perspėja, jog bandymai sieti Vaičaičio eilėraščius su jo biografija yra pagimdę nesusipratimų, todėl siūlo daugiausia remtis pačia kūryba.[7]

[6] Geda 1989, 37.

[7] Vaičaitis 1996, 14–15.

PASAULĖJAUTA. Vaičaičio poezija yra sinkretiška altruistiškos asmenybės, erdvios pasaulėjautos poeto kūryba. Visuomeniniai ir individualūs motyvai joje kyla iš to paties šaltinio – sujaudintos širdies. Net intymiose poeto elegijose nuskamba nerimas dėl bendrų idealų, neišsipildžiusių plačių troškimų, gimtojo krašto ateities. Emocinis įvairių motyvų vieningumas sietinas su savitu poezijos prigimties supratimu. Poeto dainos – ne švento įkvėpimo pagimdytos, bet „iš vargo nupintos". Tai nėra tradicinė, klasikinė meninio talento bei kūrybos akto samprata, pagal kurią talentas – tai Dievo dovana, o kūryba – dieviškosios malonės apraiška. Tokia samprata vadovavosi Maironis. Tuo tarpu Vaičaitis įkvėpimo ieško išorinėje, dažnai individualiai traktuojamoje realybėje ir savo nedalioje. Jo poezija priklauso „atviros poezijos tipui" (A. Zalatorius).[8] Jos kalba mažai užkoduota, adresanto pozicija aiškiai išreikšta, dažna kalbėjimo, komunikavimo su numanomu adresatu situacija.

[8] Vaičaitis 1996, 15.

DAINIAUS STATUSAS. Liaudiškoje lietuvių poezijos versmėje, gyvybingoje visą XIX amžių, nuo Strazdo iki Vaičaičio išliko panašus poetinis kredo: Vaičaitis sujungė strazdiškąjį „Reiškiu giedu, linksminu, / Smūtną žmogų raminu" ir vienažindiškąjį „Oi dainos dainelės, jūs mano patieka!" Nors jis polemizavo su A. Vienažindžio individualizmu („Man vis taip pat"), tačiau ir pats gaivinosi poetinėmis meditacijomis. Ramintojas, guodėjas Vaičaičio poezijoje įgavo dainiaus, prisiimančio atsakomybę už visus „gentainius", statusą. Tokia poezija reiškia visuotinę patirtį, jos adresatas – bendruomenė. Neatsitiktinai Vaičaičio eilėraštyje dažnai prisimenamos tradicinės dainavimo situacijos: darželiuose dainuoja merginos, po darbo „gieda lietuviai varguoliai", su daina iš Žalgirio mūšio grįžta kariai. Į žodinę poeziją, jos visuotinę paskirtį orientuotas ne vienas Vaičaičio eilėraštis, su ja siejamos „tautosakinės kilmės adresanto modifikacijos (kalbama sakalo, vieversio vardu)".[9]

[9] Ibid.

Svarbiausia kūrėjo misija Vaičaičiui atrodė apdainuoti Tėvynę, žadinti jos meilės jausmus, teikti žmonėms stiprybės („Du dainiu"), gaivinti jų viltį („Oi, dainuoki, dainiau, viltį"). Jo eilėraščiuose poetizuojamas už idėjas ir dainas kalinamas ar ištremtas jaunuolis („Kalinio daina", „Du dainiu"). Todėl nenuostabu, kad, pažodžiui supratęs A. Vienažindžio eilutę „Man vis tiek pat", poetas piktinasi tokiu „abejingumu", o eilėraštyje

„Petrui Arminui" teigia aktyvią dainiaus poziciją: „Kada gi dainius prie krūtinės / Kankles bežvangančias pridės, / Kada griausmingos sutartinės / Per kožno širdį prabildės?"[1] Kūrėjo dainos teikia jo būčiai egzistencinio prasmingumo, tarsi pratęsia jo gyvenimą: „Paguoskite širdis, nelaimių sutrintas, / Nušluostykit ašaras, kelkit jausmus!" („Gyvenimo mano saulutė jau leidžia"). Tačiau savųjų dainų nemarumu poetas suabejoja. Klasikinės rusų poezijos žinovas nesijaučia didžiu kūrėju, pastačiusiu sau paminklą. Kūryba kukliai pavadinama dainelėmis, suintyminama, pabrėžiama jos svarba pačiam poetui. Taip siejama visuotinė dainų paskirtis ir individuali poeto savivoka.

[1] Vaičaičio eilėraščiai cit. iš: Vaičaitis 1996.

ŽMOGUS IR TAUTA. Vaičaičio poezijoje individas suvokia save tautos kontekste. Žmogaus gyvenimą įprasmina dalyvavimas tautos reikaluose. Tėvynė Vaičaičiui – tikslingos, vertingos raiškos erdvė; pasaulis – baugi nežinia, svetima, atšiauri jūra:

Ir didžmaryj plačios žmonijos
Ieškosi, galvą kur priglaust,
Bet jau nerasi tos lelijos,
Ką tau žadėjo da prijaust.

„Geltonas lapas susitraukęs"

Be gimtosios žemės gyvenimas atrodo beprasmis, tikslo neturinti asmenybė blaškosi, ji apimta vidinio nerimo, reiškiamo taikliai parinktomis gamtos paralelėmis: svetimame krašte bandomos prijaukinti baltos gulbės, skursta „į žiemius" išvežtos rūtos.

TĖVYNĖ IR TĖVIŠKĖ. Vaičaitis įtvirtino poetinę Tėvynės ir tėviškės sampratą. Šių didžiųjų vertybių santykį taikliai aptarė A. Zalatorius: „Tai lyg du poliai, kurie negali vienas be kito egzistuoti, bet negali ir sutapti. Su tėviške susiję visa, kas jauku, paprasta, šilta, miela ir buitiška; su tėvyne – visa, kas didinga, komplikuota, tragiška ir neaišku."[2]

[2] Vaičaitis 1996, 19.

Tėviškės tikrovė Vaičaičio poezijoje nėra daugiamatė. Daugelyje eilėraščių ji regima iš nuotolio, išsiilgusiomis akimis. Poetinė vizija, sukelta ilgesio jausmo, tai elegija „Yra šalis". Joje subtilus žmogaus dramos ir gamtos išgyvenimas sulydytas su liaudies kūrybos bei sodiečių etikos poetizacija. Elegija atskleidžia, Cz. Miłoszo žodžiais tariant, „kraštovaizdžio dvasią": leidžiasi saulė, gieda žmogus, gaudžia varpas – taip susilieja lietuviui būdingos panteistinės ir krikščioniškosios pajautos.

Žvilgsnis iš nuotolio leidžia išryškinti svarbias detales. Buitis tada apvaloma nuo kasdienybės apnašų, sušvinta poetinėmis spalvomis, vaizdas tampa reljefiškas, iki graudulio tikras, daiktai paryškinami: „bakūžė samanota", „obelis augalota" („Ašaros"), „Ten toliau viešus kelelis / Raitosi kaip kirmėlė" („Šilts vėjelis lapuos šnabžda"). Iš vaikystės žemės išplėštos praėjusio laiko detalės atrodo tikresnės nei šalia esanti svetima aplinka.

Kaimas ir miestas. Vaičaitis vienas pirmųjų prabilo apie kaimo–miesto priešpriešą:

Kad pažinti miestą blogą –
Viską aš beveik mečiau:
Kaimą gimtinį ir stogą
Prastą, po kuriuom gimiau.

„Kad pažinti miestą blogą"

Kultūrinė miesto erdvė nežadina poetinių emocijų, kaimo vaikui ji atrodo bedvasė. Dar toli tas laikas, kada ir čia bus atrasta poetinė žemė. Kol kas tautosakinėmis

priemonėmis reiškiama dramatizuota ilgesio būsena: siunčiama lakštutė į gimtąją šalį („Lakštingale, gražus paukšteli"), trokštama išvysti tėviškės dūmus, sapne ją pamatyti („Karčios mūsų dienos, sunkios").

Dainingoji Vaičaičio patriotinė poezija dažniausiai nuspalvinta elegiškai, skamba minoriškai. Kada prasminga individo egzistencija siejama su Tėvynės praeities adoracija ir dabarties problemų sprendimu, lyrizmo gaida silpsta, atsiranda retorinė poetika, epinis ir satyrinis vaizdavimas.

GYVENIMO PRASMĖ. Žmogaus egzistencijos prasmę Vaičaitis suvokia atsiremdamas į aukštus visuomeninius idealus. Tai naudingas darbas Tėvynei, savo pareigos atlikimas, siekimas palengvinti vargstančio žmogaus naštą. Taip suprantama humanistinė inteligento misija, susiejanti pozityvistines idėjas, stiprų pilietiškumo jausmą ir sakralumo įgavusią Tėvynės meilę. Poetui būdingos etnocentrinės nuostatos. Jis neskelbia maironiškųjų kultūrinės integracijos idėjų, o ragina susitelkti viduje. Vaičaičiui svetimas kosmopolitizmas. Šis žodis pirmą kartą pavartojamas mūsų poezijoje („Juvenaliui"); kuriamas gana platus jo semantinis laukas: raginama stropiai saugoti savo identitetą, netarnauti svetimiesiems, vengti mišrių santuokų. Tėvynė jam atrodo apsupta priešiškų kaimynų (kartais piktai pavadinamų), todėl taip svarbu sukaupti, suvienyti jėgas. Visaapimanti istorijos samprata leidžia poetui kurti savą Lietuvos modelį, matyti ją praeities, dabarties ir ateities paradigmoje.

PRAEITIS. Praeities laikas pasiskirsto į istorinį ir mitinį. Tiek vienu, tiek kitu paremtas amžiaus pabaigoje ėmęs formuotis „specifinis epinės poezijos žanras su ryškiomis herojine ir mitologine atšakomis".[1] Pastarajai atšakai priskirtinas Vaičaičio „Hegzametras" – XIX a. šaltiniuose randamų mitologinių siužetų eiliavimai. Jiems būdingas epinis užmojis, pasakojimo objektyvumas, erdvės ir laiko archajika. Atsisakoma siužetų aktualizacijos, nusikeliama į pradžios bei kūrybos metą. Pasakojimas sąmoningai archajizuojamas: nuspalvinamas donelaitiška stilistika, parenkama antikinė eilėdara, kai kurių dalių struktūra primena Ovidijaus *Metamorfozes*. Pagrindiniame pasakojime „Kad kitąsyk tėvus mūs Dievs į Lietuvą leidęs", pasitelkęs T. Narbuto mitologinį siužetą, Vaičaitis kalba apie Lietuvos gyventojų kilmę. Apžvelgiamas lietuviškasis „aukso amžius", nuopuolio metai, plačiai ir vaizdingai donelaitišku stiliumi aprašomas tvanas:

[1] Gudaitis 1993, 57.

> Pergalę gavę, vandens, rodosi, juokiasi niekšai,
> Ir į dangų žiūrėdami, taikosi paukščių pagauti.
> Tai, paukšteliai mieli, jau neturit kur prisiglausti,
> Jau pailsusiems nebus kur atsilsį gauti;
> Kaip našlaičiai skraidot, dejavimo duodami balsą,
> Nerimastis bei išgąstis jums užmušė dainas.
> Kur lakštingala dainą vadžiojo, ten liūliuoja
> Vandens n'išpasakyti; vyturiai dainuškoms
> Kur pavasarį mieląjį garbino, smarkiosios vilnys,
> Viena kitą bevydamos, šniokščia, ošia ir ūžia.

Naikinanti stichija asocijuojasi su chaoso apraiškomis Donelaičio metų laikų cikle. Taip galėtų būti motyvuojamas ir stilistinis panašumas. Šviesesni tonai atsiranda pasakojimo pabaigoje, kada pirmą kartą lietuvių poezijoje bandoma „įminti"

Lietuvos gyventojų kilmės mįslę. Universalus siužetas pateikiamas buitiškame, valstietiškame kontekste: Perkūnas šlapiomis naginėmis ant Šatrijos kalno valgo riešutus ir numeta kevalą trims žmonėms išplaukti – „tai iš jų ir Lietuvos gyventojai kilo". Lietuviškąsias XIX a. „metamorfozes" papildo Vaičaičio sueiliuoti L. Jucevičiaus padavimai apie gandro, žąsies, blindės kilmę. Pabrėždamas viso kūrinio vieningumą, Vaičaitis jį pavadino poema. Tai sustiprina prielaidą, jog autoriaus bandyta žengti mitologinio epo link. Šiuos poeto kūrinius papildo baladiško siužeto eilėraščiai „Krantuose Nėrio gėlės auga", „Ant kalno Ramaujos ugnelė tvaskėjo".

Istorinis praeities laikas teikia siužetus herojinei epikai. Vaičaitis pasakoja įprastas XIX a. pabaigos poezijai istorijas, kurios aktualizuojamos – praeitis tampa pavyzdžiu dabarties siekiamybei ir ateičiai. Su tikru epiko užmoju jis aukština savo tautą, praeityje gryną, išvengusią „svetimtaučių" įtakų – prisiminus studijuotus S. Daukanto veikalus, adoruojama senameldiškoji senovė („Tas buvo da žiloj senovėj"). Lietuvio idealas – Kęstutis, saugojęs savo kraštą nuo pavojingų unijų, gynęs jo savarankiškumą („Kada Jogaila, pasigriebęs sostą"). Kunigaikščių Lietuva – kovų, žygių kraštas. Čia susiduria garbinga sava gentis ir svetimieji, kurie šiurkščiai apibūdinami („bjaurūs maskoliai", „meškoriai"). Savieji laimi, jiems negailima triumfališkų žodžių, svetimieji negailestingai baudžiami („Kova Algirdžio ties Maskva"). Stiprybės priežastis – baltų genčių vienybė. Tai didžioji vertybė, itin aktualizuojama XIX a. pabaigoje:

Ar rengiasi į svodbą, puotą,
Ar ant garsingos parodos,
Visi lietuviai ginkluoti,
Galiūnai Lietuvos plačios?
O ko Žemaičiai čion atėjo,
Tvirti, aukšti kaip aužuolai?
O ko Nadraujai atklegėjo,
Ko jų nerimsta taip žirgai?
Kam šičion iš narsios Bartijos
Atėjo jaunumos grazna,
Kas Juodvyžius čionai atvijo?
Ko laukia jų drąsi minia?

„Kova Algirdžio ties Maskva"

S. Daukanto idėjos skatino Vaičaitį domėtis senosiomis baltų gentimis, atskleisti jų bendrumą ir skaudžią lemtį – jis vienas pirmųjų lietuvių poezijoje apgailestavo dėl prūsų žūties („Kada kryžiokai užkariavo"). Tačiau praeitį apdainuojančiuose eilėraščiuose dažniausiai skamba ne eleginiai tonai, o herojinis patosas. Eilėraštyje „Oi, ūžia, švilpia blogas oras" imituojamas žygio ritmas, sutelkta poetinė energija kelia dvasią, stiprina istorijos pajautą, padeda pasiekti pasakojimo įvairumą bei įtaigumą:

Oi, ūžia, švilpia blogas oras,
Ir vėtros medį bando raut,
O narsūs Vytauto bajorai
Pradėjo karan brolius šaukt.
Jau trempia viešųjį kelelį,
Pulkai jau eina už pulkų,

O eik, vaike, balnok žirgelį,
Užstok už garbę lietuvių.

Vaičaičio kurtas senosios garbingos Lietuvos mitas, „žemiškesnis, sentimentalesnis" nei Maironio[1], leido atsiskleisti epinei jo talento prigimčiai.

[1] Geda 1989, 36.

DABARTIS. Dabarties laikas Vaičaičio poezijoje pasižymi stokojimu. Stoka juntama tautinėje, socialinėje, dvasinėje sferoje. Vieni trūkumai nulemti konkrečių išorinių aplinkybių, kiti susiję su objektyviais dėsningumais, treti – individualios kilmės. Tačiau poetas nerezignuoja, jo reakcija aktyvi – prisiimamas retoriško kalbėtojo vaidmuo. Epinį toną, kuriuo buvo pasakojamos praeities istorijos, pakeičia gyva literatūrinė komunikacija, pasižyminti žodžio ir žinojimo pusiausvyra, žodžio bei moralumo ryšiu. Poetui svarbi iškilių idėjų sfera, jis geba derinti aukštąjį ir žemąjį bei liaudiškąjį stilių; įrodinėdamas tiesą, randa įvairių argumentacijos būdų. Vaičaitis – emocinio tipo kalbėtojas: pilietinį nerimą jis dažniausiai išsako ne racionaliai, o sujaudintu balsu. „Jam didžiosios idėjos (brolystė, socialinis teisingumas, Tėvynė) yra tapusios egzistenciniu argumentu, svaigia asmenine religija <...>, išgyvenama taip pat, kaip ir pirmoji meilė. Iš čia šventa neapykanta visiems, kurie toms idėjoms priešinasi ar lieka abejingi."[2]

[2] Jonaitis 1994, 70.

Išgyvenimas dėl dabarties menkumo pirmiausia išsilieja ekspresyvia retorine poetika. Pagrindinė vertybė, kurios pasigendama, yra laisvė. „Kur tavo liuosybė, šventoji tėvyne?" – sujaudintas retoriškai ir pakiliai klausia poetas ir savo mintį motyvuoja gamtinėmis analogijomis („Lūkėjimas"). Įrodinėdama tiesą analogijos būdu, XIX amžiaus poetinė retorika dažniausiai remiasi gamtos paralelėmis. Būdinga topika – metų laikų ir visuomeninio būvio sąsajos. Nuvargintoje, prislėgtoje Tėvynėje, kurioje „darganos siaučia", susijaudinimą, nerimą, pavasario atgimimo ilgesį poetas išreiškia retoriškų klausimų eile:

Oi, kurgi pavasaris tavo, tėvyne?
Oi, kurgi linksmybės tavoji diena?
Oi, kokių čion raganų, išgamų minioms
Suspausta, nuvarginta tavo galva?

„Pavasaris"

Dabarties laikas – kalėjimų, tremties laikas. Pamintas teisingumas, negerbiamos žmogaus teisės. Vien retorinės poetikos jautriam poetui nepakanka – atsiranda subtilesni tonai. Vientisas eilėraščio „Vaitojimas" išgyvenimas reiškiamas minorinėmis dainos intonacijomis, tautosakinėmis paralelėmis. Tai nuoširdus, naivus ir sentimentalokas skundas, primenantis liaudiškų atsidūsėjimų žanrą, natūralų tautosakos adresanto poreikį išsisakyti:

Kaip nenuliūsiu,
Kaip linksma būsiu:
Brolis išgrūstas
Į kraštą rusų.
Taip mažas daiktas –
Tikt už knygelę
Gudas prakeiktas
Spaudžia brolelį.

O kad pavirsčiau
Į oro paukštelį,
Tai aš išgirsčiau
Brolio verksmelį,
Oi, aš nulėkčiau –
Jį pamatyčiau,
Oi, aš pribėgčiau –
Jį suraminčiau.

Eleginiu skambesiu ir pavadinimu eilėraštis primena Kipr. Zabičio-Nezabitauskio, pradėjusio lietuvišką tremties poeziją, „vaitojimus".

Buitiškas „žemasis" stilius atsiranda, kada poetas kalba apie savojo meto realybę, piešdamas konkretesnį vaizdą, atkurdamas buitines situacijas („Žmonelės triūsia, prakaituoja"), plėtodamas didaktinę mintį, moralizuodamas („Kalėdos"). Pamintos atrodo moralinės praeities kultūros vertybės – dora, blaivybė, tradicinės etikos normos. Kasdienybės daiktai užpildo poetinę Vaičaičio eilėraščių erdvę. Jie nepoetizuojami, o išdėstomi gerai pažįstamoje buitinėje aplinkoje – vyrauja aprašymas, statiški „gyvieji paveikslai". Pasakotojui, kaip ir Vaičaičio „vargdienėliui" („Užgimė viens prasčiokėlis"), nėra kur išsiveržti – sukamasi įprastoje erdvėje (kaimas, pirkia, bažnyčia, karčema), patenkama į įprastas situacijas. Ir tik karas – dar viena skaudi rykštė – išplėšia iš pažįstamos aplinkos („Narsiai kovojo vaikinas", „Kad sakė karalius į rindą sustoti"). Tačiau agrarinė bendruomenė atrodo jau praradusi harmoningą pasaulėvaizdį, jau nepakanka darnių gamtos ir darbo ritmų – skaudžiu disonansu įsiveržia blogi įpročiai, beprasmybės jausmas. Regėdamas tokią griūtį, poetas skaudžiai išgyvena („Saulė šviečia kuo aiškiausiai").

IRONIJA. XIX a. pabaigoje poetų santykis su tikrove vis dažniau tapdavo ironiškas. Ramaus epinio tono ar lyrinio atodūsio nepakako ir Vaičaičiui. Netekęs kantrybės, jis į talką kviečiasi romėnų satyriką Juvenalį. Satyrinio vaizdavimo tarsi mokomasi iš to meto, kada klestėjo retorinė kultūra. Eilėraštyje „Juvenaliui" krepiamasi į visus, kam skirtas aštrus satyrinis žodis: tautinius jausmus praradusius, kosmopolitiškai nusiteikusius inteligentus, lenkuojančius bajorus, kunigus, nutolusius nuo savo tautos ir žmonių interesų, moraliai, dvasiškai žlugusius lietuvius. Poetas pašiepia apsimestinį patriotizmą („Kaip tėvynė mūsų kenčia"), atskleidžia pasauliečių ir dvasiškių konflikto beprasmiškumą („Padainuosiu gražią dainą"), skaudžia ironija smerkia inteligentijos savanaudiškumą („Prisėskie, vaikeli, ką tau pasakysiu"). Satyrų žodis grubus, eiliavimas sunkokas; pristigęs šmaikštesnio žodžio, poetas tenkinasi racionaliomis konstrukcijomis. Žymiai aistringiau ir ekspresyviau reiškiama sava pozicija – priešprieša bedvasei kosmopolitinei egzistencijai:

Man mielas žodis mūsiškai kalbėtas,
Daina, daina lietuviška saldi,
Šalis ta Dievo lietuviams žadėta,
Kurioj' vienoj' tik laimę ir randi.
Man mielas namas, mane užauginęs,
Man meilūs paukščių Lietuvos balsai,
Doringi vyrai, skaisčiosios merginos,
Iš darbo einant sunkūs atdūsiai.

„Juvenaliui"

ATEITIS. Stiprus patriotizmo jausmas, nepasitenkinimas dabartine tikrove, dvasine visuomenės stagnacija ragina galvoti apie ateitį. Vaičaitis pasitiki žmogaus protu, prasminga, pozityvia veikla. Kalbėdamas apie ateitį, jis kviečia atminti „protėvių stiprybę" ir „tarp sielvarto, skausmų, vargų", kuriais paženklintas dabarties laikas, ieškoti visuomenės atgimimo galimybių. Taip išlaikoma visuotinė laiko paradigma. Tačiau poetas neleidžia vaizduotei labai įsisiūbuoti ir nekuria utopinės ateities panoramos. Tikėjimas, viltis reiškiama tiesioginiu konstatavimu arba įprastomis XIX a. poezijai alegorijomis:

Išaušo Lietuvos aušrelė,
Tuojaus ir saulė užtekės,
Naujosios dvasios jau sėklelė
Tuo išbujos ir pražydės.

„Tikėjims krikšto dailiai šviečia"

Ateitis nėra tolima perspektyva. Jos daigus poetas regi savo meto tikrovėje. Jį džiugina prasminga individo integracija į visuomenę, stiprėjantis jo idealizmas. Galvodamas apie ateitį, Vaičaitis viliasi, jog „subręs jauna karta" („Lietuviškas vakaras Petrapilėje"). Sieti ateitį su nauja karta būdinga XIX a. pabaigos poezijai (Maironis, V. Kudirka). Vaičaitis šią idėją reiškia įvairiais būdais. Jis kuria įprastas situacijas: jaunuolis iškeliauja iš tėvynės studijuoti, parnešti šviesos savo krašto žmonėms („Iškeliaujant iš tėvynės"), lietuviško vakaro metu jaunimas dainuoja lietuviškas dainas; kaip ir J. Mačio-Kėkšto poezijoje, naujoji inteligentų karta priešinama sustabarėjusios dvasios „barzdočiams" („Lietuviškas vakaras Petrapilėje"). Naujo mąstymo poreikį Vaičaitis reiškia alegoriniu seno ąžuolo, užgožančio jaunuolyną, įvaizdžiu („Auga aržuols ir lapoja"). Improvizuotoje dviejų sakalų polemikoje jis palaiko jaunąjį, kuris džiaugiasi vadovais „Iš jaunų apšviestesnių" („Vėjas ūžia, šniokščia upės"). „Vaičaitis naujosios inteligentijos neidealizavo, nors ir suvokė jos vadovaujančią misiją <...>. Inteligentų tiek nedaug, tai išskirtinumas, asmeniškumas, atskirybė – o poetą vilioja sutapti su visais ir visa."[1] Galbūt todėl jam svarbi atrodė liaudiškoji ateities žmogaus kilmė: „Pagimdys mūs' liaudis galiūnus" („Tikėjims krikšto dailiai šviečia"). Pasitikėjimas gyvybingomis tautos šaknimis apsaugo nuo rezignacijos ir pasimetimo. Kaimo kultūra Vaičaičiui – tas podirvis, kurio pagrindu galima kurti ateities kultūrą, pagrįstą pozityviais idealais, mokslu, sąmoningu darbu visuomenei, individo ryšiu su tauta.

[1] Jonaitis 1994, 72.

FILOSOFIJA IR RELIGIJA. Prasmingo gyvenimo siekis nesiriboja patriotika. Egzistencinis motyvas plėtojamas abstraktesnėje, filosofiškesnėje plotmėje. Tolstant nuo kasdienės empirikos, gimsta universalesnės idėjos ir pajautos. Poetas netelpa dainiaus rėmuose – atsiranda meditacijos, kontempliavimo poreikis. Tačiau mąslioji Vaičaičio poezija neturi tvirtesnės filosofinės atramos, ją kiek daugiau veikia religinės nuostatos.

Vaičaičio poezijos antropocentrizmas pagrįstas ne žmogiškosios esybės galių atskleidimu, o sunkios ir vargingos „mažojo žmogaus" lemties vaizdavimu. Eilėraščiuose jis – „vaikiukas" („Per tvorą į sodą mūs pono žiūrėjo"), „prastas žmogus" („Bažnyčioj"), „žmogelis" („Duok, Dieve"). Biliūniškojo humanizmo gaidos suskamba pajutus narsiai kovojusio vaikino dramą („Narsiai kovojo vaikinas"), skaudžią po pasaulį blaškomo emigranto dalią („Lūkėjimas"). Pasaulis suskilęs į

laimingus ir bedalius. Todėl nenuostabu, kad „kontrastinis paralelizmas – viena mėgstamiausių Vaičaičio poetinių priemonių".[1] Jo poezijos „vargdienėlių" paveikslai „primena konkrečius gyvenimo atvejus, bet kartu yra simboliai, apeliuojantys į neteisingai sutvarkyto pasaulio sąžinę".[2] Objektyvizuotas Vaičaičio santykis su transcendencija pagrįstas plataus pobūdžio prašymais. Kartais pagalbos „mažajam žmogui", kaip paskutinės vilties, jis meldžia pirmiau nei globos Tėvynei:

[1] Jonaitis 1994, 70.

[2] Vaičaitis 1996, 16.

Duok, Dieve, pasilsį žmogeliui,
Kurs gyvasčio silpnu žingsniu,
Pro gražų eidamas sodelį,
Keliaut tur dulkėtu keliu.

„Duok, Dieve"

Maironis žmogaus situaciją piešė gana tamsiomis spalvomis. Prieš Dievo visagalybę žemiškoji būtis jam atrodė niekingai menka. Vaičaitis atkreipia dėmesį ne į nuodėmingą, bet į kenčiantį, nelaimingą žmogų. Tačiau kentėjimai nenuskurdina dvasios. Tyriausių jausmų, tikro dvasingumo poetas ieško „svieto žmonelių širdies viduryj" („Norėjau aš deimanto grūdus pagriebti"). Jis pastebi nuoširdžią kaimiečio maldą ir žavisi jos tikrumu („Bažnyčioj"). Teologo Maironio žmogus, sujaudintas giesmių, maldų, vargonų gaudesio, pajunta savo menkumą ir pravirksta gailėdamasis už nuodėmes: „Kad dreba vėl sienos nuo balso ir griausmo, / Už nuodėmes ašaros veržias iš skausmo / Ir krinta kaip Dievo rasa" („Jaunoji Lietuva"). Vaičaičio vargšui seniui ašaros byra suvokus savo nedalią („Bažnyčioj"). Varguolio gyvenimas – nuoširdus tarnavimas Dievui, dažnai liekantis be atlygio („Nereikia mums turtų didžiųjų"). Dėl to nepriekaištaujama ir piktai neburnojama, tik elegiškai susimąstoma. Toks liaudiškas nusiteikimas yra tolimas religine filosofija grindžiamai poezijai – paprastas ir natūralus atodūsis primena tautosakos žanrus. Čia nepakylama iki gilesnės kontempliacijos, pasitenkinama tezinėmis išvadomis ir vienaprasmėmis formuluotėmis.

Tačiau religinis motyvas Vaičaičio poezijoje atsiduria ir bendresniame kontekste, kai paliečiami žmogaus būties klausimai. Dievybės būtinumas, individo susitelkimas nevilties valandą rodo gebėjimą ieškoti atramos aukščiausiose dvasingumo sferose. V. Daujotytė sako, jog tokiu atveju „svarbi yra pati meditacija, jos guodžiančio išsisakymo galimybė".[3] Religinė idėja tada susipina su individualiu išgyvenimu, lyriškai apmąstomi egzistenciniai klausimai. Religine filosofija padvelkia Vaičaičio mediuojama žmogaus-keleivio tema (elegija „Gyvenimo mano saulutė jau leidžia"), būties trapumo suvokimas, gyvenimo ir mirties paralelės (elegija „Geltonas lapas susitraukęs..."). Pajutęs žmogaus vienatvę, slegiantį nerimą ir liūdesį, poetas „raminasi religinės paguodos viltimis"[4]: „Tada nors tu, Aukščiausias, savo globą / Man, nelaimingam vargšui, duok" („Kada nelaimių, rūpesčių nagai"). Tai ne abstrakti religinė meditacija, o natūralus, su liaudiška tradicija sietinas poreikis prie ko nors prisiglausti, individuali reakcija. Vaičaičiui svetimas formalizmas, apsimetimas dvasios reikaluose. Krikščioniškas vertybes jis priima natūraliai, be dirbtinės egzaltacijos, kaip vidinio pasaulio turtinimo bei stiprinimo šaltinį. Dievo nuojauta atsirado iš pačios poeto asmenybės intravertiškumo – iš vienatvės, susikaupimo, savistabos, lydėjusių jį visą gyvenimą „kaip mieli ir sunkūs vaikystės šešėliai".[5] Todėl ir Vaičaičio poezijoje yra stipriau išreikšti vidiniai Dievo ir žmogaus santykiai, o ne teocentrinio Dievo autoritetas.

[3] Daujotytė 1990, 242.

[4] Mykolaitis-Putinas 1936, 1:212.

[5] Vaičaitis 1996, 6.

ELEGIJA. Mąstymams apie žmogaus gyvenimą Vaičaitis pasirenka elegijos žanrą ir geriausiuose kūriniuose išlaiko pirminę jo prasmę. Atsiradusi antikoje, elegija buvo atliekama per laidotuves pritariant fleitai. Išmanantis retorinę kultūrą poetas mirties nuojautas reiškia šiuo žanru; parašo ir platesnės tematikos eleginės nuotaikos kūrinių. Minorinėse jų tonacijose tarsi girdime jo pamėgto, dažnai guodusio ir raminusio „vamzdžio" aidą („Vamzdi mielas! kiek išduodi").

VERTIMAI. Vaičaitis praturtino lietuvių poeziją ir savo vertimais iš lenkų ir rusų kalbų. Geriausiai pavykę vertimai – A. Puškino „Šykštusis riteris" ir „Undinė". Vaičaitis pranoko daugelį ano meto poetų „jausmo gilumu ir eiliavimo natūralumu", ir tai jam pelnė „tikro poeto vardą"[1], o jo kūryba skatino poezijos meno tobulėjimą.

[1] Vaičaitis 1996, 20.

Mažiau žinomi poetai

TADAS JUREVIČIUS. Gimė apie 1740 m. Polocko vaivadijoje, prie Daugpilio. Įstojęs į jėzuitų ordiną, studijavo Vilniaus akademijoje. 1772 m. gavo filosofijos ir laisvųjų menų, o vėliau dar ir teologijos daktaro laipsnį. Panaikinus jėzuitų ordiną, nuo 1773 m. buvo filosofijos mokytojas Gardino dominikonų gimnazijoje, kurioje mokytojavo ir K. Bogušas. Nuo 1781 m. buvo gimnazijos rektorius ir spaustuvės prefektas (prižiūrėtojas). 1794 m. sukilėlių valdžia jį paskyrė Gardino tvarkomosios komisijos nariu. Po sukilimo rusų valdžios buvo paskirtas Gardino srities spaudinių cenzoriumi. Po trečiojo valstybės padalijimo perkėlus į Gardiną atsisakiusį sosto karalių Stanisławą Poniatowskį, buvo paskirtas jo nuodėmklausiu ir kapelionu. Vėliau Jurevičius išlydėjo buvusį karalių per Vilnių į Peterburgą, kur gyveno ligi jo mirties 1798 m. Po to grįžo į Lietuvą. Buvo Livonijos ir Vilniaus kanauninkas, augustinijonų vienuolynų vizitatorius, Vilniaus vyskupijos egzaminatorius. Spėjama, jog mirė Vilniuje 1806 m. gruodžio 8 d.

Vyskupas J. Kossakowskis 1802 m. gruodžio 13(25) d. iš Varšuvos nusiuntė laišką Vilniaus universiteto rektoriui. Laiške prašė, kad rektorius atsiųstų Varšuvos mokslo bičiulių draugijai „garsiuosius lietuviškus jėzuito kunigo Jurevičiaus eilėraščius, lotyniškųjų eilėraščių pavyzdžiu parašytus", kartu su jų vertimais į lenkų kalbą.[2] Manoma, kad laiške minimas būtent Tadas Jurevičius. Kadangi Gardine jis bendravo su K. Bogušu, jam linkstama priskirti Bogušo knygoje *Apie lietuvių tautos ir kalbos kilmę* (išleistą Varšuvoje 1808 m.) išspausdintus eiliuotus lietuviškus tekstus: eilėraštį apie Vandą („Vanda buvo graži merga"), ištraukas iš Vergilijaus *Eneidos* ir Ovidijaus *Metamorfozių*.[3] M. Biržiška spėja, jog T. Jurevičius parašė eilėraščius „Išaušt pavasaris" ir „Po tavo nuo mūsų atsitolinimo", kuriuos Emerikas Stanevičius 1820–1821 m. paskelbė *Vilniaus savaitraštyje* (*Tygodnik Wileński*).[4] L. A. Jucevičius rašo, kad K. Bogušas buvo išvertęs į lietuvių kalbą Vergilijaus *Bukolikas*. Vertimo rankraštį vėliau įsigijęs D. Poška, o po jo mirties – Jucevičius.[5] V. Biržiškos nuomone, tai irgi buvęs ne K. Bogušo, o Jurevičiaus vertimas.[6]

[2] Biržiška 1963, 2:148.

[3] Ibid., 2:148–149.

[4] Ibid., 2:149–150.

[5] Jucevičius 1975, 38–39.

[6] Biržiška 1963, 2:149, 166.

ŠIMKEVIČIUS (Šimkus). 1886 m. 2-me *Aušros* numeryje buvo paskelbtas eiliuotas Šimkevičiaus laiškas Poškai („Gromata Szymkiewiczios pry Dyoniza Poszkiewiczios") su pastaba: „Čion atspausdiname gromatą nepažįstamo mums giesmininko Šimkaus, iki Poškos siųstą, pirmapradinėje rašyboje. Originalas tos gromatos yra Birutės knyginyčioje, Jurgaičio priteiktas." Kas buvo tas Šimkevičius, parašęs reikšmingą XIX a. pradžios lietuvių poezijos kūrinį, iki šiol tebėra neišaiškinta. Kai kas mano, jog tai galėjęs būti Jokūbas Šimkevičius – žinomas XIX a.

pradžios medikas, veiklus to meto draugijų (masonų, nenaudėlių) narys bei steigėjas, aktyvus spaudos bendradarbis.[1]

[1] Mikšytė 1978, 57.

Šimkevičiaus „gromata" rašyta nuo „Danijos karalystės krašto". Autorius prisipažįsta, jog D. Poška jam nuo pirmos jų pažinties valandos tapęs brangiu žmogumi ir toks liksiąs iki mirties. D. Poška labiausiai vertinamas dėl to, kad jis veda į šviesą „mūsų, žemaičių ir prūsų" kalbą. Laimingas D. Poškos gyvenimas sugretinamas su autoriaus vargais kelionėse po svetimus kraštus:

Šaukiu po šimtą kartų: Poškus yr laimingas!
Kavos atsigėręs ir dešrų pasiėdęs,
Kepurę pasikreipęs, dvare atsisėdęs,
Užsidegęs pypkę,
Atsisegęs lypkę,
Susikeitęs kojas,
Rašo nedūmojęs
Gražias pasakėles,
Daines ir giesmeles,
Galvos nekasydams,
Plunksnos nekramtydams.[2]

[2] Cit. iš: *Aušra* 1886, 2:49–51. Cituojant sudabartinta rašyba ir skyryba.

Tuo tarpu autoriui, vargšui, reikia keliauti „didelį kelią" tik su keliais gražiais mazgelyje, „sausą bulvelę valgyt",

Ant plynų šiaudų blogoj karčemoj nakvoti,
Kietai rangytis, šlapiais rūbais užsikloti.

Plaukdamas laivu per audringą jūrą, jis poteriauja ir dūsauja, Dievo šaukiasi, o kai stoja geras oras, išlindęs savo dainą dainuoja. Bepigu keliauti „ponų didžiųjų" vaikams, kurie turi „mašnas raudonųjų": jie švilpauja „viešėdami po miestus karalių", vaišinasi ir linksminasi,

Paskui grįžt namo, daugel tenai išmokę
Ir tėvo raudonuosius su mergoms prašokę,
Kuriuos tėvs nuog žmonių su pastaranka rinko,
Vienam droždams per kuprą, o kitam per kinką.

Autorius gailisi, kad netapo vienuoliu, tuomet gyventų sau „šešėliuose kliošlorių", gaivintų savo kūną ir ganytų sielą, garbintų Dievą, būtų „skaniai pasivalgęs, skaniai atsigėręs", pasimeldęs bažnyčioj, nusitvertų knygą ir gulėtų „savo celėj, pilvą pasistatęs, / Užtraukdams tabokos, iš rago pasikratęs". Deja, jam reikia „klajoti po svetimas šalis". Todėl belieka pasvajoti apie būsimą susitikimą su savo bičiuliu:

Rasit, kada mudu suseisme Bardžių daržely,
Tai, sakau, bus mūsų linksma valandėlė!
Ten abudu po klevo šešėliu sėdėsma
Ir, aluką gerdami, viens antram plepėsma.

PETRAS RAPOLAS ALEKNAVIČIUS. Gimė apie 1754 m., kaip spėjama, Užnemunėje. 1786 m. įstojo į dominikonų vienuolyną. Ligi 1797 m. buvo vikaras Seinuose, nuo 1798 m. – Punske. Nuo 1804 m. kunigavo Slavikuose (Šakių raj.), kur

ir mirė 1827 m. rugpjūčio 22 d. Jis buvo įteikęs cenzūrai du eilėraščių rinkinius: vieną – religinių („Darželis naujas"), kitą – pasaulietinių („Saujelė <...> giesmių <...> svietiškų"), tačiau jie nebuvo išleisti ir neišliko. Jam taip pat linkstama priskirti dainą apie Teodorą Medekšą, eilėraštį (parašytą 1809 m.) apie tai, kaip lenkas sveikino lietuvninką, einantį į Marijampolę „ant seimiko", eilėraštį „Ant pievelio arklelis, balnas ant arklelio", J. Niemcewicziaus eilėraščio apie J. Poniatowskio mirtį vertimą į lietuvių kalbą („Isz didziu wainu ir pleciu kruwinu"), eilėraščius „Koronė" (parašytas 1818 m.) ir „Graikų vadas" („Aleksandras Ypsilanti sedž apkaltas Munkatuos", parašytas 1821–1827 m.).[1]

[1] Biržiška 1963, 2:201–202.

JONAS KOBECKIS. Gimė apie 1765 m. greičiausiai Kalnėnuose (netoli Telšių). Nuo 1790 m. dirbo Telšių administracijoje bei teismuose. Mirė po 1823 m., buvo „viena šviesesnių Telšių pavieto asmenybių".[2] Mokėsi Vilniaus vyriausiojoje mokykloje, priklausė masonų ložei „Palemono kontubernija". S. Valiūnas jį pavaizdavo savo satyrinėje poemoje *Plungės–Telšių kontubernija*, kur jis vadinamas policijos ministru.[3] „Girtuoklių dievaitis" Bakchas jį taip pristato „ eiliakaliui":

[2] Mikšytė 1978, 76.

[3] Valiūnas 1976, 53, 221.

„Ogi tas, kuris antai žingsniuoja iš lėto,
nuo pat jaunumės gyvena mano penimas,
bet štai kokį jis retą turi talentą:
kad ir girčiausio, neištinka jo nė kokios bėdos.
Koja, ranka, galva užčiuopia, kur pavojus,
ir būtinai pataiko į savo namus.
Brolija jį nemažai giria už atsargumą
ir padarė iš jo policijos ministrą".[4]

[4] Ibid., 53.

Jonas Kobeckis, atrodo, turėjo brolį Antaną[5], kurio sūnus Liudvikas, pasivadinęs Ludmilewu Korylskiu, po 1831 m. sukilimo atsidūrė Paryžiuje, ten draugavo su A. Mickevičiumi, žaisdavo su juo šachmatais, dainuodavo lenkiškas ir lietuviškas dainas. Koreguodamas dainuojamą tekstą, A. Mickevičius užrašė trijų lietuviškų dainų fragmentus.[6] Liudvikas Kobeckis savo darbus irgi rašydavęs žemaitiškai, kad kas nors, juos aptikęs, nesuprastų jų turinio.[7]

[5] Biržiška 1963, 2:287.

[6] Brensztejn i Otrębski 1927, 1–2, 6–9.

[7] Ibid., 7.

Jono Kobeckio išliko tik vienas eilėraštis – epigrama, skirta vyskupui J.A. Giedraičiui. Joje kalbama apie Kotrynos Pilsudskytės (Katrės Pilsudskaičios) santuoką su Katela (Kociełło):

Mieliausias Kunigaikšti, Vyskupe Žemaičių,
Jog tu esi papykęs ant mūsų mergaičių –
Kuom ji tau nusidėjo, Katrė Pilsudskaičių,
Kad, vietoj žmogaus, už vyrą davei Katilaičią?
Tokia daili mergelė, niekados nebėgta –
Rasi tamsioj kamaroj variu prislėgta;
Sutverta gimdyt žmones: gimdys katilaičius –
Atsakysi Tu prieš Viešpatį tinaičiuos![8]

[8] Daukantas 1983, 1:348.

Į tą eilėraštį atsiliepęs D. Poška eilėmis „Pas jo mylistą Andrių Kobeskį":

Kursai pačios nevedė, jos žiedo neskynęs.
Ar dreb' anos šakelės? Tas da netur žinios.
Ans vieną mergą plėšia, o kitą įkanda,

Ir tiktai kaipo kurmis pasislėpęs lando.
Bet žinau, jog jaunikystėj neramu gyventi,
Vienąkart plauką žylantį ir kad praded' senti.
Aš jau pradėjau žilti, tav' jau barzda pražilo,
Tavij' šaknys nusviro, manij' atsikėlė.
Brolau! jei mano kalbos nelaikai už tiesą,
Tai kaip pačią parvesi – naštą apturėsi.[1]

[1] Poška 1959, 607, 738. Cituojant sudabartinta rašyba.

JUOZAPAS VARKULEVIČIUS (Varkalevičius, Varkolevičius, Varkalas). Gimė apie 1788 m., kaip spėjama, Skaudvilės apylinkėse (dab. Tauragės raj.). Mokėsi Kražių gimnazijoje, 1807–1808 m. mokytojavo Luokės parapinėje mokykloje. Po to studijavo Varnių ir Vilniaus kunigų seminarijose. Baigęs studijas, buvo Laižuvos vikaras, nuo 1821 m. Skaudvilės klebonas. Kaltinėnuose 1830 m. dalyvavo D. Poškos laidotuvėse. Mirė Skaudvilėje 1838 m. rugpjūčio 2(14) d.[2] L.A. Jucevičius rašo, kad „Žemaitijoje jis žinomas kaip mokytas žmogus ir talentingas lietuvių poetas". Jucevičius turįs jo poemos *Šveisk, boba, ridiką* (*Szwejsk boba ridika*) rankraštį.[3] Tačiau nežinomas to rankraščio likimas. Nežinoma nei daugiau kokių šio poeto kūrinių.

[2] Biržiška 1963, 2:422–423.

[3] Jucevičius 1975, 180.

FELICIJONAS BUNOKAS. Tai „poetas iš pašaukimo ir amato"[4], 1815–1822 m. gyvenęs Šilalės apylinkėse. Jį pavaizdavo I. Chodzka savo padavimuose apie Lietuvą (*Podania litewskie*, 1854). Poetas, pasikinkęs žemaituką, „traukęs iš vieno dvaro į kitą, niekur ilgiau neužsibūdamas, sustodamas kur nors vienuolyne išmaukti tiršto putojančio alučio, niekam nekenksmingas, visiems įdomus. Nušvisdavę veidai, jo sulaukus, visi noriai jį sveikindavę. Taip ir sukiojęsis po visą Žemaitiją".[5] Jo „gausioms oracijoms bei improvizacijoms, pamargintoms lietuviškais priežodžiais ir patarlėmis", negailėdavęs pagyrimų net Leonas Uvainis.[6] Tačiau iš Bunoko kūrybos nieko neišliko, nežinoma ir jo biografija.

[4] Mikšytė 1978, 144.

[5] Ibid.

[6] Ibid.

Simono Daukanto tautosakos rinkinių poetai

LAURYNAS GRIKŠA (Grikšas, Grikštavičius). Gimė apie 1774 m. Žemaitijoje, galbūt Jašiūnų kaime (Pabaisko vls.). Baigė Varnių dvasinę seminariją, apie 1801 m. įšventintas kunigu. Iš pradžių buvo kamendorius įvairiose parapijose, bet 1808 m. jau paskirtas Užvenčio bažnyčios administratoriumi, o nuo 1814 m. – Žarėnų altaristas. Ten ir mirė 1844 m. vasario 11(23) d.[7]

Grikšos eilėraštis „Senelej" („Mes senelej diengalelej / Kór mes pasidiesma?") buvo išspausdintas S. Daukanto rinkinyje *Dainės Žemaičių* (1846).[8] Jis paskatino A. Vienažindį sukurti dainą „Linksminkimos, linksminkimos".[9] Kai kuriose paplitusiose dainose Grikšos ir Vienažindžio tekstai yra kontaminuojami.[10]

[7] Biržiška 1963, 2:327.

[8] Ibid.; Daukantas 1983, 1:353–354, 541.

[9] Ibid., 1:541.

[10] Ibid.

FABIJONAS BARKAUSKAS. Gimė apie 1781 m. Apie 1801 m. įstojo į pranciškonų ordiną. Gyveno Dotnuvos, paskui (vėliausiai nuo 1840 m.) Kretingos vienuolyne, kur ir mirė 1855 m. sausio 14(26) d.[11]

Barkauskas 1848 m. nusiuntė S. Daukantui „Giesmę" („Šiltas alus ką padarė"), kurią dar prieš 30 metų (taigi apie 1818 m.) su kunigu Grosu Dotnuvoj giedodavę.[12] Galbūt tai ne vienintelis Barkausko kūrinys.

[11] Biržiška 1963, 2:378.

[12] Daukantas 1983, 1:392–393, 547.

JUOZAPAS KRIŽANAUSKIS. Gimė apie 1790–1791 m. Žemaitijoje. 1816–1820 m. mokėsi Vyriausiojoje seminarijoje prie Vilniaus universiteto. Ją baigęs, gavo teologijos magistro laipsnį. Vilniuje galėjo susipažinti su S. Daukantu ir J.K. Gintila, su kuriais vėliau bendravo Peterburge. Tapęs kunigu, buvo Varnių katedros prelatas,

Žemaičių vyskupijos kapitulos narys, vyskupo Juozapo Arnulpo Giedraičio sekretorius. Drauge su vyskupu palaikė 1831 m. sukilėlius. Vyskupą dėl to apkaltinus, kaltę prisiėmė sau, todėl buvo ištremtas į Mogiliovą.[1] Tačiau vyskupijos valdytoju vietoj Juozapo Arnulpo Giedraičio paskirtasis Žemaičių pavyskupis Simonas Giedraitis išsirūpino, kad Križanauskiui bausmė būtų atleista. Nuo to laiko jis dirbo Peterburge, Romos katalikų dvasinės kolegijos asesoriumi. Ten jis buvo „artimas J.K. Gintilos bendradarbis ir geras bičiulis".[2] Mirė Peterburge 1848 m. spalio 26 (lapkričio 7) d.

L. A. Jucevičiaus nuomone, Križanauskis buvęs „šviesus vyras ir talentingas pamokslininkas."[3] 1838 m., laidojant vyskupą J.A. Giedraitį, jis Varnių katedros bažnyčioje pasakęs pamokslą, kuris esąs „vertas visuotinio žinojimo, nes jautriai, krikščioniškai ir tikrai pakiliai parašytas."[4]

Išliko keturiolika Križanauskio laiškų, 1844–1846 m. lenkų kalba rašytų J.K. Gintilai. Juose yra ir žemaitiškų tekstų, proginių eilėraščių žemaičių kalba. Vieną laišką Gintilai 1844 m. spalio 2 d. Križanauskis parašė žemaitiškai. Jame yra ir eiliuotų intarpų:

Dewmokslei neb'klista tariant, papratims
Ir del zmoniu ligiei antras prigimims.
\- -
Grikonius S. Jonas, baria, ginia mokia,
Tawiie, tur Żemeitiai, Jonai, wilti tokia:
Siaurinti nebelaisi, siaura dangon kiala
Skirtis noug buria drausi, sawajan awela.[5]

Keturi poezijos tekstai, apie 1837 m. užrašyti Križanauskio, išliko S. Daukanto tautosakos rinkinyje. Tai A. Strazdo eilėraščio „Gegužėlė" naujas literatūrinis variantas ir trys pasakėčios: „Varna, nedori motina", „Buvo naktis <...>" ir „Vaikai ir varlės" (parašyta Carskoje Selo 1837 m. liepos 14 d.).[6] Manoma, kad Križanauskis galėjo būti parašęs ir daugiau poezijos kūrinių.[7]

JAUNAS ŽEMAITIS (Jaunc Żemajtis). Tokiu slapyvardžiu pasirašęs autorius išvertė A. Mickevičiaus eilėraštį „Žibuoklė" („Pierwiosnek"). Vertimas, pavadintas „Zibakie", išliko S. Daukanto archyve. Jį paskelbė ir aptarė K. Korsakas.[8] Tai vienas pirmųjų A. Mickevičiaus poezijos vertimų į lietuvių kalbą. Jis „rodo, kad Jaunas Žemaitis turėjo tam tikrų literatūrinių įgūdžių, o gal ir poetinį talentą".[9]

Lauryno Ivinskio kalendorių poetai

JOKŪBAS KURMAVIČIUS. Gimė apie 1794 m. Daubariuose, Pikelių parapijoje (Mažeikių krašte). Nuo 1816 m. mokėsi Žemaičių Kalvarijos dominikonų mokykloje, vėliau Vilniaus misionierių dvasinėje seminarijoje. 1827 m. įšventintas kunigu. Po to ligi 1836 m. buvo vikaras Užpaliuose, 1830–1833 m. – Vabalninke, 1834–1845 m. altaristas Karsakiškyje. Nuo 1846 m. kuratas ir klebonas Latvijoje – Šenberge (Skaistkalnėje), kur ir mirė 1858 m. gegužės 18(30) d.

Dirbdamas Karsakiškyje, Kurmavičius išvertė į lietuvių kalbą religinę knygą *Jeneralnas rokundas sumenės*, kuri buvo išleista Vilniuje 1843 m. Ivinskio 1860 metų kalendoriuje išspausdintas jo eilėraštis „Atsižegnojimas ir baimė Mykolo su Arielka", kurio autoriumi klaidingai buvo laikomas A. Kašarauskas.[10] Ilgas eilėraštis (61 ketureilis)

[1] Jurgutis 1982, 55–56; Biržiška 1963, 2:211.
[2] Jurgutis 1982, 56.
[3] Jucevičius 1975, 86.
[4] Ibid., 87.
[5] Jurgutis 1982, 56–58.
[6] Ibid., 58–62; Daukantas 1983, 1:325, 472, 474, 483–484, 534, 554–555.
[7] Jurgutis 1982, 56.
[8] *Literatūra ir kalba* 1957, 2:361–363; SD Daukantas 1983, 1:482–483, 555.
[9] *Literatūra ir kalba* 1957, 2:361.
[10] Petkevičiūtė 1988, 182–183.

parašytas kaip Mykolo paskalbėjimas su Degtine; savo turiniu jis pritampa prie M. Valančiaus blaivybės akcijos ir ją propaguojančių kūrinių.

KAROLIS BRUNONAS RIMAVIČIUS. Gimė apie 1801 m. Pakruojyje. 1824 m. įstojo į karmelitų ordiną. Ta proga savo krikšto vardą (Karolis) pakeitė vienuolišku (Bruno).[1] Apie 1837 m. buvo įšventintas kunigu. Maždaug nuo 1839 m. ligi 1865 m. buvo Kolainių vienuolyne.[2] Rusams vienuolyną uždarius, paskirtas vikaru į Vaiguvą. Nuo 1866 m. buvo filialistas Pakėvyje (dab. Kelmės raj.), kur ir mirė 1874 m. spalio 11(23) d.

[1] Biržiška 1965, 3:132.

[2] Ibid.

Rimavičius parašė humoristinį eilėraštį „Balius ubagų", kuris buvo išspausdintas Ivinskio 1858 metų kalendoriuje. Tą eilėraštį dar 1846 m. K. Moigis buvo nusiuntęs S. Daukantui, kurio dainų rinkiniuose išliko du eilėraščio variantai[3]. Iš jų matyti, kad Ivinskis, skelbdamas eilėraštį, jį gerokai redagavo: sutrumpino pavadinimą (buvo „Balius Klovainių ubagų"), sukeitė kai kuriuos posmus ir atskiras eilutes, pataisė leksiką, pagerino eilėdarą.[4] Eilėraštyje minimi tikri Klovainių gyventojai – jų vardai ir pavardės (Petras Stūgas, Stajukas Čekanauskis, Raukas Tadeušas, Trumpickis Bonifacas, Stajukas Tamašauskis, Tadukas, Rožė). Eilėraštis (15 penkiaeilių posmų) papildo humoristinę XIX a. vidurio lietuvių poeziją – pratęsia A. Strazdo, S. Valiūno, K. Aleknavičiaus, anoniminių eilių tradiciją. Jis yra „šmaikštus, žaismingas", „gyvai perteikia triukšmo, šokių, girtavimo atmosferą"[5]:

[3] Daukantas 1983, 1:355, 541; Petkevičiūtė 1988, 183.

[4] Petkevičiūtė 1988, 184.

[5] Ibid.

Daugel buvo tokių dienų, kad ubagai uliavojo,
Kad čerkeles su arielka ligi dugno klojo.
– O jūs, pačios, mūsų bobos,
Gerkit visos be trivogos,
Dabar čėsas yra.

Kaip apkaito aniems kaktos, ėmėsi bučiuoti,
Ir po penktą, ir po šeštą vienas antram duoti!
– O jums, pačios, mūsų meilės,
Gerkit visos, rykit seiles, –
Iškada arielkos.[6]

[6] Daukantas 1983, 1:355.

Rimavičius 1863 m. („1863 Sijkia 30 d.") buvo paskyręs Ivinskio kalendoriams dar tris eilėraščius, kurių rankraščiai su Rimavičiaus parašu išliko Lietuvių mokslo draugijoje. Du iš jų – „Dūmojimas prasčioko" ir „Trys užklausimai" – yra A. Goreckio eilėraščių vertimai, trečias pavadintas „Malda visuose reikaluose krikščionims".[7] Tačiau Ivinskis jų neišspausdino.

[7] Biržiška 1965, 3:132.

JUOZAPAS RIMKEVIČIUS. Gimė 1814 m. rugsėjo 7(19) d. Virpyluose (Šilalės raj.) Apie 1845 m. baigė Varnių kunigų seminariją, po to vikaravo įvairiose parapijose. 1863 m. buvo Pašvitinio klebonas. Mirė 1901 m. kovo 4(17) d. Pašvitinyje (Pakruojo raj.).[8]

[8] Ibid., 3:248.

Išlikęs Rimkevičiaus laiškas Ivinskiui, rašytas 1863 m. vasario 24 d. iš Pašvitinio, rodo, kad Rimkevičius buvo pasiuntęs Ivinskio kalendoriui savo eilėraštį „Pagirtine Pakruojcziu" („arba pasityčiojimas iš pagyrimo Pakruojo parapijos"), kurį žmonės esą „jau dainuoja".[9] Tačiau eilėraštis nebuvo išspausdintas, o jo rankraštis dingo. Rimkevičius siūlė Ivinskiui „P. Šimkevičiaus į Dijonizą Paškevičių laiško kopiją", kritikavo kalendorių kalbą, nes „tokiu tik keliu, t.y. per kritiką ir sveikus ginčus kalbos tveriasi ir eina geryn".[10]

[9] Petkevičiūtė 1988, 186.

[10] Ibid., 187.

PRANAS ANDRIUŠKEVIČIUS. Gimė 1817 m. lapkričio 17(29) d. Gintaluose (Telšių raj.). Dirbo Laukuvoje namų mokytoju. 1859 m. nusiuntė Ivinskio kalendoriams eilėraštį „Daina" (23 dvieiliai posmai) ir 5 prozos vaizdelius pasakų bei pasakėčių motyvais („Gaidys ir šuo", „Vilkas ir avikailis", „Meška ir bitės", „Lapė ir vilkas", „Piemuo melagis"). Tačiau nė vienas Andriuškevičiaus kūrinys nebuvo išspausdintas.[1] Sudarė lietuvių–lenkų–lotynų kalbų žodyną, kuris neišliko. Mirė po 1858 m. greičiausiai Žemaitijoje.

[1] Ibid., 186.

MOTIEJUS ŽUTAUTAS. Gimė 1827 m. rugsėjo 21(spalio 3) d. Kalčiuose (dab. Juodupio dalis Klaipėdos raj.). Studijavo Varnių kunigų seminarijoje, kurią baigė 1852 m. Po to buvo vikaras Šenberge (Skaistkalnėje) Latvijoje. Maždaug nuo 1853 m. iki 1858 m. vikaravo Kamajuose. Apie 1859–1868 m. gyveno Pilusuose (Vitebsko sr., Breslaujos raj.), apie 1869–1870 m. – Salake. 1877 m. perkeltas altaristu į Mosėdį, kur ir mirė 1880 m. sausio 1(13) d.[2] Motiejus Žutautas sukūrė dainą „Piemenėlis", kurią išspausdino Ivinskis 1860 metų kalendoriuje.[3] Daina išpopuliarėjo, paplito įvairiais variantais.[4] Dainoje „vyrauja gaivūs gamtos vaizdai, tyras žvilgsnis į pasaulį, šviesus džiaugsmas"[5]:

[2] *Giesmė mužikėlio* 1982, 251–252.
[3] Petkevičiūtė 1988, 184–185.
[4] Daukantas 1983, 1:316, 533.
[5] Petkevičiūtė 1988, 184–185.

Kaip tiktai saulelė šviesiai žiburiuoja,
Genu galvijėlius ir šuneliai loja.
Jėriukėliai bėginėja ir vožiukai šokinėja.
Kas gal apsakyte,
Kaip linksmu ganyte.[6]

[6] Cit. iš: Ibid., 185. Cituojant sudabartinta rašyba.

JUOZAPAS LUKAVIČIUS. Ivinskio kalendoriui 1878 m. nusiuntė eilėraštį „Graži dainelė" (A. Vienažindžio eilėraščio „Ogi gražus gražus tolimasis dangus" sekimą) ir pasakos siužetu parašytą apsakymą „Atsitikimas", bet jie nepasiekė skaitytojo, kadangi „1879 m. kalendorius iš spaudos neišėjo, parengtas jo rankraštis neišliko".[7]

[7] Petkevičiūtė 1988, 187.

MIKALOJUS GADLIAUSKAS. Buvo vadinamas ir Godliauskiu, Godliausku, Godlevskiu, Garliausku. Gimė 1818 m. sausio 15(27) d. Girvalakiuose (prie Skirsnemunės). Naikinant baudžiavą, ten gavo žemės ir ūkininkavo.[8] Garsėjo kaip nervų ligų gydytojas. 1880 m. parašė knygą „Žinia iš locno dasiekimo apie nekurias ligas žmonių <...>, o ypačiai nervavas", kuri liko nespausdinta. Pasirašinėdamas įvairiais kriptonimais (M.G., Gdl.), siuntinėjo savo originalius bei verstinius eilėraščius ir straipsnius redakcijoms. Kai kurie jų buvo išspausdinti. Mirė 1890 m. balandžio 6(18) d. gimtuosiuose Girvalakiuose, palaidotas Skirsnemunėje.

[8] Biržiška 1965, 3:132.

Kalendorių redaktoriui Ivinskiui 1861 m. Gadliauskas nusiuntė išvertęs W. Syrokomlės eilėraštį „Kalėdaitis", I. Krasickio „Vyno medelis", J. Kochanowskio psalmių, taip pat savo ilgą (82 dvieilių posmų) eilėraštį „Cielų metų darbai ir zabovas". Pastarasis, Ivinskio perredaguotas ir pavadintas „Laikas ir darbai visų metų", buvo išspausdintas 1862 metų kalendoriuje (pasirašytas kriptonimu M.G.).[9] Jis papildė gamtinę idilinę XIX a. vidurio lietuvių poeziją, labiausiai primindamas K. Aleknavičiaus eiles:

[9] Ibid., 3:274–275; Petkevičiūtė 1988, 179–182.

Šalta žiema šalin eina,
Jau pavasaris pareina;
Saulė skaisti pasirodo,
Žemei šilumos priduoda.[10]

[10] Petkevičiūtė 1988, 180, 182.

Apie tą patį laiką (1861 m.) Gadliauskas nusiuntė Ivinskiui A. Mickevičiaus *Konrado Valenrodo* vertimą (ar jo dalį), bet jis nebuvo išspausdintas.[1] Vėliau, 1883 m., *Aušros* redakcija gavo iš Gadliausko A. Mickevičiaus baladės „Trys Budriai" vertimą, taip pat eilėraščius „Iš praeities čėso vergijos Lietuvoje", „Medis ir menkė", „Pavasario linksmumas", bet jie irgi nebuvo išspausdinti. Užtat 1884 m. *Aušroje* kriptonimu Gdl. buvo paskelbta S. Stanevičiaus odė „Šlovė Žemaičių". *Šviesoje* Gadliauskas paskelbė straipsnį apie Gondingos pilį (1888), *Vienybėje lietuvninkų* – apie Šatrijos kalną (1888), Raseinių Magdę (1889).

[1] Biržiška 1965, 3:274; Petkevičiūtė 1988, 182.

Rankraščiais liko išverstas A. Odynieco eilėraštis „Nelaisvikė lietuvio", du eiliuoti laiškai Ivinskiui (1861 ir 1863), eilėraščiai „Žvirblelis", „Maršas žemaičių", „Testamentas 1878 m.", „Mieliems broliams lietuviams", „ Jonas III karalius", „Ačiū tau, kūmai, ir dėkui" ir kt.[2] Gadliausko rankraščiai laikomi Vilniaus universiteto bibliotekoje.

[2] Biržiška 1965, 3:274–275.

PRANAS GIRDVAINIS. Gimė apie 1820–1822 m. Paežeriuose (Pažeruose), Tverų parapijoje (dab. Plungės raj.). Spėjama, kad studijavo Maskvoje mediciną. Dalyvavo 1863 m. sukilime. Po to suimtas, ištremtas į Sibirą, kur ligi 1871–1872 m. išbuvo kalėjime. Išleistas iš kalėjimo, ligi 1883–1884 m. gyveno tremtyje Irkutske. Amnestuotas grįžo į Lietuvą, vertėsi nelegaliai gydydamas žmones. Iš pradžių gyveno Šiauliuose, vėliau Daugpilyje, Rygoje. Bendradarbiavo lietuvių spaudoje. Jo straipsnelių bei korespondencijų Plumpio, Klumpio ir kt. slapyvardžiais išspausdino *Lietuviškasis balsas* (1887), *Varpas* (1889, 1892), *Vienybė lietuvninkų* (1891, 1894, 1896), Lietuvos darbininkas (1894).[3]

[3] Ibid., 3:311–313.

Ivinskiui Girdvainis buvo nusiuntęs savo eilėraštį prieš girtuokliavimą. Tačiau eilėraštis nebuvo išspausdintas, jo nuorašas išliko tarp S. Daukanto rankraščių. Nuoraše eilėraščio pavadinimas yra „Pažitkoy ysz Girtibes", Daukantas jį pakeitė į „Naudas Girtibęs", o pats autorius savo 1889 m. rugsėjo 25 d. laiške S. Didžiuliui jį vadina „Adinas Girtuoklu, Paraszitas metuose 1848 Pažeroje Tweru parapijos Žemaitijoje per Prancku Girdwajni <...>".[4] Eilėraštis pradedamas ironiška religinės giesmės imitacija:

[4] Ibid., 311.

> Pradėkim apsakinėti džiaugsmus ir linksmybes,
> Pijokų dienas gyvenimo ir girtybės.
> Pribūkit, visi girtuokliai, mums ant padėjimo,
> Apsakyti visus vargus iš apsigėrimo.[5]

[5] Daukantas 1983, 1:382.

Toliau eilėraštis komponuojamas, pakaitomis parodijuojant religinį himną ir maldą, o maldą ir pradžią po kiekvieno himno pakartojant. Himnuose „apgiedamos" konkrečios žmonių grupės: „stiprūs vyrai", „našlės ir moteriškės", „ponai kavalieriai", jaunos mergelės ir senos panos, „meistrai visi ir amatininkai", studentai ir davatkos, pagaliau – „visų žmonių stonai, / Zokoninkai, kunigai ir didieji ponai."

Taigi: „Visi vienu kartu pražuvo, ant svieto gyvendami, / Ne per ką kitą, kaipo tiktai per tą pačią arielką <...>."

VIENAS LIETUVININKAS. Tai Mažosios Lietuvos autorius, kurio tikroji pavardė ir biografija neišaiškinta. 1841 m. Tilžėje išleido rinkinį *Giesmės**. Rinkinį sudaro 35 eilėraščiai – daugiausia sekimai bei vertimai iš vokiečių kalbos. Pvz., baladė „Skarbas" pradedama panašiai kaip ir J.W. Goethes baladė „Girių karalius" („Erlkönig"):

* *Giesmes / Linkſmybei ir Prietelyſtei / paliecawótos. / Iß wókißkos Kalbós pérſtatytós, / ſu Priekalba, / nu wieno Lietuwininko. / Pirmas Зopóſtas. / Tilżeje, 1841. / Drukkawótas pas J. Reyländeri.*

Nakties viduryje per miglą tamsoj
Važiavo viens būras iš miesto namo.

Tačiau toliau abiejų baladžių siužetai išsiskiria.

Rinkinio „priekalboje" „Mano broliai", kurią pasirašė *Rašytojis*, autorius žadėjo išspausdinti ir „kitą zopastą", bet apie jį nieko daugiau nežinoma.[1]

JUOZAPAS ČERKELIAUSKAS. Tai neseniai į dienos šviesą iškeltas poetas. P. Subačiaus duomenimis, jis gimė 1857 m. kovo 17 ar 19 (29 ar 31) d. Deglėnų kaime, Pušaloto parapijoje, Panevėžio krašte.[2] Mokėsi Joniškėlyje, vokiškose gimnazijose Latvijoje (Mintaujoje ir Goldingoje), 1883 m. baigė Žemaičių kunigų seminariją Kaune. Po to buvo Šiluvos, Šilalės vikaras, Karklėnų filialistas, nuo 1894 m. Girdiškės klebonas. Mirė 1926 m. balandžio 21 d.

Čerkeliauskas išspausdino du giesmynėlius (išliko vienas) ir du elementorius. Mainionio slapyvardžiu jis išleido ir du kontrafakcinius rinkinius, pavadintus *Metinė dovanėlė** Rinkiniuose proza ir dialogais parašytais tekstais raginama šviestis bei lavintis, propaguojamas darbštumas bei kantrumas, smerkiamas girtavimas, gimtosios kalbos niekinimas. Rinkiniuose yra ir eilėraščių, kuriuos papildo dar du išlikę rankraštiniai eilių rinkinėliai. Vienas gražiausių Čerkeliausko eilėraščių yra aštuonių posmų „Bažnyčion einant":

Einu sau takeliu
Į Dievo namelį.
Siela džiaugias,
Kūnas geistas,
Bus maldelių maisto.

Baubi gyvulėliai,
Giesta paukštužėliai;
Širdis šoksta,
Griauda noksta,
Skubu bažnytėlėn.

Pakilo saulelė,
Šilsta man širdelė
Šilma tomis
Dovanomis
Iš Dievo namelio

Ak dangus prie žemės
Šventybėmis remias,
Stebies, žmogaus
Nevertumas,
Koks Dievo gerumas!

Šit jau ir bažnyčia,
Dievo avinyčia,
Klup ant kelių
Daug avelių,
Guodžias, ašaroja...

Vieni kumštėms muša,
Kalčių ledus kruša,
Kiti giesta
Giesmę šventą,
Visur yr šventumas.[3]

Per Girdiškės lauką
Žmonys eilioms plaukia,
Skub jaunuoliai,
Krop senoliai,
Dievas visus traukia.

[1] *Lietuvos TSR bibliografija, serija A, knygos lietuvių kalba* 1969, 1:108–109.

[2] Aitvarai 1994, 4:106–112.

* *Metine dovanela del lituvninku ir žemaiču parašė Mainionis del brolu ir seseru savo* [Tilžė, 1886]; *Metine dovanela antra del lietuvninku ir žemaičiu paraše Mainionis del brolu ir seseru savo* [Tilžė], 1891.

[3] Ibid., 110.

Kiti minėtini poetai

KRISTUPAS DANIELIUS HASENŠTEINAS (Christoph Daniel Hassenstein; 1756–1821), Mažosios Lietuvos mokytojas bei kunigas, vertęs religinę literatūrą, išleidęs Napoleono karų aprašymą *Nusidavimai švento kariavimo* (1814), karo su prancūzais dainas *Landšturmo giesmė* (1813).[1]

BONAVENTŪRA MIKNEVIČIUS (1768–1849), kunigavęs Žemaitijoje, be katekizmo, kurio rankraštis dingo, parašė rankraščiu išlikusią „Giesmę historičną apie Čekiškės bažnyčią" (1836).

VLADIMIRAS GADONAS (1775–1842), kilęs iš Sedos, dalyvavęs 1794 ir 1831 m. sukilimuose, miręs Prancūzijoje, lietuvių kultūroje žinomas savo knyga *Žemaičių kunigaikštystės statistika* (*Statystyka Księstwa żmudzkiego*, 1839) ir lenkišku eilėraščiu apie sunkią valstiečių būklę, išspausdintu 1818 m. *Vilniaus savaitraštyje* (*Tygodnik Wileński*).

JONAS MATULEVIČIUS (apie 1776–1858), kunigavęs Žemaitijoje, rankraščiu paliko eiliuotą sveikinimą M. Valančiui „Balsas linkėjimo dienoj metinės šventės vardo" (1854).

VINCENTAS VALMIKAS (Vilmikas; apie 1778–1836), kunigavęs Baltarusijoje, Vilniuje, Užnemunėje, žinomas bylinėjimusi su cenzūra dėl lietuviškų (A. Strazdo, A. Butkevičiaus) knygų leidimo, parengė giesmyną *Kantičkos žemaitiškos* (1820).

NEREJAS STANKEVIČIUS (apie 1780–po 1826), mokytojavęs pijorų vienuolyne, kunigavęs, išleido „Giesmę ant garbės šv. Jokūbo" (1826).

ENDRIKIS BUDRIUS (1783–1852), Mažosios Lietuvos mokytojas ir vargonininkas, rinko lietuviškas dainas, rašė eilėraščius, pasakėčias.

ADOMAS UNDERAVIČIUS (1813–1889), raseiniškis, dalyvavęs 1831 m. sukilime ir miręs Prancūzijoje, sukūrė sukilėlių „Giesmę žemaičių" („Dabar lenkai neprapuolė, kol žemaičiai gyvi"), išleido eilėraščių rinkinį lenkų kalba (1878).

PRANCIŠKUS STANSKIS (1815–1905), kunigavęs daugiausia Žemaitijoje, parašė didaktinių ir humoristinių eilėraščių („Birbijušas", „Pašventinimas karčemos" ir kt.).

ADOMAS EDUARDAS ŽAGĖLA (Žagelis; 1816–1876/1880), širvintiškis valdininkas, rinko lietuvių tautosaką, rašė eilėraščius lenkų ir lietuvių kalbomis, paliko rankraštinį rinkinį *Lietuvių liaudies pasakojimai ir dainos* (*Powieści, śpiewy ludów litewskich*, 1840–1845).

TOMAS SENKUS-SENKAUSKAS (1817–1901), kunigavęs Užnemunėje, ištremtas po 1863 m. sukilimo, miręs Pajevonyje (Vilkaviškio krašte), parašė eilėraščių („Tarpe Virbalio ir tarpe Vištyčio", „Daina apie Pajevonį" ir kt.), sudarė sakmių rinkinį, kuris neišliko.

VINCENTAS KAČERGIS (1823–1897), vienuolis marijonas, kunigavęs Lenkijoje ir Užnemunėje, vertė į lietuvių kalbą lenkų prozos ir poezijos kūrinius, sudarė eilėraščių rinkinį (apie 1880 m.).

VINCENTAS ŠLIOGERIS (1832–1913), kunigavęs Vilkijoje, Laižuvoje ir kitur, rašė giesmes, pasakėčias, humoristinius eilėraščius, kurių dalis išliko.

KAZIMIERAS EITUTAVIČIUS (1833–1906), kunigas, platinęs draudžiamą spaudą, dėl to ištremtas į Baltarusiją, rašė eilėraščius, manoma, kad sukūrė dainą „Nepaimti Dievo cūdai".

ANTANAS BARTKEVIČIUS (1835–1894), kunigas, kilęs nuo Eržvilko, rengė religinius raštus, rašė proginius eilėraščius.

[1] Šio skyriaus duomenys iš: Vanagas 1996.

DANIELIUS JANKŪNAS (apie 1835–apie 1892), Radviliškio krašto ūkininkas, 1891 m. parengė lietuvišką elementorių (liko nespausdintas), vertė į lietuvių kalbą rusų ir lenkų poezijos kūrinius.

DOMINYKAS PALIONIS-PĖŽA (1836–po 1882), kunigas kupiškėnas, emigravęs po 1863 m. sukilimo, paliko rankraštinį lietuviškos poezijos rinkinį (saugomas Lietuvos MA bibliotekoje).

JONAS BURKUS (Borkus; 1839–1919), pasvališkis poetas, parašęs kaimo buitį vaizduojančių eilėraščių.

JURGIS RUPKA (1839–1929), kunigas, kilęs nuo Šiaulių, rašė moralistinius ir buitinius eilėraščius, kurių didžioji dalis liko rankraščiais.

ANDRIUS BARKAUSKAS (1843–1897), kunigas, Seinų dvasinės seminarijos dėstytojas, parašė eilėraščių („Vaikščioj katins ant šiaudų", „Giesmininkai sakalėliai", „Pusė puodo taukų vuodo" ir kt.), vertė G. Byrono *Čaild Haroldą*.

JURGIS NARKEVIČIUS (Norkus; 1844–1922), baigęs Seinų dvasinę seminariją, kunigavo Liubave, parašė dainomis virtusių eilėraščių („Šiaurės vėjai baisiai ūžia", „Aš greitas ir linksmas", „Mažas piemenėlis, didis vargdienėlis" ir kt.).

J. SKEBERDIS (XIX a. 1-oji pusė – po 1863), Biržų krašto poetas, rėmęs 1863 m. sukilimą, sudaręs savo eilėraščių rinkinį *Tiems, kam gyslose verda kraujas*. Kai kurie eilėraščiai paskelbti 1937–1938 m. *Mūsų senovėje*.

JUOZAPAS LIDEIKIS (1858–1898), iš Šiaulių krašto kilęs kunigas, rašė pasakėčias, kurias daugiausia spausdino *Tėvynės sarge* Aldono slapyvardžiu.

STANISLOVAS DURSKIS (1859–1943), baigęs Kauno dvasinę seminariją, kunigavo daugiausia Plungės krašte, Kuliuose, rašė poezijos kūrinius, kurių dalis St. Akyžados slapyvardžiu buvo paskelbta periodikoje, dalis liko rankraščiais.

ADOMAS SKETERIS (1859–1916), baigęs mediciną Maskvos universitete, dirbo gydytoju Žeimelyje, Linkuvoje, Papilyje, rašė publicistinius straipsnius, sukūrė pjesę, apsakymų ir eilėraščių.

ENDRIKIS ŠADAGYS (1867–1911), Mažosios Lietuvos spaudos darbuotojas, spausdinęs savo eilėraščius tenykštėje periodikoje.

JUSTINAS ZUBRICKAS (1868–1925), baigęs teisę Peterburgo universitete, tarnavo bankuose, savo eilėraščius Turčiniškio slapyvardžiu spausdino periodikoje.

IGNAS BITAITIS (1875–1900), mokęsis Rygoje, ištremtas į Kaukazą, rašė eilėraščius, Kaltunio slapyvardžiu paskelbė eiliuotą apysaką *Laukinis kvietkelis*" (1898), kurią *Varpe* sukritikavo V. Kudirka.

KAZIMIERAS MACIUS (1875–1905), kunigas, pasirašinėjęs Akyžaidos slapyvardžiu, rinko ir tyrinėjo tautosaką, rašė apysakas ir eilėraščius.

STASYS PETRULIS (1875–po 1908), kilęs nuo Kupiškio, tarnavo pašte ir geležinkelyje, P. Gylio slapyvardžiu spausdino originalius ir verstinius revoliucinius eilėraščius periodikoje.

Neišlikusių lietuviškų eilėraščių buvo parašę Antanas Mendzigurskis (apie 1752–1828), Juozapas Savickis (apie 1760–po 1826), Laurynas Tautkus (1790–1858), Juozapas Čiulda (1796–1861), Aloyzas Kareiva (1806–1884), Adomas Sungaila (apie 1812–po 1850), Juozapas Korsakas (1813–1871), Juozapas Rimkevičius (1814–1901), Adolfas Lapinskas (1844–1909).

Anoniminė poezija

XIX amžius Lietuvoje gausus anoniminės poezijos*. Dar XVIII a. pabaigoje buvo parašyti du ilgi lietuviški eilėraščiai („Išpažinimas sunkybės" ir „Aš Lučinskas benderdarbis"), kurių autorius yra tik spėjamas (galbūt Motiejus Požėra). Jie buvo surasti ir paskelbti 1965 m.[1] ir gerokai pakeitė to meto lietuvių literatūros panoramą bei jos bendrą sampratą. Anksčiau iš XVIII a. pabaigos buvo plačiau žinomi tik du eilėraščiai – A. Klemento „Klausyk tu, vaikuti mano" ir D. Poškos „Užrašas Stanislovui Poniatauskiui, karaliui lenkų". Pirmajame raginama dėtis prie Tado Kościuszkos sukilimo, o antrajame priekaištaujama karaliui, kam jis negelbsti žūstančios tėvynės. Tai pirmieji politinio turinio lietuviški eilėraščiai. Tuo tarpu minėti naujai surasti kūriniai gvildena opias anų laikų socialines ir moralines problemas, reiškia iš esmės švietėjiškas idėjas. Savo epiniu užmoju, satyriniu tonu, žmogaus išnaudojimo smerkimu, visuomenės ydų demaskavimu, liaudies moralinio pranašumo kėlimu jie pradeda tą tradiciją, kurią vėliau vaisingai tęs D. Poška, A. Strazdas, S. Stanevičius, S. Valiūnas ir kiti XIX a. pradžios rašytojai. Senojoje lietuvių raštijoje (toje jos dalyje, kuri formavosi Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje) jie iškyla kaip pirmieji naujų esmingų literatūrinių poslinkių pranašai.

Iš XIX a. pradžios anoniminės poezijos plačiai žinoma (ir liaudies dainuojama) „Giesmė mužikėlio". Ji pirmąkart buvo išspausdinta 1823 m. Jano Chodźkos apysakos *Jonas iš Svisločės* lietuviškojo vertimo leidime. Savo turiniu ji artima eilėraščiui „Išpažinimas sunkybės". Šis laisvas lenkų poeto P. Sokóło-Szahino eilėraščio sekimas[2] reikšmingas visų pirma savo socialiniu skambesiu – protestu prieš beteisę baudžiauninko padėtį, prieš jo besaikį engimą. Mintis čia išreikšta sklandžiais aforistiniais posakiais, įgyjančiais plačių apibendrinimų prasmę, kartu lemiančiais viso eilėraščio stilistinį įtaigumą:

Aš su ašaroms sausą duoną ryju!
Mano pražintė tokia kaip galvijų!
– – – – – – – – – – – – – – – – – –
Ponas tur aukso ant kojų, ant pirštų
Aš be skatiko gyvenu ir miršta.
– – – – – – – – – – – – – – – – – –
Meluoj, kas sako, jogei žmonės lygūs:
Bajors be prekės, – mužiks didžiai pigus!

Socialinės tematikos eilėraščio tradicijas tęsia anoniminis „Varnas", pirmąkart užrašytas apie 1840 m.[3] Kritiniu patosu jis siejasi su eilėraščiais „Išpažinimas sunkybės", „Giesmė mužikėlio", su D. Poškos *Mužiku Žemaičių ir Lietuvos*, su A. Klemento, S. Valiūno satyromis, o savo pozityvia programa, prigimtinės žmonių lygybės idėjomis, ginkluotos kovos pranašavimu – su tais kūriniais, kuriuos subrandino 1831 m. sukilimas, visų pirma su Kiprijono Zabičio-Nezabitauskio politinio turinio eilėraščiais. Čia kūrybiškai panaudotas tautosakinis varno įvaizdis. Varnas eilėraštyje – tai ne šiaip liūdnos žinios pranašas kaip liaudies dainoje, o ištisų epochų ir luomų teisėjas, „svieto lygintojas". Jis lakoniškai atskleidžia nelygybės tarp žmonių atsiradimą ir kontrastiškai, įtaigiai sugretina „biednų" žmonių nedalią ir jų sunkią „nevalią" su rafinuotomis ponų ir kunigų pramogomis. O eilėraščio pabaigoje pranašaujama:

Nebeilgos jau adynos,
Aš jum tas nešu navynas:
Jau prikalta daug yr plieno,
Nebetoli jau ta diena,
Kai iš jų nebus nė vieno.

* Daugelis tekstų išsp. antologijoje *Giesmė mužikėlio* 1982. Toliau cituojama iš jos.

[1] Kaupuža 1965.

[2] Korsakas 1962.

[3] Lebionka 1965.

Griežta eilėraščio architektonika, glausta frazė, dvieilių ir trieilių posmų tvarkinga kaita darniai atliepia poetiniam turiniui. Eilėraštis primena rūsčius viduramžių lotyniškus himnus, kuriuose su dvasios tvirtumu, stoiška rimtimi būdavo apdainuojama kokia nors artėjanti katastrofa (plg. *Dies irae, dies illa*).

Eilėraščiai „Išpažinimas sunkybės", „Giesmė mužikėlio", „Varnas" yra, galima sakyti, programiniai XVIII a. pabaigos – XIX a. pirmosios pusės lietuvių poezijos (ir apskritai lietuvių literatūros) kūriniai, atsiliepę į opiausias gyvenamojo meto problemas, stiprinę pirmuosius pasaulietinio meninio žodžio žingsnius. Prie jų pritampa ir daugelis kitų anoniminių socialinės tematikos eilėraščių.[1]

[1] Žr. *Giesmė mužikėlio* 1982, skyrius „Socialinės nelygybės ir protesto poezija".

Kita grupė anoniminių XIX a. eilėraščių nusipelno dėmesio dėl savo stiliaus bei poetinės kalbos ypatybių. Antai K. Bogušas 1808 m. lenkų kalba parašytoje savo knygoje *Apie lietuvių tautos ir kalbos kilmę* išspausdino eilėraštį „Vanda buvo graži merga..." Pats Bogušas sako, kad jame esą pilna lenkiškų makaronizmų. Nežiūrint to, eilėraštis turi ir literatūrinės vertės. Iki to laiko Lietuvoje niekas nebuvo taip sklandžiai sueiliavęs ilgesnio pasaulietinio kūrinio. Jis parašytas gretutiniais moteriškais rimais pagal griežtą silabinę formulę: 4+4+6. Eilėraštyje ryškūs sentimentalistinės ir preromantinės poezijos bruožai. Jame bandoma (nors ir ne visai sėkmingai dėl kalbos netobulumo) poetizuoti meilės jausmą, kurti idilišką gamtos foną, atskleisti herojaus rezignaciją, nuvedančią jį į atsiskyrėlišką gyvenimą.[2] Kartais manoma, jog tą eilėraštį galėjęs parašyti Tadas Jurevičius.

[2] *Giesmė mužikėlio* 1982, 152–153.

[3] Ibid., 88–96, 274.

Apie 1835 m. S. Daukantas užrašė liaudies dainuojamą anoniminį eilėraštį *Pavasaris*.[3] Neabejotina, kad tai profesionalus kūrinys. Eilėraštis labai ištęstas (20 posmų po 10 eilučių), kompoziciniais principais artimas klasicistinei aprašomajai poezijai. Kartu jam būdingas valstietiškas gamtos suvokimas, judrūs vaizdai, turtinga poetinė leksika, ypač dinamiškas veiksmažodis. Čia tetervinas *ulba*, gandrai *klegnoja*, zylė *činkčioj(a)*, starta *čykščioj(a)*, kielė *kidikščioj(a)*, žvirblis *čiuldinėj(a)*, tilvikai *klyruoj(a)*, kultupis *kinkčioj(a)*, griežlės *vaikščioj(a) parpdamos*, bado paukštelis ąžuole *dudnoj(a)*, katinas *vypčioj(a)*, vanagai pažemiais *sklando* ir savo aukas *gniaužo kaip vašką*, ežys *bėgioj(a) pūkščiodams*, upėj žuvelės *skraido ir mūdrauj(a)*, upeliai *šliokšdami teka*... Eilėraštyje nėra jokios didaktikos, jokio moralizavimo – vien pavasarį atbundančios gyvūnijos betarpiškas ir gaivus vaizdas. Tuo naiviu betarpiškumu jis išsiskiria ankstesnės religinės ir savo meto moralizuojančios literatūros kontekste.

Kritiškai pasižiūrėjus į A. Strazdo kūrybos autentiškumą, lietuvių anoniminė poezija pasipildė dideliu pluoštu (per dvi dešimtis) naujų eilėraščių.[4] Be jau minėto *Varno*, tai tokie plačiai žinomi eilėraščiai kaip „Ei tu Dominykai", „Iš taip daugel gaspadinė", „Iš to pulko gaspadorių", „Jau saulelė šviečia", „Jau sniegelis ir nubėgo", „Senelis ganė aveles", „Kaip pradėsiu tik dainuoti", „Ai sesiulės mano mielos", „Bajorėlis" ir kt. Tai kūriniai apie kaimo gyvenimą, gamtą, meilę, girtuoklystę, nedaug tenutolę (nors ne visi vienodai) nuo liaudies dainos modelio. Jie būdingi pradiniam individualiosios ir tautosakinės poezijos suartėjimo etapui, kada liaudies daina, nežymiai modifikuota, suaktualinta tematiniu ar idėjiniu atžvilgiu, tobulai išreikšdavo poeto aspiracijas ir išgyvenimus.

[4] Vanagas 1968, 154–180.

Iš XIX a. pabaigos vertingiausias anoniminės poezijos kūrinys yra Zorynos Grot baladė (žmonių padavimas) „Baltoji motina", išversta neišaiškinto autoriaus ir išspausdinta *Aušroje* (1886).[5]

[5] Žr.: *Lietuvių baladė* 1979, 94–98; Žalys 1988, 110–111.

Anoniminė XIX a. lietuvių poezija svariai papildo autentiškąją rašytojų kūrybą, praplečia ir praturtina bendrąjį šimtmečio lietuvių literatūros vaizdą.

Proza

Skirtini trys pagrindiniai XIX amžiaus lietuvių prozos raidos etapai ir juos atitinkantys struktūriniai prozos variantai. Pirmasis etapas – tai ankstyvoji didaktinė proza, atstovaujama A. Tatarės, P. Gomalevskio, J.S. Dovydaičio ir M. Akelaičio. Antrasis etapas – brandžioji didaktinė proza, atstovaujama M. Valančiaus. Trečiasis etapas – perėjimas iš didaktinės prozos į meninę (realistinę ir romantinę), kuriam atstovauja daugelis XIX amžiaus pabaigos rašytojų: A. Fromas-Gužutis, A. Kriščiukaitis-Aibė, J. Gaidamavičius-Gaidys, L. Didžiulienė-Žmona, Vilkutaitis-Keturakis, S. Matulaitis, J. Grinius, G. Petkevičaitė-Bitė, K. Pakalniškis- Dėdė Atanazas, V. Kudirka, V. Pietaris, Žemaitė. Iš didaktinės prozos konteksto išsiskiria J. Goštauto lenkų kalba išleista memuarinė apysaka, kurios autorius aptariamas po ankstyvosios didaktinės prozos atstovų.

Ankstyvoji didaktinė proza

XIX a. pirmąją pusę dar dosniai tebemaitino Švietimo epochos idėjos, kiek apie dosnumą galima kalbėti, turint mintyje negausią to meto pasaulietinę raštiją. Šalia istoriografinių, filologinių, etnologinių tekstų, vadovėlių, randasi prozos knygelių, kurių intencija – suteikti patrauklios lektūros išmokusiam skaityti kaimo žmogui: tiek elementorių išėjusiam vaikui, tiek ir suaugusiam, kad galėtų plėsti savo žinojimą apie pasaulį ir gilinti dorovinių sprendimų sąmoningumą. Tai knygelės, visų pirma siekiančios šviečiamųjų tikslų, susijusios su mokyklos, pedagoginės minties plėtote. Šių tekstų pedagoginius aspektus įtikinamai yra aptarusi ir išanalizavusi M. Lukšienė.[1] Tačiau toji proza yra ir savitas žingsnis grožinės literatūros raidoje, kurios aukščiausias taškas ir kartu pabaiga – M. Valančius.[2] Kiekviena šių knygelių pažymėta didesniu ar mažesniu literatūriniu talentu, kalbos ir pasakojimo savitumu,[3] visos jos atstovauja tam tikram literatūrinio diskurso tipui, kurį įprasta vadinti didaktine proza. Tipologiškai ji gimininga amžiaus pabaigoje atsiradusiai realistinei prozai tiek kalbine raiška, tiek pasakojimo modeliu, fabula ir tipažu, nors panašybės čia nėra nei labai gausios, nei gilios.

Prozos kalba į XIX a. atėjo su tam tikra patirtimi: išlavintas M. Daukšos ir K. Sirvydo homiletiniuose tekstuose bei vėlesniuose pamoksluose, kurių yra palikęs visas XVIII a., prozos žodis jau buvo gana vaizdus ir raiškus, o sakinys pakankamai sklandus ir gyvas. Tačiau jo vartojimo sfera tebebuvo gana vienpusiška – sakralumo bei religinių pamokymų sritis, dar vienas kitas politinio turinio tekstas. Fiktyvus pasakojimas tebuvo beveik neišbandytas ir pasirodydavo nebent į retorinį tekstą įterptomis iliustracijomis.

Palikę nuošalyje iškilius S. Daukanto istorinius pasakojimus, matome, kad XIX a. pirmosios pusės proza, kad ir glaudžiai susijusi su pamokslų literatūra ir kitais religinių pamokymų raštais, vis dėlto skleidžiasi ir naujais požymiais. Jų pobūdis tebėra atvirai moralizuojantis, bet turinys įima ir praktinio gyvenimo reikalus, ir profaniškąją žmonių santykių pusę. Tiesioginį kreipimąsi į adresatą pakeičia įsigalintis figūratyvinis kalbėjimas, fiktyvios fabulos pasakojimas. Šalia dominuojančios didaktinės funkcijos išryškėja pastanga suteikti malonumo: suintriguoti, sugraudinti, prajuokinti. Šios prozos tipologiniai, žanriniai, stilistiniai požymiai yra aptarti V. Maciūno, M. Lukšienės[4], V. Vanago[5], A. Zalatoriaus[6] darbuose.

Ankstyviausia tos rūšies knyga – Juozapo Rupeikos išversta Jano Chodźkos apysaka *Jonas iš Svisločės* (1823), sietina su Vilniaus universiteto studentų būrelio veikla, jų pastangomis rengti vadovėlius ir skaitinius lietuviškai mokyklai[7]. 1860 m. išėjo apysakos pirmosios dalies perdirbinys *Jonas Išmisločius*, priklausąs pasauliečio literato Mikalojaus Akelaičio rankai. Kitos dvi knygelės – Petro Gomalevskio *Aplankymas seniuko* (1853) ir

[1] Lukšienė 1985, 168–169, 220–225, 230–231.
[2] *Lietuvių didaktinė proza* 1982, 8.
[3] Maciūnas 1938, 705–718.
[4] *Lietuvių literatūros istorija* 1957, 1:493–505.
[5] *Lietuvių didaktinė proza* 1982, 5–20; Tatarė 1987, 5–18; Vanagas 1978, 85–94 (Valančiaus prozos charakteristikos iš esmės tinka ir ankstesnių didaktų kūrybai).
[6] Zalatorius 1971, 40–43.
[7] Lebedys 1955, 143–145.

Juozapo Silvestro Dovydaičio *Šiaulėniškis senelis* (1863) – jungiasi prie Motiejaus Valančiaus blaivybės akcijos ir švietimo programos. Kiek nuošaliai stovi pirmojo Sūduvos švietėjo, mokyklų steigėjo ir mokytojo kunigo Antano Tatarės darbai: *Pamokslai išminties ir teisybės* (1 leid. 1836, 2 leid. 1851), *Pamokslai gražių žmonių geriems jų vaikeliams papasakoti* ir *Šventa ir pagirtina roda dėl išmintingų, gražių ir dievobaimingų žmonių* (abi baigtos 1849 m., pirmoji sutrumpinta ir išspausdinta 1900 m., antrosios ištraukos tik 1982). Tame pat Sūduvos krašte Mikalojus Akelaitis parašė knygą *Kvestorius po Lietuvą važinėdamas Žmonis bemokinąsis* (1860).

Didaktinės apysakos etaloną gerai reprezentuoja Chodźkos *Jonas iš Svisločės*. Centrinė figūra – keliaujantis krominiņkas, išmintingas, šviesus, doras ir dievobaimingas žmogus. Apie jį suveriami visi apysakos epizodai: susitikimai su įvairiais žmonėmis, kuriuos reikia pamokyti, pabarti, pagirti; jis pasakoja istorijas, kurios yra idealūs arba bauginantys, įspėjantys pavyzdžiai. Jos išsidėsčiusios labai konkrečioje geografinėje erdvėje, buvusios LDK žemėse į Rytus nuo etninės Lietuvos, Minsko pavieto miesteliuose ir kaimuose. Tačiau juntami ir platesni toliai – iš „visų šalių ciesorystės mūsų" į kermošius suvažiuoja prekijai: iš Rusijos atveža „kartūnus, drobšarkius, marginius ir visokius skepetus, muilą, žvakes, herbatą," „ant eldžių upe Dvina" – „iš šalies šiaurės geležį štangose, blėkose", „nuog pietvių" – „druską, taboką, apynius, citrinas, vynaugas ir kitus šiltų žemių vaisius", „žydai iš Lipsko ir Prūsų suveža brangias gelumbes, drobes holenderskines, materijas šilkines", „ormionys ir grekai atveža taboką dėl rūkymo, pypkas ir kitus tureckus tavorus".[1] Gėrimus gyventojai parsivežą iš Rygos ir Karaliaučiaus, o mažieji krominiņkai – iš Vilniaus. Bet ši informacija nėra veiksmo fono kūrimas, greičiau geografinių žinių pateikimas. Pasakojimo laikas fiksuotas pakankamai tiksliai, bet su pasakojimo turiniu beveik nesusijęs. Viena jo plotmė – kalendorinis laikas (ponas Jonas keliauja nuo Šv. Petro ir Povilo iki rudens, rugiapjūtės pabaigos). Punktyriškai nužymėtas ir istorinis laikas: yra aišku, kad pasakojama jau po Abiejų Tautų Respublikos padalijimo, viešpataujant Rusijos imperatoriui, kurio teisės nekvestionuojamos, jis suvokiamas kaip teisėtas valdovas. Bent kiek jaučiama rusofiliška orientacija: užklystantys rusų amatininkai ir pirkliai, keletą kartų pasirodantys apysakos pasaulyje, suvokiami kaip teigiami pavyzdžiai: sveiki, stiprūs, verslūs, mokantys užsidirbti. Bet šiaip politinė tikrovė plevena vos sužymėtais kontūrais. Apysakos visuomeninė sankloda yra pastovi, – tai feodalinė tikrovė, priimama be išlygų, nepriklausanti nuo šiokios ar tokios politinės valdžios, nekintanti ir amžina. Žemdirbiai, kurie yra apysakos ir adresatas, ir vaizduojamasis objektas, užima šioje tikrovėje žemiausią pakopą, tačiau ne mažiau reikšmingą ir garbingą už kitus luomus, užtat svarbu suvokti savo buvimo ribas, galimybes ir mokėti jomis pasinaudoti: žemdirbys atlieka savo pareigas ponui, o iš pastarojo visados sulaukia paramos ir apgynimo. Į šios tobulai funkcionuojančios sistemos vaizdą tik trumpam įsibrauna pakankamai šaiži abejonė: „Daugel yra gerų ponų, bet dar yra daugybė tokių, kurių vargdieniai mužikėliai tą tebgiesta giesmelę, kurią Jonas Dysnoj, ties upe Dvina miestely, pametė, o vienas žemaitis, tenai būdamas, atrado, kuri yra tais žodžiais parašyta." Tai „Giesmė mužikėlio" – skriaudų ir neteisybių išskaičiavimas. Bet šis įterpinys niekaip nepaveikia apysakos vertybinių pagrindų, neaišku, kaip ir kieno pastangomis jis atsirado tekste.

Idealus žemdirbio siekimų ir galimybių vaizdas yra Jono jaunystės bičiulio Juozapo, su kuriuo drauge kariavo T. Kościuszkos sukilime, gyvenimo paveikslas, rodantis, kokio turto, gerovės gali pasiekti iniciatyvus, sumanus, darbštus, sąžiningas žmogus, pasilik-

[1] Chodźkos apysaka cit. iš: *Lietuvių didaktinė proza* 1982.

damas savo luomo ribose. Tai žmogaus verslumo apoteozė, kuri po šimto metų atsikartos praturtintu ir paryškintu Vidmantų ir Šešiavilkių variantu Vaižganto *Pragiedruliuose*. Teisybė, pastarieji yra laisvi žmonės pobaudžiaviniame kaime, bet ir *Jono iš Svisločės* teigiamuosius herojus ponas dažnai atleidžia nuo lažo, palikdamas tik činšą sumokėti.

Priešingos prasmės pavyzdžiai rodo, kas atsitinka, kai žmogus nori prasibrauti į kitą, jam atrodantį aukštesnį, garbingesnį bajorų luomą. Turtingo gaspadoriaus sūnūs dėl bajorystės popierių tąsosi po teismus, yra apgaudinėjami nesąžiningų palestrantų, kol praranda visą iš tėvo paveldėtą turtą.

Arba tarnai. Tie, kurie yra tinginiai, vagišiai, apgavikai, sulaukia liūdno galo, o kurie ištikimi, darbštūs, sąžiningi – įgauna ponų pasitikėjimą, ponas dažnai į jo rankas atiduoda visą savo turtą, padaro tų gėrybių valdytoju arba pastato jam puikias trobas, atleidžia nuo lažo, kartais dargi užrašo jam „kokią sodžiukę", ir iš padono jis gali pasidaryti ponu, „vaikai jo lygiai vaikščioja ing iškalas su ponaičiais".

Kreivais keliais nueina dvaruose tarnaujančios kambarinės, kurios yra išpuikusios, nenori ir nemoka dirbti, pučiasi prieš „prasčiokėles" kaimo mergaites. Pasakojama istorija apie gražuolę kambarinę Marijoną, kurią suvedžiojo pisorius, ir gyvenimą ji baigė varge ir ubagystėje. Tuo tarpu „prasčiokėlės" gauna vyrus darbininkus, užaugina vaikus, kurie jas senatvėje maitina. Tarnyba dvare demoralizuoja – šis tematinis motyvas naujais variantais gyvuoja dar Žemaitės, Lazdynų Pelėdos apsakymuose.

Atpažįstamas yra motyvas, kuris klasikiniu mūsų literatūroje pavidalu iškyla J. Biliūno „Ubage": sūnaus iš namų išvarytas senas tėvas. Tik *Jone iš Svisločės* istorija turi laimingą atomazgą: sūnus susipranta ir atgailaudamas parsikviečia tėvą į namus, apgobia jį pagarba ir meile. Detalesnis palyginimas gražiai išryškintų didaktinės ir realistinės prozos skirtybes ir artimumus: vienur moralinis pamokymas, kitur – individualus žmogaus likimas, turtingas psichologinis piešinys ir vaizdo daugiareikšmiškumas, abiem atvejais – dėmesys socialinei situacijai ir jos dorovinis įvertinimas.

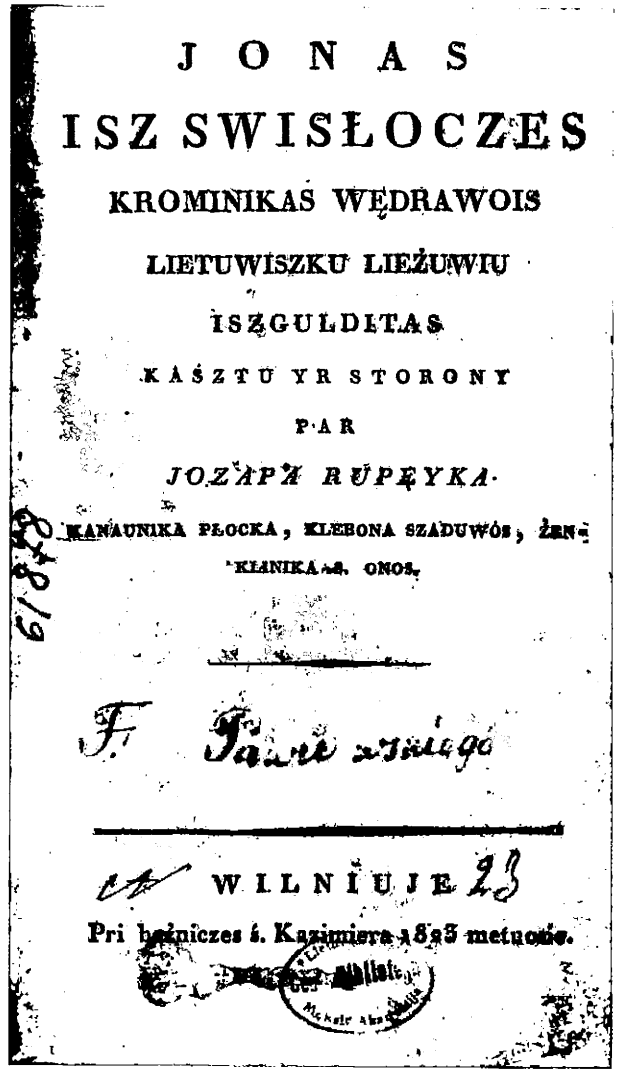
JONAS
ISZ SWISŁOCZES
KROMINIKAS WĘDRAWOIS
LIETUWISZKU LIEŻUWIU
ISZGULDITAS
KASZTU YR STORONY
PAR
JOZAPA RUPEYKA.
KANAUNIKA PŁOCKA, KLEBONA SZADUWÓS, ŻEN-
KLANIKA S. ONOS.
WILNIUJE
Pri bažnyczes š. Kazimiera 1823 metuose.

Jano Chodźkos Jonas iš Svisločės, *1823*

Trumpi, užbaigti pasakojimai, tarsi kokios novelės, tėra nedidelė apysakos teksto dalis, didžioji – pamokomo turinio dialogai ir monologai, niekinantys girtuoklystę ir aukštinantys blaivybę, smerkiantys burtus ir prietarus, keliantys pareigas valstybei (eiti į kariuomenę, mokėti mokesčius). Patariama, kaip prasimanyti pinigų, prasigyventi, pamokoma agronomijos, higienos, medicinos. Nemaža dėmesio skiriama švietimui, skatinama steigti Lankasterio metodo mokyklas, šalia to visados primenant, kad mokytis tikslinga vien tiek, kiek reikalinga savajam luomui, jog vienoki mokymo poreikiai bajoraičiams, kitokie – prasčiokėliams. Visada pabrėžiama, kad dora svarbiau už mokytumą. Pastebėtina, kad šalia religinio mokymo (lietuvių kalba – iš B. Gailevičiaus

Mokslo krikščioniško) pageidaujama ir pasaulietinio turinio knygelių, tarp jų – Lietuvos istorijos.

Tad apysaka literatūros tyrinėtoją tarsi tedomintų kai kuriais negausiais vaizdingo kalbėjimo ir pasakojimo elementais. Bet iš tikrųjų yra ne visai taip: šalia kalbinės raiškos ir pasakojimo modelių bei tematinių motyvų svarbu žinoti, kokį žmogiškos buities ir problemų ratą apima literatūrinis tekstas, kuriuos adresato interesus patenkina. Šiuo atveju, tiesa, mažokai paliečiama žmogaus vaizduotė, jo emocijų pasaulis, bet vis dėlto pasvarstomi jo praktinės egzistencijos reikalai, kuriems tokia jautri buvo realizmo literatūra amžiaus pabaigoje.

Chodźkos apysakos pirmąją dalį pakartoja Akelaičio perdirbinys *Jonas Išmisločius*. Tai tas pats J. Rupeikos vertimas, tik „sulietuvintas": veiksmas koncentruojasi Raseiniuose ir Kaune, paliečia Čekiškę, Darsūniškį, ponas Jonas pardavinėja *Žemaičių vyskupystę* ir *Būdą senovės lietuvių kalnėnų ir žemaičių*, o viskas išdėstyta daug grynesne lietuvių kalba.

Žymiai siauresnis ir primityvesnis yra Gomalevskio *Aplankymo Seniuko* pasaulis. Jis toks pat sustingęs ir uždaras, kaip ir Chodźkos apysakoje: „Kam man ta valnastė? Kam man ta bajorystė, kad Dievas man mužiku užgimti daleido?", – samprotauja centrinė apysakos figūra Seniukas. Jos tematika išsitenka girtavimo – blaivybės, dorybingo ir nuodėmingo gyvenimo priešpriešose. Įvairumo, šiokių tokių spalvų tekstui suteikia retkarčiais įterptas gamtos vaizdelis (labai trafaretiškas) arba etnografinė realija (drabužis, valgis, interjero ar portreto brūkštelėjimas). Kai kur pasitaiko ir platesnis aprašymas: girtuoklio trobos vaizdas galėtų rastis bet kuriame Žemaitės apsakyme. Tiesmukai moralizuojantį tekstą gražiai paįvairina dvi įterptos pasakos: viena folklorinė – apie vargšę našlę, sušelpusią ubagą, ir jos turtingą, bet šykščią kaimynę, nubaustą už gobšumą, kita – aiškiai literatūrinės kilmės (turbūt verstinė) apie gerąją našlaitę Onikę. Tai vis fikcija paremtųjų prozos žanrų pradmenys.

Dovydaičio *Šiaulėniškis Senelis* yra keturių dalių apysaka, kurios dalis jungia tas pats personažas – pasakotojas, tačiau dalių teminiai branduoliai yra savarankiški: šalia pagrindinės blaivybės temos antrojoje dalyje svarstomi įvairūs samdinių buities aspektai, trečiojoje – anytų ir marčių santykiai, o ketvirtoji – savarankiškas pasakojimas *Gyvenimas Stepo Raudnosio*. Kalbėjimo pobūdis ir bendroji dorovinių vertinimų linkmė yra tokia pat kaip visoje panašaus pobūdžio raštijoje, tačiau kai kuriomis literatūrinėmis ypatybėmis Dovydaitis yra pranašesnis už iki šiol aptartus didaktus. Reikia sutikti su Vytautu Vanagu, kuris, kad ir nepritardamas Vaižganto pernelyg aukštiems vertinimams, iškelia vis dėlto Dovydaičio kalbos gyvumą ir raiškumą. Akivaizdus yra ryšys su šnekamosios kalbos stichija: „<...> nukrapino klėtin, o pakritęs ant lovos, užmigo nepersižegnojęs kaip gyvulys koksai"; „<...> raktui nesant, pirštu neatrakysi", „<...> yra stebuklas, kad Pondzius viename laike patraukė ant blaivystės visus Žemaičius ir Lietuvius", „<...> kad gerai daryste, Pondziuks jums mylės, tetušėliai mylės". V. Vanagas ypač pabrėžia autoriaus sugebėjimą kurti draminiam pasakojimui būdingą dialogą. Labiausiai tai pasakytina apie antrąją ir trečiąją apysakos dalį, kurios yra įdomiausios tiek problematika, tiek ir vienu kitu personažo nestandartiniu charakteriu.

Bene pirmą kartą lietuvių literatūroje čia iškelta moters savarankiškumo tema, atsiskleidžianti per samdinės Magdės figūrą. Ji, kaip ir kitos daugiausia neįvardintos merginos, nebenori tarnauti gaspadoriams, o trokšta gyventi „ant savęs", taip geriau uždirbtų ir jaustųsi laisvesnė. Mat gaspadoriai norį šeimynykštį „pažabotą laikyti", o „aš, – sako viena iš merginų, Uršė, – nenoriu būti pas tokius gaspadorius, eisiu sau į

Šiaulius, pristosiu už kukarką prie ponų, lengviaus dirbsiu, gardžiaus valgysiu ir gražiaus nešiosiu". „<...> argi mums ne krivida už mažą algą slūžytie, kad dabar, ant savęs būdama galiu po auksiną ant dienos uždirbtie, tai per mėnesį, palauk, kiek gi čia bus, daugiaus ne trys rubliai", – antrina Magdė. „Ko mes turim ant metų stotie, geriaus būkim ant savęs, persisamdinėkim ant dienų, brangiaus užmokės mums, ir turėsime valią atsilsėtie lig davaliai," – parafrazuoja Senelis įprastą merginų galvojimą. Pirmasis argumentas – ekonominė nauda, bet iš tikrųjų visa kalbos prasmė rodo, jog šnekama apie žmogaus savarankiškumą ir orumą, kai neįpareigoja besąlyginis klusnumas ir nuolankumas, kurio gaspadorius reikalauja iš samdinio, ir ką Senelis kelia kaip dorovinę normą. Net ir tada, kai gyvenimas „ant savęs" konkretizuojamas kaip davatkos statusas, kurį Senelis ne be pagrindo apibūdina juodomis spalvomis, jo argumentacija neatrodo įtikinanti Magdei, nors ji paveikia čia jau paminėtą Uršulę: „Magde, mesk savo durną norą ir būk prie gaspadorių, vark vargelius, kuriuos tau Dievas paznočijo". Vis tiek gyvenimas „ant savęs" rodosi atveriąs didesnes galimybes laisvam asmens prasiskleidimui: praeis dar metai kiti, ir būtent šios grupės kai kurios moterys imsis aktyvaus visuomeninio vaidmens, taps pirmosiomis knygnešėmis.

Trečioji *Šiaulėniškio Senelio* dalis nekvestionuoja tradicinio moters vaidmens šeimoje, šios tradicijos šviesoje interpretuoja anytos ir marčios santykius, sukuria du šių santykių modelius: priekabią, piktą anytą ir idealiai nuolankią, kantrią marčią, o priešpriešiais – šventos kantrybės anytą ir raganiškai piktą marčią, visa tai išpindamas pagraudenimais ir pamokymais. Ne savo socialinio vaidmens turiniu, o literatūrine raiška išskirtina viena iš figūrų – pirmosios priešpriešos anyta Čepienė. Tai labai gyvas, kiek pašaržuotas, švelnaus humoro spalvomis nudažytas personažas, atsiskleidžiąs dialoge su Seneliu. Kartu tai puikus pavyzdys tikrai komedijinio dialogo, kurio meistru esant Dovydaitį sako literatūros kritika.

Dovydaitis – artimiausios Valančiaus aplinkos žmogus, jo talkininkas, daugelio vyskupo pasirašytų blaivybės gromatų autorius. Šiomis gromatomis yra išpuošta ir jo apysaka. Ir jo, ir kitos iki šiol suminėtos knygelės sudaro Valančiaus didaktinės prozos literatūrinį kontekstą, kartu leidžia numanyti tą didelį žingsnį į priekį grožinės prozos linkme, kurį leido žengti Valančiaus talentas, išlaisvinęs pasakojimą iš tiesioginio pamokslavimo ir moralizavimo.

Akelaičio *Kvestorius* pasakojimo struktūra yra tapatus jau aptartam didaktinės prozos modeliui: centrinė figūra – keliaujantis žmogus (čia – kvestorius, vienuolyno bendrijos narys, renkantis aukas vienuolių pragyvenimui), kuris susitinka su įvairiais žmonėmis, atsiduria įvairiose situacijose, leidžiančiose pamokyti sutiktuosius. Akelaičio apysaka plačiau ir sudėtingiau apmeta pagrindinę figūrą, kuri pasirodo tarsi sudvigubinta. Pradžioje apmetama pirmojo veikėjo biografija: jo gimtinė „netoli Kauno", jo tėvas – „gaspadorius nebagotas, ale ir nepavargęs", pats visada blaivas, o pati, žmona darbininkė.[1] Abu mokėjo skaityti, tai ir paaugusiam sūneliui „nupirko elementorių ir žiemos vakarais pradėjo mokyti", paskui leido ir į didesnius mokslus: „<...> motina peržegnojusi savo mieliausią vaikelį, inbruko jam in rankas krepšį, kuriame buvo kepta antis, pailgis duonaitės, sūris ir sviesto vogonas". Ketverius metus už dyką pasimokęs pas kleboną, Jonas pėsčias patraukė į Vilnių, pakeliui užeidamas pas žmones, už nakvynę paskaitydamas evangeliją, papasakodamas apie Lietuvos senovę (apie karą su kryžiuočiais, Jogailos krikštą). Vilniuje jis buvo priimtas į bernardinų vienuolyną, labai

[1] Akelaičio *Kvestorius* cit. iš: Akelaitis 1860[a].

stropiai mokėsi, pervargo ir sunkiai susirgo. Jį slaugęs senasis bernardinas papasakojo, ką matė ir regėjo „važinėdamas kvestavotie po svietą". Čia jis tampa tarsi antruoju pasakotoju, daugiau prityrusiu ir žinančiu už Joną. Į jo lūpas įdedama trumpa Lietuvos istorijos apybraiža – nuo legendinių Algimanto ir Ringvaldžio iki Mindaugo, jo krikšto ir atkritimo į pagonybę bei Jogailos krikšto. Susižavėjęs didinga savo šalies praeitimi, jis užsidegęs noru pažinti Lietuvą, tapęs kvestorium ir išvaikčiojęs ją skersai ir išilgai: „nuo Vilniaus iki Palangai, Klaipėdai ir Karaliaučiui, nuo Žeimių ir Žagarės iki Seinų ir Leipūnų". Taip dėstoma gimtojo krašto geografija: iš pradžių žvilgsnis į visumą, paskui stabtelima prie miestų, upių, gražiausių bažnyčių. Pasakojimas sužavi ir patraukia Joną, pasveikęs jis nusprendžia tapti irgi kvestorium ir pradeda kelionę po Lietuvą: pataiko užeiti pas gaspadorių per krikštynas, paaiškina susirinkusiems girtuoklystės blogybę; kitur vėl dėsto gamtos mokslų pagrindus – apie elektrą, kuri pasireiškia ir žaibu su perkūnu, ir kibirkščiuojančiame katės kailelyje; apie žemės, mėnulio ir saulės kelius. Jis sustoja prie rugius kertančių žemdirbių, įsijungia į jų dainas: „Dailiai dainavo sutartu balsu, net padangės skambėjo" – retas atvejis didaktinėje literatūroje, kad būtų keliamas estetinio išgyvenimo vertingumas. Kelionę Jonas baigia aplankydamas pirmąjį savo mokytoją ir jo pasiilgusius tėvelius.

Žinoma, *Kvestorius* visiškai išsitenka didaktinės apysakos vagoje, bet vis dėlto pranoksta ankstyvesniąsias kalbos grynumu, pasakojimo gyvumu, vos apčiuopiamu lyrizmo dvelksmu. Apysakos turinyje, nors jis toks pat dievobaimingas kaip ir kitos, didesnė dalis tenka ne nuogam moralizavimui, o tam, ką šiandien pavadintume gamtos mokslų populiarizacija. Tai lyg aukštaitiškas ir siauresnis Valančiaus *Pasakojimų Antano Tretininko* variantas.

Taip pat iš Sūduvos kilęs ir Antanas Tatarė, tik iš piečiausios jos dalies. Jis stovi atokiau nuo Valančiaus didaktų rato: net nėra aišku, kiek jis žinojo apie anų darbus.[1] Vietos sąlygos gana žymiai formavo jo prozos tematiką ir tipažą: Sūduvoje baudžiava buvo panaikinta amžiaus pradžioje, ir Tatarė vaizdavo laisvą valstietį, kuriam atsiveria visai kitos gyvenimo perspektyvos negu baudžiauninkui. Didele dalimi Tatarės kūrybos savitumą lėmė aiškus regioninis koloritas, pirmąsyk į prozą ateinanti zanavykų tarmė.

[1] Lukšienė 1985, 221.

Tatarė yra nemenko literatūrinio talento autorius, leidžiantis kalbėti apie jo individualų stilių. Reikia sutikti su V. Vanagu, kuris aptaria jo „minkštą", „šviesių atspalvių šneką".[2] Iš tikrųjų, ji labai skiriasi nuo stataus, rupaus žemaitiško žodžio, bet turėtų būti specialiai patyrinėta, kiek čia esama individualaus stiliaus, o kiek būdingų tarmės požymių. Bet šiaip ar taip, nors Tatarės kalba pilna slavybių, ypač polonizmų, šitai nenustelbia didelio jo kalbos žavesio, artimo šnekamajai kalbai: „Steponas, vaikine, šešetu arklių važiuoja <...>", „Jis visados knisa ir nori aržuolą pasverstie <...> tai dabar bus!"[3] Ekspresyvūs yra meilūs pakalbinimai ir pabarimai. Beždžionka meilinasi lapei: „<...> tavo uodegėlė labai graži, oi! kad graži, tai graži!"; žmogus gaili sušalusios angies: „nabagėlė, Dievuliau, sušalus!", „Eik šalin tu, niekiau, tu, ubagiešiau, varguti <...>." Įvairi mažybinių ir maloninių formų poetika: „žmogus sugavo žebenkščiukę", o toji „labai gražiai prašė" paleisti: „Žmoguti mielas! <...> aš peliukes išnaikinu <...>." Išdidus levas kalbėjo: „Ką tie žmogučiai, stoję prieš mane, darys? Aš tiktai užsirūstinęs suriksiu, o jie kaip peliukės išbėgios." Šeimininkas ragina savo asilą: „Asilėli mano, meiliuke mano!" Apie sunkiai dirbantį asilą: „Asilas, vargo paukštelis." Apuoko vaikai „sugrįžo namučių". „Kaime Diemedžių gyveno sunkioje ubagystėje Jonas Gudaitis su savo žmonele, abudu jau didelėje senatvėje buvo. Turėjo vienatinį sūnuką. Mylėjo jį tėvai kaip

[2] Tatarė 1987, 17.

[3] Tatarės kūryba cit. iš: Tatarė 1987.

savo širdį <...>. Mokino tėvučiai savo mažą sūnelį." „Tas žmogiščias, tas niekados nepasotintas ėstuvas."

Gana plati komizmo skalė – nuo šiurkštaus grotesko iki grakštaus humoro: „Žiūriu – eina jaunikaitis išsiprausęs, puikiai pasirėdęs, cib, cib, cib įsireižęs kaip mano sartukas, į visas puses kraiposi, čiauposi, jam rodosi, kad visi žmonės ant jo žiūri." Tame pat apsakyme „Prieš teisybę nekalbėk" yra tokia situacija. Ponas Onufrijus Svavolia „buvo ponas labai jaunas, gražus, nutukęs ir pilnas štukų", jis juokėsi iš kunigo žodžių, kad svietas esąs ašarų pakalnė, ir mažam vaikui (pasakotojui) aiškina: „Vaikeli mano, nevieryk kunigui, ale vieryk man, aš tau pasakysiu: ant šio svieto yra vieta patiekų, džiaugsmo ir linksmybės, būk ponu kaip ir aš, turėsi pinigų ir galėsi gertie ir valgytie, džiaugtis ir linksmintis – durni verkia ir bėdavoja". Bet atsitiko taip: buvo šalta žiemos diena, pono Svavolios vežimas įstrigo pakeliui.

> Ponas Onufrijus Svavolia, važiuodamas į kelionę, apsiavė minkštomis iš švelniausių vilnų kelinėmis, ant tų zomčinėmis ir da ant viršaus su gražios gelumbės raitūzėmis; apsivilko kundzbajinę jaksę, užsisaginėjo, užsidėjo gražų baltą kalnierėlį, pasisuko su dviem bovelninėmis skepetaitėmis, ant viršaus su juoda šilkine pasisuko, apsiavė čebatus ant čebatų, apsivilko žiuponu, su brangia skranduke pamuštu, o ant viršaus su šiūba iš baltų meškų ir važiavo. Kelionėje besant, nutrūko stučkelė jo kalnierėlio, ir pradėjo bėdavotie, kad jo kalnierėlis nesilaiko.
>
> – Aš turiu adatą, aš jūsų mylistai stučkelę prisegsiu, – tarė važnyčia ponui.
>
> Ponas liepė stotie, palenkė žemyn savo galvą, o važnyčiai, nagais sugrubusiais besegančiam, išsprūdo adata ir įpuolė už apykaklės ponui iš užpakalio ir pradėjo tiesiog į šoną skaudžiausiai smeigtie, iš to ponas piktu balsu šaukė ratunko. Tada aš ko greičiausiai padėjau nurėdyti poną iki nuogam kūnui, dideliai astražnai sukabinau su savo nagais adatą ir ištraukiau iš šono, ale ponui šoną smertelnai paiškadijo. Poną šaltis skaudžiai perėmė, pakolei jo vėl ne'prėdėme. Iš to ponas: „Ach Dieve! Dieve! Už ką tu žmogų leidai ant svieto, ant tos ašarų pakalnės".

Žaismingai komiško pasakojimo atomazga, deja, liūdna: „poną sudegino gangrena, nė penki daktarai neišgelbėjo".

Panašių humoristinių charakteristikų bei situacijų *Pamoksluose gražių žmonių* yra apsčiai. Ir kaip čia neprisiminsi G.E. Lessingo žodžių apie lietuvių liaudies dainas: „Koks naivus sąmojis, koks žavingas paprastumas! <...> Dažni deminutyvai <...> daro šių dainų kalbą nepaprastai žavią."[1] Nesunku šią charakteristiką pritaikyti A. Tatarės prozai.

[1] *Poetika ir literatūros estetika* 1978, 216–217.

Pamokslai savo pobūdžiu priglunda prie didaktinės prozos visumos, bet jie yra saviti ne vien kalbine raiška: juose nėra visus epizodus jungiančio pasakotojo pakeleivio, o tik atskiros novelės ir pasakaitės. Išsiskiria keli stambesni tekstai su gana išplėtota fabula, brėžiančia žmogaus gyvenimo kelio visumą – tai tarsi kokie stambiosios prozos, gal romano, pirmavaizdžiai. Verta išskirti du tokios rūšies tekstus, kurie imasi nusakyti dvi gyvenimo krypties galimybes: aukštyn kylančią ir žemyn smunkančią liniją.

Ūkininkas kartoja pasakojimo modelį, pažįstamą iš Chodźkos apysakos: Juozapo istoriją, kur vargšas samdinys savo darbštumo, sumanumo, išminties ir sąžiningumo

dėka tampa turtingu gaspadorium. Tačiau Tatarės apsakyme šis modelis išplėtojamas savitai, praturtinamas šalutiniais motyvais.

Apysakos herojus Stanislovas Perlaitis yra neturtingos našlės Anastazijos, auginusios penketą vaikų, sūnelis. Niekas Anastazijai nepadėjo vargo vargti, nors kaime buvo penki gaspadoriai, „visi bagoti ūkininkai, ale nė vienam niekad nė ant mislės neatėjo pamačytie sunkią ubagystę ir vargus kenčiančiai našlei. Tokia yra mūsų užkietėjusi ir nežmoniška širdis!" – sušunka pasakotojas. Socialinio solidarumo ir veiklios artimo meilės autorius reikalauja ne tik iš pasauliečių, bet ypač iš dvasininkų. Kunigas Tamošius Šeškevičius, personažas, keliaujantis iš vieno apsakymo į kitą, yra blogo kunigo pavyzdys – beširdžio lėbautojo, girtuoklio ir apskritai nedorėlio. Tik savimi tesirūpinančio, Kristaus mokslo nesilaikančio kunigo motyvas ateis net į XX a. literatūrą, nors, be Tatarės, kitų autorių didaktinėje prozoje tokio tipažo nėra. Savitas yra ir Tatarės keliamas socialinės neteisybės motyvas. Tai nėra tokie socialiniai kontrastai, kokius randame D. Poškos *Mužike* ir net K. Donelaičio *Metuose*, kur jie tik konstatuojami, kartu užjaučiant vargšus. Tatarė ne tik konstatuoja ir užjaučia, bet dar ir reikalauja aktyvios pozicijos, paremtos supratimu, kad „Ponas Dievas paliko šėporiais ant savo vietos tuos žmonis, kuriems gėrybes davė", kad turtas ir socialinė padėtis įpareigoja, ir didžiai nusideda „nedori šėporiai", kurie „patys save peni ir visas gėrybes Dievo patys praryja".

Kitas Tatarei būdingas motyvas – ypatingas mokslo vertės iškėlimas: „Du tiktai yra daiktai, kurių niekas nuog žmogaus negali atimtie, tai yra: nuopelnai žmogaus pas Dievą už gerus darbus ir mokslai." Gaspadorius Baltramiejus, pas kurį našlė Anastazija išleido piemenauti savo Stasiuką, pastarojo patartas, visus savo vaikus, nelinkusius prie žemės darbų, išleidžia į mokslus: vienas sūnus tampa geru šaltkalviu, miesto „geriausios kaminyčios savininku", kitas, perėjęs „visas iškalas", „akademijas" „pasidavė po žalnieriais ir trumpame čėse, už stalo karaliaus sėdęs, pietus valgo". Jaunėlis sūnus išmokytas kunigu. Vyriausioji duktė, „graži kaip kvietka rožės", tampa Stanislovo Perlaičio žmona. O antrą Baltramiejaus dukterį Jadvygą Perlaitis nuveža į miestą, „į iškalą", o paskui į Vilnių, kur atiduoda „į didelę iškalą panelių"; praėjus keleriems metams, „niekas negalėtų pamislytie, kad tai yra duktė ūkininko iš Lietuvos".

Netikėta yra jauniausios Baltramiejaus dukters Gendrūtos likimo interpretacija. Lengvabūdė tėvų išpaikinta mergelė prarado „vainikėlį panystės", dėl ko visas kaimas piktai džiaugėsi, o tėvas verkė „dieną ir naktį". Tačiau Perlaitis paguodė jį tokiais žodžiais: „Noris tai yra didžiausia nešlovė, ale ne pirmą sykį ant svieto teip nusidavė. Mokykie dabar savo mergaitę, tegul bus prociauninkė, nobažna, dievobaiminga, tegul daugiaus tokių paleistuvysčių nedaro, užmirš tą kaltybę žmonės ir Dievas dovanos." Iš tikrųjų, viskas taip ir klostosi, vėliau Gendrūta išteka už našlio. Užtat Dievo bausmė krinta ant suvedžiotojo. Tai retas atvejis, kai šitokia situacija mūsų literatūroje taip blaiviai vertinama.

Beje, aptariant įsitvirtinimo gyvenime per mokslus temą, būtina paminėti *Šventos ir pagirtos rodos* personažą Steponą Hieronimą Perlaitį[1], „sūnų artojo lietuvninko", tapusį garsiu Vilniaus universiteto profesorium: „Tas didis Lietuvos vyras visokias kalbas senovės gadynių, kaipo tai: kalbą ir raštus Egipto, Asirijos, Medijos, Libijos, žydų, grekų ir lotynų, lygiai ir kalbas mokinto svieto šių čėsų mokėjo saldžiai kalbėtie <...>. Viens mieras jam buvo kožna kalba kalbėtie, vienok jisai visiems prisipažino, kad lietuviška

[1] Nežinomo autoriaus rankraštį, saugomą VU bibliotekoje, pirmoji priskyrė Tatarei ir apibūdino M. Lukšienė straipsnyje „Apie negirdėtą Vilniaus universiteto galvočių Steponą Jeronimą Perlaitį" (*Literatūra ir menas* 1980, 12).

kalba jam yra ko mieliausia, ir visados Viešpatį Dievą, Sutvertoją savo, garbino bažnyčioje su balsu giedodamas lietuviškai."

Apskritai lietuviškumas kaip vertybė ne vienąkart iškeliamas, nors, reikia pripažinti, pakankamai blaiviai: ne kartą kalbama apie lietuviams būdingas ydas. Lietuviai neturį istorinės atminties, ne taip kaip prancūzai, lenkai, maskoliai ar vokiečiai, kurie didžiuojasi esą garbingų protėvių sūnūs. Lietuvių kalba esanti neištobulinta, „daugelio gražių daiktų, o didelių suvisu negalima yra tąja kalba aprašinėtie". O tai dėl to, kad lietuviai tingūs; tada, kai „visos giminės ėjo pašauktos balsu Dovydo pranašo, idant garbintų Dievą savo kalbomis", lietuvininkai „kietai įmigę kirmijo", „per dienas arielką dziubijo". Per tingumą ir girtuoklystę daugelis lietuvių labai apsileidę, nors esą ir tokių, kaip Stanislovas Perlaitis, kurių „trobos gražios", sodybos puikios ir tvarkingos, „seklyčia čysta kaip skleinyčia, gyvenamoji šviesi, žmonės labai čystai pasirėdę <...>." Vienas iš idealiųjų personažų yra Napoleono kareivis Morkus de Mamoure, pasilikęs Lietuvoje ir tapęs Morkumi Mamuraičiu. Tai savotiškas jau minėto Stanislovo Perlaičio variantas – išmintingas, blaivus, turtingas gaspadorius, kurio patarimų ir sprendimų visi klauso.

Priešingas idealiam žmogaus kelio modeliui yra nuosmukio istorija – gal įdomiausia Tatarės apysaka (deja, neužbaigta) *Kvašius*, pagrįsta sūnaus palaidūno archetipu. Pasakojama pirmuoju asmeniu, tarsi tikintis, kad skaitytojas pasimokys iš pasakotojo patirties.

Geraširdžiai, taikūs ir labai darbštūs tėvai turėjo tris sūnus, kuriuos visus leido į mokyklą. Du išėjo į žmones, o tretysis pasuko klystkeliais: buvo tinginys, padauža ir lėbautojas. Tokių pat kaip jis draugų patartas, patraukė į Prūsus, tikėdamasis gauti ten gerą tarnybą. Tačiau šviesioje, tvarkingoje, darbščioje, įstatymų klausančioje Prūsijoje jam tenka patirti daugybę žeminančių nuotykių, dažniausiai humoristiškai pavaizduotų, kol jis ištremiamas kaip valkata iš krašto, grąžinamas namo, teisiamas ir, atsėdėjęs savo laiką kalėjime, grįžta į tėvų namus, kur džiaugsmingai sutinkamas ir susilaukia atleidimo.

Čia ir turėtų baigtis sūnaus palaidūno istorija. Tačiau didaktinė apysaka pratęsia ją žanrui geriau tinkamu būdu. Sūnus gražiai karšina ir numarina tėvus, bet jo sugrįžimas į doros kelią, kaip rodo užuominos, nėra galutinis. Fabula lieka neužbaigta, bet matyti, kad ji turėtų toliau pasakoti nuopuolio istoriją, parodančią, kad blogis visados nubaudžiamas, nes nei gyvenimas, nei Dievas blogų žmogaus poelgių nepamiršta.

Gaila, kad neužbaigtas liko *Kvašius*, bet dar labiau gaila, kad savo meto skaitytojo nepasiekė didžioji Tatarės prozos dalis (išskyrus *Pamokslus išminties ir teisybės* – prozines pasakėčias), ir tai nuskurdina XIX a. pirmosios pusės prozos vaizdą, nors ir nepakeičia jos esmės ir bendrojo lygmens.

Ankstyvoji didaktinė proza sustoja Valančiaus raštų prieigose. Ji turi ne visai siaurą tematikos akiratį, išbandytas kelias pasakojimo spalvas: idealizuojantį, groteskinį, humoristinį pasakojimą; būdingų kaimo žmonių tipų ir situacijų repertuarą, kalbinę raišką, kurioje pamokslų retoriką žymia dalimi išstumia šnekamoji kalba. Ji yra išbandžiusi keletą prozos žanrinių formų – nuo pasakėčios iki novelės ir apysakos. O tai jau yra, nors siaurokas, bet vis dėlto pagrindas tolimesniam prozos augimui.

Antanas Tatarė (1805–1899)

BIOGRAFIJA. Būsimasis rašytojas gimė 1805 m. gegužės 17 dieną Rygiškių kaime netoli Griškabūdžio (dab. Šakių raj.) pasiturinčių valstiečių šeimoje. Kadangi Užnemunėje tuo metu veikė Napoleono kodeksas, panaikinęs luomus, valstiečių vaikas turėjo galimybes siekti mokslo. Užnemunės parapinės mokyklos, priklausiusios Lenkijos karalystei, nuo kitų Didžiosios Lietuvos mokyklų skyrėsi geresniu mokymo lygiu, jose buvo supažindinama su didaktine lenkų literatūra, mokoma daugelio praktinių dalykų. Prasidėjus 1831 m. sukilimui, Tatarė, nenorėdamas eiti į kariuomenę, pasitraukė į Prūsiją, iš kurios grįžęs pakeista Tatarės pavarde (tėvai buvo Totoraičiai), kiek privačiai pamokytojavęs, 1832 m. įstojo į Seinų dvasinę seminariją, vėliau davusią lietuvių kultūrai ir literatūrai ne vieną iškilų darbininką. Baigęs ją ir 1834 m. įšventintas kunigu, vikaravo Balbieriškyje, Ilguvoje, Lukšiuose. Čia, būdamas laisvas nuo parapijos administravimo reikalų, galėjo intensyviai atsidėti literatūrinei, šviečiamajai ir pedagoginei veiklai. Būtent Lukšių laikotarpiui priklauso pagrindiniai Tatarės rankraščiai, čia jo pastangomis įkurta parapinė mokykla, prieglauda paliegėliams. Po penkiolikos metų darbo Lukšiuose 1855 m. paskirtas Sintautų klebonu, tęsė savo veiklą. Tiek Lukšiuose, tiek Sintautuose Tatarė mokė vaikus parapinėse mokyklose, gabesnius pats ruošdamas į dvasinę seminariją. Sintautuose, kaip ir Lukšiuose, įkūrė prieglaudą, atnaujino bažnyčią, pats nupiešdamas jai kelis paveikslus, kurie neišliko. Prasidėjus 1863 m. sukilimui, Tatarė aktyviai jį palaikė ir pateko caro valdžios nemalonėn. Nors pakankamai įrodymų dalyvavus sukilime teismas nerado, dar tais pačiais 1863 m. ištrėmė kunigą į Gorodiščę Penzos gubernijoje, iš kur jis laiškais rūpinosi savo parapija (išliko gana gausi Tatarės korespondencija su jo vietoje Sintautus administravusiu kunigu J. Vasiukevičiumi). 1871 m. amnestuotas, Tatarė galėjo grįžti į Sintautus, bet savo noru apsigyveno Lomžoje prie moterų vienuolyno, kur ir gyveno iki mirties 1889 m. gruodžio 25 dieną.

Tatarė buvo apdovanotas daugybe talentų ir neapsiribojo vien beletristika. Jis bandė rašyti eiles, tapyti, atliko kaligrafijos darbų, turėjo nemažą tiems laikams biblioteką (apie 500 knygų), kurioje buvo veikalų prancūzų, lenkų, vokiečių, lotynų kalbomis, domėjosi sodininkyste (Sintautuose įveisė maumedžių daigyną ir vynmedžių ūkį) ir pažangiais ūkininkavimo metodais.

Klystume vadindami Tatarę tautinės minties žadintoju. O ir lietuvių tautinio išsivadavimo sąjūdžio, beveik nesant jaunų išsilavinusių inteligentų (bent jau intensyviausios rašytojo veiklos laikotarpiu), buvo dar tik užuomazgos. Todėl teisus Motiejus Gustaitis, sakydamas, kad Tatarė „ne folkloristas ir ne tautininkas, – jis tiktai švietėjas".[1] Rašymas lietuvių kalba jam ne protesto, ne tautinio sąmoningumo žadinimo forma, o būtinybė – mokančių lenkiškai ar rusiškai to meto Lietuvos kaime buvo reta. Apsiribojimu švietimo dalykais (iš dalies ir tuo, kad paskutinį savo gyvenimo laikotarpį praleido atskirtas nuo Lietuvos ir jos gyvenimo) galima paaiškinti tai, kad Tatarė nedalyvavo gimstančioje lietuviškoje spaudoje, ir tai, kad laiškuose iš Rusijos praktiškai neužsimena apie jokį literatūrinį darbą. Vis dėlto Tatarė – pirmasis lietuvių rašytojas, kurio beletristika XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje plačiai paplito Lietuvos kaime.

KŪRYBA. Pats Tatarė išleido tris knygas: *Žiburys rankoje dūšios krikščioniškos** (vertimas iš lenkų k.; 1848), *Pamokslai išminties ir teisybės*** (1851) ir *Tiesiausias kelias ing dangaus karalystę**** (1853). Iš jų tik vidurinioji yra grožinės prozos knyga, kitos dvi – religinės. Po Tatarės mirties Amerikoje išleista dar viena jo beletristikos knyga *Pamokslai gražių žmonių******* (1900), kuri, kaip matyti iš rankraščio, buvo paruošta spaudai 1849 m., bet dėl nežinomų priežasčių tada nepasirodė. Knygos

[1] Gustaitis 1913.

* *ZYBURYS / RANKOJE DUSZIOS / KRYKSZCZIONISZKOS / KIELAUJENTCZIOS / ING / AMŻYNA I SZCZESLIWA / GIWENIMA / TAJ IRA: / TRUMPAS / ISZGULDYMAS MOKSLU / WIEROS SZWENTOS KATALIKISZKOS / Ispausta. / SUVAŁKUASE. / 1848.*

** *PAMOKSŁAJ / ISZMINTIES IR TEJSIBES / ISZGULDINETI / PRILIGINIMAJS / GAŁWOCZIU WISU AMZIU / deł / LIETUWOS WAJKIELU / Ispausti Suwałkuase / 1851. / Metuase.*

*** *TIESIAUSES KIELES / ING / DANGAUS KARALISTE / DESZYMTIS PRYSAKIMU / WIESZPATIES / PAGAL / PAMOKSŁU BAŻNICZIOS / SZWENTOS KATALIKISZKOS / RYMISZKOS. / PARASZYTAS METUASE 1849. / NOG UŹGIMIMO JEZUSO CHRYSTUSO / ISZSPAUSTAS SUWAŁKUASE / 1853.*

**** *PAMOKSŁAI / Graźių Żmonių / Kun. A. Totoriaus / Atspauda iš „Dirvos" / KAŠTU / Kun. A. Miluko ir Vytauto. / Shenandoh, Pa. / V.J. Stagaro spaustuvėje. / 1900 m.*

rankraštį 1887 m. Sintautuose užtiko ir į Ameriką pasiuntė literatūros tyrinėtojas E. Volteris. Dar vienas anksčiau nepublikuotas Tatarės kūrybos rinkinys *Šventa ir pagirta roda*, autoriaus pažymėtas tų pačių 1849 m. data, ir keli anksčiau nespausdinti apsakymai įtraukti į 1987 m. išleistą kol kas pilniausią Tatarės raštų rinkinį *Pamokslai išminties ir teisybės*. Taigi rašytojo kūrybinis palikimas gana didelis, ir net neaišku, kiek dar būta neišleistų rankraščių ir koks jų likimas.

Žymiausią ir labiausiai paplitusią Tatarės knygą *Pamokslai išminties ir teisybės* sudaro 127 pasakėčios, kurių siužetai daugiausia pasiskolinti iš Ezopo, Jeano de La Fontaine'o, Fedro (Phaedrus), I. Krylovo ir kitų pasakėtininkų. Bet tai nemažina knygos vertės, nes skolintis siužetus tais laikais buvo įprasta. Be to, kai kurias kitų autorių pasakėčias rašytojas adaptavo, pritaikė lietuvių valstiečio suvokimui (pvz., Ezopo „Lapė ir vynuogės" Tatarės knygoje virto pasakėčia „Laputė ir raumeninė dešrelė").

Kiekviena Tatarės pasakėčia turi du pavadinimus, iš kurių vienas pabrėžia didaktinę kūrinėlio paskirtį. Pvz., „Žmogus ir angis", be šio, pagrindinio, turi prieš jį einantį pavadinimą „Pikto gailėtis neverta". Jau ir taip aiškus moralas, lyg nepasitikint skaitytoju, dar pateikiamas ir pasakėčios pabaigoje. Apskritai, Tatarė nelabai laikosi pasakėčiai būdingo glaustumo. Jo kūrinėliai ištęsti, moralas dažnai primena nedidelį pamokslą, o ir siužetas ne visada būdingas žanrui. Visa tai dažną pasakėčią daro artimesnę didaktiniam apsakymui. Svarbiausia čia – „taikomoji", didaktinė kūrinio funkcija: etinių vertybių skiepijimas, „gražaus", „viežlybo elgesio" ugdymas. Tatarė skatina skaitytojus būti sąžiningus, teisingus, darbščius, dievobaimingus, blaivius, kuklius, gerbti tėvus ir vyresnybę ir t.t. Taigi Tatarės kūrinių moralų turinį ir pobūdį lemia Dievo ir Bažnyčios įsakymai, nors tos pasakėčios, kurių siužetai skolinti iš „pagoniškosios" antikos, yra universalesnės, mažiau priklausančios nuo laiko ir ideologijos. Jos praturtina Tatarės prozos moralistiką ir išskiria jį iš kitų mūsų didaktų.

Dar labiau išplečia Tatarės kūrinių problematiką ir parodo rašytojo talentą didaktiniai apsakymai iš rinkinių *Pamokslai gražių žmonių* ir *Šventa ir pagirta roda*. Šios dvi knygos sudarytos iš tarpusavyje siužetu nesusijusių apsakymų. Juose Tatarė išryškėja ne tik kaip moralistas, nors kai kurie apsakymai dažnai iš tikrųjų labiau primena pamokslus, bet ir kaip švietėjas. Rašytojas ypač akcentuoja mokslo reikšmę žmogui, duoda „gaspadorystės" patarimų, higienos pamokų. Kaip ir kitų lietuvių didaktų prozoje, jo kūryboje žymi blaivybės tema. Rinkinyje *Šventa ir pagirta roda* ji yra visų apsakymų leitmotyvas.

Ypač išsiskiria Tatarė keldamas apšvietos reikšmę. Jis neapsiriboja parapinės mokyklos propagavimu, bet teigia, kad luominiai skirtumai neužtveria valstiečiui kelių į jokį mokslą. Intelektualinis išprusimas ar bent praprusimas Tatarei yra viena svarbiausių vertybių, nusakančių pačią žmogaus esmę ir vertę. Štai apsakyme „Akademija Vilniuje" (rink. *Šventa ir pagirta roda*) ne tik mokslo pavyzdžiais agituojama už blaivybę, glaustai supažindinama su mokslų (gamtos, istorijos, medicinos, teologijos, technikos ir t.t.) gausa ir kiekvieno jų tiesomis, bet greta svetimšalių mokslo vyrų, nors pernelyg neakcentuojant, vaizduojamas ir lietuvio ūkininko sūnus Steponas Hieronimas Perlaitis, išėjęs mokslus ir tapęs akademijos dėstytoju.

Teigiamas Tatarės prozos veikėjas turtingas tiek dvasiškai, tiek medžiagiškai. Tai pasiturintis valstietis, praturtėjęs savo darbštumu, teisingu ir doru ūkininkavimu, dažnai iš vargšo savo dorybių dėka virtęs net mažo dvariuko savininku. Tačiau Tatarė smerkia nedorą pralobimą, pasiekiamą nešvariais keliais. „Būk vagim, būk išplėštoju

svetimos procios, būk sukčium, šalbierium, klastinyku, būk čigonu, neužmokėk algos slūžauninkui, remesnykui zoplotų neatlik, neduok almužnos ubagui, neduok dešimtinės į bažnyčią, dieną ir naktį apie pinigus visados mislink"[1], – su ironija „moko" Tatarė praturtėti apsakyme „Kaip žmonės prabagosta".

[1] Tatarės kūriniai cit. iš: Tatarė 1987.

Dažnai savo apsakymų veikėjams charakterizuoti rašytojas vartoja pavardes, net kaimų pavadinimus. Teigiamieji veikėjai dažniausiai gyvena Diemedžių sodžiuje, o neigiamieji – Suirėlių („Pinigai galvažudžiai"), Besmegenių, Avigalvių kaimuose, Besočių dvare („Ūkininkas"). Vargučių kaime gyvena Laurynas Vėplys ir jo kaimynas Simonas Budrutis („Kiek tinginio proto besą"). Atskleisti personažo charakteriui (ypač tai pasakytina apie neigiamus veikėjus) dažnai pasitelkiama ir portretinė charakteristika. Štai kaip apibūdinamas Tamošius Driskius iš apsakymo „Ubagiešius": „Vyras ilgas kaip žalgas, plikas, barzda jo stambi, o reta, ūsai kaip katino, akys balsvos, įpuolusios, kūdas, sausas kaip tinginių žiemkentė, veidas išbalęs ir pamėlynavęs, ausys ir galva purvynu apskretus, nosys tabako užkimštos, lūpos išdžiūvusios, dantys sudilę, dirses bekremtant."

Praktiškai neturėjęs iš ko mokytis raštų kalbos, Tatarė yra visai neprastas pasakotojas. Nors jo žodynas ir labai užterštas, nors kalba daugiau knyginė negu liaudies pasakojamoji, bet stilius paprastas, konkretus ir vaizdus, dažnai, ypač pasakėčiose, pasitaiko sveiko liaudiško humoro. Šie privalumai ir vakarų aukštaičių tarmė, kurios pagrindu formavosi bendrinė lietuvių kalba, matyt, ir sąlygojo tai, kad *Pamokslai išminties ir teisybės* buvo išleisti keletą kartų ir plačiai paplitę tarp kaimo žmonių.

Tatarės kūryba atstovauja pradiniam lietuvių prozos etapui, rašytojas dažnai remiasi kitų autorių tekstais, bet kartu parodo nemaža literatūrinės išmonės bei stilistinio originalumo.

Petras Gomalevskis (1820–1868)

BIOGRAFIJA. Kunigas ir rašytojas Petras Gomalevskis gimė 1820 m. lapkričio 27 (gruodžio 9) dieną Paliepkalnyje (dab. Šilalės raj.). 1844 m. jis baigė Varnių kunigų seminariją, po to kunigavo Vainute, Ilūkstėje, Lauksodyje, Brunave. 1868 m. paskirtas Saločių klebonu, netrukus, 1868 m. rugpjūčio 3(15) dieną, ten mirė. Daugiau duomenų apie Gomalevskį neišliko.

KŪRYBA. Gomalevskis buvo vienas iš kunigų, atsiliepusių į vyskupo Motiejaus Valančiaus kvietimą kurti ir leisti lietuviškus raštus. 1853 m. pasirodė vienintelis žinomas jo kūrinys – didaktinė apysaka *Aplankymas Seniuko**.

* *APLANKIMAS / SENIUKA / DIEł BROLU ŻEMAJCZIU IR LIETUVIU / PAR / KUNEGA GOMALEWSKI / KAMENDORIU BAŹNICZES IŁŁUKSZTAS / APRASZITAS / IR ING SPAUSTUWE PADUOTAS. / DUNABURGE. / Spaustuwiej M.B. Neumana. / 1853.*

Ši apysaka – sekimas *Jono iš Svisločės* tipo kūriniais. Pagrindinis apysakos veikėjas, senas valstietis, vaikams palikęs ūkį, keliauja per Lietuvą. Apysakoje aprašoma senelio viešnagė pas pamaldų turtingą valstietį, duodami pamokymai šeimininkui bei jo kaimynams. Daugiausia pretekstų pamokymams suteikia apsileidęs, girtuoklis šeimininko kaimynas, jo liga ir mirtis.

Šalia vyraujančios moralinės problematikos, per visą apysaką leitmotyvu einančios blaivybės propagandos, religinių tiesų (dešimties Dievo įsakymų, pasiruošimo išpažinčiai) aiškinimo liečiami ir „žemiškesni" klausimai. Seniukas moko valstiečius sodininkystės, švaros, tvarkos. Aptariami ir socialiniai reikalai. Seniuko lūpomis rašytojas skiria valstiečių ir bajorų moralę, bet bajorijai simpatijos nereiškia – bajorai, anot Seniuko, pasipūtę, pasileidę, netikintys žmonės. „Reikalingi ponai ir tarnai, bagoti ir ubagai, o visų didžiausiai reikalingi ūkininkai"[2], – taip Seniuko lūpomis Gomalevskis iškelia

[2] *Lietuvių didaktinė proza* 1982, 204.

viduriniojo sluoksnio reikalingumą kaime. Bajorų etinės kultūros supriešinimas su, autoriaus nuomone, aukštesne, valstietiškąja etika retai aptinkamas kitų mūsų didaktų raštuose.

Savotišką apysakos dalį sudaro du stebukliniai Seniuko pasakojimai. Vienas – greičiausiai liaudies pasaka apie tai, kaip Senelis (pasakų Dievas, vaikštantis po žemę) apdovanoja turtu dorą moteriškę ir užleidžia blusomis nedorąją. Kitas pasakojimas apie geraširdę mergaitę, darančią gerus darbus, bet užmuštą girto dėdės, labiau nutolęs nuo tautosakos. Mergaitę iš numirusių prikelia Viešpaties Angelas, tuo pačiu padėdamas žiauriajam dėdei liautis girtuokliavus.

Gomalevskis nevengia vartoti tiesioginės kalbos, kuri, nors ir neindividualizuota, vis dėlto neretai susiklosto, pasak V. Vanago, „į palyginti gyvą, natūralų ir sceniską dialogą".[1]

Aplankyme Seniuko gausu kaimo realijų ir detalių (valstiečių ir jų trobų, kiemų, padargų aprašymų), vertingų etnografinių pastebėjimų. Visa tai daugiausia skirta apysakos veikėjams charakterizuoti. Gomalevskio apysaka yra gana šabloniška, parašyta barbarizmais užteršta kalba, bet kartu joje nemaža to, kuo paskui galės sėkmingai pasiremti kiti prozininkai.

[1] *Lietuvių didaktinė proza* 1982, 14.

Juozapas Silvestras Dovydaitis (1826–1883)

BIOGRAFIJA. Kunigas, didaktinės prozos ir poezijos kūrėjas Juozapas Silvestras Dovydaitis gimė 1825 m. gruodžio 31 (1826 m. sausio 12) dieną Šiaulėnų valsčiaus Mantviliškių kaime (dab. Radviliškio raj.). Gana vėlai, jau būdamas 17 metų, įstojo į Šiaulių bajorų mokyklą, kurią baigė 1848 m. Mokslus tęsė Varnių dvasinėje seminarijoje, o 1850 m. vyskupo M. Valančiaus buvo pasiųstas į Petrapilio dvasinę akademiją Žemaičių vyskupystės stipendininku. 1854 m., baigęs akademiją ir įšventintas kunigu, vienerius metus kunigavo Stelmužėje, kur suspėjo įrengti parapinę mokyklą. 1855–1857 m. kunigavo ir užsiėmė pedagogine veikla Panevėžyje. Iš čia 1858 m. Valančius pakvietė jį į Varnius savo sekretoriumi ir kapelionu. Būdamas artimas vyskupui, Dovydaitis turėjo jam didelę įtaką ir ypač svarbų vaidmenį atliko Valančiaus vadovaujamoje blaivybės akcijoje, buvo vienas svarbiausių jos veikėjų. Jis sakydavo pamokslus ir net Valančiaus nurodymu bei jo vardu parašė didesnę dalį ganytojiškų vyskupo laiškų bei raštų, susijusių su blaivybės darbu. Šiai veiklai Dovydaitis faktiškai vadovavo ir vėliau, jau nebūdamas Valančiaus sekretoriumi, 1860 m. paskirtas Varnių kunigų seminarijos rektoriumi. Kadangi vyskupo sekretoriaus pareigas iš Dovydaičio perėmė jo pusbrolis Justinas Dovydaitis, Dovydaičių įtaka to meto Žemaičių vyskupystėje ir vyskupo aplinkoje buvo labai didelė ir kitų kunigų vadinama *regnum Davidicum*.

Griežtai nusistatęs prieš bet kokius carinės administracijos veiksmus, varžančius katalikybę ir katalikiškąją veiklą, Dovydaitis pagriežtino ir paties Valančiaus kovą su administracija, tuo užsitarnaudamas tiek dvasininkijos, tiek liaudies pagarbą. Taip pat pelnė didelę seminarijos auklėtinių pagarbą ir meilę, nes buvo geras pedagogas, globojo gabesnius auklėtinius. Jo globotiniai buvo ir A. Baranauskas bei K. Kairys.

Dovydaičio aktyvumo negalėjo nepastebėti carinė administracija. Nors jis pats nepritarė 1863 m. sukilimui ir visais įmanomais būdais stengėsi bent seminarijos auklėtinius sulaikyti, kad jie nebėgtų į sukilėlių būrius, vis tiek buvo apkaltintas, jog palaikęs santykius su „maištininkais" ir seminarijoje slėpęs sužeistus sukilėlius. Nepaisant to, kad

visi įtarimai buvo paremti tik spėjimais, tardymas truko beveik porą metų. Carinės administracijos spaudžiamas, Dovydaitis įteikė vyskupui prašymą atstatydinti jį iš seminarijos rektoriaus pareigų. Tačiau tai jo neišgelbėjo nuo tremties. 1866 m. pradžioje Dovydaitis buvo išvežtas į Sibirą. 1867m. jam buvo leista apsigyventi Tomske, kur, pramokęs puodžiaus amato, užsidirbdavo duoną. Kartu tęsė pastoracinę ir pedagoginę veiklą – Tomske įkūrė prieglaudą, mokė ir katechizavo tiek vaikus, kuriuos visą gyvenimą labai mylėjo, tiek įvairių tautų Sibiro tremtinius katalikus ir ne tik juos. Už tai vėl buvo apie 1870 m. iškeltas į Kainską, bet savo veiklos ir čia nenutraukė. Apie pasiaukojantį Dovydaičio pastoracinį darbą tarp tremtinių net sklido legendos.[1]

[1] Vaižgantas 1929[a], 11.

1872 m. Dovydaičiui leista išsikelti į europinę Rusiją. Jis atvyko į Jekaterinoslavą ir čia gyveno dešimtį metų. Tik 1882 m. rašytojas gavo leidimą apsigyventi Ilūkstėje (Latvijoje) pas kunigą Juozą Tamulevičių (taip savo vardą ir pavardę buvo pakeitęs brolis Dionizas). Tačiau ilga tremtis jau buvo pakirtusi Dovydaičio sveikatą. 1882 m. gruodžio 28 d. (1883 m. sausio 9 d.) Juozapas Silvestras Dovydaitis Ilūkstėje mirė.

Atsižvelgiant į Dovydaičio pasiaukojimą Katalikų Bažnyčiai ir sunkų, pastoracinį darbą, carinės administracijos varžomą, XX a. pradžioje buvo bandoma kelti mintį apie jo beatifikaciją (ypač tai ragino atlikti J. Tumas-Vaižgantas)[2], bet tas noras nebuvo įgyvendintas.

[2] Ibid.

KŪRYBA. Svarbiausias Dovydaičio kūrinys – didaktinė apysaka *Šiaulėniškis Senelis* – išspausdinta anonimiškai atskiromis dalimis. Tris pirmąsias dalis 1860, 1861 ir 1864 m. Vilniuje išleido pats autorius, o ketvirtoji (*Gyvenimas Stepo Raudnosio*) išėjo po jo mirties 1895 m. Tilžėje (apie tai, kad ji parašyta, autorius užsimena jau trečiosios dalies pabaigoje).*

* *SZIAULENISZKIS SENELIS. / PIRMA DALIS. / WILNIUJA. / SPAUSTUWEJA A. SYRKINO. / 1860.*
SZIAULENISZKIS SENELIS. / ANTRA DALIS. / WILNUJE. / SPAUSTUWEJA A. SYRKINO. / 1861.
SZIAULENISZKIS SENELIS. / DALIS TRECZIA. / WILNIUJE. / 1864.
Gyvenimas / Stepo Raudnosios / ir / kiti naudingi skaitymai. / (Ketvirta dalis „Šiaulėniškio Senelio".) / Su (16) paveikslėliais. / Vilniuje / 1865 [1895].

Šiaulėniškis Senelis – tipiška didaktinė apysaka apie tai, kaip pagrindinis veikėjas Senelis keliauja per žmones, mokydamas ir auklėdamas juos, skleisdamas blaivybės idėjas. Pirmąsias tris apysakos dalis sudaro pasakojimai apie atskirus Senelio apsilankymus viename kaime.

Senelis – paties autoriaus minčių reiškėjas, įsikūnijusi dorybė ir išmintis. Bet autoriui nepakanka vien jo autoriteto. Ištisai cituojamos vyskupo „blaivybės gromatos" (greičiausiai paties Dovydaičio rašytos). Rašytojas įveda vietinio kunigo paveikslą ir jo lūpomis sako pamokslus bei pamokymus. Bet tiek kunigas, tiek kiti apysakos veikėjai yra daugiau epizodiniai, jų charakteriai schematiški – pabrėžiama viena kuri jų dorybė ar yda.

Senelis, skiepydamas blaivybės idėją, pasakoja daug atsitikimų, nelaimių, kurių priežastis buvusi girtuoklystė. Tai greičiausiai tikri įvykiai, paties autoriaus vienu ar kitu būdu patirti bei sužinoti. Antai trečiojoje *Šiaulėniškio Senelio* dalyje rašytojas kalba apie 1863 m. sukilimą, kuriam nepritarė, vadino jį sumišimu, Dievo bausme už žmonių nuodėmes, tokiam tvirtinimui paremti pasitelkdamas „Vyskupo gromatą pradžioj sumišimo". Tikrų įvykių vaizdavimas ir tikrų dokumentų citavimas priartina apysaką prie publicistikos. Galbūt dėl tokio publicistiškumo apysaka buvo labai populiari. Rašytojo brolis, jo raštų palikimo leidėjas ir tvarkytojas kunigas Justinas Dovydaitis sako, jog *Šiaulėniškis Senelis* buvo platinamas tūkstančiais egzempliorių.

Be blaivybinių, Dovydaičio Senelis pažeria ir kitokių – religinių, dorovinių, net higienos – pamokymų, seka vaikams pasaką apie Taduką, kuris, priimtas pas karalių tarnauti, visaip norėjo jam pasirodyti, lindo į akis, kol buvo išvarytas. Taip pat rašytojas pateikia vertingų ir meniškų kaimo buities ir žmonių santykių vaizdų. Du didesnius epi-

zodus sudaro šeimininkų ir tarnų, marčių ir anytų konfliktų sprendimai. Šiuose epizoduose senelis užima taikytojo vaidmenį, nors daugiau palaiko šeimininkų ir anytų pusę; juose bandoma kurti gyvesnį dialogą, labiau individualizuoti veikėjų (ypač neigiamųjų) kalbą, ryškiau juos apibūdinti.

Ketvirtoji *Šiaulėniškio Senelio* dalis *Gyvenimas Stepo Raudnosio* ne tokia publicistiška, stilistiškai vientisesnė ir mažiau susijusi su kitomis trimis dalimis. Joje daug spalvingiau, emocionaliau, nestokojant humoro ar net grotesko, pasakojama girtuoklio gyvenimo istorija. Smerkdamas girtavimą, Dovydaitis remiasi Valančiaus ganytojiškų laiškų autoritetu, įtikinėjimu, tikroviškais paveikslais. Esminė šios dalies ir viso *Šiaulėniškio Senelio* išvada, jog degtinė yra žmogaus nelaimių ir tragedijų kaltininkė, iliustruojama girtuoklio Stepo Raudnosio gyvenimu.

Dovydaitis savo didaktinėje apysakoje labai gerai jaučia liaudies šnekamosios kalbos stilių, pagauna gyvą gamtos ar buities detalę, „piešia dar netolimos senovės <...> religinę lietuvių nuotaiką".[1] Tai reikšmingas didaktinės prozos ir visos XIX a. lietuvių literatūros kūrinys.

[1] Tumas 1924, 42.

Tremtyje Dovydaitis neapleido literatūrinio darbo. Iš to laikotarpio išliko eiliuotos jo pasakėčios „Skupošius", „Sandora su levu", „Šuva ir vilkas" ir kt. Jos neprilygsta *Šiaulėniškiui Seneliui*, bet yra įdomūs didaktinės poezijos pavyzdžiai.

Mikalojus Akelaitis (1829–1887)

BIOGRAFIJA. Prozininkas, poetas, publicistas, kalbininkas Mikalojus Akelaitis gimė 1829 m. gruodžio 5 d. Čiuoderiškėse (dab. Marijampolės raj.). Būsimasis rašytojas augo patriotiškoje šeimoje – jo tėvas Adomas Akelaitis mirė Sibire, kur buvo ištremtas po 1831 m. sukilimo, motinos patėvis dalyvavo 1794 m. T. Kościuszkos sukilime. Giminių ir artimųjų pasakojimai apie šias kovas nuo mažų dienų veikė Akelaičio pasaulėžiūrą bei įsitikinimus.

Akelaitis iš pradžių mokėsi privačiai, vėliau (nuo 1845 m.) Marijampolės progimnazijoje, kurios nebaigė, išstojo iš ketvirtos klasės. Toliau lavinosi pats ir vertėsi privačiomis pamokomis Marijampolės krašte ir Lenkijoje. Gana anksti (apie 1852 m.) pradėjo bendradarbiauti lenkų spaudoje. Matyt, tuo metu pajuto ir gabumus literatūrai, nes 1856 m. atvyko į Varšuvą, pasiryžęs pragyventi iš literatūrinio darbo. Vis labiau domėdamasis lietuvių kalbos, literatūros ir Lietuvos istorijos tyrinėjimais, pradėjo ieškoti ryšių ir su bendraminčiais Lietuvoje. 1858 m. Akelaitis apsigyveno Jaunsvirlaukoje pas Petrą Smuglevičių, kur jau gyveno S. Daukantas. Tuo metu jis ėmė bendradarbiauti lenkiškoje Vilniaus spaudoje, pažinties ir bendravimo su S. Daukantu paveiktas, pradėjo rašyti lietuviškai.

1859 m. Akelaitis apsigyveno Rietave pas Oginskius, kur bandė įrengti lietuviškų raštų leidimo centrą, kurio leidinių pagrindinis ir kone vienintelis autorius jis pats ir buvo, sumanė (tuo sudomindamas net vyskupą M. Valančių) leisti lietuvišką laikraštį *Pakeleivingas*, bet carinė administracija nedavė leidimo. Gyvendamas pas Oginskius ir jų bei kitų lietuviams palankių dvarininkų remiamas, Akelaitis ne tik galėjo leisti lietuviškas knygeles, bet ir parengti pirmojo lietuviško literatūros konkurso projektą. Jame buvo numatyta skirti pinigines premijas už lietuvių kalbos žodyną ir gramatiką, mokymo metodiką ir skaitymo knygą. Greičiausiai numanė save būsiant visų tų premijų laimėtoju, nes tuo pat metu sudarinėjo lenkų–lietuvių kalbų žodyną, buvo parašęs lietuvių kalbos gramatiką (išleista 1890).

Kurį laiką (1860 ir 1861 m.) Akelaitis gyveno Vilniuje. Čia jis buvo išrinktas Vilniaus archeologijos komisijos nariu, bendradarbiavo ir dirbo lenkiškų leidinių redakcijose.

1861 m. Akelaitis įsijungė į slaptą sukilimo rengėjų organizaciją, parašė keletą lietuviškų eiliuotų atsišaukimų („Gromata Vilniaus senelio" ir „Pasaka senelio"), kuriuose smerkė carinės valdžios priespaudą ir jos veidmainiškumą, kvietė sukilti. Atsišaukimus pasiuntė slaptai išspausdinti į Klaipėdą, tačiau jie pateko į žandarų rankas, ir netrukus buvo išsiaiškinta, kas jų autorius. Akelaičiui teko slapstytis, dažnai keisti gyvenamąją vietą, vėliau net bėgti į Prūsiją, o iš ten į Paryžių. Prasidėjus 1863 m. sukilimui, Akelaitis slapčia grįžo į Užnemunę, kur laikinosios sukilimo vadovybės buvo paskirtas Augustavo vaivadijos civilinio komisaro padėjėju, bet, sukilimui pralaimint ir silpstant, 1864 m. vėl buvo priverstas pasitraukti į Prūsiją. Čia, pradėjęs veikti tarp vietinių lietuvių, buvo suimtas vokiečių policijos ir nuteistas dvejus metus kalėti, tačiau, paskelbus nuosprendį, pabėgo iš teismo salės ir laimingai pasiekė Paryžių.

Paryžiuje Akelaitis vedė prancūzę, tapo šios šalies pilietis, tarnavo įvairiose įstaigose, bet neapleido ir lietuviškosios veiklos. Lietuvos istorijos, kultūros klausimais jis rašė tiek į lenkų spaudą (*Gazeta Warszawska, Kuryer Warszawski, Wiek*), tiek į pradėtus leisti lietuviškus laikraščius (*Gazietą lietuvišką, Aušrą*). Jis dalyvavo ir lenkų, ir lietuvių renginiuose, buvo vienas „Želmens" draugijos, vienijusios Paryžiuje gyvenusius lietuvius, iniciatorių bei steigėjų. Paryžiuje Akelaitis ir mirė 1887 m. rugsėjo 27 dieną.

KŪRYBA. Akelaičio literatūrinis palikimas lenkų ir lietuvių kalbomis gausus ir įvairus: poezija, proza, dramaturgija, vertimai (vienas pirmųjų į lenkų kalbą proza išvertė K. Donelaičio *Metus*). Vieni kūriniai spausdinti, kiti likę rankraščiais arba dingę. Lietuvių kalba parašytų kūrinių kiek mažiau, bet jie mums vertingesni.

Svarbiausias Akelaičio kūrinys – apysaka *Kvestorius po Lietuvą važinėdamas, žmones bemokinąsis** (1860). Tai J. Chodźkos *Kvestoriaus atsiminimų* (*Pamiętniki Kwestarza*) perdirbinys. Apysakos siužetas būdingas ir kitiems didaktiniams kūriniams. Valstiečio sūnus Jonas nori mokytis, bet tėvai neturi lėšų. Todėl jis pėsčias išvyksta į Vilnių, ten įstoja į bernardinų vienuolyną. Susirgusį jį slaugo kvestorius (vienuolis, renkąs vienuolynui aukas), kuris pasakoja Jonui apie savo keliones po Lietuvą. Kitą apysakos dalį sudaro paties Jono, tapusio kvestoriumi, kelionė per Lietuvą į gimtuosius namus ir jo pamokymai žmonėms.

* *KWESTORIUS / PO / LIETUWA WAŻINEDAMAS / ZMONIS BEMOKINĄSIS. / WILNIUJA. / SPAUSTUWEJA A.H. KIRKORA. / 1860.*

Apysakoje parodomas paprasto žmogaus kelias į mokslą – nuo tėvų duotų skaitymo pradmenų, „garbės Dievo" ir lotynų kalbos pamokų pas kunigą iki tolesnio mokymosi vienuolyne. *Kvestorius* apskritai daugiau propaguoja mokslą ir jo tiesas, negu dorovę bei moralę. Senojo kvestoriaus pasakojimuose gausu Lietuvos geografijos (gubernijos, pavietai, didžiausios upės, gražiausios bažnyčios), istorijos (Lietuvos kunigaikščiai) žinių. Jonas, tapęs kvestoriumi, savo klausytojams valstiečiams papasakoja kai ką apie meteorologiją, astronomiją (pagrindinius žvaigždynus, žemės ir mėnulio sukimąsi apie saulę, mėnulio fazes), apie fiziką (elektrą). Net dorovinius pamokymus jis dažnai stengiasi pagrįsti mokslu. Antai krikštynų dalyviams, aiškindamas girtavimo žalą, Jonas pabrėžia, kad nuo degtinės gėrimo kyla gumbas, genda maitinančios motinos pienas. Taip kartu su etikos pradmenimis suteikiama ir medicinos žinių.

Moralinių, etinių tiesų aiškinimas paremiamas religiniais argumentais. Akelaitis remiasi ne tik Bažnyčios autoritetu, kaip kiti didaktai, bet ir Šventuoju Raštu. Senojo kvestoriaus pasakojime apie besislapstantį nuo rekrutų kontrabandininką smerkiamas savęs žalojimas, argumentuojant tai penktuoju Dievo įsakymu, kitomis religinėmis tiesomis.

Į prozinį *Kvestoriaus* pasakojimą Akelaitis įterpia ir savo paties sukurtų dainų bei giesmių. Jonas, išgirdęs valstiečių krikštynose dainuojamą dainą apie gėrimą („O kas neišgertų, / Tą lazdomis pertų"), perfrazuoja ją ir kitus moko dainuoti girtavimą smerkiančiu tekstu: „Kas arielką geria, / Tą lazdomis peria", „Kas taip darbą dirba, / Tam lazdeles birba."[1] Valstiečiams šienaujant ir dainuojant „Valio mano dalgelis", Jonas, nepeikdamas šios dainos, moko juos dar ir giesmės apie darbą:

Kad prakaitu apsišilsim
Ir dirbdami jau apilsim,
Tai tu, Dieve, mūsų Pone,
Stiprink savo mus malone.[2]

[1] Akelaitis 1860[a], 42–43.

[2] Ibid., 60.

Šie poetiniai tekstai, nors didesnės meninės vertės neturi, yra geri sklandaus liaudiško eiliavimo pavyzdžiai.

Tais pačiais 1860 m. Akelaitis išleido dar vieną didaktinę apysaką *Jonas Išmisločius**, kuri faktiškai buvo 1823 m. J. Rupeikos išverstos ir išleistos J. Chodzkos apysakos *Jonas iš Svisločės* pirmos dalies perdirbinys. Akelaitis šią apysaką žymiai sulietuvino. Lietuviški vietovardžiai, Lietuvos žmonės, jų buities vaizdai, lietuviškos realijos darė kūrinį daug suprantamesnį ir priimtinesnį skaitytojui – lietuviui kaimiečiui. Rašytojas ir šioje apysakoje lieka ištikimas švietėjo bei švietimo propaguotojo uždaviniams. Knygoje *Jonas Išmisločius*, priešingai negu apysakoje *Jonas iš Svisločės*, neraginama apriboti valstiečių švietimo parapine mokykla. Čia neišgalintieji leisti vaikų į aukštesnius mokslus raminami, o turintieji nors menkiausią galimybę – skatinami. Be to, vietoj lenkiškų religinių ir didaktinių knygų, kuriomis remiamasi J. Chodzkos veikale, Akelaitis šioje apysakoje pateikia jam žinomų lietuvių kalba išleistų raštų pavadinimus.

* *JONAS ISZMISŁOCZIUS / KROMININKAS. / Pirmu kartu isz Lenkiszkos in Lietuwiszką kałbą / perstatitas / PER / JUOZUPĄ RUPEJKĄ, / Kanauniką Płocka, Kleboną Szaduwos, / Żenkliniką S. Onos, / o dabar / isz naujo perwejzdetas ir spaustuwen paduotas / per / JURĄ WARNELĮ. / WILNIUJA. / SPAUSTUWEJA A.H. KIRKORA. / 1860.*

Du didaktinius apsakymus („Trumpas pamokinimas apie vierą šventą katalikų" ir „Išmintys ūkinikų, sudėtos per senelius"), parašytus klausimų ir atsakymų forma, Akelaitis įdėjo į savo elementorių** (1860). Pasižymintys sklandžia kalba, jie buvo skirti pagrindinėms tikėjimo ir ūkininkavimo bei kasdieninių buities santykių tiesoms propaguoti. Kad pamokymai būtų įtaigesni, Akelaitis kai kuriuos sueiliavo. Pvz.:

Sergėkis tinginiavimo
Ir nelabo slinkiavimo,
O užvis Dievo rūstybės,
Jeigu sau trokšti gerybės.[3]

** *LAMENTORIUS / ARBA / PRADŽIA MOKSŁO / SUDETA / MAŽIEMS WAJKELIEMS. / WILNIUJA. / SPAUSTUWEJA A. SYRKINA. / KASZTU KUNIGAJKSZCZIA OGINSKIA isz RYTAWA. / 1860.*

[3] Akelaitis 1860[b], 45.

Arba:

Tų namų puode nevirs lašinėliai,
Kur pačiais pelais šerti gyvulėliai.[4]

[4] Ibid., 46.

Be prozos kūriniuose įterptos poezijos, rašytojas dar sukūrė eiliuotą pasveikinimą „Jo Milestai Szwiesiausiam Ciesoriui Alexandrui II", kai šis 1858 m. lankėsi Vilniuje, bei jau minėtus eiliuotus atsišaukimus „Gromata Vilniaus Senelio" ir „Pasaka senelio". Šie kūriniai neprilygsta Akelaičio didaktinei prozai.

Akelaičiui *Kvestoriuje* pavyko sukurti ryškių gamtos ir valstiečių buities vaizdų. Be to, rašydamas vakarų aukštaičių tarme, gerai mokėdamas liaudies šnekamąją kalbą, vartodamas savo kūriniuose gana gryną žodyną, rašytojas padėjo formuoti bendrinę lietuvių kalbą. Akelaičio kūryba turėjo įtakos vėlesniems rašytojams.

Jonas Goštautas (1800–1871)

Jonas Goštautas gimė 1800 m. liepos 3 d. Šiaulių apskrityje, Šilelių dvarelyje (netoli Baisogalos), smulkių dvarininkų šeimoje. Kėdainiuose baigęs vidurinę mokyklą, studijavo Vilniaus universitete. Mirus tėvui, 1823 m. grįžo į Šilelius, šeimininkavo savo dvarelyje, auklėjo jaunesnįjį brolį, buvo žemės sienų teisėjas. Prasidėjus 1831 m. sukilimui, suorganizavo būrį, su kuriuo Baisogaloje užėmė cekhauzą, paėmė į nelaisvę apie 100 kareivių. Vėliau vadovavo Šiaulių apskrities sukilėlių raitininkams. Baigiantis sukilimui, su generolo H. Dembińskio daliniais pasitraukė į Varšuvą, po to perėjo Vokietijos sieną ir atsidūrė Prancūzijoje, kur vertėsi visokiais atsitiktiniais darbais. 1848 m. sužinojęs apie sukilimą Poznanėje, prisidėjo prie sukilėlių. Jo sūnus Bronislovas žuvo 1863 m. sukilime. Pats Jonas Goštautas mirė Prancūzijoje (Ruffece) 1871 m. liepos 20 d.

J. Goštautas Prancūzijoje 1839 m. išleido lenkų kalba anoniminę knygelę *Ponas Teisėjaitis, arba Pasakojimas apie Lietuvą ir Žemaitiją**. Ją dedikavo Demokratinei lenkų draugijai, kuri buvo įsteigta Prancūzijoje 1832 m. ir savo programą išdėstė 1836 m. išleistame manifeste, kurį pasirašė ir Goštautas. Knygelės moto „Rėžk tiesą, ir nebijok!" nusako jos pobūdį. Leidinyje drąsiai, be jokių užuolankų, smerkiama bajorija ir užjaučiami baudžiauninkai. Jame aprašomi autentiški 1830–1831 m. įvykiai. Apskritai knygelė yra beletrizuoti memuarai, artimi apysakai. Ją sudaro aštuoni skyriai: 1) Vidutinės klasės bajorų šeima; 2) Valstiečio pirkia. Krikštynos; 3) Aristokrato rūmai; 4) Žmonių pardavimas; 5) Propinacija ir turgaus mokestis; 6) Atpildas valstiečiui už karo tarnybos nuopelnus; 7) Žinia apie revoliuciją Varšuvoje; 8) Sukilimas. Kūrinyje atskleidžiami įvairių socialinių sluoksnių tarpusavio santykiai, socialinių ir politinių požiūrių bei elgsenos įvairumas artėjant sukilimui ir sukilimo metu. Pagrindinis kūrinio veikėjas yra inteligentiškas demokratiškai nusiteikęs bajoras – Teisėjaitis (nevedęs teisėjo sūnus). Jis ir jo draugas Žemaitis išreiškia autoriaus pažiūras. Teisėjaitis buvoja savoje – vidutinės klasės bajorų – aplinkoje, iš kurios stebi tiek valstiečių baudžiauninkų, tiek aristokratų bei magnatų gyvenimą. Parodomos dvi pagrindinės bajorų kategorijos. Senosios kartos atstovai piktinasi rusų okupacija, gailisi „aukso laisvės" laikų, kuomet „žmogus buvo laisvas kaip paukštis". Jie nekenčia baudžiauninkų, laiko juos savo vergais: „Jeigu mano baudžiauninkas ką nors blogo padarė, – užmušk mužiką, nes tai chamų padermė <...>."[1] Jiems apmaudu, kad baudžiauninkai įgyja žmogaus teisių, kad jų negalima nebaudžiamai užmušti, o bajorų savavaliavimas ribojamas: „Kaip tai mužiką, chamą, nevalia užmušti? Argi jis ne man priklauso? Gal dar tamstelė pasakysi, kad man nevalia ji, kiek aš noriu, į lažą varyti, nes jau girdėjau, kad kažkur naujos mados filosofai pasakę, kad visi žmonės esą lygūs! Kokios nesąmonės! Kokia kvailystė! Akiplėšiškumas! Aš, bajoras, iš prigimties kandidatas į sostą, lygus chamui!" Tokie bajorai ir rusų valdžiai pasidavę dėl to, kad Rusijos valdovė Kotryna pažadėjusi apsaugoti visas senąsias jų teises. Tačiau rusai – „tie barbarai" – juos apgavę: „užėmė kraštą ir atėmė laisves". Tuo tarpu jaunoji bajorija, kurios atstovas yra ir Teisėjaitis, viską supranta kitaip. Ji irgi piktinasi rusų okupacija, nori turėti nepriklausomą valstybę, bet tik be „aukso laisvės", demokratiškai tvarkomą. Jos nuomone, „laisvė, kuri buvo prieš prijungiant Lietuvą prie Rusijos, buvo blogesnė už sunkiausią vergiją. Buvo, kaip teisingai sakoma, *kas stipresnis, tas ir geresnis*. Keli nenaudėliai su savo sėbrų gaujomis siaubė visą Lietuvą ir Žemaitiją <...>." Demokratinė bajorija nori ne tik išvaduoti kraštą iš rusų okupacijos, bet ir įvesti jame naują tvarką, paremtą teisine žmonių lygybe, ją įtvirtinančiais įstatymais. „Aš laikau valstietį žmogumi, – sako Teisėjaitis. – Kiekvienam žmogui reikia poilsio taip pat, kaip valgio ir rūbo." Teisėjaitis sakosi jaučiąs savo širdyje įstatymą „būti teisingam". „Jaučiu, – sako

* *PAN SĘDZIC / CZYLI / OPOWIADANIE / O LITWIE I ŻMUDZI. / Rznij prawdą, o resztę nie pytaj. / Poitiers, / W DRUKARNI F.A. SAURIN. / 1839.*

[1] Goštauto *Ponas Teisėjaitis* cit. iš: Goštautas 1967.

jis, – jog valstietis yra toks pat žmogus, kaip ir aš. Bet aš juk esu jo savininkas, jis – mano nuosavybė... Ne! Taip negali, būti... Žmogus – žmogaus nuosavybė! Kaip tai atrodo barbariška! Dėl ko gi prigimtis būtų turėjusi vienus žmones šitaip nuskriausti, o kitus palaiminti? Ne, šita teisė nesiremia prigimtine teise. Tai maskvėniška pažiūra, barbariška, nežmoniška; mano įsitikinimai niekuomet tokie nebus." Autorius paaiškina, ką reiškia „maskvėniška pažiūra": tai esanti „tėvų ir protėvių pažiūra. Mat, visa, kas barbariška ir nežmoniška, ano meto jaunimo supratimu, turėjo būti kilę iš Maskvos." Tačiau barbariška ne tik „maskvėniška pažiūra"; „barbariškos pažiūros", „laukinės mintys" būdingos ir senajai bajorijos kartai, kuri valstietį „vertino mažiau už galviją". Užjausdamas baudžiauninką, Teisėjaitis neįsivaizduoja, kad valstietis galėtų būti visiškai laisvas, nepriklausomas nuo dvarininko. Visų gyventojų, taip pat ir valstiečių, tarpusavio santykiai turėtų būti reguliuojami įstatymų: „Brangi tėvyne! <...> aš tave myliu, aš atiduočiau savo gyvybę, kad tik tu gyvuotum, bet ne tokia, kokia kadaise buvai. Ne! Dabar mes tvarkytumės kitaip. Visi šalies gyventojai, neišskiriant nė valstiečių, būtų globojami įstatymų. Valstietis eitų lažą, bet teisingą, pagal duotos jam žemės kiekį. Ponas negalėtų jo išvaryti, ponui nubausti būtų teismas." Apie savo meto teismus Teisėjaitis atsiliepia labai kritiškai: „jeigu mūsų šalyje ir esama kokių nors įstatymų, tai jie teisėtumui daugiau kenkia, negu padeda". Jie „palieka tiek suktų išeičių, jog teisioji, bet silpnesnioji pusė niekuomet nepasieks teisybės". Teismuose „teisingumas matuojamas auksu", klesti visuotinė korupcija, kyšininkavimas, teisininkų „klasė yra suniekšėjusi, smukusi".

Apysakoje pavaizduota valstiečio buitis yra panaši į tą, kurią D. Poška pavaizdavo *Mužike Žemaičių ir Lietuvos*:

> Sienos ir lubos apsmilkusios nuo rūkstančių iš didelės krosnies dūmų, kuriems iš pirkios išeiti nėra kitos angos, išskyrus duris ir vienos pėdos pločio langelius. Molinė asla, krosnis, užgriozdijanti ketvirtadalį pirkios ir žiemą praverčianti lovos vietoj – štai visas Lietuvos valstiečio butas. Ilgas stalas iš neobliuotų lentų, suolas iš tokių pat lentų, kuris vasarą vaikams ir samdiniams atstoja lovą ir kurio visas paklojimas – savo paties sermėga; gultas namų šeimininkams, iš lentų sukaltas, o ant jo šiaudų glėbys, užtiestas stora drobule – štai ir visi baldai, o daugybė bjaurių ir rajų vabzdžių – svirplių, tarakonų ir prūsokų – sienų ir krosnies papuošimas.

Valstiečių gyvenimas blogesnis negu laukinių, nes ten „vienodai visi skursta, visi yra lygūs, o čia vienas tironas valdo daugybę nelaimingųjų". Valstiečiai plakami bizūnais ir rykštėmis, prievarta girdomi degtine, atidavinėjami į rekrutus, pardavinėjami ir žudomi. Vieni valstiečiai susitaiko su savo likimu, kiti bando maištauti, bet susidoroti su savo skriaudėjais neišdrįsta. Būdingas toks trijų valstiečių pokalbis, atskleidžiantis skirtingą jų nusistatymą ponų atžvilgiu:

> Kai mane atrišo, – sako nuplaktas jų valstietis, – buvau taip nusilpęs, kad nebegalėjau, kaip reikalaujama, jam nusilenkti. Jis tai palaikė atkaklumu ir su vėzdu, kurį turėjo rankose, perkirto man lūpą ir išmušė du dantis. Į trobą nunešė mane be sąmonės... O, aš jam to niekados nedovanosiu!
>
> – Ir ką tu jam padarysi? – klausė kitas.
>
> – Aš padegsiu tą niekšą šlėktą!
>
> – Tu padegsi namą, jis pabėgs, o paskui kas turės atstatyti, jei ne baudžiauninkai? Padidinsi tiktai naštą savo broliams.

– Tai aš jį užmušiu!

– Ir tai nelengva. Jis važiuodamas visados pasiima porą žmonių, šautuvą, pistoletus ir kardą. Bet jeigu ir užmuštum, tai jo vietoje bus kitas toks pat niekšas. Tu pats žūsi ir nei sau, nei kitiems gera nepadarysi.

– Gerai sakai, kūmai! Nieko negalima padaryti tiems velniams, – pasakė trečias. – O, jei mes patys nebūtume tokie kvaili, kokie esame, galima būtų jiems kai ką padaryti: galėtume juos visus išpjauti arba iškarti. Mūsų yra daugiau negu jų; jie yra to verti, bet dabar mūsų pačių tarpe nėra vieningumo. Yra pataikūnų, yra išdavikų, o paskui – kaip čia visiems susitarti... pasaulis toks didelis...

Valstiečių dainose „aibės prakeikimų ir patyčių bajorams", kurie „plaukioja aukse, sidabre ir visokiuose turtuose, o tam vargšui žmogeliui vien bėdos ir vargai. Et, kvailiai jūs, kvailiai, jeigu manote, jog pasaulyje yra bent vienas geras bajoras." Teisėjaičio bičiulis Žemaitis sako:

> <...> tie mūsų bajorai, kurie savo valstiečius parduoda, maino į galvijus, šunis, arklius, pralošia kortomis (o tokių rasi pusę), mano išmanymu, tai pabaisos. <...> viskas, kuo mes gyvename – mūsų teisė, įpročiai, papročiai, net pačios menkiausios gyvenimo smulkmenos, – kaip baisiai dar nežmoniška! Kad galėtume prisirašyti prie civilizuotų tautų, mums reikia visiškos permainos. Bet kaip šito pasiekti? Kaip išsivaduoti iš despotiško ir Rusijos, ir prietarų jungo? <...> kad būtų sunaikintas visas šis blogis, privalo dirbti kiekvienas doras žmogus, kiek leidžia jo gabumai ir jėgos.

Laiške savo bičiuliui Teisėjaičiui (Juozapui) Žemaitis vėl rašo: „Kokie laikai! Kokie papročiai! Mes gyvename gėdingoje epochoje. Klystame, bičiuli, manydami, jog valstiečiai yra žmonės. Kai aš stebiu, kaip su valstiečiu elgiasi tie, kurie jį valdo, man ima rodytis, kad jis yra gyvulys, bet jautri širdis ir gyvulio labiau pasigaili." Papasakojęs apie šiurpų susidorojimą su karo tarnybą atlikusiu valstiečiu, Žemaitis sušunka: „Tik pažvelk! Kiek čia niekšybės, ir visa tai kieno padaryta? Magnato ir bajorų! Brangusis Juozapai, nuo šiol man gėda vadintis bajoru – tai pabaisos!"

Apysakos pabaigoje (dviejuose paskutiniuose skyriuose) atskleidžiama įvairių luomų – valstiečių, bajorų, magnatų – laikysena sukilimo metu. Žemaitis džiaugiasi, kad „mūsų bajorai bent patriotiškai nusiteikę". Tuo tarpu „visi magnatai yra pasinėrę prabangoje, išlepę, netekę būdo tvirtumo ir drąsos", nors „jie taip reikalingi revoliucinėje veikloje". Magnatas „daug ką gali prarasti, todėl nenori dėl nežinia ko rizikuoti: egoizmas jam aukščiau už patriotizmą". Todėl magnatai turį būti visiems laikams nušalinti nuo dalyvavimo revoliucijoje arba bent nuo vadovavimo jai. Magnatai kaltinami dėl visų sukilimo nesėkmių, jiems prikišamas kolaboravimas su priešu, išdavystės. „Kokie magnatai, toks ir jų patriotizmas. Tuoj pamatysi, kaip tie žydai išgrobstys laipsnius ir apdovanojimus. Padlaižiavimas, ryšiai, pažintys – štai kas yra jų ginklas." Apskritai, jei „žmogus kilęs iš magnatų kastos", tai „ir jo patriotiškumu negalima pasitikėti."

Valstiečiai sukilimo atžvilgiu buvo dvejopai nusiteikę – vieni aktyviai, revoliucingai, kiti pasyviai, abejingai. Kai kuriems valstiečiams sukilimas buvo pretekstas susidoroti su savo engėjais. Antai Telšių krašte „Keliolika bajorų buvo valstiečių nužudyti neva kaip maskvėnų prieteliai, o iš tikrųjų iš keršto, nes visi kalba, kad jie buvę labai

žiaurūs savo valstiečiams. Kokia pamoka visiems bajorams! Valstiečių kerštas yra teisingas ir pagrįstas <...>." Žemaitis rašo Teisėjaičiui: „mūsų valstiečiai yra užsidegę dideliu noru ir pasiryžimu dalyvauti sukilime. Užtenka pasakyti: „Eime mušti maskvėnų!", ir visi, kas tik gali vartoti ginklą, skuba į sukilėlių eiles. Bajorų tarpe tokio užsidegimo nematyti. Šiaulių krašte iš 2 000 susibūrusių vyrų bus ne daugiau kaip penki ar šeši bajorai. Labai trūksta vadų." Tuo tarpu Teisėjaitis Žemaičiui atsako:

> Čionykščiai valstiečiai eina į sukilimą dėl to, kad įsakyta, – bet be noro. Man pasitaikė būti jų slapto pasitarimo liudininku. Vienas sako: „Gerai, kad ponai kyla prieš maskvėnus. Kai juos išmušime, visiems bus geriau." Bet keli kiti jam atrėžė: „O kas mums darbo, ką ponai daro, jie kariauja už save, o ne už mus. Ar maskvėnas ponaus, ar lenkas, baudžiauninkas vis tiek bus baudžiauninku, o ponas – ponu. Kaip ėjome į baudžiavą, taip ir eisime". Taip mūsų valstiečiai samprotauja apie karą, ir, man atrodo, labai teisingai. Reiktų suinteresuoti valstietį, kad turėtų už ką kautis. Bet mūsų bajorams apie tai nė neužsimink. Jų manymu, valstietis privalo gyventi ir mirti dėl jų, bajorų, nes valstietis – tai juk daiktas."

Maštingieji Telšių pavieto valstiečiai, „drąsūs ir ryžtingi", įvarydavo baimės bailiems bajorams, o jeigu jų bailumas pakenkdavo mūšiui, juos sušaudydavo:

> Palanga tris kartus buvo paimama ir atimama ir liko mūsiškių rankose. Valstiečiai pastebėjo per tas kautynes, kad vadovavusieji jiems bajorai, užuot žengę jų priešakyje, visada pasilikdavo valstiečių užpakalyje, taigi, paėmus Palangą, sudarė iš savo tarpo karinį teismą, ir keliasdešimt ponų karininkų – bajorų buvo sušaudyti. Bravo! Kovinga liaudis pradeda suvokti savo vertę. Mūsų bajorams ši žinia įvarė išgąsčio ir baimės <...>.

Pats Teisėjaitis sukilime neteko kairės rankos ir dešinės kojos, jį ėmėsi globoti jo ištikima sužadėtinė Vincentė, dabar tapusi žmona, o Žemaitis per Vokietiją traukiasi į Prancūziją tikėdamas, jog „išauš diena – ir ji nebe toli – kuomet mes [t.y. lenkai, vokiečiai ir prancūzai], kaip ginklo broliai, drauge eisime versti sutrūnijusių pasaulio tironų sostų".

Apysakoje yra ir keletas kultūrinių užuominų bei aliuzijų. Aprašydamas aristokrato rūmus, autorius pabrėžia jų „prabangą ir impozantiškumą":

> Lietuvos turtuoliai geru skoniu ir prabanga nenusileidžia kitų tautų turtuoliams. Jų salonus puošia žymiausių Lietuvos ir užsienio dailės meistrų kūriniai. Jų stalai linksta nuo sidabro, krištolo ir porceliano, o virėjai, išrašyti iš Paryžiaus ir Londono, tokiame turtingame krašte, kaip Lietuva, turi iš ko patenkinti labiausiai išpaikintus gastronomijos žinovus.

Žemaitis, pasipiktinęs ponijos išpuikimu ir veidmainiškumu, su savo bičiuliu Teisėjaičiu ima demonstratyviai kalbėtis žemaitiškai (jo nuomone, „ši kalba nuo lietuvių skiriasi tik ištarimu"), pabrėžia visų kalbų lygiavertiškumą: „Visos kalbos yra sutvertos žmonėms ir todėl visomis tinka kalbėti; tai tik kvailų plikšių išmonė teikti pirmenybę vienoms, pažeminant kitas." Glaustai aprašydamas krikštynų papročius, autorius apibūdina ir lietuvių dainas:

> Lietuvių valstiečių dainos dainuojamos jų gimtąja lietuvių kalba, taip, kaip ir kalbama. Šioje kalboje, kilusioje iš senosios latų kalbos, nėra

nieko panašaus į lenkų kalbą. Lietuvių bajorai, kurie po abiejų tautų unijos, Vladislovui Jogailai valdant, perėmė rezidavusio anuomet Krokuvoje karaliaus dvaro papročius ir kalbą, tarpusavyje kalba lenkiškai, bet su valstiečiais turi kalbėti lietuvių kalba, kurią taip ir išmoksta.

Autorius aprašo sutartinių dainavimą, apibūdina jų turinį. Moterų dainuojamose sutartinėse „ryškus taktas, bet trūksta harmonijos ir malonaus skambėjimo". Vyrų dainavimas esąs „malonesnis, jie pažįsta sąskambį". Vyrai paprastai apdainuoją liaudies papročius: „vestuvių apeigas, piršlybas, sužadėtuves, šienapjūtę ir rugiapjūtę, pabaigtuves". O vienos dainos turinys ir melodija esą labai graudūs. Joje apdainuojamas rekrutų ėmimas. „Vargšo rekruto išsiskyrimas su savo šeima ir mylimąja bei su tuo susiję pergyvenimai gali sugraudinti kiekvieną". Toji daina buvusi „sudėta netrukus po to, kai Lietuva buvo prijungta prie Rusijos". Nei karišku, nei patriotinių dainų lietuviai neturį. Autorius įsitikinęs, jog poezijos bei muzikos pobūdis, jų kuriama nuotaika priklauso nuo tautos gyvenimo sąlygų. Jis rašo: „Jaunasis Žemaitis, pasiėmęs gitarą, ėmė skambinti ukrainiečių dūmą *Ja kalinušku sbirala*, laisvojo šaulio maršą, naujas mazurkas ir kadrilius. Ponas Teisėjaitis pritarė jam smuiku. Visi dalykėliai, kuriuos grojo jaunieji bičiuliai, buvo liūdnoki ir melancholiški – natūralus vergijos jungą velkančių tautų bruožas."

Apysakoje yra viena draminė scena, pagrįsta klasikiniu (ir romantiniu) – meilės ir pareigos – konfliktu. Tai Teisėjaičio pasikalbėjimas su savo sužadėtine:

> Ponas Teisėjaitis atsiduso. Jo mintyse iškilo Vincentės paveikslas. Jo sieloje vyko baisi kova tarp meilės ir patrioto pareigos.
>
> – Rytoj, – tarė sau, – turėjau tapti laimingiausiu žmogumi, bet mane pašaukė tėvynė. O tėvyne, o mylimoji – mano širdies dievybės! Kodėl šią valandą jūs priešingos viena kitai?
>
> Sunkus liūdesys prislėgė jo sielą.
>
> Jis liepė pabalnoti arklį.
>
> – Taip, – nusprendė jis, – tebūnie jos valia; aš paklusiu jai vienai.
>
> Priartėdamas prie ponų S. namų, ponas Teisėjaitis pamatė savo Vincentę beržynėlyje, tiek daug mačiusiame jų nekaltų glamonių. Ji buvo paskendusi mintyse, nuo kurių jos negalėjo atitraukti net jo pasirodymas. Teisėjaitis pririšo arklį prie medžio ir atsisėdo šalia jos, nepratardamas nė žodžio. Jie pažvelgė viens į kitą ir vėl ilgai tylėjo, nes jų širdys suprato viena kitą.
>
> – Brangusis Juozapai, – pagaliau tarė Vincentė. Ji prabilo, matyti buvo, tik dėl to, kad reikėjo kalbėti. – Tu buvai lenku anksčiau, negu tapai mano sužadėtiniu. Tu visas priklausai tėvynei. Šią valandą ji tave šaukia. Paklusk jos balsui – atliksi pareigą... Susituoksime, kai tėvynė bus laisva.
>
> – Tu šito reikalauji, Vincente?
>
> – Reikalauju. Mano meilė visur eis su tavim.
>
> – Dėl tėvynės ir Vincentės trokštu gyventi ir numirti, – ištarė jis ir, švelniai pabučiuotas, nulėkė rengtis į sukilimą.

J. Goštauto prozos kūrinys, kuriame aprašytas 1831 m. sukilimas, yra gretintinas su Kipr. Zabičio-Nezabitauskio poezija, kuri taip pat atskleidė to sukilimo sukeltus išgyvenimus bei nuotaikas.

Brandžioji didaktinė proza

Ankstyvosios didaktinės prozos tradiciją pratęsė Motiejus Valančius, kartu pakeldamas šį žanrą į aukštesnę meniškumo pakopą. Motiejus Valančius ir jo kūryba aptariama skyriuje „Literatūros aukštumos".

Iš didaktinės prozos į meninę

Nėra griežtos ribos, kur baigiasi didaktika ir prasideda menas. Didaktika dažnai beletrizuojama, o meno kūrinys kartu su kitokiomis savo funkcijomis turi ir didaktinę prasmę. Vis dėlto skiriamoji riba yra: tai piešiamo vaizdo savarankiškumas bei savitiksliškumas, teikiantis estetinį pasigėrėjimą. Kantiškojo „laisvojo" grožio dar per anksti tikėtis XIX amžiaus lietuvių literatūroje, bet „priklausomasis" grožis joje vis labiau ryškėjo. Literatūrinį pasakojimą prozos meno link gerokai pastūmėjo A. Krišciukaitis-Aišbė, Vilkutaitis-Keturakis, G. Petkevičaitė-Bitė. Pirmieji ryškūs meninės prozos kūrėjai buvo V. Kudirka (satyrinės), Žemaitė (realistinės), V. Pietaris (romantinės). Jie irgi aptariami skyriuje „Literatūros aukštumos".

Aleksandras Fromas-Gužutis (1822–1900)

BIOGRAFIJA. Prozininkas, vienas pirmųjų lietuvių dramaturgų Aleksandras Fromas, savo raštus daugiausia pasirašinėjęs Gužučio slapyvardžiu, gimė 1822 m. lapkričio 30 (gruodžio 12) d. Raseiniuose. Kai būsimajam rašytojui tebuvo septyneri metai, mirė tėvas, smulkus įvairių administracijos įstaigų tarnautojas, ir Fromas su motina, kuri vertėsi privačiomis pamokomis, gyveno gana skurdžiai. Nepaisant to, 1835 m. berniukas įstojo į Kražių gimnaziją, kurią baigęs ir neturėdamas lėšų tolesniam mokslui, ėjo raštininkauti. Dirbo Raseinių žemės teisme, Kauno gubernatoriaus raštinėje ir kitur. Susitaupęs kiek pinigų ir žmonos giminių padedamas, apie 1853 m. nusipirko Gongailiškių (Aleksandravo) viensėdį Girkalnio valsčiuje (dab. Aušgirio km. Jurbarko raj.). Ten ir gyveno, ūkininkaudamas, padėdamas kaimynams juridiniais patarimais, iki pat mirties 1900 m. rugpjūčio 8(21) dieną.

Jau vaikystėje Fromas susipažino su tautiškai susipratusia bajorija. Viena reikšmingiausių pažinčių buvo gana artimas bendravimas su 1834–1835 m. tame pačiame name Raseiniuose gyvenusiu S. Stanevičiumi, kuris dėl fanatiško domėjimosi lietuvių kalba tarp Raseinių bajorų buvo įgijęs nesveiko proto žmogaus reputaciją. Stanevičius bene bus ruošęs Fromą į gimnaziją. Be to, jaunajam mokiniui skaitydavo savo eilėraščius ir tuo pačiu žadino jo širdyje lietuvybės meilę.

Kitas žmogus, paskatinęs Fromą rašyti, buvo netolimas jo kaimynas, tautosakininkas, poetas, publicistas Mečislovas Davainis-Silvestraitis, su kuriuo rašytojas gana artimai bendravo 1882–1883 metais. M. Davainis-Silvestraitis, susižavėjęs Fromo pasakotojo talentu, paragino jį rašyti ir net padėjo taisyti pirmuosius rašinius. Be to, per Davainį rašytojas susipažino su lietuviškosios spaudos darbuotojais aušrininkais J. Mikšu, M. Jankumi, V. Bruožiu, J. Šliūpu ir kitais. Vėliau jau ir pats Fromas važinėjo į Tilžę lietuviškosios spaudos reikalais. Rašytojas niekad labai neslėpė savo lietuviško nusistatymo, todėl valdžios buvo laikomas nepatikimu, dažnai kratomas žandarų, bet rimčiau nė karto neįkliuvo – greičiausiai buvo neblogas konspiratorius.

KŪRYBA. Nors lietuviškojoje spaudoje Fromas pradėjo bendradarbiauti 1884 m., gana sunku tiksliai nustatyti, kada jis pradėjo rašyti. Pats laiške J. Šliūpui, rašytame 1892 m. sausio 13(25) d., prisipažįsta: „Apdrąsintas Tamstų, 1883 m. pradėjau lietuviškai rašyti."[1] Bet kai kurie tyrinėtojai (B. Pranskus)[2], turėdami

[1] Cit. iš: *Lietuvių enciklopedija* 6:416–417.
[2] Žr. Fromas-Gužutis 1955.

omenyje Fromo raštų gausumą ir tai, kad tuo metu jis jau buvo gana garbaus amžiaus, mano, jog Fromas kūrė ar bent jau medžiagą savo kūriniams kaupė gerokai anksčiau ir tik atsiradus progai juos pradėjo skelbti. Tai patvirtina ir jo sūnaus prisiminimai, liudijantys Fromą visą gyvenimą laisvalaikį skyrus literatūriniam darbui.[1] Šiaip ar taip, jis buvo vienas produktyviausių Aušros laikotarpio lietuvių prozininkų ir dramaturgų, spausdinusių savo kūrybą tiek Mažojoje Lietuvoje, tiek Amerikoje leistoje lietuvių periodikoje: *Vienybėje lietuvninkų, Lietuvių politiškame laikraštyje, Unijoje, Nemuno sarge, Aušroje, Lietuviškajame balse, Apšvietoje, Mužikėlyje, Ūkininke,* įvairiuose kalendoriuose. Čia jis spausdino savo apysakas, apsakymus, publicistiką, poeziją ir didžiausią kūrybinio palikimo dalį sudarančią dramaturgiją. Nemaža dalis Fromo raštų buvo išspausdinta tik po jo mirties, o kai kas ir iki šiol tebelikę rankraščiais.

[1] Vaižgantas 1929[b], 12:105–118.

PROZA. Stambiausi Fromo prozos kūriniai, paties autoriaus pavadinti apysakomis, yra *Vargdieniai* (išsp. 1893), *Patėviai* (išsp. 1895) ir *Mūsų praeities ir dabarties paslaptys* (1894). Apysakomis šiuos stambesnės apimties kūrinius galima pavadinti tik su išlygomis, nes jie neturi vieningos fabulos, sudaryti dažniausiai iš keleto nei siužetu, nei veikėjais nesusijusių pasakojimų, apybraižų, publicistinių intarpų, vienijamų daugiausia baudžiavinio ir pobaudžiavinio kaimo ir valdininkijos vaizdavimo.

Vargdieniai – didžiausia ir bene labiausiai vykusi Fromo apysaka. Jos pradžioje vaizduojamas Kalnėnų ponas Gubertas Randalskis. Rašytojas negaili ironijos ištvirkusiam, žiauriam dykaduoniui dvarininkui ir jo aplinkai – buvusiam Paryžiaus žibintininkui, vėliau tapusiam pono guvernantu ir palydovu, Bali, komisoriui Danauskiui, kurie visais įmanomais ir neįmanomais būdais stengiasi parūpinti pinigų pono kelionei į Paryžių. Be didesnės simpatijos, lengvai šaržuojant šlėktišką pasipūtimą, parodomi Randalskio bei jo parankinių apgauti smulkūs bajorėliai Bukauskis ir Milvydis. Kitaip, su neslepiama užuojauta, vaizduojami baudžiauninkai ir jų sunki padėtis. „Rodosi laikas būtų suprasti, kad ne gimimas, o mokslas ir dorybė suteikia žmogui vertę ir stato jį į aukštesnį draugijos laipsnį“[2], – taip humaniškai Fromas argumentuoja savo simpatijas.

[2] Fromas-Gužutis 1955, 45.

Kitas *Vargdienių* epizodas – ūkininkų Burnių ir jų dukters Julytės, „paslėptos žibuoklės“, – kelionė į Šiluvos atlaidus bei pačių atlaidų aprašymas. Fromas puikiai pagauna mugės atmosferą, prabėgomis, vos vienu kitu sakiniu, pačių veikėjų lūpomis mestelėta fraze apibūdina daugybę žmonių minios, masinio susibūrimo reiškinių: smuklės lankytojus, lošėjus apgavikus, lėlių teatrą, prekiautojus, vaidinimą smuklės tvarte. Bet svarbiausia rašytojui ne tiek šie reiškiniai, kiek žmonių reakcija į juos, pati minia, kuri, labiau neišskiriant nė vieno personažo, tampa pagrindiniu šio epizodo veikėju. Plačiau vaizduojami neatsiejami kiekvieno didesnio to meto susibūrimo dalyviai – ubagai. Fromas pateikia ubagų vaito Jono Kumščio, Kasparo Ročkos, Martyno Bizingio, Pasiuturšės ir kitų portretus; aprašydamas metinę ubagų puotą miške prie Šiluvos, pasakoja įvairius komiškus epizodus iš jų gyvenimo. Atrodo, rašytojas buvo neprastai susipažinęs su šiuo visuomenės sluoksniu, nes gana laisvai vartoja jo žargoną, gausiai pažeria įvairių ubagų gudrybių, įtikinamai motyvuoja jų poelgius. Rašytojas ypač išskiria tuos elgetautojus, kurie išmaldą vilioja apgaule, nors yra sveiki ir duoną galėtų užsidirbti. Pasakojimo apie ubagus pabaigoje Fromas ragina nepasiduoti tokioms apgaulėms, o apgavikus „varyti prie darbo ir anų veltui nešerti“.[3]

[3] Ibid., 112.

Šiluvos atlaidų fone vaizduojamas ir Burnių dukters Julytės susitikimas su daktaru Viktoru Kairevičiumi, tarp jų gimstantis jausmas. Šiai gana sentimentaliai scenai trūksta gilesnio psichologizmo, todėl ji paskęsta gyvesnių ir išraiškingesnių mugės scenų gausybėje.

Savarankiškas tolesnis *Vargdienių* epizodas apie Plotų dvarininką Molderį. Jame rašytojas ne tik piešia nesąžiningo, žiauraus dvarininko paveikslą, bet ir samprotauja apie dvarininkų žmonas, kurios esančios dviejų tipų: motinos ir engėjos. Vaizduodamas Molderių šeimą, rašytojas ponios Molderienės paveikslu parodo dvarininkę-engėją, kuri pati rūpinasi pastatyti ešafotą plakimui ir ne tik nesigaili baudžiamų už menkiausią nieką baudžiauninkų, bet ir pati dalyvauja juos plakant, netgi skiria bausmes „nusikaltėliams".

Toliau rašytojas grįžta prie Viktoro Kairevičiaus ir Julijos Burnytės istorijos, kurios užuomazgą randame Šiluvos atlaidų epizode. Su simpatija atkakliam mokslo siekiančiam jaunuoliui pasakojamas sunkus Viktoro, baudžiauninkų sūnaus, kelias į beveik nepasiekiamus jo luomo žmogui aukštesnius mokslus. Prabėgomis, daugiau teapsistojant ties Kūčių vakaro, kai Viktoras atvyksta į Burnių namus, papročiais ir paties Viktoro piršimosi Julytei scena, parodoma jaunuolių meilės raida nuo pagarbaus žavėjimosi iki vestuvių. Plačiau neaprašinėjamos ir vestuvės, pasitenkinant fakto konstatavimu.

Kito *Vargdienių* epizodo „Gabrys Zubrickis, Žalgirės ponas" pagrindinis veikėjas – besislapstantis prasilavinęs valstietis, kuris padeda baudžiauninkams klastodamas įvairius dokumentus. Tokį savo elgesį jis motyvuoja tuo, kad ponai su savo baudžiauninkais elgiasi nežmoniškai žiauriai. Gabrio Zubrickio lūpomis pasakojama apie baudžiauninkus, praloštus kortomis, nukankintus sunkiu darbu ir kūno bausmėmis, kitaip engiamus. Save „Žalgirės ponas" vadina tikruoju ponu, nes į jį, o ne į dvarininkus kreipiasi nelaimingi ir persekiojami žmonės.

Skyriuje „Paskutinės valdžios vartojimas" pasakojama apie paskutinius baudžiavos metus ir žiaurų valstiečių bruzdėjimo prieš baudžiavą malšinimą. „Užbaiga" jau tik trumpai nupasakoja pagrindinių apysakos veikėjų tolesnį likimą ir nusako tikslus, kuriuos turėjo Fromas, rašydamas apysaką: „mūsų linkėjimu buvo, idant valsčionys, apmąstydami savo prosenių vargus, mokėtų įgytą laisvę branginti ir gerbti, nes laisviems žmonėms nepritinka būti blogų darbų vergais, tai yra girtuoklystės, rūstybės, kerštо, nesutarties, tėvų ir vyresniųjų paniekinimo, artimo nemalonės".[1] Šių blogų darbų priežastimi rašytojas laiko tamsumą, švietimo trūkumą ir ragina šviestis.

[1] Fromas-Gužutis 1955, 179.

Vargdieniai, nors stokoja vientisesnio siužeto, vertingi baudžiavos laikų vaizdais ir giliu humanizmu, kiekvieno žmogaus vertės supratimu. Gyvenimą Fromas prilygina dirvai, kuriai reikalingas kiekvienas sliekas, todėl bet kurio visuomenės nario darbas, kad ir koks jis būtų, yra svarbus.

Kita Fromo apysaka *Patėviai* pasižymi vientisesniu siužetu. Joje pasakojama Juozo Galbogio ir jo nemėgstamo posūnio Jurgio Rugučio istorija. Galbogis sugalvoja atsikratyti posūniu atiduodamas jį į rekrutus, nors šiam, kaip vieninteliam sūnui, į kariuomenę eiti nepriklausytų. Galbogis paperka seniūną Sekutį ir kitus valdininkus, kurie už pinigus ir degtinę pasiruošę jam padėti. Fromas iš savo raštininkavimo laikų buvo gerai pažįstamas su carinės administracijos valdininkais ir todėl be gailesčio vaizduoja jų kyšininkavimą, girtavimą, moralinį palaidumą, apysakos pavadinimą pakylėdamas nuo giminystės įvardijimo iki meninio apibendrinimo: tie, kurie pagal savo padėtį ir

užimamas pareigas turėtų rūpintis pavaldiniais ir bendrapiliečiais, iš tikrųjų yra ne „liaudies tėvai", o patėviai, abejingi savo pavaldiniams.

Jurgį imasi gelbėti jo mokytojas Galbogių bernas Eliziejus Stumbrys – kaimo šviesuolis. Jis su Jurgio motina veža prašymą į Kauną, kur prašymas patenkinamas. Negailėdamas kritikos ir satyros žemesniajam valdininkijos sluoksniui apskritai, Fromas tiki teisingumu ir carinės administracijos viršūnių nedrįsta kritikuoti, nematydamas, kad dėl daugumos bėdų kalta tautinė priespauda.

Jurgį išvadavus iš rekrutų, Galbogis palieka jam valdyti ūkį ir iškelia vestuves su mylima mergina Rozalija Danielike. Fromas gana smulkiai aprašo vestuvių apeigas nuo pat jų išvakarių iki piršlio korimo, vestuvių šokius ir žaidimus, duodamas nemažai vertingos etnografinės medžiagos.

Vestuvėmis *Patėviai* galėtų ir baigtis. Paskutinieji apysakos skyriai, skirti valsčiaus rinkimams ir valsčių teismų darbui bei karinės prievolės reformai, kuri iš esmės nieko nepakeitė, yra arba publicistiški, arba skirti valdininkijos „patėvystei" iliustruoti. Rašytojas įsitikinęs, kad viską gali pataisyti savos apsišvietusios valdžios (ypač vietose) išrinkimas – išsilavinimas, pasak Fromo, yra doros ir teisingumo šaltinis. Tokia turi būti ne tik valdžia, bet ir ją renkantys žmonės, paprasti piliečiai, kad suprastų rinkimų svarbą ir rinkėjų atsakomybę už savo tolesnį gyvenimą: „Pavelijimas valsčionims rinkti iš savo tarpo vyresniuosius ir teisdarius yra didelė geradėjystė, bet pasinaudoti tuo geru mūsų artojai visiškai nemoka."[1]

[1] Fromas-Gužutis 1955, 338.

Trečioji Fromo apysaka *Mūsų praeities ir dabarties paslaptys* daugiausia vaizduoja valdininkiją ir jos piktnaudžiavimus bei įvairias carines reformas ir jų padarinius. Ši apysaka neturi nuoseklaus siužeto ir susideda iš smulkių, tarpusavyje beveik nesusijusių pasakojimų apie baudžiavos ir pobaudžiavinius laikus bei publicistinių intarpų. Įvairūs carinės administracijos valdininkų piktnaudžiavimai, moralinis suirimas (girtuokliavimas, kyšininkavimas, beatodairiškas materialinės naudos ir kūniškų malonumų siekimas) aprašinėjamas gana detaliai, kadangi su šio visuomenės sluoksnio gyvenimu ir ydomis Fromas buvo gerai susipažinęs. Kartu apysakoje yra nemažai valdininkijos buities vaizdų, kurių beveik nerasime kitų to meto lietuvių rašytojų kūryboje.

Savarankišką įdomų pasakojimą sudaro skyrius „Plėšikai", kuriame pasakojamos žymiausių apie Raseinius, Eržvilką siautėjusių plėšikų (Apynėlio, Čečaro) „žygių" bei sugavimo ir bausmės istorijos. Fromas net savotiškai romantizuoja tuos „žygius" bei plėšikų asmenybes (Apynėlis prieš eidamas apiplėšti bajorą Akramavičių praneša jam apie tai, Čečaras, apiplėšęs ūkininką, pažada trejus metus jo „neužkliudyti"), bet jų poelgiams nepritaria, nors neparodo simpatijos ir plėšikų baudėjams – nepateisina nežmoniškos bausmės (varymo per kareivių rikiuotę) Čečarui ar tyčiojimosi (merga rodo špygą) iš nušauto Apynėlio.

Mūsų praeities ir dabarties paslaptyse taip pat yra įdomus 1863 m. sukilimo ir jo malšinimo aprašymas, kuriame atskleidžiamas malšintojų nežmoniškumas.

Be stambesnių prozos kūrinių, Fromas spausdino ir apsakymus, dažniausiai su paantrašte „Tikras atsitikimas Lietuvoje". Iš tokių apsakymų vertingiausias yra „Seną pečių velnias kuria", kuriame vaizduojama šeimyninė buitinė drama. Jonas vilioja Julytę ir jos motiną Barborą Kamskienę, bet iš tikrųjų jam labiau rūpi Kamskių pinigai. Išvogę juos, Jonas ir Barbora pabėga į Ameriką, ir Kamskis su dukterimi skursta; nepakėlusi mylimojo išdavystės ir skurdo, Julytė nusinuodija. Jau nuo pat apsakymo pradžios rašytojas nėra nešališkas įvykių stebėtojas. Jis aiškiai smerkia Kamskienę, susiviliojusią

daug jaunesnio vyro meilės pažadais, ir pabrėžia Jono godumą, nors giliau šios savybės nemotyvuoja. Apsakymas „Seną pečių velnias kuria" yra vienas pirmųjų lietuvių prozos kūrinių, kur vaizduojamas meilės trikampis.

Fromo-Gužučio proza – pereinamasis etapas nuo etnografinių aprašymų, didaktinių apysakų prie XIX a. pabaigos realistinių apsakymų ir apysakų. Jo apysakoms ir apsakymams nebūdingos didaktinės tendencijos, veikėjų charakteriai sudėtingesni ir spalvingesni, gana gyvas pasakojimas, aiškios bendražmogiškos, humanistinės tendencijos, atsisakoma luominio sureikšminimo ir iškeliama žmogaus vertė, nepriklausomai nuo jo kilmės ir vietos visuomenės hierarchijoje. Todėl, nepaisant vientisesnio siužeto trūkumo, neretų publicistinių intarpų, aprašomosios etnografinės medžiagos, Fromo proza buvo reikšminga tolesnei lietuvių literatūros raidai.

DRAMATURGIJA. Didžiausią ir reikšmingiausią Fromo kūrybos dalį sudaro jo dramaturgija – daugiau kaip dešimt pjesių. Fromas pirmas tokio produktyvumo ir reikšmingumo lietuvių dramaturgas, teisėtai laikytinas vienu šio žanro pradininkų. Visus Fromo dramos kūrinius galima suskirstyti į tris grupes: 1) istorinės tematikos pjeses; 2) pjeses tautosakos bei mitologijos siužetais ir 3) buitines pjeses apie rašytojo gyvenamąjį laiką.

Pirmajai grupei priklauso *Gedimino sapnas* (1910), *Išgriovimas Kauno pilies 1362 m.* (išsp. 1893), *Eglė Naujapilės kunigaikštaitė* (1955), *Vytautas Krėvoje* (rankr.), *Vaidilutė, arba Žemaičių krikštas* (1910) ir kt. Šiose pjesėse vaizduojamas kunigaikščių Lietuvos gyvenimas, romantizuojama karžygiška tautos praeitis. Iš esmės tai romantinė dramaturgija. Pagrindiniai jos veikėjai – karžygiai, bajorai, kunigaikščiai, vaidilos ir vaidilutės. Senosios Lietuvos visuomenė Fromui – laisvų žmonių, laisvų asmenybių visuomenė, kurios pranašai–vaidilos dar tik nujaučia artėjančią baudžiavą, griausiančią pakankamai harmoningus visuomenės narių santykius, įnešiančią į juos nesantaiką ir neteisybę. Veikia šiose pjesėse ir realūs istoriniai asmenys – kunigaikščiai Algirdas, Kęstutis, Vytautas, bet jų charakteriai neišplėtoti, dekoratyvūs, iliustruojantys teisingos, stiprios valdžios idėją. Pjesių centre ne jų, o eilinių bajorų siekimai ir aistros.

Šalia kovų su kryžiuočiais ir totoriais, karo žygių į Lenkiją, kurie dažniausiai yra pjesės įvykių fonas, vaizduojami meilės išgyvenimai, kylantys iš to, kad įsimylimas asmuo iš priešiškos stovyklos, ne to tikėjimo ar sluoksnio žmogus. Taip pjesėje *Išgriovimas Kauno pilies 1362 m.* dėl lietuvės Zulelės meilės kariauja kryžiuočių Mistras ir Robertas-Jaunutis, kryžiuočių kitados paimtas į nelaisvę ir užaugintas, bet nepamiršęs savo lietuviškų šaknų. Lygiagrečiai vaizduojama tvirtos lietuviškos bajoro Gineičio ir jo žmonos Almonės šeimos istorija. Pjesės *Eglė Naujapilės kunigaikštaitė* centre yra Eglės ir vergo lenko Venclovo, taip pat medžiotojų vado Lekio ir Eglės tarnaitės Baniutės meilės istorijos, kurių pirmoji baigiasi tragiškai – Venclovui žuvus, Eglė nusiskandina, o antroji sėkmingai – sukuriama tvirta, laiminga šeima. Bet veikėjų išgyvenimai, kaip ir daugelyje mūsų romantinių dramų, dažniausiai pernelyg sentimentalūs, psichologiškai nepakankamai motyvuoti.

Tautosakos bei mitologijos siužetais sukurtų pjesių grupę sudaro *Eglė žalčių karalienė* (išsp. 1893), *Palocius ežero dugnuose* (1911) ir *Jūratė marių karalienė* (išsp. 1955). Šiuose kūriniuose pimą kartą lietuvių tautosaka, mitologija ne tik pateikiama, bet ir interpretuojama, žymiai daugiau dėmesio skiriama lietuvių mitiniams dievams, jų valiai ir veiksmams, tuo priartinant dramas prie antikinės tragedijos. Be to, dramatizmui sustiprinti įvedami visai nauji veikėjai. Štai dramoje *Jūratė marių karalienė*, kurios siužetą

sudaro legenda apie Jūratę ir Kastytį, viena pagrindinių veikėjų yra Augelė, įsimylėjusi Kastytį. Kai Jūratė jį pavilioja, Augelė išprotėja, o jam nuskendus, ir pati puola į marias. Taigi konfliktas neapsiriboja dieviška–žemiška priešprieša, o perkeliamas ir į atvirai žemišką lygmenį, siužeto nesubuitinant, bet sustiprinant dramatizmą. *Eglėje žalčių karalienėje* nemaža dėmesio skiriama Eglės broliams Rustuliui ir Vainiui, bandoma, nors ir neįtikinamai, motyvuoti jų poelgį: Žaltys užmušamas todėl, kad nenori bendrauti su Eglės šeima, pats jai nesirodo.

Daug dėmesio tiek istorinėse, tiek mitologinėse pjesėse skiriama senovės lietuvių tikėjimui – vaidiloms, vaidilutėms, įvairiems dievams, dvasioms, undinėms. Jų lūpomis autorius dažnai išsako humanistines savo paties mintis. Štai kaip *Jūratėje marių karalienėje* kalba Praamžis: „žmogžudystės ir sumišimo taku žengimas niekuomet nedovanos pasauliui tikros laimės ir liuosybės, kurios žmonės gali įgyti apžadų, dorybės ir broliškos meilės pildymu, o taipgi rėdos ir sutarties užlaikymu tarp savęs".[1] Taip pat dievai patys smerkia tikybinius karus ir nesutarimus. Fromui apskritai artima visuotinės artimo meilės dvasia. Vargu ar jį galima įtarti antipatija kokiai nors tautai: *Eglės Naujapilės kunigaikštaitės* kunigaikštis Erdvilis, Eglės tėvas, draudžia karo žygyje skriausti lenkes, nes vienos jų atminimas jam brangus; Eglei peršamas simpatiškas rusų kunigaikštis Ivanas, o ji pati pamilsta lenką Venclovą; *Išgriovime Kauno pilies* net kryžiuočių stovykloje matome tikrų riterių ir garbingų žmonių (grafas Spanheimas), o dramoje *Baisioji gadynė*, pasakojančioje apie 1863 m. sukilimą, tarp sukilimo malšintojų yra rusų kapitonas Davidovas, padedantis pabėgti į nelaisvę patekusiam sukilėliui.

[1] Fromas-Gužutis 1955, 597.

Rašytojas daugiau dėmesio kreipia į išorinius pagoniškojo tikėjimo dalykus, vaizduoja ilgiausius maldų ir švenčių ritualus, menkiau tesirūpindamas, pasak B. Prankaus, kad „mitologiniai įvaizdžiai iš tikrųjų atitiktų lietuvių mitologijos duomenis".[2] Remdamasis šaltiniais, kurių dauguma ir siekė ne mitologiją išsamiau tirti, o ją romantiškai ir patraukliai pateikti, Fromas vargu ar galėjo duoti autentiškesnį pagoniškojo tikėjimo vaizdą. Jo pjesėse veikia įvairūs neegzistuojantys lietuvių dievai (vandenų dievas Audrimpas, kelių dievas Gužas, Gulbė-dievaitis ir kiti); perimant kai ką iš vestuvinės rėdos, bandoma sukurti pagoniškųjų vestuvių ritualą; vien vaizduote paremtos kitų švenčių apeigos. Tokiu būdu rašytojas poetizuoja mitologinę lietuvių senovę.

[2] Ibid., 30.

Trečiąją Fromo dramų grupę sudaro *Ponas ir mužikai* (1893), *Baisioji gadynė* (išsp. 1895) ir vienintelė rašytojo komedija *Gudri našlė* (1908). Šios pjesės, paremtos rašytojo gerai pažįstama savo laiko medžiaga, artimiausios buitinei realistinei dramaturgijai.

Dramoje *Ponas ir mužikai* vaizduojami šeštojo XIX a. dešimtmečio įvykiai. Veiksmo laiką gana tiksliai nurodo pats autorius: „parašyta iš būvio artojų nuo 1853 lig 1859 metų". Svarbiausia čia baudžiava, kurios sąlygomis skleidžiasi baudžiauninkės Liudytės ir Ignaco Bajonio meilės istorija. Jaunuolių meilei trukdo tai, kad merginą nusižiūrėjo ištvirkęs ponaitis Albertas Magerskis, ką tik pavaręs šalin ankstesnę Onytę. Padedant kūmui Stoniui, vargonininkui Duduliui bei klebonui, Liudytei pavyksta pabėgti ir pasislėpti, o jos mylimajam išvengti pono keršto išeinant tarnauti į kariuomenę. Paskutinis pjesės veiksmas jau nelabai tikroviškas: Magerskis nusigyvena, o kapitonu iš kariuomenės grįžęs Ignacas Bajonis veda Liudytę ir atleidžia ponui visas nuodėmes. Nuskurdusį Magerskį gelbsti grįžusi kadais išvaryta Onytė ir senas ištikimas tarnas Jonas, visada ponui priekaištavęs dėl nedoro elgesio.

Neigiamieji pjesės personažai – Magerskis, jo urėdas Araburda, siekiantis iš pono nelaimių išpešti sau kuo daugiau naudos, žydai pirkliai Leizeris ir Berelis – ryškūs, įti-

kinantys ir įdomūs. Kiek mažiau šioje pjesėje pavykę Bajonio, Julytės, jos senelės Baltruvienės paveikslai. Matyti rašytojo pastangos individualizuoti kai kurių veikėjų kalbą (Araburda, Dudulis). Vis dėlto silpnąsias pjesės puses, savo metu ją recenzuodamas, nurodė jau Vincas Kudirka: tai dramatizmo, jausmų kovos stoka, kai kurių situacijų neįtikinamumas.

Dramoje *Baisioji gadynė* vaizduojamas 1863 m. sukilimas. Bajorų Rimšų šeima pjesės pradžioje konservatyvi, užsidariusi šlėktiškojo išdidumo kiaute. Tik jų duktė Elena, pamilusi Povilą Gvaldą, tautiškai susipratusį lietuvį inteligentą, gina savo teises į apsisprendimą, prieštaraudama tėvo valiai – tekėti už nedoro bajoro Napoleono Dolinskio. Elenos mylimasis kartu su savo draugu Jonu Milošu, valstiečiu Petru Angaru ir Pukšta tampa sukilimo vadais. Rimša iš pradžių laikosi atokiai nuo sukilimo, padeda sukilėliams daugiau reikalo spiriamas negu savo noru. Dolinskis, keršydamas už nepasisekusias piršlybas, išduoda sužeisto Gvaldos buveinę, ir rusai jį suima, bet su Elenos ir kapitono Davidovo pagalba Povilui pasiseka vėl pasprukti. Sukilimo pabaiga vaizduojama ne kaip pralaimėjimas, o kaip suplanuotas išsiskirstymas laukiant geresnių kovai laikų. Pjesės pabaigoje Fromas vėl išryškėja kaip visuotinio susitaikymo idėjos propaguotojas: Gvalda atleidžia Dolinskiui, sukilėlių nuteistam myriop, o Rimša, supratęs savo klaidą, laimina Elenos ir Povilo Gvaldos santuoką.

Sukilimo vadų Pukštos, Gvaldos, Milošo paveikslais rašytojas vienas pirmųjų parodė tautiškai susipratusios inteligentijos vaidmenį tautinės savimonės brendimo procese. Kartu *Baisioji gadynė* buvo pirmasis toks didelis kūrinys apie 1863 m. sukilimą.

Vienintelė Fromo komedija *Gudri našlė*, paties autoriaus pavadinta „juokažaisle", kaip ir dauguma jo smulkiosios prozos kūrinių, turi paantraštę „paimta iš tikro atsitikimo Lietuvoje". Komedijos centre – neturtinga, vyro ieškanti našlė Kotryna Menčienė. Našlė apsiskelbia turinti daug pinigų, ir aplink ją ima suktis godūs jaunikiai. Iš jų ypač išsiskiria rusas mokytojas Barsukovas ir siuvėjas Antanas Bitė. Jiems abiem rūpi ne tiek moteris, kiek tariamieji jos turtai, kuriuos turėdami tikisi gražiai pagyventi. Veterinaro Mieliauskio padedamas, Kotrynos ranką laimi siuvėjas.

Antrame komedijos veiksme parodomas naujosios šeimos gyvenimas po vestuvių. Žmona, padedama dviejų suaugusių sūnų, sužlugdo Bitės svajones apie turtingą gyvenimą, tvirtai laikant rankose moterį ir jos turtus. Bitė, nepatenkintas vedybomis, mielai spruktų. Pjesės pabaiga kiek dirbtinoka ir didaktiška. Mieliauskis, nurodydamas nedorus Bitės norus, sutaiko jaunavedžius ir prisaikdina sutarti ir mylėti vienas kitą.

Gudri našlė (ypač pirmasis veiksmas) yra viena geriausių ankstyvųjų lietuvių komedijų. Ryškūs komiški charakteriai, aštrūs konfliktai (ypač Bitės ir Barsukovo scenoje), dinamiški dialogai, pakankamai individualizuota veikėjų kalba, matyt, ir lėmė pjesės populiarumą lietuviškuosiuose vakaruose. Vis dėlto antras komedijos veiksmas gerokai silpnesnis. Jame atsiranda didaktikos, jis ne toks dinamiškas kaip pirmasis, į jį įterpta burtininkės Magdės „teismo" scena, ir jis nukrypsta nuo pagrindinės temos ir minties.

Fromas, kaip dramaturgas, nelabai turėjo iš ko mokytis. Didžiausią įtaką jo draminei kūrybai dariusi romantinė lenkų dramaturgija. Rašytojas buvo neblogai susipažinęs ir su Vakarų Europos literatūra. Tiek prozos, tiek dramos kūriniuose yra nemažai užuominų bei citatų iš W. Shakespeare'o ir kitų rašytojų kūrybos.

Fromas, lietuvių dramaturgijos pradininkas, kūrė ir dramos terminus. Kai kuriuose jo veikaluose scenos vadinamos „regyklomis", veiksmai – „permainomis" arba „apreiškimais".

Nors rašytojo dramose, kaip ir prozoje, netrūksta didaktizmo, vis dėlto matyti ir pastangos kurti sudėtingesnius, nevienareikšmius charakterius. Tokios pastangos dėl neišvengiamo kartojimosi kartais atrodo kiek schematiškos. Štai daugumoje pjesių vienas iš teigiamų veikėjų nevengia stiklelio – tokie yra senas vaidila Vitėnas (*Išgriovimas Kauno pilies*), vargonininkas Dudulis (*Ponas ir mužikai*), veterinaras Juozas Mieliauskis (*Gudri našlė*) ir kiti. Prie tokių kiek dirbtinai atrodančių, schematiškų pasikartojimų galima priskirti ir jau minėtus teigiamųjų svetimtaučių paveikslus.

Fromo dramaturgija, nors ir stokodama sceniškumo, nors daugeliu atžvilgių ir labai netobula, vis dėlto buvo daugelio temų ir vaizdavimo būdų pradininkė. Prasidėjus lietuviškųjų vakarų sąjūdžiui, būtent iš jos mokėsi rašytojai kurti veikalus teatrui, jo veikiama brendo ir gausėjo ir XX a. pradžios lietuvių dramaturgija.

Be prozos ir dramų, Fromas yra parašęs ir perodikoje išspausdinęs poezijos. Ši jo kūrybos dalis buvo žymiai silpnesnė. Daugiausia tai gamtinė lyrika, kurioje apraudamas nykstantis gimtinės grožis arba juo džiaugiamasi („Dubysa“, „Pavasaris“), eilėraščiai apie apviltą meilę moteriai („Sapnas“).

Fromas ne tik rašė originalius kūrinius, bet ir nemažai vertė iš rusų ir lenkų kalbų. Vienas pirmųjų didelės apimties vertimų mūsų literatūroje buvo Mickevičiaus *Vėlinių* I, II ir IV dalies vertimas, deja, taip pat gana silpnas.

Fromas savo kūryboje pavaizdavo plačią XIX a. Lietuvos gyvenimo panoramą. Platus jo kūrinių veikėjų socialinis spektras, ryški orientacija į bendražmogiškus, humanistinius idealus, siekimas kiek galima pilniau atskleisti savo meto visuomenės gyvenimą iškelia Fromą į ryškiųjų XIX a. lietuvių rašytojų gretas.

Antanas Kriščiukaitis-Aišbė (1864–1933)

BIOGRAFIJA. Prozininkas Antanas Kriščiukaitis gimė 1864 m. liepos 24 d. Paežeriuose (dab. Nadrausvė, Vilkaviškio raj.). Kai berniukui buvo 10 metų, tėvai nusipirko ūkį Būgnų kaime, kur vėliau ir ūkininkavo. Pradėjęs spausdinti savo kūrinius, Kriščiukaitis juos pasirašinėjo Antano iš Būgnų, A iš B ir pagaliau Aišbės slapyvardžiu, kuriuo plačiausiai ir yra žinomas.

Būsimasis rašytojas namie buvo supažindintas su K. Donelaičio *Metais*, M. Valančiaus *Palangos Juze*, A. Juškos *Svodbine rėda*. Jau Paežerių pradžios mokykloje ir Marijampolės gimnazijoje išryškėjo jaunuolio susidomėjimas geografija, menu, architektūra. Gimnazijoje didelę įtaką Kriščiukaičiui turėjo P. Kriaučiūnas, kuris nuo 1881 m. vyresniųjų klasių moksleiviams dėstė lietuvių kalbos fakultatyvinį kursą. Ne vienas mokinys, Kriaučiūno paskatintas, vėliau reiškėsi paties mokytojo platinamoje *Aušroje* ir kituose lietuviškuose spaudiniuose ar net pasirinko literato kelią. 1883 m. *Aušroje* (Nr. 5–8) išspausdintu straipsniu „Matematiškas žemės aprašymas“ literato veiklą pradėjo ir Kriščiukaitis.

1884 m. baigęs Marijampolės gimnaziją ir ketindamas studijuoti architektūrą, Kriščiukaitis išvyko į Peterburgą. Nepavykus pateikti į norimą specialybę, įstojo į Peterburgo universiteto Matematikos ir gamtos fakultetą, tačiau, baigęs tik pirmą kursą, išvyko į Maskvą studijuoti teisės. Maskvos universitete tautiškai nusiteikęs jaunuolis įsitraukė į slaptos lietuvių studentų draugijos, vadovaujamos P. Leono, veiklą. Buvo vienas aktyviausių draugijos narių – knygininkas, tarpininkas tarp atskirų asmenų, susirinkimų organizatorius. Draugijos susirinkimuose Kriščiukaitis skaitė ir pirmuosius

savo apsakymus. Jis dėjo pastangas, kad būtų leidžiama *Šviesa*, bendradarbiavo *Aušroje*, *Ūkininke*, *Varpe*, daug jėgų atidavė rinkdamas medžiagą ir redaguodamas *Lietuvos ūkininko kalendorius*.

1890 m. Kriščiukaitis baigė Maskvos universitetą, po to trumpai tarnavo kariuomenėje, dirbo teismo kandidatu Maskvoje, o 1891 m. buvo paskirtas į Mintaujos (Jelgavos) apygardos teismą. Veiklių ir tautiškai nusiteikusių Mintaujos lietuvių aplinka leido plačiau atsiskleisti ir Kriščiukaičio literato bei organizatoriaus talentui. Mintaujoje gyvendamas, rašytojas įsijungė į „Varpo" literatūrinės komisijos darbą, toliau pats kūrė ir vertė į lietuvių kalbą rusų, vengrų, prancūzų rašytojų kūrinius. Čia 1892 m. išleido apsakymų rinkinį *Kas teisybė, tai ne melas*, kurį gerai įvertino tuometinė kritika. 1895 m. pasirodė jo parengtas *Naujas elementorius*, kuris paskui buvo kelis kartus perspausdintas.

1896 m. perkeltas iš Mintaujos į Tichviną, vėliau į Naugardą ir dirbdamas šių miestų teismo įstaigose, Kriščiukaitis kiek atitrūko nuo lietuviškosios ir literatūrinės veiklos. Tik 1908 m. *Viltyje* buvo išspausdintas jo feljetonas „Pirmeivis su Atžagareiviu pas Eskulapą", ir nuo to laiko iki pat gyvenimo pabaigos įvairiuose lietuviškuose laikraščiuose rašytojas spausdino feljetonus, humoreskas, alegorijas bendru pavadinimu „Iš atliekamo literato užrašų".

1918 m. Kriščiukaitis grįžo į Lietuvą ir iš karto buvo paskirtas Lietuvos Respublikos Teisingumo ministerijos juriskonsultu Vilniuje, o kiek vėliau tais pačiais metais – ir Lietuvos Vyriausiojo tribunolo pirmininku. Taip pat jis buvo vienas Lietuvos teisininkų draugijos steigėjų (1920), redagavo žurnalą *Teisė*, kuriame spausdino ir savo paties straipsnius. Kai kuriuose straipsniuose jis svarstė teisės terminus, padėjo kurti lietuvišką teisės terminiją. Be šių pareigų, Kriščiukaitis nuo 1923 m. buvo Lietuvos universiteto Teisės fakulteto profesorius, išleido teisės vadovėlių.

Antanas Kriščiukaitis-Aišbė mirė Kaune 1933 m. spalio 30 dieną.

KŪRYBA. Aišbės kūryba nėra gausi. Ji beveik visa (apsakymai, vertimai, humoreskos, feljetonai) sudėta į porą nedidelio formato knygelių: *Kas teisybė, tai ne melas* (1892) ir *Satyros trupiniai* (1928). Jei prie to dar pridėsime didesnės apimties vengrų rašytojo M. Jokai'aus apysakos *Pajudinkime, vyrai, žemę* (1892), N. Rubakino pasakos „Karaliai ir žmonės" bei neišaiškinto autoriaus komedijos *Avinėlis nekaltasis* vertimus ir keliolika tik spaudoje likusių ciklo „Iš atliekamo literato užrašų" kūrinių, turėsime visą Aišbės literatūrinį palikimą. Svarbiausią jo dalį sudaro apsakymai.

Viename pirmųjų Aišbės apsakymų „Kaimo mokykloje" pasakojama apie mokslo metų pabaigą. Rašytojui ne tiek rūpi mokiniai ir jų nerimti „egzaminai", kuriuos aprašo prabėgomis, kiek vyresnieji kaimo gyventojai – valstiečiai ir mokytojas. Jie vaizduojami etnografiškai tiksliai; vos viena kita taiklia detale, būdingais posakiais ir kalbėjimo maniera atskleidžiami daugiau komiški jų bruožai. Žmonių tamsumo, polinkio išgerti rašytojas nesmerkia, apsakymo veikėjų pernelyg nemoralizuoja. Valstiečiai (Mikas, Stepas, Baltrus, Mikžentis), kaip ir vaikai per „egzaminus", stengiasi pasigirti prieš mokytoją savo žiniomis, išmanymu, bet, būdami tamsūs, savamoksliai, atrodo komiški. Būtent švelni ironija, komizmas yra ryški Aišbės kūrinių savybė.

Tokia ironija persmelkti ir kiti du rašytojo apsakymai – „Debesėlis" bei „Išpera". „Debesėlyje" pašiepiamas girtaujantis ūkininkas Pelėda. Rašytojas bando perteikti girto Pelėdos mąstymo būdą, psichologiškai tvirčiau pagrįsti jo veiksmus, tačiau apsakymo pabaigoje pernelyg nukrypsta į didaktiką: išsiblaivęs ūkininkas gailisi gėręs, mato, kad tai trukdo tvarkyti ūkį. „Išperoje" piešiamas iš valstiečių kilusio garbėtroškos Šikučių raštininko paveikslas. Įsimylėjęs vaito dukterį Antoniną, Juozas Išpera tampa Jozefu Šperovskiu, bet rusų valdininkui taip ir lieka mužiku, nevertu būti žentu. Tada raštininkas, matydamas, kaip garsėja mokytojas, jo vaikystės draugas, kurio eiles spausdina lietuviškieji laikraščiai, nusprendžia pasidaryti poetu. Aišbė ironizuoja masiniu reiškiniu tampantį grafomanišką pomėgį eiliuoti: „Visi už viens vieno gieda, o gieda: rugiai atpigo – gieda, žmogus perviršnapso truktelėjo – gieda."[1] Laikraščiai spausdina tokius eiliavimus, o raštininkas Išpera ir toliau juos rašo.

[1] Kriščiukaitis-Aišbė 1974, 65.

Meniškai brandžiausi Aišbės apsakymai yra „Mūsų ponai" ir „Brička". „Mūsų ponuose" ironiškai vaizduojami ūkininkai, kurie varžosi dėl postų žemutinėje carinės administracijos grandyje – vaito (valsčiaus viršaičio), lovininkų (teismo tarėjų) ir šaltyšiaus (kaimo seniūno) pareigų. Pagrindiniai apysakos veikėjai Dickus ir Štrimas šias pareigas suvokia ne kaip darbą ir atsakomybę, o kaip galimybę imti kyšius, būti reikšmingiems ir lengviau gyventi. Todėl gautosios pareigos smukdo juos moraliai (jie pradeda girtauti, nesiskaityti su žmonėmis) ir net materialiai, kadangi apleidžia savo ūkius. Dickus, lovininkas, mėgsta rodyti savo valdžią ir reikšmingumą net bažnyčioje: braunasi į ją per zakristiją, taikosi atsistoti kuo arčiau altoriaus. Jis net vaišinamas teisme bylinėjančiųsi ir norinčių jam įsiteikti žmonių, norėdamas pasirodyti, prašo limonado, „koniko" (konjako). Komiška yra teismo scena, kai, pavaišintas abiejų bylinėjančiųsi pusių, lovininkas Dickus nežino, kurią palaikyti. Rašytojas vis dėlto vengia pernelyg griežtai moralizuoti, smerkti, kadangi mato, jog žemesnieji valdininkai ydas perima iš aukštesniųjų: teisėjas irgi ima kyšius, tik paslapčia, ir ne vieną kitą gėrimo stiklelį, o kumpius. Todėl nenuostabu, kad Štrimas, perėmęs lovininko pareigas iš Dickaus, nė kiek ne geresnis – pačią pirmą tarnybos dieną jis prisigeria iki žemės graibymo. Nusižiūrėję į atėjūnus, kai kurie valstiečiai tik taip ir supranta valdžią.

Pirmasis lietuvių apsakymų rinkinys – Antano Kriščiukaičio Aišbės Kas teisybė, tai ne melas, *1892*

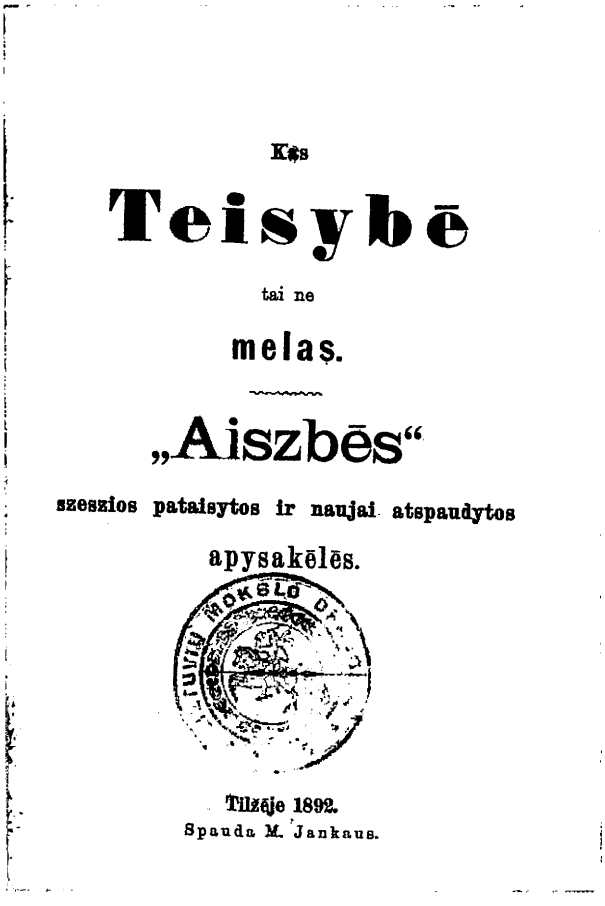
Kas

Teisybė

tai ne

melas.

„Aiszbės"

szeszios pataisytos ir naujai atspaudytos

apysakėlės.

MOKSLO D

Tilžėje 1892.

Spauda M. Jankaus.

Žymiausias Aišbės apsakymas „Brička" pasižymi nuoseklia kompozicija. Apsakyme vaizduojamas valstietis Šimas ir jo pastangos įsigyti gerovę simbolizuojančią bričką. Šimo ir jo žmonos paveikslai yra ryškūs psichologiniai tipai. Šimas – konservatyvus, lėtokas (paskutinis kaime „nesikrato", kai siuvėjas naujoviškai persiuva sermėgą), pasiduodantis žmonos valiai. Šimienė – apsukri, sugebanti visur imti viršų, visus priversti jos klausyti, norinti prašmatniau už kitus, net ne pagal galimybes, pasirodyti. Tai jos užspeistas į kampą Šimas užsako miestelio amatininkams pagaminti bričką. Ryškios derybų su bričkos ir pakinktų meistrais, magaryčių gėrimo scenos, rodančios Šimų (ypač Šimienės) norą prieš visus pasigirti.

Apsakymo kulminacija – Šimų kelionė naująja brička į atlaidus. Šimienė labai džiaugėsi, o Šimas „nelinksmas žiūrėjo į bričką: šyvoji su bėruke, įbraklintos į šikšnas, prie tos bričkos išrodė kaip katės". Šimui „buvo lyg gėda išvažiuot tokia neparasta brička: visi žmonės badys pirštais".[1] Prie bričkos netiko „visi aplinkiniai daiktai ir gyvieji sutvėrimai", ji buvo „perdaug nauja ir labai keista". Šimienės puikybę nuvainikuoja komiška apsakymo atomazga. Grįžtant iš atlaidų, arkliai greitai bėgo, brička trenkėsi į duobę, ir abu Šimai pasijuto gulį ant vieškelio. Šimienė pyko, Šimas šaipėsi, o brička, „juodu išmetusi, dabar aukštai savo galą iškėlusi, tarytum juokės iš judviejų".[2]

[1] Kriščiukaitis-Aišbė 1974, 105.

[2] Ibid., 114.

Aišbė, gerai mokėdamas lietuvių kalbą ir pažindamas kaimo tikrovę, sugebėjo sukurti tipiškus, gyvenimiškus valstiečių charakterius, perteikti jų mąstymo būdą, dažnai ryškiai individualizuoti jų kalbą, kupiną aforizmų, patarlių, įvairių tautologijų. Vaizdingas pasakojimas, gyvi dialogai, sodrios buities detalės, raiškus stilius daro Aišbę vienu žymiausių XIX a. pabaigos lietuvių prozininkų – realistinio apsakymo pradininkų.

Vėlesni rašytojo plunksnos bandymai („Iš atliekamo literato užrašų") jau nebuvo tokie ryškūs ir sėkmingi. Tačiau kai kuriuose ir to laiko vaizdeliuose, scenelėse, parodijose, skirtose daugiausia politinėms ir literatūrinėms aktualijoms, matyti rašytojo talentas, saiko jausmas, savitas požiūris į gyvenimą.

Aišbė išleido sulietuvintą M. Jokai'aus apysaką *Pajudinkime, vyrai, žemę!* (1892), vienas pirmųjų išvertė į lietuvių kalbą L. Tolstojaus, I. Turgenevo, G. de Maupassant'o apsakymų. Tačiau jis nesistengė perteikti verčiamų kūrinių kalbos bei stiliaus ypatybių – tuo atžvilgiu vertimai artimi originaliems jo kūriniams.

Jonas Gaidamavičius-Gaidys (1860–1911)

BIOGRAFIJA. Vienas *Varpo* iniciatorių Jonas Gaidamavičius, pasirašinėjęs Jono Gaidžio slapyvardžiu, gimė 1860 m. rugsėjo 2 (14) d. Kaniūkų kaime, Utenos aps. (dab. Molėtų raj.). Studijavo gamtos mokslus Peterburgo universitete, 1883–1889 m. – mediciną Varšuvoje. Čia jis suartėjo su jauna sąmonėjančia lietuvių inteligentija, ypač su bendramoksliu Vincu Kudirka. Gaidamavičius buvo vienas lietuvių studentų draugijos „Lietuva" Varšuvos universitete steigėjų 1888 m., iš pradžių tai draugijai ir pirmininkavo. Draugija siekė platinti švietimą, gaivinti ir kelti tautos dvasią, gerinti ūkio būklę, plėsti lietuviškumo ribas. Draugijos branduolys (V. Kudirka, J. Gaidamavičius, J. Adomaitis-Šernas) 1889 m. įsteigė *Varpą*. Pirmuosius porą metų Gaidamavičius rašė šiam leidiniui straipsnius politikos, ekonomikos klausimais, spausdino jame savo beletristiką. Gaidamavičiui priskiriamas ir programinis pirmojo *Varpo* numerio straipsnis „Naujas laikraštis", kuriame įvertinamas gyvenamasis laikas, nubrėžiamos pagrindinės naujojo leidinio ir viso tautinio judėjimo kryptys.

Baigęs Varšuvos universitetą, Gaidamavičius, deja, neilgai tepabuvo tautinio atgimimo sūkuryje. 1889 m. pabaigoje apsigyvenęs Kazimieravoje, o 1893 m. paskirtas karo gydytoju į Turkestaną, nuo literatūrinės ir publicisto veiklos nutolo. Ir nors jo namai Taškente buvo tenykščių lietuvių susibūrimo vieta, Lietuvai Gaidamavičius mažai kuo galėjo padėti. Jis grįžo į Lietuvą 1901 m., išsitarnavęs generolo laipsnį, bet jau silpnos sveikatos. Apsigyveno su šeima Alantoje (Molėtų raj.), čia suorganizavo garsią Kazlų kaimo kapelą, kurioje pats griežė kontrabosu. Alantoje J. Gaidamavičius ir mirė 1911 m. gruodžio 17 (30) dieną.

KŪRYBA. Kūrybinis Gaidamavičiaus palikimas nėra gausus. Jį sudaro nebaigta apysaka *Antanas Valys*, spausdinta *Varpe* ištisus 1889 metus, ir apsakymas „Pašauktieji" (*Varpas*, 1890, Nr. 1–3).

Antanas Valys – vienas pirmųjų didesnės apimties bandymų pavaizduoti tautiškai nusiteikusios inteligentijos vietą to meto Lietuvos visuomenės gyvenime. Pagrindinis apysakos veikėjas Antanas Valys – iš valstiečių kilęs studentas. Tai teigiamas veikėjas, kurio paveiksle, matyt, nemaža yra ir paties autoriaus bruožų. Antanas Valys, kaip ir pats autorius, bene pačiu svarbiausiu savo uždaviniu laiko visuomeninę bei švietėjišką veiklą. Atostogaudamas pas tėvus, jis padeda valstiečiams praktinėmis žiniomis, rūpinasi jų ekonominiais ir kultūriniais reikalais. Dar ryškiau jo tautinis nusiteikimas išryškėja bendraujant su tautinę savimonę praradusiais dvarininkais Daubarais, kurių šeimoje per atostogas mokytojauja. Antano Valio įtaka jiems taip pat gana didelė – diskutuodami su Valiu, Daubarai irgi susimąsto apie savo tautinę priklausomybę, Lietuvos istoriją, ryšius su Lenkija.

Vieną pagrindinių vietų apysakoje užima Antano Valio ir bajoraitės Onos Daubaraitės meilės istorija, akivaizdžiai rodanti jaunosios bajorijos kartos sąmonėjimą. Veikiama patriotiškai nusiteikusios inteligentijos, Ona mokosi lietuvių kalbos, šviečiasi, kad galėtų prilygti mylimam žmogui. Tai meilė, laužanti luomines užtvaras. Kaimynės valstietės Marytės, įsimylėjusios Antaną Valį, siužetinė linija yra kitokia. Marytė panaši į Antano Valio motiną – dainininkę, audėją, darbininkę, kuri, ištekėjusi kad ir už nelabai mylimo, bet doro, garbingo vyro, yra viena šviesiausių kaimo moterų. Ir Marytės nelaiminga meilė Antanui yra prigimties šauksmas, pasmerktas neišsipildyti dėl mažesnių moters galimybių siekti mokslo.

Apysakoje *Antanas Valys* yra sodrių kaimo ir dvaro buities, gamtos aprašymų, ryškių dialogų, įdomių veikėjų (ypač moterų). Autorius, nors ir neišvengdamas sausų samprotavimų, šiokio tokio ištęstumo, sukuria gana platų ir tikrovišką savo meto visuomenės vaizdą.

Apsakyme „Pašauktieji" parodomas naujokų ėmimas į kariuomenę. Didžiausią dėmesį rašytojas skiria buitinėms scenoms. Vaizduojamas naujokų girtavimas, išsiliejantis smurtu, motinų skausmas dėl tarnauti išleidžiamų sūnų. Ryškiausi apsakyme vienturčio sūnaus Motiejaus ir jo motinos paveikslai. Motiejus, mylimas ir lepinamas, pradeda girtauti, nekreipia dėmesio į motinos skausmą. Apskritai rašytojui svarbiau ne socialinės, o tautinės ir moralinės problemos. Vaizduodamas tikroviškai žmonių gyvenimą, jų buitį ir išvengdamas tiesioginio moralizavimo bei komentavimo, Gaidamavičius padėjo formuotis realistinei lietuvių prozai.

Liudvika Didžiulienė-Žmona (1856–1925)

BIOGRAFIJA. Rašytoja Liudvika Didžiulienė (mergautinė pavardė – Nitaitė), daugiausia pasirašinėjusi Žmonos slapyvardžiu, gimė 1825 m. balandžio 21 (gegužės 30) dieną Robliuose (dab. Rokiškio raj.). Nors vaikystę ir jaunystę būsimoji rašytoja praleido dvaro aplinkoje, ji nenutolo nuo kaimo papročių, lietuviškos kultūros. Ištekėjusi už senos lietuvių bajorų giminės palikuonio, bibliografo, tautosakos rinkėjo, lietuvių visuomenės veikėjo Stanislovo Didžiulio, apsigyveno jo tėvonijoje Griežionėlių palivarke (Anykščių raj.). Didžiulių namai buvo lietuviškosios veiklos centras, juose dažnai lankydavosi lietuviai studentai, visuomenininkai, knygnešiai, šviesuomenės atstovai (A. Baranauskas, J. Jablonskis, M. Davainis-Silvestraitis ir kiti). Nenuostabu, kad ir Didžiulių vaikai

vėliau tapo visuomenininkais, literatais, kultūrininkais. Tautinis nusistatymas, bendravimas su apsišvietusiais tautiečiais, paskatino ir Didžiulienę imtis plunksnos, nors ji manė, jog svarbiausia jos gyvenime – moters, žmonos, motinos pašaukimas. Tai matyti ir iš jos pasirinkto slapyvardžio.

Paskutiniame 1892 m. *Varpo* numeryje buvo išspausdintas pirmas rašytojos apsakymas „Tėvynės sūnus". 1892–1894 m. *Varpe, Ūkininke* Didžiulienė reiškėsi ne tik kaip beletristė, bet rašė į tuos leidinius ir korespondencijas, straipsnius, patarimus moterims.

Visiškai atsidėti literatūrinei veiklai nebuvo nei laiko, nei galimybių – augo aštuoni vaikai, kuriuos Didžiuliai norėjo išleisti į mokslus. 1896 m. Didžiulienė persikėlė gyventi į Latviją – į Mintaują (Jelgavą), ten įkūrė lietuvių moksleivių bendrabutį-pensioną. Šiame pensione, mokydamiesi Mintaujoje, gyveno nemažai vėliau Lietuvai nusipelniusių žmonių: A. Smetona, J. Vaičkus, J. Tūbelis, K. Jasiukaitis, J. Vienožinskis ir daugelis kitų. Mintaujoje atsiskleidė rašytojos pedagoginis talentas. Kaip tikra motina, ji rūpinosi moksleiviais, ypač nukentėjusiais už tautinę veiklą. Pensione dažnai lankydavosi studentai ir aukštesniųjų klasių moksleiviai iš Rygos, Liepojos, Palangos, Dorpato (Tartu), Maskvos, Petrapilio ir iš kitur. Nors didžiąją jėgų bei energijos dalį atimdavo bendrabutis, Didžiulienė nemetė ir literatūrinės kūrybos, skatino rašyti ir moksleivius.

Didžiulių šeimą skaudžiai palietė 1905 metų įvykiai. Už dalyvavimą juose rašytojos vyras ir sūnus Antanas buvo ištremti į Sibirą iki gyvos galvos, o kitas, dar nepilnametis sūnus Algirdas – penkeriems metams. Didžiulienei teko grįžti į Griežionėles, kad galėtų išlaikyti ūkį ir nors kiek padėti ištremtiesiems. Lietuvoje rašytoja vėl įsitraukė į tautosakos rinkimo darbą, Lietuvių mokslo draugijos veiklą, bendravo su kitomis rašytojomis – visuomenininkėmis Žemaite, G. Petkevičaite-Bite.

Pirmasis pasaulinis karas ir rūpestis dėl išblaškytos šeimos 1915 m. pastūmėjo Didžiulienę vykti į Jaltą pas dukterį, kur vėliau, po 1917 m. revoliucijos, atvyko ir rašytojos vyras. Čia, Jaltoje, ji rūpinosi karo ligonine, lietuvių tuberkuliozės sanatorija, domėjosi vietos gyventojų, Krymo totorių, buitimi, papročiais, jų tautiniu judėjimu.

Tik 1924 m. rudenį Didžiulienei su vyru pavyko grįžti į Lietuvą. Čia ji galėjo daugiau atsidėti literatūrinei veiklai – rašė prisiminimus, tvarkė anksčiau parašytus kūrinius. Bet rašytojos sveikata jau buvo labai pablogėjusi. 1925 m. spalio 25 dieną Liudvika Didžiulienė-Žmona mirė Griežionėlėse, palaidota Padvarninkuose.

KŪRYBA. Didžiulienė – pirmoji lietuvė moteris beletristė, debiutavusi spaudoje 1892 m. Tik po poros metų spaudoje pradėjo reikštis G. Petkevičaitė-Bitė, po to Žemaitė, Šatrijos Ragana, Lazdynų Pelėda. Didžiulienė spausdino publicistikos straipsnius, parašė pirmąją lietuvišką patarimų šeimininkėms knygą *Lietuvos gaspadinė, arba Pamokinimai, kaip priguliančiai suvartoti Dievo dovanas* (1893), susilaukusią keleto leidimų. Didžiulienė rinko ir skelbė tautosaką, prisiminimus apie A. Vienažindį, A. Strazdą, kun. K. Kozmianą, V. Ažukalnį-Zagurskį. Gyvenimo pabaigoje, J. Tumo-Vaižganto paraginta, rašė savo pačios prisiminimus, kurie knyga *Ką aš beatmenu* buvo išleista jau po autorės mirties (1926).

Didžiulienės beletristinį palikimą sudaro apsakymai ir dramaturgija. Išskyrus komediją *Lietuvaitės*, išleistą 1912 m. atskira knygele, kiti Didžiulienės kūriniai buvo paskelbti periodikoje arba liko rankraščiais. Juos leisti rinkiniais imta tik po Antrojo pasaulinio karo. Be to, neaišku, kiek būta niekur nespausdintų rankraščių, kurie dingo rašytojai kraustantis iš vietos į vietą bei Pirmojo pasaulinio karo sūkuriuose. Dingusius

rankraščius paskutiniaisiais gyvenimo metais rašytoja bandė atkurti, bet visko atkurti buvo neįmanoma ir nesuspėjo.

Jau pirmasis Didžiulienės apsakymas „Tėvynės sūnus" apibrėžė pagrindinę rašytojos kūrybos temą, neatskiriamą nuo jos gyvenimo ir visuomeninės veiklos – tai tautiškai susipratusios lietuvių inteligentijos brendimas ir pavojai, tykantys jaunimo nelengvame kelyje į šviesą. Pagrindinis „Tėvynės sūnaus" veikėjas – jaunas gydytojas Juozas Baublys – nesavanaudiškai darbuojasi savo tėvynės ir tautiečių labui. Bet pažintis su sulenkėjusiais tuščiagarbiais dvarininkais Purvinskiais ir vedybos su jų dukterimi Juze sužlugdo kilnius gydytojo pasiryžimus. Juozas apleidžia visuomeninį darbą, užsidaro šeimos rūpesčių rate, net pradeda gėdytis savo neturtingų tėvų ir brolių.

Panašus ir kito apsakymo „Dėl tėvynės!" siužetas. Penki jo veikėjai, baigdami mokslus, prisiekia vieni kitiems dirbti tėvynės labui, bet jų pasiryžimas trunka neilgai: Ulijonas veda rusę ir ima tarnauti svetimtaučiams, Gabrys Lietuvoje susigundo linksmu ir palaidu gyvenimu, Martynas tampa lupikautoju, Petras veda vokietę ir, metęs gydytojo darbą bei visuomeninę veiklą, užsidaro savo ūkyje. Tik pats vargingiausias iš draugų Benediktas lieka ištikimas kilniems idealams, bet bičiulių paveikti nebegali.

Stambiausias ir vienas reikšmingiausių Didžiulienės grožinės prozos kūrinių – apysaka *Atgajėlė* (parašyta apie 1895, išspausdinta *Žvaigždėje* 1904). Tai gana sentimentalus pasakojimas apie sulenkėjusių nuskurdusių bajorų Daugelevičių atžalos Amelijos ir tautiškai susipratusio inteligento, neturtingų valstiečių sūnaus Jono Strazdo meilę. Gerai pažindama dvaro aplinką ir iš jos kilusią inteligentiją, Didžiulienė matė jos dalies pastangas dalyvauti tautiniame, visuomenės švietimo ir kultūrinimo darbe ir visaip tas pastangas rėmė. Tokia visuomenininkė yra ir Amelija. Ji atmeta tuščiagarbio, švaistūno dvarininkaičio Makso meilę ir pasirenka Joną Strazdą, kurio senelius kadaise mirtinai užplakė jos protėvis. Taip rašytoja propaguoja luominio susitaikymo idėją vardan kilnaus tikslo – tautinio atgimimo.

Amelija Daugalevičiūtė – viena iš nedaugelio teigiamų moterų Didžiulienės kūryboje. Daugėjant moterų visuomenininkių, plečiantis moterų švietimui, rašytoja negalėjo apeiti moters temos. Dauguma moterų, ypač svetimtautės, kurias veda jauni lietuvių inteligentai, vaizduojamos kaip žlugdančios kilnius jaunikaičių pasiryžimus, atitraukiančios nuo tautinės ir visuomeninės veiklos, pražudančios vyrus, norėjusius tarnauti tautai. Tokios pat ir tos lietuvaitės, kurios yra nelavintos, tamsios, gyvena tik buitiniais rūpesčiais. Ištekėjusios jos virsta gobšuolėmis, savanaudėmis, despotėmis, kurioms terūpi turtas, netinkamai suprasto dvarininkijos gyvenimo mėgdžiojimas. Ryškiausias tokių „ponių" paveikslas – Uršulė Bitautienė iš apsakymo „Ne pagal Jurgio kepurė". Jos turto troškimas pražudo artimo meilę, jos gyvenime nelieka vietos kilniems siekiams. Atsvara tokioms moterims yra minėtoji Amelija („Atgajėlė"), Julija („Ne pagal Jurgio kepurė"), Ievutė („Antra romano dalis").

Vėlesnėje Didžiulienės kūryboje iškyla kita to meto lietuvių literatūrai būdinga tema – sunki, nelaiminga vaikystė. Apsakymėliai „Juzuko vargai", „Našlaičių eglutė", „Tremtinių vaikai" pasižymi nuoširdumu, įsijautimu į vaiko psichologiją. Gailestingumo, artimo meilės motyvai, išplėtoti šiuose kūriniuose, žymūs ir kituose Didžiulienės kūriniuose.

Savitą rašytojos kūrybos dalį sudaro Krymo laikotarpio kūriniai, skirti totorių gyvenimui pavaizduoti. Tai apsakymai „Chamala", „Vynuogyne", „Apleista saklia", pjesė *Duokite man laisvės*, kuriuose rašytoja atsiskleidžia kaip įžvalgi etnografė, sugebanti ne tik pastebėti kitos tautos buities detales, bet ir įsijausti į jos dvasinę būtį. *Duokite man laisvės* buvo parašyta rusiškai, vėliau išversta į totorių kalbą ir vaidinta daugelyje Krymo vietovių.

Meniškai bene stipriausia Didžiulienės kūrybos dalis yra dramaturgija. Komedijos *Lietuvaitės*, *Paskubėjo*, dramos *Katei juokai – pelei verksmai*, *Vakaruškos* – tai buitinės psichologinės dramos pavyzdžiai. Parašytos greičiausiai Mintaujoje rengtiems lietuviškiems vakarams, jos pasižymi kompozicine darna, ryškiais charakteriais, dinamiškais dialogais, aiškiais konfliktais.

Ypač išsiskiria komedija *Lietuvaitės* (parašyta 1899, išleista 1912). Joje pašiepiama nutautėjusi Lietuvos dvarininkija, jos nevykusios pastangos išoriškai supanašėti su lietuviais. Sulenkėjusio dvarininko Karklinsko dukterys, norėdamos privilioti jaunikius inteligentus, įsitaiso lietuviškus drabužius, lietuvina vardus, mokosi lietuviškų dainų, ieško lietuviškos spaudos. Studentai Žagaras ir Stagaras patiki tokiu išoriniu „lietuviškumu" ir pakliūva į spąstus. Jų lauktų toks pat likimas, kaip Juozo Baublio iš *Tėvynės sūnaus* ir daugelio kitų Didžiulienės kūrinių herojų, netesėjusių savo pažadų Lietuvai ir jos žmonėms. Bet dvarininko Karklinsko nežavi toks dukterų pasirinkimas, ir jos ištekinamos už tokių pat tuščiagarbių lenkuojančių plikbajorių. Tokia kiek dirbtinoka, menkai motyvuota komedijos pabaiga vis dėlto neužgožia gerųjų pjesės savybių – ryškių charakterių, trumpų komiškų dialogų, aiškaus konflikto, dėl kurių *Lietuvaitės* buvo dažnai statomos mėgėjų teatre.

Kitos Didžiulienės dramos, nors nestokodamos dinamiškumo, ryškių charakterių, vis dėlto yra pernelyg sentimentalios. Dažniausiai dramų siužeto pagrindas yra nelaiminga apvilta meilė, o komedijų – piršlybų nesusipratimai.

Svarbią vietą Didžiulienės kūryboje užima memuarinės prozos kūrinys *Ką aš beatmenu*, parašytas vaizdinga šnekamąja rokiškėnų tarme. Jis pateikia daug vertingos medžiagos iš autorės vaikystės ir vėlesnių jos gyvenimo laikų, duoda žinių iš lietuvių etnografijos bei XIX a. pabaigos kultūrinio judėjimo, supažindina su žmonėmis, kuriuos autorė artimai pažinojo. Deja, memuarai liko nebaigti ir jų paskutinieji puslapiai, diktuoti autorei gulint mirties patale, jau nebėra tokie meistriški.

Didžiulienė tiek savo publicistika, tiek grožinės literatūros kūriniais pirmiausia siekė įgyvendinti švietėjiškus uždavinius. Būdama visuomenininkė, ji labiausiai vertino ir literatūros visuomeniškumą. Laikydama švietimą tautos atgimimo pagrindu, Didžiulienė rūpinosi švietimu ir kartu inteligentijos ugdymu, liaudies etikos diegimu. Rašytojai nesvetimas didaktizmas – teigiamų veikėjų lūpomis ji dažnai išsako savo pačios mintis. Didžiulienės kūryba svarbi ne tik savo visuomeniškumu. Jos kūrinių, parašytų rytų aukštaičių tarme, žodynas yra daug švaresnis už pirmtakų didaktų, ji viena pirmųjų įvedė į literatūrą iš liaudies kilusio lietuvio inteligento paveikslą, kurį vėliau raiškesnį ir meniškesnį sukūrė Lazdynų Pelėda, A. Vienuolis ir kiti. O vėlyvuosiuose savo kūriniuose rašytoja žymiai daugiau dėmesio skyrė personažų psichologiškumui, detalei, dialogo natūralumui ir gyvumui.

Keturakis

Šis slapyvardis priskiriamas dviem broliams – Antanui ir Juozui Vilkutaičiams. Vienų nuomone, juo pasirašinėjo Antanas, kitų – Juozas, trečių – abu broliai drauge.

Keturakio slapyvardžiu XIX a. pabaigos lietuvių spaudoje buvo paskelbta publicistinių straipsnių, apsakymų, išleista komedija *Amerika pirtyje* (1895). Jų (pirmiausia *Amerikos pirtyje*) autoriumi iš pradžių buvo laikomas Antanas Vilkutaitis, o po jo mirties (1903) imta įrodinėti brolio Juozo autorystė. Ilgainiui tuo klausimu kilo intensyvi polemika*, tačiau ir šiandien Keturakio tapatybė nėra galutinai nustatyta. Todėl toliau pateikiamos trumpos abiejų brolių biografijos, po to aptariama Keturakio kūryba.

* Polemikos apžvalgas žr. Keturakis 1976, 186–189; Kuzmickas 1981, 3–7, 175–178; *Tikrasis Keturakis ir jo raštai* 1994, 14–118.

Antanas Vilkutaitis (1864–1903)

Antanas Vilkutaitis gimė 1864 m. rugsėjo 20 (spalio 2) dieną Gulbiniškiuose, Marijampolės aps., daugiavaikėje pasiturinčių valstiečių šeimoje. Mokėsi Liudvinavo pradžios mokykloje, galbūt lavintis padėjo ir bendravardis krikštatėvis – Gudelių klebonas Antanas Vilkutaitis. 1875 m. įstojo į Marijampolės gimnaziją, kurią baigė aukso medaliu ir nuo 1883 m. Maskvos universitete studijavo matematiką. Studijuodamas Maskvoje, Vilkutaitis įsitraukė į nelegalios lietuvių studentų draugijos veiklą. Šios draugijos nariai tuo pat metu buvo J. Jablonskis, V. Mačys, P. Mašiotas, A. Kriščiukaitis-Aišbė, Petras ir Stasys Matulaičiai, P. Leonas ir kiti lietuvių literatūrai ir kultūrai nusipelnę vyrai. Kartu su kitais draugijos nariais Vilkutaitis pradėjo rašyti į Rusijos spaudą straipsnius apie būtinybę panaikinti raštijos lietuviškais rašmenimis draudimą.

Mokydamasis Vilkutaitis neapsiribojo matematikos studijomis, stengėsi kuo geriau pažinti lietuvių kalbą, kultūrą, istoriją, domėjosi daile, teatru. 1887 m. baigęs Maskvos universitetą fizikos ir matematikos kandidato laipsniu (diplomą gavo 1888 m.) ir suprasdamas, kad Lietuvos gimnazijose darbo negaus, Vilkutaitis įstojo į tuo metu prestižinį Kelių institutą Peterburge, kur suartėjo su tenykščiais lietuviais. 1891 m. baigęs institutą, buvo paskirtas kelių inžinieriumi į Gruziją, ten vadovavo geležinkelio tiesimui ir administravimui. Gyvendamas Užkaukazėje, neatsiribojo nuo Lietuvos problemų: skyrė nemažas sumas *Varpo* ir *Ūkininko* leidimui, buvo 1892 m. įkurtos Peterburgo lietuvių ir žemaičių labdaringosios draugijos tikrasis narys.

Dėl alinančio darbo ar kitų priežasčių susirgęs nepagydoma liga, Vilkutaitis Užkaukazėje tepadirbo vos dešimtį metų. 1902 m. jis buvo atleistas iš pareigų ir išvežtas gydyti į Peterburgą, kur 1903 m. kovo 4(17) dieną mirė.

Vilkutaitis turėjo fenomenalią atmintį, buvo labai išsilavinęs, plataus kultūrinio akiračio. Mokėjo daug kalbų (lotynų, prancūzų, vokiečių, rusų), buvo bibliofilas, išmanė mediciną, higieną, kultūrologiją, filosofiją. Kaip ir daugelis to meto lietuvių kultūros veikėjų, buvo racionalistas, pozityvistas, švietėjiškų demokratiškų pažiūrų.

Vilkutaitis daugiausia reiškėsi kaip publicistas. Jis spausdino straipsnius *Aušroje, Varpe, Ūkininke, Vienybėje lietuvninkų*. Publicistiką vertino labiau nei grožinę kūrybą. Pagrindinės jo publicistikos temos: civilizacija, istorija, Europos istorijos filosofija, kultūrologija, Rusijos, Gruzijos, Lietuvos kultūros istorija, lietuviško teatro kūrimas, sociologija, socializmo užuomazgos, politinės prognozės. Vertino rusų rašytojus N. Černyševskį, D. Pisarevą, žavėjosi M. Saltykovo-Ščedrino, N. Nekrasovo satyrine kūryba. Kultūros istorijoje, jo manymu, svarbiausia yra individualumas: istorinė asmenybė, kūrėjas, tautinės kultūros savitumas, o socializmas, nacionalizmas taip pat esą individualizmo apraiškos. Kultūros istorikui turi rūpėti faktų tikslumas ir analizė.

Straipsnių cikle *Kultūriški etiudai* kėlė būtiną geram kultūros istorikui uždavinį – suprasti senovės civilizacijos esmę, evoliuciją, gerų poetų (Homero, Sofoklio) individualumą. Nevertino epigonų pseudoklasicistų, žavėjosi Renesanso autorių (Boccaccio) gyvybingumu ir linksmumu. Jis ieškojo herojinės lietuvių poezijos ištakų, gailėjosi, jog ši sunyko pavirtusi lyrine. Lygino lietuvių kultūrą su čekų, lenkų, vokiečių kultūra, prognozavo jos ateitį.

Juozas Vilkutaitis (1869–1948)

Juozas Vilkutaitis, jaunesnysis Antano Vilkutaičio brolis, gimė Gulbiniškių kaime, Liudvinavo vls., Marijampolės aps., ūkininkų šeimoje. Būdamas 6–7 metų, susižeidė koją ir tapo invalidas. Dėdė kunigas Antanas Vilkutaitis, matydamas vaiko gabumus, pasiėmė jį pas save į Gudelius. Čia Juozas mokėsi savarankiškai, naudodamasis dėdės ir kitų kunigų bibliotekomis. Keturiolikmečiui paaugliui didelį įspūdį ir poveikį padarė pasirodžiusi *Aušra* (1883). Kadangi liga progresavo, buvo išsiųstas į Maskvą, kur brolis Antanas jau buvo baigęs universitetą. Maskvos klinikoje Juozas išgulėjo visus metus (1888–1889), čia jam buvo amputuota koja. Broliui Antanui išvykus studijuoti į Peterburgą (1888), ligoniu toliau rūpinosi Antano draugai – Maskvoje studijavę lietuviai, ypač medikai (Petras ir Stasys Matulaičiai ir kt.). Iš Maskvos grįžęs į Gulbiniškius, Juozas apie 1890 m. ėmė rašinėti spaudai. Brolis Antanas, 1891 m. baigęs studijas Peterburge ir paskirtas dirbti į Kaukazą, ten 1892 m. pasikvietė ir Juozą. Manoma, jog Kaukaze pas brolį lankėsi du kartus.[1] Nuo 1894 m. jis tvarkė dėdės kunigo Antano Vilkutaičio ūkį Gudeliuose, o dėdei 1897 m. mirus, tapo to ūkio šeimininku. 1904 m. vedė Magdaleną Vaicikauskaitę, ėmė domėtis medicina, savarankiškai studijuoti teisę. Apie 1904–1905 m. Gudelių valsčiaus gyventojai jį išsirinko savo vaitu. 1908 m. buvo išrinktas Marijampolės apskrities 5-osios apygardos „gminos" teisėju ir, palikęs šeimą Gudelių ūkyje, išvyko tarnauti į Balbieriškį. 1909 m. buvo pakviestas į Vilnių kaip *Amerikos pirtyje* autorius paminėti komedijos pastatymo dešimtmečio. Pirmojo pasaulinio karo metais su šeima pasitraukė į Smolenską, iš ten – į Kazanę, o 1818 m. grįžo į nepriklausomą Lietuvą. Čia, Gudeliuose, organizavo savanorius į Lietuvos kariuomenę. 1919 m. Lietuvos Teisingumo ministras Petras Leonas jį paskyrė Seinų apskrities taikos teisėju, o lenkų kariniams daliniams užėmus Seinus, 1920 m. jis tęsė taikos teisėjo darbą Prienuose, vėliau ilgą laiką buvo Prienų notaras. 1928 m. buvo apdovanotas Lietuvos Didžiojo Kunigaikščio Gedimino ordinu. Apie 1929 m. Prienuose jį aplankė Kauno valstybės teatro režisierius Borisas Dauguvietis, 1934 m. vasarą, gydydamasis Birštone, aplankydavo Antanas Vienuolis-Žukauskas. 1938 m. Juozas Vilkutaitis išėjo į pensiją. 1940 m., konfiskavus gyvenamąjį namą Prienuose, persikėlė su šeima į Kauną. Persikraustymas padėjo išvengti Sibiro tremties, nes „didžiųjų birželio vežimų metu 1941 m. J. Vilkutaičio vardas buvo vienas iš pirmųjų Prienų sąrašuose"[2]. 1944 m., artėjant frontui, iš Kauno pasitraukė su šeima į Vakarus. Kurį laiką gyveno Vienoje, paskui apsistojo Edenstetteno bažnytkaimyje. Karui pasibaigus, 1945 m. atsidūrė Augsburgo D.P. stovykloje, ten 1947 m. buvo išrinktas Lietuvių rašytojų tremtinių draugijos garbės nariu*. Juozas Vilkutaitis mirė Augsburge 1948 m. rugsėjo 11 d. Ten buvo ir palaidotas, tačiau 1975 m. jo palaikai buvo sudeginti ir perlaidoti JAV, Clevelende (Ohio valst.), iš pradžių Kalvarijos kapinėse, o 1977 m. – Visų Sielų kapinėse.

[1] *Tikrasis Keturakis ir jo raštai* 1994, 63

[2] Ibid., 111.

* Draugijos valdybos raštą, suteikiantį garbės vardą, pasirašė antrojo visuotinio draugijos suvažiavimo prezidiumo pirmininkas Faustas Kirša, prezidiumo nariai Jurgis Jankus ir Henrikas Radauskas, sekretoriai Vlada Prosčiūnaitė ir Paulius Jurkus, o jų parašus patvirtino draugijos pirmininkas Stasys Santvaras ir sekretorius Henrikas Radauskas.

Dukters Birutės liudijimu, Juozas Vilkutaitis buvęs visų amatų meistras, labai išsilavinęs, apsiskaitęs, didelis patriotas, bet ne šovinistas, skeptiškai nusiteikęs Bažnyčios atžvilgiu, bet tikintis Dievą. Turėjęs puikią atmintį, buvęs „lyg vaikščiojanti enciklopedija".[1] Mokėjęs lenkų, rusų kalbas, buvęs pramokęs lotyniškai. Gerai pažinęs ne tik lietuvių, bet ir rusų bei lenkų literatūrą, galėjęs „deklamuoti ištisus posmus iš Lermontovo, Puškino, Adomo Mickevičiaus, Donelaičio, Baranausko, Strazdo ir kitų autorių kūrybos". Jam buvęs pažįstamas „kiekvienas vardas ir charakteris Tolstojaus, Turgenevo, Dostojevskio, o ypač Gogolio, ir kitų raštuose".[2]

[1] *Tikrasis Keturakis ir jo raštai* 1994, 92.

[2] Ibid.

Keturakio kūryba

Kūrybinis Keturakio palikimas nėra gausus (galbūt dar neišaiškinti ir kiti slapyvardžiai, kuriais jis galėjo pasirašinėti). Svarbiausią jo kūrybos dalį sudaro keli apsakymai.

Nepaisant Keturakio nedidelio produktyvumo, galima sutikti su V. Kuzmicko nuomone, kad šiam rašytojui drauge su A. Kriščiukaičiu-Aišbe novelistikoje „priklauso reformatorių vaidmuo".[3] Apsakymą iš didaktinio jie pavertė psichologiniu realistiniu. Keturakis žymiai daugiau rūpinosi apsakymo forma, žvelgė į vaizduojamus dalykus tarsi iš šalies, jo novelės glaustos, turiningos, dažniausiai ironiškos.

[3] Keturakis 1976, 18.

Novelisto kelią Keturakis pradėjo vertimais bei sekimais. Jau pirmas apsakymas „Kas kaltas?" (1891; nurodyta, kad versta iš lenkų kalbos, bet originalo autorius nenustatytas) pasižymi sklandžiu pasakojimu, vaizdinga kalba. Apsakymo siužetas dar būdingas didaktinei prozai: vaikas, nusižiūrėjęs, kaip suaugusieji geria ir rūko, pats pabando rūkyti ir sudegina trobą kartu su motina. Bet Keturakis išvengia tiesioginio moralizavimo, išlaiko atstumą tarp autoriaus ir vaizduojamų įvykių.

Novelė „Gaisras" (1890) daugeliu atžvilgių novatoriška. Čia bene pirmąsyk pasakojama pirmuoju asmeniu. Pasakojimas sklandus, į jį gražiai įterpiami filosofiniai apmąstymai, lyriniai epizodai. Pasakotojas stebi, kaip pleška kažkieno iš kerštо padegtas kluonas. Jis lieka nuošalyje, nepadeda gesinti, tarsi iš šalies fiksuoja žmonių elgesį, gaisro vaizdus, jam pačiam kilusias mintis. Net tokiame iš pažiūros tragiškame įvykyje autorius sugeba įžvelgti komiškų dalykų – menką žyduką, visiems iš eilės pasakojantį, kaip jis laužė duris ir žadino nieko neįtariantį padegėlį. Ir apsakymo atomazga kreipiama ne į moralizavimą, o į apmąstymus: „Negreitai galėjau užmigti: man dar ilgai akyse tavaravo liepsna, kibirkštys, dūmuose braidžiojantys žmonės... o labiausiai veidas to nelaimingojo, kuris taipjau gi buvo ketinęs saldžiai ir ramiai miegoti, o vienok – kokis dabar jam atilsis!"[4]

[4] *Vienybė lietuvninkų*, 1891, 40.

Meniškai brandžiausias Keturakio apsakymas – „Kaip Mikas apsidžiaugė čebatais", kuriame vaizduojama viena kaimo samdinio diena. Gavęs trečdalį metų atlyginimo, Mikas išsirengia į turgų, ten perka batus, bet grįždamas smuklėje juos pralošia kortomis. Visas pasakojimas išpintas kaimo ir smuklės buities detalėmis, ironiškas, bet kartu poetiškas, lyriškas ir graudus. Apsakyme nupiešti sodrūs kaimiečių ir žydų paveikslai, atsiskleidžia ironiškas pasakotojo požiūris į visus veikėjus, pabrėžtinai komiškai individualizuota jų kalba. Tik apsakymo finalas graudžiai lyriškas: likęs be išsvajotųjų batų, Mikas „aplėto kaip veršis", prisiminė savo motiną, kuri juo taip rūpinasi, ir apsiverkė.

Keturakį labiausiai išgarsino jo komedija *Amerika pirtyje* (1895). Jos siužetas paprastas ir aktualus tiems laikams. Siuvėjas Vincas prikalbina ūkininko Bekampio

dukterį Agotą bėgti su juo į Ameriką ir tam tikslui pavogti iš tėvo du šimtus rublių, bet, gavęs pinigus, užrakina Agotą pirtyje ir dingsta. Tuo laiku buvo prasidėjusi valstiečių emigracija į Ameriką. Vilkutaitis pajuokia naivų žavėjimąsi svetimu kraštu – tuo „žemės rojumi". Štai kaip Ameriką įsivaizduoja Agota: „Jau betgi, tai tik tam Amerike ir gerai: rodosi visiems imti ir išeiti; nei ten, sako, darbo, tik vaikščioja pasirėdę."[1]

Nesudėtingą komedijos siužetą kompensuoja sodri, individualizuota veikėjų kalba, turtingi charakteriai. Pagyrūnas, tinginys, išgerti mėgstąs prasiskolinęs Bekampis, plepi išlaidūnė Bekampienė, tingi ir tetrokštanti ištekėti Agota, mergišius, melagis Vincas, godus ir vis bandantis apsimesti naiviu žydas Faibčikas, kylantis ūkininkas, šykštuolis, bet nesunkiai apgaunamas kitos parapijos ūkininkaitis Antanas – pjesėje nėra nė vieno teigiamo personažo, visi taikosi vienas kitą apgauti, pasinaudoti kito silpnybėmis, naivumu, nežinojimu. Laimi didžiausias sukčius – Vincas. Bet ar jis laimi? Ar neapsigauna, tikėdamas Amerika kaip pažadėtąja žeme, kur kepti karveliai patys į burną skrenda? Būtent dėl teigiamų veikėjų nebuvimo komediją kritikavo Vydūnas: „Nėra čia jokio šviesesnio asmens, jokios kilnesnės asmenybės, nėra poetiško teisingumo, vien tik tamsumo vaizdai."[2]

Amerikos pirtyje veikėjų kalba artima kasdieninei šnekai. Sakiniai trumpi, gausu priežodžių, vaizdingų, kartais net gana stiprių posakių („tegul jie kur pasikaria", „kad tave Dievai", „šimts velnių", „šimts pypkių" ir pan.). Visa tai komediją daro tikrovišką, lengvai prieinamą, suprantamą tiek kaimo žmogui, kuriam ji daugiausia ir buvo skirta, tiek inteligentui. Todėl ilgą laiką *Amerika pirtyje* buvo labai populiari, dažnai statoma ne vien mėgėjų scenoje. Ši pjesė buvo pasirinkta ir pirmajam viešam lietuviškam vaidinimui 1899 m. Palangoje, kuris laikomas lietuviškojo teatro pradžia. *Amerika pirtyje* – tai lietuviškųjų vakarų, kurių pagrindinis tikslas buvo lietuvių kalbos, kultūros puoselėjimas, o ne meno vertybių kūrimas, simbolis. Ją teigiamai vertino didžioji dauguma ankstyvųjų literatūros kritikų ir tyrinėtojų, ji nepraranda savo reikšmės ir šiandien.

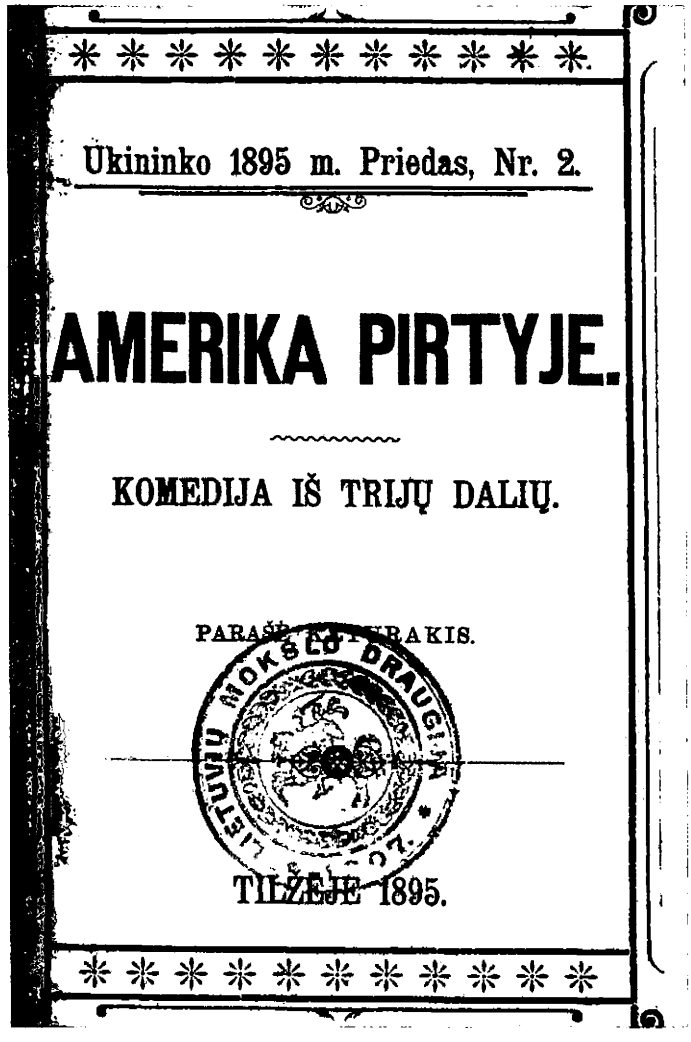
Ukininko 1895 m. Priedas, Nr. 2.

AMERIKA PIRTYJE.

KOMEDIJA IŠ TRIJŲ DALIŲ.

PARAŠ[illegible]ERAKIS.

[illegible] MOKSLO DRAUGIJA

TILŽĖJE 1895.

Pirmoji lietuvių drama – Keturakio Amerika pirtyje, *1895*

Keturakiui (Antanui Vilkutaičiui) priskiriami 1891 m. *Vienybėje lietuvninkų* be parašo išspausdinti apsakymai „Burtininkas" ir „Už kąsnį duonos", taip pat kriptonimu *K.* pasirašytas apsakymas „Asilinės valsčiaus bėdos". Apsakymas „Burtininkas" yra provanso rašytojo Josepho Roumanille'o apsakymo „Kunkinjano daktaras" sekimas, o „Už kąsnį duonos" sukurtas pagal lenkų rašytojos J. Sawickos-Ostojos apsakymą „Vargonininkas".

[1] Keturakis 1976, 121.
[2] *Dienovidis* 1938, 6.

Tas pats Keturakis (Antanas Vilkutaitis) Gulbiniškių Antano slapyvardžiu 1899 m. paskelbė (*Tėvynėje*) ir atskirai išleido dramą *Prilips ožys liepto galą* – L. Tolstojaus dramos *Tamsos galybė* sulietuvintą variantą. Keturakis sulietuvino veikėjų vardus, sutrumpino dialogus, replikas, bet nenutolo nuo originalo, nesukūrė papildomų scenų, nekeitė veikalo struktūros. Iš L. Tolstojaus Keturakis pasimokė realizmo ir subtilaus psichologizmo. Viliūkas bernas gailisi žmonos apgaudinėjamo šeimininko. Godžios „kūmos" skatinama nunuodyti vyrą, neištikima žmona ilgai abejoja. Drastiški, žiaurūs Tolstojaus dramos vaizdai sulietuvintame vertime kiek sušvelninami – didžiausi nusikaltimai paliekami moterims, o vyrams tenka žioplių bei lengvabūdžių vaidmuo. Vėliau „lietuvinimai" iš lenkų, latvių, rusų ir kitų kalbų, trūkstant originaliosios dramaturgijos, buvo labai populiarūs. Tokiu liaudies švietimu ir dramaturgijos gausinimu rūpinosi daug žymių ir mažiau žinomų XIX a. pabaigos – XX a. pradžios rašytojų.

Keturakis (Juozas Vilkutaitis) parašė dramą *Šimtas margų*, kuri 1929 m. buvo suvaidinta Prienuose, paliko nebaigtą komediją *Šiltieji vandenys*, „daktaro pasakojimą" „Parazitas", „vaizdelį iš netolimos praeities" „Ant to jų galvos", pradėtus „Atsiminimus".

Keturakis tiek savo apsakymais, tiek ypač komedija *Amerika pirtyje* vienas pirmųjų literatūroje gana ryžtingai iš didaktizmo pasuko realizmo kryptimi. Būtent todėl jis laikomas vienu ryškiausių XIX a. pabaigos lietuvių rašytojų.

Stasys Matulaitis (1866–1956)

BIOGRAFIJA. Rašytojas Stasys Matulaitis gimė 1866 m. spalio 24 dieną Stebuliškėse (Marijampolės raj.) valstiečių šeimoje. Mokėsi Liudvinavo pradinėje mokykloje, o 1878–1886 m. Marijampolės gimnazijoje. Jau Marijampolėje Matulaitis, daugiausia paskatintas savo mokytojo aušrininko P. Kriaučiūno, susipažino su A. Baranausko, J. Basanavičiaus, K. Donelaičio kūryba, pats pradėjo bandyti plunksną. 1884 m. *Aušroje* paskelbta pirmoji Matulaičio korespondencija; tuo metu parašyti ir pirmieji gimnazistiški posmai, išreiškę patriotinį jaunuolio nusiteikimą.

Baigęs Marijampolės gimnaziją ir norėdamas dirbti Lietuvai, Matulaitis pasirinko vieną iš nedaugelio įmanomų kelių – įstojo į Maskvos universiteto Medicinos fakultetą. Čia jis įsijungė į lietuvių studentų draugijos veiklą, susipažino su aukštesnių kursų studentais P. Mašiotu, A. Kriščiukaičiu-Aišbe, J. Jablonskiu, K. Griniumi ir kitais. Jų paskatintas, ėmėsi versti į lietuvių kalbą beletristiką iš lenkų ir rusų kalbos. Studijuodamas Maskvoje, Matulaitis pradėjo domėtis istorija, socialiniais mokslais, materialistine filosofija, kuri buvo madinga tuometinėje studentijoje. Šalia tautinio judėjimo klausimų jis vis dažniau ėmė kelti socialinio teisingumo, visuomenės sekuliarizacijos idėjas, o tai neišvengiamai artino jį prie kairiosios, socialdemokratinės tautinio judėjimo krypties.

Baigęs Maskvos universitetą, Matulaitis 1891 m. grįžo dirbti į Lietuvą. Vertėsi privačia gydytojo praktika Kauno priemiestyje Aleksote, vėliau Jiezne, Balbieriškyje, Pilviškiuose. Pirmieji darbo metai buvo ir intensyvios kūrybinės bei švietėjiškos veiklos laikas – Matulaitis toliau reiškėsi kaip publicistas, pradėjo gausiau spausdinti beletristiką, atskiromis brošiūromis leisti švietėjiško turinio knygeles. Dirbdamas Pilviškiuose, Matulaitis 1896 m. padėjo įsteigti Lietuvos socialdemokratų partiją. Ir tuo metu, ir vėliau Matulaitis, kaip ir kiti lietuvių socialdemokratai, į pirmą vietą dažniau kėlė ne socialinio teisingumo, ne darbininkų judėjimo, o tautinio

išsivadavimo, tautinio švietimo, tautinės savimonės stiprinimo, kovos su klerikalizmu klausimus.

Gana artimai bendraudamas su V. Kudirka, P. Višinskiu, Matulaitis aktyviai bendradarbiavo *Varpe*, *Ūkininke* (kurį laiką juos ir redagavo). Tuose leidiniuose skelbė savo straipsnius medicinos, tautinių judėjimų, demokratijos istorijos, literatūros klausimais. Aktyvi Matulaičio veikla negalėjo likti nepastebėta carinės administracijos pareigūnų. 1898 m. represijos prieš Suvalkijoje veikusią „Sietyno" draugiją palietė ir rašytoją – jis buvo trejiems metams ištremtas iš Lietuvos. Po tremties Matulaitis netrukus kaip gydytojas buvo mobilizuotas ir išsiųstas į Rusijos–Japonijos karo frontą. Grįžęs iš šio karo ir trumpai padirbęs Kalvarijoje, 1906 m. išvyko į Vilnių, kur redagavo socialdemokratinius laikraščius – *Naujoji gadynė*, *Skardas*. Aktyviai įsijungęs į socialdemokratinę veiklą, Matulaitis daugiausia reiškėsi kaip publicistas ir nutolo nuo literatūrinės kūrybos, prie kurios grįžo tik senatvėje.

Pirmojo pasaulinio karo pradžioje Matulaitis vėl buvo mobilizuotas, dirbo Vilniaus ir Maskvos karo ligoninėse. Rusijoje nuvertus carą, suartėjo su lietuvių bolševikais, padėjo įsteigti Lietuvos komunistų partiją, redagavo bolševikinę *Tiesą*. 1919 m. lenkams užėmus Vilnių, kur tuo metu glaudėsi pagrindinės bolševikų pajėgos, Matulaitis pabėgo į Lietuvą ir apsigyveno Vilkaviškyje. Čia, o vėliau Marijampolėje vertėsi gydytojo praktika, reiškėsi pedagogine ir politine veikla (kurį laiką buvo Vilkaviškio miesto tarybos pirmininkas). Toliau palaikė ryšius su bolševikais, už nelegalią veiklą buvo suimtas, o paleistas už užstatą, pabėgo į Sovietų Sąjungą. Nuo 1927 m. apsigyvenęs Minske, Matulaitis dirbo Baltarusijos mokslų akademijoje, atsidėjo istorijos mokslui, parašė keletą stambių veikalų. Už darbą *1863 metai Lietuvoje* (1933) per stalininius „valymus" buvo represuotas ir ištremtas į Kazachstaną. Po Antrojo pasaulinio karo amnestuotas, Matulaitis grįžo į Vilnių, kurį laiką dirbo Lietuvos mokslų akademijos Istorijos institute. Mirė Vilniuje 1956 m. balandžio 10 dieną.

KŪRYBA. Matulaičio, kaip ir kitų XIX a. pabaigos–XX a. pradžios rašytojų, kūryba neatsiejama nuo jo gyvenimo ir įsitikinimų. Materialistinių įsitikinimų, kairiųjų socialdemokratinių pažiūrų švietėjas Matulaitis buvo tiek savo publicistikoje, tiek grožinėje kūryboje. Ypač platūs buvo švietėjiški jo interesai. Jis rašė publicistikos ir literatūros kritikos straipsnius, leido brošiūras, medicinos, biologijos, chemijos, geologijos vadovėlius, demokratinės minties ir visuomenės istorijos knygas bei knygeles. Moksliniuose savo veikaluose (ypač istoriografijos darbuose) Matulaitis irgi yra daugiau publicistas negu mokslininkas tyrinėtojas.

Savo kūrybos kelią Matulaitis pradėjo poezija. *Aušros* patriotinės lyrikos įkvėptas, jo paties prisipažinimu, bandė eiliuoti jau gimnazijoje. 1894 m. *Ūkininko* penktame numeryje buvo išspausdinti du jo eilėraščiai: „Dėl ko man liūdna, dėl ko sopa širdį" ir „Pakol jaunystė dar mūs širdis šildo". Juose matyti autoriaus susirūpinimas tėvyne, jos švietimu, socialinio teisingumo siekimas. Tai grynai deklaratyvūs, publicistiški eilėraščiai, kaip ir vėlesnieji poetiniai bandymai, rašyti paskutiniais gyvenimo metais ir išspausdinti rinkinyje *Atsiminimai* (1957).

Publicistiškumo Matulaitis nevengė ir savo prozos kūriniuose. Pirmieji jo apsakymai „Jei aušra išaušo, patekės ir saulė" (1892), „Sėkla išdygo ir išbujojo" (1893), „Kaip senis Makrickas prieš lietuvišką kovojo" (1894) balansuoja ant beletristikos ir publicistikos ribos. Jais Matulaitis pasireiškė kaip talentingas beletristas, sukūręs ryškių kaimo buities vaizdų. Kartu jie skirti daugiau liaudies

švietimo, kultūrėjimo, tautinio susipratimo idėjoms propaguoti, negu estetiniams poreikiams tenkinti.

Vėliau pasirodė keletas didesnės apimties Matulaičio prozos kūrinių – satyrinės apysakos *Parmazonas, arba Baisumas Dievo rūstybės* (1897), *Smertis* (1900) ir *Pragaro gelmės* (1904), pasirašytos Šventmikio slapyvardžiu. Jas sieja ryški antiklerikalinė tendencija.

Apysakoje *Parmazonas, arba Baisumas Dievo rūstybės* pašiepiamas kunigų godumas, jų parama nutautėjusiems dvarininkams, nepakantumas liaudies švietimui, moralės dvilypumas. Ryškūs, bet pernelyg vienpusiški yra neigiamieji apysakos veikėjai – Dilgių, Stultiškių, Maskių klebonai, Dimšiškių kamendorius ir kiti kunigai. Jiems atsvarą sudaro tik pasaulietis pirklys ir švietėjas Stepšys, kuris, kunigų įskųstas, suimamas.

Negalima sakyti, kad Matulaitis visiškai nematė jaunųjų kunigų – švietėjų ir kultūrininkų – pastangų žadinti lietuviškąją savimonę, bet tokie kunigai kaip apysakos *Smertis* pagrindinis veikėjas yra vieniši ir jų pastangos dažniausiai nesėkmingos: prieš mirtį, nepatenkintas savo padėties dviprasmiškumu, kunigas sutaupytus pinigus paskiria žmonių naudai, bet po jo mirties visą turtą išgrobsto velionio giminės. Epizodinis, neišplėtotas jauno kamendoriaus Valiūno paveikslas *Smertyje* rodo, kad Matulaitis matė jaunosios kunigijos pastangas kultūrinti tautą, bet iki galo nesuvokė ir neįvertino jos potencialo ir įtakos liaudžiai.

Kiek kitokia yra apysaka *Pragaro gelmės*. Jos pagrindas – fantastinis siužetas apie pagautą velnią ir kelionę su juo į pragarą. Apysakoje nemažai remiamasi tautosaka ir ankstesniais religinio turinio raštais, vaizdžiai pasakojusiais apie pragaro baisybes. Artimi tautosakai ar iš jos paimti pasakojimai apie tai, kaip velnias apgaule įšokdinęs moteriškę į balą, apie keitimąsi su velniu pypkėmis. Net pats velnio gaudymo, norint patekti į pragarą, epizodas idėjiškai artimas tautosakai: kad pagautų velnią, pasakotojas turi padaryti tris, jo manymu, neįveikiamus darbus – užmesti velniui ant kaklo rožančių, gautą iš kunigo, kuris padarė daugiau gerų nei blogų darbų; suieškoti „apšviestą lietuvį, kuris neparduotų savo tėvynės už kelis auksinius pinigus"[1]; ir rasti rusą, kuris atsikraustė į Lietuvą ne tam, kad „plėštų, vogtų ir pravoslaviją veistų".[2]

[1] Matulaitis 1957, 301.

[2] Ibid.

Pragaro, esančio kažkur Rusijos viduryje, vaizdai tarsi paimti iš knygų ir pamokslų, gąsdinančių jo rūstybe. Čia daug ašarų, dejonių, kraujo, atvirų žaizdų ir net su tam tikru pasimėgavimu vaizduojamų nusidėjėlių kančių. Pragaro aprašymai, nors pretenduoja į parodiją, greičiau šiurpūs nei ironiški. Pragare rašytojas apgyvendino Lietuvos ir net savo asmeninius priešus – žandarus (be kitų, ir Vonsiackį, persekiojusį „Sietyno" draugiją), liaudies švietimo priešininkus, inteligentus, nevykdžiusius savo priedermės šviesti liaudį, dvarininkus ir kitus turtuolius, išeivius, tėvynės išdavikus, lietuvių tautos budelius (tarp jų Muravjovą Koriką ir Kauno gubernatorių, Kražių skerdynių kaltininką Klingenbergą), davatkas.

Originaliąją Matulaičio prozą papildo jo sulietuvinti vertimai, iš kurių vertingiausia yra italo R. Giovagnoli apysaka *Spartakas* (1904).

Atsitraukęs nuo literatūrinės veiklos, Matulaitis prie jos grįžo tik paskutiniaisiais savo gyvenimo metais, parašydamas minėtuosius *Atsiminimus*. Nepaisant tam tikro ideologinio angažuotumo ir nemažo subjektyvumo vertinant tiek asmenis, tiek istorinius įvykius, šie memuarai vertingi XIX a. pabaigos–XX a. pradžios kaimo ir visuomenės vaizdais, J. Mačio-Kėkšto, V. Kudirkos, P. Višinskio portretais. Pagaliau įdomi pati tam

tikros lietuvių inteligentijos dalies kairėjimo nuo grynai tautinių idealų iki pasidavimo bolševikinei ideologijai istorija.

KRITIKA. XIX a. pabaigoje Matulaitis pasireiškė ir kaip vienas pirmųjų lietuvių literatūros kritikų. Varpe jis paskelbė apie 20 recenzijų, kritikos straipsnių, kuriuose nagrinėjo A. Dambrausko-A. Jakšto, Maironio, Žemaitės ir kitų rašytojų kūrybą. Būdamas realistas, materialistinių pažiūrų švietėjas, Matulaitis ir iš kitų rašytojų reikalavo realistinių kūrinių, griežtai smerkė klerikalizmą, religijos vaidmens kėlimą, kūrybos sentimentalumą. Jis palankiai vertino Žemaitės prozą, bet kritikavo jos komedijas, gyrė Maironio patriotinę lyriką, bet griežtai smerkė jo religinę poeziją, dramaturgiją.* Vis dėlto Matulaičio literatūrinė kritika, kaip ir beveik visa kairioji kritika, pernelyg angažuota, kūrinių meninė analizė joje silpna, o kartais į ją ir visai nekreipiamas dėmesys.

* Žr. šią kn., 219–221.

Matulaitis buvo XIX a. pabaigos – XX a. pradžios inteligentijos dalies interesų reiškėjas. Jo kūryba ir įdomi tuo, kad atskleidžia tos inteligentijos dalies pažiūras. Tačiau ją menkina perdėtas angažuotumas, nuolat akcentuojamas antiklerikalizmas, ribota rašytojo meninė nuovoka.

Jonas Grinius (XIX a. vid. – apie 1917)

BIOGRAFIJA. Vertėjas, visuomenės veikėjas ir spaudos darbuotojas, dramaturgas Jonas Grinius gimė XIX a. viduryje greičiausiai Užnemunėje. Apie jo jaunystę ir emigravimo iš Lietuvos aplinkybes aiškesnių duomenų nėra. Žinoma tik, kad devintajame praėjusio amžiaus dešimtmetyje jis gyveno Paryžiuje, kur buvo vienas M. Akelaičio organizuotos „Želmens" draugijos, įkurtos 1886 m., veikėjų. Nuo 1886 m. gyveno JAV, iš pradžių Čikagoje, vėliau Saint Louise. Amerikoje Grinius redagavo žurnalą *Želmuo*, laikraštį *Lietuva*, buvo lietuviškų organizacijų („Lietuviškojo varpo", Gedimino draugijos, Lietuvių politiško klubo) steigėjas ir veikėjas, subūrė pirmuosius lietuvių scenos mėgėjus, režisavo. Mirė Jonas Grinius apie 1917 m. Saint Louise.

KŪRYBA. Visa negausi Griniaus kūryba sietina su jo teatrine veikla. Jausdamas dramaturgijos stygių (faktiškai lietuviškos dramaturgijos tuo metu nebuvo), rašytojas pats turėjo rūpintis, ką mėgėjai vaidins. Taip buvo parašyta pjesė *Kova po Griunvaldu*, pastatyta 1892 m. Kiek vėliau Grinius iš lenkų kalbos išvertė A. Chrostowskio dramas *Nihilistai*, *Susivienijimas Lietuvos su Lenkija* (abi 1897) bei J. Chociszewskio *Genovaitę* (1903).

Griniaus pjesės yra pirmieji lietuvių istorinės dramos pavyzdžiai. Jose romantiškai vaizduojama Lietuvos praeitis, bet pasitaiko ir natūralistinių momentų, kurie buvo nesvetimi Griniui ir kaip režisieriui. Griniaus režisuoti spektakliai pasižymėjo vizualumu – gausia pirotechnika, masinėmis kautynių scenomis, buitiniu tikroviškumu.

Griniaus istorinių pjesių centre – realios istorinės asmenybės, kurių vaizdavimo autentiškumu autorius nelabai tesirūpina. Lietuvos didžiųjų kunigaikščių Vytauto, Kęstučio, Jogailos paveiksluose juntama prolenkiškosios istoriografijos įtaka: iškeliamas Jogailos vaidmuo, Vytauto ir Kęstučio asmenims skiriant mažesnę reikšmę; krikščionybės įsigalėjimas Lietuvoje vaizduojamas kaip gana taikus procesas, kylantis ne tik iš valdovų politikos, bet ir iš jų artimųjų vidinio poreikio arba lenkų sistemingų pastangų sukrikščioninti, „civilizuoti" Lietuvą. Taip pat menkai

tesilaikant istorinės tiesos, daugiau remiantis senovę romantizuojančiais šaltiniais, atkuriamas ir senasis lietuvių tikėjimas.

Kiek kitokia yra drama *Nihilistai*, kurioje vaizduojama Rusijos revoliucionierių narodnikų veikla ir caro Aleksandro II nužudymas. Vienas šios pjesės veikėjų Ignacas Grinevickis vaizduojamas kaip kovotojas už Lietuvos laisvę, nors tai turi mažai ryšio su istorine tiesa.

Griniaus dramaturgija, rašyta ir leista Amerikoje, ten ir teturėjo reikšmės. Lietuvoje ji buvo nežinoma ir nestatoma. Be to, lietuviškųjų vakarų specifikai ji nelabai ir tiko dėl didelio veikėjų skaičiaus, dažnos veiksmo vietų kaitos, reikalaujančios turtingos scenografijos. Todėl Griniaus dramaturgija liko daugiau kaip literatūros, o ne kaip teatrinio gyvenimo faktas.

Gabrielė Petkevičaitė-Bitė (1861–1943)

BIOGRAFIJA. Rašytoja, publicistė, visuomenės veikėja Gabrielė Petkevičaitė, savo raštus pasirašinėjusi Bitės slapyvardžiu, gimė 1861 m. kovo 18 (30) dieną Puziniškyje (Panevėžio raj.) bajorų šeimoje. Rašytojos tėvas Jonas Petkevičius vertėsi gydytojo praktika, buvo labai demokratiškas, atsidavęs savo darbui ir tautos reikalams žmogus. Demokratiška buvo visa Petkevičių šeima, bet didžiausią įtaką Gabrielės charakterio formavimuisi darė tėvo pažiūros ir veikla.

1865 m. Petkevičių paskyrus Joniškėlio ligoninės gydytoju, čia persikėlė visa šeima. Penkerių šešerių metų Gabrielę privačiai ėmėsi mokyti tuo metu Joniškėlyje gyvenęs Laurynas Ivinskis. Pora metų jis ne tik mokė mergaitę lenkų kalbos, aritmetikos, Lietuvos istorijos, geografijos ir gamtamokslio, bet ir buvo vienas artimiausių žmonių, įdiegęs būsimajai rašytojai žinių troškimą, darbštumą, turėjęs daug įtakos Petkevičaitės charakterio formavimuisi.

Išvykus mokytojui iš Joniškėlio, iškilo tolesnio mergaitės lavinimo problema. Anksti mirus motinai, vaikai buvo mokomi pačių Petkevičių namuose. Kadangi valstybinėse Lietuvos mokyklose buvo intensyviai vykdoma rusifikacija, dauguma šviesesnių žmonių stengėsi savo vaikus leisti į nebe taip rusinamas Kuršo gubernijos mokyklas. Į Mintaują buvo išleista ir Petkevičaitė. Čia ji baigė privatų vokišką pensioną ir aukštesniąją mergaičių mokyklą. Izoliuota privačių mokyklų aplinka neleido būsimajai rašytojai įsilieti į platesnį tautinį ir visuomeninį tenykščių lietuvių gyvenimą. Tuo metu jau gana daug lietuvių mokėsi Mintaujos valstybinėje gimnazijoje, tarp jų buvo tautiškai susipratusių ir aktyvių jaunuolių, tačiau Petkevičaitė su jais nebendravo. Vis dėlto mergaičių pensionas ir mokykla paskatino ją užsiimti prasminga veikla, visuomenei naudingu darbu. Asketiška aplinka, atšiaurios mokymosi sąlygos Mintaujoje sukėlė sunkią ligą, kuri persekiojo Petkevičaitę visą gyvenimą.

Baigusi aukštesniąją mokyklą ir išlaikiusi Mintaujos gimnazijoje egzaminus, Petkevičaitė gavo namų mokytojos diplomą ir 1879 m. grįžo į Joniškėlį, nes reikėjo paramos vienišam tėvui. Petkevičius skatino dukterį dirbti kultūrinį ir švietėjišką darbą savo aplinkoje ir kartu tvarkyti namų ūkį. Nepasinaudojusi diplomu, Petkevičaitė ėmė slapta mokyti Joniškėlio gyventojų dukteris, ieškoti kitokios prasmingos visuomeninės veiklos. Ji šelpia gabius, bet neturtingus moksleivius, kviečiasi į savo namus apylinkės dainininkus dainuoti liaudies dainų, pati jų tarpe skleidžia A. Strazdo, D. Poškos, S. Stanevičiaus, A. Baranausko kūrinius.

Petkevičaitė stengėsi toliau mokytis – baigė vienmečius bitininkystės ir sodininkystės kursus. Užsiveisė bityną, parašė lietuvišką knygelę apie bites (ji nebuvo išspausdinta), Bitę pasirinko savo slapyvardžiu.

Savišvietai pravertė ir tėvo biblioteka, kur buvo daug originalių ir verstinių Vakarų Europos, lenkų, rusų rašytojų kūrinių, knygų visuomeniniais, istorijos, meno klausimais, laikraščių ir žurnalų, kuriuos nuolat užsisakinėjo Petkevičius.

Petkevičaitės kelias į lietuvių tautinio išsivadavimo judėjimą – tipiškas to meto bajoraitės kelias. Augdama demokratiškoje, bet palyginti izoliuotoje aplinkoje, ji nebuvo susijusi su aušrininkais. 1889 m. merginai į rankas patekęs pirmasis Varpo numeris atitiko jos norą atsidėti naudingai veiklai ir sukėlė perversmą jos sieloje. Ypač didelį poveikį darė *Varpe* spausdinami V. Kudirkos „Tėvynės varpai". Petkevičaitė ėmė ieškoti ryšių su tautinio judėjimo veikėjais, susipratusiais jaunais inteligentais. Mokiusi vaikus lenkų, vokiečių, rusų kalbomis, ėmė mokyti juos tik lietuvių kalba. Kadangi laikraščiai skundėsi bendradarbių stoka, ėmėsi žurnalistės plunksnos – pradėjo rašyti korespondencijas, versti ir komentuoti užsienio laikraščių straipsnius. 1894 m. parašiusi apysaką Vilkienė, ji pateko ir į beletristų gretas.

Uždara, inertiška provincijos aplinka nesutrukdė Petkevičaitei suartėti su J. Jablonskiu, P. Avižoniu, bendrauti su P. Višinskiu, P. Mašiotu, J. Kriščiukaičiu-Aišbe, G. Landsbergiu. Ypač reikšminga buvo 1894 m. užsimezgusi pažintis su panašių siekimų bajoraite Jadvyga Juškyte, vėliau peraugusi į artimą draugystę ir bendradarbiavimą. Jos abi 1894 m. įsteigė garsiąją „Žiburėlio" draugiją, kurios įkvėpėja ir *spiritus movens* pirmąjį veiklos dešimtmetį buvo Petkevičaitė. Ši draugija buvo įkurta nusižiūrėjus į kitų tautų draugijas, kurios palaikė ir skatino tautinio išsivadavimo judėjimą, rūpinosi liaudies švietimo kėlimu, inteligentijos ugdymu. „Žiburėlis" skyrė stipendijas, pašalpas moksleiviams ir studentams, nuo carizmo represijų nukentėjusiems veikėjams, rėmė rašytojus (Žemaitę, A. Kriščiukaitį-Aišbę, V. Kudirką, J. Biliūną). Net kai faktiškai draugijai jau nevadovavo, Petkevičaitė nenutraukė su ja ryšių – domėjosi jos veikla, kiek galėdama šelpė.

Petkevičių namai Joniškėlyje pamažu darėsi lietuviškosios veiklos centras. Čia įvairiomis dingstimis susiburdavo lietuvių inteligentai bei studentai. 1898 m. vasarą Petkevičaitės iniciatyva ir lėšomis buvo suorganizuota ekskursija po Lietuvą, jos metu norėta susitikti ir susipažinti su žymiais žmonėmis. Petkevičaitė, seserys Juškytės, P. Višinskis ir P. Avižonis aplankė Žemaitę, archeologą bei istoriką T. Daugirdą, V. Kudirką, P. Kriaučiūną, R. Šliūpą, J. Staugaitį, K. Jaunių, A. Dambrauską-A. Jakštą. Ypač gilų įspūdį Petkevičaitei paliko pažintis su V. Kudirka, kuris tuo metu jau sunkiai sirgo, bet liko nepalaužtas, atkaklus darbininkas, tautos žadintojas.

P. Višinskio pastangomis Petkevičaitė ypač suartėjo su Žemaite. Šių moterų talentus Višinskis sugalvojo sujungti ir paskatino jas drauge parašyti komediją. Literatūrinis bendradarbiavimas peraugo ir į asmeninį – vėliau Žemaitė kurį laiką gyveno Petkevičių dvarelyje ir ėjo ten ekonomės pareigas.

Prisilietimas prie dramaturgijos paskatino Petkevičaitę daugiau domėtis teatru. 1899 m. ji surengė ir surežisavo pirmą viešą lietuvišką vaidinimą Palangoje (Keturakio *Amerika pirtyje*).

1901 m. Petkevičaitė iš Joniškėlio grįžo į Puziniškį, čia persikėlė ir inteligentų susibūrimai, iš Petkevičių namų buvo platinama lietuviška spauda. Be literatūrinės,

publicistinės veiklos, Petkevičaitė tuo metu nemažai laiko skyrė tautosakos rinkimui, spausdino ją rusų žurnale *Živaja starina*, o 1911 m. Peterburge išleido knygą lietuvių ir rusų kalbomis *Medžiaga lietuvių liaudies medicinai*.

1890–1905 m. laikotarpis – svarbiausias Petkevičaitės visuomeninės ir literatūrinės veiklos etapas. Tuo metu ji užėmė reikšmingą vietą tautiniame judėjime, buvo ir jautėsi reikalinga, darbavosi daugelyje visuomenės gyvenimo sričių: puoselėjo liaudies švietimą, reiškėsi publicistikoje, beletristikoje, rūpinosi inteligentijos ugdymu, liaudies teatru.

1905–1907 m. tautinio judėjimo pakilimas Petkevičaitę dar labiau suaktyvino. Ji dalyvavo 1905 m. Didžiajame Vilniaus seime, 1907 m. steigiamajame Lietuvių moterų sąjungos suvažiavime, ilgą laiką buvo jos garbės pirmininkė. Moterų judėjimas buvo viena iš Petkevičaitės veiklos sričių. Rašytoja dalyvavo daugelyje Lietuvos, Rusijos, tarptautinių moterų forumų, 1911–1912 m. redagavo pirmąjį lietuvišką pasaulietinio turinio laikraštį moterims *Žibutė*. Ji skatino visuomeninį moterų aktyvumą, demokratines moterų judėjimo tendencijas, bendravo su kitų kraštų moterų judėjimo veikėjomis.

Spaudos draudimo panaikinimas, inteligentijos gausėjimas perkėlė tautinio judėjimo centrus iš provincijos į miestus, ypač į Vilnių. Jau ir anksčiau svajojusi atsidėti žurnalistinei veiklai, neatsisakydama dalyvauti naujuose periodiniuose leidiniuose, Bitė su džiaugsmu priėmė *Vilniaus žinių* kvietimą tapti redaktore ir 1908 m. persikraustė į Vilnių. Nors dėl nesutarimų su leidėjais ir sunkios finansinės *Vilniaus žinių* padėties rašytojai neteko jų ilgai redaguoti, tačiau žurnalistės, literatūros ir meno kritikės, visuomenės veikėjos darbas vertė būti visuomeninio ir literatūrinio gyvenimo centre – Vilniuje. Ilgesniam laikui grįžti į Puziniškį neprivertė net tėvo mirtis 1909 m.

Žurnalistinę Petkevičaitės veiklą nutraukė Pirmasis pasaulinis karas. Vokiečiams okupuojant Lietuvą, rašytoja nusprendė likti savo krašte – grįžo į Puziniškį. Rūpinimasis gimtinės žmonėmis, šventadieninių kursų suaugusiems steigimas ir darbas juose, dienoraščio rašymas padėjo Petkevičaitei ištverti karo negandas ir priverstinį pasitraukimą iš visuomeninės veiklos sūkurio.

Atkūrus Nepriklausomą Lietuvos valstybę, rašytojai užgimė naujos viltys. Ji dalyvavo Steigiamojo Seimo rinkimuose 1920 m., buvo išrinkta į jį socialistų liaudininkų demokratų sąraše. Kaip vyriausia Steigiamojo Seimo narė, Petkevičaitė pirmininkavo pirmajam jo posėdžiui. Bet partijų rietenos greit atšaldė rašytoją nuo politikos, ir Seimo darbe ji plačiau nepasireiškė – išvyko mokytojauti į Panevėžio valstybinę gimnaziją. Nedalyvavo ji ir 1922 m. Seime, nors taip pat buvo išrinkta. Mokytojos darbas, jaunosios kartos auklėjimas rašytojai tapo ne tik pragyvenimo šaltiniu, bet ir gyvenimo būdu. Be to, Petkevičaitė dirbo įvairiose visuomeninėse ir šalpos organizacijose, dalyvavo savivaldybių ir moterų judėjimo veikloje.

1924 m. dar labiau pablogėjus jau ir taip silpnai sveikatai, Bitė pasitraukė iš mokytojos pareigų ir atsidėjo vien literatūriniam darbui: rašė prisiminimus, tvarkė dienoraščius, norėjo sukurti ką nors, kas jai pačiai atrodytų reikšminga, susirašinėjo su kitais senosios kartos kultūrininkais. Gyveno intensyvų dvasinį gyvenimą.

1936 m. Lietuva iškilmingai paminėjo rašytojos 75 metų sukaktį. Visuomenės rūpestis ir pagarba skatino dar šį tą parašyti, bet, paskutiniaisiais gyvenimo metais prikaustyta prie ligos patalo, beveik netekusi regėjimo, ji nedaug ką galėjo padaryti.

Gabrielė Petkevičaitė-Bitė mirė Panevėžyje 1943 m. birželio 14 dieną.

KŪRYBA. Bitė beveik visą gyvenimą grožinei kūrybai skyrė tik nuo visuomeninės veiklos ir publicistikos atliekamą laiką. Net ir vertino savo kūrinius gana atsargiai, tarėsi kaip reikiant nemokanti šnekamosios kalbos.

Pirmieji prozos vaizdeliai, gimę kaip reakcija į aštrius tikrovės impulsus, dar kupini publicistinio patoso. Tiek smulkioji proza, tiek stambesni kūriniai glaudžiai susiję su rašytojos biografija, su jos asmeniu, jos išgyvenimais. Į *Kultūros* žurnalo anketos klausimą rašytojams, kokią medžiagą jie ima savo kūrybai, Petkevičaitė atsakė: „Rašydama kūrinėlį, naudojuos autobiografine medžiaga <...> ir pastebėjimais."[1]

[1] *Kultūra* 1934, 11.

Nepaisant pripuolamo rašymo, Bitės kūrybinį palikimą sudaro nemažas pluoštas įvairių raštų: smulkioji proza, prisiminimai, dienoraščiai, dramaturgija (rašyta vienos ir drauge su Žemaite) ir net gyvenimo pabaigoje parašytas ir išleistas romanas *Ad astra*.

PROZA. Pripažinimą rašytojai pelnė jos smulkioji proza. Nors rašyta daugiausia ankstyvuoju kūrybos laikotarpiu, vėliau apleista, ji yra ryškiausia Bitės kūrybinio palikimo dalis. Savo apsakymus ir vaizdelius (iš viso jų parašė apie 30) Bitė dažniausiai spausdino periodikoje, o 1905 m. kai kuriuos jų išleido rinkiniu *Krislai*.

Savo apsakymus Bitė vadino „krislais", „fotografijomis", „vaizdeliais", norėdama ne tik pabrėžti vaizduojamų įvykių ir veikėjų autentiškumą, bet ir nurodyti savitą apsakymų kompoziciją. Kūrinio pagrindu rašytoja dažniausiai ima atskirą įvykį, ją sujaudinusį tikrovės fragmentą ir vaizduoja jį statiškai, lyg fotografuodama, fiksuodama detalę, veikėjų būsenas, sau pačiai kylančias emocijas, požiūrį į aprašomus dalykus.

Bitės smulkiąją prozą pagal tematiką galima suskirstyti į dvi grupes: vienoje vaizduojama socialinė skriauda, kitoje – tautinis judėjimas.

Jau viename pirmųjų savo kūrinių, apysakoje *Vilkienė* (1894), rašytoja iškelia socialinės skriaudos motyvus. Žvejui Vilkui žuvus audros metu, šeima netenka pastovesnio pragyvenimo šaltinio ir ima skursti. Skurdas, fiziškai baisesnis nei šaltis ir alkis, pagrindinei apysakos veikėjai Vilkienei tampa dvasine kolizija. Melsdamasi bažnyčioje, ji pajunta kylantį norą pavogti išsipusčiusios ponios pinigų kapšelį ir, išsigandusi tokių savo minčių, išbėga. Nuvedusi per šaltį ir pūgą sūnų Jurgiuką elgetauti, Vilkienė pasibaisi elgetavimo vaizdu, ponais, diskutuojančiais apie išmaldos reikalingumą, ir pati sau pasižada daugiau niekada taip nesižeminti. Savo ir gerų kaimynų jėgomis išsikapsčiusi iš begalinio skurdo, gyvenimo pabaigoje Vilkienė tampa garbinga moterimi, mylima ir gerbiama vaikų ir pažįstamų. Vilkienės priešybė yra Grauslienė, kuri mažus savo vaikus varė elgetauti, o senatvėje pati yra jų vejama iš namų.

Tiek šioje apysakoje, tiek apsakymuose rašytoja tenkinasi socialinės nelygybės vaizdais, skurdo problemos iškėlimu. Kai tokie veikėjai, kaip Vilkienė, ima analizuoti skurdo priežastis (epizodas bažnyčioje), kaltinti Dievą ar žmones, jiems dažniausiai tenka bėgti nuo problemos ir susitaikyti su realybe.

Į tokią pat nepramušamą klausimų sieną atsitrenkia ir bajorijos atstovai, bandantys analizuoti socialinę skriaudą, žmonių nelygybę. Dvarininkaitę Marcelę Kirlaitę („Dievui atkišus") slegia savim patenkintos, idiliškos brolio Tado šeimos atmosfera. Marcelė bando padėti kiaulių šėrėjos Magdės nesantuokiniam kūdikiui, bet pati nelabai tiki savo

poelgių veiksmingumu. Net tada, kai ponia džiaugiasi, galėdama sušelpti padegėlius kaimiečius („Idilė"), autorė ironizuoja jos labdaringumą, pačiai dvarininkei nieko nekainuojantį: pinigai, kuriuos paaukojo vargšams, buvo ką tik išlošti kortomis.

Rašytojai svarbiausia yra atskleisti ne socialines problemas ar jų sprendimo būdus, bet humanizmo apraiškas žmonių santykiuose, siekimą dvasiškai tobulėti: mažų gerų darbų darymą, artimo meilę. Per dvasines kančias tobulėja Vilkienė, nors ir nepasitiki pirmaisiais savo labdaringais darbais; tobulėja Marcelė; tobulėja, pajutusi užuojautą, net ir dvaro ponia, iš kurios ateityje galima laukti ir kilnesnių darbų. Dvasinio tobulėjimo kelias vaizduojamas ir kituose Bitės apsakymuose. Pavyzdžiui, apsakyme „Nutrūko styga" pasakojama apie jauną merginą, kuri, dar vaikas būdama, atsisakė gražios lėlės, kad galėtų sušelpti alkstančius. Vėliau kelionei į kalnus skirtus pinigus ji atiduoda žydaitei, kad ši galėtų nusipirkti vadovėlį. Palieka mylimąjį, nes jis skriaudžia savo brolį.

Tačiau skurdas Petkevičaitės kūriniuose dažniausiai skatina ne žmonių dvasinį tobulėjimą, o nužmogėjimą, kurio išvengti gali tik tokios stiprios asmenybės, kaip Vilkienė. Kiaulių Magdės („Dievui atkišus") pamotė, nematydama nieko šviesesnio podukros kūdikio gyvenime, palieka jį per šaltį lauke, kad tik greičiau „pasiimtų" Dievas. Ir pati Magdė nepajėgia priešintis skurdui, o bet koks prašviesėjimas, susijęs su prisiminimais (motinos pasiilgimas) ar tarpais švelnėjančia tikrove (kelionė į atlaidus), yra labai apviliantis, netgi skaudžiai baudžiantis – nesantuokiniu kūdikiu, dar didesniu skurdu ir sunkesniais darbais, žmonių panieka.

Bitės kūriniuose dehumanizuojantis skurdas ypač skaudžiai paliečia negalinčius gintis savo jėgomis vaikus ir gyvūnus. Rašytoja, kaip ir kiti mūsų realistinio apsakymo pradininkai, neretai savo apsakymuose vaizduoja vaikus. Be jau minėtos Jurgiuko (*Vilkienė*) elgetavimo scenos, be kiek natūralistiškos Kiaulių Magdės nesantuokinio kūdikio istorijos, skurdo sužalotai vaiko psichologijai rašytoja skiria apsakymą „Homo sapiens". „Laukinis gyvulėlis", kurio laikysena išduoda užguitą, muštą būtybę, greit pripranta prie jį priglaudusios moters. Bet dialogas su vaiku, užimantis beveik visą apsakymo tekstą, apnuogina skurdo sužalotą vaiko psichologiją. Ne švelnumas jam svarbiausia vertybė – visa ko matas, vienintelis ryšys su žmonėmis yra duona. Vaikas prašo neatiduoti jo vyresniajai seseriai, nes ta neturinti duonos; tik tarp smulkesnių argumentų yra tai, kad jį mušė. Net ir dabartinė globėja vertinama tuo pačiu matu: „kad duonos neturėtumei, nemylėčiau".[1]

[1] Petkevičaitė-Bitė 1966, 1:196.

Panašia tema sukurtas ir apsakymas „Beždžionaitė". Jame pasakojama apie gatvėje uždarbiaujančius žmones: gėlių pardavėją, gatvės muzikantą, nešvankius kupletus dainuojantį dainininką – bevardes būtybes, kuriose maža belikę žmogiškumo. Kiek ilgėliau rašytojo žvilgsnis apsistoja ties čigonu su beždžionaite. Pririštas kankinamas gyvulėlis uždirba savo šeimininkui duoną, neturėdamas ne tik laisvės, bet ir teisės į paties uždirbtą skanesnį kąsnelį.

Apsakymai, kuriuose vaizduojama socialinė skriauda bei skurdas, atskleidžia Bitės humanizmą, norą priešintis nužmogėjimui.

Apsakymuose „Vaišnorienė", „Piešinys", „Tėvas ir sūnus", „Iš gyvenimo verpetų", „Spauda leista" ir kt. rašytoja gvildena tautinio judėjimo, tautinio sąmoningumo problemas. Ši apsakymų grupė artimesnė Bitės publicistikai, ypač *Varpe* spausdintiems „Pasikalbėjimams", tęsusiems V. Kudirkos „Tėvynės varpų" tradiciją. Kaip ir daugelyje publicistikos straipsnių, tuose apsakymuose rašytoja svarsto, kokią reikšmę žmogaus

asmenybei turi jo tautinė savimonė. Tautinį sąmoningumą, aukojimąsi tautos reikalams ji laiko svarbiausiu žmogaus, kaip visuomenės nario, pasireiškimu. Priešingai, žmogus, kuris netapatina savęs su savo tauta (kartais netgi su jokia tauta), kuriam rūpi tik jo paties interesai, atrodo nepilnavertis. Dėl to apsakyme „Kodėl tavęs čia nėra?", savotiškoje to paties pavadinimo Šatrijos Raganos apsakymo antitezėje, vietoj skausmo dėl prarastos meilės ir asmeninių jausmų neišsipildymo Bitė iškelia Tėvynės meilės ir visuomenės gerovės idėją. Vaišnorienę („Vaišnorienė"), kuri neturi tautinio jausmo, kuri vienodai gerai jaučiasi tarp lenkų, vokiečių ar lietuvių, bet nė su viena tauta savęs netapatina, autorė laiko nepilnaverte, nelaiminga ir užuojautos verta moterimi.

Petkevičaitę žavi gausėjantis tautiškai susipratęs jaunimas, studentai. Tačiau jų pasiryžimas dirbti savo tautos gerovei, jų gražūs veidai ir degančios akys nepajėgia išblaškyti abejonių dėl ateities: ar ilgam užteks ryžto ir kilnių norų („Vagone", „Motina ir sūnus", „Balius")? Ir tie norai dažnai neilgai tveria. Apsakymo „Piešinys" pagrindinės veikėjos Žiburienės sūnūs irgi pilni taurių troškimų, siekia mokslo, bet juos baigę, rūpinasi tik motina, o gimtojo krašto reikalus užmiršta. Todėl rašytoja neretai (pvz., „Vagone") pateisina gana skeptišką vyresniųjų požiūrį į jaunuomenę: „O paskum jie visi tampa vergais... ir dar... ir dar... kokių moterų!"[1]

[1] Petkevičaitė-Bitė 1966, 1:165.

Petkevičaitė poetizuoja natūralų, kartais nesąmoningą valstietiškąjį patriotizmą – prisirišimą prie gimtosios žemės, papročių, aplinkos. Tokia jos bevardė moteris apsakyme „Žemaitė", tokia – Žiburienė („Piešinys"). Bevardė moteris per ligas, artimųjų pasipriešinimą, neturtą iš svetimos šalies veržiasi į gimtinę, kur, nepaisant sunkių gyvenimo sąlygų, jaučiasi savo vietoje. Tuo tarpu Žiburienė augina sūnus ir negali suprasti, kaip vaikai užaugo be jos puoselėtos meilės savo kraštui. Vileika („Tėvas ir sūnus") jau žymiai sąmoningesnis, užgrūdintas kovų su uošviu, lenkuojančiu šlėkta, dėl teisės pačiam pažangiai ūkininkauti. Jo patriotiškumą gimdo pasipriešinimas, suvokimas, jog jis yra savo žemės šeimininkas. Tai duoda vaisių: sūnus tą patriotiškumą pareiškia viešai – gimnazijoje atsisako melstis už carą.

Tikrovė, carinė priespauda griauna tokių žmonių gyvenimą. Ŷra valstietės šeima („Žemaitė"), Vileika praranda viltį išmokslinti sūnų, knygnešys Augustinas („Iš gyvenimo verpetų") suluošinamas fiziškai. Bet visi tie personažai lieka nepalaužti, sugeba džiaugtis gyvenimu, jų Tėvynės meilė nušviečia kelią kitiems, jais žavisi rašytoja.

Kitokie yra apsakymo „Spauda leista" veikėjai – du kovotojai prieš spaudos draudimą. Jie – tos kovos aukos. Vienas pamišęs, kitas nepagydomai sergąs. Abu jau neberanda savyje jėgų suvokti, patikėti ir pasidžiaugti, kad kova baigta – spaudos draudimas panaikintas. Tą žmonių tragizmą dar labiau pabrėžia šviesūs gamtos vaizdai, merginos paveikslas. Juo vertesni tie kovotojai pergalės – juo nežmoniškesnis režimas, žiauriai mindantis prigimtines tautos teises ir asmens laisves.

Bitė – viena pirmųjų lietuvių realistinio apsakymo kūrėjų. Didelį dėmesį rašytoja skiria detalei, portretinei žmogaus charakteristikai (ypač akims). Kai kurie literatūros kritikai (A. Vaičiulaitis) teigia rašytojos kūryboje esant nemažai natūralizmo ar sentimentalizmo bruožų.[2]

[2] *Naujoji Romuva*, 1935, 50.

Pagrindinė Bitės kūrybos tema yra dvasinis žmogaus tobulėjimas per kančią, aukojimąsi kitam asmeniui, visuomenei, tautai. Nors rašytoja neišvengia publicistiškumo, iliustratyvumo, kiek padrikokos kompozicijos ir eklektiško stiliaus, iš amžininkų kūrybos jos kūriniai išsiskiria aštresne problematika, įtaigiais dialogais, tiksliomis psichologinėmis detalėmis. Bitė turėjo meninio mąstymo dovaną, todėl gaila, kad nerasdama

tinkamiausios išraiškos, o gal iš meilės publicistikai apie 1905 m. ji metė apsakymo žanrą.

DRAMATURGIJA. Vienintelė Bitės drama *Kova* artima rašytojos smulkiajai prozai. Pjesės konflikto centre – savanaudžio, nenorinčio padėti iš bado mirštantiems valstiečiams dvarininko Kymanto konfrontacija su demokratiškai nusiteikusiais šviesuomenės atstovais – ūkvedžiu Budrikiu ir guvernante Marija. Žmogiškumas pjesėje pralaimi, bet jį teigiantys veikėjai bręsta, grūdinasi, tobulėja. Žlugus humaniškiems Budrikio troškimams, jo artumas tautiniam judėjimui, pastangos kelti savo krašto ekonominę ir kultūrinę gerovę brandina jį kaip asmenybę, drįstančią mesti iššūkį stipresnei, bet neteisiai aplinkai. Vis dėlto *Kova* yra daugiau publicistinė proza nei drama. Charakteriai, situacijos stokoja dramatizmo, sceniškumo, yra pernelyg schematiški, veiksmas statiškas, iškeliama per daug problemų, kad jas visas būtų galima išspręsti trumpame kūrinyje.

DVI MOTERYS. Kalbant apie Bitės dramaturgiją, negalima aplenkti Dviejų Moterų kūrybos. Šiuo slapyvardžiu Bitė ir Žemaitė pasirašinėjo kartu parašytus draminius kūrinius. Jų kūrybinį bendradarbiavimą, organizuotą P. Višinskio, nulėmė poreikis turtinti atsiliekančią nuo augančių scenos poreikių originaliąją dramaturgiją. Dvi Moterys drauge parašė komedijas *Kaip kas išmano, taip save gano* (1899), *Išmoko, kaip akys iššoko* (1899, nespausdinta), *Velnias spąstuose* (1899), dramas *Litvomanai* (1903), *Parduotoji laimė* (1900). Pirmaujantis vaidmuo Dviejų Moterų kūryboje teko Bitei.[1] Dramos buvo kuriamos remiantis jos siūlomais prototipais ir jos sugalvota fabula. Didesnį Žemaitės indėlį galima justi šių dramų kalboje.

[1] Plačiau žr.: Jasaitis 1972.

Bitės meninei individualybei ypač artimi kūriniai *Kaip kas išmano, taip save gano* ir *Litvomanai*. Jų centre – dvaro žmonės, kurių didžiosios dalies dvasinis pasaulis, visada rūpėjęs Bitei, yra skurdus, kurių bendravimas pagrįstas egoistiniais išskaičiavimais, apgaule, dviveidiškumu (*Kaip kas išmano, taip save gano* veikėjai Nepėša, Pilvickienė, Visgirdienė, *Litvomanų* – Skirgailienė, Bronislavas Przevluckis). Kaip atsvara jiems, vaizduojami žmonės, savo gyvenimą siejantys su visuomeniniais, tautiniais idealais (gydytojas Kukutis, klierikas Augustinas, dvaro užvaizdas Stungurys, Vanda Pilvickytė, Leonas Skirgaila). Daugiausia tai įvairios socialinės kilmės jaunuoliai, tarp kurių tuo metu buvo pilna idealistų pasišventėlių. Personažų takoskyra šiuose kūriniuose – ne socialinė kilmė, o tautiškumas. Prolenkiškos orientacijos veikėjai paprastai yra neigiami – per daug sumaterialėję, lojalūs cariniam režimui, nutolę nuo liaudies poreikių, o „litvomanai" – pasiaukojantys švietėjai, altruistai, tautinio sąmoningumo žadintojai. Rašytojos propaguoja tautinio išsivadavimo idėjas, palaiko demokratines visuomenės raidos tendencijas. Tai ypač artima Bitės publicistikai ir smulkiajai prozai.

Velnias spąstuose ir *Parduotoji laimė* daugiau skirti valstiečių buities ir moralės problemoms. Šiose dramose kritikuojamos kaimo žmonių ydos, turtinių interesų skverbimasis į šeimos santykius. Tiek problematika, tiek siužetu jos artimesnės Žemaitės kūrybai, antroji – „Laimės nutekėjimo" apsakymams.

Dviejų Moterų kūryba priklauso ankstyvajai mūsų dramaturgijai. Lietuviškųjų vakarų, kuriems buvo skirta ši kūryba, specifika vertė taikytis prie kaimo žiūrovo skonio – vaidinti komedijas, kurios liaudžiai buvo suprantamesnės, negu sudėtingos dramos ar tragedijos. Pagaliau rimtesnei dramaturgijai nebuvo subrendę ir vaidintojai. Paprastos, gyvos buitinės Dviejų Moterų komedijos, nors dar toli gražu netobulos, buvo

dažnai vaidinamos scenos mėgėjų. Ypač tai pasakytina apie *Velnią spąstuose*. Tuo tarpu dramos, nors ne menkesnės meninės vertės, buvo ne tokios populiarios.

MEMUARAI. Lietuvių memuaristikoje unikalumu išsiskiria Bitės *Karo meto dienoraštis*, imtas rašyti tik prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui 1914 m. ir rašytas be pertraukos iki 1919 m. vidurio. Bitei, atskirtai nuo įprastos intelektualinės aplinkos, dienoraščio rašymas karo metais tapo pagrindiniu literatūriniu darbu, kurį ji dirbo nepaisydama įvairių karinės administracijos draudimų ir pavojaus nukentėti. Dienoraštį tvarkyti, perrašinėti ir redaguoti rašytoja ėmėsi tik pasitraukusi nuo intensyvios veiklos. Pirmąją dienoraščio dalį išleido 1927 m., antrąją – 1931 m., o trečioji buvo išspausdinta jau po autorės mirties, 1966 m. raštų rinkinyje. Karo meto dienoraštyje vaizduojamas gilaus provincijos užkampio gyvenimas karo sąlygomis. Remdamasi visokia spauda, iš įvairių vietų pasiekusiomis žiniomis, rašytoja pateikia savo pačios apibendrinimus ir išvadas. Dienoraščio centre yra pati autorės asmenybė, kuri žavi idealizmu, humaniškumu, sunkiomis sąlygomis išsaugotu orumu, sugebėjimu gyventi paprastų žmonių siekiais ir rūpesčiais. Kare Bitei baisiausia ne fizinis smurtas, bet žmogaus sielos žalojimas, dvasinis irimas, pasidavimas, susitaikymas.

Dienoraštyje ne tik užfiksuoti betarpiški įspūdžiai, bet ir bandoma daryti platesnius istorinius ar psichologinius apibendrinimus. Rašytoja gilinasi į karo priežastis, tyrinėja pragaištingą karo poveikį žmonių moralei, psichikai. Čia laisvai siejami autentiški įvykiai bei faktai, periodikos nuotrupos su liaudies išmintimi, literatūrine kitų rašytojų medžiaga ir visa tai supinama su pačios autorės apmąstymais, komentarais, apibendrinimais.

Karo meto dienoraštis turi ir nemažai beletristikos bruožų. Grožinės kūrybos priemones Bitė daugiausia pasitelkia vaizduodama karo metais sutiktus žmones. Ji ne tik atpasakoja tų žmonių poelgius, veiksmus, pokalbius, bet stengiasi perteikti portreto, kalbos, aplinkos detales, plačiai vartoja dialogą. Visa tai kartu su autorės pastabomis atskleidžia ryškius sutiktų žmonių charakterius, veikia skaitytojo vaizduotę, emocijas. Svarbų vaidmenį beletristiniame *Karo meto dienoraščio* audinyje atlieka peizažas. Dažniausiai jis šviesus, džiaugsmingas, kontrastuojantis su pilka, žiauria karo tikrove. Amžinasis gamtos grožis ir pačiai autorei padeda išlaikyti sielos ramybę, dvasinę pusiausvyrą.

Be *Karo meto dienoraščio*, Bitė paliko ir nemažai kitų memuarinio pobūdžio kūrinių. Jau *Vilniaus žinių* laikotarpiu, paskatinta J. Tumo-Vaižganto, F. Bortkevičienės, J. Lindės-Dobilo, bandžiusi rašyti prisiminimus, trečiojo dešimtmečio viduryje, pasitraukusi iš aktyvesnės veiklos, rašytoja vėl ima fiksuoti tai, ką buvo patyrusi, bendraudama su daugeliu mūsų tautinio išsivadavimo judėjimo dalyvių. Vienas didesnių tokio pobūdžio kūrinių – *Iš mūsų kovų ir vargų* (1927), kuriame pasakojama apie pirmąjį viešą lietuvišką vaidinimą Palangoje. Bitė, viena pagrindinių šio vaidinimo organizatorių, prisiminimus parašė patraukliai, gyva, gražia kalba. *Iš mūsų kovų ir vargų* – ne tik mūsų teatro ir kultūros istorijos dokumentas, bet ir vienas ryškiausių lietuvių memuaristikos pavyzdžių. Prisiminimų apie L. Ivinskį, Žemaitę, V. Kudirką, savo pačios veiklą tautinio išsivadavimo judėjime Bitė išspausdino to meto periodikoje. Nemažai baigtų ir nebaigtų memuarinių kūrinių liko nepaskelbtų.

Paskutinis stambus Bitės kūrinys – dviejų dalių romanas *Ad astra* (1933). Parašytas jau tuo metu, kai autorė buvo atsidėjusi prisiminimų fiksavimui, romanas irgi skirtas XIX a. pabaigos Lietuvos tikrovei.

Pagrindinę romano mintį nusako moto – lenkų rašytojos M. Konopnickos žodžiai: „Tikiu būtiną, sąmoningą žmonių veržimąsi į galingąsias teisių ir lygybės idėjas." Taigi romanas yra apie žmogaus ir tautos laisvės, savarankiškumo, dvasinio tobulėjimo siekimą. Jame vaizduojamas platus XIX a. pabaigos Lietuvos gyvenimo spektras. Nors daugiausia dėmesio skiriama dvaro buičiai ir aplinkai, nemažai vietos tenka ir valstiečiams, darbininkijai, įvairios kilmės inteligentijai. Rašytojai svarbu ne tiek vaizduojamų žmonių socialinė kilmė ir santykis su ja, kiek požiūris į asmens ir ypač tautos teises, santykis su tautiniu lietuvių judėjimu.

Pagrindinė romano veikėja yra Elzė Kęsgailytė. Jos paveikslui autorė suteikė nemažai autobiografinių bruožų. Aštuoniolikmetė Elzė, kaip ir rašytoja, baigusi Liepojos gimnaziją, svajoja apie aukštąjį mokslą, visuomenei naudingą darbą, yra kupina kilnių norų ir ieško savo vietos gyvenime. Per gana trumpą laiką (veiksmas pirmame tome vyksta dvi tris savaites, o antrame – porą mėnesių) ji susitinka su daugybe įvairioms idėjinėms kryptims atstovaujančių žmonių. Tiesą pasakius, rašytojai labiau rūpi ne XIX a. pabaigos buitis, o to laikotarpio idėjos, jų vaidmuo visuomenės ir asmenybės gyvenime.

Pati Elzė, po mokyklos užsikrėtusi švietėjiškomis idėjomis, blaškosi gyvenime, nerasdama kur pritaikyti savo jėgas ir žinias. Merginai tenka pačiai ieškoti pagrindų, kuriais vadovaudamasi galėtų veikti, rasti savo vietą visuomenėje. Nepatenkinta reakcingomis kai kurių dvarininkų (Lupučio-dudučio ir kt.) pažiūromis, Elzė gana anksti susiduria su varginga valstiečių padėtimi ir mato čia plačią dirvą veiklai, juo labiau, kad labdarybe užsiima nemaža bajorijos dalis. Įsitikinusi, kad į didelius darbus visuomenės labui einama „mažų gerų darbų" keliu, Elzė vis dėlto nesitenkina filantropija, į kurią su pašaipa žiūri kai kurie jos sutikti žmonės (kaimo daktaras, studentas Zenonas).

Iš pradžių Elzei imponuoja liberaliosios dvarininkijos atstovas Donatas Gedvila. Jis su užuojauta kalba apie valstiečių padėtį, stato jiems namus, padeda įsigyti žemės ūkio mašinų. Vis dėlto Donatas nereiškia jokių simpatijų tautiniam judėjimui. Įsitikinęs Rusijos galybe, jis bet kokį pasipriešinimą šiam milžinui laiko neprotingu, vaikėzišku „nesubrendusių studentėlių" darbu. Tokios pažiūros netenkina Elzės, kuri pamažu darosi sąmoninga tautinio judėjimo šalininke. Romano pabaigoje ji atsisako Donato siūlomų vedybų.

Studentas Zenonas atstovauja XIX a. pabaigoje plintančioms kairiosioms, socializmo, idėjoms, bet ir jos Elzei nelabai tesuvokiamos ir ne visai priimtinos – pagrindinę romano veikėją rašytoja pamažu stumia tautinio judėjimo link. Šiai idėjai romane atstovauja studentas Bataitis – varpininkas, sąmoningas tautinio judėjimo dalyvis. Jis įtraukia Elzę į lietuviškos spaudos platinimo darbą, aiškina jai tautinio judėjimo idealus. Romano pabaigoje matome merginą renkantis ne ramų ir sotų gyvenimą su Donatu, bet kovotojos už tautos laisvę kelią.

Rūpi Bitei ir feminizmo temos. Elzei, nors ir gerbiamai dėl neblogo išsilavinimo, įvairiose gyvenimo srityse tenka lenktyniauti su vyrais, įrodinėti savo pranašumą netgi tokiame vyriškame užsiėmime, kaip šaudymas. Gausybė idėjų ir dvasinių išbandymų yra šiek tiek per sunkūs aštuoniolikmetės merginos pečiams, todėl neretai pagrindinės veikėjos lūpomis prabyla patyrusi moteris – pati autorė, išnyksta atstumas tarp rašytojos ir Elzės. Netgi gana plačiai aprašomi merginos jausmai,

pabudusi meilė Donatui, sapnų, svajonių pasaulio vaizdavimas nesuteikia pagrindinei romano veikėjai realesnių bruožų – ji perdėm idealizuota, matyti autorės noras pavaizduoti ir paaiškinti savo pačios gyvenimo kelią.

Ne tik Elzė, bet ir kiti romano veikėjai, amžininkų liudijimais, turėjo savo prototipus. To neneigė ir pati Bitė.[1] Vis dėlto romanas nėra grynai autobiografinis kūrinys.

[1] *Kultūra* 1934, 11.

Romaną *Ad astra* to meto skaitytojai sutiko gana abejingai – visuomenė tuo metu gyveno jau kitais interesais. Vis dėlto laikas išryškino šio kūrinio privalumus: platų visuomenės sluoksnių ir jų idėjų spektrą, sumaniai plėtojamą intrigą, spalvingas buities scenas, gamtos vaizdus, giliai ir įtaigiai pavaizduotą tautinio išsivadavimo judėjimą, humanistinį nepasitenkinimą tautine ir socialine priespauda. Tai yra teigiamosios Bitės prozos ypatybės.

KRITIKA. Geras literatūrinis išprusimas leido Bitei tarti savitą žodį ir literatūros kritikoje. Savo straipsniuose ji propagavo realistinę literatūrą, piešiančią gyvenimą vaizdais, atsisakančią didaktikos. Suvokdama europines literatūros ir literatūros kritikos tendencijas, rašytoja gana kritiškai vertino ir savo kūrybą, laikė ją pereinamuoju etapu į tikrąją literatūrą.

Stambiausias literatūrologinis Bitės veikalas – *Pasaulinės literatūros istorijos vadovėlis* (d. 1 – 1922, d. 2 – 1924) – kompiliacinio pobūdžio darbas apie senąją pasaulinę literatūrą. Juo rašytoja pasirodė kaip gerai pažįstanti senųjų rytų ir graikų literatūrą, religijų įvairovę ir įtaką senosioms ir krikščioniškųjų šalių literatūroms. Deja, katalikiškoji visuomenė šį vadovėlį sutiko gana atšiauriai, ir jis plačiau nebuvo vartojamas.

Bitė – rašytojos visuomenininkės pavyzdys. Geriausi jos kūriniai pasižymi literatūros visuomeniškumo suvokimu, giliu humanizmu, pagarba žmogaus asmenybei ir jo prigimtinėms teisėms. Drauge su L. Didžiuliene-Žmona, Šatrijos Ragana, Lazdynų Pelėda, Žemaite Petkevičaitė-Bitė yra moteriškosios ir realistinės lietuvių literatūros pradininkė.

Kazimieras Pakalniškis-Dėdė Atanazas (1866–1933)

BIOGRAFIJA. Publicistas ir prozininkas Kazimieras Pakalniškis, beletristinius raštus daugiausia pasirašinėjęs Dėdės Atanazo ir Tetutės Onos slapyvardžiais, gimė 1866 m. vasario 10 (22) dieną Gedgaudžiuose (dab. Kretingos raj.) pasiturinčioje šeimoje. Būsimasis rašytojas mokėsi Mosėdžio pradžios mokykloje ir Liepojos gimnazijoje. 1885 m. įstojo į Petrapilio kunigų seminariją, bet po metų perėjo į Kauno dvasinę seminariją.

Jau seminarijoje atkaklus, uždaras, lėtas, bet mokantis prieiti prie žmonių Pakalniškis pradėjo reikštis kaip visuomenininkas ir tautiniam judėjimui atsidavęs žmogus. 1888 m. jis buvo vienas Lietuvos mylėtojų, o kiek vėliau – Šv. Kazimiero draugijos organizatorių. 1889 m. Pakalniškis su entuziazmu sutiko J. Angrabaičio mintį leisti katalikiškos krypties *Žemaičių ir Lietuvos apžvalgą*, kaip atsvarą liberaliajam *Varpui*. Naujam laikraščiui Pakalniškis parašė vedamąjį, buvo faktinis šio laikraščio redaktorius, daug jam rašė ir pats jį platino. Savo publicistika rašytojas buvo bekompromisinis, aštrus, net sarkastiškas kovotojas su bet kokiais katalikybės priešais – tiek su carine administracija, tiek su tais pačiais varpininkais. Nesileido jaunesnių kunigų, tokių kaip J. Tumas-Vaižgantas, įkalbamas švelninti *Apžvalgos* toną.

1896 m. pasirodžius *Tėvynės sargui* ir nusprendus sustabdyti *Apžvalgos* leidimą, kituose periodiniuose leidiniuose (*Žinyčioje, Dirvoje-Žinyne, Rygos garse, Viltyje, Draugijoje* ir kitur) Pakalniškis reiškėsi daugiau kaip beletristas.

Nepriklausomos Lietuvos metais Pakalniškis buvo gerbiamas už nuopelnus tautiniam ir katalikiškajam judėjimui. 1927 m. jis buvo pakeltas Telšių vyskupijos garbės kanauninku, o 1933 m. jam paskirta valstybinė pensija.

Nuo 1916 m. Kazimieras Pakalniškis klebonavo Raudėnuose (dab. Šiaulių raj.), ten ir mirė 1933 m. liepos 1 dieną.

KŪRYBA. Pakalniškis buvo gana produktyvus rašytojas. Jo apsakymai, vaizdeliai, kaip ir daugumos to meto rašytojų kūriniai, daugiausia liko periodikos puslapiuose. Atskirais leidiniais išėjo apysakos *Mirtis* (1905), *Samdininkai* (1908), *Paskutinis butelys* (1910) ir beletrizuotos publicistikos rinkinėlis *Žemdirbių vargai ir priemonės jiems pašalinti* (1922). Be to, Pakalniškis parašė ir daugiau apysakų: *Obrusiteliai* (1898), *Paveikslėliai iš sodos* (1903), *Kandidatas į kunigus* (1908).

Beletristikoje Pakalniškis lieka ištikimas savo publicistikos temoms ir stiliui. Kai kurie jo kūriniai parašyti iš publicistinio įkarščio, noro polemizuoti su kitais autoriais. Taip radosi *Mirtis* – Matulaičio apysakos *Smertis* antitezė, vaizduojanti visą gyvenimą su tikėjimu ir prietarais kovojusio daktaro priešmirtinį atsivertimą. Pakalniškis gana nuosekliai išlaiko *Smerties* struktūrą ir turinį, pakeisdamas tik pasakotojo ir pagrindinio veikėjo profesijas bei pažiūrų keitimo argumentus. Pabaigoje rašytojas atvirai prisipažįsta šį kūrinį esant atsakymu į Matulaičio apysaką.

Labiausiai vykusios Pakalniškio apysakos yra *Paveikslėliai iš sodos*, *Kandidatas į kunigus* ir *Obrusitelai*.

Apysakoje *Paveikslėliai iš sodos* vaizduojamas kaimo gyvenimas: emigracija į Ameriką, dvaro ir kaimo santykiai, girtavimas, ūkininkavimo naujovės, bylinėjimaisi. Užgriebdamas daugybę problemų, rašytojas sunkiai išlaiko vientisą siužetą ir stilių. Kiek padriką pasakojimą pagyvina meistriški dialogai, kai kurios komiškos scenos (moterų derybos dėl žemės, dvarininko pagirios, šunadvokačių išgertuvės). Iš daugybės apysakos veikėjų gyvesni yra dvarininko Voro, ūkininko Antano Muselio, Rožės Blakienės, šunadvokačių Utelio, Glindos ir Musmirio paveikslai.

Apysakoje *Kandidatas į kunigus* pasakojama ūkininkų sūnaus Antuko Pakaušio mokslų istorija. Išleistas į Šiaulius, kad, baigęs gimnaziją, galėtų toliau mokytis kunigu, jaunasis Pakaušis susideda su bloga kompanija. Pakalniškio apysakose dažniausiai tai būna kairiosios, socialistinės pakraipos amoralūs inteligentai ar į juos panašūs. Patekęs į amoralią aplinką, ir Antukas pradeda girtauti, mylimas motinos „kunigėlis" tampa mergišium, šunadvokačiu. Pabėgęs su valsčiaus kasa į Ameriką, jis ir ten pagarsėja kaip prastos reputacijos veikėjas.

Apysakoje, be pagrindinio veikėjo, yra daug kitų, epizodinių. Jie iliustratyvūs, jų charakteriai neišplėtoti. Apysakos pasakojimas dinamiškas, dialogai gyvi, bet neišvengta pasikartojimų, ne visada išlaikoma veiksmo įtampa.

Žinomiausias Pakalniškio kūrinys yra apysaka *Obrusiteliai* tokia paantrašte: „Galerija paveikslėlių iš maskolių gyvenimo Lietuvoje". Rašytojas sukuria grupę rusų valdininkų portretų: žandaro Durakovo, urėdo Sobakevičiaus, ispravniko Podlizunovo, mokytojo Pijanicevo ir kitų. Pakalniškis be gailesčio vaizduoja jų ir jų pagalbininkų lietuvių

moralinį pakrikimą, turto vaikymąsi, jų pastangas kovoti prieš katalikybę ir lietuviškumą. Pakalniškio *Obrusiteliai* yra panašios problematikos, kaip ir V. Kudirkos *Viršininkai*, bet nepakyla iki jų lygmens. Pagrindinis Pakalniškio uždavinys yra – ne satyriškai pavaizduoti valdininkiją, o parodyti, kad „Lietuva, ant širdies skausmo visų „obrusitelių", buvo ir bus *lietuviška* ir *katalikiška*". *Obrusiteliuose*, kaip ir visoje Pakalniškio kūryboje, nėra ryškesnių veikėjų; net vietos kunigas – atsvara „obrusitelių" pulkui pavaizduotas palyginti blankiai. Rašytojas neįvertino kylančios jaunosios lietuvių inteligentijos vaidmens tautiniame judėjime, kurį jis sieja daugiau su kova už tikėjimo laisvę, o ne su liaudies švietimu bei sąmoninimu ir jos ekonominės padėties gerinimu.

Pakalniškis savo beletristika tęsė M. Valančiaus didaktinio pasakojimo tradicijas. Nors buvo aiškiai užsiangažavęs kaip katalikybės gynėjas, bet neretai išvengė tiesioginio pamokslavimo. Jo kūriniams būdingas sklandus pasakojimas, meistriški dialogai, siekimas plačiai ir tikroviškai atskleisti kaimo buitį.

Drama

Kadangi XIX amžiuje dar neatsirado lietuvių rašytojų, kurių kūryboje nusvertų dramaturgija, o tie autoriai, kurie rašė ir dramas, labiau pasižymėjo kaip prozininkai, todėl jie monografiškai aprašyti kitose šios knygos dalyse. Ten kartu aptariami ir jų dramos kūriniai. Tačiau dėl to lieka nenušviestas lietuvių dramaturgijos formavimosi procesas. Tą spragą kaip tik turėtų užpildyti šis skyrius, kuriame kalbama apie kituose skyriuose aprašytus autorius, bet išryškinama tik jų draminė kūryba ir jos vieta lietuvių dramaturgijos formavimosi kelyje. Monografiniai skyreliai apie atskirus prozininkus ir šis apžvalginis skyrius apie dramą rašyti skirtingų autorių, kurie remiasi tais pačiais faktais, kalba apie tuos pačius dalykus, bet vertina juos turėdami skirtingus tikslus ir atsižvelgdami į skirtingus kontekstus. Todėl kai kas čia lieka ne visai suderinta. Nežiūrint to, autorių tekstai nekeičiami, nekontaminuojami, paliekami su visais pasikartojimais ir kai kur kiek skirtingomis interpretacijomis.

Lietuvių dramaturgijos pradininku laikomas ALEKSANDRAS FROMAS-GUŽUTIS. Jo, kaip dramaturgo, vardas labiau išgarsėjo po mirties ir neretai tapo kritikos, paneigimo objektu. „Neslepiant teisybės, A. Gužutis nebuvo sutvertas ant dainiaus", – rašė jo kūrinius publikavęs *Vienybės lietuvninkų* redaktorius A. Milukas. „Nežymus rašytojas, bet didelis patriotas ir nuostabus pasiryžėlis" (V. Mykolaitis-Putinas.[1]) Tačiau net ir tokie rezervuoti Fromo vertinimai savotiškai įrodo jo svarbą vėlesnėms dramaturgų kartoms. Jo talento ribotumas buvo pastebimas, nes į jį buvo žiūrima. Fromas stovi pagrindinėje, vaisingiausioje lietuvių dramaturgijos vagoje, kuri sparčiai platėjo ir gilėjo, tuo išryškindama jos pradininko pajėgų kuklumą. Jis tarsi genetiškai užkodavo būsimą dramos tematiką, sutelkė pagrindines jos konfliktų gijas, įrodė istorinio bei etnografinio siužeto talpumą.

[1] Mykolaitis-Putinas 1936, 1:412.

J. Lankutis kėlė versiją, kad Fromo veikalai galėjo būti susiję su bajoriškojo namų teatro tradicijomis ir atspindėjo pastangas tą teatrą lietuvinti.[2] Nesant išsamesnės biografinės medžiagos, šio spėjimo negalima nei patvirtinti, nei paneigti, tačiau neabejotina, kad Fromas turėjo sceninę nuovoką ir buvo susijęs tiek su bajoriškąja,

[2] Ibid., 1:26.

tiek su miesto kultūra, kuri formavo laisvo, prasilavinusio, materialinio skurdo nevaržomo žmogaus pasaulėvaizdį.

Fromo senelis, vokiečių kilmės katalikas, XVIII a. atsikėlė iš Mažosios Lietuvos į Vilnių ir čia įsteigė pirtį. Tėvas įvairiose Lietuvos vietose tarnavo caro administracijos raštininku, vertėju, o motina kilusi iš neturtingų bajorų. Būsimasis dramaturgas mokėsi kitados mokykliniais vaidinimais garsėjusioje Kražių gimnazijoje, dirbo raštininku Raseinių žemės teismo, Kauno gubernatoriaus ir kitose raštinėse, vėliau su šeima įsikūrė Girkalnio valsčiaus viensėdyje netoli Raseinių, kur 45 metus, iki pat mirties, vertėsi 62 ha ūkyje.

Amžininkų atsiminimuose Fromas charakterizuojamas kaip meniškos prigimties, gyvo temperamento, plačių idealistinių pažiūrų žmogus, kurį valstiečiai mylėjo, o bajorai pašiepdami vadino senu maniaku litvomanu. Aplinkiniams gyventojams jis teikė ūkinių ir teisinių patarimų, padėdavo bėdoje atsidūrusiems net ir save nuskriausdamas, šiek tiek skambino pianinu, mėgo svečiuotis pas kaimynus ir ypač vertino moterų draugiją, tuo, gal ir ne be pagrindo, sukeldamas žmonos įtarinėjimus, kuri dėl jo gerumo jam viską atleisdavo.

Namie kalbėjęs lenkiškai, lietuviškos prozos, publicistikos, eilių, vertimų, dramų Fromas ėmėsi, kaip pats prisipažįsta, pasirodžius *Aušrai*, padrąsintas J. Šliūpo, vėliau raginamas ir globojamas kaimyno M. Davainio-Silvestraičio. Tuo metu jau buvo perkopęs per šešiasdešimt metų, bematė tik viena akimi. Rašė slėpdamasis nuo dvarponių kaimynų, net nuo savo vaikų, neturėdamas gramatikos ir žodyno, šnekamojoje kalboje rankiodamas tinkamus žodžius ir posakius, pats rūpindamasis kūrinių spausdinimu ir nebūdamas tikras, ar jie pasieks skaitytoją. „Pasenau, smertis jau dalgį galanda! Ir liūdna yra pamislyti, kad tiek darbo, padėto dėl tėvyniškos rašybos, pražus be pėdsako", – skundėsi J. Šliūpui.

Tačiau net ir tokiomis sąlygomis Fromas sukūrė keturiolika dramos veikalų, iš kurių trys (*Vytautas Krėvoje*, *Aldona*, *Myris Keistučio*) tebėra rankraščiuose, o vienas, *Verguvė Keistučio*, dingęs. Krinta į akis jų ryškūs stilistiniai skirtumai nuo prozos (apysaka *Vargdieniai*), leidžiantys daryti išvadą, kad autorius turėjo aiškią ir pastovią dramos sampratą, grindžiamą romantine estetika ir melodeklamacine vaidybos maniera. Prozoje objektyvistiškai ramus, faktografiškai tikslus ir detalus, pozityvistiškai angažuotas, dramose jis prabyla patetiška, filosofiškai abstrakčia, stilizuota kalba. Autorius jose kuria fantastišką, rafinuotai išgražintą, prabangų reginį, kurį realizuojant scenoje, prireiktų didelių materialinių išteklių. Štai dramos *Jūratė marių karalienė* (išsp. 1955), kaip visada, režisūriškai konkrečiose remarkose nurodoma, kokios turėtų būti pirmo veiksmo dekoracijos: „Debesimis besibaigiančios marios, iš abiejų marių šalių uolos, iš kurių aukščiausioji, pakraštyje nuo publikos, išsikišusi į marias, yra užeinama; marių antkranty iš abiejų šalių giria." O Jūratės rūmus patariama įrengti taip, kad, trenkus perkūnui, sienos galėtų judėti ir griūti.

Fromas dramoms dažniausiai renkasi istorinius ir legendinius siužetus, kurie nukelia į viduramžišką arba neapibrėžtą praeitį. Joms būdinga komplikuota erdvės organizacija, derinanti žemiškąją ir anapusinę plotmes (kartais pastarųjų yra net kelios). Veiksmas vyksta nuošalioje pilyje, miške, marių ar ežero pakrantėje paslap-

tingą ir baugią naktį, šviečiant mėnuliui, taip pat Anapilio kalne, palaimintųjų vėlių ir dievų karalystėje, undinių rūmuose. Dramose tvyro sakralumo atmosfera, į žmonių reikalus įsikiša pagoniškieji dievai (čia jų visas panteonas), atliekamos aukojimo apeigos. Fromo pasaulis talpus, erdvus minčiai, derinantis tai, kas tolima ir artima, žinoma ir nepažįstama. Šalia Raseinių, Kauno pilies, Trakų, Šventaragio slėnio, Gedimino, Kęstučio, Vytauto minimi Prometėjas, Cezaris, Dante, Kopernikas, Humboldtas, Byronas. Į Lietuvą žvelgiama iš Europos perspektyvos, svarstoma apie jos atsilikimo priežastis, religinius ir politinius konfliktus, individo laisvę, laimę, meilės ir moters galią, jaunystės grožį, gyvenimo permainingumą.

Romantiškai stilizuoti sakmių, legendų elementai, išgražinta aplinka, afektuotą jausmingumą provokuojančios situacijos ypač būdingos individualios problematikos Fromo veikalams. Pagal Raseinių krašto legendą parašytoje dramoje *Palocius ežero dugnuose* (1911) suskamba tragedinės patetikos gaida, išsiliejanti ritminės prozos tiradomis, viena po kitos scenoje tiesiogiai rodomos efektingos mirtys.

Kilnus vokiečių riteris Arnoldas pamilsta bajoro Gineičio dukterį Grynuolę, kurią tėvas ruošiasi išleisti už savo krašto bajoro vėjavaikio Rangio. Aukštųjų jausmų deklaracijos („Kaip viena saulė tešviečia danguje, taip viena Grynuolė tėra dėl manęs") susipina su neišvengiamos lemties nuojauta, jaunuolių laimė atsitrenkia į aklą tėvo valią, krikščioniškųjų ir pagoniškųjų dievų abejingumą. Arnoldas nusiskandina ežere, jo šaukiantisi Grynuolė per naktis klajoja ežero pakrantėmis ir, išvydusi jį gražiame Anapilės kalne, atsisveikina su pasauliu, kuris teikė „daug kančios, bet mažai laimės". Nuo sielvarto išprotėjusi Grynuolės motina Meilrodė po girias ir pelkes ieško savo vienturtės: „Užgavo mane sopulingas nelaimės kirtis, aptemo mano akys, o susopusi širdis neužilgo nustos mušti." Undinės suviliotas, nuskęsta ir mergelių skriaudėjas Rangys, o Gineitis, apgailestaudamas, kad pražudė tiek žmonių, aukoja vandenų dievaičiui Audrimpui ir perspėja tuos, kurie be svarbios priežasties ignoruoja savo vaikų jausmus. Nelaimingą ežerą Vaidila siūlo pavadinti Šauko vardu.

Tačiau Fromo dramose nėra amžinos nevilties ir neteisingumo, jo pasaulis patikimose rankose, valdomas iš anapus. Trečiame, epilogo funkcijas atliekančiame veiksme atsiveria pasakiškai gražūs undinių rūmai, kur gyvena kadais dėl nelaimingos meilės žuvusios mergelės, tarp jų ir Grynuolė. Užmiršusios sielvartus, jos linksminasi, šoka, gieda meilės giesmes, ramiai aptarinėja žemės gyventojų reikalus, įvairius vyrų ir moterų prasikaltimus.

Žemiškojo ir transcendentinio prado priešybė yra dramos *Jūratė marių karalienė* konflikto ašis. Čia susiduria aistra, kančia, nerimas, beprotybė – ir išmintis, pastovumas, tiesa, galia. Jūratė ir Kastytis – vienas kito verti, tobuli mylimieji. Ji – žavi, protinga aukštakilmė moteris ir deivė, jis – taurus, narsus, maištingas herojus, dėl meilės pasiryžęs stoti į kovą su visomis dangaus ir pragaro galybėmis. Tačiau žmonių ir dievų dvikovoje stipresni „olimpiečiai". Anapilio kalne susirinkę Perkūnas, Praamžius, Audrimpas nuteisia Jūratę ir išpranašauja nelinksmą pasaulio ateitį: žmonės, ieškodami laimės ir laisvės, „paniekins dievystės prisakymus" ir dėl to jų troškimai taps nebepasiekiami, o būti laimingam įmanoma tik vykdant dorybės,

brolišKos meilės priesakus. Drama baigiasi rūsčia mylimųjų bausme ir dieviškosios tvarkos pašlovinimu. Kastytis tarsi Prometėjas marių pragaruose prikaltas prie olos, šalia jo kojų tyso Jūratės lavonas. Autorius palieka erdvės klausimams, kurie plona asociacijų gija susieja jo dramą su graikiškąja tragedija. „Dėl ko gi nenuveikiamą jausmą aprubežioja įstatymai, vieną moteriškę pavelydami, o kitą drausdami mylėti?" (Kastytis). Dėl ko dievų nustatyta tvarka yra svarbesnė už žmogišką meilę? Dėl ko paklusti ir atsižadėti geriau negu išdrįsti ir turėti? Tačiau, kaip ir vėlesni šio dėkingo siužeto interpretuotojai, Fromas-Gužutis nepajėgė peržengti legendos nubrėžtų ribų ir susitelkti ties žmogaus būties problematika, jo tragiška kova su lemtimi.

Dramoje *Eglė žalčių karalienė* (1893) dievų globojamą Eglės ir Žalčio meilę sugriauna aklas brolių kerštas paslaptingam svainiui, už kurį jie Perkūno amžiams prakeikiami. Pačius meilės išgyvenimus čia gožia išorinės Eglės ir Žalčio santykių peripetijos, daug vietos skiriama etnografiniams ritualams ir samprotavimams apie jaunystės grožį, laimės nepastovumą, žmogaus prigimties dvilypumą. Ekspozicijoje atliekamos aukojimo apeigos ateinančio pavasario garbei, groja muzika, jaunimas šoka ir dainuoja, senas vaidila Rimonas seka sakmę apie nelaimingas Saulės ir Mėnesio vedybas, o prieškulminacinėje scenoje vyksta rudeninės Vaižganto rėdos apeigos.

Individualaus jausmo punktyras ryškesnis dramoje *Eglė Naujapilės kunigaikštaitė* (išsp. 1955), kurioje sukuriama laukimo ir ilgesio atmosfera, pabrėžiama paslaptingo ežero, nuošalios pilies romantika. Lietuvos kunigaikščio Erdvilio dukra Eglė, pažadėta Voluinės kunigaikščiui Ivanui, įsimyli taurų lenkų belaisvį Venclovą, kuris, ketindamas tuoj grįžti, išlydi į tėviškę seserį Gertrūdą. Kupina nerimastingų nuojautų, Eglė klajoja ežero pakrantėmis, afektuotai išjausdama sielos giminystę su juo („eisiu jam pasiguosti, jisai supras mano sopulį, kaip aš suprantu jo tylų vandens šnabždėjimą ir garsų vilnių ūžimą"), o sužinojusi apie mylimojo žūtį, nusiskandina.

Veikaluose, kurių siužetas telkiasi ties konkrečiais istorijos įvykiais ir asmenimis, stipresnis nuotykinis pradas, į pirmą planą iškyla sąmoningos žmogaus raiškos aspektai, susiję su patriotiniu ir pasaulėžiūriniu apsisprendimu (riteriška ištikimybė, heroizmas, pasiaukojimas, garbė, valia ir pan.). Dramoje *Išgriovimas Kauno pilies 1362 m.* (1893) pagrindinę fabulos liniją sudaro apgultos ir žūti pasmerktos pilies gynyba. Kariai, kuriems vadovauja Kęstučio sūnus Vaidotas, nežino, kas yra baimė, išdavystė, savanaudiškumas, ir didvyriškai laikosi prieš gausius, iš visos Europos suplūdusius priešus. Užtvinus požeminiam išėjimui, jie neturi kito pasirinkimo – tik laimėti arba žūti. Giedodami pagoniškas giesmes, jie pasitinka mirtį, o jų viršžmogišką narsą pagiria net kryžiuočiai.

Martirologinę kovotojų laikyseną lemia viduramžių Europoje moderni patriotizmo samprata, kur svarbiau ne gentinė priklausomybė ir savųjų dievų garbinimas, o ištikimybė valdovui ir riteriškam kodeksui. Pilies gynėjų pusėje kaunasi apsikrikštijęs rusų bajoras, kunigaikščiai Kęstutis ir Algirdas geriausiu palaiminimu kovoje laiko ginklus ir drąsą, o į pagoniškus papročius žiūri daugiau kaip į tradiciją, kaip į būtiną priemonę tvarkai palaikyti. Be to, pagonę bajoraitę Zulelę pamilsta kitados kryžiuočių pagrobtas ir krikščioniu užaugintas lietuvis Robertas, o jų meilė apvainikuojama dvigubomis – pagoniškomis ir krikščioniškomis jungtuvėmis.

Dramoje *Vaidilutė, arba Žemaičių krikštas* (1910) bajoro dukters Rūtelės ir lenkų dvariškio Jono Dolivos meilė tampa pretekstu religiniams debatams, kuriuose krikščionybė pateisinama kaip politiškai argumentuota, taiki, humaniška ir pagonybei net daug kuo artima religija, o senojo tikėjimo atstovus sukompromituoja jų gentinis ir luominis egoizmas. Žemaičiai, įsitikinę, kad pagoniški dievai nejautrūs ir silpni ir kad naujoji religija neatims jų laisvės, papročių ir kalbos, priima krikštą iš Jogailos ir Vytauto rankų. Pagonių persekioti mylimieji susituokia, o kryžiuočiai praranda kilnų savo grobikiškų antpuolių pateisinimą. Beje, naujos religijos grožį Fromo dramose greičiausiai sugeba pajusti moterys, kurios įkūnija jausmų nuoširdumą, santarvę, pagarbą meilei ir individo teisei, o vyrų sprendimai racionalūs, paklūstantys tradicijoms, kodeksams, susiję su pažadų, sutarčių vykdymu ir dėl to dažnai šalti ir neteisingi.

Krikščionybės tema svarbi ir Fromo dramoje *Gedimino sapnas* (1910), kur legenda apie Vilniaus įkūrimą susiejama su kultūrologiniais svarstymais apie Lietuvos istorinį kelią. Gediminas, kaip politikas, svajoja apie turtingą ir klestinčią sostinę, suvokia Lietuvos atsilikimą dėl nuolatinių karų ir krikščionybę supranta kaip dvasinę apšvietą, kaip vieną sąlygų, leidžiančių jai prilygti kitoms tautoms, tačiau, kol ji įsitvirtins, tenka ieškoti religijų kompromiso, gerbti savuosius dievus, nes „tikėjimas – tai žmogaus būtybės šiame pasaulyje pamatas". Dramos epiloge Senelio lūpomis išpranašaujama graži Vilniaus ateitis ir po to ateisiantis nuosmukis, kai Lietuva susigiminiuos su kita galinga tauta, kuri „broliškam glėby nusmaugs sesutę".

Lietuvių ir lenkų santykiuose Fromas anaiptol nebuvo unijos šalininkas, kaip, recenzuodamas *Vaidilutę*, jį apkaltino A. Jakštas.[1] Viename laiške J. Šliūpui jis net džiaugėsi drakonišku Vilniaus generalgubernatoriaus sprendimu visose šalies vietose uždrausti kalbėti lenkiškai („Sudiev, lenkyste, į Lietuvą įsispraudusi"). Be abejo, traktuodamas tautinį ir religinį klausimą jis buvo nenuoseklus,veikiamas čia lenkų romantikų, čia aušininkų lektūros. Tačiau Fromui, neturinčiam nė lašo fanatizmo ir gyvenančiam daugiau dvasinės kultūros, o ne politikos pasaulyje, už ambicingos dviejų tautų konkurencijos klausimą kur kas svarbesni buvo humanistiniai brolybės, meilės, santarvės idealai.

[1] Jakštas 1923, 2:143.

Fromas atsigręžė ir į savo prozoje pamėgtas, amžininkų atmintyje dar gyvas baudžiavinių santykių, 1863 m. sukilimo temas (dramos *Baisioji gadynė*, *Ponas ir mužikai*), kurios išprovokavo realistiškesnį vaizdavimo būdą. *Baisiojoje gadynėje* (1895) dialogai teka natūraliu, net perdėm lėtu prozos ritmu. Dvarininkaitės Elenos ir išsilavinusio baudžiauninko Gvaldos meilės linija susipina kartais net su svarbesne sukilėlių kovos ir buities tema, kalbomis apie žmonių luominę lygybę, laisvę, moralinį dvaro sugedimą, caro valdžios žiaurumus.

Labiausiai išpopuliarėjo anaiptol ne pati geriausia Fromo drama *Ponas ir mužikai* (1893), dėl kurios, anot V. Mykolaičio-Putino, jis ir vadintinas mūsų dramaturgijos tėvu.[2] 1910 m. A. Šmulkščio-Paparonio adaptuota, ji buvo dažnai vaidinama mėgėjų scenoje, o 1922 m. Valstybės teatras ja paminėjo autoriaus šimtąsias gimimo metines. Turtingos ir daugiašakės fabulos veikalas, įvedantis įvairių luomų atstovų – dvarininkų, baudžiauninkų, žydų kreditorių, dvaro urėdo, tarno, klebono, vargonininko tipus, pasižymi buitiniu koloritu, realistiniu konkretumu, demokratinėmis

[2] Mykolaitis-Putinas 1936, 1:412.

antibaudžiavinėmis nuotaikomis, alsuoja kovos už laisvę ir žmogiškąjį orumą dvasia.

Grafas Magerskis, kuris garsėja lėbavimu ir paleistuvavimu, trankosi po užsienio didmiesčius ir klimpsta skolose, užsimano savo sugulove paversti baudžiauninkę Liudytę, susižadėjusią su tauriu, mokslo ragavusiu baudžiauninku Bajoniu. Siužetas plėtojamas pagal autoriaus pamėgtą nuotykinę schemą: persekiojama Liudytė slepiasi, sugauta atvedama į dvarą, pasipriešinusi Magerskiui, įkalinama, draugų išvaduojama, o Bajonis atiduodamas į rekrutus. Dramatizmą stiprina paralelinė pamestos ankstesnės Magerskio sugulovės Onytės linija. Pono išvaryta, bet nepaliovusi jo mylėti, ji kone išprotėja ir galvoja nusiskandinti, bet ją išgelbsti senas tarnas Jonas, kuris pažada ją išsiųsti į Vilnių slaugyti ligonių. Įsiveržusi pas Magerskį, Onytė sviedžia jam į akis dovanotus pinigus ir papuošalus, aistringai apgina paniekintų žmonių orumą. Dramos pabaigoje visos skriaudos atlyginamos, žaizdos užgyja, triumfuoja teisingumas ir broliška meilė. Bajonis po septynerių metų grįžta iš kariuomenės kapitonu ir randa jo tebelaukiančią mylimąją. Magerskis nusigyvena, morališkai atsiverčia, sielvartauja dėl prarasto dvaro, Onytė pasiūlo jam savo paveldėtą tėviškę, o šis jai – ranką, Bajonis pakviečia ją į savo vestuves.

Vadovaudamasis realizmo kriterijais, kuriems drama teikė pagrindo, V. Kudirka prikišo jai per didelę egzaltaciją, motyvavimo stoką.[1] Iš tiesų, aukštosios retorikos stilius, kuriuo kalba baudžiauninkai, kontrastuoja su jų žema socialine padėtimi (Bajonis: „atėmėt liuosybę, pavertėt mus į vergus, – dėl ko gi norite išplėšti brangiausius jausmus meilės ir dorybės"; „būdamas mužiku, nenustojau būti žmogumi"). Tačiau, nepaisant kai kurių realistinių tendencijų, autorius ir čia iš esmės liko romantinio teatro traukos zonoje.

[1] Kudirka 1990, 2:689.

Siekdamas išraiškos įvairovės, dažname veikale Fromas įterpė ne tik šokius, dainas, apeigas, bet ir komiškas buitines sceneles, dialogą pagyvino smagiais liaudiškais posakiais („Štai tau, gužuti, dešra – kaip galėjai iškepti pyragus be vandens?" – nustemba žalčių karalius *Eglėje žalčių karalienėje*). Išbandė jis plunksną ir komedijos žanre („juokažaislė" *Gudri našlė*, 1908), kur anekdotinę situaciją panaudojo papročių ir caro valdininkų kritikai, pozityvistinių idėjų propagandai (ragino vaikus mokyti gimtąja kalba, netikėti burtininkais, kreiptis pagalbos į tikrus gydytojus ir pan.).

Rimti Fromo veikalų užmojai, noras kalbėti apie žmogui ir tautai svarbias problemas, deja, liko menkai teįkūnyti draminėje formoje – charakteriuose, veiksme, konflikte. Jo herojai neturi priešininkų, įasmenintų blogio jėgų, daugiau pasakoja ir samprotauja, apibendrina savo patirtį, negu ją išgyvena. Tačiau šiandien Fromo dramos, tarsi netikėta archeologinė iškasena, stebina autoriaus užmoju, entuziazmu, humanistine dvasia ir kelia apgailestavimą, kad savo metu jos nebuvo deramai įvertintos ir pastatytos scenoje.

Lietuvių teatriniame gyvenime išskirtinė vieta tenka VILKUTAIČIO-KETURAKIO komedijai *Amerika pirtyje*. Išspausdinta 1895 m. *Ūkininko* priede, jau prieš metus iš rankraščio ji buvo perskaityta ir suvaidinta Mintaujoje, varpininkų susirinkime pas J. Jablonskį, ir tuo atvėrė slaptų, o vėliau viešų vaidinimų tradicijas Palangoje, Odesoje, Maskvoje. Iki Pirmojo pasaulinio karo parodyta daugiau nei šimtą kartų (Peterburge, Tilžėje, Rygoje, Liepojoje, Tbilisyje, Baltimorėje ir kitur), ji tapo popu-

liariausiu ankstyvosios lietuvių dramaturgijos veikalu, kuris nenustojo savo žavesio šiandien ir laikytinas klasikiniu lietuviškos komedijos pavyzdžiu.

Tačiau nepaprastą komedijos šlovę lydėjo beprecedentė autorystės „byla", prasidėjusi tuoj po Juozo Vilkutaičio brolio – inžinieriaus, publicisto, vertėjo Antano mirties 1903 m., kuomet *Vienybėje lietuvninkų* išspausdintame nekrologe jis pavadintas *Amerika pirtyje* autoriumi. „Byla" įtraukė apie dvi dešimtis asmenų, pareiškusių tuo klausimu vienokią ar kitokią nuomonę. Tarp jų yra ir tokia, jog komediją sukūrė abu broliai – Antanas ir Juozas Vilkutaičiai.

Komedijoje *Amerika pirtyje* karaliauja geraširdiško juoko stichija. Autorius skaitė komediją moteriškėms, tikrino, ar juokinga. Tipiški to meto gyvenimo reiškiniai – emigracija, ūkininkų aplaidumas, svieto perėjūnų apgavystės čia paverčiami linksma, teatrališka išdaiga, šmaikščiu anekdotu. Pagrindinis komedijos herojus „kriaučius" Vincas – gudrus, iniciatyvus sukčius, kurio svarbiausi veiklos stimulai – laisvė ir malonumas. Buvęs kampininko vaikas, jis pakėlė savo „luominį" statusą, tapo amatininku ir keliauja iš vietos į vietą. Ypač mėgsta sukinėtis arčiau miesto, poniškai lenkuoja, puošiasi kaliošais, „tošimis", „mazgais", o galiausiai užsimano kilti į Ameriką, nors ir neturi tam reikalingų dviejų šimtų rublių. Natūralu, kad tradiciniam valstietiškam galvojimui toks jo „modernumas" atrodo nedoras ir dėl to pastiprinamas neigiamais bruožais (pomėgiu išgerti, tvirkinti mergas ir pan.). Tačiau Vincas yra humoristinės komedijos personažas – visuomenei ne itin pavojingas, veikiantis ne banalaus kriminalo, o žavių falsifikacijų būdu, paversdamas apgautuosius jų pačių ydų ir silpnybių aukomis ir priversdamas pinigus tarsi pačius ateiti į savo rankas.

Vinco charakteris ir tikslai atsiskleidžia jau ekspoziciniame monologe, tačiau jo taktika gimsta spontaniškai reaguojant į čia pat susidarančias situacijas. Dėl to atsiranda galimybė suklysti, prasitarti, ir tai daro komediją gyvą bei intriguojančią.

Žydo smuklėje, kur vyksta veiksmas, pasirodo turtingas ūkininkaitis iš kitos parapijos, senas Vinco skolintojas Antanas, kuris norėtų vesti Bekampio Agotą. Vincas šiuo metu kaip tik ten siuva ir žino, kokia ji tinginė, pliuškė, kaip lengvai sugundoma alumi ir saldainiais, koks nugyventas ir praskolintas girtuoklio Bekampio ūkis. Jis imasi piršlio melagio vaidmens, tačiau panaudoja jį visai priešingiems tikslams. Nedrąsus, menkų polėkių Antanas greit užkimba ant Vinco meškerės, tačiau tarp kitko dar pasiteirauja apie Bekampio skolas. Ne iš karto sumojęs, ką atsakyti, Vincas čia pat sukuria versiją apie taurią Bekampio dviejų šimtų rublių skolą, gautą neva gelbstint giminaitį, kurią tuoj pat reikią grąžinti.

Smuklėje atsiranda ir Bekampis – susisukęs, išsigandęs, kreditorių persekiojamas, nuo žmonos, „blogų metų" ir Dievo valios priklausomas nevykėlis. Greit uždaro duris ir pasilenkęs žiūri pro rakto skylutę. Tačiau nepasisekė: pasprukęs nuo vieno kreditoriaus, užšoko ant kito – žydo Faibčiko. Bekampis beviltiškai bando apsimesti, kad jo nepažįsta, kad neturi laiko, jau atsisveikina, bet Faibčikas spiria jį atiduoti skolas: „Aš jau tau sakiau kahtą, du kahtu, dešimt kahtų – aš laukti negaliu; suphanti – negaliu! Užmuški, papjauki, pakahki mane – negaliu." Faibčikas kalba komiškai netaisyklinga, bet įtaigia, ekspresyvia, hiperbolių, pakartojimų prisodrinta kalba, kuri rodo jo didelę energiją ir pasitikėjimą savimi. Nedaug tetrūksta, kad jis taptų teigiamu komedijos herojumi, rezonieriumi. Faibčikas yra vienintelis,

kurio neapgauna Vincas, vienintelis, kuris iš tiesų gali įvertinti jo galvą ir prõtą, perprasti jo veiksmus ir, skirtingai nuo tikrojo šios žemės šeimininko ūkininko Bekampio, yra savarankiškas, praktiškas, racionalus, turi neabejotiną žmogiškumo potencialą („Su ghažumu, Jozai! su ghažumu!", „Tegul mūs nephèteliai į phovą eina! Kad mūs nė veikei to nesulauktų!"). Komiškas jis išlieka tik savo juokdariška kalba ir tautine „netikėlio" specifika.

Kai tą kartą atsikratęs kreditoriaus Bekampis tyliai piktinasi netikėtai didele skola, Vincas, pasiūlęs jam apgauti Antaną tariamai pažadėjus dukterį ir namus, pasirodo kaip tikras gelbėtojas. Tarsi dviejų ponų tarnas, Vincas meistriškai sudiriguoja dviejų žioplių deryboms, žvilgsniu ir žodžiu sutramdydamas apie savo nusigyvenimą vis beprasitariantį Bekampį.

Dabar belieka įkalbėti Agotą iš tėvo pavogti pinigus ir argumentuoti jai tai kaip teisingą, jos pačios laimei būtiną veiksmą. Tam Vincas pasirenka guodėjo, nedrąsaus sužadėtinio vaidmenį, panaudodamas ir erotinius gundymo elementus. Pirmiausia jis suteikia Agotai didelį tikslą – Ameriką, kurią apibūdina svarbiausiais jai kūniškų malonumų kriterijais. Ten visi pasipuošę, gražūs, turtingi. Ten nereikia dirbti, ten vyrai merginas ant rankų nešioja, vaišina gardžiais gėrimais ir saldumynais. Šitą Amerikos mitą Vincas „dokumentuoja" neva atsitiktinai palikta nesenos emigrantės „sutrės" Magdės nuotrauka. Sužadinęs kitokio gyvenimo ilgesį, Vincas braunasi į Agotos širdį – išgiria jos grožį, paskatina pasitikėjimą savimi ir čia pat perspėja apie jos laukiančią niūrią realybę su Antanu, ragina maištauti („tau ne tokio gyvenimo reikia"), o pats pavaizduoja save kaip įsimylėjusį gelbėtoją, kuris įkūnija ne tik jos geidžiamą vyrą, bet ir Ameriką. Už savo meilę jis garantuoja gyvybe (pasiruošęs į ugnį šokti ir galą pasidaryti), o Agotai belieka tik smulkmena – pavogti tėvo parsivežtus pinigus.

Kai tikslas jau pasiektas – Agota laiko pinigus rankose, Vincas žiūrovų džiaugsmui sugalvoja dar vieną pramogą: jis neima pinigų, nuduoda įsižeidusį, kad Agota juo nepasitiki, ir neva traukiasi iš kelio Antanui („ką gi darysi: toks likimas", „Kam man judu skirti"), kol galų gale Agota maldaudama, kone jėga juos įbruka Vincui.

Trečiame, pokulminaciniame, veiksme įtampa atslūgusi. Rytas apleistuose Bekampių namuose. Vincas ir Agota kažkur dingę, bet iš vakaro kalbėjo išeisią kiekvienas savo reikalais. Bekampis, kaip visada, ruošiasi į miestą, vos atsikrato ten irgi besiruošiančios, ne ką už jį geresnės žmonos. Tačiau netikėtai atvyksta Antanas su piršliu. Bekampis iš gėdos slepiasi ant krosnies, atvykėliai stebisi čia radę tokią betvarkę. Prisistato ir Faibčikas, kuris, išlaikydamas smalsumą žadinančias pauzes, atkartodamas ekspresyvius dialogus, papasakoja apie svarbiausius užsceninius įvykius – Vinco apgavystę ir pabėgimą, Agotos įkalinimą pirtyje: „atėju aš pas šitu no molio pihtį, kuh phė kelio, klausu, kas ten bhaškina: muša langu, duhis; o duhis su vihve užhištos ih su bhukliu užbhukliotos. <...> žiūhu, kad tas, kuh bhaškino, nuėmė langą ih nohi lįst: lenda, lenda – net šitas no molio pihtis bhaška. <...> žiūhu, lindo, lindo – nenulindo; tokis stohas, hėbus mehgas – nelenda. Žiūhu: Agotas!" Bepasakojant Faibčikui, Bekampis iškiša pro kaminą galvą, paskui kojas, nulipa ant šalipetės suolelio ir nusigandęs išbėga pro duris. Neberadęs pinigų, pagriebia Vinco

siuvamąją mašiną, iš apmaudo trenkia į krosnį: „Viską išnaikinu, su žeme sumaišau!", o pamatęs pareinančią Agotą, čiumpa nuo vagio virvę: „Aš ją pamokinsiu, kaip nuo tėvo pinigus vogti." Tą chaotišką jausmų sumaištį, agresijos protrūkius gali pristabdyti tik Faibčikas, kuris puola laikyti Bekampį ir pažada jį dar sykį išgelbėti: „Tegul jam galas ih su tom du šimtu: Faibčikas, tavo phėtelius, dah gyvas!" Optimistinis komedijos finalas, kaip visada, šiek tiek ironiškas. Visi personažai lieka demaskuoti, Agotos mitas apie laimės šalį Ameriką išsklaidytas („Agotas! čia Amehikoj nelabei gehei – važok namo"), pati Amerika nuženminta iki pirties. Vienintelis nenubaustas personažas Vincas tamsoje išdūmė per sieną.

Keturakio komedijos sėkmė paskatino imtis šio žanro ir kitus dramaturgus, pirmiausia ŽEMAITĘ, kuri intensyviausiai scenai rašė 1897–1900 metais, mokoma ir globojama G. Petkevičaitės-Bitės, P. Avižonio, o labiausiai P. Višinskio, tiekusio jai dramos klasikos veikalus, aiškinusio šio meno pradmenis.[1]

Kaip liudija G. Petkevičaitė-Bitė, Žemaitė iš prigimties turėjo artistinį talentą – skaitydama savo kūrinius, „pasikalbėjimus vaidinte vaidindavo, mainydama balsą, kalbėjimo būdą, net mimiką", o jos vaizduotę maitino ne tiek pačios patirti jausmai, kiek pastebėtoji žmonių išorinė raiška – veidai, šnekos, judesiai, tipai.[2] 1898 m. Rygoje ji pamatė gyvą teatrą – vokiečių operą, lenkų dramos trupę, ypač susižavėjo pastarosios vaidybos realizmu („rodos, iš tiesų baras ir mušas, ir verkia, ir juokias taip, jog ir publika kartu balsu juokias"), perprato dekoracijų, aktorinio meno reikšmę, jo gebėjimą papildyti dramaturgo žodį, suteikti vaidmeniui psichologinį tūrį („žmonių jausmus – juokus, verksmus, nusiminimus, supykimus – sunku aprašyti, man rodo, patys aktoriai per vis geriau supranta, kaip parodyti").

Žemaitės dramų temos tos pačios, kaip ir jos prozos: tėvų ir vaikų konfliktai, meilės ir išskaičiavimo dilema, davatkų ir klierikų dviveidiškumas, piršlybos, vakaruškos, kaimo „idiotizmas". Dramai pravertė jos žodžio ir gesto ekspresija, šnekamosios kalbos sodrumas, kone groteskiškas, bet tarmiškai natūralus rėksmingumas ir trankumas. Žemaitės dialogai-barniai, replikų ir kontrreplikų smūgiai apibūdina jos reljefiškus, liaudiškai tiesmukiškus, emociškai atvirus, neišsenkančio gyvybingumo personažus, kurie kaunasi iki galutinės pergalės, savo argumentus pastiprindami efektinga farsine gestikuliacija – susistumdymais, muštynėmis, griuvinėjimu ir pan. Kartais toks dinamiškas Žemaitės komedijų pasaulis primena natūralistiškai baisoką, kultūros netramdomą instinktų siausmą, kuriame dominuoja brutali fizinė jėga. Tokia pirmoji dar visai eskiziška jos komedija *Pragerti balakonai* (1897), kurioje bernai girtuokliauja, kortuoja, landžioja naktimis į mergų kamaras, o šios rūpinasi, kaip pasilinksminti vakaruškose, vyrą susigauti.

Dauguma Žemaitės komedijų yra artimiausios farsui. Jose apstu šiurkštaus juoko, jos išoriškai dinamiškos, dėmesys jose sutelktas į anekdotinę situaciją, nuotykį, ydingų papročių kritiką. Farse *Mūsų gerasis* (1899) motina dievina sūnų Zenoną, kurį jau mato būsimu klieriku, o šis girtuokliauja, tingi, nuduoda poną ir rūpinasi, kaip pasimeilinti samdinei Barbytei. Jaunimo užkluptas jos kamaroje, slepiasi skrynioje, iš kurios jį, vos neuždususį, gėdingai išvaduoja tėvas: „Štai mūsų gerasis." Viena labiau pavykusių Žemaitės komedijų *Apsiriko* (1912) pateikia ryškų šaržuotą davatkos Veronikos – dviejų ponų tarnaitės tipą. Už gerą atlygį ji perša

[1] Gavusi W. Shakespeare'ą, Žemaitė neklysdama pradžioje imasi *Hamleto* („man išrodo bus pats gerasis"). Perskaičiusi *Romeo ir Džuljetą*, susižavi autoriaus sugebėjimu aprašyti meilę („juo tankiau skaitau, juo kas kartas gražiau atrandu"). Molière'o komediją supeikia, kad neįtikima („pati apgaulioja vyrą perdaug drąsiai, o vyras perdaug ištižęs"). Po J.W. Goethe's *Fausto* lieka sutrikusi („jis mane išveda į tokį nepažįstamą ir nepaprastą svietą, nebegaliu mislių sugaudyt, maišos po galvą"). O pavarčiusi Byrono *Manfredą*, padeda ant lentynos: „ten vėl dvasios, tai, musėt, genijušų tokia fantazija. <...> kaip parvažiuosi, pakalbėsma). P. Višinskis mokė Žemaitę dramoms imti medžiagą iš pažįstamos aplinkos, individualizuoti personažus, pažvelgti „į jų jausmus, misles ir darbus", atrinkti tik tai, kas būtina veiksmui, siekti jo vienovės („žiūrėk, kaip kiekvienoj dramoj Šekspyro viskas rišasi ir mezgasi, kaip jose svarbiausia ypata (visada viena!), o kitos yra pašalinės ir pasirodo tik dėl to, kad tarp jų iškiltų ta svarbiausioji"), palaipsniui stiprinti įtampą ir sekti dialogo ritmą – kad personažai „kaip su kirviu kapotų" (Žemaitė 1958, 6:70–78).

[2] Petkevičaitė-Bitė 1966, 1:286.

naujai atvykusį vargonininką klebono seseriai senmergei Bogumilai ir staraštos Šiupinio dukteriai Levikei. Prisiekinėdama, jog yra ne tokia, kaip kitos davatkos, nuduodama esanti nesavanaudiška, ji liežuvauja, šmeižia, nustatinėja abi puses viena prieš kitą, kol galiausiai šis rizikingas žaidimas baigiasi iš abiejų pusių pasipylusiais keiksmais ir smūgiais. Tačiau anekdote, kaip ir dera, yra dvi kulminacijos: komišką muštynių sceną netikėtai nutraukia pats vargonininkas, atėjęs pas Šiupinį samdyti arklių savo pačiai ir vaikams parsivežti. Visuotinis sąmyšis išreiškiamas pantomiminiais veikėjų judesiais: *„Šiupinis – galvą nulenkęs, rankas skleidžia, Šiupinienė – rankas ir akis aukštyn keldama, išsižioja, Bogumila – susiėmusi galvą šliejasi prie stalo, Levikė – užsiėmusi burną, tyliai juokiasi, Juozas* [jos brolis] *– garsiai juokiasi ir šokinėja.* Veronika (*už durų garsiai*) „Šventas aniuole sarge... gelbėk dūšias čyščiuj!"

Įdomiai sumanyta, bet kompoziciškai padrika komedija *Stebuklingas daktaras* (1910) pašiepia žmonių pasitikėjimą šarlatanais, kurie iš rankos atspėja visas ligas ir čia pat jas išgydo, bet demaskuoti, visiems juokiantis, turi sprukti pro duris.

Labiausiai pavykusi, populiariausia Žemaitės komedija yra *Trys mylimos* (1898). Nors P. Višinskio, G. Petkevičaitės-Bitės sukritikuota dėl netikroviškumo, personažų gyvuliškų poelgių, ji pasižymi gyva intriga, raiškiais tipais, žaismingа, elegentiška stilizacija ir išvengia ne tik moralizavimo, bet ir užuominų apie visuomeniškai reikšmingas problemas, o valstietiška Kyverienės troba tampa kone saloninių intrigų arena.

Komedijos centre – meilės keturkampis: Liudvikas ir trys tų pačių namų moterys – švelni Domicėlė, tranki, aktyvi Petronėlė ir jų motina, turtinga, nors nebejauna našlė Kyverienė. Liudviko paslaptis neišaiškinta jau beveik metai. Jis turi kažkokią Barbelę, su kuria ruošiasi dumti į Kaukazą, o čia nori tik „smaukti pinigus", naudotis, kiek gali. Ir už tai yra mylimas, skaniai maitinamas, glostomas, prie darbo nespaudžiamas! Jam sekasi, nes yra šio to vertas: gražus, tą žino, dėl to dar labiau pasitiki savim (<...> prieš veidrodį <...> „Kaip nemylėti tokį?"), numano, ko labiausiai reikia moterims – meilių žodžių, priesaikų iki grabo lentos, galimų konkurenčių kritikos. Kaip tikras Don Žuanas, jis yra puikiai įvaldęs suvedžiojimo techniką – kalba aistringai, įtaigiai, vartodamas efektingas, nors ir nuvalkiotas priesaikų klišes, kur meilės ekvivalentas yra nei daugiau, nei mažiau, o jo paties gyvybė („atsitolinus turbūt prisieitų mirti"). Jis prisiekinėja amžiną neperskiriamą meilę, išvengdamas tiesiai pasakyti, kada ves, o susektas meilinęsis kitoms, demagogiškai aiškina, kad „vis tai dėl tamstos". Kaip ir Vincas komedijoje *Amerika pirtyje*, Liudvikas akiplėšiškai meluoja, bet mūsų akyse netampa piktadariu. Ir ne tik dėl to, kad mes suprantame, jog jam sunku – turi kalbėti apie meilę, o galvoti apie pinigus, rizikuoti išsiduoti, prarasti kantrybę, tris kartus iš eilės įtikinamai vaidinti įsimylėjėlį su trimis nemylimomis, netrokštant nuskinti nė menkiausio šios apgailėtinos meilės vaisiaus (nebent tik Kyverienė galvą paglosto, leidžia paverkti kaip vaikui). Liudviko energijos sąnaudos kur kas didesnės, negu iš to gaunama nauda. Jis dirba beveik tuščiai, vardan „teatro", vardan smagios stebėtojų pramogos. Be to, nešventos ir jo trys „mylimos", kurios konkuruoja viena su kita, slapukauja, galvoja tik apie tai, kaip prisivilioti vyrą ir ištekėti, o jų pasirinkimo kriterijai naiviai menki („koks gražus!"), suviliojimo metodai pigūs ir visoms tie patys.

Komedijoje žaismingai apsikeičiama vaidmenimis, o jos herojų elgesys primena teatrą teatre: moterų išnaudotojas nuduoda globėją, suvedžiotojas – gelbėtoją, kaltininkas tampa netiesioginiu kaltintoju, kol galų gale viskas atsistoja į savo vietas. Kai Domicėlė praneša Liudvikui apie išaiškėjusią tiesą, jis pataria išvogti pinigus ir bėgti su juo. Kuo pavojingesnė Liudviko padėtis, tuo ryžtingiau jis veikia, kuo arčiau tikslas, tuo arčiau ir „katastrofa". Domicėlė eina rakinti skrynios, o Liudvikas su motina geria arbatą (kvapą gniaužianti situacija ne tik žiūrovams, bet ir Liudvikui). Sutrikęs iš baimės, duoną jis deda į stiklinę, cukrų ant stalo. Kai Domicėlė slapta parodo makiuką, jam iš nagų iškrenta šaukštelis (Kyverienė galvoja, kad tai vis iš džiaugsmo dėl būsimų jųdviejų vedybų). Liudvikas, pažadėjęs Domicėlę nuvežti pas savo motiną, kur viskas lygiai taip pat, kaip ir jos namuose, pavežioja naktį ratais ir sugrąžina atgal – išsigandusią, neatpažįstančią savųjų ir jau be makiuko, o pats pabėga. Bet ši jo pergalė tuoj virsta pralaimėjimu, gudrystės – kvailumu. Paaiškėja, kad jis pavogė ne pinigus, o tik mokesčių kvitus. Na, o suvedžiotos moterys nepražus. Domicėlei peršasi turtingas ūkininkas Kozeris, nesvarbu, kad senamadis ir ne toks šaunus kaip Liudvikas, sesers nukonkuruota Petronėlė nugriežia apmaudą sudaužydama lempą, o išmintingiausiai, labiausiai patyrusiai Kyverienei lieka viltis, kad Liudvikas yra geras ir tikrai ją ves.

Komedijoje *Piršlybos* (1898), kurią Žemaitė parašė apsilankiusi Rygos teatruose, atrodo, užsibrėžta ne tik rekonstruoti beišnykstančius senuosius piršlybų papročius, atskleisti vedybinio sandėrio mechanizmą, bet ir ieškoti subtilesnės jausmų raiškos, gilesnio psichologizmo. Kai gražuolis Leonas peršasi ne itin gražiai Kudlikų Anelei, jų samdinys Dzidorius spjaudo ant žemės ir niūriai žiūri iš padilbų. Beužgimstantis palankumas tarp Leono ir jaunesnės Kudlikų dukters šaunuolės Amelikės išsakomas tik nežymiu žvilgsniu ir gestu. Visų jausmai pristabdomi, kaupiasi tylus liūdesys ir beviltiškumas, nes ką vaikai gali prieš tėvo valią, ko verti širdies polinkiai prieš racionalų apskaičiavimą? Vyresniajai turi atitekti dar iš jos motinos paveldėta žemė, o jaunėlei – pinigai, kuriuos atsineš pirmosios jaunikis. Tačiau šito tėvo plano neatitinka nei susiklostančios jausmų konfigūracijos, nei Leono galimybės – jis pinigų neturi. Dramatišką padėtį išsprendžia piršlys Milagis, kuris pademonstruoja ne tik savo oracijų meną, bet ir miklumą suvesti tinkamus kandidatus, apginti mylimuosius ir išmintingai sutaikyti tėvus su vaikais.

Vaizdelyje *Valsčiaus sūdas* (1900) Žemaitė imasi piktos visuomeninės satyros, gogoliškai šaržuoja teismo sceną. Neturtinga Kuprienė bėgioja paskui tesėjus, bandydama palenkti juos savo menkais grašiais, o dėl absurdiškos priežasties ją į teismą padavęs giminaitis Kuprys įbruka jiems po rublį, girdo degtine ir žada dar pavaišinti. Teisėjai stumia dieną laukdami vieni kitų, girtuokliaudami, o teisia, kaip jiems naudingiau. Tiksliai šią netvarką įvardijusi Kuprienė („Gerai sakė: degtinė kaltins, rubliai sūdys") vos neuždaroma šaltojoje ir išsigelbsti tik rėkdama, kad skųsis aukščiau.

Žemaitės dramoms labiausiai trukdė prozininkės kalbumas, polinkis pernelyg detalizuoti, išplėtoti fabulą (taisydama kai kurias komedijas, ji atsisakydavo net ištisų veiksmų), kai kada draminės įtampos, raiškesnių charakterio štrichų, logiškos motyvacijos stoka.

Į dramaturgiją P. Višinskis prikalbino ir G. Petkevičaitę-Bitę, kuri savo ruožtu pasitelkė Žemaitę. Taip gimė DVIEJŲ MOTERŲ slapyvardžiu pasirašytos komedijos

Kaip kas išmano, taip save gano, Velnias spąstuose bei dramos *Parduotoji laimė*, *Litvomanai*. Jos, gal net dar labiau negu kurtos vienos Žemaitės, neišvengė kompozicinių trūkumų, tačiau dėl Bitės įtakos įgijo platesnį visuomeninį rezonansą ir struktūros naujovių. Bitė, įtikėjusi, kad „artisto priedermė yra ne vien piešti, bet sužadinti naujas mintis, traukti į tą pusę, iš kur jis tikisi įgyti šviesą ir laimę", stengėsi suteikti dramai platesnio sąmoningumo, išplėšti ją iš pramoginio repertuaro ir praturtinti pilietinėmis bei patriotinėmis aktualijomis, rafinuotesnės kultūros atributais. Dviejų Moterų scenos kūriniuose pabandyta didinti personažų skaičių, supinti pagrindinių ir epizodinių veikėjų linijas, parodyti charakterio tapsmą ir kaitą, jo ryšį su aplinka.

Pirmasis, ne itin vykęs jų „sudėtinis darbelis" *Kaip kas išmano, taip save gano* (1898), kurį, anot Žemaitės, Bitė „gimdė", o ji tik „vystė", primena saloninę intrigų komediją. Senstelėjusio dvarponio Pilvickio, jo jaunos nuobodžiaujančios žmonos, demokratiškų pažiūrų dukters, pliuškio dvarininkaičio ir liaudies inteligento gydytojo meilės peripetijas apvainikuoja pažangių jaunuolių sąjunga, o dialoguose įsiterpia kalbos apie vargdienių globą, lietuvišką spaudą, ponų ir litvomanų santykius.

Savaitę P. Višinskio „įkalintos" Joniškyje, Dvi Moterys parašė (1899) komediją *Velnias spąstuose* (pirmuosius du veiksmus – per dvi dienas, ilgiau užkliūdamos ties trečiuoju). Komedijoje labiau jaučiamas Žemaitės valstietiškos kalbos sodrumas, jutiminis konkretumas, žaidybinis azartas. Vaizduodamos piršlybas, autorės kritikuoja girtuoklystę, prietarus, sukčiavimą, kvailą patiklumą. O sučiuptas velnias – tai žydas Šmuila, kuris išvilioja trobelninko Tupio kruvinai uždirbtus dukters Magdelės kraičio pinigus, sugriauna planą išleisti ją už pasiturinčio našlio ir, pratūnojęs visą piršlybų laiką užpečkyje, sutemus išlenda ieškoti kitų paslėptų pinigų. Kyla sąmyšis, visi galvoja, kad vaidenasi velnias, bet Šmuilą nutveria neturtingas dailidė Jonas, kuris ir ves seniai įsižiūrėtą Magdelę. Nebėra pinigų, nebėra ir kliūčių meilei.

Neskubraus, lėtai įsibėgėjančio veiksmo Dviejų Moterų pjesė *Parduotoji laimė* (1905), rašyta Bitei slapstantis nuo galimų caro valdžios represijų, sklidina natūralistinės tamsos, protesto prieš bažnytinę santuoką, įprastas visuomenės normas ir autoritetus (tai pirmas drąsus moterų emancipacijos iššūkis dramaturgijoje).

Mylėdama neturtingą Masiulį, Nastė ilgai atsakinėja visiems jaunikiams, kol pagaliau, tėvo prispirta ir jaunesniosios sesers maldaujama, sutinka tekėti už Bajoriūno. Jis padorus žmogus ir ne tinginys, tačiau Nastė negali prilenkti prie jo savo širdies. Pagimdžiusi vaiką nuo Masiulio, ji reikalauja iš kunigų skyrybų. Moteris demonstruoja kietą charakterį, tvirtą valią, neabejoja savo teisumu („Ar už tuos kelis prisiekimo žodžius žmonės turi mane taip bešir diškai per visą amžių skaudinti?"), tačiau palaužiama prievartos ir nesupratimo. Ją pasmerkia giminės, kaimynai, kunigai, davatkos. Benkartu pravardžiuojamas sūnus auga nevaldomas, vagiliauja ir vos nežūva. Nepateisina jos meilės ir Masiulis, nuo kurio laukiasi vaiko jau kita mergina. Drama baigiasi beviltišku atsidūsėjimu: „O Jėzau, Jėzau!.."

Dramoje *Litvomanai* (1905) dar labiau tirštinama brutalumo ir nevilties atmosfera. Čia veikia studentai idealistai, lietuviškos spaudos darbuotojai – bajoraitis Leonas ir valstiečių kilmės klierikas Augustinas. Tačiau taurios jų aspiracijos

atsitrenkia į nykią caro valdžios represijų, liaudies ir artimų žmonių nesupratimo, draugų išdavysčių sieną. Leonas pasijunta svetimas savo namuose, Augustinas, dėl lietuvybės atsisakęs asmeninės laimės, pasirenka kunigystę, suserga džiova ir miršta skurde, atstumtas net motinos. Jo mylimoji, Leono sesuo, susižavėjusi madingomis idėjomis, greit palūžta ir įkalinta išduoda bendradarbius. Gražiausios pasišventėlių pajėgos pūva kalėjimuose, suspausta liaudis gyvena tik rūpesčiais dėl duonos kąsnio. „Ar per tuos raštus kas mokesnius numažino?!. Ar laukai geriaus išduoda?! <...> Kol tų raštų, gazetų nebuvo, kviečiams dar mokėjo po penkis rublius... <...> O šimet už kviečius nė trijų negavo..." – priekaištauja Augustinui motina.

Be Žemaitės talkos GABRIELĖ PETKEVIČAITĖ-BITĖ parašė dramą *Kova* (1900), kuri pateisina savo pavadinimą. Nedidelės apimties veikalėlyje daug temų – trumpalaikis dvarininko Kymanto demokratizmas, jo nuobodžiaujančios žmonos kaprizai, neapsakomas darbininkų skurdas, badas, ligos, kilnios urėdo Budrikio ir dvare užaugintos našlaitės Marijos pastangos juos gelbėti, dvasinės giminystės įkvėpta jų meilė, asmeninės laimės ir tarnavimo nuskriaustiesiems alternatyva, nepalaužiamas moters pasiaukojimas savo krašto žmonėms. Tačiau šios temos, deja, lieka neįkūnytos veiksmu ir charakteriais, iš dramos kyšo nuogos idėjos, personažų poelgiai dirbtiniai, jausmų raiška išorinė, sentimentaliai egzaltuota (rankų laužymas, alpimas, ašaros), kalba sausa.

Socialinės ir buitinės dramos tradiciją tęsė KONSTANTINAS JASIUKAITIS, BRONIUS LAUCEVIČIUS-VARGŠAS[1], bet mėgėjų teatre populiaresnė buvo komedija. Dažnai vaidinami VAIŽGANTO *Sceniškieji vaizdeliai* (1906), kuriuos leisdamas autorius pernelyg apdairiai ir pagal ano meto sąlygas visai be reikalo pavadino nemeniškais, tendencingai moralizuojančiais, skirtais tik skaitymui. Toks galbūt vaizdelis *Namai – pragarai*, barantis išponėjusį, morališkai smunkantį, nebenorintį žemės dirbti ūkininko sūnų. Tačiau kituose vaizdeliuose žaižaruoja valiūkiškas sąmojis, krečiamos anekdotiškos išdaigos, piešiamos charakteringos buitinės scenelės. Smuklininkas Leiba (*Nepadėjus – nėr ko kasti*) pareikalauja iš muzikanto Kazio pagaliau grąžinti skolą. Šis šmaikštuolis, svieto perėjūnas pinigų neturi, bet sumaniai išgauna juos iš bažnyčios tarno Jurgio, kuris maniakiškai visur ieško paslėptų lobių. Pasiskolinęs iš Leibos didelį katilą, Kazys pripila jį akmenų, paslepia „stebuklingoje" vietoje, kurią už pinigus parodo Jurgiui, o šis laimingas išsikasa „lobį" ir beturi tik vieną rūpestį – pasitelkti švęstą vandenį, lotyniškas knygas ir jį atkerėti. Audringai riejasi smuklininkas Nochumas su žmona Sore (*Tiktai niekam nesakyk!*). Artėja šventės, o pinigų nėra – šinkius nubiednėjo, visi eina į monopolį. Pasirodo elgeta Rimša, kuris giriasi per gyvenimą susirinkęs nemažai rublių, tik prašo apie tai niekam nesakyti. Žydas gudrumu ir jėga išvilioja juos, o savo pažadą niekam apie tai nesakyti tikrai įvykdys. Komiška klaida turtingą senbernį Gaidį priverčia pasiryžti vesti (*Žemės ar moteries*). Vis teisindamasis ieškąs žmonos su gera žeme, pagaliau apsąla, gražuolę piršlienę palaikęs jam peršama Karuse, o išaiškėjus tiesai, visų prispiriamas imti nelabai jauną ir nelabai gražią, bet su gera žeme Karusę – juk žemės jis ir norėjo.

Populiarios buvo ir Rygos mėgėjų teatro dalyvio PETRO PUNDZEVIČIAUS-PETLIUKO komedijėlės. Vienaveiksmis farsas *Neatmezgamas mazgas* (1901), rašytas

[1] Plačiau žr.: Kubilius 1995, 57–62.

būsimo pulkininko, statybos inžinieriaus jaunystėje, duoda progos pašėlti scenoje (piršlybos, tariama lenkystė, šokinėjimas pro langą, dainos, girtų griuvinėjimas, slėpimasis, veterinarinių ir žmonių vaistų sumaišymas). O komedija *Velnias – ne boba* (1908) – įdomi moterų emancipacijos pašiepimu. Joje dvi fabulas susieja komedijos *Amerika pirtyje* motyvas. Susiruošęs vesti, buhalteris Antanas Tindžiulis džiaugiasi būsima šeimynine laime. Įgriūva suplukęs lietuviškų vakarų rengėjas Mykolas Graibus, kuris ieško rekvizito šį vakarą vaidinamai populiariai komedijai. Atsiranda ir kitas senas pažįstamas iš provincijos – Keraitis, kuris bėga nuo emancipuotos, jį pavergusios žmonos į Ameriką. Visiems išėjus į vakarą, paskui bėglį į Antano namus atseka Keraitienė ir, vyrui sugrįžus, iškelia audringą sceną: „Tai tokia tavo Amerika? Na, gana tos komedijos!" Pasižiūrėję į svetimus šeimyninius „džiaugsmus", Tindžiulis su Graibumi sudaro laimingų viengungių sąjungą.

Kamajų socialdemokratų veikėjo JURGIO SMALSČIO-SMOLSKIO komedija *Nutrūko* (1906) nauja tuo, kad tradicinį kaimiškų piršlybų farsą praturtina netradiciniu jaunikio pasirinkimo argumentu: svarbu jau ne tik jo pinigai, bet ir kultūringumas, siejamas su miesto atributais – teatrais, laikraščiais, madinga apranga, pažintimis su įtakingais žmonėmis ir pan. Deja, jaunikio pranašumai, pasirodo, tariami, ir demaskuotas, jis iš gėdos sprunka pro langą.

Legalizavus lietuvišką spaudą, žymiai išsiplėtė scenos mėgėjų veikla. Pastebimi pirmieji žingsniai teatro profesionalizacijos linkme, kurie siejami su GABRIELIAUS LANDSBERGIO-ŽEMKALNIO vardu. Tautiškai apsisprendęs bajoras („Aš nepasidariau lietuviu, aš esu juo gimęs"), teisininkas, dvarų prižiūrėtojas, persekiotas, po įvairias imperijos vietas blaškytas draudžiamosios spaudos bendradarbis, jau nebejaunas būdamas, 1904 m. grįžo į Lietuvą ir pasinėrė į teatro veiklą – organizavo „Vilniaus kanklių" draugiją, suaktyvino Kauno „Dainos" ir Šiaulių „Varpo" draugijų darbą, režisavo keliasdešimt spektaklių, kuriuose ir pats vaidino, skaitė paskaitas teatro klausimais, 1909 m. Vilniuje organizavo Palangos spektaklio dešimties metų jubiliejaus minėjimą. G. Landsbergis pirmasis ėmė kalbėti apie aktorinio meistriškumo, režisūros, teatro kritikos svarbą ir įrodinėjo, kad teatras – tai „grynoji dailė", o aktoriai – menininkai.

Vėrėsi naujos galimybės ir dramaturgijai. Vis dažniau ryžtantis vakarą užpildyti vien vaidinimu, prireikė stambesnės apimties kūrinių; augant atlikėjų meistriškumui, tapo įmanoma sudėtingesnė sceninė kalba. Vėl sugrįžtama prie A. Fromo pamėgto romantinės dramos tipo, istorinių ir etnografinių siužetų. Tačiau dabar jau nebesitenkinama vien praeities faktų rekonstravimu, o siekiama paversti kūrinį patriotizmo mokykla, tautos meilės pavyzdžiu nūdienai, bandoma susitelkti ne į įvykio vaizdavimą, o į asmens, jo vidaus pasaulio atskleidimą.

Scenos veikalus, gal daugiau reikalo spiriamas, rašė Landsbergis. Nors tai nebuvo reikšmingiausia jo veiklos sritis, tačiau ir joje pasistūmėta į priekį. 1906 m. jis režisavo pirmąją lietuvišką operą *Birutė* (kompozitorius M. Petrauskas), kuriai pats sukūrė libretą, pavadinęs jį melodrama (beje, tai pirmas šiuo žanru apibūdintas lietuvių dramaturgijos kūrinys). Jame sąmoningai siekta plastinio ir akustinio išraiškingumo: prozinis dialogas supintas su eiliuotais solo ir chorinių dainų intarpais, šokiais, vaidilų kanklių muzika, o pabaigoje nuskamba džiaugsmingas šventinis akordas su tautinėmis giesmėmis, baleto ir juokdarių pasirodymais.

Birutės ir Kęstučio susitikimas Palangoje pateikiamas kaip laiminga atomazga po sunkių Birutės išbandymų. Jai prievarta peršasi Malburgo valdovas, nuo kurio ji gelbstisi pažadėdama tapti vaidilute, Krivė ir vaidilutės nenori jos atiduoti kunigaikščiui. Romantiškai pakilūs meilės prisipažinimai („Kas tu esi, klausiu: deivė, karalaitė ar dangaus angelas?", „Tai tu, kurio laukiau nuolat") susilieja su patriotinėmis deklaracijomis apie lietuvių narsą, taurumą, baltų vienybę kovoje su priešais, o mylimųjų susitikimą idėjiškai įprasmina seno vaidilos pranašystė Birutei būti „motina milžino, kuris savo tautą, savo tėvynę išverš iš tamsybės žabangų, sugriaus kryžiuočių galybę".

Landsbergis rašė komedijas (*Pagavo, Tarnaitė pamokė, Jurgis durnelis* ir kt.), kurios sąmoju, šmaikštumu anaiptol neprilygo pirmiesiems šio žanro mėgėjų bandymams, sukūrė monologą *Blaivininkų pirmininkas*, trečią kartą inscenizavo lenkišką J. Chociszewskio apysaką *Genovaitė*. Didžiausio populiarumo susilaukė nuotykinė romantinė jo drama *Blinda* (1908), plėtojanti šilerišką jį tauraus plėšiko motyvą. Jos herojumi autorius pasirinko legendinį žemaičių „razbaininką" Tadą Blindą, kuris, kaip ir Schillerio *Plėšikų* Karlas Moras, nėra paprastas plėšikas ar žmogžudys, o greičiau bebaimis, dvejonių ir kaltės jausmo nepažįstantis kovotojas už žmonių laisvę ir lygybę: „reikia Lietuvą valyti nuo pasiutusių ponų savavaliavimo", reikia ponams parodyti, kad ir jie gali būti baudžiami. Blinda keršija artistiškai ir valiūkiškai. Nors už jo galvą pažadėta šimtas rublių, jis demonstratyviai sukinėjasi pačioje ponų panosėje, juos efektingai provokuoja, komiškai gąsdina ir šantažuoja, tuo įrodydamas savo narsą, sukeldamas pasigėrėjimą savo miklumu ir juoką dėl persekiotojų kvailumo. Herojines Blindos savybes papildo jo tauri meilė Bajalių Uršulei, kurią jis išgelbsti nuo „pačiuoto" pono Titnaginskio persekiojimų ir su visomis apeigomis veda Bivainių girioje. Gaivia romantika padvelkia scena miške, realistiškai vaizduojama žydo smuklė, Bajalių gryčia, grafo Veršinskio rūmai, raiškūs satyriniai Titnaginskio, Protokolskio, žydo Maušos, laisvės kovotojo Čigono tipai, nuotaikinga buitinių, humoristinių, herojinių scenų kaita, tačiau personažų poelgių motyvai naivūs, apsisprendimai neparengti. Tadas Blinda žūva dėl klaidos ir atsitiktinumo, išduotas artimiausio žmogaus – Uršulės. Jo mirtį, kaip ir dera herojinėje dramoje, lydi viltis, kad laisvės kova bus tęsiama, kad Čigonas išpildys Blindos priesaką kelti Lietuvą iš miego, skelbti laisvės žodį.

Mėgėjų scenoje gimė ir pirmoji lietuviška tragedija. Tokią žanrinę paantraštę dramai *Pilėnų kunigaikštis* ryžosi duoti MARCELINAS ŠIKŠNYS-ŠIAULĖNIŠKIS – Maskvos universiteto matematikos fakulteto auklėtinis, Rygos lietuvių kultūrininkas, tarpukario metais Vilniaus Vytauto Didžiojo gimnazijos direktorius, lietuviškos matematikos terminijos kūrėjas, populiarių algebros ir geometrijos vadovėlių autorius. Šikšnys jaunystėje rašė poeziją, vieną draminį veikalą *Kražiai* sunaikino, kitas (*Meilę suardyti – nuodėmę pagimdyti*), suvaidintas Rygos, Peterburgo, Šiaulių scenose, dingo, o labiausiai išgarsėjo ne tik Rygoje, bet ir Vilniuje, Kaune, Peterburge, Voroneže ir kitur statytas *Pilėnų kunigaikštis* (1905).

Būta motyvų pavadinti jį tragedija. Veikalas didelės apimties (penki veiksmai, dvidešimt trys įvardyti personažai), sudėtingos, išsišakojusios fabulos (J.I. Kraszewskio apysakos *Kunigas* interpretacija), aprėpiantis plačią veiksmo erdvę (Pilėnai, Marienburgo kryžiuočių pilis, iš visos Europos atvykę jų pagalbininkai).

Konfliktas įsižiebia ne tik tarp lietuvių ir kryžiuočių, bet ir atskirų stovyklų viduje, paliečia politinius ir religinius aspektus, šiek tiek net herojų sielas ir baigiasi kolektyvine Pilėnų gynėjų žūtimi. Nuskamba specifiniai lemties, kančios, tragiškos kaltės motyvai. Dramoje ieškoma naujesnių veiksmo plėtotės būdų, siekiama ritmo ir nuotaikų įvairovės. Kautynių scenas keičia diskusijos, vidinio vyksmo scenos, prozinę kalbą – poetiniai dialogai ir monologai, dainos, prieš aukštos įtampos situacijas nerūpestingai puotaujama (tylos prieš audrą efektas), pertraukiamomis replikomis išryškinami minties akcentai, sudaromas natūralios kalbos įspūdis. Tačiau autoriui nepavyko sukurti psichologiškai talpaus, motyvuoto charakterio. Herojų apsisprendimai, jų likimų lūžiai neįtikinantys. Ryškios kompozicijos spragos: ekspozicija atitrūkusi nuo pagrindinės veiksmo linijos, nefiksuota užuomazga. Nepateisinama kaleidoskopiška trumpučių scenų kaita, neinformatyvūs, jau žinomus dalykus kartojantys dialogai, trafaretiniai intrigavimo būdai – paslaptys, klaidos, atpažinimai, netikėti sutapimai. Pati tragizmo samprata elementari, pradžioje grindžiama herojaus ilgesiu, atskirtumu, vienatve, vėliau ištverme ir pasiaukojimu.

Jaunas Pilėnų kunigaikščio sūnus Margis, vaikystėje pagrobtas vokiečių ir Marienburge užaugintas krikščioniu Jurgiu, suserga jo globėjams kryžiuočiams nesuprantama dvasios liga. Uždegtas pagoniškų Rymo pasakų, jis ima miglotai nujausti savo negalios priežastį: „Kaip saldžiai lūpose jo skamba žodžiai: /Dievai, tėvynė, vyras, Lietuva,/ Tėvai, mergaitė, žirgas, kova, kardas..." Tai visa jo vertybių sistema, visos atramos, kurių, deja, jis neturi. Lietuva – žemės rojus, laimės, grožio, meilės, žalių girių, skaisčių mergelių ir skambių dainų kraštas – jam nepasiekiama, ordino dvasia nepriimtina: „Mane tu gydai, aš gi vyste vystu! <...> Tavo globa man vien tik smūgis kietas, / Linksmybės tavo – sopuliai vien man." Herojaus kančia rezignaciška, pasyvi, išsakoma lyriniais monologais, naktį, vienatvėje. Tačiau, kai su Rymu, Šventu, Laimute Jurgis pabėga iš nelaisvės, tampa tuo, kuo ir turėjo būti – epiškai vientisu, hiperbolizuotos fizinės ir dvasinės galios herojumi, nepalaužiamu Pilėnų gynėju kunigaikščiu Margiu. Atmetęs kryžiuočių pasiūlymą – palikti jį pilies valdovu, bet leisti skverbtis gilyn į Lietuvą, kartu su kitais pilėniečiais jis renkasi savižudybės kelią. Įgyta laisvė panaudojama vardan aukštųjų tikslų, herojaus žūtis kartu yra ir jo triumfas. Pilėniečių poelgį priešai įvertina kaip unikalų istorinį faktą, įrodantį, jog lietuviai yra ne laukiniai stabmeldžiai, o civilizuoti, pagarbos verti didvyriai, su kuriais jau nebegalima kariauti.

Kaip ir A. Fromui, Šikšniui teko spręsti katalikiškų konvencijų apsupty gana keblią pagonybės ir krikščionybės santykių problemą, kurią jis pavertė papildomu dramatizavimo šaltiniu, kartu sukurdamas tragedinio atvirumo perspektyvą. *Pilėnų kunigaikštyje* krikščionys vokiečiai yra ne tik agresyvūs, klastingi grobikai (Margio auklėtojas vienuolis Bernardas), bet ir modernios, dora ir artimo meile paremtos bažnyčios atstovai (Marienburgo Grosmeisteris, kurį nunuodija Bernardas). Kita vertus, pagoniškų dievų tarnai – Krivė, vaidilos yra žiaurūs ir savanaudiški (Laimutė: „Piktų žmonių, matyt, visur yra"). Vaidila Mėrūnas pasikėsina į sugrįžtančios namo Laimutės skaistybę, o ją apgynęs Margis iš keršto pažadamas paaukoti dievams. Tačiau laimingai išsigelbėję ir susituokę, atleidę savo skriaudėjams, Margio motinos karžygės Rėdos palaiminti, jie vis dėlto lieka galima Pilėnų žūties priežastimi, be kaltės kalti, nes duotas pažadas dievams niekur nedingsta ir yra

neatsveriamas kulto tarnų amoralumo. Kai Krivė kalba apie sunkius Lietuvai laikus ir pranašauja nelaimes, iš dangaus pasigirsta Perkūno griausmas, skelbiantis dievų kerštą ir neišvengiamą lemtį.

Šikšnys domėjosi antikine dramaturgija, H. Ibseno, M. Maeterlincko kūryba ir vienas pirmųjų pasuko modernumo keliu. Jo pjesėje *Sparnai* (1907) padvelkia pirmųjų aviatorių skrydžių romantika, alegorijų ir simbolių kalba prabylama apie dvasinį žmonių tobulėjimą, laisvę, lygybę, kurie pasiekiami pasitelkus mokslo ir technikos pažangą. Dramoje *Likimo bausmė* (1911) suskamba edipiškasis likimo tragedijos motyvas (tėvas veda savo dukterį ir, tai sužinojęs, nusižudo), tačiau virš pavienio fakto reikšmės ši istorija nepakylėjama.

Ankstyvosiose lietuvių dramose vyrauja išorinis veiksmas, pasakojamasis dialogas, schematiškas, paviršutiniškas charakteris, nuogos idėjos, didaktika. Tai sąlygoja žanro jaunystė, įsipareigojimas prieš visuomenę, kluono teatro diktatas, neišsilavinę žiūrovai. Tačiau prasmingiau yra matyti pirmųjų dramaturgų entuziazmą ir nepretenzingumą, ką tik gimusio žanro veržlumą ir užmojį. Nepraėjo nė dviejų dešimtmečių, kai drama ėmė vaduotis iš mėgėjiško rūbo, iš lietuviškųjų vakarų vaidinimų repertuaro ir šlietis prie klasikinės bei moderniosios dramos, prie bendrojo lietuvių literatūros srauto, praturtindama jį savo pasaulėvoka. Nors profesionalusis teatras susikūrė tik Nepriklausomybės laikais, mėgėjiškos dramaturgijos pabaigą priimta sieti su pirmuoju teatriniu jubiliejumi – Palangoje suvaidintos Keturakio komedijos *Amerika pirtyje* dešimtmečio minėjimu 1909 metais, su Vydūno, V. Krėvės, L. Giros, K. Puidos, S. Čiurlionienės-Kymantaitės veikalų pasirodymu. O garsūs vėlesni dramaturgai (B. Sruoga, P. Vaičiūnas ir kt.) savo jaunystėje dar spėjo pavaidinti liaudies teatre ir aukštai vertino šią lietuvių kultūros apraišką.

Ne visi ankstyvieji scenos veikalai liko literatūros paribyje. Juose esama ryškių talento blyksnių (*Amerika pirtyje, Trys mylimos, Blinda, Pilėnų kunigaikštis*), gaivaus primityvizmo, neapdorotų, bet autentiškų grynuolių. Ankstyvoji drama užčiuopė esminius žanro kontūrus, pagrindinius kolizijų ir konfliktų mazgus, sutelkė nemažą temų, motyvų bazę, o tolesnė jos plėtotė žymia dalimi buvo pirmesniųjų variacija, aršesnė ar taikesnė polemika su pirmtakais.

VI SKYRIUS

Kultūros ramsčiai

Iš viso XIX amžiaus lietuvių rašytojų būrio kai kurie išsiskyrė tuo, kad savo veikla aprėpė daug įvairių kultūros sričių. Literatūrinė kūryba jiems buvo tik viena, be to, ne svarbiausioji kultūrinio darbo sfera. Jie ryškiausiai reprezentuoja būdingą to meto lietuvių dvasinės kultūros bruožą – sinkretiškumą ir ryškią tos kultūros kūrėjo savybę – interesų universalumą. Savo veikla ir darbais jie klojo visos lietuvių tautinės kultūros pamatus, buvo atrama tolesnei jos plėtotei. Tokie buvo Liudvikas Rėza, Dionizas Poška, Simonas Stanevičius, Simonas Daukantas, Liudvikas Adomas Jucevičius, Laurynas Ivinskis, Jonas Basanavičius, Jonas Šliūpas, Aleksandras Dambrauskas-Adomas Jakštas. O tie, kurie juos pranoko tapdami dar ir įžymiais rašytojais, lietuvių literatūros klasikais, aptariami kitame (VII) knygos skyriuje „Literatūros aukštumos".

Liudvikas Rėza (1776–1840)

XIX amžiaus pradžioje lietuvių kultūrinio gyvenimo centras iš Mažosios Lietuvos persikėlė į Didžiąją Lietuvą – į Vilnių. Rėza buvo paskutinis įžymus Mažosios Lietuvos lietuvių (lietuvininkų) kultūros atstovas. Paskutinė didelė pastanga atsispirti germanizacijai, išsaugoti tautos dvasines vertybes, įkūnytas Kristijono Donelaičio kūryboje, tautosakoje, senojoje lietuvių raštijoje. Kartu jis buvo gyva grandis, kuri sujungė XIX a. pradžios lietuvių kultūrinį gyvenimą su lietuvininkų kultūros tradicijomis. Rėza buvo labiausiai išsimokslinęs lietuvininkas – Karaliaučiaus universiteto profesorius, todėl lietuvių kultūros veikėjams jis buvo autoritetas. Su juo buvo palaikomi asmeniniai kontaktai, tariamasi, jo darbai tuoj pat pasklisdavo Lietuvoje, jais buvo remiamasi, iš jų mokomasi. Rėzos poveikį didino ir tai, kad jo vardą gaubė pasaulinio garso žmonių (Immanuelio Kanto, Wilhelmo von Humboldto, Johanno von Goethe's, Adomo Mickevičiaus) aureolė. Kanto paskaitų Rėza klausėsi universitete, jo vardą įrašė savo disertacijos antraštėje, jo garbei sukūrė eilėraštį. Su Humboldtu betarpiškai bendravo ir tarėsi, jam dedikavo K. Donelaičio *Metų* leidimą. Su J.W. von Goethe susirašinėjo. Adomas Mickevičius, pasiremdamas Rėzos pavyzdžiu, gėdijo lietuvius, nesidominčius savo tėvynės istorija. Taigi Rėza buvo tarpininkas ne tik tarp dviejų valstybių – Prūsijos ir Rusijos – lietuvių, tarp lietuvininkų ir lietuvių. Jis taip pat buvo tarpininkas tarp lietuvių kultūros, kuriai savo darbais atstovavo, ir Vakarų pasaulio. Per jį tas pasaulis sužinojo, kad egzistuoja K. Donelaičio *Metai*, turtinga lietuvių tautos poetinė kūryba, savitos tautos tradicijos. Jo darbai liudijo lietuvių tautos gyvybingumą ir kūrybingumą, jos sugebėjimą išugdyti individualų genijų (Donelaitį) ir išpuoselėti kolektyvinį genijų, sukūrusį nenykstančias grožio vertybes (dainas). Nuo Rėzos prasideda šlovingas K. Donelaičio žygis, naujas lietuvių folkloristikos etapas, sąmoningas rašytojų posūkis į liaudies kultūrą ir tautosaką kaip į originaliosios kūrybos pagrindą. Pagaliau Rėza buvo tarpininkas tarp religinės ir pasaulietinės literatūros, toliau uoliai ugdęs religinę raštiją, bet kartu savo plačiais pasaulietiniais interesais ir konkrečia pasaulietine kultūrine veikla nulėmęs pasaulietiškumo persvarą XIX a. lietuvių kultūroje.

BIOGRAFIJA. Liudviko Rėzos biografija nesudėtinga, negausu joje išorinių įvykių, o ir tie patys sudaro nuoseklią grandinę. Rėzos gyvenimas – tai mokslininko kelias. Pagrindinis jo gyvenimo tikslas, išryškėjęs ankstyvoje jaunystėje, buvo mokslas, filologija, lietuvių raštija. Greta šio pagrindinio vieškelio vingiuoja kitas kelias – teologinės studijos, dvasininko karjera.

[1] Duomenys iš: Jovaišas 1969.

Rėzos biografijoje[1] galima skirti keturis pagrindinius laikotarpius: 1) 1776–1799 m., 2) 1799–1816 m., 3) 1816–1825 m., 4) 1825–1840 m.

Liudvikas Gediminas (Jedeminas) Rėza gimė 1776 m. sausio 9 d. Kuršių nerijoje, Karvaičių kaime, pajūrio sargo šeimoje. Jam buvo skirta našlaičio dalia. Būdamas dvejų metų, jis neteko motinos, o dar po ketverių metų mirė tėvas. Šešiametis našlaitis atsidūrė žvejo Radmacherio, vėliau paštininko Boehmo šeimoje, ganė žąsis, mokėsi skaityti. Devynerių metų jis pateko pas giminaitį – Kaukėnų precentorių Ch.D. Wittichą. Pas jį būdamas, lankė mokyklą, mokėsi lotynų kalbos, pajuto norą siekti aukštesnio išsilavinimo.

* Karaliaučiaus miesto dalis.

Turėdamas penkiolika metų, Rėza atsidūrė Karaliaučiuje, beturčių namuose. Čia gyvendamas, 1791–1794 m. lankė Lebenichto* lotynišką mokyklą, pramoko klasikinių (senovės graikų, lotynų) kalbų, gavo istorijos, filosofijos, orientalistikos žinių. Kad galėtų pragyventi, vertėsi privačiomis pamokomis, skubėjo irtis į priekį – mokyklą baigė ne per ketverius, kaip buvo įprasta, o per trejus metus. Po to stojo į universitetą.

Karaliaučiaus universitete Rėza studijavo 1795–1799 m. Pagrindinis studijų objektas buvo teologija, o šalutiniai – antikinės ir orientalinės kalbos, filosofija, istorija, retorika. Universitete susiformavo Rėzos pasaulėžiūra, veikiama daugiausia vokiečių Švietimo ir preromantizmo idėjų, kurias skleidė jo mėgstami profesoriai. I. Kantas, jo „kategorinis imperatyvas" labiausiai paveikė Rėzos etines pažiūras, jo moralinius principus. Ch. Krausas, dėstęs „praktinės filosofijos" (politinės ekonomijos) kursą, įtakojo Rėzos socialines pažiūras, kurstė jo antiluomines ir antibaudžiavines nuotaikas. Antikinėms ir orientalistinėms Rėzos studijoms labiausiai gelbėjo J. Haase. Universitete Rėza susipažino su vokiečių švietėjo G.E. Lessingo, audrininko (preromantiko) J. Herderio, „poetų kunigaikščio" J.W. von Goethe's kūriniais ir veikalais. Tie autoriai buvo palankiai nusiteikę lietuvių kultūros atžvilgiu, vieni anksčiau, kiti vėliau gražiai atsiliepė apie lietuviškas dainas. Jie ypač turėjo imponuoti Rėzai, klostydami jo sąmonėje švietėjiškų ir (pre)romantinių idėjų derinį. Universitete Rėza įsijungė ir į lietuvių kultūrinį gyvenimą. Būdamas studentas, jis jau vadovavo lietuvių kalbos seminarui, kuris Karaliaučiaus universitete veikė nuo XVIII a. pradžios ir telkė lituanistines pajėgas. Jam turėjo būti prieinama ir žinoma dauguma lietuvininkų raštų bei leidinių. Universitete Rėza pradėjo reikštis ir kaip poetas – ėmė rašyti ir spausdinti originalius savo eilėraščius vokiečių kalba.

Sėkmingai baigęs 1799 m. universitetą, Rėza įžengė į naują savo gyvenimo tarpsnį. Iš pradžių jis kelis mėnesius dirbo privačiu mokytoju, o 1800–1816 m. buvo kariuomenės pamokslininkas Karaliaučiaus įguloje (nuo 1811 m. – brigados pamokslininkas). Tai privertė Rėzą dalyvauti kariuomenės žygiuose Napoleono karų metu. Per tą laiką (dvejus su puse metų) Rėza pabuvojo Lietuvoje, Latvijoje, Vokietijos gilumoje, Lenkijoje, Čekijoje, Liuksemburge, Prancūzijoje, Anglijoje, Belgijoje – taigi išvažinėjo didelę Vidurio ir Vakarų Europos dalį. Tose kelionėse buvo reikšmingų susitikimų ir pažinčių. Jomis Rėza stengėsi pasinaudoti vykdydamas savo kultūrinius planus. Miestų bibliotekose jis ieškodavo reikalingų knygų. Atsidūręs Londone, tvarkė finansinius lietuviškos Biblijos leidimo reikalus.

Kartu šiuo laikotarpiu Rėza intensyviai rengėsi moksliniam darbui: toliau studijavo Rytų kalbas, istoriją, filosofiją, kaupė asmeninę biblioteką. 1807 m. jis apgynė disertaciją (lotynų kalba) *Apie Šventųjų Knygų moralės aiškinimą pagal Kantą* (*De*

Librorum Sacrorum interpretatione morali, e Kantio commendata), už kurią gavo filosofijos daktaro laipsnį. Dabar jis tapo Karaliaučiaus universiteto privatdocentu, pradėjo dėstyti jame Rytų kalbas ir kai kurias teologijos disciplinas.

1810 m. Rėza paskelbė kitą mokslo darbą (taip pat lotynų kalba) *Apie pirmuosius krikščionybės žingsnius lietuvių tarpe* (*De primis vestigiis religionis Christianae inter Lithuanos propagatae*). Tais pačiais metais jis tapo Karaliaučiaus universiteto ekstraordinariniu profesoriumi, buvo paskirtas lietuvių kalbos seminaro inspektoriumi, jo iniciatyva įsteigta lietuviškos Biblijos draugija. Kitais, 1811-aisiais, metais buvo priimtas į Karaliaučiaus mokslo draugiją.

Šiuo laikotarpiu Rėza išleido savo eilėraščių rinkinį (vokiečių kalba) ir ėmė vykdyti pagrindinius lituanistinius planus: pradėjo rengti spaudai Donelaičio *Metus*, kaupti tautosakines lietuvių dainas, rūpintis trečiuoju lietuviškos Biblijos leidimu. Tačiau tuos darbus buvo nutraukę Napoleono karai. Jiems pasibaigus ir pašlijus sveikatai, Rėza 1816 m. atsisakė pamokslininko pareigų ir atsidėjo vien akademiniam bei moksliniam darbui.

Taip prasidėjo naujas, trečias, Rėzos gyvenimo tarpsnis, užtrukęs apie dešimtį metų. Per tą dešimtmetį Rėza dirbo labai energingai ir išleido pagrindinius savo darbus. Pačioje laikotarpio pradžioje (1816) pasirodė trečias Biblijos leidimas ir kiti su tuo susiję filologiniai raštai. Po dvejų metų Rėza išleido Donelaičio *Metus*, o paskui visas jėgas paskyrė tautosakai. Jis sutelkė apie save didelį būrį tautosakos užrašinėtojų, ketino dainų rinkimą organizuoti Didžiojoje Lietuvoje, žadėjo tuo reikalu atvykti į Vilnių, tačiau nežinia kodėl to savo ketinimo neįvykdė. Norėdamas, kad rengiamas dainų rinkinys būtų tikrai išleistas, Rėza per pažįstamus užmezgė ryšius su Goethe, prašė, kad didysis poetas parašytų rinkiniui pratarmę. Goethe pažadėjo išpildyti pageidavimą, kai rinkinys bus visiškai užbaigtas. Po poros metų (1820), baigęs tvarkyti rinkinį, Rėza nusiuntė Goethei rankraštį, klausdamas jo nuomonės, prašydamas rekomendacijos ir leidybinių patarimų. Goethe rengėsi tvarkyti rinkinio reikalus, bet kažkodėl Rėzai neatsakė ir jam nepadėjo. Todėl dainų išleidimas užsitęsė dar apie penkerius metus. Tačiau nesėkmės Rėzos nesugniuždė. Laikotarpio pabaigoje jis išleido ne tik dainų rinkinį, dėl kurio daugiausia vargo, bet ir kitus svarbius darbus: Donelaičio pasakėčias, antrą savo eilėraščių rinkinį, ketvirtą Biblijos leidimą ir su juo susijusias filologines pastabas. Parašė (1823) vieną iš dviejų žinomų lietuviškų eilėraščių „Šimtus jau metus saulelė tekėjo ir leidos", skirtą lietuvių kalbos seminaro šimtmečiui.*

Tuo laikotarpiu apie Rėzos darbus plačiai sužinojo mokslo pasaulis. Palankių recenzijų apie juos pasirodė vokiečių, lenkų spaudoje. Su jais susipažino, juos teigiamai vertino įtakingi anų laikų žmonės – minėtieji A. Mickevičius, J.W. von Goethe, W. von Humboldtas, taip pat J. Grimmas, K. Brodzińskis, S.B. Linde ir kt. Šiuo metu Rėza dar labiau pakilo ir tarnybos laiptais. 1819 m. jis apgynė teologijos daktaro disertaciją *Apie trijų pirmųjų Naujojo Testamento evangelijų šaltinį ir kilmę* (*De trium Euangeliorum in canone Novi Testamenti priorum fonte ac origine*). Po to jis tapo ordinariniu Karaliaučiaus universiteto profesoriumi. Daug kartų Rėza buvo teologijos fakulteto dekanas, kelis kartus – universiteto prorektorius.

Paskutinis Rėzos gyvenimo tarpsnis, trukęs 15 metų, buvo jo tarnybinės karjeros tęsinys. Tačiau Rėzos lituanistinė veikla šiuo metu gerokai susilpnėjo. Jam buvo užkraunama vis daugiau tiesioginių pareigų, jis vis labiau įsitraukė į religinių organizacijų ir

* Eilėraščio publikaciją žr. *Kaip ąžuols drūts prie Nemunėlio* 1986, 48–51. Kitas lietuviškas eilėraštis „Prasta giesmele, pabusk!" skirtas sąjungininkų pergalei prieš Nepoleoną pašlovinti (žr. Kaunas 1999, 177–183).

draugijų veiklą. Šiuo metu, vykdydamas konsistorijos įpareigojimą, Rėza išleido vokiečių kalba du leidinius, kuriuose pateikė svarbiausias žinias apie Rytų ir Vakarų Prūsijos evangelikų liuteronų bažnyčios dvasininkus. Per įvairius tarpininkus jis toliau užrašinėjo lietuvių tautosakines dainas ir jų melodijas, rinko senus rankraščius. Vadovaudamas lietuvių kalbos seminarui, Rėza intensyviai domėjosi kalbotyra. Jo bibliotekoje buvo sukaupta daug senų spausdintų ir nespausdintų žodynų (D. Kleino, F. Pretorijaus, J. Brodovskio, K. Sirvydo, K.G. Milkaus ir kt.). Rašyti žodyną rengėsi ir pats Rėza. Drauge su E. Budriumi jis galvojo ir apie Lietuvos istoriją lietuvių kalba. Tačiau sumanymai liko neįgyvendinti, pradėti darbai neužbaigti.

Šiuo laikotarpiu Rėza buvo jau garsus, plačiai žinomas. Labiausiai jis buvo vertinamas kaip lietuvių kultūros, ypač lietuvių kalbos ir raštijos, žinovas. Todėl pas jį buvo vykstama mokytis ir konsultuotis. Tokiu tikslu 1830–1831 m. Karaliaučiuje viešėjo J. Plioteris ir S. Stanevičius. Lietuvių kalbos seminare mokėsi rusų kalbininkas P. Preisas, kuris laikė Rėzą, pasak A. Jovaišo, žymiausiu lietuvių kalbos specialistu Europoje[1]. Rėza įstatė į lituanistikos vėžes ir F. Kuršaitį, kuris vėliau, po Rėzos mirties, vadovavo lietuvių kalbos seminarui Karaliaučiaus universitete.

Pirmasis Kristijono Donelaičio Metų *leidimas, 1818*

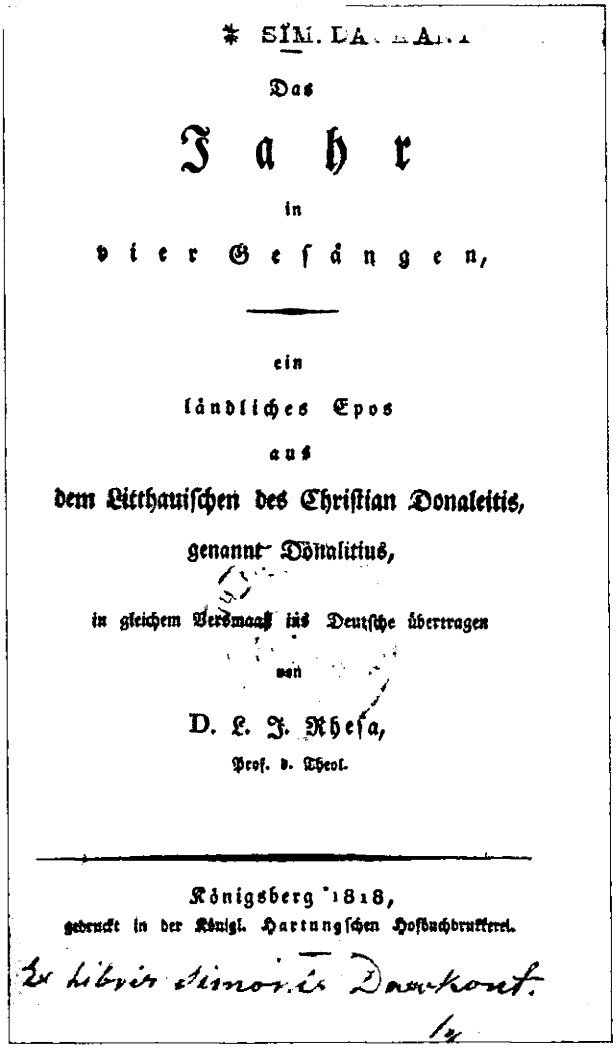
Das

Jahr

in

vier Gesängen,

ein

ländliches Epos

aus

dem Litthauischen des Christian Donaleitis,

genannt Donalitius,

in gleichem Versmaaß ins Deutsche übertragen

von

D. L. J. Rhesa,

Königsberg 1818,

gedruckt in der Königl. Hartungschen Hofbuchdruckerei.

Visą gyvenimą paskyręs mokslui, kultūrai, švietimui, Rėza ir mirdamas liko ištikimas savo etikos principams. Didžiąją savo turto dalį jis atidavė studentams. Už jo paliktas lėšas (kelias dešimtis tūkstančių talerių) vėliau buvo pastatytas studentų bendrabutis, jo garbei pavadintas *Rhesianumu*.

DARBAI. Juos apžvelgsime iš eilės pagal jų reikšmę bei svorį lietuvių kultūros istorijoje.

K. DONELAIČIO „atradimas". Rėza labiausiai nusipelnė išgelbėdamas K. Donelaičio kūrinius. 1818 m. jis išleido Donelaičio *Metus*, o 1824 m. paskelbė ir visas išlikusias (šešias) Donelaičio pasakėčias. Iki tol Donelaičio kūrybos buvo paskelbta tik nežymių atsitiktinių fragmentų (ilgiausios *Metų* ištraukos – 5 eilutės rudens aprašymo ir 13 eilučių žiemos aprašymo – išspausdintos K.G. Milkaus 1800 m. gramatikoje).

Metai. Po Donelaičio mirties jo žmona poeto rankraščius atidavė jo draugui Valtarkiemio klebonui J.G. Jordanui. Vėliau Gerviškėnų parapijos kunigas J.F. Hohlfeldtas nusirašė Donelaičio pasakėčias, „Pričkaus pasaką" ir *Metus*. J.G. Jordanas, atsiliepdamas į Rėzos raginimą užrašinėti ir jam siuntinėti liaudies dainas, kartu su jomis atsiuntė dvi *Metų* dalis – „Pavasario linksmybes" ir „Vasaros darbus". Kitų dviejų *Metų* dalių – „Rudenio gėrybių" ir „Žiemos rūpesčių" – autografai žuvo Napoleono karų metu. Rėza, ėmęs rengti *Metus* spaudai, J.G. Jordano tarpininkaujamas, gavo J.H. Hohlfeldto nuorašus. Tokiu būdu,

turėdamas dviejų kūrinio dalių („Pavasario linksmybių" ir „Vasaros darbų") autografus ir kitų dviejų dalių („Rudenio gėrybių" ir „Žiemos rūpesčių") nuorašus, Rėza parengė pirmąjį Donelaičio *Metų** leidimą. Leidinys pradedamas hegzametru sueiliuota dedikacija Wilhelmui von Humboldtui, karališkajam Prūsijos pasiuntiniui Didžiojoje Britanijoje („An Freiherrn Wilhelm v. Humboldt, königl. Preuss. Gesandten am Grossbrittanischen Hofe"). W. Humboldtas buvo įžymus tų laikų žmogus – filosofas, estetikas, antikos žinovas, meno ir kalbos teoretikas, valstybės veikėjas. Rėza susitiko su juo Karaliaučiuje 1809 m. Humboldtas tuo metu buvo Prūsijos kulto ir švietimo ministras. Jis pritarė Rėzos sumanymui išleisti Donelaičio *Metus*.[1] Antrą kartą su W. Humboldtu Rėza susitiko 1814 m. Paryžiuje, kur Humboltas buvo diplomatinis Prūsijos atstovas, o Rėza atsidūrė su sąjungininkų kariuomene kaip karo kapelionas. W. Humboldtas Rėzai tada pasakęs: „Nemanykit, kad aš lietuvių kalbą užmiršau; priešingai, dar ir šiandien esu toks pat nuoširdus šios savitos kalbos mėgėjas, kaip ir 1809 metais."[2] Vėliau W. Humboldtas buvo karališkasis Prūsijos pasiuntinys Didžiojoje Britanijoje (tas pareigas nurodė Rėza ir savo dedikacijoje). Jis parūpino Rėzai leidimą vykti į Londoną, kur šis iš Britų Biblijos platinimo draugijos gavo lėšų lietuviškajai Biblijai leisti. Kad Rėza labai pasitikėjo W. Humboldtu ir jo simpatijomis lietuvių tautai, rodo Rėzos laiškas J.G. Scheffneriui, nusiųstas kartu su pirmuoju *Metų* leidimu. Laiške Rėza rašo: „Aš guodžiuosi dar tuo, kad, galbūt, vienas vienintelis vokietis lietuviškuoju hegzametru džiaugsis – tai ponas W. Humboldtas, kuris, ką nors išmokęs, ne taip greit pamiršta."[3] Taigi Rėza neatsitiktinai pirmąjį *Metų* leidimą dedikavo W. Humboldtui.

Dedikacija, sueiliuota tokiu pačiu metru kaip ir *Metai*, t.y. hegzametru, padeda suprasti Rėzos požiūrį į Donelaičio kūrinį. Tai 23 eilučių idilė, kurioje išryškinami patriarchaliniai *Metų* bruožai:

(Baronui Wilhelmui von Humboldtui
Karališkajam Prūsijos pasiuntiniui prie Didžiosios Britanijos sosto

Romintos pakrantėje, apjuostoje žaliuojančiomis rūtomis,
Dainius, kilęs iš senos leitonų giminės, dainavo
Patriarchalinių papročių nekaltybę ir šeimos dorybę;
Kukliai, pritariamas kaimiškos fleitos, giedojo
Apie sielą džiuginančius metų laikus:
Pavasarį, lakštingalos čiulbesį, gėlių ir pasėlių sužaliavimą;
Džiugių darbų kupiną vyžotųjų vyrų vasarą;
Dovanas dalijantį rudenį, nuotakos vainiką, švenčių linksmybę ir pokylį;
Žiemą židinio liepsną po apsnigtu šiaudiniu stogu,
Kai namų šeimininkė ruošinėjasi drauge su verpiančiomis tarnaitėmis, –
Tai nuostabūs per žvaigždynus skriejančių metų laikai.
Dainius moko stropiai tausoti artojo noragą,
Visa širdimi baimintis Dievo ir mylėti senolių tėvynę.
Kam gi dabar skiria mūza dainos germanišką aidą
Kartu su gyvojo žodžio turtingais senovės garsais?
Tau, Thoiskono išminčiau, tau, garbusai, kuris išmanai

* *Metai iš keturių giesmių, krašto epas, kurį lietuviškai parašė Kristijonas Donelaitis, vadinamasis Donalicijus, o į vokiečių kalbą tokiu pačiu eilėdaros metru išvertė D[aktaras] L[iudvikas] J[edeminas] Rėza, prof[esorius], teol[ogijos] d[aktaras]. Karaliaučius 1818, išpausdinta Karališk[ojoje] Hartungo spaustuvėje (Das Jahr in vier Gefaengen, ein laendliches Epos aus dem Litthauifchen des Chriftian Donaleitis, genannt Donalitius, in gleichem Versmaaß ins Deutfche uebertragen von D.L.J. Rhefa, Prof. d. Theol. Koenigsberg 1818, gedruckt in der Koenigl. Hartungfchen Hofbuchdrukkerei)*

[1] Jovaišas 1969, 27–28.

[2] Ibid., 32–33. Cit. vertimas pataisytas.

[3] Ibid., 101.

Daug patyrusių ir savo papročius turinčių žmonijos giminių kalbas,
Taip pat ir tautos, klestinčios prie šventojo Nemuno, giesmes.
Garbusis pyksti ant kalbas puolančio amaro,
Kuris, sunaikindamas gyvąją kalbą, nori sunaikinti tautos dvasią.
Pamiršk karalių nesantaikos, Demosteno salę
Jūrose viešpataujančioje saloje ir Indų puikiąją išmintį!
Pamiršk Atėnų ir naujosios Romos nemirtingąjį meną;
Maloningai pasiklausyk giesmės, skambančios slėny Romintos!)

An Freiherrn Wilhelm v. Humboldt,
Königl. Preuss. Gesandten am Grossbrittanischen Hofe.

An der Rominta Gestad' umkräuzet von grünenden Rauten,
Sang der Sänger, entsprossen uralter Leitonen Geschlechte,
Patriarchalischer Sitten Unschuld und häusliche Tugend,
Schlicht auf ländlicher Flöte die seligen Wonnen des Jahres:
Früling, Nachtigalsang, Aufspross der Blumen und Saaten:
Arbeitseligen Sommer der bastsohlentragenden Männer,
Gabenspenden den Herbst, Brautkranz, Festjubel und Gastmahl;
Winterflammen am Heerd unter schneebestürmetem Halmdach,
Wenn geschäftig sich regt sammt spinnenden Mägden, die Hausfrau
Also die blühenden Zeiten des sternendurchwandelnden Jahres
Lehrt'er die dörfliche Schaar haushalten in fleissiger Stille,
Gott auch fürchten von Herzen und lieben die Heimath der Väter.
Wem nun weihet die Muse des Lied's germanischen Nachhall,
Samt des lebendigen Worts tonreich erklungenen Urlaut?
Dir, Thoiskons Weisen, dem Edelsten, welcher in Zungen
Vielerfahren und Sitten der redenden Menschengeschlechter,
Auch des Sanges und Volks, was blüh't an der heiligen Memel,
Kundlig, ein Edeler zürnt dem sprachenstürmenden Schwarme,
Der mit dem redenden Laut austilgen die Seele des Volks will. –
Lass der Könige Zwist, des meerbeherrschenden Eilands
Demosthenischen Saal – und die üppige Weisheit des Indus!
Lass die unsterbliche Kunst Athens und der neueren Roma;
Huldvoll neige Dein Ohr dem Lied im Thal der Rominta!

Po dedikacijos eina „Pratarmė" („Vorbericht"), suskirstyta tokiomis antraštinėmis temomis: 1) „Kūrinio santykis su literatūra"; 2) „Poeto gyvenimo aplinkybės"; 3) „Kūrinio tikslas ir vidinė sąranga"; 4) „Išraiška, eilėdara ir kirčiavimas"; 5) „Apie kūrinio vertimą į vokiečių kalbą"; 6) „Žinia apie kitus kūrėjo raštus"; 7) „Baigiamosios pastabos". Po pratarmės nurodyta: „Parašyta 1818 gegužės 20 Karaliaučiuje Prūsuose. Rėza (Rheſa)."

Po pratarmės išspausdintas *Metų* tekstas: iš pradžių atitinkamos dalies vokiškas turinys, po to – kūrinio tekstas lietuvių (kairėje pusėje) ir vokiečių (dešinėje pusėje) kalbomis. Leidinio pabaigoje įdėti platūs „Paaiškinimai" („Anmerkungen").

Taigi pati leidinio sąranga rodo, kad jis pirmiausia buvo skiriamas apsišvietusiems žmonėms, inteligentijai, vokiškai kalbančiai ar bent suprantančiai visuomenei.

Leidinio „Pratarmėje" Rėza iškėlė pagrindines Donelaičio kūrybos problemas. Jis aptarė *Metų* genezę, kūrinio vietą pasaulinėje ir lietuvių literatūroje, pabrėžė jo originalumą. Paaiškino *Metų* autoriaus poziciją, kūrinio santykį su tikrove, jo tematinį ir idėjinį turinį, jo paskirtį, metodą, žanrą, kompoziciją, eilėdarą, poetinę kalbą bei stilių. Rėza pirmas pateikė duomenų apie Donelaičio gyvenimą ir asmenį.

Lygindamas *Metus* su plačiu literatūriniu kontekstu (antikinių ir naujųjų laikų autorių kūriniais), Rėza iškėlė *Metų* originalumą. Jis laiko tą kūrinį lietuvių kalbos, papročių, dvasinės kultūros ir buities nesenstančiu paminklu. Būdamas originalus, jis prilygstąs kitų tautų (slavų, germanų, keltų) klasikiniams literatūros paminklams, kurių reikšmė nesensta.

Lygiai taip pat Rėza iškėlė išskirtinį *Metų* vaidmenį lietuvių literatūroje. Visą ankstesnę lietuvių literatūrą sudarę vertimai, išskyrus vieną kitą originalią religinę giesmę, todėl *Metai* būsią tvirta atrama tolesnei lietuvių grožinės kūrybos raidai.

Apibūdindamas *Metų* tikslus ir pobūdį, Rėza akcentavo kūrinio liaudiškumą bei tautiškumą. Tą *Metų* savybę išryškina vaizduojami personažai, autoriaus pozicija, kūrinio paskirtis ir išraiška. Visą dėmesį Donelaitis sukoncentravo į žemąjį kaimo gyventojų sluoksnį – į valstietį baudžiauninką (būrą), į jo anuometinę būklę, jo papročius, įpročius, gyvenimą ir darbą. Tik retkarčiais dėl kontrasto poetas užkliudo aukštesniuosius luomus. Pagrindinį kūrinio veikėją – baudžiauninką būrą – poetas pavaizdavo kaip savitą visos lietuvių tautos atstovą, kadangi būrai sudarė tautos daugumą ir liko ištikimiausi tėvų papročiams. Poetas iš dalies susitapatino su baudžiauninku, persiėmė jo pasaulėjauta, bet kartu pakilo aukščiau – liko jo mokytojas, dvasinis vadovas. Skatindamas baudžiauninko darbštumą, stengdamasis apsaugoti jį nuo visokiausių ydų (pasileidimo, girtuokliavimo, kortavimo ir pan.), poetas buvo priverstas jį barti, moralizuoti, jam patarinėti. Iš to kilo *Metų* didaktika. Todėl Rėza *Metų* žanrą vadino didaktiniu epu.

Kilęs iš liaudies gelmių, Donelaitis tobulai mokėjo gyvąją lietuvių kalbą, todėl ir jo kūrinio išraiška esanti „gryna, liaudiška ir klasiška". Ta prasme *Metai* esą ir nesenstantis lietuvių kalbos paminklas. Jais, kaip tvirtu pagrindu, galėsią remtis gramatikai ir leksikografai. *Metų* išraiška esanti kur kas turtingesnė už esamų žodynų kalbos lobį. Donelaičio kalbos subtiliuose niuansuose slypįs originalumas, kurio neįmanoma pamėgdžioti. Donelaitis stebinąs kalbos mokovus išraiškos dailumu, jėga ir žodingumu. Jo kalba išsiliejanti galingu srautu ir nejučiomis pavergianti skaitytoją.

Apibūdindamas išraišką platesne prasme (kompoziciją, dialogus, aprašymų, pamokymų ir pasakojimų santykį kūrinyje), Rėza pabrėžė jos dinamiškumą, kaimišką vaizdų koloritą, jų ryšį su baudžiauninko gyvenimo aplinka.

Rėza, daugiausia remdamasis Donelaitį pažinojusių žmonių žiniomis, pateikė daug poeto biografijos faktų, atskleidė taurius jo asmens bruožus: artimumą būrams, draugiškumą, jautrumą, darbštumą, parodė jo įvairiopus gabumus, iškėlė jo meninį talentą.

Reikšmingas yra ne tik *Metų* įvadas, bet ir komentarai. Jais Rėza paaiškino įvairias kūrinio aktualijas kitataučiam skaitytojui. Čia jis pasireiškė kaip geras lietuvininkų

buities ir papročių žinovas. Juose taip pat ryškiausiai atsiskleidė ir jo antibaudžiavinės pažiūros, būrų priespaudos pasmerkimas, šiluma ir užuojauta engiamam žmogui. Netgi žodžių žaismu *baudžiava baudžia* pati tautos kalba keršijanti socialiniam neteisingumui. Visokie *amtsrotai, amtmonai, oberamtmonai, kamerratai* „tironišku elgesiu ir lietuvių kalbos niekinimu yra palikę pasibaisėjimo paminklą vėlesnių kartų širdyse."[1]

Donelaičio *Metus* Rėza išleido ne visai autentiškus: keitė veikėjų vardus, kūrinį trumpino (išbraukė 468 eilutes iš 2968), išleisdamas tas vietas, kurios neatitiko idiliškos būro sampratos, prieštaravo tų laikų „gero skonio" supratimui. Tačiau ir tokie *Metai*, kokius išleido Rėza, padarė didelį poveikį lietuvių kultūriniam gyvenimui. XIX a. pirmosios pusės lietuvių kultūros veikėjams (S. Stanevičiui, S. Daukantui, L.A. Jucevičiui ir kt.) Donelaitis ir jo *Metai* buvo didžiausias argumentas, išsklaidantis visokius tautos menkavertiškumo kompleksus. O *Metų* pratarmė buvo gera paspirtis pradėjusiam formuotis lietuvių literatūros mokslui.*

PASAKĖČIOS. Rėza paskelbė ne tik Donelaičio *Metus*, bet ir visas šešias išlikusias jo pasakėčias. Jas 1824 m. išspausdino leidinyje *Aisopas, arba Pasakos***. Rinkinyje yra 102 Ezopo ir 7 kitų autorių (daugiausia Ch. Gellerto) pasakėčios, kurias Rėza išvertė į lietuvių kalbą. Po jų įdėtos Donelaičio pasakėčios iš J. Hohlfeldto nuorašo: „Lapės ir gandro česnis", „Rudikis jomarkininks", „Šuo Didgalvis", „Pasaka apie šūdvabalį", „Vilks provininks", „Aužuols gyrpelnys".

Pasakėčių leidimas visai kitokio pobūdžio negu *Metų*, kurių leidime lietuviškas kūrinys atsidūręs vokiškų tekstų apsuptyje. Leidinys pirmiausia buvo skirtas lietuviškai nesuprantantiems. Tuo tarpu pasakėčių leidimas skirtas lietuvininkams, todėl ir jo visas tekstas lietuviškas, o jo lietuviška pratarmė priderinta prie nemokyto žmogaus suvokimo galimybių. Rėza čia supažindina skaitytoją su pačiu pasakėčios žanru, glaustai paaiškina jos kilmę, plačiau papasakoja pasakėčios pradininko Ezopo biografiją.***

LIETUVIŲ TAUTOSAKOS IŠKĖLIMAS. Po Rėzos darbų, skirtų K. Donelaičiui, kitas labai reikšmingas jo darbų baras yra lietuvių tautosakos rinkimas, skelbimas ir tyrinėjimas. Rėza apibendrino tai, kas buvo pasiekta lietuvininkų folkloristikoje iki XIX a., ir kartu pakėlė ją į aukštesnę – profesionalią – pakopą. Jis 1825 m. išleido pirmąjį lietuvių tautosakos rinkinį *Dainos*.

Rėza domėjosi tautosaka jau pačioje XIX a. pradžioje. Tai rodo vokiškų jo eilėraščių rinkinio *Prutena* pirmoji dalis, išleista 1809 m. Tame rinkinyje „ketvirtadalis

[1] Jovaišas 1969, 115.

* Žr. dar šią kn., 206–210.

** *Aisópas arba Pásakos iß Grykonû kalbôs pergulditos per D.L.J. Rheſa. Su pridėjimù kellû naujû Pásakû. Karaláuczuje, 1824. Išſpauſtas ir pardůdamas pas Auguſtą Artungą.*

*** Žr. dar šią kn., 210.

Pirmasis lietuvių dainų rinkinys – Liudviko Rėzos Dainos, *1825*

Dainos

oder

Litthauiſche Volkslieder

geſammelt, überſetzt

und

mit gegenüberſtehendem Urtext

herausgegeben

von

L. J. Rheſa,

Dr. d. Theol. und Phil. ordentl. Profeſſor d. Theol. und Dir. des Litthauiſchen Seminars auf d. Univerſität zu Königsberg.

Nebſt einer Abhandlung über die litthauiſchen Volksgedichte.

Königsberg, 1825.

Druck und Verlag der Hartungſchen Hofbuchdruckerei.

visų eilėraščių pateikti kaip lietuvių liaudies dainos"[1], išspausdintas straipsnelis, aiškinantis dainos sąvoką ir lietuviškų dainų ypatybes. Rėza skiria dainą (erotinio turinio) nuo giesmės (rimto arba religinio turinio) ir atitinkamai skiria veiksmažodžius „dainuoti" ir „giedoti". Jis išryškina tris pagrindines lietuvių dainų ypatybes: naivumą, elegantiškumą ir melancholiją. Deminutyvų gausa suteikia lietuviškosioms dainoms „tą nenusakomą žavumą, tą malonų, švelnų ir meilų skambėjimą, kuris užburia kiekvieną širdį. Jas skaitant, atrodo, tartum būtum persikėlęs į vaikišką, skaistų Arkadijos piemenų pasaulį."[2] Deminutyvai dažnai išreiškia „intymų toną, bendravimo delikatumą ir jausmų švelnumą", bet visa tai gali pajausti tik mokantis lietuviškai, nes jokia kita kalba to neįmanoma pakartoti. Stebinąs taip pat lietuviškųjų dainų elegantiškumas ir grakštumas, kurie esą „kone tolygūs graikiškajam gracingumui ir kultūrai".[3] Dainose nesą jokio „neestetiško vaizdo, jokio posakio, kuris pažeistų gerą skonį". Joms būdingas „užuominų ir palyginimų subtilus sąmojingumas", „nedirbtinis natūralumas", tolimas „trivialumui ir perdėtoms įmantrybėms". Tą jaudinantį paprastumą dažnai papildo ir pakeičia „drąsus lyrinis polėkis ir jausmų ugnis".

[1] Rėza 1964, 2:329.

[2] Ibid., 2:330.

[3] Ibid.

Remdamasis tokiomis lietuvių dainų savybėmis, Rėza išgiria lietuvių tautą ir lietuvio charakterį. Jo nuomone, lietuviai, „palyginti su paprastais vokiečiais Prūsijoje, yra žymiai aukštesnės kultūros". Tai rodąs jų kalbos ir posakių tikslumas, mandagios manieros, taip pat jų dailės dirbiniai. „Lietuvaitės sugeba į savo juostas ir kaspinus įausti prasmingiausių posakių, kuriuos vokietaitės vos paskaito." Vaikinai moka ekspromtu kurti daineles su melodijomis ir dainuodami improvizuoti. Tokio lietuvių „gabumo menui ir nagingumo darbe" Rėza linkęs ieškoti „ankstesnėje tautos civilizacijoje, kai, valdoma savo didžiųjų kunigaikščių, ji kadaise buvo politiškai savarankiška". Rėza pabrėžia, kad šio „savarankiško charakterio lietuvis nėra praradęs. Jis įpratęs kalbėti su savo viršininku ne kitaip, kaip su lygiu. Į savo Dievą, kaip ir į savo karalių ir kaimyną, jis kreipiasi žodžiu tu, o savo viršininkui, kaip sąžiningumo ir pasitikėjimo ženklą, paduoda ranką." Kitas „aukštesnės lietuvių tautinės kultūros pagrindas" galbūt esąs ekonominis: prūsiškojoje Lietuvos dalyje nesą ir niekad nebuvę „feodalinės sistemos". Toji sistema – tai „Pandoros blogybė", žmonių giminės nelaimė. Ji suparalyžiuoja žmonių dvasines ir fizines jėgas, juos visiškai sukvailina, dėl jos žmonių giminė „dar tebevaitoja tame absurdiškame bukaprotiškume". Pagaliau: „Trečioji lietuvių tautinių dainų ypatybė yra švelni *melancholija*, tas malonus ir liūdnas ilgesys, kuriuo taip dorybingai dvelkia ispanų baladės ir Osiano giesmės. „Tai džiaugsmas liūdesyje, – sako Osianas, – jeigu taika viešpatauja liūdinčiojo širdyje". Tuos žodžius pateisina lietuviškosios dainos. Mus žavi jų švelnus, elegiškas tonas, kuris srūva ne iš sulaukėjusios, bet iš tyros, nekaltos, mylimo objekto liūdnai besiilginčios širdies."[4]

[4] Ibid., 2:331–332.

Vėliau, jau leisdamas Donelaičio *Metus*, Rėza 1817 m. pabaigoje parašė kreipimąsi „Lietuvių literatūros bičiuliams".[5] Pirma kreipimosi dalis skirta Donelaičiui, antra – tautosakai. Pirmoje dalyje Rėza nuoširdžiai prašo „gerbiamąją Lietuvos ministeriją, ponus pastorius, precentorius, mokytojus ir literatūrinius mūsų kalbos bičiulius, kad jie didžiadvasiškai paremtų <...> prenumeratų rinkimu" Donelaičio *Metų* leidimą, kurį jis norįs baigti iki 1818 m. Velykų. „Mano norui, – rašo Rėza, – šį veikalą, teikiantį garbės lietuvių tautai ir laikytiną išliekančiu tautinės literatūros paminklu, pakelti iš užmaršties ir parodyti taip pat užsienio publikai pritars kiekvienas, kam rūpi mūsų tėvynės garbė ir dvasinė gerovė. Tačiau tai, kas viršija *vieno*

[5] Ibid., 2:334–335.

žmogaus jėgas, gali būti įvykdyta, siekiant kilnių, patriotinių tikslų, beńdromis daugelio pastangomis." Kadangi lietuviškas *Metų* tekstas būsiąs atspausdintas greta vokiško, tai kūrinys „dėl patrauklaus turinio ir suprantamo stiliaus" galbūt būsiąs pageidaujamas ir lietuvių valstiečių. O antroje kreipimosi dalyje rašoma: „Tikrai nusipelno nedidelės tautinės dainos, kad būtų surinktos ir, skoningai išvertus į vokiečių kalbą, pateiktos platesnei literatūrinei visuomenei. Būtų labai gaila, kad šie tautos dvasios žiedai, palaipsniui nykstant kalbai, turėtų žūti. Prieš dešimt metų ėmiau tas dainas rinkti ir tuo pat ritmu versti. Bet teturiu bičiulių dėka tik nedidelę dalį šių lietuviškosios mūzos kūrinių. Todėl mano antrasis labai nuoširdus prašymas kilniesiems lietuvių literatūros bičiuliams, kad jie užrašytų tokias dainas iš liaudies lūpų ir teiktųsi persiųsti jas man vertimui ir publikavimui. <...> Kilnūs šio darbo talkininkai tikrai pelnytų savo krašto ir užsienio padėką ir apgintų lietuvių tautą nuo (viešai daromų) apkaltinimų, kad jos kalba neturi nieko savito ir literatūrai reikšmingo."[1]

[1] Rėza 1964, 2:335.

Kitais, 1818 m. Rėza paskelbė straipsnį „Apie lietuvių tautos poeziją", kurį buvo skaitęs Karaliaučiaus literatūrinėje draugijoje.[2] Tą straipsnį K. Brodzińskis išvertė į lenkų kalbą ir 1822 m. paskelbė laikraštyje *Pamiętnik Warszawski* (t. 3). Straipsnyje lietuviai vadinami daininga tauta, kuri „nusipelno būti geriau pažįstama dėl savo poezijos ypatybių". Toji tauta, suskaldyta trijų kaimyninių šalių, nepasitenkinimą savo likimu „nuveja smagia daina, neišmoninga ir paprasta, gimusia pakylant į idealųjį grožio pasaulį". Sekdamas J.G. Herderiu, Rėza iškelia liaudies dainų vertę: „Nesilaikydami siaurų prietarų tų žmonių, kurie į viską, kas ne graikiška, romėniška ar vokiška, žiūri niekinamai, mes palankiai vertiname ir mažiausius gėrio ir grožio daigus pagal jų tikrąją vertę, ar jie būtų pražydę žaliuojančiose rūtomis panemunėse, ar Iliso [Graikijos upės] pakrantėse, apaugusiose našlaitėmis". Liaudies kūryba atverianti „gausų lobyną" žmonių sielų pažinimui. Dainose „autentiškai atsispindi visas tautos dvasinis pasaulis su visomis jos ydomis ir dorybėmis". Liaudies daina „daug geriau ir tikriau, negu daugiatomiai krašto papročių ir įpročių aprašymai", parodo, „kokie jausmai vyrauja tautoje, kokios mintys yra apėmusios didžiąją jos dalį". Dainos „mums atveria tautos širdies vidines paslaptis", nes jose „nėra vietos jokiam apsimetimui". Liaudies dainos duoda naudos mitologijos, istorijos, kalbotyros ir etnografijos specialistams, bet svarbiausia – jos „mus perkelia į kasdieninę tautos buitį, o tai mums parodo išsivystymo pakopą, kurią toji žmonių giminė yra pasiekusi". Paminėjęs Pil. Ruigio paskelbtąsias tris dainas ir G.E. Lessingo atsiliepimą apie jas, taip pat J.G. Herderio lietuviškų dainų publikacijas, Rėza apibūdina „savitą lietuvių liaudies dainų poetinę dvasią". Čia jis toliau plėtoja mintis, kurios buvo išreikštos straipsnelyje apie dainą *Prutenos* pirmojoje dalyje. Dvi dainų ypatybės, kurias pastebėjo jau Lessingas, yra „natūralus sąmojis ir žavus paprastumas". Su jomis susijęs „jausmų švelnumas, liudijąs dvasinį kilnumą". Nežiūrint to, kad paprastų žmonių yra grubūs papročiai, tie žmonės yra taurūs ir dori iš prigimties, todėl ir jų dainose vyrauja „tyra moralė ir taurus jautrumas dorovei", jose niekad neperžengiamos „dorovės ir kuklumo ribos". Iš tokių dainų sprendžiama ir apie visos tautos moralę: „Šis dvasinis tyrumas ne tik patvirtina kuriančios sielos nekaltumą, bet ir pateikia garbingą liudijimą dorybingai tautos mąstysenai." Rėza baiminasi, kad „vokiškų papročių, būtent, žemos kareiviškos moralės, įtaka nesuduotų jeigu ir ne galutinio, tai betgi labai sunkaus smūgio ir lietuvių

[2] Ibid., 2:336–352.

liaudies dainų tyrumui bei nekaltumui". Lietuvių dainų „išraiškoje ir kalboje vyrauja grakštumas ir gracingumas, negriaunami jokio neestetiško vaizdo, jokio posakio, žeidžiančio gerą skonį. Čia akivaizdus tautai būdingas grožio supratimas, kuris yra gimininga dorovingumui". Taigi lietuvių tautai būdinga grožio ir gėrio vienybės ar bent jų glaudaus ryšio samprata, kaip ir klasikinio meno kūrėjams. Nepakartojamą žavesį, kurį suteikia dainoms „gausūs deminutyvai ir mažybinės priesagos", išreiškiantys „švelnaus intymumo toną" ir perduodantys „trapų, malonų ir meilų skambėjimą", gali patirti tik tie, kurie moka lietuvių kalbą, o jos nemokantiems ir turintiems tik vertimą tas žavesys pražūva. Daugelis lietuvių dainų esančios „itin senos, kadangi jose pasitaiko mitologinių įvaizdžių".[1] Daugelyje dainų iškylą „pagonybės laikų mitologiniai vaizdiniai ir senųjų dievybių vardai, iš ko galima spręsti, kad jos atsiradusios senovėje".[2] Tačiau „žymiai dažniau lietuvių dainose vaizduojama meilė, draugystė ir namų santykiai".[3] Meilės dainose vyraujanti „švelni melancholija", kurios apibūdinimą Rėza perkelia iš straipsnelio apie dainą *Prutenoje* (d. 1) ir vėliau pakartoja *Dainų* rinkinio „Lietuvių tautos dainų tyrinėjime". Jame Rėza pasižada aptarti ir kitas lietuvių dainų ypatybes (išorinę formą, metrą ir rimą, melodiją).[4]

[1] Rėza 1964, 2:338.

[2] Ibid., 2:345–346.

[3] Ibid., 2:348.

[4] Ibid., 2:352.

Apie tą patį laiką (1818 m.) Rėzai kilo mintis kreiptis į J.W. Goethę, kad jis padėtų išleisti lietuvių dainų rinkinį.[5] Tarpininku Rėza pasirinko Goethe's ir savo pažįstamą, Jenos universiteto dėstytoją J.A. Penzelį, kuris jau buvo recenzavęs Donelaičio *Metų* leidimą. 1818 m. pabaigoje Goethe gavo Penzelio laišką, kuriame buvo rašoma, jog Karaliaučiaus profesorius Rėza „surinko didoką pluoštą lietuvių liaudies dainų", jog jis „dabar ketina važiuoti į Rusijos Lietuvą ir tikisi ten daug laimėti savo rinkinio papildymui".[6] Kadangi tokia kelionė pareikalausianti išlaidų, Rėza norįs užsitikrinti būsimąjį leidėją. Tvirtai tikėdamas, kad Goethe ne tik žino lietuvių liaudies dainas, bet ir laiko jas vertingomis, Rėza norėtų, kad Goethe parašytų jo rengiamam rinkiniui pratarmę, kuri „labai lengvai užtikrintų leidėją". Penzelis klausia Goethę, ar jis padės Rėzai tokį leidėją gauti.[7] Goethe atsakė Penzeliui tais pačiais metais. Jis pažadėjo parašyti pageidaujamą rekomendaciją, kai rinkinys bus visiškai parengtas spaudai. Goethės žodžius Penzelis perdavė Rėzai. Greitai po to Penzelio santykiai su Goethe pašlijo, o 1819 m. pradžioje (kovo mėnesį) Penzelis mirė. Tačiau Rėza Goethės pažado neužmiršo. 1820 m. rudenį (spalio mėnesį) jis išsiuntė Goethei į Veimarą laišką kartu su rinkinio rankraščiu. Rinkinyje buvo 89 dainos dviem – lietuvių ir vokiečių – kalbomis. Laiške Rėza paaiškina mirusio Penzelio tarpininkaujamą vaidmenį ir prašo Goethės dviejų pagrindinių dalykų: 1) kad jis pasakytų, ar rinkinys „iš tikrųjų vertas išleisti", 2) jei vertas, kad apdovanotų tą „kuklų šiaurės padangės gėlių rinkinį pritariamuoju žodžiu, arba įžanga, kuri leidinėlį rekomenduotų. Nes taip jau yra šiame pasaulyje, kad netoli tenueisi be rekomendacijos, o kai kas mano, kad be jos nepateksi nė į dangų."[8] Rėza primena Goethei, kad lietuvių dainas yra pagyrę Lessingas, Herderis, Jenischas, Kantas, tačiau jų nuomonė nežinoma „platesnei literatūrinei publikai". Todėl Rėza nori, kad lietuvių dainas įvesdintų „į vokiečių mokslo pasaulį" būtent Goethe, kurį Vokietija „pavadino poetų kunigaikščiu ir savo literatūros hercogu".[9] Rėza sakosi būtų nepaprastai laimingas, jeigu jam pavyktų įgyti Goethės palankumą ir pagalbą jo seniai „puoselėjamam rinkiniui". Pastabų apie atskiras dainas kartu su straipsneliu apie lietuvių liaudies poeziją apskritai jis galėsiąs pridėti leidinio gale. Laiško pabaigoje Rėza nusiskundžia

[5] Ibid., 2:356.

[6] Ibid.

[7] Ibid., 2:356–357.

[8] Ibid., 2:359.

[9] Ibid.

knygų leidybos sunkumais Prūsijoje. Vokietijoje leidybos išlaidos esančios perpus mažesnės negu Prūsijoje. Be to, ir leidėjai Vokietijoje esą „palankesni ir dėkingesni". Todėl Rėza kreipia savo žvilgsnį į „knygų kraštą" (t.y. Vokietiją) ir „knygų miestą" (t.y. Veimarą), tikėdamasis, kad jo rinkinys galėtų būti ten išleistas. Tačiau Goethe į Rėzos laišką neatsakė, ir Rėzai teko pasikliauti savo jėgomis. Rėzos parengtas dainų rinkinys* išėjo Karaliaučiuje 1825 m. Rinkinį Rėza dedikavo „Jo Ekscelencijai karališkajam tikrajam slaptajam Prūsijos valstybės ministrui, Raudonojo erelio ordino ir Geležinio kryžiaus riteriui Ponui von Altenſteinui" (Gr. Excellenz, dem Koenigl. Preußiſchen wirklichen geheimen Staatsminiſter, Ritter des rothen Adlers ordens und eiſernen Kreuzes. Freiherrn von Altenſtein ehrfurchtsvoll gewidmet). Po dedikacijos eina dainų tekstai lietuvių (kairėje pusėje) ir vokiečių (dešinėje pusėje) kalbomis. Iš viso išspausdintos 85 dainos ir 7 dainų melodijos (iš jų 4, esančių rinkinyje, ir 3 nesančių). Po dainų tekstų įdėti vokiški jų paaiškinimai (pastabos), o leidinio gale – vokiečių kalba parašyta studija „Lietuvių tautos dainų tyrinėjimas".

Rėza, atrodo, pats dainų neužrašinėjo, jis tik verbavo savo talkininkus. Dainas užrašinėjo ir jam siuntinėjo Ch.D. Hassensteinas iš Piktupėnų, J.G. Jordanas iš Valtarkiemio, K.G. Keberis iš Gumbinės, S.T. Zippelis iš Bilviečių, F.W. Rauschningas iš Enciūnų, S. Ostermeyeris iš Plyviškių, S.G. Ostermeyeris iš Laukiškių, H. Budrius iš Pilupėnų, T.B. Tyla (Thilo) iš Klaipėdos.[1] Leisdamas dainas, Rėza turėjo tuos pačius tikslus, kaip ir skelbdamas Donelaičio *Metus*. Dėl to ir tų abiejų leidinių sudarymo principai vienodi: lietuviški kūriniai juose atsidūrę komentuojančių vokiškų tekstų apsuptyje. „Šio mano rinkinio lietuviškame tekste, – rašo Rėza, – nėra nieko, ką galėčiau pavadinti savo nuosavybe. Viskas priklauso lietuvių tautai. Tik vertimas ir antraštės yra mano."[2]

Dainų rinkiniu Rėza norėjo parodyti pasauliui kolektyvinį tautos genijų. Jis stengėsi, kad rinkinio skaitytojas įsitikintų, jog lietuvių dainose glūdi viskas, kas pagal ano meto supratimą galėjo glūdėti tautosakoje: mitologija ir istorija, etnografija ir psichologija, etika ir estetika. Rinkinyje Rėza paskelbė vestuvinių, jaunimo ir meilės dainų, darbo dainų, karo, rekrutų dainų, našlaičių ir piemenų dainų, porą raudų fragmentų. „Tyrinėjime" apžvelgė dainų grupes, jų tematiką, išraišką, bandė jas klasifikuoti. Atrodo, kad jis norėjo suklasifikuoti ne vien dainas, bet visą lietuvių eiliuotinę kūrybą. Rėza pirmiausia išskyrė erotines (meilės) dainas, kurių esą daugiausia, pabrėžė jų nepaprastą tematinį ir emocinį įvairumą. Jos parodančios visą lietuvės mergelės gyvenimo kelią – nuo vaikystės iki ištekėjimo, povedybinio gyvenimo. Dainos atskleidžiančios įvairią mergelės buitį, jos turtingus ir gilius išgyvenimus. Rėza abejoja, ar yra Europoje dar kita „tauta, kuri būtų išreiškusi valstiečio pirkelės meilę tokia įvairybe vestuvinių dainų".[3] Kitą grupę dainų Rėza vadina mįslių dainomis (pavyzdžiu pateikdamas dainą „Ai siuntė siuntė mane anytėlė / Žiemužės šėko, vasaružės sniego"). Savotišką lietuvių dainų rūšį sudarančios giesmės, kurių tema yra arba pamokymas, arba religinis jausmas. Prie pirmųjų priklausą Donelaičio *Metai*, taip pat pasakos, arba pasakėčios, prie antrųjų – tikrosios (bažnytinės) giesmės. Rėza pabrėžia, kad religinės giesmės, nors kartais būna gana originalios ir turiningos, skiriasi nuo tautosakinių dainų savo metru, stiliumi ir melodija. Tų plačiai suprastų giesmių Rėza neįjungia į bendrą tautosakinių dainų klasifikaciją. Po meilės ir mįslių dainų trečia, rečiausia lietuvių dainų rūšimi Rėza laiko raudas, kurios išreiškia mirusių mylimų asmenų ilgesį. Taigi lietuvių tautinių

* *Dainos, arba lietuvių tautos dainos, kurias surinko, išvertė ir kartu su originalo tekstu išleido L.J. Rėza, teologijos ir filosofijos daktaras, Karaliaučiaus universiteto teologijos ordinarinis profesorius ir lietuviškojo seminaro direktorius. Pridėdamas lietuvių tautosakinės poezijos tyrinėjimą. Karaliaučius, 1825. Karališkosios Hartungo spaustuvės spauda ir leidimas (Dainos oder Litthauiſche Volkslieder geſammelt, ueberſetzt und mit gegenueberſtehendem Urtext herausgegeben von L.J. Rheſa, Dr. d. Theol. und Phil. ordentl. Profeſſor d. Theol. und Dir. des Litthauiſchen Seminars auf d. Univerſitaet zu Koenigsberg. Nebſt einer Abhandlung ueber die litthauiſchen Volksgedichte. Koenigsberg, 1825. Druck und Verlag der Hartungſchen Hofbuchdrukkerei)*

[1] Rėza 1958, 1:359–340.

[2] Ibid., 1:359.

[3] Ibid., 1:328.

dainų lobyne Rėza rado 3 pagrindines dainų grupes – erotines (meilės) dainas, mįslių dainas ir raudas. „Tikroji daina" esanti „vien lietuvių tautoj išsivysčiusi ir žymaus tobulumo laipsnio pasiekusi".[1] „Lietuvių dainų savitumas, kuriuo jos skiriasi nuo kitų dainų, yra jų tikras natūralumas, jų nevaržomas paprastumas, atmetąs bet kokį pasakymų, vaizdų ir palyginimų dailinimą, trumpai tariant, visas poezijos puošmenas."[2] Tai „iš pačios liaudies kilę kūriniai", kurie „neturi savyje jokių meninio apdorojimo pėdsakų".[3] „Tyrinėjime" Rėza tikina, kad lietuvių dainoms būdingas lokalinis ir temporalinis koloritas. Daugumoje dainų esą galima lengvai atspėti vietą ir laiką, kur ir kada jos atsirado. Tuo atžvilgiu jis laiko įsidėmėtina dainą apie baudžiavą – „Tekėjimas už vyrą". Tai šakotinė daina, kurios vienoje šakoje patariama tekėti už baudžiauninko, o kitoje – už varto:

[1] Rėza 1958, 1:331.
[2] Ibid., 1:332.
[3] Ibid., 1:332–333.

Kas nor varguž̨ vargti	Kas nenor vargą vargti
Ir ašarėlių braukti,	Nei ašarėlių braukti,
Tekėk už būro vaiką,	Tekėk už varto vaiką,
Baudžiauninko svaitelį.	Už varto sūnytėlį.
Išeis į baudžiavatę,	Išeis jis į giratę,
Į margąjį dvaratį,	Į žalią beržynatį,
Paliks mane beverkiant,	Paliks mane bemiegant,
Už girnelių bestovint.	Perynužiais užklojęs.
Pareis iš baudžiavatės,	Pareis jis iš giratės,
Iš margojo dvaračio,	Iš žalio beržynačio,
Parneš gražių žodačių	Parneš raibų paukštačių
Ir gailių ašaračių.	Ir meilutės žodačių.

Dainos komentaruose Rėza paaiškino, ką reiškia pasakymas *Išeis į baudžiavatę*: „Lietuviai prievolinį darbą dvare vadina jiems vieniems būdingu žodžiu *baudžiava*, lupimu, baudimu. Daugelio dienų negalėjimas dirbti savo lauke, tolimos kelionės, nežmoniškas elgesys – visa tai padaro baudžiavą skaudžia rykšte."[4] Donelaitis visa tai *Metuose* aprašęs „labai ryškiomis spalvomis".[5] Rėzos pastabos apie vietos ir laiko koloritą dainose padėjo formuotis realistiniam liaudies kūrybos prigimties supratimui, kurio vėliau nuosekliai laikėsi S. Stanevičius.

[4] Ibid., 1:315.
[5] Ibid.

Šalia natūralumo bei paprastumo kitas savitas lietuvių dainų bruožas esąs „jausmo švelnumas ir nuoširdumas", išreiškiamas daugybe deminutyvų, kurių gausumas vokiečių kalboje žeistų ausį, o „lietuvių dainoms suteikia tokį malonų žavesį, tokį mielą švelnumą ir patrauklumą, kuris užburia širdį." Deminutyvai išreiškia „intymų toną, švelnų ryšį, nuoširdžią užuojautą".[6] Kartais juose „slypi ironija ir sąmojis".[7]

[6] Ibid., 1:334.
[7] Ibid., 1:335.

Rėza ypač iškelia aukštas moralines lietuvių dainų savybes. „Pažymėtina, – rašo jis, – jog dainose vyrauja skaisti dorovė, pagarba moralumui ir padorumui. Nerasime nė vienos, net mažos, dainos, kurioje nepadoriomis užuominomis būtų peržengtos padorumo ir kuklumo ribos. Priešingai, jose dažnai matyti aukštas moralinis jautrumas, kuris rodo tautos būdo taurumą."[8] Nors dainose „nerandama gilios išminties (kas gi jos ieško liaudies dainose?), tačiau čia viskas teisingai mąstoma, giliai jaučiama ir dorovinga".[9] Iš ankstesnių savo rašinių apie dainas Rėza perkelia

[8] Ibid., 1:336.
[9] Ibid.

į „Tyrinėjimą" dainų emocinio turinio apibūdinimą: „Sukauptas skausmas, švelni melancholija gaubia šias dainas palaimingu liūdesio šydu. Meilė čia nėra nesuvaldoma aistra, bet tasai pakilus, šventas gamtos jausmas, kuris leidžia nesugadintam žmogui nujausti, kad kažkas aukštesnio ir dieviško glūdi šiame nuostabiame sielos polinkyje. Osianas sako: „Tai laimė skausme, jei ramybė viešpatauja liūdinčių širdyje." Šis pasakymas visiškai tinka ir lietuvių dainoms. Iš jų dvelkia švelnus, elegiškas tonas, ir jis sklinda ne iš nesutramdomos, bet iš skaisčios, nekaltos, mylimo asmens skausmingai besiilginčios širdies."[1] Antai nuotakos atsisveikinimo dainose – „koks vidinis skausmas ir ilgesys jose išreikštas! Čia niekur neminimas bučiavimasis, rankos paspaudimas, žvilgsniai vogčiomis ir kiti meilės pareiškimo būdai, kuriuos leidžia kitų tautų išdailinta šnekamoji kalba; niekur neaprašinėjamas mylimosios grožis ir žavingumas. Pati meilė vos turi vardą, – ji dar tebėra toji šventa, žodžiais neišreiškiama gamtos paslaptis, kurios nekalta širdis nedrįsta ištarti."[2]

[1] Rėza 1958, 1:337.

[2] Ibid.

Labiausiai pažymėtina ypatybė, vyraujanti daugelyje dainų, esanti „senoji mitologija". Neabejotina, kad dainos, kuriose vaizduojami mitologiniai įvykiai (pvz., „Mėnesio svodba", „Aušrinė"), esą „sukurtos seniausiais pagonybės laikais". Kitos, kuriose mitologiniai įvaizdžiai minimi tarp kitko, esančios naujos su įpintais senaisiais įvaizdžiais. Mitologinės dainos turėjo liudyti lietuviškų dainų senumą, lietuvių kultūros archajiškumą. Tačiau A. Jovaišas yra įtikinamai įrodęs, kad mitologinės dainos ir mitologiniai įvaizdžiai rinkinyje yra paties L. Rėzos kūryba[3].

[3] Jovaišas 1969, 256–290.

„Tyrinėjime" Rėza plačiai aptaria lietuvių dainų eilėdarą. Ją visą aiškina silabotoninės eilėdaros sąvokomis, stengiasi parodyti jos turtingumą, metrinį įvairumą, apgailestauja, kad Donelaitis rašė hegzametru, o ne kuriuo ilgesniu liaudies dainos metru. Nors Rėza neatspėjo dainų eilėdaros prigimties, tačiau jis teisingai nurodė didelį jų ritmikos įvairumą, poetus orientavo į tautosakinę kūrybą ir tokiu būdu stiprino literatūros tautiškumo pamatus.

Rėza gerai suprato dainos teksto ir melodijos ryšį, subtiliųjų, gaidomis neperteikiamų muzikinių niuansų vaidmenį dainoje, todėl tas kelias melodijas pateikė tiktai kaip netobulą bandymą užrašyti paukščio giesmę, kuriai būdingi „staigūs pakėlimai, greiti kritimai ir švelnūs bangavimai".[4] Liaudies daina „visai nenori klausyti meno varžtų", ją perteikiant gaidomis „dingsta tai, kas gražiausia".[5]

[4] Rėza 1958, 1:353.

[5] Ibid.

„Tyrinėjime" Rėza gana plačiai nušvietė lietuvių dainų skelbimo ir vertinimo istoriją: paminėjo G.E. Lessingą, Pil. Ruigį, J.G. von Herderį, savo eilėraščių rinkinį *Prutena* (1 d.), savo tautosakinio darbo talkininkus, taip pat S. Sarnickio, M. Stryjkowskio, A. Kojelavičiaus, T. Czackio užuominas apie lietuvių istorines dainas. Kaimyninių tautų (lenkų, rusų, serbų ir kt.), turinčių senąsias karžygių dainas, analogija leidžianti tikėtis, kad ir lietuviai turėjo tokių dainų: „Labai galimas dalykas, kad Vytenio, Mindaugo, Kęstučio, Algirdo, Vytauto arba ankstyvesniųjų kunigaikščių žygiai buvo apdainuoti, bet galbūt tie kūriniai žuvo liaudies lūpose, dingo neužrašyti. Galbūt kelios jų nuotrupos dar bus užsilikusios žemaičių sodžiuose ir prie Neries krantų."[6] Komentuodamas senovės lietuvių dainą apie „slibino nugalėjimą", Rėza spėja, kad „kažkas skandinaviška yra patekę į lietuvių liaudies poeziją".[7] Rėzos supratimu, „iš tokių dainų, kurios mus tiesiog perkelia į tautos buitį, daug galima būtų laimėti mitologijai, senajai istorijai, kalbai ir pačioms tautoms pažinti. Tautos daina yra tyriausias tautos sielos perlas, ir jei tauta žūna, dažnai ji dar gyvena savo dainose."[8]

[6] Ibid., 1:360–361.

[7] Ibid., 1:363.

[8] Ibid.

Lietuvių dainos savitumo iškėlimas, jos suaugimo su tautos dvasia pabrėžimas, jos moralinio vertingumo akcentavimas, jos emocinio turinio apibūdinimas parodo glaudžiausią Rėzos folkloristinių pažiūrų ryšį su preromantizmo epocha ir jos estetinėmis koncepcijomis.

Rėzos išleistos *Dainos* susilaukė plataus atgarsio. Lietuvoje jomis susidomėjo L. Rogalskis, S. Daukantas, L.A. Jucevičius, A. Baranauskas[1]. Lenkijoje Rėzos tautosakinius darbus ėmė propaguoti K. Brodzińskis. *Dainų* rinkiniu naudojosi poetas A. Odyniecas, folkloristas K. Brzozowskis. Rėzos tautosakines pažiūras skleidė F. Zatorskis, J.I. Kraszewskis, jomis rėmėsi J. Jaroszewiczius, A. Mickevičius. Rėzos paskelbtų dainų mitologiniais įvaizdžiais operavo T. Narbutas.[2] Vokietijoje Rėzos *Dainas* palankiai vertino daugelis recenzentų, jų tarpe J. Grimmas ir J.W. von Goethe. Pastarasis parašė net dvi recenzijas. Vienoje recenzijoje Goethe citavo Rėzos mintis apie lietuvių dainoms būdingą tematiką, jų emocinį turinį ir moralumą, o kitoje recenzijoje, be kita ko, pasakė: „Tėra viena poezija, grynoji, tikroji; visa kita – tik panašumas ir regimybė. Poeto talentas lygiai suteiktas valstiečiui, kaip ir didikui."[3] Rėzos *Dainos* buvo žinomos ir kitiems vokiečių rašytojams, jomis rėmėsi, pvz., poetas A. Chamisso.[4] Didelį pasisekimą Rėzos rinkinys turėjo Čekijoje. Čia jį beveik visą į čekų kalbą išvertė F. Čelakovský, o jo išverstomis dainomis domėjosi poetas J. Zeyeris, filologas J. Zubatas (Zubaty), kompozitorius A. Dvoržakas (Dvořák), kuris sukūrė vyrų chorui „Lietuviškas dainas" (1878 m.).[5] Rusijoje lietuvių dainas iš Rėzos rinkinio populiarino P. Kukolnikas, N. Bergas, N. Černyševskis.[6]

[1] Jovaišas 1969, 309–310.

[2] Ibid., 311–312.

[3] Cit. iš: Ibid., 314.

[4] Ibid.

[5] Ibid.

[6] Ibid., 316.

Antrą, pakoreguotą Rėzos *Dainų* leidimą 1843 m. parūpino F. Kuršaitis. Trečias leidimas, parengtas M. Biržiškos, išėjo 1935 m. Kaune. Vėliau buvo išleistas Rėzos dvitomis *Lietuvių liaudies dainos*, kurio pirmąjį tomą (1958) sudarė rinkinys *Dainos*, o antrąjį (1964) – archyve išlikusios dainos.

Rėza išleido pirmąjį lietuvių tautosakos rinkinį ir parašė pirmąją mokslinę studiją apie lietuvių dainuojamąją tautosaką ir taip padėjo tvirtą pagrindą lietuvių folkloristikai. Kartu su Donelaičio *Metais* rinkinys *Dainos* geriausiai reprezentavo pasaulietinę lietuvių tautos kultūrą.

RELIGINĖS LITERATŪROS PUOSELĖJIMAS. Dirbdamas daugiau su savo profesija susijusį darbą, Rėza pasireiškė kaip Biblijos leidėjas, senosios lietuvių literatūros istoriografas, kartu ir kaip gimtosios kalbos pilietinių teisių gynėjas, lietuvių kalbos ugdytojas.

Rėza išleido, kaip minėta, du Biblijos leidimus – trečią 1816 m. ir ketvirtą 1824 m. (pirmas buvo išėjęs 1735 m., antras 1755 m.), parengtus pagal seniausius – hebrajų ir graikų – Biblijos variantus. Rengdamas tuos leidimus, Rėza sukaupė gausią istorinę ir filologinę medžiagą, kurios pagrindu parašė kelias reikšmingas studijas (vokiečių kalba). Pirmiausia – tai *Lietuviškosios Biblijos istorija* (*Geschichte der litthauischen Bibel*), pasirodžiusi tais pačiais (1816) metais, kaip ir trečiasis Biblijos leidimas. Tas darbas turi keleriopą reikšmę. Jame atsiskleidžia Rėzos istoriografinės pažiūros, jo nusistatymas prieš lietuvininkų vokietinimą. Darbe pateikta ir apibendrinta daug faktinių duomenų apie senąją lietuvių raštiją bei literatūrą. Jau 1809 m. Rėza gynė lietuvių kalbos seminarą, kurį ketino uždaryti universiteto kuratorius. Dabar, *Lietuviškosios Biblijos istorijoje*, turėdamas galvoje naujus germanizatorių kėslus, jis vėl stojo aistringai ginti lietuvių kalbos pilietinių teisių. Vadindamas

kalbą didžiausia tautos brangenybe, jis įrodinėja jos kultūrinę reikšmę ir reikalingumą mokyklose. Kalba esanti tartum vartai, per kuriuos visos didžios ir vaisingos idėjos pasiekia tautos sielą. Tik gimtąja kalba galima tautą lavinti ir dvasiškai kilninti. Vieši patarimai spaudoje išstumti lietuvių kalbą, sulieti lietuvius su vokiečiais, rodą menką žmogaus psichologijos pažinimą. Atėmus kalbą, būtų nužudytas tautos charakteris, uždarytos durys visokioms vertingoms žinioms. Pati mintis esanti tokia žema, taip neverta humaniškai išauklėto žmogaus, kad jos net nereikia atremti. Pagaliau argi galima išnaikinti kalbą, kurią vartoja milijonas žmonių? Tuose Rėzos samprotavimuose apie kalbą, jos vaidmenį tautos gyvenime, be jų tiesioginės politinės reikšmės, matyti ir romantikams būdinga kalbos samprata apskritai. Kalba nėra vien paprasta žmonių susižinojimo priemonė, vien loginės mąstymo sistemos išraiška. Ji suaugusi su pačia tautos esme, su žmonių charakteriu ir psichologija, ji yra visų kitų dvasinių vertybių prielaida ir pagrindas. Rėza reikalauja įvesti lietuvių kalbą į gimnazijas ir mokyklas, atsižvelgti į lietuvių kalbos mokėjimą per universitetinius ir tarnybinius egzaminus, pakelti lietuvių kalbos seminaro lygį. Kitaip nebūsią kam šviesti lietuviškai kalbančių žmonių ir kraštas paskęsiąs barbarybėje. Rėzos protestuojantis balsas sutapo su daugelio to meto šviesuolių, gynusių lietuvių kalbos pilietines ir kultūrines teises, pastangomis (K. Bogušo, S. Ostermeyerio ir kt.). Rėzos studija turi ir grynai mokslinę vertę. Ji tarsi pratęsė G. Ostermeyerio *Pirmąją lietuviškųjų giesmynų istoriją* (1793). Ostermeyeris savo darbe apžvelgė kelių šimtmečių eiliuotus kūrinius, o Rėza – prozinę raštiją, kurios didžiausią ir svarbiausią dalį sudarė Biblijos ir atskirų jos dalių vertimai bei leidimai. Rėzos darbai buvo paskatinimas ir J. Plioteriui, rašiusiam savo istoriografines bei bibliografines studijas. Tie darbai sudarė lietuvių literatūros istorijos pradmenis. Rėza savo studijoje chronologiškai apžvelgė S. Rapolionio, M. Mažvydo, B. Vilento, A. Jomanto darbus (taigi raštus, susijusius su pirmosios lietuviškos knygos pasirodymu), labai gerai įvertino J. Bretkūno Biblijos vertimą, paminėjo S. Vaišnoro ir L. Zengštoko leidinius, nušvietė Jono Rėzos veiklą, svarstė S.B. Chilinskio Biblijos vertimo šaltinius, apibūdino Naujojo Testamento (1701 ir 1727) ir Biblijos (1735 ir 1755) leidimus XVIII amžiuje. Rėza ypač iškėlė Jono Bretkūno nuopelnus, laikė jį pavyzdžiu kitiems. Labiausiai vertino Bretkūną už tai, kad jo Biblijos vertimas pasižymi 1) tikslumu, 2) kalbos grynumu, 3) išraiškos glaustumu ir aiškumu.

Biblijos istoriją savotiškai papildo kitas Rėzos darbas – „Filologinės-kritinės pastabos" („Philologisch-kritische Anmerkungen"), kurių pirma dalis išėjo vienumet su trečiuoju Biblijos leidimu ir *Lietuviškosios Biblijos istorija* (1816), o antra dalis – su ketvirtuoju Biblijos leidimu (1824). *Pastabose* Rėza paaiškino, kaip ir dėl ko jis redagavo atskiras Biblijos vietas. Iš to matyti Rėzos susirūpinimas lietuvių rašomosios kalbos grynumu, taisyklingumu, aiškumu ir vaizdingumu. Iš ankstesnių Biblijos vertimų jis pašalino daugybę prasmės netikslumų, įvairių svetimybių (daugiausia germanizmų), kalbos klaidų, praturtino išraišką šnekamąja leksika ir frazeologija. Rėza redagavo Bibliją vadovaudamasis moksliniais principais, pasitelkęs gausią istorinę, geografinę, etnografinę, lingvistinę ir kitų mokslo šakų literatūrą. Rėzai, kaip ir vadinamiesiems neologams, kurių atstovai buvo J. Ernestis, J. Michaelis, J. Semleris, Biblija buvo ne tik šventa knyga, bet ir įdomus mokslinio tyrinėjimo objektas.[1]

[1] Jovaišas 1969, 177.

Keli Rėzos istoriografiniai darbai susiję su jo tiesioginiu darbu bei pareigomis. Kaip bažnytinės konsistorijos narys, Rėza buvo įpareigotas tęsti D.H. Arnoldto presbiterologiją (1777), kurioje buvo registruojamos pagrindinės biografinės žinios apie Rytų Prūsijos pastorius. Vykdydamas tą pavedimą, Rėza parašė „Trumpas žinias" („Kurze Nachrichten") apie Rytų Prūsijos pastorius nuo 1775 m., taip pat „Trumpas žinias" apie Vakarų Prūsijos pastorius. Abu tuos darbus išleido 1834 m. Vėliau, 1837 m., dar buvo išleistos „Rėzos presbiterologijos pataisos ir papildymai". Tie Rėzos darbai reikšmingi lietuvių kultūros istorijai savo faktine biografine medžiaga.

ORIGINALIOJI KŪRYBA. Rėzai tai buvo galbūt intymiausias ir brangiausias dalykas, tačiau savo objektyvia reikšme, poveikiu lietuvių kultūriniam gyvenimui ji neprilygo kitiems jo darbams. Visa originalioji Rėzos kūryba parašyta vokiečių kalba, išskyrus hegzametru lietuviškai sukurtas eiles *Šimtus jau metus saulelė tekėjo ir leidos* (1823), skirtas lietuvių kalbos seminaro Karaliaučiaus universitete šimtmečiui, ir eleginiu distichu sueiliuotą panegiriką „Prasta giesmele, pabusk!", kurioje šlovinami Napoleono nugalėtojai (Prūsijos, Rusijos ir Austrijos valdovai).

Originaliąją Rėzos kūrybą sudaro: karo metų dienoraštis, išleistas 1814 m., ir eilėraščių rinkinys *Prutena* (*Prūsija*), kurio pirma dalis išleista 1809 m., antra dalis – 1825 m. Yra ir daugiau Rėzos eilėraščių bei vertimų, išspausdintų įvairiuose ano meto leidiniuose.

Rėzos karo metų dienoraštis* yra autentiškas tų laikų gyvenimo dokumentas. Žanriniu požiūriu – tai beletrizuota publicistika. Dienoraštyje gyvai aprašytas kariuomenės gyvenimas, vietovės, miestai, mūšiai, įvairių tautų buities ir papročių detalės, atsiskleidžia paties autoriaus pasaulėžiūra.

Eilėraščių rinkinio *Prutena* pirmą dalį Rėza dedikavo Prūsijos karalienei Luizai, o antrą – sosto įpėdiniui Friedrichui Wilhelmui. Abiejose dalyse išspausdino 102 eilėraščius (pirmoje – 61, antroje – 41). Eilėraščių idėjinės ir stilistinės ypatybės susijusios su klasicizmo, rokoko, sentimentalizmo ir preromantizmo literatūriniu kontekstu. Su klasicistine poezija dalį eilėraščių sieja tematika (gamtinė, istorinė, proginė), žanrai (idilės, elegijos, odės, epitafijos), antikiniai įvaizdžiai, retorika, eiliavimas (hegzametras, antikinės strofos). Su rokoko poezija didelę dalį eilėraščių (ypač Elmos ciklą) suartina antikinė atributika kartu su kameriškumu, idiliškumu, žaismingumu, elegantišku meilumu ir gracija. Rokokiniuose eilėraščiuose antikizuotas kameriškumas pakeičia klasicistinių eilėraščių minties užmojį ir retorinį patosą. Su sentimentalistine poezija kai kuriuos eilėraščius susieja natūralus jausmingumas, nuoširdus intymumas, neturintys jokių antikizavimo žymių. Su preromantine literatūra grupę eilėraščių suartina jų sąsaja su lietuvių tautosaka, mitologija, istorija, taip pat baladės žanras.

Meniškiausia Rėzos baladė yra „Ona ir Vytautas", labiausiai atitinkanti klasikinės baladės modelį. Ji pasižymi epiškumo ir lyrizmo pusiausvyra, glaustu dinamišku siužetu, dramatišku konfliktu, psichologine įtampa, kompaktiška kompozicija, lakoniškais ir raiškiais personažų bruožais. Baladėje vaizduojama, kaip kunigaikštienė Ona, Vytauto žmona, pasiaukodama gelbsti vyrą iš Krėvos pilies, kur jį klasta buvo įkalinęs Jogaila. Įsigavusi į pilį, Ona pasikeičia su Vytautu drabužiais ir pasilieka, o Vytautas pabėga, prižadėjęs sugrįžti su kariais ir ją išvaduoti, „kol prašvis

* *Žinios ir pastabos apie 1813–1814 metų karo žygius iš vieno Prūsijos armijos kapeliono dienoraščio. Mūšių, kurių liudininku teko būti pačiam autoriui, aprašymai. (Nachrichten und Bemerkungen aus den Feldzügen des Jahres 1813 und 1814, aus dem Tagebuche eines Feldgeistlichen in dem Preußischen Heere. Nebst einer Beschreibung der Schlachten, von welchen der Verfasser Augenzeuge war. Berlin, 1814. Bei Friedrich Maurer, an der Spittelbrücke Nº 17).*

antra diena". Ir štai brėkšta pažadėtas rytas, Vytauto nėra, o jo ateina nužudyti. Atidengę šalmą, pamato apgaulę – ir Jogaila niršdamas pasiunčia mirti kunigaikštienę. Ona sutinka tą sprendimą ramiai. Tačiau paskutinę akimirką, kai „Kardo plienas jau sutvisko" ir „Verkė žmonės paslapčia", staiga pasirodė Vytautas su savo kariais ir ją išvadavo.

Kita istorinės temos baladė yra „Balgos griuvėsiai", kurioje poetizuojamos prūsų kovos, pasmerkiama kryžiuočių agresija. Prūsai parodyti baladėje kaip taiki ir narsi tauta, gyvenanti tyliose ąžuolų pavėnėse, tepažįstanti save ir savo dievus, nepratusi plėšti ir lobti, kovojanti už ramų savo namų židinį. Tuo tarpu kryžiuočiai, Hermano ainiai, šventuoju kryžiumi prisidengę, primeta prūsams „kruviną kovą", naikina kraštą „plienine žmogžudžio ranka". „Atilos barbarams" metama „sunkioji kruvina kaltė", kad jie „pasmaugė" prūsus „jų pačių kalvose".

Rėzos eilėraščių rinkinio visas pavadinimas yra *Prutena oder Preussische Volkslieder* (*Prutena, arba Prūsų tautos dainos*). Taigi pačiu rinkinio pavadinimu nusakomas ryšys su tautosaka. *Prutenos* pirmoje dalyje 13 eilėraščių, antroje – 9 eilėraščius pats Rėza pavadino lietuvių tautinėmis dainomis. Iš tikrųjų vieni tų eilėraščių yra tik neryškios lietuvių liaudies dainų imitacijos (ar net pseudoimitacijos), kiti – laisvi tų dainų sekimai, treti – autentiški jų vertimai į vokiečių kalbą. Vertimų originalus Rėza vėliau paskelbė rinkinyje *Dainos* (iš *Prutenos* pirmos dalies – „Vainikėlis", „Nemokanti plonai verpti", iš antros dalies – „Mylinti", „Motė verpianti", „Meilės žadas", „Piemuo prapuolęsis"). Rinkinio pirmoje dalyje Rėza įdėjo ir trumpą straipsnį apie lietuvių dainas, kurio pagrindinius teiginius vėliau išplėtojo „Tyrinėjime".

Iš Rėzos sentimentaliosios lyrikos gražiausias eilėraštis yra elegija „Nugrimzdęs kaimas" („Das versunkene Dorf"). Čia poetas apdainavo liūdną savo tėviškės likimą – smėliu užneštą gimtąjį kaimą. Eilėraštyje išreikšta jaudinanti mintis apie laiko griaunamąją ir kuriamąją jėgą, apie gimtojo kampo reikšmę žmogaus gyvenime:

Ak, kaip laiko ranka sugriauna viską pasauly:
Dykuma virsta laukai, iš rūmų belieka griuvėsiai,
Žlunga valstybės greit ir keliasi vėlei iš naujo.
Kas po tūkstančių metų ras pėdsakus tavo, tėvyne,
Žydinti bočių šalie, kur mano dainos suskambo?
Bet, liūdnoji vieta, visad tave aš mylėsiu,
Medį kiekvieną pradingusį savo krūtinėj nešiosiu!
Nes čia pats gyvenau: tarp sodų žaliųjų ir kūdrų
Tėvas ir mama už rankų mane čia vedžiojo.

Vertė V. Blažė

Tėviškės meilė buvo tas sveikas moralinis gemalas, iš kurio išaugo ir Rėzos meilė visam kraštui, visai tautai, jos žmonėms, jų kūrybai ir kultūrai.[1] Tas jausmas reiškėsi pasišventimu, atkaklumu, konkrečiais reikšmingais darbais, kurie garantavo Rėzai neužmirštamą vardą lietuvių kultūros istorijoje.

[1] Lebedys 1972, 2:241.

Dionizas Poška (apie 1765–1830)

BIOGRAFIJA. Dionizas Poška (Paškevičius) buvo kilęs iš senos žemaičių bajorų giminės.[1] Jo tėvas Adomas, gimęs Pavarčiuose ar Pilsūduose, suaugęs nusidangino į Lėlaičių dvarą netoli Žemalės. Mirus dvaro savininkui Jurgiui Stirpeikai, jis vedė našlę Barborą ir liko gyventi jos dvare. Barborai Lopataitei tai buvo trečiosios vedybos (po pirmųjų – su Sakalausku ir antrųjų – su Stirpeika). Maždaug po dešimties metų Barbora mirė, ir našlys Adomas turėjo Lėlaičius palikti, nes dvarą Jurgis Stirpeika buvo užrašęs savo sūnui. Grįžęs arčiau gimtojo krašto, Adomas vedė antrą kartą. Jis vėl pasirinko našlę, jau nugyvenusią du vyrus: Bogumila Vištartaitė buvo ištekėjusi už Vaitkevičiaus, po to už Bunaro ir pagaliau atiteko Paškevičiui. Vedęs Bogumilą Bunarienę, Adomas Paškevičius tapo seniūnu – gavo valdyti Maldūnų seniūniją. Vėliau jis įsigijo dar keletą valdų, tarp jų ir Bijotus. Palaidojęs antrąją žmoną, vedė Eleną Stankūnaitę. Jai užrašė Bijotus, bet ši mirė daug anksčiau už savo vyrą. Tris kartus vedęs, Adomas Paškevičius susilaukė keturių sūnų ir dviejų dukterų. Dionizo Poškos motina buvo pirmoji Adomo Paškevičiaus žmona Barbora. Su dviem pirmaisiais vyrais susilaukusi penkių vaikų, su trečiuoju sugyveno vienintelį Dionizą.

Dionizas Poška gimė apie 1765 m. Telšių paviete, Žemalės parapijoje, Lėlaičių dvare. Iki motinos mirties jis gyveno gimtinėje, vėliau – greičiausiai Maldūnuose su tėvu ir pamote. Mokėsi Kražių mokykloje tuo metu, kada ši buvo reformuojama Edukacinės komisijos (apie 1773–1780 m.). Paskui pasirinko teisininko kelią – ne vėliau kaip nuo 1784 m. praktikavosi Raseinių palestroje. 1786 m. jam pripažintas advokato vardas. Būdamas 17–18 metų, jis pradėjo dirbti Raseinių žemės teisme, iš kurio pasitraukė tik artėdamas prie 60 m. amžiaus. Apie ketverius metus (iki 1791) jis dirbo advokatu, po to ne mažiau kaip šešiolika metų – teismo regentu (1804–1805 m. buvo pilies teismo regentas), apie ketverius metus (1813–1817) – ežių teismo sekretoriumi, apie trejus metus (1818–1820) – žemės teismo raštininku.

Žemvaldžiu Poška tapo 1787 m., o greičiausiai 1790 m. viduryje apsigyveno Bardžiuose, kur praleido likusius 40 savo amžiaus metų. Bardžiams priklausė apie 500 ha žemės (iš jų apie 90 ha buvo dvaro). Poška turėjo apie 40 baudžiauninkų (revizinių vyriškų „sielų"). Taigi Bardžių šeimininkas „priklausė vidutiniam Žemaitijos žemvaldžių sluoksniui". Apsigyvenęs Bardžiuose, Poška netrukus (greičiausiai 1792) vedė Uršulę Sasnauskytę. „Vedybos D. Poškai nusisekė. Pačią jis gavo jauną, gal vos sulaukusią pilnametystės, su neblogu šešių tūkstančių auksinų kraičiu, o svarbiausia – protingą, darbščią, rūpestingą, gero būdo. Uršulė Paškevičienė mėgo žmones ir jų draugiją, buvo paprasta, demokratiška, nesivaikanti bajoriško honoro." Ji buvo raštinga, „suprato ir vertino kultūrinius vyro interesus bei rašto darbus, dėl

[1] Biografijos duomenys iš: Vanagas 1994.

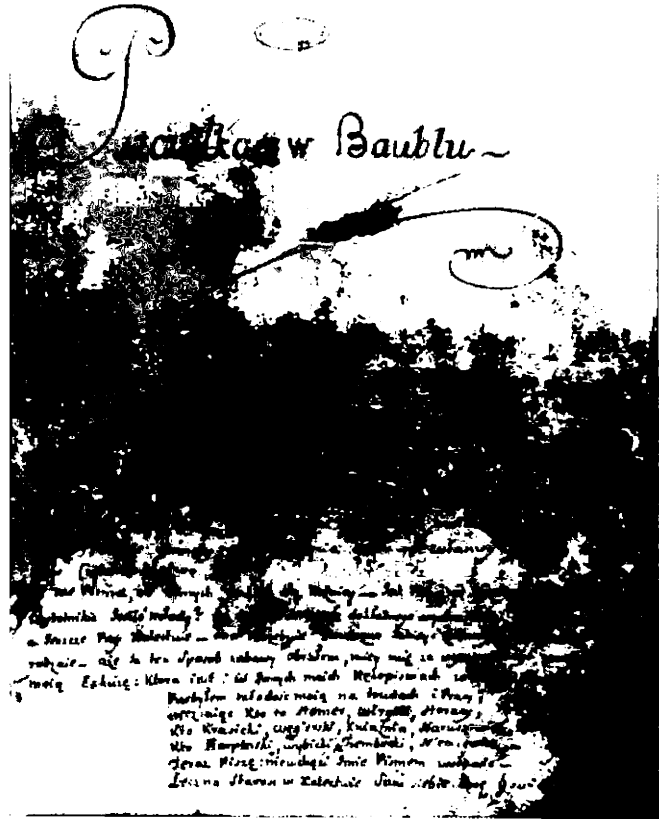

Dionizas Poška – Bitelė Baublyje, *faksimilė*

jų neretai jį užvaduodavo ūkio reikaluose, ant savo pečių užsikraudama namų buities ir „gaspadorystės" naštą". Poška užrašė žmonai dalį savo turto „atsidėkodamas už jos jausmų pastovumą, gerą ir gailestingą širdį, mokėjimą išsaugoti namų židinio ramybę, už šeimininkės darbštumą ir rūpestingumą." Jai buvo palikęs po savo mirties valdyti ir Bardžius, tačiau žmona mirė anksčiau negu vyras, 1828 m. vasarą. Prieš porą metų (1826) pas savo sūnų Norbertą Bijotuose buvo miręs tėvas Adomas. Pagaliau 1830 m. balandžio 30 (gegužės 12) d. Bardžiuose mirė ir pats Dionizas Poška. Palaidotas buvo Kaltinėnų parapijos kapinėse šalia mylimos žmonos Uršulės. 1843 m. Žvingių altarista Juozapas Paškevičius pastatė ant kapo tašyto akmens paminklą, kuriame įrašyta:

Zinok a
teywy jog
ti kapay ira
Zemaycze
mokita ir gar-
binga wira
kurs kalba
Tiewu sawa
isztaysity trosz[ka]
O patsay wa
dynasi Dyo
nizu Poszka
Metuose 1830
smertis usz –
tyka
Bet uzdyrpta
pasauley szło
wy io palyka.

ASMENYBĖ. Poška palaikė ryšius su žymiaisiais savo meto žmonėmis, kurie vienaip ar kitaip domėjosi Lietuva, lietuvių kultūra. Muziejininkui grafui N. Rumiancevui jis pasiuntė senienų rinkinį, mokslininkui P. Kepenui teikė žinių apie lietuvių literatūrą, susirašinėjo su Vilniaus universiteto profesoriais J. Lelewel iu, I. Loboika, bičiuliavosi su S. Valiūnu, J.A. Giedraičiu, Kaj. Nezabitauskiu, L. Uvainiu, bendravo su S. Stanevičiumi, J. Šimkevičiumi ir kt.

Poškos kūryboje, jo straipsniuose ir laiškuose atsiskleidžia jo asmenybė, buitinė ir kultūrinė aplinka, kurioje jis gyveno ir dirbo. Poška mažiausiai kalbėjo apie savo jaunystę, kurią laikė „varginga":

Homero varginga jaunystė mana nepažino,
Vergilijaus irgi Horacijaus, anei Kniaznino,
Karpinskio, Trembeckio, Niemcevičiaus anei Krasickio,
Vengierskio, taip pat Naruševičiaus beigi Vybickio.[1]

Su dėkingumu Poška minėjo Kražių gimnaziją, kurioje buvo mokęsis. Savo testamente (1830) rašė: „Kražių gimnazinei mokyklai, kurioje pats pradžios mokslus gavau, <...> dovanoju ir visam laikui atiduodu numizmatus, t.y. senovės pinigus ir medalius, taip pat dalį senoviškų ginklų, kuriuos per visą savo gyvenimą kruopščiai

[1] Poška 1959, 257.

surinkau."[1] Tuo pačiu testamentu Kražių mokyklai paskyrė ir dalį savo bibliotekos.[2] O dar anksčiau (1824) laiške I. Loboikai sakėsi norįs padovanoti Kražių mokyklai „atminimui, taip pat išreikšti dėkingumui", kad yra joje mokęsis, lentą iš to paties ąžuolo, iš kurio buvo padirbtas Baublys.[3]

Poška laiko save pirmiausia artoju, o literatūrinis darbas jam esąs tiktai pramoga, malonus užsiėmimas, paguoda ligotoje senatvėje. „Skaitytojau, – rašo jis sąsiuvinyje „Bitelė Baublyje", – jei esi jaunas, tai neįsivaizduoji gerai, kas yra senatvė, o dar kai esi luošas: ji būtinai reikalauja kokio nors malonaus užsiėmimo, kurio esama visokių rūšių; o kad aš šį užsiėmimą [t.y. rašymą] pasirinkau, tai laikyk mane išteisintą, perskaitęs mano atsiprašymą."[4] O „atsiprašymas" baigiamas tokiomis eilutėmis (lenkų k.):

Dabar gi rašau, ne tiek garbę pasiekt pasiruošęs,
Kiek guosdamas savąją širdį, senatvėj apluošęs.[5]

Vertė Alb. Žukauskas

Panašiai jau buvo rašęs ir laiške ponui K.D., kurio ištrauka 1818 m. buvo išspausdinta *Vilniaus savaitraštyje* (*Tygodnik Wileński*).[6]

Savo raštus Poška vadina raštpalaikiais, menkais ir labai paviršutiniškais, rašytais savo paties smagumui, kad laikas greičiau praeitų. Juos skaitytojas lengvai pažinsiąs, nes jo raštai skiriąsi nuo kitų, „kaip pelai nuo miežių, kūkaliai nuo kviečių."[7] Minėtame laiške ponui K.D. (1818) rašoma: „kas skirta vien mano paties pasismaginimui, to neverta pasauliui rodyti, kad žmonės iš manęs juoktųsi".[8] Laiške A. Puzyrewskiui (1822) Poška išdėstė, ką jis veikia kiekvienu metų laiku:

Kai ruduo tik šalčiu ir drėgme mus vaišina,
O duobėtais keliais nepasieksi kaimyno,
Venera gi mums savo meilumą atėmus,
Išdalino jį vėlek aplinkui jauniemus,
Kai širdies nebetraukia pasaulio tuštybės, –
Vien tik knygos ir rašymas duoda linksmybės.

Vertė Alb. Žukauskas

O ko šios rūšies pomėgiai nepatenkina, iš tų ne vienas labai dažnai klausinėja, o kartais ir stačiai egzaminuoja – ką aš rudenį veikiąs? Kuo žiemą užsiimąs? ir t.t., ir t.t.

Žinodamas, kad dažnai tyla yra taikliausias ir iškalbingiausias atsakymas, aš arba tyliu, arba lakonišku stiliumi atsakau, jog kamuojuosi su ūkio darbais. Bet <...> Maloningajam Ponui <...>, kaip geram kaimynui, atvirai tikrą tiesą pasakysiu ir dar plačiai išdėstysiu: laikydamasis griežtos taisyklės ir sekdamas vieno bėdžiaus (tokio kaip aš) lenkų poeto sistema, jau keliolika metų savo pomėgiavimus ir kartu mūsų lietuvių literatūros metinius laikotarpius taip suskirsčiau:

Pavasarį savo eiles sugalvoju,
Vasarop užrašau, apdoroju,
Rudeniop jas braukau, taisinėju,
O peržiem prakurom sunaudoju.[9]

Vertė Alb. Žukauskas

[1] Cit. iš: Vanagas 1994, 45.
[2] Ibid., 46.
[3] Poška 1959, 517.
[4] Ibid., 257.
[5] Ibid.
[6] Ibid., 449.
[7] Ibid., 257.
[8] Ibid., 449.
[9] Ibid., 457.

Kuklumas, savikritiškas žvilgsnis į savo darbą būdingi visai Poškos veiklai. Iš dalies tai susiję su pseudoklasicizmo bei rokoko estetinėmis nuostatomis, su joms būdingu požiūriu į kūrybinio darbo prasmę. Tačiau tai nemenkina Poškos darbų vertės, kurią ir jis pats gerai jautė. Poška neabejotinai turėjo literatūrinį talentą. Laiške J. Leleweliui (1824) sakosi prašęs I. Loboikos jo pagailėti ir jo nusiųstus raštus, jei pasirodys neverti, į krosnį sudėti, bet tuoj pat prisipažįsta, jog iš prigimties turįs „rašymo aistrą".[1]

[1] Poška 1959, 557.

Poškos kultūrinio darbo akivaizdus įprasminimas ir jo pasididžiavimas buvo Baublys – pirmasis senienų muziejus Lietuvoje, įsteigtas 1812 m. (Baublio istoriją Poška plačiai aprašė laiške I. Loboikai 1824 m.).[2] Savo darbo pozityvios prasmės supratimą Poška ryškiausiai atskleidė minėtame laiške A. Puzyrewskiui. Jame, atsiliepdamas į *Gatvės žinių* (*Wiadomości Brukowe*) užgauliojimus (1818), rašė, jog kultūroje bei literatūroje visa kas vertinga iškart neatsiranda, jog kiekvienas nuveiktas darbas yra prasmingas vien todėl, kad yra pagrindas kilti į aukštesnę pakopą. Poškos darbu (jo vertimais ir jų pratarme, pavadinta „Lopyta skranda") nepatenkintas asmuo ėmęs šaukti:

[2] Ibid., 509–543. Žr. taip pat šią kn., 47–53.

Kad nušvilptinos – girdi – žemaitiškos eilės,
Jų kalba jau numirus, jos pačios nedailios,
Kad nė kvapo nerasi poezijos dvasios,
Kad galūnės į rimą visai nepanašios,
O žemaitis eiliuotojas – bernas apkiautęs,
Nes ne prakalbą duoda, – avikailių skiautes.

Poška taip atsikerta savo oponentui:

Tu nustoki, teisėjau, pamokslus man drožęs,
Juk dygliai pirma auga – iš jų kalas rožės.
Kad šios eilės nedarnios – bala jų nematė –
Ne iš karto ir Krokuvą lenkai pastatė.
Kochanovskis turėjo nemirštamą šlovę,
Kol Krasickis tarp lenkų sau garbę sukrovė.
O kol Rejus su savo eilėm pragarsėjo,
Dievo motinos himnas geriausiai skambėjo.[3]

Vertė Alb. Žukauskas

[3] Ibid., 461.

Kitaip tariant, be Dievo motinos himno („Bogorodzicos"), seniausio lenkų poezijos teksto, nebūtų buvę Rejaus, be J. Kochanowskio nebūtų buvę I. Krasickio, todėl ir Poškos pastangos nėra bevertės – jo darbais remsis vėlesni rašytojai.

Poška buvo paveiktas švietėjų ideologijos bei fiziokratų idėjų, todėl kritiškai žiūrėjo į baudžiavą. Jis buvo bendros Lietuvos-Lenkijos valstybės šalininkas, tačiau aiškiai tautiškai apsisprendęs lietuvis-žemaitis, smerkęs tuos, kurie užmiršo savo kilmę ir gimtąją kalbą, sulenkėjo ir išpaiko.[4] „Išprusimu, žvilgsnio į pasaulį atvirumu, interesų platumu D. Poška tolokai pralenkė XIX a. pradžios lietuvių visuomenės intelektualinį lygmenį."[5] Jis yra „viena iš įdomiausių ir spalvingiausių senosios mūsų kultūros ir literatūros asmenybių".[6]

[4] Apie Poškos asmenybę ir pažiūras žr.: Vanagas 1994, 49–66.
[5] Ibid., 66.
[6] Ibid.

KULTŪRINĖ VEIKLA. Poškos Bardžiai XIX a. pradžioje buvo vienas lietuvių kultūros židinių, o Poškos Baublys tapo jo kultūrinės veiklos simboliu. Savo ruožtu Baublys neatsiejamas nuo „Bitelės Baublyje".

„Bitelė Baublyje" („Pszczołka w Baublu") – tai storas (232 puslapių) Poškos užrašų sąsiuvinis, savotiška rankraštinė knyga (manoma, kad buvo ir antra jos dalis, kuri neišliko).[1] Į ją Poška arba jo bičiuliai įrašinėjo įvairius tekstus: originalius ir verstinius poezijos kūrinius, straipsnius, ištraukas, laiškus, pastabas, sentencijas. Poškos ranka įrašyta apie $^2/_3$ tekstų ir daugiau kaip $^1/_3$ puslapių sudaro jo paties kūriniai bei rašiniai („Mužikas Žemaičių ir Lietuvos", eiliuotas laiškas K. Bogušui ir J. Leleweliui, eilėraštis „Užrašas Stanislovui Poniatauskiui, karaliui Lenkų", laiškas A. Puzyrewskiui, straipsniai „Apie senovės pagoniškas religines apeigas Lietuvos ir Žemaičių kunigaikštijose" ir – ne Poškos ranka – „Kaimiečio artojo mąstymai apie lietuvių ir žemaičių tautos istoriją ir jos kalbą").[2] Daug tekstų yra įrašęs S. Valiūnas (jo „Birutę" nusirašė pats Poška). Iš viso sąsiuvinyje figūruoja 30 autorių.[3] Sąsiuvinis turi dvi pratarmes, kurių viena – „Perspėjimas" („Przestroga") parašyta proza ir eilėmis, o kita – „Bitelė Baublyje – skaitytojui" („Pszczołka w Baublu – do czytelnika") yra eiliuota.[4] Poška mėgo lyginti save su bitele, triūsiančia avilyje (Baublyje).

[1] Vanagas 1994, 40.
[2] Ibid., 41.
[3] Ibid.
[4] Ibid.

Poška darbavosi trijuose pagrindiniuose lietuvių kultūros baruose: jis rūpinosi Lietuvos istorija, lietuvių kalba ir reiškėsi kaip poetas.

LIETUVOS ISTORIJA, tautos praeitis Poškai parūpo pirmiausia. Teisininko darbas jo netraukęs, jis dar jaunystėje svajojęs atsidėti istoriniams ir archeologiniams tyrinėjimams.[5] Todėl vėliau metęs tarnybą ir nusipirkęs dvarą, kad tokiam darbui turėtų laiko ir lėšų.[6] Jis ėmė kaupti archeologinius radinius, įvairias senienas, komplektuoti biblioteką, kurioje daug vietos skirta istorinei ir teisinei literatūrai[7], vėliau visa tai eksponavo savo Baublyje.[8] Iš Poškos istoriografinių darbų svarbiausi yra trys (visi parašyti lenkų kalba):

[5] Ibid., 26, 102.
[6] Ibid., 102.
[7] Ibid., 57.
[8] Ibid., 106–110.

1) „Kaimiečio artojo mąstymai apie lietuvių ir žemaičių tautos istoriją ir jos kalbą" („Rozmyślanie wieśniaka rolnika o historyi narodu litewskiego i żmudzkiego, oraz o iego ięzyku"). Darbas 1829 m. buvo išspausdintas *Varšuvos dienraštyje* (*Dziennik Warszawski*) ir tais pačiais metais išleistas Varšuvoje atskiru spaudiniu. Sąsiuvinyje „Bitelė Baublyje" išliko kitas šio darbo variantas.

2) „Keletas įžanginių žodžių bet kam, žadančiam rašyti Lietuvos ir Žemaičių istoriją" („Kilka słów przedwstępnych do kogobadź mającego zamiar pisać dzieje Litwy i Żmudzi"). Išspausdinta 1829 m. *Varšuvos dienraštyje* (*Dziennik Warszawski*) kaip įvadas ten paskelbtiems „Kaimiečio artojo mąstymams".

3) „Apie senovės pagoniškas religines apeigas Lietuvos ir Žemaičių kunigaikštijose" („O starożytnych obrządkach religijnych pogańskich w xięstwach Litewskim i Żmuydzkim"). Darbas parašytas 1823 m., išliko sąsiuvinyje „Bitelė Baublyje".

Tie Poškos darbai yra savotiška medžiaga, pastabos bei patarimai Lietuvos istorikui. Rašinyje „Keletas įžanginių žodžių" jis suformulavo savąjį Lietuvos istoriko idealą, kurį tuo metu geriausiai atitiko ar net pranoko S. Daukantas.* Poška norėjo, kad Lietuvos istoriją rašytų ne dvasininkas ir ne kitatautis, o pasaulietinio išsimokslinimo lietuvis.

* Plačiau žr. šią kn., 181–182.

„Kaimiečio artojo mąstymuose" nusiskundžiama, kad „naujos Lietuvos istorijos niekas nenori rašyti ir iki šiolei neparašė"[9] – nei „kaimietis artojas", nei „kamendorius arba vikaras", nei „klebonai ir pralotai, kanauninkai, taip pat ir vienuoliai", nei „jaunuolis, tik iš mokyklos išėjęs", nei „mokyti literatai, didžiais mokslais užsiėmę".[10] Esą „mes, nelaimingi lietuviai ir žemaičiai, be tautinės lietuvių kalbos, be

[9] Poška 1959, 265.
[10] Ibid., 267.

tikslaus žodyno, be jokios gramatikos, be jokios tikros istorijos, esame panašūs į tą perkrikštą, kuris senas žydiškas knygas sudegino, o naujų krikščioniškų ne tik skaityti neišmoko, bet net neturi vilties kuriuo nors būdu jų įsigyti".[1] Poška viliasi, kad Lietuvos istoriją parūpins „mokslų kuratorius ir protektorius" (turimas galvoje greičiausiai A. Czartoryskis), kad ją galbūt parašys kuris nors Vilniaus universiteto profesorius, kad medžiagos tautos istorijai sukaups mokytojai, kunigai, dvarininkai.[2] Jis ir pats buvo pradėjęs rašyti Lietuvos istoriją, bet netesėjo. Tai matyti iš jo laiško Kaj. Nezabitauskiui (1824), kuriame rašė: „Lietuvos istorijai, tiesa, turiu jau pasidaręs ištraukų iš kai kurių autorių, buvau pradėjęs rašyti atskiras mintis bei pastabas dėl kai kurių autorių, bet tik nuotrupomis, iš kurių vėliau nelyginant kailinius iš gabalų žadėjau durstyti. Bet tai plati sritis, reikalaujanti ilgo laiko, ir nežinau, ar kas iš to išeis."[3] „Kaimiečio artojo mąstymų" pabaigoje Poška tikisi, kad Lietuvos istorija bus ne tik parašyta, bet ir sueiliuota, supopuliarinta: „O kai turėsime tikslų žodyną ir lietuvių kalbos gramatiką, taip pat ir savo istoriją, universiteto literatų išleistą, tada gal atsiras koks žemaitis ir lietuvis, kuris išdrįs žemaičių ir lietuvių kaimiečių reikalui tą pačią mūsų istoriją (sekdamas J.U. Niemcevičiaus giesmėmis) eilėmis sudėti. Jos galės būti vartojamos vietoj netinkamų ir duoti naudos prastų žmonių švietimui.

Taip pat gal kas nors <...> parašys sutrumpintą tą pačią Lietuvos istoriją ta pačia kalba jaunimui mokytis parapijinėse mokyklose."[4] Lietuvos istorijos autoriui Poška žada moralinį atpildą ir Homero bei Vergilijaus šlovę: „kas parašys mūsų Lietuvos istoriją, tai ne veltui bus jo darbas, nes, pirmiausia, savo doroje širdyje ras pasitenkinimą, kad pasidarbavo lietuvių tautai, kurios žemėje gyvena, antra, tautiečiai, kuriems miela tėvynė ir tautiškumas, laimins motiną, kuri pagimdė tokį žymų žmogų, o jo vardą įamžins. O aš pats nors negabia plunksna pasakysiu mūsų lietuvių kalba <...>:

Tawa raszte Letuwey turiesma atminti;
Nebent anu nie dziaugses Kurtas ar Nebilis,
Iau prapule Rimionis Grekay suwarginti
Bet dar Giwens par amžius Homers yr Wirgilis."[5]

Poška sakosi gerbiąs „kiekvieną nuomonę apie mūsų lietuvių tautą".[6] Jis apgailestauja, kad nesutaria K. Bogušas ir J. Lelewelis, kurių vienas parašė knygą apie herulišką lietuvių kilmę, o kitas ją sukritikavo (herulių tautą laikė ne lietuvių tautos kamienu, bet tik šaka).[7] Poška rašo: „aš abu šiuos mokytus literatus, mūsų tėvynei gera linkinčius, lygiai vertinu ir gerbiu"[8], tačiau: „Mums, lietuviams ir žemaičiams, yra nelaimė, kad šie mokslo žmonės tarp savęs susivaidijo, nes jie daug daugiau būtų mus pamokę mūsų Lietuvos istorijos, negu dabar, *pro* ir *contra* autorius cituodami, į dar didesnę painiavą mus įstūmę, jog nebežinome, katro cituojamais autoriais labiau tikėti."[9] Tyrinėjimą sudaro skyriai „Apie scirus, arba skirus", „Apie herulius", „Apie ežerus", „Apie upes", „Apie tyrelius", „Apie nomadus", „Apie kuršius", „Apie Žemgaliją", „Apie Palemoną". Poška nori suderinti heruliškosios ir romėniškosios lietuvių kilmės versijas. Herulių, arba gerulių, gyvenamoji vieta tikrai buvusi „Pabaltijy, kame dabar yra Žemaičių kunigaikštija ir dalis Lietuvos".[10] O Palemonas buvęs visų tikriausias mūsų protoplastas.[11] Kartu jis buvęs „tikras gerulis, arba herulis, pagonis, kuris, Odoakrui penktajame krikščionybės eros

[1] Poška 1959, 269.
[2] Ibid., 269–271.
[3] Ibid., 549.
[4] Ibid., 329.
[5] Ibid., 328–329.
[6] Ibid., 273.
[7] Ibid., 277.
[8] Ibid., 279.
[9] Ibid., 277–279.
[10] Ibid., 281.
[11] Ibid., 263.

amžiuje nužygiavus į Italiją, paėmus Romą, jo kariuomenę sumušus ir pačiam vadui žuvus, vėliau su pagonių herulių likučiais grįžo į savo tėvų žemę ir, tarsi antrasis Enėjas, pargabeno tėvų dievus, panašius į romėnų".[1] Istorikas jokiu būdu negalįs Palemono, arba Libono, epochos iki Mindaugo ar jo tėvo Ringaudo priskirti prie legendinių pasakojimų.[2]

[1] Poška 1959, 319–321.

[2] Ibid., 325.

Nors Poška niekur aiškiai nepasakė, kokia kalba (lietuvių ar lenkų) jo pageidaujama Lietuvos istorija turėtų būti parašyta, tačiau „Kaimiečio artojo mąstymų" pradžioje jis akcentavo istoriko interesų ir gimtosios kalbos ryšį: „Kiekvienas sąmoningas žmogus turi tokį dvasioje ir kraujuje glūdintį įgimtą norą, jog visų pirma trokšta žinoti savo tėvynės, savo tautos, krašto istoriją, o tik vėliau nori pažinti gretimų valstybių ir visuotinę istoriją, bet gimtąją tėvų kalbą būtinai turi mokėti."[3]

[3] Ibid., 263.

Kitas Poškos rašinys „Apie senovės pagoniškas religines apeigas Lietuvos ir Žemaičių kunigaikštijose" skirtas lietuvių mitologijai. Jį Poška buvo įteikęs I. Loboikai, kad šis perduotų J. Leleweliui, kuris galbūt rašinį išspausdintų ar bent juo pasinaudotų. Apie Poškos rašinį I. Loboika pranešė ir N. Rumiancevui. Pagrindinis šio rašinio tikslas – įrodyti, jog senovės lietuvių, kaip ir kitų pagoniškųjų tautų, dievai yra panašūs į antikinius (graikų ir romėnų) dievus. Analogiškos yra ir pagoniškos religinės apeigos. „Pirmieji dievų išradėjai" buvę graikai. Iš jų dievai patekę ne tik į Romą, bet ir į visą Europą, net į Aziją ir Afriką. Tie „dievadaviai graikai" nepagailėję savo dievų suteikti „kaimynams skitams, sarmatams ir heruliams, mūsų protėviams". Užtat „visi mūsų lietuvių ir žemaičių dievai ir jų šventės, kiek tik pėdsakų randame knygose, labai panašūs į graikų ir romėnų".[4]

[4] Ibid., 347, 349.

Lietuviams ir žemaičiams, kaip ir kitoms tautoms, aukščiausia dievybė buvusi Saulė, vadinta įvairiais vardais. „O kadangi visos tautos savo žemėje matė visus gyvius esant arba vyriškosios, arba moteriškosios lyties <...>, tad žmonės visai natūraliai samprotavo, kad ir dievas Saulė turi būtinai turėti žmoną, o kadangi po saulės didžiausia ir gražiausia planeta yra mėnulis, todėl šią planetą dievui Saulei per žmoną parinko <...>."[5] Taigi Saulės žmona, Poškos supratimu, buvo Mėnuo. Suteikdamas Saulei vyriškuosius bruožus, o Mėnesiui moteriškuosius, Poška „nutolo nuo baltų archaiškojo mito apie Saulės ir Mėnesio dangiškąsias vestuves bei dangiškąją šeimyną, paliudytą lietuvių ir latvių tautosakoje bei tikėjimuose".[6] Pvz., L. Rėzos paskelbtoje dainoje „Mėnesio svodba" sakoma:

[5] Ibid., 337.

[6] Skrodenis 1991 2:34.

> Mėnuo saulužę vedė
> Pirmą pavasarėlį.[7]

[7] Rėza 1958, 1:93.

Taigi Mėnuo buvo ne Saulės žmona, o jos vyras, kurį Perkūnas nubaudė (kardu perdalijo) už neištikimybę (kam pamylėjo Aušrinę). Tuo tarpu Poška įrodinėja, jog moterys mėnulį vadindavo *Luna*, o vyrai – *Lunus*. Sirijos ir Mezopotamijos gyventojai, kurie garbindavo *Luna*, pasidarydavę savo žmonų vergais, o kurie garbindavo *Lunus*, būdavę savo žmonų ponais.[8] Žmonės tebetikį, kad „kaip saulė savo šiluma žemėje suteikianti pirmąsias kūnų užuomazgas, taip mėnulis apvaisinąs ir gaivinąs".[9]

[8] Poška 1959, 341.

[9] Ibid.

Senovės tikėjimus Poška vertina švietėjo protu, laiko juos žmonių prietaringumo išdava ir jų išnaudojimo priemone. Kai kurie kunigai įtikindavę liaudį, kad „pats dievas jų viduriuose gyvenąs ir jų lūpomis kalbąs".[10] Buvę žynių, kurie, grauždami laurų lapus (tokiu būdu, atseit, gaudami apreiškimą iš Apolono), pranašaudavo ateitį.[11] „Buvo ir daugiau tų apgavikų, – rašo Poška, – vadinamų burtininkais,

[10] Ibid., 343.

[11] Ibid.

žyniais, druidais, sibilėmis ir t.t., ir t.t., o visos tos šarlatanų klasės, susivienijusios vienu ryšiu, norėdamos žmonių dvasią pavergti ir be jokio triūso jų darbo visas gėrybes susigrobti, sudarė tarpusavyje vieningą sektą, o savo apeigas pavadino misterijomis, t.y. dieviškosiomis paslaptimis."[1] Kunigams žmonės duodavo dešimtinę (dešimtadalį grūdų bei javų ir gyvulių bei paukščių). Karo grobio viena dalis tekdavo dievams, kita – kunigams (šie sunaudodavo jas abi), tik trečia likdavo pagrobėjui.[2] Gudreivos skelbę žmonėms, kad „danguje dievai vieni esą vyresni, o kiti žemesni".[3] Lietuviškai vyresnieji dievai būdavę vadinami *dievai*, žemieji – *dievaičiai*. Buvę ir tokių dievukų, kuriuos išrinkdavo vyriausieji kunigai, o dangaus dievai tą jų išrinkimą patvirtindavo. Galų gale buvę prieita iki to, kad „kievienas kaimas, akalica ir šeima, net kiekvienas gyventojas turėjo savą namų dievuką", kurį lietuviai ir žemaičiai, taip pat prūsai ir kuršiai vadinę: *dievaičiai naminiai, parstukai*.[4] Lietuvių ir žemaičių protėvių herulių namuose tie *naminiai dievaičiai* gyvenę prašmatniausioje vietoje – kampe už ugniavietės, užpelenyje.[5] Pagoniški papročiai nyko kylant žmonių švietimui: „Buvo dar daug pagoniškų religinių papročių, kurie iš dalies dar net praeitą amžių buvo pasiekę, bet paplitęs žmonėse švietimas ir griežtesnis liaudies teisių vykdymas tuos prietarus ir burtus, žmonių draugijai kenksmingus, išnaikino. Kiti papročiai, mažai reikšmingi ir niekam nekenksmingi, iki šiolei dar tebėra."[6] Aprašydamas religines apeigas bei papročius, Poška kritiškai atsiliepia apie „raganų" teismus, kunigų gobšumą, žmonių apgaudinėjimą. „Žemaičių diecezijos dvasininkija, – rašo Poška, – turėdama savo rankose Varnių magdeburgiją, prieš burtininkus įvedė Mišriuosius teismus (panašius į šventąją inkviziciją), kame nekalti žmonės pagal statuto, vadinamo Saksoniškuoju, nuostatus būdavo tortūromis ir konfesatomis kankinami ir remiantis jų prisipažinimais (vadinamais laisvanoriškais), net apkalbėjimais, deginami ant laužo."[7] Aiškindamas vėlinių (šermenios) papročius, Poška rašo: „senose kapinėse iki šiolei žmonės, statydami kryžius, vaišes kelia, o kunigai klebonai to nedraudžia, užtat, kad statant kryžių, jiems ne po vieną kapą grašių, bet po keliolika ir po keliasdešimt auksinių suaukojama, ir dėl to kai kuriose Žemaičių kapinėse yra po kelias dešimtis kryžių, ir jų vis dar daugiau pristatoma".[8] Daugelyje bažnyčių buvęs „toks kunigų prasimanymas pajamoms padidinti: per šventes šventoriuose būdavo pardavinėjamos kelių colių dydžio vaškinės figūrėlės, kai kurios vaizduojančios visą žmogų, kitos tik atskiras žmogaus kūno dalis, būtent: ranką, galvą, koją ir t.t., keliose pintinėse sukrautos. Jei žmogus kuria nors kūno dalimi negaluodavo, tai tos dalies vaškinę figūrėlę (arba ir viso žmogaus figūrą) nusipirkdavo ir bažnyčioje prie altoriaus į pintinę ar rėtį įdėdavo. Kai pintinė prie altoriaus jau būdavo pilna, zakristijonas čia tuščią pintinę pastatydavo, o pilną vaškinių figūrėlių paimdavo ir vėl išnešdavo į šventorių pardavinėti. NB. Po švenčių jos būdavo laikomos kitoms šventėms. NB. Šie vaškiniai votumai Žemaičiuose buvo vadinami *žadai*."[9] Pagonys tikėję, kad „įvairių dievų stebuklingos statulos <...> buvusios iš dangaus nuleistos ir žmonėms atitekusios. Iš to pasidarė, kad prasti žmonės, lengvatikiai, prietaringi ir be jokios apšvietos, iki šiol aklai tiki stebuklais ten, kur jų nėra ir niekada nebuvo, iš įsivaizdavimo tiktai (kas buvo pramanyta ir prastiems žmonėms įkalbėta, kad karčiamos pajamų daugiau turėtų), jog tos statulos bažnyčioje yra tikri dievai. Todėl protingesnieji kunigai bažnyčiose po Nukryžiuotojo atvaizdais tokį perspėjimą žmonėms parašo: „Non istum adora, sed Christum per istum" [„Garbink ne šitą, bet Kristų per šitą"]. Bet

[1] Poška 1959, 343.

[2] Ibid., 345.

[3] Ibid., 347.

[4] Ibid.

[5] Ibid.

[6] Ibid., 373.

[7] Ibid., 377.

[8] Ibid., 383.

[9] Ibid., 387, 389.

kadangi tai rašoma lotynų kalba, o prasti žmonės tos kalbos nemoka ir nesupranta, tai vertėtų, kad kiekvienoje bažnyčioje būtų užrašai ta kalba, kuria liaudis moka skaityti ir supranta."[1] Buvę tokie romėnų kunigai, kurie, „viešai savo kūnus apsinuoginę, iki susikruvinimo pliekdavosi. Toks pagoniškas paprotys Žemaičiuose yra pasiekęs mūsų laikus, tik tiek skirtumo, kad mūsų kunigai, gailėdami savo pačių kailio, šį plakimąsi įpiršo liaudžiai. Taip antai, XVIII a. pabaigoje aš pats savo akimis esu matęs po kelias dešimtis žmonių porų, apsirengusių baltais apsiaustais (kaip matome dar dažnai paveikslėliuose), kurie per didžiąsias šventes vidury bažnyčios mišių – votyvos ir sumos – metu viešai, apsinuoginę pečius, rykštėmis iki kraujo plakdavosi. Bet apie 1780 m. Žemaičių vyskupas šį pagoniską ir barbariską paprotį uždraudė."[2] Kalbėdamas apie mirusiųjų gedėjimą, Poška atkreipia dėmesį į tėvynės išdavikų likimą: „Tik tėvynės išdavikų, kuriuos Graikijoje mesdavo į duobę, vadinamą Baratrum, Romoje nuo Tarpejaus uolų į prarają nustumdavo, o Lenkijoje ir Lietuvoje pakardavo, – tų visuose kraštuose ne tik laidotuvių apeigos buvo uždraustos, bet ir gedulo nešioti niekam nebuvo galima, ir jei kas gedulingus drabužius užsivilkdavo, nuo to juos nuplėšdavo. Dar daugiau – tėvynės išdavikų net raudoti būdavo laikoma prasikaltimu."[3]

[1] Poška 1959, 391, 393.

[2] Ibid., 409.

[3] Ibid., 387.

Rašinyje „D. Poška yra suminėjęs bei apibūdinęs apie pustrečios dešimties lietuvių ir žemaičių ir beveik septynias dešimtis „svetimų" dievų, visus juos susiedamas funkcinio tapatumo ryšiais".[4] Tačiau „mitinių būtybių prasmės ir ryšių su antikine mitologija aprašymuose D. Poška nedaug praplėtė savo amžininkų žinias".[5] Užtat „aprašydamas tikėjimus ir papročius jis paliko ir naudingos informacijos, kuri papildo mūsų žinias apie XIX a. pradžios žemaičių dvasinę kultūrą. Tai pasakytina pirmiausia apie kalendorinių švenčių – Užgavėnių, Jurginių, Vėlinių šventimą, vėlių maitinimą, Ilges, vestuves, laidojimą, šermenis ir kt." Nors Poškos pateikta informacija ir nepasižymi „ypatingu detalumu ir išsamumu", ji vis dėlto „padeda rekonstruoti žemaičių senovę, kurią paskui daug plačiau aprašė kitas žemaitis S. Daukantas."[6]

[4] Vanagas 1994, 125.

[5] Skrodenis 1991, 2:35.

[6] Ibid.

GIMTOJI (LIETUVIŲ) KALBA Poškai rūpėjo ne mažiau negu istorija. 1825 m. jis pradėjo rašyti trikalbį lenkų–lotynų–lietuvių kalbų žodyną (*Słownik Języka Litewskiego, Polskiego i Łacińskiego przez Dionizego Paszkiewicza, Żmuydzina*). Žodynas liko nebaigtas – parašytas iki lenkiško žodžio *sianie* (sėja). Išlikusį žodyno rankraštį, saugomą Lietuvių literatūros ir tautosakos institute, sudaro du tomai (t. 1 – 1116 p., t. 2 – 969 p.). Poškai mirus, žodynas pagal testamentą turėjo atitekti Varšuvoje gyvenusiam Kaj. Nezabitauskiui. Tačiau jis atsidūrė kitų asmenų rankose: jį turėjo Jurgevičius Kaune, lietuvių kalbos gramatikos autorius J. Čiulda, Raseinių apskrities maršalka Liutkevičius, Bialozoras, kalbininko Jono Juškos šeima (sūnus Vytautas, žmona), Kazimieras Jokantas, kuris perdavė jį Lietuvių mokslo draugijai. Rašydamas žodyną, Poška rėmėsi daugiausia S.B. Lindės lenkų kalbos žodynu, išleistu šešiomis knygomis (trimis tomais po dvi dalis) 1807–1814 m. Lindės žodynas turėjo apie 60 000 antraštinių žodžių, Poškos žodynas – apie 25 000. Pagrindiniai lietuviškų žodžių šaltiniai Poškai buvo šnekamoji kalba ir lietuviški žodynai bei lietuviškos knygos.* Poška, kaip ir Lindė, daugelio žodžių vartoseną iliustravo eilėmis. Tie eiliuoti pavyzdžiai (originalūs ir verstiniai) sudaro didelę Poškos poezijos dalį.

* Žr. šią kn., 148–149.

Poška buvo įsitikinęs, kad pirma reikia surinkti kalbos leksikos lobį, parašyti žodyną, o paskui, juo remiantis, formuluoti kalbos dėsnius, rašyti lietuvių kalbos

gramatiką. Jam taip pat rūpėjo bendrinė rašomoji kalba, kurios pagrindu jis siūlė imti jo gimtąją – vidukliškių – tarmę.*

* Žr. šią kn., 146–147.

KŪRYBA. Ją sudaro keturios pagrindinės kūrinių grupės: 1) eiliuotos epigramos bei sentencijos, 2) eiliuoti literatūriniai laiškai, 3) eilėraščiai, 4) *Mužikas Žemaičių ir Lietuvos.*

EILIUOTOS EPIGRAMOS BEI SENTENCIJOS. Daugiausia jų (176 tekstai) yra Poškos žodyne. Jos iliustruoja kai kurių žodžių vartoseną. Dalis jų paimta iš Lindės žodyno ir išversta į lietuvių kalbą. Tai I. Krasickio, A. Naruszewicziaus, F. Dmochowskio, F. Karpińskio, S. Trembeckio, J.U. Niemcewicziaus, S. Rysińskio ir kt. lenkų poetų eilės. Išverstas ir vienas kitas romėnų poetų (pvz., Ovidijaus) eilėraštis. Kita dalis yra Lindės žodyno eiliuotų tekstų sekimai bei perkūrimai. Pasitaiko ir viena kita tautosakos citata bei parafrazė. Pagaliau dalis tekstų yra originalūs Poškos eiliavimai. Eiliuotų epigramų bei sentencijų yra ne tik žodyne, bet ir kituose Poškos rankraščiuose ir jo raštų nuorašuose. Iš viso Poškos raštuose yra apie 300 šio žanro kūrinių. Juos galima suskirstyti į tris pagrindines temines grupes: socialinės, moralinės ir patriotinės tematikos eilėraščius.

Daugelio epigramų subjektas yra *vargdienis, vergas, mužikas, mužikėlis,* supriešintas su ponais, bajorais, dvasininkais. Vargdieniškumas akcentuojamas net žodžių žaismu:

** Išskiriamas žodis, kurio vartosena aiškinama.

*Vargdienis*** vergas varguose suvargintas
Vargintinai vargsta.

Vargdienio visur tyko nelaimės. Jei nuo vieno pono pabėgsi pas kitą – rasi tą patį:

Norint čia išbėgsi, tai kitur nelaimė
atsitūpusi lauk ant tavęs, *vargdieni.*

Visi žmonės iš prigimties lygūs, visi esame Adomo vaikai, bet mužikui toji prigimtinė lygybė neskirta:

Juk Adomas pirms tėvas vyriškių ir mergų.
Dėl ko gi žmonės sakot, jog mužiks yr *vergu*?

Apgailėtina vargdienio išvaizda:

Vargdienio apdars taip buvo darytas:
Lops ant lopo, ir tas lops lopu užlopytas.

Mužikus vargina mokesčiai, iš jų viskas atimama, jie įstumti į nevilтį:

Po mažą tėviškėlę didis vargas lando,
Nesang štropos [baudos] pagalvių [mokesčių] užtūpė ant *sprando.*

Ėmei pinigus, atimk ir maišelį,
Atėmei arklį, imk ir *botagėlį.*

Ponų rūpesčiai tariami, mužiko tikri, ir jis skandina juos degtinėje:

Ponai dėl ko rūpinas, ir patys nežino;
Mužiks tikrus *rūpesnius* arielkoj skandina.

Tačiau mužikas morališkai pranašesnis už poną:

Geriaus su *degutuotu* gyventi mužiku,
Negu su jo mylista vargdienių lupiku.

Pašiepiamas silpnadvasių ponų žiaurus elgesys su mužikais:

Kada kas pjaun vištytį, *alpsti*, merki akį,
O vargdienius mužikus kasdien rykštėms plaki.

Mužikas, įpratęs keliaklupsčiauti prieš ponus, didžiuojasi savo sūnumi, drįstančiu priešintis vergiškam nuolankumui:

Kaip mano vaiks išmintings, nėr jam antro lygaus!
Sakau: „Tūptelėk ponui!" – jis jam rodo *špygą*.

Mužiko išdidumą, savo vertės suvokimą rodo ir toks šešiaeilis:

Vienąkart *vyskups* žmonių daug ženklino.
Mužiks stov su kepure ir jos nejudina.
Už tai vyskups rūstingas baras ant mužiko.
Jis sako: „Jo mylista juk veltui supyko;
Jei tavo ženklinimai stiprią galią turi,
Tai gal pereiti kiaurai per mano kepurę".

Mužiko maldų niekas neišklauso – jo gyvenimas negerėja:

Mūsų mužikų maldos nedaein ing dangų,
Nes ką *parduod* – vis pigu, o ką perk – vis brangu.

Mužikai – „darbingos bitelės" lieka kalti prieš įstatymus, prieš kuriuos teisus būna tik „dykūns bimbals" – didžiūnas:

Įstatymas, jei tamsus, neaiškus, sumęstas,
Tai kaipo tamsioj girioj vortinklis paspęstas:
Dykūns bimbals parsimuš, savo giesmę dainuos,
O darbingos bitelės sparnelius supainios.

Kartais mintis į baudžiauninką, kuris viską uždirba, o nieko neturi, nukreipiama įvairiomis aliuzijomis:

Ne sau paukšteliai lizdą kur sudėti gaunat!
Ne sau bitelės medų ing korius sukraunat!
Ne sau *avelės* vilnas šiltas užauginat!
Ir dėl ko jungą traukiat, jaučiai, to nežinot.

Kai kurios epigramos apibūdina smulkiųjų bajorų padėtį:

Bajors gyven tarp ponų, tarp jų ežių galo,
Tai kaip gelžis tarp kūjo ir *tarpe* priekalo.

Užmokėjęs visas skolas,
Būsi plikas kaip aniolas.

Šitokia epitafija primena pasakojimus apie kunigo poeto Strazdo pamokslus:

Čion gul *išgama* žmonių, dūšią velns pagavo,
Nesang anas iššindo kraują brolių savo.

Mužikėlis skeptiškai ir ironiškai nusiteikęs tikėjimo atžvilgiu:

Viens *tepliotojas*, ir didžiai mokytas,
Taipo tepleno visų Dievų Dievą:
Rankose Perkūns ugnings padarytas,
Veids, akys smarkios – ne tokios, kaip Tėvo.
„Ar Dievs smarkininks, – klausia mužikėlis, –
Jog ant jo veido toks smarkums didelis?
Abidvi rankos perkūnus užlaiko –
Kuomi gi glostys mane, savo vaiką?"

Moralinės tematikos epigramose propaguojamos įvairios dorybės – skatinamas darbštumas, sąžiningumas, raginama mokytis bei šviestis. Išmintis pasiekiama darbu:

Kursai tingi būt *darbingu*,
Tas jau nebus išmintingu.

Tuščias bastymasis po svetimus kraštus nieko gero neduoda:

Dėl to tiktai valkiojas po *svetimas šalis*,
Kad pervežtų ing namus gražias pirštinales.

Pajuokos vertas, kuris vaikosi blizgučių nesirūpindamas tuo, kas būtina:

Norint tuštpilvis, plika nugara,
Vienok dėvėjo ausy *auskarą*.

Svarbų vaidmenį žmogaus gyvenime vaidina mokslas, pasaulio pažinimas. Jis išvaduoja nuo prietarų:

Žmogus jei ko nesuprant ar ko nepažino,
Tai visados tą daiktą *stebuklu* vadina.

Tačiau mokslas reikalauja darbo, pastangų:

Rėčiu semsto vandenį – tai yra tolygu,
Kurs nor būti mokytu, o neskaitant knygų.

Mokyti reikia protingai, o ne „durnai":

Atmenu *jėzavitus* ir tuos blogus *laikus*,
Kad, *didžiai skaudžiai tvojant*, durnai mokė vaikus.

Priekaištaujama rašytojams, kad jie nerimtai žiūri į savo darbą:

Homers *snaudė*, – taip rašant, garbę ano darkė;
O dabar daug rašančių ne tikt miegt, bet knarkia.

Pajuokiamos „mergelės", kurioms rūpi ne meilė, o pinigai:

Mergelės nebmyl gražiausio vaikiuko,
Kada pamato tuščią čeresliuką [piniginę].

Didžiausia tiek žmogaus, tiek tautos yda Poška laikė baimę. Tik įveikęs baimę gali nugalėti užgriuvusią nelaimę, išvengti visokių nemalonumų:

Kursai per *lieptą* eiti nesibaido,
Tasai po purvą niekados nebraido.

Žmogau! Jei tu iš širdies išvarysi *baimę*,
Tuokart būsi aukštesnis už pačią nelaimę.

Tą pačią mintį Poška akcentuoja ir savo laiške K. Bogušui bei J. Leleweliui:

Nes kur draugėj giminės meta šalin *baimę*,
Tokie yra aukštesniais už pačią nelaimę.

Dalyje epigramų aukštinama gimtoji kalba, rūpinamasi jos ugdymu.* Pasirodo ir didingos senovės reminiscencijų, pasigirsta maironiškų intonacijų:

* Žr. šią kn., 152.

Čion *Kernavs*, sosts lietuvių, kur tu pasidėjai?
Laikas mane sugriovė, trupinius neš vėjai.

Užsimenama apie pavergtos Tėvynės bei tautos dalią:

Vargas tai yr dalis karioj *pergalėto*,
Kurį *pergalėtojas* kaip *sąšlavas mėto*.

EILIUOTI LITERATŪRINIAI LAIŠKAI sudaro didelę Poškos poetinės kūrybos dalį. Poška yra produktyviausias ir žymiausias šio žanro atstovas lietuvių literatūroje. Laiškai rašyti visokiomis progomis įvairiems asmenims. Juose atsiskleidžia Poškos gyvenamoji aplinka, jo santykiai su savo draugais ir bičiuliais, jo požiūris į įvairius lietuvių kultūrinio gyvenimo reiškinius. Laiškai yra vidutinio meninio lygio, bet jie turi didelę pažintinę reikšmę. Išlikę yra penki eiliuoti Poškos literatūriniai laiškai.

Laiškas vyskupui J.A. Giedraičiui „Šviesiai Skaistus Kunigaikšti Geradėji" – tai pirmas eiliuotas Poškos literatūrinis laiškas su pažymėta data (1809 m. rugpjūčio 15 d.). Vyskupas Giedraitis domėjosi pasaulietine literatūra ir kai ką mėgino versti į lietuvių kalbą. Jis vertė Torquato Tasso pastoralinę dramą *Aminta* ir jos išverstus fragmentus („Kupidinas piemenų rūbuose") buvo atsiuntęs Poškai pataisyti. Ta proga ir parašytas Poškos laiškas. Poška su jam būdingu kuklumu praneša, kad pataisęs Giedraičio atsiųstąjį vertimą.**

** Ibid., 44–45.

Laiške „Pas kunigą Ksaverą Bogušą, lietuvį, ir Jokimą Lelevelį, mozūrą, raštas žemaičio metuose 1810" ryškiausiai išreikšti tautiniai Poškos interesai. Tas laiškas vienintelis iš visų Poškos literatūrinių laiškų buvo paskelbtas dar autoriui tebegyvenant – 1829 m. išspausdintas *Varšuvos dienraštyje* (*Dziennik Warszawski*) kartu su „Kaimiečio artojo mąstymais", tais pačiais metais išleistais ir atskira knyga. Šalia lietuviško originalo buvo išspausdintas ir S. Valiūno vertimas į lenkų kalbą. Poškos

laiškas parašytas odės stiliumi. Jame džiaugiamasi K. Bogušo ir J. Lelewelio istoriniais darbais, raginama juos studijuoti:

Taip žemaičiai pažinkit išmintingas knygas,
Kurias rašė mozūras ir mūsų kunigas.

Laiške palaikoma heruliškoji lietuvių kilmės versija, keliama visų lietuviškųjų giminių vienybės idėja, didžiuojamasi šlovinga Lietuvos praeitimi, primenama, jog senovės kunigaikščiai visados lietuviškai kalbėję, ir priekaištaujama gimtąją kalbą pamiršusiems Lietuvos bajorams.*

* Žr. šią kn., 33, 47.

„Grometa pas Tadeušą Čackį Dionizo Poškos", rašyta apie 1811 m., skirta lenkų istorikui, tyrinėjusiam Lietuvos istorijos šaltinius, parašiusiam veikalą iš Lietuvos teisės istorijos, steigusiam mokyklas, padėjusiam įkurti Varšuvos mokslo bičiulių draugiją. „Grometoje" išaukštinamas T. Czackis už nuopelnus lietuvių tautai, už demokratines pažiūras. Laiške ryškūs keli Poškos biografijos momentai, gyvai pasakojama apie jo kelionę į Raseinius ir Papilę, apie K. Sirvydo žodyno likimą, sarkastiškai apibūdinami tie, kurie „liežuviu prigimtu" kalbėti gėdisi.**

** Ibid., 47–48.

Asmeninio pobūdžio yra laiškas „Pas Leoną Uvainį, raštorių gradiškojo Raseinių pavieto sūdo 1825 metuose, 18 dieną birželio ant jo vardinių". Uvainis buvo artimas Poškos bičiulis ir kaimynas, nedidelio dvarelio savininkas, Raseinių pilies teismo raštininkas. Jis domėjosi Lietuvos praeitimi, turėjo didelę biblioteką, kuria naudojosi ir Poška, buvo parašęs Lietuvos numizmatikos istoriją, tyrinėjo lietuvių kalbą. Uvainis mokėjo graikų, lotynų, hebrajų, ispanų, prancūzų, rusų, lenkų kalbas, rašė senosios ir naujosios lietuvių kalbos žodyną. 1822 m. K. Kontrimas savo memorandume siūlė Uvainį Vilniaus universitetui lietuvių kalbos lektoriumi.*** Uvainio raštai, deja, neišliko. Poškos laiške pabrėžiamas Uvainio išmintingumas ir mokytumas, būdo tvirtumas, įžvalgumas ir kuklumas.****

*** Ibid., 31–32.

**** Ibid., 48.

Klasicistinei odei būdingu stiliumi parašytas laiškas „Pas Jo Mylistą Dauggalį Mykolą Zaleskį, storastą Šventiškį". Zaleskis buvo stambus Raseinių krašto dvarininkas, turėjęs daug žemių apie Veliuoną ir Seredžių. Jis buvo Šventų (Šventiškio) seniūnas, dalyvavo politinėje bei visuomeninėje veikloje. Poška 1818 m. laiške ponui K.D. rašo, kad Zaleskis ties Seredžiumi, ant Palemono kalno, pastatęs akmens paminklą ir apsodinęs jį topoliais. Laiške piešiamas Zaleskio gyvenimas gamtos ir jaukios namų aplinkos prieglobstyje.

EILĖRAŠČIAI vienaip ar kitaip praplečia ir papildo Poškos literatūrinių laiškų temas bei motyvus. Reprezentatyviausias Poškos eilėraštis yra „Mano darželis"*****, sukurtas 1810 ar 1811 m. Eilėraštis pirmą kartą buvo paskelbtas 1862 m. L. Ivinskio kalendoriuje 1863 metams. Tačiau savo laiške Kaj. Nezabitauskiui (1824 m. gegužės 4 d.), leisdamas, jei patiks, išspausdinti eilėraštį laikraštyje, Poška perspėja: „Tik neužmiršk pažymėti 1810 m. datą, nes jis tikrai tuo metu rašytas, kai darželyje dar nebuvo mano Baublio."[1] Taigi eilėraštis sukurtas tikriausiai 1810 m. Tai patvirtina ir eilėraščio tekstas, kuriame sakoma, jog eina jau „treti metai" nuo 1807 m. įvykių.

***** „Mano darželis *Raseinių pavieto, Kauno gubernijos, Bardžiuose, Girdiškės parapijos, Dionizo Poškos* 1811 metuose"

[1] Poška 1959, 547.

Poškos „Mano darželis" yra klasicistinė idilė, aprašomosios gamtinės poezijos pavyzdys. Eilėraštyje tiksliai nurodomi darželio matmenys, kruopščiai išskaičiuojama, kas jame auga, pasakojama, ką veikia jame šeimininkas:

O aš, užūksmy sėdint ant sosto velėnų,
Arba knygelę skaitau, ar pypkę deginu,

Ar pokaity, po galvos pasidėjęs knygą,
Ką norint bedūmodams, did skaniai užmingu;
Ar kartais, kada ateis prietelius, susiedas,
Sėdint rokuojam savo visus vargus, bėdas.
O pirmu žodžiu sakant, valandos nelaukiam,
Šalto alaus indelį, ir gerą, ištraukiam.
O tuo laiku aš veiziu, ką dirba šeimyna,
Dėl to savo daržely esmi visą dieną.

Iš eilėraščio sužinome, kad Poška buvo luošas:

Norėčiau toliaus eiti, bet eiti negaliu,
Luošas būdams ant kojų iki pačių kelių.

Poška nuosekliai išdėsto, ką jis buvo išpjaustęs ant savo darželio medžių – ant ąžuolo, liepos, klevo. Ant ąžuolo jis išpjaustęs savo „prietelių" vardus, atmindamas M.K. Sarbievijų, kuris irgi rašęs ant ąžuolo Medžiokalny ties Kražiais. Ant liepos buvę išpjaustyti „vardai numirusių prietelių". O klevas – paties Poškos biografijos liudytojas:

Toliaus yr klevas, mano ranka pasodintas,
Dabar jau pusklėbinis, per mane augintas;
Ant atminties sodinau tuos metuos ties troba,
Jauną pačią parvedęs – o dabar jau boba.
Tiek metų klevas turi, kiek mudu gyvenom,
Klevas dabar yr jaunas, o mudu pasenom.
Tikt jo žiemą, vasarą regyklai kitoki,
O mūsų širdies meilė visados vienokia.
Ant to gi klevo vardai parašyti yra,
Kurie mūsų namuose stojos moters, vyrai,
Kada kas pačią vedė, gal tuojau žinoti,
Ir ne reikals metrikų Varniuose ieškoti.

Ant to paties klevo Poška išraižė ir 1807 metus, kada Prūsuose buvo kariaujama su Napoleonu.

Eilėraštis baigiamas jauno ąžuoliuko aprašymu, perkeliančiu į naują gyvenimo ciklą:

Dar turiu ąžuoliuką darže dailų, tiesų,
Bet jau tikrai nežinau, ką ant jo rašysiu;
Jei kitą pavasarį ką naujo išgirsiu,
Vėl ant ano išpjausiu, jei pats nenumirsiu.

Eilėraštis „Gerardas Ruda" su paantrašte „Sena daina istorinė žemaičių" yra įrašytas Poškos žodyne, o pirmą kartą paskelbtas *Vilniaus žiniose* 1905 m. (Nr. 18). Žodyne Poška paaiškino ir eilėraščio siužetą: „Gerardas Ruda, Sambijos seniūnas ar vaitas, kryžiuočių vadas 1320 m., viešpataujant didžiajam Lietuvos ir Žemaičių kunigaikščiui GEDIMINUI. Žemaičiams paskutiniškai sumušus kryžiuočių kariuomenę ties VARNIŲ – seniau vadintų MEDININKAIS – miestu ir pilimi, jis buvo dievų garbei gyvas sudegintas su žirgu."[1] Šis Poškos eilėraštis yra baladiškas. Jame

[1] Poška 1959, 690.

ryškus siužetas ir pagrindinis veikėjas. Siužetas glaustas ir dinamiškas. „Kryžiokai“ nusiaubia Žemaičių kraštą, o žemaičiai juos, grįžtančius atgal, apsupa ir sunaikina. „Kryžiokams“ laimėjimas (laimė) tampa pralaimėjimu (nelaime), žemaičiams – priešingai: pralaimėjimas (nelaimė) tampa pergale (laime). Tas siužeto posūkis padalija pagrindinę eilėraščio dalį į dvi simetriškas atkarpas (po 6 eilutes kiekvienoje). Pirmoje atkarpoje – epiškas Žemaičių niokojimo vaizdas. Iš pat Vokietijos vidurio atsibastę „kryžiokai“ nusiaubia patį vidurį Žemaičių norėdami „žemaičius surištus“ parsivesti:

Kryžiokai, savo būdų nenorint pamesti,
Geidž žemaičius surištus ing Prūsus parvesti.
Henriks, jų kariovedis, turint gausias kares,
Iš pat vidaus Vokiečių čionai atsivaręs,
Patį vidų Žemaičių, Varnių apygardę,
Išdegino, išplėšė, sugriovė, suardė.

Antroje atkarpoje – žemaičių kerštas. Čia akcentuojami du pagrindiniai veiksmo momentai – apsupimas (lėtesnis, bet nenumaldomas) ir sunaikinimas (staigus):

Bet žemaičiai terionės tos nesibijojo,
Sugrįžtantiems kryžiokams ant kelio užstojo,
Viduj didelių girių iš visur apspeitė –
Nei atgalion sugrįžti, nei pryšakin eiti.
Taip miškuose apstojus, tarp pelkių bedugnių,
Užpultojus išnovin su gelžiu ir ugnia.

Abiejose atkarpose figūruoja kuopiniai veikėjai – „kryžiokai“ ir žemaičiai. Tuo tarpu eilėraščio pabaigoje pasirodo personaliniai veikėjai – Gerardas Ruda ir Perkūnas, ir vieno paaukojimas kitam tampa žemaičių pergalės simboliu ir kartu prasminiu viso eilėraščio akcentu:

O idant Perkūnasas būtų pagarbintas,
Gerards Ruda su arkliu gyvas sudegintas.
Tokią didžią pergalę kad amžiai žinotų –
Viens kryžioks negrįžt namon, kursai žinią duotų.

Eilėraštis „Kitą kartą ne taip buvo“ pirmą kartą buvo paskelbtas 1896 m. *Lietuvių literatūros draugijos pranešimuose* (*Mitteilungen der Litauischen Litterarischen Gesellchaft*). Iš Poškos rankraščio (dabar nežinomo) jį paskelbė E. Volteris. Eilėraščio siužeto pagrindu paimta populiari pasaka apie seno tėvo mirties laukiančius gobšius ir pavydžius vaikus, kurie nori pasigrobti pinigų puodą:

Vienas senis senutis, turįs metų šimtą
Ir pinigų puodaitį didį, nepraimtą,
Daugel sūnų ir dukrių su vaikais turėjo,
Tie visi vienas kitam visad pavydėjo.

Kartą, kai „visi vaikai susibėgo“ galvodami apie puodą pinigų, tėvas, norėdamas juos pamokyti, papasakojo, kokie buvo žmonės senovėje. Tuomet „jaunieji senie-

siems tikėjo", „seniai nemelavo, turtingi nevogė". Vyrai buvo stiprūs ir sveiki, merginos gražios ir padorios. Vyras gerbė savo pačią, pati – savo vyrą.

Kitą kartą ir vaikai geriaus tėvų klausė,
Ir tėvs vaikui už niekus nemušo per ausį.

Doros protingos motinos gimdė ir augino sveikus ir gerus vaikus. Kitą kartą buvo geresni kunigai ir kareiviai, teisingesni teismai, maldingesnės davatkos. Nebuvo taip daugel vagių, buvo beveik negirdėti girtuoklių, mažai tebuvo melagių. Niekas nežinojo „šulerių", „kartauninkų", nebuvo „garsių mergmoterių". Visa tai pasakodamas, tėvas „puodo neminėjo".

Po tam senis užsnūdo ir atsidūksėjo.
Atsibudęs pasakė: „Vis Dievo, ne mūsų,
Kaip aš tiktai numirsiu, tai puodelis jūsų."

Kai kas pagrįstai abejoja, ar „Kitą kartą ne taip buvo" tikrai yra Poškos kūrinys.[1] Eilėraštis „Užrašas Stanislovui Poniatauskiui, karaliui lenkų", išlikęs sąsiuvinyje „Bitelė Baublyje" ir iš L. Ivinskio nuorašo pirmąkart paskelbtas *Lietuvių tautoje* 1914 m. (kn. 2, sąs. 3), yra verstas iš lenkų kalbos. Originalo autorius lig šiol nenustatytas. Eilėraštis yra epitafija, skirta paskutiniam Lietuvos bei Lenkijos valstybės valdovui, kuriam valdant įvyko paskutinis valstybės padalijimas (1795). Galima manyti, kad eilėraštis buvo išverstas XVIII a. pabaigoje, kada visa tai atsitiko, ir kad jis yra seniausias išlikęs Poškos eiliavimas.[2] Eilėraštyje priekaištaujama karaliui, kam jis sulaužė priesaiką, apgavo tėvynainius ir išdavė tėvynę. Tačiau ateisiąs laikas, kada ant jo kapo

[1] Vanagas 1994, 92.

[2] Poška 1959, 698.

Rašys tėvystė, kuri jau prapuolė:
„Čionai karalius kreivasiekis guli."

Poška išvertė į lietuvių kalbą ir du poeto F. Sokoło-Szahino eilėraščius iš jo rinkinio *Muza Polska*, išleisto Vilniuje 1804 m. Vienas vertimas vadinasi „Ant bažnyčios katedralnos Vilniuje, metuose 1801 pašventintos", kitas (laisvesnis) – „Dūmojimas ant senos pilies Vilniuje". Abu vertimus paskelbė E. Volteris 1896 m. minėtuose *Lietuvių literatūros draugijos pranešimuose*. Pirmąjį eilėraštį yra išvertęs į lietuvių kalbą ir A. Klementas. Abiejuose eilėraščiuose žavimasi Lietuvos kultūros paminklais – Vilniaus katedra ir pilimi. Lietuvai nesą gėdos Vilniaus katedrą gretinti su graikų architektūra. O griūvanti Vilniaus pilis žadina praeities gailesį – ir skausmą žvelgiant į dabartį:

Čion žemaitis, lietuvis draugystėj buvojo,
Drauge giesmes pergalės garsingai giedojo.

Dabar kad būtis tavo su lenkais lyginta,
Lygiai tu ir tėvystė tavo sutrupinta;
Kad ant lakštos pasaulio nėr lenkų nė tavęs,
Kas tur taip kietą širdį, kad nebūt dūsavęs?

Poška parašė du eilėraščius, skirtus carui Aleksandrui I: „Balsas prie Dievo dėl užlaikymo dienų Aleksandro imperatoriaus" ir „Rauda (elegija) po gailingo smerčio

Aleksandro pirmo, imperatoriaus visos Rosijos". Abu eilėraščiai išliko L. Ivinskio nuoraše, pirmąkart paskelbti *Lietuvių tautoje* 1914 m. (kn. 2, sąs. 3). „Balsas" parašytas greičiausiai 1825 m., o „Rauda" 1826 m. S. Stanevičius 1826 m. vasario 7 d. rašė iš Vilniaus Poškai: „Čia noriu tik pasiūlyti Maloningajam Ponui Geradariui vieną projektą, kurs gal ir be mano kreipimosi jau realizuotas. Mirus Aleksandrui I, visos Rusijos imperatoriui, beveik visų Europos tautų kalbomis buvo rašomos [jo garbei] elegijos ir garbstomieji raštai; gera būtų ką nors panašaus ir lietuvių kalba eilėmis arba proza parašyti. Ilgumas ne taip svarbu, pakaktų 30 ar 40 eilučių. Jei Maloningasis Ponas Geradaris sutiktų tai atlikti (tikriausiai niekas kitas be Maloningojo Pono Geradario neatsiras), būtų galima, susitarus su maloninguoju profesorium Lobojka, „Kurjeryje" atspausdinti."[1] Galima manyti, kad būtent S. Stanevičius ir paskatino Pošką parašyti „Raudą".

[1] Stanevičius 1967, 415.

Yra žinių, kad Poška vertė į lietuvių kalbą Vergilijaus *Eneidą*. Apie tai rašo L.A. Jucevičius. Straipsnyje „Keli žodžiai apie lietuvių kalbą ir literatūrą", įdėtame į rinkinį *Ištraukos iš šiuolaikinių lenkų poetų* (1837) ir vėliau pakartotame knygoje *Lietuva* (1846), L.A. Jucevičius sako: „visas savo darbaus gyvenimo valandėles jis [Poška] skyrė rašyti *Lietuvių kalbos žodynui*, versti *Vergilijaus „Eneidai"* ir rašyti eilėms, kurioms turėjo didelį talentą, ypačiai satyroms ir epigramoms"[2]. Panašiai tvirtina jis straipsnyje „Dionizas Poška", kuris buvo išspausdintas Varšuvos žurnale *Piśmiennictwo krajowe* (1841): „Vertė taip pat Vergilijaus *Eneidą* į lietuvių kalbą, ir tas rankraštis, taip man tvirtino žmonės, esąs dabar jo šeimos rankose".[3] Analogiškai sakoma ir L.A. Jucevičiaus biobibliografiniame darbe „Biografinės ir literatūrinės žinios apie mokytus žemaičius", išleistame pavadinimu *Mokyti žemaičiai* (1975): „Vertė taip pat Vergilijaus *Eneidą* į lietuvių kalbą – tą rankraštį šiuo metu turi jo šeima."[4] Be L.A. Jucevičiaus, niekas daugiau tos žinios nėra patvirtinęs. Tačiau ir L.A. Jucevičiumi abejoti nėra pagrindo. Matyt, Poška iš tikrųjų vertė Vergilijaus *Eneidą*, tik nežinia, kiek jos buvo išvertęs ir kur dingo vertimo rankraštis. Išliko tik pagal Vergilijaus *Eneidą* sukurtas Poškos ketureilis – *Mužiko Žemaičių ir Lietuvos* moto:

[2] Jucevičius 1959, 68.

[3] Ibid., 562.

[4] Jucevičius 1975, 117.

Dievaičiai žemės! Jei kurs turi gerą širdį,
Tegul tą mano balsą tavo ausys girdi!
O išgirdus – susimilk ant taip daugel vargų,
Susimilk ir nedūmok, jog mužiks yr vergu.
„Eneidos" knygoj antroj, eiloj 144.
Vergilijus[5]

[5] Poška 1959, 11.

Poška buvo sudaręs įvairių autorių vertimų rinkinį ir 1809 m. parašęs jam pratarmę, pavadintą „Lopyta skranda". Galbūt į tą rinkinį įėjo ir jo išversta I. Krasickio satyra „Madinga žmona". Ir rinkinį, ir satyrą jis mini savo laiške A. Puzyrewskiui (1822). Kadangi rinkinys buvo sudarytas iki 1809 m. (nes tais metais parašyta pratarmė), todėl galima manyti, jog būtent tas rinkinys ir buvo svarstomas 1810 m. Vilniaus universiteto mokslinėje sesijoje.* Tačiau nei apie rinkinį, nei apie I. Krasickio „Madingos žmonos" vertimą daugiau nieko nežinoma.

* Žr. šią kn., 32–33.

Poškai buvo priskiriama „Giesmė mužikėlio", išspausdinta 1823 m. knygoje *Jonas iš Svisločės*. Tačiau pastaruoju metu ji pagrįstai skiriama prie anoniminių kūrinių.**

** Ibid., 507.

MUŽIKAS ŽEMAIČIŲ IR LIETUVOS. Tai svarbiausias Poškos kūrinys. Jo autografas išliko Poškos sąsiuvinyje „Bitelė Baublyje". Pirmą kartą, gerokai paredaguotas, išspausdintas *Aušroje* (1886, Nr. 1). Naujas kūrinio nuorašas iš L. Ivinskio palikimo paskelbtas leidinyje *Lietuvių Tauta* (1914, kn. 2, sąs. 3). Dar vienas nuorašas iš H. Weberio palikimo paskelbtas leidinyje *Archivum Philologicum* (1932, kn. 3). Du pastarieji nuorašai artimi originalui. Autentiškas tekstas (iš autografo) pirmą kartą paskelbtas atskiru leidiniu 1947 m. (D. Poszka. *Mužikas Žiemaytcziu yr Lietuwos*).

Mužikas sukurtas 1815–1825 m. laikotarpiu[1]. Rašydamas tą kūrinį, Poška nusižiūrėjo į lenkų kalba parašytą anoniminį *Chłop polski* (*Lenkų valstietis*), išleistą Vilniuje XVIII a. pabaigoje. Jo tekstą Poška buvo nusirašęs į savo „Bitelę Baublyje". Poškos *Mužiką* sudaro 164 eilutės, iš jų apie 5 proc. yra tikslus *Chłop polski* vertimas, apie 25 proc. laisvas vertimas bei sekimas ir apie 70 proc. originalių[2]. Tai būdingas klasicizmo epochos bruožas – nekreipti dėmesio į kūrinio originalumą. Be to, *Mužikas* ilgesnis už *Chłop polski*, kurį sudaro tik 124 eilutės.[3] Poška, kurdamas *Mužiką*, vis labiau tolo nuo *Chłop polski*, kol pagaliau tapo visai savarankiškas. Palyginti su lenkiškuoju prototipu, *Mužiko* meninis pasaulis yra „žemiškesnis, realistiškesnis, labiau daiktiškas, konkretus", turi „daugiau vietos ir laiko žymių, o kartu regioninį, lietuvišką atspalvį".[4] Poška prototipo monologą pakeitė dialogu, „daug ką praplėtė, detalizavo, paryškino", sukūrė originalią pabaigą, suteikdamas visam kūriniui naują prasmę.[5]

[1] Vanagas 1994, 68.

[2] Ibid., 69.

[3] Ibid., 70.

[4] Ibid.

[5] Ibid.

Mužiko struktūros pagrindas – antitezė: išaukštinamas baudžiauninkas kaip visų pasaulio materialinių ir dvasinių bei kultūrinių vertybių kūrėjas ir kartu parodomas jo skurdus, vergiškas gyvenimas, visiškas beteisiškumas. Šia antiteze, kuri akcentuojama jau pirmąja eilute: „Dalele žmonių *brangi*, vienok *paniekinta*" (išskirta cituojant), pagrįsta visa kūrinio vaizdų sistema.

Kūrinio įžangoje (1–4 eil.), kreipdamasis į mužiką, pasakotojas atskleidžia savo poziciją. Jis žiūri į mužiką su gilia užuojauta, nori priminti pasauliui jo „širdies sopulius". Po to (5–12 eil.) su vis didėjančiu patosu aukštinamas socialinis mužiko reikšmingumas: išvardijami visi jo privalumai, tauriausi bruožai.

> Mužike! tu ciesorius ir karalius gini,
> Ir anų visų laimių rąste pamatini,
> Ramti garbingų vardų, visų naudų klėtie,
> Skruzdėle, nežinanti, kas tai yr tingėti!
> Penėtoji giminių, tikra nekaltyste,
> Tu mažne viens pažįsti, kas yr viežlyvystė!
> Viso gero tėvystės sarge rūpesningas!
> (Tos pavardės tau prigul, žmogau nelaimingas!)

Vėl primenamas pagrindinis kontrastas:

> Mužike! Kurs pasaulio esi geradėju,
> Dėl ko gi tave niekin, kaip dulkes tarp vėjų?

Toliau (15–66 eil.) patetiką pakeičia ramesnis pasakojimas, plėtojami epiniai vaizdai, parodomi baudžiauninko darbai ir vargai visais metų laikais – pavasarį, vasarą, rudenį ir žiemą. Tai lyg kondensuota K. Donelaičio *Metų* imitacija. Tačiau ir

šioje, epiškesnėje, dalyje tebėra aiškiai juntamas aktyvus pasakotojo santykis su vaizduojamu objektu, jo užuojauta beatodairiškai engiamam baudžiauninkui ir nuoširdi pagarba jo darbui. Tai išryškėja ir iš nuolat anaforiškai pakartojamų kreipimųsi („Mužike!"), ir iš tiesioginių lyrinių komentarų („Matant pievoj kiekvieną prakaituotą pėdą, / Kurio širdis mok justi, apsiverkt negėda", „Jei kas norint supranta vargus tokius baisius, / Tas žino, kaip tai sunkiai pelnos žemės vaisius"), ir iš dažno asmens, skaičiaus, laiko kategorijų kaitaliojimo, padedančio įvairinti kalbos intonaciją ir kartu išlaikyti pusiausvyrą tarp vaizdo objektyvumo ir subjektyvios pasakotojo pozicijos. Iš pradžių (15–26 eil.) – *tu... rausi... grobi.... pjauni... grėbi... srebi*; po to (29–32 eil.) – *jūs... paliekat... dirbat... raginat... trumpinat*; paskui (34–35 eil.) – vėl *tu... matai... kruti...* Esamąjį laiką tuoj pat keičia būsimasis, o šį – būtasis ir vėl esamasis, kai iš tikrųjų viskas vyksta vienu metu (39–44 eil.):

Kas dieną javus dalgiu ar pjautuvu *kerti*,
Kol paskutinio šiaudo žemėn *neparverti*,
Kol pėdus *nesuriši*, dirvas *nugrėbstysi*,
Kolei padoriai krūvas eiloms *sustatysi*.
O kad nei vienos varpos stovinčios *nebliko*,
Gystant namon ant galvos *parneši* vainiką.

Toks gramatinių kategorijų kaitaliojimas suteikia vaizduojamam pasauliui epinio platumo, visuotinumo.

Po epinės panoraminės dalies kyla nauja retorinių klausimų banga (67–82 eil.). Pašalinio stebėtojo pasakojimą pakeičia paties mužiko vidinis monologas. Mužikas tarsi būtų visą laiką klausęsis pasakojimo apie jo nepabaigiamus darbus ir dabar, nepatenkintas tuo pasakojimu, stengtųsi vienu dvasios pakilimu išsakyti viską, kas susikaupė jo širdyje. Mužiko monologas pagrįstas nuoseklia minties ir jausmo gradacija. Mintis, prasidėjusi mužiko darbų išskaičiavimu, užgriebia vis platesnes baudžiauninko veiklos sferas, kol pagaliau atsiveria visa baudžiauninko rankomis sukurta gyvenimo panorama. Mužikas pasijunta esąs tikrasis gyvenimo šeimininkas – visų visuomenės turtų gamintojas, visokių vertybių kūrėjas:

Mužike! rašiau darbus pagal mano galės.
„Netiesa: tai tikt yra darbų mano dalys,
Kurias tiktai nugraibei kaip verėne taukus:
O kas gi tuos išskynė pievas, dirvas, laukus?
Kas sausomis padarė tas pelkes bedugnes?
Kas akmenis suskaldė su gelžiu per ugnis?
Kas iš upių išvalė botyrines uolas,
Ant kurių eldės, laivės tankiai susikulas?
Kas vieškelius ištaisė, smiltimis išpylė,
Ir iš abiejų pusių tą perkasą gilų?
Kas po daržus tuos gražius medžius pasodino
Ir tuos kalnus su dauboms dailiai sulygino?
Kas pastatė tas baltas trobas mūrinyčias,
Iš plytų ar iš akmens blizgančias bažnyčias?
Kas tuos žemčiūgus, auksus, sidabrus nupelno?
Vis tai kruvins prakaitas ir mužiko delna."

Tai kulminacinė kūrinio vieta, joje sutelkta visa protestuojanti emocinė jėga. Iki tokio „praregėjimo", tokios socialinio protesto patetikos daugiau nebepakylama. Toliau kūrinys susiskaido į pasikalbėjimą tarp pasakotojo (bajoro) ir baudžiauninko (mužiko). Mužikas pasakoja apie savo vargingą buitį (85–96 eil.), kuri iškyla kaip ryškus kontrastas jo nuveiktiems darbams. Bajoro paskatintas (97–100 eil.), toliau mužikas su liaudišku sąmoju kalba (101–124 eil.) apie nuolat didinamas prievoles, apie santykius su ponu ir beteisę savo padėtį. Mužiko „sopulių, vargų nieks nereg, negirdi" – nei Dievas, nei karalius:

Pirms did aukštai, o antras did toli gyvena,
Dėl to nedaein verksmai mužiko nei vieno.

Ponas mužiką

Kaipo gyvulį savą tikt dėl darbo augin,
Kas metą vis mokesnius ir lažą padaugin.

Mokesčiai ir prievolės didėja,

O žemės pusrėžėlis vietomis smiltingas,
Kitur tikras pajauris, o kitur purvingas,
Bet ir tasai toks yra (kad tamsta žinotum),
Jog šuo didis atgulęs uodega užklotų.

Po to prasideda siužetinė kūrinio dalis (125–146 eil.): mužikas papasakoja apie savo kelionę pas poną ir apie jos padarinius. Epinį vaizdavimą šioje dalyje pakeičia veiksmo dinamika: pradėjusį skųstis mužiką ponas aprėkia, ir šis dvilinkas ištrūksta pro duris, o tada:

Urėds lapt už pakaušio, nurovė kaltūną,
Kaip kokiam bernardinui padarė karūną,
O kai plaukų nebuvo, už ausies nutvėrė
Ir, ant žemės išvertęs, su lazda nupėrė.
Einu namon vos gyvas, nupeštas, nuplaktas
Ir su dideliu gumbu kruvinu ant kaktos.

Siužetinės dalies epilogas yra „žydelio" pasirodymas (141–146 eil.):

Žydelis tar: „Girdėjau, jog ant to ne galas,
Jogei dabar bus rykštės ant tavo pakalos."
Bučiuoju žydui kojas, meldžiu gelbėjimo,
Tas už cukraus galvelę pirko atleidimą.
Taipo žydelis mano sveikatą gelbėjo,
Bet iš klėties tą ėmė, ką tikt pats norėjo.

Pagaliau mužikas, aprimęs, viską išsipasakojęs, išliejęs širdies kartėlį, prašo raštingąjį „Geradėjį" (147–152 eil.) parašyti „pas Aleksandrą, ar pas Konstantiną, / Ar pas anų senotą", kad „tie žmonių tėvai" žmonių vargus pamatytų. Tačiau „Geradėjis" nesutinka:

Atsakiau: „Neder pirštus tarp durų kaišioti
Ir svetimoj bažnyčioj žvakeles degioti.

Ar tai aš būdu taksų urvan lapių lįsiu?
Ar kaip gandras gyvates svetimas naikinsiu?
Ant kieno aš vežimo ir arklių važiuoju,
Pagal jo norą visad giesmelę dainuoju:
Kaipo dūdorius birbin, taip kazoką šoku,
Trumpai sakant, gudiškai rašyti nemoku;
O kadai ir mokėčiau, tai to dirbt nenoriu,
Nes bajorui ant ponų pikts žodis nedoru.
Atstanke: teisiai kalbant, taip rašyt neliuosu.
Tegul gi Viešpats Dievas susimyl ant jūsų!"

Tik dabar paaiškėja, kad su mužiku kalbėjosi bajoras. Atsiskleidžia bajoro moralė, išryškėja jo socialinė pozicija. Kartu prasismelkia autoriaus ironija pasakotojo – bajoro atžvilgiu. Iš kūrinio pabaigos taip pat sužinome, kad jis sukurtas „ne vėliau kaip 1825 ir ne anksčiau kaip 1815 m.", kadangi 1825 m. mirė caras Aleksandras I, o 1815 m. jo vietininku Lenkijos Karalystėje buvo paskirtas Konstantinas.[1]

[1] Vanagas 1994, 68–69.

Mužikas yra vienas ryškiausių šviečiamojo klasicizmo krypties kūrinių lietuvių literatūroje. Švietėjiškos (fiziokratinės) idėjos jame išreikštos klasicistiniu stiliumi – patetišku aleksandrinu su gausiais periodais, polisindetoniniais ir anaforiniais junginiais, tikroviškais, bet gerokai suintensyvintais ir vietomis suhiperbolintais vaizdais.

Simonas Stanevičius (1799–1848)

BIOGRAFIJA. Simono Stanevičiaus protėviai – žemaičių bajorai – jau XVI a. pabaigoje, 1586 m., įsikūrė Kanopėnuose (Kanopinėje), kurie iki Lietuvos prijungimo prie Rusijos (iki 1795) priklausė Viduklės apskričiai, o vėliau – Raseinių apskrities Viduklės valsčiui.[2] XVIII a. pabaigoje (tuo metu, kada gimė S. Stanevičius) Kanopėnuose gyveno aštuonios bajorų šeimos. Aplinkui buvo ir daugiau Stanevičių: Marcelinas Stanevičius – Viduklės dvaro ir miestelio savininkas, Ezekielis Stanevičius – Padubysio ir Lydavėnų dvarų savininkas ir Raseinių apskrities bajorvedis, kiti Stanevičiai buvo baudžiauninkai (čyžininkai, nuomininkai).

[2] Biografijos duomenys iš: Lebedys 1955.

Simono Stanevičiaus tėvai buvo Stanislovas Stanevičius ir Barbora Rimkevičiūtė, smulkūs bajorai, neturėję jokių titulų ir valdę nedaug žemės. Simonas gimė 1799 m. ir tų pačių metų spalio 26 d. buvo pakrikštytas (Viduklės bažnyčioje). Jam buvo duoti du vardai – Simonas Tadas, bet vėliau jis tesivadino Simono vardu. 1803 m. gegužės 8 d. gimė Simono brolis Stanislovas, kuriam vėliau atiteko tėvų sodyba ir visas ūkis, kadangi Simonas išklydo į platesnį pasaulį.

Kaip Simonas gyveno iki 18 savo amžiaus metų – ką veikė, kur mokėsi, nieko nežinoma. Tačiau 1817–1818 mokslo metais jis jau mokėsi Kražių gimnazijoje, IV klasėje. Mokydamasis dirbo namų mokytoju (korepetitoriumi), ir tai buvo pagrindinis jo pragyvenimo šaltinis. Kražių gimnazijos mokytojai beveik visi buvo baigę Vilniaus universitetą, turėjo mokslinius laipsnius. Kai kurie iš jų ir toliau palaikė ryšius su universitetu, su jame veikusiomis draugijomis, bendradarbiavo lenkiškoje Vilniaus spaudoje (pvz., šubravcas Stanisławas Małcurzyńskis, Adomo Mickevičiaus draugas, filomatas Janas Sobolewskis). Kražių gimnazija turėjo turtingą ir gerai tvarkomą biblioteką, mokymo priemonių kolekciją. Gimnaziją lankė daugiau-

sia smulkiųjų bajorų vaikai, bet nemažai buvo ir valstiečių vaikų, todėl mokinių tarpe vyravo demokratiškos nuotaikos.

Kražiuose subrendo Stanevičiaus charakteris, išryškėjo jo polinkiai ir gabumai, formavosi pasaulėžiūra. Jis buvo labai gabus ir uolus mokinys ir korepetitorius, nuolatos giriamas mokyklos vadovybės, įrašomas į gimnazijos aukso knygą. Jam vienodai gerai sekėsi tiek tikslieji, tiek humanitariniai mokslai. Gimnazijoje jis pramoko kalbų – graikų, lotynų, vokiečių, prancūzų, rusų, susipažino su senovės graikų ir lotynų literatūra, su kai kuriais lenkų ir rusų rašytojų kūriniais.

Kražių gimnazijoje buvo mokoma lenkiškai. Tačiau mokyklos bibliotekoje buvo ir lietuviškų knygų – jų tarpe Mikalojaus Daukšos, Konstantino Sirvydo leidiniai. Kai kurie gimnazijos mokytojai gerai mokėjo lietuviškai. Su Kražių gimnazija palaikė ryšius anksčiau ją baigęs Dionizas Poška, su kuriuo Stanevičius vėliau susirašinėjo. Į mokslo metų pabaigos iškilmes drauge su Poška atsilankydavo ir kitas įžymus tų laikų žmogus – Leonas Uvainis, Raseinių teismo raštininkas, eruditas, poliglotas, turėjęs didelę biblioteką, rašęs etimologinį lietuvių kalbos žodyną, domėjęsis istorija. Poška parašė jam eiliuotą laišką, o Kazimieras Kontrimas 1822 m. jį rekomendavo lietuvių kalbos profesoriumi Vilniaus universitete. Uvainiui niekas tuomet neprilygo išsimokslinimu ir lituanistikos išmanymu. Taigi lietuviškos knygos (visų pirma Daukšos *Postilė*) ir tokie žmonės, kaip Poška ir Uvainis, be abejo, padėjo Stanevičiui apsispręsti – atsidėti savo tautos kultūrai.

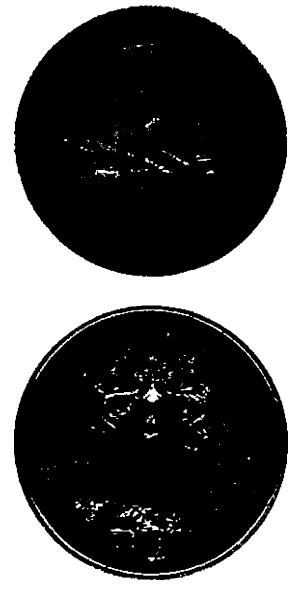

Simono Stanevičiaus jubiliejinis medalis, 1999

Kražių gimnaziją, jos šeštą ir paskutinę klasę, Stanevičius baigė 1821 m. Jis norėjo vykti studijuoti į Vilniaus universitetą, bet neturėjo pakankamai lėšų, todėl pasiliko Kražiuose dar vienerius (1821–1822) mokslo metus ir dirbo korepetitoriumi. Spėjama, kad Stanevičius tarp kitų mokinių dabar mokė ir dešimtį metų už save jaunesnį grafaitį Jurgį Plioterį, kuris vėliau parašė reikšmingų lituanistikos darbų ir su kuriuo Stanevičius susidraugavo ir bendradarbiavo. Būdamas grafo sūnaus guverneriu, Stanevičius, matyt, gavo nemažą atlyginimą, kuris leido jam pradėti studijas universitete.

Į Vilniaus universitetą Stanevičius atvyko 1822 m. ir įstojo į Literatūros ir laisvųjų menų fakultetą. Daugiausia studijavo klasikinę filologiją (ypač lotynų kalbą ir literatūrą). Stanevičiaus studijų pradžia sutapo su universiteto klestėjimo laikotarpiu. Čia skaitė paskaitas istorikas J. Lelewelis, filologas G. Groddeckas, literatas I. Loboika ir kiti garsūs profesoriai. Čia veikė slapta filomatų bei filaretų draugija, kurios pagrindinė figūra buvo A. Mickevičius, neseniai (1819) baigęs mokslus ir mokytojavęs Kaune, 1822–1823 m. išleidęs Vilniuje pirmuosius savo kūrybos rinkinius. Neseniai baigęs universitetą, Vilniuje toliau gyveno ir darbavosi Simonas Daukantas, kuris, kaip manoma, buvo numatytas kandidatu į filomatų draugiją. Universitete vyravo susikaupimo ir darbo nuotaika. Tais metais, kada Stanevičius įstojo į universitetą, Daukantas parašė pirmąją Lietuvos istoriją lietuvių kalba – *Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių*. Tais pačiais metais K. Kontrimas pasiūlė dėstyti universitete lietuvių kalbą, o jos profesoriumi rekomendavo L. Uvainį. 1819–1822 m. Stanevičiaus giminaitis filaretas Emerikas Stanevičius drauge su Leonu Rogalskiu *Vilniaus savaitraštyje* (*Tygodnik Wileński*) paskelbė keliolika lietuviškų dainų, ir tai buvo pirmosios lietuvių tautosakos publikacijos Didžiojoje Lietuvoje. Kitais, 1823 m. buvo išleista į lietuvių kalbą išversta Jano Chodźkos knyga *Jonas iš Svisločės*, kuri paskatino lietuvių didaktinės prozos atsiradimą. Dar kitais, 1824 m., kai

Stanevičius buvo antrame kurse, išėjo Kajetono Nezabitauskio elementorius *Naujas mokslas skaitymo* su pridėta pirmąja lietuviškų knygų bibliografija. Tais pačiais 1824 m. Antanas Strazdas pradėjo bylinėtis su cenzūra dėl antrojo savo eilėraščių rinkinio, o Aleksandras Butkevičius atnaujino bylą dėl jo parašytos ir cenzorių pražudytos lietuvių kalbos gramatikos.

Tokioje aplinkoje iškart kibo į darbą ir Stanevičius. Jis ne tik lankė paskaitas (tai buvo privaloma), ne tik dirbo korepetitoriumi (tai buvo pragyvenimo būtinybė), bet ir darė tai, ko niekas neskatino: rausėsi po lietuviškus raštus, vertė į lietuvių kalbą knygas, kūrė originalius eilėraščius. Jau 1823 m., baigdamas pirmąjį kursą ar pradėdamas antrąjį, Stanevičius išspausdino 4 leidinius, sukūrė originalią odę „Šlovė Žemaičių", parašė kai kurias savo pasakėčias.

1826 m. Stanevičius baigė universitetą filosofijos kandidato laipsniu, tačiau liko gyventi Vilniuje. Čia jis toliau vertėsi privačiomis pamokomis, tęsė lituanistikos studijas, rengė naujus leidinius. Kitais, 1827 m. jis jau parašė pratarmę naujai savo knygai, o po dvejų metų ją išleido. Tai buvo anoniminės XVIII a. lietuvių kalbos lotyniškos gramatikos naujas leidimas. 1829 metai buvo vaisingiausi Stanevičiaus gyvenime. Tais metais jis išleido ne tik minėtą gramatiką, bet ir dainų rinkinį, tais metais buvo paskelbta ir jo poezija.

Po 1829 metų, išleidęs bei paskelbęs pagrindinius savo darbus, Stanevičius gyveno pas Jurgį Plioterį, kurį globojo dar Kražių gimnazijoje, o vėliau ir Vilniaus universitete. J. Plioteris, 1828 m. baigęs universitetą, grįžo į gimtuosius Gedminaičius (prie Švėkšnos), o vėliau (apie 1834 m.), išrinktas Raseinių apskrities (pavieto) bajorų maršalka, su Stanevičiumi persikėlė į Raseinius. Stanevičius buvo grafo sekretorius, tvarkė jo biblioteką, kurioje norėta sukaupti visus leidinius ir rankraščius, susijusius su Lietuvos istorija ir lietuvių kalba.

1830 m. pabaigoje ir 1831 m. pradžioje Stanevičius drauge su Plioteriu lankėsi Karaliaučiuje, kur, be abejo, susitiko su L. Rėza, kaupė medžiagą lituanistikos studijoms. Karaliaučiaus karališkosios ir universiteto bibliotekos skaitytojų žurnale, kuris saugomas Martyno Mažvydo bibliotekos rankraštyne, nuo 1830 m. gruodžio 23 d. iki 1831 m. balandžio 14 d. buvo įrašinėjama Stanevičiaus pavardė, kada šis paimdavo ir grąžindavo knygas.[1] Plioteris žurnale įregistruotas dar ir gegužės 26 d. Taigi galima manyti, kad Stanevičius su Plioteriu praleido Karaliaučiuje arti pusmečio. Jie abu ėmė iš bibliotekos tik lietuviškas ir lituanistines knygas.[2]

Grįžęs iš Karaliaučiaus, Plioteris mokslo tikslais vyko į Rygą. Drauge su juo greičiausiai vyko ir Stanevičius. Rygoje Plioterio lėšomis (taip sako S. Daukantas) 1833 m. buvo išspausdintos Stanevičiaus išleistų dainų melodijos.[3] Plioterio kelionė buvo vaisinga tuo, kad, remdamasis Karaliaučiuje ir Rygoje surinktais duomenimis, jis parašė studiją (lietuvių kalba) apie S.B. Chilinskio Biblijos leidimą ir susistemino medžiagą lietuvių literatūros istorijai (lenkų kalba). Tačiau 1836 m. sausio 24 (vasario 5) d. J. Plioteris, sulaukęs vos 25 metų amžiaus, mirė. Savo biblioteką jis testamentu užrašė Stanevičiui. Po jo mirties Stanevičius kurį laiką gyveno Raseiniuose, o vėliau persikėlė pas Jurgio Plioterio brolį Kazimierą į Stemples (irgi netoli Švėkšnos). Iš to laikotarpio žinomas tik vienas Stanevičiaus darbas (vienintelis, parašytas lenkiškai) apie lietuvių mitologiją. Gyvendamas Raseiniuose ir Stemplėse, Stanevičius susirašinėjo su istorikais T. Narbutu (1836 m.) ir M. Balińskiu (1843–1844 m.), teikė jiems žinių iš Lietuvos praeities. 1837 m. Stanevičius išsirūpi-

[1] Jovaišas 1966.

[2] Ibid.

[3] Ibid.

no dekretą, patvirtinantį jo bajorišką kilmę. Dekrete pažymėta, kad 1835 m. filosofijos kandidato laipsnis Stanevičiui buvo pakeistas į kolegijos sekretoriaus rangą, todėl galima manyti, jog po to jis tarnavo įstaigose. Stanevičius mirė 1848 m. vasario 27 (kovo 10) d. Stemplėse. Palaidotas buvo Švėkšnoje. Šiuo metu jo kapas nežinomas. Kapinėse stovi tik Vytauto Majoro medžio skulptūra, vaizduojanti poetą, arklį ir meška.[1]

[1] Majoras 1996, 56–57.

VEIKLA IR DARBAI. Simonas Stanevičius buvo pirmas lietuvių filologas profesionalas, kaip Simonas Daukantas buvo pirmasis profesionalus lietuvių istorikas. Ankstesni lietuvių filologai buvo dvasininkai. Stanevičius Vilniaus universitete studijavo filologiją, gavo ten filosofijos kandidato laipsnį, pats save lietuviškai titulavo „mokslininku literatūros ir gražiųjų prityrimų" (t.y. laisvųjų menų). Stanevičius iš savo amžininkų išsiskyrė kritiška ir konceptualia mąstysena, aksiologiniu kultūros (raštijos, tautosakos, istoriografijos, mitologijos) traktavimu, reiklumu savo ir kitų darbams, dėmesiu estetinėms vertybėms. Tokiomis savybėmis jis padėjo brėsti visai lietuvių dvasinei kultūrai.

Kūrybinėje Stanevičiaus biografijoje yra ryškūs dveji metai, kuriuos skiria šešerių metų tarpsnis. 1823 metais Stanevičius, baigdamas pirmąjį universiteto kursą ar pradėdamas antrąjį, išleido pirmuosius savo spaudinius, o 1829 m., jau baigęs universitetą, paskelbė brandžiausius savo darbus.

VERTIMAI. Leidybinę veiklą Stanevičius pradėjo nuo vertimų. 1823 m. jis išspausdino du vertimus. Norėdamas padėti skurstantiems ir badaujantiems baudžiauninkams, iš lenkų kalbos išvertė Teodoro Brandenburgo knygelę *Apie darymą valgio iš kerpių islandų**. Knygelėje dar ne visai sklandžia ir nelabai gryna kalba patariama, kaip rinkti ir apdoroti islandiškas kerpes ir jomis paskalsinti duoną. Atsiliepdamas į mokyklos poreikius, norėdamas duoti vaikams lietuviškos lektūros, Stanevičius iš lotynų kalbos išvertė Paryžiaus universiteto profesoriaus Ch.F. Lhomondo vadovėlį *Istorija šventa***. Vadovėlyje populiariai papasakota apie pagrindinius Šventajame Rašte aprašytus asmenis bei įvykius (pasaulio sutvėrimą, Adomą ir Ievą, Kainą ir Abelį, tvaną, Abraomą, Izaoką, Jokūbą, Juozapą, Mozę, Samsoną, Saulių, Dovydą, Saliamoną, Tobijų ir kt.). Vadovėlio vertimas jau pasižymi gryna, aiškia ir sklandžia kalba. Knygelės gale pridėtas lietuvių–lenkų kalbų žodynėlis, kad vertimu galėtų naudotis ir lietuvių kalbą primiršę ar norintys jos pramokti skaitytojai.

* *APEY DARIMA WALGE / YSZ / KIARPIU ISLANDU / PAGAL DATIRYMA / TEODORA BRANDENBURGA / Aptiekoriaus Mohilawe ant upes Dniêpra drauga dau / giel draugiszcziu môkitu. Pârdieja ysz lânkyszka S.S. Žemaytys. / WYJLNIUY. DRUKARNIOY A. MARCINAUSKIO. / 1823*

** *HISTORYIA / SZWENTA / YSZ ŁOTINYSZKA LIŽUWIA / PARDIETA ANT / ŽEMAYTYSZKA. / PAR / SYMONA STANEVICZE ŽEMAYTY. / WYLNIUJE. / Drukarnioy ant uliczias Sta Jona po N. 431. / Metuose Chrystaus 1823*

GIMTOSIOS KALBOS IR LITERATŪROS PUOSELĖJIMAS. Vilniaus universitete Stanevičius, be abejo, susipažino su tautos praeitimi, su senosios lietuvių raštijos tradicija, pamatė, kokią ilgą istoriją turi tos problemos, kurios jaudino jį patį ir jo amžininkus. Čia jis toliau gilinosi į Mikalojaus Daukšos postilę – gražios ir turtingos dviejų šimtmečių senumo lietuvių kalbos pavyzdį. Apmąstė jos garsiąją prakalbą, kurioje aistringai ginamos gimtosios kalbos pilietinės ir kultūrinės teisės, įrodinėjamas jos būtinumas pačiai tautos egzistencijai, jos nepakeičiamas vaidmuo visuomenės gyvenime, raginama ją puoselėti ir ugdyti. Stanevičius XIX a. pradžioje pirmas atgaivino patriotines Daukšos idėjas. 1823 m. jis dviem leidinėliais paskelbė Daukšos postilės ištraukų ir perspausdino jos garsiąją prakalbą. Tais leidinėliais, pavadintais *Ištrauka iš žemaitiškų paminklų* (*Wyjątek z kazań żmudzkich*), Stanevičius Daukšos lūpomis prabilo į savo meto žmones, norėdamas pasipriešinti lietuvių nutautėjimui, siekdamas stiprinti jų tautinę savimonę. Šiais leidinėliais užsimezgęs gyvas ryšys su senąja lietuvių kultūros tradicija nenutrūko – vėliau jis davė dar

brandesnių vaisių. Stanevičius ilgai ir atidžiai studijavo Daukšos postilę, sąvajame jos egzemplioriuje, kuris dabar saugomas Vilniaus universiteto bibliotekoje, 1826 m. paliko tokį įrašą:

Kurs many ràszy jau seney supuwa
Alla jo wardas lig sziol ne prażuwa.

Greitai po to, 1827 m., Stanevičius parašė pratarmę leidiniui, kuris pasirodė 1829 m. Tai buvo anoniminės 1737 m. gramatikos *Universitas linguarum Litvaniae* kiek paredaguotas pakartotinis leidimas, pavadintas *Trumpas pamokymas kalbos lietuviškos, arba žemaitiškos*. Lietuviškai („Skaitysiantiems") ir lotyniškai („Lecturis") parašytoje pratarmėje Stanevičius apibendrino savo filologinę patirtį, nurodė lietuvių kalbos ir literatūros ugdymo kelius, įvertino kultūros tradicijas. Prakalboje apibūdinti pagrindiniai akstinai, sukėlę susidomėjimą lietuvių kalba XIX a. pradžioje (moksliniai ir patriotiniai – „iš noro viską žinoti" ir „iš meilės kalbos tėviškės"). Aptartos svarbiausios priežastys, trukdžiusios sėkmingą lietuvių literatūrinės kalbos ir raštijos raidą ankstesniais amžiais (literatūra buvo leidžiama dvasininkų, kuriems dažnai nerūpėjo jos kokybė: „rašome taigi taip, kaip mokame, idant tik nuo avių savo, apie kurių išganymą rūpinamės, suprantami būtumėm"). Atskleistos skirtingos lietuvių raštijos plėtojimosi sąlygos Mažojoje ir Didžiojoje Lietuvoje (lietuvininkų raštai prilygstą sodams, žmogaus rankomis sutvarkytiems, o lietuvių raštai esą panašūs į miškus, augančius savaime, be sargo ir be jokios priežiūros). Įvertinti žymiausi senosios lietuvių raštijos paminklai, atsižvelgiant į jų reikšmę dabarčiai (I vieta skiriama M. Daukšai ir K. Sirvydui, II vieta – L. Rėzai, K. Donelaičiui, K.G. Milkui, III vieta – S.B. Chilinskiui ir *Knygai nobažnystės*). Stanevičius į kultūrinį palikimą žiūri pozityviai ir kartu kritiškai, ragina remtis juo kūrybiškai. Knygos jam yra tarsi girios arba medžiai liemeningi, kur kiekvienas gali rasti tinkamos medžiagos savo statomam rūmui. Prakalba praturtino pirmuosius lietuvių literatūros istorijos darbus (G. Ostermeyerio, L. Rėzos) kritiška ir sisteminančia mintimi.*

* Žr. dar šią kn., 143–145.

Kai kas spėja, kad Stanevičius buvo parengęs naują elementoriaus leidimą *Mokslas skaitymo dėl mažų vaikų* (1838), tačiau tai nėra įrodyta. Yra taip pat žinių, kad Stanevičius rašė lietuvių–lenkų kalbų žodyną (buvo parašęs iki raidės *L*), turėjusį 8000 žodžių, tačiau jis yra dingęs.

TAUTOSAKOS RINKIMAS IR VERTINIMAS. Stanevičius išleido antrąjį (po L. Rėzos) lietuviškų dainų rinkinį, kuris buvo pirmas lietuvių tautosakos rinkinys Didžiojoje Lietuvoje. Vilniuje 1829 m. pasirodė *Dainos Žemaičių***, o Rygoje 1833 m. – jų melodijos (parengtos spaudai taip pat 1829 m.). Dainų rinkinys buvo dedikuotas Adolfui A. Przeciszewskiui – kaip pagarbos ir dėkingumo pareiškimas. A. Przeciszewskis drauge su Stanevičiumi mokėsi Kražių gimnazijoje, vėliau jie kartu studijavo Vilniaus universiteto Literatūros ir laisvųjų menų fakultete, 1826 m. abu gavo filosofijos kandidato laipsnį. Przeciszewskis buvo dvarininkas, valdė Plusčius (netoli Kražių), jis davė lėšų Stanevičiaus dainų rinkiniui išleisti. Vėliau A. Przeciszewskis dalyvavo 1831 m. sukilime – buvo revoliucinio komiteto narys Šiauliuose. Išvengęs represijų, 1837 m. jis buvo išrinktas Raseinių apskrities bajorvedžiu. L.A. Jucevičius, kuris vadina jį „šviesiu tėvynės dalykų žinovu", 1837 m. jam paskyrė savo vertimų rinkinį *Ištraukos iš šiuolaikinių lenkų poetų* (*Wyjątki z nowoczesnych poetów polskich*).[1]

** *DAYNAS / ŻEMAYCZIU / SURYNKTAS YR YSŻDUTAS / PAR / SYMONA STANEWICZE / Mokslynynka Lyteraturas yr Gražiūju / Prytirymu. / WYLNIUJE. / SPAUSTUWIEJ' B. NEUMANA. Metuose 1829*

[1] Lebedys 1955, 148–149.

Rinkinio pratarmėje („Pratarime") Stanevičius pirmiausia akcentuoja estetinę skelbiamų dainų vertę: „Didžioj daugybėj dainų žemaitiškų nekurios yra *gražios* [išskirta cituojant] ir vertos, idant jų paminklas knygose užsiliktų." Dainas jis užrašė savo gimtajame krašte – „ant Upės tarp Viduklės ir Eržvilko". Užrašęs arba buvo girdėjęs 150 dainų, bet rinkiniui atrinko 30. Atmetė dainas: 1) kurios buvo „perdaug naujos ir svetimais žodžiais perpildytos"; 2) kurios nepagrįstai „iš dviejų ir trijų dainų sudėtos rodės"; 3) kurios buvo „dėl savo statumo nieko sumaningo neturinčios"; 4) kurios dėl įvairių kitų priežasčių negalėjo patekti į rinkinį. Ketvirtoji atmestųjų dainų kategorija rodo, kad Stanevičius galvojo išleisti ir kitą dainų rinkinį. Jis rašo, kad tos dainos „arba su visu atmestos buvo, arba *šiame tiktai* [išskirta cituojant] dainų surinkime nėra talpintos". Stanevičius taip griežtai atrinko dainas todėl, kad norėjo, jog jos „mokslingą apsūdijimą išlaikytų ir mokytiems patiktų". Tarsi polemizuodamas su tais, kurie dainose ieškojo gilios senovės bei mitologijos, Stanevičius sako, jog lietuvių dainos esančios nesenos – ne daugiau kaip šimto metų senumo: „Tikėtisi, idant būtų dainos nuo karžygių senovės lietuvių ir žemaičių, kurias dainavo vaideliotai, mūsų žemės vyresnieji ir dainininkai, yra tuščia dingstis. Vaikai, savo tėvų dainas atkartodami, vadina tai senovės dainomis ir nori jas užmiršti; ko taigi benorėti, idant dainos vaideliotų, pirm 400 ir 500 metų dainuojamos, šiandien pažįstamos būtų? Mažne be abejojimo galiu sakyti, jog visos šiandien randamos žemaičių dainos nėra ankstybesnės už paskutiniąsias kares švedų su lenkais pradžioj XVIII amžiaus, kurios baisingu Žemaičių žemės per badą ir marą ištrėmimu yra minėjamos." Stanevičius įsitikinęs, kad lietuviškų dainų yra daugybė, ir pageidauja, kad visos gražesnės žemaitiškos dainos būtų surinktos ir išspausdintos.

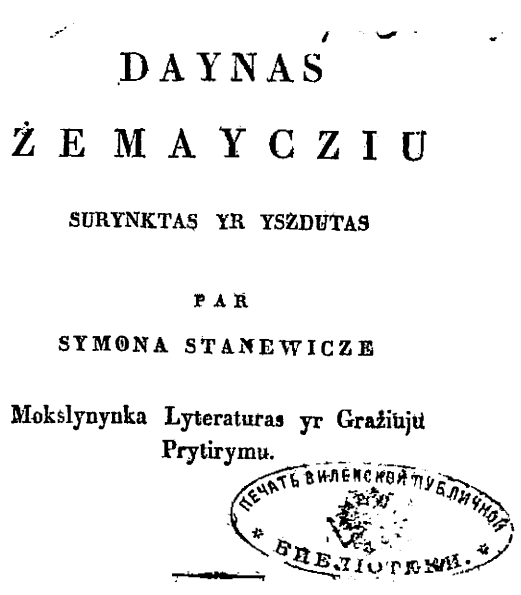

DAYNAS

ŻEMAYCZIU

SURYNKTAS YR YSZDUTAS

PAR

SYMONA STANEWICZE

Mokslynyńka Lyteraturas yr Gražiùjù Prytirymu.

ПЕЧАТЬ ВИЛЕНСКОЙ ПУБЛИЧНОЙ БИБЛІОТЕКИ

WYLNIUJE.

SPAUSTUWIEJ B. NEUMANA.

Metuose 1829.

Pirmasis dainų rinkinys Didžiojoje Lietuvoje – Simono Stanevičiaus Dainos žemaičių, *1829*

Rinkinį Stanevičius pradėjo šakotine daina, tarsi atvėrusia duris į naują – tautos dainų – pasaulį.

Aš padainuosiu
Dainų dainelę,
Aš dainų bernužėlis;

Aš atdarysiu
Dainų skrynelę,
Paleisiu į liustelį.

Akmuo be kraujo,
Vanduo be sparnų,
Papartis be žiedelių;

Aš padainuosiu
Dainų dainelę,
Aš dainų mergužėlė;

Aš atdarysiu
Dainų skrynelę,
Paleisiu į liustelį.

Akmuo be kraujo,
Vanduo be sparnų,
Papartis be žiedelių;

Simonas Stanevičius
(1799–1848)

Aš bernužėlis, Aš jauns bernelis Be jaunos mergužėlės.	Aš mergužėlė, Aš vargdienėlė Be jauno bernužėlio.
Parduosiu žirgą Ir tymą balną, Samdysiu audėjėlę.	Parduosiu žiedą Ir vainikėlį, Samdysiu artojėlį.
Ir atsisakė Jauna mergelė, Po svirną vaikščiodama:	Ir atsisakė Jaunas bernelis, Po stainę vaikščiodamas:
– Neparduok žirgą Nei tymą balną, Aš būsiu audėjėlė.	– Neparduok žiedą Nei vainikėlį, Aš būsiu artojėlis.

1829 m. spalio 10 d. Stanevičius parašė pratarmę *Dainų Žemaičių* rinkiniui, o tų pačių metų lapkričio 24 d. – pratarmę jų melodijų leidimui. Gruodžio 5 d. buvo duotas cenzūros leidimas jas spausdinti. Tačiau tuo metu melodijų rinkinys nepasirodė. Jis buvo išleistas tik 1833 m. Rygoje. Rinkinys vadinasi *Pažymės žemaitiškos gaidos**. Leidinio pratarmėje („Pratarime") Stanevičius nurodo, kad melodijas užrašė, būdamas Vilniuje, Raseinių apskrities vėliavininkas Ferdinandas Ivanavičius. Taigi arba F. Ivanavičius tas dainas mokėjo, arba jam dainavo jas Stanevičius. Užrašius melodijas, dainos gavusios „gyvastį", nes „daina be natos" Stanevičiui atrodo „kaip kūnas be dūšios", arba, dainos žodžiais sakant, kaip *„akmuo be kraujo"*. Nevienodas esąs „širdies pakrutinimas", kai daina papasakojama ir kai „tie patys žodžiai gražiu balsu ir santarme yra dainuojami". Stanevičius suvokė dainų melodijų tautinius savumus. Jis rašė: „Dainos žemaičių turi sau tikrą ir savo žemėj gimusią natą, arba gaidą. Tą teisybę kožnas išpažins, kuris žemaitį, lenką, rusijonį ir vokietį skyriumi dainuojant yra girdėjęs." Skelbdamas dainas ir jų melodijas, Stanevičius norėjo parodyti žemaitiškų dainų prigimtį, atskleisti dainose „protą ir širdį žemaičių". Taigi dainas Stanevičius laikė tautos pasaulėžiūros ir pasaulėjautos, jos išminties ir išgyvenimų išraiška.

* *Pàżimes / żemáytyszkas gâydas/ prydiêtynas / pry / Daynù Żemayczziu surynktù yr yszdûtu par Symona Stanèwicze / Môkslynynka Lyteratùras yr Graźiùju Prytirymu. Wylniuje. / Spâustuwiej' B. Neumana, Mètùse 1829. / Rigoj', / spâusta pas Wilh. Ferd. Häckera, / Metûse 1833*

LIETUVIŲ MITOLOGIJOS TYRINĖJIMAS. Rankraščiu išliko vienintelis lenkiškai parašytas Stanevičiaus darbas – *Lietuvių mitologijos aiškinimas***. Spėjama, kad imtis šio darbo Stanevičių paskatino Teodoro Narbuto Lietuvos istorijos pirmojo tomo, skirto lietuvių mitologijai, pasirodymas (1835).[1] Stanevičiaus tyrinėjimas rašytas ne anksčiau kaip 1838 m., kadangi tai yra vėliausia jame cituojamo veikalo išleidimo data. Tačiau autorius nemini ir vėliau pasirodžiusių su jo tema susijusių veikalų. Todėl galima manyti, kad tyrinėjimas parašytas būtent 1838 m.[2] 1843 m. Stanevičius rankraštį perrašinėjo, rengdamas jį spaudai, žadėjo įteikti jį leidėjui Vilniuje. Tačiau spaudai parengtas tekstas dingo. Išliko tik juodraštinis variantas, kurio apdorotas tekstas su vertimu į lietuvių kalbą pirmą kartą paskelbtas Stanevičiaus *Raštuose* (1967).

** *Wyjaśnienie / Mythologii Litewskiej / zawartej w dziełach Hartkno/ cha, Stryjkowskiego, Łasic / kiego, tudzież w słownikach / litewskich Szyrwida, Ruhi / ga i Mielckego. / Przez Szymona Staniewicza Kolleg: Sekretarza*

[1] Lebedys 1955, 260–261.

[2] Stanevičius 1967, 599.

Stanevičiaus tyrinėjimo metodą nusako moto, paimtas iš Cicerono: *nervos atque artus esse sapientiae, non temere credere* (tikrosios išminties pagrindas ir esmė – niekuo aklai netikėti). Stanevičius pradėjo kritiškąją lietuvių mitologijos tyrinėjimo kryptį.

T. Narbutas manė, kad „lietuvių mitologija yra graikų, romėnų, skandinavų mitologijos sistemų mišinys, o jos pagrindas paimtas iš indų.“[1] Stanevičiui atrodė, kad „lietuvių mitologija tebėra chaotiška“, kad „joje šalia tikrų dalykų yra ir pramanytų“.[2] Taip esą „todėl, kad lietuvių mitologiją aprašė ne patys lietuviai“.[3] Todėl jis kaip tik ir stengėsi „atskirti tikrus dalykus nuo pramanytų, iškreiptų“.[4] Pvz., pasakojimas apie Vitolį, kuriuo remdamasis J.I. Kraszewskis 1840 m. sukūrė *Vitolio raudą*, Stanevičiaus nuomone, „negali priklausyti lietuvių mitologijai“. Tas pasakojimas esąs panašus į *Tūkstančio ir vienos nakties* pasakas. Jei tokias pasakas „Lietuvoje ar Žemaičiuose norėtumėm rinkti ir mitais arba vietiniais padavimais laikyti, lietuvių mitologija niekuomet galo neturėtų.“ Stanevičiaus supratimu, lietuvių mitologija laikytina tik tai, kas, „istorikų liudijimu, buvo senųjų prūsų, lietuvių, žemaičių, kuronų (arba kuršių) ir latvių religinio garbinimo objektu.“[5] Pagrindiniais lietuvių mitologijos šaltiniais Stanevičius laiko K. Hartknocho, M. Stryjkowskio ir J. Łasickio veikalus (išleistus atitinkamai 1679, 1582 ir 1615 m.). Stanevičius „lygina įvairių šaltinių žinias, įvairių tyrinėtojų nuomones <...>, bando jas derinti, nustatyti, kuri jų patikimiausia“, o „abejodamas šaltinio žinios tikrumu, žiūri realių galimybių“.[6] Pvz., S. Grunau apie 1520 metus aprašė, nenurodęs šaltinio, Romuvą, kuri buvusi sunaikinta apie 1015 metus. Todėl Stanevičius pagrįstai klausia, iš kur Grunau galėjęs žinoti, kas dėjosi prieš penkis amžius, ir abejoja jo aprašymo tikrumu: esą negalima visai tikėti „pasakojimu apie tuos dievus, po ąžuolu Romuvoje garbintus, ir apie pačią Romuvos šventovę“.[7] Nustatinėdamas tikruosius dievų vardus, Stanevičius daugiausia remiasi kalba. Jis žiūri, kiek kuris mitologijos šaltiniuose minimas vardas atitinka lietuvių kalbos prigimtį ir jos dėsnius. Dalį dievų Stanevičius „atmetė ir tuo sumažino jų skaičių, o kitų tikrumu įrodė reikiant suabejoti“.[8] Jis pirmasis pradėjo kalbinę lietuvių mitologijos šaltinių kritiką.[9] Jeigu Stanevičiaus tyrinėjimas „būtų buvęs užbaigtas ir išspausdintas, jis neabejotinai būtų turėjęs teigiamos įtakos kitiems“.[10]

Stanevičius teikė Lietuvos istorijos žinių T. Narbutui, kuris panaudojo jas savo veikale (VII tome, 1840 m.). „S. Stanevičiaus laiškai T. Narbutui rodo, kad jis buvo naujos krypties lietuvių istoriografijoje pradininkas, reikalavęs nuodugniai pažinti šaltinius ir daryti pagrįstas išvadas, nesileidžiant į publicistiką.“[11] Stanevičius dar iš universiteto laikų buvo pažįstamas ir su istoriku M. Balińskiu, kuriam taip pat siuntinėjo žinių iš Lietuvos istorijos.[12] Stanevičius „iš istoriko daug reikalavo“.[13] Jis kritiškai vertino ne tik T. Narbuto, bet ir D. Poškos, S. Daukanto istoriografijos darbus. D. Poška kaip istorikas per mažai mokėjęs kalbų, nebranginęs to, ką buvo sukaupęs, o S. Daukantas atrodąs „daugiau oratorius, negu nuodugnus istorijos ir geografijos tyrinėtojas“.[14]

KŪRYBA. Visa išlikusi Stanevičiaus kūryba (viena odė ir šešios pasakėčios) buvo paskelbta 1829 m. leidinyje *Šešios pasakos* kartu su K. Donelaičio pasakėčiomis*. Leidinio pratarmę („Prakalbą“), rašytą Ukmergėje (Vilkmergėj) 1828 m. birželio 27 d., pasirašė J.J.V. Lietuvis nuo Šventos upės krašto (J.J.W. Lituwys nu Szwentos Upes kraszta). Kas buvo tas Lietuvis (ar Stanevičius, ar kas kitas), iki šiol neišaiškinta.[15] Lietuviškai parašyta pratarmė yra svarbi literatūros kritikai bei poetikai.** Rinkinyje po pratarmės pirma eina Stanevičiaus pasakėčios („pasakos“): „Lapė ir juodvarnis“, „Lapė ir žąsys“, „Žmogus ir levas“, „Aitvarai“, „Arklys ir meška“, „Erelis, karalius paukščių, ir gudrybė karaliuko“. Po jų išspausdinta „Šlovė

[1] Lebedys 1955, 262.
[2] Stanevičius 1967, 219.
[3] Ibid.
[4] Lebedys 1955, 263.
[5] Stanevičius 1967, 225–226.
[6] Lebedys 1955, 269.
[7] Stanevičius 1967, 241.
[8] Lebedys 1955, 274.
[9] Ibid., 277.
[10] Ibid., 282.
[11] Ibid., 201. Šie laiškai paskelbti Stanevičiaus *Raštuose* (1967).
[12] Lebedys ir Milius 1970, 183–219.
[13] Lebedys 1955, 201.
[14] Ibid.

* *SZESZES / PASAKAS / SYMONA STANEWICZES / ŻEMAYCZE / YR ANTRAS SZESZES / KRYŻŻA DONAŁAYCZIA / LITUWYNYNKA PRUSA. / WYLNIUJE. / SPAUSTUWOJ' B. NEUMANA. / Metuse 1829*
[15] Lebedys 1955, 158–160.
** Žr. šią kn., 210–212.

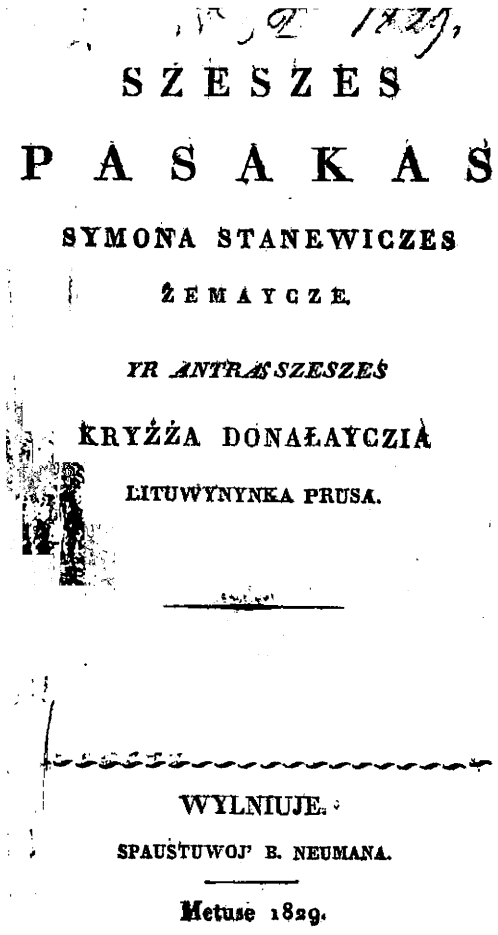

SZESZES

PASAKAS

SYMONA STANEWICZES

ŻEMAYCZE.

YR ANTRAS SZESZES

KRYŻŻA DONAŁAYCZIA

LITUWYNYNKA PRUSA.

WYLNIUJE.

SPAUSTUWOJ' B. NEUMANA.

Metuse 1829.

Leidinio Šešios pasakos *titulinis puslapis, 1829*

Žemaičių". Antrąją rinkinio dalį sudaro Donelaičio pasakėčios. Visos pasakėčios nedatuotos, tik po „Šlovė Žemaičių" parašyta data: 1823 m. rugpjūčio 3 d. Po A. Strazdo eilėraščių rinkinio pasirodymo (1814) ir K. Donelaičio kūrybos paskelbimo (*Metai* – 1818, pasakėčios – 1824) *Šešios pasakos* buvo ketvirtas itin svarbus leidinys lietuvių originaliosios pasaulietinės poezijos radimuisi.

Stanevičiaus kūrinius ne iš karto pavyko išspausdinti. Dar 1828 m. liepos mėnesį (taigi netrukus po pratarmės parašymo) cenzūrai buvo įteiktas leidinys *Szeszes pasakas Symona Stanewiczes Żemayte, win' kartu su dwym daynelem*. Leidinyje nebuvo K. Donelaičio pasakėčių, bet buvo Stanevičiaus pasakėčios ir dvi jo „dainelės" (viena, matyt, „aukšta daina" „Šlovė Žemaičių", kita nežinoma). Tačiau tas rinkinys nebuvo išleistas. Vėliau, 1829 m. sausio 19 d., cenzūrai buvo įteiktas tas pats leidinys su pridėtomis K. Donelaičio pasakėčiomis ir viena išimta Stanevičiaus „dainele", ir jau kitą dieną (sausio 20) buvo duotas leidimas (pirmą kartą lietuvių knygos istorijoje įrašytas lietuviškai) jį spausdinti. Tokiu būdu pasirodė leidinys su pirmąja Stanevičiaus kūrybos ir antrąja K. Donelaičio pasakėčių publikacija.[1]

ŠLOVĖ ŽEMAIČIŲ – ją Stanevičius vadina „aukšta daina". Tai odė, skirta Vilniuje susitelkusių žemaičių (lietuviškai kalbančių lietuvių) kultūrinei veiklai pašlovinti. Paprastai ji lyginama su A. Mickevičiaus „Ode jaunystei" („Oda do młodości"), parašyta 1820 m. Kaune ir tapusia jaunimo himnu. Tačiau A. Mickevičiaus odės poetinis turinys daug platesnis ir įvairesnis. Joje – ir romantinis maištas prieš gyvenimo tikrovę, pilką kasdienybę, rutiną apskritai, ir protestas prieš žmogaus socialinę, politinę, moralinę priespaudą, ir poezijos genijaus, kūrybinio įkvėpimo šlovinimas, ir jaunystės galių – pasiaukojimo, altruizmo, draugystės, idealizmo apoteozė. Stanevičiaus odė neturi tokių plačių asociatyvinių galimybių, tokių galingų jausmo vulkanų, tokios filosofinės gilumos. Ji santūresnė, glaudžiau susijusi su gyvenama aplinka, konkrečia vieta ir laiku, socialiniu kontekstu. Tačiau visuomeninis entuziazmas, tikėjimas bendro darbo prasmingumu, sutelktinių pastangų galia yra bendras abiejų kūrinių bruožas.

Stanevičiaus odė pagrįsta antiteze – praeities ir dabarties kontrastais. Tačiau ta romantinė priešprieša neverčia nusiminti, o skatina optimistiškai žvelgti į dabartį. Poeto optimizmą palaiko jo tikėjimas mokslo, švietimo, bendro pozityvaus darbo galia. Tokio darbo įkvėpėja yra garbingoji ikiunijinės Lietuvos praeitis – Mindaugo, Gedimino, Algirdo ir Kęstučio laikai, o jo tikslas – sutaisyti „ką amžiai pagadino", atgaivinti tėvų garbę ir kalbą, „gera tėviškei daryti". Kontrastas šlovingai Lietuvos senovei ir ją atgaivinančiai dabarčiai yra unijinė Lietuvos praeitis: tai tie amžiai, kurie viską pagadino, kurie rokavo „Mūsų žemė kaip pražuvo, / Kaip užmiršo kalbą savo / Ir užmiršo, kuomi buvo", tai tie neprieteliai, kurie užmiršo

[1] Lebedys 1955, 157–158.

senuosius Lietuvos kunigaikščius ir kurie dabar, šviesiai saulei užtekėjus, bailiai išsisklaidė.

Odę sudaro keturios pagrindinės kompozicinės dalys. Pirma dalis – tai 1–4 posmai. Čia gėrimasi žemaičių kultūrine veikla, jų sutartiniu darbu, gražiais jo rezultatais. Pinasi šviesūs dabarties, tėvų praeities ir tamsūs sugedusių amžių tonai, pamažu įsiūbuodami poetinę emociją:

Mačiau Vilnių, šaunų miestą,
Seną mokslų gyvenimą,
Nuo žemaičių beapsėstą
Ir jų tikrą sutarimą.

Šlovė visus sujudino
Gera tėviškei daryti,
Ir ką amžiai pagadino,
Čėsas yra sutaisyti.

Daugel metų sviets rokavo,
Mūsų žemė kaip pražuvo,
Kaip užmiršo kalbą savo
Ir užmiršo, kuomi buvo.

Tarp žemaičių vis atgijo
Garbė tėvų ir liežuvis,
Meilė tarp jų išsiliejo,
Prasidžiugo ir lietuvis.

Antra dalis – tai 5 ir 6 posmai, retorinių kreipinių bei šūksnių serija. Čia poetas patetiškai kreipiasi į senovės Lietuvos valdovus, superlatyviais epitetais juos apibūdina:

Sveiks, Ringaude, mūsų tėve!
Sveiks, Mindauge, karaliūnai!
Garbę jūsų skelbdink, Dieve,
Kuri linksmin mumis nūnai.

Sveiks būk, senas Gediminas!
Sveiks, Algirde galingiausias!
Sveiks, Kęstuti minėtinas,
Iš žemaičių ko stipriausias!

Trečia dalis yra 7–9 posmai. Tai pirmos ir antros dalies sintezė. Emocinis pakilimas čia kiek mažesnis negu antroje dalyje, bet didesnis negu pirmoje. Poetinis išgyvenimas svaresnis, sodresnis, praturtintas sąlyčio su garbingaisiais protėviais:

Buvot ligšiol užmiršime
Dėl daugumo neprietelių,
Štai žemaičių surinkime
Šlovė jūsų prisikėlė.

Prasidžiugo Lėtų šalys
Ir geruma sūnų savo,
Nesang greitai iš nevalios
Pražuvimo išvadavo.

Šviesi saulė užtekėjo,
Lėtų nušvito pašaliai,
Rankas ant akių uždėję,
Išsisklaidė neprieteliai.

Taip tolydžio kyla entuziazmas, stiprėja optimizmas, šešėliai traukiasi į šalį, artėja pergalės finalas – ketvirta odės dalis, pereinanti į patetiką. Poetinis jausmas įgauna personifikuotą ir suhiperbolintą išraišką:

Šimtabalsis garsas lėkė,
Ilgus sparnus plasnodamas,
Nepaliaudams šaukė, rėkė,
Po pasaulį skrajodamas:

„Veizdėk, sviete nusiminęs!
Kas ten šiaurėj atsitiko,
Lietuvos senos giminės
Pražuvime sveikos liko."

Odėje Stanevičius ne tik apdainavo Vilnių – miestą, kuriame pats studijavo ir kurį pamėgo, bet ir apibendrino tas patriotines nuotaikas, kurios reiškėsi to meto visuomeniniame gyvenime ir kultūriniame darbe. „Šlovė Žemaičių", Stanevičiaus pavadinta „aukšta daina", buvo pirmoji originali odės žanro publikacija lietuvių literatūroje. Kartu tai buvo to meto lietuvių šviesiojo jaunimo himnas, amžiaus pabaigoje pavirtęs Vinco Kudirkos „Tautiška giesme".

PASAKĖČIOS. Stanevičius yra pirmas žinomas pasakėčių rašytojas Didžiojoje Lietuvoje.[1] Kada jis pradėjo rašyti pasakėčias, nežinia, bet 1822 m. jau parašė vieną (ankstesnį) pasakėčios „Lapė ir juodvarnis" variantą, o 1824 m. sukūrė pasakėčią „Arklys ir meška".[2] Tris pasakėčias („Aitvarai", „Žmogus ir levas", „Erelis karalius paukščių") Stanevičius 1829 m. leidime pavadino žemaičių pasakomis. Pasakėčia „Arklys ir meška" taip pat galėjo būti paremta žmonių pasakojimu.[3] „Aitvarų" siužetas, be to, žinomas iš antikinės literatūros.[4] Dviejų pasakėčių („Lapė ir juodvarnis", „Lapė ir žąsys") siužetai sukurti pagal antikinių pasakėčių („Lapė ir varna", „Lapė ir vynuogės") pavyzdžius. Manoma, kad šios dvi pasakėčios parašytos kūrybinio kelio pradžioje, o kitos sukurtos vėliau, kūrybinės brandos metais.[5] Populiariausios Stanevičiaus pasakėčios yra „Aitvarai" („Aitorai") ir „Arklys ir meška".

„Aitvarai" moko netikėti prietarais, o dirbti, jei nori būti turtingas ir laimingas. Pasakėčia pradedama epiniu vaizdu:

Ant sraunios upės, pagal ąžuolyną seną,
Vienkiemyj, daugel metų žemaitis gyveno.

Taigi žemaitis suaugęs su savo žeme. Jo gyvenime viskas tvirta, pastovu, tradi-

[1] Lebedys 1955, 222.

[2] Ibid.

[3] Ibid., 226–227.

[4] Žulys 1983.

[5] Lebedys 1955, 230.

ciška. Jis įsikūręs gražioje vietoje – ant upės kranto prie seno ąžuolyno. Čia gyveno jo tėvai ir protėviai, ir jis čia gyvena, savo rankomis rumždamas žemę, visko turėdamas į valias, jausdamasis patenkintas ir laimingas:

Nebuvo ten aplinkui nė jokio kaimyno,
Kurio būtų taip didi ir graži šeimyna.
Pilni tvartai galvijų, javai netelp klėtyj;
Nerasti laimingesnio cielame pasvietyj.

Tačiau ne visi žemaičiai moka gerai dirbti ir gražiai gyventi. Dauguma jų moka ir pavydėti, šmeižti, skųsti:

Buvo garsas aplinkui ir visi žinojo,
Jog namus to žemaičio aitvaras dabojo.
Kaipo lakstė patrobiais, ne vienas tai matė,
Ir, nutūpęs ant stogo, ką parnešęs, kratė.
Juk ir zolabai stogų nuspardyti buvo,
Ir artimiems kaimynams šiens ir javai žuvo.

Kaimynų skleidžiamas gandas pasiekė ir valdžios pareigūnus:

Ant to garso pas žmogų atėjęs urėdas:
„Ar tu, – sako, – neturi gėdos!
Aitvarą pas save laikyti!
Kaimynams iškadą daryti!“

Tačiau žemaitis urėdo nepabūgsta, nes jo sąžinė švari – turtai sukrauti ne aitvarų, o jo paties rankomis:

Atsakė žmogus, dvasioj juokdamasis savo:
„Mano aitvarai neapgavo
Nei vieno
Kaimyno,
O daugiems daug gero padarė.“
Ant to žodžio urėdas tarė:
„Parodyk gi tu man aitvarus savo.“
Tuojaus žmogus urėdą už rankos pagavo
Ir vedė ing prieklėtį,
Kur buvo žagrės, dalgiai ir kirviai sudėti.
„Šitai, – sako, – aitvarai, kurie viską gera
Gyvenime daro.“

Taigi gyvenimas laikosi ant darbštaus ir doro žemdirbio pečių. Toks žmogus yra ir dvasiškai visavertis. Jis nieko nežemina ir pats prieš nieką nesilanksto. Su visais bendrauja kaip lygus su lygiais. Iš tokių žemaičių, kokį pavaizdavo Stanevičius savo pasakėčioje, išėjo to meto šviesuoliai inteligentai, suskatę gelbėti žūstančią tautą. Tokiems žmonėms priklausė ateitis.

„Arklys ir meška“ susitinka toje vietoje,

Kur Nevėžis nuo amžių pro Raudoną Dvarą
Čystą vandenį savo ing Nemuną varo,

Tenai, kad vasarvidžiu saulelė tekėjo,
Juokės kalnai ir vilnys kaip auksas žibėjo.

Taip Nevėžis su Raudondvariu įėjo į tautos poetinę sąmonę, tapo neatsiejama Lietuvos peizažo dalis. Vėliau Maironis dainavo: „Ten susimąstęs tamsus Nevėžis / Kaip juosta juosia žaliąsias pievas." Arba: „Juodo Nevėžio vilnys sukilo, / Tamsios banguoja rūsčiai." Stanevičiaus pasakėčioje Nevėžis nėra vien žaliųjų pievų papuošalas. Tai tarsi juosta, sulydanti dvi didžiąsias Lietuvos dalis į vieną bendros istorinės lemties kraštą. Nevėžiu ėjo siena tarp Aukštaitijos (Lietuvos) ir Žemaitijos, todėl čia ir susitiko aukštaitis (arklys) ir žemaitis (meška). Arklys buvo Aukštaitijos (Lietuvos) herbo simbolis, meška – Žemaitijos.

Stanevičius norėjo įdiegti lietuviams tautos istorinio amžinumo idėją. Jo žemaitis *daugel metų* gyvena prie *seno* ąžuolyno, o Nevėžis savo vandenį *nuo amžių* į Nemuną varo. Toje žemėje, kur viskas dedasi *iš seno, nuo amžių*, vyksta lietuvių tautos istorinė drama.

Tekančios saulės nutviekstame peizaže pasirodo pirmasis pasakėčios veikėjas:

Ilsėjos pančiuos arklys ant žolyno žalio,
Minėjo vargus savo ir sunkią nevalią:
Kaip sunkiai vakar mėšlus per dieną važiojo,
Kaip maž naktį teėdė ir maž temiegojo.
„Štai jau tek skaisti saulė ir lankos jau švinta,
Ir rasa nuo žolynų kaip sidabras krinta, –
Ir man jau reikės kelti ir prie darbo stoti,
Ir vėl ratus kaip vakar per dieną važioti."

Po to staiga atsiranda antrasis veikėjas, kuris išgąsdina pirmąjį, bet tuoj pat jį nuramina ir paguodžia:

Kad taip dūmojo arklys vasarvidžio rytą,
Staiga jis ten išvydo daiktą nematytą:
Valkiodama lenciūgą po žalius žolynus,
Vaikščiojo skardžiais kalnų meška po lazdynus.
Šokosi nusigandęs žirgelis bėrasis.
„Nebijok, – tarė meška, – nieks pikta nerasis!
Tėvai mūsų nuo amžių sandaroj gyveno,
Drauge gimė ir augo ir drauge paseno.
Štai ir dabar vienokia mus laimė sutiko:
Man lenciūgas ant kaklo, tau pančiai paliko."

Išreikšdamas visų lietuvių (pirmiausia aukštaičių ir žemaičių) tautinio bendrumo idėją, Stanevičius akcentavo ir jų vienodą likimą: vieniems – grandinės ant kaklo, kitiems – pančiai ant kojų.

Pasakėčioje „Žmogus ir levas" Stanevičius parodė, kad moralinė skriauda (piktas neteisingas žodis) yra skaudesnė negu fizinis sužalojimas. Pasakėčioje „Lapė ir juodvarnis" susiduria klasta bei apgaulė su pagyrų trokštančiu naivumu. Pasakėčioje „Lapė ir žąsys" grobuonis, nepasiekęs tikslo, pats sau pasiteisina esąs taikdarys. Pasakėčioje „Erelis, karalius paukščių, ir gudrybė karaliuko" nugali sumanumas: gali būti mažas ir menkas, bet laimėsi, jei būsi gudrus.

Stanevičiaus pasakėčios labai kompaktiškos, turiningos, epiškos ir dinamiškos. Jose visai nėra atsieto moralo. Jų poetinė idėja iškyla iš vaizduojamos situacijos, veiksmo eigos, vaizdų visumos. Savo pasakėčiomis Stanevičius pakėlė brėstančią lietuvių grožinę literatūrą į aukštesnį meno lygmenį ir pats tapo lietuvių literatūros klasiku.

Simonas Daukantas (1793–1864)

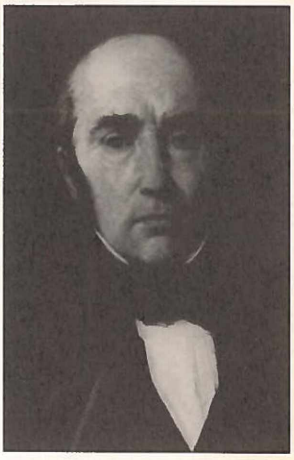

BIOGRAFIJA. Simonas Daukantas gimė 1793 m. spalio 29 d. Kalviuose, netoli nuo Lenkimų miestelio (dab. Skuodo raj.).[1] Daukantų šeima buvo gausi – penkios dukterys ir du sūnūs. Simonas buvo vyriausias vaikas, o jo brolis Aleksandras – jauniausias. Abu sūnus tėvai išleido į aukštuosius mokslus – jie abu baigė Vilniaus universitetą, vienas tapo gydytoju, kitas istoriku.

Dėl Simono Daukanto kilmės – jo tėvų socialinės padėties – iki pat 1972 metų (Vytauto Merkio knygos *Simonas Daukantas* pasirodymo) egzistavo dvi versijos. Pagal vieną iš jų Daukantas kildinamas iš bajorų (Motiejus Valančius, Leopoldas Geitleris, Jonas Šliūpas, Domas Butėnas), pagal kitą – iš karališkųjų arba laisvųjų valstiečių (Mečislovas Davainis-Silvestraitis, Jonas Jablonskis, Augustinas Janulaitis, Vaclovas Biržiška, Jurgis Lebedys). Merkys Daukanto kilmės klausimą patikslino. Jis įrodė, kad Daukanto tėvai priklausė Pranciškui Sapiegai – Skuodo ir Sedos dvarų savininkui. Tų dvarų valstiečiai nėjo savaitinio lažo, o vietoj jo mokėjo činšą. Taigi Daukantas gimė baudžiauninkų činšininkų, o ne laisvųjų valstiečių šeimoje. Tarp vienų ir kitų buvo didelis skirtumas. Laisvieji valstiečiai, kaip ir visi baudžiauninkai, neturėjo nuosavos žemės. Tačiau jie galėjo kilnotis iš vieno dvaro į kitą ir nuomotis nedidelius sklypus. Činšininkai tokios laisvės kilnotis neturėjo – jie buvo pririšti prie vieno dvarininko.

Po 1831 m. sukilimo Daukantų socialinė padėtis pasikeitė. Sapiegos, kuriems jie priklausė, dalyvavo sukilime, todėl Skuodo dvaras buvo konfiskuotas, o jo baudžiauninkai virto valstybiniais valstiečiais. Po 1867 metų valstybinių valstiečių reformos jie gavo išsipirkti savo dirbtąją žemę. Tačiau ta galimybe pasinaudojo tik Daukanto giminės, kadangi tėvų jau nebebuvo gyvųjų tarpe. Taigi Daukanto tėvai, iš pradžių buvę baudžiauninkai činšininkai, po 1831 m. sukilimo tapo valstybiniais valstiečiais.

Tačiau Simono Daukanto tėvas Jurgis buvo ne eilinis valstietis, o dvaro eigulys. Todėl jis gyveno geriau negu jo kaimynai. V. Merkio duomenimis, Daukantai laikė 5 arklius, jautį, 7 karves, 2 telyčias, 5 veršiukus, 9 avis, 2 kiaules; prisišienaudavo 28 vežimus pašaro, pasisėdavo 790 litrų (10 pūrų) rugių; mokėjo ir mažesnį činšą – 128 auksinus 20 grašių per metus. Taigi Jurgis Daukantas buvo panašus į tą žemaitį, kurį Stanevičius pavaizdavo savo pasakėčioje „Aitvarai": „Pilni tvartai galvijų, javai netelp klėtyj..."

Kada Daukantas pradėjo mokytis, gerai nežinoma. Tačiau 1808 m. jis jau mokėsi dviklasėje Kretingos mokykloje, antroje klasėje, buvo vienas pažangiausių (iš 16) ir gražiausiai rašančių (iš 2) mokinių. Kretingos mokykla priklausė bernardinų vienuolynui, buvo viena didžiausių pradinių mokyklų Lietuvoje; nuo 1809 m. rudens joje ėmė veikti trečia klasė; 84 proc. jos mokinių buvo valstiečių vaikai.

Iš Kretingos mokyklos Daukantas persikėlė į Kalvarijos mokyklą. Kada tai atsitiko, neaišku, bet 1814 m. pavasarį jis ten mokėsi paskutinėje – ketvirtoje – klasėje.

[1] Biografijos duomenys iš: Merkys 1991.

Kalvarijos mokykla jau buvo iš esmės vidurinė, todėl joje buvo mokoma lenkiškai, o lietuviškai net kalbėti buvo draudžiama.

1814 metų rudenį Daukantas su 10 rublių kišenėje pėsčias išvyko į Vilnių tęsti mokslo. Jis norėjo stoti į universitetą, tačiau nebuvo pakankamai pasirengęs, kadangi Kalvarijos mokykla, kurią baigė, nebuvo pilna vidurinė mokykla. Todėl Daukantas įstojo į Vilniaus gimnazijos penktą klasę. Čia jis pateko į kitokią socialinę aplinką: 95 proc. gimnazijos mokinių buvo bajorų vaikai, kiti – miestiečiai. Todėl ir Daukantas pasiskelbė esąs bajoras.

Vilniaus gimnazijoje, kaip ir anksčiau, Daukantas uoliai mokėsi. 1815 m. per viešuosius penktos klasės egzaminus, kurių metu mokinius klausinėjo Vilniaus universiteto profesoriai Filipas Golańskis, Gottfriedas Ernestas Groddeckas, Janas Śniadeckis, tarp keturiolikos pasižymėjusių mokinių buvo ir Daukantas.

1816 m. Daukantas baigė Vilniaus gimnaziją ir tų pačių metų rudenį įstojo į Vilniaus universiteto Literatūros ir laisvųjų menų fakultetą. Tuo pačiu metu į šį fakultetą iš fizikos ir matematikos fakulteto perėjo ir A. Mickevičius, tapdamas Daukanto bendrakursiu (į universitetą Mickevičius buvo įstojęs 1815 m.).

Pirmaisiais mokslo metais universitete Daukantas klausė lotynų literatūros paskaitų, skaitomų Groddecko, lenkų literatūros paskaitų, skaitomų L. Borowskio, rusų literatūros paskaitų, skaitomų I. Černiavskio, retorikos bei poezijos paskaitų, skaitomų taip pat Borowskio, prancūzų kalbos paskaitų, skaitomų J. Pinabellio, pagaliau krašto bei prigimtinės teisės paskaitų.

Baigiantis pirmiesiems mokslo metams, Daukantas įteikė universiteto rektoriui prašymą pageidaudamas filosofijos kandidato laipsnio. Tačiau Daukantas tam laipsniui gauti nebuvo sutvarkęs visų formalumų, neįteikęs traktato (referato), todėl jo prašymas nebuvo patenkintas.

Pastudijavęs Literatūros ir laisvųjų menų fakultete dar vienerius metus, 1818 m. rudenį Daukantas perėjo į Moralės ir politikos mokslų fakultetą. Šiame fakultete jis išklausė visą I. Onacewicziaus skaitomą istorijos kursą, I. Daniłowicziaus skaitomą krašto teisės kursą, lankė taip pat J. Lelewelio istorijos paskaitas, A. Cappelli'o (Kappellio) romėnų ir užsienio kraštų civilinės ir baudžiamosios teisės bei kanonų teisės paskaitas. Atėjęs į universitetą studijuoti filologijos (daugiausia antikinės), dabar Daukantas visą dėmesį sutelkė į gimtojo krašto – Lietuvos istoriją bei teisę.

1819 m. Daukantas baigė universiteto Moralės ir politikos mokslų fakultetą gaudamas dviejų teisių (romėnų bei kitų kraštų teisės ir kanonų teisės) kandidato laipsnį. Tačiau diplomą Daukantas atsiėmė tik 1821 m., kai po didelio vargo ir labai painiais keliais jam pagaliau pavyko įrodyti savo tariamai bajorišką kilmę.

Baigęs universitetą, Daukantas pasitraukti iš jo neskubėjo. Paskutiniais studijų metais, laikydamas kandidato egzaminus, jis ir toliau lankė naujas paskaitas. Rengėsi įsigyti aukštesnį – abiejų teisių magistro – mokslo laipsnį. Norėdamas išbandyti savo jėgas, 1820 m. dalyvavo konkursiniuose egzaminuose ir laimėjo 50 rublių premiją. 1821 m. rudenį Daukantas išlaikė magistro egzaminus (iš vienuolikos specialybės dalykų), o 1822 m. vasarą apgynė magistro traktatą „Apie tėvo valdžią pagal prigimtinę, romėnų ir krašto teisę" („De patria potestate secundum leges naturales, romanas et patrias"). Tačiau dėl valdininkų biurokratizmo ir politinės situacijos susikomplikavimo filomatų-filaretų bylos metu abiejų teisių magistro diplomą Daukantas gavo tik 1825 m. pavasarį.

Atsiėmęs magistro diplomą, Daukantas išvyko iš Vilniaus ir 1826 m. pačioje pradžioje (sausio 1 d.) įsidarbino Rygos generalgubernatoriaus barono Maynuso von der Pahleno kanceliarijoje. Tarnyba Rygoje jo nepatenkino. Prieiti prie Lietuvos istorijos šaltinių, kurių tikėjosi rasti Rygos magistrato archyve, nebuvo lengva. Vėliau (1842) laiške T. Narbutui Daukantas apie tai rašė: „nėra jokio sunkesnio daikto, kaip įlįsti į Rygos magistrato archyvą, prie kurio, kiek žinau, joks mokslininkas, net vokietis, negalėjo prieiti".

1834 metų rudenį, prieš tai dar pakartotinai apsirūpinęs bajorystės popieriais, Daukantas paliko Rygos generalgubernatoriaus kanceliariją ir išvyko į Peterburgą. Patikrinus politinį jo patikimumą, išaiškinus, kad jis nedalyvavo 1831 m. sukilime, Daukantas 1835 m. pavasariop buvo priimtas dirbti į Valdančiojo senato kanceliariją. Čia buvo saugoma Lietuvos metrika – XIV–XVIII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovo kanceliarijos archyvas (553 didžiulės knygos). Lietuvos Metrikos skyriaus vedėju (metrikantu) dirbo Daukanto studijų draugas buvęs filomatas Franciszekas Malewskis. Daukantas tapo jo padėjėju.

Peterburge Daukantas bičiuliavosi su Vasilijumi Anastasevičiumi, kuris buvo ukrainiečių bibliografas, leidėjas ir vertėjas, mokėjęs daug kalbų (taip pat ir lietuvių), išvertęs iš lenkų kalbos į rusų kalbą Waleriano Stroynowskio (Vilniaus universiteto rektoriaus Hieronimo brolio) knygą *Apie dvarininkų sutartis su valstiečiais*, kurioje buvo siūloma panaikinti baudžiavą, bendravęs su Adomu Mickevičiumi ir dekabristais, kaupęs šaltinius Ukrainos istorijai. Peterburge tuo metu atsidūrė ir Daukanto mokytojas I. Onacewiczius, apsigyvenęs viename name su V. Anastasevičiumi. Daukantas ragino I. Onacewiczių rašyti Lietuvos istoriją, tačiau šis greitai susirgo, ir Daukantas jį karšino. 1845 m. žiemą abu Daukanto bičiuliai – V. Anastasevičius ir I. Onacewiczius – mirė, ir jis liko vienišas. „Nustojau ištikimiausių ir širdingiausių bičiulių, kitų tokių nerasiu, tai man labai liūdna ir skaudu", – tuoj po jų mirties rašė Daukantas T. Narbutui.

Peterburge Daukantas palaikė ryšius ir su lietuviais – daugiausia su Dvasinės akademijos (perkeltos iš Vilniaus 1842 m.) dėstytojais ir auklėtiniais: dėstytoju Motiejumi Valančiumi (iki 1845 m. pavasario), kapelionu Jonu Krizostomu Gintila (iki 1844 m. rudens), taip pat su Antanu Lendzevičiumi, Antanu Gabonskiu. Jie visi susitikinėdavo, tardavosi lietuvių kultūros reikalais.

Daukantui dirbant Senate, 1842 m. į jį kreipėsi, prašydamas paramos, Teodoras Narbutas, išleidęs lenkų kalba devynių tomų *Lietuvių tautos istoriją*. Prasidėjo ilgas dviejų istorikų susirašinėjimas ir bendravimas, trukęs arti dešimties metų (iki 1851). Per tą laiką Narbutas Daukantui pasiuntė 19 laiškų (išliko 17), Daukantas Narbutui – 20 laiškų (išliko 19). Laiškai labai vertingi – jie padeda pažinti Daukanto asmenybę. Daukantas iš Peterburgo siuntinėjo Narbutui į Šaurų dvarelį (prie Eišiškių), kuriame šis gyveno, vertingus Lietuvos istorijos šaltinius, retas knygas. Narbutas rengėsi šaltinius publikuoti, tačiau įvairios priežastys (ypač lėšų stoka) neleido to daryti. Daukantui šaltinių Narbutas negrąžino, todėl abiejų istorikų bičiulystė pagaliau baigėsi skaudžiu konfliktu.

Istorinių žinių Daukantas teikė ir Motiejui Valančiui, kuris tuo metu rašė knygą *Žemaičių vyskupystė* (išleista 1848). Daukantas paskatino Valančių rašyti tą knygą lietuvių kalba.

Gyvendamas Peterburge, Daukantas atostogauti parvažiuodavo į Žemaitiją. Čia

jis pats su savo talkininkais rinkdavo tautosaką. Iš surinktos medžiagos parengė dainų ir pasakų rinkinius.

1850 m., pasibaigus atostogoms, Daukantas į Peterburgą negrįžo, nes dėl įtempto darbo ir sunkių gyvenimo sąlygų labai pašlijo jo sveikata. 1851 m. pradžioje jis buvo atleistas iš tarnybos ir išėjo į pensiją. Tarnaudamas jis gaudavo per metus apie 300 sidabro rublių algos, dabar turėjo tenkintis 42 rublių pensija.

Išėjęs į pensiją, Daukantas apsigyveno Varniuose pas vyskupą Motiejų Valančių. Tikėjosi dirbti su juo bendrą kultūros darbą. Valančius taip pat svajojo pralobęs gyventi su Daukantu iš pusės ir įkurti Žemaičių akademiją. Valančius mokėjo Daukantui 200 rublių pašalpą, žadėjo išleisti jo *Pasakojimą apie veikalus lietuvių tautos senovėje*, o Daukantas rašė ir perrašinėjo M. Valančiui įvairius žodynus, mokė jį vokiečių kalbos. Varniuose Daukantas tęsė savo pradėtus darbus, ėmė susirašinėti su F. Kuršaičiu, susipažino ir susibičiuliavo su Ambraziejumi Pranciškumi Kašarauskiu, Laurynu Ivinskiu, Kajetonu Nezabitauskiu, Juozapu Silvestru Dovydaičiu, Mikalojumi Akelaičiu, drauge su jais rengėsi leisti lietuvišką laikraštį *Pakeleivingas*.

Tačiau Daukanto ir M. Valančiaus bendradarbiavimas truko neilgai. Valančius netesėjo savo pažadų: sumažino pašalpą (iki 150 rublių), neišleido *Pasakojimo*, ir Daukantas su vyskupu susipyko. Be to, 1855 m. Daukanto asmeniu susidomėjo caro valdžia. Jai užkliuvo 1845 m. Peterburge išleista knyga *Būdas senovės lietuvių – kalnėnų ir žemaičių*, pasirašyta Jokūbo Laukio slapyvardžiu. Buvo išaiškinta tikroji knygos autoriaus pavardė, nustatyta, kur jis gyvena, o *Būdas* uždraustas pardavinėti ir platinti.

Dėl pašlijusių santykių su Valančiumi, gresiančių caro valdžios represijų, taip pat ieškodamas gydytojo pagalbos, 1855 m. Daukantas paliko Varnius ir apsigyveno Latvijoje. Jis apsistojo Jaunsvirlaukos (Svirlaukio) dvare, pusiaukelėje tarp Jelgavos ir Bauskės, pas gydytoją Petrą Smuglevičių, Vilniaus universiteto profesoriaus dailininko Prano Smuglevičiaus giminaitį. Po trejų metų (1858) čia prisiglaudė ir Mikalojus Akelaitis.

Gyvendamas Jaunsvirlaukoje, Daukantas toliau susirašinėjo su F. Kuršaičiu, siuntinėjo jam į Karaliaučių savo paties ir Valančiaus knygas, tikėdamasis gauti iš jo Mažosios Lietuvos leidinių ir istorijos šaltinių. Daukantas čia recenzavo Ivinskio leidžiamus kalendorius, ėmė susirašinėti su grafu Eustachijumi Tyszkiewicziumi, kurio pastangomis Vilniuje buvo sudaryta Laikinoji archeologijos komisija ir įsteigtas Senienų muziejus*. Archeologijos komisijos ir Senienų muziejaus veikloje Daukantas matė realizuojantis dalį savo paties siekimų. Tyszkiewiczių jis skatino būti „bešališku teisėju, vertinant dokumentus", neskelbti tokių, kurie „vienai kuriai pusei galėtų būti nemalonūs", o skelbti tik „tokius, kurie yra reikalingiausi teisingiems istorijos faktams išaiškinti". Daukantas pasiuntė Archeologijos komisijai iš Lietuvos metrikos nurašytą svarbų dokumentą, pavedė jai atsiimti iš Narbuto Lietuvos istorijos šaltinius, kuriuos buvo jam paskolinęs.

* Žr. šią kn., 37–38.

Gyvendamas Jaunsvirlaukoje, Daukantas dažnai aplankydavo Varnius, kur nuo 1857 m. pradžios gyveno jo jaunų dienų bičiulis kunigų seminarijos gydytojas Vladimiras Andriejauskis. Pas jį susirinkdavo pasikalbėti M. Akelaitis, A. Kašarauskis, S. Daukantas.

1859 metų pavasarį Akelaitis, o vasarą Daukantas nežinia kodėl paliko Jaunsvirlaukos dvarą. Daukantas apsigyveno pas gimines apie Viekšnius ir Skuodą. Dau-

giausia jis gyveno pas seserį Anastaziją ir jos vaikus Kivyliuose ir pas bičiulį Feliksą Kontrimą Tučiuose. 1859 m. rudenį, jau sunkiai sirgdamas, atsidūrė savo seno pažįstamo Lauryno Vambuto dvarelyje, kuriame išbuvo dvejus metus. O 1861 m. rudenį, kaip pats rašo laiške V. Andriejauskiui (1862), manydamas netrukus mirti ir „nenorėdamas išgąsdinti ponų Vambutų ir jų vaikelių", išvyko „į atkampią vietą", pas Papilės kunigą Ignotą Vaišvilą, kuriam parūpęs jo likimas.[1] Kamuojamas ligų ir senatvės, Daukantas vis mažiau su kuo bendravo. Tačiau jo mintis visą laiką dirbo. Jo amžininkas Juozapas Šliauteris prisimena, kaip Daukantas atrodė Papilės klebonijoje: „Ateidavo prie stalo, už vienos ausies alupka, už antros – papirosas. Čia ant krūtinės kišenėje popierius. Pasisems šaukštą, užkels koją ant suolo ir rašo, popierių ant kelio pasidėjęs. Buvo visuomet mįslingas. Mįslijo ir mįslijo. Net bažnyčioje, išsitraukęs popiergalį, kažką užsirašydavo."[2]

[1] Daukantas 1976, 2:712.

[2] Cit. iš: Merkys 1991, 180–181.

Papilėje Daukantas sulaukė ir Valančiaus laiško, kuriame vyskupas sveikino istoriką 68-ųjų gimimo metinių proga. Tačiau Valančiaus laiškas, parašytas vaizdingu stiliumi, kiek juokaujamu tonu, įžeidė Daukantą. Jis parašė priekaištingą atsakymą, kuris įžeidė Valančių. Taip abu didieji vyrai vėl susipyko – šį kartą labai rimtai ir galutinai.

Papilėje Daukantą užklupo ir 1863 m. sukilimas. Saugodamasis ir kitus saugodamas nuo represijų, Daukantas sudegino didelę dalį savo turtingos bibliotekos. Sukilimą nuslopinus, buvo represuoti Daukanto bičiuliai ir globėjai: gydytojas V. Andriejauskis ir kunigas A. Kašarauskis ištremti į Sibirą; Teodoro Narbuto sūnus Liudvikas žuvo sukilėlių gretose, o jo dvarelis caro kareivių buvo sudegintas; Tučių dvarelyje Daukantą priglaudęs ir jo biblioteką saugojęs Feliksas Kontrimas mirė Šiaulių kalėjime; kunigas Ignotas Vaišvila, pas kurį Daukantas gyveno, buvo suimtas. Likęs visiškai vienišas, Simonas Daukantas mirė 1864 m. lapkričio 24 (gruodžio 6) dieną. Į paskutinę kelionę jį palydėjo iš kalėjimo grįžęs kunigas Vaišvila, kuriam Daukantas buvo pavedęs vykdyti savo testamentą. Didžiausią savo turtą – rankraščius ir knygas – Daukantas perleido savo seserėnui Leonui Kauneckiui iš Kivylių. Vėliau Daukanto biblioteka atsidūrė Lietuvių mokslo draugijoje (šiuo metu ji yra Lietuvių literatūros ir tautosakos institute)[3].

[3] Lebedys 1972[b], 304–307.

Simonas Daukantas 1864 m. lapkričio 26 (gruodžio 8) dieną buvo palaidotas Papilės kapinėse, ant Raktuvės piliakalnio. Ant kapo buvo užritintas akmuo su užrašu: „D.D.G. Cze Guli Kunas Symona Daukąta Rasztininka Warga Pieles Gimuse Metuse 1793 Miruse 1864 M. Sijkie 6 Dienoi". Po dvidešimties metų I. Vaišvila parūpino naują antkapio plokštę su užrašu: „Ateivi! Minėk sau, jog čion palaidotas Simanas Daukantas, pirmas iš tarp mokytų vyrų, rašytojas senovės veikalų Lietuvos, Žemaitijos, kaip ir kitų naudingų knygelių. Jis per savo gyvenimą, it vargo pelė, be paliaubos triusėjo vienutiniai žemaitiškai rašyti dėlei naudos vientaučių. Gimė 1793 m. 28 d. spalinio mėn. Mirė 1864 m. 24 d. lapkričio. Ištark: Viešpatie! Duok jam atilsį amžiną. Palaidojęs ant jo kapo įsteigiau su užrašu užristi tą akmenį. Papilės kleb. Vaišvila". Vėliau knygnešys A. Raudonis prie antkapio plokštės pastatė akmeninį paminklą, imituojantį nulaužtą ąžuolo kamieną, o jame įrašyta: „Simanui Daukantui. Iki visuomenė pastatys pamiklą, atatinkamą nuveiktiems Tavimi darbams, Tavo atminčiai skiriu šį savo rankų d[arbo] paminklą. A. Raudonis. 1925 m." 1930 m. rugsėjo 21 d. Papilės miestelyje, buvusioje turgaus aikštėje, buvo atidengtas skulptoriaus Vinco Grybo sukurtas Simono Daukanto paminklas.

ASMENYBĖS BRUOŽAI. D. Poška svajojo, kad Lietuvos istoriją rašytų patys lietuviai – ir ne kunigai, o pasaulietinio išsilavinimo žmonės. Tokį istoriko idealą geriausiai atitiko Daukantas, gryniausias to meto lietuvis, specialiai išstudijavęs istorijos mokslus ir visą gyvenimą paskyręs Lietuvos istorijos tyrinėjimui bei lietuvių istorinės savimonės ugdymui. Tačiau Daukantas buvo ne tik istorikas – savo veikla ir darbais jis aprėpė visas pagrindines kultūros sritis, stengdamasis pakelti lietuvių tautą „į tokį laiptą šviesybės", į kurį kitos tautos jau buvo pakilusios. Daukantas buvo universalių interesų žmogus, parengęs ir išspausdinęs daugiau įvairiopų leidinių, negu bet kuris kitas to meto lietuvių kultūros veikėjas. Savo tautos švietimui bei kultūrinimui jis paaukojo asmeninį gyvenimą, turtą ir sveikatą.

> Mano likimas buvo ir yra labai liūdnas, – rašė Daukantas iš Peterburgo 1846 m. birželio 24 (liepos 6) d. Teodorui Narbutui. – Sėdėdamas jau dešimtį metų drėgname ir šaltame archyve, po aštuonias ar devynias valandas beveik neatsikeldamas iš vietos, taip baisiai sustingdavau nuo drėgno šalčio, kad paskui eidamas visą valandą nejausdavau kojų; taip gavau ligą, kurios patys daktarai neatspėja: Trijų Karalių išvakarėse taip mušė man kraujas į galvą, jog rodėsi, kad išeisiu iš proto arba rytojaus nesulauksiu ir vos ne vos, daktarų padedamas, per keturis mėnesius tiek atsigavau, kad galėjau vaikščioti; nuo šios ligos taip nusilpo nervai, kad krintantis žirnis mane gąsdino, ir kojų sopulys toks didelis, ypač vienos, kad daugiau kaip kelis šimtus žingsnių negaliu nueiti. Ir taip kankinuosi ligi šiol. Daktarai sako, kad tai esanti podagra; bet savo gyvenime aš neišgėriau nė pusės gorčiaus vyno, jokių ištaigų nemačiau; po kiekvienų savo pietų būčiau galėjęs suvalgyti dar kitus, jei būtų pasitaikę. <...> dėl šio darbo netekęs sveikatos, laimės ir karjeros, ne tik nematau iš jo jokios naudos, bet ir savo kruvino darbo ženklą turiu prarasti.[1]

[1] Daukantas 1996[b], 569.

(Čia Daukantas nuogąstauja, kad nedingtų jo seksternai, kuriuos jam T. Narbutas buvo pasiuntęs per kitą asmenį). Kitame savo laiške iš Peterburgo, rašytame tam pačiam T. Narbutui 1848 m. balandžio 15(27) d., Daukantas sako:

> <...> nebegalėdamas įsigyti reikalingų knygų, nustojau užsiiminėti istorija ir buvau pradėjęs tyrinėti kalbą, bet ir šis darbas nevyksta, nes turiu tarnauti dviem ponams, t.y. atlikinėti valdines pareigas ir užsidirbti duonai bei aprangai – iš to užmokesčio, kurį gaunu <...>, būtų neįmanoma prasimaitinti ir apsirengti, jei neturėčiau darbo iš šalies. Esant tokiai padėčiai, sunku gilintis į senovę, šiam darbui reikia ramaus laiko ir lėšų.[2]

[2] Ibid., 614.

Dar vėliau, 1850 m., *Pasakojimo apie veikalus lietuvių tautos senovėje* pratarmėje Daukantas vėl kalba elegiškais tonais ne tik apie save, bet ir apie kitus neturtingus tautiečius, norinčius ką nors gera nuveikti:

> <...> sunku yra neturčiui ką noris gero padaryti savo vientaučiams: veltui jis trumpins savo pailsį, veltui nešiosis knygų ryšelį, laipiodamas iš vieno čiukuro į kitą, vis vildamos, bene gaus pragumą pažvelgti, ką tenai rašo apie lietuvių tautą, kad tuo tarpu alkis ir nuogis skatins jį dieną ir naktį kitą darbą sunkiai dirbti; kas pikčiau, vargai, rūpesniai ir sunkūs darbai ilgainiui ir geležinę jo sveikatą suvirina, o pražilęs ką benuveiks?[3]

[3] Daukantas 1976, 2:7.

Daukantas vadino save „vargo pele", kurią „meilė ir gailesys taip garbingos lietuvių tautos <...> gundino ir skatino <...> negurti savo ryžimesi jei ne būtinai tobulai lietuvių veikalus išguldyti, tačiau bent vieną jų dalį dėl užlaikymo pačios jų kalbos parašyti".[1] Taigi pagrindinis Daukanto gyvenimo tikslas buvo „lietuvių veikalus išguldyti" (t.y. lietuvių istoriją aprašyti). O jei nepavyktų parašyti visos istorijos, tai parašytoji dalis būtų lietuvių kalbos paminklas. Taip sutampa tikėjimas ir abejonė, būdingi XIX a. pradžios lietuvių kultūros kūrėjams. Juose rusena viltis matyti lietuvių tautą sveiką ir savarankišką, o jei to nepavyktų pasiekti, tai reikia darbuotis vien tam, kad savo darbais liudytum garbingą tos tautos praeitį ir jos buvusią aukštą kultūrą.

DARBAI. Pagrindinės kultūros sritys, kuriose darbavosi Daukantas, yra 1) istorija, 2) tautosaka, 3) vertimai ir sekimai, 4) vadovėliai, 5) kalba, 6) ūkiški leidiniai.

ISTORIJA. Daukantas parašė 4 Lietuvos istorijos veikalus: 1822 m. – *Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių* (išleista 1929 m.; apima Lietuvos istoriją iki Vytauto mirties); 1836–1837 m. – *Istorija žemaitiška* (išleista: t. 1 – 1893 m., t. 2 – 1897 m. pavadinimu *Lietuvos istorija*; apima Lietuvos istoriją iki Liublino unijos bei Žygimanto Augusto mirties); 1845 m. – *Būdas senovės lietuvių kalnėnų ir žemaičių* (vienintelis paties Daukanto išleistas Peterburge Jokūbo Laukio slapyvardžiu*; neturi aiškių chronologinių ribų, sintetiškai nušviečia senovės lietuvių kultūrą); 1850 m. – *Pasakojimas apie veikalus lietuvių tautos senovėje* (dalis išspausdinta 1893 m.; populiariai išdėstoma dalis *Istorijos žemaitiškos*; apima Lietuvos istoriją ligi Vytauto mirties). Visus keturis veikalus galima traktuoti kaip vieną ištisinį, pasižymintį vieninga istoriosofija ir glaudžiais tekstualiniais ryšiais. Nors Lietuvos istoriją Daukantas, kaip ir T. Narbutas, aprašė iki Gediminaičių bei Jogailaičių dinastijos pabaigos (Žygimantas Augustas buvo paskutinis tos dinastijos atstovas), tačiau jis anaiptol nemanė, kad su ta dinastija baigėsi ir Lietuvos (valstybės, o juo labiau tautos) istorija. Lietuvos valstybingumo tradicijas Daukantas matė ir po Liublino unijos ir ketino jas aprašyti antroje *Istorijos žemaitiškos* dalyje.[2]

Daukantas pirmas parašė Lietuvos istoriją lietuvių kalba. Tuo būdu jis įgyvendino daugelio to meto lietuvių inteligentų svajonę (D. Poškos, J. Plioterio, L. Rėzos, S. Stanevičiaus ir kitų). Lietuvos istoriją Daukantas pirmiausia skyrė valstiečiams – tiems, kurie išsaugojo tautinės kultūros pagrindus: gimtąją kalbą, tautosaką, papročius, „senovės būdą". Jis norėjo, kad valstiečiai suvoktų, kokius dvasios lobius jie turi, kokių garbingų

[1] Daukantas 1976, 2:7.
* *BUDĄ / Senowęs – Lëtuwiû / Kalnienû ir Zámajtiû / iszraszę / Pagał Senowęs Rasztû / Jokyb's ŁAUKYS. / Petropilie / SPAUDINIE PAS C. HINTZE. / 1845*
[2] Merkys 1991, 101–102.

Simono Daukanto Darbų *nuorašo titulinis puslapis, 1822*

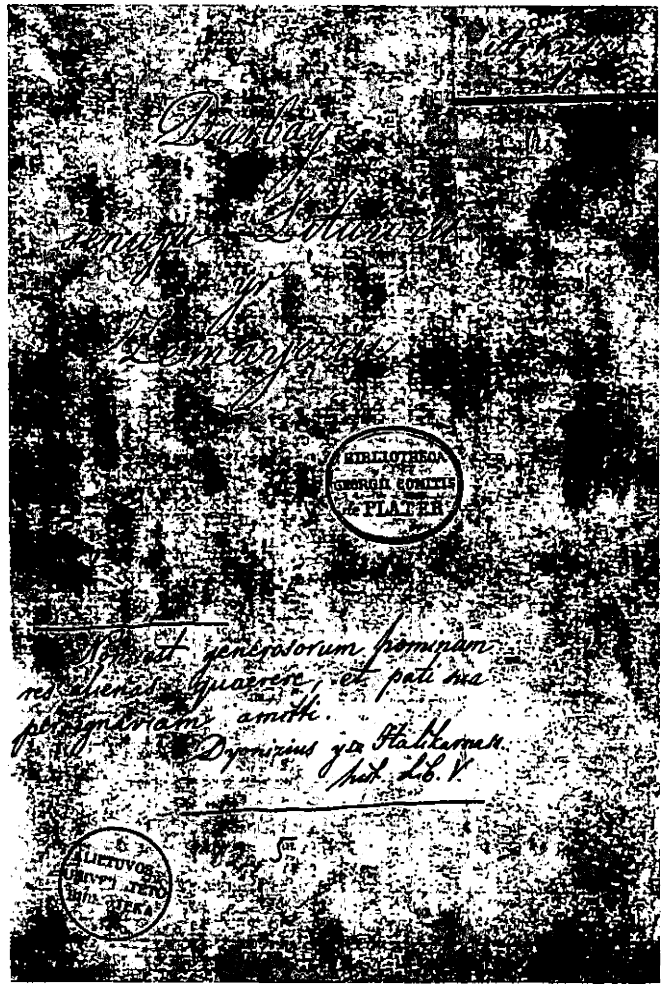

protėvių palikuonys jie yra, ir, suvokę visa tai, imtų sąmoningai puoselėti savo kultūrą ir kurti savo ateitį.

Pagrindinė Daukanto istorijos veikalų tema yra laisvė – žmogaus ir tautos laisvė. Pagrindinė idėja – laisvas žmogus laisvoje tautoje. Tik laisvas žmogus gali apginti tautos laisvę. Tik laisva tauta gali užtikrinti žmogaus laisvę. Todėl – geriau mirti negu vergauti. Visi Daukanto istorijos veikalai yra žmogaus ir tautos laisvės gynimo apoteozė.

Žmogaus ir tautos laisvę Daukantas gina supriešindamas dabartį ir praeitį. Dabartį ir praeitį jis gretina visais pagrindiniais aspektais – socialiniu, politiniu, religiniu, moraliniu. Visais tais atžvilgiais Daukantas mato Lietuvos istorijoje smukimą bei degradaciją. Kas pražudė lietuvių tautą? Kas laisvus žmones pavertė vergais? Kokios yra dabarties lietuvio ir žemaičio nelaimių bei kančių priežastys? Į tokius klausimus atsakinėja Daukantas istorikas.

Senovės lietuvis Daukanto darbuose – laisvas, stiprus ir teisingas. Tai glaudžiausiai susijęs su gamta, fiziškai ir morališkai tobulas žmogus. Senovės lietuvių visuomenėje nėra priespaudos, išnaudojimo, gyvenimas grindžiamas humaniškais tarpusavio santykiais. Žmogus, šeima ir valstybė sudarė organišką visumą. Žmogus buvo pilietis, kuriam rūpėjo ne tik šeima, bet ir valstybė. Valstybė turėjo užtikrinti žmogaus laisvę, apsaugoti jo nuosavybę. Pasikėsinimas į žmogaus laisvę ir nuosavybę buvo negailestingai baudžiamas. Didžiausiu nusikaltimu buvo laikomas Tėvynės išdavimas. Tėvynės išdavikas būdavo kariamas ant sauso medžio šakos. Žaliuojantis medis tam reikalui netiko, nes Tėvynės išdavikas – tai nudžiūvusi tautos medžio šaka. Su senovės lietuvio būdu buvo „stipriai suaugusi" ir jo religija, kurioje „kas žemingas, o kas dievingas yra, nebegali išskirti". Kartu senovės lietuvių tikyba buvo džiaugsmas, o džiaugsmas – tikyba. Taigi senovės lietuvio religija buvo jo optimistinės pasaulėjautos pagrindas. Kita vertus, giedra pasaulėjauta, spontaniškas gyvenimo džiaugsmas vedė į dievybės atradimą ir pripažinimą.

Lietuvių tautos visapusiškos nelaimės, Daukanto supratimu, prasidėjo kartu su svetimšalių antpuoliais. Aprašydamas lietuvių kovas su kryžiuočiais, Daukantas pasmerkė ordino kėsinimąsi į lietuvių žemes, kryžiaus žygius prieš pagonis; išaiškino, kad krikščionybė kryžiuočiams buvo jų grobikiškų politinių ir socialinių tikslų priedanga; sukritikavo amoralią kryžiuočių politiką, pagrįstą melu, apgaule, žodžių ir darbų neatitikimu; išaukštino didvyriškas lietuvių tautos kovas už gimtojo krašto laisvę.

Lietuvių tautos nelaimes, prasidėjusias su kryžiuočių agresija, padidino unija su Lenkija. Svetimtaučiai atnešė į Lietuvą baudžiavą, lažą. Buvo naikinamos ne tik fizinės, bet ir dvasinės tautos galios. Diduomenė vis labiau lenkėjo, vis labiau tolo nuo senovės lietuvio gyvenimo būdo ir vis labiau morališkai smuko. O lietuviai baudžiauninkai tapo prislėgti, nukamuoti, sukumpę po vargų našta. Tačiau jie išsaugojo kalbą – didžiausią tautos „priviliją", o kartu ir visos tautinės kultūros pagrindus. Į juos Daukantas ir sudeda tautos atgimimo viltį.

Daukanto istorijos veikaluose yra sintetiškai suvoktas ir poetiškai pavaizduotas lietuvių tautos istorinis kelias, nužertas paties autoriaus taurios asmenybės šviesa. Juose kronikinis istorinis pasakojimas susipina su beletristiniu pasakojimu. Paties Daukanto sąvokomis kalbant, juose susilieja „veikalinė pasaka" (istorija) ir „mokslinė pasaka" (pamokomoji pasaka); tai, kas buvo, susilydo su tuo, kas galėjo būti.

Dėl to Daukantas savo istorijos veikaluose kalba ne tik sąvokomis, loginiais argumentais, bet ir vaizdais, emocingu žodžiu. Daukanto istorijos veikalai pasižymi emocinio turinio įvairumu bei turtingumu. Juos skaitydami, drauge su autoriumi sielojamės dėl savo tautos tragiško likimo: didžiuojamės senaisiais savo protėviais, nekenčiame jų priešų, liūdime regėdami niūrią dabartį, ironiškai ar net sarkastiškai pasišaipome iš Lietuvos didikų „tižimo". Emocijų įvairumas lemia Daukanto istorijos veikalų paveikumą bei įtaigą, daro jo istoriją įtakinga „gyvenimo mokytoja".

Betarpiškas emocinis reagavimas į kiekvieną įvykį ar faktą yra toji dirva, kurioje išauga ištisi beletristiniai fragmentai bei epizodai. Prieš mus iškyla meniškai nutapyti Lietuvos karvedžių, didžiųjų kunigaikščių portretai (Kęstučio, Jogailos, Vytauto), dinamiški mūšių vaizdai, senovės Lietuvos gamtovaizdžiai. Štai kaip atrodė kunigaikštis Kęstutis –

> <...> visų didžiausias Lietuvos vytis, pagirtas vyras savo narsybe ir drąsybe, visų garsiausias karvedys savo amžiaus; per 50 metų dieną ir naktį dangstė drąsia krūtine savo ūkę ir graudino kruvinus neprietelius savo tautos protu, išminčia ir gudrybe bei narsybe; mylimas ne vien nuo savo ūkėsų, bet ir nuo prašaleičių krikščionų, nepergalėtas nuo visų bukliųjų karvedžių, iškaršęs pergalėtoju, krito nuo pasalumo nedoro ir kraugeringo brolvaikio, kursai jam visa skolėjo. Rašo, būk buvęs veido skaistaus ir lieso, augalotas, akių žiburiuojančių, plaukus turėjęs retus, ilga žila barzda krūtinę klasčiusi, lūpos plonos ir siauros, vienok kalbėjęs didžiai aiškiai, supykus kaktoj gysla papam[pu]si; taip didžiai vokyčių nekentęs, jog, juos pamatęs, tuojau jiems pakalą sukęs; valgius sausus valgęs, vandenį tegėręs ir didžiai mažai temiegojęs; visas jo augumas rodęs narsybę ir kantrybę. Turėjo būti lietos vyru, jei vokyčiai paliko jį taip savo raštuose aprašę.[1]

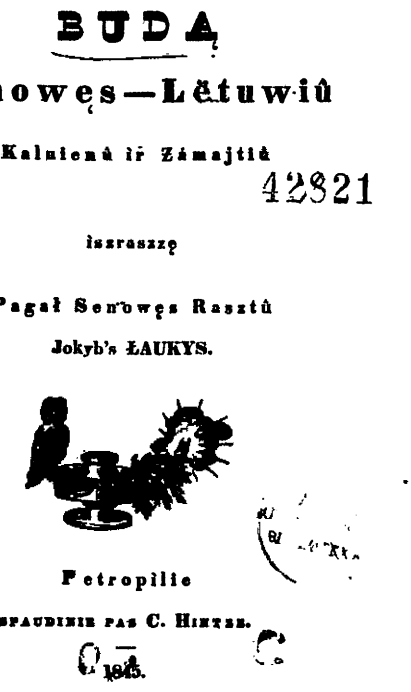
BUDĄ
Senowęs—Lëtuwiû
Kalnienû ir Żámajtiû
42821
Iszraszzę
Pagał Senowęs Raszтû
Jokyb's ŁAUKYS.
Petropilie
SPAUDINIE PAS C. HINTZEL.
1845.

Simono Daukanto Būdo *pirmasis leidimas, 1845*

O štai kokia vidine jėga išsiskleidžia lietuvių grumtynių su kryžiuočiais epizodai, kuriuose gausiais palyginimais, vaizdingais veiksmažodžiais, pačia sakinio struktūra ir kalbos instrumentuote sukuriamas įspūdingas mūšio vaizdas:

> Tuojau abi pusi susirėmė ties Kamna, ir kovė visų baisioji prasidėjo, kokia tiktai galėjo tarp dviejų kariaunų būti; meldžionys išsviedė akmenis iš svilksnių, it krušą ant lietuvių bėrė, lietuviai vėl lakino vylyčias, it sniegą drėbė ant vokyčių; artimieji vieni sklambės kardomis, kiti ragotinėmis vartės. Abi pusi, dykdami pergalės, grūmės kruvinai su visų didžiausia kantrybe ir narsybe, bet juo ilgesniai pjovės, juo didesniai

[1] Daukantas 1995, 2:27–28. Plg. šią charakteristiką su pateiktomis *Darbuose* (Daukantas 1976, 1:307–308) ir *Pasakojime* (Daukantas 1976, 2:563–564).

aitrojo <...>. Žirgų žeistų žvengimai, opuotųjų ir mirštančių aičiojimai, vyresniųjų rykavimai visose pusėse ožė <...>. Ant galo vokyčiai pradėjo gurti. <...> Volkvinas, mistras kalavijonų <...>, su brūkliu užsiaustas per makaulę, sukniusto <...>; tuojau kariauna krikščionų būtinai paskydo, vokyčiai muko šalin kurs kaip beįmanė <...>, karvedžiai vokyčių <...> paliko karvietėj beklaksą, žemaičiai ir lietuviai vijo juos su tokia aitra, jog, sulūžus ragotinėms, su medžiais, iš kero išrautais, meldžionis skriejančius talžė <...>.[1]

[1] Daukantas 1995, 1:282–283.

Arba šit keletas sakinių iš Žalgirio mūšio aprašymo:

<...> lietuviai, už vis trakiškių pulkai tarp visų didesniai toj garbingoj mūšoj atsiženklino ir it mūras nepakrutinamas trakšojo vidury rindų plienu ir variu aplietų kryžėjų <...>.

<...> Nujau susirėmė visa siena galįs už galį, juo narsieji vyrai, juo smurtesniai grūmės, kardomis tvoras tvėrė, ragotinėmis rindas ramstė.

<...> Kas nū aprašys tą kraujų šlekesį ir tą aitrą, su kokia tenai grūmės, vyrai it ąžuolai klėbiais rumalojos <...>.

<...> Jau šūsnys svieto ir žirgų suverstos niūksojo, laukai kardomis, ragotinėmis ir skiedomis nukreikti takšojo, čia žirgai sugrūsti kežojo, vienok likusieji dar su visų didžiausia aitra pergale tebsivaržė.[2]

[2] Ibid., 2:117–118.

Ypatingu vaizdingumu pasižymi senovės Lietuvos girių aprašymas *Būde*:

Kas aprašys kalnėnų ir žemaičių senovės girias, kokias anie, atsidanginę į tą kraštą, rado, kurios be kokių tarpkrūmių vienu lieknu it jūra niūksojo; nesgi šios dienos girių ir pievų vietoje angis girios trakšojo, o tarp jų jau versmėtos kirbos burgėjo, jau ežerai tyvuliavo. Neišžengiami pušynai, eglynai, beržynai, ąžuolynai nuo amžių amžiais suaugę niūksojo ir visi vienų viena giria buvo, upėmis tiktai ir upeliais išvagota, nes ir tos pačios upės ir upeliai perkaršusiais medžiais užvirtę, kuriuos pavasario ar rudens tvanai tevokė, o jei kurių tenai smarkūs sriautai nestengė pakušinti, tie, mirkdami vandeny, į plieną pavirtę, jau apdumiami smiltimis, jau nudumiami nuo amžių amžių žlugsojo it akmenys, kurių žilą karšatį dar apyniai, alksnių ir karklų šakose vydamies, pavandeniais išsisvarstę, savo spurganotais vainikais klėstė; visas kraštas viena giria niūksojo, į kurios tankmę ne vien gyvulys, bet ir žmogus negalėjo įlįsti. Nuo audrų ir vėtrų sankirtos gulėjo ant kita kitos suraizgytos; pražilę ąžuolai, eglės, beržai, pušys, vinkšnos, skroblai, uosiai, klevai puvo, ant kits kito nuo karšaties išvirtę, žemę krėsdami augantiems ant savęs sūnums ir dukterims, keliais klėbiais jau neapkabinamoms. Lazdynai, alksnynai, blendynai ir kiti žarynai, it apyniai ant tvorų, taip ir šie ant jų kamienų ir stuobrių augdami ramstės ir kalstės. Žmogus tenai žingsnio žengti negalėjo, bet ropoti turėjo per gulinčias drūktas drūktesnes sankirtas, jau nuo karšaties, jau nuo vėtrų, kaip sakiau, raizgiai sudribusias, tarp kurių apatiniosios puvo, į žemę smegdamos, o viršuojės trešo, kita kitą sluoguodamos; ir taip keleivis keliaudamas ropojo pirma ant pavirtusios pušies, o nuo tos ant jos gulinčio beržo ar ąžuolo. <...> Žolės tenai nebuvo, tik-

tai atvašos ir atželos, viena antrą smelkdamos, augo. Liemeningos eglės, pušys, klėbiais neapkabinamos, per kita kitą į padanges mušės, kurių viršūnių atsivertęs nepriregėsi; pražilę ąžuolai, šimtais metų savo amžių lykuojantys, savo barzdotomis šakomis tarsi viens kito karšatį ramstantys. Liepynuose, beržynuose tas pats buvo, kuriuose klevai, vinkšnos ir skroblai augdami tarsi jas nuo kita kitos skaidė, idant į vieną nesuaugtų. Trumpai sakant, vienur kuplūs pušynai it nendrynai, kitur tankūs eglynai it kanapynai niūksojo, o tarp jų kuokštai beržynų, liepynų, klevynų, ąžuolynų, apušrotų joriavo, it vilnys į padebesius mušdamos. Keleivis keliaudamas vilkų ar meškų suletentu taku keliavo, nesgi vieškelio tenai nebuvo; perskyrą tarp dienos ir nakties tiktai tenumanė nuo bičių gaudesio, šovose siuvančių ar po medžių žiedus ūžiančių; dieną saulės, o naktį žvaigždės ir delčios per lapus neregėjo, nesgi visur tenai amžina naktis viešpatavo <...>.[1]

[1] Daukantas 1976, 1:423–425.

Daukantas savo istorijos veikaluose rėmėsi kitų istorikų (M. Stryjkowskio, A. Kojelavičiaus, N. Karamzino, J. Voigto, A. Kotzebue, T. Narbuto) darbais, kai ką iš jų tiesiog vertė. Minėtasis Kęstučio aprašymas irgi paimtas iš rašytojų mėgto anų laikų istoriko A. Kotzebue *Senosios Prūsijos istorijos* (*Preußens ältere Geschichte*, 1808). Tačiau tai nemenkina literatūrinių Daukanto nuopelnų. Jam reikėjo kitakalbių autorių sukurtus vaizdus perteikti lietuviškai, sukelti atitinkamą įspūdį. Daukantas visais šaltiniais naudojosi kūrybiškai, priderindamas juos prie savo istoriosofinės idėjos ir pasakojimo stiliaus.

Daukanto istorijos veikalai formavo lietuvių istorinę sąmonę, tautos savimonę. Jie ideologiškai pagrindė XIX a. lietuvių dvasinę kultūrą. Ta prasme jie turėjo didžiulę reikšmę ir lietuvių rašytojams, ypač poetams. Daukanto poetiška senosios Lietuvos vizija įkvėpė A. Baranauską, o šis pažadino Maironio talentą. Taip daukantiškoji tradicija nuvilnijo per XIX a. lietuvių literatūrą. Ji išliko gyva ir XX amžiuje.*

* Žr. dar šią kn., 182–193.

TAUTOSAKA. Daukantas augo kaimo aplinkoje, todėl nuo vaikystės girdėjo lietuviškas dainas ir pasakas, minė mįsles, miklino protą patarlėmis ir priežodžiais. Vėliau, mokydamasis ir ypač studijuodamas Vilniaus universitete, jis jau sąmoningai suprato tautosakos vertę. Po to, dirbdamas Rygoje, ėmė ieškoti tautosakai rinkti talkininkų. Pagaliau, gyvendamas Peterburge, Daukantas suorganizavo platų tautosakos rinkimo vajų Lietuvoje. Jam talkininkavo daugiau kaip 50 žmonių[2], iš kurių apie 40 užrašinėjo dainas, 9 – pasakas ir keli – patarles bei priežodžius. Pagrindiniai jo talkininkai buvo Jurgis Pabrėža, Juozapas Giniotas, Kazimieras Maigys (Moigis); jam talkino taip pat Kirilas Vambutas, Juozapas Dargevičius, Antanas Gabonskis, Mykolas Miežinis, Juozapas Križanauskis.[3]

[2] Daukantas 1983, 1:16.

[3] Ibid., 1:16–19, 29.

1835 m. Daukantas sudarė pirmąjį lietuviškų pasakų rinkinį *Pasakos masių***. „Masiais" Daukantas vadino šiaurės vakarų žemaičius (Gandingos tėvonijos gyventojus).[4] Rinkinį sudaro devynių asmenų užrašyti tekstai. Jame yra 92 pasakojamosios tautosakos kūriniai (pasakos, sakmės, anekdotai, pasakėčios), 12 dainų (iš jų viena tautosakinė, kitos autorinės), 14 patarlių ir priežodžių ir 23 mįslės.[5] Rinkinys išliko rankraščiu ir buvo paskelbtas tik 1932 m. Lietuvių mokslo draugijos leidinyje *Lietuvių tauta*.

** *Pasakas Massiû / suraszitas / 1835 metuse / apigardosî Kretiu, Palongos, Gundenes*

[4] Ibid., 1:33; Merkys 1991, 142.

[5] Ibid., 1:35.

Dabartiniais duomenimis, Daukantas su savo talkininkais užrašė apie 850 dainų (tarp jų yra apie 650 autentiškų dainų, apie 170 anoniminių ir 30 žinomų autorių).

Apie 50 dainų užrašė pats Daukantas.[1] 1846 m. Peterburge Daukantas išleido trečią lietuviškų dainų rinkinį (po L. Rėzos ir S. Stanevičiaus rinkinių) *Dainės žemaičių**. Rinkinyje įdėta pratarmė,** išspausdinta 118 dainų, pluoštas patarlių ir priežodžių. „Pirmasis pėdelis" reiškia, kad turėjo būti ir „antrasis pėdelis". Ir iš tikrųjų Daukantas rengė spaudai antrą dainų rinkinį, kurį turėjo sudaryti apie 800 dainų (33 įvairios apimties pluoštai).[2] Tačiau rinkinys tuo metu nebuvo išleistas.

Daukanto dainų rinkiniuose atsidūrė daug autorinių kūrinių – A. Strazdo, D. Poškos, S. Stanevičiaus, S. Valiūno, J. Pabrėžos eilėraščių, į lietuvių kalbą išverstų I. Krasickio, A. Mickevičiaus, P. Sokoło-Szahino eilių. Rinkiniuose yra ir eilėraščių, kuriuos parašė ilgai nežinoti autoriai – Jonas Kobeckis, Laurynas Grikša, Karolis Rimavičius.[3] Apstu juose ir anoniminės lietuvių poezijos („Daina apie linksmą pavasarį", „Vanda buvo graži pana", „Smetonė" ir kt.).[4]

Daukanto rinkiniuose sutelkta daug smulkiosios tautosakos: per 1250 patarlių bei priežodžių, 88 mįslės, 15 kitokio žanro tekstų.[5] Ypač vertingi yra tarp Daukanto rinkinių išlikę „Pryžodžiai", dar 1813 m. nežinomo autoriaus parengti spaudai ir dedikuoti Žemaičių vyskupui Juozapui Giedraičiui. „Pryžodžiai" yra suliteratūrinti ir silabiškai sueiliuoti tautosakiniai priežodžiai bei patarlės.

Smulkiosios tautosakos Daukantas paskelbė ne tik *Dainėse žemaičių* (1846), bet ir lietuvių kalbos vadovėlyje (1842), ūkininkams skirtose knygelėse apie apynius (1847), apie girias (1854). Daukantas „paliko daugiau XIX a. pirmojoje pusėje užrašytos tautosakos negu visi kiti to meto rinkėjai ir leidėjai".[6]

Daukantas vertino tautosaką ir kaip istorijos šaltinį, kaip „šašuolėtį gilios senovės", ir kaip tautos išminties bei jos išgyvenimų išraišką. *Dainių žemaičių* pratarmėje jis pabrėžė dainų melodijų ir tekstų ryšį, klasifikavo dainas pagal jų idėjinį ir emocinį turinį, aptarė jų eilėdarą, apžvelgė jų rinkimo istoriją, o norinčius išsamiau susipažinti su lietuvių dainų ypatybėmis nukreipė į L. Rėzos dainyno pratarmę.***

VERTIMAI IR SEKIMAI. Daukantas itin domėjosi antika: su ja lygino lietuvių tautos istoriją, lietuvių kalbą, mitologiją, tautosaką. Norėjo, kad Lietuva prilygtų antikai. Dar gyvendamas Vilniuje, 1824 m. Daukantas, išvertęs į lietuvių kalbą Fedro pasakėčių, sudarė jų rinkinį****. Rinkinyje buvo 111 pasakėčių. Tuo metu rinkinys nebuvo išleistas. Tik daugiau kaip po 20 metų (1846 m.) Daukantas, jau gyvendamas Peterburge, perredagavęs rinkinį***** išleido. Šiame rinkinyje išspausdintos 95 pasakėčios, taigi 16 pasakėčių mažiau negu jų buvo neišleistame rinkinyje. *Pasakų Phedro* pradžioje įdėta trumpa „Pratarmė" ir studija „Pasakos būdas", parašyta kūrybiškai pasirėmus S. Czerskio įvadu lotyniškam Fedro pasakėčių leidimui, pasirodžiusiam Vilniuje 1815 m.[7] „Pasakos būde" Daukantas išdėstė pasakojimo meno ir pasakėčios teoriją; tai buvo pirmas lietuviškai parašytas literatūros teorijos tekstas******.

Tais pačiais 1846 m. Daukantas išleido Peterburge ir kitą vertimą iš lotynų kalbos – Kornelijaus Nepoto didžiųjų karvedžių biografijas******. Leidinyje po autoriaus (Kornelijaus Nepoto) pratarmės įdėta „Pratarmė išgultytojo", kurioje sakoma, jog garbingų senovės vyrų biografijas („gyvatas") vertėjas išguldęs Lietuvos jaunuomenei. Ji rasianti tenai „sau daug didžiai naudingų paminklų, beje: kaip doru ir teisiu ūkėju [piliečiu] būti, kaip narsiu ir kantriu kareiviu tapti, kaip ūkėj [valstybėj] ir karėj elgties, kaip nuo neprietelių tėvainę ir liuosybę gynioti, sau amžiną garbę gerais darbais nupelnyti, trumpai sakant, žinos, kas yra godingu [garbingu], o kas

[1] Daukantas 1983, 1:29.

*DAJNES / Žiamajtiû / pagał / Zódiû Dajninikû / iszraszytas. / PIRMASIS PĖDELIS. / Petropilie 1846. / Spaudinie pas C. KRAY.

** Žr. šią kn., 216.

[2] Daukantas 1983, 1:29.

[3] Ibid., 1:31.

[4] Ibid., 1:32.

[5] Ibid., 1:38.

[6] Ibid., 1:28.

*** Žr. šią kn., 596–599.

**** *Pasakas Paedraus pagal iszdawimo K. Kan. Czerski isz łotinû kałbôs parguldę žaemaitiszkay M. Žëymys metusî 1824.*

***** *PASAKAS / PHEDRO ISZGŪLDĘ ISZ ŁOTINISZKOS KAŁBOS / I / ŽAMAJTISZKĄ / Motiejùs Szauklys / o / apskélbę / Ksaweras Kanapackis. / Petropīlie. / Isspaustas pas E. Pratza. / 1846.*

[7] Girdzijauskas 1993.

****** Žr. šią kn., 214–215.

******* *GIWATAS / Didiujû Karvaidû / senowês / suraszę / ŁOTINISZKAY / Kornelius Nepos. / Jszguldę isz Łotiniszkos i Letuwiszką kałbą / jaunoumenês naudon. / J. DEWINAKIS. / o / apskélbę / Ksaweras Kanapackis / PETROPĪLIE / SPAUDINIE PAS HINTZE. / 1846.*

nepadoriu kiekvienam ūkinykui [gyventojui]". Vertėjas sakosi džiaugsis, jei ta jo „kningelė ben viename skaitytojuje padidins norą dorybės ir garbės, uždegs malonę teisybės ir tėvainės bei akylumą praplatins".[1]

Daukantas išvertė iš lotynų kalbos ir didelį istoriografinį veikalą – *Justinaus istoriją* (*Historya Justina*). Tai vienas paskutiniųjų Daukanto darbų, atliktas prieš 1857 m.[2], kuris liko nespausdintas.

Nespausdintas liko ir vokiečių rašytojo Joachimo Heinricho Campe's apysakos *Robinzonas Jaunesnysis* (*Robinson der Jüngere*) vertimas. Campe savo apysaką parašė sekdamas anglų rašytojo Danielio Defoe *Robinzonu Kruzu*, o Daukantas savo vertimą pavadino *Rubinaičio Peliūzės gyvenimu*. Vėliau (1857) Daukantas tikėjosi išspausdinti apysaką *Palangos Petris ir jo vargai*. Galbūt tai buvo dar labiau sulietuvintas *Rubinaičio Peliūzės gyvenimo* variantas, o gal buvo sulietuvintas tik kūrinio pavadinimas. Tačiau ši apysaka nebuvo išspausdinta, ir jos rankraštis dingo.[3] Išliko tik *Rubinaičio Peliūzės gyvenimo* rankraštis*. Apysaka, suskirstyta į 30 „vakarų", baigta versti ne vėliau kaip 1846 m.[4] Tais metais buvo gautas cenzūros leidimas ją spausdinti, bet ji nepasirodė. Vertimo pratarmėje sakoma, kad apysaka išversta „iš teutonų kalbos į lietuvišką Žemaičių ir Lietuvos jaunuomenei", ypač tai, kuri linkusi nesimokyti ir tinginiauti. Vertėjas vėl sakosi džiaugsis, jei bent vienas, perskaitęs tą knygelę, „taps doresniu ir gudresniu".[5]

Pasakėčių ir apysakų vertimų Daukantas išspausdino taip pat elementoriuje *Abėcėlė lietuvių kalnėnų ir žemaičių kalbos* (1842), *Ugnies knygelėje* (1849).

VADOVĖLIAI. Daukantas visą laiką norėjo padėti lietuviškai mokyklai ir rašė vadovėlius. 1837 m. Peterburge jis išleido lotynų kalbos vadovėlį *Prasmas lotynų kalbos*. Tai buvo pirmas lietuviškai parašytas lotynų kalbos vadovėlis. Daukantas norėjo, kad lietuviai mokytųsi lotynų kalbos savo gimtąja (ne lenkų) kalba – iš lietuviškų (ne lenkiškų) vadovėlių (anot M. Valančiaus, „Geidė, kad visi tiesiai iš žemaitiško mokytųsi lotyniškai"[6]). Kitais, 1838 m. jis išleido ir vadovėlio papildymą – lotynišką skaitinių knygą – Ch.F. Lhomondo *Epitome Historiae Sacrae*, kurios lietuvišką vertimą 1823 m. buvo išleidęs S. Stanevičius. Lotyniškos knygos gale Daukantas įdėjo platų lotynų–lietuvių kalbų žodyną. Tokiu būdu buvo galima mokytis lotyniškai „tiesiai iš žemaitiško".

1842 m. Peterburge Daukantas išleido ir lietuvių kalbos vadovėlį *Abėcėlė lietuvių kalnėnų ir žemaičių kalbos*. Tai labai originalus vadovėlis. Jame, be lietuviškos abėcėlės, išspausdinta poterių ir maldų, ezopinių pasakojimų bei pasakėčių, patarlių, įdėta taip pat rusiška abėcėlė ir rusiški skaitiniai. Manoma, kad vadovėlis buvo skirtas „valančinėms" mokykloms, kurias leista steigti Žemaičių vyskupijoje 1841 m. ir kuriose šalia lietuvių kalbos turėjo būti mokoma ir rusų kalbos pradmenų.[7]

Aptartieji Daukanto vertimai bei sekimai (Ezopo, Fedro, Nepoto, Campe's, Justinaus) taip pat turėjo pirmiausia pedagoginius tikslus – jie buvo savotiški skaitiniai, skirti mokymuisi, švietimuisi bei lavinimuisi.

KALBA. Gimtąją kalbą Daukantas laikė „didžiausia tautos privilija"**, tautos gyvybės ir jos dvasinės kultūros pagrindu. Tačiau jis ne vien deklaravo gimtosios kalbos meilę, bet ir rašė konkrečius kalbinius darbus. *Žodrodyje*, t.y. lotynų–lietuvių kalbų žodyne, įdėtame į lotynišką *Šventosios istorijos vadovėlį* (*Epitome Historiae Sacrae*, 1838), yra 3880 žodžių. Vėliau, po 1838 m., Daukantas rašė vadinamąjį Mažąjį lenkų–lietuvių kalbų žodyną, kurio rankraštis ne visas išliko. Nebaigtas

[1] Daukantas 1984[b], 94.

[2] Ibid., 13; Daukantas 1976, 1:758.

[3] Daukantas 1984[b], 13.

* *Rubinatio Peluzęs / Giwenimas / īszgólditas / isz / Teutonû kałbos i Żamajtiû / pagał / 12[ip] ispaudīmo / Joach. Heinr. Campe.*

[4] Daukantas 1984[b], 464.

[5] Ibid., 213.

[6] Valančius 1929[b], 130.

[7] Daukantas 1984[b], 12.

** Žr. šią kn., 133–146.

liko ir po 1842 m. rašytas lotynų–lietuvių kalbų žodynas. 1850–1856 m. Daukantas vėl rašė lenkų–lietuvių kalbų žodyną. Tas žodynas yra trijų tomų ir vadinamas Didžiuoju lenkų–lietuvių kalbų žodynu.[1] Jį rašydamas Daukantas rėmėsi Stanisławo Ropelewskio lenkų–prancūzų kalbų žodynu, išleistu aštuoniais tomais Berlyne 1843–1847 m.[2] Iš to žodyno Daukantas perėmė lenkiškų žodžių registrą, o lietuviškų žodžių šaltiniai jam buvo K. Sirvydo žodynas, M. Daukšos raštai, Mažosios Lietuvos žodynai (daugiausia K. Milkaus, F. Nesselmano) ir ypač gyvoji, šnekamoji kalba.[3] Daukantui labiausiai rūpėjo lietuvių kalbos leksika, todėl ir jo žodynas pasižymi gausia sinonimika.[4]

[1] Daukantas 1993–1996[b].

[2] Daukantas 1993, 1:8.

[3] Ibid., 1:38–54.

[4] Ibid., 1:20.

ŪKIŠKI LEIDINIAI. Daukanto socialinė kilmė, jo švietėjiška bei demokratiška orientacija, fiziokratų idėjos paaiškina tai, kad jis daugiau negu kuris kitas to meto lietuvių kultūros veikėjas parengė ir išspausdino įvairių praktinio pobūdžio leidinių ūkininkams. 1847 m. Peterburge Daukantas išleido dvi tokias knygutes. Viena jų – apie apynių auginimą, versta iš vokiečių kalbos*. Pratarmėje Daukantas pateikia istorinių žinių apie apynių paplitimą Lietuvoje, užsimena apie jų populiarumą tautosakoje: „Kaip ta žolė yra buvusi mūsų krašte mylima ir gerbiama, tą mums rodo senų dienų dainos, kurios ją iki šios dienos tebgarbina."[5] Be apynių negalima padaryti nei midaus, nei alaus, be kurių neapsieina nei turtingas, nei vargšas:

> Šiandien dar žinoma yra visiems, jog kaip turtingas nei pusryčioja, nei pietauja be midaus ir alaus, taip pat ir vargdienis, kas dieną žūdamas savo varguose, negali tuoįtimpos verkti, bet turi bent kartą metuose prasijuokti ir pasilinksminti, bent alaus atsigėręs, kaipo visų pigiojo ir visų sveikojo gėrimo, noris ir avižinio. Abelnai, nėra tos puotos, kurią be alaus ar midaus galėtų atlikti, kaip kunigaikščio rūmuose, taip ir vargdienio trobelėj: ir taip visur visus apynys linksmina, todėl nuo visų yra auginamas ir gerbiamas, kaip sodnuose, taip ir giriose, noris ne visados laimingai, per nežinojimą, kaip reikia jį auginti.[6]

* *PARODIMAS / kajp / APINIUS AUGINTI / pagał / Naujujû pritirimû, / kórius APSKÉLBĘ TEUTONISZKAJ / B.A. Grunards / o / Iszgóldę i Żiamajtiû / kałbą / Jonas Ragaunis. / PETROPILIE. / [I]sspausta pas K. Kraju. / 1847.*

[5] Daukantas 1976, 1:676.

[6] Ibid.

Todėl ir išvertęs tą knygutę į žemaičių kalbą, „idant kožnas perskaitęs žinotų, kaip reikia kutinti tą žolę".[7] Kad apyniai gerai augtų, reikia gerai įtręšti žemę: „Nesgi ne tas yra geras gaspadorius, kurs plačias dirvas turi, o neįkrėstas, bet tas, kurio noris yra siauros dirvos, bet gerai įkrėstos, toksai nedaug teturi darbo, o didžią brandą gauna."[8]

[7] Ibid.

[8] Ibid., 676–677.

Kita knygutė – apie tabako auginimą, versta iš rusų kalbos**. Jos pratarmėje irgi pateikiama žinių apie tabako paplitimą pasaulyje, Europoje ir Lietuvoje, parodoma, kaip „Dievo žolė" pavirto „velnio žole", o paskui vėl buvo reabilituota:

** *PAMOKIMAS / ape / AUGINIMĄ TABOKU, / KÓRI ISZRASZĘ GUDISZKAJ / D. Strukow. / o / I Żiamajtiû kałbą / iszgoldę / Jonas Girdenis. / PETROPILIE. / Ispaustas pas K. Kraju. / 1847.*

> Pirma ta žolė buvo tariama už visų didžiausią vaistą nuo visų ligų ir vadinos Dievo žole, šventa ir sveikatos žole, bet neilgai trukus, kad svietas pradėjo per daug rūkyti ir uostyti, nuo ko įgavo daug ligų: vieniems pajuodavę dantys ištrupėjo, kiti džiovos liga išmirė, kiti apkluiko. Dėl to vyresnybės pradėjo ilgainiui grėsti svietą nuo taboko, kaipo nuo žolės didžiai piktos.[9]

[9] Daukantas 1976, 1:680–681.

Popiežius Urbonas 1614 m. iškeikė žmones, naudojančius tabaką. Tabaką imta vadinti „velnio žole", už kurią buvo žiauriai baudžiama: nukertama galva, žmogus sudeginamas gyvas, uždedami didžiuliai muitai, imamos didelės baudos. „Visos tos

taip didžiai smarkios karonės ir stropės niekaip neįgalėjo nugrėsti svietą nuo taboko, kurį visame pasaulyje naudojo."[1] Tai matydamas, popiežius Benediktas XIV 1742 m. „išliuosavo visus naudojančius taboką nuo iškeikimo". Juo sekdami karaliai irgi panaikino bausmes ir baudas.

> Mūsų gadynėje ta žolė ne vien visuose kraštuose yra naudojama, bet ir auginama: kaipogi didžturtis, taboką rūkydamas ar uostydamas, tarias padidinąs savo lepumą, o vargdienis, žūdamas kas dieną varguose ir rūpesniuose, tarias taboku lengvinąs savo vargus ir tildąs rūpesnius, ir taip abiedviem tabokas rodos reikalingu daiktu. Todėl turtingas perka jį brangiai brangesniai auksu sverdamas. Varguta, neturėdamas kuo jį pirkti, pats nori jį po savo pastoge auginti dėl savęs. Kitas vėl, norėdamas verstis ir pelnytis, augina taip pat taboką.[2]

[1] Daukantas 1976, 1:681.

[2] Ibid., 1:681–682.

Daukantas nori „vieniems ir antriems pripadėti". Savo norą jis susieja su senovės lietuvio būdu, išlikusiu ir Daukanto laikų kalnėnuose bei žemaičiuose: „lietuvis, kalnėnas ar žemaitis, sekdamas savo senovės būdą, nieko nenori nuo svetimo reikalauti, bet vis pats dėl savęs išmanyti".[3]

Kitais, 1848 m. Peterburge Daukantas išleido G.D. Settegasto knygą apie bites*. G.D. Settegasto knyga buvo išleista Karaliaučiuje 1820 m. lietuvininkų („prūsų lietuvių") kalba; Daukantas ją sužemaitino ir į leidinį įdėjo savo pratarmę. Joje sakoma, jog nuo senų laikų „tarp visų didžiausių turtų mūsų krašte buvo turimas medus ir žvėrių kailiai".[4] Dėl to bitės Lietuvoje buvo didžiai gerbiamos ir vertinamos, bitininkų santykiai reguliuojami įstatymais (statutais). „Išteriojus girias, nuvergus svietą, ir bitės mūsų krašte pragaišo."[5] Todėl „jei pirma nebuvo gana išminties auginti, taupyti bei saugoti girias, bent dabar reikia imtis proto ir veizėti bei dabotis, kaip tose tautose antturi bei platina bites, kuriose nėr girių".[6] O Settegasto knyga būtent ir moko, „kaip reikia mūsų gadynėj su bitėmis elgtis".[7]

1849 m. Daukantas išleido Peterburge tris ūkiškas knygutes. Vieną – Johanno Hermanno Zigros apie sodus ir vaismedžius – jis išvertė iš vokiečių kalbos.** Pratarmėje Daukantas vėl supriešina praeitį, kada „mūsų krašte vaismedžiai ir brandės buvo gerbiami", su dabartimi, kada „pačių medžių kame ne kame ir taip didžiai retai ir tų pačių nususiusių tegal regėti".[8] Vaismedžiai išnykę ne tiek dėl tingėjimo juos auginti, kiek dėl neišmanymo. Todėl Daukantas ir išvertęs knygą, norėdamas žemaičius ir lietuvius pamokyti, „kaip įveisti ir gerbti vaismedžius dėl įgijimo gausios ir derlingos jų brandos".[9] Kita knygutė – apie medžių sėklas – versta iš rusų kalbos***. Ilgokoje knygutės pratarmėje Daukantas aprašo, kaip klestėjo Lietuvos girios senovėje ir kaip vėliau jos sunyko. Jis siūlo pasiskaityti *Būdą senovės lietuvių kalnėnų ir žemaičių*: „perskaityk knygelę Jokūbo Laukio apie būdą lietuvių, tenai regėsi, kokios yra buvusios senovėj girios mūsų krašte".[10] Pamini M. Valančiaus (Motiejaus Valančiauskio) *Žemaičių vyskupystę*, iš kurios ima žinias apie bažnyčių statybą Lietuvoje. Apie girias Daukantas kalba susižavėjęs, savo istorijos veikalų stiliumi: „Kad taip mūsų ūkininkai būtų dūmoję <...> ir taip elgęsi, ne vienas pušynas, eglynas, ąžuolynas, beržynas muštųsi šiandien į padebesius <...>"[11]; „<...> man neparodysi tiek eglynų ir pušynų išaugusių į ronus ir volus, kurie, viens prie kito trakšodami, debesis ramstytų, kiek laukų niūkso, javais apaugusių"[12]; „<...> nuo amžių pas kiemą buvo lieknas laikomas, kurio niekados nekušino ir

[3] Ibid., 1:682.

* *BĪTTIŲ KNYGELE / TAJ YRA / AJSZKÓS PAMOKIMAS / KAJP PAR / Iszmint[i]ngą BITTIU KAVOJIMĄ / gał / DAUG NAUDOS NUSIPELNYTI / wīsīms / BITTELES MYLENTIMS / ąnt géro paraszytą / PAR / G.D. Settegast. / PETROPILIE / Ispausta pas K. Kraju / 1848.*

[4] Daukantas 1976, 1:683.

[5] Ibid., 1 : 685.

[6] Ibid.

[7] Ibid.

** *PAMOKSŁĄ / APE / SODNUS ARBA DAJGINUS / WAJSINGŪ MEDIŲ / ĪSZRASZYTĄ / NU / JOAN. HERM. ZIGRA / ĪSZGOLDĘ / ĪSZ TEUTONŲ KALBOS I ŻĀMAJTIŲ / Anton's Żejmys. / APSKÉLBĘ / Ksaweras Konopackis. / PETROPĪLIE. / ĪSSPAUSTAS PAS E. PRATZA. / 1849.*

[8] Ibid., 1:672.

[9] Ibid.

*** *PAMOKIMĄ / KAJP / RINKTI / MEDĪNĖS SIEKŁĀS / PARGÓLDĘ / ĪSZ GUDŲ KAŁBOS / I / ŻĀMAJTIŲ KAŁBĄ / Jonas Purwys. / PETROPĪLIE. / ĪSPAUSTAS PAS E. PRATZA. / 1849.*

[10] Ibid., 1:688.

[11] Ibid., 1:687.

[12] Ibid., 1:688.

augino, tarsi džiaugdamos, jog eglynai, klevynai, ąžuolynai, kuokštais sukdamies, į padebesius ramstės <...>".[1] Lažas ir baudžiava nualino ir žmones, ir girias. Daukantas savo vertimu nori „patarti mūsų ūkininkams, kad senu įpročiu rėdytųsi ir kad lieknus sau prie savo kiemų sėtų".[2] Skaitytojui jis pataria: „taupyk savo ir svetimą medį, nevok nei sau, nei žydams, nesgi vogti iš svetimos girios yra toks pat griekas, kaip kad, pro langą įlindęs, iš svetimos skrynios svetimus pinigus pavogtų <...>".[3] Trečias tų pačių metų leidinys buvo *Ugnies knygelė**. Perspaudindamas 1802 m. Karaliaučiuje išėjusį leidinį, Daukantas sužemaitino jo kalbą ir vokiškas pavardes. Pratarmėje sakoma, kad „ugnis yra visų didžiausiu ženklu Pono Dievo malonės, kurį paliko žmogui, vargstančiam šiame pasaulyj, kad jis čia nepražūtų".[4] Tačiau „kas nemoka jautriai ir saugiai su ugnimi elgtis, tas ne vien tankiai tankesniai pritiria dideles nelaimes ir iškadas, bet ir pačios gyvybos nustoja".[5] Todėl „didelis yra reikalas kožnam žmogui saugotis nuo ugnies ir elgtis su ja jautriai ir bukliai".[6] Knygelėje ir yra „išguldyta, kaip reikia pasirėdyti pirm gaisro, radusis gaisrui ir po gaisro".[7]

Dar 1847 m. Vilniaus cenzūros komitetui buvo įteikta Daukanto knygutė apie pašaro žoles, bet ji buvo išleista Vilniuje tik 1854 m.** Knygelėje rašoma, kaip ūkininkas, nepirkdamas sėklų, gali pats, pjaudamas parugius ar pavarstes, jų prisirinkti ir „be skatiko" įsiveisti pašaro žoles.[8]

Tais pačiais 1854 m., kada išėjo knygutė apie pašaro žoles, Daukantas išvertė iš vokiečių kalbos kitą knygutę – apie girias, kuri tuo metu nebuvo išspausdinta***. Ilgą knygutės pratarmę Daukantas pradeda primindamas savo veikalą *Būdas senovės lietuvių – kalnėnų ir žemaičių*: „Kas yra skaitęs knygelę Jokūbo Laukio apie būdą senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių, tas turi labai aiškią nuomonę apie senovės girias, mūsų krašte buvusias."[10] Toliau Daukantas kalba „apie naudą, kokią mums girios, mažos ir didžios, duoda".[11] Jis vėl žavisi senovės giriomis, pilnomis visokiausių gėrybių, ir žmonėmis, jose gyvenusiais: „Kiekvienas, viduryje girių gyvendamas, tarės veldėju ir ponu viso pasaulio esąs ir tiktai garsiomis naktimis rudens laiku ar žiemą, girdėdamas sklydurantį gaidžių balsą ar šunų lojančių, teprajautė tengi giriose saviškius gyvenančius. Nė vienas nekrūpavo nei badų, nei marų, nesgi jų girios buvo jiems vaistais ir klėtimis visokio peno ir apdaro. <...> Patys žmonės buvo linksmi, sveiki, grakštūs, liemeningi ir rimti vyrai, kurie sulaukė 100 bei 150 metų amžiaus savo. Todėl nėr ko stebėtis, jei senovėje mūsų probočiai girias taupė ir it šventas

Simono Daukanto paminklas Papilėje

[1] Daukantas 1976, 1:691–692.
[2] Ibid., 1:694.
[3] Ibid.
* *UGNĘS – KNINGÉLĘ / ARBA / TRUMPĄ PAMOKSŁĄ / KAS ŻMÓNIEMS WERTAJ DARYTÎ PŮŁAS PÎRM UGNĘS, / UGNEJ PASÎDARIÓS IR PO UGNĘS, / JEB KOŹNÓS / SÓ UGNÎMI PASISAUGOTÎ / PRISÎMOKYTU, / priegtam dar kéllis nusîdawîmus îr ugnęs / dawadą ant kiemu. / <...> / ISZRASZĘ / Jonas Wangys / ÎR APSKÉLBĘ M. 1802. / O DABAR ANTRĄ ATWEJĮ APSKEELBĘ / Antonas Wajnejkis. / PETROPÎLE. / ÎSSPAUSTAS PAS E. PRATZA. / 1849.*
[4] Daukantas 1976, 1:695.
[5] Ibid.
[6] Ibid., 1:696.
[7] Ibid.
** *SIEJAMOSES / PASZAROŻOLES / APRASZIA / ANT NAUDOS / ŻIAMAJTIU UKINYKU / Jonas Warnas, / metuse 1854. / WILNIUY. / spaustuwieje Jozapa Zawadzkia. / 1854.*
[8] Daukantas 1976, 1:678.
*** *Pamokslas / kajp / Girès kirsti, sieti ir dijkti / diel Alwieno Ukinyko / paraszia / Ąntonas Dagys / metuse 1854.*
[10] Daukantas 1976, 1:697.
[11] Ibid.

laikė, nė rykštelės neleisdami veltui nulaužti, todėl joms užveizdus statė ir kunigais juos vadino".[1] Paskui viskas virto kitaip – girias imta beatodairiškai kirsti, siekiant ištraukti iš jų kuo daugiau naudos. „Tokia aitra gaspadoravimo ilgainiui nuo didžiūnų paėjo į mažuosius žemdirbius."[2] Todėl, „kame mums raštai rodo girias buvusias, ten šiandien regim neperregimus laukus ir kame ne kame išmėčiotas trobeles, arba seklyčias, ir gyventojus tenai vargstančius".[3] „Iškirtus girias, ir sveikata žmonių sumažėjo, paklausais kas 90 metų amžiaus savo besulaukia, o jei kas kame atsirastų 100 metų turįs, tą gazetomis skelbina tarp kitų naujienų. Angis vis kitaip buvo: tas ne vyru vadinos, kas 100 metų neišmito."[4] Daukantas atskirai aptaria kiekvieną medį (ąžuolą, beržą, liepą, buką, arba eskulą, juodalksnį, taip pat klevą, uosį, skroblą bei guobą ir vinkšną, egles, pušis, jegles, arba cisus) nurodydamas, kam „jis yra naudingas ir reikalingas kaip ūkėje, taip butoje kiekvieno gyventojo".[5] Daukantas tai daręs „dėl jaunuomenės, kad žinotų naudą ir brangumą medžio bei vargą ir kaštą, su kokiu jį reikia veisti ir platinti bei esantį ir augantį taupyti ir gerbti".[6] Pavyzdys jaunuomenei yra „senovės lietuviai, kalnėnai ir žemaičiai, išmintingi ir gudrūs gaspadoriai", kurie „ne vien tūlus medžius dievams savo už pavestus turėjo, bet dar tarė juos pačius giriose gyvenančius, todėl girias ir lieknus gerbė ir taupė, kaipo šventus, ir tenai meldės".[7]

Iš lenkų kalbos Daukantas buvo išvertęs knygutę *Gaspadorius* (apie 1857), taip pat buvo parengęs „Instrukciją dėl girininkystės", leidinį *Kaiminė saugtis, arba Policijos įstatymas*, bet jų rankraščiai yra dingę.

[1] Ibid., 1:698.

[2] Daukantas 1976, 1:699.

[3] Ibid., 1:700.

[4] Ibid., 1:701.

[5] Ibid., 1:702.

[6] Ibid., 1:705.

[7] Ibid.

Liudvikas Adomas Jucevičius (1813–1846)

BIOGRAFIJA. Liudvikas Adomas Jucevičius (Jucius) gimė 1813 m. gruodžio 3(15) d. Pakėvio dvare, Vaiguvos valsčiuje. Dėl to vėliau pasirašinėjo slapyvardžiu Ludwik z Pokiewia (Liudvikas iš Pakėvio). 1823–1829 m. Jucevičius mokėsi Kražių gimnazijoje, o 1829–1831 m. studijavo mediciną Vilniaus universitete. Sukilimo metu pasitraukė į gimtąjį Pakėvį, kur mokė dvarininko Radavičiaus dukteris. 1834 m. jis vėl atvyko į Vilnių ir įstojo į dvasinę seminariją. Kitais metais buvo priimtas į Vilniaus dvasinę akademiją, kurią baigė 1838 m. Tais pačiais metais buvo įšventintas kunigu ir paskirtas Švenčionių vikaru.

Iki to laiko Jucevičius jau buvo nemažai nuveikęs. Dar 1832–1833 m., gyvendamas Kražiuose ir Obelynėje, jis išvertė į lenkų kalbą rusų rašytojų A. Puškino, N. Karamzino, A. Žukovskio, A. Batiuškovo kūrinių, taip pat prancūzų rašytojo F. Fenelono kūrinio ištrauką „Apie beotiečius", prie kurios pridėjo ir savo pastabų. Visa tai jis išleido Vilniuje 1834 m. pavadinimu: *Liudviko Adomo Jucevičiaus raštai* (*Pišma Ludwika Adama Jucewicza*). Leidinį dedikavo Pakėvio dvarininkams Radavičiams. Pastabose apie beotiečius žavėjosi rusoistinėmis idėjomis, Lietuvą ir Lenkiją užgriuvusias nelaimes aiškino tuo, kad „lietuviai ir lenkai išsižadėję savo senų, su gamta suderintų papročių, ėmę mėgdžioti prancūzus ir perimti jų civilizaciją, išsižadėję savo kalbos. Išgelbėjęs iš tos nelaimės caras, ir jis esąs vienintelis laimingo gyvenimo laidas."[8] Tačiau Jucevičius atsipeikėjo: „jis ėmė tą knygelę netrukus pats supirkinėti ir deginti".[9] Greičiausiai mokytojaudamas Pakėvyje pas Radavičius, Jucevičius parengė ir antrąjį savo leidinį *Lietuvos istorija vaikams, parašyta L.A.J.* (*Historya litewska dla dzieci przez L.A.J.*). Leidinys pasirodė Vilniuje 1836 m., buvo taip pat dedikuotas Pakėvio dvaro savininko Radavičiaus dukterims Kazimierai ir

[8] Jucevičius 1959, 13.

[9] Ibid., 14.

Anelei. Tais pačiais 1836 metais Jucevičius lenkų enciklopedijoje (*Encyklopedya powszechna*, t. 4) išspausdino padavimą apie žveją Kastytį („Castitis"), žurnale *Tygodnik Petersburgski* (*Peterburgo savaitraštis*) – straipsnį „Lietuvių deivių akmenys", rusų žurnale *Сын отечества* – straipsnį „Lietuvių mitologinės metamorfozės". 1837 m. Vilniuje pasirodė reikšmingas Jucevičiaus leidinys – *Ištraukos iš šiuolaikinių lenkų poetų* (*Wyjątki z nowoczesnych poetow polskich*). Leidinys dedikuotas Adolfui Przeciszewskiui, kuris greičiausiai davė lėšų jam išspausdinti. (Tam pačiam A. Przeciszewskiui 1829 m. buvo dedikavęs *Dainas Žemaičių* S. Stanevičius). 1837–1838 m. „ėmė rodytis spaudoje vienas po kito Jucevičiaus darbai apie lietuvių dainas, priežodžius, padavimus. Vėliau jis juos papildė, pataisė ir išleido atskiromis knygomis."[1] Taigi kunigauti Jucevičius vyko jau pasižymėjęs istorikas, mitologas, vertėjas, literatas.

[1] Jucevičius 1959, 17.

Paskirtas vikaru į Švenčionis, Jucevičius pirma apsilankė Žemaitijoje, kur rinko medžiagą savo etnografiniams darbams apie žemaičius. Švenčionyse 1839 m. Jucevičius iš savo spausdintų straipsnių sudarė etnografinį leidinį *Žemaitijos bruožai* (*Rysy Żmudzi*), kuris išėjo Varšuvoje 1840 m. 1837–1838 m. Jucevičiaus kūrinių, vertimų ir rašinių buvo paskelbta Vilniuje leistame almanache *Birutė* (išėjo 2 tomai). Švenčionyse 1839 m. Jucevičius parengė, o 1840 m. Vilniuje išleido rinkinį *Lietuvių liaudies priežodžiai* (*Przysłowia ludu litewskiego*), kurį dedikavo Juozui Gorskiui, greičiausiai davusiam lėšų knygai išleisti.

1840 m. Jucevičius buvo perkeltas vikaru į Svėdasus. Ten gyvendamas daug važinėjo po Lietuvą, sakėsi „pažįstąs kiekvieną Lietuvos kampą".[2] Važinėdamas rinko tautosaką, etnografinę medžiagą, „visa, kas liečia lietuvių raštiją, kultūrą"; rinko „rankraščius, retus leidinius, biografines žinias".[3] Susirašinėjo su J.I. Kraszewskiu (išliko 1839–1842 m. laiškai), su Karaliaučiaus universiteto profesoriumi P. Bohlenu, su čekų poetu ir filologu V. Hanka, rašė laiškus Žemaičių vyskupui J.A. Giedraičiui. Svėdasuose Jucevičius „paruošė spaudai, išleido ar surinko medžiagą kone visiems savo svarbiausiems veikalams".[4] Jis spausdino straipsnius savaitraštyje *Tygodnik Petersburgski*, žurnale *Piśmiennictwo Krajowe*. 1840 m. Jucevičius rengėsi Leipcige išleisti literatūrinį almanachą *Wejdalota* (*Vaidila*), tačiau savo sumanymo neįvykdė. Tais pačiais 1840 m. Jucevičius baigė rengti biobibliografinį leidinį apie „mokytus žemaičius", kurį dedikavo vyskupui J.A. Giedraičiui, bet leidinys irgi tuo metu nepasirodė (nors jau buvo paskelbta prenumerata ir gautas cenzūros leidimas). Užtat 1841 m. Vilniuje Jucevičius išleido almanachą *Linksmynė* (*Linksmine. Prace literackie wydane przez L.A. Jucewicza*). Almanacho išėjo vienas tomas, antras nepasirodė. Daugelis almanacho bendradarbių buvo Vilniaus universiteto auklėtiniai (J. Kraszewskis, A. Penkewiczius, F. Maruszewskis ir kt.). Pats Jucevičius almanache išspausdino savo eilėraščių, taip pat A. Puškino eilėraščių vertimų, lietuvių liaudies dainų vertimų, straipsnį „Baltija", literatūrinį portretą „S. Valiūnas" („S. Walenowicz"). 1841 m. Jucevičius sumanė išleisti religinio turinio rinkinį *Tikėjimo aukuras* (*Ofiarnik religijny*), kuriam buvo surinkęs straipsnių iš daugelio autorių (jų tarpe ir iš M. Valančiaus), tačiau rinkinys nebuvo išleistas. 1841 m. Svėdasuose Jucevičius baigė rengti etnografinę knygą *Žemaitijos prisiminimai* (*Wspomnienia Żmudzi*), kuri išėjo Vilniuje 1842 m.

[2] Ibid., 20.

[3] Ibid.

[4] Ibid., 21.

Apsigyvenęs Svėdasuose, Jucevičius pradėjo nesutarti su dvasine vyresnybe. Kupiškio dekanas kunigas J. Ruseckas jį ėmė skųsti vyskupui A. Klongewicziui.

1840 m. balandžio 25 d. dekanas vyskupui rašė: „Dėl netinkamos šukuosenos, priešingos tonzūros papročiui, netinkamų dvasiniam luomui drabužių įspėjau; kun. L. Jucevičius pasižadėjo pasitaisyti; įspėjau, kad mažiausio nusižengimo draus-mei – lošimo kortomis, grįžimo į kleboniją netinkamu laiku, nekalbėjimo kunigiškų poterių ir t.t. nedovanosiu ir Jūsų Malonybei Ganytojui pranešiu. – Akinių neketina mesti, tvirtindamas, kad juos nešioja iš reikalo."[1] Jucevičius buvo nubaustas, jam uždrausta sakyti pamokslus. Jis raštu pasižadėjo jų nesakyti, kol bus panaikintas draudimas.[2] Jucevičius jautėsi vienišas, skundėsi neturįs su kuo bendrauti. „Esą, jam geriau būtų Vilniuje griovius valyti, kaip gyventi ten, kur jis gyvenąs."[3] Kaip tik tokiu metu Jucevičiui buvo pasiūlyta mokyti prancūzų kalbos Malviną Žurauskaitę, Jonavos dvaro (Ukmergės aps.) savininko ir Ukmergės pavieto bajorų vado Jono Žurausko seserį.[4] Liudvikas Malviną pamilo ir, kad galėtų ją vesti, turėjo pakeisti tikybą – pereiti į pravoslaviją. Jaunieji nuvyko į Telšius pas pravoslavų dvasininkus, abu pakeitė tikybą ir 1843 m. vasario 11 d. susituokė.[5] Toks Jucevičiaus žingsnis daugelio buvo pasmerktas, Lietuvoje jam nebeliko vietos. Tuomet Jucevičius išvyko į Vitebsko guberniją ir 1843 m. įsidarbino Leplio (Lepelio) miesto bajorų mokykloje istorijos, literatūros ir geografijos mokytoju.

[1] Jucevičius 1959, 25.

[2] Ibid., 26.

[3] Ibid.

[4] Biržiška 1965, 3:224.

[5] Ibid., Jucevičius 1959, 27.

Gyvendamas Lep(e)lyje, Jucevičius 1844 m. Vilniuje išleido lietuvių dainų vertimų į lenkų kalbą rinkinį *Lietuvių dainos* (*Pieśni litewskie*). Prieš pat mirtį, 1846 m., Vilniuje išėjo pagrindinis Jucevičiaus etnografinis veikalas *Lietuva* (*Litwa*), kurio pratarmė pažymėta 1844 m. data („pisałem w Leplu 1844 r. Grudnia 14 d.").[6]

[6] Biržiška 1965, 3:228.

Liudvikas Adomas Jucevičius mirė Lep(e)lyje 1846 m. kovo 12(24) d. ir po poros dienų buvo palaidotas tenykštėse pravoslavų kapinėse.

DARBAI. L.A. Jucevičius buvo pirmas Didžiosios Lietuvos etnografas. Kartu jis buvo tautosakininkas, vertėjas, poetas, literatas, bibliografas. Lenkų kalba aprašydamas Lietuvos (pirmiausia žemaičių) etnografiją, versdamas į lenkų kalbą lietuvių dainas ir priežodžius, lenkiškai pateikdamas lietuvių rašytojų biografijas bei bibliografijas, spausdinamas lenkų kalba straipsnius apie lietuvių rašytojus, Jucevičius populiarino lietuvių kultūrą lenkakalbėje visuomenėje. Pagrindiniai kultūros barai, kuriuose darbavosi Jucevičius, buvo etnografija, tautosaka ir literatūra (kartu literatūros mokslas ir kritika).

ETNOGRAFIJA. Pagrindiniai Jucevičiaus etnografiniai darbai yra *Žemaitijos bruožai* (1840), *Žemaitijos prisiminimai* (1842) ir *Lietuva* (1846). *Žemaitijos bruožai* beveik visi pateko į *Žemaitijos prisiminimus*, todėl iš tikrųjų yra dvi knygos, iš kurių galima spręsti apie Jucevičiaus etnografinių aprašymų bei tyrinėjimų vertę.

*Žemaitijos prisiminimai**, kaip sakoma knygos prakalboje, buvo parašyti susižavėjus J.I. Kraszewskio, A. Przezdzeckio, M. Grabowskio etnografinėmis publikacijomis. Jucevičius ryžtingai nusigręžia nuo tų, kurie vaikosi visko, kas svetima, ir nevertina to, kas sava: „Jau esame nusikratę bjauriu ir mus žeminančiu prietaru, jog tuo tik esą verta domėtis ir stebėtis, ko svetimose šalyse gali pamatyti, o ko mūsų pačių žemėje yra, į tai nesą prasmės nė žiūrėti; nebėra man reikalo kalbėti, jog pažinti, kas yra aplinkui mūsų gimtąją trobą, nūnai yra tapę būtinu dalyku, ir svarbiau yra tatai mūsų tautiečiams, negu užsienių visos prašmatnybės ir gražūs reginiai."[7] Jucevičius abejoja, ar sugebės *piešti vaizdingus aprašus*, bet yra tikras savo norų ir pastangų nuoširdumu: *galiu visus užtikrinti, jog nuoširdžiai noriu ir stengiuosi tapti naudingas visuomenei, ir norėčiau būti vertinamas pagal tuos norus bei pastangas.*[8]

* *WSPOMNIENIA / ŻMUDZI / PRZEZ / X. LUDWIKA ADAMA JUCEWICZA. / <...> / WILNO. / NÁKŁAD I DRUK T. GLÜCKSBERGA / <...> / 1842.*

[7] Jucevičius 1959, 361.

[8] Ibid., 362.

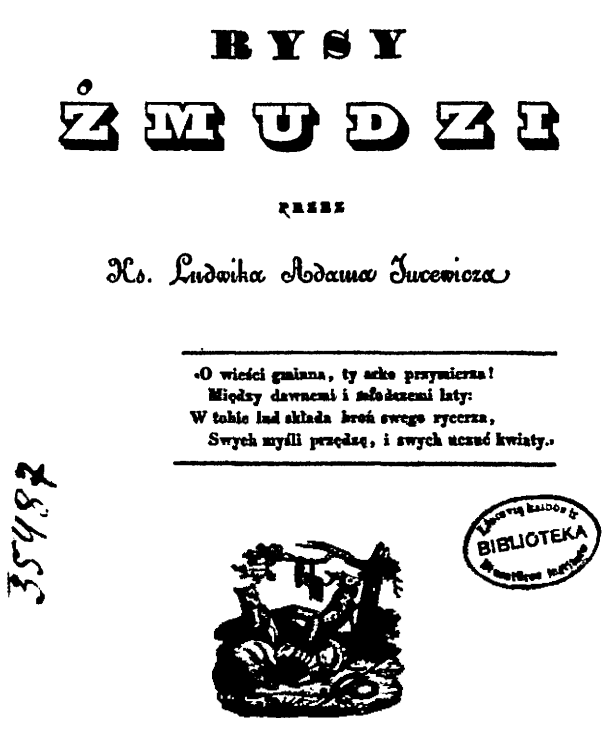

RYSY
ŻMUDZI
PRZEZ
Ks. Ludwika Adama Jucewicza

«O wieści gminna, ty ache przymierza!
Między dawnemi i nowszemi laty:
W tobie lud składa broń swego rycerza,
Swych myśli przędzę, i swych uczuć kwiaty.»

BIBLIOTEKA

WARSZAWA,
W DRUKARNI MAXYMILIANA CHMIELEWSKIEGO
PRZY ULICY SENATORSKIEJ Nº 463.
1840.

Liudviko Adomo Jucevičiaus Žemaitijos bruožų *titulinis puslapis, 1840*

Žemaičių krašto aprašymą Jucevičius pradeda nuo Nevėžio, kuris skiria Lietuvą nuo Žemaičių. Tačiau Nevėžis neatsiejamas nuo Nemuno, į kurio „glėbį atsiduoda". Autorius žavisi abiejų upių grožiu. Žvelgdamas į Nemuną, jis mato „prabėgusių amžių pėdsakus", lietuvių kovas su kryžiuočiais ir įsiklauso į dabartinę tylą: „Nūnai čia tyku, ramu: ramiai teka Nemuno vandenys, ir jo paupiai kartoja vien balsus darbščių žvejų, gaudančių lašišas".[1] Iškilmingai, poetiškai atrodo ir Nevėžis: „čia ne viena vieta gali rungtis dėl pranašumo su kerinčiomis Šveicarijos vietomis."[2] Sraunus Nevėžis, išsiliejantis į Nemuną, – tai „mūsų žemiškojo gyvenimo paveikslas! Kaip tas tekantis Nevėžis, taip ir žmogaus gyvenimas – pilnas rūpesčių, kentėjimų, begalinių kliūčių, – erškėčiais apžėlęs jo takas, duona ašaromis vilgyta; švystelėja retkarčiais susižavėjimo, iliuzijų valandėlė, tik, žiūrėk, vargšas pakeleivis ir užmigo jau – užmigo amžinybės prieglobsty."[3]

Persikėlęs plaustu per Nevėžį į Žemaičių žemę, autorius giliai atsidūsta: „O, kaip man smagu, kaip linksma kvėpuoti tos žemės oru! Nežinau, dėl ko man čia taip saldu – ar kad šios vietos išugdė mano jaunystę, ar gal dėl to, kad anapus Nevėžio tiek skausmingų valandų turėjau, kad anapus Nevėžio tiek kentėjimų ant mano vargšės galvos užgriuvo!.."[4] Išgirsta dainelė primena gimtinę ir „laimingas valandas, kurių daugiau nebebus".[5] Kalbėdamas apie „šalies veidą", autorius apibūdina krašto gyventojus – žemaičius „kiemionis", aprašo jų gyvenamą aplinką – trobą, kiemą, sodžių, kelius ir pakeles. Žemaitis „kiemionis" esąs „žvalus, linksmas, petingas": „Retai kada jį tematysi liūdną: visada giedru veidu, su dainele lūpose jis pasitinka tiek piktą, tiek ir gerą dalią."[6] Niekur nesą „tokių mandagių, tokių vaišingų ir tokių dievobaimingų paprastųjų žmonių, kaip Žemaičiuose".[7] Čia „visur sutiksi gerus ir paslaugius paprastuosius žmones, kiekvienas tau pasišaus vadovu pabūti, kiekvienas tau pasiūlys savo namuose nakvynę, kiekvienas su tavimi kuo turėdamas pasidalins, nenorėdamas už tai jokio atlyginimo, o jei norėsi užmokėti – neims".[8] Švara, tvarka, svetingumas, pamaldumas – pagrindiniai žemaičio „kiemionio" bruožai. Žemaičių kraštą esą „galima pavadinti kryžių ir kunigų kraštu".[9] Kryžius stovi prie kiekvienų namų, o pakelėse kryžių „taip tanku, jog nuo vieno ligi kito vos kelios dešimtys žingsnių".[10] Kryžius – tai „tikėjimo vėliava", žmonių „dievobaimingumo ženklas". „Sodžiaus žmogus, kai keliu važiuoja, ties kiekvienu kryžium sustoja, nusiima kepurę ir bent *Tėve mūsų* sukalba, o kiekvieną, kai sutinka kelyje, sveikina žodžiais: *Tegul bus pagarbintas Jėzus Kristus.* O jei kas pasako *laba diena* ar *labas vakaras*, tai tokį palaiko pagoniu ir gerai apibara."[11] Apibūdinęs „kiemionis", autorius plačiau aprašo savo gimtinę – Pakėvį ir joje praleistas laimingas vaikystės dienas. Tačiau nūnai

[1] Jucevičius 1959, 362.
[2] Ibid., 363.
[3] Ibid., 364.
[4] Ibid.
[5] Ibid., 365.
[6] Ibid., 366.
[7] Ibid.
[8] Ibid., 368.
[9] Ibid.
[10] Ibid.
[11] Ibid., 367–368.

jau „viskas persimainę". Praeitis atrodo „it platus geografijos žemėlapis, kurio linijos visaip eina ir kryžiuojasi. Kai kurios iš jų ryškiai nubrėžtos, o kai kurios, tik vos vos pažymėtos brėžtuvu, toliau vis labiau nusitrina ir nyksta; o kas išlieka, tai panašu į aną labirintą, kuriame keliauninko akis neįstengia įsidėmėti tikrojo kelio."[1]

Prie įžymiausių Žemaičių vietų priskiriama Šiluva – „miestelis, plačiai žinomas jomarkais ir gražia mūro bažnyčia, kurioje yra *Švenčiausios Panelės* paveikslas, garsus stebuklais".[2] Pateikiama žinių iš miestelio istorijos, plačiai ir spalvingai aprašomas jomarkas: „Kiek čia judėjimo, kokia spūstis! Kai žiūri iš kurios aukštesnės vietos, pavyzdžiui, nuo šventoriaus, tai atrodo, tartum prieš tave dideliausias skruzdėlynas, kur krūtūs vabalėliai visi įnikę į savo darbus; o gal geriau pasakysiu, jei visą tą sambūrį palyginsiu su įvairiaspalviais stikleliais kaleidoskope, kurį akiai palinksminti greitai suka vaiko ranka."[3] Apibūdinami įvairūs žmonių tipai: „susiganęs šlėkta"; „jaunavedys", perkantis žmonai „nublukusį maskvinį šaliką" ir skubantis į lošimų salę; matome „smulkų, nupiepusį, išblyškusį sutvėrimėlį, vedantį už parankės savo pačią" – prasiskolinusį dvarininką, ieškantį progos „atitrūkti nuo vargšės pačiutės šono" ir „nudumti į traktierių", kur jo seniai laukia arfininkė čekė; čia ir „jaunas grapukas" sukinėjasi po madų krautuves, ir „namie auginti mūsų fanfaronai ir svetimų juokingumų beždžioniautojai" – „su barzda, ūsais ir žandenomis"; matome „nuvytusias ponias, apsirengusias puošniai, bet ne pagal madą", spiečių panelių – dramblotų, sustumtinių figūrų, apsiavusių „geltonomis, nuklypusiomis čeverykomis", plūstančių į ruso parduotuvę derėtis saldainių; apie žydų parduotuves „apspitusios it musės pilkos kaimo moterys su drobiniais sijonais" perka sau skareles; smulkieji šlėktos palaikių drabužių parduotuvėse „perkasi senus, nudružusius paltus, surdutus, o kai kada net frakus", paskui, apsivilkę tais skarmalais, vaikšto „didingomis minomis", nesiekdami žemės, linksmais veidais ir išriestais sprandais; šlėktaitė, nusipirkusi „bombasinį burnosėlį su siaurute apykakliuke", jaučiasi esanti „visame pasaulyje dailiausiai pasišvietusi"; šlėktoms ir kiemionims žydas bruka kepures „dvigubai brangiau, negu verta".[4] Aprašomas „tikras stebuklas" – knygynas, taip pat rinka, visokie fokusininkai, teatrų, lošimų salė. Aprašydamas knygyną, autorius pamini ir savo leidinius – *Raštus, Lietuvos istoriją vaikams*. Pamatęs savo *Raštus*, labai nustebęs, nes buvo atsiėmęs iš knygynų ir sunaikinęs visus tos knygutės egzempliorius. Tačiau leidėjas, išspausdinęs knygutę savo lėšomis, atidavė autoriui ne visą tiražą ir toliau ją pardavinėjo. Tas įvykis tebūnąs pamoka „visiems prastiems rašytojėliams": „jeigu sykį parašei ir išspausdinai kokį niekalą, tai jokiu būdu jo nebeišnaikinsi", „jisai persekios neapsigalvojantį autorių visą gyvenimą".[5] Geriausiai būtų visai nerašyti, bet kur tau: „rašymas yra aistra, aistra, piktesnė už įprotį rūkyti pypkę arba girtauti. Rašytojavimo aistra niekad nusikratyti negalima". Geriau esą „daryti nuodėmes prastu rašymu, negu dykinėjimu arba žmogų žeminančiais užsiėmimais, k.a. kortavimu, girtavimu ir t.t." „Bent jau aš, – sako autorius, – kai neturiu ko naudingo pasiskaityti, bemeiliju nors rašyti, kad ir prastai, negu dykas būti ar su pypke dantyse vaikščioti po kambarį ir mirtinai nuobodžiauti."[6] Autorius nusiskundžia dvarininkų tamsumu: „prašom su tais ponais įsileisti į šneką apie savojo krašto raštiją – nieko nežino, nieko neskaito, o betgi plūsta kiek tik gali lenkų rašytojus ir knygas".[7] Šiluvoje per jomarką veikia klojimų teatras (kai kada surenka po kelias trupes), tačiau apie jį autorius atsiliepia kritiškai: esą „niekad čia neužsuka nieko

[1] Jucevičius 1959, 370.

[2] Ibid., 371–372.

[3] Ibid., 374.

[4] Ibid., 375–379.

[5] Ibid., 380.

[6] Ibid., 381.

[7] Ibid.

gero, o atvyksta vien klajoją prasti aktoriai, basi, nudriskę ir žaliausio supratimo neturį apie dramos meną".[1]

[1] Jucevičius 1959, 383.

Labai šiltai aprašomi Kražiai, kuriuose autorius mokėsi. Pateikiama istorinių žinių apie miestelį, pilaitę, bažnyčią, mokyklą, išryškinamas dabartinis Kražių vaizdas: „Yra tatai miestelis, kurį sudaro keli šimtai namų, nešvarus, pelkėtas, gyvenamas daugiausia žydų. Jo aristokratija yra gimnazijos mokytojai ir mokiniai. Namai kai kurie gražūs, bet visa fizionomija išrodo kaip pasiturinčio izraelito drabužis, kur matai sumišai turtingumą bei eleganciją su purvu."[2] Iš jėzuitų ordino narių, gyvenusių Kražiuose, prisimenami geografas Karolis Vyrvičius, filologas Žygimantas Liauksminas, Vilniaus vyskupas Andriejus Benediktas Klongewiczius, o ypač Kazimieras Sarbievijus, lotyniškai rašęs pasaulinio garso poetas, kuris „buvo pamėgęs kalną kitapus upės, netoli miestelio esantį, vardu *Medžiokalnį*. Toje žavingoje vietoje, apaugusioje medžiais nuo neatmenamų laikų, dažnai vaikštinėdavo vienišas ir ieškodavo įkvėpimo savo genialiems kūriniams. Naruševičius liudija (J.K. Chodkevičiaus istorijoje), kad savo nemirtingas giesmes raižęs ant augančių tenai šimtamečių ąžuolų žievės."[3] Su dėkingumu minėdamas savo mokytojus, autorius rašo:

[2] Ibid., 386.

[3] Ibid., 388.

> O man irgi Kražiai kupini labai, labai brangių atminimų! Čia prabuvau žymią dalį savo gyvenimo pavasario, čia įgijau pirmą mokslo šviesą. Brangi tai yra vieta mano širdžiai! Miela dabar man minėti anuos mano vadovus, kurie čionai pirmieji formavo mano protą ir įkvėpė mokslų pamėgimą. Tegu tad Kražiams atminti nurieda ašara iš dėkingumo visiems mano mokytojams. Esu toks neturtingas, jog vien ašaras beturiu, tad vien ašaromis galiu mokėti skolą, kurią jausiu ligi grabo lentos. <...>
>
> Su Kražiais susiję ir daug kitų mano atsiminimų. Čia mezgėsi pirmieji draugystės ryšiai. Čia pirmiausia pamėgau knygas, kurios kėlė ir puoselėjo mano svajones, o nukilusios į kitus, nesutvertus pasaulius, visą žemiškąją laimę užnuodijo.[4]

[4] Ibid., 388–389.

Viešėdamas Žemaičiuose 1838 m., autorius dalyvavo vyskupo Juozapo Arnulpo Giedraičio laidotuvėse, ta proga pabuvojo Alsėdžiuose, Telšiuose ir Varniuose. Užsibuvęs Telšiuose, su savo bendrakeleiviu prisiminė studijas Vilniaus universitete, savo buvusius profesorius, dėstytus dalykus. Keliaudamas iš Telšių į Varnius, užsuko į Janapolę, kurią įkūrė vyskupas Jonas Lopacinskis, perkėlęs čia iš Alsėdžių savo rezidenciją. Taip buvę Viržuvėnai tapo Janapole (Jono miestu). „Šiame gražiame nuošalyje žilagalvis ganytojas, savo laikų ir savo krašto pažiba, ne sykį, sėdėdamas vešlių liepų paunksmėje, šnekučiavosi su sodžiaus žmonėmis, pilkais, iš visur pas jį plūstančiais, kurį jie savo tėvu ir prieteliumi vadino. <...> Visa, kuo nūnai labiausiai žymūs Žemaičiai, – karštas pamaldumas, apsišvietimas, kilnumas, dora, mandagus ir meilus mūsų valstiečio elgesys – tai vis jo nuopelnas."[5] Janapolė vyskupo laikais buvęs „svarbiausias punktas, kur visos Žemaičių žymenybės rinkdavosi".[6] Klestėjusią Janapolę autorius rado apgriuvusią ir apleistą.

[5] Ibid., 395.

[6] Ibid.

Pradėjęs aprašinėti Varnius (Medininkus), autorius papasakoja, kada ir kaip buvo apkrikštyti žemaičiai, pabrėžia jų atkaklumą:

> Žemaičių liaudis, skersuojanti į kiekvieną naujovę, uoliai prisilaikanti senų gyvenimo pamatų ir papročių, mylinti savo šalies dievus, o likimo pastatyta į tokius artimus kaimynus su kryžiuočiais, su kuriais nuolat

kaudavosi kare ir kurių ne sykį buvo pavergta, ilgai spyriojosi priimti krikščionių tikėjimą. Ir nenuostabu, nes, ilgai vaitojant kryžiuočių nelaisvėj, atsipykusi buvo *pamaldžiųjų riterių* tikyba, kurie į Žemaičius ėjo ne meilės ir įtikinimo keliu, kurį rodo dangiškasis jų Mokytojas, bet ugnimi, kalaviju ir smurtu ėmė versti į savo tikėjimą pagonis žmones. Atėjo pagaliau valanda, kada Lietuvos kunigaikštis, atgavęs iš priešų rankų Žemaičių šalį, ėmėsi galų gale apšviesti ją šventojo tikėjimo tiesomis.[1]

[1] Jucevičius 1959, 397.

Autorius aprašo katedrą, kurioje gražios „kanauninkų krasės <...> atmena tuos žemaičių kapitulai šlovingus laikus, kada ant jų sėdėjo įžymūs vyrai, savo amžiaus pažibos – *Roizijus* ir *Strijkovskis*."[2] Glaustai apibūdinama Varnių seminarija, vikariatas, kapitulos archyvas, seminarijos biblioteka, kanauninkų namai (*kurijos*), suminimi reikšmingesni istoriniai įvykiai.

[2] Ibid., 399.

Paskui autoriaus kelias ėjo iš Šiaulių į Pajūrį. Šiaulių miestas po Raseinių esąs „pirmas Žemaičiuose".[3] Jis „gana švarus, grįstas, turi daug mūro namų, o svarbiausia jo puošmena – tai grafo Zubovo rūmai su priestatais ir kalėjimo pastatas".[4] Viena didingiausių (bet ne gražiausių) šventovių „buvusiose Kęstučio žemėse" esanti Šiaulių bažnyčia, kurią pastatydino kunigas Kazimieras Aloizas Bukota, „garsus kitados savo pamokslų iškalbingumu".[5] Platokai aprašoma Šiaulių Ekonomija, kurios labai turtingas archyvas esąs pas grafą Zubovą, išgiriamas „ponas *Prekeris, žemesniojo žemės teismo asesorius*", kuris „su neregėtu atkaklumu varo krašto senienų tyrimo darbą".[6] Išvažiavęs iš Šiaulių, autorius sustoja Kuršėnų miestely prie Ventos, užsuka į Radavičių dvarą Milvydus, pravažiuoja Nagurskio Dirvėnus ir atsiduria prie Šatrijos, kurią plačiai aprašo. Ant Šatrijos kalno „kadaise švento Jono naktį iš viso krašto sulėkdavusios raganos į puotą". Senas vežėjas papasakojo autoriui atsitikimą,

[3] Ibid., 401.

[4] Ibid.

[5] Ibid.

[6] Ibid., 402.

> <...> kaip vienas drąsus vaikinas, užsigeidęs sužinoti, kas ant to kalno dedasi, nuėjo švento Jono naktį į raganų puotą. Rado tenai prisirinkus daugybę moterų ir vyrų, apsirengusių vokiškais rūbais, su skrybėlėmis, iš kurių kyšojo dideliausi ragai. Grojo nuostabiai graži muzika, visokiausi gėrimai upeliais tekėjo, o visi susirinkusieji šoko iki žemėn krisdami. Vaikinas buvo labai gerai priimtas: jį pasodino ant deimanto sosto, vaišino geriausiais vynais iš aukso taurių, davė jam kelias saujas pinigų, kuriuos jis tuoj susidėjo į kišenes, ir primygtinai prašė gerti ir būti linksmam. Ta puota truko, galimas daiktas, keletą valandų. Tik šit gaidys užgiedojo, ir viskas išnyko. Vaikinas liko ant kalno vienas, o kai viską geriau įsižiūrėjo, pamatė, kad deimanto sostas, ant kurio jį vokiečiukai buvo pasodinę, buvo tik supuvęs kelmas, anoji aukso taurė – iškirmijusi numirėlio kaukolė, kuri dabar vaipėsi į jį geltonais dantimis, o tas, ką jis laikė brangiu nuostabaus skanumo vynu, buvo... bet jūs patys numanot, kas ten buvo. Kiša ranką į kišenę, o ten vietoj pinigų – skiedros.[7]

[7] Ibid., 405–406.

Autorius paskelbė Telšių apskrities archyve surastą dekretą, kuriuo „buvo pasmerktos sudeginti ant laužo kelios moterys, apkaltintos raganavimu 1730 metais". Tai buvo Regina Kosciukienė, Mataušienė Sugaudienė ir Simanienė Saukienė. Marijona Kosciukaitė, kaip nepilnametė, buvo prie laužo nuplakta rykštėmis, bet

nesudeginta. Autorius tą „gėdingą dekretą" traktuoja kaip „neišdildomą tamsumo, prietarų ir kvailumo dokumentą".[1] Publikacija baigiama pateikiant Kosciukienės prisipažinimą, kuris buvęs duotas „laisvu noru". Autorius pastebi: „Tas prisipažinimas laisvu noru, kaip iš visos bylos matyti, buvo duotas kankynių metu. Šitokiu būdu tardomas, kaltinamasis prisipažins ne tik raganavimą, bet ir Dievas žino ką."[2] Kosciukienė „laisvu noru" prisipažino:

> <...> kad, susirinkusios į Tirkšlių rinką, lėkė į Šatriją Simanienė Saukienė, puodžiuvienė, Mataušienė Sugaudienė, kurioms visoms po pažastimis patepė Mataušienė Sugaudienė, ir vieną vidutinio amžiaus moterį ji buvo atsivedusi su savim, ne iš miestelio, bet iš kaimo kurio; nulėkė į Šatriją ir ten daug susirinkusių matė. Vyriausioji buvo Sugaudienė.
>
> Toji pati prisipažino, kad matė ant Šatrijos kalno poną (velnią), vokiškais drabužiais apsirengusį, su skrybėle vaikštinėjantį, lazdele pasiramsčiuojantį. Ten šoko, vienas smuiku grojo raguotas, toks pat, kaip ir tas ponas, ir vaikai raguoti, pirmiausia šoko su Saukiene, paskui su puodžiuviene, su Kosciukiene, su kitomis per consequens [iš eilės], maskolė Michalova, būdama šluba, nešoko, ją neseniai puodžiuvienė išmokė visokių visagalybių, kurias moka visos, tik viena Michalova ne. Atgal į Tirkšlius parlėkusios, priešais puodžiaus vartus išsiskirstė. Viršum aukščiausių miškų lėkė.[3]

Ir dar daug nebūtų dalykų „prisipažino" Regina Kosciukienė.

Atsisveikinęs su Šatrija, autorius pateko į Luokę, kurioje rado tik nevalyvą karčemą. Paskui jis patraukė į Telšius, kurie taip atrodė: „Šiandien tasai miestelis, medinis, purvinas ir dargi ne visas išgrįstas, yra netvarkingiausias iš visų apskrities miestelių Žemaičiuose, bet kur kas padoresnis už Lietuvos Švenčionis, Ašmeną, Lydą ir t.t."[4] Aprašęs Telšių bažnyčios istoriją, autorius ilgiau sustoja prie Džiugo kalno: papasakoja padavimą apie Žemaičių riterį Džiugą, kuris, velnių padedamas, „pridaręs narsumo stebuklų: pats vienas aibes kryžiuočių savo geležine kuoka išmušęs, šimtamečius ąžuolus laužęs it nendres ir dangų remiančius kalnus vertęs"; prideda pasaką „Gudruolis Uburtis ir velnias", kurioje drąsus kaimo žmogus pergudrauja velnią, įsikūrusį ant Džiugo kalno, ir pralobsta, o velnias pasitraukia.

Po Telšių autoriaus dėmesį patraukia „Alsėdžių miestelis, iš senų laikų Žemaičių vyskupų sostinė. Dabar čia gyvenąs garbus ganytojas kunigaikštis Simonas Mokylas Giedraitis, ketvirtasis tąja pavarde Žemaičių diecezijos vyskupas, kurio namuose, visuomet visiems atdaruose, tebeviešpatauja senobinis, dar patriarchalinių amžių vaišingumas."[5] Tarp Alsėdžių ir Platelių „smėlėtas kelias rangosi per tankų spygliuočių mišką, per kurį nuskamba tik kraupus varno krankimas arba pelėdos ūkčiojimas. Reikia ypatingos dvasios žmogaus, kad pervažiuotų su gera nuotaika šią girią, ant kurios vienišumas ir liūdesys laiko išskėtęs sparnus."[6] Todėl „kuo veikiausiai reikia stengtis išsigauti iš tos užkeiktos vietos, galinčios privaryti ligi desperacijos".[7] Privažiavęs Platelių ežerą, pamatai jame salą, kurioje karalienė Bona turėjo savo rūmus. O ežero „neistorinę šlovę" sudarančios seliavos, kurios „visoje Žemaičių žemėje mielai perkamos".[8] Važiuojant toliau už Platelių, „keleivio akį glosto jeigu ne gražūs, tai bent širdį paguodžią reginiai. Visur matai padorius kaimus, dailiai išsistačiusius, medžiais apsodintas gatves, akmens tvoras, valstiečių

[1] Jucevičius 1959, 407.
[2] Ibid., 411.
[3] Ibid.
[4] Ibid., 417.
[5] Ibid., 421–422.
[6] Ibid., 422.
[7] Ibid.
[8] Ibid.

namus su kaminais, augalotus vyrus, gražias moteris, apsirengusias savo darbo drobiniais <...>. Čia baudžiauninkas yra mažiau nei kitur spaudžiamas dvaro prievolių, vadinamų *lažų*, nes paprastai moka činšą. Ir tie, kurie ponui dirba, eina į dvarą dvi tris dienas savaitėje, ne daugiau. Užtat, turėdami pakankamai laiko dirbti sau, jie ir gyvena kur kas geriau nei kitų apylinkių valstiečiai."[1] Kelti prastų žmonių gerovę „daugiausia padeda taurūs ir amžino dėkingumo verti dvarininkai: Juozapas ir Albertas Gorskiai, Plioteris, Tiškevičius ir Sapieha. Tai yra tikri tėvai savo baudžiauninkams: garbė jiems!"[2] Atsidūręs „Salantuose, mieluose ir niekad neužmirštamuose", autorius ypatingą dėmesį atkreipia į Gorskių šeimos archyvą, biblioteką ir numizmatikos rinkinį, į čia išlikusias kultūros vertybes.

[1] Jucevičius 1959, 423.

[2] Ibid.

Atskiras knygos skyrius skirtas Baltijai, kurią autorius aprašo su dideliu dvasios pakilimu:

> O jūra! Kas įstengs vertai aprašyti tave? Niekingi yra prieš tave žmonių kalbos žodžiai. Ir kas, pažvelgęs į tave, nepasakys: koks mažas, koks menkas yra žmogus, o koks didis, koks neaprėpiamas yra amžinasis Dievas, kuris apreiškė tau ribas tavo ir tarė: *iki šičia eisi, o toliau neisi, ir čionai supliukš pakilusios vilnys tavo* (Jobo XXXVIII, 11).
>
> O, Baltijos jūra! Su kokiais jausmais, su kokiu pakilimu aš veizėjau į tave, pirmąjį kartą išvydęs! Kokia didinga, kokia begaliniškai graži tu man pasirodei! O juk tavo vandenys – tai ne viso pasaulio vandenys, tu palyginti su neaprėpiamomis okeanų platybėmis esi tokia mažytė, kaip aš prieš tave. Žinojau šitą gerai, tačiau tas mano susižavėjimo nė kiek sumažinti negalėjo. Su entuziazmu, su nesuprantama kažkokia meile aš sveikinau tave![3]

[3] Ibid., 425.

Jūra aprašoma audringa ir rami, saulei leidžiantis ir vakarui atėjus. Ypač įspūdingas audringos jūros aprašymas, pranašaujantis būsimuosius Maironio poezijos posmus:

> Patinka man žiūrėti į tave, Baltijos jūra, kada esi audringa, kada tavo vilnys it milžinai kyla iš gelmių, kaupiasi į dangų remiančius kalnus, vienos paskui kitas, it nesuskaitomos kariuomenės rikės, lekia, lūžta ir, baisingai maurodamos, įnirtusios ir nusiminusios, jog toliau eiti nebegali, – sudūžta, užlieja dideliausią lėkštos pakrantės plotą ir strėlės greitumu grįžta atgal, tarytum bijodamos bausmės už savo siautėjimą. Patinka man į tave, jūra, žiūrėti naktį, kada vėtra įjudina tavo vandenų gulyklas: tada tu putoji, nuožmiai grūdi savo įsiutusias vilnis, kauki ir savo bangų keteras iškeli į aukštybes, tarsi tau norėtųsi brolystės su griaudžiančiais viršum tavęs perkūnais, šaižiai blykčiojančiais žaibais ir debesimis, kurie it milžinai kupranugariai grūdasi pilku dangumi.
>
> Patinka man klausytis tavo gaivalų riaumojimo, tavo audros balsas keri mane, nes audros, manyje užslėptos, harmoningai jam pritaria. O, daug yra manyje tavo, jūra, gaivalų ir tavyje daug manųjų! Abiejų mūsų likimas vienokis. Tiktai tu juo nepatenkinta, tu nuolat it nusmerktasis angelas keli savo maištingą veidą ir stengiesi išsiveržti iš amžinojo kalėjimo, pagrasinti pasauliui nauju tvanu, o aš patenkintas, aš nuolankiai atsiduodu Praamžiaus valiai.[4]

[4] Ibid., 427.

Po Baltijos atskiru skyriumi aprašoma „Baltijos jūros valdovė" – papasakojamas padavimas apie Jūratę ir Kastytį. Vėliau Maironis, rašydamas baladę „Jūratė ir Kastytis", perėmė Jucevičiaus papasakoto padavimo siužetą, bet pakeitė jo pabaigą: padavime Jūratė, pamilusi Kastytį, kas vakarą slapta susitikinėja su juo pajūryje ant kalno, o baladėje Jūratė nusivilioja Kastytį į savo gintaro rūmus; padavime Perkūnas užmuša tik Jūratę, o Kastytį prikausto jūros dugne prie uolos ir jam prieš akis padeda Jūratės kūną, į kurį jis turi žiūrėti ir amžinai apraudoti savo nelaimę, tuo tarpu baladėje Perkūnas pasmerkia myriop Kastytį, o Jūratė lieka gyva; padavime aimanuoja Kastytis, o baladėje vaitoja, ašaroja Jūratė; padavime akcentuojamas Kastyčio vaidmuo, baladėje – Jūratės.

Supažindindamas su Palanga, autorius daugiausia dėmesio skiria Birutei. Jis aprašo Birutės kalną, papasakoja Birutės biografiją, ypač išryškina jos santuoką su Kęstučiu ir gyvenimą po Kęstučio mirties, jos pomirtinį kultą Palangoje[1], taip pat lenkų ir lietuvių kalbomis išspausdina S. Valiūno eilėraštį „Birutė" (nenurodęs autoriaus, vadina jį liaudies daina, kurią pats išvertęs į lenkų kalbą).[2]

[1] Jucevičius 1959, 436–442.

[2] Ibid., 439–440.

Paskutiniame knygos skyriuje apibūdinami pagrindiniai Žemaičių gyventojų socialiniai sluoksniai (luomai) – dvarininkai, šlėktos, valstiečiai. Pirmiausia išryškinami visų luomų žemaičiams būdingi charakterio bruožai, suformuoti ypatingų gyvenimo sąlygų. Žemaičius nuolat puldinėjo kryžiuočiai. Juos tai priglausdavo, tai vėl atstumdavo lietuviai. Tolydžio keisdavosi šeimininkai. Jie buvo tai glostomi, tai žiauriausiai apgaudinėjami. „Tokiomis tad liūdnomis aplinkybėmis, kuriomis žemaičiai ne kartą buvo verčiami tapti lapėmis, kad, reikiamai valandai atėjus, geriau liūtais pasirodytų, išsivystė jų charakteris – gudrus, nepasitikintis."[3] Esą „ir dabar dar lietuviai prikaišioja žemaičiams jų gudrumą; jie ir iš tikro yra gudrūs ir nepasitikintys; jie nesiduoda suviliojami pažadais, įtikinėjimais nei gražiais žodeliais, niekam neatskleidžia savo sielos paslapties, su niekuo neina į draugystę kitaip, kaip nebent gerai jį pažinę ir daug sykių išmėginę. Bet užtat jei kas sykį įgijo jų prielankumą, ką jie sykį pamilo ir kuo patikėjo, tai jau gali būti tikras jų prisirišimu iki gyvos galvos ir geidauti iš jų visko, nors tai reikalautų didžiausio pasiaukojimo."[4] Tokių pačių aplinkybių suformuotas „ir kitas žemaičių charakterio ypatumas: vienybė ir visuotinė santarvė".[5] Kokie uolūs buvo žemaičiai pagonys, tokie uolūs yra ir žemaičiai krikščionys: „tuo žemaičiai prilygsta pirmųjų krikščionybės amžių žmonėms".[6] Jie „su savo bėdomis, širdgėlomis ir rūpesčiais ne į žmones, o, kaipo artimesni Dievui, tiesiai į savo Sutvėrėją bėga".[7]

[3] Ibid., 443.

[4] Ibid.

[5] Ibid.

[6] Ibid., 444.

[7] Ibid.

Atskirų luomų žemaičių bruožai pradedami ryškinti nuo liaudies („kiemionių"): „Paprastieji žmonės, liaudis, neginčijamai sudaro tikrąją gyventojų masę, kurioje prosenolių įvaizdžiai, būdas ir papročiai tebėra išlikę, nors daugelio amžių bei visokių įtakų iškraipyti."[8] Liaudyje susitelkę visa kas geriausia: „Žemaičių liaudis yra tai retas pavyzdys vienoje vietoje susikaupusių teigiamybių: ydų, kurių yra Žemaičiuose, paprastai liaudžiai prikišti negalima, jas turi šlėktos ir dvarininkai."[9] Paprastas žemaitis labai prisirišęs prie savo namų, gyvena užsidaręs:

> Žemaičių kiemionis labiau nei viską myli savo namus, dėl jų jis įmanytų bet kuriuo atveju galvą paguldyti; niekad jis ir neapleidžia jų; <...> žemaičiui atsiskirti per keliasdešimt mylių nuo namų yra tas pats, kaip išvažiuoti į pasaulio galą, į atšiaurio ledynus, iš kur retas kas besugrįžta. Visų toliausi punktai, kuriuos šios žemės kiemionis žino, yra: Vilnius,

[8] Ibid.

[9] Ibid.

> Ryga, Tilžė, Klaipėda ir Karaliaučius; ar toliau gyvena kokie žmonės, jis nė žinoti nenori. Nenuostabu, kad, šitaip užsidaręs gyvendamas, jis mirtinai nekenčia kito krašto ir kito tikėjimo žmonių. Kito tikėjimo žmogui niekad prie vieno stalo su savim valgyti neleis.[1]

[1] Jucevičius 1959, 444–445.

Tvirtas tikėjimas skatina pamaldumą, o šis – švietimąsi:

> Dievobaimingumą ir tikslų tikėjimo nuostatų pildymą laiko pačia pirmučiausiąja ir pačia svarbiausiąja pareiga. Tikėjimas jam yra brangiausias pasaulyje dalykas <...>. Iš to prisirišimo prie tikėjimo eina pamaldumas, o paskui jį ir apšvieta, aukštesnė nei kitose Lietuvos provincijose. <...> Iš seno įvesta tvarka mokyti kaimo vaikus skaityti, rašyti ir skaičiuoti laikosi ir dabar. Visuotinės paniekos auka taptų tas kaimietis, kurį pamatytų kas bažnyčioj be maldaknygės.[2]

[2] Ibid., 445.

„Gerai pažintų tikėjimo pamatų ir tikslaus jų vykdymo pasekmė yra geri papročiai ir dora. Žemaičių kiemionis yra prisirišęs prie savo pono ir myli jį ne kaip valdytoją, bet kaip tėvą, Apvaizdos jam skirtą. Vagystės nusikaltimų čia be galo reta, žmogžudysčių – nė negirdėti."[3] „Girtuoklystė čia labai retas dalykas, ir kiemionis nebent per banketus įkaušta."[4] Žemaitis „kiemionis" ir myli ypatingai: „Meilė, tyra, nesutepta, platoniška, kurios nepažįsta kitų Lietuvos apylinkių kaimo žmonės, meilė, susijusi su aukščiausia egzaltacija, beveik visada čionai jungia moterystės ryšius <...>. Ta aukščiausioji meilė, mylimo asmens ilgėjimasis ir, atsiradus kliūčių, kylą iš to kentėjimai bei nelaimės atsispindi liaudies dainose. Kai kurios iš jų, graudžios, užu širdies tveriančios, gali būti laikomos liaudies poezijos šedevrais."[5] Žemaičių „liaudis yra labai darbšti, o to padarinys – jos gerovė"[6]: aukšta buities kultūra, daug gyvulių (visi laiko po keturis penkis arklius, o kai kurie net keliolika), labai gera ūkio padarynė. „Iš žemaičio maisto gaminių įžymiausi yra alus, sūris (viršijantis kai kada olandiškąjį) ir *kastinys*, savotiškas sviestas, pusiau sumuštas, labai malonaus skonio."[7] „Kiemionių" tarpe pasitaiko „puikių stalių, šaltkalvių, kalvių, niekad amato nesimokiusių", savamokslių menininkų – tapytojų, skulptorių.[8] „Žemaičių kiemionių nešysta švari ir grakšti, dažniausiai spalvinga."[9] Detaliai aprašomas „kiemionių" vyrų ir moterų apdaras. Pabrėžiama, kad „žmonės Žemaičiuose iš prigimimo linksmi", aprašomi jų kalendoriniai ir kitokie žaidimai. Žemaičių liaudies papročiai esą „beveik visi bendri ir lietuviams; kai kuriuos iš jų laiko ir akalicų šlėktos".[10]

[3] Ibid.

[4] Ibid., 448.

[5] Ibid., 446.

[6] Ibid.

[7] Ibid., 446–447.

[8] Ibid., 447.

[9] Ibid.

[10] Ibid., 453.

Žemaičių šlėktos lyginami su „kiemionimis":

> Smulkieji šlėktos Žemaičiuose niekuo daugiau nesiskiria nuo kiemionių, kaip tik apdaru, kuris yra tarpinis tarp kiemionių ir aukštesniosios klasės dvarininkų. Šlėktų papročiai gana palaidi; girtuoklis jų tarpe ne retenybė; apšvietos – iš didelio pasitikėjimo savo herbais – bemaž jokios neturi ir turėti nenori; daugelis net ir lenkiškai nemoka. O tie, kurie kalba lenkiškai, laiko save kažkuo aukštesniu <...>. Yra tai žmonių klasė, visų mažiausiai naudinga visuomenei, nes ji paprastai visokių viešų reikalų vengia ir, pūsdamiesi dėl savo dievažin kokių privilegijų, prie nieko rankos pridėti nenori. Pasitaiko, tiesa, ir tarp jų padorių, darbščių žmonių, gana apsišvietusių ir tauraminčių, bet tai yra tik išimtys <...>. Tačiau vaišingumo dorybė ir jų šventai laikoma, ir tai, rodos, bus vienintelė teigiama ypatybė, turima Žemaičių smulkių šlėktelių.[11]

[11] Ibid., 461.

Pagaliau apibūdinami Žemaičių dvarininkai. Iškart atrodo, kad Žemaičių ir Lietuvos dvarininkai labai panašūs, bet iš tikrųjų taip nėra. „Didelių ponų Žemaičiuose kaip ir nėra. Dvarininkiją sudaro šlėktos, turį po keliolika ar keliasdešimt baudžiauninkų kiemų (dūmų). O tokių, kur turėtų po kelis šimtus, surasime vos keliolika."[1] Daugelis žemaičių dvarininkų yra labai turtingi, savo stropumu ir taupumu „turi dideliausius pinigus susidėję"[2], bet savo turtingumo jie nedemonstruoja, gyvena santūriai. O jei „kuris iš Lietuvos dvarininkų tiek turėtų, tuoj visi apie tai žinotų"[3] – pinigai būtų švaistomi į visas šalis. Žemaičių „dvarininkai, nors iš prigimties ir nedideli draugininkai, bet yra labai vaišingi. <...> *Svečias į namus – Dievas į namus*: šis dar patriarchalinių laikų dėsnis Žemaičiuose šventai tebėra laikomas. Čia į svečią žiūrima kaip į tikrą dangaus pasiuntinį, ir jis visada turi garbės vietą: neįsigalėjo dar ta begėdystė, kad šeimininkas prie stalo sėstų į pirmąjį krėslą, o svečius į prastąjį galą nutrenktų. Kas tu bebūtum, neklausia: esi svečias, ir to pakanka – tau pagarba ir pirmoji vieta."[4] Žemaičiuose „visi vyrai, ypač jaunosios kartos, yra gan apsišvietę".[5] Jie, nepaisydami jokių kliūčių, „veržte veržiasi į universitetus".[6] Tačiau Žemaičių dvarininkaitėmis autorius labai nepatenkintas: „Jos yra tikrai gražios ir, taip sakant, *manieringos*; tik kas iš to, kad čia jų visos teigiamybės ir baigiasi!" Autorius joms pritaiko J.I. Kraszewskio žodžius: „Kodėl gi jos nėra dažniausiai tokios gražios viduj, kokios iš paviršiaus? Kodėl atrodo turinčios sielą, jei turi tik instinktus? Kam šviečia poezija iš akių, jei jos nežino, kas yra poezija? Kam jos vaidina entuziazmą, jei viduje šaltos kaip šiaurės ašigalis?"[7] Panelių kompanija autoriui stačiai nepakenčiama. Tačiau jis turi „vilties, kad jaunos panelės, imdamos pavyzdį savo namuose iš dorų, senų mūsų šalies matronų, pasimokys iš jų pavyzdingumo ir darbštaus gyvenimo, o skaitydamos knygas, jų lyčiai ir amžiui pritaikytas, išsiugdys aukštesnę galvoseną ir išsiauklės tikromis krikščionėmis ir pilietėmis!"[8] Tiktai tų knygų Žemaičiuose nelabai yra kur gauti: „Visoje provincijoje nėra nė vienos viešos bibliotekos, nėra knygyno."[9] Knygas vengiama skaityti, todėl vengiama kalbėti ir apie literatūrą; vyrų „šnekos dažniausiai sukasi apie ūkį ir politiką".[10] Jų literatūrinės pažiūros labai atsilikusios, jie „su purvais maišo naujuosius rašytojus, kurių, be Mickevičiaus, nė iš vardo nežino. <...> Mickevičiaus šlovė čia itin paplitusi, nors jo genialius veikalus retas kas tėra skaitęs <...>."[11] Žemaičiuose tapęs žinomas J.I. Kraszewskio vardas, ypač žavimasi jo *Vitolio rauda*: „kažkokiu stebuklu atsirado čia keli egzemplioriai *Vitolio raudos*, kuri sužavėjo visus, net tuos, kurie savo gyvenime nieko, be kalendoriaus ir maldaknygės, nebuvo skaitę. <...> Su karšta širdimi pasveikino žemaičiai *Vitolio raudą* kaip savo tėvynės padavimų lobyną, brangiausią prosenelių palikimą, kad atmintume juos!"[12]

Žemaičių „dvarininkų šeimų sugyvenimas pasižymi ypatinga meile. Vyrai su žmonomis gyvena didžiausioje santarvėje. Nesusipratimų reta, skyrybos priklauso prie nepaprasčiausiųjų reiškinių. Čia turiu atiduoti teisingumo donį savo tautietėms, jog jos bemaž visos yra kuo geriausios, kuo ištikimiausios žmonos, jautrios motinos ir kuo stropiausios namų tvarkytojos. Žemaitės, jeigu rūpestingiau būtų auklėjamos, būtų – drąsiai galima sakyti – tobuliausios moterys pasaulyje."[13]

Humaniški yra Žemaičiuose ponų ir baudžiauninkų santykiai: „Ponai su baudžiauninkais elgiasi tėviškai ir mato juose visada lygius sau žmones. Tas kaip tik ir yra svarbiausioji priežastis, kodėl mūsų kiemionis taip gerai gyvena."[14]

[1] Jucevičius 1959, 461.
[2] Ibid., 462.
[3] Ibid.
[4] Ibid., 463.
[5] Ibid.
[6] Ibid., 464.
[7] Ibid., 466.
[8] Ibid., 468.
[9] Ibid.
[10] Ibid., 472.
[11] Ibid., 469.
[12] Ibid.
[13] Ibid., 472.
[14] Ibid., 473.

Svarbiausias dvarininkų užsiėmimas esąs ūkininkavimas. Tačiau ūkyje jie vengia visokių naujovių: „Prosenelių sykį nurodytu keliu jie seka visame kame; ar jis prastas, ar jis geras, – nėra jiems tokio klausimo; jau jeigu tėvai taip darė, tai daro ir jie. Padaryti ką nors pagal agronomijos knygą būtų lygu atiduoti save visuotinei apjuokai."[1] Taip buvę pajuokiami tuo prietaru nusikratę Rietavo, Joniškėlio, Renavo ir kiti dvarininkai.

Visų žemaičių dvarininkų aistra esanti medžioklė. Medžiotojų pulkai, susitvarkę kariuomenės pavyzdžiu, medžiodavo visą rudenį. Apsistoję kuriame dvare, jie siausdavo kaip įmanydami: „Uliodavo, gerdavo, susivažiuodavo abiejų lyčių jaunimas, šokdavo, gaudžiant medžioklių ragams; žodžiu, tai būdavo tikrai žemaitiškas karnavalas, ir kažin ar ne linksmiausias ir ūžmingiausias iš visų karnavalų pasaulyje <...>."[2]

Knygos gale įdėtas trijų dalių priedas: A – „Žemaičių seminarijos istorija" (išversta iš M. Valančiaus *Žemaičių vyskupystės*), B – daina „Po tavo nuo mūsų atsitolinimo" (anoniminis eilėraštis, 1820 m. E. Stanevičiaus paskelbtas laikraštyje *Tygodnik Wileński*), C – „Dekretai, liečią raganius" (keturios raganų bylos iš Šiaulių Ekonomijos archyvo ir viena – iš Alsėdžių archyvo).[3]

*Lietuva**. Knygos prakalboje Jucevičius konstatuoja kilusį susidomėjimą praeitimi. Tačiau „istorijos rašytojas dabartės negali tenkintis vien rašytaisiais šaltiniais, vien negyvais užrašais ir kronikomis, bet turi būtinai semtis žinių iš vietinių padavimų – iš liaudies padavimų".[4] Liaudies padavimai laikomi svarbiu istorijos šaltiniu todėl, kad „prasti žmonės mūsų laikais mažai tesiskiria papročiais, pažiūromis ir dvasiniu išsivystymu nuo savo prosenelių. Tad kaip jų senoliai kitados tikėjo, taip ir jie tebetiki; kas jiems apie jų pirmatakų gyvenimą buvo parodyta, tą viską jie atmintyje tebelaiko. <...> Nepasididžiuokime užeiti į mūsų dorų artojų dūminę pirkelę: tai tik pas juos vienus išsilaikė senovinis protėvių buities paprastumas, jų vienoda gyvensena ir šiandien tebėra tokia pat, kokia buvo prieš keliolika šimtmečių; ištirkime jų nuomones, jų liaudies dainas, apsakymus, atverkime tą sandoros skrynią, ir pamatysime, kaip daug rasime tiesų, kurių neregėjo iki šiolei mokslingųjų tyrėjų akys."[5] Autorius dar paauglys pasinėrė į liaudies kultūros versmę: „Dar jaunas berniukas būdamas, mėgdavau visokius mūsų liaudies apsakymus ir padavimus, klausydavausi jų susidomėjęs. Ilgais žiemos vakarais, kai mano brangūs Tėveliai skaitydavo šventas ir pasaulietiškas knygas, o seserys dabindavo ir sūpuodavo savo lėles, aš bėgdavau į šeimyninę ir klausydavausi ausis pastatęs darbščių mūsų verpėjų šnektų, sakmių ir dainų, nors Dievas vienas težino, kaip skaudžiai man tekdavo mokėti už šitokį savo smalsumą."[6] Vėliau autorius tą savo vaikišką smalsumą pavertė profesiniu interesu. Jis ėmė sąmoningai ir uoliai fiksuoti liaudies kultūros faktus, vildamasis, kad jie gal kada nors pravers „būsimajam Lietuvos istorijos rašytojui <...>, o visiems Tautiečiams, kurie neabejingi savajai praeičiai, atskleis mūsų narsingų tėvų namų ir viešumos gyvenimo paveikslus, amžių miglos užklotus".[7]

Knyga pradedama straipsniu „Keli žodžiai apie lietuvių kalbą ir literatūrą", kuris jau 1837 m. buvo išspausdintas leidinyje *Ištraukos iš šiuolaikinių lenkų poetų*.** Kiti du skyreliai skirti lietuvių mitologijai. Skyrelyje „Mitologijos pradai" apibūdinama Laumė, Laimė, Karaliūnė (dangaus šviesulių valdovė), Dzivsvits (jūrų dievas, jūreivių globėjas), Čeltyčios (Baltijos jūros dievaitės), Kastytis, lietuvių deivių

[1] Jucevičius 1959, 473.

[2] Ibid.

[3] Ibid., 476–498.

* *LITWA / POD WZGLĘDEM / STAROŻYTNYCH ZABYTKÓW, / OBYCZAJÓW I ZWYCZAJÓW / SKREŚLONA / przez / LUDWIKA z POKIEWIA. / <...> / WILNO / NAKŁADEM RUBENA RAFAŁOWICZA KSIĘGARZA WILEŃSKIEGO. / w Drukarni M. Romma. / 1846.*

[4] Ibid., 56.

[5] Ibid., 57.

[6] Ibid., 57–58.

[7] Ibid., 58.

** Žr. šią kn., 213.

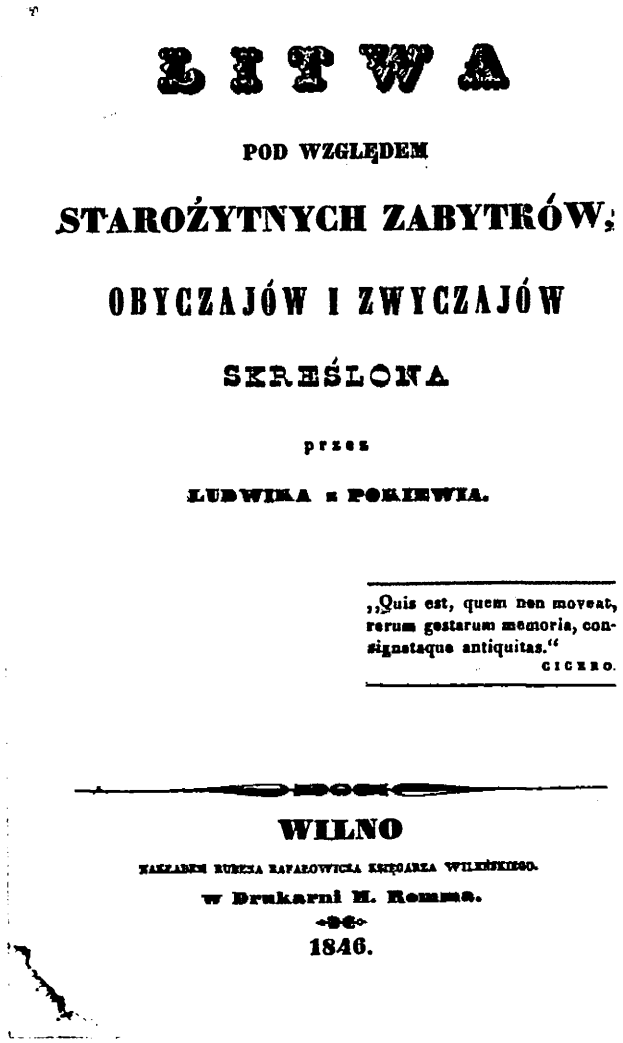

LITWA

POD WZGLĘDEM

STAROŻYTNYCH ZABYTKÓW;

OBYCZAJÓW I ZWYCZAJÓW

SKREŚLONA

przez

LUDWIKA z POKIEWIA.

„Quis est, quem non moveat, rerum gestarum memoria, consignataque antiquitas."
CICERO.

WILNO

NAKŁADEM RUDZKA RAFAŁOWICZA KSIĘGARZA WILEŃSKIEGO.

w Drukarni M. Romma.

1846.

Liudviko Adomo Jucevičiaus Lietuvos *titulinis puslapis, 1846*

akmenys, kaukai, undinės, Medžioima (medžioklę globojanti deivė), Išmintas (išminčius). Skyrelyje „Metamorfozės lietuvių mitologijoje" aptariama gegužė, lakštingala(s), blezdinga, vyturys, gandras (sterkus), lingė (kirlys), meška, kurmis, blendis, uosis. Skyreliuose įterpta eilėraščių bei liaudies dainų. Dalis pasakojimų bei motyvų yra autentiški, dalis nekritiškai perimta iš įvairių rašytinių šaltinių, dalis, matyt, paties autoriaus sukurta ar perkurta. Tačiau autorius, pateikdamas mitinius pasakojimus, siekia istoriko objektyvumo: „istoriko pareiga yra surinkti visus tuos pasakojimus, atskirti tiesą nuo netiesos ir apginti nuo užmaršties. Mat, liaudies padavimai, keliaudami iš lūpų į lūpas, iš kartos į kartą, taip jau yra pasigadinę ir sudarkyti, jog tik dideliu vargu tyrinėtojas begali atsekti pirmąjį grūdą, tikrąjį jų šaltinį. Liaudies lūpose pagonys dievukai liko supainioti su krikščionių tikybos įvaizdžiais, pagoniškosios mitologijos dalykai – su Evangelijos faktais. Lietuviai, iš seno būdami apreikštosios tikybos išpažintojai, pamiršo jau, kad jų prosenoliai kitados garbino prasimanytus dievaičius, tad visas savo sakmes jie taiko prie krikščionybės įvykių.

Lietuvių mitologijos pasakojimai apie pavirtimus, kurie iki mūsų laikų išliko liaudies tradicijoje, taip pat yra senųjų pagoniškų įvaizdžių junginys su krikščionių tikybos įvaizdžiais. – Aš savo tyrinėjimuose stengiausi kiek galėdamas pasekti teisingą jų pradžią ir ištaisyti tas nuomones, kurios per daugybę metų buvo iškraipytos."[1] Autorius paaiškina ir metamorfozių priežastis:

> Apsakymų apie vadinamuosius pavirtimus lietuvių liaudis turi be galo daug. Kiekvienas žvėris, kiekvienas paukštis, liaudies manymu, buvo kitados žmogus, kuris už dievų valios nepildymą tapo nubaustas ir paverstas į kitokią gyvą būtybę atbūti atgailos už savo kaltes. Tačiau ne vien tik dėl nusikaltimų būdavo žmonės pasmerkiami gyventi žvėrių pavidalu: karšta meilė, gailesys brangių asmenų, ligos, kentėjimai ir t.t. labai dažnai paskatindavo dievus pasigailėti žmonių giminės skurdo ir paversti žmogų kitokia būtybe.[2]

Skyrelyje „Žvėrys, paukščiai, medžiai ir žinomesnės žolės, kuriems lietuvių liaudis pripažįsta tam tikrą reikšmę arba antgamtinę galią" aptariami arklys (žirgas), tauras, elnias, jautis, šuva, katinas, ožys, gaidys, žąsis, boružė (petrelis), lydeka, šermukšnis, našlaitė, papartis. „Pagonybės liekanose" pažymima, jog „pagoniškų įvaizdžių, paprastai prietarais vadinamų, yra Lietuvoje begalės", bet autorius sumini tik kai kuriuos iš jų (namų kampą, perkūną, vilką, žmonių dantis, nagus ir plaukus, duoną, medžių girgždėjimą ir kt.). Toliau aprašomos pranašystės, burtai. Sky-

[1] Jucevičius 1959, 93–94.
[2] Ibid., 94.

relyje „Papročiai" sakoma, kad „mūsų liaudies papročiai" yra „labai gražūs", tik ne visuomet „gali jais mūsų kaimo žmonės pasigirti", kadangi jie esą „nežmoniškai savo ponų nukamuoti, suskurdę, tamsūs, o užtat ir demoralizuoti".[1] Autorius sakosi buvęs „surinkęs jų daugybę", bet rankraštis kažkur užsimetęs, todėl skelbiąs tik keletą, kuriuos įstengė atsiminti. Aprašomi šokiai, muzikos instrumentai, drabužiai. Pasakojama apie kaimo iškilmes, apeigas, liaudies mediciną. Apibūdinama tuometinė žemdirbystės ir ūkininkavimo būklė Lietuvoje, išspausdintas eilėraštis „Esu sau žmogelis" (pirmas posmas lietuviškai, kiti – lenkiškai). Knygos priedu pateikti „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kareivių artikulai" ir duomenys „Apie Karūnos ir Lietuvos D. Kunigaikštijos senatorius ir valdininkus".

Lietuva yra „pirmasis apibendrinamojo pobūdžio darbas lietuvių etnografinių tyrinėjimų istorijoje". Jame Jucevičius panaudojo „nemaža literatūros, tačiau etnografiniu požiūriu dabar vertingiausia ta medžiaga, kurią jis pateikė pagal savo liaudies gyvenimo stebėjimus".[2]

[1] Jucevičius 1959, 183.

[2] Milius 1964, 23–24.

TAUTOSAKA. Jucevičius parengė lenkų kalba du tautosakinius leidinius – lietuviškų priežodžių ir dainų rinkinius.

Rinkinys *Lietuvių liaudies priežodžiai** išėjo Vilniuje 1840 m., buvo dedikuotas bičiuliui, Salantų krašto dvarininkui Juozapui Gorskiui. Rinkinyje pateikti 44 priežodžiai lietuvių kalba, o jų prasmė aiškinama lenkiškai. „Pratarmėje" rašoma:

> Liaudies dainos, patarlės ir priežodžiai jau seniai kelia visuotinį susidomėjimą. Kiekvienas šiandien jaučia jų reikalingumą, kiekvienas su noru gilinasi į tą prosenelių palikimo lobį, kiekvienas mokslingas istorikas ir filosofas gėrisi tais nemokytos liaudies kūriniais, – todėl, kad juose atsispindi originali, be jokios svetimos priemaišos, be sekimo, savosios tautos fantazija. Užtat kiekvienas, kam laikas ir aplinkybės leidžia, o gamta nepagailėjo sugebėjimų, gali ir būtinai turi darbuotis, keldamas aikštėn ir aiškindamas liaudies kūrybos tradiciją.[3]

* *PRZYSŁOWIA / LUDU / LITEWSKIEGO. / ZEBRAŁ I OBJAŚNIL / Ks. Ludwik Adam Jucewicz / WILNO. / DRUKARNIA A. MARCINOWSKIEGO. / 1840.*

[3] Jucevičius 1959, 503.

Esą

> dar ne vėlu daryti gausingą pjūtį senos savo krašto praeigos ir išminties dirvoje. Kiekvienas mūsuose kamputis žemės, kiekvieni namai, kiekviena šeima turi savų padavimų ir savo prosenelių veikalų atminimo. Neniekinkime tiktai nieko, įeikime į doro mūsų artojo trabelę, pasiklausykime jo pasakų, jo originalaus pasakojimo, ir sužinosime tokių dalykų, kurių nė sapnuoti nesapnavo mūsų kronikininkai, o išeisim su didžiulėmis svarbių svarbiausių žinių atsargomis. Ten prisiklausysime nuostabių pasakų, dainų ir mįslių, kuriose ne sykį, it uolienose brangakmenis, svarbus įvykis į apysakos rūbą įvilktas slypi.[4]

[4] Ibid., 504.

Lietuvos kiemionis „visada originaliai reiškia savo mintis. Jokiu atveju, net apie paprasčiausius daiktus kalbėdamas, jis negali apsieiti be priežodžio. Daugelis tų priežodžių yra istoriniai, einą iš tolimiausių senovės laikų, daugelyje jų atsiliepia dargi senieji pagonybės amžių papročiai ir apeigos." Taigi Jucevičius vertina priežodžius kaip reikšmingą kultūros istorijos šaltinį. Įvairialypę savo gyvenimo patirtį žmogus apibendrino priežodžiu: „Genys margas, žmogaus gyvenimas dar margesnis." Priežodžio „Žemaitis Kukutis" pagrindas – vakarų žemaičių „pratisa kalbėsena"

(taip juos praminė lietuviai aukštaičiai). Telšių apskrities „uolūs Bakcho garbintojai" buvo priežodžio „Telšių pliumpis" priežastis. Prancūzė Magdalena, atsikėlusi iš Varšuvos į Raseinius, „išsipuošusi pagal naujausią Paryžiaus žurnalą" ir paskatinusi žemaites ją mėgdžioti, davė pretekstą atsirasti priežodžiui „Pasirėdžiusi kaip Raseinių Magdė" arba laisvų papročių moterį tiesiog vadinti „Raseinių Magde". Nepalankus lietuvininkų požiūris į vokiečius, nemokančius lietuviškai, išreiškiamas priežodžiu „By vokietis balso žmogaus nesupranta". Žmonių pasakojimas apie tai, kad šv. Jono naktį „visos raganos, pasitepusios pažastis tepalu, gamintu iš visokių žolių, joms vienoms težinomų, skrenda į Šatrijos kalną ir ten puotauja, šokdamos su velniais ir gerdamos nekrikštytų kūdikių kraują", pagimdė posakį „Šatrijos ragana", kuriuo dažniausiai pavadinamos „senos bobos". „Kad galėtum tapti ragana, – sako autorius, – reikia būti bjauriai ir senai (nors jaunos ir gražios gal daug labiau yra vertos to garbaus titulo)." Tolių toliausius senovės laikus siekiąs priežodis „Šnypščia kaip žaltys be ožkos pieno" taikomas kuo nors nepatenkintam žmogui. Vienoje legendoje pasakojama, kaip vežant naujai nulietus varpus per Lūksto ežerą į Varnius, įlūžo ledas ir vienas, didesnysis varpas nuskendo. Todėl, skambinant mažesniuoju varpu, didesnysis atsiliepia ežere. Iš to padavimo atsiradęs priežodis: „Atsiliepia kaip Varnių varpas Lūkste." Padavimas apie tai, kaip velnias apgavo žmogų, davęs progos sukurti priežodį, perspėjantį, kad nereikia susidėti su suķčiumi: „Eik su velniu obuoliauti – paliksi be obuolių ir be terbos." Aiškindamas priežodžio „Plep kaip Varnių davatka" kilmę, Jucevičius raiškiai apibūdina šias moteris:

> Žemaičių davatka yra tai tipas, visiškai skirtingas ir nepanašus į visas kitas moteris. Sena kaip pasaulis, bjauri kaip mirtina nuodėmė, plepi kaip visos papūgos, daiktan sudėtos, jos liežuvis – tai malūno pitlius. Drabužis to sutvėrimo nevalyvas, nešvarus, bjauriai dvokiantis, akys nuleistos, bet vis tiek mato viską, kas yra, ko nėra ir ko būti negali, balsas – vidurys tarp pavasarinio varlės kurkimo ir netepto lietuviškų vežėčių rato girgždėjimo. Davatka pasižįsta su visomis senomis pleperzomis – iš jų ji sužino naujienas apie visą apylinkę ir, ką sužinojusi, iš namų į namus išnešioja, ir vis su naujais pagražinimais, vis su naujais priedais; žodžiu – tai gyvas, vaikščiojantis laikraštis.[1]

[1] Jucevičius 1959, 519–520.

Varnių miestelis iš seno buvęs tų plepių būtybių sostinė, todėl ir atsiradęs minėtasis priežodis. Priežodis „Pasipūtęs kaip pelėda" esąs dažniausiai taikomas ponams, kurie „labai teisingai gali būti sulyginti su tais nakties paukščiais, nes nemėgsta šviesos <...>, yra išdidę, nemėgsta tvarkos, savo kiemionims žiaurūs ir vos nepasakiau – plėšrūs".[2] Žmonės, savo gyvenime daug visko matę, girdamiesi sako: „Aš esmi neštas ir pamestas". Šykštiems žmonėms, kurie „nei patys savo turtais naudojasi, nei jų užleidžia kitiems"[3], taikomas priežodis: „Guli kaip šuo ant šėko." Senais laikais Žemaičiuose labai daug miestelių buvę kuo nors garsūs: Raseiniai – Magde, Telšiai – girtavimais, Šiauliai – puikia bažnyčia, Kražiai – varpais, Varniai – davatkomis, Kretinga – vargonais, Lioliai – gira, kuri vadinasi raugalas.[4] Tiems, kurie nedaro to, ką turėtų daryti, taikomas priežodis: „Eik su durnium vėžiauti – ans varles gaudo." Priežodis „Neša kaip numirėlis savo meilingą" atsira-

[2] Ibid., 520.

[3] Ibid., 522.

[4] Ibid., 524.

dęs „iš pasakojimo apie vieną tokį riterį, kuris, kritęs kare ir pavirtęs vaiduokliu, atvyko pas savo sužadėtinę ir nusigabeno ją su savim į kapą".[1] Remdamasis tuo pasakojimu, vokiečių poetas G.A. Bürgeris sukūręs baladę „Lenora", kurią į lenkų kalbą išvertė A.E. Odyniecas, o Lietuvoje buvusi sukurta baladė „Pabėgimas" (A. Mickevičiaus autorystė turbūt sąmoningai nenurodoma). Nepasotinamas elgetų godumas davė pretekstą godžius žmones lyginti su „neprikemšama *ubago terba*".[2] Kaip Varnių davatkas, taip pat sodriai apibūdina Jucevičius ir Žemaičių elgetas:

> Žemaičių elgeta yra tai ypatinga žmonių padermės atmaina: visada stamantrus, raudonas, liūdnas, kai prašo išmaldos, linksmas, kai su draugais šnekas varinėja; barzda ilga, nukarusi ant nuogos krūtinės, o plaukai pasišiaušę ir visaip susivėlę. Jo apdaras sudurstytas iš begalės lopinių (kad labiau graudintų žmones), ant pečių daugybė didelių ilgų terbų, prikrautų duonos, kurią dažniausiai pas žydą į degtinę ar pinigus išmaino; rankoj turi didelę lazdą, apkaustytą geležim, su kelių sieksnių ilgumo virve, kurios gale pritaisytas geležies rutulys arba akmuo. Ta virvė paprastai būna suvyniota, o išsivynioja tik tada, kai jos šeimininkui reikia apsiginti nuo šunų antpuolio. Lengvai kiekvienas gali suprasti, koks tai baisus prietaisas, vadinamas ubago botagas, stipraus elgetos rankoje: kai tik sodžiuj pasirodo, tai šunys nuo vieno pamatymo cypdami kaukdami lekia kuo greičiausiai slėptis į saugią vietą. Iš to ir priežodis: pasileido kaip ubago botagas.[3]

[1] Jucevičius 1959, 530.
[2] Ibid., 537.
[3] Ibid., 539.

Tarp visų smulkiųjų Lietuvos bajorų, savo *veto* teise žlugdžiusių valstybę, ypač išsiskyrė Ašmenos šlėkta: „Ašmenos šlėkta yra paprastai vaizduojamas su sena nusitrynusia rudine, viena koja apauta vyža, kita – batu. Užtat ir šiandien tą, kas neturi kuo padoriai ir valyvai apsirengti arba, būdamas nusigyvenęs, iš paskutiniųjų stengiasi kuo nors keistu pasižymėti, vadina žmonės: *Ašmenos šlėkta*."[4] Ašmena, Lyda ir Smurgainiai esą „labiausiai apjuokiamos vietos mūsų kunigaikštijoje".[5] Namų šeimininkas paprastai ragina savo svečius valgyti ir gerti, o kai tokio raginimo nebūna ir svečiai pareina namo alkani, tuomet jie sako: „Buvo visko, tiktai privertimo nebuvo."

[4] Ibid., 540.
[5] Ibid.

Rinkinys *Lietuvių dainos** išėjo Vilniuje, M. Zymelowicziaus spaustuvėje, 1844 m. Rinkinyje yra „Įžanga", 35 dainų vertimai į lenkų kalbą ir paaiškinimai. Iš „Įžangos" sužinome, kad tai ištrauka iš pratarmės Jucevičiaus rengtam „Lietuvių liaudies dainų rinkiniui", kuris nebuvo išleistas, bet pratarmė buvo išspausdinta (lenkų kalba) 1838 m., po to išversta į rusų ir į čekų kalbą.[6] Kai kurios skelbiamos dainos siekiančios „senų seniausius laikus".[7] Jos išlaikiusios mums „tikrą mūsų protėvių papročių ir didvyriškų žygių paveikslą". Todėl „pažinti jas arčiau, įsigilinti į jų dvasią ir būdą" esą „kiekvieno apsišvietusio žmogaus priedermė". Jucevičius apibūdino aplinką, kurioje galėjo būti kuriamas lietuvių tautos herojinis epas:

* *PIESNI / LITIEWSKIE / PRZEKŁADANIA / LUDWIKA Z POKIEWIA. / WILNO / w Drukarni M. Zymelowicza Typografa. / 1844.*
[6] Jucevičius 1959, 547.
[7] Ibid., 548.

> Karingi mūsų protėviai, gimę tiktai žirgui ir kalavijui, mažai tesirūpino poezija, o gal ir laiko apie tai galvoti neturėjo. Buvo tačiau valandų, kada jie, sotūs garbės, namuose, prie kūrenamų židinių, su taure midaus rankoje, ramiai atsidėdavo pramogoms ir, nugiedrinę kovose užgrūdintą taurų veidą, su noru klausydavosi senų kunigų ir vaidilų giesmių. Tai buvo Lietuvos pranašai ir poetai. Jie skatindavo tautiečius į kovą, dėkodavo

dievams už pergales ir vadovaudavo namų žaidimams. Tačiau jų giesmės, būdamos improvizaciniai kūriniai, neužrašytos, amžiams bėgant žuvo ir mūsų laikų nepasiekė.[1]

[1] Jucevičius 1959, 548.

Buvusi „dar kita rūšis giesmių, skirtų būtybėms, aukštesnėms už žmones. Nes jei lietuvis stabmeldys garbino prasimanytus dievaičius, degino aukas ir darė apžadus, tai, be abejo, turėjo ir giedoti jų garbei. Tos poezijos liekanų užtinkame ir šiandien mūsų liaudyje."[2] Lietuvių atmintyje giliausius pėdsakus palikęs Kęstutis:

[2] Ibid.

> Poezijos veikalai, apgiedą įžymiųjų Lietuvos didvyrių darbus, daugiausia yra išnykę. Tiktai Kęstutis ir kryžiuočiai – nors ir seni tai laikai – paliko neišdylančius pėdsakus lietuvių atmintyje. Paklausk šiandien mūsų krašto gyventojo apie kokias nors senienas, – tuoj tau suręs nuostabų, nepanašų į tiesą apsakymą, kuriame Kęstutis vaidina svarbiausią vaidmenį. Įsileisk į draugišką šneką su kuriuo Lietuvos kaimo seniu, primink jam praeitį – atsidus ir sakys tau: „Oi, ne taip būdavo mūsų Kęstučio laikais.[3]

[3] Ibid., 549.

Padavimų apie neregėto gražumo ir stiprumo žmones ir dabar dar pasitaiką, bet dainų apie juos visiškai nesą.[4]

[4] Ibid.

Dažniausiai dainuojamos dainos priklausančios daugiausia meilės dainų arba eleginių dainų rūšiai.[5] Kaip ir L. Rėza, Jucevičius ypač iškelia aukštą lietuvių dorovę, išryškėjančią jų dainose:

[5] Ibid., 550.

> Jausmai, atsispindį tose dainose, yra romūs, paprasti, tyri, nesutepti, skaistūs. Nerasi ten tokių išdykusių, riebių ir palaidų išsireiškimų, kokių pilna ukrainiečių, mozūrų ar krokuviškių dainuškose. Lietuvių liaudis dora, dievobaiminga, nekalta, vaišinga, karštai prie gimtosios žemės prisirišusi, tebeturinti sveikai išlaikiusi savo luomui būdingas dorybes, paveldėtas iš savo protėvių. Jos mintys, norai ir jausmai eina tiesiai iš širdies. Užtat ir jos dainose reiškiasi meilė, tyra, kaip širdis kuklios to krašto mergelės, papuoštos drovos raudonio; karštas pamaldumas, religinė rezignacija ir niekuo nepajudinamas ištikimumas savo senolių tikėjimui, kaip to mūsų senojo Jogailos, kuris dėl to paties tikėjimo dvi tautas, tiek tarpusavy kariavusias, amžinąja santarve sujungė.[6]

[6] Ibid.

Autorius apgailestauja, kad dainų kūrėjai buvo nežmoniškai nuskurdinti:

> Gaila tiktai, kad ta liaudis, verta pagarbos ir gražaus žodžio, yra šiandien taip negailestingai savo ponų nuengta, suvarginta ir į paskutinį skurdą įstumta. Nuostabu, kad mūsų ponai dvarininkai, arba <...> valstiečių kailialupiai, iki šiol dar neįsitikino, jog jų turtingumas ir gerovė priklauso vien nuo jų valstiečių turtingumo ir gerovės. Nežinau, iš kur ta panieka artojų luomui išaugo ir kur ji nuves, jei nepraregėsime? Kuo gi bėra šiandien lietuvis valstietis?.. Kas tuo kaltas?! – dvaro ponai...[7]

[7] Ibid., 550–551.

Esą dar ir „gerų ponų, tikrų piliečių, kurie rūpinasi savo valdinių gerove".[8] Gero gyvenimo šešėlis dar likęs ir Žemaičiuose:

[8] Ibid., 551.

> Ten žmonės mažiau prispausti, dėl savo geografinės padėties arčiau uostų būdami, yra laimingesni už kitus Lietuvos gyventojus; jie guvūs,

linksmi. Išeik tik į lauką per šienapjūtę – išgirsi iš tolo skambant pratisą, ilgesingą, liūdną, skambią dainos gaidą. Įsižiūrėk gerai į jų žaidimus, pabaigtuves, vestuves, ir pamatysi, kiek ten džiaugsmo, kiek nekaltų linksmybių viešpatauja![1]

[1] Jucevičius 1959, 551.

Dainose daugiausia apdainuojamas „rūtų vainikas, kuris puošia galvą kiekvienai jaunai merginai, aukštas svirnelis, kuriame laikomas visas turtas, plonosios drobelės, rankšluosčiai sniego baltumo, eiklusis žirgelis ir karo ginklai".[2]

[2] Ibid., 552.

Visos apsišvietusios tautos iš seno turinčios didelius liaudies dainų rinkinius.[3] Tuo tarpu Lietuvoje, kur apie juos vėliausiai pradėta galvoti, tesą du – Liudviko Rėzos ir Simono Stanevičiaus rinkiniai. Pats Jucevičius jau daug metų sudarinėjąs savo rinkinius. Jis turįs surinkęs kelis šimtus dainų, kurių tik mažą dalį išvertęs teišleidžiąs, o kitas paliekąs laukti „laimingesnių laikų".[4] Tačiau kur dingo kitos Jucevičiaus surinktos dainos, nežinoma.

[3] Ibid.

[4] Ibid.

Įžangos pabaigoje Jucevičius sumini lietuvių dainų vertėjus į lenkų kalbą (K. Brodziński, A.E. Odyniecą, A. Chodzką, L. Osińskį, P. Zatorskį, I. Kułakowskį, J. Czeczotą, E. Stanevičių), paaiškina savuosius dainų vertimo principus.

LITERATŪROS MOKSLAS BEI KRITIKA. Pagrindiniai Jucevičiaus šios srities darbai yra: 1) biobibliografinis enciklopedinis žinynas apie mokytus žemaičius; 2) straipsnis apie lietuvių kalbą ir literatūrą; 3) straipsniai apie atskirus rašytojus (S. Valiūną, A. Strazdą, D. Pošką, K. Sirvydą). Visi jie parašyti lenkų kalba.

*Biografinės ir literatūrinės žinios apie mokytus žemaičius** buvo baigtos rašyti 1840 m. Svėdasuose, parengtos spaudai ir 1841 m. ketintos išleisti, tačiau dėl nežinomų priežasčių nepasirodė ir buvo paskelbtos tik 1975 m. pavadinimu *Mokyti žemaičiai*.[5] Leidinys dedikuotas Telšių vyskupystės vyskupui Simonui Mykolui Giedraičiui, jame aprašyti 186 asmenys, kuo nors nusipelnę lietuvių (žemaičių) kultūrai. Pateikiamos jų trumpos biografijos, suminimos jų išleistos knygos, kiti darbai. Iš XIX a. rašytojų bei literatų aprašomi Ksaveras Bogušas, Angelas Daugirdas, Simonas Daukantas, Juozapas Arnulpas Giedraitis, Jonas Krizostomas Gintila, Kalikstas Kasakauskis, Kazimieras Kontrimas, Dominykas Mogenis, Zakarijus Nemčevskis, Kajetonas Nezebitauskis, Kiprijonas Juozapas Nezabitauskis, Jurgis Pabrėža, Jurgis Plioteris, Dionizas Poška, Juozapas Rupeika, Antanas Savickis, Emerikas Stanevičius, Simonas Stanevičius, Antanas Strazdas, Jokūbas Šimkevičius, Leonas Uvainis, Motiejus Valančius, Silvestras Valiūnas, Vincentas Martinijonas Valmikas, Juozapas Varkulevičius, Pranciškus Zatorskis ir kt.

* *WIADOMOŚCI / BIOGRAFICZNE I LITERACKIE / O UCZONYCH ŻMUDZINACH (BIOGRAFINĖS IR LITERATŪRINĖS ŽINIOS / APIE MOKYTUS ŽEMAIČIUS / taip pat apie tuos, kurie, kilę iš kitų provincijų, / daug prisidėjo prie Žemaitijos švietimo / Parašė ir abėcėlės tvarka sudėjo / KUN. LIUDVIKAS ADOMAS / JUCEVIČIUS / 1841).*

[5] Jucevičius 1975.

Straipsnis „Keli žodžiai apie lietuvių kalbą ir literatūrą" buvo išspausdintas kaip įvadas rinkinyje *Ištraukos iš šiuolaikinių lenkų poetų* (1837), o paskui pakartotas knygoje *Lietuva* (1846). Jame raginama saugoti ir puoselėti gimtąją kalbą, aptariama lietuvių literatūra Mažojoje ir Didžiojoje Lietuvoje, apibūdinama K. Donelaičio, S. Stanevičiaus, D. Poškos, A. Strazdo kūryba, suminimi kalbininkų ir istorikų darbai, nusiskundžiama, kad nūnai „net lietuvių vaidilos nebe lietuviškai rašo", patariama „atsikvošėti ir draug su svetimųjų kalbų mokėjimu jungti mokėjimą tos kalbos, kuria mūsų senelių seneliai kalbėjo"[6].

[6] Jucevičius 1959, 71–72.

Savo knygoje *Žemaitijos bruožai* (1840) ir almanache *Linksmynė* (1841) Jucevičius išspausdino straipsnį apie S. Valiūną, o žurnale *Piśmiennictwo krajowe* (1841) paskelbė straipsnį „Rašytojai tautine lietuvių kalba" („Pisarze w narodowym języku litewskim"), kuriame aprašyti A. Strazdas, D. Poška ir K. Sirvydas. Dėl dėmesio

* Žr. šią kn., 213–214.
** *WYJĄTKJ / Z NOWOCZESNYCH / POETOW POLSKICH. / TŁUMACZONE / NA JĘZYK LITEWSKI / Z PRZYDANIEM / KILKU SŁÓW / O JĘZYKU I LITERATURZE / LITEWSKIEJ. / WILNO / NAKŁADEM TŁUMACZA / W TŁOCZNI B. NEUMANA. / 1837.*

rašytojams – savo amžininkams Jucevičius laikomas pirmuoju ryškiu lietuvių literatūros kritiku.*

VERTIMAI. Jucevičius išleido pirmąjį poezijos vertimų į lietuvių kalbą rinkinį *Ištraukos iš šiuolaikinių lenkų poetų***. Rinkinyje išspausdintos A. Mickevičiaus baladės „Trys Budriai", „Svitezietė", ištrauka iš *Vėlinių* IV dalies – „Aplankymas", E. Odynieco baladė „Belaisvė lietuvininko", B. Zaleskio eilėraštis „Kas man darbs. Arba rytas senio medžiotojo". Vėliau lenkų poezijos vertimų tradiciją tęsė V. Ažukalnis, išvertęs taip pat ir A. Mickevičiaus kūrinių.

Laurynas Ivinskis (1810–1881)

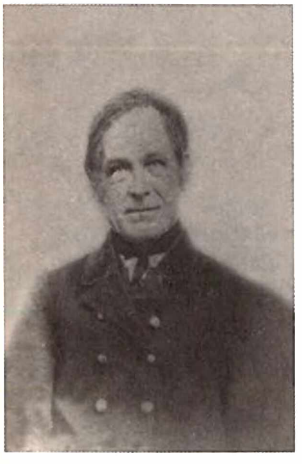

Laurynas Ivinskis pasireiškė įvairiopa kultūrine veikla. Lietuvių literatūros istorijai jis svarbus kaip rašytojas, vertėjas, o ypač kaip pirmųjų lietuviškų kalendorių leidėjas. Su kalendorių leidimu buvo susijusi ir jo paties, ir daugelio kitų XIX a. vidurio lietuvių rašytojų literatūrinė veikla bei kūryba.

BIOGRAFIJA. Laurynas Rokas Ivinskis gimė 1810 m. rugpjūčio 3(15) d. Žemaitijoje, Šilalės parapijoje.[1] Tėvai buvo laisvi žemės nuomininkai, todėl dažnai keitė gyvenamą vietą. Apie 1813 m. Ivinskiai apsigyveno Laukuvos parapijoje – Dargių kaime prie Paežerio (ties Paršežeriu). Vėliau (po 1818) jie persikėlė į Kaupų kaimą Tverų parapijoje, kur nuomojo žemę iš Žemaičių vyskupo Juozapo Giedraičio. Čia Lauryną pradėjo mokyti kaimo samdomas jaunas mokytojas Melninkis. Apie 1820 m. šeimai atsikėlus į Bambalų kaimą Užvenčio apylinkėje ties Kolainiais, 1824 m. rudenį Laurynas pradėjo lankyti Kolainių apskritinės mokyklos pirmąją klasę. Laurynas tada buvo 14-os, o pirmosios klasės mokinių amžius svyravo tarp 7 ir 24 metų. Mokyklos direktorius tais metais buvo Vilniaus universiteto auklėtinis, filosofijos magistras, pirmojo lietuviško matematikos vadovėlio (beje, cenzūros pražudyto) autorius Jeronimas Stanevičius. Mokyklos direktoriai ir mokytojai buvo išsilavinę, nors dažnai keitėsi. Mokykla turėjo gerai įrengtus fizikos, matematikos, gamtos mokslų kabinetus, turtingą biblioteką. Kolainiuose Ivinskis mokėsi šešerius metus, čia „garsėjo kaip gabus, ištvermingas, drausmingas ir uolus mokinys".[2] Sukilimo metais (1831) gavęs keturių gimnazijos klasių baigimo atestatą, Ivinskis pasiryžo dirbti namų mokytoju, kad susitaupytų lėšų studijoms aukštojoje mokykloje. Mokytojauti pradėjo Kuršėnų apylinkėse. 1841 m. išlaikė specialius egzaminus ir gavo oficialias namų mokytojo teises.

Apie 1842 m. Ivinskis atsikėlė į Rietavo apylinkes, kur laisvalaikiais ėmėsi plačios kultūrinės veiklos: rinko medžiagą žodynui, užrašinėjo tautosaką, vertė, eiliavo, domėjosi botanika, mitologija, liaudies medicina. Čia subrendo ir mintis leisti lietuviškus kalendorius. 1845 m. Ivinskis parengė pirmojo lietuviško kalendoriaus rankraštį. Pasiskolinęs pinigų iš Rietavo savininko Irenėjaus Oginskio, rankraštį nusiuntė Vilniaus spaustuvininkui Adamui Zawadskiui, kuris 1846 m. jį išleido. Taip pasirodė pirmasis lietuviškas kalendorius *Metų skajtlus ukiniškas ant metu Viešpaties 1846*... Tais pačiais metais išvertė iš lenkų kalbos Danielio Defoe apysaką *Robinzonas Kruzas*. 1847 m. išlaikęs specialius egzaminus, įsigijo miesto mokytojo teises.

1851 m. rudenį nusikėlęs į Pavirvytį netoli Tryškių, Juozo Paulavičiaus dvare vėl intensyviai dirbo: rašė lietuvių kalbos žodyną, perrašinėjo spaudai *Robinzono Kruzo* vertimą. Tuo metu jau turėjo parengęs vadovėlių (*Naminio dažymo vadovėlį, Mediciną kaimo žmonėms*), kuriuos norėjo išspausdinti lietuvių ir lenkų kalbomis, didaktinių

[1] Biografijos duomenys iš: Petkevičiūtė 1988.
[2] Ibid., 26.

apsakymų rinkinį *Pasakos*, kurį sudarė vertimai, kitų autorių ir tautosakos kūrinių sekimai (vėliau jie buvo spausdinami kalendoriuose). Tų pačių metų pabaigoje jis persikėlė į Naciūnus netoli Kėdainių mokyti dvarininko M. Šiukštos sūnaus. Čia toliau rengė kalendorius, daug skaitė, vertė J. Miltono (*Prarastasis rojus*) ir E. Youngo (*Paskutinis teismas*) poemas, Ch. Schmido apysaką *Genovaitė*. 1853 m. vasarą jį pasikvietė mokyti savo vaikų grafas I. Zabiela į Zabiliškį (dar arčiau Kėdainių). Čia mokytojaudamas susirašinėjo su I. Oginskiu, J. A. Zawadskiu, apsidžiaugė Varniuose įsteigtu knygynu, per kurį tikėjosi platinti savo kalendorius.

1854 m. Ivinskis buvo paskirtas Rietavo parapinės mokyklos jaunesniuoju mokytoju. Rietave jis mokytojavo aštuoneris metus – iki 1862 m. pavasario, ir tai buvo „brandžiausias jo gyvenimo laikotarpis".[1] Mokytojaudamas Rietave, rūpinosi Varnių knygynu ir skaitykla, norėjo visiškai atsidėti knygininkystei. Tačiau 1855 m. vasarą jis paskiriamas vyresniuoju Rietavo parapinės mokyklos mokytoju ir lieka dirbti mokykloje. Čia jis dėsto prancūzų, vokiečių, lenkų, lotynų kalbas, rusų kalbos skaitymus, aritmetiką. M. Akelaičio, M. Valančiaus remiamas, 1856 m. sudaro pirmojo lietuviško laikraščio *Aitvaras* projektą, kuris, deja, nebuvo įgyvendintas. Ivinskis stropiai tvarkė visokius mokyklos reikalus, rūpinosi programomis, mokymo kokybe, mokyklos tradicijomis, už tai vizitatorių buvo nuolat giriamas. „Rietavo dviklasė parapinė mokykla jo dėka išgarsėjo kaip viena geriausių Lietuvoje."[2] 1859 m., I. Oginskiui įsteigus Rietave agronomijos mokyklą, Ivinskis ir joje dėstė bendruosius dalykus: geografiją, botaniką ir kt. Kalendoriuose spausdino straipsnius iš laukininkystės, daržininkystės, sodininkystės, veterinarijos, jais buvo galima remtis ir agronomijos mokykloje. 1862 m. kaip talentingas gamtininkas ir pagarsėjęs lietuviško kalendoriaus leidėjas buvo vienbalsiai išrinktas Vilniaus archeologijos komisijos nariu. Tuo metu jis sudarė sistemingą augalų sąrašą „Prigimtumenė", kuriame daugiau kaip pustrečio tūkstančio augalų pavadinimų pateikiama lietuvių, lotynų, lenkų, kartais ir vokiečių kalbomis. Tuo darbu Ivinskis pasireiškė kaip vienas pirmųjų lietuviškų botanikos terminų kūrėjų.

Ieškodamas palankesnių savo darbui sąlygų, 1862 m. Ivinskis apsigyveno Joniškėlyje, kur buvo paskirtas vyresniuoju parapinės mokyklos mokytoju. Mokykla, prižiūrima Vilniaus universiteto, XIX a. pradžioje garsėjo kaip naujoviška praktinio pobūdžio mokymo įstaiga, kurioje buvo mokoma žemdirbystės. Mokyklos globėjas buvo Joniškėlio dvarininkas Felicijonas Karpis, su kuriuo Ivinskis daugelį metų bendravo. Joniškėlyje Ivinskis „vėl gilinosi į mokslo darbus, tyrinėjo gamtą, džiovino augalus, vabzdžius, juos pats piešė, aprašė, toliau rengė lenkų–lietuvių kalbų žodyną, rinko tautosaką, vertė religines knygeles".[3] Lietuviškas kalendorius tuo metu ėjo dideliais tiražais, buvo plačiai skaitoma jo išversta *Genovaitė*, vis labiau plėtėsi ir šakojosi jo darbai. 1863 m. jam buvo pasiūlyta pelninga tarnyba – redaguoti caro valdžios steigiamo laikraščio *Друг народа* (*Liaudies draugas*) lietuviškąją dalį, tačiau to pasiūlymo jis atsisakė, ir laikraštis dėl to neišėjo.

1864 m. uždraudus lietuvišką spaudą, Ivinskis buvo priverstas persikelti į Kauną dirbti komisijoje, kuri turėjo rengti spaudai lietuviškas knygas rusų rašmenimis. Tą darbą jis dirbo nenorom, be to, palaikė ryšius su valdžios nemalonėn patekusiu vyskupu M. Valančiumi, todėl 1866 m. su skurdžia pensija buvo atleistas iš tarnybos ir vėl grįžo į Joniškėlį. Čia jį globojo klebonas Glinskis ir dvarininkas Karpis, o gydytojas Leonas Petkevičius pasikvietė jį mokyti dukters Gabrielės (būsimosios

[1] Petkevičiūtė 1988, 38.

[2] Ibid., 49.

[3] Ibid., 73.

rašytojos G. Petkevičaitės-Bitės). „Petkevičių šeimoje L. Ivinskis turėjo ne tik palankias darbo sąlygas, bet ir gerą aplinką – kultūringų, apsišvietusių lietuvių inteligentų ratą."[1]

1868 m. vasarą Ivinskį vėl pasikvietė į Rietavą Irenėjaus Oginskio našlė kunigaikštienė Olga, auginusi du sūnus – Bogdaną ir Mykolą (vėlesnį M.K. Čiurlionio globėją). Mykolas Oginskis domėjosi lietuvių kultūrine veikla, rėmė ir Ivinskio leidybinius sumanymus.

1869 m. pradžioje Ivinskis buvo pakviestas privačiu mokytoju į Renavą (buvusius Gaurus, arba Gaurelius, į šiaurę nuo Sedos). Čia jis pradėjo sudarinėti rusų–lietuvių kalbų žodyną, dėl kurio išleidimo tarėsi su V. Kulinu, o per jį užmezgė ryšius su Rusijos geografų draugija Peterburge. „1869 m. V. Kulinas išleido 15 straipsnių rinkinį „Виленский учено-литературный сборник", į kurį įdėjo lietuvių liaudies dainas, surinktas ir į rusų k. išverstas Šiaulių gimnazijos mokinių, taip pat bibliografines žinias apie lietuviškas knygas, išspausdintas rusų raidėmis."[2] Kulinas buvo prašęs Ivinskio dar atsiųsti ir „ištrauką iš lietuvių poeto Donelaičio", tačiau jos rinkinyje nėra. 1870 m. pavasarį Kulinas pasiūlė Ivinskiui nusiųsti Rusijos geografų draugijai savo žodyną. Ivinskis atsakė, kad prieš siųsdamas „dar norėtų perversti Milkaus, Neselmano, Hako, Sirvydo ir visus kitus lietuviškus žodynus, iš jų išrašyti nežinomus žodžius ir jais papildyti savąjį".[3] Jis ketinąs į savo žodyną „įtraukti ir kaimyninės latvių tautos žodžius, nes lietuvių ir latvių kalbos kilusios iš to paties kamieno".[4] 1870 m. Ivinskis nusiuntė Rusijos geografų draugijai smulkiosios tautosakos rinkinį *Prižodej ir Minsles, surinktos par L. Iwinski*, už kurį draugija paskyrė jam sidabro medalį. „Renave L. Ivinskis užbaigė dar Joniškėlyje pradėtą sudarinėti lietuviškų knygų bibliografiją. Joje suregistravo 111 lietuviškų knygų, išleistų 1599–1869 m., ir 11 latviškų. Bibliografijos rankraštis liko nepaskelbtas."[5]

1871 m. Ivinskis apsigyveno Šiauliuose. Čia jį pasikvietė Šiaulių apskrities bajorų vadas Nikolajus Zubovas mokyti savo sūnaus Vladimiro. Zubovas rūpinosi liaudies švietimu, rėmė lietuviškas mokyklas, Šiaulių gimnazijoje buvo įsteigta jo vardo stipendija.[6] Šiauliuose Ivinskis toliau sudarinėjo tautosakos rinkinius, tvarkė žodynus. 1871 m. Rusijos geografų draugijai jis nusiuntė aplanką, pavadintą „Patarlės, kures surinko Kraszewskis. Litva, 1847. – Patarles, Dajnos budu vartojamoses. – Pazimes". Aplanką sudarė trys sąsiuviniai. Pirmame sąsiuvinyje buvo kiek pakeista rašyba nurašyta M. Valančiaus knyga *Patarles Žemajcziu* (išleistos 1867 kontrafakcija). Antrame sąsiuvinyje perrašytos patarlės, paskelbtos J.I. Kraszewskio veikale *Litwa* (1847). O trečią sąsiuvinį sudarė paties Ivinskio sueiliuotų 110 dvieilių („patarlių, dainos būdu vartojamųjų"). 1871 m. buvo pasiūlyta priimti Ivinskį nariu į Rusijos geografų draugiją, jis prašė atsiųsti jam „draugijos nario patentą", tik nežinia, ar tokį dokumentą gavo. Į Rusijos geografų draugiją pateko ir kalbiniai Ivinskio darbai. Rusų–lietuvių kalbų žodynas, 1193 puslapių, apimantis žodžius nuo *A* iki *De*, pasižymi „turtinga ir įvairia lietuviška leksika, gausiais sinonimais ir naujadarais".[7] Keturkalbiame rusų–lietuvių–lotynų–lenkų kalbų žodyne, turinčiame 96 puslapius ir apimančiame žodžius nuo *A* iki *Ay*, „įrašyti 278 rusiški antraštiniai žodžiai ir jų lietuviški, lotyniški bei lenkiški atitikmenys".[8] Tačiau didžiausias L. Ivinskio sudarytas lenkų–lietuvių kalbų žodynas, turintis 2060 lapų, atsidūrė Lenkijoje.[9] Šiauliuose Ivinskis susibičiuliavo su Aleksandru Moru, buvusiu M. Zubovo sekretoriumi, kuris „domėjosi lietuvių raštija, buvo apsišvietęs, plačių interesų žmogus".[10]

[1] Petkevičiūtė 1988, 82.
[2] Ibid., 88.
[3] Ibid., 87.
[4] Ibid., 88.
[5] Ibid., 89.
[6] Ibid., 91.
[7] Ibid., 90.
[8] Ibid.
[9] Ibid., 91.
[10] Ibid.

Jis buvo pažįstamas su S. Daukantu, M. Valančiumi, padėjo platinti Ivinskio kalendorius. 1873 m. Ivinskis dalyvavo pasaulinėje parodoje Vienoje, kur eksponavo grybų atlasą ir traukinių stabdiklį.[1]

[1] Petkevičiūtė 1988, 94.

Apie 1874–1875 m. Ivinskis vėl buvo pakviestas į Rietavą. Šį kartą Bogdanas Oginskis jam pasiūlė pamokų savo įsteigtoje muzikos mokykloje. Rietave Ivinskis įsijungė ir į Gyvulių globos draugijos veiklą. Rusijos gyvulių globos draugijos Rietavo skyrių buvo įsteigęs Mykolas Oginskis, o Bogdanas Oginskis buvo to skyriaus garbės narys. Atsiliepdamas į draugijos paskelbtą konkursą, Ivinskis 1875 m. įteikė veikalą apie gyvulių globą ir priežiūrą, pavadintą *Pasauga*, kurį dedikavo Mykolui Oginskiui, tikėdamasis, kad šis padės jį išspausdinti. Oginskis nusiuntė *Pasaugos* rankraštį A. Baranauskui, kad įvertintų jo kalbą. Baranauskas, „nors ir nelabai girdamas", sakęs, jog išspausdinti verta. Jis manė, kad tokiu pritarimu galės pralaužti draudimą spausdinti lietuviškas knygas.[2] Peterburge *Pasaugos* rankraštį cenzorius perdavė recenzuoti P. Vileišiui, kuris palankiai apie jį atsiliepė. Tačiau 1876 m. pabaigoje, kai jau buvo išspausdintos korektūros, cenzūra jį uždraudė. Nors po to M. Oginskis ir Ivinskis ne kartą stengėsi *Pasaugą* išleisti, bet veltui.[3] Rietave Ivinskis padėjo M. Oginskiui rengti žemės ūkio parodas (1875, 1876, 1878), eksponavo jose savo paties darbus. Ivinskio eksponatai (Žemaitijos grybų aprašas su piešiniais, botanikos sodo projektas, Šiaulių ekonomijos augalų herbaras) turėjo didelį pasisekimą ir M. Zubovo surengtoje žemės ūkio parodoje Šiauliuose (1879). „Tuo laiku L. Ivinskis jau buvo pagarsėjęs savo gamtos mokslų darbais ir ne kartą buvo kviečiamas į botanikų ir daržininkų suvažiavimus Krokuvoje bei Varšuvoje."[4]

[2] Ibid., 99.

[3] Ibid., 99–100.

[4] Ibid., 101.

1879 m. viduryje Ivinskis persikėlė į Milvydų dvarą netoli Kuršėnų. Dvaro savininkas Ignas Gružauskas pasiūlė senam savo bičiuliui „prieglaudą bei išlaikymą".[5] Ivinskis buvo įkurdintas atskirame trijų kambarių namelyje, kuriame toliau darbavosi iki paskutinių savo gyvenimo valandų. Laurynas Ivinskis mirė 1881 m. liepos 17 (29) dieną Milvydų dvare, palaidotas Kuršėnuose. Jo draugai ir mokiniai pastatė ant kapo kuklų paminklą, kuriame įrašyta: „Cze ir palaydotas S.P. Laurynas Iwinskies pirmasis raszytojas Lietuwo–Žemaitiszko kalendoriaus. Gimęs 1811 miatu mires 1881 miatu 17 d. liepo mienuo."[6] Išlikusius Ivinskio rankraščius po kurio laiko parsigabeno į Griškiškį (prie Šiaulių) jo mokslo dienų draugas Kajetonas Gadliauskas. Netrukus dalį rankraščių jis perdavė Marijampolės gimnazijos mokytojui P. Kriaučiūnui, iš kurio vėliau jie atiteko Lietuvių mokslo draugijai (dabar saugomi Lietuvių literatūros ir tautosakos institute). J. Basanavičius 1883 m. *Aušroje* (Nr. 3) išspausdino Ivinskio rankraščių sąrašą. K. Grinius 1908 m. *Lietuvių tautoje* paskelbė jo biografijos dokumentų. A. Moras, N. Ivanauskas, G. Petkevičaitė parašė apie jį atsiminimus. 1893 m. JAV buvo įsteigta neilgai veikusi „Draugystė Lietuviškai–Amerikietiškai–Europiška Lauryno Ivinskio". 1961 m. Kuršėnuose Ivinskiui pastatytas paminklas (skulptorius P. Aleksandravičius, architektas S. Ramunis).

[5] Ibid., 102.

[6] Ibid., 104.

PUBLICISTIKA. Ji neatsiejama nuo Ivinskio kalendorių.* Vienus publicistinius straipsnius Ivinskis rašė pats, kitus vertė bei perdirbinėjo. Jo publicistikoje vyrauja dorovės etiketo pamokymai ir gyvulių globos klausimai. Žmonių plepumą bei apkalbas Ivinskis pajuokia straipsnelyje „Iš adatos vežimą priskaldo" (1862). Jame rašoma: „Kad artimą myli, neapkalbėk ano, neišjuok nė mažame daikte <...>. Juk ir maža debesis pritamsin saulę, maža pietmelė [dėmelė] pažymu yra [yra matoma] ant žiedo baltos lelijos, maža dagis [mažas dagys] skaudžiai įdur; o vienas ant

* Žr. šią kn., 85–89.

galvos vandens lašas kad užkrinta, juk jau ir tasai nepatink mums."[1] Kultūringo elgesio mokoma straipsniuose „Apie padorų užlaikymą kūno" (1859), „Apie padorų ėjimą" (1860), „Apie padorų apsiėjimą su kitais" (1861), „Apie prideranti kalbos vedimą draugystėje" (1862). Ivinskis pirmas prabilo apie kalbos kultūrą, ragindamas kalbant atsižvelgti į sąlygas bei aplinką – laiką, vietą, žmones: „Laike linksmų valandų nedera pasakoti liūdnų dalykų, išmintingų draugijoje – niekingų, tarp nemokytų – girtis savo išprusimu, aukštais mokslais."[2] Kalendoriuose buvo rašoma ir apie gyvulių globą – daugiausia apie arklius: „Apie nereikalingai žudymą ašvienio" (1851, 1852), „Arkliai žemaičių" (1862), „Apie arklius garsingų žmonių" (1862), „Arklys" (1862 kalendoriaus rankraštis) ir kt. Vėliau Ivinskis parašė ir norėjo išleisti knygutę *Pasauga*, kuri buvo cenzūros uždrausta. Jos išlikusi korektūra „yra vertingiausias L. Ivinskio publicistikos palikimas".[3] *Pasauga* turi 51 puslapį, 30 skyrelių, dvi antraštes (vieną – tituliniame puslapyje*, kitą – viršelyje**), epigrafą: „Juk ir gauruots turi širdį". Ivinskio nuomone, „žmogus gali pasigirti trimis daiktais: gražiais trobesiais, išeiginiais apdarais ir gerais, puikiais arkliais".[4] Todėl „net penkiuose knygelės skyreliuose kalbama apie arklių priežiūrą, žirgo reikšmę".[5] Ivinskis rašo ir „Apie stebuklingus medžius, žoles ir anų pajautimus", ragina saugoti ir tausoti miškus. *Pasaugos* gale pridėtas (lietuvių ir lotynų kalbomis) „Surašymas gyvųjų dalykų, minavotų toje knygoje" ir „Surašymas medžių ir žolių, minavotų šioje knygoje". *Pasauga* yra „pirmas originalus lietuviškas veikalėlis gamtos apsaugos tema", jis „aprėpė visą gyvąją gamtą, skatino ją tausoti ir nepažeisti būtinos žmonių ir gamtos harmonijos".[6] Ivinskis savo straipsniais ir *Pasauga* pasireiškė kaip lietuvių publicistikos pradininkas.

PROZA. Ivinskis 1851 m. buvo sudaręs prozos rinkinį *Pasakos* (taip kalendoriuose buvo vadinama beletristika) ir įteikęs jį A. Zawadskio spaustuvei Vilniuje. Nesulaukdamas atspausdinant, prašė rankraštį sugrąžinti, ketino jo apsakymėlius spausdinti kalendorių prieduose, tačiau rankraštis neišliko. Kalendoriuose buvo paskelbtas Ivinskio apsakymas „Apginėjimas" („Oželis", 1858), keturi vaizdeliai apie girtuoklius (1860), „Trumpos pasakos" (1878): „Amatininkas ir čebatorius", „Pasigodėjimas", „Susimokymas", „Turtingas ir menkas kaimynas".

Apsakymas „Apginėjimas" („Oželis") yra beletrizuota liaudies pasaka „apie gyvulius ir paukščius, susibūrusius į oželio pastatytus namus ir drauge nugalėjusius vilką ir mešką".[7] Apsakyme propaguojamas bendras žmonių gyvenimas, tarpusavio parama, užtariami silpnieji, norima, „idant žmogus draugystėje gyventų, idant vienas antram varguose padėtų, o stipresnieji silpnuosius gintų nuog užpuolimo".[8] Ivinskis čia pasireiškia kaip „tikras vaizdingo žodžio meistras"[9], raginantis žmones susitelkti: „Kad nor neprietelių pergalėti, tur susirinkti ing draugystę. Anų susirinkimas padaro stiprybę, kurios vienas žmogus negal paveikti. Gyvenimas žmogaus draugystėje [visuomenėje] yra linksmesnis ir nuodarbesnis."[10]

Keturiais vaizdeliais apie girtuoklius Ivinskis atsiliepė į vyskupo M. Valančiaus blaivybės akciją, pasmerkė girtuokliavimą. „Trumpose pasakose" jis skatino valstiečius mokytis amato („Amatininkas ir čebatorius"), šaipėsi iš žmonių godumo („Pasigodėjimas"), samdinių vangumo („Susimokymas"), iškėlė prieštaravimą tarp ūkininkų ir ponų („Turtingas ir menkas kaimynas"). Ivinskio apsakymai stiprino didaktinės prozos pozicijas lietuvių literatūroje.

POEZIJA. Ivinskis savo poezijos kūrinius irgi spausdino kalendoriuose, bet ne visų jų autorystė yra išaiškinta. Kalendoriuje (1861) buvo paskelbta

[1] Cit. iš: Petkevičiūtė, 1988, 191.

[2] Cit. iš: Ibid., 192.

[3] Ibid., 192–193.

* *Pasauga kiek wieno giwo sutwierimo, taj ira: pamókimaj, kajp rejke pasigajlietinaj apsi-ejté su aszwinejs ir galvijejs, idąnt anus pagirtinu budu ąnt sawo naudos wartoté. Dieł naudos ukininku paraszie Ł. Iwińskis*

** *Pamokimaj kajp rejkie saugoté kiek wieną giwą sutwierimą. Dieł naudos ukininku sutejkti par Łauriną Iwińskį raszitojį ukiszkojo Kalendoriaus. Petropilieje 1876 metu*

[4] Cit. iš: Ibid., 193.

[5] Ibid.

[6] Ibid., 194.

[7] Ibid., 188.

[8] Ibid.

[9] Ibid., 189.

[10] Cit. iš: Ibid.

Ivinskio suliteratūrinta eiliuota pasaka (58 eilučių) „Voras, kuris žmogų apskundė". Vorą lietuviai paprastai laiko laimės nešėju, o Ivinskio pasakoje jis pasirodo kaip nedorėlis skundikas. Norėdamas įsiteikti Dievui, kad šis duotų „turtą brangų"[1], voras jam apskundžia žmogų. Atseit, žmogus nebrangina Dievo dovanos – duonos, valgydamas ją trupina. Iš to, kiek pritrupina per vieną kartą, esą galima sudėti visą kepalą. Todėl žmogų reikia nubausti – nebeduoti jam duonos. Tačiau Dievas nubaudžia ne žmogų, o vorą: kad žmonių neįdavinėtų ir liežuvių nenešiotų, sviedžia jam ant nugaros jo atneštą kepalą ir padaro jį kuprotą. Šitaip nubaustas voras keršija: spendžia voratinklius ir, kas į juos įkliūva, tuoj „gyvą nužudo". Rankraščiu liko kita Ivinskio eiliuota pasaka (72 eilučių) „Kartėk nekartėk, medus esi".[2] Taigi pasakos pavadinimu paimtas priežodis. Kūrinyje kalbama apie turtingą ir gerbiamą ūkininką, kurį panoro apvogti jo bernas Jonas:

[1] Ivinskis 1995, 33–35.

[2] Ibid., 45–47.

Prysvirnyj medų pamatė,
Ant jo tykojo kaip katė.

Ūkys (ūkvedys), supratęs Jono kėslus, vietoj medaus pastatė „puodą skysto deguto". Jonas, smiliumi jo pakabinęs,

... vietoj geisto saldumo
Pajuto burnoj kartumą.
Dar savėj gaivino viltį,
Jog turės saldums pakilti.
Ir dėl to patsai sau sakė,
Nors jo širdį baimė plakė:
„Kartėk, nekartėk, juk esi
Medus. Kur saldumą dėsi?"

Pagaliau supratęs esąs apgautas, Jonas puolė iš priesvirnio, bet jį sučiupo ūkys ir smarkiai išpėrė. Tuomet

Jonukas atsižadėjo
Prie medaus jau neblankyti.
Prie darbų skubesniai ėjo.
Ūkiui mažiaus tesamdyti
Nuog šiol šeimynos reikėjo.

Taigi nepavykęs bandymas nusidėti (pavogti) davė dvigubą naudą: Jonui – moralinę, ūkiui – ekonominę. Autorius perspėja, jog

Taip su kožnu vagiu dedas,
– – – – – – – – – – – – – – – –
Visados vietoj saldumo
Randa sąžinės kartumą.

Kalendoriuje (1878) Ivinskis išspausdino ir dvi savo pasakėčias: „Vilkas ir avinas" bei „Skruzdis ir Juodvarnis". Jų siužetai paimti iš tautosakos. Viena pasakėčia paremta priežodžiu „Nepajutau, ar įšoko, ar prašoko", kita – priežodžiu „Perėk anksti, kad skruzdis vaikų nesuėstų".

Pasakėčioje „Vilkas ir avinas" didžiai alkanas vilkas užtinka aviną ir nori jį suryti. Avinas labai išsigąsta, bet greitai susitvardo ir ima prašyti vilko, kad jo nedraskytų – jis visas įšoksiąs į jo iššiotus nasrus. Vilkui sutikus su tokiu pasiūlymu, avinas, gerai įsibėgėjęs, trenkė jam savo ragais ir nudūmė pro šalį. Tuo tarpu primuštas vilkas atsipeikėjęs tarė:

„Nepajutau, ar įšoko,
Ar pro šalį man prašoko".

Taigi kai nekaltas negali apsiginti, jis pasitelkia pagalbon išmintį, kuri „išmoko gudrumo, / Kaip reik paveikt nedorumą".

Pasakėčioje „Skruzdis ir Juodvarnis" du pagyrūnai susilažina,

Kurs didesnį šmotą švino
Už save pakelti galės
Tas to vaikus lizde suės.

Lažybas laimi Skruzdis, todėl Juodvarnis stengiasi savo vaikus kuo anksčiau išperėti, kol dar neatšilo ir neatgijo skruzdynas. Taigi lažindamasis turi žinoti, ar verta, kad paskui, lažybas pralaimėjus, nereikėtų gailėtis.

Ivinskis savo pasakėčiomis praturtino lietuviškų pasakėčių tematiką „naujais, liaudiškais, tautosakiniais motyvais".[1]

[1] Petkevičiūtė 1988, 202.

Be eiliuotų pasakų ir pasakėčių, Ivinskis parašė ir keletą eilėraščių. Jam priskiriami kalendoriuose išspausdinti eilėraščiai „Smetona" (1862), „Nekiškis, kur nereikia" (1878); abejojama dėl eilėraščių „Pasergėjimas" (1864), „Girtuoklis yra pasigailėtinas" (1878) autorystės. Populiariausias iš tų eilėraščių yra „Smetona". Jo autoriumi Ivinskį pirmasis nurodė J. Šliūpas. J. Tumas pritarė J. Šliūpui, bet kartu pastebėjo, kad eilėraštį galėjo parašyti ir K.B. Rimavičius. K. Grigas eilėraštį rado apie 1846 m. (taigi 16 metų prieš išspausdinimą kalendoriuje) užrašytą S. Daukanto rankraštiniuose dainų rinkiniuose, todėl mano, jog Ivinskis negalėjo jo parašyti. Taigi „Smetonos" autorystė tebėra abejotina. Ivinskis laikomas to eilėraščio autoriumi tik pagal nusistovėjusią tradiciją.[2]

[2] Ibid., 197–198.

„Smetona" – vienas gražiausių XIX a. vidurio lietuviškų humoristinių eilėraščių. Jis parašytas panašiu silabiniu metru, kaip ir P. Savicko „Pustymai"; toks eiliavimas pažįstamas taip pat iš S. Valiūno, A. Baranausko poezijos. Eilėraštis sukonstruotas kaip smaližio pasipasakojimas. Jo metrinė schema (4+4+6), nuo kurios mažne nenukrypstama, realizuojama sklandžiais lakoniško stiliaus sakiniais, įtaigiais leksiniais ir sintaksiniais pakartojimais, paralelizmais, laipsniavimais, kontrastais:

Aš įšokau į kamarą smetoną laižyti,
Ir atpuolė gaspadinė su vyte švaistyti.
Kur aš pulsiu, kur aš bėgsiu, kur pasikavosiu?
Jau, man rodos, šią naktelę namie nebnakvosiu.

Nusikaltėlis norėjo pasislėpti kanapėse, bet „gaspadinė, išlaužusi mietą", jį ir ten surado:

Bėgo greitai, puolė smarkiai, man šonus išdaužė,
Bebėgdama manęs mušti, kanapius išlaužė.
– –

Gaspadinė greita buvo, kad mane gainiojo,
Kanapėliai tankūs buvo, kojeles painiojo.

Smetonlaižys niekaip negalėjo ištrūkti – gaspadinė „Vėl užpuolė kaip vanagas alkans vištą pešti":

Mušo, pešė, smarkiai daužė, kiek tiktai galėjo,
Apilsusi labai ilgai kanapiuos sėdėjo.
Aš, vaikelis nuvirkintas, nuog jos atsitraukiau,
Kol išlindau iš kanapių, vakaro sulaukiau.

Po to „vaikelis nuvirkintas" stovėjo prie durų laukdamas, „kad visi sumigtų" ir piktoji gaspadinė „kad akis užvertų" ir jau niekad nepabustų. Eilėraščio pabaigoje smaližius pasižada nebebūti „taip smailus":

Geriau putros prisisrėbęs vakare eit gulti,
Ne kaip landyt ing kamarą, prie smetono pulti.

„Smetona" „greitai virto mėgstama daina", o XIX a. pabaigoje ją harmonizavo Vydūnas (pavadinimu „Vigrus vaikelis"), kurio diriguojamas choras atliko ją 1902 m. birželio 15 d. dainų šventės metu Lazdėnuose.[1]

VERTIMAI. Ivinskis vertė į lietuvių kalbą tiek prozos, tiek poezijos kūrinius. Pagrindinis vertimas, kurį pats išleido, buvo vokiečių rašytojo Ch. Schmido didaktinė apysaka *Genovaitė* (*Genawejte*)*. Jos tituliniame lape leidimo metai nurodyti 1858, o viršelyje – 1860. Iš tikrųjų vertimas pasirodė 1860 m.[2] Apysaka paremta nuo XIII a. žinoma legenda apie Pfalco hercogo Siegfriedo žmoną Genovaitę, Brabanto kunigaikščio dukterį, kuri, neteisingai apkaltinta neištikimybe vyrui ir pasmerkta mirti, bet, budelių pasigailėta, daug metų gyveno girioje ir ten išaugino sūnų. Ivinskio vertime palikti originalo vietovardžiai, bet pakeisti (išskyrus vieną – Golį) veikėjų vardai (Siegfriedas pavirto Sigitu, Boleslowas – Benaičiu, Volfas – Walrodu, Hinzas – Ignu, Kunzas – Liudgardu, Berta – Barbora).[3] Apysakai būdingi „nuosekliai aprašomi įvykiai, sentimentalūs, tačiau psichologiškai pagrįsti vidiniai herojės išgyvenimai, gamtos mokslo duomenų gausumas."[4] Genovaitės vertimui „būdinga vaizdi stilistinė raiška, sklandus pasakojimas, turtinga, liaudies frazeologijos prisodrinta leksika."[5] Išspausdintas apysakos vertimas greitai išpopuliarėjo, buvo išpirktas, todėl 1863 m. A. Zawadskis jį pakartotinai išleido (vėliau iki 1940 m. išėjo dar keliolika leidimų). XX amžiaus pradžioje apysaka buvo pritaikyta scenai ir vaidinama teatro mėgėjų. G. Landsbergis-Žemkalnis pagal šią apysaką 1914 m. parašė keturių veiksmų dramą *Genovaitė*. Per *Ivinskio* vertimą Lietuvoje paplito Genovaitės ir Sigito (jos vyro) vardai.[6] J. Tumas-Vaižgantas *Genovaitės* vertimo reikšmę lietuvių literatūroje lygino su J. Karamzino *Vargšės Lizos* vaidmeniu rusų literatūroje,[7] laikė apysaką sentimentalizmo krypties pavyzdžiu. *Genovaitės* vertimo kalbą tyrinėjo K. Jaunius. H. Weberio paskatintas, jis lotyniškai parašė darbą apie Ivinskio vertimą („De sermonis, qui in opusculo Iwinskii „Genawejte" adhibetur, ratione, atque indole").[8] Jauniaus nuomone, apysaka išversta rytų žemaičių tarme, nors pats Ivinskis stengėsi rašyti tiek žemaičiams, tiek aukštaičiams suprantama kalba. Į lietuvių kalbą buvo išversta ir antroji *Genovaitės* dalis *Boleslovas*, kurioje vaizduojamas Genovaitės sūnaus *Boleslovo* gyvenimas, jo dalyvavimas kryžiaus žygiuose Jeruzalėje. *Boleslovo* vertimas buvo spausdinamas *Vienybėje lietuvninkų*

[1] Petkevičiūtė 1988, 199.

* *GENAWEJTE / PASAKA WIENA / TARP GRAŽIAUŠIU IR WERKSMINGIAUŠIU. / apej jos wargus, rupesnius ir stebuklingus / Diewa pariedimus, kajp giariems užmok / giaru, o piktiems atiduoda piktu. / Isz lenkiszka liežuwia iszguldita / par / Ł. Iwiński. / WILNIUJE. / KASZTU IR SPAUSTUWIE JUOZAPA ZAWADZKIA. / 1858*

[2] Petkevičiūtė 1988, 223–224.

[3] Ibid., 221.

[4] Ibid., 220.

[5] Ivinskis 1995, 10.

[6] Petkevičiūtė 1988, 225.

[7] Ibid.

[8] Ibid., 222; Skrodenis 1972, 94.

(1899, Nr. 33–34), vėliau išleistas JAV atskira knyga. Kai kas (pvz., V. Biržiška) spėja, kad jog to vertimo autorius taip pat yra Ivinskis.

Nespausdintas liko Ivinskio išverstas D. Defoe romanas *Robinzonas Kruzas*, sukurtas 1719 m. Ivinskis jį vertė ne tiesiai iš originalo, o iš prancūziško sekimo, išvertė į lenkų kalbą pavadinimu *Robinzonas saloje* ir išleisto Vilniuje 1834 m.* Tai buvo sutrumpintas romano variantas, skirtas mokykloms ir parengtas pagal J.J. Rousseau pedagogines idėjas. Šiuo kūriniu auklėjamas ir Rousseau romano *Emilis* pagrindinis veikėjas. Rousseau autoritetas padėjo *Robinzonui Kruzui* nepaprastai išpopuliarėti. Vokiečių rašytojas J.H. Campe 1779–1780 m. parašė romano variantą, pavadintą *Robinzonas Jaunesnysis*, o S. Daukantas, sekdamas J.H. Campe, apie 1846 m. sukūrė apysaką *Rubinaičio Peliūzės gyvenimas*, sulietuvinęs visus kūrinio asmenvardžius bei vietovardžius. S. Daukanto sekimas, kaip ir Ivinskio vertimas, liko neišspausdinti. Ivinskio vertimo rankraštis buvo surastas tik 1961 m.[1] Ivinskis prie vertimo darbavosi 1846–1847 m. Taigi S. Daukantas ir Ivinskis, vienas gyvendamas Rietave, kitas – Peterburge, kone vienu metu domėjosi D. Defoe kūriniu, rengė jo lietuviškąjį variantą bei vertimą, tačiau apie vienas kito darbą jie nežinojo, ir jų abiejų viltims savo darbus paskelbti nebuvo lemta išsipildyti.

Ivinskis pirmas pradėjo versti į lietuvių kalbą anglų poeziją. Remdamasis lenkiškaisiais (F. Dmochowskio) tos poezijos vertimais**, jis išvertė XVII a. anglų poeto J. Miltono poemos *Prarastasis rojus* kai kurias giesmes ir XVIII a. anglų poeto E. Youngo poemų *Paskutinis teismas* ir *Nakties mintys* ištraukų. 1860 m. Ivinskis sudarė tų vertimų rinkinį***, dedikuotą Rietavo kunigaikščiui Irenėjui Oginskiui, bet kai kuriuos kūrinius jis buvo jau išvertęs daug anksčiau (pvz., Youngo poemos *Paskutinis teismas* ištraukų vertimas buvo baigtas jau 1848 m.).[2]

J. Miltono epinė poema *Prarastasis rojus* (*Paradise lost*) buvo sukurta 1667 m. Ją 1786 m. iš prancūziško vertimo į lenkų kalbą ėmė versti F. Dmochowskis. Dešimtskiemenį (penkiapėdį) nerimuotą originalo jambą jis pakeitė trylikaskiemeniu gretutinio rimavimo aleksandrinu. Remdamasis F. Dmochowskio vertimu, tokiu pačiu metru vertė poemą į lietuvių kalbą ir Ivinskis. Savo vertimą jis pavadino *Rojus pragaišintas*, išvertė, kaip ir F. Dmochowskis, ištraukų iš keturių pirmųjų poemos giesmių. Ivinskis norėjo savo vertimą išleisti atskiru spaudiniu, bet jam nepavyko.

E. Youngo poema *Paskutinis teismas* (*Poem on the Last Day*) buvo sukurta 1713 m. Į lenkų kalbą ją taip pat išvertė F. Dmochowskis, o jo vertimu rėmėsi Ivinskis. Dmochowskis originalą buvo kiek aplenkinęs (antikinius vardus pakeitęs lenkiškais), o Ivinskis jį aplietuvino („idėtais paliko nekurie senovėje pagarsinti mūsų šalies vyrai", pvz., Kęstutis, Vytautas).[3] Savo vertimą Ivinskis pavadino *Sūdna diena*, jį spausdino kalendoriuose (1849, 1861, 1862, 1874 m.). Tačiau iš 1207 išverstų eilučių Ivinskis paskelbė tik 235.[4] Jis norėjo visą vertimą atskirai išleisti, 1853–1855 m. derėjosi dėl to su cenzūra, bet vis tiek išleisti nepavyko. Tik po Ivinskio mirties vertimą, gerokai pakeistą ir sutrumpintą (iki 1 151 eilutės), 1897 m. išleido Amerikoje J. Žilius.****

Kita E. Youngo poema *Nakties mintys* (*Night thoughts*) buvo sukurta 1741–1742 m. – po to, kai netikėtai mirė poeto žmona ir sūnus. Vėliau ji buvo išversta į prancūzų kalbą, o iš prancūziško vertimo F. Dmochowskis ją išvertė į lenkų kalbą. Versdamas F. Dmochowskis pakeitė originalo eilėdarą – penkiapėdį nerimuotą jambą pakeitė rimuotu aleksandrinu. Tokią eilėdarą išlaikė ir Ivinskis, versdamas

* *Robinson na Wyśpie albo Skrócenie przypadków Robinsona. Przekład z francuzkiego przez M.K. Wilno, 1834*

[1] Petkevičiūtė 1988, 226.

** *Sąd ostateczny, Poema Edwarda Yunga anglika z przydaniem pierwszej jego nocy i kilku ułomków Miltona przez Franciszka Dmochowskiego. Wilno, 1819*

*** *Sudna Diena / ir / Naktis pirmojé / par / Edwarda Yunga. / ir / Rojus pragajśzintas / par / Miltona / Isz lenkiszka lieżuwia iszgulditi / par / Ł. Iwiński / 1860*

[2] Petkevičiūtė 1988, 207.

[3] Ibid., 210–211.

[4] Ibid., 212.

**** *SUDNA DIENA. / Parasze angliszkoj kalboj Edvardas Young'as. / Lietuwiszkai sudejo Laurynas Ivinskis. / 1897 / Spaustuvėje „Garso Amerikos Lietuvių" / Shenandoah. Pa*

poemą iš F. Dmochowskio vertimo. Ivinskio vertimas 1898 m. buvo spausdinamas JAV – J. Žiliaus redaguotame periodiniame leidinyje *Tėvynė*. Tais pačiais metais, perredaguotą ir sutrumpintą (iš 487 eilučių iki 446), išleido jį Amerikoje atskiru spaudiniu.*

„L. Ivinskio poezijos ir prozos vertimai, – rašo R. Mikšytė, – rodo vertėją turėjus estetinį jausmą, literatūrinę nuovoką, turtingą leksiką, sugebėjus pasiekti nežemą poetinio žodžio kultūros lygį. Geras gimtosios kalbos mokėjimas jam leido atsispirti originalo sintaksės įtakai <...>. L. Ivinskio vertimai pranoko kitus XIX a. pirmosios pusės lietuviškus vertimus."[1] Panašiai vertina Ivinskio vertimus ir D. Petkevičiūtė: „Eiliuotais savo vertimais L. Ivinskis prieš mus iškyla kaip gabus vertėjas. Jis vertė kruopščiai ir atsidėjęs. <...> L. Ivinskio eiliuoti vertimai, palyginti su L. Jucevičiaus, J. Savickio, V. Ažukalnio vertimais, gerokai meniškesni. <...> L. Ivinskis – tikslaus ir kartu kūrybiško vertimo šalininkas. Iš poeziją vertusių XIX a. vidurio lietuvių rašytojų jis yra pirmaujančių gretoje."[2]

* *NAKTYS / Edvardo Young'o. / Lietuviszkai sudejo Laurynas Ivinskis, / In spaudą sutaisė IR JONAS. / Spaustuvėje „Garso A.L." Shenandoah, Penn'a. / 1898*

[1] Ivinskis 1995, 13.

[2] Petkevičiūtė 1988, 219.

Jonas Basanavičius (1851–1927)

Lietuviams ypatingos svarbos asmuo yra Jonas Basanavičius, tautos atgimimo tėvas, tautinės ideologijos kūrėjas, moralinis Lietuvos prezidentas, sakęs, kad jo partija esanti senoji Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė.[3] Tai „planingas, programinis žmogus kiekviename colyje, kiekviename žingsnyje. Veikėjas, kuriam per visą amžių tešvietė tas vienas tikslas, teviliojo tas vienas gyvenimo uždavinys – vaisingai be afektacijų, be afišavimosi, be reklamų tarnauti savajai tautai in toto; tokiai, kaip yra, bet tik ji būtų gyva ir į žmonijos turtų iždyną įdėtų tai, ko ji turi originalaus, šviežio, naujo", – taip apie Joną Basanavičių rašė Juozas Tumas-Vaižgantas.[4]

BIOGRAFIJA. Jonas Basanavičius gimė 1851 metų lapkričio 23 dieną Ožkabalių kaime, Bartininkų valsčiuje, Vilkaviškio apskrityje. Motina Marė Birštoniūtė iš Stolaukio, Pajevonio parapijos, kilusi iš labai senos Birštonų giminės (ši pavardė minima 1384 m. kryžiuočių raštuose). Tėvas Jurgis Basanavičius, nors ir paprastas ūkininkas buvęs, skaityti ir rašyti kiek mokėjęs, buvo kelerius metus Bartininkų valsčiaus vaitas, žinomas kaip labai gerbiamas ir teisingas žmogus: „Ir aš jam, ir jojo atminimui esmi kaltas įgaivinimu mano širdyje meilės į mūsų tautos praeitį ir lietuvystę."[5] Būdami pamaldūs ir dievobaimingi, kaip dauguma to meto lietuvių, Basanavičiaus tėvai norėjo savo pirmagimį sūnų matyti kunigu. Nuo mažens pradėta vaiką tam rengti ir mokyti. Pirmieji jo mokytojai buvo žiemos metu keliaujantys per kaimus savamoksliai daraktoriai: dzūkas Kardokas išmokė skaityti ir rašyti, lenkas Szymanowskis nuo Vištyčio pramokė lenkiškai, Bartininkų zakristijonas Naujokas – prie šv. Mišių patarnauti. Dvylikos metų pradėjo lankyti Lukšių pradinę mokyklą, vėliau mokėsi Marijampolės gimnazijoje, kurią 1873 metais baigė sidabro medaliu. Grįžęs namo, pradėjo galvoti apie tolimesnius mokslus. Tėvai tenorėjo, kad sūnus stotų į Seinų kunigų seminariją, ir jie sulauktų, anot motinos, gražaus kunigėlio. Po ilgų kalbų ir didelių verksmų tėvai sutiko sūnų leisti į svetimą šalį mokslų eiti. „Mat nuo mažens į mano širdį buvo įsimetusi žingeidumo kumelaitė, kuri mane graužė, traukte mane traukė į nepažinstamą tolimą svietą."[6] Ir su 100 rublių kišenėje jis išvyko į Maskvą „tarytum nauju žmogum tapęs".[7] Mokydamasis Maskvos universiteto Istorijos-filologijos fakultete, jis klausė rusų literatūros, istorijos, lyginamosios kalbotyros ir antikinių kalbų paskaitų, ypač

[3] Trumpa 1989, 49.
[4] Vaižgantas 1922, 4:104–105.
[5] Basanavičius 1936, 11.
[6] Ibid., 21.
[7] Ibid.

mėgo prof. S. Solovjovo Rusijos istorijos paskaitas. Žinodamas, kad lietuviams uždrausta savo krašte mokytojauti, gavęs Varšuvos mokslo apygardos stipendiją, skirtą lietuviams studentams nuo lenkų įtakos atitraukti, ir baigiantis antrajam semestrui, perėjo į Medicinos fakultetą, garsų visoje Rusijoje ir žinomą gerais gydytojais. Dar 1875 m., būdamas Medicinos fakulteto pirmo kurso studentas, jis *Nivos* laikraštyje atsakė į archeologo A.H. Kirkoro straipsnį „Slavų senovės štrichai" („Zarysy pierwotnej Słowiańsczizny"), pateikdamas mitologinės jo dalies kritiką, kuriai pritarė Maskvoje studijuojantys lietuviai. Mokydamasis medicinos, Basanavičius neatitrūko nuo lietuvybės, jis užsibrėžė plačiai tyrinėti lietuvių tautos praeitį: antropologiją, istoriją ir archeologiją (senąsias kapavietes, piliakalnius, rinkti įvairias senienas), etnologiją, kalbą, tautosaką. 1878 m. kovo 2 d. dienoraštyje užrašė: „Ištvermingai darbuokis, neieškok tuščios garbės ir būk naudingas – venk kovų su vėjavaikiais – mažiau žodžių, daugiau darbų – visada turėk prieš akis tikslą, kurio sieki!"[1]

[1] Cit. iš: Nezabitauskis 1990, 97.

Baigęs universitetą 1879 metais ir siekdamas išvengti gydytojo praktikos Maskvoje, pradėjo rūpintis darbu ką tik nepriklausomybę atgavusioje Bulgarijoje. Gavęs kvietimą ir kelionpinigių, 1879 metų pabaigoje iškeliavo iš Maskvos į Lom Palanką, kur iki 1882 metų dirbo gydytoju ir vadovavo ligoninei. Bulgarijoje gyvendamas, jis susirašinėjo su Mažojoje Lietuvoje ėjusio laikraščio *Keleivis* redaktoriumi F. Kuršaičiu. Pradėjus leisti Tilžėje naują lietuvišką laikraštį (*Naująjį keleivį*), Basanavičius buvo pakviestas bendradarbiauti. Priėmė jis ir kitą, pastoriaus K.R. Jakobio atsiųstą kvietimą įstoti į Lietuvių literatūros draugiją, ragino jos valdybą leisti populiarius K. Donelaičio, S. Daukanto ir kitų rašytojų darbus.

Tik atvykęs Bulgarijon ir palankiai vertindamas bulgarų laisvės sąjūdį, jis prisidėjo prie rusofobų demokratų partijos. Liberalams praradus valdžią, toliau bendradarbiavo pažangioje spaudoje, neslėpė savo demokratinių pažiūrų ir buvo įskųstas valdžiai. Norėdamas išvengti persekiojimų, 1882 m. išvyko į Prahą toliau studijuoti medicinos, dirbo tai Prahoje, tai Vienoje.

Kartu Basanavičius toliau bendradarbiavo lietuvininkų laikraščiuose, ypač *Lietuviškoje ceitungoje*. Sveikindamas J. Zauerveino sumanymą įsteigti Prūsijos lietuvių mokslo draugiją, jis rašė: „Triūskimės, broliai. Iš tos sėklos, kurią mes Lietuvoje išbarstysime, išaugs gražūs vaisiai. Kada jau mes į dulkes pavirsime, jei lietuviška kalba bus tvirta pasidarius, jei per mūsų darbus Lietuvos dvasia atsikvošės, tąsyk mums ir kapuose bus lengviau, smagiau ilsėtis, o mūsų dvasios gėrėsis savo darbu draugystėje mūsų prabočių, stiprių Lietuvos apgynėjų ir mylėtojų."[2]

[2] Cit. iš: Valaitis 1932, 339.

Basanavičiaus draugų ir bendražygių ratas vis didėjo, po šio straipsnio prie jų prisidėjo ir J. Šliūpas. Bulgarijoje 1880–1882 m. Basanavičiaus respondentai buvo: F. Kuršaitis (Karaliaučius), A. Einaras, M. Šernius, K.R. Jakobis (visi iš Klaipėdos), J. Reilenderis (Tilžė), J. Mikšas (Virkytai), J. A. Vištelis (Orlinecas), M. Akelaitis (Paryžius), J. Miklaševičius (Heidelbergas), J. Jasinskis, M. Aglinskas (Maskva), P. Kriaučiūnas (Peterburgas), P. Vileišis (Belgija) ir kt.[3]

[3] Basanavičius 1936, 35.

1882 m. Basanavičius apsisprendė dėl lietuviško laikraščio steigimo ir apie tai parašė J.A. Višteliui ir J. Mikšui, nurodydamas ir leidybos vietą – Mažosios Lietuvos miestelį Ragainę. Basanavičiaus sumanymui buvo karštai pritarta. Persikėlęs į Prahą, ten pradėjo organizuoti laikraščio leidybą. Bendradarbiais pasitelkė J. Zauerveiną, J.A. Vištelį, S. Dagilį, S. Narkevičių, J. Šliūpą, V. Pietarį, J. Mikšą ir kt.

1883 m. pasirodė pirmasis *Aušros* numeris. „Kaip aušrai auštant nyksta ant žemės nakties tamsybė, o kad taip jau prašvistų ir Lietuvos dvasia", – linkėjo Basanavičius prakalboje.*

* Žr. dar šią kn., 90–92, 94–96.

Aušra lietuvių visuomenėje buvo nepaprastas įvykis, visų aptariamas ir įvertintas: „Dr. J. Basanavičiaus „Aušra" – jos mintys, kalba, žodžiai, – kaip perkūnas trenkė pasirodžiusi mūsų tarpe ir tuoj išblaškė visus <...> abejojimus ar svyravimus. Man ta naujoji mūsų gyvenimo pradžia, tas naujas evangelijos žodis, mūsų pačių raštu išreikštas, padarė didžiausią įspūdį, ir aiškiai pastūmėjo mane, kaip ir mano draugus, į naująjį darbo kelią", – rašė Jonas Jablonskis.[1]

[1] Jablonskis 1926, 377–378.

Nuo 1883 iki 1886 metų buvo išleista dešimt *Aušros* numerių dvidešimt devyniais sąsiuviniais, kurių dalį Basanavičius pats redagavo. Gyvendamas svetur, jis aktyviai dalyvavo kultūriniame gyvenime (tik per 1883 metus parašė net 181 laišką), paskelbė daug straipsnių mokslo ir kultūros klausimais.

Prahoje Basanavičius išgyveno nuo 1882 m. rudens iki 1884 m. pavasario, dirbdamas įvairiose klinikose, važinėdamas studijų reikalais į Vieną. Gilindamas savo žinias, daug laiko leido bibliotekose, kur ieškojo medžiagos moksliniams darbams. Čia Basanavičiui teko pergyventi, pasak jo paties, vieną svarbiausių momentų savo gyvenime – karštą meilę vienai „interesingiausių" Prahos merginų, dailiajai Gabrielai Eleonorai (Ellei) Mohl, čekų vokietaitei, su kuria susituokė 1884 m. gegužę Vienoje. 1885 metų rudenį jauna šeima grįžo į Lom Palanką. Prasidėjus 1885 m. bulgarų ir serbų karui, gydytojui darbo buvo į valias – kasdien tekdavo vienam apžiūrėti du šimtus ir daugiau ligonių. Dėl sunkaus darbo užpuolė įvairios ligos: iš pradžių plaučių uždegimas, vėliau dėmėtoji šiltinė. Pasveikęs tapo politinio pasikėsinimo auka: palaikytas prijaučiančiu rusams ir jų politikai Bulgarijoje, buvo peršautas, kai vyko pas ligonį.

Prasidėjus 1889 metams, sunkiai susirgo Basanavičiaus žmona Ellė. Liga progresavo, ir 1889 m. vasario 16 d. žmona mirė. Vyro „omenyje liko ant visados neužmirštoji, idealė Ellės esybė ir meilė".[2] Nepaprastai paveiktas žmonos mirties, Basanavičius buvo pasiryžęs visam laikui likti Bulgarijoje. 1891 metų rudenį jis tapo Bulgarijos piliečiu, 1892–1895 dirbo Varnos miesto ligoninėje, 1899 m. buvo išrinktas į Varnos miesto tarybą. 1893 metų pabaigoje buvo paskirtas ir Bulgarijos kunigaikščio Ferdinando rūmų gydytoju.

[2] Basanavičius 1936, 63.

Vis dėlto 1895 metų pradžioje, remdamasis rusų caro manifestu, Basanavičius paprašė leidimo grįžti į Lietuvą, bet atsakymas buvo neigiamas. Tačiau atostogų metu jis galėjo keliauti: 1894, 1895, 1897–1901, 1903, 1904 m. lankėsi bei gydėsi Austrijoje, Vokietijoje, Lenkijoje, Italijoje, Šveicarijoje. O 1905 m. pradžioje, nelaukdamas Rusijos pilietybės bei leidimo grįžti, pardavęs visą savo turtą, paliko Varną ir Bulgariją, per Vokietiją atvyko į Tilžę ir, K. Aglinskio padedamas, slapta perėjo Jurbarko muitinę.

Dvidešimt penkerius metus gyvenęs užsienyje, 1905 m. rugpjūčio 1 d. Basanavičius atvažiavo į Vilnių. Čia buvo pats revoliucijos įkarštis: politinis gyvenimas reiškėsi partijų, programų, šūkių gausa. Ir Basanavičiaus gyvenimas Lietuvoje buvo žymus naujais žygiais ir darbais. Daug matęs, pažinęs ir patyręs, jis stojo lietuvių tautinio sąjūdžio priešakyje, darbuodamasis Lietuvos labui.

Basanavičiui priklauso sumanymas sušaukti visos Lietuvos suvažiavimą. Norėdamas parodyti pasauliui, kad lietuvių tauta yra galinga, kultūringa ir nori

laisvai gyventi, 1905 m. lapkričio 15 d. jis parašė 10 punktų memorandumą, kuriame buvo reikalaujama Lietuvai visiškos kultūrinės ir politinės autonomijos. Po memorandumu pasirašė J. Basanavičius, D. Malinauskas, M. Davainis-Silvestraitis ir kun. J. Ambraziejus. Memorandumas buvo išsiųstas paštu Rusijos valdžiai. Dalis memorandumo buvo paskelbta laikraštyje *Pravitelstvennyj vestnik* (*Vyriausybės žinios*), visas tekstas išspausdintas *Vilniaus žiniose* (Nr. 267).

Kitas svarbus Basanavičiaus darbas buvo mokslo žmonių subūrimas, siekiant surinkti viską, kas gali iškelti lietuvių tautą, Lietuvių mokslo draugijos (LMD) steigimas – statuto rengimas, narių priėmimas, susirinkimų organizavimas, bibliotekos ir fondų kūrimas. Šiai draugijai, įsteigtai 1907 m., Basanavičius vadovavo iki mirties, tvarkė tęstinį draugijos leidinį *Lietuvių tauta*.

Vilniaus kultūriniam gyvenimui organizuoti Basanavičius siūlė steigti lietuvių klubą, o su kun. J. Ambraziejumi nutarė leisti Vilniaus lietuvių laikraštį *Lietuvis*.

1905 m. lapkričio 21 d. Basanavičiaus iniciatyva ir rūpesčiu buvo sušauktas pirmasis Vilniaus lietuvių seimas, paprastai vadinamas Didžiuoju Vilniaus Seimu. Jame dalyvavo per 2000 atstovų iš visos Lietuvos ir Rusijos. Į Seimą pirmą kartą buvo susirinkę visų Lietuvos partijų ir visų gyventojų luomų delegatai.

Suredagavęs ir išleidęs pirmąjį *Lietuvių tautos* numerį, Basanavičius išvyko į Petrapilį, norėdamas pasidarbuoti bibliotekose, susitikti su ten gyvenusiais lietuvių šviesuoliais – Maironiu, K. Būga, P. Leonu ir kt., su kitataučiais mokslininkais – E. Volteriu, J. Baudouinu de Courtenay ir kt.; Vidaus reikalų ministerijos tikybos departamente jis aptarė bažnytinę Vilniaus vyskupijos padėtį, siekdamas lietuvių kalbos įsitvirtinimo Vilniaus krašto bažnyčiose.

Daug laiko Basanavičius skyrė lietuvybės reikalams – padėjo kurti lietuviškas mokyklas Vilniaus krašte, leisti naujus vadovėlius. Tęsė ir mokslinius darbus, dirbo Lietuvių mokslo draugijoje, tvarkė naujus archyvo ir muziejaus rinkinius. 1911 m. prie LMD buvo įsteigta gydytojų ir vaistininkų sekcija, kurios tikslas buvo leisti laikraštį, tvarkyti medicinos ir farmacijos terminiją, tyrinėti Lietuvos gydomuosius augalus ir kt.

Išvykęs į užsienį darbo ir sveikatos reikalais, Basanavičius mintimis likdavo tėvynėje: „<...> mintyse skrajoju savo nuskurusioje tėvynėje, kurią tarytum patsai Dievas ir žmonės užmiršę. Tokia tu nelaiminga, mylima Lietuva – tuomet dienyne užrašiau, – palyginus tave su kitais kraštais. Ir ar kada teks tau visų bjaurybių nusikratyti ir laisvesnį gyvenimą įgyti?! Aukščiau kultūroje pakilti <...>."[1]

[1] Basanavičius 1936, 123.

1913 m. visuotinio LMD susirinkimo metu Basanavičius drauge su Amerikos lietuvių veikėju A. Olšausku pasiūlė leisti lietuvišką enciklopediją ir sudaryti redakcinę grupę. Artėjant Pirmajam pasauliniam karui, sumanymas liko neįgyvendintas.

Nemažai jėgų Basanavičius skyrė dar vienam savo sumanymui – Tautos namų kūrimui. Kelionė į Ameriką dėl šių namų statybos jį labai išsekino. Prisidėjo dar įvairios nelaimės ir ligos, ir jis vėl buvo priverstas išvykti gydytis į užsienį.

Basanavičiaus mokslo nuopelnai ir darbai buvo vertinami Europoje: 1914 m. gegužės 6 d. Šveicarijos *Academia litterarum Genevensis* išrinko jį savo nariu ir garbės profesoriumi.

1914 m. rugpjūčio 1 d., prasidėjus Vokietijoje visuotinei mobilizacijai, Basanavičius grįžo į Lietuvą. Čia aktyviai dalyvavo visuomeninėje veikloje, daug dirbo Lietuvių draugijoje nukentėjusiems nuo karo šelpti ir Lietuvių draugijoje nuo karo

nukentėjusiems gyventojams agronomijos ir teisių pagalbai teikti. Pradėjo organizuoti deklaraciją rusų valdžiai – buvo parengtas memorandumas, kuriame reikalauta Lietuvai laisvės ir nepriklausomybės.

1915 m. rugsėjo 18 d. vokiečių kariuomenės daliniai įžengė į Vilnių. Basanavičiaus raginami, Vilniaus lietuviai toliau kovojo už savo teises: dėl prieglaudų, išlaikomų Lietuvių draugijos nukentėjusiems nuo karo šelpti, dėl lietuviškų mokyklų, dėl lietuvių kalbos vartojimo ir kt. LMD dėka okupacijos metais buvo išleista per 100 lietuviškų vadovėlių mokykloms, seminarijoms, gimnazijoms.

Basanavičius daug darbavosi prie įvairių memorandumų okupacinei valdžiai, skaitė nemažai paskaitų apie lietuvių tautos praeitį ir dabartį, rūpinosi LMD veikla. 1916 m. vasarą dėl silpnos sveikatos jis išvyko į Ožkabalius. Grįžęs Lietuvių draugijos nukentėjusiems nuo karo šelpti komiteto posėdyje perskaitė išsamų pranešimą apie savo apsilankymą Suvalkijoje ir sunkią lietuvių padėtį vokiečių okupacijos sąlygomis.

Pradėjus persekioti Vilniaus lietuvių veikėjus, buvo sulaikytas ir Basanavičius. Paklaustas, kokių politinių pažiūrų esąs, jis atvirai pareiškė priklausąs tautiškajai lietuvių demokratų partijai ir įsitikinęs, kad pagaliau Lietuvai pavyksią atstatyti savo nepriklausomą valstybę su didžiuoju kunigaikščiu priešakyje.

Basanavičiaus vadovaujama LMD ir toliau organizavo metinius suvažiavimus, jų metu buvo skaitomos paskaitos apie lietuvių tautą, jos kultūrą ir istoriją.

1917 m. vasarą Basanavičius vėl buvojo Ožkabaliuose, bet, neturėdamas leidimo, negalėjo ilgiau pasilikti. Grįžęs atgal, jis padėjo organizuoti *Lietuvos aidą* (leidimas šiam lietuviškam laikraščiui jau buvo gautas). Po ilgų pastangų lietuviams pavyko išsirūpinti leidimą sušaukti Vilniaus konferenciją. Jos metu turėjo būti sudaryta Tautos taryba. Konferencija įvyko 1917 m. rugsėjo 18–21 ir 23 d. Basanavičius buvo išrinktas konferencijos garbės pirmininku. Sudarytoji Tautos taryba veikė ir dirbo, kol buvo paskelbta Lietuvos Nepriklausomybė.

1917 m. lapkričio 27 d. Vokietijoje buvo pripažinta politinio apsisprendimo teisė Lenkijos, Lietuvos ir Latvijos gyventojams. 1918 m. vasario 16 d., J. Basanavičiui pirmininkaujant, buvo paskelbta Lietuvos Nepriklausomybė. Jis pats perskaitė Lietuvos Nepriklausomybės Aktą. Dokumentas buvo išspausdintas *Lietuvos aide*. Sukurta vėliava ir valstybės ženklas. Basanavičius pradėjo organizuoti Didžiojo Seimo rinkimus.

1918 m. vasarą Basanavičius vėl praleido Ožkabaliuose, gydydamas žmones ir populiarindamas Valstybės tarybos darbą. Rudenį vėl grįžo į Vilnių, skaitė paskaitas, dalyvavo draugijų, partijų veikloje.

Atėjus bolševikams, Basanavičius sušaukė didelį lietuvių mitingą padėčiai išaiškinti ir apginti tautiniams lietuvių reikalams, kiek galėdamas rūpinosi apsaugoti LMD turtą. Švietimo komisariatui paskyrus jį Istorijos muziejaus direktoriumi, parašė muziejaus statutą, surinko Vilniuje esančius kultūros ir dailės eksponatus ne tik iš viešųjų, bet ir iš privačių rinkinių, suremontavo muziejui priklausiusius rūmus, tačiau muziejaus atidarymą sutrukdė Vilnių apsupę lenkų legionieriai. Visos Basanavičiaus pastangos organizuoti istorijos muziejų nuėjo perniek.

Savo reikalams ginti Vilniaus lietuviai įsteigė Laikinąjį Vilniaus lietuvių komitetą, jos nariu tapo Basanavičius. Tik dabar jis vis labiau apsiribojo moksliniu darbu.

Lenkų okupacijos metais Basanavičius buvo persekiojamas kaip Vilniaus lietuvių sąjūdžio vadas. Jis negavo leidimo vykti į Ožkabalius ar į Kauną, net ir Lietuvos valstybės prezidento A. Smetonos kviečiamas. Nors gyvenimas Vilniuje buvo neramus, Basanavičius nusprendė pasilikti čia ir saugoti jo pastangomis sukauptą kultūros turtą ir LMD.

1919 m. lapkričio 1–3 d. vyko visuotinis LMD susirinkimas. Basanavičius skaitė paskaitą apie lietuvių kalbą archeologijos ir etnografijos šviesoje. Aktyviai jis reiškėsi ir Laikinajame Vilniaus lietuvių komitete. Kaip vienas iš didžių kovotojų už Lietuvos Nepriklausomybę vyko į Kauną, į Lietuvos Steigiamojo Seimo atidarymo iškilmes. Grįždamas į Vilnių, aplankė Ožkabalius.

Lenkams palikus Vilnių, Basanavičius pats turėjo rūpintis universiteto, bibliotekos, archeologijos muziejaus, autorinio archyvo, įvairių universiteto institutų apsauga. Kartu jis vienas pirmųjų stengėsi išsiaiškinti bolševikų pažiūras į lietuvius: kalbėjosi su jų vadu V. Mickevičiumi-Kapsuku, siekdamas Vilniaus krašto lietuvių kultūrinės apsaugos.

Į Vilnių vėl įžengė lenkų armija. Basanavičius su O. Mašiotiene ir kitais bendraminčiais suskubo rūpintis lietuvių belaisviais, jautriai reagavo į lietuvių įstaigų naikinimą, mėgino kovoti su visokiomis neteisybėmis.

Kartu Basanavičius vis labiau angažavosi moksliniam ir visuomeniniam darbui. 1920 m. gruodžio 28–29 d. LMD visuotiniame susirinkime jis skaitė paskaitą „Obuolys lietuvių dainose bei pasakose bei vestuvinėse apeigose", o patį susirinkimą pabaigė žodžiais: „Lai gyvuoja nepriklausoma Lietuva su savo sostine Vilnium, kad geriau galėtų gyvuoti ir tarpti ir pati Lietuvių Mokslo Draugija!"[1]

[1] *Lietuvių tauta* 1921, 3(1):250.

1921 m. prie LMD Basanavičiaus iniciatyva pradėti organizuoti aukštesnieji mokslo kursai ir paskaitos. Pats Basanavičius buvo pasirengęs skaityti paskaitas apie lietuvių mitologiją.

Lenkams pradėjus lietuvių ir gudų persekiojimų ir areštų kampaniją, Basanavičius vienas pirmųjų kreipėsi į valdžią ir įteikė protestą, gindamas ištremtųjų lietuvių teises. Pats Basanavičius tapo persekiojamas ir žeminamas. Tačiau jis nesiliovė protestavęs ir darbavęsis lietuvių naudai: Lietuvių draugijos centro komitetui kruopščiai aprašinėjo lenkų daromas kratas ir areštus, lankė Vilniaus lietuvių mokyklas, dalyvaudavo Lietuvių mokslo draugijos posėdžiuose, redagavo *Lietuvių tautą*, gynė lietuvių švietimo ir kultūros reikalus. Basanavičius buvo išrinktas Lietuvos universiteto Kaune garbės nariu ir profesoriumi.

Jonas Basanavičius mirė 1927 m. vasario 16 dieną Vilniuje. Visą savo turtą užrašė mokslus einančiai lietuvių jaunuomenei. Buvo palaidotas Rasų kapinėse. Nepriklausomos Lietuvos vyriausybė paskelbė 5 dienų gedulą. Kartu gedėjo, nors ir neoficialiai, Vilniaus krašto lietuviai.

VEIKLA. Basanavičiaus veikla buvo įvertinta labai plačiai. Už mokslo darbus Bulgarų literatūros draugija, 1912 m. tapusi Bulgarijos mokslų draugija, išrinko jį nariu korespondentu. Jis buvo priimtas į Bulgarijos gamtos tyrinėjimo draugiją, Bulgarijos raudonojo kryžiaus draugiją, Bulgarijos medikų sąjungą, Varnos gydytojų draugiją.

Basanavičius buvo išrinktas ir kitų Europos mokslo draugijų nariu: Lietuvių literatūros draugijos Tilžėje, Antropologijos draugijos ir Geografijos draugijos Vienoje, Vokiečių antropologijos, etnologijos ir senovės istorijos draugijos Berlyne.

Dar 1855 m. grafas E. Tyszkiewiczius iškėlė mokslo draugijos steigimo idėją, vėliau Tilžėje buvo suburta Lietuvių literatūros draugija. Mokslo draugijos idėja buvo toliau plėtojama lietuvių spaudoje: Prūsijoje leistoje *Lietuviškoje ceitungoje*, *Aušroje* ir kai kuriuose Amerikoje leidžiamuosiuose laikraščiuose. 1882 m. *Lietuviškoje ceitungoje* apie tai Basanavičius rašė: „būtinai reikia steigti tokią draugiją, kuri rūpintųsi išlaikyti mūsų brangiąją kalbą, kuri pamažu metai iš metų nyksta. Šios mūsų kalbos nykimo priežastis yra ypačiai ta, kad mes neturime savo mokyklų, kuriose būtų mokoma lietuviškai, taip pat neturime kitokių pasaulinių knygų, iš kurių būtų galima mokiniams mokytis ir šviestis <...>.

Neužmirškime, broliai, jog po Dievo ir mūsų tėvų daugiausia turime mylėti savo tėviškę Lietuvą; mūsų garbingų senolių palikimą, mūsų garbingą brangią kalbą turime gerbti ir saugoti, kad ji neišnyktų <...>."[1]

[1] Valaitis 1932, 338–339.

LMD programą Basanavičius paskelbė dar *Varpe* (1902, Nr. 2). Draugijos tikslas buvo: tirti lietuvių kalbą ir jos tarmes; rinkti dainas ir jų melodijas; rinkti įvairiausio turinio pasakas; rinkti senoviško žyniavimo liekanas, burtus, apžadus, tautiškos vaistininkystės žinias; aprašyti krikštynas, vestuves, šermenis, laidotuves ir kitas gyvenimo apeigas; aprašyti įvairių metų laikų apeigas ir šventes; aprašyti įvairiausius žaidimus, šokius, vaišes; rinkti žmonių vardus ir pravardes, geografinius (upių, kalnų, gyvenamųjų vietų ir kt.) vardus; aprašyti ir nupiešti lietuvišką namą, ūkio padargus, muzikos instrumentus; rinkti ir aprašyti senovinius ir šiuolaikinius drabužius, moterų parėdą; rinkti visokius lietuviškus dirbinius, eksponatus tautiškajam muziejui; rinkti rankraščius bei knygas apie Lietuvą. Taigi draugija turėtų: tyrinėti dvasinę bei medžiaginę lietuvių kultūrą; leisti specialų leidinį surinktai rašytinei medžiagai skelbti; įrengti etnografinį muziejų ir tautišką biblioteką. Draugiją būtų galima pavadinti „Lietuvių Tauta" ar kokiu kitu vardu. Vėliau LMD programą Basanavičius dar kartą priminė *Vilniaus žiniose* (1905, Nr. 153).

LMD idėjai pritarė ir kiti atgimstančios Lietuvos veikėjai. J. Šliūpas buvo vienas iš padedančiųjų organizuoti draugiją, rašė apie tai spaudoje, rengė įstatus bei projektus, tyrė galimybes sutelkti lietuvius į specialią istorijos bei archeologijos arba istorijos bei etnografijos draugiją. Leidus Vilniaus gubernatoriui A. Liubimovui, LMD steigiamasis susirinkimas įvyko 1907 m. balandžio 7 d. Vilniaus Kanklių salėje. Susirinkime pagrindinis kalbėtojas buvo Basanavičius. Jis plačiai aptarė lietuvių tautos kultūrą, suformulavo steigiamos draugijos uždavinius ir numatė ateities darbus. Nariai steigėjai buvo J. Basanavičius, kun. J. Ambraziejus, G. Landsbergis, inž. J. Mašiotas, dr. J. Bagdonas, dr. S. Matulaitis, inž. P. Vileišis, dr. A. Vileišis, advokatas J. Vileišis, M. Davainis-Silvestraitis, A. Smetona, P. Matulionis. Iš viso 86 žmonės, tarp kurių buvo nemažai ir kitataučių mokslininkų (F. Fortunatovas, A. Šachmatovas, A. Bezzenbergeris, J. Baudouinas de Courtenay, A. Leskienas ir kt.), priklausė Lietuvių mokslo draugijai. 1907 m. rugpjūčio 18–19 d. buvo sušauktas pirmas visuotinis draugijos narių susirinkimas: išrinkti garbės nariai, nariai korespondentai, nariai bendradarbiai. Nutarta leisti žurnalą *Lietuvių tauta*, kurio redaktoriumi tapo Basanavičius.

Įsteigus LMD, Basanavičius netrukus pradėjo rūpintis knygyno, muziejaus ir archyvo kūrimu. Knygyno pagrindas buvo jo paties biblioteka, kurią sudarė 4000 knygų, daugiausia apie Lietuvos istoriją, etnologiją, etnografiją, trakų, getų ir kitų senovės tautų gyvenimą ir kultūrą. Daug knygų paaukojo ir kiti asmenys bei draugijos:

J. Tumas (apie 700), E. Volteris (apie 900), Prūsų lietuvių „Birutės" draugija (apie 750), Amerikos lietuvių susivienijimas (823) ir kt. Dr. F. Kaunackis perdavė draugijai Simono Daukanto biblioteką. Buvo renkama ir žinomų lietuvių rašytojų (A. Baranausko, S. Daukanto, L. Ivinskio, A. Jakšto, J. Zauerveino ir kt.) rankraštinė medžiaga. Daugybė vertingų rankraščių, svarbių XVI–XVIII a. dokumentų, XIX amžiaus rašytojų tekstų, beveik visa lietuviška spauda, leista Didžiojoje Lietuvoje, Mažojoje Lietuvoje, Amerikoje, buvo sukaupta LMD archyve. Draugija išleido kolektyviai parengtą *Trumpą folkloro dalykams rinkti programą* (1910), organizavo planingą tautosakos rinkimą ir tautotyros darbą. Buvo užrašyta per 10 tūkst. dainų, 4 tūkst. pasakų ir sakmių, per 3,5 tūkst. burtų, 5,5 tūkst. mįslių, 21,5 tūkst. patarlių ir priežodžių. Didžiulis Basanavičiaus numizmatikos rinkinys, kurį sudarė apie 2000 monetų, jo archeologinės iškasenos, kelios dešimtys XII–XVII a. lietuvių kaukolių, gausybė akmeninių, žalvarinių ir geležinių archeologinių radinių padėjo pagrindą LMD muziejui. Jo raginami, ir kiti žymūs to meto veikėjai (P. Jurskis, V. Nagevičius, K. Grinius, T. Žilinskas ir kt.) muziejui dovanojo archeologinių retenybių.

Lietuvių tautos, pradėtos leisti 1907 m., pirmame numeryje Basanavičius pradėjo spausdinti darbą „Levas lietuvių pasakose bei dainose ir prygiškai-trakiškoje dailoje". Jame buvo įdėti dar trys Basanavičiaus straipsniai. Apskritai, *Lietuvių tautoje* buvo išspausdinta apie 100 mokslo veikalų ir referatų, kurių beveik ketvirtadalį parašė Basanavičius. Jis norėjo, kad LMD virstų Lietuvių mokslo akademija (LMA), tačiau dėl įvairių nepalankių aplinkybių to neatsitiko. Kadangi LMD būstinė buvo Vilniuje, jis tapo lietuvių kultūrinio sąjūdžio centru: kiekvieną vasarą į LMD suvažiavimus susirinkdavo visi žymesnieji lietuvių inteligentai, buvo skaitomi pranešimai iš folkloro, archeologijos, istorijos, kalbotyros. Tautinė kultūra buvo skleidžiama ir ugdoma Basanavičiaus idėjų, jo vadovavimo ir veiklumo dėka. Kaip LMD būstinė turėjo iškilti Tautos namai – Vilniaus lietuvių kultūrinis centras. Deja, ši idėja nesulaukė LMD narių pritarimo. Basanavičių stebino lietuvių veikėjų nerangumas ir ribotumas. Savo dienoraštyje jis rašė: „Kada tie mūsų lietuviai pradės daugiau viešais dalykais rūpintis, ne tik savo pilvo reikalais?" Basanavičiaus rūpesčiu 1911 m. Vilniuje buvo nupirktas 1600 kv. sieksnių sklypas. Vėliau Basanavičius ir M. Yčas išvyko į JAV rinkti aukų Tautos namų Vilniuje statybai. Per trumpą laiką jie aplankė visas didžiausias Amerikos lietuvių kolonijas. Su entuziazmu sutikti, Tautos namų statybai jie surinko per 22 tūkstančius dolerių. Tačiau Pirmasis pasaulinis karas sutrukdė statybos darbus. Surinkti pinigai buvo padėti Vilniaus komercijos ir Lietuvių III Vilniaus savitarpio kredito bankuose; bankams išsikrausčius į Rusiją, buvo išvežti ir pinigai.

Iš daugelio Basanavičiaus idėjų gyvybingiausia buvo tautinio atgimimo idėja. Dar 1892 m. *Apšvietoje* jis rašė, kad lietuvių idealu turėtų būti „savistovė Lietuva" ir išdėstė svarbiausius tautinės ideologijos principus. Jis siekė, kad Lietuva lietuviška taptų, kad idėjos apie Lietuvos savarankiškumą tautiniu pagrindu paplistų kunigų ir bajorų tarpe, kad visų Lietuvos luomų švietimo kalba taptų lietuvių kalba, o svarbiausia – kad sandora ir meilė viešpatautų tarp visų Lietuvos gyventojų ir visų luomų idealu taptų lietuvybė.

DARBAI. Basanavičiaus rašytinį palikimą sudaro per 40 antropologijos, archeologijos, istorijos, etnologijos, folkloristikos, kalbotyros, medicinos, sanitarijos studijų, daugiau kaip 140 įvairių straipsnių. Basanavičius buvo „pirmasis publicis-

tas aušrininkas, vienatinis etnografas ir etnologas, vien teigiamybių aureole vainikuotas".[1] Turtingas yra Basanavičiaus epistolinis lobynas, kurio tik nedidelė dalis paskelbta.

[1] Vaižgantas 1929[b], 12:26.

Tautos sąmoningumo žadintojas teigė, kad, norint pažinti, kas yra tauta, reikia pažinti, kas ji pirma buvusi.[2] Apibrėžęs *Aušros* laikų Lietuvos tautinio atgimimo tikslus, jis apibūdino ir pagrindines savo darbo kryptis: 1) Lietuvos praeities prikėlimas, 2) lietuvių kalbos puoselėjimas ir populiarinimas, 3) lietuviškos dvasios žadinimas, 4) savigarbos pabudinimas, 5) Lietuvos savarankiškumo siekimas.

[2] Nezabitauskis 1990, 505.

Lietuvybei skatinti buvo skirtos tautos kilmės paieškos. Romantizmo įkvėptos tautos ieškojo savų istorinių šaknų ir kėlė savosios genezės klausimus. Basanavičius, visą amžių rinkęs medžiagą turtingiausiose Europos bibliotekose, rado sąsajų tarp lietuvių ir Balkanų senųjų tautų, todėl vietoj romėnų ar herulių lietuvių protėviais pasirinko trakus-frygus. Šiai lietuvių kilmės teorijai įrodyti skyrė daugiausia laiko ir jėgų, parengė publikacijas: „Žiponas bei žiponė" (1885), „Žirgas ir vaikas" (1885), „Etnologiškos smulkmenos" (1893), „Lietuviškai trakiškos studijos" (1898), „Prie istorijos mūsų rašybos" (1899), „Levas lietuvių pasakose ir prygiškai-trakiškoje dailoje" (1907–1919), „Iš senovės lietuvių mitologijos" (1916), „Apie trakų prygų tautystę ir jų atsikėlimą Lietuvon" (1921), „Trakų kalbos likučiai vietų varduose lietuvių kalbos šviesoje" (1925). Didžiausiu ir svarbiausiu savo darbu jis ketino pavadinti tą veikalą, kuriuo „pasisektų <...> neišgriautinus pamatus užtiesti priešistoriškoje etnologijoje dėl artimos giminystos ir neabejotinos tapatystos tarp trakų ir šios dienos lietuvių".[3]

[3] Cit. iš: [Šliūpas] 1890, 193.

Indoeuropiečių protėvynės ieškojimais Balkanuose buvo siekiama išaukštinti lietuvius, jų kilmę ir padėti mokslui spręsti šį klausimą. Basanavičius kilmės tyrinėjimus grindė tokiais teiginiais: 1) iš visų gyvųjų indoeuropiečių kalbų lietuvių kalba esanti seniausia, gimininga sanskritui, senesnė už graikų ir lotynų kalbas; 2) Lietuvos istorikai (T. Narbutas, M. Balińskis, J.I. Kraszewskis) dėl lietuvių kildinimo iš herulių nebuvo vieningi, galimi ir kiti kilmės variantai: iš gotų, suomių, indų; 3) nemaža kitataučių tyrinėtojų ieškojo kalbinės giminystės tarp lietuvių ir trakų, ypač hetitų. Svarbiausia – skiepyti lietuviams pasididžiavimą gilia ir garbinga praeitimi, naikinti baudžiavos ir priespaudos ugdytą menkavertiškumo jausmą.

Lietuvių mitologija Basanavičiui – tai viena didžiausių tautos kultūros vertybių, svarbus šaltinis tautos praeičiai pažinti ir giminystei iš trakų-fygų įrodyti. Senoji tikyba, pasak jo, sudaro savito lietuvių gyvenimo būdo, savitos lietuviškos kultūros pagrindą.[4] Lietuvių tikyba neatsiejama nuo tautiškumo ir laisvės: kovodami už savo tikybą, lietuviai kovoję už laisvę ir nepriklausomybę. Vertingiausias Basanavičiaus mitologinis darbas „Apie vėles ir nekrokultą senovės lietuvių" paskelbtas kaip sakmių ir pasakų knygos *Iš gyvenimo lietuviškų vėlių bei velnių* (1905) įžanginis straipsnis, savitai ir įdomiai interpretuojantis lietuvių naratyvinę patirtį apie „žmogiškosios dvasios nemarystę ir jos gyvenimą nematomame sviete". Įdomūs ir kiti mitologijos tyrinėjimai: „Apie medžių garbinimą senovės Lietuvoje" (1908), „Lietuvių kryžiai archeologijos šviesoje" (1912), „Iš senovės lietuvių mitologijos" (1926). Gausus istorinių šaltinių, archeologinės, folklorinės, kalbinės medžiagos panaudojimas Basanavičiaus darbuose rodo rimtą jo požiūrį į tyrinėjamas problemas, o bendrųjų dėsningumų ieškojimai įvairių tautų kultūrose yra svarbūs komparatyvistinių idėjų sklaidai lituanistikoje.

[4] *Lietuvių mitologija* 1977, 2:12–13.

Lietuviškos dvasios gaivinimas ir puoselėjimas Basanavičiui buvo neatsiejamas nuo meilės Lietuvos praeičiai, lietuvių senovei, renkant ir skelbiant didžiulį tautos turtą – lietuvių tautosaką. Nuo mažens pamilęs pasakas ir dainas, dar gimnazistas būdamas, per atostogas tėviškėje viešėdamas, užrašinėjo lietuvių tautosaką. 1880 m. iš Bulgarijos nusiuntė į Tilžę K. R. Jakobiui pluoštelį dainų, užrašytų Ožkabaliuose, iš kurių septynios buvo išspausdintos leidinyje *Mitteilungen der litauischen litterarischen Gesellschaft* (*Lietuvių literatūros draugijos pranešimai;* 1880, 3-ias sąs.). Sudaręs *Ožkabalių dainų* rinkinį (iš 45 tekstų, dalis buvo spausdinta *Aušroje* 1883– 1884 m.), 1902 m. išspausdino jį Tilžėje. Tais pačiais metais leidinyje *Mitteilungen...* paskelbti 1872–1877 m. jo užrašyti lietuvių mitologijos fragmentai (apie laumes, deives, vėją, ugnį, Joninių naktį), o 1885 m. – antra mitologiškų fragmentų dalis (apie Perkūną ir velnią) ir per du šimtus mįslių, užrašytų Ožkabaliuose. Abu lietuvių mitologijos fragmentus į vokiečių kalbą išvertė Aleksandras Kuršaitis.

1892 m. *Varpe, Žemaičių ir Lietuvos apžvalgoje* Basanavičius kreipėsi į lietuvių inteligentiją, kviesdamas rinkti tautosaką ir siųsti jam. Žinomo tautosakos rinkėjo M. Davainio-Silvestraičio ir kitų padedamas, Basanavičius 1893 m. *Apšvietoje* (Nr. 10) išspausdino lietuviškų augalų pavadinimų sąrašą „Iš mūsų botanikos". 1898 m. pasirodė jo parengta „Medega mūsų tautiškai vaistininkystei", kurią sudaro daugiausia M. Davainio-Silvestraičio ir F. Janušio surinkta medžiaga.

Pirmasis didelis lietuvių pasakų leidinys buvo Basanavičiaus parengtos ir Amerikoje 1898 m. išleistos *Lietuviszkos pasakos* (220 tekstų). 1899–1902 m. visuose Tilžės ir Amerikos lietuvių laikraščiuose buvo kartojamas Basanavičiaus kvietimas rinkti lietuvių pasakas. Antras *Lietuviszkų pasakų* tomas (320 tekstų) išleistas 1902 m. Po metų, 1903 m., pasirodė ir pirmas *Lietuviškų pasakų įvairių* tomas, 1904 m. – antras ir trečias, 1905 m. – ketvirtas. Per ketverius metus jis paskelbė apie 2150 pasakų tekstų iš įvairių Lietuvos vietų. Per 800 pasakų ir sakmių paskelbta ir kitoje Basanavičiaus parengtoje ir 1905 m. Amerikoje išleistoje knygoje *Iš gyvenimo lietuviškų vėlių bei velnių*. Kartu jis parengė ir 1899 m. išleido naują *Ožkabalių dainų* knygą dviem tomais (daugiau kaip 400 tradicinių ir naujoviškų tekstų). Dalis kitų jo skelbtų studijų taip pat yra susiję su tautosaka: „Gamta lietuvių liaudies dainose ir pasakose" (1915), „Ką lietuvių dainos žino iš Lietuvos ir kitų kraštų geografijos bei etnografijos" (1923), „Vilnius lietuvių dainose" (1925), „Lietuvių raudos" (1926).

Mokslo darbais Basanavičiui labiausiai rūpėjo kelti tautinį lietuvių sąmoningumą ir savigarbą. Lietuviškumui stiprinti skirti ir istoriniai jo darbai. Rašydamas studiją *Apie senovės Lietuvos pilis* (1891), jis siekia parodyti „mūsų prabočių narsybę": jie, turėdami prastesnius kareivystės reikmenis, gindamiesi girios žvėrių kailiais kaip skydais, drąsa ir sumanumu nugalėję priešus. Remdamasis M. Valančiumi, Basanavičius teigė, kad pagoniškoji tikyba dariusi lietuvius narsius ir vieningus, ji buvusi neatskiriama tautybės dalis. Basanavičius pasmerkė krikščionybę kaip senosios lietuvių kultūros naikintoją: šią mintį jis išdėstė A. Jaroševičiaus *Lietuvių kryžių* albumo prakalboje (1912). Prakalbą papildęs, išleido ją atskira knygele *Iš krikščionybės santykių su senovės lietuvių tikyba ir kultūra* (1912).

Basanavičius aktyviai dalyvavo ir literatūriniame gyvenime, paskelbė daug įdomių publikacijų apie savo amžiaus rašytojus bei veikėjus: V. Pietarį, P. Vileišį, V. Staniškį, A. Strazdą ir kt., parengė leidinį apie J. Zauerveiną (t. 1 – rašytojo biografija, t. 2 – jo raštų rinkinys). Leidinio dalis *Medega d-ro Jurgio Sauerweino biografijai* paskelbta atskira knyga 2001 m.

Daug dirbęs ir veikęs, sumanęs ir įgyvendinęs, Basanavičius paliko svarbiausią priesaką mūsų tautai: „kovoti ir budėti“[1], gaivinti ir puoselėti lietuvišką dvasią.

[1] Nezabitauskis 1990, 508.

Jonas Šliūpas (1861–1944)

Jono Šliūpo gyvenimo ir kūrybos kelias buvo ilgas ir itin sudėtingas, pažymėtas tiek ryškiais laimėjimais, tiek ir sunkiai slegiančiomis nesėkmėmis. Šliūpas dalyvavo beveik visuose svarbiausiuose Lietuvos visuomenės įvykiuose, pradedant *Aušros* įkūrimu (1883). Jis – vienas iškiliausių dvasinių lietuvių tautos vadovų XIX a. pabaigoje, bet jo vardas yra labai glaudžiai susijęs ir su beveik 60-ies metų Lietuvos ir 35-erių metų JAV lietuvių išeivijos istorija. Tai buvo labai įspūdinga, didelės erudicijos, plačių interesų, nepaprastai veikli, titaniško darbingumo, stiprios valios asmenybė.

BIOGRAFIJA. Jonas Šliūpas gimė 1861 m. vasario 23 (kovo 7) dieną Rakandžiuose (Šiaulių raj.), pasiturinčių ūkininkų šeimoje. 1873–1880 m. mokėsi Mintaujos (dab. Jelgava) gimnazijoje, visą laiką buvo pirmuoju mokiniu. Baigęs gimnaziją, išvažiavo į Maskvos universitetą studijuoti filologijos, bet po metų perėjo į Teisės fakultetą, o 1882 m. įstojo į Peterburgo universiteto Gamtos mokslų fakultetą. Studijų metais Šliūpas pradėjo aktyvią visuomeninę veiklą. Su kitais lietuviais studentais Maskvoje įkūrė Lituanistikos draugiją (Šliūpas tapo tos draugijos *spiritus movens*), ėmė leisti hektografuotą laikraštėlį *Aušra*, kuriame skelbė savo pirmuosius straipsnelius.

Dėl dalyvavimo 1882 m. anticarinėje studentų demonstracijoje Šliūpas iš universiteto buvo pašalintas be teisės stoti į bet kurią kitą Rusijos aukštąją mokyklą, todėl turėjo grįžti į tėviškę. Tada ir parašė savo pirmąją knygelę *Vargai, jų kiltis ir vaistas nuo jų* (1883).

Nepavykus įstoti į Ženevos universitetą (1883), Šliūpas tapo pirmojo nelegalaus lietuvių žurnalo *Aušra*, pradėto leisti Mažojoje Lietuvoje, redaktoriumi (1883–1884). Jis labai daug prisidėjo prie šio leidinio steigimo.

Aušros vaidmuo buvo didžiulis – ji skatino visą tolesnę tautinę veiklą. Šliūpo redaktoriavimas sukėlė nemaža šurmulio, ginčų, nes tuometinės redaktoriaus idėjinės nuostatos pasižymėjo kritiškumu, radikalumu. Jis stengėsi pamažu išsivaduoti iš Basanavičiaus įtakos, siekė žurnalą labiau supasaulietinti, jo nuosaikią liberalinę orientaciją (pasak Basanavičiaus) sugriežtinti (o tai buvo neįprasta to meto lietuvių visuomenėje).

Dėl Prūsijos valdžios persekiojimų Šliūpas turėjo atsisakyti *Aušros* redaktoriaus pareigų ir palikti Mažąją Lietuvą. 1884 m. jis emigravo į JAV. 1889–1891 m. studijavo mediciną Merilendo universitete, 1901 m. tapo medicinos daktaru ir iki 1917 m. vertėsi gydytojo praktika.

Šliūpo gyvenimą JAV, ko gero, galima laikyti vaisingiausiu veiklos ir kūrybos tarpsniu. Jis nenutraukė ryšių su gimtuoju kraštu, su ne mažesniu, gal net su didesniu užsidegimu tęsė pradėtą darbą: stengėsi įvairiais būdais toliau remti tautinį sąjūdį Lietuvoje. Kita vertus, itin daug nuveikė lietuvių išeivijos labui: nemažai prisidėjo prie lietuvių tautinio apsisprendimo, socialinio aktyvumo ugdymo, tautinės kultūros kūrimo.

Šliūpas įsteigė bei redagavo lietuviškus laikraščius ir žurnalus: *Unija, Lietuviškasis balsas, Apšvieta, Nauja gadynė, Laisvoji mintis*. Gyvendamas JAV, ėmė garsėti ir

savo paskaitomis, nes turėjo puikų oratoriaus talentą, kalbėjo gyvai, vaizdingai, įtaigiai. Išgarsėjo ir kaip daugelio draugijų (Lietuvos mylėtojų draugystė, Susivienijimas visų lietuvių Amerikoje, Lietuvių mokslo draugija, Lietuvių laisvamanių susivienijimas Amerikoje, Lietuvių laisvamanių sąjunga, Lietuvių laisvamanių federacija) iniciatorius ar kūrėjas. 1905 m. prisidėjo prie Lietuvių socialistų partijos įkūrimo (nors, beje, jos gretose buvo neilgai). Nuo 1914 m. – JAV lietuvių tautininkų partijos (kiek vėliau pasivadinusios Amerikos lietuvių tautine sandara) vienas žymiausių ideologų ir vadovų.

1918 m. Šliūpas tapo pirmuoju diplomatu, atstovavusiu nepriklausomai Lietuvai Vašingtone, Londone. Tais pačiais metais jis, savo vardu parašęs atsišaukimą dėl Lietuvos ir Latvijos nepriklausomybės pripažinimo, įteikė jį Amerikos senatui.

Praleidęs svetur trisdešimt penkerius metus, 1919 m. Šliūpas grįžo į Lietuvą.

Nepaprastai daug jėgų atidavęs savo tautos laisvės įtvirtinimui, Šliūpas susikūrusios Lietuvos valstybės gyvenime netapo ryškia politine figūra. Valdančiųjų sluoksnių jis nebuvo mėgstamas pirmiausia, matyt, dėl savo radikalaus kritiškumo. Apsigyvenęs nepriklausomoje Lietuvoje, galima sakyti, visą laiką buvo opozicijoje valdžios atžvilgiu: kritikavo ir parlamentinį, ir autoritarinį valdymą (pastarąjį – ypač). Nors buvo paskirtas Lietuvos atstovu Latvijoje ir Estijoje, tačiau jo diplomatinė tarnyba truko neilgai. Turbūt dėl konfliktų su užsienio reikalų ministru A. Voldemaru 1920 m. jis atsisakė diplomato pareigų.

Tačiau Šliūpo nuopelnai tautai nebuvo užmiršti. Jam buvo įteikti keli aukšti apdovanojimai, rodoma pelnyta pagarba. 1928 ir 1936 m. Šliūpas buvo apdovanotas Lietuvos Didžiojo Kunigaikščio Gedimino I ir II laipsnio ordinais, 1933 m. iš Latvijos gavo Trijų Žvaigždžių ordiną, 1933 m. buvo išleistas pašto ženklas su jo atvaizdu (aušrininkų serijoje). Įvertindamas jo indėlį į mokslą ir kultūrą, Lietuvos universitetas (kuriame nuo 1924 iki 1930 m. Šliūpas dėstė medicinos istoriją) suteikė jam medicinos (1923), humanitarinių (1925) ir teisės (1929) mokslų garbės daktaro laipsnius.

1921–1923 m. Šliūpas mokytojavo Šiaulių ir Biržų gimnazijose, dėstė lietuvių kalbą, pasaulinę literatūrą, higieną.

1930 m. jis persikėlė gyventi į Palangą, 1933–1940 m. buvo to miesto burmistru.

Gyvendamas Lietuvoje, Šliūpas itin plačiai skleidė laisvamaniškas idėjas (kaip minėta, pradėjęs tai nuo 1900 m. Amerikoje). 1924 m. Šiauliuose įkūrė Lietuvos laisvamanių etinės kultūros draugiją, prisidėjo prie laisvamanių laikraščių *Šiaulių naujienos* (1923–1927), *Laisvoji mintis* (1933–1940) leidimo.

1944 m. spalio mėnesį Šliūpas, nors ir labai nenorėdamas, dėl šeimos saugumo ryžosi pasitraukti iš Lietuvos – išvyko į Vieną, kiek vėliau apsistojo Bregence. Mirė Berlyne 1944 m. lapkričio 6 dieną nuo širdies smūgio. Urna su pelenais buvo pervežta į Ameriką, į Lietuvių tautines kapines Čikagoje.

DARBAI. Šliūpas buvo labai produktyvus kūrėjas – paliko daugiau kaip 70 knygų, vertimų, sekimų, nepaprastai daug publicistikos. Jis rašė istorijos, literatūros istorijos, literatūros kritikos, filosofijos, sociologijos, etikos, estetikos, politikos ir kitais klausimais, vertė, svariai prisidėjo kuriant lietuvišką filosofijos terminiją. Reikšmingesni Šliūpo raštai yra *Išganymas vargdienio* (1886), *Tikyba ar mokslas?* (1895), *Koks privalo būti vaikų auginimas ir auklėjimas* (1908), *Lietuvių–latvių respublika ir Šiaurės Tautų Sąjunga* (1918), *Valstybė ir jos uždaviniai* (1929). Daugelį savo raštų ir straipsnių Šliūpas pasirašinėjo įvairiais slapyvardžiais bei kriptoni-

mais: Aržuolaitis, Baisusis Barzdočius, Kuokštis, Lietuvos Mylėtojas, Asz, J.Sz., K., Šlp. ir kt. arba iš viso nepasirašinėjo.

Šliūpo pasaulėžiūra nevientisa, permaininga (galbūt pirmiausia todėl, kad joje susipynusios įvairiausios nelygiavertės idėjos), su radikalaus kritiškumo apraiškomis. Daugiausia kūrybinių impulsų jis įgijo iš vadinamojo populiariojo, t.y. biuchneriškojo, materializmo, pozityvizmo, krikščioniškojo socializmo, vadinamojo „katedros socializmo", neokantizmo. Jaunystėje jį traukė kai kurios marksizmo idėjos (tuo laiku domėtis marksizmu buvo tiesiog madinga, taip pat tapo įprasta derinti liberalizmo ir marksizmo idėjas). Šliūpo filosofiniai svarstymai buvo glaustai suformuluota tam tikra idėjinė programa, kurią jis stengėsi realizuoti visokeriopa savo veikla.

Šliūpas ryškiausiai atstovauja materialistinei filosofijos krypčiai, kuri pradėjo formuotis Lietuvoje XIX a. pabaigoje. Jo ir panašaus lygio J. Adomaičio darbai itin reljefiškai atskleidžia to meto materializmo turinį. Šliūpas, kaip materialistas, pasižymėjo ir tarpukario Lietuvoje, rūpindamasis laisvamaniškos pasaulėžiūros pagrindimu. Stipriausias akstinas šitokios pasaulėžiūros nuostatoms skleisti buvo noras teikti mokslo žinias apie pasaulį, gamtą, žmogų ir tokiu būdu skatinti tautiečius lavintis, sąmonėti, ieškoti, jo žodžiais tariant, patikimų, naujoviškų, moderniojo mokslo duomenimis paremtų, pasaulėžiūrinių principų. Filosofiniu žvilgsniu jis siekė aprėpti daugiau materialiąją nei dvasinę būtį. Šliūpas iš esmės brandino monistinę materialistinę pasaulio sampratą kaip gamtos mokslų refleksiją ir kaip teistinio pasaulėvaizdžio alternatyvą.

Šliūpo socialinės pažiūros labai margos, ryškiausiai atskleidžiančios jo idėjines metamorfozes. Savo socialines idėjas jis sugebėjo daugiau įtaigiai propaguoti, negu detaliai nušviesti ir argumentuotai pagrįsti. Brandindamas savo požiūrį į visuomenę, Šliūpas, atrodo, daugiausia gilinosi į Vakarų Europos ir lenkų pozityvistų veikalus. Jo visuomenės sampratoje išskirtinos dvi – visuomenės raidos pažangos link ir ateities visuomenės – temos. Jos tarsi sujungia daugelį įvairiuose raštuose išmėtytų socialinių problemų. Šliūpo ateities visuomenės modelis, ilgai formuotas, aiškesnį, labiau detalizuotą, konceptualesnę išraišką įgijo tik paskutiniaisiais kūrybos metais. Savo pamatiniais teoriniais postulatais tas modelis buvo gimineingas liaudininkų propaguotai visuomenės sampratai, sudarė laisvamanių socialinių pažiūrų branduolį.

Ypatinga vieta Šliūpo kūryboje skiriama tautos problemai. XIX a. pabaigoje lietuvių tautos būklė buvo kritiška. Tuo metu nedaug kas tikėjo tautos atgimimu, jos geresne ateitimi. Tik nedidelis pasišventėlių būrelis, tarp kurių buvo ir Šliūpas, suprato, kad, siekiant išsaugoti tautos gyvybę, reikia imtis neatidėliotino darbo. Sykiu imta vis intensyviau ir karščiau svarstyti, kas gi galėtų skatinti tautos sustiprėjimą. Šliūpas vienas pirmųjų pagrindė tuo laiku lietuviams labai svarbią idėją, kad tauta gali tapti istoriškai reikšminga individualia kultūra. Vėlesniuose Šliūpo rašiniuose tolydžio buvo ryškinama mintis, kad tautos gyvybei ir kultūrai išsaugoti būtina laisvė. Tiek Šliūpas, tiek jo bendraminčiai individualios tautinės kultūros idėją ėmė vis glaudžiau sieti su laisvės principu, su tautinės valstybės idėja, o pastarąją – su demokratine valstybės samprata. Tokiu būdu buvo formuojamas modernus tautos supratimas ir skatinamas jos laisvės siekimas. Šliūpas bene pirmasis XIX a. pabaigoje aiškiai iškėlė Lietuvos politinės nepriklausomybės idėją.

Laikydamas tautą aukščiausia dvasine vertybe, nuolat jausdamas kilnų pašaukimą žadinti lietuvius naujam prasmingam gyvenimui, Šliūpas rašė: „Laisvė ir gerovė tautos, visuomeniškoji nauda man labiau mintyje buvo, negu mano paties ir šeimynos turtas ar laimė."

Šliūpas daug reikšmės teikė tautos istorijai. Jis parašė keletą stambių istorinių veikalų: *Lietuvių protėviai Mažojoje Azijoje* (1899), *Latvių tauta kitąkart ir šiądien* (1900), *Lietuvių tauta senovėje ir šiądien* (t. 1 – 1904, t. 2 – 1905), *Gadynė šlėktos viešpatavimo Lietuvoje 1569–1795* (1909). Šliūpo tvirtinimu, tik pažinusi savo praeitį, tauta pamažu tampa sąmoninga. Istorija esanti labai svarbi grandis tarp praeities ir ateities. Istoriją Šliūpas neretai vertino utilitariškai, net rašydamas apie dabartį mėgdavo ją naudingai susieti su praeitimi. Jo paties prisipažinimu, savo darbuose siekęs ne tiek atskleisti istoriją politiniu aspektu, kiek parodyti „išsiplėtojimą dvasės, kultūros mūsų tautos". Jis sutinka su tuo, kad iš istorijos reikia mokytis, tačiau esą labiausiai pamokančios padarytos klaidos, o aklas praeities garbinimas tegalįs duoti abejotinus rezultatus. Šliūpas tyrinėjo ir lietuvių tautos kilmę: remdamasis daugiausia J.I. Kraszewskiu, T. Narbutu, J. Basanavičiumi, stengėsi įrodyti lietuvių kilmės iš trakų-frygų hipotezę.

Šliūpas (šalia P. Leono, P. Avižonio, J. Adomaičio) yra vienas pasaulietinės etikos Lietuvoje pradininkų. Jis visą gyvenimą plėtojo laisvamanišką „prigimtinės moralybės" koncepciją. Šioje srityje bene labiausiai pasireiškė jo, kaip mąstytojo, savarankiškumas ir originalumas. Veikiamas įspūdingų XIX a. mokslo laimėjimų, pozityvistinių idėjų, jaunasis Šliūpas pretendavo sukurti naują etiką, grindžiamą mokslu, atitinkančią laiko dvasią ir pajėgią pakeisti, laisvamanybės požiūriu, tradicinę – krikščioniškąją – etiką. Jo etikos pamatu laikytinas teisių ir pareigų (priedermių) vienybės principas, sukonstruotas naudojantis analogiška krikščioniškojo socializmo atstovo F. Lamennais teisių ir pareigų vienybės samprata. Su šiuo principu vienaip ar kitaip susieti visi kiti svarbūs etinės koncepcijos elementai – moralės kilmės ir laimės problemos, protingo egoizmo principas, dorovinio auklėjimo tema. Tuo laiku naujas evoliucionistines, utilitaristines tendencijas jo etikoje akivaizdžiai rodė natūralistinis moralės kilmės ir evoliucijos aiškinimas, moralės tiesioginės priklausomybės nuo mokslo lygio teigimas, gėrio, laimės, naudos sąvokų tapatinimas, naudingumo pripažinimas dorovinio elgesio kriterijumi.

LITERATŪROS ISTORIJA IR KRITIKA. Šliūpas buvo vienas kūrybingiausių XIX a. pabaigos lietuvių literatų, aktyviausiai reiškęsis 1883–1893 m. Pirmą didesnį straipsnį iš lietuvių literatūros istorijos – „Simonas Daukantas, Lietuvos raštininkas" – jis paskelbė *Aušroje* (1883). Straipsnyje supažindinama „su mūsų giliai mokintu, nuomoningu, labai darbščiu Simonu Daukantu", pateikiama S. Daukanto ir M. Valančiaus laiškų ištraukų, atidedant ateičiai „apgarsinimą itin plataus rašto apie jo gyveną ir veikalus".[1] Vėliau, išvykęs į JAV, *Lietuviškajame balse* Šliūpas spausdino trumpas lietuvių literatūros apžvalgas nuo pirmųjų lietuviškų knygų pasirodymo iki jo gyvenamojo meto. Paskui tas apžvalgas jis papildė naujais rašiniais ir 1890 m. Tilžėje išleido knygą *Lietuviškieji raštai ir raštininkai*. Tai buvo pirmoji ištisinė lietuvių literatūros istorija, parašyta lietuvių kalba.*

Periodiniuose leidiniuose *Aušra, Lietuviškasis balsas, Apšvieta* ir kituose Šliūpas išspausdino apie 30 straipsnių iš lietuvių literatūros ir per 20 lietuviškų knygų recenzijų. Juose pateikė vertingų žinių apie rašytojų gyvenimą ir veiklą, išryškino

[1] Šliūpas 1977, 175.

* Žr. šią kn., 218–219.

demokratinius ir patriotinius jų kūrybos bruožus. Pasirodžius J. Kriščiukaičio-Aišbės apsakymų rinkiniui *Kas teisybė – tai ne melas* (1892), Šliūpas savo redaguojamoje *Apšvietoje* tais pačiais metais (Nr. 1) išspausdino trumpą recenziją, kurioje rašė: „Skaitant šitą knygelę, gali žmogaus širdis pasidžiaugti ir pasiraminti. Iš visų pusių ji yra gera. Medega dėl apysakų tapė pasemta iš gyvenimo lietuvių, ir netrūksta niekur geros pamėklės ir gerų pasargų dėl mūsų kaimiečių."[1] Recenzentas neabejoja, „kad rašytojas tų apysakų turi tinkamą gabumą ir kad gerai prisižiūrėjęs gyvenimo žmonių", linki, „kad tokia knygelė atsirastų namuose kožno lietuvio".[2]

[1] Šliūpas 1977, 200.

[2] Ibid.

Šliūpui rūpėjo ir lietuvių dramaturgija bei lietuviškasis teatras. Pasirodžius A. Fromo-Gužučio dramai *Ponas ir mužikai* (1893), tais pačiais metais *Apšvietoje* (Nr. 13) Šliūpas ją recenzavo. Pažymėjęs, kad „originališkų dramatistų mes mažai turime", jis labai džiaugiasi pristatydamas „mūsų garsųjį novelistą bei dramaturgą Aleksandrą Gužutį, kuris labai daug dramų yra surašęs iš gyvenimo lietuvių".[3] Dramą *Ponas ir mužikai* Šliūpas pagiria už tai, kad joje „pobūdžiai perstatomų žmogystų [vaizduojamų žmonių paveikslai] yra gana aiškiai ir gerai nupiešti", kartu nurodo, jog kai kurie veikėjai yra kiek idealizuoti, nepakankamai tikroviški. Tačiau dramos „efektas ant scenos galėtų būti didelis", ir recenzentas nuoširdžiai linki, „idant lietuviai skubinai tą dramą ant scenos pastatytų ir tokiu pastatymu drūčiaus pamatą padėtų dėl lietuviškojo teatro".[4] Taip pat Šliūpas recenzavo J. Griniaus pjesę *Kova po Griunvaldu* (*Apšvieta*, 1892, Nr. 2), A. Lingio – A. Veliuoniškio išverstą L. Tolstojaus komediją *Pirmutinis degtinės varytojas* (*Первый винокур*), paskelbtą 1892 m. *Ūkininke* (*Apšvieta*, 1893, Nr. 7–8). Pastaroji knygutė neduodanti žmogui „jokio sveiko ir naudingo dvasiško peno apart suplėkusių ir supelijusių kunigiškų svajonių", ir neverta buvę ją versti į lietuvių kalbą. Žmonių nereikią „masinti prie tūnojimo varguose, ale skudrinti į pagerinimą būvio, kame juk mokslas yra geriausiu keliavedžiu".[5]

[3] Ibid., 214.

[4] Ibid., 215.

[5] Ibid., 207.

Šliūpas palankiai įvertino vengrų rašytojo Móriso Jókai'aus apysaką *Pajudinkime, vyrai, žemę!*, kurią „trumpai perpasakojo lietuviškai" A. Kriščiukaitis-Aišbė ir išleido Tilžėje 1892 m. (*Apšvieta*, 1892, Nr. 6). Recenzentas įžvelgia apysakoje daug analogijų tarp vengrų ir lietuvių tautų ir mano, jog „svetimų genčių ir tautų pagyvenimą ir pritikimus galime ir mes, lietuviai, ne vienur imti ant apmąstymo". Mūsų literatūra esanti „labai biedna apysakomis, ne tik originališkomis, bet ir iš kitų kalbų guldytomis. Užtai tikras džiaugsmas paima mus, kada laikas nuo laiko patenka į mūsų rankas apysakos Gi de Mopasano, Saltykovo, o dabar Jokajaus. Išguldytojas pats yra nepeiktinu raštininku, užtai ir jo išguldymas, nors „sukaltas", sutrumpintas, limpa labai prie širdies skaitytojui, tuomi labiaus, kad mintys, apysakoje pajudintos, ypačiai mums, lietuviams, gali pataikyti tuomi tarpu į jautriąją vietelę."[6]

[6] Ibid., 203–204.

Panašiai pasidžiaugia Šliūpas ir B. Matusevičiaus bei K. Griniaus parengtu leidiniu *Genių dėdė* – lenkų publicisto Szymono Dieksteino *Tėvo Simono* sekimu, išleistu Vilniuje 1892 m. (*Apšvieta*, 1893, Nr. 7–8). Recenziją Šliūpas užbaigia latvių priežodžiu: „Kas mak, tam nak" („Kas moka, tam sekasi"). Knygelė suteikianti žmogui „gerą lekciją iš politiškos ekonomijos", ir tai recenzentą džiugina: „Darbininkus ant šito kelio mes nuoširdžiai sveikiname! Tik daugiaus Lietuvai neškite tokių dovanų, tai nereiks jai jokių raganiškų gydyklų dėl atgijimo: nei anų dievo bausmių, nei velniais perrūgusių sapnų – tik ant sveiko pamato budavojant, galima dar Lietuvą subudavoti; tokį gi sveiką ir išmintingą vainiką padėjęs yra „Genių dėdė"."[7]

[7] Ibid., 206.

Šliūpas kritiškai vertino A. Burbos poemą *Senkaus Jurgis*, išleistą Ragainėje 1889 m. (*Apšvieta*, 1893, Nr. 9), ir su kai kuriomis išlygomis – S. Gimžausko rinkinį *Lietuvos Bičiulis*, išleistą 1881 m. (*Aušra*, 1883, Nr. 3, 4).*

* Žr. šią kn., 96–97.

Šliūpo, kaip praktinės orientacijos mąstytojo, įvairaus pobūdžio rašiniai pirmiausia svarbūs dėl savo poveikio lietuvių tautinei sąmonei (ypač XIX a. pabaigoje), savito įnašo į daugelį lietuvių dvasinės kultūros sričių. Jo atliktų darbų gausa byloja, kiek nepaprastai daug savo tautai gali padaryti vienas žmogus. Ne veltui lietuvių išeivijos filosofas ir sociologas Vytautas Kavolis straipsnyje „Pradžios ir pabaigos", išspausdintame 1980 m. *Metmenyse*, apibūdindamas Lietuvos iškiliąsias asmenybes, Šliūpą drauge su Basanavičiumi yra pavadinęs XIX a. milžinais. Anot Kavolio, Šliūpas – tai radikalioji, reformatoriškoji lietuvių tautinio atgimimo žmogaus versija.

Žvelgiant iš laiko nuotolio į šios išskirtinės asmenybės nuveiktų darbų ir kūrybos visumą, atsiskleidžia jų įspūdingumas, o įvairaus lygio trūkumai bei neigiamybės akivaizdžiai nublanksta. Galbūt tik nedaugelis amžininkų galėjo matyti Šliūpo dvasinį kilnumą, taurų aukojimąsi savo tautai, bet jo skelbtos idėjos ilgą laiką skatino lietuvius aktyviai tautinei, dorovinei, kultūrinei veiklai.

Aleksandras Dambrauskas-Adomas Jakštas (1860–1938)

Aleksandras Dambrauskas savo kūrinius pasirašinėjo Adomo Jakšto, o publicistikos straipsnius – Druskiaus slapyvardžiu, tačiau literatūros istorijoje įsitvirtino kaip Adomas Jakštas.

BIOGRAFIJA. Aleksandras Dambrauskas gimė 1860 m. rugpjūčio 27 (rugsėjo 8) d. Kuronyse (dab. Kėdainių raj.) karališkųjų valstiečių šeimoje. Jo tėvai buvo palyginti pasiturintys ūkininkai, turėjo apie 20 ha žemės. Kartą, viešėdamas Kuronyse, Aleksandro gabumus pastebėjo ir nutarė jį leisti į mokslus tėvo brolis kunigas Stanislovas Dambrauskas, daugelį metų klebonavęs Kriukuose. Dėdė berniuką pasiėmė pas save, kur Aleksandras 1872 m. pavasarį baigė vietos valdinę liaudies mokyklėlę ir tų pačių metų rudenį sėkmingai įstojo į Šiaulių gimnazijos pirmąją klasę.

Aštuoneri gimnazijoje praleisti metai suformavo gana uždarą Dambrausko charakterį. Vaizganto žodžiais tariant, knygos ir mokslai tapo vienatiniai Aleksandro prieteliai, jo meilė, jo būtinybė. Gimnazijos suole Dambrauskas neblogai susipažino su rusų ir lenkų literatūra, įgijo nemaža poetikos žinių. Čia jis pamėgo ne tik poeziją, filosofiją, bet ir matematiką.

Sėkmingai baigęs gimnaziją, Dambrauskas 1880 m. įstojo į Peterburgo universiteto Fizikos ir matematikos fakultetą, kur klausė įžymių profesorių paskaitų. Tačiau Vladimiro Solovjovo filosofijos kursas jaunuoliui patiko kur kas labiau už gamtamokslinius dalykus, paskatino rimčiau domėtis religijos klausimais. Galiausiai jis apsisprendė palikti universitetą ir 1881 m. įstojo į Žemaičių kunigų seminariją Kaune.

Seminarijoje Dambrauskas įniko į knygas, manydamas, kad religijos dogmas galima įrodyti taip pat preciziškai, kaip ir matematikos teiginius. Studijos sekėsi gana gerai. Studijuodamas Dambrauskas drauge su kitais klierikais, A. Baranausko pavedimu, sunumeravo ir sukatalogavo visą seminarijos biblioteką (11 206 knygas). Seminarijoje Dambrauskas įsijungė į lietuvių tautinio atgimimo judėjimą, tuo reikalu susirašinėjo su pažįstamais iš Šiaulių gimnazijos J. Šliūpu ir J. Spuduliu.

Seminarijos vadovybė 1884 m. vasarą Dambrauską, kaip gabų auklėtinį, pasiuntė tęsti studijų į Romos katalikų dvasinę akademiją Peterburge. Po ketverių metų jis baigė mokslus teologijos magistro laipsniu ir 1888 m. birželio 29 d. buvo įšventintas kunigu. Grįžęs į Lietuvą tų pačių metų rudenį, buvo paskirtas Panevėžio realinės gimnazijos kapelionu. Tepadirbėjęs čia vos pusmetį, kadangi draudė mokiniams katalikams melstis už carą cerkvėje, rusų administracijos tapo apkaltintas ir uždarytas į Kretingos vienuolyną. Iš ten drauge su Kauno gimnazijos kapelionu C. Jačinauskiu 1889 m. birželio mėnesį ištremtas į Novgorodo gubernijos Ustiužnos miestą, kur išbuvo iki 1894 m. gegužės. Čia jis susipažino ir artimai susidraugavo su V. Pietariu, paskatino jį rašyti.

Grįžęs iš tremties, Dambrauskas kurį laiką dirbo Kaune vietinio kalėjimo kapelionu, kareivių nuodėmklausiu, Šv. Gertrūdos bažnyčios administratoriumi. 1898–1900 m. dėstė Žemaičių kunigų seminarijoje, vėliau apie dvejus metus buvo vyskupo M. Paliulionio asmeninis sekretorius. Nuo 1902 m. rudens iki 1906 m. vasaros buvo Šventojo Rašto profesorius Romos katalikų dvasinėje akademijoje ir dar dėstė religiją Ksenijos ir Elžbietos kilmingųjų mergaičių institutuose Peterburge.

1906 m. grįžęs į Kauną, Dambrauskas vadovavo spaudos leidimo ir prekybos organizacijai – Šv. Kazimiero draugijai. Iki Dambrausko mirties ji išleido apie 690 knygų. Ši draugija, be to, leido devynių pavadinimų laikraščius ir žurnalus: *Nedėldienio skaitymas, Draugija, Ateitis, Žemdirbys, Garnys, Žvaigždė, Rygos garsas, Vienybė* ir *Ganytojas*. Solidžiausia tarp tų leidinių buvo paties Dambrausko redaguota *Draugija*, kurią S. Yla apibūdina kaip „pirmąjį europinio lygio mėnesinį žurnalą“[1] Lietuvoje.

Įvertindamas Dambrausko nuopelnus bažnyčiai ir tautai, vyskupas P. Karevičius 1914 m. pradžioje jį kartu su kitais dviem „litvomanais“ – J. Mačiuliu-Maironiu ir P. Januševičiumi – pakėlė į prelatus. Prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui, Dambrauskas, vietos karinio gubernatoriaus V. Grigorjevo įsakymu, kaip „pavojingas elementas“, ištremtas iš Kauno, daugiau nei metus (nuo 1914 m. rugsėjo 14 d. – iki 1915 m. spalio 10 d.) gyveno Vilniuje. Kaizerinės okupacijos metu sugrįžęs į Kauną, dėstė filosofiją Žemaičių kunigų seminarijoje.

Už žymius nuopelnus mokslui Lietuvos universitetas 1922 m. suteikė Dambrauskui garbės profesoriaus vardą, Teologijos ir filosofijos fakultetas 1926 m. išrinko jį garbės profesoriumi, Gamtos ir matematikos fakultetas 1929 m. suteikė jam matematikos garbės daktaro laipsnį, o Humanitarinių mokslų fakultetas – filosofijos garbės daktaro laipsnį. Be to, nemaža katalikų organizacijų Dambrauską buvo išsirinkusios garbės narių. Ypač dideli jo nuopelnai Lietuvos ateitininkijai. Dambrauskas buvo vienas iš Lietuvių katalikų mokslo akademijos kūrėjų, o nuo 1926 m. iki mirties – ir jos pirmininkas. Drauge su P. Dovydaičiu ir S. Šalkauskiu 1933 m. visuotiniame akademijos suvažiavime buvo pakeltas į akademikus.

Aleksandras Dambrauskas mirė 1938 m. vasario 19 d. Kaune. Ministrų kabineto nutarimu, kaip didžiai nusipelnęs lietuvių tautai, palaidotas valstybės lėšomis prie Kauno Katedros bazilikos sienos. Sienoje įmūrytoje lentoje įrašyti poeto žodžiai:

> Mes ne savo ugnimi žėruojam,
> Mes aplink ne savo šviesą liejam.

Prieš mirtį sudarytame testamente Dambrauskas savo negausias pinigines santaupas (apie 2000 litų) paskirstė dalimis giminaičiui klierikui, Prisikėlimo bažnyčiai,

[1] *Ateitininkų vadovas* 1960, 341.

Šv. Vincento a Paulo draugijai ir Kauno universiteto studentų ateitininkų Vytauto klubui. Beveik 6000 knygų asmeninę biblioteką padovanojo Kauno tarpdiecezinei kunigų seminarijai.

ASMENYBĖ. Dambrauskas buvo tvarkingas, darbštus, kuklus, paprastas ir principingas žmogus. Štai rašytojo A. Šešplaukio-Tyruolio liudijimas:

> <...> buvau girdėjęs, kad kai kurie vyresnieji studentai humanitarai pas Jakštą eidavę „drebėdami". Žinojo jo kritikos ir humoro plunksnos aštrumą ir, be abejo, bijojo ant jos smaigalio pakibti. Bet jei kas drebėjo, turėjo būti Jakštui kuo nusikaltęs. O tada Jakštas duris parodyti ilgai nedelsdavęs. Bet nors ir kaip greit dėl ko užsikurdavęs, net ir ant tokių savo bičiulių kaip Vaižganto, tuoj vėl atvėsdavęs ir buvęs vėl mielas ir malonus. Tai rodė jo jautrią, gerą širdį. Bet esminiai, ideologiniai priešai iš Jakšto vargiai galėjo tikėtis atlaidumo.[1]

[1] Tyruolis 1978.

Dambrauskas buvo kunigas eruditas, reiškęsis daugelyje mokslo sričių. Be galo daug skaitė, gyvai reaguodavo į aktualius visuomenės gyvenimo klausimus. To reikalaudavo ir iš kitų konfratrų. Antai, Maironio ir Jakšto mokinys prelatas Juozas Prunskis prisimena:

> Kartą, jau buvau tada kunigas, sutinku Jakštą, einantį pasivaikščioti Aleksoto tiltu. Jis mėgdavo panemune pavaikščioti. Staiga Jakštas mane sustabdė ir paklausė:
>
> – Tai kaip Jums atrodo mūsų teatro uždanga, žinai, ta rūtelė?
>
> – Prelate, – atsiliepiau, – kad man nelabai tenka vaikščioti į teatrą, negalėčiau net pasakyti savo nuomonės.
>
> Jakštas pakėlė akis ir lyg su tokia rūstesne rimtimi prabilo:
>
> – Tai koks tu redaktorius, kad nevaikštai į teatrą!
>
> Jis žinojo, kad tada redagavau „XX Amžių".[2]

[2] Prunskis 1982.

Spalvingus atsiminimus apie Jakštą yra palikęs ir kanauninkas Feliksas Kapočius:

> Kas lankė Jakštą jo bute, galėjo pastebėt, kaip kukliai jis gyveno. Nė vienas jo kambarys neturėjo kilimo. Net salone nebuvo sofos. Paprastas, kukliai uždengtas stalas, keletas kėdžių ir knygos. Jis gyveno kaip asketas.
>
> Dažnai jis eidavo į kunigų seminarijos sodą pasivaikščioti. Bet niekas jo nematė be knygos ar laikraščio. Tik retkarčiais jis išeidavo „toliau" greičiausia draugo Maironio išviliotas. Jie eidavo dažniausiai Putvinskio gatve, kartais pakildami Aušros taku į Žaliąjį Kalną. Praeiviai galėjo pastebėti, kad jiedu nieko nemato, nes tarp jų eina kažkokia gili kalba. Jakštas gestikuliuoja. Maironis ramus ir tylesnis. Jakštas panėręs galvą, Maironis tiesus. Kartais Jakštas sustabdydavo Maironį ir prisikišęs kažką jam įrodinėdavo. Ką jie sprendė, praeivis negalėjo suprasti, bet atrodė, kad tiedu patriarchai pilni problemų. Vadinas, išėjo atsikvėpt, pasivaikščioti! Bet širdis (Maironis) ir galva (Jakštas) negali nurimt be ginčo.

Taip jiedu išėjo ir į amžinybę. „Širdis" anksčiau, o „protas" kiek vėliau. Ir sugulė juodu – katedros prelatai – šalia katedros: vienas vienoj pusėj, kitas antroj.[1]

[1] Kapočius 1953, 5.

KŪRYBINĖS VEIKLOS PLATUMOS. Dambrausko būta universalių gabumų kultūrininko, kuris, Vaižganto žodžiais tariant, aktyviai reiškėsi kaip „hagiografas, asketas, blaivininkas, politikas, tautininkas, publicistas, teologas, poetas, satyrikas, matematikas, filosofas, bibliografas, kritikas, agitatorius, organizatorius, redaktorius, leidėjas <...>."[2] Kiekvienoje tų sričių jis paliko didesnį ar mažesnį pėdsaką. Dambrausko universalumą gražiai yra įvertinęs S. Šalkauskis:

[2] Vaižgantas 1922, 4:209.

> Jis atsidėjo visas gyviausiems ir labai įvairiems jaunos lietuvių kultūros reikalams. Todėl mes matome jį visur užimtą visada labai reikalingu, bet dažnai nedėkingu darbu. Jo plunksna pagal momento reikalavimus yra ūkininko žagrė, kario kalavijas, šviesos žibintas, palaiminga mūzų fleita. Nežinia, kuo reikia labiausiai jame stebėtis: jo neišsemiama energija ar jo prigimtimi, tiek gausiai ir įvairiai apdovanota. Nuoširdus poetas ir užsidegęs matematikas, karštas lietuvių kalbos kovotojas ir įsitikinęs esperanto šalininkas, teologas ir filosofas, jis yra viena iš didingiausių tautinio lietuvių atgimimo asmenybių.[3]

[3] Šalkauskis 1919, 263.

ESTETIKA IR KRITIKA. Literatūros istorijoje Jakštas ypač reikšmingas tuo, kad ilgai triūsė lietuvių kritikos baruose, recenzuodamas ir anotuodamas šimtus pasirodančių naujų lietuviškų bei lituanistinio profilio leidinių. Literatūros kritiku Dambrauskas tapo aplinkybių verčiamas, nes jaunoje besiformuojančioje lietuvių kultūroje stačiai trūko platesnio akiračio žmonių, kurie gebėtų vertinti gausiai pasirodančias to meto knygas. Šią nelengvą naštą jau nuo XIX a. pabaigos užsikrovė sau ant pečių Jakštas, literatūros kritikai paskyręs beveik keturis gyvenimo dešimtmečius. Įvairias, taip pat ir grožinės literatūros veikalų recenzijas Jakštas skelbė jau *Žemaičių ir Lietuvos apžvalgoje*, *Tėvynės sarge*, *Žinyčioje* bei kituose laikraščiuose ir žurnaluose dar iki lietuvių spaudos grąžinimo. Vėlesniais metais rašytas recenzijas bei straipsnius jis surinko į dviejų tomų veikalą *Mūsų naujoji literatūra* (1923–1924). Per paskutiniuosius penkiolika metų periodikoje skelbtus ne mažiau gausius kritikos dalykus ketino išleisti trečiuoju tomu ir prieš mirtį buvo pradėjęs jį rengti spaudai. Taigi visas Jakšto kritikos kraitis iki šiol tebėra nesurinktas.

Vertindamas grožinės literatūros kūrinius, Jakštas laikėsi kriterijų, paremtų sava estetika ir sava meno samprata. Dalį savo straipsnių iš estetikos jis yra sudėjęs į rinkinį *Meno kūrybos problemos* (1931), be to, atskirai išleidęs studijėlę *Amžinoji poezija ir jos kūryba* (1932). Periodikoje buvo paskelbti straipsniai „Koki kultūra Lietuvoje: Europos ar Lenkų" (*Draugija*, 1907, Nr. 9), „Kultūros problema" (*Ateitis*, 1911, Nr. 2), „Kultūros viešpatija" (*Draugija*, 1919, Nr. 7(8)), „Religija ir kultūra" (*Draugija*, 1921, Nr. 7/8), S. Šalkauskio leistos *Romuvos* recenzija (ten pat), „Mūsų kova su „trečiafrontininkais" (*Židinys*, 1931, Nr. 8/9), „Poezija ir pareiga" (ten pat, Nr. 11) ir kt.

Visų savo estetikos principų Jakštas nėra sistemiškai išdėstęs ir kaip reikiant pagrindęs.[4] Esminis jo estetikos bruožas yra tiesos, gėrio ir grožio vienybės teigimas, būdingas klasikinei estetikai nuo antikos laikų. Jam artima ir klasikinė grožio

[4] Grinius 1938, 311.

samprata. Grožio pagrindas yra estetinio objekto harmonija, dalių ir visumos proporcija bei vienybė. Tačiau kai kuriuose savo straipsniuose jis teigia, kad proporcijos bei dalių santykiai tėra išoriniai grožio požymiai, nesusiję su jo esme.

Visoje savo estetikoje ir kritikoje Jakštas buvo užsiangažavęs kovoti už krikščioniška meną bei literatūrą. Nors teoriškai jis ir pripažino, jog „grožis yra mylėtinas dėl jo paties, o ne dėl gerumo ar naudingumo“[1], tačiau praktiškai savo kritikoje jis estetines vertybes aiškiai subordinavo etinėms, o pastarąsias – religinėms.

[1] Jakštas 1931, 24.

Nuo pat XX a. pradžios Dambrauskas atidžiai sekė naujų meno srovių raidą Vakarų Europoje, tikėdamasis nuo jų žalingos, jo nuomone, įtakos atriboti jauną lietuvių kultūrą. Iš visų naujų srovių jis toleravo su išlygomis tik simbolizmą. Jakštas nemėgo ekspresionizmo. Katalikiškajam kritikui ekspresionistinė poezija savo forma atrodė „poezijos parodija, sąmoningas mynimas po kojų visų poetikos dėsnių“, o savo turiniu – „nieko nevaržomas fantazijos ir liežuvio paleidimas, nuolatinis kurstymas spjauti ant visa, kas ligšiol gerbta, griauti, kas brangintina, niekinti, kas šventu laikyta“.[2] Tačiau bene didžiausio Jakšto įtūžio susilaukė futurizmas, nemaža dalimi sklidęs būtent iš anuometinės Rusijos.

[2] Ibid., 222.

Matematiškai logiškam Dambrausko mentalitetui buvo svetima estetinė fantazija. Dėl to jis neigiamai žiūrėjo, pavyzdžiui, į M.K. Čiurlionio vizionistinę tapybą.

Daugiausia dėmesio (keturis straipsnius) Jakštas yra skyręs savo amžininko ir bendražygio Maironio kūrybai. Jis įžvalgiai atskleidė šio poeto kūrybos bendrąją prasmę. Maironio klasikinė poezija bene geriausiai atitiko Jakšto estetinius kriterijus, todėl ir *Pavasario balsų* autoriui kritikas pripažino išskirtinę vietą lietuvių literatūroje. Iš esmės teigiamai vertino ir Maironio dramas.

Jakštas yra gražiai aptaręs ir kitų tradicinės krypties lietuvių poetų kūrybą: L. Giros rinkinį *Dul-dul-dūdelė* (1909), K. Binkio rinkinį *Eilėraščiai* (1930) ir kt.

Jis recenzavo ir daug lietuvių prozos kūrinių, pirmasis itin šiltai sutiko Vaižganto *Pragiedrulių* pasirodymą, palyginti teigiamai įvertino Lazdynų Pelėdos *Klaidą*, labai palankiai atsiliepė apie Šatrijos Raganos *Vincą Stonį*.

Jakštas nestokojo literatūros kritikui būtinos intuicijos ir nuo pat pirmųjų kūrinių pasirodymo spaudoje pripažino neabejotiną talentą V. Mykolaičiui-Putinui ir V. Krėvei-Mickevičiui. Jis yra įžvalgiai aptaręs ir M. Valančiaus, V. Pietario, Vydūno, A. Vienuolio, M. Vaitkaus bei kitų lietuvių rašytojų kūrybą. Klasikinės („tikros“) poezijos kad ir negausiais pavyzdžiais Jakštas geranoriškai džiaugėsi Butkų Juzės, F. Kiršos, J. Tysliavos, B. Sruogos eilėraščių rinkiniuose.

Tačiau Jakštas vaizdingai ir šmaikščiai pasisakė prieš lietuvių poetų dekadentines tendencijas. Antai, apie Butkų Juzės ekspresionistinių eilėraščių rinkinį *Žemės liepsna* (1921) jis ironiškai rašo: „Raudona vėliava, raudona ugnis, o kartais ir raudonos mergaitės lūputės – tai trys Butkų Juzės mūzos įkvėpėjos.“[3] Tuo tarpu J. Tysliava savo mokėjimu reklamuotis prilygstąs „sukčiausiems Amerikos biznieriams“.[4] Itin šmaikščiai pašiepiami modernistiniai ieškojimai poezijoje: „Jei Šemerys yra „originalus“ dėl to, kad išrado „ilgesio bokštą“ su dviem ištiestom rankom, tai Rimydis dar originalesnis, nes yr išradęs „ilgesio blakę“ su šešiom kojom.“[5]

[3] Ibid., 227–228.

[4] Ibid., 353.

[5] Ibid., 271.

Į Jakšto kritikos poveikį lietuvių literatūrai reikėtų žiūrėti diferencijuotai. Neabejotina, kad *Draugijos* leidimo metais (maždaug 1907–1924) jo, kaip kritiko, autoritetas visuomenėje iš tikrųjų buvo didelis. Ne veltui, pavyzdžiui, S. Stantvaras gyvenimo pabaigoje rašė: „<...> kaip dabar apie Ad. Jakštą būtų kalbama, anuomet su jo

nuomonėm skaitėsi dešinė ir kairė."[1] Tuo tarpu vėliau (po 1925 m.), lietuvių literatūroje suvešėjus modernizmui, Jakšto prestižas krito. M. Biržiškos žodžiais tariant, „stipresnieji talentai ir savarankiškesni, kietesni charakteriai" Dambrausko kritikos iš viso nebepaisė.[2]

[1] Cit. iš: *Literatūra ir kalba* 1990, 21:675.

[2] M. Biržiška, 1953, 2:69.

POEZIJA IR PROZA. Dar Šiaulių gimnazijos ketvirtojoje klasėje Dambrauskas pradėjo eiliuoti lenkiškai ir lotyniškai. Pirmieji poetiniai bandymai buvo daugiausia proginiai eilėraščiai. Literatūrinis jaunuolio debiutas – 1884 m. *Aušroje* pasirodęs jo eilėraštis „Giesmė prasčiokėlio, nemokančio rašyti" (sekimas W. Syrokomlės gavenda „Niepiśmienny"). Vėliau Dambrauskas savo eilėraščius Adomo Jakšto slapyvardžiu spausdino *Žemaičių ir Lietuvos apžvalgoje, Tėvynės sarge, Lietuvių laikraštyje, Nedėldienio skaityme* bei kituose leidiniuose. Iš viso jis išleido keturias poezijos knygas: *Dainų skrynelė* (1894; 2-as leid. 1905), *Nakties matymai* (1906), *Rudens aidai* (1911; 2-as leid. 1920), *Lyrika* (1930) bei tris originalių ir verstinių humoristinių apsakymų, vaizdelių, feljetonų bei straipsnių rinkinius: *Neva juokai, neva ašaros* (1915), *Svetimos gėlės* (1923), *Šypt-šypt* (d. 1 – 1930, d. 2 – 1931), be to, scenos veikalėlį *Nebaigtas pamokslas* (1918).

Jakšto lyrika vertintina XIX a. pabaigos – XX a. pradžios lietuvių poezijos kontekste, nes savo temomis, motyvais, išraiška ji glaudžiai susijusi su šio laikotarpio poetine kūryba. Pagal temines dominantes ji skirstytina į religinę, gamtinę meditatyvinę ir patriotinę visuomeninę. Gausiausias joje, anot P. Naujokaičio, yra būtent „filosofinių bei religinių motyvų ratas. Tai artimiausia poeto širdžiai sritis, kur esama kiek daugiau emocinių, artimų maldai bruožų."[3]

[3] Naujokaitis 1975, 2:42.

Jau XIX a. devintajame dešimtmetyje, kunigo J. Lideikio paskatintas, Jakštas išvertė į lietuvių kalbą lenkiškų mišių giesmes, kurioms muziką sukūrė Kauno katedros vargonininkas J. Kalvaitis. Nemažą dėmesį religinėms giesmėms skyrė ir vėliau, išleisdamas kartu su J. Naujaliu giedojimui skirtą *Giesmynėlį bažnyčių chorams, mokykloms ir šiaip jau giesmininkams* (1920) bei *Kalėdų giesmes* (1923). Apie 40 giesmių randame Jakšto *Lyrikoje*. Reikia pripažinti, anot V. Bičiūno, kad tarp daugelio „eilėraščių ir giesmių, kurias Jakštas yra parašęs, užtinkame kupinų gilios religinės minties ir net ekstazės".[4] Tai ypač pasakytina apie poeto maldas-meditacijas „Kantrūs būkite, broliai", „Quo vadam", „Jaunikaičio malda", „Dievo globoj", „Ačiū, ačiū", „In manus tuas, Domine!", „Orate, fratres" ir kt.

[4] Bičiūnas 1935.

Religiniai motyvai Jakšto poezijoje susipina su gamtiniais, todėl praktiškai sunku nustatyti, kur baigiasi religinė ir kur prasideda gamtinė tematika. Jų abiejų sankirtoje dažnai gimsta posmai, kuriuos V. Mykolaitis-Putinas įvardija kaip protaujančią, filosofinę bei teologinę lyriką.[5] Ryškiausi jos pavyzdžiai būtų eilėraščiai „Paukščiai", „Kelionės galas", „Laimė", „Neprietelis", „Tvanas", „Gyvenimo kalnas", „Ateitis", „Jaunos sielos", „Saulė", „Saulė ir žemė", „Gyvenimo savaitė" ir kt. Tuose eilėraščiuose jautri gyvenimo refleksija yra bene asmeniškiausia visoje Jakšto poezijoje. Antai, tikrai baltrušaitiškai nuskamba eilėraščio „Ex quo omnia" pabaiga (kalbama apie lauko varpas ir žoles):

[5] Mykolaitis-Putinas 1936, 1:298.

Jos lyg deimantais kas rytą
Rasele dabinas smulkia...
Kaipgi dailiai parėdyta
Dangaus grožiu žemės dulkė![6]

[6] Jakšto eilėraščiai cit. iš: Jakštas 1998.

Stambiausias filosofinio pobūdžio Jakšto kūrinys yra jo poemos *Kelionė* (1908) įžanga, kurioje, anot V. Mykolaičio-Putino, matome visas būdingiausias poeto kūrybos savybes: „emocijų stoką, proto persvarą, minties aiškumą, moralizavimą, lengvos ironijos bei jumoro atspalvį, sausoką, pusiau prozinį dėstymą, o formaliniu atžvilgiu – taip Jakšto mėgiamas daktilines eiles".[1] Šiame kūrinyje alegorinių figūrų – dvynių seserų Poezijos ir Fantazijos bei jų globėjo Proto lūpomis apmąstoma visatos mįslė.

[1] Mykolaitis-Putinas 1936, 1:302.

Jakšto gamtinei lyrikai priklausytų tokie eilėraščiai kaip „Pavasariui dvelkiant", „Lietuvos giružė", „Ruduo", „Žiemos kelionė", „Paskutinis lapas", „Nauji Metai" bei trys stambesni ciklai – „Baltijos atgarsiai", „Beržoras", „Vasariniai sveikinimai". Gamtinės tematikos eilėraščiuose poetui geriau sekdavosi, kai jis gamtos reiškinį apgaubdavo personifikacijos arba lengvos alegorijos šydu. Būtent tokie, labiau išgyventi, įtaigesni kūriniai yra „Palangos jūra", „Neringa", „Labas rytas laukams". Kurdamas poeziją retomis atokvėpio minutėmis, Jakštas, ko gero, tiesiog nesugebėdavo psichologiškai persiorientuoti iš intelekto zonos į meno pasaulį. Kai ilgesnį laiką pabūdavo gamtoje, kartais gimdavo kur kas natūralesni, labiau išgyventi peizažiniai eilėraščiai.

Kaip ir kiti tautinio atgimimo poetai, lietuviškajam sąmoningumui žadinti Jakštas pasitelkia emociškai įtaigią, romantišką didingos praeities ir skurdžios dabarties priešpriešą („Senovės paminėjimas", „Lietuva"). Tėvynės nostalgijos persunktas vienas ankstyvųjų Jakšto eilėraščių (rašytų, beje, tremtyje) „Išeivio geismas". Emocingi ir kai kurie kiti šio laikotarpio poetiniai kūriniai – „Daina", „Mano kankliai", „Maniesiems draugams", „Trys ašarėlės".

Tačiau Jakštą kur kas labiau domino ne tolima romantinė tėvynės praeitis, o konkreti ir gana sunki jos dabarties situacija. Pozityvistinė pasaulėjauta ir katalikybė nulėmė gyvenimo tikslų ir uždavinių sampratą Jakšto patriotinėje poezijoje. Kad atgimimo viltys išsipildytų, reikėjo kviesti tėvynainius į mokslo, doros ir pasišventimo tautos reikalams kelią. Šiomis nuostatomis gyveno, beje, dauguma tautinio atgimimo epochos inteligentų. Jakštas natūraliai su jais sutapo ir, racionalizavęs tas idėjas, įtvirtino savo lyrikoje. Lietuvos atgaivinimo pozityvi programa nuosekliai dėstoma tokiuose poeto kūriniuose kaip „Tėvynei Naujųjų metų sulaukus", „Padėk Dieve!", „Rytas", „Į lietuviškąją kalbą", „Kai du stos", „Mūsų dirva", „Kataliko lietuvio daina", „Lietuvos himnas", „Nepriklausomai Lietuvai", „Mažajai Lietuvai", „Spaudos 20-ties metų sukaktuvėms paminėti. 1904–1924" ir kt. Nepriklausomybę pagaliau iškovojus, Jakštas entuziastingai ją sveikino ir ragino branginti, saugoti, ginti. Šio laikotarpio vienas ryškesnių patriotinės tematikos eilėraščių yra „Tėve mūsų", kuriame, anot V. Bičiūno, „aštrus sąmojus, tikėjimas ir meilės kupina malda krūvon susilieja".[2] Laikas nuo laiko aktualiai skamba jo eilutės:

[2] Bičiūnas 1930, 155.

Tėve mūsų maloningas,
Priešas gresia mums galingas...
Gink nuo lenkų mus ir rusų,
Tėve mūsų!

Dauguma rašiusių apie Jakšto poeziją pripažįsta, kad vertingiausia jo poetinio palikimo dalis yra satyros. Originaliose satyrose Dambrauskas ironizavo viską, kas tik tautos gyvenime jam atrodė pajuoktina. Satyrų objektas buvo ir sulenkėjusi Lie-

tuvos bajorija („Litvomanai", „Paryžiaus kabarete", „Ponas Obstas", „Varlės politikės"), ir laisvamaniai socialistai bei komunistai („Laisvamanių rauda", „Pirmeivystės gaidys", „Raudonųjų rauda"), ir naujoji lietuviška ponija – miesčionys bei valdininkai („Jūrai", „Mūsų veikėjo gyvenimas", „Maudosi"), ir apskritai lietuvių visuomenės netvarkingumas, bevališkumas, prisitaikėliškumas („Didvyris", „Užsieniuose ir pas mus", „Principų tvirtumas", „Diplomatas"). Kiek mažiau išsiskiria literatūrinės Jakšto parodijos, dėl kurių savo amžininkų labiausiai buvo nemėgstamas.

VERTIMAI. Jakštas yra vertęs apie šešiasdešimties užsienio poetų kūrybą. Vertėją labiausiai domino rusų ir austrų bei vokiečių poetai, po to ėjo latvių, lenkų, vengrų ir vienas kitas baltarusių, prancūzų, italų autorius. Jakštas vertė ir prozą, dažniausiai satyrinę, daugiausia rusų rašytojų. Pavyzdžiui, rinkinyje *Neva juokai, neva ašaros* paskelbti trys sekimai A. Čechovu. Rinkinyje *Svetimos gėlės* yra P. Wagnerio, N. Leskovo, W. Dorosziewicziaus ir kitų užsienio autorių vertimų bei sekimų. Rinkinio *Šypt-šypt!* antrojoje dalyje Jakštas pateikė 44 iš įvairių kalbų verstus humoristinius vaizdelius. Daugiausia tai M. Zoščenkos satyriniai kūrinėliai (21), prieš tai gausiai skelbti *Garnyje*.

VISUMA. Visą Jakšto poeziją sieja trys pagrindinės idėjos: pozityvaus darbo, katalikybės ir demokratiškumo. Jo poetinėje kūryboje, apimančioje daugiau nei penkiasdešimties metų laikotarpį, sunku įžvelgti kokią nors raidą. Jakšto poetiką formavo trys pagrindiniai šaltiniai: *Aušros* poezija, Maironio lyrika ir lietuvių liaudies daina. *Aušros* autorių išbandytos poetinės priemonės, temos, įvaizdžiai Jakšto poezijoje išliko iki pat jo kūrybos kelio pabaigos. Jakšto lyrika taip pat išsitenka Maironio temų, idėjų, apskritai jo poetinio pasaulio ribose, dažnai būdama silpnesnis Maironio poezijos aidas. O liaudies dainų parafrazės jo poezijoje paprastai nėra nei išradingos, nei juo labiau kūrybiškos. Vis dėlto Jakšto poezija turi pažintinės vertės. Jungdama tautinio atgimimo ir Nepriklausomybės epochas, ji yra bent pusės amžiaus Lietuvos socialinio, politinio, kultūrinio gyvenimo savita liudytoja.

Jei sudėtume atskirais leidiniais išleistas Dambrausko-Jakšto knygas, studijas, brošiūras, susidarytų daugiau nei 9000 puslapių teksto. O jei dar pridėtume gausioje periodikoje lietuvių ir užsienio kalbomis išbarstytas jo publikacijas, kurių turėtų būti bent keli tūkstančiai, puslapių skaičius išaugtų keleriopai. Todėl teisus yra L. Gira, sakęs, kad: „turbūt nė vienas kitas lietuvis rašytojas nėra tiek prirašęs, kiek A. Jakštas per savo pavydėtiną amželį".[1]

Ne be pagrindo ir P. Kuraitis teigė, kad Jakšto „darbų visuma, krūvon paimta, sudaro jam iš tikro nepalyginamos vertės atgimstančioje Lietuvoje *monumentum aere perennius*".[2]

[1] Gira 1935.

[2] Kuraitis 1939, 611.

VII SKYRIUS

Literatūros aukštumos

Žymiausi XIX amžiaus lietuvių rašytojai buvo poetai Antanas Baranauskas ir Maironis, prozininkai Motiejus Valančius ir Žemaitė. Greta jų – poetas ir prozininkas Vincas Kudirka ir prozininkas Vincas Pietaris.

A. Baranauskas po K. Donelaičio – tai antroji lietuvių literatūros viršukalnė. Donelaitis – ryškiausias Švietimo epochos švyturys, skleidžiantis daugiaamžės lietuvininkų kultūros šviesą. A. Baranauskas – ankstyvojo, XIX a. pirmosios pusės, lietuvių romantizmo centrinė figūra. Jis išugdė Maironį, atstovaujantį brandžiajam lietuvių romantizmo etapui. M. Valančius – iškiliausia ankstyvosios, didaktinės, lietuvių prozos aukštuma. Nuo jos kelias veda į amžiaus pabaigos realistinę prozą – į Žemaitės „stebuklą" (Donatas Sauka).

Kudirka – žymiausiais XIX a. pabaigos lietuvių publicistas, originalus prozininkas satyrikas, ugningos pilietinės bei patriotinės poezijos kūrėjas, literatūros demokratiškumą ir meniškumą ugdęs kritikas, pozityvistinės krypties lietuvių kultūroje pagrindėjas. V. Pietaris – prozos meistras, romano žanro pradininkas lietuvių literatūroje.

A. Baranauskas, M. Valančius, Maironis, V. Kudirka, V. Pietaris, Žemaitė, – tokia seka išsidėsto XIX amžiaus lietuvių literatūros aukštumos.

Antanas Baranauskas (1835–1902)

Lietuvių literatūros istorijai Antanas Baranauskas yra svarbus kaip klasikinio kūrinio *Anykščių šilelio* – pirmosios romantinės poemos bei keleto stambių programinių kūrinių autorius, lietuvių poezijai – kaip iškiliausia viršūnė tarp Donelaičio ir Maironio. Savo lingvistinėmis studijomis jis padėjo lietuvių dialektologijos pagrindus, o matematikos tyrinėjimais įėjo į matematikos mokslo istoriją. Lietuvių bažnytinės kultūros istorijai priklauso Bažnyčios liturgijoje įsitvirtinusios jo giesmės ir nebaigtas Biblijos vertimas į lietuvių kalbą.

BIOGRAFIJA. Baranauskas gimė 1835 m. sausio 17 d. Anykščiuose. Jo tėvas, valstybinis, vadinamas karališkasis, valstietis, tarnavo Anykščių valsčiaus valdyboje mokesčių rinkėju. Motina Teklė Pavilonytė garsėjo kaip Anykščių bažnyčios kantarka – jos lyliuotų dainų Baranauskas nepamiršo visą gyvenimą. Šeimoje augo penki vaikai. Žmonės negalėję atsiklausyti, kaip gražiai giedodavęs vyresnysis brolis Jonas Baranauskas. Jo nuorašai išsaugojo *Kelionės Petaburkan* ir kitų kūrinių tekstus. Per 1863 m. sukilimą apkaltintas sukilėlių rėmimu ir nuteistas, dvylika metų praleido Sibiro tremtyje kartu su jaunesniuoju broliu Anupru, sukilėliu.

Baranauskui teko baudžiavos kaimo vaikystė su visais piemenystės mokslais. Piemenų vadas, giedorius visose šermenyse, pokštininkas, pravardžiuojamas tai Jurkštu, tai Smalaūsiu, jis Ažupiečių kalnams ir pakalnėms išdainavo pirmąsias savo eiles apie žąsį, raudoną tėvo diržą. Iš tų pravardžių vėliau sudėjo Jurkšto Smalaūsio slapyvardį, kuriuo pasirašė pirmąsias publikacijas. 1848 m. baigė Anykščių pradžios mokyklą ir 1853 m. dvimetę raštininkų mokyklą Rumšiškėse. Jau čia Baranauskas patyrė nenumaldomą šviesos ir mokslo ilgesį, suvokė socialinę žemos kilmės ir tuščių kišenių skriaudą.

Aštuoniolikmečio dienoraštyje paliudytos čia, Rumšiškėse, netikėtos tautinės savimonės pirmosios akimirkos. Surašęs ištisą moralinį kodeksą: negerti, nerūkyti, nedykinėti, valdyti savo reakcijas, o ypač liežuvį ir t.t., Baranauskas greta lenkiškai išvardytų religinių meditacijų ir poterių nurodo maldeles „žemaitiškai" ir prideda:

„kad atsiminčiau, jog esu lietuvis, ir mano tėvai meldžiasi šia kalba, ir taip pat, kad neturėčiau paniekos kalbai, gimtajam kraštui ir tuo pačiu sau".[1] Tai buvo pirmoji būsimojo poeto patriotinė manifestacija, neabejotinai paskatinta Rumšiškių klebono Felikso Višinskio (1801–1887), „švietimo ir mokslo didelio gerbėjo", Baranausko liudijimu, parėmusio „visos savo bibliotekos knygomis". Baranausko „Dienoraštis" (1853–1856), kuriame lakoniškai fiksuojami biografijos, buities ir aplinkos faktai, yra retas ir reikšmingas epochos dokumentas.

[1] Baranauskas 1996, 13.

Atkampiuose valsčiaus miesteliuose jaunasis raštininkas patyrė V. Kudirkos *Viršininkų* – pavieto dievų ir jų nerašytų įstatymų nykią kasdienybę. Žmogiškojo orumo gynimas vertė jį nesitaikstyti su blogiu – užkertant kelią kontrabandai Vainute, nenutylint skriaudos Raseiniuose, pasipriešinant kyšio reikalaujančiam apygardos viršininkui Skuode, kai vos neišsipildė mokytojo pranašautoji katorga – jei viršininkas būtų griebęsis rykštės, Baranauskas, jo paties žodžiais, jį būtų nudėjęs.

„Juodas mintis", „juodų minčių spiečius", matant „juodžiausių spalvų savo ateitį", sklaidė vien kartkartėmis aplankytos gimtinės idiliški atsiminimai ir nerimo akimirkomis išsiliejančios eilės.

Atsikėlus į Sedą, 1855 m. pavasarį, jo eilėraščių sąsiuvinis pasiekė Žemaičių poetę Karoliną Praniauskaitę Telšiuose. Baranauskas susidūrė su neeiline, Žemaitijos elitui atstovavusia sukilėlių šeima. K. Praniauskaitės tėvas Teofilis Praniauskas (1777–1832) buvo 1794 m. sukilimo dalyvis. Sužeistas jis pateko į nelaisvę ir ilgus metus praleido katorgoje. Prasidėjus 1831 m. sukilimui, tėvo pėdomis pasekė sūnus Marcelis (g. 1808 m.). Sukilimui pralaimint, M. Praniauskas pasirinko ne katorgą, bet emigraciją Prancūzijoje, 1863 m. sukilimo išvakarėse beviltiškai veržėsi su sūnumis į Žemaitiją, ten, kur jo sesuo „patriotiškai gyveno ir poetiškai mirė".[2] 1832 m. mirė tėvas Teofilis Praniauskas. Tikriausiai posukiliminių represijų atmosferoje trims broliams – Feliksui, Napoleonui ir Vladislovui – buvo saugiau persikelti į Peterburgą. K. Praniauskaitės brolis Otonas Praniauskas (1818–1879) – M. Valančiaus sekretorius, dalyvavęs lietuviškų knygelių rengimo darbe, vienas šviesesniųjų Žemaitijos kunigų. Sukilėlių šeimoje Baranauskas susidūrė su pasipriešinimo Rusijos imperijos politikai aukomis ir didvyriais. Patriotinėje aplinkoje brendo ne vien jaunojo poeto talentas ir intelektas, bet vyko politinės pamokos, formavosi dvasinė priešprieša kolonijiniam jungui, visam gyvenimui strateginę kryptį įgavo jo politinė orientacija. K. Praniauskaitė įdiegė jam poeto atsakomybę tautai ir įpareigojo mokytis, padėjo įstoti į vienintelę anuomet 21 metų amžiaus vaikinui įmanomą mokyklą – Varnių kunigų seminariją (1856). Vilniaus literatūriniame žurnale *Teka Wileńska* (1857, Nr. 2) pasirodė pirmoji abiejų poetų – Baranausko ir Praniauskaitės – literatūrinio dialogo publikacija.

[2] Marcelio Praniausko laiškas V. Czartoryskiui, Czartoryskių archyvas Krokuvoje, Ew 1560.

Varnių kunigų seminarijoje (1856–1858) Baranauskas pateko į intensyviausią XIX a. viduryje lietuvių kultūros židinį, kur M. Valančiaus globoje buvo telkiamos jėgos ne vien teologinei, bet ir lituanistinei veiklai, puoselėjama platesnio akiračio ir ne vien konfesinė inteligentija. Varniuose poetas išgyveno vieną pačių kūrybingiausių laikotarpių – čia jis apsisprendė rašyti lietuviškai ir subrandino savo pagrindinius kūrinius. Čia buvo suformuotos esminės Baranausko kūrybinės veiklos kryptys. Varnių kunigų seminarijoje Baranauskas sutiko bendraminčių – meninių polinkių anykštėną Klemensą Kairį ir Lietuvos istorija besidomintį vyrėlesnį Pranciškų Viksvą. Triumviratu pasivadinusiųjų *spiritus movens* buvo Baranauskas. Gana

sudėtingomis XIX a. vidurio mūsų tautos ir krašto būklės sąlygomis jis kūrė ateities Lietuvos tautinės valstybės viziją, plėtojo anaiptol ne unijinės Lenkijos-Lietuvos valstybės, bet politinio savarankiškumo idėją, ragindamas darbuotis „bendromis jėgomis, nes tai pranoksta vieno jėgas". P. Viksva jam pritarė: „Pašauktas Tavo balsu, stoju eilion draugystės...", pasiryžęs kalbėti prabočių – Utenių, Mindaugų ir Vytautų kalba. Bet seminarijos koridoriuose lietuviškai šnekučiuojantis triumviratas, ypač Baranausko samprotavimai, kitų kolegų nebuvo suprasti: „Jei kas ir pasiklauso, lekia šalin nustebęs, / Ir rėkia, ir šaukia: „Pašėlęs, pašėlęs!"" Varniuose Baranauskas išvydo ne tik A. Mickevičiaus *Konradą Valenrodą* ar uždraustą platinti S. Daukanto *Būdą*, bet ir tik ką išėjusią iš spaudos A. Schleicherio pirmąją lietuvių kalbos gramatiką (1856). Baranausko ir K. Kairio poetinis dialogas išsivystė į lietuvių kalbos gaivinimo ir bendrinės kalbos kūrimo svarstymus. Rašinyje „Apie žemaičių ir lietuvių kalbą" („O mowie ludu Żmudzkiego i Litewskiego") 1857 m. jis kėlė bendrinės kalbos svarbą ir pasiūlė pirmąją lietuvių tarmių rinkimo programą. Po poros metų Peterburgo dvasinėje akademijoje užmegztas ryšys su A. Schleicheriu paskatino atsidėti lietuvių kalbos tyrinėjimui.

Baigęs Peterburgo dvasinę akademiją (1862), Baranauskas buvo išsiųstas dvejiems metams teologinių studijų į Miuncheno Liudvigo ir Maksimiliano universitetą. Ten jį užklupo 1863 m. sukilimas, žinios apie ištremtus brolius ir K. Kairio mirtį tremtyje. Baranauskas taip pat buvo susijęs su K. Kairio byla, greičiausiai irgi būtų buvęs ištremtas, jei nebūtų išvykęs iš Rusijos. Susipažinęs su Romos ir Louvaino universitetais, pakeliui aplankęs A. Schleicherį Jenoje, Baranauskas grįžo iš užsienio 1864 m. gruodžio mėnesį. Buvo paskirtas Peterburgo dvasinės akademijos dėstytoju. Posukiliminių represijų sąlygomis nepatikimas ir nepageidaujamas, Kairio bylos šešėlio lydimas, net be naujai atkelto rektoriaus žinios atleistas „savo prašymu", 1866 m. pradžioje skubiu M. Valančiaus iškvietimu parvyko į Lietuvą.

Kauno kunigų seminarijoje 1866–1885 m. Baranauskas dėstė moralinę teologiją ir homiletiką, pastarąją nuo 1871 m. pirmasis lietuviškai, ir kartu – lietuvių kalbą. Išvertęs A. Schleicherio mokslinę lietuvių kalbos gramatiką, ja remdamasis rašė naują *Mokslą lietuviškos kalbos*, arba, kaip jis vadino, lietuvišką kalbomokslį. Jį papildinėjo sukaupta dialektologine medžiaga ir filologinėje korespondencijoje su lyginamosios indoeuropeistikos tyrinėtojais išplėtotais aiškinimais. Baranauskas kūrė bendrinę rašto, bet ne šnekamąją kalbą. Jo sudaryta tarmių klasifikacija padėjo pagrindus lietuvių dialektologijai. Išplėstos lietuvių–rusų kalbų žodyno recenzijos pagrindu parašyta studija „Pastabos apie lietuvių kalbą ir žodyną" („Заметки о литовском языке и словаре") buvo išspausdinta 1898 m. Peterburgo mokslų akademijos Rusų kalbos ir literatūros skyriaus darbų 65-ame tome. Vokiečių filologo Hugo Weberio pastangomis išleistoje knygoje „Rytų lietuvių tekstai"* 1882 m. buvo paskelbti autorizuoti *Anykščių šilelio* tekstai (tarminis ir transponuotas į bendrinę kalbą), išdėstyta originali kirčių ir balsių kiekybės teorija. Weberiui siuntinėti tarminiai tekstai sudarė pirmąją lietuvių tarmių chrestomatiją (*Litauiche Mundarten*, t. 1 – 1920, t. 2 – 1922), turėjusią reikšmės lituanistikos ir indoeuropeistikos studijoms, ypač užsienyje. Lietuvių kalbos gramatikos Baranauskas neišspausdino, jos galutinai neužbaigęs, delsdamas ją spausdinti lietuvių spaudos draudimo sąlygomis Kazanės universitete, Krokuvos mokslų akademijoje ar Vokietijoje.

* *OSTLITAUISCHE TEXTE / MIT EINLEITUNGEN UND ANMERKUNGEN / HERAUSGEGEBEN / VON / ANTON BARANOWSKI / UND / HUGO WEBER / ERSTES HEFT / WEIMAR / HERMANN BÖHLAU / 1882.*

Lingvistinė veikla, moksliniai kontaktai su Vakarų Europos lyginamosios kalbotyros tyrinėtojais A. Schleicheriu, F. Kuršaičiu, su Peterburgo mokslų akademija iškėlė Baranauską kaip vieną įžymiausių autoritetų Lietuvos visuomeniniame gyvenime. Lietuvių akademinis jaunimas – studentai iš Maskvos, Peterburgo, Varšuvos universitetų su juo dalijosi „lietuvystės", peticijų dėl lietuvių spaudos grąžinimo reikalais. Bręstant lietuvių spaudos grąžinimo situacijai 1880 m. ir svarstant pirmojo lietuviško laikraščio organizavimo klausimus, Baranauskas sutiko prisiimti jo redaktoriaus pareigas. Tačiau nepaisant intensyvių bičiuliškų ryšių su tautinio atgimimo veikėjais J. Basanavičiumi ir J. Šliūpu, *Aušra* 1883 m. išėjo be jo žinios. Pirmajame laikraščio numeryje, kaip tautinio sąjūdžio manifestas, Baranausko „Dainu dainelę" publikacija pasirodė taip pat be autoriaus žinios ir savavališkai suredaguota. Jaunosios inteligentijos įžeistas, Baranauskas atsiribojo nuo *Aušros*. Jis ambicingai stojo ginti polonizacija apkaltintos dvasininkijos. Po 1863 m. sukilimo lietuvių dvasininkija Katalikų Bažnyčios ir visos Lietuvos likimą buvo susiejusi su Lenkijos likimu, matydama tik bendrą pasipriešinimą rusifikacijai ir stačiatikystei. Baranauskas buvo jaunųjų pasmerktas. Su kokiu kartėliu šį konfliktą jis išgyveno, liudija laiško H. Weberiui (1884 m. birželio 29 d.) žodžiai: „Ir aš kaip tas žolynėlis, terpu erškėčių ir dagilių iššėlęs, vargstu, kartais suvaitoju, dažniaus savo skaudulį terpu keturių sienų nubraškinu."[1]

[1] Baranauskas 1994, 307.

Pakeltas prelatu 1884 m., vyskupu – 1885 m., paskirtas dvasinės konsistorijos oficiolu, Baranauskas turėjo nutraukti pedagoginį darbą seminarijoje. Nebesusidurdamas su lietuvių kalbos dėstymu, liovėsi ją tyrinėti. Intelektualinei veiklai palaikyti ėmėsi „politinės agitacijos insinuacijoms" nepavaldžios, dar nuo vaikystės rūpėjusios matematikos studijų. Savikritiškai suvokęs savamokslio diletantizmą, neatsispyrė gaivališkai mokslo traukai, kad ir žinomų tiesų atradinėjimui. Baranausko matematinių studijų rezultatas, 1890 m. vokiečių spaudoje paskelbtas jį konsultavusio C. Hosfeldo pavarde, 1952 m. pateko į enciklopedinį L.E. Dicksono skaičių teorijos veikalą*. Krokuvos mokslų akademijos darbų 28-ame tome 1895 m. išspausdinta studija: „Apie formules, pagal kurias skaičiuojamas nustatytos ribos neviršijančių pirminių skaičių skaičius" („O wzorach służących do obliczenia liczby liczb pierwszych nie przekraczających danej granicy"). Savo lėšomis 1897 m. Varšuvoje paskelbta studija matematikos–teologijos klausimu *Apie transcendentinę progresiją ir žmonių sugebėjimų ribas* (*O progresji transcendentalnej oraz o skali i siłach umysłu ludzkiego*).

* *History of the Theory of Numbers*, 1–3, New York, 1952.

Su Baranausko vardu anuomet buvo nekritiškai susietas 1889 m. anoniminis „Paskutinis pamokslas vieno žemaičių kunigo prieš smertį". Vaižgantas, nepagrįstai apkaltinęs Baranauską rašinio autoriumi, rėmėsi *Tėvynės sargo* redaktoriaus pasakojimu, kaip šis rūpinęsis jo išspausdinimu. A. Jakštas paneigė Vaižganto kaltinimą, patvirtinęs, kad rašinio išspausdinimu taip pat rūpinęsis ir vyskupas L. Paliulionis. Baranausko autorystę paneigia šio rašinio lingvistinė analizė (Z. Zinkevičius, A. Salys).

Vyskupo pareigos Baranauską vertė susidurti su rusifikacijai ir lietuvių tautos asimiliacijai pajungta caro valdžios religine politika. Atkaklų Katalikų Bažnyčios teisių gynėją besikeičiantys Kauno ir Vilniaus gubernatoriai ir generalgubernatoriai kaltino dėl „labai uždaro būdo", didelės įtakos katalikų dvasininkijai ir apskritai gyventojams, dėl nepritarimo „vyriausybės veiksmams", dėl priešiškumo „vyriausybės nurodymams", nuolat kartojo nuobaudas ir reikalavo tremties. Ilgainiui nor-

malizavus caro valdžios santykius su Vatikanu, Baranauskas 1897 m. buvo paskirtas Seinų vyskupu.

Seinų vyskupija priklausė Varšuvos arkivyskupijos jurisdikcijai. Po užgniaužtų 1831 ir 1863 m. sukilimų Užnemunė buvo paversta Rusijos imperijos provincija. Vyskupija apėmė Suvalkų guberniją ir pusę Lomžos gubernijos. 1867 m. naujai sudarytai Suvalkų gubernijai priklausė Seinų, Suvalkų, Kalvarijos, Marijampolės, Naumiesčio, Vilkaviškio apskritys. 1860 m. duomenimis, Seinų vyskupijoje gyveno 213 000 lietuvių 275 000 lenkų bei rusų. Suvalkų gubernijoje, 1897 m. duomenimis, – lietuvių 52,2 proc., lenkų 23 proc. Seinų apskrityje lietuviai sudarė 59,7 proc., lenkai – 22,9 proc.

Baranausko pirmtakai Seinuose buvo lenkų vyskupai. XIX a. pabaigoje beveik visose Seinų vyskupijos bažnyčiose vyravo lenkų kalba. Per savo ingresą 1897 m. gruodžio 28 d. Baranauskas pirmasis iš vyskupų Seinų katedroje prabilo lietuviškai. Jo pamokslai turėjo lemiamos reikšmės tautinės lietuvių sąmonės atbudimui – taip tvirtino jo sekretorius J. Laukaitis. Jo tolerancija, pastangos gerbti visas tautas ypač sudėtingomis antagonistinių santykių sąlygomis buvo patvirtintos ir jo nekrologe, kurį parašė J. Vileišis. Vyskupo asmeninis pavyzdys, askezė ir bažnyčios gynimas nuo rusifikacinės caro politikos kėlė jaunimo dvasią. Tačiau vyresnieji kunigai niršo, kad vyskupas netoleravo papročio girdyti caro valdininkus, kad smerkė prabangą klebonijose, o skurdą bažnyčiose, kad reikalavo askezės buityje, bet kilnumo bažnyčioje, kad draudė supaprastinti liturgijos ritualą. Jaunuosius nuvylė, kad vyskupas atvirai nesipriešino lenkams, kad laikėsi filologinio konservatizmo. Jie nesuvokė politinės Baranausko nuostatos: „Lietuviai katalikų tikėjimą perėmė nuo lenkų lotyniškuoju pavidalu, taigi ir poteriuose žodžių tvarka neturi būti pakeista įrodymui, jog mes tikėjimą perėmėm iš Vakarų, kas šiais laikais mums yra be galo svarbus dalykas <...>."[1]

[1] Lomžos diecezijos archyvas, nr. 334, l. 31.

Kaip lietuvis, Baranauskas Seinuose paliko giliausius pėdsakus savo kūrybine raiška, dėjusia pagrindus tautinei bažnyčiai. Suvokęs giedojimo vaidmenį dvasiniam dažnai beraščio sodiečio gyvenimui, sukūrė apie 30 giesmių su melodijomis, ketino išleisti giesmynėlį. Lietuviškoms parapijoms siuntinėjo dalimis išverstą katekizmą, kad lietuviai patys nusirašinėtų poterius, ir šitaip mokė juos rašyti. Gavęs valdžios Peterburge ir Varšuvoje užtikrinimą, kad bus pralaužtas lietuvių spaudos draudimas, 1901 m. rugsėjo mėnesį pradėjo į lietuvių kalbą versti Šventąjį Raštą.

Baranauskas Šventąjį Raštą vertė ne iš originalo, bet iš Kauno kunigų seminarijoje tada dar vartoto 1861–1864 m. Vilniuje išleisto J. Wujeko lenkiško vertimo (1599), kartu laikydamasis ir lotyniškojo *Vulgatos* teksto bei Menochijaus (1576–1655) komentaro. J. Wujeko vertimas, anot F. Symono pratarmės, vienas gražiausių lenkų kalbos XVI a. paminklų, skatino ir lietuviškame vertime sukurti lietuvišką biblinį stilių, remtis archajinėmis M. Daukšos ir K. Sirvydo raštų formomis. Anot Vaižganto, Baranausko Šventojo Rašto vertimas buvo kupinas lietuvių kalbos turtų. Šį milžinišką užmojį – kone per vienerius metus išversta trys penktadaliai Senojo Testamento (1528 p.) – nutraukė staigi mirtis 1902 m. lapkričio 26 dieną, ištikusi po kelių insulto priepuolių. Baranauskas palaidotas Seinų katedros kriptoje.

KŪRYBA. Pirmieji Baranausko eilėraščiai rašyti lenkų kalba. XIX a. Lietuvoje mokyklose lietuviškai kalbėti buvo draudžiama. Po 1831 m. sukilimo įstaigose vietoj lenkų kalbos įtvirtinama rusų kalba. Išlikusiuose rinkinėliuose „Wiersze"

(„Eilėraščiai") ir „Ułamki moich uczuć" („Mano jausmų nuotrupos") ranka surašyti 83 eilėraščiai. Lenkiškieji Baranausko eilėraščiai (1851–1858) formavosi XVIII a. lenkų poezijos paraštėje. Jų kalba neprilygo net ir to meto lietuvių inteligentijos vartojamai XIX a. regioninei lenkų šiaurės paribio kalbos atmainai (*polszczyzna północnokresowa*), buvo labiau archaizuota.

Dvasinę ir literatūrinę poeto brandą sustiprino poetinis dialogas su K. Praniauskaite, o vėliau su K. Kairiu. Praniauskaitės eilėraščiuose Baranauskui pasigirdo kvietimas solidarizuotis su tauta – „dainuoti broliams, užmiršti save", „žadinti jausmus gimtąja kalba". Praslinkus pusmečiui, jis suformulavo poeto kūrybos paskirties tautai nuostatą – rašyti gimtąja kalba, remtis tautos istorija ir tautosaka. Tai ir buvo būsimojo *Anykščių šilelio* genezė.

Eilėraščių Praniauskaitei romantinė poeto pranašo ir jo atsakomybės tautai vizija vėliau poetiniame dialoge su Kairiu peraugo į Senojo Testamento kunigo misijos tautos būtyje sampratą. Baranausko romantinė pasaulėvoka – poeto pranašo, tautos keliavedžio misija žadinti pavergtos tėvynės sąmonę garbingos praeities priminimu, Lietuvos istorijos vaizdais, telkti kovai su priespauda, carizmo vergija – buvo išreikšta jo lietuviškojoje kūryboje. Varniuose prasiveržę „giesmėgaliai" ir „geražodžiai" K. Kairiui, A. Valentui ir kitiems bendraminčiams – poeto dvasinio polėkio ir pilietinės brandos liudytojai. Juose aukštinama svajonė „Suskambint kankliais mūsų žemės garso, / Idant Lietuva iš ilgo ir skerso <...> / Pažintų darbus senolių ir tėvų". Greta užmojo „Kad garsas Lietos būt girdėtas toli", juose brėžėsi lingvistinė tema. Varnius pasiekusi A. Schleicherio lietuvių kalbos gramatika (1856), jo kalbų degradacijos teorija, senas kalbas lyginusi su sutrešusiais stuobriais, o naujas su jaunais medeliais, „mirštančios" lietuvių kalbos idėja, sudariusi Schleicherio pagarsėjusios genealoginio medžio teorijos (*Stammbaumtheorie*) pagrindą, užgavo jaunųjų patriotines ambicijas, vertė polemizuoti ir įrodyti, kad lietuvių kalba nėra mirštanti.

„Dainu dainelę" (1857) – pirmas reikšmingesnis Baranausko kūrinys, išsakęs poeto pranašo viziją. Jame pirmąkart lietuvių poezijoje suformuluota Lietuvos istorijos samprata („Tenai Lietuva par amžius buvo") ir paliudyta krašto situacija 1863 m. sukilimo išvakarėse („Ūžia šileliai, kriokia upeliai / Ir kalnai staugia terp vėjų"). Ilgąsias keliones arkliais iš Aukštaitijos į Žemaitiją ir atgal lydėjusiame Lietuvos peizaže poetui brėžėsi didinga istorinės Lietuvos panorama – su piliakalniais, šimtametėmis giriomis, šventaisiais ąžuolynais ir dievaičiais. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, kuri „labai buvo plati " ir kurioje „Niekur nebuvo vergijos", buvo politinės bei socialinės santvarkos idealas. Kūrinyje apmąstyti pagrindiniai istorijos etapai: Lietuvos krikštas, valstybės žlugimas, baudžiavos įsigalėjimas. Poetas laisvės praradimą laikė visų socialinių negerovių priežastimi, perteikė maištų ir bruzdėjimų šūkiuose vis labiau ryškėjusią svajonę gyventi be „ponų ir dvarų", paliudijo bažnyčios moralinį vaidmenį baudžiavos ir carizmo prispaustame krašte. Pranašaudamas auštančią naujo, laisvo gyvenimo dieną po priespaudos nakties, jis mąstė apie šviesiuosius protus jaudinusias Lietuvos ateities perspektyvas ir brėžė poeto keliavedžio – dvasinio tautos vadovo – įvaizdį („Bet koks mum žodis tiesą parodys, / Koks keliavedys ves kelią?").

Kūrinio dvasia leidžia spręsti, kad poetas, 1863 m. sukilimo metu likęs Lietuvoje, neišvengiamai būtų nuėjęs su sukilėliais. Poetas juos laimino savo laiške iš

Romos žodžiais: „nebijokit dėl Marijos ir galvos padėt“. Sukilimo aukomis tapo jo bendraamžiai, Varnių kunigų seminarijos auklėtiniai.

„Dainu dainelę“ – romantinis kūrinys, kurio žanrui būdingas liaudies dainos, eilėraščio ir poemos derinys. „Kalnai ant kalnų, ė ant tų kalnų / Kalnai ir maži kalneliai“ – kūrinio peizažas, sumodeliuotas iš stebuklinių pasakų, priklauso folklorinei poetikai; taip pat ir dainų citatos („Dainu dainelę“), užuominos („senųjų žodelius“), iš šnekamosios kalbos kilę tropai („Svietas suspaustas, prakaitu plaustas“) pripildo kūrinį folklorinei poetikai būdingos euforinės ekspresijos. Paralelizmai, laipsniavimai, semantiniai pakartojimai: „Nesibijokim, nebėdavokim“, „Ūžė, braškėjo“, „klapatus, vargelius“, peraugę į vidinius rimus su liaudies dainų eilėdarai būdingais tradiciniais tų pačių gramatinių kategorijų sąskambiais, nulėmė dainuote išdainuotiną kūrinio intonacijos melodiją. „Dainu dainelę“ melodiją sukūrė K. Kairys. Numalšintą 1863 m. sukilimą sekusiu spaudos draudimo laikotarpiu „Dainu dainelę“ plito nuorašais visoje Lietuvoje. Lietuvių tautosakos archyve per šimtą metų (1872–1971) sukaupta daugiau kaip 60 kūrinio variantų.

Anykščių šilelį Baranauskas sukūrė per dvejas 1858 ir 1859 m. vasaros atostogas Anykščiuose. Stambaus poetinio kūrinio užmojį romantiškai suformulavo eilėraštyje K. Praniauskaitei: „Ilgesingoje puikioje dainoje broliams / Iš storų praeities pelėsių atgaivinti / Tolimus mirusių amžių prisiminimus, / Juos papuošti nuostabiu svajonės žiedu, / Surinkti senus liaudies padavimus, / Kad atgytų jų kerintis grožis“ (1855). Tikriausiai iš S. Daukanto *Būdo senovės lietuvių kalnėnų ir žemaičių* įstrigusią Lietuvos senovės girių temą išduoda dar 1857 m. rašinyje miškingų vietovių leksikos aptarimas. Poetas valingai kaupė gimtųjų Anykščių krašto realijas, folklorinę poetiką bei frazeologiją. Paskutinį postūmį imtis plunksnos galėjo sukelti poeto paliudyti „lyg peiliu smogę“ seminarijos dėstytojo žodžiai, kad lietuvių kalba – prastuolių kalba, nederanti poezijai. Tą pačią vasarą jis pradėjo rašyti, siekdamas įrodyti, kad suniekinta lietuvių kalba, kaip neprilygstančia *Pono Tado* kalbai, galima parašyti kūrinį, nenusileidžiantį A. Mickevičiaus poezijai. O poemos „diegas“, anot poeto žodžių, prasikalęs 1858 m. vasarą, išgirdus apstulbinusį tėvo posakį „liemuo liemenį plaka“.

Antano Baranausko klėtelė XX amžiaus viduryje

Anykščių šilelis – poema, vaizduojanti Anykščių krašto girių istoriją, pradedant pagoniškosios Lietuvos šventaisiais ąžuolynais, iškirstais krikšto, paskui karų ir marų metais, o galutinai – XIX a. viduryje prasidėjus pramoniniam girių naikinimui, jau nusiaubusiam Vakarų Europą, baigiant jauno šilelio puoselėjimu ir gynimu nuo caro pareigūnų smurto. Inventoriniai 1806, 1811, 1817, 1834 m. Anykščių žemių aprašai liudijo anykštėnų pastangas senųjų girių vietoje atželdinti jaunutį šilelį, dar švieži buvo 1846 m. carinių pareigūnų smurto įvykiai. Ir pats poetas, dar valsčiaus raštininkas, padėjo žmonėms raštais ginti atimamus miško plotus. Anykščių girių istorijos tema natūraliai susilieja su Lietuvos likimo tema.

Poemos įžangos ir pabaigos strofos – nykūs dabarties, iškirstų girių, kalnų kelmuotų, pakalnių nuplikusių vaizdai – tarsi nuslopinto 1831 m. sukilimo represijų

pėdsakai, juodos spalvos rėmais pabrėžia pagrindinį poemos pasakojimą apie praeitį. Praeitis, atvirkščiai, žaižaruoja spalvų, kvapų, garsų euforija, byloja istorijos ir tautosakos realijomis, legendomis, padavimais.

Poemos pirmoji pusė – įkvėptas pasakojimas apie Anykščių šilelio samanų, uogų, grybų, krūmų, medžių spalvas ir kvapus, apie miško žvėrelių ir paukščių garsus ir balsus, apie dienos bylą ir nakties tylą. Su miško spalvų ir garsų gaivalinga dinamika susilieja girios, laukų, pievų kvapai, dvelkimai, pakylėti ir sudvasinti tarsi visatos sferų muzika. Poemos lyrinio įsijautimo viršūnė – nakties tylos eilutės, ligi tol lietuvių poezijoje niekieno nepaliesta gamtos sudvasinimo, sakralinių žmogaus ir gamtos ryšių tema, apibendrinta žodžiams nepaklūstanti dvasios pilnatvė: „Dažnai miške lietuvis, ko verkia, nežino". Ją gali išreikšti nebe kasdieninė kalba, tiktai poezijos kerai, atėję iš lietuvių mitologinio pasaulio, iš stebuklinių pasakų, iš liaudies dainų poetikos, paskiausiai iš krikščioniškosios religijos. Viena aforistine eilute poetas nusakė dvasinę žmogaus patirtį, ilgaamžėje girių glūdumoje sukauptą lietuvių vidinį gyvenimą. Ta žmogaus ir gamtos vienovės – dvasinio įsijautimo vidurnakčio tyloje būsena, kai „širdyj visos pajautos nutilsta", kai „širdis neskaudžia, / Ė tik pilna pajautų labai ramiai griaudžia", poemoje išauga į sakralinį aktą: „Iš to, matai, ašaros ir atsidusimas, / Iš to šventos pajautos, iš to giesmės imas". Baranauskas pirmasis lietuvių poezijoje prabilo apie gamtos ryšį su žmogaus kūrybinėmis galiomis („Senų miškai mylėta, tūlon giesmėn dėta; / Mūsų tėvelių visos tos giesmės mokėta"). Tapydamas miško peizažą taip, kaip jį matė ir išgyveno kaimo žmogus, poetas iškėlė jo estetinius ir etinius pradus. Kaimo žmogaus vaizduotė miško pasaulyje regėjo neišsenkamą šaltinį pasakų ir legendų išmonei, tautodailės lobiams, liaudies dainų melodijų ir poezijos lyrizmui – žodžiais neišreiškiamą graudulį ir ilgesį. *Anykščių šilelyje* nusakyti pirmapradžiai lietuvio pasaulėvaizdžio ir Lietuvos sakralinės šventovės – miško ryšiai. Tos dvasinės sferos frazeologijoje vyravo ramumo sąvoka, kaip susikaupimo ir kūrybinių galių atsivėrimo būtinybė, aukščiausia egzistencinė vertybė: „širdis <...> ramiai griaudžia", „Ramum tykumu", „Ką tik jauti, vis ramu: širdį glosto, griaudžia!", „dūšia kaip varpa pribrendus nulinko", „krūtinė lyg giria linguoja".

Antroje poemos dalyje, rašytoje metais vėliau, episkai pasakojama dramatiškoji Anykščių šilelio istorija, siekianti pagonybės laikų šventąsias girias ir pasibaigianti carinių pareigūnų savivalės aktu. Čia sukaupta ištisa Lietuvos miško gyvenimo bei istorijos enciklopedija, kupina tautosakos, žmonių išminties bei filosofijos, net

Anykščių šilelio pradžia Lauryno Ivinskio kalendoriuje, 1860

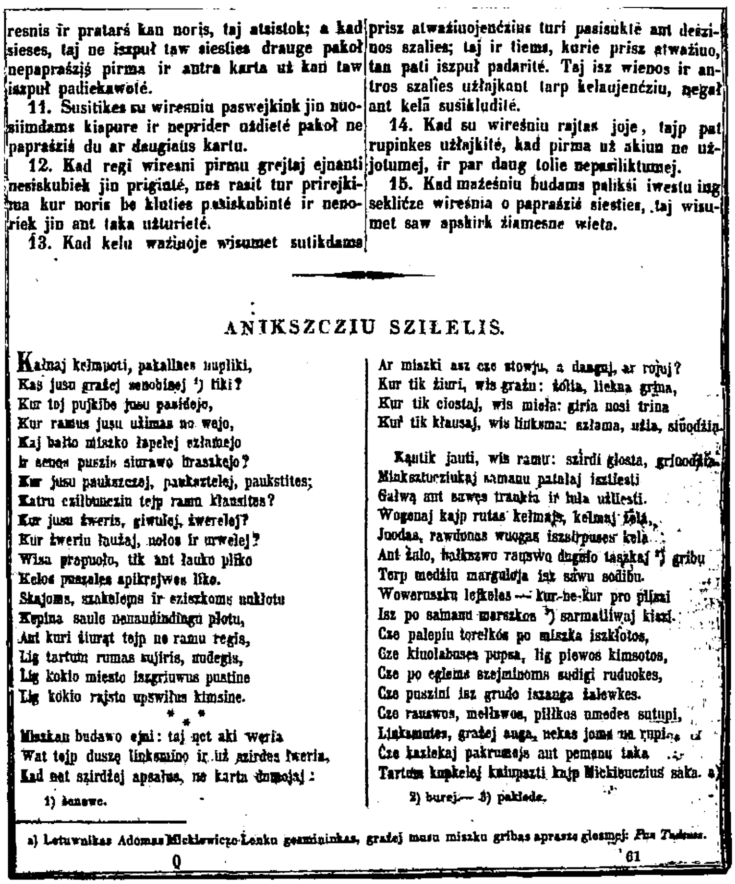
resnis ir pratarś kan noris, taj atsistok; a kad sieses, taj ne iszpuł taw siesties drauge pakoł nepaprašzįs pirma ir antra karta už kan taw iszpuł padiekawotė.

11. Susitikes su wiresniu paswejkink jin nuosiimdams kiepure ir neprider uždietė pakoł ne paprašzis du ar daugiaus kartu.

12. Kad regi wiresni pirmu grejtaj ejnanti nesiskubiek jin priginte, nes rasit tur prirejkima kur noris be klutties pasiskubintė ir nenoriek jin ant taka užturietė.

13. Kad kelu ważiuoje wisumet sutikdams prisz atważiuojenczius turi pasisuktė ant deszinos szalies; taj ir tiems, kurie prisz atważiuo, tan pati iszpuł padaritė. Taj isz wienos ir antros szalies užłajkant tarp kelaujencziu, negał ant kelā susikludite.

14. Kad su wiresniu rajtas joje, tajp pat rupinkes užłajkitė, kad pirma už akiun ne užjotumej, ir par daug tolie nepasiliktumej.

15. Kad mažešniu budams paliksi iwestu ing seklicze wiresnia o paprašzis siesties, taj wisumet saw apskirk žiamesne wieta.

ANIKSZCZIU SZIŁELIS.

Kalnaj kelmuoti, pakalnes nupliki,
Kas jusu grażej senobisej [1]) tiki?
Kur toj pujkibe jusu pasidejo,
Kur ramus jusu ułimas no wejo,
Kaj balto miszko łapelej szlamejo
Ir senos puszis siurawo braszkejo?
Kur jusu paukszczaj, paukszteley, paukstites;
Katru czilbuneziu tejp ramu kłausites?
Kur jusu żweris, giwulej, żwerelej?
Kur żweriu łaużaj, nolos ir urwelej?
Wisa prapuolo, tik ant lauko pliko
Kelos puszeles apikrejwes liko.
Skajoms, szakelems ir eziezkoms nukłotu
Kupina saule nenaudindingu plotu,
Ant kuri żiurąt tejp no ramu regis,
Lig tartum rumas sujiris, sudegis,
Lig kokio miesto iszgriuwus pustine
Lig kokio rajsto upswiłus kimsine.

* * *

Miszkan budawo ejni: taj net aki weria
Wat tejp duszę linksmino ir už szirdes tweria,
Kad net szirdżej apsalus, ne karta dumojaj:
Ar miszki asz cze stowju, a dangui, ar rojuj?
Kur tik żiuri, wis grażu: żolia, liekna grina,
Kur tik ciostaj, wis miela: giria nosi trina
Kur tik kłausaj, wis linksma: szłama, użia, siuodżia.

Kąutik jauti, wis ramu: szirdi glosta, griaudżia.
Miakszturziukaj samanu patałaj iszliesti
Gałwą ant sawęs trauktu ir bula užliesti.
Wogonaj kajp rutas kełmajs, kelmaj żela,
Juodas, rawdonas wuogas iszsirpuses kela.
Ant żalo, bałkszwo rausuo dugelo taszkaj [2]) gribu
Terp medżiu marguloja isz sawu sodibu.
Wowerusziu lejkeles — kur-ne-kur pro pliszi
Isz po samanu marszkos [3]) sarmatliwaj kiszi.
Cze palepiu torelkos po miszka iszkłotos,
Cze kiuolabuses pupsa, lig piewos kimsotos,
Cze po eglems szejminoms sudigi ruduokes,
Cze puszini isz grudo iszanga żalewkes.
Cze rauswos, melswos, pilkos umedes sutupi,
Linksmutes, grażej auga, nekas joms ne rupi.
Cze kazlekaj pakrumejs ant pemenu taka
Tartum kupkelej kaimpazti kajp Michiuczius saka. a)

1) senowe. 2) burej.— 3) paklede.

a) Letuwaitkas Adomas Mickiewiczo Lenku gesminikas, grażej musu miszku gribas apraszė giesmej: Pan Tadeusz.

Q 61

liaudies medicinos. Didingais senovės girių vaizdais („Visos buvę viršūnės vienybėn suspynę, / Kaip lietuvnykų širdys int vieną tėvynę") Baranauskas kūrė politinį senovės Lietuvos santvarkos, kurios neskaldė svetimos jėgos, paveikslą – idealą, tartum priekaištą carinės priespaudos „kalnams kelmuotiems, pakalnėms nuplikusioms". Poetas perėmė romantinės istoriografijos senovės Lietuvos interpretaciją. Pagoniškąją Lietuvą („Gyvendami vienybėj, dievaičiams intikę") vienijo žūtbūtinė kova prieš ginkluotus atėjūnus, kurie, skandindami kraštą ugnyje ir kraujyje, griaudami senąjį tikėjimą, smurtu ir prievarta diegė naujoves, žadėjo gerovę. Toje kovoje kartu su šventaisiais ąžuolynais griuvo ir liaudies kultūros pagrindai.

Poemos vaizdai iškalbingai bylojo, kaip politinės, socialinės priespaudos – karų ir marų – nualinti žmonės patyrę skurdą ir badą, maro ir choleros epidemijas, kaip „Samanas duonon kepę, žieves sriubon virę". Tarsi stebuklinėje pasakoje, miškas herojiškai gelbėjo žmones didžiųjų stichijų – bado ir maro – metais: „žmonių pasigailęs, rasa apsiverkęs, / Aukštas savo viršūnes debesin įmerkęs / Ir sušukęs: „Broliukai, ginkitės nuo bado! / Palaiminta toj ranka, ką kirvį išrado"." Jaudinantis pasakojimas, kaip senosios kartos nelaužiusios „nei mažiausio žabo", tik su ašarom „truputį praskynę", kaip „Vaitodami jų vaikai <...> gynę tėvynę", pagaliau kaip „Dūsaudami anūkai tuos miškus aikvoję", perauga į rūstų kaltinimą proanūkiams, kurie „tai vis dėl arielkos daugiausia išleidę". Tai buvo pirmosios užuominos ekologijos tema, liudijusios tautos moralinių nuostatų evoliuciją. Su ekonomine krašto raida keitėsi žmonių santykiai ir jų gyvenimo būdas, nyko senoji moralė ir papročiai, buvo negrįžtamai prarastos dvasinės vertybės, žmogaus širdies balsą nustelbė gobšumo aistra. Tačiau Gyvojo Anykščių šilelio istorija patvirtino tautos amžinumo, prisikėlimo ir atgimimo galias („Nors jau dabar lietuvis plikuos plotuos gimsta, / Giesmėj mišką užgirdęs, be jo neberimsta"). Tų atgimimo vilčių ir vienybės galių sujungti anykštėnai „terp savęs kaip broliai visi susižadę, / Ažleist dirvas šileliui <...>. Tai mat, miško pasilgę auklėjo šilelį: / Kasdien apvaikštinėjo kožną pakraštėlį <...>. Ir saugojo kas diena kaip didžiausio labo".

Anykščių šilelio istorija nutrūksta dramatišku carinių pareigūnų smurto trypiamų beteisių ir beginklių anykštėnų epizodu (poemos prierašuose poetas nurodė minėto įvykio 1846 metus ir kučmeistro pavardę). Poeto sielvartas dėl girių niokojimo peraugo į protestą dėl Lietuvos pavergimo, dėl žmogaus beteisiškumo. Ne tik mišką, bet ir žmones alino, siaubė karai ir marai, ugnis ir geležis. Prievarta laužė poetų giesmes. Lietuvos girių tema poemoje susipina su valstybingumą praradusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, carizmo pavergtos Lietuvos tarp dviejų sukilimų tema. Nulaužta giesmė poemos pabaigoje bylojo apie poeto kelio beprasmiškumo ir savo bejėgiškumo suvokimą. Tai patvirtino tais pačiais 1859 m. parašyti paskutinieji Baranausko kūriniai. Tačiau ir nulaužta giesmė žadino ir kurstė ištisas skaitytojų bei poetų kartas, skelbdama nepakantumą prievartai, neteisybei.

Anykščių šilelis – pirmoji lietuvių romantinė poema. Elegiškoje įžangos raudoje „pasaulio sielvarto" atstovų – J.J. Rousseau, F.R. de Chateaubriand'o, Novalio, W. Scotto melancholiško peizažo poetikos pėdsakai. Kalnai kelmuoti poetui rodos kaip dar neregėto, tik įsivaizduojamo „kokio miesto išgriuvus pūstynė". Poetą galėjo įkvėpti S. Daukanto *Būdo* senovės Lietuvos girių peizažas, gauste gaudžiantis tarsi requiem ir primenantis romantikų poetizuojamus griuvėsių, dūlančių paminklų reginius:

Nuo audrų ir vėtrų sankritos gulėjo ant kita kitos suraizgytos; <...> pražilę ąžuolai, šimtais metų savo amžių lykuojantys, savo barzdotomis šakomis tarsi viens kito karšatį ramstantys.[1]

[1] Daukantas 1976, 1:423–424.

Baranauskas senovės mišką tapo kupiną gyvybės, spalvų ir balsų, amžiną ir nesunaikinamą – iškertamą, laiminantį „ranką, ką kirvį išrado", išparduodamą ir vėl atželiantį, atgyjantį poetų giesmėse – nenugalėtos ir nenugalimos Tėvynės metaforą. Girios, medžio įvaizdžiai, susiję su Lietuvos istorija, poemoje žadinę laisvės, galybės, vienybės ir ištvermės nuotaikas, buvo analogiški pasaulinėje romantinėje literatūroje prigijusiems maištingųjų stichijų – audros, jūros, vėjo įvaizdžiams ir buvo perimti XIX a. pabaigos lietuvių romantikų (Maironis, *Aušros* poetai). Baironiškojo „pasaulio skausmo" dimensijoms prilygo Baranausko „nulaužtos giesmės" mįslė. Skirtingai nuo baironiškojo maištingos asmenybės dramatizmo, poemoje suvokiama tautos dramatizmo protestuojančioji galia. Romantinei poemos estetikai atliepia kurianti vizija, kuri kaitaliojamus dabarties ir praeities, lyrinius ir epinius epizodus užkloja vaizduotės regėjimų šydu („Tartum kelmai supuvę atgyja, žaliuoja <...>"). Tačiau negalima nepastebėti racionalaus išbaigtumo, aiškumo nuostatų. Joms reikėtų priskirti žiedinę poemos kompoziciją, kuriai pagrindinius akcentus sukūrė leitmotyvo „Kalnai kelmuoti, pakalnės nuplikę!" pasikartojimas poemos įžangos paskutinėse eilutėse („Visa prapuolę; tik ant lauko pliko / Kelios pušelės apykraivės liko!.."), taip pat pirmosios pusės apibendrinime („Dabar visa prapuolę... tik ant lauko pliko / Kelios kraivos nuskurdę pušelytės liko") ir pagaliau poemos pabaigoje („Ir liko šitie kalnai pliki ir kelmuoti"). Racionaliai, nors ir negriežtai atribojamos poemos lyrinė ir epinė dalys. Poemos įžangoje tarsi apmestas lyrinių vaizdų planas: žiūri, uostai, klausai, jauti, – vėliau išplėtojamas vizualinių, akustinių, emocinių vaizdų įspūdžiais. Retorinėse figūrose, perioduose gausu simetriškai surikiuotų anaforų, kreipinių, pakartojimų, laipsniavimų. Visa tai galima laikyti romantikų paveldėtais klasicistinės poetikos bruožais.

Kartu *Anykščių šilelio* retorinė stilistika yra netekusi klasicistinio racionalumo. Periodai čia sukuria romantinę poemos intonaciją ir patosą. Vidinio organizuoto dėsningumo bei subtiliausio lyrizmo kupinas vidurnakčio tylos palyginimas:

Vidunaktyj teip tyku, – kad girdi, kaip jaunas
Lapas arba žiedelis ant šakelių kraunas;
Girdi, kaip šakom šnibžda medžių kalba šventa,
Kaip žvaigždelės plevena, gaili rasa krinta.

Išlaikant gradaciją, palengva, tarsi tirpdamos, trumpėja palyginimo atkarpos:

Vidunaktyj teip tyku,
kad girdi, kaip jaunas lapas arba žiedelis ant šakelių kraunas;
<...> girdi, kaip šakom šnibžda medžių kalba šventa,
<...> kaip žvaigždelės plevena,
<...> gaili rasa krinta.

Išnyksta vos numanomos jungtys *kad, kad girdi, kad girdi kaip*, kompensuojamos vis ilgėjančių loginių pauzių. Ši vidurnakčio tylos meditacija – įspūdingiausia turinio ir poetinės formos vienovė.

Romantizmo estetika skatino prisodrinti kūrinį foklorinės poetikos, frazeologijos. Įvairūs tautosakos žanrai: pasakų, padavimų, dainų, raudų, priežodžių, patarlių, garsų pamėgdžiojimų – onomatopėjų, net liaudies medicinos įvaizdžiai ir motyvai išradingai įvedami citatomis, parafrazėmis, reminiscencijomis. Ištisai nupasakotas padavimas apie Puntuką. Pasaką apie Eglę Žalčių karalienę įvesti į poemą Baranauską neabejotinai paskatino K. Praniauskaitės „Žalčio motės" vertimas – J.I. Kraszewskio *Vitolio raudos* ištrauka. Skirtingai negu autorius, akcentavęs Eglės nuosprendį broliams žudikams, bei K. Praniauskaitė, atjautusi našlės likimo pabūgusią Eglę, Baranauskas įvedė išdavystės pasmerkimo motyvą. Jis išaukštino motinos dramatiškąjį nuosprendį („motinišką sūdą") grasinimų neištvėrusiai ir tėvą išdavusiai dukteriai. Herojinė žalčio žmonos interpretacija, analogiška S. Valiūno *Birutei* ar A. Mickevičiaus *Gražinai*, įprasmino valingos moters vaidmenį tautos išsivadavimo kovoje, epochos visuomeninius etinius idealus. Ant nužudytosios sesers kapo išdygusios sedulės šaka žmogaus balsu pravirkusi – lakoniška pasakos užuomina, patvirtinanti mitologinį žmonių ir medžių pasaulio ryšį, paties poeto paaiškintą poemos prierašuose: „Senobės lietuviai, vieros nežinodami, visus medžius sakydavo, kad iš žmonių išaugę arba persimainę". Iš liaudies dainų kilusios baravyko („Valig dainuškos žodžių – „grybų pulkaunyko""), gegutėlės charakteristikos. Folkorinėmis prozopopėjomis atkurtas grybų epizodas, pripildytas etninio kaimo realijų, tarsi polemizavo su A. Mickevičiaus *Pono Tado* grybų aprašymu, nukeliančiu į dvaro prabangos atmosferą. Folklorinėmis onomatopėjomis, mažybiniais maloniniais žodeliais sodžiaus žmogus sugebėjo atskirti ir nusakyti paukščių ir žvėrelių „vis kitokius balselius ir kitokias bylas", mokėjo juos pamėgdžioti, pakalbinti ir atjausti. XIX a. lietuvių poezijoje buvo netikėti ir ligi šiol nepraradę poetinės elegancijos metaforos ir palyginimai: „žiedų varške" pražylančios obelys, „gelsvu žiedų pienu" boluojantis liepynas, kvėpuojantis „nelyginant žvėris" miškas. Stulbinantys, nesuskaičiuojami skirtingos šaknies vaizdingieji veiksmažodžiai šilo garsams reikšti: *klega, kliauga, gagena, mekena, ūžia, šnibžda, šnypščia, šlama, taukši, teškena, siaudžia, siūruoja, skripkuoja, skamba, gieda, kukuoja, vaitoja, braška, šaukia, čilba, supyško* ir t.t. Veiksmažodžiai grupuojami susiejant semantines reikšmes ar stiprinant eufoninę dinamiką: *šlama, ūžia, siaudžia; apžėlę, apgriūti, aptemę; sušlamo, sučilbo, supyško* ir t.t. Archajišką autentiškos kalbos koloritą suteikia rytietiška leksika (*grožė, pajauta, klaikas, paskuilakos, labas*), sintaksinės bei morfologinės formos (*žmonelės, nuogalis, ramum tykumu, kožno karto*), einamieji vidaus vietininkai (*svetimuos miškuos, medžian, krūvon, aplinkom*). Dainų poetikos sričiai priklauso poemos deminutyvai. Ypač ekspresyvūs jie poemos pradžioje: *paukščiai, paukšteliai, paukštytės; žvėrys, gyvuliai, žvėreliai*. Greta tradicinių folklorinių priesagų (šil*elis*, lap*eliai*, šak*elės*, pušel*ės*) – aukštaičiams būdingos tarminės (žalk*tyčia*, žąs*iokas*, pušel*ytė*, jaunučiukas ir kt.). Aukštaitiškos pasaulėjautos sferai atstovauja *ramumėlis, pakraštėlis, žmonelės*. Deja, negalima nepastebėti Aukštaitijoje labiau negu kituose Lietuvos regionuose paplitusių svetimybių: *viera, dūšia, rona, liesvinčius, zasiekas, tropnas, arielka, torielka, leikelės, kupkeliai* ir t.t.

Anykščių šilelis yra įžymiausias lietuvių silabinės eilėdaros kūrinys. Galbūt net sąmoningai poeto pasirinkta trylikaskiemenė eilutė – aleksandrinas, kuriuo buvo parašytas ir A. Mickevičiaus *Ponas Tadas*. Poemos įžangoje pasigirdęs eleginis dabarties motyvas metriškai atskirtas vienuolikaskiemenėmis (5+6) silabinėmis

eilutėmis. Jose retorinių bei gradacinių intonacijų pabrėžiami daktiliniai akcentai artėja prie silabotoninės eilėdaros. Pagrindiniame pasakojime, nukeliančiame į Anykščių šilelio praeitį, išsiliejusi mažorinė intonacija perteikta kita metrine schema. Trylikaskiemenė (7+6) silabinė eilutė su pastovia cezūra po septintojo skiemens eilutės viduryje ir su dviem akcentais šeštame ir dvyliktame skiemenyse pirmą kartą lietuvių poezijoje skambėjo natūraliai, nepažeisdama gramatinio kirčio vietos, ir įrodė lietuvių kalbos prozodinį lankstumą. Nors poema buvo parašyta tarmiškai, bet transponavus ją į bendrinę kalbą, jos nežalojo metrinė transakcentacija. Gramatinio ir prozodinio kirčių neatitikimo išvengė poemos rimų tikslūs sąskambiai, dažniausiai eilučių prasminiai akcentai. Neabejotinai poeto laikytasi klasikinės taisyklės, kad „rimas yra didžiausia eilėraščio puošmena ir žavesys" (E. Słowackis). Baranausko rimai buvo nauji to meto lietuvių poezijoje tiksliais sąskambiais. Juose sutapo ne vien akcentuojamų, bet ir neakcentuojamų balsių, o dažnai ir priebalsių sąskambiai, apimantys pusantro, o kartais ir du skiemenis: *stogu – patogu, veria – tveria, supūsta – išplūsta, snausta – suausta, kėtojas – kvatojas, dvelkia – užsivelgsi* ir t.t. Sutampantys metriniai ir prasminiai akcentai, cezūros ir pauzės, dvibalsių sąšaukos, tvirtagalės priegaidės rimuose paliudijo lietuvių kalbos neribotas galias.

Baranausko būta gerai perpratusio versifikacines poezijos taisykles, turėta pomėgio savo kūriniams taikyti skirtingas metrines schemas. Silabinei eilėdarai priklauso ir *Pasikalbėjimas Giesminyko su Lietuva, Dievo rykštė ir malonė*. Polimetrinio kūrinio *Kelionė Petaburkan* atskiros giesmės yra skirtingų metrų: 14 (8+6), 12 (6+6), 11 (5+6), 8 (4+4). Artėjama prie silabotonikos „Dainu dainelę" ir „Ko gi skaudžia man širdelę" ritmikoje. Gyvenimo saulėlydyje po ilgų lietuvių kalbos studijų poetas priėjo išvadą, kad silabinė eilėdara yra svetima lietuvių kalbos prozodinei struktūrai, kad lietuvių eilėdara turi remtis liaudies dainų eilėdara.

Anykščių šilelio rankraštis neišliko. Tačiau kūrinys susilaukė ano meto sąlygomis neįprasto likimo. Jurkšto Smalaūsio slapyvardžiu L. Ivinskio Kalendoriuose 1860 ir 1861 m. išspausdinta poema turėjo 322 eilutes. Vilniaus cenzūros komiteto cenzoriaus V. Aramavičiaus siūlymu išbrauktas kučmeistro epizodas, eilutės „Visos buvę viršūnės vienybėn suspynę, / Kaip lietuvnykų širdys į vieną tėvynę", draudžiamas žodis „tėvynė" (300-oji eil.). Išlikusiame 1860 m. Kalendoriaus rankraštyje įsegtas poemos autografas yra K. Kairio nuorašas. Autorius patikėjo K. Kairiui kūrinį parengti spaudai ne tiek dėl jo rašysenos privalumų, kiek pasikliaudamas jo geresniu bendrinės kalbos išmanymu. Baranauskas lingvistinių svarstymų metu buvo įtikintas kūrinį pateikti spaudai bendrine kalba, priimtina ir kitų tarmių skaitytojams. Tačiau Peterburge tuoj pat susidūręs su lyginamosios kalbotyros tyrinėtojais, patartas A. Schleicherio, ypač vertinusio aukštaičių tarmę, poemos tęsiniui 1861 m. kalendoriuje poetas paliko tarminę raišką.

Lietuvių spaudos draudimo metais pasirodžiusioje antroje *Anykščių šilelio* publikacijoje* paskelbtas vien tarminis poemos tekstas (322 eil.), neatsižvelgiant į autoriaus pageidavimą eksponuoti ir jo sudarytą literatūrinės kalbos tekstą. Trečioje publikacijoje** buvo grąžintas cenzūros išbrauktas 8 eilučių epizodas apie kučmeistrą ir eilutės apie vienybę, atsirado 10 eilučių padavimas apie Puntuką. Poema išaugo iki 342 eilučių. Publikacijoje pateikti autorizuoti ir sukirčiuoti tarminės ir bendrinės kalbos tekstai sudaro ne vien *Anykščių šilelio*, bet ir visos Baranausko kūrybos tekstologinį pagrindą. Lyginant kalendoriaus (1861), L. Geitlerio publikaci-

* Leopold Geitler, *Litauische Studien*, Prag, 1875.

** *Ostlitauische Texte*, herausgegeben von Anton Baranowski und Hugo Weber, Weimar, 1882.

jos ir 1882 m. leidimo tarminį tekstą, pastarajame, turėjusiame lingvistinę paskirtį, stipriau aktualizuojamos tarmės senosios formos.

Pirmasis atskiras *Anykščių šilelio* leidimas, redaguotas J. Jablonskio, išėjo 1905 m. Vilniuje, grąžinus lietuvių spaudą. Jablonskis išlaikė nepažeistą tarminę leksiką ir kai kurias formas, pabrėžęs, kad kūrinys turi būti prieinamas visų tarmių atstovams. Poema išversta į lenkų (S. Jabłońska, 1909; J.J. Rojekas, 1987), anglų (N. Rastenis, 1935; P. Tempestas, 1981), rusų (N. Tichonovas, 1947), vokiečių (H. Buddensiegas, 1967; A. Franzkeitis, 1987), latvių (P. Kalva, 1960), japonų (Ikuo Murata, 1975), italų (Guido Michelini, 1990), armėnų (Feliksas Bachčinianas, 1996) kalbas.

Epistolinė poema *Kelionė Petaburkan* (1858–1859) parašyta kelyje į Peterburgo dvasinę akademiją susiklosčiusių įspūdžių ir išgyvenimų, tarsi iš kelionės siunčiamų laiškų (iš čia ir kita antraštė „Gromata iš Petropilio"), pagrindu. Ją sudaro 14 giesmių, 706 eilutės. Giesmėse – atsisveikinimo su artimaisiais tramdomas graudis, ilgoje kelionėje arkliais per kadaise Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei priklausiusias žemes į Rusijos imperijos sostinę istoriniai ir politiniai apmąstymai. Poeto politinės ir tautinės nuostatos stulbina Lietuvos istorijos įžvalga ir patriotinio mentaliteto jėga. Iki Baranausko niekas ne vien poezijoje, bet ir apskritai lietuvių literatūroje nebuvo taip aiškiai pasisakęs prieš Lietuvos pavergimą, taip kategoriškai ir nedviprasmiškai pasmerkęs rusų okupacijos:

Kad tu, gude, nesulauktum, ne taip, kaip tu nori,
Bus, kaip Dievas duos, ne tavo priesakiai, nedori!
Silpna, trumpa savo valdžia Dievo provą laužai,
Mygi, spaudi mūsų šalį, mūsų žmones gniaužai!
Nori savo valdžios peiliu mums širdis supjaustyt,
Nori savo ledu šaltu krūtines apkaustyt!
Neintveiksi, sūnau šiauros: mūsų širdys tvirtos, –
Seniai buvo išmėgintos, seniai keptos, virtos!

Baranauskas pirmasis lietuvių poezijoje bloškė griežčiausiai suformuluotą pasipriešinimo carizmui manifestą. Poetas suvokė kolonijinę Rusijos politiką Šiaurės vakarų krašte, uždraudusią oficialiai vartoti Lietuvos vardą ir siekusią asimiliuoti tautą, sunaikinti lietuvių kalbą. Žodžiais „Anei rašto, anei druko mum turėt neduoda: / Tegul, sako, bus Lietuva ir tamsi, ir juoda!" poetas apibendrino pirmųjų lietuviškų laikraščių – L. Ivinskio *Aitvaro* 1856 m. ir M. Akelaičio *Pakeleivingo* 1859 m. sužlugdymą, pranašiškai nusakęs lietuviškos spaudos draudimą būsimų posukiliminių represijų dešimtmečiais. Tuo metu Mažojoje Lietuvoje ėjo lietuviški laikraščiai, latviai jau turėjo du laikraščius, 1857 m. – estų periodinės spaudos pradžia. Poetas apokaliptiniais įvaizdžiais išpranašavo net ir carizmo galą:

Pasbaigs giminių adyna, sutrupės pasaulė,
Svieto šviesa bus aptemus, ė tamsa – kaip saulė;
Nupuls kalnai, ė slėneliai įsikels aukštybėn, –
Visos galybės eis dulkėn, silpnumas – galybėn!

Siekdamas įkvėpti jėgų dvasinei tautos priešpriešai, Baranauskas grįžo prie Lietuvos istorijos pamokų. Jis apeliavo į pergalingų kovų su kryžiuočiais istorinę atmintį, minėjo Lietuvos didžiųjų kunigaikščių žygius, drąsiai įvertinęs pražūtingą Algirdo politiką Rytuose.

Baranauskas pirmasis lietuvių poezijoje prabilo apie Sibiro katorgą ir tremtį, neabejotinai paties poeto įsiklausytus po 1856 m. amnestijos grįžtančių 1831 m. sukilėlių išgyvenimus:

Ne teip skamba akmenėliai, padkavom daužyti,
Kaip vaitoja mūsų broliai šiauron nuvaryti.

Priešindamasis tautos žūties grėsmei, įspėjęs tautinės diskriminacijos pavojų, poetas skiepijo gyvybinių ryšių su tautos istorija, kalba, tradicijomis išsaugojimo svarbą.

Epistolinės poemos žanro romantinę raišką atitiko istoriniai, etnografiniai motyvai, tėvynės – jos praeities ir ateities – refleksijos, nustelbiančios faktografinius kelionės įspūdžius. Topografinį peizažą užklojo politiniai apibendrinimai. Nykus, despotiškai krašto politinei santvarkai adekvatus peizažas:

Šalis tamsi ir nuskurdus, miškai ir pūstynės,
Raistai, balos, medžiai keža – pačios gyvatynės.
Tūloj vietoj lando žmogus piktesnis už žvėris –
Tavo ščėstis, jei atliko tavęs nenutvėręs.

Ir atvirkščiai, be išlygų poetizuojama tėvynė: „Teip per ašaras graži man Lietuva"; „Man gi gražesnė Lietuvos Anykšta, / Gražesni mūsų trinytėliai stori..."

Poemoje kaitaliojamos lyrinės ir poleminės intonacijos, skirtingos metrinės – silabinės ir folklorinės schemos, įvairi strofika. Manifestinė ekspresija kūriniui suteikė hipnotizuojančio poveikio, šaukė kovon. Išpažintinės lyrinės poezijos gaida, suvirpusi atsisveikinimo su tėvyne posmuose „Sudiev, Lietuva", išdavė ir žmogiško nerimo jausmus. Poetas prabilo apie vyriškai tramdomą savo širdį: „Ė širdis griaudė, krūtinė sustraukė / Ir sudrebėjo, tartum galo laukė"; „Žadą užkandau, nors man širdis skilo".

Kelionė Petaburkan susilaukė prieštaringo, kone dramatiško likimo. Prasidėjus 1863 m. sukilimui, Baranauskas laiške iš Romos 1864 m. pavasarį perspėjo tėvus deginti „žieminius obuolius". Taip namiškiai vadinę laiškuose iš žiemių, t.y. iš šiaurės, iš Peterburgo, siuntinėjamas poemos dalis. Ištrėmus poeto brolius, tremtyje mirus K. Kairiui, ir poeto stambiųjų kūrinių rankraščiai virto pelenais.

Spaudos draudimo metais geriausieji poemos posmai plito nuorašais miestuose ir kaimuose, persekiojami caro žandarų. Iškilioji giesmė „Nu, Lietuva, nu, Dauguva" atgimė tautinio sąjūdžio metais. J. Tumo-Vaižganto pavadinta lietuvių „marseliete", kelis dešimtmečius buvo giedama kaip tautos giesmė slaptuose ir viešuose susirinkimuose, kol jos nepakeitė V. Kudirkos „Lietuva, Tėvyne mūsų". Ilgiausiai išsilaikė „Sudiev, Lietuva", kaip atsisveikinimo su tėvyne giesmė, traukiama rekrutų, emigrantų, Sibiro tremtinių net mūsų laikais:

Sudiev, Lietuva, man linksma buvo
Savo gyvent šalelėj,
Širdį man skaudžia, skaudžia ir griaudžia
Svetimojon važiuojant.

Kelionė Petaburkan – rečiausiai spausdinamas Baranausko kūrinys. Pagrindinės publikacijos (1912, 1921, 1924 m.), parengtos ne iš autografo, bet iš poeto brolio Jono Baranausko nuorašo, buvo kupiūruotos ir redaguotos. Visas poemos tekstas išspausdintas tik 1989 ir 1994 m.

Kitas programinis Baranausko kūrinys yra poleminė poema *Pasikalbėjimas Giesminyko su Lietuva*, parašyta tais pačiais 1859 m. Peterburge. Plėtodamas būsimos moderniosios Lietuvos valstybės ir tautos likimo viziją, poetas dar kartą sugrįžo prie keliavedžio ir „nulaužtos giesmės" motyvo. Poleminės poemos žanras leido išdėstyti Giesminyko ir Lietuvos retorinį dialogą Lietuvos ateities klausimu.

Giesminyką personifikavo Baranausko brandinta poeto – pranašo ir kunigo – tautos keliavedžio figūra. Lietuvos įvaizdžiu apibendrintas aukščiausias autoritetas, kurį poetas išvydo Peterburgo dvasinėje akademijoje. Atvykęs iš Varnių, poetas iš karto čia susidūrė su 1858–1860 m. Peterburgo, Maskvos, Dorpato aukštųjų mokyklų akademinio jaunimo iš Lietuvos organizaciniu judėjimu ir Lietuvos tarp dviejų sukilimų (1831–1863) idėjine samprata. Dalyvaujant ir Peterburgo dvasinės akademijos auklėtiniams, čia buvo diskutuojamos nuomonės, kas laukia Lietuvos panaikinus baudžiavą. Jau tada iškilus klausimui „su kuo Lietuva?", lietuvių studentų būrelis (apie 20 žmonių) prabilo apie Lietuvos suverenitetą, priešindamasis išvaduotos Lenkijos ir Lietuvos unijai. Lietuvių šviesuolių pastangas puoselėti Lietuvos politinio savarankiškumo idėją, vaduoti baudžiavos prislėgtą kaimą iš dvasinės vergovės, žadinti tautines ambicijas parėmė studentų veikloje besiformuojančio pozityvizmo apraiškos – troškimas tautą šviesti ir materialiai stiprinti. Buvo planuojama parengti pradžios mokykloms vadovėlį, pradedant abėcėle, geografijos, geologijos vadovėlius, rašyti Lietuvos istoriją, versti A. Mickevičių.

Pasikalbėjime Giesminyko su Lietuva Baranauskas Giesminyko vardu įkvėptai išdėstė Varnių *giesmėgaliuose* ir *geražodžiuose* jau išsakytus užmojus skelbti pasauliui, kad Lietuva nėra praeityje, kaip tvirtino A. Mickevičius *Konrado Valenrodo* pratartyje:

> Kalbom iškalbėsiu, giesmėm išgiedosiu,
> Išrašysiu gražiais žodžiais, par svietą paleisiu;
> Prikelsiu senobę iš amžino miego.

Visi Baranausko kūriniai Lietuvos istorijos vaizdais žadino prislėgtos tautos savimonę, aukštino garbingos praeities žygius ir moralines vertybes – laisvės troškimą ir tautos vienybę. Tačiau Peterburgo dvasinėje akademijoje poetas iš karto susidūrė su romantinės istoriografijos negatyvia kritika. Giesminyko romantinės nuostatos pasirodė kaip žalingas separatizmas katalikybę puolančios stačiatikystės situacijoje. Persekiojamoji Katalikų Bažnyčia gintis galėjo tik vienydama unijines jėgas kartu su Lenkija, o ne skelbdama pražūtingą tautinės bažnyčios atskirybę.

Anaiptol nebuvo palaikyta ir moderni pozityvistinė programa, kartu su Lietuvos antiunijinio politinio savarankiškumo idėja ugdžiusi ekonominius bei kultūrinius siekius. Ją nusakė energingas Giesminyko proveržis:

> Viso svieto mokslus lietuviams paduosiu;
> Viso svieto raštus, knygas lietuviškan versiu.
> –
> Mokės žemę dirbti, kaip už marių dirba.
> –
> Ir augs giesminykai, karštos meilės pilni.
> –
> Ir eis mūsų skardas par visą pasaulį.

Atmetusi bevaises romantikų iliuzijas, pozityvistinė programa ribojosi ekonominės pažangos kėlimu, materialinės kultūros ir mokslo absoliutizavimu. Peterburgo dvasinę akademiją baugino iš Peterburgo ir Maskvos universitetų ateinanti bedievybės ir socializmo grėsmė („Daugel sviete yra mokslo sugadinto"). Teiginiai „Ką tau padės visi mokslai, jei blogai gyvensi?" anaiptol nereiškė paties Baranausko, atidavusio mokslui visą gyvenimą, asmeninės nuomonės nei patirties – tikriau jie buvo atgarsis paradoksalios A. Mickevičiaus deklaracijos „Europos mokslas yra kvailystė", biblinio posakio parafraze išreiškusios Vakarų Europos literatūrą užliejusį skepticizmą. Peterburgo dvasinės akademijos nuostata poetas kunigas turėjo atsiriboti nuo politinės veiklos ir apsibrėžti vien pastoracine sfera. Tai buvo nenauja ir ne vien Vatikano, bet ir kitų religinių bendruomenių, net musulmonų, taktika. Lietuvoje ši taktika sustiprėjo 1863 m. sukilimo išvakarėse religinių patriotinių giesmių ir demonstracijų draudimu. M. Valančiaus 1861 m. rugpjūčio 25 dienos aplinkraštis ragino nepalaikyti „jokių patriotinių giesmių bažnyčiose ir jų vengti, nedalyvauti jokiose manifestacijose, kad neužsitrauktum nelaimės". Ir pats Baranauskas, jau vyskupas, yra patvirtinęs J. Vileišiui, kad kunigo pareigos neleidžia „užsiimti tautyste, o vien tik krikščionyste" (*Varpas*, 1903, Nr. 1). Tautą ištikusių „devynių nelaimių" „iš keturių šonų" situacijoje, kilus mirtinam pavojui išnykti, Giesminyko pareiga buvo skiepyti aukščiausias dvasines vertybes, remtis ne vien gimtojo krašto, bet ir pasaulinės istorijos pavyzdžiais („Kam senobėj buvo laisvė, tų dabar nebėra"), filosofiškai suvokti materialinių vertybių praeinamybę („Buvo daug pasaulėj turtingiausių žemių: / Turtais lepo, turtais gaišo, dabar – kaip nebūta!"). Poetui kunigui buvo nurodyti tautos vienybės ir dvasinių vertybių, kaip vienintelės išsilaikymo sąlygos, postulatai.

Pasikalbėjime Giesminyko su Lietuva su polemine įtaiga išdėstyti, nors ir galutinai nesuformuluoti, 1858–1862 m. reformos išvakarėse brendę jaunosios lietuvių inteligentijos požiūriai Lietuvos likimo klausimu nuščiuvo užgniaužus 1863 m. sukilimą, kone visoms intelektualinėms Lietuvos jėgoms žlugus Sibiro tremtyje ar Vakarų emigracijoje. Ir tik po ketvirčio amžiaus iš naujo juos prikėlė naujų generacijų diferencijuotos *Aušros* ir *Varpo* programos. Deja, tik 1895 m. spaudos šviesą išvydusios Baranausko poemos teiginiai – romantinės istoriografijos ir pozityvizmo kritika *Aušros* ir *Varpo* programų kontekste – buvo sutapatinti su tautinio sąjūdžio nuošalyje atsidūrusio paties poeto laikysena ir nukrypo prieš jį patį. Maironis net stebėjosi, kad pats poetas savo kūrinį taip aukštai vertino, nors poemoje būta ir nepergalvotų teiginių. Lietuvos vardu nusakytas perspėjimas netrokšti didelių turtų ir didelės laisvės buvo absoliutizuotas, kaip ir moralistinės askezės išvada: „Tegul meldžias, vargsta ir vargdieniais miršta". Tokios interpretacijos laikėsi J. Tumas-Vaižgantas, net V. Mykolaitis-Putinas. Nesusitaikė vien A. Jakštas ir M. Miškinis, o A. Maceina (1952) kūrinyje išvydo poetą „tautos akivaizdoje". Grėsmės tautos egzistencijai akivaizdoje kūrinyje atsivėrė istoriografijos klodai, liudijantys kūrinio visuotinumą.

Baranausko poemoje *Pasikalbėjimas Giesminyko su Lietuva* nesunku įžvelgti ryšį tarp „Dainu dainelę" pabaigoje iškelto tautos keliavedžio sugriautų nuostatų ir paties poeto autobiografijos. Idėjiniai dialogo postulatai, giliai ir skausmingai išgyventi, suskambo tragiškos įtampos, gauste gaudžiančio patoso ir didžiulės poetinės įtaigos intonacijomis. Didžiulė šio kūrinio poetinė ekspresija slėpė „nulaužtos giesmės" dramą.

Tais pačiais 1859 m. Ažupiečiuose per vasaros atostogas Baranauskas parašė patį stambiausią kūrinį *Dievo rykštė ir malonė*. Moralistinei didaktinei poemai poetą paskatino J.S. Dovydaičio mintis „lietuviškai eilėmis aprašyti" blaivybės įvedimą Lietuvoje.

Kaip ir kituose kūriniuose, poemoje plati istorinė panorama, tačiau apmąstoma jau iš kitų, romantinės istoriografijos kritikos pozicijų. Su moralizuojančio pamokslininko įtaiga plėtojama ištisa tautos nusikaltimo ir bausmės, nuopuolio ir prisikėlimo istorija, kurią lydi nuolatinė Dievo rykštė. Tai iš Senojo Testamento kilusi metafora gamtos stichijoms, nelaimėms paaiškinti, įsigalėjusi senųjų Europos istorikų, taip pat J. Długoszo, M. Stryjkowskio raštuose. Istorinė poemos dalis pradedama krikščionybės istorijos nuo Adomo ir Ievos, Nojaus laivo ir pasaulio tvano užuominomis, nuo žydų, graikų, romėnų, Mahometo, Lutherio, Huso vardų. Su biblinio išvarymo iš rojaus analogija susieta legenda apie lietuvių aukso amžių prie Dunojaus, apie pirmąją rykštę, juos ištrėmusią į girių glūdumą. Pagoniškosios karinės galybės laikų nuo jūros iki jūros strofas caro cenzūra išbraukė. Romantinėje istoriografijoje išaukštintą pagoniškosios Lietuvos galybės laikotarpį poetas pavadino pūliuojančia žaizda. Vietoj aukso amžiaus jame regėjo nelaimes, karus, skurdą, politines bei ekonomines nesėkmes, kurias laikė Dievo rykštėmis. Net kryžiuočių agresiją, ugnimi ir krauju Lietuvą nusiaubusius kryžiaus karus jis vertino kaip pagonims nubausti siųstą pelnytą apokaliptinę rykštę. Varniuose rašytame straipsnyje apie žemaičių ir lietuvių kalbą pagonybės žlugimą apibendrinęs kaip smūgį lietuvių tautiškumui, ne mažiau dideliu smūgiu laikė „Lietuvos ir Karalystės uniją". Dabar *Dievo rykštėje ir malonėje* poetas patetiškai sveikino ne vien krikštą, suprantamą kaip Vakarų kultūros pradžią, bet ir uniją. Lig tol aukštinęs vienybę senovės Lietuvoje, dabar, priešingai, poetas išvydo jos praradimą.

Kaip didžiausią visų laikų moralinį blogį, grasinantį tautai fizine bei dvasine degradacija, Baranauskas smerkė girtavimą, už kurį labiausiai baudė Dievo rykštės – nuo seno kraštą alinančios ūkinės bei politinės bėdos. Blaivybės įvedimui paskirtą kūrinį poetas rašė konfesinės pareigos skatinamas. Didaktinė poemos paskirtis vertė konstruoti jį tarsi pamokslą iš sakyklos, pasinaudojus patetinėmis homiletikos priemonėmis. Pradėjęs tradiciniu kreipiniu „Paklausykit, broliai, trumpų mano žodžių, / Menką mano kalbą imkit širdim rodžia!", laikydamasis homiletikos nurodymų apeliuoti į klausytojų emocijas, poetas juos graudeno visuotinei atgailai: „Verkit, geri žmonės, bažnyčion susrinkę, / Verkit visi drauge sukniubę, suslinkę." Tie patys pagraudenimai pasigirdo ir poemos pabaigoje. Moralizuojantis pamokslininkas lygino senovės ir dabarties papročius, baisėdamasis tautos neatsparumu blogiui. Kraupios girtavimo scenos, hiperbolizuoti girtautojų vaizdai poemoje nebuvo vien poeto fantazijos vaisius, bet atskleidė baudžiavos ir carinės priespaudos degraduoto kaimo tikrovę su karčemom, su kiekvienai baudžiauninko galvai uždėtom prievolėm „išgerti po du kibirus par metus". Hiperbolės „arielkoj vanojas", „po arielką plukdžia", „Mirdami lietuviai per arielką ėjo" buvo kilusios ne iš pamokslautojo žodyno ar moralistinės teologijos pavyzdžių, bet iš kaimo žmonių gyvos kasdieninės kalbos, natūraliai ir temperamentingai smerkiančios girtavimą kaip moralinį blogį. Poetas graudino klausytojus retorinių intonacijų tiradomis, griaudėjo apokaliptiniais reginiais, grūmojo pragaro liepsnomis ir žarijomis, pragaro žiaunomis, velnio žabangomis, arielkos patvanais, ežerais smarvės ir t.t. Poema žaižaravo drastiško vaizdo jėga tapomomis fantasmagoriškomis girtautojų scenomis, šokiravo žmogaus degradacija, smogė šiurkščia kasdieninės šnekamosios kalbos frazeologija –

šaižia hiperbole, pliekiančiu, prisiloškiančiu gyvosios kaimo kalbos žodžiu. Formuodamas pamokslo iš sakyklos leksiką, poetas neišvengiamai turėjo perimti anuomet religinės literatūros apyvartoje įprastas svetimybes, prigijusias iš sakyklų, maldaknygių, giesmynų bei kantičkų: *griekas, dūšia, viera, pekla, locka, rona, koronė, priklodas, cnata, smertis, čėsas* ir t.t. Beje, nutolęs nuo sakyklos, poetas įtaigiai prabildavo kalba, kurioje atsiverdavo šviesusis sodiečių pasaulis, jų dvasinės kultūros šviesa ir etika. Poemoje susiliejo keleriopi kalbiniai sluoksniai, aukštojo ir žemojo stiliaus kalbėsena – stilizuotos teologo, pamokslininko žodžio iš sakyklos intonacijos ir buitinė destruktyvi šnekamosios kalbos frazeologija, Lietuvos istorijos apmąstymuose romantinės istoriografijos kritika ir bažnyčios Lietuvoje idealizacija, praeities ir dabarties ribos.

Dievo rykštė ir malonė išspausdinta tame pačiame L. Ivinskio kalendoriuje 1861 m., kaip ir *Anykščių šilelio* antroji dalis. Caro cenzūros uždraustos vietos buvo pažymėtos daugtaškiais. Kaip rodo cenzūros dokumentai, išbraukti posmai apie Lutherio mokslo įsigalėjimą Vokietijoje ir apie reformaciją Lietuvoje, apie Lietuvos ribas nuo jūros iki jūros, apie lietuvių vienybę, išbrauktas žodis *tėvynė* ir pan. Neseniai aptiktas neabejotinai iš autografo darytas Kazimiero Kristupo Daukšos (1796– 1865) nuorašas leido dalį teksto atstatyti. Vaižganto tvirtinimu, poema plito tarp kaimo žmonių nuorašais.

Po trejų tylėjimo metų Baranausko kūrybinį nerimą pažadino 1863 m. sukilimo išgyvenimai, užklupę jį užsienyje, išsiųstą teologinių studijų. Velykų atostogas teologijos studentai praleido Innsbrucke. Poetas buvo abejingas miestą supančioms snieguotoms Alpių viršūnėms. Svetima šalis buvo abejinga jo tėvynės likimui. Jo parašytą atsišaukimą nuodėmklausys paliepė sudeginti. Išliko dainuoti skirta elegija „Ko gi skaudžia man širdelę". Poetas nesigriebė nei istorinių, nei konfesinių įvaizdžių ir galvojo apie „verksmo upes" gimtojoje „Žemėj meilės ir šventųjų", atspėjęs paslaptį, „kaip išreikšti graudulį ir ilgesį, kuris sudaro tikrąjį liaudies dainų grožį" ir kuriam rakto ieškojo dar Varniuose.

Elegija komponuojama tarsi folklorinė mįslė iš neva neutralių klausimų ir netiesioginių dvigubo neiginio atsakymų („Kas suvilgė juodą žemę? / Ne rasa, ne lietus"). Poetas sukūrė jaudinančią slaptakalbės, kuždesio intonaciją, slopinamą nebylaus, žodžiais nenusakomo, širdį gniaužiančio sopulio. Be vėjų linguojančios girios priglaudė sukilėlių būrius ir poeto jaunėlį brolį Anuprą. Begarsė rauda lydėjo žengiančią sukilimo malšintojų armiją, kraujo klanan merkusią beteisius ir beginklius baudžiauninkus. Ašaros ir kraujas vilgė žemę. Šie dramatiški sukilimo vaizdiniai susipynė su graudinančiais liaudies dainų deminutyvais („Už kalnelių, už aukštųjų, / Kur saulelė teka"), gūdžiais pakartojimais („Ūžia, ūžia žalios girios, / Be vėjų linguoja"). Neabejotinas elegijos ryšys su nuo seno poetui įstrigusia anykštėnų liaudies daina „Ataskrenda pilkos žūsys nuo morių". „Čia tiek melancholijos, tos tikrai lietuviškos", – žavėjosi Vaižgantas.

Baranauskas išbandė poeto plunksną visuose poezijos, net skirtingų semantinių tipų romantinės poemos (lyrinė, epistolografinė, poleminė, didaktinė), žanruose. Jų nevaržė klasikinė sistema, bet jungė sinkretinis pobūdis, vietoj fabulos – emocijų sklaida, vienijanti lyrizmo dominantė. Visus savo kūrinius poetas vadino giesmėmis, – terminu, kurį tik XX a. pradžioje išstūmė J. Jablonskio sugalvotas „eilėraštis". Dainą poetas suvokė kaip folklorinį kūrinį (lakštingalos balsas – „lyg Lietuvos dainos"). Giesmė poetui – autorinis, aukštesnės pakopos, sakralizuojančios reikšmės kūrinys, himnas („Senų miškai mylėta, tūlon giesmėn dėta"; „Iš to šventos pajautos,

iš to giesmės imas"). Giesme vadino jis ir A. Mickevičiaus poemą *Ponas Tadas*, anaiptol ne giedoti skirtą kūrinį.

Pirmąsias religines giesmes Baranauskas parašė 1857–1858 m. Varniuose. Jo „Artojų giesmės šventos" sudarė 5 giesmių skyrių su atskira M. Valančiaus 1859 metų birželio 2 dienos aprobata, išspausdintą M. Valančiaus giesmyne *Kanticzkas* 1860 m. Giesmėje „Tėve vargdienių" atsivėrė artojo maldos ir atgailos gilybė, neatsiejama nuo jo kasdieninių išgyvenimų, sodžiaus buities ir būties apmąstymų. Reto religinėje poezijoje meniškumo giesmė psalmių motyvais „Viešpatie, Taviep šaukiams giluman parsmegę" („Vilnios, vilnios ir vilnios iš visur ir be galo. / Štai širdis mum sustingo ir veidai nubalo"). Šias giesmes išvydęs J. Aistis apgailėjo, kad mes žinome Baranauską vien „kaip „Anykščių šilelio" ir dar vienos kitos dainos autorių, o reiktų pažinti jį visą <...> visur jis buvo didelės širdies žmogus ir didelis lietuvis". Psalmių, raudų stilistika parašytos sielvarto giesmės bažnyčiose neprigijo. Neprigijo ir politinės socialinės tematikos, religinio patriotinio turinio giesmė „Žvilkterėk, o Dieve". Baranauskas 1861 m. vasarą buvo Anykščiuose vykusios manifestacijos liudytojas. Giesmėje atsispindėjo baudžiavos palikto lažo, rekrutų, 1831 m. sukilimo represijų gyvos realijos, su manifestacijų įvykiais susijusi emblema „Kryžius sukapotas". Giesmės „Žvilkterėk, o Dieve", kaip manifestinio, priešvalstybinio kūrinio, jis neįtraukė į savo giesmyną Seinuose. „Giesmės in Panelę Švenčiausią" („Sveika Marija, Dangaus lelija", 1868) žodžiais „Nuo prispaudimo / Akys aptemo, / Viduj nelaimės / Džiūstam iš baimės" žmonės išgiedojo 1863 m. numalšintą sukilimą sekusių kraupiųjų išgyvenimų turinį. Baranausko giesmės Marijai, kurių jis vėliau sukūrė ir daugiau (11), patraukia pakiliu Marijos legendos, jos žemiško grožio ir motinystės aukos poetizavimu („Skaisčiausioja, gražiausioja"), neišsemiamais lyriniais atspalviais ir dinaminėmis intonacijomis.

Baranauskas giesmėms iš karto atsidėjo tik atvykęs į Seinus. Vos porai mėnesių praslinkus, jis parengė gavėniai „Griaudžių verksmų" vertimą iš lotynų kalbos, atnaujino Velykų giesmės „Linksma diena mums prašvito" tekstą. Pastaroji, jau kone šimtas metų giedama Prisikėlimo rytui auštant procesijose, Velykų varpų gaudesio lydima, ne vien Lietuvos bažnyčiose, bet ir lietuvių visame pasaulyje, A. Maceinos žodžiais tariant, niekur kitur Europoje nesutinkama, unikali ir autentiška Velykų liturgijos tautinė išraiška, nesusilaukė alternatyvos. Lietuvos bažnyčiose šalia A. Strazdo „Pulkim ant kelių" ir Maironio „Marija, Marija" įsitvirtino Baranausko kalėdinės giesmės „Piemenėliams vargdienėliams", „Piemenys, piemenys", „Sveikas gimęs, kūdiki". Kalėdų giesmę „Piemenys, piemenys" harmonizavo M.K. Čiurlionis.

Gyvenimo saulėlydyje, atsiplėšęs nuo dialektologinių tekstų, nuo sekinančių matematinių skaičiavimų, politinių administracinių aukšto bažnyčios dignitoriaus pareigų, kad ir ribojamas kanoniškojo liturginio teksto perimamumo, Baranauskas savo giesmėse sugebėjo nustebinti, tegu ir nedažnomis, bet netikėtomis vaizdingo poetinio žodžio ir eiliavimo žaismės žiežirbomis. Greta poeto talento jo turėta ir profesinio išmanymo muzikoje: jis užrašinėjo liaudies dainų melodijas Varniuose, dirbdamas Seinuose, kūrė melodijas giesmėms, jas harmonizavo. Vaikystėje griežė smuikeliu, vėliau skambino gitara, klavikordu ar fisharmonija. Turėjo įsigijęs brangų smuiką. Neabejotinai paliko pėdsakus įsiklausytas vokalas Peterburgo bažnyčiose, susidūrė su didžiąja klasika studijų užsienyje metais. Ligi pat gyvenimo pabaigos išlaikė kūrybos džiaugsmą ir pomėgį juo dalytis. Su pritarimu sutikdavęs

naujas melodijas savo giesmėms. Mokydavęs savo kūrinius giedoti Kauno ir Seinų seminarijų klierikus. Juos, taip pat įvairių tarmių senąsias dainas atlikdavęs savo svečiams (J. Basanavičiui, Mailai Talvio, prof. A. Kuršaičiui ir kt.).

Anykščių šilelio autoriui, įžymiam lietuvių kalbos tyrinėtojui, konflikto su *Aušra* ir atsiribojimo nuo tautinio Atgimimo neatleido lietuvių literatūrologai (J. Šliūpas, J. Tumas-Vaižgantas, V. Mykolaitis-Putinas). Buvo įtvirtinta prieštaringa Baranausko asmenybės ir kūrybos samprata, kurią pagilino jo penkerių metų kūrybinės veiklos Seinuose, skirtos vien lietuviams, ignoravimas. Tačiau iš tikrųjų Baranauskas, nuosekliai priešinęsis Rusijos priespaudai, siekusiai sunaikinti lietuvių kalbą, o kartu ir tautą, iki pat gyvenimo pabaigos liko ištikimas savo jaunystės poezijos nuostatoms ir esminei strateginei politinės laikysenos krypčiai. Savo poetinėje kūryboje išreiškęs gyvybinius tautos egzistencijos siekius ir įrodęs lietuvių kalbos gyvastingumą, jis davė stiprų impulsą lietuvių romantinei lyrinei poezijai.

Motiejus Valančius (1801–1875)

M. Valančius yra dominuojanti XIX a. vidurio Lietuvos istorijos figūra, ir jo literatūrinis darbas negali būti suprastas ir įvertintas be ryšio su viešo reiškimosi visuma, religine, politine, švietėjiška veikla, kuri esmingai palietė Lietuvos visuomenės sąmoningumo turinį ir linkmę.[1]

Valančius yra esminė grandis lietuvių prozos tapsme, jos žanrų ir retorikos sklaidoje, negausūs eiliavimai yra visiškame jo literatūrinio universumo pakraštyje, nors jo poveikis žymiai vėlesnio laiko lietuvių literatūrai netikėtai ir paradoksaliai persimeta į poezijos sritį.

Įvairūs yra Valančiaus prozos žanrai: istoriografija ir hagiografija, politinė-religinė publicistika ir pamokslai bei ganytojiški laiškai, didaktiniai pasakojimai bei įvairybių užrašai, neminint originalių ir verstinių grynai bažytinių tekstų ir gausios epistolikos. Atitinkamai skleidžiasi ir stilistikos spektras – nuo dalykiško konstatavimo, įtaigios įtikinėjimo ir polemizavimo retorikos iki vaizdingo ir ekspresyvaus pasakojimo, nuo familiaraus šnekamosios kalbos tono iki retkarčiais plykstelėjančios patetikos.

XIX a. literatūroje, kurios pobūdį nulemia romantizmas ir pozityvizmas, Valančius siejasi su pastaruoju tiek, kiek yra grandis, jungianti jį su tipologiškai artimu Švietimu. Užaugęs Švietimo epochoje ir jos suformuotas, jis vėliau, vyskupavimo metais, atstovauja prepozityvizmui – po jo mirties belieka keturiolika metų iki *Varpo*, jau grynojo pozityvizmo apraiškos.

BIOGRAFIJA. Motiejus Valančius gimė 1801 m. vasario 16 (28) d. Nasrėnų kaime, Salantų parapijoje, valstiečių činšininkų šeimoje. Vos prieš šešetą metų buvo žlugusi Abiejų Tautų Respublika, nors vargu ar jo valstietiškoje aplinkoje šitai buvo įsisąmoninta ar bent pastebėta: ir anksčiau svetimos kariuomenės skersai ir išilgai traukė per Lietuvą plėšdamos, degindamos ir niokodamos, ir žemdirbys buvo apsipratęs su savo lemtimi. Jis augino vaikus, arė žemę, kalbėjo savo senovine kalba. Valančius buvo 13 metų, kai suskambo Strazdelio *Giesmės svietiškos ir šventos*. Tapęs vyskupu, jis reikalaus, kad bažnyčiose prieš šv. Mišias visur būtų giedama „Pulkim ant kelių".

Gana įprasti mokslų keliai atvedė jį iš šviesios Salantų parapijos per Kalvarijos dominikonų mokyklą ir Varnius į Vilniaus vyriausiąją dvasinę seminariją, kuri

[1] Kavolis 1994, 452, 453.

buvo Universiteto padalinys, tarsi koks jo teologijos fakultetas. Vyskupas, kapitula nelabai palankiai į ją žiūrėjo, kaltino jozefinizmu, per kontaktus su studentais čia pūtė gana stiprūs pasaulietiniai vėjai, kurie veikė seminarijos gyvenimo būdą ir nuotaikas. Tik ką buvo pasibaigusi filomatų byla, prasidėjo pakankamai tamsūs reakcijos metai. Romantinės idėjos, jau įsigalėjusios universitete, likosi už seminarijos sienų (dvasios tėvas seminarijoje buvo vienas žymiausių racionalizmo filosofų Angelas Daugirdas). Mokslus Valančius baigė, kai toje pat Šventų Jonų bažnyčioje, kur jis buvo įšventintas į kunigus ir laikė savo pirmąsias šv. Mišias, vilniečiai gedulingai minėjo filomatų bylos penktąsias metines.

Nuo 1828 m. rudens jis tampa Mozyriaus apygardos mokyklos kapelionu, išdirba čia šešetą metų. Iš to laiko yra jo ankstyviausi tekstai – lenkiškų pamokslų ir kitų užrašų du sąsiuviniai.[1] Dalis jų vertimai, kiti – originalūs, tačiau pakankamai trafaretiški, neturį bent kiek pastebimų individualaus stiliaus ar mentaliteto žymių, gal tik bendrus Švietimo epochos religinės iškalbos bruožus: racionalizmą, emocinį santūrumą, krypsnį ne į religinę mistiką, o į pragmatinio pobūdžio moralistiką. Pamokslų adresatas – libertiniška bajorija, indiferentiška religijai ir tik iš tradicijos apsilankanti bažnyčioje. Kiti klausytojai – mokiniai, kurių absoliučią daugumą sudarė bajoraičiai, persiėmę tėvų papročiais ir ydomis. Pamokslininkas mažai tesitiki juos paveiksiąs („Praėjusiais metais parodytas abejingumas liūdina ir leidžia manyti, kad ir šiandien maža bus naudos iš mano kalbėjimo."[2]). Tik kreipimesi į pirmųjų klasių vaikus pasigirsta jautresnės intonacijos, iš tolo pranašaujančios būsimųjų Vyskupo ganytojiškų laiškų emocinę šilumą („O jūs brangūs mano paukšteliai, visas mano džiaugsmas ir paguoda! Nors jūs paliudykit mano norus ir pastangas!"[3]).

Mozyriuje, atrodo, bus kilusi mintis užrašinėti į sąsiuvinius savo darbus, taip pat kitų autorių patikusias mintis. Gal kas į pastarąjį dalyką žiūris skeptiškai, rašo jaunasis kapelionas pamokslų sąsiuvinio pratarmėje 1828 m. rugsėjo 28 d., bet jis seksąs Demosteno pavyzdžiu, kuris aštuonis kartus perrašęs Tukidido veikalus.[4] Ir iš tikrųjų: su pertrūkiais beveik iki mirties jis rašė tai, kas anuomet buvo įprasta vadinti *silva rerum*: atsiminimus, pastebėjimus, žmonių charakteristikas, girdėtus pasakojimus, ištraukas iš laikraščių, dokumentų nuorašus. Kai ką iš jų yra išvertęs ir paskelbęs J. Tumas-Vaižgantas[5] ir vėlesni Valančiaus raštų leidėjai.[6]

Lietuvoje tuo tarpu liepsnojo sukilimas. Mozyrių jis vos tepalietė, užtat valdžia čia žiauriausiomis egzekucijomis vertė valstiečius iš unitų į pravoslavybę. Čia jaunam kunigui paaiškėja, ko galima laukti iš Rusijos, čia yra jo sąmoningos opozicijos šaknys. Tik atsiradus galimybei, jis grįžta į Žemaičius ir 1834 m. paskiriamas Kražių gimnazijos tikybos mokytoju ir bibliotekininku, renka medžiagą mokyklos istorijai, berods ją ir parašo, nors jos rankraštis nėra žinomas.[7] Šis darbas – *Žemaičių vyskupystės* pradmenys.

1840 m. Valančius pakviečiamas dėstyti Vilniaus dvasinėje akademijoje, kuri buvo įsteigta uždarius Universitetą. Tais metais įvykdoma egzekucija S. Konarskiui, slaptos antivyriausybinės organizacijos vadovui. 1842 m. Akademija perkeliama į Peterburgą, arčiau valdžios akių. Čia jis randa beišsisklaidantį lietuvių šviesuolių būrelį[8], artimai bičiuliaujasi su S. Daukantu. 1845 m., grįžęs į Žemaitiją, tampa Varnių kunigų seminarijos rektoriumi, 1850 m. paskiriamas vyskupu ir konsekruojamas, tokiu būdu atsistoja Lietuvos aukščiausiame ir viešiausiame poste. Iš karto jis

[1] LLTI RS, F1-179, F1-180.

[2] LLTI RS, F1-180, l. 145.

[3] Ibid., l. 146.

[4] Ibid., l. 3.

[5] Valančius 1929[b].

[6] Valančius 1972, 1:473–496.

[7] Lukšienė 1970, 403.

[8] Šenavičienė 1995.

ima veikti kaip energingas Bažnyčios gyvenimo tvarkytojas ir organizatorius, tvirtai laikęs rankose valdžią ir posukiliminiais metais. Kartu jis – blaivybės sąjūdžio iniciatorius ir organizatorius, liaudies švietėjas (šią Valančiaus veiklos sritį plačiai nušviečia ir analizuoja M. Lukšienė[1]). Varniai tampa lietuvių kultūros centru, kur suplaukia projektai, rankraščiai, iniciatyvos. Jis pats sukuria ar parūpina daug religinės literatūros: maldaknygių, poterių, kantičkų.

[1] Lukšienė 1970, 239–244, Lukšienė 1985, 233–253.

Sukilimo metu Valančius iškyla kaip stambi politinė figūra. Nors Imperijos valdžia laikė jį lojaliu – tiek paskirdama į Kražius, tiek patvirtindama vyskupu, nors jis stengėsi balansuoti tarp legalumo ir kompromisų, vis tiek į jį žiūrėta kaip į svarbiausią maištingų nuostatų katalizatorių. 1864 m. jis, kaip ir vyskupijos centras, atkeliamas į Kauną, stengiantis jį izoliuoti nuo glaudesnių santykių su pačia vyskupija, jis nuolatos sekamas, persekiojamas, nuolatos projektuojama imtis prieš jį represijų, tik sulaiko baimė, kad valstiečiai sukils ginti mylimą Ganytoją.

Nieko nepaisydamas, jis Kaune organizuoja nelegalių lietuviškų raštų spausdinimą Prūsuose ir jų gabenimą į Lietuvą, remia į Sibirą ištremtus po sukilimo kunigus. O šalia to atsideda literatūriniam darbui. Šiuo metu parašyta visa jo religinė politinė publicistika, *Gyvenimai šventųjų Dievo*, visa pasaulietinė didaktinė proza.

Motiejus Valančius mirė 1875 m. gegužės 17(29) d. Kaune, palaidotas Katedros kriptoje.

DARBAI. Pirmasis išspausdintas Valančiaus darbas – *Žemaičių vyskupystė* (1848), išėjusi beveik vienu metu su S. Daukanto *Būdu* (1845). Akivaizdžios yra abiejų autorių skirtybės: Daukanto patetiškas kalbėjimas, kuriąs senosios Lietuvos mitologiją, ir Valančiaus blaivus dalykiškumas, pasirinkęs kur kas siauresnį objektą, stebimą ramiu, bet susidomėjusiu žvilgsniu, gyvenimiškos patirties padiktuotu įvykių ir asmenų vertinimu. Šis veikalas – „katalikiškojo objektyvumo tradicijos pradžia“.[2] Istoriografija yra prozos paribio žanras. S. Daukanto tekstas daug artimesnis grožinei literatūrai, o Valančiaus ryšys su ja tik per stilių – gyvą, aiškų, tikslų, patrauklų savo natūralia tėkme, artumu gyvajai šnekamajai kalbai. Kalbos liaudiškumas, suteikiąs dabarties skaitytojo požiūriu netgi tam tikro naivumo įspūdį[3], parašymo metu, matyt, kitaip atrodė. Amžininkus stebino pats lietuvių kalbos pasirinkimas moksliniam veikalui, kitiems toji kalba žadino susidomėjimą, rodėsi specialaus dėmesio verta (K. Kasakauskui).[4] Kaip ir Būdas, Valančiaus veikalas patraukė imperinės cenzūros dėmesį, buvo traktuojamas kaip valstybei pavojingas, buvo uždraustas viešai platinti.[5]

[2] Kavolis 1994, 543.

[3] Matusas 1938, 8, 12, 22.

[4] Vaižgantas 1929[a], 11:269.

[5] Vėbra 1996, 13.

RELIGINĖ POLITINĖ PUBLICISTIKA, rašyta praslinkus beveik dvidešimtmečiui po Žemaičių vyskupystės, grožinei prozai irgi yra paribio tekstai. Visa ji parašyta posukiliminiais metais ir sudaro vientisą bloką. Galima sakyti, kad joje pirmąkart lietuviškai išdėstyta ištisa politinė rezistencijos prieš Rusijos imperiją programa. Tai vieni pirmųjų politinių tekstų, adresuotų valstiečiams. Tiesa, politinių lietuviškų tekstų būta XVIII a. viduryje ir pabaigoje, taip pat ryšium su 1863 m. sukilimu, tačiau Valančiaus tekstai nėra atsišaukimai, o plati programa, nusakanti rezistencijos būtinybę ir konkrečių jos veiksmų programą. Šie tekstai žanro požiūriu kiek įvairuoja, bet sudaro sistemingą visumą, vienas kitą paremia ir papildo.

Svarbiausias idėjinis motyvas, kuris eina per visus šiuos tekstus, yra bažnytinės valdžios viršenybė ir būtina autonomija pasaulietinės valdžios atžvilgiu. Atramos taškas tokiai nuostatai yra turbūt paties Valančiaus išverstas popiežiaus Pijaus IX

aplinkraštis, ginąs bažnytinę valstybę nuo besivienijančios Italijos valdžios („Gromata apskrita Švento Tėvo mūsų Popiežiaus Pijusa IX, pas savo aveles", 1867); joje aptariami ir Bažnyčios teisių pažeidimai „Maskolių ciesorystėje ir Lenkų karalystėje" (beje, jaunosios Italijos ir Vatikano konfliktas dar skambės Maironio poemoje *Tarp skausmų į garbę* ir baladėje *Roma*). Pasaulietinės ir bažnytinės valdžios konfliktai plačiai pristatomi ir konkretizuojami jau paties Valančiaus leidinyje *Apie sielvartus Bažnyčios šventos* (1868): išdėstoma didžiosios schizmos istorija, bažnytinė unija, Rusijos imperijos pastangos nuo Kotrynos II laikų pavergti Katalikų Bažnyčią, tų pastangų suaršėjimas po sukilimo. Visų persekiojimų tikslas esąs „prispirti visus katalikus lenkus, lietuvius ir žemaičius, kad priimtų maskolišką kalbą, tikėjimą ir pasielgimą".[1] Šitam niekaip nesą galima paklusti, nes tik katalikų tikėjimas esąs tikras. Papunkčiui išdėstomi argumentai prieš stačiatikybę, kurią priimti galįs tik „beprotis, bedūšis arba bedievis".[2] Šiandienos ekumenizmo šviesoje tai skamba šokiruojančiai, bet tokia buvo anuomet politinė (ir teologinė) realybė. Jeigu maskolių vyresnybė norinti, kad „lenkai ir lietuviai nekeltų maišto",

> <...> tegul Bažnyčios ir šv. tikėjimo nepersekioja <...>, tegul žmonių nereikalingai nespaudžia <...>, tegul teisingus įstatymus iš papratimų bet kurios šalies neniekina, nepersekioja, tegul nekalto žmogaus nežudo, tai ir nebus priežasties maištą kelti. Tada lenkai ir lietuviai, būdami katalikai ir savo kalba kalbėdami ir savo šalies būdą laikydami, klausys maskolių ciesoriaus, mylės jį ir melsis už jį.[3]

Tačiau autoriui ir skaitytojui aišku, kad valdžia daro viską priešingai negu turėtų daryti ir kad tuščia yra laukti ją pasitaisant, tad raštas baigiamas padrąsinimu, kad katalikai „gatavi būtų, jei reikėtų, ir kraują už šv. tikėjimą pralieti".[4]

Perspėjimas apie tikėjimą šventą, o ypatingai apie Jėzaus Kristaus Bažnyčią (1869) irgi kalba apie katalikų tikėjimo persekiojimą Rusijoje, apie kunigų suvaržymus, vienuolynų uždarymus, unitų persekiojimo žiaurybes, gundymus keltis į geresnes žemes Rusijoje. Ir vėl primygtinai raginama:

> Broliai katalikai, nenusigąskite, persekiojimui kilstant, bet džiaukitės tuoj, jogiai galėsite parodyti savo tvirtybę tikėjime, jogiai turėsite pragumą parodyt nesantys išgamos, bet tokie pat katalikai kaip senovėje, jogiai po kančių tiesiai galėsite be skaistyklos į dangų įeiti, jogiai paliksite šventi kentėtojai. O jūsų kūnus, užmuštus už tikėjimą, nors maskoliai į balą įmestų, ateinančios giminės ieškos ir paguldys bažnyčiose po altoriais, kaip kūnus šventųjų Dievo.[5]

Dabar jau nėra minimi lenkai, kreipiamasi vien į lietuvius ir žemaičius. Heroizmas ir pasišventimas iškeliamas kaip norma ir priedermė.

Politiniu ir tautiniu požiūriu radikaliausia yra knygelė *Prajautimas* (1869), parašyta didaktinėje literatūroje įprasta klausimų ir atsakymų forma. Ji nukreipta prieš rusų administraciją, ypač prieš rusinimą ir pravoslavinimą per mokyklas. Mokytojai čia nemoką lietuviškai, užtat „jie šneka su vaikais, lygia dalimi nė žodžio maskoliškai nemokančiais, it žąsys su kiaulėmis".[6] Tėvai neturį vaikų į tokias mokyklas leisti, verčiau temoka baudas. „Maskoliai neleidžia vaikams skaityti lietuviškų knygų, lotyniškomis raidėmis spausdintų"[7], o tai didelė nelaimė. Kad valdžios įsakymai

[1] Valančius 1929ª, 18.
[2] Ibid., 19.
[3] Ibid., 19–20.
[4] Ibid., 22.
[5] Ibid., 46.
[6] Ibid., 27.
[7] Ibid., 29.

būtų vykdomi, prižiūrį žandarai, kurie „visur tykoja, idant kurį žmogų įkąstų“.[1] Lendą į bažnyčias klausytis, ką kunigas per pamokslą kalba. Lietuviškai nesuprasdami, „teiraujas iš žmonių. O tie vambros už stiklą degtinės pasako, pagaliau, nebūtus daiktus ir įdedina kunigus į kalinę“.[2] Valdžia siekianti žmones demoralizuoti, nes tokius lengviau įveikti. Nesupratingi žmonės geria. „Tai regėdami, maskoliai su žydais vypso ir džiaugias, it geležėlę radę.“[3] Per maskolius ir burliokus plintančios „vagystės, užpuolimai ir mušimai“.

> Turite saugotis, kaip didžiausios nelaimės, girtybės, paleistuvystės ir vagystės, nes taip darą pameta tikėjimą; <...> turite būti tvirti tikėjime, pasiruošę kentėti kančias, kaip senovės katalikai. Nors viršininkai už tvirtybę Katalikų tikėjime atimtų gyvenimus, sodintų į kalinę ir plaktų ar kapotų, vis tai turite iškentėti, nes verta to yra dangaus karalystė.[4]

Šitoks religinis maksimalizmas, kurį nesunkiai galima transponuoti į politinę ir patriotinę sferą (mažiau negu po trisdešimtmečio tai darė Maironis, žadėdamas, jog kritusiems už tėvynę „Dangaus angelai“ nupins iš diemantų „vainiką“), yra Valančiaus rezistencinės programos šerdis, jos aistringos įtaigos šaltinis, išreiškiamas sugestyvia retorika: akumuliacijomis, laipsniavimais, kylančių ir krintančių intonacijų periodais, kuriuose šen bei ten žybteli sarkazmas ir ironija, o žodžio stilistinė skalė išsiplečia nuo buitiško kalbėjimo iki aukštos patetikos.

Šnekesys kataliko su nekataliku (1868) yra nedažno lietuvių literatūroje dialogo žanro kūrinys. Iškiliausias jo atvejis yra, be abejo, A. Baranausko *Pasikalbėjimas Giesminyko su Lietuva* – poetinis istoriosofijos problemų svarstymas. Valančiaus pašnekesys vyksta buitinėje plotmėje, tarp kasdieniškų, tikroviškai pavaizduotų personažų: Jono Kinkos, Salako parapijos Nariūnų kaimo ūkininko, ir Apanasiaus, Ežerūnų cerkvės zokristininko. Kinka važiuoja į Kauną, Apanasius – į Ukmergę, o susitinka jie pakeliui iš Degučių į Daugailius ir apsvarsto daugybę su tikėjimu susijusių dalykų, pradedant pasisveikinimo ir žegnojimosi forma, komunijos pavidalu, pamaldų kalba ir baigiant popiežiaus institucija. Paaiškėja, kad katalikybės ir stačiatikybės pozicijos bei papročiai nesutampa niekur. Apanasius lieka visiškai įtikintas Jono Kinkos argumentų, tik nemato galimybės pakeisti savo gyvenimiškos situacijos: „Šitai po to šnekesio ir aš norėčiau būti katalikas, bet tuo palikęs, nors bėk į Prūsus. O ten kas duos duoną? O kitaip išsiųs Sibirijon.“[5] Taip pašnekovai ir išsiskiria, katalikui pasiliekant su giliu savo teisumo ir pranašumo jausmu. Gyvesne ir skaitytojui įdomesne forma Valančius nesiliauja kartoti svarbiausiųjų savo publicistikos tezių.

Prie jų jis dar kartą grįžta naujoje, kaip pats vadina, pasakoje *Iš tamsybės ved tiktai kielias teisybes* (1868). Tai jau tikra novelė. Ir šiame kūrinėlyje pavaizduoto pasaulio centras yra dialogas, bet plačiau nutapyta erdvė, kurioje jis vyksta, kalbančiųjų figūros ir kalbėjimo situacija. Vyksmo laikas, 1867-ieji posukiliminiai metai, motyvuoja neramų, išgąstingą veikėjų elgesį, o dialogo turinį lemia tai, jog šnekasi ne paprasti sodiečiai, o daugiau apsišvietę žmonės, tad ir jų kalba intelektualesnė. Gana dramatiškam dialogo turiniui atmosferą parengia nerimo ir grėsmės pritvinkusi apsakymo pradžia, šiaip nebūdinga Valančiui.

Žemaičių „pusponio“ Tomo sodybos žmonės vieną rudens pavakarę, jau temstant, „išgirdo kankalus ir pamatė kažką atvažiuojant“. Iš kinkinio supranta, jog tai

[1] Valančius 1929ª, 29.

[2] Ibid., 30.

[3] Ibid., 31.

[4] Ibid., 32.

[5] Ibid., 63.

„maskolius" ir atitinkamai sureaguoja: „visi namiškiai, kaip kurapkos vanagą išvydusios, brūkšt brūkšt išsislapstė". Pasirodo, kad atvažiavo ne asesorius, kurio bijota, o „maskolių popas". Koks jis? – klausia šeimininkas tarnaitės Magdelės ir išgirsta atsakymą: „Et, ką išpasakosi: barzdotas, plaukuotas, raudonas, jo nosis it dūlis, dar mėlyna; bjauru, girdi, ir veizėti. Išeik, poneli, paregėsi tą ličiną."[1] Pasirodo, kad tai „Žiurko, kunigas pulko, stovinčio Šiaulių apskrityje" – mandagus ir kultūringas žmogus. Prie arbatos, dar ir stikliuko, kurį svečias uoliai kilnoja ir bent kiek apgirsta, prasideda ir iki išnaktų tęsiasi atviras pokalbis. Visas jo įdomumas tas, kad Rusijos religinę politiką, stačiatikių Bažnyčios prigimtį ir vaidmenį valstybėje labai kritiškai dėsto ne katalikas, o svečias stačiatikis Žiurko, tarsi iš vidaus viską matydamas, analizuodamas ir smerkdamas (grįžę į katalikybę „maskoliai gautų didesnį apšvietimą ir būtų laikomi Europos sūnumis, o šiandien laikomi Azijos gyventojais").[2] Tomui nusistebėjus, iš kur toks svečio kriticizmas savo tikėjimo atžvilgiu, tas paaiškina: „Aš esmi unijoto kunigo vaikas, šiandien laikomas pravoslaunu, bet neapkenčiu to tikėjimo, kaip nelaimės."[3] Psichologiškai įtikinamai apsakymas ir baigiamas. Ryto metą sukilus, tarė popas Tomui: „Ar žinai ką, tėvai, aš vakar, būdamas apgirtęs, rasi ir daugiau šnekėjau, kaip reikėjo; meldžiamasis, neišsitark kam – bus ir man nelaimė." Atsakė Tomas: „Nesirūpink, tėvai, aš nereikalingiems nieko nesakysiu, o kam pasakodamas, nepriminsiu, iš ko girdėjau."[4] Ir jiedu maloniai atsisveikina. Sudėtingesnės dvasinės sandaros veikėjai, mokamai kuriama pasakojimo įtampa atskleidžia gana neįprastą Valančiaus prozininko pusę, tačiau iš esmės tai dar vienas publicistinis pasvarstymas ta pačia tema, dar kartą dėstomos tos nuostatos, kurias Valančiui rūpėjo kalte įkalti į savo skaitytojų sąmonę.

[1] Valančius 1929[a], 65.

[2] Ibid., 67.

[3] Ibid., 73.

[4] Ibid., 75.

Valančiaus publicistika yra žymus šio žanro reiškinys lietuvių literatūroje. Tai pirmas kalbėjimas lietuviškai esminiais politikos klausimais. Kalbėjimas, kupinas temperamento ir intelektinės įtampos, argumentavimo logikos ir įtikinėjimo retorikos, kuria atskleidžiamas priešininko menkumas, moralinis žemumas, mąstymo nepagrįstumas, kartu pamatuojant savąjį požiūrį, padrąsinant klausytoją, nuteikiant jį laikytis savo tiesos ir ją ginti. Tai aukštas poleminės literatūros pavyzdys. Praeis beveik trys dešimtmečiai, kol atsiras kitas panašaus lygio publicistas – Vincas Kudirka.

HAGIOGRAFINĖ PROZA (*Živatai šventųjų*, 1858 ir *Gyvenimai šventųjų Dievo*, 1868) yra ne tik religinės raštijos rūšis, skirta religinei sąmonei ir pamaldumui ugdyti. Valančius siekė jais dar ir kitų tikslų, tarp kurių bene svarbiausias – pateikti skaityti išmokstantiems sodiečiams patrauklios, įdomios lektūros, patenkinančios kitus skaitytojų lūkesčius negu didaktinė realistinė proza. *Gyvenimuose* papasakotos istorijos ir pavaizduotos figūros yra žymiai sudėtingesnės negu žemdirbių kasdienybė, sukaupia platesnę ir įvairesnę patirtį, tiek gyvenimiškąją, tiek žanrinę ir stilistinę. Šioji proza siejasi su novelistikos plėtra, joje pasakojamos painios fabulos, vaizduojami dramatiški konfliktai, siekiama skaitytoją sudominti, sujaudinti ir kitaip paveikti, suteikti jam ne tik religinių, bet ir estetinių išgyvenimų, ji kelia nepaprastumo, šiurpo, baimės, gailesčio, stebuklingumo įspūdžius. Tiesa, šiuose pasakojimuose nusižiūrėta į nelietuviškus, daugiausia lenkiškus originalus, bet jie yra taip ryškiai sulietuvinti, panardinti į tokį spalvingą žemaitišką koloritą, pasižymi tokia nepaprastai gyva ir ekspresyvia kalba, gal net pralenkiančia originaliuosius Valančiaus apsakymus, kad juos drąsiai galima įjungti į lietuviškosios prozos sklaidą.

Gyvenimuose jungiasi ankstyvųjų rašytinių šaltinių liudijimai su žodine tradicija, veikiama kūrybinės vaizduotės ir mitinio mąstymo, realybės duomenys – su fantastika ir legendomis. *Gyvenimai* labai saistomi žanrinio kanono ir literatūrinės konvencijos, o veikėjų figūroms būdingas stereotipiškumas ir besąlyginė idealizacija. Iš esmės tai vėlyvojoje antikoje ir viduramžiais susiklostęs ir gyvavęs žanras, vėliau užleidęs vietą renesansinei šventųjų biografijai, kur beveik išnyksta pasakiškumo, stebuklingumo elementai. Pagaliau naujaisiais laikais atsiranda moderni šventojo biografija, persmelkta krikščioniškomis vertybėmis, o kartu gerai dokumentuota, išryškintais kultūrologiniais ir psichologiniais aspektais, kaip G.K. Chestertono *Šv. Tomas Akvinietis* ar W. Niego *Šventųjų viltis*.

Valančiaus *Gyvenimai šventųjų Dievo* visiškai išlieka viduramžinėje tradicijoje (su keletu nedidelių išimčių, pasakojančių XVI–XVIII a. istorijas), kartu patenkindami baroko skonį ir religinę vaizduotę. Juose veikia įvairiausi žmonės: seni, jauni ir maži, vyrai ir moterys, mokyti ir bemoksliai, kilmingi ir prastuoliai, pasauliečiai ir dvasininkai. Kai didaktinių apsakymų pasaulis skleidžiasi buities, kasdienybės sferoje, tai *Gyvenimuose šventųjų Dievo* žmogus atsiduria ekstremaliose, ribinėse situacijose, lemiamo apsisprendimo akivaizdoje, kur atsiskleidžia nepalaužiama jo dvasios stiprybė, įkvepiama ir palaikoma begalinės Dievo meilės ir ištikimybės prisiimtiems tikėjimo įsipareigojimams. Beveik kiekvienas *Gyvenimas* baigiasi šventojo mirtimi, kuri jam atveria vartus į amžinybę ir Dangaus karalystę, o persekiotojai būna sugėdyti, savojo bejėgiškumo įsiutinti, Amžinojo Teisingumo nubausti arba pagarbiai nusilenkia tikrajam Dievui.

Dramatiškiausi pasakojimai yra apie krikščionių persekiojimo laikus Romos imperijoje I–III a. Juose įspūdingai ugdoma veiksmo įtampa, kur vis nuožmesnius kankinimus pakeičia vis didesnė šventojo ištvermė, jį palaikantys Dangaus jėgų įsikišimai, vis nepaprastesni stebuklai. Štai, šv. Teklę pagonių teisėjai pasmerkia sudeginti, bet ugnis jos neima; atiduoda ją alkaniems liūtams, bet jie gerinasi it šunys ir nieko mergelei nedaro; kitą dieną nuogą uždaro į narvą su liūtais ir meškomis, bet tie laižo jos kojas ir rankas; įstumia į duobę, pilną „kirminų, gyvačių ir žalčių", bet tie jos nekanda; pririša rankas ir kojas prie dviejų jaučių, kad ją suplėšytų, bet jaučiai palieka ją sveiką.[1] Šv. Kristina įmetama į kalėjimą, jos kūnas draskomas „su linų šukuočiais arba geležiniais nagais", kankintojai įpina jos kūną į geležinį tekinį, po juo užkuria ugnį, iš viršaus laisto karštu aliejum, „kepa kaip žuvį", šventoji viską iškenčia, o kai po baisiausių kankinimų ciesorius liepia nukirsti jai galvą, jos kūną palaidoja angelai ant Sinajaus kalno Arabijoje.[2] Beje, išniekinto lavono garbingo palaidojimo motyvas yra beveik kiekvienos atomazgos svarbi dalis. Juo Valančius drąsina savojo laiko galimus kankinius.

[1] [Valančius] 1861, 159–162.

[2] Ibid., 163–166.

Kitokie yra šventųjų gyvenimai Romos imperijos žlugimo laikais ir viduramžiais. Šventieji čia dažniausiai popiežiai, karaliai ir vyskupai, vienuoliai ir atsiskyrėliai, pasižymintys nepaprastu pamaldumu, askeze, išmintimi, gailestingumu, žmonių ir visos tvarinijos meile. Jų gyvenimai patraukia ne tiek dramatizmu, kiek įvairumu ir nepaprastumu, fantastiškų stebuklų gausa. Šventųjų istorijos kartais susiklosto į tikras noveles, kaip šv. Morinės gyvenimas,[3] kuriame skleidžiasi persirengėlės, kaukės archetipinis motyvas: persirengusi vyriškais drabužiais, mergelė stoja į vyrų vienuolyną, neatpažinta patiria įvairių sunkių išbandymų, apkaltinama suvedžiojus vieno ūkininko dukterį, kantriai atlieka už tai paskirtą

[3] Ibid.

atgailą, ir tik po jos mirties nustebusiems vienuoliams atsiskleidė šventos mergelės paslaptis.

Kitaip įdomus ir nuostabus yra šv. Simeono stulpininko gyvenimas. Nuo pat jaunystės jis buvo pasiryžęs vengti nuodėmės ir be pertrūkio garbinti Sutvėrėją. Jis tapo atsiskyrėliu: tai kiūtojo duobėje, nieko nevalgydamas, tai įlindo į apleistą trobelę ir gyveno su pelėdomis, tai įlipo į aukštą kalną, prikaldino save ilga grandine prie medžio ir gyveno ilgai, kentėdamas lietų, kaitras ir vėją; pagaliau pasistatydino stulpą, padirbdino ant jo būdelę, „kokią mūsų ponai dirbdina balandžiams ar sūriams džiovinti", joje užsidarė ir gyveno iki amžiaus pabaigos.[1]

[1] [Valančius] 1868, 204–209.

Panašių groteskinių istorijų esama ne vienos. O šalia jų – idiliški pasakojimai, kupini žavaus naivumo, apie stebuklus, paliudijančius šventumą, ar apie poelgius, atskleidžiančius šventojo gailestingumą ar kitas dorybes. Štai, šv. Benediktas[2] pasimeldęs grąžina verkiančiai moteriškei sukultą ąsotį sveiką; jo peržegnota nuodų taurė sutrupa; per Velykas kunigui, valgiusiam riebius pietus, pasirodo Kristus ir liepia valgį atiduoti badu mirštančiam šventam atsiskyrėliui. Šv. Medardui[3] negeras žmogus pavogė bites, tos apspito vagį ir vos negyvai neužspardė. Vagis spruko pas kunigą (šv. Medardą), bičių gauja vedinas, melsdamas gelbėti. Šventasis juokdamasis sakęs: „<...> ne meška esi, kam bites plėši, dėl to tai Viešpats per bites tave sudraudė." Kitas žmogus pavogė skambalą nuo kunigo karvės kaklo ir įmurdė į šiaudus. Bet kankalas nesiliovė skambinęs, kur vagis jį beslėptų – pagaliau turėjo prisipažinti kunigui vogęs. Kai šventasis, dailų gyvenimą nugyvenęs, pasimirė, per dvi valandas išbuvo didė šviesybė ant jo kūno: visi, tai regėdami, suprato jį šventu buvus. Kai ciesoriaus įsakymu šv. Klemensas buvo nuskandintas Juodojoje jūroje, katalikai labai verkė. Tada prasiskyrė jūra, ir radosi sausas kelias, kuriuo eidami katalikai atrado jūros dugne pastatytą marmuro bažnyčią, o joje begulintį šv. Klemenso kūną. Pagarbinę Dievą, žmonės grįžo atgal, o jūra vėl užsidarė.[4]

[2] [Valančius] 1861, 45–52.

[3] [Valančius] 1868, 174–178.

[4] [Valančius] 1861, 157.

Šventųjų pasaulis yra rimtas, ir jeigu šiandien jis mums vietomis atrodo komiškas, tai dėl to, kad pasikeitusi sociokultūrinė aplinka, o su ja ir skaitytojo sąmonė. Tačiau esama humoro, kylančio iš pasakotojo intencijos. Dažnai šventieji, tardomi ir visaip kamantinėjami bei kankinami, šypsosi ir prasijuokia, išreikšdami savo pranašumą prieš kankintojus. Kankintojai užkaitė didį katilą, pripylė aliejaus, dėjo sieros, švino ir dar ką sugalvodami, įmetė į visa tai šv. vyskupą Erazmą ir virino per dieną ir per naktį, tačiau nepriveikė. „Išlipęs senis tarė: ačiū jums, vaikai, bent senus kaulus savo sušildžiau. Šie atsakė: o tai sudžiuvęs į kempinę senis, negalėjome suvirinti ir vyskupienę turėti."[5] Taip ir panašiai apjuokiami kankinių priešininkai. Šventųjų pasaulis yra nemonotoniškas, įvairus, jam būdinga įtampos ir atoslūgio, rimties ir juoko dermė, todėl *Gyvenimai šventųjų Dievo* buvo imami į rankas ne vien pasimokymo, bet ir malonumo dėlei. Valančius turėjo pagrindą sakyti, pradėdamas ne vieną *Gyvenimą*: „klausykit, ausis pastatę" – „Šventųjų gyvenimai" buvo mėgstami ir susilaukė daugelio leidimų.

[5] [Valančius] 1868, 59.

Šventųjų pasaulyje interesą kelia moterų figūros ir jų funkcijos. Moteriškumo motyvas čia svarbus ir nevienaprasmis. Šventų vyrų gyvenimuose moteris dažniausiai pasirodo kaip blogis, pavojus siektinam skaistybės idealui. Jos vengiama – kartais groteskinėmis formomis. Bet klaida būtų manyti, kad šventųjų universume moteris, kaipo moteris, atstovauja blogio jėgoms. Beveik trečdalis Valančiaus šventųjų yra moterys. Dauguma jų yra mergelės, vengusios vyro – tad esama ne kurios

nors vienos lyties nuvertinimo, o pastangos nugalėti lytinį potraukį, kaip stipriausiai rišantį žmogų prie žemiškosios būties. Vyras savo pasiryžimą paprastai įvykdo vienas pats, marindamas kūną ir vengdamas pagundų. Mergelei skaistybės išsaugojimas dažniausiai yra herojinis aktas, atvedąs į kankinystę. Kad tai nėra kokia specifiškai vyriška ar moteriška dorybė, rodo tai, kad ją ne kartą puoselėja, gina vyras ir moteris bendromis pastangomis. Prievarta ištekinta, ji prikalbina vyrą gyventi kaip brolis su seseria (šv. Cecilija)[1], kitąsyk ją (šv. Teodorą) iš kalėjimo vaduoja krikščionis vyriškis. Paskui abu žūva kankinių mirtimi.[2]

[1] [Valančius] 1861, 62.

[2] [Valančius] 1868, 155.

Svarbi šventųjų moterų dorybė yra mokytumas, rašto vertinimas. Apie kai kurias sakoma, kad vaikystėje tėvai jas išmokė rašto (šv. Magrietė, šv. Darata, šv. Agnieška). Iškeliamas šv. Kotrynos didis mokytumas (ji, ciesoriaus įsakyta, diskutuoja su 50 mokytų vyrų), taip pat šv. Gertrūdos (ji mokėjo visą Šventąjį Raštą), šv. Paulos išsilavinimas. Šv. Scholastika ilgai šnekėdavusi su savo broliu šv. Benediktu teologijos temomis. Šv. Teresė iš Akvilos buvo didi vienuolynų steigėja ir statytoja.

Nors šventųjų tarpe vyrauja mergelės, bet esama ir ištekėjusių moterų („moterystės stonas yra šventas"), našlių. Su ypatinga pagarba ir šiluma pasakojamas šv. Monikos gyvenimas, ji rodoma kaip išmintingos žmonos (buvo ištekėjusi už pagonio Patricijaus) ir motinos pavyzdys. Moterų palaiminga įtaka vyrui ir vaikams ne kartą pabrėžiama.[3]

[3] Ibid., 162–167.

Tiesioginės didaktikos *Gyvenimuose šventųjų Dievo* apstu, dažniausiai ji apsiriboja gana standartiškais pamoralizavimais. Tačiau tuose, kurie parašyti posukiliminiais metais, esama pamokymų, nukreiptų į visuomeninę, politinę žmonių elgseną. Jie yra analogiški Valančiaus religinei politinei publicistikai ir siejasi su pagrindiniais jos motyvais. Ne kartą primenama, jog nedera paklusti pasaulietinei valdžiai religijos dalykuose: „Todėl žinok, visuose dalykuose reikiant vyresnybės klausyti, bet tai liepiant ką nors priešinga vierai, nereik ir negal klausyti. Tokiuose dalykuose juoba Dievo nekaip žmonių valią reik pildyti", – sako šv. Julijonas, vedamas mirti, kad nesutiko aukoti pagonių dievams.[4] Kitur šitoji mintis daugiau išplėtota, sukonkretinta ir susieta su skaitytojo gyvenamuoju laiku:

[4] Ibid., 14.

> Mūsų gadynės paaugę žmonės ne kartą: dėl arielkos, dėl įgijimo šmotelio žemės, dėl vyresnybės kokios ar kelių dešimtų rublių žadamų, kurių niekuomet negauna, išsižada vieros katalikų ir prapuldo dūšią savo. Mūsų vaikams gana yra parodyti rykštę ar su delnu uždrožti, jau ir praded verkti ir daro ką liepiami. Bet senovės katalikai, didi ar maži, ne tokiais buvo neigi taip elgės. Ne vien žadėjimai turtų, bet ir didžiausios mūkos nuo vieros negalėjo anų atitraukti.[5]

[5] Ibid., 141.

Kartu su tokia dorovine norma eina kankinystės pašlovinimas. Ne vienas kankinio gyvenimo aprašymas baigiamas taip:

> Dūšia mūčelninko nuėjo dangun ir gavo vainiką, kurį dėvės per amžius. Jei kas iš mūsų paklius į dangų, matys garbę, kurią nupelnė, kentėdamas dėl vieros katalikų. Jeigu ir iš mūsų kuris iškentės kokias nelaimes dėl to, jogei yra kataliku, už tikra bus paskaitytas už šventąjį mūsų gadynės ir atims danguje užmokesnį.[6]

[6] Ibid., 76–77.

Ištikimybės priešprieša yra išdavystė, viena smerktiniausių nuodėmių, ji konkretizuojama kaip atvejis, kai katalikas savo tikėjimo brolį išduoda vyresnybei:

> <...> senovėj katalikas kataliko niekuomet neišduodavo pagonių vyresnybei. Klausiamas nemelavo, bet sakė: brolių savo skųsti negaliu, nepasakysiu nė vieno, darykit su manim ką tinkamai. O dėl ko tai neišduodavo? Dėl to, jogei kits kitą mylėjo. Bet mūsų gadynėj ar taip dedas, patys pamislykit. Katalikais tačiau vadinamės.[1]

[1] [Valančius] 1868, 119.

Stiprindamas religinę sąmonę, Valančius drauge ugdė ir skaitytojų bendras politines nuostatas, jų visuomeninę ir politinę dorovę, formavo tai, ką Vaižgantas vadino pasyviąja opozicija Rusijos imperijai. Praeis keli dešimtmečiai, ir religinė opozicija virs pasaulietine tautine, o kentėtojas už tautos teises ir laisvę bus prilygintas šventiesiems kankiniams. Dar daugiau – Valančiaus religiškai motyvuojama dorovė galėjo įtakoti bendrą humaniškumo būvį tautoje: „Ar, sustiprinęs vidinę discipliną, Valančius negalėjo – visai to nenorėdamas – paskatinti ir moraliai autonomiškesnio žmogaus atsiradimą?" – svarsto V. Kavolis.[2]

[2] Kavolis 1994, 546.

Šventųjų pasaulis nėra atskirtas nuo skaitytojo aplinkos ir laiko. Artumo pajauta ne vien iš tikėjimo, jog visi krikščionys – ir prieš amžius gyvenę, ir dabar esantys – yra tos pačios visuotinės Bažnyčios nariai: Valančius nuostabiai geba, kaip jau sakyta, šventuosius ir jų aplinką susieti su skaitytojų buitimi, mąstysena, gyvenimo patirtimi. Šitie dalykai mūsų literatūros istorijoje jau seniai aptarti ir įvertinti.[3] Valančius čia eina keliu, kurį buvo pradėjęs dar M. Daukša.[4]

[3] Štuopis 1925, 112–141.
[4] Lebedys 1963, 328.

Šventųjų gyvenimuose viešpatauja šnekamosios kalbos stichija su jos leksika, sinonimikos įvairybe, palyginimų gausa, patarlėmis ir priežodžiais, bet ji yra apvaldyta literatūrinio stiliaus priemonėmis, sklandžią ir gyvą pasakojimo tėkmę paįvairina laipsniavimai, antitezės, sušukimai, kreipiniai ir klausimai. Tai sodrus, stiprus, aštrus stilius, mėgstąs groteską ir humorą, nepripažįstąs eufemizmų. Štai kaip šnekasi pas šv. Moniką susirinkusios „susiedės" ir „kūmutės": „<...> po truputį išgėrusios ir savo kuode biškį pajutusios", jos ėmė skųstis savo nedorais vyrais: „<...> štai ir aš gumbą nešioju nuo savo nedoro vyrelio, kad jis supleškėtų, kad jį kipšus ant uodegos nuneštų kažikur <...>. Dar kita atsiliepė: „o tu, Patricijiene, juk ir tavo vyružis ne geresnis už raguotą ožį, meldžiamoji meldžiamoji, kaip gali su juo gyventi?".[5] Šiam stiliui svetimas patosas ir jausmingumas, nors atrodo, kad kalbamasis objektas galėtų lenkti kaip tik šia kryptimi. Jis yra opozicija S. Daukanto istorinės prozos aukštajam, patetiškam stiliui.

[5] [Valančius] 1868, 164.

Stilius yra jungtis, kuri sieja *Gyvenimus šventųjų Dievo* su didaktine proza. Valančius tarsi Homeras, vienoje plotmėje vaizduojąs žmonių ir dievų pasaulius. Šventasis Jonas Nepomukas stovi palei Žemaičių upelius ir gelbsti skęstančius, šv. Florijonas saugo nuo gaisro, nuo žaibo ugnies sergsti šv. Agota, šv. Jurgis globoja galvijus, o šv. Apolonijos dieną ne vienas pasninkauja, kad turėtų sveikus dantis. Skamba raiškūs ir dinamiški dialogai, pozų, judesių, mimikos apibūdinimais sukuriamas žemaitiškas tipažas, kuris taip primena tradicines medžio skulptūros ir grafikos figūras. Yra charakteristikų, tarsi paimtų iš *Vaikų knygelės*: tai šventųjų vaikystės nupasakojimas – šv. Kotrynos, šv. Agnieškos (Agnieškėlės!) vaikystė yra tarsi gerosios Onelės pakartojimas, o šv. Pelikso portretas primena mažąjį Pruncę. Kita vertus, šventųjų gyvenimų kontekstas suteikia didaktinei prozai metafizinį matmenį.

Žemaičių kasdienybės žmonės tampa universalios krikščionių bendruomenės nariai, o šventieji, atėję iš tolimų kraštų ir laikų, tampa Žemaičių žemdirbių būties dalininkai, rėmėjai, užtarėjai ir pavyzdžiai kasdienybės rūpesčiuose ir sunkumuose.

KŪRYBA. Didaktinių apsakymų pasaulis, jei atsiribosime nuo minėto konteksto ir žvelgsime tik į jį patį, yra apibrėžtas ir uždaras: žemdirbio sodyba, joje atsiskleidžiantys žmonių santykiai, darbai; laukai ir pievos, naminiai gyvuliai ir paukščiai. Tiesa, kartais praveriami ir platesni akiračiai – miesteliai ir miestai, netgi svetimi kraštai, bet dažniausiai – įvairūs Lietuvos regionai su įvairiais papročiais, skirtingais valgiais ir nešiosena. Valančius stengiasi praplėsti kaimo žmogaus horizontą, atverti kitokio gyvenimo būdo galimybę,[1] kitokias laiko ribas ir netgi kitokią struktūrą: dominuojantis ciklinis laikas kartais įgauna ir istorinius matmenis, kai įterpiami, pavyzdžiui, į *Pasakojimus Antano Tretininko* (par. 1872, išsp. 1891) kryžiuočių karo epizodai. Tačiau pagrindiniai parametrai pastovūs: tai žemdirbio buvimą įrėminantis laikas ir erdvė. Ji yra siaura, bet maksimaliai kondensuota ir tampa pasaulio metafora. Ji yra visatos centras, kuriame žmogus būna dangaus ir pragaro priešpriešoje. Tiesa, šitoji priešprieša nėra tragiška, o pragaro grūmojimai nėra įsakmūs ir galingi. Valančiaus pasaulis giedras, jis atsigręžęs į dangaus galias. Tai aiškus, neproblemiškas pasaulis, kuriame riba tarp gėrio ir blogio akivaizdi. Dieviškasis dangaus pradas yra šio pasaulio darnos pagrindas, jis sankcionuoja ir pašventina žemdirbio buitį, papročius, santykius.

[1] Kavolis 1992, 59; Kavolis 1994, 444.

Valančiaus meninis pasaulis kai kuo gimininga liaudies teatrui, Kalėdų ir Užgavėnių persirengėlių žaismei. Jo personažai kartais panašūs į kaukes, groteskiškai išryškinančias lengvai atpažįstamus tipus. Tokios kaukės dažniausiai yra „svetimieji", „kiti", nepriklausą žemdirbių luomui ir gyvensenai: čigonai, vengrai, žydai. Ypač pastarieji dažnai vaizduojami kaip neigiamos figūros, priešiškų jėgų įsikūnijimas. Šiandien kai kurie žodžiai ir posakiai jų charakteristikoje šokiruoja ir galėtų būti pavadinti antisemitiniais. Bet tokie sprendimai būtų pernelyg skuboti. Valančiaus prozoje žydas paprastai esti tik socialinis vaidmuo: smuklininkas, destruktyvių jėgų įasmeninimas. Tačiau ten, kur autorius iškelia sau kitus meninius uždavinius, jis ir į žydus kitaip pažvelgia. Pasakojime „Dievobaimingas vaikelis" autoriui rūpi sukurti visuotinį blogio talkininkų vaizdą. Girtuoklystės palaikytojai čia ne tik žydai, gundą žmones gerti, o dar ir į namus arielką nešą ir skolon duodą, bet ir kunigėliai, pro pirštus žiūrį į žmonių girtuoklystę. Kaltės išskirstymas kaltinimą daro objektyvesnį, atima iš jo vienpusiškumą. O ten, kur žydas pasirodo ne didaktinių opozicijų padėtyje, bet kaip tikroviškas personažas, jis jau visiškai nebegauna neigiamų charakteristikų. Toks yra karčemos šeimininkas, trumpai šmėkštelintis *Palangos Juzėje* (1869): pas jį apysakos herojus sočiai pavalgo, nusipirkęs pyrago ir alaus kvortą, o už pusę auksino gauna jam reikalingą tikslią informaciją. Šitaip kalbama, kai autoriui rūpi pagauti vieną kitą buities momentą, sužadinti veiksmo tikroviškumo iliuziją.

Valančiaus apsakymuose nėra peizažo nei to, kas vadinama gamtos jausmu. Bet čia yra daug meilės gyviems gamtos padarams, pagarbaus supratimo, kad jie visi yra Dievo sukurto pasaulio dalis, kuri žmogui gimininga ir kurią jis privalo saugoti ir išlaikyti. Ypač *Vaikų knygelėje* (1868) yra nemaža natūralios paprotinės gamtosaugos idėjų, supratimo, kaip svarbi yra visų gyvybės formų pusiausvyra ir pilnybė. Išmintingas kerdžius žiūri, kad piemenys „be reikalo galvijų nečaižytų su bota-

gais“[1], neleidžia išartose dirvose išvestos bandos laikyti. Jis vaikams atskleidžia nuostabų skruzdėlyno gyvenimą. Prancė paukštvanagėlis susilaukia baisios Dievo bausmės už paukščių žudymą, jų lizdų draskymą. O geroji Petronėlė nuo mažumės myli visus gyvus padarus – vištas ir žąsis, aveles ir kačiukus, kurapkas ir zuikius. Ypač dideli jos prieteliai yra šunys – ji moka sutarti net su pikčiausiais, sakydama: „Reikia šunelius mylėti, ir anie mylės“. Už tokį meilumą Dievas davė Petronėlei gerą vyrą ir laimingą gyvenimą. Šunys ir pačiam Valančiui buvo, matyt, patys meiliausi padarai: jiems jis paskyrė ne vieną prozos puslapį, pilną simpatijos ir geraširdiško humoro („Apie šunis“, „Šunų didybė“).

Nekomplikuotas, aiškus Valančiaus pasaulis patrauklus savo vidine giedra. Čia nėra nieko jausminga, sentimentalu, bet apstu humoristinių spalvų. Tai ir guvusis Vencė, mokąs gudriai apmulkinti rusų valdininkėlį ar šnipelį, pamokyti poną ir pasakyti jam teisybę į akis. Tai ir kitaip juokingas Šventosios žvejas Janis Kuisis, lėtokos galvos žmogelis, kurį į tiesos kelią atveda išmintinga ir gudri žmona. Jo figūros komizmą kuria kalba – iš dalies kuršiška, iš dalies prūsiška, iš dalies žemaitiška. Panašaus komizmo esama ir *Palangos Juzėje*, kur veikėjai, vienas kito kalbos nesuprasdami, kuria absurdo dialogą. Komiškais potėpiais Valančius paįvairina daugelį veikėjų ir situacijų. Tai ir mažasis Petris, žvilgčiojantis į varškinius kleckus, kai mama jį moko gražiai melstis; tai ir Baltrukas, kurį besispardantį zakristijonas už kojos ištraukia iš palovio; tai ir juokingi pasakojimai apie „Šunų didybę“; tai ir visa *Palangos Juzė*, spinduliuojanti energiją, liaudies žmogaus kūrybiškumą, gyvenimo džiaugsmą, rodanti trankios, sodrios kalbos gebėjimą pasakyti linksmai, taikliai ir vaizdingai.

Valančiaus proza gal ir galėtų pasirodyti sausoka ir schematiška supaprastintais savo veikėjais, stereotipinėmis situacijomis, viską sau pajungiančiu tiesmuku moralizavimu, tačiau gyvas pasakojimas, iškaišytas liaudiškomis charakteristikomis, vaizdingais veiksmažodžiais, ištiktukų stulbinančia griūtimi, daro šią prozą įdomią ir patrauklią. „Prancė spūdino šalin, it meškūtis murmėdamas <...>.“ Neklaužados vaikai „sušoko ant ledo. Bet nieko netrukus vienas šūst ir įkrito į vandenį lig ausų. Po jo ir kiti įsmuko it varlės į balą. Vos suskubau pagrobti nuo liepto kartelę, kiekvienam prikišau ir ištraukiau čežančius it linų pėdus iš markos.“ Kaimynė bara nerūpestingą motiną, neprižiūrinčią vaiko: „Kokia jo jupilėlė, galva nešukuota it keras, dar basas it šunelis!“. Kitur vėl: „Paliko vaikelis besinairąs kaip katinas, sugautam žvirbliui iš nagų išsprukus.“ Tai iš *Vaikų knygelės*. Atsivertę *Pasakojimus Antano Tretininko*, rasime kitokius siužetus, kitokias veikėjų figūras. Štai biblinė pirmųjų tėvų nuopuolio istorija: „Beregint velnias, į rojų nulėkęs, vinks persivertė į žaltį, arba kirminą, įsirietė į užgintą medį <...>“; Adomas, Ievos sugundytas paragauti užginto vaisiaus, „triaukš triaukš ir kando <...>“. Išvarymas iš rojaus nusakytas giesmės žodžiais: *„Adoms iš rojaus digs digs, aniols per kenkles šviks švikš!“*, ir toliau: „Išvarytu pajuto šaltį, verkė ir neturėjo kuo apsivilkti. Susimilęs Viešpats davė aniedviem kailinėlius. Taip Viešpats paliko pirmuoju kriaučium pasaulėj.“ *Palangos Juzėje* net glausta dalykinė informacija sužaižaruoja netikėtu, linksmai nuteikiančiu vaizdingumu: „Sumą laikė klebonas Jūzupas Vaitkevyčia, mažas kaip bitelė, sudžiūvęs kaip svirplys. Pamokslą sakė altarista Pranciškus Baracevyčia, kurio ilga nosis, o galva gera.“ Piršlių sulaukusi mergelė pavaizduota ne lyrikos, o

[1] Valančiaus didaktiniai kūriniai cit. iš: Valančius 2001, 1.

kiek šiurkštokos ekspresijos spalvomis: „<...> įėjo raudona, kaip vėžys išvirtas, širdis jos timpt-timpt greitai mušė kaip gaidys sparnus, giedoti norėdamas."

Valančiaus svoris lietuvių literatūros sklaidoje yra keleriopai svarbus. Jis yra atrama ir jungtis keletu plėtros ir turtėjimo atžvilgių. Išėjęs Švietimo mokyklą, jis į lietuvių literatūrą įnešė blaivaus racionalumo, familiaraus kalbėjimo, humoro spalvų. Bet kultūrinėje tradicijoje išsikerojusios šaknys pasiekia ir gilesnį podirvį – baroką. Barokinė egzaltacija ir mistika iš esmės svetima Valančiaus prigimčiai, vis dėlto religinio jausmo dramatiškas intensyvumas politinės grėsmės ir prievartos situacijoje kartais pasireiškia barokinėmis formomis, kurios aiškios hagiografinėje prozoje. Tačiau didaktiniai pasakojimai, kuriantys žemdirbių buities paveikslus, jau yra tiesioginiai realizmo pirmtakai.

Valančių yra prasminga skaityti ne vien literatūrinių epochų ir srovių kontekste. Vaisingas gali būti tipologinis žvilgsnis, ir tada Valančius būtų matomas kaip vienos iš tipologinių stiliaus linijų atstovas. Tos linijos, nubrėžtos ne istorijos, o talento prigimties ir pasaulėjautos, driekiasi per visą literatūros gyvavimo laiką. Jeigu sutiktume išskirti du grožinio žodžio tipus – mimetinį (vaizduojamąjį) ir ekspresyvųjį, tai Valančius, be abejo, priklausytų pastarajam. Jo linija prasideda Donelaičiu, o toliau eina per Valančių, *Keturis vėjus*, ekspresionistinę prozą iki M. Martinaičio. Pastarasis, ieškodamas ir naujo pasaulėvaizdžio, ir naujos poetikos, stilizuoja Valančiaus (iš dalies ir Donelaičio) ne tik statų, rupų žodį, bet ir pagrindinį jų kūrybos principą – didaktiškumą („Pamokymai rogėmis važiuojant pro Varnius"), kuris, šiandien neturintis nei praktinės vertės, nei poveikio, įgauna estetinę reikšmę, kaip archajinis praėjusių laikų dvelksmas, kuris sklinda iš ekspresyvaus barančio, skatinančio, paguodžiančio žodžio ir retoriškos intonacijos.

Valančiaus žodis labai netikėtai pamaitina ir kitą naujosios poezijos tėkmę: A. Nyka-Niliūnas manė, kad Valančiaus „raštų analizė galėtų atskleisti naujus akiračius ir pažadinti perdaug dažnais atvejais miegantį stiliaus jutimo instinktą".[1] Prisimindamas V. Mačernį, jis rašė, jog „savo didžiausiu ir tiesioginiu mokytoju Mačernis laikė Valančių. Iš Valančiaus, per Maironį, Putiną ir Kiršą prasidėjo žygis į Vakarus."[2]

[1] Nyka-Niliūnas 1996, 428.

[2] Ibid., 107.

Pažymėtina ir dar viena literatūrinė giminystė – J. Tumas-Vaižgantas. Kito Lietuvos krašto, kitos tarmės, kitos visuomeninės padėties ir kito temperamento žmogus, bet gimininga dvasios: jo tas pats iš gilumos einantis demokratiškumas, veiklus atsidavimas savam kraštui ir jo žmonėms, drąsus savo įsitikinimų ir principų gynimas, o kartu atvirumas ir artumas būties konkretybei, pozityvi, gyvenimą teigianti pasaulėžiūra, meilė sodžiaus žmogui, vaikui, gyvūnui. Jis rūpinosi Valančiaus rašytiniu palikimu, dar klierikas (kartu su Maironiu) žiūrėjo Valančiaus giesmių kalbą, *Tėvynės sarge* skelbė kai ką iš jo raštų, atskiromis knygomis išleido *Pastabas pačiam sau* (1929), *Maskoliams katalikus persekiojant* (1929), *Blaivybės gromatas* (1915). Bet yra ir meninio mąstymo artimumas: tai ir etnografinės medžiagos gausus įjungimas į fiktyvųjį pasaulį (tiek *Palangos Juzėje*, tiek ir *Pragiedruliuose*) ir kai kurie bendri Švietimo stiliaus bei pasakojimo technikos dalykai.[3]

[3] Radzevičius 1987, 95, 111.

Taigi Valančius gyvas įvairiausiais ryšiais su literatūros linkmėmis, žanrais, stiliais, talentais. Literatūros plėtroje jo svoris nėra mažesnis negu bažnytinėje, švietėjiškoje ir politinėje veikloje. Jis yra viena iš lietuvių literatūros mitologinių figūrų, reiškianti prigimties apstumą ir gyvybingumą, taip pat veiklų bei organizuojantį

pradą, racionalų, pragmatišką ir pozityvų jo kompetencijoje esančių būties sričių sutvarkymą ir konfliktų išsprendimą.

Maironis (1862–1932)

Maironis (šiuo slapyvardžiu pasirašinėjęs Jonas Mačiulis) yra iškiliausias XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios lietuvių poetas.

BIOGRAFIJA. Jonas Mačiulis-Maironis gimė 1862 m. spalio 21 (lapkričio 2) d. Pasandravyje (dab. Raseinių raj.), laisvųjų ūkininkų šeimoje. 1883 m. baigė Kauno gimnaziją, 1883–1884 m. studijavo Kijevo universitete, 1884–1888 m. mokėsi Kauno kunigų seminarijoje, kur ėmė reikštis kaip garsėjantis poetas. 1892 m. baigė Peterburgo dvasinę akademiją ir iki 1894 m. dėstė Kauno kunigų seminarijoje. 1894–1909 m. buvo Peterburgo dvasinės akademijos profesorius, po to iki mirties – Kauno kunigų seminarijos rektorius. Įsteigus Lietuvos universitetą Kaune, 1922 m. buvo Teologijos-filosofijos fakulteto dekanas, tais pačiais metais išrinktas garbės profesoriumi, ėmė vadovauti Moralinės teologijos katedrai, 1923–1924 m. dėstė universitete lietuvių literatūrą. Turėjo aukštus Lietuvos Katalikų Bažnyčios titulus.

1885 m. *Aušroje* Zvalionio slapyvardžiu pasirodė pirmas Maironio eilėraštis „Lietuvos vargas", 1895 m. išėjo pirmas eilėraščių rinkinys *Pavasario balsai*, kuris, vėliau papildinėjamas ir redaguojamas beveik iki gyvenimo pabaigos, liko visam laikui viena reikšmingiausių lietuvių lyrikos knygų. Baigdamas seminariją, Maironis parašė A. Baranauskui dedikuotą poemėlę *Lietuva*, 1895 m. išleido poemą *Tarp skausmų į garbę*, o jau antroje kūrybinio kelio pusėje sukūrė klasikines mūsų literatūroje poemas *Jaunoji Lietuva* (1907), *Raseinių Magdė* (1909) ir *Mūsų vargai* (1920). Pirmasis dramos bandymas buvo libretas *Kame išganymas?* (1895). Istorinė trilogija *Kęstučio mirtis* (1921–1930), *Vytautas pas kryžiuočius* (1925), *Didysis Vytautas – karalius* (1930) ir libretas *Nelaimingos Dangutės vestuvės* (1930) yra jau gyvenimo saulėlydžio vaisiai.

Be grožinės literatūros, jo plunksnai priklauso nemaža Lietuvos istoriografijos, literatūros istorijos, taip pat teologijos darbų.

Jonas Mačiulis-Maironis mirė 1932 m. birželio 28 d. Kaune, palaidotas Katedros kriptoje.

KŪRYBA. Maironis yra lietuvių poezijos kaitos (ir atskaitos) taškas. Iki jo buvo jau ištobulintas poetinis žodis ne tik liaudies dainoje, bet ir K. Donelaičio, A. Baranausko kūryboje, toje „naiviojoje" poezijoje (nelabai tiksliai pasinaudojant Maironio pamėgto F. Schillerio sąvoka), kur „poetų kūryboje mus jaudina gamta, jutiminė tiesa, gyva tikrovė",[1] o ją persmelkiantis subjektyvumas ištirpęs pavaizduotame pasaulyje, neatsiejamai su juo susilydęs. Buvo lyrika – besimeldžianti, juokaujanti, dainiškai atverianti mylinčią ir kenčiančią širdį (nuo A. Klemento ir A. Strazdo iki A. Vienažindžio), bet joje kalbantis žmogus artimesnis tautosakos bendriniam sugestyviam emocingumui[2] negu moderniosios lyrikos subjekto nepakartojamam individualumui. Visa ikimaironinė lyrinė poezija – dainiška, ne visai atsiskyrusi nuo folkloro beribiškumo. Dar *Anykščių šileliui* A. Baranauskas kūrė melodiją ir mokė anykštėnus ją dainuoti. P. Vaičaitis dar jautėsi esąs „dainelių" vargo žmonėms eiliuotojas.

Iš dalies panaši buvo ir Maironio kelio pradžia. Jis pats pasakojosi esą jaunystėje klierikai skleidę po žmones dainas jo žodžiais. Tautosakėjo *Lietuvos* rankraštinio

[1] *Poetika ir literatūros estetika* 1978, 251.

[2] Sauka 1970, 392.

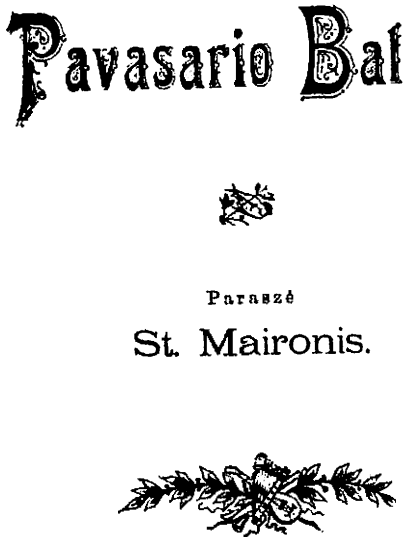
Pavasario Balsai.

Parašė

St. Maironis.

1895.

Tilžėje. Kasztu autoriaus.

Pirmasis Maironio poezijos rinkinys – Pavasario balsai, *1895*

teksto fragmentai: „Jau pavasaris atėjo", o ypač „Lietuva brangi" posmai su J. Naujalio melodija, iš kurių vėliau išaugo žinomasis eilėraštis, kurio variantai kito iki pat 1920 m., kol pagaliau Maironis autorizavo dabartinį tekstą. Ir vėliau jo eiles žmonės dainavo, bet su tautosaka jos nebesusiliejo, kaip A. Strazdo ar A. Vienažindžio dainos.

POEZIJA. Maironis yra pirmasis esmiškai rašytinės poezijos kūrėjas, iš pagrindų ją modernizavęs, parodęs, ką gali lyrika kaip literatūros rūšis, lyrikos formomis išskleisdamas platų individualaus subjektyvumo turinį, teigdamas asmens vertę ir reikšmingumą. Asmens vidinis pasaulis, modernaus subjektyvumo sklaida yra svarbiausia jo poezijos tema.

POETO VAIDMUO IR SAMPRATA. Maironis yra pirmasis lietuvių autorius, kuris suvokia save pirmiausia kaip literatūros žmogų, rašytoją, poetą. Svarbu ne tai, kad tokį savojo aš įvaizdį jis ne visados išlaiko ir kartkartėmis ima viršų kiti socialiniai vaidmenys, o tai, kad šitokia yra jo nuostata esminiais gyvenimo momentais. Baigęs gimnaziją, jis renkasi literatūros studijas, ketindamas atsidėti literato profesijai. Tiesa, netrukus sprendimą keičia ir grįžta į tradicinį šviesuolio kelią – kunigystę, joje įsitvirtina aukštame hierarchijos lygmenyje: Dvasinės akademijos profesorius ir inspektorius, vėliau Kunigų seminarijos rektorius, Kauno universiteto Teologijos fakulteto dekanas, profesorius. Siekia vyskupo mitros ir jaučiasi giliai užgautas du kartu jos negavęs. Bet svarbiausias jam lieka Poeto vaidmuo. Ne tik dėl to, kad poetinei kūrybai, istoriografijai (kurią irgi globoja Mūza!) jis skyrė daug dvasinių jėgų visais gyvenimo laikotarpiais, bet ir dėl to, kad suvokė, jog kaip poetas save geriausiai realizuoja ir įamžina. Poemoje *Tarp skausmų į garbę* jis, tarsi viduramžių dailininkas, tarp kitų personažų nutapo ir savo figūrą paveikslo pakraštyje („Maironi! Tu giesmę nuo Dievo gavai"; „Maironis bus giesme garsus")[1]; giliai įžeistas Vatikano, kuris nesuteikia jam vyskupo žiedo, jis taria išdidų žodį:

> Už darbą nelaukiau kaip tarnas algos,
> Nei deimantais spindinčio žiedo garbės;
> Manoji žvaigždė ir be to gal žibės!..
>
> „Taip atsilyginta"[2]

Kai nuo jo nusigręžia neištikima mylimoji, jis žino: „<...> mūsų pilietės / Ne jo slapčia tau pavydės" („Nutrūko – nesumegsi"). Net pačios mirties akivaizdoje jis visų pirma poetas („Poetui mirus").

Maironis sukuria romantinę poeto ir kūrybos mitologiją, kuri išreiškia lietuvių literatūros modernėjimą ir jos įsijungimą į romantizmo tradiciją, kylančią iš svarbių

[1] *Tarp skausmų į garbę: Poema iš dabartinių laikų. Parašė St. Garnys*, Tilžėje, 1895, 48, 80.

[2] Maironio poezija cit. iš: Maironis 1987, 1988, 1, 2.

XIX a. filosofinių ir literatūrinių motyvų. Tai A. Mickevičiaus *Vėlinių* tradicija: poetas, kenčiantis už milijonus, taip pat *Konrado Valenrodo*, kur dainius – Vaidila yra tautos atminties saugotojas. Tokiai poeto sampratai rastis palanki buvo tautinio Atgimimo dirva.

Keliamas poeto, einančio keliu, „kuriuo retai kas eiti gali", išskirtinumas („Poezija"). Tai kilnių džiaugsmų, paslaptingo, nežemiško grožio, „stebuklingų žodžių" kelias:

Bet kas pažino įkvėpimą,
Jo aukštus, dangiškus jausmus,
Kas gavo brangų atminimą,
Tas čia našlaičiu nebebus.

„Taip maža paramos"

Bet ir kančia, kylanti iš širdies jautrumo, esmiška talentui. Poetas dažnai būna vienišas ir nesuprastas

<...> tarp žmonių neras širdies,
Bet nemylėt jų nemokės.

„Taip maža paramos"

Gal taip Dievo žadėta, kad nešviestų žvaigždė
Man, nuklydusiam skausmo keliais,
Kad per tai galingesnė gimtų mano giesmė <...>.

„Skurdžioj valandoj"

Kam širdį Aukščiausias man davė?
O tačiau juk be jos
Ant šios žemės karčios
Poetai negims nesapnavę.

„Nenoriu sapnų"

Kūryba – atpirkimo auka:

Patsai ramumo nepažinęs,
Kitiems išganymą nešu.

„Poeta"

Poetas – kaip audros išdraskyto lizdo paukštis, kuris savo giesme džiugina ir darbams skatina žmones; jo vienišumą ir skausmą atperka nuojauta, kad jo „garbė per girias nuskambės! / Ir šiaurio kaukimai nutils!" (*Jaunoji Lietuva*). Kūryba yra paslaptis, jos kančios slepiamos po kauke:

Žmonės spėja iš veido ramaus,
Būk man rožėmis klojas takai;
Jiems nematoma mano vidaus <...>.

„Ar aš kaltas"

Apsiverkti nemoku, pasiskųst negaliu:
Nesupras žmonės mano kančios!

„Skurdžioj valandoj"

Paslėpęs krūtinėje skausmo dūmas,
Praeisiu kaip verdą verpetai <...>.

„Pasitikėjimas savimi"

DIEVO GLOBA. Poeto atsakomybė reiškiasi metafizinėje plotmėje, jis yra ypatingu būdu Aukščiausiojo apdovanotas ir išskirtas, jis tokiu ir jaučiasi – dėkodamas, guosdamasis, apgailestaudamas. Jis nuolatos stovi Aukščiausiojo akivaizdoje, jis Dievo yra deleguotas būti tautos pranašu, šaukliu, jis Dievo pateptasis tautos dainius. Tarp religinių ir tautinių vertybių čia niekados nėra kolizijos, Aukščiausiasis sankcionuoja, palaimina tautos būtį, kovas, siekius.

Esmingiausias žmogaus skleidimosi lygmuo Maironio poezijoje yra dieviškasis, sakralumo sferai priklauso pagrindinės jo išpažįstamos vertybės, kurios formuoja svarbiausius poetinio pasaulio akcentus. Tačiau juos sudaro ne religinės tematikos eilėraščiai, kurių Maironio poezijoje nėra daug ir kurie nėra įspūdingi[1] – nebent populiarioji „Marijos giesmė", kurios įtaigumas nemenka dalimi priklauso ir nuo J. Naujalio melodijos.

Krikščioniškosios vertybės daugiau skleidžiasi bendroje poetinio mąstymo kryptyje. Maironiui Dievas yra istorijos ir žmogiškojo likimo Viešpats. Istorijos tapsmas jam yra Teisingumo idėjos realizacija, kurią nulemia kentėjimo, mirties ir prisikėlimo paslaptis:

O tačiau Lietuva
Tik atbus gi kada:
Ne veltui ji tiek iškentėjo!
Kanklių balsą išgirs,
Miegąs kraujas užvirs,
Nes Kryžius gyvatą žadėjo.

Jaunoji Lietuva

Tai yra Maironio istorijos filosofijos branduolys. Dievas laimina teisėtus tautų siekius ir kovas, garantuoja jų būsimus laimėjimus. Jo pagalbos meldžiama tėvynei ir jos vargstantiems žmonėms.

DRAMATIZMO ŠALTINIAI. Dievas yra ir žmogaus individualios egzistencijos saugotojas ir teisėjas. Jo akivaizdoje vyksta žmogaus gyvenimo drama, skaudus stovėjimas tarp Dangaus, tobulybės ilgesio ir siaura, trapia žemiškąja būtimi nepasitenkinančios širdies, nuolat gundomos žemės vilionių ir laimės pažadų. Tai vienas svarbiųjų Maironio lyrikos dramatizmo šaltinių. Jo eilėraščių *aš* nuolatos yra tarp skaudžios desperacijos:

Išplėšk man širdį kruvinai,
Kad jos negundintų ta žemė,
Kur vienos kovos, kur sapnai
Galų gale tik kančią lemia.

„Kam širdį davei?"

ir viltingo pasitikėjimo:

Aukščiausi, davei širdį man begalinę,
Ją vienas suprasti gali;
Tu vienas gali atgaivinti krūtinę,
Kad kryžkeliais žūna baili.

„Jei žemė širdį viliojo"

[1] Brazaitis 1981, 2:68–73. Brazaitis apie „Marijos giesmę" rašo: „Šitoj Maironio maldoj žodis yra pilkas, maža reikšmingas. Žodynas, kaip matyt, paprastas, nevaizdingas, abstrakcijų (puikybių, silpnybių, įpratimų) išvagotas; pora palyginimų, ir tie patys nublukę, įprastiniai („kaip upių bėgimas", „kaip pančiai gelžiniai"), epitetai proziški. Jie nestiprūs, neryškūs, tačiau nurodo bendrą kryptį – didumą, vienur žmogaus menkystės, kitur – Dievo motinos galios" (71); „Poetinį įspūdį daro ne žodžio vaizdas, bet žodžio muzika: taisyklingu, klasišku bangavimu" (72); „Ir Maironis šalia nuoširdžios, nors ir nestiprios, religinės lyrikos parodo religinės retorikos!) ar tik pasakojimo apie religinius dalykus" (73).

Bet gražiausia yra ne tokia iš refleksijos kilusi poezija, o toji, kur dramatinės prieštaros nėra tiesiogiai reiškiamos, o yra nugrimzdusios į sielos gyvenimo podirvį ir maitina visą žmogaus vidinės patirties pilnį, kai žmogus įvairiausiose situacijose stovi tarp tikėjimo ir abejonės, praeinamybės ir amžinatvės, vilties ir nusiminimo, baigtinumo ir begalybės. Ilgesys ir džiaugsmas dažniausiai reiškiami gamtos vaizdų ir reiškinių metaforomis. „Užmigo žemė", „Nuo Birutės kalno", „Vasaros naktys", „Pavasaris" – šiuose ir kituose gamtos jausmo eilėraščiuose skleidžiasi giliausi ir intensyviausi žmogiškosios pilnatvės išgyvenimai, išsakyti su didžiausia poetinio žodžio energija.

Panašus vidinis dramatizmas yra ir Maironio meilės lyrikoje. Čia daug ilgesio, išsiskyrimo skausmo („Sudieu", „Išvažiuojant", „Draugo liūdesys"), taip pat šviesos, kaip eilėraštyje „Ant Drūkšės ežero", žavinčiame klasikinės darnos, taurumo ir kilnaus paprastumo jungtimi. Tai – ne tik Maironio, bet ir visos lietuvių meilės lyrikos viršūnė. Dažname kūrinyje Maironis aukština amžinojo moteriškumo trauką, moters paskirtį ir vaidmenį vyro gyvenime. Moters idealizacija siejasi visų pirma su vokiečių klasikinės literatūros tradicija, bet joje dvelkia ir lietuvių liaudies dainų dvasia.

POETAS IR TAUTA. Tačiau, be abejonės, svarbiausia Maironio kūryboje yra tautos problematika. Tauta Maironio poezijoje – pagrindinė pasaulio istorijos kategorija. Pasaulio istorija jam yra pasaulio tautų istorija. Iš čia kiekvienos tautos savaiminis būtinumas ir reikšmingumas. Istoriją Maironis apibūdina etikos kategorijomis ir žvelgia į ją kaip į kelią, vedantį į teisingumo būklę, atitinkančią Aukščiausiojo Būties Principo tikslus. Lietuvos buvimas greta kitų tautų jam yra ir poetinė svajonė, ideali vizija, ir įvykusio fakto džiaugsmas. Tauta poetui – ne vien sava tauta. Visų tautų pastangos išsivaduoti iš priespaudos, išsikovoti savarankišką būtį gauna aukščiausią – Amžinosios Teisybės ir Meilės – sankciją. Jis aukština čekų ir vengrų, suomių ir graikų, pietų slavų ir sorbų tautinius sąjūdžius: „Laimėkite, jaunos, pakylančios šalys!" (*Jaunoji Lietuva*).

Tautiniai sąjūdžiai suvokiami kaip būtina pasaulio istorijos proceso grandis. Iš čia kyla Maironio poezijos džiaugsminga tonacija jaučiant, jog lemta gyventi tokiame laike, kai aiškiai girdimas pasaulio istorijos pulsas, sutampąs su savosios tautos istorijos tėkme:

> Aplinkui jau žydi visur atgimimas;
> Išpančiotos tautos gyvuoja plačiai.
> Ir Lietuvai lemtas ne kitas likimas,
> Ir Lietuvai laisvės išauš rytmečiai.

Gyvenamasis laikas Maironiui ryškiai atskleidžia tautų vertę, ypač mažų pavergtų tautų, kurios ilgai buvo iškritusios iš pasaulio istorijos vyksmo, o dabar vėl į jį sugrįžta, manifestuodamos visų tautų laisvės, apsisprendimo, lygybės principų visuotinį galiojimą. Savo tautą jis mato didžiojoje tautų bendrijoje, kaip bendro proceso dalyvę, seseriškų tautų likimo bendrininkę. Išvesti tautą į laisvę jis suvokia kaip savo kartos misiją, kurios sunkumas ir garbingumas uždeda jai ypatingą atsakomybę.

Tautos istorijos reflektavimas yra viena esminių Maironio kūrybos atramų. Lietuvos istorijos poetinėje idėjoje atsiveria trys atžvilgiai: yra herojiškoji praeities Lietuva, yra tragiški tautos „užmigimo", „apmirimo" amžiai ir yra atgimimo laikas.

Maironio kuriama senosios Lietuvos vizija iš dalies pratęsia XIX a. pradžios ir vidurio tradiciją, kuriai poetas randa lakonišką ir įspūdingą išraišką. Maironiui būdingas atrankos ir koncentracijos menas leido duoti tautai senovės mitologiją – Gedimino, Kęstučio, Birutės Lietuvą, kur „Vytautas didis garsiai viešpatavo, / Ties Žalgiriu priešus nuveikęs piktus", kur „bočiai už laisvę tiek amžių kariavo", kur „mūsų tėvynė ir buvo, ir bus" („Kur bėga Šešupė"). Tai Lietuva, plytinti mitiniame laike, kai „Kalbos nemindžiota gimtinės / Nei dainų mūsų Lietuvos" („Tėvynės dainos"). Šių vaizdų įtaigą lėmė ne tik poetinė energija, bet ir autoriaus bei adresato gyvai suvokiama analogija su gyvenamuoju metu. Tolimų laikų karinė heroika ir šlovinga karžygių mirtis siejosi su pasipriešinimu Rusijai ir su jo aukomis:

> Ten už upių plačių žiba mūsų pulkai:
> Jie mylimą Lietuvą gina;
> Kam nusviro galva, tam Dangaus angelai
> Vainiką iš diemantų pina".
>
> „Oi neverk, matušėle!"

Senoji Lietuva, pagal Maironio istoriosofinę koncepciją, pasaulio istorijos procese dalyvavo visų pirma kariniu ir politiniu būdu. Ji sukūrė valstybę, organizavusią Žalgirio pergalę ir gynusią Europą nuo turkų ir totorių. Kultūros sferoje ji davė unikalaus poetiškumo mitologiją ir dainas, kurias, anot Maironio, didžiausias vokiečių poetas Goethe vadino „poezijos perlu".[1] Bet dėl tragiškų istorinių aplinkybių jai nebuvo lemta įsitvirtinti Europos tautų bendrijoje. Pragaištingą vaidmenį atliko tai, kad pavėluotai priėmusi krikštą, lietuvių tauta pasijuto „tarytum perblokšta, mirtinai nugalėta, neteko pasitikėjimo savimi ir ėmė merdėti".[2] Laipsniškai ji neteko savo šviesuomenės, valstybinio savarankiškumo. Ji tarsi apmirė ir penketą amžių laukė Atgimimo.

[1] Maironis 1992, 3(2):455.

[2] Ibid., 3(2):105.

Atgimimo meto tautos būtis Maironio siejama su mirties ir prisikėlimo mitologija – tiek bibline, tiek ir senosios agrarinės kultūros. Tikėjimo tautos atgimimu negali palaužti jokie kentėjimai, nelaimės, vargai, nes atgimimas, prisikėlimas yra nenugalima pasaulio vyksmo jėga: po žemę sukausčiusios žiemos visados ateina pavasaris, žemėje palaidotas grūdas visados pakyla gyvybės želmenimis, po nakties visados išaušta rytas, po Gavėnios liūdesio ateina Velykų džiaugsmas:

> Palaimintas laikas, kada vėversys,
> Į dangų iškilęs, viešai apgarsys
> Pavasario auštantį rytą <...>.
>
> Pavasaris kitas nabašninkus gali
> Prikelti, kad bočių užmirusią šalį
> Iš amžino miego vadina!
>
> *Jaunoji Lietuva*

Iš tokių ir panašių vaizdinių formuojasi būdingiausios Maironio metaforos.

Idealus pasaulio būvis poetui – laisvų tautų bendrija. Galutinių istorijos tikslų požiūriu jis yra moralus. Užtat tautų pavergimas yra nusikaltimas „švenčiausioms teisybėms ir tiesoms", ir už jį baudžia pati istorija:

> Bet amžių baisi Nemezidė užslinks!
> Ji eina kaip Dievo rūstybė.

Galingą pirmiausiai gal sau išsirinks:
Prieš ją krito Romos galybė.

Tarp skausmų į garbę

Teisybe, teisingumu yra pagrįsta moralinė pasaulio tvarka. Teisinė sąmonė yra poetui svarbi kultūros sudėtinė dalis. Su juridinės veiklos sritimi yra susiję daugelis Maironio poemų personažų, o ir jo paties daktaro disertacija yra „Paskaitos apie teisingumą ir teisę". Visoms tautoms jis nori teisingumu pagrįstos demokratinės tvarkos:

Tauta tai nėra savastis
Karalių! Josios ateitis,
Ir jos valdžia, ir jos likimas
Tur prigulėt nuo jos žmonių.[1]

[1] Maironis [1921], 135.

Atgimimas yra Maironiui esminis posūkis tautos kelyje, tai sugrįžimas į pasaulio istorijos eigą, atbudimas iš ilgaamžės neistorinės būties. Maironio istorinė koncepcija yra nauja savo atvirumu, istorija suvokiama kaip nukreipta į ateitį, jis duoda tautai naujus laiko matmenis ir kalba su ja ne tik būtuoju, bet ir būsimuoju laiku.

TAUTOS KULTŪRA IR KALBA. Senąją Lietuvos valstybę pakirto kultūros prado silpnas reiškimasis – tokia Maironiui svarbiausioji Lietuvos istorijos pamoka. Dabartis privalo visas tautos jėgas sutelkti kultūros kūrybai – vien tai laiduoja gyvybę ir ateitį. Maža tauta yra stipri kultūros didumu. Kultūros vertės motyvas į jo poeziją ateina ankstyviausiuose kūriniuose. Poemėlėje *Lietuva* greta praeities politinės istorijos didvyrių stojasi K. Donelaitis, L. Rėza, broliai Juškos, A. Mickevičius ir ypač A. Baranauskas, kuris laikomas didžiausiu atbundančios Lietuvos dainiumi, pirmuoju Atgimimo reiškėju. Keičiasi žmogaus asmeninės vertės kriterijai: su senovės Lietuva siejosi „milžinų", „didvyrių" figūros, dabar didvyriai ir milžinai nebe karinių žygių herojai, o kovotojai ir kentėtojai už naują tautos būvį, už pergales dvasios regionuose, kovotojai ne ginklu, o valios jėga ir ištverme.

Dvasinė kultūra Maironiui yra tautos gyvybės apraiška ir garantas – toks požiūris yra jo tautinės programos kertinis akmuo. Aukščiausioji kultūros vertybė jam yra kalba. Ji ne tik poetizuojama eilėraščiuose, bet visa kūryba atskleidžia jos galimybes. Maironis sukūrė tokių įvaizdžių ir metaforų, tokį žodžio intonacinį ir ritminį lankstumą, kad galėjo išsakyti visą žmogaus gyvenimo pilnatvę. Jis kalbėjo apie tokius dalykus, kurių ištarti ir pavadinti niekas iki jo nemokėjo ir net nebandė. Jis suvokė svarbųjį savo laiko uždavinį: lietuvių kalbą iš buitinės kalbos paversti kultūros kalba. Čia jis matė savo, kaip poeto, esminę misiją. Pirmosios savo poemos *Tarp skausmų į garbę* pratarmėje 1893 m. rašė būkštaująs, kad jo skaitytojams poemos „rūbai pasirodys dar šiurkštūs ir stori, eisena gana sunki", ir toliau tęsė: „Bet neužmirškite, broliai, jog einu keliu visai nauju ir neišmintu, jog lietuviškas liežuvis ypatingai poezijoje visai dar neišdirbtas, ir ant vieno sakinio reikia ne kartą rymoti ilgomis valandomis, iki išrandi atsakantį išreiškimą savo mislies."[2] Maironio poezijos leidimai rodo, kaip rūpestingai jis dailino ir tobulino savo kalbą, kol ji lietuvių poezijai tapo klasikine norma.

[2] Maironis 1992, 2:344.

Maironiui rūpėjo ne tik meno, bet ir mokslo kalba. Ja lietuvių šviesuoliai rūpinosi nuo seno, rašydami teologinius, filologinius tekstus. Maironis rungėsi su kalbine medžiaga, versdamas iš lotynų kalbos savo „Paskaitas apie teisingumą ir teisę", stengdamasis turtinti filosofijos ir teisės terminiją. Jam rūpėjo lietuvių kalbos situacija

mokyklose, ir kai tik po 1905 metų tautinės revoliucijos atsirado galimybė įvesti lietuvių kalbą bent kaip atskirą dėstomąjį dalyką, jis dalyvauja sudarant lietuvių kalbos pirmąją programą. Džiaugdamasis 1920 m. steigiama aukštąja mokykla (būsimuoju universitetu), jis į pirmą vietą kėlė tai, kad mokslas čia bus kuriamas lietuvių kalba, turėdamas mintyje, kad juo platesnės intelektualinės veiklos sritys atsivers lietuvių kalbai, juo ji taps reikalingesnė tautos gyvenime.

Per kultūrą reiškiasi tautos gyvybė, ir kultūros tautinis savitumas Maironiui nėra problemiškas, koks jis taps ateinančiai menininkų kartai. Jam lietuvių kultūra remiasi neabejotinu etniniu valstietišku pagrindu:

> Jei nori atrasti lietuvį šiandieną,
> Ieškok, kur aprūkę šiaudiniai stogai.
>
> *Jaunoji Lietuva*

Kalba, tautosaka, papročiai, dorovinės normos – visa tai, pakelta į aukštesnį sąmoningumo lygį, susieta su istorinio tęstinumo mintimi, su pilietine ir politine savivoka, ir sudaro jam lietuvių kultūros visumą, kurią jis reiškia ir aukština poetinėmis emblemomis. Jo santykio su tautos kultūra poetinė glausta išraiška yra *Raseinių Magdės* įžangos pirmieji posmai:

> Mylėk, lietuvi, tą brangią žemę.
> – – – – – – – – – – – – – – – –
> Mylėk jos kalbą, senovės būdą.
> – – – – – – – – – – – – – – – –
> Mylėk prabočių kapus garbingus.

Tautos kultūros savitumas Maironiui ne tik savaime suprantamas, bet ir labai svarbus. Tačiau ji nefunkcionuoja poetui uždaroje ir apribotoje erdvėje, o yra atvira pasaulio kultūrai, dar daugiau – jos egzistavimo prasmė ir pateisinimas yra jos įnašas į tą kultūrą, jos dalyvavimas visuotinės pasaulio tautų kultūros kūrime.

Maironio tautos ir kultūros samprata esmingai susijusi su augimo ir tobulėjimo idėja. Tikroji tėvynės meilė jam yra norėjimas, rūpestis ir pastanga, kad tautos kultūra įgautų universalią prasmę, taptų žmonijos kultūros dalimi.

ISTORIJOS VYKSMAS. Tautos gyvenimas istoriniame laike nėra sklandus ir savaiminis, jis „neina kaip saulė ramiai, be karionės“: jis yra grumtynės tarp istorinio regreso ir pažangos jėgų. Keitimasis, mainymasis ir drauge augimas, tobulėjimas yra esminis istorijos slinkties ypatumas. Toks požiūris kyla iš krikščioniškos eschatologijos: pasaulis eina Dievo Karalystės link, grumdamasis su pagunda ir nuodėme, ir gėrio, teisingumo pergalė šioje grumtyje yra išpranašauta ir pažadėta („Juk kryžius gyvatą žadėjo“). Kita vertus, tokį pasitikėjimą ateitimi rėmė ir pozityvistinė progreso idėja, kuria neabejojo besibaigiantis XIX amžius ir kuri tvyrojo visoje ano meto intelektualinio gyvenimo atmosferoje, Maironiui savoje dar nuo Kauno gimnazijos laikų, o paskui stiprėjo *Varpo* idėjų veikiama. Tikėjimas, jog darbas, visuomeninis pasišventimas pagaliau atneš geidžiamų vaisių, buvo visuotinis.

Žmogus šiame procese nėra bevalė ir bejėgė istorijos jėgų blaškoma būtybė, užtat Maironio kūryboje, ypač poemose, svarbi yra tautinio apsisprendimo situacija. Ji susieja individą su pasaulio istorijos eiga, rodo žmogaus priaugimą arba nepriaugimą prie gyvenamojo momento, istorijos proceso krypties suvokimą arba

nesuvokimą. Šis apsisprendimas nėra vien intelektualinis aktas, jis Maironiui susijęs su etinėmis pareigos ir atsakomybės kategorijomis. Žmogui neduota kitokio buvimo, kaip buvimas tautoje. Tradicinėje kultūros fazėje šis būvis natūralus, instinktyvus, nereflektuojamas („Ten močiutė užlingavo / Raudomis mane <...>", „Ten užaugau, iškentėjau / Aš kančias visas <...>"). Bet vėlyvesnėse ir dinamiškesnėse kultūros stadijose tautinė priklausomybė tampa problematiška, ji reikalauja sąmoningo identifikavimosi su viena ar kita tauta; reikalauja mąstymo, argumentuoto pasirinkimo; reikalauja neužsisklęsti bemintėje, inertiškoje buityje, nepasiduoti žemiems savanaudiškumo ir servilizmo potraukiams. Žmogus atsistoja prieš išdavystės arba ištikimybės dilemą. Išsižadėti savo tautos Maironiui – tai išduoti motiną. „Išgamos", „tautos pabėgėliai" Maironio smerkiami piktose satyrose. Priešingai – žmogaus sutapimas su savąja tauta aukštinamas ir poetizuojamas. Ši žmogaus situacija pasaulyje Maironio poezijoje yra ypač pabrėžta ir sureikšminta. Mūsų kultūroje būtent Maironį suvokiame kaip iškiliausią žmogaus ir tautos ryšio reiškėją.

Maironio poetinio pasaulio žmogus yra įsišaknijęs savo meto istoriniame laike, o kartu būna universalioje žmogaus paskirties ir lemties situacijoje. Žmogus čia nėra savo paties matas, jis susietas su kuo nors didesniu ir bendresniu. Pasaulio vyksmas yra žmogaus, jo individualios būties reiškimosi scena, ir jo gyvenime galioja tie patys kovos ir įtampos dėsniai. Kaip istorijos procese neteisybė, priespauda, smurtas žadina ir tvirtina viltingas, gyvybingas tautos jėgas, taip ir žmogaus gyvenime kliūtys, kančia, skausmas sužadina dvasinę energiją ir kūrybingumą:

Taip prūdas, platus ir tamsus nuo vandens,
Kad audra paleidžia upes,
Išlaužtdamas spragą – kastinę akmens,
Krantus, rodos, savo pames.

Bet audra prabėgo; nušvito dangus;
Vėl užtvenktas – prūdas plačiai;
Tik mala, sujudinęs girnų sparnus,
Ir miltais išeina rugiai.

Tarp skausmų į garbę

Istorijos procese Maironiui žmogus ne dalyvis, o veikėjas, klausąs vidinio sielos balso, skatinančio kurti naujas gyvenimo formas. Esamybė niekados jo nepatenkina. Veiklos orientyrai jam – Tiesos ir Meilės principai. Gyventi pagal tiesos reikalavimą – tai visomis savo dvasios pajėgomis stengtis suprasti pasaulį ir savo vietą jame.

MEILĖ. Tiesą suradusį protą veiklai, kūrybingam ir pilnam gyvenimui įkvepia meilė. Ji yra pagrindinė gėrį kurianti jėga. Ką žmogus daro iš meilės, mylėdamas, tas lemia gėrio ir teisybės laimėjimą:

Į darbą, vyrai! Šalį jauną
Prižadins meilės rytmetys;
Galybė meilės viską griauna:
Žiemos ledus ji sutirpdys.

„Užtrauksme naują giesmę"

Meilė – universali jėga, jungianti žmogų ir pasaulį:

Vien meilę norėtum dainuoti,
Apimti pasaulį, priglaust prie širdies,
Su meile saldžiai pabučiuoti!

„Pavasaris"

Mylėdamas žmogus pajunta savo dvasios jėgą, išgyvena šviesiausias būties akimirkas:

Man ranką padavei jautriai
Ir jauną širdį atdarei
Bendros žvaigždės vardu:
Dabar ar juokias ateitis,
Ar sopa, verkia mums širdis –
Jaučiu ašai už du.

„Ant Drūkšės ežero"

Poetinėje pasaulio sampratoje aukščiausia meilės forma – tėvynės meilė. Maironio poezijoje ji nėra retorinė deklaracija, o pavergia ypatingu poetiniu temperamentu. Ji yra aistra, gimininga Platono Erotui, keliančiam sielą į grožio ir gėrio sferas. Maironio talento prigimtis, jausenos pobūdis lėmė tai, kad jo poezijoje dažnu atveju tėvynė ir mylimoji susilieja viename vaizde, Tėvynė personifikuojama moters idealizuota figūra. Šitaip yra ne tik jo ankstyvojoje poezijoje, bet ir vėlesnio laikotarpio kūryboje.

Aptardamas Maironio poeziją 1924 m. jam skirtų paskaitų cikle, J. Tumas yra kalbėjęs, retoriškai kreipdamasis į poetą: „Jaunas būdamas, tu skaisčiai degei erotine meile. Erotizmu gaubei viską, gamtą ir žmones. Iš erotizmo gi kilo ir veiksmai, tie pranašavimai, ta ugnis, kuri lyg elektros srovė badė ir žadino kitus į veiksmą."[1] Tai viena tiksliųjų Vaižganto įžvalgų.

[1] Tumas 1924[d], 79.

LIAUDIES IR TAUTOS KULTŪRA. Nuo XIX a. pradžios buvo suvokta, kad liaudies žmogus savo kultūros pagrindu turi kilti į rašto kultūros aukštį. Tai rodo Vilniaus universiteto studentų būrelio orientacija ir jos poetinė raiška S. Stanevičiaus „Šlovėje Žemaičių", taip pat A. Tatarės, M. Valančiaus[2], A. Baranausko atveriamos perspektyvos. Bet Maironis kalba ne literatūrinės didaktikos forma, o kuria vizionierišką pasaulio vaizdą, figūras ir situacijas, su poetine įtaiga teigiančias ne švietimo, kultūros poreikį apskritai, o būtent valstietišką lietuvių kultūros pagrindą ir iš jo kylančias modernios, šiuolaikiškos kultūros sąmonę ir jos formas. Tautinio sąjūdžio iškelta tautos kultūros idėja skleidžiasi poemoje *Tarp skausmų į garbę*, punktyriškai nužymėta fabuloje, gyvybę gavusi dėlei kūrinio lyrinės ekspresijos. Šios poetinės idėjos įkūnytoja yra moters figūra – Vilaičių Anusė. Ji dukart pasirodo poemos vaizduojamame pasaulyje. Pirmąkart poetas ją įkomponuoja (IV giesmėje) į apibendrintą ir idealizuotą Lietuvos peizažą („Malonios ir puikios pakalnės Dubysos") kaip liaudies kultūros reprezentantę, pirmąją iš dainuojančių mergelių pulko („Tarp jų Vilaitučė pirmobalsį veda, / Ir skamba nuo giesmių laukai"). Antrąsyk (VIII giesmėje) ji svečiui – tautinio atgimimo veikėjui Vaičiui – gieda giesmę Vytautui Didžiajam pagerbti („Dvasia įkvėpimo užšvito ant veido, / O balsas skardžiai taip skambėjo"). Jai baigus, Vaičius „<...> suprato, / Jog Juozo sesuo tai tikra! / Ne kaimos mergaitę, bet apšviestą mato! / Ir kaip dar lietuvė karšta!.." Toje pat aplinkoje ji vaizduojama deklamuojanti Donelaitį, tą „tikrą Homerą", skanduojanti jo hegzametrus, gėrintisi *Anykščių šileliu* ir jo kalbos grožiu; ji prašo, kad Vaičius papasakotų ką nors apie brolio

[2] Lukšienė 1985, 71–72.

Juozo mylimą Schillerį; ji skaito naują poemą apie tautinį atgimimą ir ateities šviesias pranašystes (IX giesmėje). Taip Anusė, šeimos židinio saugotoja, iškyla ir kaip aukštesnės dvasinės lietuvių kultūros puoselėtoja. Ji atstovauja iš liaudies kilusiai kultūros pakopai, su kuria Maironis sieja tautos ateitį.

XX a. pradžioje ši liaudies ir tautos kultūros problematika taps viena centrinių kultūrologinėje refleksijoje. Susiformuos programa kurti nebe „skaitymėlius liaudžiai", o tautos literatūrą; poeziją ugdyti iš įsijautimo į liaudies dainos dvasią; profesinę muziką remti liaudies muzikos intonacijomis. Tai toji pati tautos kultūros koncepcija, kuri, išplėtota ir suprobleminta, skleisis *Pragiedruliuose*; vaizduojamųjų menų raidoje ji bus „arsininkų" programos pagrindinė gairė.

Maironis bene pirmasis tautos kultūros kūrėjus pasirenka meninio vaizdavimo objektu. Menininkai ir mokslininkai yra jo poemų veikiantieji asmenys (epizodiniai). Pirmoji jo poema aukština talentingą biologą Ažukalnį, kuris „paslaptis mėgsta gamtos", Klimą, kuris yra „filosofas, draugas tiesos, / Tautų apgynėjas smarkus". Paskutinėje giesmėje iškyla trokštamos ateities regėjimas, kur lietuviai mokslininkai yra įgiję pasaulinį garsą. Savo muzikinį kompozitorės talentą Lietuvos atgimimui paskiria *Jaunosios Lietuvos* svarbiausioji moters figūra Jadvyga Goštautaitė, o *Tarp skausmų į garbę* Marinė dar garsėja ir Europoje kaip pianistė. *Jaunosios Lietuvos* kultūrinė potencija skleidžiasi įvairialyte kultūrinių draugijų menine veikla („Kaip lietuvių darželyje auga lelijos, / <...> taip mūsų draugijos / Auga Vilniuje naujos kas dieną ir žydžia <...>"). Himną Vytauto Didžiojo garbei repetuoja choras, kuriam diriguoja į poemos fiktyvųjį pasaulį savo tikruoju vardu įėjęs Naujalis. Vytautui Didžiajam lietuvių visuomenė pastato paminklą Pilies kalne, o *Mūsų vargų* Danutė pasirodo Daivos vaidmenyje Vydūno misterijoje.

Tačiau pagrindinė figūra tarp kultūros kūrėjų yra Poetas. Lyrikoje daug kartų aukštinama jo garbinga paskirtis, o poemoje *Z nad Biruty* (*Nuo Birutės kalno*) jis yra pagrindinis herojus.

MOKSLO VAIDMUO. Mokslo, realizuojančio aukštas pažinimo ir tiesos vertybes, vieta Maironio tautos kultūros sistemoje svarbi, ir mokslo šlovinimo motyvas jam būdingas: jis aptinkamas lyrikoje („Į darbą, broliai, vyrs į vyrą, / Šarvuoti mokslu atkakliu"), *Jaunojoje Lietuvoje* („Daugiau mokslo vyrų!"), *Raseinių Magdėje* („O, mokslas daug gali: / Jis vargstančią šalį / Išpančios iš amžių skriaudos"). Jau buvo nurodytas šis motyvas poemoje *Tarp skausmų į garbę*. Kadaise A. Baranauskas *Pasikalbėjime Giesminyko su Lietuva* teigė mokslo teikiamų gėrybių iliuzoriškumą ir skatino remtis vien tikėjimu, o Maironis į mokslinį pažinimą žvelgia kaip į abejonių nekeliančią vertybę. Toks buvo jau pozityvizmo įtvirtintas požiūris, kuris Maironiui, šios epochos vaikui, buvo visiškai savas. Panašiai tuo metu mąstė ir kiti Maironio pasaulėžiūros žmonės (A. Jakštas, J. Tumas). Maironis nemato mokslo ir tikėjimo supriešinimo galimybių ten, kur jos buvo akivaizdžios A. Baranauskui, nes per jų kūrinius skiriantį laiką – antrąją XIX a. pusę – daug kas pasikeitė katalikiškos visuomenės mentalitete, pasikeitė ir Bažnyčios pozicija: ji atsivėrė mokslo pažangai, popiežius atidarė Vatikano archyvus mokslininkams, buvo atgaivintas dar patristikos laikais teigtas požiūris, kad mokslas ir religija yra viena kitą papildančios žmogaus dvasinės veiklos sritys.[1] Po ketvirčio amžiaus Maironis sveikino Kaune steigiamus Aukštuosius kursus (nuo 1922 m. universitetas), matydamas čia ir senos vilties išsipildymą, ir naujos ateities pažadus: „Pilnas

[1] *Filosofijos istorijos chrestomatija: Viduramžiai* 1980, 71–72.

esu džiaugsmo, kad sulaukiau dienos, kada kuriasi aukštoji Lietuvos mokykla. Juo aukštesnis mokslas, juo arčiau einame į tiesą <...>."[1]

Bet Maironis nepasidavė scientizmo iliuzijoms – nuo to jį saugojo bendras pasaulėvaizdis ir jame viešpataujanti vertybių hierarchija. Jam aišku, kad mokslo vertybių negalima suabsoliutinti, kad žmogaus buvimas kelia problemų, kurios yra ne mokslinių svarstymų kompetencijoje. Poetinėje dramoje *Kame išganymas* herojus išsako karčią refleksiją:

> O mokslas!.. Žinau, man nedaug atsakys:
> Jis moka nuodais tik apduot kaip žaltys;
> Kas šventa ir aukšta, jis viską naikina;
> Kiek protą apšviečia, tiek širdį marina;
> Jis moka išjuokti jaunystės sapnus,
> O pelno nežino iš to ar bebus;
> Jis moka vien griauti, o nieko nestato;
> Ką apčiupi rankomis, tą ir temato.

Nesunku čia išgirsti Fausto pirmojo monologo atgarsį. Cituotą tiradą išnašoje palydi toks autoriaus komentaras:

> Kai kurie šaunūs kritikai, pasisavinę sau monopolį mokslo apgynėjų, jau anais metais užmetinėjo autoriui, kad jis pasirodąs mokslo priešu. Najiviški vyrai! Zonius dar ne pats autorius. Pats Zonius klaidžiodamas ir tikro kelio dar tik ieškodamas, jei meilę, sociališką klausimą ir mokslą skaudžiai apkaltina, tai dėl to, kad į juos žiūri vienpusiškai, per tas pasėkmes, kurios su anais dalykais per žmonių atkaklybę mūsų laikuose gana tankiai eina per nelaimę greta.[2]

Tautos kultūra, jos ugdymas ir perspektyvos yra Maironiui centrinė gyvenimo ir kūrybos problema. Tačiau šios kultūros jis netraktuoja kaip uždaros, vien į save pačią orientuotos sistemos. Ji suvokiama kaip neatskiriamas pasaulio kultūros komponentas. Beje, atvirumas pasaulio kultūrai būdingas ne tik Maironio poetinėms vizijoms, bet ir jo literatūrinei veiklai. Peterburgo dvasinės akademijos studentas, jis kovoja dėl lietuvių kalbos teisių viešajame gyvenime ir kaip tos teisės realizaciją skaito lietuviškai paskaitą apie Dantę Alighierį. Gyvenimo pabaigoje jis verčia Rigvedos himnus, rašo visuotinės literatūros istoriją. A. Mickevičiaus, F. Schillerio, J.W. Goethe's poezija įeina į jo kūrybos pavaizduotąjį pasaulį, drauge su rusų klasikine poezija formuoja jo paties literatūrinę sąmonę. Jį domina Europos tautinių sąjūdžių kultūrinis aspektas. Naują Lietuvos istorinę egzistenciją, visų pirma kultūrinę, jis sieja su Europos tautų bendrija.

POŽIŪRIS Į PAGONYBĘ IR KRIKŠČIONYBĘ. Šiame kontekste Maironis mato ir Lietuvos krikšto problemą. Religiniu požiūriu jam krikščionybė, savaime aišku, užima nepalyginti aukštesnę vietą vertybių skalėje negu pagonybė. Bet yra dar kultūrinis atžvilgis, kurio istorinis procesas pasirodo nevienareikšmis ir tragiškas. Krikščionybės priėmimas yra būtinas žingsnis, atveriąs galimybę įsijungti į bendrą Europos tautų civilizaciją. Deja, Lietuvai jis vyko nepalankiausiomis istorinėmis aplinkybėmis ir sukėlė esminių negatyvių padarinių. Lietuvių tauta, sukūrusi savitą pagonišką kultūrą, dėl kryžiuočių agresijos liko atskirta nuo Europos kultūros progreso, o tai savo ruožtu lėmė tautinės tapatybės dalinį praradimą:

[1] *Lietuva*, 1920, sausio 20.

[2] *Kame išganymas*, 4-asis leid., Tilžė, b. m., 25.

> Lietuviai, amžiais gindamies nuo vokiečių priešų ir nuo brukamo tikėjimo, jautė kariaują už savo būvį, už tautos gyvybę, ir jų sąmonėje ilgainiui krikščionių tikėjimas susikristalizavo kaip mirtinas tautos priešas, o savo, stabmeldiškasis, kaip tautos gyvybės ir jos nepriklausomybės reiškėjas. Kai tas krikščionių tikėjimas, lenkų atneštas, galų gale vis tik ėmė viršų, Lietuvių tauta savo kovoje pasijuto tarytum perblokšta, mirtinai nugalėta, neteko pasitikėjimo savimi ir ėmė merdėti.[1]

[1] Maironis 1992, 3(2):105.

Tai, kad neįsitvirtino Mindaugo krikštas, sužlugdė prielaidas tautai išlaikyti pilną socialinę struktūrą ir naują mąstyseną, naujas vertybes ir naujas civilizacijos formas integruoti į tautos paveldėjimą:

> Mindaugo krikštas ir jo karaliumi apvainikavimas buvo labai svarbus įvykis Lietuvos istorijoje. Jisai būtų turėjęs labai didžių ir Lietuvai naudingų išdavų <...>.
>
> Vokiečių ordinas būtų nustojęs pamato kariauti su stabmeldžiais lietuviais, Lietuva būtų pusantro šimto metų anksčiau prisidėjusi prie kultūringųjų vakarinės Europos valstybių kaip lygiateisė karalija, ir tai be lenkų tarpininkavimo; pusantro šimto metų anksčiau būtų prasidėjęs mūsų krašte ramus kultūros darbas. Kiek tai būtų sutaupyta jėgų, žmonių! Būtų buvę sulaikyta ir gudų tikėjimo, ir jų kalbos įtaka Lietuvos rytų šone. Patys prūsai būtų susilaukę nemaža paramos iš Lietuvos pusės ir bent dalimi išlikę nuo pražūties.[2]

[2] Ibid., 3(2):64–65.

Krikšto vertinimas – tai ryšio su Europos kultūra vertinimas ir drauge atsakymas į klausimą, ar lietuvių savitai, tradicinei kultūrai būtų buvę labiau pageidautina ir prasminga likti atsiribojusiai ir izoliuotai nuo Europos tautų kultūros proceso, ar savo ateities ir gyvybingumo labui įsijungti į jį.

Istorinės nelemties atitaisymo viltį ir galimybę Maironis sieja su tautiniu atgimimu, kuriam lemta tarsi iš naujo pradėti kadaise nutrūkusį procesą. Lietuvių kultūra per penketą šimtmečių išliko liaudies, žemdirbių kultūra (tai Maironio požiūris, su kuriuo šiandien nelinkstama visiškai identifikuotis). Ją turi apvaisinti šiuolaikiškos europinės kultūros impulsai. Maironis įsijungia į tą kultūrologinės refleksijos kryptį, su kuria siejasi Vydūno, V. Mykolaičio-Putino, bet ypač S. Šalkauskio vardai. Artimiausias jis pastarojo idėjinėms nuostatoms. Vydūnui visų pirma rūpi individo ir tautos santykio filosofiniai aspektai, Putinui – meno egzistavimas tautoje ir jo galimybė pakilti iki visuotinių vertybių, S. Šalkauskio filosofijoje brėžiamas bendriausias tautos ugdymo tikslas: tapti nacija, apibrėžiant pastarąją kaip tautą, „kuri savo visuotinai reikšminga kultūrine kūryba yra laimėjusi nebepakeičiamą vietą tautų draugijoje"[3], kuri savo tautines ir kultūrines galimybes yra išvysčiusi iki aukščiausio laipsnio ir pajėgia aktyviai dalyvauti sprendžiant universalias kultūros problemas.[4] Šis idėjų ratas yra gimininga Maironio pasaulėvaizdžiui. S. Šalkauskio filosofinių formuluočių abstraktų bendrumą atitinka ekspresyvūs poetiniai šūkiai, neapsunkinti konkretybe, įtaigūs lyrinio jausmo energija:

[3] *Lietuvių tauta ir jos ugdymas*, Kaunas, 1933, 168.

[4] Ibid., 169.

> Į eilę stok, sena tauta!
> Europai buvus kitada
> Prieš turkus siena iš granito!
> Iš naujo auki pagarboj,

Kurios nepaprastoj kalboj
Girdėtis atbalsiai sanskrito!
Į eilę stok greta kitų
Europoj valdančių tautų
Ir nešk kultūrai savo dalį!
Tiek vyrų davus praeity
Didvyrių, – amžių paslapty
Parodysi, ką sūnūs gali.
Dar paskutinės paslapties
Nepasakei! Dar kibirkšties
Tos neišskėlei iš krūtinės,
Kuri ne vargo apmaudais –
Švies savo genijų vardais
Ir vyrais valios geležinės!

Mūsų vargai

Ateitis, kai tauta „švies savo genijų vardais", yra Maironiui vienintelė pastangų verta istorinė perspektyva.

POŽIŪRIS Į SULENKĖJUSIĄ DVARININKIJĄ. Šiame kontekste labai svarbus yra sulenkėjusios dvarininkijos klausimas. XIX a. pabaigoje jis rūpėjo visam tautiniam sąjūdžiui, nors ne visi jam teikė vienodą reikšmę. Labiausiai jis rūpėjo konservatyviajam sparnui. Sąjūdžio iniciatoriai, be abejonės, buvo valstiečių vaikai, pirmoji karta po baudžiavos, ir žvilgsnis į visuomenę, kultūrą, tautos ateitį ir problemas buvo jų.

Tarsi iš kapo kėlėsi kultūra, kuri buvo laikoma jau palaidota ar bent pasmerkta pasilikti „po šiaudiniu stogu". Ji jautėsi galinti dalyvauti modernėjančios visuomenės procesuose, suvokė savo istorines teises ir perspektyvas. Bet ji jautė ir iškylančių uždavinių sunkumą, dairėsi galimų sąjungininkų, ir žvilgsnis krypo į bajoriją, dvarą. Čia tų sąjungininkų ir radosi – tai bajorijos dalis, daugiausia smulkesniosios, kuri nebuvo praradusi ryšio su lietuvių kalba ir istorine tradicija, vienas kitas ir iš aukštesniųjų sluoksnių. Radikalesnieji buvo įsitikinę, kad sąjūdžio hegemonai gali būti tik nekilmingoji inteligentija, o įsijungiantieji besąlygiškai turėtų priimti jos programą, konservatyvesnieji buvo linkę „dvarponiams" palikti privilegijų, nesiekti radikalesnių pasikeitimų su viena sąlyga: jie turi vartoti lietuvių kalbą, dalyvauti lietuvių kultūros kūrime, kovoje už šios kultūros teises. Maironis identifikavosi su pastarąja kryptimi.

Atgimimui pritarė kai kas iš jaunosios bajorijos, tos pačios kartos, kaip ir sąjūdžio dalyviai, demokratiškai nusiteikęs jaunimas. Bet dauguma žiūrėjo priešiškai, o to priešiškumo šaknys buvo dvejopos ar, tiksliau, dvilypės. Pirmiausia tai priešiškumas dar vakar buvusių baudžiauninkų vaikams, kurie ėjo į viešumą su savais siekimais, su savarankiškomis kultūrinėmis ir politinėmis aspiracijomis. Antra, tai iki kaulų smegenų įsismelkusi unijinė ideologija, kuri žiūrėjo į „separatizmą" kaip į Rusijos intrigą.

Sąjūdžio dalyviai savo ruožtu į juos žvelgė irgi priešiškai, kaip į žmones, tarpstančius Lietuvos žemėje, užsisklendusius savo kastos interesuose, svetimus jos žmonėms ir jų poreikiams, švaistančius jų tėvų, dar tik vakar buvusių baudžiauninkų, uždirbtus turtus, socialiniu požiūriu jiems tolimus, priešiškus, svetimus kultūriškai. Suartinanti grandis buvo klebonija, vienintelė vieta, kur valstiečio sūnus

galėjo su ponu jaustis kaip lygus su lygiu. Suprantama, kad šioje terpėje ir radosi geidimas atlietuvinti dvarininkus, patraukti juos į savo pusę. Tad jauni pasauliečiai inteligentai – V. Kudirka, P. Višinskis – traukė į lietuvių veikėjų gretas demokratiškai nusiteikusias jaunas dvarininkaites bajoraites, o jauni kunigai siekė patraukti bajoriją, stambius dvarininkus, nesikėsindami į jų socialines privilegijas, pripažindami visuomenės hierarchiją.

Maironio poezijoje santykis su visu šiuo problemų kompleksu yra ambivalentiškas: jis gana aiškiai matyti, pasekus satyros „Tautos pabėgėliams" evoliuciją. Pirmąkart ji paskelbta 1895 m., o galutinį pavidalą įgavusi 1920 m.:

„Oičizna" jums kvepia, ne žemė-tėvynė,
Maitinanti storus pilvus,
Ne prosenių žemė, kurios užsigynę,
Begarbinat lenkų dievus.

Tradicijų savo nuo vakar dienos,
Kultūros skelbikai užkimę!
Negarbūs pabėgėliai mūsų tautos!
Prabočių ainiai išsigimę!

Kiek kartų man virė iš skausmo krūtinė,
Tylėjau tačiau kaip naktis!..
O išgamos! Pirštinę štai geležinę
Dabar jums metu į akis!

Tai vis posmai iš galutinės redakcijos, kuri skiriasi nuo pirmosios kai kuriais papildymais ir stilistiniu paredagavimu, taip pat antrašte: pirmoji buvo „Dėl išrinktųjų", kuri, nors ironiška, vis dėlto dar lyg pripažįsta adresato aukštą visuomeninį statusą; paskutiniajame variante – „Tautos pabėgėliams", konstatuojanti, kad adresatas atsidūręs už tautos bendruomenės ribų. Tačiau itin pažymėtina 1895 m. varianto pabaiga, kurios vėlesniame tekste nebėra:

Štai užbaigiau raudą, ir skausmas suspaudė
Krūtinę erškėčiais baisiais;
Nes giesmę rūstingą kaimynai išgaudė,
Ir džiaugias iš jos pašaliais.

Kam ranką pakėliau ant savo akies?
Aptemusios!... bet gi vis savo!
Dėl ko? Ar ant jos neturėjau širdies?
Ar mano ji meilę užgavo?

Gailiuos! Tai ligonis! Jam reikia sakyti,
Jog serga... Vienok patylu!..
Bet žodžiai ištrūko, ir jų sulaikyti
Nenoriu, ar jau negaliu.[1]

[1] Maironis 1995, 42–43.

Čia dar esama jausmo, kad anoji dvarininkija yra savosios tautos dalis, tik išsigimusi, skaudžiai išduodanti bendrą tėvynę. Pro skaudžią rūstybę čia dar švysteli lyg ir vilties kibirkštis. Labai būdinga 1895 m. pastaba eilėraščio pabaigoje:

Sergėk mane, Dieve, kad norėčiau pažeminti ir atstumti diduomenę!. Gerai suprantu jos morališką intėkmę ir galę: ne esmi iš principo jos priešu. Eilės man bėgo pačios, nenoromis.[1]

[1] Maironis 1995, 43.

Vėliau šių išlygų nebelieka. Dvarininkija jau buvo apsisprendusi lenkiškosios tapatybės naudai. Antagonizmas ėmė įgauti vis aštresnį pobūdį (kovos bažnyčiose, intrigos Vatikane), pagaliau jis perėjo į karinę plotmę kuriantis nepriklausomai Lietuvos valstybei, prieš kurią dvarininkai pakėlė ranką. Ir tuomet Maironis tarė jau ne satyros, o kovos šūkio žodį:

Gana lietuviškos kantrybės!
Ginkluota kelkis, Lietuva!

„Želigovskiui Vilnių pagrobus"

Toks buvo istorinio kelio finalas. Bet grįžkime į XIX a. pabaigą, į satyros „Dėl išrinktųjų" parašymo laikus. Dvarininkijos lenkėjimas ir atsimetimas nuo Lietuvos buvo jau labai toli pažengęs, ir Maironis tai matė. Bet A. Jakštas dar parengia kreipimąsi į kilmingąją jaunuomenę[2] ir gauna ryžtingą atsakymą „Niekados!"[3] Ir vis dėlto Maironio poemose šis motyvas vis dar sugrįžta – *Jaunojoje Lietuvoje*, *Z nad Biruty*. Šalutinėje siužeto linijoje jis traktuojamas satyriškai, bet pagrindiniuose poemos veiksmo mazguose iškyla vis tuo pačiu pavidalu, kaip buvo poemoje *Tarp skausmų į garbę*: valstiečių kilmės jaunuolis, Atgimimo veikėjas, pamilsta didiko dukterį ir yra jos pamilstamas, bet juos išskiria luominiai barjerai, paskui – herojaus mirtis. Bet taip laimimas aristokratų giminės ir kilmingosios mylimosios atlietuvėjimas. Dvasioje glūdėjusi svajonė, turinti pakankamai apčiuopiamą autobiografinį pagrindą (emocinis ryšys su grafaite Marija Tiškevičiūte), maitina poetinę vaizduotę tuo, kas realybėje išgyventa nepilnai ir netobulai ir kas mene iškyla labiausiai geidžiamais pavidalais. Kalba kaip kultūrą integruojantis veiksnys poetinėje vizijoje yra nenuneigiama sąlyga. Lietuviškai kalbantys ponų rūmai įsijungtų į lietuvių kultūros visumą su savo puošniais pastatais, aristokratiška buitimi ir vakarietiška civilizacija, su turtais ir ryšiais imperijos aukštuomenėje – visa tai atpirktų istorinę diduomenės praradimo skriaudą ir pastatytų lietuvių tautą viename lygmenyje su kitomis Europos tautomis. Tokiomis idealinėmis vizijomis baigiasi trys minėtos poemos. Tačiau netrukus vis dėlto atėjo prablaivėjimas. Dar kartą prie sulenkėjusios bajorijos grįžtama *Raseinių Magdėje* (1909), bet čia ji traktuojama tik pašaipiai, tik konstatuojant bajorijos istorinį kelią, vis tolstantį nuo lietuvių tautos atgimimo, savarankiškos, modernios istorinės būties. Poemos pabaigoje galutinai atsisveikinama su nuklydusia tautos dalimi:

Dabar jų tėvynė –
Ne mūsų tėvynė!
Jų norai – ne mūsų sapnai!

Į valstybingumą jau eina valstietiška tauta, neieškanti sąjungininkų kituose luomuose (*Mūsų vargai*, 1920). Herojaus mylimoji Danutė Staigvilaitė, nors ir bajoraitė, neteikia savo kilmei jokios reikšmės ir dalyvauja grynai valstietiškos tautos programoje.

Maironio meninis pasaulėvaizdis aprėpia svarbias žmogaus ir tautos buvimo sferas. Poetas suvokia jas savame istoriniame laike, o kartu praskleidžia jų univer-

[2] „<...> mes trokštame, kad Lietuvos bajorai ir liaudė (žmonės) nedarytų dviejų skirtingų svietų, bet būtų vienas, viename tautiškai lietuviškame kūne. Tad trokštame, kad jūs, godonėje užlaikydami savo erbus, mitras ir vainikus, kaipo brangiausią paminklą jūsų bočių, neniekintumėt tų žmonių, tarp kurių gyvenate; kad suprastumėte, kad turite šiokias tokias draugijines pridėrystes iš atžvilgio į juos" („Lietuvių balsas į jaunąją kartą Lietuvos didžponių, dvarponių ir bajorų", *Dirva-Žinynas*, 1903, 6, 17–18).

[3] *Przenigdy! – Odpowiedź na „Głos litwinów do młodej generacyi magnatów, obywateli i szlachty na Litwie"*, Kraków, 1903.

saliąsias prasmes. Maironio poezija toli prašoka savojo laiko prozos prasmių lauką, apimdama dramatišką žmogaus dvasios gyvenimo visumą, o jai išsakyti suranda tinkamus literatūrinius pavidalus, kurie buvo nauji jo kūrybos laiku ir reikšmingi tolimesnei lietuvių literatūros plėtotei.

LYRIKOS FORMOS. Maironis yra daugelio lyrikos formų kūrėjas ir pradininkas. Jo poezijoje yra visų lyrinės raiškos tipų repertuaras, kuriuo naudojosi ir kurį plėtojo visa vėlyvesnė lietuvių poezija (K. Nastopka). Jis sukūrė klasikinių sonetų, gražiausių baladžių, mūsų literatūroje irgi turinčių klasikinio pavyzdžio vertę. Tą patį galima pasakyti apie satyras – juvenališką satyros tipą, kur kalbantysis *aš* sarkastiškai aptaria adresatą – adversarijų. Su Maironiu siejasi galutinis lietuvių eilėdaroje silabotonikos įsigalėjimas ir ištobulėjimas, metrinių formų įvairovės sukūrimas (J. Girdzijauskas). A.J. Greimas čia dargi įžvelgia „savotišką kultūrinę revoliuciją, atsiskyrimą nuo lenkų kultūros nebe ideologinėje, o formų pakopoje".[1] Maironis sukūrė lietuvių poezijos aukštąjį stilių, atitinkantį jo poezijos turinį, orientuotą į aukštas ir pastovias sakralines, tautines, žmogiškas vertybes. Idealizuojantis kalbėjimas yra ryškiausias Maironio stiliaus bruožas, kurio fone didelio ryškumo įgauna retkarčiais pasirodantys prozaizmų stilistikos elementai.

[1] Cit. iš: *Literatūra ir kalba* 1990, 21:89.

POEMOS. Labai ilgam į lietuvių literatūrą įėjo Maironio sukurtas lyrinės poemos modelis, geriausiai realizuotas *Jaunojoje Lietuvoje* (1907). Jos pirmasis variantas buvo *Tarp skausmų į garbę* (1895). Tai romantinė poema, tačiau ne baironiška, vaizduojanti ne egzotišką ir romantiniu nepaprastumu apgaubtą pasaulį, bet poeto gyvenamąjį metą, jo žmones, siekius ir problemas. „Poemos temą paėmiau iš dabartinių laikų, o nekuriuos dalykus gyvai iš man žinomų atsitikimų", – rašoma poemos *Tarp skausmų į garbę* pratarmėje. Poemos parašytos jau visuotinai įsigalėjusio realizmo epochoje, bet realistinė proza labiausiai domėjosi kritišku požiūriu į savąjį laiką, o Maironį įkvėpė stiprėjančios tautinės kultūros reiškiniai, tautos atgimimo idealai ir jų realizavimo pastangos. Poemų centrinės figūros – jaunoji inteligentija, „moksliškai apšviesta jaunuomenė", poemos protagonistas – „tautų pavasario" veikėjas, sąmoningai gyvenantis dabartyje taip, kad ji subrandintų trokštamą ateities vaisių. Romantinį pobūdį šiai figūrai suteikia heroizavimas, veiklos ir išgyvenimų nepaprasto intensyvumo, reikšmingumo, sprendimų dorovinės vertės pabrėžimas. Herojus vaizduojamas tik iškiliausiais gyvenimo momentais, kai atsiskleidžia jo emocijų jėga, valios tvirtybė arba polėkių kilnumas. Tačiau herojaus veikla ir išgyvenimai dar neišsemia jo charakterio turinio, kurį papildo peizažai, įterptinės giesmės, liepsningi autorinės kalbos aforizmai. Poemos herojus subjektyviai labai artimas autoriui – negalima išskirti herojaus iš viso lyrinio poemos srauto, kur jo monologai susipina su paties poeto svarstymais, o gamtos vaizdais pagrįstos metaforos, charakterizuojančios herojaus būsenas, susilieja su bendru gamtovaizdžių ūpu. Bet ir kiti veikėjai beveik ištirpsta poemos lyrizme – tematomi jų kontūrai, vienas kitas portreto ar aplinkos bruoželis, vos nužymėta situacija, pasigirsta retkarčiais tariama replika. Jų vidinė esmė atsiskleidžia tik visos poemos peizažų, himnų, lyrinių refleksijų kontekste.

Poemos kompozicinio vientisumo pagrindas yra bendras visam kūriniui lyrinis impulsas, kuriam pajungti ir veikėjų išgyvenimai, ir probėgomis nubrėžti fabulos įvykiai, ir gamtos vaizdai. Gyvą emocinę įvairovę jungia viena – mažorinė – tonacija. Jausmas auga ir skleidžiasi visados ta pačia kryptimi: iš kančios į džiaugsmą, iš

Maironio muziejus Kaune

tamsos į šviesą, o akcentai krinta į šviesiuosius vaizdus; emocinis poemos turinys susilieja su jos idėjine prasme, kalbančia apie tautos kelią „per skausmus į garbę" – taip yra be išlygų pirmojoje Maironio poemoje. Jos romantinį modelį praturtino naujasis variantas – *Jaunoji Lietuva*, iškiliausioji Maironio poema. Joje kiek sustiprėjęs epiškumas: meninė erdvė prisipildė detalių, sustiprėjo fabulos rišlumas, veikėjai tapo reljefiškesni, aiškiau išsiskyrė iš bendrosios lyrizmo tėkmės. Stilius pakito mimetinio vaizdingumo linkme, prislopo atviras, viską persmelkiantis emocingumas, įvairesnis tapo eiliuotinės kalbos metrinis piešinys.

Tokia pati žanro charakteristika iš esmės tinka ir kitoms poemoms – *Raseinių Magdei*, *Mūsų vargams*, taip pat lenkiškajai *Z nad Biruty*.

DRAMOS. Tris istorines dramas (*Kęstučio mirtis*, 1921–1930; *Vytautas pas kryžiuočius*, 1926; *Didysis Vytautas – Karalius*, 1930) Maironis sukūrė paskutiniuoju savo gyvenimo dešimtmečiu, sukaupęs jose žinias ir idėjas, kurios klostėsi nuo pat jaunystės ir kurios jam visados buvo brangios ir reikšmingos. Dramose yra keli gražūs lyriniai fragmentai, bet šiaip jos po Krėvės istorinių dramų ir B. Sruogos *Milžino paunksmėj* lieka lietuvių literatūros periferijoje kaip anachronizmas. Toks pat ir libretas *Nelaimingos Dangutės vestuvės*. Istorinėmis dramomis Maironis pabaigė, galutinai išsėmė tą kryptį, kurią pradėjo A. Fromas-Gužutis, ištobulino M. Šikšnys *Pilėnų kunigaikštyje* ir kurios tąsa trečiajame dešimtmetyje nebebuvo prasminga.

Kitoks yra Maironio pirmasis draminis kūrinys – *Kame išganymas*? (1895). Autorius jį pavadino libretu, bet muzikos jam niekas nesiėmė rašyti, išskyrus kelias A. Kačanausko arijas. Atrodo, kad šis libretas nelabai atitiko žanro kanoną: per sunkus jo racionalumo ir loginių konstrukcijų svoris. Greičiau kūrinys vadintinas poetine filosofine drama, kuri problematikos ir prasmės universalumu neturi sau lygių to meto lietuvių literatūroje (žmogaus gyvenimo prasmė, meilės prigimtis, teisingumas, visuomenės sutvarkymo keliai, mokslinio pažinimo ribos, tikėjimo prasmė ir galia...). Deja, turiniui nesurasta adekvačios poetinės išraiškos, ir jis didele dalimi liko racionalių išprotavimų lygmenyje.

POETO LEMTIS. Maironio realioji biografija tęsėsi ilgiau negu jo literatūrinė epocha, pasibaigusi antrosios Nepriklausomybės išvakarėse. Teisybė, po to dar parašyti keli iškilūs eilėraščiai („Lietuva brangi", „Draugo liūdesys", „Vakaro mintys"), talentingai sukurtos satyros. Bet svarbiausi literatūriniai įvykiai, vardai, tekstai jau buvo kiti: atėjo pomaironinė karta, – taip ją pavadino K. Binkis *Vainikuose* 1921 m. Atsiribojimą žymėjo neigimo, patyčių, parodijavimo banga. Tačiau netrukus viskas atsistojo į savo vietą. Maironis jau seniai lietuvių literatūroje suvokiamas kaip klasikinis poetas, teigiąs būties darnumą ir prasmingumą, kuriam svetima tai, kas liguista, ekscentriška ir paradoksalu. Jo kūryba gali būti apibrėžta klasikinio grožio idealu („taurus paprastumas ir kilni ramybė"). Tautos sąmonėje jis gyvas kaip paties poetiškumo simbolis ir kaip poetas, įspūdingiausiai išreiškęs tautines vertybes, ištaręs žodžius, kuriais tauta mąsto save. Tai retas ir aukštas literatūrinis likimas, kurį nulemia talento ir laiko dermė.

Vincas Kudirka (1858–1899)

BIOGRAFIJA. 1858 m. gruodžio 31 d. Paežeriuose (dab. Vilkaviškio raj.) Elžbietos Jasulevičiūtės ir Motiejaus Kudirkos šeimoje gimė sūnus Vincas. Motina mirė, kai jam buvo tik dešimt metų. Antrąsyk tėvas vedė Joniešką Andziulytę. Vincas pamotės motina nevadino, žaisdavo ir šokdavo su ja, kai tėvas nematydavo. Su pamotės vaikais sugyveno geriau negu su tikra seserimi. Tėvas Vincą mylėjo, nebausdavo už išdykavimą, leido į mokslus, negailėdamas pinigų, bet Vincas ilgėjosi motinos. Vėliau rašys, jog iš jos paveldėjo menišką sielą, muzikalumą. Pradžios mokyklą lankė netoli namų, Paežeriuose. 1871 m. tėvas, numatęs sūnui kunigystę, išsiuntė jį į Marijampolės gimnaziją. Gabus, guvus Vincas Kudirka išsyk pritapo prie naujos mokyklos tvarkos, pajuto jos nuotaikas. Nepaisant reikalavimo pamokose kalbėti rusiškai, mokytojai ir mokiniai tarpusavyje bendraudavo lenkų kalba, skaitydavo knygas, rengdavo literatūrinius vakarus. Vincas labiausiai mėgo graikų kalbos mokytoją Liudviką Ostrovskį, kuris buvęs elegantiškiausias, šauniausias vyras visoje parapijoje. Mandagus, apsiskaitęs, gražiabalsis gimnazistas jam mielai talkino, juo sekė. Pamokų ruoša Vincas pernelyg nesirūpino, bet mokslai sekėsi. Nors pirmu mokiniu niekuomet nebuvo, Kudirkos išskirtinumas nelikdavo nepastebėtas: jis išsyk įgydavo žmonių palankumą, buvo švelnus, kultūringas ir to mokė jaunesnius mokinius. Buvo kūrybingas – griežė pirmu smuiku mokinių orkestre, piešė karikatūras, rašė dailyraščiu, kurdavo gilius, išmintingus rašinius. Penktoje klasėje gimnazijos vadovybė paskyrė Vincą mokinių bendrabučio prižiūrėtoju. Jis stebėdavo mokinių elgesį, mokė juos tvarkos ir etiketo, padėdavo ruošti namų užduotis.

Atvažiavęs į Marijampolės gimnaziją, Vincas Kudirka beveik nemokėjo lenkiškai, o šeštoje klasėje jau laisvai kalbėjo, buvo skaitęs W. Syrokomlę, A. Mickevičių, J.I. Kraszewskį ir kaip įmanydamas slėpė savo „mužikišką" kilmę. Su panelėmis, kaip tikras ponaitis, kalbėdavo tik lenkiškai. Šešias klases baigė su pagyrimu. Gimnazijoje kai kurie mokiniai ar lietuvių kalbos mokytojas, remdamiesi lietuvių ir lotynų kalbų panašumu, kartkartėmis prabildavo į tautinę lietuvių savigarbą, aiškindavo lietuvių kalbos reikšmingumą, tačiau patriotiškai nusiteikęs paprastai būdavo pravardžiuojamas „litvomanu" ir susilaukdavo daugumos nepalankumo. Kelis sykius per lietuvių kalbos pamokas į tautinę lietuvių mokinių savimonę bandė apeliuoti J. Basanavičius, bet Kudirkai jis atrodė paniekos vertas „mužikas" ir „komediantas". Nuo Napoleono laikų Suvalkijoje vyravo prolenkiškos nuotaikos. Nenuostabu, kad ir Kudirkai atrodė, jog tik Lenkija tėra verta dėmesio kultūros siekiančiam žmogui.

1877 m. tėvas išvežė Vincą į Seinų kunigų seminariją. Išleisti sūnų į kunigus buvo daugelio valstiečių svajonė: tai reiškė ne tik garbę šeimai ir giminei, bet ir siejosi su viltimi, ypač neturtingesniems, jog ateityje kunigas parems artimesnius giminaičius. Deja, Kudirka nejautė pašaukimo kunigystei, nors ir tarp seminarijos auklėtinių buvo išskirtinis jaunuolis – dailus, mėgstantis literatūrą, muziką, griežiantis smuiku, inteligentiškas. Seminarijos vadovybės nuomone, jis būtų tapęs kunigijos pažiba. Bet pats vėliau prisipažino draugams visą laiką norėjęs mesti seminariją, automatiškai atlikdavęs pareigas, jautęsis kaip kalėjime fizine ir dvasine prasme. Po vasaros atostogų tretiems mokslo metams į seminariją nebegrįžo. Pasakojama, jog seminarijos vadovybė nutvėrė Kudirkos ir panelės iš miestelio meilės laiškus, bet oficialiai jis buvo pašalintas „dėl pašaukimo stokos". Mylimiausio vaiko neklusnumas įskaudino tėvą, smarkiai užgavo jo išdidumą, juolab kad kaimyno

sūnus pasirodė nuolankesnis ir sutiko toliau mokytis seminarijoje. Daugiau paramos iš namų Vincas negalėjo tikėtis. Vėliau skurdus ir asketiškas gyvenimas sukels plaučių džiovą.

Atsisveikinęs su kunigų seminarija, Kudirka sugrįžo į Marijampolės gimnazijos septintą klasę. Ten jį priėmė išskėstomis rankomis, ypač mokytojas L. Ostrovskis. Linksmas, gabus jaunuolis buvo visur laukiamas. Mokėti už mokslą tekdavo pačiam, bet ir mokytojai padėdavo, rekomenduodavo korepetitoriaus darbą, duodavo perrašyti raštus. Net kunigai ant jo nerūstavo, rėmė, ypač tolimas giminaitis Zapyškio klebonas J. Kolyta, pasikviesdavęs jį ir vasaroti, nes į namus Vincas nebegrįždavo.

Anksti išryškėjo Kudirkos žurnalistiniai polinkiai: jau septintoje klasėje leido gimnazistų laikraštėlį *Kłamstwo* (*Melagystės*), užpildydavo jį savo rašiniais bei karikatūromis. Piešė ir vėliau, puikiai perteikdavo situacijos komizmą, personažo charakterį.

1881 m. Kudirka baigė Marijampolės gimnaziją sidabro medaliu. Pas kunigą Kolytą praleido atostogas. Rudenį įstojo į Varšuvos universitetą, studijavo filologiją, po metų perėjo į mediciną. Varšuvos studentų buvo mėgstamas, savu žmogumi ir elegantišku kavalieriumi laikomas. Nieko negaudamas iš namų, pinigų prasimanydavo dailyraščiu perrašinėdamas paskaitas, dirbo korepetitoriumi. Draugai prisimena, jog dar labiau išpruso, tapo rafinuotesnis, bet šaltesnis su draugais, nes jautėsi iškopęs į aukštesnį luomą, ir visai realu buvo tikėtis, jog taps didmiesčio ponu. Protu, žavesiu, jaunatviška drąsa įveikęs kliūtis, jaunuolis turėjo pajusti savo vertę. Kaip valstiečio sūnus, buvo darbštus, praktiškas. Lenkus tuomet žavėjo jau ne Kudirkos lenkiškumas, o būtent jo kitoniškumas, lietuviškumas.

XIX a. pabaigoje lenkų inteligentijos protus užvaldė pozityvizmo idėjos. Po 1863 m. pralaimėto sukilimo atsisakyta ginkluotos kovos ir kategoriško bajoriško patriotizmo. Imtasi švietėjiškos, kultūrinės veiklos. Atgauti valstybingumą tikėtasi darbu, ekonominės gerovės kūrimu, liaudies, ypač valstiečių, sąmoningumo kėlimu, žemės ūkio stiprinimu. Norėta sudrebinti carinės Rusijos galybę iš apačios. 1882 m. Varšuvoje buvo įsteigta „Proletariato" partija, kuriai priklausė ne vienas Kudirkos draugas. 1885 m. prasidėjus areštams, jis taip pat pateko į caro žandarų akiratį, jo nuomojamame bute buvo atlikta krata ir rastas pradėtas hektografuoti K. Marxo *Kapitalas*. Kudirka buvo suimtas, išlaikytas tris savaites citadelėje ir išleistas tik už užstatą. Vėliau jam pavyko įrodyti, jog perrašinėdamas tik uždarbiavo. Po šio įvykio Kudirka neteko teisės laikyti egzaminų Varšuvos universitete, taigi ir galimybės įsigyti gydytojo diplomą. Penktąjį kursą jis dar lankė kaip laisvas klausytojas. Iš nevilties Kudirka ėmėsi drąsaus žygio – parašė malonės prašymą carui. Kai caro karieta važiavo Varšuvos gatvėmis, prasibrovė pro užtvaras ir pats jį įteikė. Caras prašymą patenkino. Po dvejų nerimo metų Kudirka sugrįžo į universitetą.

Gimnazijos laikų bičiulis J. Jablonskis retsykiais laiškuose ragindavo Kudirką atsigręžti į savo tautos problemas, tačiau jo skepsio neįveikė. Tiktai po „Proletariato" bylos bei kalėjimo Kudirkos požiūris į gyvenimą ėmė keistis. Jis pamatė, kokia galybė yra caro valdžia, kaip lengvai ji gniuždo nenuolankiuosius. Juk pats vos išsigelbėjo. Ir štai teko rinktis – su kuo. Nerūpestinga jaunystė, pobūviai, meilės nuotykiai – atitolo. Atėjo brandos metas. Per vasaros atostogas viešėdamas Lietuvoje, iš

vieno kunigo sužinojo, jog išeisiąs lietuviškas laikraštis. Apie tai perskaitė ir tam kunigui rašytame Basanavičiaus laiške. „Bawią się dzieci" („Žaidžia vaikai") pagalvojęs, tačiau širdis suvirpėjusi. O po pusmečio gavęs pirmą *Aušros* numerį, suvokė, jog Lietuvos išsaugojimo ir kultūrinimo darbas prasidėjo. Vėliau „Tėvynės varpuose" (1893) publikuotoje „Išpažintyje" aprašys visą atsivertimo į lietuvybę istoriją: nuo kaltės ir gėdos iki vidinės stiprybės, atgimimo metamorfozės, pasiryžimo išlikti tvirtam ligi galo ir niekada neapleisti savo sužadėtinės – lietuvių literatūros.* Vinco Kudirkos literatūriniam talentui, meniniams sugebėjimams atsirado nauja reali galimybė – lietuviškas laikraštis. Juk nuo gimnazistiško laikraštėlio laikų publicisto plunksnos nebuvo padėjęs.

* Žr. šią kn., 90–92.

1888 m. Varšuvoje per tradicines Užgavėnių vaišes lietuvių studentų būrelis sutarė steigti Varšuvos studentų lietuvių draugiją, leisti pasaulietinio turinio laikraštį Lietuvai, remti mokslo siekiančius lietuvius. Tais pačiais metais įkurta slapta draugija „Lietuva". Draugijos tikslai, be kultūrinio ir švietėjiško darbo, – ugdyti tautinę savimonę, plėsti Lietuvos sienas, išpirkti žemę iš kitataučių, stabdyti emigraciją. Jei maksimalistinius siekius būtų pavykę įgyvendinti, Lietuva dar XIX a. pabaigoje būtų tapusi pažangi Europos valstybė.

Taip pat norėta atgaivinti nustojusią eiti *Aušrą*, bet tam pasipriešino J. Basanavičius, teigdamas, jog lengviau naujai gimusį užauginti, negu atgaivinti mirusį, tad nutarta steigti naują laikraštį, *Varpą*, kurio oficialiu redaktoriumi sutiko būti M. Jankus. Rūpintasi, jog laikraštis būtų nepriklausomas nuo dvasininkijos, demokratiškas, skelbtų laisvės bei respublikos principus. *Varpo* leidėjai perėmė lenkų pozityvizmo imperatyvą: maži darbai svarbiau už dideles svajones, juolab kad tos svajonės dažnai krypo į praeitį, o realybėje lietuvių šviesuomenė orientavosi į stipresnę, sąmoningesnę lenkų ir rusų inteligentiją. Tad *Varpas* mieliau palaikė prozininkus, rašiusius apie Lietuvos kasdienybę, o ne apie Lietuvos istoriją giedojusius *Aušros* poetus. Be to, Kudirka subtiliai jautė poeziją ir nevykusių eilėraščių nespausdindavo. Jam svarbiau buvo Lietuvos aktualijos, praktiniai reikalai. Jis norėjo ugdyti valstiečių pasitikėjimą savo jėgomis, išmokyti juos našiau ūkininkauti, kelti iš skurdo, skatinti amatus, verslą, supažindinti su mokslo ir technikos naujovėmis. *Varpo* redakcija kurį laiką telkėsi Varšuvoje, redagavimu ir administravimu rūpinosi Kudirka. 1889 m. sausio mėnesį išėjo pirmas *Varpo* numeris. Jame Vinco Kapso slapyvardžiu Kudirka išspausdino programinį eilėraštį „Varpas".

1889 metai Kudirkai – baigiamieji Varšuvos universitete. Rudenį jis turėjo laikyti egzaminus iš medicinos praktikos daktaro laipsniui gauti. Vasarą praleido kartu su draugais tėviškėje, tik nebesipūtė, jog išėjo į ponus. Tarsi iš naujo atrado Lietuvą, liaudies dainas, kultūrą ir kalbą, gėdijo kitus lietuvius, net kunigus, viso to išsižadėjusius dėl ponystės. Per atlaidus Šunskuose nutarė pirkti spaustuvę M. Jankaus vardu ir leisti laikraštį *Ūkininkas* kaimo žmonėms. Išlaikęs baigiamuosius egzaminus, Kudirka toliau rūpinosi *Varpo* leidimu. Jau gerai žinojo, jog serga džiova (tuomet pirmąsyk iš plaučių išsiveržė kraujas), bet jam rūpėjo tik darbas. Universiteto baigimo proga parašė eilėraštį „Labora", labai pamėgtą Lietuvos jaunimo, dainuotą vakarėliuose.

1890 m. vasario mėnesį, Šakiuose atsiradus laisvai gydytojo vietai, Kudirka sugrįžo iš Varšuvos ir apsigyveno pas miestelio kleboną Kalėdą. Tėvas atleido sūnui, kuris, nors ir netapęs kunigu, savo jėgomis iškopė į kitą Lietuvoje gerbiamą luomą,

ir nupirko jam gydytojo instrumentus. Šakiai Kudirką pasitiko nesvetingai: žydai, pagrindiniai Lietuvos miestelių gyventojai, įsigudrino pirmiau pasikviesti gydytoju savo tautietį, kuris visokiais būdais viliodavo pas save ligonius. Praėjo nemažai laiko, kol žmonės patyrė jaunesnio gydytojo Kudirkos sugebėjimus ir altruizmą.

M. Jankaus spaustuvei Mažojoje Lietuvoje iškilo grėsmė būti išvaržytai, toliau varpininkų laikraščius spausdino O. Mauderodė Tilžėje. Kudirka skubėjo, ragino varpininkus tesėti *Varpui* duotus įsipareigojimus, pats užbaigdavo kitų pradėtus darbus. Laisvalaikiu vaikščiodavo Šakių dvaro sode, skaitydavo, rašė eiles, kūrė muziką. Kartu su kunigu, kaip garbės svečias, pagal įsigalėjusį Suvalkijoje paprotį būdavo kviečiamas į valstiečių pokylius. Mokėjo daug juokingų istorijų, šmaikščiais anekdotais taikydavęs lietuvius su lenkais. Šakiuose susipažino su notaro P. Olechowskio dukra Valerija (Waleria Kraszewska), grįžusia pas tėvą su maža dukrele po vyro, nusigyvenusio dvarininko, mirties. Kudirka tapo dažnas notaro namų svečias, grieždavo violončele ir smuiku. Mėgstamiausi jo kompozitoriai buvo: G. Verdis, W.A. Mozartas, F. Chopinas, H. Wieniawskis. Šakiuose Kudirka išdirbo trejus metus. Žmonių gailėjo, ypač neturtingų, bet savo specialybės nemėgo. Estetui, meniškos sielos žmogui, buvo skaudu žiūrėti į vargą, sopulius. Be to, kol baigė medicinos mokslus, kol įsitvirtino kaip praktikuojantis gydytojas, kol priprato prie sunkių vietos sąlygų, džiova pakirto jį patį.

1894 m. žiemą draugai gydytojai apžiūrėjo Kudirką ir patarė jam išvažiuoti į Pietus, kad nors kiek pristabdytų ligą. 1894–1895 m. žiemą Kudirka praleido Kryme, Sevastopolyje. Taisė, rengė spaudai savo raštus, eilėraščius, dainas, natas, vertimus (G. Byrono misteriją *Kainas*, I. Krylovo pasakėčias), ragino maskviškius studentus siųsti kuo daugiau medžiagos *Varpui*, baiminosi, kad laikraštis nesustotų („Rašykite, susimildami, rašykite!"). Caro žandarai ėmė akyliau persekioti lietuvius, ypač varpininkus, dėl to daugelis nutraukė su *Varpu* ryšius.

Vinco Kudirkos klėtelė Paežeriuose

1895 m. gegužės pabaigoje Kudirka sugrįžo į Lietuvą ir apsigyveno pas Valeriją, kuri Naumiestyje nusipirko krautuvėlę. Vasarojo pas Kriaučiūnus Plokščiuose, gražioje vietoje prie Nemuno, kurį labai mėgo, žavėjosi apylinkių gamta. P. Kriaučiūnas svetingai atverdavo namų duris vietiniam jaunimui, priimdavo Rusijos ir užsienio šviesuolius, etnografus, kalbininkus, supažindindavo su lietuvių kalba, kultūra. Čia Kudirka suartėjo su suomių lingvistu profesorium J. Mikkola ir su jo žmona Maila Talvio, rinko kartu su jais lietuvių liaudies dainas. Plokščiuose Kudirką areštavo caro žandarai, bet jo rankraščius šeimininkai, įspėti apie „svečius", spėjo paslėpti. Suimtą Kudirką, kaip ligonį, kalino geresnėmis sąlygomis, o tėvas ir Valerija rūpinosi išvaduoti jį iš Kalvarijos kalėjimo dar bylai nepasibaigus. Vėliau savo bičiulei Kudirka už tai atsidėkojo eilėraščiu *Valerijai*.

1896 m. gegužės 1 d. caro Nikolajaus II vainikavimo proga Kudirka buvo amnestuotas. Tėvas iš kalėjimo paleistą sūnų parsivežė į tėviškę. Giminės, aukšti apskrities valdininkai atkalbinėjo Kudirką nuo slaptos veiklos, bet jis tik įširdo, kad, nenorėdami patys švento darbo dirbti, kitiems trukdo. Caro valdininkų ataskaitose Kudirka apibūdinamas kaip vienas žymiausių Rusijoje lietuvių inteligentų, fanatiškas kovotojas už savo idėjas, priešiškas vyriausybei. Kaltinamas Kudirka net nesigynė, tik dengė draugus. 1896 m. atskiru leidiniu išėjo Kudirkos satyra *Viršininkai*.

1896 m. rudenį draugai ir giminės, sudėję pinigų, išsiuntė Kudirką gydytis į žiemos kurortą Austrijoje prie Adrijos jūros. Ten jis redagavo savo kūrybą, siuntė laiškus artimiesiems į Lietuvą. Valerijos dukteriai Maniusei rašydavo dažniau negu jos motinai. Laiškų tonas švelnus ir žaismingas. Vincas ilgisi „panelės Pipiraitės", būgštauja, jog jį užmiršo jos mama.

Grįžęs iš kurorto, Kudirka vėl apsigyveno pas Valeriją Naumiestyje. Nuo 1897 m. *Varpą* leido kas du mėnesiai, pats redagavo, nors iš lovos nesikėlė. Caro valdžios akylai stebimas, susilaukdavo vos vieno kito ištikimesnio talkininko. *Varpo* korektūras į Mažąją Lietuvą siųsdavo Plokščių valsčiaus teismo sekretorius A. Gudaitis, invalidas knygnešys A. Baltrušaitis, Valerijos duktė Maniusė. Naumiestyje Kudirka gyveno uždarai, daug rašė, pas jį slapta lankėsi lietuvių inteligentai iš Vilniaus ir Kauno. Kudirka ragino juos rašyti kuo daugiau straipsnių, publicistikos, grožinių kūrinių.

Varpo dešimtmečio sukaktuves (1898 m. pabaigoje) Lietuvos inteligentija sutiko gana abejingai. Paskutiniajame tų metų numeryje Kudirka rašo nusivylęs lietuvių inteligentija, persiėmusia „renegatizmo dvasia", išmainiusia „tautiškus idealus ant ragaišiaus" (*Varpas*, 1898, Nr. 6).

Pirmą 1899 m. numerį vėl teko užpildyti pačiam Kudirkai. Karščiuodamas ir širdingai slaugomas pamotės dukters Jonieškos Grigaitienės, jis vertė A. Mickevičiaus *Vėlines*. 1899 m. išleistas Kudirkos eilių rinkinys *Laisvos valandos*, I. Krylovo pasakėčios, F. Schillerio *Viliaus Telio* vertimas.

1899 m. lapkričio 16 d. Vincas Kudirka mirė. Per jo laidotuves buvo daugiau policijos, negu lydinčiųjų. 1902 m. Naumiesčio kapinėse Kudirkai pastatytas paminklas už Lietuvoje ir Amerikoje surinktas aukas, jame iškaltas paskutinysis „Tautiškos giesmės" posmas. Caro valdininkų įsakymu 1903 m. tie žodžiai buvo nukalti, bet per didesnes šventes prie paminklo žmonės padėdavo Tilžėje išspausdintą *Tautišką giesmę*. 1934 m. atidengtas paminklas Kudirkai Naumiesčio aikštėje (skulp. Vincas Grybas), miestas pavadintas Kudirkos Naumiesčiu.

ASMENYBĖ. Iš amžininkų, bendražygių, artimųjų prisiminimų, paties Kudirkos kūrybos ir laiškų iškyla sudėtinga asmenybė, kurioje derėjo švelnumas ir ryžtingumas, plazdėjo nerami, maištinga siela. Kudirka mirė būdamas vos keturiasdešimties, užgeso pačioje savo jaunystėje. Daugelis tokiame amžiuje tik atranda save, gilina savo polinkius. Sunkios gyvenimo sąlygos, lietuvių šviesuomenei priešiška carizmo politika skatino konkretinti svajones, tramdyti vidinį chaosą, žaboti jausmus. Juos išliedavo muzikuodamas, komponuodamas. Rinkosi tokias kūrybos sritis, kurios reikalavo racionalumo, lakoniškumo, analitiškumo – minties poeziją, patriotinį-pilietinį eilėraštį, alegorinę satyrą, groteską, pasakėčią, literatūros kritiką, publicistiką. Menui skyrė laisvas nuo gydytojo praktikos valandas. Buvo jautrus, teisingas. Mėgo gamtą, augino rožes. Moterų numylėtinis, elgdavosi su jomis riteriškai.

Buvo suvalkietiškai išdidus, pašaipus, tačiau nei taupus, nei praktiškas. Turtų iš gydytojo darbo nesusikrovė, namų nepasistatė, viską skyrė *Varpo* leidimui, kultūros reikmėms. Paskutinį gyvenimo dešimtmetį visiškai atsidavė kūrybai. Lietuva, jos žmonės tapo jo šeima. Pravirkdavo išgirdęs liaudies dainą. Kudirkos kova su carizmu už Lietuvą buvo optimistinė tragedija: jėgos nelygios, dirbo beveik vienas, bendradarbių ir skaitytojų turėjo mažai, tačiau net savo priešus privertė jį gerbti, nes kultūrą, laisvą mintį gynė kultūringai.

KŪRYBA. Kudirkos kūryboje svarbūs du pradai: laisvų svajonių (alegorinis, beletristinis, komiškasis) ir kritinis, analitinis. Nuo gimnazijos laikų jis rašė eiles, leido pašaipūnišką laikraštėlį. Vėliau eilėraščiai tapo Lietuvos ateities vizijomis, kovos manifestais. Savo ir kitų Lietuvos poetų eiles išanalizavo ir aprašė poetikos traktate „Tiesos eilėms rašyti". Jame apibūdino lietuviškos eilėdaros trūkumus, nurodė silabotonikos perspektyvas. Kudirkos satyrose jungiami minties poezijos, simbolių ir alegorijų bei absurdo elementai, sintetinamas publicisto akylumas, kritiškumas, gyvenimo filosofo polinkis abstrahuoti, išreikšti esmę aforizmu ar moraliniu imperatyvu. Kudirka turėjo vertėjo talentą, jo I. Krylovo pasakėčių vertimai nepranokstami net dabar. Alegorija, poezija ir komedija Kudirkos kūryboje visuomet kartu. Grožinę kūrybą jis pradėjo nuo kovos su Dievo niekintojais, nors pats visą gyvenimą buvo indiferentas. 1885 m. *Aušroje* išspausdino neišaiškinto autoriaus sekimą „Dėl ko žydai nevalgo kiaulienos".

PUBLICISTIKA. Dešimt metų (1889–1899) Kudirka buvo pagrindinis *Varpo* žurnalistas ir redaktorius, beveik kas mėnesį parengdavęs publicistinę Lietuvos ir pasaulio politinių, ekonominių, kultūrinių naujienų apžvalgą skyreliui „Tėvynės varpai". Pirmaisiais metais, kai redakcija gaudavo daugiausia korespondencijos, Kudirka komentuodavo žmonių siunčiamas žinutes, jose keliamas problemas, klausimus, skundus. Ragino rašyti laiškus iš įvairiausių Lietuvos vietų, kad laikraštis galėtų supažindinti su Lietuvos miestų ir kaimų aktualijomis, kad *Varpo* skaitytojai pajustų tautinį bendrumą ir broliškumą, norą padėti vieni kitiems, galėtų išsiaiškinti negerovių priežastis, bandytų pagerinti tautiečių būvį.

Didžiausias Kudirkos rūpestis – Lietuvos valstietija, kurią reikėjo išmokyti našiau ūkininkauti, apsisaugoti nuo nederliaus, naudotis žemės ūkio naujovėmis, žemės ūkio banku, veisti bites, gydytis pas profesionalius gydytojus, ne pas kunigus ir burtininkus, supažindinti su demokratija ir savivalda. Kita svarbi Kudirkos publicistikos tema – kritinės-sociologinės pastabos apie Lietuvos visuomenę, jos institucijas, valdininkų moralę, rusų, lietuvių, lenkų, žydų – pagrindinių to meto Lietuvos gyventojų – tautinius ir turtinius bei kultūrinius santykius. Apie ką tik rašytų: ar apie rusiškus teismus, ar apie valdininkų kyšininkavimą, ar apie krautuvininkus, prekių supirkėjus žydus, kurie visad apgauna lietuvius, ar pateiktų sušaržuotą davatkos portretą, ar analizuotų lietuviškų mokyklų būklę, kunigų seminarijų tvarką – visur svarbiausias vertinimo kriterijus yra žmoniškumas. Kudirka visada įvertina dorą, sąžinę, darbštumą, altruizmą, toleranciją ir pasmerkia parsidavėliškumą, pavydą, godumą, išdavystę, karjerizmą, tinginystę.

Pagrindinis visų Kudirkos straipsnių moralinis imperatyvas yra tėvynės gerovė ir laisvė:

> Kiek jau buvo kalbėta ir prašyta „Varpe", idant lietuviai kiek galėdami siųstų į rėdystę visokias žinias iš visų Lietuvos kampų! Reikalingumas

tokių žinių labai aiškus: lietuviai turi pažinti Lietuvą. Kiekvienas iš mūsų turi žinoti, kur lietuvis verkia, o kur džiaugiasi, kur vargsta, o kur turtuose, kur apleistas ir nuskriaustas, o kur liuosas ir laimingas, idant matytume, katrą brolį reikia gelbėti, o nuo katro prašyti pagelbos; turime žinoti jausmus, mislis ir darbus visų lietuvių, idant aišku būtų, ant ko galima yra remtis, norint apginti savo tėvynę ir suteikti jai laimę.[1]

[1] Kudirkos publicistika ir literatūros kritika cit. iš: Kudirka 1990, 2.

Iš didžio tikslo seka mažesni: lietuvių vienijimas, kalbos, raštijos, mokslo ugdymas, pilietinės drąsos įkvėpimas. Svarbu ne tik pažadinti pasididžiavimą Lietuvos praeitimi (kaip *Aušra*) – siekta skatinti nepasitenkinimą nuskriaustojo padėtimi, paraginti priešintis neteisybėms, nugalėti Lietuvos ir jos žmonių engėjus (kad ir kas jie būtų – lenkai, žydai ar rusai), jei ne teisiškai, tai bent moraliai – viešu nedorybių ir skriaudų išjuokimu:

Aprašinėkime visas maskolių administracijos ir činovnikų nuodėmes, neteisybes, plėšimus, apgaudinėjimus vyriausybės ir t.t. Vienu žodžiu, tegul kiekviename straipsnelyje maskoliai ras sau pasiūlymą: Υωσυι δεαυτσυ [pažink pats save].

Kudirka nėra nusistatęs prieš rusus, lenkus ar žydus, jis kritikuoja ydas – savanaudiškumą, didesnių tautų norą lietuvius asimiliuoti, nutautinti, palikti be kultūros, rašto, literatūros, istorijos ir tėvynės. Skirsto kitataučius į nenorinčius pripažinti Lietuvos laisvės siekio ir į gerbiančius lietuvių teises, palaikančius jų norą turėti tikėjimo, sąžinės, valstybingumo laisvę. Visuose straipsniuose, išjuokiančiuose rusų valdininkų, kariškių nedorumą, tautinį lietuvių engimą – satyrų užuomazgos. Kudirka nepasitiki ir lietuviška bajorija, šaiposi, jog bajoras domisi tik savo kilmingumu ir negali būti tiesiog doras lietuvis. Pateikdamas mokslo, ekonomikos žinių, Kudirka tikisi padėsiąs kurti modernią Lietuvos visuomenę ir valstybę, įteisinti ją Europoje. Civilizaciją ir europietiškumą, kuriuos norėtų matyti Lietuvoj, dažnai supriešina su barbarybe ir aziatiškumu. Paskutiniuose „Tėvynės varpų" puslapiuose, rašytuose beveik prieš pat mirtį, Kudirka džiaugiasi, jog pagaliau lietuvius ir jų spaudą ėmė ginti rusų, lenkų, vokiečių laikraščiai. Taigi visą dešimtmetį beveik vieno Kudirkos pastangomis leistas *Varpas* pasiekė pagrindinį tikslą – išgarsino Lietuvos vardą ir paskatino kitataučius viešai svarstyti lietuvių spaudos, raštijos, valstybingumo klausimus.

Kudirka publicistas iš prigimties – kritiškas, pastabus, analizuojantis trūkumus, apibūdinantis reikalo esmę, aiškinantis, „kur čia šuo pakastas". Jis geras antropologas, pažįstąs lietuvio uždarą, konservatyvų būdą, vertinąs tradicijas, raginąs atsiverti moderniam pasauliui, daugiau bendrauti, išjuokiąs lietuvių inteligentijos silpnumą:

Tegul patys save tie visi „šaltadūšiai", „šiaudadūšiai", „zuikdūšiai" teisina ir išteisina savo nuomonėje, bet jų neišteisins Lietuva!

Turėdamas subtilų teisybės jausmą, jis donkichotiškai kaunasi už sąžinės laisvę: „Teisybė – tai Sizifo darbas, ir turbūt negreit da prie jo imsimės."

Kudirka buvo susirūpinęs socialine demografine situacija Lietuvoje, nerimavo dėl moterų papročių gedimo, išsilavinusių moterų stygiaus. Jis laikytinas vienu pirmųjų lietuvių sociologų bei feministų.

Per dešimtį metų „Tėvynės varpuose" Kudirka palietė daug Lietuvos aktualijų. Medžiagos sėmėsi ir iš užsienio laikraščių – Rusijos, Lenkijos, Mažosios Lietuvos, Amerikos lietuvių leidinių. Polemizavo su ten pateikiamomis interpretacijomis, vertino įvairių krypčių leidinius. Kudirkos stiliuje, aiškiame, logiškame, analitiškame, derinasi sentimentalumas su ironija bei autoironija. Gailimasi visko, kam Lietuvoje gresia išnykimas, rašoma apie gamtą, istoriją, kultūrą, skurstančius žmones. Ironijos smaigalys nukreipiamas į nesusipratusius, nedorus lietuvius, į tėvynės priešus. Rašytojas autoironiškai vertina savo poetinį talentą, pavasarinį literatūrinį nerimą (atvirame laiške eiliarašiams sako: „Ne viskas, kas rašyta eilėmis, yra jau poezija."). Kritiškas, satyrinis vaizdavimas, jo manymu, reikalauja daug išminties ir takto:

> Žinomas daiktas, kad išjuokimu silpnų, papeiktinų pusių greičiaus galima pataisyti nekaip pamokslu. Dėl to gi satyriškas laiškelis galėtų turėti vertę ir dėl mūs draugijos, jeigu jis būtų tikrai satyrišku.
>
> Tiktai idant išjuokimas užsitarnautų sau vardą satyros, turi būti išmintingas: turi pasiekti silpną žmogystos pusę, tik neužgauti ir nenuskriausti pačią žmogystą.

Kudirkos publicistikoje esti nedidelių feljetonų aktualiomis Lietuvos kultūrinio, visuomeninio gyvenimo temomis, gyvų komiškų dialogų, sapno-grotesko, pasakos-fantazijos elementų. Meniškumas ir faktografinis aprašymas – Kudirkos stiliaus ypatybės. Kudirkos publicistikos kalba gryna, joje nedaug polonizmų ir tarmybių, rašant vadovautasi J. Jablonskio gramatika *Statrašos ramsčiai*.

Iš Kudirkos gyvo gyvenimo pagavos išaugo doriniai eilių pamokymai, aštri satyrų pašaipa, trumpos realistinės prozos atkarpėlės. Kudirkos publicistika – šmaikštus pokalbis su skaitytoju, atskleidžiantis autentišką XIX a. pabaigos Lietuvos panoramą.

KRITIKA. Jau nuo pirmojo numerio *Varpe* buvo spausdinamos naujų lietuviškų knygų apžvalgos, skelbiama bibliografija. 1898 m. Kudirka išspausdino pirmąją lietuvišką poetiką „Tiesos eilėms rašyti". Joje pateikė eilėdaros teorijos pradmenis, apibendrino lietuviškos eilėdaros savitumus, įžvelgė silabotonikos perspektyvas lietuvių poezijoje. Knygų recenzijos, kaip ir viskas, ką rašė Kudirka, pasižymi skvarbiu analitiškumu, ironija, nedideliais dramatiniais vaizdeliais. Jos lakoniškos, taiklios, ironiškos. Tuo metu jis buvo vienas geriausiai išsilavinusių, labiausiai apsiskaičiusių kritikų, modernus ir demokratiškas. Turėjo ir intuiciją, menininko gyslelę, leidžiančią ne tik suprasti kūrinį, įvertinti jo naudą skaitytojui, bet ir nustatyti jo meninę vertę. Recenzuodamas A. Vienažindžio knygą *Lietuvos tėvynės dainos*, Kudirka taiko į rašytojo kūrybos esmę – širdingumą, laisvą jausmų raišką: „Dainos, prastos sau dainelės, be didelio užsikėsinimo, bet tikros dainos, užgimusios pilnoje jausmo širdyje ir tiesiog iš tos širdies išlietos ant popieros". Vienažindys – tikra Kudirkos kaip poeto priešingybė, atrodytų, sunku jį būtų suprasti. Bet tikrą poeziją Kudirka išsyk pajuto, net atleido kunigui Antanui „prasižengimus oficiališkoms eiliavimo tiesoms", nes „tiktai su tikromis dainomis leista taip elgtis". Silpniems kūriniams Kudirka negailestingas: pasak jo, nevykusios yra Vienažindžio dainos – moralizavimai, patriotinės istorinės dainos, nes poeto individualybės raiška joms netinkanti. Menkaverčiams kūriniams Kudirka suranda itin kandžių

žodžių: „Na, ir išeina tuomet rašinys, taip sakant, be tvarkos, be saiko ir nuovokos“* (Kaltūnio [Igno Bitaičio] eiliuotos apysakos *Laukinis kvietkelis* recenzija). Kudirka bene pirmasis pastebėjo ir išjuokė daugelio *Aušros* laikotarpio ir vėlesnių pradedančių poetų eiliavimo trūkumą – žodžių trumpinimą galūniniuose rimuose: „Ne! Nė „nekalčiausiems“ angelams neleista taip darkyti ir gniaužyti žodžius, tarytum jie būtų iš molio.“

Lietuvių literatūroje, kurioje dar tik formavosi žanrai bei poetika, Kudirka savo kritikos straipsniais pasireiškė kaip normintojas, racionalistas, laikęsis klasikinės Aristotelio imitacijos teorijos, trijų vienumų poetikos reikalavimų, siekęs įvesti tvarką (vieno jo straipsnio žodžiais tariant, *est modus in rebus* – yra daiktų tvarka), kad meno kūrinio forma atitiktų jo turinį. Recenzuodamas A. Gužučio dramą *Ponas ir mužikai*, jis aiškina, jog drama turėtų būti dramatiška, „žmogystos“ – turėti „dūšią“, o ne kalbėti „lyg molio Motiejukai vienodu balsu“ ar pernelyg aukštu stiliumi: valstietei privalu elgtis ir kalbėti valstietiškai, bajorui – kaip bajorui dera. „Bajonis irgi stengiasi rodyti save labai mokintu, nes dagi paprastoje kalboje su Liudyte ir Baltruviene minavoja Dantės peklą taip laisvai, lyg visi kalbantiejie turėtų tokią artimą pažintį su tais Dantais kaip su savo kūmais.“ Kudirka mėgo analizuoti recenzuojamų kūrinių personažų charakterius, skirstyti juos į tipus. Jis reikalauja iš autoriaus tiesiog pažinti gyvenimą. „Geriaus išeina antrosios žmogystos, kaip klebonas ir mėgstantis užsitraukti „argamistra“ su savo posteringavimais. Matyt, kad autorius klebonijos gyvenimą pažįsta arčiaus.“ Reikalaujama, kad veiksmo laikas nebūtų pernelyg ištęstas arba „suspaustas“ į vieną minutę. Iš visų literatūros žanrų Kudirka dramaturgiją vertino labiausiai, kėlė jai aukštus meniškumo reikalavimus: „Drama, apskritai kalbant, priguli prie tokių rašto dalykų, kurie tiesiog pereina į krautuvę literatūros turtų, kuriais ir patys gėrimės, ir pasigiriame prieš svetimtaučius.“

Džiaugsmingai sveikina Kudirka negausias XIX a. pabaigos lietuvių literatūroje originalias satyras, ginančias varguomenę ir valstietiją, analizuojančias nelabų žmonių tipus ir juos išjuokiančias. Recenzuodamas S. Matulaičio (Šventmikio) satyrinę apysaką *Parmazonas, arba Baisumas Dievo rūstybės*, pritaria rašytojo tendencijai vaizduoti godžių ir nedorų kunigų karikatūras, nes jie „pavertę bažnyčią į prekyvietę, o doros pamokslus į graudenimą nešt aukas“. Didžiausias kritiko pagyrimas – pripažinimas, kad „paveikslai imti iš gyvenimo“. Tolerantiškas ir liberalus, Kudirka skyrė tiesos ieškojimą, nedorumo pajuokimą nuo nihilizmo, manė, jog tikėjimas ir tradicinės vertybės padės išsaugoti Lietuvos valstiečių dorą ir gyvenimo prasmę. Jis nepakenčia, kai satyra tampa triviali, kai joje tyčiojamasi ne iš žmogiškų ydų, o iš Dievo: „Satyrą rašytojas valdo mikliai, pataiko, kur reikia, tik vietomis per toli pasitraukia į šalį <...>, o kartais net pereina rubežius satyros, suteikdamas jai triviališką ypatybę. Tokiame, pvz., sakinyje: „...nustvers Dievą už žilos barzdos“ du paskutiniu žodžiu atsiliepia labai nesmagiai.“

Kudirka rūpinosi valstietijos lektūra, dėmesingai peržvelgdavo, analizuodavo *Lietuvos ūkininkų kalendorius*, aptardavo jų pažintinę vertę, meniškumą, kalbą. Didaktika – labai svarbu, tačiau dar geriau, jei broliai lietuviai gautų paskaityti meniškų kūrinių, lietuvių kalba parašytų. Kaip politikas, taip ir kritikas Kudirka yra reformatorius. Nors maža tebuvo XIX a. pabaigoje lietuviškos raštijos, jis nenuolaidžiauja, nesidžiaugia bet kokiomis jos apraiškomis, o aiškiai parodo trūkumus.

Svarbiausi kriterijai švietėjiškoms knygoms – demokratinės idėjos suprantamumas, kova su prietarais ir kuo aukštesnis meniškumas, lietuvių kalbos taisyklingumas, žodyno grynumas.

Kudirka reikalauja Lietuvos „prablaivinimo nuo prietarų" aiškios programos. Jis tikisi, kad lietuviškoji raštija atliks tautos gelbėjimo misiją:

> Knygutėje, pavadintoje „Lietuvos Mesiju", tikiesi atrasti ar likimo išrinktą esybę, ką mokinimu, darbais ir aukomis išpirks Lietuvą; ar naujus idealus, kurių prisilaikydama Lietuva iškils iš tarpo prispaustųjų ir nuvargintųjų tautų; ar naują kelią, kuriuomi eidami lietuviai išklampos iš balos, kur yra įklimpę (Ne-Kuniko *Lietuvos Mesijas* recenzija).

Literatūros kritika turi ugdyti dorą, protingą, išsilavinusį žmogų – tiek gyvenime, tiek literatūroje. Be to, vaizduojamas idealusis žmogus turėtų būti dar ir tikroviškas. Kudirka nemano, jog Ne-Kuniko J. Šliūpas, Renano pavyzdžiu, padės lietuviams sąmoningėti, jis labiau linkęs pasitikėti sąžiningu istoriku ar net sociologu (J. Šliūpo knygos *Lietuvos praeitis, dabartis ir ateitis* recenzija). Kudirka mato svarbiausią Šliūpo savybę, reikalingą Lietuvos grožinei literatūrai ir publicistikai, – realizmą ir tiesos sakymą:

> Apskritai kalbant, jo raštai turi šiurkštų stilių, išrodo lyg suskubinti, neužbaigti, bet pajudina svarbius klausimus ir turi vieną ypatybę, kuri skaitytoją patraukia. Ta ypatybė tai niekuomi nesulaikoma drąsa sakyti į akis teisybę nuogą, tokią, kokia ji yra jo širdyje, jo persitikrinime.

Nors pakritikuoja J. Šliūpą už nuolatinį kunigų užsipuldinėjimą, bet iš esmės sutinka, jog santvarka, „kada gerai daryti bus religija, kada nebus persekiojimų nė kalbos, nė tikėjimo, vienu žodžiu, kada bus dangaus karalystė ant žemės", Lietuvai būtų išganinga.

Kudirka, kaip literatūros kritikas, siekdamas psichologinės tiesos, autoriaus individualybės išraiškos kūrinyje, pranoko pozityvizmo principus. Literatūrai Kudirka kelia maksimalistinius reikalavimus: ji turi būti kuo tobulesnės formos, kuo tikroviškiau bei teisingiau vaizduoti gyvenimą, jį analizuoti, būti angažuota ideologiškai, turėti visuomenės ir kultūros tobulinimo programą bei metodą. Tai humanistinė kritika, jungianti gyvenimo filosofiją, antropologiją ir sociologiją.

VERTIMAI IR SEKIMAI. Kudirka buvo geras vertėjas. Dauguma jo vertimų nenusileidžia dabartiniams. Tikslų būta švietėjiškų – supažindinti su pasaulio rašytojais, lavinti gerą skonį. Mėgo versti romantikus: G. Byroną, F. Schillerį, J. Słowackį, A. Mickevičių, ypač jų kūrinius apie kovą už laisvę. Išvertė F. Schillerio *Vilių Telį, Orleano mergelę*, J. Słowackio *Mindaugo mirtį* (poetinės dramos), G. Byrono misteriją *Kainas*, A. Mickevičiaus poetinės dramos *Vėlinės* III dalį, I. Krylovo pasakėčias. Vertimai ir lenkų pozityvistų bei sentimentalistų poezijos sekimai – liaudies gyvenimo ir vargų apmąstymai („Motinai", „Troškimas"), penki M. Konopnickos eilėraščių perdirbiniai („Joja karan pats karalius", „Dievuli mano, ko gi tu leidi šaltąją rasą", „Trys takai iš buto eina", „Daug gražių žvaigždelių", „Žagrę į ranką tas tik teima") – išsyk pakėlė lietuvių poezijos meninį lygį, paskatino kurti sentimentalias liaudies kūrybos parafrazes varguolio, našlaičio, darbo temomis. Kudirka pasirinko versti keletą eilėraščių motinos mei-

lės tema – anksti likęs našlaičiu, ypač jautriai suvokė, ilgėjosi ir mąstė apie moterišką dorybę – tokios meilės jėgą. Savo mėgstamiausio rašytojo M. Saltykovo-Ščedrino versti nesiryžo, manė, jog kita kalba neperteiksi nei rašytojo juoko, nei Rusijos realybės.

POEZIJA. Jau minėta, kad 1885 m. *Aušroje* Kudirka išspausdino pirmąjį savo eilėraštį-sekimą. Kiek vėliau, 1888 m., *Lietuviškajame balse* buvo išspausdinti originalūs Kudirkos eilėraščiai „Gražu, gražiau ir gražiausia", „Kregždelė", verstiniai eilėraščiai „Motinai", „Troškimas". Patriotinės tematikos eilėraštis „Gražu, gražiau ir gražiausia" yra improvizacija *Lietuvos* draugijos įkūrimo proga. Kudirka mėgo rašyti proginius eilėraščius, jie dažniausiai būdavo didaktinio turinio. Šiame eilėraštyje raginama vienytis ir dirbti vardan Lietuvos, žadinami kilnūs jausmai motinai, gimtajai žemei, skatinama siekti tėvynės garbės. Lietuvių būreliui priešinama svetimųjų apsuptis, suformuluojama kilnaus gyvenimo maksima („Gražiausia vienok esti akimis matyti, / Kada širdims ir žodžiams ir darbai atsako"[1]) ir tobulo gyvenimo siekinys („Kad visi tie lietuviai patys, nevaryti, / Savo tėvynės garbei ne'pželdina tako"). Tokia buvo ir eilėraščio autoriaus laisvai pasirinkta gyvenimo užduotis – skatinti, vienyti, pačiam dirbti. Eilėraščio struktūra ir sąvokų gradacija – griežta, logiška. Būdvardis *gražu* trijose strofose laipsniuojamas iki superliatyvo: *gražu, gražiau, gražiausia*. Eilėraščio retorika paremta moraliniais imperatyvais, liepimu, raginimu veikti tėvynės labui.

[1] Kudirkos kūriniai cit. iš: Kudirka 1989, 1.

Daugiausia poetinių kūrinių Kudirka parašė 1889–1890 m. Tai sutapo su *Varpo* leidimo pradžia. Pirmajam jo numeriui buvo parašytas to paties pavadinimo eilėraštis. Poetinė varpo alegorija reiškė naujo leidinio kitoniškumą, atsiskyrimą nuo J. Basanavičiaus *Aušros*, naujas ideologines nuostatas. *Aušra* žadino tautos pasididžiavimą lietuvių kalba, istorine praeitimi, saugojo nykstančią liaudies kūrybą. Tai kultūros aušra. Tuo tarpu žurnalo *Varpas* programa buvo pozityvistinė, nukreipta į konkrečias kasdienybės problemas, dienos aktualijas, vertinanti darbą, skatinanti valstietijos gerovę. Žurnalo programa eilėraštyje personifikuojama į gaudžiantį, žmogiškus norus, mintis skelbianti varpą: „Užgaudė varpas liepimu aiškiausiu, / Tarytum jisai žmogaus lūpas gavo: / Kelkite, kelkite, kelkite, kelkite...". Tai varpo skambėjimas ne laidotuvėms, pamaldoms, nelaimės žiniai, o – nubudimui, gyvenimui, darbui ir dainai. Varpas – ne tik gausmas, svarbi žinia, bet ir sąlytis su šventumu; tai žmogaus, viso jo gyvenimo, simbolis. Kudirka nujautė šio simbolio daugiaprasmiškumą, tačiau pagrindinis prasmės akcentas varpo ir žmogaus alegorijoje – kvietimas veiklai.

Antroje strofoje vaizduojamas varpo skambėjimo pažadintų darbininkų rytas kaime. Valstiečiai lyginami su knibždančiomis skruzdėlėmis, kurios lietuvių tautosakoje simbolizuoja darbštumą. Valstiečių gyvenimas perteikiamas skruzdžių alegorija:

Tuoj darbininkai visi suknibždėjo
Lyg gyventojai užgauto skruzdyno
Ir kasdieniniai darbai prasidėjo
Žmonių lizduose ir ant lauko gryno,
Kelkite, kelkite, kelkite, kelkite...

Kudirka smerkia tinginystę, fizinį ir dvasinį vangumą.

Trečia strofa – moralinio imperatyvo „dirbk" alegorija („Tinginius prikelt turi tikrą norą"), kuri išreiškiama muzikiniu motyvu – varpo gaudimo, graudžios dainos imitavimu, priebalsių *d* ir *g* aliteracijomis: „Varpas da garsiau ir da aiškiau gaudžia."

Antra eilėraščio dalis atskleidžia alegorijos prasmę, sukonkretina leidinio tikslus:

Kas darbininkas ir kas dirbti gali,
Ant tavo balso prie darbo teimas!
O kur atrasi tinginį miegalį,
Tegul neliaudams jį budin gaudimas:
Kelkite, kelkite, kelkite, kelkite...

Šioje dalyje gausu retorinių sušukimų, liepiamosios nuosakos formų – raginimo, įsakymo, moralizavimo. Eilėraščio kalba liaudiška, išpinta vaizdingais veiksmažodžiais, palyginimais, epitetais: *knibžda, veržiasi, žmonių lizdai, laukas grynas, graudi daina, tinginys miegalis*. Kudirka išmoningai sujungia alegorijos vaizdingumą, *Varpo* ideologinį turinį ir eilėraščio muzikinę instrumentuotę.

Varšuvos universiteto baigimo proga Kudirka parašė ir 1890 m. *Varpe* (Nr. 1) išspausdino vieną gražiausių ir jo asmenybę geriausiai apibūdinančių kūrinių – eilėraštį „Labora!". Vėliau jį, kaip himną, giedodavo lietuvių moksleiviai. Su pagrindine eilėraščio idėja sutampančiam pavadinimui poetas pasirinko vienuolių benediktinų lotyniško devizo *ora et labora* (melskis ir dirbk) moralinę paskatą „dirbk". Eilėraštis pradedamas žemdirbio alegorija, gerai suprantama iš valstietijos kilusiai lietuvių inteligentijai. Jaunas žmogus skatinamas fizinę ir dvasinę energiją skirti kilniems, sau ir visuomenei prasmingiems tikslams.

Kol jaunas, o broli, sėk pasėlio grūdus
Ir dirvos ne'pleiski! Tuomet, kada jausi,
Kaip kūns ima stingti, dvasia jau susnūdus,
Vėlu juk prie darbo: nesėsi – nepjausi.

Kudirkos eilėraščių alegorijos ir simboliai savo prasmėmis susisieja su Šventuoju Raštu. Jie yra archajiški ir sykiu modernūs. Menininko intencija – ne garbinti Apvaizdą, o vaizduoti sau ir visuomenei įsipareigojusį žmogų, kurti ateities visuomenės viziją. Tai odė jaunystei. Jaunas žmogus – stiprus, darbštus, entuziastingas. Jam gresia tik vienas pavojus – iššvaistyti jėgas, tuščiai praleisti gyvenimą:

Kol dega krūtinėj šventa ugnis toji,
Kur traukia prie darbo ir duoda tiek vieko,
Jog menkas ir silpnas net milžinu stoji,
O, dirbk, idant neitų ugnis ta ant nieko!

Graži šventos ugnies, degančios jaunuolio krūtinėje, metafora – tai aliuzija į senovės lietuvių tikėjimą, į Šventąjį Raštą, kuriame viena Kūrėjo apraiškų yra ugnis. Jaunas žmogus – tobulas, dieviškas. Idealizuotą jo portretą papildo romantinė ironija, žmogiškos egzistencijos trapumo, idealisto tragedijos suvokimas:

Kol da idealais, brol, besigėrėsi,
Siek prie idealo, tik doro ir aukšto,

O skubink! Paskui tu... jų išsižadėsi
Dėl trupinio aukso, gardaus valgio šaukšto.

Didžiausia vertybė – žmogaus tapsmas. Žmogumi tampama nuosekliu, ramiu darbu, draugyste, dorumu, aukštų idealų siekimu:

Gyvenimo knygą skaityk laps į lapą,
Nestodams, kad kartais, į tinginius kliuvęs,
Tu nesupelytum ir neitum į kapą
Be likusio ženklo, kad žmogumi buvęs.

Eilėraštyje pinasi romantinis jauno, entuziastingo idealisto ir pozityvistinis doro, darbštaus, atkakliai tikslo siekiančio žmogaus paveikslas. Paskutinėje strofoje kuriamas romantinis jaunystės nemirtingumo, gyvybinės energijos neišsenkamumo ir amžino atgimimo mitas. Jaunystė, draugystė ir darbas įveikia nuovargį, nerimą, liūdesį. Tokia optimistinė lietuvių kultūros atgimimo programa.

O jeigu apilsi sunkiam darbe savo
Ir, nykstant spėkoms jau, nuliūsi, nerimsi,
Tai žvilgtelk ant darbo jaunų draugų tavo –
Vienoj akimirkoj iš naujo atgimsi.

Beveik kiekviename Kudirkos eilėraštyje darbštuolis, altruistas giriamas, o tinginys, savanaudis peikiamas, laikomas nevertu žmogaus vardo. Retorinis kreipinys „Kol jaunas, o broli" sušildo įsakmią eilėraščio intonaciją, sukuria širdingumo nuotaiką. Jauni žmonės telkiami į dirbančiųjų broliją. Kudirka, pamėgęs trinares struktūras, eilėraštyje „Labora!" sukūrė triadą – jaunystė, draugystė, darbas. Svarbiausia – darbas. Tai patvirtina eilėraščio pavadinimas ir kiti retoriniai šūksniai „o, dirbk", „o skubink!". Kudirka nėra lyrikas, jausmų, akimirkos būsenų poetas, nėra jis mistikas – būties paslapčių regėtojas, o yra minties poetas, derinąs romantinę formą ir pozityvistinį turinį. Numanąs, ko reikia Lietuvos atgimimui, jis buvo aktualus savo meto Lietuvoje, išlieka toks ir dabar, nes maža poetų, kalbančių apie kasdieninį tapsmą žmogumi, įsitikinusių, jog žmogaus gyvūnišką prigimtį gali sužmoginti darbas ir menas, jaunystė ir draugystė.

Prancūzijos revoliucijos, garsaus jos šūkio „laisvė, lygybė, brolybė", savo patirties Varšuvos citadelėje apmąstymai galbūt paskatino sukurti eilėraštį „Ne tas yra didis" (*Varpas*, 1890, Nr. 8). Neapsilenkta jame ir su „Proletariato" partijos idėjomis, nors Kudirka sakėsi šiai partijai nepriklausęs. Eilėraštyje atsiskleidžia epinė žmonijos istorijos panorama nuo antikos iki moderniųjų laikų. Jame yra aliuzijų į moralinę žmonijos evoliuciją, kalbama apie galimybę vergiją, tironiją, valdovų galią, karvedžių drąsą pakeisti didvyrišku darbu, protingų politikų veikla, žmonių teisių gynimu, taika, vargšų dalios palengvinimu, mąstytojų drąsa, minties laisve ir tiesos sakymu. Propaguojama revoliucija be kraujo:

Tik tas yra didis, kurs gyvastį savo
Paskyrė teikimui tik artimams laimės;
Kuris didžius darbus žmonijai aukavo,
Prieš ką svietas klaupia su dėkui, n' iš baimės.
– –

Drąsiu tiktai tąjį mes turim vadinti,
Kuris už minties mūs kovoja liuosybę,
Kurs nuomones savo išdrįsta apginti,
Kurs į akis svietui pasako teisybę.

Eilėraštyje apžvelgiami pasaulio galiūnai, pagrindiniai istorinių asmenybių tipai – tironai bei karvedžiai, ieškoma naujo, modernaus istorijos herojaus – ne kruvino, o didaus savo minties galia, įveikiančio prietarus, niekada nepamirštančio, jog ir jis yra žmogus, siekiantis taikos ir brolystės. Kova be kraujo, politinė ir kultūrinė, – retas Europos istorijoje reiškinys; su tautine priespauda ir socialiniu išnaudojimu dažniausiai kautasi ginklu. Kudirkos paskatinimai, moraliniai imperatyvai ir sentencijos brėžia aiškią takoskyrą tarp gėrio ir blogio, vertina ir teisia. Pagrindinis moralinis kriterijus – žmoniškumas, daugumos gerovė, laimė. Hiperbolės, opozicijos, antitezės išreiškia ne tiek nuotaiką, kiek prasmę.

Ne tas yr galingas, kuriojo galybė
Tik ašarų, kraujo upeliuos braidytų,
Kurio galę skelbtų griuvėsių daugybė,
Sudegintų turtų, žmonių nužudytų.

Galingas tasai, kurs be kraujo gal skliesti
Tarp svieto brolystę iš krašto į kraštą,
Kurs vargdieniams duoda jų strėnas attiesti,
Palengvindams sunkią gyvenimo naštą.

Dar vienas ankstyvesnių eilėraščių, idėjiniu požiūriu artimų aptartajam, yra „Artojaus skundas“, išspausdintas laikraštyje *Ūkininkas* (1890, Nr. 1). Tai alegorinis artojo ir mokslo dialogas apie gyvenimo ir mokslo sąveiką:

Aš išmokinsiu žemę priveikti,
Kad užderėjims būtų geresnis,
Nepatingėsiu rodą suteikti,
Kad kiekviens triūsas būtų spartesnis.

Aš tau išreikšiu mintį piktųjų,
Kur tik išgriebt ką iš tavęs tyko,
Aš tau žabangas perspėsiu jųjų,
Jokio neslėpsiu pikto dalyko.

Aš išvadžiosiu, kad tai yr monai,
Jei ponu save esant kas mena,
Kad visi sviete lygūs yr ponai,
Nes visuos lygiai Kristus gyvena.

Kudirka, skatindamas visuomenės modernėjimą, neatmetė tradicinių vertybių, religijos. Jis ragina gilintis į verslo, ūkininkavimo dalykus ir į religijos tiesas.

„Artojaus skundas“ iš liaudies dainos perėmė rypavimo intonacijas, nuoširdžią, naivią pasipasakojimo nuotaiką, liaudiškus palyginimus:

– O sielvartėli mano didžiausias!
Tai aš apleistas ant margo svieto!

Tiek turiu kęsti vargo taip kieto,
Lyg už visus aš būčiau kalčiausias!

Kudirka ne tik imitavo liaudies dainą, jos lyrizmą – iš Šventojo Rašto jis mokėsi alegorijos meno, iš rusų kritinio realizmo – komiško, satyrinio vaizdavimo. Tai matyti pasakėčiose „Žvirbliai ir kaliausė", „Šiaučius ir gizelis". Šie kūriniai artimi politiniam pamfletui, juose išjuokiamas caro valdžios neteisingumas, parodoma apgailėtina lietuvių – tiek liaudies, tiek šviesuomenės – padėtis. Pagrindinė pasakėčių mintis ta, jog teisingumas ir tiesa pasaulyje retai pasitaiko, jog dažniausiai stipresnysis ar sugebąs tokiu apsimesti diktuoja savo valią aplinkiniams. Pasakėčioje „Žvirbliai ir kaliausė" (*Varpas*, 1889, Nr. 2) šaipomasi iš perdėto bailumo, neleidžiančio matyti realybės. Kartu tai užuomina lietuvių inteligentijai, nedrįstančiai pasipriešinti rusinimui. Politinė alegorija („pasaka politiška") „Šiaučius ir gizelis" (*Varpas*, 1889, Nr. 5) išjuokia socialinę nelygybę, sadistinį valdininkų elgesį su pavaldiniais carinėje Rusijoje: be kaltės išpertas pameistrys dar privalo dėkoti įnoringam meistrui, bučiuoti jo ranką. Pasakėčios tikslas – pažadinti nepasitenkinimo carizmu jausmą, skatinti teisingumo troškulį:

Kantriausiam sviete kentėti pakanka,
Jei kankintojas yra tik besočiu.
O jau labiausiai stebėtisi reikia,
Kad kankintojas laukia dėkavonės.
Teisingas sviete! o teisingi žmonės!

Stebimasi begaliniu paprastų žmonių – „gizelių" nuolankumu:

Nes mušąs tuos tik, kuriuos labai myli.
Bet pila, pila, o gizelis tyli.

Tik nedidelė Kudirkos poezijos dalis yra lyrinė, tapusi dainomis. Eilėraščiams „Kregždelė", „Karvelėlis" pats autorius sukūrė muziką.

Eilėraščio „Kregždelė" (*Lietuviškasis balsas*, 1888, Nr. 11) tema – vienatvė ir meilės ilgesys (kregždė lietuvių pasakose, patarlėse – namų, šeimyninės laimės simbolis, jos baidosi nelabasis). Kudirkos eilėraščio nuotaika tautosakiškai graudi, švelni, kiek melancholiška. Gana neįprastas paukščio motyvas. Daina sukonstruota kaip intymus, šiltas pokalbis su kregžde, virš lango lipdančia lizdą. Muziką primenantis kregždės čiauškesys – vienišo žmogaus laimė. Noras būti dviese išreikštas svečių, namo statymo, pavasario pasiilgimu.

Užmiršau vargelį savo,
Nes linksmos dainelės tavo
  Linksmą kelią tiesia.
Nelėk į svetimą šalį,
Nepalik mano namelį –
  Mums linksmiaus bus dviese!

Eilėraščio „Karvelėli" (rink. *Kanklės* II, 1889, Nr. 2) tema – meilės paštas. Motyvai pasakiški: kalbamasi su mėlynai pilku karvelėliu, prašoma paskolinti sparnus, kad galėtų nuskristi pas mylimąją. Tai daina, atodūsiu išsakanti širdies nerimą. Meilės ilgesys išreiškiamas svajone skristi:

Karvelėli mėlynasis,
Karvelėli tu pilkasis,
Skriski į šalelę,
Kur meilužė manęs laukia.

Pasakyk jai, karvelėli,
Pasakyki, mėlynasis:
– Vai, ilgu, man ilgu,
Nerimsta mano širdelė.

Kad man duotum, karvelėli,
Savo sparnus ant dienelės,
Vai, aš pats nulėkčiau
Pamatyt savo mergelę.

Intymesnei išpažintinei poezijai priklauso sonetas „Valerijai" (*Varpas*, 1895). Tai eilėraštis apie šviesios, išmintingos ir drąsios moters reikšmę negandų kupiname patrioto, idealisto gyvenime. Nors Valerijos būta gražios moters, poetui rūpi pavaizduoti jos dvasios grožį. Ji lyginama su ramybę nešančiu angelu („Kaip angels sargas mane raminai"), kaip reta lietuvių meilės lyrikoje, ji vadinama bičiule, vienintele sunkią valandą supratusia ir neleidusia palūžti:

Kad tyčiojos iš manęs svietas nedėkingas
Ir, manęs nesupratęs, man širdį sumynė,
Rengiausi prakeikt viską... Nuo to mane gynė
Priminims tavo: „Da tu draugijai skolingas!"

Eilėraštyje, kaip ir visoje Kudirkos poezijoje, šilčiausi jausmai skiriami bendraminčiams, bičiulystei, padedančiai įveikti piktą likimą, kilti į dvasinį atgimimą. Propaguojamos tikrosios žmogaus vertybės – įsipareigojimas draugijai, Tėvynei, širdingumas, darbštumas, draugystė, laisvė, teisingumas. Eilėraščio forma griežta ir tiksli, tai – itališkas sonetas.

Tais pačiais 1895 m. *Ūkininke* (Nr. 8) Kudirka išspausdino ironišką akrostichą „Mįslys", išjuokiantį įvairiomis ydomis – liežuvavimu, veidmainyste, tinginyste garsėjusį socialinį moterų sluoksnį – davatkas:

Dievas visad ant lūpų, o širdyje velnias;
Akis tuojau užmerkia išvydusi kelnes;
Vaikščioja atsiplėšus – įžadai mat toki;
Atmintyje tik laiko, kur atlaidai koki;
Tur liežuvį bjauresnį už gyvatės gylį;
Kasdien tupi bažnyčioj, nes tinginį myli.
Atminki, kas tai būtų, jei mįslius mint moki.

Pirmosios eilėraščio eilučių raidės vertikaliai susidėsto į žodį DAVATKA. Už tai Kudirkai teko nukentėti. Vienas kunigas sudėliojo jo pavardę į akrostichą, išjuokiantį tariamą Kudirkos nedorumą, puikybę. Iki to laiko Kudirka pasirašinėdavo slapyraidėmis bei slapyvardžiais – V., V. Kapsas, Paežerių Vincas, o akrostichu ta paslaptis buvo atskleista. Vėliau neapsikentęs Kudirka pamfletu „„Apžvalgos"

mokslas" išjuokė kunigijos laikraštį, kuriame, anot poeto, nesurasi teisybės. Graudoka ironija:

O kas elgiasi tyloms
Pagal Dievo būdą,
Tasai teturi iš to
Pelną labai kūdą.

Sunki liga, mirties nuojauta, neslūgstančios rusų valdžios represijos Lietuvoje stūmė Kudirką į atvirą konfrontaciją, vertė išsakyti slapčiausius lūkesčius, kad Lietuvos žmonių gyvybingumas nugalės priespaudą, kad tautine dvasia persiims visi lietuviai. Kaip kvietimas į kovą skambėjo po Kražių įvykių jo sukurtas eilėraštis „Maniemsiems" (*Varpas*, 1896). Jame deklaratyviu stiliumi kuriamas optimistinis nemirtingų žmonių, nenugalimos lietuvybės mitas. Gausu imperatyvinių konstrukcijų, retorinių sušukimų:

Jeigu žūtų iš rankos priešio ar likimo
Viens tų, kur augin garbę, dvasią jūs kilimo,
Rimkit – tegul jūs širdis drąsums neatstoja,
Tiktai, ką anas darė vyrs pasišventimo,
Tegul kits kartoja!

Jausdamas artėjančią mirtį, Kudirka rūpinosi Lietuvos kultūros ir politikos tęstinumu. Svarbiausias eilėraščio tikslas – įkvėpti bendraminčiams dvasios ramybės, drąsos, vienybės, tikėjimo kilnių idėjų pergale, savigarbos.

Prieš pat mirtį, 1898 m., Kudirka parašė „Tautišką giesmę" ir sukūrė jai muziką (*Varpas*, Nr. 6). Lietuvai atgavus Nepriklausomybę, „Tautiška giesmė" tapo valstybės himnu. Giesmė trumpa, raiški. Joje skelbiamas tautinis dekalogas (didvyriškumas, istorinė atmintis, stiprybė, dorybė, darbas, gerovė, apšvieta, teisingumas, meilė, vienybė) turi užkalbėjimo, įtikinimo jėgos:

Lietuva, tėvyne mūsų, tu didvyrių žeme,
Iš praeities tavo sūnūs te stiprybę semia.
Tegul tavo vaikai eina vien takais dorybės,
Tegul dirba ant naudos tau ir žmonių gėrybės.

Tegul saulė Lietuvoj tamsumas prašalina
Ir šviesa, ir tiesa mūs žingsnius telydi.
Tegul meilė Lietuvos dega mūsų širdyse,
Vardan tos Lietuvos vienybė težydi.

Nors giesmėje neminimas Dievas, bet Kudirka siekia išauklėti tobulą žmogų – dorą, mylintį tėvynę ir savo artimą. Tai ir yra kiekvienos religijos praktinė pusė. Kudirka visuomet buvo praktikas, tikėjęs, kad doros galima išmokyti, o geriausias mokytojas – darbas, istorija. Giesmė ir pradedama monumentaliu Lietuvos praeities vaizdu: „Lietuva, tėvyne mūsų, tu didvyrių žeme". Poetas sukūrė maldą tėvynei, prilygstančiai Dievui. Į ją tiesiogiai kreipiamasi, jos prašoma stiprybės. Vadindamas Lietuvą „tėvyne mūsų", tiesiogiai kreipdamasis į „didvyrių žemę", Kudirka kuria dvejopą Lietuvos vaizdą: romantinį, būdingą susitelkiančiai tautai, ir istoriosofinį.

Pirmuoju atveju tėvynė suvokiama kaip visų motina, jos praeitis – didvyriška, o dabartis ir ateitis turi būti šviesi; antruoju atveju – ji yra didvyrius, stiprius sūnus auginanti žemė. Giesmės vaizdai paprasti, emblemiški, lengvai įsimenami ir suprantami kiekvienam žmogui: didvyrių žemė, dorybės takais einą Lietuvos vaikai, tamsą išsklaidanti saulė, meile degančios širdys. Viskas – Lietuva, Lietuvoj, Lietuvos, Lietuvai. Žodžio įtaiga, liepimu, įsakymu auklėjama, vienijama, skatinama aktyviai veikti. Giesmė – kaip karo žygio maršas: trumpa, energingo ritmo.

Kudirka rūpinosi Lietuvos žmonių išsimokslinimu, apšvieta, galinčia padėti orientuotis pasaulyje, pagerinti materialines sąlygas, nesiduoti išnaudojamiems savų bei svetimų engėjų. Eilėraštis „Lietuvos šviesuoliams" (*Lietuva*, 1897) – pamokantis, ironiškas, kaltinantis, skatinantis dialogui su lietuvių inteligentija. Savo publicistikoje ne sykį išjuokęs inteligentų bailumą, jų nenorą atvirai parodyti savo pažiūras ir mokyti žmones, eilėraštyje taip pat ironizuoja:

Ir ištiesę prie jūsų mūs rankas pūslėtas,
Tarėme: „Kur tas mokslas, jūsų pažadėtas?
Duokite mums jį, broliai, mes trokštame jojo!"
Tąsyk jūs garsus klyksmas staiga apsistojo,
Kaszin kur išsislapstėt tartum niekadėjai,
Ir žadėjimus jūsų išnešiojo vėjai...

Lietuvos kūrimą, švietimą, kultūrinimą Kudirka suvokė kaip kovą:

Arba jūs numalšinkit sujudintą protą,
Užgesinkit iš naujo mūs širdį liepsnotą,
Arba, stoję į eilę, kaip tikri vadovai
Švieskit mus ir neduokit gest pradėtai kovai!

Kudirka parašė 15 eilėraščių. Jais pradėjo savo kūrybą. Jo poezijoje daugiau moralinių imperatyvų, kovos patoso, gyvo dialogo, negu metaforų. Kudirka – aiškios minties poetas, išreiškęs savo meto poreikius, aktualijas, pastangas: apsaugoti nuo išnykimo Lietuvos žmones, kalbą, kultūrą, siekė pažadinti lietuvių sąmoningumą, norą geriau, moderniau gyventi, šviestis, ieškoti teisybės. Kudirkos poezija auklėja žmogų, primena, jog didžiausia vertybė – žmogus, draugiškas, geras, protingas, stiprus. Jausmai Kudirkos poezijoje – paprasti, aiškūs ir stiprūs, joje gili užuojauta vargstančiam, laimės ilgesys. Kudirkos poezija aukšto meninio lygio. Kartu su „Tiesomis eilėms rašyti" ji padėjo įtvirtinti silabotoninę eilėdarą („Labora!", „Ne tas yra didis").

SATYROS. 1895–1898 m. Kudirka sukūrė keturias satyras, kurias išspausdino *Varpe*. Tai „Viršininkai" (1895), „Lietuvos tilto atsiminimai" (1896), „Cenzūros klausimas" (1897) ir „Vilkai" (1898). Jis yra žymiausias ne tik XIX amžiaus komiškos prozos autorius. Būdamas visuomenės žmogus, Kudirka turėjo iš ko semtis prototipų, situacijų, siužetų.

Satyros „Viršininkai" pagrindinio personažo Vakanalijaus Vziatkovičiaus Kruglodurovo prototipas – geras rašytojo pažįstamas, Naumiesčio „dievaitis", apskrities viršininkas štabrotmistras Kusakovas. Pagrindinė satyros tema – išnaudojimas: Lietuvos gyventojai – lietuviai ūkininkai, dvarininkai lenkai ir vokiečiai, miestelių gyventojai žydai – negailestingai apgaudinėjami, niekinami caro valdi-

ninkų ir viršininkų, kvailų ir nedorų. Satyra pavadinta – „margas paveikslėlis". Sukurtos vaizdingos, dramatizuotos scenos iš pavieto viršininko ir jo pavaldinių gyvenimo. Už kiekvieno vaizdo, epizodo slypi gyvenimo išminties ar moralinės sentencijos iliustracija, alegorija. Viršininko Kruglodurovo gyvenimas ir darbai – hagiografijos (šventojo gyvenimo aprašymo) parodija. Pavieto „dievaičio" gyvenimo aprašymas ironiškai pradedamas viršininko pasigyrimu:

> Aš – paviečio dievas! – pasakė garsiai Vakanalijus Vziatkovičius Kruglodurovas, naujai atvažiavęs į Naupilę viršininkas, susirinkusiems save pasirodyt činovninkams. Pasakė, apsisuko ir išėjo.

Visoje satyroje žymu šaipymasis iš riboto mąstymo. Išjuokiamas žemesnių valdininkų lėtapėdiškumas, primityvumas, kvailumas:

> Nors činovninkai nosis nuleidę tylėjo, vienok per jų visų galvas perėjo tos pačios mintys. Kada jau paskutinė mintis atliko savo darbą galvoje paskutinio činovninko, pradėjo visi skirstytis namo.
>
> Instinktas tankiai gelbi žmogų, reikia tik mokėt iš jo pasinaudot. Činovninkai, matoma, tą gudrumą turėjo, nes visi ik vieno, nors nebuvo susitarę, atsidūrė pas Dinę rūpestį prigirdyt.

Ironizuodamas autorius primena, jog svarbu gyvenime ir protas, ir nuojauta. Kudirkai dažnai prikišama, jog nemėgęs žydų, tyčia juos išjuokdavęs, tačiau autorius pastebėjo ir žydų sumanumą, sugebėjimą greitai rasti išeitį iš kiekvienos keblios situacijos. Miestelio žydai, padedami rabino, pirmi išsiaiškina tikrą Kruglodurovo biografiją ir jį charakterizuoja – „pusaklis kareiva". Rusų armijos eilinio Kruglodurovo karjeros pradžia – bailio „žygdarbis" kare su turkais. Kruglodurovas surado pamestą turkų vėliavą, užsėdo ant atsigaivaliojusio arklio ir pergalingai nujojo pas savuosius. Žydai pirmi sumojo, kaip elgtis su „paviečio dievu" pasiskelbusiu viršininku („neškit jam aukas, priims"). Kudirkai, kaip visuomet ieškančiam teisybės ir gyvenimiškos tiesos, rūpėjo atskleisti tikrą didybės ir valdžios veidą. Pasirodo, Vakanalijus Vziatkovičius Kruglodurovas visą gyvenimą svyruoja tarp gudrumo, padedančio išlikti, ir nemokšiškumo, kvailumo, neleidžiančio dar labiau iškilti. Jis nepasitiki savimi, o iškilmingo prisistatymo idėją jam primetė žmona Pogoda Nenastjevna. Kudirka imasi parodijos, didybės išjuokimo (nuo viršininko apoteozės – pasikėlimo į padanges, susidievinimo iki „ėmimo"), parabolės (nuo didybės iki juokingumo skiria vienas žingsnis: „pilkojo generolo" „žygdarbiai" ant arklio ir jų demaskavimas – tai tik bailio, apgaviko ir paklaikėlio niekingi darbai). Kudirka vaizduoja, kaip sunkiami kyšiai iš įvairių luomų žmonių, beveik iš visų Lietuvos gyventojų – pradedant Žydpilės burmistru, vaitais, raštininkais, kunigais ir baigiant paprastais kaimo žmonėmis, padegėliais ir žydais. Rašytojas perpratęs ir pavaldinių gyvenimišką filosofiją – taikymąsi prie viršininko silpnybių: „jeigu nori būti teisiu akyse žmogaus, prisigerink jo pilvui". Viršininko žmonos Pogodos Nenastjevnos gyvenimiška patirtimi pagrįsta išmintis – nenuginčijama: „Jai vis rodėsi, kad jeigu nebūtų gerai, tai viršininkas gali paliept, kad būtų gerai. Tai ko da čia abejot?" Kudirka sukūrė W. Shakespeare'o *Hamleto* žymiausios scenos – Hamleto monologo parodiją. Kruglodurovą išgąsdino ankstesniojo viršininko teismas ir Sibiro grėsmė. Jis blaškosi, svarsto: imti ar neimti, bet vis dėlto

parsineša kontrabandą iš Prūsijos ir „praregi": jei galima nenubaustam pereti sieną ir nešti kontrabandą, tai juolab niekas jam nesukliudys apgaudinėti ir kitaip išnaudoti savo valstybę ir pavaldinius:

> – Kaip nuo tos tiesos atsigint? – manė. – Argi ji neduoda išbėgt?
> Staiga sustojo lyg ką atsiminęs, išsitraukė bonką spirito ir, kratydamas su ja aukščiau galvos, linksmai sušuko:
> – O čia tiesa? ką? tiesa? čia tiesa?

Prie vaizdo, skirto viršininko sąžinės prabudimui, priduriama dar ironiška sentencijos „vyne tiesa" iliustracija. Šaipomasi ir iš viršininko garbės kelio: nuo lietuviško tilto sumaskolinimo iki netikro Kristaus (pravirksta, kai mokinukai vietoj Katekizmo mintinai išpyškina jo, valdininko ir kariškio, titulus).

Atskleidęs viršininko psichologiją, išjuokęs jo siekius ir darbus, Kudirka pateikia viršininko antipodą ir nurodo būdą, kaip teisiškai ir moraliai kovoti su išnaudojimu. Penktoji satyros dalis vaizduoja Miškagalių valstiečių „karą" su valsčiaus valdininkais dėl norimo kandidato į vaitus. Satyroje dažnai pabrėžiama mintis, jog viršininkai rūpinasi tik savo gerove:

> Kruglodurovo filosofija apie tai, kas jis, kam jis čia yra, baigėsi ant to: kad jį atsiuntė vyriausybė tik būt viršininku ir kad pavietis turi jį už tai gerbt. Jam rodėsi, kad jis yra pastatytas pavietyje kaipo zerkolas, kuriame turi atsimušt baimė ir gerbimas vyriausybės. Apie tai, kad jis būtų atsiųstas prižiūrėt pavietį, būt užtarytoju jo ir tarpininku, pasipažinus pirmiau su žmonėmis, jų padėjimu, jų reikalais, jų dvasia ir t.t., mūs viršininkui neatėjo nė į galvą.

Žmonės surado užtarėją, iš savo pačių tarpo išsirinko kandidatą į vaitus – universitetą baigusį Svarūną, kuris pasigailėjo žmonių ir pažadėjo išaiškinti visas kanceliarijos suktybes, padėti susivokti įstatymuose ir atsikovoti teisę patiems pasiskirstyti mokesčius. Kudirka sukuria reformuotą valsčiaus valdymo modelį, kurio pagrindas – demokratija, viešumas, teisėtumas. Valstiečiai laimi teisėtu keliu, išsirenka norimą vaitą, bet caro valdininkai juos pergudrauja, nevykdo įsakymų, vilkina vaito patvirtinimą ir visaip skundžia Svarūną. Kol ieškoma kaltų, Svarūnas miršta, valstiečiams į vaito vietą primetamas naujas kandidatas, palankus carizmui, be sąžinės, toliau už valsčiaus pinigus kariaująs su valsčiumi. Paskutinėje satyros dalyje sukurtas alegorinis satyrinis vaizdas, apibendrinantis „didvyrio" viršininko Vakanalijaus Vziatkovičiaus Kruglodurovo vardo, tėvavardžio ir pavardės reikšmes. Lėbautojas, Kyšininko sūnus, Visiškas kvailys, parodytas girto Kruglodurovo – „pilkojo generolo" karas su cholera. Pradedama nuo viršininko nesiliaujančio lėbavimo, toliau išjuokiamas naudojimasis choleros sukeltomis žmonių nelaimėmis: „Vakanalijus Vziatkovičius iš choleros pasinaudojo daugiau nekaip cholera iš žmonių." Pagaliau absurdiškiausias „žygdarbis" visoje pavieto istorijoje – sanitarinių įrengimų sugriovimas. Veiksmas sulėtinamas įtempčiausioje vietoje – kulminacijoje ironiškai vaizduojama tyla ir visuotinė nuostaba:

> Visi vėl tylėjo toliau. Tiktai gendrolius, nusiėmęs kepurę, gaudydamas su jąja orą iš šalies naujų griuvėsių ir varydamas jį prie nosies, atkartojo švelniu, reiškiančiu didį pasikakinimą balsu.

– Dabar tai smagus oras! tai smagus oras!

Tie griuvėsiai, styrantiejie su nusižeminimu po gendroliaus pergalėtojo kojomis; tas tylėjimas lyg perlėkus kokiai dvasiai; tas ramumas minios, da neseniai ūžusios; tas švelnus ir saldus avinėlio balsas, išeinantis iš lūpų didžiavyrio, kuris valanda prieš tai turėjo balsą įniršusio liūto, – viskas sykiu gamino neišreiškiamai didį įspūdį. Iškilminga valanda!

Viską vainikuoja Kruglodurovo palyginimas su Julijum Cezariu ir jo populiaraus posakio „atėjau, pamačiau, nugalėjau" ironiška iliustracija. Satyra skirta išsilavinusiam, gerai išmanančiam Europos istoriją bei kultūrą skaitytojui, žinančiam lotyniškus posakius („vyne tiesa", „atėjau, pamačiau, nugalėjau", „nuo puikybės iki juokingumo – vienas žingsnis", „duodu, kad duotum", „ar imsi, ar neimsi, vis tiek bus vis tas pats"). Kudirka satyroje ėmėsi pačios baisiausios išjuokimo formos: ironijos, peikimo giriant, tariamo susižavėjimo. Tai iškelia satyrą į aukštesnį komizmo lygmenį negu paprastas šaržavimas ar groteskas.

Satyros „Lietuvos tilto atsiminimai" siužetas paprastesnis, viršininkų savivalės, godumo vaizdavimas ne toks šakotas, tačiau įvairesnės čia pasakojimo intonacijos: nuo ironijos, pašaipos iki lyrizmo, graudaus skundo. Tema dar alegoriškiau atskleidžiama – visas satyros pasakojimas pateikiamas kaip personifikuoto veikėjo – tilto per Šešupę – monologas. Kudirka vėl išjuokia caro valdininkų nenuovokumą, bukumą. Pirmoji satyros dalis pagrįsta kvailo nesusipratimo komizmu: pasienio kariškiams buvo įsakyta „lovit bumagu" (gaudyti popierių), bet jie, užuot konfiskavę iš Mažosios Lietuvos bei Prūsijos atgabenamus lietuviškus laikraščius ir knygas, apvalė miestelį nuo „labai neištikimų" popiergalių: atliekų, saldainių popierėlių. Satyros kritika aštri ir tiesmuka, paremta liaudiškų priežodžių ironija: „Kad maskolius vagia, – anot vienos žydelkos, – tai ant to jis maskolius, bet ko jis da muša?" arba „Tiesa, priežodis sako: jeigu maskolius turėtų gėdą, tai nebūtų maskolius". Kudirka, išjuokdamas kariškio Baran Rylosujevo „žygdarbius" (daktaro lietuvio namų kratą, išprotėjusio amatininko suėmimą), kaip visuomet lieka vargšų pusėje. Pirmoji satyros dalis užbaigiama ironišku pagyrimu:

Nuo tos dienos Baran Rylosujevas tapo pramintas: *Bumažnyj oficer* (Popierinis apicieras).

Garbė užsipelniusiems!

Antroji satyros dalis – artima liaudiško priežodžio: „Nekask duobės kitam – pats įkrisi" parabolei. Tai Lietuvos ir lietuvių likimo carinėje Rusijoje alegorija, išreikšta dramatizuotu personifikuoto tilto per Šešupę monologu:

Jau pusėtinas laiko galas, kaip aš tįsau ant Šešupės. Jau daug vandens praleidau į Baltjūres; daug žmonių ašarų ir prakaito nuplaukė drauge su vandeniu; daug kojų, kurios mane mindžiojo, supuvo kapuose...

Pagimdė mane Lietuvos miškas; išvedė į svietą lietuvių rankos; nuo Lietuvos žirgų kanopų pirmąkart sudundėjau...

O drūtas buvau tiltas.

Personifikacijoje žymu lyrizmas: praeities prisiminimai ir švelnus liūdesys. Tiltas pasakoja apie savo tvirtybę, kartu tai ir kadais galingos Lietuvos, jos istorijos

alegorija, praeities romantizavimas. Darbštūs Lietuvos žmonės, smarkūs raiteliai, geri miškai, tvirti tiltai.

Alegoriškas „pertvarkymų", kuriuos teko iškęsti tiltui, aprašymas: užrašą „žingine" surusina, pakeičia į „šagom"; taiso, o iš tiesų – vagia lentas ir naudojasi remontui skirtais pinigais; sumano pravoslaviškai pašventinti. Tiltą ir visą Lietuvą „taiso", rusina, pravoslavina ir išnaudoja visi: valdininkai, inžinieriai, jų padėjėjai žydai, lenkai. Apsiginti padeda tik viešumas:

> Laukiau, ką su manim padarys. Akyva buvo žinot, prie ko stversis dabar smarkus maskolintojas Lietuvos tilto, jau sykį nepasisekus. O jo tuo tarpu užmanyta pritaikyt prie manęs baisiausią dalyką – prievartą. Kad da nors gerumu, tai kad ir jaustum neteisingus siekius, tai rodosi, visgi nebūtų taip sunku ir bjauru. O čia prievarta!
>
> Užmanė, matote, išmest mano dalis, pritaisytas da lietuvių rankomis, ir vieton jų įstatyti naujas, prirengtas maskolišku būdu po viršininko priežiūra. Iš pradžių buvo net nuspręsta statyt visai naują tiltą, tiktai pradėjus svietui rėkti, turėjo apsistot ant „pertaisymo".

Satyros pabaigoje svarbi tautos vientisumo, tėvynės vienijimo ir sutelktumo idėja. Žmonės, jų statiniai ir daiktai savo tėvynėje – visi trokšta išsivaduoti iš svetimųjų, kratosi jų religijos, kalbos ir visokeriopų „pataisymų":

> Tai mane dėl to silpnino, kad aš panerčiau į Šešupę?
>
> Išgrauž!
>
> Kol bus tilte nors viena senoji mano dalelė, tai tokio krikšto nebus – išlaikysiu. O visų dalių, bičiuliai, permainyt nesuspėsite... Juk ir jūs patys neamžini: nusmuksite, bevažinėdami per *savo darbo* tiltus.

Pabaiga optimistinė, žadanti nedorųjų pralaimėjimą. Siūloma ne kovoti, o palaukti, kol engėjų ydos juos pačius pražudys. Satyros komizmas – aštresnis, lakoniškesnis, išreiškiąs atvirą nepritarimą: „Visi mano plyšiai šypsojosi, kad mane paketino taisyt. Mane taisyt!"

Satyra „Cenzūros klausimas" turi paantraštę: „Pasaka ne pasaka". Jos pavadinimas pridengia perversišką temą: „kultūriškos vertybės" – lietuviškos kaimo tupyklos – istoriją carinėje Rusijoje. Pasirodo, ir toks prozaiškas statinys garbėtroškų valdininkų gali būti įtrauktas į politinę bylą kaip įkaltis. Kudirka carinės valdžios, persekiojančios lietuvybę, veiksmų absurdą simboliškai išreiškia tupyklos vaizdu. Satyros juokas sarkastiškas, kandus, aiški doro ir blaivaus ūkininko Endriaus Klubo ir godaus, garbėtroškos žandarų viršininko Judos Izvergovičiaus Padleckojaus opozicija. Išjuokiamas ir totalinio rusifikacijos plano absurdiškumas: „Buvo net užmanęs suimti visos gubernijos lietuvius su vienu žygiu, sutupdyt į kalėjimą ir laikyti ten iktol, iki neužmirš skaityti lietuviškai." Doras ir blaivus ūkininkas, neišmanėlio piemens įskųstas, nukenčia, gerai nė pats nežinodamas už ką. Rašytojas ragina suvokti lietuvių padėtį, būti gudresniam, nes užtarėjų tikrai sunku surasti: „Sugrįžo žmogus namo ir, išvydęs visą pragaištį apleistoje ūkėje, apsiverkė. Kam, vargše, pasiskųsi ir kas atlygins?"

Paskutinėje satyroje „Vilkai" Kudirka vėl remiasi pasakos, legendos, metraščio stilistika, tačiau jo pasakojimas objektyvesnis. Rašytojas laikosi susikurtos satyros

teorijos: išjuokti tik žmogaus ydas, o ne patį žmogų. Pamato ir pavaizduoja ir gerąsias žmonių savybes. Svarbu jam teisingai charakterizuoti kiekvieno viršininko asmenybę, aprašyti jo veiklą. Viršininkų apibūdinimai – „medžiaga kronikoms" – priartėja prie liaudies posakių komizmo – kvailumo, nedorumo, tinginystės išjuokimo: „Pasirodė, kad nagaika buvo išmintingesnė už Zvierskį, nesa be jos nežinojo, nė ką daryti, nė kur kreiptis"; „Lentiajevą perkėlė į kitą pavietį, kur neužilgo numirė, sako, tik dėl to, kad jau ir gyventi tingėjo". Tačiau satyros pabaiga optimistinė. Viršininko Lievšos savivalę sutramdo raštingas, įstatymus išmanąs ir savo teises ginąs daktaras. Jis laimi „bylą dėl kepurės" – vyriškos savigarbos ir pasyvaus pilietinio nepaklusnumo bylą, nors valdininkų ir laikomas „politiškai nepatikimu."

Satyros pasiskirsto pamečiui. Dvi pirmosios griežtos konstrukcijos, jose daug kultūrinių aliuzijų, alegorijų, simbolių. Vėlesnės rašytos skubomis, deklaratyvesnės. Norėta parodyti valstiečiams pilietinio nepaklusnumo kelią, išsilavinimo svarbą, skatinti vieningai siekti teisėtumo. Satyrose Kudirka išjuokė žydus, prisitaikiusius prie caro valdžios ir lupikaujančius, tačiau savotiškai žavėjosi jų gudrumu, sugebėjimu bet kokia kaina apginti savo interesus. Satyrose šaipomasi ir iš kunigų godumo, garbėtroškos, netinkamos jų luomui, caro valdininkų savivalės, karjerizmo, kyšių ėmimo. Groteskiško vaizdavimo, absurdo komizmo Kudirka mokėsi iš savo mėgstamiausio rašytojo M. Saltykovo-Ščedrino. Kaip tikras menininkas, Kudirka išsyk perprasdavo žmogaus charakterį, sušaržuodavo jo trūkumus.

Kudirkos satyros atskleidė žmonių ydas, demaskavo nedorą elgesį, skatino priešintis neteisybei teisėtu būdu. Caro vietininkus Lietuvoje jis vaizduoja kaip gyvus žmones, kurie, nuo žemiausio iki aukščiausio, yra ne dievai, o sudėtingi ir paprasti, kvaili ir savaip gudrūs – kaip kada. Lietuviai turėtų stengtis pažinti rusus viršininkus, atskirti geruosius ir bloguosius, nes visiems žmonėms – lenkams, žydams, rusams, lietuviams – galioja tos pačios žmoniškumo taisyklės. Kudirkos juokas nėra nei paprastas pokštavimas, nei pikta pagieža. Tai intelektualus svarstymas, kaip lietuviams išbristi iš balos, į kurią įpuolė. Kudirka aptaria įvairius teisinius (teismai ir skundai), moralinius (peikimas juoku), visuomeninius (viešas savo interesų išsakymas, rinkimai), taip pat išsisukinėjimo, gelbėjimosi prisitaikant, taktiško sugyvenimo ir kitokius būdus. Kudirka donkichotiškai kilnus – visad stoja silpnesniojo pusėn, niekada nesijuokia iš vargetų, nors jie būtų ir apsižioplinę, apsileidę dėl skurdo, naiviai nematą niekšybės. Kudirkos juokas – ne tik noras ištaisyti žmonių ydas, tai proto sąstingio, baimės, inteligentų ligos – „chroniško kinkų drebėjimo" įveikimas. Tai juokas, tiriantis žmogaus sielą, mokantis žmogiškos savigarbos, išdidumo. Kudirkos satyrų komizmą galima laikyti rašytojo gyvenimiška filosofija ir egzistenciniu patyrimu: jeigu juokiesi, vadinasi, gyveni, mąstai, jauti ir ieškai tiesos. Kudirka moko, jog tiesos gali būti ieškoma linksmai. Taip surandamos tiesos veiksmingesnės ir – nemirtingos.

Vincas Pietaris (1850–1902)

Vincas Pietaris lietuvių kultūrinėn atmintin yra patekęs pirmiausia savo istoriniu romanu *Algimantas*, – kūriniu, pelniusiu jam pirmojo lietuvių romano autoriaus šlovę, tegu ir gana prieštaringą. Kita Pietario kūryba: apsakymai, apysakos, memuarai, pasakų stilizacijos, publicistika, – lieka romano šešėlyje. Išleista „Lituanistinės bibliotekos" serijoje (1973), ji, kaip ir didžioji dalis XIX a. lietuvių literatūrinio palikimo, tebėra skaitoma tik siauro lituanistų rato. Ir nors apie Pietarį parašytos dvi monografijos (G. Ilgūno ir V. Katiliaus), jo kūrybos visumos vaizdas lietuvių literatūros istorijoje ligi šiol nėra išsikristalizavęs. Atitinkamai neapibrėžta ir Pietario vieta lietuvių beletristikos raidoje: jis regimas kažkur anuometinės lietuvių prozos paraštėse, šalia kitų lietuvių kaimo buities vaizduotojų, realistų pozityvistų.

Vis dėlto tiek Pietario kūrybinis palikimas, tiek ir jo asmuo, esmingai reprezentuojantys kai kuriuos būdingus XIX a. pabaigos lietuvių kultūros bei literatūros raidos ypatumus, nusipelno išskirtinio tyrinėtojų dėmesio.

BIOGRAFIJA. Pietaris priklausė XIX a. antrojoje pusėje sparčiai gausėjusiam valstietiškos kilmės lietuvių inteligentų būriui. Kaip ir daugelis šio etapo kultūrininkų, sudariusių lietuvių tautinio sąjūdžio branduolį, jis buvo užnemuniškis: gimė 1850 m. rugsėjo 27 (spalio 9) d. valstiečių Kotrynos (mergautine pavarde Liepiniūtės) ir Antano Jono Pietarių šeimoje, Žiūrių-Gudelių kaime (buv. Vilkaviškio apskrityje). Nuo 1859 m. rudens porą metų lankė Pilviškių pradžios mokyklą, nuo 1865-ųjų su pertrūkiais (dėl badmečio tėviškėje) – Marijampolės apskrities mokyklą ir Suvalkų berniukų gimnaziją. Ją baigęs, 1870 m. gavo stipendiją studijoms Maskvos universitete. Čia jis mokslų kandidato laipsniu 1875 m. baigė Fizikos ir matematikos studijas ir tais pačiais metais buvo priimtas į Medicinos fakultetą, kurį baigė 1879 m., įsigydamas teisę dirbti apskrities gydytoju arba verstis laisva praktika. Lietuviai medikai, kaip žinia, galėjo gauti tarnybą ir Lietuvoje, tačiau į Lietuvą Pietaris negrįžo. 1879 m. vasarą jis vedė Mariją Kosovič ir apsigyveno jos tėviškėje Demianske. 1883 m. su šeima persikėlė į Ustiužną, kur iki gyvenimo pabaigos dirbo apskrities gydytoju. Mirė 1902 m. rugsėjo 20 (spalio 3) d. Palaidotas Ustiužnoje, Kazanskojės kapinėse prie cerkvės.

ASMENYBĖ. Pietaris – vienas iš tų XIX a. lietuvių inteligentų, kuriems visą gyvenimą buvo lemta praleisti svetur ir kuriems ne visada pakako ryžto ar talento visomis pajėgomis įsijungti į modernios lietuvių tautos bei jos kultūros formavimo procesą. Tiesiogiai tame procese Pietaris dalyvavo, berods, tik studijų Maskvos universitete metais: čia, draugų ir bendraminčių ratelyje, jis galėjo toliau kurti lietuvių kultūros puoselėjimo planus, pradėjusius klostytis jo galvoje dar Suvalkų gimnazijoje. Tiesą sakant, tai buvo veikiau ne planai, o tik kalbos ir svajonės apie lietuvystę, kaip kad teigia vienas iš ratelio narių, artimiausias Pietario bičiulis J. Basanavičius: „Pasakos iš praeities mūsų tautos, svajonės apie jos šiosdieninius reikalus ir jos likimą – tai buvo kasdieninė tema mūsų pasikalbėjimų, ne kartą – karštų disputų."[1]

Pietario vedybos su ruse ortodokse M. Kosovič ūmai atitolino jį nuo bičiulių, sukomplikavo santykius su artimaisiais ir ilgam užkirto kelius į tėviškę. Liko tik svajonės apie lietuvystę ir Lietuvą. Vis dėlto jis nebuvo vien tautinio atgimimo stebėtojas, šildęsis prie kitų kurstomos ugnies, kaip pats save viename laiške J. Basanavičiui yra negailestingai apibūdinęs.[2] Pietario svajonės apie Lietuvą ilgainiui klostosi į tekstus: straipsnius apie Lietuvos istoriją bei jos dabarties problemas, ese-

[1] Basanavičius 1970, 634.

[2] Ibid., 648.

istinius svarstymus apie lietuvių kultūrą ir lemtį, memuarus, grožinės prozos kūrinius. Rašymas jam, gyvenusiam ir dirbusiam Rusijoje, buvo vienintelė galimybė prisidėti prie tautinio atgimimo, o veikiausiai – ir reabilituotis bičiulių bei artimųjų akyse. Anaiptol ne pagal tautinio atgimimo herojinius idealus susiklostęs gyvenimas (vietoje aukõs tėvynei – laiminga santuoka su svetimtaute, ir dar lenkų kilmės ruse!), regis, ir pačiam Pietariui kėlė vidinių problemų. Dažnas jo laiškas ar prozos kūrinys persmelktas kartėliu, kaltės ar nusivylimo savimi jausmu, graudžia autoironija, sumišusia su gailesiu ir tėviškės – „savo kampo" – ilgesiu. Pietaris – suklupęs herojus, mėginęs savo kūryba išpirkti kaltę dėl netesėto heroizmo, sūnus paklydėlis, siekęs įrodyti sau ir kitiems, jog jis – tik intrigų ir aplinkybių auka (būti auka tautinio atgimimo epochoje – kone privaloma).

Gydytojaudamas Demianske, o vėliau Ustiužnoje, jis patyrė keleriopą izoliaciją: ne tik gyveno svetimoje kultūrinėje aplinkoje, bet ir sunkiai mezgė ryšius su savąja, lietuviškąja. Neaiškūs, moralinės išdavystės antspaudu paženklinti santykiai su studijų draugais bei artimaisiais (o gal ir su pačiu savimi), baimės įkliūti kaustomas bendradarbiavimas lietuviškoje spaudoje, trūkinėjantis laiškų ryšys, pagaliau nepavykęs bandymas įsidarbinti Lietuvoje ir jį sekę vieši kaltinimai renegatyste, – tokia buvo savanoriškos tremties kaina. A. Dambrauskas, Rusijos valdžios 1889 m. nutremtas būtent į Ustiužną ir penkerius metus ten su Pietariu bendravęs, raginęs jį imtis rašytojo plunksnos bei tarpininkavęs skelbiant jo kūrinius lietuvių spaudoje, matyt, neatsitiktinai davė jam slapyvardį *Savasis*. A. Dambrauskui, Pietario kultūrinės izoliacijos ir vienatvės liudytojui, labiau nei kam kitam galėjo atsiverti Pietario lemties dramatizmas: noras būti savam, kai kitų akyse jau toks nebesi (tautinio atgimimo epochoje, formavusioje naujus lietuviškumo kontūrus ir išryškinusioje įtampas tarp *sava* ir *svetima*, buvo ne taip jau lengva išlikti *savuoju*: prisiminkime Maironio formulę „Jie iš mūsų, bet jau nebe mūsų") .

Paskutinįjį savo gyvenimo dešimtmetį Pietaris ypač intensyviai reiškėsi lietuvių draudžiamoje spaudoje savo rašiniais (visų pirma istoriografiniais) bei proza. Tiesa, tyliai, po įvairiais slapyvardžiais užsislėpęs, norėdamas likti neatpažintas ir išties toks likęs, – svetimas *Savasis*. J. Basanavičiaus liudijimu, lietuviška visuomenė sužinojo apie Pietarį tik po jo mirties:

> Iš tų trumpokų žinių, kurias iš „S. Peterburgskija Viedomosti" (n. 280, 1902 m.) atkartodamas, „Tėvynės Sargas" (n. 10–11, 1902 m.) padavė lietuviškai ir lenkiškai visuomenei, dasižinota pirmąkart, nors ir labai menkai, apie myrį, gyvenimą bei veikalus vieno iš gabiausių mūsų beletristų, kurs pastarame laike daugiausia po pseudonimu „Savasis" rašinėjo ir įvairiuose laikraščiuose sandarbavo.[1]

[1] Basanavičius 1970, 632.

Pietario plunksnai priklauso daugiau nei trisdešimt įvairios tematikos straipsnių anuometinėje lietuvių spaudoje: *Aušroje*, *Varpe*, *Ūkininke*, *Vienybėje lietuvninkų*, *Tėvynės sarge*. Jie, kaip ir rašytojo epistolinis palikimas, rodo, kaip atidžiai jis žvelgė į Lietuvą ir kaip įžvalgiai matė tautoje vykstančias permainas bei jautė jos reikmes. Rūpestis bendra lietuvių kultūros būsena buvo vienas svarbiausių jo įvairiapusiškos kūrybos argumentų ir variklių, skatinusių tėviškės labui darbuotis naktimis, įveikus nuovargį ir nepasitikėjimą rašytojiškais gabumais. Sąmoninga pastanga užpildyti kultūros spragas pasireiškė dar gimnazijoje jo berniokišku užmoju parašyti

lietuvių kalbos gramatiką. Ir vėliau, jau studijuodamas Maskvos universitete ar dirbdamas gydytoju Demianske bei Ustiužnoje, ne sykį ėmėsi panašaus „spragų kamšymo", tarkime, rašė žodyną *Vardai augalų, gyvulių, žvėrių, paukščių, žuvų, vabalų, kirmėlių*, kuris taip ir liko neskelbtas. Pietaris buvo vienas tautinio atgimimo epochos universalų: ne tik prozininkas, bet ir publicistas, istorikas, archeologas, filologas, vertėjas, literatūros kritikas ir netgi dailininkas.

Tą savo universalumą pats Pietaris vertinęs, tiesa, ganėtinai skeptiškai – kaip diletantizmą. Ir ne be pagrindo. Povandeninio laivo, kuriuo jis tikėjęsis palaužti Rusijos karinę galią, arba Lietuvos perkėlimo ramesnėn pasaulio vieton (Ceilonan arba Argertinon) projektai – tiesiog anekdotiški tokio diletantizmo atvejai. Panašių pavyzdžių galima būtų prirankioti ir iš Pietario istoriografijos[1], iš lietuvių tautosakos tekstų interpretacijų ar kalbos etimologizavimo. Tokios aušrininkiškos svajonės sunkiai įsikomponuoja į paskutiniojo amžiaus dešimtmečio lietuvių kultūrinius mintijimus, pasižyminčius pozityvistiniu blaivumu ir vis didėjančia specializacija. Jos, kaip ir daugelis Pietario kūrybos savitumų, radosi iš jo kultūrinės vienatvės.

[1] Ją gana išsamiai yra aptaręs J. Brazaitis straipsnyje „Pietario istoriosofinės nuotrupos". Žr.: Brazaitis 1980, 1:473–484.

KŪRYBA. Didžiausią išliekamąją vertę turi, be abejo, Pietario beletristika. Jos žanrinis spektras kaip reta platus: nuo tautosakinės tradicijos vagoje tebesančių literatūrinių anekdotų, „melų" ar stilizuotų pasakų ciklo vaikams *Lapės gyvenimas ir mirtis* (išsp. 1905) iki istorinio nuotykinio romano *Algimantas* (par. 1900–1902, išsp. 1904–1905). Be to, Pietaris yra parašęs apie dvidešimt apsakymų, dvi stambias apysakas – *Keidošių Onutė* (1899) ir *Kelionės* (išsp. 1902–1903), pluoštą memuarinių-etnografinių apybraižų bei sukūręs dramą *Kova ties Žalgiriais* (1906). Deja, Pietariui tik retame kūrinyje (tarkime, stilizuotų pasakų cikle) pavyko išvengti žanrinių kompozicinių nelygumų ar kitokių meninių kliaučių, būdingų anuometinei lietuvių beletristikai.

V. Pietario proza, kad ir neiškopusi į chrestomatines literatūrinio palikimo aukštumas, yra įdomus reiškinys lietuvių literatūros istorijoje. Ji suėmusi savin įvairias XIX a. pabaigos lietuvių kultūrai ir literatūrai būdingas idėjines bei menines pakraipas ir reprezentuoja netgi prieštaringų pasaulėjautos bei stiliaus tendencijų santarmę. Idėjinio bei estetinio margumo XIX a. pabaigos lietuvių kultūroje bei literatūroje netrūko, – jį lėmė pagreitinti literatūros raidos tempai: keliuose dešimtmečiuose vienas šalia kito glaudžiasi didaktinis švietėjiškas, romantinis ir pozityvistinis etapai. Pietario kūryboje jie tarsi persmelkę vienas kitą, romantinės svajos, švietėjiški ir pozityvistiniai projektai maksimaliai suartėję. Jo prozoje į netikėčiausius derinius susiaudžia liaudies žodinės kūrybos ir didaktinės raštijos, publicistikos ir beletristikos gijos. Gyvendamas toli nuo Lietuvos, jis gyvai atsiliepė į visa, kas lietuvių raštijoje tuomet dėjosi. Visa norėta pačiam išmėginti, visais registrais groti. Idėjinės ar juoba estetinės priklausomybės klausimo Pietaris sau nekėlė. Tą liudija, be kita ko, ir jo publikacijų kelias. Tai tik kelias į Lietuvą, – nesvarbu, kokiam spaudiny jos skaitytoją pasieks.

Idėjinio bei estetinio registro platumu bei sintezės pastanga Pietaris yra neabejotinai Vaižganto pirmtakas. Vis dėlto Pietario tekstai, palyginti su Vaižganto proza, yra ganėtinai eklektiški, dažnai subyrantys į atskirus fragmentus. Ir tai suprantama: Pietaris kūrė ankstesniame literatūros raidos etape, kai lietuvių proza dar vadavosi iš raštijos sinkretizmo, o socialinė bei politinė rašytinio žodžio funkcija buvo svarbesnė, nei estetinė. „Jo kūryboje, – pasak A. Zalatoriaus, – bene akivaizdžiausiai

išryškėjo toji sudėtinga meninė problema, kurią sunkiai sekėsi spręsti ir vėlesniems mūsų prozininkams. Tai disproporcija tarp talentingo atskirų epizodų pasakotojo ir silpno tų epizodų komponuotojo: epizodas pasakotoją per toli nuvilioja į šalį, daiktai bei reiškiniai pavergia jį, ir jis nebesugeba išsivaduoti iš jų nelaisvės, pažiūrėti į juos kūrinio visumos požiūriu."[1]

[1] Zalatorius 1971, 49.

Tačiau Pietario kūrybos, o ir atskirų kūrinių eklektika susijusi ne tik su anuometinės lietuvių prozos vis dar mokiniška stadija, bet ir su autoriaus talento, kurį galėtume pavadinti rezonansiniu, pobūdžiu. Ne sykį, mąstydamas apie kūrybą ir jos ištakas, Pietaris savo rašytojo talentą labai santūriai apibūdina tik kaip pasakoriaus brolio talento šešėlį. Iškalbingas šiuo požiūriu dažnai cituojamas jo laiško A. Dambrauskui-A. Jakštui fragmentas:

> Ilgu man ir nuobodu be savo svieto ir be savo žmonių. Laukstu, jog nėra jau brolio. Širdį man skauda, jog aš nespėjau sunaudoti jo puikią kalbą, jo būdus tarimo, jo protą, pilną lietuviškos dvasios. Tai ne tik mano vieno nustojimas. Jūs matėte ir girdėjote tik menką šešėlį to, kas buvo mano brolyje. Ir tas menkas šešėlis dėl Jūsų panėšėjo ant epopėjos. Bet jeigu Jums būtų tekę paklausyti tą epopėją iš pirmų lūpų!..[2]

[2] Pietaris 1973, 612.

Kai kurie jo kūriniai (tarkime, „Girinės pasakos", „Girininkų melagiai ir jų melai") ar kūrinių fragmentai („Raugalų Raulas", „Spragaručio žiedas", „Kaimo sūdas") ištiesi radęsi liaudies pasakojimo vagoje ir veikiausiai iš brolio Kazio nusiklausyti. Vis dėlto teiginys, jog Pietaris esąs tik brolio talento šešėlis, yra daugiau retorinis. Juo rašytojas atskleidžia tik vieną savo talento pusę – gebėjimą sklandžiai ir šmaikščiai pasakoti ir pabrėžia savo artimumą liaudies žodinei tradicijai. Pietario pasaulėjautos esmę ir, panašiai kaip P. Vaičaičio, dvilytį – pozityvistiškai romantinį bei epiškai lyrinį – kūrybos pobūdį taikliai nusako jo formuluotė „protas, pilnas lietuviškos dvasios".

Lyrinis Pietario talentas taip pat išaugęs iš liaudies tradicijos – iš liaudies dainos. Bet šiuo atveju tarp tradicijos ir kūrėjo jau nestovi tarpininkas brolis. Iš laiškų, prisiminimų, grožinių tekstų ryškėja ypatingas Pietario jautrumas lietuvių liaudies dainai. Sykį girdėtos dainos skambesys pagauna ir nebepaleidžia: ilgai rezonuoja kūrėjo sieloje, sukeldamas subtiliausius jos virpesius, skleidžiasi tekste muzikaliais periodais – tarsi dainos sukeltais ribuliais. Kurti iš nuostabos, per dainą patyrus pasaulio grožio ar liūdnumo antplūdį, – tai jau romantinis kūrėjo *credo*, įskaitomas Pietario laiške J. Basanavičiui, rašytame 1894 metais:

> 1892 metuose parvažiavęs į Lietuvą, su broliu nedėldienyje grįžtu sykį pavakare namo iš laukų. Kaip buvo tikrai, nemenu, žinau tik tiek, jog ties viduriu kiemo kaip stabas mane ištiko. Išgirdau giedant giesmę sutartinai negirdėtu da man balsu. Giedojo mano brolio dvi dukterys ir apie keturi jauni vaikinai. Giesmė šita gana tiesmuka, kaip ir daugumas lietuviškų giesmių, bet teip daug turi savyje liūdnos grožybės, jog jąja aš ilgai atsigėrėti negalėjau. Ji monotoniška, bet klausydamas užmiršti apie tai. Gaudai tik gaidą, seki ausia ir širdžia išsilankstymus balso... Tai tartum volungė rykauja liūdnai sodo medžiuose, tai, rodosi, vėjas gaudžia šile, dejuoja. Kyla atmintyje seni užmiršti vaizdai jaunų dienų: plačios lankos paupiu, saulėtvankoje mirgančios ir dūzgiančios visokių vabalėlių, skambančios

paukščių giesmėmis... Tai skardo vėsa užsupa, tai tamsi slapta nakties tvostelia.... Galybė neišpasakyta giesmėje gyvena!

Kapai ant kapų, ant kapų kapai – tai mūsų tėvynė. Tie kapai medžiais, medeliais apžėlę. O tie medeliai mūsų ašaromis ir krauju laistyti. Argi dyvai, jog teip liūdnos giesmės jų paunksnyje dygo? Išminties ir jausmų mūsų dvasios nuo amžių pajėgos tvenkėsi giesmėje ir pasakoj. Argi dyvai dėl to, jog jos galingos?

Ir vėl lietuviška giesmė skrenda į lietuvio namus, ir vėl Medžiojima [deivė Medeinė] tartum pabudusi rėkia: „Auginkite girias". Ant aukštų kalnų vasaros karštyje tirpsta ledai, sniegas, vanduo pašokiais griūva į klonius, užlieja lygias pakalnes – lankas! Teip ir lietuvystė.[1]

[1] Basanavičius 1970, 657–658.

Fragmente taikliai užfiksuotas teksto gimimas iš dainos ir svarbiausios Pietario romantinės kūrybos atramos: asmeninė ir tautos kultūrinė atmintis, gaivinama liaudies kūrybos, taip pat metaforiškas, ženkliškas ar net pranašiškas pasaulio matymas bei interpretavimas.

Abi šios kūrybos pusės Pietario tekste paprastai nesusiliejusios. Galimas daiktas, jų ir nesiekta sulieti, bet, priešingai, norėta užfiksuoti dvejopą – savo ir brolio – kūrybingumą. Brolis netgi pasirodo ne viename Pietario kūrinyje kaip pasakotojo palydovas ir antrininkas. Taip radosi lietuvių literatūroje bene išskirtinė dviguba pasakotojo figūra. Dažname kūrinyje ji tarsi skyla į šmaikštuolį pasakorių, perteikiantį fabulą, ir subjektyvų, svajingą autorinį pasakotoją, lyrinėmis digresijomis mėginantį buitiškam pasakojimui suteikti būtiškumo. Tipiškas tokio dvigubo pasakotojo ir dvigubos vaizdavimo perspektyvos atvejis yra apsakymas „Kaimo sūdas", kuriame lyrinis pasakotojas prabyla tik užmerkus akis jo antrininkui, praktikui ir kaimo istorijų žinovui broliui. Apysakoje *Kelionės* brolis taip pat reprezentuoja praktiškąją, aktyviąją, o autorinis pasakotojas – subjektyviąją, mąsliąją gyvenimo stebėtojo perspektyvą. Ne vienu atveju būtent subjektyvusis pasakotojas įrėmina tekstą, pradėdamas jį įspūdingais, banguojančiais lyrinės prozos periodais, o baigdamas trumpu lyriniu atodūsiu. „Spragaručio žiedo", „Kaimo sūdo" ar apybraižos „Žiūrų Gudelių apygardos" pradžios galėtų būti skaitomos ir kaip savarankiški tekstai – lyrinės miniatiūros. Deja, romantinė lyrinė pasaulio pagava Pietario kūryboje yra daugiau epizodinė, ją dažnai užgožia „pasakbrėžio" ar didaktinės intonacijos. Pozityvistinė laikotarpio dvasia, protegavusi blaivų, racionalų žodį, formavusi aktyvų, švietėjišką santykį su skaitytoju, slopino romantinę ir skatino epinę Pietario talento pusę. Be to, nepakankamai pasitikėdamas savo, rašytojo, sugebėjimais (tą liudija jo tekstuose pasikartojanti autoironija, skeptiški savo kūrybos rezultatų vertinimai), Pietaris, regis, pirmiausia stengėsi kaip galint geriau „sunaudoti" brolio kūrybingumą, bevelijo būti tik jo rezonatorius.

Tarpininko, perkūrėjo, o ne kūrėjo vaidmuo galbūt labiausiai atitiko intuityviai pajaustai savo paties talento prigimčiai: gebėjimui rezonuoti, atspindėti, žaisti aidais ir atspindžiais. A. Dambrauskas-A. Jakštas Pietario kūrybingumą yra siejęs visų pirma su puikia jo atmintimi: „Ką dar vaiku būdamas nuo brolio, motinos arba kaimynų buvo girdėjęs, jis viską iki pat smerties taip gerai atmindavo, jog ir mažiausius daiktus beveik žodis į žodį galėjo papasakoti. Taigi gera atmintis pakeitė jam ir lietuvišką knygyną, ir lietuvišką gramatiką, ir lietuvišką žodyną, atmintis buvo jam tai vienatinis šaltinis, iš kurio sėmė siužetus savo pasakojimams ir apysa-

koms."[1] Tačiau Pietario atmintis, kaip matėme iš anksčiau cituoto laiško J. Basanavičiui, buvo labai kūrybinga, nerianti ne tik į savo ar kitų jaunystę, bet ir į amžių glūdumas, rekonstruojanti ir konstruojanti ir pagaliau perauganti į romantinę vaizduotę.

[1] *Tėvynės sargas*, 1902, Nr. 10/11.

KŪRYBOS IR PASAULĖJAUTOS BRUOŽAI: TARP ROMANTIZMO IR POZITYVIZMO. Pietaris – be abejonių, pats romantiškiausias XIX a. lietuvių prozininkas. Pirmiausia į akis krenta jo sąmoninga etnokultūrinė angažuotė. Jo tekstuose įvairiais pavidalais nuolatos iškyla lietuviškumo problema: lietuviškumo ribos, genezė ir perspektyva – visa tai aptariama publicistiniuose istoriosofiniuose intarpuose, tampa veikėjų diskusijų tema ar net konfliktų pagrindu; lietuviškumo ieškoma veikėjų būdo ir veido bruožuose, jų elgsenoje, gamtovaizdyje.

Pietario dėmesys lietuviškumui pasireiškė jau pirmojoje publikacijoje – kritiškoje jo laiško ištraukoje apie A. Kirkoro nelietuvišką Lietuvą (ją Basanavičius dar 1884 metais be autoriaus žinios paskelbė *Aušroje*). Didžioji dalis vėlesnės Pietario kūrybos: istoriografija, atsiminimai, apysakos ir istorinis romanas, – taip pat kelia tautinio identiteto klausimą bei brėžia lietuviškumo ribas. Pietario vaizduotėje jos nusidriekusios ne tik į rytus ir pietryčius, kiek mena geriausi LDK laikai, bet ir į vakarus, į buvusias prūsų žemes. Istorinė Lietuvos praeitis romantikui Pietariui gyvesnė už varganą dabartį, išlaikiusią šiose teritorijose tik menkus lietuviškumo pėdsakus. Didžiulė Vidurio Europos teritorija jam, kaip ir ne vienam aušrininkui, nusėta lietuvystės ženklais, jis atkakliai ieško jų net ir savo uošvijoje Demianske, taip mėgindamas kompensuoti dabarties Lietuvos politinę bejėgystę.

Pietario lietuviškumas kartu yra regioninis, su „savo kampu" susijęs. Jam, visą gyvenimą praleidusiam Rusijoje, Lietuva buvo visų pirma atminties žemė, atgimstanti iš vaikystėje ir ankstyvoje jaunystėje regėtų vaizdų bei patirtų įspūdžių, – atminties vitražas, nušviestas trumpų apsilankymų tėviškėje. Gal kaip tik dėl to Pietaris išsiskiria iš kitų ano meto kultūrininkų bei rašytojų sūduviečių savo pabrėžiamu regioniniu patriotizmu. Apie savo kultūrinę etninę priklausomybę Sūduvijai rašytojas kalba su pasididžiavimu, iš jos perspektyvos dairosi į visą Lietuvą bei kaimynus. Pietario, panašiai kaip ir J. Basanavičiaus, žvilgsnis dažnai smelkiasi į krašto praeitį, mėgindamas rekonstruoti sūduviečių senovę. Ypač miela jam buvo artimo, gal net kraujo ryšio su prūsais tema, susijusi ir su jo paties prūsiškos kilmės versija.

Intensyvus istorijos jausmas – kitas svarbus Pietario romantinės pasaulėjautos elementas. Jis yra radęsis tautinio atgimimo idėjų kontekste ir paveiktas aušrininkų, visų pirma bičiulio J. Basanavičiaus, istorinių etnografinių studijų. „Ta mūsų senovė ir šiandien stovi kaip mįslis neatmintas, ir mes iš savo rankų išleidžiame neatsargiai ir paskutinius ženklelius, kurie galėtų mums šiek tiek pritarti, išrišant šitą klausimą apie mūsų senovę, senovės papratimus ir t. t."[2], – šie Pietario žodžiai iš laiško A. Dambrauskui-A. Jakštui, rašyto paskutiniaisiais XIX a. metais, tobulai pratęsia *Aušros* pratarmėje J. Basanavičiaus suformuluotą praeities tyrimo ir rekonstravimo programą. Tipiškai aušrininkiška, leidžianti įsivyrauti romantinei vaizduotei, ir Pietario istoriografija – tik kur ne kur joje prasikiša pozityvistiškai nuspalvintos interpretacijos (tarkime, apie tautų kovą už būvį istorinėje arenoje). Istorinės sąmonės svorį Pietario pasaulėvokoje akivaizdžiausiai įrodo ir jo ryžtas sukurti pirmąjį lietuvių istorinį romaną.

[2] Pietaris 1973, 592.

Tačiau Pietario istorijos jausmas, palyginti su aušrininkų, yra kur kas subjektyvesnis, sakytume, netgi asmeniškesnis. Tautos ir giminės istorija jo sąmonėje skleidžiasi paraleliai, tautos lemtį jis sieja su giminės lemtimi: „Žlugo tauta, žlugo ir mūsų šeimyna. Turbūt ir toliau lemta mūsų šeimynai eiti vienodais keliais su likučiais mūsų tautos."[1] Istorijos jausmo suasmeninimas bei lengvas dabarties ir praeities perspektyvų kaitaliojimas, istorijos sudabartinimas galėtų būti paaiškinti kultūrinės izoliacijos užaštrinta Pietario laiko jausena. Praeities laikas ir patirtis Pietario kultūrinėje vienatvėje buvo aktualūs, o gal ir ne mažiau realūs, nei dabarties išgyvenimai, nes visa, kas tiesiogiai siejosi su Lietuva – vaikystės prisiminimai, studijų metų planai ir svajonės, – buvo jau praeityje. Lietuva jam skleidėsi visų pirma atminties paradigmoje. Istorijos ar bėgančio laiko perspektyvoje Pietaris linkęs matyti ir save bei savo giminės istoriją.

[1] Pietaris 1973, 535.

[2] Ibid., 632.

Pietario erdvė ir gamta – taip pat kultūros ir istorijos paženklintos. Gamta jam, kaip ir apskritai romantikams nuo J.G. Herderio laikų, – tautos istorijos ir jos būdo formuotoja, istorijos ženklų, kultūrinės atminties saugotoja. Neatsitiktinai, rašydamas apie Pietarį, J. Basanavičius užsimena apie tėviškės gamtos jiems abiem darytą „nemenką įtekmę" „ant išsilavinimo proto, o teipogi, iš didesnės dalies, ir lietuviškumo".[2] Pietario nuostabiai meniškuose peizažuose atsiveria dvejopa – asmeninė ir kultūrinė – atmintis, jie yra dvigubai emociškai pakrauti. Kadaise regėti gamtos vaizdai, ūmai nušvitę sąmonėje, atgaivina praeities įspūdžius bei būsenas, atpalaiduoja vaizduotės galias, neša autorių į jo ir į tautos jaunystės laikus. Gamtos vaizdai Pietario tekste nėra vien kompozicinė jungtis ar puošmena. Atrodo, jie pagauna autorių tarsi koks įkvėpimo šuoras, suliejantis gamtos ir kūrybos gyvastis, ir, ko gero, yra svarbesni pačiam autoriui, o ne tekstui. Tačiau būdami kūrėjo estetinė atgaiva, jie drauge yra ir svarbus lietuviškumo elementas, jais atkuriama „gimtojo kampo" dvasia, juose ieškoma istorijos pėdsakų. Ypač įspūdingi, praeities perspektyvą dabartyje atveriantys *Kelionių* peizažai, senovės Lietuvos koloritas sėkmingai kuriamas *Algimanto* gamtos vaizdais. Santykiu su gamta ir jos vaizdavimo būdu Pietaris yra artimesnis, be abejo, romantikui Maironiui, o ne realistei Žemaitei.

Kaip vieną iš Pietario romantinės laikysenos ypatumų reikėtų paminėti jo sąmoningą dėmesį liaudies kūrybai ir ypač – jo vaizduotės glaudų ryšį su liaudies daina (jį liudija, be kita ko, ir tas faktas, jog Pietaris yra iliustravęs lietuvių liaudies dainas). Tai bene pirmasis lietuvių prozininkas, savo kūryboje mėginęs perprasti liaudies dainos grožio paslaptis bei siejęs ją su lietuvio charakteriu. Iš liaudies dainos įspūdžio išaugęs netgi vienas Pietario apsakymų – „Kaimo sūdas". Tiesa, jame, kaip ir daugelyje kitų Pietario tekstų, nepasiliekama romantiškame svajingume, bet pozityvistiškai imama grumtis su kaimo negerovėmis: girtavimu, supykdžiusiu du puikius kaimo dainorius. Vis dėlto moralinis kazusas sprendžiamas žaismingai, pačios kaimo kultūros siūlomomis formomis. Kaimiečiai surengia peštukams teismą, savo detalėmis primenantį teatralizuotą piršlio bylos ceremoniją. Taigi vietoj tiesmuko moralizavimo – ydas gydantis liaudies humoras.

Pietario požiūryje į liaudies kūrybinį palikimą kartais keistai susiliesdavo aušrininkiškas romantizmas ir pozityvisto, įtikėjusio moksline bei technine pažanga, entuziazmas. Tą pažangą jis mėgino nukelti į amžių glūdumas ir ieškojo jos pėdsakų senovės lietuvių dvasinėje kultūroje bei pasaulėvaizdyje. Kaip tik čia Pietario mintis ne sykį pozityvistiškai susimegzdavo, dainos metaforas perskaitydama kaip

materialinės kultūros ženklus (taip yra radęsis, tarkime, jo įsitikinimas, jog senovės lietuviai mokėję pasigaminti ledą).

Būdamas ne vien etnokultūriškai, bet ir politiškai angažuotas, Pietaris savo publicistiniuose ir beletristiniuose rašiniuose svarstė, mėgino spręsti opiausias dabarties problemas, susijusias su lietuvyste. Jam rūpėjo lietuvių tautos lemtis, jos dabartinės socialinės struktūros genezė bei raidos perspektyvos, bet daugiausia širdies peršulio kėlė lietuvių–lenkų konfliktas. Jis pats buvo dar nuo mokyklos laikų tan konfliktan įtrauktas, ne sykį įžeidinėtas ir žemintas, o į panašius išpuolius reagavęs aštriai ir ūmiai. Vienos patriotinės polemikos metu oponento „mozūriuko" apspjautas, tvojęs jam per petį geležiniu plaktuku.[1] Panašaus žodinio „apsispjaudymo" ir „apsiskaldymo" esama ir jo raštuose. Ne sykį, užuot rėmęsis su oponentais loginiais argumentais, Pietaris pratrūksta emocijomis: pagieža, pykčiu, įtūžiu. Jo kūrybiniame palikime itin autentiškai užfiksuotos poliariškiausios anuometinio tautinio konflikto emocijos, kurias šiandien vadintume tautinio nepakantumo apraiškomis. Pats Pietaris tai suvokė, berods, tik kaip reakciją į kitų neapykantą ir panieką ir dėl to jautėsi esąs teisus. Laiške sūnėnui Kazimierui 1901 m. jis rašė: „<...> mus laiko už pikčių pikčiausius žmones tiktai dėl to, jog mes lietuviai"[2], ir skubėjo niekintojams atsilyginti tuo pačiu. Tiesa, jis kartais pasiduodavo ir gana tamsiai, per šimtmečius liaudyje susiklosčiusiai inercijai, pašiepdavo kitatautį vien dėl jo kitoniškumo (tokie būtų jo anekdotiški, neskoningai kandūs pasakojimai apie žydus, veikiausiai nusiklausyti iš liaudies žodinės tradicijos). Lenkų ir lenkuojančių adresu neigiamų replikų gausiausia *Keidošių Onutėje*, gudai beveik be išimčių neigiamai vaizduojami *Algimante*, bet pastaruoju atveju būtų neteisinga kalbėti apie autoriaus tautinį nepakantumą: savųjų ir priešų vaizdavimo visokeriopa poliarizacija aiškintina teksto logika.

[1] Basanavičius 1970, 637.

[2] VUB RS, d. 1430, nr. 7.

Svarstydamas lietuvybės kelius, ieškodamas sprendimų aktualioms lietuvių kultūros ir tautos raidos problemoms, Pietaris ne sykį priartėja prie pozityvistų. Net ir romantiškiausi Pietario mąstymai – jo istoriografija – paįvairinta pozityvistiniais minties vingiais ir interpretacijomis. Pozityvi yra jo kultūrinės ir ekonominės tautos kovos už būvį idėja. Pozityvus pabrėžiamas rūpestis medžiagiška tautos stiprybe ir „proto išaštrinimu" – nuo šių dviejų faktorių, Pietario manymu, tiesiogiai priklauso tautos sėkmė. Tačiau, palyginti su nuosekliausiu lietuvių tautinio atgimimo pozityvistu V. Kudirka, Pietario pozityvizmas yra sporadiškas ar net, sakytume, dekoratyvus, nes nepersmelkęs visos jo pasaulėjautos. Ypač akivaizdžiai skiriasi jų santykis su lietuviškumu: V. Kudirkos jis nepriekaištingai analitinis ir kritiškas, Pietario – ne ką nuo aušrininkams būdingos savimeilės ir kompensacinio entuziazmo tenutolęs. Kudirka lietuviškumą kreipia tiesos ir teisingumo keliu, Pietaris tiesą ir teisingumą tapatina su lietuviškumu.

Iš vyrų kūrėjų Pietaris išsiskirtų ypatingu dėmesiu moterims ir joms skiriama vieta tautos kultūroje bei istorijoje. Pietario sukurtos moterys yra netikėtai veiklios, tautiškai susipratusios – taigi atitinkančios pozityvistinį emancipuotos moters modelį. Nors iš kūrybinio palikimo visumos ir čia ryškėja kai kurie kompromisai: moterų proto aštrumą bei visuomeninį aktyvumą mėginama derinti su tautiškai atributine mergyste ar motinyste.

Į Pietario kūrybą galėtume žvelgti ir kaip į švietėjiškos didaktinės tradicijos tąsą. Tik Pietario didaktika ryškiau nei ankstesniųjų didaktinės prozos autorių susieta su

lietuvystės problema ir praplėsta istorine dimensija. Pietaris moko ir šviečia, o kartais ir moralizuoja lietuvių tautos praeities ir ateities perspektyvoje. Šį skirtumą akivaizdžiausiai matysime, palyginę J.S. Dovydaičio ar P. Gomalevskio keliaujančius senukus, M. Valančiaus Juzę Viskantą ir Pietario keliaujantį pasakotoją iš jo apysakos *Kelionės* arba *Palangos Juzę* ir Pietario *Keidošių Onutę*. Vis dėlto Pietaris iš prigimties jau veikiau yra estetas nei moralizuotojas. Jo smulkiosios prozos moraliniai kazusai dažniausiai nėra rimti, o ir rimtesnieji pateikti su anekdotiniu šmaikštumu. Ir mokydamas Pietaris pirmiausia yra pasakorius, o ne pamokslautojas.

PROZOS SAVITUMAS. Pietario smulkioji proza paprastai šliejama prie buitinio realizmo. Žanriškai neapibrėžti jo kūrinėliai, kartais turintys ryškesnį konfliktinį branduolį („Bėda geram žmogui, bet ir niekšui ne visada laimė", „Kreivos atžalos"), bet dažniausiai – anekdotiškai lengvi ir žaismingi, išties rodosi esą tik kaimo gyvenimo fragmentai. Vis dėlto į vaizduojamąjį objektą Pietaris žvelgė kiek kitaip nei daugelis jo amžininkų beletristų. „Kaip ne vieno jau pastebėta, socialiniai motyvai jo kūryboje nėra itin išryškinti, užtat doroviniu požiūriu čia randame daug aniems laikams originalių, karštai svarstomų klausimų apie žmogaus ir gamtos ryšį, tautos egzistavimo pagrindus, šviežių įspūdžių ir idėjų reikšmę gyvenime, amžiną siekimą atsinaujinti ir kt.," – teigia A. Zalatorius.[1]

[1] Zalatorius 1974, 167.

Dažną Pietario tekstą gaubia nostalgijos ūkas, radęsis vaizduojant iš atminties, iš laiko ir erdvės perspektyvos. Ko gero, kaip tik autoriaus likimo nulemta vaizdavimo distancija ir sukuria erdvę apmąstymams, kokių pasigestume kitų autorių kūriniuose (vėliau panaši nostalgija visu ryškumu pasireikš neoromantikų kūryboje, bet ten ji randasi pačiam senajam kaimui traukiantis iš gyvenimo ar pajutus intelektualinę distanciją su juo). Pietaris, atminty prisišaukęs gimtojo kaimo vaizdus ir istorijas, ne sykį susimąsto apie žmogaus ir tautos lemtį. Lemties motyvas, intensyvus laiko ir praeinamybės jausmas, jautrumas racionaliai sunkiai paaiškinamam gyvenimo bangavimui, – visa tai išskiria Pietarį iš kitų XIX a. prozininkų.

Pietario santykis su realybe ir jos perteikimas neretai subjektyvūs – tai yra pastebėjęs ne vienas jo kūrybos tyrinėtojas. Atkreipęs dėmesį į rašytojo pomėgį pasakoti pirmuoju asmeniu, A. Zalatorius konstatuoja, jog tai nėra nei fiktyvus literatūrinis personažas, nei „lyrinis herojus", bet pats autorius.[2] Pasak J. Brazaičio, „autorius negali palikti savo asmens anapus. Į vaizduojamą gyvenimą jis atsikrausto su savo nuomonėm ir simpatijom – darosi subjektyvus".[3] Autoriaus subjektyvumas yra didesnis, nei iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti. Kai kurie pasikartojantys jo prozos motyvai rodo rašytoją buvus ne tik nešališką kaimo gyvenimo vaizduotoją, bet ir kūrėją, įklimpusį savo paties gyvenimo problematikon, mėginusį nesąmoningai „išrašyti" savo kaltės jausmą, veikėjų paveikslais aiškintis savo paties gyvenimą, kurį, tiesa, suvokė kaip neatsiejamą giminės ar netgi tautos gyvenimo dalį. Daugelyje Pietario prozos tekstų pasikartojantis moralinio nuopuolio ir materialinio nuosmukio motyvas ne sykį pateikiamas istorinėje perspektyvoje. Jį galėtume apibūdinti paties Pietario formuluote iš apysakos *Kelionės*: „Diktų tėvų maži vaikai." Šie žodžiai, beje, tiktų apysakos epigrafu, nes giminės nuosmukio motyvas joje kartojasi įvairiais variantais daugelio veikėjų lemtyje. Tiesa, griaunančiai laiko ir lemties jėgai autorius pozityvistiškai priešina racionalios ir praktiškos žmogaus veiklos sėkmę, sukurdamas idealų, laiko neįveikiamą mokytojo-ūkininko Kujalio paveikslą. Apsakyme „Kreivos atžalos" praeinamybė ir lemtis triumfuoja, o pozity-

[2] Zalatorius 1971, 91.

[3] Brazaitis 1980, 1:493.

vi žmogaus pastanga atsinaujinti, pasitelkus mokslo naujoves, netgi paradoksaliai pagreitina lemties užprogramuotą nuosmukį. Nykstamybės ir atminties kontrapunktais remiasi jo memuarai, egzistencinės įžvalgos iškyla ir laiškuose, įsiterpia į įvairius prozos kūrinius lyriniais meditaciniais intarpais. Šie subjektyvumo proveržiai, radęsi iš lyrinės kūrėjo prigimties ir iš jo vienatvės bei nostalgijos, iš įpročio kalbėtis su savimi ar užsisvajoti, yra naujas elementas lietuvių prozoje.

Deja, rašytojui pritrūko talento savo egzistencinėmis nuojautomis persmelkti visus kūrinio struktūrinius lygmenis ir sukurti meniškai vientisą tekstą – dažniausiai jos lieka tik eskiziškai nužymėtos, bet iki galo neišrutuliotos. Giliai užgriebęs, Pietaris vėl pasiduoda jį atakuojančios medžiagos gausai ar žodinio pasakojimo stichijai ir toliau sklandžiai slysta gyvenimo paviršiais arba ima moralizuoti. Dalį rašytojo meninių netesėjimų galėtume paaiškinti ir anuometinės lietuvių literatūros utilitariškumu, jos sociokultūriniu funkcionalumu: estetinis kūrinio vientisumas tokioje literatūroje buvo tikrai ne pats svarbiausias rašytojo rūpestis.

Keidošių Onutė – vienas drąsiausių pozityvistinės ir tautinės emancipacijos projektų XIX a. pabaigos lietuvių literatūroje: juo modeliuojama valstiečių kultūrinė bei tautinė laikysena tautinio atgimimo epochoje. Apysakoje koncentruotu pavidalu, kone programiškai pateiktos svarbiausios Pietario pozityvistinės pažiūros bei idėjos: jo pasitikėjimas švietimo ir mokslo galia, tiksliųjų mokslų, visų pirma chemijos, favoritizavimas, visuomenei naudingos veiklos idėja, bet ypač – pozityvistinė socialiai ir tautiškai aktyvaus, racionalaus žmogaus, kaip pavadintų Vaižgantas, „protų naujienų", koncepcija.

Kūrinio konflikto branduolyje – sena ir nauja opozicija, pateikta gana atvirais, kone publicistiniais žodžių mūšiais tarp „konservatorių" ir „modernistų". Pats autorius šią apysaką vadinęs poleminiu straipsniu ir norėjęs juo apginti apšmeižtų studentų „litvomanų", bet pirmiausia, regis, savo paties, garbę bei išdėstyti pozityvistinę lietuviškumo programą. Apysakoje Pietaris surenka stereotipinių ano meto Lietuvos kultūrinių personažų ansamblį ir padalina jį į du polemizuojančius sparnus, atstovaujančius konservatyviam lenkiškajam ir moderniam lietuviškajam patriotizmui. Konservatyviojoje pusėje randame senąjį kunigą prabaščių, lenkiškojo patriotizmo atstovę ponią bei intrigantą lenkstudentį. Moderniajam sparnui pirmiausia atstovauja studentai, Onutė, vikaras ir jaunas valstietis Kurpiūnas, būsimasis Onutės vyras. Iškreipto modernumo atstovas – socialistuojantis mokytojas Skriaudupys, nepripažįstąs „nei tikybos, nei tautos". Vyresnioji valstiečių karta, jaunųjų veikėjų tėvai, yra daugiau reaguojantis fonas.

Įdomu, kad svarbiausioji poleminė apysakos pajėga yra ne studentas Vincų Vincas, neabejotinai autobiografiškas veikėjas, bet jo vaikystės draugė Onutė. Ji Pietario vaizduojama kaip guvaus proto mergaitė, iš pradžių pati praregėjusi lietuvystei, po to gebanti ir kitus jon atversti. Pasimokiusi miestelyje pas ponią lenkę, pasisvečiavusi pas tautiškai susipratusius studentus, ji grįžta namo kaip didžiausia kaimo buities ir dvasios modernizatorė ir diplomatė, galiausiai sėkmingai harmonizuojanti apysakos pradžioj pakrikusią kaimo bendruomenę.

Apysaka skelbta 1897 m. *Tėvynės sarge*, taigi jau pasirodžius Maironio *Tarp skausmų į garbę*. Tad poemos Anusė, galimas daiktas, turėjo įtakos Keidošių Onutės paveikslui. Tarp jų esama akivaizdžių panašumų, tik Onutė yra pozityvistiškai laisvesnė ir savarankiškesnė, gebanti patraukti lietuvių studentų pusėn netgi lenkiškojo

patriotizmo atstovę ponią ir atverti akis suklaidintam prabaščiui – paskutiniajai kaimo konservatyviojo sparno atsparai. Jo praregėjimą autorius palydi kultūriškai gana įžvalgiu komentaru apie permainų dramatizmą: „Senos nuomonės, sujudintos pamatuose, dabar iro, griuvo. Kilo naujos. <...> Iro ir griuvo senos nuomonės, bet su jomis tartum iro ir griuvo jo esybėje ir dalis jo paties."[1] Bet apskritai apysakos autorius psichologiniais niuansais ar įtikinamumu per daug nesirūpino. Jam magėjo tekste pateikti sklandžią visuomenės modernėjimo bei lietuviškėjimo viziją – pozityvistinę pasaką, pasibaigiančią teigiamųjų veikėjų dorovine bei idėjine pergale ir... laimingomis vestuvėmis.

Kelionės – lietuvių skaitytojui mažai žinomas, bet mūsų literatūros raidoje ypatingą vietą užimantis ir visokių estetinių įdomybių pažeriantis kūrinys. Siužetiniu karkasu ir keliaujančio pasakotojo figūra jis lyg ir pratęstų lietuvių didaktinės apysakos tradiciją, tačiau atstumas tarp jų – nepaprastai didelis. Pietario *Kelionėse* keliauja du broliai, ieškodami seseriai tinkamos „kolonijos". Tiesą sakant, šiuo praktišku tikslu rūpinasi tik vienas brolis – praktiškojo proto atstovas. Pasakotojas yra tik jo palydovas, išnaudojantis kelionę savo etnokultūriniams stebėjimams ir apmąstymams. Kelias, vedantis iš gimtinės mozūrų linkui, tam itin parankus, nes leidžia palyginti lietuvį su mozūru (žinoma, pastarojo nenaudai) ir išryškinti tautų būdo savitumus.

M. Valančiaus *Palangos Juzės* pasakotojas taip pat yra jei ne tautiškai, tai bent etnografiškai angažuotas, tačiau jų santykis su vaizduojamu pasauliu ir su adresatu esmingai skiriasi. Valančius dar inscenizuoja žodinio pasakojimo situaciją, o Pietario pasakojimas yra ryškiai subjektyvizuotas: jo pasakotojas dažniausiai tik stebi, klauso ir klausia, retkarčiais įsisvajodamas ar filosofuodamas apie pasaulio kaitą. Pietario *Kelionės* driekiasi ir į praeitį: pasakotojas mėgina fiksuoti ne tik etnografines lietuviškumo ribas, bet ir jo istorinę kaitą (svarbūs šiuo požiūriu senuko bajoro pasakojimas apie bajorų kaimą bei senutės prisiminimai apie sukilimus ir sunkmečius). *Kelionėse* pasaulis veriasi iš vidinės stebėtojo perspektyvos, nušvinta jo dvasios atspalviais, apipinamas jo apmąstymais ir emocijomis. Meniškai įtaigūs, gyvybingi apysakos gamtovaizdžiai yra tarsi lieptas tarp realybės ir vaizduotės, tarp dabarties ir praeities. Štai vienas jų:

> Užsėta kaimais, apžėlusi medžiais, žemė artyn palių slenksčiais leidosi žemyn. Padūmavę rausvomis miglomis, žemai glūdojo slaptume palios, mirgėjo, tartum degė visokiais dažais. Brūzgynai, krūmai, apkežę medeliai, regimi ne per toli, tolyn dunavo, blizgėjo...
>
> Ant anos pusės artimų krantų kaip sargai stovėjo aukšti, tamsiai žali lapoti medžiai; liemenys jų, aplieti karštais raudonais aušrinės saulės spinduliais, švietė įvairiais dažais. Aukštai pakilęs Varnupių kalnas liūdėjo ant kranto, tartum paskendęs į gilias dūmas, tartum laukdamas, kada sujudės nauju gyvenimu ainiai milžinų (didvyrių), pašarvotų po juoju. Liūdėjo ir laukė. Karšta vasaros saulė kilo vis aukštyn. Vėjas blaškė miglas nuo palių, bet jos vis dūmavo.[2]

Ne sykį būtent gamtos sužavėtas pasakotojas grimzta savin ar praeitin, gamtos vaizdan įkomponuojama istorinė atmintis, o iš „užsidūmojimų" grįžtama realybėn egzistenciniu atodūsiu ar aktyvuojančiomis pozityvistinėmis „mislimis" „ant

[1] Pietaris 1973, 183.

[2] Ibid., 234.

naudos mūsų vaikų". Jau vien tokia laikų ir perspektyvų kaita, netikėtais kultūrinės atminties blyksniais ar gamtovaizdyje sutelkta kultūrine informacija Pietaris nusipelno lietuvių prozos novatoriaus vardo.

Novatoriški ir apysakoje sukurti eskiziniai portretai. Portretuojamieji atsirenkami taip pat subjektyviai, o atrankos principas – pasakotojo dėmesys krašto kultūrai, nacionaliniam charakteriui ir tautos lemčiai – čia jau visai kitas nei didaktinėje ir netgi nei realistinėje tradicijoje. Apysakoje Pietaris pristato visą būrį veikėjų keistuolių: bajorą K...čią, Uną, dėdę Joną, mokytoją Kujalį, autoriaus dar kitaip vadinamą „navatnėliu". Pasakotoją domina veikėjų kūrybingumas, o ne jų ydos ar dorybės. Pats kūrybingiausias iš jų – „jo milysta" Unas, šmaikštuolis ir eiliarašys. Jo improvizacijose hegzametru apie mūzą nesunku atpažinti ir paties Pietario kūrybinę autoironiją bei jo negalėjimą apsispręsti, kokiu tonu „groti". Pats didaktiškiausias *Kelionių* personažas mokytojas Kujalis sukurtas kaip idealaus ūkininkavimo ir racionalaus gyvenimo pavyzdys, prūsiško praktiškumo modelis (prisiminkime, Pietario simpatijos prūsams buvo ne tik švietėjiškos, bet ir romantinės, su jo lietuviškumo geneze ir ribomis susijusios!). Mokytojo sodybos aprašymas prikaišytas labai konkrečių ir detalių praktinių patarimų. Taigi subjektyvųjį pasakotoją taip pat retkarčiais pagauna praktinis ūpas, ir tuomet pasakojimas perjungiamas į didaktinį švietėjišką registrą. Vienoj kitoj vietoj išnyra blaivybės tema, bet pasakotojas pats nemoralizuoja: jo vietoj humoristine intonacija prabyla kitos apysakos figūros.

Apysaka, kaip ir ne vienas trumpesnis Pietario kūrinys ar atsiminimai, turi nemaža estetinio žavesio, tiesa, netolygiai tekste pasiskirsčiusio. Labiausiai vykę jos fragmentai yra, be abejonės, vieni gražiausių ir romatiškiausių XIX a. lietuvių prozos pavyzdžių. *Kelionėms* stiliumi bei nuotaika artimos yra Pietario memuarinės apybraižos – jose pateikta vykusių portretinių eskizų, siejamų kūrinio žanrui itin pritinkančio amžinos kaitos ir praeinamybės leitmotyvo.

Algimantas. Stambiausias Pietario kūrinys romanas *Algimantas* literatūros istorikų įvairiais aspektais naršytas, tikrintas žanro kriterijais, lygintas su kaimynų istoriniais romanais ir kritikuotas dėl visokių netobulumų. Net ir pripažįstant, jog „romano intriga rezgama patraukliai, pasakojimas grakštus, o vaizdingos kalbos turtai žarstomi saujomis",[1] sunku pritempti *Algimantą* tiek prie istorinio, tiek ir prie nuotykinio romano europinių standartų (tai yra įtikinamai atskleidęs V. Kubilius, lygindamas Pietario *Algimantą* su W. Scotto istoriniais romanais). „Išoriškai, – pasak G. Viliūno, – „Algimantas" yra nuotykių romanas", tačiau nuotykinis siužetas „čia yra daugiau priemonė <...> istorijos paveikslui išskleisti (plg. ir kūrinio paantraštę: „Lietuviai XIII šimtmetyje")."

[1] Zalatorius 1974, 165.

Vinco Pietario Algimanto *pirmojo leidimo titulinis puslapis, 1904*

ALGIMANTAS

arba

Lietuviai XIII szimtmetyje.

ISTORISZKA APYSAKA.

Parasze Dr. V. PIETARIS.

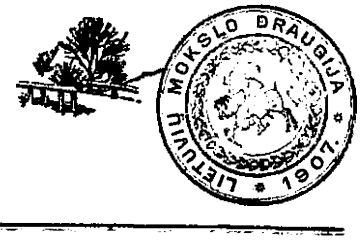

LIETUVIU KATALIKŲ SPAUDOS BENDRIJOS SPAUSTUVEJE
Shenandoah, Pa. 1904.

Vincas Pietaris
(1850–1902)

„Romane teisingai atkurti bendriausi šio laikotarpio Lietuvos politinės situacijos bruožai: susiskaldymas, sričių valdovų tarpusavio kovos, tam tikra grėsmė iš Rytų, vienijimosi pradžia. Įpinta ir daugiau epochos politinių realijų", tačiau „Algimanto" senovė yra „perdėm kaimiška ir buitiška", „XII–XIII a. Lietuvos paveiksle labai aiškiai matoma XIX a. pabaigos valstietiška, sociališkai gana vienalytė lietuviškoji visuomenė, kylanti, kaip ir „Algimante", prieš rytinio kaimyno priespaudą."[1]

[1] Viliūnas 1992, 32–35.

Pietario romanas, kaip, beje, ir daugelis XIX a. lietuvių literatūros tekstų, įspūdingiau skleidžiasi kultūriniame, o ne estetiniame kontekste. Galima priekaištauti Pietariui dėl nepakankamos jo ištikimybės istorinei autentikai, menkos psichologinės veiksmo motyvacijos, personažų seklumo ar dar dėl daugybės kitų žanrinių netesėjimų. Bet nedera užmiršti, jog daugeliu atveju juos nulėmė ne tik autoriaus talento mastas, bet ir XIX a. lietuvių kultūrinė vaizduotė bei anuometinės literatūros funkcijos. XIX a. literatūros tekstas itin artimai, dažniausiai programiškai susietas su savo sociokultūriniu kontekstu: jo svarbiausioji funkcija neretai yra šį kontekstą (sociumą ir kultūrą) formuoti. *Algimantas* šiuo požiūriu nėra išimtis: rašydamas istorinį romaną, Pietaris jautėsi kuriąs jei ne pačią Lietuvos istoriją, tai bent jau formuojąs lietuvio istorinę ir tautinę sąmonę. Be to, romanu jis siekė polemizuoti su svetimųjų sukurtomis tos istorijos versijomis.

Ta proga derėtų prisiminti, jog XIX a. lietuvių kultūra brendo kryžminėje poleminėje ugnyje, ne tik mėgindama atremti įvairaus masto ir pobūdžio svetimųjų (visų pirma rusų ir lenkų) kėsinimąsi į lietuviškumą, bet ir įveikti vidinę painiavą: iš savo ankstesnio heterogeniškumo išsikristalizuoti į lietuviškumo grynuolį. Suprantama, jog saviidentifikacijos procesas, vykstantis kultūrinės defenzyvos sąlygomis, ypač išryškino *sava–svetima* opoziciją. Šio proceso paženklinta visa Pietario kūryba ir ypač jo romanas *Algimantas*. Lietuviškumo – nelietuviškumo opozicija, programiškai suformuluota romano pratarmėje, reiškiasi visuose kūrinio struktūriniuose kloduose. Romano idėjinėje konstrukcijoje ji tokia akivaizdi, jog verčia kalbėti apie tendencingumą (bet čia turime ir vėl daryti išlygą: tendencija išprovokuota sociokultūrinės situacijos).

Lietuviškumas Pietariui tolygus teisingumui, jis absoliutinamas ir tapatinamas su amžina tiesa – teisumu. Pratarmėje jis sinonimiškas teisumui ir teisingumui, romano pabaigoje Lietuvos valstybės atkūrimas vyksta po laiminančiu *amžinos teisybės* ženklu (be kita ko – tai ir nuoroda į romano simbolinę struktūrą, persmelkiančią nuotykinį-istorinį siužetą). Toks lietuviškumo tapatinimas su tiesa galėjo rastis iš įsitikinimo tautinio atgimimo idėjų bei siekių teisumu. Siužete ir veikėjų paveiksluose *sava–svetima* opozicija reiškiasi kartais netgi herojiniam epui būdingais pavidalais: lietuviškumas grūdinasi tarp jam priešiškų tamsių gaivalų, mėgindamas išlaikyti savo pirmapradį idealumą, moralinį tyrumą ir aukštą dvasinę kultūrą (plg. XIX a. kurtus latvių ar estų herojinius epus, mitologizuotu žodžiu esmingai prisidėjusius prie tautos kultūrinės integracijos).

XIX a. tautinio atgimimo problematika Pietario romane pro viduramžių dekoracijas prasišviečia taip stipriai, jog netgi buvo suabejota romano istoriškumu. Istorinė *Algimanto* autentika, kruopščiai istoriko A. Nikžentaičio patikrinta ir pasverta[2], vis dėlto leidžia romaną be didesnių išlygų laikyti istoriniu. Tačiau korektiškai komentuoti *Algimanto* istoriškumą įmanoma tik remiantis Pietario istoriografija bei jo istorijos jausmo savitumu. Romano istoriškumo pobūdį programiškai suformu-

[2] Pietaris 1989.

luoja pats Pietaris kūrinio pratarmėje, pabrėždamas ir įtvirtindamas kūrėjo vaizduotės teises: „Aš užsikėsiau čionai nubrėžti paveikslėlį mūsų praeities, kaip ta praeitis atsipiešė mano vaidentuvėje." Taigi skaitytojas gali laukti ne autentiško praeities vaizdo, o paveikslėlio, atsipiešusio vaizduotėje, arba, kitaip tariant, istorijos, estetiškai atsispindėjusios dabartyje.

Pietario vaizduotėje Lietuvos praeitis „atsipiešia" mitinėmis, laiko ir istorijos ciklišku mą teigiančiomis formomis: jo praeities vaizdas – tai ir Lietuvos ateities vizija (baigiamoji romano scena tai aiškiai paliudija). Be to, romano praeitis taip pat turi savo praeitį – romane judama kaip tik XIX amžiaus Lietuvos aktualiųjų vilčių trajektorija: siekiama atgauti prarastą valstybingumą, suvienyti išblaškytas pajėgas, atstatyti politinį ir socialinį bei apskritai žmogišką teisingumą. Atkreiptinas dėmesys į prarastosios Lietuvos vardą. Pietaris senąją, idealiąją Lietuvą vadina Viešąja Lietuva. Ir tame pavadinime taip pat atpažįstami XIX a. politiniai bei kultūriniai lietuvių lūkesčiai vėl išeiti į Europos viešumą. Autoriaus dėmesio centre yra lietuvių ir slavų konfliktas, veiksmo vieta – pietrytinė Lietuvos teritorijos dalis, tautinės integracijos ideologams buvusi įvairiais atžvilgiais problemiška. Visa tai tik dar sykį įrodo tiesioginę Pietario istorinės vaizduotės priklausomybę nuo tautinio atgimimo politinių kultūrinių aktualijų. Su aistra *Algimante* piešiami atgyjančios Lietuvos vaizdai savo dinamika primena spartų kaimo atsinaujinimą *Keidošių Onutėje* ar tautos visuotinį atgimimą Maironio *Jaunojoje Lietuvoje*. Visi trys kūriniai yra panašūs ir itin stipria jaunystės paradigma.

Pietario, kaip ir daugelio lietuvių tautinių romantikų, sąmonėje XIX amžiaus ir viduramžių heroizmas buvo netikėtai suartėję (šis suartėjimas užfiksuotas ir pačioje atgimimo sąvokoje). Praeitimi skaitydami dabartį ar modeliuodami ateitį, tautiniai romantikai tam sąmonigai provokavo ir skaitytoją, tikėdamiesi iš jo panašaus dvasios šuolio per šimtmečius. Taip valstiečiuose buvo siekta atkurti (ar sukurti) istorinio tęstinumo jausmą, sustiprinti jų savigarbą ir sąmoningą lietuviškumą. Pietaris, savo istoriografijoje ir beletristikoje tvirtinęs, esą lietuvių valstiečiai kilę iš senovės Lietuvos kunigaikščių, tai darė ypač nuosekliai ir atvirai. Kurdamas lietuviškosios valstietijos kilmingumo mitą, jis atsirėmė į savo paties aukštos kilmės versiją bei į valstiečiuose teberusenusią kitokios – laisvos ir kilmingos – būties atmintį, jų orumą bei išmintį. Todėl istorinės perspektyvos stygių romane galima būtų interpretuoti ir kaip sąmoningą autoriaus siekį sukurti Lietuvos istorijos bei lietuviškumo tęstinumo įspūdį. Praeities didikai yra tik dabartinių valstiečių protėviai, tad ir jų bendravimo valstietiškas paparastumas negalėtų niekam užkliūti, juoba – valstiečiui skaitytojui.

XIX a. pabaigos Lietuvos aktualijos lengviausiai įžvelgiamos idėjų lygmenyje, tačiau jomis pakrautas visas romano siužetas, jos atpažįstamos veikėjų ansamblyje bei jų funkcijose. Romano veikėjai, neišskiriant nė Algimanto, nėra pakankamai individualizuoti, antra vertus, jie nėra ir beveidžiai: kiekvienas turi savo spalvą, nulemtą visų pirma jų funkcijos romano siužete. Pagal ją veikėjai grupuojasi į ganėtinai aiškią ir kultūriškai ženklišką sistemą. Akivaizdu, jog autoriui rūpėjo ne kurti dramatiškus charakterius (rankraščiuose išlikusi ir pirmoji, dramatinė Algimanto versija), bet tobulus tam tikrų kultūrinių istorinių funkcijų vykdytojus. Panašus veikėjų etnokultūrinis funkcionalumas būdingas ir tautinio atgimimo epochoje neva rekonstruotiems, bet iš tikro kurtiems herojiniams epams.

Algimanto veikėjų ansamblis kone simetriškas, kiekvienas protagonistas turi savo antagonistą: valdovai Tranaičiai (Algimantas ir jo motina) – Romaną ir Aršųjį su Aršiene; Tranaičių ištikimiausias pagalbininkas ir ideologas Basasis – Aršienės popą Kostą; ryšininkas tarp priešiškų stovyklų Virpša – Aršienės pasiuntinį Semiką. Į priešiškas poras grupuojasi juodvėšių didikai Nemūra ir Vitortas, kliaudininkas Bukotukas ir plėšikas Skučas, Danutė ir Algutė. Šį sąrašą dar būtų galima tęsti. Bendroje sąskaitoje nusvertų teigiamoji stovykla, ir ne vien kokybiškai, bet ir kiekybiškai: teigiamieji, susigrupuojantys apie Algimantą, turi daugiau atsišakojimų, daugiau juos lydinčių, jų funkcijas ir pobūdį pakartojančių figūrų (tarkim, nuo Virpšos atsišakoja jaunų šaunuolių trijulė, Basajam gelbsti pirklys Arminas ir t.t.).

Centrinė romano figūra Algimantas, tautos vadas ir vienytojas, jos lemties ir heroizmo reiškėjas, turi net keletą jį įvairiai papildančių ir sustiprinančių figūrų. Viena iš jų – Erdivilas. Iš pradžių atrodęs lyg ir nuotykinis personažas, vėliau romane jis įgauna vis daugiau dramatiškų bruožų, išauga į herojų, nutrūktgalviškais žygiais mėginantį užtrenkti vidinį nerimą ir įskaudintą širdį. Šis žmogiškas, meilės ir melancholijos jausmais sušildytas, moterų siužetinėmis linijomis apipintas paveikslas kompensuoja nuobodoką ideologizuoto Algimanto aiškumą.

Moteriška Algimanto antrininkė yra Samadžiukė-Aldona. Abu jie – tos pačios Viešosios Lietuvos valdovų palikuonys, turį vienodą teisę į atkurtos Lietuvos valdovo sostą. Panaši ne tik jų kilmė, bet ir lemtis: abu vaikystėj pagrobti ir tik vėliau atgavę savo identitetą. Ši dviguba identiteto praradimo ir atgavimo istorija perteikia bene skaudžiausią XIX a. lietuvių kultūros problemą ir remiasi realiai išgyventais nutautėjimo bei tautinio praregėjimo faktais. Be to, ji liečia ir bendresnę, romantizmui apskritai esminę užmaršties ir atminties temą. Aldonos siužetinė linija romano intrigai nebūtina, gal netgi ją perkrauna. Bet kultūrinės vaizduotės požiūriu ji svarbi ir reikšminga, nes taip pasiekiama kone tobula vyriškojo ir moteriškojo elementų pusiausvyra tautos būtyje.

Moteriškoji pusė romane apskritai įspūdingai reprezentuota. Teigiamųjų moterų paveikslai priartėję prie tėvynės metaforizuotų pavidalų: Tranaitienė – apleista tėvynė motina pilies griuvėsiuose, herojiška šauklė į kovą, ideologinė Algimanto įkvėpėja; Aldona – atgimstanti, bundanti Lietuva. Danutė sukurta pagal romantines (ar net pasakiškas?) lietuviškojo moteriškumo klišes: skaisti mergelė, romi valdovo žmona, pagimdanti jam sūnų. Neigiamosios moterų figūros išsirikiuotų pagal vis stiprėjantį laumiškumą ar net raganiškumą tokia eilės tvarka: Algutė ir jos motina – Našlaitė – Aršienė.

Kompozicinėmis bei idėjinėmis funkcijomis iš veikėjų ansamblio išsiskiria dainius Sereika ir Narų (Novų) senis – ne tiek veikiančios, kiek stebinčios, vertinančios, mediuojančios figūros. Tekste jos reprezentuoja dvasinę tautos būtį, senąjį ir naująjį jos sakralumą. Abu jie yra veikėjai–mediumai: ryšininkai tarp kartų, tarp būties ir kasdienybės, pagaliau ir tiesioginiai autoriaus ideologijos reiškėjai. Senis kanklininkas sukurtas pagal romatinės Lietuvos literatūros šabloną: jis pasirodo teksto pradžioje, pirmajame skyriuje, vaizduojančiame idilišką lietuvių bendruomenę, kaip jos kūrybingos dvasios tobulas reiškėjas – dainius vaidila. Romantinės vaizduotės stereotipais parengiamas archajiškas scenovaizdis tolesniam veiksmui, o dainiaus giesmėje apie dainą suformuluojama kūrėjo programa. Ja Pietaris priartėja ne tik prie lietuvių tautinių romantikų, bet ir prie Vakarų Europos romantizmo,

teigusio tikrą poetinę kūrybą esant spontanišką, tarsi išaugančią iš kūrybingos gamtos. Senio kanklininko giesmėje pasaulis regimas kaip atviras kūrybos ratas, nenutrūkstanti apytaka tarp gamtos ir žmogaus, ore skambančių balsų ir širdies, tarp senovės, dabarties ir ateities kartų:

> Kaip iš kviečio šiaudelių pratusios rankos pynę nupina, kaip mokyta merga iš siūlų staklėse rašytus rinktinius suvadžioja, teip ir iš balsų, skambančių ore, dainorius sudeda dainas ir sukrauja širdyje. Laukstu vienok dainoms širdyje kaip laukstu saulės spinduliam už debesėlio. Jos veržiasi per lūpas dainoriaus ant karštų spindulių saulės, ant sidabrinės šviesos mėnulio. Ir dreba jos mielai, drauge su spinduliais laidos, ir sklinda tamsios nakties slaptose. Dainas gaudo laukuose javai, lankose žolės ir aukšti upių krantai, giriose medžiai kasoti, kalnuose kalnai aukšti. Bet daugiausiai giesmių ir dainų medžiuose senų kapų lieka. Tiktai čionai tos dainos į raudas pavirsta. Paklausykie, kaip liūdnai ošia senų kapų medžiai!..
>
> – Nori, vaikeli, būti dainorium, tai klausyki prigimimo dainas ir krauki širdyje. Klausyki senų senovių aidus, ką tvoskia nuo mūsų žemės, prosenių jausmus pajauski, ir krauki viską širdyje, jeigu ten randasi vieta dėl labo. Glūdumuose girių, skarduose upių, ant senų kapų mūsų prosenių liūdi užkeikti dainų balsai. Nuo tenai juosius imki, o būsi dainorium. Žmogus dainorium tave neišmokys.[1]

[1] Pietaris 1989, 20–21.

Vėlesniame tekste senio vaidilos funkcijas iš dalies perima Narų senis, filosofuojantis ir pamaldus ryšininkas tarp praeities ir ateities. Jis išnyra siužete lemtingaisiais momentais ir padeda pagrindiniams veikėjams save atpažinti bei susivokti situacijoje (Danylos-Ilgūno-Algimanto grįžimas Lietuvon ir metamorfozės, Samadžiukės-Aldonos grįžimas viešumon ir metamorfozės). Narų senis yra vienas iš trijų Viešosios Lietuvos valdovų giminės palikuonių, susijęs su pagrindiniais veikėjais Algimantu ir Aldona giminystės ir valstybingumo ryšiais. Kartu jo paveikslu pabrėžiama, jog kraujo ryšys be kutūrinės atminties nefunkcionuoja. Savo gyvenimu jis teigia krikščionybės idealus, bet pastarąją išaugina iš senojo lietuvių tikėjimo, kurį teigia buvus humanišką („Mūsų senas tikėjimas skelbia, jog dievai nemėgsta vaitojimų nei kančios"). Romane jam skirtas labai svarbus ideologinis vaidmuo: senovės lietuvių aukštą dvasinę kultūrą susieti su krikščioniškaja Vakarų Europos kultūra. Toks dvigubas – senameldiškai krikščioniškas – sakralumas, pateiktas kaip sektinas pavyzdys, dar sykį atskleidžia sintezėn linkusią Pietario ideologiją ir drauge primena dažniausiai intuityvią aušrininkų pastangą derinti abi religijas. Pietaris senosios Lietuvos modernėjimą savo romane sąmoningai ir kryptingai sieja būtent su krikščionybe. Pradžios arkadišką bendruomenę su jos dainiumi romano pabaigoje keičia visuomeninė istorinė Lietuvos „suėjimo" idilė su istoriškai politiškai angažuota, naująją sakralumą reprezentuojančia Narų senio figūra. Su ja romano realybėje pasirodo ir naujosios kultūros ženklai bei idealai, įjungiantys Lietuvą Europon: knygos lotynų kalba, poreikis mokytis ir šviestis, santarvė kaip alternatyva savanaudiškoms kunigaikščių tarpusavio kovoms. Šios dvi figūros yra ir svarbios kompozicinės teksto atramos: įrėmindamos romano veiksmą, jos daro tekstą simetrišką ir išbaigtą.

Jau vien romano veikėjų apžvalga rodo, jog kūrinys lengvai skaitomas kultūriniu kodu, sekant, kaip jame reiškiasi tautinio atgimimo epochos aktualijos bei jos kultūrinė vaizduotė. Kelias nuo patriarchalinės iki istorinės-valstybinės idilės, sutvirtintas veikėjų santuokomis, savęs atpažinimai ir praregėjimai ar atsivertimai, prarasto tautinio sąmoningumo atgavimas, kartų kaita ir ryšys su senove – tai svarbūs siužetiniai konstruktai, randami ne tik šiame romane, bet ir Maironio poemose. Romane, panašiai kaip ir Maironio *Tarp skausmų į garbę*, netgi pagerbti tautinio atgimimo veikėjai: Pietario Basasis su jo vienintele funkcija surasti ir grąžinti Lietuvon Algimantą (prarastą lietuviškumą), atgaivinus jame lietuvio sąmonę, – tai gana akivaizdi aliuzija į J. Basanavičių. O Basojo pagalbininkui pirkliui Arminui duota poeto aušrininko pavardė. Tad romaną galima skaityti ir kaip užšifruotą pasakojimą apie lietuvių tautinio atgimimo heroiką.

Romano estetinis pavidalas nėra be kliaučių, bet jame esama ir nemaža savitumų. Romano veiksmas susideda iš pasikartojančių ir vienas kitą gana vykusiai keičiančių sekvencijų: idiliški švenčių ar pasilinksminimų vaizdai; bėgimas, gaudymas, persekiojimas, pagrobimas; istoriniam romanui būdingos nelaisvės, rūmų intrigų, mūšių, kankinimų ir egzekucijų scenos. Jas paįvairina meilės, moterų ir vyrų santykių linijos. Pasakojimo tempas paprastai gana greitas, daugiau nuotykiniam žanrui ar pasakai būdingas. Tačiau dinamiškus epizodus ir greitą pasakojimo ritmą ne sykį keičia idiliški epizodai ir banguojanti, prie ritminės prozos priartėjusi, o kartais net dainiška intonacija. Pietaris protarpiais sulaiko greitą įvykių tėkmę, sustabdo skubrų pasakojimą ir tarsi užfiksuoja vieną ar kitą vaizdą: tapo jį su pasimėgavimu, su nuostaba, pats jo grožio pagautas, – tokie būtų laidojamo Basojo, lietuvių dievams meldžiančiosi Samadžiukės, kaunančiosi Algimanto portretai, įgavę sakralaus švytėjimo. Į atskirą pynę susibėgtų gamtos vaizdai, lyriškiausios ar pasakiškai gūdžiausios teksto vietos, intonacija bei nuotaika primenančios senojo dainiaus giesmę romano pradžioje. Tokiais estetiniais bei emociniais teksto sutankėjimais autorius paprastai išryškina jam itin svarbias temas bei motyvus. Pasikartojantys romano epizodai ir situacijos atlieka savotiškų refrenų funkciją, jais tekstas tvirčiau kompoziciškai suaudžiamas. Siužeto nelygumus išlygina pasikartojimų logika ir netgi kompozicinė simetrija. Tad romano formą, nors ir ne itin stipriai, yra paveikusi lyroepinė tradicija.

Estetinė Pietario vaizduotė *Algimante* juda romantinės Lietuvos lyroepikos nužymėta trajektorija, remiasi jos vaizdų, kartais jau tapusių emblemomis, fondu, kurdama archajišką Lietuvos vaizdą. Su ja suartina ir ypatingas autoriaus jautrumas liaudies kūrybai. Į romano tekstą retkarčiais meistriškai įpinama lietuvių liaudies daina: ja kuris nors iš romano herojų išdainuoja savo jausmus ar dvasios būseną, ir tokie atvejai geriausiai įrodo, jog Pietaris rėmėsi daina, rekonstruodamas praeitį ir konstruodamas siužetą. Kai kurie romano epizodai, tarkim, jaunuolių varžymasis dėl karčemininkės dukros, Danylos-Ilgūno kelionė namo miškais ar Erdivilo ir Samadžiukės dainiškas dialogas, kritusiųjų laidojimo motyvas (kapas – ant jo pasodintas medelis – jame čiulbantis paukštis), yra išauginti iš liaudies dainos. Liaudies daina atlieka tekste ne tik estetines kompozicines funkcijas, bet ir tampa vienu svarbiausių atminties lieptų į praeitį. Antai ji kartu su lietuvišku žodžiu (pasakiškas kalbančios paukštės epizodas) padeda prisiminti praeitį bei savo ištakas pagrindiniam romano herojui Danylai-Algimantui. Jam prisiminimų Lietuva – idiliškas ir

dainingas, aušrininkiškai dekoratyvus kraštas. Danylos–Algimanto paveiksle sutelkta, galima sakyti, aušrininkiška atminties atgavimo sekvencija: žodis – daina – lietuvių veidai – praeitį menantis, jos ženklus saugantis kraštovaizdis.

Pilies griuvėsiai su juos saugančia dvasia, užkeiktos, vaduotojo laukiančios pilies–praeities motyvas dažnai išnirs kaip atminties figūros ir vėliau, neoromantikų kūryboje. Tai jau skoliniai iš pasakų. Liaudies pasakos patirtimi Pietaris taip pat rėmėsi, tiesa, veikiau intuityviai, nei programiškai. Romano veiksmas dažniausiai vyksta kelyje: kelionė klaidžiomis giriomis pelkių kaimynystėje, panašiai kaip ir liaudies pasakose, kartu yra veikėjų išbandymas, iniciacija. Iš pasakų galėjo atkeliauti ir šalia upės ar saloje gyvenančio išmintingo senelio motyvas, pasakų vaizduotės paveikti epizodai su plėšikais, Norkūno pilies istorija.

Romano idėjas, programiškai suformuluotas kūrinio pradžioje ar vėlesniuose istoriniuose publicistiniuose intarpuose, nesunkiai įskaitomas siužete – veikėjų elgesyje, jų lemtyse ir apsisprendimuose, – autorius dar sykį „išgroja" veikėjų pokalbiuose bei polemikose, kuriose tiesa yra visuomet gana skaidri ir teisiojo sėkmingai ginama bei įrodoma. Taip skaitytojo sąmonę svarbiausiosios idėjos pasiekia įvairiais kanalais, kartais ir gana deklaratyviai. Tokiais atvejais tenka kalbėti apie tautinę didaktiką, kilusią iš nepasitikėjimo skaitytoju ir per didelės ideologinės autoriaus angažuotės. Bet XIX a. antrosios pusės lietuvių literatūroje sunku būtų rasti autorių, išvengusį tautinės didaktikos.

VIETA LITERATŪROJE. Pietariui lietuvių literatūros istorijoje pripažįstamas visų pirma pasakoriaus vardas. Jis išties pratęsia žodinę pasakojimo tradiciją su jai būdingu šmaikščiu pasakorium, bet ne sykį prabyla ir anuometinei lietuvių prozai neįprastu, netikėtai subjektyviu bei lyrišku balsu. Romantiniai meditaciniai jo kūrybos fragmentai yra vieni pirmųjų lietuvių lyrinės prozos pavyzdžių. Neilga, maždaug dešimtmetį trukusi Pietario kūrybinė biografija ir ypač paskutinieji, neabejotinai romantiškiausi jo kūriniai *Kelionės* ir *Algimantas* leidžia spėti, jog romantinis lyrinis rašytojo talentas vis plačiau skleidėsi, o vaizduotė laisvėjo.

Namas Ustiužnoje, Vologdos sritis, kur 1883-95 metais gyveno V. Pietaris

Dėmesiu įvairioms lietuviškumo apraiškoms, ypač tautiniam lietuvio charakteriui, Pietaris išsiskiria iš kitų XIX a. lietuvių beletristų. Iš pirmosios amžiaus pusės jam atitartų nebent S. Daukanto istoriniai veikalai, o XX a. pradžioje jį pratęstų neoromantinės prozos kūrėjai, visų pirma Vaižgantas ir Krėvė. Tautine kultūrine angažuote Pietaris labiau nei kuris kitas XIX a. prozininkas priartėja prie etnokultūriškai svarios Maironio kūrybos. Akivaizdi ir jo ideologinė giminystė su aušrininkais.

Vis dėlto net ir romantiškiausiuose Pietario kūriniuose prasikiša didaktizmas, o pasakotojas ne sykį atvirai kreipiasi į skaitytoją su moraliniais, socialiniais, tautiniais ar ekonominiais pamokymais. Tiek Pietario romatizmas, tiek ir pozityvizmas yra tautiškai angažuoti ir didaktiškai nuspalvinti – pritaikyti anuometinio adresato reikmėms bei suvokimo galimybėms. Savo kūryba Pietaris nuosekliai vykdė bene svarbiausią anuometinės lietuvių literatūros funkciją: formavo ne šiaip skaitytoją, o

naują lietuvių kultūrinę bendruomenę. Jo prozoje rasime socialinės bei moralinės elgsenos ir veiklos modelių, ja buvo aktyviai ugdoma skaitytojo istorinė sąmonė, fiksuojama, analizuojama ir bandoma koreguoti istorinė tautos kaita. Sociokultūrinis anuometinės literatūros funkcionalumas stabdė beletristikos vadavimąsi iš raštijos sinkretizmo ir pateisino kūrinių eklektiką.

Tiesa, negalima sakyti, jog Pietariui nebūtų rūpėjusi estetinė raiška: lietuvių literatūros ir savo prozos meninio lygio klausimą jis ne sykį kėlė laiškuose, veikiausiai estetinių intencijų skatinamas išmėgino rašytojo plunksną įvairiuose prozos žanruose. Savo kūryba Pietaris niekada nebuvo patenkintas, kūrė, jausdamas nemalonią įtampą tarp išsikelto uždavinio ir pajėgų, niekaip neišaugdamas iš mokiniškos stadijos. Tai liudija tiek duobėti tekstai, tiek rezervuoti ar net skeptiški savo kūrybos vertinimai.

Lietuvių literatūros istorijoje Pietaris taip pat buvo dažniau vertinamas skeptiškai, nei entuziastingai. Gal prie to prisidėjo ir vertintojų polinkis jo kūrybą regėti realistinės prozos kontekste ir taip jį per daug subuitinti. Iš tikro Pietario proza yra radusis iš įvairių sąskambių: jos tekstuose susiliečia didaktinės, realistinės ir neoromantinės lietuvių literatūros tendencijos ar patirtys. Į ją galėtume žvelgti ir kaip į lieptą, pervedantį anuometinį lietuvių skaitytoją iš žodinės į rašytinę kultūrą.

Žemaitė (1845–1921)

IKI DEBIUTO. Julija Beniuševičiūtė, būsimoji lietuvių prozos įžymybė, gimė 1845 m. gegužės 23 (birželio 4) d. Bukantės palivarke netoli Šateikių (dab. Plungės raj.), nusigyvenusių bajorų šeimoje. Tėvai Antanas ir Julija už 30 rublių metinės algos prižiūrėjo grafo Plioterio ūkį (70 ha), kuriame buvo du vadinamieji dūmai – dūminės baudžiauninkų, apdirbančių palivarką, trobos. Samdė dar mergaitę ir piemenį. Būsimoji rašytoja vaikystėje nevargo, bet ir nebuvo tiek pasiturinti, kad mokytųsi. Iš keturių Beniuševičiūčių tik viena (Petronėlė) turėjo apmokamą mokytoją. Kitas lavino tėvas, atrodo, baigęs pradinę mokyklą. Julija, matyt, iš prigimties buvo gabi ir guvi, nes būtent ją, einančią dvyliktus metus, už 25 rublius metams paėmė mokyti kartu su savo dukterimis dėdės Stanislovo našlė, Šėmų dvarininkė. Mokė Apolonija Beniuševičiūtė, baigusi Vilniaus bajoraičių institutą. Mokslas truko trejus metus, bet ir per tą laiką Julija, anot K. Umbraso, „pasiekė to meto mergaičių vidurinį išsilavinimą“.[1] Gal ir taip. Svarbiau kas kita: suartėjo su neeiliniais žmonėmis. Sprendžiant iš *Autobiografijos* (1921), Šėmų dvarelis, glūdėjęs miškuose, – aktyvus 1863 m. sukilimo dalyvis:

> <...> nebuvo tos nakties, kad kas neprisibaldytų. Po kelis lenkus, kaip mes vadinome, ateis naktį arba raiti atjos su kokiais popieriais, paliepimais iš abazo: tiek ir tiek, ten ir ten duonos pristatyti arba tiek ir tiek marškinių. <...> Rytmetį atneštus popierius reikia pristatyti į vietą. O siuntinėjami buvo vis į komitetą. Komitetas buvo paskirtas iš ponių, kurios rūpinosi maistu, drabužiais: p. Goštautienė Keguose, p. Gadonienė Vambutuose ir mano dėdina Šėmose. <...> Kiek mes marškinių prisiuvome – nė aniuolai nesuskaitytų, o kiek naktų nė akių nesudėjome – nė velniai nesurokuotų.[2]

Jaunai Julijai įsiminė ir jau niekada neužsimiršo dvasingumas, kai kovoji už didelius, blaiviai galvojant, nerealizuojamus dalykus – išsilaisvinimą vien gerais

[1] Umbrasas 1975, 35.
[2] Žemaitė 1957, 4:336–337.

norais. Tačiau gyvenimas ir yra tam, kad tikėtum išimtimis. Julija formavosi kaip priešinimasis istorinei, vėliau – individualiai lemčiai: „<...> kad ne šiemet, tai kitą arba už keleto metų tikrai lenkai pergalės maskolius."

Kol laukė, kuo baigsis sukilimas, taip ir neparėmus jo prancūzams, kasdienybė kito. Kontribucijomis užsmaugus Šėmas („Sienos do lentynos liko mano gerosios dėdinėlės"), išėjo tarnauti į Džiuginėnus, į dvarininkus Gorskius, vaiko aukle bei šeimininko sesers kompanione („Savo panai lovą rytą vakarą pakloti, padėti jai apsirėdyti, dieną siuvinėti ar ką pataisyti, palopyti"). Ištekėjo 1865 m. rudenį už Lauryno Žymanto, Džiuginėnų dvaro eigulio, mylėdama, motinai gailiai raudant, kodėl ne už bajoro. Su savarankiškai išsirinktuoju, atrodo, sutarė, bet tik kai materialiai sekėsi. „Mano vyrui rodosi, jog aš ne gaspadinė, per tai nuostoliai. Man matosi, kad vyras nemoka ūkininkauti, dėl to negalim pralobti. Bet sykiu paėmus – abu labu tokiu. Nemokame, nepraktiški ir nepapratę prie sunkaus darbo. Kankinamės, vargstame lygu žiurkės po išrūgas. Dėl menko nieko – višta prigėrė, žąselį varna pagavo, paršelis padvėsė – baramės, pykstamės."[1]

[1] Žemaitė 1957, 4:415.

Neturėdami nuosavybės, Žymantai beveik dvidešimtį metų nuomojo ar dirbo iš pusės svetimas žemes, kol apie 1884 m. atsidūrė Ušnėnuose, vyro brolio Benedikto ūkyje, Povilo Višinskio tėvų artimiausioje kaimynystėje. Lemtis (kitaip nepavadinsi apsigyvenimo Ušnėnuose) inspiravo lyg ir anormalias amžiui bei socialinei padėčiai naujoves: atlietuvėjimą, ėmimą plunksnos į sugrubusias nuo darbo rankas. Nežinoma, ką kalbėjo su trisdešimčia metų už save jaunesniu Šiaulių gimnazijos moksleiviu, spėtina, ne apie kasdienybę. Julija – įgimtas protas, atidumas aplinkai, svarbiausia, nesupaprastėjimas. Daugiau ar mažiau apsiskaičiusi iš anksčiau, ištekėjusi bei augindama septynis vaikus neatitolo nuo įgūdžio su išgalvotais veikėjais paskrajoti virš standartų: „Kitą sykį mano nuomonėj kožnas autorius be skyriaus stovėjo taip aukštai, kaip katalikystėj aniolai; paėmusi kokią knygą, žiūrėjau į autorių ir visų pirma jam atidaviau širdyj garbę, ir šiandien ta pati, dėl to norėčiau kožną pamatyti ir pašnekėti. Vot, vaikeli, per Tave, tikrai per Tave prisilyžijau į jų eilę, ir mane kiti žino, skaito, supranta mano jausmus, o dar ir pagiria; juokai mane ima, o ašaros sukas akyse, kuomi aš Tau užsimokėsiu. Daugelį sykių svajojau apie tai, parašiau lenkiškai kaži kokias eilikes ir „Swoje pamiętniki", bet nežinau, kur anie paliko, netrukus įkritau į „laimes", augo po kits kito vargai, skausmai ir ašaros; mažai kuomet įkrito į nagus kokia knyga, tuomet nors ant valandos užmaršino visas nelaimes."[2] Susijaudinimas, padėka ir neatsidžiaugimas vos ne stebuklinga tikrovės atmaina 1897 m. gruodžio 17 d. laiške Povilui Višinskiui.

[2] Ibid., 6:47.

Būsimoji rašytoja, nuo jaunystės mėgusi knygą, pašnekesius apie platųjį pasaulį, Ušnėnuose nepasikeitė, bet per Višinskį, gimusį tribūną, įgijo daugiau žinių, inspiracijos naujoviškai – antilenkiškai – mąstyti:

> Išvažiuojant į Šiaulius Poviliukui, vienas šio, kitas to prašo nupirkti – duoda pinigų, ir aš prašau, kad paskolintų kur kokią knygą man paskaityti.
>
> Kelis sykius parvežė porą knygų; man perskaičius, vėl nuvežė. Vis lenkiškas tegavo.
>
> Pradėjo eiti gandas, kad Prūsuose spausdina lietuviškus raštus, bet mūsų pusėje, čia pagautus, kas parneštų, baisiai baudžią maskoliai. <...> Mane toks žingeidumas ima – kaip nors, kur nors tų raštų nors pamatyti

gauti. <...> Sykį parvažiavo Poviliukas Kalėdų, tą patį vakarą beatbėgąs pas mus; toks linksmas, šokinėdamas, sako:

– Cioce! nesitikėjai, kokį parvežiau pyragą? – ištraukęs iš užančio knygelę, rodo. – Žiūrėk, tokios nematei dar...

Pagrobus jam iš nagų, žiūriu: net man akys pabalo – „Aušros" knygelė, visų metų susiūta.

– Žemaitiška?! – nustebus sušukau.[1]

[1] Žemaitė 1957, 4:421–422.

Kas ieško, tas randa. Žymantienės kelią į Žemaitę sąlygojo įstabus sutapimas (Višinskis!), o dar labiau psichologija: genetinis idealistas beveik visada realizuosis netradiciškai. Ušnėnuose buvo ne viena ar dvi Žymantienės amžiaus bei pareigų moterys, tačiau „Poviliuku" nebuitiškai pasinaudojo tik ypatingoji iš aplinkos. „„Kas šaukia, tešaukie, o mudu, boba, važiuokim". Ant zlasties paišysiu, rašysiu, kiek beišgalėsiu", – juokavo pati iš savęs, „avies sukiniu sergančios, o po tam pablūdusios", 1897 m. lapkričio 14 d. laiške Višinskiui, išdidi ir rami, kad pagaliau išsiveržė iš valstietiškosios monotonijos. Dvasios inteligentė prisitaikė prie „laimės nutekėjimo", bet, provokuodama draugus bei pažįstamus, atsiskleidė, anot D. Saukos, kaip stebuklas.

DEBIUTAS. 1894 metais debiutavo apsakymu „Piršlybos" (spausdinant *Tikrajame Lietuvos ūkininko kalendoriuje metams 1895* perkrikštytu į „Rudens vakarą"). Pasak jos pačios, įsisiūliusi į rašytojus iš įgimto veržlumo:

> Sykį su Povilu skaitėme „Varpą". Jame radau apysakaitę, užvardintą „Vaišnorienė", rašiusi Bitė. Apysakėlė labai man patiko. <...> Didelė čia kupeta, – sakau. – Juk ir aš mokėčiau taip parašyti!
>
> – No, pamėgink, – šokosi Povilas, – parašyk! Bitė nemoka gerai lietuviškai, o parašė. Kodėl negali tamsta parašyti? Pamėgink. <...> Prisikabinęs prie manęs, nebeatleido, kol tik nepamėginau.[2]

[2] Ibid. 5:463.

Faktus kiek supainiojo („Vaišnorienė" publikuota *Varpe* ketveriais metais vėliau nei „Rudens vakaras"), bendrą įspūdį nusakė tiksliai: jei kitas geba, gebės ir ji. Nepervertino savęs, o tik įsirodė valingesnė nei biografijos faktai teigtų. Turtingas ūkininkas („Bimbalų sodoje pas gerą ūkininką, labai pasiturintį, Tadaušą Milašį")[3] kaip ugnies bijo žento samdinio („O kur jis dės pačią?! <...> Nei pinigų, nei žemės... jam tiktai ordinarčiku stoti! O dar prie bagotų lenda..."), kur kas mielesnis girtuoklis bei plevėsa, bet paveldėsiąs bene stambiausią kaime ūkį („Kai ves, susitvarkys... Bet koks gyvenimas! Už visos sodõs geriau paeina rėžiai..."). Namiškiai, savi ir samdyti, visai nemano, kad šeimos galva teisus, ginčijasi ir konkrečiais argumentais įtikina, kad darbštumas, mokslas, pinigų leidimas knygoms – vertybės, kur kas pranašesnės už lengvai gaunamus, bet dar lengviau leidžiamus priešsutuoktuvinius turtus. „Kad bijojo meistro žento, ko dabar verkia, bagotą girtuoklį gavusi!" – tyčiojasi Milašienė iš kaimynės, gal per žiauriai, bet eksponuodama patį save, buvusią tarnaitę Tavadorę, tekėjusią už piršlių gundomo („tas bagotą, kitas – bagotesnę, tas – gražią, kitas – gražesnę") ūkininkaičio šiam beveik maldaujant. „Kai pradėjau šnekinti, kad eitų už manęs, na, kad ta pastatė akis!.. Sako: „Iš savo rankų kojų pasijuok, ne iš manęs; aš tau nė kokia paniška nesu. Metų gale užmokėsi algą, ir išeisiu..." Vargau, vargau, kolei išsivedžiau poterių. <...> Dėkui ponui Dievui, jau

[3] Žemaitės apsakymai cit. iš: Žemaitė 1956, 1967, 1, 2.

su viršum dvi dešimtys metų, kai susidėję, dar blogo žodelio vienas antram nepasakėm."

Debiutantė bene kritikavo ne tiek piršlybas, kaip pasenusį, antihumanišką paprotį („ką padarysi, kad tokia mada"), kiek kapitalistėjančio kaimo nesupratingumą, baimę to, kas veikiai, vakarykščiams baudžiauninkams emigruojant į Ameriką, išsikeliant į miestus, taps retenybe: gero, sąžiningo darbo. „<...> aš jums nebepiršiu, skirkitės, kokius sau norite, saugokitės tik girtuoklių!.." – mažažemis, greičiau už didžiažemį įsisąmoninęs, kad samdinys, tai yra neturintysis iš ko gerti, bus kaip tik tas, kuris pasiturintį (milašinį) ūkį ne nugyvens, o toliau puoselės, nesunku suprasti, iš tolo vengdamas karčemų, šviesdamasis ir šviesdamas artimiausią aplinką, mylėdamas tėvus, žmoną.

„Na, kai pamatysi Kazimierą, paprašyk, kad ir man duotų pasiskaityti", – pagaliau konservatyvusis diskusijos dalyvis sutinka su oponentais, kad skaitymas dorina ir ugdo, nors, tik pradėjęs pokalbį, priešinosi idėjai. („Jau turbūt įsispytrėjot į Gumbakio berną Kazimierą, kur čia pas jus vis lando su popiergaliais... Skaitys, skaitys visus niekus, o kas iš to? Vis baikos, tik pinigus leidžia kaip kvailys vėju. Toks tad kavalierius jums tinka!.. Bet, Onike, liaukis! Kad aš jo daugiau nebematyčiau prie tavęs! Ir tuos popierius sudeginsiu... gali dar žandarus užtraukti!"). Kas turi proto, tas anksčiau ar vėliau, nors nenoromis, įsiklausęs į kitų, jaunesnių už save, nuomones, keisis, – šypsosi autorė iš valstiečio saltamortalės: gąsdinęsis galimomis valdžios represijomis, jas pasididins. „Vaikiukai ir mergikės pasižiūrėjo į kits kitą, motina linksmai prasijuokė, atsikėlė nuo ratelio, ir visi paskui ją padėjo darbą, suklaupę sukalbėjo poterius ir išvaikščiojo gulti", – kūrinio pabaiga. Gera Lietuvoje, kur lėtą ūkininką perauklėja mažametės „už nagines" padainuota dainelė „Prabrėkšk, aušrele, tekėk, saulele", nurodant, iš kur ją gavo („Nuo Kazimiero"), iš kur – šis („Jis turi knygelę – „Auszros" 1884 m. 10-tąjį numerį, ten yra surašyta") ir kas jos autorius („Juozapas Miglovara"). Beletristė idealizavo sau pačiai netikėtą draudžiamą spaudą, ją, kaip ir dera idėjos entuziastei, vos ne mistifikuodama.

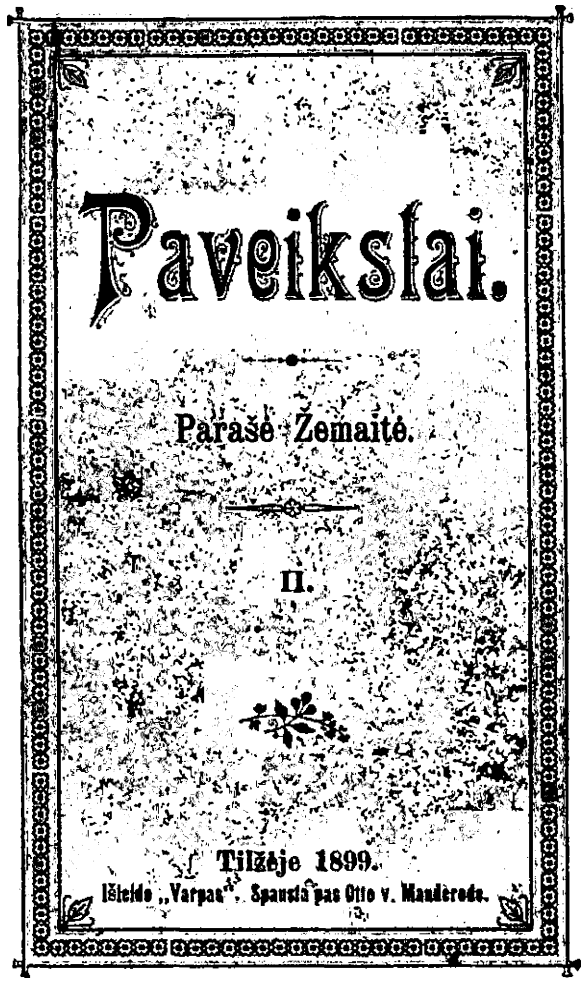

Žemaitės apsakymų rinkinio Paveikslai *titulinis puslapis, 1899*

Apsakymas, vaizduojąs psichologinį lūžį, komponuotas iš prieštarų: vienas neigia, kiti (dauguma) teigia. Autorė minimaliai pažindina su veikėjais („Bimbalų sodoje pas gerą ūkininką <...> visi, vakaro apyvoką apėję, <...> susirinko į trobą"); dominuoja dialogas, ne tiek atskleidžiamasis, kiek informatyvus, bet vis tiek judresnis už aprašymą. „Užmiršau dar pasijuokti, – sako šeimininkas, – kad Gudikų Vėplys užpuolė man šiandien žentą piršti"... „Na, meldžiamasis, iš kur?" – natūralus, kiek galima, smalsavimas bei toks pat logiškas jo tenkinimas („Nebeatmenu, rodos, kad iš Šilališkių"). Smulkmena po smulkmenos aiškėja, kas peršasi („Jaunas, mokytas, vienas ant dviejų valakų žemės"), kodėl („Pasakojo man Vėplys, kad jis turįs

mylimą mergikę... O tėvas, nenorėdamas, kad sūnus pliką paimtų, tokį štibelį padarė <...>. Dabar sūnus rėkdamas turi pinigų ieškoti, kad išsimokėtų"), svarbiausia, tarp kitko ar „ant rimtųjų". Pasirodys, piršliui tik žvalgantis kandidatės. „Dar būtumėm šnekėję, bet Baublys, pastatęs pusbutelį, patraukė Vėplį, – turbūt prašė, kad jo dukterį pirštų, – bet jis tiek pinigų neduos, ir jo vyresnioji su yda. <...> Tariau – Onikei ne striokas, ir išvažiavau namo." Sandėris nė neprasidėjo; rimtas ir įžvalgus ūkininkas iš karto jo atsisakė kaip neperspektyvaus. Tad verčiau su šeimyna ir pažįstamais aptarti problemą apskritai, pasitelkiant pavyzdžių *už* ir *prieš*, galutines išvadas darantis jau iš jaunesnių už save nuomonės. Rašytoja išjuokė konservatizmą, bet taip neprimygtinai, kad, rodos, daugiau idealizuodavo stambaus ūkininko svajonę gauti į žentus sau lygų. Kaip ir jo priešinimąsi antipodui – Gumbakio bernui Kazimierui.

„Onele, verčiau netekėk!" – įspėja autorė Milašytę jos draugės Rugienytės, tėvų ištekintos už turtingo girtuoklio, lūpomis, duodama suprasti, kad nesiriboja vien piršlybomis, o gilinasi į laimingų – nelaimingų santuokų priežastis – ciklo „Laimė nutekėjimo" esmę. Atidžiau įsižiūrėjus, ciklas vos ne raidiškai kartoja debiutinį kūrinį. „Marčios" Katrė – „Rudens vakaro" Onikė Milašytė, tėvo, neleidusio už Gumbakio berno Kazimiero, prievarta ištekinta už nepatikusiojo; Petras Kurmelis – pats Milašis, nevedęs, kaip motinėlė patarė, samdinės Tavadorės, o susigundęs piršlystėmis („tas – bagotą, kitas – bagotesnę <...>. Teikia kaip įmanydami"). Varijuodama, teisingiau, versdama aukštyn kojom kartą eksploatuotus motyvus, beletristė, natūralu, ir intonavo kitaip. Ne džiaugimasis ūkininku, išprovokavusiu ginčą iš neturėjimo ką doresnio veikti („užsirūkęs pypkę, atsisėdo ant suolo") rudens vakarą, o gąsdinimas jais, tamsuoliais iš prigimties bei savo vaikų nelaimių kaltininkais. Beletristė, pati tekėjusi už to, už kurio norėjo, be reikalo dramatino tėvų galią vaikams pobaudžiaviniu laikotarpiu, bet motyvavimas – ne rašytojos stiprybė. Reikėjo kam nors suversti kaltę už apsirikimus tekant–vedant, tad kodėl ne despotiškiems tėvams, kai iš tikrųjų santuokos – loterija, kurioje laimima, deja, atsitiktinai: sutampant ar nesutampant būdams. Atstovaujančioje kiek dogmatiškam pozityvizmui Žemaitės kūryboje šiandien įdomiausia ne motyvai, net ne charakteriai, o realijos, pati autorė, pranokusi savąjį metą valiūkės šypsena į ligtolines šventenybes – kunigą, dvarininką, valstietį, įsivaizduojantį save turtingesnį, protingesnį nei esąs.

Katrė teka nemylėdama, vadinasi, kad ir kaip tai kontrastuotų jos literatūrologiniam paveikslui, iš asmeninės naudos. „Bet kur tu, Onike, dingsi, neturėdama pasogos?", – klausia Milašis, tarsi neįsivaizduojąs neištekėjimo, provokuojąs vos ne feministės atsakymą: „Būsiu prie tetušių, kol mane laikysit, o kai nebereikės, eisiu tarnauti: moku, iš matušės malonės, visą savo darbą... Nebijau nieko. Kol sveika, užsidirbsiu ir senatvei... Bene vyras tiktai vienas gali man duoną uždirbti?.. Dėl to ir netekėjusios mažne dar geriau prasimaitina." Katrei, Onikės antrininkei, tereikėjo viduje apsispręsti savarankiškumui; jokie tėvo „subaudimai" („išginsiąs nuo savęs ir ničnieko neduosiąs") neveiktų. Tačiau ji, palyginti su Milašyte, dar neapšviesta lietuvybės bei demokratijos entuziastų (Kazimiero), todėl nemoka apsiginti nuo psichologinės prievartos. Beveik neabejotina: „Marčios" autorė išjuokė veikėją, patikėjusią neapdairiu tėvu („įkalbinėjo, jog gyvens gerai, pralobs, pasitaisyti ir jisai padėsiąs, o prie vyro Katrikė pripras; yra sakoma – miegalį pažadinsi, tinginį paraginsi; Jonukas jaunas tebėra, pamils tave ir klausys, kaip liepsi..."), bet, kaip jau

minėta, klaidindama skaitytoją tariamu įsijautimu į nesavarankiškąją. „Myli, kad būtų trumpa ir trumpa, ir parašyta taip, kad trumpiau ir negali būti, o man matos, kad reikia ilgiau, ilgiau ir ilgiau <...>. Taip šit padėkim: (Kurmelis) „pats ir apsikausto", – trumpiau ir negalima pasakyti, jog jis kalvystėj permano; o kaip puiku būtų, kad, padėkim, skaitytojas atrastų Kurmelį kalvėj, prie darbo, pamatytų, kaip jis ten sukas, ir greit numanytų, koks jis žmogus; gal sakysi, kad čia bus kalbama apie laimę netekėjimo, gerai, – bet žmogų mums reikia pažinti, ir pažinti per jo paties žodžius, darbus ir jausmus", – P. Višinskio 1896 m. gruodžio 23 d. ir 1897 m. sausio 10 d. laiškai.[1] Patikėjusi, kad geriau rodyti nei nusakyti savais žodžiais, rašytoja ištisai detalizavo, atkurdama tikrovę lyg plastiškesnėmis už ją pačią, anot kai kurių vertintojų, fotografijos formomis, sykiu tą tikrovę nejučiomis absoliutindama: pateikdama kaip savaime iškalbią vertybę. Skaityti Žemaitę, iš pažiūros paprastą, net primityvią, – tai žinoti, kad ji kalba užuominomis, neretai pasikartojančiomis, bet iš anksto apgalvotomis.

[1] Višinskis 1964, 274.

„Nepaduosiu samčio, nenoriu ponios ant savo galvos, aš nemeilysiu kąsnio iš marčios rankų, to nenoriu, neprašau!" – šaukia Vingienė tarsi nenormali. Iš tiesų dar nė nežinodama, kas ateis, ji jau kovoja už vietą šeimoje. Vyro sudrausminta per daug neprieštarauti („Tuoj gauni į snukį!") bei nesibaiminti nerealios grėsmės („Jonukas ves, gaus paspirtį, ir galėsime gyventi kaip gyvenę"), rimsta („Nebent taip, tai priduosiu"), bet daugiau tariamai: „Aš šeimininkausiu, o marti tegul sau būna ant šalies, parsineš sau duonos." Katrė eina į šeimą, kurioje jau iš anksto numatytas nemokamos tarnaitės vaidmuo, bet jo, žinoma, išdidžiai nepriima („Man valia dirbti, valia nedirbti; savo šimtais išpirkau gyvenimą"), deja, daugiau žodžiais. Dirba už visus („Kad vyras tinginys, pati turi būti darbininkė; visuomet taip yra"), niekinama, apkalbinėjama („Tėvas kitaip jos nevadino, kaip tik – šavalka, plikė, ne tokios Jonas bestovįs. Motina, visaip meluodama, įdavinėjo marčią vyrams, džiaugėsi, nugręžusi nuo savęs tėvo keiksmą"), normaliai nepavalganti net per didžiąsias šventes („Kas tą kastinį gali ėsti? Mėsa kaip šikšna... Nė pyrago šmotelio nėra atgavėti!"). Veikėjai, laukiančiai kūdikio, tikinčiai juo įsiprasminti nepavykusioje santuokoje, rūpi bet kokia kaina išsaugoti su atgimstančiu pavasariu užsimezgusią gyvybę. Kočėlinis maištas („daužė, net stalas tratėjo") – žūtbūtinė pastanga pertvarkyti gyvenimą pagal gimtuosius namus („Kieme taškėsi, braidė ligi kelių po purvyną. <...> greit sumojo, jog čia reikia nustumdyti pakalniui mėšlus į laidarį, porą vežimų žvyro papilti, takus akmenėliais išdėlioti, ir bus mažne kaip pas tetušį <...>") – deja, kaip ne vienai buvusiai ir būsimai nuotakai, baigiasi bergždžiai. „Motinėle, mano motinėle, į kokias rankas mane atidavei!? Tėveli mano brangiausias, kuo aš tau taip nusidėjau, kad tu mane į tokį pragarą įstūmei?! Buvo verčiau neužauginti, ligi mažą kur nužudyti!..", – rypuoja, persigandusi išpuolio, kaltindama visus iš eilės („Ne mano kaltė, ne mano, jie patys prisuokė mane prie to..."), bet ne save pačią, bevališkai paklususią tėvo ir piršlio savanaudiškumams. Išgąsdinusi uošvius („Tėvas perpykęs, dantis tratindamas lėkė laukan, daužė duris, net sienos sudrebėjo. Motina paskui bėgo, čirkšdama"), galėjo ir toliau jiems nenuolaidžiauti, juoba kad neieškojo žodžio kišenėje („Dantinga ir Katrė! <...> Na, kad užniko kirstis, nė žodžio nebenutyli..."). Bet autorė vaizdavo ne pergalę, o pralaimėjimą, todėl, pateikusi galimybę kaip tikslą sau, toliau kaip niekur nieko gąsdino padėtimi be išeities.

Katrė – naivuolė, tikėjusi švara nupirksianti apsileidėlius, kaip paaiškėjo, neperauklėjamus („Šlavinėtis?!. Čia to nereikia. Jei purvų nebraidysi, duonos neėsi"). Prisiplėšiusi virš normos, ji nereformuoja („Pirma kas jos vikrumas buvo, kas gašumas, o dabar amžina tinginė pavirto! Negana, mat, vežimo nebemoka nukrauti, bet ir po namus ištižo kaip kantaplė; nebesivalo, nebesišvarina, nosim ardama čiužinėja po sąšlavas ir purvynus kaip amžinoji nevaleika!"), o rūpinasi momentu: „Eisiu prie tėvelių, apkabinsiu kojeles, be nepriglaus mane, be nepasigailės... O ar padės ką?.. <...> Kuo vilkas gimė, tuo ir karš; jei geruoju nieko nepadeda, piktuoju nė tiek." Rezignavo lyg ir galutinai, tačiau, būdama pareiginga, čia pat šviesėjo nuo minties apie laimę – laukiamą kūdikį („Siaubė ją saldi šilima, pradėjo meiliai svajoti <...>"). Deja, deja! Jei kartą suklydai ir, supratusi klaidą, ryžtingai nesigelbėjai, vienaip ar kitaip žūsi. Darbas, kuriuo tikėjosi Vingius paversti Driežais, įveikė užsikrovusiąją naštą ne pagal pečius:

> Vakare sušliurusi, sušalusi parėjo Katrė, lindo į dubą pasišildyti, čia staiga susirgo. Uždegė galvą karštis; kartu šaltis, virpulys, dyguliai, skausmai varstė be paliovos. <...> plėšėsi, blaškėsi lovoje ir ant žemės ropla slankiojo. <...> Motina išėjusi varė Joną prie Katrės tėvų.
>
> – Taigi, kaipgis! Josiu aš, mat, prie tų galvažudžių?! Andai karčiamoje Cipras kad drožė man į ausį. Taigi, kai nujosiu, gali mane užmušti... Ko nenusiėjo, kol buvo sveika?!
>
> – Tėvai, jok tu, kad taip ji užsimanė.
>
> – Tegul juos velnias! Aš Užkulniškių bijau iš tolo, o dar taip lyja... ar biesas gali joti?!
>
> – Nereikia, nereikia! – tramdė boba, įsimaišiusi į kalbą, – betarškės Driežienė atlėkusi, bus reikią daktaro ir kašavarkos, viso ko; o čia ničnieko nereikia, žadėtosios valandėlės tik belaukia. Arielkos su žolėmis pavirinkite.

Egoizmas ir tamsumas, didžiuodamiesi savimi („Mano žemė aukso, mano gyvenimas visu kuo pertekęs"), užtvėrė stichiškai švietėjai kelią į laimę, kaip ir Petrui Kurmeliui (apsakyme „Petras Kurmelis"), analogiškam Katrei darbštuoliui. Vedusysis ne žmogų, o turtą („Merga merga, o šimtai vis ne pro šalį") irgi tarsi užjaučiamas, vaizduojamas supratęs meilę bei neleistiną abuojumą jai („Perti Kurmelį, perti rupūžę, per nugarą... brūklys!"), ir naikintinam iš šaknų įpročiui: aklai, nevengiant amoralumo („Mišką vogdamas nenusidėsi: ponas jo nelaistė"), dėl naudos tuokiantis – žengiant lemtingiausią žingsnį suaugus ir savarankiškai protaujant. Bent turint protauti, o ne kliautis antišvietėjiškais tėvais, juo labiau profesionaliais melagiais piršliais. Rašytoja linksmai šaiposi iš apsirikusiųjų bei už klaidą brangiai mokančiųjų, bet rimtu, neįprastu šaržams bei groteskams tonu, apsakyme „Petras Kurmelis" bene dar labiau pretenduojančiu į tragiką nei „Marčioje".

„Gersi, rūpuže, mano piršly! Gersi!.. Kad tave velniai!.. – sutratino dantis, iškėlė kumštį, kaip taikindamas duoti į snukį." Kuriamas vaizdas, kad prasigėrė ne dėl savo, o dėl piršlio kaltės: kam suvedė su tingine. Iš tiesų, gavo, ko norėjo, nes dar prieš piršdamasis matė, su kuo turės reikalą. „Atminė, jog drūta, raudona, dikta merga, tik be galo juodais marškiniais buvo apsivilkusi." Nešvara, apsileidimas Petrui, suaugusiam žmogui, nieko nesako („Tai niekis, – pamanė, – pamatysime toliau"),

kaip ir stebėjimasis Janike: „<...> švelniai, kaip šventė, apsidariusi: prijuostėlė ir marškiniai baltitėlaičiai, liemuo diržu suvaržytas. <...> Taip šarpiai lakstė ir darbavosi, net širdis Petrui džiaugėsi. <...> Kad taip nebeičiau? – manė. <...> Eisiu <...>. Merga merga, o šimtai vis ne pro šalį." Proto („Atminė") ir emocijų (Janikės!) saugotas nuo nelaimės, veikėjas, ignoruodamas angelus sargus, turtėjo inertiškai, tarsi nė negirdėjęs apie grožį, meilę bei kitokius sunkų darbą puošiančius pobaudžiavinius romantiškumus. „Ėjo sunkiai, dideliais žingsniais: rodėsi, kojų nepavelkąs", – jau išvaizda simbolina žemės kurmį (Kurmelis!). Vedęs ne žmogų, o, kad daugiau apsikvailintų, turtą, ne tokį, kokio tikėjosi („Kamša, berods, didelė, bet kaina visai maža"), veikėjas, kaip ir Katrė, veikiai stulbsta nuo netikėtumų. „Žiūri – katė pieną belakanti, kamara prišnerkšta, puodai pripelėję, sviesto lauknešėlė atdara, <...> žiūri – jo šeimininkė išvirtusi lovoj". Rašytoja ištisai šiurpina išsigimėliškumais. Įsidėmėjęs Marcės juodus marškinius, kai su piršliu buvo atėjęs į jų namus, nevalyvumą („Palubiais voratinkliai net per nosį braukia. <...> lova juoda ir sujaukta. Pasieniais prišnerkšta nereikalingų skarmalų ir šukių"), turėjo ko nors panašaus tikėtis ir po vedybų. Tačiau per daug užsidegė turtėti ne darbu, o kraičiu, tad neteisino nepateisinamo – netvarkos iš apsileidimo. „A, – mąstė, – tegul Janikė sėdėtų tokioj supuvusioj troboj, pamištų ir jos gašumas, nustotų dantis rodyti. O ta, žinoma, kitokia. Bet geresnėj vietoj švelniau apsidarytų. <...> Prastesnė ar dailesnė merga, man vis tiek, by tik pinigų gaučiau."

Tikėjęsis gerumu įveikti blogį, kapituliavo prieš jį nusigerdamas, kaip Katrė – išoriškai apsileisdama. Abiejų apsakymų moralas vienas ir tas pats: nereikia klysti, o jei kartą, gyvendamas iliuzijomis, neapsižiūrėjai, turi taisyti padėtį nepaisydamas viešumos. „Vedybos visam amžiui... br-r-r!", – Kurmelio, baigiančio perleisti per gerklę auksines rankas („Kad nagai, tai nagai!.."), frazė geriau už detalizavimus neigia vedybas kaip instituciją. Apsakymuose „Neturėjo geros motinos" (1895), „Topylis" (1897), sprendžiant iš biografijos, asmeniškiausiuose, irgi pavaizduota neviltis, kai vienam iš sutuoktinių – visos teisės, kitam – pareigos.

„Per keletą varstų nuo sodõs, pamiškėje, iškartose, stovi trobelė siaura, aukšta, lentiniu stogu apdengta, baltu kaminuku pagražinta. <...> Asla negrįsta, šlapia. <...> Pasieniais sustatinėti ant padėklų maišgalėliai su bulbėmis, pelais, grūdgalėliais, miltais <...>. Po lova dvi vištos uždarytos. Greta lovos, ant linginės, pakabintas lopšys", – aprašas skurdo, aiškaus be papildomo komentaro. Ir štai į egzistenciją, kurioje keturių vaikų motina sukasi kaip įmanydama („lingavo lopšį. <...> Negalėdama užlinguoti kūdikio, paėmė ant rankų, vėl lingavo, globstė, bučiavo, glaudė prie savęs, niekaip neįdavė peno. <...> sukūrė ugnį, susodino vaikus prie šilimos, paėmė kibirą, nudaužė ledus, išėjo nešina. Kol prisikasė prie vandens, kol iškėlė taip giliai su kobiniu, kol parėjo, – užtruko valandą"), įžengia medžiotojas su šunim („tata, tata parėjo!.."), ne įžengia, o jaukia tvarką ankštybėje („užuodė ant lentynos lašinius ir – kaip šoks ant indų! Užkliuvo grandinis už suolelio, nuvertė vaikus į aslą, nudulkėjo rakandėlė miltų ir pieno puodelis nuvirto ant lentynos"). Šeimos galva, nenumatęs gyvulio elgesio, aišku, apmaudauja ant žmonos, ir vėl, ne tiek apmaudauja, kiek plūsta kasdienybės ir taip nualintąją iki nesitvardymo: „Biesų ištiža! Apsikrovusi indais rėpsos!.. Gėdos neturi – neapvalyti trobą! Prismirdusi, prirūgusi, šalta, negalima tvertis parėjus! <...> Būtumei verčiau lig maža nusprogusi, nė akimis būčiau nematęs!.." Žodis po žodžio įsiplieskia barnis, vyrui irgi sužinant

nuomonę apie save: „Beproti, tu beproti! Nebesižinai, ką bešnekąs!.. Lygu tu negirdėjai šimtais sykių, jog vaikas serga?!. Pereitąją naktį akių nesudėjau. Nors tu miegojai, vienok ne smerčio miegu: turėjai justi, kaip vaikas čirpė ne savo balsu. Tau išeinant ar neprašiau kokios pagalbos rūpinti? Medžioklės negalėjai apleisti, dar parėjęs keiki, įmanytumei mane su visais vaikais prakeikti!" Nors ir būdamas valdoviškas, turi bent kiek įsiklausyti ir į kitą („Vyras, taip įspėtas, nutilo šūkauti, bet patyliais vis keikė, apmaudavosi, nė pats nebesižinojo ko"), bet tik iki momento, kol naujas netikėtumas, šį sykį esminis, neišmuš iš ką tik įgytos pusiausvyros:

> – Jėzus Marija, Vincelis jau miršta!.. Tėvai, dek žvakę, skubėk! mums beveizint vaikas be žvakės numirs!..
>
> Vyras, kaip elektros užgautas, krūstelėjęs pašoko, puolė iš užstalio, suklupo asloje, mažne parvirto; pripuolęs krito ant vaiko ir jaučio balsu pradėjo baubti. <...> Per tave vaikas miršta!.. Maželėlis tas mano!.. Neturėjai geros motinos!..

Vis vien kalta toji, kuri kantriai ir ištvermingai aukojasi šeimai. Padėtis be išeities – kitaip nepavadinsi situacijos, kurioje vienas kankina kitą negalvodamas, iš įgimto egocentrizmo.

Dvaro kambarinė Zosė, laukianti kūdikio nuo medininko Topylio, nieko daugiau netrokšta kaip vedybų: „Tegul visas pasaulis šauktų, jog jisai nebus geras pačiai, nieko nežiūrėsiu, nieko, kad tik imtų! Steigčiaus kiek beišgalėdama jį nulenkti, klausyti, slaugyti, mylėti... be galo!.. Ir jis mane tuomet mylės!" Veikėja, kaip ir kiti ciklo naivuoliai, tikinti atpildu už gera, netrukus nusivilia iliuzija. Ne be geranorių (ponios, vežiko) pagalbos ištekėjusi už svajojamojo, ištisai mokoma:

> – Kas čia do per pasiuvimas?! Pfu! – spjaudė Topylis, vartydamas marškinius. – Rankovės – kaip terbos, kvaldai – kaip sijono, apykaklės – kaip vėdarai... Kad nemokėjai, reikėjo manęs pasiklausti, būčiau pamokęs po formos pasiūti. <...> Mesk po biesų tą ožį, bo kad spirsiu, tuoj į smulkius trupinius supyškės!.. <...> capt knygas pačiai iš nagų, švilpt po lova...
>
> – Pustodomka! Žiburį deginti dėl tokių glupstvų! Pasiimtumei darbą!..
>
> <...> Zosei suspaudė skausmas kaip su replėmis širdį, net prakaitas ją apipylė. Ilgai, ilgai klūpojo, suglaudusi delnuose veidą, prieš paveikslą Nukryžiuotojo, karštai melsdama sau kantrybės...

Šauksies ar ne, kad kas padėtų, niekas negelbės, kol pats netaisysi klaidos.

Netiesiogiai nuteikinėdama skyryboms, Žemaitė pirmoji lietuvių prozoje santuokinę laimę ironizavo kaip nerealią, tik apsakymuose „Sutkai" (1897), „Sučiuptas velnias" (1898) įrodinėdama priešingai: vyras ir žmona sutaria, kai abu vienodai dirba, užjaučia vienas kitą nelaimėse, vienam neatsispiriant gundymams tariamomis materialinėmis gerybėmis, kitas budriai saugo patikliąją, atleisdamas slapukavimą kaip ateityje nebekartotiną ydą.

KUNIGIJA. Debiutavusi 1894 m. pabaigoje, 1895 m. *Ūkininko* 10-me numeryje išspausdino apsakymą „Kaip kartais kokioje klebonijoje einasi. Tikras atsitikimas" (1894) – naujos kūrinių grupės pradžią. Jame vaizduojamas parapijiečių gailesys, kai iš miestelio iškeliamas, jų akimis, idealaus elgesio kamen-

dorius („jo lipšnumas, prilėgnumas prie žmonių – negali apsakyti"), iškeliamas neteisėtai, klebonui pataikaujant gaspadinei – tikrai seseriai („Vis per tą, antai matei, sėdėjo suole pas pereinamąją zakristiją, dar stiklus užsimovusi, skersomis į žmones blikt blikt – žiūri baltomis, ketinau maut į snukį!.."). Apsakymu teįspėti klebonijas valdantieji, kad būtų reiklesni savo pačių giminėms, patologiškiems intrigantams, labiau įsiklausą į pašaliečių nuomonę apie galimą priešinimąsi savivalei:

> <...> moters, senės, ir tos, kaip vabolės klebonui į akis lįsdamos, šnabžda: „Ar tu misliji, kaip Kolainius kad suėdei, ir čia taip pavyks? Nemislyk, to nepadarysi: nepečėtys bažnyčios dėl tavo mergų... Veizėk, tik varpai tuoj nukris".

Klebonija patriarchaliniam valstiečiui – išorės ir vidaus harmonija. Kai nedorina (piktina mažutėlius), yra nereikalinga, net žalinga. Rašytoja, tariama antiklerikalė, o iš tiesų – katekizminių tiesų propagandistė, iš kunigijos, kaip ir dvarininkijos bei inteligentijos, reikalavo pavyzdžio aplinkai. Iš tų, kuriems daugiau duota, daugiau ir laukiama. Apsakymas „Kunigo naudą velniai gaudo" (1902) – išsišaipymas iš liguisto turtėjimo, panašiai kaip cikle „Laimė nutekėjimo". Miršta ilgametis („Sako, keturias dešimtis metų čia išbuvęs") vietos klebonas, nesunku suprasti, pertekęs gėrybėmis. Jos ir aistrina svetimuosius, kol giminės („Zavernienė, tikra klebono sesuo, ir jos žentas Kirylius") nesusiims sau. Grobiama ir slepiama nuo tikrųjų paveldėtojų visa, kas papuola po ranka, vaidmainiaujant, esą vogti iš kunigo ne nuodėmė („Kunigo naudą reik suvalyti... be grieko, be nieko"). Vagystė yra vagystė, sakoma tarp eilučių („pirmas – liepimas, antras – patarimas... lygu nekalbi poterių?"), įtaigaujant, kad geriau neturtas negu jo kurstomos nedorybės. „Nauda", neišgelbėjusi nuo mirties („Trečią jau šiandien daktarą parlakino <...>. Nė penki nieko nepadarys, jeigu žadėtoji valanda ateina"), sąlygojo netradicines budynes:

> A Jėzau! A Jėzau! Tokiu staigiu mirimu! Ką tik šnekėjo, užsimerkė – nė kvėpt!.. <...> Taip verkdama, rišo į skepetą priegalvius, staltieses, ką tik besugreibdama. <...> Gaspadorius ritino grūdų maišus iš svirno. <...> Onikė, išmetusi šeimininkės ryšį už tvoros, užpuolusi ant sklepo, puspaltį lašinių išmetė pro langiuką.

Kunigijos antievangelizmas (greičiau kupranugaris pralįs pro adatos ausį, nei turtuolis pateks į dangų) ironizuotas ir pasakojimuose „Kanauninko laidotuvės" (1902), „Šv. Jurgio aukos" (1905), „Kelionė į Šidlavą" (1906), „Dvejos laidotuvės, dveji palaikai" (1909), „Nelaimė" (1910), kartkartėmis įgeliant ir už politikavimą, atseit ne atbaidantį nuo bedievių, o jais sudominantį:

> Trys pamokslai viena diena <...>. Vis kitas kunigas sako, bet nieko daugiau neišgirsi, kaip tik – socialistai, jų negeri raštai, bedieviškos knygos ir „Naujoji Gadynė". <...> Turbūt šiandieną kunigai iškeikė „Naująją Gadynę"? – juokėsi knygininkas. – Turėjau du šimtus numerių, visus išpardaviau... nebeturiu („Kelionė į Šidlavą").

DVARININKIJA. Kunigija – nesimpatiškas luomas dėl pašaukimo (tenkintis mažu) nepaisymo. Panaši ir dvarininkija, tebeniekinanti ne sau lygų. Apsakyme „Tinginė" (1902) bevardė ponia neatsigaili savęs („Vandens! vandens

kolonsko!"), lankiusios susirgusią darbininkę („troboj drėgna, tamsu, šalta <...>. Ligonis guli šiaudais aptekusi, neišmanyti, kas pagalvė, kas paklotė ir kas jos marškiniai – kailiniai ar miliniai"), įsižeidusios dėl daktaro („Toks gražus, toks ideališkas"), nepriėmusio kvietimo „į rūmą" („Kamiškas darbas..."). Autorė šaiposi iš savimylos, taip ir neperpratusios tingine pravardžiuojamos moters kaip per sunkiai, ne pagal amžių ir lytį dirbančios:

> <...> metas po metų šeimyna jos didinosi, o sveikata mažinosi, todėl kas kartas vargiau paliko. Nebeturi laiko, o kartais nebetenka sveikatos nė tų pačių skarmalų nusiskalbti arba aplopyti. <...> Šeimyna didelė, daug reikia suvalgyti; paprastos ordinarijos jiems neužtenka; todėl Burokienė ėmė vyrui įkalbinėti, kad apsiimtų skerdystę, sakė: „Gausim pusantros ordinarijos, gal duonelės nebereiks pirkti, nors dirbsim sunkiau, bet ir turėsim daugiau".

Ponia, atsakinga už samdinę, autorės akimis, kalta supratingai bei kantriai jos neslaugiusi.

Penkių nedidelių dalių apsakyme „Pasiklausymai" (1902) veikia Beržėnų grafas Čapskis, baudžiavos laikų kraugerio bei 1863 m. sukilimo išdaviko sūnus, jau nusigyvenęs („Pastogės vėlek antai visų kumetynių, per pamatus šunys lando, o stogai vasarą tik nuo saulės pasislėpti, o nuo lietaus – uždangos nerasi... <...> Ten visi ir viską vagia: grūdus išleidžia iš svirno, karves išmelžia, pašarą naktimis neša, bulbes dvaro nukasa..."), bet fanabernas po senovei:

> Įmanytų žmogų suėsti supykęs: kai paleis gerklę, rodos, kad tave praris, o kad kiek ko atsisakysi, tuoj su lazda per galvą kaip į šunį. <...> Buvau metus, vos daturėjau, dabar pro Beržėnus eidamas žegnojuos...

Kas daryti tepriklausomam nuo didžiažemio bežemiui, jei pirmasis nejaučia laiko („po kitus dvarus yra labai veizima, kad darbininkams netrūktų duonos, trobesiai vėlek gerai ištaisyti!..")? Gintis ir, nebesibaiminant įstatymo, apsiginti – nevienkartinis atsakas. Kai grafą, talžantį lazda moteris, kaltas tik tuo, kad lankė ligonį, sudrausmina pro šalį ėjęs plytininkas („Už ką čia mušies!" – sušuko; grobė už lazdos, išsuko iš nagų"), savivaliautojas kapituliuoja prieš nesitikėtą priešinimąsi be žodžių („nubalo, išsigando, tik, paleidęs lazdą, pic pic pic – ir nukūrė į palocių..."), o įvykį komentuojančios bobos (autorės terminas!) ne tik jam pritaria („O, gerai gerai!"), bet ir apgailestauja kaip aktyviai nesigynusios bei neapsigynusios:

> Plytininkas kaip plytininkas, bet tos bobos tai kvailės, – tarė antroji; – mat, nė viena neturėjo proto; buvo keturios ar penkios – ir visos išsižiojėlės; būtų puolusios į akis, nutvėrusios už lazdos, išsukusios kaip plytininkas... Nuža duoti su ta pačia! Kame jis būtų provą gavęs?..

Žemaitė, kovotoja iš prigimties, tiek „Pasiklausymuose", tiek „Dėl pirštinių" (1902) priekaištavo dvarininkijai, kurią, būdama bajorė, intuityviai mylėjo, kad ji nesusivokia istorijoje: nebrangina ir ypatingesniais, psichologiniais, saitais nepririša prie savęs vertybių vertybės – gero darbininko. „Prisieis pamažu, prisieis, – tarė vyras su bakiais: – jau dabar vietomis darbininkų stokoja... Viengungiai išlaksto į Ameriką, čia tik vieni ženekliai urzikuose vargsta. Kai senieji išsibaigs, su

jaunaisiais bus dvarams sunkiau..." Bet ir „senieji", geriausieji iš gerų, dvaruose ilgai neužsibūna. „Vienas iš jaunesniųjų" ponų „su strielbomis" pasakojasi atleidęs „nieko sau" darbininką už per didelį šiaudų, susiderėtų, vežimą („o taip, rodos, kad daržinės galą veža – nei tekinių, nei arklių nematyti"). Neatleidęs godumo kaip nepasitikėjimo juo, įsivaizduojamu geradariu („jiems gyvenimus taisau kuo geriausius"), veikėjas mokomas kantrybės („daug dar reikia, kol perlauši jų neįtikėjimą į ponus..."), ypač nuolaidžiavimo smulkmenoms, nes, pasikarščiavęs, pakenksi sau ir ūkiui:

> Ot, dėde, ir turėtumei du trotus: viena, nebetektumei darbininko, antra, žmones nuo savęs atstumtumei; kiekvienas ir kelintoj parakvijoj pasakytų, jog tas ponas dėl niekų be reikalo žmogų sužudo, atstatydamas be laiko, – reikia tokio pasisaugoti. („Pasiklausymai")

Ir įrodymas: poniai, išreikalavusiai iš kambarinės „auksiną" už nežinia kaip prarastas pirštines („pasidėjau ant akmens ir prapuolė, kaip į ugnį įkrito..."), dvaro gaspadorius, rūpindamasis savimi, atsisako tarnybos – atsiskaitymo už kiekvieną savininkės pretenziją:

> <...> ant mano rankų daug daiktų: gelžgalių, virvagalių, visokių smulkmenų, ne Dieve kas pražus ar suges, kai man reiks už kiekvieną menką daiktą užmokėti, nė alga mano nebeišneš; verčiau tuoj pradžioj persiskirti. („Dėl pirštinių")

Dvaras gyvuos ir poreforminiais laikais, jei prisijaukins samdinį („norėčiau taip žmogų pastatyti ir pripratinti, – sakoma „Pasiklausymuose", – kad žmogus mano naudą rokuotų kartu ir už savo, nes, po teisybės, jis ją kruvinu prakaitu uždirba") – atlaidumas, būdingas apytikriai visai kūrybai.

VALSTIETIJA. Iš arčiau ir iš toliau stebėtus visuomenės sluoksnius kritikavo už nesunkiai pataisomas vidines klaidas, dažniausiai turto vaikymąsi, nepaisant proto, pašaukimo. Valstietiją, kurioje ilgiausiai gyveno, irgi mokė tobulėti vardan savęs pačios. Dar nebaigusi ciklo „Laimė nutekėjimo", parašė „Bičiulius" (1898) – vos pastebimą šaipymąsi iš turtingų valstiečių apsimetinėjimo tradiciškais bei kilniais („Išimkit visiems, visų daliai: kunigo, pavargėlio, pakeleivio, ligonio"), kai skaičiuoja kiekvieną išmaldą („Ubago tai kąsnis – medus? <...> Dar ko, sviesto? Mat, ubagas sauso nesukrims!"), jų vos ne viduramžiško prietaringumo („Šit kokie liežuviai! – rodydamas į pailgus koriukus, – pavydai, liežuviai!.. <...> čia giltinę rodo, – baigė nedrąsiai, – tikras grabas įsiūtas!").

Savanaudiškumas vietoje įsipareigojimų Dievui ir artimiesiems, girtavimas kiekviena nekasdieniškesne proga, pykčiai, kerštai, pavydai, bylinėjimasis nebūnant teisiam, mokslo žinių neveikiamas tamsybiškumas – temos, neturinčios tarpusavio ryšio, įdomios daugiau kiekiu, stiliumi, chronologija. Apsakyme „Kaip tu man, taip ir aš tau" (1901) pirmą kartą paliestas valstietijos, pavyduliaujančios kaimynui, net giminei, tariamo lengvo uždarbio (slapta varomos naminės degtinės) kenksmingumas krašto patriotams (Jurgiui), nusibaudimas visuotine panieka („Nedovanoti!.. Pakarti žaltį! Uždegti!.."). Kūrinyje, kaip įprasta Žemaitei, daug temų temelių, bet viršų ima bjaurėjimasis negalvojančiu apie pasekmes skundiku. Net žandaras, kuriam, pritaikęs progą, išlieja neviltį dėl jo įnorių nepaisiusiųjų

(„čia vienas abivatelis Plikmiškyje varo. <...> nusisamdė gubernorių, būk prie savo vaikų, o tas dabar visos sodõs visus vaikus, visus piemenis moko sau lietuviškai rašyti, skaityti ir visokių balabaikų..."), baisisi retenybe:

> O, tai svolač, mužik! – tarė sau. – Kiek čia man bus vargo per jo liežuvį?.. Čiorts! <...> Kad vienas ant vieno būtų lojęs, svolač, dabar alinėje daug ausų, netruksi nusidėti... čiorts!

Varpo, įnirtingai grūmusiosi už sąmoningą tautietį, auklėtinei beveik fiziškai skaudėjo širdį dėl visokių savų ambicijų tenkinimų per valdžios institucijas. Apsakyme „Prie dvaro" (1902), bene stambiausiame Žemaitės pasakojime, veikia neperpratęs savo teisių ir pareigų, tebekovojąs su dvaru kaip apgaviku ir už trumparegystę skaudžiai nukenčiąs kaimas, ypač jo varguomenės atstovas Cinokas. Autorė išjuokė ambicijas ieškoti teisybės teismuose labiau pasikliaujant šunadvokačiais nei sveiku protu, pakeliui užgriebdama ir praturtėjusio ūkininko (Baltaragio) amoralumą: kursto už save naivesnį teistis be aiškios perspektyvos laimėti įsisenėjusią bylą dėl ganyklų, o kai sumanymas žlunga, išduoda tą, kurį įkvėpė neišmanėlio kovai:

> Na, Baltaragį kas prigaus? Kai tik sustatė protokolą, Baltaragis nuguirino uriadnikui avižų maišelį, gaspadorių prigirdė – ir padirbo protokolą antraip: kad Cinokas vienas keliuką taisęs, o Baltaragio vaikiukai buvę talkoje Cinokui padėti pataisyti.

Apsakyme „Jono viršus ant Tamošiaus" (1905) pajuoktas jau ne apsukruolio-naivuolio išsiprovokuotas pralaimėjimas teisme, o tinginio, papirkusio teisėjus, triumfas tol, kol ūkyje nenumatytos išlaidos savaip netransformavo laikysenos:

> Nors taip džiaugėsi Jonas ir žadėjo veikti Tamošių penkiais rubliais, bet kai priėjo mokesčiai mokėti – trūko pinigų. Be kepurės nuėjęs dovanojo Tamošiui priteistuosius penkis rublius, kad tik paskolintų jam dešimtį, palūkų prižadėjo šieno vežimą".

Neįdavinėkite kolonizatoriams sau neįtikusių šviesuolių, nesibylinėkite iš vidinės tuštybės, nes nukentėsite patys – gąsdino daugiau veikiantį nei protaujantį kaimą, jį ironizuodama, kaip matyti iš „Bičiulių", ir už tradicijų profanavimą. Apsakyme „Atminimai" (1901) sūnus, pagreitinęs motinos mirtį („aklai klausė pačios tėvų, o savo tėvus baisiai paniekino"), metams praėjus, išniekina ir pagalbą jai maldomis:

> Oje, kad tu neišmanai, Elzbietėle! Nors dešimtį mišių ir egzekvijų užpirk, o pakviestiems žmonėms neduok degtinės, išrūgos vienok! Verčiau tegu būna tik vienos mišios, o žmones váišink gerai – pamatysi, kaip pagirs visi!

– moko antrąją pusę pareigos dėl akių, atsiteisimo su gyvaisiais („Argi mus neprašinėja į banketus sodiškai?"), o ne negerbtais net kol gyveno mirusiaisiais. „Gerai darė, kad ir pasimirė! – sušuko kažin kas iš būrio. – Vaikus nulengvino, o mes dabar degtinę geriame! Sveikas!" – tikrasis „Atminimų" tūris: ne pagarba ir meilė per anksti iš gyvenimo išvarytajai, o patogi proga ją dar kartą, pataikaujant degtinės

nepagailėjusiajam, teisti už atseit per didelį reiklumą sūnui („nesūdijant, perdėjo, per daug perdėjo!"), iš tikrųjų aklą gerumą jam:

> <...> gyvenimą, viso pilną, be jokios skolos, pavedė Stepui <...>. Patys Krukiai įsitaisė sau mažą kambarėlį priešininkėj, išsiėmė išimtinėlę, atsitraukė nuo viso ko, leisdami Stepui vesti moterį ir ūkininkauti.

Gyvenimas neidealėja nuo demonstratyvaus kilnumo, atvirkščiai, išsigimsta:

> Kokį turėjo pelną iš tokių atminimų mirusios vėlelė, negaliu žinoti. Gyvieji iš to susirinkimo vaikščiojo kuone per visą savaitę perkliokę, išblyškę, raudonomis nosimis, užgriuvusiomis akimis, guodėsi galvomis, graibstėsi gerti kokių norint rūgštimų, –

rašytoją, pajuokusią tradicijas kaip dingstį neeilinėms pramogoms, linksmino ir atsistiktinumų fatalinimas.

Apsakyme „Stebuklai" (1902) lyg ir nuosekliai vienas po kito baudžiami nukirtusieji klevą su „Kristaus mūka", šventenybe, saugojusia medį nuo kėsinimosi į jį: savininkas staiga miršta, kirtėjas įkiša į kuliamąją ranką, uriadnikas, pirkęs klevą, persišauna koją, vežusysis rąstą į lentpjūvę gąsdinamas pūgos. Logiška, tačiau tik pavieniams mistikams („Visos tos nelaimės iš to klevo <...>. Juk tas klevas turėjo šopuką su Dievo mūka!"); dauguma antgamtiškumus realina:

> Mat, begaliniai stebuklai! Kad girtuoklis įlindo į mašiną arba kitas nenusimanydamas persišovė koją, – juokėsi kiti: – ir tamsta kuomet pasigerk gerai, patvoryje pagriūsi į pusnyną, ir bus stebuklai! <...> Senieji žmonės, o labiausiai bobos, tebėra prisirinkę visokių prietarų, burtų, – atsiliepė jaunas vyrukas iš šalies. – Jaunųjų nebeapgausi!..

Ar tikrai? – tyrė pasigyrimą apsakymu „Nuo audros palindus" (1909), vienu įstabiausiu žemaitiadoje. Pakeleivis ponas („vežimas, pora arklių pakinkytas"), užkluptas audros, įsuka į mažą dvarelį ar ūkininko vienkiemį, kur stebisi („ypatingą reginį pamatė") keistuoliškumu:

> Boba – gan stora, raudona, dikta, pilvota, dar nesena, <...> atsistojusi, įsirėžusi aslos viduryje, ranką iškėlusi, į vieną ir kitą pusę žegnoja. Aplink ją klūpo, papūrusiomis galvikėmis, mažesnių ir didesnių vaikų krūvelė; vienas vaikas skambaliuką skambina. Ant stalo dega gramnyčių žvakė. Troba dūmų prirūkyta, kvapas kaži kokių sudžiūvusių lapų.

Pono paprotinta, kad „prieš audrą ar griaustinį nedidelis ginklas malda", kad „yra tam tikri išradimai, yra įtaisai, kurie nutraukia trenksmus", veikėja nė nereaguoja į išmintį iš šalies:

> Viskas niekai prieš Dievo galybę, viena malda tegalima gintis ir nuo piktos dvasios <...>. Pone Karaliau, Dieve Abraomo! Dovanok mums oro ramumą, o atitolink audras.

Pamaldžiosios vyras, linksmuolis iš prigimties („po kiekvieno pasakyto žodžio vis juokiasi"), netiki apeigomis prieš konkretybę („Visuomet meldžiasi, o griaustinio dėlto nenusuka: jeigu užėjo, ir užėjo..."), bet daugiau priešgyniaudamas žmonai

(„Je, bėda, mano pati tuoj maldai klupdo"); jis – ne mažesnis, gal net didesnis už antrąją pusę viduramžininkas. Pasakojasi svečiui, kaip, medžiodamas pelkėse antis, šovęs zuikį, nenušaudamas:

> Aš susidėjęs pliaukšt, tas, kaip nieko nejaučiąs, kemėšt kemėšt į šalį... Aš iš antros pliaukšt! Atsisėdo, dar pasiklausė, ir nuėjo. <...> Dar daug sykių jis man po kojų painiojosi... Ateis iš lauko pusės, sausąjį šoną man atsukęs, ir nueis į Dumbres; po valandos vėl iš tos pačios pusės ateis ir nueis į Dumbres. Aš vis po du šūvius supilsiu, ir nieko.

Antgamtiškumą („kartais atsitinka navatnų atsitikimų") aiškina to paties luomo (dvariškių) atstovai:

> „Dumbrių dėdė, Dumbrių dėdė tau pasivaidino; tas ne zuikis, bet velniukas buvo, mat, gaišino tave, kad nenueitum į bažnyčią".

Burtas papildomai nekomentuojamas; šviesuolis iš jo pasijuoks, o tikintysis ir toliau tikės („Turbūt ir sapne jam velniukai prisisapnavo").

Neretai pavadinama metraštininke, Žemaitė reagavo ir į politines aktualijas: inteligentijos aukojimąsi idėjai, jos ir šviesesnių kaimiečių persekiojimus už draudžiamą spaudą, į rusų–japonų karą, streikus dvare, moters beteisiškumą šeimoje, šelpėjus ir šelpiamuosius Pirmajame pasauliniame kare, aukų rinkimą Amerikoje.

INTELIGENTIJA. Apsakyme „Prie užvertos langinės" (1897), skirtame P. Višinskiui, Žemaitė laipsniavo klausimus – atsakymus („O ką jis rašo? <...> Tad ką gi jis rašo?"), nuo savęs patetiškai apibendrindama:

> Kaip kibirkštėlės iš tamsenybių lekiate į padanges, glaudžiatės į krūvą, stelgiatės sužiebti gaisrą ir nušviesti tėvų žemės tamsybes. Neša jus turbūt savo sparnais – aukštybės erelis, artimo meilė.

Mylėdama inteligentiją, išvedusią ją į visuomenininkes, šią atvirai idealino, kaip dažnai būna per daug jaudinantis, abstraktokai.

Apsakyme „Motinėlės ašaros" (1902) tęstas „Prie užvertos langinės" motyvas apie ryžtą ir valią nepalūžti net po Sibiro („Sutrukdė mane... supainiojo mano brolį, nukankino dar keletą: penktą ir dešimtą pražudė, o bene valios išnaikinti šimtus ir tūkstančius mūsų darbininkų?"), o „Du kankintiniai" (1903) vaizduojamas Sibiro į šmėklą paverstas („Žandai išsikalinėję, dantys juodi, išgedę, lūpos nebesučiaupiamos, akys įdubusios kaip šuliniai, iš duobių obuoliai apmirę blyško"), bet tebestiprios dvasios („Nors mane žudė, sveikatą atėmė, niekas nebepažįsta, bet aš džiaugiuosi, kad lietuviai vis daugiau skaito") knygnešys Cipras Batutis, jo mokinys valstietis Tekorius („svajojo su Cipru į Prūsus keliauti"), nukentėjęs atsitiktinai (nuo žandarų persigandusios motinos pieno mirė pirmagimis), bet, nesunku suprasti, po nelaimės talkininkausiąs pirmtakui:

> Iš pradžios Batutis pasirodė jam baisus, labai negražus, nenorėjo nė žiūrėti, dabar priešingai: nenori nuo jo nė akių nuleisti, rodos, traukte kas prie jo traukia. Jo žodžiai smenga stačiai į širdį, žadina, judina jausmus ir kaip nuodais arba limpančia liga užkrečia klausytojus kerštu.

KARAS. Baudžiamų neadekvačiai nusikaltimams („Kokia čia jo kaltė? Ne tokius, žmogžudžius, arkliavagius, paleidžia“) rašytoja ne tiek gailėjo, kiek kurstė iki paskutiniosios kovoti už spaudą lotyniškomis raidėmis, tuo tarpu pašauktuosius į rusų–japonų karą apverkė kaip nelankstaus įstatymo aukas. Šešių nedidelių fragmentų pasakojime „Mobilizacijos pasekmės“ (1904) pavaizduotas našlys, nežinąs, kaip pasielgti su trimis mažamečiais vaikais („vajauna disciplina: prisiėjo tau, ir stupai!.. be kokio atsisakymo, nors čia tėvas, motina mirtų – karės laike nesižvalgysi“). Nutaręs palikti likimo valiai („Bešvintant išeisiu“), persigalvoja, kai išbunda didysis vaikas:

> Tetulėl, tetulėl, kur eini? Ajei, tetulėl! – badu mirsime!.. <...> Suspaudęs peilį, užsimerkęs akis... šveist vaikui po kakleliu!.. <...> Akimirksniu parėžė ir antrąjį. <...> pripuolė ir mažiuką parėžė.

Panašios melodramos ir kituose penkiuose fragmentuose: jaunavedei, turinčiai pusės metų sūnelį, „iš gailesio“ sprogsta širdis, kai atsisveikina stotyje su išvežamu „į karę“ vyru; miršta motinėlė, sužinojusi, kad jos senatvės paguodą, tik ką grįžusį iš kariuomenės, vėl varo atgal; penkių mažylių motina iš įniršio, kad mobilizavo jos beveik invalidą vyrą („Vos bepasivalkioju kojomis... strėnas, rodos, šunys ėda“), veža vaikus „pakratyti karaliui“, kaimynų ir paties vyro įkalbėta, grįžta, bet mirtinai peršaldžiusi silpnesniuosius: „Dvejetas išvažiavo paskui tėvą“. Neturtėlis, vedęs tokią pat, didžiausiomis pastangomis „per kelerius metus susitausojo į porą šimtukų“, kuriuos, dar išsipardavę, ką turėjo, paklojo atleidimui nuo mobilizacijos: „Sukis dabar, Jurgeli, kaip iš po gaisro!..“ Valstietis, sukalėdojęs „nuo visų žydų“ reikalingą sumą, dumia į Ameriką, palikdamas didžiausioje nežinioje šeimą:

> Žydai nebepaliks duonos nė grūdo <...>. Penki auga – visi maži, visus maitinti! <...> Kiti iš Amerikos dar parsiunčia spasabo, o šis!.. Čia skatikas kišenėje nesiliovė nepragertas, o ten kas draus?

Karas – prakeikimas turintiesiems gausias šeimas, karšinamus tėvus. Jis – ir Dešimties Dievo įsakymų nepaisymas. Apsakymo „Kam ir už ką?“ (1917) valstietis Bulvinis, pašauktas į rusų–japonų karą, klausia klebono, ar ne geriau Amerika nei mirtis, išgirsdamas vos ne šventojo karo imperatyvus:

> Žinai, japonai pagonys, netikėliai, ant mūsų užgulę, bažnyčias daužytų, kunigus naikintų, tikėjimą griautų. Reikia gintis, galvas už tikėjimą guldyti... žinai....

Demagogo ne itin įtikintas („Kokiame nepasvietyje tie japonai, ką čia mums padarytų, kaip čia pasiektų?“), valstietis užmuša norėjusį su juo brolautis („šneka kaži ką, žiūrėdamas į akis, juokdamos“) priešą, beveik vaiką, iš kunigo per išpažintį išgirsdamas vėl įtartiną nuodėmės atleidimą: „Tik vieną... Tai, sūneli, ne griekas... gailėkis už nuodėmes, muškis į krūtinę, duosiu išrišimą.“ Tikėjusiajam be išlygų tariamais Dievo vietininkais žemėje neliko nieko kito, kaip ironizuoti save, mirtinai sužeistąjį: „Štai tau Dievo maloninga valia! <...> Plaukas nuo galvos nenukris... o čia ir kojos.“

REVOLIUCIJA. Autorė juokino, kaip ne sykį teigta, liūdėdama: nelaimingi tie, kurie patiki ne savo, o svetimo, aprioriško pataikautojo, protu. Nuo

1901 m. įsidarbinusi ekonome V. Putvinskio dvaruose (Graužikų, Šilo Pavėžupio), sprendžiant iš laiškų sūnui Antanui į Ameriką, susocialistėjusi, neidilino 1905 m. revoliucijos, atvirkščiai, smerkė už sudrumstus nerealiomis teisėmis protus. Apsakyme „Streikai" (1905) nedidelio dvarelio savininkas, „aštuonių dešimtų metų senelis", daro visa, kad įtiktų darbininkams:

> <...> turi išsirašęs daug laikraščių, ir jiems dalija. „Žarija" visų geriausiai jiems patinka: ten daugiausia rašoma, kaip skriaudžiami, ką kur beveikia darbininkai. Mūsų vaikinai žino, kiek algos imti metams – nuo 60 iki 80 rublių, žino, kiek poilsio per dieną reikia, žino, kuomet kelti, kuomet gulti, kiek valandų dirbti, kokio valgio, kaip gero kambario reikalauti – viską tą jie žino ir pildo.

Vos vos nesustreikavusieji iš besąlygiško įnorių tenkinimo pagaliau susivokia bendrybių apgauti:

> Vyručiai, kaip sau norite, jūs esate be galo tamsūs. Beskaitydami laikraščius, išmokote tik nuo kitų reikalauti, o to nesupratote, jog ir patiems reikia, kad ir trumpai, bet sąžiningai dirbti.

MOTERŲ TEISĖS. Moterų teisių, lygių vyrams, aktyvistė (dalyvavo pirmajame lietuvių moterų suvažiavime Kaune 1907 m., tokiame pat Rusijos moterų suvažiavime Peterburge 1908 m.), Žemaitė, anot 1910 m. parašyto apsakymo iškalbaus pavadinimo („Gera galva"), smaginosi iš išpuikusių, suėmusių šeimoje valdžią į vienas rankas vyrų („Ko jums trūksta – man rūpestis, ne tau! Aš pats nupirksiu"), žmonų, įsidrąsinusių veiksmui (slapta pardavinėja grūdus Joškiui), pergudraujamų lyg kvailių paskutinių:

> Drūktenis kieta ranka, gera galva visus suvaldo vienas. Be jo žinios nė kojos niekam į klėtį, raktas dieną naktį ant gembės. O dėlto duonelės niekaip nebesuvaldo – bėgo, bėgo jam iš nagų, kol visiškai išbėgo <...>. Drūktenis per gerą galvą nusmuko, o Joškis gal per kvailumą pakilo. Dabar arkliu tokiu važinėjasi, kai aną metą Drūktenio buvo sartukas.

SAULĖLYDIS. Pirmojo pasaulinio karo metais gyvenusi Vilniuje ir talkininkavusi, šelpiant pabėgėlius, feljetonuose „Susirinkime" (1914), „Vėl susirinkime" (1915) išjuokė vyriausiojo komiteto pabėgėliams šelpti rinkimus, kaip klebonų sumaniai, remiantis davatkomis, organizuotus, o pasakojime „Šelpėjai ir šelpiamieji" (1916) išsityčiojo iš M. Yčo vadovaujamo centrinio komiteto pabėgėliams šelpti, atseit, pataikavusio inteligentams. Nuvykusi su Andrium ir Aleksandra Bulotomis 1917 m. aukų rinkti į Ameriką, domėjosi, dažniau iš juokingosios nei patetinės pusės, tenykščių šelpėjų gyvenimu („Feljetonėlis", „Iš Kazanės atsitikimų", „Amerikos lietuvių gyvenimas", „Piknikas", „Svetur"), 1921 m. grįžusi į Lietuvą ir apsigyvenusi Marijampolėje pas Bulotas, rašė „Autobiografiją", kurios nebaigusi, mirė 1921 m. gruodžio 18 d. Palaidota Marijampolėje.

SAVITUMAS IR REIKŠMĖ. Apsakymų, kaip ir komedijų, stilistika: šiurpinti išsigimėliškumais, rečiau – stebinti ir stebėtis išmintingaisiais, beletristės nuomone, sąlygotais švietimo bei švietimosi pagal visuotinę lygybę:

> Oi, kaip mokslas reikalingas! <...> Visus žmogaus jausmus išpasakoja, parodo jo vertybę, pažįsti save, žinais žmogumi esąs, lygiu biedniems ir bagotiems, atskiri gerą nuo blogo dalyką, gali drąsiai į akis veizėti kiekvienam ponui, nes žinais savo prakaitu juos maitinąs ir rėdąs... („Rudens vakaras“).

Mokyti ir išmokyti žmogų, įsivaizdavo, galima tik konkretumais, geriausiai, išdidintais:

> Trifonienė būtinai mane kurstė surinkti šiokius tokius atsitikimus ir aprašyti grapo dvarą, o prie to prikibyti daktarą su jo locnais darbais ir žodžiais ir duoti jam; reiks pabandyti, tik bijau perdaug prastai parodyti, o jau mano tokia mada, –

rašė 1896 m. lapkričio 3 d. laiške P. Višinskiui. Be reikalo baiminosi aprioriško tikrovės juodinimo; kritikavo, tiesa, daug, beveik viską, kas pakliuvo į tikinčios persiauklėjimais bei juos poetizuojančios beletristės akiratį, bet tik kaip iš prigimties linksmos bei gyvastingos. Moralizuoti pajuokiant, verčiant įprasta netikėtu – Žemaitė geriausiuose savo pasakojimuose, tarp jų ir debiutiniame. Milašis, įsikūnijęs atsargumas prieš kam nors ryžtantis, skaičiuoja ir skaičiuoja Gumbakio berno Kazimiero – galimo žento – tariamas ydas, svarbiausia, išlaidavimą, įtaigodamas, kad yra nepakeičiamas bei nemanęs keistis tamsuolis. Iš tikrųjų autorė tesilinksmina iš vaidinančio prisiimtą vaidmenį (provokuoti diskusiją) herojaus, kad skaitytojas nesuklystų, vertindamas jį be potekstės, šią akcentuodama: „Na, kad tu mums išpeikei Kazimierą! – juokdamos atsiliepė pati. – Bepeikdamas kuo didžiausiai išgyrei...“ Būtent, atkreipęs dėmesį į pagyvenusiam ūkininkui vos ne stebuklą – rūpinimąsi kitais daugiau nei savimi:

> Žiūriu – ateina jo motina su mažosiomis mergikėmis. Pasitikęs nubučiavo motinai rankas, seserikes numylavo, nuglamžavo. Tuojau vienai ištraukęs davė knygelę, mažajai kukavinį ražančių <...>. „Matušėle, aš tau akinius nupirksiu, eikim, prisiskirsi prie akių“. Ir nusivedė motiną prie pauparių... Mat, tariau, kur Kazas savo algą padeda!

Milašis, artistas momentui, išgiria priešybę, ją dėl akių supeikęs, tuo tarpu Leonas Pagirys (pavardė!) apsijuokia normaliam žmogui slėptinomis nuodėmėmis: išgėrimu bei skandalu viešoje, net iškilmingoje vietoje – valsčiaus sueigoje:

> Nulėkėm pas Strolį – tas neduoda arielkos pirma skodo... Paskui Berkiukas įvedė mudu į kamarą per stadalą, išmovėm trejetą pusbutelių vienu du – ir nuėjom į sielską... <...> pamiršau kepurę nusimauti, stačiai priėjau prie pat stalo... Pišorius sušuko: „Što tu takoi!“ Aš pasidrąsindamas atsakiau: „Levon Pagir, vaša visoka parodije!..“ Pabalino akis kaip velnias, šaukdamas: „Peštuk, u kalodna!“ Vyrai pradėjo mane stumti, mažne pavirtau, mat, arielka apsėdo... Ledva jau Statkus pripuolė, nutraukė man kepurę, nutildė pišorių, prižadėdamas magaryčių <...>. Kad rėžėme, tai rėžėme! Aš pusantro rublio prapitlijau...

Pasakojasi nuotakos, į kurią pretenduoja, namiškių akyse nenatūraliai, apsimesdamas kvailesniu nei yra; autorė per jėgą, ignoruodama psichologiškumus, gyvina,

įvairina pasakojimą. Ir tikrai: savo vardu neatkursi tikroviškumo taip, kaip herojaus, tegu ir keistuoliško. Komindama situacijas ir veikėjus kaip būdą per daug nesurimtėti ties gyvenimo tragika, rašytoja laikui bėgant šmaikštavo kur kas stambesniais mastais nei debiuto. „Marti" ir „Petras Kurmelis", chrestomatiškiausi ciklo „Laimė nutekėjimo" pavyzdžiai, – ištisi teigiamo neiginiai. Veikėjai, su geriausiais ketinimais einą į iliuzorinę laimę už pinigus, vis tiek jų nerealizuoja, nes autorės iš anksto pasmerkti beprasmybei – kovai su negalvojančiaisiais apie kitus ir nemanančiaisiais to daryti, nes yra įsitikinę, kad gyvena taip, kaip reikia, yra net pavyzdingi. Pasakojimai ir sukomponuoti kaip išorės ir vidaus kontrastai, tyčiojimasis iš begalinio žmogaus dvejinimosi bei elgesio pagal reikalą.

„Nieko neveiksi, matušėle, reik leisti Jonukui vesti", – pataikauja tėvas Vingis antrajai šeimos pusei ne iš įgimto švelnumo, o, autorė pati sau šypsosi, prispirtas bėdos:

> Negali niekur nė nosies iškišti, labiausiai karčiamoje, kai apstos, vienas – palūkų, kitas šieno, pasėlio; kitas vėl kaip velnias prisispyręs kamantinės: „kuomet atiduosi? kuomet atiduosi?", rodos, kad nieko daugiau nė šnekėti nebemoka.

Veikėjas pasipiktinęs, kaip galima jį taip neužtarnautai skriausti, kada karčema – neišvengiamybė:

> Kažin kaip nenorėtumei eiti, bet kai apstos mieste, tai nemitęs turi vestis puskvortės. Bepigu dar, kad to užtektų. Tas prie to, tas prie to, beveizint į kelis butelius įvarę <...>.

Neaiškinama, kodėl veikėjas geria, suprantama, iš bevališkumo, kaip ir noras nevadovauti ūkiui („Atiduosiu gyvenimą, tesižino vaikas"), vėl nesunku suprasti, dėl asmeninės laisvės ir traukos karčemai. Vingienė – kitokia: įsikibusi į šeimininkavimą kaip vienintelę egzistenciją: „Kaipgis, kaipgis, to betrūko! Atiduok viską, paskui vaikas bevedžios mus už čiupros! Aš neduosiu, neužleisiu, kol tik gyva!" – šaukia, pirmą sykį pasakojime motyvuodama vyksmą: neįsileis marčios kaip pagalbininkės darbuose, juoba vyro vienvaldiškai įteigtos:

> Na na na, tarškėk netarškėjusi kaip žydo ratai! Gyvenk, gyvenk! nepaduok, o kai ištaksuos skolininkai, bus tau šmikšt per dantis. <...> Tuoj gauni į snukį! Kaip sakau, taip ir bus.

Detalių detalės iš pirmo žvilgsnio, lyg ir plečia tekstą kaip tikslą sau, bet įsižiūrėjus – psichologina užuolankomis. Vingis ir Vingienė neslepia, kad marti jiems reikalinga tik kaip gelbėjimasis iš varžytinių („iš kaktos sviesto netepsi, by tik šimtus paskleis, kito nieko nereik"), todėl pagrįstai niekina į spąstus neapdairiai pakliūsiančiąją, iš sykio baidydami ir gąsdindami savimi, amžinai besiriejančiais, bet tik kol neplanuoja akcijos prieš tekėjimą ir tekinimą ne iš meilės („Tėvas to nežiūri, pinigus tik kala ir kala; apkrovęs šimtais tą savo pajuodėlę, iškiš kam nors"). Vingiai nebūtų Vingiais, nesiaukotų kitam, žinoma, savo pačių akimis: „Pats galėtumei imti Katrę, tokia juoda, ir akys kaip vabolės, o prie to dar ir sena, už mane šmotą vyresnė. <...> Paseno, o nenutekėjo, tai jau žinok, jog nėra doros; neimk, nereikia tokios! ar doresnių mergų nėra sviete?" Autorė juokina išsireiškimais ir situacijo-

mis, neatsidžiaugdama transformuojamomis prasmėmis. Pasitarę ir nutarę, kaip apgaus neįžvalgiuosius, Vingiai realizuojasi ne vien žodžiais. Vestuvės – parodija tautosakinių. Užuot sveikinusi įžengiančiąją į namus su duona ir druska, Vingienė gelia iš jau žinomo puikavimosi nesamybėmis: sūnumi, per jaunu ir per puikiu nuotakai, šios tariamu nedarbštumu:

> Kas galėjo tikėtis, jog Katrelė paliks mano marti! Kai mano Jonuką vežė krikštyti, ji vartus atkėlė, jau prakutusi buvo piemenėlė. <...> Apdovanojai, dėkui, mus gausiai; drobelė taip plona, čia audėjo austa, pažįstu tikrai.

Nuo pasiryžusiosios nenusileisti antipodei niekur ir niekada neatsilieka ir pragėrusysis bei gelbėjusysis ūkį bet kokiomis priemonėmis:

> Maža pasogėlė tavo, menka dalelė! Jonukas būtų ir daugiau gavęs kitur, nes tai vyras ir iš stuomens, ir iš liemens, kaip iš pieno plaukęs!

Į kaliausę panašus jaunikis („burna kaip sėtuvė, nosis kaip už trečioką agurkas, akys užgriuvusios, galva didžiausia") savo ruožtu kerštauja vienvaldžiam tėvui, nesidomi jo parinktąja:

> Atsigręžė ant vyro, tas iš tiesų besnaudžiąs! <...> Priešininkėje išgirdo miegančių knarkimą. Pralenkusi duris, net nustebo: jos vyras bemiegąs kaip sluogtis lovoje, kaip kiaulių kinyje, greta su piemeniu <...>.

Iškilmė, užsibaigusi vyriausiojo pagyrūno priekabėmis („Mano dvaras, mano geras, o nekviestiems svečiams nėra vietos! Kam nepatinka – laukan!"), taikymai ir neįtaikymai šeimai, kurioje, prisiekusi Dievui ir žmonėms, gyvens be noro, bet ir be drąsos ją palikti – vos ne pasakų siaubas.

„Kokia pradžia, toks ir galas", – logizuoja autorė eigą, nebūtiną prasmei, bet ją įvairinančią ir epinančią. Velykos, šienapjūtė, rugių sėja – įvykiai kaimo monotonijoje, todėl ir išrašyti plačiai, taip, kaip vestuvės, autorei potekstėmis šypsantis iš Vingių ir viso kaimo kontrasto. Kada aplinkiniai susikaupia šventei ir ją menančiam darbui, Vingiai neišsijudina iš inercijos („Ubagai geriau pasitaiso Velykoms neko jūs"), tik Katrė elgiasi kaip visi (išbarsto kiemelį smėliu, nuplauna langus, pervelka patalynę, išsiskalbia be muilo), kaimo žinovių nuomone, ne pagal laukiančiosios kūdikio jėgas:

> – O tai, žiūrėk, kokį valktį Katrė velka! – rodė viena, – ne tinginė, sesele! Juk čia nevalios jai nėra, o dėlto dirba pašėlusiai, kad bėda!
>
> – Ką gi darys nedirbusi? Kad vyras tinginys, pati turi būti darbininkė; visuomet taip yra.
>
> –
>
> – Kentėk, kentėk! juokėsi kita. – Kol saulė patekės, rasa ir akis išės. Tokie dar dikti tėvai; marti dar pirma gali kojas pastatyti, besiplėšydama viena su darbais.

Situacijos keičiasi, bet ne veikėja, iš karto supratusi, kur pakliuvo, bet nieko nedariusi, kad realiai išsigelbėtų, tiesa, maištavusi ir kandžiai į išpuolius atsikirtinėjusi, bet vėlgi tik tam, kad pasismerktų kaip kintanti į blogąją pusę („Kuo aš

pavirtau?! Pasibaisėtų manim ir Užkulniškiai"). Išsigandusi stichijos, susitaikė su padėtimi be išeities kaip lemtimi iš aukščiau („Dievaliau, mano Dievaliau! tokia tai mano laimė, ir nė mažiausios viltelės nėra..."). Beletristė pavaizdavo palūžusią, tesiguodžiančią tik būsima motinyste („pradėjo meiliai svajoti, glaudėsi su mažu kūdikėliu, pagaliau viskas persimainė į sapną") veikėją, kuriai mirtis gimdant – vos ne stebuklingas gelbėjimasis iš žūtbūtinės kovos su Vingiais, blogiau – tapsmo jais. Kūrinio pabaigoje lyg atleidžiama skriaudėjams („Do...va...no...kit!.. – vos beišdaužė paskutinį žodį"), lyg pasišaipoma iš nesirealizavusių iliuzijų („Katrės brolelis gal puskelėje tebebuvo nuo daktaro, kai ji keliavo iš šio pasaulio... palikdama didelę dalį, kraitį, gyvenimą, gerą žemę, tėvelius ir... papunėlius"), apskritai neakcentuojama veiksmą inspiravusi mintis. Rodomos anomalijos, iš kurių skaitytojas savo jėgomis turi darytis galutines išvadas. Žemaitė slapukavo talentingai, bet ne glaustumo naudai. Mėgaudamasi scenomis, nežymiai moduliuojančiomis viena kitą, pasakojimą daugiau plėtė į šalis nei gilino bei naujino. Kartojimasis, ne visur ir ne visada išvalytas nuo publicistikos sakinys („Krito skersai lovos, sprogstančią skausmu ir karščiu galvą įkniausė į pagalvį") – svarbiausios Žemaitės ydos. Blankstančios prieš nenusakomai sodrų, vaizdingą bei gyvą stilių, iškalbingesnes už visumą detales. Vaižgantas Žemaitę pavadino nenušlifuotu brangakmeniu (*samorodok*). Tokia buvo tik iš dalies. Įgimtas protas, valia, apsiskaitymas jaunystėje bei kuriant subrandino menininkę, ne tik prilygstančią amžininkams, teisingiau, amžininkėms (Šatrijos Raganai, Lazdynų Pelėdai, G. Petkevičaitei-Bitei), bet ir jas pranokstančią gausesnėmis ir įvairesnėmis temomis, svarbiausia, pusiau rimtu – pusiau juokinančiu pasakojimu, nusižiūrėtu gal iš lenko A. Wilkońskio, gal iš Molière'o, bet Lietuvoje nauju, vadavusiu prozą iš ligtolinio tiesmukumo.

PRIEDAI

Iliustracijų sąrašas

Rinktinė bibliografija

Asmenvardžių rodyklė

Iliustracijų sąrašas

6 p. *Emilija Pliaterytė, 1831 metų sukilimo dalyvė*, LNM

7 p. *Antanas Mackevičius*, MAB RSS

25 p. *Laurynas Stuoka-Gucevičius*, dailininkas J.H. Głowackis, in *Senoji Vilniaus grafika*, Vilnius: Vaga, 1995, p. 101

25 p. *Pranciškus Smuglevičius*, dailininkas J. Rustemas, in Tadas Adomonis, *Lietuvos dailės istorija*, t. 2, Vilnius: VDA, 1997, p. 26

26 p. *Vilniaus universitetas, Šventų Jonų bažnyčia*, F. Benua, A.Ž. Bajo, chromolitografija, in Jono Kazimiero Vilčinskio *Vilniaus albumo*, II ser. 3 sąs.

28 p. *Gottfriedas Ernestas Groddeckas*, M. Podolinskio portretas pagal J. Rustemą, LNM.

30 p. *Universiteto uždarymo aktas*, in *Сборник материалов для истории просвещения в России*, Спб., 1902, т. 4, ч. I, p. XI

35 p. *Karaliaučiaus universitetas XIX amžiuje*, NMB

37 p. *Eustachijus Tyszkiewiczius*, MAB RSS

44 p. *Vyskupas Juozapas Arnulpas Giedraitis*, in *Icones episcorum Samogitiensium 1417–1901*, Cavnae 1901

49 p. *Dionizo Poškos Baublys*, LLTI RS

53 p. *Kražių mokykla XIX amžiuje*, MAB RSS

54 p. *Buvusi Varnių kunigų seminarija – Žemaičių vyskupystės muziejus, 2001;* Antano Ivinskio nuotrauka

55 p. *Józefas Zawadzkis*, in August Sokołowski, *Dzieje porozbiorowe narodu polskiego iliustrowane*, Warszawa, t. 3, p. 397.

62 p. *Mintaujos lietuvių kolonijoje*, LLTI RS

65 p. *Filaretai*, in *Album pamiątkowy Adama Mickiewicza*, Lwów, 1898

74 p. *Kazys Ūdra*, in *Garšvių knygnešių draugija*, Vilnius: Mintis, 1991

82 p. Keleivis, *1849*, NMB

85 p. *Pirmasis lietuviškas Lauryno Ivinskio kalendorius, 1846*, LLTI RS

90 p. *Pirmasis* Aušros *numeris, 1883*, LLTI RS

104 p. *Pirmasis* Varpo *numeris, 1899*, LLTI RS

116 p. *Pirmasis* Tėvynės sargo *numeris, 1896*, LLTI RS

122 p. *Spaudos draudimo dokumentas*, LVIA, f. 1240, ap. 1, b. 205, l. 36

130 p. *Knygnešys Jurgis Bielinis*, MAB RSS

150 p. *Pirmoji spausdinta lietuvių kalbos gramatika, 1829*, LLTI RS

151 p. *Augustas Schleicheris*, VUB RS

169 p. *Antanas Juška*, LLTI RS

170 p. *Jonas Juška*, LLTI RS

177 p. *Joachimas Lelewelis*, in August Sokołowski, *Dzieje porozbiorowe narodu polskiego ilustrowane*, t. 2

178 p. *Ignacas Onacewiczius*, V.M. Radziga, pagal K. Žukovskio piešinį, LNM

180 p. *Józefas Ignacas Kraszewskis*, MAB RSS

180 p. *Teodoras Narbutas*, MAB RSS

257 p. *Adomas Mickevičius*, Walento Wańkovicziaus piešinys, in August Sokołowski, *Dzieje porozbiorowe narodu polskiego ilustrowane*, t. 2

258 p. *Namas Kaune, kuriame gyveno A. Mickevičius*, in *Adam Mickiewicz. Księga pamiątkowa w stulecie śmierci poety*, Warszawa, 1957

259 p. *A. Mickevičiaus* Poezijos *I tomas*, 1822, VUB

260 p. *A. Mickevičiaus* Poezijos *II tomas, 1823*, VUB

261 p. Kondrado Valenrodo *pirmojo leidimo titulinis puslapis, 1828*, VUB

263 p. Pono Tado *pirmojo leidimo titulinis puslapis, 1834*, VUB

266 p. *Adomo Mickevičiaus užrašytų lietuviškų dainų autografas*, LLTI RS

267 p. *Władysławas Syrokomlė*, dailininkas Ž.B.A. Lafosas, in *Jono Kazimiero Vilčinskio Vilniaus albumo*, II ser. 5 sąs., MAB RSS

285 p. *Pirmojo lietuviško spektaklio afiša*, LLTI RS

295 p. *Antanas Strazdas*, nežinomo dailininko piešinys, LLTI RS

299 p. *Antano Strazdo* Giesmės svietiškos ir šventos, *1814*, NMB

307 p. *Silvestro Valiūno autografas, 1831*, in Regina Mikšytė, *Silvestras Valiūnas*, Vilnius: Vaga, 1978

323 p. *Jurgis Ambraziejus Pabrėža*, skulptorius Petras Kalendra, 1970, LNM

329 p. *Kriptijonas Zabitis-Nezabitauskis*, nežinomo dailininko portretas

366 p. *Klemensas Kairys ir Antanas Baranauskas*, LLTI RS

373 p. *Edvardas Jokūbas Daukša*, in *Lietuviškoji enciklopedija*, t. 6, 1937

383 p. *Antanas Vienažindys*, LLTI RS

384 p. *Antano Vienažindžio tėviškė*, LLTI RS
414 p. *Andrius Vištelis*, LLTI RS
419 p. *Juozapas Miliauskas-Miglovara*, LLTI RS
425 p. *Mečislovas Davainis-Silvestraitis*, LLTI RS
434 p. *Jurgis Zauerveinas*, LLTI RS
439 p. *Matas Slančiauskas*, LLTI RS
442 p. *Augustinas Baranauskas*, LLTI RS
445 p. *Aleksandras Burba*, LLTI RS
446 p. *Juozas Šnapštys-Margalis*, LLTI RS
452 p. *Petras Arminas-Trupinėlis*, LLTI RS
461 p. *Liudvika Malinauskaitė-Eglė*, LLTI RS
468 p. *Povilas Matulionis*, LLTI RS
471 p. *Juozas Anziulaitis-Kalnėnas*, LLTI RS
476 p. *Ksaveras Sakalauskas-Vanagėlis*, LLTI RS
480 p. *Jonas Mačys-Kėkštas*, LLTI RS
486 p. *Pranas Vaičaitis*, LLTI RS
511 p. *Jano Chodźkos* Jonas iš Svisločės, *1823*, LLTI MB
518 p. *Antanas Tatarė*, LLTI RS
521 p. *Juozapas Silvestras Dovydaitis*, LLTI RS
523 p. *Mikalojus Akelaitis*, LLTI RS
531 p. *Aleksandras Fromas-Gužutis*, LLTI RS
538 p. *Antanas Kriščiukaitis-Aišbė*, LLTI RS
540 p. *Pirmasis lietuvių apsakymų rinkinys*, LLTI MB
541 p. *Jonas Gaidamavičius-Gaidys*, LLTI RS
543 p. *Liudvika Didžiulienė-Žmona*, LLTI RS
546 p. *Antanas Vilkutaitis*, LLTI RS
549 p. *Pirmoji lietuvių drama*, LLTI MB
550 p. *Stasys Matulaitis*, LLTI RS
554 p. *Gabrielė Petkevičaitė-Bitė*, LLTI RS
564 p. *Kazimieras Pakalniškis-Dėdė Anastazas*, LLTI RS
585 p. *Liudvikas Rėza*, dailininkas Jonas Zenkevičius, LLTI
588 p. *Pirmasis Kristijono Donelaičio* Metų *leidimas, 1818*, LLTI MB
592 p. *Pirmasis lietuvių dainų rinkinys*, LLTI RS
603 p. *Dionizas Poška* – Bitelė Baublyje *faksimilė*, LLTI RS
625 p. *Simono Stanevičiaus jubiliejinis medalis*, 1999, autorius Antanas Žukauskas
629 p. *Pirmasis dainų rinkinys Didžiojoje Lietuvoje*, LLTI MB
632 p. *Leidinio* Šešios pasakos *titulinis puslapis, 1829*, LLTI MB
637 p. *Simonas Daukantas*, dailininkas Jonas Zenkevičius, LLTI
643 p. *Simono Daukanto* Darbų... *nuorašo titulinis puslapis, 1822*, VUB
645 p. *Simono Daukanto* Būdo... *pirmasis leidimas, 1845*, VUB
652 p. *Simono Daukanto paminklas Papilėje*, skulptorius Vincas Grybas
656 p. *Liudviko Adomo Jucevičiaus* Žemaitijos bruožų *titulinis puslapis,1840*, LLTI MB
666 p. *Liudviko Adomo Jucevičiaus* Lietuvos *titulinis puslapis,1846*, LLTI MB
672 p. *Laurynas Ivinskis*, LLTI RS
681 p. *Jonas Basanavičius*, LLTI RS
691 p. *Jonas Šliūpas*, LLTI RS
696 p. *Aleksandras Dambrauskas-Adomas Jakštas*, LLTI RS
707 p. *Antanas Baranauskas*, LLTI RS
713 p. *Antano Baranausko klėtelė XX amžiaus viduryje*, LLTI RS
714 p. Anykščių šilelio *pradžia Lauryno Ivinskio kalendoriuje, 1860*, LLTI RS
726 p. *Motiejus Valančius*, dailininkas Žanas Batistas Adolfas Lafosas, in Jono Kazimiero Vilčinskio *Vilniaus albumo*, II ser. 2 sąs., MAB RSS
739 p. *Maironis*, LLTI RS
740 p. *Pirmasis Maironio poezijos rinkinys* – Pavasario balsai, 1895, LLTI MB
756 p. *Maironio muziejus Kaune*, J. Grikienio nuotrauka, LLTI RS
757 p. *Vincas Kudirka*, LLTI RS
760 p. *Vinco Kudirkos klėtelė Paežeriuose*, fotografas Č. Montvila, in *Dr. Vinco Kudirkos muziejus*, Vilnius, LNM, 1998
780 p. *Vincas Pietaris*, LLTI RS
791 p. *Vinco Pietario* Algimanto *pirmojo leidimo titulinis puslapis, 1904*, LLTI MB
797 p. *Namas Ustiužnoje, Vologdos sritis, kur 1883–95 metais gyveno V. Pietaris*, Gedimino Ilgūno nuotrauka, 1976, LLTI RS
798 p. *Žemaitė*, LLTI RS
801 p. *Žemaitės apsakymų rinkinio* Paveikslai *titulinis puslapis, 1899*, LLTI MB

Rinktinė bibliografija

Kad būtų lengviau susirasti reikalingą literatūrą, sąrašas suskirstytas temomis. Teminiuose skyreliuose pozicijos išdėstytos pagal abėcėlę, o susitelkusios kelios to paties autoriaus pozicijos pateiktos chronologiškai. Personalijų skyriuje pirma nurodomi šaltiniai (chronologiškai), po to – kritinė literatūra (autorių abėcėlės tvarka).

Visas literatūros sąrašas sudarytas pagal tokią schemą:

I. BENDRIEJI DALYKAI
1. ENCIKLOPEDIJOS. ŽINYNAI. BIBLIOGRAFIJOS
2. ATSIMINIMAI
3. ISTORIJA
Vadovėliai. Šaltiniai
Politiniai įvykiai
1794 m. sukilimas. Valstybės žlugimas
1812 metai
1823 metai. Juodieji broliai
1831 m. sukilimas
1846–1848 metai
1863 m. sukilimas
1893 m. Kražių skerdynės
Socialiniai procesai. Luomai
Bajorai
Valstiečiai
Baudžiava
Miestiečiai. Pramonė ir prekyba. Darbininkija
Emigracija
Bažnyčia
Ideologija. Politika. Tautystė
4. KULTŪRA
Bendrieji klausimai
Švietimas
Vilniaus universitetas
Draugijos. Sambūriai
Spauda
Mokslai ir menai
Atskiri veikėjai
Kalba
Tautosaka
Knygotyra

II. LITERATŪRA
Chrestomatijos. Antologijos
Vadovėliai. Žinynai
Studijos. Straipsniai
Personalijos

I. BENDRIEJI DALYKAI

1. ENCIKLOPEDIJOS. ŽINYNAI. BIBLIOGRAFIJOS

Lietuva [*Lietuvių enciklopedija*, t. 16], redagavo Vincas Maciūnas, Bostonas, 1968.

Lietuviškoji enciklopedija 1–10, Kaunas, 1933–1944.

Lietuviškoji tarybinė enciklopedija 1–12, Vilnius, 1976–1984, Papildymai, 1985.

Lietuvių enciklopedija 1–36, Bostonas, 1953–1969.

Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija 1–3, Vilnius, 1966–1971, Abėcėlinė vardų rodyklė, 1975.

Tarybų Lietuvos enciklopedija 1–4, Vilnius, 1985–1988.

Lietuvos TSR bibliografija, Serija A: *Knygos lietuvių kalba* 1: *1547–1861*; 2: *1862–1904*, 1. *A–P*, 2. *R–Ž*, Vilnius, 1969, 1985, 1988.

Polski Słownik Biograficzny 1–33, Kraków–Warszawa–Gdańsk, 1935–1992.

Słownik literatury polskiej XIX wieku, pod redakcję Józefa Bachurza i Aliny Kowalczykowej, Wrocław–Warszawa–Kraków, 1995.

*

Biržiška, Vaclovas, 1943: *Lietuviškieji slapyvardžiai ir slapyraidės* 1–2, Kaunas.

Būtėnas, Julius, 1981: *Pseudonimai, arba slapyvardžiai*, Vilnius.

Lietuviškieji slapyvardžiai 1–4, 1995–1999.

Lukšienė, Meilė, 1989: *Bibliografija*, sudarė V. Narkevičius, Vilnius.

Merkys, Vytautas, 1979: *Bibliografinė rodyklė (1950–1978)*, Vilnius.

Tyla, Antanas, 1990: *Bibliografinė rodyklė. 1955–1989*, Vilnius.

2. ATSIMINIMAI

Abramowicz, Andrzej, 1974: *Dalecy i bliscy*, Lódź.

Andriolli, Elwiro Michał, 1976: *Listy i wspomnienia*, Wrocław.

Bagdonas, Juozas, 1930–1931: *Iš mūsų kovų ir*

žygių prieš leisiant spaudą 1–2, Kaunas.
Bajor, Alwida Antonina, 1995: *Piorun, jezioro czerwone: Żułów wczoraj i dziś*, Wilno.
Bardach, Juliusz, 1988: *O dawniej i niedawniej Litwie*, Poznań.
Bielinis, Kipras, 1958: *Dienojant: Spaudos draudimo laikų atsiminimai*, New York.
Bielinis, Kipras, 1971: *Gana to jungo*, New York.
Biržiška, Mykolas, 1938: *Anuo metu Viekšniuose ir Šiauliuose (Iš 1882–1901 m. atsiminimų, pasakojimų ir raštų)*, Kaunas.
[Būčys, Pranciškus Petras], 1966: *Vyskupo P. Būčio atsiminimai* 1: *Pasiruošimas darbui*, surašė prof. Zenonas Ivinskis, redagavo Juozas Vaišnora, Chicago.
Buszyński, Ignacy, 1873: *Brzegi Niewieży*, Wilno.
Чарторижский, Адам, 1912, 1913: *Мемуары князя Адама Чарторижского и его переписка с императором Александром* 1, 2, Москва.
Dobszewicz, Tomasz, 1883: *Wspomnienia z czasów, które przeżyłem*, Kraków.
Domejko, Ignacy, 1908: *Pamiętniki (1831–1838)*, Kraków.
Frank, Józef, 1921: *Pamiętniki* 1–3, Wilno.
[Gieysztor, Jakób], 1913: *Pamiętniki Jakóba Gieysztora z lat 1857–1865* 1–2, Wilno.
Grinius, Kazys, 1947, 1962: *Atsiminimai ir mintys* 1–2, Tübingen.
Hryncewicz-Talko, Juljan, 1898: „Z moich wspomnień", *Księga pamiątkowa na uczczenie setnej rocznicy urodzin A. Mickiewicza* 2, Warszawa.
Jakavičius, Liudvikas, 1939: *Atsiminimai iš lietuvių spaudos draudimo laikų: 20 m. Lietuvos nepriklausomybės sukakties minėjimo proga, 1918–1938*, Šiauliai.
Kairys, Steponas, 1957: *Lietuva budo: Vaiko ir jaunatvės atsiminimai*, New York.
Katkus, Mikalojus, 1965: *Raštai*, sudarė Aleksandras Žirgulys, Vilnius.
[Kirkor, Adam Honory,] 1874: *Obrazki litewskie: Ze wspomnień tulacza Sobarri*, Poznań.
Kirkor, Adam Honory, 1884: „Ze wspomnień wileńskich", *Kraj* 3.
[Kirkor, Adam Honory,] *Korespondencyja: 1815–1823* 1–5, Kraków.
Korwin-Milewski, Hipolit, 1993: *Siedemdziesiąt lat wspomnień (1855–1925)*, 2-as leid., Warszawa.
Korzon, Tadeusz, 1912: *Moj pamiętnik przedhistoryczny*, Kraków.
Kriaučiūnas, Pranas, 1937: *Mano atsiminimai iš spaudos draudimo laikų ir laiškai iš Zanavykijos*, Šakiai.
Limanowski, Bolesław, 1957, 1958: *Pamiętniki* 1: *1853–1870*, 2: *1870–1907*, Warszawa.
Lukoševičius, Juozas, 1982: *Atsiminimai ir laiškai*, sudarė Vytautas Merkys, Vilnius.
Malinowski, Mikołaj, 1914: *Dziennik*, Wilno.
Meysztowicz, Waleryan, 1973, 1974: *Gawędy o czasach i ludziach* 1: *I poszło z dymem*, 2: *To co trwałe*, Londyn.
Mykolaitis-Putinas, Vincas, 1968: „Autobiografijos vietoje", „Atsiminimai", *Raštai* 7, Vilnius.
[Миркович, Фиодор], 1889: *Фиодор Миркович (1789–1866): Его жизнеописание, составленное по собственным его запискам, воспоминаниями близких людей и подлинными документами* 1–2, Санкт-Петербург.
[Миркович, Фиодор], 1883: *Записки Иосифа Митрополита Литовского* 1–3, Санкт-Петербург.
Мосолов, А., 1898: *Виленские очерки 1863–1865 гг.*, Санкт-Петербург.
Mościcki, Henryk, 1913, 1915: *Dzieje porozbiorowe*

Litwy i Rusi 1: *1772–1800*, 2: *1801–1806*, Wilno.
Moravskis, Stanislovas, 1994: *Keleri mano jaunystės metai Vilniuje. Atsiskyrėlio atsiminimai (1818–1825)*, iš lenkų kalbos vertė Reda Griškaitė, Vilnius.
Muravjov, Michał, 1896: *Pamiętniki (1863–1865)*, Kraków.
„Nie ustawajmy więc w ochocie pisania...: Z listów i dzienników trzech pokoleń", parengė Danuta Komolowa, *Z dziejów Römerów na Litwie*, Warszawa, 1992.
Odyniec, Antoni Eduard, 1884: *Wspomnienia z przeszłośći*, Warszawa.
Памятная книжка Ковенской губернии, 1850–1915.
Pawłowicz, Eduard, 1901: *Wspomnienia: Studia – podroży* 1, Lwów.
Pawłowicz, Eduard, 1882: *Wspomnienia znad Wilii i Niemna*, Lwów.
Połnjański, Aleksander, 1859: *Wędrówki po gubernji Augustowskiej*, Warszawa.
Požėla, Vladas, 1971: *Jaunystės atsiminimai (Apie Lietuvos atgimimą 19 a. pabaigoje – 20 a. pradžioje)*, London.
Puffkowa, Emma, 1891: *Wspomnienia wygnanca litwina*, 2-as leid., Poznań.
Puzynina, Gabrijela, 1990: *W Wilnie i w dworach litewskich: Pamiętnik z lat 1815–1843*, 2-as fotogr. leid., Kraków.
Römer, Alfred, 1912: „Wspomnienia z roku 1864–1865", *Tygodnik illustrowany* 28–35, 37, 38.
Skirmuntówna, Konstancja, 1913: *Reminiscencye z prasy wilenskiej 1906–1913*, Warszawa.
Skirmuntówna, Helena, 1876: *Z życia litwinki: 1824–1874*, Poznań.
Smigielskis, Bronius, 1912: „Atsiminimai apie Žemaičių vyskupystę", *Draugija* 63–70.
Szumski, Stanisław, 1931: *W walkach i więzieniach: Pamiętniki z lat 1812–1848*, Wilno.
Šalčius, Matas, 1917: *Dešimt metų tautiniai-kultūrinio darbo Lietuvoje (1905–1915)*, Chicago.
Terma, Władysław, 1870: *Sceny z życia litewskiego*, Poznań.
Tyszkiewicz, Eustachy, 1865: *Obrazy domowego pożycia na Litwie*, Warszawa.
Tiškevičius, Konstantinas, 1992: *Neris ir jos krantai: Hidrografo, istoriko, archeologo ir etnografo akimis*, iš lenkų kalbos vertė Vytautas Būda, Vilnius.
Zan, Tomasz, 1929: *Z wygnania: Dziennik z lat 1824–1832*, Wilno.
Totoraitis, Jonas, 1911–1912: „Lietuvos atgimimo paveikslai", *Vadovas* 39, 40 (1911); 41, 43–48, 51 (1912).
Tripplin, Teodor, 1858: *Dziennik padróży po Litwie i Żmudzi odbytej w 1856 roku* 1: *Litwa*, 2: *Żmudż*, Wilno.
Zatorski, Franciszek, 1845: *Znicz nad Niewiażą czyli nawrocenie Żmudzi przez Franciszka Zatorskiego* 1–2, Siedlce, Warszawa.
Z filareckiego świata: Zbiór wspomnień z lat 1816–1824, parengė Henryk Mościcki, Warszawa, 1924.

3. ISTORIJA

Vadovėliai. Šaltiniai

Aleksandravičius, Egidijus, ir Kulakauskas, Antanas, 1991: „Lietuva XIX amžiuje", *Baltos lankos* 1.
Aleksandravičius, Egidijus, ir Kulakauskas, Antanas, 1993: „Istorijos istorija, arba XIX a. tyrinėjimų apžvalga", *Akademikas* 1.
Aleksandravičius, Egidijus, ir Kulakauskas, Antanas, 1996: *Carų valdžioje: XIX amžiaus Lietuva*, Vilnius.

Aleksandravičius, Egidijus, 1997: „Žemaitija XIX amžiuje", *Žemaitijos istorija*, sudarytojas Alvydas Nikžentaitis, Vilnius.

Балтрамайтис, Сильвестрас, 1904: *Сборник библиографических материалов для географии, истории, истории права, статистики и этнографии Литвы: С приложением списка литовских и древне-прусских книг с 1553 по 1903 г*, изд. 2-е, Санкт-Петербург.

Biržiška, Mykolas, 1952, 1953: *Lietuvių tautos kelias į naująjį gyvenimą* 1, 2, Los Angeles.

Biržiška, Vaclovas, 1960: *Praeities pabiros: Rinkinys straipsnių iš Lietuvos praeities*, Brooklyn.

Buszyński, Ignacy, 1873: *Brzegi Niewieży*, Wilno

Buszyński, Ignacy, 1874: *Opisanie historyczno-statystyczne powiatu Rosieńskiego gubernji Kowieńskiej*, Wilno.

Buszyński, Ignacy, 1891: *Dubyssa główna rzeka w dawnem księstwie Żmujdzkim, teraz gubernji Kowieńskiej*, Wilno.

Czerski, Stanisław, 1830: *Opiś dyjecezyi żmudzkiey*, Wilno.

Čepėnas, Pranas, 1977, 1986: *Naujųjų laikų Lietuvos istorija* 1–2, Chicago, Ill.

Daugirdaitė-Sruogienė, Vanda, 1990: *Lietuvos istorija*, 8 leid., Vilnius.

Dobaczewska, Wanda, 1938: *Wilno i Wileńszczyzna w latach 1864–1914*, Wilno.

Gadon, Michał, 1846: *Opisanie powiatu Telszewskiego w gubernii Kowieńskiej, w dawnem xięstwie Żmujdzkiem położonego*, Wilno.

Gadon, Włodzimierz, 1839: *Statystyka Księstwa Żmudzkiego*, Paryż.

Groniowski, Krzysztof, ir Skowronek, Jerzy, 1987: *Historia Polski: 1795–1914*, 3-ias leid., Warszawa.

Historia dyplomacji polskiej, 3: 1795–1918, Warszawa, 1982.

Im Hof, Ulrich, 1996: *Švietimo epochos Europa*, iš vokiečių k. vertė Nijolė Daujotytė, Vilnius.

Jakštas, Juozas, 1974: „Lietuvos aušrinė istoriografija", *Lietuvos katalikų mokslo akademijos darbai* 8.

Janulaitis, Augustinas, 1932: *Ignas Danilavičius Lietuvos bei jos teisės istorikas* 1: *Danilavičiaus gyvenimas ir darbai*, Kaunas.

Janulaitis, Augustinas, 1989: *Praeitis ir jos tyrimo rūpesčiai*, sudarė Sigitas Jegelevičius, Vilnius.

Jonynas, Ignas, 1984: *Istorijos baruose*, Vilnius.

Jučas, Mečislovas, Lukšaitė, Ingė, ir Merkys, Vytautas, 1988: *Lietuvos istorija: Nuo seniausių laikų iki 1917 metų*, Vilnius.

Jučas, Mečislovas, 1997: „Istoriografija Vilniaus universitete 1803–1832 m.: Tarp švietimo ir romantizmo", *Lietuvos istorijos studijos* 4, Vilnius.

Jurginis, Juozas, Merkys, Vytautas, ir Tautavičius, Adolfas, 1968: *Vilniaus miesto istorija nuo seniausių laikų iki Spalio revoliucijos*, Vilnius.

Kirkoras, Adomas Honoris, 1995: *Lietuva nuo seniausių laikų iki 1882 metų*, iš lenkų kalbos vertė Vytautas Visockas, Vilnius.

Ковенская губерния за время 1843–1893 г, Ковна, 1893.

Корева, А., 1861: *Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба: Виленская губерния*, Санкт-Петербург.

Kulakauskas, Antanas, 1995: „Lietuva ‚Vaizdingosios Rusijos' leidinyje", Adomas Honoris Kirkoras, *Lietuva nuo*

seniausių laikų iki 1882 metų, Vilnius.
Kviklys, Bronius, 1989–1991: *Mūsų Lietuva* 1–4 (2-as, fotografuotinis, leid.), Vilnius
Lietuvininkai: Apie Vakarų Lietuvą ir jos gyventojus XIX a., Vilnius, 1970.
Lietuvių atgimimo istorijos studijos 1–13, Vilnius, 1990–1997.
Lietuvos istorija, redagavo Adolfas Šapoka, Vilnius, 1989 (fotogr. leid.).
Lietuvos TSR istorijos šaltiniai 1: *Feodalizmo laikotarpis (iki 1861 m.)*, 2: *1861–1917*, Vilnius, 1955, 1965.
Niemcewicz, Julian Ursyn, 1858: *Podróże historyczne po ziemiach polskich między rokiem 1811 a 1828 odbyte*, Paryż.
Ochmański, Jerzy, 1986: *Dawna Litwa*, Olsztyn.
Ochmański, Jerzy, 1990: *Historia Litwy*, 3-ias patais. ir papild. leid., Wrocław.
Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г, Санкт-Петербург, 1903.
Полное собрание законов Российской империи: Собрание 1: 26–45; Собрание 2: 1–55; Собрание 3: 1–32.
Сборник историко-статистических материалов по Виленской губернии 1, Вильно, 1868.
Sliesoriūnas, Feliksas, 1980: *Gedimino aikštė Vilniuje*, Vilnius.
Šatrijos Ragana, 1920: *Lietuvos senovės istorijos paskaitos*, Vilnius.
Šidlauskas, Algirdas, 1997: „Igno Onacevičiaus Lietuvos istorijos koncepcija", *Lietuvos istorijos studijos* 4, Vilnius.
Tautos praeitis t. 1, kn. 4 (1962); t. 2, kn. 1(5) (1964); t. 3, kn. 2(6) (1965).
Tyszkiewicz, Konstantin, 1884: „Listy do Johna of Dycalpa (Korespondencja literacka z epochi rozbudzenia się ruchu piśmeniczego w stranach Zabużańskich i Nadniemańskich)", *Kłosy*.
Trumpa, Vincas, 1989: *Lietuva XIX amžiuje*, Chicago.
Vėbra, Rimantas, 2001: *Lietuvių klausimas Rusijos imperijoje XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje*, Vilnius.
White, Hayden, 2000: *Metaistorija: Istorinė vaizduotė XIX amžiaus Europoje*, iš anglų k. vertė Halina Beresnevičiūtė, Vilnius.
Zinkevičius, Zigmas, 1993: *Rytų Lietuva: praeityje ir dabar*, Vilnius.

Politiniai įvykiai

1794 m. sukilimas. Valstybės žlugimas

Biržiška, Mykolas, 1919: *Lietuvos sukilimas 1794 metais*, Vilnius.
Dundulis, Bronius, 1998: *Lietuva Europos politikoje 1795–1815*, Vilnius.
Historiae Lituaniae Fontes Minores 1: *Tado Kosciuškos sukilimo (1794) lietuviškieji tekstai*, paruošė Juozas Tumelis, Vilnius, 1997.
Janulaitis, Augustinas, 1928: *Užnemunė po Prūsais (1795–1807)*, Kaunas.
Janulaitis, Augustinas, 1930: „1794 m. skelbimai", *Praeitis* 1.
Jasas, Rimantas, 1967: „Tadas Kosciuška ir Lietuva", *Jaunimo gretos* 10.
Jasas, Rimantas, 1971: „Norėjęs panaikinti baudžiavą (Tado Kosciuškos gimimo 225 metines minint)", *Gimtasis kraštas*, vasario 4.
Jučas, Mečislovas, 1995: „Rusijos pastangos panaikinti Lietuvos valstybingumą XVIII ir XIX a. sandūroje", *Naujasis židinys-Aidai* 11.
Korzon, Tadeusz, 1894: *Kościuszko*, Kraków.

Кудринский, Ф., 1905: *Императрица Екатерина II и разделы Польши*, Вильна.

Липранди, А., 1893: «Оттороженная возвратих», *Падение Польши и воссоединение Западно-русского края*, Санкт-Петербург.

Luckevičius, Jonas, 1911: „Augščiausios lietuvių tautiškosios Tarybos atsišaukimas 1794 m.", *Lietuvių tauta: Lietuvių Mokslo Draugijos raštai* 2, 1.

Mościcki, Henryk, 1917: *General Jasiński i powstanie Kościuszkowskie*, Warszawa.

Mościcki, Henryk, 1948: *Jakub Jasiński*, Kraków.

Subačius, Giedrius, 1998: „Pirmoji serijos *Historiae Lituaniae Fontes Minores* knyga: *Tado Kosciuškos sukilimo (1794) lietuviškieji tekstai*", *Res Balticae*, a cura di Pietro U. Dini & Nikolai Mikhailov, Pisa.

Tumelis, Juozas, 1978: „Gegužės Trečiosios konstitucijos ir ketverių metų seimo nutarimų lietuviškas vertimas", *Lietuvos istorijos metraštis: 1977 metai*, Vilnius.

Żytkowicz, Leonid, 1938: *Rządy Repnina na Litwie w latach 1794–7*, Wilno.

1812 metai

Dainauskas, Jonas, 1962: „1812 metai Vilniuje", *Karys* 7.

Dundulis, Bronius, 1940: *Napoléon et la Lituanie en 1812*, Paris.

Dundulis, Bronius, 1972: „Projektas atkurti Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę Rusijos imperijos sudėtyje (1811– 1812 m.)", *Istorija* 13, 1.

Dundulis, Bronius, 1981: *Lietuva Napoleono agresijos metais (1807–1812)*, Vilnius.

Dundulis, Bronius, 1989: *Napoleono imperijos žlugimas ir Lietuva (1813–1815)*, Vilnius.

Iwaszkiewicz, Janusz, 1912: *Litwa w roku 1812*, Kraków–Warszawa.

Janulaitis, Augustinas, 1930: „1812 m. atsišaukimai", *Praeitis* 1.

Šležas, P., 1937: „Bandymai atstatyti Didž. Lietuvos kunigaikštystę Napoleono laikais", *Naujoji Romuva* 1–52(39).

Trumpa, Vincas, 1973: *Napoleonas. Baltija. Amerika: Istorinės sintezės bandymas*, Chicago.

Trumpa, Vincas, 1989: *Napoleonas, Baltija, Amerika*, Vilnius.

Военский, К., 1909: *Акты, документы и материалы для истории 1812 года* 1: *Литва и западные губерний*, Санкт-Петербург.

1823 metai. Juodieji broliai

Brensztejn, Michał, 1906: „Bracia czarny", *Biblioteka Warszawska* 2.

Grickevičius ,V., 1972: *Dešimt kelių iš Vilniaus*, Vilnius.

Janulaitis, Augustinas, 1930: *Juodieji broliai Kražiuose (1823 m.)*, Kaunas.

Janulaitis, Augustinas, 1989: „Juodieji broliai Kražiuose (1823 m.)", *Praeitis ir jos tyrimo rūpesčiai*, Vilnius.

Jewsiewicki ,W., 1983: *Batyr*, Warszawa.

Vitkevičius, Povilas, 1991: „Kražių „Juodieji Broliai" ir jų likimai", *Aitvarai* 2.

1831 m. sukilimas

Biržiška, Vaclovas, 1931: „Rusų valdžios lietuviškas atsišaukimas iš 1831 m.", *Tauta ir žodis* 7.

Borejsza, Jerzy, 1966: *Emigracja Polska po powstaniu styczniowym*, Warszawa.

Čepėnas, Pranas, 1963: „1830–31 sukilimas Lenkijoje ir Lietuvoje",

Lietuvių enciklopedija 29, Boston.

Janulaitis, Augustinas, 1908: *Emilija Pliaterai-tė – lenkmečių karžygė (1806–1831)*, Tilžė.

Janulaitis, Augustinas, 1910: *Valstiečiai ir 1831 m. revoliucija Lietuvoje*, Vilnius.

Janulaitis, Augustinas, 1923: *Kunigai ir 1831 m. revoliucija Lietuvoje: Istorijos tyrinėjimas*, Kaunas (persp. *Praeitis ir jos tyrimo rūpesčiai*, Vilnius, 1989).

Кукольник, Павел, 1867: *Исторические заметки о северо-западной России. Период 2: От начала 1813 до 1831 года*, Вильна.

Maciūnas, Vincas, 1938: „1831 m. sukilimo emigrantų lietuviškieji spaudiniai", *Mūsų senovė* 2, 3(8).

Plateris, A., 1960: „Emilija Plateraitė, 1831 metų sukilėlė", *Moteris* 3.

Powstanie 1831 roku na Litwe: Wspomnienia uczestników, Wilno, 1931.

Purėnas, P., 1931: *1831 metų sukilimas Lietuvoje*, Kaunas.

Sliesoriūnas, Feliksas, ir Kruopas, Jonas, 1965: „Nežinomas 1831 m. Lietuvos sukilėlių atsišaukimas lietuvių kalba", *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai*, ser. A, 1(18).

Sliesoriūnas, Feliksas, 1974: *1830–1831 metų sukilimas Lietuvoje*, Vilnius.

Urbšienė, Marija, 1935: *1830 ir 1863 m. sukilimų emigracijos propaganda Prancūzijoje*, Kaunas.

Wrotnowski, Felix, 1835: *Zbiór Pamiętników o powstaniu Litwy w r. 1831*, Paryż.

1846–1848 metai

Fajnhauz, Dawid, 1955: *Ruch konspiracyjny na Litwie i Białorusi, 1846–1848*, Warszawa.

1863 m. sukilimas

Aleksandravičius, Egidijus, 1991: „1863 m. sukilimas ir lietuvių nacionalinio judėjimo politinė programa", *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos. Simono Daukanto 200-osioms metinėms, 3: Lietuvos valstybės idėja (XIX a. – XX a. pradžia)*, Vilnius.

Aleksandravičius, Egidijus, 1992: „Political goals of Lithuanians, 1863–1918", *Journal of Baltic studies* 23, 3.

Bičkauskas-Gentvila Leonas, 1958: *1863 metų sukilimas Lietuvoje*, Vilnius.

Biržiška, Mjr., 1964: „Sušaudyti ir pakarti sukilėliai buv. Kauno gubernijoje 1863–1864 m.", *Tautos praeitis*, Roma, II–1(5).

Biržiška, Vaclovas, 1922: „Lietuvių politinės brošiūros 1861 metų gale", *Švietimo darbas* 3–6.

Bušackas, B., 1959: „Laisvinimo byla prieš 100 metų (1830–1863)", *Naujienos* 66–102.

Čepėnas, Pranas, 1963: „1863 s. Lietuvoje", *Lietuvių enciklopedija* 29, Boston.

Fajnhauz, David, 1991: „1863 metų pogrindinė valstybė Lietuvoje", *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos. Simono Daukanto 200-osioms metinėms, 3: Lietuvos valstybės idėja (XIX a.–XX a. pradžia)*, Vilnius.

Genzelis, Bronius, 1964: „1863–1864 m. sukilimo Lietuvoje veikėjų pasaulėžiūros klausimu", *Filosofija* 4.

[Gieysztor, Jakób], 1888: *Litwa przed rokiem 1863*, Lwów.

Гильфердинг, Александр, 1863: *В чем искать разрешение польскому вопросу*, Санкт-Петербург.

Гоголь, М., 1867: *Иосафат Огрызко и Петербургский революционный*

кружок в деле последнего мятежа, Вильна.
Imeretinskij, N.K., 1991: „Atsiminimai apie grafą M.N. Muravjovą", *Proskyna* 3(12).
Jakštas, Juozas, 1964: „1863 m. sukilimas Lietuvoje", *Tautos praeitis*, Roma II–1(5).
Janulaitis, Augustinas, 1921: *1863–1864 m. sukilimas Lietuvoje*, (fotogr. leid., Vilnius, 1990).
Janulaitis, Augustinas, 1925: „Spausdintieji ir nespausdintieji 1863–1864 m. sukilimo raštai", *Karo archyvas* 1.
Jurgėla, Kostas, 1970: *Lietuvos sukilimas 1862–1864 metais*, Boston.
Катков, Михаил, 1887: *1863 год–1864 год* 1–3, Москва.
Корнилов, Иван, 1900: *Воспоминания о польском мятеже 1863 года в Северо-Западном крае (По рассказам генадьютанта Гонецкого)*, Санкт-Петербург.
[Łapiński, Teofil], 1878: *Powstańcy na morzu w wyprawie na Litwę. Z pamiętników płk. T. Łapińskiego*, Lwów.
Лазутка, Стасис, 1961: *Революционная ситуация в Литве 1859–1862 гг.*, Москва.
Limanowski, Bolesław, 1900: *Powstanie narodowe 1863 i 1864 r.*, Lwów.
Mackevičius, Antanas, 1988: *Laiškai ir parodymai*, sudarė Ona Maksimaitienė, Rita Strazdūnaitė, Vilnius.
Maksimaitienė, Ona, 1969: *Lietuvos sukilėlių kovos 1863–1864 m.*, Vilnius.
Материалы для военной географии и военной статистики России: Военное обозрение Ковенской губернии, Санкт-Петербург, 1863.
Matusas, Jonas, 1931: „Muravjovas", *Mūsų židinys* 22, 73.
Miliauskas-Miglovara, Juozapas, 1925: „1863 metų sukilimą atsiminus", *Karo archyvas* 2.
Миловидов, А., 1913: *Архивные материалы Муравьевского музея, относящиеся к польскому восстанию 1863–1864 г. в пределах Северо-Западного края*, Вильна.
Misius, K., 1996: „Varniai per 1863–1864 m. sukilimą. Varniškių bylos", *Varniai = Žemaičių praeitis* 4.
Рач, В., 1867: *Сведения о польском мятеже в Северо-Западной России* 1–2, Вильна.
Сборник распоряжений графа Михаила Николаевича Муравьева по усмирению польского мятежа в Северо-Западных губерниях 1863–1864, Вильна, 1866.
Смирнов, Анатолий, 1959: *Сигизмунд Сераковский*, Москва.
Смирнов, Анатолий, 1963[b]: *Восстание 1863 года в Литве и Белоруссии*, Москва.
Смирнов, Анатолий, 1963[a]: *Кастусь Калиновский*, Минск.
Sruogienė, Vanda, 1963[a]: „1863 m. sukilimas", *Karys* 7.
Sruogienė, Vanda, 1963[b]: „Sukilimo vadai", *Karys* 7.
Sruogienė, Vanda, 1963[c]: „1863 m. svarbesnių kovų su rusais vietovės", *Karys* 7.
Steponaitis, Vytautas, 1925: „Medžiaga 1863–1864 metų sukilimo istorijai", *Karo archyvas* 2.
Šležas, Paulius, 1933: *Muravjovo veikimas Lietuvoj, 1863–1865*, Kaunas.
Trumpa, Vincas, 1963: „1863 revolt in Lithuania", *Lituanus* (Chicago) 9, 4.
1863–1864 metai Lietuvoje: Straipsniai ir dokumentai, Kaunas, 1991.
Vaišnora, Juozas, 1965: „1863 m. sukilimas Suvalkijoje", *Tautos praeitis*, Roma, II–2(6).
Vaišnora, Juozas, 1975: „1863 m. sukilimas ir

dvasininkija", *Aidai* 6–8.
Wasilewski, Leon, 1929: „Stosunki polsko-litewskie w dobie popowstaniowej", *Niepodległość* 1, 1.
Vėbra, Rimantas, 1995: *1863–1864-ųjų sukilimo Lietuvoje prologas (1861–1862 m. manifestacijos)*, Vilnius.
Vitkus, Juozas, 1933: *1863 metų sukilimas Lietuvoje (Prisiminimai)*, Kaunas.
Восстание в Литве и Белоруссии 1863–1864 гг: Сборник документов, Москва, 1965.
Восстание 1863 года: Материалы и документы 1–2, Москва, 1964–1965.
Žiugžda, Juozas, 1971: *Antanas Mackevičius: 1863–1864 m. sukilimo reikšmė lietuvių tautos istorijoje*, Vilnius.

1893 metai. Kražių skerdynės

Ignatavičius, Evaldas, 1991: „Kražių skerdynės ir lietuvių spauda", *Aitvarai* 2.
Kražių skerdynės, vienkartinis leidinys, paruošė ir išleido žurnalistų ir rašytojų būrelis, redaktorius R. Klimaitis, Kaunas, [1933] (persp. 1993).
Kražių skerdynės, sudarė ir medžiagą surinko Leonas Mulevičius, Vilnius, 1993.
Šležas, Paulius, 1933: „Kražių įvykių reikšmė tautiniam susipratimui", *Židinys* 18.
Veblaitis, P., 1933: „Kražių skerdynės", *Naujoji Romuva* 1–52 (145–147, 149–155).
Viskantas, A., 1934: „Kražiai, benediktinių bažnyčios gynimas nuo rusų valdininkų sauvalės", *Menas ir literatūra* 1.

Socialiniai procesai. Luomai

Социальная структура общества в XIX веке, Москва, 1982.

Sužiedėlis, Saulius, 1981: „Language and social class in Southwestern Lithuania before 1864", *Lituanus* 27, 3.
Vėbra, Rimantas, 1990: *Lietuvių visuomenė XIX a. antrojoje pusėje. Socialinės struktūros bruožai*, Vilnius.

Bajorai

Berenis, Vytautas, 1992: „Aristokratijos likimas: Henriko Ževuskio metamorfozės", *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos 4: Liaudis virsta tauta*, Vilnius.
Čeginskas, Kajetonas, 1955: „Die Polonisierung des litauischen Adels im 19. Jahrhundert", *Commentationes Balticae* 4/5.
Daugirdaitė-Sruogienė, Vanda, 1995: *Žemaičių bajoro ūkis XIX amžiaus pirmoje pusėje*, 2-as leid., Vilnius.
Griškevičius, Maurikis, 1922: „Šiaulių ekonomijos, pirmiau karaliaus stalo dvarų istorinis aprašymas", parengė Juozas Tumas, *Mūsų senovė*, Tilžė.
Janulaitis, Augustinas, 1936: *Lietuvos bajorai ir jų seimeliai XIX amž. (1795–1863)*, Kaunas.
Korwin-Milewski, Ignacy Karol, 1910: *Wiązanka odpowiedzi Szlachcica tudzież słowo o tem, do czego ma dążyć Szlachta Litewska*, Warszawa.
Kulakauskas, Antanas, 1987: „Lenkiškai kalbanti Lietuvos bajorija lenkų ir lietuvių nacijos formavimosi laikotarpiu", *Jaunųjų istorikų darbai* 6, Vilnius.
Kulakauskas, Antanas, 1988: „Šaka, atskilusi nuo tautos...: Lietuvos bajorijos ir LDK bajoriškosios kultūros vaimuo lietuvių tautiniame atgimime", *Sietynas* 3.
Kulakauskas, Antanas, 1989: „Lietuvos bajorija ir lietuvių tautinis bei valstybinis atbudimas",

Literatūros teorijos ir ryšių problemos: Etnosocialinė ir kultūrinė situacija XIX amžiaus Lietuvoje, Vilnius.

Morawski, Stanisław, 1929: *Szlachta-bracia (1802–1850)*, Poznań.

Mulevičius, Leonas, 1981: „Pieninė gyvulininkystė Lietuvos dvaruose XIX a. pab. (1. Paplitimas)", *LTSR Mokslų Akademijos darbai: A serija* 3(76).

Mulevičius, Leonas, 1980: „Pieninė gyvulininkystė Lietuvos dvaruose XIX a. pab. (2. Veislininkystė, produktyvumas ir pajamos)", *LTSR Mokslų Akademijos darbai: A serija* 3(80).

Skirmunt, Roman, 1905: *Głos przeszłośći i potrzeba chwili (Stanowisko szlachty w Litwie i Rusi)*, Lwów.

Skirmuntówna, Helena, 1906: *O prawdę i zgodę z powodu głosu litwinów do magnatów, obywateli i szlachtę na Litwe i odpowiedzi młodzego szlachcica litewskiego*, Lwów.

Zasztowt, Leszek, 1991: „Koniec przywilejów – degradacja drobnej szlachty polskiej na Litwie historycznej i prawobrzeźnej Ukrainie w latach 1831–1868", *Przegląd wschodni* 1, 3.

Valstiečiai

Bičkauskas-Gentvila, Leonas, 1973: *Žemės kreditas Lietuvoje (1861–1905)*, Vilnius.

Dundulis, Bronius, 1977: „Antibaudžiavinis Lietuvos valstiečių judėjimas 1812 m.", *Istorija* 17, 1.

Jučas, Mečislovas, Mulevičius, Leonas, ir Tyla, Antanas, 1975: *Lietuvos valstiečių judėjimas 1861–1914 metais*, Vilnius.

Jurginis, Juozas, 1978: *Lietuvos valstiečių istorija: Nuo seniausių laikų iki baudžiavos panaikinimo*, Vilnius.

Kiaupienė, Jūratė, 1988: *Kaimas ir dvaras Žemaitijoje XVI–XVIII a.*, Vilnius.

Klimas, Petras, 1919: *Lietuvos žemės valdymo istorija (iki lenkmečių)*, Vilnius.

Klimas, Petras, 1920: *Muravjovo laikmetis Lietuvos žemės ir žeminiukų istorijoje (Lietuvos žemės valdymo istorija po lenkmečio)*, Vilnius.

Конюхова, Татьяна, 1975: *Государственная деревня Литвы и реформа П.Д. Киселева 1840–1857 гг. (Виленская и Ковенская губернии)*. Москва.

Korwin-Milewski, Oskar, 1858: *Uwagi nad kwestyą włościańską na Litwie przez Oskara Korwin-Milewskiego*, Paryż.

Kostołowski, Erazm, 1938: *Studia nad kwestią włościańską w latach 1846–1864*, Lwów.

Lietuvos valstiečiai XIX amžiuje, Vilnius, 1957.

Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais. Dokumentų rinkinys. III dalis (1785–1844), sudarė Mečys Jučas ir Rimantas Jasas, Vilnius, 1968.

Lukšaitė, Ingė, 1992: [„Ar turėjo lietuvių valstiečiai tautinę ir pilietinę savimonę: kada, kaip, kodėl?"] *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos 4: Liaudis virsta tauta*, Vilnius.

Mulevičius, Leonas, 1960: „Lietuvos bežemių valstiečių klausimas 1861 m. valstiečių reformos įgyvendinimo metu", *LTSR Mokslų Akademijos darbai: A serija* 2(9).

Mulevičius, Leonas, 1963: „Laisvųjų žmonių žemėvalda Lietuvoje XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje", *LTSR Mokslų Akademijos darbai: A serija* 1.

Mulevičius, Leonas, 1984: *Lietuvos kaimo ir dvaro žemės santykiai 1861–*

1917 metais (Servitutai ir bendrosios ganyklos), Vilnius.

Mulevičius, Leonas, 1992: „Valstiečių savimonė kaip istorijos mokslo objektas", *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos* 4: *Liaudis virsta tauta*, Vilnius.

Narbutas, Algirdas, 1992: „Valstiečių tautinės-politinės savimonės klausimu", *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos* 4: *Liaudis virsta tauta*, Vilnius.

Неупокоев, Валентин, 1976: *Крестьянский вопрос в Литве во второй трети XIX века*, Москва.

Pivoras, Saulius, 1992: „Lietuvių ir latvių valstiečių mentaliteto tautiški profiliai XIX a. pirmojoje pusėje", *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos* 4: *Liaudis virsta tauta*, Vilnius.

Rösener, Werner, 2001: *Europos valstiečiai*, iš vokiečių k. vertė Sigitas Banevičius, Vilnius.

Сборник правительственных распоряжений по водворению русских землевладельцев в северо-западном крае, Вильна, 1870.

Strazdūnaitė, Rita, 1959: „Valstiečių kasos ir teismai Lietuvoje XIX a. pirmoje pusėje", *LTSR Mokslų Akademijos darbai: A serija* 1.

Tyla, Antanas, 1977: „Lietuviška XIX a. valstiečio ir dvarininko nuomos sutartis", *Lietuvos istorijos metraštis: 1976 metai*, Vilnius, 1977.

Tyla, Antanas, 1993: „Lietuvos valstiečių istorijos (1795–1861 m.) bruožai", *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos* 4: *Liaudis virsta tauta*, Vilnius.

Улащик, Николай, 1965: *Предпосылки крестьянской реформы 1861 г. в Литве и Западной Белоруссии*, Москва.

Baudžiava

Baudžiava: Atsiminimai, padavimai, ledendos, surinko ir suredagavo Petras Ruseckas, Kaunas, 1936.

Bičkauskas-Gentvila, Leonas, ir Kniūraitė, Vida, 1994: *Baudžiavos panaikinimas Lietuvoje*, Vilnius.

Jakštas, Juozas, 1961: „Baudžiavos galo šimtmetį minint", *Dirva* 52–55.

Janulaitis, Augustinas, 1929: *Baudžiavų panaikinimo sumanymai Lietuvoje (1817–1819 m.): Lapas iš socialės Lietuvos istorijos*, Kaunas.

Jučas, Mečislovas, 1972: *Baudžiavos irimas Lietuvoje*, Vilnius.

Ruseckas, Petras, 1961, 1962: „Baudžiava", *Naujienos* 266–306, 2–71.

Sruogienė, Vanda, 1961: „100 metų nuo baudžiavos panaikinimo", *Naujienos* 71.

Miestiečiai. Pramonė ir prekyba. Darbininkija

Griškūnaitė, Emilija, 1971: *Darbininkų judėjimas Lietuvoje 1895–1914 m.*, Vilnius.

Janulaitis, Augustinas, 1923: *Žydai Lietuvoje. Bruožai iš Lietuvos visuomenės istorijos XIV–XIX amž.*, Kaunas.

Merkys, Vytautas, 1958: „Lietuvos miestų gyventojų tautybės XIX a. pab.–XX a. pradžioje klausimu", *LTSR Mokslų Akademijos darbai: A serija* 2(5).

Merkys, Vytautas, 1960: „Lietuvos pramonės raidos 1795–1861 m. klausimu", *LTSR Mokslų Akademijos darbai: A serija* 4.

Меркис, Витаутас, 1969: *Развитие промышленности и формирование пролетариата в Литве в XIX в.*, Вильнюс.

Meškauskas, Kazimieras, ir kt., 1976: *Lietuvos pramonė ikisocialistiniu laikotarpiu*, Vilnius.
Moravskis, Alfonsas, 1931: *Lietuvos darbininkų judėjimo istorija sąryšy su Lietuvos valstybės atgimimo judėjimu. Pirmas dešimtmetis: 1892– 1902 m.m.*, Kaunas.
Sužiedėlis, Saulius, 1977: „Užnemunės miestų ir miestelių socialekonominės problemos XIX a. pirmoje pusėje", *Lituanistikos instituto suvažiavimo darbai.*
Tamošaitienė, V., 1976: „Lietuvos prekybos centrai XIX amžiuje", *Liaudies ūkis* 5.

Emigracija

Эйдинтас, Альфонсас, 1989: *Литовская эмиграция в страны Северной и Южной Америки в 1868–1940*, Вильнюс.
Eidintas, Alfonsas, 1993: *Lietuvių kolumbai: Lietuvių emigracijos istorijos apybraiža*, Vilnius.
Michelski, Thomas A., 1992: „The national consciousness among Lithuaninn emigrants to the United States at the ending of the 19th and early 20th century", *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos* 4: *Liaudis virsta tauta*, Vilnius.

Bažnyčia

Girnius, Saulius, 1975: „Lietuvos katalikai rusų caristinėj priespaudoj", *Aidai* 5.
Hellman, Manfred, 1983: „Die Kirche und die litauische Nationalbewegung", *Kirche im Osten* 26.
Hermann, Arthur, 1999: *Protestantizmas Lietuvoje*, Vilnius.
Ivinskis, Zenonas, 1946: „Kunigo vaidmuo lietuvių tautos atgimime", *Naujasis gyvenimas* 15–18.
Jakštas, Juozas, 1977: „Katalikų dvasininkijos vaidmuo lietuvių tautiniam judėjimui", *Lietuvių tautos praeitis* 4, 1.
Lietuvių Atgimimo istorijos studijos 7: *Atgimimas ir Katalikų Bažnyčia*, Vilnius, 1994.
Миловидов, А., 1910: *Распоряжения и переписка гр. М.Н. Муравьева относительно римско-католического духовенства в Северо-Западном крае*, Вильна.
Nagrodzki, Zygmunt, 1935: *Rola duchowieństwa katolickiego w godzinie prób i cierpień na terenie Litwy i Białorusi (1863–1883)*, Wilno.
Pakštas, Kazys, 1958: „Earliest statistics of Nationalities and Religions in the Territories of Old Lithuania", *Commentationes Balticae* 4/5.
Prapuolenis, Kazimieras, 1918: *Lenkų apaštalavimas Lietuvoje*, New York.
Savukynas, Virginijus, 2000: „Visuomenės paraštėje: Lietuvos reformatai nacionalizmo akivaizdoje", *Šiaurės Atėnai* 27 (liepos 22).
Stakauskas, Juozapas, 1938: „Lietuviškosios minties pasireiškimas Žemaičių seminarijoje", *Tiesos kelias* 1–3.
Stakauskas, Juozapas, 1939: „Lietuviškoji sąmonė Seinų seminarijoje", *Tiesos kelias* 9.
Vaičekonis, Pranas, 1999: *Katalikų dvasininkijos juridinė padėtis XIX a. Lietuvoje*, Vilnius.
Vėbra, Rimantas, 1966: „Pravoslavų dvasininkija ir nacionalinė priespauda Lietuvoje XIX a. antroje pusėje", *LTSR Mokslų Akademijos darbai: A serija* 8.
Vėbra, Rimantas, 1968: *Lietuvos katalikų dvasininkija ir visuomeninis judėjimas (XIX a. antroji pusė)*, Vilnius.
Vėbra, Rimantas, 1988: „Katalikų Bažnyčios

vaidmuo lietuvių tautos gyvenime XIX a. antroje pusėje", *Pokalbiai apie pasaulėžiūrą*, Vilnius.
Vidmantas, Edvardas, 1987: *Katalikų Bažnyčia ir nacionalinis klausimas Lietuvoje XIX a. antrojoje pusėje – XX a. pradžioje*, Vilnius.
Vidmantas, Edvardas, 1995: *Religinis tautinis sąjūdis Lietuvoje XIX a. antrojoje pusėje – XX a. pradžioje*, Vilnius.

Ideologija. Politika. Tautystė

Аксаков, Иван, 1900: *Польский вопрос и западно-русское дело: 1860–1886* 1–3, Москва.
Aleksandravičius, Egidijus, 1990: „Atgimimo istorijos slenkščiai", *Kultūros barai* 4, 12.
Aleksandravičius, Egidijus, 1990: „Prie lietuvių Atgimimo ištakų", *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos* 1: *Tautinės savimonės žadintojai: Nuo asmens iki partijos*, Vilnius.
Aleksandravičius, Egidijus, Kulakauskas Antanas, 1992: „Lietuva XIX amžiuje: link modernios tautos", *Mokykla* 3/4.
Aleksandravičius, Egidijus, [ir Kulakauskas, Antanas], 1995: „Rusijos režimas Lietuvoje", *Akademikas* 3(1).
Aleksandravičius, Egidijus, 1995: „Žemaitija XIX amžiuje: kraštas ir valdymas", *Žemaičių žemė* 2(7).
Alseika, Danielius, 1924: *Lietuvių tautinė idėja istorijos šviesoje*, Vilnius.
Ambrazevičius, Juozas, 1938: „Ideologinių grupių santykiai 'Aušros' ir 'Varpo' gadynėje", *Krikščionybė Lietuvoje: Praeitis. Dabartis. Ateitis*, Kaunas.
„Atgimimo prieaušryje", parengė Sigitas Jegelevičius, *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos. Simono Daukanto 200-osioms metinėms* 3: *Lietuvos valstybės idėja (XIX a.–XX a. pradžia)*, Vilnius, 1991.
Avižonis, Konstantinas, 1982: „Bendroji rusinimo politika", *Rinktiniai raštai (Lietuvių katalikų mokslo akademijos darbai* 3), Roma.
Bardach, Juliusz, 1966: „O powstaniu nowoczesnego narodu Litewskiego", *Kwartalnik historyczny* 3.
Bardach, Juliusz, 1977: „Z dziejów mentalności feodalno-konserwatywnej", *Przegląd Historyczny* 1.
Bardach, Juliusz, 1988: „O świadomości narodowej Polaków na Litwie i Białorusi w XIX–XX w.", *Polska myśl polityczna XIX i XX wieku* VI: *Między Polską etniczną a historyczną*, Wrocław etc.
Benedictsen, Age, 1924: *Lithuania. The awakening of a nation*, Copenhagen.
Biržiška, Vaclovas, 1921: „Lietuvių Golgota", *Mūsų žinynas* 2.
Botyrius, Vilius, 1995: „Lietuvių tapatybė: bajoriška kontrreformacija", *Naujasis židinys-Aidai* 5.
Brazaitis, Juozas, 1982: „Ideologinių grupių santykiai *Aušros* ir *Varpo* gadynėje", *Raštai* 3, Chicago, Ill.
Бромлей, Юлиан, 1983: *Очерки теории этноса*, Москва.
Bumblauskas, Alfredas, 1982: „Renesanso Lietuvoje ir nacionalinės lietuvių kultūros formavimosi pradžios klausimu", *Istorija* 22.
Chlebowczyk, Józef, 1983: *O prawie do bytu małych i młodych narodów: Kwestia narodowa i procesy narodotwórcze we wschodniej Europie środkowej w dobie kapitalizmu (Od schyłku XVIII do początków XX w.)*, 2-as leid., Warszawa, Kraków.

Chmielowski, Piotr, 1898: *Liberalizm i obskurantyzm na Litwie i Rusi (1815–1823)*, Warszawa.
Čeginskas, Kajetonas, 1958: „Bendrosios ir metodinės pastabos tautinio atgimimo klausimu", *Aidai* 5(40).
Čeginskas, Kajetonas, 1958, 1959: „Die Russifizierung und ihre Folgen in Litauen unter zaristischen Herrschaft", *Commentationes Balticae* 6, 7.
Filozofia i myśl społeczna w latach 1831–1864, Warszawa.
Формирование наций в Центральной и Юго-Восточной Европе: Исторические историко-культурные аспекты, Москва, 1981.
Genzelis, Bronius, 1968: „Dėl praeities idealizavimo XIX a. pradžios Lietuvoje", *Problemos* 2.
Genzelis, Bronius, 1970: „Lietuvos ateities perspektyvų analizė XIX a. viduryje", *Problemos* 2(6).
Genzelis, Bronius, 1979: „Atgimimo idėjos Lietuvoje", *Mokslas ir gyvenimas* 10.
Genzelis, Bronius, 1983: „Lietuvių savimonė XVIII a. pabaigoje", *Būtis ir laikas*, Vilnius.
Grunberg, Karol, 1971: *Polskie koncepcje federalistyczne, 1864–1918*, Warszawa.
Gudas, Kęstutis, 1992: *Mažosios Lietuvos lietuvių tautinė padėtis XIX a. pabaigoje*, Vilnius.
Hellman, Manfred, 1953: „Die litauische Nationalbewegung im 19. und 20. Jahrhundert", *Zeitschrift für Ostforschung* 2.
Herbaczewski, Józef, 1905: *Odrodzenie Litwy wobec idei Polskiej*, Kraków.
Herbaczewski, Józef, 1912: *Głos bolu (Sprawa odrodzenia narodowego Litwy w Związku ze sprawę wyzwolenia narodowego Polski)*, Kraków.
Hroch, Miroslav, 1968: *Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei der kleinen Völkern Europas: Eine vergleichende Analyse zur gesellschaftlichen Schichtung der patriotischen Gruppen*, Praha.
Hroch, Miroslav, 1971: *Obrozeni malych evropskych narodu: Narody severni a wychodni Europy*, Praha, 1971.
Jundziłł, Zygmunt, 1958: „Z dziejów Polskiej myśli politycznej na ziemiach b. W.X. Litewskiego", *Alma Mater Vilnensis*.
Jurginis, Juozas, 1976: „Tautos samprata renesansinėje Lietuvos istoriografijoje", *LTSR Mokslų Akademijos darbai: A serija* 2.
Kiaupienė, Jūratė, 1992: „Tezės diskusijai: Viduramžiai ir ankstyvieji Naujieji laikai", *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos* 4: *Liaudis virsta tauta*, Vilnius.
Kirkor, Stanisław, 1978: *Przeszłość umiera dwa razy*, Kraków.
Kulakauskas, Antanas, 1984: „Dėl lietuvių nacijos formavimosi", *Jaunųjų istorikų darbai* 5 (Vilnius).
Kulakauskas, Antanas, 1989: „Tautinės politikos principai", *Mokslas ir gyvenimas* 4.
Kulakauskas, Antanas, 1990: „Apie tautinio atgimimo sąvoką, tautinių sąjūdžių epochą ir lietuvių tautinį atgimimą", *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos* 1: *Tautinės savimonės žadintojai: Nuo asmens iki partijos*, Vilnius.
Kulakauskas, Antanas, 1991: „Senos polemikos pėdsakais (V. Trumpos ir V. Daugirdaitės-Sruogienės diskusija)", *Baltos lankos* 1.
Kulakauskas, Antanas, 1992: „Sytuacja i perspektywy polskiej

mniejszości narodowej w Państwie Litewskim", *Magazyn Wileński* 21/22.
Kulakauskas, Antanas, 1995: „Nuo Didžiosios Kunigaikštystės iki Respublikos: Lietuvos etnopolitinės raidos XIX amžiuje bruožai", *Kultūros barai* 1.
Krupavičius, Mykolas, 1919: *Lietuvių politikos partijos*, Kaunas.
Кудринский, Ф., 1905: *Литовцы: Общий очерк*, Вильна.
Kuolys, Darius, 1990: „Replika polemikoje dėl tautinio Atgimimo sampratos", *Lietuvių atgimimo istorijos studijos* 1: *Tautinės savimonės žadintojai: Nuo asmens iki partijos*, Vilnius.
Lapinskas, A., 1916: „J. Totoraitis. Iš mūsų atgijimo istorijos", *Ateities spinduliai* 1.
Laurinavičius, Česlovas, 1995: „Mykolas Römeris – Lietuvai, arba dar kartą apie Lietuvos pilietinio paveldo problemą", *Kultūros barai* 2.
Lietuvių atgimimo istorijos studijos 1: *Tautinės savimonės žadintojai: Nuo asmens iki partijos*, Vilnius, 1990.
Lietuvių atgimimo istorijos studijos 3: *Lietuvos valstybės idėja (XIX a.–XX a. pradžia)*, Vilnius, 1991.
Lietuvių atgimimo istorijos studijos 4: *Liaudis virsta tauta*, Vilnius, 1993.
Lietuvių atgimimo istorijos studijos 8: *Asmuo: Tarp tautos ir valstybės*, Vilnius, 1996.
Lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimas (Ligi 1904 metų), Vilnius, 1987.
„Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės įkūrimo manifestas (projektas)", parengė Vladas Sirutavičius, *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos. Simono Daukanto 200-osioms metinėms* 3: *Lietuvos valstybės idėja (XIX a.–XX a. pradžia)*, Vilnius, 1991.
Liulevičius, V., 1961: „Lietuvos laisvės idėjos raida 1795–1918", *Aidai* 2.
Lopata, Raimundas, 1992[a]: „Antanas Viskantas ir bandymai atkurti LDK", *Kultūros barai* 3.
Lopata, Raimundas, 1992[b]: „LDK kultūros paveldas ir orientacija į etnografines vertybes", *Kultūros barai* 11.
Lopata, Raimundas, 1993: „The second spring of nations and the theory of reconstruction of the Grand Duchy of Lithuania", *Lituanus* 39, 4, Chicago.
Łossowski, Piotr, 1985: *Po tej i tamtej stronie Niemna: Stosunki polsko litewskie, 1883–1939*, Warszawa.
Lukoševičius, Vincentas, 1995: *Liberalizmo raida Lietuvoje XIX a. pab.–1940 m.*, Vilnius.
Lukšienė, Meilė, 1969: „Lietuvių nacionalinės inteligentijos formavimosi bruožai XIX a. pirmoje pusėje", *Mokymo ir auklėjimo klausimai* 2, Vilnius.
Lukšienė, Meilė, 1972: „Lietuvių inteligentijos kryptys XIX a. pirmojoje pusėje", *Problemos* 1.
Matulevičius, Algirdas, 1975: „Prūsijos valdžios socialinės, ekonominės ir teisinės lietuvių nutautinimo priemonės XVIII a.", *LTSR Mokslų Akademijos darbai: A serija* 2(51).
Medišauskienė, Zita, 1996: „Adomas Honorijus Kirkoras: Tarp Lietuvos, Lenkijos ir Baltarusijos", *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos* 8: *Asmuo: Tarp tautos ir valstybės*, Vilnius.
Merkys, Vytautas, 1967: *Narodnikai ir pirmieji marksistai Lietuvoje*, Vilnius.
Merkys, Vytautas, 1991: „Lietuvių nacionalinis judėjimas ir polonizacija bei rusifikacija

XIX a.–XX a. pr.", *Kultūros barai* 9.
Merkys, Vytautas, 1993: „Lietuvių tauta ir lietuvių liaudis XIX a. (polonizacijos ir rusifikacijos problema)", *Voruta* spalio 14–20.
Miknys, Rimantas, 1991: „P. Višinskis ir Lietuvos nepriklausomybės idėja", *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos. Simono Daukanto 200-osioms metinėms*, 3: *Lietuvos valstybės idėja (XIX a.–XX a. pradžia)*, Vilnius.
Miknys, Rimantas, 1993: *Lietuvos (lietuvių) demokratų partija: organizacija ir visuomeninis politinis veikimas 1902–1915 m.*, daktaro disertacijos tezės, Vilnius.
Mościcki, Henryk, 1923: *Pod znakiem Orła i Pogoni: Szkice historyczne*, Lwów–Warszawa.
Mościcki, Henryk, 1924: *Pod berlem carów*, Warszawa.
National mowements in the Baltic countries during the 19th century, Stockholm, 1985.
Ochmański, Jerzy, 1964: „Z dziejów współpracy polityczno-kulturalnej Polaków i Litwinów w końcu XIX i początku XX w.", *Rocznik Olsztyński* 4.
Ochmański Jerzy, 1964: „Historiografia odrodzenia narodowego Litwy", *Kwartalnik historyczny* 3.
Okulicz, Kazimierz, 1972: „Brzask, dzień i zzmierzch na ziemiach Litwy historyczniej", *Pamiętnik Wileński*, Londyn.
Ostrowski, Janusz, 1930: „Litwini na ziemi Wileńskiej", *Wilno i ziemia Wileńska* 1, Wilno.
Pakštas, Kazys, 1990: „Lietuvos valstybės plotai ir sienos", *Lietuvių enciklopedija* 15, 2-as leid., Vilnius.
Pivoras, Saulius, 1993: „Lietuvių ir latvių valstiečių mentaliteto tautiški profiliai XIX a. pirmojoje pusėje", *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos* 4: *Lietuva virsta tauta*, Vilnius.
Pivoras, Saulius, 1994: „Anthony D. Smitho nacionalizmo samprata", Anthony D. Smith, *Nacionalizmas XX amžiuje*, Vilnius.
Pivoras, Saulius, 1994: „Švedijos geopolitinė laikysena ir pilietinės visuomenės raida Baltijos šalyse XVIII a. pab. – XIX a. I pusėje", *Politologija* 5, Vilnius.
Pivoras, Saulius, 1995: „Netapati lietuvių tapatybė", *Naujasis židinys-Aidai* 11.
Polska myśl polityczna XIX i XX wieku 1: *Polska i jej sąsiedzi*, Wrocław, 1975.
Potašenko, Grigorijus, 1996: „Aleksandras Hilferdingas. Slavofilai. Lietuva", *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos* 8: *Asmuo: Tarp tautos ir valstybės*, Vilnius.
Puzinas, Jonas, 1935: *Vorgeschichtsforschung und Nationalbewusstsein in Litauen*, Kaunas.
Radžvilas, Vytautas, 1990: „XIX a. lietuvių tautinio atgimimo klausimu", *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos* 1: *Tautinės savimonės žadintojai: Nuo asmens iki partijos*, Vilnius.
Römer, Michał, 1906: *Stosunki etnograficzne-kulturalne na Litwie*, Kraków.
Römer, Michał, 1908: *Litwa. Studium o odrodzeniu narodu litewskiego*, Lwów.
Römer, Michał, 1911: *Litwini w prusiech Książecych*, Kraków.
Römer, Michał, 1921: *Litewskie stronnictwa polityczne*, Wilno.
Ruseckas, Petras, 1919: *Į laisvę (Iš mūsų atgijimo istorijos)*, Kaunas.
Sabaliūnas, Leonas, 1990: *Lithuanian Social Democracy in Perspective*,

1893–1914, Durham, London.
Sadowski, Lesław, 1988: *Polska inteligencja prowincjonalna i jej ideowe dylematy na przełomie XIX i XX wieku*, Warszawa.
Сборник статей, разъясняющий польское дело по отношению к Западной России, вып. 1, 1885, вып. 2, 1887.
Sirutavičius, Vladas, 1991: „Konstituciniai sumanymai Lietuvoje XIX a. pradžioje (1806–1822)", *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos. Simono Daukanto 200-osioms metinėms* 3: *Lietuvos valstybės idėja (XIX a.–XX a. pradžia)*, Vilnius.
Sirutavičius, Vladas, 1995: „J.A. Herbačiausko vizija – Lietuvos ir Lenkijos susitarimo galimybės", *Kultūros barai* 7.
Skirmunt, Roman, 1904: *Nowe hasła w sprawie odrodzienia narodowśći litewskiej*, Lwów.
Skirmuntówna, Konstancja, 1907: *Stronnictwo krajowe Litwy i Białejrusi*, B.v.
Skurdenienė, Irena, 1994: „Tautinės savimonės ir pagoniškosios kultūros sąsajos XIX a. pradžioje", *Devynioliktan amžiun įžengus*, Vilnius.
Смирнов, Анатолий, 1962: *Очерки революционных связей России и Польши, 1815–1917*, Москва.
Smith, Anthony D., 1994: *Nacionalizmas XX amžiuje*, Vilnius.
Sobolewska, Barbara, ir Sobolewski, Marek, 1978: *Myśl polityczna XIX i XX wieku: Liberalizm*, Warszawa.
Sruogienė, Vanda, 1991: „Esminiu Lietuvos istorijos klausimu: Atsakymas V. Trumpai", *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos. Simono Daukanto 200-osioms metinėms* 3: *Lietuvos valstybės idėja (XIX a.–XX a. pradžia)*, Vilnius.
Stolzman, Małgorzata, 1983: „O wileńskiej inteligencji międzypowstaniowej (1830–1863)", *Inteligencja polska XIX i XX wieku* 3, Warszawa.
Sužiedėlis, Saulius, 1992: „Kalba ir socialinė klasė pietvakarių Lietuvoje iki 1864 metų", *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos* 4: *Liaudis virsta tauta*, Vilnius.
Šapoka, Adolfas, 1948: „Lietuvos ir Lenkijos santykiai lenkų akimis", *Aidai* 21.
Šliogeris, Arvydas, 1990: „Kas yra atgimimas?", *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos* 1: *Tautinės savimonės žadintojai: Nuo asmens iki partijos*, Vilnius.
Талвирская, З., 1967: «Некоторые вопросы общественного движения в Литве и Белоруссии в конце 50-х–начале 60-х годов и подпольная литература», *Революционная Россия и революционная Польша. (Вторая половина XIX в.)*, Москва.
„Tautos istorinio tapatumo beieškant" [Giedriaus Viliūno, Egidijaus Motiekos, Rimanto Miknio, Vlado Sirutavičiaus ir Giedriaus Subačiaus pokalbis], *Kultūros barai*, 1995, 2.
Teisinių institutų raida Lietuvoje XIV–XIX a.: Straipsnių rinkinys, Vilnius, 1981.
Tyla, Antanas, 1971: „M. Hroch, Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei der kleinen Völkern Europas, Praha, 1968" [recenzija], *Lietuvos istorijos metraštis: 1970*, Vilnius.
Tyla, Antanas, 1990: „Kas atmirė Atgimimo metu", *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos* 1: *Tautinės savimonės žadintojai: Nuo asmens iki partijos*, Vilnius.
Trumpa, Vincas, 1959: „Liberalinės minties raida Lietuvoje",

Lietuviškasis liberalizmas, Čikaga.
Trumpa, Vincas, 1968: „Nuo nepriklausomybės netekimo iki jos atgavimo", *Lietuvių enciklopedija* 15: *Lietuva*, redaktorius Vincas Maciūnas, Boston.
Trumpa ,Vincas, 1991[a]: „Lietuvių atgimimo studijos", *Akiračiai* 4.
Trumpa, Vincas, 1991[b]: „Pora pastabų dėl V. Sruogienės atsakymo", *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos. Simono Daukanto 200-osioms metinėms* 3: *Lietuvos valstybės idėja (XIX a.–XX a. pradžia)*, Vilnius.
Trumpa, Vincas, 1993: „Dar dėl nepriklausomybės idėjos kilmės", *Baltos lankos* 3.
Trumpa, Vincas, 2001: *Apie žmones ir laiką*, Vilnius.
У истоков формирования наций в Центральной и Юго-Восточной Европе, Москва, 1984.
Wasilewski, Leon, 1907: *Litwa i jej ludy*, Warszawa.
Wasilewski, Leon, 1912: *Litwa i Białoruś: Przeszłość – teraźniejszość – tendencje rozwojowe*, Kraków.
Wasilewski, Leon, 1929: *Sprawy narodowościowe w teorii i w życiu*, Warszawa–Kraków.
Vėbra, Rimantas, 1968: „Lietuvių nacionalinio judėjimo periodizavimo klausimu", *Problemos* 2.
Vėbra, Rimantas, 1970: „Lietuvos politinio savarankiškumo idėja (1864–1895)", *Problemos* 1.
Vėbra, Rimantas, 1972: „Liberalizmas lietuvių nacionaliniame judėjime (Po 1863 m. sukilimo)", *Kultūros barai* 7.
Vėbra, Rimantas, ir Nesavas, Antanas, 1975: „Liberalizmas Lietuvoje XIX a. II pusėje", *LTSR Mokslų Akademijos darbai: A serija* 4(53).
Vėbra, Rimantas, 1992: *Lietuvių tautinis atgimimas XIX amžiuje*, Kaunas.
Wiatr, Jerzy, 1969: *Naród i państwo: Socjologiczne problemy kwestii narodowej*, Warszawa.
Wielhorski, Władysław, 1928: *Litwa etnograficzna*, Wilno.
Wielhorski, Władysław, 1935, 1936: „Warunki rozwoju świadomości narodowej Litwinów i powstania współczesnego państwa litewskiego (1901–1920)", *Pamiętnik VI Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Wilnie 17–20 września 1935 r.*, 1: *Referaty*, 2: *Protokoły*, Lwów.
Wielhorski, Władysław, 1947: *Polska a Litwa: Stosunki wzajemne w biegu dziejów*, Londyn.
Wielhorski, Władisław, 1951: „Litwini, Białorusini i Polacy w dziejach kultury Wielkiego Księstwa Litewskiego", *Alma Mater Vilensis* 2, Londyn.
Wielhorski, Władysław, 1953: „Stosunki narodowościowe, wyznaniowe i językowe w W. Ks. Litewskim (Dzieje ziem Wielkiego Księstwa Litewskiego)", *Alma Mater Vilnensis* 3, Londyn.
Vileišis, Vincas, 1935: *Tautiniai santykiai Mažojoje Lietuvoje ligi Didžiojo karo istorijos ir statistikos šviesoje*, Kaunas.
Wisner, Henryk, 1978: *Wojna nie wojna: Szkice z przeszłości polsko-litewskiej*, Warszawa.
Wisner, Henryk, 1988: *Unia: Sceny z przeszłości Polski i Litwy*, Warszawa.
Vyšniauskas, Arūnas, 1991: „Lietuvos socialdemokratijos politinė transformacija 1898 metais", *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos. Simono Daukanto 200-osioms metinėms* 3: *Lietuvos valstybės idėja (XIX a.–XX a. pradžia)*, Vilnius.

Vladimirovas, Levas, 1964: „Caro vyriausybės politika kultūros-švietimo srityje Lietuvoje 1861–1904 m. laikotarpiu", *Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai* 3.

Ze stosunków litewsko-polskich: Głosy litwinów, Warszawa, 1907.

4. KULTŪRA

Bendrieji klausimai

Aleksandravičius, Egidijus, 1989: *Kultūrinis sąjūdis Lietuvoje 1831–1863 metais: Organizaciniai kultūros ugdymo aspektai*, Vilnius.

Aleksandravičius, Egidijus, 1990: „Blaivybė Lietuvoje XIX a.", *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos* 2, Vilnius.

Aleksandravičius, Egidijus, 1993: *XIX amžiaus profiliai*, Vilnius.

Aleksandravičius, Egidijus, 1994: *Lietuvių atgimimo kultūra: XIX amžiaus vidurys*, Vilnius.

Berenis, V., 1994: „Žemaitijos dvarai – kultūros židiniai: kai kurie bajoriškos kultūros orientacijos aspektai (XIX a. pradžia–1863 m.)", *Žemaičių praeitis* 3.

Dobaczewska, Wanda, 1937: *Dzieje kultury Wileńskiej pomiędzy dwóma powstaniami*, Wilno.

Endzinas, Arnoldas, 1996: „Mažosios ir Didžiosios Lietuvos gyventojų ryšiai XIX a. viduryje", *Senieji Didžiosios ir Mažosios Lietuvos ryšiai*, Klaipėda.

Genzelis, Bronius, 1967: „XIX a. čekų kultūros veikėjai ir Lietuva", *Kultūros barai* 12.

Genzelis, Bronius, 1972: *Švietėjai ir jų idėjos Lietuvoje, XIX a.*, Vilnius.

Genzelis, Bronius, 1989: *Kultūrų sąveika*, Vilnius.

Girdzijauskas, Juozas, 1991: „Lietuvių nacionalinė kultūra XIX a. pirmojoje pusėje", *Mokslas ir Lietuva* 2.

Ivinskis, Zenonas, 1960: „Ikišioliniai lietuvių kultūros istorijos tyrinėjimai. Bibliografiniai – kritiška apžvalga", *Aidai* 1.

Jonynas, Ignas, 1984: „Lietuvos istoriografija", *Istorijos baruose*, Vilnius.

Jovaišas, Albinas, 1990: „Iš žemaičių ir lietuvininkų ryšių istorijos", *Aitvarai* 1.

Jurginis Juozas, 1971: Legendos apie lietuvių kilmę, Vilnius.

Jurginis, Juozas, 1984: *Istorija ir kultūra. Kultūros pažangos apybraižos*, Vilnius.

Kavolis, Vytautas, 1994: *Žmogus istorijoje*, Vilnius.

Kraštas ir žmonės: Lietuvių geografiniai ir etnografiniai aprašymai (XIV– XIX a.), parengė Juozas Jurginis ir Algirdas Šidlauskas, 2-as papild. leid., Vilnius, 1988.

Kuzmickas, Bronius, 1989: *Tautos kultūros savimonė*, Vilnius.

Kviklys, Bronius, I 1989, II–IV 1991: *Mūsų Lietuva*, 4 t., 2-as (fotografuotinis) leid., Vilnius.

Lappo, Ivan, 1934: *1588 metų Lietuvos Statutas* 1: *Tyrinėjimai*, Kaunas.

Lietuvos Rytai, Vilnius, 1993.

Literatūros teorijos ir ryšių problemos: Etnosocialinė ir kultūrinė situacija XIX a. Lietuvoje, Vilnius, 1989.

Maciūnas, Vincas, 1939: *Lituanistinis sąjūdis XIX amžiaus pradžioje: Susidomėjimas lietuvių kalba, istorija, tautotyra*, Kaunas (atspaudas iš *Darbai ir dienos* 8; 2-as fotogr. tais. leid. 1997).

Ochmański, Jerzy, 1965: *Litewski ruch narodowo-kulturalny w XIX wieku (do 1890 r.)*, Białystok.

Ruseckas, Petras, 1934: *Mūsų įžymieji žmonės 1*, Vilnius.

Sirutavičius, Vladas, 1995: *Nusikaltimai ir visuomenė XIX amžiaus Lietuvoje (Lietuvių atgimimo istorijos studijos* 12), Vilnius.
Stolzman, Małgorzata, 1987: *Nigdy od ciebie miasto...: Dzieje kultury Wileńskiej lat międzypowstaniowych (1832–1863)*, Olsztyn.
Subačius, Paulius, 1999: *Lietuvių tapatybės kalvė: tautinio išsivadavimo kultūra*, Vilnius.
Вайткунас, Гитис, 1972: *Очерк развития эстетической мысли в Литве*, Москва.
Vaitkūnas, Gytis, 1987: *Švietimo epochos estetinės kultūros metmenys*, Vilnius.

Švietimas

Aleksandravičius, Egidijus, 1990: „Tautinio identiteto link: 1852–1854 m. mokinių byla", *Kultūros barai* 7/8.
Bakšytė, Vera, 1930: *Beitrag zur Geschichte des Kampfes um die Schulsprache in Litauen mit besonderer Berücksichtigung der Zeit der Grossen Reformen (1855–1864)*, Memel.
Beauvois, Daniel, 1991: *Szkolnictwo polskie na ziemiach litewsko-russkich. 1803–1832* 1–2, Rzym–Lublin.
Белецкий, Алексей, 1887: *Римско-католические епархальные семинарии: Виленская и Тельшевская*, Вильно.
Белецкий, Алексей, 1897: *Неудавшаяся попытка дать латинскому духобенству Западной России воспитание в русском духе*, Вильна.
Белецкий, Алексей, 1901: *Сорокалетие русской начальной школы в Северо-Западном крае России*, Вильна.
Белецкий, Алексей, 1906: *Сборник документов музея Муравьева* 1, Вильна.
Endzinas, Arnoldas, 1974: *Specialiojo vidurinio mokslo raidos Lietuvoje bruožai* 1, Vilnius.
Gelžinis, A., 1996: „Žemaičių (Varnių) kunigų seminarija nuo 1845 m. reformos iki perkėlimo į Kauną 1864 m.", *Varniai = Žemaičių praeitis* 4.
Jogila, Vytautas, 1994: „Vilniaus Romos Katalikų Dvasinės Akademijos įkūrimas", *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos* 7: *Atgimimas ir Katalikų Bažnyčia*, Vilnius.
Karčiauskienė, Magdalena, 1980: „XIX a. antrosios pusės mokyklų reformos Lenkijos Karalystėje ir jų poveikis Suvalkijos mokyklai", *Pedagogika* 15.
Karčiauskienė, Magdalena, 1983: *Mokykla ir pedagoginė mintis Lietuvoje XIX a. II pusėje: Mokymo priemonė*, Vilnius.
Karčiauskienė, Magdalena, 1989: *Pradinio švietimo raida Lietuvoje XIX a. antroje pusėje ir XX a. pradžioje*, Kaunas.
Корнилов, Иван, 1898: *Памяти графа М.Н. Муравьева: К истории Виленского учебного округа за 1863–1868 г.*, Санкт-Петербург.
Корнилов, Иван, 1901: *Русское дело в Северо-Западном крае: Материалы для истории Виленского учебного округа преимущественно в муравьевскую эпоху*, Санкт-Петербург.
Kudirka, Juozas, 1970: *Veiverių mokytojų seminarija (1866–1918)*, Vilnius.
Kulakauskas, Antanas, 1976: „Lietuvių liaudies siekimai įvesti mokykloje gimtąją kalbą (1864–1905)", *Studentų moksliniai darbai* 1.
Кулакаускас, Антанас, 1980 «Литовское крестьянство и царская начальная школа в 1865–1901

годах (К вопросу о бойкоте официальной школы в Литве)», *Istorija* 20, 1.

Kulakauskas, Antanas, 1986: „1863 m. 'Laikinųjų taisyklių Vilniaus, Kauno, Gardino, Minsko, Mogiliovo ir Vitebsko gubernijų liaudies mokykloms' parengimas ir svarstymai dėl lietuvių kalbos vartojimo Lietuvos pradžios mokyklose", *Istorija* 25.

Kulakauskas, Antanas, 2000: *Lietuviška mokykla XIX a. viduryje*, Vilnius.

Lietuvos mokyklos ir pedagoginės minties istorijos bruožai (Ligi Didžiosios Spalio socialistinės revoliucijos), Vilnius, 1983.

Lietuviški elementoriai. Sudarė Aurelija Rabačiauskaitė, Ingrida Korsakaitė, Kaunas, 2000.

Lukšienė, Meilė, 1966: „Bibliotekos Lietuvoje XIX a. pirmoje pusėje", *Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai* 5.

Lukšienė, Meilė, 1970: *Lietuvos švietimo istorijos bruožai XIX a. pirmojoje pusėje* (*Pedagogikos darbai* 4), Vilnius.

Lukšienė Meilė, 1979: „Švietėjai ir visuomenė Rytų Europoje", *Lietuvos istorijos metraštis: 1978 m.*, Vilnius.

Lukšienė, Meilė, 1981: „Lietuvos edukacinė komisija (1797–1803)", *Pedagogika* 16.

Lukšienė, Meilė, 1985: *Demokratinė ugdymo mintis Lietuvoje: XVIII a. antroji–XIX a. pirmoji pusė*, Vilnius.

Matusas, Jonas, 1937: *Lietuvių rusinimas per pradžios mokyklas*, Kaunas.

Миловидов, А., 1903[a]: *Важнейшие просветительные учреждения в Северо-Западном крае: К 35-летию Виленской публичной библиотеки*, Вильна.

Миловидов А., 1903[b]: «Деятельность графа Муравьева по народному просвещению в Северо-Западном крае (1863–1865)», *Журнал Министерства народного просвещения* 9.

Миловидов, А., 1908: *Историческая справка о высших учебных заведениях и предполагавшихся к открытию в Северо-Западном крае*, Вильна.

Миловидов, А., 1910: *Рукописное отделение Виленской публичной библиотеки: Его история и состав*, Вильна.

Народные училища Северо-Западного края: систематический свод законов, распоряжений, правил, инструкций и справочных сведений, составили Т. Фальборк и В. Чернолуский, Санкт-Петербург, 1903.

Prašmantaitė, Aldona, 1992: *Vilniaus universitetas ir visuomenė 1803–1832 metais. Gamtos mokslų populiarinimas*, Vilnius.

Prašmantaitė, Aldona, 1998: „Telšių apskrities parapinės mokyklos XIX a. pirmaisiais dešimtmečiais", *Žemaičių praeitis* 8.

Pupšys, Vladas, 1995: *Lietuvos mokykla: Atgimimo metai (1905–1918)*, Klaipėda.

Серебряков, М., 1903: *Исторический очерк столетнего существования Виленской 1-ой гимназии, 1803–1903* 1, Вильнюс.

Stakauskas, Juozapas, 1937–1938: „Lietuvių kalbos kelias į Žemaičių kunigų seminariją", *Tiesos kelias* 6–11; 1.

Статистические сведения о сельских училищах в Европейской России и Привилянских губерниях, под ред. А. Дубровского, Санкт-Петербург, 1884.

Статистические сведения по начальному образованию в Российской империи 1–3, Санкт-Петербург, 1902.

Staliūnas, Darius, 1995[a]: „Aukštosios mokyklos įsteigimo Vilniuje projektas ir jo likimas (1900–1904 m.)", *Lituanistica* 2(22).

Staliūnas, Darius, 1995[b]: „Aukštosios mokyklos steigimo Vilniuje 1908 m. projektas", *Lituanistica* 3(23).

Šenavičienė, Ieva, 1994: „Gamtos mokslai ir dvasininkijos ugdymas Lietuvoje XIX a.", *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos* 7: *Atgimimas ir Katalikų Bažnyčia*, Vilnius.

Šležas, Paulius, 1937: *Nuo Kražių kolegijos iki „Aušros" gimnazijos*, Kaunas.

Tyla, Antanas, 1978: *Rytų Lietuvos valstiečių bibliotekėlė XIX a. pabaigoje*, Vilnius.

Tyla, Antanas, 1990: „Slaptas lietuvių mokymas 1862–1906 metais", *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos* 1: *Tautinės savimonės žadintojai: Nuo asmens iki partijos*, Vilnius.

Visockis, A., 1996: „Žemaičių (Telšių) kunigų seminarijos auklėtiniai ir Sankt Peterburgo Dvasinė Akademija", *Varniai = Žemaičių praeitis* 4.

Visockis, V., 1974: „Vilniaus muzikos mokyklos iki 1927 m.", *Menotyra* 5.

Vilniaus universitetas

Adomonis, Tadas, 1979: „Dailės mokymas senajame Vilniaus universitete", *Menotyra* 8.

Aleksandravičius, Egidijus, 1991: „Hebrew studies at Vilnius University and Lithuanian ethnopolitical tendencies in the first part of the 19th century", *Lituanus* 37, 2.

Beauvois, Daniel, 1977: *Lumieres et societe en Europe de l' est: L' Universite de Vilna et les ecoles Polonaises de l' empire Russe (1803–1832)* 1–2, Lille–Paris.

Biržiška, Mykolas, 1940: *Senasis Vilniaus universitetas 1579–1842 m.: Vardų ir raštų atranka*, Vilnius.

Yla, Stasys, 1987: „Tautybių sankirtis Vilniaus universitete 1803–1832 metais", *Lietuvių katalikų mokslo akademijos darbai* 11, Roma.

Lukšienė, Meilė, 1978: „Kultūrinės idėjos Vilniaus universitete", *Mokslas ir gyvenimas* 3.

Maciūnas, Vincas, 1981: „Vilniaus universitetas ir lietuviškasis XIX amžiaus pradžios sąjūdis", *Lituanistikos instituto 1979 m. suvažiavimo darbai: Vilniaus universitetas 1579–1979*, Chicago.

Makarevičius, Algirdas, 1961: „Ekonominės teorijos Vilniaus universitete 1783–1832 m.", *Ekonomika* 1.

Piročkinas, Arnoldas, ir Šidlauskas, Algirdas, 1984: *Mokslas senajame Vilniaus universitete*, Vilnius.

Prašmantaitė, Aldona, 1992: *Vilniaus universitetas ir visuomenė 1803–1832 metais*, Vilnius.

Stolzman, Małgorzata, 1979: „W kręgu uniwersyteckiej tradicji: Życie kulturalne w Wilnie po roku 1831", *Studia z dziejów uniwersytetu Wileńskiego*, Kraków.

Šidlauskas, Algirdas, 1986: *Istorija Vilniaus universitete XIX a. pirmojoje pusėje*, Vilnius.

Šidlauskas, Algirdas, 1989: *Istorija Vilniaus universitete XVI a. pabaigoje–XIX a. pradžioje*, Vilnius.

Vilniaus universitetas, 1579–1979, Chicago, 1981.

Vilniaus universiteto istorija, 1579–1803, Vilnius, 1976.

Vilniaus universiteto istorija, 1803–1940, Vilnius, 1977.

Vilniaus universiteto istorija, 1579–1994, Vilnius, 1994.

Draugijos, sambūriai

Abramavičius, Vladas, 1964: „Paryžiaus lietuvių draugija 'Želmuo' ir jos biblioteka", *Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai* 3.

Aleksandravičius, Egidijus, 1984[a]: „Caro valdžios požiūris į Vilniaus archeologijos komisiją (1855–1865)", *LTSR Mokslų Akademijos darbai: A serija* 4(89).

Aleksandravičius, Egidijus, 1984[b]: „Lietuvių demokratinės kultūros židiniai Žemaitijoje XIX a. šeštame dešimtmetyje", *Jaunųjų istorikų darbai* 5.

Bieliński, Józef, 1910: *Szubrawcy w Wilnie (1817–1822)*, Wilno.

Biržiška, Mykolas, 1938: „Iš lietuvių studentų gyvenimo Maskvoje XIX a. 60-tais metais", *Iš mūsų kultūros ir literatūros istorijos* 2, Kaunas.

Bušackas, B., 1960: „Slaptieji sąjūdžiai turėję Lietuvai reikšmės (1794–1830)", *Naujienos* 176–191.

Czarkowski, K., 1926: *Jubileusz Wileńskiego towarzystwa lekarskiego: Krótki zarys dziejów towarzystwa od r. 1805*, Wilno.

Добрянский, С., 1911: *Масонские ложи в Литве*, Вильна.

Добрянский, С., 1914: *Очерки из истории масонства в Литве*, Вильна.

Gieczys, Kazimierz, 1935: *Bractwa Trzeźwości w Diecezji Żmudzkiej w latach 1858–1864*, Wilno.

Hass, Ludwig, 1982: *Wolnomularstwo w Europe Środkowo-Wschodniej w XVIII i XIX wieku*, Wrocław.

Hass, Ludwig, 1984: *Ambicje, rachuby, rzeczywistość: Wolnomularstwo w Europe Środkowo-Wschodniej 1905–1928*, Warszawa.

Iš lietuvių kultūros istorijos 8: *Mokslo, kultūros ir švietimo draugijos*, Vilnius, 1975.

Iš mokslų istorijos Lietuvoje 4: *Mokslo draugijos Lietuvoje*, Vilnius, 1979.

Jabłońska-Erdmanowa, Zofja, 1931: *Oświecenie i romantyzm w stowarzyszeniach młodzieży Wileńskiej na początku XIX w.*, Wilno.

Jučas, Mečislovas, 1958: „Slaptos studentų draugijos Vilniaus Medicinos-Chirurgijos akademijoje (1832–1842 m.)", *LTSR Mokslų Akademijos darbai: A serija* 1(4).

Kamiński, Aleksander, 1963: *Polskie związki młodzieży (1804–1831)*, Warszawa.

Makarevičius, Algirdas, 1963: „Filomatų socialinių-ekonominių pažiūrų klausimu", *Ekonomika* 1, 1.

Małachowski-Łempicki, Stanisław, 1930: *Wolnomularstwo na ziemiach dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1776–1822)*, Wilno.

Pigón, Stanisław, 1924: *Głosy z przed wieku: Szkice dziejów procesu filareckiego*, Wilno.

Prašmantaitė, Aldona, 1994: „Vilniaus Biblijos draugija (1816–1826)", *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos* 7: *Atgimimas ir Katalikų Bažnyčia*, Vilnius.

Pukienė, Vida, 1994: *Lietuvių švietimo draugijos XX amžiaus pradžioje (1906–1915 metais)*, Vilnius.

Rawicz, Kazimierz, 1907: *Wileńskie towarzystwo dobroczynności*, Warszawa.

Sliesoriūnas, Feliksas, 1974: „Mnezerių draugija Vilniaus universitete (1830 m.)", *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai: A serija*, 2(47).

Tyla, Antanas, 1973: „Lietuvos jaunimas Tartu universitete 1802–1918 m.", *LTSR Mokslų*

Akademijos darbai: A serija 3.

Tyla, Antanas, 1974: „Lietuvių Alma Mater Maskvoje" (Apie lietuvius, studijavusius Maskvos un-te XIX a. vid.–1917 m.), *Mokslas ir gyvenimas* 6.

Tyla, Antanas, 1991: *Garšvių knygnešių draugija*, Vilnius.

Valeika, Matas, 1981: „Savičiaus vadovaujamos demokratinės draugijos veikla Vilniaus Medicinos-chirurgijos akademijoje", *LTSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai: Istorijos serija* 21, 1.

Vėbra, Rimantas, 1977: „Lietuvių nacionalinis judėjimas 1865–1883 m. (2. Lietuvių inteligentijos visuomeninės veiklos židinia)", *LTSR Mokslų Akademijos darbai: A serija* 2(59).

Vidmantas, Edvardas, 1983: „Lietuvių studentų nelegalių organizacijų kūrimasis ir veikla Maskvoje 1862–1882 m.", *LTSR Mokslų Akademijos darbai: A serija* 2(83).

Vidmantas, Edvardas, 1984: „Lietuvos studentų nelegalios organizacijos Peterburge XIX a. 8–9 dešimtmečiais", *LTSR Mokslų Akademijos darbai: A serija* 1(86).

Spauda

„Apie lietuvių spaudos draudimą ir katalikų dvasininkijos vaidmenį ji įgyvendinant", parengė Kazys Misius, *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos* 7: *Atgimimas ir Katalikų Bažnyčia*, Vilnius.

„Aušra" ir lietuvių visuomeninis judėjimas XIX a. pabaigoje, Vilnius.

Aušra, 1883–1886 (Lietuvių tautos praeitis 6–7), Chicago, 1983.

Баренбаум, Иосиф, 1964: *Иосафат Огрызко (1826–1890): Очерк лит. изд. деятельности*, Москва.

Biržiška, Mykolas, 1926: „Medžiaga lietuvių spaudos uždraudimo istorijai", *Tauta ir žodis* 4.

Biržiška, Mykolas, ir Biržiška, Vaclovas, *Aušra*, Kaunas (persp. iš *Lietuviškoji enciklopedija* 2, 3).

Biržiška, Vaclovas, 1929: *Kaip buvo uždrausta ir atkurta lietuviškoji spauda*, Kaunas.

Brazaitis Juozas, 1982: „Literatūra spaudos draudimo laikais", *Raštai* 3, Chicago.

Dainauskas, Jonas, 1985: „'Auszra' ir jos gadynė", *Lietuvių tautos praeitis* 8, 1–4 (Chicago).

Fajnhauz, Dawid, 1965: „Walka o postęp społeczny w publicystyce wileńskiej w połowie XIX wieku", *Rocznik Białostocki* 6.

Grinius, Kazys, 1924: *Varpo metų knygnešiai*, Kaunas.

Griškaitė, Reda, 1994: „Druskininkų Ondyna: Kūrėjai ir skaitytojai", *Metai* 5.

Inglot, Mieczysław, 1966: *Polskie czasopisma literackie ziem litewsko-ruskich w latach 1832–1851*, Warszawa.

Iš lietuvių kultūros istorijos 7: *Spauda ir spaustuvės*, Vilnius, 1972.

Jakavičius, Liudvikas, 1939: *Atsiminimai iš lietuvių spaudos draudimo laikų: 20 m. Lietuvos nepriklausomybės sukakties minėjimo proga, 1918–1938*, Šiauliai.

Kaunas, Domas, 1991: *Lietuvių periodikos pirmtakas*, Vilnius.

40-metinės „Auszros" sukaktuvės, 1883–1923, Vilnius, 1923.

Knygnešys, 1864–1904 1–2, redaktorius Petras Ruseckas, Kaunas, 1926–1928.

Kovos metai dėl savosios spaudos, 1957.

Kraj, Petersburg, 1882–1909.

Kulakauskas, Antanas, 1993: „Penki 1882–1883 m. Rytų Lietuvos valstiečių kolektyviniai prašymai dėl lietuvių spaudos lotyniškuoju raidynu leidimo", *Lietuvių atgimimo istorijos studijos* 4: *Liaudis virsta tauta*, Vilnius.

Lietuvių spaudos draudimo panaikinimo byla, parengė Antanas Tyla, Vilnius, 1973.

Lietuvių tautos praeitis 6–7: *Aušra. 1883–1886*, Chicago, 1983.

Lietuvių tautos praeitis 9–13: *Varpas, 1889–1905*, Chicago, 1989.

Maciūnas, Vincas, 1938[1]: *Lietuviškieji dalykai Vilniaus šubravcų satyroje*, Kaunas.

Maciūnas, Vincas, 1938[2]: „1831 m. sukilimo emigrantų lietuviškieji spaudiniai", *Mūsų senovė* 2, 3(8).

Matusas, Jonas, 1935: „Apie lotyniškų raidžių draudimą lietuviškiems spaudiniams", *Athenaeum* 4.

Medišauskienė, Zita, 1992: „Carinės valdžios sumanymas leisti liaudžiai skirtą žurnalą rusų ir žemaičių kalbomis XIX a. 7-ajame dešimtmetyje", *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos* 4: *Liaudis virsta tauta*, Vilnius.

Medišauskienė, Zita, 1998: *Cenzūra ir Lietuvos visuomenė XIX a. 3–7 dešimtmetyje*, Vilnius.

Merkys, Vytautas, 1970: „Neleistinos lietuviškos dainos knygoje 'Iszrynkimai isz gyvenima ir aprašyma Letuwiu' (1854)", *Kraštotyra*.

Merkys, Vytautas, 1978: *Nelegalioji lietuvių spauda kapitalizmo laikotarpiu (ligi 1904 m.): Politinės jos susikūrimo aplinkybės*, Vilnius.

Merkys, Vytautas, 1980: „Buržuazinė istoriografija apie lietuvių spaudos draudimą", *Lietuvių buržuazinių emigrantų istoriografijos kritika*, Vilnius.

Merkys, Vytautas, 1982: *Lietuvos valstiečiai ir spauda XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje*, Vilnius.

Merkys, Vytautas, 1983[a]: „Pastangos leisti „Liaudies biblioteką" ir laikraštį *Pakeleivingas* (1858–1859 m.)", *Knygotyra* 9(16), 1.

Merkys, Vytautas, 1983[b]: „Aušra (1883–1886)", *Kultūros barai* 3.

Merkys, Vytautas, 1994[a]: *Draudžiamosios lietuviškos spaudos kelias, 1864–1904: Informacinė knyga*, Vilnius.

Merkys, Vytautas, 1994[b]: *Knygnešių laikai, 1864–1904*, Vilnius.

Miknys, Rimantas, 1988: „Lietuvių liberalų periodinės spaudos organizavimas 1888–1905 m.", *LTSR Mokslų Akademijos darbai: A serija* 3.

Norkus, J., 1961: „'Aušros' atsiradimo istorija. Priešaušris Prūsų Lietuvoje", *Naujienos* 114–117.

Памятная книжка Виленской губернии, 1848–1915.

Rimka, Albinas, 1931: *Lietuvių tautos atgimimo socialiniai pagrindai ir „Aušros"-„Varpo" gadynės (1883–93) socialekonominiai raštai*, Kaunas.

Stolzman, Małgorzata, 1973: „Czasopiśma Wileńskie Adama Honorego Kirkora", *Zeszyty Naukowe universytetu Jagiellońskiego* CCCXXI: *Prace Historyczne* 26, Warszawa–Kraków.

Šakenis, Konstantinas, 1933: *„Aušra" ir jos gadynė: 50 m. „Aušros" sukaktuvėms paminėti*, Kaunas.

Šalčius, Petras, 1932: „*Auszros* ir *Szwiesos* ekonomika", *Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakulteto darbai* 6.

Šviesa, 1887–1888; 1890.

Tėvynės sargas, 1896–1904.

Tyla, Antanas, 1967: „Dėl lietuviškųjų spaudinių gotiškomis raidėmis uždraudimo istorijos", *Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai* 6.
Tyla, Antanas, 1969: „Pastabos dėl lietuviškos knygos istorijos: Kokią datą laikyti spaudos draudimo data", *Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai* 7.
Ūkininkas, 1890–1905.
Urbonas, V., 1995: *Lietuvių periodinė spauda. Raidos istorija ir dabartis*, Trakai–Vilnius.
Varpas. 1889–1905 (*Lietuvių tautos praeitis* 9–13), Chicago, 1989.
Vėbra, Rimantas, 1976: „Lietuvių nacionalinis judėjimas 1865–1883 m. (1. Bandymai leisti lietuvišką periodinę spaudą Rusijos imperijoje)", *LTSR Mokslų Akademijos darbai: A serija* 3(56).
Vėbra, Rimantas, 1977[a]: „Lietuvių nacionalinis judėjimas 1865–1883 m. (3. Lietuvių inteligentijos kovos prieš spaudos draudimą motyvai)", *LTSR Mokslų Akademijos darbai: A serija* 3(60).
Vėbra, Rimantas, 1977[b]: „Lietuvių nacionalinis judėjimas 1865–1883 m. (4. Lietuvišką spaudą draudžiančio nutarimo įgyvendinimas)", *LTSR Mokslų Akademijos darbai: A serija* 4(61).
Vėbra, Rimantas, 1978: „Lietuvių nacionalinis judėjimas 1865–1883 m. (5. Lietuvių spaudos draudimo problema 1879–1882)", *LTSR Mokslų Akademijos darbai: A serija* 4(65).
Vėbra, Rimantas, 1996: *Lietuviškos spaudos draudimas 1864–1904 metais: Istorijos bruožai*, Vilnius.
Wiadomości Brukowe, 1817–1822.
Vidmantas, Edvardas, 1979: *Lietuvos darbininkų periodinė spauda 1895–1917*, Vilnius.
Vidmantas, Edvardas, 1984: *„Aušros* vaidmuo lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjime", *LTSR Mokslų Akademijos darbai: A serija* 3(88).
„Vileišio laiškai lietuviškų knygų spausdinimo klausimu", *Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai* 7, 1969.
Žemaičių ir Lietuvos apžvalga, 1890–1896.

Mokslai ir menai

Adomonis, Tadas, 1963: „Lietuvos dailė 1831–1863 m.", *Istorija* 4.
Adomonis, Tadas, 1971: „XIX a. antros pusės Lietuvos architektūra ir dailė", *Menotyra* 3.
Aleksandravičius, Egidijus, 1981: „Dailininkas Jonas Zenkevičius ir lietuvių demokratinis judėjimas", *Istorija* 2(21).
Brūzgienė, Rūta, 1998: „Muzika XIX amžiaus Lietuvoje", *Naujoji Romuva*, 3(523).
Czechowicz, Józef, 1995: *XIX amžiaus Vilniaus vaizdai*, Vilnius.
Drėma, Vladas, 1973: *Pranciškus Smuglevičius*, Vilnius.
Gaudrimas, Juozas, 1958: *Iš lietuvių muzikinės kultūros istorijos, 1861–1917* 1, Vilnius.
Yčas, Martynas, 1911: „Mūsų teatro reikalai", *Viltis*, rugsėjo 2(15).
Ilgūnas, Gediminas, 1983: *Jonas Čerskis*, Vilnius.
Kossecki, Józef, 1975: *Cybernetyka społeczna*, Warszawa.
Landsbergis, Vytautas, 1976: *Čiurlionio dailė*, Vilnius.
Landsbergis, Vytautas, 1980[a]: *Česlovo Sasnausko gyvenimas ir darbai*, Vilnius.
Landsbergis, Vytautas, 1980[b]: *Vainikas Čiurlioniui: Menininko gyvenimo ir kūrybos apybraižos*, Vilnius.
Laucevičius, Edmundas, ir Vitkauskienė, Birutė

Rūta, 2001: *Lietuvos auksakalystė XV–XIX a.*, Vilnius.
Lietuvos architektūros istorija 3: Nuo XIX a. II-ojo dešimtmečio iki 1918 m., Vilnius, 2000.
Maknys, Vytautas, 1972: *Lietuvių teatro raidos bruožai* 1: *Senasis teatras. Lietuviškieji vakarai, 1570–1917*, Vilnius.
Maknys, Vytautas, 1972: Lietuvių teatro raidos bruožai 1, Vilnius.
Maknys, Vytautas, 1997: Teatro dirvonuose, Vilnius.
Mažeikienė, Ona, 1973: „Lietuviškas porcelianas", *Švyturys* 5.
Merkienė, Regina, ir Milius, Vacys, 1979: *Žemės ūkio inventorius (Iš lietuvių kultūros istorijos* 10), Vilnius.
Obst, Jan, 1913: „Sztuka litewska", *Litwa i Ruś* 1–3.
Слонимский, С., 1929: *Материалы по истории медицины в Литве*, Каунас.
Sruoga, Balys, 1930: *Lietuvių teatras Peterburge*, Kaunas.
Tyszkiewicz, Benoit de, 2001: *XIX amžiaus Lietuvos vaizdai*, Vilnius.
Tyszkiewicz, Eustachy, 1872: *Archeologia na Litwie*, Kraków.

Atskiri veikėjai

Abramavičius, Vladas, 1958: *Valerijonas Vrublevskis*, Vilnius.
Abramavičius, Vladas, 1960: *Tadas Vrublevskis*, Vilnius.
Bardach, Juliusz, 1974: „Inflanty, Litwa, Białoruś w twórczości Bolesława Limanowskiego: Studia z dziejów kwestii narodowej", *Przegląd Historyczny* 3.
Bardach, Juliusz, 1986: „Świadek minionej epochi: Czesław Miłosz a Litwa historyczna", *Odra* (Wrosław) 5.
Biržiška, Mykolas, 1936: *Čartoryskiai*, Kaunas (persp. iš *Lietuviškoji enciklopedija* 5, 8).
Boreiša, Ježis, 1973: *Patriotas be paso*, Vilnius.
Brensztejn, Michał, 1930: *Adam Honory Kirkor, wydawca, redaktor i właściciel drukarni w Wilnie od roku 1834 do 1867*, Wilno.
Būtėnas, Julius, 1993: *Gyvenusi kitiems: Apybraiža apie F. Bortkevičienę*, Kaunas.
Doveika, Kostas, 1981: *Literatūrinės vagos*, Vilnius.
Eidintas, Alfonsas, 1990: *Antanas Smetona: Politinės biografijos bruožai*, Vilnius.
Eidintas, Alfonsas, 1993: *Kazys Grinius: Ministras pirmininkas ir prezidentas*, Vilnius.
Fedorowicz, Irena, 1996: „Wilno w listach Stanisława Moniuszki", *Literatūra* 35(2): *Vilnius ir romantizmo kontekstai = Wileńskie konteksty romantyczne*, Vilnius.
Janulaitis, Augustinas, 1932: *Ignas Danilavičius, Lietuvos bei jos teisės istorikas* 1, Kaunas.
Griškaitė, Reda, 1996: „Baronas Vasilijus von Rotkirchas – *Lietuvių mitologijos* autorius", *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos* 8: *Asmuo: tarp tautos ir valstybės*, Vilnius.
Klaczko, Julian, 1860: *Odstępcy (Malinowski, Odyniec, Kirkor)*, Paryž.
Merkelis, Aleksandras, 1964: *Antanas Smetona: Jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla*, New York.
Merkys, Vytautas, 1964: *Liudvikas Janavičius*, Vilnius.
Merkys, Vytautas, 1967: *Dalevskių šeima*, Vilnius.
Naruniec, Romuald, 1996: „Polsko-litewskie więzi kulturowe w pismach Michała Balińskiego", *Literatūra* 34(1): *Vilnius ir romantizmo kontekstai*, Vilnius.

Staliūnas, Darius, 1995[a]: „Tvirtai tikėjęs vieningos europietiškosios kultūros ateitim: T. Wróblewskio idėjinės-politinės minties evoliucija", *Kultūros barai* 4.

Staliūnas, Darius, 1995[b]: „Vyskupo Edwardo Roppo etnokultūrinės orientacijos", *Kultūros barai* 6.

Stakauskas, Juozapas, 1939: *Vyskupas Paliulionis ir lietuviškasis klausimas*, Kaunas.

Kalba

Bončkutė, Roma, 1996: „Rašomosios kalbos gaivinimas ir Mažoji Lietuva", *Senieji Didžiosios ir Mažosios Lietuvos ryšiai*, Klaipėda.

Гаучас, Пятрас, и Видугирис, Алоизас, 1983: «Этнолингвистическая ситуация литовско-белорусского пограничья с конца XVIII по начало XX вв.», *Geografija* 19.

Gaučas, Petras, 1993: „Lietuvių–gudų kalbų paribio etnolingvistinė situacija 1795–1914 m.", *Lietuvos rytai*, Vilnius.

Girdenis, Aleksas, 1965: „Lingvistinės pastabos apie nežinomą XIX a. pradžios rankraštį lietuvių kalba", *Literatūra* 8.

Jonikas, Petras, 1937[a]: „Lietuvių bendrinės rašomosios kalbos idėja priešaušrio metu", *Archivum Philologicum* 6.

Jonikas, Petras, 1937[b]: „Maž[osios] Lietuvos bažnytinės kalbos reformos projektas 18 a. pradžioje (M. Mörlino Principium primarium in lingva Lithvania)", *Archiorum Philologium* 6.

Jonikas, Petras, 1952: *Lietuvių kalbos istorija*, Chicago.

Jonikas, Petras, 1972: *Lietuvių bendrinės rašomosios kalbos kūrimasis antrojoje XIX a. pusėje*, Čikaga.

Jonikas, Petras, 1987: *Lietuvių kalba ir tauta amžių būvyje: Visuomeniniai lietuvių kalbos istorijos bruožai*, Chicago.

Korwin-Milewski, Ignacy Karol, 1913: *Uwagi o konflikcie języków polskiego i litewskiego w dyecezji Wileńskiej*, Wilno.

Kruopas, Jonas, 1959: „Rankraštinis XIX a. pradžios lietuvių–lenkų kalbų žodynėlis", *LTSR Mokslų Akademijos darbai: A serija* 2(7).

Maciūnas, Vincas, 1936: „Susirūpinimas lietuvių kalba XIX a. pradžioje", *Vairas* 17.

Mažiulis, Vytautas, 1986: „Pilypas Ruigys", P. Ruigys, *Lietuvių kalbos kilmės, būdo ir savybių tyrinėjimas*, Vilnius.

Palionis, Jonas, 1979: *Lietuvių literatūrinės kalbos istorija*, Vilnius.

Palionis, Jonas, 1989: *Lietuvių rašomosios (literatūrinės) kalbos istorijos įvadas*, Vilnius.

Palionis, Jonas, 1995: *Lietuvių rašomosios kalbos istorija*, Vilnius.

Piročkinas, Arnoldas, 1977: *Prie bendrinės kalbos ištakų: J. Jablonskio gyvenimas ir darbai 1860–1904 m.*, Vilnius.

Sabaliauskas, Algirdas, 1979: *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija. Iki 1940 m.*, Vilnius.

Subačius, Giedrius, 1995: „Kalba, istorija, žmogus – sintezės ilgesys", *Metmenys* 68.

Subačius, Giedrius, 1996: „Trys XIX a. bendrinės rašomosios kalbos modeliai: J.A. Pabrėža, J. Čiulda, S. Daukantas", *Lietuvių kalbotyros klausimai* 36.

Subačius, Giedrius, 1997[a]: „Three Models of Standard Written Lithuanian Language in the 19th Century: J.A. Pabrėža, J. Čiulda, S. Daukantas" *Lituanus* 43(1).

Subačius, Giedrius, 1997[b]: „Žemaičių mąstymo apie bendrinę kalbą

istorijos metmenys", *Metmenys* 72.
Subačius, Giedrius, 1998: *Žemaičių bendrinės kalbos idėjos: XIX amžiaus pradžia*, Vilnius.
Zinkevičius, Zigmas, 1990: *Lietuvių kalbos istorija* 4: *Lietuvių kalba XVIII–XIX a.*, Vilnius.

Tautosaka

Jonynas, Ambraziejus, 1974: *Gaivinanti tautosakos srovė*, Vilnius.
Jonynas Ambraziejus, 1984: *Lietuvių folkloristika: Iki XIX a.*, Vilnius.
Kalvaitis, Vilius, 1905: *Prusijos Lietuvių dainos*, Tilžė.
Lietuvių tautosakos apybraiža, Vilnius, 1963.
Paukštys, Juozas, ir Burba, Aleksandras, 1887: *Lietuviszkos dainos isz visur surinktos*, Plymouth, Pa.
Sauka, Donatas, 1970: *Tautosakos savitumas ir vertė*, Vilnius.
Sauka, Donatas, 1982: *Lietuvių tautosaka*, Vilnius.
Sauka, Leonardas, 1978: *Lietuvių liaudies dainų eilėdara*, Vilnius.
Zatorski, Franciszek, 1844: *Witold nad Worsklą: Pieśni ludu z nad Dolnego Niemna, przekład z Litewskiego*, Warszawa.

Knygotyra

Голуб, В., 1902: *Пятидесятилетие Виленского центрального архива древних актовых книг (1852–1902)*, Вильна.
Griškaitė, Reda ir Šenavičienė, Ieva, 1996: „Varnių knygino korespondentai (1835–1871)", *Varniai* (*Žemaičių praeitis* 4).
Kaunas, Domas, 1996: *Mažosios Lietuvos knyga: Lietuviškos knygos raida, 1547–1940*, Vilnius.
Kaunas, Domas, 1999: *Knygos dalia: Mažosios Lietuvos knygos istorijos tyrinėjimai*, Vilnius.
Navickienė, Aušra, 1996: „Knygos raida 1795–1864 metais", *Lietuviškoji knyga: Istorijos metmenys: Nuo rašto atsiradimo Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje iki Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo 1990 metais*, Vilnius.
Stonienė, Vanda, 1996: „Spaudos draudimo laikotarpio lietuviškoji knyga", *Lietuviškoji knyga: Istorijos metmenys: Nuo rašto atsiradimo Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje iki Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo 1990 metais*, Vilnius.
Žukas, Vladas, 1983: *Lietuvių bibliografijos istorija* 1: *Iki 1940 metų*, Vilnius.
Žukas, Vladas, 1989: *Lietuvių knygotyros bruožai*, Vilnius.

II. LITERATŪRA

Chrestomatijos. Antologijos

Ant upės krašto blindelė auga, parengė, įvadą ir komentarus parašė Regina Mikšytė, Vilnius, 1987.
Chrestomatija prieš „Aušros" gadynės dainių su J. Vaižganto prakalba, surinko P. Gaučys ir V. Kamantauskas, Kaunas, 1924.
Giesmė mužikėlio: Iš XVI–XIX a. anoniminės lietuvių poezijos, paruošė Dalia Gargasaitė, Vilnius, 1982.
Kaip ąžuols drūts prie Nemunėlio: Iš Mažosios Lietuvos XIX a.–XX a. pradžios lietuvių poezijos, parengė, [įžangos straipsnį ir paaiškinimus parašė] Domas Kaunas, Vilnius, 1986.
Lietuvių baladė, paruošė Aleksandras Žalys, Vilnius, 1979.
Lietuvių didaktinė proza, sudarė Vytautas Vanagas, tekstus parengė Birutė Vanagienė, Vilnius, 1982.

Lietuvių literatūros chrestomatija: XIX a. pirmoji pusė, sudarytojas Jonas Riškus, Vilnius, 1986.
Lietuvių literatūros istoriografijos chrestomatija (Iki 1940 m.), parengė Leonas Gineitis, redagavo Kostas Doveika, Vilnius, 1988.
Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija: Feodalizmo epocha, redagavo Kostas Korsakas, Jurgis Lebedys, Vilnius, 1957.
Lietuvių literatūros kritika 1: *1547–1917*, redagavo Kostas Korsakas, Kostas Doveika, Vilnius, 1971.
Lietuvių pasakėčia, paruošė Vytautas Vanagas, Vilnius, 1978.
Lietuvių poetikos pradmenys, parengė Juozas Girdzijauskas, Vilnius, 1985.
Lietuvių poezija: XIX amžius, sudarė Bronius Pranskus, Vilnius, 1955.
Lietuvių poezija 1, sudarė, [įžangos straipsnį ir komentarus parašė] Vytautas Vanagas, Vilnius, 1967 (2-as leid. 1969).
Lietuvių rašytojai laiškuose ir atsiminimuose (*Literatūra ir kalba* 22), Vilnius, 1987.
Petrulis, Juozas, 1928: *„Aušros" poezija: Įvadas ir tekstai*, Kaunas.
Вольтеръ, Эдуард, 1898: *Къ исторіи литовской этнографіи и письменности* 580.
Volteris, Eduardas, 1904: *Lietuviška chrestomatija = Литовская хрестоматия*, Сантк-Петербургъ.

Vadovėliai. Žinynai

Riškus, Jonas, 1982: *Lietuvių literatūra: XIX a. pirmoji pusė*, Vilnius.
Lietuvių literatūros istorija 1: *Iki 1940 m.*, redagavo Jonas Lankutis, Vilnius, 1979.
Lietuvių literatūros istorija 1: *Feodalizmo epocha*, 2: *Kapitalizmo epocha (1861–1917)*, redagavo Kostas Korsakas, Vilnius, 1957, 1958.
Auryla, Vincas, 1976: *Lietuvių vaikų literatūra* 1: *Feodalizmo ir kapitalizmo epocha: Iki 1917 m.*, Vilnius.
Biržiška, Mykolas, 1921: *Lietuvių literatūra Vilniaus universiteto metu*, Vilnius.
Biržiška, Mykolas, 1925: *Mūsų raštų istorija* 1: *Ligi 1864 m.*, Kaunas.
Biržiška, Vaclovas, 1930: *Lietuviškų knygų istorijos bruožai*, Kaunas.
Biržiška, Vaclovas, 1957: *Senųjų lietuviškų knygų istorija* 2, Chicago.
Čiurlionienė, Sofija, 1913: *Iš mūsų literatūros*, Kaunas.
Gabrys [Paršaitis], Juozas, 1924: *Lietuvių literatūros apžvalga*, Klaipėda, 2-as leid.
Iešmanta, Albinas, 1930: *Poška, Stanevičius, Valiūnas, Strazdas ir jų raštai*, Kaunas–Marijampolė.
Yla, Stasys, 1973: *Veidai ir vardai mūsų kultūros istorijoje: Nuo Mažvydo iki Skvirecko*, Chicago.
Mykolaitis-Putinas, Vincas, 1936: *Naujoji lietuvių literatūra* 1, Kaunas.
Miłosz, Czesław, 1996: *Lenkų literatūros istorija*, iš anglų kalbos vertė Kornelijus Platelis, Vilnius.
Miškinis, Motiejus, 1934: *Lietuvių literatūra* 1, Kaunas.
Naujokaitis, Pranas, 1973: *Lietuvių literatūros istorija* 1: *Nuo Mažvydo iki Maironio*, Chicago.
Petrika, Antanas, 1939: *Lietuvių tautinio atbudimo pionieriai: Dr. V. Kudirka, P. Višinskis, G. Petkevičaitė-Bitė, J. Biliūnas, Žemaitė, Lazdynų Pelėda, Šatrijos Ragana*, Brooklyn.
Petrulis, Juozas, 1928: *„Aušros" poezija*, Kaunas.
Senoji Lietuvos literatūra 3: *Devynioliktan amžiun įžengus*, Vilnius, 1994.

Tumas, Juozas, 1924[a]: *Lietuvių literatūros paskaitos: Draudžiamasis laikas: Aušrininkų grupė* 1–2, Kaunas.
Tumas, Juozas, 1924[b]: *Lietuvių literatūros paskaitos. Draudžiamasis laikas: Šviesos grupė*, Kaunas.
Tumas, Juozas, 1925[a]: *Lietuvių literatūros paskaitos. Draudžiamasis laiškas: Antanas Vienažindys, Antanas Kriksčiukaitis, Ksaveras Sakalauskas, Martynas Jankus.*
Tumas, Juozas, 1925[b]: *„Apžvalga" ir apžvalgininkai: „Apžvalgos" 35 metų sukakčiai atminti*, Kaunas.
Vaižgantas, 1929[a]: *Raštai* 11, Kaunas.
Vaižgantas, 1929[b]: *Raštai* 12, Kaunas.
Vaižgantas, 1929[c]: *Raštai* 13, Kaunas.
Vaižgantas, 1929[d]: *Raštai* 14, Kaunas.
Vaižgantas, 1933: *Raštai* 19, Kaunas.
Vaižgantas, 1998: *Literatūriniai portretai* [Antanas Baranauskas, Antanas Vienažindys, Vincas Kudirka], Vilnius
*
Biržiška, Vaclovas, 1963: *Aleksandrynas* 2: *XVIII–XIX amžiai*, Čikaga (2-as leid. Vilnius, 1990).
Biržiška, Vaclovas, 1965: *Aleksandrynas* 3: *XIX amžius*, Čikaga (2-as leid. Vilnius, 1990).
Lietuvių literatūros enciklopedija, Vilnius, 2001.
Lietuvių rašytojai: Biobibliografinis žodynas 1: *A–J*, Vilnius, 1979.
Vanagas, Vytautas, 1987: *Lietuvių rašytojų sąvadas*, Vilnius (2-as patais. ir papild. leid. 1996).

Studijos. Straipsniai

Antanaitytė, Živilė, 1976: *Lietuvių baladė*: Diplominis darbas, Vilnius: Vilniaus universiteto Lietuvių literatūros katedra (mašinraštis).
Augustaitis, Pranas, 1921: *Lietuvybės elementai lenkų romantizme*, Vilnius.
Augustaitis, Franciszek, 1911: *Pierwiastki Litewskie we wczesnym romantyzmie Polskim*, Kraków.
Biržiška, Vaclovas, 1929: *Kaip buvo uždrausta ir atkovota lietuvių spauda*, Kaunas.
Biržiška, Vaclovas, 1933: „Nežinomi ar mažai žinomi XIX amž. lietuviškieji rašytojai prieš spaudos uždraudimą", *XXVII knygos mėgėjų metraštis* 1.
Bujnicki, Tadeusz, 1996: „Jeziora romantyczne: Model Świtezi", *Literatūra* 35(2): *Vilnius ir romantizmo kontekstai, Wileńskie konteksty romantyczne*, Vilnius.
Burkot, Stanisław, 1996: „O regionalizmie Wileńskim w epoce romantyzmu. Uwagi wstępne", *Literatūra* 35(2): *Vilnius ir romantizmo kontekstai, Wileńskie konteksty romantyczne*, Vilnius.
Čiočytė, Dalia, 1999: *Biblija lietuvių literatūroje*, Vilnius.
Daujotytė, Viktorija, 1990: *Tautos žodžio lemtys. XIX amžius*, Vilnius.
Daujotytė, Viktorija, 1996: „Romantizmas ir neoromantizmas. Keli sąlyčio aspektai", *Literatūra* 34(1): *Vilnius ir romantizmo kontekstai*, Vilnius.
Domskytė, Dalia Eugenija, 1984: *Poezijos žanrai XIX a. pradžioje (iki 1831 metų)*: Diplominis darbas, Vilnius: Vilniaus universiteto Lietuvių literatūros katedra (mašinraštis).
Dopart, Bogusław, 1996: „Z polistopadowych dziejów tzw. szkoły litewskiej w literaturze polskiej czasów romantyzmu", *Literatūra* 35(2): *Vilnius ir romantizmo kontekstai = Wileńskie konteksty romantyczne*, Vilnius.

Doveika, Kostas, 1981: *Literatūrinės vagos*, Vilnius.
Geda, Sigitas, 1984: *Varnėnas po mėnuliu*, Vilnius.
Gineitis, Leonas, 1972: *Klasicizmo problema lietuvių literatūroje*, Vilnius.
Gineitis, Leonas, 1982: *Lietuvių literatūros istoriografija: Ligi 1940 m.*, Vilnius.
Gira, Liudas (E. Radzikauskas), 1928: *Kritikos raštai*, Kaunas.
Girdenis, Aleksas, 1993: „'Metų' hegzametras", *Darbai apie Kristijoną Donelaitį*, Vilnius.
Girdzijauskas, Juozas, 1966: *Lietuvių eilėdara: Silabinės-toninės sistemos susiformavimas*, Vilnius.
Girdzijauskas, Juozas, 1990: „Kristijonas Gotlybas Milkus", K.G. Milkus, *Pilkainis*, Vilnius.
Girdzijauskas, Juozas, 1997[a]: „Dėl lietuvių literatūros istorijos periodizacijos", *Lietuvių istorijos studijos* 4, Vilnius.
Girdzijauskas, Juozas, 1997[b]: „Senoji lietuvių literatūra XIX amžiaus literato žvilgsniu", *M. Mažvydas. Pirmoji lietuviškoji knyga: Tarptautinės mokslinės konferencijos, įvykusios 1997 m. sausio 14 d., medžiaga*, Klaipėda.
Gudaitis, Leonas, 1993: *Tautinio epo kūrėjas*, Kaunas.
Gudaitis, Leonas, 1998: *Teisybė daugiaveidė: Lietuvių literatūros ir spaudos istorijos etiudai*, Kaunas.
Ивинский, Павел, 1996: «А.Э. Одынец о романтиках Вильнюсского университета», *Literatūra* 34(1): *Vilnius ir romantizmo kontekstai*, Vilnius.
Jakubėnas, Regina, 1996: „Zalążki romantyzmu w periodykach Wileńskich", *Literatūra* 35(2): *Vilnius ir romantizmo kontekstai = Wileńskie konteksty romantyczne*, Vilnius.
Jackiewicz, Mieczysław, 1993: *Literatura polska na Litwie*, Olsztyn.
Jackiewicz, Mieczysław, 1999: *Literatura litewska w Polsce w XIX i XX wieku*, Olsztyn.
Jonaitis, Marijus, 1994: *Poetas ir visuomenė XIX–XX amžių sankirtoje*, Klaipėda.
Jovaišas, Albinas, 1964: „Lietuvių literatūrinių ryšių raida XIX a. pradžioje", *Lietuvių literatūriniai ryšiai ir sąveikos = Literatūra ir kalba* 10, Vilnius.
Kalėda, Algis, 1996: „'Savas–svetimas' romantizmo pasaulyje (Kelios lietuvių ir lenkų literatūrų tipologinės sąsajos)", *Literatūra* 34(1): *Vilnius ir romantizmo kontekstai*, Vilnius.
Каупуж, Анна, 1963: «Некоторые дополнительные сведения о литовских деятелях культуры начала XIX века в письмах проф. русской словесности Виленского университета И.Н. Лобойко», Literatūra 6.
Kaupuža, Anna, 1965: „Nežinomas XIX a. pradžios rankraštis lietuvių ir lenkų kalbomis", *Literatūra* 8.
Kaupuža, Anna, 1967: „XIX a. pradžios Lietuvos kultūros veikėjai pagal prof. I.N. Lobojkos susirašinėjimą su N.P. Rumiancevu, muziejaus steigėju", *Literatūra* 10.
Kavolis, Vytautas, 1994: *Žmogus istorijoje*, Vilnius.
Kolbuszewski, Jacek, 1996: „Litewska podróż Teodora Tripplina", *Literatūra* 35(2): *Vilnius ir romantizmo kontekstai = Wileńskie konteksty romantyczne*, Vilnius.
Korsakas, Kostas, 1962: „'Giesmės mužikėlio' autorystės byla", *Literatūra ir kalba* 6.

Kowalewska, Danuta, 1996: „„Poeci grupy podolskiey" wobec wczesnego romantyzmu", *Literatūra* 35(2): *Vilnius ir romantizmo kontekstai = Wileńskie konteksty romantyczne*, Vilnius.

Kubilius, Vytautas, 1983: „Lietuvių epigramos ir parodijos raida", *Lietuvių epigrama ir parodija*, Vilnius.

Kubilius, Vytautas, 1983: *Lietuvių literatūra ir pasaulinės literatūros procesas*, Vilnius.

Kubilius, Vytautas, 1993: *Romantizmo tradicija lietuvių literatūroje*, Vilnius.

Kuolys, Darius, 1992: *Asmuo, tauta, valstybė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinėje literatūroje: Renesansas. Barokas*, Vilnius.

Kuosaitė, Elena, 1958: „Užsienio poetų vertimai į lietuvių kalbą (1880–1905 m.)", *Vilniaus u-to mokslo darbai, Ist. ir filol. mokslų ser.* 4.

Lankutis, Jonas, 1988: *Lietuvių dramaturgijos tyrinėjimai*, Vilnius.

Lazdynas, Gintaras, 1999: *Romano struktūrų formavimasis Lietuvoje: nuo „Algimanto" iki „Altorių šešėly"*, Kaunas.

Lebedys, Jurgis, 1956: „Pirmieji smulkiosios lietuvių tautosakos rinkiniai", *Smulkioji lietuvių tautosaka XVII–XVIII a.: Priežodžiai, patarlės, mįslės*, paruošė Jurgis Lebedys, Vilnius.

Lebionka, Juozas, 1965: „A. Strazdui priskiriamos dainos 'Varnas' genezės ir autorystės klausimu", *Literatūra* 8(1).

Lebionka, Juozas, 1994: „Romantinės literatūros pirmtakai Lietuvoje", *Senoji Lietuvos literatūra* 3: *Devynioliktan amžiun įžengus*, Vilnius.

Literatūra 34(1): *Vilnius ir romantizmo kontekstai*, Vilnius, 1996.

Literatūra 35(2): *Vilnius ir romantizmo kontekstai = Wileńskie konteksty romantyczne*, Vilnius, 1996.

Maciūnas, Vincas, 1935[a]: „J. Šulco Ezopas", *Archivum Philologium* 5.

Maciūnas, Vincas, 1935[b]: „Krokuvos bibliotekose pasirausus", *Vairas* 6.

Maciūnas, Vincas, 1937: „Lietuviškieji dalykai Vilniaus šubravcų satyroje", *Mūsų senovė* 2, 1(6).

Maciūnas, Vincas, 1938: „Mūsų senesniosios didaktinės beletristikos šablonas", *Židinys* 5/6.

Mikšytė, Regina, 1969: „Lietuvių silabinė eilėdara. (Ryšių su lenkų poezija šviesoje)", *Literatūra ir kalba* 10.

Nastopka, Kęstutis, 1985: *Lietuvių eilėraščio poetika*, Vilnius.

Pakalniškis, Ričardas, 1990: *Lietuvių poema: Pagrindinės žanrinės formos*, Vilnius.

Pigón, Stanisław, 1929: *Z dziejów Wilna: Szkice obyczajowe i literackie*, Wilno.

Rasiukevičiūtė, O., 1972: *Lietuvių elegija (Iki 1940 m.)*: Diplominis darbas, Vilnius: Vilniaus universiteto Lietuvių literatūros katedra (mašinraštis).

Ruseckas, Petras, 1929: *Spaudos draudimo gadynė*, Kaunas.

Slaviūnas, Zenonas, 1965: „Kristijono Donelaičio ryšiai su tautosaka", *Literatūra ir kalba* 7.

Słoka, Ewa, 1996: „Romantyczna hydrografia Litwy", *Literatūra* 35(2): *Vilnius ir romantizmo kontekstai, Wileńskie konteksty romantyczne*, Vilnius.

Spėčytė, Brigita, 2000: „Dar kartą apie XIX a. lietuvių literatūrą ir jos aušras", *Literatūra* 38(1), Vilnius.

Sprindis, Adolfas, 1957: *Lietuvių literatūrinė kritika, 1861–1905*, Vilnius.

Sprindytė, Jūratė, 1997: *Lietuvių apysaka*, Vilnius.

Subačius, Paulius, 1996: „Ilgas epinis eilėraštis: Skoliniai ir atradimai", *Literatūra* 34(1): *Vilnius ir romantizmo kontekstai*, Vilnius.
Šakenis, Konstantinas, 1933: *„Aušra" ir jos gadynė*, Kaunas.
Šliūpas, Jonas, 1936: *Šis tas apie „Aušrą"*, Kaunas.
Subačius, Paulius, 2001: *Tekstologija: Teorijos ir praktikos gairės*, Vilnius.
Tamošaitis, Regimantas, 1996: „Subkultūros integracija romantizme", *Literatūra* 34(1): *Vilnius ir romantizmo kontekstai*, Vilnius.
Tereškinas, Artūras, 1992: „Stiliaus ir žanro problemos M. Ališausko ir K. Lukausko pamoksluose", *Senoji Lietuvos literatūra* 1: *Senosios literatūros žanrai*, Vilnius.
Ulčinaitė, Eugenija, 1997: *Lietuvos Renesanso ir Baroko literatūra: Retorinės kalbos ir embleminio mąstymo modeliai*: Habilitacinis darbas, Vilnius.
Žalys, Aleksandras, 1988: *Lietuvių literatūrinė baladė*, Vilnius.
Žentelytė, Audronė, 1998: „Kultūrinis teksto skaitymas: XIX a. kultūrų dialogai", *Teksto analizė mokykloje*, Vilnius.

PERSONALIJOS

Juozas Adomaitis-Šernas

Macevičius, Jonas, ir Gaidys, Antanas, 1998: *„Šviesos! Daugiau šviesos!": Juozo Adomaičio-Šerno pasaulėžiūros horizontai*, Vilnius.

Mikalojus Akelaitis

Akielewicz, Mikołaj, 1876: „Słówko z Maryampolszczyzny: Wspomnienia z lat młodocianych", *Jana Jaworskiego kalendarz illustrowany na rok 1877*, Warszawa.
Akielewicz, Mikołaj, 1885: *Rzut oka na starożytność narodu Litewskiego: Napisał Vytautas*, Petersburg.
„Dwa listy Mikołaja Akielewicza", *Kwartalnik litewski* (Petersburg) 5, 1911.
„M. Akelaičio laiškai", parengė Augustinas Janulaitis, *Tauta ir žodis* 3 (1925); 4 (1926).
Akelaitis, Mikalojus, 1971: „Gromata brolio Ak. isz Parižiaus. 1 liepos m. 1883. Auszros rėdytojui Ragainėje", *Lietuvių literatūros kritika* 1: *1547–1917*, Vilnius.
„Mikalojaus Akelaičio laiškas V. Syrokomlei", parengė Janina Žiemytė, *Kultūros barai*, 1972, 7.
Akelaitis, Mikalojus, 1995: „Žodelis apie lietuvių dievus (1858)", *Lietuvių mitologija* 1, Vilnius.
*
Janulaitis, Augustinas, 1969: „Mikalojus Akelaitis", *Acta Historica Lituanica* 3, Vilnius.
Jurginis, Juozas, 1969: „Valstiečio poeto [M. Akelaičio] dalia", *Istorija ir poezija*, Vilnius.
Szostakowski, Stanisław, 1991: „Zapomniany orędownik zbliżenia polsko-litewskiego Mikołaj Akelaitis-Akielewicz (1829–1887)", *W kręgu litewskiej*, Olsztyn.
Žukas, Vladas, 1962: „Nežinomas Akelaičio rankraštis", *Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai* 2.

Kajetonas Aleknavičius

Aleknavičius, Kajetonas, 1971: *Kikilis laibakojis*, paruošė Jonas Pilypaitis, [įžangos straipsnį parašė Vytautas Vanagas], Vilnius.

Juozas Andziulaitis-Kalnėnas

Andziulaitis-Kalnėnas, Juozas, 1971: *Raštai*,

paruošė [ir įžangos straipsnį parašė] Kęstutis Nastopka, Vilnius.
*
Vaižgantas, 1929[b]: „Juozas Andziulaitis (Kalnėnas) 1860–1917", *Raštai* 12, Kaunas.

Julius Anusavičius

Anusavičius, Julius, 1937: [Poezija], *Mūsų senovė* 2, 3.
Anusavičius, Julius, 1980: *Viena pavasario diena*, parengė [ir įžangos straipsnį parašė] Vincas Kuzmickas, Vilnius.
*
Girininkienė, Vida, 1991: „Tremties lakštingalos (Apie poetus Julių Anusavičių ir Eduardą Jokūbą Daukšą)", *1863–1864 metai Lietuvoje: Straipsniai ir dokumentai*, Kaunas.
Vaižgantas, 1929[a]: „J. Anusavičius", *Raštai* 11, Kaunas.

Petras Arminas-Trupinėlis

Petro Armino raštai, Vilnius, 1907.
Arminas-Trupinėlis, Petras, 1970: *Eilės*, parengė [ir įžangos straipsnį parašė] Kęstutis Nastopka, Vilnius.
*
„Petro Armino mokinių ir pažįstamų atsiminimai", *Lietuvos mokykla*, 1923, 10.
Sideravičius, Rimantas, 1971: „Krylovo pasakėčių lietuviškieji vertimai bei sekimai XIX a.", *Senosios lietuvių literatūros baruose*, Vilnius.
Vaižgantas, 1933: „Arminas Petras-Trupinėlis", *Raštai* 19.
Vencius, Jurgis, 1923: „Petro Armino giminė ir gyvenimo metmens", „Iš anų laikų...", *Lietuvos mokykla* 10.

Valerijonas Ažukalnis

Ažukalnis, Valerijonas, 1968: *Raštai lietuviški*, paruošė [ir įžangos straipsnį parašė] Juozas Girdzijauskas, Vilnius.

Antanas Baranauskas

Baranauskas, Antanas, 1970: *Raštai* 1–2, paruošė Regina Mikšytė, Vilnius.
Baranauskas, Antanas, 1994: *Rinktinė*, Vilnius.
Baranauskas, Antanas, 1995: *Raštai* 1: *Poezija*, Vilnius.
Baranauskas, Antanas, 1996: *Dienoraštis*, Vilnius.
*
Ambrazevičius, Juozas, 1937: „Atspara prieš naujybes: Baranausko prieštaravimo galia", *Lietuvių rašytojai: Literatūriniai straipsniai*, Kaunas. (Persp. Brazaitis Juozas, 1980: *Raštai* 1, Chicago).
Antanas Baranauskas (*Literatūra ir kalba* 19), parengė Regina Mikšytė, Vilnius, 1986.
Biržiška, Mykolas, 1924: *Barono gyvenimas ir raštai*, Kaunas–Marijampolė.
Brazaitis, Juozas, 1980: „Antanas Baranauskas", *Raštai* 1, Chicago, Ill.
Brenderis, Pranas, 1937: „Baranausko stiliaus antikiškumas", *Athenarum* 8.
Čiočytė, Dalia, 2000: „Lietuvos istorijos samprata Antano Baranausko poemose", *Literatūra* 38(1), Vilnius.
Dobilas, Julijonas, 1927: „Baranauskas – homeriška dvasia", *Pradai ir žygiai*, 3/4(11/12).
Gabija: Rinktinė knyga, paaukota Lietuvos dainiaus vyskupo Antano Baranausko atminimui, Krokuva, 1907.
Jakštas, Adomas-Dambrauskas, Aleksandras, 1935: „Atsiminimai apie vysk. A. Baranauską", *Naujoji Romuva* 1/52(9).
Kossu-Aleksandravičius, Jonas, 1935: „Antano Baranausko bažnytinės giesmės", *Šviesos keliai* 1.

Maceina, Antanas, 1952: „Laiškai rašytojams (2): Apie poetą tautos akivaizdoje (Bernardui Brazdžioniui)", *Aidai* 10.
Mikšytė, Regina, 1993: *Antanas Baranauskas*, Vilnius.
Mikšytė, Regina, 1997: „Ką davė Seda Antanui Baranauskui", *Seda: Parapijos istorija ir dailės paminklai (Žemaičių praeitis* 5).
Subačius, Paulius, 1995: „Kelionė iš Lietuvos ir į ją", *Naujasis židinys-Aidai* 1.
Šaltenis, Rapolas, 1985: *Mūsų Baranauskas: Biografinė apybraiža*, Vilnius.
Totoraitis, J., 1935: „Vysk. A. Baranauskas Seinų vyskupijoje", *Naujoji Romuva* 1/52(9).
Tumas, Juozas, 1924c: *Lietuvių literatūros paskaitos: Draudžiamasis laikas. Antanas Baranauskas, 1835–1902*, Kaunas.
Vienuolis, Antanas, 1957: „Iš atsiminimų apie Baranauską", *Iš mano atsiminimų*, Vilnius. (Persp.: Vienuolis, Antanas, 1962: *Astronomas Šmukštaras*, Vilnius).
„P. Viksvos laiškas A. Baranauskui", *Mūsų senovė* 1, 2 (1937).

Jonas Basanavičius

Basanavičius, Jonas, 1925: *Iš Didžiojo Vilniaus seimo istorijos*, Vilnius.
Basanavičius, Jonas, 1970: *Rinktiniai raštai*, paruošė Danutė Krištopaitė, [įžangos straipsnį parašė Juozas Jurginis], Vilnius.
Basanavičius, Jonas, 1997: *Mano gyvenimo kronika ir nervų ligos istorija, 1851– 1922 m.*, tekstą parengė G. Priekuvienė. Vilnius.
*
Ivinskis, Zenonas, 1927: „Jonas Basanavičius", *Soter* 2.
Lietuvių tauta 4(2), Vilnius, 1928 [Leidinys, skirtas J. Basanavičiui].
Maciūnas, Vincas, 1979: „Trys deklaracijos ir trys generacijos: Trejopas žvilgsnis į Basanavičių", *Lituanistikos instituto 1977 metų suvažiavimo darbai*, Chicago.
Mackevičius, Rapolas, 1930: *Daktaras Jonas Basanavičius*, Vilnius.
Miknys, Rimantas, 1992: „Liberalinės minties reiškėjas (Jonas Basanavičius)", *Metmenys* 62.
Motieka, Egidijus, 1996: „Jonas Basanavičius: Tarp tradicinio ir modernaus valstybingumo", *Lietuvių atgimimo istorijos studijos* 8: *Asmuo: Tarp tautos ir valstybės*, Vilnius.
Nezabitauskis, Adolfas, 1990: *Jonas Basanavičius*, fotogr. leid., Vilnius.
Puzinas, Jonas, 1979: „Dr. Jonas Basanavičius – lietuvių tautos kilmės nagrinėtojas", *Lituanistikos instituto 1977 metų suvažiavimo darbai*, Chicago.
Radžius, Aleksandras, 1937: „Lietuvių tautosaka ir Basanavičiaus teorija apie lietuvių kilmę", *Židinys* 26.
Visockis, Albinas, 1992: *Bulgarija, Basanavičius, Lietuva*, Vilnius.

Ksaveras Bogušas

Punytė, Danguolė, 1981: *K. Bohusz. O początkach narodu i języka litewskiego: Vertimas į lietuvių kalbą ir komentarai*: Diplominis darbas, Vilnius: Vilniaus universiteto Lietuvių literatūros katedra (mašinraštis).
*
Maciūnas, Vincas, 1937: „Bohušo veikalas apie lietuvių kalbą", *Archivum Philologicum* 6.

Aleksandras Burba

[Burba, Aleksandras], 1884: *Senkaus Jurgis. Sumastavo Lakunas*, Ragainė.

[Burba, Aleksandras], 1890: *Ponas Bartkus. Sumąstavo kuningas A. Burba*, Plymouth, Pa.

Burba, Aleksandras, 1900, 1901: *Prozaiški raštai* 1, 2, Shenandoah, Pa.

Aleksandras Butkevičius

Kaupuž, Anna, ir Lukšaitė, Ingė, 1962: „A. Butkevičiaus gramatikos byla", *Kalbotyra* 5.

Tadeuszas Czackis

Czacki, Tadeusz, 1800, 1801: *O litewskich i polskich prawach, o ich duchu, źrzódłach, związku i o rzeczach zawartych w pierwszém Statucie dla Litwy 1529 Roku wydaném* 1, 2, W Warszawie.

Jonas Čečiotas

Čečiotas, Jonas, 1994: *Giesmelės apie senovės lietuvius iki 1434 metų*, sudarė Regina Koženiauskienė, Vilnius.

*

Koženauskienė, Regina, 1992: „Jonas Čečiotas – Simono Stanevičiaus amžininkas", *Aitvarai* 3.

Juozas Čiulda

Čiulda, Juozas, 1993: *Trumpi samprotavimai apie žemaičių kalbos gramatikos taisykles* (*Lietuvių atgimimo istorijos studijos* 6), Vilnius.

Subačius, Giedrius, 1992: „Juozas Čiulda – žemaičių gramatikos autorius", *Aitvarai* 3.

Subačius, Giedrius, 1993: „Juozas Čiulda ir jo gramatika", *Lietuvių atgimimo istorijos studijos* 6, Vilnius.

Stanislovas Dagilis

Dagilis, Stanislovas, 1973: *Lietuviškas šiupinys*, parengė [ir įžangos straipsnį parašė] Vytautas Vanagas, Vilnius.

Simonas Daukantas

[Daukantas, Simonas], 1922: Simono Daukanto laiškai, parengė Augustinas Janulaitis, *Mūsų senovė* 1.

Daukantas, Simonas, 1929: *Darbai senuju Lituviu yr Žemaycziu, 1822*, spaudai paruošė Vaclovas ir Mykolas Biržiškos, Kaunas.

Daukantas, Simonas, 1935: *Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių*. Naują leidimą spaudai paruošė, komentarus ir žodynėlį pridėjo J. Talmantas. Kaunas.

Daukantas, Simonas, 1976: *Raštai* 1, 2, sudarė Vytautas Merkys, tekstą paruošė Birutė Vanagienė, Vilnius.

Daukantas, Simonas, 1983, 1984[a]: *Žemaičių tautosaka* 1: *Dainos*, parengė Vytautas Jurgutis, Bronė Kazlauskienė, 2: *Pasakos. Patarlės. Mįslės*, parengė Kostas Aleksynas, Kazys Grigas, Leonardas Sauka, Vilnius.

Daukantas Simonas, 1984[b]: *Vertimai ir sekimai*, sudarė Vytautas Merkys, tekstus parengė Birutė Vanagienė, Vilnius.

„Simono Daukanto Žemaičių privilegijų rinkinio pratarmė", parengė Zigmantas Kiaupa, *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos* 5: *Simonas Daukantas*, Vilnius, 1993.

„Simono Daukanto rašyti prašymai", parengė Vytautas Merkys, *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos* 5: *Simonas Daukantas*, Vilnius, 1993.

„Simono Daukanto 1842 m. rugsėjo 9 d. laiško Teodorui Narbutui priedai", parengė Zigmantas Kiaupa, *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos* 5: *Simonas Daukantas*, Vilnius, 1993.

Daukantas, Simonas, 1993–1996: *Simono Daukanto raštai: Didysis*

lenkų–lietuvių kalbų žodynas 1–3, parengė Giedrius Subačius, Vilnius.

Daukantas, Simonas, 1995: *Istorija Žemaitiška* 1–2, parengė Birutė Vanagienė, įžangos straipsnį parašė Vytautas Merkys, baigiamąjį – Roma Bončkutė, Giedrius Subačius, Vilnius.

Daukantas, Simonas, 1996: *Simono Daukanto raštai: Laiškai Teodorui Narbutui. Epistolinis dialogas*, parengė Reda Griškaitė, Vilnius.

*

Aleksandravičius, Egidijus, 1987: „Vieno portreto istorija, arba žemaičių bajorų tautinės nuotaikos XIX a. (J. Zenkevičiaus 'S. Daukanto portretas')", *Kultūros barai* 5.

Aleksandravičius, Egidijus, 1991: *Prieš aušrą: Jaunieji Simono Daukanto bičiuliai*, Vilnius.

Aleksandravičius, Egidijus, 1993: „Simono Daukanto knygų leidėjas Ksaveras Kanapackis", *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos 5: Simonas Daukantas*, Vilnius.

Ambrazevičius, Juozas, 1936: „Simonas Daukantas lietuvių tautinės sąmonės istorijoje", *Židinys* 23.

Ambrazevičius, Juozas, 1937: „Tautinės minties naujinimas: Daukantas lietuvių tautinės sąmonės evoliucijoj", *Lietuvių rašytojai: Literatūriniai straipsniai*, Kaunas. (Persp.: Brazaitis, Juozas, 1980: *Raštai* 1, Chicago).

Berenis, Vytautas, 1993: „Simono Daukanto ir Juozo Jaroševičiaus istorinės Lietuvos samprata", *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos* 5: *Simonas Daukantas*, Vilnius.

Biržiška, Mykolas, 1937: *S. Daukantas*, Kaunas (Atsp. iš *Lietuviškoji enciklopedija* 6, 2).

Bončkutė, Roma, 1993[a]: „Iš trijų Simono Daukanto užrašų knygų", *Lietuvių atgimimo istorijos studijos* 5: *Simonas Daukantas*, Vilnius.

Bončkutė, Roma, 1993[b]: „Pirmoji lietuviška istorija: du Simono Daukanto „Darbų" rankraščiai", *Lietuvių atgimimo istorijos studijos* 5: *Simonas Daukantas*, Vilnius.

Bončkutė, Roma, 1993[c]: *Simono Daukanto rankraščiai ir leidiniai: Autentiško teksto problema*, (Hum. m. dr. dis.), Vilnius (rankraštis).

Bončkutė Roma, 1994[a]: „S. Daukanto istoriografinių darbų rankraščiai", *Senoji Lietuvos literatūra* 3: *Devynioliktan amžiun įžengus*, Vilnius.

Bončkutė, Roma, 1994[b]: „S. Daukanto raštų kalbos ištakos", *Žemaičių praeitis* 3.

Brazaitis, Juozas, 1980: „Simanas Daukantas", *Raštai* 1, Chicago, Ill.

Čapaitė, Rūta, 1996: „Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos, Juozo Butavičiaus, Simono Daukanto bruožai ir charakteriai", *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos* 8: *Asmuo: tarp tautos ir valstybės*, Vilnius.

Girdzijauskas, Juozas, 1993: „Simono Daukanto 'Pasakos būdas'", *Kultūros barai* 10.

Girdzijauskas Juozas, 1995: „Simonas Daukantas – istorikas ar rašytojas?", *Klaipėdos universiteto Mokslo darbai: Literatūrologija, Serija A* 1, sudarytojas A. Žalys, Klaipėda.

Grigas, Kazys, 1958: „Simonas Daukantas – lietuvių tautosakos rinkėjas, leidėjas ir vertintojas", *Iš lietuvių kultūros istorijos* 1, Vilnius.

Grigas, Kazys, 1993: „Beletristinio ir mokslinio stiliaus pradai Simono Daukanto „Būde"", *Lie-*

tuvių Atgimimo istorijos studijos 5: *Simonas Daukantas*, Vilnius.

Ivinskis, Zenonas, 1936[a]: „Simanas Daukantas ir Lietuvos istorija. Metmenys Daukanto istoriografijai pažinti", *Naujoji Romuva* 11.

Ivinskis, Zenonas, 1936[b]: „Lietuvių kultūros istorikas Simanas Daukantas", *Naujoji Romuva* 12.

Jakštas, Juozas, 1965: „Simonas Daukantas – pirmas tautinis Lietuvos istorikas", *Tautos praeitis*, Roma, II–2(6).

Janulaitis, Augustinas, 1913: *Simonas Daukantas*, Vilnius.

Jurgutis, Vytautas, 1982: „Iš Simono Daukanto bičiulių rato Peterburge: Juozas Križanauskas", *Literatūra* 24(1).

Jurgutis, Vytautas, 1993: „Simono Daukanto 'Dainės Žemaičių'", *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos* 5: *Simonas Daukantas*, Vilnius.

Kiaupa, Zigmantas, 1993: „Simono Daukanto parengti Lietuvos Metrikos medžiagos rinkiniai", *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos* 5: *Simonas Daukantas*, Vilnius.

Kalnius, Alfonsas, 1939: „Daukanto požiūris į kalbos ir tautos santykius", *Židinys* 11.

Laurinaitis, Vincas, 1936: *S. Daukanto jaunatvės kūryba (arba S. Daukanto „Darbay senuju lituwiu yr žemaicziu" 1822 m. ir to veikalo reikšmė)*, Kaunas.

Lebedys, Jurgis, 1972: „Ar pagrįsta naujoji versija apie bajorišką S. Daukanto kilmę?", *Lituanistikos baruose* 1, Vilnius.

Lebedys, Jurgis, 1972: „Simono Daukanto biblioteka", *Lituanistikos baruose* 1, Vilnius.

Lietuvių Atgimimo istorijos studijos 5: *Simonas Daukantas*, Vilnius, 1993.

Meilus, Elmantas, 1993: „Apie Daukantų giminę", *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos* 5: *Simonas Daukantas*, Vilnius.

Merkelis, Aleksandras, 1931: *Du garsingi žemaičiai. Simono Daukanto ir Vysk. Motiejaus Valančiaus gyvenimo ir darbų aprašymas*, Kaunas.

Merkys, Vytautas, 1972: *Simonas Daukantas*, Vilnius (2-as leid. Vilnius, 1991).

Merkys, Vytautas, 1994: „Trys S. Daukanto elementoriaus variantai", *Žemaičių praeitis* 3.

Pivoras, Saulius, 1993: „„Vargo Pelė": Lietuvos nacionalinės istoriografijos pradininkas Simonas Daukantas", *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos* 5: *Simonas Daukantas*, Vilnius.

Repšys, Jonas, 1960[a]: „S. Daukanto pažiūros į religiją ir dvasininkiją", *Filosofija* 1.

Repšys, Jonas, 1960[b]: „S. Daukanto visuomeninės ir politinės pažiūros", *Pergalė* 12.

Repšys, Jonas, 1963: „Daukanto požiūris į istorinį procesą ir istorijos mokslo uždavinius", *Filosofija* 3.

Silvestraitis-Davainis, Mečislovas, ir Burba, Aleksandras, 1898: *Medega S. Daukanto biografijai*, Shenandoah, Pa.

Subačius, Giedrius, 1990: „Simono Daukanto žodynai", *Lietuvių atgimimo istorijos studijos* 1: *Tautinės savimonės žadintojai: Nuo asmens iki partijos*, Vilnius.

Subačius, Giedrius, 1991: „Simonas Daukantas: rašybos ir kūrybinių interesų kitimas", *Iš Lietuvos istorijos tyrinėjimų*, Vilnius.

Subačius, Giedrius, 1993[a]: „S. Daukantas – J.A. Pabrėžos bičiulis", *Literatūra ir menas* 44.

Subačius, Giedrius, 1993[b]: „S. Daukanto požiūris į bendrinę kalbą", *Žemaitija* 1.

Subačius, Giedrius, 1993c: „Simono Daukanto Didysis lenkų–lietuvių kalbų žodynas", *Simono Daukanto raštai: Didysis lenkų–lietuvių kalbų žodynas* 1: *A–M*, Vilnius.
Subačius, Giedrius, 1993d: „Simono Daukanto didžiojo lenkų–lietuvių kalbų žodyno naujadarai: Individuali žodžių daryba", *Lietuvių atgimimo istorijos studijos* 4: *Liaudis virsta tauta*, Vilnius.
Subačius, Giedrius, 1999: „Simonas Daukantas – Motiejaus Valančiaus raštininkas", *Archivum Lithuanicum* 1.
Šenavičienė, Ieva, 1995: „Simono Daukanto bičiuliai Peterburge", *Kultūros barai* 11.
Trumpa, Vincas, 1965: „Simonas Daukantas (1793–1864) – historian and pioneer of Lithuanian national rebirth", *Lituanus* 11, 1.
Vengrienė, V., 1996: „S. Daukantas ir Varniai", *Žemaičių praeitis* 4.
Vengris, Antanas, 1935: „Pagrindinės poetiškos kalbos ypatybės S. Daukanto 'Būde'", *Židinys* 4.
Žukas, Saulius, 1988: *Simonas Daukantas*, Kaunas.
Žukas, Saulius, 1993: „Pirmasis dokumentų rinkinys apie Simoną Daukantą", *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos* 5: *Simonas Daukantas*, Vilnius.

Edvardas Jokūbas Daukša

Ant upės krašto blindelė auga: Eilėraščiai lietuvių ir lenkų kalbomis, parengė, įvadą ir komentarus parašė Regina Mikšytė, Vilnius, 1987.

*

Biržiška, Mykolas, 1926: „Jokūbas Daukša", *Tauta ir žodis* 4.
Girininkienė, Vida, 1991: „Tremties lakštingalos (Apie poetus Julių Anusevičių ir Eduardą Jokūbą Daukšą)", *1863–1864 metai Lietuvoje: Straipsniai ir dokumentai*, Kaunas.
Mikšytė, Regina, 1985: „Eduardas Daukša ir jo eilėraščiai lenkų kalba", *Literatūra ir kalba* 18.
Mikšytė, Regina, 1986: „Poetas ir sukilėlis [Eduardas Jokūbas Daukša]", *Literatūra ir menas* birželio 14.

Kazimieras Kristupas Daukša

Subačius, Giedrius, 1992: „Kazimiero Kristupo Daukšos žodynas", *Baltistica* 27(1).

Mečislovas Davainis-Silvestraitis

[Davainis-Silvestraitis, Mečislovas], 1884: *Tevynainiu giesme, parasze Vyturys*, Ragainė.
[Davainis-Silvestraitis, Mečislovas], 1885: Vėversys, „Gedminaicziūse", *Auszra* 6.
[Davainis-Silvestraitis, Mečislovas], 1904: *Palemonas ir Girgžduta: Apysaka eilėse, iš senovės gyvenimo pagal žmonių pasakų, senovės įtikėjimų ir savo fantazijos, parašė M.D.S.*, Plymouth, Pa.
Davainis-Silvestraitis, Mečislovas, 1973: *Pasakos. Sakmės. Oracijos*, parengė Bronislava Kerbelytė ir Klimas Viščinis, redagavo Kostas Aleksynas, Vilnius.

*

Akstinas, Domas, 1999: „Gyvenęs Lietuvai...", *Aitvarai* 10.
Brigys, Jonas, 1999: „Mečislovas Davainis-Silvestraitis – žurnalistas ir leidėjas", *Aitvarai* 10.
Kerbelytė, Bronislava, 1999: „Mečislovas Davainis-Silvestraitis – pasakų ir sakmių užrašinėtojas", *Aitvarai* 10.
Martinaitis, Marcelijus, 1999: „Apie Mečislovą Davainį-Silvestraitį", *Aitvarai* 10.

Skeivys, Rimantas, 1999: „Lietuvos meile degęs", *Aitvarai* 10.

Liudvika Didžiulienė-Žmona

Didžiulienė-Žmona, Liudvika, 1957: *Atgajėlė*, parengė Bronius Pranskus, Vilnius.

Didžiulienė-Žmona, Liudvika, 1996: *Raštai*, Vilnius.

Didžiulienė-Žmona, Liudvika, 1996, 1998: *Raštai* 1: *Beletristika. Dramaturgija. Atsiminimai ir publicistika*, 2: *Laiškai*, parengė M. Telksnytė, V. Račkaitis, Vilnius.

Juozapas Silvestras Dovydaitis

[Dovydaitis, Juozapas Silvestras], 1925: *Šiaulėniškis Senelis: Visos penkios kun. Juozapo-Silvestro Dovydaičio raštų dalys.* Perredagavo ir paskaitą pridėjo doc. J. Tumas šimto metų (1825–1925) autoriaus gimimo sukakčiai paminėti, Kaunas–Marijampolė.

Dovydaitis, Juozapas Silvestras, 1982: „Šiaulėniškis Senelis", *Lietuvių didaktinė proza*, Vilnius.
*

Tumas-Vaižgantas, Juozas, 1924c: *Kun. Juozapas-Silvestras Dovydaitis – Šiaulėniškis Senelis, 1825–1882: Paskaita*, Kaunas.

Aleksandras Fromas-Gužutis

Fromas-Gužutis, Aleksandras, 1955: *Baisioji gadynė*, parengė [ir įžangos straipsnį parašė] Bronius Pranskus, Vilnius.

„Gužučio biografija medžiaga". *Žvaigždė*, Philadelphia, Pa., 1923, 2.

Bonaventūra Gailevičius

Subačius, Giedrius, 1998: „Bonaventūra Gailevičius – tikėtinas 1805 m. *Išguldymo afieros mišių šventų* ir 1806 m. *Lietuviškų evangelijų* autorius", *Baltistica*, priedas 5.

Juozapas Arnulpas Giedraitis

Prašmantaitė, Aldona, 1994: „Žemaičių vyskupas J.A. Giedraitis – Naujojo Testamento vertėjas", *Senoji Lietuvos literatūra* 3: *Devynioliktan amžiun įžengus*, Vilnius.

Prašmantaitė, Aldona, 1995: „Dėl Juozapo Arnulfo Giedraičio gimimo datos", *Lituanistica* 4(24).

Prašmantaitė, Aldona, 2000: *Žemaičių vyskupas Juozapas Arnulfas Giedraitis*, Vilnius.

Simonas Giedraitis

Tumas, Juozas, 1910: „Kunigaikščio Sim. Giedraičio laiškas", *Lietuvių tauta* 1.

Silvestras Gimžauskas

Gimžauskas, Silvestras, 1996: *Lietuvós Bicziuolis*, parengė, įvadą, komentarus ir žodynėlį parašė Paulius Subačius, Vilnius.

Adomukas, 1914: „Atmenu kun. Gimžauskį (Giedraičiuose)", *Aušra* 14.

Šliūpas, Jonas (J.S. Kuokštis), 1883: „Lietuvos Bičiulis", *Aušra* 3.

Jonas Goštautas

Goštautas, Jonas, 1967: *Ponas Teisėjaitis, arba Pasakojimas apie Lietuvą ir Žemaitiją*, vertė Rimantas Jasas, Vilnius.
*

Jablonskis, Konstantinas, 1973: „Valstiečių judėjimas Lietuvoje XIX a. pirmojoje pusėje ir valstiečių siekimų reiškėjas Jonas Goštautas", *Lietuvių kultūra ir jos veikėjai*, Vilnius.

Laurynas Ivinskis

Ivinskis, Laurynas, 1995: *Raštai*, parengė Regina Mikšytė, Vilnius.

*

Abramavičius, Vladas, 1945: „Ivinskio ir Zavadzkio leidykla", *Pergalė* 5.

Lauryno Ivinskio Kalendoriaus 150-mečiui: Straipsniai ir dokumentai, Vilnius, 1997.

Petkevičiūtė, Danutė, 1988: *Laurynas Ivinskis*, Vilnius.

Tumas-Vaižgantas, Juozas, 1924: *Kokių lietuvių davė draudžiamasis laikas: Laurynas Ivinskis*, Kaunas.

Adomas Jakštas-Aleksandras Dambrauskas

Jakštas, Adomas, 1904: *Vienybė ar separatizmas? Atsakymas kritikams „Lietuvių balso"*, Shenandoah.

Jakštas, Adomas, 1906: *Głos litwinów do młodej generacji magnatów, obywateli i szlachty na Litwie*, 2-as leid., Kowno.

Jakštas, Adomas, 1919: *Kun. Jonas Balvočius-Gerutis. (1842–1915)*, Kaunas.

Jakštas, Adomas, 1921: *Dieviškoji proporcija: Matematiškas dailės dėsnis*, Kaunas.

Jakštas, Adomas, 1921: *Ekspresionizmas dailėje ir poezijoje*, Kaunas.

Jakštas, Adomas, 1923: *Mūsų naujoji literatūra (1904–1923)* 1: *Mūsų naujoji poezija*, 2: *Mūsų naujoji prozos literatūra*, Kaunas.

Jakštas, Adomas, 1930: *Mokslas ir tikėjimas. Populiarių apologiškų straipsnių rinkinys*. Įvadą parašė J.E. vysk. P. Būčys, Kaunas.

Dambrauskas, Aleksandras, 1930: *Užgesę žiburiai: Biografijų ir nekrologų rinkinys*. Redagavo ir jo 70 m. sukakties paminėjimą pridėjo d-ras J. Tumas, Kaunas.

Jakštas, Adomas, 1931: *Meno kūrybos problemos*, Kaunas.

Jakštas, Adomas, 1933: *Apie katalikiškus lietuviškus šventraščio vertimus ir vertėjus*, Kaunas.

Jakštas, Adomas, 1995–1997: *Raštai* 1: *Mokslas, filosofija, religija*, 2: *Etika*, 3: *Estetika*, sudarė Antanas Rybelis, Vilnius.

Jakštas, Adomas, 1998: Rinktinė: *Lyrika. Satyros. Vertimai ir sekimai. Feljetonai*, parengė ir įžangos straipsnį parašė Jonas Šlekys, Vilnius.

*

Brazaitis, Juozas, 1980: „Aleksandras Dambrauskas–Adomas Jakštas", *Raštai* 1, Chicago, Ill.

Mykolaitis-Putinas, Vincas, 1939: „Adomas Jakštas. Poetas ir kritikas intelektualistas", *Naujoji romuva* 10.

Samulionis, Pranas, 1930: „A. Jakšto gyvenimas ir asmuo", *Židinys* 12, 10.

Vaižgantas, Juozas [Tumas], 1921: „Aleksandras Dambrauskas ir jo laikai", *Skaitymai* 2.

Martynas Jankus

„Medžiaga lietuvių spaudos uždraudimo istorijai. Martyno Jankaus archyvas", *Tauta ir žodis* 4, 1926.

Anupras Jasevičius

Jasevičius, Anupras, 1937: „Iszginimas ir sugrįžimas", *Mūsų senovė* 2.

Liudvikas Adomas Jucevičius

Jucevičius, Liudvikas Adomas, 1959: *Raštai*, vertė Dominykas Urbas, įvadas Meilės Lukšienės, Vilnius.

Jucevičius, Liudvikas Adomas, 1975: *Mokyti žemaičiai*, parengė Meilė Lukšienė, Vytautas Raudeliūnas, Vilnius.

*

Balčiūnas, Juozas, 1930: *Liudviko Adomo Jucevi-*

čiaus asmuo ir reikšmė, Kaunas.

Janulaitis, Augustinas, 1910: *Kun. Liudvikas Adomas Jucevičius, Lietuvos rašytojas (1813–1846): Trumpas aprašymas jo gyvenimo ir veikimo*, Vilnius.

Milius, Vacys, 1964: „Etnografinių tyrinėjimų apžvalga", *Lietuvių etnografijos bruožai*, Vilnius.

Tadas Jurevičius

Maciūnas, Vincas, 1986: „Iš susidomėjimo lietuvių kalba istorijos (Varšuvos Mokslo bičiulių draugija, Vilniaus universitetas, XVIII a. poetas Jurevičius)", *Lituanistikos instituto darbai*, Čikaga.

Jonas ir Antanas Juškos

Tumas-Vaižgantas, Juozas, 1924[d]: *Lietuvių literatūros paskaitos. Draudžiamasis laikas: Lietuvių literatūra rusų raidėmis ir broliai Juškos-Juškevičiai*, Kaunas.

Antanas, Juozapas, Tadas ir Vincentas Juzumai-Juzumavičiai

Tumas-Vaižgantas, Juozas, 1924[e]: *Lietuvių literatūros paskaitos: Draudžiamasis laikas: Broliai Juzumai-Juzumavičiai ir Kazimieras Skrodzkis*, Kaunas.

Klemensas Kairys

[Kairys, Klemensas], 1987: *Ant upės krašto blindelė auga*, Vilnius.

*

Mikšytė, Regina, 1986: „Antano Baranausko jaunystės ir plunksnos bičiuliai: Karolina Praniauskaitė ir Klemensas Kairys", *Literatūra ir kalba* 19: *Antanas Baranauskas*, Vilnius.

Ambraziejus Kašarauskas

Kossarzewski, Ambraziej, 1858: „Znaczenie języka litewskiego we względzie naukowym", *Pismo zbiorowe na rok 1858*, Wilno.

Kossarzewski, Ambraziej, 1862: „Rzecz o litewskich słownikach i ogólny pogląd na kraje litewskie", *Pismo zbiorowe Wileńskie na rok 1862*, Wilno.

*

Dambrauskas, Aleksandras, 1925: „Kun. Ambraziejus Kašarauskis", *Tauta ir žodis* 3.

Jonas Katelė

Bičiūnas, Vytautas, 1934: *Kun. Jonas Katelė ir jo laikai, 1831–1908*, Kaunas.

Mikalojus Katkus

Katkus, Mikalojus, 1965: *Raštai*, sudarė Aleksandras Žirgulys, Vilnius.

*

Jurginis, Juozas, 1963: *Mikalojus Katkus*, Vilnius.

Keturakis

Keturakis, 1976: *Rinktiniai raštai*, parengė Vincas Kuzmickas, Vilnius.

Tikrasis Keturakis ir jo raštai. Papildyta antroji laida, paruošė Birutė Vilkutaitytė-Gedvilienė, išleido Keturakio dukros ir sūnūs, Cleveland, 1994.

*

Gudaitis, Leonas, 1998: „Noriu klysti... arba jau paskutinį kartą apie Keturakį", *Teisybė daugiaveidė: Lietuvių literatūros, knygotyros ir spaudos istorijos etiudai*, Kaunas.

Kuzmickas, Vincas, 1981: *Antanas Vilkutaitis-Keturakis*, Vilnius.

Lukauskaitė, Audra, 1999: „Ar dviejų brolių autorystės mįslę jubiliejiniais metais įminsime?" *Žemaičių žemė* 2(23).

Adomas Honoris Kirkoras

Kirkoras, Adomas Honoris, 1995: *Lietuva nuo seniausių laikų iki 1882 metų*, Vilnius.

*

Gustaitė, Genovaitė, 1988: „Lietuvos praeities tyrinėtojas (Adomas Honoris Kirkoras)", *Mokslas ir gyvenimas* 1.

Medišauskienė, Zita, 1990: „A.H. Kirkoro spaustuvė ir „liaudies bibliotekėlės" leidimas", *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos* 1: *Tautinės savimonės žadintojai: Nuo asmens iki partijos*, Vilnius.

Antanas Klementas

Klementas, Antanas, 1972: *Žemaitiška giesmelė*, paruošė [ir įžangos straipsnį parašė] Vytautas Vanagas, Vilnius.

*

Biržiška, Mykolas, 1910: *Antanas Klementas. Lietuvių rašytojas pradžioj XIX-ojo amžiaus*, Vilnius. (Persp. Biržiška, Mykolas, 1938: *Iš mūsų kultūros ir literatūros istorijos*, Kaunas).

Kralikauskas, Juozas, 1939: „Žemaitiškoji Antano Klemento kūryba", *Židinys* 5–6.

Maciūnas, Vincas, 1957: „Klementas Antanas", *Lietuvių enciklopedija* 2.

Subačius, Giedrius, 1997: „Antano Klemento žemaičių kalba", *Lietuvių kalbotyros klausimai* 37.

Kazimieras Kontrimas

„Projektas įvesti lietuvių kalbos paskaitas į Vilniaus universiteto programą (1822)", parengė Juozas Tumelis, *Mūsų kalba* 6.

*

Aleksandravičius, Egidijus, 1990: „Kazimieras Kontrimas ir lituanistinis sąjūdis XIX a. pradžioje", *Lietuvių atgimimo istorijos studijos* 1: *Tautinės savimonės žadintojai: Nuo asmens iki partijos*, Vilnius.

Palionis, Jonas, 1976: „Vilniaus Franklinas (K. Kantrimas)", *Mokslas ir gyvenimas* 9.

Skwarcyński, Zdisław, 1961: *Kazimierz Kontrym: Towarzystwo szubrawców*, Łódź.

Józefas Ignacas Kraszewskis

Kraszewski, Józef Ignacy, 1840–1841: *Wilno od początków jego do roku 1750*, 1–4, Wilno.

Kraszewski, Józef Ignacy, 1842: *Obrazy z życia i podróży* 1–2, Wilno.

Kraszewski, Józef Ignacy, 1847, 1850: *Litwa* 1–2, Warszawa.

Kraszewski, Józef Ignacy, 1972: *Pamiętniki*, Wrocław.

[Kraszewski, Józef Ignacy], 1881: *Witolo rauda*: Giesme isz padawimu Lietuwos per J.I. Kraszewski lenkiszkay suraszyta. Lietuwiszkay iszgulde su iszreiszkimais nepaprastû žodžiu J.A.W. Lietuwis, Poznaniuje.

Kraševskis, Jozefas Ignacijus, 1921: *Lietuvių dainos*. Versta iš lenkų kalbos, Vilnius.

Kraševskis, Jozefas Ignacijus, 1924: *Vitolio rauda*. Vertė F. Kirša, Kaunas.

Kraszewski, Józef Ignacy, 1930: *Karalių motina (Jogailos gadynė)*, 1–2, vertė S. Zareckas, Kaunas.

Kraševskis, Juzefas, 1958: *Kunigas: Apysaka iš lietuvių padavimų*, Vilnius.

Kraszewski, Józef Ignacy, 1977: *Vitolio rauda*, įžangos straipsnis Povilo Gaučio, Chicago.

Kraševskis, Juzefas Ignacas, 1994: *Vytauto Lietuva: Istorinis pasakojimas*, iš lenkų kalbos vertė Kazys Uscila, Vilnius.

*

Beresnevičiūtė, Halina, 1995: „J.I. Kraševskis –

Lietuvos istorikas", *Darbai ir dienos* 1(10).
Doveika, Kostas, 1962: „J. Kraševskio ryšiai su Lietuva ir lietuvių literatūra", *Literatūra ir kalba* 6.
Lebedys, Jurgis, 1972: „Kraševskio lietuviškoji trilogija šimto metų perspektyvoj", *Lituanistikos baruose* 1: *Studijos ir straipsniai*, Vilnius.
Lietuvių kultūros veikėjų [L.A. Jucevičiaus, M. Akelaičio, V. Dembskio, A. Medekšos, A. Višteliо, J. Mikšo, A. Višteliovskos] *laiškai J.I. Kraševskiui*, parengė Bronius Genzelis, Genovaitė Gustaitė, Meilė Lukšienė ir Vladas Žukas, Vilnius, 1992.
Staniszewski, Andrzej, 1991: „Twórczość J.I. Kraszewskiego o tematyce litewskiej i jej odbicie na łamach prasy polskiej", *W Kręgu kultury litewskiej*, Olsztyn.
Žukas, Vladas, 1992: „M. Balinskio ir J.I. Kraševskio laiškai", *Lietuvių kultūros veikėjų laiškai J.I. Kraševskiui*, Vilnius.

Petras Kriaučiūnas

Gustaitis, Motiejus, 1926: *Petras Kriaučiūnas: Gyvenimas. Raštai. Dokumentai*, Kaunas–Marijampolė.
Vaišnora, Juozas, 1965: „Petras Kriaučiūnas – lietuvių tautinio atgimimo pradininkas Sūduvoje", *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis* 1, Roma.

Antanas Kriščiukaitis-Aišbė

Kriščiukaitis-Aišbė, Antanas, 1974: *Kas teisybė – tai ne melas*, parengė [ir įžangos žodį parašė] Adolfas Sprindis, Vilnius.
Vaičiulaitis, Antanas, 1933: „Ant. Kriščiukaitis-Aišbė", *Naujoji Romuva* 51–52(149–150).

Vincas Kudirka

Kudirka, Vincas, 1909: *Vinco Kudirkos raštai* 1: *Biografija. Satyros. Eilės*, 2: *Tėvynės varpai 1889–1899*, 3: *Kritika. Mokslas. Politika. Smulkmenos*, 4: *Apysakos*, 5: *Dramos*, surinko ir spaudai parengė Juozas Gabrys, Tilžė.
Kudirka, Vincas, 1976: *Laisvos valandos*, parengė Aldona Vaitiekūnienė, Vilnius.
Kudirka, Vincas, 1989, 1990: *Raštai* 1–2, parengė ir įžangos straipsnį parašė Aldona Vaitiekūnienė, Vilnius.
Kudirka, Vincas, 1990: *Poezija. Proza. Publicistika*, sudarė Irena Slavinskaitė, Kaunas.
*
Būtėnas, Julius, 1937: *Vincas Kudirka: Biografinė apybraiža*, Kaunas (2-as leid. Vilnius, 1988).
Būtėnas, Julius, 1993: *Vinco Kudirkos bendražygiai*, Vilnius.
Daujotytė, Viktorija, 1990: „Tautinės savimonės raiška ir jos paralelės (V. Kudirka)", *Tautos žodžio lemtys*, Vilnius.
Grinius, Karys, 1924: *D-ro V. Kudirkos raštų žodynas*, Kaunas.
Iešmanta, Albinas, 1927: *Kudirka*, Kaunas.
Kavolis, Vytautas, 1997: *Žmogaus genezė: Psichologinė Vinco Kudirkos studija*, Vilnius.
Merkelis, Aleksandras, 1989: *Didysis varpininkas Vincas Kudirka: Jo asmuo ir gyvento laikotarpio paveikslas*, Chicago.
Merkys, Vytautas, 1990: „Byla dėl V. Kudirkos antkapio įrašo", *Mūsų praeitis* 1.
Mūsų Kudirka: studijos ir atsiminimai, sudarė Zenonas Šileris, Marijampolė, 1998.

Rimka, Albinas, 1924: *Vincas Kudirka savo raštuose*, Kaunas.
Tumas-Vaižgantas, Juozas, 1998: „Vincas Kudirka – Vincas Kapsas", *Literatūriniai portretai*, Vilnius.
Vaitiekūnienė, Aldona, 1987: „Vinco Kudirkos satyra ('Viršininkai')", *Pergalė* 9.
Varpas: Vinco Kudirkos jubiliejinis numeris, Kaunas, 1924.
Vincas Kudirka, paruošė redakcinė komisija, Panevėžys, 1935.

Ivanas Loboika

Каупуж, Анна, 1963: «Некоторые дополнительные сведения о литовских деятелях культуры начала XIX века в письмах проф. русской словесности виленского университета И.Н. Лобойко», *Literatūra* 6.
Kaupuža, Anna, 1967: „XIX a. pradžios Lietuvos kultūros veikėjai pagal prof. I.N. Loboikos susirašinėjimą su N.P. Rumiancevu, muziejaus steigėju", *Literatūra* 10.

Jonas Mačys-Kėkštas

[Mačys-Kėkštas, Jonas], 1910: *Mačio Kėkšto eilės*, įžangos straipsnis F. Matulaičio, Pitsburg.
Mačys-Kėkštas, Jonas, 1961: *Raštai*, sudarė Antanas Vengris, Vilnius.
Mačys-Kėkštas, Jonas, 1982: *Vargdienių giesmė*, parengė G. Suveizdienė, įžangos straipsnį parašė A. Rapalavičienė, Vilnius.
Bagdonas, Juozas, 1936: „J. Mačys–J. Kėkštas", *Vairas* 16.

Maironis

Maironis, 1927–1930: *Raštai* 1: *Lyrika*, 2: *Epas. Jaunoji Lietuva. Raseinių Magdė. Mūsų vargai. Z nad Biruty*, 3: *Dramatiški veikalai. Kame išganymas. Nelaimingos Dangutės vestuvės. Kęstučio mirtis. Didysis Vytautas – Karalius*, Kaunas.
Maironis, 1987–1992: *Raštai* 1: *Lyrika*, 2: *Poemos*, 3(1): *Dramos*, 3(2): *Lietuvos praeitis. Trumpa visuotinės literatūros istorija. Apsakymai apie Lietuvos praeigą. Straipsniai apie visuomenę ir literatūrą*, parengė Irena Slavinskaitė, Vilnius.
Maironis, 1988: *Lyrika*, parengė Irena Slavinskaitė, Vilnius.
Maironis, 1995: *Pavasario balsai* (dvidešimt septintas leidimas, parengtas pagal pirmąjį), Vilnius.
Maironis, 2000: *Lyrika*, Vilnius.

*

Adomavičius, Romas, 1990: *Maironio raštų bibliografija (1883–1989)*, Vilnius.
Brazaitis, Juozas, 1981: „Jonas Mačiulis–Maironis", *Raštai* 2, Chicago, Ill.
Girdzijauskas, Juozas, 1966: „Maironio eilėdara", *Lietuvių eilėdara: Silabinės-toninės sistemos susiformavimas*, Vilnius.
Literatūra ir kalba 21: *Maironis*, Vilnius, 1990.
Literatūra 36(1): *Maironis: XX amžiui baigiantis*, Vilnius, 1998.
Maironis ir Lietuvos istorija, Klaipėda, 1993.
Matusas, J., 1962: „Maironis istorikas", *Aidai* 7.
Nastopka, Kęstutis, 1985: „Maironio poetikos repertuaras", *Lietuvių eilėraščio poetika: XX amžius*, Vilnius.
Nyka-Niliūnas, Alfonsas, 1996: „Maironio likimo paraštėje", *Temos ir variacijos*, Vilnius.
Sauka, Donatas, 1990: „Maironio eilėraštis Goethes paraštėje", *Fausto amžiaus epilogas*, Vilnius.
Slavinskaitė, Irena, 1987: *Maironis*, Vilnius.
Tereškinas, Artūras, 1995: „Tautos kūnas ir kūno tauta: keletas falologizmų apie Maironio poeziją", *Metmenys* 69.

Tumas, Juozas, 1924[d]: *Lietuvių literatūros paskaitos: Draudžiamasis laikas. „Apžvalgos" grupė. Jonas Maironis-Mačiulis*, Kaunas.
Venclova, Tomas, 1991: „Laimei, Maironis", *Vilties formos*, Vilnius.
Zaborskaitė, Vanda, 1987: *Maironis*, 2-as leid., Vilnius.
Žukas, Saulius, 1995[a]: „Užslėpęs krūtinėje skausmo dūmas [apie Maironio poeziją]", *Žmogaus vaizdavimas lietuvių literatūroje*, Vilnius.
Žukas, Saulius, 1995[b]: „Maironio meilė", *Žmogaus vaizdavimas lietuvių literatūroje*, Vilnius.

Liudvika Malinauskaitė-Šliūpienė

Daugirdaitė-Sruogienė, Vanda, 1985: „Liudvika Malinauskaitė-Šliūpienė: Aušros gadynės dukra Eglė", *Lietuvių tautos praeitis* 8, 2.

Stasys Matulaitis

Matulaitis, Stasys, 1933: *1863 metai Lietuvoje* 1: *Social-ekonominis Lietuvos stovis prieš sukilimą*, Minskas.
Matulaitis, Stasys, 1957: *Atsiminimai ir kiti kūriniai*, sudarė, įžangos straipsnį ir paaiškinimus parašė Adolfas Sprindis, Vilnius.
Matulaitis, Stasys, 1965: *Parmazonas, arba Dievo rykštės baisumas*, Vilnius.

Adomas Mickevičius

Mickevičius, Adomas, 1955: *Rinktinė*, Vilnius.
Mickevičius, Adomas, 1975: *Lyrika. Baladės. Poemos*, sudarė Justinas Marcinkevičius, Vilnius.
Mickevičius, Adomas, 1976[a]: *Ponas Tadas, arba Paskutinis antpuolis Lietuvoje: Bajorų nuotykiai iš 1811 ir 1812 metų dvylikoje eiliuotų knygų*, iš lenkų kalbos vertė Vincas Mykolaitis-Putinas ir Justinas Marcinkevičius, Vilnius.
Mickevičius Adomas, 1976[b]: *Vėlinės*, iš lenkų kalbos vertė Justinas Marcinkevičius, Vilnius.
Mickevičius, Adomas, 1998[a]: *Laiškai. Esė. Proza*, sudarė Algis Kalėda, Vilnius.
Mickevičius, Adomas, 1998[b]: *Poezijos rinktinė*, Vilnius (lenk. ir liet. k.).
*
Abramavičius, Vladas, 1955: „Adomas Mickevičius Vilniuje ir Kaune", *Pergalė* 9.
Adomas Mickevičius Lietuvoje, Vilnius, 1999.
Adomo Mickevičiaus Lietuva, Kaunas, 1999 (*Darbų ir dienų* 9(18) atspaudas).
Augštakalnis, Alvydas, 1935: „A. Mickevičiaus užrašytosios lietuviškosios dainos", *Židinys* 21.
Borejsza, Jerzy, 1977: *Sekretarz Adama Mickiewicza (Armond Levy i jego czasy, 1827–1891)*, Wrocław.
Brensztejn, Michał, i Otrębski, Jan, 1927: *Dajny litewskie zapisane przez Adama Mickiewicza*, Wilno.
Cieška, I., 1959: „Lietuvių tautosakos elementai Adomo Mickevičiaus kūryboje", *Lietuvių kalba ir literatūra* 8.
Daujotytė, Viktorija, 1989: „A. Mickevičius XIX a. lietuvių kultūroje", *Pergalė* 8.
Dziedzic, Stanisław, 1996: „Mickewiczowskie pojmowanie małej i dużej ojczyzny", *Literatūra 1995 35(2): Vilnius ir romantizmo kontekstai, Wileńskie konteksty romantycze*, Vilnius.
Gaigalaitė, Vita, 1996: „Komentaras A. Mickevičiaus eilėraščiui 'Miesto žiema'", *Literatūra* 34(1): *Vilnius ir romantizmo kontekstai*, Vilnius.

Gaigalaitė, Vita, 1998: *Adomo Mickevičiaus jaunystės kūryba*, Vilnius.
Genzelis, Bronius, 1988: „Adomo Mickevičiaus paskaitos", *Mokslas ir gyvenimas* 4.
Griškaitė, Reda, 1999: „Adomas Mickevičius – Teodoras Narbutas: Trys sąlyčio taškai", *Metai* 3, 4.
Gustaitis, Motiejus, 1927: *Adomo Mickevičiaus Ponas Tadas: Etiudai*, Kaunas.
Ивановский, Павел, 1991: «Литва и литовцы в творчестве Мицкевича и Пушкина», *W kręgu kultury litewskiej*, Olsztyn.
Jackiewicz, Mieczysław, 1996: „Pierwiastki ludowe litewskie w „Balladach i romansach" A. Mickiewicza", *Literatūra* 35(2): *Vilnius ir romantizmo kontekstai = Wileńskie konteksty romantyczne*, Vilnius.
Jastrunas, Mečislovas, 1965: *Adomas Mickevičius: Poeto laikas ir asmenybė*, vertė Dominykas Urbas, Vilnius (2-as leid. Kaunas, 1994).
Kalėda, Algis, 1985: *Adomas Mickevičius*, Kaunas.
Kubilius, Vytautas, 1998: *Adomas Mickevičius: Poetas ir Lietuva*, Vilnius.
Lietuvos kultūra: romantizmo variantai: Mokslinės konferencijos, skirtos Adomo Mickevičiaus 200-osioms gimimo metinėms ir įvykusios 1998 gruodžio 4 dieną, medžiaga, Vilnius, 2001.
Lithuania 3/4 (20/21), 1996 [Adomo Mickevičiaus 200-osioms gimimo metinėms], Warszawa.
Łukasiewicz, Kacek, 1998: *Mickevičius*, iš lenkų k. vertė Algimantas Antanavičius, Vilnius.
Mykolaitis-Putinas, Vincas, 1955: *Adomas Mickevičius ir lietuvių literatūra*, Vilnius (persp.: Mykolaitis-Putinas, Vincas, 1962: *Raštai* 8, Vilnius).
Piročkinas, Arnoldas, 1980: „Adomas Mickevičius ir lietuvių kalba", *Mokslas ir gyvenimas* 10.
Piročkinas, Arnoldas, 1995: *Devyneri Adomo Mickevičiaus metai*, Vilnius.
Riškus, Jonas, 1996: *Adomas Mickevičius ir Lietuva*, Vilnius.
Śliwiński, Marian, 1996: „Śniadecki i Mickiewicz wobec opozycji klasycyzm-romantyzm", *Literatūra* 35(2): *Vilnius ir romantizmo kontekstai = Wileńskie konteksty romantyczne*, Vilnius.
Urbšienė, Marija, 1930: „Adomas Mickevičius ir 'College de Frańce'", *Židinys* 11(1–6).
Wielhorski, Władysław, 1958: „Narodowość Mickiewicza w swietle współczesnej socjologii i etnografii", *Alma Mater Vilnensis* 5 (Londyn).
Zinkevičius, Zigmas, 1982: „Dar kartą apie Adomo Mickevičiaus lietuvišką autografą", *Mokslas ir gyvenimas* 11.
Zwierzyński, Leszek, 1996: „Symbolika zła w balladach magicznych Mickiewicza", *Literatūra* 35(2): *Vilnius ir romantizmo kontekstai = Wileńskie konteksty romantyczne*, Vilnius.

Juozas Miliauskas-Miglovara

[Miliauskas-Miglovara, Juozapas], 1884: *Juozapa Miglovaros Rasztai: Iivaires Eilas. Pirmas pluuksztas*, Tilžėje.
[Miliauskas-Miglovara, Juozapas], 1905, Vyturys: *Tėvynainių Giesmė*, Bitėnai.
[Miliauskas-Miglovara, Juozapas], 1906: *Dainas. Surasze Juozapas Miglovara*.
Miliauskas-Miglovara, Juozas, 1925: „1863 metų sukilimų atsiminimai", *Karo archyvas* 2, Kaunas.

*

Prėskienis, Bronius, 1997: *Juozas Miliauskas-Miglovara*, Šiauliai.

Teodoras Narbutas

Narbutas, Teodoras, 1992, 1995: *Lietuvių tautos istorija* 1: *Lietuvių mitologija*, 2: *Lietuvių tautos ištakų tyrimas ir jos istorijos pradžia*, specialioji redaktorė Reda Griškaitė, Vilnius.

*

Griškaitė, Reda, 1993: „Pirmosios Teodoro Narbuto biografijos", *Lituanistica* 2(14).

Griškaitė, Reda, 1995: „Teodoras Narbutas ir pijorų edukacinė sistema", *Naujasis židinys-Aidai* 6.

Griškaitė, Reda, 1996: „Istorinės savimonės ištakų ieškant: Teodoras Narbutas 1808–1809 metų Rusijos-Švedijos kare", *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos* 8: *Asmuo: tarp tautos ir valstybės*, Vilnius.

Griškaitė, Reda, 1999: „Adomas Mickevičius – Teodoras Narbutas. Trys sąlyčio taškai", *Metai* 3, 4.

Jurgis Pabrėža

[Pabrėža, Jurgis Ambraziejus], 1929: „Du Pabrėžos laiškai M. Valančiui", *Vaižganto Raštai* 11, Kaunas.

[Pabrėža, Jurgis Ambraziejus], 1939: „1838 m. spalio 9 d. laiškas iš Kretingos Jonui Chrizostomui Gintilai", paskelbė K. Sendzikas, *Mūsų senovė* 2, 4(9).

[Pabrėža, Jurgis Ambraziejus], 1940: „J.A. Pabrėžos laiškai J.K. Gintilai", *Mūsų senovė* 1, 3.

*

Gidžiūnas, Viktoras, 1993: *Jurgis Ambraziejus Pabrėža (1771–1849)*, Roma–Vilnius.

Jurgis Pabrėža (1771–1849), Vilnius, 1972.

Subačius, Giedrius, 1996[a]: „Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos žemaičių kalba", *Lietuvių atgimimo istorijos studijos* 8: *Asmuo: Tarp tautos ir valstybės*, Vilnius.

Subačius, Giedrius, 1996[b]: „Trys XIX a. bendrinės rašomosios kalbos modeliai: J.A. Pabrėža, J. Čiulda, S. Daukantas", *Lietuvių kalbotyros klausimai* 36.

Tereškinas, Artūras, 1994: „Jurgis Ambraziejus Pabrėža: 'Prie mylėjimo švento...'", *Senoji Lietuvos literatūra* 3: *Devynioliktan amžiun įžengus*, Vilnius.

Žukas, Saulius, 1995: „Apie pypkininkus: Du Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos eilėraščiai", *Žmogaus vaizdavimas lietuvių literatūroje*, Vilnius.

Kazimieras Pakalniškis-Dėdė Atanazas

Merkelis, A., 1933: „Kan. Kazimieras Pakalniškis – Dėdė Atanazas", *Židinys*, 7–12.

Brazaitis, Juozas, 1981: „Kazimieras Pakalniškis", *Raštai* 2, Chicago, Ill.

Dominykas Palionis-Pėža

Janulaitis, Augustinas, 1990: „Dominykas Palionis (Pėža) ir jo giesmės (1836–?)", *Mūsų praeitis* 1.

Jegelevičius, Sigitas, 1990: „Neskelbtas prof. Augustino Janulaičio straipsnis", *Mūsų praeitis* 1.

Gabrielė Petkevičaitė-Bitė

Petkevičaitė-Bitė, Gabrielė, 1966–1968: *Raštai* 1: *Krislai (Apsakymai ir atsiminimai)*, 2: *Karo metų dienoraštis*, 3: *Ad astra*, 4: *Pasikalbėjimas*, 5: *Literatūros istorija. Pasaulinės literatūros*

istorijos vadovėlis, kritika, folkloras, 6: *Laiškai*, parengė Aleksandras Žirgulys, įžangos straipsnį parašė Petronėlė Česnulevičiūtė, Vilnius.

Petkevičaitė-Bitė, Gabrielė, 1990: *Iš gyvenimo verpetų: Apsakymai, kritika, publicistika, karo meto dienoraštis, atsiminimai*, sudarė Juozas Jasaitis, Kaunas.

*

Brazaitis, Juozas, 1981: „Gabrielė Petkevičaitė-Bitė", *Raštai* 2, Chicago.

Bukauskienė, Teresė, 1988: *Pedagogė Gabrielė Petkevičaitė-Bitė*, Vilnius.

Jasaitis, Juozas, 1972: *Gabrielė Petkevičaitė-Bitė*, Vilnius.

Vincas Pietaris

Pietaris, Vincas, 1905: *Iš mano atsiminimų. (Su autoriaus paveikslu)*, spaudai parengė Dr. J. Basanavičius, Chicago.

Pietaris Vincas, 1973: *Rinktiniai raštai*, parengė [ir įžangos straipsnį parašė] Vincas Kuzmickas, Vilnius.

Pietaris, Vincas, 1984: *Algimantas, arba Lietuviai XIII šimtmetyje: Istoriška apysaka, 1904*, Vilnius.

Pietaris, Vincas, 1989: *Algimantas, arba Lietuviai XIII šimtmetyje: Istoriška apysaka*, parengė Birutė Vanagienė, Vilnius.

*

Brazaitis, Juozas, 1980: „Vincas Pietaris", *Raštai* 1, Chicago, Ill.

Dambrauskas, Aleksandras, 1926: „D-ras Vincas Pietaris", *Tauta ir Žodis* 4.

Ilgūnas, Gediminas, 1987: *Vincas Pietaris*, Vilnius.

Katilius, Viktoras, 1992: *Vinco Pietario akiračiai*, Vilnius.

Jurgis Plioteris

Čeliauskas, Petras, 1996: „Jurgis Pliateris – mūsų kultūros veikėjas", *Aitvarai* 5.

Jurgutis, Vytautas, ir Žukas, Vladas, 1964: „J. Plioterio darbas 'Trumpa žinia apei tą iszdawima lietuwiszkos Biblijos Londone'", *Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai* 3.

[Stanevičius, Simonas], 1836: „Nekrolog [Jerzego Platera]", *Kuryer Litewski* 35.

Žukas, Vladas, 1962: „J. Plioterio lietuvių bibliografijos ir spaudos istorijos darbai", *Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai* 2.

Dionizas Poška

Poška, Dionizas, 1959: *Raštai*, surinko Vincas Laurynaitis, tekstą paruošė Dominykas Urbas, Vilnius.

*

Brensztejn, Michał, 1934: *Dionizy Paszkiewicz: Pisarz polsko-litewski na Żmudzi w pierwszej połowie XIX wieku*, Wilno.

Lukšienė, Meilė, 1980: „Iš Augustino Janulaičio literatūrinių archivalijų (Simono Stanevičiaus recenzija ir Dionizo Poškos laiškas I. Lobojkai)", *Literatūra* 22(1).

Pakalka, Kazimieras, 1991: „D. Poškos žodyno genezė ir likimas", *Lietuvių kalbotyros klausimai* 29.

Skrodenis, Stasys, 1991: „Dionizas Poška ir lietuvių bei žemaičių mitologija", *Aitvarai* 2.

Subačius, Giedrius, 1996: „Dionizo Poškos bendrinės kalbos kategorijos", *Baltistica* 31(2).

Vanagas, Vytautas, 1994: *Dionizas Poška*, Vilnius.

Wolter, Eduard, 1896: „Litauiſche Schriftſteller des 19. Jahrhunderts. 4. Dionysius Paszkievicz (Poszka)", *Mitteilungen der Litauischen litterarischen Gesellschaft* 4, 21 (Tilsit).

Karolina Praniauskaitė

[Praniauskaitė, Karolina], 1987: *Ant upės krašto blindelė auga*, Vilnius.

Praniauskaitė, Karolina, 1989: „Didžiosios Žemaičių Kalvarijos šventė", iš lenkų k. vertė Vaclovas Šiugždinis, *Katalikų kalendorius žinynas* (C), Kaunas–Vilnius.

*

Mikšytė, Regina, 1986: „Antano Baranausko jaunystės ir plunksnos bičiuliai: Karolina Praniauskaitė ir Klemensas Kairys", *Literatūra ir kalba* 19: *Antanas Baranauskas*, Vilnius.

Liudvikas Rėza

Rėza, Liudvikas, 1958, 1964: *Lietuvių liaudies dainos* 1, paruošė Juozas Jurginis, Bronius Kmitas; 2, paruošė Albinas Jovaišas, redagavo Danutė Venclovaitė, Vilnius.

Rėza, Liudvikas, 2000: *Žinios ir pastabos apie 1813 ir 1814 metų karo žygius iš vieno Prūsijos armijos kapeliono dienoraščio. Mūšių, kurių liudininku teko būti pačiam autoriai, aprašymai*, išvertė Rapolas Šaltenis, Vilnius.

Kaunas, Domas, 1999: „Lietuviškas eilėraštis Europos karo nugalėtojų monumente", *Knygos dalia: Mažosios Lietuvos knygos istorijos tyrinėjimai*, Vilnius.

*

Biržiška, Mykolas, 1961: „Nežinomieji L. Rėzos akademiniai raštai", *Tautos praeitis* I–3.

Eretas, Juozas, 1937: „Rėzos gimtinė", *Athenaeum* 8.

Jovaišas, Albinas, 1969: *Liudvikas Rėza*, Vilnius.

Lebedys, Jurgis, 1972: „Liudvikas Rėza", *Lituanistikos baruose* 2: *Paskaitos, recenzijos, sumanymai*, Vilnius.

Stočkus, Br., 1934: „Rėzos charakteris ir jo lietuvybė", *Athenaeum* 5.

Petras Rimkevičius

Rimkevičius, Petras, 1937–1939: [Eilės], *Mūsų senovė* 2.

Ksaveras Sakalauskas-Vanagėlis

Sakalauskas-Vanagėlis, Ksaveras, 1921: *Raštai*, Kaunas–Vilnius.

Sakalauskas-Vanagėlis, Ksaveras, 1995: *Kur banguoja Nemunėlis*, įžangos straipsnį parašė Jonas Linkevičius, Vilnius.

Antanas Savickis

Kalinauskaitė, Rasa, 1997: „Rašomosios kalbos samprata A. Savickio vertime ‚S. Tamosziaus à Kempis'", *Lietuvių kalbotyros klausimai* 37.

Władysławas Syrokomlė (Ludwikas Kondratowiczius)

Władisław, Syrokomla, 1853: *Wędrówki po moich niegdyś okolicach: Wspomnienia, studja historyczne i obyczajowe*, Wilno.

Kondratavičius, Liudvikas (Władysław Syrokomla), 1936: *Margis* (Márgiris), išvertė ir eiliuotą įžangą parašė Antanas Valaitis, įvadą parašė prof. Mykolas Biržiška, Kaunas.

Sirokomlė, Vladislavas, 1989: *Iškylos iš Vilniaus po Lietuvą*, vertė Kazimieras Umbražiūnas, Vilnius.

Sirokomlė, Vladislavas, 1991: *Nemunas nuo versmių iki žiočių*, vertė K. Bizauskas, Vilnius.

*

Kulakauskas, Antanas, ir Žakarytė, Skaidra, 1989: „Vladislavas Sirokomlė ir jo kelionių po Lietuvą aprašymai", Vladislavas Sirokomlė, *Iškylos iš Vilniaus po Lietuvą*, Vilnius.

Matas Slančiauskas

Šiaurės Lietuvos pasakos, Łurinko Matas Slančiauskas, Vilnius, 1974.

*

Merkelis, Aleksandras, 1931: „Užmirštas aušrininkas", *Lietuvos aidas* 292.

Vėlius, Norbertas, 1974: „Matas Slančiauskas ir jo pasakos", *Šiaurės Lietuvos pasakos*, surinko Matas Slančiauskas, Vilnius.

Juliuszas Słowackis

[Slovackis, Julius], 1900: *Mindaugis, Lietuvos karalius: Istorijos paveikslas penkiuose aktuose. Lenkiškai parašė Julius Slovacki. Lietuviškai vertė Vincas Kapsas*, Chicago, Ill. (Persp. Kudirka, Vincas, 1989: *Raštai* 1).

Słowacki, Juliusz, 1923: *Lilla Veneda:* 5 veiksmų tragedija, iš lenkų kalbos išvertė P. Vaičiūnas, Kaunas.

Słowacki, Juliusz, 1929: *Balladina*: 5 veiksmų tragedija, iš lenkų kalbos vertė P. Vaičiūnas, Kaunas.

Slovackis, Julijus, 1959: *Poezija*, Vilnius.

*

Doveika, Kostas, 1961: „Juliaus Slovackio ryšiai su Lietuva", *Literatūra ir kalba* 5: *Literatūriniai ryšiai ir sąveikos*, Vilnius.

Jackiewicz, Mieczysław, 1991: „Juliusza Słowackiego związki z Litwą", *W kręgu kultury litewskiej*, Olsztyn.

Simonas Stanevičius

Stanevyčia, Simonas, 1948: *Pasakėčios*, paruošė Jurgis Lebedys, Kaunas.

Stanevičius, Simonas, 1954: *Dainos Žemaičių*, tekstus paruošė [ir str. „S. Stanevičiaus ‚Dainos Žemaičių'" parašė] Jurgis Lebedys, [str. „Žemaičių melodijos" parašė Jadvyga Čiurlionytė], Vilnius.

Stanevičius, Simonas, 1967: *Raštai*, paruošė Jurgis Lebedys, Vilnius.

Stanevičius, Simonas, 1999: *Dainos Žemaičių*, parengė Juozapas Girdzijauskas [dainų tekstų ir melodijų faksimilinis leidinys su kompaktinėmis plokštelėmis], Vilnius.

Stanevičius, Simonas, 2001: *Raštai*, parengė Juozapas Girdzijauskas [faksimilinis leidinys], Vilnius.

*

Auksoriūtė, Albina, 1990: „S. Stanevičiaus raštų lietuviškoji leksika", *Lietuvių kalbotyros klausimai* 29.

Bončkutė, Roma, 2001: „Simono Stanevičiaus *Hystoria Szwenta* vertimo šaltiniai ir paskirtis", *Aitvarai* 11.

Brigys, Jonas, 2001: „Simonas Stanevičius ir Raseinių istoriografija", *Aitvarai* 11.

Eigminas, Kazimieras, 1981: „Lietuvių kalbos gramatikos iki 1737 m. ir 'Universitas lingvarum Litvaniae' atsiradimo sąlygos", *Universitas Lingvarum Litvaniae*, parengė Kazimieras Eigminas, Vilnius.

Girdenis, Aleksas, 1968: „Priegaidės S. Stanevičiaus raštuose", *Baltistica* 4(2).

Girdenis, Aleksas, 1992: „Simono Stanevičiaus rašyba ir jo tarmės fonologinė sistema", *Aitvarai* 3.

Girdenis, Aleksas, 1995: „Phoneme und Silbenakzente der südostžemaitischen Mundart zu Beginn des 19. Jahrhunderts. (Auf Grund der Schreibung und Orthographie von Simonas Stanevičius)", *Baltistica* 30(2).

Jackiewicz, Mieczysław, 2001: „Simono Gedo Stanevičiaus kūryba Lenkijoje", *Aitvarai* 11.

Janulevičienė, Violeta, 2001: „Simono Stanevi-

čiaus bibliografijos papildymas", *Aitvarai* 11.
Jasaitis, Juozas, 2001: „Simono Stanevičiaus takais", *Aitvarai* 11.
Jovaišas, Albinas, 1966: „Nežinoma S. Stanevičiaus kelionė", *Literatūra ir menas*, 22 (gegužės 28).
Koženiauskienė, Regina, 2001: „M. Daukšos ir S. Stanevičiaus programinių kalbų paralelės", *Aitvarai* 11.
Lebedys, Jurgis, 1955: *Simonas Stanevičius*, Vilnius.
Lebedys, Jurgis, ir Milius, Vaclovas, 1970: „Simono Stanevičiaus laiškai Mykolui Balinskiui", *Literatūra* 13(1).
Lebionka, Juozas, 1992: „Dekretas Simono Stanevičiaus giminės klausimu" [su publikacija], *Lituanistica* 3(11).
Lukšienė, Meilė, 1980: „Iš Augustino Janulaičio literatūrinių archivalijų (Simono Stanevičiaus recenzija ir Dionizo Poškos laiškas I. Lobojkai"), *Literatūra* 22(1).
Maciūnas, Vincas, 1939: „Anoniminis rankraštis apie S. Stanevičių", *Lituanistinis sąjūdis XIX amžiaus pradžioje*, Kaunas.
Majoras, Vytautas, 1996: „Kaip buvo kuriamas Simono Stanevičiaus paminklas", *Aitvarai* 5.
Montvilienė, Nijolė, 2001: „Stanevičius ir jo epocha", *Aitvarai* 11.
Pocius, Antanas, 1990: „'...Šlovė jūsų prisikėlė'", *Atvarai* 1.
Rosinas, Albertas, 1992: „Simono Stanevičiaus tekstų įvardžių įnagininko su *(t)-um(y)* kilmės klausimu", *Aitvarai* 3.
Rosinas, Albertas, 1994: „Ar senas vidukliškių moteriškos giminės vardažodžių vietininkas su *ūs(e)*", *Aitvarai* 4.
Skurdenienė, Irena, 2001: „Simono Stanevičiaus kelias į tautos protą ir širdį", *Aitvarai* 11.
Universitas Lingvarum Litvaniae, iš lotynų kalbos vertė ir įvadą parašė Kazimieras Eigminas, Vilnius, 1981.
Vitkauskas, Vytautas, 1991: „Didesnio darbo pradžia?" *Aitvarai* 2.
Vitkauskas, Vytautas, 1992: „Simono Stanevičiaus raštų kalba ir vidukliškių praradimai, *Aitvarai* 3.
Žulys, Vladas, 1983: „Analisto Pizono pasakojimas ir S. Stanevičiaus pasakėčia 'Aitvaras'", *Literatūra* 25(1).

Antanas Strazdas

Strazdas, Antanas, 1974: *Giesmė apie siratas*, paruošė Vytautas Vanagas, Vilnius.
Strazdas, Antanas, 1991: *Giesmės svietiškos ir šventos*, faksimilinis leidinys, sudarė [ir komentarus parašė] Juozas Tumelis, įžangos straipsnį parašė Juozas Girdzijauskas, Vilnius.
*
Abramavičius, Vladas, 1949: „Antanas Strazdas naujų faktų šviesoje", *Pergalė* 3.
Čižiūnas, V., 1930: „Karpinskio ir Kniaznino įtaka Strazdelio kūrybai", *Židinys* 12, 7–12.
Girdzijauskas, Juozas, 1966: „A. Strazdo eilėdaros bruožai: Ryšys su silabine-tonine eilėdara", *Lietuvių eilėdara: Silabinės-toninės sistemos susiformavimas*, Vilnius.
Girdzijauskas, Juozas, 1985: „Jo poezija kaip versmė", *Pergalė* 10.
Korsakas, Kostas, 1950: „Nežinoma A. Strazdo daina", *Švyturys* 15.
Kossu-Aleksandravičius, Jonas, 1935: „Antanas Strazdelis", *Dievai ir smūtkeliai*, Kaunas.
Kressler, Stephan, 2000: „Eine unbekante Übersetzung der Gedichte von Antanas Strazdas ins Polnische", *Literatūra* 38(1), Vilnius.

Lebionka, Juozas, 1965: „A. Strazdui priskiriamos dainos 'Varnas' genezės ir autorystės klausimu", *Literatūra* 8.
Petrulis, Juozas, 1933: „XIX amž. pradžios žemaičių sąjūdis ir A. Strazdas", *Židinys* 18.
Vanagas, Vytautas, 1968: *Antanas Strazdas*, Vilnius.
Vitkauskienė, Patricija, ir Žukas, Vladas, 1969: *Antanas Strazdas: Bibliografija*, Vilnius.

Dominikas Sutkevičius

Kruopas, Jonas, 1966: „D. Sutkevičiaus leksikografiniai darbai", *Lietuvių kalbotyros klausimai* 8.
Žukas, Vladas, 1985: „Dėl D. Sutkevičiaus žodyno", *Literatūra ir menas* 49 (gruodžio 7).

Tarasas Ševčenka

Abramavičius, Vladas, 1964: *Tarasas Ševčenka ir Vilnius*, Vilnius.
Mikšytė, Regina, 1970: „T. Ševčenkos metrikos pėdsakai XIX a. lietuvių eilėdaroje", *LTSR Mokslų Akademijos darbai: Serija A* 3.

Jokūbas Šimkevičius

Galkutė, Gražina, 1958: „Daktaras iš Žemaitijos (J. Šimkevičius)", *Mokslas ir gyvenimas* 9.

Jonas Šliūpas

[Šliūpas, Jonas] Lietuvos Mylėtojas, 1890: *Lietuviszkiejie rasztai ir raszttininkai*, Tilžė.
Šliūpas, Jonas, 1904: *Lietuvių tauta senovėje ir šiądien* 1, Plymonth, Pa.
Šliūpas, Jonas, 1923: *„Aušra": Paskaitos laikraštininkų kursuose*, Kaunas.
Šliūpas, Jonas, 1927: *Jaunatvė – gyvenimo pavasaris*, Šiauliai.
Šliūpas, Jonas, 1932: *Lietuvių, latvių bei prūsų arba baltų ir jų prosenių mythologija*, Šiauliai.
Šliūpas, Jonas, 1977: *Rinktiniai raštai*, paruošė ir įžangos straipsnį parašė Kostas Doveika, Vilnius.
*
Aušrininkas dr. Jonas Šliūpas Lietuvos medicinos baruose, redaktorius-sudarytojas Alfredas Tytmonas, Klaipėda, 1995.
Aušrininkas Jonas Šliūpas: Medžiaga jo biografijai ir Lietuvos kultūros istorijai, redagavo J.V. Girdvainis, Kaunas, 1934.
Eidintas, Alfonsas, 1989: *Jonas Šliūpas*, Kaunas.
Jakštas, Juozas, 1979: *Dr. Jonas Šliūpas: Jo raštai ir tautinė veikla*, Chicago.
Pranckietytė, Gražina, 1993: *Jono Šliūpo filosofinė kūryba*, Vilnius.

Juozas Šnapštys-Margalis

Šnapštys, Juozas, 1904: *Musu bajorai: Dramatiszkas pav. 3-juose aktuose*, Shenandoah (Pa).
Šnapštys (Margalis), Juozas, 1907: *Volungė ir vieversėlis. Eilės*, Kaunas.
Radzikauskas, E. [Gira, Liudas], 1921: „Ką mums paliko Margalis", *Skaitymai* 6.
Vaitkus, Mykolas, 1952: „Dėl Margalio ir jo ‚Leiskit į Tėvynę'", *Aidai* 6.
Važgantas, Juozas, „Kun. Juozas Šnapštis-Margalis", *Skaitymai* 6.

Uršulė Tamošiūnaitė

Tamošiūnaitė, Uršulė, 1893: [Eilės], *Lietuviškos dainos iš visur surinktos*, sud. J. Paukštys, A. Burba, Plymouth.
Tamošiūnaitė, Uršulė, 1920: [Eilės], *Litauische Mundarten*, Leipzig.

Antanas Tatarė

Tatarė, Antanas, 1987: *Pamokslai išminties ir teisybės*, parengė Jonas Pilypaitis ir Birutė Vanagienė, įvadą ir ko-

mentarus parašė Vytautas Vanagas, Vilnius.
*
Girininkienė, Vida, 1991: „Antano Tatarės tardymo byla", *1863–1864 metai Lietuvoje: Straipsniai ir dokumentai*, Kaunas.
Gustaitis, Motiejus, 1913: *Kunigas Antanas Tatarė, Paskutinis Suvalkų gubernijos lietuvių švietėjas: Jo gyvenimas, eilės, laiškai ir dokumentai*, Vilnius (2-as leid. 1915).

Konstantinas Tyszkiewiczius

Tiškevičius, Konstantinas, 1992: *Neris ir jos krantai: Hidrografo, istoriko, archeologo ir etnografo akimis*, vertė Vytautas Būda, Vilnius.

Juozas Tumas-Vaižgantas

Aleksandras, Merkelis, 1989: *Juozas Tumas-Vaižgantas*, 3 (fotografuotinis) leid., Vilnius.
Žaltauskaitė, Vilma, 1996: „Apie lietuvybės idėją kunigo Juozo Tumo-Vaižganto pažiūrose. Iki 1904 metų", *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos* 8: *Asmuo: Tarp tautos ir valstybės*, Vilnius.

Andrius Ugianskis

Maciūnas, Vincas, 1936: „Andrius Ugianskis, 1816–1870", *Židinys* 23.
Visockis, A., 1994: „Keletas duomenų Andriaus Ugianskio biografijai", *Žemaičių praeitis* 3.

Jonas Užupis-Šerenga

Užupis-Šerenga, Jonas, 1913–1914: *Lietuvos Eneida*, Seinai.
Tijūnaitis, S., 1917: „A.a. Kunigas Jonas Užupis-Šerenga", *Lietuvos aidas* 31 (lapkričio 20).

Pranas Vaičaitis

Vaičaitis, Pranas, 1975: *Lėkite, dainos*, parengė ir įžangos straipsnį parašė Albertas Zalatorius, Vilnius.
Vaičaitis, Pranas, 1996: *Raštai: Kūriniai, archyviniai dokumentai, laiškai, atsiminimai*, įvadas, tekstų parengimas ir paaiškinimai Alberto Zalatoriaus, sudarymas ir palydimasis žodis Zenono Šilerio, Vilnius.
*
Geda, Sigitas, 1989: *Ežys ir Grigo ratai*, Vilnius.
Klimaitis, Jonas, 1994: *Prano Vaičaičio gyvenimo pėdsakais*, Kaunas.
Šileris, Zenonas, 1996: *Pranas Vaičaitis*, Kaunas.
Šileris, Zenonas, 2001: *Pranas Vaičaitis: Epocha, gyvenimas, kūryba*, Marijampolė.
Vaičaitis, J., 1934: „Prie Prano Vaičaičio biografijos", *Athenaeum* 5.
Zalatorius, Albertas, 1996: „Poeto dalia ir dainos", P. Vaičaitis, *Raštai*, Vilnius.

Motiejus Valančius

Valančius, Motiejus, 1928: *Vaikų knygelė*, redagavo L. Kuolys, Kaunas.
Valančius, Motiejus, 1929: *Maskoliams katalikus persekiojant*, surinko ir paaiškino doc. Juozas Tumas, Kaunas.
Valančius, Motiejus, 1929: *Pastabos pačiam sau*, iš lenkiškosios vyskupo Motiejaus rašliavos sutaisė ir savo pastabų pridėliojo doc. J. Tumas, Kaunas (persp. Vilnius, 1996).
Valančius, Motiejus, 1930: *Paaugusių žmonių knygelė*, Kaunas.
Valančius, Motiejus, 1931: *Raštai*, redagavo ir žodynėlį pridėjo Juozas Balčikonis, Kaunas.
Valančius, Motiejus, 1972: *Raštai* 1–2, tekstą paruošė Birutė Vanagienė, 1 t. įvadą ir paaiškinimus parašė Vytautas Vanagas, 2 t. įvadą ir

paaiškinimus parašė Vytautas Merkys, Vilnius.
Valančius, Motiejus, 2000: *Ganytojiški laiškai.* Parengė Vytautas Merkys, Birutė Vanagienė, Vilnius.
„Vyskupo Motiejaus Valančiaus testamentas", 1990: *Žemaičių praeitis* 1.
Valančius, Motiejus, 2001: *Raštai* 1, Vilnius.
*
Alekna, Antanas, 1921: „Vyskupas Valančius ir 1863 metai", *Mūsų senovė* 1, 1.
Brazaitis, Juozas, 1980: „Motiejus Valančius", Raštai 1, Chicago, Ill.
Alekna, Antanas, 1923: *Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius,* Kaunas.
Alekna, Antanas, 1975: *Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius,* įvadas ir dokumentiniai priedai Vinco Trumpos, Chicago.
Aleksandravičius, Egidijus, 1990: „Vyskupas Motiejus Valančius ir Blaivybės brolija", *Žemaičių praeitis* 1.
Binkis, Kazys, 1935: *Motiejus Valančius, 1975–1935: Šešių dešimčių metų mirties sukaktuvėms paminėti,* Kaunas.
Biržiška, Vaclovas, 1951: *Vyskupo Motiejaus Valančiaus biografijos bruožai,* Brooklyn.
Girininkienė, Vida, 1991: „Kaltinimas Motiejui Valančiui dėl paramos sukilėliams 1863 metais", *1863–1864 metai Lietuvoje: Straipsniai ir dokumentai,* Kaunas.
Girnius, Saulius, 1976: „M. Valančius (1801–1870), Biskop Motiejus: A man for alle seasons", *Lituanus* 22, 2.
Jasaitis, Juozas, 1984: *Motiejus Valančius,* Kaunas.
Katilius, Algimantas, 1998: „Seinų seminarijos klierikai, įšventinti vyskupo Motiejaus Valančiaus", *Žemaičių praeitis* 8.
Kulakauskas, Antanas, 1987: „M. Valančius ir XIX a. septintojo dešimtmečio švietimo reforma", *Istorija,* 27.
Maskoliūnienė, Džuljeta, 2000: „Kaip Motiejaus Valančiaus 'Palangos Juzės' veikėjai išvysta jūrą", *Literatūra* 38(1), Vilnius.
Matusas, Jonas, 1938: *Motiejus Valančius kaip istorikas,* Kaunas.
Merkelis, Aleksandras, 1931: *Du garsingi žemaičiai: Simono Daukanto ir Vysk. Motiejaus Valančiaus gyvenimo ir darbų aprašymas,* Kaunas.
Merkys, Vytautas, 1999: *Motiejus Valančius: Tarp katalikiškojo universalizmo ir tautiškumo,* Vilnius.
Misius, K., 1996: „Vyskupo M. Valančiaus santykiai su valdžia (1850–1864 m.; Varnių laikotarpis)", *Varniai = Žemaičių praeitis* 4.
Puzaras, Petras, 1992: *Vyskupo Motiejaus Valančiaus pastoracinė veikla,* Vilnius.
Stakauskas, Juozapas, 1938: „Valančiaus laikų lietuviškasis darbas", *Tiesos kelias* 3, 4, 7–8, 11.
Stakauskas, Juozapas, 1939: „Valančiaus lietuvybės klausimas", *Židinys* 1.
„J. Stakauskas ir V. Biržiška apie Motiejų Valančių ir jo lietuviškumą", *Lietuvių atgimimo istorijos studijos 7: Atgimimas ir Katalikų Bažnyčia,* Vilnius.
Šenavičienė, Ieva, 1998: *Žemaičių lituanistai Vilniaus vyriausiojoje seminarijoje. Motiejus Valančius,* Vilnius.
Šenavičienė, Ieva, 2000: „Motiejaus Valančiaus taisymai Simono Daukanto *Maldos katalikų* rankraštyje", *Archivum Lithuanicum* 2, Vilnius.
Šležas, Paulius, 1938: „Bažnyčios ir valstybės santykiai Žemaičių vyskupystėje vyskupo M. Valančiaus laikais

(1850– 1875)", *Židinys* 28, 7.
Štuopis, J., 1932: „Valančius, 'Antano Tretininko pasakojimai'", *Židinys* 15.
Valančius, Grigas, 1977, 1978: *Žemaičių Didysis: Istoriografiniai pasakojimai: Vysk. Motiejaus Valančiaus (1801.II.16–1875.V.17) mirties šimtmečiui paminėti* 1–2, Los Angeles.
„Vilniaus generalgubernatoriaus grafo Edvardo Baranovo nuomonė apie Motiejų Valančių. Raportas carui", 1990: *Žemaičių praeitis* 1.
Žemaičių žemė 4(25), 1999 [Valančiui skirtas numeris].

Silvestras Valiūnas

Valiūnas, Silvestras, 1976: *Ant marių krašto*, paruošė [ir įžangos straipsnį parašė] Regina Mikšytė, Vilnius.
*
Mikšytė, Regina, 1978: *Silvestras Valiūnas*, Vilnius.
Šidlauskienė, Elena, 1998: „Silvestras Valiūnas ir Telšiai", *Žemaičių praeitis* 8.

Antanas Vienažindys

Vienažindys, Antanas, 1958: *Ilgu ilgu man ant svieto*, parengė Bronius Pranskus, Vilnius.
Vienažindys, Antanas, 1978: *Kaipgi gražus gražus*, parengė Kostas Aleksynas, Vilnius.
*
Bikinaitė, Teresė, 1989: *Antanas Vienažindys*, Kaunas.
Bikinaitė, Teresė, 1996: *Vienužis*, Vilnius.
Boruta, Kazys, 1975: „Antano Vienažindžio dainos ir jų leidimai", *Raštai* 9, Vilnius.
Grinius, Jonas, 1934: „Vienažindžio poezija", *Athenaeum* 5.
Dobilas, Julijonas [Lindė], 1922: „Reikalingumas mums renesanso ir kun. Vienožinskis", *Skaitymai* 17.
Jurgelionis, Kleopas, 1911: *Kun. A. Vienažinskis ir jo dainos*, Scranton.
Tumas, Juozas, 1925: „Antanas-Justinas Vienažindys-Vienužis", *Lietuvių literatūros paskaitos. Draudžiamasis laikas*, Kaunas.
Tumas-Vaižgantas, Juozas, 1998: „Antanas Justinas Vienažindys-Vienužis", *Literatūriniai portretai*, Vilnius.
Žebrys, Juozapas, 1894: „Prakalba draudžiamojo laiko", *Vienybė lietuvninkų* 51.

Petras Vileišis

„Vileišio laiškai lietuviškų knygų spausdinimo klausimu", *Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai* 7, 1969.
„Penki P. Vileišio laiškai J. Šliūpui", parengė Žilvinas Norkūnas, *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, 1: *Tautinės savimonės žadintojai: Nuo asmens iki partijos*, Vilnius, 1990.
Aničas, Jonas, 1993: *Petras Vileišis, 1851–1926*, Vilnius.
Aničas, Jonas, 2001: *Petras Vileišis. 1851–1926*, Vilnius.
Kučys, Antanas, 1993: *Vileišiai: Trijų brolių darbai tautai*, Chicago.
Norkūnas, Žilvinas, 1990: „P. Vileišis – amžininkams ir mums", *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos* 1: *Tautinės savimonės žadintojai: Nuo asmens iki partijos*, Vilnius.
Petronis Jonas, 1992: *Petras Vileišis*, Vilnius.

Povilas Višinskis

Višinskis, Povilas, 1964: *Raštai*, surinko ir įvadinį straipsnį parašė Adolfas Sprindis, spaudai parengė Aleksandras Žirgulys, Vilnius.

Višinskij, Pavel, 1935: „Antropologičeskaja charakteristika žmudinov", *Mūsų tautosaka* 10.

*

Avižonis, Petras, 1931: „Truputis atsiminimų apie Pov. Višinskį", *Šiaulių metraštis* 2, Šiauliai.

Būtėnas, Julius, 1936: *Povilas Višinskis*, Kaunas (fotogr. leid. 1997).

Česnys, Gintautas, 1990: „Povilas Višinskis ir žemaičių antropologija", *Žemaičių praeitis* 1.

Miknys, Rimantas, 1990: „P. Višinskis ir Lietuvos nepriklausomybės idėja", *Povilo Višinskio skaitymai*, Šiauliai.

Sprindis, Adolfas, 1978: *Povilas Višinskis*, Vilnius.

Tarvydas, Juozas, 1935: „Marija Pečkauskaitė ir Povilas Višinskis", *Atheneum* 6.

Andrius Vištelis-Višteliauskas

Lietuvis, J.A.W., 1881: *Witolo rauda. Giesmė iš padavimu Lietuvos per J.I. Kraszewski lenkiškai surašyta*, Poznanė.

Visztalius, A.J., 1903: „Apie apsireiškimą „Aušros"", *Vienybė lietuvninkų* 23.

*

Jackiewiczius, Mieczysławas, 1996: „Andriaus Vištelio-Višteliausko knygos rankraštis", *Literatūra ir menas*, kovo 2.

Kuzmickas, Vincas, 1971: „Aušros poeto likimas (apie A. Vištelio-Višteliausko gyvenimą ir kūrybą)", *Senosios lietuvių literatūros baruose*, Vilnius.

Nedzvecka, Maria, 1996: „Korespondencja A.J. Vištelisa z J.I. Kraszewskim", *Literatūra* 34(1): *Vilnius ir romantizmo kontaktai*, Vilnius.

Trinkūnas, Jonas, 1997: „Išrinktasis – karys, poetas, aušrininkas", *Literatūra ir menas*, gruodžio 20.

Žukas, Vladas, 1987: „A. Vištelis – lenkų literatūros vertėjas", *Pergalė* 11.

Kajetonas Zabitis-Nezabitauskis

Nezabitauskis, Kajetonas, 1996: *Naujas mokslas skaitymo dėl mažų vaikų Žemaičių ir Lietuvos*, Vilnius (fotogr. leid.).

Nezabitauskis Kajetonas, 1940: „Laiškai", *Mūsų senovė* 3, 1(10).

*

Armon, Witold, 1978: „Niezabitowski [...] Kajetan Roch", *Pólski słownik biograficzny* 23, Wrocław.

Maciūnas, Vincas, 1940: „Kaj. Nezabitauskio-Zabičio laiškai", *Mūsų senovė* 3, 1(10).

Subačius, Giedrius, 1996: „Kajetono Roko Nezabitauskio elementoriaus kalba ir rašyba", Kajetonas Nezabitauskis, *Naujas mokslas skaitymo dėl mažų vaikų Žemaičių ir Lietuvos*, Vilnius.

Subačius, Giedrius, 1997: „La concezione della lingua comune di Kajetonas Nezabitauskis: fra Poška e Stanevičius", *Res Balticae*.

Kiprijonas Zabitis-Nezabitauskis

Biržiška, Vaclovas, 1931: „Kunigo Cyprijono Nezabitauskio-Zabičio laiškai kun. Gailevičiui", *Tauta ir žodis* 7.

Janulaitis, Augustinas, 1931: *Kiprijonas Juozas Zabitis-Nezabitauskas, Žemaičių rašytojas ir politikos veikėjas, 1778–1837* I: *Gyvenimas*; II: *Eiliavimas Lietuviškai-Žemaitiškas*, Kaunas.

Pranskus, Bronius, 1959: „Kiprijonas Nezabitauskis-Zabitis", *Lietuvių literatūros gretose*, Vilnius.

Subačius, Giedrius, 1996: „Kiprijono Nezabitausko žodyno autorius", *Lietuvių kalbotyros klausimai* 36.
Urbšienė, Marija, 1933: „Medžiaga kan. Zabičio ir Vladimiro Gadono biografijoms", *XXVII knygos mėgėjų metraštis* 1, Kaunas.

Juozas Želvys-Želvavičius

Biržiška, Vaclovas, 1933: „Medžiaga Juozo Želvavičiaus biografijai", *XXVII knygos mėgėjų metraštis* 1, Kaunas.

Jurgis Zauerveinas

Iš D-ro Jurgio Sauerveino raštų, spaudon prirengė, jojo biografiją pridėdamas, D-ras J. Basanavičius, Vilnius, 1922 (mašinraštis VUB RS F 2 F 2; išsp. 2001).
Zauerveinas, Jurgis, 1993: *Rūgštaus vyno eilėraščiai*, išleido A. Franckaitis, Wehrbleck–Vilnius.
*
Kaunas, Domas, 1999: „Georgo Sauerweino poema ‚Nemunyčiai'", *Knygos dalia: Mažosios Lietuvos knygos istorijos tyrinėjimai*, Vilnius.
Kūjus, M., 1937: *Dr. Jurgis Zauerveinas*, Kaunas.
Kuzmickas, Vincas; Šešelgis, Aleksandras, 1975: *Jurgis Zauerveinas*, Vilnius.
Masalskis, Hansas, 1981: *Dr. Georg Sauerwein*, Witzhausen.
Preibys, A., 1992: „Trumpam sustoju", *Mokslas ir gyvenimas* 10–12.
Skliutauskas, Jokūbas, 1992: „Jurgio Zauerveino pėdsakais", *Lituanistica* 2(10).
Tumavičiūtė, Irena, 1991: „Jurgis Zauerveinas Norvegijoje", *Kultūros barai* 8.

Žemaitė

Žemaitė, 1956–1957: *Raštai* 1–6, Vilnius.
Žemaitė, 1995–: *Raštai* 1–, parengė A. Šešelgis, Vilnius.
Žemaitė, 1996[a]: *Laimė nutekėjimo: Apsakymų ciklas*, Vilnius.
Žemaitė, 1996[b]: *Autobiografija*, Vilnius.
*
Būtėnas, Julius, 1938: *Žemaitė*, Kaunas.
Literatūra ir kalba 12: *Žemaitė: Archyvinė medžiaga. Atsiminimai. Straipsniai*, Vilnius, 1972.
Sauka, Donatas, 1988: *Žemaitės stebuklas*, Vilnius.
Sprindis, Adolfas, 1986: *Žemaitė*, Vilnius.
Umbrasas, Kazys, 1975: *Žemaitė*, Vilnius.
Žėkaitė, Janina, 1971: *Žemaitės kūryba*, Vilnius.
Žemaitė literatūros moksle ir kritikoje, sudarė Rimantė Umbrasaitė, Vilnius, 1985.

Asmenvardžių rodyklė

Abramavičius, Vladas 365, 718, 845, 849, 864, 869, 875, 876
Abramowicz, Andrzej 823
Adomaitis-Šernas, Juozas 22, 105, 121, 122, 130, 131, 230, 693, 694, 856
Adomavičius, Romas 868
Adomonaitė, Anelė 384, 386
Adomonis, Tadas 821, 844, 848
Adomukas 406
Afanasjev, Dimitrij 216
Aglinskas, Mykolas 682
Aglinskis, Kazys 473, 476, 683
Aistis, Jonas 482, 725
Aišbė žr. Kriščiukaitis-Aišbė A.
Akelaitis, Mikalojus 37, 55, 56, 58, 83, 84, 102, 148, 217, 282, 283, 361, 365, 374, 513, **523–525**, 640, 673, 682, 719, 822, 856, 867
Akstinas, Domas 862
Albertrandi, Jan 178
Alekna, Antanas 118, 198, 447, 878
Aleknavičius, Kajetonas 4, 6, 7, 8, 10, 22, 23, 34, 37, 38, 39, 41, 42, 54, 55, 56, 57, 58, 84, 87, 147, 173, 273, 281, 322, 323, **339–350**, 407, 415, 426, 857
Aleknavičius, Petras Rapolas 31, 279, 497
Aleksandras, Lietuvos d. kunštis 432
Aleksandras, I 26, 48, 254, 274, 277, 619, 624
Aleksandras, II 7, 452
Aleksandravičius, Kazimieras 286
Aleksandravičius, Vincas 476
Aleksandravičius, Egidijus xii, 41, 825, 826, 829, 835, 841, 842, 844, 845, 848, 860, 866, 878
Aleksandravičius, Petras 675
Aleksandravičius, Dominykas 59
Aleksandrovas, Aleksandras 60, 149
Aleksynas, Kostas 859, 862, 879
Algirdas 142, 193, 205, 360, 432, 433, 598, 632
Ališauskas, M. 856
Alseika, Danielius 835
Ambrazevičius, Juozas 835, 857, 860
Amraziejus, Jurgis 860
Ambraziejus, Juozas 149, 684, 687
Anastasevič, Vasilij 38, 639
Andersen, Hans Christian 112
Anderson, J. 63
Andriejauskis, Vladimiras 41, 42, 53, 54, 57, 313, 640, 641
Andriejauskis, Bonaventūras 41, 42
Andriolli, Elwiro Michał 823
Andriukaitis, Motiejus 121
Andruškevičius, F. 88
Andziulaitis-Kalnėnas, Juozas 72, 97, 98, 99, 101, 102, 104, 121, 158, 160, 217, 278, 279, 282, 444, 445, 458, 462, 470, **471–475**, 476, 480, 481, 483, 822, 857
Andziulytė, Jonieška 757
Angrabaitis, Juozas 119, 131
Aničas, Jonas 879
Antanaitytė 278
Antanavičius, Algimantas 870
Antoniewicz, K. 353
Antonovič, Vladimir 194
Anusavičius, Julius 118, 275, 382, **395–398**, 478, 857, 862
Anusavičius, Nemezijus 396
Apuchtin, Aleksandr 112
Aramovič, Viktor 86
Ariostas 258
Aristotelis 23, 215, 237, 241, 765
Arminas-Trupinėlis, Petras 22, 72, 74, 77, 98, 99, 113, 114, 121, 160, 275, 278, 282, **451–456**, 458, 462, 471, 474, 475, 480, 486, 796, 822, 857
Armon, Witold 880
Arnimas, Ludwig Achim von 165, 246
Arnoldt, Daniel Heinrich 36, 601
Asnyk, Adam 113, 460
Astramskas, Tomas 122
Atila 197
Audzevičius, Pranciškus 405
Augustaitis, Pranas 32, 286
Augustas, II 181
Augustas, Stanislovas 203
Augustas, Žygimantas 180, 182, 195, 202
Augštakalnis, Alvydas 869
Auksoriūtė, Albina 874
Auryla, Vincas 852
Avižonis, Konstantinas 835
Avižonis, Petras 59, 72, 112, 120, 151, 286, 440, 694, 880
Avilova, O. 112
Ažukalnis-Zagurskis, Valerijonas 58, 61, 99, 103, 147, 217, 273, 275, 277, 278, 280, 281, 322, 323, 327, **353–358**, 377, 681, 749, 857

Babič, Liubomir 112
Bachčinian, Feliks 719
Bachurz, Józef 823
Baczko, Ludwig 36, 166
Bačkauskas, Domininkas 121
Bagdonas, Juozas 59, 76, 105, 115, 120, 131, 687, 823, 868
Bagdonas, Matas 59
Bagdonavičius 393
Bayot, Adolphe Jean Baptiste 821
Bajor, Alwid Antonin 824
Bakchas 314, 318
Bakutis, V. 429
Bakšaitienė 170
Bakšytė, Vera 842
Balčikonis, Juozas 877
Balčiūnas, Juozas 865
Baliński, Michał 65, 79, 180, 181, 193, 216, 626, 631, 689, 850, 875, 867
Baltramaitis, Silvestras 40, 61, 71
Baltrus, Vabalas 59
Baltrušaitis, Antanas 761
Baltrušaitis, Jurgis 113
Baltrušaitis-Mėmelė, Juozas 113
Baltūsis, Motiejus 76
Balvočius-Gerutis, Jonas 120, 864
Balzac, Honoré de 242, 249, 250, 253
Balzer, Oswald 194
Banevičius, Sigitas 833

Baranauskas, Antanas xii, 30, 39, 60, 71, 73, 84, 89, 93, 98, 106, 114, 118, 119, 132, 148, 151, 153, 173, 174, 193, 199, 204, 205, 219, 254, 273, 277, 279, 280, 281, 322, 323, 353, 354, 362–370, 372, 382, 389, 394, 398, 400, 423, 424, 425, 427, 430, 441–444, 446, 448, 451, 452, 486, 487, 599, 647, 678, 688, 696, **707–726**, 730, 739, 745, 748, 749, 821, 822, 853, 857, 858, 865, 873
Baranauskas, Jonas 707, 720
Baranauskas, Augustinas 75, 98, 153, 154, 162, 174, 285, 286, 362, 363, 365, 366, 439, 440, **441–443**, 822
Baranauskas, Jurgis 74
Baranauskas, Juozas 74
Baranauskas, Juozapas 372
Bardach, Juliusz 824, 835, 849
Barkauskas, Fabijonas 499
Barkauskas, Andrius 382, 399
Barkauskis, Fabijonas 54
Baronas, Jonas 22
Bartoszewicz, I. 53
Bartsch, Christian 71, 167
Basanavičius, Jonas 22, 42, 59, 71, 74, 78, 90, 92, 93–96, 98, 101, 102, 104, 106, 116, 118, 120, 121, 122, 130, 142, 156, 163, 170, 171, 173, 176, 177, 195, 196–198, 200, 414, 419, 426, 429, 434, 435, 438, 439, 440, 443, 445, 447, 457, 464, 467, 468, 486, 585, 675, **681–691**, 694, 710, 726, 757, 759, 767, 780, 781, 783, 784, 785, 787, 796, 822, 858, 872, 881
Basanavičius, Vincas 22, 42, 196–198
Batiuškov, Konstantin 653
Batoras, Steponas 195
Beauvois, Daniel 842, 844
Beckford, William 244
Belinski, Visarion 242
Bellamy, Edward 112
Bellarmin, Robert 46, 299
Benedictsen, Age 60, 835
Benediktas, XIV 651
Beniuševičiūtė, Apolonija 798
Beniuševičiūtė, Petronėlė 798
Benoit, Philippe 821
Berenis, Vytautas 831, 841, 860
Beresnevičius, Aleksandras 39, 54, 180
Beresnevičiūtė, Halina 827, 867
Berg, Nikolaj 599
Bernatowicz, Feliks 244, 432
Beržanskis, Jonas 111
Bestužev, Michail 68
Bestužev, Aleksandr 69
Bezzenberger, Adalbert 36, 71, 104, 167, 173, 687
Bialozoras, J. 181, 611
Bičiūnas, Vytautas 701, 702
Bičkauskas-Gentvila, Leonas 829, 832, 833
Bielinis, Jurgis 74, 75, 130, 439, 821
Bielinis, Kipras 824
Bieliński, Józef 195, 845
Byla, Jonas 59
Bikinaitė, Teresė 385, 386, 879
Bilėkizdij, Garabed 116
Bilenstein, August 56
Bilevičius, Pranas 305
Bilevičius, Steponas 305, 313
Biliūnas, Jonas 19, 73, 113, 120, 121, 853
Binkis, Kazys 350, 459, 700, 878
Byron, George Gordon 81, 112, 113, 246, 255, 259, 287, 399, 573, 760, 766
Biržiška, Mykolas 22, 61, 121, 496, 599, 700, 824, 826, 827, 844, 845, 846, 849, 852, 853, 857, 859, 862, 873, 860, 866
Biržiška, Vaclovas xii, 16, 43, 44, 62, 141, 166, 311, 313, 323, 326, 327, 329, 330, 335, 398, 415, 496, 498, 499, 450, 501, 502, 503, 637, 655, 680, 700, 823, 826, 828, 829, 835, 846, 852, 859, 878
Biržiška, Viktoras 61
Birutė 309, 310, 433, 744
Bismarck, Otto von 93
Bitaitis, Ignas 113, 116, 765
Bjørnson-Bjørnstjerne, Martinius 116
Bliūdžius, Juozas 73, 76
Bliziński, Józef 40, 287
Bobrowski, Michał 29
Bociarskis, Dominykas 41, 42, 54, 57
Bock, Friedrich Samuel 36, 166
Boehm 586
Bogusławski, Woicech 244
Bogušas, Ksaveras (Bohusz Franciszek Ksawery) 3, 33, 48, 49, 58, 65, 79, 80, 91, 135, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 149, 152, 174, 178, 181, 204, 212, 216, 276, 298, 305, 306, 496, 600, 607, 608, 615, 616, 671, 858, 859
Böhlau, Hermann 709
Bohlen, Peter 36, 654
Bohomolec, Franciszek 241
Boileau-Despréaux, Nicolas 236, 237, 238, 239, 255
Bojanus, Liudovik 27
Bončkutė, Roma 850, 860, 874
Bopp, Franc 135
Borejsza, Jerzy 828, 849, 869
Borisevičiai 362, 363
Borisevičienė, Teklė 365
Borisevičius, Vincentas 59
Borowski, Leo 28, 31, 65, 299, 638
Boruta, Kazys 879
Botyrius, Andrius 42
Botyrius, Vilius 835
Brand, Johannes Arnold 104, 165
Brandenburg, Teodor 627
Brazaitis, Juozas 40, 742, 782, 788, 835, 846, 857, 860, 864, 868, 871, 872, 878
Brazdžionis, Bernardas 858
Breitkopf, Bernhard Christoph 406
Brenderis, Pranas 857
Brenhelm, Mina fon 242
Brentano, Clemens 165, 246
Brensztejn, Michał 168, 313, 498, 828, 849, 869, 872
Bretkūnas, Jonas 35, 165, 213, 406, 600
Brigys, Jonas 863, 874
Briôtet, Jakób 24

Brodowski, Jakob 35, 148, 166, 588
Brodziński, Kazimierz 165, 168, 246, 256, 257, 268, 307, 587, 594, 599, 671
Brošaitis, Jurgis 119
Brückner, Aleksander 194
Brugmann, Karol 104, 167, 173
Brune, Malthe Conrad 32
Bruožis, Vilius 98, 161
Brutenis 264
Brūzgienė, Rūta 170, 848
Bružas, Antanas 75
Brzozowski, Karol 104, 169, 599
Bualo, Nikola 237
Būčys, Petras Pranciškus 30, 59, 105, 406, 824, 864
Būda, Vytautas 825, 877
Buddensieg, Hermann 719
Budrevičius, Vincas 69
Budrius, Izidorius 398
Budrius, Endrikis (Henrikas) 181, 275, 588, 596
Būga, Kazimieras 36, 41, 62, 119, 120, 149, 151, 198, 476, 684
Bugailiškis, Peliksas 73
Bujnicki, Tadeusz 853
Bukauskas, Henrikas 42
Bukauskienė, Teresė 872
Bukaveckas, Kazys 121, 278, 282, **469–470**
Bukota, Kazimieras Aloizas 659
Bulota, Andrius 113, 814
Bulotienė, Aleksandra 814
Bulvičius, Juozas 76
Bumblauskas, Alfredas 835
Bunarienė, Bogumila 603
Bunokas, Felicijonas 499
Burba, Aleksandras 74, 98, 105, 121, 122, 130, 162, 171, 219, 226, 282, 403, 404, 406, 426, **445–446**, 472, 695, 822, 851, 859, 861
Bürger, Gottfried August 278, 669
Burkot, Stanisław 853
Burns, Robert 99
Buszyński, Ignacy 824, 826
Bušackas, B. 829, 845
Butavičius, Juozas 860
Būtėnas, Julius 823, 849, 867, 880, 881
Butkevičius, Aleksandras 31, 70, 148, 150, 626, 859
Butkų Juzė 700
Butėnas, Domas 60, 637

Campe, Joachim Heinrich 649, 680
Cappelli, Aloyzas 638
Cebrowska, Apolonija 353
Cechanovskis, Fortunatas 150
Cezaris, Julijus 197, 396, 777
Chamisso, Adelbert von 166, 599
Chateaubriand, François Rene de 246, 249, 715
Chatterton, Thomas 244
Chaucer, Geoffrey 259
Chesterton, Gilbert Keith 732
Chilinskis, Samuelis Boguslavas 145, 212, 600, 626, 628
Chlebowczyk, Józef 835
Chlevinskis, Mykolas 28
Chłopicki, Edward 386
Chmielowski, Piotr 836
Chociszewski, J.R. 287
Chodkevičius, Jonas Karolis 54, 658
Chodzko, Ignacy 14, 149, 152 499
Chodzko, Aleksandr 671
Chodzko, Jan 58, 65, 70, 87, 273, 282, 511, 625, 822
Chopin, Frédéric 267, 760
Churginas, Aleksys 68, 237
Ciceronas 28, 175, 630
Cieška, I. 869
Cigra, Johan Herman 39, 651
Cirikoras, E. 112
Civinskas, Antanas 59
Ciškevičius, T. 181
Cladel, Léon 470
Coleridge, Samuel Taylor 246
Comte, Auguste 235, 251, 252
Condillac, Étienne Bonnode 296
Coppée Fransua 112
Corneille, Pierre 25, 236, 239
Courtenay, Jan Baudouin de 30, 60, 62, 71, 149, 170, 684, 687
Cowper, William 244
Crabbe, George 244
Czacki, Tadeusz 45, 47, 48, 49, 58, 99, 102, 116, 136, 152, 167, 274, 276, 598, 616, 859
Czarkowski, K. 845
Czartoryska, Izabela 14
Czartoryski 849
Czartoryski, Adam Jerzy 26, 27, 32, 38, 167, 246, 608, 708
Czechanowicz, Józef 848
Czeczot, Jan 65, 69, 70, 82, 168, 258, 279, 432, 671, 859
Czerski, Stanisław 61, 214, 648, 826

Čapaitė, Rūta 860
Čaplikas-Šimtakojis, Juozas 171
Čechov, Anton 703
Čeginskas, Kajetonas 831, 836
Čegis, Jonas 59
Čelakovský, František 165, 599
Čeliauskas, Petras 872
Čepas, Motiejus 62, 112
Čepėnas, Pranas xii, 3, 5, 826, 829
Čepinskis, Vincas 22
Černiavskij, I. 638
Černyševskij, Nikolaj 599
Čėsna, Jonas 76
Čėsnys, Blažiejus 30
Česnys, Gintautas 880
Česnulevičiūtė, Petrė 872
Čiočytė, Dalia 853, 857
Čiulda, Juozas 34, 56, 150, 151, 216, 611, 850, 851, 859, 871
Čiurlionienė-Kymantaitė, Sofija 487, 852
Čiurlionytė, Jadvyga 874
Čiurlionis, Mykalojus Konstantinas 674, 700, 725, 848, 849
Čižauskas, Vincas 384
Čižiūnas, V. 875

Dagilis, Stanislovas 74, 102, 217, 230, 275, 278, 282, 350, **455–461**, 462, 683, 859

Asmenvardžių rodyklė

Dagilėlis, Mikalojus 118, 120
Dainauskas, Jonas 5, 33, 38, 83, 84, 85, 90, 93, 94, 96, 98, 99, 104, 114, 444, 828, 846
Dalewski, Franciszek 373
Dambrauskas, Aleksandras–Jakštas, Adomas xiii, 22, 30, 31, 61, 73, 93, 94, 99, 116, 118, 119, 120, 161, 219, 226, 276, 447, 448, 451, 569, 585, 784, 688, **696–703**, 710, 722, 749, 754, 781, 783, 785, 822, 858, 864, 865, 872
Dambrauskas, Stanislovas 696
Damelis, Jonas Kristupas 28, 64
Damijonaitis, Juozas 22
Danilevskiai 850
Daniłowicz, Ignacy 27, 69, 137, 167, 177, 179, 193, 638, 826, 849
Dante, Alighieri 81, 750
Daraškevičius, Leonas 42
Dargevičius, Juozapas 647
Daugirdaitė-Sruogienė, Vanda 461, 462, 463, 826, 831, 837, 830, 833, 839, 840, 869
Daugirdas, Angelas 64, 671
Daugnora, Eligijus xii
Daujotytė, Nijolė 826
Daujotytė, Viktorija 418, 424, 427, 428, 465, 484, 487, 488, 495, 498, 499, 853, 867, 869
Daukantas, Simonas xii, 3, 13, 27, 28, 33, 34, 38, 39, 41, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 60, 61, 70, 74, 93, 96, 102, 104, 114, 116, 118, 134–138, 142, 143, 145–149, 168, 169, 172, 173, 176, 178–192, 195, 196, 198, 199, 200, 204, 210, 214–217, 219, 273, 274, 275, 282, 298, 306, 307, 311, 312, 313, 323–326, 354, 358, 360, 361, 374, 417, 446, 486, 491, 499, 500–503, 585, 592, 599, 607, 611, 625, 626, 627, 631, **637–653**, 671, 675, 678, 680, 682, 688, 694, 709, 713, 715, 727, 728, 735, 797, 822, 829, 835, 837, 838, 839, 840, 850, 851, 859, 860, 861, 862, 871, 878
Daukantas, Jurgis 637
Daukantas, Aleksandras 637
Daukša, Adomas 373
Daukša, Edvardas Jokūbas 41, 42, 57, 58, 323, **373–382**, 821, 857, 862
Daukša, Kazimieras Kristupas 148, 150, 724, 862
Daukša, Mikalojus 23, 56, 70, 102, 113, 119, 143, 144, 147, 170, 204, 210, 406, 625, 627, 628, 650, 711, 735, 875
Daukša, Vladislovas 373
Daukšaitė, Emilija 373
Davainis-Silvestraitis, Mečislovas 73, 90, 94, 98, 99, 101, 102, 104, 116, 119, 156, 157, 170, 192, 282, 420, **425–431**, 440, 442, 446, 462, 637, 684, 687, 690, 862, 863
Daškevičius, Nikolajus 194
Defoe, Daniel 55, 89, 242, 649, 672, 680
Dembskis, Vladislovas 121
Deržavin, Gavrila 60, 458
Descartes, René 236, 237, 243
Dibič-Zabalkanskij, Ivan 357
Dickens, Charles 112
Dickson, Leonard Eugene 710
Diderot, Denis 241, 242
Didžiulienė-Žmona, Liudvika 61, 73, 111, 284, 286, 300, 398, **542–545**, 822, 863
Didžiulis, Stanislovas 61, 85, 103, 119, 130, 398
Diekstein, Szymon 695
Dygasiński, Adolf 112
Dini, Pietro U. 828
Dīrikis, Andrejus 104
Długosz, Jan 136, 178, 181, 723
Dluskis, Boleslovas 41, 42, 57, 419
Dmochowski, Franciszek Ksawer 89, 149, 152, 237, 241, 255, 612, 680
Dmochowski, Henrik 37
Dmochowski, Franciszek Salez 255
Dobaczewska, Wanda 826, 841
Dobilas, Julijonas 857, 879
Dobszewicz, Tomasz 834
Dobševičiūtė, Eleonora 361
Domaševičius, Andrius 22
Dombrowska, Kazimiera 353
Domejko, Ignacy 65, 824
Domskytė, Dalia Eugenija 275, 854
Donelaitis, Kristijonas 1, 35, 36, 74, 103, 142, 144, 147, 166, 171, 172, 204, 206–213, 215, 217, 225, 230, 260, 273, 275, 279, 295, 336, 382, 436, 437, 446, 452, 491, 585, 587, 588, 589, 591, 592, 593, 595–599, 621, 628, 631, 632, 671, 674, 682, 707, 738, 739, 745, 822, 854, 855
Dorat, Claude Jozeph 243
Dorosziewicz, Włas 703
Doveika, Kostas 849, 852, 854, 867, 874, 876
Dovydaitis, Juozapas Silvestras 54, 57, 87, 88, 118, 226, 273, 275, 282, 366, 383, **521–523**, 640, 697, 722, 788, 822, 863
Dovnar-Zapolski, Mitrofan 195
Drėma, Vladas 848
Dubovikas 367
Dundulis, Bronius 827, 828, 832
Dvi Moterys 287, **575–577**
Dvořak, Antoniń 599
Dziedzic, Stanisław 869

Eidintas, Alfonsas 834, 849, 876
Eigminas, Kazimieras 874, 875
Einaras, Adomas 414, 682
Ekėtis 118
Endzinas, Arnoldas 841,842
Enėjas 609
Erdmanas, Adolfas 53
Eredan, Emerin de 44
Eretas, Juozas 873
Ernestis, J. 600
Eskulapas 318
Estreicher, Karol 61
Ezopas 165, 210, 211, 215, 217, 275, 359, 454, 592, 649, 855

Fajnhauz, Dawid 829, 846
Fedorowicz, Irena 849

Fedras 39, 183, 190, 211, 214, 217, 275, 359, 648, 649
Fenelon, Fransua 653
Feuchtwangen, Siegfried von 360
Fichte, Johan 172, 247
Fielding, Henry 242
Fijalek, Jan 194
Flammarion, Camille 384
Flaubert, Gustave 254
Florian, Jean Pierre cears de 416
Fontaine, Jean de La 211, 217, 359, 447, 454
Forster, Johann Georg 25
Fortunatov, Filip 43, 71, 104, 132, 149, 170, 687
Franckaitis, Alfredas 435, 719, 881
Frank, Johann Peter 27, 116
Frank, Józef 27, 824
Frankl, August 163
Friedrich, Wilhelm 601
Frimen, E. 472
Fromas-Gužutis, Aleksandras 53, 115, 119, 120, 121, 116, 121, 206, 223, 227, 284, 286, 287, 316, **531–538**, **565–570**, 695, 756, 822, 863
Führer, R.J.N. 403

Gabonskis, Antanas 38, 195, 639, 647
Gabrys-Paršaitis, Juozas 105, 329, 852, 867
Gabševičius, Andrius 367
Gadliauskas, Kajetonas 675
Gadliauskas, Mikalojus 88
Gadonas, Mykolas 181, 426, 826
Gadonas, Vladimiras 80, 181, 826, 881
Gaidamavičius-Gaidys, Jonas 59, 104, 105, 106, 108, 111, 284, 405, **541–542**
Gaidys, Antanas 541, 822, 856
Gaigalaitė, Vita xii, 869, 670
Gailevičius, Bonaventūras 44, 863
Galkutė, Gražina 876
Galoti, Emilija 242
Garbe, Richardas 36
Garibaldi, Giuseppe 414, 415
Gargasaitė, Dalia 852
Garšin, Vsevolod 112
Gaudrimas, Juozas 848
Gaučas, Petras 850
Gaučys, Povilas 851,866
Gautier, Théophile 249
Geda, Sigitas 295, 418, 487, 488, 492, 584, 877
Gediminas 142, 180, 193, 201, 205, 264, 360, 433, 632, 744
Geiba, A. 112
Geitler, Leopold 637, 718
Gelgaudas, Antanas 69
Gellert, Christian Fürchtegott 244, 275, 592
Gelžinis, A. 842
Genzelis, Bronius 829, 836, 841, 870
Gervaisas, Johanas Friedrichas 166
Gessner, Salomon 244
Ghillebert, de Lannoy 178
Gidžiūnas, Viktoras 871
Gieczys, Kazimierz 845
Giedraitis, Juozapas Arnulpas 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 145, 146, 147, 149, 150, 204, 276, 291, 294, 295, 296, 299, 313, 500, 604, 615, 648, 498, 654, 658, 671, 672, 863
Giedraitis, Simonas Mokylas 500, 660, 671, 863
Giedraitis, Gasparas 46, 296
Gieysztor, Jakób 373, 824, 829
Gilibert, Jean Emmanuel 25
Gylius, Jurgis 149
Gimžauskas, Silvestras 72, 74, 96, 98, 100, 119, 121, 130, 154, 155, 205, 226, 281, 382, **403–413**, 426, 444, 695, 863
Gimžauskas, Liudvikas 403
Gineitis, Leonas 236, 852, 854
Giniotas, Juozapas 647
Gintila, Jonas Krizostomas 38, 54, 55, 181, 195, 323, 499, 500, 639, 671, 871
Gira, Liudas 300, 447, 700, 703, 854, 876
Girdenis, Aleksas 850, 854, 874
Girdvainis, J.V. 876
Girdvainis, Pranas 88
Girdzijauskas, Juozas xii, 190, 303, 648, 755, 841, 852, 854, 857, 860, 868, 874, 875
Girininkienė, Vida 857, 862, 877, 878
Girnius, Saulius 834, 878
Gizevijus, Eduardas 71, 167
Gleim, Johann Wilhelm Ludwig 243
Glinskis, Juozas 295, 673
Glücksbergs, Teophil 81, 353
Głowacki, Józef Hilary 821
Godebski, Cyprian 244
Goethe, Johann Wolfgang von 81, 104, 164, 166, 171, 241, 244, 256, 356, 468, 573, 585, 586, 587, 595, 599, 750, 868
Golański, Filip Neriusz 25, 32, 241, 255, 638
Goldsmithas, Oliver 244
Gołuchowski, Józef 69
Gomalevskis, Petras 87, 273, 282, **520–521**, 788
Gorecka, Maria 266
Gorecki, Antoni 255, 256, 305, 335, 454
Gorkij, Maksim 112
Gorski, Albert 61, 661
Gorski, Leopold 314
Gorski, Józef 654, 667
Goszczyński, Seweryn 99, 432
Goštautas, Jonas xii, 202, 313, **526–531**, 863, 864
Götz, Johann Nikolaus 243
Grabowski, Michał 655
Gracián, Baltazar 236
Graurokas, Ambraziejus 314, 316
Gray, Thomas 244
Greimas, Algirdas Julius 433, 755
Grickevičius, V. 828
Grigaitienė, Jonieška 761
Grigaitis, Pijus 59
Grigas, Kazys 678, 859, 861
Grigas, Valančius 879
Grigiškis, Juozas 40
Grigorjev, V. 697
Grikienis, J. 822
Grikša, Laurynas 499, 648
Grimm, Jacob 246, 587, 599

Asmenvardžių rodyklė

Grimm, Wilhelm 246
Grinius, Jonas 121, 206, 286, **553–554**, 695, 879
Grinius, Kazys 43, 59, 76, 105, 113, 114, 115, 122, 130, 675, 688, 695, 824, 846, 849, 867
Griškaitė, Reda 825, 846, 849, 851, 860, 870, 871
Griškevičius, Aleksandras 61
Griškevičius, Mauricijus 61, 196, 426, 831
Griškūnaitė, Emilija 833
Grybas, Vincas 641, 761, 822
Groddeck, Gottfried Ernest 28, 64, 183, 241, 305, 625, 638, 821
Groniowski, Krzystof 826
Grosas, Severinas 56
Grosas, Simonas 54, 148, 150, 499
Grunardas, B.A. 39
Grunau, Simanas 631
Grunberg, Karol 836
Grušas, Juozas 287
Gružauskas, Ignas 675
Grzymała, Franciszek 80
Gudaitis, A. 761
Gudaitis, Leonas 444, 490, 854, 865
Gudas, Kęstutis 836
Gumbelevičius, Kazys 74
Guoga, Motiejus 72
Gurauskis, Juozas 276
Gustaitė, Genovaitė 866
Gustaitis, Motiejus 59, 518, 867, 870, 877
Gutzkow, Kare 286

Haase, Hugo 417, 586
Hagedorn, Friedrich von 243
Hack, Friedrich 148, 150, 674
Haydn, Franc Joseph 403
Halecki, Oskar 194
Hamann Johann Georg 244
Hanka, Vaclav 654
Harasimavičius, Motiejus 403
Harasimowicz, M. 297
Hartknoch, Christop 631
Härtel Gottfried Christoph 406
Hasenclever, M. 112
Hass, Ludwig 845
Hassenstein, Christoph Daniel 596
Heilsberg, C.F. 134, 166
Heine, Heinrich 246, 483
Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 241
Hellman, Manfred 834, 836
Herbačiauskas, Juozapas Albinas 836, 839
Herder, Johann Gotfried von 164, 165, 166, 171, 184, 241, 244, 245, 586, 594, 595, 598, 786
Hermann, Arthur 834
Herwegh, Georg 470, 482
Hilferding, Aleksandr 123, 838
Hipokratas 317
Hlebowicz, Antoni Bolesław 80, 179
Hoffmann, Ernst Theodor Amadeus 246
Hohlfeldt, Johann Friedrich 588, 589
Hölderlin, Johan Christian Friedrich 241
Hölty, Ludwig Heinrich Christoph 245
Homeras 142, 207, 411, 460, 604, 608, 735, 748
Homolickis, Stasys 121, 282, 470
Horacijus 207, 238, 295, 604
Hosfeld, C. 710
Hrynciewicz-Talko, Juljan 824
Hroch, Miroslav 836, 839
Hugo, Victor Marie 60, 246, 249, 403, 410, 470, 483
Humboldt, Wilhelm von 138, 585, 587, 589,
Hurwegh, Georg 112
Hussarzewski, Tomasz 25, 177, 295
Huss, Jan 723

Iešmanta, Albinas 852, 867
Ignatavičius, Evaldas 831
Ilgūnas, Gediminas 780, 822, 848, 872
Iljinskij, Grigorij 149
Im Hof, Ulrich 826
Imeretinskij, N.K. 830
Ingolt, Mieczysław 846
Ivanauskas, Nikodemas 675
Ivanas Rūstusis 264, 265
Ivinskis, Antanas 821
Ivinskis, Laurynas Rokas xii, 18, 38, 54, 55, 56, 58, 60, 62, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 96, 102, 148, 149, 170, 275, 282, 311, 314, 318, 322, 364, 585, 616, 620, 621, 640, 672, **672–681**, 688, 718, 719, 724, 821, 822, 864
Ivinskis, Zenonas 824, 834, 841, 858, 861
Iwaszkiewicz, Janusz 828
Izmailov, Aleksandr 454

Yčas, Martynas 285, 457, 688, 814, 848
Yla, Stasys 697, 844, 852
Young, Edward 244, 673, 680

Jablońska-Erdmanowa, Zofja 719, 845
Jablonskis, Jonas 22, 30, 43, 60, 62, 72, 74, 92, 119, 130, 148, 149, 151, 440, 637, 683, 719, 724, 758
Jablonskis, Konstantinas 864
Jacevičius, Jonas 84, 130
Jackiewicz, Mieczysław 415, 854, 870, 874, 880
Jacoby, Karolis Rudolfas 71, 682, 690
Jačinauskis, Cezaris 697
Jadvyga 201, 202
Jagič, Vatroslav 71, 149
Jakavičius (Jakavycze), I. 359
Jakavičius, Liudvikas 824, 846
Jaknavičius, Jonas 121, 213
Jakubėnas, Povilas 59
Jakubėnas, Regina 854
Jakštas, Adomas žr. Dambrauskas, A.–Jakštas A.
Jakštas, Juozas 826, 830, 833, 834, 861, 876
Jamiałkowski, Jan 400
Janavičius, Liudvikas 849
Jankus, Jurgis 547
Jankus, Martynas 74, 98, 104, 105, 116, 119, 120, 121, 161,404, 414, 419, 428, 434, 472, 481, 759, 760, 853, 864
Janonis, Julius 456

Janulaitis, Augustinas 55, 61, 120, 121, 179, 329, 637, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 833, 849, 856, 859, 861, 865, 880, 872, 871,875
Janulevičiūtė, Violeta 874
Januszkiewicz, Adolf 78
Januševičius, Povilas 697
Janušis, Feliksas 112, 113, 690
Januškevičius, Juozapas 44
Jaroszewicz, Józef 137, 179, 193, 599, 860
Jaroševičius, A. 690
Jasaitis, Juozas 560, 872, 875, 878
Jasas, Rimantas 827, 863
Jasevičius, Anupras 119, 275, 382, **393–395**, 864
Jasevičius, Antanas 393
Jasienskis-Uosis, Julijonas 118
Jasinskis, J. 682
Jasiński, Jakub 78, 828
Jasiukaitis, Konstantinas 112, 113, 120, 286, 287, 577
Jasiulaitis, Juozas 59, 72
Jastrunas, Mečislovas 870
Jasulevičiūtė, Elžbieta 757
Jaunas, Domas 846
Jaunius, Kazimieras 30, 41, 59, 60, 62, 132, 148, 151, 204, 404, 411, 486, 679
Jegelevičius, Sigitas 826, 835, 871
Jelski, Kazimierz 28, 37
Jenisch, Daniel 134, 135, 142, 166, 595
Jewsiewicki, W. 828
Jezierski, Franciszek Salezy 244
Jeżowski, Józef 69
Jocher, Adam 37
Jogaila 141, 175, 180, 182, 194, 201, 205
Jogaila, Vytautas 842
Jogaila, Vladislovas 193, 360
Jogailaitis 265
Jókai, Mór 120, 121, 122, 226, 695
Jokantas, Kazimieras 611
Jokubauskai, Saturninas ir Ildefonsas 42
Jomantas, Augustinas 600
Jonaitis, Marijus 448, 452, 485, 487, 488, 492, 494, 495, 854
Jonas Krikštytojas 256
Jonikas, Petras 850
Jonynas, Ambraziejus 851
Jonynas, Ignas 826, 841
Jordanas, J.G. 588, 589, 596
Jovaišas, Albinas 138, 139, 166, 586, 588, 589, 592, 598, 599, 600, 626, 841, 854, 873, 875
Jovaras žr. Krikščiūnas-Jovaras J.
Jucevičius, Liudvikas Adomas xii, 53, 60, 81, 102, 113, 121, 134, 169, 173, 210, 213, 214, 278, 287, 305, 306, 307, 316, 322, 324, 356, 377, 486, 491, 496, 499, 500, 585, 592, 599, 620, 628, 653, **653–672**, 681, 864, 865, 867
Jučas, Mečislovas xii, 9, 79, 80, 826, 827, 832, 833, 845
Jundziłł, Stanisław Bonifacy 25, 27, 204, 323
Jundziłł, Zygmunt 836
Juodišius, Motiejus 230
Juodrubis 88
Jurevičius, Tadas 141, 496, 865
Jurgaitis, Marcijonas 73
Jurgelionis, Kleopas 391, 879
Jurgevičius 611
Jurgėla, Kostas 830
Jurginis, Juozas 137, 166, 197, 826, 832, 836, 841, 856, 858, 865, 873
Jurgutis, Vytautas 212, 311, 313, 500, 859, 861, 872
Jurjevičius, Stanislovas 121
Jurkus, Paulius 547
Jurskis, P. 688
Justinas, šv. 649
Juška, Vytautas 149
Juška, Antanas 42, 59, 60, 62, 104, 149, 167, 169, 170, 398, 426, 821
Juška, Jonas 42, 53, 54, 90, 104, 119, 148, 149, 151, 170, 426, 611, 821
Juškos, Jonas ir Antanas 40, 53, 745, 865
Juškytė, Ū. 118
Juzumai-Juzumavičiai, Antanas, Juozapas, Tadas ir Vincentas 83, 113, 865
Kačergis, Juozas 76
Kačanauskas, Aleksandras 756
Kairiūkštis, Juozas 471, 475
Kairys, Klemensas 39, 273, 323, **366–372**, 382, 708, 709, 712, 718, 821, 865, 873
Kairys, Steponas 824
Kalendra, Petras 821
Kalėda, Algis xii, 854, 869, 870
Kalinauskaitė, Rasa 873
Kalnius, Alfonsas 861
Kalva, Paulius 719
Kalvaitis, Juozas 701
Kalvaitis, Vilius 171, 851
Kamantauskas, V. 851
Kamieński, Ignacy 404
Kamiński, Aleksander 845
Kanapackis, Ksaveras 39, 648, 860
Kancleris, Juozas 76
Kanopka, J. 305
Kant, Immanuel 116, 134, 135, 247, 585, 586, 595
Kappelli, A. žr. Cappelli, A.
Kapočius, Feliksas 698
Kapsukas, Vincas 77, 113, 365, 874
Kapuž, Anna 31, 33, 44, 83, 330, 507, 854, 859, 868
Karadžić, Vuk Stefanović 165
Karamzin, Nikolaj 137, 190, 244, 647, 653, 679
Karčiauskienė, Magdalena 842
Kardokas 681
Kareiva, Alfonsas 383
Karevičius, Pranciškus 697
Karłowicz, Jan 71, 170, 403, 426
Karpiński, Franciszek 167, 244, 268, 294, 300, 356, 604, 612, 875
Karpis, Ignas 18, 673
Karūža, Jurgis 72
Kasakauskis, Kalikstas 34, 150, 340, 671, 728
Kaskaitis, Jonas 59
Kašarauskas, Ambraziejus Pranciškus 3, 38, 53, 54, 56, 57, 58, 148, 361, 640, 641, 865
Katelė, Jonas 61, 78, 102, 118, 217, 299, 398, 427
Katelė, Vytautas 865

Asmenvardžių rodyklė

Katilius, Algimantas 878
Katilius, Viktoras 780, 872
Katkus, Mikalojus 74, 824, 865
Kaukas, Juozas 59
Kaulfus, Jan Samuel 256
Kaunackis, Ferdinandas 688
Kaunas, Domas 851, 852, 873, 881
Kauneckis, Leonas 641
Kaupas, Antanas 73, 120, 122, 227
Kavolis, Vytautas 726, 728, 735, 736, 696, 841, 855, 867
Kawyn, Stefan 254
Kazanauskas, Vincas 74
Kazimieras 180
Kazimieras, šv. 446
Kazlauskienė, Bronė 859
Keats, John 246
Keberis, Karolis Gotardas 596
Keimelis, Jonas 165
Kempietis, Tomas 336
Kerbelytė, Bronislava 426, 444, 862, 863
Kęstutis 142, 193, 194, 196, 205, 309, 310, 360, 410, 433, 598, 632, 680, 744
Kėkštas, Juozas 480, 482, 483, 484
Keturakis žr. Vilkutaitis-Keturakis
Kiaupa, Zigmantas 859, 860, 861
Kiaupienė, Jūratė 832, 836
Kymantaitė-Čiurlionienė, Sofija 487
Kirkor, Adam Honori 58, 79, 81, 169, 524, 525, 682, 785, 837, 866
Kirkor, Stanisław 836
Kirša, Faustas 447, 547, 700, 738, 866
Kiseliov, Pavel 112
Klaczko, Julian 849
Kleinas, Danielius 35, 142, 150, 165, 206, 213, 588
Klementas, Antanas 45, 48, 65, 145, 146, 152, 205, 269, 270, 275, 276, 277, **291–295**, 507, 619, 739, 866
Klimaitis, Jonas 486, 877
Klimaitis, R. 831
Klimas, Petras 198, 832
Klongewicz, Andrzej Benedykt 46, 47, 299, 654, 658
Klopstock, Friedrich Gottlieb 209
Kluk, Kristup 329
Kmitas, Bronius 166, 873
Kniażnin, Francyszek Dionizy 167, 244, 268, 604, 875
Kniūraitė, Vida 833
Kobeckis, Antanas 498
Kobeckis, Jonas 211, 305, 498, 648
Kobeckis, Liudvikas 265, 498
Kobylinskis, J. 383
Kochanowski, Jan 25, 51, 60, 361, 606
Kohanas, P. 253
Kojelavičius, Albertas žr. Vijūkas-Kojelavičius, A.
Kolbergas, Oskaras 170, 444
Kolbuszewski, Jacek 855
Kolcov, Aleksej 392, 458
Kolyška, Boleslovas 42
Kolyta, J. 758
Komaras, Teofilis 353
Komolowa, Danuta 825
Konarskis, Simonas 30, 727
Koncevičius, Jonas 42, 58, 73, 84, 98, 102, 103, 217, 230
Kondratowicz, Ludwik–Syrokomla, Władysław 37, 58, 99, 161, 246, 267, 278, 287, 353, 356, 362, 373, 396, 416, 429, 438, 439, 447, 453, 454, 458, 460, 470, 476, 701, 757, 821, 856, 873
Koneczny, Feliks 194
Konopnicka, Maria 112, 462, 483, 766
Konstantinas 68, 624
Kontrimas, Kazimieras 31, 32, 48, 56, 61, 64, 65, 70, 135, 255, 616, 625, 641, 671, 866
Kopański, L. 81
Kopernicki, Izydor 170
Köppen, Piotr 48, 80, 112, 136, 179, 604
Korylski, Ludmilew 265, 498
Kornilov, Ivan 17
Korolenko, Vladimir 112
Korotiński, Wincenty 37
Korsakaitė, Ingrida 943
Korsakas, Kostas 299, 500, 507, 852, 855, 875
Korsakov, Aleksandr 68
Korš, Fiodor 43, 71
Korwin-Milewski, Hipolit 824
Korwin-Milewski, Ignacy Karol 831, 850
Korwin-Milewski, Oskar 832
Korzeniowski, Józef 112, 286
Korzon, Tadeusz 824, 828
Kosciałkowskiai 353
Kościuszko, Tadeusz 257, 293, 323, 397, 425, 827, 828
Kosovič, Maria 780
Kossakowski, Jan 496
Kossarzewski, Ambraziej 865
Kossecki, Józef 848
Kossu-Aleksandravičius, Jonas 858, 875
Kostołowski, Erazm 832
Kostomarov, Nikolaj 170
Kotłubaj, Eduard 193
Kotryna, II 729
Kotzebue, August von 176, 190, 260, 647
Kovalevski, Józef 69
Kowalewskis 29
Kowalczyk, Alina 823
Kowalewska, Danuta 855
Koźmian, Kajetan 254, 255, 398, 400
Kozłowski, Józef 37
Koženiauskienė, Regina 859, 875
Kralikauskas, Juozas 866
Krasicki, Ignacy 25, 32, 149, 167, 211, 217, 241, 255, 294, 320, 357, 359, 416, 454, 604, 606, 612, 620, 648
Krasinskas-Voveris, Antanas 384
Krasiński, Zygmunt 37, 246
Kraszewski, Józef Ignacy 27, 55, 69, 74, 81, 82, 90, 99, 156, 162, 169, 173, 176, 180, 193, 199, 200, 216, 246, 254, 267, 287, 307, 364, 365, 409, 414, 416, 424, 432, 463, 476, 599, 631,

654, 655, 664, 674, 689, 694, 717, 757, 821, 866, 867, 880
Krause, Karl Cristian Friedrich 586
Kravčinski-Stepniak, S. 470
Kraszewska, Maniuse 761
Kraszewska, Waleria 76, 760, 761
Kressler, Stephan 875
Kreucfeld, Johan 166
Krėvė-Mickevičius, Vincas 287, 700, 756
Kriaučiūnas, Antanas 72
Kriaučiūnas, Jonas 72, 105, 119, 131
Kriaučiūnas, Petras 22, 30, 59, 60, 72, 73, 77, 148, 149, 151, 404, 420, 431, 452, 454, 455, 456, 458, 475, 480, 486, 675, 682, 760, 867
Kriaučiūnas, Pranas 824
Krikščiukaitis, Antanas 853
Krikščiūnas-Jovaras, Jonas 77, 120, 221
Krylov, Ivan 41, 60, 81, 216, 217, 275, 359, 360, 361, 404, 432, 447, 454, 760, 761, 762, 766, 857
Kriščiukaitis-Aišbė, Antanas 59, 73, 98, 112, 116, 119, 120, 121, 122, 128, 161, 226, 228, 284, **538–541**, 694, 695, 822, 867
Krištopaitė, Danutė 858
Križanauskis, Juozapas 38, 44, 499, 500, 647, 861
Krokininkas, Jurgis 72
Kruopas, Jonas 829, 850, 876
Krupavičius, Mykolas 61, 837
Krzeczkowski, Józef 81
Krzywickis, Ludwik 195
Kšivoblockaitė, Malvina 76
Kubilius, Vytautas xi, 433, 444, 468, 480, 482, 483, 577, 791, 855, 870
Kudirka, Juozas 842
Kudirka, Vincas xii, 22, 40, 59, 60, 62, 73, 90, 91, 92, 99, 104, 105, 106, 110, 112, 113, 115, 116, 118, 121, 122, 130, 151, 223, 224, 225, 227, 230, 231, 263, 275, 276, 277, 278, 280, 281, 282, 284, 286, 413, 419, 468, 477, 480, 482, 486, 494, 570, 634, 707, 708, 731, 753, **757–779**, 787, 822, 853, 867, 868
Kudirka, Motiejus 757
Kučys, Antanas 879
Kūjus, M. 434, 881
Kukolnikas, Piotras 169, 177, 365, 599
Kulakauskas, Antanas xii, 4, 6, 7, 8, 10, 22, 23, 415, 825, 827, 831, 832, 835, 836, 837,843, 847, 873, 878
Kułakowski, I. 671
Kulin, Vasilij 674
Kulmus, Jan 85
Kumutaitis, A. 151
Kuolys, Darius 236, 837, 855, 877
Kuosaitė, Elena 855
Kuprevičius, Mikalojus 75
Kuraitis, Pranas 59, 703
Kurczewski, Jan 403
Kuršaitis, Aleksandras Teodoras 71, 690
Kuršaitis, Fridrichas 36, 82, 83, 150, 151, 166, 167, 173, 204, 416, 588, 599, 640, 682, 710, 726
Kusakovas 775
Kušeliauskas, Serafimas 74, 131
Kutrzeba, Stanisław 194
Kuzmickas, Bronius 841
Kuzmickas, Vincas 397, 413, 414, 546, 857, 865, 866, 872, 880, 881
Kuznecovas, Julijus 132
Kviklys, Bronius 60, 827, 841

Ladukas, Adomas 75
Lafosse, Jean Baptiste Adolphe 821, 822
Lamanskij, Vladimir 132
Lamartine, Alphonse-Marie-Louis Prat de 246, 403
Lamennais, Hugues Félicité Robert de 330, 333, 694
Landsbergis, Vytautas 848
Landsbergis-Žemkalnis, Gabrielius 62, 73, 89, 286, 287, **578–579**, 679, 687
Lankutis, Jonas 286, 287, 852, 855
Laokoonas 242
Lapinskas, Adolfas 382, 400, 837
Łapiński, Teofil 830
Lapėnas, Jonas 105
Lappo, Ivan 195, 841
Łasicki, Jan 631
Lassal, Ferdinand 112
Latkowski, Juliusz 195
Latėnas, Algirdas 295
Laucevičius, Edmundas 849
Laucevičiaus-Vargšas, Bronius 287, 577
Laukaitis, J. 711
Laurinaitis, Vincas 861
Laurinavičius, Česlovas 837
Laurinavičius, S. 181
Lavater, Johann Caspar 244
Lazarevičius, Laza 112
Lazauskaitė, Rasa 416
Lazdynas, Gintaras 855
Lazdynų Pelėda 111, 120, 122, 284, 700, 818, 853
Lebedys, Jurgis xi, 29, 31, 33, 53, 145, 165, 181, 509, 602, 624, 628, 631, 634, 637, 641, 735, 852, 855, 861, 867, 873, 874, 875
Lebionka, Juozas 211, 507, 855, 875, 876
Le Brunas (de Bruyn), André 28
Lechnickis, Ignotas Emanuelis 80
Lelewel, Joachim 27, 28, 33, 47, 48, 49, 58, 65, 69, 73, 80, 135, 136, 137, 142, 152, 167, 175, 177, 178, 179, 181, 200, 204, 276, 305, 306, 373, 416, 425, 604, 606, 607, 608, 609, 616, 625, 638, 821
Lelis, Felicijonas 73, 116, 118
Lelys, Antanas 150
Lenartavičius, Kazimieras 181
Lenau 113
Lendzevičius, Antanas 38, 195, 639
Lenkevičius, A. 291
Leonas, Petras 59, 116, 119, 684, 694
Leontovičius, Fiodoras 195
Łepkowski, Jósef 37

Asmenvardžių rodyklė

Lepner, Teodor 165
Lermontov, Michail 60, 112, 246, 278, 356, 458, 460, 482, 483, 485
Lesing, Gothold 242
Leskien, August 167, 173, 687
Leskov, Nikolaj 703
Lessing, Gotthold Ephiraim 104, 166, 171, 241, 242, 586, 594, 595, 598
Levickis, Anatolijus 194
Lhomond, Charles François 38, 627, 649
Liauksminas, Zigmantas 658
Lichodziejauskas, Tadas 384, 385
Lideikis, Juozapas 93, 118, 275, 701
Liepiniūtė-Pietarienė, Kotryna 780
Lietuvis J.A.W. žr. Vištelis-Višteliauskas A.
Lietuvis, Mykolas 136
Lietuvis nuo Šventos upės krašto 211, 631
Lietuvninkai, Jurgis ir Petronėlė 76
Limanowski, Bolesław 824, 830, 849
Lindė-Dobilas, Julijonas 148, 149, 260, 411, 587, 611, 612
Lingis, Antanas 111, 112, 113, 695
Linkevičius, Jonas 873
Lipiński, L. 216
Lipštas, Pranas 42
Lisowski, A. 85
Lityński, Tadeusz 256
Liubavski, Matvej 194
Liubimov, A. 687
Liudvikas, XIV 239
Liudžius, Konstantinas 72
LiulevičiusV. 837
Liuther, Martin 723, 724
Liutkevičius, Eliziejus 57, 374, 396, 611
Liven, Karl 27
Livijus, Titas 28
Löbell, Richard 167
Loboiko, Ivan 28, 33, 47, 48, 52, 58, 80, 83, 136, 146, 167, 179, 181, 330, 604, 605, 606, 609, 620, 625, 868, 872, 875
Locke, John 243
Lomonosov, Michail 28, 60
Lopacinskis, Jonas 658
Lopata, Raimundas 837
Łossowski, Piotr 837
Lozinskis, Teodoras 67, 69
Lozoraitis, Juozas 115
Lozoraitis, Motiejus 62, 73, 114
Luckevičius, Jonas 828
Łukasiewicz, Kacek 870
Lukauskaitė, Audra 866
Lukauskas, K. 856
Lukoševičius, Juozas 824
Lukoševičius, Vincentas 837
Lukša, Stasys 40
Lukšaitė, Ingė 31, 826, 832, 859
Lukšienė, Meilė xii, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 32, 33, 509, 514, 516, 727, 728, 748, 823, 837, 843, 844, 865, 872, 875
Luobikis, Jonas 76
Luszczewska, Jadwiga 364

Maceina, Antanas 858
Macevičius, Jonas 856
Maciūnas, Vincas xii, 13, 14, 15, 18, 33, 64, 65, 79, 80, 81, 139, 164, 165, 167, 168, 174, 176, 175, 177, 178, 179, 181, 206, 509, 823, 829, 840, 841, 844, 847, 850, 855, 858, 859, 865, 866, 875, 877, 880
Macius, Kazimieras 120, 171
Mačernis, Vytautas 738
Maceina, Antanas 479, 722, 725
Machiavelli, Niccolo 262
Maciejauskas, Antanas 130
Mackevičius, Antanas 7, 393, 821, 830, 831
Mackevičius, Rapolas 858
Macpherson, James 164, 244
Mačys-Kėkštas, Jonas 59, 72, 98, 99, 100, 101, 112, 113, 114, 121, 122, 217, 276, 277, 280, 281, 282, 439, 452, 470, 471, 472, 474, 476, **480–485**, 487, 494, 868
Mačys, Vladas 73, 116, 119, 130, 217, 482
Mačteto, Gr. 112
Mahometas 723
Maigys (Moigis), Kazimieras Rapolas 647
Maironis xiii, 3, 30, 39, 40, 73, 74, 98, 113, 116, 118, 119, 120, 132, 193, 195, 198, 199, 200–205, 219, 220, 226, 229, 254, 276, 277, 279, 280, 281, 282, 355, 356, 413, 422, 423, 428, 438, 446, 447, 449, 478, 487, 488, 494, 495, 636, 647, 661, 662, 684, 697, 698, 700, 703, 707, 725, 729, 730, 738, **739–756**, 786, 789, 822, 868, 869
Majoras, Vytautas 626, 627, 875
Makarevičius, Algirdas 844, 845
Maknys, Vytautas 285, 849
Maksimaitienė, Ona 830
Maksimeiko, Nikolaj 195
Małcurzyński, Stanisław 53, 624
Malewski, Szymon 27, 32, 69, 167, 470
Malherbe, François de 239
Malinauskaitė-Eglė, Liudvika 98, 99, 121, 160, 282, 425, **461–465**, 822
Malinauskaitė, Julė 425
Malinauskaitė-Šliūpienė, Liudvika 869
Malinauskas, Donatas 684
Malinauskienė, Karolina 461
Malinowski, Mikołaj 824, 849
Malte-Brun, Conrad 135, 137
Marcinkevičius, Juozas 413
Marcinkevičius, Justinas 287, 362, 869
Marcinowski, Anton 78
Markūza, Petras 42
Martinaitis, Marcelinas 738, 425
Martinaitis, Marcelijus 425, 863
Maruszewski, F. 81, 654
Marx, Karl 758
Masalskis, Hansas 881
Maskoliūnienė, Džiuljeta 878
Mašiotas, Jonas 687
Mašiotas, Pranas 43, 59, 73, 113, 119

Mašiotienė, Ona 686
Matulaitis, Andrius 76
Matulaitis, F. 480, 868
Matulaitis, Petras 113, 484
Matulaitis, Stasys 22, 43, 76, 105, 114, 116, 121, 130, 191, 219, 220, 223, 229, 276, 284, 481, **550–553**, 687, 765, 822, 869
Matulaitis, Vincas 40
Matulaitis-Matulevičius, Jurgis 59
Matulevičius, Algirdas 837
Matulevičiai, Andrius, Sergijus ir Pranas 76
Matulionis, Povilas 118, 121, 275, 282, **468–469**, 822
Matusas, Jonas 728, 830, 843, 847, 868,878
Matusevičius, Baltrus 695
Mauderodė, Otas 74, 90, 760
Maupassant, Guy de 254
Mažeikienė, Ona 849
Mažylis, Pranas 73
Mažiulis, Antanas 415
Mažiulis, Vytautas 850
Mažuraničas, Pranciškus 112
Mažvydas, Martynas xiii, 35, 102, 113, 213, 291, 600, 626, 854
Medekša, A. 867
Medekša, Teodoras 42, 498
Medišauskienė, Zita 837, 847, 866
Meilus, Elmantas 861
Meysztowicz, Aleksandr Michael Marian 94
Meysztowicz, Waleryan 824
Menochijus, Jan Stefan 711
Mérimé, Prosper 249
Merkelis, Aleksandras 116, 117, 119, 443, 849, 861, 867, 874, 871, 877, 878
Merkienė, Regina 849
Merkys, Vytautas 23, 32, 33, 38, 54, 56, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 130, 131, 132, 133, 196, 637, 641, 643, 647, 823, 824, 826, 833, 838, 844, 847, 849, 850, 859, 860, 861, 867, 878
Merlinas, Mykolas 142
Mervartas, Povilas 112
Messence, Lagarde Auguste de 305
Meškauskas, Kazimieras 834
Mezzofanti, Giuzeppe 163
Michael, Jan Dawid 600
Michelini, Guido 719
Michelski, Thom A. 834
Mickevičius, Adomas 5, 6, 27, 28, 38, 52, 53, 65, 66, 67, 69, 70, 81, 82, 112, 113, 142, 168, 175, 176, 179, 181, 204, 213, 221, 246, 254, 255, 256, 257, 258–263, 265–278, 287, 329, 330, 356, 366, 373, 396, 409, 415, 416, 418, 421, 430, 432, 447, 451, 452, 454, 458, 460, 464, 470, 476, 483, 498, 500, 585, 587, 599, 624, 625, 632, 638, 639, 648, 664, 669, 709, 713, 717, 721, 722, 725, 741, 745, 750, 757, 761, 766, 824, 869, 870, 871
Mickevičius, Juozas 77
Mickevičius-Kapsukas, Vincas 121, 230, 686
Mickiewicz, Władysław 265
Mickiewicz, Józef 32
Mierzyński, Antoni 195
Mietškis, P. 435
Mieželaitis, Eduardas 259
Miežinis, Mykolas 149, 151, 647
Miglovara, Juozas 419, 822, 870, 871
Mikhailov, Nikolai 828
Mikkola, Jooseppi 60, 760
Miklaševičius, Jurgis 682
Miknys, Rimantas 838, 839, 847, 858, 880
Mikolainis, Petras 122
Mykolaitis-Putinas, Vincas 30, 53, 60, 70, 112, 119, 120, 121, 197, 198, 263, 386, 408, 415, 419, 431, 434, 446, 447, 448, 451, 455, 457, 459, 471, 480, 481, 482, 487, 488, 495, 565, 569, 700, 701, 722, 726, 738, 751, 824, 852, 864, 869, 870
Mikuckis, Stanislovas 123
Mikšas, Jurgis 84, 90, 93, 99, 102, 104, 217, 414, 427, 428, 434, 682, 683, 867
Mikšytė, Regina xii, 39, 40, 42, 65, 69, 84, 278, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 318, 320, 321, 322, 324, 361, 362, 363, 365, 366, 367, 374, 375, 382, 497, 498, 499, 681, 821, 851, 855, 857, 858, 862, 864, 865, 876, 873, 879
Miłachowski-Łempicki, Stanisław 845
Miller, Vsevolod 71, 104, 170
Miliauskas-Miglovara, Juozas 74, 85, 98, 99, 160, 275, 282, 984, 405, 414, **419–425**, 427, 430, 801, 830
Milius, Vacys 181, 631, 667, 849, 865, 875
Miliutin, Nikolaj 123
Milkus, Kristijonas Gotlybas 35, 58, 134, 135, 142, 144, 148, 149, 150, 166, 206, 215, 225, 275, 588, 628, 650, 674, 854
Miłosz, Czesław 849, 852
Milton, John 25, 89, 673, 680
Milukas, Antanas 51, 73, 105, 111, 116, 120, 121, 122, 228, 445, 446
Mindaugas 142, 360, 598, 632, 751
Minskij, Nikolaj 477
Mironas, Petras 59
Misius, Kazys 830,846, 878
Miškinis, Antanas 389
Miškinis, Motiejus 722, 852
Mituzienė, Birutė 311, 313
Mochnacki, Maurycy 168, 267
Mocius, K. žr. Macius, K.
Mogenis, Dominykas 31, 44, 150, 671
Mohl, Gabriela Eleonora (Ellė) 683
Moigis (Maigys), Kazimieras 324
Molière 25, 28, 239
Moniuszka, Stanisław 849
Montvila, Č. 822
Montvilienė, Nijolė 875
Moras, Aleksandras 60, 674, 675
Moravskis, Alfonsas 834
Morawski, Franciszek 255

Asmenvardžių rodyklė

Morawski, Stanisław 825, 832
Mörlin, Michael 165, 166, 850
Mosbachas, Augustas 194
Mościcki, Henryk 824, 828, 838
Mostowska, Anna 246
Motieka, Egidijus 839, 858
Mozart, Wolfgang Amadeus 403, 760
Mroczkowski, Waler 414
Muchlińskis, Antoni 38
Mulevičius, Leonas 831, 832, 833
Murata, Ikuo 719
Muravjov, Michail 37, 39, 123, 196, 367, 825, 830
Murza, Adolfas 40
Murza, Feliksas 40
Musset, Alfred de 246

Nadson, Semion 113
Nagevičius, Vladas 688
Nagornoskis, Vincas 286
Nagrodzki, Zygmunt 834
Nankė, K.E. 166
Napoleonas 44, 50, 138, 254, 305, 586, 589, 828
Narbutas, Algirdas 833
Narbutas, Justinas 180
Narbutas, Teodoras 34, 37, 81, 135, 136, 142, 168, 169, 176, 179, 180, 181, 190, 193, 199, 287, 416, 429, 432, 457, 486, 490, 599, 626, 630, 631, 639, 641, 642, 643, 647, 689, 694, 821, 860, 870, 871
Narbutas, Liudvikas 641
Narbutas, Vladislovas 53, 61
Narjauskas, Jurgis 171
Narkevičius, Simonas 683
Narkevičius, V. 823
Naruniec, Romuald 850
Naruszewicz, Adam 25, 51, 149, 175, 182, 205, 241, 255, 294, 604, 612, 658
Nast, Lui 167
Nastopka, Kęstutis 453, 487, 755, 855, 857, 868
Nastopka, Petras 59
Naujalis, Juozas 477, 701, 740, 742
Naujokaitis, Pranas 390, 470, 480, 482, 701, 853
Naujokas 681
Navickas, Juozas 76
Navickienė, Aušra 851
Nazimov, Vladimir 83
Naživin, Ivan 112
Nedzvecka, Maria 880
Ne-Kunikas žr. Jankus M.
Nekrasov, Nikolaj 470
Nemčevskis, Zakarijus 32, 49, 671
Nemirovič-Dančenka, Vladimir 112
Nepotas, Kornelijus 39, 183, 648, 649
Nerlichas, Karolis 34, 150
Neronas 197
Nesavas, Antanas 840
Nesselmann, Georg Heinrich Ferdinand 36, 71, 104, 150, 166, 173, 650, 674, 851
Neteckis, Juozas 74
Neumanas, M.B. 520
Nezabitauskis, Adolfas 145, 152, 305, 682, 689, 690, 858
Nieg, W. 732
Niemcewicz, Julian Ursyn 149, 175, 245, 255, 498, 608, 612, 827
Niemi, Aukusti 60
Nyka-Niliūnas, Alfonsas 448, 738, 868
Nikžentaitis, Alvydas 792, 826
Nikitin, Ivan 458, 459
Nikolajus I 30
Nikolajus II 132, 761
Niman, Viktor 84, 130
Nėris, Salomėja 355
Norkūnas, Žilvinas 879
Norkewicz, J. 53
Norkus, J. 847
Norkus, Simonas 98, 99, 278, 282, **438–439**, 453
Norvaiša, Pranciškus 25
Norwid, Cyprian 246
Noskowski, Zygmunt 170
Novalis 246, 715
Novickij, Ivan 195
Novikov, Nikolaj 123
Novosilcev, Nikolaj 27, 68

Oberlenas, Jonas 480
Obst, Jan 849
Ochmański, Jerzy 827, 838, 842
Oczapowski, Michał 80
Odoakras 50, 136, 608
Odyniec, Antoni Edward 65, 81, 213, 278, 356, 599, 669, 671, 825, 849
Oginskienė, Olga 674
Oginskis, Bogdanas 675
Oginskis, Irenėjas 37, 54, 55, 56, 89, 672, 673, 674, 680
Oginskis, Mykolas 675
Okulicz, Kazimierz 838
Olechowski, P. 760
Olšauskas, A. 684
Omulevskis, I. 484
Ona 453
Onacewicz, Ignacy 27, 34, 38, 69, 137, 167, 168, 177, 178, 180, 498, 638, 639, 821, 827
Oninas 112
Orzeszkowa, Eliza 287, 462
Osianas 164, 593, 598
Osiński, Liudwik 152, 255, 671
Ostermeyer, Gottfried 35, 137
Ostermeyer, Nataniel Friedrich 82
Ostermeyer, Siegfried 58, 82, 137, 138, 139, 142, 144, 150, 166, 206, 225, 596, 600, 628
Ostrowski, Janusz 838
Ostrovskis, Liudvikas 757, 758
Ovidijus 141, 490, 496, 612
Ovsianas, Stanislovas 44

P. A. 114, 192
Pabarčienė, Reda xii
Pabrėža, Jurgis Ambraziejus 38, 54, 86, 88, 113, 120, 148, 312, 322, **323–326**, 406, 647, 648, 671, 821, 850, 851, 862, 871
Pacevičius, Dionizas 196
Pahlen, Maynus von der 639
Pakalka, Kazimieras 872
Pakalniškis-Dėdė Atanazas, Kazimieras 73, 118, 119, 120, 226, **563–565**, 822, 871
Pakalniškis, Ričardas 279, 855
Pakštas, Kazys 834, 838
Palionis, Jonas xii, 147, 148, 850, 866
Palionis-Pėža, Dominykas 871
Paliukas, Julijonas 75

Paliulionis, Mečislovas Leonardas 710, 850
Palukaitis, Vincas 113
Pancežinskis, Česlovas 40
Paprockis, Pranciškus 78
Parny, Evariste Déziré de Forges 243
Passarge, Ludwig 71
Paszkowski, M. 9
Paškevičienė, Barbora 603
Paškevičienė, Uršulė 603
Paškevičius, Adomas 603
Paškevičius, Augustinas 42
Paškevičius, Ignas 44
Paškevičius, Juozapas 604
Paškevičius, Samuelis 393
Pašukanis, Vincas 43
Paukštys, Juozas 171, 446, 851
Paulauskas, Antanas 306
Paulavičius, Juozas 672
Pawłowicz, Eduard 825
Pečkauskaitė-Šatrijos Ragana, Marija 118, 120, 219, 226, 286, 700, 818, 827, 853, 880
Pelikan, Wacław 27, 31
Penčyla, Pranas 77
Penkewicz, A. 81, 654
Penzel, Abraham Jakob 595
Percy, Thom 164
Perkūnas, Jokūbas 65, 165, 166
Petkelis, Antanas 404
Petkevičaitė-Bitė, Gabrielė 19, 41, 111, 112, 113, 116, 122, 284, 285, 286, 287, 480, 482, 554–563, 573, 577, 674, 675, 818, 822, 853, 864, 871, 872
Petkevičius, Antanas 86, 196
Petkevičius, Leonas 674
Petkevičiūtė, Danutė xii, 54, 55, 56, 82, 83, 85, 86, 87, 88, 89, 500, 501, 502, 503, 672, 673, 674, 675, 676, 678, 679, 680, 681
Petöfi, Sándor 116, 482
Petras Didysis 425
Petraszewski, Ignacy 297
Petraškevičius, Anupras 69
Petraškevičius, O. 65
Petrauskas, Kipras 40
Petrauskas, Mikas 40
Petrika, Antanas 853
Petronis, Jonas 40, 879
Petrulis, Gabrielius 42
Petrulis, Juozas 295, 852, 853, 876
Petrulis Stasys 113
Piaseckis Kazimieras 65
Pičeta, Vladimir 195
Pietaris, Vincas xiii, 42, 43, 118, 119, 120, 121, 206, 226, 284, 286, 423, 467, 486, 683, 690, 697, 700, 707, **780–798**, 822, 872
Pietaris, Antanas Jonas 780
Pietraszkiewicz, Onufr 256, 258
Pijus IX 729
Pigón, Stanisław 845, 855
Pilchowski, Dawid 25, 295
Pilypaitis, Jonas 857, 876
Pilsudskytė, Kotryna 498
Pinabell, Jean 638
Piročkinas, Arnoldas 92, 168, 844, 850, 870
Pisanski, George Christoph 36
Pivoras, Saulius 833, 838, 861
Plačenis, Kazys 295
Plateris, A. 829
Pleda, Antanas 401, 465
Plepiai 40
Pliateriai 37
Pliaterytė, Emilija 6, 397, 821
Plioteris, Antanas 291
Plioteris, Jurgis 34, 53, 145, 150, 181, 212, 426, 588, 626, 643, 661, 671, 872
Plioteris, Kazimieras 626
Pocius, Antanas 875
Poczobut-Odlanicki, Marcin 24, 204
Podolinskis, Mykolas 821
Požėra, Motiejus 276
Poklius 65
Połnjański, Aleksander 825
Pompėjus 197
Poniatauskis, Stanislovas Augustas IV 203, 607, 619
Poniatowski, Józef 50, 498
Poniatowski, Stanisław 496
Porzeziński, Wiktor 43
Poszakowski, Jan 85
Potašenko, Grigorijus 838
Potocki, Jan 138
Potocki, Leon 216
Potocki, Stanisław Kostka 256
Pott, August Friedrich 135
Poška, Dionizas xii, 13, 28, 32, 33, 44, 45, 47–53, 58, 64, 65, 70, 79–80, 81, 88, 99, 101, 102, 118, 136, 137, 142, 146, 147, 148, 149, 152, 155, 178, 179, 181, 182, 205, 211, 213, 219, 256, 263, 270, 273–277, 279, 281, 291, 294, 298, 305–309, 311, 313, 321, 330, 338, 406, 422, 426, 429, 432, 452, 496–499, 507, 516, 527, 555, 585, **603–624**, 625, 631, 642, 643, 648, 671, 821, 822, 852, 872, 875, 880
Požėla, Vladas 825
Paškevičius, Adomas 604
Pranaitis, Justinas Bonaventūra 486
Pranaitytė, Julė 487
Pranckietytė, Gražina xii, 876
Praniauskaitė, Karolina Ona 88, 323, 382, **361–366**, 463, 465, 708, 712, 713, 717, 865, 873
Praniauskaitė, Teklė 362
Praniauskas, Marcelis 708
Praniauskas, Otonas 361, 362, 363, 364, 708
Praniauskas, Teofilis 361, 708
Pranskus, Bronius 415, 852, 863, 879, 880
Prapuolenis, Kazimieras 834
Prastas lietuvininkas 162
Prašmantaitė, Aldona 44, 843, 844, 845
Preibys, A. 435, 881
Preis, Piotr 588
Prekeris, Aleksandras 150
Prekeris, Jonas 60
Prekeris, S. 181
Prėskienis, Bronius 419, 421, 423, 425, 871
Pretorijus, Fridrichas 165, 588
Pretorijus, Matas 35, 142, 165
Preuss, Theodor 71
Pridrikis, Augustas II 203
Priekuvienė, G. 858
Prišmantaitė, Aldona 863
Prochaska, Antonis 194

Asmenvardžių rodyklė

Prosčiūnaitė 547
Protasevičius, Kiprijonas 53
Prunskis, Juozas 698
Prus, Bolesław 112
Przeciszewski, Adolf 53, 628, 654, 655
Pszybilski, Wincenty 37
Pucas, Mauras 82
Puida, Stasys 72
Puffkowa, Emma 825
Pukienė, Vida 845
Pundzevičius-Petliukas, Petras 118, 286, 287, **577–578**
Punytė, Danguolė 140, 141, 858
Pupšys, Vladas 843
Purėnas, Antanas 73
Purėnas, P. 829
Putinas žr. Mykolaitis-Putinas V.
Puttkamer, Wawrzyńec 260
Putvinskis, Vladas 814
Puzaras, Petras 878
Puzinas, Jonas 838, 858
Puzynina, Gabrijela 825
Puzyrewski, A. 605, 606, 607, 620
Puškin, Aleksandr 60, 221, 246, 278, 356, 458, 653, 654
Pšeciševskiai 196

Rabačiauskaitė, Aurelija 843
Račiūnas, Jonas 74
Račkaitis, V. 863
Račkauskas 15
Račkauskis, Jeronimas Kiprijonas 53, 54, 118
Racine, Jean 25, 236, 239
Radauskas, Henrikas 547
Radavičius, Pranas 653
Radcliffe, Ann 244
Radlovas, Vasilijus 132
Radmacheris 586
Radvilaitė-Mostowska, Ona (Anna) 256
Radvila, Jonušas 194
Radzevičius, Algimantas 738
Radziga, V.M. 821
Radžius, Aleksandras 858
Radžvilas, Vytautas 838
Raila, Stanislovas 93, 98
Ramanauskas, Juozapas 385
Ramunis, S. 675
Rapalavičienė, A. 868
Rapolionis, Stanislovas 600
Rask, Rasmus 135, 138
Rastenis, Nadas 719
Raudeliūnas, Vytautas 865
Raudonis, A. 641
Rauschning, Friedrich Wilhelm 596
Rasiukevičiūtė, O. 277, 855
Rawicz, Kazimierz 845
Régnier, Nicolas 24
Reilender, Julius 682
Reklewski, Wincenty 244
Repšys, Jonas 861
Rėza, Jonas xii, 35, 36, 142, 144, 149, 171, 172, 181, 208, 209, 210, 212, 213, 216, 219, 269, 291, 585–602, 628
Rėza, Liudvikas 5, 35, 58, 80, 81, 82, 104, 138, 139, 142, 144, 145, 166–169, 171, 172, 181, 206, 211, 212, 216, 219, 257, 260, 264, 269, 275, 278, 279, 291, 301, 310, 406, 416, 436, 437, 474, **585–602**, 609, 626, 628, 643, 648, 670, 671, 745, 822, 851, 873
Rybelis, Antanas 864
Richardson, Samuel 244
Richter, Jean Paul Friedrich 241
Rimavičius, Karolis 648, 678
Rimgaudas (Ringoldas) 147, 200, 264
Rimydis, Antanas 700
Rimka, Albinas 847, 868
Rimkevičius, Felicijanas 365
Rimkevičius, Petras 382, **398–399**, 873
Rimkevičius, Peliksas 323
Rimkevičiūtė, Barbora 624
Rimvydai 257
Rimša, Juozas 76
Rysiński, Salomon 149, 612
Riškus, Jonas 52, 852, 870
Rodzevičius, Juozapas 51
Rodzewiczówna, Maria 465
Rogalskis, Adomas 65
Rogalskis, Leonas 80, 81, 168, 181, 599, 625
Rojek, Józef Jacek 719
Römeriai 37
Römer, Alfred 825
Römeris, Edvardas 37
Römeris, Mykolas 64, 837, 838, 839
Ropp, Edward 850
Rousseau, Jean-Jacques 164, 183, 184, 243, 244, 680, 715
Rosinas, Albertas 875
Rösner, Werner 833
Rotkirch, Vasilij von 849
Rožėnas, Ansgaras Juozapas 350–352
Rucevičius, Silvestras 54, 73, 77, 121, 323
Rückert, Friedrich 112
Ruigys, Pilypas 35, 81, 104, 140, 141, 148, 150, 164, 165, 166, 168, 594, 598, 850
Ruigys, Povilas 35, 142
Rukevičius, Mykolas 67, 68, 69
Rumiancev, N. 33, 38, 48, 136, 178, 179, 330, 604, 609, 868
Rupeika, Juozapas 147, 149, 282, 671
Rupšys, Stasys 439
Ruseckas, J. 654
Ruseckas, Petras 833, 839, 842, 847, 855
Rustemas, Janas 28, 64

Sabaliauskas, Algirdas xii, 60, 119, 148, 149, 150, 151, 850
Sabaliūnas, Leonas 839
Sabolewska, Barbara 839
Sabolewski, Marek 839
Sadowski, Lesław 839
Sakalas 118
Sakalauskas, Juozas 74
Sakalauskas-Vanagėlis, Ksaveras 72, 99, 119, 158, 159, 282, 471, 472, **475–480**, 481, 822, 853, 873
Salys, Antanas 710
Saltykov-Ščedrin, Michail 112, 120, 695, 767, 779
Samulionis, Pranas 864
Sand, George 246
Santvaras, Stasys 547, 700
Sapiega 661
Sapiega, Pranciškus 637

Sapūnas, Kristupas 150
Sarbievijus, Motiejus Kazimieras 24, 53, 236, 617, 658
Sarnicki, Stanisław 598
Sasnauskas, Česlovas 849
Sasnauskis, Vincentas 306, 311, 320, 321
Sasnauskytė, Uršulė 306, 321, 603
Sauka, Donatas 739, 800, 851, 868, 881
Sauka, Leonardas 851, 859
Saunders, James 28
Saurin, F. 526
Savickas, Pranas 273, 322, 323, **327–328**, 678
Sawicki, Ignacy 14
Savickis, Antanas 275, 276, 277, 322, 323, **335–339**, 671, 873
Savickis, Juozas 42, 681
Savičius, Pranas 30
Savukynas, Virginijus 834
Scheffner, J.G. 589
Schelling, Friedrich Wilhelm Joseph 246, 247
Schiekopp, Erdmann Julius 151
Schiller, Friedrich 60, 81, 101, 241, 255, 287, 460, 739, 748, 750, 761, 766
Schlegel, August 246
Schlegel, Friedrich 247
Schlegel, Wilhelm 246
Schleicher, August 82, 103, 104, 151, 166, 173, 204, 709, 710, 712, 718, 821
Schleiermacher, Friedrich 340
Schliemann, Heinrich 197
Schlözer, August 138, 190
Schmid, Christoph 89, 673, 679
Schultz, Johann 28, 165, 166, 215, 275
Scott, Sir Walter 246, 715, 791
Sederavičius, Martynas 74, 131
Semelė 317
Semler, Johann Salomo 600
Seniūnas, Jonas 59
Senkowski, Józef 29
Serafinowicz, F. 78
Sereika, Feliksas 151
Settegast, Daniel Gotflieb 651
Shakespeare, William 99, 240, 245, 255, 259, 573, 776
Shelley, Percy Bysshe 246
Sideravičius, Rimantas 454, 857
Sienkiewicz, Henryk 112, 396
Silvestraitis-Davainis, Mečislovas 425, 822, 861
Symonas, F. 711
Syrkinas, A. 522
Syrokomla, Władysław žr. Kondratowicz L.–Syrokomla W.
Sirutavičius, Vladas 837, 839, 842,
Sirvydas, Juozas Otonas 78
Sirvydas, Konstantinas 23, 47, 48, 36, 45, 140, 144, 147, 148, 149, 152, 204, 213, 295, 404, 406, 416, 588, 616, 625, 628, 650, 671, 674, 711
Skeivys, Rimantas 863
Sketeris, Adomas 73, 75, 98, 162
Sketerytė-Jablonskienė, Konstancija 112
Skirmuntaitė, Konstancija 198
Skirmunt, Roman 832, 839
Skirmuntówna, Helena 825, 832
Skliutauskas, Jokūbas 434, 435, 881
Skowroniek, Jerzy 826
Skrodenis, Stasys 609, 611, 872
Skrodskis, Kazimieras 865
Skruzdėlė 118
Skurdenienė, Irena xii, 839, 875
Skwarcyński, Zdisław 866
Slančiauskas, Matas 75, 130, 171, 282, 439, 440, 441, 443, **439–441**, 822, 873
Slavinskaitė, Irena 867, 868
Slaviūnas, Zenonas 855
Slavočinskis, Saliamonas 23
Sliesoriūnas, Feliksas 69, 827, 829, 846
Śliwiński, Marian 870
Słoka, Ewa 856
Słowacki, Juliusz 27, 28, 246, 266, 287, 373, 766, 874
Słowacki, Euzebiusz 28, 78, 255, 718
Smalstys-Smolskis, Jurgis 286, 287
Smetona, Antanas 686, 687, 849
Smigelskis, Benediktas 196
Smigielskis, Bronius 825
Smith, Anthony D. 838, 839
Smołka, Stanisław 194, 196
Smuglevičius, Feliksas 57
Smuglevičius, Petras 57, 374, 640, 870
Smuglevičius, Pranciškus 25, 28, 57, 640, 821, 848
Śniadecki, Jan 15, 27, 257, 259, 638
Śniadecki, Jędrzei 27, 65, 255
Sobieskis, Jonas 181
Sobolewski, Jan 53, 69, 624
Sofoklis 245
Sokolov, Nikolaj 43
Sokołowski, August 821
Sokół Szahin, Franciszek 205, 256, 274, 277, 307, 619, 648
Solovjov, Sergej 196, 682
Solovjov, Vladimir 696
Sosnovski, Oskar 37
Sosnowski, Wincent 321
Southey, Robert 246
Spartakas 197
Specht, Franc 400
Spėčytė, Brigita 856
Spinoza, Benedikt 340
Sprindis, Adolfas 221, 222, 856, 867, 869, 880, 881
Sprindytė, Jūratė 453, 856
Spudulis (Gailutis), Jonas 71, 103, 130, 696
Spurga, Adomas 72
Sruoga, Balys 286, 447, 700, 756, 849
Sruogienė, V. žr. Daugirdaitė-Sruogienė V.
Stadnicki, Kazimierz 193
Staël-Holstein, Germeine de 246
Stagaras, V.J. 519
Stakauskas, Juozas 73, 834, 843, 850, 878
Staliūnas, Darius 844, 850
Stanevičius, Simonas xii, 3, 13, 24, 28, 29, 33, 34, 48, 49, 53, 70, 81, 96, 99, 102, 104, 115,

Asmenvardžių rodyklė

118, 143, 144, 145, 147, 148, 150, 152, 153, 166, 167, 168, 169, 172, 173, 178, 181, 205, 210, 211, 212, 213, 215, 219, 273, 274, 275, 277, 279, 280, 281, 291, 336, 354, 361, 426, 432, 585, 588, 592, 597, 604, 620, **624–637**, 643, 648, 649, 654, 671, 748, 822, 852, 859, 872, 874, 875, 880
Stanevičius, Emerikas 81, 168, 496, 625, 665, 671
Stanevičius, Ezekielis 305, 624
Stanevičius, Jeronimas 31, 34, 672
Stanevičius, Marcelinas 624
Stanevičius, Stanislovas 624
Stanevičius, Zenonas 306
Staniukynas, Antanas 72
Staniszewski, Andzej 867
Staniškis, Vincas 59, 72, 690
Stankevičius, Mauricijus 61
Stankūnaitė, Elena 603
Staugaitis, Jonas 59
Staugaitis, Justinas 59
Stauskaitė, Rožė 385
Stauskas, Jonas 383
Stauskas, Justinas 383
Stauskai 383
Stendhal (tikr. Henri Beyle) 242, 249, 250
Steponaitis, Vytautas 830
Sterne, Lawrence 244
Stiklius, Kostas 121
Stočkus, Br. 873
Stolbergai, Friedrich ir Christian 245
Stolzman, Małgorzata 839, 842, 844, 847,
Stonienė, Vanda 851
Stonis, Tomas 253
Strauss, Aleksandr 37
Strazdas, Antanas 5, 13, 25, 31, 32, 34, 45, 46, 47, 61, 70, 88, 102, 103, 118, 134, 137, 142, 147, 173, 213, 217, 219, 269, 270, 273, 274, 276, 277, 279, 280, 281, 291, **295–304**, 318, 320, 354, 386, 405, 406, 420, 423, 425, 427, 447, 451, 488, 500, 501, 505, 507, 508, 543, 544, 548, 555, 626, 648, 671, 690, 725, 739, 740, 821, 852, 855, 875, 876
Strazdas, Jonas 544
Strazdas, Kazimieras 405
Strazdūnaitė, Rita 830, 833
Stryjkowski, Maciej 24, 136, 167, 178, 181, 190, 205, 309, 432, 598, 631, 647, 723
Stroynowski, Heronim 295, 639
Stroynowski, Walerian 25, 27, 80, 639
Strossmayer, Josip Jurajs 471
Strukovas, D. 39
Stulginskis, Ferdinandas 40, 54
Stuoka-Gucevičius, Laurynas 25, 28, 64, 821
Su-aitis 116
Subačius Giedrius xii, 828, 839, 850, 851, 859, 860, 861, 862, 866, 871, 872, 880, 880
Subačius, Paulius xii, 150, 504, 842, 856, 858, 863
Suproša 113
Surowieckis, L. 137
Sutkaitis, Jonas 73
Sutkevičius, Dominikas 34, 148, 149, 876
Suveizdienė, G. 868
Suzinas, Adomas 69
Sužiedėlis, Saulius 831, 834, 839
Svetlauskas, Ksaveras 76, 118
Sviatopolk-Mirskij, Piotr 132
Szeksznapelvis, Lauras 400
Szydłowski, I. 80
Szymanowski, Józef 243, 681
Szymkiewicz, Franciszek 99
Szostakowski, Stanisław 856
Szulc, Michał 32
Szumski, Stanisław 825

Šachmatov, Aleksej 43, 687
Šakenis, Konstantinas 847, 856
Šalčius, Matas 825
Šalčius, Petras 848
Šalkauskis, Stasys 61, 460, 697, 699, 751
Šaltenis, Rapolas 365, 858
Šapoka, Adolfas xi, 198, 827, 839
Šatinskis, V. 367
Šatrijos Ragana žr. Pečkauskaitė-Šatrijos Ragana M.
Šaulys, Jurgis 105, 121
Šemerys, Salys 700
Šemeša, Juozas 81
Šenavičienė, Ieva 727, 844, 851, 862, 878
Šernius, Martynas 83, 90, 414, 682
Šesnakas, Erdmonas 82, 85
Šešelgis, Aleksandras 881
Šešplaukis-Tyruolis, Alfonsas 698
Ševčenka, Taras 99, 278, 392, 472, 474, 876
Ševiakovas 75
Šidlauskas, Algirdas 827, 841, 844
Šidlauskienė, Elena 879
Šikšnys-Šiaulėniškis, Marcelinas 22, 113, 116, 286, 287, **579–581**, 756
Šileris, Zenonas 486, 868, 877
Šimelpenigis, Adomas Fridrichas 35, 275, 276
Šimkevičius, Jokūbas 48, 49, 64, 65, 276, 317, 318, 496, 604, 876
Šimkevičius, Pranas 42
Šimkus, Stasys 40
Širvydas, Juozas Otonas 74
Šiugždinis, Vaclovas 873
Šiukšta, Mykolas 673
Šlapelis, Jurgis 149
Šlekys, Jonas 864
Šlekys, Vincas 76
Šležas, Paulius 828, 830, 831, 844, 878
Šliauteris, Juozapas 641
Šliogeris, Arvydas 839
Šliogeris, Vincentas 275
Šliūpai 463
Šliūpas, Jonas xii, 40, 56, 59, 71, 74, 84, 90, 93, 96, 100, 102, 104, 116, 121, 122, 130, 131, 191, 217, 218, 219, 231, 286, 400, 420, 426, 429, 440, 441, 445, 462, 463, 467, 468, 472, 480, 481, 483, 585, 637, 678, 682, 683, 687, **691–696**, 710, 726, 766, 822, 856, 863, 879

Šmulkštys-Paparonis, Antanas 467
Šnapštys-Margalis, Juozas 118, 120, 122, 127, 282, **446–451**, 822, 876
Štuopis, J. 735, 879
Šulcas, Jonas 142, 855
Šumovič, Anton 83
Švitrigaila 176, 180, 194
Švėkšnys, Juozapas 112

Tacitas, Publijus Kornelijus 28, 197
Taine, Hippolyte Adolphe 252, 253
Tallat-Kelpša, Juozas 40, 425
Talmantas, J. 859
Talvio, Maila 60, 726, 760
Tamošaitienė, V. 834
Tamošaitis, Regimantas 856
Tamošiūnaitė, Uršulė 98, 113, 382, 400, 444, 465, 822, 876
Tamulevičius (Dovydaitis), Juozas 393
Tarvydas, Juozas 880
Tasso, Torquato 44, 49, 258, 615
Tatarė, Antanas 87, 118, 226, 273, 275, 282, 283, 400, 431, 509, 514, **518–520**, 748, 876, 877
Tautavičius, Adolfas 826
Telksnytė, M. 863
Tempest, Peter 719
Tereškinas, Artūras 236, 326, 856, 568, 871
Terma, Władysław 825
Tesauras, E. 236
Thunmann, Johan Erik 80, 137, 178, 207, 244
Tichonov, Nikolaj 719
Tigrane, Yergate 116
Tijūnaitis, Stasys 465, 466, 467
Tikūnaitis, S. 877
Tilas (Thilo), Benjaminas 596
Tyla, Antanas xii, 41, 59, 74, 75, 823, 832, 833, 844, 846, 847, 848, 839, 840,
Tilvytis, Juozas 384
Tilvytis, Teofilis 350
Tyruolis 698
Tyszkiewicz, Benoit de 849
Tyszkiewicz, Eustachy 37, 38, 661, 821, 825, 849
Tyszkiewicz, Konstantin 825, 827, 877
Tiškevičiūtė-Lelivaitė, Marija 118, 754
Tytmonas, Adolfas 876
Tolstoj, Lev 120, 122, 286, 695
Tolstoj, Aleksej 485
Tomaszewski, D.B. 255
Totoraitis, Jonas 59, 400, 825, 858
Totorius, A. 519
Traidenis 453
Trečiokas 367
Trembecki, Stanisław 241, 255, 612
Trinkūnas, Jonas 414, 419, 880
Tripplin, Teodor 825, 855
Trissino, Giangiorgio 258
Troppas 403
Trumpa, Vincas 827, 828, 830, 837, 839, 840, 862, 878
Trumpulis, Jonas 439
Tumas-Vaižgantas, Juozas 39, 40, 60, 61, 65, 73, 74, 105, 112, 116–120, 130, 286, 287, 291, 327, 350, 384, 385, 393, 394, 396, 398, 404, 415, 417, 419, 420, 423, 425, 427, 428, 431, 434, 445, 447, 455, 456, 457, 460, 461, 462, 465, 466, 468, 469, 471, 480, 481, 482, 522, 523, 532, 678, 679, 681, 688, 689, 696, 699, 700, 710, 711, 720, 722, 724, 726, 727, 728, 738, 748, 749, 782, 789, 851, 853, 857, 858, 863, 864, 865, 868, 869, 876, 877, 879
Tumavičiūtė, Irena 435, 881
Tumelis, Juozas 32, 827, 828, 875
Tumėnas, Dominikas 116
Tumša, Izidorius 306
Turčinskas, Liudvikas 404
Turgenev, Ivan 112
Turskis, Antanas 121, 285, 286
Tvarauskas, Mykolas 121
Twardowski, Józef 27
Tysliava, Juozas 355, 700
Tyzenhauzas, Antanas 37, 139
Tyzenhauzas, Reinoldas 403

Ūdra, Kazys 74, 75, 821
Ugianskis, Andrius Matas 53, 54, 56, 62, 148, 149, 877
Ulčinaitė, Eugenija 236, 856
Uljanov, Grigorij 43, 149
Umbrasaitė, Rimantė 881
Umbrasas, Kazys 798, 881
Umbražiūnas, Kazimieras 873
Unickis, Leonas 255
Urbas, Dominykas 865, 870, 872
Urbonaitė, Barbora 383
Urbonas, V. 120, 121, 650, 848
Urbonavičius, Pranciškus 73, 119
Urbšienė, Marija 829, 830, 870, 881
Uscila, Kazys 867
Utenis 147
Uvainis, Leonas 28, 32, 44, 48, 49, 136, 148, 149, 179, 181, 276, 305, 499, 604, 616, 625, 671
Uz, Johann Peter 243
Užupis-Šerenga, Jonas 98, 121, 161, 275, 282, 382, **401–402**, **465–467**, 877

Vaičaitis, Pranas 40, 41, 59, 77, 113, **120–122**, 221, 222, 276, 277, 280, 281, 282, 377, 397, 413, 443, 485, **486–496**, 739, 783, 822, 877
Vaičaitis, Vincas 98, 161, 171, 443
Vaičekonis, Pranas 834
Vaičiulaitis, Antanas 447, 867
Vaičiūnas, P. 874
Vaidevutis 264
Vaineikis, Liudas 43, 72, 75, 121, 130, 439
Vaitiekūnienė, Aldona 867, 868
Vaitkevičiūtė-Gimžauskienė, Marijona 403
Vaitkūnas, Gytis 842
Vaitkus, Mykolas 447, 451, 700, 876
Vaišnora, Juozas 830, 831, 867
Vaišnora, Simonas 404, 600

Asmenvardžių rodyklė

Vaišvila, Ignotas 641
Vaižgantas žr. Tumas-Vaižgantas, J.
Valaitis, Antanas 687, 873, 982
Valančius, Juozapas 53
Valančius, Motiejus xiii, 5, 18, 19, 23, 30, 37, 38, 39, 41, 42, 44, 53, 54, 55, 56, 58, 60, 61, 62, 73, 74, 86, 87, 88, 102, 117, 118, 119, 122, 131, 149, 170, 173, 195, 196, 202, 204, 216, 226, 273, 274, 283, 284, 291, 323, 336, 358, 361, 364, 383, 403, 406, 408, 411, 422, 479, 509, 637, 639, 640, 641, 649, 651, 654, 665, 671, 673, 675, 676, 690, 694, 700, 707, 708, 709, 722, 725, **726–739**, 748, 788, 790, 822, 861, 877, 878, 879
Valeika, Matas 846
Valentas, Antanas 153, 712
Valickis, Antanas 375, 380
Valiūnas, Silvestras Teofilis 28, 48, 65, 69, 81, 99, 102, 136, 137, 142, 146, 147, 152, 205, 211, 213, 257, 276, 277, 291, **305–323**, 324, 326, 365, 433, 498, 604, 607, 615, 648, 654, 662, 671, 678, 717, 821, 852, 879
Valmikas, Vincentas Martinijonas 336, 671
Vambutas, Kirilas 647
Vambutas, Laurynas 641
Vanagas, Pranas 59
Vanagas, Vytautas xii, 45, 47, 48, 291, 295, 297, 298, 415, 508, 603, 605, 606, 607, 609, 611, 619, 621, 624, 852, 857, 859, 866, 872, 875, 876, 877,
Vanagienė, Birutė 852, 859, 860, 872, 877, 878
Vapleris, Antanas 404
Varkalevičius, Juozapas 499, 671
Varkulevičius, Aleksandras 34, 148
Varnelis, Juras 58, 525
Vatson, Karl 137
Veblaitis, P. 831
Vėbra, Rimantas xii, 62, 83, 84, 85, 728, 827, 831, 834, 835, 840, 846, 848
Veckenstedt, Edmund 426
Vejeris, Ernestas 119
Velionskis-Veliuoniškis, Pijus 60
Vėlius, Norbertas 440, 441, 874
Veltman, Aleksandr 485
Venclovaitė, Danutė 873
Venclova, Tomas 869
Venclovas, M. 112
Vengrienė, V. 862
Vengris, Antanas 868
Verdi, Giuseppe 760
Veresajev, Vikentij 112
Vergilijus 141, 142, 207, 496, 604, 608, 620
Veselovskij, Aleksandr 132
Vidmantas, Edvardas xii, 40, 42, 835, 846, 848
Vydūnas 286, 287, 434, 679, 700, 751
Vienažindys, Antanas 61, 113, 116, 118, 120, 122, 173, 273, 277, 279, 280, 281, **382–393**, 399, 424, 425, 443, 446, 448, 451, 477, 488, 499, 739, 740, 764, 821, 853, 879
Vienuolis, Antanas 365, 700, 858
Vigny, Alfred de 246
Vijūkas-Kojelavičius, Albertas 24, 136, 178, 181, 190, 598, 647
Viksva, Pranciškus 366, 369, 708, 709, 858
Vileišis, Antanas 61, 484, 687
Vileišis, Jonas 61, 72, 105, 114, 115, 116, 687, 711, 722
Vileišis, Petras 22, 30, 40, 71, 74, 84, 93, 98, 130, 285, 286, 425, 468, 481, 682, 687, 690, 848, 879
Vileišis, Vincas 840
Vilentas, Baltramiejus 35, 600
Viliūnas, Giedrius 791, 792, 839
Vilkonskis, A. 818
Vilkutaitis-Keturakis xii, 285, 286, 287, **548–550**
Vilkutaitis, Antanas **546–547**
Vilkutaitis, Juozas 546, **547–548**
Vilkutaitytė-Gedvilienė, Birutė **865**
Vilutis, Petras 404
V.Ps. 113
Viskantas, Antanas 831,837
Visockis, Albinas 844, 858, 877
Visockis, V. 844
Viščinis, Klimas 426, 862
Višinskis, Feliksas 708
Višinskis, Povilas 19, 22, 40, 61, 105, 113, 115, 120, 121, 130, 221, 222, 223, 286, 486, 573, 753, 799, 800, 803, 812, 815, 838, 853, 879, 880
Vyšniauskas, Artūras 841
Vištartaitė, Bogumila 603
Vištelevska, A. 867
Vištelis-Višteliauskas, Andrius 93, 98, 99, 156, 275, 282, **413–419**, 421, 424, 427, 462, 464, 481, 682, 683, 822, 866, 880
Vyrvičius, Karolis 658
Vytartas, Antanas 119
Vytautas 118, 195, 748
Vytautas (kunigaikštis) 80, 142, 176, 180, 182, 194, 201, 202, 205, 309, 310, 360, 432, 433, 598, 680, 744
Vytenis 264, 598
Vitkauskas, Feliksas 76
Vitkauskas, Petras 60
Vitkauskas, Vytautas 875
Vitkauskienė, Birutė Rūta 849
Vitkauskienė, P. 876
Vitkevičius, Povilas 828
Vitkus, Juozas 831
Vitoldas 147
Vyturio sesuo 158
Vladimirovas, Levas 841
Vladimirski-Budanov, Michail 195
Voelkel, Maximillian 71
Voigt, Johann 36, 190, 647
Voldemaras, Augustinas 692
Volmeris, Edvardas 181
Voltaire 25, 28, 240
Volteris, Eduardas 40, 60, 61, 71, 77, 114, 122, 132, 170, 192, 193, 404, 405, 426, 486, 487, 618, 684, 688, 852
Vonsiacki, Andriej 76
Voska, Kristupas 105
Voß, Johann Heinrich 207, 244, 245
Vrublevskis, Valerijonas 849

Wagner, P. 703
Waga, Teodor 178
Walpole, Horace 244
Wasilewski, Leon 831, 840
Weber, Hugo 148, 153, 366, 400, 621, 679, 709, 710, 718
Weyer, Ernst 105
Węgierski, Tomasz Kajetan 32, 241, 300
Wereszczak, Maryla 260
Wiater, Jerzy 840
Wiażewicz, W. 78
Wybicki, Józef 604
Wielhorski, Władysław 840, 870
Wieniawski, Henryk 760
Wilczyński, Jan Kazimierz 37
Winckelmann, Johann Joachim 28, 240, 241
Wisner, Henryk 840
Wittich, Christian David 586
Witwicki, Stefan 356
White, Hayden 827
Wolański, T. 142, 457
Wolfgang, Johann Friedrich 323
Wollner, Wilhelm 167
Wolter, Eduard 872
Wordsworth, William 246
Woronicz, Jan Paweł 246
Wrotnowski, Felix 829
Wrublewski, Teodor 42, 850
Wrublewska, Tekla 113
Wujek, Jakub 143, 711

Zabermanas, Jonas 73, 74
Zabiela, Ignas 673
Zabitis-Nezabitauskis, Kajetonas 34, 45, 48, 56, 58, 70, 80, 136, 137, 142, 145, 148, 149, 150, 152, 167, 168, 179, 181, 196, 217, 273, 305, 306, 329, 604, 608, 611, 616, 626, 640, 821, 880
Zabitis-Nezabitauskis, Kiprijonas 34, 148, 273, 275, 277, 281, 306, 323, 329–335, 493, 671, 880, 881
Zaborskaitė, Vanda xii, 39, 40, 41, 198, 199, 241, 448, 869
Zabłocki, Franciszek 241
Zakrzewski, Stanisław 194
Zalatorius, Albertas 486, 487, 488, 509, 783, 788, 791, 877
Zaleskis, A. 37
Zaleski, Bronisław 278
Zaleskis, Mykolas 276, 616
Zaleskis, Bogdanas 213
Zalewska, Sofija 452
Zan, Tomasz 28, 65, 66, 67, 68, 69, 258, 825
Zanavykas, Stanislovas 198
Zareckas, S. 866
Zasztowt, Leszek 832
Zatorski, Franciszek 53, 169, 599, 671, 825, 851
Zauerveinas, Jurgis 71, 83, 98, 99, 100, 101, 104, 157, 159, 217, 219, 278, 282, 421, 422, **434–437**, 444, 480, 481, 482, 682, 688, 690, 822, 851, 881
Zauniūtė, Morta 77
Zawadski, Adam 364, 672, 679
Zawadzki, Józef 26, 30, 41, 55, 56, 58, 81, 195, 256, 358, 673, 679, 821, 864
Zawadzki, Feliks 58, 404
Zaviša, S. 9, 64
Zengštokas, Lozorius 213, 600
Zenkevičius, Jonas 37, 53, 54, 58, 61, 822, 848, 860
Zeyer, Julij 599
Zigr, J.H. žr. Cigra, J.H.
Zinkevičius, Zigmas xii, 138, 149, 168, 710, 827, 851, 870
Zippel, Samuel Teodor 596
Zislak, Eduard 84, 130
Zymilowicz, M. 669
Żytkowicz, Leonid 828
Zola, Émile 253
Zoryna, Grot 278, 444, **443–445**, 463
Zoščenka, Michail 703
Zubatas (Zubaty), Josef 599
Zubova, Aleksandra 61
Zubova, Sofija 61
Zubovas, grafas 659
Zubovas, Vladimiras 22, 61, 674
Zubovas, Nikolajus 61, 674
Zubrickas, Justinas 113
Zwieryński, Leszek 870
Žakarytė, Skaidra 873
Žakevičius-Žekonis, R. 59
Žalys, Aleksandras 310, 852, 856, 861
Žaltkauskaitė, Vilma 877
Žamet, Alfred 37
Žarskis, Bronislovas 367
Žebrys, Juozapas 73, 122, 385, 386, 879
Žėkaitė, Janina 881
Želvys-Želvavičius, Juozapas 41, 42, 216, 275, 322, 323, 358–361, 404, 881
Žemaitis, Jaunas 500
Žemaitė xiii, 111, 120, 122, 221, 222, 227, 276, 284, 286, 287, 316, **573–575**, 707, 786, **798–818**, 822, 853, 881
Žentelytė, Audronė 856
Ževuskis, Henrikas 831
Žičkus-Linkis, Tomas 98, 99, 160, 275, 282, **431–444**, 451, 452
Žiemytė, Janina 856
Žilinskas, Jonas 112, 113
Žilinskas, Tomas 22, 72, 73, 471, 473, 475, 688
Žilius-Jonila, Jonas 350, 470, 680, 681
Žymantai 799
Žymantas, Benediktas 799
Žymantas, Laurynas 799
Žirgulys, Aleksandras 824, 865, 872, 880
Žitkevičius, P. 112
Žiugžda, Juozas 831
Žukas, Saulius 326, 862, 869, 871
Žukas, Vladas 212, 416, 851, 856, 867, 872, 876, 880
Žukauskas, Albinas 50, 51, 605, 606
Žukovskis, K. 821
Žukauskas, Antanas 822
Žukovskij, Vasilij 246, 460, 653
Žulys, Vladas 875
Žurauskaitė, Malvina 655
Žurauskas, Jonas 655
Žutautas, Motiejus 88

Александр I 824
Александр II 824
Аксаков, Иван 835

Asmenvardžių rodyklė

Балтрамайтиц, Сильвестрас 826
Баренбаум, Иоциф 846
Белецкий, А. 842
Бромлей, Юлиан 835

Вайткунас, Титис 842
Видугирис, Алоизас 850
Военский, К. 828
Вольтер, Эдуард 852

Гаучас, Пятрас 850
Гильфердинг, Александр 829
Гоголь, М. 830
Голуб, В. 851

Добрянский, С. 845

Ивановский, Павел 870
Ивинский, Павел 854

Каупуж, Анна 855, 868
Катков, Михаил 830
Киселева, П.Д. 832
Корева, А. 826
Корнилов, Иван 830, 842
Конюхова, Татьяна 832
Кудринский, Ф. 828, 837
Кукольник, Павел 829
Кулакаускас, Антанас 843

Лазутка, Стасис 830
Липранди, А. 828

Меркис, Витаутас 834
Муравьев, М.Н. 834, 842
Миркович, Фиодор 824
Миловидов, А. 830, 834, 843
Мосолов, А. 824

Неупокоев, Валентин 833

Рач, В. 830

Серебряков, М. 843
Смирнов, Анатолий 830, 839
Слонимский, С. 843

Талвирская, З. 839

Улащик, Николай 833

Фальборк, Т. 843

Чарторинцкий, Адам 824
Чернолужкий, В. 843

Эйдинтас, Альфонсас 834